

CÆSARIS BARONII
ANNALES ECCLESIASTICI

TOMUS SECUNDUS

Cet ouvrage, par les corrections et les additions considérables qui y ont été opérées, est devenu la propriété des Editeurs, qui se réservent tous leurs droits. Toute contrefaçon ou imitation, quelle que soit la forme sous laquelle elle se présente, sera poursuivie rigoureusement, conformément aux lois.

Hoc in opere tam multa sunt aut correcta aut addita, ut id suum Editores reddiderint et, quidquid suorum jurium sit, sibi vindicent. Itaque, si quis idem aut furto ediderit aut quoquo modo erit imitatus, in crimine erit et de injuria postulabitur.

HECET
B

CÆSARIS S. R. E. CARD. BARONII

OD. RAYNALDI ET JAC. LADERCHII

CONGREGATIONIS ORATORII PRESBYTERORUM

ANNALES
ECCLESIASTICI

DENUO EXCUSI ET AD NOSTRA USQUE TEMPORA PERDUCTI

AB AUGUSTINO THEINER

EJUSDEM CONGREGATIONIS PRESBYTERO, SANCTORUM TABULARIORUM
VATICANI PREFECTO, ETC., ETC.

TOMUS SECUNDUS

70-253

20 88

BARRI-DUCIS, LUDOVICUS GUERIN, EQUES ORDINIS S. SILVESTRI, & SOCII,
TYPOGRAPHI EDITORES.

M DCCC LXIV

1-2

1-3

SUMMARIUM

TOMI II.

- LXX. 1. Consules. 2-3. Neronis interitus, et de eodem opinio. 6. Galba imperator. 7, 8. Bellum civile Hierosolymis.
- LXXI. 1. Otho imperator et Vitellius. 2-3. Vespasianus imperator. 6-9. De miraculis Vespasiano tributis. 10. Triplici factione divisi in se invicem grassantur Judaei. 11-13. Ignatius succedit Evodio in sede Antiochena, et de hujus epistola.
- LXXII. 1-27. De obsidione et excidio Hierosolymae ac Templi. 28. Tributum Judaeorum Romanis dari solitum. 29-32. Judaeorum gens vaga et odio habita. 33, 34. De modestia Titi.
- LXXIII. 1, 2. Titi de Judaeis triumphus. 3-6. De Templi spoliis in triumphum deductis. 7-11. Castella reliqua Judaeorum expugnata, et ipsi ubique perditii. 12. Quando et ubi historiam scripsit Josephus.
- LXXIV. 1, 2. Consules. 3-5. De sectis Judaeorum destructis vel mutatis. 6-12. De Ebioue. 13. De Menandro discipulo Simonis. 14. De Cleolulo et Theodoto. 15. De S. Martiale episcopo Lemovicensi.
- LXXV. 1. Consules. 2-4. Philosophi ab urbe pelluntur. 5. Apollinaris episcopus Ravennates. 6-8. Philosophis frustra obnitentibus, Evangelium divina virtute, non humana propagatur. 9-12. De Peregrino philosopho. 13, 14. Christianorum officia erga victos. 15, 16. De hospitalitate.
- LXXVI. De ultimo lustro, longaevisque multorum aetatibus.
- LXXVII. Templum Pacis a Vespasiano dedicatum.
- LXXVIII. LXXIX. Consules.
- LXXX. Lini martyrium.
- LXXXI. 1, 2. Defuncto Vespasiano, Titus imperat. 3-5. E Vesuvio monstruosa flammam eruptio. 6, 7. De mundi casu opinio vulgata.
- LXXXII. Urbis incendium.
- LXXXIII. 1. Titi obitus. 2, 3. Domitianus imperator, ejusque leges.
- LXXXIV. De Josepho historico.
- LXXXV. Domitianus insectatur Philosophos.
- LXXXVI. Domitianus vult videri pius.
- LXXXVII. Obitus Amari episcopi Alexandriani, cui succedit Abilius.
- LXXXVIII. Anni agonales.
- LXXXIX. Domitianus vult coli deus.
- XC. Bellum in Dacos.
- XCI. Apollonius reus Romam vocatur.
- XCII. 1-3. Joannes apostolus Romae. 4, 5. Idem relegatus in insulam.
- XCIII. 1, 2. Clemens Cleto succedit. 3-6. Persecutio Domitiani. 7, 8. Ignatius Antiochenus episcopus, et ejus epistola. 9. Antipae martyrium.
- XCIV. 1. Acili Glabriois interitus. 2-6. Judaeorum vexationes et ludibria. 7. Cornelia vestalis viva defossa.
- XCV. 1-6. De Clementis epistolis. 7. Plures episcopi a Clemente ordinati.
- XCVI. Josephi historici lucubraciones.
- XCVII. 1. Apocalypsim scribit Joannes. 2, 3. Idem curavit Asiae Ecclesias. 4-13. De Apocalypsi quæstiones. 14. Cerinthii haeresis. 15. Dionysius ad Joannem. 16, 17. Persecutio in Judaeos familiae David.
- XCVIII. 1. Flavius Clemens occiditur. 2-7. De Flavia Domitilla, atisque ejusdem familiae et nominis. 8-10. De Domitiani crudelitate et nece. 11. Martyres passi sub Domitiano. 12. Nerva imperat, ac restituit Christianos exules. 13-21. Joannis reditus Ephesum, ejusque ibi acta. 22. Dionysius mittitur in Gallias. 23. Episcopi Athenenses.
- XCIX. 1-6. Joannes scribit Evangelium. 7-10. De ejusdem epistolis. 11-12. De obitu Apollonii Tyanci. 13. Trajanus adoptatus a Nerva.
- C. Obitus Nervae.
- CI. 1. Trajanus imperator. 2. Status Ecclesiae. 3-5. Oraculorum Gentilium extinctio. 6-9. Trajani persecutio in Christianos. 10, 11. Clementis exilium. 12. Flaviae Domitillae et aliorum martyria. 13-18. De Trajani moribus. 19. Abilius episcopus Alexandrinus.
- CII. 1. Trajanus adventus Romam. 2-10. De Joannis evangeliste obitu. 11. Onesimus episcopus Ephesinus. 1-4. Clementis papae martyrium. 5-23. De scriptis Clementis vel eidem tributis, ac praesertim de constitutionibus ac canonibus apostolicis. 24. Sedes vacato. 25. Persecutio perseverat.
- CIII. 1. Consules. 2. Anacletus papa. 3, 4. Dacos vincit Trajanus.
- CIV. 1-4. Pinnus praefectus in Bithyniam, ejusque epistola ad Trajanum. 3-7. De Trajani rescripto. 8. Martyres Romae. 9. Asiani Christiani martyri cupidissimi.
- CV. 1. Decebalus victus. 2-4. De pseudopropheta Elxai.
- CVI. 1. Columna Trajana. 2, 3. Petri trophaea et Pauli.
- CVII. 1. Abagarus rex Edessa. 2. Ecclesia Edessena vexata.
- CVIII. Christiani milites maritimes.
- CIX. 1, 2. Simeonis martyrium. 3, 4. Haereses invalescunt. 5-36. Ignatius episcopus Antiochenus Romanus mittitur, et de ejus epistolis. 37. Martyres Philippenses. 38-65. De Dionysio Areopagita.
- CX. 1-7. Acta de S. Ignati martyrio. 8, 9. Hero, episcopus Antiochenus. 10, 11. Onesimi et Antistii episcoporum martyrium. 12. Ceidoms episcopi Alexandrii obitus.
- CXI. Consulum successio.
- CXII. 1. Anacleti obitus. 2, 3. Patriarchae nomen. 4-6. Evaristas papa, et de titulis Romae ab eo institutis. 7-10. De diaconorum munere et ministerio. 11. Parthenon reatum tollitur.
- CXIII. Episcopi Hierosolymitani.

- CXIV. 1. Trajani prospera res gesta. 2, 3. Tentatio Christianorum et vaticinia. 4. Phoece episcopi martyrium.
- CXV, CXVI. Judaeorum rebellio.
- CXVII. 1. Consules. 2-5. Terra motus Antiochia. 6, 7. Clades Judaeorum.
- CXVIII. 1. quinque virgines martyres. 2-6. Error de millenario. 7. Varii martyres.
- CXIX. 1. Trajani obitus. 2. Hadrianus imperator.
- CXX. 1-3. Hadriani studia erga populum Romanum. 4, 5. Hadrianus Christianos persequitur. 6. Eustachii et sociorum martyrium. 7, 8. Ecclesiae status sub Hadriano. 9-21. De Basilide haeresiarcha. 22, 23. De Saturnino haeresiarcha. 24, 25. De Carpocrate haeresiarcha. 26-29. De Gnosticis. 30-32. Calumniae in Christianos. 33-39. Apologiae pro Christianis. 40. Ex philosphis haereses. 41. Prodicus auctor Adamitarum. 42. Anbuctae haeretici.
- CXXI. 1. Evaristi martyrium. 2. Alexander papa. 3. Quae Hadrianus in Judaeos gessit.
- CXXII. 1. Justus episcopus Alexandrinus. 2. Brixiani martyres.
- CXXIII. 1, 2. Idolum Apis inventum. 3, 4. Arrius Antoninus proconsul in Asia.
- CXXIV. Hadriani peregrinatio.
- CXXV. 1. Hadrianus Athenis. 2, 3. Ecclesia Atheniensis.
- CXXVI. Hadriani peregrinationes.
- CXXVII. 1. Episcopi Hierosolymitani. 2. Persecutio in Christianos.
- CXXVIII. 1, 2. Quadrati et Aristidi Apologiae pro Christianis. 3-6. Pacem Hadrianus reddit Ecclesiae.
- CXXIX, CXXX. 1-4. Rebellio Judaeorum. 5-9. De Justino philosopho.
- CXXXI. Hero episcopus Antiochenus martyr.
- CXXXII. 1, 2. Alexandri papae et sociorum martyrium. 3-7. Alexandri instituta. 8-14. Hadriani impietas. 15. Antinopolitani martyres. 16-19. Celsus Epicureus in Christianos scribit.
- CXXXIII, CXXXIV. Salvianum edictum.
- CXXXV. Bellum Judaicum instauratur.
- CXXXVI. Quadagesimale jejunium.
- CXXXVII. 1-7. Quae passi fuerint Judaei ab Hadriano. 7, 8. Hadrianus loca sancta profanat, Aelium aedificat. 9, 10. De Aquila Pontico.
- CXXXVIII. 1, 2. Legalia a Judaeis servata. 3. Hadrianus adoptat filios. 4-6. Getulius et socii martyres. 7. Supputatio Olympiadum.
- CXXXIX. 1-3. Hadrianus aegrotus et mortis cupidus. 4-6. Falsa Gentilium miracula.
- CXL. 1-5. Hadriani obitus et scripta. 5. Martyres sub Hadriano. 6. Antoninus Pius imperator. 7-10. Christianae religionis propagatio.
- CXLI. Judaei compressi.
- CXLII. 1, 2. De Faustina inter divos relata. 3-12. De Sixto papa martyrio, ejusque scriptis et statutis : ubi de diversis ecclesiasticarum litterarum generibus. 13. Justinus scribit Apologiam. 14. Jugis persecutio.
- CXLIII. 1, 2. Justinus contra Gentiles scribit. 3. Gentiles suis ipsorum scriptis admoniti. 4. Calumniae in Christianos.
- CXLIV. Marcus Junior episcopus Alexandrinus.
- CXLV. 1-11. De Valentino haeresiarcha. 12, 13. Ophitarius haeresis. 14, 15. De Alexandro impostore. 16-19. De Caius et Sethianus haeretici.
- CXLVI. 1-16. De Gerdonis et Marcionis haeresibus. 17-20. Apelles et Philumene haeretici. 21-26. Ad vera a falsis dignoscenda dogmata provocatur ad Ecclesias apostolicas earumque traditiones. 27-33. Haeresum causa, necessitas, utilitas.
- CXLVII. Consules.
- CXLVIII. 1. Consules. 2, 3. Ethnicorum superstio in deterius prolapsa.
- CXLIX. Consules.
- CL. 1-5. De Justini Apologia. 6-7. Quid de rescripto Antonini Pii, et de persecutione.
- CLI. Celadion episcopus Alexandrinus.
- CLII, CLIII, CLIV. 1, 2. Telesphori martyrium, ejusque decreta. 3, 4. Martyres. 5-7. Antonini rescripta pro Christianis.
- CLV. 1-3. Valentinus et Gerdon Romae. 4, 5. Romana Ecclesia haeresiarcharum contagio incolumis.
- CLVI, CLVII. Episcopi Hierosolymitani.
- CLVIII. 1, 2. De Hygini papae martyrio, ejusque rebus gestis. 3. Successio de Pio et Aniceto explanata.
- CLIX. 1-4. Institutionem apostolicam de Paschate celebrando die dominica decreto confirmat Pius. 5-8. De libris qui inscribuntur *Verus Pastor*.
- CLX. Consules.
- CLXI. Antonini aequitas et justitia.
- CLXII. De erectione tituli nomine Pastoris.
- CLXIII. 1, 2. Antonini obitus. 3-7. L. Verus et M. Aurelius imperatores. 8, 9. L. Verus in Parthos militat. 10-15. Abercius episcopus Hieropolitanus Lucillam Veri sponsam a demone liberat ; unde frumentariae largitiones Hieropolitanis.
- CLXIV. 1, 2. Excitata a populo persecutio in Christianos. 3-9. Marcus Aurelius licet clemens, infensissimus Christianus. 10. Praesertim Justino. 11-13. Cruseus Cynicus hostis Christianorum. 14-23. Secundam Apologiam scribit Justinus, ubi multa de martyribus. 24. Persecutio inaequalis.
- CLXV. 1-6. Justini martyrium et sociorum. 7-11. De libris a Justino scriptis. 12-14. Tatianus Justini discipulus. 15. Agrippa episcopus Alexandrinus.
- CLXVI. De duabus Pii papae epistolis ad Justum episcopum Viennensem.
- CLXVII. 1, 2. Pii papae martyrium et acta. 3. Eusebii decretum de bonis Ecclesiae. 4-7. Marcion et alii haesiarchae Romae. 8-10. Polycarpus Romae. 11-15. Hegesippus et ejus scripta.
- CLXVIII. 1. Pudentium familia. 2. De bello Parthico triumphus.
- CLXIX. 1. Aetior in Christianos persecutio. 12-7. De Polycarpi martyrio historia. 18, 19. Polycarpi scripta. 20. Polycarpi discipuli. 21-23. Proxi martyris acta.
- CLXX. 1-3. Lues teterima in Romano imperio. 4-6. Malorum causa dicti Christiani. 7-10. Theophilus Antiochenus et ejus scripta. 11, 12. De Hermogene haesiarcha.
- CLXXI. 1-6. De bello Marcomannico, et obitu L. Veri imp. 7. Luciani interitus.
- CLXXII. 1-5. Melitonis episcopi Sardensis Apologia, et alia ejus scripta. 6. Sagaris martyr. 7. Apollinaris Hieropolitanus episcopus. 8, 9. Ecclesiastici hujus aetatis scriptores.
- CLXXIII. 1-35. Montanus, ejusque haesis ortus, progressus et confutatio. 36-40. Montanistarum secte diversae.
- CLXXIV. 1-10. Tatianus Encratitarum haereticorum auctor, ejusque scripta. 11, 12. Severani haeretici. 13, 14. Scriptores contra Valentinum.
- CLXXV. 1. Consulatum prerogativa. 2, 3. Aniceti papae martyrium, ejusque decreta. 4-6. Felicitas et septem filii martyres. 7. Martyres sub M. Aurelio. 8-10. Soteri papae munificentia erga egentes Ecclesias. 11-15. De epistolis Dionysii Combariorum episcopi. 16-21. Bardesanes Syrus. 22-32. De alius Valentini discipulis. 33, 34. Scriptores contra Valentinum.

- CLXXVI. 1-27. Insignis de Marcomannis victoria ope fulminatricis legionis militum christianorum miraculose relata. 28. Statua S. Pauli super columnam Antonini.
- CLXXVII. 1, 2. In Cassi defectione M. Aurelii clementia. 3. Pompeiani consulatus. 4-7. Christiani a calumniis vindicati, pacifici, et ad magistratus admissi.
- CLXXVIII. 1-4. M. Aurelius in imperium assumit Commodum, in Orientem proficiscitur. 5, 6. Christiani ob vaticinia exagitati.
- CLXXIX. 1, 2. Ex calumniis Gentilium in Christianos persecutio. 3-25. Epistola Viennensis et Lugdunensis Ecclesiarum; ubi de plurimorum martyrio. 26-29. In Christianos martyres convicia. 30-34. De martyrum virtutibus. 35-38. Martyres passi in Galliis. 39-48. Athenagore Apologia. 49-51. Persecutione durante, martyr occumbit Soter papa, cui sufficit Eleutherus. 52-54. Martyres Lugdunenses epistolam et legatum Timotheum ad Romanum Pontificem mittunt. 55, 56. Bello, peste et Commodi vitii Romanum imperium vexatur.
- CLXXX. 1. Irenaeus creatus episcopus Lugdunensis Romam venit. 2-8. Idem in Valentinianos aliosque haereticos scribit. 9-18. Quid de divina Scriptura per Esdram restituta sentiendum.
- CLXXVI. Julianus episcopus Alexandrinus.
- CLXXXII. 1, 2. Marco Aurelio mortuo Commodus imperator succedit, moribus turpissimus, et crudelissimus. 3-5. Pace fruuntur Christiani. 6. Theophilus scriptor.
- CLXXXIII. 1, 2. Auctus ubique Christianorum numerus. 3, 4. Lucii Britannorum regis ad Eleutherum papam legatio. 5, 6. Britanniae status. 7-11. Christianus consularis apostata, et Isis cultui addictus.
- CLXXXIV. Versio divinae Scripturae a Theodotione facta.
- CLXXXV. 1, 2. Pantanus philosophus christianus Iudis praedicat Evangelium. 3, 4. De ejusdem philosophi excellentia.
- CLXXXVI. Episcopi Hierosolymitani.
- CLXXXVII. Eleutheri epistola ad episcopos Galliarum, cujus verbum probe intelligendum.
- CLXXXVIII. Philippus Aegypti praefectus et Eugenia virgo ejus filia.
- CLXXXIX. Apollonius senator, fidelis defensor, per Perennem scelestissimum praefectum martyrio afficitur.
- CXC. Demetrius episcopus Alexandrinus.
- CXCI. 1-3. Serapion episcopus Antiochenus ejusque scripta. 4. Hujus temporis viri illustres.
- CXCII. 1, 2. Commodum divinis honoribus inhiantem spernunt Christiani; et inde martyria. 3. Julius senator, martyr. 4-6. Ad petram Sceleratam ducti martyres.
- CXCIII. Pacis templum et palatium incendio conflagravit.
- CXCIV. 1, 2. Eleuthero defuncto, Victor papa creatur. 3, 4. Commodi obitus.
- CXCV. 1. Pertinacis imperium et obitus. 2, 3. Severi imperatoris genus. 4, 5. Severus Proculi causa favet Christianis. 6, 7. Ecclesiae status florentissimus.
- CXCVI. 1-3. Theodotus haeresiarcha a papa Victore damnatur. 4-8. Scriptores ecclesiastici haereticorum calumnias profligant. 9-17. A Theodoto prodeunt haeretici, Alogi, Melchisedechiani. 18-21. Praxcas et ab eo haeretici Monarchici. 22-27. Clemens Alexandrinus Pantani auditor, et scriptor.
- CXCVII. 1-6. Temporum ordo enucleatur ac dilucidatur. 7-18. Ex loco Tertulliani, quo se induisse pallium affirmat, disseritur de usu pallii inter Christianos. 19-21. Tertulliani primordia et doctrina.
- CXCVIII. 1-19. Insignis controversia de tempore celebrandi Paschatis in Orientalibus et Occidentalibus Ecclesiis exorta agitur, et papa Victoria causa circa eam defenditur. 20, 21. Byzantii expugnatio, et in populis Orientales victoria.
- CXCIX. 1-4. Iterata Judaeorum afflictio et terminae. 5-7. Narcissi episcopi Hierosolymitani mirae res gestae. 8-10. De aliis episcopis Narcisso succedens.
- CC. 1-3. Severi triumphus, et in civis crudelitas. 4-8. In Christianos conflatur persecutio, ex eo quod a superstitiosis laetitia signis abhorruissent, Urbem victore imperatore ingrediente.
- CCI. 1. Antonino in imperium adscito, congiaria tribuuntur. 2-4. De christiano mille coronari remente. 5-13. Tertulliani lapsus, ejusque ingenium et mores. 14-19. Catholicorum institutiones et facta insectatur Tertullianus. 20-30. Fingentum capitis asini Christianis objectatum, abaeque calumniae; ex quibus, licet per Tertulliani Apologeticum confutatus, persecutio.
- CCII. 1-6. Acta martyrum Scyllitanorum. 7. Abagarus rex Severo praesto est.
- CCIII. 1, 2. Victoris papae martyrium et statua. 3. Zephyrinus papa. 4. Geta Caesar. 5-14. Persecutionem in Africa excitat Scapula proconsul, cui Tertullianus epistolam scribit. 15. De Symmachi interpretatione S. Scripturae. 16. Haeretici Symmachiani et Patriciani.
- CCIV. 1, 2. Persecutione per Severi edictum grassante, Antichristi putata adesse tempora. 3-8. Praeclarum Philippi Aegypti praefecti martyrium, aliorumque Aegyptiorum. 9-10. Origenis pueritia, indoles, et primordia eruditionis. 11. Clemens Alexandrinus pro Christianis agit. 12. Speciale Severi rescriptum adversus Romae Christianos.
- CCV. 1, 2. De consulibus, et Severi in Parthos triumpho. 3-6. Origenis Alexandriae magisterium, et in tempore persecutions officia. 7-10. Plures Origenis discipuli martyres. 11, 12. De fuga in persecutione inveniunda. 13-15. Haeretici martyrii gloriam affectantes. 16-18. De usu redimendi martyrium. 19. Tertullianus Scorpianum scribit. 20-26. Praeter alios Africanos, Acta martyrum Perpetuae, Felicitatis et sociorum. 27. Martyres in Armenia, in Aegypto, in Gallia. 28, 29. Irenaei episcopi Lugdunensis martyrium et scripta.
- CCVI. 1-3. Miserimus Plautianis finis. 4. Ludi saeculares.
- CCVII. 1-3. Natalis olim confessor in haeresum lapsus, Romam ad Zephyrinum venit, exomologesim agit. 4-6. Haereticorum Theodotianorum cavillationes detectae.
- CCVIII. 1, 2. Origenis impudens tacitas. 3. Cantica canticorum explanat Origenes.
- CCIX. Contra Marcionem scribit Tertullianus.
- CCX. 1. Geta Augustus. 2-5. Romani imperii status felix. 6-8. Iudaei oblatrantes in Christianos, et utrumque status.
- CCXI. 1-4. Minutus Felix nobilis scriptor christianam fidem propagat. 5-7. Ejusdem locus dilucidatus de Christianorum templis.
- CCXII. Severus a filio ad necem quaeritur.
- CCXIII. 1-3. Severo mortuo imperium adiunt Geta et Antoninus; hujus mores et pueritia. 4-9. Severus inter deos relatus. 10. Unde nomen Caracallae. 11.-13. De episcopis Antiocheno et Hierosolymitano; et temporum ordine.
- CCXIV. Antoninus Getae occidit, senatum ac populum credibus eruat.
- CCXV. 1-4. Disputatio Roma habita de haeresi Cataphrigarum inter Proclum haereticum, et Gaium theologum catholicum; et anathema a Zephyrino papa inflictum. 5. Conceditur diversis Ecclesiis habitus.
- CCXVI. 1, 2. Tertullianus luit in Catholicos 3-7. Idem in libro de Pubertate involvitur in decretum Zephyrini papae de recipiendis lapsis. 8-11. Romani Pontificis auctoritas ex nominibus eadem tribuitur. 12-16. Ritus recipiendi poenitentes; ubi de magnibus in ecclesia, pallio, et pedum osculo. 17-19. Tertullianus, scandalum in Ecclesia, auctor Tertullianistarum, eo tamen, quo decet, honore habitus.

- CCXVII. 1-3. Sub Agrippino episcopo Carthaginiensi Concilium Africanum de baptismo hereticorum iterando decernit. 4-8. Hinc error, primitus per Tertullianum illato, et Cyprianus adheret, qui ab Augusto excusatur. 9, 10. Alexandriae clades per Antoninum.
- CCXVIII. 1. Abagarus rex christianus. 2-4. Antoninus magis studiosissimus.
- CCXIX. 1, 2. Occiditur Caracalla; imperat Macrinus. 3. Quinta editio divinae Scripturae inventa.
- CCXX. 1, 2. Macrinus savitia insignis cum filio occiditur. 3, 4. Elagabalus turpissimus imperator. 6. De Mammae Alexandri matre. 7. Origenes Romae. 8-12. Origenes in omnibus scientiis excellens plures hereticos ad catholicam fidem convertit, in iis Ambrosium insigni eruditione virum.
- CCXXI. 1, 2. Post Zephyrini martyrium Callistus papa. 3-6. De translatione corporum SS. Apostolorum.
- CCXXII. 1, 2. Julius Africanus historicus, legatus missus ad imperatorem. 3. Heraclae catechista.
- CCXXIII. Alexander adoptatus et in imperium adscitus.
- CCXXIV. 1. Occiditur Hellogabalus. 2, 3. Alexander imperator quomodo erga Christum affectus. 4, 5. Ecclesia in honorem B. M. V. extruitur. 6-9. In creatione praesidum Alexander imitatur Christianos et Judaeos; ubi plura de eorumdem ritibus. 10. Canon temporum Hippolyti.
- CCXXV. 1-4. Celebres jurisconsulti et praecipue Vulpianus consiliarii Alexandri et Christianorum hostes. 5, 6. Alexander satis lerox, et Mammae in deterius mutata.
- CCXXVI. 1-6. Callisti papae aliorumque martyrum, ejusque res gestae. 7-12. De coemeteriis.
- CCXXVII. Restitutus ab Alexandro status civilis.
- CCXXVIII. Martina et alii martyres.
- CCXXIX. 1. Scriptores ecclesiastici hujus temporis. 2. Berylli in haeresim lapsus. 3-10. Hippolyti episcopi Portuensis martyrium et scripta.
- CCXXX. De ordinatione Origenis.
- CCXXXI. 1-63. Origenis opera quae inscribuntur Hexapla, Tetrapla, Octopla, quorum occasione fusius disputatur de versionibus Septuaginta interpretum et S. Hieronymi, tum de utriusque auctoritate. 64, 65. Origenis peregrinatio.
- CCXXXII. 1-10. Demetrii episcopi Alexandrini in Origenem indignatio, praesertim haeresis crimine, a quo se ille expurgare conatur. 11-13. Ceciliae et sociorum martyrium.
- CCXXXIII. 1-3. Urbani papae martyrium et sociorum, factaque ab eo vasa argentea et aurea in sacris ministeriis. 4-12. De discipulis Origenis et praesertim Gregorio Magno, cujus primordia eruditionis et adolescentia celebrantur. 13, 14. Gregorius ad sedem Neocesariensem assumptus. 15-21. Gregorius divinitus fidei symbolum edoctus. 22-28. De Alexandro Carbonario episcopo Cumano.
- CCXXXIV. 1. Heraclae episcopo Alexandrinus. 2, 3. Ammonius doctor Alexandriae Plotinum auditorem habet. 4, 5. Ammonius accusatus et defensus. 6-13. Profane philosophiae cum christiana collatio et recta conjunctio. 14, 15. Plotinus magis deditus.
- CCXXXV-CCXXXVI. 1-4. Alexandri de Persis triumphus, ejusque in rebus gestis felicitas. 5. Corporis S. Thome translatio.
- CCXXXVII. 1-3. De Alexandro occiso, et inter divos relato. 4-7. Maximinus imperator Christianos persequitur. 8, 9. De quadam pseudopphetissa. 10, 11. Post Pontiani papae martyrium Anterus eligitur. 12-14. Persecutione saevius grassante Origenes opus scribit de Martyrio.
- CCXXXVIII. 1. Anterus martyr. 2-5. De notiorum origine et numere. 6-8. Electo Fabiano cessat persecutio, civilium tumultuum causa. 9, 10. De Fabiani epistola depravata.
- CCXXXIX. De annis imperii Maximini.
- CCXL. 1, 2. Consules. 3, 4. Occiso Maximino, itemque Pupieno et Balbino, Gordianus imperat.
- CCXLI. Babylas episcopus Antiochenus pueros instruit ad martyrium.
- CCXLII. 1. Origenes iterum Athenis. 2, 3. Concilium Africanum privatim hereticum damnat.
- CCXLIII. 1, 2. Bellum Persicum. 4. Origenes in Celsum scribit. 4. Martyrium Helconidis.
- CCXLIV. 1, 2. Expeditio in Persas et victoria. 3. Plotinus in Persia.
- CCXLV. 1. Philippus ambatio. 2, 3. Romae alibi que Ecclesiae eriguntur.
- CCXLVI. 1. Philippus, occiso Gordiano, potitur imperio. 2-10. Non fuisse tunc temporis Philippum christianum ostenditur.
- CCXLVII. Plotinus Romae docet, et scribit.
- CCXLVIII. 1, 2. Origenes ad Fabianum suam scribit Apologiam. 3, 4. Origenes Romae. 5. Dionysius Heraclae successor in sede Alexandriae.
- CCXLIX. 1-3. Philippus christiani pae leges. 4, 5. Ludi saeculares. 6-9. Concilium in Arabia adversus Hellesaias.
- CCL. 1-4. Cyprianus episcopus Carthaginensis Donato succedit. 5-13. Cypriani primordia, mores, doctrina, eloquentia.
- CCLI. Temporum ordo vindicatur.
- CCLII. Persecutio in Aegypto per magum quemdam excitata, ubi de pluribus martyribus, praecipue Apollonia, et Serapione.
- CCLIII. 1-4. Philippus et ejus filius occiduntur, Decius imperat. 5, 6. Chronologia Romanorum Pontificum.

EDENDIS BARONII ANNALIBUS

NOMEN STIPEMQUE DEDERE ¹.

EM. ac RR. DD. Carl. DE BONNECHOSE, Archiepiscopus Rotomagensis.
 RR. DD. MEIGNAN, Episcopus Catalaunensis.
 DUBREIL, Episcopus Venetensis.
 DD. BOIS, Presbyter, Superior in minori seminario Valentiniensi.
 PINOT, Vicarius in ecclesia Nostræ Domine consecrata, Andegavi.
 GUIGNARD, Vicarius in ecclesia Nostræ Domine consecrata, Andegavi.

Superior RR. PP. Societatis Jesu, Andegavi.
 Superior RR. PP. Capucinatorum, Andegavi.
 GAUDREZ, Vicarius in ecclesia Sancti-Andree, in urbe gallicæ dicta de la Marche.
 COLAS, Canonicus in ecclesia metropolitana, Rotomagi.
 TALIN, Parochus in loco dicto Gimel, ad Tutelam.
 AUVANET, Vicarius in ecclesia Nostræ Domine consecrata, in urbe dicta Fontenay-le-Comte.

Mulli alii per Bibliopolas jam stipem contulerunt: quorum nomina, simul atque erunt cognita, Editor proferet.

AD EDENDOS BARONII ANNALES PEGUNIAM MUTUAM DEDERUNT ².

DD. MAUNOURY, Professor in seminario Saigiensi (Orne)	1,000 fr.	Migueres, (Loiret)	200 lr.
X*** Superior societatis Sancti - Caroli, Cameraci (Nord)	1,000	DD. HOPSORE, Parochus in pago gallicæ dicto Trouville-la-Haute (Seine-Inférieure)	1,000
MINVIELLE, Superior in minori seminario Huronis Sanctæ-Mariæ, (Basses-Pyrénées).	500	B. in G. (Manche)	1,000
ALBERT, Parochus in pago vulgo dicto La Touche (Drôme).	1,000	BREARD, Parochus in ecclesia dicta Vaucelles, Cadomi (Calvados).	1,000
DE BEAUMONT, Capellanus in ecclesia S.-Martini, Turonibus (Indre-et-Loire)	1,000	V. DELEFORTRIE, Architectus, et L.-M. DELEFORTRIE, Vicarius in ecclesia Sancti-Lupi, Ambiani (Somme).	1,000
CARTEAUD, Parochus in pago gallicæ dicto		Cu. DE MAISTRE, in Castello dicto Beaumesnil (Eure)	1,000

¹ In volumibus sequentibus hoc album non iterabitur; continuabitur tantum.

² His, qui ei, ut tantum inceptum prospere succedat, pecunia mutua data in subsidium veniunt, Ludovicus Guerin quinto aut sexto abhinc anno ad assen reddit; quod spectat ad usuras, valebunt commodatores utrum nummo (scilicet 5 0/0), an libris, qui jam ex ejus officina emissi fuerint, scilicet 10 0/0, accipere malint. Hoc modo jam 164,316 fr. commodaverunt.

ERRATA TOMI PRIMI.

IN CATALOGO NOMINUM SUBSCRIPTORIUM.

pag.	col.	lin.	pro	lege
1.	1.	5.	S. Altitudo Imperialis Bonaparte, <i>camerarius SS. DD. N. Papæ</i> ; S. Celstudo RR. DD. Bonaparte, <i>protonotarius apostolicus</i> .	Card. Mathieu, archiepiscopus <i>Vesontionensis</i> .
1.	1.	10.	Card. Mathieu, archiepiscopus <i>Vesontiensis</i> ;	Card. Mathieu, archiepiscopus <i>Vesontionensis</i> .
1.	1.	15.	Godefroy <i>Brossays</i> Saint-Marc, archiepiscopus Rhedonensis;	Godefroy <i>Brossays</i> Saint-Marc, archiepiscopus Rhedonensis.
1.	1.	21.	Pallu du Parc, episcopus <i>Bleecensis</i> ,	Pallu du Parc, episcopus <i>Bleensis</i> .
1.	1.	33.	De Marguerye, episcopus <i>Iduensis</i> ;	De Marguerye, episcopus <i>Eduensis</i> .
1.	1.	37.	Forcade, episcopus <i>Noeioduncensis</i> ;	Forcade, episcopus <i>Nivernensis</i> .
1.	2.	34.	De Conny, <i>vicarius generalis</i> Molinensis;	De Conny, <i>protonotarius apostolicus</i> .
1.	2.	41.	De Raynval, <i>abbas</i> Parisiensis;	De Raynval, <i>presbyter</i> Parisiensis.
2.	1.	56.	<i>Abbas</i> Cure, professor in minori seminario Catalaunensi (Marne);	Cure, professor in minori seminario Catalaunensi (Marne).

IN TEXTU.

343.	1.	48.	<i>Hypocritam</i> ;	<i>Hypocritam</i> .
350.	1.	53.	<i>legaveritis</i> ;	<i>ligaveritis</i> .
352.	2.		ἵππότη' ἀν ἑλθῶ	ἵππότη' ἀν ἑλθῶ
			πῶρ ἑστῶσι ἀλλ' ἄρα;	πῶρ ἑστῶσι ἀλλ' ἄρα.
378.	1.	42.	<i>dilatata</i> ;	<i>dilatata</i> .

ANNALES ECCLESIASTICI.

LINI ANNUS I. — CHRISTI 70.

1. *Consules.* — Adveniente jam Christi anno septuagesimo, consules creati sunt C. Silius Italicus et Galerius Trachalus Turpilianus. Meminit hujus consulatus Plinius Junior ¹, huicque nostrae assentitur chronologiae, sic dicens de Silio Italico : « Novissimus a Nerone factus est consul : ita postremus ex omnibus, quos Nero consules fecerat, decessit. Illud etiam nobile, quod ultimus ex Neronianis consularibus obiit, quo consule Nero periit : quod me recordantem fragilitatis humane miseratio subiit. Quid enim tam circumcisum, tam breve, quam hominis vita longissima? Annon videtur tibi Nero modo fuisse ; cum interim ex iis qui sub illo gesserunt consulatum, nemo jam superest? » Haec Plinius ad Caninium Rufum scribens philosophatur. At nec tacendum quod de iisdem consulibus Suetonius ² scribit his verbis : « Consules ante tempus privavit honore, atque in utriusque locum solus iniiit consulatum ; quasi fatale esset, non posse Gallias debellari, nisi a consule, ac susceptis fascibus. Extat quoque epigramma Martialis ³ de consulatu Silii Italici : sed sub Domitiano jam tertium puto suffectum.

2. *Neronis interitus et de eodem opinio.* — Inter haec aulem cum C. Julius Vindex, qui defectionem in Galliis excitavit, a militibus Ruli, qui Germanianum obtinebant, occideretur, idemque Rufus imperator designatus esset : cumque his omnibus infamstis illud etiam adderetur, quod Rubrius Gallus, quem contra rebellantes mittebat, defecerit : nec, quod ipse Nero conceperat, universum senatum interficere posset ; quodque a praetorianis etiam militibus desertus esset : desperatione melioris status omnino deficiens, vili indutus veste, fugam arripens, una cum tribus vel quatuor libertis, in praedium unius ex his, Phaontis nomine, inter viam Salariae et Nomentanae, quarto ab Urbe lapide

positum, venit : ubi in spelunca delitescens, cum equites se quaerentes adventare cognovit, sibi ipse, licet pavidus, intulit manus : quem agre morientem unus ex libertis Epaphroditus confecit, quarto idus Junii (ea die qua olim Octaviam conjugem interfecerat) agens suae aetatis annum trigesimum secundum, cum imperasset annos tredecim, menses septem, et dies viginti octo, numerando a die sequenti obitus Claudii imperatoris. De his fusius agunt Suetonius ¹, Dio ², et alii complures, simulque de funere ejus ac sepultura.

3. Illud tamen haud praetermittendum, ex nostris nonnullos scriptores non ignobiles erroris opinionem quandam sectatos esse, Neronem fuisse Antichristum, ea nimirum ex causa, quod Paulus ad Thessalonicenses ³ secundo scribens, et de Antichristo verba faciens, quasi tunc viveret Antichristus, illud adjecisset : « Mysterium jam operatur iniquitatis. » Sed si diligenter attendissent tempus quo a Paulo illa scripta fuit epistola, nullo negotio ejusmodi errorem, ne in eum laberentur, declinassent. Nam cum ex his quae superius dicta sunt, constet, non sub Nerone, sed sub Claudio eam a Paulo fuisse scriptam epistolam ; nulla potuit esse suspicio, Paulum illis verbis Neronem significare voluisse. Ex quo videas (quod saepius inenitamus) quantum conferat exacta in rebus pervestigandis temporum ratio, sine qua interdum labi in portentosos errores necesse sit. De Nerone esse locutum Paulum, opinatus est inter alios S. Joannes Chrysostomus ⁴, sic dicens : « Neronem mysterium iniquitatis vocat, dicens : Mysterium enim nunc agit iniquitatis. »

4. Sed conceptio semel errore, in alios deformiores necesse est incidere, nam ex his deterior illo fluxit, ut Nero adhuc vivere crederetur. Reddam verba sancti Augustini ⁵ de his referentis duas opi-

¹ Plin. lib. III. epist. VII. — ² Sueton. in Neron. c. 43. — ³ Martial. epig. lib. VII.

¹ Sueton. in Neron. c. 43. 44. 45. usque 49. — ² Dio in Neron. — ³ 2. Thes. III. — ⁴ Chrysost. ser. de elemos. et col. — ⁵ Aug. de Civ. Dei lib. XX. c. 19.

niones : « Unde, inquit, nonnulli illum resurrecturum et futurum Antichristum suspiciantur. Alii vero nec cum occisum putant, sed subtrahunt potius, cum putaretur occisus, et vivum occurrere in vigore ejus atatis, in qua fuisse cum crederetur extinctus ; donec suo tempore reveleetur et restitatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium tanta præsumptio. » Hæc Augustinus. Ejus autem ab eo recitate posterioris sententia Severus etsi non auctor, tamen assertor habetur, dum ait ¹ : « Unde creditur, etiamsi se gladio ipse transiverit, curato vulnere ejus, esse servatus, secundum illud quod de eo scriptum est : ut plaga mortis ejus curata est, sub sæculi fine mittendus, ut mysterium iniquitatis exerceat. » Hæc ille. Sed quod magis displicet in Severo, hæc eadem ipse impingit sancto Martino, cum ait ² : « Cæterum cum ab eo de fine sæculi quaereremus, ait nobis : Neronem et Antichristum potius esse venturos : Neronem in Occidentali plaga, regibus subactis decem, imperaturum ; persecutionem hæcenus exercendam, ut idola Gentium coli cogat. Ab Antichristo vero Orientale imperium esse capiendum : qui quidem sedem et caput regni Hierosolymam esset habiturus : ab illo urbem et templum esse reparandum. Illius eam persecutionem futuram esse, ut Christum Dominum cogat negari, se potius Christum esse confirmans : omnesque secundum legem circumcidi jubeat. Et ipsum denique Neronem ab Antichristo esse perimendum, atque sub illius potestate universum orbem cunctasque gentes esse redigendas. » Hæc et alia Severus in dialogis ; qui etsi non alia, hæc certe de causa jure a Gelasio ³ adnumerati sunt inter apocrypha, hoc titulo : « Opuscula Posthumiani et Galli apocrypha. » Sic enim commentarius ille inscriptus habetur, quod in dialogis illis Posthumianus et Gallus interloquuntur. Cæterum si velimus ea vere a sancto Martino esse dicta : haudquaquam illa prophætica putanda sunt spiritu pronuntiata ; sed quæ ab aliis narrata vel scripta accepisset, ea his exposcentibus enarravit.

5. At non ea tantum occasione, quod a Paulo hæc de Antichristo et Nerone esse dicta putaverint, in eum errorem sunt lapsi : sed accessit ad ea confirmanda, quod inter Gentiles etiam vulgata esset quedam opinio, Neronem fuisse subductum, et non occisum : quod Suetonius ⁴ his indicat verbis : « Non defuerunt, qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent, ac modo imagines prætextas in rostris præferrent ; modo edicta quasi viventis, et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologeses Parthorum rex, missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc magnopere oravit, ut Neronis memoria coleretur. Denique cum post viginti annos, adolescente me, extisset conditionis incertæ, qui se Neronem esse jaclaret ; iam favorabiliter nomen

ejus apud Parthos fuit, ut vehementer adjutus, et vix reddidit sit. » Hæc Suetonius. Sed eadem dilucidius Tacitus ¹ his verbis : « Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterrita, velut Nero adventaret, vario super exitu ejus rumore, eumque pluribus vivere fingentibus, credentibusque. » Idemque addit de servo arte et vultu simillimo, qui se esse Neronem fingens, et flagitiosos colligens, sollicitabat ceteros ad defectionem : quem Calpurnius Asprenas, qui eo tempore regebat sub Galba Galatiam atque Pamphiliam, occidit, caputque sectum oculis comaque forvum, ac vultu truci, ad abolendam de Nerone falsam opinionem et liberandas timore provincias, in Asiam, indeque Romam pervehendum curavit. Imo et Parthos non leviter ea fama permosos, idem auctor superius festatus est his verbis ² : « Mota etiam prope Parthorum arma falsi Neronis ludibrio. » Sed de his hæcenus.

6. *Galba imperator.* — Cum sic igitur Nero spontanea nec ex hac vita migrasset, extinctaque prorsus progenies Caesarum esset ; Servius Sulpitius Galba a militibus, quibus præerat, acclamatus est imperator, tenuitque imperium menses septem, et dies septem. De ejus genere, ortu, magistratibus, rebus gestis per ætates singulas etiam ante imperium, moribus, et disciplinis, necnon studio militari, adventuque in Urbem, Suetonius, Plutarchus, Tacitus, Dio, et alii scripsere : quos consulat qui ea cupit : nos autem instituti memores, ea tantummodo attingemus, quæ suscepti numeris esse novimus. Dum hæc aguntur in Occidente, iisdem coss. cum Vespasianus anno præterito Romano exercitu Galatiam in Palestina provinciam, quæ ab imperio Romano defecerat, magno labore tandem feliciter debellasset ; ad Hierosolymam, quæ reliqua esse videbatur, expugnandam, omnem comparat apparatus. Verum cum quæ in civitate agerentur percipisset, diras illas et implacabiles civiles discordias, quibus Judæi consumerentur, obsidionem distulit : ratus nimirum, si foris illi bello premerentur, mox inter se concordiam inuros, viresque adversus Romanos pro urbis defensione juncturos.

7. *Bellum civile Hierosolymis.* — Interea Judæis Hierosolymis habitantibus cum nec intus manere tutum esset, in ea flagrante intestina discordia, nec foras egredi, custodiis ubique positis prohibentibus ac pariter sævientibus ; miserimus omnium reddebatur status, miserandaque in ea omnibus ejus civitatis facies videbatur. « Nam (quod ait Josephus ³) ab illis jus hominum calcabatur, ridebatur etiam divinitas, prophetarumque responsis tanquam vulgaribus fabulis illudebant. Cum vero nulla contempissent de virtute ac vitiiis statuta majorum ; etiam quæ de patria olim prædicta fuerant, vera esse exitu probaverunt. Vetus enim quidam sermo ferebatur, tum demum civitatem captam iri, sancta quoque exurenda esse lege belli, cum seditio

¹ Sever. histor. lib. 11. — ² Sev. div. lib. 11. in fine. — ³ Conc. Rom. sub Gelasio in decret. de libris apocryph. — ⁴ Sueton. in Ner. c. 57.

¹ Tacit. histor. lib. 11. — ² Tacit. histor. lib. 1. — ³ Joseph. de bel. Jud. lib. v. c. 2. 3.

fūisset exorta, templumque Dei propriae manus ante violassent. Quibus Zelote nihil de eorum fide dubitantes, ministros se praeberunt. » Haec Josephus.

8. Sic igitur laborante intus seditione : quae foris erant, haud paciora videri poterant : nam factio sicariorum, duce Joanne, homine factiosissimo et tyrannidem meditante, insignem Romanorum munitionem Massada cepit : iidemque in alia loca grassantes, cuncta rapina ac caede miscebant. Haec agebant illi temporibus Azymorum, nullaque pars videbatur Judaeae provinciae esse relicta, quae non una simul cum Hierosolymis interiret. Cum haec agerentur ab illis, Gadareni, Transsannanae regionis populi, sibi timentes a gentilibus suis Judaeis, quem per legationem secretam acciverant Vespasianum, quarta die mensis Martii in civitatem recipiunt : qui vero seditiosi erant Romanis infensi, ex civitate fugerunt : sed perstricti a ma-

gistro equitum Placido, ad tredecim millia caesa sunt : major tamen numerus fuit eorum qui se in Jordanem dedere praecipites. Expugnata sunt ab eodem Placido alia loca, inter quae Julias, olim dicta Bethsaida, Petri apostoli patria. Sicque Galilea similiter Transsannana rursus est a Romanis subacta. Dum vero haec et alia adversus Judaeos mala in dies sevitiora exercebantur, jamque Vespasianus profectum pararet, ut Hierosolymam obsideret; nuntiata morte Neronis, et Galbae imperio, a ceptis desistit. Cumque quid esset acturus ambigeret, nihil melius sibi visum est, quam Titum filium suum legare ad novum imperatorem salutandum. Profectus est Titus, et cum eo etiam rex Judaeorum Agrippa, qui adversus suos Romanis adhaeserat, navigavit. Quae vero post haec acciderint, sequenti anno suo loco dicturi sumus.

Anno periodi Graeco-Romanæ 5561. — Olymp. 211. an. 4. — Urb. cond. 824. — Jesu Christi 68. secundum Baronium 70.
— Clementis papa 2. — Galbae imp. 1.

1. *Consules.* — Ad mm. I. Coss. C. *Silius Italicus*, et M. *Galerius Trachalus*. Em. card. Norisius in litteris ad me Florentia scriptis docte observat, Suetonium in Nerone duos hujus imperatoris Romanum adventus, post ejus ex Oriente reditum, distinguere. De priori agit Suetonius cap. 25, atque Neronem reversum e Graecia *Neapolim albis equis*, ac deia Romanum triumphantis more, *coronamque capite* gerentem *Olympiacam* introisse. Quod praecedentis anni exitu factum, ut tunc explicavimus. Rediisse postea Neapolim Neronem, liquet ex Suetonio cap. 40, ubi ait : « Neapoli de motu Galliarum cognovit, die ipso, quo matrem occiderat... Sed urgentibus aliis super alios nuntiis Romanum praetrepidus rediit. Postquam deinde etiam Galbam et Hispanias descivisse cognovit, prope intermortuus jacuit. » Est hic secundus Neronis Romanum adventus a priori longe dissimilis: cum tunc triumphans, nunc praetrepidus illic redierit. Prior adventus perlinet ad mensem Decembrem anni praecedentis, posterior ad mensem Aprilis anni currentis. Occidit enim matrem Nero, cum festi dies *Quinquatrum* uno aut altero ante die celebrati fuissent, ut colligitur ex Tacito lib. 14 *Annal.* Festum illud in Calendario a Petro Lambecio tomo 4 Bibliothecae Caesareae publicato celebrabatur *XIV kalend. Aprilis*, et Galba qui in Hispaniis proconsul erat, die tertia mensis Aprilis currentis Christi anni imperium arripuit, ut ex iis, quae anno sequenti dicemus, constabit. *Julius Vindex* propraetor in Gallis Galbae imperium obtulit. « Nec diu cunctatus (scilicet Galba) conditionem par-

tim metu, partim spe recepit. » inquit Suetonius in Galba cap. 10. Existimavit Onuphrius lib. 2 *Fastorum*, Vindicis et Galbae defectionem anno praecedenti contigisse, eodemque Neronem e Graecia rediisse, et principes Apostolorum Petrum et Paulum martyrio coronatos esse. Quae omnia ex dictis corrunt. Certe si mense Martio anni elapsi Nero e Graecia redux defectionem Galliarum et Hispaniarum accepisset, Galba anno amplius integro ab imperio capessendo abstinisset; sicque historici, quae tam longo spatio gesta fuissent, in litteras retulissent, vel ipsa seditio dissipata fuisset.

2. *Quintus Neronis consulatus.* — Nero ea seditione accepta, Romanum praetrepidus rediit, « credensque expeditionem necessariam, consules ante tempus privavit honore, atque in utriusque locum solus inivit consulatum; quasi fatale esset non posse Gallias debellari, nisi a consule ac susceptis fascibus, » inquit Suetonius cap. 43. Onuphrius citatus consulatum illum sullectum in finem praecedentis anni conferi, quod Suetonius, cap. 46, loquens de portentis somniorum, quibus territus est Nero, scribat : « Kalend. Januarii exornati Lares in ipso sacrificii apparatu conciderunt. » Jam autem cap. 43 de illo Neronis consulatu verba habuerat Suetonius. At non advertit Onuphrius, hunc historicum testari, Neronem territum portentis « tum veteribus, tum novis. » Kalend. itaque Januaria loco citato memoratae alterius anni, non vero currentis. Unde et ibidem Suetonius ait : « Occisa denum matre, vidit per quietem, navem sibi regenti extortum gu-

bornaculum. » Quæ visio ad præcedentes etiam annos referenda. Melius Baronius quintum illum Neronis consulatum hoc anno consignavit. Extat nummus Neronis apud Gollzium, in quo legitur : NERO CLAV. CAESAR. AVG. GER. P. M. TR. P. XIV. COS. IV. IMP. P. P. Sumpsit tribunitiâ potestatem XIV Nero die XII Octobris anni elapsi. Quare eo anno mensæ Octobri quintum consulatum nondum inderat : nam ullimum in nummis exprimi solitum fuisse certum. Quis autem sibi persuadeat, Neronem mense Martio anni Christi LXVII nuntium de excitata in Galliis a *Vindice* seditione, Hispaniarumque defectionem accepisse, et nonnisi post mensem Octobrem ejusdem anni expeditionem adversus *Vindicem* parasse? Hanc enim suscepti consulatus causam testatur Suetonius Capessitque porro a Nerone consulatus V juxta quartam consulatum Caesareorum regulam : imo hinc discimus, ob expeditiones bellicas, imperatores quandoque consulatum cepisse, et hanc quartam regulam certam esse.

3. *Neronis interitus*. — Ad num. 2. Occisus est Nero, non die decima Junii, ut habent Baronius et Onuphrius, sed die nona. Imperium enim suscepit die XII Octobris anni Christi LIV, imperavitque annos XIII, menses VII, dies XXVII, ut habent Clemens Alexandrinus, et Eusebius in Chronico, seu ut habet Zonaras, annos *tredecim, menses octo, biduo minus*; ideoque die nona Junii interitus ejus contigit. Quod confirmat Cassiodorus in Chronico, qui ait : « Regnavit annis XIII, mensibus VII, diebus XXVII. » ubi diem æmortalium excludit. Non potest autem in die mortis Neronis consignando

error committi, quin in morte Galbæ, Othonis et Vitellii narranda etiam peccetur. De ætate Neronis, imperii ejus initio egimus, Neroni successit Galba.

4. *Gesta in Judæa*. — Josephus lib. 5 de Bello Judaico, gesta a Vespasiano in Judæa fuse describit, aitque cap. 3 eum *Gadaram* Transamnanæ regionis metropolim validissimam mensis Martii quarta die ingressum esse. Tum cap. 4 inquit : « Hæc dum aguntur, motus circa Galliam nuntiatur, et quod *Vindex* una cum optimatibus indigenarum defecisset. » Quo ex Josephi loco prorsus evertitur sententia Onuphrii et Baronii, qui existimarunt Neronem initio anni præcedentis e Græcia rediisse; cum Orientem non reliquerit, nisi postquam accepit seditionem a *Vindice* motam, quam hoc tantum anno cepisse, ex laudatis Josephi verbis innoscit. Subdi Josephus cap. 8 : « Omnibus jam captis præter castella Herodion, et Massadam, et Machærunta, quæ a latronibus tenebantur, sola jam Hierosolyma ante oculos erat, quæ expugnanda restabat. » Quibus ex verbis liquet, verum esse quod scribit Tacitus lib. 5 Hist. Vespasianus « intra duas æstates, cuncta camporum, omnesque præter Hierosolymam urbes, victore exercitu tenebat; » deceptosque viros doctissimos, qui bellum Judaicum anno Christi LXV inchoatum contendunt; cum eo modo non *intra duas æstates*, sed *intra tres*, Tacitus scribere debuisset. Hæc Baronius in Annalibus, et Spondanus in Epitome, anno sequenti tanquam tunc facta recitant, cum tamen certum sit toto capite 8, lib. 5, Josephum loqui de rebus hoc anno gestis.

LINI ANNUS 2. — CHRISTI 71.

1. *Otho imperator, et Vitellius*. — Advenciente Christi Domini nostri anno septuagesimo primo, Ser. Sulpitio Galba Augusto et T. Vinio Rufino coss., decima sexta Januarii, idem Galba in foro a mililibus occisus est, cum imperasset (ut dictum est) mensibus septem, et diebus septem, annum natus septuagesimum tertium¹. Arripuit mox imperium favore militum, quos in Galbam concitaverat, M. Silvius Otho, Neroni olim carissimus, a quo in Hispaniam missus fuerat quæstor : tenuitque menses tres ac dies quinque. Nam exercitus Romanus in Germania hæd ratam habens ejus electionem, adversus eum creavit imperatorem A. Vitellium; qui in Italiam præmisit exercitum, de summa rerum cum Othone

ipse postea dimicaturus : cum ille sive rerum desperatione, vel ne sui causa (ut tradunt) bello civili inter se milites necarentur, sibi ipse prudens volensque mortem consecivit die vigesima Aprilis, anno sæ ætatis trigesimo octavo, nonagesimo quinto imperii die. Cui succedens Vitellius, tenuit menses octo et dies quinque. Fuit hic ille Vitellius, Lucii Vitellii illius filius, qui¹ sub Claudio Syriam provinciam administravit, de Judæis (ut dictum est) optime meritis, præfuitque illi provincie usque ad Caium Caligulam, qui in ejus locum substituit Petronium; de quo plura superius.

2. *Vespasianus imperator*. — Vespasianus² in terea, quinta mensis Junii, Cæsarea profectus, quæ

¹ Suet. in Galba c. 20. et seq.

² Joseph. ant. lib. XVIII. c. 11. — ² Jos. de bel. Jud. lib. v. c. 8.

reliqua esse videbantur loca Judææ. Romano subjecit imperio, tribus exceptis castellis, quæ a latronibus tenebantur, Herodio, Massada, et Machærunte, ac ipsa Hierosolymorum civitate : cum tamen interim longe his graviora Judæi paterentur a contribulibus suis. Nam Simon Gerascus ¹, dux factus eorum qui foris erant latronum Idumæorum, ac quorumcumque poterat, loca alia depopulabatur; et adversus Zelotas, tam qui foris, quam qui agerent Hierosolymis, eius prælia, quoscumque inveniebat Judæorum, funesta morte, vel crudeli membrorum obtruncatione affliciebat : indeque magno comparato exercitu, Hierosolymam obsedit. Sic igitur Zelote intus in cives, foris Simon in cæteros quos inveniret, omni crudelitatis genere grassabantur. Mira Dei vindicta, ut eo tempore, quo gladius Romanorum in Judæos sævire cessasset, latronum et factionum agmina in eosdem intus et foris crudelius essent armata. Cives autem quo adversus Zelotas viribus prævalerent, Simonem cum suis receperunt in civitatem, nescientes inde sibi majorem provenituram cladem. Ingressus itaque cum suis in urbem Simon Zelotas, qui se in templo munierant, continuo est aggressus : sed resistentibus illis ex editis locis, opus frustra tentavit; sicque conatus ejus reditus est plane irritus. Sed que post hæc Hierosolymis facta sint, suo loco dicemus paulo inferius.

3. Interea Romæ cum Vitellius turpissime imperaret, tum senatum ac populum, quam etiam milites novandarum rerum cupido incessit. Sed opportune (quod erat in optatis accidit, ut Vespasianus ² Urbis cladem commiseratus, iraque simul incensus, de liberanda Urbe ipsoque orbe deliberavit. Hæc cum apud milites loqueretur, omnibus annuentibus, ab iisdem acclamatus est imperator : cui recusanti, rectores legionum magis instabant, circumfusique milites cum gladiis eidem mortem minitantes, nisi quod ab omnibus nomen esset oblatum acceperet. Jurasse postea in ipsum exercitum qui in Judæa erat quinto nonas Julii, auctor est Tacitus, ³; Suetonius ⁴ vero quinto idus factum tradit, Cæterum coactum esse numerari annum primum Vespasiani ab ipsis kal. Julii, idem Suetonius tradit ⁵. Præsto illi fuit Mucianus Syriæ præses cum quatuor legionibus sperans se illi fore collegam in imperio, Cupiens desuper duas, quæ in Ægypto erant, legiones sibi conjungere, dedit litteras Alexandriae ad præfectum Augustalem, qui tunc erat Tiberius Alexander, ex Judæo factus Gentilis, et Romanorum studiosissimus : qui primus ante alios, legiones, ut in Vespasianum imperatorem jurarent, adegit kalend. Julii. Hæc vero omnia ei ex animi sententia successerunt. Quin etiam et duæ aliæ legiones, quæ in Mysia erant atque Pannonia, jusjurandum ei præstiterunt. Insuper et qui in Africa erant milites (ut Tacitus ⁶ tradit) eidem adhaeserunt. Post vero, cum Alexandria rediisset in Palestinam, diversarum

provinciarum ac civitatum adfuerunt legationes, salutantes eum imperatorem, coronasque simul aureas offerentes.

4. Præmisso interim pedestri itinere Muciano cum copiis, ipse Vespasianus Alexandria abiiit, inde navigaturus in Urbem. Horum omnium prior, qui cum legionibus Mysiæ atque Pannoniæ in Italiam adversus Vitellianos pugnans, rem bene gessit, fuit Antonius. Cum interea Sabinus Vespasiani frater mora impatiens, simulque Domitianus filius ejusdem Vespasiani una cum compluribus aliis nobilibus, ad junctis sibi cohortibus vigillum, occupant Capitolium : quos cum oppugnare studeant Vitelliani, ab his qui intus erant, incensum est templum Jovis Capitolini; tunc et Domitianus insperata sibi fuga consuluit; Sabinus vero retentus occiditur. Adventante vero postera die Antonio cum exercitu, resistentibus Vitellianis, tertio intra Urbem inter eos commissum est prælium : sed tandem illis cedentibus, Vitellius sæpius fugam captans, ac rediens, denum se occultans, a militibus perquisitus et inventus sævissime trucidatur sui imperii (ut tradit Josephus ¹) octavo mense, die quinto, mensis Octobris die tertio, anno sue ætatis quinquagesimo quarto (ut Dio), vel septimo, ut Suetonius et Tacitus tradiderunt.

5. Sequenti autem die Mucianus cum cæteris copiis in Urbem ingreditis, grassantes milites in civium domos repressit. Hæc omnia fusius Josephus, qui tamen in his que sunt temporis, tum a Græcis tum a Latinis dissentit historicis : nam Dio ² Vitellium regnasse dicit antum unum, decem minus diebus, quod et apud Tacitum ³ confirmatum reperitur. Verum ut hos conciliemus : qui ejus imperio tribuunt annum unum, certum est non numerare ab obitu Othonis, sed ex eo tempore, quo a militibus imperator est acclamatus. Sed a Josepho idem dissentit Tacitus, dum ille tradit Vitellium occisum esse mensis Octobris die tertia, Tacitus ⁴ vero mense Decembri. His rebus gestis, ac vix tandem post cædes et prædas compressis ac ad officium redactis militibus, ex S. C. ⁵ T. Flavio Vespasiano miro consensu omnium est decretum imperium, qui id tenuit annos decem, minus sex diebus, numerando ab eo tempore, quo primum Alexandria a militibus (ut tradit Suetonius in Vespasiano ⁶) imperator est salutatus ea qua diximus die. Verumenimvero quod diversi diversum ponant numerum annorum imperii Vespasiani, inde evenisse videtur quod alii numerant a tempore necis Vitellii, alii ex quo per senatusconsultum est illi decretum imperium, alii rursus a tempore quo ab exercitu salutatus est imperator hoc anno, mense Julio, ut facit Suetonius, qui ait : « Tiberius Alexander præfectus Ægypti primus in verba Vespasiani legiones adegit kal. Julii : qui principatus dies in posterum observatus est. Judæicus deinde exercitus V idus Julii apud ipsum juravit. » Hæc Suetonius ⁷. Interea vero Vespasianus

¹ Joseph. de bel. Jud. lib. v. c. 7. — ² Joseph. de bel. Jud. lib. v. c. 10. 11. 12. — ³ Tacit. lib. II. histor. — ⁴ Sueton. in Vespas. c. 6. — ⁵ Suet. ibid. — ⁶ Tacit. lib. I. histor.

¹ Joseph. de bel. Jud. lib. XIII. — ² Dio in Vitellio — ³ Tacit. lib. de Oratore. — ⁴ Tacit. hist. lib. III. — ⁵ Tacit. hist. lib. IV. — ⁶ Sueton. in Vespas. c. 6. — ⁷ Idem ibid.

expectato oportuno tempore navigandi, Alexandria solvens, Romam se contulit.

6. *De miraculis Vespasiano tributis.* — Quanam admiratione digna Vespasiano contigerint, dum Alexandria esset, his verbis Tacitus ¹ enarrat: « Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandriae stator aestivis flatibus dies, et certa maris periebat, nulla miracula evenere, quae caelestis favor, et quam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. Ex plebe Alexandrina quidam oculorum fabe notus ad genua ejus advolvitur, remedium caecitatis exposcens genitu, monitu Serapis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit: precabaturque principem, ut genas et oculorum orbis dignaretur respargere oris excremento. Alius manu aeger, eodem deo auctore, ut pede et vestigio Caesaris calcaretur, orabat. Vespasianus primo irridere, aspernari: atque illis instantibus, modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum et vocibus adulantium in spem induci: postremo existimari a medicis jubet. an talis caecitas et debilitas ope humana superabiles forent. Medici varia disserere: huic non exesam vim humiuis, et redituram, si pellerentur obstantia; illi elapsos in pravam artus; si salubris vis adhibeatur, posse integrari, id forsasse cordi deis, et divino ministerio principem electum: denique patrati remedii gloriam penes Caesarem, irrii ludibrium penes miseris fore. Igitur Vespasianus cuncta fortunae suae patere ratus, nec quidquam ultra incredibile, leto ipse vultu, erecta, quae adstabat multitudine, juste exequitur. Statim conversa ad usum manus, ac caeco relaxit dies. Utrumque qui interfuerit nunc quoque memorant, postquam nullum mendicio pretium. » Iluc usque Tacitus. Haec eadem narrat Suetonius ², atque etiam alii.

7. Verum haec altiori digna sunt indagine. In primis enim praesentia Tyanæi magorum omnium celeberrimi, et Vespasiano amicitia conjunctissimi, nonnihil moveor, ut existimen ea omnia fuisse ejusdem Apollonii Tyanæi arte excogitata. His enim diebus aderat Alexandria: ac pluribus aliis imposturis, quas recenset Philostratus ³, in sui admirationem converterat Alexandrinos, aliarumque provinciarum, qui illic versari soliti erant, homines. Sed et in his quae sunt visa miracula, illud etiam considerandum: eas non fuisse ejusmodi aegritudines, quae (quod refert Tacitus) a medicis curari minime valuissent. Si igitur medici ea prestare potuissent, multo certe facilius demones valere, quorum illud fuit plane consilium, ad obscurandam Christi gloriam, ut quae olim a prophetis de Christi regno praedicta essent, tribuerentur Vespasiano. Quod enim de Messia venturo sacris erat litteris consignatum, nempe quod universo dominaretur orbi, ut de Vespasiano intelligeretur, plurimis persuasit: « Nam (quod Tacitus ait ⁴) pluribus persuasio ineral, anti-

quis sacerdotum litteris contineri, eo ipso tempore fore ut valesceret Oriens, profectique Judaea rerum potirentur; quae ambages Vespasianum ac Titum praedixerant. » Haec Tacitus. Suetonius ¹ vero eadem habet in haec verba: « Percrebuerat Oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Judaea profecti rerum potirentur. » Id ipsum et Josephus ², cum dicit: « Quod maxime eos ad bellum excitaverat, responsum erat ambiguum, itidem in sacris libris inventum: quod eo tempore quidam esset ex eorum finibus orbis terrae imperium habiturus. Id quidem illi quasi proprium acceperunt: nullique sapientes interpretatione decepti sunt. Hoc autem plane responso, Vespasini designabatur imperium, qui apud Judaeam creatus est imperator. » Haec Josephus: qui impietatis caligine offusus, ea esse de Messia intelligenda vel non novit, vel dissimulans quod sciebat, temporibus inservens, sic est Vespasiano adulatus, ut olim alii Judaei majori Herodi, affirmantes illum esse quem Deus pollicitus fuerat per Prophetas; unde Herodiani sunt dicti.

8. At si prophetica vaticinia de Vespasiano locuta erant: cur ab eodem postmodum tam exacta facta est pervestigatio de stirpe Juda, et familia David, et (ut tradit Eusebius ³) quos invenit occidit: nisi quod in comperito esset, non aliunde quam ex ea progenie Christum venturum esse? Sed qui erraverunt ab utero, et locuti sunt falsa, et legitimum germanumque Messiam contempserunt; non hunc solum, sed et factiosissimos homines principatum inhiantes, seque illum esse orbis principem jactantes, miserrime sunt passi. Sic igitur decepti Judaeorum complures, et inter eos idem Josephus, in eam prorsus conspirarunt sententiam, ut ea non de Jesu, quem crucifixissent, sed de Vespasiano essent intelligenda. Id quippe jam ante Judaica superstitione in monte Carmelo, idque Josephus historicus (quod ipsemet testatur) eidem Vespasiano praedixerat; quod et Suetonius his verbis significat: « Apud Judaeam Carmeli Dei oraculum consulentem, ita confirmavere sortes, ut quicquid cogitaret, volveretque animo, quantumlibet magnum, id esse proventurum pollicerentur. Et minus ex nobilibus captivis Josephus, cum conjiceretur in vinula constantissime asseveravit fore ut ab eodem brevi solveretur. » Haec Suetonius ⁴. Et quoniam, qui hujusmodi esset, ab Isaia ⁵ praedictum erat, fore ut nulla operaretur miracula: haec quoque ex parte provisum fuit, ut idem quasi per larvam quandam rex ille maximus appareret, nempe Messias. At illud certe in Vespasiano impleri non valuit, quod de Christi regno praedictum erat, ipsum futurum aeternum, nec finem aliquando accepturum; cum nec ad decennium ejus imperium potuerit propagari.

9. Sed quod pertinet ad miracula, quae non tantum hominibus, sed diis ipsis a diversis historicis gentilibus sunt adscripta: cujus sint fidei, sinceris-

¹ Tacit. lib. iv. hist. — ² Suet. in Vespas. c. 7. — ³ Philostr. in Apollonio. l. v. — ⁴ Tacit. hist. lib. v.

¹ Suet. in Vespas. c. 4. — ² Jos. de bel. Jud. lib. vii. c. 12. — ³ Eusebius lib. iii. c. 11. — ⁴ Suet. in Vespas. c. 5. — ⁵ Isai. xxxv.

simus testis est Polybius ¹, inter eos clarissimus auctor: cujus sententiam rebus his, de quibus agimus, valde accommodatam, hic recitare operæ pretium ducimus; sic enim ait: «Fama autem est, et creditur apud Vargelietas, quod statua Diane Cinyadidis, quamvis sub dio sit, neque nebulam neque pluviam patiatur; sicut et statua Vestæ apud Jasseos. Et ista etiam historiographi nonnulli dixerunt. Ego vero, nescio quomodo ejusmodi historiographorum sententiam toto hoc tractatu constanter repugno, et succenseo. Videntur autem mihi talia prorsus puerilem sensum recipere, qui citra considerationem non modo absurda, sed et impossibilia complectitur. Etenim si quis corpora quadam sic illuminari posse diceret, ut umbram non constituant, id animi prorsus esset insensati: quod Theopompus fecit, dicens, eos qui Jovis templum, quod in Arcadia est, ingrediuntur, haud adumbrari. Huic autem conforme est quod jam dicitur. Itaque in omnibus quidem illis quæ plebis pietatem erga numen conservant, condonandum est nonnullis historiographis, qui de talibus monstra loquuntur: in eo vero quod modum hunc excedit, ignoscendum non est.» Itac Polybius; quæ quidem ad verbum hic volumus descripsisse, quæ appareat, quante sint fidei, quæ ab ethnicis scriptoribus multis chartis de portentis et miraculis, scriptis sunt prodita.

10. *Triplix factioe divisi in se invicem Judæi grassantur.* — Dum hæc Alexandriae aguntur, ubi Titus una cum patre Augusto usque ad tempus commodioris ejus navigationis agebat: licet a Romanorum armis Judæi aliquanto temporis spatio quiescerent; nihilominus bellis civilibus multo digladiantes, longe deteriora, quam ab externis hostibus, a suismet gentilibus patuntur. Nam præter illa quæ sunt a nobis summam superius recensita, addit Josephus ², seditionem Hierosolymis inter duas partes, nempe populum civitatis atque Zelotas auctam esse trifariam: primaque factionis, eorum scilicet qui ex latronibus collecti erant, Simon Gioræ filius princeps erat: secunda vero, nempe Zelotarum, dux erat Joannes, de quo superius facta est mentio: tertiæ autem, quæ ab his est dirempta, factionis præses erat Eleazarus Simonis filius, qui interiori Templi partem occupans communivit, exteriori vero Joannes tenebat. Ex quo etiam admirari possumus tantam amplitudinem et magnitudinem templi, in quo duo exercitus sibi ipsis contrarii habitarent absque violatione tertiæ ejusdem partis, quæ dicebatur Sancta sanctorum, Simon vero superiorem civitatis partem occupaverat. His igitur in hunc modum divisis trifariam, digladiantibusque inter se, Templi atrium sanguine inundavit; et, quod ultimum illis exitium attulit, frumentariae cellæ, in quibus ad plures annos frumentum reconditum erat, incendio sunt absumptæ. Sed hæc omnia Josephus pluribus describit; quæ a nobis brevitate contracta sunt, quod auctor ille manibus omnium ha-

beat. Quapropter hoc satis sit dicere, adeo miserimum populum triplicibus his dilaceratum ac compressum fuisse hostium factionibus, ut pro Romanis, quo citius civitate potirentur, vota nuncuparent; rati nimirum, illos licet infensissimos hostes, et acceptas sub Cestio contumelias ulcisci paratos, tamen respectu præsentis, quem experiebantur, infelicissimi rerum status, habendos fore amicos carissimos, atque optatissimos servatores. Reliqua de his anno sequenti.

11. *Ignatius succedit Evodio in sede Antiochena, et de hujus epistola.* — Hoc eodem anno, Olympiade ducentesima duodecima, anno primo (ut numerat Eusebius ³) Evodio episcopo Antiocheno ex hac vita sublato, subrogatur qui aliquando collega sedisset Ignatius. Hic (ut idem auctor tradit ⁴) sedit annos quadraginta, nimirum usque ad undecimum Trajani annum. Ea controversia, quod alii successum Petro ab Evodio in sede Antiochena, alii vero dixerunt ab Ignatio, superius a nobis est fusius pertractata. Sed et testatur Origenes ⁵, post Evodium absque ulla dubitatione eundem Ignatium tertio loco revixisse Ecclesiam Antiochenam. Quod autem ad obitum spectat Evodii: cum tam Latini ⁶ quam Græci ⁷ æque testentur, illum martyrio ex hac vita esse sublato; non id accidit, quod his temporibus a Vespasiano vel Tito aliqua fuerit in Christianis persecutio excitata, quos tradunt moribus fuisse placidos et humanos: nam et Titus sequenti anno Antiochiam pergens, Gentilium tumultum et iras in Judæos concilatas repressit, ac Antiochenos conlinuit in officio. Quamobrem quod ad martyrium ejus spectat, alia potius causa exquirenda esse videtur: quam quidem eam esse putamus, quæ a Josepho ⁸ de rebus Antiochenis agente describitur. Ipse enim dum recenset quæ hoc anno, quo Vespasianus perrexit Antiochiam, Judæi in ea civitate a Gentilibus passi sunt, rem gestam in hunc modum enarrat: «Cum Antiochensium populus concionaretur in theatro, Antiochus Judæus, lum patri suo, tum cæteris Judæis infensus, progressus in medium, patrem suum et cæteros deferebat, insimulans eos quod una nocte totam civitatem incendere statuisset; et velut hujus consilii participes quosdam hospites Judæos tradidit. His autem auditis, populus iram cohibere non poterat: sed in eos quidem qui traditi fuerant, ignem jussit afferri; statimque omnes in theatro concremati sunt. In multitudinem vero Judæorum propebant irrurere; si eos celeriter ulli essent, patriam suam servatum iri existimantes. Antiochus autem iracundiam magis accendere, mutata voluntatis argumentum, quod Judæorum mores odisset exhibere se credens, si Paganorum ritu sacrificaret; idemque jussit cæteros compelli facere: remuendo enim, manifestos insidiatores fore. Hujus autem rei periculo ab Antiochensibus facto,

¹ Eusebius in Chron. et hist. lib. III. c. 15. — ² Euseb. ubi sup. — ³ Orig. hom. 6. in Lucam. Ignat. epist. XII. — ⁴ Martyrolog. Rom. et alia die 6 Maii. — ⁵ Menolog. die 7 Septemb. — ⁶ Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 21.

¹ Polyb. hist. lib. XVI. — ² Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 4.

pauci quidem consenserunt: alii vero, qui noluerunt, perempti sunt. »

12. Haec et alia Josephus de cladis in Judaeos illatae instigatore Antiocho Judaeo eum scribat, facile adduci possumus, ut complures ex Judaeis qui fidem Christi amplexi essent, ejusdem fuerint criminis insimulati, eodemque experimento tentati, ac ob eam causam martyrii coronam, tum maxime inter eos Evodius, acceperint. Quomodo enim Antiochus percisset Judaeis Christianis, qui se in parentem ceterosque gentiles suos tam ferum atque scelestum exhibuit? Vel quonam pacto, qui erant ex circumcissione Christiani, Petri et Pauli discipuli, beatissimae Ecclesiae illius alumni, non prius millies subissent mortem, quam idolis Gentilium immolarent? Sicque jure meritoque existimare possumus, eadem fere ex causa Judaeos Christianos Antiochiae subisse martyrium, qua similibus insimulati calumniis a Nerone fideles Romae sunt cæsi. At non hic finis Antiochenisum Judaeorum occisionis: siquidem haud multo post, cum scelestissimorum quorundam opera injecto igne, quamplurima nobilissima loca publica incen-

dio conflagrasset, in Judaeos ex priori calumnia culpa conversa, ne unus quidem ex eis superfuisset, nisi praeses magna vi illorum impetum repressisset. Sed de causa Evodii martyrii, quam opinamur, haec satis.

Ejusdem Evodii Ignatius ¹ scribens ad Antiochenos meminit hoc elogio: « Mementote Evodii beatissimi pastoris vestri, qui primus post Apostolos gubernacula Ecclesiae vestrae sortitus est: ne simus pudori patri. » Citatur a Nicephoro ² Evodii nomine scripta epistola, cujus erat titulus, « Lumen: » quam tamen ab antiquioribus nec citatam, neque aliter cognitam esse reperimus. Idem auctor de ejus successore Ignatio olim puero haec scripsit. « Ignatium tenendum adhuc tanquam simplicem et sincerum manibus suis Christus sublatus exhibuit; atque simplicitatem et integritatem discipulis ostendere, aut commendare volens, Nisi efficiamini sicut parvuli, inquit, non intrabitis in regnum caelorum. » Haec Nicephorus: sed unde acceperit, non invenimus.

¹ Ignat. ep. XII. — ² Niceph. hist. lib. II. c. 3.

Anno periodi Graeco-Romanae 5562. — Olymp. 212. an. 1. — Urb. cond. 822. — Jesu Christi 69. secundum Baronium 71.
— Clementis papae 3. — Otho, Vitellius, Vespasianus imp.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Servius Sulpicius Galba Aug.* et *T. Vinicius Rufinus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari. Consulatus Galbae juxta priorem consulatum Caesareorum regulam.

2. *Galbae interitus.* — Galba non die decima sexta Januarii, ut habet Baronius, sed die decima quinta occisus. Josephus enim, qui tum vivebat, lib. 5 de Bello, cap. 6, ait, Galbam imperasse *menses VII et dies VII*, cui uterque Victor suffragatur. Quare cum Nero die nona Junii anni praecedentis perierit, interitus Galbae in diem XV Januarii incidit. Clemens quidem Alexandrinus, et Theophilus Antiochenus habent, *menses VII, dies VI*, quia nempe diem emortualem excludunt. Alia in hanc rem argumenta attuli in Prolegomenis Dissert. Hypat., num. XIX. Quod si a tempore, quo imperator in Hispania dictus est, vivente adhuc Nerone, imperium ejus exordiri placeat, tunc, ut Xyphilinus et Zonaras ex Dione habent, *regnabit menses novem, dies tredecim*, quot menses et dies a tertio Aprilis anni praecedentis ad decimum quintum Januarii praesentis anni fluxerunt. Adoptavit Galba Pisonem, Caesaremque renuntiavit; sed is infra sextum adoptionis diem perit, ut habet Tacitus lib. 1 Hist.

3. *Explicatur nummi in quibus annus II ejus imperii legitur.* — Suetonius in Nerone cap. 40 de

Galba scribit: « Consulatusque imperator legatum se senatus ac populi Romani professus est; » tum cap. 11: « Ut occisum Neronem cognovit, deposita legati suscepit Caesaris appellationem: » non potuit itaque secundum imperii annum inchoare, licet in multis nummis Graecis legatur L. B. id est anno secundo, sed cum omnes hi Alexandriae percussi fuerint, jure merito observantur aliqui Alexandrinos non numerasse annos imperatorum a die natali eorum imperii, sed a die vigesima nona mensis Augusti; id enim confirmat Dio lib. 51, pag. 457, ubi ait, « Diem quo capta fuit Alexandria festum esse censuerunt, ab eoque reliquis annis numerandis initium sumendum. » Nunquam in nummis Aegypti alia epocha notata quam regum et imperatorum, quare ea a primo anni die non exordiebatur, et quando mors principis sub finem anni nuntiabatur, statim nummi in honorem successoris eudebantur, cum L. A. id est anno primo, et post aliquot dies novo anno Alexandrino inchoante die XXIX Augusti in nummis exprimebatur annus secundus a die XXX Augustus desumptus. Sic Trajano mortuo, et Hadriano in locum ejus subrogato, ac Alexandriae agnito imperatore initio anni CXVII nummi percussi cum L. A. et deinde die XXIX Augusti cum L. B. ita ut ultimus hujus imperatoris annus in nummis Aegyptiacis praeferat L. C. B. id est annum XXII, quod non nisi

in nummis Alexandrinis occurrit. Præterea in canone Ægyptiaco Ptolomæi anni regum non a vero die eorum natali, sed a Thoth vago, postea pro usu civili Augusto regnante diei xxix Augusti alligato numerantur.

4. *Post Neronem Caesar, non familie sed dignitatis nomen fuit.* — Diligentem autem observandum post Neronem in quo Julia familia extincta, etiam qui ab Augustis originem ducebant, Casares appellatos non esse, donec a patribus imperatoribus eo nomine ac dignitate cohonestarentur, idque cum spe ad successionem imperii, ejusque aliquo consorcio. Eam in rem Otho apud Tacitum lib. 1 Hist. dicit: « Augendum, audendumque, dum Galbæ auctoritas fluxa, Pisonis nondum coaluisset. » Non solum itaque *Cæsaris* nomen cum certa imperii successione Piso acceperat; sed auctoritatem aliquam, que nondum coalerat, neque satis stabilita erat. Nec refert, quod paulo antea Tacitus de legatis ad Germanicum exercitum mittendis, ac de Pisonem loquens dicat: « Illi (nempe legati) auctoritatem senatus: hic (scilicet Piso) dignationem Cæsaris laurus. » Non enim inde sequitur Pisonem nullam auctoritatem, nullumve imperium habuisse; illud quippe Cæsaris nomine ab historiico brevitate affectante satis designatur. Cæsaris honores pauldum aucti, tandemque regis et imperatoris nominibus appellati, ut infra demonstro. Verum quidem est, satis non immotescere, in quo situm esset illud imperium Cæsareum: sed cum de re constat, certa, propter dubia et incerta, non deserenda. Itaque ante Neronis mortem quicumque filius Cæsari patri nascebatur, is origine nascendi dicebatur Cæsar, ac filius Augusti, imo et imperii successor reputabatur, si tamen ab imperatore vel tribunali potestate, vel imperio proconsulari exornatus fuisset, aut ab eodem testamento successor nominatus esset. At post Neronem, neque nativitas neque adoptio Cæsaris nomen secum invehabat, ut nullis exemplis constabit.

5. *Initium Vitellii et finis Galbæ.* — Plutarchus in Galba pag. 1063 confirmat quod diximus de initio Vitellii, quod sc. die secunda mensis Januarii dielus fuerit imperator et Galbam ac Pisonem Cæsarem interfectos fuisse *ad octavam decimum kalendas Februarias*. Quæ Plutarchi loca ab historicæ Angulæ interpretibus miror non animadverta.

6. *Othonis interitus.* — Vitellius anno superiori *sub ipsas kalendas Decembris*, ingressus est Germaniam, ubi superioris Germaniæ exercitus *ipso kalendis Januariis die* currentis anni imagines Galbæ dirumpit, et in acta senatus jural, et *die postero* Vitellius imperator consulatur, ut habet Tacitus lib. 1 Hist. Inde Otho Augustus, qui Galbæ successerat, se ipsum interficit, *postquam biduum, tresque menses, imperium tenuit*, inquit Josephus lib. 3 de Bello, cap. 8, ideoque die decima sexta mensis Aprilis, non vero die vicesima, ut habet Baronius. Josepho suffragatur Clemens Alexandrinus, qui Othoni tribuit $\mu\epsilon\sigma\sigma\epsilon\varsigma\ \acute{\alpha}\ \eta\mu\epsilon\rho\alpha\varsigma\ \alpha$, id est, *menses v, diem unum*, sed legendum, $\mu\epsilon\sigma\sigma\alpha\varsigma\ \gamma'$: id est, *menses tres*,

ubi diem emortualem excludit. Idem deducitur ex Tacito, qui lib. 2 Hist. ait, Othonis mortem Romæ nuntiata, « dum cereales ludi ex more spectabantur. » Illi *tertio idus Aprilis* inchoabantur, et die *decimo tertio kalendas Maii*, id est, xix Aprilis absoluebantur, ut patet ex veteri Calendario a Lambecio in bibliotheca Casarea publicato. Cum autem Otho *Bebriaci* (vicus est Veronam inter et Cremonam situs) peremptus fuerit, mors ejus ante diem xx Aprilis contigit, alioquin dum ludi cereales celebrabantur, Romæ nulliari non potuisset; cum Romam inter et Bebriacum via longa intercedat, non nisi intra aliquot dies percurrenda. Ex quo manifestum est, errasse Suetonium in Othone, qui scribit hunc imperatorem *nonagesimo quinto imperii die* funeratum esse, die scilicet vicesima Aprilis. Accuratus Xyphilinus et Zonaras ex Dione tradunt, regnasse Othonom dies xc, quo pacto, die xvi, quod verum est, perit. Ait Baronius in Annalibus, Othonom a Nerone fuisse alias in Hispaniam missum questorem. Sed, ut observavit card. Norisius, Otho non questor missus, sed *questorius*, post questuram nempe in Urbe administratam; fuit enim in Lusitania legatus Augusti proprætor: « Provinciam (sc. Lusitaniam) administravit questorius per decem annos, moderatione atque abstinentia singulari, » inquit Suetonius in Othone cap. 3.

7. *Imperii Vespasiani duplex epocha.* — Ad num. 3. Postquam in Orientem, ubi Vespasianus agebat, Othonis mortis nuntium est allatum: « Tiberius Alexander præfectus Ægypti primus in verba Vespasiani legiones adegit kalend. Julii, qui principatus dies in postero observatus est. Judæus deinde exercitus V idus Julii apud ipsum juravit, » inquit Suetonius in Vespasiano cap. 6. Tacitus vero lib. 2 Hist., cap. 79, habet: « Initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriae ceptum, festinante Tiberio Alexandro, qui kalend. Jul. sacramento legiones ejus adegit. Isque primus principatus dies in postero celebratus, atque vespasianus exercitus V nonas Jul. apud ipsum jurasset, eo ardore, ut ne Titus quidem filius expectaretur. » Lipsius in Notis ad eum locum ait, « Suetonio scriptum, *V idus*, ubi Tacitus *V nonas*: sed eum ad exemplar Taciti emendandum videri non vane pronuntia clarissimus Torrentius. » Utriusque conjecturam certam esse demonstro in morte Vespasiani, cuius imperii anni ab antiquis, vel a kalendis Julii, vel a V nonas Julii, nunquam vero a V idus Julii deducuntur.

8. *Vitellii interitus.* — Ad num. 4 et seq. Vitellii Augusti interitus die vicesima prima Decembris contigit. Dio enim scribit imperasse Vitellium anno uno, decem diebus exceptis, a die nempe secunda Januarii ad vicesimam primam Decembris. Secundo Zonaras inquit: « Vivit annos lxxv et dies lxxxix, imperavit annum unum, decem diebus demptis: » Suetonius autem in Vitellio ait: « Natus est VIII kalend. Octobris, vel, ut quidam, VII idus Septembris, Druso Casare, Norbano Flacco coss. » Quare

secundum Zonaram natus est Vitellius die xxiv Septembris, seu VIII kalend. Octob., anni Christi xv. Drusi Caesaris et Norbani consulatu notati, peritque die xxi Decembris currentis anni; quod a classico auctore accepit Zonaras. Tertio, Josephus lib. 5 de Bello, cap. 13. inquit: « In media urbe jugulatus octo menses ac dies quinque potius imperio. » Regnum Vitellii Josephus a die xvi Aprilis, quo Olho se ipsum interfecit, exorditur, diemque emortualem excludit quod ex sequentibus ejus verbis manifestum fit; subdit enim, τὰς αὖθις ἡμέρας ἀποθνήσκου περὶ τριῶν. Quae verba sic Gelenius vertit: « Haec quidem gesta sunt die tertio mensis Octobris. » Sed perperam: ipsemet enim Gelenius de Bello, cap. 4, diem xxii mensis Hyperberetæi vocat diem xxvi mensis Octobris. Quare Apelleus ibidem usurpatur a Josepho pro Decembri: secundum quod lib. 12 de Antiquit., cap. 7, comparat mensem Chasleu, qui partim Novembri, partim Decembri respondet, cum eo « qui a Macedonibus, inquit, dicitur Apelleus, » qui mensis Syro-Macedonicus die vicesima tertia Novembris nostri inchoatur, dieque vicesima tertia Decembris absolvitur. Cum itaque dies vicesimus nonus Apellæi dicatur a Josepho tertius dies Apellæi, desinentis scilicet mensis, secundum morem loquendi Syro-Macedonum, constat, Vitellium interfectum die vicesima prima Decembris nostri, qui a Syro-Macedonibus vocatur dies tertius mensis Apellæi desinentis, ut videre est in Tabula mensium Macedonicorum et Asianorum apud Usserium in Dissertatione de Macedonum et Asianorum anno solari. Ex laudato porro Josephi loco, a criticis, quod viderim, non discusso, liquet Josephum in libris de Bello, mensibus et anno Syro-Macedonicis aliquando uti. Is enim, qui jam scripserat, Vitellium imperasse menses octo, et dies quinque, ideoque indicarat, eum die vicesima prima Decembris interfectum esse, se ipsum postea magis explicat, nullusque sui seipso melior interpret. Qui cum Suetonio Vitellii initium a die vicesima Aprilis desumunt, aiunt eum imperasse menses octo, diem unum, excluso nempe emortuali die, uti Cassiodorus in Chronico et Entropius, ac ante eos Clemens Alexandrinus, qui habet, Vitellium imperasse *menses septem, diem unum*, ubi sine dubio legendum, μήνας ὀκτώ, ἡμέραν ἓ, id est, *menses octo, diem unum*. Sed haec sententia, ut jam dixi, falsa; qui tamen eam docuerunt, non alio die Vitellium occisum credidere, quam die xxi Decembris. Horum trium imperatorum emortualis dies a Scaligero in lib. de Emendat. Temp. et a Pelavio in Animadversionibus Epiphaniæ, et in lib. II de Doct. Temp., cap. 16, frustra investigatus, sed jam, ni valde fallor, in manifestam lucem a me prolatus.

9. *Domitiani consulere imperium explicatur.*— Interfecto Vitellio, Vespasiano « consulatus cum Tito filio, praetura Domitiano, et consulare imperium decernunt, » inquit Tacitus lib. 4 Hist. Suetonius vero in Domitiano cap. 1: « Honorem praeturae urbanae cum consulari potestate suscepit titulo tenus: quam jurisdictionem ad collegam pro-

ximum transtulit, » nempe Mucianum. Uterque locus Onuphrio in Fastis fucum fecit: existimavit enim inde sequi, Domitianum in annum sequentem consulens suffectum designatum esse; licet de imperio militari seu consulari, non vero de consulatu Tacitus et Suetonius loquantur, constatque, anno sequenti Domitianum consulatum non gessisse; cum praetura ante consulatum, non vero simul cum eo administrari soleret. Spaulhemius vir eruditissimus in Caesaribus Juliani imperatoris pag. 69 egregium numum producit, in quo visuntur duo capita Titi et Domitiani Caesarum sese respicientia cum his verbis circum: CAESAR AVG. F. COSS. CAESAR F. PR. Ubi vides, utrumque Caesarem ac Augusti filium, Titum vero consulens et Domitianum praetorem appellari. Hinc itaque praetura quidem, sed non consulatus hoc anno delatus; deceptusque Onuphrius quem omnes secuti sunt, qui potentiam consulari cum consulatu confundit. E contra card. Norisius in Cenotaphiis Pisanis Dissert. 11, pag. 208, consularem potestatem ab imperio consulari distinguit, explicans vetus elogium Gruteri pag. 454.

C. PLINIUS. C. F. C. N
CAECILIUS. SECUNDUS
COS. AUGUR. LEGAT. PRO PRAET
PROVINC. PONT. CONSULARI. PO
TESTATE. IN EAM PROVINCIAM. AB
IMP. CAESARE. NERVA. TRAJANO
AUG. GERMANICO. MISSUS, etc.

« Recte dicitur, inquit card. Norisius, cum consulari potestate, non imperio in eam provinciam missus Plinius (Bithyniam sc.) imperium enim absolutum belli gerendi, suo rei militaris administrandae potestatem designabat; potestas vero civilis jurisdictionis exercendae liberam facultatem, uti optime adnotant Panvinius lib. 1 Fast. ad annum Urbis cxxxviii, et Sigonius lib. 3 de Antiq. Jure Provinc., cap. 5. Plinius vero quamvis legatus propraetor Trajani Augusti, quod sine exercitu sive legionibus Bithyniam regebat, consulari tantum potestate praeditus inscribitur. » Ita card. doctissimus. At Panvinius et Sigonius de iis, quae slante republica facta sunt, non vero de more post imperium institutum servato loquuntur, et ex laudatis Taciti et Suetonii eandem rem diversis verbis exprimentium locis colligitur, potentiam consularem et imperium consulare per haec tempora distinctas potestates non fuisse. Denique Plinius lib. 10, epist. 60 et 61, Trajanum admonet, se suscepisse et solvisse « cum commilitonibus » vota, in decennalibus nempe et id genus festis emitti solita. Quare Plinius et cum imperio consulari et cum consulari potestate in Bithynia erat. Hac tamen de re cum ad card. Norisium scripsissem, respondit: « Domitianus habuit initio potestatem consularem, ut ait Suetonius, qui lato modo eam pro imperio proconsulari accepit. Habes exemplum pag. 208 in Cenotaphiis ex Tacito. Domitianus exercitum duxit contra Germanos. Hoc erat

imperium proconsulare Domitiani Caesaris. Vide Tacitum in fine lib. 4 Hist. ac Josephum lib. 7 de Bello. Cum Plinio ex lib. 10, epist. 60 et 61, erant milites non qui essent legio, sed cohortes, uti erant Hierosolymis sub Pilato procuratore, cujus nullum erat imperium proconsulare. Hinc Trajanus lib. 10, epist. 82, scribit Plinio : Si qui se contra disciplinam meam gesserint, statim coerceantur; si milites erunt, legatis eorum, quae deprehenderis, notum facies. Quare Plinius non habebat imperium proconsulare, quo qui pollebat, habebat plenum jus in milites, atque penam capitis, ut innumeris exemplis passim patet. Ex hac epist. 82 palam inferitur sola potestas consularis Plinii. » Haec card. Norisius. Verum cum inter varia discrimina quae inter proconsules legatosque ac propraetores erant, illud unum esset, quod illi in populi provincias mitterentur, quae fere inermes, hi vero in Caesaris, quae copiis instructae erant, hoc dubium alius magis examinandum relinquo.

10. *Bithynia ante Hadrianum fuit provincia populi.* — In excerptis ex Dione a Valerio editis, ubi de Hadriani imperio agitur, haec leguntur : « Julius Severus post partam de Indis victricem, missus est in Bithyniam, quae quidem etsi non armis, praeside tamen ac rectore justo, et prudentia ac dignitate praedito egibat, etc. Caeterum senatui sortique, Bithyniae loco tradita est Pamphylia. » Quare ante Hadrianum Bithynia provincia inermis erat, eoque impetrante a populo Romano in imperatorem translata.

11. *Domitianus imperio Caesareo praeditus fuit.* — Censores aliquid apud card. Norisium in Epist. consul., pag. 177, reprehendunt me, quod in Dissert. Hypat. scripserim, Domitianum imperii Caesarei decennalia et id genus festa edidisse : « Nos plane, inquit, ignoramus quidnam sit haec imperium Domitiani. Nam Dio lib. 53 disserens de titulis imperatorum, testatur appellationem Caesaris *nihil peculiaris potentiae* significare, sed tantum *successionem stirpis*. Et ne a Domitiano discedamus; Tacitus in fine lib. 3 Hist. scribit, Domitianum post necem Vitellii a frequenti milite Caesarem consalutatatum, et initio lib. 4 ait : *Nomen sedemque Caesaris Domitianus acceperat.* Eo autem titulo nullum eodem imperium collatum patet ex iis, quae statim subiungit : Praetura Domitiano *et consulare imperium decernuntur*; praetura nullum imperium, sed jurisdictionis tantum potestatem Domitiano conferbat. Caeterum, ut Caesar, idempis filius Vespasiani Augusti, quod iam auctoritatis ac potestatis supra privatos praetores haberet, eodem *consulare imperium* S. C. decretum fuit, quod nuda illa Caesaris appellatio nullum eodem imperium tribuebat. » Unde concludunt censores, Domitianum et reliquos Caesares omnes imperii expertes fuisse. At Domitianum aliosque deinceps Caesares in aliquod imperii consortium modo majus, modo minus, modo citius, modo tardius adscitos fuisse non dubito. Et ut licet tantum de Domitiano loquar, Tacitus in fine lib. 4 Hist. « Domitianus sperni a senioribus juventam suam

cernens, modica quoque et usurpata antea munia imperii omitebat. Simul simplicitatis ac modestiae imagine, in altitudinem conditus, studiumque litterarum et amorem carminum simulans, etc. » Ubi Tacitus de Domitiano loquitur, otium et poctam, ante patris ex Oriente adventum, simulante. Egregius est in hanc rem Quinctiliani locus de Domitiani Operibus poeticis : « Quid iis ipsis operibus ejus, in qua donatus imperio juvenis successerat, sublimius? » Ubi loco *successerat*, Lipsius in Notis ad laudatum Taciti locum recte scribit, *secesserat*. Nec obstat locus Taciti a censoribus citatus : « Nomen, sedemque Caesaris Domitianus acceperat, nondum ad curas intentus, » ad imperii scilicet administrationem; cum non multo post animum ad eam adiecerit. Tacitus ibidem de senatu coacto agens, ait : « Referente Caesare, » Tum : « Primo senatu inchoante Caesare, » infra : « Abrogati inde. legem ferente Domitiano, consulatus, quos Vitellius dederat. » *Nomen* itaque loco laudato dignitatem significat, ut saepe alibi, non vero purum putum Caesaris nomen. Caeterum quandiu Vespasianus ab Urbe abfuit, Domitianum cum Muciano omnia summa potestate administrasse testantur Dio lib. 66, Joseph. lib. 5 de Bello, cap. 13, et Zonaras in Vespasiano. Denique Suetonius in Domitiano cap. 4 : « Caesar consalutatus, honorem praeturae urbanae cum consulari potestate suscepit titulo tenuis; quam jurisdictionem ad collegam proximum transtulit. Caeterum omnem vim dominationis tam licenter exercuit, etc. » Patre ex Aegypto reduce, ea auctoritate Domitianus potius non est, consors tamen imperii fuit; cum Suetonius in Tito cap. 9 scribat : « Fratrem (scilicet Domitianum) insidiari sibi non desinentem, nec occidere, ac ne in minore quidem honore habere sustinuit : sed ut a primo imperii die, consortem successoreque testari perseveravit. » Quod si Suetonius in Domitiano cap. 2 de Domitiano dicat : « Patre defuncto, nunquam jactare dubitavit, relictum se participem imperii, sed fraudem testamento adhibitam, » intelligendus est Suetonius de imperio proconsulari, quod vivente Vespasiano Titus obtinuerat, et non in quod Domitianus succedere sese debere existimabat. Locus Dionis lib. 53 a censoribus citatus ad rem non facit. Loquitur enim Dio de Romani imperii institutione : ait enim Augustos vocatos fuisse proconsules, patres patriae, imperatores, iisque tribuniciam potestatem esse collatam : additque . « Ad hunc itaque modum ratione eorum nominum, quae in populari civitatis statu usurpantur : omnem totius Republicae potestatem accipiunt : ac regiam etiam, nisi quod invidiam nominis vitant. Nam Caesaris et Augusti vocabula nihil eis quidem potentiae adjiciunt peculiaris, sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significat. » Loquitur itaque Dio de Augustis, non vero de puris putis Caesaribus, atque Caesaris et Augusti vocabula nihil eis potentiae adjicere, sed imperatores ratione aliorum nominum eam habere. Ex quibus intelligere possumus, Augustos, cum filios

suos Caesaris dignitate exornarunt, aliis postea de-
cretis eos in imperii consortium vocasse.

12. *Cosentius Petus Syriae praeses.* — Mucianus, qui Syriae praerat, Romam adversus Vitellium a Vespasiano jam imperatore creato missus est, anno exeunte, ut insinuat Josephus lib. 5 de Bello, cap. 13, ubi ait : « Mittit in Italiam Mucianum cum multis equitum pedumque copiis, qui tamen propter hiemis asperitatem veritus navigare, per Cappadocas et Phrygas ducit exercitum. » Mucianus nonnisi occiso Vitellio Romam pervenit, ut testatur Xyphilinus, qui ea morte narrata, ait : « His confectis rebus, Mucianus venit, isque omnia una cum Domitiano administrare cepit. » Post Mucianum *Cosentius Petus*, rector in Syriam missus, ut docet Josephus lib. 7 de Bello, cap. 21. Eam provinciam, « jam quarto anno Vespasiano administrante imperium, » adhuc gubernabat Petus, ut discimus ex Josepho

ibidem cap. 27, qui tradit, eum Antiochum regem Comagenes apud Vespasianum defectionis accusasse, bellum contra eum movisse et victum Romam et Cilicia misisse. Haecenus de praesidibus Syriae, quorum aliqui in Annalibus praetermissi, aliorum vero chronologia non satis accurata. Post captam Judaeam Syriae praesidium notitia Historico Ecclesiastico non necessaria, ideoque eorum successionem hic terminamus.

13. *Gesta in Judaea.* — Nihil hoc anno alicujus momenti in Judaea gestum. Nam quod ait Baronius, *quinta mensis Junii*, Vespasianum Caesarea profectum, quae reliqua esse videbantur loca Judaeae, Romano subjecisse imperio, tribus exceptis castellis, ac ipsa Hierosolymorum civitate, pertinent ad annum praecedentem, ut tunc diximus, et legenti Josephum lib. 5, cap. 8, a Baronio citatum manifestum fiet.

LIII ANNUS 3. — CHRISTI 72.

1. *De obsidione et excidio Hierosolymae ac Templi.*

— Transacto anno tot cladibus ac malis memorabili, dissolutisque tot tantisque civilibus bellis Romanorum imperium afflictantibus, feliciori velut aura flante respirat orbis, Judaeis tantummodo in deteriora labentibus. Praesenti igitur anno, qui est Domini septuagesimus secundus, Vespasiano Augusto¹ et Tito coss., idem imperator Alexandria Romam navigaturus, Titum filium in Judaeam reverti jubet², ut quod reliquum esset belli Judaici, absolveret. Hic Caesarem primum veniens, omnem, qui ad expugnandam civitatem opus esset, comparat apparatus. Instabat dies Paschalis, cujus occasione ingens numerus peregrinorum ex more Hierosolymam ad diem festum convenit, putantes fortasse Vespasianum et Titum, quod ad bella civilia arma divertissent, de Hierosolymis in praesentiarum minus fore sollicitos, sed ad stabilendum imperium omne studium ac operam navaturos, ac proinde hoc saltem anno ab Hierosolymorum obsidione temperaturos. At haec eos fefellit opinio : nam collectis undique legionibus, quas Josephus³ recenset, auctoque exercitu pluribus copiis, Titus decima quarta die mensis Aprilis (quod idem auctor testatur⁴) prope Hierosolymam castra posuit in monte Oliveti, qui *Ἐλαιῶν* graece⁵ dictus est : unde Dominus (quod dictum est superius)

olim respiciens civitatem, flevit super eam¹, ut qui praeculis haberet dirissimam omnium cladem, quam his perditissimis temporibus a Romanis suscepturi essent Judaei omnium hominum infelicissimi.

2. Sed antequam res gestas recensere aggrediamur, hic de diei Paschalis hujus anni tempore difficultas, quae ex Josephi textu oboritur, primum omnium elucidanda proponitur. Quidnam est quod Josephus² anno obsidionis et excidii Hierosolymae incidisse dicat diem Azymorum in decimam quartam mensis Aprilis ; quod cum nullo poterit convenire nec astronomico, nec cyclico, neque Judaico computo, neque christiano : cum hoc anno Domini septuagesimo secundo, quo et secundus annus Vespasiani incipit (secundo namque ejus imperii anno et Josephus et Tacitus cladem Hierosolymitanam accidisse affirmant) dies decima quinta mensis Nisan secundum omnem motus lunaris computum vigesima secunda die Aprilis, vel certe modo civili tardius configisse probetur. Quapropter cum apertissime demonstrari possit cladem Hierosolymitanam in hunc annum incidisse, facile inducimur in sententiam Roberti Ardenii viri eruditi Societatis Jesu, ut existinemus hunc locum Josephi esse corruptum, configisseque librariorum incuria ut numerus XIV pro XXII vitiose scriberetur ; quod quidem (ut ille optime

¹ Tacit. hist. lib. iv. — ² Joseph. de bel. Jud. lib. v. c. 14. — ³ Joseph. de bel. Jud. lib. vi. c. 1. — ⁴ Joseph. de bel. Jud. lib. vi. c. 4, et 16. — ⁵ Joseph. de bel. Jud. lib. vi. c. 2.

¹ Luc. xix. — ² Joseph. de bel. Jud. lib. vi. c. 14.

adnotavit in Græco facile potuit evenire, si pro α cum β simul junctis et continuatis, quæ litteræ numerum XXII significant, et δ evarentur: scriptoris namque velocitate facile hæc litteræ ita separantur partim, partim inter se confunduntur, ut prima pars litteræ α , videatur ι , et pars secunda cum β conjuncta appa-

reat δ : hoc enim modo solent continuari, $\omega\beta$, atque hoc pacto rite scribitur hic numerus; at facile dividitur et confunditur sic $\iota\omega\beta$; cernis quam facilis, calami sit flexus, quamque facilis scriptoris sit lapsus, præsertim scribentis velociter. Sed jam ceptam prosequamur historiam.

3. Cum igitur (ut dictum est) Hierosolyma conferta esset indigenis et peregrinis; qui intus erant, cum in Romanos progrediendum esset, omni semolo inter se odio, paribus animis, magnaue audacia id præstiterunt, adeo ut sæpe Titum cum suis in discrimen adduxerint. Cæterum dum intus essent, civile rursus inter eos bellum incadescebat: nam ipsa die Azymorum a Joanne¹ immissis clanculum suis militibus armatis in Templum, quotquot ibi reperti sunt Zelotæ, omnes ad unum ab illis sunt interfecti; sicque ex tribus factionibus duæ tantummodo remanserunt, Joannis altera, altera vero Simonis. In templo itaque Dei ita cædi meruerunt, qui veluti templi honorem æmulantes, tot cædes ibidem perpetrassent.

4. Inter hæc cum pugnando Titus Judæum hominem captum avidum, in crucem agi pro muro jussit², ut eo spectaculo cæteri territi cederent. Post hæc autem admoventi ad murum machinas jubet: sicque quinto nonas Maii primum murum expugnat³. Deinde quinto die post Romani sunt secundo polita⁴, atque aggressi tertium. Cumque ex Judæis complures quotidie caperentur, nimirum saltem quingenti per singulos dies, interdum plures: eos omnes ante oculos civium Titus crucibus suffigi jussit, adeoque multiplicatus est eorum numerus, ut (quod Josephus⁵ ait, jam spatium crucibus deesset, et corporibus cruces. Erant hi, qui ex civitate, fame urgente, foras egredi coacti sunt. Crucifixi ex illis ipsi sunt, vel absque dubio illorum filii, qui clamaverant in Christum: « Crucifige, crucifige; » quique dicebant: « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros. »

5. Cumque famis magis magisque in dies invalesceret, eoque necessitatis cives compelleret, ut foras positi optarent egredi, seque dedere Romanis crucis supplicium subituros, quam intus fame perire: Titus hæc sciens, quo magis eadem via eos perurgeret, omnem exitum, ne quis vel ad herbas pasceudas egredi posset, oclusit, aggeribus quinque contra urbem extractis; quod opus ceptum duodecima mensis Maii, vigesima nona ejusdem mensis perfectum est. Sed iisdem a Judæis dis-

sipalis, Titus novum opus aggressus est, nempe murum construere circum civitatem, quo omnis penitus interceptus esset exitus. Quanta autem celeritate consummatum sit opus, plane superat humanum captum: quod Josephus admirans, in hæc verba descripsit: « Murus quidem uno minus quadraginta stadorum erat. Ad hoc autem foris castella tredecim ædificata sunt: eorum gyrus denis stadiis numerabatur. Totum autem opus triduo constructum est, ut tamen dignum mensibus videretur, celeritas vero fide careret. » Sic igitur videas jam divinitus impletum esse, quod illis verbis Dominus prædixerat, dum Hierosolymorum defleret interitum¹: « Veniet dies in te: et circumdabunt te inimici tui vallo, et circumdabunt te, » nempe muro, « et coangustabunt te undique, et ad terram prosternent te, et filios tuos qui in te sunt. » Hinc et alia mala, eo quo prædicta sunt ordine, impleta fuerunt, de quibus inferius est agendum.

6. Sic ergo muro septi Judæi, adeo fame vexati sunt, ut innumera hominum multitudo sit morte consumpta; quorum corpora ab illis projiciebantur extra mœnia²: que circumiens Titus, ubi plena cadaveribus omnia vidit, altamque sanie tabefactis corporibus deudentem, ingemit, et extensis manibus Deum deprecatur, factum illud suum non esse. Illis accessit nova calamitas. Eorum namque, qui urbe egressi ad Romanos confugerunt, cum alii avido stomacho cibo gustato profinis interirent, alii vero accuratius, moniti aliorum exemplo, cibum lente capientes evaderent: hos Syri atque Arabes milites noctu venali, putantes intus habere in visceribus auri depositum, occidebant, fœdeque eorum viscera scrutabantur, an aurum deglutitum reperirent: increbuerat enim rumor, eos urbe egressos, quod haberent aurum, ne ab hostibus auferretur, voratum in visceribus collocasse. Quorum viscera sic sunt patefacta, una tantum nocte duo millia hominum fuerunt reperta, ut idem auctor affirmat; sed ejusmodi immane facinus Titus mox cohibuit, comminatus supplicium his qui ea deinceps tentarent. Hæc Josephus ipse, qui tunc aderat, conscribens, exclamans ait: « Deus enim damnaverat populum, et omnem viam salutis ad interitum verterat; » ac paulo post³: « Puto, si Romani contra noxios venire tardassent, aut hiatu terræ devorandam fuisse civitatem, aut diluvio perituram, aut fulminum ac Sodomæ incendia passuram. »

7. Quis autem fuerit numerus eorum qui intus fame consumpti perire a decima quarta mensis Aprilis, qua cœpit obsidio, usque ad kalen. Julii; custos unius portæ Mammeus Lazari filius transgressus ad Titum, testatus est, per eam portam sibi creditam elata fuisse cadaverum centum quindecim millia et octoginta, absque illis que propinqui sepe- lissent. Post hæc nobiliores profugi, mortuorum egenorum sexcenta millia portis ejecta manabant.

¹ Joseph. de bel. Jud. lib. vi. c. 4. — ² Joseph. de bel. Jud. lib. vi. c. 7. — ³ Eod. lib. c. 8. — ⁴ Eod. lib. c. 9. — ⁵ Joseph. de bel. Jud. lib. vi. c. 12.

¹ Lucæ. XIX. — ² Joseph. de bel. Jud. lib. vi. c. 14 et 15. — ³ Joseph. de bel. Jud. lib. vi. c. 7.

aliorum vero numerum minime potuisse comprehendere : nam cum pauperibus efferendis non sufficerent, congesta dicebant in maximis aedibus cada-vera esse inclusa.

8. Porro cum populum tanta invasisset fames, ut nec essent herbe, quibus vesci possent; ex stabulo finum quarebant in cibum, collectoque stercore vescerantur. Sed ea magis in dies invalescente, eos nec ab humanis carnibus temperasse, Josephus testatur ¹. Jam enim calcementis, cingulisque, ac insuper coriis quibus scuta tegebantur, detractis, insumptis, veterisque forni laceramentis magno pretio venditis; quæ his careret, eo inhumanitatis redacta est, fame improba compellente, nobilis ac prædives mulier, Maria nomine, filia Eleazari, a seditiosis jam exuta vitæ substantiis, ut quo sibi consuleret, fame rabida impulsæ, lactentem filium occiderit, quem comestura mox coxit : cujus nidoris odore illecti milites, qui sibi victum quacumque possent, raptum quarebant, cum ejus pervasissent domum, partem assati filii, quæ supererat, intulit, detestati facinus, abiere. Moxque repleta est ejus sceleris fama tota civitas, et unusquisque (inquit auctor ²) ante oculos sibi cladem illam proponens, tanquam hoc ipse admisisset, horrescebat.

9. Hæc ipsa haud dubium longius spectans tempora Dominus Jesus, cum perduceretur ad crucem, et mulieres ipsum lamentantes præ commiseratione vidisset ³, ait : « Filie Hierusalem, nolite flere super me, sed super vos ipsas flete, et super filios vestros : quoniam ecce venit dies, in quibus dicent : Beatae steriles, et ventres qui non genuerunt, et ubera quæ non lactaverunt. Tunc incipient dicere montibus : Cadite super nos : et collibus : Operite nos. » Dixisse credimus hæc illas, his præsertim temporibus, cum tam horrendum Mariae facinus accepissent; insuper et eadem quæ addit Dominus verba repetisse, videlicet : « Si hæc fiunt in viridi, quid fiet in arido? » nimirum : Si mulier nobilis ac prædives eo est necessitatis impulsæ, ut ex carnibus filii victum sibi comparare sit coacta, quid erit de cæteris nec divitiis nec nobilitate pollentibus? Quin et quod nullum malorum esset effugium, intus fame magis magisque in dies saviente et circumseptis hostili pariete foras egrediendi omni facultate præcepta, desperatione extrema compulsas easdem illas verisimile est tunc dixisse hæc a Domino prædicta verba : « Montes cadite super nos, et collibus operite nos : » easdemque lamentantes sæpius lugubres mœnias iterasse.

10. Cum hæc miserrima, qui intus erant Judæi, cogerentur perpeti mala, iisdemque longe deteriora imminerent : licet a Tito per se ⁴ perque suos ipsorum gentiles, qui ad castra Romanorum confugerant, ad deditionem honestam sæpius invitarentur; quin etiam regerentur, ut si non sui, Templi saltem rationem haberent, ne irruentes illud milites inflam-

mentarent : tantum abfuit, ut ipsorum saluti Romanos vel Indæos consulentes audirent, ut his omnibus spreto, obstinato animo se omnia libentius experturos mala jactarent, quam se dederent Romanis. Titus igitur contestatus Deum et homines, se ad urbis et Templi excidium invitum compelli, validius turrim nomine Antoniam, quæ erat juxta Templum, oppugnat ⁵ : quam tandem expugnat ⁶ vicesima quarta die mensis Julii, cum milites junctam turri ab Aquilone partem porticus templi incendio concremarunt : Occidentalem vero porticum ipsi Judæi, qui intus obsessi erant, quo Romanos, qui occupaverant illam, perderent, incenderunt vicesima septima die ⁷ ejusdem mensis Julii. Octava autem die mensis Augusti, Titus ad Templum expugnandum machinis comportatis, igni ferroque oppugnationem aggreditur; commiseratus tamen nobilissimi omnium Templi incendium, quod interiora porticus depascebat, restingui jussit. Inde ad consulendum vocatis proceribus, quid de Templo esset agendum, singulorum sententias rogat : cumque complures in eam sententiam irent, Templum esse incendio consumendum; ipse sui prærogativa suffragii, illi parcendum esse decrevit : sicque jussi sunt milites quiescere, et a Templi excidio temperare.

11. Sed licet hæc Titus decrevisset, ejusque dicto refragari nullus auderet; vi tamen Numinis compellente (quod Christus olim prædixerat) factum est, ut cum Judæi, qui intus detinebantur obsessi, in Romanos, qui foris erant, irruerent : cum eorum furori Romani resisterent, ac tandem illos intro regredi facta compressione compellerent : « Militum quidam (inquit Josephus ⁸) non expectato cujusquam edicto, neque tantum facinus veritus, sed divino quodam motus impetu, a contubernali suo sustulitur, et ex ardente materia raptum ignem in fenestram inserit auream, unde ad membra circum Templum edificata de septentrionali regione aditus erat. Flamma vero excitata, Judæorum quidem calamitate dignus clamor exoritur, et ad subveniendum properabant; neque jam vitæ parcendum rati, neque viribus temperandum. » Hæc Josephus. Absens dum hæc agerentur, Titus erat : qui his acceptis, ad locum properat, utque restingueretur incendium jubet, clamat, urget, instatque, nec ob clamantium strepitum valuit exaudiri : sicque magis magisque flamma invalescente, nulla amplius valuit humana ope restingui. Facta est hujusmodi Templi conflagratio (ut idem testatur Josephus ⁹) decima die mensis Augusti, qua etiam alias a rege Babylonis fuerat concrematum : a prima structione Templi, quam Salomon rex inchoaverat, annis mille centum triginta, mensibus septem, et diebus quindecim; a posteriori vero per Cyrum facta, annis sexcentis triginta novem, et quadraginta quinque diebus, secundum supputationem a Josepho collectam. Sed cum

¹ Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 6. — ² Idem eodem lib. VII. c. 8. — ³ Luc. XIII. — ⁴ Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 2.

⁵ Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 5. — ⁶ Idem eodem lib. VII. c. 6. — ⁷ Idem eodem lib. VII. c. 9. — ⁸ Idem eodem lib. VII. c. 10. — ⁹ Idem eodem lib. VII. c. 9. 10.

dicat eam accidisse anno secundo imp. Vespasiani, plane significat, se non numerare ab hoc anno, quo, extincto jam Vitellio, cepit imperium administrare, sed præterito; cum ut dictum est idem Vespasianus ab exercitu salutatus est imperator.

12. At vero quid interea Roma? O rerum humanarum vires contrariae? Dum in Judæa Templum olim sanctissimum exiit, prorsusque disjicitur, ac solo penitus adequatur: Romæ Capitolium bello civili nuper concrematum, a Vespasiano sumptuosissime restituitur: cujus aræ dedicatio facta est magna pompa undecimo calend. Julii. Scribit rem gestam Tacitus¹: addit autem Suetonius², imperatorem suo collo extulisse ruderem ex veteri edificio refectum. Sicque revulsis fundamentis, exportatoque rudere, injectoque in eis primum auro atque argento, primarius lapis a pontifice maximo gentilium ritibus consecratus locatusque est³. Unde magis etiam flagrans Dei ira in Judæos ostenditur; dum in eorum odium atque invidiam, non tantum ipsorum Templum miserime dejeci, sed delubrum Jovis eodem tempore in sublime magna gloria exedificari permisit, secundum quod olim dixerat per Isaiam⁴: «Heu consolator super hostibus meis, et vindicator de inimicis meis.»

13. Ad tam immensa Judæorum mala et illud non leve his diebus accessit⁵, quod pseudopropheta jaclaret, decipiens populum infelicem, salutem Deum polliceri omnibus qui in Templum ascenderent: qui eidem præstantes fidem, eo se contulerunt, et ad sex hominum millia omnes aq̄ue incendio sunt insumpti. Addit insuper Josephus, a seditiosis illis tyrannis, qui his temporibus aderant Hierosolymis, superinductos fuisse pseudoprophetas multos, qui denuntiarent populo, ut expectarent auxilium Dei, ne fugerent, aut dedicationem facerent; ut sic vana spe alitos intra mœnia continerent. Hæc quidem, mea sententia, præmonstrasse cerlo modo visus est Dominus⁶, cum de ejusmodi clade agens cum suis, quos, ut fugerent, admonuit; ne hæc falsis pseudoprophetarum promissis deciperentur, hæc est ellatus: «Tunc si quis vobis dixerit: Ecce hic est Christus, aut illic; nolite credere: Ecce in deserto; nolite exire: Ecce in penetralibus; nolite credere. Surgent enim pseudochristi, et pseudoprophetae, et dabunt signa magna et prodigia, ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.» At licet de prodigiis nihil Josephus dicat, rebus bellicis totus intentus; tamen par est credere, eos, ut iam ingentem populum vana spe in officio continerent, aliquid esse malis artibus operatos. Ea enim a Domino prædicta, ad Hierosolymam pertinuisse, Augustinus ad Hesychium scribens⁷, pluribus declaravit.

14. Verum et quod ex Josepho⁸ superius recitavimus cum esset in oraculis, appropinquasse jam

tempus, quo ex Judæa proditurus homo summa rerum politurus esset, et dominaturus toti orbi terrarum; quisque illorum seditiosorum principum, ut se esse illum ipsum persuaderet, adseverat sibi pseudoprophetas, qui eadem in populum divulganda curarent: quo sibi hæc etiam arte populi gratiam concilians, eo modo velut divinitus sibi concessum auspicarentur imperium. Hæc ipsa erant, quæ Dominus, excidium illius urbis prædicens, inter alia signa posuit, cum apud Lucam¹ ait: «Videte ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo, dicentes: Quia ego sum; et tempus appropinquavit. Nolite ire post eos;» vel quod est apud Matthæum: «Si ergo dixerint vobis: Ecce in deserto est, nolite exire.» Per hæc enim Simonem sapius dictum significasse visus est: qui in deserto collectis latronibus, aliisque perditissimis superadditis ad quadraginta millia virorum sibi exercitum comparaverat. Quod vero hoc addit, dicturos esse: «Ecce in penetralibus,» non alium præsignasse putamus quam Joannem, quem, eodem Josepho auctore, vidimus, nedum porticum Templi cum Zelotis sibi vindicasse, sed ipsum secundum Templum, quod Sanctum dicebatur occupasse. Sicut igitur intra urbem diversarum erant factionum tyranni, qui singuli universi orbis decantatum oraculis amularentur imperium: ita etiam diversi erant pseudoprophetae, quorum alii aliis studentes, prophetantes in populo dicerent: Ecce hic est Christus: Ecce illic: Ecce in deserto: Ecce in penetralibus, Templi videlicet. Qui vero illis auscultassent, qui sic dicerent: Ecce in penetralibus: eo abeuntes, omnes æque cum factiosis (ut diximus) consumpti sunt. Sed jam cætera prosequamur, quæ post Templum excisum secula sunt: quæ quidem Josephus², qui aderat, sic describit:

15. «Romani quidem, postquam seditiosi ad civitatem confugerent, Templo, itemque omnibus circum locis ardentibus, signa in Templo posuere contra portam Orientalem ibique celebrato sacrificio, maximis cum clamoribus declarabant Titum imperatorem. Usque adeo vero præda satiate sunt milites, ut in Syria, dimidio quam pridem fuerat, pretio pondus auri veniret.» Hæc ille. Assentiret libenter his qui putarunt abominationem desolationis, quam in Templo visendam esse Dominus prædixerat, hanc aram ad sacrificium a Romanis recenter erectam, ubi Titus more Gentium immolavit, esse intelligendam; vel signa militaria ibidem affixa, eodem esse nomine nuncupata: nisi Dominus ea prædicens, et ad fugam parandam eadem signa ponens, suos, cum hæc vidissent, ad montes fugiendum esse admonisset: nam his diebus, neque his qui in Judæa erant, quod excisi prorsus essent, nec his qui Hierosolymis agerent, quod jam hostium essent, locus aliquis videretur fugæ esse relictus. Ne igitur eam Domini admonitionem fuisse prorsus inanem dicere cogamur;

¹ Tacit. histor. lib. IV. — ² Sueton. in Vespas. c. 8. — ³ Tacit. histor. lib. IV. — ⁴ Isai. I. — ⁵ Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 11. — ⁶ Mat. XXV. Marc. XIII. Luc. XVII. — ⁷ Aug. ep. LXXX. — ⁸ Joseph. lib. VII. c. 12.

¹ Luc. XVII. — ² Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 13.

alam a Domino abominationem esse predictam, necesse est affirmare; eam nimirum, quam superior cum de his fuisset actum est, longiori habita disputatione, posuimus.

16. Post hæc autem sacerdotes omnes, qui intus latebant in Templi recessibus, cum vix tandem se dederent Tito, ejusdem jussu omnes sunt ad supplicium ducti. licenzo jam templo, inflammandæ etiam civitatis a Tito militibus licentia data est: cum filii Izatæ regis, Helenæ Adiabonorum reginæ filii ejusque fratres cum multis aliis, supplices ad Titum venientes, ab eo suscepti atque servati, Romanique sunt ducti. Porro tam Helenam quam filium Christianos fuisse, superior diximus Orosium non leviter opinatum esse. His respondent quæ S. Augustinus ¹ ad Hesyrium scribens tradit his verbis: « Non enim debemus ambigere, quando eversa est Hierusalem, fuisse in illo populo electos Dei, qui ex circumcissione crederant, sive fuerant credituri, electi ante constitutionem mundi, propter quos breviarentur dies illi, ut tolerabilia mala fierent. » Hæc Augustinus, illum Evangelistæ explicans locum: « Nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro: sed propter electos breviantur dies illi. »

17. At quomodo fuerint breviati, complures sententiæ ibidem recitat Augustinus, sed nobis illa maxime probatur, qua dicitur Dei consilio munitiones inexpugnabiles a Tito esse citius expugnatas. Nam si tardius Romani Hierosolymis potius essent, sic illi obsessi atque aretati miserè absque dubio fame penitus consumpti fuissent: sed ea brevitate, seu dicamus potius paucitate dierum id factum est, ut ex plebe immensus plane numerus, ex populo autem (ut idem Josephus ² tradit) servata sint plusquam quadraginta millia: ex quorum numero aliquot saltem paucos repertos fuisse Christianos; vel si haec non fuissent, demum admonitos his tam manifestis signis ac malis perpeisis (licet sero) tandem Christi fidem suscepisse, nemo prudens (ut credimus) negarit. Horum ergo causa dies esse abbreviatus a Domino, omnes facile dicturos esse putamus, maxime qui considerant, ab obsidione usque ad expugnationem civitatis nec quatuor integros menses esse interlapsos: quippe quæ decima quarta Aprilis a Tito est obsessa, et octava mensis Augusti in eam primo sunt ingressi Romani, atque decima tandem incensum est Templum. Sed reliqua prosequamur.

18. Exusto penitus Templo, capta et incensa etiam civitate, superior illa pars urbis integra habebatur ³ quæ superiori eminenti loco, Sion dicta, cæteris civitatis partibus munitionibus erat. In eam sediciosi ingressi, in primis octo millia Judæorum et quadringentos ibi inventos occiderunt, ipsamque regiam prædati sunt: rursus etiam cæteri Judæorum qui ab eis inventi sunt in coniculis latitare,

crudeliter necati sunt. Titus igitur, ut hos expugnet, vigesima die mensis Augusti, Sion oppugnaturus, machinas bellicas parat; illisque absolutis, septima die Septembris aggreditur, et divino instinctu potius quam humanis viribus (quod ipse Titus testatus est) ea potius est: sicque octava die mensis ejusdem urbem integram cum munitionibus cepit, ipso die sabbati (ut auctor est Dio in Nerone) proditaque tunc sunt a sacerdotibus Templi sacra vasa, et pontificis ornamenta. Qui ex Judæis se Romanis suppliciter dedidissent, in ambitu Templi asservari jussi; et antequam de eis quid esset agendum decerneretur, duodecim millia fame consumpta sunt.

19. Demum Josephus ¹ colligens interemptorum et captivorum numerum (ut qui præsens facile invenisse potuit) hæc ait: « Captivorum quidem omnium, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta et septem millium comprehensus est numerus, mortuorum vero per omne tempus obsidionis undecies centum millia. Horum plerique Gentiles fuere, sed non indigenæ: ab omnibus enim regionibus ad Azymorum diem festum congregati, bello subito circumfusi sunt: ubi primo quidem illis pestifera lues ex loci angustia nasceretur, deinde citius famæ. » Hæc et alia ille; qui ex hostibus eo Paschatis tempore cædi solitis, et numero per contubernia epulantium, eorum qui tunc Hierosolymis essent, deducit numerum, atque subdit, saltem numerum eorum qui puri essent, quibus liceret solum vesci azymis, fuisse ad vicies centena ac septingentamillia: porro ingentem oportuit fuisse illorum numerum, qui necessitate naturæ, vel alia ex causa puri minus essent. « Tunc ergo, inquit, vetut in carcerem tota gens lato conclusa est, et tanta hominibus civitas obsidebatur. » Eorum qui crepti sunt ², alii ad opera damnati, missi sunt in Ægyptum; alii qui foriosiori essent corpore, triumpho servati sunt: plurimos robustos viribus elegit Titus per provincias pugnatos in theatris cum bestiis. Qui vero infra decimum et septimum annum agerent simul cum feminis venditi sunt, sed vilissimo pretio, eo quod non reperirentur emptores, et quo alerentur decisset annona.

20. Sic igitur capta civitas, non tantum inflammata, sed soto tenus prostrata est: id namque prædixerat Dominus ³, dum flens miserabilem urbis casum, inter alia hæc prælocutus addidit: « Et in terram prosternent te; » ac item ⁴: « Non relinquetur in te lapis super lapidem, qui non destruat. » Hæc de Templo dicta sunt, ejus lapides et structuram adeo admirabantur Apostoli: cum aliqui tam ingentes simul plumbo ferroque connexi iidem lapides essent (quod superius jam dictum est) ut impossibilis plane ejus videretur demolitio. Verum adeo collapsum, contritum, atque convulsum fuit Templum cæteris immensæ molis ædificiis, ut nec

¹ Antz. ep. LXXX. — ² Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 15. — ³ Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 14, 15, 16.

¹ Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 17. — Item eodem lib. VII. c. 16. — ² Luc. XIX. — ³ Luc. XXI.

ipsius saltem vestigia, quod illic aliquando fuissent, reliqua viderentur; sicut nec reliquæ civitatis, cujus tantum pars muri ad castrorum munitionem relicta esset, tribusque solummodo permanebat turribus, quæ essent quasi indices, ut qualis Hierosolyma tunc fuisset, nescientibus demonstraretur; quod Josephus¹ his potissimum verbis significat: « Postquam vero quos occideret, quidve raperet, non habebat exercitus, quod iratis animis omnia decerant (neque enim parcendo, si esset quod agerent, abstinentissent) jubet eos Cæsar totam funditus jam erucere civitatem, ac Templum, relictis quidem turribus, quæ præter alias eminebant, Phaselo, et Hippico, et Mariamne, muriq; tanto, quantum civitatem ab Occidente cingebat: id quidem, ut esset castrum illic custodiæ causa relinquendis: turres autem, ut posteris indicarent, qualem civitatem, quamve munitissimam Romanorum virtus obtinuisse. Alium vero totum ambitum civitatis ita complanare diruentes, ut qui ad eam accessissent, habitam aliquando esse vix crederent. » Hæc Josephus.

21. Ipse tamen in his considerandis, in eo se obtutum potius ac minus veri amantem, quam ingenio perspicacem atque disertum præbuit, dum causam dispiciens, cur tanta mala Judæos invasissent, abseribens ea omnia sediciosorum illorum criminibus, hæc addit, dum de clade Hierosolymitana agit²: « Nulla alia re tantis infelicitatibus digna, nisi quod talem progeniem, qua subversa est, edidit. » Hæc ille; sed humiliter et abjecte nimis rem tantam perpendens atque considerans, quæ esset pœna peccati, eandem existimavit causam esse supplicii; immemor et quod superius dixisset, existimatum ob necem illatam Jacobo Justo tanta mala infelices apprehendisse Judæos. Cæterum si quis hujus sæculi Judæorum peccata consideret, mentemque revolvat maximum omnium existimatum esse peccatum impietatem, cum scilicet relicto Dei cultu, populus idola Gentium coleret (hoc enim nullum immanius videbatur posse scelus existimari) cujus rei causa captivitatem Babylonicam, et alia gravissima olim passi essent mala: rursumque attendat, a nullo magis quam ab hoc Judæos præsentis sæculo abhorruisse peccato: nam nominis de Tiberio filio Alexandri alabarchæ testatur Josephus defecisse a ritu patrio ad Romanorum superstitionem, et si qui forte ex iisdem illi adhaeserunt: adeo ut dici non possit crimen fuisse publicum omnibusque commune, ut alias factum a Judæis reperitur; nec par sit credere, ob leviora delicta maximum omnium esse a Deo cladem infligam: inducat ipse Josephus in animum necesse est, ab eis admissam fuisse impietatem, ac crimen maximum omnium, et quod superet idololatriam. At quodnam illud esset, a nobis est perspicue declarandum. Id certe non potuit peccatum esse in Jacobum scelestissime perpetratum: nam et alias sæpius, testimonio Domini, certum est a Judæis occisos esse sanctissimos viros atque pro-

phetas; nec tamen unquam talem, ob eam causam, tantamque eos expertos esse vindictam. Ex vindicta igitur pondere cum jure quisque dixerit immanitatem pensandam esse delicti, non aliud quidem quod illis ascriberit, inveniet, nisi horrendum illud et maxime omnium execrandum facinus, quod in Christum Dei Filium a Patre missum, tot oraculis prophetarum prænuntiatum, ac etiam tot tantisque miraculis illustratum, ac testimoniis declaratum, ante annos triginta octo iniquissime atque immanissime admiserat. Quod si defuisset, cætera ab eis admissa delicta ejus generis fuisse videbantur, quæ etsi captivitate fuissent expianda (ut alias factum erat) temporanea, non tamen perpetua et omnium immanissima desolatione plectenda.

22. Verum quod spectat ad exactum Judæicæ religionis hujus temporis cultum: necum ipse præsens sæculum ac etiam præteritum mente contemplanus, ipsos video, in his quæ ad externa pietatis officia pertinent, religiosiores suis majoribus atque præstantiores fuisse. Nunc enim ante oculos ponamus quæ pluribus superius dicta sunt, sed hic brevi compendio repetenda; quanto propensior erga legis observationem fuerint studia Judæorum; ut cum idolorum subjecti essent cultoribus, ne levi quidem eorum impietatis macula fœderentur, et idololatriæ vel levi umbra attingerentur. Meminisse igitur in primis debemus (ut ex his quæ post Christum natum sunt facta, exordiamur exempla) nobilissimos juvenes, vite dispendio, sevissima suscepta morte, quam auræ auream, quam pro foribus Templi Herodes affixerat, detraxisse, ac securibus concidisse³. Quanta constantia insuper Pilato restiterunt, qui non in Templo, sed in suo palatio senta, eademque (ut ex Philone⁴ superius docuimus) sine imaginibus in regia ipsa tantum, domicilio præsidium, dedicaturus erat? Quo vero ardore etiam Vilellium Syriæ præsidem, ne cum exercitu Romano, quod haberet militaria insignia imaginibus ornata, per Judæorum regionem transfiret (quod nefas esse ducebant in terra sancta quavis occasione imagines inspicere) fuerint enixius deprecati, idem sane Josephus⁵ est auctor. Quali quantave animi fortitudine Caio imperatori tum in Ægypto, tum in Judea restiterint, quantasque clades subierint, cum ipsi soli in universo orbe Romano ipsum Caium deum dicere nollent, satis superque Philo⁶ scripto de ea re commentario declaravit. Quas pugnas, quæve subierint pericula, cum Caesariensibus atque Dorænsibus non patientes vel fumo idololatriæ pollui, ex Josepho⁷ satis dictum est superius. Quam insuper acerrimi fuerint violatæ religionis ultores, Cumana⁸ tempora testata sunt. Quot religionis servandæ causa diversis temporibus insigniores Romam ad imperatores legaverint, haud erit facile recensere. Quam etiam observantes fuerint legis patriæ, vel ex eo saltem potest quisque colli-

¹ Joseph. antiq. lib. XVII. c. 8. — ² Philo de leg. ad Cæsar. — ³ Joseph. antiq. lib. XVIII. c. 7. — ⁴ Philo de leg. ad Cæsar. — ⁵ Joseph. antiq. lib. XIX. c. 6. — ⁶ Philo antiq. lib. XX. c. 4. 5.

⁷ Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 18. — ⁸ Idem eodem lib. VII. c. 17.

gere, quod patria lingua loquentes, evecrarentur eos qui Gentibus vel saltem idiomaie communicarent¹. Quam denique ipsi quoque Judaeorum principes his diebus patrie religionis fuerint studiosi, de Agrippa rege satis superque et admiranda quidem ac stupore digna recitavimus ex Philone : et de Berenice vidimus ex Josepho, eam adeo fuisse piam, ut inter Nazaraeos profiteri non erubuerit.

23. Caeterum tantum abfuit ut ob idololatriæ peccatum Judæi tot cladibus fuerint exagitati, ut unus ex eis nobilissimus (cujus saepe in ntio facta est superior) Tiberius Alexander a Judaismo deficiens, cum ad superstitionem Gentilium abiisset, non tantum aliqua pœna divinitus afflactus sit, quin potius non sine divino consilio summis honoribus a Romanis actus fuerit, qui et his diebus nobilissimum omnium magistratum ageret, Augustalem prefecturam Ægypti; eidemque adversus Judæos una cum Vespasiano et Tito egregiam navanti operam, ex animi sententia cuncta succederent. Sicque videas, Judaeorum peccatum usque adeo immane fuisse, ut ex eis qui esset idololorum culturae insigni impietate nolatus, visus sit dignus præmio, coque usus fuerit Deus vindice omnium scelestissimi criminis Judaeorum.

24. Contra vero si quis horum temporum consideret Judaeorum animum erga Dei cultum propensorem : dicit certe non ejus neglecti eos tot incurrisse mala. Sane quidem haud satis digne admirari valeo, dum mecum ipse recogito, ac mente diutius volvo, quod hoc ipso anno, cum Romanorum hostilitis ageret in Palestina adversus Judæos armatus exercitus; cumque a scditiosis trifariam inter se divisus, immanissimis cladibus civitas urgeretur, quam et depopularetur simul (ut vidimus) crudelissima fames; nihilominus hoc, inquam, ipso anno, eo ipso tempore, periinde ac si summa esset rerum tranquillitas, et affatim abundaret annona, nihil prorsus remittentes officii legitimi, omnes ex more ex diversis orbis regionibus ad celebrandum Pascha se Hierosolyman contulerunt, imo et concluderunt. Quis hæc considerans, non admiratione tantum, sed plane stupore mentis extra sensus corporis efferatur? Ex his sane perspicue videas quam iniqua lance Josephus expendat judicium divine vindictæ : dum vult recentioribus factiosorum quorundam Judaeorum sceleribus, innocentes omnes, quotquot ex diversis orbis partibus ad diem festum venissent, Italia passos esse; et quotquot insuper post illos ex eodem germine nascituri essent, omnium dirissimam eandemque perpetuam experturos esse vindictam. Illorum quippe nequitia, velut quadam virga furoris ad infligendas Judæis meritas pœnas, usus est Deus; quos tali perfunctos munere æque punivit. Sed de his modo satis.

25. Quod autem ad tempus tantæ cladis illatæ spectat : idem qui hæc omnia prædixit Redemptor humani generis Jesus Christus, malorumque om-

nium causam quam diximus, suis discipulis rese-ravit; et non tantum signa quæ præcederent demonstravit, sed et ut se res esset habenda pariter significavit; idem, inquam, et tempus quo hæc essent implenda, voluit declarasse : quippe qui dixit¹ : « Amen dico vobis, quia non præferibit generatio hæc, donec omnia fiant; cælum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt. » Vidit utique ea ætas et generatio, quæ ab ipso prædicta sunt, cum nonnisi triginta octo annorum spatium (ut dictum est) ab eo tempore intercesserit. Ea igitur cum necessario referenda sint ad Hierosolymitanum excidium, cujus facta est rogatio ac data responsio : miramur nonnullos interpretes vehementissime laborare, ut ad Domini adventum ad judicandum, ea verba possint accommodare : cumque quantumvis laboris insumperint, id haud feliciter sibi ipsis assecuti videntur, mystice potius vel aliquo alio sensu eadem fuerint verba interpretati : cum revera ille sit historicus sensus, idemque germanus, ut de Hierosolymitanum excidio ea a Domino fuerint verba prolata.

26. Observandum quidem ex verbis illis, quæ tum a Matthæo et Marco, tum etiam a Luca sunt recitata (quod et superius memini me dixisse) ea responsione Dominum duplici Apostolorum rogationi satisfacere voluisse : nimirum, quod illi de tempore quo esset Templum excidendum, et quando ad judicandum venturus esset, Dominum rogassent, dicentes : « Quando hæc erunt, et quod signum adventus tui? » ipse cum in primis quæ rem utramque signa atque prodigia præcessura essent, aperuisset; quod ad tempus pertinet, priori tantum illorum petitioni sic satisfaciendum putavit, ut palmam faceret quod petierant, nempe ut eadem ætate omnia illa, quæ scilicet ad eam rem spectabant, eventura fore significaret : posteriori vero petitioni nequaquam. Nam quod ad sui adventus tempus spectat, hoc habet Marcus² Christum dixisse suis : « De die autem illo vel hora nemo scit, neque angeli in cælo, neque Filius, nisi Pater. » Remque rogantibus iisdem de his alias dixit³ : « Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate. » Quamobrem nihil est quod dici possit, ea verba de excidio Hierosolymæ dicta, ad adventum Domini debere referri. Caeterum tam Apostoli, quam discipuli, simulque omnes Christiani (ut ex Pau'i, Petri, Jacobi, atque Joannis epistolis compertum habetur) æque existimabant brevi affore Domini adventum ad judicandum : quod tamen (ut dictum est) eos penitus latere voluit. Nec quemquam moveat quod ultimo loco ea verba a Luca sint posita, quasi ob eam causam referenda essent ad Domini indicandum adventum : nam cum ea quæ sunt a Domino dicta, ab Evangelistis diverso referantur ordine, satis aperte declarat, ipsos (ut alias saepe accidit) non quo ordine ea a Domino sunt narrata, sed potius quæ dicta essent, scriptis mandasse, sicque mixtim

¹ Joseph. antiq. lib. xx. in fine.

² Luc. xxi. — ³ Marc. xiii. — ³ Act. i.

ea signa ab eisdem esse diverso ordine recitata. Prudens igitur lector quaecumque a Domino praedicta cognoverit, quae Hierosolymorum excidium non praecesserint, certo sciat in adventu Domini eadem fore implenda; eoque certius id accipiat, quod sicut ea quae de Hierosolymitana clade fuerant praenuntiata, esse in omnibus adimpleta jam videt, caetera quoque quae de suo adventu eodem orationis contextu sunt asserta, aeque eventura non dubitet.

27. Quod rursus ad tempus spectat: Hierosolymorum civilis excise annos Josephus sic numerat¹: «A rege David usque ad Titum annos mille centum septuaginta novem: ex quo autem est condita, usque ad excidium, annorum duo millia centum septuaginta septem.» Porro ejusmodi historia non a Josepho tantum scriptis memoriae prodita est; sed, ut rem omni aeo memorabilem, scriptores etiam ethnici sua historia sunt fusius prosecuti, ut inter alios Tacitus², cujus tamen fides in recensendis Judaicis rebus sic vacillat, ut merito Tertullianus³ eundem mendaciorum loquacissimum appellet; quem et nos superius, alia oblata occasione, cum opus fuit, refellimus. Attingunt eadem Suetonius, Plutarchus, et Dio: sed et in Chronicis Phlegon Hadriani libertus (ut auctor est Origenes⁴) ejusdem cladis Templi et civilis meminit, atque accidisse ait circa annum quadragessimum a decimo quinto Tiberii Caesaris: revera autem ab eo tempore usque in praesens quadraginta et unus numerantur. Auctor est Minutius Felix in Octavio, eandem Judaicorum cladem scriptam quoque fuisse ab Antonio Juliano, sic dicens: «Scripta eorum relege: vel si Romanis magis gaudes (ut transeamus veteres) Flavii Josephi, vel Antonii Juliani de Judaicis require: jam scies nequillia sua hanc eos meruisse fortunam; nec quicquam accidisse, quod non sit his, si in contumacia perseverarent, ante praedictum.» Verum non tantum lucubrationes Antonii Juliani exciderunt, sed nec nomen ejus apud alium aliquem veterem memini me legisse, nisi apud unum Gellium⁵ in Noctibus Atticis, ubi egregium rhetorem magnopere laudat. Post hos omnes Hegesippus, non major ille vicinis temporibus Apostolorum, sed alius longe junior, quem constat vixisse post tempora Constantini, eandem rerum gestarum historiam graece conscripsit. Fertur alia ejusdem argumenti tractatio, auctore Josepho quodam, qui inscribitur filius Gorionis, qui eodem vixit tempore dicte cladis, a quo dictus Hegesippus nonnulla mutuatus aggregat, et inter alia lamentationem illam de Hierusalem, ad instar Hieremie Lamentationum luguberrimam: verum cum in nullis auctor ille reperiat errorasse, nec illum esse pulemum auctorem qui habetur inscriptus, libentius abstinimus.

28. *Tributum Judaeorum Romanis dari solitum.*

— Subactis in hunc modum Judaicis a Tito, imperatum est illis tributum, nimirum ut quod in Tem-

plum inferre quotannis soliti essent didrachma, illud ipsum penderent Jovi Capitolino. Afirmat Josephus¹ hoc ipsum de didrachmate a Tito imperato Judaicis tributo. Agens etiam Origenes de eodem tributo Judaicis indicto, ut persolverent Romanis, idem ipsum sua aetate ab eis pendi solitum testatur in epistola quam scripsit ad Africanum. Sic igitur hoc anno Judaei subacti a Romanis, nunquam amplius post haec servire desierunt, aut desinent aliquando, usque ad mundi finem: nec enim est spes aliqua restituenda iterum Hierosolymae, vel Templi denuo excitandi: nam secundum quod a Daniele² praedictum est, usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio. Experimentum quidem ejus rei est hactenus demonstratum, cum sub ethnice imperatoribus semper eos constet fuisse vexatos: sed et cum christianae fidei apostata in invidiam et odium Christianorum, omnibus Romani imperii viribus conatus est Templum iterum restituere, terris quoque opifices prodigiis atque portentis, terra etiam evomente ignes, a corpis desistere coacti sunt: sed de his suo loco plenius. At nec certe quae passi sunt Judaei ab Ethnicis, ea contingerunt investigatione Christianorum: nam si quis cuncta exacte pervestigavit, inveniet profecto illos semper gentilium imperatorum fuisse exagitatos edictis, Christianorum vero Augustorum (ut quae de his extant edite sanctiones declarant) fuisse officii et beneficiis affectos.

29. *Judaeorum gens vaga et odio habita.* —

Tanta igitur clade exagitata gens Judaeorum, omnibus Gentibus est reddita odiosa: sicut exula Templo, sacrificiis, et civitate, per divisas orbis partes (ut olim Cain, quod interfecisset fratrem suum, vagus factus est et profugus super terram) semper aberrans, cunctis nationibus est reddita abominabilis: ubique et in omnibus proterve se gerens: unde Rutilius³ Clementianus:

Atque utinam nunquam Judaea subacta fuisset
Pompeii bellis, imperioque Tuli.
Lafus excise pestis contagia serpunt,
Victoresque suos natio victa premit.

Haec de Judaicis esse intelligenda, et non de Christianis, qui a Gentilibus saepe sapientius Judaei dicti reputantur, fidem faciunt ea quae ab Augustino⁴ de Seneca dicta sunt, et in primis de Christianis, his verbis: «Christianos tamen jam hinc Judaicis inimicissimos in neutram partem commemorare Seneca ausus est: vel ne laudaret contra suae patriae veterem consuetudinem, vel reprehenderet contra forsitan suam voluntatem. De illis sane Judaicis loquitur, ait: Cum interim usque eo sceleratissima gentis consuetudo convahuit, ut per omnes jam terras recepta sit, victi victoribus leges dederunt.» Haec et alia ibi S. Augustinus de Judaicis. Sed et⁵ Prudentius:

¹ Joseph. de bello Jud. lib. vii. c. 18. — ² Tacit. l. v. lust. — ³ Rutil. in Apol. c. 16. — ⁴ Orig. in Math. tr. 29. — ⁵ Gellius l. i. c. 1.

¹ Joseph. de bello Judaeo, lib. vii. c. 28. — ² Dan ix. — ³ Rutil. in Rumerar. — ⁴ Aug. lib. vi. de Civ. Dei c. 11. — ⁵ Prudent. in Apotheo contra Jud.

Extirpata per omnes
Terrarum pelagique plagas tua membra feruntur.
Evilis vagus luc illic fluctantibus errat
Judeus, postquam patina de sede revulsus,
Supplicium pro cade luit. Christie negati
Sanguine respersus commissa piana solvit.
En quo priscorum virtus deluxit avorum!

30. Sic itaque etsi secundum prophetieum oraculum illud, quod præcinit David¹ acciderit: « Ne occidas eos, ne quando obliviscantur populi mei: sed disperse illos in virtute tua, et depone eos: » justa ullione et terra penitus meruissent auferri: misericorditer tamen actum est, ne penitus consumerentur; verumtamen sic viverent, ut ubique essent in opprobrium Gentibus, et in derisum omnibus nationibus. Quam impar caeteris populis a Romanis devictis fuerit sors Judæorum, considerans Augustinus² caeteras gentes a Romanis subjugatas, easdemque sic fuisse Romanis compaginatas, ut Romani aëque dicerentur: « Omnes, inquit, Romani facti sunt, et omnes Romani dicuntur; Judæi tamen manent cum signo, nec sic dicti sunt, ut a victoribus absorberentur. Non sine causa Cain ille est, qui cum fratrem occidisset, posuit in eo Deus signum, ne quis eum occideret: hoc est signum, quod habent Judæi. » Hæc ipse: qui omnia in Christianorum utilitatem multipliciter a Deo permessa esse, pluribus explicat. Enimvero quod ad Romanorum nomen perlinet, Josephus Judeus hæc ait: « Romanorum clementia cunctis non parvulum donum appellationis suæ concessit, non solum viris singulis, sed etiam maximis gentibus in communi. Hispani denique antiqui, et Tyrreni, et Sabini Romani vocantur. » Judæi vero ubicumque locorum sint, Judæi semper nominati habentur, nec unquam Romano dignali nomine.

31. Porro non tantum ex nomine (quod plane tetrum imperator³ appellat), sed et aliis innumeris plane signis, quibuscumque sæculis Judæos fuisse notatos, facile quis inveniet: quippe qui a militia, magistratibus, aliisque publicis officiis, et iis que aliis compluribus nationibus, licet barbaris, concessa fuerunt, privilegiis, reperiuntur fuisse discreti. Annon perpetua illis infamie nota inusta videtur, cum eorum corporibus tam gravis fætor inhereret? ex eo enim et nomen sunt assecuti, ut tententes Judæi nomine dicerentur; unde Ammianus Marcellinus⁴ hæc scribit de Marco imperatore: « Ille enim cum Palesinam transiret, Ægyptum petens, tententium Judæorum et tumultuantium sæpe fædio percitus, dolenter dicitur exclamasse: O Marcomanni, o Quadi, O Sarmatæ, tandem alios vobis deteriores inveni. » Hæc Ammianus. Sic igitur videas, non dicam Christianorum sententia (quorum est omnium misereri et nemini insultare) sed Ethnicorum omnium per singula sæcula de Judæorum infelicitate elogia esse decantata, natura ipsa in eos inclamante, unaque omnium sententia confirmante, eos cunctorum mortalium esse miserimos.

32. At vero nec illud dicere præmittimus: Judæos, noscentes se Templo ac civitate penitus spoliatos, omniumque esse infelicissimos; ut saltem lacrymis, quod aliunde non possent, solamen ali-quod invenirent; consuevisse amiversaria die, persoluto famen pretio (cum aliter non liceret) ea a lire loca, lacrymas fundere, et misere lamentari. Unde S. Hieronymus¹: « Usque ad præsentem, inquit, diem perfidi coloni, post interfectionem servorum, et ad extremum Filii Dei, excepto planctu, prohibentur ingredi Hierusalem: et ut ruinam suæ eis flere liceat civitatis, pretio redimunt: ut qui quondam emerant sanguinem Christi, emant lacrymas suas. Videas in die quo capta est a Romanis et diruta Hierusalem, venire populum lugubrem, confluere decrepitas mulierculas, et senes pannis annisque obsitos, et in corporibus et in habitu suo iram Domini demonstrantes: congregatur turba miserorum, et patibulo Domini coruscante, ac radiante *ἀναστασις* ejus, de Oliveti monte quoque Crucis fulgente vexillo, plangere ruinas Templi sui populum miserum, et tamen non esse miserabilem. Adhuc tætus in genis, et livida brachia, et sparsi crimes, et miles mercedem postulat, ut illis flere plus liceat. Et dubitat aliquis, cum hæc videat, de die tribulationis et angustiae, de die calamitatis et miseriae, de die tenebrarum et caliginis, de die nebulae et turbinis, de die tæbæ et clangoris? Habent enim et in luctu tubas; et juxta prophetiam, vox solemnitatis versa est in planctum. Ululant super cineres sanctuarii, et super altare destructum, et super civitates quondam munitas, et super excelsos quondam angulos Templi, de quibus quondam Jacobum fratrem Domini præcipitaverunt. Hæc de captivitate dicta sint Judæorum. » Hucusque Hieronymus. Atque hactenus de Judæorum clade et excidio Hierosolymæ.

33. *De modestia Titii.* — Titus vero his rebus magnifice gestis, nequaquam animo se extulit, neque ea victoria insolenter usus est: quippe qui optime nosset, non humana virtute, sed Dei justa vindicta, Judæorum regionem et civitatem esse deletam. Quamobrem oblata sibi corona aurea a provincis proximis, noluit coronari, lectatus se prorsus indignum. Idque Philostratus² his verbis affirmat: « Interea Titus captis Hierosolymis, omnia circum loca cadaveribus compleverat. Finitimæ autem gentes ob victoriam coronare ipsum voluerunt: ille vero tali honore indignum se esse respondit: non enim se talium operum auctorem, sed Deo iracundiam contra Judæos demonstranti manus suas præbuisse. » Quomodo autem Apollonii monitis non nihil perfecerit, idem auctor pluribus narrat.

34. Hoc ipsum namque erat in divinis oraculis, nempe in Daniele³: « Civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo: et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio. » Populus namque Judaicus (licet alii Roma-

¹ Psal. LI. — ² Aug. in Psal. LVIII. — ³ L. XIX. de Jud. Cod. Theod. — ⁴ Ammianus Marc. lib. II.

¹ Hier. in Saphon, c. I. — ² Philos. lib. XVI. — ³ Daniel. IX

num intelligant in se ipsam ut vidimus arma convertens, eade et incendio perdidit civitatem, quam Titus dux exercitus solo penitus adiequavit, ita ut fieret plane vastitas et desolatio. Ejusmodi vaticinio certo annorum prescripto numero declarato, satis perspicue Josephus intellexit Judæos per Vespasianum ac Titum profligandos atque sternendos. Sed errore lapsus est, dum quem ducem venturum agnovit, eundem ipsum esse putavit de quo est scriptum in Genesi ¹: « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est: (seu, cui repositum est): ipse erit expectatio Gentium: » ac proinde eidem vaticinatus

est orbis imperitum, confundens simul ducem qui venturus esset ad salvandum, cum eo qui demoliturus esset civitatem et sanctuarium. Cætera vero de triumpho Titi dicemus anno sequenti, quo exhibitus est: nam reliquam hujus anni partem, et sequentis principium usque ad navigationis opportunum tempus, Titus egit in Palaestina; postea vero Antiochiam pergens, pariterque Syria peragrata, tandem se contulit Alexandriam, unde postea Romam solveret: sed quæ in singulis memoratis locis ab eodem sint laudabiliter gesta, Josephus ¹ pluribus narrat.

¹ Genes. XLIX.

¹ Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 19. 20. 24.

Anno periodi Græco-Romane 5563. — Olymp. 212. an. 2. — Urb. cond. 823. — Jesu Christi 70. secundum Baronium 72.
— Clementis papæ 1. — Vespasiani imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seqq. Coss. *Fl. Vespasianus Aug. II* et *Titus Cæsar. I.* Uterque juxta primam consulum Cæsareorum regulam, Vespasianus, Claudio imperante, consul suffectus fuerat, ut testatur Suetonius in Vespasiano cap. 4. ideoque cum nota numerali in Fastis efferendus; quam cum Baronius omiserit, non mirum si sequentibus annis eos corrumpere coactus fuerit.

2. *Hierosolyma a Tito capta.* — Josephus lib. 6 et 7 de Bello Judaico, cladem Hierosolymitanam egregie describit. Titus adversus Hierosolymam castra ponit paulo ante Azymorum diem festum. Incidit autem dies festus Azymorum XIV Aprilis. Sed Baronius, qui hanc cladem cum anno Christi LXXII perperam conjungit, existimabat locum Josephi corruptum esse, et loco XIV legendum esse XXII, cum tamen ex eo Josephi loco inferendum fuisset, Hierosolymam non alio Christi anno, quam septuagesimo, captam. « Ita quidem Hierosolyma capta est, secundo anno principatus Vespasiani, Septembris mensis octavo die, » inquit Josephus, lib. 7 de Bello, cap. 18. Addit Dio: « Sic Hierosolyma die Saturni, quem diem præcipue Judæi nunc etiam adhuc colunt, excisa fuit. » Quare cum currenti anno littera Dominicali G. insignito, dies Saturni sen feria septima in octavum Septembris incidit, urbs eodem die capta et excisa est; eam enim totam et templum funditus everti et complanari jussit Titus. Usserius in suis Annalibus ait, exire nummum Agrippæ regis sub finem anni XXI regni ejus cumum cum hac inscriptione: ΑΥΓΟΥΣΤΑΤΩΡ ΟΥΕΡΗΑΓΙΑΝΟΪ ΚΑΙΣΑΡ ΙΟΥΔΑΙΑΣ. ΕΛΛΙΚΥΑΣ. ΕΤΗ ΚΑ. ΑΡΡΗΗ, id est, *imperator Vespasianus Cæsar Judæa capta, anno XXI Agrippæ.*

Sed is nummus ex duabus posticis confectus, ut videre est apud Aconem pag. 149. Multi autem hoc anno cusi, in quibus legitur: JUDÆA CAPTA s. c. ut videre est apud Mediobarbum in numismatis imperatorum.

3. *Titus Roman redit.* — Ad num. 34. Clemens Alexandrinus, alique veteres, quando annos a Vespasiano numerant, eosdem a secundo (jus imperii anno, currenti nempe, quo Hierosolyma expugnata, deducunt. Judæi etiam computant annos *desolationis* Templi, quos ipsi vocant *aram desolationis*. Titus e Judæa Romam proficiscens celebravit Domitiani fratris natale Cæsareæ, et circa *natale patris* Beryti magnificentissima spectacula edidit, ac *diu* ibidem *commoratus est*; ut habet Josephus lib. 7, de Bello, cap. 20. Usserius loco laudato Josephum explicat de natali imperii Vespasiani, quod die prima Julii celebrabatur. At eo mense, præseni anno, Hierosolyma nondum capta erat, et insequenti jam triumphus Judæicus ante eum mensem actus. Josephus itaque utrobique de Natali gemino loquitur. Natale Domitiani in diem XXIV octobris, Vespasiani vero in diem XVII Novembris incidit, ut Suetonius testatur. Beryto Titus Antiochiam se contulit, indeque iterum in Palaestinam, ac tandem anno sequenti oneraria nave in Italiam appulit, ut ex Josepho lib. 7 de Bello liquet. Qui autem Titi itinerarium a Josepho descriptum examinabit, illum nonnisi exunte Aprili anni insequentis Romam pervenire potuisse comperiet. Tardius illuc accedere non potuit, cum ante diem primum Maii triumphavit, ut anno sequenti ostendam.

LIII ANNUS 4. — CHRISTI 73.

1. *Titi de Judæis triumphum.* — Adveniente Christi anno septuagesimo tertio, Vespasianus Augustus secundo et M. Cocceius Nerva consulatum gesserunt. Qui autem ordinariis consularibus etiam suffectos adnectunt, ponunt hoc anno consulatum tertium Vespasiani, ut Julius Frontinus¹. Verum qui olim in Fastis consularibus fuerit ordo servatus, dicemus anno sequenti. Hoc igitur anno Titus cum manubiis Judæorum ex Ægypto Romam veniens, de parva gloriosa victoria nobilissimum triumphum egit, qui a Josepho² describitur. At ex his pauca tantummodo (quod instituti ratio exigit) attingemus. Ducti sunt in triumphum Joannes et Simon, illarum factionum, quarum causa tot mala sunt oborta et consummata, præcipui duces, et cum his alii insuper septingenti viri, electi robore, et forma præstantes, ad hoc electi atque servati. Hinc videre est in antiquis compluribus numismatibus³ Titi imperatoris, trophæum cum duobus captivis assidentibus effigiatum; similiter et triumphalem quadrigam, quam duo illud captivi præcederent. Sunt et alia Vespasiani signo notata numismata, quorum aliis iunctæ muliebris figura sedens humi ad trophæum, aliis eadem mulieris effigies mœstæ sedentis sub palma, quæ erat Judææ provincia hieroglyphicum; hæc inscriptione signalis: JUDÆA CAPTA. s. c. (Ex nummis argenteis et aureis Laëlii Pasquilini Rom.) Quis, amabo te, ista videns, consideransque Judææ sub meroris confectæ forma mulieris imaginem representari, non continuo illud Hieremias⁴ lamentationis in memoriam revocet de Hierosolyma ab hostibus capta: « Quomodo sedet sola civitas plena populo: facta est quasi vidua domina gentium: princeps provinciarum facta est sub tributo. Plorans ploravit in nocte, lacrymæ ejus in maxillis ejus: non est qui consoletur eam ex omnibus caris ejus.» etc., vel illud funestum atque lugubre indignationis Dei in eam effusæ⁵: « Quomodo obtexit caligine in furore suo Dominus filiam Sion: projecit de caelo in terram inclytam Israel, et non est recordatus scabelli pedum suorum in die furoris sui? »

2. Quod rursus ad triumphum Titi Vespasiani pertinet: adhuc visitur Romæ ad radices Palatini in arcu triumphali marmore sculptum candelabrum cum aliis victorie insignibus, quæ perducta sunt in triumphum; atque ex adverso Titi triumphantis

quadriga; hæcque inscriptione fornix in frontispicio consignatus: SENATUS. POPULUSQUE. ROMANUS. DIVO. TITO. DIVI. VESPASIANI. F. VESPASIANO. AUGUSTO. Sed et in lapide seorsum posito hæc etiam¹:

IMP. TITO. CESARI. DIVI. VESPASIANI. F.
VESPASIANO. AUGUSTO. PONTIFICI. MAXIMO
TRIBUN. POT. X. IMP. XVII. COS. VIII. PP
PRINCIPI. SUO. S. P. Q. R.
QUI. PRÆCEPTIS. PATRIS. CONSILII. QUE. ET
AUSPICIS. GENTEM. JUDÆORUM. DOMUIT. ET
URBEM. HIÉROSOLYMAM. OMNIBUS. ANTE. SE
DUCIBUS. REGIBUS. GENTIBUS. QUE. AUT. FRUSTRA
PETITAM. AUT. OMNINO. INTENTATAM. DELEVIT

3. *De Templi spoliis in triumphum deductis.* — Sed cum clarissimi triumphii pompam quamplurima ornamenta redderet celeberrimam: quæ tamen templo ablata sunt sacra vasa, in triumphum perducta, majori admiratione in se oculos omnium convertebant; de quibus sic Josephus²: « Spolia vero alia quidem passim ferebantur: eminebant autem ea quæ apud Hierosolymam in templo reperita sunt, mensa aurea ponderis talenti magni, et candelabrum similiter quidem auro factum, sed opere commutato ad usus nostri consuetudinem: nam media quidem columna basi inhærebat, tenues autem ab ea cannule producebantur, formatae ad similitudinem fuscinae, ad summum quæque in lychni speciem fabricatae: erant autem numero septem, septimi diei, qui apud Judæos est, indicantes honorem. Post hæc autem porlabatur lex Judæorum, novissima spoliatorum. » Hæc et alia Josephus, qui tamen dicere prætermisit de præclarissimis Templi vasis, quæ in triumphum deducta, ac deinde in templo Pacis edificato, una cum aliis ornamentis (ut idem testatur auctor) sunt collocaæ: « Quorum, inquit, visendorum studio, per totum orbem, qui ante nos fuerunt, vagabantur, quomodo aliud apud alios situm esset, videre cupientes. Illic repositis, quæ Judæorum fuerant, instrumentis, his se Titus magnifice elferens, legem eorum et penetralium vela purpurea in Palatio condita servari præcepit. »

4. Quam autem ampla fuerint dona et vasa aurea e Templo a Tito sublata, licet Josephus non dicat, ex his tamen quæ idem alibi testatur auctor, dum de expilato a Crasso Templo historiam narrat, aliqua

¹ Jul. Front. l. II. de aqueduct. — ² Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 25. — ³ Collegit, et exhibiit Adolphus Oecon. l. de Rom. Imp. numism. — ⁴ Thren. I. — ⁵ Thren. II.

¹ Describit Manutius in Orthogr. — ² Joseph. de bel. Jud. l. VII. c. 24.

saltem ex parte facile assequi possumus. Si enim direpto olim Templo Olympiade centesima quinquagesima tertia ab Antiocho Epiphane, cum post Olympiadas tantum viginti octo, nimirum (ut Eusebius ponit) Olympiade centesima octuagesima prima, annis intercurrentibus centum atque duodecim, cum a Crasso idem Templum est iterum expilatam, tam ingens ac pene incredibilis est tibi thesaurus reperitus, quantumlibet parum felicia illa fuerint tempora quae inter utrumque spatium intercesserunt, semper fere bellorum agitatae turbibus, quibus Iudaei diversis afflictis sunt cladibus: quibus putandum divitiis fuisse Templum locupletatum ab eo tempore usque in praesentem annum, Olympiade ducentesima duodecima, majori annorum numero, nempe centum viginti quatuor annis interlabentibus, quibus usque ad Neronis tempora nullo prorsus bello Judaea vexata fuit.

5. Sed quid de expilatione a Crasso facta idem Josephus scribat, ut ex illa hanc considerare possimus, hic recitare operae pretium esse ducimus: sic enim ait ²: « Crassus autem expeditionem contra Parthos parans, in Judaeam pervenit, et pecuniam sacram, quam Pompeius non attigerat, duo millia talentorum abstulit, totoque reliquo auro, cujus summa accedebat ad octo talentorum millia, Templum spoliavit. Tulit etiam trabem ex auro solidam, trecentas minas pendentem: mina autem apud nos constat duobus libris et dimidia. Hanc ei trabem tradidit sacerdos sacri thesauri custos Eleazarus, non praeter malitia, nam erat vir bonus et justus: sed cum conceditam haberet auleorum Templi custodiam ex hac trabe pendentium, quorum admiranda pulchritudo erat et apparatus pretiosissimus; videretque Crassum totum esse in colligendo auro; timens omnibus Templi ornamentis, trabem hanc redemptionem pro omnibus ei dedit; cum prius eum iurejurando obstrinxisset, nihil aliud loco medurum, contentum eo quod ipse traderet, aestimatum plurimis aureorum millibus. Haec trabs inserta erat trabi cavae lignae; quod ceteris omnibus ignotum, solus sciebat Eleazarus. Crassus tamen et haec pro reliquo Templi auro accepit, et mox violato iurejurando, totum quantum intus erat, egessit. Nec est mirandum tantas divitias in nostro Templo fuisse, cujus Deum cum omnes ubique terrarum Iudaei venerentur et colant, tam ex Europa quam ex Asia longo tempore huc eas contulerant. » Haec Josephus, qui eam rem alio adhuc testimonio, nempe Strabonis Cappadocis, testatam reddit.

6. Ceterum templi divitias hujus temporis antiquioribus illis longe praestitisse, ex his quae dicta sunt, facile possumus intelligere; cum praesertim muneribus etiam priorum Romanorum imperatorum Templum ipsum fuisse locupletatum, Philo ² testatur. Quomodo autem postea ex Templi vasis nonnulla a Gensericō Vandalarum rege, cum Urbem deprædatus esset, in Africam sint translata, et inde

ad Hierosolymitanam Ecclesiam perlata, suo loco dicemus. Demum (ut uno jam verbo rem absolvam) quicquid decorum apud Iudaeos potuit inveniri, a Tito sublatum, Romam allatum est: usque ardeo (quod testatur Plinius) ut tunc etiam balsami arbuscula translata fuerit Romam: sed non ipse primus eam attulit; quandoquidem Pompeius olim eadem cum ceteris hostium spoliis ornaverat triumphum pompam; sunt vero haec verba Plinii ¹: « Oslendere arbusculam hanc imperatores Vespasiani (uterque enim simul pater et filius de Iudaeis debellatis triumphum duxere) clarissime dictum a Pompeio Magno: In triumphum arbores quoque duximus; » et paulo post: « Saviere in eadem Iudaei, sicut in vitem quoque suam: contra defendere Romani, et dimicatum pro frutice est. Sterile nunc eam ficus, et nunquam fuit numerosior aut procerior. » Haec Plinius: eadem Solinus ² de redundantia balsami tempore Vespasiani: qui post triumphum de Iudaeis exhibitum, Jano clauso, pace ubique terrarum composita, construere templum Pacis aggressus ³ est, de quo suo loco, nimirum eo quo dedicatum fuit anno, dicemus.

7. *Castella reliqua Iudaeorum expugnata, et ipsi ubique perdit.* — Inter haec vero a Lucilio Basso legato duo castella munita, quae in Judaea residua erant, Herodion et Mencherus, fortissime expugnantur; tertium vero, quod reliquum erat omnium munitissimum, Massada nuncupatum, magno cum labore tandem a Flavio Silva captum atque excisum est: cum, qui illud propugnarent Iudaei, ne in manus Romanorum venirent, se invicem multis vulneribus confecerunt. Haec omnia extrema funera Iudaeorum idem Josephus historicus ⁴ pluribus prosecutus est. Dum haec aguntur, dat in mandatis Vespasianus Augustus Liberio Maximo procuratori ⁵, ut omnem terram vendat Iudaeorum; sic enim fieri oportebat, deserta habitatoribus terra, relicta ei custodia octingentorum tantummodo militum, quibus Emmaus traditur incolenda; quae mutato antiquo nomine, et novo ex parte victoria consecuto, Nicopolis est appellata.

8. Caesarea vero maritima, olim Turris Stratonis dicta, ubi necatis antea Iudaeis, Gentiles qui eam incolebant, summa rerum potiebantur, remansit totius Palaestinae metropolis: quae ob egregiam a civibus navalem operam contra Iudaeos, a Vespasiano imperatore facta est colonia Romanorum, et immunis a censu capitis et possessionum, ut Paulus ⁶ l. C. testatur his verbis: « Divus Vespasianus Caesarienses colonos fecit, non adjecto ut et juris Italici essent, sed tributum his remisit capitis; sed divus Titus solum etiam immune factum interpretatus est. » Sed quid de rege Iudaeorum Agrippa? « Ille ⁷ ex quo tempore navigavit Romam ad Galbam, non amplius reversus est in Judaeam: nec post eum aliquis suf-

¹ Plin. hist. nat. lib. xii. c. 25. — ² Solin. in Polyhist. c. 38. —

³ Jos. de bello Jud. lib. vii. c. 24. — ⁴ Jos. de bel. Jud. lib. vii. c. 25, 28. — ⁵ Jos. de bel. Jud. lib. vii. c. 26. — ⁶ Pl. ff. de censib. — ⁷ Jos. de bel. Jud. lib. v. c. 6.

fectus est in locum ipsius rex Judæorum, Romanis tantummodo Judææ dominantibus. Erenice etiam soror ejus Romæ agens, Tito erat in deliciis : amabat enim eam vehementissime; atque adeo, ut nuptias ei esse pollicitus diceretur; tamen simul atque se Iulijsecundi amore a populo ignominie notis singulari cognovit, se ipsum generosa animi virtute cohibens, invitus licet (ut ait Suetonius) ab Urbe dimisit invitam. Eam quippe Tili uxorem Sextus Aurelius nominat, quod conjugali affectu ab eo eadem tractaretur. Ex his de Agrippa rege narratis, mendacii redarguitur auctor, qui Josephi Gorionis nomine scribit triennio cum dimidio ante Hierosolymorum excidium Agrippam regem a Vespasiano fuisse necatum; cum etiam Josephi justificatione constet, eum a Vespasiano fuisse amicissime habitum.

9. « Quod vero ad cæteros Judæos spectat, mirum quidem dictum : qui gladium obsidionis evaserant, quocumque perrexerunt, eos Dei vindicta secuta, miserabiliter perdidit ac delevit. Tria enim nullia Judæorum, qui in nemus Jarles dictum confugerant, a Lucillio Basso legato sunt interfecta¹. Rursum, qui in Ægyptum fuga lapsi se contulerant, æque male perierunt. Erant enim Galilæi secta; qui non satis habuerunt, periculum evasisse, sed novas illic cære turbas cœpere, et veteres adhuc renovare questiones, et prava dogmata stabilire, affirmareque unum tantum dicendum Dominum esse Deum, nec eo nomine Romanos imperatores esse nuncupandos; sicque (ut fecerant in Judæa) gentiles suos ad defectionem sollicitabant; usque adeo, ut qui contradiceret, euecarent. Quamobrem seniores Judæorum execrantis horum temeritatem, cæteros Judæorum in eos concitarunt : qui tandem omnes capti sunt : cumque omni genere tormentorum eos exagitarent, quo hoc solummodo extorquerent, ut Cæsarem dominum faterentur; nemo cessit, neque dicere velle visus est, sed omnes illa necessitate validiorem sententiam conservare, tanquam brutis corporibus, non animis etiam, cruciatus ignemque susceperent. Maxime vero puerorum ætas miraculo spectantium fuit : nec enim eorum quisquam commotus est, ut dominum Cæsarem nominaret : usque adeo corporum infirmitatem vis aulacis superabat. » Hæc Josephus²; qui addit et de Judæis ter mille, qui in Cyrene Ægypti provincia, a Catulo ejus regionis præfecto, eodem nomine sunt trucidati, inter quos plures etiam innocentes oppressos fuisse tradit. Cum hæc et alia accepisset Vespasianus de Judæis tumultuantibus in Ægypto, nuntiante hæc omnia Lupo Augustali præfecto; eadem in mandatis dedit, ut eorum templum, quod habebant in ea provincia, Onion appellatum, demoleretur.

10. Quod autem ad Onion spectat; hoc nomen sumpsit ab Onia pontifice tempore cladis ab Antiocho illate : hic enim cum confugisset ad Ptole-

maum, obtinuit ab eo apud Heliopolim templi fabricandi gratia octoginta stadiorum aream : ubi in modum castelli circumquaque munitum templum ædificavit in schismate adversus cæteros Judæos Hierosolymis agentes : qui hæc contra legem agi, indigno animo ferebant; licet in hæc, quæ ipsis justa videbatur, obtenderent causam, fuisse nimirum ante annos nongentos septuaginta ab Isaia prænuntiatum, ædificandum templum in Ægypto. Quod ædificatum sic perseveravit integrum annis trecentis triginta tribus : sed hoc tempore a præfecto clausum, nulla data locum adeundi facultate, derelictum omnino remansit, atque alteri usui cessit, adeo ut ne vestigium quidem amplius in eo cultus religiosi reliquum esset. Ilucuscus Josephus¹ de claudibus sub Vespasiano et Tito Judæis illatis.

11. Sed eodem tempore quid itidem Judæis accidit, his tradit Eusebius² : « Fertur, inquit, præterea Vespasianum post vastationem Hierosolymorum mandasse, ut omnes ex Davidis genere prognati, diligenter conquirerentur : quo nemo apud Judæos ex illa regia stirpe omnino in posterum supersesset : indeque in Judæos maximam denuo cladem et persecutionem fuisse concitatam. » Hæc ipse. At hæc de familia Davidis abolenda, unde in mentem Vespasiani venerunt? Nisi, quod eidem significatum esset, oraculis prophetarum esse prædictum, ex David progenie reguaturum hominem, cujus imperium esset æternum? Cum enim ei adulantes, cætera quæ erant in oraculis, quasi de eo prædicta essent, Josephus et alii illi accommodassent; hoc quod adversari videret, in hunc modum irritum reddi curavit.

12. Hic igitur finis esto rerum Judaicarum, quæ sunt a Josepho conscriptæ, Romæ dum ageret otiosus post triumphum Titi, obtulitque commentarium Vespasiano ac Tito, et cum aliis pluribus, tum etiam Agrippæ Judæorum regi tunc ibidem, Romæ scilicet, agenti : quod et ipse quidem testatur scribens contra Apionem³ his verbis, cum de sua captivitate et Romam adventu agit : « Deinde Romæ tempus vacationis habens, omni jam negotio preparato, usus aliquibus cooperantibus mihi propter eloquentiam græcam et rerum eruditionem, exhibui. Tantaque mihi securitas adfuit veritatis, ut primos omnium imperatores belli Vespasianum et Titum testes non expavescerem. Primum namque illis obtuli libros, et post illos multis quidem Romanorum, qui bellis interfuere : plurimis vero nostrorum eos etiam venum dedi, qui græca eruditione videbantur imbuti, quorum est Julius Archelaus, Herodes honestissimus, et ipse admirabilis rex Agrippa. Isti siquidem universi testimonium perhibere quod veritatem diligenter excolui. » Hæc Josephus.

¹ Jos. de bel. Jud. lib. vii. c. 29. — ² Jos. de bel. Jud. lib. vii. c. 19. 31.

¹ Joseph. de bel. Jud. lib. vii. c. 30. — ² Eus. hist. l. iii. c. 11. — ³ Joseph. contra Apion. l. 1.

Anno periodi Græco-Romanæ 5564. — Olymp. 212. an. 3. — Urb. cond. 824. — Jesu Christi 71. secundum Baronium 73.
— S. Clementis papæ 3. — Vespasiani imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. *Coss. Vespasianus Aug. III et M. Cocceius Nerva.*

Sumptus hic a Vespasiano consulatus juxta quintam consulatum Cæsarum regulam, propter triumphum nempe Judaicum, de quo mox. Cæteri deinceps imperatores, annis, quibus triumpharunt, consules processere, vel triumphum cum decennialibus et id genus festis copulavere. At inquit aliqui censors apud card. Norisium in Epistola consulari, pag. 158, scripsisse me in Dissert. Hypatica, parte 1. cap. 1. pag. 8, paulo post initum annum consules in annum sequentem creatos, et tamen ante mensem Augustum superioris anni Titum Hierosolymam non expugnasse. Sed infirma hæc ratio : nam licet mos ferret, ut anni initio consules in annum sequentem designarentur, designatio tamen in ultimos anni menses aliquando dilata; prætereaque ex Plinio in Paneg. discimus, imperatores consulatus privatis destinatos in se ipsos aliquando transfuisse; quod anno antecedenti a Vespasiano, post Hierosolymorum expugnationem auditam, præstitum videtur. Nec magis urget, quod iidem censors subjungunt; Vespasianum nempe, post kalendas Martias triumphasse, ideoque consules suffectos jam munus sum obisse. Imperatores enim annis, quibus triumphos exhibere, consulatum de more suscipere, non quidem ut eo durante, ac intra priores duos anni menses, quibus magistratum illum gerere solebant, triumphum agerent; sed, ut imperator ab illo dignitatis cumulo, quemadmodum Libanius in Panegyrico Juliano Aug. loquitur, eo anno magis celebraretur. Unde Procopius lib. 2 Hist. Vandalicæ loquens de triumpho Belisarii anno Christi dxxxiv gesto ait : « non multo post Belisario, quod ei ex veteri more ad triumphii speciem decrat, accessit : consul enim est factus. » Vetus ille mos hoc anno a Vespasiano inductus.

2. *Consulatus primus Domitiani.* — Kalendis Martiis Domitianus Cæsar consulatum suffectum iniiit. *Cn. Pedio Casto* collega, ut observavit card. Norisius in Epist. consulari pag. 53, ubi ex Grutero refert decretum, quo quidam veterani civitate donantur ab imp. Vespasiano Tit. Por. Cos. III. des. III. currenti nempe anno. Idem vero decretum dicitur scriptum NON. APRIL. CAESARE. ARG. F. DOMITIANO. C. PEDIO CASTO. COS. Qua ex inscriptione recte Norisius card. deducit, Domitianum jam mense Aprili consulatum gessisse. Onuphrius in *Fastis Mucianum* II Domitiani collegam ex Plinio lib. 35, cap. 12, proponit; cum tamen ibi solum Plinius

dicit, Mucianum altero consulatu suo exprobrasse Vitellio, quod patinam quamdam immensi pretii condidisset : ideoque is secundus Muciani consulatus anno Christi LXXIII gestus fuerit. Hactenus existimatum fuerat, Domitianum anno superiori consulatum primum suffectum gessisse. Sed ex præfura ejus ac imperio consulari anno LXXIII a nobis explicatis contrarium evincitur. Præterquam quod Zonaras de triumpho Vespasiani hoc anno acto loquens ait : « Cum Tilo filio triumphum duxit; cui Domitianus quoque consul equo singulari interfuit; » quæ postquam observavi, gavisus sum videre card. Norisium in Epistola consulari, communem illum errorem etiam emendasse, tam ex laudata inscriptione, quam ope trium nummorum Thesauri Medicei primæ magnitudinis in antica parte inscriptorum : IMP. CAES. VESPASIAN. AVG. P. M. TR. P. COS. III. in postica : IMP. AVG. F. COS. DES. IT. CAES. AVG. F. DES. S. C. Hi nummi præsentis anno percussi ante Martium, cum id temporis *Titus imperator Augusti filius consul designatus iterum* esset in annum sequentem LXXII, et Domitianus *Cæsar Augusti filius designatus* esset consul ad proximas kal. Martias, ut docte Norisius notat. Ex iis nummis etiam liquet, consules prioribus anni mensibus in annum sequentem designari solitos. Ac denique Titum hoc anno, ante kalendas Martias, collegam imperii nuncupatum esse; cum iis nummis imperatoris titulo exornetur.

3. *Titus imperii collega dicitur.* — Titus enim, quemadmodum et ante eum Tiberius, ac post eum Trajanus, imperii collega fuit, ideoque imperatoris titulo exornatus. Imperii collegæ tribunitia potestate, et imperio proconsulari donabatur, ratione ejus *imperatoris* nuncupati. Titum tribunitia potestate a patre colonestatum esse testatur Suetonius in Vespasiano cap. 6, ubi de Tilo ait : « Triumphavit cum patre, censuramque gessit una : eidem collega, et in tribunitia potestate, et in septem consulatibus fuit. » Quæ tribunitia potestas in nummis Tili, tam Græcis quam Latinis, memorata. De imperio proconsulari eidem collato, neque Suetonius, neque alius historie Augustæ scriptor expressis verbis agit. Sed cum eum tam Plinius, quam Philostratus, et Josephus imperatorem appellent, hoc illi imperium concessum fuisse certo iusuriant. Plinius Historiam suam naturalem Tilo dicavit, dum adhuc Vespasianus pater rempublicam Romanam administraret. In Prefatione autem præterquam quod eum semel et iterum imperatorem vocat, ait : « Sciantque omnes quam ex æquo tecum vivat imperium. Triumphalis et

ensorius tu, sexiesque consul ac tribunitia potestatis particeps. » Turnebus ait Plinium per haec verba, *tecum vivat imperium*, intelligere imperium *triumphale* et *ensorium*, quia cum fugiebatur, Titum imperio proconsulari ornatum fuisse. Passim etiam in Historia Titus *imperator* a Plinio appellatus. Philostratus lib. 6 de Vita Apollonii Tyanaei, cap. 14, inquit: ἀντιθέτως δὲ ἀποκράτωρ ἐν τῇ Ρωμαίᾳ, καὶ ἀριστέων ἀξιοθεῖς τούτων, ἀπὸ ἰσομοιρίων τῆς ἀρχῆς τοῦ πατρὸς, etc., id est: « Cum igitur imperator esset Romae appellatus Titus, et omnibus ornatus dignitatibus, abire constituit, ut simul cum patre imperaret. Maximi tamen faciens Apollonium, permultum perficere posse arbitratus est, si etiam brevi tempore alloqui eum posset. Quapropter ab eo petivit, ut Argos accederet; eo cum venisset Apollonius, alacriter eum compectens Titus, etc. Ego autem annos natus sum triginta, iisdemque honoribus, quibus pater sexagenarius ornatus, et cum eo pariter ad imperium vocatus, praeter id, quod dubito, an recte satis imperare sciam; vereor etiam ne majora quam me deceat, aggredi moliar. Demulcens autem ejus cor Apollonius, quod robustum erat, perinde atque eorum, qui corpus exercent: Dic mihi, inquit, quis tam valida cervice laurum jugum subire cogeret? Is, inquit Titus, qui me vitulum a primordiis educavit: patrem illis verbis depotans, etc. Gaudeo, inquit Apollonius, primum quod te patri obtemperare paratum video, cuius dominatu gaudet etiam subditi, et qui natura filii non sunt. Quod si frequenter domi cum eo versaberis, inde honorem consequeris. Juventute enim una cum senectute regnum gubernante, quae lyra, quae fistula adeo suavem et temperatam resonabit harmoniam, nam seniores junioribus concordabunt, unde et senectus roboris aliquid accipiet, et juvenis inordinate non efflebit. » Qui locus egregius ad ostendendum Titum imperii collegam fuisse. Casaubonus tamen, qui illum in Animadversionibus ad lib. 8 Suetonii refert, scribit: « At quod ait, nempe Philostratus, de salutato Romae tunc temporis Tito imperatore, an verum? Non sane, sed prorsus nugatorium: nam id factum in castris ad Hierosolyma, ut modo dicit Suetonius, et narrat Josephus lib. 6, cap. 32, neque aliter salutatus a suo exercitu Titus imperator, quam vetusto sub republica more, qui omnibus notus. » Sed valde fallitur Casaubonus: Titus enim eo modo, quo Augusti post institutum imperium, appellatus imperator, non vero more sub republica usurpato, ut mox videbimus; neque verum est, Titum tantum in castris ad Hierosolyma dictum esse imperatorem; cum Romae etiam a patre hoc anno imperator dictus fuerit. Anno enim elapso post capta Hierosolyma, Titus a militibus imperator appellatus, ut narrat Josephus lib. 7, cap. 43, aut secundum graecum cap. 32, et Suetonius in Tito cap. 5, currenti vero anno eo nomine a patre vocatus. Denique tam Josephus quam Suetonius de nomine imperatoris dari solito loquuntur, ideoque uterque auctor a Casaubono non intellectus.

4. *Titus imperio proconsulari ornatus.* — Jose-

plus lib. 7 de Bello, cap. 24, de Vespasiani et Titi triumpho agens utrumque imperatorem vocat: ἐαὶ γὰρ ἀποπαινοῦτο τῆς νουθεσίας αὐτοκράτορες; id est, ut Gelenius vertit, *Ibi enim* (nempe prope Isidis templum) *Principes nocte illa quiescebant*, id est, imperatores. Graeci enim uno eodemque nomine utrumque expriment; quamvis *imperatores* rectius vertisset Gelenius. Ibi *imperatoris* nomen proconsulare Titi imperium spectare, minime dubitandum. Capitolinus in Marco de ejus avo loquens ait: « Avus Annii Vernus item consul et praefectus Urbi adscitus in patris a principibus Vespasiano et Tito censoribus. » Salmastius in Notis ait: « Verba illa a principibus non leguntur in nostro Palatino, et delenda sunt. » At si Titum collegam imperii, et imperatorem fuisse intellexisset, verba illa retinenda, et codicem Palatinum hac in parte mancum esse non dubitasset. Titum in nummis dupliciter imperatorem nuncupatum apud Medio-barum videre est. Quod nomen ubi praepositum, imperium proconsulare; ubi postpositum, victorias Titi respicit. Praepositum autem vel hoc modo: T. CAESAR IMP. VESP. vel isto, IMPERATOR T. CAESAR AUGUST. F. id est, *Imperator Titus Caesar Augusti filius*. Quando vero imperatoris nomen ad Titi victorias refertur, nomini ejus postponitur hoc modo: T. CAESAR VESPASIAN IMP. IV. Denique aliquando in eodem nummo Titus imperator dicitur, et ratione imperii proconsularis, et ratione victoriarum, ut in isto nummo apud eundem Medio-barum: T. CAESAR IMP. VESPASIANUS. in postica: IMP. XIII. COS. IV. Titum itaque imperio proconsulari praeditum fuisse, illudque *imperatoris* nomine expressum, quod nemini vidi observatum, certum. Titum imperii collegam fuisse, ita discrete Dio lib. 66 in litteras retulit, ut mirum sit tam diu hac dignitate latuisse: ὅτε δὲ Τίτος εὐθὺς ἡσανόων, εὐσε ἡρωτικῶν μοναρχίας ἐπαρξεν, id est, « Titus ex quo tempore principatum *solus impero*, nec cades fecit, nec amoribus inservivit, » ut recte vertit interpres: *monarchiam* enim est *solus impero*, ut omnibus notum. Porro Titus hoc tantum anno imperii collega dictus, ut liquet ex ejus nummis, in quibus tribunitia potestas viii cum consulatu septimo jungitur: quod fieri non posset, si anno praecedenti eam obtinisset; cum consulatum septimum anno Christi septuagesimo nono Titus gesserit; quo pacto, tribunitia potestas viii anno Christi praecedenti, quo tantum consul sextum erat, absoluta fuisset.

5. *Quo die Titus imperii collega dictus.* — Nunc investigandus dies, quo Titus collega imperii renunciatus, quem me deluxisse existimo. *Quinto kalendas* alicujus mensis ea dignitas de more collata, ut alibi demonstravi. Quare cum Vespasiani et Titi triumphus ipso fine mensis Aprilis anni praesentis ductus fuerit, ut ex dicendis liquebit, et Titus versatus sit anno superiori die decima septima mensis Novembris *Beryti*, quae Phœnicia urbs, ut tunc ostendimus, non alio is die, quam quinto kalendas Aprilis imperii collega creatus est. Et ratio est, quia, ut colligitur ex Josepho lib. 7 de Bello, cap. 24, longe post

eum diem *Titus*, ut Romam veniret, mari sese commisit, ideoque cum hujus nuncupationis nuntium, dum *Argos* esset, teste Philostrato citato, acceperit, ante medium mensem Aprilem ad illum non perlatum; neque aliunde Vespasianum filium hae de re monere distulit. Unde *Titus* imperii collega *quinto kalendis Aprilis*, seu die xxvii Martii, appellatus est, statimque missus, qui rem ei nuntiaret. Is *Argos* erat, sive in Peloponneso, sive in Epiro, sive in Thessalia, (triplex enim hujus nominis urbs) quando Romam veniens, se imperatorem creatum audivit. Parte alia ante medium mensem Aprilem *Titus Argos* pervenire non potuit; quia ex Josepho citato postquam *Titus* aliquandiu Beryti, ubi anno elapso die xvii Novembris erat, commoratus est, Antiochiam Syriae venit, et « continuo ad Zeugma Euphratem versus iter contendit, » inquit Josephus loco citato. Est autem *Zeugma* urbs Syriae in Comagene ad Euphratem fluvium. Inde « Antiochiam remeavit : *ex ea urbe* ad Aegyptum discessit, et iter agendo ad Hierosolymam *venit*. *Titus* autem propositum iter ad Aegyptum tendens, emensa velociter solitudine, pervenit Alexandriam : decreto quoque ad Italiam navigare, *captivorum duces Simonem et Joannem* illico ad Italiam portari praecipit. Peracta vero navigatione pro volo, etc. » Hae Josephus. Quod iter post diem xvii Novembris inchoatum, vix ante medium mensem Aprilem, attenda earum urbium ac locorum distantia, absolvi potuit.

6. *Vespasiani et Titi triumphus*. — Quoad Vespasiani et Titi triumphum, extant multi nummi apud Mediobarbum V. C. illum representantes. In

uno legitur : IMP. CLES. VESPASIAN AUG. P. M. TR. P. COSS. III. In postica parte : TRIUMP. ARG. Visitur imperator in quadrigis, qui dextra ramum tenet, et a Victoria coronatur; ante eum fibicen, et ante currum duo captivi, manibus post terga revinctis, qui videntur esse Joannes et Simon praecipui Iudeorum duces, quos in triumpho ductos scribit Josephus lib. 7 de Bello, cap. 24. In postica parte alterius nummi eadem antica notati habetur : JUDEA CAPTA. Cernitur figura muliebris inter spolia sedens prope palmam, quae symbolum est Palaestinae. Porro triumphus mense Aprili exeunte ductus. Nam Domitianus eidem consul interfuit, qui, ut ait Suetonius in Domitiano, nullum consulatum gessit *ultra kalendas Maii*.

7. *Janus bis a Nerone, semel a Vespasiano clausus*. — Ad num. 6. Orosius lib. 7, cap. 6, prodit, Vespasianum et Titum, Janum geminum post triumphum illum, sextum clausisse. Illum Augustus ter clauserat, ut suo loco dictum; bis vero Nero. Primum, anno Christi LVIII quo quinquennialia imperii Augustei dedit, ut videre est in nummis Neronis apud Mediobarbum. Secundo, anno Christi LXXVI extat enim ibidem nummus inscriptus : IMP. NERO CLAV. CESAR AUG. GERM. P. M. TR. P. XIII. P. P. In postica parte : PACE P. R. TERRA MARQUE PARTA JANUM CLAVSIT S. C. Cerniturque templum Jani. Recte Orosius de Jano a Vespasiano hoc anno clauso ait : « Jure idem honos ullioni Passionis Domini impensus est, qui etiam Nativitati fuerat attributus, » ut nempe Janus clauderetur.

LXI ANNUS 5. — CHRISTI 74.

1. *Consules*. — Qui ordine sequitur annus Domini septuagesimus quartus, consignatur in Fastis coss. Vespasiano Aug. tertium et Tito Vespasiano Cesare secundum. Sic enim se habuisse veteres Fastos consulares, Plinius¹ non obscure significat, dum (ut postimus) hunc annum dictis describit consulibus, tot vicibus utroque ipsorum consulatu perfuncto, nimirum (ut dictum est) patre tertium, et filio Tito secundum. Quamobrem plane constat eos² errare, qui hoc anno Vespasiani quartum et Titi secundum ponunt; sicut dum adiungunt quintum ejusdem Augusti consulatum cum Titi tertio; sumpto nimirum errore, quod primum annum im-

perii Vespasiani notant ejusdem imperatoris consulatu secundo, cum tamen de primo ejus consulatu nulla mentio habeatur in Fastis, in quibus sint adscripti consules ordinarii. Nam antea Vespasianus fuerat tantum consul suffectus; quamobrem cum creatus est postea ordinarius, non bis consul in Fastis adscribendus erat, sed semel: quam consuetudinem Romae usque ad Severi imperatoris tempora perdurasse, auctor est Dio³.

2. Idque idem necessario admonuisse oportuit, tum ad horum convincendos errores, tum etiam ut in omnibus rationi temporum sit consultum; sunt enim haec verba Dionis, dum agit de Caesaris primo consulatu: « Tameñsi, inquit, jam ante consularibus

¹ Plin. hist. nat. l. tr. c. 13. — ² Pano. Oicand. et alii in Fast. Coss.

³ Dio l. hist. 46.

ornamentis decoratus fuerat; non tamen hunc suum consulatum secundum nuncupavit: idque in simili re ab omnibus deinceps usque ad nostra tempora observatum est. Primus enim omnium Severus imp. cum Plautiano honores consulares tribuisset, eumque deinde in senatum adscriptum, eum consulem postea faceret, iterum consulem esse dixit: idque exemplum alii deinde sunt secuti. » Hæc Dio. Quamobrem cum Suetonius ¹ de Vespasiani consulatibus ait: « Consulatus octo veteri addidit: » haud dubium, ipsum cum cæteris adnumerasse etiam primum consulatum ejus non ordinarium, sed honorarium, quem suffectus duobus mensibus anni ² novissimis gessit tempore Claudii. Qua etiam ratione errore labi certum est, qui consulatum Domitiani, quem gessit cum Messalino anno sequenti, secundum ponunt; cum constet eodem auctore Suetonio ³, ipsum ante imperium adeptum gessisse sex consulatus, sed ex his unum tantummodo ordinarium, de quo suo loco dicendum. Sed eadem Dionis sententia complures alii corrigendi essent errores, in quos chronographi, ea quæ ab ipso sunt dicta ignorantes, sunt lapsi, dum in Fastis consularibus intendentis, ex suffectis etiam consulatibus ordinarios numerarunt: quos nos bona fide, ne omnia invertere videremur, interdum secuti sumus; cum alioqui nullum afferatur rationi temporis præjudicium, cum non suffectos, sed ordinarios tantum consules in suis ipsorum Fastis posuerint, licet auctos numero suffectorum. Insuper ne quis errore labatur; illud etiam monendum putamus, reperiri diversam rationem esse habitam diversorum consulatum: nam ad amorem numerum consignandum ordinarii tantum (ut diximus) adscribebantur in Fastis; in aliis vero monumentis etiam publicis, ut in nummis, vel aliis inscriptionibus, observavimus notatum reperiri numerum suffectorum, simulque etiam ordinariorum consulatum. Hæc qui non considerat, in errorem ferri sapissime necesse erit. His vero ad temporis rationem elucidandam ex instituto narratis, jam quæ hodie anno facta habentur, in medium adducamus.

3. *De sectis Judæorum destructis vel mutatis.*— Excisa his temporibus (ut diximus) secta Galilæorum, quæ in Ægypto cæperat coalescere: nec reliquæ diutius subsistere valuerunt: profligatis enim Judæis, prava etiam illorum dogmata extingui cæperunt. Unde Epiphanius ⁴: « Post expugnationem, inquit, Hierosolymorum, permansit tum hæc (Osseorum videlicet), tum alia modico tempore, quæ appellantur hæreses, Sadducæorum, inquam, Scribarum, Phariseorum, Hemero-baptistarum, Nazareorum, Osseorum, et Herodianorum; donec singule pro occasione et tempore dissipatæ et solutæ sunt. » Hæc ipse. Verum potius mutatae sunt, quam extinctæ: siquidem nequaquam omnino esse desierunt: nam complures ex illis pertæsi Judæorum infamiae, et gloriam Christianorum e contrario

amulantes, illis adhaeserunt; sed ita tamen, ut non credenter sicut illi; sed commixtione quadam, tanquam ex diversis generibus animantium, horrendum monstrum conflarent. Dicemus de singulis, sed ante omnes de Samaritis, de quibus sæpius antea.

4. Quod igitur pertinet ad Samaritas: sicut illis natura insitum erat, ut quod semel in errore adducti suscepissent, semper pertinacissime retinerent, sic complures illorum quamvis fidem Christianam fuerint amplexati, tamen priorem errorem non dimiserunt usque ad Justiniani tempora; cum in Palestina tumultuantes, immisso milite, sævisime sunt cruciati ⁵. Rursus vero etsi Nazaræi, qui ante Christi adventum erant ⁶, esse desierint; nova tamen ejusdem nominis secta his ipsis diebus post Hierosolymorum cladem emersit; de qua hæc Epiphanius ⁷: « Est autem hæc Nazareorum hæresis in Berrhæorum regione circa Cavam Syriam, et in Decapoli circa Pella partes, et in Basanitide. quæ Cocaba appellatur, et Cocaba hebraice dicitur. Hinc enim initium factum est, post discessum ab Hierosolymis, omnibus discipulis in Pella habitantibus, cum Christus jussisset relinquere Hierosolymam ac secedere, quoniam passura esset obsidionem. Et hæc de causa Berrhæam habitantes, illic (ut dixi) vitam debebant. Hinc Nazareorum hæresis initium habuit. Erraverunt autem et hi, circumcisionem jactantes, et adhuc sub maledictione sunt. » Hi igitur quod Christo credidissent, nacti sunt Matthæi Evangelium, de quo superius facta est mentio; licet Theodoretus ⁸ dicat hos usos esse Evangelio apocrypho secundum Petrum.

5. Tolerati sunt Nazaræi in Ecclesia per illud tempus, quo legalibus usi sunt interdum etiam Apostoli, cum aliqua nimirum occasio id postulare; nec ab Ecclesia ejeti sunt: imo nec a cæteris eo nomine distinguebantur, cum (ut dictum est superius) Christiani omnes etiam Nazaræi dicerentur, ut habent Apostolorum Acta ⁹, atque Epiphanius pluribus docet ⁶: quo nomine adhuc sancti Hieronymi tempore utebantur, cum Christianos dicere vellent Hebræi. Nam (ut idem Hieronymus ⁷ ait) sub nomine Nazareorum ter in die Christianis maledicebant: licet Epiphanius ⁸ velit non nisi dictos hæreticos, Nazareos appellando, eos intelligere voluisse. Sed de his superius. Ejusmodi secta diutius perduravit in Oriente, cujus assectæ alio nomine Minaei dicti reperiuntur: de quibus hæc sanctus Hieronymus ⁹ scribens ad sanctum Augustinum: « Usque hodie, inquit, per totas Orientis synagogas inter Judæos est hæresis quæ dicitur Minaeorum, et a Phariæis usque damnatur; quos vulgo Nazaræos nuncupant: qui credunt in Christum Filium Dei natum de Maria Virgine, et eum dicunt esse, qui sub Pontio Pilato passus est, et resurrexit, in quem et nos cred-

¹ Sueton. in Vesp. c. 8. — ² Sueton. in Vesp. c. 4. — ³ Suet. in Domit. c. 2. — ⁴ Epiph. hæres. xix.

⁵ Procop. de adif. Just. imp. — ⁶ Epiph. hæres. xviii. — ⁷ Epiph. hæres. xix. — ⁸ Theod. lib. II. hæret. fab. — ⁹ Act. xxiv. — ⁶ Epiph. hæret. xxix. — ⁷ Hier. in Isai. c. 52. — ⁸ Epiph. hæret. xxix. — ⁹ Hier. epist. lxxxix.

dimus. Sed dum volunt Judæi esse et Christiani, nec Judæi sunt, nec Christiani. » Hæc Hieronymus. Scripserunt¹ adversus hujusmodi hæreticos Justinus martyr, Irenæus, Origenes, et alii complures, qui texerunt catalogum hæreticorum, ut Epiphanius, Philastrius, Augustinus, Theodoretus. Joannes Damascenus, et alii recentiores. Porro Nazaræi consortio Ebionæorum, a quibus (ut Epiphanius² tradit) nonnulla mutati, vehementer sunt infamati.

6. *De Ebione.* — Eodem etiam tempore, nimirum post excidium Hierosolymæ, emersit impostor scelestissimus, Ebion nomine, ex quo nefanda Ebionitarum hæresis est exorta, cujus primordia sic idem describit Epiphanius³: « Initium autem hujus cepit post Hierosolymorum captivitatem. Quandoquidem enim omnes in Christum credentes eo tempore in citeriori regione habitabant; majori ex parte in Pella civitate quadam Decapolis, quæ in Evangelio scripta habetur, prope Batanæam, et Basanidem regionem, tunc eo digressis, et ipsis istis vitam agentibus, ex hoc occasio contigit Ebioni. Et incepit quidem habitationem habere in Cocaba, vice quodam in partibus Carnaim, Arneum, et Astaroth, in Basanide regione, velut fama ad nos perlata habet. Hinc sane malam suam doctrinam auspicatur, unde et Nazaræi supra mihi indicati sunt. Hic enim conjunctus illis, et illi hinc, utraque pars de propria improbitate alteri impertivit. Et differunt quidem altera ab altera in aliqua re, verum in mentis perversitate se mutuo expresserunt. »

7. Sed et Ebionæis paulo post conjunctus est⁴ Elxai Ossenorum antiquæ hæresis facile princeps; ex quo accidit, ut (quod est in proverbio, aspis a vipera mutua venenum) magna facta sit accessio impietatis, dum ex pluribus portentis unum est monstrum effigiatum, in unum coeuntibus Samaritis, Judæis, Ossensis, Nazaræis, Cerinthianis, Carpocratianis et aliis, quos Ebion simul jungens, unum ex his corpus componens, omne turpitudinis et impietatis prodigium superavit. Unde Epiphanius⁵: « Quomodo, inquit, si quis copulasset sibi ornamentum ex diversis lapillis preliosis, et vestem variegatam, et splendide se exornasset: sic hic vice versa, quicquid horrendum est, et perniciosum, et abominabile, informeque ac incredibile et odio plenum, id a singulis sectis accepit, et se ipsum in omnes efformavit. Samaritarum enim habet abominationem, Judæorum nomen, Ossenorum vero et Nazaræorum opinionem, Cerinthianorum formam, Carpocratianorum improbitatem, et Christianorum vult habere appellationem. » Hæc Epiphanius qui et inferius de Ebione ejusmodi enarrat historiam: « Hic, inquit, Ebion etiam ipse in Asia habuit predicationem, et Romæ. Radices autem spinosarum propagium habet in Nabathæa, et Paneade. » Ac post multa de ejus dogmatibus dicta hæc addit:

8. « S. Joannes prædicans in Asia, mirabile opus

fecisse narratur ad veritatis delineationem. Cum enim vitam degeret admirandam, et dignitatem veritatis ipsius decentem, et penitus non lavaretur; coactus est a Spiritu sancto progredi usque ad balneum, dixitque: Accipite mihi quæ pertinent ad balneum. Et cum comites ipsum sequentes mirarentur, venit ad ipsum balneum; et ubi pervenisset ad eum qui lavantium vestes suscipere solet, interrogavit: quis est intus in balneo? At olearius servandis vestibus inserviens (in gymnasiis enim hoc officium est aliquorum quotidiani alimenti acquirendi gratia) ad Joannem dixit: Ebion intus est. Joannes vero statim intelligens Spiritus sancti ductum, ob quam causam impulsit ipsum usque ad balneum venire (velut dixi) memoria videlicet gratia, ut relinqueret nobis veritatis argumentum, qui sunt servi Christi, et Apostoli, ac filii ejusdem veritatis, qui vero vasa diaboli, et portæ inferni valentes contra petram, et adificatam super ipsam non sanctam Dei Ecclesiam: statim ubi se turbasset, et leviter flevisset, ut omnes audirent, in testimonium ac declarationem impolluta veritatis doctrinæ: Festinate, inquit, fratres, egrediamur hinc, ne cadat balneum, et pereamus cum Ebione, qui intus est in balneo, propter ipsius impietatem. Et nemo miretur de eo quod audit, Joannem cum Ebione congressum esse. Mullo enim tempore beatus Joannes in vita permansit, et usque ad Trajani regnum duravit. » Hæc Epiphanius.

9. Verum hæc de Joanne et Ebione recitata, Cerinthio potius adseribuntur ab aliis auctoribus, ut Irenæo¹, Eusebio², Theodoro³, et aliis. At ne dicamus Epiphanium esse hallucinatum; haud inconveniens erit existimare, utrumque simul in balneo reperit esse: siquidem magna necessitudo, ex impietatis similitudine comparata, intercedebat inter eos; cum enim multi dicant occasione Cerinthi a Joanne scriptum esse Evangelium: S. Hieronymus⁴ Ebionis causa id factum affirmat, quod scilicet communicatione hæresis eadem utrisque censebatur esse communia; licet (quod Tertullianus⁵ ait) non fuerint omni ex parte Ebion et Cerinthus inter se consentientes, cum ille a Deo mundum esse creatum, Cerinthus vero ab angelis dicere esse factum. Hic ipse Ebion in primis, quoniam veritate polleret, calumniis fovere mendacia aggressus est: quippe qui cum in docendo Paulum primas ferre videret, in eum maledicta jacere, contumeliosque eum prescindere ausus est: idque eo consilio, ut mutantes Judæorum animos ab eo redderet penitus alienos; aiebat enim ipsum esse Græcum, non natura Judæum, sed factum ex Gentibus proselytum ea occasione, quod Hierosolymis agens adamasset filiam sacerdotis, quam cuperet ducere in uxorem; utque fieret voti compos, circumcisionem accepisse: sed cum nec ita quod optasset, fuisset

¹ Theod. hæret. fab. lib. II. — ² Epiph. hæret. L. — ³ Epiph. ibidem. — ⁴ Epiph. hæret. XIX. XXX. — ⁵ Epiph. hæret. XXX.

¹ Iren. lib. III. c. 4. — ² Euseb. hist. lib. III. c. 22. — ³ Theod. hæret. fabul. lib. II. — ⁴ Hier. de scrip. Eccl. in Joanne. — ⁵ Tertullian. de præscript. c. 38.

assecutus, ad impugnandam circumcisionem et legem esse convertum. Sic igitur existimans hac ratione Pauli prælicationem et scripta se convulsisse, falsa Acta nomine Apostolorum edidit, in quibus una eum impietate nulla coagmentata essent mendacia.

10. Insuper (quod idem tradit Epiphanius) circuitus Petri per Clementem scriptos corrumpens, et paucæ admodum vera relinquens, ad suas hæreses confirmandas viam aperuit. Id quidem testatum reddi ex ejusdem Clementis Encyclicis, idem auctor tradit, sic dicens : « Idem Clemens ipsos per omnia redarguit in epistolis, quas scripsit, Encyclicis, quæ in sanctis ecclesiis leguntur, quod alium habeant characterem fides ejus et sermo ab his quæ sub nomine ipsius in Circumcisionibus corrupta sunt. Ipse enim (nempe Clemens) virginitatem docet, at illi non admittit. » De eodem Clemente idem tradit auctor, quod dum vixit Jacobus frater Domini, qui virginitatem excolebat, tanti viri ductus exemplo virginitatem extollere seque ejus cultorem exhibere coperit; addit etiam, ipsum insuper laudibus celebrasse Eliam, et Danielem, et Sampsonem, et omnes prophetas, quos illi abominantur. Sed hæc etiam : « Itaque in Circumcisionibus in totum se ipsos transtulerunt, mentientes contra Petrum multis modis; quasi ipse quotidie se in aquam merserit purificationis gratia, velut etiam ipsi : ab animalis item et carnis ipsum abstinuisse, et ab omni edulio alio ex carnis factio dicunt, velut etiam ipsi faciunt : nam et ipse Ebion et Ebionitæ penitus ab his abstinent : » multa tamen eosdem fecere, quæ rite fieri nosset, ut baptismate initiari, idem affirmat, qui addit : « Mystera (nempe sacram Eucharistiam) faciunt ad imitationem sanctorum in ecclesia, ab anno in annum per azymos, hoc est, panes non fermentatos : at alteram mysterii partem per aquam solam. » Quin etiam (ut tradit Eusebius ¹) diem Dominicum rite, ut nos celebrant.

11. Sed et ad conciliandam sibi majorem fidem dici voluit Ebion, idcirco, quod volens libensque esset pauper effectus, testans se fuisse unum ex illis qui pretium suarum rerum possissent ad pedes Apostolorum. In hunc igitur modum Ebion, expulso Paulo, Petrum sibi adstipulari mentitus, nomenque Christianum aucupans, et aliquos Ecclesiasticos ritus usurpans, hisque jactis ad erigendam structuram impietatis fundamentis, horrendum est dicere, quales abominabiles superstruxerit. A Deo enim duos dicebat fuisse ad rerum dominium ordinatos, Christum videlicet et diabolum, illumque accepisse in sortem futurum sæculum, huic vero mundum fuisse conceditum : porro illum velut unum ex angelis, sed cæteris majorem esse creatum, et quod pertinet ad carnem assumptam, ex viri semine procreatum; eundemque Adam primo se induisse, ac postea exuisse.

12. Quod spectat ad politiam; Ebionæi, ut Na-

zaræi, æque legem cum Evangelio tradebant esse servandam; utebantur autem Matthæi Evangelio, sed deurtato, sicut et cæteris divinis scriptis : quintetiam (ut auctor est Irenæus ¹) Hierosolymam adorabant, quasi esset domus Dei. Sed et (quod Tertullianus ait ²) adeo Ebion Judæis favit ut legem præferret Evangelio, ad illud sane excludendum, et Judaismum vindicandum. Cogi insuper voluit omnes uxorem ducere, etiam impuberes; liberum quoque relinquens, ut quot quis pro arbitrio vellet, uxores acciperet. De Ebione insuper, etiam damnans memini Ignatius ad Philadelphios scribens his verbis : « Si quis dicat unum esse Deum, et confiteatur Christum Jesum, sed eum nudum esse hominem puflet, non autem Deum unigenitum, Sapientiam, et Verbum Dei, sed solum anima et corpore constare censeat; hujusmodi serpens est, fraudem et errorem prædicans in exitum hominum, et est ejusmodi inops sensu, cognomento Ebion. Clemens Romanus etiam (ut nuper vidimus) suis Encyclicis ejusdem Ebionis impietatem damnavit. Insuper Irenæus ³, Tertullianus ⁴, et Origenes etiam suis scriptis Ebionem et Ebionæos sæpe exagitarunt; quod et fecerunt Eusebius ⁵, Epiphanius ⁶, Philastrius ⁷, Augustinus ⁸, Theodoretus ⁹, ac demum cæteri recentiores, qui de hæresibus commentarios conscripserunt. At de Ebione satis.

13. De *Menandro discipulo Simonis*. — Sed his ipsis item temporibus, quibus Ebionæi vigeant, discipuli quoque complures Simonis magi, Dei Ecclesiam, non habentem maculam neque rugam, lurpiter infamabant; dum christianum nomen nundinantes, blasphemias ac impietates veluti calice aureo propinabant. Horum præcipuus erat Menander, idemque Samaritanus et magus, ejusdemque Simonis discipulus primogenitus; de quo Justinus martyr, qui et ipse patria Samaritanus illum optime nosset, in oratione ad Antoninum Pium hæc habet : « Deinde (post Simonem videlicet) Menandrum quemdam, et ipsum Samaritanum, in vico Caparetaia ortum, Simonis discipulum, et a demonibus ipsum quoque exagitatum, Audochiæ multos arte magica seduxisse scimus; qui sectatoribus etiam suis minime morituros esse persuasit. Sunt vero nunc quoque ab eo reliqui nonnulli, qui hoc profitentur. » Hæc Justinus. De eodem hæc breviter post Irenæum Tertullianus ¹⁰ : « Post Simonem inagum Menander discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens, quæ Simon ipse : quicquid se esse Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Dicebat enim (ut idem ¹¹ alibi ait) mortem ad suos non modo non pertinere, sed nec pervenire. At egregie salibus suis eidem Tertullianus illudil, quod licet tot tantaque Menander ipse

¹ Iren. lib. 1. c. 26. — ² Tertul. de præscrip. c. 48. — ³ Iren. lib. 1. c. 26. — ⁴ Tertul. de præscrip. c. 48. — ⁵ Euseb. hist. lib. III. c. 21. — ⁶ Epiph. hæc. xxx. — ⁷ Philastr. de hæc. c. 38. — ⁸ Aug. de hæc. ad Quodvultdeum. — ⁹ Theod. hæc. fab. lib. II. — ¹⁰ Tertul. de præscrip. c. 46. — ¹¹ Tertul. lib. de ann. c. L.

¹ Euseb. list. lib. III. c. 21.

suis polliceretur discipulis, perpaucos tamen habuit sectatores : unde hæc idem auctor subsannans ait : « Quod hoc Menandri balneum? Conicum credo : Sed cur tam infrequens, tam occultum, quo paucissimi lavant? suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti. Porro cum ejus dogmata ea esse quæ erant Simonis, testetur : cum de Simone jam satis superius dictum sit, haud opus est eadem recensere. Agunt præterea de eodem omnes nuper recensiti auctores. Sectati sunt tamen cum inter alios Basilides et Saturninus, quos condiscipulos fuisse Epiphanius¹ tradit : verum diutius vixisse ferunt, nimirum ad tempora Hadriani imperatoris. Sed de his fusius alias.

14. *De Cleobulo et Theodoto.* — Meminit in eadem epistola Ignatus de Cleobulo atque Theodoto horum temporum hæreticis, sed eorum, quos diximus, potius sectatoribus, quam novarum hæresum inventoribus ; sic enim ait, postquam de Simone, Menandro, Basilide et Nicolaitis verba fecit : « Fugite præterea maligni illius nepotes Theodotum et Cleobulum, qui gignunt mortiferum fructum, quem qui gustant, continuo moritur, non temporalem hanc, sed æternam mortem. » Porro diversus est hic Theodotus ab illo Byzantino coriario hæresiarcha, de quo suo loco. In his omnibus illud considerandum est, his qui ex circumcissione provenerunt hæreticis peculiare fuisse, novos velut a sanctis scriptos effingere commentarios, eisdemque tanquam recens in lucem editis ad suas hæreses confirmandas uti solere : de quibus hæc apposite Origenes² : « Oportet ergo caute considerare : ut nec omnia secreta quæ feruntur in nomine Sanctorum suscipiamus, propter Judæos qui forte ad destructionem veritatis scripturarum nostrarum quadam scripserunt, confirmantes dogmata falsa : nec omnia abjiciamus, quæ pertinent ad demonstrationem Scripturarum nostrarum. Magni ergo viri est audire et adimplere quod scriptum est : Omnia probate; quod bonum est, tenete. Tamen propter eos qui non pos-

sunt quasi trapezite discernere inter verba quæ vera habeantur, vel falsa; et non possunt semetipsos cautos servare, ut verum quidem teneant apud se, et ab omni etiam specie mali abstineant; nemo uti debet ad confirmationem dogmatum libris qui sunt extra canonizatas scripturas. » Hæc Origenes. Sed admirabile plane fuit in his Dei consilium, qui tum falsa dogmata, tum etiam improbata atque communita scripta sic in lucem prodi permisit, ut iisdem cognitis ab Ecclesia atque rejectis, quæ vera quæve germana atque legitima essent, magis elucidata, patientius innotescerent, probataque veritas solidiori firmitate subsisteret.

15. *De S. Martiale episcopo Lemovicensi.* — Eodem anno tertio Vespasianus imperatoris, S. Martialis episcopus Lemovicensis, Galliarum dictus apostolus, qui ex Oriente Romam cum Petro venerat, et ab eodem in Gallias fuerat amandatus, cum Lemovicenses, Tolosanos, Burdegalenses, Cadurcenses, et Aquitanos populos, eosque qui a Rhodano in Oceanum vergunt, ad pietatem christianam instituisset, honestissimo labore perfunctus, hoc ipso anno (ut ejus Acta testantur) ex humanis sublatus est. Porro (ut et hic ejus exordia repetantur) tradunt hunc illum fuisse puerulum, de quo Andreas olim Domino roganti dixerat : « Est puer hic habens quinque panes et duos pisces. » Verum cum dicant, ipsum unum fuisse ex septuaginta duobus discipulis; opus est ut affirment, non sic ætate fuisse puerum nominatum, sed more Hebræorum, qui et homines etiam grandioris ætatis eo modo pueros nuncupabant. Feruntur ejus res gestæ, scriptæ ab Aureliano ejus successore : leguntur etiam ejus nomine duæ scriptæ epistolæ, quarum altera est ad Burdegalenses, altera vero ad Lemovicenses et Tolosanos conscripta, sed de his alias. Illud etiam memoria dignum de Martiale traditur, suscitasse mortuum, admoto ei baculo S. Petri, quem ab eo sibi datum Romæ acceperat : meminim ejus historie et Innocentius papa¹.

¹ Epiph. hæres. xxiii. — ² Orig. in Mat. tract. 23.

¹ Innoc. extr. de sacr. uncl. in fine.

Anno periodi Græco-Romane 5565. — Olymp. 212. an. 4. — Urb. cond. 825. — Jesu Christi 72. secundum Baronium 74.
— Clementis papa 6. — Vespasiani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. IV et Titus Cæsar, II.* Sumptus a Tito consulatus juxta primam consulatum Cæsareorum regulam, quia nempe anno præcedenti imperio proconsulari donatus est; a Vespasiano vero juxta tertiam, ut filii scilicet collega esset. Baronius hoc anno Vespasianum III et Titum II consules proponit, indeque per

Vespasiani tempora fasti ejus depravati. Natus illi error ex depravato Plinii codice, quo usus est : in eo enim lib. 2, cap. 12, quemadmodum et in multis impressis, habebatur : *Nam ut duodecim diebus utrumque sidus quæreret, et nostro avo accidit, imperatoribus Vespasianis patre III, filio iterum consulibus.* Cum tamen quartus Vespasiani consu-

latus cum secundo Titi necessario copulandus sit. Cum Dissertationem Hypaticam composui, in 1 parte, cap. 1, num. 5, hunc locum restituere conatus sum: cumque viderem Calvium in Opere Chronologico scribere, nullam hoc anno eclipsim solis accidisse, superiore autem die IV Martii lunam defectum passam, et die vigesima secunda ejusdem mensis solem, arbitratus sum. Plinium de hac eclipsi locutum, et Vespasianum, qui tertium tantum consul erat, ideo IV consulem appellasse, quia in presentem annum consul IV designatus erat. Imperatores enim absolute consules dictos, licet solum designati essent, multis exemplis constat. Verum postea in mentem venit, rem quæ anno Christi LXXI contigit, consulibus anni LXXII signari non potuisse. Præterea legi apud Ricciolum in Chronologia Reformata, lib. 4, pag. 161, presentis anno die VIII Februarii solem defecisse in Italia autem meridiem, et die XXII ejusdem mensis lunam defecisse Romæ sesquihora fere post occasum solis, quod se ex Tabulis Astronomicis colligere ait Ricciolus. Quare cum Plinius in Italia opus suum composuerit, non dubium, quin de utraque illa eclipsi interpretandus sit. Eam ob rem tria mss. Plinii, quæ in bibliotheca regia extant, consulenda censui. In priori a septingentis aut octingentis annis exarato, quod numero est 4759 legitur: *Imperatoribus Vespasianis patre ac filio*, numeralibus notis prætermisiss, et supra illa verba alia manu additum, *tertium consulibus*. Quod ms. a Pelavio in Paralipomenis librorum de Doct. Temp., pag. 861, visum existimo, aut saltem simile; ait enim: *Vel IV consul pro III legi, vel ut in ms. comparet, sine ulla numerorum nota, Vespasianis patre et filio consulibus*. In alio ms. a quingentis circiter annis descripto habetur: *Imperatoribus Vespasianis*

patre III, filio II cos. In tertio, quod est ducentorum circiter annorum: *Imperatoribus Vespasianis patre III, ac filio II cos.* Tandem in manus meas venit nova editio Plinii, ab Harduino viro eruditissimo a biennio in lucem emissa, in qua totus Plinii locus sic exprimitur: *Nam ut quindecim diebus utrunque sidus quaeretur, et nostro ævo accidit, imperatoribus Vespasianis patre IV, filio iterum consulibus*. Et recte quidem quoad dierum numerum, non solum quia Plinius ignorare non potuit spatium duodecim dierum binas eclipses accidere non potuisse; sed etiam quia in tribus Regiis Codicibus citatis diserte legitur, *quindecim diebus*, quemadmodum et in aliis quibusdam codicibus mss. ab Harduino laudatis. Verum non dubito quin nota numerales additæ sint, et quin Plinius scripserit, *Vespasianis patre ac filio cos.* ut habetur in priori ms. regio; non tantum quia vir doctissimus, qui tot mss. Plinii præ manibus habuit, nullum proferi, in quo idem Vespasiani patris, et Titi filii consulatus cum Notis numeralibus edatur; sed etiam quia consulatus ille in duobus citatis codicibus regiis his verbis memoratur, *patre III, et filio II cos.* ab Harduino vero, et ab aliis Plinii editoribus Titi consulatus hoc modo enuntietur, *filio iterum consulibus*. Quæ diversa iterati consulatus expressio, eam insipientiam esse declarat. Cæterum, quod Harduinus in Notis tradidit, Titum, licet a Plinio imperator vocetur, non ideo eum collegam imperii fuisse, et primum omnium Marcum Lucium Verum collegam adscivisse, ex dictis prorsus evellitur, liquetque, duplicis generis collegas imperii fuisse, quosdam sc. qui imperio proconsulari et tribunitia potestate exornati erant, alios vero qui etiam Augusti nomine donabantur, ut suo loco dictum.

1. *Consules*. — Sequens hic Christi annus septuagesimus quintus notatur ab aliis consulatu Domitiani Caesaris iterum, et M. Valerii Messalini. Verum cum (ut anno superiori dictum est) non nisi numerus ordinarii consulatus in Fastis¹ sit describendus; primus hic, et non secundus Domitiani consulatus dicendus esset. Sed in eo etiam error inesse videtur, dum in iisdem Fastis anno primo Titi imperatoris Domitiani consul septimum ponitur; cum constet Suetonii² auctoritate, eundem Domitianum ante adeptum imperium ita sexies

consulatum gessisse, ut ex eis unus tantummodo fuerit ordinarius; ac proinde unus tantum adscribendus esset in Fastis. Quamobrem errore positum numerum consulatum, ex antea dictis exoritur non levis suspicio tantum, sed vera certa que scientia. Eadem igitur ratione ex Dione allata, et Plinii (ut vidimus) testimonio roborata; cum annis superior sit consignatus cons. Vespasiano tertium et Tito secundum, cumque rursus idem Dio³ dedicationem templi Pacis factam esse dicat Vespasiano sextum et Tito quartum consulibus, ut ex ipso superius reci-

¹ Cuspi. et Pauvin. et alii. — ² Sueton. in Domit. c. 2.

³ Dio in Vesp.

fato notandorum consulatum ordine affirmare necesse est, tam praesenti quam sequenti anno eundem Vespasianum consulatum gessisse, nempe hoc anno quartum, sequenti vero quintum, ac demum sextum. Quapropter praesenti anno dedisse putamus nomen consules Vespasianum Augustum quartum et Valerium Messalinum, qui a Julio Frontino¹ ponitur: consulatus vero Domitiani, quem ponit Suetonius ordinarium, in alium annum rejiciendus erit.

2. *Philosophi ab urbe pelluntur.* — Hoc tempore Vespasianum de pellendis ab Urbe philosophis edisse edictum. Dio testatur his verbis²: « Cum alii multi excitati ex Stoica disciplina, in quorum numero fuit Demetrius Cynicus, nulla inofficia his qui audiebant, publice disserent occasione philosophiae, atque ita multos occulte in varias sententias traheret; Mucianus Vespasiano persuasit, ut omnes qui essent ejus sectae, ex Urbe expelleret; dixitque in eos multa, ira magis incitatus, quam studio doctrinae, Itaque Vespasianus statim philosophos praeter Musonium Roma expulit. » Haec Dio. Caeterum non id novum Romae videri poterat: neque licet et Nero id fecerit, vel alii ei similes optimo principi adeo ignominie verberatur, cum id fieret more majorum: nam (ut auctor est Gellius³) jam longe ante, florente Republica, sub consulatu Fannii Strabonis et Valerii Messalae promulgatum fuerat senatusconsultum de philosophis et rhetoribus Urbe pellendis: quod scilicet adolescentes earum scientiarum addiscendam cupidi viderentur ab armis avocari, et vitam agere otiosam ac plane inertem.

3. Porro haec facta sunt a Vespasiano, non quidem quod odio prosequeretur philosophiam, utpote bonorum morum conciliatricem, ejus (ut Philostratus ait) plurimum amans fuit; sed quod sic persuasus a Muciano ob solutam nimis dicendi libertatem. Caeterum Suetonius⁴ auctor est ipsum Vespasianum lenissime tulisse philosophorum contumaciam. Ex his unus erat (ut ait Dio) ille Demetrius, qui (ut testatur Philostratus) socius erat Apollonii Tyanaei, qui cum Tito Caesari proficiscenti ex Aegypto dederal monitorem. Haec cum dicat Philostratus⁵ in Apollonio; idem⁶ meminit de Musonio Babylonio, qui sub Nerone carceri mancipatus, gravissima passus erat: licet auctor duos videatur Musonios recensere, alterum Babylonium, alterum vero Tyrrenum, eodemque sub Nerone graviter exagilatos. Sed cum de Babylonio agit, eum secutum ab Apollonio sapientia fuisse testatur. Sed et Vespasianus ad id faciendum compulsus est, licet invitus (quod sic jam necessitas postularet) ad compescendam garrulam ipsorum linguam, et petulantem potius quam ingentiam philosophoque dignam dicendi libertatem, qua passim proscindentes imperatorem, indeque apud abjectum vulgus glo-

riam aucupantes, idem in principem commovebant. Quamobrem ut fama imperatoris, ipsiusque Reipublicae tranquillitati consultum esset; aequum visum est, eodem tali edicto percelli, et ab Urbe longius ablegari.

4. Reprehenditur et a Seneca¹ hujusmodi philosophorum in quocumque, ac potissimum in principes dicendi temeritas potius quam libertas, nam ad Lucifium scribens haec ait: « Errare mihi videntur qui existimant philosophiae fideliter deditos, contumaces esse ac refractarios, et contemptores magistratum aut regum, eorumque per quos publica administrantur. » Damnat et Dio in suis Aegyptiacis philosophorum cynicorum in eo genere dicendi precaciam. At quantum his praestat christiania modestia, quae levissimam quampiam contumeliam in privatum etiam hominem dictam, perpetuo gehenna igne dignam esse intelligit, quae parendum esse principibus etiam dyseolis, eodemque in honore habendos, scit esse lege divina praescriptum? Nunquam enim in fol acerbissimis ab imperatoribus illatis in Christianos persecutionibus, quempiam illorum ob diacritatem conventum esse judicio, quis poterit invenire? quod, qui scripserunt pro Christianis apologias, ut Tertullianus, et alii, facile demonstrarunt. Quamobrem philosophorum complures, qui verae sapientiae amantes essent, et veritatis studiosi, sublimissimam omnium Christianorum philosophiam esse considerantes, admirantesque apud eos non paucos quosdam illud vitam cultum attingere, sed aequae omnes eo nomine esse dignos; pedestri, quam seclati fuerant, philosophiae nuntium remittentes, delegerunt in schola piscatorum discipulos esse potius, quam Athenis magistros profiteri.

5. *Apollinaris episcopus Ravennates.* — Primum omnium sapientum, qui cunctis philosophorum scientiis Christianae religionis praeulerit sapientiam, fuisse vidimus Dionysium Areopagitam: alios item plures eundem imitatos, licet praesentis quoque vita dispensatio, Christi fidem esse sectatos, complura demonstrant exempla; de quibus singulis suo loco dicemus. Sed quod ad haec pertinet tempora, Eleucadius Platonicus philosophus a S. Apollinare episcopo Ravennate ad Christi fidem conversus, eidem his temporibus Vespasiani imperatoris martyrio vita functo, cum sedisset annis undetriginta, in episcopatu post Abderitum successit. De tempore sedis Apollinaris et ejus martyrio Petrus Damiani his testatur verbis: « Apollinaris quanta gloria, quanta sit excellentia, admirari digne non possumus, ejus martyrium per viginti et novem annorum spatium per innumerabilia fuit tormenta productum, etc. » Haec et alia plura in sermone quem habuit de S. Eleucadio, ejus mentio facta est. Vespasianus namque temporibus passum esse Apollinarem, cum ejus vita acta, tum Romanum Martyrologium², aliaque Bedae, Usuardi, et Adonis testantur. Sed id quidem non accidit, quod aliqua a Vespasiano fuerit

¹ Jul. Front. de aquaeduct. lib. II. — ² Dio in Vespas. — ³ Gell. lib. XV. c. 11. — ⁴ Sueton. in Vespas. c. 13. — ⁵ Philostr. in Apoll. I. VI. — ⁶ Idem lib. IV. et VII.

¹ Senec. lib. X. — ² Mart. Roma. 25. Junii et alii

in Christianos persecutio excitata : sed cum Apollinaris Christi fidem prædicans, ab idolis Gentes averlisset, et eorumdem sacerdotum in se odium concitasset, illorum exagitatus calumniis, subrepto ab imperatore rescripto, tanquam seductor quispiam et facinorosus homo jussus est ab eo urbe pelli, nisi diis immolare assentiretur : quod ipse facere recusans, non tantum expulsus est, sed etiam sævissime trucidatus, martyr occubuit. Plura de eo dicenda essent, atque etiam de Ravennatibus successoribus pontificibus : sed quoniam (quod sæpe professi sumus) nostri non est instituti, privatarum Ecclesiarum, nisi interdum patriarchalium, facta prosecutio, satis esse putavimus ex his aliqua vel leviter attingisse. Quocirca ad institutum semel de philosophi narrationem redeamus.

6. *Philosophis frustra obniventibus, Evangelium divina virtute, non humana propagatur.* — Consideratione illud profecto dignum est ; hoc ipso sæculo, quo Apostoli Domini, ac apostolici viri, ad imbuedos Christiana religione populos universos, totum pene orbem terrarum peragraverunt ; complures e contra philosophos, perinde ac si eandem inissent instituti rationem, iidem circumdando provincias pervagatos in orbem, ad iis e nobilissimas civitates, eoque prætexit ut mores labefactos corrigere, habuisse de pravus moribus corrigendis ad populum conciones : sed sic eos ad meliorem frugem conatos esse (ut videbatur) inducere, ut famen gentilitiæ avite superstitionis cultum servandum potissimum inculcarent. Fuerunt, qui id præstiterunt, complures : et ut prætermittamus dicere de Apollonio, de quo fusius alibi, præstitit hoc insigniter Dio, ejus mentio est apud Philostratum in *Tyaneo*¹ : sed eo licet tacente, ipsius Rhodiace, Corinthiæ, Tarsicæ, Borysthenicæ, et aliarum diversis locis, in quibus eas habuit, denominatae orationes, quam multas in his fuerit, satis aperte declarant. His Euphratem Apollonii pernecessarium adde, atque Demetrium, Musonium etiam conjunge. Eiusdem etiam professionis erat Damis Pythagoreus, Epicletus Stoicus, Lucianus Epicureus, sed non cum his comparandus ; et alii, ex quibus eos qui in Urbe erant, Domitianus est insectatus. Sed non silentio Diogenes Junior, qui cum populum vexasset multis contumeliis, in theatro cum objurgans, virgis cæsus est. Erat etiam ejusdem classis ille cuius meminit Dio, qui eandem sibi vindicans libertatem dicendi in populum, capite truncatus est².

7. Illos igitur adversarios passos esse qui Christianæ religionis fundamenta jacerent, nemo jure poterit dubitare : nam cum ex sententia Pauli, Græci sapientiam quærerent, hancque istiusmodi verborum phaleris iisdem gloriosissime ostentarent, quorum (inquit Juvenalis³)

Ingenium velox, audacia perditâ, sermo
Proniptus, et Isæo torrentior.

Haud dubium audientes horum sermones, pronis eos auribus accepisse : e contra vero barbaros, quos dicerent Judæos homines, novam ac peregrinam invehentes religionem, eandemque superantem humanum captum, dum hominem cruci affixum Deum esse contenderent, habuisse contemptum. Sed et quod Christiana fides Judaica censeretur esse religio, ut quæ a Judæa et Judæis hominibus, et de Judæo homine, quem dicerent esse Deum, prædicaretur ; Romanis, his præsertim temporibus, exosa admodum et execrabilis reddebatur. Antiquum hoc erat odium : quo enim animo Romani olim erga Judæorum religionem esse solerent, sententia Ciceronis in oratione pro Flacco, ad hæc quoque tempora valde accommodata, declarat his verbis : « Stantibus Hierosotymis, pacatisque Judæis, tamen istorum religio sacrorum a splendore hujus imperii, gravitate nominis nostri, majorum institutis abhorrebat : nunc vero hoc magis, quod illa gens quid de imperio nostro sentiret, ostendit armis : quam cara diis immortalibus esset, docuit ; quod est victa, quod elocata, quod servata. » Hæc Cicero, cum a Pompeio tantum debellati Judæi essent. At quid de Judaica religione, iis potissimum temporibus, cum immanissima omnium clade affecti essent, iidem existimasse poterunt? Quid Græci? Plutarchus, Lucianus, et alii multis in locis reliquere testatum. Quid Ægyptii? Apio Alexandrinus duobus libris de ea re editis patefecit, dum universo terrarum orbi, tanquam in scena, Judaicam religionem exhibuit risu ac sibilis insectandam. His adde (quod diximus) inherentem religioni Judaicæ ignominiam crucis, cum Judæi homines in Urbem et orbem inferrent crucifixi hominis Judæi cultum : hoc plane omne illis videri poterat portenti genus excedere.

8. Sed et in his omnibus et contra omnia superexcellens vis atque potentia crucis enituit : quæ radiis ac fulgoribus divinitatis effulgens, omnes mox humanæ sapientiæ disjiciens tenebras, divinaque potentia omnem altitudinem extolentem se adversus scientiam Dei humi prosternens, omnem intellectum (mirabile dictu) redegit in obsequium Christi : ut virtus (quod idem ait Apostolus¹) non esset ex homine, sed ex Deo. Quis enim videns novella germina fidei, suo ipsius ortus principio, cum semen Apostolicum e terra nascens erumperet, continuo ipsorum Judæorum rabiem implacabilem experiri, furore Gentilium concuti atque percetti, et adhuc insuper humanæ sapientiæ artibus radicibus prope convelli ; non omni spe caderet, atque animo omnino deficeret? Sed qui vocat ea² quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt ; delegit ea quæ mundi esse viderentur infirma, ut fortia quæque confunderet ; et ad confutandos sapientes, stulta quæsit, et quæ ignobilia essent et contemptibilia, ut (quod ait Apostolus) tam ea quæ non sunt, quam ea quæ sunt, destrueret ; ne gloriaretur adversus eum omnis caro, hæcque om-

¹ Philost. l. v — ² Dio in Vesp. — ³ Juvenal. satyr. 3.

¹ 2. Cor. x. — ² Rom. lv.

niam non humanarum esse virium, sed Dei plane potentiam, omnes ex aequo cognoscerent.

9. *De Peregrino philosopho.* — Sed quoniam de philosophis semel est instituta narratio; hic opportune accidit (nam et temporis etiam ratio postulat) ut quae ab impostore quodam, Peregrino philosopho nominato, sub nomine Christiano sunt gesta, narremus: quae quantumlibet a Christianorum hoste et blasphemio homine scripta sint, ex eis tamen nonnulla utilia elici possunt, quae antiquos illos laudatissimos Christianorum mores, ac praesertim erga fratres peregrinos, vel carcere detentos propensionem curam ac studium charitatis insinuant: sicut (secundum illud de Ennio dictum) aurum ex stercore seligentes, relinquentes blasphemias, caetera scitu digna narrabimus. Res igitur in hunc modum se habuit: Impostor quidam scelestissimus ex Paro insula oriundus, immanissimorum criminum reus (patrem enim suum necaverat, et amore puerorum erat turpiter infanatus) patrium solum verens, pœna timore perterritus, in regionem, in qua minime cognitus esset, proficisci in animum duxit. Sed quo omnia ad vitam usum sibi suppeditarentur abunde prospiciens, lustransque mente universum terrarum orbem; cum nulla sibi gens visa esset, quæ alios libenter ad se venientes susciperet, et peregrinos benevolentiam prosequeretur officis, quos praesertim suae secretæ religionis homines; nec aliam quamlibet nationem tanta liberalitate prosequi egentes ac miserabiles quasque personas, perinde ac Christianos: mox ad eos proficiscendi consilium inivit. Ad hos cum pervenisset impostor, eos conveniens, se Christianæ religionis cupidissimum simulavit. Quid plura? dedit nomen, initiator baptismate, ad eumque loci gradum provecus est tandem, ut (quod ait auctor) profiteretur inter prophetas ac caeteros rerum sacrarum principes: quippe qui se et magistrum præberet, qui alios fidem Christianam doceret, ac sacros libros interpretaretur, necnon et alios a se conscriptos legendos traderet.

10. At ne quid sibi deesse videretur, quod ad cultum apostolicæ perfectionis spectare nosset; operatus est, ut pietatis causa detruderetur in carcerem, ubi velut novus Paulus vinculis, gloriose sua vincula ostentaret. Sed eo consilio hæc omnia faciebat, ut ex oblationibus Christianorum sponte ac largiter dantium ingentem pecuniam vim ea arte corraderet; qui cum in his prestandis officiis munificentissimus haberetur, quæ non profundissent ejus causa, quem nondum sibi perspectum, velut apostolum alterum jam haberent? Sed quæ fuerint erga impium hominem piorum studia, ex eodem auctore, qui hæc scriptis mandavit, in medium afferamus. Cum primum enim eum e carcere liberare, et nulli parcentes impensæ redimere conati essent, nec voti compotes facti, hæc eum quotidie prosequerentur officis, et colebant obsequiis. « Mane, inquit, quidem illico videre erat juxta carcerem præstolantes anus, vilidas quaspiam, et orbos puerulos: illorum enim pars etiam una intus cum illo somnum capie-

bant, corruptis pecunia custodiis: exinde omnis generis cœne inferebantur variæ, et sacri inter se sermones dicebantur. Quinetiam in Asia plerasque urbes fuisse constat, ex quibus venerunt quidam laturo auxilium, Christianis mittentibus ex publico, neque non collocaturi, et virum consolaturi. Incredibile vero est, quantum studium et celebritatem ad hoc ostendant, si quid tale vulgo innotuerit: illico enim nulli rei parcunt. » Hæc ipse.

11. Addit his vero auctor causam, cur se affecti essent Christiani, ut nec bonis, nec vite parcerent, sed omnia libentissime profunderent, sic dicens: « Proinde Peregrino quoque multæ tunc opes ab illis mittebantur sub vinculorum prætextu; nec vulgarem rerum proventum lucrifaciebat. Etenim haud dubitanter sibi persuaserunt, se omnino immortalitate potituros, perpetuoque victuros esse: quamobrem et mortem magno contemnunt animo, ac non pauci sua sponte semetipsos occidendos offerunt. Deinde primus illorum quoque legislator eorum persuasit animos, quemadmodum inter se omnes fratres essent. Postea vero quam semel a nobis desciverunt. Græcorum deos constanter abnegant, solum crucifixum illum colentes. » Addit hæc insuper: « Proinde apud illos omnia ex aequo habentur contemptui, præter fidem, quam exacte exploratam a quocumque deferente suscipiunt; quod facile sit eos ab impostoribus seduci, cosque brevi fieri opulentos. » Subdit auctor de eodem Peregrino, quod tandem dimissus fuit a Syriæ præside, cum alioqui ille se libenter mortem oppellere demonstraret, seu potius fingeret.

12. Post hæc autem eundem Peregrinum auro suffarcatum in patriam rediisse, auctor ipse testatur, ac subinde de secunda ab eo inita peregrinatione, hæc ait: « Secunda itaque suscepta peregrinatione, egreditur vagaturus, satis sibi viatici in Christianis repositum esse existimans, a quibus quaquaversum incedebat stipatus, in omni agebat rerum abundantia: atque in hunc modum aliquantum temporis alebatur. Tandem admissio nescio quo adversus illos flagitio; siquidem visus erat (ut opinor) nescio quid ex interditiis comedisse; non recipientibus amplius illis, magna est eorum difficultate perplexus. » At præfermittimus caetera recensere: nam satis putamus hæc esse ad ea quæ ad res nostras pertinent. Prosequitur enim auctor narrare caeteras ejus peregrinationes, Romamque adventum et quomodo edicto imperatoris, philosophis ex urbe proscriptis (factum enim id fuit rursus a Domitiano imperatore paucos post annos) tam ipse quam ceteri qui erant Romæ philosophi, nempe (ut ait) Musonius, Dio, Epictetus, et alii, Urbe egredi sunt coacti. At hic tandem nova arte immortalem sibi gloriam paraturus, revera tamen scelorum suorum supplicium luiturus, in Olympis solemnibus pompa sese dedit incendio exurendum: cujus rei gesta, qui praesens vidit, historiam ipse Lucianus conscripsit. Hæc summam ex Luciano ad Chronium accepta voluimus enarrasse, ut hujusmodi exemplo quæ a nostris

de ea re scripta sunt, planius innolescerent, suisque coloribus velut in tabula cernerentur expressa : ut illud in primis, quod se passum Paulus ¹ dicit : « Periculum in falsis fratribus ; » de quibus et Dominus dixerat ² : « Venient ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. » Quales igitur ejusmodi esse solerent, ipsum exemplar ex vero reddito vidimus in Peregrino ; qui merito dictus est cognomento Proteus, quod omnem, quam sibi vellet, formam superinduceret ³.

43. *Christianorum officia erga victos.* — Ex his insuper facile intelligimus, quae de Mensurio episcopo Carthaginensi recitat S. Augustinus ⁴ : mirum quod prudenter agens, noluisse recipere quosdam pseudomartyres, qui lucrī gratia sese inter martyres, coniecissent, ut pecuniis ditarentur, vel lautius ibi viverent. Sic enim ait : « Quidam etiam in eadem epistola facinorosi arguebantur, et fisco debitores, qui occasione persecutionis, vel carere vellent onerosa multis debitis vita, vel purgare se putarent et quasi abluerē facinora sua, sed certe acquirere pecuniam, et in custodia delicias perfrui de obsequio Christianorum. » Sicque ex his videas, quae ipso initio exurgentes Ecclesiae detentis in carcere causa fidei a fidelibus compluribus praestari oportuerunt officia, eadem etiam exhibita reperiri in ultima persecutione sub Diocletiano, de qua ea quae nuper sunt recitata ab Augustino, intelliguntur ; sicque semper eundem in Ecclesia morem esse servatum : unde merito Tertullianus ⁵ sic scribit ad martyres in carcere constitutos : « Inter carnis alimenta benedicti martyres designati, quae vobis et domina mater Ecclesia de uberibus suis, et singula fratres de operibus suis propriis in carcerem subministrant, capite aliquid et a nobis, quod faciant ad spiritum quoque educandum ; » et post aliqua de iisdem : « Imo et quae justa sunt, caro non amittit per curam Ecclesiae, et agapen fratrum. »

44. Sed videamus quae ad haec spectantia S. Cyprianus ⁶ habet, cum absens clerum admonet, ut confessorum, qui delinenterunt in carcere, propensiorē curam gererent, eisdemque omnis impenderetur humanitas. Adeo namque frequens esse solebat, confessores detentos in carcere visitare, ut ad evitandam invidiam persecutorum, oportuerit eundem S. Cyprianum ⁷ suos litteris cohēbere, sic scribentem : « Peto quoque, ad procurandam quietem, solertia et sollicitudo vestra non desinat. Et si fratres per dilectione sua sunt cupidi ad conveniendum, et visitandos confessores bonos, quos illustravit jam gloriosis initiis divina dignatio : tamen caute hoc et non glomeratim, nec per multitudinem simul junctam puto esse faciendum : ne ex hoc ipso invidia concitetur, et introcundi aditus denegetur ; et dum insatiabiles multum volumus, totum perdamus. Consulite ergo, et providete, ut cum temperamento hoc

agi tutius possit ; ita ut presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices allernent : quia et mutatio personarum, et vicissitudo conventium, minuit invidiam. » Haec Cyprianus, plane significans solitos esse presbyteros illic in carcere offerre sacrificium ; quod missam dicimus, ex quo haud dubium confessores communicarent : quae quidem omnia pietatis officia fideles ut sibi praestare liceret, erogata (ut vidimus in Peregrino) in carceris custodes pecunia collectitia, redimere consueverant.

45. *De hospitalitate.* — Rursus vero, quod pertinet ad descripta a Luciano Christianorum charitatis studia in suscipiendis hospitibus, in quibus praestantis satis sibi esse viatici Peregrinus existimavit, ita ut non tantum ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic (ut ait) quaquaersum stipatus incederet : commendat hoc immensam Christianorum erga fratres dilectionem, atque illam ipsam quam hisce puto temporibus Joannes evangelista ¹ laudat in Caio, sic scribens : « Carissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, et hoc in peregrinos, qui testimonium reddiderunt, charitati tuae in conspectu Ecclesiae ; quos, bene faciens, deduces digne Deo. Pro nomine enim ejus profecti sunt nihil accipientes a Gentibus. Nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis. » Haec Joannes per omnia his consentiano, quae ex Luciano sunt recitata. Porro Tertullianus ² adeo frequentem ac necessariam inter fideles interessisse mutuum hospitalitatem significat, ut inter catholicae communicationis symbola illam adnumeret, dicens : « Itaque tot ac tanta Ecclesiae una est illa ab Apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primae, et omnes apostolicae, dum unam omnes probant unitatem. Communicatio pacis et appellatio fraternitatis, et confesseratio hospitalitatis, quae jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio. » Haec Tertullianus, qui per confesserationem hospitalitatis, certum quoddam signum intelligit, quod qui ferret, ut Ecclesiae Catholicae legitimus filius, quocumque pergeret, a fidelibus aequae Catholicis honorifice reciperetur hospitio. Quod quidem signum cum adulterasset haeretici, a Catholicis noscitur saepe mutatum, ac litteris tandem commissum, quas Patres in Nicæno Concilio nominaverunt Formatas.

46. Jure igitur Lucianus de Peregrino ait, satis sibi esse viatici ipsum existimasse in Christianorum hospitalitate repositum : nam non recipere, nec conjungere oblatam tesseram, idem erat, quod a Catholica communione sejungere. Verum et apud Gentiles illud usurpatum erat, ut idem esset constringere tesseram, ac amicitiam dissolvere ; unde apud Plautum ³ :

Illic apud nos jam Alcesimarche confregisti tesseram.

¹ 2. Cor. XI. — ² Mart. VII. — ³ Gellius Noct. Att. I. XII. c. 14. et Ammian. I. XXIX. — ⁴ Aug. in brev. col. diei tert. c. 12. — ⁵ Tertul. ad Martyr. c. 1. — ⁶ Cypri. epist. XXXVII. — ⁷ Cypri. epist. V.

¹ Joan. epis. III. — ² Tertul. de praescr. c. 20. — ³ Plaut. in Cistal.

Pactæ namque etiã apud illos erant per tesseram mutuae hospitalitates, coeque fœdere mutuae pariter amicitiae fovebantur : quæ sic sancte ac inviolate cultæ, manabant ad posteros ; unde apud eundem auctorem ¹ :

Si ita est, tesseram
Conferre si vis hospitalem, eccam attuli.
Agedum ostende ; est par probe : nam habeo domum.

¹ Plaut. in Penulo.

O mi hospes salve multum ; nam mihi tuus pater,
Pater tuus erit, hospes Antilanas fuit .
Hæc mihi hospitalis tessera cum illo fuit .

At si hæc mutuae charitatis officia adeo insolubiter inter Gentiles ipsos excolebantur ; quid putandum factum esse inter Christianos ; cum etiã ejusdem Luciani testimonio, hi præ cæteris mutua inter se charitate conjunctissimi essent ? Sed hæc satis ad insinuandos de ea re antiquos Ecclesiae mores.

Anno periodi Græco-Romanæ 5566. — Olymp. 213. an. 4. — Urb. cond. 826. — Jesu Christi 73. secundum Baronium 75.
— Clementis papæ 7. — Vespasiani imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Domitianus Cæsar II.*, et *M. Valerius Messalinus.*

2. *Quinquennalia Domitiani Cæsaris.* — Baroni-
nius proponit hoc anno Vespasianum IV, et Valerium
Messalinum ex Frontino lib. 2 de Aquæduct. et
secundum Domitiani Cæsaris consulatum in annum
LXXVII, seu, ut ipse vocat, LXXIX, differt ; quod Ves-
pasianus anno Christi LXXV, consul VI processe-
rit, et, ut ipse arbitratur, consules suffecti in Fastis
non numerarentur. At jam superiori anno de-
monstravimus consules suffectos in Fastis numera-
tos fuisse. Ex quo sequitur, Vespasianum anno
Christi LXXV, in Fastis consulem VI appellari, non
quod ille consulatus sit inter ordinarios sextus, sed
quod sextus sit, comprehenso suffecto, quem ante
imperium gesserat. Vespasianus itaque hoc anno
consul non processit, neque Frontinus quartum ejus
consulatum cum Valerio Messalino jungit, ut dicit
Baronius ; sed Domitiani nomen ex S. C. abolitum
omittit, et Valerium, et Messalinum alterum consu-
lem tantum nominat, quem in duos partitur. Hunc

usum ejusdem consulis nomina in duos dividendi,
ab aliis etiã quandoque usurpatum videbimus.
Porro extat apud Mediobarbum, pag. 122, nummus
Titii inscriptus : T. CÆS. VESPASIAN. AVG. IMP. III.
POX. TU. POT. II. COS. II. In postica parte : CÆSAR
DOMITIAN. COS. DES. II. S. C. Cujus nummus ille anno
superiori, quo Titus tribunitiam potestatem secun-
dam inivit, et Domitianus in annum præsentem de-
signatus est consul II, juxta secundam consulatum
Cæsareorum regulam : Cæsarei enim ejus imperii
quinquennalia in hunc annum incidunt. Suetonius
in Domitiano, cap. 2, ait : « In sex consulatibus non-
nisi unum ordinarium gessit, emque, cedente et
suffragante fratre, » quia nempe Domitiani quin-
quennalia hoc anno acta. Unde Titus non tantum
hunc ei consulatum cessit, sed etiã propria quin-
quennalia in annum sequentem distulit, sicut pater
sua in annum LXXV. Ex quibus duorum sequen-
tium annorum consulatum Cæsareorum causæ
innotescent. Hæc porro Suetonii verba male a Baro-
nio explicata, ut ex dictis intelligitur.

LINI ANNUS 7. — CHRISTI 76.

1. *De ultimo lustrò, longævisque multorum æta-
tibus.* — Sequens ordine temporum annus Christi se-
ptuagesimus sextus, adscribitur antiquis Fastis Vespasiano Augusto quintum et Tito Cæsare tertium con-

sulibus ; quibus (ut auctor est Censorinus ¹) ab
eodem Vespasiano, censorem etiã agente, habitum

¹ Censor. de die natal. c. 15.

est novissimum lustrum : nam exinde a consulatu Domitiani duodecimo et Cornelii Dolabellæ, per Capitolinos agones anni cæpti sunt numerari, ut suo loco dicemus. Quod autem spectat ad hoc ultimum lustrum; haud alienum ab instituto esse putamus, si de longa ætate complurium qui eodem lustro censi sunt, quæ scribit Plinius hic describamus; ne pro monstrum habeatur quod Simeon, frater Domini dictus, centum et viginti annos natus, cruci affixus martyrium consummarit; sive quod alii his ipsis temporibus ex Apostolorum discipulis centenarii, vel majori ætate decesserint.

2. Plinius ¹ enim hæc ait : « Accedunt experimenta, et exempla recentissimi census, quem intra quadriennium imperatores Caesares Vespasiani, pater filiusque censores egerunt. Nec sunt omnia vasaria exentienda : mediæ tantum partis inter Apenninum Padumque ponemus exempla. Centum viginti annos Parmæ tres edidere, Erixelli unus cxxv. Parmæ duo cxxx. Placentiæ unus cxxxi. Faventiæ una mulier cxxxii. Bononiæ L. Terentius Marci filius, Arimini vero Marcus Aponius C. et L. Tertulla cxxxvii. Circa Placentiam in collibus oppidum est Velleiacium, in

¹ Plin. lib. vii. c. 49.

quo ex annos sex detulere, quatuor centenos vicenos, unus cxl. Marcus Mutius Marci filius, Galerius Felix. Ac ne pluribus moremur in re confessa, in regione Italiæ octava centenum annorum censi sunt homines quinquaginta quatuor, centenum demum homines quinquaginta septem, centenum vicenum quinum homines duo, centenum tricenum quinum aut septenum totidem, centenum quadragenum homines tres. » Hucusque ex tabulis census Plinius : qui decipi non potuit, cum in iisdem censibus ex consulum notis quisque annus, quo quis natus esset, describi solitus, manifestior appareret. Hæc igitur qui attenderit, haud mirabitur, si præter Simeonem, quem diximus, Dionysium, Ignatium, Quadratum, Herman, Polycarpum, et alios omnes Apostolorum discipulos, qui et Dominum viderunt, vel vidisse potuerunt in humanis agentem, ad Trajani et Hadriani tempora, vel ulterius, vitam duxisse legat; qui divina etiam agente dispensatione, tam longævam ætatem vixerunt, ut ita Dei Ecclesiæ consultum esset adversus hæreticos tunc emergentes. Quid enim Apostoli credidissent, et quæ alios docuissent servanda, hujusmodi gravissimi ac veracissimi testes rogantibus certo certius trahere, et quæ oculis aspexissent, verissime affirmare potuerunt.

Anno periodi Græco-Romane 5567. — Olymp. 213. an. 2. — Urb. cond. 827. — Jesu Christi 74. secundum Baronium 76
— Clementis papæ 8. — Vespasiani imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seq. Coss. *Vespasianus Aug. V* et *Titus Cæsar III.* Domitianus vero Cæsar consul suffectus III.

2. *Quinquennialia Titii Cæsaris.* — Sumptus est hic a Tito consulatus juxta secundam regulam, propter scilicet ejus Cæsarei imperii quinquennialia, a Vespasiano vero juxta tertiam, ut nempe filii collega esset.

3. *Lustrum conditur.* — Censorinus lib. de Die Natali, cap. 15, ait : « Cum inter primum a Servio rege conditum lustrum, ab imp. Vespasiano V et Tito Cæs. III coss. factum est, anni interfuerant paulo minus ncl. Lustra tamen per ea tempora non

plura quam lxxv sunt facta, et postea plane fieri desierunt. » Vides Censorinum evertere opinionem Baronii, qui consulatum Vespasiani V cum consulatu Titii in hoc anno conjungendum esse negabat. Porro licet lustrum hoc tantum anno peractum sit; census tamen jam ab anno septuagesimo primo inchoatus fuit; cum Vespasianus in nummis dicatur *ensor*, quando consulatum III gerit, et Plinius in lib. 7 Hist., cap. 49, de hoc censu loquens scribat : « Quem intra quadriennium imperatores Caesares Vespasianus pater filiusque censores egerunt. » Vides, Titum imperatorem vocari quia sc. imperio proconsulari decoratus erat.

LIII ANNUS 8. — CHRISTI 77.

1. *Templum Pacis a Vespasiano dedicatum.* — Sequenti anno Domini septuagesimoseptimo, Vespasiano sextum et Tito quartum coss. templum Pacis augustissime adificatum (ut auctor est Dio ¹) dedicatum est; inque eo, præter alia hinc inde toto terrarum orbe quasita ornamenta, ea præsertim, quæ e templo Hierosolymitano sublata, ducta fuerant in triumphum, sunt reposita. Josephus ² enim de eodem templo agens, hæc scribit: « Vespasianus Pacis templum adificari decrevit. Itaque mira celeritate, quæ hominum cogitationem superaret, effectum est. Magna enim divitiarum largitate usus, insuper perfectis id picturæ ac figmentorum operibus exornavit. Omnia namque in illud fanum collecta ac deposita sunt, quorum viscedorum studio, per totum orbem, qui ante nos fuerant, vagabantur; quomodo aliud apud alios situm esset, videre cupientes. Hic etiam repositi quæ Judæorum fuerant instrumenta, his se magnifice efficens. Legem vero eorum et penetralium vela purpurea in Palatio condita servari præcepit. » Hæc Josephus.

2. Cur autem Vespasianus, nullo majorum exemplo, Paci primum templum erexerit (ut superius fusiis demonstratum est) cum alia sæpius hostibus gravioris momenti superatis, Urbique tranquilla pace donata (ut Augusti præsertim temporibus accidit) nullus unquam repertus sit, qui ei numini templum extruxerit; non levis admirationis occasio exoritur. Sed certe eam hujus rei gerendis causam conjectura haud contenenda significat: nimirum quod (ut superius dictum est) Judæorum, ac Josephi præsertim historici adulatione, ipsum illum se esse regem persuasus, qui ex Judæa profectus, universo dominaretur orbi (quod de Christo dictum a prophetis erat) omnia pariter que de illo prædicta erant, in se transferre curaverit. Nam quod ad eam rem spectare videbatur, etiam (ut vidimus) miracula operandi virtutem se assecutum esse adeo palam

ostentavit, ut ab omnibus ferme ejus temporis historicis, ut fuit creditum, sic etiam lanquam res probe festata atque confessa, memoriæ fuerit commendata. Porro eam ipsum gloriam affectasse, manifestum illud fuit argumentum, dum (quod et antea dictum est) eos qui erant ex familia Davidis, conquiri jussit, atque conatus est tollere, ne quis ex ea stirpe, qua tamen Christus dicebatur nasciturus, extaret: id enim unum sibi videbatur obstare, quominus in omnibus fieret voli compos.

3. Sic igitur in hunc modum (ut vidimus) Vespasianus affectus animo, quod audisset in oraculis ¹ esse, illum ipsum regem, pacis principem nominandum, et in immensum fore ab eo propagandum imperium, pacisque inde nullum futurum esse finem, sic dicente Isaia: « Vocabitur nomen ejus, Princeps pacis: multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis; » eadem perinde ac de se dicta essent a Josepho oblata sibi sumens, celeberrimum omnium templum erigens, Paci æternæ dicavit: eo enim titulo templi porticus faciem fuisse notatam, numismata antiqua declarant; sed et vetus inscriptio, quæ Romæ in ædibus Farnesianis lapidi insculpta legitur, in qua et descriptæ sunt Tribus quæ ad templi structuram pecuniam contulerunt, hæc habet primo loco notata verba: PACI ÆTERNÆ: cætera quæ sequuntur prætermittimus, quod sit alias eadem inscriptio a nobis superius recitata. In nummo etiam argenteo in hunc modum: PACI Æ ², deest TERNÆ. Hæc igitur monumentis, quod esset princeps pacis, et auctor pacis æternæ, quæ in prophetis oraculis docente Josepho sciret expressa, ea de se esse prænuntiata voluit credi, et reddi manifeste testata. Hæc vero licet sint a nobis (ut superius diximus) ex conjectura deducta; nihilominus haud facile ab aliis, omnia simul exacte considerantibus, contemnenda fore putamus.

¹ Dio in Vespas. — ² Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 24. in fine.

¹ Isai. IX. — ² Adolph. lib. de Numis.

Anno periodi Græco-Romanae 5568. — Olymp. 213. an. 3. — Urb. cond. 828. — Jesu Christi 75. secundum Baronium 77.
— Clementis papæ 9. — Vespasiani imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. VI* et *Titus Cæsar IV.* Domitianus Cæsar consul successus IV, ut ostendit Omphrius in Fastis.

2. *Quinquennalia Vespasiani.* — Sumptus is a Vespasiano consulatus juxta II consulatum Cæsareorum regulam, propter nempe eius quinquennalia anno uno dilata; a Tito juxta tertiam, ut scilicet patris collega esset: neque enim Domitianus et Titus

eodem, quo pater, anno hujusmodi solemnia exhibere. Horum quinquennalium indicium dedicatio celeberrimi Pacis templi, de quo Baronius. Accedunt duo Vespasiani numismata apud Mediobarbum pag. 115, in quibus legitur: IMP. VESPASIAN. AVG. Visitur orbis cum temone. In postica: P. M. TR. P. P. Cos. VI. Caduceum. Qui nummi ei similes, qui in vicennialibus Tiberii percussus.

LINI ANNUS 9. — CHRISTI 78.

Consules. — Annus Domini septuagesimus octavus coss. Vespasiano septimum et Tilo quintum adnotatur in Fastis: quo, sicut et aliis huic conjunctis, nulla reperimus ecclesiastica gesta, quæ horum nota consulum consignentur: cum alioqui sciamus, hujus pacis opportunitate, veluti diebus Aleyoniis, bene usos esse Christianos ad propagandam longe lateque per orbem Christianam religionem. At quoniam quid quolibet anno gestum sit, ex antiquis verisque ecclesiasticis monumentis uti

certum exploratumque tradi nequit: consultis existimamus, hos consules, atque etiam alios plures rerum nostrarum vacuos præterire, quam pro arbitrio, quid hoc vel illo anno sit factum, velle dividere, ac fingere; quod contra Ecclesiasticæ scribendæ historiæ perfectos numeros a quibusdam recentioribus facilitatem invenimus, dum his annis Thomæ, Bartholomæi, Nathanaelis, vel aliorum sine auctore ponunt martyria contigisse.

Anno periodi Græco-Romanae 5569. — Olymp. 213. an. 4. — Urb. condit. 829. — Jesu Christi 76. secundum Baronium 78.
— Clementis papæ 10. — Vespasiani imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. VII* et *Titus Cæsar V.* Domitianus Cæsar consul successus V ex Fastis Omphrianiis.

2. *Quinquennalia Titii collegæ imperii.* — Titii consulatus juxta II consulatum Cæsareorum regulam: imperii enim proconsularis quinquennalia dedit, ut ex ejus decennialibus liquet.

3. *Corriguntur Fasti Cæsarei.* — Doctissimus card. Norisius Fastos consulares qui in bibliotheca Cæsarea MSS. asservabantur, publicavit, et calci egregii sui operis *de Epochis Syro-Macedonum* subjecit, qui licet omnium, qui hactenus prodierint, accuratiores existant, suis tamen nexis non carent. In iis enim hoc anno consules exhibentur *Vespasia-*

nus VII et Domitianus V contra disertum testimonium Suetonii in Tito cap. 6, ubi ait *Titum* Vespasiano Patri collegam in *septem consulatibus* fuisse, quod verum esse non potest, si currenti anno consul cum Patre non processisset. Secundo, Suetonius in Domitiano cap. 2, de hujus imperatoris consulatibus agens scribit: « In sex consulatibus, nonnisi unum ordinarium gessit; » quæ verba nonnisi de sex prio-

ribus Domitiani consulatibus intelligi possunt; cum cæteri omnes ordinarii fuerint. Quod si hoc anno, ut in illis Fastis legitur, Domitianus consulatum ordinarium gessisset, inter priores sex ejus consulatus duo ordinarii numerandi essent, cum anno Christi LXXIII Domitianus Fastis nomen dederit, ut etiam in eisdem Cæsareis Fastis recte habetur.

LINI ANNUS 10. — CHRISTI 79.

Consules. — Christi Redemptoris nostri anno septuagesimo nono consulatum gessisse reperiuntur Vespasianus octavum, et Domitianus primum: sed si suffectum ejus consulatum cum hoc primo ordinario numeres, hic sextus ordine ponetur. Atque adeo hic est ille ipse Domitiani ordinarius consulatus, cujus Suetonius meminit, ita dicens cum agit de ejus temporibus ante adeptum imperium: « In sex consulatibus nonnisi unum ordinarium gessit, eumque cedente et suffragante fratre, » nempe Tito. Quamobrem errare mihi videntur, qui hunc annum signant consulatu Vespasiani octavo, ac Titi sexto: nam et in antiqua ¹ inscriptione octavus consulatus Vespasiani jungitur cum sexto Domitiani. Est enim hujusmodi: T. VESPAS. AVG. VIII. FLAV. DOMIT. VI. COSS. Q. CLAUD. SER. OFF. FEC. CASTR. PRAET. Quod igitur Suetonius ait, cedente fratre et suffragante, gessisse Domitianum consulatum ordi-

narium; sic intelligendum, ut, cum hactenus ipse Titus semper ordinarius creatus consul esset, et e contra Domitianus semper suffectus, hoc anno vice versa (id agente Tito) Domitianus ordinarius, Titus vero suffectus consul esset, sicque sexies et ipse consul creatus esset, nempe quinquies ordinarius, ac semel suffectus. Illic ille quippe annus, quo Plinius nominat Titum sexies consulem. Porro hunc eundem esse annum quo ea scribebat, certum argumentum elicitur ex his quæ alibi idem auctor scribit ¹, dum numerat quatuor annos a tempore census Vespasiani: nam (ut dictum est auctore Censorino) habitus est census ille, eodem Vespasiano quintum, et Tito tertium coss. a quo numerari incipiunt quatuor anni usque ad tempus præsens, quo ea scribebat, cum (ut dixerat in præfatione) ageret Titus sextum consulatum.

¹ Apud Pan. comment. Fast. lib. II.

¹ Plinius lib. VII. cap. 49.

Anno periodi Græco-Romanæ 5570. — Olymp. 214. an. 1. — Urb. cond. 830. — Jesu Christi 77. secundum Baronium 79.
— Cleli papa 1. — Vespasiani imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. VIII et Titus Cæsar VI.* Domitianus Cæsar consul suffectus VI. Baronius perperam edit Vespasianum VIII et Domitianum Cæsarem, Titum vero consulem suffectum V. Certum enim, Domitianum anno Christi LXXIII, quo quinquennialia dedit, consulem ordinarium fuisse, neque illum suffectum consulatum Titum gessisse. Fundatur Baronius in Æglina Omphrio laudata lib. 2. Fast. in qua legitur: T. VESPAS. AVG. VIII. FLAV. DOMIT. VI. COS. Sed idem

Omphrius pag. 38. Descriptionis urbis Romæ aliter legit, scilicet: T. VESPAS. AVG. VII. DOMITIAN. VII. COS. Verum, cum Titi prænomen in nummis et lapidibus filio, non patri detur, legendum est cum Norisio: T. VESP. AVG. VIII. FL. DOMIT. VII. COS. Sicque inscriptio illa ad annum Christi octogesimum, non vero ad presentem perlinet. Simplus hic consulatus a Vespasiano juxta in regulam, ut Titi nempe collega esset, ab hoc autem juxta secundam: imperii enim Cæsarei decennialia anno uno

anticipata dedit, nisi, quod verisimilius est, et non raro factum observavimus, praesenti anno consulatum susceperit, et sequenti decennalia dedit; quod eo magis existimandum, quod Domitianus Caesar currenti anno imperii Caesarei decennalia ediderit. Neque enim Domitianus anno sequenti, quemadmodum praesenti consulatum susceptum gessit; ideoque ejus decennalia praesenti anno videntur peracta. In Catalogo antiquorum Pontificum

Damaso adscripto. Cletus papa dicitur fuisse a *consulibus Vespasiano VIII, et Domitiano VI usque Domitiano IX et Rufo*, id est, a currenti anno usque ad annum lxxxiii. Quibus ex verbis etiam liquet, consulatus Domitiani successores recte a nobis consignatos fuisse.

2. *S. Cletus fit papa.* — S. Cletus hoc anno sancto Clementi in pontificatu Romano succedit, ut ex dicendis anno C constabit.

LINI ANNUS II. — CHRISTI 80.

1. *Lini martyrium.* — Anno Domini octuagesimo, Commodo et Prisco coss., Linus Romanus pontifex, cum sedisset annos undecim, menses duos, et dies viginti tres, nono kalendas Octobris, Saturnini consularis jussu, martyrio coronatur. At cum tam Eusebius, quam etiam Epiphanius tribuant Lino annos duodecim; non sic dixisse putamus, quasi eos expleverit, sed quod ipso anno suae sedis duodecimo mortuus sit. Verum cum Eusebius duodecim annos Linum sedisse velit, affirmetque¹ evolutio anno secundo Titi ipsum decessisse, nulla haec ratione sibi coherent; nam a tempore Petri martyrii usque ad secundum Titi annum, quatuordecim saltem volvuntur anni. Nos vero, cum non appareat quot diebus alicujus pontificis sedes vacaverit, a die sequenti obitus praecedentis, annos ejus qui subrogatus est, cogimur numerare. Sicque recententes Lini annos a die post martyrium Petri, deducentesque annos usque ad diem qua anniversaria ejus commemoratio in ecclesia antiquius fieri consuevit; non tantum annos, sed et menses et dies hac ratione tutius putamus esse ponendos: cum praesertim diversa diversis scribantur, nec quicquam certi habeatur, quod omni ex parte subsistat. Haec igitur ratione habita annorum, non tantum Lini, sed et Cleti ejus successoris, et Clementis, qui tertio loco post Petrum successit, hoc potissimum anno Lini obitum, et Cleti ingressum ponere, satius visum est.

2. Certè sub Vespasiano potius quam sub Tito Linum consummasse martyrium, ea etiam ratione persuademur, quod de eodem Tito scribat Suetonius², ea fuisse humanitate praeditum, ut etiam a sordium supplicio abhorruerit, eaque ex causa pontifex maximus creari voluerit, ut se a sanguine temperaret. Sunt enim haec Suetonii verba: « Pontificatum maximum ideo se professus accipere, ut puras ser-

varet manus, fidem praestitit: nec auctor posthaec ejusquam necis, nec conscius, quamvis interdum ulciscendi causa non deesset; sed periturum se potius quam perditurum adjurans. Duos patricii generis convictos in affectatione imperii, nihil amplius, quam ut desisterent, monuit; dicens, principes fato dari: si quid praeterea desiderarent, promittens se tributurum. » Haec et alia Suetonius. Sed et Dio haec de Tito³: « Non modo senatorem, quando principatum tenuit, nullum interfici jussit, sed nec alius quisquam sub ejus imperio morte affectus est. De crimine impietatis nunquam cognovit, nec permisit aliis ut cognoscerent. » Sed quid hoc nisi cum Christianis jure suo quiete agere voluisse, ac proinde nullum sub ejus imperio ea de causa morte mulctatum esse? Non sic sub Vespasiano: nam etsi non aliorum, saltem delinquentium punita sunt crimina; innocentium vero nemo ductus, ipso sciente: nam et haec de eodem scribit Suetonius⁴: « Non temere quis punitus insons reperitur, nisi absente eo, et ignaro, aut certe invito, atque decepto. » Caeterum Christiani rei violatae religionis in crimen adducebantur, ac etiam puniebantur.

3. Sed etsi (quod scribit⁵ Dio) philosophi libere nimium obloquentes, ab eo ex Urbe exacti sunt, et ex illis unus ea de causa securi subjectus est, alius vero virgis publice cesus: haud putamus absque poena illos esse dimissos, qui deos Gentium dicent non nisi malos demones esse, omnemque simul Urbis idolorum superstitionem esse submovendam, veritate evangelica testarentur. Quamobrem ea de causa non Linus tantum, sed et alii sub Vespasiano martyrium subisse narrantur, ut Apollinaris Ravennae episcopus, de quo supra mentio facta est, et Leonius⁶, Hypatius, Theodolus milites, et si qui alii, ob eam nimirum causam supplicio affecti, quod in deos esse impii visi sint. Errorem vero, qui ex

¹ Eusebius in Chron. et hist. lib. III. c. 42. — ² Sueton. in Tito c. 9.

³ Dio in Tito. — ⁴ Sueton. in Vespas. c. 15. — ⁵ Dio in Vesp. — ⁶ Metaphrast. die 19 Junii.

appositis consulibus irrepsit in librum qui nomine Damasi vulgatur a multis, de Romanis Pontificibus, quo Lini martyrium accidisse ponitur sub consulatu Saturnini et Scipionis, superius cum egimus de ingressu Lini, refellimus.

1. De ejus pontificatu, cujus exordia in miserissima tempora inciderunt, cum bellis civilibus Urbs et Orbis conflagrare viderentur, nulla prorsus alia videtur memoria esse relicta, acerrimis persecutionibus Ecclesia devastata, præter pauca illa quæ in eodem commentario descripta ponuntur in hæc verba, post factam de martyrio mentionem : « Item ex præcepto B. Petri constituit, ut mulier

velato capite in ecclesiam introiret. Hic fecit ordinationes duas, episcopos quindecim, presbyteros decem et octo : qui sepultus est juxta corpus B. Petri in Vaticano, nono kal. Octobr. » Hæc ibi. Scripta fuisse a Lino¹ fertur historia de altercatione Petri cum Simone mago, sed non extat. Acta vero passionis Petri et Pauli, quæ itidem Lini nomine inscripta habentur, nullis esse referata erroribus, superius est demonstratum. Post Linum subrogatus est Cletus Romanus, Patre Æmiliano, ex vico Patricii.

¹ Thireum, de vir. illustr. et Sixtus Senens

Anno periodi Græco-Romana: 5571. — Olymp. 214. an. 2. — Urb. cond. 831. — Jesu Christi 78. secundum Baronium 80.
— Cleti papæ 2. — Vespasiani imp. 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Ceionius Commodus*, et *D. Novius Priscus*, ut ostendit card. Noris in Epist. consul. Prior fuit avus L. Ceionii Commodi, quem Hadrianus adoptavit, et Cæsarem dixit.

2. *Decennalia Titi Cæsaris.* — Titus imperii Cæsarei decennalia dedit, quorum varia extant indicia. Mediobarbus Titi nummum exhibet, in quo legitur : T. CÆSAR IMP. VESPASIANUS. In postica, Cos. VI. Cernitur bos et vacca cum aratro, quod deductæ colonie signum : annis enim hujusmodi solemnibus addictis colonie de more institute. Præterea Mediobarbus alium Titi nummum producit in postica inscriptum : IMP. XIII. COS. VI. Visuntur quadrige triumphales, ad renovandam nempe triumphæ Judaici memoriam. Denique varia numismata Titi recitat, in quorum postica parte habetur : JUDÆA CAPTA S. C. In decennialibus enim et id genus festis victoriae antea relatæ memorari solitæ. Certe in Titi nummis cæsis anno octogesimo, quo proconsularis imperii decennalia edidit, legitur etiam, JUDÆA CAPTA, ut videre est apud Mediobarbum, quæ verba in altis Titi nummis, præterquam in intrinseque decennialibus percussis, non exprimuntur. Imo in nummo Vespasiani octavo ejus consulatu signato legitur etiam, JUDÆA CAPTA, quia æquum non videbatur, ut Vespasianus, qui cum Tito triumphaverat, eadem tunc titulo non exornaretur. Illimum porro imperatorum consulatum de more in nummis expressum, etiam postquam eo functi essent, omnibus notum.

3. *Obitus S. Lini papæ.* — Sanctus *Linus* papa, non hoc anno, ut Baronius existimavit, sed anno Christi sexagesimo septimo ad ærlestem patriam migravit, ut liquet ex Chronico Damasi, in quo dicitur : « Linus annis duodecim, mensibus qua-

tuor, diebus decem. Fuit temporibus Neronis, a consulatu Saturnini, et Scipionis, usque Capitone, et Rufo, » qui anno Christi sexagesimo septimo Fastis nomen dedere; sed tegendum cum auctori Chronico veterum Pontificum, *Linus annis xi.* Neque enim ab anno Christi LVI ad LXVII anni duodecim et aliquot menses fluxere. Ex quibus apparet, Linum Petri fuisse vicarium, quod etiam a quibusdam antiquis traditur. In auctori Chronico veterum Pontificum dicitur : « Sepultus est juxta corpus B. Petri in Vaticano IX kalendas Octobris, » die scilicet XXIII Septembris, quo in Martyrologiis collitur. Sed non existimandum, Linum eo die ad superos transiisse; cum dies, quibus in Martyrologiis veteres pontifices coluntur, et in auctori Chronico veterum Pontificum dicuntur sepulti, ad aliquam eorum translationem ut plurimum pertineant. Lino successit *Clemens*, ut testantur Tertullianus lib. de Præscriptione Hæreticorum cap. 32, et vetustus auctor Constitutionum Apostolicarum. Imo Clementem ante annum Christi LXXI, Ecclesiam gubernasse, ex ipsomet Clemente deduci videtur. Patet namque ex Epistola *ad Corinthios* missa nomine ejus, cui præerat, Ecclesie, exaratam eam esse, stante Templo Hierosolymitano, ac durantibus ejus sacrificiis. Scripta itaque ante annum LXXI quo Templum eversum. Hinc constat, inquit Isaac Vossius in Epistola II ad Andream Rivetum scripta, et a Pearsonio in fine Vindictiarum Epistolarum sancti Ignatii relata, quantum erraverit Eusebius, qui initium episcopatus Clementis contulit ad annum Christi XCM. et quam recte in Chronico Damasi statuat anno Christi LXXVII. Eusebium tamen secutus est Baronius, a quo nobis hæc in parte discedendum putamus.

CLETI ANNUS I. — CHRISTI 81.

1. *Defuncto Vespasiano, Titus imperat.* — Sequenti anno Domini octogesimo primo Vespasianus nonum et Titus septimum consulatum adierunt; tametsi revera hic sextus habebatur Titi ordinarius consulatus: nam licet ex Suetonio¹ constet eum una cum patre septem consulatus gessisse, minus ex his tamen suffectus habetur, quo (ut ex ejusdem auctoris sententia dictum est) fratri Domitiano cessit ordinarius consulatus: sicut pariter octavus² hic censetur consulatus ordinarius Vespasiani. Sed et nonus hic est Vespasiani, si anno septuagesimo quinto (ut factum est) loco consulatus Domitiani ponatur consulatus quartus Vespasiani, ut diximus ex Dione, exque publico monumento dedicationis templi Pacis, ejus sexto consulatu signata. Hoc igitur anno idem Vespasianus Augustus annum agens ætatis sexagesimum nonum, mensem unum, et diem septimum, octavo kalend. Julii, ex hac vita morbo sublatus est, cum imperasset annos decem minus sex diebus, ducendo annorum numerum ab ea die, qua in Ægypto a militibus primum imperator acclamatus, est auspiciatus imperium, nimirum a kal. Julii, Galba et T. Vinio Rutino coss., is enim dies (ut idem Suetonius³ ait) ut initium ac velut natalis dies imperii fuit in posterum observatus. Cur autem alii alium ejusdem imperii ponant annorum numerum, inde evenit, quod exordii suscepti ab eo imperii alii aliam inierunt rationem, ut satis superius dictum est.

2. *Defuncto itaque Vespasiano, Titus filius ejus statim cepisset imperium, quod tenuit annos duos⁴, menses duos, et dies viginti; de quo quidem hæc Dio⁵:* « Titus ex quo tempore principatum solus obtinuit, nec cædes fecit, nec amoribus inservivit, sed comis, quamvis insidiis perlectur, et continens, Berenice in urbem reversa, fuit: adeo mores statim mutavit. » Neque vero tacbo quod scribit de eo Suetonius: adeo enim ait fuisse animo in omnes beneficentissimo, ut non permitteret quempiam a se minus voti competentem factum tristem alire: « Et aliquando, inquit, recordatus super cœnam quod nihil cuiquam toto die præstitisset, memorabilem illam meritoque laudatam vocem edidit: Amici, diem perdidisti. » Quam quidem sententiam hic volumus recitasse, quod eam sanctus Hieronymus vehem-

enter admiratus, in suis in epistolam¹ Pauli ad Galatas commentariis hæc dicit: « Breve est vite istius curriculum. Hoc ipsum quod loquor, quod dico, quod scribo, quod emendo, quod relego, de tempore meo mihi aut crescit, aut deperit. Titus filius Vespasiani, qui in ultionem Dominici sanguinis subversis Hierosolymis, Romam victor ingressus est, tante dicitur fuisse bonitatis, ut, cum quadam nocte sero recordaretur in cœna quod nihil boni die illa fecisset, dixerit amicis: Hodie diem perdidisti. Nos pulamus non perire nobis horam, diem, momenta, tempus, ætates, cum otiosum verbum loquimur, pro quo reddiduri sumus rationem in die judicii? Quod si hoc ille sine lege, sine Evangelio, sine Salvatoris et Apostolorum doctrina naturaher et dixit, et fecit; quid nos oportet facere? » Hæc ipse.

3. *E Vesuvio monstruosa flammarum eruptio.* — At vero nec præterisse volumus quod hoc anno accidit immensum veluti mox casuri mundi prodigium: nimirum eum facta est admiranda illa ex monte Vesuvio flammarum eruptio quæ a Suetonio² summam scribibilur, sed a Dione³ fusius enarratur. Accidisse enim ait vehementem illam Vesuvii eruptionem hoc ipso primo anno Titi imperii sub tempus autumnii. Plinius⁴ Junior cepisse ait kalendis Novembris, hora septima. At quoniam prodigii loco res est habita, quæ et imaginem quamdam præ se ferret dici novissima, eandem recensere haud inutile arbitramur; sic enim ait: « Eo tempore magnus numerus hominum inusitata magnitudine, quales gigantes finguntur, in eodem monte, regioneque finitima, ac proximis civitatibus interdii noctuque vagari, versarique in aere visus est. Post hæc consecuta est maxima siccitas, ac repente ita graves terremotus facti, ut ea omnis planities fervida esset, et culmina montium subsiderent. Ad hæc sonitus subterranei, tanquam tonitrua, et super terram mugitibus similes extilerunt. Deinde mare simul fremere, omne caelum resonare; ingensque et repentinus fragor, quasi montes simul conciderent, exaudiri. Tum exiliere primum immensi lapides et ad summos vertices pervenere: deinde magna copia ignis fumique, ita ut omnem aerem obscuraret, occultaretque solem, non aliter quam si defecisset.

4. *Imago ultimi casus mundi.* — « Igitur nox

¹ Sueton. in Tito. c. 6. — ² Sueton. in Vespas. c. 8. — ³ Sueton. in Vesp. c. 6. — ⁴ Suet. in Tito. c. 11. — ⁵ Dio in Tito c. 8.

¹ Hier. in ep. ad Galat. c. vi. — ² Suet. in Tito. c. 8. — ³ Dio in Tito. — ⁴ Plin. ep. ad Tacit.

ex die, et tenebræ ex luce factæ erant; putantibus nonnullis, gigantes seditionem inter se facere, quod multe imagines eorum in fumo conspicerentur quodque clangor tubarum audiretur. Alii existimabant, aut mundum in chaos redigi, aut igne consumi: ob eamque causam properabant alii ex adibus in vias, alii de viis in ardes confugere, atque e mari in continentem, et e continenti in mare se recipere: alii turbati, et quæ nondum venerant, existimare futiora rebus præsentibus. Tanta vero erat copia cineris, ut terram mareque atque adeo ipsum aerem completeret: quæ res multa damna, ut cuique sors tulit, importavit non solum hominibus, prædisque ac pecoribus, sed etiam pisces volucresque omnes peremit; duasque urbes, Herculaneum et Pompeios, populo sedente in theatro, penitus obruit. Postremo tantus fuit cinis, ut inde pervenerit in Africam, Syriam, et Ægyptum, introieritque Romam ejusque aerem complexerit, et solem obscuraverit. Id Romæ accidit paucis post diebus, cum omnes ignorarent id quod factum erat in Campania, nec quid esset, conjectura assequi possent. Hæc etiam ii putare ceperunt omnia sursum deorsum ferri, soloque in terram cadere, aut terram in cælum conscendere. Quanquam autem hic cinis non attulit statim gravia incommoda populo Romano, tamen postea morbum pestilentem et gravem immisit. » Hucusque Dio.

5. Hæc autem et alia id genus a Deo viva exempla data esse hominibus ignis æterni quo peccantes in inferis punirentur, Tertullianus¹ in primis declarat his verbis: « Noverunt et philosophi diversitatem arcani et publici ignis: ita longe alius est qui usu humano, alius qui iudicio Dei apparet, sive de cælo fulmina stringens, sive de terra per vertices montium cructans. Non enim absomit quod exurit, sed dum erogat, reparat: adeo manent montes semper ardentes, et qui de cælo tangitur salvus est, ut nullo jam igni decinerescat. Et erit testimonium ignis æterni, hoc exemplum jugis iudicii pœnam nutrientis. Montes nuntur, et durant: quid nocentes et Dei hostes? » Hæc Tertullianus. Sed enim Minutius Felix in Octavio, dum de gehennæ ignis incendio, ab his ipsis etiam mutatus exemplum, verba facit, hæc habet: « Illic sapiens ignis membra urit, et reficit, carpit, et nutrit: sicut ignes fulminum corpora tangunt et absument: sicut ignes Ætne, et Vesuvii montis, et ardentium ubique ferrarum, flagrant, nec erogantur: ita pœnale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inhexa corporum laceratione nutritur. » Et Pacianus²: « Si de cruciati exomologesis retractatis, gehennam recordemini, quam vobis exomologesis extinguet; vim ejus et de presentibus æstimate, ejus fumariola quædam maximos montes subterraneis ignibus decoquant,

astuat indefessis flammarum globis Ætna, et Lisaniculus, et Vesuvius Campanus: et quo nobis iudicii perpetuitatem probent, dissiliant, devorantur, nec ullis tamen sæculis finiuntur. » Hæc ipse. Quamobrem ejusmodi terræ fauces, ex quibus jugiter ignis exhalare solet, veluti quædam inferni portæ, per quas delinquentium animæ inferrentur, apposite in visu monstratæ sunt sanctis viris, ut de anima Theodorici Ariani regis Gothorum Gregorius³ tradit.

6. De mundi casu opinio vulgata. — Sed quod ad ea quæ dicta sunt spectat: illud Dionis elucidandum est, dum ait, hisce iam insolitis visis prodigiis, complures existimasse mundum in chaos redigi, aut igne consumi. Id enim non aliunde in eorum mentem venisse potuit, quam quod vulgatum erat ex carminibus Sibyllinis, mundum incendio periturum. Recitantur autem a Lactantio⁴ ejusmodi oracula in hæc verba.

Καὶ περὶ τὸν ὄργην Θεῖν κύβητι πρᾶνόντα,
ἄλλ' ἔξεμβριθόντα, καὶ ἔξελουόντ', τε γέναν
Ἄθροπον ἅπαναν ὑπ' ἑμπρησίου πέτρωντα :

hoc est.

« Et tunc Deus iram non amplius placentem, sed aggravantem et perdentem genus hominum, et totum id incendio depopulantem. » At hæc quidem haud recondita erant in penetralibus sacrarum aedium, ut paucis cognita essent; sed omnibus nota utpote a poetis publice decantata: nam idem Lactantius hæc ea de re Nasonis carmina recitat:

Esse quoque in fati reminiscitur affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cæli
Ardeat, et mundi moles operosa laboret.

7. Ad hæc etiam quæ apud Cumas his diebus acciderunt, referenda esse Sibyllæ vaticinia existimavit etiam Plutarchus⁵, qui post illa recensita hæc addit: « Hæc vero, quæ recens apud Cumas et Diocæarchiam acciderunt, nonne pridem decantata carminibus tempus veluti debens persolvit? eruptionem, inquam, montani ignis, fervorem maris saxorum et massarum flagrantium venti vi ejectionem, tot tantarumque simul ubi ubi interitum, ut hodie qui ad ea loca accedunt, non possint cernere ubinam condite fuerint. » Hæc Plutarchus, qui his temporibus Romæ clarebat inter eruditos. Eiusdem in plane argumenti Sibyllina illa quoque erant carmina, quæ dicebantur ἁλροσσηχῆ, quorum meminuit Cicero⁶, et quæ recitavit Constantinus⁷ in consessu Patrum. Sed quid sequenti anno Romæ acciderit, non minori existimamus esse admiratione dignum, quam quæ ab eodem Dione conscripta, et ab aliis confirmata, hic inteximus.

¹ Greg. Dialog. lib. iv, c. 30. — ² Lactan. de ira Dei, c. 23. — ³ Plut. de Pythæ oraculo. — ⁴ Cic. de divin. — ⁵ Apud Fusch. in orat. Const. ad S. cælum. c. 21.

¹ Tert. in Apolog. c. 48. — ² Pacian. de penit. et conf.

Anno periodi Graeco-Romanae 5572. — Olymp. 214. an. 3. — Urb. cond. 832. — Jesu Christi 79. secundum Baronium 84.
— Cleti papae 3. — Titi imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. IX* et *Titus Caesar VII.* Vespasianus juxta h consularum Caesarum regulam : decennalia enim dedisset, nisi morte praeventus esset; Titus juxta tertiam, ut nempe patris collega esset.

2. *Obitus Vespasiani.* — *Vespasianus* die xxiv Junii extinctus est, ut docet Suetonius in Vespasiano. « Regnavit annos x, sex diebus exceptis, » inquit Dio, qui a kalendis Juliis anni Christi lxx initium ejus repetit. Eusebius in Chronico, Cassiodorus, Clemens

Alexandrinus, et Theophilus Antiochenus, qui imperium ejus a *V nonas Julii*, seu a die in ejusdem mensis, exordiantur, tradunt eum imperasse annos ix, menses xi, dies xxii. Ex quo manifestum fit, locum Suetonii a nobis allatum anno lxxix, num. vii, ubi dicitur, Judaicum exercitum *V idus Julii* apud Vespasianum jurasse, mendosum esse, aut Suetonium errasse, ac legendum, *V nonas Julii*, ut recte Tacitus ibidem laudatus. Vespasiano Titus filius successit.

CLETI ANNUS 2. — CHRISTI 82.

1. *Urbis incendium.* — Anno Christi octuagesimo secundo, Tilo Augusto octavum et Domitiano Cesare septimum coss., Roma incendio divinitus immisso, tribus diebus, totidemque noctibus magna ex parte conflagravit : qua quidem inflammatione qualis quaelibet fuerit facta jactura aedium privatarum, ex publicis, quae sunt exusta facile potest intelligi : haec enim ait¹ Dio : « Anno sequenti, Tilo ad visendam calamitatem Campaniae profecto, nulla Roma conflagravit : quod incendium tamen non exlitterat ex terra. Nam Serapium, Septa, Isium, templum Neptuni, balnea Agrippae, Pantheon, Diribitorium, theatrum Galbae, scena Pompeii, Octaviana aedificia una cum libris, templum Jovis Capitolini cum proximis templis, igni consumpta sunt. Ita id malum divinum potius quam humanum fuit. Licet enim ex his quae commemoravi, caetera quae eo incendio perierunt, conjicere. » Hucusque Dio. Meminit ejusdem quoque incendii Suetonius², perdurasseque ait per triduum.

2. At quis haec attente agitans animo, non obstupescat ad inscrutabilia Dei judicia, cum sub arqussimo principe peste et incendio intus forisque Urbs et limittinae regiones adeo fuerint afflictatae; si

mente repelens, illud quoque consideret, temporibus scelestissimi omnium imperatoris, nimirum Caii Caligulae, omnibus bonis, licet invito principe, Romanam abundasse rempublicam? Nam de illis temporibus haec Suetonius¹ : « Conqueri palam Caius de conditione temporum suorum solebat, quod nullis calamitatibus publicis insignirentur : Augusti principatum clade Variana, Tiberii ruina spectaculorum apud Fidenas, memorialem factum. Atque identidem exercitum caedes, famem, pestilentiam, incendia, hiatum aliquando terrae optabat. » Haec de Caio Suetonius. Sed cur tam contrariae vices in principibus contrariis plane moribus imbutis, illius solum est nosse, qui (quod est in Psalmo) terribilis est in consiliis super filios hominum.

3. Verumenimvero haec omnia ad profectum Evangelii provenisse, intelligere facile possumus, eaque bene usos esse occasione fideles, qui (ut saepius dictum est) prope adventum Domini affuturum existimabant, et predicabant : nam Hierosolymis jam excisis, impletisque de iisdem quae Dominus praedixisset, reliqua etiam quae de futuro suo ipsius adventu signa adjunxerat, jam impleri putabant. Rursus etiam Gentiles his perterritos malis, et Sybil-

¹ Dio in Tilo. — ² Suet. in Tilo c. 8.

¹ Sueton. in Caio, c. 31.

linis oraculis mundi per ignem interitum prædicentibus monitos, id ipsum jam imminere existimasse : cumque in eandem sententiam multa etiam a Christianis afferrentur, non tantum non contempsisse, sed pronis eos auribus accepisse, ac subinde non prætermisisse quæ ab illis salubria afferrentur consilia, est opinandum ; sicut et alias vidimus Constantinopoli accidisse, cum imminente nube ignea desuper, multa millia hominum ad ecclesiam, ut baptismo initiarentur, confugerunt : quod cum alii, tum etiam Joannes Chrysostomus ¹ scribit. Sed de his suo loco. Consuevisse namque Christianos de extremo mundi casu cum Gentilibus verba miscere, monere videtur illud Seneca ² ad Polybium : « Mundo, inquit, quidam minantur interitum ; et hoc universum, quod omnia divina humanaque complectitur (si fas putas credere) dies aliquis dissipabit, et in confusionem veterem tenebrasque demerget. » At hæc non tantum Christiani ex divinæ Scripturæ oraculis, sed ex carminibus etiam Sibyllinis (ut diximus) inferebant, quibus et aliqui sapientes essent adstipulati.

4. Certe quidem naturali quodam instinctu docentur homines, ut cum aliqua necessitate premuntur, quantumlibet gentilitiæ superstitionis cultores sint, nihilominus eo tempore parentes primis illis naturalibus impulsioibus animi, non deos, sed Deum profusum invocent. Unde Lactantius ³ : « At, inquit, si qua necessitas gravis presserit, tunc Deum

recordantur : si belli terror infremuerit, si morborum pestifera vis incubuerit, si alimenta frugibus longa siccitas denegaverit, si sæva tempestas, si grandio ingruerit ; ad Deum confugiunt, a Deo petitur auxilium, Deus ut subveniat oratur. Si quis in mari vento sæviante jactatur, hunc invocat : si quis aliqua vi afflictor, hunc profusum implorat : si quis ad extremam mendicanti necessitatem deductus, victum precibus exposcit, non solum obtestatur ; sed per ejusdem divinum atque unicum numen, hominum sibi misericordiam quaerit. Nunquam igitur Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt ; postquam vero deseruit, et pericula recesserunt ; tum vero ad deorum templa concurrunt, his libant, his sacrificant, hos coronant : Deo autem, quem in ipsa necessitate imploraverunt, ne verbo quidem gratias agunt. » Hæc ipse : qui et superius multis demonstrat, cogente (ut ait) natura, etiam ab invidis pectoribus crumpere veritatem, quod et Tertullianus in libro quem scripsit de testimonio animi adversus idola, et in Apologetico ⁴ pluribus demonstravit, et post eum Minutius Felix ⁵, et alii. At de his hactenus. In tanta autem rerum Ecclesiasticarum sobludine, magnarum rerum breves tantum lineas, easdemque perennes, ducere potius, quam presentis temporis Ecclesiæ statum coloribus representare, conceditur. Nam (quod sæpius diximus) sic comparati sumus, ut jejuniorem interdum lectorem potius abire sinamus, quam ea ingerere, quæ certe probateque veritati assueti non recipiant.

¹ Chrys. in Act. ho. 46. — ² Senec. de consolat. ad Polyb. — ³ Lactant. l. II. c. 4.

⁴ Tert. Apolog. c. 27. — ⁵ Minut. Felix. in Octav.

Anno periodi Græco-Romane 5573. — Olymp. 214. an. 4. — Urb. cond. 833. — Jesu Christi 80. secundum Baronum 82.

— Cleti pape 4. — Titi imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Titus Aug. VIII et Domitianus Cæsar VII.*

2. *Decennalia Titi.* — Titus juxta primam regulam, ob initium nempe imperii ejus Augustei, ac juxta tertiam ; imperii enim ejus proconsularis decennalia in hunc annum incidunt. Domitianus juxta tertiam, ut nempe fratris collega esset. In quibusdam nummis Titi octavo ejus consulatu insignitis apud Mediobarbum legitur. *ΙΕΘΕΛ ΕΑΡΤΑ*, quia, ut jam dixi, precedentium annorum victoriæ annis decennalibus additis de more expresse. Imo arcus triumphalis hoc anno Romæ erectus ad radices Pa-

latini adhuc visitur cum inscriptione, in qua Titus dicitur gentem Judæorum delevisse. Refert eam integram Baronius. Sic in decennialibus Constantini Magni anno cccxvi editis constructus triumphalis arcus a senatu ob Maxentium quadriennio antea debellatum, ut videre est apud Baronium. Sunt qui existimant, inscriptionem, quæ in arcu Titi legitur, fictitiam esse : sed decima tribunitia potestas Titi, ejusque decennalia, eidem plurimum favent ; cum antea nullus adverterit, arcus triumphales in decennialibus imperatoribus positos.

CLETI ANNUS 3. — CHRISTI 83.

1. *Titi obitus.* — Hic qui sequitur Christi annus octuagesimus tertius, Flavium et Pollionem (ut habet Dio¹) habuit coss., licet loco Flavii habeant alii Sextum Amium Silvanum : sed præstat auscultare Dionem potius, quam quosvis e latebris recens erutos Fastos. Hoc igitur anno idibus Septembris, Titus imperator summo dolore optimorum omnium, veneno per Domitianum fratrem (ut fama fuit) mortem oppellit, annos natus quadraginta unum, cum imperasset post patrem biennio mensibus duobus, et diebus viginti. Hæc ex Suetonio² atque Dione.

2. *Domitianus imperator, ejusque leges.* — Successit in locum ejus Domitianus ipsius germanus, homo natura sævus, ingenio ferox et vafer : quem nec multis officiis Titus clementissimus valuit demereri. Verum ipso principatus initio ipsum ab omni eade abstinuisse, idem tradit³ Suetonius, laudatasque sancivit leges ; ut illam in primis, ne quis in posterum intra fines Romani imperii castraretur : quippe qui seiret hujusmodi homines scelere esse in deliciis dominorum, et hoc (ut ait Dio⁴) quo se sanctiorem Tito esse demonstraret. Meminit ejusdem legis Suetonius⁵, laudaturque mirifice ab Ammiano, et aliis. Addidit etiam ut legem Juliam de adulteriis restitueret, et gravissimis pœnis exagitaret nobiles potissimum feminas, quæ pudicitia violata convincerentur : probrosis⁶ autem lecticæ usum ademitt, jusque capiendi legata et hereditates. Ad hæc spectant adulatoria illa, quæ his temporibus Martialis scribebat, ut illud⁷ in primis :

Lusus erat sacra connubia fallere læda,
Lusus et immeritis excussisse mares.
Ulraque tu prohibes, Caesar, populisque futuris
Succurris, nasci quos sue fraude jubes.
Nec spado jam, nec moechus erit, te præside, quisquam :
At prius, o mores ! et spado moechus erat.

3. His igitur legibus editis, videri sane poterat Urbis mutata facies, et ex turpissima facta pudica. Nam metu principis, quem nosset animo ferocissimum, complures continebant se ab alieno toro : unde idem ille, cum complura ab eo facta egregia prædicet, hoc tandem versu apponit coronidem :

Plusque tibi debet Roma, pudica quod est.

Sed cum hæc agerentur non amore virtutis, sed timore severe legis, omnem fictam fuisse speciem illam pudicitia, tradit Juvenalis, qui his vixit temporibus, et secunda satyra Urbis turpissimas effusaque libidines insectatur. Certe nec ipse legislator erat parcus, quippe qui nepti Juliae¹ stuprum intulit, ac velut pro conjuge habuit, libidinosusque (ut ait Dio) non in mulieres tantum, sed et in pueros fuit. Sic igitur cum ipse moribus turpissimus esset, pudicitia legum severissimus vindex erat, usque adeo ut de Vestalibus virginibus dirissimam habuerit questionem, in quas more majorum animadvertit, quem scribit Plutarchus in Numa, Livius², Dionysius³ Halicarnassenseus, et alii. Sed de his post duos sequentes annos agendum.

¹ Dio in Tito. — ² Suet. in Tito c. 11. — ³ Suet. in Domit. c. 9. — ⁴ Dio in Domitiano. — ⁵ Suet. in Domit. c. 7. — ⁶ Idem c. 8. — ⁷ Mart. epigr. lib. vi. epigr. 9.

¹ Dio in Domitian. — ² Livius decad. 4. l. VIII. — ³ Dionys. l. VIII. hist. Rom.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Sext. Annus Silvanus*, et *T. Verus Pollio*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex inscriptione Gruteriana pag. 1030.

2. *Obitus Titi.* — Titus « excessit idibus Septembris, post biennium, ac menses duos, diesque viginti, quam successerat patri, altero et quadragesimo ætatis anno, » inquit Suetonius in Tito cap. 11.

« Natos est III kalend. Jan. insigni anno Caiana nece. » ait idem Suetonius. Quem natalem Titi diem etiam exhibet antiquum Kalendarium a Lambecio publicatum. Occisus autem Caius Caligula die XXIV Januarii anni Christi XL, quo ideo Titus die xxx Decembris in lucem prodit. Quare vivit annos quadraginta, menses octo, dies quindecim. Quod confirmat Dio lib. 66, quando ait Titum, « antequam esset imperator, annos XXXIX, menses v, dies XXV » visisse, quae verba Zonaras exscripsit. Erravit itaque Eusebius in Chronico, ubi dicit, Titum mortuum « pridie idus Septembres anno aetatis XLII. » Nam licet vox *alter* a Suetonio usurpata, numeralibus juncta saepius *secundum* significet, aliquando tamen pro *primo* usurpatur, ut vel hic Suetonii locus demon-

3. *Epocha ab anno novo sacro explicata.* — Quod si anni ejus a tempore, quo collega imperii dictus, quoque tribunitiam potestatem accepit, numerentur, eum tribunitiam potestatem XI suscepisse ex nummis constat. Sic in nummo graeco apud Oecomen pag. 166 legitur : ΑΔΥ. ΤΙΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΟΥΣΕΡΑΣΑΝΤΟΣ ΣΕΒ. ΕΤΟΥΣ ΝΕΟΥ ΤΕΤΟΥ 12. id est, *Imperatoris Titi Caesaris Vespasiani Augusti anno novo sacro XI*. Quo ex Titi nummo similibus manifeste apparet, deceptos viros eruditos, qui negant annos Tiberii, Titi, aliorumque imperii collegarum numeratos fuisse. Haec porro epocha non nisi in Vespasiani, Titi, Domitiani et Nervae nummis occurrit. Primus, qui eam explicare tentavit, Erizzus fuit, qui eam a Hierosolymitani Templi constructione deductam credidit; cum tamen ultima Hierosolymitani Templi constructio, regnante *Herode* Aesalonita, antequam scilicet Vespasianus in lucem prodiret, facta fuerit. Hinc aliam hujus epochae causam assignavit Seguinus V. C. eamque deduxit a Capitolio, sive a Jovis Capitolini templo a Vespasiano restaurato, de quo Tacitus, Suetonius, et ceteri, inscriptionemque nummi Vespasiani a se prolatae sic explicat. ΕΤΟΥΣ ΝΕΟΥ ΤΕΤΟΥ 11. *anno novi templi octavo*. Firmataque propria sententia, Henrici Valesii profert opinionem, scilicet ea verba graeca interpretari debere : *Anno novo sacro octavo*, nempe imperii Vespasiani, cujus anni sacri vocati, quod rem Romanam renovasset atque instaurasset. Valesianam opinionem, utpote probabiliorē, Norisius card. eruditissimus, in Epistola ad Toimardum virum etiam doctissimum scripta, amplectitur, et his argumentis confirmat. Nisi enim hoc modo in nummis Titi, Domitiani et Nervae epocha haec explicetur, impossibile est nummos inter se posse convenire; cum eorum imperii annos non excedat, sed adunissim iisdem respondeat, prout etiam respondet Domitiani argenteus nummus, qui servatur in gaza domini Joannis Dominici Thenpolti, in quo

ΚΑΙΣΑΡ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ

Caesar Domitianus Aug.

ΝΕΟΥ ΤΕΤΟΥ ΤΟΥΤΟΥ, ΝΟΒΙ ΣΑΚΡΟ ΝΟΝΟ,

annus, quo cusus est superior nummus, caderet in annum Urbis DCCCXXXI, quo tempore Domitiani non erat Augustus. Hinc ad Valesianam epocham caput accedendum, scilicet ad initium imperii Domitiani anno Urbis DCCCXXXIV, ex quo producti anni noveno numero signati cadunt in annum Urbis DCCCXLII, quo tempore Domitianus Augustus erat, et tribunitiā potestatem IX inierat. Praeterea, inquit card. Norisius, templum Jovis Capitolini, de cujus instauratione agit, Romae erat. Nummi cum hujus epochae mentione vel in Graecia, vel, ut puto verius, in Aegypto cusi sunt, graecisque litteris exarati. Denique erant particulae non deducebantur a templorum adificatione vel restauratione, sed, ut ex Evagrō docet Scaliger Canon. Isagog. lib. 3, num. II, ab ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ, urbis concessa, ex qua epochae Antiochena, Laodicena, Tyriorum, et similia. Hinc cum populus Romanus et cum eo universus orbis qui sub Caligula, Claudio, Nerone, Galba, Othone et Vitellio dura servitute serviebat, imperii habenas suscipiente Vespasiano, in libertatem assertus sibi videretur, cusi nummi cum latinis inscriptionibus: LIBERT. P. R. RESTIT. ex S. C. vel *Libertas restituta; Augulus, pax, securitas Augusti fides publica, Roma resurgens*, etc. Quod imitari volens, vel Aegyptus, vel Graecia, nummos cum ΕΤΟΥΣ ΝΕΟΥ ΤΕΤΟΥ percussit, epocham statuens peculiarem ab ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ universo orbi concessa, imperio Vespasiano delato. Ubi verbum ΕΤΟΥΣ intelligas velim, ut praemonuit Henricus Stephanus in Thesaurō Graeco, interdum sumi, ab Homero scilicet, quod humano generi aliquam utilitatem affert, sicque urbes vocat ΕΤΟΥΣ quia sunt *custodiendi perita*, ex quo haec epocha ab utilitate et libertate universo orbi per imperia Vespasiani, Titi et Nervae procurata, deducitur, nihil morantibus nummis Domitiani, utpote potius ab adulatione et timore, quam a genuino populorum animo exculplis. Caput itaque hujus epochae statuendum secundum annos imperii Vespasiani, Titi, Domitiani et Nervae, qui soli ea nummos habent insignitos. Haec et plura hujusmodi Norisius cardinalis.

4. *In Syria et in Aegypto epocha anni novi sacri usurpata.* — Viro eruditissimo subscribo, nisi quod spectat ad regionem, in qua ea epocha usurpata. Nullus enim dubio, quin ea epocha ex expeditione Syriaca Vespasiani originem duxerit, et in Syria ac Aegypto tantum adhibita fuerit. Et ratio est, quia nulla alia re hujus imperatoris nomen magis inelaruit, et nullibi *sacri* nomen frequentius, quam in nummis in Syria et Aegypto percussis usurpatum. Spanhemius, cui tantum res antiquaria debet, in suo opere de l'u et Praestantia numismatum pag. 789, hunc Seleucia Syriae nummum producit : ΓΕΛΑΓΚΕΙΝ. ΤΙΤΕ. ΗΡΑΚ. ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ. id est, *Seleucensium sacra et liberae civitatis*; eam enim Pompeius Tigraue e Syria ejecto libertate donavit, ex Strabone lib. 15, pag. 751. Goltzius in Thesaurō suo pag. 245, hunc nummum representat : ΠΑΝΑΝΟΣ ΗΡΑ ΣΥΝΚΑΛΙΘΟΣ : id est, *Gadarensium sacre senatus*; Gadara autem Syriae oppidum in Decapolitana regione.

scilicet anno. Aquila unguibus fulmen tenens. Si epocha haec initium sumeret a Capitolio restaurato,

Ibidem : ἱερὰ πολιτεία : id est, *civitatis sacra et inviolata*. Nummus est Heliogabali; Gabala vero urbs Syriae, ex Plinio lib. 5. Et quia, ut ait Suetonius in Vespasiano cap. 6; « Tiberius Alexander praefectus Aegypti primus in verba Vespasiani legiones adegit kalend. Julii, » in Aegypto etiam, ubi *sacri* nomen frequens, ea epocha adhibita. Goltzius in Augusto tabul. 71. Πτολεμαίδες, ἱερα. συνώλιτες. : id est, *Ptolemaïdes sacer Se-*

natus. Mitto innumeros hujusmodi nummos, qui in principum Cimclis asservantur, aut in libris leguntur. Haec ad obscurissimae epochae explicationem obiter dicta, ut constet, collegarum imperii annos ab antiquis numeratos fuisse, non quidem in Actis publicis, in quibus nec Augustorum anni memorantur, sed in mammis et inscriptionibus.

CLETI ANNUS 4. — CHRISTI 84.

1. *De Josepho historico*. — Christi Redemptoris anno octuagesimo quarto Domitianus octavum iniiit consulatum una cum Flavio Sabino. Agebat adhuc Romae haece temporibus Josephus historicus; quem (ut de se ipse testatur¹) aequae ac Vespasianus et Titus, Domitianus etiam est persecutus officii et beneficii; nam ait : « Post Titum Domitianus majoribus etiam me cumulavit honoribus : nam et accusatores meos Iudeos capite punivit, et servum

¹ Joseph. in vita sua in fine.

enuechum filii mei paedagogum, meum calumniamtorem, puniri mandavit : et quod est honorificentissimum, immunitatem praediorum, quae in Judaea habeo, mihi concessit. Domitia porro Caesaris uxor nunquam mihi benefacere destitit. » Haec ipse : qui Romae agens, bene usus hoc olio, ad res patrias conscribendas, nempe de Antiquitatibus Judaicis, adjecit animum; quando autem absolverit, et quae alia idem Romae scripserit, dicemus suo loco opportunius.

Anno periodi Graeco-Romanae 5575. — Olymp. 215, an. 2. — Urb. cond. 835. — Jesu Christi 82. secundum Baronium 84.

— Cleti papae 6. — Domitiani imp. 2.

1. *Consules*. — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. VIII*, et *T. Flavius Sabinus*. Domitiani consulatum juxta priorem consulatum Caesareorum regulam.

2. *Consulatum Caesareorum regulam vindicator*. — Card. Norisius in Epistola consulari pag. 152 de quibusdam censoribus, quibus eorundem consulatum regulam non probantur, loquens ait : « De octavo illius consulatu (nempe Domitiani) quem anno primo imperii suscepit, priorem tuam regulam admittunt, quod Plinius laudat moderationem Trajani, qui delatum sibi anno primo principatus post Nervae mortem consulatum recusavit, quem *noxi*, inquit, *imperatores, destinatum aliis in se transferbant*. « De caeteris vero vanas ac commentitias reliquas tuas regulas pronuntiant, quas variis hinc inde petitis exemplis oppugnant. » Sed peto ab istis ardentibus, num verum non esset, consulatum imperii initio Augustos capessere solitos, si ea verba Plinius

in litteras non misisset? Quod si negent, publico se risui exponent; cum id ex Fastorum dispositione manifestum fiat, et ut infra ostendam, imperatorum filii prius consules designarentur, quam Caesareo nomine donarentur. Ita licet nullum auctorem in medium adducere potuerim, qui imperatores, annis decennialibus et id genus festis destinatis, consules de more processisse scripserit, non ideo id famen minus verum, cum Fastorum ordinatio id aperte monstraret. Tandem post Dissertationem Hypaticam in lucem emissam prodiiit nova Operum Themistii editio tredecim Orationibus e MSS. recens erutis aucta, quarum xvi, quae est *de pace et consulatu Saturnini*, responsiones omnes censoribus istis eripuit; cum in ea diserte dicitur, imperatores singulis quinquenniis ac decenniis consulatum de more suscepisse. Themistii locum anno. 383, quo Theodosius Magnus quinquennialia celebravit, recitato, quo uno caeterae regulae confirmabuntur, cum

nilil adversus has proferri possit, quod contra secundam non militet. Certe cum censores isti primam regulam sese admittere profiteantur, adeo ab aliis abhorreere non debent; hæc quippe plures, quam aliæ, exceptiones habet. Ex imperatoribus enim alii ipso imperii exordii consulatum sullectum, alii consulatum ordinarium proximis post susceptum imperium kalendis Januarii, alii tardius, alii nullo modo inierunt. En quot exceptiones. Ilanc tamen regulam retinendam, quinque vero postremas rejiciendas censent censores isti, qui, si sine animi impetu non recto locuti essent, primam, ob eas, quibus subjacet, exceptiones, confemendam, non vero novas obrudendas dixissent. Nec denique verum est quod

aiunt pag. 151 Epistola consularis, eas nempe sæpius ab imperatoribus contemptas, quam observatas videri. Ut enim opus istud pereurrenti liquebit, verum quidem est, imperatores aut initio imperii aut quinto ac decimo imperii anno consulatum non semper sumpsisse, ac privatis eam dignitatem gerentibus, aliquando triumphasse, bella movisse, ac Ludos Sæculares celebrasse. Sed falsum, eos aliis annis, præterquam a me memoratis, annum aperuisse, si unum Heliogabalum virum stolidissimum excipias. Regulæ itaque illa de more servatæ, et non mediocri rei litterariæ emolumento e tenebris eductæ.

CLETI ANNUS 5. — CHRISTI 85.

Domitianus insectatur philosophos. — Anno Christi octogesimo quinto, Domitiano Augusto nonum et Virginio Rufo coss., idem imperator, quam hæcenus simulaverat humanitatem atque clementiam exuens, inhumani feritate in cives sevire cepit; quorum¹ diversis pretextibus alios relegavit, alios vero ultimo affecit supplicio. Sed hæc pluribus, qui res ab eo gestas scripserunt, Suetonius, Philostratus, Dio, et alii. At vero non hæc tantum, sed et postea philosophos persequi aggressus, præconis edicto illos ab Urbe discedere jussit. Tunc enim Musonium, de quo superius est facta mentio, Dionem cognomento Chryostomum, Epictetum Stoicum, et Peregrinum Urbe exactos, auctor est Lucianus²; licet, quod ad Peregrinum attinet, ab alio potius quam a Domitiano expulsus esse demonstrat. De se ipso idem testatur Dio³, non amplius nisi eo mortuo, regnanteque Nerva, se in Urbem reversum. Exactus est et Demetrius⁴ iterum, qui cæteris audacior Puteolis mansit; licet non tantum Roma, sed (ut Sue-

tonius⁵ tradit) ex Italia quoque omnes abire imperasset. Fit quoque mentio a Philostrato² de philosophis a Domitiano ejectis; qui, habitu mutato, partim in Hispaniam, partim in Libyæ, Seythiæve deserta confugerunt. Quidam vero vivendi ratione mutata, sese illi scelorum consiliarios adjunxerunt; ut inter alios Euphrates, qui ex philosopho assentator est factus atque delator, ut idem Philostratus² de eo scribit. Addit his et Dio³, plures a Domitiano occisos esse, quod philosophiæ operam darent, et inter cæteros Rusticum Arulemum, Maternum etiam sophistam, cæteris (ut ait) iterum ex Urbe pulsus, ut non mireris si Eusebius de his iterum agat nimirum nono ejus imperii anno, ac rursus decimo quinto. Meminit ejusdem Domitiani edicti ex senatusconsulto Gellius⁵, additque Epictetum Stoicum ea de causa Roma Nicopolim discessisse. Quid vero post hæc in Judæos, ac quid demum in Christianos edicto sanxerit, suo loco non reticēbimus.

¹ Euseb. in Chron. — ² Lucian. in Peregrin. — ³ Dio or. 47. — ⁴ Philostratus l. 7.

⁵ Suet. in Domit. c. 40. — ² Philostr. lib. vii. — ³ Philostr. lib. viii. — ⁴ Dio in Domit. — ⁵ Gel. l. xviii. c. 11.

2. *Imperii Caesaris Domitiani quindecennalia.* — Domitiani consulatus juxta secundum consularum Caesarum regulam : imperii enim Caesaris quindecennalia uno anno dilata celebravit, quorum indicium quod scribit Eusebius in Chronico : « Domitiani uxor Augusta appellatur, » que nuncupatio in quibusdam exemplaribus, ut Pontacus notavit, in hunc annum collata, quod certum reddit Suetonius in Domitiano cap. 3, ubi ait : Domitians uxorem Domitiam. « ex qua in secundo suo consulatu filium tulerat, alteroque anno consulaverat ut Augustam, repudiavit, intraque breve tempus reduxit. » Suetonium vero de secundo Domitiani consulatu ordinario hoc anno gesto loqui, cumque hoc in loco suffectorum consulatum nullam rationem habuisse recte vidit Eusebius, rem istam hoc anno narrans. Ex quo liquet primo, verum esse quod in Dissert. Hypatica pluribus demonstravi, suffectos nempe consulatos tam Domitiani, quam aliorum imperatorum saepe ab historicis neglectos fuisse, et in nummis ac inscriptionibus praetermissos, et quod mirum, ab ipso Suetonio, qui postea cap. 14, eos enumerat, dicens : « Consulatus XVII cepit. » Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ait, Eusebium septenni metachronismum committere, qui sibi in animum induxit, Suetonium nullum Domitiani consulatum praetermisisse, et insinuare, Domitiani anno post secundum Domitiani consulatum, qui ordinarius fuit, Augustam appellatam. Quod nollem a viro doctissimo dictum, cum Domitians secundum consulatum ordinarium anno Christi LXXII gesserit, et Domitia anno insequenti a Domitiano Augusta dici non potuerit : nam ipsemet tunc nondum Augustus erat. Liquet secundo, imperatores uxores Augustas appellasse, vel postquam prolem procrearent, ut viris doctis observatum, vel eam nuncupationem in decennalia, et id genus festa distulisse, ut Hadrianus et alii. Liquet denique nomen Domitiani consulatum ob imperii Caesaris quindecennalia capessitum, cum Domitia hoc anno Augusta renuntiata fuerit.

3. *Consulatus suffecti in nummis et inscriptionibus saepe praetermissi.* — Norisius card. eruditissimus, qui in dissert. de Votis decennalibus in vulgarem opinionem abierat, et omnes consulatus suffectos tam Domitiani, quam aliorum Augustorum, connumeratos fuisse autumarat, in Epistola consul., pag. 52, illam quidem falsam fatetur ; sed perperam scribit : « In vetustis lapidum inscriptionibus suffecti Domitiani consulatus una simul cum ordinariis semper connumerantur. Leges illos in magno Theatro pag. 5, 68, 244, 300, 574, 575. Smyrnensem nondum editam proxime exhibebo. Nec secus in nummis eosdem consulatus sculptos vidi. Illum vero Scaligero recitatum, in quo Domitians dicitur Augustus P. M. Coss. VI, perperam scripserunt ; in illo enim dubio procul sculptum fuerat Coss. VII, detricta tamen injuria temporum seu alio casu postrema nota numerali, quae Scaligero fibique suppleta erat ex innumeris, quos vidi, ejusdem num-

mis, in quibus dicitur : Coss. VII. et in postica : PRINCEPS JUVENTUTIS. » Ita card. Norisius in ea Epistola tuae errore vulgari nondum omni ex parte liber, cujus ideo radices, harumque fibrae mihi hinc evellende. Alios enim viros eruditos in eodem versari video. Extat Domitiani nummus apud Oeconem pag. 170, in quo legitur : IMP. DOMIT. AVG. P. M. Coss. II. S. C. Refert illum Occo initio annorum Domitiani, cum tamen tunc neque Augustus, neque pontifex maximus esset. Mediobarbus in praefata sua Collectione Numismatum istud omittit, quia sine dubio illud pseudographum existimat. Falconerius in Nolis ad inscriptiones Athleticas, pag. 13, recitato illo nummo aureo, inquit : « Falsus est Occo, ut alias saepe. » Sed ipsimet viri doctissimi hallucinantur : consulatus enim suffecti in nummis aliquando omissi ; ideoque praefatus cusus anno Christi LXXXI, quo Domitians jam Augustus erat, duosque tantum consulatos ordinarios gesserat. Erizzus, pag. 150, refert posticam partem nummi argentei Domitiani, in quo visitur provincia jaecns ac mæsta, in cujus latere est hasta contracta cum epigrapha : IMP. VIII. COS. VI. CENSOR. . . . POTESTAT. P. P. id est, *Censoriae potestatis*. Quae provincia, ut recte Erizzus, Germaniae devictae figura. Percussus is nummus anno octogesimo sexto, quo Domitians consulatum XII, si suffectos numeres, gessit, et secundum bellum Dacicum inchoavit. Domitians anno antecedenti, quo consulatum XI suscepit, in nummis apud Mediobarbum dicitur, IMP. VIII. in nummis vero XII, consulatu signatis dicitur. *Imp. XI, Imp. XII, Imp. XIII*, et in nummis consulatu XIII, insignitis dicitur, *Imp. XIII et Imp. XIV*. Ex quibus apparet Goltzio parum fidendum, qui Domitiani nummos exhibet, in quibus is dicitur *Imp. XIII, Cos. XI, et Imp. XIV, Cos. XII*, contra fidem praefatorum nummorum a Mediobarbo recitatorum ; quod obiter dictum sit. Neque enim nummus ab Erizzo relatus anno Christi LXXVII, quo Domitians sextum consulatum gessit, cumque suffectum, eudi potuit ; cum Domitians in nummis imperator ob victorias non appelletur, nisi cum jam dignitatem Augusteam adeptus est. In praefato itaque nummo omnes suffecti Domitiani consulatus neglecti. Alios duos Domitiani nummos Occo refert, in quibus iidem consulatus taceant. In uno legitur : IMP. CÆS. DOMITIANUS AVGVST. P. M. PR. P. COS. VI. In altero : IMP. DOMITIAN. CÆS. DIVI. VESP. AVGV. F. P. M. TR. P. COS. VI. qui non nisi post Vespasiani et Titi mortem percussi, post septimum nempe Domitiani consulatum ; cum is nondum Augustus esset, et Vespasianus pater nondum Divus, quia nondum mortuus. Praefati itaque nummi minime supplendi, ut vult card. Norisius, neque injuria temporum seu alio casu postrema nota numeralis detricta.

4. *Consulatus suffecti in Fastis quibusdam omissi.* — Sed non tantum in nummis, verum etiam in inscriptionibus consulatus Augustorum quandoque contenti. Sponius in Miscellaneis eruditæ Antiquitatis pag. 93, refert epigraphen, quæ Arculi

in Italia adhuc superest, quæ posita dicitur IMP. DOMITIANO CAES. AVG. GERM. COS. In ea unicus consulatus exprimitur, cæterique omnes tam suffecti, quam ordinarii, prætermis-i, seu verius consulatus simpliciter et absolute sine numerali nota exprimitur. Nec refert, quod card. Norisius dicit, se nempe non vidisse nummos, in quibus Domitianus appelletur Augustus ac consul VI. Antiquarii enim nummos, in quibus Domitianus ita vocatur, vel detritos vel mendosos esse existimantes, eosdem projicere, neque typis mandarunt, ut evidenter patet de Medio-barbo V. C. qui in præstanti suo Auctario, Oeconis duos citatos nummos, qui apud hunc extant, omisit, quia eos sine dubio pseudographos arbitratus est. Qui Antiquariorum agendi modus prorsus damnandus : nummos enim integra fide referre debent; nam quod ipsi non intelligunt, alii tandem feliciter explicare poterunt, ut jam dixi in Dissert. Hypatica, pag. 151. Imo auctor Chronicæ Alexandrinæ, et Marianus Scotus in Chronico in recensione Fastorum Consularium consulatus suffectos Domitiani omnes tacent, sicuti et Leunclavius in Indice consulum, quos libro 67 Dionis præfixit. Miratur card. Nori-

sus laudatus, quod in Dissertatione Hypatica eum Indiculum Dionis attribuerim, nec animadverterim Leunclavium ultimis Dionis libris consules præposuisse, et indicem consularem Dionis in Caio Caligula desinere. At quando auctores duo conjunctim leguntur, unum tribuere quod alterius est, valde primum esse card. eruditissimus non inficias ibit. Ipsemet enim in Dissert. de Synodo quinta cap. 1, pag. 8, verba Chronologi anonymi in Victoris Tununensis margine impressi ipsi Victori assignat, et in Dissert. de Votis Decennialibus cap. 5, consules in Farraginem græcam a Scaligero insertos tanquam Eusebianos citat; quamvis jam viris doctis observatum fuerit, auctorem Chronicæ in Victoris Tununensis margine editi alium esse a Victore et Eusebium Casariensem consules in suo Chronico non annotasse. Cum itaque Leunclavius se ultimis Dionis libris consules præfixisse non monuerit, adeo mirum videri non debuit, quod me in errorem traxerit.

5. *Anacletus fit papa.* — S. Cletus papa hoc anno ad Deum migravit, eique Anacletus substitutus, ut suo loco videbimus.

CLETI ANNUS 6. — CHRISTI 86.

1. *Domitianus vult videri pius.* — Annus Domini octuagesimus sextus cons. habuit Domitianum decimum, et Junium Sabinum : quo ipse Domitianus templa incendio exusta temporibus Titi, et inter alia delubrum Jovis Capitolini iterum concrematum intra annos duodecim, summa impensa restituenda curavit¹. Adjecit et nova : sub ipso namque maxime aucta est superstitio gentilitia, ut docet Martialis² epigramma, cujus est exordium :

Sanctorum nobis in caula reddis avorum.

Addidit insuper templum Flaviæ gentis, Flaviosque instituit sacerdotes. Ad hæc etiam spectat Martialis³ item epigramma adulatorium, quod sic habet :

Quantum jam superis, Cæsar, eodique dedisti,
 Si repetas, et si creditor esse velis :
 Grandis in æthere hoc aucto fiat Olympo,
 Coganturque dei vendere quicquid habent :

et in fine, in eadem perstans sententia, hæc addit :

Espectes, et sustineas, Anguste, necesse est :
 Nam tibi quod solvas, non habet arca Jovis.

ita ut non mirum sit, si Christianos odio sit persecutus, etiam affines, quando cultui deorum sic penitus erat addictus.

2. Eodem prætextu etiam religionis illibate servandæ, hoc eodem anno tertio ejus imperii (ut Eusebius¹ auctor est) tres virgines vestales ob stuprum damnatas, idem imperator, more majorum, vivas infodi jussit. Quenam iste fuerint, et quæ causa præcesserit ejusmodi judicii jam propemodum antiquati, iterum instituendi, Plutarchus² narrat, dum detestatur immane facinus, quod perpetratum Romæ esset, cum ex sibyllinis (ut ferebatur) oraculis, duos viros totidemque feminas innoxios vivos defodissent, sic dicens : « Ipsi autem (Romani videlicet) non multis ante annis, duos viros, totidemque mulieres, in foro Boario, alteros Græcos, alteros

¹ Suet. Ino, et alii. — ² Martialis, l. VIII, propo. finem. — ³ Mart. epigram. l. IX, in prinç.

¹ Euseb. in Chron. — ² Plutarchus probl. Ro. q. 83.

Gallos, vivos defoderunt. » Sed qua occasione id factum sit, paulo inferius declarat his verbis. Narrant enim, Helviam quamdam virginem equo vehementi, fulmine ictam, repertumque fuisse equum nudum jacentem, nodam quoque virginem ipsam, tanquam dedita opera vestibus sceleris patranda causa reductis, calceis, annulis, capitique redimiculo hinc inde dispersis, lingua extra os exerta. Tum vates respondisse, ingens opprobrium sacris virginibus oblatum, foreque ut publice id innotesceret : sed et equitum conjunctum fore quoddam dedecus. Ibi barbari cuiusdam equitis servum indicium detulisse de tribus vestalibus virginibus, Emilia, Licinia, et Marcia, sub idem tempus vitiatas, et quæ jandiu cum viris incestam consuetudinem habuissent, de quibus viris esset etiam Butelius indicis dominus. Et vestales quidem erimnis convictas, dedisse pœnas : cæterum ut atrociori in re, placuisse ut a sacerdotibus Sibyllini libri considerentur. Ibi inventa fuisse oracula, quæ eventura hæc et malum publicum allatura prædicent : cujus avertendi causa, peregrinis quibusdam et alienis gentis duos Græcos, totidem Gallos homines, vivos eo in loco defossos, Romani jubebantur dedere. » Hucusque Plutarchus.

3. Cæterum si recenti exemplo Neronis, christiano sanguine incendii piaculum expiantis, agenda res est; sicut testimonio Tertulliani, et aliorum affirmantium, Romanos omnia prodigia, atque mala quæ obvenirent, Christianorum causa (quod impii dicerentur et deorum contemptores) ab irato numine immitti solere existimasse, ob eamque causam eosdem ad pœnas quævisisse, æstimanda res est : equidem puto veritatis scopum attinget, si quatuor illos innoxios infossos vivos nimirum placandi causa in foro Boario, Christianos fuisse quis dixerit. Nam qualiter in Christianos affecti Gentiles essent, hæc ait Tertullianus¹ : « Christianum hominem, omnium scelerum reum, deorum, imperatorum, legum, morum, naturæ totius inimicum existimans : » Ob idque habitos tradit² publicos hostes : « Quos, inquit³, existimant omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi esse causam. Si Tiberis ascendit, si Nilus non ascendit in arva, si caelum stetit, si terra movit, si fames, si lues; statim Christianos ad leonem. » Hæc Tertullianus. Ac de his hactenus.

¹ Tert. in Apolog. c. 2. — ² Tert. in Apolog. c. 35. — ³ Tert. in Apolog. c. 40.

Anno periodi Græco-Romanæ 5577. — Olymp. 215. an. 4. — Urb. cond. 837. — Jesu Christi 84. secundum Barocium 86.
— Anaclei papa 2. — Domitiani imp 4.

1. *Consules.* — Ad mun. V. Coss. *Domitianus Aug. X.* et *Appius Sabinus*, ex Onuphrio in Fastis. Em. card. Norisius in Epist. consul., pag. 56, Domitianum Aug. X, et C. Oppium Sabinum proficitur, quod Suetonius in Domitiano cap. 6 scribat, Domitianum duas contra Dacos expeditiones suscepisse, primam *Oppio Sabino consulari oppresso*, et Grutero pag. 446 laudetur, Hadriano imperante, C. OPPUS SABINUS, qui hujus Oppii Sabini a Dacis interfecti filius videri possit. At cum Eutropius, qui Suetonii verba exscribere solet, habeat *Appium Sabinum*, non vero *Oppium*, et Pæanii in Metaphrasi omittat vocem illam *Appium*, licet de Cornelio Fusco, de quo eodem loco Eutropius, utrumque nomen exprimat, conjectura est, jam Pæanii ætate dubium fuisse, an is Sabinus *Appius* vel *Oppius* tam a Suetonio, quam ab Eutropio, dictus fuerit. Quare adhuc sub iudice lis est, licet Grævius V. C. in nova Suetonii editione quæ præclaris notis illustravit, Suetonii textum immutaverit, et loco horum verborum, *Oppio Sabino consulari oppresso*, scripserit, *Appio Sabino consulari oppresso*, quia, ut ait, in notis ad eum loenm, Eutropius et Fasti consulares *Appium* habent, non vero *Oppium*. Sed hujusmodi immuta-

tiones sine Codicum MSS. auctoritate fieri non possunt, imo nec horum auctoritate contra omnium exemplarium scriptorum textus mutandus; nisi quando error amplius excusari non potest. Suetonii autem textus eo minus depravandus fuit, quo Fasti consulares seculo tantum elapso ab Onuphrio elucubrati, et Eutropius e Suetonio, non e contra corrigendus sit.

2. *Bellum adversus Catos.* — Sumptus is a Domitiano consulatus juxta quartam consulatum Cæsareorum regulam; ob bellum nempe adversus Catos, *Hessos* hodie dictos. Eutropius enim lib. 7 ait : « Expeditiones quatuor habuit, unam adversus Sarmatas, alteram adversus Catos, duas adversus Dacos. De Dacis Cattisque duplicem quidem triumphum egit, de Sarmatis solam lauream usurpavit. Multas quidem calamitates iisdem bellis passus est. Nam in Sarmatia legiones ejus cum duce interfectæ : et a Dacis Appius Sabinus consularis, et Cornelius Fuscus præfectus prætorio cum magnis exercitibus occisi sunt. » Quæ ex parte Eutropius ex Suetonio in Domitiano cap. 6, ut assolet, mutuatus est, nisi quod Sabinum, Oppium Suetonius vocat. Expeditio adversus Catos, de qua Dio lib. 67 etiam loquitur,

currenti anno suscepta : prior vero adversus Daecos anno sequenti, ut tunc videbimus. Mediobarbus in Domitiano hujus imperatoris nummum producit inscriptum : IMP. CÆS. DIVI. VESP. F. DOMITIA. AVG. In postica parte, Cos. x. Visitur Germania, quæ mœsta sedet inter ancilia, seu inter scutos oblongos Germanicos. Bellum igitur adversus Cattes hoc anno susceptum, et Domitianus imp. V dictus, ut liquet ex hoc nummo a Mediobarbo recitato : P. M. TR. POT. III. IMP. V. COS. X. P. P. Porro Domitianum, ob expeditiones bellicas consulatum suscepisse testatur Zonaras in Domitiano, ubi ait : « Falsis victoriis jactandis consulatum in decennium censuram per

omnem ætatem accepit. » Quod aliis verbis explicat Xiphilinus, et uterque ex Dione. « Adeo stulte elatus est et insolenter, ut consul decem annos perpetuos, et censor quandiu viveret, primus solisque ex privatis civibus atque imperatoribus designatus sit. » Ubi tam Zonaras quam Xiphilinus loquuntur de consulatibus ordinatis a Domitiano, postquam Tito fratri successit, initis. Primum consulatum initio imperii cepisset, tres propter expeditiones bellicas, unum anno Ludis Sæcularibus dicato, aliosque in decennialibus et id genus festis, in quibus victoria ab imperatoribus reportate nummis inculpi solite, earumque memoria de more renovata.

CLETI ANNUS 7. — CHRISTI 87.

Obitus Aniani episcopi Alexandrini, cui succedit Albimus. — Qui sequitur annus Domini octuagesimus septimus, adscribitur in Fastis consulatu undecimo Domitiani Augusti, et Aurelii Fulvii, quo, defuncto S. Aniano episcopo Alexandrino, in ejus locum (ut Eusebius ¹ auctor est) subrogatus fuit Abilius, quem eidem sedi præfuisse tradit tredecim

annis; hæc ipse in Chronico, et in Historia his verbis ¹ : « Quarto anno Domitiani, Anianus, qui primus (post Marcum scilicet) Ecclesie Alexandrinae præfuit, cum annos viginti duos in eo munere complevisset, exiit e vita; in cujus locum successit est Abilius. »

¹ Euseb. in Chron.

¹ Euseb. hist. lib. III. c. 12.

Anno periodi Græco-Romanæ 5578. — Olymp. 216. an. 1. — Urb. cond. 838. — Jesu Christi 85. secundum Baronium 87.
— Anacleth pape 3. — Domitiani imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XI et T. Aurelius Fulvius.* Domitiani consulatus juxta V consulatum Casarcorum regulam; ob priorem nempe ejus triumphum de Catts Dacisque. Suetonius enim in Domitiano cap. 6 ait : « Expeditiones partim sponte suscepit, partim necessario : sponte in Caltos; necessario unam in Sarmatas. In Daecos duas, primam Oppio Sabbino consulari oppresso; secundam Cornelio Fensco prefecto cohortium Prætorianarum. De Catts Dacisque post varia prælia, duplicem triumphum egit. » Ob prius bellum, quia sponte susceptum, sese consulem, nempe decimum designavit. Quo absoluto, sese consulem XI in currentem annum ad triumphandum designavit, licet « hoste nusquam viso, » ut inquit lib.

lib. 67, ubi ait : « Domitianus profectus in Germaniam cum exercitu, hoste nusquam viso, revertit. » Imperatores enim consulatus jam aliis destinatos in se quandoque transtulisse, certum. Interim natum est prius bellum Dacicum, quod Sabino consulari commissum fuit, quo oppresso, ideoque post annum præcedentem, quo consul fuit, Domitianus alteram expeditionem inivit; indeque factum ut præsentem anno tam de Catts, quam de Dacis triumphum egerit, licet anno præcedenti ad triumphandum de Catts sese tantum in præsentem annum consulem designasset.

2. *Prior de Dacis triumphus.* — Prius bellum Dacicum hoc anno confectum fuisse, et Domitianum de Catts Dacisque primum triumphum exhibuisse,

liquet ex nummis apud Mediolanum. In uno legitur : IMP. CAES. DOMITIAN. AVG. GERM. COS. X. in postica parte : GERMANICUS. Visitur quadriga, quam imperator dextra regit, sinistra sceptrum tenens. In altero : IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. COS. XI. CENS. POT. P. P. In aversa parte : GERMANIA CAPTA S. C. Cernitur Germania sedens captivae habitu. Repre-

sentat aliud numisma Mediolanum XI Domitiani consulatu notatum, in cuius postica legitur : ADVENT. AVGVSTI S. C. Imperator dextram porrigit Romae patulatae globum tenenti; quod Mediolanum refert ad reditum Domitiani ex Germania post Dacos debellatos. Porro Domitianum hoc anno dictum imp. VII, VIII et IX, patet ex nummis apud Mediolanum.

CLETI ANNUS 8. — CHRISTI 88.

1. *Anni agoniales.* — Christi Redemptoris anno octuagesimo octavo, Domitiano Augusto duodecimum et Cornelio Dolabella coss., idem imperator (ut auctor est Censorinus¹) per Agones Capitolinos annos esse in posterum numerandos instituit; sicque ab hoc anno primus agonalis ceptus est numerari. Porro instar Olympiadum, agonem unumquemque annos quatuor continuisse, idem auctor docet ex eo quod numerat triginta novem agonas ab hoc anno usque ad consulatum Ulpii Criniti et Proculi Pontiani, quo illa scribebat². Verum sic instar Olympiadum agon quilibet continet annos quatuor, ut non tamen una cum Olympiade idem incipiant numerari; nam ille a fine mensis Junii, agonalis vero post sex menses, nempe a mense Januarii inchoatur; qua ratione hic ipse qui numeratur ducentesima decima sexta Olympiadis annus primus, ceptus tamen anno superiori, agonalis est primus: quod quidem ex his quae de numero Olympiadum idem auctor scribit, apparet. Videtur enim Domitianus aemulatus esse Graecorum gloriam, dum obtinisset usus, ut ex Olympicis certaminibus superiora secula fuerint numerata: cum ipse, ut ab agonalibus

seculura tempora numerarentur, instituit. Sed sciendum quoque est, quolibet agonalis exacto, anno quinto, qui sequentis agonalis primus diceretur, certamen quod quinquennale vocabatur, edi solitum: de quo haec scribit Suetonius³ in Domitiano: « Instituit et quinquennale certamen Capitolino Jovi triplex, musicum, equestre, et gymnium, aliquanto plurimum, quam nunc est coronatorum.

2. Sed hic obiter et illud considerandum proponimus, errare eos qui periodum numerandi annos per indictiones ceptum esse dixerunt Augusti temporibus. Nam Censorinus egregius scriptor, et annorum supputator nobilissimus, dum agit de antiquis omnibus quae in usu fuissent annorum supputationibus, indictionum nullam prorsus fecit mentionem. Sed de indictionibus alias. Quod ad agonia spectat; Clemens Alexandrinus, dum libro primo Stromatum numerat a primo agonalis Domitiani usque ad mortem Commodi annos centum et undecim, quatuor annorum spatio (nisi error in notam numeri irreperit) errore lapsus videtur, cum tantum centum et septem anni ejus temporis numerentur. At de ratione agonialium satis.

¹ Censor. de die natal. c. 14. — ² Censor. c. 16.

³ Suet. in Domit. c. 3.

1. *Consides.* — Ad num. 1. et seq. Coss. *Domitianus Aug. XII*, et *Scr. Cornelius Dolabella*.

2. *Secundum bellum Dacicum.* — Sumptus hic a Domitiano consulatus juxta secundam consula-

tum Caesareorum regulam, ob quinquennialia nempe ejus Augustei imperii. Card. Norisius in *Epist. consul.*, pag. 163, ait, miratos quosdam, quod, cum Domitianus quatuor bellicas expeditiones con-

tra Catos, Marcomannos, Dacos et Sauromatas suscepit, nec minus in tot ejusdem consulatus expeditioni bellicae a me in Dissert. Ilypatica deputetur: sed haec omissio triplici causa attribucenda. I. Quod hunc existimabam, Domitianum in consulatibus capessendis servatas ab aliis imperatoribus hac in re leges aspernatum esse, et ex tot consulatibus ordinariis aliquos temere iniisse. II. Quia arbitrabar, dedicationes templorum a domo Augusta aedificatorum, institutionem certaminis quinquennalis, de quo postea, aliaque id genus ad imperatorum nomen ad posterum propagandum facientia, sufficientem fuisse suscipiendi consulatus rationem. III. Quia anni, quibus Domitianus bella illa gessit, incerti tunc visi. Sed cum jam mihi constet, hunc imperatorem praedecessorum vestigia in consulatibus ordinariis invidis secutum, ac dedicationes aliaque hujusmodi capessendorum consulatum causas nunquam fuisse licet de more imperatoribus consulibus fuerint ac denique annos, quibus expeditiones a Domitiano susceptae, suis annis reddiderint, mihi persuasissimum est, eum consulatum XII ob secundum bellum Dacicum gessisse; coque magis, quod secundus ejus de Dacis triumphus anno Christi nonagesimo actus fuerit, ut jam in Dissert. Ilypatica monstravi.

Postquam haec scripseram, gavisus sum legisse in Chronico Eusebii tam secundum editionem Pontacensem, quam Scaligerianam, ad annum Abrahami 2102, qui mense Octobri anni Christi LXXXV inchoatur: « Nasamones et Daci dimicantes contra Romanos victi. » Erant autem Nasamones populi Libyae, qui adversus Domitianum rebellarent, ut docet Scaliger in Notis Eusebianis ex Zonara lib. 2. Aristide in Smyrnicis, et Bionysio in Descriptione totius orbis num. 210. Solet autem Eusebius in Chronico, bella eo anno, quo cepta sunt, consignare, unoque tenore omnia recitare. Quare non dubium, quin juxta Eusebium prius bellum Dacicum hoc anno ineptum fuerit, et quidem per legatos. Nam ante annum LXXXIX ipsemet imperator in hostium profectus non est, ut infra ostendam.

3. *Initium secundi belli Dacici.* — Card. Norisius tamen Laudatus pag. 165, ait: « Mihi pene certa sententia stat, anno LXXXVIII Domitianum alterum triumphum de Germanis duxisse; ac proinde bellum anno LXXXVII gestum arbitrari. » Tum pag. 175, ex variis Domitiani nummis anni Christi octogesimo octavo et octogesimo nono censis, in quibus imperatoris titulus saepius iteratur, colligit, eum ob victorias de Dacis reportatas illos titulos obtinisse, ac eadem ad annum LXXXIX referendas esse. Egregie quidem card. Norisius; sed ex nummis duodecimo Domitiani consulatu insignitis secundum bellum Dacicum praesenti anno inchoatum intelligere poterat. Praeterea quod enim saepius imperatoris titulus in iisdem multiplicatur, diciturque Domitianus Cos. XII. IMP. X. XI. XII. XIII, cum antea tantum esset IMP. IX, ut videre est apud Mediobarbum in Domitiano pag. 135. In uno ibidem legitur: IMP. CÆS. DOMIT. AUG. GERM. COS. XII. In postica parte:

ADLOCUT. COHORT. S. C. ubi imperator alloquitur cohortes. In aversa parte alterius nummi, qui eandem anticam habet, legitur: GERMANIA S. C. visiturque imperator stans paludatus, cum hasta et parazonio, ad cuius pedes figura gemullexa cum clypeo oblongo, quales Germani gerebant. In postica parte alterius nummi eodem consulatu XII notati cernitur figura Germaniae gemullexa, clypeum oblongum imperatori porrigenis. In altera denique postica habetur: VICTORIA AUGUSTI. S. C. cum victoria trophaeum extendente. Ex quibus tandem omnibus inolescit, alterum bellum Dacicum hoc anno ineptum esse, et non bene Baronium hanc expeditionem in annum LXXXVII contulisse.

4. *Secundum bellum Dacicum diu duravit.* — Certe Niphilius asserit, bellum istud magnum ac diuturnum fuisse; ait enim: « Per id tempus maximum bellum fuit populo Romano cum Dacis, apud quos Decabalus regnum obtinebat. Is erat in cognoscendis rebus bellicis perspicax, in agendo solers, etc. Quamobrem diutissime adversarius gravis fuit populo Romano, etc. Domitianus ducto in eos exercitu, quanquam ipse bellum nulla ex parte attigit, tamen missis ducibus ad bellum gerendum, ac magna parte militum turpiter amissa, ut victor Romam litteras misit. » Recte porro ab Orosio lib. 7 Hist. scriptum: « Bellum adversus Germanos et Dacos per legatos gessit. » Domitianus scilicet; quod et testatur Dio lib. 67. Neque enim in Daciam profectus est ante annum Christi LXXXIX, ut infra ostendam. Nec refert, quod in ejus nummis hoc anno censis titulus IMP. multiplicetur: imperatores enim propter victorias per duces suos reportatas titulum illum augere solitos nullis exemplis constat.

5. *Institutio certaminis quinquennalis.* — Auctor Chronici Alexandrini sub hujus anni conscribitur ait: « Primum omnium quinquennale certamen institutum, et actum est in Urbe. » praesente, ut Suetonius cap. 4 testatur, Domitiano, qui certamen illud instituit, post diem XIV Martii, et ante mensem Julium, ut de Pupieno et Ballino impm. loquentes ostendemus. Tempus enim, quo agon illud celebrabatur, haecenus ignorabam. Porro Censorinus cap. 14 de Die Natali, et Suetonius in Domitiano, cap. 4, de uno eodemque agone, non vero de diversis sermonem habent. Unum enim idemque certamen musicum, equestre et gymnicum fuit. Dicitum illud Jovi Capitolino, cui Domitianus anno praecedenti « novam excitavit adem in Capitolio Custodi Jovi, » ut tradit Suetonius in Domitiano, cap. 5, rei tamen gesta anno non expresso. Mediobarbus in Nerone, pag. 89, Neronis nummi-mata exhibet, in quorum postica parte legitur: JETTER CÆSTOS. In nummis vero Domitiani primo imperii ejus Augustici anno percussis habetur: JETTER CONSERVATOR: quod nomen et idem est cum Jove Custode. Is itaque titulus a Nerone primum usurpatus, templum Jovis Conservatoris imperii Domitiani initio adificari coeptum, et anno praecedenti, quo de Cæcis Dacisque triumphavit, dedicatum. Mediobarbus enim Domitiani num-

num refert consulatu XI signatum, in quo legitur : SALUTI AUGUSTI S. C. Cernitur templum clausum cum quatuor columnis, quod videtur esse illud, de quo Suetonius in Domitiano capite 5 : « Novam excitavit adem in Capitolio Custodi Jovi, » quod nempe incenso Capitolio mortem evasisset, ut ex Tacito infra explicabo. Post hæc in ejusdem Jovis Conservatoris honorem etiam quinquennale certamen instituit.

6. *Quo anno institutum.* — Antiquus Chronologus apud Clementem Alexandrinum ait : « Hinc ad vicloriam Augusti, (a morte nempe Alexandri Magni) quando Antonius sibi ipsi mortem conscivit Alexandriae, anni ducenti nonaginta quatuor,

cum tunc esset Augustus quater consul. A quo tempore ad certamen, quod Romæ exhibuit Domitianus, anni centum quatuordecim. » Ita ille lib. 1 Stromatum. Scaliger lib. 5 de Emendat. Temp., pag. 481, hic ad aquas læsit, quod a consulatu IV Augusti, qui anno periodi nostræ 5464 illigatur, ad presentem annum, qui ejusdem periodi est 5579, anni numerentur cxv, non vero cxiv. Res tamen nullam difficultatem habet. Antiqui enim in intervallis temporum dimetiendis ultimum terminum sæpe excludunt, ut innumeris exemplis liquet. Quare male Scaliger concludit, Clementem anno uno minus dicere, et scribere debuisse *anni centum quindecim*.

CLETI ANNUS 9. — CHRISTI 89.

Domitianus vult coli deus. — Annus Domini octuagesimus nomen, Domitiani Augusti consulatu decimo tertio et Volusii Saturnini consignatur in Fastis : quo Eusebius notat in Chronico Domitianum eo vesaniae pervenisse, ut se deum et dominum juserit appellari ; de quo hæc Suetonius ¹ : « Pari arrogancia, cum procuratorum suorum nomine formalem diceret epistolam, sic cœpit : Dominus et deus noster sic fieri jubet. Unde institutum post hæc, ut ne scripto quidem ac sermone usquam appellaretur aliter. » Hinc assentator ille poeta ² :

En hic est Deus, hunc jubet beatis
Pro se Juppiter imperare terris.

et Martialis :

Edictum Domini Deique nostri.

et illud ³ :

Posse Deum rebus pariter musisque vacare
Scimus :

¹ Suet. in Domit. c. 23. — ² Statius Silvar. lib. IV. — ³ Martial. lib. VIII. epigr. ult.

Sic Martialis, deum Domitianum appellans. Sed magna plane insania, dum idem imperator deæ virginis filius dici voluit, nempe Palladis : quod si quis facere detrectasset, tanquam magni criminis reus detrudebatur in carcerem, prout apparet ex his quæ Philostratus scribit ¹. « Sed cur filius virginis dici voluit? numquid a Josepho Judeo ejus lateri inhærente suggestum ex oraculis prophetarum ita fore qui in perpetuum regnaturus esset rex, quod antea suggererat idem Josephus Vespasiano? Sane quidem Domitianum eandem spem concepissem, ut quod Vespasianum fuerat consecutus, ipse acciperet : inde potest conjectura sumi, quod sicut ille, ita et iste inquiri fecit si qui reliqui essent ex familia David, ut suo loco dictum est. Inani igitur tali sublatu spe, divinum sibi adscivit honorem, ut deus et virginis filius diceretur. Sed hæc omnia opportune de novo deo contingebant ; quo Christianis ad confutandam superstitionem Gentium de diis reliquis, novi dei exemplo, quoniam illi fuissent, certum patensque suppleret argumentum. »

¹ Philost. in Tyaneo lib. VII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5580. — Olymp. 216. an. 3. — Urb. cond. 840. — Jesu Christi 87. secundum Baronium 89.
— Anaclei papa 5. — Domitiani imp. 7.

1. *Consules. Vicennialia Domitiani Cæsaris.* — Ad num. 4. Coss. *Domitianus Aug. XIII*, et *A. Volusius Saturninus*. Domitiani consulatus juxta se-

cundam regulam : imperii enim Cæsarei vicennialia dedit.

2. *Novitates quibus annis inductæ.* — Eusebius

in Chronico juxta editionem tam Pontaci, quam Scaligeri, anno Abrahami 2102, qui kalendis Octobris anni Christi LXXXV inchoatur, ait: « Primus Domitianus dominum se et deum appellari jussit. » Ea itaque novitas insolentiaque ad quinquennalia imperii Augustei Domitiani, non vero ad presentem annum referenda. Sed Baronius, qui non observat, tam Eusebium, quam Hieronymum in Chronicis annum a kalendis Octobris inchoare, et ad Abrahami, non vero ad imperatorum et Incarnationis

annos ibidem expressos attendendum esse in utroque Chronico citando non raro decipitur. Scaliger in Notis ad præfatum locum Eusebii ait: « An hoc anno se dominum ac deum vocari edixerit, ne ipsi quidem Hieronymo constabat, qui hæc ex Eutropio deprompsit. » Sed si consulatum Casarorum regula ipsi innotuissent, hæc non scripsisset. Annis enim hujusmodi solemnibus addictis novitates de more inductas intellexisset, ideoque Hieronymum non frustra hoc anno hæc retulisse.

CLETI ANNUS 10. — CHRISTI 90.

1. *Bellum in Dacos.* — Anno Domini nonagesimo, Domitiano decimum quartum et Minutio Rufo coss., idem imp. pugnaturus adversus Dacos, Roma discedit¹. Res ab eo gestas conscripsit Dio,

in omnibus ostendens in superbissimo principe magnam cum animi torpore conjunctam ignaviam.

¹ Euseb. in Chron.

Anno periodi Græco-Romane 5581. — Olymp. 216. an. 4. — Urb. cond. 841. — Jesu Christi 88. secundum Baronium 90.

— Anacleti papæ 6. — Domitiani imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XIV et L. Minucius Rufus.*

2. *Ludi Sæculares septimi.* — Sumptus hic a Domitiano consulatus juxta sextam consulatum Casarorum regulam, propter nempe Ludos Sæculares. Nam, ut scribit Censorinus lib. de Die Natali cap. 17, « septimos (nempe Sæculares Ludos) Domitianus celebravit, se XIV et L. Minucio Rufo coss., anno nempe Urbis MCCCXLI. » Quare Ludorum Sæcularium rationem Claudio institutam contempsit: « Fecit et Ludos Sæculares, » inquit Suetonius in Domitiano cap. 4, « computata ratione temporum, ab anno, non quo Claudius proxime, sed quo olim Augustus ediderat: » quanquam nec hoc tempus recte observavit, cum sex anni adhuc desint. Censores quidem apud card. Norisium in Epist. consul., pag. 167 et seqq., canonem de assumpto ab imperatoribus consulatu ob Sæculares Ludos a se statutum, ludicrum putant, quod Augustus Ludos quintos Sæculares, privatis consulibus annum in Fastis

signantibus, ediderit, et Onuphrinus in libro de Ludis Sæcularibus, ex nummis Domitiani inscriptis: IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. TR. P. VIII. et in postica: COS. XIV. L. D. SÆC. FEC. S. C. collegerit, Domitianum non exhibuisse eos Ludos ante idus Septembris, quia ea tantum die tribunitia potestas vim eidem inchoabatur; et tamen consules ordinarii de more bimestres erant. Addunt me pagina 184 Dissert. Hypat. de Claudio scribere: « Sed quod consulari munere fungens eos Ludos ediderit, omnes præter Severum, sequaces habuit. Hoc quidem a nullo neque ex veteribus, neque ex recentioribus animadversum. » Verum, miror, hos censores hæc in medium adducere; cum disertè scripserim, morem illum annis Sæcularibus Ludis dieatis consulatum incundi a Claudio primum inductum esse, ac præterea expressis verbis docuerim, consulatum ordinarium ultra kalendas Martias, ut plurimum, continuatum non esse; ideoque pro certo posuerim, consules suffectos jam munus suum exereuisse, quando

Ludi Sæculares editi; et quinquennalia, cæteraque id genus festa celebrata. Quando igitur dixi, imperatores consulari munere fungentes, aut trabea indutos ea solemnità exhibuisse, intellexi id factum annis, quibus consules processere, et Fastis nomen dedere, ut centies et amplius in eo Opere repetii, ubi et modum loquendi Capitolini in Gordiano III. cap. 23, usurpavi, qui de Ludis Sæcularibus ab utroque Philippo, postquam consulatum deposuere, editis, loquens ait: « Millesimum ab Urbe condita annum in consulatu suo et filii sui celebravit, » die nempe XXI Aprilis urbis Romæ natali, quo jam consules ordinarii dignitatem abdicarant, ipsis adversariis fatentibus, qui ideo sibimetipsis lucem invident. Ludos vero Sæculares ante idus Septemb. editos fuisse, mox demonstrabo.

3. *Ludi Sæculares æstate celebrati.* — Postquam hæc scripserim, accepi litteras a viro clarissimo Guillemo Loydio in omni antiquitate tam græca quam latina exercitatissimo, quibus significat se existimare, Domitianum ante sequentem annum Ludos Sæculares non celebrasse. Ejus fundamenta hic transcribere visum, ut hæc controversia certius dirimatur: « Non tam facile est judicare, inquit, an Ludos Sæculares recte collocaveris in annum Christi LXXXVIII et propterea huic anno consulatum XIV recte tribueris. Domitianum eo anno fuisse cos. XIV, idque cum L. Minucio Rufo, satis constat: et Ludos Sæculares Domitiano cos. XIV celebratos nummi indicant. Sed cum anno Christi LXXXIX eo titulo usus sit: utrum anno LXXXVIII aut LXXXIX hi Ludi sint celebrati, hoc quidem jure ambigitur. Pro anno LXXXVIII facit Censorinus a Lindembrogio correctus, nescio an secundum mentem auctoris. Ait enim hos Ludos egisse Domitianum, *se XIV et L. Minucio Rufo cos. anno Urbis condite DCCCXXI.* In exemplari, quo usus est Lindembrogius, scriptum erat, *anno Urbis condite DCCLVII.* Docuit autem Magnus Scaliger de Emendat. Temp., lib. 5, pag. 486, mendum esse in his annis Urbis condite apud Censorinum, quod ille emendavit secundum vestigia auctoris pro DCCCLVII scribendo DCCCXXI. Hæc maneat parumper in medio: dum ad animum tuum revocem, qua scio te legisse (Dissert. Hypatice Prolegomen. XI) de anni tempestate, quando edi solebant Ludi Sæculares. Zosimus (edit. Sylb., pag. 670) qui hanc rem penitus indagavit, ait, diebus æstivis celebratos: idque messis initio, quod etiam frugum primitiæ tunc oblate testantur. Messis tempore observatos ostendit etiam Claudianus tuus, ut mihi videtur: sed quando aliter tibi visum est (in Dissert. Hypat., parte 2, cap. 10, num. VI) nolo huic argumento in-istere. Certe diebus longissimis celebratos carmen sibyllinum a se ex eodem auctore Zosimo citatum (in Proleg. Dissert. Hypat., num. XI) ostendit. Ea quidem anni tempestat maxime conveniebat Apollini; cujus laudibus carmen Sæculare dicatum ait Zosimus, et præter alios confirmat is, qui adfuit his Ludis Domitiani (Stadius Syl., l. 4). Onophrius qui-

dem (de Lud. Sæcul.) et post eum Bucherius (de Can. Paschali pag. 232) viri longe doctissimi, eos in diem natalem imperii Domitiani Augusti retulerunt. At sine ullo auctore, Utrisque, si errarunt (ut ego quidem non dubito errasse), condonandum est; Onophrio, quod nondum ei constiterit, Domitianum eundem titulum cos. XIV, quem acceperat anno LXXXVIII, retinuisse etiam anno LXXXIX; Bucherio et aliis viris doctissimis, quod tantum virum, etiam in errore, secuti sint. Errasse autem in anni tempestate non magis ostendunt ea quæ dixi, quam in ipso anno errasse ostendunt ea quæ sequuntur.

4. *A Domitiano anno sequenti celebrati juxta Loydium.* — « Hos Ludos fecisse Domitianum Tu. P. VIII. indicant omnes nummi qui habent ullam mentionem tribunitiæ potestatis cum his conjunctam. Sed cum annus octavus TRIB. POT. ordiatur ab idibus Septembris anni LXXXVIII, oportet Ludos æstate ejus anni octavi celebratos incidisse in annum LXXXIX. Vis hujus argumenti pendet ab illa probatione, in qua nescio an tibi satisfecerim. Pergo igitur ad aliud argumentum, in quo nihil adhuc probatum præsumitur. Nemini magis constitit, quo anno hi Ludi sunt celebrati, quam auctori Fastorum Capitolinorum, utpote qui exarati sunt Domitiano imperante, quod constat ex titulis, eo vivo ibi insertis, et profanus post ejus mortem erasis (Scaliger de Emend. Temp., lib. 5, pag. 486, et Gruterus, pag. 205). Hi autem Fasti docent hos Ludos celebratos fuisse anno Urbis condite DCCCXXI, hoc est, secundum Censorinum anno U. C. DCCCXXI. Nam omnes anni Urbis condite horum Fastorum unitate minores sunt, quam anni Urbis condite Censorini. Exempli gratia, cos. anno U. C. CCXCVI, in his Fastis, iidem sunt qui cos. U. C. CCXCVII Censorini, sub quibus primi Ludi Sæculares. Itidem cos. U. C. DXXVII in his Fastis, iidem sunt qui cos. U. C. DXXVIII Censorini, sub quibus tertii Ludi Sæculares sunt celebrati. Annus autem U. C. in his Fastis DCCCXXI qui Censorino esset DCCCXXII, orditur a Parilibus anni Christi LXXXIX (aut si quis malit, idibus Septembris, hoc anno certe); hi Ludi sunt celebrati secundum Fastos Capitolinos, quorum hæc in re indubitatum est testimonium.

5. « De Censorino merito potest dubitari, scripserit ne DCCCXXI, an DCCCXXII, ut supra ostendi. Si posterius, necum facit: sin prius, malim credere Censorinum errasse, quam illos Fastos. Et quidni erraret in re quam tam negligenter habuerit, et in qua ut minimum incuriosus tam facile labi potuerit? Claudiani certe Ludi Sæculares, ipsis Parilibus celebrati, longe alii erant ab illis Augusti, aut ab his Domitiani: quos tamen Censorinum cum illis Claudianis confudisse tu recte observas (in Dissert. Hypat., parte 2, cap. 10, num. II et III). Ad dis de Ludis Sæcularibus Antonini Pii silere Censorinum. Nolim te ab ejus silentio inferre, illos sub Pio editos non fuisse, contra fidem Victoris tui auctoris gravissimi, et contra fidem probæ inscriptionis, quæ a magno Scaligero (de Emend. Temp., pag. 483) perperam tribuitur Sæcularibus Severianis, sed procul dubio

spectat ad hos Antonianos. Censorio autem qui vivit tot sæculis post Domitianum, quanto facilius fuit hujus Ludos anno citius collocare, quam illos Antonini suis temporibus tanto propiores omnino omittere? Sane video quomodo potuit facillime in errorem induci cum Domitiani consulatu XIV hos Ludos notatos vidisset. Sed nolo tantum indulgere conjecturis meis. Satis est errorem sive Censorini, sive ejus exscriptoris, ex Fastis Capitolinis demonstrasse.

6. *Secundum bellum Dacicum Domitiani triennale.* — « Aliud argumentum adjiciam, quod non solum hanc rem extra controversiam ponet, sed etiam de bello Dacico Domitiani ea te monebit, quæ hactenus videris non animadvertisse. Loquor de secundo bello Dacico, ad quod Domitiani post eadem Cornelii Fusci P. P. aiente Suetonio (in Domitiano, cap. 6. profectus est: et a quo post aliquot clades Dacis illatas, ita famen reversus est, ut non nisi ab obsidibus emptis et pacione immensis muneribus oblenta pacem reportaverit Dio, pag. 764, et Plin. Paneg., § 12. Martialis (x, 70; vide et ix, 65) ita Epigrammata sui sex annorum in libros digessit, ut fere singulis annis singuli ejus libri conscripti sint. Is autem et omnia que dixi, in libros ita ordine disposuit, ut plane constet, intra trium annorum spatium configisse. Qui autem fuerint hi tres anni Juliani, ex hoc auctore non constat, sed hoc etiam ope numerum potest indagari.

7. *Domitianus hoc anno Dacos vicit juxta Loydium.* — « Ex nummis constat, Domitianum Tr. P. VII. septies imperatorem nuncupatum, nempe Imp. XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI; postea autem Imp. XXI. mansisse usque ad Tr. P. XII. Domitiani autem Tr. P. VIII. ab idibus Septembris anni LXXXVIII ad LXXXIX extenditur: ut infra hoc spatium temporis oporteat toties Imp. appellatum fuisse. Queritur utri anno LXXXVIII, an LXXXIX tot victoriae vere, an falsæ, nihil interest, quarum causa toties Imp. audivit, assignanda sint. Cerle non anno LXXXIX. Nam aliquot mensibus post idus Septembris Domitianus adhuc erat in proœctu. Ita Martialis (lib. VII, 6) Istro tunc congelato, ait, populi Romani animos cum illo peregre fuisse: *Hiberna quavis Aretos et rudis Peuce, et ungularum pulsibus calens Ister: Teucat domantem regna perfida gentis.* Proximo Epigrammate (lib. VII, 8) cum audisset, bellum confectum, et principem mox reversurum, ita canit: *Certa facis populi tu primus rata December. Felix forte tua ob munus reditus jam designati poterat non edere Jano, Gaudia si nobis, que dabit ille, dares* (si dares nimirum ipsum principem reducem). Et quidem anno LXXXIX Januarii mense princeps reversus est. Haque Poeta (lib. VIII, 8) ita Jano gratulatur: *Etsi annum ordiarius, et novos consules habeas, et vota, etc. Tu tamen hoc maris Latiae quod contigit tibi Mense tuo reducem, Jano, videre Deum.* Ibi rationem habes, (ut hoc obiter dicam) quare Domitianus Aug. hoc anno LXXXIX, non processit consul, quod semper antea fecerat,

Roma nempe nunc primum abfuit kalendis Januariis. Abfuerat certe VII mensibus, ut poeta alibi indicat (lib. IX, 32). hoc est, a mense Maio anni LXXXVIII ad mensem Januarii anni LXXXIX. Sed post idus Septembris anni LXXXVIII Imp. XV. appellatus, deinceps intra menses duos aut tres auxil numerum sexies: quod non erit mirum cogitanti Claudium quinquies Imp. appellatum in Britannia nostra, cum ibi non nisi fuerit sedecim diebus (Dio pag. 679). Non opus est, nec mihi vacat, omnia, que huic rei lucem afferent, huc unlique comportare.

8. *Secunda expeditio Dacia ordinata a Martiali descripta juxta Loydium.* — « Redeo ad Martialem, impurissimum licet, et eo nomine detestandum, horum temporum famen fere unicum ordinatum scripso. Hujus librorum sex numero ordinem per annos dispositum antea monui. Nunc moneo, singulos libros ab uno aut altero ad Casarem epigrammate extra ordinem posito initium ducere; in ceteris fere passim temporis ordinem servare. Horum quæ nunc dico, partem antea probavi; reliqua, ne probatione indigeant, faciam, simul annos et libros quasi in tabula subjicendo oculis tuis. « Anno Christi 87. Epigrammata continet (Martialis lib. VI. Cujus anni idibus Septemb. orditur Domitiani Tr. P. VII.

« Epig. 76... circiter Novembri o Cornelius Fuscus P. P. (de cujus morte Martialis, VI, 76) a Dacis occisus.

« 80... De Bruma loquitur. Hæc clades Domitianum ad secundum bellum Dacicum excitavit. (Suetonius cap. 6).

« Anno Christi 88. Domitiano Aug. XIV et Minutio Rufo coss. (Martialis lib. VII).

« Epig. 1.... De lorica quam Domitianus sibi faciendam curavit ituro adversus Dacos. Maio mense profectus videtur. Nam VII mensibus Roma abfuit (Martialis IX, 32) et rediit Januario sequenti. Æstatem puto egisse in Germania et Pannonia, comparando auxilia, de quibus Dio, Septemb. XII orditur Tr. P. VIII. quo numero currente Domitianus tum auxil numerum tituli Imp. a XV ad XXI. Tum Ludos Sæculares fecit, postquam Romam rediisset, sed hæc referenda ad annum LXXXIX.

« Epig. 6.... circiter Octobri. *Publica vietrices testantur gaudia chartæ, Martialaurigera cuspidè fila vident.* Imp. Imp.

« 7.... circiter Novembri. *Adhuc principem tenet — ungularum pulsibus calens Ister,* etc. Imp. Imp. Imp. Imp.

« 8.... Decembri. *Certa facis populi,* etc. *epigramma ante laudatum de nuntio victoriarum et Casaris mox redituri.*

« 80.... *Quatenus Othrysios jam Pax Romana Triones temperat, et tetrica continere tubæ,* etc.

« 84.... *I liber ad Geticam Peneum Istrumque tacentem; Hæc loca, perdomitis gentibus, ille tenet,* etc.

« Lib. VIII. anno Christi LXXXIX, Aur. Fulvo, et

Semper. Atratio cogn. Nam abstinuit Domitianus, quamvis nunc in reditu. Nota praefationem hujus libri IMP. DOMIT. C. AVG. GER. DACICO, quem titulum usquam alibi me legisse memini.

« Epig. 2.... Januario. *Janus victorem modo cum videret Istrî, etc.*

« 4.... Januarii die tertio. *Quantus io Latias mundi conventus ad aras Suscipit, et solvit pro Duce Vota suo!* etc.

« 8.... Adhuc mense Januario. *Principium des, Jame, etc.* De Casare nunc reverso Epigramma antea laudatum.

« H.... De acclamationibus sive in ADVENTU AVG. etc., sive postea in Ludis Sarmaticis. *Sarmaticas etiam gentes, Istrumque Getasque Letitiae clamor terruit ipse novae.* De Circensibus. *Dum te LONGA sacro venerantur GAEDIA Circo, Nemo quater missos currere sensit equos.*

« Iluc relatus etiam illud de laurea pacis, VIII, 15, quod pax hoc bello parata satis congrueret. Sed respiciens ad illa Suetonii cap. 6, veritus sum, ne haec sit illa de Sarmatis laurea, quam ibi Domitianus Capitolino Jovi retulisse dicitur. Id si verum sit, hoc epigramma erit anni LXXXVI utcumque huic irreperit.

9. *De Ludis Saecularibus Domitiani Martialis non loquitur.* — « De Saecularibus Ludis nihil habet usquam Martialis: nisi ad hos specles illud jam citatum lib. viii, 41, et sane in circo LONGA ERANT GAEDIA, quando pro solitis xxv missilibus peragerentur centum. Hoc autem semel tantum fecit Domitianus, idque in Ludis Saecularibus. Sueton. cap. 4. Illic autem vides, anno superiori Domitianum his Ludis adesse non potuisse. Hinc constat etiam ratio, cur Domitianus hos Ludos tanto citius, quam ab Augusti Ludis numeranti par fuit, ediderit. Nihil quippe majus adere potuit celebrati hujus anni, quem ob gloriam belli Dacici confecti totum festum esse voluit. Illic etiam referenda sunt ea quae sequuntur.

« Epig. 26, et 30. De spectaculis..... de quibus etiam Dio pag. 762. D etc. Septembri XIII orditur Tr. P. viii, et circa hoc tempus videntur fuisse imbres illi et tempestates, de quibus Dio ibidem.

« 36, 39..... De aedem Palatinarum modo constructarum miraculo. Domus erat ipsi Jovi conviva excipiendo.

« 50..... De Convivio quo ibi populum Romanum excepit. De hoc vide et Statii Syl., 1, 6. Carmen de Caesaris Dec. 1. Saturnalibus, eo die aut sequenti compositum. Et confer Suetonium cap. 4, et Dionem pag. 763. A lib. ix, anno Christi xc, Domitiano Aug. XV, et Nerva II. cogn. Hoc anno, et ultra mansit PAX, eaque bello Dacico parata. Ita desinit: *Victima jam ferro non opus esse docet.* Et Epig. 103: *Templa Deo, mores populis, delit otia ferro.* Ne miremur titulum IMP. stetisse in numero XXI a Tr. P. viii ad Tr. P. xii. Sed jam metam excessi, quam huius in hac excursionem proposui. »

10. *Ludi Saeculares aestate hujus anni celebrati.*

— Verum Domitianum currenti anno Saeculares Ludos edidisse, ideoque et anno tantum sequenti in Germaniam profectum esse certum videtur. Extat apud Mediobardum in numismatis imperatorum pag. 137, aereus Domitiani nummus, in quo legitur: IMP. CAES. DOMITI. AVG. GERM. P. M. TR. P. VII. CENS. PERP. In postica: COS. XIII. LUD. SEC. F. S. C. Visuntur figura tres sacrificantes ad aram in templo. Quem nummum cum in tribunicia potestate depravatam dubitarem, scripsi ad clarissimum Toinardum, ut pro sua erga me benevolentia videret, an similes Parisiis reperirentur, qui respondit jamdiu hunc nummum negotium sibi facessisse, misitque epigraphen alterius nummi argentei in museo clarissimi abbatis Droniti canonici Ecclesiae Sancti Thomae in Lupara, in quo is cum Vaillantio v. c. haec verba distincte legit: IMP. CAES. DOMIT. AVG. GER. P. M. TR. P. VII. Visitur caput Domitiani laureatum. In aversa parte: COS. XIV. LUD. SAEC. FEC. Representatur *Sabinus* gradicus, dextra bacillum in modum columnulae striatae; sinistra clypeum, quo pectus tegit. Quibus ex nummis intelligimus Domitianum aestate praesentis anni Ludos Saeculares celebrasse; die enim decima tertia mensis Septembris hujus anni tribunicia potestatem octavam inivit Domitianus, cum qua Ludi Saeculares in compluribus nummis conjunguntur. Verum itaque est quod observavit Loydus, Onuphrium, et Bucherium errasse, quando scripsere hos Ludos editos « idibus Septembris ipso natali imperatoris; » sic enim non aestate, sed autumno celebrati fuissent, quamvis dubitandum non sit, quin eadem anni tempestate continuati fuerint, cum in variis nummis cum tribunicia potestate vim copulerent. Toinardus tamen affirmat, se distincte cum Droniti et Vaillantio in nummo, in quo Sabinus representatus, haberi Tr. P. VII. Quod magis communi sententiae favet. At dici non potest, Censorinum errasse; dum *septimos* editos scripsit Domitiano Aug. XIV: et L. Minucio Ruto cogn. annoque Urbis Varroniano, qua aera uli solet, DCCCXII, et Ludos Saeculares Antonianos praetermississe. Nam Antoninus Pius Ludos Saeculares non exhibuit, ut anno Christi CXLVII demonstrabo, et Ludi Saeculares Domitiani ab eo consulatu annoque Urbis Varroniano removeri nullo modo possunt.

11. *In fastis Capitolinis de his non fit mentio.* — Nec obstant Fasti Capitolini a Verrio Flacco ordinati et marmoris incisus. Ultimi enim consules, qui in Tabulis marmoreis, ab Onuphrio in calce sistorum Fastorum descriptis, recitantur, sunt C. Sicilius et L. Munatius Plancus qui anno Christi XII, Urbis vero Varroniano DCCCLXVI magistratum gessere. Anno enim sequenti, quo Augustus obiit, et notat Onuphrius in praefatione ad suos Fastos. Quare inscriptio, in qua vir doctissimus fundatur, quaque post Fastos Verrii Flaeci majori ex parte erasa legitur, ei attribui non debet. Eam hie majoris claritatis gratia refero.

A. P. R. C. DCCC XLI
 : : : : : : :
 : : : : : : :
 : : : : : : :
 : : : : : : :

EX. S. C. LUDI SÆCULARES. FACTI.

Eo in marmore Domitiani nomen non legitur, quia, ut inquit Suetonius in Domitiano cap. 23. senatus Domitiani « eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam » decrevit. Quomodo enim Verrius Flaccus cum inscriptionem ponere potuit? cum Suetonius in libro de Illustribus Grammaticis, cap. 17. de eo scribat: « Decessit ætatis exacte sub Tiberio. Statuum habet Prænestæ, in inferiori fori parte, contra hemicyclum: in quo fastos a se ordinatos, et marmoreo parieti incisos publicarat; » ideoque quinquaginta et amplius annos post ejus mortem ea epigraphæ ad calcem Fastorum Capitolinorum adjecta fuerit. Verum itaque est, Verrium Flaccum in suis Fastis ordinandis uti annis Urbis conditæ unitate minoribus, quam anni Urbis conditæ Varroniani a Censorino usurpatis; ideoque si ea inscriptio Fastorum Verrii Flacci pars esset, dubitandum non foret, quin Ludi Sæculares anno sequenti, quo annus Urbis Capitolinus DCCCXLI exorditur, celebrati fuissent. At Domitiano imperante opera publica anno Varroniano de more notata, ut variis exemplis ostendit card. Norisius in litteris ad me datis: « Ludos Sæculares, inquit, Domitiani ob Censorini testimonium actos puto anno Christi LXXXVIII. Id temporis anni Urbis Varroniani in Saxi scalpebantur. Hinc Gruteri pag. ccc, initio Domitianus cos. XVI. dicitur. A. U. C. DCCCXLV, quia illa cooptatio facta est ante diem XXI Aprilis. Ibi tamen Claudius cos. V. ponitur A. U. DCCCXV. Varroniano. Vespasianus III cum Nerva A. U. CCCXXIV. Varroniano. Quare cum Gruteri pag. CCXC Ludi Domitiani, hujus nomine detrito, dicuntur acti A. U. DCCCXLI de annis Varronianis accipiendos puto. » In nummis Domitiani, in quibus signantur L. D. SÆC. videtur hujus imperatoris imago cum prætexta, ut videre est in Libello Gallico de Ludis Sæcularibus Domitiani a Rainsantio viro eruditissimo publicato. At, ut advertit card. Norisius, ex prætexta nequit inferri, Domitianum tunc fuisse consulem, quia sacerdotes sive imperatores, cum sacra facerent, prætextam inducbant. Lampridius in Alexandro Severo cap. 40: « Accepit prætextam etiam cum sacra faceret, sed loco pontificis maximi non imperatoris. » Tacitus lib. 2 Hist., cap. 4, tradit, Germanicum sacrificantem sanguine victimæ prætextam aspersisse: quæ de re plura Lipsius in Notis ad eum Taciti locum, et idem card. Norisius in Dissert. 2 de Cenotaphiis Pisanis, cap. 5. Domitiani itaque consulatus XIV indicium quidem Ludorum Sæcularium hoc anno editorum, sed prætexta, quæ hoc tempore vestis consularis erat, ad annum, quo ii peracti, detegendum nihil confert.

12. *Gesta per tres annos a Domitiano.* — Quoad alterum vini eruditissimi fundamentum ab ordine

librorum Martialis deductum, docte is observavit, poetam hunc libros epigrammatum ordine digestos emisisse; sed quæ libro 6 recitantur, non ad annum Christi LXXXVII, ut ipse putat, sed ad currentem referenda: hincque intelligimus, Oppium Sabinum ipso initio primi belli Dacici et Cornelium Fuscum ipso secundi initio occisos non esse, ut communitur omnes hæc Suetonii in Domitiano, cap. 6, verba interpretantur: « Expeditiones suscepit in Dacos duas: primam Oppio Sabino consulari oppresso; secundam Cornelio Fusco præfecto cohortium prætoriarum, cui belli summam commiserat. » Neque enim secundum bellum Dacicum hoc tantum anno, sed ab anno LXXXVI inchoatum, ut dixi: et Martialis satis indicat, bellum ab ejus morte non incepisse. Quare recte Jornandes de rebus Geticis, cap. 13, scripsit: Longum namque post intervallum, Domitiano imperatore regnante, ripam Danubii longe possessam ab imperio Romano, deletis militibus cum eorum ducebus, vastaverunt (nempe Gothi) cui provincia tunc post Agrippam Popæus præerat Sabinus. Gothi autem Dacianus principatum agebat, quando bello commisso Gothi, Romanis devictis, Popæi Sabini capite abscisso, multa castella et civitates invadentes de parte imperatoris publice deprædantur: qua necessitate suorum Domitianus cum omni virtute sua in Illyricum properavit, et totius pene reipublicæ militibus ductore Fusco præfato cum lectissimis viris annum Danubium consertis navibus ad instar pontis transmare coegit super exercitum Dacianæ. Tum Gothi haud segnes reperi arma capessunt, primoque conflictu, mox Romanos devincunt, Fuscoque duce extincto, divitias de castris militum despoliant; magnaue politi per loca victoria, etc. » Suetonius itaque loco citato aliud non insinuat, quam Domitianum in Dacos profectum esse, primum Sabino, secundum Fusco interfectis. Quod et de Fusco etiam indicat Martialis, cum post hujus mortem profectionem secundam narret. Quæ porro habet Martialis lib. 7 anno sequenti contingere: quæ vero lib. 8 omnino ad annum xc pertinent, nisi quod eodem libro sermo est de Sarmatica laurea post eum annum relata, ut infra videbitur; ideoque eo libro gesta quedam duobus sequentibus annis etiam memorata: sed quæ libro non habentur; post bellum Sarmaticum et in fine imperii Domitiani scripta videntur. Ex observatione itaque Loydii discimus quod antea ignorabamus, Domitianum scilicet initio anni xc Romam adventasse, ubi triumphavit, et decennialia celebravit; quod utrumque apud me certum, sicuti et adventus ille Domitiani hoc anno Romam.

13. *De eadem profectione adversus Dacos.* — Baronius qui ad Ludos Sæculares presentem anno Romæ a Domitiano exhibitos annum non advertit, et de iis non meminit, scribit, Domitianum in decimo quarto suo consulatu hoc anno suscepto expeditionem habuisse adversus Dacos. Verum ex mox dictis liquet, durante illo consulatu Roma non abfuisse, ideoque profectionem illam ad annum sequentem spectare.

CLETI ANNUS 11. — CHRISTI 91.

1. *Apollonius reus Romam vocatur.* — Nonagesimo primo anno Domini, Aurelio Fulvio et Sempronio Atracino coss. ex Dacia expeditione reversus Domitianus, in cives gladium vertens, complures ex illis occidit¹, ac plerosque in exilium misit, et inter alios Cocceium Nervam, qui postea in imperium eidem successit². Hunc cum audisset imperator uti consuetudine Apollonii Tyaneae, quem sciebat magum; timens imperio, ipsum Tyaneum Romam accersit horum criminum reum factum; nimirum, quod vaticinandi causa de Nervae futuro imperio puerum occidisset; quodque novo genere indumenti, novaque uteretur vivendi consuetudine; insuper quod incantator esset, et Deus haberi vellet, et alia id genus; sed tum maxime, quod eos coleret homines, quos ipse imperator odisset.

2. Veniens ille Romam, ab Aeliano Urbis praefecto, qui olim in Aegypto familiariter usus fuerat, comiter est exceptus: nam pro munere magistratus eum nomini laxiori carcere adstringi voluit. Perductus vero ad Domitianum, ab eodem coma barbaque contentus causa, eorum se radi, ac inter sceleratos vinciri iubetur. Qui enim in philosophos bellum iurasset, quod philosophiam ostentantium videbatur insigne, amputari illi in primis mandavit. Nihil plane his indignius hisce hominibus accidere posse,

illud ab Horatio¹ in Damasippum Stoicum imprecatum demonstrat:

Dii te, Damasippe, deaque
Verum ob consilium donent tonsore.

3. Sic igitur Apollonius nudatus barba, e carcere vocatus iterum, et causam suam agere iussus; post defensionem habitam, cum eum invilum Domitianus retinere vellet, invisibilis ille factus evanuit, et Puteolis ubi socii expectabant, improvisus apparuit, non auxilio (uti ipse profitebatur) deorum, sed magia. Hujusmodi ludum, a Philostrato descriptum, Romae incantator et magus exhibuit, quo omnes in admirationem convertit. Ipse vero Ephesum est reversus, ubi mansit usque ad interitum Domitiani. Quod vero Cedrenus tradit eundem Apollonium Romam recedentem profectum esse Byzantium, inde vero Antiochiam, in iisque civitatibus suas exercuisse praestigias, magnamque sibi existimationem ob eam causam comparasse: miramur, si haec vera sunt, Philostratum, qui singulas res ab eo gestas est prosecutus, hominemque mirifice coluit, praeterire potuisse; cum praesertim nullam laudandi hominis reliquerit occasionem; tides igitur sit penes auctorem. At de his quae subdit ex Anastasio Antiocheno, tu consule quae de eodem Apollonio a nobis superius dicta sunt. Post haec autem Domitianus Cocceium Nervam, Romam revocatum, consulem designavit, de quo plura inferius.

¹ Enseb. in Chron. — ² Philostr. lib. VII. et VIII.

¹ Horat. ser. lib. I. satyr. 3.

Anno periodi Graeco-Romanae 5582. — Olymp. 217. an. 1. — Urb. cond. 842. — Jesu Christi 89. secundum Baronium 91.
— Anacleti papae 7. — Domitiani imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *T. Aurelius Fulvus II* et *A. Sempronius Atratinus*. Fulvus cum nota numerali edendus, ut ex Chronico Alexandrino, et Capitolino in Antonino Pio cap. 1 apparet.

2. *Secunda expeditio Dacia Domitiani.* — Secundum bellum Dacicum quod Domitianus haecenus per legatos, hoc anno praesens gessit, ut ex iis, quae anno praecedenti, tempus quo libri Martialis editi

investigans, dixi, manifestum fit. In septimo itaque Martialis libro varia hujus expeditionis indicia extant, quae tunc ex Loydio viro eruditissimo propositi. Cum vero *per menses octo* ea expeditio duravit, ut docet Martialis libro 9, epig. 32, annique sequentis initio Domitianus Romam redierit, ut mox dicitur, eum adulto vere ex illa digressum constat. Medio-barbus anno praecedenti, quo Domitianus die xii

Septembris tribunitiâ potestatem vii suscepit, varia ejus numismata profert ex quibus discimus. *Domitianum* titulum imp. a numero XV ad XXI auxisse. Verum, cum tunc Romæ ob Ludorum Sæcularium celebrationem fuerit, nummi illi hoc anno percussi, titulusque Imp. toties multiplicatus. Licet autem anno sequenti ex ea expeditione redux secundum triumphum Dacicum egerit, et hoc anno ut *victor Roman litteras* miserit, magnam tamen militum partem turpiter amisisse docet Dio lib. 67. Mense Decembri *Daciam* reliquit Domitianus, ut sequentis anni initio consulatum XV decennialibus ejus destinatum inire posset : indeque Martialis lib. 7, epig. 8, ait, quod si eo mense in Urbem adventasset, December Januario anteponi potuisset. Denique tertio nonas Januarii, quo vota pro salute imperatorum nuncupari solita, Domitianus *Romæ* erat, ad quem est epigramma 4 Martialis in libro octavo.

Quantus, io, Latias mundi conventus ad aras,
suscipit, et solvit pro duce vota sua?

Singulis enim annis eo die pro salute imperatoris vota præterito anno concepta solvebantur, et nova in annum sequentem suscipiebantur. Sic uti anno Christi XIV dixi, singulis lustris post peractum censum vota ultimo lustro concepta solvebantur, novaque in proximum nuncupabantur, quod pariter in quinquennialibus et id genus festis præstitum; ideoque errant, qui scribunt, decennialia vota v. g. anno uno soluta, sequentique vota quindecennialia suscepta, ut in Dissert. Hypatica demonstravi.

3. *Præses Germaniæ rebellat, et vincitur.* — Hoc etiam anno vel saltem superiori, bellum civile in Germania profligatum. De eo Suetonius in Domitiano, cap. 6, scribit : « Bellum civile motum a Lucio Antonio, superioris Germaniæ præside, confecit absens, felicitate mira : cum ipsa dimicationis hora resolutus repente Rhenus, transiurus ad Antonium copias Barbarorum inhibuisset. » Victus captusque a Lucio Maximo Antonio, ut prodit Niphilinus, qui et tempus victoriæ reportate designat, cum eam referat inter ea, quæ memoria digna bello Dacico, configere. Secundo Mediobarbus pag. 137 hunc Domitiani nummum exhibet : IMP. CÆS. DOMIT. GERM. COS. XIV. GENS. PERP. in postica RUENSIS S. C. Cum autem in tot nummis hujus imperatoris ab eo au-

ctore relatis nulla Rheni mentio præterquam in isto hoc anno percusso occurrat, hinc ob eam victoriam eusum omnino verisimile, ideoque hoc anno vel præcedenti, quo in nummis Cos. XIV ea reportata, dictus est. Tertio testatur Niphilinus, Domitianum animum ad cædes faciendas induxisse, quod Lucius Maximus litteras omnes inventas in capsis Antonii combussisset, subjungitque illis temporibus Lucianum Proclum senatorem plerumque ruri vitam agentem, coactum fuisse proficisci ex urbe cum Domitiano; « ne si videretur eum in periculis deserere, morte afficeretur. Sed postquam nuntium de parta victoria allatum esse intellexit : Vicisti, inquit, imperator, ut optabam, quamobrem ut ruri me restituas peto. Itaque dimissus, rus abiit. » Hæc autem victoriæ alia non videtur, quam quæ de Antonio per legatum suum a Domitiano reportata : neque etiam ea profectio Domitiani alia, quam quæ hoc anno ab eo suscepta. Ad hæc, postquam hæc recitavit Niphilinus, loquitur de quibusdam prodigiis, quæ evenere « Ulpio Trajano et Acilio Glabrigone, qui tum una consulatum gerebant. » Qui consulatus in annum Christi xci incidit, ideoque ante eum Christi annum Antonius superatus, non vero anno xcu, quo ejus cladem Calvisius in Opere Chronologico consignat. Eo enim anno Sarmaticum, non vero civile bellum consignandum, ut infra videbimus. Difficultatem tamen faciunt Tacitus in Vita Agricole et Suetonius in Domitiano cap. 10. Ille ait, Domitianum primum per « intervalla ac spiramenta temporum, » et postea Collega Priscoque cons. anno nempe xciii, « continuo et velut uno ictu Rempublicam » exhausisse. Suetonius vero postquam aliquot cædes narravit, specialimque Metii Pomposiani, ait : « Verum aliquanto post civilis belli victoriæ sævior, etc. » Tumque alia crudeliter a Domitiano patrata refert. Qua in gradatione cum Tacito citato consentire videtur. Et tamen Niphilinus *Pomposiani* cædem post devictum Antonium factam dicit, ita ut secundum Suetonium magna carnificina, de qua Tacitus, acciderit paulo post Germaniam recuperatam, ideoque hæc imperio Romano restituta fuerit anno xcii, vel xciii, et Pomposianus non post victoriam, sed ante eam perierit. In hoc auctorum conflictu nihil habeo dicendum, nisi Suetonium in temporum notatione parum accuratum, esse indeque cap. 4 Ludos Sæculares ante quinquennale certamen posuisse.

atque Ephesi morabatur, (sive invidia Apollonii quem fuisse in Christianis infensissimum, omnes puto facile intelligere, ut qui ubicunque locorum esset, neminem suis adversantem stultiis magis quam Christianos haberet: sive fortasse Euphratis philosophi desertoris apud Domitianum agentis, his officiis assueti, aut opera Ebionis hæresiæ et eadem ejusdem Joannis hostis acerbissimi; quem Romam venisse, superius dictum est: vel aliter quoquo modo acciderit) ipse, inquam, Joannes ad Domitianum imperatorem reus impietatis a proconsule Asiæ Romanum vincitus mittitur. Id enim hoc potissimum anno accidisse, ipso exordio persecutionis per Domitianum excitatæ, cum nondum usque ad gladium progressa esset, existimamus, hæcque de Joanne velut præludia præcessisse. Feruntur quædam epistolæ Domitiani, et proconsulis Asiæ, ultro citroque datæ, de Joanne reo impietatis constituto Romam mittendo, deque ejus gestis coram Domitiano, nomine Procori scriptæ. Sed quoniam in multis uen facissimus hic auctor fuisse convincitur; si qua vera in eis inveniunt, sicut esse credimus, eadem haud tuto possumus affirmare.

2. Cæterum inter alia ab eodem auctore relata, verum illud esse credimus (exemplo eorum que nuper diximus Apollonium passum esse a Domitiano) quod ait jussum esse inter alia ab eodem Domitiano, Joannem quoque ignominie causa londeri. Sed illa etiam certa veraque esse noscuntur, que idem auctor scribit, Joannem Romæ inmissum esse in ferventis olei dolium, sive pelius solum: nam ejusdem veritatis gravissimi sunt ad stipulatores. Siquidem Tertullianus¹, qui cæteris præstat antiquitate, hæc eadem his verbis testata reddidit, dum agit de Romana Ecclesia: « Habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est: statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt: ubi Petrus passioni Dominice adæquatur: ubi Paulus Joannis exitu coronatur: ubi apostolus Joannes posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur. » Hæc Tertullianus. Sed et S. Hieronymus² eadem refert, Tertullianum citans, dum scribit adversus Jovinianum; et in Matthæum³ his verbis: « Si legamus Ecclesiasticas historias, in quibus fertur quod et ipse propter martyrium sit missus in ferventis olei dolium, et inde ad suscipiendam coronam Christi athleta processerit, statimque relegatus in Patnos insulam sit, etc. »

3. Quod vero idem in libro de Scripturis Ecclesiasticis hæc de Joanne dicat: « Quarto decimo igitur anno secundum post Nerone persecutionem movente Domitiano, in Patnos insulam relegatus, scripsit Apocalypsim; » apparet ipsum S. Hieronymum non tam annum Joannis relegationis consignare voluisse, quam exordium imperii Domitiani, a quo est persecutio excitata, monstrasse. Etenim non simulatque in imperium ingressus est, Chri-

stianus vexare cepit: nam ethnicorum scriptorum testimonio dictum est, Domitianum, fratris glorie æmulum, qui benignitate et clementia summam sibi laudem comparaverat, tunc ab omni prorsus eade abstinuisse. At licet Eusebius prope finem ejus imperii cum persecutionem pernotat dicat: tamen cum Cletum sequenti anno gladio persecutoris adeptum esse coronam martyrii constet, jam hoc anno, Joannis confessione persecutionem ceptam esse putamus: que tamen ipso sui exordio non fuit adeo sæva, ut postea visa est; cum videamus Joannem non mortis supplicio esse affectum, ut ceteros, sed in insulam relegatum. Verum quod spectat ad Joannis res Romæ gestas, extat ibi vetus ac nobile Joannis martyrii, et tam insignis edili miraculi monumentum apud Portam Latinam, ubi sævum illud configit illatum esse supplicium: imo et ipsa dies qua hæc facta sunt, pridie nonas Maii, perpetua est memoria illustrata, dum eadem recurrente quolibet anno Romæ et alibi annua celebritate recolitur.

4. *Joannes relegatus in insulam.* — De relegatione autem Joannis in Patnos, non solum ex antiqua traditione, sed ex ipsiusmet Joannis testimonio certam fidem sibi vindicans Origenes⁴ hæc ait: « Imperator Romanorum (sicut docet traditio) condemnavit Joannem dantem testimonium verbi Dei, in insulam Patnos, sicut ipse de suo martyrio docet, non dicens quis eum condemnaverit, sed ubi condemnatus fuerit. Dicit enim in Revelatione sua hoc modo: Joannes frater vester et socius in tribulatione et in regno et in patientia Jesu, fui in insula que vocatur Patnos, propter verbum Dei, et propter testimonium Jesu Christi. » Cæterum hæc sub Domitiano esse facta, tam latini quam græci ecclesiastici scriptores affirmant, excepto Epiphano⁵; qui quidem, nescimus quomodo errore lapsus, sub Claudio jam Patno reversum dicit; sicut etiam errasse reperitur Arelas Cæsariensis, qui in suis in Apocalypsim commentariis Joannis exilium sub Nerone accidisse testatur; ex eo, puto, deceptus, quod una simul Tertullianus martyrium Petri, Pauli, atque Joannis in nuper citato loco recenseat, Victorinus Pictaviensis, necnon Primasius, in commentariis quos ediderunt in Apocalypsim, tradunt Joannem illic a Domitiano esse relegatum ad effodienda metallata. Est illa insula una ex Sporadibus, habens in circuitu (ut scribit Plinius⁶) fringita mille passus, ab Icara (ut tradit Strabo⁷) versus occasum sita. At vero non simulatque illuc accessit, eam quam scripsit Apocalypsim accepit; sed ad finem imperii Domitiani eam vidisse, Irenæus⁸ testatur, sic dicens: « Neque enim ante multum temporis visum est, sed pene sub nostro sæculo ad finem Domitiani imperii: » quamobrem de ea suo loco agemus. Cum illic exul moraretur Joannes, ad pietatem instituisse omnes ejusdem insulæ accolæ, ex antiquioribus monumentis Metaphrastes affirmat⁹.

¹ Tert. præscript c. 36. — ² Hier. in Jovin. lib. 1. — ³ Hier. in Mat. c. 20.

⁴ Orig. in Matthæum tract. 12. — ⁵ Epiph. her. li. — ⁶ Plin. l. iv. c. 12. — ⁷ Strabo lib. x. — ⁸ Iren. lib. v. — ⁹ Metaph. in Joanne apud Ecumen. in Apocalypsim.

Anno periodi Græco-Romane 5583. — Olymp. 217. an. 2. — Urb. cond. 843. — Jesu Christi 90. secundum Baronium 92.

— Anaclepi pagæ 8. — Domitiani imp. 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XV* et *M. Cocceius Nerva II.*

2. *Decennalia imperii Augustei Domitiani.* — Sumpfus hic a Domitiano consulatus juxta secundam consulum Cesarorum regulam : Augustei enim imperii decennalia dedit, ut jam dixi in Dissert. Hypat. At inquit aliqui censors in Epistola consulari apud card. Norisium, pag. 172. « Quis tibi Apollo revelavit, Domitianum edidisse decennalia hoc anno, quo inibat annum decimum imperii, non vero sequenti, quo eundem decimum annum complebat? » Respondeo, studium assiduum ac vehemens ad veras consulum Cesarorum causas expromendas hanc mihi vaticinandi artem peperisse, cujus opera vulgarem opinionem, quæ docet, decennalia exeunte tantum anno decimo edita, qua censors isti adeo imbuuntur, aliasque hujusmodi, quas ipsi mordicus tuerent, falsissimas esse comperi. Secundo quod ipsis vel falsum vel dubium apparet, ex nummis constat esse certissimum. Mediobarbus in Domitiano unum hujus imperatoris proponit inscriptum : IMP. C. ES. DOMIT. AVG. GERMAN. TR. P. VIII. In postica parte legitur : VOTA PUBLICA COS XV. Cernitur imperator ad aram stans, dextra pateram tenens, ante eum figura stans, fibicen, laurus, popa, et alia figura hastam tenens. Quo ex nummo, ut recte Mediobarbo observatum, discimus, decennalia Domitiani hoc anno, non vero sequenti, celebrata, et errasse Onuphrium in Fastis, quando scripsit, decennalia anno tantum decimo exacto celebrata. Præstantissimum illud opus de imperatorum Romanorum numismatis, post Dissertationem Hypaticam publicatum, in lucem emissum. Quare sine hujus numismatis ope, soloque regularum consulum Cesarorum subsidio, jam inveteratum illum errorem everteram. Quod si tunc opus illud vidissem, Domitianum primum ex imperatoribus fuisse, qui vota decennalia, implicitis tamen verbis, nummis sculptenda voluerit, notare non prætermissem. Sic antequam Baluzius V. C. egregium librum Lactantii de Mortibus Persecutorum publici juris fecisset, Diocletianum anno trecentesimo tertio, quod tunc in obscuro erat, vicennalia celebrasse, consulum Cesarorum regulis detexeram. Prodit denique nuper nova Orationum Themistii editio, in cujus Oratione XVI dicitur, imperatores singulis quinquenniis et decennis consulum capere solitos, indeque quod jam statueram, extra omnem controversiam positum. En Apollo, qui mihi ista arcana revelavit.

3. *Secundus Domitiani de Dacis triumphus.* — Card. Norisius in Epistola consulari, pag. 165 et 175, scribit, secundum Domitiani triumphum anno præcedenti vel anno LXXXVIII ductum esse. Vide ejus verba anno LXXXVI, num. III, a me adducta. Sed decepere card. doctissimum Domitiani victoriae per eos annos reperlatæ. Existimavit enim eandem triumphum proxime secutum esse; cum tamen Diocletianus, alique quidam imperatores triumphum post victorias aliquot annis distulerint. Præter Domitiani XV consulum hoc anno gestum, nummus in Dissert. Hypatica a me productus, et Eusebius in Chronico ibidem citatus, secundum hujus imperatoris triumphum hoc anno exhibitum fuisse testantur. Quare res hæc certissima. Ad annum Abrahami 2107, qui mense Octobri currentis Christi anni inchoatur, idem Eusebius ait : « Domitianus de Dacis et Germanis triumphavit. » Tum : « Domitianus tantæ superbie fuit, ut aureas et argentæas statuas sibi in Capitolio poni jussit. » Ad quæ verba Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ait : « Domitianus tantæ superbie, etc. » ex Eutropio Hieronymus qui hæc in hunc annum conjecit : « cum tamen de ea ei non constaret. » At fallitur vir doctissimus; Hieronymus enim libros legerat, qui ad nos non pervenerunt. Accurale itaque Hieronymus. Nam annis decennialibus et id genus festis addictis novitates de more inductæ, et statuæ principibus ac magnis viris poni solite, ut innumeris exemplis liquet. Hæc itaque statuæ decennialium Domitiani indicium.

4. *Nerva in exilium actus.* — Eusebius in Chronico tam secundum Ponticam quam Scaligeri editionem, ad annum Abrahami 2104, qui kalendis Octobris anni Christi LXXXVII auspiciatur, ait : « Domitianus plurimos nobilitum in exilium mittit, atque occidit. » Indeque Baronius intulit, Nervam præcedenti anno exilio affectum esse. Scribit enim Philostratus lib. 7, cap. 3 : « Nerva, qui post Domitianum jure modestè imperavit, jam dignus imperio videbatur; eademque de Orsilo et Rulo fuit opinio. Hos Domitianus paratarum contra se insidiarum insimulans, in insulam relegavit : Nervam quoque Tarentum secedere jussit. » Verum hæc eades exiliaque ante annum XCVI, eoque jam affecto, non configere. Tacitus enim in fine Vitæ Agricolæ, postquam cum, « Collega Priscoque coss. » anno sc. Christi XCVI, « decimo kal. Septembr. » excessisse narravit, de eo scribit : « Sicut durare in hac beatissimi sæculi luce, ac principem Trajanum videre, augurio votisque

apud aures nostras ominabatur : ita festinate mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus, non jam per intervalla ac spiramenta impiorum, sed continuo et velut uno ictu Rempublicam exhausit. Non vidit Agricola obsessum curiam et clausum armis senatum, et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilissimarum feminarum exilia et fugas. Una a huc victoria Carus Melius ensebatur et intra Albanam villam sententia Messalini strepebat, et Massa Babius jam tum reus erat. Mox nostrae duxere Itelvidium in carcerem manus : nos Maurici, Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit, etc. » Eo itaque anno Nerva in exilium missus : quod clarissimus Guillelmus Loydus in litteris ad me ex Anglia scriptis deducit et epistola Plinii 33, lib. 7, in qua ait Plinius, Nervam, missis ad se gravissimis litteris, gratulatum sibi esse, quod *Babium Massam* de repetundis a Bœtici accusatum damnasset. Eae enim, inquit vir doctissimus, litterae Tarento, ubi in exilio agebat, a Nerva scriptae. Hinc itaque annus exilii Nerva, imo et persecutionis adversus Christianos decretæ tempus immolescit : cum enim Domitianus anno xcm « continuo et uno ictu » Rempublicam exhausit, in Christianos etiam sevisse non dubitandum. Hinc etiam liquet, in Chronico Eusebii res sepe aliis quam contigerint annis, consignatas esse.

5. *Initium persecutionis Domitianæ.* — Ad num. 3. Baronius secundam persecutionem adversus Christianos a Domitiano excitatam præsentî anno consignat. In Dissertatione autem Hypatica eam anno factum nonagesimo tertio molam indicavi, quod a censoribus quibusdam in Epistola consulari apud card. Norisium, pag. 179, irritum, hac ratione, quod « magnus Ecclesiasticorum Annalium conditor persecutionem a Domitiano decretam alligat anno xci. » Baronius tamen præsentî anno eam persecutionem incipit. Verum videamus, quis nostrum irridendus, an ego, qui a tanti viri sententia gravissimis argumentis ductus recessi, an vero illi, qui vulgaribus opinionibus pueriliter delectantur. Baronius itaque, a quo sine magno fundamento discedere non soleo, hanc unicam suæ opinionis rationem afferit, quod nempe sanctus Cletus papa anno sequenti martyrii gloria coronatus fuerit. Quod cum nec ipse probet, nec ab aliquo probari possit, illud martyrium tam cito consignande persecutionis causa esse non potuit. Præterea falletur Baronius, Eusebium in Historia hanc persecutionem in finem imperii Domitiani contulisse. Tertio Eusebius in Chronico, tam juxta Pontaci, quam Scaligeri editionem, hanc persecutionem collocat anno Abrahami 2110, qui kalendis Octobris anni Christi nonagesimi tertii inchoatur ; quo etiam Abrahami anno persecutio Domitiana copulatur in Collectaneis Græcis apud Scaligerum pag. 395. Quarto auctor Chronici Alexandrini eandem recitat Olympiade ducentesima decima octava anno primo. Itaque porro Chronici auctor in putandis Olympiadis Eusebiana rationem sequitur, ideoque annus ille Olympiadicus anno Christi nona-

gesimo secundo inchoatus, insequenti vero absolutus. Habentur et alii characteres in eo Chronico, sed depravati, nisi qui sumitur ab anno xii Domitiani, et a quarto consulatu ante hujus imperatoris mortem, ita ut indubitatum sit, auctorem illum eam persecutionem cum anno Christi nonagesimo tertio conjunxisse. Ex quibus liquet, relegationem Joannis apostoli in insulam Patmos, quæ, teste Hieronymo, anno xvi Domitiani contigit, hoc anno a Baronio consignari non debuisse, sicuti nec persecutionem hoc anno inchoari ; cum sancti Cleti papæ mors, quæ suam opinionem firmat, anno sequenti non contigerit.

6. *Persecutio Domitianæ magis explicata.* — Certe Domitianum nonnisi sub finem imperii persecutionem excitasse testatur Eusebius in Historia, in qua accuratior est, quam in Chronico : « Domitianus, cum jam multa in multos crudelitatis suæ specimina edidisset, nec paucos nobilium atque illustrium virorum urbis Romæ injuste interemisit, alios præterea innumerabiles summæ dignitatis viros, licet insontes, exilio et honorum proscriptiōne multasset, ad extremum Neronianæ impietatis, bellique et odi adversus Deum, successorem se ipsum professus est. » inquit Eusebius in Hist., lib. 3, cap. 17. In Chronico autem, anno Christi xcm persecutionem recitat, postquam proxime dixit, Domitianum multos nobiles perdidisse, quosdamque etiam in exiliis misisse. Præterea Lactantius in lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 3, sub finem imperii Domitiani persecutionem ortam insinuat : « Cum exerceret invidiam dominationem, subditorum tamen cervicibus incubavit, quam diutissime, tutusque regnavit, donec impias manus adversus Dominum fenderet. Postquam vero ad persequendum justum populum instinctu demonum incitatus est, tunc traditus in manus inimicorum sui penas. » Imo Dodwellus celeberrimus Angliæ scriptor, in Dissert. xi Cypriana de Paucitate Martyrum, ait persecutionem Domitianicam fuisse brevissimam, « ut vix unum annum implere potuerit : » statim Domitianum extinctum esse innuere Lactantium (cujus verba mox citavi) et tempus ipsum certissimis characteribus consignasse Brutium (cujus verba anno xcv, num. 1, recitabo) Flavii scilicet Clementis consulatum anno xcv gestum. Quare cum tribuniciam potestatem xv a Septembri xii inherit Domitianus, sub finem illius anni persecutionem contigisse necesse esse. Atqui sub finem Septembris anni sequentis occisus est : his itaque terminis illam conclusam fuisse ait Dodwellus, « ita ut vix annum implere potuerit. » Sed non assentior ; quia ideo Brutius, cujus liber perit, persecutionem cum anno xv Domitiani junxit, quia tunc maxime grassata est, ipseque Flavii Clemens vix deposito consulatu ordinario occisus, et Domitilla ejus neptis in insulam Ponticam deportata. Quæ utpote magis illustrata a Brutio anno Domitiani xv quo accidere consignata. Ex quo male infertur, Domitianum antea in Christianos non sevisse : præsertim cum Hieronymus tradat, Joan-

nem evangelistam anno Domitiani xv in oleum igneum conjectum esse. Ad hæc, verum quidem est, persecutiones adversus Christianos annis decennialibus et id genus festis destinatis excitari solitas, ideoque anno Domitiani xv quindecennialium occasione vexatos. Verum ipsa persecutio natali imperii die de more non decreta, ut arbitratur vir doctissimus. Sed quemadmodum totus annus Julianus, quo ea solemnia acta, festivus fuit, templa ædificata aut dedicata, et res ad religionem pertinentes sollicite curate: sic persecutiones, non ipso anno decimo v. g. imperatoris, sed anno Juliano, quo decennialia edita, eæque quotcumque illius die indis rimitam decreta. Præclarum hujus rei exemplum videbimus in imperio Diocletiani. Is enim persecutionem quidem in suis vicennialibus anno cccm, celebratis decrevit, sed mense Februario, et pluribus mensibus ante diem imperii sui nativum, et ante eum, quo vicennialia exhibuit. Licet igitur persecutio anno xv Domitiani arserit, non sequitur, die Domitiani natali, et non prius, eam inchoatam esse. Denique si Domitianus anno tantum imperii xv Christianos affligere cepisset, persecutio aliquod tantum menses durasset; cum Baronius illum ante mortem a persecutione destitisse clare ostendat.

7. *Domitiani persecutio exorta fuit.* — Nec placet etiam quod Dodwellus scribit, eam scilicet persecutionem *exortam* non fuisse. « Si Tertulliano credimus in Apolog., cap. 5, inquit Dodwellus, ne ad cruciatum quidem progressus est, nedum ad eandem. Ita enim ille, » Tentaverat et Domitianus portio Neronis de crudelitate: sed qua et homo facile ceptum repressit, resistentis etiam, quos relegaverat: « Tentavit itaque duntaxat, non item Cesariano, quod fecit Nero, gladio ferocit. Relegavit etiam confessos, non capitales etiam, sed nec membrorum supplicio affecit, etc. Scio equidem eodem auctore Tertulliano lib. de Præscript., cap. 36, Joannem apostolum a Domitiano in oleum igneum esse conjectum, tum stupendo miraculo salvum in insulam deinde esse relegatum; verum eo miraculo ita deteritis est fortassis tyrannus, ut ne auderet quidem deinde in innocentes pro ingenio suo savire. Hæc si vera sunt, suspecta erunt deinde recentiorum monumenta omnia, quæcumque martyres Domitiano tribuendos esse censuerint. » Ita Dodwellus, qui satis animum non attendit ad Domitiani severitatem, ratione ejus ab ethnicis Nero est appellatus, a Tacito Nerone savior dictus, a Tertulliano vero portio Neronis, ut ostendit Baronius in Annalibus. Cum itaque Domitianus anno Christi xciii, imperii ejus Cesarici quintis quinquennialibus addito, vel anno Christi xcvi, quo quindecennialia celebravit, persecutionem adversus Christianos excitavit, et quoad rei gestæ annum, Neronem exemplar sibi proponeret, non dubium, quin Christianos crudeliter habuerit, et quoniam plures, ut habent Tabule eclesiasticæ, martyrium fecerint. Quia vero persecutio Domitiana Neroniana minor fuit, de ea loquitur Tertullianus quasi prioris tantum adumbratio fuisset; non quod multi occisi

non fuerint, sed quod non tanta adversus eos crudelitates exercite. Quod si Tertullianus de relegatis tantum loquitur, factum id, quia eodem Domitianus ante mortem restituit; nec opus erat, ut de iis, qui interfecti fuerant, loqueretur; cum eos Domitianus ad vitam non revocaverit. Denique vel solum Joanni apostolo irrogatum supplicium demonstrat, plures capitales supplicio affectos. Nam miraculo, quod tunc accidit, deterritum Domitianum fuisse, et ab innocentibus persequendis illum destitisse, gratis a viro doctissimo asseritur. Vide dicenda anno xciv, num. 5, et Baronium anno xciv, num. 7.

8. *Decennialia, triumphus, et pax a Domitiano facta.* — Revocanda ad præsentem annum que anno LXXXVIII retulimus ex libro 8 Martialis, que Loydus vir eruditissimus summarie collegit, quæque perperam anno præcedenti illigavit. *Spectacula* itaque, de quibus ibidem, *convivium*, quo populum Romanum Domitianus excepit, *urbsque Palatina* recens constructæ, de quibus ibi sermo est, pertinent ad præsentem annum, quo Domitianus et decennialia imperii Augustei et *secundum triumphum Dacicum* exhibuit. Ante ædificatum illud palatium, non poterant in aula celebrari solemnia populi convivium, ut prodit Martialis lib. 8, epig. 39. Quare anno præcedenti illud a Rabirio celebri Domitiani architecto ædificatum, ut elicio ex Martiali lib. 7, epig. 56, ubi tunc ejus constructioni Rabirium incubuisse testatur. Liber autem 7 Martialis gesta anno Christi LXXXIX complectitur. Ad decennialia itaque sua Domitianus respiciens, *regiam illam*, quam poeta lib. 8, epig. 36, pyramidibus, aulisque Egypti anteponit, condere voluit. Illud etiam notatu dignum, Domitianum a Martiali lib. 8, in Prefatione, et a Juvenali satyra 6 *Dacicum* cognominari; sed, ut observat Scaliger in Notis Eusebianis ad n. 2107, nullus nummus extat nullumque monumentum, in quo Dacici cognomen sit; cum tamen Germanicus sæpissime in nummis vocetur; sive id a Domitiano decretum, sive ab iis, qui nummis eudendis præerant. Quare nummi et inscriptiones titulorum et cognominum imperatoribus attributorum norma haberi non possunt, qua certo definiatur, an hoc vel illud cognomen imperatores tulerint. Marcus Aurelius postquam tribunitium potestatem et imperium præconulare concessus est, nunquam in nummis et inscriptionibus *imperatoris* prænomine insignitur. At hinc male viri doctissimus nuper inferbat, illum *imperatoris* titulo ante Antonini Pii mortem decoratum non fuisse; cum ille omnibus imperii collegis attributus fuerit; regulæque a nummorum silentio deducta fallax conperitur. Non etiam prætermittendum, in nummis, annis quibus triumphatum est, percussis, mentionem præis de more factam, ut in nummis Vespasiani et Titi filij anno LXXI, quo de Jædia triumphum egere, cens, ut videre est apud Mediolardum. Sic in nummo Domitiani apud eundem legitur: IMP. DOMIT. AVG. GERMAN. COS. XV. Visitur caput muliebri olea redi-

mitum, cum ramo oleæ, quæ pacis symbolum. In postica : S. C. Corvus ramo oleæ instans.

9. *Ex anno secundi triumphû Dacici annus, quo prior gestus, innotescit.* — Ex anno porro secundi triumphû Dacici certo indubitatoque in notitiam venimus anni, quo primus Dacicus triumphus ætus est; in nummis enim anno LXXXV. quo priorem triumphum consignavimus, eisis, quoque consulum XI Domitianus gessit, eadem figura cernitur, quæ in nummis XV Domitiani consulatu hoc anno inito apparet. Exemplum si isle apud Mediobarbum, in cuius postica legitur, IMP. VIII. COS. XI. Visitur Germania seminuda, quæ mœsta scuto insidet, pone sagitta fracta. In alia postica eadem verba præferente, cernitur figura nuda, quæ scuto oblongo humi posito insidet, caputque sinistra manu sustentat, adestque sagitta in medio contracta. In alia postica legitur : GERMANIA CAPTA. S. C. visiturque Germania

sedens captivæ habitu. Quæ symbola in quibusdam nummis hoc anno percussis etiam representata; ut in islo, in cuius aversa parte habetur : GERMANICUS COS. XV. Exhibetur Germania sedens lugubri habitu. In alia postica, GERMANICUS COS. XV. Visitur figura seminuda mœsta sedens, ad cuius pedes sagitta fracta. Ita ex certis obscura lucem accipiunt, et nummorum ope Chronologia promovetur. Non me latet, quosdam viros doctos existimare, Eusebium in Chronico prioris triumphû Dacici mentionem facere, quando ait : « Nasamones et Daci dimicantes contra Romanos victi. » Verum, ut diximus, ea Eusebii verba de initio secundi bellû Dacici intelligenda. Sicut enim secundum disertis verbis memorat, ita et primum conceptis etiam verbis recitasset, si de eo loqui voluisset. Prioris itaque tam bellû quam triumphû Dacici non meminit Eusebius.

CLEMENTIS ANNUS I. — CHRISTI 93.

1. *Clemens Cleto succedit.*—Anno Christi nonagesimo tertio, Ulpio Trajano et Acilio Glabrione coss., sævientem magis Domitiani persecutione in Christianos, Clemens Romanus pontifex vigesima sexta mensis Aprilis martyrio coronatur, cum sedisset annos duodecim, menses septem, et dies duos, numerando Cleto annos a sequenti die ab obitu Lini. De eodem Cleto hæc leguntur in libro de Romanis Pontificibus, qui a multis citatur nomine Damasi : « Illic ex præcepto beati Petri viginti quinque presbyteros ordinavit in urbe Roma : qui etiam sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano, sexto kalend. Maii : et cessavit episcopatus dies viginti. » Post Cletum successit est Clemens Romanus e regione Calii montis, patre Faustino natus, antiquus Petri et Pauli apostolorum discipulus : hunc enim illum esse, cuius Paulus meminit ad Philippenses¹, omnes existimant. Quod vero a Græcis nonnullis dicitur Clemens successisse Analecto, errore putamus factum librariorum, ut pro Cleto scriperint Analectum : nam (ut apparet) Græci decepti nominum similitudine, sicut Marcellum et Marcellinum, ita etiam Cletum et Analectum unum, eundemque putantes confuderunt. At de his alias satis dictum.

2. Sed enim et de anno institutionis Clementis corrigendus est Eusebius, nec ab alio quam a seipso; quippe cum dicat Clementem sedisse annos novem,

rursumque affirmet ipsum¹ obiisse anno tertio imperii Trajani, ponatque ejus ingressum anno duodecimo Domitiani² imperatoris; hæc sibi non coherent : nam si annis novem sedi præfuit, pervenisset saltem ad annum quarulum Trajani, vel quintum : vel si dixerimus anno tertio Trajani (ut ait) martyrium consummasse, nonnisi ad summum octo annis eum sedisse oportuit. Quamobrem habito respectu ad annos Cleto, qui successit, et annos novem Clementis, et menses, quibus sedil, hic jure ponimus ejus ingressum. Quod vero non primo loco post Petrum, sed tertio sederit, superius satis demonstratum in ordinatione Lini.

3. *Persecutio Domitiani.* — His igitur exordiis, Joannis exilio, et Cleto Romani pontificis nece, secunda in Christianos a Domitiano est persecutio excitata, de qua hæc Eusebius³ : « Cum Domitianus multum in nullos crudelitatis et nequitie declarasset, et non exiguam patriciorum et illustrium virorum multitudinem Romæ temerario et iniquo judicio interemisisset, aliosque infinitis dignitate præstantes non solum patriis finibus ejectos, exilio multasset, sed etiam omnibus facultatibus, et fortassis immerito et sine causa exuisset : tandem in sceleratam Neronianam in Deum odii et impictatis hereditatem successit. Secundus namque erat, qui contra nos

¹ Euseb. hist. lib. III. c. 28.

² Ibid. c. 12. — ³ Ibid. c. 17.

¹ Philip. iv.

Christianos (licet pater ejus Vespasianus nihil injuriæ aut mali in nos animo aliquando excogitasset) persecutionem incendium excitavit. » Hæc Eusebius : qui jure eum heredem nominat Neronianæ sevitiæ ; nam et ab ethnicis Domitianus Nero est appellatus ; unde Juvenalis ¹ :

Cum jam semianimum laceraret Flavinus orbem
Ulinus, et calvo serviret Roma Neroni.

4. Certe Nerone saviolem Tacitus ² Domitianum fuisse testatur, dum post cædes nobilissimorum recensitas, addit : « Nero tamen subtraxit oculos, justisque scelera, non spectavit. Præcipua sub Domitiano miserationum pars erat, videre et aspici, cum suspiria nostra subscriberentur : cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret sævus ille vultus et rubor, a quo se contra pudorem muniebat. » Hæc Tacitus : qui et de eodem hæc superius : « Domitiani natura præceps in iram, et quo obscurior, eo irrevocabilior. » Testatur et Tertullianus in Apologetico ³ Domitianum similem fuisse Neroni, sic dicens : « Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate ; sed qui et homo facile captum repressit, restitulis etiam quos relegaverat. Tales semper nobis insectores, injusti, impij, turpes, quos ipsi damnare consueverunt, et a quibus damnatos restituere soliti estis. » Hæc Tertullianus.

5. Sed plane errore lapsus cognoscitur, dum vult eum quasi facti pœnitentem exules revocasse : id siquidem non ab eo, sed ab ejus successore Nerva esse factum, omnes affirmant. Bœque ⁴ expresse demonstrat, hæc dicens : « Nerva autem eos, qui rei facti erant impietatis, absolvit, exulesque restituit. » Reos enim more Gentilium, eos dicit impietatis, qui deos negarent : cujus criminis idem Domitianus, ut vane superstitioni addictissimus, acerrimum vindicem se præbuit. Verum hæc Tertullianus scripsisse videtur Hegesippi auctoritate ; sed ut apparet ⁵ loquitur ille de ea persecutione quæ mota est in Judeos, cum mandavit inquiri illos qui ex stirpe David progeniti essent : quos cum invenisset pauperimos, culture agrorum addictos, contempsit, sique animo conceptam in eos persecutionem repressit ; sed de ea re suo loco dicemus. Cæterum qui ab eodem Christianitatis causa in insulas relegati fuerunt, certum est eos mansisse usque ad ejus successorem Nervam ; ut Joannis evangelistæ, atque Flaviæ Domitillæ, et aliorum, de quibus dicturi sumus, exempla declarant.

6. At vero tantum abest ut in Christianos excitatam persecutionem Domitianus represserit ; ut, cum primum ejus religionis summos vertices exilio vel morte sustulisset ; postea majori rabie saviens, etiam in propinquos sibi carissimos, nempe Clementem consulem patrem, inque ejus uxorem et neptem Flaviæ Domitillæ, ultimo sui imperii anno persecutionis furorem converterit, illum occi-

dendo, has in insulas relegando, ut inferius suo loco dicemus. Quamobrem verius dici posse videtur, persecutionem in Christianos a Domitiano hoc anno morte Romani pontificis ceptam, et aliquando posteris temporibus intermissam, acerbiori iterum sevitiâ revivisse, ac immaniter delachatam esse : quod plane perspicuum erit, cum novissima ejus imperii gesta narrabimus.

7. *Ignatius Antiochenus episcopus, et ejus epistola.* — At quoniam (ut dictum est) his ipsis persecutionis exordiis, qui præ cæteris in Ecclesia esse videbantur illustres, primi ad supplicium quasi sunt : apparet et S. Ignatium Antiochenum episcopum hoc eodem anno eadem esse clade vexatum. Scribens ¹ enim ipse ad Mariam Cassobolitem, spectatisimam sanctitate feminam, de Clementis creatione hoc anno facta, hæc habet : « Mihi autem in mentem venit, et dicam verum fuisse sermonem quem de te audieram, cum Romæ apud beatum Anacleum (Cletum) papam esses, cui nunc successit beatissimus Clemens, Petri et Pauli auditor, etc. » Idem de persecutione, quam tunc patetur, hæc narrat : « Ego vero, o beata, non tam meus quam aliorum nunc factus, exagitor partim exiliis, partim custodiis, partim vinculis. At nihil eorum curo : verum eorum injuriis erudior, ut Jesum asequar, fruam suppliciiis mihi paratis. » Et post multa : « Vehementer concupivi venire ad vos, et una vobiscum requiescere et refici. Verum non est in hominis potestate via ejus : impedit enim meam voluntatem militaris custodia, quæ non permittit ultra progredi. At pro statu rerum in quo versor, nec facere nec admittere quicquam possum. » Hæc Ignatius.

8. Porro eam epistolam, scriptam ab eo Antiochia, antequam in exilium duceretur, esse germanam, ostendunt ea quæ in fine ejusdem leguntur, junctis his quæ tum ad Antiochenos, tum ad Heronem suum diaconum postea sub Trajano, cum Romanum duceretur, conscripsit. Ait enim ad Mariam Cassobolitem scribens : « Salutem te presbyteri, et diaconi, et auctores omnes sacer Heron. Salutem te Cassianum hospes meus, et soror mea, et uxor ejus, et carissimi eorum liberi. » Ad Antiochenos ² sic : « Saluto Cassianum, et conjugem ejus, et carissimos liberos illius. » Et ad Heronem ³ diaconum Ecclesiæ Antiochicæ de eodem Cassiano hæc habet : « Saluta Cassianum hospitem meum, et pudicissimam ejus conjugem, et carissimos eorum liberos. » El paulo post de ipsa Maria Cassobolite, quæ tunc temporis agebat Antiochiæ : « Saluta quoque pudicissimam Mariam filiam meam eruditissimam, et quæ in domo illius est, Ecclesiam : pro ejus anima habens meam commutem : quæ specimen est piam feminarum. » Hæc Ignatius ; ex quibus etiam, velut contemplatione quadam intelligere possumus, eam ad Mariam scriptam germanam esse epistolam. De qua quidem dubitare, an uno eodemque tempore, cum ad

¹ Juven. Sat. 4. — ² Tac. in Vita Julii Agric. — ³ Tert. in Apolog. c. 5. — ⁴ Duo in Nerva. — ⁵ Apud Eus. lib. III. c. 5.

¹ Ignat. ep. IV. — ² Ibid. epist. VII. — ³ Ibid. ep. XIII.

leones Romam sub Trajano ducendus esset, una cum reliquis tunc ad diversas Ecclesias datis, cum ejusdem esse plane videatur argumenti, scripta hæc fuerit : nisi manifeste appareret ex verbis ipsius, hanc scriptam esse simulatque Clemens est creatus Romanus episcopus; illas vero certo constaret datas esse Trajani tempore, cum jam Clemens ex hac vita migrasset; quod perspicuum apparet ejusdem testimonio scribentis ad Philadelphios, dum adnumerat Clementem inter eos qui virgines usque ad obitum permansissent : sic enim ait, dum alloquitur virgines : « Fruar vestra sanctimonia, ut Jesu filii Nave, ut Melechisedech, et Elisei, ut Hieremia, et Baptista Joannis, ut dilectissimi illius discipuli, ut Timothei, ut Titi, ut Evodii, ut Clementis, qui in puritate exegerunt hanc vitam. » Hæc Ignatius. Atque de his hæctenus.

9. *Antipæ martyrium.* — His prope temporibus Pergami in Asia Antipas illustris martyr passus est; de quo in primis Joannes¹ meminit his verbis : « In diebus illis Antipas testis meus fidelis occisus est apud vos, ubi sedes est satanae. » Hæc Joannes : qui cum dicat, scribens Apocalypsim, jam diu ante Antipam passum esse, constetque ex Actis ejus sub Domitiano esse martyrio coronatum; plane datur intelligi, Antipam ipso initio persecutionis Domitiani subisse martyrium. Joannem enim constat, ex Irenæo, ultimo tempore Domitiani scripsisse Apocalypsim. Cætera autem, quæ ab eodem Domitiano imperatore in Christianos sunt facta, suis locis inferri sunt dicenda.

¹ Apoc. II.

Anno periodi Græco-Romanae 5584. — Olymp. 217. an. 3. — Urb. cond. 844. — Jesu Christi 91. secundum Baronium 93.

— Anaclei pape 9. — Domitiani imp. 11.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Ulpius Trajanus*, et *M. Acilius Glabrio*.

2. *Obitus Cleti PP.* — In Chronico Damasi de Cletus legitur : « Cletus annis sex, mensibus duobus, diebus septem. Fuit temporibus Vespasiani et Titi, et milio Domitiani, a consulibus Vespasiano VIII, et Domitiano VI, usque Domitiano IX, et Rufo. » Migravit itaque ad Christum anno octogesimo tertio, quo Domitianus IX, Rufo collega, consulatum gessit. Pontificatum susceperat anno Christi septuagesimo septimo, octavo Vespasiani consulatu et sexto Domitiani suffecto insignito. Ubi obiter notabis, Titum consulem VII, cum Vespasiano VIII processisse, sed Domitianum Tito suffectum fuisse; ideoque ex hoc loco manifestum fieri, sextum Domitiani consulatum suffectum cum octavo Vespasiani patris conjungendum, et præcedentes recte suis annis consignatos esse. Colitur S. Cletus die xxvi mensis Aprilis, quo et in Auctori Chronico veterum Pontificum sepultus dicitur. Verum, ut jam monuimus, hujusmodi dies, quibus veteres Pontifices Romani mortui aut sepulti dicuntur, ad aliquam eorum translationem plerumque pertinent. Incertum etiam quot diebus post ejus mortem Sedes vacaverit. In Auctori quidem Chronico veterum Pontificum dicitur, episcopatum cessasse dies xvi; in Libro vero Pontificali dies xx. Sed hæc ex certis monumentis non depremta, verum ex proprio auctorum, qui præfata opera componere, calculo; quibus ideo tuto fides haberi non potest.

3. *Formula S. Cleti perperam attributa.* — In Breviario Romano a Pio V edito, die xxvi Aprilis, quo Cletus colitur, hæc verba leguntur : « Primus in litteris verbis illis usus est : Salutem et Apostolicam benedictionem. » Sed præterquam quod nullæ extant S. Cleti litteræ, scriptum id absque ullius veteris auctoris testimonio a Martino Polono in Chronico. Recentior itaque illa formula, qua tamen Joannes V et Sergius I usi sunt, ut constat ex eorum Rescriptis a Mabillonio V. C. in opere de re Diplomatica productis. Addit Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Romanorum Pontificum eam formulam ante Leonem IX, vel saltem ante Gregorium VII stabili usu receptam non fuisse. Cletus successit Anacletus die et mense incertis.

4. *Persecutio hoc anno nondum inchoata.* — Ad num. 7. et seq. Epistola S. Ignatii ad *Mariam* vulgo *Cassabolitem* inter epistolas ejus supposititias recensetur a Cotelerio V. C. in operibus SS. Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, quemadmodum et epistolæ ad Antiochenos, ad Tarsenses, ad Philippenses et ad Hieronem. Quæ quinque epistolæ divo Ignatio adscriptæ. Baronius quidem has Ignatii esse germanas, easdemque sincerissimas luctur. Sed nostro sæculo opera Ignatii magis discussa, et utrinque de iisdem plura litteris mandata. Legendi Usserius de epistolis Ignatianis, Isaacus Vossius, et Joannes Pearsonius in Vindicis Ignatianis, qui plura habent de veris et de spuriis Ignatii epistolis, de quibus nos infra. Ex his liquet, Baronium secun-

dam Ecclesiae persecutionem perperam hoc anno consignasse; cum martyrium *S. Cleti*, in quo fundatur, hoc anno non contigerit, et epistola Ignatii

ad Mariam Cassabolitem, in qua de exiliis et vinculis Ignatii agitur, germana non sit.

CLEMENTIS ANNUS 2. — CHRISTI 94.

1. *Acilii Glabronis interitus*. — Christi Redemptoris anno nonagesimo quarto, cons. Domitiano Augusto decies septies, et Volusio Saturnino, persecutio in Christianos ab eodem imperatore semel excitata, et in ipsos precipue Christianae religionis antistites saevire ausa, et ad consulares viros, aliosque nobilissimos Romanos cives progressa, Acilium Glabronem, qui superiori anno (ut vidimus) gessit consulatum cum Trajano, e medio sustulit, simulque alios complures reos factos impietatis, quod deos patrios non coleret. Dolemus vehementer, tam illustrium martyrum Acta penitus excidisse, nec (sicut de aliis multis accidit) ullam prorsus reliquam esse memoriam, nisi quae in Gentilium historicorum commentariis subobscurae est consignata. Periere omnia scriptorum monumenta, invidia Diocletiani, jubentis ea (ut suo quoque loco dicemus) penitus inflammari. At quod spectat ad Glabronem, scribit Dio¹, eum una cum nonnullis aliis, illato crimine ἀθετητικῶν, quod ad Iudeorum mores transisset (sic enim, ut saepius dictum est, quod ex Judaeis descenderent, Christianos Ethnicis appellabant) primo quidem adhuc agentem consulem vocatum in Albanum ad juvenalia, et in sententia persistentem, in theatrum esse immissum, ut cum inmani leone pugnaturus, ab eo discerperetur: sed ab illo non tantum non est lesus, sed eum egregie ipse confecit. Quamobrem postea, eadem ex causa, quod romanos deos non coleret, jussus est interfici. Haec ex Diono. Quomodo autem postea eadem persecutio ad domesticos usque atque propinquos imperatoris grassata sit, suo loco dicemus.

2. *Judaeorum vexationes et Indubria*. — Suetonius² auctor est, Judaeos etiam Romae agentes a Domitiano vexatos esse novis et gravissimis exactionibus. Sunt haec verba ipsius: «Præter ceteros Judaicus fiscus acerbissime actus est: ad quem deferabantur, qui velut professi Judaicam intra Urbem viverent vitam, vel dissimulata origine, imposita genti tributa non rependissent. Interfuisse me adolescentulum memini, cum a procuratore frequentissimoque concri-

lio inspiceretur nonagenarius senex, an circumsectus esset.» Haec Suetonius. Et Martialis³ itidem de Judaeo occultare se volente, ne tributum penderet, epigramma scripsit, ubi haec in fine:

Dum ludit media, populo spectante, palestra,
Delapsa est misero fibula: verpus erat.

De eodem item tributo a Domitiano Judaeis indicto Martialis³ etiam his versibus meminit in epigrammate in Christum:

Sed quae de Solyimis venit perustis
Damnata modo mentulam tributis.

3. Rursus etiam dicta persecutione tributi Judaeos fuisse Romae vexatos, ut pro singulis arboribus ruris, quod conduxissent, tributum pendere cogentur, Juvenalis declarat his versibus⁴:

Nunc sacri fontis nemus, et delabra locantur
Judaeis, quorum cophinus, fœnumque supplex.
Omnia enim populo mercedem pendere jussa est
Arbor, et ejectis mendicæ sylvæ Canœnis.

Haec ille de Judaeis, quod nemus Egeriae conduxissent. Sed de eodem cophino et fœno idem agit, dum malis artibus lucrum captare solitos demonstrat his versibus⁵:

Cum dedit ille locum, cophino fœnoque relicto
Arcanæ Judæa tremens mendicat in aurem,
Interpres legum Solyimorum, et magna sacerdos
Arboris, et summi fida internuntia cœli:
Implet et illa manum, sed parcius arte minuto:
Qualiacumque votes Judæi somnia vendunt.

4. Sed quidnam est, quod idem auctor de Judaeis iterum agens, de cophino ut peculiari eorum suppellectile meminit, necnon et fœno? Putarunt alii, res Judaeorum ab origine repetentes, Judaeos minus illud, cui in Ægypto Pharaoni servientes, fuerant adscripti, postea ubicumque gentium agent, nunquam amplius deseruisse: nimirum, ut de eis est testatum in Psalmo⁶: «Manus ejus in cophino servierunt;» eodem vase hominibus ipsos

¹ Dio in Domit. — ² Suet. in Domit. c. 12.

³ Mart. lib. VII. ad Menophilum. — ⁴ Mart. lib. V. — ⁵ Juven. Satyr. 3. — ⁶ Idem Sat. 6. — ⁷ Psal. LXXX.

deservire consuevisse. Quisnam autem esset ejusmodi vas usus, Augustinus ¹ sic scribendo declarat : « Per cophinum, inquit, significantur opera servilia. Mundare stercora, terram portare, cophino fit, etc. » Alii etiam recentiores ² illum locum interpretati, ejusmodi ministerio Judæos in Ægypto mancipatos esse tradunt. Meminit de eodem cophino Sidonius Apollinaris ³ ad Basilium scribens : nam ait : « Ordinis res est, ut dum in hac allegoria versamur, Ægyptius Pharaon sedeat cum diademate, Israelita cum cophino. » Hujusmodi cophini occasione, de Judæo homine dictum vult intelligi interpres illud Martialis ⁴ de cistifero, dum ait :

Dum te posse negas nisi lato Gellia clavo
Nubere, nupsisti Gellia cistifero.

Certe quidem miscuisse se illam Judæo homini, idem alibi ⁵ scribit.

5. Hæc cum alii senserint, non improbamus, sed afferimus nostra. Quod igitur ad fœnum et cophinum spectat, per ea Juvenalem sordidam Judæorum mendicitatem significare voluisse, existimamus : nam in primis per fœnum intelligi debere vilissimum quoddam tomentum ad recumbendum compositum, distichon illud ejusdem Martialis ⁶ declarat, cujus est titulus, « Fœnum. »

Fraudata tumeat facilis tibi calcitra pluma,
Non venit ad duros pallida cura toros.

Hæc plane significans, per fœnum intelligi stratum pauperiorum. Per cophinum autem, vas vimineum, seu cistam, qua Judæi mendicantes uterentur, intelligi debere, quæ scribit Josephus ⁷ de Judæis Hierosolymis Flori avaritiæ illudentibus, persuadent, dum ait : « Canistram circumferentes, stipem ejus nomine postulabant, quasi inops et miserimus talibus indigeret auxiliis. » Hæc Josephus. Judæos sane Romæ mendicare consuevisse, illud Martialis ⁸ in epigrammate ad Sparsum demonstrat :

A matre doctus nec rogare Judæus,
Nec sulphuratæ lipus institor mercis.

Docent et hoc ipsum quæ superius ex Juvenale sunt recitata, et illud :

Ejectis mendicat sylvæ camœnis.

Et illud :

Judæa tremens meoicat in aurem.

Sic igitur ab eodem de Judæis miserimis mendicantibus egregie ea dicta sunt :

Quorum cophinus, fœnumque supellex :

et illud de iisdem :

Cophino, fœnoque relicto.

Quod scilicet ea paupertate premerentur ut, eorum supellex fœnum esset ad recumbendum, et cista seu cophinus ad mendicandum.

6. Nisi per cophinum vestimus intelligi cistam illam, qua Judæus institor mercis sulphurate (sic enim eum nominat Martialis) ad vendenda illa, vel (ut alibi ¹ ait) ad permutanda fracto vitro, gestare soleret, prout hodie quoque eodem æque miserimos facere videmus. Rupta quidem vitra sulphuratis permutari solita, non Martialis tantum in alias citatis locis a nobis ; sed et in epigrammate ad Priscum ² his versibus indicat :

Quæ sulphurato nolit empta ramento
Vatuniorum proxeneta tractorum :

Hemque Statius ³ sic dicens :

Illic agmina confremunt Syrorum :
Ille plebs scenica, quique comitatus
Permutant vitreis gregale sulphur.

Insuper et Juvenalis ⁴ testatur eo versu :

Quassatur, et rupto poscentem sulphura vitro.

Sed de Judæorum ludibriis a poetis ethnicis decantatis, jam satis : itaque ad ea quæ hoc eodem anno sunt gesta, orationem convertemus.

7. *Cornelia vestalis viva defossa.* — Hoc ipso anno undecimo Domitiani imp. (ut auctor est Eusebius ⁵) Cornelia virgo vestalis maxima, absens et inaudita a Domitiano objecti stupri damnata, miserando modo, more majorum viva sub terram defossa, morti adigitur. Rem plane miseratione dignam Plinius Junior ⁶ ad Minutianum exacte describit his verbis : « Cum Domitianus vestalium maximam defodere vivam concupisset, ut qui illustrari sæculum summi hujusmodi exemplo arbitraretur, pontificis maximi jure, seu potius immanitate tyranni, licentia domini reliquos pontifices non in regiam, sed in Albanam villam convocavit. Nec minore scelere, quam quod ulcisci videbatur, absentem inauditamque damnavit incesti : cum ipse fratris filiam incesto non polluisset solum, verum etiam occidisset : nam vidua abortu periit. Missi statim pontifices, qui defodiendam necandamque curarent. Illa nunc ad Vestam, nunc ad cæteros deos manus tendens, multa, sed hoc frequentissime clamitabat : Me Cæsar incestam putat, qua sacra faciente, vicit, triumphavit. Blandiens hæc, an irridens, ex fiducia sui, an ex contemptu principis dixerit, dubium est. Dixit, donec ad supplicium, nescio an innocens, certe tanquam nocens ducta est. Quin etiam, cum in illud subterraneum cubiculum demitteretur, hæsissetque descendente stola, vertit se ac recollegit : cumque ei

¹ Ang. in Psal. LXXX. — ² Nicol. de Lyra ibid. — ³ Sidon. Apol. lib. vii. epist. vi. — ⁴ Mart. lib. v. epig. in Gell. — ⁵ Mart. lib. vii. in Gell. epig. 30. — ⁶ Mart. lib. xiv. — ⁷ Joseph. de bello Jud. lib. ii. c. 44. — ⁸ Mart. lib. xii.

¹ Martialis. lib. i. epigr. in Cacl. — ² Idem lib. x. — ³ Stat. lib. i. Silvar. de Saturn. — ⁴ Juven. satyr. 5. — ⁵ Eusebius in Chron. — ⁶ Plinius lib. iv. epist. xi.

carnifex manum daret, aversata est, et resiliit; fœdumque contactum quasi plane a puro castoque corpore novissima sanctitate rejecit : omnibusque numeris pudoris, πολλὴν πρόνοιαν εἶχεν εὐχόμενος πιστῶν ; quod est Euripidis in Hecuba de Polyæna, ac sic latine redditur : Magnam cautionem adhibebat, ut decenter caderet. » Hactenus Plinius. Hæc igitur ex Plinio de Cornelia vestalium maxima volumus retulisse, ad insinuandam Domitiani imperatoris immensam immanitalem atque sævitiam, indeque sumendum argumentum existimandi quam crudelis

fuerit persecutio ab eodem in Christianos excitata. Si enim in eos quos violatæ religionis aliqua levi conjectura putasset, tam vehementer est exacerbatus : quid eum fecisse credendum in illos qui aversarentur penitus deos, ac pariter delestarentur? In quos adeo est cæco furore bacchatus, ut nec sibi sanguine conjunctorum, quos solos haberet heredes imperii, ullam prorsus rationem habendam esse putarit, quin in eos quoque animadverteret, ut suo loco dicemus. At de his satis : jam ad ea quæ anno sequenti facta sunt, nos conferamus.

Anno periodi Græco-Romana: 5585. — Olymp. 217. an. 4. — Urb. condit. 845. — Jesu Christi 92. secundum Baronium 94.

— Anacleti papæ 10. — Domitiani imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XVI* et *Q. Volusius Saturninus*, ut ex Inscriptione Gruteri pag. 300, ostendit card. Norisius in Epistola consulari, p. 57.

2. *Quinta quinquennalia imperii Cæsarei dilata.* — Sumptus hic consulatus a Domitiano juxta secundam consulatum Cæsareorum regulam, scilicet propter quinta quinquennalia imperii Cæsarei, quæ tamen in annum sequentem distulit, ut tunc videbimus.

3. *Bellum Sarmaticum.* — Hujus dilationis causam bello Sarmatico attribucendam existimo. Hanc expeditionem postremam Domitiani fuisse optime demonstrat card. Norisius in laudata epistola, tam ex Martiali variis in locis, quam ex Statio. Martialis, inquit card. Norisius, lib. vii, epig. 7, scribit, Domitianum mense Januario Romam advenisse post expeditionem Germanicam. Ibi tamen loquitur de expeditione contra Sarmatas, ut patet ex quinto epigrammate, quod in hæc carmina desinit.

* Sed jam lætibus quæ sit liliæa major
Sarmaticæ laurus, nuntius ipse veni.

Martiali addendus Statio lib. 3, ubi de lacrymis Helveti, qui laudans Domitianum ait :

Hæc est quæ victis parentia frœdera Gallis,
Quæque suum Ducis donat clementia mentem.
Quæ vobis Marcomanus post horrida bella, vagosque,
Sauronatas Latino non est dignata triumpho.

Eam victoriam card. doctissimus ad annum sequentem refert, quod præsentit, quo Domitianus erat tribunitiæ potestatis xi, ac cos. XVI in Gruteriana inscriptione, pag. 575, ac nummis dicatur : IMP. XXI, et anno sequenti, Gruteri pagina 574, idem dicatur : TRIBUNIC. POTESTAT. XII. IMP. XXII. COS. XVI. Hinc, inquit, si anno Christi cxiii, semel supra xvi imperator dictus est, ob victoriam Sarmaticam cum titu-

lum iterum auxit, qui etiam postremus fuit; nusquam enim in nummis deinceps auctus legitur. Ita card. Norisius. Sed ex præfatis nummis et inscriptionibus bellum istud præsentis anno confectum esse apparet. Domitianus enim tribunitiam potestatem xi usque ad diem xii Septembris currentis Christi anni gessit, eodemque die duodecimam inivit. Quare titulus imperatoris XXII hoc anno Domitiano post diem xii Septembris attributus. Nam ex ea expeditione kalendis Januariis anni insequentis rediit, ut ex Martiali lib. 8, epig. 8, ad Janum colligi videtur.

Tu tamen hoc mavis Latine quod contigit urbi,
Mense tuo redire, Jane, videre Deum.

4. *De Sarmatis non triumphan, sed lauream Domitianus retulit.* — Ubi Martialis de Domitiano Romam adventu post expeditionem Sarmaticam loquitur, ut erudite card. Norisio observatum. Domitianum vero Deum et Dominum appellari voluisse, suo solo dictum. Dixi autem, Domitianum kalendis Januariis currentis Christi anni Romam rediisse, quia hujusmodi expeditiones biennio durare non solebant; hæcque brevem fuisse ex eo liquet, quod de Sarmatis non triumphum, sed lauream, quæ minor triumpho erat retulerit, ut testatur Suetonius in Domitiano cap. 6, et Martialis loco laudato epig. 15.

Hos quoque secretos memorabit Roma triumphos,
Nec minor ista tua laurea pacis erit.

Secretos triumphos vocat, quod de Sarmatis triumphare recusavit. Suetonius enim ait : « De Sarmatis lauream modo Capitolino Jovi retulit. » Mediodarbus in numismatis inopp. pag. 138, nummos tres aureos Domitiani producit, in quorum antica legitur : DOMITIANUS AUGUSTUS. In eorum postica : GERMANICUS COS. XVI. Sed in uno visitur Pallas cum clypeo et

noctua; in alio repræsentantur quadrigæ triumphales pulcherrimæ. In tertio cernitur figura sedens lugubri habitu. Ait Mediobarbus: « Omnes in secundo de Germanis et Dacis triumpho cusi, » quem præsentî anno ductum arbitratur. At ad lauream Sarmaticam, ideoque et ad annum sequentem referendi; non solum quia jam a biennio Domitianus triumphum illum egit; sed etiam quia quadrigæ triumphales sæpe absque triumpho imperatoribus decrete. Quod si Domitianus post bellum adversus

Cattos et primum Dacicum, quæ annua fuere triumphavit; nullus dubito, quin et de Sarmatis etiam triumphum egisset, si expeditio Sarmatica per biennium durasset, amoque tantum Christi xcivineunte Romam Domitianus advenisset. Cum itaque præsentî anno Domitianus ab Urbe abfuerit, imperii ejus Cæsarei quinta quinquennalia in annum sequentem dilata. Opinio Guilelmi Loydii de anno hujus expeditionis legenda anno lxxxviii, num. 7.

CLEMENTIS ANNUS 3. — CHRISTI 95.

1. *De Clementis epistolis.* — Qui sequitur ordine annus Domini nonagesimus quintus, coss. Sex. Pompeio Collega et Cornelio Prisco, Fastis adscribitur: horum consulum Tacitus meminit in Vita Julii Agricole, quem hoc anno diem obiisse tradit. Hoc tempore, laborante diroschismate Corinthiorum Ecclesia, Clemens papa, ad quem spectabat universo Christi gregi prospicere, scripta ad eos egregia, qualis pastorem omnium deceret epistola, ad pacem et mutuum concordiam ineamam conservandamque adducere conatus est. Celebris et præclara admodum ea fuisse prædicatur; cum eam auctoritatem obtinuerit, ut perinde ac apostolicæ epistolæ publicæ in aliquibus ecclesiis legeretur: quod scribit Eusebius¹ qui eam mirifice laudans, et ex Hegesippo omnium antiquissimo testimonium adducens: « Hujus, inquit, Clementis una fertur esse epistola, omnium judicio approbata, illustris illa quidem et digna plane admiratione, quam tanquam ex Romanæ Ecclesiæ persona ad Corinthiorum Ecclesiam tunc quidem exaravit, cum jam Corinthi gravis esset conflata seditio. Hanc sane cum veterum tum nostra ipsorum memoria plurimis in ecclesiis publice lectam usurpantemque cognovimus. Quod autem (uti docuimus) id temporis Corinthiorum seditio concitata sit, Hegesippus locuples testis est. » Hæc Eusebius.

2. De eadem agens Irenæus²; cum eam plurimum laudat, quo scripta esset argumento, declarat, atque etiam hæc de ipso Clemente ait: « Post eum, tertio loco ab Apostolis episcopatum sortitur Clemens; qui et vidit ipsos Apostolos, et contulit cum eis, cum adhuc insonantem prædicationem Apostolorum et traditionem ante oculos haberet. Non solus enim, sed adhuc multi supererant ab Apostolis docti. Sub

hoc igitur Clemente, dissensione non modica inter eos qui Corinthi erant fratres facta, scripsit quæ est Romæ Ecclesiæ potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab Apostolis receperant traditionem, annuntiantem unum Deum omnipotentem, factorem cæli et terræ, plasmatorem hominis, qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, qui eduxerit populum de terra Ægypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem præparaverit diabolo et angelis ejus. Hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi ab Ecclesiis annuntiarî, ex ipsa Scriptura, qui velint, discere possunt, et apostolicam Ecclesiæ traditionem intelligere: cum sit vetustior epistola his qui nunc falso docent. » Hæc Irenæus de Clementis epistola, cujus compendium summam perstrictum recitasse visus est, dum in ea ipsum egisse de illa quæ in Deum esset, fide, et Ecclesiæ traditionibus, affirmat.

3. At quoniam maximo Ecclesiæ damno, Injuria temporum ea penitus excidisse videtur, operæ pretium existimavimus, ex ipsa, quæ possunt inveniri a majoribus, qui eam legerunt, citata fragmenta, atque sententias suis ipsorum verbis redditas in unum conjungere; et perinde ac nobilissimi artificis simulacrum contractum, etsi non ex integro, ex parte saltem, quantum licet, ob oculos repræsentare. Atque ut a Clemente¹ Alexandrino sumamus exordium, hæc ipse in primis habet: « Porro autem Clemens quoque apostolus in epistola ad Corinthios, ipse quoque nobis quamdam formam ejus qui est præditus cognitione describens, dicit: Quis enim apud vos versatus, omni virtute perfectam firmamque ac stabilem fidem vestram non probavit? tem-

¹ Euseb. lib. III. c. 42. — ² Iren. lib. III. c. 3.

¹ Clem. Alexan. Strom. lib. IV.

peratamque ac moderatam vestram in Christo pietatem non est admiratus? et vestri in hospites amoris magnificos vestros mores non predicavit? et perfectam firmiter ac stabilem cognitionem non beatam esse censuit? nam citra personarum acceptionem omnia fecistis, et in Deo legitime ambulastis. » Haec autem (ut facile conjici potest) erant in ipsius exordio epistola; eo modo pie sancteque ab eis captam in primis benevolentiam, ut sic suaviter delinitos, in eam quam optabat, pacem adduceret.

4. His ex epistolae exordio recitatis, mox subinfert ejusdem narrationem, eo ordine cuncta referens, secundum breviorum summam ab Irenæo praescriptam; in qua nonnulla habentur (quod alibi testatur Eusebius ¹) ex epistola Pauli ad Hebraeos; sicque ait ex Clementis verbis ²: « Fixis ergo oculis eos intueamur qui magnificae ejus gloriae perfecte servierunt. Accipiamus Enoch, qui in obedientia justus inventus, fuit translatus: et Noe, qui cum credidisset, fuit servatus: et Abraham, qui propter fidem et hospitalitatem, Dei amicus, pater autem Isaac est appellatus. Propter hospitalitatem, veramque religionem, Lot fuit servatus ex Sodomis. Propter fidem et hospitalitatem servata est Rahab meretrix. Propter patientiam et fidem, in pelibus caprinis et ovinis; et ex camelorum pilis contextis vestibus ambulaverunt praecedentes regnum Christi: dicimus autem Eliam, et Elisum, Ezechielem, et Joannem prophetas. Qui enim Dei amicus propter fidem liberatus vocatus est Abraham, non fuit gloria elatus; sed magna utens modestia, dixit: Ego autem sum terra et cinis. Et de Job sic scriptum est: Job autem erat justus et reprehensioni non obnoxius, Deum rite colens, abstinentes ab omni malo. In sua patientia superavit lentorem, et simul fuit testis, et a Deo accepit testimonium: humilitatem amplectitur, et dicit: Nullus est mundus a sordibus, ne si sit quidem unius diei vita ejus. Moyses fidelis servus in tota domo ejus, dixit ad eum qui ex rubo dabat responsa: Quis ego sum, quod me mittis? Ego autem sum voce tenui, et lingua tardiori, ut Domini vocem ministrarem per linguam humanam. Et rursum: Ego sum vapor ex olla. Deus autem superbis resistit, humilibus dat gratiam. Jam vero David quoque, de quo testimonium ferens dicit Dominus: Inveni hominem secundum cor meum, David Jesse filium, oleo sancto unxi eum. Sed ipse quoque dicit ad Deum: Misere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam: et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. Amplius lava me ab iniquitate mea, et a peccato meo munda me. Quoniam iniquitatem meam ego cognosce, et peccatum meum in conspectu meo est semper. Deinde tacite significans peccatum, quod legi non subicitur, scite suam ostendens modestiam, subjungit: Tibi soli peccavi, et malum coram te feci. Dicit enim alibi Scriptura: Spiritus Domini lucerna scrutans ventris penetralia. Et quo quis se juste gerens evadit majori

cognitione praeditus, eo est ei propinquior spiritus lucidus. Sic justis appropinquat Dominus, et nihil eum latet in nostris cogitationibus, et quas facimus, dispensationibus: Dominum Jesum dico, qui omnipotenti sua voluntate corda nostra intuetur, cujus sanguis fuit pro nobis sanctificatus. » Haec ibi.

5. At de adventu Sancti haec ex eadem epistola S. Hieronymus ¹: « Clemens vir apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios: Sceptrum Dei Dominus Jesus Christus non venit in jactantia superbiae, cum possit omnia, sed in humilitate: in tantum ut verberatus a ministro sacerdotis, responderit: Si male locutus sum, argue de peccato: sin autem bene, quid me caedis? habens duodecim angelorum millia, qui illius nullibus obedirent. » Insuper de adventu Filii Dei ad judicium, deque igne, quo impii sunt plectendi, tam ex prophetis quam Apostolis, insuper et sibyllae vaticiniis, Clementem in dicta ad Corinthios epistola egisse, apud Justinum martyrem ² testatum habetur. Sed et inferius idem qui supra Clemens: « Scriptum est, inquit, in epistola ad Corinthios: Per Jesum Christum insipiens et obscurata mens nostra in lucem pullulat. Per eum voluit Dominus nos immortalem gustare cognitionem. Unde etiam evidenter ostendens proprietatem cognitionis, subjungit: Cum haec ergo sint manifesta, vel procumbentes in profundum divinae cognitionis, debemus omnia rite et ordine facere, quae nos jussit Deus peragere ordinatis temporibus. Sapiens ergo suam ostendat sapientiam, non verbis solum, sed in bonis operibus. Humilis ferat testimonium non sibi, sed in eo quod ipse testimonium accipiat ab alio. Qui carne castus est, non insolescat, sciens esse alium qui ei suppeditat continentiam. Videte, fratres: quo majori cognitione digni habiti sumus, eo majus subimus periculum. » Haec ibi. Idemque alibi ³: « Idem Clemens in epistola ad Corinthios, his verbis inquit, exponens differentiam eorum qui sunt probati in Ecclesia: Sit aliquis fidelis, sit potens in explicanda cognitione, sit sapiens in discretionem sermonum, sit stupendus in operibus: » ac rursum ⁴ eadem alibi repetens, haec addit: « Sit castus et mundus: eo enim debet esse magis humilis, quo videtur esse major, dicit Clemens in epistola ad Corinthios. » Sed sunt haec pauca ex multis: nam de traditionibus ipsum in ea egisse, satis superius est demonstratum.

6. Quod vero testatur Hieronymus ⁵ Clementem in suis epistolis omnem pene sermonem de virginitalis puritate contexuisse; demonstrat plures etiam a Clemente esse scriptas epistolas. Meminit et S. Epiphanius ⁶ de pluribus Clementis epistolis, quae legi solent in ecclesiis, quibus inter alia ait ipsum conquestum de haereticis, quod Petri Circumitus a se scriptos depravassent; dumque addit, juxta S. Hieronymi sententiam, eisdem litteris Clementem pra-

¹ Hier. in Isai. c. LII. — ² Justin. q. 74. — ³ Clem. Strom. hb. VII. — ⁴ Clem. Alexand. Strom. l. VI. — ⁵ Hier. adver. Jovin. lib. 1. — ⁶ Epiph. haer. xxx.

¹ Euseb. list. lib. III. c. 32. — ² Clem. Alexand. Strom. lib. IV.

dicasse virginitatem; plane constat diversas ab his fuisse, quæ hodie habentur titulo Clementis inscriptæ. Posteriorem autem illam, quæ Clementis etiam nomine ad Corinthios vulgata ferebatur epistola, nequaquam periude ac priorem approbatam scribunt Eusebius ¹ et S. Hieronymus ²; cujus enim meminit Photius in sua Bibliotheca, eam ad Corinthios quoque fuisse titulo prænotatam ait; sed quod quadam haberet nova et inusitata, et incongruas Scripturarum interpretationes, jure explosam ab omnibus monstrat. Citat idem S. Hieronymus ³ ex quadam Clementis epistola locum de mundis trans Oceanum positum, quem Origenes ⁴ interpretatur. Sed quod ad epistolam, de qua est sermo, ad Corinthios scriptam pertinet: testatur Dionysius ⁵ ejusdem Ecclesiæ epi-

¹ Euseb. hist. lib. III. c. 32. — ² Hier. de Scrip. Eccl. in Clem. — ³ Hier. in ep. ad Ephes. c. 11. — ⁴ Orig. Periarch. lib. VIII. — ⁵ Apud Eas. hist. lib. IV. c. 22.

scopus, eam ab illis esse asservatam ab antiquis temporibus, ibique in ecclesia legi solitam. Sed de his hactenus: de reliquis vero quæ nomine Clementis scriptæ feruntur, dicemus inferius.

7. *Plures episcopi a Clemente ordinati.* — At qui (ut dictum est) universæ per orbem Christianum diffusæ Ecclesiæ Clemens, ut Petri successor, pastoralis cura præerat, non tantum sollicitus fuit ut dissidentes inter se Corinthios in concordiam revocaret; sed, uti opus esse videret, plures etiam ordinavit episcopos, nempe Taurinum ¹, quem dedit Ebriocensibus, Lucianum Bellovacensibus, Dionysium Parisiensibus, Santonensibus Entropium, Nicasium Rhodomagensibus, et alios aliis, cum novas erigeret diversis in locis Ecclesias.

¹ Martyr. Rom. et alii die 11 Aug.

Anno periodi Græco-Romane 5586. — Olymp. 218. an. 1. — Urb. cond. 846. — Jesu Christi 93. secundum Baronium 95.

— Anacleti papa 11. — Domitiani imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Pompeius Collega*, et *Cornelius Priscus*.

2. *Quinta quinquennialia imperii Cæsarei Domitiani.* — Celebrata hoc anno a Domitiano imperii Cæsarei quinta quinquennialia, quod ex variis indiciiis colligo. I. Quia persecutio adversus Christianos hoc anno ab eo decreta, ut anno xci demonstravit. Imperatores enim nisi ipso imperii initio crudelitatem in Christianos exercere cœperint, non nisi in quinquennialibus et id genus festis edictis Ecclesiam vexarunt, ut jam de Nerone visum, a quo reliqui Ecclesiæ persecutores exemplum sumpsere. Hujus rei in Dissertatione Hypatica rationem attuli, petitam ex votis, quæ in decennialibus et hujusmodi festis suscipiebantur et solvebantur, et ex sacrificiis quæ tunc offerrebantur. Cum enim in hujusmodi festivitatibus pro incoluntate imperii et salute imperatoris vota nuncuparentur et solverentur, et imperatores quæ ad religionem ethnicam pertinerent, summo studio curarent, religio Christiana, ut nova et peregrina vetita, et in sectatores saxitum. In Epistola consulari, pag. 178, sugillant me censores, quod in Dissertatione Hypatica scripserim, sumptum a Domitiano consulatum XVI ob quinta quinquennialia, non nisi tamen anno sequenti celebrata: « Illec doctrina, inquit censores, nobis monstro similis videtur. Si sumit consulatum ob quinquennialia, cur eadem in eodem consulatu non celebrat? Si dilert quinquennialia, cur non etiam consulatum? Videsne ut hæc sententia, ut alicubi Ter-

tullianus ait, se ipsam strangulet. » Sed illud argumentum puerile. Severus enim Augustus anno Christi cccii consulatum propter decennialia sumpsit, ut nunc dubitare non licet, et tamen ejus decennialia in annum cccii dilata, ut ex nummis certo constat. Præterea Belisarius anno dxxxiv de Wandalis triumphavit, consulatum tamen eidem triumpho debitum non nisi anno sequenti obtinuit, de quo consulatu Procopius lib. 2 Hist. Wandaliæ loquens, ait: « Non multo post Belisario, quod ei ex veteri more ad triumphi speciem decrat, accessit. Consul enim factus, etc. » Si consulatus ad Belisarii triumphum tantum splendorem collaturus erat, cur is in annum Christi dxxxv, quo consulatus gestus, dilatus non est: Quid ad præteritam triumphi pompam præsens consulatus faciebat? Vides Belisarii triumphum et consulatum, quam joculariora censorum istorum argumentatio sit, ostendere. Aiunt præterea, me petere principium ac p. 206 Dissert. Hypaticæ scribere, Domitiani quinta quinquennialia dilata fuisse in hunc annum *ob persecutionem* contra Christianos, et pag. 110 persecutionem motam anno xciii, ideoque me probare, « annum quinquennialium ab anno persecutionis; alibi e contrario annum persecutionis ab anno quinquennialium. » At prorsus falsum, scripsisse me *ob persecutionem* quinquennialia dilata. Dixi itaque, quæ quinta quinquennialia dilata fuisse, ex duobus indiciiis colligi. I. Ex persecutione annis hujusmodi solemnibus addictis moveri solita, quæ ante præsentem annum cœpta non est. II. Ex librorum

Josephi de Antiquitatibus Judaicis publicatione, quod scriptorum moris esset in quinquennialibus et id genus festis opera sua in lucem proferre. Josephus enim, lib. 20, ait, se eos scripsisse decimo tertio principatus Domitiani anno, aetatis vero suae sexto et quinquagesimo: in libro vero de Vita sua scribit, se natum anno primo imperii Caligulae, Christi nempe xxxvii. Quare currenti anno nobilissimum illud opus, annumque aetatis lvi absolvit, et annum aetatis lvii inchoavit. Perperam itaque Baronius id anno sequenti factum dicit. Verum est, censors illos in Epistola consulari, pag. 179, eum morem libros publicandi in quinquennialibus invaluisse negare. Sed tot illud exemplis demonstravi, ut res certissima esse debeat.

3. *Due Clementis PP. epistolae.* — Ad num. 3. existimavit Baronius, nonnisi fragmenta quaedam epistolae S. Clementis papae ad Ecclesiam Corinthiorum ad nos pervenisse. Verum felicitior nostra aetas,

inquit Schelstraius in parte 2 Antiquit. Illustr., dissert. 111, cap. 2, ad edenda veterum Patrum scripta, et e tenebris educenda quaecumque antiquorum monumenta. Eam epistolam fere integram publicavit Patricius Junius Scotus, qui eam habet ex antiquissimo codice circa primi Concilii Niceni tempora manu Theclae nobilis feminae Aegyptiae exarato, quem codicem anno 1632 ab eo in lucem datum, refert, ex Oriente dono missum ad Angliae regem. Extat tomo 1 Conciliorum. Putavit etiam Baronius, secundam Clementis ad Corinthios epistolam a veteribus reprobata non exlare. Illius tamen fragmenta habemus latina, interprete Vendelino, et cum graeco rursus excusa tomo 1 Conciliorum. Quantum ex fragmentis colligitur, continebat haec epistola salutaria documenta: *admonitionemque vitae melioris continet*, ait Photius in Bibliotheca cod. cxvii.

CLEMENTIS ANNUS 4. — CHRISTI 96.

1. *Josephi historici lucubrationes.* — Christi Redemptoris annus nonagesimus sextus scribitur in consularibus Fastis L. Nonio Asprenate et M. Arricino Clemente coss., adnumeraturque annus Domitiani imperii decimus tertius, quo Josephus Judaicus historicus commentarium de Antiquitatibus Judaicis, viginti libris distinctum, absolvit. Testatur id ipse sic dicens¹: «Atque ita concluditur harum Antiquitatum tractatio comprehensa viginti voluminibus, versuum vero sexaginta millibus. Quod si Deus concesserit, compendio rursus referam belli casus, et quae nobis in praesentem usque diem evenerunt, quae incidunt in decimum tertium annum principatus Domitiani Caesaris, aetatis vero meae sextum et quinquagesimum. Promisi etiam scripturum me quatuor libros de Judaeorum opinionibus, quas habent de Deo, ejusque essentia, et de legibus: quare per eas alia liceat nobis facere, alia non liceat.» Haec ipse (ut in Vita sua testatur) Romae agens: ubi cum videret Christi Ecclesiam florentissimam, quae in dies magis ubique gentium, ac potissimum Romae, et apud nobiles, ipsosque (ut dicitur) affines Caesaris feliciter propagabatur, licet Christianus non esset, tamen ne in officiosi historici querela tam justa urgeri posset, quod rem toto orbe perspicuam ob-

volutam silentio reliquisset, illud superius dictum de Christo elogium suis scriptis intexuit¹.

2. Cum enim Judaeorum res inspiceret penitus esse collapsas, Vespasianumque defecisse, cui vaticinatus tribuerat quod Christo revera oraculis prophetarum praenuntiatum erat imperium; jamque tempus Messiae adventus praeterisse videri posset: prudentis potius quam pii hominis partes agens, illud de Jesu, quod Christus haberetur a plurimis tam Judaeis quam Gentilibus, protulit testimonium; de quo quidem illud tantummodo monuisse sufficiat (nam de his superius actum est) aliter se habuisse ejus lectionem S. Hieronymi temporibus, ab ea quae legitur in praesentiarum. Nam quod latina versio habet: «Christus hic erat,» S. Hieronymus² sic ex Graeco reddidit: «Eterne debatur esse Christus:» quae lectio nobis magis probatur, ut quae consentiens videatur auctoris studio et professioni; quippe qui se esse Judaeum, et non Christianum, in omnibus praese ferret: licet in caeteris quae in eam sententiam de Christo scribit, numine ipsam cogente, professus sit veritatem. Sed illud de Josepho dicere non praetermittimus, quod in fine ejus Commentarii, quem se absolvisse testatur hoc anno decimo tertio Domitiani imperatoris, pollicetur se rursum scripturum

¹ Joseph. ant. lib. xviii. c. 1. — ² Hier. de Scrip. Eccl. in Joseph. cap. 13.

¹ Joseph. antiq. lib. xx. c. ull.

compendio bella quæ Judæis obvenerint usque ad illud ipsum tempus : cum aliqui idem ipse, tum ibi, tum adversus Apionem ¹ agens, manifeste profi-

teatur, se temporibus Vespasiani et Titi scripsisse bella Judaica. An vero id præstiterit, ut eadem rursus compendio scriberet, ignoratur : commentarius enim ille non extat, sicut nec quatuor illi libri, quos de Judæorum opinionibus scribere instituisset.

¹ Joseph. contra Apion. lib. 1.

Anno periodi Græco-Romanæ 5587. — Olymp. 218. an. 2. — Urb. cond. 847. — Jesu Christi 96. secundum Baronium 96.
— Anacleti papæ 12. — Domitiani imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Nonius Asprenas, et M. Arretinus Clemens.*

2. *Præfecti prætorio non semper assumpti ex ordine equestri.* — Consulatus penes senatorium, præfectura vero prætorii penes equestrem ordinem erat, ut docet Dio lib. 52. Equites tamen non raro senatores creati. Suetonius in Augusto, cap. 40, ait : Comitibus tribunitiis si decessent candidati, « senatores ex equitibus Romanis creavit : ita ut potestate transacta, in utro vellent ordine manerent. » Contra vero senatores præfectura prætorii aliquando donati. Anno Christi LXX, dum Vespasianus adhuc in Oriente agebat, *Mucianus* Romæ Arrio Varro præfectura dimoto, substituit Arretinum Clementem hoc anno consulum, ut prodit Tacitus lib. 4 Hist. « Dictitans, ipsum quanquam senatorii ordinis, ad utraque munia sufficere. » Suetonius in Tito Casare, cap. 6, de eo ait : « Præfecturam quoque suscepit, nunquam ad id tempus, nisi ab equite Romano administratam. » Quod et tradit Plinius in Præfatione ad Hist. Naturalem : « Dum illud patri, inquit, pariter et equestri ordini præstas, præfectus prætorio ejus. » Quam dignitatem anno Christi LXXVII imperii ejus Casarei decemalibus nobilitato Titum gessisse existimo, ideoque et eo anno, ut morem fuisse libros publicandi, alias observavimus. Nam licet ibidem Plinius dicat : « Triumphalis et censorius tu, sexiesque consul ac tribunitia potestatis particeps, » et sextum consulatum anno Christi LXXVII capessierit, non inde tamen sequitur, ut plerique omnes inferunt, eam Historiam in sexto Titi consulatu, seu anno Christi LXXVII in lucem emissam fuisse. Quem admodum enim Plinius tribunitiâ potestatem absolute ponit, et quotus ejus annus esset, non determinat; pari eademque ratione sextum consulatum tanquam ultimum a Tito susceptum commemorat, nulla ratione habita anni, quo illum inivit, aut quo præfectus prætorio fuit; sicut nec ullam habet anni, quo triumphavit, aut censuram gessit, quando ait : « Triumphalis et censorius tu. »

3. *Præfecti prætorio consules aliquando creati.* — Observandum autem, præfecturam prætorii et consulatum ab uno eodemque ante hæc tempora gesta fuisse, ut egregie notavit card. Norisius in

litteris nuper ad me datis : *Tiberius* enim, inquit, collegam in suo consulatu *Sejanum* habuit, hincque præfecturam retinuit usque ad postremos vitæ dies, cum Sertorium Macronem successorem accipiens statim occisus fuerit, ut refert Dio lib. 58. Lipsius in Notis ad lib. 4 Hist. Taciti, Suetonii laudati errore notavit, qui scribit, *Titum* primum e senatoriis prætorio præfectum fuisse, cum tamen *Arretinus Clemens* hoc anno consul ante Titum præfecturam prætorii, licet senator esset, administravit, ut mox dixi. Quem Suetonii errorem, laudatum *Sejani* exemplum magis adhuc patefacit. Denique notatu dignum existimo, quod ait Spartianus in Hadriano cap. 8, ubi habet: Cum « *Attianum* (ita enim legendum) ex præfecto prætorii ornamentis consularibus præditum, faceret senatorem, etc. » Quibus ex verbis non tantum liquet, ornamenta consularia viris ex ordine equestri, qualis erat *Attianus*, ut ibidem cap. 1 docet Spartianus, concessa, nec ad ea obtinenda senatoriam dignitatem requisitam fuisse; sed etiam qui præfectura prætorii cohonestati fuerant, aliquando senatores renuntiatos fuisse, sicque eis viam ad consulatum patuisse. Quæ occasione Arretini Clementis (non vero *Arriiciani*, ut perperam cum Onuphris in Fastis vocat, aut *Arriiciani*, ut Baronius) primum præfecti prætorio, ac postea consulis, annotare visum. Legenda quæ anno CCXXVIII de Macrino, et quæ anno CCXXXV de Aristobulo in medium attulimus. Porro loco *Tatiani* apud Spartianum legendum *Attianum*, ostendam anno CCXXVII.

4. *Josephus libros Antiquitatum scribit.* — Josephus libros de Antiquitatibus Judaicis anno præcedenti publicavit, ut ibidem ostendimus. Porro liber Josephi de Vita sua nihil aliud est, quam appendix vel epilogus libri vicesimi Antiquitatum. Quamobrem Eusebius lib. 3, cap. 10, eum vocat *epilogum Antiquitatum*. In græco-latinitis editionibus male divulsus est a libro 20 Antiquit., cum Josephus ipse doceat in calce libri vicesimi, et in fine ipsius opusculi de Vita sua, epilogum esse, ut observavit Eusebius in Notis ad eum Josephi locum.

5. *Persecutio continuata.* — In Chronico Alexandrino sub hujus anni consulibus legitur : « Bru-

lus narrat magnam Christianorum copiam ab XIV Domitiani anno sublatam et martyrio affectam. » Liber Bruti, aut, ut eum Eusebius in Chronico vocal, Brutii, non exlat. Sed verisimile est, tempore

auctoris illius Chronici ejus Historiam nondum fuisse deperditam. Hinc apparet, deceptos viros doctissimos, qui persecutionem anno tantum sequenti inchoatam existimarunt.

CLEMENTIS ANNUS 5. — CHRISTI 97.

1. *Apocalypsim scribit Joannes.* — Anno autem Domini nonagesimo septimo Domitianus Augustus decimum septimum una cum Tito Flavio Clemente inivit novissimum consulatum, de quo hæc Suetonius ¹: « Consulatus decem et septem cepit, quod ante cum nemo: ex quibus septem medios, continuos; omnes autem pene titulo tenus gessit, nec quempiam ultra kal. Maii, plures ad idus usque Januariæ. » De iisdem consulatibus fortis iteratis hæc Ausonius Gallus ²: « Scis septem et decem Domitiani consulatus, quos ille invidia alteros provehendi, continuando conseruit, ita in ejus aviditate derisos, ut hoc eum pagina Pastorum suorum fecerit insolentem, neque potuerit præstare felicem. » Hæc Ausonius ad Gratianum. Quo ipso anno Joannes evangelista, quam vidit, scripsit Apocalypsim, in ea ubi exul agebat, insula Palmo; quo amandatum fuisse decreto Domitiani anno decimo ejus imperii, non autem præsentis (ut nulli sunt opinati) jam diximus. Prope finem vero ejus imperii commentarium illum scripsisse, auctor est Irenæus ³, qui eum est interpretatus, sic dicens: « Nomen ejus per ipsum utique editum fuisset, qui et Apocalypsim viderat: neque enim ante multum temporis visum est, sed pene sub nostro sæculo ad finem Domitiani imperii. » Hæc Irenæus.

2. *Joannes curavit Asia Ecclesias.* — Joannes enim post necem Petri et Pauli apostolorum, quorum predicatione Ecclesiæ Asiæ fuerant fundatæ, et ad pietatem optime institutæ: ne, quod in ea regione (ut dictum est) complures hæretici agerent, eorum artibus a sincera fide, quam semel accepissent, exciderent; eas idem ipse proliquis administrandas curandasque suscepit. Magis enim assentimur Epiphonio ⁴ dicenti, eum in senectute curasse Asianam Ecclesiam, his verbis: « Illic enim S. Joannes post atetam senectam jubetur a Spiritu sancto prædicare, et reflectere errantes in via. » Hæc ille: cui, inquam, magis assentimur, quam S. Hieronymo ⁵ dicenti totas Ecclesias Asiæ a Joanne esse fundatas.

Nam ex his quæ dicta sunt superius, constat Ecclesias Minoris Asiæ magna ex parte a Petro esse erectas, a Paulo autem alias plures: quippe qui Ephesi (ut vidimus) triennio docuerit, et complures Asiæ partes Evangelium prædicando (ut ex Luca notavimus) peragraverit: sed si tamen (ut ipse de se testatur scribens ad Romanos ¹) ab Hierosolymis usque ad Illyricum omnia repleverit Evangelio, ut nequam illud prædicaret ubi ab aliis idem fuisset annuntiatum; sunt enim hæc ejus verba: « Ita ut ab Hierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi: sic autem prædicavi Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem: sed sicut scriptum est: Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt; et qui non audierunt, intelligent. » Hæc igitur cum de se testetur Paulus (ut omittamus de singulis Asiæ Ecclesiis dicere) Ephesinam Ecclesiam, quæ est metropolis totius Minoris Asiæ, ubi (ut sæpe dictum est) ipse Paulus triennio docuit, a nullo alio quam ab ipso fuisse fundatam, necessaria assumptione deducitur.

3. Quamobrem etsi (quod multi testantur), eum Hierosolymis jussi sunt abire fideles, Joannes una cum Dei genitrice Ephesum venit; non tamen illum ibi Evangelium prædicasse, atque Ephesinam Ecclesiam erevisse constat. Consultus ergo Ignatius in ædificatione Ecclesiæ Ephesinæ Paulum Joanni præponit, sic dicens, ad Ephesios scribens: « Inveniar in sorte Christianorum, qui cum Apostolis in virtutem Jesu Christi semper conversati sunt, Paulo, Joanne, et fidelissimo Timotheo. » Verum quod ad Timotheum pertinet, non sic putamus ultimo loco positum, quod post Joannis obitum ipse illam curasset Ecclesiam, quem constat ab apostolo Paulo adhuc in illis regionibus agente fuisse præfectum ipsi Ecclesiæ Ephesinæ; sed honoris causa potius ante Timotheum ab eo nominatum esse Joannem. Qui ultimis temporibus, cum post necem Apostolorum Asiæ Ecclesias ab hæreticis vexari cognosceret, in Asianam profectus est, ac in ea positas curavit Ec-

¹ Suet. in Domit. c. 43. — ² Auson. de suo Consul. grat. actio. — ³ Iren. lib. V. — ⁴ Epiph. hæres. Lt. — ⁵ Hier. de Scrip. Eccl. in Joan.

¹ Rom. XV.

clesias : quarum, licet exul, cum sollicitudinem maximum gereret; ad easdem, quae de septem praecipuis ejus provinciis Ecclesiis, ac demum de aliis a Domino sibi fuissent divinitus revelata, conscripsit quae non tantum scriptorum monumentis consignata, sed gravissima etiam contestatione ad finem posita, firmata atque roborata reliquit. Sicque haec ex parte dici posse videtur, haud mentitum esse S. Hieronymum dicentem, Ecclesias Asiae a Joanne esse fundatas, cum ille eas adhuc novellas verbis atque scriptis firmiter stabilisset.

4. *De Apocalypsi quaestiones.* — Sed eandem Apocalypsim, sicut alios complures divinae Scripturae canonicos libros, cum Cerdon¹, Marcion², et Alogi (sic dicti haeretici) impugnaverunt, tum etiam complures antiquarum rerum Ecclesiasticarum scriptores in controversiam adduxerunt, an ab ipso Joanne Apostolo scripta fuerit: affirmantes potius ab alio quopiam Joanne Presbytero eam scriptis mandata esse. Verum temeritatem atque prociaciam Cerdonis et Marcionis eam omnino improbantium, et aliorum qui eandem Cerintho nimis inconsulte tribuerant³ cum alii plures, tum Epiphanius⁴ de his uberius agens, refellit. Sed primum viticam quomodo intelligendum sit, quod S. Hieronymus⁵ scribens ad Dardanum sic ait: « Quod si eam (epistolam scilicet ad Hebraeos) Latinorum consuetudo non recipit inter scripturas canonicas; nec Graecorum quidem Ecclesiae Apocalypsim Joannis eadem libertate suscipiunt: et tamen nos utraque suscipimus; nequaquam hujus temporis consuetudinem, sed veterum scriptorum auctoritatem sequentes, qui plerumque utriusque abutuntur testimonio, non ut interdum de apocryphis facere solent: quippe qui et Gentilium litterarum raro utantur exemplis, sed quasi canonicis et ecclesiasticis. » Haec Hieronymus: cujus sententia duo haec affirmari videntur: in primis, veteres scriptores Joannis Apocalypsim ut canonicam scripturam probasse: deinde temporibus suis, Graecorum Ecclesiarum consuetudine illam minus habitam esse ratam; nec cum caeteris canonicis Scripturis fuisse receptam. At an haec et quomodo in omnibus vera haberi debeant, investigemus.

5. Quod ad primum pertinet, certe verum esse probatur, cum Graecos quam Latinos Patres, qui saeculum S. Hieronymi praecesserunt, eandem Apocalypsim inter canonicas Scripturas admittere, ut ex Graecis auctoribus sunt Dionysius⁶, Irenaeus⁷ (ipse enim graece scripsit) Justinus martyr⁸, Hippolytus⁹ item martyr, Theophilus Antiochenus¹⁰, Meliton, Clemens Alexandrinus¹¹, Origenes¹², Dionysius Alexandrinus¹³, Athanasius¹⁴, et si qui alii Hieronymo antiquiores: ex Latinis vero Tertullia-

nus¹, Cyprianus², Hilarius³, quos secuti sunt postea recentiores, ut Severus, Prosper, et alii. Quod si ex horum numero aliqui existimavit eam esse alterius Joannis, quam Evangelistae; nihilominus idem eam ut canonicam scripturam habuit. Sic igitur verissima esse probatur Hieronymi assertio, qua affirmat antiquos scriptores eandem Joannis Apocalypsim ut germanam canonicamque scripturam cognovisse, sicut et Patres omnes qui interfuerunt Concilio Ancyrano⁴, quod ante Nicenum magnum Concilium celebratum esse constat.

6. Quod vero idem auctor affirmat, suis temporibus Graecorum Ecclesias non recipere Apocalypsim; videamus apud quosnam Graecos, Orientalesque omnes, aut Aegyptios, vel alios quibus divina Scriptura Graecis litteris tradita haberentur, inter scripta canonica Apocalypsim non recenseretur. Certe inter Graecos scriptores ecclesiasticos, eodemque Catholicos, qui Hieronymi aetate vivere, Epiphanius⁵, qui licet Hieronymo aetate senior, tamen eodem cum illo vivebat saeculo, non tantum huic veritati adstipulatur, sed non ab aliis quam haereticois Alogis et Theodosianis tradit impugnatam esse Joannis Apocalypsim. Caeterum nequaquam putandum S. Hieronymum ea temere effuisse, aut Graecorum Ecclesias calumnialium esse: sed ea in revisus est habuisse respectum ad S. Basilium, Amphilochem, Gregorium Nazianzenum, atque Nysseum, qui visi sunt ab ea interdum abstinuisse; nam ipse Gregorius Nazianzenus, dum texuit catalogum librorum canonicorum, nullam penitus de Apocalypsi Joannis habuit mentionem, sicut nec Concilium Laodicenum, ea de causa fortasse, quod qui Clementis nomine habetur canon Apostolorum octuagesimus quartus, nihil prorsus de Apocalypsi. Quamobrem et Amphilochem, aequalis Basilii atque Gregorii, in carmine ad Seleucum, quo texti catalogum canonicorum librorum, haec in fine habet:

Ast Apocalypsim Joannis alicui
his inserunt: rursus sed longe plurimi
Adulterinam dicunt.

Sic igitur videas manifestam rationem, cur S. Hieronymus dixit Graecorum consuetudinem non recipere inter Scripturas canonicas Apocalypsim, quod scilicet Graecorum plurimi illam non admitterent, aliquibus tamen ex his eam recipientibus. Verum sic dicit a plurimis haberi adulterinam, quod scilicet inter canonicos libros iidem non intexerunt.

7. Sed horum diversa est ratio ab his quos diximus eam impugnavisse, nempe Alogos et Theodosianos, quos in classem haeticorum Epiphanius rejicit: nam dicti Patres etsi eam recensere praetermiserunt, non tamen pertinaciter impugnaverunt. Absque enim iactura fidei tunc leporis ea non uti, liberum fuisse, idem ipse Epiphanius eodem in loco testari videtur, cum adversus eosdem haeticos ait: « Et si quidem

¹ Tert. de praescr. c. 51. — ² Tert. advers. Marc. lib. IV. c. 5. — ³ Euseb. hist. lib. III. c. 28. et Philastr. lib. de haeres. — ⁴ Epiph. haer. LI. et LIV. — ⁵ Hier. ep. CXXII. — ⁶ Dionys. Eccles. hierarc. c. 3. — ⁷ Iren. lib. V. — ⁸ Just. dialog. cum Tryphon. — ⁹ Hippolyt. de consummat. mundi. — ¹⁰ Euseb. lib. IV. c. 23. 25. — ¹¹ Clein. Alex. in Psalag. — ¹² Orig. ho. 7. in Josue, et Psal. I. — ¹³ Dionys. Alex. apud Euseb. lib. IV. c. 24. 26. et lib. VII. c. 23. — ¹⁴ Athan. in Synopsi.

¹ Tert. de Praescr. c. 33. et in Scorpiaco c. 12. et aliis locis. — ² Cypri. advers. Julaeos. — ³ Hil. r. praefat. in Psal. I. — ⁴ Conc. Ancyran. can. ult. — ⁵ Epiph. haer. LI. LIV.

susecepissent Evangelium, » Joannis scilicet, « Apocalypsim vero rejecissent, dixissemus utique : Numquid juxta exactam rationem hoc faciunt, apocryphum non admittentes, propter ea quæ in Apocalypsi profunde et obscure dicta sunt? Quando vero non suscipiunt libros a Joanne prædicatos, manifestum est, etc. » Ex quibus inducitur, ut opinemur nullam factam esse mentionem Apocalypsis in Concilio Nicæno, in canone quem S. Hieronymus editum vult de libris authenticis. Nam si Apocalypsis inter alios canonicos libros adnumerata fuit, quomodo a tantis Ecclesiæ Orientalis doctoribus eadem valuit præteriri, atque silentio sepeliri?

8. Ex quo autem cujusque arbitrio relicta rest est : in his omnibus Hieronymi præstat sequi sententiam, qua profitetur se in ea re antiquorum magis sectari velle auctoritatem, quam etiam Græcorum Catholica Ecclesia secula esse videtur. Nam et post citatos auctores, Joannes Chrysostomus, qui eodem tempore multa scripsit, Joannis Apocalypsim citasse reperitur : et qui postea secuti sunt, eandem absque aliqua controversia receperunt, ac Latini similiter, ut in primis qui Hieronymi tempore vivebat, Damasus : nam in Romano Concilio sub ipso celebrato, quod habet Cresconiana Collectio, in canone de libris canonicis adnumeratur æque cum cæteris Apocalypsis Joannis : rursusque Innocentius papa¹ ad Exuperium Tolosanum, et Gelasius in canone de libris canonicis, eodem ipsam jure censuerunt habendam. Id Rufinus in expositione Symboli : Augustinus fidem de Doctrina Christiana, Casiodorus, Isidorus, et omnes hi qui texerunt seriem librorum canonicorum : demum reliqui omnes orthodoxi Patres, qui postea in Ecclesia floruerunt, in eandem sententiam pari consensu dedere suffragia : ut de ea re amplius dubitare, plane nefas atque religio videatur.

9. Sed et illa antiqua de duobus Joannis nomine nuncupatis, Apostolo scilicet, et alio quem Presbyterum dixerunt, est obscuritas elucidanda. Primum auctorem, qui duos Joannes introduxerit, constat, teste Eusebio², fuisse Papiam, Joannis discipulum, de quo hæc ipse ex ejusdem Papiæ verbis : « Si quis presbyter mihi fortasse occurrebat, qui cum Apostolis versatus fuisset ; dicta Apostolorum ab eo diligenter sciscitabar : nempe quid Andreas dixisset, quidve Petrus, quid Philippus, quid Jacobus, quid Joannes, aut Mattheus, aut quis alius Domini discipulus ; quæ denique Aristion, et Joannes Presbyter, qui in numero discipulorum Domini habebantur, locuti fuissent. Neque enim ea quæ ex libris petebantur, tantum mihi subsidii allatura existimavi, quam ea quæ exceperam ex hominum voce et sermone, qui adhuc in vita manebant. » Hæc Papias ; ex cujus sententia videas in primis traditiones ab eo plurius quam scripta æstimatas esse. Pergit Eusebius : « Quo in loco est operæ pretium animadvertere, Joannes ab eo duos enumerari. Priorem, quem

cum Petro, Jacobo, Mattheo, et reliquis Apostolis percenset, declarat manifesto fuisse Joannem Evangelistam : alterum, oratione variata, aliis extra numerum Apostolorum associat : quem cum Aristionem illi ordine præposuerit, ipsum Presbyterum vocat : sic ut ex his narratio eorum vera esse ostendatur, qui dixerunt duos eodem nomine nuncupatos fuisse in Asia, duoque illorum Ephesi esse sepulera, et utrumque ad hanc usque ætatem Joannis nomine appellari. Quibus animadvertere est in primis necessarium : nam videtur valde probabile, posterio-rem Joannem Apocalypsim, quæ ejus titulo inscribitur (si quis priori non censeat tribuendam) oculis pervidisse. Quinetiam Papias (quem modo posuimus) dicta Apostolorum, ab his qui cum illis versati fuissent, fatetur se exceperisse, Aristionis item et Joannis Presbyteri se fuisse auditorem. Nam sæpe numero illorum memoriam usurpat nominatim, et traditiones eorum in sua scripta illigat. » Hucusque Eusebius de duobus Joannis ex Papiæ ; sed tamen in Chronico, scriptam esse Apocalypsim a Joanne Evangelista, firmiter asseverat.

10. At quod de Joanne Seniore, altero ab Evangelista, ex Papiæ recitat, cum ille ipsum dicat fuisse antiquum discipulum, non Apostolorum, sed Domini : hunc illum esse existimamus Joannem Mariæ filium, cognomento Marcum, consobrinum Barnabæ, cujus habetur mentio in Actis¹ Apostolorum ; quod si diversum hunc ab eo esse dixerimus, affirmare necesse erit, non duos eodem tempore, sed tres Joannes in Ecclesia claruisse. Sed haud concedit Seniore Joannem fuisse illum cognomento Marcum Dionysius Alexandrinus², qui ea potissimum ratione permovetur, quam sic exprimit : « Est item alius Joannes in Actis Apostolorum, cognomento Marcus : quem Barnabas et Paulus sibi in societatem adsciverant. Utrum sit hic qui Apocalypsim scripserit, non possum pro certo affirmare : nam non est scriptis a Luca proditum, eum in Asiam una cum illis adventasse : sed solventes (ut ipse ait) a Papho, Paulus, et qui cum eo erant, venerunt Per-gen Pamphiliæ : Joannes vero ab illis decedens, revertitur Hierosolymam. » Hæc ille. Sed quæ est hæc ratio? quasi minus posthac liceret ei descendere in Asiam, et Evangelium predicare. Imo et in Asiam descendisse, et illic naviter se gessisse, superius est demonstratum, eum de Paulo egimus ; qui Romæ in vinculis cum esset, Timotheum in Asia agentem, secundam ad eum epistolam scribens, rogat, ut Romanam venturum, secum Marcum ducat : quem illum fuisse, qui proprio nomine est dictus Joannes, satis alibi a nobis declaratum est. Quamobrem in eam libentius adducimus sententiam, ut Joannes Senior ille fuerit Mariæ filius cognomento Marcus, a Timotheo ex Asia ad Paulum perductus Romanus : de quo idem Paulus ad Philemonem agentem in Asia sic scribit : « Salutem te Epaphras, concaptivus meus in Christo Jesu, Marcus, etc. » quippe qui

¹ Innoc. ep. III. — ² Euseb. hist. lib. III. c. 33.

¹ Act. XII. et XIII. — ² Apud Euseb. hist. lib. VII. c. 20.

in Asia versatus, Asiano homini optime notus esset.

11. Porro Joannis Senioris esse Apocalypsim, existimavit idem Dionysius, qui eam vindicat a calumnia dicentium fuisse a Cerintho conscriptam (sed quomodo potuit opus illud esse ipsius, quo in multis locis de Filio Dei Cerinthi dogma destruitur?) hæcque addit ¹: « Verum ego librum ipsum nullo modo audeo abrogare; præsertim cum adeo multi fratres eum tam magni æstiment: sed hanc mecum de eo opinionem concipio, longe abstrusiorum in eo esse materiam, quam mens mea facile consequi queat; et in singulis prope sententiis sensum quemdam mysteriis involutum et valde admirabilem delitescere, plane existimo. Et quanquam cum ipse non intelligo, suspicor tamen intellectum quemdam reconditorem verbis ipsis inclusum: atque istas res non propria ratione metior ac pondero, sed fidei potius tribuo, et altiores divinioreque profecto arbitrator, quam quas ipse ullo pacto cogitatione comprehendere valeam: atque non eas improbo, quas non intelligo; sed ideo potius admirror, quod mentis acie lustrare non queo. » Hæc Dionysius, ac digna plane catholice tractatore sententia, qua cæteri merito erudiantur, in divinis Scripturis ea que non intelliguntur, non tantum non spernenda esse, sed majori ea nos debere reverentia prosequi. Sed qui ea sugillant atque despiciunt, haud dubium illis associantur, de quibus ait Judas apostolus: « Hi autem quæcumque ignorant, blasphemant: quæcumque autem naturaliter tanquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur. » At post hæc Dionysius multa deducti, quibus sibi persuasum ait Joannis Presbyteri illud fuisse opus: sed ea ab aliis ² facile refelluntur.

12. Certe quidem neminem Græcorum invenire est, qui Dionysium sit secutus, ut alterius Joannis quam Evangeliste, illud esse opus affirmarit. Sed rursus cum titulum, Joannis Theologi, commentario Græci præfixerint; plane non alterius Joannis, quam Evangelistæ esse significarunt. Athanasium nimirum seculi, qui hæc ait in Synopsi: « Est præterea Apocalypsis Joannis Theologi a priscis sanctis et Spiritu Dei imbutis Patribus, velut quæ illius sit, accepta et approbata, cujus est principium: Apocalypsis etc. » Et in fine, quem Joannem per Theologum intellexit, sic declarat: « Apocalypsis Joannis; hoc nomine vocatur hic liber, propterea quod hanc revelationem ipse Joannes Evangelista et Theologus in insula Patnos dicta, Dominico die vidit. » Porro eadem nomenclatura usos esse majores, ut Joannem Evangelistam, Theologum cognovissent, dicent, quamplurima sunt exempla, ut in primis Dionysii ³ ad eum scribentis, Hippolyti martyris de consummatione mundi, dum ait: « Secundum hanc consonat Joannes Theologus dilectus Christo. » Id ipsum Cyrillus Hierosolymitanus ⁴, Epiphanius ⁵, Joannes

Chrysostomus ¹, Cyrillus Alexandrinus ², et alii; ut ex his videas, ex Græcorum Patrum nomenclatura sic affixum illum titulum a Græcis, Theologi, quo certius affirmarent non alium quam Joannem Evangelistam esse operis auctorem. Ad hæc Dionysius Alexandrinus eum de pluribus ejusdem nominis viris agit, antiquum illum reserat morem, quo Christiani olim solebant filiis suis indere nomen alicujus Apostolorum; sic enim ait: « Cæterum Joannis apostoli *ἑκωνυμίας* arbitror: qui propter singularem amorem quo erga illum affecti erant, propter admirationem quam de eo haberent, et propter imitationem qua ad illum imitandum flagrabant, et quod a Domino pari ratione diligi cupiebant, etiam istam appellationem amplectati sunt: quemadmodum nomina Pauli et Petri fidelium liberi crebro ferunt. » Hæc Dionysius.

13. Rursus quod ad Joannis spectat Apocalypsim: sparsa olim calumnia, a Cerintho hæresiarcha eam esse conscriptam, unde emerit, dicere ac simul confutare non prætermittimus. Id quidem ut apertius cognoscamus, quod superius dictum est breviter est repetendum: hæreticos, quominus veritate agere posse confiderent, eo magis ad imposturas esse conversos, et inter alia complures falsas revelationes, quasi sibi divinitus allatas excogitasse easdemque interdum Apostolorum, vel aliorum insignium virorum titulo nobilitasse, ut revelationes Pauli, Petri, Thomæ, Stephani, et aliorum, quorum superius facta est mentio: ejusmodi generis commentum excogitasse Cerinthum veternosum hæresiarcham, Caius ³ antiquus theologus tradit his verbis: « Cerinthus, qui per adumbratas revelationum, tanquam a magno quodam Apostolo conscriptarum, species, absurda portentata, prestigiasque quasi per angelos sibi ostentatas, nobis falso comminiscatur, hæc asseveranter introducit: Post resurrectionem carnis humanæ, regnum Christi terrestre futurum, et apud Hierusalem homines in carne cupiditatum et voluptatum blanditiis inservituros. Qui cum sacrosanctis Dei eloquiis esset infensus, numerum mille annorum (habuit enim in animo homines in fraudem illicre) in nuptiarum festis et celebritate dicebat consumptum iri. » Hæc Caius: eadem prope ex Dionysio Alexandrino idem Eusebius exscripsit; sed de Cerintho ⁴ hanc alibi refellit opinionem.

14. *Cerinthi hæreses.* — Verumenimvero, ut hæc magis elucescant; necesse esse putamus, ut quæ essent Cerinthi dogmata, in primis investigemus; ac subinde inspiciamus, an ea consentientia sint doctrinæ Apocalypsis. Irenæus ⁵ insanias ejus summam complexus, ait in primis: « Cerinthum negasse a Deo factum esse mundum, sed a virtute quadam separata ab ea principalitate distante: Jesum natum ut cæteros homines, sed descendisse in eum Christum post baptismum in figura columbæ: Christumque tempore passionis recessisse a Jesu, sicutque Jesum tantum passum esse, et sur-

¹ Apud Euseb. hist. lib. vii. c. 20. — ² Xyst. Senen. in Bibliot. et Bellarm. contr. lib. i. c. 49. — ³ Dionys. Areopag. ad Joan. ep. — ⁴ Cyril. Jeros. catech. 12. — ⁵ Epiph. hæres. LI.

¹ Joan. Chrys. in proem. in Psal. xxxvii. — ² Cyril. Alex. lib. iii. de Trinit. — ³ Apud Euseb. hist. lib. iii. c. 22. — ⁴ Euseb. hist. lib. vii. c. 20. — ⁵ Iren. lib. i. c. 25.

revixisse, Christum vero immortalem perseverasse. » Haec de illo Irenaeus; eadem Tertullianus¹; addens illum dixisse, Deum Hebraeorum non Dominum, sed Angelum fuisse. Propugnatores insuper Cerinthum se exhibuisse adversus Apostolos pro observatione legalium, superius dictum est; cum aliqui legislatorem Hebraeorum non esse bonum ipse jactaret. Insuper eundem Christi resurrectionem negasse, sed in die Iudicii resurrectionem ejus futuram, ut caeterorum, affirmasse. Epiphanius² tradit. Ad haec addit Philastrius³, Cerinthum martyres blasphemasse, Judam proditorem in honore habuisse, ac demum ex divinis Scripturis nonnisi Matthaei evangelium ex parte tantummodo recepisse; ac deique (quod superius dictum est) turpem illum millenarium, legaliumque observationem Judaicam excogitasse. His igitur omnibus quam egregie adversetur liber Apocalypsis, nemo non videt. In eo namque omnium Deus creator praedicatur, Christusque ejus filius ante saecula, ipseque Principium nominatur; ac ipsum esse passum, et se ipsum resuscitasse, in eodem affirmatur; commendantur et sancti martyres summopere, ut Anlipas illustris martyr Ecclesiae Pergamensis. Ac denique apparet quam diversus sit millenarius Joannis ab illo Cerinthi: licet verius sit, pro mille annis Joannem intellexisse gloriae perpetuitatem: quod omnes, qui eum legunt, puto facile intelligere; praesertim si, quae de ea re scripta tibi sunt ab interpretibus, exquirantur. Sed in his non amplius immorandum: jam caetera quae sunt historiae prosequamur.

15. *Dionysius ad Joannem.* — His ultimis temporibus relegationis Joannis in Palmo. Dionysius Areopagita⁴ perbreve scribens epistolam, inter alia de ejus liberatione in proximo futura praenuntiat, secundum quod postea contigit statim post obitum Domitiani, qui sequenti occisus est anno. Sunt haec ejus verba: « Post paululum vero (dicam enim, et si audeas dictu videretur) tibi carissima societate jungemur. Ero autem prorsus dignior cui fides habeatur, si quae tibi praecognita sunt, quae et ex Deo didici, haec loquar: quod scilicet ex Palmi custodia dimittendus es liber, et in Asiaticam terram reversurus, illaeque perages boni Dei imitationes, easque posteris trades. » Hucusque Dionysius. Meminit ejusdem epistolae Metaphrastes⁵, addiditque insulanos omnes illic agentes a Joanne ab impietate ad veram Christi religionem esse conversos. Nicephorus⁶ insuper et alii complures, ut Michael Syncellus, Suidas, Ildimus, et alii, cum Dionysii relegendi commentarios, de eadem epistola ad Joannem extantem in Palmo, fecere mentionem.

16. *Persecutio in Judaeis familia David.* — Rursum vero his item ultimis Domitiani imperii annis, cum persecutio in Christianos excitata magis magisque stoveat, in eos etiam Judaeos, qui reperti essent ex David familia progeniti, conversa est:

idque tum odio Christi, tum etiam ea ex causa, quod Judaeorum attestazione ratum firmumque haberetur, testatum oraculis prophetarum, venturum hominem ex progenie David, qui regnum assumeret et in immensum propagaret, atque perpetuo retineret. Haec autem quomodo se habuerint, Eusebius¹ ex Hegesippo illorum temporum scriptore sic narrat: « Cum Domitiani ipse omnes ex Davidis stirpe et familia prosemnatos e medio penitus tolli jussisset; vetus fama est, Judae posteros (hunc fratrem Salvatoris secundum carnem suum liquet) ut pote qui non a Davide solum suum genus, sed etiam ab ipso Christo sanguinis conjunctionem ducerent, a quibusdam Judaearum sectarum fautoribus in iudicium esse vocatos. Idque Hegesippus explicat hoc modo: Alii ex genere Domini Salvatoris nostri orti, nepotes Judae (qui frater illius secundum carnem dicebatur) adhuc erant superscites: quorum nomina malevoli delulerunt, tanquam ex stirpe Davidica genus summi derivantium. Istos vero quidam nomine Locatus ad Caesarem Domitianum deduxit. Ille enim de adventu Christi, ut Herodes jam olim, metu erat non exiguo perculsus. Qui cum ab illis rogasset, utrum essent ex genere Davidis procreati, ita rem se habere plane confessi sunt. Tandem ei ab ipsis seiscitanti, quot et quantas haberent possessiones, et quantum pecuniarum summam: ulerque responsum dedit, solum novem millia denariorum sibi suppetere, et dimidiatam tantummodo partem ad singulos ipsorum spectare: istasque facultates non in argento se possidere dicebant, sed in censu agrorum, qui solum continebant jugera triginta novem, ex quorum fructibus se non modo vestigalia pensitare, sed etiam suam ipsorum vitam in iisdem labore et industria colendis sustentare asseruerunt. Suas denique manus, quae pro ipsis laborum suorum testimonium dicerent, ostendere coeperunt: corporis item duritiam, et callum ab opera assidua et diligentia contractum, qui in eorum manibus tanquam vestigia laborum susceptorum impresserat, demonstrare. Rogati etiam, ut de Christo et regno ejus, quodnam esset, et quando, quove loco existeret, rationem redderent: illud non mundanum et terrestre esse, sed caeleste et angelicum, quod in ipsa saeculi consummatione declarandum foret, quando Dominus cum gloria et majestate e caelo descenderet, de vivis et mortuis esset sententiam dicturus, et cuique mercedem secundum opera et vitae officia redditurus. Unde Domitianum nihil mali contra eos decrevisse: sed tanquam abjectos et simplices asperatum, liberos illos dimisisse, atque adeo destituisse a persecutione, quam ex decreto contra Ecclesiam instituerat. Istos ita periculo et crimine solutos deinceps, tum quod ex ejus stirpe generati putabantur, Ecclesiis praefuisse; et pace jam in Ecclesia constituta, ad Trajanum usque tempora propagasse. » Haec Hegesippus.

17. Addit et Eusebius de eadem persecutione

¹ Tert. de praescript. c. 48. — ² Epiph. haeres. xxviii. — ³ Philast. de haeres. c. 27. — ⁴ Dionys. ep. x. — ⁵ Metaph. in Joan. apud (Eucumen. — ⁶ Niceph. hist. lib. ii. c. 20. vide Lipom. tom. iv.

¹ Euseb. hist. lib. iii. c. 45.

repressa Tertulliani sententiam. Quae omnia nos superius sic interpretati sumus, non ut ubique locorum quieverit gladius persecutionis in Christianos semel exertus : nam quomodo cessasse dicere poterimus, cum ille magis sevens, ad domesticos quoque pervenerit, et sequenti anno (ut proxime dicturi sumus) ipse imperator cognatos etiam, ea de causa, alios necesse, alios vero exilio multarit? sique quod in infimos quosque Christianos eadem persecutio recrudesceret (ut suo loco dicemus) idem imperator occidi memit anno sequenti, ut una cum persecu-

tione finierit quoque vitam. Quamobrem vel oportuit Hegesippum intellexisse de persecutione in eam tantum Ecclesiam quae in Judaea erat, atque ex ea causa tantummodo permota esset : vel si de universa Ecclesia intellexit; dicendum, eam non hoc penultimo Domitiani anno factam esse, sed antea, eandemque persecutionem semel extinctam, iterum his temporibus revixisse, atque ad obitum usque Domitiani perseverasse : quod tum quae a nobis superius dicta sunt, tum quae modo dicturi sumus, facile declarabunt.

Anno periodi Graeco-Romanae 5588. — Olymp. 218. an. 3. — Urb. cond. 848. — Jesu Christi 95. secundum Baronium 97.
— Evaristi papa 1. — Domitiani imp. 15.

1. *Consules.* — Ad mm. 1. Coss. *Domitianus Aug. XVII.*, et *T. Flavius Clemens.*

2. *Persecutio occasione quindeccennialium aucta.* — Sumptus hic consulatus a Domitiano juxta secundam regulam, ob nempe Augustei imperii quindeccennialia, quorum occasione persecutio aucta. Eusebius enim lib. 3, cap. 18, ait : « Illis ipsis temporibus doctrina fidei nostrae tantopere florebat, ut scriptores etiam a religione nostra alienissimi et persecutionem et martyria nostrorum monumentis suis tradere non dubitarent. Qui quidem etiam tempus ipsum persecutionis accurate notarunt. Scribunt enim, anno principatus Domitiani quinto decimo, Flavianam Domitillam Flavii Clementis, ejus, qui tunc temporis Romae consul fuit, ex sorore neptem, una cum aliis plurimis ob confessionem Christi in insulam Pontiam fuisse deportatam. » Dodwellus vir eruditissimus in Dissert. xi de Paucitate Martyrum istis Eusebii verbis inmixtus contendit, persecutionem Domitianeam hoc tantum anno inchoatam. Sed Eusebius, qui Brutii Historiam legerat, (de ea enim ibi loquitur, ut ex ejus Chronico constat) persecutionem anno Christi xcm inceptam in Chronico scribit; quod et in Historia confirmat. Jam enim cap. 17 libri tertii, de persecutione Christianorum sub Domitiano locutus fuerat. Quare quae habet postea, cap. 18 citato, ostendunt tantum, persecutionem hoc anno auctam. Martyrum Flavie Domitillae in annum sequentem Baronius perperam differt.

3. *Consulatus suffecti saepe neglecti.* — Statius lib. 4 Sylvarum de consulatu XVII Domitiani hoc anno gesto scribit,

Subiere novi Palatia faeces,
Et requiem his sextus honos, praetibusque receptis,
Curia Caesareum gaudet vicisse pudorem.

Hinc duodecimum consulatum Domitiani ordinarium, qui communeratis quinque suffectis est XVII,

bis sextum honorem vocat poeta. Cum dicit eundem consulatum *subisse quietem*, testatur Domitianum non semel oblatum sibi consulatum recusasse, quem enixis senatus precibus victus tandem recepit, gaudentibus patribus victam principis non una repulsa delatos faeces respuentis moderationem. Inde quidam apud card. Norisium in Epist. consul., pag. 181, deducere se putant, regulas decennialium a me statutas commentitias esse; cum Domitianus consulatum XVII, anno, quo quindeccennialia dare debebat, recusaret, et nequidem de ea regula cogitaret. At ex illa ficta Domitiani moderatione prorsus contrarium colligitur, constatque, ideo anno superiori consulatum XVII imperatori oblatum, quod in presentem annum imperii ejus Augustei quindeccennialia incidere, ipseque de more annum aperire deberet. Valeret argumentum, si currenti anno nulla id genus festa celebranda fuissent. Quare istis censoribus suadeo, ut Ciceroni pro Cluent. 4 auscultent : « Si quam opinionem mentibus vestris comprehendistis, si eam ratio convellit, nec repugnatis, eamque animis libenter remittatis. » Reipsa censors isti animadvertere possunt, quantum referat falsas opiniones deponere; cum antequam Dissertationem Hypaticam in lucem emissemus, Statii interpretes ad citatos versus haerent, et haec verba *bis sextus honos*, corrupta concluderent. Joannes Federicus Gronovius, qui longo intervallo caeteros superavit, postquam dixit, vulgatam Statii lectionem defendi posse, *si quis*, inquit, *velit arguari*, asserendo poetam consulatus tantum ordinarios Domitiani memorare; eam conjecturam, quae certissima erat, mox rejicit, ait, *e loco, bis sextus*, legendum esse, *textus*; cum tamen locus purissimus sit, et in eo consulatus Domitiani suffecti negligantur.

4. *Domitianus consulatus juxta regulas sumpsit.* — Recte Domitiani consulatum hoc anno gestum, XVII Baronius vocat. Sed inde intelligere poterat,

consulatus suffectos ante Severum imperatorem in Fastis numeratos fuisse, ideoque prioris Vespasiani, qui suffectus fuit, rationem habitam, secundum Titi consulatum cum quarto Vespasiani copulandum, et quintum ejusdem Vespasiani cum tertio Titi; quod cum Baronius non observavit, Fastos consulares per Vespasiani tempora susleque vertit. Porro quod Anonius, et Plinius in Panegyri Trajani, toties iteratos Domitiani consulatus irriserint, non sequitur, ut putarunt quidam censores apud card. Norisium in Epist. consul., pag. 152, hunc imperatorem præter regulas consulatus illos capessisse. Hæc Ausonii verba in Panegyrico: « Scis septem ac decem Domitiani consulatus, quos ille invidia alios provehendi confinnando conseruit, ita in ejus aviditate derisos, ut hoc cum pagina Factorum suorum, imo Fastidiorum fecerit insolentem, nec potuerit prætere felicem. » Inde, inquam, non sequitur, Domitianum morem in imperio receptum contempsisse; cum ex dictis constet, eum hac in re cæteros imperatores secutum. Irrisus itaque Domitianus, quod illos consulatus *invidia alios provehendi* continnarit, ut dicit Ausonius; quod *falsis victoriis jactandis* eos sumpserit, ut Zonaras habet; quod plures consulatus ceperit, quam ante eum alii imperatores, ut scribunt Suetonius in Domitiano cap. 13, et Niphilius ex Dione; ac denique quod « continuis consulatibus fecerit longum quemdam et sine discrimine annum, » ut inquit Plinius citatus. Reliqui enim imperatores sæpe præ modestia, aut ut locum privatis darent, a consulatu suscipiendo annis sibi destinatis abstinere. Domitianus vero non solum semper illum usurpavit: sed etiam « stulte et insolenter, » ut ait Dio lib. 67, uti v. g. propter « falsum e Germania triumphum, emptis per commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem formarentur, » ut verbis Taciti in Vita Agricola utar. Consulatus itaque sæpius præ ambitione, aliisque de causis ab aliquibus imperatoribus sumptus, sed consulatum Cesareorum regule de more servate.

5. *Persecutio Domitiana in nummo Isiaeo non expressa.* — Obrechtus V. C. in Epistola de Nummo Domitiani Isiaeo, hujus imperatoris numisma argenteum producit in antea inscriptum: C.ÆS. DOMIT.

AUG. GERM. P. M. TR. P. XV. In postica visitur sacrigerulus Isiacus veste prope muliebri, qui galeo calvitium tegente navi insidet; dextra persee fructum tenet cum ramo, sinistra crucem; prope navim luna dimidiata. Omnia in corona ex persee. Invisum in ejus ævi nummis crucis symbolum quosdam impulit, ut ad Christianam religionem hoc ænigma referrent, de qua Domitianus, qui secundus Ecclesiae persecutor fuit, trophæum hoc monumento erigere voluerit. Sed ut recte Obrechtus inter litteras Ægyptiorum *ἱερατικῆς*; figura Dominicæ Crucis vitam venturam denotari, dudum pluribus constat. Quare eo in nummo exhibentur cujusdam Isiaci sacrigeruli insignia: hi enim sacerdotes veste utebantur muliebri, et oblecto calvitio incedebant. Luna vero dimidiata seu cornuta Isidem designari inter mythologos convenit. Isiacus itaque sacrigerulus Domitianus est, qui, ut ait Suetonius in Domitiano cap. 1, ardente bello Vitelliano, *Isiaci celatus habitu*, inter sacrificulos vanæ superstitionis latuit, et mortem vitavit, ac *potente rerum* patre, Jovi Conservatori aram posuit, *casusque suos in marmore expressit*, inquit Tacitus lib. 3 Hist. Quare verisimile, Domitianum eodem etiam in nummis memorari voluisse. Hoc autem anno potius quam alio; quia annis decennialibus et id genus festis addictis rerum antea gestarum, vel acceptorum beneficiorum memoria de more renovata. Unde et Jovis Capitolini templum a Domitiano, quod in bello Vitelliano mortem evasisset, ædificatum, currenti anno etiam in nummis representatum. Mediobarbus enim nummum exhibet inscriptum: IMP. C.ÆS. DOMIT. AVG. GERM. COS. XVII. In ejus postica cernitur templum quatuor columnarum, in quo sedet figura, duabus stantibus hinc inde icunculis extra templum, quod, uti divi, Jovi Conservatori ante aliquot annos dedicavit. Perperam itaque ad persecutionem Domitianicam nummus Domitiani Isiacus relatus, qui etiam an sincerus sit, dubitat vir eruditissimus, qui se illum præ manibus habuisse dicit.

6. *Evaristus fit papa.* — Obitus Anacleti pape in hunc annum incidit, ut infra ostendetur. Anacleto successit Evaristus.

4. *Flavius Clemens occiditur.* — Christi anno nonagesimo octavo, Fulvio Valente et Antistio Vetere coss., Flavius Clemens consularis, vix perfunctus

munere consulatus anni superioris, quod Christianam religionem amplexus esset, ab eodem Domitiano jussus est occidi. Hæc ex Dione. Sed antequam ejus

de hac re sententiam recitemus; quæ de ejus nece a Suetonio¹ rem obscurius involvente potius quam explicante, sunt scripta, narremus; sic enim ait: « Denique Flavium Clementem, patrulem suum, contemptissimæ inertie, cujus filios etiam parvulos successores palam destinaverat, et abolito priore nomine, alterum Vespasianum appellari jusserat, alterum Domitianum; repente ex tenuissima suspitione, tantum non ipso ejus consulatu interemit: quo maxime facto maturavit sibi exitum. » Hæc Suetonius: qui et immensa prodigia, quæ octo sequentibus mensibus, quibus vixit, contigerunt, prosequitur recensere. Sed quod ignavia atque inertie nomine Flavium Clementem sugillet, ex eo accidit, quod Christiani tranquillioris vitæ cupidi, ac proinde pacifici, urbanos strepitus et palatii ac curiarum tumultus vitare solerent. Vetus enim ac frequens hæc erat in Gentilium ore in Christianos solita actari contumelia, nimirum quod essent inertes: quam quidem refellens Tertullianus² hæc ait: « Sed alio quoque injuriarum titulo postulamus, et infructuosi in negotiis dicimur. » Sed in pravis operibus Christianos omnino frigidis inertesque se habere; in bonis autem studiosos ac sedulos esse, pluribus monstrat. Quamobrem, quod erat summæ virtutis specimen in Clemente; quod, cum filios imperatores posset habere, dummodo eadem quæ Domitianus numina coleret, prætulisset his omnibus ignominiam crucis; Suetonius contemptissimæ adscribit inertie.

2. *De Flavia Domitilla, aliisque ejusdem familie et nominis.* — Cæterum non tantum eam ob causam in ipsum Clementem exconsulem, sed et in uxorem, et neptem, atque alios ejus domesticos Christi religionem proficientes, a Domitiano excitatam persecutionem sævisse, sed multo acius in alios Christianos tunc Romæ agentes grassatam esse, ethnici historici quoque testantur. Sed quæ ab uno eorum essent memoria commendata, sic scribit Eusebius³: « Tantopere vero temporibus illis, quæ supra demonstravimus, nostræ fidei doctrina splendescere, ut ii etiam scriptores, qui a sermone et disciplina religionis nostræ videntur prorsus alieni, historia- rum suarum monumentis cum persecutionem, tum martyria, quæ id temporis gesta erant, tradere, minime gravati fuerint. Qui etiam temporum ordinem accurate et tanquam adamussim observabant, narrabantque Flaviam Domitillam, ex sorore Flavii Clementis (qui unus ex consulibus tum Romæ fuit) prognatam, cum aliis plerisque ob Christi testimonium anno decimo quinto Domitiani, in insulam Pontiam supplicii et mælectæ causa extrusam. » Hæc Eusebius: qui et unde hæc acceperit, in Chronico declarat, sic dicens: « Scribit Brutius plurimos Christianorum sub Domitiano fecisse martyrium; inter quos et Flaviam Domitillam, Flavii Clementis consulis ex sorore neptem, in insulam Pontiam rele-

gatam, quia se Christianam esse testata est. » Hæc Eusebius (ut ait) ex Brutio, seu (ut verius legendum putamus) ex Erutio Claro illustri viro, ad quem extant litteræ Plinii⁴ Junioris: nam de Brutio nullam reperimus mentionem. Cæterum Erutius ab eo summopere cum multis aliis, tum etiam eruditione laudatur, dum scribit ad Apollinarem⁵. Nisi velimus Brutium hunc, quem citat Eusebius, esse Brutianum illum virum clarissimum, cujus idem Plinius meminit scribens ad Tyronem⁶, quem constat his diebus vixisse: sed is an aliquid, quod ad historiam pertinet, memoria commendat, incertum est. At sive ex his aliquis, aliusve quis fuerit, haud curandum est.

3. Sed et in hoc illud considerandum: si ethnici auctor hisce notis rebus et præclaris admodum facinoribus suam ipsius historiam illustrari arbitratu est: haud putandum, tam segnes ac desides fuisse Christianos, ut ea scriptis mandare neglexerint. Etenim cum aliorum, tum Clementis papa potissimum in his invigilasse studium, certum est: nam ab eo ad hoc opus fuerunt instituti septem notarii, quibus et ad id præstandum regiones Urbis divisit: qui (quod habet liber de Romanis Pontificibus nomine Damasi) Acta martyrum sollicitè et curiose per regiones quisque suas perquirent, atque conscriberent. Quod plane argumento est, non uno tantum in loco Urbis de Christianis carnificinas exerceri solitas, sed multis, secundum illud⁷ Prudentii, etiam superius recitatum:

Non contentus humum celsæ intra moenia Romæ
Tingere iustorum cadibus assiduis;
Janiculum cum jam madidum, fora, rostra, Suburrum
Cerneret eluvie sanguinis effluere.

4. At non Brutius tantum (sive dicere malimus, Erutius) ea de Christianis scriptorum monumentis testata reliquit; sed et Dio de Flavio Clemente, Flavia Domitilla patruo, et ejus uxore Flavia item Domitilla dicta, iisdemque christianæ fidei fortissimis testibus (ut qui ejus testandæ causa sprevere imperium, et subire martyrium) hæc paucis scribit: « Eodem anno Domitianus cum multos alios, tum vero Flavium Clementem consulem (etsi nepos ejus erat, duxeratque uxorem Flaviam Domitillam propinquam ipsius) morte affecto, illato ambobus crimine *ἀθεύτους*: ejus rei causa, multi, qui in mores Judæorum transierant, damnati sunt; quorum pars occisa est, pars spoliata facultatibus. Domitilla tantummodo in Pandatarium relegata est. » Hæc Dio, haud dubium de Christianis intelligens: iudibrii enim causa in mores Judæorum transire dicebantur, qui abjecta deorum superstitione, Christianam religionem inciperent profiteri: tum quod ex Judæis Christiani descenderent; tum etiam quod sicut illi, idola omnia execrantes, ab illis æque impii dicerentur. Quis enim sibi persuadeat, Romanorum nobi-

¹ Suet. in Domit. c. 15. — ² Tert. in Apolog. c. 42. 43. 44. 45. — ³ Euseb. hist. lib. III. c. 14.

⁴ Plinius lib. I. epist. XVI. — ⁵ Idem de eod. lib. II. epist. IX. — ⁶ Plinius lib. VI. epist. XXII. — ⁷ Prudent. Peristeph. hym. 41.

lissimos, hoc potissimum tempore, quo Judaeorum civitas et templum a Romanis ipsis esset excisum, et ipsi penitus profligati, et infames ubique redditi, tam cupidos fuisse Judaice superstitionis, ut ejus assequenda causa, bonorum omnium ac vite etiam dispendium subire vellent? Quibus vero contumeliis, Romae praesertim, proscinderetur Judaica superstitio, Martialis et Juvenalis locupletes testes sunt. Ceterum frequenter Judaico nomine Christianam religionem Gentiles esse solitos consiguare, multis aliis in locis ante demonstravimus.

5. Sed quod pertinet ad Flavianam Domitillam (nisi in citatis modo historicis error insit) jam duas habemus Flavianas Domitillas diversis in locis pro Christiana religione exules, nempe amatam, atque neptem. Ad haec etiam spectare perspicuum est, quod ait Tacitus in Vita Julii Agricola ante funera civium vita functi, his verbis: « Non vidit Agricola obsessam curiam, clausum armis senatum, et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilissimarum feminarum exilia et fugas. » Ejusdem nominis atque familiae aliae quoque fuerant, nempe Flavia Domitilla uxor Vespasiani, ex qua (ut Suetonius¹ tradit) nati sunt Titus et Domitianus imperatores, et horum soror alia Flavia Domitilla: sed tam mater quam filia defunctae sunt cum Vespasiano adhuc privatus ageret: major autem Flavia Domitilla, Caesarum mater, relata fuit inter divos, et in ejus honorem instituti sunt sacerdotes, qui dicebantur Flaviae Domitillae, ut vetus docet inscriptio²; colebaturque in templo gentis Flaviae³, quod in sexta regione ad Malum punicum, sic dictum vicum, positum erat. Sed de Flavia Domitilla Clementis uxore Philostratus⁴ est hallucinatus, dum eam dicit fuisse sororem Domitiani imperatoris: nam ejus sororem ita dictam, ex Vespasiano et Flavia Domitilla matre genitam, de funetam esse (ut diximus) cum adhuc pater privatus esset, Suetonius⁵ et alii tradiderunt.

6. Quae vero celebrior ceteris habetur Flavia Domitilla Clementis consulis neptis virgo, primum (ut dictum est) in Pontiam insulam relegata, ac deinde (ut dicemus) egregio martyrio nobilitata ac illustrata, illa ipsa est, cujus annua celebritas agitur septima die Maii. Haec igitur matre Plantilla, Clementis consulis sorore (ut habet Eusebius) et non uxore, genita est: quae baptizata a S. Petro principe apostolorum, eodem prope anno quo crucis supplicium subiit, ex hac vita subducta est. Verum Flavianam Domitillam ejus filiam ad pietatem instituit Clemens Romanus episcopus: qui eandem, cum virginitatem suam Deo vovisset, sacro velamine consecravit. Eo enim desiderio de ficanda Christo virginitatis accensa fuit in primis sermonibus Nerei et Achilli emulchorum, quos S. Petrus ad fidem Christianam amplexandam converterat. Sed cum iidem secuti essent eam in insulam, inde abstracti, et Tarracinam missi, ibi sub Memmio Rufo consulari,

post tormenta suscepta, poena capitis damnati sunt. Verum Flavia Domitilla post exitum, tandem sub Trajano (ut suo loco dicemus) nobile martyrium consummavit. Sed haec omnia fusi in dictorum martyrum Actis¹. De Pontia insula, exilio Flaviae Domitillae egregie illustrata, S. Hieronymus², cum de Paula agit Roma Hierosolimam navigante, haec ait: « Delata ad insulam Pontiam, quam clarissima quondam feminarum sub Domitiano principe pro confessione nominis Christiani Flaviae Domitillae nobilitavit exilium: vidensque cellulas, in quibus illa longum martyrium duxerat, sumptis fidei alis, etc. » Haec Hieronymus. Atque de Flavia Domitilla modo satis.

7. Sed quod pertinet ad Clementem consulem ejus patrum, cum ex Dionis sententia superius recitata, quasi impius, quod Christianus cum esset, deos non coleret, occisus esset; ac proinde martyrii titulo meritissimus jure censeri debeat. quod ejus mentio nulla in Martyrologio vel aliis antiquitatis monumentis habetur; injuria temporum id evenisse putamus; factumque esse, ut si qua ejusdem Clementis nobilissimi martyris memoria reliqua esset post nostrorum scripturarum Diocletiani tempore facta naufragia, omnes Clementem Romanum pontificem mente concipientes, num eundemque nominibus confusis atque personis, Clementem esse existimarent. At quantum in Christianos caeteros furens illa persecutio fuerit debachata, quae tam carus ipsius imperatoris sustulit, quivis facile intelligat.

8. *De Domitiani crudelitate et nece.* — Sed quod ad saevitiam Domitiani significandum spectat, nec illud praetermittendum est silentio, consuevisse etiam Domitianum praeter nimiam crudelitatem, casus tragicos in miserorum corpora in theatro ex vero repraesentare: quod epigramma Martialis de vera cruce Laurcoli³ et aliis aperte significat, et Juvenalis⁴ haec eadem deplorans tempora his versibus:

Qua fornace graves, qua non incende calena?
Maximus in vicinis ferri modus: ut fimeas, ne
Vomer deficiat, ne marrae et sarcula desint, etc.

Unde merito de eo ait Herodianus⁵:

Nihil sibi ad extremam crudelitatem reliqui fecit.

9. Verum cum tam atrociter in Christianos persecutionis impetus ferret, meruit Domitianus, ut ciscente jam numine, tandem gladio tolli. Quod egregie Juvenalis⁶ versibus eecinit: licet more Gentilium, ignominiae causa Christianos, perinde ac vilissimas personas, cerdones appellet. sic dicens:

Atque utnam his potius negos tota illa dedisset
Tempora saevitia, clares quibus abstulit ferri
Illustresque annas nupine, et vudire mibo,
Sed perit, postquam cerdombus esse timendus
Corperat. hoc nocent Lammum caede mudent.

¹ Apud Sur. 7 Man. — ² Hier. ep. xxxvii. — ³ Mart. lib. 1. epigr. 7. de poena Laur. — ⁴ Juven. satyr. 3. in fine. — ⁵ Herod. lib. 1. — ⁶ Juven. sat. 3. in fin.

¹ Suet. in Vespas. c. 3. — ² Apud Pan. urb. Rom. pag. 300. — ³ Suet. in Domit. c. 1. — ⁴ Philost. lib. vii. — ⁵ Suet. in Vespas. c. 3.

Hæc ille, qui propter effusum Christianum sanguinem Domitianum fuisse necatum putavit; nam cum ait, tunc illum perisse, cum cædonibus timendus esse cœperat; haud dubium alludit ad necem ipsi illatam a Stephano Flavie Domitillæ christianæ femine, quam in insulam ab eo diximus relegatam, procuratore: qui simulans se de conjurationis indicio illi offerre libellum; e brachio, quod ad collum appensum, fractam manum tingens, dolose gestabat, exerens gladium, atque percussiens, fortiter agens, illum se defendentem confodit, atque necavit. Sed hæc pluribus Suetonius ¹, Philostratus ², Dio ³, et alii, licet diverso modo rem gestam referant. Occisus est igitur Domitianus (ut idem Suetonius tradit) decimo quarto kalendas Octobris, anno ætatis suæ quadragesimo quinto, imperii decimo quinto, ac die præterea quinto.

10. « Flagrabant, inquit Dio in Nerva, odio in Domitianum cives, quare statuae omnes tum aureæ, tum argenteæ in illius honorem constitutæ subito in massam conflatae fuerunt. Arcus præterea in ejusdem unius titulum et nomen substructi evertuntur. » Nomen insuper ipsius e saxi radi jussum, Macrobius ⁴ testatur, sic dicens: « Octobrem vero suo nomine Domitianus iavaserat: sed uti infaustum vocabulum ex omni aere vel saxo placuit eradi, mensis quoque usurpatione tyrannicæ appellationis exutus est. » At hæc, cum Nerva imperator designatus esset, sunt a civibus facta.

11. *Martyres passi sub Domitiano.* — Sed antequam de Nerva, ejus in imperium successore, agamus, præstat hic summam relegere præclarissimos martyres, qui sub eadem Domitiani imperatoris persecutione diversis in locis glorioso martyrio Dei Ecclesiam suo sanguine illustrarunt. Inter eos emittit in primis S. Eutropius episcopus Santonensis, ad Gallias ordinatus episcopus a Clemente missus; quem ferunt Hierosolymis olim versatum, Christum vidisse, ipsumque allocutum esse. Hic igitur a Galliarum præfecto, quod adversus Gallorum superstitionem, novam videretur religionem inducere, necari jubetur ⁵. Eadem grassante persecutione, in Galliis filidem Lucianus ⁶ episcopus Bellovacensis, Maximianus et Julianus presbyteri occisi sunt: Carnofi vero Caranus ⁷, item Nicasius episcopus Rotomagensis, Quirinus presbyter, Scubeticus diaconus, Patientia virgo, et alii. Passus etiam eadem Domitiani persecutione S. Romulus Fesulanus in Tuscia episcopus, qui illuc a Petro apostolo ad prædicandum evangelium missus fuit, et alii fere innumeri, quorum nomina excederunt: hi enim clariores habiti sunt.

12. *Nerva imperat, ac restituit Christianos exules.* — Sublato jam Domitiano imperatore, Nerva Cocceius, tam senatus consensu quam militum, suscepit imperium, tenuitque annum unum, menses quatuor, et dies novem: cujus egregias laudes historici, qui res ipsius gestas scripserunt, mirifice

prædicarunt. Novo enim principe, qui respectu Domitiani visus est optimus, cum Urbs ipsa in primis, tum orbis quoque Romanus Domitiani severità fatigatus, respirare paululum cepit. Hic igitur cum primum fibras imperii habenas moderari cepit, nihil antiquius habuit, quam Christianos a Domitiano impietatis titulo condemnatos, atque exules factos, postminimo restituere: vetare insuper, ne quis ulterius, qui deos non coleret, Christianamque religionem sectaretur, ut impietatis reus accusaretur; hæc enim Dio his verbis testatur ¹: « Cæterum Nerva, omnes qui impietatis in deos rei fuerant, absolvi voluit, et exules in patriam reduxit. » Et paulo post: « Edicto vetuit, ne liceret, aut impietatis, aut Judaicæ sectæ (eo nomine, ut alias dictum est, Christianos significabant) quempiam debinc insimulari. » Hæc Dio. Quamobrem tum Flaviam Domitillam seniore, atque juniore, tum alios suos a Domitiano in insulam relegatos, Romam esse reversos, affirmare opus est, licet quæ extant ipsorum Acta de his nihil habeant; imo sub Nerva passos tradunt ex illis Maronem, Eutychetem, et Victorinum: sed sub Nerva Trajano id accidisse, Romanum Martyrologium ² restitutum affirmat. Quomodo vero iidem omnes sub Trajano subierint martyrium, suo loco dicemus. Sæstulit et Nerva imperator gravissima illa tributa, quibus Judaicus populus (ut dictum est) sub Domitiano gravissime pressus erat: argenteus enim nummus id exprimit hujusmodi inscriptione atque imagine: Fisci JUDAICI CALUMNIA SEBLATA S. C. palmaque est in medio posita, prout vides expressum ex nummo apud Laelium Pasqualinum.

Sed quod ad palmam spectat: Judæam provinciam eosigno exprimi solitam, tum ex his, tum ex aliis veteribus monumentis, omnes aequè consentiunt. Sed cur ita? quod ferax ista provincia illa palmis; quod non solum divinæ Scripturæ testificationibus compertum habetur, sed etiam scriptorum Gentilium assertione, Plinii ³, Strabonis ⁴, et aliorum: et si quidem alia provincie in Oriente palmis abundent, Judæam cæteris præstare, ob eamque rem esse in clytæ Plinius ⁵ aequè tradit. Sed et ab ipsis Judæis palma figuram inbra Templi ornamenta frequenter receptam esse, docent divinæ ⁶ Scripturæ. Erat et apud Ægyptios palma figura hieroglyphica anni, quod (ut Orus Apollo testatur) ipsa sola arbor ex omnibus ad singulos Lunæ ortus singulos etiam ramos procreet, ita ut duodecim ramorum productione annus expleatur; fortasse et hanc ob causam apud Judæos, Lunarum mensium observantissimos, majori quam cæteræ arbores in præfio habita. Quod autem ad tributum Judaicum sublatum: quam calumniose a Domitiano imperatore impositum fuerit, et quam acerbissime exactum, suo loco superius dictum est ex Suetonio et aliis.

13. *Joannis reditus Ephesum ejusque ibi acta.* — Sed quod ad edictum pertinet de restituendis

¹ Suet. in Domit. c. 17. — ² Philost. lib. viii. — ³ Dio in Domit. — ⁴ Macrobi. Saturnal. lib. i. c. 12. — ⁵ Martyrolog. Rom. et alii. 30 April. — ⁶ Basil. 8 Janu. — ⁷ Ibid. 28 Maii.

¹ Dio in Nerva — ² Rom. Martyrol. die 15 April. — ³ Plin. lib. v. c. 17. — ⁴ Strab. l. xvi. — ⁵ Plin. lib. xiii. c. 4. — ⁶ Reg. 67. 2. Paral. 3. Ezech. 40. 41.

exulibus; ejusdem vigore Joannes apostolus, qui in Palmon a Domitiano fuerat relegatus, exilio solvitur, atque Ephesum revertitur: ubi tradit Eusebius¹, denno sedem ac domicilium rerum suarum collocasse, atque Asiae Ecclesias gubernasse. Sed de rebus ab eo gestis in Asia, postquam exilio liber illuc accessit, hæc ex Clemente Alexandrino Eusebius recitat² sic dicens: « Posterior autem testis, Clemens scilicet, in eo opere quod inscripsit: Quis sit ille dives, qui salvetur: ut primum ipsum tempus commonstravit, historiam pariter cum primis necessariam, his præsertim qui ex honestis utilibusque rebus audiendis aliquid capiunt oblectationis, adjungit: Sumamus igitur in manus historiam, et legamus. Sic vero se habet.

14. « Audite fabulam: quid dixi fabulam? imo veram et certam historiam de Joanne apostolo memoratam, qua nobis constanter tradita est, et memoria firme custodita. Ubi vero tyranno mortuo, ex insula Palmo erat Ephesum reversus, quorundam rogatu ad finitimas gentes proficiscitur, hic episcopos constituturus, illic integras Ecclesias rite dispensaturus, aibi certos homines, sibi Spiritus sancti instinctu demonstratos, in clerum delecturus. At cum ad urbem quandam non longe inde distantem, cujus etiam nomen nonnulli memorant, se contulisset; et alia quoque officia, qua ad animos fratrum inter se dissidentium conciliandos pertinebant, obiisset: ad extremum adolescentulum, corporis viribus valentem, vultu et oris conformatione venustum, animi impetu flagrantem, forte conspicuus, statim in eum, qui ibi episcopus erat constitutus, oculos convertit, eumque sic affatus est: Hunc adolescentulum omni studio, cura, et cogitatione, coram Ecclesia et Christo teste, tibi tueque fidei commendo. Quem cum episcopus in suam tutelam accepisset, et omnia se facturum fuisset pollicitus, Joannes eadem iterum atque iterum illi elisserit, ejusque fidem contestatur. Ephesum deinde redit. Episcopus ille adolescentulum sibi concredidit in domum suam recipiens, educavit pro suo, in officio continuavit, fovitque humaniter; ad extremum baptismi sacramento illuminat.

15. « Postea vero ubi sigillo Domini (nempe sacramento confirmationis, ut addit interpres) tanquam perfecta tutelæ ejus anime custodia obsignasset, nonnihil de cura et observatione in eo instituendo suscepta remisit. Quem quidem non solum liberior vivendi potestas, quam fuerat paulo ante tempus aditus, verum etiam quidam adolescentes ejus æquales otio languidi, inertia dissoluti, et omni malorum genere assueti corrumperunt. Et primum exquisitis conviviorum opiparorum deliciis alliciunt, invitumque noctu deinde educantes, ad furti societatem coeundam attrahunt: tum majora moliri flagitia hortantur. Isle pedetentim assuescit; et propter generosam animi magnitudinem, tanquam equus effrenatus, et nimium sibi suisque viribus

præfidens, extra rectam viam impetu fertur; frænæque acriter præmordens, proclivius in profundum vitiorum gurgitem se præcipitat. Atque eum jam in desperationem salutis in Deo sitæ veniret, deinceps non de exiguis noxis cogitavit, sed maximis quibusdam ac nefariis facinoribus admisis, ubi semel omni improbitate et nequitia perditus evaserat, nullam non scelerosis labem ex æquo cum aliis contrahere secum stultuit. Illis igitur in familiaritatem adscitis, et magna latronum turba collecta, animo prompto paratoque se ducent manu violentissimum, sanguinis effusione crudelissimum, severitate denique acerbissimum præbuit.

16. « Interea temporis, ubi necessaria ad rem incidebat occasio, Joannes accersitur. Ille ubi alias res, quarum gratia venerat, recta ratione disposuisset: Age, inquit, episcope, depositum nobis redde, quod ego et Christus, Ecclesia teste, quam gubernas, tibi commisimus. Ille vero primo attonitus obstupuit, arbitratus pecuniam, quam nunquam acceperat, a se per fraudem et dolum malum repeli: et tamen neque facile credere poterat ea a se repositi per Calumniam, quæ nequam habuisset; neque Joanni depositum repentem omnino didiffidere. Verum simul atque Joannes dixerat: Adolescentulum repeto, et animam fratris: senex demisso vultu ingemiscens, et item lacrymans: Ille, inquit, mortuus est. Quomodo et quo genere mortis? Deo, inquit, mortuus est: nam nequam, et perditus, et uno verbo, latro exasit; et jam pro ecclesia, in qua versabatur, montem cum nefaria hominum sui similium turba occupat. Apostolus ergo veste dilacerata, ingenti cum gemitu caput feriens: Bonum, inquit, custodem anime fratris tui te reliqui. Equus jam mihi adsit, et dux aliquis itineris. Inde ab ecclesia, ita ut erat, cum festinatione se proripuit. Profectus autem ad locum, a primis latronum excubitoribus prehenditur: qui neque fugam parans, neque evitare studens, sed vociferans admodum, dixit: Huc hujus rei causa accessi; me ad principem vestrum deducite. Qui quidem ad tempus, ut erat armatus, expectabat.

17. « Verum ut Joannem adveniantem agnoverat, præ pudore fugam cepisset. Ille vero ætatis suæ oblitus, illum pro viribus prope insequitur: atque clamans: Quid inquit, fili, me tuum ipsius patrem inermem et ætate confectum fugis? Miserere laboris mei, fili; ne formides: adhuc tibi salutis spes reliqua est: ego Christo pro te reddam rationem, et, si sit opus, pro te lubens mortem optelam, sicut Dominus pro omnibus nobis: pro tua anima meam dabo: consiste, crede: Christus me misit ad te. Ille ubi hæc audiverat: primum oculis humi defixis, constitit, deinde arma abiecit: tum horrore perfusus graviter et acerbe lamentatus est: senem ad se adveniantem complectitur: fletu et morero, quoad poterat, pro culpa satisfacit: et dextera sola occultata, lacrymarum unda secundo baptizatur. Apostolus rata et constanti asseveratione, ei se a Salvatore veniam et remissionem peccatorum precibus suis impetraturum

¹ Eusebius hist. lib. III. c. 15. — ² Euseb. hist. lib. III. c. 17.

pollicetur : atque ad genua accedens, ipsam manum dexteram, tanquam aqua penitentiae ablutam purgataque osculatus, illum ad ecclesiam reducit. Crebris item precibus Deum pro illo invocat, continuis jejuniis una cum eo se macerat, variis divinae sapientiae sententiis ejus animum, quasi quibusdam blanditiis mitigat, tranquillatque; neque prius (ut fertur) inde decessit, quam illum Ecclesiae ministerio praefecisset. Cujus conversione magnum vere penitentiae exemplum praeclarum secundae generationis specimen, illustre denique trophaeum a peccatis resurrectionis, per exteriora penitentiae signa hominibus proposuit ad imitandum. Ita a Clemente hoc modo praescripta, tum ad rei gestae cognitionem, tum ad utilitatem legentium accommodata, istum locum obtineant. » Haecque Eusebius.

18. Joannes Chrysostomus ad Theodorum lapsum scribens, ejusdem adolescentis exemplo cum ad meliorem frugem revocare conatus, haec ait : « Quae gesta sunt cum illo juvene, qui pridem discipulus fuit Joannis filii Zebedaei, deinde longo tempore ducem egit latronum; iterum a sanctis manibus beati senis interire plus, in superiorem virtutem e lustro, e spelunca latronum, penetravit; ipse non ignoras : nosti enim non minus quam ego. Saepenumero te admirantem audivi referre beati viri condescensum, et mansuetudinem, et suavitatem illicem : quoniam prior eruentam dexteram exosculatus est, haerens in amplexu adolescentis, et ea via reduxit ad amissam virtutem. » Haec Chrysostomus, ut rem absque ulla dubitatione testatam, summam retulit. Citat eandem historiam Cassianus¹, et alibi plures. Sed et Antiochus² monachus scriptor nobilis, qui claruit Zenonis imp. temporibus, eandem recitans, frenaeum ipsius allegat auctorem.

19. Adduntur ad haec alia multa miranda a Joanne peracta, ut mutatio virgarum in aurum, et saxorum in gemmas : sed quia sunt apocrypha, aequè rejicienda putamus. Ferunt et viduam necnon adolescentem defunctos ab eodem Joanne esse revocatos ad vitam : Sed haec ex pseudo-Prochoro, vel aliis, quorum fides in omnibus non probatur. Illud vero de mortuo homine a vita restituto, firmum habetur, et testimonio Apollonii antiquioris theologi, quem citat Eusebius³, comprobatur. Confirmat hoc ipsum Sozomenus⁴ sic dicens : « Nonsolum Petrus apostolus mortuum suscitavit, sed et Joannes evangelista Ephesi, Philippus filius Hierapoli; et eadem a multis tum veteribus, tum nostri temporis piis viris (nempe ab Epiphano inter alios) esse gesta reperies. » Plura sane eademque magna edita esse a Joanne miracula, cum reversus est Ephesum, ut credamus, illud magis iopere persuadet; quod Apollonius Tyanæus, magus illorum temporum (ut dictum est) fumosissimus, ei ob oculos positus erat : qui cum se emisisset et manibus Domitiani, qui cum Romae detinuit vincet in carcere, ab Urbe rece-

dens, et per Graeciam se in Asiam conferens, Ephesi morabatur. Oportuit igitur, ut olim Petrum adversus Simonem magum, sic Joannem magna virtute in magum obtinuit, ne, qui credidissent, ejus malis artibus in praecipua adducerentur; et eo magis, cum praesertim recens esset exemplum, quo Apollonius magnum de se apud Ephesios existimationem concitaverat. Quodnam vero id fuerit, breviter enarrare, opere pretium ducimus.

20. Hoc ipso anno quo diximus Domitianum a Stephano liberto Clementis esse necatum, idem Apollonius ejusmodi facto Ephesios in admirationem adduxit. Nam ea ipsa die et hora, qua imperator gladio a Stephano impetebatur, Apollonio concionem habenti ad populum, in media oratione (inquit Philostratus¹) novum quid et incredibile occurrit. Nam concise magis quam consueverat, verba proferens, tandem quasi horum, quae dicere vellet, oblitus, conticuit, torvis oculis in terram aspiciens. Tres inde aut quatuor passus e loco ubi constiterat progressus : « Percute tyrannum, perente tyrannum, » clamabat : non ut qui e speculo veritatis imaginem traheret, sed qui res ipsas ante se fieri videret, et auxilium afferre conaretur. Cum stupeant Ephesii qui frequentes aderant : subsistens Apollonius, sicut facere solent, qui rem aliquam, dum sit, videntes, quo tandem evasura sit expectant : tandem, « Confidite, inquit, o viri, tyrannus namque occisus est hodie; quid autem dixi, hodie? innope hinc hoc ipso temporis momento, ita me Pallas adjuvet. Cumque illum insanire putarent Ephesii, cuperent tamen vera esse quae diceret, sed propter periculi magnitudinem talibus verbis aures praebere metuerent : Non miror, inquit Apollonius, vos mihi non adhibere fidem jam nunc ea narranti apud vos, quae nondum omnes qui Romae sunt cognovere : sed jam ecce cognoscunt. »

21. Haec vera esse, quae ab Apollonio dicta erant, cum postmodum tabellarum cum litteris festinantes, certo firmarent; vix credi potest, ad quantam ille de se Ephesios admirationem ac pariter aestimationem adduxerit; ut tum his, tum ceteris ibidem rebus ab eo gestis, eundem ut quempiam deorum colerent; nescientes enim, unde haec occulta scire Apollonio suppeditaretur, cum proinde ac si plus quam homo esset, plurimi faciebant; quippe qui Ephesi agens, quae Romae fierent, spectare oculis videretur. At haec haud mirabitur, qui consideraverit, peculiare id fuisse magorum, ut per parkades ipsos, quos vocant, familiares daemones, imagines rerum quae longe abessent, ob oculos mentis representatas inspicierent. Nam ut de multis aliis tacemus, Julianus Apostata (quod suo loco dicturi sumus fustus) ejusmodi arte, quae Romae vel alibi in Occidentali imperio agerentur, ipse, cum esset in Oriente, nosse curabat. Ceterum apud rerum ignaros magna haec in Ecclesia Ephesina potuit esse tentatio : quam-obrem ne ejusmodi Tyanæi imposturis Christiana

¹ Cassian. collat. 21. c. 21. — ² Antioch. serm. 122. — ³ Euseb. lib. v. c. 17. in fine. — ⁴ Sozom. lib. vii. c. 26.

¹ Philostr. lib. viii.

religio dispendium aliquod pateretur, opportune his diebus reversus Joannes ad Ephesios, mortuum quem diximus, suscitavit, et alia complura (ut par est credere) mirabilia est operatus.

22. *Dionysius mittitur in Gallia.* — Cum vero de restitutione Joannis nuntium accepisset Dionysius Athenarum episcopus, sicut ad eum olim evulsum in insulam relegatum scriperat¹, fore ut brevi mutuo congressu invicem jungerentur: illum mox Ephesum convenisse, æquum esse opinari. At hæc tempora Dionysium egisse in Oriente, facile omnes consentiunt; post hæc vero, fortasse Joannis consilio, Romam ad Clementem pontificem se contulisse, ab eodem que una cum Rustico et Eleuterio in Gallias esse amandatum, fidem faciunt, qui ex antiquioribus monumentis ejus res gestas scriptis memoria prodiderunt. Mittendi in Gallias, tam insignem totaque Ecclesiæ spectatum virum, ea fere necessitas incumbat; quod primi illi a Petro ad prædicandum ibidem Evangelium missi discipuli, vti functi erant, quorum aliquos (ut dictum est) gladius sævienti Domitiani sus-tulerat. Martialis enim antiquus discipulus vita functus erat. Sub eodem Domitiano pariter obiisse diem Eutropium, Lucianum, et alios, jam nuper est dictum. Quamobrem nobilissimæ Gallicanæ jam colescenti Ecclesiæ pastoribus destitute, Clemens, qui alios eodem miserat, opportune consulit, ut Dionysium in Gallias mitteret.

23. *Episcopii Athenienses.* — Hæc cum plurimo-

rum auctoritate testata habeantur; qui de his dubitant, dicant velim, quæ ratio esse poterit, quare causa intercessit, ut vivente adhuc Dionysio Publicus daretur episcopus Atheniensibus, et post eum Quadratus? Nam cum (ut suo loco dicemus) Dionysius sub Hadriano imp. consummarit martyrium, ad illud plane constat¹ tempus Quadratum revivisse Ecclesiam Atheniensem, et ante eum Publicum; quinimo et Narcissus Domini discipulus ante hos omnes post Dionysium ab Hippolyto² ponitur: ut satis ex his appareat, illos vivente adhuc Dionysio, creatos esse Athenarum episcopos, nimirum quod ille missus alio amandatus: Sed quomodo? certe ad alias civitates vel provincias, quam in Galliam missum esse, nulla prorsus vel levis memoria extat, vel conjectura. Nec existimare fas est eum hisce temporibus, omnibus Apostolis, uno excepto Joanne, morte sublati, cum maxima omnium incumberet necessitas Evangelii prædicandi, suæ Ecclesiæ nuntio remisso segnem ac otiosam vitam sibi constituisse. Sicut igitur postea factum scimus a Polycarpo Joannis evangelistæ discipulo, ut ex Asia complures in Gallias (ut suo loco dicemus) ad Evangelium prædicandum, illudque pariter propagandum missi fuerint: ita nunc putamus, persuasione Joannis Dionysium Romam primum ad Clementem, inde ejusdem consilio in Galliam esse profectum. At de Dionysio inferius suo loco nobis fusiùs agendum erit.

¹ Euseb. lib. iv. c. 22. et Hier. de Scrip. Eccles. in Quadrato. —

² Hippol. de 72. discipulis.

Anno periodi Græco-Romane 5589. — Olymp. 218. an. 1. — Urb. cond. 849. — Jesu Christi 96. secundum Baronium 98.

— Evaristi papa 2. — Nervæ imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. C. *Fulvius Valens* et C. *Antistius Vetus*.

2. *Consulares aliquando consules dicti.* — Flavius Clemens anno præcedenti a Domitiano mortu tra hitus, et Flavia Domitilla Clementis neptis relegata. Eusebium enim tam in Historia, quam in Chronico, et Xiphilinus ex Dione trahunt, Clementem *consulem* morte affectum. Verum quidem est, Suetonium in Domitiano, cap. 15, scribere: « Flavius Clementem tantum non ipso ejus consulatu interemit. » Sed hi auctores inter se contrarii non sunt: priores enim insinuant, Clementem eo anno, quo consulatum gessit, interfectum; Suetonium vero eum, paulo postquam consulatum abdicavit, occisum. Consules enim ordinarii, licet per aliquot tantum menses minus illi exerceant, toto tamen consulatu anno consules sæpius vocati, ac postmodum exconsules aut consules. Ex quo apparet, quam immerito in epistola consulari a quibusdam

ensoribus reprehendatur quod in Dissert. Hypatica scripserim, imperatores consules aut consulari munere fungentes decennalia, triumphos, et Ludos Seculares exhibuisse, quod, ut plurimum, post depositum consulatum id factum esse constet. Nam qui molim loquendi scriplorum Historiæ Augustæ imitatur, nullum justæ reprehensionis locum reliquit.

3. *Domitiani interitus.* — Ad num. 9. Domitianus « occisus est XIV kal. Octobris, anno ætatis xv, imperii xv, » inquit Suetonius in Domitiano, cap. 17. « Vivit Domitianus annos iv et xl, menses x, dies vi et xx. Regnavit annos xv, dies v, » ait Xiphilinus ex Dione. Addit Suetonius, eum eadem ominatum affirmasse, « fore ut sequenti die luna se in Aquario cretaret. » Die autem decima octava Septembris, præterit, luna fuit in vigesimo tertio gradu, minut. X Aquarii. Quare interitus ejus hoc anno certissime configit. Scaliger, lib. 5 de Emendat. Temp., anno

præcedenti illum consignavit, ea ratione, quod Hadrianum annos xxii imperasse existimaret. Qua etiam motus card. Norisii in Dissert. de Votis Decennalibus, Hadriani mortem in annum cxxxix distulerat; quam opinionem postea in Epistola consulari merito damnavit. Ita annus unus Hadriani imperio additus magnos illos viros in errorem induxit. Sed in priori parte Dissert. Hypaticæ Hadrianum annos tantum xxi regnasse ita certo demonstravi, ut res in controversiam vocari in posterum non possit.

4. *An Dionysius Areopagita.* — Ad num. 22.

Sirmondus in editione Conciliorum Galliæ, et Dissertatione de duobus Dionysiis. Lannois in libro de duobus Dionysiis, aliique quidam, Dionysium Parisiensem episcopum negant eundem esse cum Dionysio Areopagita, quem episcopum Atheniensium esse volunt; quibus se postea alii opposuere. Utriusque partis rationes summatim referi Schelstratus in 2 part. Antiquit. Illustr., dissert. III, cap. 3, art. 3. N. du Bois vir eruditissimus Ecclesiæ Parisiensis Historiam sub prælo habet, in qua celebrem istam controversiam accuratissime tractaturus est.

CLEMENTIS ANNUS 7. — CHRISTI 99.

1. *Joannes scribit evangelium.* — Anno Christi Redemptoris nonagesimo nono, Nerva Augustus tertium inivit consulatum, adscivitque sibi collegam Virginium Rufum, « quem, inquit Dio, Romane legiones olim imperatorem nominaverant, minime veritus eum vel in collegam assumere. » Laudatissimus hic a Plinio¹ prædicatur, quod imperium recusasset a militibus oblatum, quod eruditus et optimus civis esset; ejusque obitum deplorat, ut amantissimi patris. Quomodo autem vita functus sit in hoc suo consulatu, agens annum octogesimum tertium, idem describit; laudatumque ait funebri oratione a Cornelio Tacito, horum temporum viro eloquentissimo.

2. His item temporibus, secundum ea quæ ab Athanasio et aliis testata habentur, S. Joannes evangelista suum evangelium edidit: sunt enim hæc verba² Athanasii: « Evangelium secundum Joannem prædicatum est a Joanne apostolo et dilecto, cum exul esset in Patmo insula, et postea ab eodem Ephesi editum per Caium dilectum Apostolorum hospitem; de quo Paulus ad Romanos scribens dicit: Salutem vos Caius hospes meus, et tota Ecclesia. » Fertur de eadem re sententia Hippolyti³ episcopi Portuensis et martyris in hæc verba: « Joannes Jacobi frater, cum in Asia verbum Dei propagaret, imperante Romæ Domitiano, in Patnum insulam est deportatus. Inde a Nerva revocatus Ephesum, conscripserat Evangelio, et palefactione quam conspexerat, vita excessit, annos natus centum et sex. » Post restitutionem itaque ab exilio, incerto tamen anno, ab eo scriptum esse Evangelium, Epiphanius⁴

quoque testatur, sic dicens: « Cogit sanctus Spiritus Joannem recusantem Evangelium annuntiare ob metum et humilitatem in senecta ipsius post nonaginta annos vitæ ejus, post reversionem ipsius a Patmo. » Sed quod addit: « Quæ facta est sub Claudio Cæsare, » memoria lapsum puto, vel in codicem mendum irrepsisse: nam haud facile probari potest, quod Joannes sub Claudio nonagenarius saltem ætate fuerit. Consentit Irenæus⁵, scriptum fuisse Ephesi a Joanne Evangelium; licet quo tempore id acciderit, minime dicat. In eandem sententiam complures alii tum Græcorum, tum etiam Latinorum adhiere.

3. Dixerunt alii⁶ conscriptum ab eo fuisse Evangelium in insula Patmo, editum vero Ephesi. Addit autem qui hæc scribit Metaphrastes, tonitrua, fulgura, atque terrores complures esse factos, cum Joannes opus aggressurus esset, perinde ac olim acciderat, cum Moyses in vertice Sina montis legem accepisset, sic dicens: « Cum solutus lege exilii Ephesum esset reversurus, insulani precibus agunt, ne recedat: quod cum persuadere non possent, secunda faciunt petitionis initium; ne scilicet totum se ipsum auferret, sed se ipsum loquentem assiduo suis scriptis relinqueret; utque Christi Evangelium, et ea quæ ipse viderat de Christo, scriberet. Annuit ille; et antequam opus aggrediretur, tum sibi, tum aliis indixit jejunium: et Prochorum sequi jubet, ac cum eo montis ascendit verticem, et more Samuelis rectus erigitur, et sicut Moyses manibus elevatis effiguratur, et mentem a sensibus abstrahit. Tuncque horrenda tonitrua, terrores, et fulgura his similia,

¹ Plin. lib. II, epist. I. — ² Athanas. in Synopsi. — ³ Recitat Cedren. in Nerva. — ⁴ Epiph. heres. I, I.

⁵ Iren. lib. III, c. 1. et Euseb. lib. V, c. 8. — ⁶ Metaphrast. apud Lip. I, I. Dorothe. in Synopsi.

quæ antea Moysi legem recipienti configerant, facta sunt. Ad extremum tonitrua in vocem exprimuntur atque resonat: In principio erat Verbum.»

4. At non putet quis hæc contemnenda, quod ab auctore haud admodum antiquo, cujus interdum fides vacillet, tradita habeantur; vel quod apud pseudo-Prochorum hæc fere eadem scripta sint¹. Nam ut primum ratione agamus: si ex sententia Pauli² ministratio mortis litteris deformata in lapidibus fuit in gloria, ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus ejus, quæ evacuatur: quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria? Quamobrem hæc haud adeo incredibilia videri debent, etiam si scripta habeantur in apocryphis: in eis enim nulla vera interdum inesse admixta, neminem existimamus negaturum. At vero non ex apocrypho aliquo, quæ ipse scribit, sibi vindicat S. Hieronymus³; sed ex antiqua veraque historia, quam citat, ab aliis fusiis explicata, sic summam recenset: «Coactus est ab omnibus pene tunc Asiæ episcopis, et multarum Ecclesiarum legationibus, de divinitate Salvatoris altius scribere; et ad ipsum (ut ita dicam) Dei Verbum non tam audaci, quam felici temeritate prorumpere. Unde et Ecclesiastica narrat historia, cum a fratribus cogeretur ut scriberet, ita facturum se respondisse, si indicto jejunio, in commune omnes Deum deprecarentur. Quo expleto, revelatione saturatus, illud precemium e caelo veniens eructavit: In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat verbum.» Hucusque Hieronymus; ex quibus quæ sunt dicta, ex parte firmantur. Cæterum norunt omnes qui in ejus scriptis versati sunt, ipsum præ cæteris apocrypha aversari solitum, nec adeo facile absque delectu, inconsulto palato, rancida vel insipida deglutire. Quod insuper idem Joannes a Domino dictus sibi filius tonitruï: Epiphanius⁴ id causa Evangelii dictum putat, cum de Joannis Evangelio hæc ait: «Joannes revera tonitruï filius per propriam suam grandiloquentiam, velut ex quibusdam nubibus, a sapientie ænigmatibus piam nobis de Filio intelligentiam juxta similem modum persuasit.» Sed idem est, nominatum esse filium tonitruï, quod fulmen: sicut apud Hieremiam⁵, usitata Hebræorum phrasi, filie pharetræ, sagittæ dicuntur.

5. Quod vero ad causam spectat, qua Joannes permotus, ejusmodi scribendi Evangelium subierit provinciam: præter illam de Patmos insula habitatoribus nuper assertam, idem Hieronymus⁶ duplicem affert, sic dicens: «Novissimus omnium scripsit Evangelium, rogatus ab Asiæ episcopis, adversus Cerinthum, aliosque hæreticos, et maxime tum Elionitarum dogma consurgens, qui assertum Christum ante Mariam non fuisse: unde et compulsus est divinam ejus nativitatem edicere. Sed et aliam

causam hujus scripturæ ferunt: quod, cum legisset Matthæi, Marci, et Lucæ volumina, probaverit quidem textum historicæ, et vera eos divisisse firmaverit; sed unius tantum anni, in quo et passus est post carcerem Joannis, historiam texuisse. Prætermisso itaque anno, cujus acta a tribus exposita fuerant, superioris temporis, antequam Joannes clauderetur in carcerem, gesta narravit; sicut manifestum esse potest his qui diligenter quatuor Evangeliorum volumina legerint.» Hæc ipse. Porro illam potissimam fuisse causam, ut hæreticos, qui Christi divinitatem omnino negassent, scripto Evangelio confutaret, Irenæus¹, Epiphanius², et alii omnes affirmant.

6. Scriptum vero fuisse ab eo Evangelium græce, omnes consentiunt: translatum autem antiquitus in hebraicum, et Tiberiade in gazophylacio Judæorum asservatum temporibus suis, auctor est Epiphanius³: ac illud fortasse intelligit Papias, Evangelium secundum Hebræos nuncupatum: nam de Papiâ hæc habet Eusebius⁴: «Aliam porro narrat historiam de muliere, quæ multorum criminum apud Dominum esse insimulata: quam quidem Evangelium secundum Hebræos complectitur:» nisi intelligere velimus de Evangelio Matthæi, quo Nazareti utebantur. Illud enim secundum Hebræos nominare consuevit Epiphanius, et Hieronymus, qui illud in latinum convertit, in quo tunc inesset ejusmodi historia, quam putamus fuisse diversam ab ea quæ narratur a Joanne⁵ de muliere a Pharisæis rea adulterii constituta. Nam cum Papias multorum criminum dicat illam feminam accusatam; Joannes vero habeat unius tantum facinoris, nempe quod deprehensa esset in adulterio, insimulatam: plane diversam ab illa fuisse, cujus nulla esset mentio apud Evangelistas, significare videtur. Quod si unam eandemque fuisse mulierem dicere magis placet; tunc illud affirmare necesse est, per Evangelium secundum Hebræos, ea ratione quam diximus, Evangelium Joannis Papiam intellexisse.

7. *De Joannis epistolis.* — At sicut idem Joannes, scripto Evangelio, Cerinthum, Ebionem et alios Christi divinitatem negantes hæreticos visus est confutare voluisse; ita etiam duabus prioribus, quas scripsit, epistolis, adversus Basilidem⁶ et alios Christi carnem negantes, eam certo testimonio adsignatam et egregie testatam voluit reliquisse. Basilidem igitur, et gregales ejus, dicentes Christum non vere carnem assumpsisse, sed per phantasiam apparuisse, sicque nec vere esse crucifixum, sed omnia in imagine facta, negantesque⁷ Christi causa esse subeundum martyrium, iisdem Joannes sigillat epistolis: ut in primis cum ipso exordio primæ epistolæ adversus eos ejusmodi fortissimum testimonium ponit⁸: «Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ, et vita mani-

¹ Prochor. c. 26. — ² 2. Cor. III. — ³ Hier. in præf. in Evang. Mat. — ⁴ Epiph. hæret. LXXIII. — ⁵ Thren. III. — ⁶ Hier. de Scrip. Eccl. in Joan. c. 9.

¹ Iren. lib. III. c. 11. — ² Epiph. hæret. LI. — ³ Epiph. hæret. XXXIX. — ⁴ Euseb. lib. III. in fine. — ⁵ Joan. VII. — ⁶ Epiph. hæret. XXIV. — ⁷ Basilem. — ⁸ 1. Joan. I. et epist. IV.

festata est, et vidimus, et testamur, etc. » ac demum : « Omnis spiritus, qui confitetur Christum in carne venisse, ex Deo est : et omnis spiritus, qui solvit Jesum, ex Deo non est : hic Antichristus est, de quo audistis, quoniam venit; et nunc jam in mundo est : » ac rursus in secunda epistola eodem argumento, sed brevius scripta : « Multi, inquit, seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Jesum Christum venisse in carnem : hic est seductor et Antichristus. » Et quod ad martyrium spectat, adversus venenum illorum dogmatum ejusmodi propinat antidotum, dicens ¹ : « Quisquis confessus fuerit, quoniam Jesus est Filius Dei, Deus in eo manet, et ipse in Deo : » ac rursus ² : « Tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus, aqua, et sanguis. »

8. Sed quod pertinet ad fidem trium Joannis epistolarum : primam quidem ut Joannis germanam ab omnibus receptam esse, S. Hieronymus ³ tradit : reliquas duas, quod in inscriptione utriusque ponatur Joannes Senior, alterius Joannis, quem Seniore esse dictum testatur Papias ⁴, fuisse, nonnullos existimasse idem affirmat; eadem et Origenes ⁵. Cæterum quid de his ipse senserit, ad Evagrium ⁶ scribens. Iisec verbis ingenue profitetur : « Clangit tuba filius tonitruum, quem Jesus amavit plurimum, qui de pectore Salvatoris doctrinarum fluentia potavit. Presbyter electæ Domine, et filiis ejus, quos diligo in veritate. Et in alia epistola : Presbyter Caio carissimo, quem diligo in veritate. » Hæc Hieronymus inculcat, cum de episcopi et presbyteri nominibus agit, de quibus nos superius. Ostendit enim presbyteri nomen commune fuisse episcopis, atque adeo ipsis Apostolis; idque non tantum ex citatis Joannis epistolis, sed et Petri dicentis ⁷ : « Seniores, qui in vobis sunt, obsecro consensio et testis Christi passionum. » Certe quidem si quando licuit judicare : tres illas epistolas verbis, sententiis, stylo, characterè unam eandemque præ se ferentes imaginem, ab uno eodemque auctore esse conscriptas, quisvis facile poterit intelligere.

9. In primis enim quod ad verba atque sententias spectat, in multis id contigit demonstrari : ut cum ait ⁸ in prima : « Non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus : » in secunda item : « Non tanquam mandatum novum scribens vobis, sed quod habuimus ab initio. » Rursus in prima ⁹ : « Omnis qui negat Filium, nec Patrem habet : qui confitetur Filium, et Patrem habet. » Et in secunda eandem plane his verbis sententiam reddit. « Qui recedit et non permanet in doctrina Christi, Deum non habet : qui permanet in doctrina Christi, hic et Patrem et Filium habet. » Quod item in prima ¹⁰ : « Omnis qui ex Deo natus est, peccatum non facit. » In tertia idem his verbis : « Qui bene facit, ex Deo

est : et qui ex Deo natus est, peccatum non facit. » Et quod in ¹ prima habet : « Ut diligamus opere et veritate : » eadem in secunda et tertia de diligendo in veritate frequenter inculcat. Dum item in prima hæc habet ² : « Multi pseudoprophete exierunt in mundum. In hoc cognoscitur Spiritus Dei : Omnis spiritus qui confitetur Christum in carne venisse, ex Deo est : et omnis qui solvit Jesum, ex Deo non est, et hic Antichristus est. » In secunda iisdem pene verbis eandem reddens sententiam, ait : « Multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Jesum venisse in carne : hic est seductor, et Antichristus. » Rursus in prima : « Hæc est charitas, ut mandata ejus custodiamus. » Et in secunda : « Hæc est charitas, ut ambulemus secundum mandata ejus. » At quæ frequens in tribus illis epistolis facta est charitatis, dilectionis, veritatis inculcatio, plane declarat in duabus illis epistolis eandem, quæ in prima, genuinam clucere, atque perspicue conspici Joannis imaginem.

10. Sed et ejusdem eas esse partes Joannis, qui Evangelium scripsit, majores qui canonico-rum librorum contemnere catalogum, tam Græci, quam Latini, æque consentium omnes, dum tres numerantur semper Joannis apostoli et evangeliste epistolas; ut de his dubitare, summæ videatur esse stultitiæ. Verum quod primæ epistolæ nullus inscriptus sit titulus; non ita factum putamus, ut ea sic absque alia inscriptione ejus qui scripsit, et ad quos data sit, ut se habet, fuerit exarata : sed potius existimamus ejus titulum excidisse; quippe quæ a majoribus eo titulo consignata reperitur, ut sic ab eis citaretur : « Joannes ad Parthos. » Quomodo enim scissent eam ad Parthos datam esse, nisi titulus eum qui dedit, et ad quos fuerit data, monstrasset? Apud Hyginum ³ enim et Augustinum ⁴ eo titulo ea citata epistola habetur. Cum autem apud Parthos Joannes præcaverit Evangelium, ad eosdem eam ipse epistolam scripsisse putatur. Hæc jam satis de Joannis epistolis. Quando autem ex humanis desierit, suo loco dieturi sumus.

11. *De obitu Apollonii Tyanæi.* — Hoc eodem anno impostor ille Apollonius Tyanæus, de quo sæpe antea mentio a nobis facta est, qui magicis artibus universi orbis oculos in se converterat, honesta capta occasione mittendi legationem ad Nervam imp. quo exule familiariter usus erat, discipulum Damidem, quem conscium ac festem haberet suarum actionum, a se ablegans, ne ultimi sui finis testis esset, occultam optetens mortem (quo immortalis crederetur in caelum esse translatus) incerto exitu clausit diem extremum. Sed hæc his verbis Philostratus ⁵ ex Damide : « Ut igitur a se Damidem amoveret, et ne coram testibus moreretur, occasionem epistolæ meditatus est, quam illum Romam mitteret ad Nervam imperatorem : et Damis quidem cum ab eo discederet, vehementer se turbatum

¹ 1. Joan. I. — ² 1. Joan. v. — ³ Hier. de Scrip. Eccles. in Joanne. — ⁴ Apud Euseb. lib. III. c. ult. — ⁵ Apud Euseb. lib. IX. c. 19. — ⁶ Hier. ep. LXXXV. — ⁷ 1. Pet. v. — ⁸ 1. Joan. II. — ⁹ Ibidem. — ¹⁰ Joan. III.

¹ Joan. III. — ² 1. Joan. IV. — ³ Hygin. ep. I. — ⁴ Aug. lib. quest. novi Test. q. 39. — ⁵ Philost. lib. VIII.

dicat, quamvis futurorum esset ignarus. Apollonius autem quamvis optime sciret quid eventurum esset, nihil tamen abeundi dixit, quale dicere solent, qui se nunquam amplius mutuo sint visuri : adco persuadendi cupidus erat, se semper esse victurum. Discedentem autem his verbis admonuit : O Damis, quamquam satis in te ipso habeas philosophiæ, me tamen respice. Et de Apollonio quidem Tyanæo hæcenus ab Assyrio Damide scriptum est. De mortis autem genere, si modo mortuus est, nihil est a Damide scriptum. Sermones autem multi varique circumferuntur. » Hæc Philostratus Apollonii studiosissimus : qui et varias de ejus interitu subdit opiniones vulgo jactatas : quas cum nec ipse certa assertione confirmet, merito, ut inanes ac plane ridiculas, prætermittimus.

12. *Trajanus adoptatus a Nerva.* — Verum non nisi malo exitu eum vita functum esse, perfacile conjici potest ex ¹ Luciano, dum vitam Apollonii, tragediam appellat, et eum de alio mago Tyanæi discipulo : « Erat, inquit, ex eorum numero, qui cum egregio Apollonio Tyanæo illo versati erant, totamque illius tragediam pernoverant. Vides quam et schola tibi hominem refero. » Hæc Lucianus, ut de re omnibus nota, et amicum alloquens, qui

¹ Lucian. in Alex.

ea omnia optime nosset. Idemque dum agit de discipulis Apollonii, qui imposturis, incantationibus, magisque, et aliis malis artibus operam dabant, iisdemque vita turpissimis, et amore puerorum infamissimis; qualis eorum magister fuerit, facili conjectura poterimus assequi. Eant igitur impii qui eo impudentia pervenere atque blasphemie, ut non erubuerint Christum Dominum Redemptorem nostrum cum Tyanæo conferre : nam etsi non aliunde, certe ex fructibus utriusque (quo nihil est naturalius) qualis uterque fuerit, perspicue cognosci poterit. Sed de his alias.

13. Eodem anno, iisdemque coss., Nerva imperator ¹ cum se jam senio fatiscentem, et confirmis morbis in dies magis magisque languiscentem, ac deficientem viribus conspexisset, consultus Romano imperio, nulla habita ratione sibi sanguine conjunctorem, quem putavit virum frugi dignumque ad habenas imperii moderandas, M. Ulpium Trajanum, Hispanum hominem, agentem tunc in Germania cum exercitu, adoptavit in filium, ac Cæsarem nominavit. Hæc cum Dio, tum Plinius pluribus prosecutus est ea oratione, quam pro gratiarum actione habuit in suo consulatu; sed nos de eodem plura inferimus.

¹ Dio in Nerva.

Anno periodi Græco-Romane 3590. — Olymp. 219. an. 1. — Urb. cond. 850. — Jesu Christi 97. secundum Baronium 99.
— Evaristi papæ 3. — Nerva imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Nerva Aug. III* et *L. Verginus Rufus III*, ut habet card. Norisius in Epistola consulari. Nervæ consulatus juxta priorem consulatum Cæsareorum regulam.

2. *Trajanus dictus Cæsar et imperii collega.* — Ad num. 13. « Nerva Trajanum in liberi locum, inque partem imperii adoptavit, eum quo tribus vixit mensibus, » inquit Victor in Epitome. Trajanus itaque non tantum Cæsar, sed et collega imperii renuntiatus, idque V kalend. Novemb., cum Nerva, anno sequenti, exeunte Januario, supremum diem obierit, et nuncupationes Cæsarium ac imperii collegarum, quinto kalendas alienigenæ mensis de more facte fuerint, ut in Dissert. Hypatica ostendi. Dio lib. 68 ait, Nervam in Capitolium conscendisse, ibique magna voce dixisse : « Quod felix faustumque sit, inquit, senatus populoque Romano, mihi que ipsi, Marcum Ulpium Nervam Trajanum adopto; eundemque postea in senatu Cæsarem designavit. Itaque Trajanus tunc Cæsar, ac postea imperator factus est. » Quibus ex verbis liquet, Trajanum primo adoptatum fuisse, secundo Cæsarem dictum, tertio

imperio proconsulari donatum, quod imperatoris nomine exprimi diximus anno in eum de Nerone eodem imperio proconsulari coonestato verba haberemus. De tribunicia potestate Trajano collata non loquitur Dio; sed certum, eam illi cum imperio proconsulari collatam, Plinius in Panegyrico, cap. 8, de Trajano ait : « Simul filius, simul Cæsar, mox imperator, et consors tribunitiæ potestatis, et omnia pariter et statim factus es, que proxime parens verus tantum in alterum filium contulit. » Loquitur Plinius de Vespasiano, Tili non adoptione, sed vero parente, qui imperium proconsulare et consortium tribunitiæ potestatis in Titum contulit, nulla ratione habita Domitiani alterius filii. Addit Plinius capite sequenti : « Non solum successor imperii, sed particeps etiam sociusque pænisti. » Nullo alia ejusdem Plinii loca, ex quibus certissimum redditur, Trajanum cum Nerva coregnasse, et imperatorem appellatum fuisse.

3. *Nerva imperium non abdicavit.* — Dodwel-lus, in doctissima Appendice ad Dissertationes Cyprianicas num. xl. Nervam Trajanum non tantum

adopsisse, sed et non multo post imperium abdicasse scribit. Unde tres epochas Trajano assignat, primam ab eo tempore, quo Caesar nuncupatus, deductam; secundam ab eo, quo imperator dictus; tertiam a die, quo Nervae demortuo successit. Existimat autem, Nervam sub hujus anni finem imperium deposuisse, tuncque Trajanum, qui jam Caesar erat, *imperatorem* appellatum, quod Dio scribat, Trajanum primo Caesarem, et μετὰ τοῦτο αὐτοκράτορα, id est, *postea imperatorem* vocatum fuisse; ac denique hallucinari eruditos, qui Augusteam hic a Caesarea dignitate distinguant, cum, inquit, in ipsa etiam Augustea dignitate varii semper essent gradus, quorum primum usque ad abdicationem tenuit ipse Nerva. Ilum vero abdicasse colligit ex Plinio lib. 7, epist. xxxiii, in qua dicitur: « Divus quidem Nerva (nam privatus quoque attendebat his, quae recte in publico fierent) missis ad me gravissimis litteris, non mihi solum, verum etiam saeculo gratulatus est, cui exemplum (sic enim scripsit) simile antiquis contigisset. » Gesta haec coram consulibus de causa Baeblii Masse scribit Plinius, quibus tamen Nerva jam privatus attenderit. Alios illos consules fuisse oportet, quam ipsum Nervam. Atqui anno xxviii alios praeter se consules non vidit, ne suffectos quidem; nec enim mensis Januarii finem attingit. Sub superioris itaque anni xxvii finem causam illam actam necesse est coram mensis illius consulibus suffectis. Convenit et senior Victor in Caesaribus qui ait: « Mense sexto ac decimo semel eo (imperio) abdicavit, » scilicet Nerva. Ita Dodwellus, qui addere poterat Laetantium lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 18, ubi ait Galerium Maximianum, ut Diocletianum ad imperium abdicandum adduceret, Nervae exemplum proposuisse: « Simul et exemplum Nervae proferebat, qui imperium Trajano tradidisset. Ille vero (nempe Diocletianus) aiebat ei indecens esse, si post tantam sublimis fastigii claritatem, in humilis vite tenebras decidisset, et minus tutum, quod in tam longo imperio multorum sibi odia quaesisset. Nerva vero mo anno imperante, cum pondus et curam tantarum rerum, vel atate vel violentia ferre non quiret, abjecisse gubernaculum Reipublicae, atque ad privatam vitam rediisse, in qua conseruerat, » haec Dodwelli fundamenta.

4. *Ex Plinio Nervam non abdicasse liquet.* — Verumtamen vero, Nervam nunquam imperium abdicasse, sed postquam Trajanum adopsavit, rerum publicarum curam deposuisse eamque Trajano mandasse certissimum esse debet. Diocletianus enim primus ex imperatoribus fuit, qui deposito imperio ad vitam privatam redierit: « Diocletianus privatus in villa, quae haud procul a Solonis est, praeclearo otio semit, inusitata virtute usus, ut solus omnium post conditum Romanum imperium ex tanto fastigio sponte ad private vite statum civilitatemque remearet, » inquit Eutropius. Nec Plinius in Epistolis docere potuit, Nervam imperium deposuisse; cum in Trajani Panegyrico post Nervae mortem recitato, Trajanum duntaxat in imperii societatem adscitum

saepius insinuet. Ubi de Trajani adopsione locutus est Plinius, de Nerva, cap. 8, haec scribit: « Inde quasi deposito imperio, qua securitate, qua gloria factus? (Nam quantum refert, deponas, an partiaris imperium, nisi quod difficiliter hoc est) non secus ac praesenti tibi innixus, tuis humeris se patriamque sustentans tua juvenata, tuo robore invaluit, statim consedit omnis tumultus. » Nerva itaque imperium non deposuit, sed illud partitus est, dum Trajanum imperii collegam dixit: quod Plinius cap. insequenti rursus indicat: « Magnum hoc tuae moderationis indicium, quod non solum successor imperii, sed particeps etiam sociusque placuisti. Nam successor, etiam si nolis, habendus est, non est habendus socius, nisi velis. » Ad haec Plinius cap. 6, loquens de tumultu adversus Nervam concitato, qui adoptionis Trajani causa fuit, qui post eam sedatus, ait: « Ita filius ac parens uno eodemque momento rem maximam praestitisti: ille tibi imperium dedit, tu illi reddidisti. Solus ergo ad hoc avi, qui pro munere tanto paria accipiendo fecisti, imo ultra dantem obligasti: communicato enim imperio sollicitior tu, ille securior factus est. » Mitto alia multa ejusdem Panegyrici verba, quae Nervam quidem socium assumpsisse, nunquam vero imperium deposuisse, manifeste ostendunt. Quod si abdicasset, quartum consulatum diebus viginti sex ante mortem non capessisset. Nec ad rem facit Epistola Plinii a Dodwello laudata; cum ea quidem Trajano imperante scripta, sed causa, de qua in ea agitur, pertinet ad annum Christi xcm quo Domitianus imperium administrabat, ut discrete testatur Tacitus in Vita Agricola, versus finem ubi hujus morte, quae Collega Priscoque coss. colligit, anno sc. xcm narrata ait, Agricolaem « festinate mortis grande solatium » fulsisse, evasisse « postremum illud tempus, » quo Domitianus velut uno ictu Rempublicam exhauriebat. Subjungit Tacitus: « Massa Baeblis jam tum reus erat. » Anno itaque xcm Massa a Baeblis de repetundis accusatus, sequentique xciv damnatus, Plinio injunctam a senatu accusationem exequentem, ut ipsemet in ea epistola tradit. Quando Nerva Plinio gratulatus est ob praefatae causae iudicium, agebat Tarenti in exilio, quo a Domitiano missum fuisse prodit Philostratus in Vita Apollonii lib. 7, capite 3. Quam conjecturam, uti et alia multa debeo eruditissimo Gulielmo Loydio in litteris ad me nuper ex Anglia datis, hincque Nervae exilium anno xcm exeunte aut insequentis initio contigisse elicio, ut suo loco dixi.

5. *Omnia quae Victor de Nerva scripsit portentosa.* — Nec alterum fundamentum a Victore de Caesaribus deductum majorem firmitatem habet. Haec Victoris verba: « Quid enim Nerva Creleni prudentius, magisque moderatum? Qui cum extrema aetate apud Sequanos, quo Tyranni defecti metu, imperium arbitrio legionum cepisset, etc. » Omnia falsa et portentosa, inquit Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ad numerum 2413. Sed quae sequuntur, non minus falsa: « Ubi prospexit, nisi a superiori-

bus robustioribusque corpore animoque geri non posse, mense sexto ac decimo semet eo abdicavit. » Quod si quis contendat, Victorem in his ultimis verbis non errasse, respondebo, antiquos imperii cum altero communicationem depositionis et abdicacionis nomine quandoque expressisse; quod Herwartus in sua Chronologia capite 248, num. vi, recte intellexit. Ibi enim de Tiberio collega imperii ab Augusto dicto sermonem habens ait: Patet ex Panegyrico Maximiano et Constantino dicto, Augustum aliqua saltem ex parte deposuisse ante mortem imperium, anno scilicet ætatis sue LXX et imperii L. Siquidem illius Panegyrici auctor sub urbis Romæ nomine depositionem imperii dissuadens, inquit: « Quousque hoc, Maxime, patiar, me quati, te quiescere, mihi libertatem adimi, te usurpare tibi illicitam missionem? An quod divo Augusto post septuaginta ætatis, quinquaginta imperii non licuit annos, tam cito licuit tibi? » Hæc Panegyrista anonymus, inquit Herwartus. Orator itaque ut eum his docte interpretatur, indicat, Augustum, Tiberium in imperii consortium vocantem illud ante tempus deposuisse, ideoque et multo magis Maximianum Herculium, qui post vicesimum imperii annum ad privatam vitam rediisset. Quam Herwarti explicationem menti oratoris conformem esse loca superius adducta manifestum faciunt. Hic porro locus, *mense sexto ac decimo semet eo abdicavit*, a librario corruptus. Scripsit Victor: *Mense XIV semet eo abdicavit*: Librarius vero nota numerali loco mutata, posuit, *mense XVI*, tandemque progressu temporis nota numeralis omissa scriptumque, *mense sexto ac decimo*. Quod non raro contigisse norunt eruditi. Tacitus in vita Agricole versus finem, ait: « Natus erat Agricola, Caio Cesare tertium cons. idibus Junii: excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo kalend. Septemb. Collega Priscoque eos. » Consulatus III Caii Caligulae in annum Christi XL, Collega vero Prisci que consulatus in annum XCVI convenit. Intervallum igitur inter utrumque consulatum est tantum LVII annorum, non LXI, ait Savilius in Notis: « Familiaris Tacito aliisque historicis error est calculi plusculum excurrentis. » Sed frivola hæc evasio ubi uterque extremus annus suis characteribus insignitur. Is itaque librarii error eodem modo in Tacito, quo in Victore commissus. Sed hæc ex abundantia. Nam Victorem in Caesaribus non nisi falsa de Nerva scripsisse, apud me certum.

6. *Lactantius non dixit Nervam imperium deposuisse.* — Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum Dodwello non favet; Galerius enim Maximianus, ut Diocletianum ad imperium abdicandum adduceret, falso supponebat, Nervam, quando post adoptatum Trajanum rerum curam abiecit, et in Trajanum transtulit, imperium abdicasse, quod tamen falsissimum erat, ut ex dictis constat. Nec saluberrimè Dodwelli responsum et explicatio, Trajanum scilicet, licet primum in imperio gradum consecutus esset, Nerva tamen superstite, cum usurpare noluisse, quod Plinius in Panegyrico, cap. 40, dicat:

« Jam te providentia deorum primum in locum pro-
vexerat, tu adhuc in secundo resistere atque etiam
senescere optabas: privatus tibi videbaris, quando
imperator et alius esset, » id est, viveret, inquit
Dodwellus. Verum perperam hic locus adductus:
nihil enim aliud Plinius denotat, nisi tantam fuisse
Trajani moderationem, ut licet imperator esset, et
primum in locum proventus, id est, collega imperii
(ratione cuius dignitatis imperator dicebatur) priva-
tum tamen semetipsum existimaret, quandiu Nerva
in vivis fuit.

7. *Trajanus Nerva vivente imperator, sed non Augustus fuit.* — Fallitur præterea Dodwellus, quando ait, ex Dione Trajanum Caesarem ac postea Augustum appellatum, et in Augustæa dignitate varios gradus fuisse. Nam Dio dicit quidem, Trajanum primum Caesarem ac postea *imperatorem* appellatum. Sed *imperatoris* nomine Augustum non intelligit. Collegæ enim imperii qualis Trajanus fuit, *imperatores* propter imperium proconsulare eis concessum appellabantur; sed Augusti nomine nunquam exornabantur. Unde Plinius in Panegyrico Trajanum sæpe *imperatoris*, nunquam vero Augusti nomine cohonestat. Supersunt complura numismata Titi vivente patre percussa, in quibus filius Augusti et *imperator*, nunquam vero Augustus nuncupatur. Nec denique in Augustæa dignitate alius gradus erat, quam senioris et Junioris Augusti. Sed hoc tantum post Marci Aurelii imperium in usu vocatum. Antea enim imperium Romanum, vel ab amico Augusto, vel ab uno Augusto cum collega imperii regebatur: neque duo Augusti nisi post Marcum Aurelium visi. Unde Trajanus in nummo anno sequenti cuso, qui extat apud Tristandum tomo I, pag. 378, dicitur tantum Cesar, qui tamen secundum Dodwellum Augustus dici debuisset: NERVA TRAJAN. CAES. GERM. NER. AVG. F. P. COS. II. id est, *Nerva Trajanus Cesar Germanicus, Nerva Augusti filius pontifex trib. pot. consul II.* Inversa parte: Abortivo. Neque dicat Dodwellus, Trajanum Nerva superstite primum in imperio gradum, quem adeptus erat, usurpare noluisse. Nam si hoc fuisset, nullus in imperio primum gradum tenuisset: cum Nerva, juxta Dodwelli mentem, ad privatam vitam rediisset.

8. *Cæsarea et Augustæa dignitas semper distincta fuerit.* — Ut ostendat vir eruditissimus, Augustæam dignitatem a Cæsarea distinctam non fuisse, subdit: « Recentiore illo tempore (cum nempe Trajanus mortuus est) fuisse tantam illam Cæsaris atque Augusti discrepantiam testis est disertissimus Victor in Caesaribus (in Vita Trajani): » « Abhinc, inquit, diversa nomina Caesarum atque Augusti, inductumque in rem publicam, uti duo sæpi plures summæ potentie dissimiles, cognomento ac potestate dispari sint. Ne vero huic Victori temere credidisse suspicemur, idem scribit, quod Victor, Spartianus. Ad Hadrianum usque eos duntaxat ait a se commemoratos, qui principum locum retentassent; deinde illorum se ritus scripturarum pollicetur, qui Caesarum nomine appellati essent, nec principes aut

Augusti fuissent. *Horum primum ait fuisse Ælium Verum*, qui primus, inquit, in *Ælio Vero*, cap. 1, tantum Caesaris nomen accepit adoptione Hadriani familia principum adscriptus. *Sic in Vita Lucii Vero Capitolinus cap. 1*. Huic naturalis pater fuit L. Ælius Verus, qui ab Hadriano adoptatus, primus Caesar est dictus, et in eadem statione constitutus periti. *Probabile est, Hadrianum cum Ælium Caesarem turpibus de causis et promissis ad ductus Casarea dignitate ornaret; propterea dignitatem ipsam illi datam imminuisse. Aliter certe illum Caesarem ab Hadriano esse factum, quam fuerit a Nerva Trajanus, verba habemus Spartiani, in Ælio vero, cap. 2, expressissima. Sic etiam ad Diocletianum illic: Non testamento, ut antea solebat, neque eo modo quo Trajanus, est adoptatus; sed eo prope genere, quod nostris temporibus a vestra Clementia Maximianus atque Constantius Caesares dicti sunt, quasi quidam principum filii viri, et designati augustae majestatis haeredes. Haec obiter, quia nondum comperi observata ab eruditis. Videat itaque clarissimus Pagi (nempe in Dissertatione Hypatica) quam fidem mereantur tot Casarea dignitatis ante Ælium Caesarem quinquennialia, atque decennialia ab eo primum commemorata. Ita Dodwellus, qui paucis multis difficultatis attingit, nec famen intentum assequitur.*

9. *Locus Victoris insititius.* — Dico itaque locum Victoris de Caesaribus infartum et insititium esse, quod verba immediate praecedentia et subsequencia manifeste demonstrant; ipsaque nullis aliis interjectis a Victore scripta fuisse ipsa lectio ostendit. Et verba Victoris de Morte Trajani loquentis: « Morbo perit, grandaeva aetate; adscito prius ad imperium Hadriano cive propinquoque. Ab hinc divisa nomina Caesarum, atque Augusti: inductumque in rem publicam uti duo seu plures summae potentiae, dissimiles, cognomento ac potestate dispari sint. Quanquam alii Plotinae Trajani conjugis favore imperium assecutum putent, quae viri testamento, haeredem regni institutum simularat. » Quis non videt post haec verba: « Adscito prius ad imperium Hadriano cive propinquoque, » Victorem statim scripsisse: « Quanquam alii Plotinae, etc. » Illud itaque additamentum nullam fidem meretur; praesertim cum certum sit, in Trajani morte nullum novum morem inductum quod Caesaris et Augusti nomina, et iam ante obitum ejus, quam post illum, Caesares et Augustos cognomento ac potestate disparis ac dissimiles fuisse. Quoad Spartianum, ait is se scribere decrevisse illorum Vitam, qui vel Caesarum nomine appellati sunt, nec principes vel Augusti fuerunt... « quorum praecipue de Ælio Vero dicendum est, qui primus tantum Caesaris nomen accepit. » Sed ex illis verbis male inferitur, ante Ælium Verum Caesares, et Augustos inter se non fuisse distinctos. Falcor tamen locum illum difficilem esse, nullumque me auctorem legisse, qui eum recte interpretatus fuerit. Si quis autem velit haec Victoris in Caesaribus verba: « Ab hinc divisa nomina Caesarum, atque Augusti, » per parenthesis dicta esse,

numeranda erunt inter falsa et portentosa, quae in Victore leguntur, de quibus num. 5. dixi.

10. *Casarea dignitas in Ælio vero non immixta.* — Denique verum non est Hadrianum, cum Casaream dignitatem Ælio concessit, eam immixtissimam; cum ex nummis Ælii constet, eam illi cum tribunitia potestate collatam, aut saltem non multo postquam eum Caesarem Hadrianus dixit; et famen neque Piso a Galba, neque Domitianus a Vespasiano tribunitia potestate decorati sunt, cum Caesaris nomen oblinuere. Et licet Ælius eo modo Caesar creatus non fuerit, quo Trajanus, neque testamento, ut communis factum, non tamen inde inferre licet, Casaream dignitatem ipsi cum aliqua restrictione collatam; cum Spartianus citatus diserte asserat, eam illi cum ea amplitudine datam, qua postea Constantio Chloro et Galerio Maximiano, utroque et Caesare nomine et tribunitia potestate ornato. Imo Casaream dignitatem in Ælio auctam ostendit Capitolinus in Albino cap. 2, ubi testatur, Ælio Vero simul cum appellatione Caesaris datam esse facultatem utendi coccei pallii: « Sane tibi uti insigne aliquod imperialis majestatis accedat, habebis utendi coccei pallii facultatem, me praesente, et ad me, et cum mecum fueris, habiturus et purpuram, sed sine auro: quia ita et proavus meus Verus, (nempe Ælius Caesar) qui puer vita functus est ab Hadriano, qui eum adoptavit, accepit, » inquit Commodus Augustus in litteris, quibus jubet, ut Albinus Caesar esset, a Capitolino laudato recitatis. Verum itaque non est, ante Ælium Verum dignitatem Casaream et Augustam nomine tantum discrepasse, et Trajanum Nerva vivente Augustum fuisse. Neque praecedentium Caesarum quinquennialia, decennialia a me primum commemorata, commentitia, licet nullo teste a me in medium adducta. Nam ex post factis eos ea solemnia exhibuisse deduxi: certum enim videtur, posteriores Caesares ideo haec festa edidisse, quod nullus inficias scrit, quia qui eos praecessere, idem praestiterant. Praeterea animadverti Neronem, Domitianum, Titum et Trajanum quinto imperii Caesarei anno, quemadmodum Augusti quinto imperii Augustei anno, consulatum cepisse, indeque certo mihi constitit, non aliam ob causam consulatum ab illis Caesaribus sumptum, quam propter quinquennialia aliaque id genus festa. Illis duobus fundamentis innixus arcanum illud delecti; cumque observarim, quinto vel decimo imperii Caesarei anno eadem fieri solita, quae singulis quinquennialis et decennialis Augustorum, quin res mihi ex voto successerit, non dubitavi. Quae fusius explicanda fuere nova Dodwelli viri eruditissimi opinionis occasione.

11. *Trajanus ante mensem Novembrem a Nerva adoptatus.* — Enn. card. Norisius in dissert. v de Epochis Syro-Macedonum, cap. 6, existimat, Trajanum hoc anno a Nerva adoptatum non esse ante initium mensis Novembris, quod Plinius in Panegyrico dicto anno Christi C. quo is consul successus fuit a kalendis Septembris ad pridie kal. Novembr.

his verbis enim alloquatur : « Nam quod enim potissimum mensem attribuisti, (videlicet suffecti consulatus) quem tuus natalis exornat, quam pulchrum nobis, quibus spectaculo celebrari continget diem illum triplici gaudio letum, qui principem abstulit pessimum, dedit optimum, meliorem optimo genuit, » diem nempe xviii mensis Septemb. quo Domitianus occisus, Nerva dictus Augustus, et Trajanus natus. Indeque colligit Norisius, Trajani adoptionem post Octobrem contigisse; alias inquit, Plinius diem quoque natalem imperii ejusdem principis sibi con-

suli celebrandum esse dixisset, geminosque Trajani natales laudasset. Sed cum Trajanus neque mense Septembri, neque die xviii alicujus alterius mensis Caesar creatus sit, Plinius enim laudare non debuit, neque a die, neque a mense ejus adoptionis, sicuti nec eum laudavit a die, quo Augustus dictus est. Verum itaque est quod nullis exemplis adstrui, alias imperatores collegas imperii nuncupasse die v kalendas alicujus mensis, quia cum diem Octavianus Augustus celebrem reddiderat.

CLEMENTIS ANNUS 8. — CHRISTI 100.

4. *Obitus Nervæ.* — Centesimo jam adveniente Christi anno, Nerva Aug. quartum et Trajano Casare secundum coss. idem Nerva imp. sexto kal. Februarii morbo consumptus ¹ ætatis annos sexa-

ginta quinque, menses decem, et dies totidem agens, cum imperasset annum unum, menses quatuor, ac dies novem, vita functus est, successitque Trajanus.

¹ Dicitur in Nerva.

Emenso igitur primi sæculi quasi laborioso vasti maris itinere, opportunam stationem jam nacla, contrahens vela oratio conquiescat: illa lamen, ut non oliosa consistat; sed his, quorum auspicio e portu solvit, corundemque ope altum pelagus enavigavit, gratias immensas agat, easdemque jugiter repetat: ipsi nimirum Deo patri, auctori omnium honorum, ac Filio, humani generis Redemptori, simulque donorum omnium largitori

Spiritui sancto, necnon et sanctissima Virgini Dei genitrici Mariæ, ut conciliatrici divini Numinis: ipsi namque sicut hæc omnia nostra accepta ferimus, ita pariter et offerimus: ut ipsa eadem, qualiacumque sint, dilecto Filio suo porrigat, ut impartita benedictione sanctificet, illamque pro munere gratiam poscat, ut ipse sit nobis portio in terra viventium. Amen.

CLEMENTIS ANNUS 8. — CHRISTI 100.

Prosequentibus nobis Annatum Ecclesiasticorum difficillimam scriptionem, plurima occurrunt,

e quibus plane, quam sit hoc opus arduum, et nostris viribus, que sunt imbecille, longe impar,

intelligamus. Vere namque difficillima cognitu Sapiens¹ definivit, viam navis in medio maris, gressusque colubri super terram. At vero instar navis in vastissimo pelago fluctuantis Ecclesia est: cujus varios, duros, et asperos casus, atque horrenda pericula quis oratione se assecuturum esse confidat? illa praesertim, quae hoc Annalium secundo tomo complexuri sumus, nimirum ingruentes undique Gentilium furore procellas, altissimosque fluctus ad eam obruendam motu pravorum spirituum excitatos quos sicut dinumerare est impossibile, illa vel saltem dicendo adumbrare, nemo puto satis sufficiet. Rursum vero alia ex parte, quis sinuosos ac multiplices quasi colubri latenter humi repentis haerens gressus, diversosque et obliquos fraudum ac doli in Ecclesia: damnum anfractus, se vel mente complecti, nedum scriptis prosequi posse praesumat? Quis denique ad rectam veritatis lineam tot tortuosas diversorum sententias ingenii sui norma deducere, atque multiplicium difficultatum insolubiles pene nexus solvere posse, in animum inducat? Ho-

¹ Prover. xxx.

1. *Trajanus imperator.* — Centesimus Jesu Christi Redemptoris nostri annus, Nerva August. quartum et Trajano Caes. iterum coss. incipit¹: quo anno Nerva imper. sexto kalendas Februarii morte sublato, Nerva Trajanus ab eodem adoptatus, et Caesar dictus, successit in imperium, tenuitque annos decem et novem, menses sex, et dies quindecim. Fuit natione Hispanus², patria Italicensis, non Tudertinus ex Umbria, ut aliqui³ existimavit, deceptus nimirum auctoritate Aurelii Victoris⁴ dicentis Trajanum fuisse ex Urbe Tudertina: qui et ipse errore lapsus est. Nam, cum apud majores in confesso esset Ulpium Trajanum natum esse Italiae, quae civitas est Turditanae provinciae in Hispania, cujus meminit Strabo⁵; similitudine nominum irrepit error, ut Tuderti, quae est in Italia urbs, genitus putaretur. Sed admiratione res digna, hominem nulla avita nobilitate praelarum, ut olim Vespasianum et Titum, ad culmen imperii esse provectum: natum tamen patre tribuno, nam illius Trajani creditor esse filius qui in bello Judaico sub iisdem imperatoribus militavit. At sicut illi ob debellatos ac penitus profligatos Judaeos, una cum eorum primaria civitate, templo, atque provincia perditis, quasi pro munere, Deo id agente, sunt regimen imperii consecuti; ita pariter Trajanus, qui sub iisdem in eadem expeditione contra Judaeos egregiam navavit operam, quippe qui decima legionis, (ut Josephus⁶ est auctor) ductor erat; et ipse, quod perinde ac illi, rem gratissimam numini

¹ Dio in Trajano — ² Eutrop. lib. viii. Eus. in Chron. — ³ Panvin. de Rom. Princip. lib. i. — ⁴ Aurel. Vict. in epitom. — ⁵ Strab. lib. iii. — ⁶ Joseph. de bel. Jud. lib. iii. c. 11. 16. 17.

rom omnium oratio optime conscia, cunctans haeret in salebris, nec gressum solvere in incertum audet, nisi prius divinum favorem sibi adspirasse senserit. Etenim in re tanta Deum Patrem luminum ducem quaerit, Deique Filium, qui est veritas, comitem cupit, atque Spiritum veritatis sibi inhærentem, seduloque assistentem, atque claro suae lucis radio collucentem exoptat: quorum tanto fulta praesidio, laeta procedat, jamque tuta et alacris cursum capessat.

Ut autem nos immeriti tot tantaque consequi valeamus; Dei genitrix sanctissima Virgo Maria, per quam Veritas aeterna e caelo delapsa latissime se in terras effudit, summa gratia atque potentia a Deo precibus nobis impetret, largiterque condonet. Sed nihil est quod amplius diffidamus, aut ulterius differamus: ex innumeris enim donis per eam acceptis ingens concepta fiducia roboratur, securaque redditur, quod susceptum semel, eadem auspice, illustrandae veritatis officium, optatum exitum consequatur. Quocirca ipsa jam dante signum, atque faustis vocibus acclaimante, velut e carceribus oratio laeta prosiliens, hilaris ad cursum habenas laxat.

divino praesiterit, totius orbis imperium filio suo, Trajano huic, est adeptus: ut plane appareat, adeo fuisse grave Judaeorum scelus atque delictum, ut tantis habiti sint digni muneribus, qui in eos tam inmaniter saevierunt.

2. *Status Ecclesiae.* — Sed antequam res gestas Ecclesiasticas per singulos Trajani imperatoris annos recensere aggrediamur: ipsum Ecclesiae hujus temporis statum id primis ob oculos ponere, et velut in tabula quadam coloribus expressam imaginem representare, operae pretium existimamus: quo totum id Dei opus esse, et non humana industriae artem, perfacile intelligatur, si tot Judaeorum atque Gentilium vexata procellis, atque haereticorum insidiis exagitata, sique philosophorum ventilata ludibrio, atque magorum delusa praestigiis, Dei Ecclesiae novella germina non fuerint in suo caespite penitus arefacta, vel una cum radice omnino convulsa, sed magis magisque fecundiori propagine latissime propagata, et uberrimo fetu aucta, et copiosissima prole tam brevi temporis spatio creverit fecundata; e contra vero Gentilium superstitione, ipso veritatis aspectu, velut quodam fulmine caelitus demisso, sic concussa fuerit et quassata, ut magna ex parte collapsa, in perpetuum jam penitus extinguendam se fore monstraret. Cujus rei gravissimi, iidemque probatissimi testes sunt ipsi scriptores Gentiles, qui inter eos praecipui fuisse videntur, et his ipsis temporibus claruere. Plinius¹ enim, cum in Asia proconsulem ageret, jussuque Trajani (ut paulo inferius suo loco fusius dicturi sumus) saevissima

¹ Plin. lib. x. epist. xcvi. in fin.

persecutione Christianos exagitaret, plane testatur, Christianam religionem longe lateque esse diffusam, nec tantum civitates repletas esse Christi cultoribus. sed (ut ait) vicos, et agros : e contrario vero jam propemodum desolata remansisse templa deorum, eoque rem hoc exordio Trajani imperii jacturae devenisse, ut rarissimus victimarum emptor inveniretur : hæc, inquam, ipse ad eundem Trajanum imperatorem scribens, egregie proficitur. Sed eas litteras suo loco integras describemus.

3. *Oraculorum gentium extinctio.* — At ipsa etiam deorum oracula, quæ in Græcia maxime vocalia erant, his temporibus jam prope omnino exolevisse, et magna ex parte nedum rauca, sed muta penitus reddita esse, Plutarchus locuples testis est, qui eo argumento commentarium edidit, ea inscriptione notatum : Cur oracula edii desierunt ; ubi hæc inter alia : Quin tu, inquam, Cleombrote, de oraculo nobis enarra, Ammonis scilicet : antiqua enim fama multum ei divinitatis tribuit, nunc quidem videtur emarcescere. Tacente Cleombrote, et oculos in terram conjiciente, Demetrius : nihil, inquit, attinet de isto perennetari oraculo, et causam querere ; cum videamus, oracula, quæ in his sunt locis, obsolevisse, atque adeo, duobus vel tribus exceptis, omnia defecisse. Id potius indagandum est, quibusnam causis extincta sint. Nam (ut alia faciam) Bæotiam, quæ superioribus temporibus ob oraculorum multitudinem vocalis admodum fuit, nunc prorsus destituerunt oracula, tanquam amnes siccati, ingensque divinationis quasi æstu quodam abolita penuria regionem occupavit. Neque enim alibi hodie, quam apud Lebadium Bœotia haustum vaticinationis responsa desiderantibus præbet : reliqua partim silent oracula, partim vastata prorsus desertaque jacent. » Hucusque Plutarchus.

4. Quod autem spectat ad Jovis Ammonis oracula ; ea cessasse iis ipsis diebus, apparet : nam Juvenalis ¹, quando sub Domitiano scribit, Jovis Ammonis idolum fuisse vocale demonstrat, dum ait :

Quicquid
Dixerit astrologus, credent a fonte relatum
Ammonis : quoniam Delphis oracula cessant :
Et genus humanum damnat caligo futura.

Cur autem tam clamosa oracula penitus obmutuerint, Plutarchus, ut veræ causæ inscius, alias hinc inde venari conatus, vel ridendas prorsus, ac contemnendas, verisimiles alias, alias vero aliquæ saltem ex parte veras attulit. Siquidem, cum in primis eam statuat firmetque conclusionem, non fuisse deos qui oracula edèrent e simulacris, sed qui minores diis haberentur, genios ; eos vel omnino esse desisse (posse enim genios mori etiam exemplo confirmat) vel inde anfigisse, et alio commigrasse, et nisi reversi iterum essent, simulacra seu Pythiadas, veluti sine flatu organa, situisse tradit.

5. Sed quoniam geniorum alios bonos, malos

alios, ex sententia majorum affirmat : cujusnam generis ii essent, qui pythiadas afflare solerent, non tantum Paulus apostolus ² Philitippis in Macedonia declaravit, cum spiritum Pythonis a pythiade muliere exire coegit ; sed idem ipse Plutarchus egregio plane exemplo demonstrat, sic dicens ³ : Cum enim quidam sciscitatum oraculum peregre venissent, fertur ad primas libationis victimam immobilis mansisse, neque passa quicquam ; tandem instantibus certatim libando sacerdotibus, velut imbre rigata et madefacta, contremisse aliquantum. Quid ergo pythiadi usu venit ? Descendit in opertum oraculi invita, ut aiunt, et animo minime alacri. Statim autem in primis responsonibus apparuit ex asperitate vocis, eam instar navis vento impulsam non sustinere vim spiritus, adeoque repletam esse spiritu maligno, et muto. Tandem prorsus exagitata cum terribili clamore ad exitum contendit, ibique sese projecit : ita ut non tantum consultores fugerent, sed et Nicander vates, et quotquot aderant Osiorum, id est, Sanctorum (sic enim vatum sodales appellantur), Paulo post tamen ingressi, sustulerunt eam mente captam, ac supervixit paucos dies. » Hæc ipse de genio cum simulacra tum pythiadas afflare solitis, Cum ergo sua etiam ipsius sententia, hos constet pravos fuisse demones, quos malos genios, et malignos spiritus nominat ; quisnam eos silere coegerit, vel inde exire compulerit, in confesso est. Christus enim, qui in hunc venit mundum (ut ait Joannes apostolus ⁴) ut dissolveret opera diaboli, non tantum vivens perpetuum adversus eum certamen iniens, pene innumeros eadememones ab obsessis corporibus expulit, sed et suis divinam quamdam vim atque virtutem illi ipsam præstandi tribuit, qua et loquacissima illa oracula sunt penitus silere compulsa.

6. *Traiani persecutio in Christianos.* — Cum igitur eo tempore ejusmodi esset rerum nostrarum status, nempe florentissimus, in diesque magis nova credentium propagine illustrior atque præclarior redderetur : Gentium omnium provocatur invidia, atque odium concitatur, præsertim ipsius imperatoris, qui, cum Gentium superstitioni addictissimus esset, eo magis sævit in Christianos, quo deorum magis cultui in omnibus cupiebat esse consultum atque prospectum. Quamobrem sævam inuis in Christianos persecutionem commovit : sed quo potissimum anno ejus imperii, est accuratius explorandum. Non enim assentimur Eusebio, qui anno decimo Trajani imperatoris excitatam esse in Christianos persecutionem affirmat : Plinii enim Secundi, qui his ipsis temporibus claruit, auctoritas refragatur ; qui cum de persecutione adversus Christianos ad ipsum Trajanum ⁵ scribit epistolam anno ejus imperii quinto (ut suo loco dicemus) plane significat, longe ante ab Eusebio præscriptum tempus eam inchoatam. Imo cum ibidem dicat, Christianorum, qui a fide deseciverant, alios ante triennium, alios

¹ Act. xvi. — ² Plutar. de oracul. defect. in line. — ³ 1. Joan. III. — ⁴ Plin. lib. v. ep. xcvii.

¹ Juven. satyr. 6.

vero ante plures annos, plures etiam ante viginti ad facinus perpetrandum adductos fuisse; signasse visus est tres in eam diem persecutiones in Christianos indictas; nimirum primam sub Nerone, ante annos viginti et amplius, excitatam: sub Domitiano autem eam, quam ante annos plures permotam dicit: ante triennium vero tertiam sub Trajano, qua ipso propemodum Trajani imperii exordio cæperit. Sed antequam de ipsa agere aggrediamur pauca quedam de ejusdem imperii primordiis præfari, operæ pretium ducimus.

7. Trajanus igitur in expeditione Germanica, apud Coloniam Agrippinam ¹ delatum a Nerva suscepit imperium, ægens annum ætatis (ut Dio ² auctor est) quadragesimum secundum. Verum elsi nonnisi post mortem Nervæ liberæ imperii rexit habenas; tamen Plinii ³ testimonio exploratum habetur, quod ipso die, quo a Nerva Augusto est adoptatus, simul etiam creatus est Cæsar, ac mox imperator, cum tribunitiâ potestate; idemque ob præclaras victorias in Germania partas Germanicus est pariter appellatus. At licet Nerva pater defunctus esset, tamen hoc ipso anno, cum secundum gereret consulatum, foris egit in expeditione inter barbaros constitutus ⁴, egregium in omnibus optimi principis specimen edens: « Quippe qui, inquit Dio ⁵, ubi primum imperium assumpsit, edicta quedam ad senatum misit, atque illud in primis: Nunquam suo jussu bonum virum occisum iri, aut ignominia notandum: id quod non solum in præsens sacramento confirmavit, sed per totum imperii tempus inviolatum servavit. » Hæc Dio. Atque utinam sicut lex bona ac æquissima visa est, ita pariter qui boni et optimi viri essent, majori delectu habito, prudentius exquisisset: non eo erroris certe prolapsus esset, ut Christianos vita innocentissimos, ac moribus æque sanctissimos, quod deos non colerent, ut impios atque sacrilegos condemnasset: eo namque nomine, quo magis ipse erat superstitionis Gentilium assectator ac numinum cultor, eo acrius in Christianos eorum contemptores sævire, sibi æquissimum videbatur. Quamobrem inter cætera edicta, quæ hoc suo primo imperii anno Trajanus Romam absens ad senatum misit, illud de religione patria conservanda visus est primum omnium ingressisse: nam cum (ut auctor est Plinius) ipsi Jovi adeptum insperato imperium acceptum ferret; nihil antiquius habuit, quam avitæ superstitioni prospicere, in omnibusque consulere; summam pietatem existimans, de eadem bene mereri, sicutque deorum gratiam promereri.

8. At licet nullum a principe promulgatum inveniamus edictum, quo Christiani necari juberentur expressè; tamen alio quodam prætextu, ut reos, a præsidibus provinciarum jure esse plectendos, edita lege consuluit. Cavet enim in primis edicto, ne collegia seu sodalitia essent: qua ratione et

Christianos simul coire, conventus facere, aliisque quam imperatoris legibus gubernari, vetitum ampliter videbatur. Cujus vigore legis, satis amplam præsidibus suppellesse facultatem ad infligendas pœnas Christianam religionem profitentibus, Plinius ¹ cum proconsulem ageret in Bithynia, ad Trajanum scribens, aperte significat; dum testatur, se, eo promulgato edicto, Christianorum conventus vetuisse, eoque nomine supplicia irrogasse: nam ait in fine: « Ipsos conventus facere desiisse post edictum meum, quo secundum mandata tua heteriaras esse veteram. » At quid per heteriaras significare voluerit: ignoratione ejus vocis, textum esse depravatam complures existimantur. Verum a græca voce ἑταῖρα, qua (ut auctor est Suidas ²) Plato et ceteri philosophi germanos ejusdem eruditionis amatores, sodales vocabant, heteriaras Plinius vocat sodalitia: quo sensu etiam Trajanus ³ eandem vocem usurpat, cum alias rescripsit ad Plinium. Sic igitur non nova edicta proponendo, sed illo de heteriis ab imperatore olim lato, in provincia promulgando, acerbam satis persecutionem in Christianos Plinius excitasse, suæ ipsius litteræ ad Trajanum scriptæ significant. Ita etiam cæteros provinciarum, præsides facilitasse, nullus jure poterit dubitare: cum illorum omnium comparatione Plinius visus sit optimus: quippe qui exhorrescens tot hominum Christum profitentium carnificiam, ut in re maximi momenti, non sponte agere, immaniterque sævire, sed consulendum sibi putavit imperatorem: qui ejus permotus litteris, elsi omnino non abstulit, persecutionem lamen magna ex parte, dato rescripto, cohibuit. Sed de his suo loco agemus inferius.

9. Cum igitur ejusmodi imperatoris edictum ab eo una cum cæteris dignis optimo principe datis legibus promulgatum pariter et pervulgatum fuisset: qui magistratus Romæ gerebant, nihil sollicitius curantes, quam ut ipsa prima novi Augusti statuta a cunctis in honore haberentur et servarentur edicta: oculis lustrantes Urbem, illos potissimum Trajani legibus comprehendi ac perurgeri senserunt, qui maximum omnium contraxisse sodalium visi, Christiani nomine dicti essent, quippe qui non tantum in Urbe sub uno colligi solerent antistite, sed longe lateque ubique terrarum, qui ejusdem religionis reperirent homines, quorum (ut nuper dictum est) erat innumera multitudo, ejusdem regerentur pontificia potestate. Sed (quod deterius videbatur) dum non colerent numina, et in deos idem jurasse viderentur; sicut impii, ita et omnium scelestissimi habebantur; quamobrem summa pietas, summaque visa est esse religio, hos urgere, vexare, ac penitus profligare. His omnibus Gentiles omnes facile persuasi, quamlibet alioqui in eos occasionem captantes, sponte illam edicto imperatoris oblatam, dignissimam et æquissimam sibi visam arripientes, Christianos Romæ agentes in

¹ Aurel. Viet. in Trajan. et Eutrop. l. viii. — ² Dio in Trajan. — ³ Plin. in Panegyric. — ⁴ Plin. in Panegyric. — ⁵ Dio in Trajan.

¹ Plinius hb. x. ep. xcviij. — ² Suid. in histor. — ³ Apud Plin. l. x. ep. XLIII.

primis exagitate cœperunt; et inter eos illum potissimum, qui adeo copiosi sodalitatii princeps esse videretur et caput. Erat is Clemens, tofius Christianæ religionis summus Antistes, in pontificatu jam agens annum octavum: qui a Petro apostolorum principe olim electus, post Linum et Cletum, libens volensque illis cedens, maximam omnium subierat præfecturam; qua sub Domitiano imperatore ecclesiam persequente, et sub Nerva augusto pacem reddente naviter functus, ad graviora subeunda certamina sub Trajano videbatur esse servatus.

10. *Clementis exilium.* — At licet Romanorum plurimi in Clementem Christianæ religionis pontificem paribus studiis furerent, atque ad necem eum peterent: eorumdem numerosa etiam multitudo eidem, ut viro innocentissimo atque sanctissimo, deque omnibus optime merito, omni plane favebant officio. Sed adversariis se instantius ingerentibus, ut Clemens coram urbis præfecto Mamertino sisteretur causam diciturus, obtinuerunt. Compulsus ille de Clemente cognoscere (invitus enim ad ejusmodi traheretur officium) quid de eo esset agendum, per litteras Trajanum absentem consuluit. Qui cum audisset Clementem religionis patriæ desertorem, et numinum contemptorem: licet in eum more majorum animadvertendum esse censeret; tamen quod etiam in sotes ac criminosos plectendos se humanum atque benignum exhibere stude-ret, neve primordia sui imperii Romano sanguine macularet, in hunc modum de Clemente rescripsit: Oportere vel consentire sacrificantem, aut ultra mare Pontum in desertam civitatem Chersonam relegari, locum (ut in Notationibus ad Romanum Martyrologium ¹ additis explicavimus) trans mare Euxinum, apud Commierum Bosphorum, in Taurica Chersoneso. Ea ab imperatore oblata Clementi optione, absque ulla mora durissimum exilium impietati præposuit.

11. Sic igitur ab invito licet Urbis præfecto, ex Trajani sententia, Clemens continuo ad locum exilii amandatur: ubi cum plures Christianorum eadem pœna mulctatos, eodemque ærumnis afflictos nactus esset, illud solatii illis præstitit, ut divina ope implorata, uberrimum aque fontem ad potum necessarium (nam illa insuper molestia urgebantur, ut humeris aquam sex millibus passuum, procul positam, jugiter lerrent) e terra in loco divinitus agni signo monstrato fecerit erumpere: quo miraculo edito, Christi fidem loci accolis, annuntiante Clemente, mirifice Christiana fuit religio propagata; adeo ut idololatria, quæ in ea regione ante vigebat, extincta propemodum fuerit. Tum Iberos quoque, populos in eadem orbis plaga positos, Evangelium suscepisse, ut credamus, frenatus ² persuadet, qui his temporibus proximus, inter alias remotiores Christi Ecclesias, eas recenset quæ in Iberis essent. Mansit eo in loco S. Clemens ad biennium; ubi tan-

dem glorioso martyrio, de quo suo loco dicemus, diem clausit extremum. Hæc de Clemente accepta sunt ex Actis ejus tam latine quam græcè ³ conscriptis, licet haud illa ipsa esse existimemus, quæ per notarios Romanæ Ecclesiæ conscripta putantur: nam magistratus ille comitis officiorum, cuius illic habetur mentio, nondum fuisse videtur illis temporibus institutus: sed potius quæ ex antiquioribus illis in hominum memoria conservata remanserant (nam illa ipsa una cum cæteris a Diocletiano imperatore jussa sunt comburi) scriptis fuerunt postea consignata.

12. *Flavia Domitilla et aliorum martyria.* — His Romæ adversus Clementem Christianæ religionis summum pontificem gestis, magna proculdubio facta est reliquorum Christianorum concessio: conventibus enim semel imperatoris edicto sublatis, nulla dabatur facultas, ut mutui congressus solatio morerem ex pastoris absentia susceptum lenirent. Tunc accidit, ut qui a Domitiano proscripti, et in insulam relegati fuerant, Flavia Domitilla virgo, de qua suo loco pluribus actum est, et ejus eunucli Nereus et Achilleus (Archilleus) una cum pluribus ejusdem familiæ fuerint coronati martyrio, facti omnes impietatis rei. Traditi tunc sunt Nereus et Achilleus Memmio Rufo consulari, a quo sunt affecti supplicio Tarracina, quo fuerant amandati: pari pœna affecti alii ejus domestici Eulyches, Victorinus, et Maro, diversis apud Urbem locis, licet Victorinus in agro Reialino ad Aquas Cutilias necari sit jussus. Demum ipsa Flavia Domitilla una cum Euphrosyna et Theodora, cum a Christi religione divelli nullatenus possent, incenso cubiculo, feliciter martyrium consummarunt: cum paulo ante, eandem ob causam, Sulpitius et Servilianus capite truncati fuerint. Hæc omnia habent Acta sanctorum Nerei et Achillei, quibus adstipulantur antiqua Martyrologia: in illis enim horum omnium dies natalis anniversaria commemoratione consignatus habetur. Passus item Romæ est eodem ferme tempore eadem ex causa Hyacinthus ⁴, id agente Luxurio, cujus opera et hi quos recensimus martyres male affecti sunt. Cæterum hos paucos ex multis recensuisse sufficit; cum haud dubium sit, quamplurimos alios non Romæ tantum, sed ubique locorum, Christianæ fidei causa, hoc eodem anno glorioso occubuisse martyrio. Nam (ut testatur Eusebius ⁵) per singulas Romani imperii civitates in Christianos concitatae sunt turbæ: ait enim: « Post Neronem et Domitianum sigillatim in unaquoque civitate sub Trajani imperio ex seditione populi excitata, gravem contra Christianos persecutionem tempestatem commotam, fama et sermone percrebrescit. » Hæc Eusebius. Porro de reliquis, qui sub eodem imperatore sunt passi, agemus singulis annis, quibus ejusmodi certamen iniisse reperiuntur.

13. *De Trajani moribus.* — Sic igitur tum ex

¹ The 24 Novemb. — ² Iren. lib. 1. c. 3.

³ Metaph. 25 Novemb. ex quo Eujour, et Sur. item scripti codices. — ⁴ Rom. Martyr. 26 Jul. — ⁵ Euseb. lib. III. c. 26.

his quæ dicta sunt, tum etiam quæ dicturi sumus, videas hominem omnium antiquorum calculo optimum principem existimatum, ac immensis laudibus prædicatum, tantum in Christianos, veluti infensissimos hostes, iniquissime, non secus ac Nerone et Domitianum, sævisse. Quod fortasse mirabitur, qui rei causas minus sollicitè perquisierit. At indignabitur fortasse aliquis, si quem communi suffragio majores non tantum bonum virum, sed optimum, solemnibus acclamationibus, ac publicis votis, iteratisque præconiis celebrarunt; an hoc ipsum verum fuerit, post tot secula videamur in controversiam non minus invidiose quam calumniose velle deducere: cum præsertim in mortuum obloqui, licet Nero sit ille, nec Epicurus¹ philosophus patiatur, nec solent (quod ait Plinius²) cum mortuis nisi larvæ luctari. Verum omni nos culpa vacabimus, si nullum recens a nobis excogitatum commentum, nec aliud aliquid ex Aristarchi schola deductum argumentum adduceamus in medium, sed quæ iidem ipsius laudatores suis commentariis egregie testata reliquerunt. Dio Cassius³, suorum temporum scriptorum facile princeps, cum multa de viro laude dignissimo prædict, hæc tandem: « Nihilque omnino erat, quod optime non exerceret. Vini duntaxat appetens, et in adolescentulus pronus citra calumniam habitus est: utpote qui nunquam ex eo turpe aut mali quicquam efficit. Nam qui vinum usque ad satietatem biberet, sobrius tamen erat, neque in crimen, prægravante vino propulsus est. Et in masculorum amoribus ita sibi temperavit, ut nihil per vim, dum voluptati obsequitur, moliretur. »

14. Egregiam plane laudem, si volentes tantum (prohi pudor) pueros habuit in deliciis: quasi reperiri posset qui non in omnibus assentiretur imperatori. Quis non absque culpa vel pœna præstare putaret, quod tam bonus peteret imperator? Sed provooco ipsos, qui eum laudant, ad suas ipsorum leges. Quid ipsorum poeta⁴, qui his temporibus vixit.

Quod si vexantur leges, ac jura: citari
Ante omnes debet Scantinia.

Qualis ergo habendus sit imperator, ejus comparatione hac saltem ex parte Domitianus omnium scelestissimus, sanctissimus habeatur; quippe qui eos ejusvis conditionis essent, statutis a lege munitabat, qui ejusmodi gravissimi sceleris rei dieti fuissent, quisque consideret: nam Suetonius⁵ hæc de ipso testatur: « Quosdam ex utroque ordine lege Scantinia condemnavit. » Sed quam eidem pœnæ præ cæteris Trajanus fuisset obnoxius, qui nec in sua splendida libidine nepoti pepercit? scribit enim Ælius Spartianus hæc de Hadriano filio consobrini Trajani: « Fuitque in amore Trajani; nec tamen ei per pædagogos puerorum, quos Trajanus impensius

diligebat, Gallo favente, defuit. » Inter optimos ne, vel saltem bonos censendus ille videri potest, qui scriptorum ethnicorum testimonio omnium turpissimus est habendus, quem et Julianus⁶ ex persona Sileni suggillat, quod a turpi et fœdissima voluptate victus esset, licet inter deos videretur esse receptus?

15. At si hæc elacioribus solis radiis, si, inquam, fulgore evangelicæ veritatis inspiciantur: constat sententia Pauli⁷ ad Romanos ipsos ea de re scribentis, plane omnium scelestissimos Dei sententia judicatos, atque a Deo penitus derelictos, qui alicorum pondere scelerum in ejusmodi inuim turpitudinis cœnum sinantur præcipites ferri; ait enim: « Propterea tradidit illos Deus in passionem ignominiam. Nam feminae eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam. Similiter et masculi, relicto naturali usu feminae, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes. Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt, repletos omni iniquitate, malitia, etc. » Ecce Dei sententia, et Pauli testimonio, quam omnium scelestissimi habendi sint, patet, qui ita effecti essent omnium impurissimi: sic in eos numine ulciscente peccatum impietatis, ex qua omnium sortium, velut e fonte, uberrimi fluant rivi.

16. At quam cæteris excellentissimæ istæc Trajanus præstiterit, cum multa alia, tum quæ hoc ipso anno gessit, manifeste declarant. Nam ejus opera augetur Romanum imperium novo deo: siquidem Nervam Augustum, cui acceptum ferebat imperium, hoc ipso sui imperii exordio retulit inter deos. Plinius⁸ enim, dum ejus celebrat laudes, hæc habet: « Tu sideribus patrem intulisti, non ad metum civium, non ad contumeliam numinum, non in honorem tantum, sed quia deum credis. Minus est hoc, cum sit ab iis qui se deos putant: sed licet illum aris, pulvinaribus, et flamine colas, non alio magis tamen deum facis et probas, quam quod ipse talis es. » Hæc Plinius homini adulatus, qui scipsum esse iidem deum existimaret: gloriæ enim eum fuisse cupidissimum, etiam Dio⁹ testatur. Ex quibus omnibus videas, qua morum integritate, qua vitæ innocentia Trajanus præditus fuerit, qui in Christianos persecutionem commovit.

17. Refellemus, et pluribus, suo loco inanem illam opinionem, quæ apud atiques rem haud diligenter perquirentes, fidem sibi conciliat, de Trajani anima S. Gregorii papæ precibus ab inferis liberata: nec patiemur hac levitate Christianæ religionis majestatem amplius traduci, hominemque impurissimum dici inter sanctos in celo una cum Deo in æternam beatitudinem cooptatum, quem Julianus⁶ Apostata nec sub ipsa Lunæ concavitate in deorum convivium admitti voluit, nisi ab intempe-

¹ Lucian. in Nerone. — ² Plin. in præf. ad Veso. imp. — ³ Dio in Trajano. — ⁴ Juven. satyr. 2. — ⁵ Sueton. in Domit. c. 8.

⁶ Julian. Cæs. — ⁷ Rom. 1. — ⁸ Plin. in Paneg. Trajan. — ⁹ Dio in Trajano. — ¹⁰ Julian. Cæs.

ranti ejus animo prius custoditus fuisset, cui admodum timebatur, Ganymedes. « Cum Trajanum, inquit, conspicuus Silenus, quamvis submissa voce loqueretur, intelligi tamen volens, hæc verba protulit: Hoc tempore maxime summa cura et diligentia est adhibenda domino Jovi, quo illi custodiatur Ganymedes. » Patietur ne quis, in summum cælum Trajanum esse receptum, quem nec quidem in infimum, nisi salvo Ganymede, placuit in convivium suorum deorum admitti? Sed de his alias.

18. Sed et aliæ insuper suppetant cause, ut quantumlibet optimi viderentur imperatores, tamen (ut sibi videbatur) justis de causis in Christianos commoverentur. Nam cum ex Judæis, qui omnium hominum contemplatissimi ac nequissimi haberentur, ejusmodi secta videretur prodixisse, plane erat eo nomine infamata. Rursus vero, quod iidem essent Romanorum ac aliarum omnium gentium numinum contemptores, ab omnibus pariter impii censebantur. Accedebat his etiam, quod vano in vulgus rumore sparsa, Christianos omnes magos esse, atque magicis artibus, admiranda quæ ederent, operari: licet in cæteris vita ipsorum ab omnibus innocentissima probaretur, tamen ex eo tantummodo quod Christiani essent, infamabantur. Unde Tertullianus¹

ex ipsorum verbis: « Bonus vir Caius Scius, sed malus tantum quod Christianus. Item alius: Ego Lucium sapientem virum repente factum Christianum d'fero. » Nomen igitur tantum condemnationi fuisse subjectum, idem auctor pluribus monstrat. Sed hæc modo salis sit leviter attingisse. Quomodo autem hæreticorum scelera redundarent in Christianos fide moribusque sinceros, et aliorum facinoribus iidem innocentes periclitarentur, alias dicturi sumus, cum de aliis calumniis, quibus ab iisdem assidue exagitabantur, diffusius disseremus.

19. *Abilius episcopus Alexandrinus.* — « Eodem anno Abilius, tertius episcopus Alexandrinus, cum sedisset annos tredecim, laudabiliter digneque pastoralis cura perfunctus, ex hac vita migravit: in cuius locum successit Cerdo, qui sedit annos undecim. » Hæc Eusebius¹. Porro ne quis nominis ejusdem occasione errore labatur: quod ad Cerdonem pertinet episcopus Alexandrinus, longe hic est diversus ab illo Cerdone sordidarum hæresum inventore, qui vixit sub Antonino Pio, nec episcopus fuit, neque in Ægypto versatus aliquando, sed e Syria² progressus, Romam se contulit, ubi et sub Hygino conatus est ad sua perversa dogmata pellicere homines: sed de eo agemus suo loco.

¹ Tert. in Apolog. c. 3.

¹ Euseb. hist. lib. III. c. 16. et in Chronic. — ² Epiph. hæres. IV.

Anno periodi Græco-Romane 5591. — Olymp. 219. an. 2. — Urb. cond. 851. — Jesu Christi 98. secundum Baronium 100.
— Evaristi papæ 4. — Trajani imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Nerva Aug. IV* et *M. Ulpius Trajanus Cæsar II*. Sumpus hic a Trajano consulatus juxta priorem consulatum Cæsareorum regulam; a Nerva juxta tertiam.

2. *Obitus Nerva Aug.* — Obiit Nerva Aug. sexto kalend. Februarii, seu die vicesima septima Januarii, ut ex Historiæ Augustæ scriptoribus colligitur: « Regnavit annum unum, menses quatuor, dies novem, » inquit Dio, ubi diem mortualem includit. Eutropius vero qui ait, Nervam regnasse annum unum, menses quatuor, dies octo, diem natalem et mortualem excludit. Clemens denique Alexandrinus, et Theophilus Antiochenus tradunt, eum imperasse annum unum, menses quatuor, diesque decem; hinc extremum diem incompletum pro completo numerant. Quos diversos numerandi modos recentiores chronologi non satis animadvertentes, istos scriptores inter se dissidere arbitrati sunt, licet inter eos præclare conveniant.

3. *Consulatus III hoc et sequenti anno Trajano oblati.* — Trajanus consulatum secundum hoc anno gestum « jam imperator quidem, sub impera-

lore tamen iniiit, ideoque receperat, quia princeps et pater d'tulisset. Gessit autem non in hoc Urbis otio et inlimo sinu pacis, (consecerat enim statim post adoptionem omnis urbanus tumultus) sed juxta barbaras gentes; ita ut exercitibus et provinciis munus suum probaverit; Roma non oculis, sed fama ac rumoribus de ejus justitia, humanitate et patientia crediderit. » Ita Plinius in variis locis sui Panegyrici ostendit, eum anno præcedenti procurulare imperium accepisse; eum cum imperatorem vocet; et præseni in Germania, ubi erat, quando Cæsar dictus est, moratum esse. Plinius ibidem de Trajano inquit: « Tertium consulatum recusavit, ex ea præcipue ratione, quod eum absens gerere non poterat; et adhuc initio principatus, ut jam expletus honoribus ab ea dignitate abstinuit, quam novi imperatores destinatum aliis in se transferebant. » Fabretus qui pag. 272 Syntagmatis de Columna Trajani, cap. 9, hæc loca concervavit, ait, Trajanum secundo anno impetii tertium illum consulatum recusasse, proximoque post illum rejectum anno, eum tandem consulatum, *qui principi primus fuit*, rece-

pisse. At cum imperatores proximis post susceptum imperium kalendis Januariis consulatum inire soliti essent; juxta primam consulatum Cesareorum regulam, facile est, Plinium etiam a Baronio aliisque non satis intellectum explicare. Plinius itaque num. lvi, et lvii, loquens de tertio consulatu a Trajano recusato, rem narrat presenti anno peractam: « Gestum consulatum, inquit, mirer, an non receptum? Gestus non in hoc Urbis odio, et in timore sinu pacis, sed juxta barbaras gentes, etc. Hæc laus acti consulatus; illa dilati, quod adhuc initio principatus, ut jam exsatiatus honoribus et expletus consulatum recusasti: quem novi imperatores destinatum aliis in se transferebant, etc. » Tandem numero insequenti his verbis concludit: « Contigit ergo privatis aperire annum, Fastosque reserare, etc. » quia scilicet Trajanum consulatum hoc anno sibi oblatum admittere noluit, ut paulo ante Plinius dixit. Cum vero num. lx Orator ait: « Atque ego video proximo anno consulatus recusandi hanc præcipuam fuisse rationem, quod cum absens gerere non poterat, sed jam Urbi votisque publicis redditus, quod est in quo magis sis approbaturus, quæ quantaque fuerint quæ desiderabamus, » indicat anno sequenti, Christi nempe xcix Trajanum tertium illum consulatum rursus recusasse, tandemque admisisse. Et ratio est, quia Plinius eam orationem anno Christi centesimo recitavit. Quare quando ait, *proximo anno* Trajanum consulatum recusasse, loquitur de anno nonagesimo nono, non vero de currenti, ut perperam Plinium interpretatur Fabrettus. Primæ repudiationis hanc rationem affert Plinius num. lvii, quod adhuc initio principatus honoribus expletus Trajanus esset: secundæ vero, quod absens gerere non poterat consulatum illum tertium. Duæ itaque rationes illæ duobus diversis annis, non vero uno eodemque a Trajano allatae, recteque a Plinio diversis locis suæ orationis recitatis.

4. *Trajanus tam ob victorias quam ob imperium proconsulare dictus imperator.* — Idem Fabrettus pag. 282, refert ex Gollzio hos duos Trajani nummos:

NERVA. TRAJAN. CAES. GER. NER. AUG. F. P.
TR. P. COS. II. IMP.
NERVA. CAES. NERVAE. AUG. F. TRAJAN
GERM. PONT. TR. P. COS. II. IMP.

Addit Fabrettus, ad hunc annum ante susceptum a

Traiano imperium, vivente adhuc Nerva, eosdem pertinere. « Ex quo, inquit, IMP. titulo huic Caesari statim ab initio uti concessio, ut ex Panegyrico etiam Plinii num. lxxv et lxxxvi, habetur regula illa, ex tot multis, quibus argumentum suum involvit auctor Dissertationis Hypaticæ de consulibus Caesareis, pag. 54, imperatoris scilicet nomen Caesaribus ante M. Aurelium denegatum funditus subvertitur: imo ante Trajanum non semel, sed ter et decies falsa observatio ejusmodi deprehenditur, tot vicibus in Tito adhuc Caesare et Augusti filio, multiplicato imperatoris titulo, prout cap. 3, pag. 90, allata Aquistaviensi inscriptione Gruteri probavimus. Hæc ea inscriptio:

IMP. CAES. VESP. AUG. PONT
MAX. TRIB. POT. X. IMP. XX. COS. IX. PP.
IMP. TITUS. CAES. AUG. F. PONT. TRIB
POT. VIII. IMP. XIII. COS. VI. ETC.

Sed valde hallucinatur vir eruditissimus, dum nomen *imperatoris*, qui in prænomen Augustorum transiit, cum imperatoris nomine ob victorias Augustis dato confundit. Imperatoris itaque titulus, quando prænomen est, summamque potentiam ostendit, præponitur; quando vero victorias denotat, daturque Augustis, vel quia rem feliciter gessere, vel alii ipsorum auspiciis, post ponitur, et multiplicari solet, ut videre est in laudata Tili inscriptione. Ego de eo prænomine, non vero de titulo de more multiplicando locutus sum, certamque regulam statui. Hæc mea loco citato verba: « Post M. Aurelium pluresque Augustos simul imperantes, imperatoris nomen tam Caesaribus, quam Augustis datum, licet antea collegis quidem imperii, Caesaribus vero minime tribueretur. » Pagina vero 4 ejusdem Dissertationis diserte scripsi, Tiberium cum Augusto, Titum cum Vespasiano patre, Trajanum cum Nerva, Antoninum Pium cum Hadriano, ac M. Aurelium cum Antonino Pio correiguasse, et imperii collegas fuisse. Fallitur secundo Fabrettus, quando putat *imperatoris* nomen, cum præponitur, omnibus indiscriminatim Caesaribus concessum fuisse: sic enim Domitianus Caesar et Ælius Caesar eo cohonestati fuissent: nec verius loquitur, si intelligit, *imperatoris* titulum ad victorias relatum attributum etiam puris putis Caesaribus fuisse; cum certum sit, illud eisdem denegatum, et collegis imperii, aut saltem imperio proconsulari donatis tantum collatum.

CLEMENTIS ANNUS 9. — CHRISTI 101.

1. *Traiani adventus Roman.* — Annus Christi centesimus primus consignatur in consularibus Fastis C. Sosio Senecione, et A. Cornelio Palma coss. Hic ille Sosius Senecio, ad quem Plutarchus sua inscripsit Symposiaca: Cornelius vero Palma, bello Arabico feliciter confecto, clarissimus redditus est. Laudatur a Plinio¹ Trajanus, quod oblatum presentis anni consulatum accipere recusavit, sic dicente, cum aggreditur recensere res ab eo gestas anno secundo ejus imperii: «Secundum consulatum recepisti, quia princeps et pater deferebat. At postquam ad te imperii summa, et cum omnium rerum, tum etiam tui potestatem dii tradiderint, tertium consulatum recusasti, cum agere tam bonum consulem posses;» et post alia: «Contigit ergo privati aperire animum. Fastosque reserare: et hoc quoque reddita libertatis indicium fuit, quod consul alius quam Caesar esset.» Quo ipso anno idem Trajanus in Urbem se contulit: cujus ingressum idem² auctor pluribus narrat: additque ipsum candidatum interfuisse comitiis tertii consulatus, quem auspiciatus est anno sequenti. «Romanus igitur regressus.» inquit Dio³ «multa in emendationem negotiorum publicorum, et beneficium bonorum, quos vehementer complexabatur, constituit. In puerorum alimenta in Italia dumtaxat multa largitus est.» Sed hæc pluribus Plinius⁴.

2. *De Joannis evangelistæ obitu.* — Hoc ipso anno, qui numeratur a passione Domini sexagesimus octavus, sanctus Joannes apostolus et evangelista (ut auctor est Hieronymus⁵) Ephesi moritur, et juxta eandem urbem sepultus est. Ad hunc ipsum annum secundum Traiani Joannem pervenisse, pariter testatur Eusebius⁶ ex Ireneo. Polycrates⁷ quoque, theologorum antiquissimus, scribens ad Victorem Romanum pontificem, hæc habet de ejusdem Joannis obitu: «His accedit Joannes, qui supra pectus Domini recubuit: quique cum esset sacerdos, *μάρτυρας* gestavit: qui denique martyr et doctor fuit, et Ephesi etiam obdormivit.» Hæc ipse, quæ Eusebius recitat: magnum sane testimonium ejusdem loci episcopi sanctitate et doctrina celebris, quem haud potuerunt latuisse quæ de Joannis exitu vera essent: cui merito omnes de Joannis obitu debeant auscultare, cum presentim illi ipsum Tertullianus⁸ testatum expresse reliquerit, cum ait:

«Translatus est Enoch, et Elias, nec mors eorum reperta est, dilata scilicet; cæterum morituri reservantur, ut Antichristum sanguine suo extinguant. Obiit et Joannes, quem in adventu Domini remansurum frustra fuerat spes.» Hæc idcirco Tertullianus quod vivente adhuc Joanne, multi sententiam Domini de eo dicentis ad Petrum: «Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? quando et exiit sermo ille inter fratres, quod discipulus ille non moritur» in eum sensum acceperunt, ut putarent Joannem usque ad Domini adventum fore supersitem: nec satis fuit, Joannem eos illa suspicione liberasse, cum scripsit dicens: «Et non dixit Jesus, non moritur;» significans nimirum, noluisse illis verbis: «Sic eum volo manere donec veniam;» Et non esset usque ad illud tempus moriturus, intelligere.

3. Semel igitur illapsus in discipulos Domini de immortalitate Joannis error, licet ab ipso Joanne videri potuisset esse omnino sublatus, sic tamen in nonnullos fuit postea propagatus, ut constanter etiam affirmarint, Joannem adhuc vivere, eundemque venturum cum Enoch et Elia, secundi adventus Domini præcursoribus. Porro qui primus opinionis hujus reperitur assertor, habetur Hippolytus Portuensis, qui in brevi illa tractatione de mundi consummatione sic ait: «Prior ipsius adventus præcursorem habuit Joannem Baptistam: posterior vero, quo venturus est in gloria, Enoch et Eliam, et Joannem theologum exhibebit.» Annon hæc refelluntur satis ab ipso Joanne, dum in Apocalypsi¹ nonnisi duos fore Christi adventus præcursores et testes aperte demonstrat? Quid ergo tertium addunt, eundemque volunt esse Joannem, cum ipse duos tantum futuros affirmet? At vero Joannem (sicut est sors omnium hominum) certo certius esse defunctum, non tantum quæ nuper sunt a nobis adducta significant, sed et aliorum antiquorum testimonio. Siquidem Eusebius² dum agit de Papia et Joanne presbytero: «Dixerunt, inquit, duos eodem nomine nuncupatos in Asia fuisse Joannes; duoque illorum, nempe Joannis apostoli, et Joannis discipuli, dixerunt Ephesi esse sepulera, et utrumque ad hæc usque ætatem Joannis nomine appellari.» Si ergo Eusebii tempore, qui claruit sub Constantino Magno, duo illa Ephesi ostendebantur sepulera, quis de morte poterit dubitare? Certe nonnisi mortuo-

¹ Plin. in Paneg. — ² Plin. ibid. — ³ Dio in Trajano. — ⁴ Plin. in Paneg. — ⁵ Hier. de Scrip. Eccl. in Joan. — ⁶ Euseb. in Chron. — ⁷ Apud Euseb. lib. 1. c. 25. — ⁸ Tert. lib. de anim. c. 50.

¹ Apoc. xi. — ² Euseb. lib. III. c. 33. et Hier. de Scrip. Eccl. in Joan.

rum solent esse sepulcra. Meminit ejusdem quoque sepulcri Joannis evangelistae Chrysostomus ¹, dicitque illud, sicut aliorum Apostolorum, esse manifestum : qui et alibi ² de eodem ait, post mortem tanquam vivum, Ephesum curare. At non potuit hæc ipse ignorasse, qui Ephesi versatus est : quippe qui illic præfuit synodo septuaginta episcoporum, in qua amotus est gradu episcopus Ephesus : idque hi qui res ab eo gestas sunt prosecuti, testantur, Socrates ³, Sozomenus ⁴, Palladius ⁵, et alii ⁶. Ad illud ipsum quidem Ephesi manens sepulcrum Joannis evangelistae allusisse visus est Cælestinus Romanus pontifex illis litteris, quas dedit ad Concilium Ephesinum, dum ait, reliquias ejusdem Joannis Ephesi in honore haberi : idem habet Synodica Orientalium Epheso missa ad senatum Constantinopolitanum : quæ omnes intextæ habentur in Actis ⁷ SS. Synodi Ephesinæ. Sed præsertim hic de eadem veritate innumera pene recentiorum scriptorum testimonia, ac eorum præcipue, qui in ipsum Joannem evangelistam commentarios ediderunt, cum satis superque ex his historicæ veritati videatur esse consultum.

4. Cæterum qui enim adhuc vivere testati sunt, nec (quod patens esset) quæ dicta sunt de ejus sepulcro negare possent, eo (dicam ne?) dementiæ provenerunt, ut dicent eundem infra sepulcrum illud adhuc vivere. Augustinus ⁸ enim de his agens, hæc ait : « Sed cui placet, adhuc resistat, et dicat et asserat apostolum Joannem vivere; atque in illo sepulcro ejus, quod est apud Ephesum, dormire eum potius, quam mortuum jacere contendat. Assumat in argumentum, quod illic terra sensim scateret, et quasi ebullire perhibetur : atque hoc ejus anhelitu fieri, sive constanter, sive pertinaciter asseveret. Non enim possunt deesse qui credant, si non desunt qui etiam Moysen asserant vivere : quia scriptum est, ejus sepulcrum non inveniri, et apparuit cum Domino in monte, ubi et Elias fuit, quem legimus non esse mortuum, sed raptum; » et post aliqua : « Tradunt etiam, quod in quibusdam scripturis, quamvis apocryphis, reperitur, quando sibi fieri jussit sepulcrum, in columen fuisse præsentem, eoque effosso et diligentissime preparato, ibi se tanquam in lectulo collocasse statimque eum esse defunctum : ut autem isti putant, qui hæc verba Domini sic intelligunt, non defunctum, sed defuncto similem cubuisse; et cum mortuus putaretur, sepulcrum fuisse dormientem : et donec Christus venisset, sic manere, snamque vitam scaturigine pulveris indicare : qui pulvis creditur, ut ab imo ad superficiem tumuli ascendat, statu quiescentis impelli.

5. Hæc de quorundam opinione recitans Augustinus, quidam ipse de ea re senserit ex ejus verbis intelligamus : sic enim ait : « Huic opinioni

supervacaneum existimo reluctari. Viderint enim, qui hunc locum sciunt, utrum hoc ibi faciat, vel patiaris terra quod dicitur : quia et revera non a levibus hominibus id audivimus : » ac demum : « Si autem (quod magis creditur) ideo S. Joannes ait, non dixisse Dominum : Non moritur; ne illis verbis, quæ dixit, hoc voluisse intelligi putaretur; corpusque ejus in sepulcro ejus exanime sicut aliorum mortuorum jacet : restat, ut, si vere ibi fit quod sparsit fama de terra, quæ subinde ablata succrescit; aut ideo fiat, ut eo modo commendetur pretiosa mors ejus; quoniam non eam commendat martyrium (non enim eum pro fide Christi persecutor occidit) aut propter aliquid aliud, quod nos lateat. » Hæc de his Augustinus. Ex his autem, qui eum revera vita functum dixerunt, nonnulli adjeceerunt, ejusdem corpus, refosso sepulcro, cum non fuisset inventum, illud opinandi dedisse occasionem, quod e mortuis resurrexerit, ac pariter sicut Dei genitrix in caelum Joannes assumptus fuerit. Porro rem gestam Nicephorus ¹ in hæc verba describit :

6. « Cum enim dudum transitionem suam ad Deum, diemque et horam ejus prævidisset, presbyteris ministrisque Ecclesiae, et præterea quicumque essent flagrantis fide fratribus assumptis, extra Ephesiorum urbem progreditur; et cum eis in vicinum quemdam tumulum, quo frequenter ire precationi operam daturus solebat, descendit. Ubi vehementius orans, Ecclesiam Deo commendat : mox sarculis quibusdam et lignibus celeriter sepulcrum sibi fodi præcipit : deinde eos qui tum aderant, arcanis de Deo verbis, et præceptis optimis de fide, spe, et potissimum dilectione (quippe dilectus erat) erudit. » At quænam esse solerent ejus argumenti verba Joannis Hieronymus ² docet his verbis : « Beatus Joannes evangelista, cum Ephesi moraretur usque ad ultimam senectutem, et vix inter discipulorum manus ad ecclesiam deferretur, nec possit in plura vocem verba contexere, nihil aliud per singulas solebat proferre collectas, nisi hoc : Filioli, alterutrum diligite. Tandem discipuli et fratres qui aderant, tædio affecti, quod eadem semper audirent, dixerunt : Magister, quare semper hoc loqueris? Qui respondit dignam Joanne sententiam : Quia præceptum Domini est; et, si solum fiat, sufficit. » Hæc Hieronymus. Sed ad Nicephorum redeamus.

7. « Post hæc, corda eorum confirmans, Salvatore verbo commendat : postremoque illis in Domino salvere et valere jussis, ubi se crucis signo communisset, in monumentum descendit : operculumque ei imponere, et id firmius communitre, denique reverti eos postea sepulcrum aperire, diligentemque prospicere mandat. Hoc modo cur ille, ut vestibus sepulcralibus amictus erat, in fossam descendisset, sequæ ad obitum composuisset, statim eo, qui justis debetur, capitur somno; cum quidem ad ultimam senectutem, post passionem Salvatoris Christi sexagesimo octavo anno, pervenisset. Et Joannes quidem ita

¹ Chrys. hom. 26. in epist. ad Hebr. — ² Chrys. hom. in laud. 12. Apostol. — ³ Socrat. lib. vi. c. 10. — ⁴ Soz. lib. viii. c. 6. — ⁵ Palladius, in Dialog. — ⁶ Melaph. in vita ejus. — ⁷ Act. Ephe. Concil. edit. Pelt. t. ii. c. 14. et tom. iii. c. 6. — ⁸ Aug. in Joan. tract. 124.

¹ Niceph. lib. ii. c. 52. — ² Hier. in epist. ad Gal. lib. iii. c. 6.

diem suum obiit. Dei autem ineffabilis et investigabilis gloria, ea quam ipse solus novit hora illucescens, corpus ejus terrenum et corruptibile in immortale et incorruptibile (o miraculum ingens!) transmutavit, et in divinum paradysum itidem, ut omnibus laudibus celebrandam Dei Genitricem, quae per gratiam mater ejus fuit, recepit. Decebat quippe, et ipsum qui matris loco incorruptam semperque Virginem habuisset, et dilectus in primis mirifice Christo fuisset, fraterque adeo immortalitatis promptuarii exitisset, paulatim quodam modo immortalitatis participem fieri. Porro die sequenti, quibus id commissum fuerat, ita ut praecipit acceptant, ad monumentum venerunt operentulo averalo, nihil tibi aliud, quam sepulcracula lineata, repererunt: » Hucusque Nicephorus.

8. Cum vero illud de Joanne testatum habeatur, hoc ipso tempore, anno nimirum sexagesimo octavo a passione Christi, ex hac vita migrasse: quoniam annos tunc natus esset, antiquiorum neminem invenimus affirmare. Beda¹ autem (quod unde accepit, minime tradit) obisse diem aetatis annum aegentem nonagesimum octavum: post ipsum Usuardus² ponit nonagesimum nonum. Sed haec quidem majores latuisse, certum est; ac proinde, qui haec scripsere, conjectura aliqua sibi probata dixisse potius, quam certa aliqua antiquorum assertione firmasse: quod nimirum (ut nuper dictum est) Hieronymi testimonio constaret, ad ultimam pervenisse senectutem. Caterum quomodo praescriptum annorum numerum ex Hieronymi verbis existimant colligendum, si idem ipse Hieronymus³ agens contra Jovinianum, affirmat Joannem pene puerum esse electum a Domino? cum alioqui, si dixerimus eum pervenisse ad diem aetatis suae annum nonagesimum octavum, oportuerit eum tempore, quo vocatus est, fuisse natum annos viginti septem, tempore vero Christi passionis tricenarium fuisse: quibus si addas sexaginta octo annos, quibus vixisse constat post Dominicam passionem, impletur dictus a Beda notatus Joannis aetatis numerus annorum nonaginta octo. Quomobrem ipsum a Hieronymo dissentire certum est, cujus haec sunt verba: « Sed cur, inquit, non Joannes electus est virgo, primus Apostolorum? Aetate delatum est: quia Petrus senior erat: ne adhuc adolescens, et pene puer, progressu aetatis hominibus preferretur; » et paulo inferius: « Et autem scimus Joannem tunc fuisse puerum, manifestissime docent Ecclesiasticae historiae, quod usque ad Trajani vixerit imperium, id est, post passionem Domini sexagesimo octavo anno dormierit. » Haec ipse, a Beda (ut apparet) opinione dissentiens. Certe quidem antiquorum omnium assertione, et Ecclesiae traditione, eum a Domino adolescentem fuisse electum, certissimum est: quod et exprimit antiquiores musivo opere expressae ejusdem Joannis imagines, ex quibus non leve Joannis aetatis dedu-

citur argumentum: nam antiquiores Christianos, qui praesertim ex Gentibus credidissent, Christi, et Apostolorum, vel aliorum a quibus ingens aliquod beneficium consecuti essent, consuevisse honoris causa imagines coloribus expressas apud se retinere, testatur Eusebius⁴.

9. Caeterum eum non adolescentulum putamus a Domino electum fuisse, ut pueritia confinis esset: sed (quod assequimur conjectura) a Domino vocatum esse annum aegentem vicesimum secundum, ac tribus ferme mansisse cum Domino, sique tempore passionis ejus natum annos viginti quinque initiatum fuisse sacerdotio: nam ab ea aetate, divina lege⁵ levitis concessum erat, ministrare in tabernaculo foederis, secundum editionem Septuaginta, quae (ut saepe diximus) hoc tempore penes Hebraeos erat frequentiori usu recepta: secundum vero hebraicam, triginta annorum numerum fuisse praescriptum, Hieronymus⁶ tradit. Verum secundum Septuaginta inter praeter, Hebraeos iis temporibus admittere solitos ex praescripto legis aetatem annorum viginti quinque ad functionem Leviticam, tradit Philo in eo libro, cujus est titulus: De eo quod deterius potiori insidiam solet. Certe quidem ex legali instituto tum Dominum, tum etiam Apostolos multa esse multatos, saepe superius dictum est. Non ergo aetate minorem fuisse Joannem, cum tempore novissimae aetatis sacerdotio initiatus est, nec majorem, adducta a nobis rationes facile persuadent. Ex his igitur omnibus, secundum iustitiam a nobis de aetate Joannis rationem, dicendum esset, eum annos natum nonaginta tres ex hac vita migrasse. Huic nostrae sententiae Epiphanius⁷ favisse videtur, dum ait, Joannem scripsisse Evangelium post annos nonaginta vitae suae, cum Ephesum reversus est: quod configitur triennio ante obitum. Sic itaque eum si apud omnes pariter in confesso, Joannem hoc anno secundo Trajani imperii esse mortuum, impossibile esse patet ut ad annum nonagesimum octavum pervenerit, neque, quod Caerenus⁸ ait, diem obierit annos natus sex supra centesimum.

10. At vero sic vita functus est, sed non quidem martyrio, ut aliqui existimaverunt, quod dixit et Dominus: « Calicem meum bibetis: » non enim voluit dicere (ut interpretatus est S. Joannes Chrysostomus⁹) martyrii corona potumini, et violenta morte, sicut et ego, a vita decedetis. Nam et calicem bibisse dicitur, quod Romae in dolium ferventis olei (ut suo loco dictum est) ut moreretur, immisus est: consummassetque semel ceptum martyrium, nisi aliud de eo statisset divinum consilium: quomobrem a majoribus martyr est etiam appellatus; sic enim eum nominat Polyerates⁷ Ephesiorum episcopus, cujus sententiae superius recitatae haec sunt verba: « Joannes, qui supra pectus Domini in caena recubuit: qui, cum esset sacerdos *πρεσβυτερος* gestavit: qui

¹ Beda de sex aetat. — ² Usuard. Martyrol. die 27 Decemb. — ³ Hier. in Jovinian. lib. I.

⁴ Euseb. histor. lib. VII. c. 14. — ⁵ Num. VIII. — ⁶ Hier. in Ezech. lib. III. c. 14. — ⁷ Epiph. har. LII. — ⁸ Caeren. in Compend. — ⁹ Chrys. in Mat. no. 66. — ⁷ Apud Euseb. hist. lib. III. c. 25.

denique martyr et doctor fuit, Ephesi etiam obdormivit. » Ultimus omnium Apostolorum ad annum hunc usque Ioannes mansit in vita, ceteris jam ante diversis in locis martyrio vita functis. Hinc est quod Epiphanius ¹ ait : « Præterit generatio Apostolorum, a Petro inquam, usque ad Paulum, et Joannem, qui etiam diu fuit in mundo, usque ad Trajanum tempora. » Discipulorum autem Domini aliqui visi sunt remansisse superstites, ut inter alios Simeon Hierosolymorum episcopus, de quo suo loco dicturi sumus.

41. *Onesimus episcopus Ephesinus.* — Joanne igitur in hunc modum morte sublato, Onesimus Pauli discipulus ejusdem loci factus episcopus, his Trajani temporibus eandem curavit Ecclesiam; prout Ignatius ², qui sub eodem imperatore glorioso martyrio vita functus est, ad ipsos Ephesios scribens affirmat, cum ait : « Excepi numerosam vestram multitudinem in Onesimo, viro nunquam satis ob charitatem predicando, vestro autem episcopo; »

¹ Epiph. her. LXVI. — ² Ignat. epist. XIV.

et inferius : « Onesimus supra modum laudat vestrum decentem compositumque ordinem, quodque omnes secundum veritatem vivitis, et quod inter vos nullus sit hæresi locus, sed nec audiat nomen illius. » Hæc et alia hujusmodi Ignatius de laudibus Ecclesiæ Ephesinæ, de qua superius pluribus actum est, florentissimæ sane; quam Paulus, Joannes, atque olim Timotheus vita sanctitate atque doctrina pariter illustrassent : quod non prætermisit ad laudem eorum idem Ignatius, eadem ad eos scripta epistola, his potissimum verbis : « Faxit Deus ut assequar ut inveniar in sortem Ephesiorum Christianorum, qui et cum Apostolis in virtute Jesu Christi semper conversati sunt cum Paulo, et Joanne, et fidelissimo Timotheo. » Hæc ipse, qui et eadem epistola complures memorat Ephesios nobiliores inter cæteros Christianos, haud dubium Joannis, Timothei, atque Pauli discipulos : meminit et de Polycarpo ejusdem Joannis alumno. At de Joanne satis, qui novissimus omnium Apostolorum (ut dictum est) diem obiisse creditur.

Anno periodi Græco-Romane 5592. — Olymp. 219, An 3. — Urb. cond. 852. — Jesu Christi 99. secundum Baronium 101.

— Evaristi papæ 5. — Trajani imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. C. *Sosius Senecio II* et *Cornelius Palma*, ex Idacio, auctore Chronicæ Alexandrinæ, Prospero et Cassiodoro. Baronius in Senecione notam numeralem prætermittit, quæ tamen, quando sciri potest, accurate describenda. Animadverti enim, iteratos consules, vel insignioribus annis, vel in consortio imperatorum. Fastis nomen dedisse, præsertim in decennialibus et id genus festis, si imperatores, aut ejus propinqui annum non aperirent. Quare, cum Trajanus hoc anno consulatum non acceperit, illum in Senecione jam consularem transtulit.

2. *Trajanus consulatum III bis recusavit.* — Trajanus anno præcedenti consulatum tertium imperii sui Augustei initio debitum recusavit, hac ratione, quod jam expletus honoribus esset. Præsenti vero anno iterum consulatum illum recusavit, postquam in Urbem advenit, licet tandem cesserit, ut anno superiori explicavimus. Trajanum porro anno præcedenti consulatum tertium recusasse, præter ibidem dicta, certum reddidit Plinius in Panegyrico cap. 59, ubi de tertio Trajani consulatu a Trajano recusato loquens ait : « Quousque absentes de absente gaudebimus? (erat itaque absens Trajanus,

quando consulatum recusavit) Liceat experiri, an aliquid superbiæ tibi ille ipse secundus consulatus attulerit. Multum in commutandis moribus hominum medius annus valet, in principibus plus. » Medius itaque tantum annus a secundo ejus consulatu jam elapsus erat, quando ei tertius oblati. Secundum autem consulatum usque ad kalendas Martias anni Christi xcviij Trajanus gessit. Quare eo anno mense circiter Septembri tertius ei consulatus in annum sequentem oblati. Quod si Plinius eo in loco loqueretur de rebus hoc anno gestis, ac de secunda Trajani recusatione, non diceret, « in commutandis moribus medium annum » multum valere, sed annum et aliquot menses multum valere assereret; cum Trajanus præsentis anno ante vernum tempus Romam non advenerit, ubi comitis, in quibus tertium consul designatus est, interfuit, unde et præsens, non vero absens consulatum illum recusavit, « quanquam multum reluctata verecundia principis nostri, tamen tandem cessit, » inquit Plinius citatus cap. 60. Perperam itaque Baronius duas tertii consulatus denegationes, quæ diversis annis configere, eidem anno assignat.

CLEMENTIS ANNUS 10. — CHRISTI 102.

1. *Clementis papæ martyrium.* — Anno Redemptoris nostri centesimo secundo, adscribitur Fastis tertius Trajani consulatus, in quo habuit collegam Frontonem et ipsum tertio consulem : meminitque ejusdem consulatus Martialis¹ in epigrammali, quo pro ipso precatur numina : sed pluribus Plinius², ut cum de Trajano ait : « Receptit tertium consulatum, ut daret; noverat moderationem hominum, noverat pudorem, qui non suslinerent tertio consulatus esse nisi cum ter consule. » Quo anno, nono kalend. Decembris, sanctus Clemens Romanus pontifex in Chersoneso, quo fuerat relegatus, martyrio coronatur, cum sedisset annis novem, mensibus sex, et diebus totidem, numerando ab ultima die vacationis sedis Cleti. Quod autem ad tempus spectat: non tantum citatus sapiens liber de Romanis Pontificibus, sed et Eusebius³, atque Hieronymus⁴ æque affirmant obiisse diem tertio anno Trajani. Ait enim Hieronymus de ipso agens : « Obiit tertio Trajani anno, et nominis ejus memoria usque hodie Romæ exstructa custodit ecclesia.

2. Quod vero pertinet ad ejus martyrium, et admiranda quedam ab eo gesta in Chersoneso trans Pontum; tam apud Latinos quam Græcos vetus extat historia, quam fusius descriptam græce habes in Epitome Recognitionum ejusdem Clementis, ibique ab antiquo scriptore positam appendicem, a Perionio latinitate donatam. Eandem quoque Melaphrastes⁵ ex antiquioribus monumentis una cum cæteris ab se descriptis Vitis Sanctorum edidit : et ne quis existimet eam esse recens inventam, habes ejus historie assertorem Gregorium Turonensem⁶, qui ante mille propemodum annos ex ea scribebat. Quod vero Trajanus hominem, quem in adeo remotas orbis partes relegasset, iterum vexaret, nominis illa causa præcessit, quod Clemens (ut citata nuper de ejus martyrio Acta testantur) cum virtute præclarissimi miraculi ibi editi, tum etiam evangelica prædicatione, omnem fere illam provinciam ad Christi religionem perduxit, quorum opera et Gentilium deorum sunt simulacra contracta, et septuaginta diversis in locis ecclesiis excitata. Non enim potuerunt hæc latere Trajanum : quid autem egerit, cum illa accipisset, eadem Acta his verbis significant :

3. « Cum ergo odiosa narratio pervenit ad Trajanum imperatorem quod illic ad innumerabilem multitudinem auctus esset populus Christianorum : missus ab eo fuit præses Aufidianus, qui plurimos Christianos diversis tormentis sustulit. Vidensque omnes ad martyrium cum gaudio accedentes, cessit multitudini, solum autem sanctum Clementem cogens sacrificare. Sed videns eum tam esse firmum ac stabilem in Domino, et nolle omnino a sua dimoveri sententia, dicit licitoribus : Accipite eum, et ducite in medium maris, et projicite in profundum, ne possint Christiani tollere ejus corpus, et pro deo eum colere. Cum ergo factum esset, universa multitudo Christianorum astans flebat in littore. Post hæc autem dixerunt Cornelius et Phœbus ejus discipuli : Omnes oremus unanimes, ut ostendat nobis Dominus martyris sui reliquias. Orante autem populo, retrocessit mare in sinum suum ad tria fere milliaria : per siccum autem egressi populi, invenerunt in figura templi marmorei paratum a Deo habitaculum, et illic situm corpus S. Clementis, et anchoram, cum qua fuit projectus, prope ipsum jacentem. Revelatum vero fuit ejus discipulis, ne reliquias e loco tollerent : quibus etiam hoc fuit responsum, quod singulis annis in die suæ decertationis cesserum sit mare venientibus, septem dies siccum eis iter præbens. » Hæc et alia multa de miraculis illic edi solitis : sed habetur illud celebrius, quod oratione ejusdem loci episcopi S. Ephraem martyris est memoriae perpetuæ commendatum.

4. Narrant eadem quoque ex Græcis Nicephorus, ac Latini pariter : quæ quidem omnia in Passione Clementis antiquitus in Ecclesia legi solita, æque fuisse descripta, idem qui supra Gregorius Turonensis testatur, sic dicens : « Clemens martyr (ut in Passione ejus legitur) anchora collo suspensa, in mare præcipitatus est. Nunc autem in die solennitatis ejus recedit mare per tria milliaria, siccumque gradientibus iter præbet, quo ad sepulchrum martyris pervenitur; ibique vota reddentes, orantes populi regrediuntur ad litus. » Pergit narrare illud insigne miraculum de puero illic incuria parentum relicto, ac post annum vivo ibidem invento, cui veritati (ut apparet) eum tam Latini quam Græci pariter adstupentur, eademque ex descriptione antiquissima noscuntur accepta, de his dubitandi nullus videtur locus esse jure relictus, nisi illis tantummodo, qui

¹ Mart. lib. xi. — ² Plin. in Panegy. — ³ Euseb. hist. lib. iii. c. 28. — ⁴ Hier. de scrip. Eccl. in Clem. — ⁵ Melaph. die 23 Novembr. — ⁶ Greg. Turon. de glor. marty. c. 35. et 36.

cælum palmo metiri contendunt, illis inquam, qui admiranda Dei opera humana audent infirmitati subijcere. Quoniam autem tempore inde corpus sancti Clementis translatum sit Romam, suo tempore dicturi sumus. De loco autem Clementis exilii atque mortis; quod ab aliis in Chersoneso Lyciæ, vel (ut habet liber de Romanis Pontificibus) in Græcia habetur esse sepultus, consule a nobis notata in Romano ¹ Martyrologio.

5. De scriptis Clementis, vel eidem attributis, ac præsertim de Constitutionibus ac Canonibus apostolicis. — Quod vero ad cæteras a Clemente res gestas pertinet, hæc in eodem libro de Romanis Pontificibus scripta leguntur: « Hic fecit ordinationes per mensem Decembrem: creavitque presbyteros decem, diaconos duos, et episcopos per diversa loca undecim. » At quod spectat ad ea quæ ab eodem esse scripta feruntur: « Scripsit, inquit S. Hieronymus ², ex persona Romanæ Ecclesiæ ad Ecclesiam Corinthiorum valde utilem epistolam, quæ et in nonnullis locis etiam publice legitur: » sed de ea satis tomo primo actum est. Deinde subdit: « Fertur et secunda ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobatur; et disputatio Petri et Apionis, longo sermone conscripta, quam Eusebius in tertio Historiæ Ecclesiasticæ volumine coarguit. » Hæc Hieronymus; qui agens contra Jovinianum ³, alias plures ab eodem Clemente affirmat scriptas esse epistolas, easdemque de virginitat sermonibus lictas. Testatur et S. Epiphanius ⁴, Clementem Romanum pontificem suis litteris Encyclicis (sic enim eas appellat, quod omnibus Ecclesiis communes essent, et per manus traditæ singulis, universum Christianum orbem circumirent) virginitatem egregie prædicasse: quæ cum suo tempore extarent integræ, in sanctis (ut ait) Ecclesiis legebantur. At de his iterum superius, cum de oborto schismate Corinthiorum, Domitiani tempore actum est, oportune meminimus.

6. Cum igitur tam Hieronymi, quam etiam Epiphani, qui eas probe norunt, testimonio, cujusnam argumenti fuerint epistolæ a Clemente conscriptæ, satis superque exploratum habeatur: diversi plane generis esse eas quæ Clementis nomine editæ habentur, nemo non videt, cum in illis nulla sit de virginitate instituta narratio: quamobrem illas ab Epiphanio atque Hieronymo citatas, magno Ecclesiæ damno periisse, dolendum est. Sed et mirandum, quomodo accidisse poterit, ut Encyclicæ illæ per totius orbis Ecclesias circumlate ac circumlectæ epistolæ, quarum complura exscripta essent exemplaria, omnino perierint; et quæ ad certas personas missæ essent, manserint integræ et illibatæ: duanimum illæ, quæ ad Jacobum date habentur, et quæ ad Julium et Julianum est scripta, ac demum quarta ad Hierosolymitanos missa: quæ autem reliqua est ad omnes episcopos inscripta, atque Encyclicæ dici potest, non tamen ex illis, in quibus de

virginitate intexta tractatio erat. Sed quod duæ ex iis a Rufino Aquiliensi translate dicantur, valde dubito, nam Gennadius ¹ de Rufino agens, in cunctis a se et græco editis versionibus præfationem præponere consuevisse testatur: adeo ut quæ sine prologo reperirentur esse translate, non Rufini, sed alterius esse opus, affirmet. Cujus autem fidei sint ac firmitatis quinque illæ, quæ ejusdem Clementis titulo notatæ habentur, in his non laboro: tu consule quæ tum ab aliis, tum vero a Francisco Turriano ² locupletius sunt disputata: satis nobis visum, rem his paucis egisse.

7. Sed mirati sumus, Ecclesiæ hostes omnem admovisse artem, atque adeo laborasse, ut primas illas decretales epistolas Romanorum pontificum fide minuerent, atque irritas prorsus redderent, perinde ac si his fundamentis tota Ecclesiæ ædificatio imiteretur, quibus convulsis, esset protinus collapsura. Absit ut Dei Ecclesiæ, columna et firmamentum, veritatis tanta veritatis testandæ labore inopia, ut, si ex illis petite probationes deessent, causa caderet; cum tam in his quæ spectant ad sincera dogmata statuenda, quam in iis quæ pertinent ad rectam disciplinam ecclesiasticam declarandam, referta habeat locupletissima promptuaria probatissimæ veritatis, cujus nulla prorsus possit unquam de impostura esse suspicio. Quamobrem consulto quidem, cum agendum est nobis cum iis de ecclesiasticis controversiis, ab earundem epistolarum citatione interdum abstinemus, ne unis his armis indigere credamur, quorum acies ipsorum objectionibus retusa videri possit: cum ad faciendam vindictam in nationibus et increpationes in populis (quod habet Psalmus ³) ex sanctæ Ecclesiæ armamentario validiora arma suppetant ac fortiora. Ipsa namque est turris ⁴ David, quæ ædificata est cum propugnaculis: mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium; ubi inter alia arma gladius ille (ejusdem David sententia ⁵) æstimatur validior, quo aliquando usus esset etiam hostis. Sed ad scripta Clementis redeamus: quæ si nos diutius detinebant, lector ignoscat.

8. Multa quidem nomine Clementis scripta fuisse supposita, nemo jure poterit dubitare. Nam ejus titulo insignita ferebatur disputatio, longo (ut ait S. Hieronymus ⁶) sermone conscripta quam Eusebius in tertio Historiæ Ecclesiasticæ volumine coarguit; sunt enim hæc ejus ⁷ verba: « Jam vero quidam alia item opera, verbosa illa quidem et proluxa, heri prope et nudius tertius perinde quasi illius essent, introduxerunt; quæ quidem disputationes Petri et Apionis continent, quorum apud veteres nulla omnino fit mentio: nam puram illam et sinceram apostolicæ orthodoxæque doctrinæ notam minime retinent. » Hæc Eusebius. Porro ejus fitigendi operis inde suppetitatum videri poterat argu-

¹ Rom. Mart. die 23. Nov. — ² Hier. de Scrip. Eccl. in Clemente. — ³ Hier. contra Jovinian. lib. 1. — ⁴ Epiph. hæres. xxx

¹ Gennadius de vir. illustr. c. 17. — ² Turriano adversus Magdæburg. lib. II. — ³ Psal. cxlix. — ⁴ Cantic. iv. — ⁵ 1. Reg. xxi. — ⁶ Hier. de Scrip. Eccl. in Clem. — ⁷ Euseb. hist. lib. III. c. 32.

mentum, quod Apio Alexandrinus eodem plane tempore quo Philo (ut vidimus) legatus pro Alexandrinis Romam se contulit, ac sicut Philoni tunc Petrus innotuit, quo et familiarissime usus est, ita etiam ejus adversario Apioni nolus fuerit: et quem constaret Judaeorum fuisse infensissimum hostem, quos scripto commentario maledictis impetisset, et contumeliis adpersisset, cum Petro etiam Judaeorum omnium spectatissimo fingeretur certamen iniisse. Nisi potius dicere velimus, de alio Apione ea fuisse conficta, illo nimirum Plitonicensi, diverso ab illo Alexandrino, de quo superius prolixius actum est: illum nempe socium fuisse Simonis magi, et altercatum esse cum Petro, in libro decimo Recognitionum Clementis habetur expressum. Sed missa istaec faciamus.

9. Ab eodem Clemente scriptae traduntur Constitutiones Apostolorum, quas non ignoravit antiquitas: nam S. Athanasius¹ eas Doctrinam Apostolorum Clementinam appellat, ea nimirum ex causa, quod sit operis ejus exordium: « Audite doctrinam sacram, etc. » Agnovit eas S. Epiphanius²: usi sunt iisdem, qui his antiquiores atque recentiores in Ecclesia clarerunt celebres scriptores ecclesiastici; quorum seriem, qui pro eodem commentario scripserunt apologias, texerunt; sed ita tamen, ut a nemine inter libros canonicos sint receptae, sed inter apocrypha ab omnibus adnumerata. In illorum sane classem adleguntur ab Athanasio³ et aliis: sed non sic quidem (quod de nullis accidit) ut penitus improbentur: nam quae de iis esset Patrum sententia, Epiphanius⁴ declarat his verbis, cum adversus Audianum Apostolorum Constitutionem⁵ (eo enim nomine commentarium ipsum appellat) « quae apud multos in ambiguo est, sed non reprobata. Omnis enim regularis ordo in ipsa habetur, et nihil a fide adulteratum, neque a confessione, neque ab Ecclesiastica gubernatione et regula. At vero dictum a quo accipiunt de Paschate, predicti male interpretantur, et per ignorantiam aliter intelligunt, etc. » Haec ipse. Verum sicut aliqua, quae in eis sunt, haeretici sunt perperam interpretati; ita etiam ab iisdem multa fuisse corrupta, canon⁶ nomine sextae Synodi testari videtur. Aliqua insuper in eas ex Graecorum fontibus effluxisse, mihi facile persuadeo; ut quod de jejunio sabbati penitus interdicto in ipsis⁷ habetur expressum. Sane quidem haud alia scripta esse a Clemente Romano pontifice, quam quae Romanae Ecclesiae Petrus et Paulus apostolorum principes tradidissent; aut eandem Ecclesiam aliam accepisse traditionem ab ea, quam ex apostolica institutione eorum pontifex confirmasset, par est existimare. At de jejunio sabbati, primo Annalium tomo est fusiussimè disputatum.

10. Rursum vero post octavum librum Aposto-

licarum Constitutionum, ab eodem Clemente appendicem esse additam titulo, *περί συνταξιζών*; de compositione rerum Ecclesiasticarum canones, Photius¹ tradit: sicque quod in codice Constitutionum apostolicarum, quae a Clemente dicerentur conscriptae, iidem apostolici canones essent appositi, ab eodem auctore illos esse editos nonnulli existimant, cum alioqui complures codices absque Clementis titulo illos habeant, inde fortasse accidit, ut absque Clementis nomine, Gelasii censura² liber canonum Apostolorum adnumeretur inter apocrypha. At licet in graecis codicibus, eo modo quo diximus, titulus Clementis esset inscriptus; tamen, quod certa ratio ac perspicua demonstratio afferri non posset, eos ab ipsis Apostolis esse statutos, Dionysius Exiguus, summa sanorum temporum aestimationis vir, ut qui a doctissimo viro Cassiodoro³ mirifice praedicatur, cum e graeco eos in latinum verteret, rogatus non a Stephano papa (ut opinatus esset Sixtus⁴) sed (ut habet Cassiodorus⁵) a Stephano episcopo Salonitano, ejusmodi operi praeposuit inscriptionem: « Incipiunt ecclesiasticae regulae sanctorum Apostolorum, prolatae per Clementem Ecclesiae Romanae pontificem: quae ex Graecis exemplaribus in ordine primo ponuntur: quibus quamplurimi quidem consensum non praebuere facilem; et tamen postea quaedam constituta pontificum ex ipsis canonicis assumpta videntur. » Haec Dionysius apud Cresconianam Collectionem: habet eadem verba idem auctor in ipsa epistola ad eundem Stephanum episcopum Salonitanum scripta, quam editioni ipsorum canonum apostolicorum praefixit: quae hic descripsisse volumus, ne quis adeo miretur, si Gelasius, qui eadem ferme vixit aetate, eundem commentarium nolet apocryphum: siquidem si in omnibus certum exploratumque esset, ea ipsa omnia ab Apostolis fuisse statuta, plane inter hagiographa, interque ipsos canonicos divinae Scripturae libros recensenda fuissent: quod inconsulte nimis fecisse reprehenditur Damascenus⁶, dum recensendo libros canonicos, post librum Apocalypsis mox subdit: « Canones denique sanctorum Apostolorum per Clementem connumerati. »

11. Quod ergo inter canonicos libros non sunt adnumerati, ea ex parte, quod auctoritate careant ab Apostolis esse omnino sanctitos, apocryphi dici meruerunt: qua etiam ratione S. Athanasius⁷ ejusdem Clementis scripta inter apocrypha illa connumerat, quae ab antiquo Scripturarum canone essent aliena, postea vero recepta, ut Esther, Judith, Tobiae, et aliorum. Sic igitur ea ratione, quod cum Apostolorum nomine censerentur, non essent in canone librorum novi Testamenti, merito sunt apocryphorum censura signati: quod vero a sanctis Patribus privatim, et a sacris Synodis publice sunt recepti, merito aulhenlici dici debent. Qua habita considera-

¹ Athan. in Synops. et ex nona epist. — ² Epiph. haeres. XLV. et LXX. — ³ Athan. in Synopsi. — ⁴ Epiph. haeres. LXX. — ⁵ Sext. Synod. c. 2. apud Theod. Bals. — ⁶ Const. Apost. lib. v. c. ult. et lib. VII. cap. 25

¹ Phot. in Clem. — ² Concil. Rom. de lib. apoc. — ³ Cassiod. divin. lect. c. 23 — ⁴ Sixt. Biblioth. lib. II. — ⁵ Cassiod. ubi supr. c. 23. — ⁶ Damas. de fol. orthodox. lib. IV. c. 21. — ⁷ Athan. ex nona epist. et sup. in Synopsi.

tionem, Isidorus (non ille sanctus episcopus Hispanensis, ut multi, nomine decepti, sunt opinati, sed ille dictus cognomine Mercator, ut suo loco dicemus) in præfatione suæ Collectionis hæc habet: « Denique propter eorum auctoritatem cæteris Conciliis præposuimus canones qui dicuntur Apostolorum (licet a quibusdam apocryphi dicantur) quoniam plures eos recipiunt, et sancti Patres eorum sententias synodali auctoritate roboraverunt, et inter canonicas posuere constitutiones. » Hæc Isidorus, quæ descripsimus ex vetustissimo codice, nulli quidem (audacter dico) antiquitate secundo, quem penes nos habemus in nostra bibliotheca: quam esse veram germanamque lectionem, atque illi præstare, quæ in hispano codice habetur scripta, et a Gratiano¹ descripta quisque poterit facile judicare. Nam quid est quod habetur? « Nec sancti Patres illis assensum præbuere, pro eo quod ab hæreticis sub nomine Apostolorum compositi dignoscuntur? » Unde ista manifesta probatio, quod ab hæreticis traditi fuerint? Quis unquam talia reperit dixisse? Et quæ conventio lucis ad tenebras, cum nihil in illis quinquaginta, nisi quod catholicam apostolicamque doctrinam, et sanctissimam morum disciplinam redoleat, sit invenire? Et quomodo rursus non mendacissime dictum est, sanctos Patres non esse illis assensos, cum vix sit reperiri catholicum scriptorem ecclesiasticum, vel sacrum conventum episcoporum, penes quem aliquis ex canonibus illis non inveniatur pari consensione probatus? Explosa igitur falsa Isidori lectione, illa prorsus verior atque probatior esse cognoscitur, quam idem Gratianus² paulo inferius ex legitimo atque germano textu reddidit.

12. At licet ea ex parte, qua diximus, iidem canones censeantur apocryphi, quod sit incertum ab ipsis Apostolis esse conscriptos (neque enim qui pro illis fortissimam scripsit defensionem Franciscus Turrianus³ hoc contendit, quod ab Apostolis scripti fuerint, sed sine scripto traditos, a Clemente scriptorum memoria consignatos) tamen quod nonnisi ex traditione apostolica eos manasse sanctissimi Patres exploratum habent, ea de causa in primis factum est, ut, qui omnium discretissimi habentur Romani pontifices, Innocentius, Leo, Gelasius, atque Gregorius, sic ex illis videantur petiisse auctoritatem, ut tamen Apostolorum nomine specialim citare canones temperaverint; ut ex locis ab eodem auctore⁴ collectis, quos brevitatis causa prætermittimus recensere, facile potest intelligi; quod et nos in Gregorio demonstramus, qui, scribens⁵ ad Romanum defensorem, dum admonet ne permittatur episcopus cum mulieribus habitare, hæc habet in fine: « Hoc tantummodo adjecto, ut (sicut canonica decrevit auctoritas) uxores, quas caste debent regere, non relinquunt. » Quæ quidem ex apostolico canone citata esse, nulli potest esse dubium, dum et summam

illius canonis a Dionysio, qui eos in latinum vertit, eidem præfixam, Gregorius recitavit. Est autem huiusmodi in Collectione Cresconiana, ubi singula a Dionysio posita verba descripta habentur: « Et episcopus aut presbyter uxorem suam, quam debet caste regere, non relinquit; » sequitur ibi canon sextus: « episcopus aut presbyter, etc. » Eadem quoque ratione vetera sacra Concilia, sive œcumenica, sive provincialia, quorum catalogum idem qui supra auctor¹ suo intexuit commentario; cum eosdem Apostolicos canones citare, recensere, vel restituere, vel quoquo modo commemorare oportuit; potius ipsorum sententiam, quam verba, et generatim antiquitatis nomine, quam speciali attestatione canonum Apostolorum, descriperunt. At quid hoc, nisi (quod dictum est) nomen incertum, et ob id apocryphum, veritas autem et firmitas rei esset in omnibus explorata? Sane quidem, quicquid ex veneranda antiquitate in S. Dei Ecclesia ad posteros dimanavit, id non aliunde fluxisse, quam ex fontibus apostolicis, Patres omnes, quorum summa fuit in Ecclesia cum sanctitate conjuncta eruditio, sæpius testati sunt; quorum sententias, cum de traditionibus apostolicis egimus, superius recitavimus: ut non sit opus, in re tam solida firmaque, et certissime probata, diutius inmorari.

13. Sed cum qui a Gelasio inter apocrypha recensiti sint canones apostolici, a quibusdam vero qui post aliqua secula vixere, Romanis Pontificibus probati videantur, et Concilii œcumenici testimonio rati firmique habeantur: quo modo id accipiendum sit, operæ pretium est intelligere. Est igitur Leonis papæ IV epistola² ad episcopos Britanniae, in qua hæc inter alia leguntur: « Quibus autem in omnibus ecclesiasticis utimur iudiciis, sunt canones Apostolorum, aliter qui dicuntur Apostolorum, Nicænorum, Ancyranorum, etc. » Testatur et Rhemensis³ episcopus, sanctam Romanam Ecclesiam apostolicos canones custodire; eosdemque custodiendos esse, per Hadrianum papam mandasse. Verum quod ad Hadrianum spectat, nihil huiusmodi ab eo statutum reperitur: sed auctor respectum habuisse videtur, quasi idem pontifex receperit sextam Synodum, ac ejus canones; in cuius canone secundo de octoginta quinque Apostolorum canonibus recipiendis est constitutum promulgata; extat enim epistola Hadriani ad Tharasium, ex qua fragmentum male citatur a Gratiano⁴: non enim, ut ponit, dixerat Hadrianus: « Sextam Synodum⁵ sanctam recipio cum omnibus canonibus suis: » sed ut habet germana versio Anastasii, in hunc modum, secundum ea quæ proposita fuerant a Tharasio: « Quare easdem sanctas sex Synodos suscipio cum omnibus regulis, quæ jure ac divinitus ab ipsis sunt promulgatæ. » Sed de canonibus Sextæ Synodi suo loco fusius agendum est: longiorem namque ea res exposcit indaginem. Sane hæc et alia,

¹ Dist. XVI. c. 1. — ² Dist. XVI. c. 4. — ³ Turrian. adversus Magdeburg. lib. I. c. 2. — ⁴ Item eod. lib. I. c. 23. — ⁵ Gregor. lib. VII. epist. XXXIX.

¹ Turr. adversus Magdeburg. lib. I. c. 12. 13. 14. — ² Dist. XX. c. 1. — ³ Hincmar. de var. eccl. c. 18. — ⁴ Dist. XVI. c. 5. — ⁵ Ex Act. II. Septimæ Synodi.

que de auctoritate canonum Apostolorum a recentioribus nonnullis scripta habentur, non sunt hujusmodi, ut his que a Gelasio vel aliis dicta superius recitavimus, contraria videantur. Nam ne sic quidem ab aliquo Romanorum Pontificum, vel Concilio œcumenico probantur idem canones, ut vere sint Apostolorum, ac proinde in divinis Scripturæ canonem inferendi: sed quod que in eis decreta esse noscuntur, ab omnibus æque recepta esse videantur. A qua quidem sententia minime Gelasius discrepat; quippe qui ex eis, que in illis habentur, sæpe videatur mutuatus testimonium et auctoritatem, ut ex compluribus locis a Turriano¹ collectis facile est pervidere. Quis enim non recipiat ut authenticos, quos a Patribus, et sanctis Synodis noverit, esse in firmam auctoritatem acceptos, atque una cum aliis sacris canonibus simul intextos?

14. Sed jam de numero ipsorum agendum, nam apostolicorum canonum nomine tam præclaro, ut honestissimo velamento, error irrepisse cognoscitur: quod perspicue demonstrabimus. Scimus in primis Zephyrii² papæ citari solitam epistolam de sexaginta vel septuaginta (duplex enim est lectio) sententiis, ab Apostolis et aliis quam plurimis episcopis præfixis ac traditis, observandis. Certe quidem qui primus et græco sermone canones Apostolicos in latinum vertit, accuratissimus atque fidissimus interpres Dionysius, Græcus auctor, et inter Latinos magna cum laude diu versatus, quinquaginta tantum reperit: quamobrem opinati sunt nonnulli, sexaginta illas sententiis, quinquaginta iis canonibus a Dionysio translatis contineri. Sed quicquid sit, quinquaginta tantum canones, eosdem que a Dionysio in latinum translatis, novit antiquitas, qui in nova editione quadraginta novem numero continentur, ita ut ultimus habeatur ille quo agitur de trina in baptisate mersione. Equidem qui his supersunt usque ad numerum octogesimum quintum, quos habet canon ille qui dicitur Sextæ Synodi, postea emanarunt.

15. Magnam vero imposturæ faciunt suspitionem tum canon ille sexagesimus quintus, qui apud Theodorum³ est sexagesimus sextus, tum qui de libris canonicis omnium postremus habetur. Priori enim cum excommunicatione plectendus statuatur laicus, et depositione clericus, qui sabbato jejunaverint; quomodo, quæso, tot tamque disertos antiquos Patres, qui de jejuniis sabbati instituerunt disputationem, canon ille præterit, ut a nemine citatus reperiat? Vel quoniam pacto, obscuro (quod et superius diximus) Romana Ecclesia contra omnium Apostolorum canonem sabbati jejuniis suscepisset, vel eorum episcopus Clemens id fieri permisisset, qui quod stabuissent Apostoli et ipse scripsisset, perquam optime sciret? Vel quomodo ex traditione Petri et Pauli, Apostolorum principum, ejusmodi dici sabbati jejunii sibi vindicare est solita eadem

Ecclesia observantiam, quam Apostolorum canonibus penitus adversari nosset? Sed de jejuniis sabbati satis superque superius primo tomo. Rursus vero quod ad novissimum illum canonem spectat, quo libri canonici recensentur: equis unquam antiquorum Latinorum atque Græcorum adnumerare inter canonicos libros præsumpsisset Apocalypsim, quam scisset in Apostolorum canone prætermisam, qui vel saltem causam aliquam ejusmodi silentii non adduxisset? certe quidem, sancto Hieronymo auctore, superius demonstratum est, a Latinis omnibus et antiquioribus Græcis æque fuisse receptam. Vel quid est, quod cum de his frequens inter Patres oborta sit controversia, nemo penitus reperiat qui ejusmodi Apostolorum canonis vel saltem obiter meminerit?

16. At omnino inutilis et inanis est tergiversatio illa, quod cum Joannes novissime omnium scripserit, nimirum Domitiani tempore, quo cæteros Apostolos jam ex hac vita migrasse ferunt, illos latuerit liber Apocalypsim, sicque nulla ab illis de eo facta sit mentio. Certe hæc ratio, nec ejusdem Joannis Evangelii, quod post Apocalypsim, vel eodem ferme tempore scriptum fuit, eosdem oportuit meminisse; sicut nec aliarum canonicarum epistolarum, quas novissime ab earum auctoribus fuisse scriptas ostendimus. Sed quoniam ea a Clemente oportuit esse addita, nulla subest ratio ut Clementem Romanum pontificem latuerit Apocalypsim. At quis non videat hæc esse facta ex sententia posteriorum Græcorum, a quibus Apocalypsim non esse receptam, tum Hieronymi auctoritate, tum etiam exemplis compluribus demonstravimus? verum de his plura superius. Quod item ad eundem spiritum canonem spectat, taceo in præsentiarum dicere de sacris libris veteris Testamenti, ut Esdræ, Judith, Tobia, Sapientia, et Ecclesiastici, qui omnes in eo canone omittuntur. Cæterum quis æquo animo ferat, ut eodem canone inter canonicos libros, octo libri Constitutionum Clementis, et duæ ejus epistolæ recensite habeantur? Quis unquam tam Græcorum quam Latinorum scriptorum, aut quænam ex sacris Synodis, tam in Oriente quam in Occidente antiquitus celebratis, que texerunt catalogum canonicorum librorum, inter eos adnumeravit Constitutiones Clementis? Noverunt eas quidem, et complures easdem sunt venerati, sed nequaquam ejus æstimationis esse quisquam illorum putavit, ut inter canonicas eas scripturas adnumeraret. Præterissent ne, si Apostolorum hoc monuisset auctoritas, et Clementis universalis Ecclesiæ episcopi chirographum consignasset? At qui nomine sextæ Synodi fertur canon¹ (quod nosceretur magni esse periculi, omnes canones illos octoginta quinque æque probari) sic se illos probare dicit, ut tamen inter libros canonicos non recipiendas, tradat Constitutiones Clementis quod ab hæreticis fuerint adulteratæ.

17. His igitur de auctoritate et numero cano-

¹ Turri. adversus Magdeburg. lib. I. c. 15. — ² Zephyr. epist. II. — ³ Theol. Bal. in Nomoc.

¹ Sext. Synod. c. 2.

num apostolicorum discussis; illi tantum nobis ex apostolicis fontibus canones fluxisse jure videri possunt, qui vel a Patribus inter alios sacros Conciliorum canones sint recepti, vel Romanorum Pontificum auctoritate firmati, aut in communem usum Ecclesiasticæ disciplinæ transiisse noscuntur. Quæ enim ab Apostolis tradita essent, et ad posterorum temporum successione dilapsa, ea summorum Pontificum auctoritate, Conciliorum decretis, et universalis Ecclesiæ consuetudine roborata ac penitus stabilita esse, ut nefas sit his adversari, quis poterit dubitare? His includi quinquaginta illa capitula a Dionysio e græco translata, certissimum est. Alia superaddita, duobus illis exceptis, sic aliis in locis posita esse noscuntur, ut in dubium æque revocari possit, an inde accepta fuerint, vel in ea translata. Sed nempe acciderit: quod sancta Ecclesiæ ea probasse noscatur, sive quod ab Apostolis fuerint instituta, sive quod Conciliorum decretis fuerint confirmata, merito jureque authentica habeantur.

18. Cæterum quod pertinet ad Apostolos (ne et hoc dicere prætermittamus) consuevisse ipsos ob ortas controversias communi consensu atque consensu statutis quibusdam regulis definire: quæ facta sunt Hierosolymis¹, cum de legalium usu agitata est controversia, satis aperte significant; sed de his superius actum est fusius. Sane quidem non tantum de legalibus actum esse in eo Hierosolymorum conventu, sed et de aliis rebus ad Ecclesiæ regimen pertinentibus Apostolos per dies quindecim pertractasse, appendix ad epistolam Apostolorum apud Clementem² his verbis declarat: «Atque epistolam quidem misimus: nos vero per aliquot dies mansimus Hierosolymis, simul deliberantes, quæ ad communem utilitatem et ad corrigendas res pertinebant.» At Sophronius³ tunc eos canones putavit fuisse statutos, cum Paulus Hierosolymam veniens (ut ipse scribit ad Galatas⁴) mansit apud Petram diebus quindecim: quod nobis haudquaquam probatur: nondum enim primo illo Ecclesiæ ortu eas obortas esse causas apparet, ut necesse fuerit tot sanctis legibus opportunitati Ecclesiæ consulere, cum liqueat, Apostolos, nonnisi novis emergentibus causis, novas regulas instituisse.

19. Trahunt alii, Antiochæ ab Apostolis, ad sedandas controversias illic exortas, habitam esse Synodum; idque auctoritate Pamphilii martyris, cujus fragmenta recitat Turrianus⁵, sibi vindicant; qui et canones illos in compendium redactos recenset. Certe quidem Innocentius Romanus pontifex, in epistola⁶ ad Alexandrum episcopum Antiochenum, ejusmodi Synodi Apostolicæ meminisse videtur. His verbis agens de Ecclesiæ Antiochena: «Ubi, inquit, et nomen accepit religio Christiana, et que conventum Apostolorum apud se celeberrimum meruit: quæque urbis Romæ sedi non cederet, nisi quod illa per transitum meruit, ista apud se susceptum con-

summatumque gaudet.» Hæc ipse. Sed quinam hi canones fuerint, ab eodem auctore summatim descriptos hic intexere, haud erit otiosum. Est enim canon primus ordine; ut credentes in Dominum Jesum, quos illius temporis homines (ut habent Acta¹) appellabant discipulos, dicerentur Christiani. Secundus, ne baptizatus, Judaico more circumcideretur. Tertius, ut omni nationi ad Ecclesiam aditus pateret, nec quisquam a Christiana Religione excluderetur. Quartus, de evitanda avaritia, et quæstibus iniquis. Itic junctus est canon quintus ordine, de vitio gulae coercendo, curiositateque vitanda ludorum, qui in theatris exhiberi soliti essent, deque abstinendo a juramento. Sextus ordine, de vitanda scurrilitate et moribus Centium.

20. Quæ omnia quod desiderari videantur in canonibus apostolicis, ea videtur esse causa, ob quam recensita habeantur in Constitutionibus² ejusdem Clementis, illo excepto, qui septimus ponitur ordine, ex græco in hæc verba redditus: «Ne decipiantur salvati ob idola: sed pingant ex opposito divinam humanamque manufactam, impermixtam effigiem Dei veri ac Salvatoris nostri Jesu Christi, ipsiusque servorum, contra idola et Judæos. Neque errent in idolis, neque similes fiant Judæis.» Hucusque verba canonicis. At ne imposturam suspicaris, habes hunc ipsum canonem citatum in Concilio Nicæno secundo³ a Gregorio Pessinuntis episcopo in hæc verba in epitomen redactum: «In Antiochena Synodo sanctorum Apostolorum dictum est, salvatos non debere amplius ob idola aberrare, sed certandum esse ante iconem Dei hominisque Jesu Christi Domini nostri.» Hæc ibi concise et perperam translata, ut ex græca editione, quam idem qui supra describit auctor, perfacile colligi potest. Fuisse quidem in ipsa primitiva Ecclesiæ, tempore Apostolorum, cultum venerabilium imaginum, superius tomo primo demonstravimus. Ultimus vero ille recensetur canon, de non admittendo Judaicorum delectu ciborum. Sed hæc hactenus de Synodo Antiochena, et canonibus Apostolorum.

21. Inter alia scriptorum ejusdem Clementis monumenta recensetur Circuitus Petri; qui ab aliis interdum, Itinerarium Clementis; ac rursum, Recognitionum Clementis nomine libri illi decem sunt appellati. Revera a Clemente ejus argumenti libros esse conscriptos, nulla fuit apud antiquos dubitatio; sed eos, adhuc ipso Clemente vivente, ab Ebionæis hæreticis fuisse depravatos, S. Epiphanius⁴ testatur sic dicens: «Utuntur (Ebionæi scilicet) et aliis libris, nimirum Circuitionibus Petri appellatis, per Clementem scriptis, multa corrumpentes in ipsis, et pauca vera relinquentes, veluti ipse Clemens per omnia redarguit in epistolis, quas scripsit, Encyclicis;» et paulo post: «Itaque in Circuitionibus in totum se ipsos transtulerunt, mentientes contra Petrum multis modis, quasi ipse quotidie se in aquam

¹ Act. xv. — ² Clem. Constit. lib. vi. c. 12. — ³ Sophr. hom. de agn. Petri et Pauli. — ⁴ Gohst. t. — ⁵ Turr. advers. Magdeburg. lib. i. c. 25. — ⁶ Innoc. epist. xviii

¹ Act. xi. — ² Clem. Constit. lib. vii. c. 25. — ³ Concil. Nicæno Act. 1. — ⁴ Epiph. hæres. xxx.

merserit purificationis gratia, ut ipsi faciant; ab animalis item et a carnibus ipsum abstinuisse, et ab omni edulio ex carnibus facti dicunt, veluti etiam ipsi faciunt, etc.» Ab Eunomianis quoque eosdem esse corruptos, Ruffinus¹ affirmat.

22. Merito igitur jureque Gelasius in Romano Concilio recensuit eundem commentarium inter apocrypha: «*lūnerarium*, inquit, nomine Petri apostoli, quod appellatur, S. Clementis libri decem, apocryphum:» citantur iidem libri, ut a Beda² nomine historiurum Clementis, quod fortasse exhorerent lectores nomen apocryphum, prout fecisse visus est qui Recognitionum nomen indidit; translati enim eodem titulo habentur a Ruffino Aquileiensi, ut ipse in præfatione illis præfixa, a se scripta ad Gaudentium, profitetur: de quo non est qui dubitare debeat, cum Gennadius³ hoc ipsum de Ruffino testetur. Feruntur eorumdem librorum Epitome, sed quæ interdum aliquid habeant amplius ab his quæ in ipsis Recognitionum libris narrantur. Verum eodem utique nomine iidem censeri debent: nam Recognitionum duo fuisse volumina, in aliquibus inter se diversa, idem Ruffinus in sua ad Gaudentium præfatione testatur. Sed quam habet appendicem de ipsis Clementis martyrio, esse alterius qui ea ex Actis passionis ejus mutuatus est, manifeste satis apparet. Temperasse quidem Patres ab eorumdem librorum usu, nemo est qui antiquorum libris assuetus non intelligat. Clemens Alexandrinus aliquando et Origenes interdum eos citasse reperiuntur: de aliis vero neminem facile puto testimonium reperire, vel raro admodum. Quamobrem consultius nobis visum, ab iisdem in nostris Annalibus abstinere; insulsis enim fabulis eosdem esse referros, prudentes omnes, qui eos accurate perlegerint, puto cognoscent.

23. Traditio est insuper, Clementem Romanum pontificem, quem acceperat a S. Petro ritum offerendi sacrificium, Missam nempe ipsam, Romana Ecclesiæ scriptis consignatum reliquisse; cui quidem traditioni Proclus⁴ ad stipulatur his verbis: «*Multi quidem, et alii divini pastores, qui Apostolis successerunt, ac Ecclesiæ rectores, sacrorum illius divinae Missæ mysteriorum rationem explicant, scriptis mandata Ecclesiæ tradiderunt. In quibus primi et clarissimi sunt beatus Clemens, summi illius Apostolorum principis discipulus et successor: qui sacrosancta illa mysteria, a sanctis Apostolis sibi revelata, in lucem edidit.*» Hæc de Clemente probo episcopo Constantino-politano; cui et alii Græcorum, qui de sacris ritibus commentarios scripsere, pariter assenserunt: licet nonnulli putarint, per Liturgiam Clementis, intelligi quæ de eodem sacratissimo sacrificio ab eodem scripta habentur in Constitutionum⁵ libris septimo et octavo. Cæterum quæ Latinis, universaque Occidentali Ecclesiæ præscripta est

sacræ Missæ forma, quibusdam exceptis quæ sunt addita vel mutata, non tantum ab ipso Clemente, sed ab ipso Apostolorum principe Petro sibi vindicant antiqua traditio; cum ejus institutionis nullum aliud sit principium et originem demonstrare. At de scriptis Clementis jam satis. Fuisse quidem Clementem omni scientia egregie imbutum, cum alii, tum sanctus Eucherius¹ ejusmodi de eo scripto elogio declaravit, sic dicens: «*Clemens vetusta prosapia senatorum, atque ex stirpe Cæsarium, omni scientia referlus, omniumque liberalium artium peritissimus ad hanc justorum viam transit, ilaque etiam in ea excellenter effloruit, ut principi quoque Apostolorum successor extiterit.*»

24. *Sedis vacatio.* — Clemente igitur martyrio vita functo, cessasse episcopatum ejus diebus viginti uno amplius, habet liber qui dicitur Damasi de Romanis pontificibus. Verum si successoris electio Romæ (ut creditur) facta est, longiori tempore sedem vacasse, dicendum est: ante enim quam Chersoneso trans Pontum posita de Clementis martyrio certum mantium Romam deferri posset, ut de successore eligendo possent haberi comitia; complures alios dies, imo et menses, ante electionem ejus qui in locum ipsius subrogandus esset, interlapso, quisque sibi facile persuadet: revera autem cessasse sedem pontificiam usque ad mensem Aprilis anni sequentis, quæ dicturi sumus in Anacleto facile declarabunt.

25. *Persecutio perseverat.* — Cæterum nequam morte Clementis persecutio in Christianos excitata quievit: nam cum alii martyres, tum successor Clementis Anacleto sub ejusdem Trajani imperio (ut suo loco dicemus) martyrio coronati sunt. Licet enim Trajanus bellis, quæ adversus barbaros parabat, evocaretur ab Urbe; qui tamen præfecturam urbanam gerebant (quod moris sit, magistratus gerentes obsecundare animis principum) hand seguitur rem gesserunt. In reliquis autem, quod ad politicum regimen spectat, hoc præsertim anno, quo idem imperator consulatum tertium gessit, adeo se æquum præbuit, ut (quod scribit Plinius²) abiturus e consulatu, jurarit, nihil se contra legem fecisse: quippe qui licet Christianos sit iniquissime persecutus, tamen quod legibus Romanorum peregrina religio vetaretur, in Christianos lege agere, qui non tantum peregrinum, sed et novam superinducere, qui et ipsos Romanorum deos detestarentur, sanctum piumque censeret. Hoc item ipso anno, cum Trajanus tertium gereret consulatum, et quartum consul jam designatus esset, mense Octobri affectos sequentis anni designat consules C. Plinium Junio-rem, et Cornutum Tertullum ejus collegam: hæc ex ejusdem Plinii Panegyrico, de quo pluribus anno sequenti. Delegit hos Trajanus prudentissimos viros, quos consularibus honoribus exornaret. Qualisnam Plinius esset, manifestum omnibus erat; et de Cornuto Tertullo ipsius Plinii consule testimonium in epistola, quam de eo ad Pontium scripsit³.

¹ Ruffin. in præfat. ad Gaud. — ² Beda de rat. temp. c. 3. et in Act. c. 5. — ³ Gennad. de Script. et de vir. illustr. c. 17. — ⁴ Hæbetur editus to. iv. Biblioth. sanct. — ⁵ Clem. constit. lib. vii. c. 25-27. et lib. viii. cap. 5 cum seq.

¹ Eucher. epist. ad Valer. — ² Plin. in Paneg. — ³ Plin. lib. v. ep. 15.

Anno periodi Græco-Romanæ 5593. — Olymp. 249. an. 4. — Urb. condit. 853. — Jesu Christi 100. secundum Baronium 102.
— Evaristi papæ 6. — Trajani imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Trajanus Aug. III* et *M. Julius Fronton*. Trajani consulatus juxta priorem regulam consulatum Cæsareorum. Non solum enim Trajanus, sed et alii quidam imperatores consulatum in secundum imperii annum distulere.

Card. Norisius in Epistola consulari existimat, Trajani collegam esse *Sex. Julium Frontinum*, qui de Aquæductibus scripsit, et cujus liber adhuc extat. Is tamen nuper ad me scripsit, M. Julium Frontonem probabiliter collegam Trajani poni; cum Dio in Nerva *Frontonem* tunc consulem nominet. Erat consul II vir legatus, non vero militaris, qualis *Frontinus* fuit. In lib. 48 *Digest.*, L. 5 *De pœnis*, recitatur rescriptum Trajani ad *Julium Frontonem*. Ejus filius fuit prefectus classis sub Hadriano, Gruteri pag. 573. Hæc docte card. Norisius. Recte porro Onuphrius ex Plinio in Panegyri probat Trajanum ejusque collegam consules III scribendos; Plinius enim imperatorem commendat, quod consul tertium duos iidem collegas consules III designavit.

2. *Obitus Clementis papæ.* — In Chronico Damasi de Clemente papa, qui hoc anno martyrium fecit, legitur: «Clemens annis novem, mensibus undecim, diebus duodecim. Fuit temporibus Galbe, Vespasiani, a consulatu Trachali et Italici, usque Vespasiano VII et Tilo.» Clemens itaque juxta eum Catalogum, quem hic sequendum duco, anno Christi sexagesimo septimo S. Lino successit, et Ecclesiam gubernavit usque ad annum Christi septuagesimum septimum, quo abdicavit pontificatum, ut colligitur ex Epiphanio hæresi 27. Clementi successit Cletus, qui anno octogesimo tertio ad superos transiit. Cletum exceperit Anacletus, ac dein Evaristus, qui hoc tempore sedebat. Baronius aliam viam tenuit, et sequenti anno Anacletum pontificatum suscepisse vult, sed nullo teste. De pontificatu Clementis primi pluribus agit Schelstralius part. 2 Antiquit. Illustr. Dissert. II, cap. 2, ubi et post Cletum sedisse credit. Sed in re incerta nobis a Catalogo Damasi non discedendum. Aliqua etiam non contemnenda de Clemente Colelerius in Notis ad Constitutiones Apostol., pag. 300, habet.

3. *Decretales S. Clementis an germanæ?* — A num. 5 ad 9. Præter duas Clementis papæ ad Corinthios epistolas, de quibus supra actum, circumferuntur quinque ejusdem pontificis, quarum prior est ad Jacobum fratrem Domini; II, ad eundem; III, ad omnes episcopos, presbyteros, et fideles; IV, ad Julium et Julianum; V, ad Hierosolymi-

tanos: quas vobis; multis nominibus suspectas nota Labbæus in margine, apud quem hæc de re plura.

4. *Epistolæ Decretales ut genuinæ, ubique per Ecclesiam sparsæ.* — Quoad Epistolas Decretales primorum pontificum, summam hic referemus, quæ de iis habent Schelstralius in parte 2 Antiquit. Illustr. Dissert. III, cap. 5. Petrus de Marca, et alii. Eorum antiquitatem videtur ostendere vetustas Collectoris, qui non sua sponte, sed rogatus ab octoginta episcopis opus illud aggressus est, et summo Hispaniæ plausu in lucem edidit: quos intra solos Hispaniæ terminos non mansisse testatur opusculo contra nepolem cap. 54. Hincmarus metropolita Remensis: «de libro collectarum Epistolarum ab Isidoro, quem de Hispania allatum Riculphus episcopus Moguntinus in hujusmodi, sicut et in Capitulis Regis studiosus obtinuit, et istas regiones ex illo replere fecit.» Circa finem seculi Ecclesiæ octavi, et initium noni floruit Riculphus Moguntinus episcopus; et a tempore, quo Isidori Mercatoris Collectionem per Gallias divulgavit, fideliū non minus quam episcoporum veneratio erga Decretales Romanorum Pontificum Epistolas nata. Petrus de Marca archiepiscopus Parisiensis doctissimus lib. 3 de Concordia, cap. 5, paragrapho 3, de tribus ultimis Capitularium libris loquens ait: «Hos ex scriniis Ecclesiæ Moguntiacensis in unum corpus compegit Benedictus Levita, jussu Aulgarii ejus Ecclesiæ episcopi; eosque Lothario, Ludovico, et Carolo nobilissimis regibus, filiis Ludovici Pii, inscripsit circa annum dcccI. In iis libris passim et Clementis, Anacleti, Pii, Evaristi, Fabiani, et cæterorum Pontificum.... Epistolæ, quamvis suppresso auctorum nomine, auctoritas petitur: quod usurpatum etiam ab auctoribus Additionum, quæ libris Capitularium adjunctæ sunt, etc.» Tum Marca lib. 3, cap. 6, paragrapho 2, inquit: «Eo devotum est, ut tantis nominibus veterum Pontificum cessarent una cum reliquis episcopis etiam Gallicanæ Ecclesiæ rectores, qui in Concilio Remensi ab Hugone et Roberto regibus Francorum coacto, anno dcccxxi, Anacleti, Julii, Damasi, et aliorum pontificum epistolas expendunt in causa Arnulphi, ac si in canonum censum receptæ essent. Quare Burchardus Wormatiensis episcopus, cum novam Collectionem canonum institueret circa annum mX, eam ex sæculi sui sensu primorum Pontificum epistolis auxit: quibus et selectos ex Augustino, Hieronymo, Gregorio et Isidoro locos adjunxit. Eandem rationem secutus est Ivo Carnotensis in ea

Collectione Canonum, quam ad Ecclesie Gallicanæ usum circa annum MC publicavit, etc. Successit Gratianus, qui Decretorum Corpus nova quidem methodo adornavit, sed Collectionem tam Dionysii Exigui, quam Isidori et Ivonis in partes dissectam in unum corpus industria sua temperatum compegit, et aliquot legibus, constitutionibus novis Pontificum, et Conciliorum et Patrum locis amplificavit, circa annum MCL. In Scholis publice recitatur, et quotidie perlegitur Gratiani Decretum, etc. » Ex quibus patet, quanta Gallicanorum præsumptum consensione Decretales Epistolæ receptæ fuerint, donec anno MCL publice in Scholis cæperint recitari; a quo tempore non solæ Romanorum Pontificum epistolæ testimoniis illarum Decretalium abundarunt; sed etiam omnium doctorum scripta ubique personarum.

5. Hac in opinione fideles fuere usque ad Constantiensis Concilii tempora; tunc enim eorum auctoritatem infringere conatus est Joannes Wiclefus, qui palam professus est, Decretales Epistolæ esse apocryphas; quod adeo graviter tulit Concilium Constantiense, ut sessione 8 inter alias propositiones Wiclefi damnarit hinc xxxvii: « Decretales Epistolæ sunt apocryphæ, et seducunt a Christi fide; et clerici sunt stulti, qui student iis. » Post Wiclefum alii hæretici hæc Decretalia impugnarunt, sed inventus Franciscus Turrianus, qui Magdeburgenses confutavit, et post Turrianum Severinus Binius; unde et jamdiu tomis Conciliorum inserta. Aliud porro est inquirere, an erroneæ discipline et fidei dogmatibus repleta sint Decretales Epistolæ, an tantum ex aliorum testimoniis interpolatæ. Postremum duntaxat amplexi sunt eruditiores Catholici, qui, cum de iis gravissima nostro sæculo orta esset difficultas, num genuinæ sint, num supposititiæ, eas suppositionis arguendas ingenue judicarunt. Marca lib. 7, cap. 20, paragrapho 2: « Certum quidem est et omnino indubitatum ex sententia omnium virorum eruditissimorum, ac Baronii quidem et Bellarmini cardinalium, eas epistolæ veterum Pontificum, Clementis nimirum, Anselmi, Evaristi, Telesphori, Callisti, Julii, Damasi, et in universum omnes illas, quæ tempora Siricii et Innocentii antecesserunt, fabricatas fuisse ab hoc Isidoro, etc. » Quæ sententia hoc nostro sæculo vulgaris.

6. *Tam ab orthodoxis, et quibus fundamentis.* — Rationes arguendi hæc Epistolæ suppositionis attigit Petrus de Marca lib. 3, cap. 5, paragrapho 1. Primo ob verborum sordes a secundi sæculi, quo datæ dicuntur, elegantia et nitore alienas. Secundo ob styli similitudinem, et eundem scribendi characterem, qui in omnibus Epistolis occurrit; ita ut ab uno auctore, non a diversis pontificibus conscriptæ esse videantur. Tertio ex usu frequentissimo vulgare Scripturarum versionis; unde fit, ut post Hieronymi ætatem effictas esse necesse sit. Quarto, quod et Hieronymus, qui scriptorum ecclesiasticorum Catalogum tenuit, et Innocentio, Leoni, Celestinoque pontificibus, quorum germanæ epistolæ ad

nos pervenerunt, omnino fuerunt incognite, uti Dionysio Exiguo, qui dum Romæ magno studio et diligentia prætorum Apostolicæ Sedis præsumptum Constituta colligebat tempore Justiniani imp. a Siricio initium sumpsit. Quinto, ex observatione Antonii Augustini Tarraconensis archiepiscopi, qui in Notis ad Capitula Hadriani papæ omnium primus notavit: « Ipsa legum imperatoriarum verba, et quæ sub Aniani nomine extant ad Codicem Theodosianum scholia, in illis epistolis usurpata fuisse: quamvis pontifices, quibus epistolæ tribuuntur, duobus et tribus sæculis Codicis Theodosiani editionem præcesserint. » Videri potest Antonius Augustinus in laudatis Notis cap. 7, et 8, et 16, et seqq. Sexto, quia Blondelli industria ab aliquot annis eo processerit, ut sententiæ et verba ipsa, ex quibus epistolæ contextæ sunt, a quibus auctoribus petita sunt, accuratissime demonstraverit in libro, qui inscribitur *Pseudo-Isidorus et Turrianus vapulantes*: quo in opere sicut ejus criterium, quo epistolæ illas præcisè pontificibus abjudicat, laudandum; ita ei « in eo suffragari non possum, inquit Marca, quod atrocioribus verbis epistolæ dilacerat: quas e sententiis et verbis legum, canonum antiquorum et sanctorum Patrum, qui quarto sæculo floruerunt, si pauca demas, concinnatas esse constat. » Septimo, quod usque ad Hadriani primi tempora nullus catholicorum scriptorum, nullus Romanorum pontificum, Synodorum nullæ testimonium aliquod ex hisce litteris adduxerint, quinimo Pothius tempore Nicolai I eas esse in Oriente nusquam vidisse testatus sit, cui, licet earum auctoritatem admisserit, favere videtur Hincmarus metropolitæ Remensis, qui, et ideo frequentius a litteris Siricii papæ initium duxit, et in testimoniis subsequentium Siricio Pontificum hæsit. Octavo, ex Leone papa IV, qui ante Nicolaum I in Epistola ad episcopos Angliæ de his Decretalibus consultus reposuit, Sedem Apostolicam Decretalibus regulas admittere: « id est, inquit, qui habentur apud nos simul cum illis in canone: quibus autem in omnibus ecclesiasticis utimur judiciis, sunt canones, qui dicuntur Apostolorum, Nicænorum, Ancyranorum, Neocæsariensium, Gangrensi-um, Antiocheni, Laodicensi, Constantinopolitanorum, Ephesinorum, Chalcedonensium, Sardicensium, Africanensium, Carthageniensium, et cum illis regulæ præsumptum Romanorum Siricii, Siricii, Innocentii, Zozimi, Celestini, Leonis, Gelasii, Hilari, Symmachi, Hormisdæ, Simplicii, et Gregorii Junioris, isti omnino sunt, et per quos judicant episcopi, et per quos episcopi simul judicant. » Hæc circa annum MCCC. Leo IV, ubi non Epistolæ Decretales a Clemente, sed post statuta Sylvestri papæ, a Siricio inchoat: *Etenim*, inquit Petrus de Marca lib. 3, cap. 4, paragrapho 5, *supposititiis antiquorum Pontificum epistolis, quæ jam a sexaginta annis sub Isidori nomine consarcinatae per Europam sparsæ vulgabantur, locum inter canones dare noluit.* Nono, ex Codice Vigilano, quem a Vigila monacho anno MCCCXXVI compilatum tradidit Garzias

Loalsia in Præfatione Conciliorum Hispaniæ, atque, Epistolas Decretales continere centum et unam, sed incipere a Damaso, et finire ad Gregorium I. Decimo, ex veteri Codice Canonum Ecclesiæ Romanæ iterum edito Moguntiæ anno mxxv, ut adversus Lutherum Ecclesiæ eo se tueretur. Habet titulus, hunc codicem ex tribus vetustissimis exemplaribus transcriptum, et tamen solas Epistolas Decretales exhibet a Siricio usque ad Gregorium Magnum.

7. *Quis auctor Epistolarum Decretalium.* — Quæ a Turriano aliisque, qui eas Epistolas, ut geminas, agnoscunt, in medium afferuntur, levia sunt, et a viris eruditissimis soluta. Quoad auctorem, qui præfatas Epistolas fabricavit, ac præcis Pontificibus suppositus, Blondellus existimavit, harum mercium auctorem fuisse aliquem episcopum Germano-Francum, Caroli Magni imperio subditum, non vero Hispanum, sive monachum, sive antistitem. Sed rationes quibus nititur, rem non evincunt. Morinus arbitratur, illarum auctorem fuisse Isidorum. Idam magni nominis monachum, qui se *peccatorem* dicere solet, et nomini suo hoc semper elogium adderet, quem episcopi ad has Epistolas cudentas impulerunt. Ex *peccatore* porro Mercatorem scribas oscitantes fecisse conjicit Morinus. Alii hoc *peccatoris* elogium servantem Isidoro, ipsum fuisse episcopum suspicantur; quod solemnissimum nos sanctorum episcoporum, ut se *peccatores* subscriberent. Ita conjicit Marca. Quare quisnam fuerit, et cujus Isidorus harum Epistolarum artifex, incertum.

8. *Constitutiones Apostolorum.* — Ad num. 9. et seqq. *Constitutiones Apostolorum* nomine inscriptas, et octo libris comprehensas Carolus Bovius Ostunensis episcopus anno m̄lxxiii in lucem emisit e græco in latinum sermonem a se translatus, quas postea Turriamus latine interpretatus est, et commentariis illustravit. Eas Labbeus in novissima Conciliorum editione, Francisco Turriano interprete, ac libros 8, adjuncto textu græco, exhibuit. Verum harum Constitutionum auctor non est Clemens Romanus, quia Ensebius, et Hieronymus libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, cum de scriptis S. Clementis agunt, unam duntaxat illius ad Corinthios Epistolam recensent. Legatur Ensebius lib. 3, cap. 15. Præterea Humbertus cardinalis episcopus Sylvacandidæ, Leonis IX apud Constantinopolim legatus, Nicetæ Pectorato Constitutionum Apostolicarum loca quædam contra sabbati jejunium objicienti his verbis respondet: « Hoc asserere conaris ex apocryphis libris et canonibus pari sententia SS. Patrum repudiatis. » Et paulo post: « Unde nos quoque omne apocryphum abjicientes, dedignamur audire eorum fabulosas traditiones, quia non sunt ut lex Domini. » Citaverat autem Nicetas quintum et septimum librum Ordinationum seu Constitutionum Apostolicarum. Ex qua Humberti responsione Lupus vir doctissimus in parte ad canonem 2 Trullanum colligit, Constitutiones illas apocryphas esse, Sedis Apostolicæ, cujus legationem Humbertus gerebat,

fuisse sententiam. Addit Lupus: « Pariter Marco Ephesio apud Xistum Senensem respondet Bessarion metropolitæ Nicenus. Earum in Clemente Romano non invenit scriptus a S. Hieronymo Catalogus virorum illustrium, quinimo ut apocryphas abjicit in Romana sua Synodo S. Gelasius, ejusque judicium omnis semper Latina Ecclesiæ est secuta, nostris nominatim temporibus, D. cardinalis Baronius, D. cardinalis Bellarminus, D. cardinalis Peronius, et Gabriel Albaspinus doctissimus episcopus Ecclesiæ Aurelianensis. Quare bonas horas, quam illis vindicandis melius locare potuerant Carolus Bovius, et Franciscus Turriamus, etc. » Videndi etiam Schelstratius in parte 2 Antiquit. Illustr. Dissert. II, cap. 2, et Natalis Alexander, alique qui plura de his Constitutionibus habent.

9. *Canonum Apostolorum antiquitas.* — Circumfertur etiam *Collectio* sub nomine *Clementis*, qui Apostolorum canones numero xxxv in unum corpus collectos fidelibus proposuisse perhibetur. Hæc collectio, inquit Marca lib. 3, cap. 2, num. v, anterior Synodo Nicæna, sed posterior videtur anno cclviii. Firmilianus Cæsariæ episcopus iis usus non est ad probandam consuetudinem, quæ vigeat in Oriente repudiandi hæreticorum baptismi. Enimvero Firmilianus in Epistola ad Cyprianum contra hæreticorum baptismum militans, consuetudinem a Stephano laudatam stylo acriori, quam oportebat Catholicum episcopum, excepit: « Infamans Petrum et Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint, qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt, et ut eos evilem, monuerunt. » Unde et postmodum: « Consuetudini Romanorum consuetudinem, sed veritatis opponimus: ab initio hoc tenentes quod a Christo et Apostolo traditum est. » Ubi solummodo respicit, quæ jam retulimus, ab apostolo nimirum Paulo execratos fuisse hæreticos, tanquam ab omnibus Catholicis evitandos; quæ sane multo fortius urgere non dubitasset Firmilianus, si Canones Apostolorum tunc extitissent, inter quos xlvi: *Episcopus vel presbyter cum, qui vere habet baptismum, si de integro baptizaverit, vel si eum, qui ab impiis pollutus est, non baptizaverit, deponatur, ut qui irridet mortem et crucem Domini, et non discernat sacerdotes a falsis sacerdotibus. Et canon xlv præcedens: Episcopum vel presbyterum, qui hæreticorum baptismum vel sacrificium admiserit, deponi jubemus. Quæ est enim conventio Christi cum Belial? Vel quæ pars est fidei cum infideli?* Hos canones Apostolorum aperte Firmiliano faventes, si extitissent, cum anno cclvi aut cclvii epistolam ad Cyprianum misit; locus erat allegandus supra; quod cum factum non sit, e silentio Firmiliani, inquit Marca, licet colligere, incognitos ea ætate Orientalibus fuisse canones Apostolicos. Sed divinat Parisiensis archiepiscopus, inquit Schelstratius in parte 2 Antiquit. Illustr. Dissert. II, cap. 1, tunc fuisse pro parte Firmiliani collectos, ut contra Stephanum ad traditionem apostolicam Petri et Pauli recurrentem, Orientalibus persuaderetur ex

his canonibus aliam fuisse Apostolorum Constitutionem. Unde Baluzius V. C. qui prolixiorum Marce discursum in compendium redigit, ait : « Coniicitur post Synodum Iconii ea de re habitam initum fuisse consilium edenda hujus Collectionis sub nomine Clementis et Apostolorum, ut Stephano pontifici opponeretur Petri apostoli auctoritas. »

10. *Quo sensu Canones Apostolorum apocryphi dicti.* — Hos Canones ante Synodum Nicenam cognitos fuisse, liquet ex Constantino imp. qui Epistola II ad Eusebium et Antiocheno episcopo citat canonem xii. Item ex aliis plurimis, qui his Canonibus usi videntur, post quorum tempora tam in Oriente, quam in Occidente apud quosdam Catholicos prevaluisse, varia tamen de eorum numero fortuna licet colligere ex antiquissima Canonum Collectione, quae primum in Oriente a Graecis fuit confecta, et ante tempora Dionysii Exigui extitit. Unde quod Gelasius papa in Romana septuaginta episcoporum Synodo posuit : *Liber Canonum Apostolorum apocryphus*, commodo sensu venit intelligendum. Praeterquam enim quod haec verba non habeantur in Codice Justelli, dici potest, id a papa Gelasio dictum, quia hi canones non sunt ab Apostolis, sed ab aliis collecti. Recte Marca lib. 3, cap. 2, parag. 7 : « Variæ sunt classes apocryphorum in Notitia Gelasii, ut observarunt viri eruditi; cum non tantum fragmenta hereticorum veniant in hunc sensum, sed etiam opuscula tractatorum, in quibus sunt naevi quidam. » Nec alio exemplo indigemus, quam Eusebii Historia, quam apocryphis accenset Gelasius, cum tamen parum antea illam recipendam statuisset, quod nimirum vellet hos Historiarum libros naevis quibusdam permixtos, licet, inquit, « propter rerum notitiam singularem, quae ad instructionem pertinent, usquequaque non dicimus renuendos. » Idem dicendum de Canonibus Apostolorum singulari quadam Ecclesiae primitivæ doctrina refertis, licet aliunde ob certos navos inter apocrypha a Gelasio recensitis. Haec Schelstratus loco laudato, ex quo et sequentia describenda duximus.

11. *Ecclesia Occidentalis quinquaginta Canones Apostolorum admittit.* — Neque ab antiquis, tam graecis, quam latinis scriptoribus fuere rejecti, ut patet ex L. Canonibus ubique olim receptis, ut confirmat post Gelasium Collectio Dionysii Exigui a Baronio citati. Post Dionysium Cresconius, nescio cuius civitatis in Africa episcopus, qui in sua Collectione usque ad L. Canones Apostolorum enumerat, et ad titulos suos comprobandos adducit. Meminit et Anastasius bibliothecarius Stephani papae IV, qui in Synodo Lateranensi anno dcccclxix statuit Actione IV : « Non amplius suscipiantur Apostolorum Canonum prolata per S. Clementem, nisi quinquaginta capita, quae suscipit sancta Dei Catholica Romana Ecclesia. »

Post Baronii mortem publicavit hoc Concilium Holstenius, et laudatam ex eo decisionem confirmat Humbertus Leonis IX legatus in responsione ad libellum Nicetae presbyteri et monachi contra Latinos editum, « Clementis librum, id est, Petri apostoli Itinerarium, et Apostolorum Canones numerant Patres inter apocrypha, exceptis L capitulis, quae decreverunt orthodoxae fidei adjungenda. » Et haec quidem de Ecclesia Occidentali, quinquaginta Apostolorum Canones non improbane, sed demum per Pontifices et Synodos approbante, et ubique fere recipiente.

12. *LXXXV Canones Apostolorum ab Orientalibus admissi.* — At latius sese extendit Orientis Ecclesia in recipiendis Apostolorum Canonibus, quos LXXXV omnium primus suae L. titulorum Collectioni inseruit Joannes Scholasticus, ut notat Justellus in Praefatione ad tomum 2 Bibliothecae Juris Canonici, et idem Joannes Antiochena Ecclesiae presbyter ex ordine Scholasticorum, qui in praefatione ait : « Sancti Domini Discipuli et Apostoli octoginta quinque Canones Clementis opera ediderunt. » Eos, post hanc Joannis Collectionem, recepit et probavit Synodus Trullana canone II, et post eam Synodus generalis VII, quae Actione I consensit ex Bibliotheca Patriarchii Cypoleos tam Canonum SS. Apostolorum, quam SS. Synodorum libros in medium afferri : « et notarius venerabilis patriarchii legit : Canon SS. Apostolorum quinquagesimus tertius : » nunc III « Si quis presbyter eum, qui convertitur a peccato, non susceperit, sed abjecerit, deponatur, etc. » Usque ad LXXVII recenset Alexius Aristimus Ecclesiae Constantinopolitanae diaconus, quae nunc primo publicata est in tomo 2 Bibliothecae Juris Canonici, ubi post Ariminum subnectitur Epitome canonum Symeonis magistri et logothete, in qua exhibentur Canones Apostolorum octoginta duo. Subnectitur et Synopsis canonum Arsenii monachi, qui ad cap. 4 subdit SS. *Apostolorum canon LXXXV* et alios Apostolorum canones passim exhibet, ut octoginta quinque canones admisisse constet, quos et diu ante illos collectores admisit Photius in Nomocanone, ad quem citata Praefatione scribit : « Canones, qui SS. Apostolorum dicuntur, Clementis opera collecti LXXXV. » Ex quibus videre licet, Orientales passim omnes LXXXV canones admisisse, qui de facto post Decretum Gratiani jussu Gregorii XIII editum, inveniuntur, uti et passim in omnibus Conciliorum editionibus. Plura Schelstratus laudatus, et Natalis Alexander, Dissert. XVII saeculi primi Ecclesiae. Videndus etiam Colclerius in Notis ad Canones Apostolicos, quae habentur in parte secunda operum SS. Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, pag. 327.

ANACLETI ANNUS 1. — CHRISTI 103.

1. *Consules.* — Sequitur annus Domini centesimus tertius, quo Trajanus imper. quartum gessit consulatum una cum Sex. Articulo, aliter Arunculeio: sic eum nominat Spartianus in Hadriano. Meminit Plinius¹ de quarto consulatu Trajani mox post tertium subsecuto: quem cum gerere recusaret, senatus rogavit, imo et jussit; sunt enim hæc Plinii verba: « Quo justius senatus, ut susciperes quartum consulatum, et rogavit, et jussit: » Quo item anno (ut nuper in fine anni superioris est dictum) C. Plinius Junior et Cornutus Tertullus honorarium consulatum gesserunt, designati anno superiori atque allecti. Certe quidem eundem C. Plinium et collegam Cornutum Tertullum, non ordinarium, sed allectum consulatum hoc anno gessisse, argumento sunt quæ idem Plinius ait in Panegyrico pro gratiarum actione Trajano dicto, superiori anno, cum tertium consul esset: ut inter alia dum ait: « Ergo non alia nos pagina, quam te consulem accipiet; et nostra quoque nomina addentur Fastis, quibus ipse perscriberis: » significans nimirum, ipso Trajano hoc anno quartum consule, addendum quoque Fastis tam suum quam collegæ nomen: eodem sane modo, quo de Frontone oratore ab Augusto suffecto consule creato Ausonius scribit, querendum fuisse quibus consulibus gesserit consulatum: ea nempe oratione, quod consules ordinarii nomen darent anno; suffecti vero sic adderentur Fastis honoris causa, ut sub ordinariis consulibus honorarium dicerentur gerere consulatum. Sed de his aliis: hæc autem pro certa ratione temporum consignanda breviter attigisse volumus, quod magni interest ex consulatu Plinii pariter intelligere, quando idem proconsulem egerit in provincia.

2. *Anacletus papa.* — Hoc eodem anno, tertia die mensis Aprilis, Anacletus natione Græcus, patre Antiocho, creatur Christianæ religionis summus Pontifex, seditque (ut habet liber de Romanis Pontificibus, ac pariter indices Vaticani) annos novem, menses tres, et dies decem: ex die nempe obitus ejus, qui ponitur decimus tertius Julii, dies pariter ordinationis ejus facile colligi posse videtur, habita simul ratione annorum sedis ipsius. Cæterum quod eodem textu ab his diversa penitus chronologia de-

signetur per consules ab alio aliquo superadditos: ut hæc confutata cognoscas, consule quæ superius primo tomo Annalium in ipso limine successionis Romanorum Pontificum, nempe in Lino Petri successore, sunt dicta.

3. *Dacos vincit Trajanus.* — Quod vero ad res externas seu profanas pertinet: in hunc usque annum Trajanum Romæ commoratum esse, ex his quæ habet idem Plinius in Panegyrico, facile potest intelligi: hujus quoque anni exordio Urbe profectum esse adversus Decebalum regem Dacorum, tum ex his quæ scribit Dio¹ tum aliis antiquis monumentis, satis perspicue demonstratur. Antehac Urbe non recessisse, sæpe citatus Plinii Panegyricus fidem facit. Prima igitur hæc profectio fuit adversus Decebalum regem: nam (ut vidimus supra), anno secundo sui imperii Romam se contulit: « ubi tantisper, inquit Dio, commoratus est, dum expeditionem in Dacos paravit, nempe toto tertio suo consulatu; quarto vero nempe hoc anno, cum exercitu profectus, cum hoste contulit, quem obtinuit ingenti edita caede. Tunc, cum vulneribus ligamenta suis deessent, proprie vesti non pepercit, quam in lacinias concisissam sanciatas partitus est. Militibus, qui in ea pugna coniderant, aras constitui, et annua parentalia peragi voluit. » Hæc et alia Dio de parta ab eo de superbissimo rege victoria: etenim quem Domitiani ignavia reddiderat ferocissimum, eundem humi precumbentem et se adorantem excepit, et perdifficiles pacis condiciones subire coegit; rebusque compositis in Italiam rediens cum triumpho, Dacici est cognomentum adeptus: quæ omnia Dio. Hæc autem facta sunt consulatu ipsius quarto, hoc videlicet anno: quod et vetus inscriptio docet his verbis²:

IMP. CÆSAR. DIVI. NERVÆ. F. NERVA. TRAIANUS
AUGUSTUS. GERMANICUS. DACICUS. PONTIF. MAXIMUS.
TRIB. POT. IIII. COS. IV. VICTO. DECEBALO

4. Difficillimi belli res præclarissime gestæ vix apud unum Dionem brevi compendio perstrictæ inveniuntur: quamobrem multa esse silentio involuta, omnes existimant; sed quæ apud nostros antiquitas

¹ Plin. in Paneg. dict. in suo Consuli.

² Dio in Trajano. — ? Panvin. lib. II. Fast. hoc anno

de quodam nobilissimo exercitus duce sub Trajano scriptis mandata, et aliis monumentis consignata reperimus, prætermisisse nolumus. In rebus gestis sanctorum Eustathii et sociorum, in earum narrationis exordio, Trajani exercitus dux magnopere commendatur. Placius nomine, idemque ipse postea Christianus, Eustathius nominatus, qui sub armis egregiam Romano imperio adversus hostes navaret operam, domi militiaeque spectibus. Cum vero mente recolimus Placidum illum virum clarissimum, ejusdem Trajani parentis ut puto olim in bello Judaico commilitonem, qui agebat magistrum equitum, cum Trajanus ille ductor esset (ut superius dictum est), legionis decimæ; cumque egregia virtus ejus in

rebus bellicis a Josepho¹ magnopere commendatur: in eam facile ad lucimur opinionem, ut ejusmodi ex tempore, nomine, et rerum studiis comparata conjectura, eundem ipsum esse putemus, qui in his a Trajano adversus barbaros paratis bellis primum militiae ordinem duxit, ac deinde ad religionem Christianam capessendam divinitus (ut ejus habent Acta) vocatus, tandem una cum suis sub Hadriano (ut suo loco dicturi sumus) martyrium gloriosissime consummavit. Verum quod conjecturas agitur, quæ quantumlibet probabilibus admodum nitatur iudiciis; quid de his prudens lector opinari velit, liberum esto.

¹ Jos. de bel. Jud. l. III. c. 3. 4. et l. IV. c. 2. l. V. c. 3. et in vita sua.

Anno periodi Græco-Romanæ 5594. — Olymp. 220. an. 1. — Urb. cond. 854. — Jesu Christi 104. secundum Baronium 103.

— Evaristi papæ 7. — Trajani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. Trajanus Aug. IV et Sex. Articuleius Patus.*

2. *Quinquennialia imperii proconsularis Trajani.* — Sumptus hic a Trajano consulatus juxta secundam consularum Cesareorum regulam, ob quinquennialia nempe imperii proconsularis. Card. Norisius in *Epist. consul.*, p. 62, ex eo quod Trajanus quartum istum consulatum sibi delatum recusavit, ac vix tandem senatus precibus exoratus admisit, ut testatur Plinius in *Panegyrico*, infert: «Trajanus ergo regulas de quinquennialibus in consulari prætexta celebrandis ignoravit.» At cum anno præcedenti consulatus iste Trajano a senatu oblatum fuerit, in annum scilicet, quo imperatores eam dignitatem suscipere soliti erant, manifestissimum est Plinium regulis meis non refragari, sed suffragari; quæ post orationem Themistii de consulatu Saturnini in lucem editam, non videntur in dubium revocari debere. Occasione horum solemnium renovata memoria beneficii in Ægyptio a Trajano collati, dum præcedentibus annis Nilus Ægyptum non fecundaret. Plinius enim in *Panegyrico* anno præcedenti Trajano dicto, cap. 31, ait: «Retulimus Nilo suas copias, recepit frumenta quæ miserat, deportatasque messes rexit.» Hinc cunctis hoc anno Trajani nummus, qui extat apud M. diobarthum, pag. 150, in cuius postica habetur: P. M. Tn. P. III. Imp. II Cos. III. Nilus. Representatur in ea Nili simulacrum. Consulatum quartum Trajanus hoc anno iuit. Quare annis præcedentibus Trajanus frumentum in Ægyptum misit, illaque providentia in quinquennialibus, ut moris erat, rursus laudata prædicataque. Cujus moris passim exempla occurrunt.

3. *Quo anno Plinius Panegyricum recitavit.* — Plinius Panegyricum suum non hoc anno, ut putavit

Baronius, sed præcedenti recitavit, idque ineunte Septembri, cum consulatum suum sullectum auspiciatus est, ex lib. 3, epist. 13 et 18. Quod eo magis dicendum, quod certum est, tunc Trajanum quartum consulatum non gessisse. Quare perperam Baronius Plinii consulatum præsentis anno consignavit, ex quo et male deduxit, Plinium anno sequenti proconsulem in Bithyniam missum.

4. *Anacleti papæ obitus.* — Ad num. 2. In *Chronico Damasi* legitur: «Anacletus annis duodecim, menibus decem, diebus tribus, post temporibus Domitiani a consulibus Domitiano X et Sabino, usque Domitiano XVII et Clemente.» Successerat itaque Cleto anno Christi octogesimo tertio, quo Domitianus IX et Rufus II consules fuere. In *Chronico* enim Damasi pontificatus successoris inchoatur a consulibus, qui post mortem decessoris annum aperuerunt. Ejus autem obitus contigit anno Christi nonagesimo quinto, quo Domitianus XVII et Clemens consulatum gessere. Colitur Anacletus decimo tertio die Julii. Sed is dies ad aliquam ejus translationem referendus, ut de aliis veteribus Pontificibus examinandum esse jam diximus. Non desunt viri doctissimi, qui Cletem et Anacletum non distinguunt, et unum eundemque esse affirmant. Verum in re incerta a communi opinione non discedam, Anacleto successit Evaristus juxta idem Damasi *Chronicon*.

5. *Anacleti Decretales.* — Circumferuntur Anacleti Epistola Decretales tres; quas eruditi suppositiles judicant. Prima est ad omnes episcopos et fideles, sed consuta est tam ex locis Scripturæ, quam ex Clementis ad Jacobum epistolæ, uti ex Rufini, Damasii, aliorumque auctoritatibus. Secunda est ad episcopos Italiæ, in qua sunt testimonia ex Augu-

stino, Idacio, Gregorio Magno deprompta. Tertia ad omnes episcopos, agitque de patriarchis, quorum nomen hoc et sequenti seculo ignotum; denique habet testimonium ex Concilio Romano sub Gelasio, et ex aliis posterioribus Patribus.

6. *Duas adversus Dacos expeditiones Trajanus suscepit.* — Ad num. 3. Trajanus duas adversus Dacos expeditiones suscepit, quae in columna Trajana representantur, et ab antiquis sine temporis nota numerantur, nisi quod Dio tradit, hoc bellum *secure magis, quam celeriter* gestum, et Dacos *vix tandem subactos*, et Julianus imperator lib. de Caesaribus, Trajanum hoc modo loquentem inducit: « et hoc quidem tantum opus annis fere quinque confeci. » Baronius priorem expeditionem praesenti anno consignat, quod Onuphrius, lib. 2 Fastorum recitet e veteri lapide elogium Trajani, in quo legitur: DACICUS TRIB. POT. III. COS. IV. VICTO DECEBALO. Ex hac inscriptione Baronius, ac alii passim crediderunt a Trajano quartum consule bello Dacico priori victum Decebalum, « cum tamen spuria sit illa inscriptio (inquit card. Norisius in Epistola consulari, p. 64), utpote ab eodem Panvinio conficta. Lazius, lib. 12, cap. 7, idem epigramma laceratum ac delitum recitavit, testatus extare in oppido Gumpendorff, primo a Vienna milliario, ex fragmentis male compactis, ubi legebatur: NERU... ACICU... VS. AUG. ITM VICT. D.. D.. V. ADIA.. T.. R. P. III. COS. V. GRUTERUS, p. 190, 1, idem elogium e Lazio repetit: at non fideliter, cum ibi scribat: VICTO DECE... uti et DACICUS, et alia verba minus delonsa. Panvinius tamen integre illud concinnavit, et cos. IIII. reposuit, cum optime intelligeret, consulatum quintum Trajani non posse cum quarta ejusdem tribunicia potestate componi. » Rejecta itaque ea inscriptione, quam Baronius Annalibus inseruit, querenda alia argumenta ad prioris belli Dacici epocham suo anno reddendam. Card. Norisius in eadem Epistola mihi dicata, ait: « Meam de tempore utriusque belli Dacici, ac de profectione Trajani in Orientem, simulque de quinto ac sexto ejusdem consulatu Romae into sententiam tibi proponam, quam ipse postea ad limam revoces, vel ad incudem. » Postea prius bellum Dacicum anno Christianae epochae cum a Trajano susceptum scribit. Verum videtur illud praesenti anno inchoatum, cum Eusebius in Chronico anno Abrahami 2417 dicat: « Trajanus de Dacis et Scythis triumphat. » Exorditur hic Abrahami annus a kalendis Octobris praecedentis Christi anni. Sed cum Plinius in Panegyrico iisdem anno et mense recitato nullam belli Dacici mentionem faciat, certum est, illud tunc nondum inchoatum fuisse, ideoque Eusebium de praesenti Christi anno, seu de potiori

Abrahamitici anni parte intelligendum. Nec ab Eusebio hac in re discedendum, cum in utraque editione tam Pontaci, quam Scaligeri eodem anno ea verba legantur, et Hermannus Contractus, ac Marius Scotus in suis Chronicis eadem verba anno quarto Trajani recitaverint. Eusebium vero rerum gestarum initium ac finem uno lenore plerumque recitare, et eidem anno illigare certum.

7. *Initium prioris belli Dacici.* — Ilanc opinionem confirmant nummi, in quibus Trajanus imperatoris titulum non auget, nisi postquam tribuniciam potestatem sextam et consulatum quartum inivit. Antea enim imperator II tantum, postea imperator III appellatur, ut in nummis apud Mediobarbum videre est, apud quem hic exhibetur, IMP. CAES. NERVA TRAIANVS AVG. in postica: P. M. TR. P. IIII. IMP. II. COS. IIII. Tribunicia potestas quarta in cursu fuit usque ad V kalend. Novemb. currentis anni, quo Trajanus quintam capessit. Quare cum Trajanus praesenti anno consul IV processerit, is nummus ante bellum Dacicum videtur percussus, cum titulum imperatoris nondum Trajanus multiplicaret. In omnibus vero nummis praecedentibus annis cusus Trajanus imperator sine numerali nota appellatur. Gruterus, pag. cxc, 3, hanc inscriptionem refert:

IMP. CAESAR. D. NERVAE. F. NERVA TRAIANVS. GERMANICVS. PONT. MAX. TRIB. POT. VI. IMP. II. COS. IIII. P. P. INCHOATVS. A. D. NERVA PATRE. SUO. PERFICIENDAM CURAVIT.

Extat apud eundem, pag. clxxvii, 2, alia inscriptio, in qua Trajanus dicitur etiam, TR. POT. VI. IMP. II. COS. IIII. Praeterea Oeco, p. 200, hunc Trajani nummum producit: IMP. CAES. NERVA. TRAIAN. AVG. GERM. P. M. TR. P. VI. in postica, IMP. IIII. COS. IIII. DES. V. P. P. S. C. Fabretus in Synlagmate de columna Trajani, cap. 9, duos alios Trajani nummos exhibet, in quibus eadem verba leguntur. Ex quibus apparet, anno sequenti, post V kal. Novemb. quo sextam tribuniciam potestatem Trajanus ingressus est, titulum imperatoris multiplicasse, ideoque tunc bellum maxime arsisse. Tertiae acclamationis imperatoriae mentio non occurrit neque in nummis, neque in inscriptionibus. Sed Trajanum sequenti anno IMP. III dictum, quartus consulatus junctus cum TR. POT. VI. IMP. II indubitatum reddit. Fabretus laudatus initium prioris expeditionis Dacicae recte hoc anno collocavit, quemadmodum et clarissimus Loydus in Specimine imperii Trajani quod mecum communicavit.

ANACLETI ANNUS 2. — CHRISTI 104.

4. *Plinius proconsul in Bithynia ejusque epistola ad Trajanum.* — Anno sequenti, qui numeratur Domini centesimus quartus, Sura II et Serviano coss. ¹ C. Plinius Secundus, post functionem superioris anni consulatus, more majorum, provinciam suscepit a Iunistranlam: tributa autem est illi Bithynia, ut ipse suis ad Trajanum de adventu suo in provinciam litteris datis affirmat. Quod vero Romanæ consuetudinis esset (ut docet Varro ²) de rebus divinis primum, ac subinde agere de humanis: proconsulis quoque munus erat, cum provinciam ingrederetur, aedes sacras³ et opera publica circumire; sicque, ne quid detrimenti religio pateretur, attendere, cum alioqui apud Plinium nihil religione esset antiquius, quippe qui inter alios magistratus ab eodem imperatore auguratum acceperat ⁴. Id ipsum egregie præstitisse, litteræ ab eo ad Trajanum scriptæ declarant; ut cum de transferenda vetustissima aede matris deorum in locum decentiorem, ipsum consuluit ⁵. Sed quod magis magisque illi displicuit in provincia invenisse, illud fuit: religionem Christianam adeo coalitam et propagatam, ut jam templa viderentur esse deserta, perrarique invenirentur qui diis sacrificia immolarent. Huic enim provincia: olim Petrus apostolus (ut dictum est superius) Evangelium prædicaverat, et in ea credentes scriptis litteris stabilierat. Neque tantum vero Bithyniam, sed et illi confinem Pontum repletam fuisse hoc sæculo Christianis, qui Gentilium deorum superstitionem execrarentur, apud Lucianum in Pseudomante testatum habes. Immensa igitur Christianorum multitudo, quos in provincia invenerat, permotus Plinius, quod in omnes animadvertere durum admodum videret, quid agendum foret, scripta epistola ⁶ in hæc verba Trajanum consulit:

2. «Solenne mihi est, domine, omnia de quibus dubito, ad te referre. Quis enim potest melius vel emendationem meam regere, vel ignorantiam instruere? Cognitionibus de Christianis interfui nunquam: ideo nescio quid et quatenus aut puniri soleat, aut quaeri. Nec mediocriter basitavi, sitne aliquod discrimen atatum, an quamlibet teneri, nihil a robustioribus differant: deturme poenitentia

venia, an ei qui omnino Christianus fuit, desisse non prosit: nomen ipsum etiam si flagitiis careat, an flagitia coherentia nomini ponantur. Interim in iis, qui ad me tanquam Christiani deferbantur, hunc sum secutus modum. Interrogavi ipsos, an essent Christiani: confitentem, iterum ac tertio interrogavi, supplicium minatus: perseverantes duci jussi. Neque enim dubitabam, quaecumque esset quod faterentur, pertinaciam certe et inflexibilem obstinationem debere puniri. Fuerunt alii similis amentia: quos, quia cives Romani erant, annotavi in Urbem emittendos. Mox in ipso tractatu (ut fieri solet) diffundente se crimine, plures species inciderunt. Propositus est libellus sine auctore, multorum nomina continens: qui negant se esse Christianos, aut fuisse; cum, præsentem me, deos appellarent, et imagini tue, quam propter hoc jusseram cum simulacris numinum afferri, thure ac vino supplicare: præterea maledicerent Christo: quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt revera Christiani; ergo dimittendos putavi. Alii ab indice nominati, esse se Christianos dixerunt, et mox negaverunt: fuisse quidem, sed desisse, quidam ante triennium, quidam ante plures annos, non nemo etiam ante viginti quoque; omnes et imaginem tuam et deorum simulacra venerati sunt: ii et Christo maledixerunt.

3. «Affirmabant autem hanc fuisse summam vel culpæ suæ vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi Deo dicere secum invicem: seque sacramento non in seclus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent; quibus peractis, morem sibi discedendi fuisse, rursusque cocendi ad capiendum cibum, promiscuum tamen et innoxium: quod ipsum facere desisse post edictum meum, quo secundum mandata tua heterias esse veteram. Quo magis necessarium credidi, ex duabus ancillis, qua ministræ dicebantur, quid esset veri et per tormenta quaerere. Sed nihil aliud inveni, quam superstitionem pravam et immodicam. Ideoque dilata cognitione ad consulendum te decurrei. Visa est mihi res digna consultatione, maxime propter periclitantium numerum. Multi enim omnis ætatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam vacentur in periculum, et vocabuntur. Neque enim civitates tantum, sed vicos etiam atque agros super-

¹ Spart. in Iladr. Plin. lib. x. epist. XXVIII. — ² Varro de ling. Lat. — ³ L. 7. ff. de offic. procons. — ⁴ Plin. l. x. ep. VIII. — ⁵ Plin. lib. x. ep. LVIII. LX — ⁶ Plin. lib. x. epist. XCVII.

stitutionis istius contagio pervagata est, quæ videtur sisti et corrigi posse. Certe satis constat, prope jam desolata templa cœpisse celebrari, et sacra solemnaria diu intermissa repeti, passim venire victimas, quarum adhuc rarissimus emptor inveniebatur. Ex quo facile est cernari, quæ turba hominum emendari possit, si sit pœnitentiæ locus. »

4. Quod igitur ait, quosdam Christianorum ante triennium, quosdam vero ante plures annos, ac rursus nonnullos etiam ante viginti annos a Christiana religione descivisse; ad tria hæc tempora (quod superius dictum est, hic quoque repetere non erit inutile) allusisse videtur, nimirum cum ante triennium per Trajanum excitata est persecutio, vel cum ante plures annos Domitianus eos persecutus est, ac denique cum longe ante Nero est aggressus persecuti Christianos. Quod vero se sacramento dicit obstringere Christianos non ad scelus, sed ne quicquam perperam facerent : non puto de sacramento juramentum esse intelligendum, cum nulla vetus consuetudo fuisse in Ecclesia ostendi possit, qua, ne peccarent, juramento promittere Christiani adigerentur. Unde in eam potius adducimur sententiam, ut existimemus idem esse apud Plinium sacramentum, quod sacrum ritum : verbisque Christianorum locutum, ipsam sacræ Eucharistiæ sumptionem sacramentum appellasse, quod eam quidem non aliis impartirentur, quam iis qui mundi essent, et vite prave abiectionem sponderent in futurum. Gentiles quidem mutua illam inter Christianos fieri solitam sacræ Eucharistiæ communicationem, in deterioriorem partem accipere consuevisse, perinde ac symbolum esset aliquod inter se inite conjurationis : sicut Catilina poculo sanguinis sibi devinxisse¹ traditur secleris socios) docet Minutius Felix in Octavio, et alii qui olim pro Christianis scriperunt adversus Gentiles apologias. Sed hæc ex parte Plinius Christianos excusat, quod non ad scelus patrandum eo se obstringerent sacramento, sed ad peccatum omne vitandum. Quod vero his peractis potestas fieret recedendi, ita tamen ut rursus convenirent ad capiendum cibum promiscuum ; Christianorum Agapen significare voluisse, secundum ea quæ a nobis superius dicta sunt, mihi facile persuadeo. Cæterum quod spectat ad conventus antelucanos : non Trajani tantum edicto, quo (ut ait) heteriæ, hoc est, ipsa sodalitia vitata erant; sed quod lege duodecim tabularum nocturnæ coitiones essent prohibite, ipsi videbantur Christiani jure preclendi : et ob illud maxime, quod novam ac peregrinam, Romanæ superstitioni contrariam, religionem inducerent. Quod vero ad Plinii consultationem Trajanus redditus litteris responderit, videamus : sunt autem hujusmodi².

5. *De Trajani rescripto.* — « Actum, quem debuisti, mi Secunde, in excutiendis causis eorum, qui Christiani ad te delati fuerunt, secutus es. Neque enim in universum aliquid, quod quasi certam for-

mam habeat, constitui potest. Conquirendi non sunt : si deferantur et arguantur, puniendi sunt. Ita tamen, ut qui negaverit se Christianum esse, idque reipsa manifestum fecerit, id est, supplicando diis nostris, quamvis suspectus in præteritum fuerit, veniam ex pœnitentiâ impetret. Sine auctore vero propositi libelli, nullo crimine locum habere debent : nam et pessimi exempli, nec nostri sæculi est. » Hæc Trajanus.

6. At quod ad libellos accusatorios sine auctore propositos attinet : jure quidem eos notatos esse oportere consule, et die, atque judicis nomine, insuper et nomine accusatoris inscriptos, jurisconsultus¹ admonuit. Cæterum quod Christianos inquiri vetuit; Tertullianus², cum meminit de hujusmodi imperatoris rescripto, hæc ait : « Atqui invenimus inquisitionem quoque in nos prohibitam. Plinius enim Secundus cum provinciam regeret, damnatis quibusdam Christianis, quibusdam gradu pulsus; ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cætero ageret, consuluit Trajanum imperatorem : allegans præter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacris eorum comperisse, quam cæcus antelucanos ad canendum et Christo et Deo, et ad conferendam disciplinam; homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, et cætera scelera prohibentes. Tunc Trajanus rescripsit : hoc genus inquirendum quidem non esse, oblatos vero puniri oportere. O sententiam necessitate confusam ! negat inquirendos ut innocentes : mandat puniri, ut nocentes : parit, et sevit : dissimulat, et animadvertit. Quid temetipsum censura circumvenis ? Si damnas, cur non et inquiris ? Si non et inquiris, cur non et absolvis ? »

7. Eusebius³ quoque pluribus meminit de ejusmodi Trajani rescripto, ac demum subdit : « Hoc ubi factum esset, et si fervor persecutionis acerbæ in nos intentatæ quodam modo extinctus fuit : tamen his qui nobis mali aliquid ingerere cupiebant, non minor relictæ videbatur occasio; dum hic quidem populus, illic autem ejusque generis magistratus parabat insidias. Sic ut quamvis palam et aperte non persecuerentur, sigillatim tamen in quacumque provincia suam in nos redintegrent crudelitatem, et complures fideles pro Christo decertantes variis martyrii generibus obtruncarent : » Hæc Eusebius. Sed quod apud eum ejusmodi Plinii et Trajani litteræ ponantur anno undecimo ejusdem imperatoris; ex his quæ superius dicta sunt de protectione Plinii in provinciam, cujus magistratus exordio eadem datæ videntur, erroris redargui jure posse videtur. Quod vero ad persecutionem pertinet; haudquamquam, quod velarentur inquiri, eam sævire desisse, vel tepuisse dixerimus : nam quod accusationi atque delationi locus esset, satis amplus aditus ad eos persequendos cunctis patefactus videbatur : etenim quosnam temperasse putandum ab accusatione illorum, si secundum quod prædixerat Dominus⁴, tra-

¹ L. libellorum ff. de accusat. et inscrip. — ² Tertul. in Apolog. c. 2. — ³ Euseb. hist. lib. III. c. 27. — ⁴ Luc. XXI.

¹ Sallust. in Catul. — ² Apud Plin. lib. x. epist. XCVIII.

dendi essent a parentibus, fratribus, cognatis, atque amicis? Si insuper (quod suis locis uberius dicturi sumus) cessantibus etiam imperatorum edictis, Gentilis populus sua sponte ubique locorum in Christianos, ut in deorum hostes, solerent insurgere, acerbissimamque ea de causa in eos persecutionem excitare; quomodo eos ab accusatione Christianorum temperasse dixerimus? Sed hæc ex iis que sequentibus singulis fere annis dicturi sumus, manifestiora reddentur.

8. *Martyres Romæ.* — Verum et illud ex eisdem Plinii litteris observandum est, proconsules sic animadvertere solitos in Christianos quoslibet, ut tamen quos novissent Romana civitate donatos, Romanæ more majorum transmitterent judicandos. Ex quibus possumus intelligere, immensum plane fuisse numerum martyrum, qui Romæ sunt passi: quippe quoniam non ex iis tantum qui Romæ agerent Christiani, quorum innumera erat propemodum multitudo, ob confessionem nominis Christi ultimo supplicio adigebantur; sed nobiliores qui essent toto orbe Romano Christiani, ad subeundum Romæ iudicium capitis amandari solerent: ut factum scimus ejusdem Trajani temporibus de sancto Ignatio episcopo Antiochæno, Onesimo episcopo Ephesino, et aliis.

9. *Asiani Christiani martyrii cupidissimi.* —

Cæterum tantum abfuit, ut Plinius fuerit assecutus, quod spe vana conceperat fieri posse, ut si Christianis penitentia (quod ait) locus daretur, quod proflebantur, esse desinerent, ac proinde Christiana religio extingueretur: quin potius adeo in immensum creverit multitudo Christianorum in Asia, in qua et Bithynia erat, ut unius tantummodo civitatis populus frequens, quod conferto agmine, ut pro Christo morlem oppeteret, liberaliter se offerret; Arium Antoninum tunc in Asia proconsulem (quod scribit Tertullianus ¹) in stuporem magnum adduxerit. Nisi fortasse ante Plinii proconsulatum id quis accidisse contendat; velique Arrium Antoninum, de quo ibi loquitur Tertullianus maternum Pii Augustini avum fuisse, quem item Plinius alio loco, proconsulatum Asiæ ante hæc tempora, in quibus versatur, gessisse docet; sed de his suo loco uberius est dicendum. Quoniam autem fuerint martyres, quos forles in confessione persistentes Plinius (ut ipse scribit, duci jussit; nullam apud Græcos vel Latinos mentionem inveni: ut vel hoc uno exemplo plane intelligas, innumeros esse propemodum martyres, quorum non tantum Acta oblivioni data sint, sed et omnis memoria ab ecclesiasticis tabulis penitus exciderit.

¹ Tert. ad Scapul. c. 5. — ² Plin. lib. IV. ep. 111.

Anno periodi Græco-Romanæ 5595. — Olymp. 220. an. 2. — Urb. cond. 855. — Jesu Christi 102. secundum Baronium 104.
— Evaristi papa 8. — Trajani imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seqq. *C. Sosius Senecio III* et *L. Licinius Sura II*, ut ex dicendis anno cvu constabit.

2. *Rescriptum Trajani in causa Christianorum.* — Baronius, qui existimabat Plinium Junio-rem anno præcedenti consulatum susectum gessisse, legationem ejus Bithynicam in hunc annum conferit. Sed præterquam quod is Plinii consulatus cum anno Christi centesimo copulandus, Plinius non nisi diu post abdicatum consulatum in Bithyniam missus. Card. Norisius in Epistola consulari, pag. 68, in tempus, quo is ad Trajanum de Christianorum causa e Bithynia scripsit, sedulo inquisivit. Plures enim Trajani Rescriptum post acceptam Plinii epistolam datum, eamque epistolam interpretati sunt, ut videre est in calce operum Plinii Junioris in Hollandia editorum, sed paucissimi, quo anno data fuerit epistola, ex professo examinarunt. Card. Norisius in Epistola consulari, pag. 60, ait: «Cum Plinius Junior Bithynia prætor Christianos edictis ac suppliciis persecutus fuerit, Trajano etiam hunc Romæ degente libeat hujusce persecutionis

tempus designare quod sibi incompertum faretur Scaliger in Notis Eusebianis num. 2124. Baronius scribit de Plinii præfectura Bithynica: *Post functionem superioris anni consulatus, more majorum, provinciam suscepit administrandam.* Is quidem mos stante Republica, sed sub Cæsariis Africam et Asiam decimo anno a gesto consulatu sortiebantur, que tamen decennii intermedii descriptioni in aliis provinciis non servabatur. El sane mihi compertum est, Plinium non perrexisse statim a gesto consulatu in Bithyniam. Rem altius, paucis licet, repetam. Tullius Justus anno Christi xcvi Bithyniam regēbat, ad quem exat imperatoris Nervæ epistola ante epist. 67 Plinii, lib. 10. Justus proconsul successorem habuit Julium Bassum, qui in exilium a Domitiano missus, inquit Plinius lib. 4, epist. 9, *revocatus a Nervæ, sortitusque Bithyniam, rediit reus.* Idem lib. 6, epist. 29, narrans Quadrato ordinatum causas ab se agitalas ait. *Accusavi Mariam Priscam; deinde tritus sum Julium Bassum.* Accusavit Mariam Priscam coram Trajano letitium consule anno centesimo ex lib. 2, epist. 11. mense Januario, cum esset con-

sul designatus in kal. Septembris, ex lib. 40, epist. 20. Idem lib. 4, epist. 8, narrat se post consulatum accepisse a Trajano auguratum; epistola vero sequenti acta in causa Bassi describit. Haec anno ci Julii Bassi causa cognita fuit. At lib. 40, epist. 64, ex Bithynia scribit Trajano quemdam in perpetuum relegatum a Julio Basso proconsule. Quod vero sciebat acta Bassi a senato rescissa, dato jure damnatis ab eodem *ex integro*, inquit, *agendi duntaxat per biennium interrogavi hunc, quem relegaverat, an adisset, docuissetque proconsulem, negavit, cum idem captus coram Plinio stetisset. Cui Trajanus respondit, eum, qui existimas se injuria relegatum, cum per biennium agendi facultatem habuerit, nec adierit proconsulem, vincium dimittendum ad praefectos praetorio. Haec anno cni, hoc est, biennio post rescissa acta Junii Bassi, alius ante Plinium proconsul Bithyniae praerat. Idem lib. 5, epist. 20, Erso scribit: *Iterum Bithyni post breve tempus a Julio Basso, etiam Rufum Varenum proconsulem detulerunt. Haec autem Varenii causa in aliquot annos protracta est, testibus ex Bithynia advocatis a Varenio, Bithynis legatos modo contra eundem, modo mutata sententia, pro eodem ad Trajanum, tum in Daciam, tum Romam destinantibus, Plinio Varenium defendente, quae quidem constant ex variis ejusdem epistolis lib. 6, epist. 5, 43 et 29, et lib. 7, epist. 6 et 10.**

3. *Plinius post aliquot annos a gesto consulatu in Bithyniam missus.* — « Idem lib. 10, epist. 113, scribit Trajano, Anicium Maximum proconsulem Bithyniae largitionem pecuniae, quam super numerum in decuriones Trajani indulgentia affecti faciebant, in quibusdam civitatibus ad eos quoque extendisse, qui a censoribus legebantur. Haec Anicius Maximus alius fuit ante Plinium sub Trajano proconsul Bithyniae. Denique lib. 10, epist. 64, significat Trajano quemdam sibi de nuntiassse *adversarios suos a Servilio Calvo clarissimo viro in triennium relegatos*, in provincia morari, illis e contra affirmantibus, a Calvo proconsule semel restitutos. Respondit Trajanus epist. 65, se proxime rescripturum de iis, qui a P. Servilio Calvo proconsule in triennium relegati dicebantur, ubi primum rem ab ipso Calvo didicisset. At certum est nondum elapsum triennium, ex quo illi relegati fuerant, cum ea Plinius principi scripsit, alias nullus fuisset accusacioni locus. Igitur et Servilius Calvus fuit proximus decessor Plinii in praefectura seu proconsulatu Bithyniae. Unde apparet post aliquot annos a gesto consulatu eundem in Bithyniam missum; cum plures suos decessores, Trajano imperante laudet, et aliquot etiam praeter eundem memoratos, Bithyniam fortassis administravit. Et quidem nullus dubito, quin Plinius novem libros Epistolarum ad privatos scripserit antequam in provinciam legatus proficisceretur. Nusquam enim in aliqua earumdem quidpiam legitur, quod Bithynicam ejusdem legationem attineat. At lib. 6, epist. 10, scribit Albino vidisse se sepulcrum Verginii Rufi imperfectum, *ac post decimum mortis*

annum reliquias neglectumque cinerem. Cum vero obierit Verginius anno xvii Christianae epochae, ea Plinius scribebat anno cvii, aut etiam sequenti cviii. Item lib. 8, epist. 4, laudat Geminum, qui destinasset bellum utrumque Dacicum scribere, ac carmine narrare *pulsam regiam, pulsam etiam vita regem nihil desperantem. Super haec actos bis triumphos, quorum alter ex invicta gente primus, alter novissimus fuit.* Porro ex hucusque narratis legatio Bithynica Plinii videtur mihi statuenda circa Septembrem anni cix, aut sequentis. Ille vero non proconsul, ut alii, sed legatus Augusti, ac propraetor consulari potestate in provinciam missus fuit, ex vetusto elogio ejusdem Gruteri pag. ccccliv. 3. (*eam inscriptionem retuli anno lxxix, num. 9*) et quidem Trajano adhuc Romae degente, quod ex lib. 10, epist. 43, 44, 45, 49 et 82. aperte colligitur. » Ita card. Norisius, quae ex litteris ejus ad me scriptis magis declaranda.

4. *Viri consulares in provincias mitti poterant statim post gestum consulatum.* — Constat, inquit idem cardinalis eruditissimus, Asiam Minorem seu proconsularem et Africam fuisse provincias populi Romani, in quas viri tantum consulares a populo sortito mittebantur. Cum vero plures uno anno consules suffecti et ordinarii essent, neque annua esset illarum provinciarum gubernatio, debebant exconsules expectare modo minus, modo plus, quousque ordinatum eisdem illae provinciae destinarentur. Sergius Cornelius Maluginensis fuerat consul suffectus ex kal. Jul. anno Urbis dclxxiii, ex Fastis apud Gruterum in fine pag. 295. Is anno Urbis dclxxv, ex lib. 3 Annal. Taciti, *ut Asiam sorte haberet, postulat.* Repulsam tulit, ut inferius ait Tacitus, quod erat flamen Dialis, qui non poterat plusquam biuotium Urbe abesse: « Ita sors Asiae in eum qui consularium Maluginensi proximus erat, conlata. » Tacitus de Vita Agricola ait: « Consul egregiae tum spei filiam juveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit, et statim Britanniae praepositus est. » Cum vero fuscus narrasset gesta *per octennium* ab Agricola in Britannia, ait eundem a Domitiano revocatum, in Urbe degisse, et postea: « Aderat jam annus, quo proconsulatum Asiae et Africae sortiretur. » Hinc vides juxta ordinem gesti consulatus, viros consulares Asiam et Africam sortitos, quod tempus medium modo minus, modo plus erat, quam decennium; sed erat circiter decennium. In alias provincias, quae erant praeter Asiam et Africam, statim etiam post consulatum viri consulares mittebantur. Sic Agricola statim post consulatum legatus propraetor in Britanniam missus fuit, ex laudato genere Tacito, qui lib. 6 scribit L. Vitellium fuisse consulem ordinarium anno Urbis dclxxxvii, et anno sequenti C. Cestio M. Servilio cons. de Tiberio ait: « Et cunctis quae apud Orientem parabantur, L. Vitellium praefecit. » Quare etiam in Bithyniam consulares statim post gestum consulatum mitti poterant: illa enim regula de Asia et Africa tantum intelligitur. Porro scriptis a me in Epistola consulari

obslat inscriptio dicata Plinio, in qua dicitur in provinciam.

AB IMP. CÆSARE. NERVA TRAIANO AUG. GERMANICO. MISSUS, ETC. Cum Trajanus DACICUS non dicalur, jam vides quid inde inferatur. At certum est, Plinio morante in Bithynia, Trajanum fuisse Romæ, quod produnt epistolæ a me citatæ in Epistola consulari. Hic mihi, amicorum carissime, hæret aqua. Vadum ipse tentabis; nolo enim hic corrigere sculptorem; neque lapides sunt membranæ. Ita card. Norisius, qui in Epistola consulari, pag. 70, ait, legationem Bithynicam Plinii videri sibi statuendam circa Septembrem anni cix aut sequentis: illum vero non proconsulem, ut alios, sed legatum Augusti, ac prætorum consulari potestate in provinciam missum fuisse, ex vetusto Elogio ejusdem Gruteri pag. 454.

5. *Plinius in Bithynia fuit quando Trajanus natalem imperii celebravit.* — Card. Norisii et Loydii infra laudandi doctissimarum observationum, et secundæ consulatum Cæsareorum regule subsidio, annum quo Plinius Bithyniæ legatus de causa Christianorum ad Trajanum scripsit, me detexisse arbitror. Cum enim persecutiones adversus Christianos annis decennialibus et id genus festis destinatis de more excitarentur, aut si jam mola essent, ingravescerent, et Plinius testetur se bis in Bithynia ejusmodi solemnia celebrasse, appareat ipsum intelligendum de quindecennialibus imperii proconsularis Trajani, ejusque imperii Augustei, quæ in annos Christi cxi et cxii incidunt; præsertim cum Idacius in Fastis Trajano vi et Africano cons. anno nempe Christi cxii scribat: «His cons. persecutio Christianorum.» Plinius lib. 10, epist. 60. ad Trajanum scribit: «Diem. Domine, quo servasti imperium dum suscipis, quanta mereris lætitia celebravimus, etc.» Plinio Trajanus respondet epist. 61. «Quanta religione ac lætitia commilitones cum provincialibus, te præcunte diem imperii mei celebraverint, libenter, mihi Secunde carissime, cognovi litteris tuis,» ubi sermonem esse de die, quo Trajanus imperii collega dictus est, certum. Trajanus enim suscipiendo imperium quando adoptatus est a Nerva, repressit seditionem quam prætoriani moverant, quo pacto dicitur servasse imperium, ut etiam Plinius in Panegyrico Trajani habet. Cum autem dies natalis imperii non celebraretur singulis annis, ut natalis genuinis, sed tantum singulis quinquennis, decenniis, et sic deinceps, non dubium, quin Plinius de quindecennialibus Trajani, aut saltem de aliqua hujusmodi festivitate loquatur. Præterea Plinius lib. 10, epist. 103, ad Trajanum scribit: «Diem, in quem tutela generis humani felicissima successione translata est, debita religione celebravimus,» quod sibi gratum fuisse scribit Trajanus epist. 104, ubi Plinium de Augusteo imperio Trajani, dieque quo Nerva successit, verba facere manifestum est. Quare non tantum imperii proconsularis, sed etiam imperii Augustei quindecennialia, aut saltem aliqua id genus solemnia Plinium in Bithynia celebrasse, ideoque et

per tres annos utriusque incompletos in ea provincia fuisse liquet. Alias existimavi, uti passim etiam alii, epist. c3, lib 10, Plinii ad Trajanum, in qua ait: «Vota, Domine, priorum annorum nuncupata, alacres, letique persolvimus,» de hujusmodi solemnibus interpretandam esse; sed monuit me card. Norisius, eam explicandam esse de votis, quæ pro *incolumitate ac salute* Cæsarium fiebant *Illuvius Januarias*, quemadmodum et epistolam 44 et 45. Paulus enim J. C. lib. 50 Digest. L. 233. De verborum significatione, ait: «Post kal. Jan. die in pro salute principis vota suscipiuntur,» quod et indicavi anno Christi xxiv, num. 1. Ea itaque vota, quemadmodum et pro quindecennialibus, bis Plinius in Bithynia peregit.

6. *Quo anno Plinius de causa Christianorum ad Trajanum scripsit.* — Plinius igitur anno Christi centesimo decimo Bithyniam intravit, idque XV kal. Octob. ut ipsemet lib. 10, epist. 24, ad Trajanum scribit, dieque insequenti natalem genuinum Trajani celebravit, ut ibidem scribit. Tum anno centesimo undecimo Trajanus imperii proconsularis quindecennialia dedit. Horum autem solemnium occasione rursus persecutio in Christianos excitata, quemadmodum et anno insequenti, ut jam ex Idacio in Fastis docuimus. Plinius, cum in omnes Bithyniæ Christianos, quorum immensa multitudo erat, animadvertere durum admodum existimaret, celebrem illam epistolam, quæ 97 est libri decimi ad Trajanum, scripsit. Tradit autem in ea, ex Christianis unum *ante viginti annos* fidem Christianam egerasse, ubi ad persecutionem Domitianicam anno nonagesimo tertio molam respicit. Quamobrem cum ab eo Christi anno ad centesimum duodecimum viginti anni fluxerint, patet cum numero rotundo loqui. Marianus Scotus in Chronico sub Trajani et Africani consulatu anno cxii gesto cum epistolam exaratam tradit, et enim consulatum cum anno Christi cx perperam conjungit. Hermannus Contractus in Chronico sub anno Christi cxi de eadem epistola loquitur, et ex utroque intelligimus, Eusebium in Chronico, quem illi exscribere solent, quique de ea epistola sermonem habet anno Christi cvii aut cviii, non sensisse eam epistolam anno cvii datam, sed *Tertiam*, ut vocat, persecutionis occasione, uno tenore, ut assolet, narrasse quæ ad illam persecutionem spectabant. Hinc anno Hadriani decimo ejus decennialibus insignito loquitur de libro ab Aristide in Christianorum defensionem composito, et de Apologia in eundem finem a Quadrato edita, quamvis hæc in quindecennialibus Hadriani oblata fuerit, ut infra ostendam. Nec huic sententiæ contraria est inscriptio, de qua supra, in honorem Plinii Bithyniæ legati posita, ut arbitratur card. Norisius, quod in ea Trajanus DACICUS non dicitur; quem titulum longe ante annum cxii obtinuit. Cum enim idem titulus in quibusdam nummis Trajani sexto ejus consulatu notatis, ideoque et post annum cxii percussis non legatur, quid mirum si in inscriptionibus prætermissa fuerit? Mediobarbus in numismatis imp., pag. 159, hunc nummum exhibet:

IMP. CES. NER. TRAIANO OPTIMO AUG. GERM. in postica : P. M. TR. P. COS. VI. P. P. S. P. Q. R. Repræsentatur columna cochylydis Trajani. Tum pag. sequenti : IMP. CES. NER. TRAIAN. OPTIM. AUG. P. M. COS. VI. in postica : S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI S. C. Visitur portus ferrea catena præclusus. Sic in nummis Marci Aurelii TR. P. XX. XXI. XXII. et XXIII. signatis aliquando dicitur tantum ARMENIACUS, aliiquando ARM. PART. MAX. et aliquando sine neutro titulo solum ejus nomen legitur, ut videre est apud Mediobarbum citatum. Quare ex omissione tituli Dacici in laudata inscriptione nihil inferri potest contra nostram sententiam.

7. *Plinius statim post consulatum in Bithyniam non missus.* — Ex his liquet, Baronii sententiam, qui putavit Plinium statim a consulatu in Bithyniam missum esse, sustineri non posse, non quod aliquod proconsule in eam, postquam ea dignitate functi sunt, proximo anno delegati non fuerint, uti Cælius Clemens, qui, ut observat clarissimus Loydus in Epistola de Pliniana legatione ad me data, post consulatum statim eidem provinciæ præfectus est, qua de re Trajano gratias agit Plinius lib. 10, epist. 12, quod *ad finem consulatus Cælium Clementem in hanc provinciam transtulerit*, sed quia, ut notavit card. Norisius laudatus, Plinius in lib. 4, epist. 9, narrat se defendisse in senatu Julium Bassum proconsulem Bithyniæ, seque tunc consularem fuisse tradit illis verbis, *post duos, et consulares et disertos*, etc., nempe post semet et Luceium Albinum. Hæc causa acta est anno Christi c1. At senatus decreto acta Bassi in Bithynia recessa sunt. Et lib. 10, epist. 64, et 65, cum Plinius esset in Bithynia, jam elapsum erat biennium, ex quo acta Bassi abrogata fuerant.

8. *Nec etiam anno Christi cii.* — Liquec secundo admittendam non esse Loydii sententiam, qui existimat Plinium mense Septembri anni Christi centesimi tertii Bithyniam ingressum, ibique mansisse usque ad initium anni centesimi quinti per menses octodecim. Arbitratur enim vir doctissimus, Plinium post consulatum causas centumvirales non amplius egisse, et omnibus advocacionibus renunsiassc. exceptis iis quas in senatu agendas voluntate amplissimi ordinis adactus susceperit, et de rebus post suam legationem a se gestis, ante decimum epistolatarum suarum librum, variis in locis loqui. Verum utrumque fundamentum card. Norisius in litteris ad me datis evertit, Pliniumque post consulatum causas centumvirales agitasse ostendit. Ex xxxv tribubus Urbanis cv iudices eligebantur, terni ex singulis tribubus, qui rotundo numero centumviri dicebantur. Hi erant tum plebei, tum ex ordine equestri; ac Ovidius qui fuit eques, non senator, lib. 2 Tristium ad Augustum de seipso ait :

Nec male commissæ est nobis fortuna reorum
Usque decem decies inspicienda viris.

Fuerat enim eques, et in causis centumviralibus iudex. At advocati, ac præsertim ætate Plinii, quo

tempore causæ centumvirales omnium erant celeberrimæ. Auctor Dialogi de Oratoribus, qui, ut ibidem ait, librum scripsit anno vi Vespasiani, paulo ante finem de se habet : *Quod majus argumentum est, quam quod causæ centumvirales, quæ nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur? etc.*, nempe florente Cicerone. Et aliquanto superius versis initium Dialogi Aprum ita loquentem inducit : *Ego quidem, ut de meipso fatear, non eum diem lætiorem egi, quo mihi latus clavus oblatu est, vel quo homo novus, etc. Quæsturam, aut tributatum, aut præturam accepi, quam, etc., aut reum prospere defendere, aut apud centumviros causam aliquam feliciter orare, etc. Tum mihi supra tributatum, et præturæ, et consulatus ascendere videor, tum abire.* Hinc Plinius lib. 6, epist. 12, advocacionem suam promittit *Vectio Prisco, præsertim, inquit, in arena mea, hæc est, apud centumviros.* Infima enim, media, summa ingenia ea ætate ex causis centumviralibus laudem gloriamque captabant. Epist. 24, lib. 4, ait : *Proxime cum apud centumviros in quadruplici iudicio dixissem, subit recordatio egisse me juvenem, etc.* Legenda tota epistola, ex qua patet eundem jam prætorium, ac consulem egisse causas centumvirales, cum grandior esset ætate. Ibi ait : *Studiis processimus*, (fuit enim prætor sub Domitiano ex epist. 16, lib. 7) *studii periclitati sumus*, (postremo anno Domitiani lib. 3, epist. 11) *rursumque processimus*, nempe sub Nerva ac Trajano præfectus ærario, dein consul. Ex quo constat eum senatorem, ac prætorium virum (quod negari nequit) et consularem causas centumvirales egisse. Ego quidem, subdit card. Norisius, puto omnes epistolas librorum novem scriptas ante legationem Bithynicam, cum homo sui laudator nec semel in tot epistolis quicquam quod cam legationem attineat, scripserit.

Cæterum recte Loydio observatum, totum illud tempus Trajanum Romæ egisse, quo Plinius in Bithynia fuit. Quando intravit provinciam, XV kalend. Octob. tunc Trajanus fuit Romæ, unde Plinius petiit mensorem mittendum, lib. 10, epist. 18 et 29. Trajanus autem respondit : *Mensores viz etiam iis operibus, quæ aut Romæ aut in proximo fiunt, sufficientes habeo.* Postea cum architectum mittendum petisset, Trajanus respondit lib. 10, epist. 48 et 49. *Ne existines brevis esse ab Urbe mitti, quam ex Græcia etiam ad nos venire soliti sunt.* Denno cum libratore egeret, Trajanus ait : *Ego hinc aliquem tibi mittam*, lib. 10, epist. 50 et 51. Quando Plinius excusat, quod exemplaria edictorum non miserat, quia *in scripitiis tuis esse credebam*, lib. 10, epist. 71. Trajanus, epist. 27, respondet se ea non habere; nec quicquam inventi in commentariis eorum principum, qui ante se fuissent. Lib. 10, epist. 43 et 14. Plinius loquens de legatione a rege Sauromata Urbem petitura, profinus ait, nondum legationem, sed ad Trajanum tabellarium missum esse. Lib. 10, epist. 82. Trajanus de Juliopolitanis Romam venientibus vult a Plinio præmoneri, *si in Urbem versus*

venturi erunt, mihi scribes. Quibus Baronii sententia convellitur, nostraque confirmatur. Certum enim videtur, currenti anno Trajanum in Dacia fuisse, annisque cx, cxi et initio insequentis, quo consultatum sextum inivit, ab Urbe non abfuisse. Quod si quis contendat, relationem seu consultationem Plinii,

et ad hanc rescriptum Trajani imp. de Christianis, ante annum cxi missam fuisse, negare ille non poterit, cum saltem in decennialibus Trajani scriptam esse, cum Plinius locis supra laudatis diserte tradat, se bis hujusmodi solemniam in Bithynia celebrasse.

ANACLETI ANNUS 3. — CHRISTI 105.

1. *Decebalus victus.* — Christi Redemptoris nostri qui sequitur annus centesimus quintus adscribitur Fastis consularibus Trajano quintum et Appio Maximo coss. quo rebellante Decebalo, Trajanus iterum comparato exercitu, facto ponte in Istro, eum debellavit. Daciaeque redegit in provinciam; hæc pluribus Dio¹; alia quæ his addit Eusebius², non hoc anno, sed sequentibus esse gesta, quæ ibidem scribit Dio, demonstrant. Porro hæc de victo Decebalo, et ponte super Danubium collocato, antiqua numismata docent, quæ una cum ejusdem Trajani consulari quinto notata leguntur.

2. *De pseudopropheta Elcai.* — His temporibus persecutione (ut vidimus) in Christianos instante, scelestissimus pseudopropheta, Elcai nomine, ex Judeis, qui et se O-senis conjunxit, Ebionæis, et Nazaræis prodit: de quo hæc S. Epiphanius³: « Coniunctus est his postea Elcai appellatus, temporibus Trajani regis; qui fuit pseudopropheta. Conscripsit autem hic librum, secundum prophetam videlicet, aut velut secundum divinitus inspiratam sapientiam. Tradunt etiam de alio quodam Jexeo, hujus fratre. Fuit autem hic homo erroneus moribus, fraudulentæ mentis, a Judeis oriundus, et cum Judeis sentiens, non secundum legem conversans: verum alia pro aliis obiter introduxit. Salem, et aquam, et terram, et panem, et cælum, et æthera, et ventum, jurandum ipsi in divinum cultum præfinit, ac tradidit. Aliquando vero rursus alios septem testes præscripsit: cælum, inquam, et aquam, et spiritus, et sanctos (velut ait) angelos orationis, et o'cum, et sal, et terram. » Cujus stultitiam ut claderet S. Joannes evangelista, ejusmodi hæresim fortasse odoratus nam, ut vidimus, sub eodem imp. diem obiit illud præmonerat, dicens⁴: « Tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt: et tres sunt qui testimonium

dant in terra, spiritus, aqua et sanguis, et hi tres unum sunt. » Pergit Epiphanius:

3. « Adversatur autem virginitati, et odio habet continentiam, et cogit ad nuptias. Imaginaria vero quedam velut ex revelatione introducit: hypocritas autem docet, dicens non esse peccatum, etsi simulacra ipsos adorare contingat persecutionis tempore instante, si solum conscientia non adorent; et si quid etiam confiteantur ore, non autem corde. Atque hujus rei testem adducere fraudulentè ille impostor non erubescit Phinees sacerdotem quemdam de genere Levi et Aaron, et prisce Phinees, quod in Babylone tempore captivitatis adoraverit Dianam, et in Susis effugerit perniciem mortis coram Dario rege. Quare omnia ipsius falsa sunt et vana: » et post multa: « Sed et rursus Christum confitetur nomine, dum dicit: Christus magnus ille rex; non autem ex dolosa et adulterata tractatione nugacissimi libri ejus comprehendit, an de Domino nostro Jesu Christo narravit: neque enim hoc determinat; verum Christum simpliciter dicit. Prohibet etiam orare ad Orientem, asserens non oportere sic intendere, verum faciem ad Hierosolytam convertere ex omnibus partibus: ita ut hi qui in Oriente sunt, in occasum Hierosolytis intendant; » et post alia de eodem: « Describit Christum esse quamdam virtutem, cujus etiam mensuras significat, viginti quatuor schænorum in longitudinem, hoc est, milliiorum nonaginta sex: latitudinem vero schænorum sex, id est, milliiorum viginti quatuor; et crassitudinem similiter emetitur, et pedes, et reliqua fabulamenta. Esse autem et sanctum Spiritum, et ipsum feminei sexus similem Christo, instar statue super nubes, et in medio duorum montium stantem: et reliqua silentio præteritur, ut ne legentium aures ad fabulas concitem. » Hæc Epiphanius: qui addit verutum hominem prohibuisse interpretationem suorum scripturum.

4. Tradit idem auctor¹ Hellesæos, qui se ab Elcai

¹ Dio in Trajano. — ² Euseb. in Chron. anno 105. 195. — ³ Epiph. hæres. xxx lib. i. et hæres. xxx. — ⁴ 1. Joan. v.

¹ Epiph. hæres. lxi.

descendere gloriarentur, tanti existimasse duas mulieres, quæ ex semine ejus decerentur descendisse, ut eas adorarent veluti deas, videlicet Marthus alteram, alteram vero Marthianam nuncupatam, quæ vixerunt ipsius S. Epiphani tempore; has igitur propter Elxai sic colebant, ut (quod idem tradit auctor) iidem Elxai gregales ipsarum sputa et reliquas sordes corporis auferrent, eademque ut res sacras adhiberent in auxilium morborum, cum nullam tamen ex eis salutem consequerentur. At de his sa-

tis: quæ non oportuit prætermisisse; ut quibus telis studuerit diabolus puritatem Catholice fidei omni tempore labefactare, omnibus innotescat: ut merito de S. Ecclesia dictum esse appareat¹: «Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias:» eo quippe visu pulchrior facies Ecclesiæ redditur, quo magis inter tot mendaciorum portenta, velut lux in tenebris nitenti veritatis fulgore coruscat.

¹ Cantic. 2.

Anno periodi Græco-Romanæ 5596. — Olymp. 220. an. 3. — Urb. cond. 856. — Jesu Christi 103. secundum Baronium 105.
— Evaristi papa 9. — Trajani imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. Trajanus Aug. V et L. Appius Maximus II.*

Hic cum numerali nota in Fastis Caesaris et Anonymo, quo usus Cuspinianus, editur, et in inscriptione Onuphriana dicitur, «Appius Maximus, bis consul, confector belli Germani,» scilicet Dacici. Et itaque hic consulatus in præmium virtutis datus, ut aliquo modo in triumpho Dacici præmum veniret. Ex quo et illum præsentis anno actum datur intelligi. Sic Promotus et Timasius anno cccclxxxix, quo Theodosius M. de Maximo tyranno triumphavit Fastis nomen dedere; quia in expeditione contra Maximum Promotus equestribus copiis, Timasius pedestribus præferat, Mediobarbus cum Trajano V. Q. Messium Maximum proficitur, sed sine teste.

2. *Quinquennalia imperii Augustei Trajani.* — Trajani consulatus juxta secundam consulatum Caesarorum regulam, ob quinquennalia nempe Augustei imperii, quæ cum priori ejus triumpho Dacico fuere conjuncta. Sed gravis nostris diebus controversia exorta, an Trajanus præsentis anno, ut hæcenus creditum, vel insequenti, hunc consulatum gesserit. Mediobarbus in numismatis imperatorum Romanorum pag. 152, card. Norisius in Epistola consulari pag. 64, et Fabrettus in Syntagma de columna Trajani, cap. 9, quintum Trajani consulatum anno tantum sequenti gestum contendunt fulli auctoritate trium nummorum, in quibus Trajanus dicitur; Tr. P. VII. IMP. IV. COS. IV. DES. V. Sumpsit tribunitiam potestatem septimam Trajanus V kal. Novembris anni centesimi tertii, currentis nempe. Si itaque exeunte Octobri Trajanus adhuc consul V designatus erat, is consulatus non nisi anno sequenti susceptus. Hoc virorum eruditissimorum fundamentum.

3. *Quintus Trajani consulatus hoc anno gestus.* — Anno et, num. 7, diximus, tria Trajani numismata ab antiquariis referri, in quibus is dicitur: Tr. P. VI. IMP. IV. COS. IV. DES. V. quæ cusa sunt

exeunte anno præcedenti et post diem V kalend. Novemb. quo Trajanus tribunitiam potestatem VI ingressus. Quare si Fasti vulgares, quos hæcenus omnes secuti, depravati non sunt, nummi hoc anno percussi hanc inscriptionem præferre debuere: Tr. P. VI. IMP. IV. COS. V. sed nullus antiquarius aliquem hujusmodi epigraphæ huc usque produxit. Indeque factum, ut Mediobarbus et Fabrettus existimant, tres illos citatos, in quibus dicitur Trajanus: Tr. P. VI. IMP. IV. COS. IV. DES. V. ad præsentem annum, non vero ad præcedentis finem referendos. Verumtamen vero cum Onuphrius, Scaliger, Baronius, Petavius, Cointius, aliique summi nominis scriptores labyrinthis se atiosque flexibus implicarint, quoties Fastos sollicitarunt, ab unanimi consensu veterum auctorum, qui Chronica Fastorum condidere, non videtur discedendum; cum nunquam configerit, ut in uno eodemque consulatu consignando omnes errarent, licet inter se non raro dissideant et discordent. In omnibus autem veteribus Fastis quintus Trajani consulatus cum præsentis Christi anno connectitur, etiam in anonymo MS. quo usus est Cuspinianus, qui in Bibliotheca Casarea asservatur. Hic auctor, cujus luculentum fragmentum Bucherius publicavit, bissextilis annos, et ferias, quibus singuli incipiunt, annotat, cæterisque Fastorum conditoribus longe accuratissimus est. Quare cum præsentis anno consulatum quintum Trajani exhibeat, non potest ipse sine chronologiæ damno in sequentem annum differri. Præterea Mediobarbus, qui in Præfatione suæ Collectionis ait: «Sciatis, me Fastos ad fidem nummorum accommodare, non nummos ad fidem Fastorum debuisse.» Tamen pag. 360, postquam retulit Galli Augusti, qui secundum imperii annum tantum delibavit, numismata, inquit: «Etsi in nummis Galli et Volusiani Tr. P. IV. reperitur, eosque ex hac inscriptione occisos anno sequenti (Christi nempe ccliv) dicendum esset; tamen cum et nullus historicorum ultra biennium

eorundem imperium extendant, et anni non suppetant, quibus possit augeri epocha eorundem, hac in parte potius historicis et chronologicis standum duxi quam nummis. » At si in imperio Galli ex chronologica regulis describendo nummi deserendi; cur in imperio Trajani ad temporis rationem exigendo, iisdem adherendum? Quamobrem quemadmodum iis omnibus, qui in imperio Galli iuxta accuratam chronologiam declarando, nummos tribunitia potestate iv notatos continere noluerit, res infelicissime successit; contra vero, qui antequam tot difficultates in serie consulum occurrentes, quae insuperabiles videbantur, complanate essent, easdem dissimularunt, et tritam viam secuti sunt, cautius sese gesserit. Sic qui in Trajani imperio chronologicè exponendo tribus præfatis nummis tribunitia potestate vii et consulatu V designato insignitis adherescere voluerit, Fastos sine dubio perturbabit. Neque negari potest, quin artifices, si Gallo imperante, in nummis eudendis errarunt, Trajano imperante, in similem errorem induci poterint. Profecto plura Trajani numismata et marmora extant, quam aliorum imperatorum, quæ aut dubia, aut conficta, vel quæ ex parte corrigenda veniunt, ut liquet ex illis, quæ Fabrettus in Syntagmate de columna Trajani, cap. 8 et 9 habet. Denique si Trajanus legitimo tempore imperii Augustei quinquennalia celebravit, non alio anno, quam currenti consulatum capessit. Unde donec major lux affluat, a vulgari Fastorum dispositione per Trajani tempora non recedendum.

4. *Nummus Trajani suspectus.* — Ex tribus nummis, in quibus Trajanus dicitur: TR. P. OR. VII. IMP. III. COS. III. DES. V. Prior asservatur in Museo Cospiano, alter in Museo Magnavacæ, tertius in gaza regia. Priores duo certe indubitataque fidei sunt. Sed ultimus difficultatem facere non debet. Hæc varia ejus fortuna. Cum anno MDCCLXXVI Parisiis agerem, et manuscripta Bibliothecæ S. Genovefæ percurrerem, in manus meas incidit Catalogus præcipuorum numismatum, qui in museo ejusdem monasterii extant; quo in catalogo ipsa numismata delineata, et in uno Trajani hæc verba dicuntur descripta: TR. P. VIII. IMP. III. COS. III. DES. V. P. P. Hinc statim intuli, mirum non esse, si monetarii tribunitiâ potestatem VII Trajani cum ejus consulatu quinto designato, per errorem injunxerint, qui tribunitiâ potestatem VIII eidem illigant; adique virum clarissimum Carolum *du Molinet*, bibliothecarium, ac rogavi, ut mihi hujusmodi numisma ostendere vellet. Respondit is possideri illud a V. C. Quenello, a quo bibliotheca Genovefana aliqua manuscripta habuisset. Cum vero paucos post dies cum nummum ad gazam regiam et museo Quenelli transisse accepisset, Versaliam, ubi ea nunc asservatur, me contuli, ut illum videre et in examen vocare possem. Ibi tam a Rainsantio eidem gaze præfecto, quam ab Andrea Morellio, singulari urbanitate exceptus sum; propter tamen aliqua, quæ occurrere impedimenta, nummum videre non potui; sed post aliquot hebdomadas Morellius Parisios veniens illum

secum detulit, significavitque, se et Rainsantium non dubitare, quin hæc inscriptio, quæ in eo legitur; TR. P. VII. IMP. III. COS. III. DES. V. P. P. ab aliquo imperio insculpta nummo fuerit; cum antea in eo legeretur, SPQR. OPTIMO PRINCIPUM, idque adeo verum esse, ut artifex oblitus fuerit delere duas ultimas litteras M, quæ adhuc distincte in nummo apparent. Est autem æreus magnæ molis. Illum Vaillantius in tomo I Selectorum numismatum pag. 51, delineavit cum TR. P. VII. qui tamen perperam paulo post scribit, extare in Museo Genovefano Trajani nummum inscriptum: TR. P. VIII. IMP. III. etc. quia scilicet Catalogum numismatum in eo museo extantium legens, eam epigraphen reperit, neque ei in mentem venit videre, an reapse nummo insculpta esset, vel scriba in eo delineando peccasset.

5. *Duo Trajani nummi explicatus difficiles habentes.* — Restant igitur tantum duo numismata, quorum unum, nempe Cospianum, Norisius, allerum vero quod est Magnavacæ, Fabrettus examinarunt, et utrumque indubitata fidei esse concluderunt, quæ Toinardus sic explicanda censet: tribuni plebis IV idus Decembris creabantur, ut testatur Dionysius Halicarnassensis. Dio autem lib. 53 de imperatoribus scribit: « Tribunitiam potestatem, quanta unquam maxima fuit, accipiunt, et quia quotannis eam cum tribunis plebis ejus anni renovant, annorum imperii ipsorum hinc summa concipi solet. » Ex his infert Toinardus, Trajanum anno Christi xxvii. V kalend. Novemb. tribunitiâ potestate ornatum esse, ac IV idus Decemb. ejusdem anni cum tribunis plebis tribunitiâ potestatem renovasse, id est, tribunitiâ II numerasse. Quo pacto anno Christi cii, IV id. Decembris, cum adhuc consul V designatus esset, tribunitiâ potestatem VII inchoare potuit. Variis nummis suam opinionem vir doctissimus mihi quæ amicissimus confirmat, v. g. in nummo græco Galbæ imperatoris legitur: TR. P. II. quem tamen certum est secundum imperii annum non inchoasse. Is ilaque juxta Toinardi conjecturam, tribunitiâ potestatem ineunte mense Aprilis anni lxxvii suscepit, eodemque anno IV idus Decemb. secundam tribunitiâ potestatem ingressus est, occisis mense Januario insequentis anni. Eo modo de multis aliis numismatis, quæ germana esse constat, Toinardus discurrit. Sed quidquid de hæc conjectura sit, quæ supra dixi, a vulgaribus Fastis recedendum non esse demonstrant.

6. *Imperatores tribunitiâ potestatem a die suscepti imperii inchoabant.* — Jamdiu chronologos torquent varia numismata; in quibus plures tribunitii anni quibusdam imperatoribus, quam ex certis historiae momentis eos regnasse constat. Superstunt nummi græci *Nerva*, in quibus tertius annus notatur; cum tamen secundum imperii tantum delibaret. Sic in nummo græco *Heliogabalia* Vaillantio Tom. 2 numismatum Coloniæ recitato, legitur annus quintus, quem is prætermisit, quod Helioga-

balus ad illum non pervenerit. Toimardus, qui me monuit de illa nummi Heliogabali mutilatione, existimabat difficultatem cessare, si advertamus, imperatores annos imperii, ac tribunitiarum potestatem a die *IV idus Decembris* cum tribunis inisse, et menses, qui a die suscepti imperii ad *IV idus Decembris* fluxerant, pro anno computatos, eodemque die annuum secundum, seu tribunitiarum potestatem n. inchoasse, et sic deinceps. Verum eam sententiam nummi refellunt. Mediobarbus duos *Neronis* exhibet, in quibus is dicitur *TR. P. III. COS. II.* qui tamen anno Christi *LXVI* quo secundum consulatum gessit, *TRIB. POT. IV. COS. II.* diceretur, si mense Decembri anni *LIV* secundam tribunitiarum potestatem, ut vult vir doctissimus, auspicatus esset: mense enim Octobri illius anni Claudio successerat. Sic *Domitianus* in nummo apud Mediobarbum dicitur *TR. P. II. COS. VIII.* imperare cepit Domitianus die *XIII Septembris* anni *LXXXI*, quare anno *LXXXIII*, quo consulatum *IX* sumpsit non *TRIB. P. II.*, sed *TR. P. III.* diceretur, si ea sententia vera esset. *Marcus Aurelius* tribunitiarum potestate anno Christi *CLXVII* ornatus est, qui ideo initio anni *CLXI*, quo tertium consulatus processit, dictus fuisset *TRIB. POT. XVI.* et tamen Mediobarbus varios hujus imperatoris nummos profert, in quibus legitur, *TRIB. POT. XV. COS. III.* denique *Severus Alexander* in variis nummis apud Mediobarbum dicitur, *TRIB. P. III. COS. II.* qui cum anno Christi *CCXXII* mense Martio regnare coeperit, annoque *CCXXVI* secundum consulatum capessierit, prius tribunitiarum potestatem v quam consulatum *II* suscepisset, si *IV idus Decembris* eam exorsum esset.

7. *Nummi in contrarium explicuntur.* — Haec mea de hujusmodi nummis conjectura. Omnes nummi latini, in quibus anni tribunitiarum potestatis annos imperii excedunt, aut mendose descripti, aut a monetariis in iis cudendis erratum, aut anni unius imperatoris, alteri attributi, ut de Gallo et Volusiano loquens ostendi. Quoad nummos graecos, in quibus plures imperii anni leguntur, quam reipsa Augusti regnarint, vel idem dicendum ac de Latinis in quibus anni tribunitiarum potestatis annos imperii superant, vel existimandum annos illos, non ad imperium, sed ad aliquod aliud nobis incognitum referri. Extant in gaza regia Basilicis tyranni, qui menses tantum viginti imperavit, numismata in quibus signatur annus *II*, in aliis annus *IV*, in aliis annus *V*, quos nullus dicit de ejus imperii annis intelligendos esse, sed quos nullus negabit sine aliquo consilio illis nummis Graecis incisulptos. Anno *CCXXXVIII*, num. 7 varios nummos exhibui Tarsi percussos, in quibus annus secundus ad annos imperatorum in iisdem expressorum ordinem non habent. Denique annus tertius qui in quibusdam Nervae nummis habetur, ad ejus imperium referri non potest; cum tam apud Mediobarbum, quam in cimeliis principum, complures nummi latini extant in quibus Nerva (qui anno Christi *xcvi*, mense Septembri imperium iniiit, annoque *xcviii* exente Januario mortuus est, cum kalendis ejusdem mensis consulatum *IV* cepisset)

dicitur *TR. P. III. COS. III.* Quare in nummis illis annus tertius ad ejus imperii durationem pertinere non potest.

8. *Trajanus prior triumphus.* — Trajanus hoc anno e Dacia Romam redux de Deceballo Dacorum rege triumphavit, ut certum facit nummus a card. Norisio in Epistola consulari pag. 67, ex thesauro Mediceo productus: *IMP. CAES. NERVAE TRAJAN. AVG. GERM. DACICUS. P. M.* in postica: *TR. P. VII. IMP. IIII. COS. V. P. P. S. C.* Visitur imperator in curru; seu in quadrigis triumphans, qui dextra laurum, sinistra sceptrum tenet: quo nummo prior Trajani triumphus sine dubio signatus, et hoc anno, quo tribunitiarum potestatem *VII* iniiit, et Augustei imperii quinquennalia dedit, ductus. Anniaversi enim imperatores post Vespasianum annis, quibus triumpharunt, consulatum cepisse, vel saltem triumphum cum decennialibus eid genus fessis conjunxisse. Quia vero *Maximus* belli Dacici confector fuit, ut num. 1 dixi, anno quo Trajanus triumphavit, ejus in consulatu collega fuit, ut in partem aliquam triumphi veniret. Trajanum vero post debellatos Dacos plures colonias, non vero unquam deduxisse in Daciam recte ostendit Fabrettus in Syntagmate de columna Trajani pag. 243, tam ex inscriptionibus, quam ex Ulpiano. *J. C. in L. 1. D. de censibus*: quae coloniae vel in quinquennialibus, vel in decennialibus Trajani, ut moris erat, institutae; quod virum eruditissimum fugit, qui nusquam hujusmodi festorum a Trajano celebratorum meminit. Haec porro inscriptio, quam ipsemet pag. 288, ex Grutero refert, quinquennialium Augustei imperii Trajani iudicium: *IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F. NERVAE TRAJANO. AVG. GERMANICO. DACICO. PONTIFICI. MAXIMO. TRIBUNIC. POT. VII. IMP. IIII. COS. V. P. P. TRIBUS. XXXV. QUOD LIBERALITATE. OPTIMI. PRINCIPIS. COMMODA. EAREM. ETIAM. LOCORUM ADIECTIONE CUMULATA SINT.*

9. *Trajanus Dacicus appellatur.* — Niphilinus ex Dione lib. 68 narrato priori bello Dacico ait: « Trajanus de Dacis triumphavit, et Dacicus cognominatus est. » Et tamen cardin. Norisius in Epistola consulari, pag. 63, ait, extare in gaza Medicea nummum argenteum cum epigraphe: *IMP. CAES. NERVA TRAJAN. AVG. GERM. et in aversa parte: DACICUS COS. III.* Visitur Hercules ibidem dextra clavam, sinistra spoliis leonis tenens. Mediobarbus pag. 51, duos alios Trajani nummos habet in quibus is dicitur: *GERM. DAC. P. M. TR. P. COS. III. P. P.* qui, sicut praecedens, anno elapso percussus. Trajanus itaque Dacicus antequam triumpharet, appellatus. Sic Spartianus in Severo, cap. 9, ait, hunc imperatorem in priori bello Parthico recusasse Parthici nomen: « Recusavit et Parthici nomen, ne Parthos lacerasset. » quod tamen in nummis Severi tunc eius legitur. Imo idem Niphilinus ex Dione lib. 68, postquam de victoriis de Parthis a Trajano reportatis locutus est, ait: « Tum vero multa decreta sunt a senatu, sed in primis Optimus cognominatus est: » quod etiam Zonaras habet. Et tamen Plinius in Paenegyrico anno Christi centesimo dicto, cap. 88, in-

quit : « Justisne de causis senatus populusque Romanus Optimi tibi cognomen adjecit? » Extat apud Mediobarbum pag. 158. Trajani numisma inscriptum : IMP. CÆS. NER. TRAIANO OPTIMO AVG. GER. DAC. in postica ; P. M. TR. P. XIII. IMP. VI. COS. V. P. P. OPTIMO PRINCIP. Vides Trajanum diu ante Armeniam captam *Optimum* nominari ; licet tradat Dio illum post eam victoriam *Optimum* cognominatum. Quare sicut cognomen *Optimi*, quod primis imperii annis Trajano concessum, senatus, post captam Armeniam, eidem rursus confirmavit ; sic et Dacici cognomen, quod ardente bello Dacico, Trajano attributum, eidem post priorem triumphum a senatu confirmatum.

10. *Posterioris expeditionis Dacicæ epocha.* — Cum Decebalus Dacorum rex, præter conditiones fœderis icti multa ageret, bellum Trajanus adversus illum iterum suscepit, tuncque lapideum pontem super Istrum fecit, cui cætera illius opera vix adæquari possunt. Pons, ut observavit Cuspinianus in Austriæ Descriptione, in inferiori Pannonia, non procul a Canizza oppido situs erat. Dio pluribus eum describit. Sed ejus constructio, et secunda in Daciam expeditio perperam hoc anno in Annalibus consignatur. Existimavi alias secundam expeditionem Dacicam ante annum cvi susceptam non fuisse, quod sub illius anni consulibus auctor Chronici Alexandrini scribat : « His coss. gravi bello Romanis incumbente a Persis, Gothis, et aliis gentibus Trajanus expeditione in hostes suscepta, suis gratiam tributorum, quoad reverteretur, fecit. » Præterea Spartianus in Hadriano, cap. 3, scribit de eodem : « Tribunus plebis factus est Candido et Quadrato iterum coss. » Et statim : « Secunda expeditione Dacica Trajanus cum primæ legionis Minervie præposuit, secumque duxit. » Illud collegium consulum signatur in Fastis anno Christi cv. Quo anno cum Hadrianus Romæ tribunus plebis fuerit, altero anno cvi legatus legionis ad bellum secundum Dacicum a Trajano ductus fuit. Tribunatus enim magistratus annuus erat. Ex quo cum card. Norisio in Epistola consulari, pag. 67, inferebam, Hadrianum toto anno, quo

illud munus gessit, Romæ mansisse. Verum postquam vidi specimen imperii Trajani a doctissimo Gulielmo Loydio ex Anglia ad me transmissum, non dubitavi, quin ea expeditio anno cv inchoata fuerit. Tribunatus enim plebis, ut ad me idem vir clarissimus scripsit, stante veteri Republica munus quidem annuum fuit ; sed Trajani temporibus etiam semestris fuisse Plinius lib. 4, epist. iv, testatur. Imo forsitan et bimestre fuit, sicut consulatus. In veteri autem Republica quando tribunus plebis ne una quidem nocte extra Urbem morari liceret, tamen ex senatusconsulto aut plebiscito tunc licebat quovis proficisci Republicæ causa. Quanto magis nunc quando tribuni omni munere vacarent, quando tantum locum in senatu supplerent, et sibi ad majora gradum præstruerent : præsertim a principe jussi, qui pro more horum temporum omnem populi Romani potestatem in se transtulisset. Sane de tribunis plebis in hujus ævi scriptoribus tam pauca habentur, ut unius exemplum, qui tribunatus anno militavit, vix edere possimus. Sed quæstoris exemplum habemus in ipso Hadriano Trajanum ad primum Dacicum bellum familiariter prosecuto. Adilem vero videmus Clodium Albinum *non ultra decem dies* munere defunctum, ut ait Capitolinus in Albino cap. 6, *Quod ad exercitum festinanter mitteretur*. Quidni igitur Hadrianum etiam ab initio tribunatus quarto idus Decembris quarto aut quinto mense Trajanus in Daciam festinans secum ducere potuerit, inquit Loydus? Auctoritas Chronici Alexandrini hac in re parvipendenda ; exscripsit enim Eusebium in Chronico ubi eodem Christi anno uno tenore varia bella recitat, quorum aliqua, uti bellum Parthicum, ultimis imperii Trajani annis gesta esse constat. Julianus in Caesaribus scribit Trajanum *intra annos quinque* Getas subjugasse. Quare Romam rediit anno cvii aut cviii, et secundum triumphum Dacicum decennaliaque exhibuit, ut infra dicitur. Loydus quidem ejus reditum in annum cx differt ; sed cum triumphus cum decennialibus et id genus festis, si imperatores consulatum non sumerent, conjungi soliti essent, ei hac in re non adhareo.

ANACLETI ANNUS 4. — CHRISTI 106.

1. *Columna Trajana.* — Anno Domini centesimo sexto, coss. Surano atque Marcello, Trajanus Dacico bello confecto, Romam rediit : « Quem, inquit Dio ¹, Romam repletentem plurimæ barbararum

gentium legationes, atque etiam Indorum legati adiere : » addit bibliothecas extruxisse, et columnam ingentem stabuisse in foro, quod dictum est Trajanum, eaderorum omnium celeberrimum : ipsum enim præ cæteris Urbis nobilissimis structuris in admiratione habuisse Constantium imper. cum

¹ Ino in Trajano.

Romam venit, tradit Ammianus his verbis ¹: « Verum cum ad Trajani forum venisset, singularem, sub omni cælo structuram (ut opinamur) etiam numinum ascensione mirabilem, hærebat attonitus, per gigantes contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus appellendos, etc. » Hæc ipse, significans nimirum columnam cochlidem in medio foro sitam; quam hoc anno cæptam, nonnisi post septennium absolutam esse, demonstrant antiqua numismata, in quibus una cum consulatu sexto ejusdem imperatoris, quem gessit anno decimo quinto sui imperii, ipsa columna una cum Trajani simulacro desuper collocata habetur expressa, ante vero illud tempus nunquam ipsa columna effigiata alicubi reperitur.

Opus plane admirabile, nec antea visum: qua, in hanc usque diem divina providentia, cæteris fere omnibus nobilibus Urbis antiquis monumentis barbarica manu vel terræmotu dirutis atque prostratis, vel saltem quassatis, integra permanente: hoc ipso anno, quo hæc nostra prælo mox subjicienda describimus, Sixtus V pontifex maximus, super ejus verticem, præclarissimum Christiane religionis monumentum, principis Apostolorum Petri ingentem aneam magna impensa studioque conflata statuam, inauratamque, sacris ritibus solemniter collocavit.

2. *Petri trophæa et Pauli.* — At antequam Trajani columnam consurgeret, erant Petri trophæa Romæ conspicua: ejusdem namque memoria nobilis in Vaticano fulgebat. Anacletus enim (ut antiquæ

ecclesiasticæ Tabulæ ¹ habent) cum adhuc presbyter esset, construxit atque composuit desuper ejus corpus; velut trophæa victoriæ, insignem claræque memoriam: quam quidem (quod admirationem omnem superat) non valuit turbo persecutionis aliquo modo prosternere; sed et perseverasse in posterum, majoribusque in dies accessionibus gloriæ auctam affirmare videtur Caius antiquus theologus ², qui eodem sæculo clarnit, nempe Zephyrini papæ temporibus: imo non Petro tantum erectam memoriam fuisse celebrem, sed et Paulo, tradit, easque trophæa Apostolorum appellat, sic dicens: « Ego Apostolorum trophæa perspicue possum ostendere. Nam si lubet in Vaticanum proficisci, aut in viam, quæ Ostiensis dicitur, te conferre; trophæa eorum, qui istam Ecclesiam suo sermone et virtute stabilierunt, invenies. » Hæc Caius.

3. Quod igitur habet liber de Romanis Pontificibus in Anacleto: « Hic B. Petri memoriam construxit atque composuit; » per memoriam nonnisi ædificii structuram designari constat, quam olim antiquitas usitata dicere Ecclesiam consuevit: nam et Augustinus ³: « Nos, inquit, martyribus nostris non templa sicut diis, sed memorias, sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus; » quas merito Caius trophæa appellat, quippe quæ victorias sanctorum de subactis hostibus representent. Cæterum columnam hoc anno construi cæptam, nonnisi ad sextum ejus consulatum fuisse absolutam, inscriptio in ea incisa declarat.

¹ Lib. Pont. in Anacleto. — ² Apud Euseb. hist. lib. III. c. 24. —

³ Aug. de Civit. Dei. lib. XXII. c. 10.

Anno periodi Græco-Romane 5597. — Olymp. 220. an. 4. — Urb. cond. 857. — Jesu Christi 104. secundum Baronium 106.

— Evaristi papæ 10. — Trajani imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Sura II*, et *Marcellus*.

2. *Secundus Trajani triumphus et columna Trajana erecta.* — Cum utrumque bellum Dacicum per annos ferme quinque duravit, ut jam diximus, Trajanus, secundo bello Dacico confecto Romam non rediit, nisi exeunte anno Christi CVII aut verosimilius, anno Christi CVIII quo decennialia celebravit, et secundum triumphum Dacicum duxit. Patinus in nummis Thesauri Mauroceni, pag. 116, unum græcum Trajani producit, in quo legitur: L. I. A. id est, *anno undecimo*. Visitur in eo quadriga triumphalis. Supersunt quidem multa hujus imperatoris latina numismata, quæ ad istum triumphum spectant; sed cum in eis annus tribunitiæ potestatis non exprima-

tur, incertum quo anno illi ensi. Gruterus, pag. cxc, 4, exhibet inscriptionem Trajani, in qua is dicitur: GERMANICUS. DACICUS. PONT. MAXIM. TRIB. POTEST. XII. IMP. VI. COS. V. P. P. OPERIBUS. AMPLIATIS. RESTITUIT. Sumpta tribunitia potestas XII a Trajano quinto kalend. Novem. anni Christi CVII. Quare anno CVIII dictus is imperator VI occasione secundi triumphus Dacici ac imperii Augustei decennialium, in quibus præcedentes victoriæ de more renovate, et opera publica, ut etiam moris erat, ampliata. Quoad columnam Trajanam, quæ etiamnum Romæ visitur, et cujus hoc anno nummum exhibet Baronius, in quo consulatus tantum sextus exprimitur, præsentis anno non erecta; cum Trajanus anno tantum CVII consulatum sextum inierit. Ea itaque anno tantum

CXII Trajano posita, ut legitur in basi ejusdem columnæ in medio foro Trajani: SENATUS, POPULUSQUE ROMANUS IMP. CAESARI, DIVI, NERVAE, F. NERVAE TRAIANO, AUG. GERM. DACICO, PONTIF. MAXIMO, TRIB.

POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P. P. AD DECLARANDUM. QUANTAE ALTITUDINIS MONS. ET. LOCUS. TANTIS RUDERIBUS. SIT. EGESTUS.

ANACLETI ANNUS 5. — CHRISTI 107.

1. *Abagarus rex Edessæ.* — Centesimus septimus Christi annus Candido et Quadrato II coss. describitur Fastis; quo Trajanus ab Urbe recedens, Armenis ac Parthis, aliisque finitimis populis bellum intulit: quorum alios in deditiorem recepit, alios vero bello subegit: hæc Dio¹ pluribus. Tunc quoque accidit (quod Suidas² meminit) ut Abagarus rex Edessæ (puto hunc ab illo seniore Abagaro, qui Christi temporibus vixit, de quo suo loco superius facta est mentio, esse progenitum) Trajano munera miserit.

2. *Ecclesia Edessena.* — Caterum constat Ecclesiam Edessenam Trajani persecutione diu vexatam: præerat tunc illi Barsimæus episcopus, qui

cum Gentiles plurimos convertisset ad fidem, eodemque ad subeundum martyrii cohortatus, ipse denum eandem quoque martyrii coronam promeruit; agitur ejus natalis anniversaria celebritas trigesima Januarii¹. Illustre item inter alia fuit tunc martyrium Sarbellii, et Barbeæ sororis ejus, qui ambo a Barsimæo episcopo fuerant baptizati. Cæterum Sarbellius, quod sacerdos idolorum fuisset, graviora tormenta coactus est experiri: quibus omnibus Dei gratia superior factus, tandem inter duo ligna ligatus, sectus est: soror autem ejus, truncato capite, martyrium consummavit. Agitur de omnibus quoque² commemoratio, celebritate anniversaria in Ecclesia repeti solita.

¹ Dio in Trajano. — ² Suid. in hist.

¹ Rom. Martyrol. die 29 Januar. — ² Rom. Martyrol. die 30 Januar.

Anno periodi Græco-Romanæ 5598. — Olymp. 221. an. 1. — Urb. cond. 858. — Jesu Christi 105. secundum Baronium 107.
— Evarisii pape 11. — Trajani imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Ti. Julius Candidus II* et *A. Julius Quadratus*, ex inscriptione Onuphriana, Mediobarbus pag. 153, C. Julium Candidum II et C. Numid. Quadratum profitebitur. Sed nescio unde id accepit. In veteri enim inscriptione apud Sponium in Itinerario Atheniensi legitur: Γάϊον Ἄντων Πράϊνον, Νόμισ τῶν Κοινῶν, δις ὕπατον, Ἀντίπατρον Ἀσίης, etc., id est, «C. Antium Jutum, Auli filium Quadratum, consulem iterum proconsulem Asiæ, etc.» Additur, «ex auctoritate imp. Nerva Trajani Cæs. Aug. Germanici, Dacici, provinciæ Syriæ, etc., » adeo ut indubitatum sit, sermonem hic esse de Quadrato hoc anno consule, aliis postea dignitatibus exornato.

2. *Bellum Parthicum.* — Bellum *Parthicum* anno tantum Christi CXII, inchoatum; cum Trajanus in nummis *Parthicus* non dicatur, nisi post

consulatum sextum, quem eo Christi anno suscepit. Card. Norisius in Epistola consulari, pag. 72, profert ex gaza Medicea insigne numisma Trajani cum epigraphe: IMP. CAES. NERVAE TRAIANO AUG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. VI. P. P. et in postica: PROPECTO ARG. S. C. Ibidem visitur imperator eques milite scutato præeunte, tribus aliis hastatis subsequenti- bus. Hinc, inquit card. Norisius, ante sextum consulatum, qui in nummis obsignatur, in Orientem non transmisit. Sed cum ultimis imperii Trajani annis is nummus percuti potuerit, et de facto a Mediobarbo cum anno Christi CXVI copuletur, certus inde annus deduci non potest. Nec est quod quis dicat, male cum eo anno a Mediobarbo conjungit; cum Trajanus non Parthicus, sed Dacicus tantum in eo nuncupetur. Nam in nummis sæpe antiqui tituli imperatorum servati, novi vero neglecti. Sic in portu

ANCONEA a Trajano aedificata extat inscriptio ab Onuphrio anno Urbis DCCCLIX recitata, cuius initium : IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F. NERVAE. TRAIANO. OPTIMO. AUG. GERMANICI. DACICI. PONT. MAX. TR. POT. XVIII. IMP. IX. COS. VI. P. P. etc. Et lumen jam tum Parthicus in nummis et inscriptionibus de more Trajanus dicitur. Standum itaque alteri argumento a card. Norisio ibidem allato. Observat cardinalis doctissimus Trajanum bello Parthis illato, cum Athenas appulisset, legatos Parthorum regis illic cum muneribus convenisse, teste Dione lib. 68, rogantes ut delatum Parthamisirii Armeniae regnum ratum haberet. Trajanus repudiatis numeribus, respondit se cum primum in Syriam advenisset, facturum omnia, quae fieri par esset. Athenienses, quo praesentis imperatoris gratiam magis emererentur, Hadrianum ejusdem consobrinum archontem creaverunt, ex Ptegone, cap. 25, de Mirabilibus, scribente mulierem Romae edidisse masculum bicipitem, qui monitu postea aruspicum in Tiberim projectus fuit : « Athenis, inquit, archonte Hadriano, qui imperator factus est : consulibus Romae imperatore Trajano VI, et Tilo Sextio Africano. » Cujus magistratus anno Christi cxii Hadriano delati nulla ratio assignari potest, nisi ejusdem cum Trajano adventus Athenas.

3. *Bellum Parthicum post annum cxii susceptum.* — Sed Dio loco laudato aliam rationem suggerit, quae mihi rem evincere videtur. Postquam is de ultimo bello Dacico locutus est, ait : « Bibliothecas extruxit, ac in foro (suo) columnam maximam collocavit, partim sepeliendi sui causa, partim ut opus quod ipse circa forum fecerat, posteris ostenderet. Nam cum locum montuosum, quanta est altitudo columnae, perfodit, forumque eo pacto complanavit. Post haec bellum intulit Armenis Parthisque, propterea quod (ut ipse dicebat) rex Armeniorum non ab se, sed a rege Parthorum diadema accepisset : sed revera id bellum suscepit adductus gloriae cupiditate. » Victor de Caesaribus de Trajano ait : « Adhuc Romae a Domitiano caepa fora, atque alia multa magnifice coluit, ornavitque. » Alter vero Victor de Trajano scribit : « Hujus exusti corporis cineres relati Romam, humatque Trajani foro sub ejus columna : » quod et Eutropius habet. Cum itaque Trajani columna in eo foro anno Christi cxiii exeunte, erecta fuerit, illud anno antecedente, nempe cxii, Trajani quindecennialibus nobilitate dicatum fuit. Mediobarbus pag. 100, Trajani nummum refert, in quo legitur : IMP. TRAIANUS. AUG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. VI. P. P. in postica : FORUM TRAIANI. Representantur aedificium pulcherrimum et quadrigae triumphales. Quod forum in alio ibidem nummo sexto etiam consulato notato memoratur. Mediobarbus utrumque nummum cum anno Christi cxiv conjungit. Sed cum Trajani columna in eo anno Christi cxiii collocata fuerit, nullus dubito, quin ea dedicatio anno cxii peracta fuerit ; quod et praefatae quadrigae indicant. Annis enim decennialibus et id genus festis addictis annorum praecedentium victoriae, triumpho, aliaque id genus

cursorum nummis insculpta, et dedicationes de more factae. Ammianus lib. 16, cap. 10, de Constantio Augusto Romam invensite loquens ait : « Verum cum ad Trajani forum venisset, singularem sub omni caelo structuram, ut opinamur, numinum assensione mirabilem haerebat attonitus, per gigantes contextus circumferens mentem, nec relate effabiles, » etc. Unde non mirum, si nummis inscriptum fuerit. Columnam vero Trajanam imperatore tribunitiam potestatem xvii gerente positam in eo foro fuisse, liquet ex epigraphe anno proximo a nobis relata. Quare, cum teste Dione Trajanus in Parthos non moverit, nisi post forum a se conditum ac dedicatum, et praediclam columnam erectam, bellum illud post annum cxii, quo Trajanus consulatum VI et tribunitiam potestatem XVI inivit, certissime susceptum.

4. *Gesta in Oriente a Trajano.* — Trajanus, relictis Athenis, « Asiam, Ciliciamque finitimis cum provinciis peragravit, ac Seleuciam appulit. Antiochia cum esset, Angarus Osdroenus ei munera et legatos cum mandatis ab amicitia non alienis misit. » Quae ad annum cxii referenda. Anno insequenti Trajanus in fines hosium pervenit, « ac cepit cuncta, nullo facto praefo : dein Satala et Elegiam, quae sunt urbes Armeniae, profectus, Heniochorum regem honore affecit, et Parthamisirum regem Armeniorum punit : captaeque Armeniae tota, reges, qui dedicationem fecerant, habuit in numero amicorum. » Quae ad annum cxiii et cxiv pertinent. Trajanus « ad oppidum Armeniae Elegiam Parthamisiridi copiam adeundi sui fecit. » Illic *diadema capiti detraxit*, et ad Trajani pedes posuit. Quo facto milites clamorem una sustulerunt, « ac Trajanum tanquam in victoria quadam imperatorem » appellarunt, ut testatur Dio, qui addit, Trajanum Parthamisirum quidem dimisisse, sed Armeniam retinuisse. Trajanus dum gerit tribunitiam potestatem xvii, imperator VI dicitur, ut videre est in inscriptione superiori anno relata, nec imperator VII dicitur, nisi quando gerit tribunitiam potestatem xviii, ut liquet ex duabus inscriptionibus apud Fabretum in Syntagmate de columna Trajani, pag. 293, ex quibus unam refero :

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F. NERVAE. TRAIANUS OPTIMUS. AUG. GERMANICUS. DACICUS. PONTIF. MAX. TRIBUNIC. POTEST. XVIII. IMP. VII. COS. VI. P. P. SACRARIA. NUMINUM. VETUSTATE. DILAPSA. RESTITUIT. Tribunitiam potestatem xviii, die V kalend. Novemb. anni cxiv Trajanus suscepit ; ideoque eo Christi anno exeunte vel insequenti incipiente, Trajanus imperator VII dicitur. Eo autem tribunitiam potestatem xviii gerente, bellum maxime exarsisse colligo ex inscriptione ibidem a Fabretto descripta, in qua Trajanus dicitur : TRIB. POT. XVIII. IMP. VIII. COS. VI. vel, TRIB. POT. XVIII. IMP. VIII. COS. VI. P. P. Tunc itaque Trajanus Edessam venit, cui adventanti cum Angarus rex obviam profectus esset, seque purgasset, veniam consecutus est. Inde in Mesopotamiam et Adiabenen venit, et Singara ac alia quadam oppida

citra pugnam ullam opera Lusii ducis cepit. « Tum vero multa Trajano decreta sunt a senatu, sed imprimis Optimus cognominatus est... Ad hæc Nisibi, Balmisque captis, Parthicus cognominatus est... dum moraretur Antiochie, tremolus factus est, etc., » inquit Dio lib. 68. Quare cum terramotus ille, ut suo loco ostendam, evenite anno Christi cxv contigerit, nullus dubito, quin eo anno Nisibis et Balmæ expugnate fuerint, Trajanus *imperator VIII et VIII*, ac præterea *Optimus et Parthicus* dictus fuerit. Fabrettus citatus pag. 292 ait, in nullo vel marmore vel nummo non suspecto titulum *Parthici* ante xix trib. pot. reperiri, et omnia certiora monumenta hæc *Parthici* nomenclatione destitui, quod et observavit doctissimus Asaphensis episcopus in specimine imperii Trajani a se in lucem edendo, quod ad me ex Anglia transmisit; licet, cum illud composuit, Fabretti opus non vidisset. A neutro itaque discedendum, existimandumque titulum imperatoris IX Trajano attributum anno Christi cxv, post diem V kalend. Novembris, quo tribunitiam potestatem xix cepissit. Quoad cognomen *Optimi*, Fabrettus pag. 293, inscriptionem exhibet dicatam. **IBIBS JANUARIUS. L. VESPASIO MESSALLA M. PEDONE. COSS. ANNO SC. CXV. IN QUA OPTIMI VOX PRO COGNOMINE, NON VERO LAUDATIONIS LOCO ACCIPIENDA VIDETUR: ET PAG. INSEQUENTI OBSERVAT, APPELLATIONEM Parthici cum alia Optimi, seu ΑΡΙΣΤΟΡ in grecis semper copulatam procedere. Hæc ad varia Annalium loca restituenda explicare necesse fuit.**

Dio lib. 68 narrato utroque bello Dacico, ait: « Per id tempus Palma præfectus Syriæ cepit eam Arabiæ partem, quæ Petram attingit, redigitque in ditionem populi Romani. » In Collectaneis Græcis apud Scaligerum pag. 341, prius bellum Dacicum illigatur anno primo Olympiadis cxx qui mense Julio anni Christi ei inchoatur: victoria Palmæ de Arabibus Petreis, anno secundo ejusdem Olympiadis. Quare Palma anno Christi cxi, quo annus secundus

Olympiadis cxx adhuc in cursu erat, adversus Arabes legatus, iique non multo post debellati. Auctor enim Chronici Alexandrini sub Candidi et Quadrati consulatu hoc anno gesto, hæc habet: « Petrei, et Bostreni ab hoc anno suam æram inchoant. » Quare eo anno vel antecedenti in Romanorum potestatem redacti. Quæ cum apud me certa essent, non parum turbatus sum, lecta nummi græci Trajani inscriptione, a Patino V. C. in Thesaurio numismatum Mauroceniano relata, in qua legitur: ARABIA L. id est, anno xiii. Ait Patinus in nummo cerni figuram stantem. Quo pacto, Arabia anno cx, acquisita fuisset. Unde Fabrettus, (qui tamen nummum illum non viderat) pag. 290, putat Palmam anno cix consulatum consecutum ob Arabicam expeditionem tunc tandem per eundem confectam, et Trajano novum imperatorium titulum, nempe vi quaesitum fuisse. Quæ cum mihi minime probarentur, et tamen præfata inscriptio a Patino relata negotium facesseret, dubium meum ad Toimardum V. C. scripsi, qui respondit, se illud ad Vaillantium in numismatographia versatissimum retulisse, eumque sibi dixisse, Patinum Hadriani nummum Trajano per errorem attribuisse: penes se enim, alias fuisse Hadriani nummum, in quo eadem inscriptio insculpta. Impliciti nodi enucleata explicatio; cum Hadrianus xii imperii sui anno Arabiam peragravit, ut suo loco dicam. Hinc intelligere est, quantum obsint eruditioni antiquarii, dum quæ in nummis et inscriptionibus habentur, non satis accurate describunt, et quod pejus aliquando corrumpunt, correctionis prætextu, ne quidem lectores monendo quid in eis immutariint. Cum itaque in nummo Mauroceniano, Trajanus Hadrianus legatur, ut in infinitis aliis, Patinus illum Trajano assignavit. Quod faciendum non fuit, ne alii in errore inducantur.

5. *Bellum Dacicum.* — Secundum bellum Dacicum hoc anno cœptum, et duobus sequentibus continuatum, ut ostendi anno cxi.

ANACLETI ANNUS 6. — CHRISTI 108.

1. *Christiani milites martyres.* — Sequenti Christi anno centesimo octavo, coss. Commodus Vero ac Cereale, Trajanus imp. in orientali expeditione perseverans¹, Iberos, Sannomatas, Hosdroenos, Arabas, Bosphoranos, Cholcos in fœdus accepit; Seleuciam, Ctesiphontem, Babylonem occupavit et tenuit. Tunc more majorum lustrans exercitum, inventos

in eo undecim mille Christianos, qui sacra diis facere recusassent, a cæteris segregatos in Armeniam relegavit: ea nimirum spe, ut ea ignominia notati, Christiani esse desinerent. Cum vero Romulus V. C. imperatoris domus præpositus eum admoneret ut de re haud prudenter gesta; professus se quoque esse christianum, verberibus primum jussu ejus affectus, demum capite truncatus est: cujus tam

¹ Cuspin. de Consul.

glorioso sumptum martyrium Orientalis et Occidentalis Ecclesia certa die, nempe quinta Septembris, annua celebritate recolere consuevit¹; de eo autem non tantum Græcorum Menologium, sed et Metaphrasles² ex antiquioribus monumentis accepta Acta brevi compendio narrant.

2. De militibus vero relegatis quid factum sit, licet auctor ibi non narret, Menologium tamen, agens de Romulo, mox addit: « Christianos plurimos in exilium misit, et in fidei confessione perstantes supplicio mortis subiecit. » Quamobrem conjectura ducimur, ut existimemus hos illos ipsos esse decem mille præstantissimos martyres, qui in sylvis montis Ararat in Armenia sunt crucifixi: et licet sub Hadriano habeant ipsorum Acta eos esse passos, tamen (nisi velimus usque ad Hadriani im-

perium esse reservatos) cum certum sit ipsum Trajani nepotem, cui et successit in imperium, in militaribus expeditionibus secutum esse Trajanum, et apud eum locum principem obtinuisse, nihil est quod veritati historię, ejus diversa extant exemplaria, deroget; sicut et alia quaedam minima, quę scriptorum incuria irreperunt. Tu velim consulas quę de his notavimus in Romano Martyrologio vigesima secunda Junii, qua tam apud Gręcos, quam Latinos, eorundem annua celebritas agitur; cum eam a quorundam calumniis vindicavimus. Eodem quoque tempore passum putamus Hyacinthum, qui eidem Trajano erat a cubiculo: qui cum Christum adorare deprehensus esset, et Cæsareę in Cappadocia variis tormentis affectus, superari non posset: inclusus in carcere, fame confectus est; agitur de eo dies anniversaria quinto nonas Julii.

¹ Rom. Martyrolog. die 5 Septemb. — ² Metaph. die 5 Septemb.

Anno periodi Græco-Romanę 5599. — Olymp. 221. an. 2. — Urb. cond. 859. — Jesu Christi 106. secundum Baronium 108.

— Evaristi papę 12. — Trajani imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Ceionius Commodus Verus*, et *L. Tullius Cerealis*, ex Onuphrio.

2. *Varii populi a Trajano victi.* — Eusebius in Chronico, ad annum V Trajani hæc habet: « Trajanus, victo rege Decebalo, Daciam fecit provinciam: Iberos, Sauromatas, Osroenos, Arabas, Bosphoranos, Cholchos in fidem accepit: Seleuciam, Ctesiphontem, Babylonem occupavit et tenuit. In mari Rubro, classem instituit, ut per eam Indię fines vastaret. » Baronius non animadvertens, Eusebium belli Dacici occasione de aliis a Trajano sequentibus annis ge-

stis agere, et quę ad varios annos pertinent uno tenore, ut plurimum, recitare, hæc hoc anno consignavit. Et tamen Dacia anno Christi cxiij in decennialibus Trajani provincia facta, alięque victorię a Trajano, sextum consule reportate, ut anno præcedenti insinuavimus, magisque infra explicabitur.

3. *Martyres sub Trajano in Oriente agente.* — Ad num 2. Martyrium S. Romuli et militum Christianorum a Trajano, dum in Oriente esset, morti addictorum, ante annum centesimum duodecimum, quo is imperator in Orientem transmisit, ut anno præcedenti probavimus, contingere non potuit.

ANACLETI ANNUS 7. — CHRISTI 109.

1. *Simeonis martyrium.* — Christi Domini anno centesimo nono, Senecione et Sura coss. cum Trajanus ageret in imperio annum decimum, Simeon frater Domini dictus, filius Cleophae, Hierosolymitanus episcopus, gloriosa pro Christi nomine confessione, crucis supplicio martyrium subiit. Hęc

autem cum consignata habeat Eusebius¹ in Chronico, in historia² ex Hegesippo rem gestam fusius narrat, sed primum præfatur hæc verba: « Hegesippus, cum de quibusdam qui erant ex septem Ju-

¹ Euseb. in Chron. an. 10 Trajani. — ² Euseb. lib. III. c. 26.

dæorum sectis, verba facit, perspicue adjungit, Simeonem, quem diximus, propterea quod Christianus erat, ab illis eodem tempore callide, et malitiose in crimen vocatum. Qui cum dies complures graviter esset verberibus cæsus, judicemque ipsum, et eos qui in consilio aderant, sua tolerantia in primis obstupescere, tandem non dissimilem vite exitum a Domini passione subiit. Verum multo commodius est, mea quidem sententia, ipsum scriptorem, hæc eadem isto modo ad verbum explanantem, ad verbum audire: Ab eodem scilicet sectarum numero quidam Simeonem Cleophræ filium non modo ex Davidis stirpe editum, verum etiam ut christianum, in judicium adduxerunt: atque ita, cum annos centum et viginti complevisset, coram Trajano Cæsare, et Attico consulari, fidem Christi constanter professus est. Est porro apud eundem auctorem; accusatores Simeonis, cum Judæi ex regia tribu Davidis prognati diligenter conquirerentur, forte fortuna ex eadem stirpe manifesto deprehensus fuisse. Quod si quis Simeonem cum oculis Dominum conspexisse, tum auribus ejus sermonem accepisse dixerit; ratione certe id quidem potest, non solum longinquitate temporis qui vixerit, sed Evangeliorum testimonio, quod Mariæ Cleophræ meminerit, ubi citatur Maria Cleophræ, pro argumento utens, cujus filius (ut supra posuimus) fuit Simeon.

2. « Rursus idem scriptor alios etiam ex genere Judæ ortos (Judas autem fuit unus ex illis, qui Salvatoris fratres dicebantur) post testimonium illud jam antea demonstratum, quod coram Domitiano pro fide Christi dixisset, ad hujus Trajani imperium vitam protraxisse narrat. Scribit enim in hunc modum: Veniunt, et præsent univærsæ Ecclesiæ, ut martyres, et in genere Salvatoris et Domini nostri sati: et pace tranquilla in tota Ecclesia vigente, ad Trajani quoque Cæsaris tempora permanent; ad que quidem Simeon filius Cleophræ, quem supra monstravimus, vitam producens, a sectis Judæorum, quod ex divina Domini progenie genus ducebat, per calumniam similiter vocatur in judicium, et ejus nomen ea de re ad Atticum virum consularium defertur. Qui, cum multis diebus acerbas plagas paleretur, testimonium fidei Christi fortiter perhibuit: adeo ut cum omnes, tum ipse consularis supra modum miraretur, quo pacto, cum esset centum et viginti annos natus, talem et tam acerbam plagarum cruciatum sustinuerit. Quibus rebus confectis, ad extremum mandatum erat, ut in erucem ageretur; » Hucusque de Simeonis martyrio Hegesippus: in cujus locum, rejecto Thebule quodam, de quo paulo inferius dicemus, successit est Justus, qui tenuit eum annos tres. Sed pergit Eusebius¹:

3. *Hæreses invalescunt.* — « Deinceps idem auctor a nobis citatus, ea que temporibus nostro sermone modo percuris gesta sunt, addit: nempe, quod ad illa usque tempora (quandoquidem si qui

erant qui salubrem et sinceram salutaris prædicationis regulam depravare et corrumpere studebant, in obscuris tenebarrum latebris delituerunt) Ecclesia integra et incorrupta permanserat. Cæterum postquam sacer Apostolorum chorus varium vite exitum et diversa mortis genera pertulerat, præterieratque illorum ætas, quibus a Christo donatum erat ut auribus divinam ipsius sapientiam coram acciperent: tunc certe falsa et veteratoria impii erroris conspiratio exordium cepit; idque illorum fraude, et astutia, qui doctrinam a veritate penitus alienam disseminare laborarent: quique cum nemini Apostolorum amplius vita suppeteret, de cætero jam nudo capite (ut aiunt) sincero veritatis sermoni falsam et commentitiam doctrinam ex adverso opponere pro viribus niterentur. Hegesippus quidem de his rebus hæc oratione complexus, sic fere memorat. » Hucusque de his Eusebius, plane significans, hæreticos, etsi etiam Apostolorum temporibus prava dogmata disseminate nunquam cessarint, tamen quod tam certis testibus aperte redargui possent, haud adeo procaciter et perfricta fronte adversus Catholica Ecclesiæ sincera dogmata aperto Marte configere præsumpsisse, ut postea, illis ex hæc vita sublatis, facere aggressi sunt.

4. Quoniam autem hi fuerint, idem Hegesippus¹ narrat his verbis, dum de eodem Simeone hæc repetit, dicens: « Postquam Jacobus cognomento Justus, pro veritatis defensione, sicut et Dominus ipse cruciatus fuit, Simeon filius Cleophræ qui avunculus Christi fuit, episcopus creatus est: quem omnes discipuli, quoniam Domini consobrinus erat, secundo loco suffragiis illi administrationi præfecerunt. Et quoniam Ecclesia nondum erat falsa, perversæ hæreticorum doctrinæ immanitate corrupta, ideo virgo appellata fuit. At Thebulis, propterea quod in petitione episcopatus repulsam tulerat, eam erroris labe ex occulto inficere exorsus est: qui quidem unus erat ex eorum numero, qui ex septem sectis in populo Judaico prosemiatas oriebantur. Ex quibus sectis originem erroris duxit Simon, unde Simoniani; Cleobius (al. Cleobolus), unde Cleobiani; et Dosithæus, unde Dosithæani; et Gorthæus, unde Gorthæani; et Masbothæus, unde Masbothæani. Atque ex istorum fontibus profluxerunt Menandrianistæ, etc. » Prosequitur recensere sectas ad sua usque tempora obortas; sed de eis nos alibi.

5. *Ignatius episcopus Antiochenus Romam mittitur, et de ejus epistolis.* — Eodem quoque decimo Trajani anno, ob Christi nominis confessionem S. Ignatius episcopus Antiochenus vinculis adducitur Antiochia Romam, tradendus bestis. Quod autem ad tempus spectat: cum epistola ab eo data ad Romanos Smyrnæ scripta appareat ante nonum kalen. Septembris; dicere opus est, cum ætatis tempore vinctum Antiochia e ductum, iter ingressum. Sed eum passus esse sit kalendis Februarii (ut Romanum habet Martyrologium) idque factum scribant Ense-

¹ Euseb. in Chronico.¹ Apud Euseb. lib. iv. c. 21.

bibus ¹ et Hieronymus ² anno undecimo Trajani imperatoris : merito hoc anno ejus abductio et iter, sequenti vero martyrium ponitur. Quod autem Ignatius Romam ad dicendam causam et ad supplicium mittitur; inde accidisse putamus, quod non eos tantum (sicut ex litteris Plinii vidimus) qui inter Christianos nobiliores essent, ut qui fuissent Romana civitate donati, provinciarum praesides Romam mittere consueverant, sed eos etiam qui inter delinquentes praeter ceteris infamati, factiosorum viderentur auctores, ut Josephus pluribus declarat exemplis, et alii rerum Romanarum scriptores : cujus certe aestimationis apud Gentiles erat Ignatius; quippe qui inter ceteros Orientales episcopus primus merito haberetur, qui non tantum sedis praerogativa, sed et vitae meritis, et evangelica praedicatione omnes facile antecelleret. Qualis enim quantusve fuerit in Ecclesia S. Ignatius, qui non uni Ecclesiae Antiochena, vel uni provinciae Syriae praefectus episcopus videretur, sed toti penitus Orienti; epistolae illae, quas, cum Romam vincus a militibus duceretur, obiter in transitu ad diversas Ecclesias scripsit, manifeste declarant; ipsae enim, velut excellens quaedam pictura, vivam ipsius imaginem representant. Sed relegendus ejus itineraria, ut ubinam loci quaeque earum sit scripta, videamus.

6. Sed in primis, quod pertinet ad ecclesiam Antiochenam : priusquam Ignatius Romam mittendus, inde abduceretur, gravissima est persecutio vexata, sed ejus abductione visa est conquiescere : existimantibus nimirum persecutoribus, ne in singulos Christianos, quorum in tota civitate atque provincia immensus pene erat numerus ac prope modum infinitus, cogentur animadvertere, quod impossibile videbatur; satis esse, si, qui erat omnium princeps ac ductor, in quem omnes intueri, et cui auscultare omnes in omnibus consueverant, inde abductus, ad sumendas, ut in impostor quidam, poenas, Romam amandaretur. Quamobrem factum est, ipso in itinere constituto, ut Antiochena Ecclesia ex insperato pacem sit consecuta. Quod sane idem ipse testatur Ignatius, scribens, dum esset in via, ad ipsos Antiochenos ³ his verbis : « Levia minusque gravia vincula mea Dominus fecit, ubi didicissem vos pacem habere, et in omni concordia et corporali et spirituali degere; » et ad Philadelphios ⁴ : « Per orationem vestram, et viscera quae habetis in Domino Jesu, nuntiatum est mihi, pacem habere Ecclesiam Antiochenam, quae est in Syria; » et ad Smyrnenses : « Precationes vestrae, inquit, appropinquarunt ad Ecclesiam Antiochenam, et pacem habet. Unde vincus omnes saluto : qui non sum dignus, cum extremis eorum sim qui ibi sunt. » Haec ipse, et alia hujusmodi. Ex quibus sane, quam florens esset tunc Ecclesia Antiochena, adeo ut sub tali admonitione, qui in ea erant Christianae fidei professores, praestantissimi essent, aperte satis demonstrat : ac etiam ex

iis quae scribit ad Ephesios, inquit : « Orate pro Ecclesia Antiochena, quae est in Syria, unde vincus Romam abductor, novissimus fidelium eorum qui ibi sunt. » Sed de ea rursus inferius, et de pace ejusdem Ecclesiae scribit ad Polycarpum.

7. Vincus porro caenis Ignatius decem militibus traditur custodiendus, qui cum Romam perducerent : delectos autem ad opus non humanitate aliqua viros praeditos, qualis fuit Julius ille centurio, qui Paulum apostolum Romam vincum perduxit, de quo Lucas ¹ ait, quod humaniter tractabat Paulum; sed inhumanos prorsus ac ferus fuisse, idem scribens ad Romanos ² docet his verbis : « A Syria Romam usque terra marique cum bestiis depugno, nocte diuque alligatus decem leopardis; quae est militaris custodia, qui et beneficio affecti pejores fiunt. At ego eorum injuriis magis erudior; » et ad Tarsenses ³ in eandem sententiam : « A Syria Romam usque cum bestiis pugno : non quod a bestiis feris devore; hae namque (ut nostis) Deo volente, pepererunt Danieli : sed a feris humanam gerentibus formam, in quibus immittis illa fera cubat, quae me quotidie pungit et vulnerat. Verum nihil pendo supplicia haec, dummodo Christum videam, Salvatorem meum et Deum, qui pro me mortuus est. » Hicse igitur militibus traditus, aestivo tempore abducitur Antiochia, et mense Augusto pervenit Smyrnam, maritimum Ioniae civitatem : terra marique illud confecisse iter, citatus nuper locus epistolae ad Romanos indicat.

8. Hineris autem comites se Ignatio adjunxerunt e Syria Gavia et Agathopus, e Cilicia Philo diaconus; quorum meminit scribens ad Philadelphios ⁴, sic dicens : « De Philone diacono viro a Cilicia testimonium habente, qui et mihi in sermone ministrat una cum Gavia, et Agathopo de viro electo, qui a Syria me comitatur, vite renuntiantes. » Quanta autem charitate Christiani esse solerent erga vincos, quod et corruptis pecunia custodibus, una cum eis in carcere pernoctare consueverant, satis abunde dictum est primo Annalium tomo, cum egimus de Peregrino. Smyrnam igitur cum pervenissent qui ducebant Ignatium, aliquantisper ibidem constiterunt : an ne ut opportunum tempus navigandi expectarent, an vero alia ex causa, incertum est. Praerat tunc Smyrnensi Ecclesiae sanctissimus Polycarpus, qui cum omnibus quibus licuit (ut par est credere) officii prosecutus est. S. Joannes ⁵ Chrysostomus, de ejusmodi Ignatii itineris agens, haec ait : « Civitates quae erant in via, undique concurrentes, pugilem excipiebant, et cum magno comitatu dimittebant, precibus et legationibus ipsum adjuvant. Et ipsi non vulgarem consolationem ex ipso percipiebant, cementes martyrem tanta cum alacritate ad mortem currere, utpote qui ad regna caelorum proficeretur. »

9. Cum igitur sanctissimi viri fama in toto

¹ Euseb. in Chron. — ² Hier. de Scrip. Eccl. in Ignat. — ³ Ignat. epist. XII. — ⁴ Ignat. epist. IX.

¹ Act. XXVII. — ² Ignat. epist. XV. — ³ Ignat. epist. VII. — ⁴ Ignat. epist. IX. — ⁵ Chrys. orat. de translatione S. Ignatii.

Oriente omnium celeberrimi vincula Asiae Ecclesiae involuissent; et quae propinquiores erant, de ejus adventu Smyrnas fuissent reddita certiores; continuo unaquaeque ex illis legatos, qui debita salutationis officia impenderent, ad eum misit; imo et ipsi illarum Ecclesiarum episcopi una cum aliis eodem functi munere, ad eundem Smyrnae agentem quantocius accurrerunt. Ephesii enim ad eum miserunt Onesimum suum ipsorum episcopum, una cum aliis: testatur id ipse Ignatius¹, ad eos cum scribit, his verbis: « Postquam itaque numerus vestram multitudinem in Onesimo, viro nunquam satis ob charitatem praedicando, vestro autem episcopo, exceperim: » et paulo post: « Crocus autem et Deo et vobis dignus, quem veluti exemplar vestrae charitatis accepimus, per omnia me recreavit, et illum catenae meae non puduit: quo modo et ipsum refrigeret Pater Jesu Christi una cum Onesimo, Byrrho, Enploe, et Frontone, per quos omnes vos quoad charitatem vidi: » et in fine: « Unitam meam pro vestra liceat commutare animam, et pro his quos ad honorem Dei misistis Smyrnas! » Meminit ejusdem quoque Croci in epistola ad Romanos, dicens: « Est una mecum cum aliis nullis, exoptatissimum mihi nomen, Crocus. » Trallianus quoque id ipsum praestiterunt per episcopum suum Polybium, de quo idem gnatus² ad eosdem scribens, ait: « Inculpalam sine omni simulatione mentem in patientia cognovi habere vos, non perfunctorie ea utentes, sed solide possidentes, quemadmodum significavit nobis episcopus vester Polybius, qui Smyrnae adfuit per voluntatem Dei Patris, et Domini Jesu Christi Filii ejus, et cooperante Spiritu, ut universam multitudinem vestram in eo contemplatus sim. » E Magnesia quoque civitate Ioniae ad Mandranum fluvium Demas episcopus una cum presbyteris et diaconis adfuit; de quibus item ad ipsos scribens³: « Dignus, inquit, fui videre vos per Demam episcopum vestrum Deo dignum, et Deo dignos presbyteros Bassum et Apollonium et contubernalem meum Sotionem diaconum. »

10. Dum igitur Smyrnae ageret S. Ignatius, ea bene usus est mora; ad easdem Ecclesias, a quibus honestissimas legationes acceperat, litteras scribens; easdemque ad pietatem retinendam, ecclesiasticamque disciplinam conservandam, vehementer impulit. Smyrna enim insignem illam epistolam ad Ephesios dedit, et ad Trallianos huic non impari, necnon ad Magnesianos aliam, ut ex iisdem apparet. Nam ad Ephesios: « Unitam, inquit, meam pro vestra liceat commutare animam, et pro his quos ad honorem Dei misistis Smyrnas unde haec et scribo; » et ad Trallianos: « Saluto vos e Smyrna, una cum Ecclesiis Dei, quae mecum sunt: quarum praefecti prorsus refocillaverunt me et carne, et spiritu; » et prope finem: « Salutat vos charitas Smyrnaeorum et Ephesiorum; » et ad Magnesianos: « Salutant vos Ephesii et Smyrna, unde haec scribo. »

Sed cum Ephesiorum meminit, haud dubium illos intelligere, quos Epheso legatos venientes Smyrnae susceperat. Sed et cum comperisset Christianos quosdam Ephesios Romam recta venturos, eisdem ad Romanos celeberrimam omnium dedit epistolam, ut ipse ad finem ejusdem testatur, sic dicens: « Scribo autem vobis haec a Smyrna per Ephesios merito beatissimos: » ac demum quota die scripserit, docet his verbis: « Scripsi vobis haec ante nonum kalendas Septembris. »

11. Dignum equidem esset, ut omnes sanctissimi viri catena martyrii nobilitate epistolae hic pariter veni nobilissima quaedam intextentur emblemata: sed cum ille in omnium manibus versentur, haud placuit eis legendis remorari lectorem. Sed ex ipsis saltem perpauca quadam, quae tum sublimis illius animi submissionem, qua, licet omnium praeses, se cunctis subiecit; tum e contra ejusdem submissi animi sublimitatem, qua, licet vincetus, super omnes desiderio martyrii subeundi se fortissime erigit; adeo ut mira quadam connexionе summis ima conjungat: nequaquam praetermississe volumus, quae lectoris animum admiratione ac delectatione simul afficiant. Quam enim humiliter de se sentiret, ostendit haec ad Trallianos scribens: « Vinculus sum, inquit, propter Christum; sed necdum Christo sum dignus: si vero consummatus fuero, fortasse dignus ero; » et ad Magnesianos: « Tametsi vincetus sum, comparandus tamen mihi vestrum solutorum non sum. » Rursus ad Romanos, cum de pastoribus agit: « Me, inquit, pudet de illorum numero dici: non enim dignus sum, cum novissimis eorum sim, et abortivum quidpiam. » Et ad Ephesios: « Non praecipio vobis, quasi sim aliquid: quamvis vincetus sum propter nomen ejus: necdum tamen perfectus sum in Christo Jesu: nunc incipio discipulus esse, et alloquo vos ut servus; » et in fine: « Romam vincetus abducor, novissimus fidelium eorum qui ibi sunt, qui ad honorem Dei has gestare catenas dignus habitus sum: » Ibidem haec de suorum gloria vinculorum: « Illic enim spes mea, hic mea gloriatio, hic meae indelicentes divitiae, in quo a Syria Romam usque haec vincula circumfero, spirituales margaritas, in quibus contingat mihi consummari precibus vestris; » sed et superius ad eosdem: « Audistis me vincetum a Syria abduci, idque pro Christo communi spe nostra, confisum vestris precibus me consecuturum, ut Romae adversus bestias pugnem, quo pro martyrium discipulus esse possim illius, qui pro nobis se ipsum obtulit Deo Patri. »

12. At in ea quae ad Romanos, haec de martyrii, quo totus flagrabat, ardentissimo desiderio: « Ego omnibus Ecclesiis scribo quod voluntarius morior, si modo vos non prohibueritis. Obsecro vos, ne intempestiva benevolentia me complectamini. Sinite me ferarum escam fieri, per quas licet Deum adipisci. Frumentum enim Dei: dentibus ferarum molar, ut mundus Dei panis inveniar: » recitantur haec ultima verba Ignatii ab Irenaeo libro

¹ Ignat. epist. XIV. — ² Ignat. epist. v. — ³ Ignat. epist. vi.

quinto adversus hæreses, dicente : « Quidam de nostris dixit propter martyrium Dei adjudicatus ad bestias. Quoniam frumentum sum Christi, et perdentes bestiarum molar, ut panis mundus Dei inveniar. » Sed et post multa hæc Ignatius subdit : « Fruar bestiis mihi paratis, quas opto truculentiores mihi inveniri; quas et blanditiis demulcebo, ut crudelius me devorent; non ut quosdam metuentes non attingerunt. Et illa si sponte nolint, ego illas vi adigam. Ignoscite mihi : quid mihi utile sit, ego novi. Nunc incipio discipulus Christi esse, cum nihil expetam aut visibilibus aut invisibilibus, ut Jesum Christum assequar. Ignes, cruces, ferarum concursus, sectiones, lanicua, ossium discriptiones, membrorum concisiones, totius corporis solutio, diaboli tormenta in me veniant : tantummodo ut Christum nanciscar. Nihil me juvabunt fines mundi, nec regna hujus sæculi. Melius est mihi emori propter Jesum Christum, quam imperare finibus terræ. » Ilabet alia plura id genus Ignatius in epistola ad Tarsenses : sed de ea suo loco inferius. At de his hæc tenent.

13. Quibus autem titulis atque præconiis, ad Romanos scribens, ipsam Romanam Ecclesiam exornet, dicere non prætermittam. Ipso enim ejus exordio hæc habet : « Ignatius, qui et Theophorus, misericordiae consentaneus in magnificentia altissimi Dei Patris, et Jesu Christi unigeniti ejus Filii, Ecclesie sanctificatae et illuminatae, per voluntatem Dei operantis omnia, quae pertinent ad fidem et charitatem Jesu Christi, Dei et Salvatoris nostri, quæ præsidet in loco Romanæ regionis, Deo digna, decentissima, beatificanda, laudanda, digna qua quis potiarur, castissima, et eximie charitatis Christi et Patris nomen ferens, Spirituque plena, quam et saluto in nomine Patris omnipotentis, etc. » Hæc igitur non oportuit prætermisisse, ut cum scriptorum inopia res Romanæ Ecclesie hujus temporis subobscuræ remanserint, eam florentissimam fuisse, ex ea Ignatii ad ipsam data epistola facile intelligi possit.

14. Smyrna tandem abductus S. Ignatius, Troadem delatus est : ubi et aliquantisper permissus agere, alias ad diversos scripsit epistolas ; tunc enim Ecclesie Philadelphie episcopus (ut alii fecerant Smyrnæ) Ignatium Troade convenit : quod ad eos scribens testatur, sic dicens ¹ : « Conspecto episcopo vestro, cognovi quod non a se ipso neque per homines ad dignitatem erectus est, etc. » Quod autem Troade ad eos scripserit, ipse in fine epistolæ declarat his verbis : « Salutæ vos charitas fratrum, qui sunt in Troade, unde hæc scribo vobis per Burgum, qui missus est ab Ephesiis et Smyrniensibus honoris causa. » Admiratione equidem digna res est, hominem vincetum, ferali militum custodia septum, ad bestias damnatum, vel Romæ damnandum, perinde ac si non ad pœnas, sed ad triumphum duceretur, omnium Ecclesiarum per quas

transiret, et quæ de illo audissent, omnibus omnium acceptum officium et honoribus cumulatum. Quæ quidem, ut sibi liceret in sanctissimum virum conferre, quemque ipsorum a trucidantis militibus ejus custodibus ingenti redemisse pecunia (ut ab aliis fieri solitum esse, alibi diximus) certissimum existimamus : hasque moras in diversis locis vario pretextu dilatas, avarorum custodem fuisse nundinas, in quibus tali occasione corraherent quantas vellent pecunias : cum tamen (ut idem ait S. Ignatius ²) beneficiis affecti, redderent crudeliores ; nimirum ut eo carius id venderent, quo nulli parcentes impense Christianos auctione ejusmodi pietatis officia libenter redimere intelligerent. Sed redeamus ad Ignatium.

15. Troade cum adhuc esset, eidem nuntio, Burgo scilicet, dedit litteras ad Smyrnenses : nam in fine ipsarum ³ : « Salutæ vos, inquit, charitas fratrum vestrorum, quæ est Troade, unde et scribo vobis per Burgum, quem misistis mecum una cum Ephesiis confratribus vestris. » Scripsit tunc et ad Polycarpum ipsorum episcopum ; scripsisset quoque ad reliquas Asiæ Ecclesias ; sed jussus ex improviso navem conscendere, quod conceperat animo, perficere minus potuit ; nam in ea ad Polycarpum data epistola hæc ⁴ ait : « Quoniam vero omnibus Ecclesiis scribere nequivi, quod repente jussus sum a Troade navigare Neapolim, scribens Ecclesiis anteriori loco positis, etc. » Hæc ad Polycarpum scribit, cum commendavit et Ecclesiam Antiochenam.

16. Sic igitur navi impositus vincetus Ignatius Neapolim, primam quæ ad mare sita occurrit in Macedonia civitatem, tum Philippos inde perducitur : ubi cum esset, nihil antiquius habuit, quam ut ad suos Antiochenos scriberet ; nam in fine ejus epistolæ hæc ait ⁵ : « Salutant vos Philo et Agathos diaconi, qui una me comitatis sunt. Salute invicem in osculo sancto. Hæc a Philippis scribo vobis. » Inde etiam tunc scripsit ad Hieronem ejusdem Ecclesie Antiochene diaconum virtute clarissimum, ad quem in fine ⁶ : « Salutant te episcopi, Onesimus, Bitus, Demas, Polybius, et omnes qui sunt Philippis in Christo, unde et hæc vobis scripsi. » Et post pauca, futura vaticinatur, fore nimirum, ut sibi in Ecclesia Antiochena succederet ; nam ait : « Credo enim in Patrem Domini Jesu Christi, et in unigenitum ejus Filium, quod ostendit mihi Deus, Hieronem super thronum meum. » Et post nonnulla : « Saluta populum Domini nominatim a parvo usque ad magnum ; quos commendo tibi, ut Moyses ipsi Josue duci exercitus. Nec grave tibi videatur aut insolens, quod a nobis dictum est : etsi enim non sumus tales, quales illi, verum optamus tales fieri, quandoquidem et Abraham filii sumus. Esto itaque robustus, o Hero : virili et heroico animo esto : tu enim introduces, et educes posthac populum Domini, qui est Antiochiæ : et non erit grex Domini velut oves qui-

¹ Ignat. epist. v. — ² Ignat. epist. x. — ³ Ignat. epist. xi. — ⁴ Ignat. epist. xii. — ⁵ Idem epist. xiii.

¹ Ignat. epist. ix.

bus non est pastor. » Ilac de Herone futuro successore se divino spiritu prænovisse, scribens ad ipsos Antiochenos, testatus est, lacito tamen ipsius nomine, cum ait : « Saluto sanctos diaconos, et optabile illud nomen ejus, quem video in spiritu locum meum tenere, ubi Christum nactus fuero, pro cujus animam meam libenter commulavero. »

17. Philippis etiam scripsit ad Tarsensem Ecclesiam : quod ipse in fine datæ ad ipsam epistolæ his verbis significat ¹ : « Salutant vos Ecclesie Philippensium, unde et scribo hæc. » At in ejus exordio, quam ardenti esset animo ad subeundum mortis supplicium demonstrat, cum ait : « Verum nihili pendo supplicia hæc, neque tanti facio vitam meam, ut eam plus amem quam Dominum : quare paratum me offero igni, serris, gladii, cruci, dummodo Christum videam Salvatorem meum, qui propter me mortuus est. Obsecro vos ego vincetus Jesu Christi, qui terra marique exagitor, stete in fide. » Post hæc autem Philippis recedens, per Macedoniam terrestri itinere Dalmatiam versus a custodia militari perducitur : cum ad Philippenses, quos reliquerat, dedit epistolam ; nam in ejus exordio ait ² : « Memor charitatis vestræ, et propensi in Christo erga nos animi, quæ declarastis, decere existimabam, ut scriberem ad charitatem vestram, etc. » Sic igitur novissima hæc omnium Ignatii epistolarum fuisse videtur.

18. Porro ut omnes tunc in via scriptæ ab Ignatio epistolæ ad diversas Ecclesias atque personas in unum colligerentur, atque integræ servarentur, opus fuit sanctissimi Polycarpi Smyrnenusium episcopi : nam ex his quæ ipse scripsit hoc eodem tempore post discessionem S. Ignatii e Macedonia, ad Philippenses, id facile potest intelligi ; ait enim : « Epistolæ sane Ignatii, quæ transmissæ sunt vobis, habeo ; et alias quantascumque apud nos habuimus, transmissimus vobis, secundum quod mandastis, quæ sunt huic subjectæ epistolæ : ex omnibus enim vobis magnus erit profectus : continent enim fidem, patientiam, et omnem ædificationem ad Dominum nostrum pertinentem. » Hucusque Polycarpus de scriptis ab Ignatio epistolis. Sed pergit : « Et de ipso S. Ignatio, et de ipsis qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate. » His enim salis perspicue declarat, haud multos post dies a discessione Ignatii Philippis, a se scriptam esse epistolam ad Philippenses, cujus meminit Eusebius ³ ; et ne de ea, quænam fuerit, dubitare quis possit, recitans duo fragmenta, eam ipsam esse quam nos citavimus, perspicue demonstrat. Eandem in Asia Ecclesia legi solitam, S. Hieronymus tradit ⁴.

19. Cæterum, quod ad Ignatii epistolas pertinet, de illis agens Eusebius, illarum tantum meminit : quæ datæ sunt Smyrnæ primum, ac deinde Troade, sic et Hieronymus eadem recenset, omnes numero septem, videlicet ad Ephesios, ad Magnesianos, ad

Trallenses, ad Romanos, postea quæ datæ sunt Troade ad Philadelphios, ad Smyrnenses, et Polycarpum ; omnes scilicet, quas priusquam ex Asia proficisceretur, conscripsit. Quæ autem ab eo sunt scriptæ Philippis in Macedonia, ad Antiochenos, et ad Heronem ejus Ecclesie diaconum, quæve ad Tarsenses, eos præteritis videntur, sicut et quæ novissime scripta ab eo fuit ad Philippenses ; quas Ignatii esse germanas, easdemque sincerissimas, nemo jure poterit dubitare : sicut et quæ datæ est ad Mariam Casabolitem, de qua superius actum est ; de quarum fide parum est ut citem vetustissimos graecos codices, qui non in Urbe tantum in diversis bibliothecis habentur, sed et aliis ubique locorum ; vel Photium in testem adducam : quandoquidem iudicio omnium eruditorum, stylo, caractere, aliisque compluribus notis verborum, sententiarum, ac rerum, ex seplem illis omnium auctoritate probatis epistolis certam sibi vindicant fidem ; adeo ut nulla manifestior vel vehementior eorum integritate possit afferri probatio, quam ex reliquis epistolis ejusdem Ignatii, confederatione et connexione quadam sibi invicem omnibus coherentibus : ut nulla prorsus de impostura possit oriri suspicio. Quod igitur septem illæ seorsum positæ haberentur, fuit illa prima collectio facta a Polycarpo : qui (secundum Eusebii lectionem, eandemque legitimum, et antiquioribus graecis codicibus magis consentientem) non tantum ad se missas, sed et alias in unum collegit, quæ ad Asia nominatas Ecclesias scriptæ fuissent, quas (ut testatur) misit ad Philippenses. Illi vero, iis a Polycarpo acceptis, quatuor alias volumini addiderunt, tres nimirum Philippis apud se datas, ad Antiochenos, ad Tarsenses, et ad Heronem diaconum, quarum exempla apud se remansissent ; quartam vero ad seipsos post recessum Philippis ab eodem Ignatio scriptam : hancque ipsam posteriorem collectionem Philippensium non Graecis tantum, sed et Latinis postea innotuisse constat.

20. Magna quidem in primis Dei providentia factum est, ut numeratæ omnes epistolæ ab Ignatio scriberentur : sed et admirando plane divino consilio procuratum, ut inter tot tantaque naufragia scripturarum, eadem ad nostram ætatem incorruptæ atque integræ servarentur. In illis quippe ejus temporis Orientalis Ecclesie facies propemodum viva redditur : atque adeo, ut non tantum res tunc gestæ, sed et ecclesiastica disciplina, et mores, et apostolica ipsæ traditiones apostolicarum Ecclesiarum, velut in tabula quadam erudite manus penicillo habentur expressæ. Quæ enim Petrus et Paulus ducerant Antiochenos, quæ idem atque Joannes tradiderant Asia Ecclesiis, quas ad pietatem instituerant ; quæ eadem Ecclesiis tradita susceperant atque servarant ; hæc eadem suis epistolis Ignatius memorans et inculcans, illis custodienda præscribit.

21. Certum quidem esse, et per omnia exploratum haberi debet, ea sua predicatione Apostolos alumnas Ecclesias docuisse, quæ his temporibus ipse servasse reperitur ; quæ et Ignatius ne præ-

¹ Ignat. epist. VII. — ² Ignat. epist. VIII. — ³ Euseb. histor. lib. V. c. 30. — ⁴ Hier. de Script. Eccles. in Polycarpo.

terirent admonuit; nam et Eusebius¹ ait, nihil aliud conatum esse Ignatium suis epistolis, nisi ut apostolicas traditiones illis consignatas relinqueret; ait enim: « Deinde hortatus est, ut Apostolorum traditioni mordicus inhaeresceret: quam quidem asseveranter Iustificatus, quo tutius posteritati servaretur, necessario scriptis mandandam existimavit. » Haec Eusebius. Quae igitur ipsi Apostoli, vel Apostolorum discipuli docuerunt Ecclesias, illa esse germana atque legitima ab omnibusque servanda, nemo jure poterit dubitare. Quamobrem ejusmodi fortissimo argumentandi genere adversus haereticos usus est Tertullianus², dum eos provocans ad Ecclesias apostolicas, id ratum firmumque esse habendum ostendit quod Ecclesiae ab Apostolis instituta servarent: sed eo fortius atque validius redditorum argumentum quo a propinquioribus Apostolorum temporibus petuntur exempla. Cum igitur usque ad Traiani tempora omnium testimonio vixisse noscantur Apostoli; cujus anno tertio (ut vidimus) Joannes evangelista eas, ad quas Ignatius scribit, curavit Ecclesias: necesse est, ut pariter dicamus, quae ab illis servari laudat Ignatius, et quae ut relinquant atque custodiant idem admonuit, eadem esse apostolicam traditionem, ac proinde catholicam disciplinam. Sed age jam, quod pertinet ad res gestas: qui esset status Ecclesiae Orientalis hujus temporis, videamus: ac deinde quae in ea vigerent instituta, omnia compendio perstringentes addamus.

22. Praeter illam, de qua diximus, quae fors erat Ecclesiae persecutio, imperatoris arbitrio in orbe Romano (ut vidimus) grassans, qua et Ignatius Antiochia Romam vinculis abducebatur, vexabat quoque haud mediocriter eandem Dei Ecclesiam perfidia haereticorum: quos cavendos, in singulis ad diversos datis epistolis idem Ignatius vehementer admonuit. At de his eo ordine, quo scriptae et a nobis sunt recensitae, ex ejus agamus epistolis. Ad Ephesios scribens: « Nonnulli, inquit, improbissimi solent dolo malo nomen quidem circumferre, sed patrant quaedam indigna Deo, et sentiunt ea quae pugnant cum Dei doctrina, in exitium proprium, et eorum qui illis credunt: quos oportet vos, ut feras, evitare; » et post multa: « Novi nonnullos per vos transeuntes habere perversam doctrinam peregrini et maligni spiritus: quibus negastis transitum ad spargendum zizaniam, obturatis auribus, ne recipereis errorem quem docent. » Haec de haereticis vagantibus Ignatius: quos eo quod vitasset Ephesii Christiani, ea de causa appellat Ephesiorum Ecclesiam purissimam et celeberrimam, omnibus laudandam saeculis. At licet quoniam hi fuerint haeretici, non nominet; in ea tamen, quam tunc item ad Trallianos dedit, epistola, nominatim recenset, quos admonet fugiendos; ut Simonis haerem habentes, Menandrum, et Basilidem, et eorumdem sectatores Nicolaitas, Theodotum, et Cleobolum, de quibus superius: « Sunt enim, inquit, nonnulli vaniloqui

et seductores, non Christiani, sed Cristemperi, Christi lucriones, quique ex nomine Christi quaestum faciunt, fraude circumferentes illius nomen, et adulterantes verbum Evangelii, etc. »

23. Quenam autem fuerint horum haereses, superius, cum de eorum origine tomo primo Annalium egimus, dictum est. Ad Magnesianos vero scribens: « Non patiamini, inquit, vos seduci aliis opinionibus nec fabulis, nec genealogiis nunquam finiendis: nec fastui Judaeorum attendatis, etc. » Pluribus enim monet cavere eos, qui una cum Evangelio legem quoque dicerent esse servandam: haec Cerinthum, et alios docuisse, suo loco diximus. In ea item quam scripsit Troade ad Philadelphenos (sic eos vocat Plinius) non tantum Simonianos et Nicolaitas ut vitent, admonet, sed et Ebionem haeresiarcham cavendum inculcat.

24. Insuper et quorundam taxat improbam assertionem, dicentium, nihil penitus esse credendum, nisi quae descripta haberentur in Evangelio posito in archivis: in quos haec ipse: « Audivi quosdam dicentes: Nisi Evangelium invenero in archivis, non credo. Talibus ego dico, quod Jesus mihi pro archivis est; » et paulo post: « Nec enim Spiritui debent archiva praeferrri. Durum est contra stimulum calcitrare: durum est Christo nolle credere: durum est praedicationem Apostolorum rejicere. » Haec Ignatius; quibus plane insinuat, fidem Catholicam ea etiam quae sine scripto traderentur, debere complecti, ac proinde traditionibus contineri. Ad Smyrnenos inde scribens, eos in primis cavendos monet haereticos, qui Christi incarnationis oeconomiam subverterent. Ac demum in ea quam scripsit ad Philippenses, in his fere totus est, ut eos vitent haereticos, qui Christi crucem negabant: qui, inquam, dicerent Christum nequaquam fuisse crucifixum, nisi per imaginem quandam. Qui haec sentirent post Simonem magum, alias diximus. Has igitur his temporibus vagantes haereses cum in nuper citatis epistolis cavendas admoneret: simul et adversus venena antidotum parans, quid pure atque sincere in Catholica Ecclesia credendum esset, edocuit; testatamque locupletissime in omnibus apostolicam fidem, eandemque catholicam, posteris tradidit.

25. Sed et de iis quae spectant ad Ecclesiae ritus, mores, traditiones, et disciplinam, quae illi ab Apostolis, qui eos ad pietatem instituerant, accepissent; dum ut ea omnia servent atque custodiant, ad eodem scribens, vehementer inculcat; quenam illa fuerint, certo certius, eadem saepius repetendo, significat, ut in primis de conventu Ecclesiastico, ipsa sacra synaxi, atque usu divinorum sacramentorum. Ecce tibi ad Ephesios scribens, de conventu Ecclesiastico, et Eucharistia in eo exhiberi solita: « Omnes, inquit, nominatim congregamini; » et infra: « Obedientes episcopo et presbyterio, mente indivulsa fragrentes panem unum, quod immortalitatis pharmacum est, mortis antidotum, vitam in Deo concilians per Jesum Christum, medicamentum purgans

¹ Euseb. histor. lib. III. c. 30. — ² Tert. de praescr. c. 36.

vitia, et omnia pellens mala. » Sed et superius : « Nemo erret : nisi quis intra altaris septa sit, privatur pane Dei. » Et ad Magnesianos : « Omnes adorandum in idem loci convenite, sit una communis precatio, una mens, una spes in charitate, et fide inculpata in Christum Jesum, quo nihil est præstantius. Omnes velut unus quispiam ad templum Dei concurrite, velut ad unum altare, ad unum Jesum Christum summum sacerdotem Dei ingenti. » Et ad Romanos de Eucharistia sic : « Non gaudeo corruptibili nutrimento, nec voluptatibus hujus vite : panem Dei volo, panem cælestem, que est caro Christi Filii Dei, qui factus est posterioribus temporibus ex semine David et Abrahamæ : et potum volo sanguinem illius, quæ est charitas incorruptibilis, et vita æterna. » Hæc ex epistolis Smyrnæ datis. Ex illis autem quas scripsit Troade, ac primum ad Philadelphios : « Obsecro vos, ut una fide, una prædicatione, una Eucharistia utamini. Una enim est caro Domini nostri Jesu Christi, et unus illius sanguis, qui pro nobis effusus est : et unus calix, qui pro omnibus nobis distributus est : unus panis, qui omnibus fractus est : unum altare omni Ecclesie. » Et ad Smyrnenses, secundum Theodori¹ lectionem : « Eucharistias et oblationes non admittunt, quod non confiteantur Eucharistiam esse carnem Salvatoris nostri Jesu Christi, que pro nostris peccatis passa est, quam Pater sua benignitate suscitavit. » Hæc ille, cum hæreticos his adversantes redarguit.

26. Rursum vero de his que spectant ad ordines ecclesiasticos, hæc ad Ephesios : « Enitimini, carissimi, subjecti esse episcopo et presbyteris et diaconis. Qui enim his obedit, obedit Christo, qui hos constituit. Qui his reluctatur, reluctatur Christo Jesu. » Ad Trallianos in hunc modum : « Episcopo subjecti estis, velut Domino. » Et paulo post : « Sed et presbyteris subjecti estis, ut Christi Apostolis : » Et post multa : « Quid enim aliud est episcopus, quam is qui omni principatu et potestate superior est, et quoad homini licet, pro viribus imitator Christi Dei factus? Quid vero sacerdotium aliud est, quam saccr cætus, consiliarius, et assessores episcopo? Quid diaconi, quam imitatores angelicarum virtutum, qui purum et inculpatum ministerium exhibent, ut S. Stephanus B. Jacobo, Timotheus et Linus Paulo, Anacletus et Clemens Petro? Qui igitur his non obedit, atheos et impurus est, et Christum contemnit, et constitutionem ejus imminuit. »

27. De obedientia item præstanda episcopo, plura inculcat, scribens ad Magnesianos, necnon ad Philadelphios; hæcque gradatione hierarchiam in Ecclesia docet, sic dicens : « Principes obediunt Cæsari, milites principibus, diaconi presbyteris sacerdotum præfectis : presbyteri, diaconi, et reliquis clerici una cum populo universo, militibus, principibus, et Cæsare, ipsi episcopo parent, episcopus Christo, ut Christus Patri. » Et post multa : « Exclamavi voce magna inter eos quibus locutus sum :

Non est meus sermo, sed Dei : episcopo attendite, presbyteris, et diaconis, etc. » Spiritus enim sancti de ejusmodi in Ecclesia ordine testimonium certum adducit. Et ad Smyrnenses : « Omnes episcopum sequimini, ut Christus Patrem, et presbyterorum collegium, ut Apostolos. Diaconos reveramini, ut ex præcepto Dei ministrantes. Sine episcopo nemo quicquam faciat eorum que ad Ecclesiam spectant. Rata Eucharistia habeatur, quæ sub episcopo fuerit, vel cui ipse concesserit. » Et paulo post : « Non licet sine episcopo baptizare, vel offerre, neque sacrificium immolare. » Ac demum : « Laici diaconis subjiciantur, diaconi presbyteris, presbyteri episcopo, episcopus Christo, ut ipse Patri. »

28. De reliquis item Ecclesie ministris sic ad Antiochenos : « Saluto hypodiaconos, lectores, cantores, janitores, laborantes, exorcistas, confessores, Saluto custodes sacrorum vestibulorum diaconissas. » Et ad Hieronem quoque de munere sacerdotum et diaconorum : « Nihil sine episcopo facito : sacerdotes enim sunt, tu vero sacerdotum minister. Baptizant, ministrant, eligunt, manus imponunt; tu vero illis ministras, ut sanctus ille Stephanus Jacobo. » Et ad Trallenses : « Presbyteri subjecti estote episcopo; diaconi presbyteris, populus presbyteris et diaconis. Qui hunc ordinem servaverint, pro eorum animabus ego libens animam meam commutavero, et Dominus sit cum ipsis perpetuo. » Et ad Polycarpum : « Meam animam libenter commutavero cum animabus eorum, qui episcopo parent, presbyteris et diaconis : faxis Deus, ut mihi porto cum illis contingat a Deo. » Idem quoque ad Philippenses, dicens : « Subjecti estote episcopo, presbyteris, et diaconis. »

29. Sicut in omnibus unam semper prædicat esse Christi Ecclesiam; in eaque pacem et unitatem esse sitam, si uni omnes episcopo parent; a quo ordine aberrare, idem esse, quod cum schismaticis et hæreticis in castris hostium profiteri : ut non mirandum sit, si in his crebro versetur, at totus in his esse penitus videatur. Que singula recitasse, non otiosum existimamus, quod debitores simus etiam insipientibus, illis inquam, qui in tam apertissima luce cæcitant. Ignoscat interea catholicus lector, si in adeo notis videamur diutius immorari : magni quippe interesse putamus, si apostolica constituta per Ignatium, veluti canalem quendam, in Ecclesiam Catholicam semel derivata monstremus : quod et nostro instituto est maxime consentaneum. Sed ad rem.

30. Florentissimam præterea, his ipsis temporibus, Dei Ecclesiam fuisse germine sanctarum virginum, et continentia viduarum, itidem iisdem litteris sæpe citatis insinuat. Qui ad Philadelphios in primis, præstare virgines nuptis docens, sic ait : « Exores maritis subdita sint in timore Dei, virgines Christo in puritate, non abominantes nuptias, sed id quod præstantius est amplectentes; non in calumniam matrimonii, sed ut liberioribus animis divina legis meditationi vacetis. » Plura inferius habet de insti-

¹ Theod. in Impatib. dialog. 3.

tutione virginum et viduarum. Et ad Smyrnenses scribens, salutari mandat virgines, quæ in perpetua degunt virginitate, et viduas. Scribens item ad Polycarpum, de virginibus, et continentibus ait : « Si quis potest in castitate permanere, ad honorem carnis Dominicæ, vilet jactantiam. Si gloriatu fuerit, perit : et si id ipsum statuat sine episcopo, corruptum est. » Non enim sponte ejusmodi, sed per episcopum Deo dicantur, de quibus idem ad Antiochenos : « Virgines agnoscat cui se ipsas consecrarunt. » Et de iisdem ad Hieronem ejusdem Ecclesiæ Antiochenæ diaconum : « Virgines serva, ut pretiosa Christi monilia; » et ad Tarsenses : « Eas quæ in virginitate degunt, in pretio habete, veluti Christi sacerdotes; viduas in pudicitia permanentes, ut altare Dei. » Sed et ad Philippenses : « Saluto, inquit, collegium virginum, et cœtum viduarum : » post continentiam vero virginum et viduarum ut primo loco nuptiæ habeantur, admonet : ille tamen, quæ (ut scribit ad Polycarpum) secundum Domini præceptum, arbitrio episcopi contrahuntur; nimirum ut in facie Ecclesiæ celebrarentur, et sacerdotis benedictione pariter sanctificarentur.

34. Hæc et alia complura de Ecclesiæ ejus temporis ritibus ac moribus; ut de jejunio Quadragesimæ, necnon quartæ et sextæ feriæ, de observatione diei Dominicæ, Paschatis die, et aliis festivitibus non tamen Judæorum more celebrandis, idem scribit ad Magnesianos, et ad Philippenses. Ex his igitur, quantum licuit, paucis nec admodum longis epistolis, quales essent Ecclesiæ ab Apostolis institutæ, quibusve moribus, ritibus, et institutionibus compositæ, Ignatius, dum in iisdem eas confirmare atque stabilire studet, egregie magna ex parte representat archetypum : ad cujus antiquitatis exemplar Catholicam Ecclesiam, eandemque apostolicam, quænam sit, et penes quos habeatur, per facile est demonstrare : ac proinde nullo negotio liceat judicare, non Ecclesiam, sed synagogam satanæ esse dicendam, quæ prototypi lineamentis ab Ignatio sic deductis reperitur in omnibus esse difformis; nam (quod sæpe diximus) non aliter Ignatium quam Apostolos, nec aliud Apostolos easdem Asiæ Ecclesias, quam quod Ignatius, docuisse, certum et exploratum omnibus esse debet.

32. Et ne ulla unquam de his dubitatio vel levis oriri possit (quod in ore¹ duorum vel trium stet omne verbum) eadem de presbyteris et diaconis, virginibus atque viduis (quantum brevi epistola tunc) confirmata habes a Polycarpo Smyrnensi episcopo, epistola hoc anno (ut diximus) scripta ad Philippenses : quam majores omnes, ut authenticam, contradicente nemine, venerati sunt. Ad istiusmodi igitur vivum exemplar Catholicæ, et Apostolicæ Ecclesiæ ab Ignatio in vinculis constituto affabre exsculptum, ac denum glorioso martyrio consignatum, omnes provocho novatores hæreticos; cujus vel uno duntaxat aspectu facile valeant intelligere, quam

longe dispar Ecclesiæ pulchra sit facies a turpissimo simulacro, quod ipsinet sibi effinxerunt, portentosissimi monstri, dum pro captu ingenii sui novam quotidie Ecclesiam formant.

33. Sed quod rursum ad eandem Ignatii epistolas spectat : præterisse volumus, quod alibi alia diximus occasione, consuevisse S. Ignatium in singulis suis epistolis ad calcem illa apponere, tanquam speciale quoddam signum epistolarum, apostolico more : AMEN. GRATIA. quo etiam caractere ejus successores usi fuere, ut Gregorius papa¹ scribens ad Anastasium episcopum Antiochenum testatur his verbis : AMEN. GRATIA. « Quæ videlicet verba de scriptis vestris accepta, idcirco in meis epistolis pono, ut de S. Ignatio vestra beatitudo cognoscat, quia non solum vester, sed etiam noster. Sicut enim magistrum ejus Apostolorum principem habemus communem, ita quoque ejusdem principis discipulum nullus nostrum habeat privatum. » Hæc Gregorius. Cæterum nescio qua incuria aut oseitantia librarium factum sit, ut uomisi in epistola ad Ephesios, et in ea quæ est ad Polycarpum scripta, eadem verba ultimo loco post salutationem posita habeantur.

34. Quamvis autem superius duodecim numeraverimus Ignatii germanas epistolas ad diversos : plures tamen ab eo fuisse conscriptas, ex ejus verbis ad Romanos facile conjici potest, quibus ait : « Ego omnibus Ecclesiis scribo, quod voluntarius morior, si modo vos non prohibueritis. » Sane quidem nisi ad hyperbolem ejusmodi verba referantur, multo plures oportuit eum scripsisse epistolas; et alioqui plurimas ab eo ante vincula diversis occasionibus datas fuisse, neminem puto dubitare, cum id præsertim postularet munus episcopale. Hæc idcirco dixerimus, quod leguntur ejusdem Ignatii titulo tres epistolæ, quarum priores due ad S. Joannem apostolum et evangelistam, tertia vero ad sanctissimam Deiparam date habentur; cui novissimo loco posite juncta est epistola sanctissimæ Mariæ Virginis ad ipsum reddita : quæ cujus fidei sint, judicium esto penes prudentem piumque lectorem. Scimus eas S. Bernardus² eilasse aliquando, earumque meminisse alios recentiores.

35. Cæterum quod ad genus scribendi attinet, eodem usus est dum ad omnes parenticas epistolas scriberet, quod personarum ad quas scriberet et temporis ratio postularet, verum seipsum cohibens, cum alioqui hoc itinere abundantiori Spiritus gratia perfunderetur : unde scribens ad Trallianos : « An, inquit, nolebam abstrusiora vobis scribere? At ne parvulis vobis obsim, metuo (id mihi ignoscite) ne vim mysteriorum minime capientes strangulemini. Etenim et ego, non quatenus vinculus sum, etiam cælestia intelligere possum, angelicos ordines archangelorum, militiarum cælestium discrimina, virtutum dominationumque differentias, thronorum potestatumque diversitates, principatum magnifi-

¹ Deut. I. Matth. XVIII.

¹ Gregor. lib. IV. epist. XXXVII. — ² Bernard. in Psalm. XC. serm. I.

centias, cherubim seraphimque excellentias, et spiritus sublimitatem, et Domini regnum, et incomparabilem Dei Patris omnipotentis divinitatem. Hæc cum noverim, non confitino perfectus prorsus sum, aut discipulus, qualis Paulus et Petrus, multa enim desunt, ne a Deo derelinquar. » Hucusque ipse, atque primus in Ecclesia, qui nomina novem ordinum angelorum una conjunxit, cum alioqui eadem in diversis Scripturæ locis (ut S. Gregorius¹ docet) inveniantur. Nam Dionysium, qui de caelesti hierarchia plura conscripsit, cum in suis commentariis Ignatium citet², post ipsum scripsisse æquum est existimare, de quo plura inferius. At de S. Ignatii epistolis hæcenus; quarum (ut vidimus) meminit Polycarpus³, citant Dionysius, Irenæus⁴, Athanasius⁵, Eusebius⁶, sepe Hieronymus⁷, crebrius Theodoretus⁸, et alii Latinorum atque Græcorum complures.

36. Ignatius itaque transiens per Epirum, Adriaticum mare primum, inde Mediterraneum navigans, Puteolos tandem appulit, ubi una cum militibus custodibus a Christianis ibi agentibus hospitio susceptus est; ac demum Romam perductus. Hæc de itinere Ignatii recitat Metaphrastes, dum ex antiquis monumentis Acta ejus recenset. Reliqua autem de eo, cum Romæ consummavit martyrium, quoniam Eusebius et S. Hieronymus sequimur, qui id æcidisse tradunt anno undecimo Trajani imperatoris, dicemus anno sequenti.

37. *Martyres Philippenses.* — Certaverunt hoc eodem anno pro confessione nominis Christiani Philippis in Macedonia Zozimus et Rufus, quorum meminit Polycarpus in epistola ad Philippenses, sic dicens: « Rogo igitur omnes vos insistere verbo justitiæ et patientiæ, quam oculata fide vidistis non solum in beatissimis illis, Ignatio scilicet, Zozimo, et Rufo, sed et in aliis, qui ex vobis sunt: nam in ipso Paulo et in cæteris Apostolis considerantes, quod hi omnes non in vacuum cucurrerunt, etc. » Recitat eundem locum Eusebius⁹. Porro scriptam fuisse eam epistolam a Polycarpo ante Ignatii martyrium, quod diximus, ipse in ejus fine demonstrat. Agitur anniversaria dies horum martyrum decima octava Decembris. Sub eodem Trajano imp. (sed quo anno, incertum est) passus habetur item Philippis in Macedonia Parmenas, unus ex septem primis diaconis, cujus natalis dies consignatus habetur in tabulis Ecclesiasticis vigesima tertia Januarii. Zozimus miles quoque martyrium subit sub eodem Trajano imp. damnatus a Domitiano præside in Pisidia, de quo Græci pariter, ac Latini memoriam celebrant decima nona mensis Junii; extant ejus Acta fusiis scripta¹⁰.

38. *De Dionysio Areopagita.* — At quoniam

nuper mentio facta est de Dionysio, qui ex epistola ad Romanos locum et nomen Ignatii citavit in libro quo scriptus de Divinis nominibus, dicens: « Amor meus erucifixus est: » hic necessario de perdifficili historia veritate agendum est: num scilicet ille ipse habendus sit Dionysius Areopagita, ut præ se fert titulus commentarii. De his acturi, ante omnia meminisse debemus, quam in tomo primo Annalium præfati sumus in fine anni Domini nonagesimi octavi, quo divinus Dionysius Areopagita a Clemente Rom. Pont. esse missum in Gallias, cum interim Ecclesiæ Atheniensi loco ipsius sufficeretur Publius, et post eum Quadrantus usque ad tempora Hadriani successoris Trajani; sub quo et ipse Dionysius martyrio est coronatus. Sed hæc tunc paucis perstricta, hic sunt fusiis explicanda: et illud primo investigandum, quoniam tempore Dionysium Areopagitam mortuum esse, verius asseratur.

39. Qui dixerunt eum sub Domitiano imperatore consummasse martyrium, sibi ipsis contraria scribere certum est: fuerunt qui hæc opinati sunt ex Græcis Metaphrastes¹, ex Latinis Hilubinus², et Hincmarus³ Rhemensis episcopus. Si enim germana est epistola Dionysii Areopagite ad Joannem evangelistam scripta cum adhuc esset exul in Palmo (probant iidem omnes eam ut legitimam, et ipse præcipue Metaphrastes⁴) cum in ea dicat Dionysius sibi divinitus revelatum, brevi illum fore ab ea relegatione solvendum, ac mutuo fruturos esse congressu: si dixerim Dionysium sub Domitiano suscepisse martyrium, ipsum ea de mutuo congressu esse mentium, et vana illusionem deceptum (quod nefas est dicere) necesse esset affirmare: nam omnium testificatione (quod dictum est) Joannem evangelistam non nisi post obitum Domitiani, sub Nerva esse solutum exilio, exploratissimum est. Sed reddamus eadem hic verba Dionysii: « Post paululum vero (dicam, etsi auid dictu videatur) tibi carissima societate jungemur. Ero autem prorsus dignior cui fides habeatur, si quæ tibi præcongnita sunt, que ex Deo didici, hæc loquar: quod scilicet ex Palmi custodia dimittendus es liber, et in Asiaticam terram reversurus. » Hæc ipse. Cum igitur non nisi post necem Domitiani sub Nerva Joannes sit liberatus, et reversus in Asiam, quando Dionysium illum adisse oportuit: certe manifestum redditur, ipsum post Domitianum fuisse superstitem. Rursus vero cum iidem ejus recipiant scripta, idemque Dionysius in superius citato loco de Divinis nominibus Ignatii epistolæ ad Romanos scriptæ verba illa adduxerit in testimonium: plane certum redditur, eum post obitum Domitiani, et Nerva successoris, complures sub Trajano vixisse annos. Nulla itaque prorsus veritate nituntur, qui eum sub Domitiano ex humanis decessisse contendunt.

¹ Greg. hom. 34. — ² Dionys. de Divin. nom. — ³ Polycarp. ad Philippens. — ⁴ Iren. lib. v. — ⁵ Athan. lib. de Synod. — ⁶ Euseb. hist. lib. III. c. 39. — ⁷ Hier. de Scrip. Eccl. in Ignatio, et in Matth. — ⁸ Theod. in lib. dialog. — ⁹ Euseb. hb. III. c. 33. — ¹⁰ Metaph. ea die.

¹ Metaph. in Dionys. die 9 Octob. — ² Hilubin. in Areopagit. — ³ Apud Sur. tom. v. die 9 Octob. — ⁴ Metaph. in vita Joan. Evang. apud Lipom. tom. 1.

Denique quomodo sub Domitiano passus Dionysius dici potest, si idem qui supra Hincmarus, eodem tempore quo Clemens Romanus, eum paucis interpositis diebus, martyrio vita functum affirmat; cum constet ex his quae a nobis superius dicta sunt, Clementem tertio Trajani imp. anno martyrem obiisse?

40. His igitur confutatis, quid alii de tempore martyrii Dionysii scripserint, investigemus. Michael Syngellus¹, presbyter Hierosolymorum, qui (ut proficitur, et de eo testatur Suidas²) tum ex his, quae a maioribus scripta essent, tum ex traditione accepisset, res gestas Dionysii est prosecutus, ejus obitum ad extremum Trajani imperium configisse scribit: licet in eo hallucinatus videatur (nisi, ut accidit saepe, in notam numeri irrepsit error) dum numerat annos tantum septuaginta aetatis ejus: longe enim haec aetate majorem, obiisse martyrem, suo loco inferius dicturi sumus. Rursum vero antiqua Martyrologia, quorum major est fides, Bede³, Adonis, et alia antiquitas scripta, sub Hadriano imp. Dionysium Areopagitam martyrium subiisse, testantur his verbis: « Natale S. Dionysii Areopagite, qui ab apostolo Paulo instructus, credidit Christo, et primus Athenis ab eodem apostolo episcopus est ordinatus, et sub Hadriano principe post clarissimam confessionem fidei, post gravissima tormentorum genera glorioso martyrio coronatur: » addita vero haec habentur apud Adonem: « Ut Aristides Atheniensis vir fide sapientiaeque mirabilis testis est in eo opere, quod de Christiana religione composuit. » Meminit non solum ejusdem Aristidis, sed et commentarii ab eo scripti S. Hieronymus⁴, eumque suo tempore extitisse significat, qui tamen penitus excidisse videtur; claruit ipse Hadriani temporibus, quo et Dionysius dicitur ab eodem imperatore necatus esse. Quamobrem sicut non credimus Adonem falsa citasse, ita nec Aristidem de Dionysii martyrii tempore mentitum esse putandum.

41. His itaque de tempore martyrii Dionysii stabilitis, nimirum nullo modo contingere potuisse ut sub Domitiano martyrium consummarit, sed ex sententia clarissimorum virorum, Trajani imp. postremo tempore, vel sub Hadriano: apud nonnullos in dubium revocatum est, an idem Areopagita sit ille Dionysius Parisiorum episcopus. Bede⁵ diversis diebus duos ponit Dionysios, videlicet Areopagitam quinto nonas Octobris, Parisiensem vero episcopum septimo idus ejusdem: quem secutus Ado, id ipsum asseruit. Caeterum antiquissimum Bede Martyrologium, quod extat apud nos scriptum, itidem et Romanum dictum, acceptum olim (quod alibi diximus) ex reliquiis monasterii S. Cyriaci, unum tantum habet Dionysium, Parisiensem scilicet, septimo idus Octobris: unde non a Beda posita, sed ad Bedam ea de Dionysio Areopagita addita esse oportuit, ex Grae-

corum videlicet Menologio: nam eo die tertia Octobris fidem agunt de Dionysio Areopagita.

42. Verum Bede tempore ea de Dionysio Areopagita, quod unus idemque esset cum Dionysio Parisiorum episcopo, adeo visa sunt explorata, ut postea temporibus Ludovici Pii imperatoris (ad quem Hilduinus commentarius ab eo rogatus conscripsit, qui extat¹) absque aliqua dubitatione accepta fuerint; eademque visa atque recognita, inventa fuerint in omnibus illis consentientia, quae ex antiquis Graecorum archivis, fide publica obsignata, sunt missa Parisios. His igitur omnibus visis atque exacte recognitis, omnium eruditorum calculo est firmata sententia, unum eundemque esse Dionysium Areopagitam cum Dionysio Parisiorum episcopo. Quamobrem Hincmarus illorum temporum vir eruditione et pietate clarissimus, scribens ad Carolum Calvum imperatorem, ut in re comperita atque omnium fide testata haec ait: « Patrem vestrum Dionysium esse Areopagitam, a beato Paulo apostolo baptizatum, et Atheniensem ordinatum episcopum, et in Gallias a beato Clemente directum: ex his quae graeca testificatio, et S. Romanae Ecclesiae attestatio, et Gallicana infirma contestatio, ratum in hac causa (quod longe ante nos dictum est) recognoscant. » Hucusque Hincmarus.

43. Sed ne haec esse obiter vel inaniter dicta quis existimet: operae pretium ducimus, ad ea singula attestanda, hic paululum immorari. Ignoscat lector: nec seabra petentem orationem urgeat importune calcariibus, quaeso. Licet autem haec in Notis ad Martyrologium Romanum meminimus nos scripsisse: tamen quia hinc ea desumpta esse testati sumus, haud aequum putavimus, propter exemplum, prototypi faciendam esse iacturam; cum praesertim propriis hic locus esse noseatur, quo secundum historiae ordinem uberius pertractentur. Quod igitur auctor ad ea de Dionysio testanda, graecam adducat (ut ait) attestationem: sapienter quidem. Quid enim aliud professus est Michael imperator, qui ad hoc subtilius perscrutandum, omne impendit studium, atque egregiam navavit operam, cum ad Ludovicum Pium imp. publica legatione misit commentarios Dionysii Areopagite? Qui cum Parisios perlatus tunc essent, cum natalis ipsius Dionysii vigiliae agerentur: eujusnam illi fuerint (ut ad tantam rem testandam divinum quoque suffragium accederet) divinitus miracula edita certo certius declararunt; narratur rei gestae historia in eadem epistola, quam ad eundem Ludovicum imp. Hilduinus tunc scripsit, quae in superius citato commentario continetur. Quod insuper ad Graecorum attestationem pertinet: Anastasius S. R. Ecclesiae bibliothecarius, vir tum graecis tum latinis litteris insigniter eruditus, aequo testatur S. Methodium Constantinopolitanum episcopum scriptis mandasse vitam Dionysii Areopagite, in eaque de ejus adventu in Gallias fidem confirmasse, eamque egregie testatam, cum olim presbyter lega-

¹ Mich. Syng. in encom. de Dionys. apud Lipom. tom. IV. — ² Suid. in hist. in Dionysio Areopag. — ³ Bede et Ado die 3 Octob. — ⁴ Hier. de Script. Eccles. in Aristid. — ⁵ Beda in Martyrol.

¹ Habet Surius tom. v. die 9 Octob.

tum ageret apud Romanam Ecclesiam, eidem tradidisse. Transtulit eam ex græco ipse Anastasius, misitque ad Carolum Calvum imp. prout data ad eum (quæ extat) epistola docet¹: ipsa tamen Vita non habetur.

44. Sed et de Dionysio (quod divinis litteris est traditum²: « In ore duorum vel trium stat omne verbum ») preslitit hoc ipsum etiam Michael Synnellus Methodio æqualis: claruerunt ambo eodem tempore Ludovici imp. sub Michaelæ Balbo. et ejus successore Theophilo imp. hæretico iconoclasta, a quo pietatis causa martyrium susceperunt; ut de ambobus testatur Cedrenus³: adeo ut nulla de impostura in sanctissimis viris possit vel levis suboriri suspicio: sed et quod ejus ætatis omnium disertissimi essent, nec de imperitia possint aliquam pati calumniam: hic, inquam, beatus Michael (hoc enim titulo eum Græci nominant) scripsit oratione panegyrica res gestas Dionysii Areopagite, qua eum avocatum ab Ecclesia Atheniensi, et missum in Gallias, curasse Ecclesiam Parisiensem, ac tandem ibidem ad ultima Trajani tempora martyrium consummasse, pluribus proficitur⁴. Scripsisse ea Synnellus videtur, cum sub eodem Theophilo Orientalis Ecclesia dira persecutione vexaretur, ut ipse in fine orationis testari videtur, dum Dionysium enixius rogat, ut tyrannidem, quæ grassabatur in Ecclesias, pellat, et pacem perditam restituat.

45. Quod item ad Græcorum attestationem pertinet, Metaphrastes ex antiquioribus memoriis ejusdem Dionysii vitam describens, isdem adstipulatus est, et alii complures ex recentioribus. At ne quis putet ea tum primum Acta Dionysii Areopagite a citatis auctoribus fuisse inventa atque conscripta, accipiat quid, scribens ad eundem imperatorem Ludovicum, Hilduinus de antiquorum Græcorum monumentis his verbis testatus sit: « Usque hodie Græcorum majores, et Athenarum incolæ perhibent, historiarum scriptis et successionum traditionibus docti, in eadem civitate Dionysium tunc temporis primum fuisse episcopum, quando Timotheus Pauli atque discipulus Ephesiorum rexit Ecclesiam; ipsumque subrogato sibi episcopo Romam adiisse, et (ut compererunt) apud Gallorum gentem glorioso martyrio consummatum fuisse. Quod et Tarasius patriarcha Constantinopolitanus per legatos suos sollicite inquisivit; et ita se eam rem habere certus, eandem Atheniensem civitatem pallio archiepiscopali, quod jam ex ea diuturno tempore, orta quadam contentione, subtractum fuerat, redonavit, etc. »

46. Certe quidem etsi nulla unquam de Græcorum mutua consensione, et ex suis scriptis attestatione suppeterent testimonia; summ ipsorum silentium loco mille testium foret. Etenim mente recolentes, quam ipsi fuerint semper rerum suarum tenacissimi custodes ac vindices, hocque illis esse

insitum a natura; quippe qui de Homeri patria inter se adeo concertarint, haud putamus fuisse adeo liberales, ut tantum virum, sapientissimum, Athenarum reliquias, Pauli insignem discipulum, primum ipsorum episcopum, tam facile donarint Gallis, ut ipsis sibi eum vindicantibus, penitus tacuerint, ac veluti jurato silentio, nullus unquam ausus fuerit vel leviter contradicere. Nam si levissima aliqua probatione, vel ex Athenarum Ecclesie monumentis, vel incerta aliqua et dubia traditione, aut relatione undecumque accepta, his de Dionysio æmuli Latimorum gloriæ adversari potuissent; haud sibi eos temperasse, putandum est, ut non sibi vindicarint sua. Sed quod in re probe testata ac plane perspecta nimis calumniose agere visi essent, tantum abest ut reclamantes contradixerint; ut potius omnes qui de ea egerunt, calculum suæ sententiæ mutua consensione sponte contulerint. Sed de Græcorum attestatione jam satis.

47. Quod vero de eadem veritate idem qui supra auctor Hincmarus in testimonium adducit S. R. Ecclesiam: aliqua fortasse ea de re extant Pontificum Romanorum diplomata: vel, si ea defuissent, dum ille citat ad eandem rem probandam antiqua Missalia Gallicana, quæ ait probata fuisse auctoritate Romanorum Pontificum, Innocentii, Gelasii, atque Gregorii, quorum extare dicit ad Parisiensem Ecclesiam eo argumento scriptas epistolas; satis superque eadem veritas S. Romane Ecclesie auctoritate testata atque probata dici potuisse videtur. Nam moris erat, ut in Sanctorum natalibus in sacra missæ præfatione res ab eis geste, brevè perstricte compendio, in ecclesia publice recitarentur: cujus veteris consuetudinis fidem faciunt Missale Ambrosianum, atque Sacramentarium S. Gregorii.

48. Sed alia insuper ratione accessisse visum est Romane Ecclesie testimonium: quod Stephanus papa, cum esset in Galliis, et ejusdem Dionysii ope e morbo convalescisset, translatis Romam ejus reliquiis, in ejusdem honorem monasterium Romæ erigendum curavit, quod Græcis monachis suis gentilibus tradidit habitandum. Dicit namque posse videbatur, his publicis monumentis in Ecclesia Romana ratum haberi, Dionysium Areopagitam eundem prorsus esse cum Dionysio Parisiorum episcopo. Hæc ipsa de papa Stephano, Dionysii auxilio reddito sanitate, et ejus grati animi studio, Ludovicus imp. ab eodem Hilduino voluit scriptis memoria commendari ex litteris ejusdem Stephani papæ hæc testantis. Quod insuper Romana Ecclesia scriptam a S. Methodio Dionysii vitam, atque ab eodem Romam perlatam, suscepisset, eandemque ejusdem S. R. Ecclesie bibliothecarius Anastasius latinitate donasset, atque ad Carolum imp. in Gallias, datis ad eum (quæ adhuc extant⁵) litteris, misisset: argumentum haud leve videri poterat, eandem veritatem ab Ecclesia Romana esse receptam.

¹ Apud Surium ead. die 9 Octob. — ² Matth. XVIII. — ³ Georg. Cedr. in Theopulo. — ⁴ Apud Lipon. to. IV.

⁵ Apud Hild. ubi supra.

49. At de fide Ecclesiae Gallicanae, quam idem Hincmarus adducit de ea re probanda, satis videri possunt quae ex antiquioribus monumentis Acta Dionysii Hilduinus collegit : quae si aliqua in re, ut de tempore ejus martyrii (quod diximus) minus vera habeantur; non ob eam causam caetera omnia, quibus tam Graeci, quam Latini adstripluntur, falsa esse dicenda sunt : cum in divinis tantum Scripturis nullum sit reperire errorem atque mendacium. Re igitur in hunc modum firmiter constituta, his obstare videbatur Gregorius Turonensis ¹, dum ait missum Parisios Dionysium tempore Decii imp. quod quidem tam verum est, quam quod ibi asserit ejusdem Decii tempore Trophimum Arelate, Paulum Narbonam, et Marcellum item in Gallias amandatos; quos constat fuisse Apostolorum discipulos, et Apostolorum temporibus ad praedicandum Evangelium in Gallias esse missos. Sed haec, sicut alia plura, auctoris simplicitati multa tam facile admittenti donanda sunt, prout etiam Hilduinus excusat, sic dicens : « Caeterum parcendum est simplicitati viri religiosi Gregorii Turonensis episcopi, qui multa aliter quam veritas se habet, aestimans, non calliditatis astu sed benignitatis et simplicitatis voto, litteris commendavit. »

50. Quoniam vero in colligendis annis aetatis ejus, alios vidimus esse deceptos; operae pretium existimamus, rei veritatem (quantum licet) ex suis ipsis scriptis hic consignatam relinquere. Cum ipse ad Apollonem scribens testatur, tempore obitus Salvatoris, quo contigit admirandum illud solis deliquium, se annum aetatis vigesimum quintum agentem fuisse : si ad Hadrianum imperium dixerimus pervenisse (quod, ut vidimus, testantur antiqua Martyrologia), necesse est affirmare, ipsum suae aetatis anno decimo supra centesimum obisse : nam secundum chronographiam a nobis assertam, anno Christi centesimo decimo nono pontificatus Hadriani imperatoris. Quod haud adeo mirandum videri debet, si quis consideret, divina providentia factum ut complures Apostolorum discipuli longiorem aetatem vixerint, ut apostolicarum institutionum essent viva quaedam monumenta, velut Ignatius, de quo egimus, qui Dominum in carne viderat, et Quadratus, qui temporibus ejusdem Trajani rexit Ecclesiam Atheniensem, complures se vidisse tradit, qui tempore Christi in Judaea variis oppressi languoribus sanati essent, ac eos qui a mortuis resurrexissent : quod ex suis ipsis scriptis narrat S. Hieronymus ². Adde his Hieremam Pauli discipulum, cujus et fuisse dicitur liber ille, *Pastor* ³ inscriptus : hunc usque ad Antonini Pii tempora, qui successit Hadriano, constat pervenisse, quippe qui sub Pio Romano pontifice librum illum conscripsit ⁴. Sed ante omnes in exemplum adducendus fuisse Simon Hierosolymorum episcopus, quem annum aetatem centesimum atque vicesimum, hoc anno martyrio

vita functum esse diximus. At nec (quod ad hanc rem spectat) praeruisse oportuit Polyarpum Joannis evangelistae discipulum, perfectum hoc tempore Ecclesiae Smyrnaeorum; quem tamen constat sub Marco Antonino et Lucio Vero, qui successerunt Antonino Pio, martyrium consummasse. Sed de his quae ad longevam aetatem hominum spectant, lectorem provoco ad ea quae tomo primo Annalium ex tabulis Romani census sunt superius recitata.

51. Jam vero difficilior remanet de Dionysio enodanda quaestio : num illa ipsa quae Dionysii Areopagite nomine feruntur scripta, vere ipsius sint. Sane quidem in re ante annos septingentos communi Graecorum omnium ac Latinorum consensione firmata, haud putamus aequum dignumque sic agere, perinde ac si re integra, nunc primum hi commentarii prodissent in lucem, et quid de his censendum foret, rogarentur cruditorum sententiae. Sed cum ante tot saecula eadem scripta fuerint ut Dionysii Areopagite cognita, examinata, probata, ac totius Catholicae Ecclesiae usu atque auctoritate recepta, et jam (ut ita dicamus) praescripta penitus videantur : in re adeo probata atque confessa erubescit oratio sic versari, ut in quaestione recens oborta, ad utrumlibet, quid ipsa sentiret, liberis laxare habenas eloquii debeat. Caeterum quod jura veritatis sint ampliora omni antiquitate, quippe quae nulla plurimorum saeculorum valeant descriptione laedi, nec innumera testium multitudine obrui atque labi facturi : sic de his agendum nobis proponimus, ut rei dignitati ac veritati sit omni pariter ex parte consultum; cum alioqui nullus sit reliquus fidei locus, nisi ipsi in omnibus veritas suffragetur. Quamobrem nostrae narrationis argumentum illud erit, accuratus pervestigandus, num quae ab iis obijciuntur qui contrarium nituntur adstruere, ejusmodi sint, quae a majorum sententia discedere prorsus cogant; quandoquidem haud aequanimitate pati possumus, quae sunt tot tantisque testibus obignata, levibus quibusdam conjecturis convelli, et non nisi certis firmisque atque adeo verissimis rationibus irrita reddi. At quoniam probe scimus, pro defensione nominis auctoris a compluribus eruditissimis viris conscriptas esse apologias, quae numerat Sixtus ¹, et a recentioribus alias additas esse : haud nostri ratio patitur institui, omnia hic adversantium haereticorum ², vel curiosorum argumenta retexere : sed insulsa quaedam ac levissima praetermittere, fortiora tantum, quae ipsis videantur penitus insolubilia, pro virili dissolvere.

52. Quod igitur in primis obijciatur, ritus, caeremonias ecclesiasticas ac monasticas institutiones ab auctore assertas ac saepius inculcatas, non fuisse in Ecclesia Dionysii Areopagite temporibus : quam falsum sit, consulat prudens lector quae primo Annalium tomo dicta sunt, ubi de diversis ecclesiasticis ritibus egimus, et cum de Essenis fusius pertra-

¹ Greg. Taron. hist. Franc. lib. 1. c. 30. — ² Hier. de Scrip. Eccl. in Quadrato. — ³ Hieron. cod. lib. in Hieron. — ⁴ Lib. de Rom. Pontif. in Pio.

¹ Sixt. Senens. Biblioth. lib. 11. in Dionys. — ² Matth. Gal. in Areop. et alii spars.

ctata est controversia : inveniet enim satis perspicue demonstratum, ecclesiasticas caeremonias ex Apostolorum fontibus in Ecclesiam dimanasse, vitamque monasticam in Essenis (quos fuisse Christianos, aperte docuimus) prodiisse, sed primitus in Joanne exordium sumpsisse : adeo ut non sit opus in his diutius immorari.

53. Rursum vero quod Dionysius de Divinis nominibus citet Clementem philosophum, calumniantur ipsum intellexisse Clementem Alexandrinum, qui ea testatus sit de exemplaribus libro octavo Stromatum : in quo cum nihil hujusmodi prorsus invenitur, manifestae calumniae arguntur, dum christiano homini de ideis Platonis opinionum in impingunt. Caeterum cum auctor citans Clementem, non sicut in aliis solet, cum christianos allegat auctores, aliquo digno ac excellenti honestet titulo, sed tantum dicat : « Philosophus Clemens, etc. » plane demonstrat, se haud quempiam Christianae religionis hominem intelligere, sed ethnicum philosophum aliquem. Cum enim citat Ignatium : « Divinus (ait) Ignatius ; » de Hierotheo : « Eximius Hierotheus ; Divinus Bartholomaeus ; » et alia id genus : cum vero quempiam Gentilium nominat, absque aliquo honoris titulo, cujus sit professionis tantum indicat ; sicut cum nominat Apollophanem, sophistam appellat. At quisnam fuerit Clemens ille Platonius philosophus, quem citat Dionysius, est paulo accuratius pervestigandum. Clauit his ipsis temporibus Dionysii Platonius philosophus, nomine Actius Clemens, ad quem exlat Plinii ¹ Junioris epistola, qua eum hortatur ut inhaeret Ephrafi, itidem Platonico philosopho omnium celeberrimo, Romae tunc agenti, ut suorum studiorum ab illo extremam manum accipiat ; fueritne hic ille a Dionysio citatus, certo affirmare non audeo. Sed quis negabit, ejus nominis antiquiorem reperiri philosophum ; nisi qui se legisse faciet ex Gracis Antigonus, Carystium, Salyrum, et Aristoxenum, ex Latinis vero Varronem, Sentram, Nepotem, Hyginum, atque Tranquillum ? qui omnes (ut tradit S. Hieronymus ²) scriptorum gentilium texure catalogos ; quorum vix nomina, eaque paucis nota tantummodo remanserunt : quique si nullum ejus nominis inter philosophos numeratos Clementem reperisset, ceteri non penitus convincere, in suspicionem tamen de impostura auctorem adducere potuissent.

54. Inanis quoque prorsus redditur et illa ipsorum argumentatio, qua dicunt : Cum auctor citet Ignatium, et Dionysius sit sub Domitiano defunctus, longe antequam Ignatius cum ad Romanos citatum epistolam scriberet : certum reddi, alium a Dionysio esse operis auctorem. Sed haec omnia evanescent ex his quae a nobis superius dicta sunt, nempe Dionysium ad ultima saltem Trajani tempora pervenisse, imo et sub Hadriano martyrium consummasse.

55. Verum major inde suboritur difficultas : Quomodo auctor libros illos inscripserit ad Timotheum, quem sententia Ignatii constat, jam antequam ipse scriberet eam epistolam ad Romanos, fuisse defunctum ? testatur enim id ipse in epistola ad Philadelphios ; sed et cum ad Ephesios scribens tradat, et tunc Ecclesiae profectum esse Onesimum, satis aperte significat, Timotheum, qui eis praerat episcopus, jam vita functum esse. Primum enim illi Ecclesiae a Paulo apostolo profectus est Timotheus, cui subrogatus est Onesimus ; Joannes autem evangelista, non Ephesinae, ut privatim ejus episcopus praecesset Ecclesiae, sed ut Paulus ibi olim et Petrus, Asiae omnes curabat Ecclesias, ut superius fusiis demonstravimus. Quando autem Timotheus martyrio vivendi finem fecerit, ut ei Onesimus fuerit substitutus, ex Ignatii epistola ad Ephesios colligi posse videtur : nam cum de ipso agens haec addat : « Benedictus Deus, qui donavit vobis, qui tales estis, talem habere episcopum : haud pridem cum creatum episcopum Ephesinum significat. Porro ea epistola hoc ipso anno scripta est, ut superius demonstravimus. Neque enim assentimur Metaphrasti ¹ vel cuivis alii, qui cum secutus affirmet Timotheum sub Domitiano consummasse martyrium : nam ipse sibi pugnantia scribit, nimirum dum ibidem tradit Timotheum vita functum, postquam Joannes Evangelium scripsit : alibi vero cum agit de Joanne ², ipsum ait non sub Domitiano, sed postquam ex Patmo Ephesum rediit (quod sub Nerva factum est) Evangelium conscripsisse. Siquid post Evangelium a Joanne scriptum Timotheus necatus est, certe non sub Domitiano, neque sub Nerva, sed postquam ex Patmo erat Christiana religio, sed Trajani temporibus id contigisse oportuit, cumque perseverasse in eadem Ecclesia episcopum ad hunc prope modum annum ; verumtamen certum esse, Timotheum ante Ignatium martyrio coronatum esse. Quod vero Dionysius, scribens ad Timotheum de Divinis nominibus commentarium illum, citet Ignatii epistolam post Timothei obitum scriptam : haud insulsa videtur illa responsio, qua dicitur, ab auctore ea verba Ignatii postea esse addita. Quis enim dubitet, quemlibet tractatorem ad extremum usque suae vitae diem suas lucubrationes, aliquid addendo, minuendo, vel immutando, solitum expolire ? imo et saepe accidere, quae prius sunt scripta, penitus abolere, et nova meliori judicio cudere ? ut de se ipso S. Hieronymus in praefatione in Abdiam prophetam testatur, et S. Augustinus saepius profitetur.

56. Caeterum quis nos compellit, ut affirmemus auctorem ea scripsisse ad Timotheum Pauli discipulum, episcopum Ephesiorum ? nam germana, et ab auctore illa operi de Ecclesiastica Hierarchia praeposita est inscriptio : « Compre-bytero Timotheo Dionysius presbyter : » sicut et in titulo commentarii de Mystica Theologia ; quae autem praefata est libro de Divinis nominibus, in haec verba : « Sancti Dio-

¹ Plin. lib. i. epist. x. — ² Hieron. de Scrip. Eccles. in praefat.

¹ Metaphr. 22 Januar. — ² Metaphr. die 27 Decembris.

nysii Areopagite Atheniensis episcopi ad Timotheum episcopum Ephesium liber de Divinis nominibus, » a librariis esse appositam, omnes jure consentiunt. Verum quod auctor ipso in exordio commentarii de Ecclesiastica Hierarchia dicat : « Sacerdotii quidem nostri functionem, sanctissime filii Timothee, » alium quempiam juniorem Timotheum signare visus est; cum alioqui ætate majorem Dionysium Areopagitam fuisse Timotheo, ex his quæ dicta sunt, facile colligi possit. Nam episcopus coepiscopum nominare consuevisse fratrem, non filium, mille exemplis esset facile demonstrare : quamobrem cum Dionysius appellet Timotheum filium, evidens est, alium aliquem, quam Timotheum Ephesium episcopum intellexisse. Et quid absurdum, plures ejus nominis eo tempore fuisse Christianos ? consuevisse autem fideles, Apostolorum nominibus, ipsorum amore, filios suos nominare, auctor est Dionysius ¹ Alexandrinus episcopus : ac proinde plures inter fideles eodem, quo illi, fuisse nomine insignitos, par est credere. Constat tunc quoque vixisse filium Pudentis Romani nobilissimi senatoris Timotheum, eundemque Petri et Pauli discipulum, atque presbyterum, de quo mentio habetur in Actis sanctarum Pudentiæ et Prædix, necnon in Romano Martyrologio ², cum agitur de Novalo, ejusdem Pudentis filio.

57. Verum si velimus ea (quomodocumque id acciderit) ad Timotheum Ephesium episcopum esse conscripta : non eo quidem consilio (ut alii cavillantur) ad ipsum scripsit, ut, quem jam Paulus instituerat, theologis imbueret facultatibus : nam ipse aliquando hæc ait cum ³ : Mibi igitur ipse quoque, o amice, perfectioris intelligentie consortium frade, meisque ostende luminibus quascumque videri potueris decentiores, minusque illius sacratissime effigiei præ se ferentes venustates : » sed potius, quod ait Paulus ⁴, « Sapientiam loquimur inter perfectos ; » nam idem quoque Apostolus inferius conqueritur, dicens : « Ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed tanquam carnalibus : tanquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam : nondum enim poteratis, sed nec poteratis ; » ac rursus in eundem sensum ad eosdem ⁵ : « Sive mente excedimus, Deo : sive sobrii sumus, vobis. » Sicque magna Dei providentia factum videtur, ut, quæ esset sapientia illa perfectioribus communicanda, solidisque ille cibus ætate grandioribus impartendus, ab illa sanctoribus revclanda, quid item altissimas illas sedes angelis tantum pervias dono Spiritus penetrare, ac denique quid esset hominum loqui linguis et Angelorum, Dionysius egregiis tradiderit exemplaribus, ac formis expresserit.

58. Cæterum indignum plane ac nefas est existimare, tam sublimem ac excellentem et mente divinitus illustratum theologum, cæli cardines peram-

bulantem, choros angelicos pervestigantem, Divinitatis thronum adeptum, et secreta rimanem ; ipsum, inquam, tanquam ludionem in scena, superinducta larva, ludere, aliumque ab eo qui esset, voluisse mendaciter fingere, alias mentiri personas, multaque falsa componere ac simulare, quæ ut vera certaque vellet ab omnibus accipi : idque magno suæ gloriæ detrimento, cum impostura sugillandus esset ; et immortalẽ illam, quam sibi ex suis ipsius divinis plane scriptionibus gloriam comparasset, proprio occultato nomine, et alieno superinducto, inaniter prodigere visus esset : quam si (quod decet sapientem) dixerimus contempsisse ; certe multa mentiri, sapientis non fuit, ejus præsertim, qui celestia ac divina pertractans, a levissima quaque opinione mendacii procul debeat abhorrere. Cessat igitur plane omnis de nominum impostura suspicio : pariterque ex his, quæ dicta sunt, exploratum habetur (quod præstare polliciti sumus) nihil obstare quæ objecta sunt, quominus illum ipsum (ut præ se fert titulus) germanum illorum operum, legitimumque auctorem fuisse dicamus Dionysium Areopagitam.

59. Sed quod reliquum est, videamus : cur ii qui de scriptoribus ecclesiasticis catalogum antiquitus conscripserunt, ut Eusebius sparsim, et S. Hieronymus una simul ordine temporum deducta serie scripto de ea re commentario, de Dionysio Areopagita ne verbum quidem fecisse noscantur ? Quod ad Eusebium spectat, suspectum quidem nec testimonio dignum ejus videtur esse silentium ; quippe qui Arianorum patronus, ac secte illius vexillarius (sic enim appellat eum S. Hieronymus) hand edere sibi suisque opportunum putavit, quæ ipso solo aspectu Arianorum dogmata potuissent infringere : nam ex nobilissima illa Casariensi libris omnibus referatissima bibliotheca Pamphili martyris, quæ fuerat Origenis, haud ea omnino prodidit majorum monumenta, quæ Arianam hæresim labefactare ac confutare penitus potuissent : ac proinde agens in historia quam scripsit de Scriptoribus Ecclesiasticis, nequaquam fecit omnium mentionem. Et, ut omittamus de aliis dicere, nonne dolo malo Theognosti theologorum celeberrimi nomen atque scripta silentio obvoluta reliquit, quod Consubstantialis nominis esset assertor ? At is non præterit S. Athanasium, qui cum sæpius citat, ut cum ait ¹ : « Discite nunc, Christi rebelles Ariani, Theognostum, virum disertum, non abhorruisse a vocabulo substantiæ : scribens enim de Filio Dei in secundo Hypotyposeon ita loctus est, etc. » Recitat ibidem gravissimam disertissimi viri sententiam de una eademque Filii Dei cum Patre substantia. Itemque alibi ² : « Prisci igitur homines, inter quos et Origenes, vir omnium disciplinarum et multum industrius, et Theognostus ille admirandus et perquam studiosus (horum enim opera legebam, cum tunc

¹ Apud Euseb. lib. vii. c. 20. — ² Mart. Rom. 20 Jun. — ³ Dionys. de Eccles. hierar. in fine. — ⁴ 1. Cor. ii. 3. — ⁵ 2. Cor. v.

¹ Athan. de Synod. Nicæn. decret. contr. Arian. hæres. — ² Athan. de peccat. in Spiritum sanct. ad Serapionem.

epistolam acciperem tradunt nobis, etc. » Haud sane putandum theologorum celeberrimum. Athanasio probe notum. Eusebium præterisse; quin potius dolo malo eum prætermisisse, ac penitus suppressisse.

60. At non ego primus, sed jam olim S. Maximus monachus, strenuus pro veritate Catholica adversus Monothelitas propugnator, Eusebii silentium de Dionysio impietatis nota sugillavit. Cæterum ipsius Dionysii opera potentissima arma continuasse ad expugnandam Arianam impietatem, citatus jam ante a nobis Michael Syngellus in illis apprime versatus plenissimam fidem facit : quomobrem si quid in iis subtilis inspector offenderit, quod aliter se habere interdum sibi videatur, boni consulat, et aliunde illud irrepisse non dubitet. Quod vero ad S. Hieronymum spectat; cum ejus fides sincerissima nulla prorsus suspitionis labe conspersa habeatur, et nullus omnino in eo dolus subesse possit; aliunde ejus silentii ratio petenda est, nimirum ab ejus scribendi operis instituto : quo videlicet in præfatione ad Dexterum, eos se colligere profitetur antiquos scriptores ecclesiasticos, quos invenisset ab Eusebio recensitos : quod et præstitisse certum est, illis tantum superadditis, qui post Eusebii obitum usque ad sua tempora in Ecclesia floruerunt; reliquos vero Sophronium addidisse, omnes intelligunt : nec fuit ejus ratio instituti, si quæ ab Eusebio fuisset prætermissa, perquirere, ipsumque propterea vel oscitantia vel doli mali arguere.

61. Quando autem eadem Dionysii opera in lucem prodierint, et an omnia simul, incertum est, sed sicut alia complura ejusdem auctoris desiderantur, quorum ipse meminit : necdum ab aliis hæcenus visa : ita neque omnia simul reperta putamus; si quidem Athanasio notus tantum videtur fuisse liber, qui tractationem continet de Cælesti hierarchia, quem tantummodo citasse¹ reperitur : quod est mirum, si verum est quod scribit idem qui supra Maximus, Dionysium Alexandrinum novisse opera Dionysii Areopagite, eademque scholiis illustrasse; adducens in ejus rei testimonium Anastasium episcopi Antiochenum in eo commentario, cujus est titulus *ἡ τοῦ Διονυσίου*. Immo itaque eadem Joanni Chrysostomo, qui eum ob sublimem theologiam appellavit *πρωτοῦ τοῦ ἀρεοπαγίτου*, hoc est, volucrum cæli, auctor est Anastasius bibliothecarius in epistola ad Carolum Calvum imperatorem. — His necessario addenda putavi quæ Romæ accepti a nostro Henrico Spondano Gallo Vascone typographiæ Vaticanae in correctione edendorum librorum inserviente, viro sane integra fide et doctrina conspicuo, qui testatus est se accepisse a Jacobo Dauy de Perronio episcopo Ebroicensi, quem hoc nostro sæculo in omni genere litterarum quisque jure vocabit antistitem, ipsum vidisse, Venetiis cum esset, orationem istam Chrysostomi græce scriptam, in qua elogium illud de Dionysio recitatur, ejusque homiliae titulum esse, *Cyanea vox Chryso-*

stomi; quam scilicet habuerit Constantinopoli, antequam in exilium proficisceretur. Insuper oblatum ibidem fuisse librum illum Dionysii in Areopagitam, quem in modum catena compositum esse dicebat, Adhuc Deo favente, superest ipse magno Catholice Ecclesie beneficio. — Cyrillum quoque Alexandrinum episcopum novisse scripla Dionysii Areopagite, eaque citasse in libris quos scripsit adversus Dioscorum et Theodorum, et in libro de Incarnatione Verbi, fidem facit Liberatus diaconus in Breviario², quod de causa Nestoriana et Eutychiana concursit; sed nescio qua injuria vel fraude ea exciderint. Est et apud Origenem³ sermo (et licet Origenis non sit, antiqui tamen auctoris est tractatio pugnantis adversus Arianos) in quo idem Dionysius Areopagita citatur.

62. Ex his itaque haud recte sensisse noscuntur, qui putarunt Dionysii Areopagite lucubraciones, antiquiores Patres, quos recensuimus, omnino præterisse : ut Constantinus cognomento Philosophus, qui solebat deplorare majorum infelicia tempora, quod Patres his Dionysii caruerint commentariis, quibus potuissent Arii, Eunomii, Nestorii, Eutychetis, et aliorum errores facile confutare. Cæteri autem Græcorum, qui postea claruerunt, ut Anastasius Sinaita, Anastasius Nicænus, Maximus monachus, Pothius, Damascenus, Andreas Cretensis, Suidas, et alii denique omnes, nemine adversante, non solum noverunt Dionysii Areopagite scripla, eisque sunt usi : sed et eadem ejus esse auctoris, pugnantiter defenderunt.

63. Eadem Dionysii scripla a Romanis Pontificibus, quorum in his summa est auctoritas, citantur. In primis enim citatur a S. Gregorio Magno³ liber de Cælesti Hierarchia, et a Martino papa et martyre, atque in Romana Synodo ab Agathone papa in epistola ad Heraclum et Tiberium imperatores, que recitata est in sexta Synodo, actione quarta. Hadrianus⁴ papa in epistola ad Carolum Magnum imp. citat ejusdem Dionysii epistolam ad Joannem evangelistam conscriptam : Nicolaus papa item allegat, scribens ad Michaëlem imp. epistolam Dionysii Areopagite ad Demophilum. Sed utinam extaret commentarius ille Theodori presbyteri, cujus Photius meminit, quo solvit objectiones negantium ea opera esse Dionysii Areopagite : sane quidem haud nobis vel aliis fuisset adeo laborandum. Quæ enim hodie a novatoribus objectiones refricantur, olim a Græcis curiosis fuerunt vehementius inculcata. Non enim majores nostri, simul ac Dionysii lucubraciones prodierunt in lucem, oscitanter, nulla de illis habita exactissima perinvestigatione, eas receperunt; sed iisdem propemodum, quibus modo, controversiis ab illis accurate discussis atque examinatis, easdem germanas inventas, et ab omnibus objectionibus vindicatas, tam Orientalis quam Occidentalis Ecclesie usu probavit atque recepit.

64. De commentario itaque Theodori presbyteri

¹ Athan. lib. quæst. q. 3.

² Liberat. in Breviario, c. 10. — ³ Orig. hom. de divers. it. — ⁴ Greg. in Evang. homil. 34. — ⁵ Hadr. epist. ad Carol. c. 36.

fidem facit Photius, dum in sua Bibliotheca sic ait : « Legimus Theodori presbyteri librum, quo demonstrat, ea quæ S. Dionysii habemus opera, germana esse nec pseudepigrapha. Quatuor enim objectiones solvit; quarum prima, qua arguitur illa non esse legitima, talis existit : Si enim, inquit, pseudepigrapha minus essent, quomodo Patres posteriores de illorum verbis et sententiis nullam fecerunt mentionem? Secunda. Quod Eusebius Pamphilus opera a sanctis Patribus conscripta recensens, de S. Dionysii operibus nec verbum quidem. Tertia : Si traditiones in Ecclesia longo tempore sensim et pedetentim orite et progressæ sunt, quomodo apud S. Dionysium ita specialis illarum quædam habetur descriptio? » Et paulo post sic meminit de quarta objectione : « Quod loquitur de B. Ignatii epistola, cum sanctus quidem Dionysius Apostolorum temporibus floruerit, Ignatius vero sub Trajano martyrii certamen perferat, qui paulo ante obitum epistolam illam conscripsit, de qua apud S. Dionysium est sermo. Has igitur quatuor objectiones solvere contendens Theodorus, pro viribus nititur demonstrare, germana esse sancti Dionysii opera. » Hactenus Photius.

65. Addendus iis esset Georgius Pachimerius, qui in Dionysium Areopagitam commentarium elabora-

vit : sed nequaquam inter antiquos adnumerandus, qui claruit temporibus Michaelis Paleologi, a cujus imperii tempore cœpit historiam scribere. Quamobrem rejiciendus est commentarius ille titulus, qui affixus est ejusdem paraphrasi in ejusdem Dionysii epistolas, quo dicitur auctorem opus illud aggressum esse hortatu S. Athanasii patriarchæ Alexandrini tunc agentis Constantinopoli. Miratus sum equidem, virum eruditum Godefridum Tilmannum, qui eandem paraphrasim Latinis edidit, et longam disputationem pro iisdem scriptis elaboravit, hæc adeo manifesta non cognovisse, nec etiam correxisse. Quoniam pacto, rogo, potuit ea scripsisse Georgius tempore S. Athanasii, si in illis commentariis meminit auctor hæresum Nestorii et Eutychetis, quæ post multos annos ab Athanasii obitu emerere? Nec est quod de secundo Athanasio, tunc episcopo Alexandrino, ea potuissent intelligi, qui sedere cœpit anno Domini quadringentesimo octogesimo nono, longe ante etiam quam viveret Pachimerius : fuitque ille non sanctus, sed hæreticus, et Acephalorum patronus. His addendi essent et alii complures recentiores : sed de Dionysio hactenus. Quod autem ad martyrium ejus spectat, consule quæ a nobis sunt in Martyrologio Romano adnotata.

Anno periodi Græco-Romanæ 5600. — Olymp. 221. an. 3. — Urb. cond. 860. — Jesu Christi 107. secundum Baronium 109. — Evaristi papæ 13. — Trajani imp. 10.

1. *Consules.* — A num. 4 ad 18. Coss. C. *Sosio Senecio IV et L. Licinio Sura III.* Ita Onuphrius, ex Figlina et Cassiodoro. Suram etiam tertium consulem auctor Chronici Alexandrini profitetur, indeque liquet huic anno civ cum nota numerali non proponi debuisse.

2. *Decennalia imperii proconsularis Trajani.* — Decennalia imperii proconsularis uno anno dilata Trajanum exhibuisse indicant uterque consul ea dignitate alias exornati, et persecuto Christianorum, quæ ita aucta est, ut ab hoc anno Eusebius in Chronico tertiam Ecclesiæ orsus fuerit.

3. *Martyrium Ignatii episcopi Antiocheni.* — Eusebius in Chronico sub anno decimo Trajani, tertiam persecutionem consignans ait, in ea et *Symeonem* Cleophræ Hierosolymorum episcopum, et *Ignatium* Antiochenum antistitem passos esse : hincque factum, ut omnes S. Ignatii martyrium, vel cum hoc vel cum sequenti anno conjunxerint. Verum Eusebius Epitomatorum more variis annis gesta uno tenore recitavit. Nam infra demonstrabimus, Trajanum ante annum centesimum duodecimum in Orientem profectum non esse; ideoque et

ante eum annum hoc martyrium contingere non potuit; cum, Trajano Antiochiæ existente, Ignatium ad eum adductum Acta ejus referant. Questio igitur esse potest, an Ignatius Trajano et Africano coss. ut vult Marianus Scotus in Chronico, scilicet anno Christi exu, Romam perductus fuerit, ibique bestiis traditus, an vero anno tantum centesimo decimo quinto morte affectus fuerit, ut Joannes Malela Antiochenus ab Uslerio in Notis ad Acta S. Ignatii citatus insinuat. Ait enim Malela in Chronico : « Agebat in ea urbe Trajanus imperator, quando divina illa erupit ira. Martyrium vero passus tunc sanctus est Ignatius civilis Antiochenæ episcopus : indignatione enim in illum commotus est, quod ipsum convicio affectisset. » Loquitur is auctor de terræ motu Antiocheno, quem mense Decembris anni Christi centesimi decimi quinti accidisse narrat, eo tempore, quo Trajanus Antiochiæ hiemabat. Cum vero anno insequenti, verno tempore, Trajanus in Parthos moverit, Actaque S. Ignatii referant, Trajano in Parthos movente, illum Romam perductum esse, Ignatii martyrium quod die vigesima mensis Decembris, ut mox ostendetur, contigit, ad annum

cxvi potius referendum. Verum est in eodem Malela Chronico legi : « Ex Taphne processit imperator, et per viam Chriseam sive Daphniticam intravit Antiochiam Syriae coronam capite gestans ex olivarum ramusculis contextam in mense Autumno sive Januario, die septimo, feria quinta, hora quarta matutina. » Qui character, inquit Usserius in Notis ad Epistolas S. Ignatii, ubi locum illum refert, indicat annum cxi, quo dies vii Januarii in feriam quintam incidit. Sed cum post annum centesimum duodecimum, quo Ignatium passum, certum videtur, dies vii Januarii et feria quinta in toto Trajani imperio non concurrant, non dubito quin error in numeros irrepperit. *Joannes Fellus* episcopus Oxoniensis nuper defunctus, Joannis Malelae Chronicon ex typographia Sheldoniana edendum susceperat; sed postquam comperit, auctorem fuisse nullius judicii, et librum fabulis scatere, noluit eum edendo, tum prae loqui opera sua abuti : liber tamen non est nihil. Habet quaedam praeciosa, praecipue in ea parte historiae, quae ad sua tempora perlingebat. Vixit autem sub Magno Justiniano, et videtur anno ejus xxxv, aut circiter, scribere desiisse. Ita clarissimus Guilielmus Loydius episcopus Asaphensis, et secta Protestantium, vir solutissimi criterii, Chronicon illud adhuc ineditum cum videre non potuerim, ad Loydium scripsi, qui non tantum quae de eo martyrio in eo habentur, mihi describenda curavit; sed et mihi suam de illo sententiam indicavit.

4. *Gesta a Trajano ante martyrium S. Ignatii.* — « Suppono, inquit, illud esse verum, quod tum omnes veteres docent, tum praesertim Acta martyrii, Ignatium passum sub Trajano imp. post Dacicum bellum confectum; et eo potissimum tempore quando ipse Trajanus Antiochia fuit in expeditione adversus Parthos, sive Persas : tunc a Trajano Antiochia damnatum; et post aliquandiu Romae passum fuisse. Dacicum bellum a Trajano confectum anno Christi cxi existimo. Anno autem Christi cxii ad bellum adversus Parthos gerendum Trajanum Roma profectum probavi iis argumentis, quibus non video quid possit opponi. Cum ea aestate fuerit Athenis, et inde in Asiam profectus sit, teste Dione, pag. 778 D. cum Phlegonte et nummis collato, puto ex Asia movisse mense Octobri, et tunc Antiochia auditum Joanni Malelae auctori occasionem dedisse tradendi, Roma profectum Trajanum mense Octobri anni xv imperii sui, (repono IE pro IB, ut Malela cum seipso conveniat,) dein mense Decembri (xvi imperii) venisse Seleuciam; et (cxii Christi) Januarii die vii die Veneris Antiochiam venisse hic itidem repono z pro E, die Veneris pro die Jovis). Haec vera esse possunt, aut saltem verisimilia : ad meam autem de morte S. Ignatii sententiam nihil faciunt, nec officiunt. Hoc anno Christi cxii puto Trajanum in hosticum progressum, ea quae Dio, pag. 779 D. narrat, *Samosatis*, etc. fecisse, dein anno Antiocheno cxii et xvii imperii in Armenia hibernasse. Annum nota Antiochenum Malelae causa. Anno Christi cxiv Armeniae omnia reliqua in suam potestatem rede-

gisse, et *Parthamisiri* eum adorante Imp. VII adidisse, et ea provincia constituta anno Antiocheno cxiii, xvii imperii *Edesse* hibernasse. Anno Christi cxv, Mesopotamiam et Adiabem suae ditionis fecisse, Imp. VIII et VIII acclamatum fuisse. Demum anno Antiocheno cxiv, et xix imperii sui, *Antiochiam* rediisse, post integrum biennium, et quod exoritur. Illa enim intelligo illa Malelae verba, quando ait, « biennio post Trajani in Orientem profectioem terra motum contigisse. » Antiochia Romanis fuit Oriens : Malelae autem homini Antiocheno Oriens fuit majoris Asiae provincia.

5. *S. Ignatii anno cxvi martyrium subit.* — « Terrae motum Malela non docet contigisse die xxiii Decembris. Dio pag. 782 DE ait ex eo Trajanum aegre evasisse, postea multos dies urbis reliqua trepidasse, Trajanum interea sub dio in circo se tenuisse. Quid agentem putemus? Victor in Epitome nos docetbit : *Terrae motus graecis, atroxque pestilentia, famesque et incendia facta sunt, quibus omnibus Trajanus per exquisita remedia opitulatus est.* Procul lubio ea sedulo procuravit, quibus ira Deum maxime avertebat foit. In quibus nihil antiquius habuerunt daemonia quam Christianorum excidium, quibus omnes publicas calamitates deberi persuaserant cultoribus suis. Hoc de omnibus ejusmodi casibus ostendit S. Cyprianus in libro ad Demetrianum. Hoc praecipue de terrae motu Dodwellus meus Dissert. Cyprianae xi, § 34. Eo magis verisimilia existimo, quae habet Joannes Malela de S. Ignatii martyrio quod evenit hoc tempore, et hac occasione. Vix fieri potuit, quin ob hanc causam episcopus Christianorum, quisquis ille fuisset, ab Ethnicis Trajano sisteretur. Unde ab eo interrogatum et passum oportuit puniri, secundum sua rescripta (Plinius lib. 10, epist. 98). Hero autem S. Ignatii successor viginti annis cathedram tenuit, et diu Trajano superstes fuit. Non igitur tunc temporis (ausim dicere) Hero episcopus fuit, sed ipse S. Ignatius. Hoc rationi est maxime consentaneum, et hoc discrete asserit Joannes Malela; cui certe idem auctor, qui annum terrae motus recte tradidit, aequè recte Ignatii martyrium tradere potuit. Neque tamen confestim S. Ignatius martyrium perpressus est, sed postquam Trajano illi pravam superstitionem objicenti, ille vicissim idololatriam increpavisset, (quod indicat Malela) tunc ab eo damnatus, et postea perseverans, ductus est, primum Seleuciam una cum Rufo et Zozimo; dein mari aperto Smyrnam navigavit. Ibi aliquando detentus (et forsitan jussu Trajani) ad ejus constantiam frangendam, quod ait discrete Chrysostomus Orat. ad Antiochen., tom. 5, pag. 502, edit. Savil. Ibi certe die xxiv Augusti ad Romanos epistolam dedit. Inde Troadem, illinc Neapolim, etc. Demum, ut nos Acta docent, Romam delatus, ibi martyrium complevit, in Sigillaribus, videlicet XIII kalend. Januarii anni Christi cxvi.

6. *Quo anno S. Simeon Cleopae martyrium passus sit.* — « Hoc eodem anno etiam S. Simeonem

Cleopæ, Hierosolymorum episcopum, passum ostendit Dodwellus meus disert. *Cypr.* xi, § 21. Rationes, quas profert, meis sunt satis consentaneæ. Ille ait, S. Simeonem ob motum Judaicum accusatum, idque potius quod ex stirpe Davidica, quam quod esset christianus. Mihi videtur verisimile motum illum Judaicum hinc originem traxisse, quod terræ motus, etc., procurarentur eorum sanguine æque ac Christianorum. Nostram quippe religionem iis temporibus pro Judaismo a Gentibus habitam fuisse, tum ex Dione in Domitiano et in Nerva, tum aliunde constat. De tempore satis patere videtur, quod S. Simcon, aiente Ilgesippo apud Euseb. lib. 3, cap. 32. *coram Trajano Cæsare et Attico consulari fidei Christi constanter professus sit.* Hunc Atticum Syriæ legatum, consularem fuisse non dubito. Græca autem S. Ignatii Acta ejusdem Attici meminerunt (quidni consularis?) et Urbani et Marcelli (forte consultum suffectorum. Non absolum est consulatum suffectum Roma absentes gessisse. Hi sane Antiochenis notiores fuisse videntur, quam anni Christi cxi novi consules ordinarii). Anno cxvi hæc gesta fuisse ostendit, quod *coram Trajano*, qui antea semel tantum fuit Antiochiæ, et nunc primum hoc ex terræ motu irritamentum habuit adversus Christianos. S. Simeonem autem senem cxx annorum, quod minus idoneus esset qui Romam mitteretur, non absimile est, Antiochiæ passum. Sin autem passus fuerit Aprilis xxvii, quem ejus Natalem habent Græci in Meneis suis, eadem tempestate Trajanum in hosticum discessisse, ideoque tunc temporis hunc occisum, et S. Ignatium Antiochia Seleuciam missum fuisse crediderim. » Hæc eruditissimus Loydus, quibus in utroque martyrio nihil verisimilius afferri potest. Illud certum, Ignatium post annum Christi cxii, ac post inchoatum a Trajano bellum Parthicum, morte affectum esse, et quidem die xx Decembris, ut non tantum ad eum diem habent Meneis, sed etiam Acta Græca martyrii ejus. Denique Marianus Scotus in Chronico anno penultimo Trajani, Ignatium Antiochenum Romæ passum scribit, quanquam sub Trajano VI et Africano coss., id est, anno Christi cxii jam eum Romam dictum, et bestiis traditum scripsisset.

7. *Epistole S. Ignatii.* — A num. 18 ad 35. Epistole S. Ignatii martyris nostro sæculo in magnam controversiam vocatæ. Et quidem ex Protestantibus Salmasius, Blondellus et Dalæus eas omnes adulterinas esse contendunt; Usserius vero, Pearsonius hoc anno mdcxxvi demortuus, ac Isaacus Vossius pro iisdem pugnant, et plerasque ex iis sinceræ esse docent. Ait enim Pearsonius in *Vindiciis Epistolarum S. Ignatii* ingens discrimen versari inter tres latinas, et duodecim græcas; ac illas, quarum una ad B. Mariam, duæ aliæ ad S. Joannem apostolum, supposititias esse, tum quod Græcis omnibus fuerint incognitæ, neque græcismum omnino redolent; tum quod in vetustissimis vulgatæ versionis Mss. codicibus non inveniantur. Addit Pearsonius, ne ipsas quidem græcas duodecim, quas Baronius am-

plectitur, et incorruptas existimat, parem sibi auctoritatem vindicare, ac recte positam distinctionem inter septem epistolas ab Eusebio in sua Historia memoratas, et antiquissimis Patribus frequenter laudatas, ac quinque alias, quæ non nisi post aliquot sæcula in lucem prodire, atque ideo jure vel in dubium vocantur, vel etiam plane rejiciuntur: idque non tantum, quia verisimile non est, Eusebium, si ejus avo extitissent, latere potuisse; sed etiam quia vel ob modum loquendi ab Eusebianis multum discrepantes apparent; vel ob materiam doctrinæ, institutis et moribus posterioris Ecclesiæ magis consonæ, et Ignatianis Eusebio memoratis sola imitatione, eaque nimis affectata, similes. Ait denique Pearsonius, etiam illas septem antiquissimas et maxime genuinas epistolas, in editione græca tunc temporis vulgatæ interpolatas et corruptas fuisse; quod planum faciunt, cum loca a veteribus Patribus adducta, quæ in ea editione aut non comparent, aut non recte representantur, tum etiam alia non pauca, quæ neque antiquitati, neque sententiæ S. Ignatii congruunt, neque tenori Epistolarum satis convenienter inferuntur. Diligentia incredibili quæcumque ad græcas et græco-latinas Polycarpi et Ignatii Epistolarum editiones, earumque versiones antiquas, novas, nov'antiquas pertinent, investigavit vir doctissimus, et libros duos latinos Mss. nactus est, qui Ignatii epistolarem interpretationem a latina vulgatæ diversissimam continebant. Et statim collatione facta, testimonia Patrum omnium, qui intra quinque post Christum sæcula florere, a græcis latinisque codicibus dissidentia, cum hæc versione optime convenire, et multa a Græculis posterioribus inserta et intertextata, ab eadem pariter abesse deprehendit, ac ex veteris versionis fide græcas Ignatii epistolas recognovit, et assumpta stellionum ope a genuinis facile et aperte secrevit. Ad eumdem accessit, quod post eam editionem publicatam, Isaacus Vossius græcum exemplar e Medicea bibliotheca descriptum produxit, et cum latina versione ab Usserio publicata imprimendum ac notis illustrandum anno mdcxlii curavit. Quo factum, ut easdem epistolas Ignatii nunc habeamus, quas habuit Eusebius, quas edidit Polycarpus, quas scripsit Ignatius; quo subsidio Baronius destitutus, qui ideo loca ex epistolis Ignatii interpolatis, in *Annalibus* aliquando in medium adducit. Joannes Baptista Cotelerius mense Augusto currentis Christi anni mdcxxvii Parisiis denatus, idem de Ignatianis Epistolis judicium, ac Pearsonius, tulit in libro cui titulus, *Sanctorum Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, Opera*; ubi tamen queritur Usserium epistolam ad Polycarpum sub contra expressum testimonium Eusebii et Hieronymi, et contra epistolam Polycarpi finem a reliquis sex disjunctisse, et Ignatio abjucasse. Certum itaque nunc apud Catholicos et doctiores ex Protestantibus, epistolas Ignatii ab Eusebio laudatas, sinceræ et legitimas esse. Quæ vero adversus easdem a Salmasio, aliisque afferuntur, sofide confutata

ab illis, qui opinionem a nobis explicatam tuiti sunt.

8. *Opera Dionysii Areopagitæ.* — Ad num. 51 et seqq. An D. *Dionysius* Areopagita, opera, quæ ejus nomen præferunt, scripserit, in magna disceptatione positum. Plures enim tam ex Orthodoxis, quam Protestantibus contendunt opera illa non ab eo, sed ab aliquo Dionysio juniore conscripta fuisse; de quo etiam certatur, vixeritne ante Concilium Chalcedo-

nense, an post illud. Legendi inter cæteros Isaacus Habertus in Archieratico, Joannes Launois in Opusculis de duobus Dionysiis, Atheniensi, et Parisiensi, Joannes Morinus in Opere de Sacris Ordinationibus, Schelstratius in secunda parte Antiquit. illustr., Petrus Franciscus Chilletius in Dissertatione singulari de hac re, aliique. Hoc enim examinare in tam brevi opere non vacat.

ANACLETI ANNUS 8. — CHRISTI 110.

1. *Acta de S. Ignatii martyrio.* — Annus sequens, qui numeratur Domini centesimus decimus, adscribitur Fastis, Gallo et Bradua consulibus, cum Trajanus undecimum annum ageret in imperio: quo (ut auctor est Eusebius ¹, et Hieronymus ²) S. Ignatius episcopus Antiochenus, qui (ut vidimus) anno superiori vincetus Antiochia Syriæ ductus est Romam, martyrium feliciter consummavit. Quoniam autem genere mortis? Plane accidit, quod optarat, ut leonum dentibus dilaniatus, gloriosam martyrii coronam fuerit consecutus; rem gestam paucis Eusebius ³ absolvit, his scilicet verbis: « Ignatius item qui ad nostram usque memoriam multorum ore et sermone prædicatur, post Petrum successione secundus episcopatum Antiochiæ nactus est. Fertur porro, hunc ex Syria ad urbem Romam amandatum, bestiis prædam, et laniatum, ob testimonium quod Christo perhibuisset, esse projectum. » Hæc tantum ipse.

2. Cæterum Metaphrastes ⁴ ex vetustioribus tabulis, post alia multa, hæc de ejus adventu Romam, atque martyrio: « Venit Romam, et sistitur ante præfectum Urbis. Is cum Theophorum vidisset Ignatium, et litteras accepisset imperatoris; dies autem advenisset opportunus, quando erat dies festus et celebris Romanorum; ducit eum in medium theatrum, sicut jubebat improbum edictum imperatoris. Cum ergo universa civitas sederet in theatro, cum ardenti spiritu et oculis jam spectaculum amantibus; utpote quod jam fama ubique annuntiasset, Syriæ episcopum cum feris esse pugnaturum: conversus ille ad populum quodam generoso et inflexibili animo, ut qui gloriaretur, et sibi placeret, propter eam, quæ pro Christo suscipi cernebatur, ignominiam: Viri (inquit) Romani, et præ-

sententes hujus certaminis spectatores; non hæc mihi fiunt, ut tam pœnas alicujus maleficii (maleficos enim, quod sæpe diximus, Gentiles dicebant esse Christianos, atque ut maleficos esse dampnandos: aut sceleratæ alicujus actionis auctores), sed ut Deum assequar, ejus quidem teneor desiderio, et quem cupio insatiabiliter. Sum enim ejus frumentum, et molor per dentes bestiarum, ut fiam ejus purus panis. Hæc dixit; et dimissi leones eum statim laceraverunt et devoraverunt, a solis asperioribus illis ossibus abstinentes: et revera impletis votis, ut bestie essent ejus sepulcrum. » Hæc ille de Ignatii martyrio.

3. Eadem de Ignatii contestatione ad populum facta apud Adonem ¹ leguntur, licet ab eo multa alia Ignatii Romæ passus tradatur, nimirum quod ait: « Pilis plumbeis scapulas ejus primum contusas, deinde unguis latera ejus dilaniata, et lapidibus asperis confricata: manus ejus igne fuisse repletas, et papyro oleo infuso latera ejus adusta, jussumque super carbones ardentes insistere, rursusque inflammatum lateribus, et unguis laceratum, ac testis crustis perfrictum. » Hæc et alia inde accepit, non invenimus, et certæ ne sint fidei dubitamus. Dissentit quoque Ado a citato nuper auctore, dum carnes ejus intactas a leonibus remansisse tradit. Verum cum hæc scribal acta coram Trajano imperatore, haud præstant, cum constet eum in Oriente egisse his temporibus eum exercitu. Sed nec veritati consentientia sunt, quæ ait accidisse hoc anno undecimo Trajani, Attico et Marcello consulibus: Marcelli enim consulatus, sed cum Surano, tunc accidit, cum Trajanus ageret in imperio annum septimum. Scimus alioqui, martyrium Ignatii ab aliis poni aliis ac diversis Trajani imperii annis: sed præstat antiquio-

¹ Euseb. in Chron. — ² Hieron. de Scrip. Eccl. in Ignat. — ³ Euseb. hist. lib. III. c. 30. — ⁴ Metaph. apud Sur. 1 Februar.

¹ Mart. Adon. die 1 Februar.

ribus, nempe Eusebio et S. Hieronymo, fidem præstare.

4. Qui vero S. Joannes Chrysostomus¹ de Ignatio Romæ passus? « At illi, inquit, qui Romæ habitabant, cum illic magna vigeret impietas, majore auxilio indigebant. Ideo Petrus, et Paulus, et Ignatius post illos ibi fuerunt immolati, ut civitatem illam, idolorum erroribus pollutam, proprio sanguine abluerent, et operibus ipsis resurrectionis Jesu Christi crucifixi testimonium afferrent, demonstratis iis qui Romæ debebant, se præsentem vitam tanta cum voluptate nunquam fuisse despecturos, nisi sibi omnino persuasissent quod ad crucifixum Jesum essent ascensuri; » et post nonnulla: « Ut autem illi qui Romam incolebant, hæc esse vera, re ipsa cognoscerent, permisit Deus eum sanctum virum intra morte affici. Quod autem hæc sit causa, ex genere ipsius mortis conabor ostendere. Neque ut extra muros in barathro, aut in carcere, aut in angulo aliquo occideretur, damnatus est; sed in medio theatro, universa civitate seorsum considente et spectante, bestiis in ipsum immisissis et concitatis, martyrium pertulit: ut sub omnium oculis adversus diabolum tropicæum erigeret, cunctosque suorum certaminum imitatores efficeret; cum non modo fortiter, sed etiam cum lætitia mortem oppeteret, ferasque cum omni voluptate spectaret, non quasi raperetur e vita, sed tanquam ad vitam meliorem ac præstantiorem vocaretur. Unde hoc sit perspicuum? ex verbis que moriturus loquebatur. Cum enim id genus supplicii sibi esse subeundum intellexisset: Ego, inquit, feras illas adjuvarem. » Hæc Chrysostomus, alludens, puto, ad ea quæ ipse scripserat ad Romanos.

5. Post vero necem sanctissimi viri, Syros, qui eum comitati sunt Romam, susceptas ejus sacras reliquias, Antiochiam ovantes magno gaudio retulisse, idem auctor testatur, sic suos alloquens Antiochenis: « Exivimus ad tempus eum vobis ademit Deus, sed majore cum gratia restituit. Et quemadmodum pecuniam mutuantem, cum fenore ea reddunt quæ acceperunt: sic etiam Deus pretiosum hunc thesaurum paulisper suscipiens ut ostenderet Romæ, majore cum gloria illum vobis retulit. Emisistis eum episcopum, et martyrem recepistis: emisistis eum precibus, et cum coronis suscepistis: nec vero vos soli, sed cunctæ quæ interjectæ sunt civitates. Quomodo enim eas affectas exstimatis, cum reportatas reliquias cernerent? quem voluptatis fructum percipere? quanta lætitia gestire? quam faustis undique acclamationibus coronatum amplecti? Quemadmodum pugilem generosum, qui omnes devicerit adversarios, spectatores e cavea cum plausu consurgentes sublimem statim excipiunt, nec terram attingere patiuntur; sed humeris sublatam, innumerabilibus laudibus exornantes, domum reportant: sic quoque sanctum illum omnes ex ordine civitates ab Urbe relatum suscipientes, humerisque

gestantes, Antiochiam usque sunt comitæ, martyrem coronatum celebrantes, diabolum deridentes, quod e contrario illi versutia successisset. Et tunc quidem cunctis illis civitatibus profuit, documentoque fuit, et patriam hanc usque in presentem diem locupletavit. » Hucusque Chrysostomus de ipsius reliquiarum tunc facta translatione. Positas eas fuisse in suburbis Antiochiæ, ad portam Daphniticam, auctor est S. Hieronymus¹: quando autem intra civitatem perlata fuerint, suo loco dicemus: agitur hujus translationis anniversaria celebritas decima septima mensis Decembris.

6. Sed quod ait Chrysostomus, eam sic solemniter omnium plausu, concursu, et accursu esse factam: cum constet antiquo jure Romanorum, reliquias defunctorum prohibitis esse transferri; scribatque Plinius² his temporibus ad Trajanum, pro ea re impetranda, collegium Pontificum adiri solitum: dicendum est, Christianos ejusmodi licentiam, nulli parentis impensæ, ingenti pecunia redemisse. Distrahere pecunia consuevisse Genfiles reliquias martyrum, notavimus in Romano Martyrologio. At sicut qui nuper, hec vinculis alligatus, cum duce-retur ad bestias, magno honore (ut vidimus) a civitatibus per quas transiret, fuit affectus: ita, Deo sic disponente, cum ab iisdem qui eum Romam ad martyrium fuerant comitati, Antiochiam reduceretur, factum est, ut eadem loca, et civitates eidem occurrentes, quem vinculum magno fuerant honore prosecute, eundem in corona martyrii redimitum exultantes ubique susciperent. Suspensos enim omnes fuisse animo, anxie expectantes quid Ignatio Romæ accidisset: sed hæc avidius S. Polycarpum scire optasse, ipse in fine epistolæ, quam scripsit ad Philippenses, declarat.

7. Perlata autem S. Ignatii Antiochiam reliquias, ac in suburbio (ut dictum est) in cœmeterio collocatas, permittit magnisque concursum miraculis, idem Joannes Chrysostomus testatur his verbis: « Non aliter quam thesaurus quidam perpetuus, qui quotidie exhauritur, et nunquam deficit; sic etiam beatus hic Ignatius cunctis ad se accedentibus benedicens, fiducia, et strenua alacritate, magnaque fortitudine plenos remittit domum. Itaque non hodie tantum, sed quotidie confluvimus, spirituales ex eo fructus percipientes. Quisquis enim cum fide ad illum accedit, magnis afficitur beneficiis. Sanctorum enim non modo corpora, sed ipsi loculi et monumenta spirituali gratia conferta sunt. » Hæc et alia multa Chrysostomus de cultu reliquiarum sanctissimi viri. Videas itaque ex his, quanti fecerint Christiani hujus temporis (omnes haud dubium Apostolorum discipuli) reliquias sanctorum martyrum; dum saviente licet persecutione, nihil veriti invidiam sextilianque Gentilium, nec viarum pertæsi difficultates et longitudinem, Roma Antiochiam usque eas magna veneratione et lætitia retulerunt, et loco honestissimo collocarunt.

¹ Joan. Chrys. serm. de S. Ign. tom. v. in fine.

² Hier. de Scrip. Eccles. in Ignat. — ² Plin. lib. x. epist. LXXIII.

8. *Hero episcopus Antiochenis.* — Subrogatus fuit ab Antiochenis in locum Ignatii (quod ipse praedixerat, Hero ejusdem Ecclesiae diaconus, ad quem extat ipsius Ignatii haec praemonens epistola; seditque annos viginti ¹. Legimus in codice Vaticano, post S. Ignatii epistolas, hujus Heronis ad ipsum jam martyrio coronatum precatorem, his verbis latine redditam :

9. « Sacerdos, et assertor sapientissimi Dei, gnati, immaculata stola indute, perenni fonte saturate, cum angelis laudem canens, primogeniti certe amice, a peccatis liberate, a diabolo separate : agonista constitutus in studio veritatis, acquisisti pretiosam salutem, confudisti Trajanum, et senatum Romae, prudentiam nunc habentem : domesticus nunc factus es Christi in dilectione, fide, et vita. Memor esto mei, filii tui Heronis : ut et ego ex hac vita exiens, sanctis communerer; ut dignum nomen merear adipisci, et de injusta statione atque a Deo aliena extraneus inveniar. Ter quaterque beate, qui ad Italia pervenisti, pater Ignati, currus Israel, et auriga ejus. Evasisti mortem, fugiendo, et de terrenis ad caelestia evolasti : coronam defictam et magnam meruisti, et in amabili Dei agone vicisti. Memento ejus quem nutritivisti, beate martyr, et praesta mihi colloquium, sicut prius faciebas. » Hucusque Heronis precatio ad Ignatium.

10. *Onesimi et Antistii episcoporum martyrium.* — At non solum Ignatius, sed et alii episcopi ex suis ipsorum sedibus abstracti, aequo petebantur ad necem; quod S. Joannes Chrysostomus ² testatur his verbis : « Neque vero id solum diabolus, sed et aliud non minus grave machinabatur. Nam cum urbium praefectos ad trucidandos episcopos impellebat, tum etiam operam dabat, ut in externas civitates abstracti, de medio tollerentur. Id autem agebat, simul ut necessariis rebus spoliarentur simul ut itineris labore confecti redderentur imbecilliores. Haec Chrysostomus; quod quidem non tantum in Ignatio factum vidimus, sed et id ipsum postea configisse Onesimo Pauli discipulo, Ephesiorum episcopo; qui dudum Ignatium, in itinere constitutum, in Smyrnae convenit. Illic, inquam, ab Asia proconsule

teneri ac vinciri jussus, Epheso abductus Romam, ibi lapidibus obrutus, martyrium egregie consummavit : haec quidem de eo antiquae ecclesiae tabulae ¹, in quibus ejus martyrii memoria annis singulis repetenda, notata olim fuerat, his verbis scripta habent : « Illic victus Romam perductus, pro fide Christi lapidatus, primo ibidem sepultus fuit; inde ad locum ubi fuerat episcopus ordinatus (nempe Ephesum) corpus ejus delatum est. » Sed de eo errasse constat Nicephorum ², dum ipsum sub Domitiano tradit occubisse martyrio; nam quem certum est supervivisse Ignatio, qui sub Trajano martyr factus est, quomodo ante Ignatium sub Domitiano martyr potuit ex hac vita migrasse ?

11. In Macedonia etiam Dyrachii S. Astius (aliter Antistius) ejus civitatis episcopus supplicio crucis martyrium magna cum gloria consummavit; quem cum sic pendentem in cruce vidissent septem christiani, qui eadem urgente persecutione ex Italia illuc confugerant, tanto permoti exemplo, magno animi ardore christianos esse proficentes, se obtulere martyrio, qui omnes jussu praesidis in mare demersi sunt; agitur horum anniversaria commemoratio tum a Graecis, tum etiam a Latinis ³.

12. *Cerdois episcopi Alexandrini obitus.* — Hoc eodem anno undecimo Trajani imperatoris, Cerdo episcopus Alexandrinus, cum ageret in sede annum undecimum, ex hac vita decessit, subrogatusque est in locum ejus Primus, qui tenuit eandem sedem annos duodecim. Haec omnia Eusebius in Chronico. Quod vero spectat ad electionem episcoporum Alexandrinorum, S. Hieronymus scribens ad Evagrium, haec ait : « Alexandria a Marco evangelista usque ad Heracleam et Dionysium episcopos, presbyteri semper unum ex se electum, in excellentiori gradu collocatum, episcopum nominabant; quo modo si exercitus imperatorem faciat; aut diaconi eligant de se quem industrium noverint, et archidiaconum vocent. » Haec Hieronymus. Quam vero ingentem calamitatem, in ultionem sceleris in Ignatium perpetrati, passa sit civitas Antiochena, dicemus anno sequenti, quo configit, ulciscente numine viri sanctissimi necem.

¹ Euseb. in Chronico. — ² Chrys. de S. Ign. serm. tom. v.

³ Rom. Martyrol. 16 Febr. et alia. — ² Niceph. lib. III. c. 41. — ³ Martyrolog. Rom. 7 Julii.

2. *Decennalia Augustei imperii, et II triumphi Trajani.* — Trajanus imperii Augustei decennalia dedit, et secundum triumphum Dacicum exhibuit, ut anno 103 ostendimus. Ad hæc decennalia, referenda quæ habet Dio lib. 68. postquam secundum bellum Dacicum narravit. « Ad Trajanum reversum in Urbem quam plurimæ legationes a barbaris gentibus, et imprimis ab Indis venerunt. Is spectacula edidit dierum centum viginti trium, in quibus interdum cæse sunt feræ mansuetæque bestia mille, interdum etiam ad decem millia: itemque gladiatorum decem millia (inter se) certaverunt. Iisdem temporibus stravit paludes Pontinas lapidibus, extruxitque juxta vias ædificia, pontesque magnificentissimos fecit, ac nummum omnem adulerium conflavit. » Hæc enim omnia decennialium indicia. Cum vero in hujusmodi solemnibus noviseptem tituli imperatoribus darentur, hæc inscriptio in Trajani honorem tunc dicata. Refert eam Sponius in *Miscellaneous eruditæ Antiq.*, pag. 268.

IMP. CAESAR DIVI NERVAE F. TRAIANO AUG. GERM. DACICO PONTIF. MAX. TRIB. POT. XII. IMP. VI. COS. V. PROPAGATORI ORBIS TERRARUM LOCUPLETATORI

CIVIUM CULTORES LARUM ET IMAGINUM DOMUS AUGUSTI SOLO PRIVATO SUA PECUNIA FECERUNT.

Egregii certe tituli, quibus postea Hadrianus Trajani filius adoptivus colonestatus est, et ut ex usu, qui invaluerat, coniectare licet, in decennialibus, vel aliis id genus festis.

3. *S. Ignatius.* — Martyrium S. Ignatii longe post præsentem annum contigit, ut ex dictis anno superiori certum redditur.

4. *S. Onesimus.* — Ad num. 10. Onesimus Pauli discipulus, aliique de quibus Baronius, eodem circiter tempore, quo Ignatius, martyrii palmam consecuti videntur.

5. *Obitus Cerdonis episc. Alexand.* — Ad num. 12. Cerdo episcopus Alexandrinus « defunctus est die sabbati undecimæ Iunæ, » inquit auctor Patriarcharum Coptitarum post Baronii mortem publicatus, id est, die quinta Junii, ideoque anno præcedenti, quo is dies in sabbatum incidit.

6. *Alexander fit papa.* — Evaristo papæ hoc anno demortuo successit Alexander; juxta Chronicon Damasi.

ANACLETI ANNUS 9. — CHRISTI 111.

1. *Consulium successio.* — Sequens annus ab Ignatii martyrio numeratur Domini centesimus undecimus, Trajani vero duodecimus. Contigit nos in prima editione Annalium ponere consules Mesalam atque Pedonem, fidem secutos ¹ Evagrii numerantis annos prioris terræmotus Antiocheni sub Trajano usque ad posteriorem terræmotum sub Leone imp. Sed quod vetus inscriptio reperta non sinat suo loco in Fastis positum consulatum Pedonis moveri, consignatum ipsum certo anno ab Urbe condita, calculus ipse potius Evagrii mendacii arguendus, quo nos ductos, cum ipso pariter errasse contigit, ut hic ejus auctoritate consulatum Pedonis, et recensitum sub ejus consulatu terræmotum Antiochenum posuerimus, restituendum ipsum sub ipso consulatu Pedonis post sex annos suo loco. Venia tamen dignus error, cum Cassiodori Fastis per hæc Trajani et Hadriani tempora nihil sit perturbatus, ut in his de consulatu Pedonis illapsus error ex Evagrion potuerit existimari. Sed re comperita, ponatur hic consulatus Palmæ iterum et Calvisii Tulli, inter subfectos autem T. Ælius Hadrianus

is, qui imperium postea, Trajani adoptione, ejus spem certam in hoc ei magistratu factam ferunt¹, consecutus est. Tertius enim hic annus erat ab ejus prætura, quam Serviano II consule ab eo gestam notat Spartianus. Cæterum ab hoc anno ad annum secundum Leonis Augusti, quo terræmotus ille contigit, qui civitatem Antiochenam gravissime afflixit, numerantur anni trecentum quadraginta septem, quoscificet Evagrius Scholasticus interlapso tradit ab altero ejusdem civitatis terræmotu, qui Trajani temporibus acciderat. Unde si calculum ejus sequamur (ut fecimus) priorem hanc cladem Antiochenam, hoc ipso anno, et his quos dixi. consulis adscribi oportebit. Sed cum ex Dione constet, illam Pedone consule, quem in ipso terræmotu Antiochiæ oppressum affirmat, contigisse, consulatusque Pedonis, ut certissima nota demonstrabitur, non ante sextum ab hinc annum collocari queat; ad id tempus necessario rejiciendus erit hic terræmotus; ac docendum, fidem dandam Dionis narrationi, ipsum vero Evagrion potius in numeri sui computatione lapsum esse.

¹ Evar. lib. II. c. 21.

¹ Spart. in Hadriano.

Anno periodi Græco-Romanæ 5602. — Olymp. 222. an. 1. — Urb. cond. 862. — Jesu Christi 109. secundum Baronium 111.
— Alexandri papæ 2. — Trajani imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *A. Cornelius Palma II* et *C. Calvisius Tullus II.* Illic bis consulem fuisse docet Capitolinus in Marco cap. 4. Pal-

mam vero, Aulum Cornelium vocatum, patet ex inscriptione Onuphriana anno xcix, quo priorem consulatum gessit, relata.

EVARISTI ANNUS I. — CHRISTI 112.

1. *Anacleti obitus.* — Annus præsens, qui ponitur Christi centesimus duodecimus, Trajani vero decimus tertius, a diversis chronographis diversis consulis consignatur; nam Cassiodorus habet Pisonem, et Bastam, alii quod certius est, Crispinum, et Orfitum; sed in his modo non laborandum, quod imperatoris annis vera certaque temporis ratio constituatur, nec de consulis aliquid certi valeat definiti: siquidem ut superius dictum est his Trajani, sive Hadriani temporibus, Cassiodori Fasti mendosissimi inventiuntur. Hoc igitur anno Anacletus papa, cum sedisset annos novem, menses tres, et dies decem, martyrio coronatur decima tertia die mensis Julii, qua tabule ecclesiasticæ¹ anniversariam ejus memoriæ celebritatem antiquitus notatam habent. Res ab eo gestæ, quas plane fuisse mirificas, nullis argumentis assequi licet, communi naufragio scripturarum remanserunt plane obscure: nam hæc tantum in libro de Romanis Pontificibus de eo scripta habentur: « Ille memoriam beati Petri construxit, et composuit dum presbyter factus fuisset a beato Petro, seu alia loca ubi episcopi reconderentur sepultura; ubi autem et ipse sepultus est in pace juxta corpus beati Petri, tertio idus Julii. Ille fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, creavitque presbyteros quinque, diaconos tres, episcopos per diversa loca numero sex; et cessavit episcopatus ejus dies tredecim. » Hæc ibi.

2. *Patriarchæ nomen.* — Leguntur ejus titulo epistole tres; in quarum ultima quod trium sedium

patriarchalium series ponatur, tum nomen patriarcharum, tum res ipsa displicet novatoribus. Nomen quidem antiquissimum est, tum a Judæis, tum etiam a Gentilibus usurpatum, quod, sicut alia multa, in Ecclesiam feliciter transit; non tantum enim Judæi, sed et Ægyptii utebantur eo nomine atque primaria dignitate: nam et Herodotus, cum agit de sacris Ægyptiorum, patriarchas illos nominat, qui principem locum in sacris tenent. Insuper usus est eo nomine Hadrianus¹ imperator, Trajani successor, in epistola ad Servianum consulem de Ægyptiorum inconstantia, ubi hæc verba: « Ille ipse patriarcha cum Ægyptum venerit, ab aliis Serapidem adorare, ab aliis cogitur Christum; » sed de ea re suo loco inferius, ubi, quod de Serapide loquitur, calumniam esse aperte monstrabimus. Ceterum de sedium prerogativa a Petro primum instituta, deque ipsarum ordinis ratione divinus primo Annalium tomo.

3. Hæc eadem habentur in Romanis Conciliis sæpe repetita; nimirum primum sub Damaso, qui continet Cresconiana Collectio; deinde sub Gelasio²; censentur enim hæc tres sedes una, minus nimirum Petri nomine et auctoritate firmata; nam ea ratione Gregorius³ ad Eulogium scribens, hæc ait: « Cum multi sint Apostoli, pro ipso tamen principatu sola Apostolorum principis sedes in auctoritate solavit, quæ in tribus locis unius est. Ipse enim sublimavit sedem, in qua etiam quiescere, et præsentem vitam finire dignatus est. Ipse decoravit sedem, in quam Evangelistam discipulum misit. Ipse fir-

Hom. Martyrol. 13 Jul.

¹ Flav. Vopisc. in Saturnino. — ² Habetur tom. 1. Concil. — ³ Gregor. lib. vi. epist. xxxvii.

mavit sedem, in qua seplem annis, quamvis discessurus, sedit. Cum ergo unius atque una sit sedes cui ex auctoritate divina tres nunc episcopi president; quicquid ego de vobis boni audio, mihi imputo. » Hæc Gregorius, consentientia omnibus quæ in dietis Conciliis sub Damaso atque Gelasio acta sunt. At de his sedibus sepe inferius. Sed nunc ad res Romæ gestas redeamus.

4. *Evaristus papa, et de titulis Romæ ab eo institutis.* — Cum (ut dictum est) post Anacleli martyrium sedes vacasset diebus tredecim, in locum ejus est successus Evaristus, et ipse natione Græcus, ex patre Judæo, nomine Juda Bethchemitico: qui sedit annos novem, et menses tres. Hæc ex libro de Romanis Pontificibus; in quo (ut alias sepe diximus) consules sunt perperam superadditi. Meminerunt Evaristi Irenæus¹, Optatus², Epiphanius³, et Augustinus⁴. Cum autem in superius citato libro mox subditur: « Hic titulos in urbe Roma divisit presbyteris; » quid per titulos intelligi debeat, est accuratius pervestigandum. Haud tamen dubium per titulos accipi domos divino cultui mancipatas, in quibus Christiani synaves agere consueverant. Est de his exemplum in brevioribus illis, sed plane anreis Pii papæ⁵ epistolis ad Justum episcopum Viennensem, in quarum priori hæc de nuper erecto titulo: « Antequam Roma exisses, soror nostra Euprepia (sicut bene recordaris) titulum domus suæ pauperibus assignavit; ubi nunc cum pauperibus nostris commorantes, missas agimus; » et posteriori: « Presbyter Pastor titulum condidit. » Sic igitur quod dicatur Evaristus titulos divisisse presbyteris, de illis plane intelligendum est qui recens essent instituti; sicut enim Christiana religio in dies majoribus angebatur incrementis, ita pariter novos adjicere titulos opus erat, prout et posterioribus temporibus esse factum apparet.

5. Sed inde acciderit ut domus fidelium in sacrum usum converse, quas nos ecclesias dicimus, a majoribus Tituli dicerentur, paucis aperiendum. A rebus fiscalibus videtur accepta esse nomenclatura: tituli namque impositione, rem aliquam sibi fisicis solitis erat vindicare, atque principi consecrare; ut cum ait imperator⁶: « Tituli vero, quorum adjectione prædia nostris sunt consecrandi substantiis, non nisi publica testificatione proponantur. » Fuisse hujusmodi titulos vela quædam, quæ regiam repræsentarent potestatem, vel imaginibus imperatorum vel nominis ipsorum inscriptione insignita, multa sunt quæ poterunt demonstrare: sed nos breviter tantum rem attingemus. Ejusmodi vela cortinas regias S. Ambrosius nominat, dum scribens ad Marcellinam de Valentiniano imperatore agit, qui cortinarum illatione intra basilicam, illam sibi eo modo studuit vindicare, sed eisdem a pueris scissis, omnia irrita sunt reddita. Porro titulos et litteris

notari solitos, S. Augustinus¹ his verbis demonstrat: « Ne domum ipsius invadat aliquis potens, ponitibi titulos potentis, titulos mendaces; ipse vult esse possessor, et frontem domus suæ de titulo alieno muniri; ut, cum titulus fuerit lectus, conterritus quis potentia nominis, absteat ab invasione. » Venit² Gregorius hujusmodi titulos imponi ecclesiasticis rebus; quippe qui secret titulos ecclesiasticos longe a fiscalibus diversos esse debere.

6. Fuisse autem apud Christianos titulum, quo domus aliqua cultui divino manciparetur, vexillum crucis, ex iis possumus intelligere, quæ Theodosius imp. edicto præcepit³, ut delubra Gentilium Christianæ religionis cultui manciparentur, collocato in eis (ut ait) venerandæ Christianæ religionis signo. Eaque ratione quod titulo crucis censerentur res dicata esse religioni, Leo imperator⁴, ne signum crucis inferretur in loca publica, quæ gratia popularis voluptatis essent erecta, lege vetuit, cum sic ait: « Decernimus, ut posthac neque monachi, aut quicumque alii cujusque status atque fortunæ, in aedes publicas, vel in quæcumque loca populi voluptatibus fabricata venerabilem crucem, et sanctorum martyrum reliquias illicite inferre conentur, vel occupare audeant ea quæ ad publicas causas vel ad populi oblectamenta extracta sunt. » Ad hæc insuper, alia sunt complura exempla, et auctoritates, quibus crucis vexillo illato, velut præfixo titulo, res censeretur Deo dicata, quæ collegimus in nostris Notis in Romanum Martyrologium⁵ editis, ut non sit opus eadem hic denuo repetere. Cum igitur domus aliqua publico religioso Christianorum usui manciparetur, crucis titulo insignita, ex eo et nomen accipiens, Titulus dicebatur; ex his et allusio facta est apud Ambrosium⁶ cum dicitur: « Domum salutis; tam enim devota fuisse videtur, ut omnis domus ejus signo titulata esset crucis. » Sed et alia quoque ratione dici potest, Ecclesiam dictam esse Titulum; nimirum quod, illi illi presbyteri adscriberetur, ab ea nomen titulumque acciperet, ut ejus loci presbyter diceretur.

7. *De diaconorum munere et ministerio.* — Post hæc de Titulis divisus presbyteris, hæc mox de diaconorum munere ibidem adduntur: « Et seplem diaconos ordinavit, qui custodirent episcopum prædicantem, propter stylum veritatis » quæ non sic accipias, ut ab Evaristo primum in Romana Ecclesia fuerint diaconi ordinali; nam S. Ignatii testimonio superius vidimus, Linum Paulo, Clementem et Cleum Petro ministrare diaconos; sed Evaristi opus fuisse videtur, ut diaconis munus injungeret assilendi episcopo prædicanti. Instar enim caelestis illius præstantissimæ hierarchiæ ecclesiasticam pariter esse compositam, certissimum est. In illa namque seplem spiritus in circuitu throni Deo assistere visi sunt⁷, ostensumque est divinitus Zacha-

¹ Iren. lib. II. c. 3. — ² Optat. contra Parmen. lib. II. — ³ Epiph. hæres. XXVI. — ⁴ Aug. epist. CLXXV. — ⁵ Habentur tomo I. Biblioth. sanct. — ⁶ L. si quando C. de bon. vacat. lib. XI.

¹ Aug. in Psal. XXI. exp. II. — ² Gregor. lib. v. epist. XLIV. — ³ L. ult. de Pagan. C. Theod. — ⁴ L. decernimus. C. de Episc. et cleric. — ⁵ Die 26 Jul. — ⁶ Apud Ambros. in epist. ad Coloss. c. 4. in fine. — ⁷ Apoc. I. III.

riae¹ in lapide illo septem infixos esse oculos, alia quoque de iisdem septem angelis ante thronum Dei assistentibus sunt symbolice demonstrata. Qua ratione, sicut angeli, qui administratorii spiritus ab Apostolo dicti sunt, et olim a Propheta²: « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem, » Deo adstant; ita pariter et diaconi, qui ministri Ecclesiae sunt, non tantum ut episcopo assistant (quod ab ipsa primitus ipsorum institutione factum est, sacrificium offerenti, sed etiam eidem Evangelium annuntianti praesto sunt, institutum fuit.

8. De ejusmodi conformatione ecclesiastica cum caelesti hierarchia, in his quae ad diaconos spectant, haec S. Ignatius³ scribens ad Trallianos: « Quid vero diaconi, quam imitatores angelicarum virtutum? qui purum et inculpatum ministerium illis exhibent, ut S. Stephanus beato Jacobo, Timotheus et Linus Paulo, Anacletus et Clemens Petro: » ejusdem quoque Ignatii testimonio exploratum habetur, in verbo etiam diaconos ministrare consuevisse episcopo; nam haec habet ad Philadelphios: « De Philone diacono, viro a Cilicia testimonium habente, qui mihi in sermone ministrat una cum Gavia et Agathopode viro electo. » Erat pariter et Agathopus diaconus, ut in aliis epistolis⁴ idem ipse testatur: putatur ejusdem quoque fuisse ordinis Gavia, eo nomine vir dictus, Ignatii studiosissimus. Sic igitur episcopum Evangelium praedicantem septem vallabant diaconi, ob numeris majestatem, et functionis amplitudinem: haecque significare constat quod subdit « Propter stylum veritatis. » Gaudet quippe multorum testimonio veritas. Non enim puto, quod ait auctor, diaconos jussos esse episcopo praedicantem custodire, ut aliqui sunt interpretati, ut ab irruentibus Christiana fidei hostibus eum tuerentur; nullum certe extat exemplum, ut diaconi, more praetorianorum militum pro defensione imperatoris, pro tuendo suo ipsorum episcopo adversus persecutores vel leviter obmisi fuerint; aut fuisse aliquando consuetudinis, Ecclesiam Dei castrorum more tueri.

9. Perseveravit per multa saecula, ut, more illius primitus factae ab Apostolis diaconorum ordi-

nationis, septem tantum in Ecclesia Romanadiaconi ministrarent; quamquam autem ratione fuerit diaconorum auctus numerus, suo loco dicemus. Caeterum sicut Evaristus id illis injunxit muneris, ut etiam episcopo Evangelium praedicanti assisterent; ita et Fabianus⁵ addidit, ut iidem quatuordecim Urbis regionibus praessent, singulis binas assignans, ut pauperum in eis degenfium curam gererent; unde est nomen ex munere inditum, nempe ut iidem diaconi regionarii dicerentur, qui etiam in Concilio Romano sub Silvestro⁶ nominati repetuntur diaconi cardinales, quod, licet diversis in locis agerent, unus tamen Ecclesiae, ejusdemque primariae, cardine continerentur; cum alioqui non dessect aliarum ecclesiarum in Urbe existentium diaconi, in singulis saltem duo, ut ejusdem Silvestri pape in Romano Concilio⁷ institutio edita ostendit.

10. Caeterum quanta astimationis et reverentiae diaconi in Ecclesia esse apud omnes debent, ex eo potest facile perspicere, quod sicut apostolica institutione et auctoritate monet Timotheum Paulus⁸, ne adversus presbyterum accusationem absque testibus recipiat, ne videlicet detrahendi atque calumniandi improbis pateret aditus; ita pariter S. Ignatius terribili contestatione, ne quis diaconos accuset, extoret, dum ait scribens ad Trallianos de diaconis: « Cavendum itaque, non secus atque ignem ardentem fugitis, ne quis eos accuset; » ut non mirum videatur, si de episcopis, ne quis eos accuset tum in epistolis Romanorum Pontificum, tum etiam in sacris Conciliis saepius statutum legatur. At de his haec tenentur.

11. *Pantheon ictum fulmine.* — Hoc eodem anno decimo tertio Trajani imperatoris, Pantheon Romae templum celeberrimum ictum fulmine conflagrasse, auctor est Eusebius in Chronico. Quod erat Jovis Ultoris⁹ delubrum, juste numine ulciscente, de caelo tactum incenditur, cum vera religio Romanorum persecutione vexatur. Non enim Anacleti sanguine exatiata est persecuentium rabies; sed aliis ad poenam quesitis, majori aucta furore, in quoslibet quos reperiret Christiani nominis, saeviebat.

¹ Zachar. III. — ² Psal. CIII. — ³ Ignat. ad Trall. epist. v. — ⁴ Idem. epist. VII. c. 12.

⁵ Rom. Pontif. in Fabiano. — ⁶ Concil. Rom. II. c. 7. — ⁷ Eod. Concil. II. c. 6. — ⁸ 1. Tim. v. — ⁹ Plin. lib. XXXVI. c. 5.

Anno periodi Graeco-Romanae 5603. — Olymp. 222. an. 2. — Urb. cond. 863. — Jesu Christi 110. secundum Baronium 112.
— Alexandri papae 3. — Trajani imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Crispinus Priscianus*, et *Solenus Orfitus*.

2. *Anacleti papae obitus.* — Anacletus papa anno Christi nonagesimo quinto demortuus. In

Chronico enim Damasi legitur : « Anacletus annis duodecim , mensibus decem , diebus tribus. Fuit temporibus Domitiani a consulibus Domitiano X et Sabino (qui anno Christi LXXXIV Fastis nomen dedere) usque Domitiano XVII , et Clemente , » anno Christi xcv , consulibus. Sed loco « mensibus decem , » legendum « mensibus duobus , » cum Catalogo Palatino. Colitur Anacletus die XIII Julii. Verum is dies ad aliquam ejus translationem referendus , ut jam de aliis natalibus attributis antiquis Pontificibus diximus.

3. *Anacleti Decretales.* — Circumferuntur Anacleti Epistolæ Decretales tres, quas eruditi supposititias judicant. Prima est ad omnes episcopos et fi-

deles, quæ consuta est iam ex Scripturæ locis, quam ex Clementis ad Jacobum epistolis, uti ex Rufini, Damasi, aliorumque auctoritatibus. Secunda est ad episcopos Italiæ, in qua sunt testimonia ex Augustino, Idacio, Gregorio Magno deprompta. Tertia ad omnes episcopos, agitque de patriarchis, quorum nomen hoc et sequenti sæculo in Ecclesia incognitum; denique habet testimonium ex Concilio Romano sub Gelasio, et ex aliis posterioribus Patribus. Anacleto successit Evaristus, qui ante hunc annum jam ad caelestem vitam migrarat, ut ostendit initium Alexandri ejus successoris, qui ab anno Christi cvm sedit, ut ex dicendis in ejus morte liquet.

EVARISTI ANNUS 2. — CHRISTI 113.

Episcopi Hierosolymitani. — Anno Domini centesimo decimo tertio, coss. Calpurnio Pisone et Rustico Bolano, Justus Hierosolymitanus episcopus ex hac vita subtractus est, qui successorem habuit Zachæum, post quem Tobias, in cujus locum suffectus est Benjamin, qui successorem accepit Joannem, cui est subrogatus Matthias, cui successit Benjamin. Omnes hi sex intra annos tredecim, nimirum usque ad octavum Hadriani annum (ut Eusebius ponit in Chronico) consumpti sunt; adeo ut hac conjectura

facile sit colligere, Hierosolymitanam Ecclesiam dira fuisse persecutione vexatam. Certe quidem cum Trajanum non in Christianos tantum, sed et in Judæos infensissimo fuisse animo, Dio, qui res ab eo gestas memoriæ commendavit, affirmet; ardentiori furore in eos sævisse visus est, qui et genere Judæi essent, et religione Christiani. Sed valde dolemus excidisse nobilissimæ Ecclesiæ et præclarissimorum virorum egregia monumenta.

Anno periodi Græco-Romanæ 5604. — Olymp. 222. an. 3. — Urb. cond. 864. — Jesu Christi 111. secundum Baronium 113.

— Alexandri pape 4. — Trajani imp. 14.

1. *Consules.* — Ad. num. 1. Coss. *C. Calpurnius Piso* et *M. Vettius Bolanus*, ex Inscriptionibus Gruterianis pag. 163, 7 et pag. 128.

2. *Quindecennialia imperii procons. Trajani.* — Imperii proconsularis quindecennialia, quorum causa Dacicarum victoriarum memoria renovata, Trajanus exhibuit, ut deducitur ex duobus apud Mediobarbum nummis, in quorum uno legitur :

IMP. CES. TRAIANO AUG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. DES. VI. in postica : S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI DACIA. Cernitur Victoria inscribens clypeo. Præterea Trajanus *Optimi* cognomen admisit, ut apparet ex nummo anno cmi a nobis recitato, cusoque dum Trajanus trib. pot. xiv gerebat, quæ hoc anno usque ad diem V kalend. Julii in cursu fuit.

EVARISTI ANNUS 3. — CHRISTI 114.

1. *Trajani prosperæ res gestæ.* — Sequenti anno Domini centesimo decimo quarto, Trajano Augusto sextum et Julio Africano coss., cum idem Trajanus ante biennium, transmissis Euphrate, Assyrios atque Persas debellasset, aliasque finitimas nationes, ac munitissimas civitates, ut Babylonem inter alias, Arabiam quoque postea absque certamine in potestatem redegit; hæc pluribus Dio, qui et addit: « Jactabat se ultra quam Alexander penetrasset progressurum; id quod senatui per epistolam significavit, subjungens ægre se posse eas gentes, quas devicisset, in fide et officio continere, aut a vi et injuria defendere; quanquam non cessaret quotidie Orientis populos armis agitare et debellare. Nomina præterea victarum a se gentium senatui recitavit; quarum numerus tantus erat, ut vix recenseri aut numerari possent. » His Romam allatis litteris, et in senatu lectis, « Triumphalis tunc arcus (idem inquit auctor) præter alia multa, quæ in honorem ejus decreta et facta sunt, in illius foro substructus est. Jamque cives se ornabant, ut illi in patriam revertenti, læti et plaudentes occurrerent; sed languescente corpore, deficientibus viribus, neque Romam redire, neque quicquam superiore vita, et rebus ante gestis dignum efficere valuit. Imo vero præ tædio bellorum et magnitudine curarum, coactus aliqua ex parte gentes, quas subegisset, liberarum facere. » Hucusque Dio. Cujus etiam auctoritate, et aliis vetustioribus monumentis satis exploratum habetur, hoc anno, cum sextum gereret consulatum, appellatum esse Parthicum et Arabicum. Extant quidem numismata Trajani, in quibus una cum sexto ipsius consulatu, ARABIA ADQUISITA ponitur; alia, in quibus expressa habetur columna in foro ipsius erecta, de qua superius dictum est; alia rursus, in quibus itidem cum sexto ejus consulatu, significantur alimenta Italiae distributa.

2. *Tentatio Christianorum, et vaticinia.* — Magna profecto tentatio Christianis, qui fide nutarent, ejusmodi Trajani immensa felicitas fuit; cujus quidem rei exemplum perspicuum satis apud Lucianum extat in dialogo illo, qui inscriptus est, *Philopater*; in quo cum multa insumpisset verba Triephton quidam, ut Critiam redderet Christianum; ad extremum perlatum est nuntium ejusmodi a Cleoalo de rebus bene gestis a Romano imp. adver-

sus hostes, quod ab auctore his describitur verbis:

Cecidit supercilium illud olim Persidis
Fama celebratum, atque Susa urbs inclyta,
Cadet autem et omnis terra nobilis Arabum
Valida imperantis dextera, et vi roboris.

Quod cum accepisset Triephton ille, de Christiana fide nihil loqui ausus est amplius, sed factus plane desertor, ad Ignotum Deum Athenis (quod nec deos colere vellet Romanorum) quem Critiæ cordi fuisse, auctor superius demonstraverat, quasi ad tutum religionis portum se contulit: « Nos, inquit, illum Athenis Ignotum inventum adorantes, et manus in cælum tendentes, gratias illi agamus, ut qui digni facti fuerimus hujusmodi potestati atque virtuti subjecti esse. Reliquos autem istos (nempe Christianos) nugari sinamus: contenti pro ipsis dicere notum illud, quod proverbio dici solet: Non est curæ Hippocliidi. » Quod ab illis usurpatur, qui nec perperam facta curant, sed plane negligunt; hæc quidem Triephton, indigne ferens quod a Critia relatum acceperat de Christianis quibusdam assidue psallentibus et jejulantibus, qui rerum mutationem in malum, et Romani exercitus cladem venturam prænuñtiabant: sed cum omnino contraria iis quæ ab ipsis fuerant prædicta, tunc Romæ sibi per Cleoalum familiarem essent nuntiata, Christianos ipse una cum Critia sic derisit atque despexit.

3. Cæterum haud falsa fuisse illa Christianorum vaticinia, probavit eventus; nam teste Dione, non tantum Trajanus nihil posthac rebus gestis et superiori vita dignum efficere potuit; sed rebellantibus provinciis, quas subegerat, eadem Romanos milites, qui fines tuebantur, partim eiecere, partim interfecere. Itemque rebellantibus in Arabia Agarensis, tantum abfuit ut ad eos accedens Trajanus domare potuerit, ut pene periclitatus, prohibente numine, recedere coactus fuerit. Quamnam vero prodigia tunc acciderint memoria plane digna, idem auctor sic subdit: « Prodigia inibi multa sunt facta, tonitrua atque fulgetra; arcus ingens in cælo visus est, tempestas, et grandines immense; præterea (quod monstro simile existimatum est) quoties Romanus cum hoste manus consereret, ictu fulminis avertatur. Orta subito muscarum vis, edulius et poculis

insidens, fœdo contactu cuncta Romano gravia et molesta faciebat. Digrediens inde Trajanus, morbo primum tentatur, etc.» Sed levia sunt hæc comparatione eorum quæ a Judæis Romani sunt passi; quæ nos inferius eo anno, quo ab Eusebio gesta ponuntur, ordine temporum recensebimus. Sic igitur, secundum vaticinia Christianorum, omnia ab eo tempore tetra ac infelicia Romano imperio acciderunt.

4. *Phocæ episcopi martyrium.* — Quod autem ad Julium Africanum spectat qui hoc anno (ut diximus) consulatum gessit; illum existimamus fuisse Africanum, qui Ponti provinciam administrans, ut de superstitione Gentilium bene mereretur, inter alios

illustrissimum fama virum sanctum Phocam Synopidis episcopum, multis antea affectum suppliciis, martyrio coronavit¹. Res gestæ ipsius in antiquis tabulis ecclesiasticis cum apud Græcos, tum Latinos, anniversaria die commemorationis ejus summatim collectæ habentur; sed et Asterius episcopus Amasæ in Ponto easdem encomiastica oratione recensuit; tu consule quæ de eo a nobis in Martyrologio Romano notata sunt. Sed cum in multis, tum in his non assentimur dicenti², eum triduo ante Trajani obitum (nam multa sunt quæ repugnant) esse passum.

¹ Bed. Martyrol. 44 Julii. et alii. — ² Petr. in catalog. lib. vi. c. 98.

Anno periodi Græco-Romanæ 5605. — Olymp. 222. an. 4. — Urb. cond. 865. — Jesu Christi 112. secundum Baronium 114.
— Alexandri papæ 5. — Trajani imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Trajanus Aug. VI* et *T. Sextius Africanus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari ex Phlegonte lib. de Mirabilibus, cap. 25.

2. *Quindecennialia Trajani Aug.* — Sumptus hic a Trajano consulatus juxta secundam regulam, ob quindecennialia sc. Augustei imperii. *Forum Trajani*, in quo columna cochlidis erigenda erat, hoc anno dedicatum, ut dixi anno cur: sed columna, quæ hæc solemnia, quemadmodum et forum exornavit, anno tantum sequenti, propter causas nobis ignotas, posita. Mediobarbus pag. 161, hunc Trajani nummum producit: IMP. TRAJANO AUG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. VI. P. P. in postica: DACIA PROVINCIA S. C. Cernitur figura sedens cum puerulis. In

alia postica ejusdem anticæ: DACIA AUGUST. PROVINCIA S. C. Vides in decennialibus et id genus festis præteritarum victoriarum memoriam renovatam.

3. *Bellum Parthicum.* — Trajanus currenti anno in Orientem profectus, ut adversus Armenos Parthosque bellum gereret, juxta dicta anno cui quæ huc retrahenda.

4. *Persecutio Christianorum.* — Idacius in Fastis sub hujus anni consulibus habet: « His coss. persecutio Christianorum. » Ea enim annis hujusmodi solemnibus destinatis de more decreta; unde et ad Trajanum celebrem epistolam de cognitione causæ Christianorum Plinius Junior scripsit, ut anno cui diximus, idque anno præcedenti, quo etiam in Oriente Christianos vexatos fuisse dicendum.

Annus Domini centesimus decimus quintus consulatu Publii Celsi et Clodii Crispini adscribitur in Fastis, licet ab aliis ponantur alii consules. Quod autem hoc anno decimo sexto Trajani imp. recensatur ab Eusebio terræmotus ille admirandus An-

tiochenus, errore temporis lapsum esse, tum Dionis, tum Evagrii certa auctoritate monstravimus. Cæterum rebellione gentium domitarum fuit annus hic Romano imperio plane funestus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5606. — Olymp. 223. an. 1. — Urb. cond. 866. — Jesu Christi 113. secundum Baronium 115.
— Alexandri papæ 6. — Trajani imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Publius Celsus II* et *C. Clodius Crispinus*, ex inscriptione ab Onuphrio in Fastis recitata. Priorem Baronius *Publium Celsum* sine numerali nota perperam edit.

Ad hunc annum referenda columnæ Trajani erectio, ut liquet ex inscriptione, quam anno CIV recitavi. Præterea Trajanus a Lyttiis novo titulo exornatus, et *Orbis Conditor* appellatus, ut videre est in inscriptione græca apud Gruterum pagina **MLXXXIV, 2.**

ΑΤΤΟΚΡΑΤΟΡΙ ΚΑΙΣΑΡΙ.
ΘΕΟΥ ΝΕΡΡ. ΥΙΩ ΝΕΡΟΥΑ.
ΤΡΑΙΑΝΩ ΣΕΒΑΣΤΩ.
ΑΡΧΙΕΡΕΙ ΜΕΓΙΣΤΩ.
ΔΗΜΑΡΧΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΩ ΙΖ.
ΥΠΑΤΩ ΤΩ Γ ΠΑΤΡΙ ΠΑΤΡΙΩΣ.
ΤΩ ΤΗΣ ΟΙΚΟΜΕΝΗΣ ΚΤΙΣΤΩ.
ΑΤΤΙΩΝ Η ΠΟΛΙΣ.
ΜΙΑ ΠΡΩΤΟΚΟΣΜΟΥ Μ. ΠΟΜΠΗΝΙΟΥ.
ΚΑΕΙΜΕΝΙΑΑ.

Id est, *Imp. Cæsarei Divi Nervæ F. Nervæ Trajano, Augusto, Pontifici Max. Trib. Pot. XVII, Consuli III, Patri Patriæ, Orbis Conditori, Lyttiorum civitas, per Protocosmun M. Pompeium Climenidæ F.* Est cosinus apud Cretense magistratus idem, qui apud Lacedæmonios ephorus. Porro loco ΥΠΑΤΩ ΤΩ Γ. id est, *Consuli III*, legendum ΥΠΑΤΩ ΤΩ Ε. id est, *Consuli VI*. Erravit enim Gruterus, qui purum gamma posuit loco gamma longiori tractu inferius sinuato, quæ nota numeralis æquivalet minori ε et designat sextum numerum. Similem Gruteri errorem anno sexto Antonini Pii infra emendabimus. De Lyttio urbe legendus Strabo lib. 10, pag. 476, et Harduinus V. C. in nummis antiquis illustratis, pag. 300.

2. *Bellum in Oriente inchoatum.* — Rebelliones adversus Trajanum a gentibus domitis excitatæ pertinent ad ultimum ejus imperii annum, ubi de iis mentio erit. Hoc enim anno bellum in Oriente inchoatum, et sequentibus continuatum, ut diximus anno cii, quæ huc ex parte referenda.

EVARISTI ANNUS 5. — CHRISTI 116.

1. *Judæorum rebellio.* — Sequenti vero anno Domini centesimo decimo sexto, coss. Ninnio flasta et Manilio Vopiseo, agente Trajano in imperio annum decimum septimum, Judæos ab imperio Romano rebellasse tradit Eusebius in Chronico; qua vero audacia et feritate, ex Dione accepimus, qui ait : « Per idem sane tempus Judæi, qui circa Cyrenem incolebant, Andrea duce constituto, Romanos et Græcos sine discrimine statim obtruncant; nec cæde contenti, humanis carnibus vesci cœpere; horum intestinis, stillante adhuc sanguine, cincti, tum pellibus obvoluti, multos per medium usque ad verticem secure, plures bestiis dilaniandos objicere, alios inter se digladiari coegere; ut ducenta, et amplius hominum millia eo furore, et armis Judæorum interierint. »

2. « Nec minore clade Cyprii affecti fuere; siquidem in ea insula, duce Artemione, conspirantes Judæi circiter ducenta et quadraginta capitum millia trucidarunt. Qua facti atrocitate Judæus de cætero legibus et pænis Cyprum attingere prohibetur. Si vel vi tempestatis, vel per errorem illuc delatus fuerit, ceu capite damnatus, statim morte mulctatur. Sed inulta clades non mansit; nam Trajanus misso cum exercitu L. Quietum cum antecedentibus aliis ducibus, Judæos, qui per universum terrarum orbem tantum cædis ediderant, profligavit. » Hæcque Dio. De rebellione autem a Judæis facta in Mesopotamia Eusebius in Chronico agit anno sequenti, decimo octavo Trajani, quo hæc omnia accidisse in Historia¹ affirmare videtur. Cæterum quod ad Ju-

¹ Euseb. hist. lib. iv. c. 2.

daeorum effusam rabiem spectat; quod non Romanis tantum, sed et Christianis essent infestissimi, ab horum nece haud se temperasse, putandum est.

Quomodo autem iidem a Romanis compressi sint, auctore Eusebio, anno sequenti dicemus

Anno periodi Graeco-Romane 5607. — Olymp. 223. an. 2. — Urb. cond. 867. — Jesu Christi 114. secundum Baronium 116.
— Alexandri papae 7. — Trajani imp. 47.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Q. Nivius Hasta*, et *P. Manilius Vopiscus*, ex inscriptionibus *Onuphrianis*.

2. *Judaeorum rebellio.* — Narrat Baronius ex *Dione*, rebellionem *Judaeorum*, qui circum *Cyrenem habitabant*, *Andrea duce* constituto, et cladem *Judaeis* in insula *Cypro Aegyptoque* commorantibus illatam. At cum haec recitentur a *Xiphilino* ex *Dione* longe post terrae motum *Antiochenum*, qui sub ipsum finem anni sequentis contigit, ea rebellio ad annum *cxvi*, quo in *Chronico Eusebii* narratur, re-

trahenda. De hac totius *Aegypti* et *Libyae* vastatione a *Judaeis* facta, *Orosius* in *lib. 7* haec habet: « Incredibili deinde motu sub uno tempore *Judaei* quasi rabie efferati, per diversas terrarum partes exarserunt. Nam et per totam *Libyam* adversus incolas atrocissima bella gesserunt; quae adeo tunc interfectis cultoribus desolata est, ut nisi postea *Hadrianus* imp. collectas illuc aliunde colonias deduxisset, vacua penitus terra abraso habitatore mansisset. » Quae ex *Dione* *Orosius* accepit.

EVARISTI ANNUS 6. — CHRISTI 117.

4. *Judaeorum rebellio* — Annus Christi centesimus decimus septimus, qui est *Trajanici* decimus octavus, non ut in prima editione posuimus ex *Cassiodoro*, *Hadrianum* et *Saluatorem* consules habuit, sed magis *L. Vipstanum Messalam*, et *M. Vergilianum Pedonem*. Sic enim in antiquis lapidibus eorum nomina describuntur, adjecta etiam in uno eorum nota numeri annorum ab Urbe condita, quae illos hoc anno Christi fuisse consules dubitari non sinat totamque *Chronologiae* nostrae rationem mirifice confirmet; sic igitur habet ejus inscriptionis pars, quae ad annum hunc facit. *D. JUNIUS CAREUS COOPT. L. VIPSTANO MESSALA M. PEDONE VERGILIANO COSS. P. R. C. ANN. DCCCLXVIII.* id est: Post Romam conditam anno octingentesimo sexagesimo septimo. Sane si ad annum Urbis septingentesimum quinquagesimum primum, in quem Christi Domini ortum secundum carnem incidisse docuimus, annos centum et septemdecim, qui ad hos usque consules numerati sunt, adjicias, eandem ipsam annorum Urbis summam conficies, octingentos scilicet atque sexaginta septem sive octo, quod utrumque verum

est; quia cum anni Urbis a *Palilibus*, *Aprili* mense inciperent, quemlibet annum ordinarium in duos Urbis annos, sive in duas illorum partes incurrisse certum est. Quare *Injuse* Christi anni centesimi decimi septimi prior pars a *Januario* ineunte, usque ad *XI kalend. Maias*, quo die Urbs condita fuit, octingentesimo sexagesimo septimo illius anno, reliqua deinceps sexagesimo octavo respondeat.

2. *Terræmotus Antiochia.* — Ex his ergo certa atque fixa consulatus *Pedonis* sede constituta, sequitur, ut dirum illum terræmotum, quo civitas *Antiochena* concussa atque prostrata est, cum in ea esset imperator in hibernis, et *Pedo* ipse consul, *Dione* teste, interii; non alio, quam hoc ipso anno, contigisse intelligamus. Res autem atrox et luctuosa, prout se habuit, pluribus enarranda, quam *Dio*¹ idem his verbis præclare admodum describit. « Dum vero *Antiochia* *Trajanus* ageret, atrox et funestus motus terræ accidit, vicinis urbibus atque populis cladem etiam afferens; quanquam ipsa *Antiochia*

¹ *Dio* in *Traiano*.

insigni et publica clade vastata fuit. Hiernabat in ea forte Trajanus, atque illuc milites frequenter, et privati complures convenerant, alii præterea ut jura acciperent; quosdam legationis officium, merces, et privata compendia traxerant; quamplurimi videndi imperatoris, et spectandorum ludorum gratia, confluerant. Ita vix ulla natio aut civitas a detrimento et clade immunis exstitit; ut plane universus terrarum orbis, et populi qui Romano parebant imperio, calamitatem ingentem acceperint. Motum terre fulmina primum antecesserunt, tum venti insoliti et peregrini vehementius spirare: in quibus monstris atque prodigiis, quæ gravia et horrenda videbantur, nemo tamen quæ mala secuta sunt extimuit. Tum magno et repentino oborto fragore, maria fervere, fluctus intumescere, adhuc æstus vehementius, et violentius insurgere, terra omnis succuti, domus, ædificia contrario ictu quæssari, dissilire alia, et superne assultantia tecta concidere; crepitus audiebatur ingens et horribilis. Mœnia contrario pulsu, modo huc, modo illuc nutantia, confringi et ruere; mare ipsum turbine contorquebatur; terra autem, ubi ædificia non erant maxima, compulsa motu assultabat.

3. « Tetra omnia erant, simul contrita ligna, collisa vasa fictilia, et saxa acervatim magno cum stridore pronuebant. Pulvis densus atque concretus excitari; tantaque obducta caligo cunctos oppresserat, ut alterum videre, alloqui, et audire minime cuiquam, imo ne spirare quidem, ingruente vento ac pulvere, liceret. Multi mortales extra domum vite periculum adiere, præcipites tectis erumpabant, et velut agmine fugientes in cervos cogebantur; qui omnes cum præcipiti loco dejecti, collisi sunt; non pauci adhuc mutilato corpore abiere. Arboreis radicibus convulsæ procubuerunt. Ingentem turbam prostrata tecta et subversi muri obruere; primo impetu densi alius super alium incidentes, extinguebantur. Si qui vero lacero corpore, vel lapide, vel ligno converberati cecidissent: hi profecto omnium miserrimi erant, utpote quibus aut vivere, aut subito mori negaretur. Non simplex fuit clades; siquidem de tantorum mortalium numero vix sine noxa unus vel aller evasit. Videre erat hunc contracto humero, illum amissis brachiis fugere; complures capite adempto jacebant; quidam eliso pectore sanguinem evomebant, inter quos Pedito consul, qui tamen hand multo post animam emisit. Atque ut semel omnia complectar, nullum non calamitatis, et miserie genus mortales illi substrinxerunt. Sed diutius noctu et interdium, id agente fato, terra contremuit. Tunc vite dubii, et pavore consternati miseri, tanto malo remedium et effugium invenire non poterant; oblati tectorum casu passim moriebantur; et quanquam fornices, et concamerata atque vacua loca, prout casus adegerat, tum peristylia, pen-silesque horti intercedente ligno a morte quosdam servassent; hi tamen omnes durante motu, fame et inedia, priusquam opem quis ferre posset, confecti fuere.

4. « Desinente tremore, quidam ruinas ascen-

derunt. Tunc mulieris vox, et infantis vagitus auditus est; matrem et filium ruinæ oppresserant; mirandumque fuit quo pacto alendo puero lac sufficere potuerit. Sed et mater et filius e terra incolumes educti sunt. Dum vero accuratus per trita cadavera, et collapsas domos rimarentur, alter infans inventus est, qui matris mortuæ ubera adhuc sugeret. Omnibus autem, qui ab excidio et a clade superferunt, salus ingrata et vita molesta exstitit, cum luctuosum ubique casum, totque obrutos mortales cernerent. Ilac communi ac miseranda populorum strage miserrima, et infelicissima tunc Antiochia afflicta fuit. Trajanus vero a tam fædo diroque periculo per fenestram domus, quam habitabat, vix ablatu est; accedens enim forte quidam humana major effugie, illum inter exiguos tectorum lapsus incolumem subtraxit. Sed tanta deinceps Casarem formido tenuit, ut cum jam aliquot dies tremor quievisset, in hippodromo sub divo, et in publicis tabernaculis vitam ageret. Mons Casius ita concussus est, ut nutante cacumine, quasi convulsus in subjectas urbes labi existimaretur; subsedere et alii montes; quietiam aquarum fontes non ante visi emicere, fluvii quoque defecerunt. » Ilucisque Dio, licet causam immoissimæ cladis, nempe necem Ignatii, non intellexerit, vel fortasse dissimulaverit.

5. Avulsa enim ab ea semel ingenti illa, et animata columna, ejus virtuti, invisibili quodam modo, imitebatur urbs illa, ipsam in terram prosterni, omnique ex parte correre necesse fuit; hæc namque cladibus Deum ulcisci solitum neces sanctorum, complura exempla declarant, de quibus agitur suis locis. Quod vero ad Christianos Ecclesie Antiochenæ spectat, nequaquam putamus hisdem cum Gentilibus affectos malis esse. Etenim si ex his quæ post multa secula sub Leone imp. eidem civitati terræmotu iterum prostrate horribilia contigerunt, argumentum sumendum est; hæc obventura mala Christianos minime latuisse putandum. Sed sicut ea tunc fuerunt antea divinitus revelata; ita etiam, ne cum impiis perirent pariter justis, quod non esse Dei voluntatis, contestatus est Abraham¹ jam ante, ut alias fecit Deus, suos præmonnisse fideles credendum est. Nam si Trajano, ne periret, occulto Dei judicio, quomodo cum que acciderit, consultum fuit; sane quidem metuentibus se (quod est in Psalmis²) dedisse significationem, ut fugerent a facie arcus, et liberarentur dilecti sui, æquum est existimare. Certè magnum illum Hieronem, ejus civitatis episcopum, his malis supervivisse, et multis annis eam Ecclesiam administrasse, certissimum est; licet quæ tum ab eo, vel aliis Christianis gesta sint, scriptorum inopia, vel potius scripturarum naufragio, remiserint silentio conspulta. Ceterum cum ex Peditonis consulatu, tanquam certissimo iudicio, demonstratum sit, præsentis anno, id est Trajani decimo octavo configisse terræmotum Antiochenum: ab hoc autem anno usque ad secundum Leonis Au-

¹ Genes. XVIII. — ² Psal. LIX.

gusti, quod alteram ingentem ac plane mirandam ex terræmotu cladem Antiochiæ itidem accidisse, commemorat Evagrius ¹, non plures quam trecenti quadraginta et unus anni reperiantur, quod male calculos idem subduxerit, necesse est affirmare, cuius et nos error fecit errare, dum inter utrumque terræmotum trecentos quadraginta septem annos enumeravit. Propius ad verum accessit Eusebius in Chronico, dum eandem cladem decimo sexto Trajani anno collocat, et fortasse (nisi quod innumeris ejus locis evenisse constat, ut rerum ordo a librariis perturbaretur, id huic etiam accidisset) suo prorsus anno, hoc est, octavo decimo Trajani legeretur. Sub finem plane imperii Trajani rem gestam id confirmat, quod Trajanum post hæc statim Antiochia profectum, trans Euphratem copias duxisse, Dio testatur, in eaque expeditione, quod suo loco dicitur, diem clausisse. Atque hæc de his satis.

6. *Clades Judæorum.* — « Judæis in Mesopotamia rebellantibus, præcepit, inquit Eusebius ², imperator Trajanus Lucio Quietō, ut eos provincia exterminaret: adversus quos Quietus aciem instruens, infinita millia eorum interfecit, et ob hoc procurator Judææ ab imperatore decernitur. » Hæc ibi: idemque ea de Judæis fusiis persecutus, hæc alibi ³: « Quemadmodum Salvatoris nostri doctrina, et Ecclesiæ status magnèpere jam tum florebat, et in dies majores amplioresque faciebat progressus: sic Judæorum calamitates, malis alio post aliud importatis, magis magisque accrescebant. Nam cum imperator ad annum decimum octavum regni sui pervenisset, ingens Judæorum multitudo, novo tumultu de integro concitato, e medio sublata est. Siquidem non Alexandria solum, et in reliquis Ægypti parti-

bus, verum apud Cyrenen etiam complures, veluti crudeli aliquo et seditioso spiritu exagitati, contra Gentes quæ una cum illis habitabant seditioem conflare cœperunt. Atque seditioe mirum in modum exardescente, sequenti anno (Lupo id temporis universæ Ægypti præfecturam gerente) bellum non exiguum illud quidem et leve moverunt. At in prima dimicatione illi a Gentibus victoriam forte consecuti sunt. Ac propterea Gentes Alexandriam prope confugientes, Judæos, qui in ea civitate commorabantur, subito captos oppressosque interfecerunt. Judæi ergo, qui tum incolebant Cyrenen, sociorum auxilio, qui habitabant Alexandria, penitus jam destituti, duce Lucua, Ægyptum depopulari, prædas agere, agros illius vastare aggressi sunt.

7. « Adversus quos imperator Marcium Turbonem cum pedestribus, equestribus, et navalibus copiis misit. Hic multis præliis commissis, belloque contra eos non exiguo tempore continuato, infinitas copias Judæorum, non solum qui a Cyrene, sed etiam qui ab Ægypto ad auxilium ipsorum duci Lucuæ ferendum se contulerant, trucidavit. Imperator igitur admodum veritus, ne Judæi qui erant in Mesopotamia, in Gentes eam regionem incolentes, per insidias impetum facerent; L. Quietō in mandatis dedit, ut illos e provincia funditus tolleret, deleteretque. Qui quidem facta illuc expeditione immensam Judæorum multitudinem, qui ibi domicilia rerum suarum collocaverant, occidit. Cujus rei causa tam prospere gestæ, præfectus Judææ ab imperatore declaratus est. Ista etiam Gentiles scriptores, qui illorum temporum res gestas litteris mandaverunt, iisdem fere verbis posteris prodiderunt. » Illeusque Eusebius. Quomodo autem Hadrianus Trajani successor eosdem acerbissima clade affecerit, dicemus suo loco inferius.

¹ Evag. lib. II. c. 12. — ² Eusebius in Chron. an. 18 Trajani. — ³ Euseb. hist. lib. IV. c. 2.

Anno periodi Græco-Romanæ 5608. — Olymp. 223. An 3. — Urb. cond. 868. — Jesu Christi 115. secundum Baronium 117.
— Alexandri papæ 8. — Trajani imp. 18.

1. *Consules.* — Ad num. 4, et seqq. Coss. L. *Vipstanus Messala*, et *M. Vergilius Pædo*.

Baronius falsa Evagrii supputatione deceptus terræ motum Antiochenum ac utrumque consulem cum anno Christi cxi illigaverat, sed postea in Appendice tom. 9, ex Romana inscriptione, quæ integra Gruteri pag. ccc recitatur, veros consules atque annum terræ motus Antiocheni optime exposuit.

2. *Terræ motus Antiocheus.* — Terræ motus, quo Antiochia afflicta, hoc anno recte consignatur, ut jam diximus. Niphilino enim suffragantur Collectanea Græca, quæ apud Scaligerum leguntur. Ibi

pag. 241, is terræ motus collocatur sub anno tertio Olympiadis cxxxi, qui mense Julio currentis Christi anni inchoatur. Ex quo vulgaris Baronii, Calvisii in opere Chronologico, card. Norisii in Epistola consul., pag. 73, et aliorum error detegitur. Existimant enim terræ motum ante vernum tempus currentis anni accidisse, cum tamen post mensem Novembrem, initio hiemis contigerit, anno nempe tertio Olympiadis cxxxi ab aliquot mensibus jam inchoato. Certe *Pædo* consul per priorem bimestrem, quo consulatum ordinarium gessit, neque ad Trajanum venire, neque sese rebus militaribus immiscere

debut; consulatus enim inermis erat. Anni tempestatem nos etiam docuit Joannes Malela Antiochenus in suo Chronico hactenus inedito : « Divino Trajano imperante tertiam suam calamitatem passa est magna Antiochia ad Daphnen posita, mense Apellæ sive Decembri die XIII, feria prima post gallicinium anno æræ Antiochenæ CLXV, » id est, præsentis Christi anno. Sed loco *die* XIII legendum, *die* XXII, quia hoc anno cum die XXIII Decembris Dominica concurrir. Ita Usserius in Notis ad martyrium S. Ignatii Antiocheni episcopi. Porro Trajani in Orientem profectio et terræ motu Antiocheno accurate

consignatis, liquet Evagrium turpiter lapsum, quando hunc terræ motum cum anno Christi cxi copulat, et Trajanum præsentis anno et *Optimum* et *Parthicum* cognominatum, *Armenia subacta*, ut inquit Zonaras. In Collectaneis Græcis apud Eusebium pag. 341, Olympiade CCXXII, anno secundo habetur : Τραϊανὸς πᾶσαν τὴν Ἀρμενίαν ἡλώρησεν εἰς, id est, *Trajanus omnem Armenorum regionem cepit*. Annus secundus præfatæ Olympiadis mense Julio superioris anni incipitur, et usque ad mensem Julium currentis anni in cursu est, ideoque Armenia expugnatio recte a nobis superius collocata.

EVARISTI ANNUS 7. — CHRISTI 118.

1. *Quinque virgines martyres.* — Centesimo decimo octavo Christi anno, Eliano et Vetere, vel secundum Cassiodorum, Hadriano secundum et Rustico coss., cum Trajanus imp. nullum unquam persequendi Christianos finem faceret, quid demum addiderit cum rediit Antiochiam, Nicephorus¹ rem prodigiosam narrat his verbis : « Multos Christianorum interimit, in quibus et quinque virgines fidem palam profitentes comburit; et ossibus earum ad summum combustis, cineribusque æri commixtis, ænea quedam, et alia vasa fieri curat; eaque publico lavacro, quod ipse magnificentissime construxerat, dicit. Verumeninvero quicumque eo lavatum ingrediebantur, quamprimum calidas attingissent aquas, caligine simul et vertigine correpti, cum impetu inde procurrerant et concidebant. Causa autem ejus mali cognita, Trajanus, ut alia ex ære puro vasa balneo pararentur, mandat; priora autem illa in fornacibus conflata, in quinque transformat statuas, easque virginum combustrarum forma, et habitu pro balneo collocat. » Hucusque Nicephorus; qui cum dicit hæc accidisse, cum post debellatos Persas Trajanus rediit Antiochiam; et ex his quæ scribit Dio, ipsum nonnisi ultimo imperii tempore in diversas Orientis provincias ad Oceanum peragrasse, et in Syriam rediisse, constat; hæc his temporibus facta esse, dicere opus est, nam, etsi (ut vidimus) jam antea Antiochiam venerat; tamen tunc temporis nondum attingisse populum trans Euphratem positum, aperte Dio testatur. Quamobrem, quod tradit Suidas a Trajano promulgatum esse edictum de persecutionis cessatione; ultimo ejus imperii tempore contigisse oportuit; sed quibus tan-

dem permotus Trajanus sero sapiens hæc pro Christianis decreverit, idem Suidas¹ docet his verbis : « Tiberianus, qui primæ Pæstinatorum genti præerat, ad Trajanum retulit, se non parem esse Christianis occidentis, qui ultro supplicia appetrent. Unde Trajanus omnibus præfectis suis mandavit, ne supplicis eos afficerent. » Hæc ipse.

2. *Error de millenario.* — Iisdem temporibus ultimis Trajani imperatoris error ille irrepsit in nonnullos fideles, auctore Papia episcopo Hierapolitano, de millenario; qui tamen non eo usque progressus est, ut transiret in hæresim, nisi postquam in Apollinare, qui cum pertinacius propugnabat, a Damaso papa (ut suo loco dicemus) damnatus est. Papias quidem magnæ in Ecclesia auctoritatis episcopus, Joannis auditor, quod esset in Apocalypsi², regnatos fideles cum Christo mille annis, ex perperam facta verborum illorum interpretatione, de regno terreno putavit intelligendum : quem ob magnam hominis æstimationem complures magni nominis viri sunt secuti, ut inter alios Irenæus, Justinus martyr, et alii, de quibus singulis suo loco dicturi sumus. Sed quid de Papiæ Eusebius³ habeat, referamus : « Polycarpi, inquit, ætate, Papias Ecclesias quæ est Hierapoli, episcopus magna fama et celebritate fuit, vir plane cum omnium aliarum artium scientia disertissimus, tum cognitionis sacrarum litterarum non ignarus; » et inferius⁴ : « Papiæ item libros quinque esse aiunt, qui Expositione sermonum Domini inscribuntur : quorum, tanquam ab eo solo scriptorum, Irenæus sic mentionem facit : Ista Papias Joannis auditor, Polycarpi familiaris, vir anti-

¹ Niceph. lib. III. c. 23.

² Suid. in hist. verb. Trajan. imp. — ³ Apoc. XX. — ⁴ Euseb. lib. III. c. 30. — ⁵ Ibid. c. 33.

quus, in quarto libro operis sui testata reliquit. Sunt enim quinque ab eo libri confecti. » Hæc Irenæus.

3. Idem ipse Papias in exordio sui operis declarat, se minime quidem sanctorum Apostolorum vel auditorem fuisse, vel eosdem oculis suis conspexisse: sed ea quæ ad fidem pertinent, ab illis qui isidem noti et familiares erant, se accepisse, docet his verbis: « Non gravabor tua causa, illa, quæ a presbyteris commode perdiscebam, et accurate mandabam memoria, cum explicationibus eorundem contexere, quo veritatem ab illis traditam pro viribus corroborare queam. Non enim (ut vulgus hominum solet) iis qui multa dicunt, sed qui vera docent, oblector: neque enim ex illis qui aliena et nova mandata commemorant, sed ex his qui recordatione renovant ea quæ sunt a Domino per fidem tradita, et ab ipsa veritate profecta, voluptatem capio. Si quis presbyter mihi forte occurbat, qui cum Apostolis versatus fuisset, dicta Apostolorum ab eo diligenter sciscitabar; nempe quid Andreas dixisset, quidve Petrus, quid Philippus, quid Thomas, quid Jacobus, quid Joannes, quid Matthæus, aut quis alius discipulus Domini, quæ denique Aristion, et Joannes presbyter, qui in numero discipulorum Domini habebantur, locuti fuissent. Neque enim ea quæ ex libris petebantur, tantum mihi subsidii allatura existimavi, quantum ea quæ acceperam ex hominum voce et sermone, qui adhuc in vita manebant. » Hæc Eusebius ex Papiæ, quibus sacrarum traditionum excellentia mirifice commendatur; dum illum pluris fecisse constat, quæ ex aliorum apostolicorum virorum traditione, quam quæ ex scriptis ipsorum accepisset; sed subdit:

4. « Quinetiam Papias, quem modo posuimus, Apostolorum dicta ab his qui cum illis versati essent, fatetur se excepisse: Aristionis et Joannis presbyteri se fuisse auditorem: nam sæpenumero illorum memoriam usurpat nominalim, et traditiones illorum in sua scripta illigat. Atque ista a nobis non incommode ad legentium utilitatem explanata sint. Neque sane erit ab instituto alienum, si Papiæ testimoniis quæ supra inculcavimus, alia quoque ejus verba, quibus mirabilia quædam tanquam ex traditione ad ipsum delata commemorat, adjungamus. Philippum apostolum cum filiabus Hierapoli commoratum, superiore nostro sermone monstravimus: verum quemadmodum Papias, qui temporibus iisdem vixit, historiam permiram a Philippi filiabus se excepisse asserat, in presentia exponendum videtur. Mortuum enim suo tempore narrat excitatum. Aliud etiam, quod non minus habet admirationis, Justo cognomento Barsabæ contigisse: nimirum ubi venenum mortiferum eberbat, eum, propter gratiam ipsi a Domino tributam, molestiæ nihil aut incommodi pertulisse. » Et paulo inferius:

5. « Alia præterea idem auctor quasi traditione non scripta ad se pervenisse commonstrat, quæ peregrinas quasdam Salvatoris parabolas, et novas ejus doctrinas, alique nonnulla commentitiis fabulis referla continent, in quibus asserit regnum Christi, post universæ carnis a mortuis resurrectionem, mille annos humano et corporeo more in terra hac continuatum et stabilitum fore: quæ quidem dogmata credo eum propterea excepisse, quod apostolicas interpretationes, quæ ab illis essent arcanis figuris et parabolis subobscuris expositæ, male intellexisset: nam homo erat (sicut ex ejus scriptis facile licet conjecturam capere) ingenii pertenuis. Cæterum plerisque ecclesiasticis viris, qui hominis antiquitatem pro suarum partium defensione citabant, per similes erroris auctor extitit, ut Irenæo, et si quisquam alius eadem cum illo sentire videbatur. » Hæc de eo Eusebius: ex quibus facile intelligas, in traditionibus habendum esse delectum; ut non mox, ut quis se aliquid ex majorum traditione accepisse tradit (ut de Papiæ accidit) fidem illi omnes adhibeat, sed illam esse traditionem tenendam et amplectendam, quæ ab Ecclesia Catholica sibi auctoritatem vindicat.

6. Quod vero dicat Eusebius, eam de mille annis opinionem Papiam ex traditione non scripta accepisse: sic (quod etiam Eusebius ipse innuit) accipienda putamus, quod ex perperam facta ab aliis Joannis Apocalypsis interpretatione, in eam ipse inductus fuerit opinionem. Alia præterea de eodem auctore narrat Eusebius, nempe de Marci in Evangelio conscribendo consilio, deque Matthæi item Evangelio, de prima Joannis, ac Petri similiter priori epistola, necnon de Evangelio secundum Hebræos, quorum omnium a nobis superius mentio facta est. Quod igitur Papiæ opera penitus deperierint, haud otiosum fuisse putavimus, pauca illa, quæ ab Eusebio sunt recitata, fragmenta hic intexuisse. Cæterum ipsum sanctitate spectatum vite finem clausisse, certissimum est: nam Dei Ecclesia ejus natalis diem anniversariam celebrare jugiter consuevit: irrepsit tamen error¹, ut qui dicendus est Joannis Senioris auditor, dicatur Joannis Apostoli: quod, quæ nuper sunt dicta, facile manifestant.

7. *Varii martyres.* — Sub ejusdem Trajani imperio passus est in Galliis Crescens, de quo plura superius; ejus quoque natalis dies anniversaria memoria² celebratur. Imo et qui ei successit in sede Viennensi Zacharias, sub eodem Trajano martyrium consummasse traditur³. Sed in Apulia Maurus episcopus cum sociis sub eodem Trajano martyrio defunctus⁴ est, quorum omnium et aliorum memoria in Ecclesia viget.

¹ Martyrol. Rom. 22 Febr. — ² Idem. 27 Junii. — ³ Idem. 26 Maii. — ⁴ Idem 27 Julii.

Anno periodi Græco-Romanæ 5609. — Olymp. 223. an. 4. — Urb. cond. 869. — Jesu Christi 116. secundum Baronium 118.

— Sixti papæ 4. — Trajani imp. 19.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *L. Ælius Lamia* et *Ælianus Veler*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari. Imperii proconsularis vicennalia.

2. *Tiberiani Epistola parum sincera.* — Quod ait Suidas a Baronio citatus, a Trajano promulgatum esse edictum de persecutionis cessatione; ea videlicet occasione, quod Tiberianus, qui primæ Palæstinorum genti præerat, ad ipsum retulisset, se non parem esse Christianis occidendis, fabulosum videtur: quia, ut nolat Dodwellus in Dissert. xi Cypriana de *Pauçitate Martyrum*, divisio Palæstinæ in primam et secundam, neque hoc, neque insequenti sæculo cognita. Refert Tiberiani epistolam Usserius in Appendice Ignatiana, sed ea ad exemplum Plinianæ videtur efficta. Plura de hujus epistolæ suppositione apud Dodwellum laudatum.

3. *An S. Papias magno ingenio præditus fuerit.* — Ad num. 2. et seqq. Quæ ab Isaaco Casaubono contra *S. Papiam* episcopum Hierapolitanum, exercitat. 16, ad Annales Baronii num. 16 congeruntur, tanquam exaggeratæ calumniæ et mendaciæ rejiciuntur et per-tringuntur a Petro *Halloix* in Notis ad Vitam *S. Papiæ*. Fatendum tamen illud non male a Casaubono scriptum, *Papiam* scilicet mediocri admodum ingenio præditum fuisse; cum Eusebius lib. 3, cap. ultimo, diserte iradat, id ex illius scriptis conjicere licere. Nec est quod respondeat Halloixius, ea Eusebii verba benigna interpretatione mollienda esse, cum ipsemet Eusebius antea, cap 36, ejusdem libri dixerit: « Papias quoque Hierapolitanus episcopus eadem ætate celebris fuit, vir imprimis disertus et eruditus, ac Scripturarum peritus. » Nam, ut observavit Valesius in Notis Eusebianis, totum hoc elogium Papiæ, *παπίας ἀνὴρ τὰ πάντα ἐπι μάλιστα νοσηρώτατος καὶ τῆς γραφῆς εὐδαιμονος*, deest in tribus codicibus Mss. Marzarino nempe, Medicæo, et Fuketiano. Sed nec Rufinus hæc verba in suis exemplaribus legerat, cum tantum in sua versione dicat: « Florebat et *Papias similiter apud Hierapolim sacerdotium gerens*. Quare non dubitat Valesius, quin ea verba ab imperito quodam scholiaste adjecta sint, præter Eusebii mentem atque sententiam. Quomodo enim fieri potest, ut Eusebius *Papiam* appellet virum doctissimum et Scripturarum peritissimum; cum ipsemet in fine libri tertii affirmet *Papiam* fuisse mediocri ingenio prælitum, planeque rudem ac simplicem. Quæ Eusebii emendatio eo magis facienda, quod ibidem Casauboni non meminit.

4. *S. Papiæ nomen an Martyrologiis inseri-*

ptum. — Quærit Halloixius laudatus, cur nec in veteri Romano Martyrologio, nec in Græcorum Menæo, aut Menologio, ulla fiat *S. Papiæ* mentio, respondetque, existimare se nomen ejus primis temporibus inscriptum fuisse sacris Tabulis, sed postmodum ob unam aut alteram ejus opinionem, olim quidem satis communem, sed minus postea probatam ab Ecclesia et receptam, erasum esse. Nec potest, inquit, esse dubium, quin Martyrologia sæpe variata fuerint; cum illud quod recentè a Gregorio XIII fuerat approbatum, et litteris ejus apostolicis communitum, postea per occasionem Notationum Baronii (qui suggererat nonnullos se in eo errores reperisse) fuerit aliqua ex parte commutatum, non variatis modo quibusdam, sed nonnullis etiam adjectis atque detractis, ut patebit utramque editionem, antiquam ac novam, conferenti, Gregorianam scilicet et Sixtinam; quanquam hæc posterior non appelletur *Sixtina*, quamvis sub Sixto V facta. Visum est enim, quod haud adeo magna esset facta mutatio, relinqui bullam et nomen Gregorii XIII. Jam autem usus fere oblituit, ut postrema illa editio sub Sixto V facta et Notationibus Baronii illustrata, vocetur *Martyrologium Baronii*. Et sane egregie in eo et fructuose ad gloriam Dei, et Ecclesiæ utilitatem laboravit. Verum non est minus hominis videre omnia, nedum examinare. Unus in uno clarius videt, alter in altero, alius in alio. Sic in dies lux crescit et eruditio, et multorum splendoribus redditur Ecclesia illustrior: sic et bona melioribus, dum multi intendunt oculos, permulantur. Ita docte Halloixius.

5. *S. Papias auditor Joannis Apostoli.* — Porro *S. Papias* in variis Martyrologiis ab Henschenio die xxii Februarii, quo ejus Vitam illustrat, citatis, dicitur auditor *S. Joannis* apostoli, quod etiam scribunt Hieronymus lib. de Script. Ecclesiæ., et in Epistola xix ad Theodoram, Irenæus lib. 5 adversus hæreses, cap. 33, Andreas Cæsariensis, Anastasius Sinaita, Oeconomius, et *S. Maximus* martyr. Baronius tamen contendit *Papiam* non Joannis Apostoli, sed Joannis Senioris discipulum fuisse. Eusebius enim lib. 3, cap. 35, dicit fuisse, qui duos eodem nomine appellatos, in Asia vixisse scripserint, et utrumque hætenus Joannem nominari. Sed posito utroque Joanne, Apostolo scilicet, et Presbytero, Baronius ex verbis Papiæ apud Eusebium citatum, non recte inferit, *Papiam* non vidisse Apostolos, aut non fuisse *S. Joannis* Apostoli discipulum. Esto enim, inquit Henschenius, *S. Papias* alicubi scripse-

rit, se Joannis Presbyteri aut Senioris auditorem fuisse, in verbis non demonstrat se neutiquam S. Joannis Apostoli auditorem aut adspectorem non fuisse, quod tamen ex Proœmio librorum Papæ ab Eusebio recitato male inferitur. Qua de re plura Halloixius et Henschenius citati.

6. *Gesta hoc anno a Trajano in Oriente.* — Xiphilinus ex Dione, narrato terræ motu Antiocheno, ait: « Ineunte vere, Trajanus in hostilem terram ingreditur. Cumque ea regio, quæ ad Tigrim fluvium spectabat, materiam ad ædificandas naves non ferret, ea navigia, quæ in sylvis apud Nisibim fœcerat, plaustris in flumen conveyi jussit. » Addit, barbaris fugientibus, Romanos flumen transiisse, Adiabemumque omnem in suam potestatem redegit: postea Babylonem usque venisse, Tigricum trajecto, Ctesiphontem ingressum. « Qua urbe capta, imperator appellatus est, confirmato Parthici cognomine, » inquit Xiphilinus. Trajanus huc usque imperator IX appellatus fuerat, ut liquet ex nummis. Ctesiphonte itaque capta imperator X nuncupatus est. Onuphrius in Fastis producit Trajani nummum, in quo legitur: IMP. CAES. NERVAE. TRAIANO, OPT. AVG. GERM. DAC. PARTH. P. M. TR. P. XX. COS. VI. IMP. X. P. P. Tribu-

niam potestatem xx quinto kal. Novembris currentis anni Trajanus suscepit, sed jam antea imperator x appellatus fuerat, dum tribunitiâ potestatem xix adhuc gerebat, licet nulli nummi supersint, quibus id probare possimus. Nam cum Xiphilinus insinuet Ctesiphontem ante initium hiemis expugnatam, illud asserendi locum præbet. Ait enim Trajanum postea *Messam* insulam Tigridis cepisse, « atque iis in locis propter vim hiemis, et rapidum Tigrim, æstumque maris in magnum periculum venisse. » Ubi de præsentis anni hieme sine dubio sermo est. Sed « dum navigat versus Oceanum, atque inde revertitur, ea quæ ceperat, omnia maximo tumultu defecerunt, etc. » inquit Xiphilinus. Quare Trajanus Ctesiphontem redire coactus est. Baronius eam rebellionem anno cxiii quem ipse cxv vocat, refert. Sed ex dictis constat, eam sub currentis anni finem, aut insequentis initium contigisse. Eo etiam tempore Judei rebellaverunt. Qua de re legenda, quæ anno cxv diximus.

7. *Alexandri papæ obitus.* — Alexandri papæ martyrium hoc anno contigit, ut infra explicabimus. Alexandrum Sixtus excepit.

EVARISTI ANNUS 8. — CHRISTI 119.

1. *Trajani obitus.* — Annus Domini centesimus decimus nonus consules habuit Nigrum et Apronianum: alios Cassiodorus ponit, nempe Catilium et Fulvium. Hadrianus vero non consul factus hoc anno, sed in sequentem est designatus secundo consul. Sic enim intelligendum quod de hoc anno loquens Spartianus ait in Hadriano, ipsum favore Plotinæ secundo consule esse factum. De anno quidem sequenti loqui Spartianum, ex eo patet, quod Hadrianus, quo tempore mortuo Trajano successit, id est Augusto mense hujus anni, consul secundo designatus tantum erat. Id enim docet antiqua veterum nummorum inscriptio, quæ sic habet¹: IMP. CAES. DIVI TRA. F. DIVI NERVAE N. TRAIANO HADRIANO AUG. P. M. TR. P. COS. DES. II. His ergo dictis anni hujus consilibus, Hadrianus consul designatus, et statim adoptatus imperium post Trajani obitum hæreditate suscepit: cum Trajanus Augustus Romam reversurus, apud Selimntem Ciliciæ civitatem, quæ postea cognominata est Trajanopolis, sive morbo, sive veneno (quod etiam ferebatur) extinctus est, cum imperasset annos undeviginti, menses sex, et

dies quindecim. Hæc Dio¹; anno vero suæ ætatis sexagesimo primo, et mensibus et diebus modo enumeratis: nam (ut idem testatur auctor) annum erat agens quadragesimum secundum, cum imperare cepit. Sed Aurelius Victor annos tribuit ejus ætati sexaginta quatuor: exusti autem corporis cineres Romam esse perlatos, et sub ejus columna positos, et imaginem ejus superpositam tradit. Sed ossa translata fuisse, Dio testatur. Dissentit ab his, quod ad annos ætatis ejus pertinet, Eutropius², illi tribuens vitæ annos sexaginta duos, menses novem, et dies quatuor: qui hæc addit: « Inter divos relatus est: solus omnium intra Urbem sepultus: ossa collata in urnam auream, in foro quod ædificavit, sub columna sita sunt, cujus altitudo centum quadraginta pedes habet. Hujus tantum memoriæ delatum est, ut usque ad nostram ætatem non aliud in senatu principibus acclametur, nisi, Felicior Augusto, Melior Trajano. » Hæc Eutropius: sed de moribus satis superius.

2. *Hadrianus imperator.* — Porro quod de Trajani probitate a nonnullis recentioribus illud recte-

¹ Hub. Golt. in Thesaur.

² Dio in Trajano. — ² Eutrop. lib. viii.

tur exemplum, quod proficiscens ad bellum, equo desilierit, ut viduæ causam de occiso filio conquerentis cognosceret : addantque alii, eidem filium suum oppignerasse, et usque ad reditum reliquisse obsidem ; quo etiam exemplo tradunt commotum fuisse S. Gregorium, ut pro ejus anima Deum deprecaretur ; hæc cum nulla antiquorum scriptorum fuleiantur festificatione, apertissima quoque ratione mendacii arguuntur ; quod constet majorum omnium auctoritate, nullum fuisse illi filium, nec adoptivum quidem. Hadrianus autem antiquum genus ex Hadria Picentium civitate, ac recentius ex

Italica Hispaniæ urbe ducebat, natus Romæ. Elio Hadriano, Trajani consobriño, parente, coss. Vespasiano septies et Tito quinquies : qui hoc anno legatum agens in Syria, quinto idus Augusti adoptionis tabulas a Trajano in extremis posito accipiens, eo defuncto tertio idus ejusdem, nuntiatio sibi ejus obitu, capessit imperium : hæc omnia pluribus Spartianus¹. Certe quidem argenteum eum numisma vidimus in musæo Lælii Pasqualini canon. S. Mariæ Majoris in Urbe, ubi adoptio una cum consulatu et tribunitia potestate habetur expressa.

¹ Spartian. in Hadrian.

Anno periodi Græco-Romanæ 5610. — Olymp. 224. an. 1. — Urb. cond. 870. — Jesu Christi 117. secundum Baronium 119.
— Sixti papæ 2. — Hadriani imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Quintus Niger*, et *C. Vipstianus Apronianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Vicennalia Trajani.* — Imperii Augustei Trajani vicennalia in hunc annum incidunt. Ad ea referendus nummus, qui apud Stradam, pag. 37, extat : IMP. CÆS. NERVA TRAJAN. AVG. GERM. DAC. PARTH. PONT. MAX. TR. POT. COS. VI. P. P. In postica : S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI. Præterquam quod cernuntur forum Trajani cum bibliotheca, basilica Ulpia, et circus : in medio columna cochlidis. Nam cum eo in nummo Trajanus *Parthicus* appelletur, horum operum publicorum memoria post annum Christi xvj, et quidem in vicennialibus, ut mos ferebat, renovata.

3. *Gesta a Trajano ante mortem.* — Trajanus, « ut Ctesiphontem venit, Parthis regem Parthiam-patem designat, ei que diadema imponit. Inde profectus in Arabiam, adoritur Agarenos, qui et ipsi defecerant, » inquit Xiphilinus, qui subdit, Trajanum eam urbem expugnare non potuisse, dumque inde proficiscitur, « nec multo tempore post in morbum » incidisse, quo ingravescente in Syriam venisse, ibique Hadriano « cum exercitu relicto, » iter in Italiam cepisse : tandem perlatum « Selinuntem urbem Cilicie » mortem illico obiisse. Antequam exstingueretur, « Armeniam, Assyriam, et Mesopotamiam provincias fecit, » inquit Cassiodorus sub hujus anni consulibus, quod hoc anno gestum Trajani vicennalia etiam indicant. Eum Selinuntem, non vero « apud Seleuciam Isauriæ, » ut habent Eutropius et Cassiodorus, mortuum ostendit nummus a Medio-barbo, pag. 163 recitatus.

IMP. CÆS. NERVÆ TRAJANO OPTIMO AVG. GER. DAC. PARTH. TR. P. COS. VI. P. P. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI SELINUNTEM. In peristyllo porte late ædificii sphærici. Qui nummus ante Trajani apotheosim, ad

indicandum locum, in quo mortalitatem explevit, eusus. Præterquam quod Onophris in Fastis pag. 221, refert inscriptionem, in qua dicitur M. Ulpium libertum Trajani abscēssisse, SELINUNTE. PRID. IDRIS. AUGVS. NIGRO. ET. APRONIANO. COS. Duos itaque ante dies Trajanus in eadem urbe e vivis excesserat.

4. *Adoptio et consulatus Hadriani.* — « Defuncto Trajano sine liberis, Hadrianus quod non procul abesset, quodque magnas copias haberet, » favore Plotinæ Augustæ imperator designatus est. Nam mors « Trajani per aliquot dies in occulto fuit, ut adoptio procederet, » quemadmodum scribit Dio lib. 69, qui addit Hadrianum, quo die imperator designatus est, Antiochiæ Syriæ, cui præerat, fuisse. « Quinto iduum Augusti die legatus Syriæ litteras adoptionis accepit, » inquit Spartianus in Hadriano. Quo pacto, adoptio die nona Augusti facta. Paulo ante scripserat Spartianus : « In adoptionis sponsionem venit Palma et Celso inimicis semper suis, etc. Secundo eos, favore Plotinæ faelus, totam præsumptionem adoptionis emeruit. » Quæ verba egregie in Notis a Casaubono explicata : « Pro incerta, inquit, spe, quam dudum conceptam hactenus fovemat, παράρρησις est consecutus ac spem certam. *Præsumptio*, παράρρησις *tota præsumptio*, plena et perfecta cognitio futuri. Primo Hadrianus de imperio cogitavit ex suggestione patris magni, et Mæsi ejusdem mathematici ; sed illi votum erat potius, quam spes. Deinde autem donatus a Trajano adamante gemma *ad spem successionis est erectus*. In ea spe postea confirmavit eum Sura, a quo comperit adoptandum se a Trajano. Itaque ausus est aliquanto post in adoptionis sponsionem venire cum Palma et Celso. Tandem vero secundum consul designatus, *totam præsumptionem adoptionis emeruit*. « Hæc ita Spartianus, sane quam hac in re diligentissimus, » inquit Casaubonus, cui Salmasius suffragatur. Consu

latus itaque, ex illorum temporum usu, omen imperii erat. Unde imperatores antequam Cæsares aut alios Augustos renuntiarent, prius eos consules, ac postea Cæsares aut imperatores designabant. Hadrianus Ælium Verum licet jam consulem, non prius Cæsarem creavit, quam eum iterum consulem designasset, ut docet Spartianus in Ælio cap. 3 : « Mox consul creatus; et quia erat deputatus imperio, iterum consul designatus est. » Capitolinus in Marco, cap. 6, de Marco Aurelio jam ab Antonino Pio adoptato loquens, ait : « Adhuc quæstorem et consulem secum Pius Marem designavit, et Cæsaris appellatione donavit. » Themistius in Orat. 16 de pace et consulo Saturnini anno Christi cccclxxxiii recitata, Theodosium Magnum laudat, quod Saturninum in eum annum suis quinquennialibus destinatum consulem designasset, atque : « Cum in potestate esset tua, si nondum tibi tempestivum illum honorem (nempe consulatum) iudicares, unicum tuum designare filium, hunc, inquam, cum pro te renuntiare liceret, (quod et antiquis et recentioribus imperatoribus solenne fuit, ut illud tanquam futuri principatus initium liberis suis ante purpuram traderent) cum hæc facere tibi omnia liceret, notuisti tamen, etc. » Ubi vides consulatum tanquam futuri principatus initium reputatum, et ante purpuram imperatorum filiis destinatum. Obiter etiam observabis, quod in Dissertatione Hypatica, antequam nova Themistii operum editio, cui ea oratio addita, publicata fuisset, jam insinuaveram, si imperatores annis quinquennialibus et id genus festis addictis consulatum non caperent, illum in parentes aut illustriores personas de more transtulisse; hisque Themistii verbis responsiones omnes præcludi quibusdam censoribus, qui consulatum Cæsareorum regulas fictitas esse, persuadere conati sunt. Sed ad Hadrianum redeo, qui jure merito certam spem de imperio consequendo habuit, ubi se iterum consulem designatum accepit.

5. *Deputati imperio de more consules designantur.* — Dodwellus in Appendice ad Dissert. Cypranicas num. XLV, de Ælii adoptione ejusque secundo consulatu loquens, dicit, in secundo consulatu præcipuum fuisse, pro receptis imperii moribus, omen imperii, præsertim in nova Nervæ familia, quod Trajani, Hadriani, Ælii et Antonini exemplo ostendi existimat. At, ut ex Themistii Oratione mox laudata quam V. C. non viderat, discimus omen et initium imperii in consulatu, ad quem inaugurandum designabatur; non vero in iterato consulatu situm erat: nec aliquid ad eam rem prior consulatus conferbat, ut videre est in Marco Aurelio, qui nunquam consulatum gesserat, quando consul et Cæsar designatus est. Hæc observatione, prima consulatum Cæsareorum regula mirum in modum illustrata. Addit Dodwellus, hanc Hadriani adoptionem anno præcedenti factam, ac tunc illum tribunitia potestate donatum; quod tamen silentio involutum, et non nisi post Trajani mortem publicatum. At Trajanum non prius Hadrianum adoptasse, si tamen

adoptavit, quam in morbum incideret, et hoc tantum anno morbo tentatum ex Historiæ Augustæ scriptoribus certo deducitur. Vide quæ anno cxix de secundo Hadriani consulatu ordinario scribo.

6. *Obitus Trajani.* — Obiit *Trajanus* die decima Augusti, postquam imperasset annos xix, menses vi, et dies xv, ut habet Xiphilinus ex Dione, qui diem emortualem numerat. Major de natali Trajani genuino, et annis, quibus vixit, difficultas. Illum tamen Plinius in Panegyrico, cap. 92, indicat, significatque, die decima octava Septembris Domitianum occisum, Nervam electum, ac Trajanum in lucem editum : « Diem illum, inquit triplici gaudio letum, qui principem abstulit pessimum, dedit optimum, meliorem optimo genuit. » In Calendario a Petro Lambecio edito, ad XIV kal. Augusti legitur: N. TRAJANI, id est, *Natale Trajani*, ubi mendose littera T. loco I. in ultimam syllabam irrepit. Cumque Xiphilinus tradat, Trajanum vixisse annos sexaginta, menses decem, dies viginti quatuor, ultimum terminum, diem nempe emortualem includit, demonstratque, eum die xviii mensis Septembris anni Christi quinquagesimi sexti in lucem prodisse, errasseque Eutropium ac Victorem in Epitome a Baronio laudatos, ipsiisque etiam Baronium, quos fugiebat, Trajani natale in diem xviii Septembris incidisse, sine quo definiti non potest, quot annos, menses, ac dies in vivis fuerit.

7. *Initium imperii Hadriani.* — Hadrianus Trajano currenti anno successit. *Vettius Valens* astrologus Antiochenus in *Ἀντιοχείων περὶ ἁστρολογίας* libris comparat annum primum Hadriani cum « anno centesimo quadragesimo octavo Augustorum. » Quare Augustorum annos incipit ab anno periodi Græco-Romanæ 5463, licet Ægyptii eandem æram, seu annos *imperii Augustei*, ut Ptolomeus loquitur, ab anno ejusdem periodi 5464 exordiantur. Unde annus centesimus quadragesimus octavus Actiacus seu Augustorum, ab anno ejusdem periodi 5610, hoc anno incepto inchoatur, liquetque, initium imperii Hadriani ad præsentem annum certo pertinere, ac Scaligerum in Animadversionibus Eusebianis, Calvisium in Opere Chronologico, et Usserium in Annalibus Veteris et Novi Testamenti hallucinatos, quando scripsere *Vettium* adhibere æram Actiacam Ægyptiorum. In eadem remora hæsit Scaliger lib. 5 de Emendat. Temp., dum de Encæniis urbis Constantinopoleos loquitur. Afferit enim locum Suida, verbo *Constantinopolis*, ubi dicitur a Monarchia Augusti Cæsaris, id est, a pugna Actiaca ad dedicationem Constantinopolis intercedere annos cccclx. Quod verum est, si eos ab anno periodi Græco-Romanæ 5463 incipias: falsum vero, si cum Scaligero et Petavio lib. ii de Doct. Temp., cap. 42, a sequenti auspicias. Quæ obiter dicta sunt.

8. *Sententia Loydii de titulo imp. absque victoria.* — Hadrianus in nummis hoc anno, sequenti-que, quo consul H processit, (suffectum enim consulatum, antequam imperaret, gesserat) percussis, imperatoris titulo ob victorias dari solito non insi-

gnitur, ut videre est apud Mediobarbum in numismatis imperatorum, ubi ei hoc nomen tantum tribuitur, cum consulatum tertium gerit; in hoc scilicet nummo ab illo pag. 173 recitato : HADRIANVS ARGVSTVS P. P. In postica: IMP. P. M. TR. POT. COS. III. Verum ipso imperii initio eum nomine illo cohonestatum fuisse, existimandum. Gullielmus enim Loydus vir eruditissimus in litteris ad me ex Anglia scriptis arcanum me docuit, quod hic præfermittere non debeo, quia illud nemini observatum vidi : « Titulum IMP., inquit, victorias denotantem Nerva una cum imperio primum accepit. Hoc fecisse omnes imperatores Romanos non dubito. Nervæ autem nullam victoriam legitimè obtigisse ante illam Trajani Germanicam, Iustus victoriæ causa IMP. II Nervam appellatum fuisse ostendit ei conjuncta TR. P. II in inscriptione Gruteriana CLXXXIX, 13, ubi Nerva Cæsar TR. P. II. IMP. II dicitur. Nam ingressus est annum secundum tribunitiæ potestatis die XVIII Septembris anni Christi XCVI. Intra proximum mensem Trajano obtigit illa victoria, ob quam Nerva lauream Jovi Capitolino dicavit. Hinc Nervam constat IMP. II audivisse. Hanc lauream cum a Trajano accepter, huic vicissim imperii consortium reddidit; et omnia quæ Titus a patre acceperat, voluit a Trajano usurpari, ideoque et titulum IMP. victorias denotantem, quem Titus patre vivo quatuordecies multiplicaverat. » Ex qua egregia observatione liquet Hadrianum ipso imperii initio titulum illum obtinuisse, licet in nummis tunc cæsis non legatur, quia nempe in nummis omnes imperatorum tituli aliquando leguntur, aliquando vero ex his atque præfermittuntur, ita ut usus hæc in re diversus fuerit.

9. *Sententia card. Norisii de titulo Imp.* — De nova hæc Loydii observatione factus dubia alia proposui cardinali Norisio qui respondit, se in Notis ad Fastos suos alias publicandos de *Imperatoris* titulo ista inscruisse, quæ eum Loydii observationi magnam lucem afferant, hic describenda duxi, eoque magis, quo I card. Norisius aliqua in medium adducat, quæ fundamentis a me jactis adversantur, ideoque et a me examinari debeant : « Julius Cæsar, inquit card. Norisius, omnium primus prænomen imperatoris ab adulante senatu tulit, ex Suetonio cap. 49, ac Dione lib. 43, qui eum titulum post victos Pompeii fileros eidem dclatum scribit. Hinc, cum antea diceretur C. Julius Cæsar IMP. postea vocatus est IMP. C. Julius Cæsar. Sub Augustis postea, cum ab his nomine Cæsaris ac imperium proconsulare alteri dabatur, is ab imperio proconsulari non dicebatur IMP. sed proconsul. Domitiani, qui, uti putas, habuit imperium proconsulare, nusquam in nummis ante imperium dicitur IMP. Marcus Aurelius a Pio habuit imperium proconsulare, ex Capitolino cap. 6, nec usquam in nummis ante imperium Augusteum, IMP. vocatur. Cum Augusti cædes inter titulos in saxis vocentur Procos : undenam tales dicebantur, nisi ab imperio proconsulari? Itaque ex imperio illo non IMPERATORES, sed PROCONSULES, nuncupabantur.

Num Vespasianus Tito filio prænomeo IMP. contulerit, disputari forsân possit : etenim in nummis fere semper sine illo prænomine legitur, uti et in inscriptione Romana una cum patre ac fratre, Gruteri pag. CCXLV. At alii quidem nummi, et altera inscriptio pag. CCXLII, 8, dant illi prænomen IMP. Titus, cum solus bellum Judaicum gessit, erat cum imperio proconsulari, sine quo bellum geri non poterat; postea vero a patre etiam prænomen IMP. accepisse dicitur. Hinc transeo ad Trajanum, qui ea omnia a Nerva accepit, quæ proxime Titus a patre. Nerva in templo Jovis Capitolini Trajanum filium adoptans, eundem Cæsarem creavit, ac paulo post eidem prænomen imperatoris ac tribunitiæ potestatem contulit, quæ ex Dione et Plinio colliguntur. Cum vero dicit Plinius : *Jam Cæsar, jam IMPERATOR, jam Germanicus absens et ignarus*, etc. nomine illo IMP. non designat imperium proconsulare, sed prænomen IMP. Cum vero, mortuo Nerva, Augusti titulum accepit, tunc IMP. II dictus fuit. Hoc mihi pluribus probandum. Cum Trajanus Hadrianum adoptavit, equidem puto eo modo adoptasse, quo et ipse a Nerva fuerat adoptatus. Hadrianus tantum IMP. II dictus fuit, ac titulum IMP. multiplicavit mortuo tantum Trajano, cum Augustus dictus fuit, qua die nativem imperii celebravit, cum Trajani defuncti nuntium accepit. Hadrianus Antonino Pio tribunitiæ potestatem, ac imperium proconsulare in adoptione donavit, et insuper prænomen IMP. Hoc proli insignis inscriptio Gruteri pag. CCXVI, 4, ubi dicitur : IMP. ELIO CÆSARI ANTONINO, etc. Ibi Hadrianus non vocatur DIVVS, Antoninus vero dicitur TR. P. COS., nec additur DES. II, nec vocatur POST. MAX. Itaque inscriptio posita vivente adhuc Hadriano, et quidem IMP. MAL. ut ibidem legitur. Quare ex illa infero, Antoninum Pium prænomen IMPERATORIS ab adoptante accepisse. Idem postea cum mortuo Hadriano dictus fuit AVG. una simul acclamatus fuit IMP. ac proinde in nummis IMP. II semper dictus apparet. Et quavis victorias obtinuit per legatos, titulum IMPERATORIS de more ab exercitu datum, ex Tacito in fine lib. 3 *Annal.* admittere noluit. Hinc ad mortem usque fuit tantum IMP. II.

10. *De prænomine Imp. M. Aurelio et Commodò collato juxta Norisium card.* — « Cum vero Pius Marcus Aurelium adoptavit, nequam illi contulit prænomen IMPERATORIS, quod mortuo Pio cum titulo Augusti primum recepit. Hoc centeni nummi produunt, qui eo prænomine carent. At Marcus Aurelius alter se gessit cum filio Commodò. Nam anno Christi CLXXV eidem dedit tribunitiæ potestatem cum imperio proconsulari, ac prænomen IMPERATORIS eidem concessit anno CLXXVI antequam triumpharet. Lampridius in Commodò cap. 12 : *Appellatus, inquit, IMPERATOR V. kal. exuperatorias Pollione II et Apro cass.* Vulgo credunt nomine IMP. designari ibidem Augusteum dignitatem, sed errant : siquidem prænomen tantum IMPERATORIS indicatur. Extant nummi apud Mediobarbum pag. 241.

L. AURELIO CAES. AUG. F. SAR. IMP.

PROVIDENTIAE AUG. IMP.

« Hic nummus sculptus est, cum Commodus solum titulum IMPERATORIS obtineret; ac solus Marcus pater vocaretur Augustus.

L. AUREL. COMMODUS CAESAR AUG.

L. AUREL. COMMODUS AUG.

« Hic sculptus, cum AUGUSTI titulum accepit; nude AUG. in utraque parte nummi inscribitur.

IMP. CAES. L. AUREL. COMMODUS.

GERM. SAR. TR. P. COS.

« Vides anno Christi 176 quo consul processit, nondum in nummis AUG. dici, quamvis cum prænominem IMPERATORIS.

« Illuc ad institutum probandum redeo. M. Aurelius anno Christi clxxv occiso Cassio, ab exercitibus dictus fuit IMP. VIII. Hoc probant duo nummi apud Mediobarbum pag. 225. Rursus vidi hos nummos inter Mediceos.

M. AUREL. ANTONINUS GERM. SAR. TR. P. XXII.

« Est nummus maximi moduli. IMP. VIII. Cos. III. P. P. S. C. Hercules cum trophæo sub quo captivæ figuræ.

M. ANTONINUS AUG. GERM. SAR. TR. P. XXII. Est primæ magnitudinis.

P. M. IMP. VIII. Cos. III. CLEMENTIA. S. C. Figura muliebris cum patera et hasta pura.

M. AUREL. ANTONINUS AUG. TR. P. XXII. Primæ magnitudinis.

IMP. VIII. P. P. FELICITAS AUG. S. C. Figura muliebris cum caduceo et hasta.

Alius: IMP. VIII. Cos. III. P. P. S. C. Novem figuræ ad templum sacrificantes.

« Ex his nummis mihi confrectatis ac legitimis colligimus, Marcum imperatorem anno Christi clxxv dictum IMP. VIII et postea anno Christi clxxviii appellatum IMP. VIII.

11. *Hadrianus aliq̄ue imp. II dicti initio imperii juxta Norisium card.* — « Jam vero apud Mediobarbum pag. 242, nummi Commodi laudantur cum epigraphe in postica: TR. P. II. IMP. II. COS. PP. Commodus accepit tribunitiam potestatem circa Augustum anni clxxv. Quare annus TR. P. II. exiit eidem anno Christi clxxvii. Quæro te, vir eruditissime, undenam Commodi titulum IMPERATORIS multiplicatus fuerit ab anno clxxv ad annum clxxvii cum Marcus pater, nec anno clxxvi nec anno clxxvii titulum IMPERATORIS multiplicaverit, sed fuerit tantum nuncupatus IMP. VIII. Si nummi isti duo Commodi sunt legitimi, et recte exscripti, evidenter patet, Cæsares qui antea nomen IMPERATORIS ferebant, cum postea Augusti titulum accipiebant, IMP. II dictos fuisse. Adde his duos priores nummos anno clxxviii apud Mediobarbum pag. 243 in quibus Commodus dicitur TR. P. III. IMP. III. COS. DES. II. Itaque cum anno Christi clxxviii. M. Aurelius dictus fuerit IMP. VIII. Commodus vocatus fuit IMP. III, cum anno clxxix M. Aurelius, quod Dio ac nummi testantur, dictus sit IMP. X, filius appellatus est IMP. III ut in nummis apud Mediobar-

bum pag. 243. Mortuo vero M. Aurelio, anno Christi clxxxii, Commodus titulum IMP. multiplicavit, antea semper appellatus IMP. III ut liquet ex nummis. In Mediceis hosce vidi.

L. AUREL. COMMODUS AUG. TR. P. III.

IMP. III. COS. II. P. P. S. C.

L. AUREL. COMMODUS AUG. TR. P. V.

VIRTUS AUG. IMP. III. COS. II. P. P. S. C.

Anno Christi clxxxix, mense Augusto, Commodus inibat TR. P. v, qua labente patri TR. POT. xxxiii dicebatur IMP. III. pater vero Marcus Aurelius IMP. X. Commodus statim post obitum patris, Lucii prænominem relicto, Marci prænomen sibi imposuit, quod nummi produunt. Quare cum in Mediceo et aliis nummis dicatur L. AUREL. IMP. III, illi nummi patre vivente cusi sunt. Itaque tibi inquirendum est, cur Marcus pater ab anno Christi clxxv ad clxxx Ter titulum IMP. multiplicaverit, filius vero QUATER eo temporis spatio IMPERATOR dictus fuerit. Ex hisce nummis Commodi descendi in illam opinionem de titulo IMP. II Trajano, Hadriano et Pio initio imperii Augustei delato. Jam vero disce aliud hactenus non observatum. Sequiori ætate Cæsarum tituli IMP. multiplicabantur juxta numerum victoriarum, ita ut titulus IMPERATORIS AUG. initio imperii acceptus in numerum non veniret. Lege titulum epistolæ Galerii Maximiani apud Eusebium lib. 8, cap. 17. Ibi dicitur IMP. XIX nempe Germanicus Max. etc. Numeræ victorias ibidem recitatas, e quibus eum titulum iteravit, sunt numero XIX. Ac proinde titulus seu prænomen IMP. et AUG. initio accepti in numerum non venit. Itæc diligentius inquisivi, investigans rationem, cur Hadrianus et Antoninus Pius initio statim imperii IMP. II titulum tulerint, ac collatis nummis Marci ac filii Commodi, in eam sententiam descendi; et ex illo titulo IMP. II Commodi collato, intuli, non eodem anno prænomen IMP. ac titulum AUG. accepisse, sed priorem anno Christi clxxvi alterum paulo post initium anni clxxvii. » Ita card. Norisius.

12. *Titulus imp. Augustis et collegis imperii concessus.* — Verum varia in medium adducit Cardinalis in numismatum intelligentia exercitissimus, quæ mihi probari non possunt; ideoque tria apud me certissima hic supponenda. Primum, aliud esse prænomen, aliud esse titulum IMPERATORIS victoriæ causa datum: prænomen IMP. de more præponebatur, neque unquam multiplicabatur; cum tamen titulus IMP. victoriis responderet, ideoque et multiplicaretur, quod utrumque certum faciunt nummi imperatorum et imperii collegarum, de quibus hic tantum loquor. Duos tantum Titî afferam, in quibus tam prænomen quam titulus IMP. diserte leguntur: T. CÆSAR. IMP. VESPASIANUS. In aversa parte, IMP. XIII. COS. VI. In altero: IMP. T. CÆS. VESPASIAN. In postica: IMP. XIII. Uterque nummus anno Christi lxxxvii quo Titus nondum Augustus erat, percussus. Mitto infinitos alios passim obvios. Secundum, collegas imperii a me appellari, qui tri-

bunitia potestate et imperio proconsulari donati fuere. Qui enim tribunitia potestate tantum, uti Aelius Caesar, aut solo imperio proconsulari, uti Nero antequam imperaret, decorati erant, nobiliori quidem modo, quam puri puti Caesares, imperii consortes erant, sed collegae imperii non erant. Collegae itaque imperii extitere Tiberius, Titus, Trajanus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, et Commodus, qui omnes non minus quam Augusti, praenomen *Imp.* tulere, ac praeterea *Imp.* titulum, si ipsi aut patres eorum Augusti insignem aliquam victoriam reportarent. Sed tam praenomen quam titulus *Imp.* puris putis Caesaribus denegatus, ut videre est in nummis ante quinquennalia Getae Caesaris cussis. Verum quidem est, nec in numismatis Tiberii, nec in numismatis Marci Aurelii, antequam Augustae dignitatem adipiscerentur, praenomen *Imp.* legi; sed hoc vel eorum voluntati, vel monetariis, vel aliis causis nobis ignotis attribuendum. Certe Vespasianus Aug. in nummis apud Mediobarbum nunquam dicitur *Imp.* propter victorias, nisi in unico anno ejus emortuali cuso, in quo Vespasianus dicitur: *TR. P. X. IMP. XX. COS. VIII.*, ut habetur apud Mediobarbum pag. 117. Si quis tamen inde inferre vellet, cum annis praecedentibus titulo *Imp.* ob victorias dari solito cohonestatum non fuisse, is profecto audiendus non esset; cum contrarias haberet varias inscriptiones, praesertimque unam apud Gruterum pag. 573, in qua Vespasianus dicitur: *TR. POT. U. IMP. VI. COS. III.* Quare mirum videri non debet, si idem titulus in nummis Marci Aurelii Caesaris et imperii Collegae non habetur, quemadmodum nec in quibusdam Titi Caesaris et collegae imperii praenomen *Imp.* Usus enim in eudendis nummis non unus idemque semper fuit. Tertium, duplicem esse proconsulatum, alium qui privatis ad certum tempus deferabatur, aliumque, qui pars erat supremae potestatis, ideoque et perpetuum. Ille proconsulatus uni Neroni ex Caesaribus, omnibus vero imperii collegis ac Augustis attributus. Scaliger, alique summi viri omnem diligentiam adhibere, ut rationem detegere possent, cur Augusti in nummis six proconsules appellentur, nihilque quod satisficeret, protulere. Verum opus non erat, ut Augustiae imperii collegae in nummis proconsules dicerentur; cum *Imp.* praenominis facultas bellorum gerendorum satis exprimeretur. Stante enim Republica proconsules, qui cum imperio militari in provinciis mittebantur, post relatum aliquam victoriam *IMPERATORES* vocabantur, *Imp.* titulo post proconsulis nomen appposito. Qui usus a Julio Cesare immutatus, et *Imp.* praenomen nomini praepositum, ut docte card. Norisio citato animadversum. Trajanus quidem in uno aut altero nummo apud Mediobarbum pag. 149, et pauci alii Augusti in quibusdam nummis cum praenominis *Imp.* vocantur *proconsules*, sed retentum in illis nummis *Imp.* praenomen propter usum, qui jam invaluerat. Julius Caesar praenomen *Imp.* primus assumpsit, ut majori se potestate ad bella gerenda praeditum

esse demonstraret, quam proconsules, quibus ob victorias duntaxat *Imp.* titulus delatus fuerat. At Caesar Augustus praeter illud praenomen, titulum *Imp.* victoriis respondentem usurpare voluit, quem deinde successores imitati sunt. Profecto incredibile videtur, Caesarem Augustum Patris Patriae, et Pontificis Max. titulos, aliosque a Dione lib. 53, enumeratos sibi dari voluisse; nullum vero, qui militare imperium, quod in Republica summa rerum fuerat, exprimeret.

13. *In praenominis imp. omnis potentia Augustis concessa designatur.* — Verum opus non erat, ut Augusti ac imperii collegae proconsulis nomen in nummis et inscriptionibus usurparent; cum praenomen *Imp.* non tantum illud ac bellorum gerendorum facultatem; sed et omnem potentiam, quae in populari Republicae forma fuerat, designaret, ut testatur Dio loco laudato, ubi de institutione imperii Romani ac imperatoribus verba facit. Haec ejus verba: « Consules sunt saepenumero, et quoties extra pomerium sunt, proconsules dicuntur; nomenque *IMPERATORIS*, non modo si qui aliquam victoriam retulerint, sed et alii omnes, ad significandam plenam suam et perfectam potentiam semper gerunt loco nominis regii et dictatoris: quae semel e Republica sublata, ut non imponunt sibi, ulla eorum vim ac rem ipsam imperatorio titulo confirmant. Horum nominum ratione exercitus scribendi, pecuniae conficiende, bella suscipiendi, pacem faciendi, peregrinis et civis legionibus semper et ubique similiter imperandi, atque etiam intra pomerium equites, senatoresque necandi, aliaque omnia quae consulis, aliisque cum pleno imperio magistratibus facere licet, agendi jus habent. » Dicit postea Dio, ex censoria appellatione imperatores in vitam et mores inquirendi potestatem consecutos, summum pontificatum gessisse, ut omnes religiones in sua haberent manu. Tribunitiam potestatem accepisse, ut intercedere iis possent quae contra ipsorum sententiam moverentur. Caesaris et Augusti vocabula nihil eis potentiae adjeisse peculiaris; sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significare, et Patris nomen tulisse, ut admonitioni esset ipsis, ut subditos liberorum loco caros haberent. Certum itaque videtur, Julium Caesarem titulum *Imp.* antea proconsulis ob victorias dari solitum, in praenomen mutasse ut majori se ad bella gerenda potestate praeditum esse ostenderet, et Caesarem Augustum praeter praenomen *Imp.* potentiam illam designans, etiam titulum *Imp.* ob victorias in Republica concessum sibi tribui voluisse; ac tandem Augustos et imperii collegas *Imp.* praenominis ad supremam potentiam ostendendam insignitos fuisse, licet aliqui praecedentia illud recusarint, uti Tiberius, in cujus nummis tam initio quam in fine imperii ejus percussis apud Mediobarbum nunquam legitur, licet *Imp.* titulum octies multiplicaverit. Quare verum est quod scribit Suetonius in Tiberio, cap. 26: « Praenomen, inquit, Imperatoris, cognomenque Patris Patriae, et civicam in vestibulo coronam recusavit, » nam

Patris Patriæ nomen in eisdem etiam non legitur. His positis, aliquæ nunc difficultates circa Imp. prænomen et titulum solvendæ.

14. *Augusti initio imperii imperatores absque victoria dicti.* — Et primo quidem Loydii opinionem de titulo Imp. Augustis initio imperii absque victoria dari solito, postquam nempe Nerva consuetudinem illam induxit, optime fundatam esse existimo. Ei enim suffragantur duæ egregiæ card. Norisii observationes num. viii et ix., hujus anni legendæ. Ex iis enim, quæ ibidem dicuntur, liquet, titulum Imp. ob victorias Commodum multiplicatum fuisse ab anno clxxv ad annum clxxvii, cum Marcus pater nec anno clxxvi, nec anno clxxvii, illum auerit, sed fuerit tantum, uti antea, nuncupatus Imp. VIII. Ideo enim Imp. titulum Commodus multiplicavit, quia anno clxxvi Augustus vocatus est. Fallitur vero card. Norisius, quando ibidem ait, Lampridium in Commodum intelligendum esse de titulo Imp. non vero de Augusto nomine, quando tradit: *Appellatus Imperator V kal. exuperatorias.* Nam Historiæ Augustæ scriptores sepe quidem diem, quo quis dictus est Cæsar aut Augustus, exprimere solent, nunquam vero eum, quo ob victorias IMPERATORES vocati sunt. Probat et Loydii opinionem titulus epistolæ Galerii Maximiani, in quo dicitur Imp. XIX, cum tamen victoriæ ob quas illum adeptus est, sint tantum numero xviii, ut videre est apud Eusebium a card. Norisio citatum. Usus tamen ille non videtur semper servatus. Commodus enim, qui Marco patri anno clxxx successit, dum Imp. IV vocaretur, Imp. V appellatus non est ante annum Christi clxxxii. Idem de collegis imperii dicendum. Trajanus enim quando tribunitia potestate et imperio proconsulari donatus est, ideoque et imperii collega factus, ob victoriam Germanicam titulum Imp. consecutus est, ut patet ex duobus nummis a Goltzio relatis: NERVA. TRAIAN. CAES. GER. NER. AUG. F. P. TR. P. COS. II. IMP. qui Imp. titulus in alio ibidem nummo eidem datus. Et tamen in tribus numismatis a Mediobarbo, pag. 149 recitatis, titulum Imp. Trajanus factus Augustus non geminal. In uno legitur: NERVA TRAIANUS CAESAR AUG. P. M. TR. P. IMP. P. P. In alio: IMP. CAES. TRAJANUS IMP. P. P. P. N. Cons. ubi Patris Patriæ elogium cum jam Augustum fuisse designat. Dicit forsitan potest Imp. titulum hic simpliciter ac prætermisso numero poni, ut non raro alibi ac sepe etiam tribunitia potestas. Commodum tamen anno clxxv quando imperii collega dictus, titulum Imp. obtinuisse, ostendit numisma a Norisio supra recitatum, in cuius antica legitur: L. AURELIO CAES. AUG. F. SAR. IMP. ubi prænomen Imp. tacetur, quod tamen eidem attribuitur in alio nummo a Norisio supra relato: IMP. CAES. AUREL. COMMODUS. GERM. SARM. In postica: TR. P. COS. ubi e contra titulus Imp. omittitur: quod ob-

servandum, ne hujusmodi omissiones nos in errore inducant.

15. *Titulus imp. initio imperii non solitus geminari.* — Hadrianum porro et Antoninum initio imperii titulum Imp. non geminasse, quod tamen vult Norisius, liquet ex nummis apud Mediobarbum pag. 173. Extat ibidem numisma inscriptum: HADRIANUS AUGUSTUS P. P. In postica: IMP. P. M. TR. POT. COS. III. Nec dici potest titulum Imp. hic absolute poni, aut Hadrianum illum titulum in adoptione, ac postea iterum quando Trajano successit, accepisse; quia vivente Trajano Hadrianus quidem adoptatus, sed nomen Cæsaris et Augusti non nisi post Trajani mortem consecutus est, ideoque nec titulum Imp. quare ejus adoptio Trajani adoptioni in omnibus similis non fuit. Sic Antoninus, quando Augustus inauguratus, Imp. tantum appellatus est, non vero Imp. II ut videre est apud Mediobarbum, pag. 191. ANTONINUS AUG. PIUS P. P. TR. P. COS. In postica: IMPERATOR. In altera postica eidem anticæ respondente legitur, IMPERATORI. Nec obstat inscriptio a Norisio card. producta, in qua habetur: IMP. AELIO. CAESARI ANTONINO, etc., eidemque dicata ante Hadriani mortem. Nam, ut jam monui, prænomen Imp. cum titulo Imp. ob victorias confundendum non est: in ea vero inscriptione vox Imp. prænomen est, non vero titulus victoriæ causa datus. Distinguendus etiam proconsulatus privatis et patris patris Cæsaribus dari solitus, a proconsulatu Augustis et collegis imperii concessio. Priorem proconsulatum tantum Domitianus Cæsar assecutus est, ideoque ante Augustam dignitatem, nec prænomine Imp. nec titulo Imp. ob victorias insignitus fuit, sicut nec alii Cæsares qui tribunitia potestate ac imperio proconsulari donati non sunt. Denique Plinius in Panegyrico Trajani nomine Imp. imperium proconsulare Trajano in adoptione datum designat, uti in hoc loco: « Jam Cæsar, jam imperator, » etc.; et in isto: « Simul filius, simul Cæsar, mox imperator, et consors tribunitiæ potestatis. » Ubi Plinius num. viii ordine explicat quæ in adoptione Trajani facta. Primum enim filius Nervæ ac Cæsaris dictus; mox imperio proconsulari et tribunitia potestate decoratus; quæ explicatio certissima, quamvis aliquibus non probata. Si enim nomine imperatoris Plinius imperium proconsulare non intelligeret, nullam in toto suo Panegyrico de insigni illo honore Trajano a Nerva collato mentionem fecisset. Jam autem diximus, omnes imperii collegas tam prænomine quam titulo Imp. fuisse ornatos. Dicebantur quidem proconsules a proconsulatu, sed hoc non impedit, quin ab imperio militari, quod eam dignitatem sequitur, dicerentur imperatores. Quæ ad majorem Annalium Ecclesiast. illustrationem prætermittenda non fuere.

EVARISTI ANNUS 9. — CHRISTI 120.

1. *Hadriani studia erga populum Romanum.* — Sequentis anni consules fuerunt Hadrianus Augustus secundum, qui ut ex Spartiano et vetere nummo vidimus, vivente adhuc Trajano designatus fuerat, et Fuscus Salinalor. Quo anno Hadrianus in Urbem ex Syria per Illyricum reversus est. Sub secundo suo consulatu ipsum hoc anno venisse Romam, antiqui nummi inscriptio docet; quæ cum habeat ex altera parte secundum ejus

consulatum¹, ex altera primum ejus in Urbem adventum notat.

2. Confirmat autem et altera vetus marmorea inscriptio, quam cum a S. P. Q. R. in gratiam beneficii, de quo mox dicendum, paulo post quam in Urbem advenit, collati, Hadriano positam fuisse constat; necesse est dicamus, ipsum secundo, qui in ea notatur, consulatu advenisse: ea est hujusmodi.

¹ Apud Sebast. Erizium.

S. P. Q. R.

IMP. CÆSARI DIVI TRAIANI PARTHICI F. DIVI NERVAE NEP.
 TRAIANO HADRIANO AUG. PONT. MAX. TR. POT. II. COS. II.
 QUOD UNCS OMNIUM PRINCIPUM ET SOLUS REMITTENDO HS. NOVIES MILLIES CENTENA MILLIA N. DEBITUM FISCIS NON PRAESENTES TANTUM CIVES SUOS SED ET POSTEROS EORUM PRAESTITIT HAC LIBERALITATE SECUROS.

3. Quaedam alicæ impressæ pariter nummorum imagines apud Sambucium et Sebastianum Erizium, non presentis anni, sed magis sequentis indicant ejusdem Hadriani in Urbem reditum, cum jam tertio gereret tribunitiâ potestatem; quo eadem principis liberalitate (ut vides in una ex ipsis inscriptum) RELIQUA VETERA HS. NOVIES MILLIA ABOLITA fuerunt per eundem imperatorem. Romam igitur cum pervenisset, nihil antiquius habuit, quam exemplo Trajani de Republica bene mereri: nam quod ejus sævitia suspecta esset, juravit nunquam senatorem aliquem, nisi ex senatusconsulto, se puniturum: præstitit et illud, quod mox per edictum, donavit omnia debita, sive ea pertinerent ad imperatorem, sive ad ærarium: et decennium præscripsit, a quo tempore quisquam desineret. Hæc cum Dio scribat facta mox ut Romam advenit, vetus quoque inscriptio, qua et summa est expressa, demonstrat contigisse ipso Hadriano secundum consule: ut plane intelligas, hoc anno (ut dictum est) ipsum secundum consulatum gessisse cum secunda tribunitiâ potestate, sed (ut dictum est ex alia forma insculpti nummi) ejus liberalitas propagata est in annum sequentem, quo cum tertio consulatu tertiam gessit tribunitiâ potestatem; siquidem ut Dio scribit in Hadriano, viginti duas myriadas auri cum dimidia idem Hadrianus civibus Romanis dimisit, syngraphis in foro Romano combustis. Sic itaque multis officiis et beneficiis tum publice tum private sæpe collatis, animos sibi omnium conciliavit: sed eo magis quod quæ a Trajano fuissent optime constituta, integra eadem et a se acta custodivit atque servavit. Hæc quidem de eo, et alia multa, summa laude digna, tum a Dione, tum etiam a Spartiano narratur, quæ ut parum ad res nostras facultia prætermittimus.

4. *Hadrianus Christianos persequitur.* — Cum igitur Hadrianus Trajani in politis omnibus sectari vestigia, illumque, si posset, gloria antecellere conaretur; tantum abest ut persecutionem in Christianos jam a Trajano excitatam Romæ compereret, ut acris atque acerbius instauraret: quippe qui cum nihil carius se habere monstraret, quam patriam superstitionem fueri, ut ei esset omni ex parte consultum, adversantem ei in omnibus Christianam religionem immenso est odio persecutus. Sed nova insuper additur causa; que enim nuper sub Trajano acciderat rebellio Judæorum, et immanis eorum in Romanos sævitia, (quod Christiana religio videtur Judæorum esse cognata, et ab illis scirent hos esse prognatos, quos etiam Judæorum interdum nomine nuncuparunt) summam in Christianos Gentilium omnium concitaverunt invidiam. Sic igitur Hadrianus sævit in Christianos. Severus¹ persecutionem quartam ordine ponit, que est ab eodem imperatore conflata: licet alii aliam in persecutionibus numerandis rationem inisse noscantur.

5. At licet nullum in Christianos edictum ab

¹ Sever. histor. lib. II.

Hadriano promulgatum appareat, quod et testatur Tertullianus ¹, tamen (quod alias dictum est) satis erant antiqua Romanorum jura, quibus nova et peregrina vocabatur religio, ut quilibet magistratus in eosdem posset lege agere: quod et faciendum esse, vetus Trajani exemplum non tantum adnovebat, sed propemodum compellebat; siquidem quae ab ipso facta essent, sancta ulique et pia atque omni ex parte justissima censerentur. Sed et licet edictum ipse adversus Christianos non promulgavit: tamen illud satis esse poterat, quod (ut scribit Dio in fine) ad vindictam eorum quos haberet infensos, satis esse putaret, si ad eorum civitates scriberet, quod sibi non placerent: cognito enim semel animo imperatoris, quales putas in nostros fuisse Gentiles? Certe quidem quae a Christianis philosophis Aristide et Quadrato Apologiae pro Christiana religione luculentissime scriptae sunt, de quibus suo loco dicendum, magnae ab eo in Christianos concitatae persecutionis sunt indices.

6. *Eustachii et sociorum martyrium.* — Hadrianus igitur ipso in imperium ingressus, etsi erga omnes Romano subjectos imperio optimum principem, tamen in Christianos exhibuit se Phalaridem: eo nimirum consilio, ut pernam atrocitate atque severitia a pietatis cultu, et religione quam susceperant, abstinere: quamobrem Romam reversus, Eustachium (Eustathium), qui Placidus olim dictus erat, diuturna militia spectatissimum, et praeclearis victoriis celeberrimum (de quo superius locuti sumus) certo jam signo Christianum detectum, explorata tum ipsius, tum conjugis Theopistae, Trajanae olim dictae, et filiorum fide: cum ab instituto eos divelli non posse cognosceret, Leonibus tradi jubet qui cum contra naturalem ferociam non modo illis parcerent, sed etiam ablandirentur; majori exardescens ira tunc princeps, bovem aeneum parari jussit, intra quem igne candentem immissi martyres gloriosum martyrium consummarunt, duodecimo kalendas Octobris, quo die tam Graeci, quam Latini pari consensione eorumdem anniversariam celebritatem agunt. Porro tam nobilis martyrii memoria Romae egregiis illustrata est monumentis: at de ipsius plura notavimus in Romano Martyrologio. Hunc autem ob miram quamdam in tolerandis quamplurimis adversis patientiam Nicephorus ² alterum Job appellat, cujus Acta citantur a S. Joanne Damasceno ³, ex quibus adversus Iconoclastas mutatur exemplum; putamus tamen eis multa superaddita esse.

7. *Ecclesiae status sub Hadriano.* — At non ejusmodi tantum acerbissima persecutione vexabatur Ecclesia: sed et (quod gravius videbatur) haereticorum pravis dogmatibus impugnabatur: erant ⁴ hi, qui adhuc videntur S. Ignatio ceperant sincere fidei integritatem haeresum habe conspergere, Basilides nempe, Saturninus, atque omnium sordidissimus

Carpoeras: hi enim etsi jam ante sua monstra conceperant: tamen quoad vixerunt Apostoli, vel discipuli Domini, qui Trajani temporibus esse penitus desiere, haud tam proccaciter, ut postea fecerunt, in Ecclesiam grassantes irrumperere conati sunt: quamobrem (ut superius dictum est, Hegesippo auctore) Ecclesia ejus temporis, virgo antonomastice dicta erat: quae licet nunquam, quovis haereticorum ex-crescente diluvio, quod semel fuit, incorrupta ac illibata esse desierit; tamen, quod hujusmodi haereseon sordibus forinsecus adaspergeretur, facies ejus haud decora, ut prius, intuitibus videri poterat: perinde ac si sol densis nubibus obtegatur; licet semper perseveret esse quod erat, tamen spectantibus haud appareat, qualis ante fulgebat. De his agens Clemens Alexandrinus ¹, haec ait: « Inferius circa tempora Hadriani fuerunt qui haereses excogitarunt, et pervenerunt usque ad aetalem Antonini majoris, ut Basilides, etiam si Glaucium sibi adscribat magistrum (ut ipsi gloriantur) qui fuit interpres Petri. » Addit et alios, qui postea emerferunt, sic dicens: « Similiter quoque Valentinum dicunt audivisse Theodatum: is autem fuit Pauli familiaris. Marcion enim, cum natus esset eadem qua ipsi aetate, versabatur ut cum senibus junior, postquam Simon Petrum audivit paululum praedicantem. Quae cum ita sint; clarum est, ex antiquissima et verissima Ecclesia has recentiores, et quae his sunt adhuc inferiores tempore, fuisse innovatas adulterinae notae haereses. Ex his quae dicta sunt, manifestum esse existimo, unam esse veram Ecclesiam, eam quae vere est antiqua, in cujus catalogo referuntur hi qui sunt justi secundum propositum, cum unus sit Deus, et unus Dominus: propterea id etiam, quod est summe venerabile, laudatur ex unione, et ex eo quod sit solum, ut quod sit imitatio principii, quod est unum. In unius ergo naturae sorlem cooptatur Ecclesia, quae una est; quam conantur haereses in nullas discindere. » Hucusque Clemens de praesentis temporis Ecclesiae statu.

8. Eusebius ² etiam his consentientia haec scribit: « Jam vero cum Ecclesiae, tanquam clarissima quaedam lumina, suum splendorem per totum terrarum orbem diffudissent, et fides in Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum in universo hominum genere magnopere vigeret: diabolus osor probitatis, veritatis inimicus, ac humane salutis semper hostis infestissimus, omnes suas machinas et fallacias contra totam Ecclesiam versans, sicut jampridem externis persecutionum procellis, et impetu adversus eam dimicaverat; sic tum quidem ab illis viis interclusus, viris perditis et plenis prestigiarum, tanquam quibusdam instrumentis ad perniciem animorum, atque adeo ministris ad interitum comparatis usus, alio insidiarum genere oppugnare, omnesque vias excogitare studuit, quibus hi prestigiatos et homines fraudulenti, illam ipsam nostrae religionis appellationem calidè praetextentes,

¹ Tertul. in Apolog. c. 3. — ² Niceph. lib. III. c. 29. — ³ Damas. de haer. lib. III. — ⁴ Apud Euseb. lib. IV. c. 21.

¹ Clem. Alexandr. Strom. lib. VII. — ² Euseb. hist. lib. IV. c. 7.

non modo fideles, quos forte laqueis suis irretirent, in profundam interuentionis voraginem una secum precipitent, sed etiam fidei igharus rudesque perditis illis conatibus pariter ab auditu, qui ad salutare Dei verbum patebat, penitus auerterent. Nam virus quoddam erroris sordulom et biceps instar serpentis cuiusdam ex Menandro (quem iam dudum Simonis successorem fuisse monstrauimus) quasi ex pestifero fonte erumpens, duos duarumseclorum inter se discrepantium auctores et duces edidit, Saturninum genere Antiochenum, et Basilidem Alexandrinum: quorum ille in Syria, hic uero in Aegypto scholas errorum Deo et pietati repugnantium instituit. Saturninum autem magna ex parte eadem cum Menandro falso conuinxisse declarat Irenaeus: Basilidem uero secretiorum quorundam mysteriorum simulatione, dum sibi ipsi portentosas fabulas, easque plenissimas impij erroris comminiscabatur, conatus suos in immensum intendisse. » Haec enim Eusebius.

9. De Basilide haeresiarcha. — Sed quibus arlibus Basilides primo Ecclesiam Dei impugnare aggressus sit, eundem auctorem scribentem audiamus: « Ex plerisque igitur ecclesiasticis uiris, qui id temporis ueritatis patrocinium susceperant, et solertiori ratione ac prudentia apostolicam ecclesiasticamque fidem et opinionem propugnabant: nonnulli iam etiam libros, quos litteris prodiderunt, tanquam praesidia ad errorum impetus, quos supra posuimus, depellendos, posteris reliquerunt. Ex quorum numero Refutatio Castoris Agrippae, scriptoris eo tempore praestantissimi, ualentissima illa quidem quam contra Basilidem composuit, ad nos peruenit: quae quidem subtile prestigiarum et captationum uiri illius acumen apertissime deflexit patefecitque. Ac dum occulta illius et nefanda manifesto prodit mysteria, asserit etiam illum quatuor et uiginti libros in Euangelium scripsisse: et non modo uos prophetas ad errorem suum nobilitandum excogitasse, eosque Barabbam et Barchoph appellasse uos nominibus: uerum etiam angelos, qui nunquam extitissent, sibi ipsi conuinxisse, barbaraque illis imposuisse nomina, quo hi qui huiusmodi res uehementer suspicerent, in multo maiorem traderentur admirationem. Docuisseque praeterca, quod hostias idolis immolatas comedere, et persecutionum tempore fidem audacter et libere ejurare, res essent indifferentes: ac denique Pythagoreorum more institutaque iis qui se in ipsius disciplinam tradebant, quinquenni silentium praecipere. Ista aliaque ejus generis simulataque Agrippa, quem dixi, de Basilide enumeravit, ueteratorias fraudes illius erroris, quem commemorauimus, suis quasi tegumentis pulchre eueluens, in oculis atque in conspectu omnium defigit. » Hucusque Eusebius de Basilide.

10. Sed quae fuerint sceleratissimi nebulonis dogmata, recenseamus: illa enim in primis pepercisse monstra uidetur, quae S. Ignatius primus omnium confutauit: aliaque insuper postea addidisse,

quae ille non nouit. Scribens ipse ad Trallianos, ut fugiant Simonis, Menandri, atque Basilidis impietates aduonet: nimirum quod sic Christum loquantur, non ut Christum annuntient, sed damnet atque rejiciant, quem a Deo Patre alienum praedicent, partum uirginis calumniant, passionem negent, nec resurrectionem credant, Deum ignotum introducant, et Christum ingenitum censeant, Spiritum sanctum nec esse confiteantur: licet ex his aliqui unam esse personam Patris et Filii et Spiritus sancti commenti sint, omniaque a Deo creata, sed non per Christum, sed per alienam potestatem affirmant. Haec de Basilide, et iis e quibus Basilides ducebat originem, scribit atque egregie confutat S. Ignatius. Agens Irenaeus de Basilide nominatim, haec ait: « Basilides autem, ut alius aliquod et uerisimilius aduenisse uideatur, in immensum extendit sententiam doctrinae suae: ostendens, Nun primo ab innato natum Patre, ab hoc autem natum Logon, deinde a Logo Phronesin, a Phronesi Sophiam et Dynamin, a Dynamini autem et Sophia uirtutes et Principes et Angelos, quos et primos uocat, et ab iis primum caelum factum. Dehinc ab horum derivatione alios item factos, aliud caelum simile priori fecisse, et simili modo ex eorum derivatione alij facti essent, aut typeri eis qui super eos essent, aliud tertium de formasse caelum, et a tertio deorsum descendentium quartum, et deinceps, secundum eum modum alteros et alteros principes et angelos factos esse dicunt, et caelos trecentos sexaginta quinque, quapropter et tot dies habere annum secundum numerum caelorum. Eos qui posterius continent caelum angelos, qui etiam a nobis uidentur, constituisse ea quae sunt in mundo omnia, et partes sibi fecisse terrae, et earum quae super eam sunt gentium. Esse autem principem ipsorum eum, qui Indaeorum putatur esse Deus, et quoniam hic suis hominibus, id est, Iudaeis uoluit subigere reliquas gentes, reliquos omnes principes contra stetit ei, et contra egisse: quapropter et reliquae resisterunt gentes, ejus genti. Innatum autem et innominatum Patrem, uidentem perditionem ipsorum misisse primogenitum Nunsuum, et hunc esse qui dicitur Christus, in libertatem credentium ei, a potestate eorum qui mundum fabricauerunt. In gentibus ipsorum autem apparuisse eum in terra hominum, et uirtutes perfecisse. Quapropter neque passum eum esse, sed Simonem quemdam Cyreum angarium portasse crucem ejus pro eo, et hunc secundum ignorantiam et errorem crucifixum, transfiguratum ab eo ut putaretur ipse esse Jesus; et stantem irrisisse eos. Quoniam enim uirtus incorporalis, erat aeterna innati Patris, transfiguratum quemadmodum uellet, et sic ascendisse ad eum qui misit eum, deridentem eos, cum teneri non posset, et invisibilis esset omnibus. » Haec Irenaeus de haeresi totam Christi oeconomiam dissolvente.

† Iren. lib. 1. c. 23.

11. Ad quas autem hæc principia conclusiones ille deducere, mox subdit, sic dicens: « Liberatos igitur eos qui hæc sciunt, a mundi fabricatoribus principibus, non oportere confiteri eum qui sit crucifixus, sed eum qui in hominis forma venerit, et pifatus sit crucifixus, et vocatus sit Jesus missus a Patre, ut per dispositionem hæc opera mundi fabricatorum dissolveret. Si quis igitur, ait, confitetur crucifixum, adhuc hic servus est, et sub potestate eorum qui corpora fecerunt. Qui autem negaverit, liberatus est quidem ab iis: cognoscit autem dispositionem innati Patris, animæ autem solius esse salutem, etc. » Versutum plane diaboli commentum, ut, qui (quod scribit Ignatius) crucis potentia victus esset, eam negando, crucifixum etiam negandum esse cõtenderet; hæc enim addentes iidem Christi crucis inimici, ventri inserviendum, vesci idolothylis, et universa utendum esse libidine, facile suis persuadebant; illam eos sententiam docentes: Tu omnes cognosce: te autem nemo cognoscat. Quapropter parati sunt, ait, ad negandum, qui sunt tales, caventque ne quid ea causa patiantur: ac ne in aperto essent excruciant causa ipsorum mysteria, ea suos effari prohibuit. Addit ad hæc omnia, eos uti solitos imaginibus, et incantationibus, et invocationibus: idemque tradit Irenæus.

12. Non erant certe ejusmodi quibus Basilidis sectatores utebantur (quod novatores stulle fingunt) imagines Christi Redemptoris: nam quomodo, quæso, cum ille credi volebat Christum esse corporeum ac crucifixum? Sed potius id genus illas fuisse, quibus ad suas perficiendas artes incantatores uti solerent. Sed ad hæc certius comprobanda atque firmanda, dignum quidem fideque exploratum antiquitatis monumentum accedit, quo satis perspicue declaratur, quales esse solerent imagines, quibus ait S. Irenæus¹ uti consuevisse Basilidis sectatores. Siquidem haud pridem, nempe post primam editionem tomi hujus Romæ factam, e ruderibus (ut accidit) emersit in lucem gemma ex amethysto hæc imaginibus et notis incisa. Extat ipsa apud virum insignem, sincera fide et egregia eruditione spectatum, Fulvium Ursinum, ejus in rebus antiquioribus explorandis ac dignoscendis solertia incomparabilis de gemma elucidavit, quæ cæteris rerum antiquarum studiosis penitus videbantur obscura; nimirum hanc unam ex illis imaginibus esse, quibus uti solerent Basilidiani hæretici, quas loco bullæ vel amuleti, aut alia causa superstitione gestarent.

13. Ad quod manifeste probandum, evidens illud in primis suppetit argumentum ex nomine summi dei Basilidis, quem ipse ΑΒΡΑΧΑΞ nominabat, quod disertis (ut intueris litteris) incisum legitur ad finem hæc. His namque elementis (ut testantur Irenæus², Tertullianus³, Epiphanius⁴, Augustinus⁵, Theodoretus⁶, et alii) Basilides concepit summæ Virtutis nomen, ex qua dii reliqui dimanarent

omnes numero trecenti sexaginta quinque, secundum anni dierum numerum, totidemque cælorum (ut somniabat) quibus singulis eodem numero dii sive angeli ab eo nominati præessent. Porro eorum (ut dictum est) numerus litteris illis exprimitur, quibus evidens summi omnium dcorum ΑΒΡΑΧΑΞ nomen compositum est, nempe Α, et Β, unum et duo, Ρ, et Α, centum et unum, C, et Α, ducenta et unum, Ξ, sexaginta sunt, quæ simul juncta summam efficiunt CCCLV. Ita enim S. Irenæus, et citati superior auctores omnes interpretantur, et numerant ex mente Basilidis.

14. Sed et hic illud animadvertendum est, ex eodem nomine in gemma inciso magis probari lectionem S. Epiphanius scribens Abraxas, quam S. Irenæi, Tertulliani, S. Augustini, necnon S. Hieronymi¹ pluribus in locis, et aliorum legentium Abraxas: quamvis cum eadem in utraque lectione reperiantur litteræ, licet diverso loco posita, idem significant, atque necessario eandem summam efficiant. Cæterum tum ex eadem gemma, tum etiam ex dictis auctoribus prorsus exploditur lectio illa vulgata Tertulliani, cum loco Abraxas, legitur Abraxan. Sed nec ipsum, Abraxas, rectum est; cum Abraxas ex gemma et scriptis libris Tertulliani legendum sit.

15. Rursum vero quod totum ferme corpus imaginis hujus ad plantas pedum usque portentosis nominibus habetur inscriptum: inde quoque evidenter deducitur argumentum, eandem esse id genus imaginum, quas solerent iidem Basilidis sectatores effingere. Nam Epiphanius hæc de eodem Basilide et numero ex ejus sententia nominis ΑΒΡΑΧΑΞ ait: « Deinde hinc, inquit, et homo habet trecenta sexaginta quinque membra, et unicuique Virtutum attribuitur unum membrum, etc. » Hæc cum Basilides diceret: eadem ratione factum apparet, ut in ejusdem imaginis diversis corporis membris diversa nomina earundem virtutum habeantur inscripta: illa nimirum, quibus opus habere videretur qui gestabat imaginem: cum alioqui impossibile esset in tam arcto spatio omnia trecenta illa et sexaginta quinque nomina exarari. Cætera vero, ut quod altera manu clypeum, bidentem altera tenere videatur imago, quodque virga super caput extet apposita, remanent prorsus obscura, quod non omnia secreta Basilidis Catholicis innotuerint. Quod vero habeatur in postica leonis signum et tauri caput; ad genituram pertinet ejus qui eandem gemmam ex amethysto gestabat.

16. Post hæc autem cusa, ante annum gemmarius in Urbe emptam a se gemmam casu inventam, ad nos attulit, referentem ejusmodi figuram portentosam, spectrumque potius atque monstrum, et ex parte adversa inscriptionem habentem, ΑΒΡΑΧΑΞ, quæ cuncta cum nec ipse, nec aliquis ex iis quibus ostendisset, intelligere penitus potuisset, nos consulit.

¹ Iren. lib. 1. c. 23. — ² Iren. ibid. — ³ Tertul. de præser. c. 46. —

⁴ Epiph. hæres. xxiv. — ⁵ Aug. de hæres. ad Quodvult. c. 4. —

⁶ Theod. hæret. fabul. lib. 1.

¹ Hier. adversus Luciferian. prope finem, et in Amos c. 3. in Abdiam, c. 4. in Nahum, c. 1.

17. Quod autem hisce characteribus atque figuris diversimode concinnatis uti solerent ejusmodi hæretici impostores ad amuleta concinnanda : habes de his egregium exemplum apud Q. Serenum Samonicum antiquum medicum, et ejusdem (ut apparet) Basilidis sectatorem, qui præcepta medica carmine scripsit heroico, et ad curandum morbum hemitritæum, his characteribus concinnandum curavit amuletum ad collum ægrotantis appendendum, continens ABPACA, junctis aliis elementis quidpiam portentosum ipso sonitu reboantibus :

¹ Inscris chartæ, quod dicitur ABPACAAABPA
Sapius et subter repetis, sed detrahe summam,
Et magis atque magis desint elementa figuris
Singula, quæ semper rapiens, et cætera liges,
Donec in angustum redigatur littera conum.
His hinc nexis collum reduimre temento.

et in fine :

Talia languentis conducent vincula collo,
Lethalesque abigent (miranda potentia) morbos.

ABPACAAABPA
ABPACAAABP
ABPACAAAB
ABPACAAA
ABPACAA
ABPACA
ABPAC
ABPA
ABP
AB
A

Ex his igitur perspicue, lector vides, quam longe disparet sint Basilidis, quæ ab Iræneo damnantur, imagines, ab illis quibus Christiani Catholici religiose pieque uti solerent, unile et reclusionum iconoclastarum hæc in nos tum imperitia tum dolo malo objectantium habeas calumniam exploratam, atque pariter confutatam.

18. Rursum vero quod spectat ad ejusdem Basilidis hæreses recenset eadem Basilidis dogmata Tertullianus², qui addit resurrectionem carnis a Basilide vehementer impugnatum, negante salutem corporibus esse pronissam. Sed et Clemens Alexandrinus³ insuper addit, dixisse Basilidem, non omnia a Deo dimitti peccata, sed tantum involuntaria, quæ per ignorantiam facta essent : qui multis disputat adversus Basilidem et Basilidianos : quos et redarguit⁴, quod dicerent, animam prius peccasse in alia vita, hic autem pati supplicium. Tradit hæc de eo Clemens libro quarto Stromatum : ac rursum de ejusdem sectatoribus, qui affirmarent, fidem esse naturalem, in homine habitare exercitum spirituum, qui essent passiones per quas unusquisque movetur; decerentque, non pugnantum adversus naturales insurgentes passiones, sed eis esse assentiendum, ac

proinde libidinibus inquinari licitum atque concessum esse : quos nimirum talia perpetrantes, Christiano superinducto nomine, magnam infamiam tantam cæteris fidelibus irrogasse, penes quos nihil esset antiquius quam mentis et corporis castitatem excolere, eamque nuncupato interdum voto ut selectissimum donum Deo pie offerre; de qua ait¹ : « Est ergo continentia, corporis despicientia, convenienter pactis conventis cum Deo initis : non solum enim in rebus veneris, sed etiam in aliis, quæ anima perperam concupiscit non contenta necessariis, versatur continentia. Est autem et in lingua, et in acquirendo, et in utendo, et in concupiscendo continentia. Non docet autem ea solummodo esse temperantes, siquidem præbet nobis Deus temperantiam, ut qua sit divina potestas et gratia. Dicendum est ergo quidnam nostris videatur de eo quod est propositum. Nos quidem castitatem, et eos, quibus hoc a Deo datum est, beatos dicimus. » Hæc Clemens de S. Ecclesiæ moribus.

19. Sed ad Basilidem redeamus. Eo superbiæ et fastus hominem pervenisse, Epiphanius² tradit, ut se ac suos solos diceret esse homines, cæteros omnes suos et canes : ob idque non propalanda esse aliis³ sua mysteria, quod præceptum sit : « Nolite projicere margaritas ante porcos. » Hæc et alia de Basilide idem recitat atque refellit. Ausum porro fuisse Basilidem scribere Evangelium, et suo ipsius inscribere nomine, auctor est autem Ambrosium Origenes, qui et alibi hæc de eodem⁴ : « Quid aliud sunt nisi pestilentiæ Basilidis quoque sermones, detrahentes quidem eis qui usque ad mortem certant pro veritate, ut confiteantur coram hominibus Jesum, indifferenter autem agere docentes ad negandum, et ad sacrificandum diis alienis ? Non minus peste afficiunt, et corrumpunt audientes se, qui in iisdem sermonibus docent non esse alias peccatorum penas, nisi transcorporationem annuam post mortem⁵. » Hæc Origenes. Quod insuper negaret ille carnis Christi veritatem, ea falsa assumptione sacratissimam quoque Eucharistiam damnasæ, ex S. Ignatio ad Smyrnenses recitat Theodoretus⁶ : « Mortuus est autem Basilides (inquit Hieronymus de Scriptoribus Ecclesiasticis in Agrippa) in Alexandria temporibus Hadriani : qua tempestate Chochibus dux Judaice factionis Christianos variis suppliciis enecavit : » Hæc ipse : sed Barchochebas, loco Chochibus, restituendum est.

20. Fuisse Basilidi filium Isidorum nomine, paternæ impietatis hæredem et propugnatorem, auctor est Clemens Alexandrinus⁷, qui ab eo Moraliam esse scripta testatur, quæ tamen essent omnino impuratum cloaca : aliud ejusdem erit opus de Adnata anima. Adversus hos pro catholica veritate scripsisse constat Agrippam Castorem, Justinum martyrem, Irenæum, qui omnes hæreses, quæ ante se existerant diserto eloquio confutarunt. His, addit

¹ Extant inter epigr. et poemat. Val. pag. 158. — ² Tertul. de præser. c. 46. — ³ Clem. Alexandr. Strom. lib. iv. — ⁴ Clem. Alexandr. Strom. lib. iii. tit. III.

⁴ Clem. Strom. lib. III. — ² Epiph. hæres. XXIV. — ³ Theod. lib. III. dialog. — ⁵ Org. in Luc. homil. I. — ⁶ Org. in Matt. tract. 28. — ⁷ Theod. lib. III. dialog. — ⁷ Clem. Alexandr. Strom. lib. II. et III.

Theodoretus Clementem Alexandrinum, et Origenem : quibus adnumerandus quoque est Epiphanius, et alii recentiores scriptores.

21. Sed quorsum (dicit aliquis) quæ profundo perpetuoque fuissent sepeliendæ silentio, hujuscemodi sordes, suo putore aerem ipsum corrumpentes, hinc inde ex industria veluti scopæ collectæ, produuntur in lucem? Ratione illi quidem multipliciter suadente. Absolutissimi enim historici muneris in primis esse novimus, non tantum bella externa scriptis prosequi, sed et civilia, cum acciderent: ejusmodi quippe esse censemus, quæ ab his qui Christiano nomine in Catholicam Ecclesiam insurgunt, civilia bella conflantur, longe periculosiora illis, quæ ab iis qui foris sunt inferuntur, sane quidem hæc præterisse, maximæ tribueretur oscitantie. Magnam rursus ex his quisque utilitatem capessere potest. Sicut enim, Apostoli¹ sententia: « Oportet hæreses esse, ut qui probati sunt, manifesti fiant: » ita opus est hæreses propalari, ut quæ qualisve sit Ecclesia Catholica, pariter innolescat; et plane omnes intelligant, qui continentiam impugnant, Christi crucem negant, et martyrium ab Ecclesia auferunt, et alia id genus nefandissima perpetrant, hos in Basilidianorum classem esse rejectos, et a Catholicis separatos. At quis insuper negarit hæc spectanda proponere nihil aliud esse, quam pulcherrima trophæa Ecclesie victoria ex hostium spoliis comparata, sursum erigere, et in singulis veluti quibusdam notis insculptis et signis præfixis Dei gloriam de Ecclesie patrocinio prædicare? Sed proposita persequamur.

22. De Saturnino hæresiarcha. — Saturninum, quem alii Saturnillum dicunt, post Basilidem ordine recensemus (licet nonnulli, qui de iis agunt, de Saturnino primum mentionem instituerint) ea nimirum ratione nos persuasi, quod cum hic (ut superius dictum est) fuerit patria Antiochenus, et in Syria scholam erroris aperuerit, et S. Ignatius, sicut multos hæresiarchas, ita Basilidem nominatim expresserit. Saturnini vero Antiocheni, ipse episcopus Antiochenus et totius Syriæ Orientisque magister nullam prorsus habuerit mentionem, præsertim ea epistola, quam ad suos scripsit Antiochenos, vel ad Heronem dedit ejusdem Ecclesie diaconum et curatorem: in eam facile adducimur sententiam, ut existimemus, post mortem Ignatii emersisse impudentem hæreticum; quo vivente, tantæ lucis fulgore percussus, ut noctua quædam in tenebris delituerit. Et quidni clamasset in Saturninum domesticum furem Ignatius, qui Basilidem in Ægypto agentem, Christi crucem negantem, tot jaculis ferit?

23. Sed quæ essent dogmata Saturnini, ab Irene² veluti antiquiore petamus. « Hic Menandro inherens, sic Deum Patrem omnium dixit esse creatorem, ut tamen mundum a septem angelis creatum hominemque voluerit angelorum esse facturam :

rursus Judæorum Deum unum ex angelis esse dixerit; quodque adversus Patrem rebellasset, in ejus destructionem missum esse Christum, et in salutem credentium, eumdemque ignotum, et incorporealem, et sine figura, putative tamen visum esse hominem. Duo insuper hominum genera ab angelis esse facta tradebat, alterum quidem nequam, alterum vero bonum : et quod hoc dæmones pessimos adjuvaret, missum esse Salvatorem ad perditionem malorum, in salutem vero bonorum. Addidit insuper illam blasphemiam, ut nubere et generare a satana esse diceret : complures vero ejus sectatores, sic colere abstinentiam, ut ab animalis abstinere: qua quidem virtutis specie, veluti sanctitatis imposita larva, nullos seducerent. Rursum quasdam prophetias ab angelis, quasdam vero a satana tradebat esse revelatas. » Hæc de Saturnino Ireneus. Adhuc Tertullianus, Saturninum negasse resurrectionem futuram: eadem de Saturnino, qui de hæresibus tractatus edidit, nimirum Epiphanius, Theodoretus, et alii ex Græcis; ex Latinis S. Philastrius, S. Augustinus, et alii recentiores.

24. De Carpocrate hæresiarcha. — Eodem plane tempore, quo Basilides et Saturninus, Carpocras fax omnium hæreticorum, et fax totius continentie, vixit, ut ex Ireneo tradit Eusebius¹. Sed horret animus de eo narrationem aggredi, ut quæ Christianis auribus prorsus indigna ob turpitudinem portentosa nimium et horribilis videatur. Sed quæ de eo a Patribus scripta reperimus, audire, licet averso vultu, omnes æquanimitè ferant. Satis autem verecundie putamus esse consultum, si in cæno gurgite eorum impolluta vestigia assectantes, quæ de iis ab illis sunt memorie commendata ipsorum verbis adducamus in medium. Alexandrinum patria hunc fuisse, tradit Clemens Alexandrinus², gentilis ejus. In nonnullis consensisse Basilidi, sed illo longe deteriorem esse constat effectum. Mundum quidem (ut ille) ab angelis factum dixit: Jesum vero Redemptorem ex Joseph natum, ut cæteros homines, probitate tantum præstasse aliis, sed se suosque illi similes esse, et ex eis nonnullos illo fortiores. Constat insuper artes magicas operari solitos Carpocratianos, et dæmones alligatos habere, gloriantes se ea arte illos habere subjectos. Transmigrationem animarum Carpocratis schola docebat.

25. Omne delictum non solum apud eos vetitum, sed imperatum: usque adeo, ut pœna dignus esse duceretur, qui suæ ipsius quæcumque cupienti adversaretur voluntati: usurpans illud Evangelicum³: « Consentiens esto adversario tuo cito, dum es in via cum eo, ne forte tradat te adversarius judici, et iudex tradat te ministro, et in carcerem mittaris: » ac proinde, qui suæ adversaretur concupiscentiæ, transanimatione fore plectendum, ac rursus alia, nisi ea omnia quæ mundi et concupiscentiæ sunt opera prava expleverint: quibus jam consummatis, fore,

¹ 1. Cor. XI. — ² Ireñ. lib. I. c. 22.

¹ Euseb. hist. lib. IV. c. 7. — ² Clem. Alexandr. Strom. lib. III. — ³ Matth. v. Luc. XII.

ut tunc libere proficiscantur ad illum Deum, qui est supra angelos mundi fabricatores. Scripturæ igitur ille superinducens velamen turpitudini, quasi ex legis præscripto hæc esse faciendâ docebat: hæc etiam de Carpocrate Irenæus ¹, qui adeo auditu horrenda de hujusmodi sectæ hominibus se accepisse tradit, ut non induci possit ad credendum talia. Addit Tertullianus ², ipsum tum Christi, tum cætorum mortalium carnis resurrectionem negasse. Eadem de Carpocrate, ac suis sectariis, eorumque turpitudine Epiphanius ³ narrat, et alii qui commentarios de hæresibus conscripserunt. Insuper hos in velamen obscenitatum mullarum perpulchrum sibi ipsis nomen indidisse, ut Gnostici dicerentur, ita suos appellandos esse, Carpocratem docuisse tradunt: licet S. Hieronymus ⁴ velit a Basilide Gnosticos esse nominatos, sicut et Eusebius in Chronico. Sed sicut venena, ita nomina inter se istos communicasse, dici posse videtur: nam eadem ratione, qui ex Nicolaitis prodierunt, aique Gnosticos esse dictos, Epiphanius ⁵ affirmat.

26. *De Gnosticis.* — Quoniam vero Epiphanius, licet renitens admodum, stylum tandem immittit ad Gnosticorum turpitudines describendas, nos sua ipsius verba hic reddemus, quod sciamus ea concludere ad veritatem historicam dignoscendam: nam quæ hi agebant in occulto, palam facta, Gentiles in omnes aique convertébant Christianos. Sed audiamus ipsum loquentem ⁶, cum agit de eorum turpitudine: « Qualem, inquit, actionem? dicere rursus timeo, ut ne sterquilinâ occultati canalem revelem, et quibusdam videar pestilentis graveolentia inductione in operari. Attamen quando loquidem ex veritate dependemus, me ipsum cogam, ut impostorum illorum facta revelans, et castius loquar, et ea veritate ipsa minime excedam. Quid vero aliud quam omnem nefandam ac scelestam actionem, quam nec fas ore referre, hi perpetrant? et omnem speciem virilis coitus, ac libidinose ad mulieres consuetudinis in singulis corporis membris, incantationesque a veneficia ac idolatrias perlicentes: et hoc dicunt esse rationem redditionis debitorum in corpore, ut non amplius accusentur, nec aliud opus ab ipsis exigatur, etc. » Superiori autem tractatu, quo de Gnosticis fusius agit, hæc habet ⁷. « Ipsam enim suam synaxin ac communionem turpitudine multiplicis coitus polluit, comedentes ac contingentes tum lummas carnes, tum immunditias: ut ne audeam quidem totum loqui, nisi sane cogerer, propter excellentem animi mei dolorem, ab his que vane ab ipsis sunt, stupore percussus. Ad qualem magnitudinem ac profunditatem malorum, hostis hominum diabolus ducit sibi credentes, ut polluant et mente in cor et manus et ora et corpora et animas eorum, qui ab ipsis in tanta cecitate eruditi sunt. Timeo autem ne forte magnum hoc venenum totum revelem, veluti

cujusdam basilisci serpentis faciem, ad perniciem magis legentium, quam ad correctionem. Polluit enim re vera aures magnæ hujus audaciæ blasphemia collectio, et hæc turpitudinis coacervatio ac enarratio, et fraudulentæ hujus turpis operationis cæciosa malevolentia. » Et post multa.

27. « Primo quidem communes uxores habent: et si peregrinus accesserit de ipsorum dogmate; signum est apud ipsos virorum ad feminas, et feminarum ad viros in extendendo manum, ad salutationem videlicet, subter palmam contrectationem quamdam titillationis, per hoc se indicare ostendentes, quod ejusdem religionis sit qui accessit. Hinc igitur mutua cognitio accepta, statim ad epulationem convertuntur: larga vero et opipara dulcia, carnis esum et vini potum apponunt, etiamsi pauperes fuerint. Ex hoc autem ubi comparant, et vnas (ut ita dicam) satietate impleverant: vir quidem concedens uxorem alleri, ad ipsam dicit: Surge, fac dilectionem cum fratre. Miseri autem illi ubi inter se mixti fuerunt, et re vera erubesco dicere, quæ apud ipsos sunt, juxta Apostoli illius sancti dictum ¹: » Quæ apud ipsos sunt, turpe est etiam dicere. « Attamen non erubescam dicere, quæ ipsi facere non erubescunt; ut omnibus modis horrorem ineuntiant audentibus turpia, quæ ab ipsis perpetrantur facinora. Postquam enim inter se permixti fuerunt per scortationis affectum, insuper blasphemiam suam in cælum extendunt. Et suscipit quidem muliercula, itemque vir fluxum a masculo in proprias suas manus; et stant in cælum intuentes, et immunditiam in manibus habentes, et dicunt: Offerimus tibi hoc donum, corpus Christi, et sic ipsum edunt, assumentes suas ipsorum immunditias, et dicunt: hoc est corpus Christi, et hoc est Pascha. Ideo patiuntur corpora nostra, et coguntur confiteri passionem Christi. Eodem vero modo etiam de femina, ubi contigerit ipsam in sanguinis fluxu esse, menstruum collectum de ipsa immunditiei sanguinem acceptum in communi edunt: Et hic est, inquit, sanguis Christi. »

28. « Quapropter etiam cum in apocrypho ² legerint: Vidi arborem ferentem duodecim fructus in anno, et dixit mihi: hoc est lignum vite: ipsi figurate interpretantur fluxum muliebrem singulis mensibus fluentem. Porro ubi invicem coeunt, liberorum generationem aversantur, et interdiciunt. » Et paulo post: « Si præter sententiam acciderit, ut prægnans facta fuerit mulier, quid gravius et horribilius designent tales, audi: Detractum enim foetum, quocumque tandem tempore id aggressi fuerint, accipiunt, et in mortario quodam pistillo tundunt: et admixto melle et pipere, et aliis quibusdam aromatis ac unguentis ad avertendam nauseam, sic congregati omnes porcorum ac canum horum sodales participes fiunt confusi pueri: atque sic humanæ carnis esu peracto, deinde præces fundunt ad Deum; et hoc perfectum Pascha dicunt. Sed et alia horrenda

¹ Gen. lib. 1. c. 24. — ² Tert. de præscrip. c. 18. — ³ Epiph. hæres. XXVII. — ⁴ Hier. de Scrip. Eccl. in Agrip. — ⁵ Epiph. hæres. XXVI. — ⁶ Epiph. hæres. XXVII. — ⁷ Epiph. hæres. XXVI.

¹ Ephes. v. — ² Apocal. XII.

ipsi audent. Cum enim rursus insaniam in se ipsis conceperint, inbutis manibus turpitudinis suae surgunt, et manus suas inquinatas habentes, nudi loto corpore precantur, tanquam per huiusmodi operationem inveniunt dicendi apud Deum libertatem. Corpora autem sua tum muliebria, tum virilia, noctu ac diu curant unguentis, balneis, epulationibus, et ebrietatibus vacantes. Detestantur jejunitatem, dicentes quod non oportet jejunare: principis enim qui fecit saeculum, est jejuniium: verum oportere nutrirī, ut corpora sint robusta, quo possint fructum reddere in tempore suo. » Hucusque de eorum turpitudine et execrandis mysteriis Epiphanius, qui haec omnia exploratissima habuit, cum in Ægypto esset, ab iis qui ejusdem sectae erant, ut ipse testatur, de iisdem agens in fine.

29. Haec ergo cum hi omnium scelestissimi operarentur, quae nec quaevis gentes barbarae, quae ignorant Deum, ausae fuerint meditari; tamen non tantum se Gnosticos, sed et Christianos nominabant: haec omnia illis suggerente diabolo, ut horum nefandis sceleribus posset sancta ac pura Christiana religio infamari: unde idem auctor haec habet inferius¹: « Indiderunt enim sibi cognomen Christianorum, ad hoc ut Gentes per ipsos offendantur, et sanctae Ecclesiae Dei utilitatem et veram praedicationem propter illorum nefaria facta et incomparabilem improbitatem aversarentur: et ipsorum assiduo nefaria opera considerantes, putent etiam sanctas Dei Ecclesias tales esse, et avertant (velut dixi) aures a Dei et veritatis doctrina. » Haec ipse; sed et longe ante ipsum sic Irenaeus: « Ipsi ad detractionem divini neminis et Ecclesiae, quemadmodum et Gentes, a satana praemissi sunt: uti secundum alium modum quae sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suas a praconio veritatis: aut videntes quae sunt illorum, omnes nos blasphemant, in nullo eis communicantes, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidiana conversatione. » Haec Irenaeus².

30. *Calumniam in Christianos.* — Porro Indæorum opera Christianis semper adversantium has esse calumnias adversus eos toto orbe divulgatas, Origenes³ agens contra Celsum testatur, sic dicens: « Apparet sane nil secus egisse, ac Judaei in ipso Christianae religionis et vere disciplinae primordiis factabant, qui ad nostrae doctrine notam et infamiam illud disseminarent, quod Christianis puerum aliqui immolandi mos esset, cujus et carnem singuli degustarent. Insuper et id mendacio effingebant, quemadmodum qui ex Christiana essent hac disciplina, cum ea quae in aperto fiunt, facere vellent, extinctis luminibus, ei quam quisque nactus esset, admiscerent. Quae infamia olim temere edita, plurimos occupabat, qui essent a fide hac alieni, persuasumque haberent istiusmodi jam esse Christianos: et ad id temporis sic fallit nonnullos praes-

sumpta haec et prava opinio, ut ea de causa Christianos aversentur, ne vel simplicia cum eis ineant verba. » Haec Origenes.

31. « His igitur diabolus, inquit Eusebius¹, qui ex maleficiis capit laetitiam, tanquam suae nequitiae ministris forte usus est, quo qui fidem receperant, illorum suasu non solum in fraudem inducti, ad acerbum adeo et miserabilem interitum quasi contracti arriperentur, verum etiam Gentibus, quae erant a fide alienae, copiam et tanquam ansam praerberent sacrosancto Dei verbo petulanter impieque oblectandi; eo plane consilio, ut fama de istorum flagitiosae vitae ratione passim dissipata, turpem ignominiae notam universae Christianorum multitudini inurerent. Unde certe accidit, ut nefaria quaedam opinio de nobis concitata, eaque ab omni ratione alienissima, per infidelium animos longe lateque pervaderet: quod videlicet tum nefando concubitu matres et sorores violare, tum etiam scelerato quodam alimenti genere uti non vereremur. Verum ista mala ad proflixius temporis spatium diabolo ex sententia non processerunt: quod ipsa veritas suum extulit caput, et progrediente tempore, claro quasi lumine resplendit. Etenim fraudulentum adversariorum conatus, ejus vi refutati et oppressi, confestim evanuerunt. Quippe alii ex aliis novi et inauditi errores evanescentes, et priores pedentem ad nihilum prolabentes, obsolescere coeperunt: inque multiplices, ac non uniusmodi sectas et formas dirempti, ad extremum funditus excisi sunt. »

32. « Cæterum insignis veræ et Catholicæ Ecclesiae splendor, perpetuo eodem modo et eisdem virtutum vestigiis incedens, mirandum in modum propterea crevit, et dilatatus est, quod veneranda, sincera, libera, modesta, pura divinae vivendi rationis, Christianaeque pietatis institutio per universum cum Graecorum tum barbarorum genus claritate quadam eximia et decora enituit: utque etiam deformis infamiae labes, quae a malevolis nostrae religioni adpersa fuerat, simul cum tempore deleta, protinus ad nihilum recidit. Nostra igitur sola permansit disciplina, utpote quae tum propter gravitatem et modestiam, tum propter divinæ sapientiae praecepta institutaque sola esset apud omnes et auctoritate posita, et summa amplitudine praestare iudicata: sic ut nemo ex illo tempore hactenus turpem aliquam dedecoris maculam fidei nostrae audeat inferre, nec ullam talem ignominiam importare, quali illis, qui contra vos jam pridem nefarie conjurassent, uti volupe fuisset. » Hucusque Eusebius: qui tamen quod ait ejusmodi errores citius evanuisse, non sic accipiendum est, ut protinus Gnostici esse desierint, sed quod iis omnibus veritas superenituit, nec ejus lux potuit hisce temporibus obscurari. Cæterum Epiphanius² constat auctore, sua quoque ætate perseverasse Gnosticos turpissimos in Ægypto; et quorum illecebris, quibus illectus erat, ne in erro-

¹ Epiph. haer. xxvii. — ² Iren. lib. i. c. 24. — ³ Origen. contra Cels. lib. vi.

¹ Euseb. lib. iv. c. 7. — ² Epiph. haer. xxvi. prope fin.

rem laberetur, se fuisse divinitus liberatum, gratias Deo egit.

33. *Apologiae pro Christianis.* — Cæterum vix dici potest, quantum laboraverint qui in Ecclesia erant sanctissimi ac eruditissimi viri, ut ejusmodi calumniarum dactorum occasione hæreticorum in omnes Christianos a Gentilibus jactari solitas omnino diluerent, et ab eorum animis prorsus abluerent. Testes sunt ejus rei gravissimæ ac disertissimæ ab iisdem pro Christiana religione scriptæ diversis temporibus Apologiae. Ac in primis quod Justinus martyr¹ in sua ad Antoninum Pium Augustum Apologia his verbis habet, eum de hæreticis agit, quorum occasione infamaretur Christiana religio: « Omnes qui ab his prodeunt (quemadmodum dixi) Christiani vocantur: haud aliter atque philosophi, cum eis non sint communia dogmata; quod tamen a philosophia dicitur, commune est omnibus nomen. An vero etiam hi infamia illa et fabulosis in vulgus sparsa sermonibus facinora in se admittant, lucernæ eversionem, et promiscuos concubitus, et humanarum carnium viscerationes, nescimus: persecutione quidem eos non expeti, neque occidi a vobis, ob ipsa etiam dogmata sua scimus. Est autem nobis liber contra hæreses et sectas omnes compositus, quem si legere volueritis, dabimus. » Et post multa, hæc de moribus vere Christianorum: « Quin omnino vel matrimonium non aliter contrahimus, nisi liberorum creandorum atque educandorum gratia: vel conjugium detrectantes, perpetuo nos continemus. Et jam nostrorum juvenum quidam, ut vobis persuaderet non esse nobis mysterium promiscuam et propatulam mixtionem, libellum obtulit Alexandriæ Felici præsidis, medico permitti postulans, ut testes sibi absunderet (nam sine permissu præsidis id facere, loci ejus medici interdictum esse dicebant). Felice prorsus petitioni hujusmodi subscribere nolente, perseverans in proposito suo adolescens, in sua tandem, et eorum qui idem secum sentiebant, conscientia acquievit. » Hucusque Justinus.

34. Athenagoras² et idem Christianus philosophus, pro Christianis et ipse scribens defensionem, illatam vulgi rumore in Christianos calumniam refert atque refellit, sic dicens: « Tria nobis rumoribus impingunt crimina, nullorum deorum pietatem, cœnas Thyestæas, et OEdipodis concubitus. Enimvero si vera sunt ista, nulli pareite generi: animadvertite in hujusmodi facinora: una cum conjugibus et liberis radicitus nos extirpate et occidite, si quidem mortalium quisquam ad instar ferarum vivit. » Hæc ipse: et alia addit pro veritatis defensione. Sed et Theophilus³ episcopus Antiochenus, qui sextus post Petrum eidem Ecclesie præfuit, hæc de iisdem post recitatas leges, quibus viverent Christiani: « Nunc, inquit, vide an hi qui talia docentur, taliaque dicunt, possint more brutorum animalium vivere, et pollutis nefariis commixtionibus: aut possint (quod

quidem omnium immanissimum est) carnes humanas attingere, præsertim cum etiam monomachias spectare nobis interdictum sit, ne videlicet participes hujusmodi cædium reddamur: nec cætera spectacula spectare audeamus, ne oculi nostri inquinentur, et aures nostræ hauriant profana, que ibi decantantur, carmina; nempe dum Thyestis tragica facinora commemorant, et Teræ liberos devoratos recitant. Nec fas nobis est audire adulteria deorum hominumque, quæ suavi verborum modulantur mercede, et premiis inducti celebrant. Verum absit, absit (inquam) a Christianis, penes quos modestia et temperantia florent, continentia viget, unius uxoris matrimonium legitimum servatur, castitas colitur, injustitia expellitur, peccatum eradicatur, justitia exercetur, lex regnat divina, religio tractatur vera, quos veritas gubernat, gratia servat, pax protegit, divinum verbum ducit, sapientia docet, Christus, qui vera est via, regit, Deusque solus imperio temperat: absit, inquam, ut talia facinora vel cogitemus, nedum faciamus. » Hucusque Theophilus.

35. At non tantum hæc scriptis, sed coram iudicibus pro veritate certantes proprii dispendio sanguinis, cum de his quaestio haberetur, Christiani libere professi sunt: quod vetus illa ac nobilis scriptio, epistola, inquam, Viennensis ac Lugdunensis Ecclesie ad Christianos, qui in Phrygia et reliqua Asia essent, conscripta, quam Eusebius¹ recitat, demonstrat his verbis: « Quidam etiam ethnici nostrorum servi una capiebantur (siquidem præses omnes nos passim requiri præceperat) qui tormenta, quæ sanctos tolerare cernebant, reformidantes, contra nos militibus, satanæ impulsu, illos in hoc idem incitantibus, Thyestæas cœnas, et incestus OEdipodis falso commentis, et alia quæ nobis nec eloqui, nec cogitare fas quidem esse iudicatur: quin tale facinus atiquando inter homines admissum fuisse, nec credi quidem propemodum debet. Quæ sane cum essent fama et sermone hominum passim dissipata, omnes velut immanes belluæ contra nos furere ceperunt: ita ut si qui antea propter necessitudinem moderate se erga nos gessissent, tunc veluti rabie quadam incitati dentibus fremere, insanireque prope viderentur. » Hæc ibi: quanta autem constantia sancti martyres tam viri quam feminae pro veritate adversus objecta mendacia steterint, suo loco fusius dicendum erit. De his etiam Origenes², disputans contra Celsum, ut turpis Epicurei retundat dicacitatem, hæc ait: « Nostri vero per Celsum ex imperitia abjectiores quidam, et stolidi, et serviles jam vocitati, si vel parum per se Deo crediderint, suscepta Jesu jam disciplina, tantum absunt a flagitio et immunditia et quavis concubitus fœditate, ut haud secus ac perfectiores sacerdotes nulli quævis coitum aversentur, ita ut vel in carnalibus ex his quidam omnino permaneant, ne dixerim, ut a quovis venereo congressu absti-

¹ Justin, in orat. ad Ant. Pium. — ² Athen. orat. pro Christian. — ³ Theoph. ad Autolic. lib. III.

¹ Euseb. hist. lib. V. c. 1. — ² Orig. contra Celsum. lib. VII.

neant. » Haec et alia plura id genus Origenes de his qui non ex necessitate, sed volentes erant continentes, atque virgines, ut purius Deo vacarent. Sed et Tertullianus ¹ in ipso pene limine defensionis, quae primo obijci calumnia solet, profert ac diluit: « Dicimur, inquit, sceleratissimi de sacramento infantidicii, et pabulo inde, et post convivium incesto: quod eversores luminum canes, lenones scilicet tenebrarum et libidinum impiarum invercundia procurrent. » Haec itaque a Gentilibus in Christianos jactari solita, ipse quam accuratissime diluit.

36. Sed audiamus haec ipsorum Ethnicorum verbis narrata, quae in ipso disputationis ingressu Caecilius objicit in Octavium apud Minutium Felicem ², in hunc scilicet modum: « Jam de iniuriis tyrunculis fabula tam detestanda, quam nota est, infans farre contactus, ut decipiat incautos, apponitur ei qui sacris imbuitur. Is infans a tyrunculo farris superficie quasi ad innoxios ictus provocato caecis oculisque vulneribus occiditur. Hujus (proh nefas) sitienter sanguinem lambunt, hujus certatim membra disperunt: haec foederantur hostia: haec conscientia sceleris ad silentium mutuum pignoraunt: haec sacra sacrilegis omnibus tetriora. Et de convivio notum est: passim omnes loquuntur, id etiam Cirtensis nostri testatur oratio. Ad epulas solemnibus die coeunt cum omnibus liberis, sororibus, matribus, sexus omnes homines, et omnis aetatis. Illic post multas epulas, ubi convivium caluit, et incesta libidinis ebrietas terrorem exarsit, canis qui candelabro nexus est, jactu offusae ultra spatium lineae qua vinctus est, ad impetum et saltum provocatur: sic everso et extincto conscio lumine, impudentibus tenebris nexus infandae cupiditatis involvunt per incertum sortis, etsi non omnes opera, conscientia tamen pariter incesti, quoniam voto universorum appetitur, quiquid accidere potest in actu singulorum. » Haec Caecilius. At dum haec refellunt tum Tertullianus, tum etiam ibi Octavium, hosce omnes manifeste calumniae redargunt; pariterque declarant nullis, apud Christianos nihil esse antiquius, quam castitatem lucri: nempe eos vel unis nuptiis esse contentos, vel ex animo excolere virginitatem: adeoque esse casta eorum conjugia, ut interdum inter conjuges, mutuo conspirante consensu perpetua servetur continentia.

37. Haec igitur occasione Gnosticorum in Christianos saepissime obiecta, quaestionibus examinata, tormentis pervestigata, nec inventa, certissimis rationibus confutata, tum verbis, tum scriptis a Christianis diluta penitus remanserunt: ut magno plane miraculo acciderit, quod religioni tam vehementer infamatae, et tot calumniis non tantum vulgi ore traductae, sed etiam eruditorum stylo notatae, tam ingens toto terrarum orbe credentium accessio facta est, ut plane perspicuum omnibus redditum sit, eam non hominum sapientia, sed divino esse consilio gubernatam. Sed quae reliqua sunt Carpocratis,

audiamus. Tradit Irenaeus ¹, et alii post eum, consuevisse Carpocratis discipulis dexteram auris posterioriorem partem perforare, ut eo signo ab aliis scerni atque dignosci possent: habere solitos insuper imagines quasdam vel depictas vel aliter compositas, ex eis aliam Christi, quam dicerent a Pilato factam, Pythagorae aliam, itemque alias Platonis, et Aristotelis, et aliorum; eas venerantes, sicut Gentes idola colere consueverunt. Alexandrum imperatorem easdem quoque habuisse in suo larario, suo loco dicemus.

38. Permagnum quidem interest in imaginibus conflantibus, effingendis, et conservandis, quo quis haec intuitu faciat, num scilicet ob memoriam beneficiorum acceptorum, ut emorroissam fecisse constat, quae ob eam causam magnam consecuta est laudem: an vero Gentilium more, ut quis ea simulacra, perinde atque Gentes idola, colat, quod fecisse Carpocratem tradunt. Priore enim modo a S. Ecclesia semper receptus, conservatus, atque laudatus est usus, quo quis in composita imagine acceptum mente recolit beneficium, ac in illa eum qui contulit, legitime veneratur: a reliquo vero imaginum ac signorum usu, quod sapientia idololatricam, semper abhorruit. Sed de his alias pluribus. Quomodo autem Marcellina alumna Carpocratis ausa fuerit ejusmodi portenta sub Aniceto papa Romam inferre, suo loco dicemus.

39. Ut autem de omnibus quae ad Carpocratem spectant, notitia plenior habeatur; de filio, quem reliquit impietatis heredem, ex Clemente Alexandrino ² pauca dicenda sunt; sic enim ait: « Qui vero a Carpocrate descendunt et Epiphane, censent uxores oportere esse communes; a quibus in nomen Christianum scilicet, maximum emanavit probrum. Illic autem Epiphane, cujus etiam scripta feruntur, filius erat Carpocratis, et matris Alexandrae nomine, ex patre quidem Alexandrinus, ex matre vero Cephalenensis. Vixit autem solum septemdecim annos, et Samae, quae est urbs Cephaleniae, ut deus est honore affectus: quo in loco templum ex ingentibus lapidibus, altaria, delubra, museum aedificatum est et consecratum: et cum est nova luna, convenientes Cephalenae, natalem in deos relationem Epiphani sacrificant, libantque et convivantur, et hymnos canunt. A patre enim didicit et orbem disciplinarum, et Platonis philosophiam. Fuit autem auctor et princeps Monasticae cognitionis: a quo etiam proflixit haeresis eorum, qui nunc sunt, Carpocratianorum. » Haec Clemens, qui tum ipsius, tum parentis haeresim confutat, et praesertim in libro quem inscripserat, de Justitia.

40. *Ex philosophis haereses.* — Accidit enim iis quod de philosophis tradit Origenes ³: qui cum suam ipsorum, quam sectabantur, philosophiam introducere in Ecclesiam conati essent, polluerent ipsam non habentem maculam

¹ Tertul. in Apolog. c. 7. — ² Min. Felix. in Octav.

¹ Iren. lib. 1. c. 25. in fine. — ² Clem. Alexandr. Strom. lib. 111. et Epiph. haz. XXXII. — ³ Orig. in Josue homil. 7.

neque rugam : ut merito dixerit Tertullianus ¹, philosophos extitisse patriarchas hæreticorum. Nam de Carpocrate et Epiphane idem tradit Clemens Alexandrinus, quod hi, cum legissent in Republ. Platonis, ejus instituto uxores debere esse communes, hæc ipsa suos docuerunt observare : sed, quod de his qui semel errore labuntur scriptum est ² : « Et qui in sordibus est, sordescat adhiuc ; » lineam veritatis semel transgressi, per abrupta præcipitia se dederunt. Quod igitur Gnostici abuterentur Platonis sententiis, ea de causa Plotinus ³, Platoniorum facile princeps, adversus Gnosticos edidit commentarium, quo cum destruat ipsorum insanias, eorumdem incantationes et magicos susurros, quibus se cælestia movere posse profiterentur, sugillat, moribusque longe deteriores Epicureis esse confirmat. Addit Porphyrius ⁴ Plotini discipulus, suo tempore Gnosticos Romæ vulgasse libros quosdam, quos Zoroastriis revelationes appellabant.

41. *Prodicus auctor Adamitarum.* — Cæterum pravum genus Carpocratis latius est propagatum : nam ejusdem stirpis fuit Prodicus nefandissimus, qui Adamitarum auctor extitit ; qui nihilo secius eadem, quæ Carpocratiani ac Gnosticorum reliqui turpissima perpetrabant : indiderunt sibi et ipsi nomen, ut Gnostici dicerentur, quod Theodoretus ⁵ testatur. De his plura Epiphanius ⁶, qui horum ecclesias Iupanaria fuisse tradit, ubi nonnisi nudos commorari liceret, quas Paradisum nominabant. Addidit his Prodicus alias insanias ac nova dogmata : nam quatuor elementa deos esse dicebat ⁷, deinde

solem et lunam. Porro idem Epiphanius ¹ tradit Gnosticos diversis nominibus appellatos, nimirum Borborianos, Coddianos, Stratioticos, Phibionitas, Barbelitas, et Zaccæos : Naazianos etiam esse dictos tradit Theodoretus. Addit de eo Clemens Alexandrinus ², ipsum suosque affirmare, se esse liberos, nec ulla lege teneri, nec etiam esse orandum. Adversus hæc idem auctor pluribus disputat, atque egregie confutat. Fuisse illi communem cum cæteris Gnosticis sententiam illam, qua diceret, non esse palam confitendum Christum, nec pro eo subeundum martyrium tradit Tertullianus ³.

42. *Antitactæ Hæretici.* — Addit ubi supra Clemens aliam Gnosticorum sobolem, Antitactas dictos, qui enormiter dicerent peccatum non esse malum, sed præmio dignum. Verum hæc ex parte, quod pertinet ad corporis voluptatem explendam, idem sensisse Basilidianos, Carpocratianos, Valentinianos, Secundianos, et Epiphaniis sectatores, Epiphanius docet, cum ait : « Necessario vero has apposui voces ad hos redarguendos, cum non recte vivant nec Basilidiani, nec Carpocratiani, nec Valentiniani aut Epiphaniis sectatores : cui sane Epiphani conjunctus est prædictus Secundus ; inter se enim connexi, ita ut aut hic illi tradiderit, aut ille huic errorem imperiterit, etiamsi aliqua parte inter se differant, tamen in una hæresi seipsos collocarunt : quare etiam potestatem habere peccandi docuerunt, cum propter perfectionem omnium naturalia sint servanda ; et si peccent, propter naturaliter insitam electionem id faciunt. » At de Valentino et Secundo inferius. Hæc jam de Carpocrate et Gnosticis satis.

¹ Tertul. advers. Herm. — ² Apocal. xxii. — ³ Plotin. contra Gnostic. — ⁴ Porphyr. in vita Plotini. — ⁵ Theod. lib. i. hæretic. fab. — ⁶ Epiph. hæres. lxi. — ⁷ Epiph. in Comp.

¹ Epiph. hæres. xxvi. — ² Clem. Alexandr. Strom. lib. iii. et lib. vii. — ³ Tertul. in Scorpiaeo.

Anno periodi Græco-Romanæ 5611. — Olymp. 225. an. 2. — Urb. coad. 871. — Jesu Christi 118. secundum Baronium 120.

— Sixti papæ 3. — Hadriani imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Hadrianus Aug. II et Fuscus Salinator.* Hadrianus aliquot ante imperium annis consulatum suffectum gesserat, annoque præcedenti ante Trajani obitum consul iterum designatus fuerat. Quare is consulatus, ei antequam imperaret, decretus, non procedit juxta primam regulam, sed is tantum quem anno sequenti gessit. Jam autem in Claudio et Nerone vidimus, imperatores consulatus suscipere solitos, ad quos, dum privati erant, designati fuerant. In Chronico Alexandrino Hadrianus sine numerali nota, quemadmodum et Vespasianus in primo suo consulatu editur ; quia illius Chronici auctor consulatus suffectus præterire solet.

2. *Primus Hadriani Romam adventus.* — Trajano demortuo, *Hadrianus* Antiochia digressus per *Illyricum Romam venit*, inquit Spartianus in Hadriano cap. 6, qui addit eum divinos honores Trajano tribuisse, et cum senatus ipsi eum qui Trajano debitus erat, detulisset, « recusabat ipse atque imaginem Trajani curru triumphali vexit, ut optimus imperator, ne post mortem quidem triumphum amitteret dignitatem. » Hujus apothecos ac triumphi testis hic nimis, qui extat apud Mediobarbum : *DIVO TRAIANO PARTH. AVG. PATRI.* In postica : *TRICEMPHUS PARTINUS.* Cernuntur quadrigæ triumphales insidente imperatore. Subjungit Spartianus : « Patris Patriæ nomen sibi delatum statim et postea

distulit; quod hoc nomen Augustus sero meruisset. » Scaliger in *Animadversionibus Eusebianis* ad num. 2142 Spartianum hallucinatum existimat, refertque inscriptiones duas, in quibus Hadrianus dicitur Cos. II. P. P. qui secundus consulatus præsentis anno gestus. Cum itaque Spartianus absolute non dicat, Hadrianum Patris Patriæ, nomen recusasse, sed tantum asserat, illud *statim et postea* distulisse, verisimile est titulum illum, dum in Syria esset, primum rejecisse, ac statim admisisse, et postea tempore se incerto, illud rursus recusasse, ac quemadmodum prima vice, paulo post gratum habuisse. Novi tituli annis decennialibus et id genus festis addictis ab imperatoribus usurpati. Sed Hadrianus ante quinquennalia et post illa *Pater Patriæ* dictus. Quare vel Spartianus erravit, vel annus, quo secunda vice nomen illud recusavit, nobis ignotus.

3. *Hadriani liberalitas.* — « Ut primum Romam venit, quidquid fisco ærarioque debebatur, remisit; definito tempore annorum sedecim, ex quo id beneficium collatum esse voluit, » inquit Dio lib. 69, id est, a præsentis anno usque ad sua quindecennialia, ut in *Dissert. Ilypat.*, cap. 5, num. VI, ostendi adversus Scaligerum, qui in *Animadversionibus Eusebianis* ad numerum 2134 ait, pulcherrimum hinc desumi *Indictionis* exemplum. Meminit hujus indulgentiæ Eusebius a Mediobarbo recitato: IMP. CÆSAR TRAIANUS HADRIANUS AUG. P. M. TR. P. COS. II. In postica: RELIQUA VETERA HS. NOVIES MILL. ABOLITA S. C. Visitur ibi imperator stans, dextra faciem, qua syngraphas adurit, sinistra sceptrum tenens. Fuit illa, inquit Scaliger loco laudato, immanissima summa, quæ ad rationes Gallicani collybi 17 miliones aureorum solatorum, et amplius ascenderet. Ea porro debitorum remissio præsentis anno facta, ut demonstrat secundus Trajani consulatus in nummo expressus, et confirmat inscriptio in *Annalibus* a Baronio memorata, in quo Hadrianus dicitur Cos. II. In *Collectaneis Græcis* apud Scaligerum pag. 341, laudata Dionis verba cum anno primo Olympiadis cxxxiv connectuntur, ideoque hæc indulgentia in annum sequentem non propagata, ut existimavit Baronius, quia annus ille Olympiadicus mense Julio currentis anni absolvitur. At Baronius, eam in annum sequentem et tributum potestatem in esse propagatam, tum cum Romam Hadrianus rursus advenit, et consulatum III inivit; cum, inquit, tributaria potestas in eum tertio consulatu conveniat; in nummo vero alio legatur: IMP. CÆSAR TRAIANUS HADRIANUS AUG. P. M. TR. P. COS. III. In postica: RELIQUA VETERA HS. NOVIES MILL. ABOLITA. S. C. Hæc Baronius. Sed cum tertius ille consulatus jungatur etiam cum aliis omnibus annis tributariæ potestatis insequentibus; et Hadrianus nullum postea alium consulatum susceperit, argumentum Baronii non procedit. Præterquam quod verum non est, Hadrianum anno sequenti rursus Romam venisse, ideoque hoc anno inde discessisse; cum, ut videbimus, Hadrianus Romæ usque ad annum sequentem versatus fuerit. Mediobarbus hunc nummum cum

Baronio in annum sequentem confert. Sed ex regula mihi primum observata liquet, illum in decennialibus, aut quindecennialibus Hadriani percussum; cum annis hujusmodi festivitatis addictis victoriarum ac rerum gloriose a principe antea gestarum, tam in nummis, quam in inscriptionibus, memoria renovari solet. Nec refert, quod in eo Hadrianus non dicatur *Pater Patriæ*, quem titulum in decennialibus sumpsit; nam præterquam quod antequam appellationem illam admitteret, eudi potuit, hujusmodi tituli sæpe in nummis neglecti.

4. *Disciplina arcani accurate explicata.* — Ad num. 24 et seqq. Aliquod sæculis disciplina arcani seu occultationem quorundam mysteriorum religionis Catholice viginisse, et ex ea disciplina complures Patrum sententias, quas Protestantes contra Catholicos adducunt, exponi posse docte demonstrat Schelstratus in *Dissert. singulari de Disciplina Arcani*, quam nuper Romæ in lucem emisit. Hanc consuetudinem Albertinus lib. 2 disp. de *Reticentia mysteriorum*, fusius probandam suscepit, et Casaubonus *Exercitatione* xvi in Baronium ait: Quis ita hospes in Patrum lectione, cui sit ignota formula, in mentione Sacramentorum potissimum usu trita, *ἱερὸν εἰ μυστήριον*, norunt initiati quod dicitur. Quæ formula in unius Chrysostomi aut aliis scriptis minimum quinquaginta locis potest observari. Apud Augustinum in epistolis, in enarrationibus in psalmos, tractatibus in Joannem, homiliis, sive sermonibus, aut aliis scriptis non multo rarius, etc. Notum est illud Augustini tractatu 96 in Joannem: « Catechumenis Sacramenta fidelium non producantur; » et illud magni ejusdem Ecclesiæ doctoris: « Nesciunt catechumeni quid accipiant Christiani. » Notum quoque est illud Chrysostomi homilia xxvii in Mattheum: « Eucharistiæ mysterium..... initiati solummodo noverunt. » Et illud Catechesis prioris Cyrilli Hierosol. ad baptizandos: « Sciunt initiati vim hujus poenit; scietis vos quoque paulo post. » Imo apud ipsas philosophorum sectas, diu ante Christi adventum observatum fuit, ut profani procul a sacris arcerentur, teste Jamblichio lib. 2 de vita Pythagoræ, cap. 28: « Cum externis et, ut ita dicam, profanis, si quandoque usus ferret congregandum esse, nequaquam sua Sacramenta enuntiabant, sed per symbola et arcanas litteras obscure et latenter sibi mutuo seusa mentis velut anigmatibus significabant. » Ita Jamblichus, cujus opera nuper in Anglia publicè juris facta. Idem omnino testatur Clemens Alex. lib. 3 *Stromatum*: « Non solum autem Epicurei, et Plato multa occultabant, sed etiam Epicurei dicunt, quædam esse apud se arcana, et non permittere omnibus, ut ea scripta legant. »

5. *Disciplina silentii fideles non respiciebat.* — Porro inter omnes convenit, eam disciplinam pro catechumenis, Judæis et Gentilibus observatam fuisse, non vero pro fidelibus seu baptizatis, quibus cuncta religionis Catholice mysteria absque ulla verborum ambage exponi poterant. Potabant enim Patres sequendum sibi grave illud Christi mandatum

apud Matthæum cap. 7 : « Non esse dandum sanctum canibus, nec margaritas projiciendas esse ante porcos. » Cum vero SS. Patres unanimi voce ex verbis Christi relatâ disciplinam arcani introductam fuisse asserant, liquet eam ex traditione apostolica provenisse : neque enim communis ille Ecclesiarum consensus ex decreto alicujus particularis vel generâlis Concilii ortum duxit. Sed omnes per orbem Ecclesiæ eandem disciplinam observarunt, absque eo quod certo quodam tempore ea cœpisse reperitur. Quare, juxta D. Augustini regulam, hæc una ex iis est, quæ ex traditione apostolica ad nos pervenere.

6. *Ritus et dogmata Sacramentorum olim occultata.* — Non solum Sacramentorum ritus, sed etiam dogmata occultari olim solita. Casaubonus Exercitatione xvi in Baronium ait : « Cum in Sacramentis tria occurrant consideranda, symbola significantia, res symboli significatæ, et ritus celebrandorum Sacramentorum; veteres non adeo res in Sacramentis significatas, et efficaciam illorum siluisse, quam symbola ipsa, et ritus ac rituum causas. » Et quamvis propter Eucharistiæ sacramentum Casaubonus dicere debuisset non solum res symboli significatas, sed etiam *sub eis contentas*, ac magnum ejus verba errorem contineant, in eo quod negant, res in Sacramentis significatas vel contentas olim occultari consuevisse; ejus tamen observationem verissimam esse clamat Albertinus, atque, arcani disciplinam apud orthodoxos in mera rituum occultatione olim solum fuisse. At complura sunt SS. Patrum testimonia, ex quibus luce claris monstrari potest, antiquam Ecclesiæ disciplinam non solum in symbolis Sacramentorum, eorumque ritibus, sed etiam in rebus per ipsa significatis, seu contentis, occultandis viguisse. Extat celeberrimum totius Italiæ testimonium, quod Julius primus suo nomine ad Eusebianos transmisit, et contra eosdem urget Athanasius in Apologia ii. Non solum enim accusant Eusebianos, quod de calice et mensa sermonem habuissent in præsentia præfeti, assistentibus tum Ethnicis, tum Judæis; sed quod coram iisdem, presentibus quoque catechumenis, « questionem de Sanguine et Corpore Christi habuissent. » Quæ his verbis totius Ægypti episcopi in Synodica ad omnem sub cælo Ecclesiam deplorant : « Coram ethnicis hominibus questiones de Ecclesiâ, de calice, de mensa Domini, de sanctis Sacramentorum habuere. » Nam per sancta Sacramentorum intelligenda sunt sacramenta Corporis et Sanguinis Christi, quæ Gentilibus, catechumenis occultanda, non publicanda erant.

7. *Quorundam dogmata olim occultata, quorundam publicata.* — Ostendit Origenes lib. i contra Celsum, eandem de mysterio Arcani disciplinam in Ecclesiâ, tam quoad dogma, quam quoad ritus, receptam fuisse. Nam cum Celsus homo ethnicus et christiani nominis hostis, dixisset, « Christianos etiam quidquid ipsis libet facere vel docere, » opponit se Origenes, atque : « Deinde quoniam sæpius nominat doctrinam claustrariam, coarguendum est hoc quoque; quando

per totum orbem notior est Christianorum prædicatione, quam philosophorum placita. Quis enim Jesum e Virgine natum crucifixum ignorat? Quis resurrectionem ejus nullis creditam, et denuntiationem judicii reddituri pro dignitate penas peccatoribus, et justis præmia? Quin et resurrectionis futura mysterium vulgatum est, tametsi rideatur ab infidelibus. Quæ cum ita se habeant, per absurdum est doctrinam hanc vocare claustrariam. Quod vero quædam insunt, quæ non annuntiantur quibusvis, id non solum doctrinæ christianæ proprium est, verum etiam philosophicæ. Nam et illi exteriorem et peritiorum doctrinam habebant, et alii Pythagoram audiebant contenti ipsius auctoritate, alii secreta discerebat rationes non evulgandas in profanos, nondumque purgatos. » Ex hoc loco constat, Celsi temporibus non solum ritus, sed religionis quoque Christianæ dogmata juxta Ecclesiæ disciplinam occultata fuisse. Enumerat Origenes dogmata, quæ palam prædicabantur, ut Incarnationis, Passionis, et Resurrectionis Dominicæ, extremi judicii, et resurrectionis nostræ. Non loquitur autem de Sanctissimæ Trinitatis mysterio, neque de sacramento Eucharistiæ, neque de aliis Sacramentis, quod illa ex iis essent, quæ non communicabantur quibusvis, adeoque circa quæ disciplina arcani observanda erat, prout de mysterio Eucharistiæ tractaturus, homilia 13 in Exodum disertis verbis præmonuit.

8. *Mysterium Trinitatis cæleri solitum.* — Denique dogma de Sanctissimâ Trinitate olim Judæis et catechumenis occultatum fuit. Apostoli vero illud coram Judæis non reticere, quia idem mysterium in) roheticis sermonibus antiquitus acceperant. Crysostomus homilia 40 in primam ad Corinthios Epistolam expresse profitetur, se non auctere loqui de forma baptismatis et symbolo, quibus Sanctissimæ Trinitatis mysterium exponitur : « Non audeo, inquit, propter eos, qui non sunt initiati : ii enim expositionem nobis faciunt difficiliorem, ut qui nos cogunt, vel non aperte dicere, aut eis arcana enuntiare. Sed tamen dicam, quoad ejus a me fieri poterit, tecte et adumbrate, » etc. S. Cyrillus Hierosolymitanus Catechesi vi, agens de mysteriis symbolo contentis, ait : « Hæc mysteria Sacramentaque nunc patefacit Ecclesiâ ei, qui ex catechumenis excedit; nec moris est Gentilibus exponere : non enim gentilibi cuiquam de Patre, et Filio, et Spiritu sancto arcana mysteria declaramus, neque palam apud catechumenos de mysteriis verba facimus, sed multa sæpe loquimur occulte, ut fideles, qui rem tenent, intelligant, et qui non tenent, non ledantur. » Vide quæ anno Christi lxv, num. v, de canone xxxvii Concilii Illyberitani dixi.

9. *Ex disciplina arcani septem Sacramenta comprobata.* — Ex hac arcani disciplina provenit, quod primis Ecclesiæ sæculis nulli tractatus de septem Sacramentis, quorum nostris temporibus tam frequens mentio, scripti sint. Dicunt quidem Protestantes, antiquiores Patres a commentariis de septem Sacramentis abstinuisse, quod numerum

illum Sacramentorum non admiserint. Sed id ex Orientalis schismatica et Occidentalis orthodoxæ Ecclesiæ consensione facile refellitur. Neque enim Orientales schismatici cum orthodoxis Latinis in unam eandemque sententiam ab octingentis annis conspirassent, nisi illam a majoribus accepissent. Alia itaque ratio quærenda. Cum tractatus de septem Sacramentis eduntur, necesse est eorum ritus exponere, materiam et formam, quibus conficiuntur, determinare, dogma ipsum de omnibus ad Sacramentorum consecrationem et administrationem spectantibus minime celare. Quæ tamen prisca Ecclesiæ disciplina oculis et auribus Gentilium, Judæorum et calhecumenorum religiose occultabat; quorum profanationem metuentes antiqui ab iis abstinabant in sermonibus, et sibi cavebant, neque

in scriptis de iis agebant. Contra vero postquam sexto Ecclesiæ seculo disciplina illa abolita fuit, ut ibidem visuri sumus, frequens Sacramentorum memoria non tantum apud Græcos, sed etiam apud Latinos, sallem a Caroli Magni tempore : apud Græcos vero post tempora Photii, qui in sua Bibliotheca ex Jobio monacho « septem sacrosancta Christi Ecclesiæ mysteria celebrat. » Disciplina itaque arcani in causa fuit, quod sex primis Ecclesiæ sæculis catholici scriptores a tractatibus de Sacramentis abstinuerint, rarius et obscurius de iis scripserint, neque de eorum numero recensendo solliciti fuerint. Quæ omnia ex Schelstratio in egregia Dissertatione de Disciplina Arcani excerpta, quibus Annales in multis lucem accipere possunt.

ALEXANDRI ANNUS 1. — CHRISTI 121.

1. *Evaristi martyrium.* — Christi Redemptoris anno centesimo vigesimo primo, qui est secundus Hadriani, in Fastis Græcis, aliisque recentioribus recte notantur consules, Hadrianus ipse tertium, et Junius Rusticus, licet mendose Græci Hadrianum consulem secundo, pro tertio scriptum habeant. Revera enim, ut superius probatum est, secundum consulatum superiore anno collega Salinatore gesserat. Cassiodori autem, sive Mariani Scoti, qui ex illius codice jam depravato, sumpsit, nulla per hos Hadriani annos habenda est ratio. Hoc igitur anno Evaristus papa cum sedisset annos novem et menses tres, vigesima sexta Octobris martyrio coronatus est; ea enim die in tabulis ecclesiasticis natalis ¹ ejus consignatus habetur. Tribuit Eusebius ² Evaristi sedi annos novem tantum, quod non consueverit ipse menses et dies, quibus supervixissent Romani Pontifices, addere. Quod vero omnes annos ejus sub Trajano recenset, inde accidit, quod Cletum una cum Anacleto conflans, unum prætermisit Romanum pontificem : in quo ipsum, et qui eum secuti sunt, errasse certum est. Statuta enim semel chronographia Romanorum Pontificum superius ex sede Clementis, quem antiquorum omnium sententia pervenisse usque ad Trajani annum tertium constat, addendo annos novem et menses sedis Anacleti, ac totidem Evaristi : inspectisque ipsorum diebus natalibus, ut antiquitus in Martyrologio Romano descripti habentur; annos, menses, et dies, ut supra

posuimus, esse ponendos, ratio persuadet. Cur autem interdum chronographiam annorum Romanorum Pontificum in libro de Romanis Pontificibus consulibus adnotata, ut mendacem, et ab eodem ipso auctore penitus discrepantem prætermittamus, superius reddidimus rationem tomo primo Annalium in Lino. Index Romanorum Pontificum ab Honorio papa III collectus, quem exscripsimus ex Vaticana bibliotheca, hoc anno centesimo vigesimo primo Alexandri papæ ponit ingressum.

2. *Alexander papa.* — Rursus vero in sæpius citato libro de Romanis Pontificibus hæc leguntur post alia superius recensita de Evaristo : « Hic fecit ordinationes quatuor per mensem Decembrem, presbyteros decem et septem, diaconos duos, et episcopos per diversa loca quindecim. » In quibus describendis, quod numeri lectio varia habeatur, eam posuimus, quam antiquioribus codicibus invenimus comprobata. Sed post hæc : « Sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano VI, aliter VII kalend. Novembris, et cessavit episcopatus ejus dies decem et octo. » Hæc ibi. Porro titulo Evaristi duæ leguntur epistolæ. « Successit Evaristo Alexander Romanus, patre Alexandro natus, de regione Caputauri. » Sed quod ait auctor : « E regione Caputauri : » cum nulla apud antiquos e quatuordecim regionibus eo nomine dicta habeatur, facile inducor ut existimem locum illum circumscriptum esse juxta palatium, quem Suetonius ¹ in Octavio nomi-

¹ Rom. Martyrol. 26 Octob. — ² Euseb. in Chronico.

¹ Sueton. in Octav. c. 5.

nat Capita bubula, ubi natum fuisse Octavianum tradit.

3. *Quæ Hadrianus in Judæos gessit.* — Hoc eodem anno secundo Hadriani imp. cum Judæi captata occasione absentia principis, qui superiori anno (ut vidimus) ex Syria Romam venit, iterum rebellassent, rursus domiti sunt: hæc enim Eusebius¹ hoc anno contigisse tradit. At quoniam non semel, sed iterum ab eodem imp. Judæi in Palæstina afflicti sunt; ne quis hæc confundendo, errore labatur, distinguenda est altera ab altera clade, et quid prius, quidve posterius factum sit, diligentius exquirendum. Priorem hanc factam esse sub Hadriano Judæorum debellacionem sub Tinio Rufo, testatur S. Hieronymus²: huncque in ejusdem administratione provincie perseverasse usque ad annum decimum sextum ejusdem imp. Eusebius³ auctor est. Posterior Judæorum vexatio accidit sub Julio Severo, homine strenuissimo, quem, ut tradit Dio⁴ ea de causa ex Britannia Hadrianus in Syriam evocavit: hanc autem contigisse postquam idem imp. in Orientem reversus est, tum Dio, tum Spartianus⁵ testantur, qui prioris, nempe hujus

quam hoc anno accidisse tradit Eusebius, nullam penitus babuerunt mentionem, quod respectu posterioris, quam Eusebius in Chronico anno decimo sexto Hadriani imperii factam fuisse tradit, levissima visa sit. Quamobrem haud satis videtur posse firmari, quod S. Hieronymus⁴ de his agens, ait: « Tres autem anni et sex menses sub Hadriano supputantur, quando Jerusalem omnino subversa est, et Judæorum gens catervatim caesa, ita ut Judæi quoque finibus pellerentur: » Nam hæc tum Eusebii, tum etiam Dionis et Spartiani testimonio refelluntur. S. Epiphanius² enim hæc jure facta dicat post reditum Hadriani Antiochiam, quando Hierosolymanam quoque petiit: tamen cum numeret a clade illata sub Tito usque ad ultimam, quæ facta est sub Hadriano, annos tantum quadraginta septem, ad ipsum potius imperium Hadriani, quod eo ipso anno cœptum est, quam ad certum annum ejus imperii, quo ea accidit, respexisse videtur. His igitur de tempore utriusque cladis elucidatis, cætera quæ in posteriori atque novissima acciderunt clade suo loco pluribus dicturi sumus.

¹ Euseb. in Chronico. — ² Hier. in Daniel. c. 9. in fin. — ³ Euseb. in Chronico. — ⁴ Dio in Hadriano. — ⁵ Spartian. in Hadriano.

¹ Hier. in Daniel. c. 9. — ² Epiph. lib. de mensur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5612. — Olymp. 224. an. 3. — Urb. condit. 872. — Jesu Christi 119. secundum Baronium 121. — Sixti papæ 4. — Hadriani imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Hadrianus Aug. III* et *Rusticus*. Sumptus is consulatus ab Hadriano juxta secundam consulatum Cæsariorum regulam, quod in annum præcedentem consulatus, ad quem adhuc privatus destinatus fuit, inciderit. Atque hinc manifeste intelligimus, Hadrianum, quando a Trajano iterum consul designatus est, ac in filium adoptatus, in consortium imperii adscitum non fuisse, ut aliqui eruditi volunt; cum si Cæsar tunc dictus fuisset, ac in partem imperii venisset, duplicem consulatum non gessisset, alterum ob adoptionem, alterum ob imperium, sed unicum tantum, ob imperium sc. suscepisset. Ex tertio itaque consulatu hoc anno ab eo sumpto apparet, secundum eidem ob adoptionem tantum concessum. Onuphrius in Fastis ait: « Hadrianum Aug. II mendose pro III, et Rusticum consules dixerunt Cassiodorus, Fasti Græci, et liber Cuspiniani. » Idem scribit Baronius in Annalibus. At ab illis auctoribus minime peccatum; sed tantum consulatus susceptus, quem ante consecutum imperium gesserat Hadrianus, neglectus ac prætermittus;

quod tam in Fastis quam in nummis et inscriptionibus sæpe contigit.

2. *Obitus Evaristi PP.* — S. *Evaristus* papa anno Christi centesimo octavo Braduæ et Galli consulatu notato martyrio coronatus est, juxta Chronicon Damasi, in quo legitur: « Evaristus annis tredecim, mensibus septem, diebus duobus. Fuit temporibus novissimis Domitiani, et Nervæ et Trajani, a consulatu Valentis et Veri (legendum Veteri) usque Gallo et Bradua. » Sed loco, *annis tredecim*, legendum, *annis duodecim*, ut consulatus sub quo cepit, et sub quo desit, ostendit. Pontificatum inerat anno xcv Domitiani xvii, et Clementis consulatu notato, obiitque anno cvii, mense ac diebus incertis. Colitur quidem Evaristus die xxvi Octobris, legiturque in auctiori Chronico veterum Pontificum: « Sepultus est juxta corpus B. Petri in Vaticano VI kalend. Novembris. » Sed dies, quibus priores Pontifices Romani coluntur, potius ad aliquas eorum translationes, quam ad eorum natalia pertinere, jam sæpe monuimus. Evaristo successit *Alexander*, non quidem Hadriano imperante, ut

existimavit Baronius, sed Trajano Rempubicam Romanam administrante, ut testantur Eusebius tam in Historia, quam in Chronico, Marianus Scotus, Hermannus Contractus, aliique. Non itaque dubitandum videtur, quin Alexander anno Christi cum Ecclesie Romanæ gubernaculo admotus fuerit.

3. *Decretales Evaristi.* — Decretales duæ Evaristo supponuntur. Prima *ad omnes episcopos Africa data IX kalend. Aprilis, Valente et Vetere coss.*, quam falsam ostendit locus prolixus Idatii Clari ad Warimarum Arianum huic epistolæ insertus. Idatius enim exunte quarto Ecclesie sæculo floruit. Secunda scripta est *omnibus per Ægyptum Dominis conglutinatis fratribus. Data kal. Novembris, Gallo et Bradua coss.* Sed refertur in ea tacito auctoris nomine prolixus alius locus ex prima epistolæ Clementis pape, juxta latinam interpretationem a Rufino editam; cum tamen hic quinti Ecclesie sæculi initio adhuc in vivis fuerit. Denique incipit cum verbis S. Leonis primi: « Unum vos, fratres, sentire oportet et agere, etc. »

4. *Hadrianus in Palæstinam et Ægyptum venit.* — Ad num. 3. Hadrianus, qui anno superiori Romam venerat, in eadem urbe consulatum tertium iniit, quod ex Spartiano in Hadriano, cap. 8, colligo: « Ipsum autem tertium consulatum, et quatuor mensibus tantum egit, et in eo sæpe jus dixit, » ubi loquitur Spartianus de gestis ab Hadriano, dum adhuc Romæ esset. Abdicato tertio consulatu Roma discessit, et in Palæstinam venit. Auctor enim Chronici Alexandrini sub hujus anni consulibus scribit: « His coss. tumultuantibus Judæis, Hadrianus venit Hierosolyma, captisque Hebræis, Terebinthum urbem, ubi celebritatem publicam instituit, Judæosque singulos ad equi pretium venales exposuit, relictos Gazam traxit, ibique proposito foro vendidit, festumque diem instituit, qui hodieque appellatur Hadriani. Everso porro Hierosolymorum templo, condidit duplex forum, theatrum item, et trigestum seu trizonium atque tetranymplum, et dodecapylum (edificium duodecim portarum) quod antea gradus appellabant, et denique Codram. Divisit hinc urbem in septem vicos, creavitque septem vicomagistros, singulisque singulos assignavit vicos: a quibus hodieque nomina retinent. Urbem, quod ille Ælius Hadrianus diceretur, Æliam nuncupavit. » Sed falsum est, Hadrianum Judæorum templum demolitum esse, cum id Vespasiano imperante confingerit. Verisimile tamen est quod ait Petavius in Animadversionibus Epiphaniæ ad librum de Mensuris et Ponderibus, paulatim accidisse, ut « partim Judæi, partim

Christiani, sive in superstite illa urbis parte, sive in propinquo atique loco, domicilia collocarint. Quæ omnia una cum veteribus Hierosolymorum reliquis Hadrianus demolitus est, ac novam a fundamentis urbem extruxit: non tamen iisdem in vestigiis, quibus prior constiterat, sed ut in urbium instauracione sæpius usu venit, haud procul a veteri sede. » Huc referendum quod ait Epiphanius in libro de Ponderibus et Mensuris num. xiv: « Itaque in Ægyptum profectus, cum Roma discedens, urbes illas, quæ in itinere posite sunt, obire ac perillustrare vellet, inter cæteras Antiochiam, ac Cælemyriam, Phœnicen, et Palæstinam, quæ Judæa dicitur, anno, quam eversa fuerat, septimo et quadragesimo peragravit, Hierosolymam celeberrimam urbem ac nobilissimam contendit, quam Titus Vespasiani filius secundo sui imperii anno subverterat. Hanc ille solo æquatam, templum ipsum destructum ac proculcatum reperit, paucis ædibus exceptis, ac parva quadam Christianorum ecclesia, etc. » Addit Epiphanius; Hadrianum de urbe instauranda cogitasse, quod ab eo factum infra suo loco ostendemus. Verum quidem est, Baronium hunc Epiphaniæ locum anno cxxxv, seu, ut ipse numerat, anno cxxxvii narrare, quod Æliam eo dunlaxat anno conditam existimet. Sed, ut anno cxxxii dicemus, Ælia non alio anno quam præsentem edificata. Porro quadraginta illi septem anni ab anno Christi septuagesimo primo, quo triumphus Judæicus ductus, desumendi, et ultimus, quo Hadrianus Hierosolymam venit, ut sæpe ab antiquis fit, excludendus; ac præterea annus secundus Vespasiani loco secundi Titi numerandus. Denique, Hadrianum currenti anno quo consulatum tertium gessit, in Ægyptum venisse demonstrat nummus a Mediobarbo productus, pag. 175. HADRIANUS AUG. COS. III. P. P. In postica: ADVENTU AUG. S. C. ALEXANDRIÆ. Cernitur imperator habitu consulari, dextram porrigit Jovi Serapidi, post quem Isis stans sinistra sistrum tenens; post imperatorem alia figura muliebris manum sistro intendens. Quare perperam negavit Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, Hadrianum hoc tempore Alexandriam venisse, scribens errasse Eusebium, quando primo Hadriani anno ait: « Hadrianus Alexandriam a Romanis subversam publicis instauravit expensis. » Nam res quidem anno suo non consignata, et Alexandriæ subversio veteribus non memorata; sed Hadriani ad eam urbem adventus in dubium non revocandus, cum tertius consulatus ultimus sit, quem Hadrianus suscepit.

ALEXANDRI ANNUS 2. — CHRISTI 122.

1. *Justus episcopus Alexandrinus.* — Anno Christi centesimo vigesimo secundo, consulatum inierunt Cæcilius Severus, et Aurelius Fulvus, qui postea dictus est Antoninus pius imperator. Meminit hujus consulatus Spartianus in Antonino Pio. Hoc igitur anno, qui numeratur tertius Hadriani, in Ecclesia Alexandrina defuncto Primo episcopo, subrogatus est in locum ipsius Justus, qui sedit annos undecim. Hæc Eusebius¹. Quo tempore Hadrianus imp. cum res Urbanas composuisset atque firmasset, peregrinationem per universas Romani orbis provincias instituit; et (ut habet Spartianus²) primo in Galliam atque Germaniam transiit, inde in Britaniam transmissurus. Ha circumiens provincias uniuscujusque prospiciebat securitati, atque utilitati. Quamobrem cusus est nummus hujusmodi inscriptione³: LOCCPLETATORI ORBIS TERRARUM. Et alius cum hujusmodi fastus pleno titulo: RESITITORI ORBIS TERRARUM. Ventosi plane atque vani tituli ex adulatione assentantium comparati. « In ea item peregrinatione, inquit Spartianus, procuratores et præsidēs earum pro factis supplicio affecit ita severe, ut accusatores per se crederetur immittere. » Et inferius: « De iudiciis omnibus semper cuncta scrutando tandem requisivit, quandiu verum inveniret. » Sed et superius: « Cum iudicaret, in concilio habuit non amicos suos aut comites solum, sed jurisconsultos, et præcipue Julium Celsum, Salvium Julianum, Neratium Priscum, aliosque, quos tamen senatus omnis probasset: » Hæc Spartianus; qui cum de eodem scribat, quod sacra Romana diligentissime curavit, peregrina vero contempsit: quod sciret Christianam religionem peregrinam, et Romanorum superstitioni penitus adversantem; in eam quo cœperat animo infensissimo sævire non desiit.

2. *Brixiani martyres.* — Nam cum ituro in Gallias, Italicus præses, qui Rhetias curabat provincias, ad Abduam fluvium illi occurrisset, inter alia de Christianis suggestit, quod obstinatissime deos aversarentur: impetratoque ab eo rescripto, ut qui deos venerari nollent, diversis affectos suppliciis neci traderet, Faustinum presbyterum et Jovitam diaconum Brixia assumit in quæstionem. Cumque eos Hadrianus audire voluisset, nec blanditiis illos, ut solis simulacrum vincerentur, adducere potuisset, condemnat ad bestias: quæ cum illis parcerent, eo miraculo Calocerus et alii complures ex familia principis, necnon Afra præsidis uxor, Christianam religionem prædicare, ac etiam profiteri cœperunt: quos primum tentatos, sed in sententia stabiles inventos, imperator capite truncari mandavit. Calocerus vero una cum Faustino atque Jovita Mediolanum perductus diris subicitur quæstionibus, ac tandem morte multatus est: reliqui duo Romam missi sunt, ubi per pontifices diu tentati, demum Brixiam remissi, mortis sententiam acceperunt: notatus fuit singulorum natalis dies in tabulis ecclesiasticis, ut ex instituto Ecclesiæ, annis singulis eorumdem memoria ageretur, prout in Romano Martyrologio scriptum legitur. Nec præterimus in eorumdem martyrum Actis¹ notatum haberi, Romanum pontificem, qui his temporibus præerat Dei Ecclesiæ, una cum multis in Catacumbis, persecutionis causa, latuisse, atque Calimerum episcopum ordinatum Mediolanum misisse. Passi etiam his Hadriani temporibus Romæ complures alii martyres reperiantur, ut Seraphia² virgo Antiochena, et Sabina³ nobilis femina Romana, Sophia⁴ cum tribus filiabus ad pietatem egregie institutis, et alii, de quibus inferius.

¹ Euseb. in Chronico. — ² Spart. in Hadriano. — ³ Adolph. lib. numismat.

¹ Apud Sur. tom. 1, die 16 Feb. — ² Rom. Martyrol. 3 Septemb. — ³ Ibidem 29 Aug. — ⁴ Ibidem 1 August.

Anno periodi Græco-Romanæ 5613. — Olymp. 224. an. 4. — Urb. cond. 873. — Jesu Christi 120. secundum Baronium 122.
— Sixti papæ 5. — Hadriani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *L. Catilius Severus*, et *T. Aurelius Fulvius*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Gesta anno præsentis ab Hadriano.* — Hadrianus anno tantum sequenti per universas imperii provincias peregrinationem instituit, ut tunc commodius ostendatur. Incertum autem, an currens vel sequentis initio Romam redierit. Spartianus in Hadriano, cap. 6, loquens de Hadriano, dum adhuc Romæ esset, ait: « Audito dein tumultu Sarmatarum et Roxolanorum, præmissis exercitibus, Mæsiam petiit. » Ac paulo post: « Cum rege Roxolanorum, qui de imminutis stipendiis querebatur, nullo cognito negotio pacem composuit. » In Collectaneis Græcis apud Scaligerum dicitur, Hadrianum urbem in Mæsia ædificasse, eamque *Hadriani venationis* appellasse, idque anno tertio Olympiadis cccxiv qui mense Julio currentis Christi anni absolvitur. Quare Hadrianopolis hoc anno ædificata videtur. Verum est, Eusebium in chronico tam secundum Ponticum, quam secundum Scaligerum, anno Abrahami 2133, qui cum mense Septembri præcedentis Christi anni terminatur scribere: « Bellum in Sarmatas gestum. » Sed chronologia, per transpositionem annorum librariorum errore factam, in eo Chronico

non parum labefactata. Unde Marianus Scotus et Hermannus Contractus, qui sinceriora Chronici Eusebiani exemplaria viderant, hæc verba cum anno quarto Hadriani copulant.

3. *Faustini et Jovitæ martyrium.* — Ad num. 2. Acta SS. *Faustini et Jovitæ*, qui martyrium Brixie subire, refert ex auctore anonymo Henschenius die xv Februarii, censetque eos præsentis anno ab Hadriano morte affectos; quæ etiam sententia Baronii fuit. Sed Henschenius in *Vita S. Afræ*, quæ, *Italico* comite marito crudeli pagano a leonibus, leopardis et ursis cum idolorum sacerdotibus devorato, conversa est, et cum Faustino et Jovita fratribus plurimum cruciata, ac tandem martyrio coronata fuit, observat, in secunda Vita Faustini et Jovitæ, num. viii, dici: Faustinum, Jovitam, Calimerium et Afram venisse ad locum, qui dicitur *Catacumbas*, et ibi invenisse *B. Telesphorum* episcopum, qui et ipse latitabat inter sepulcra martyrum, propter paganorum metum. Unde recte deducit Henschenius, Jovitam et Faustinum circa annum 133, quo Telesphorus sedebat, morte affectos; eo magis, quod in Vita S. Calimerii die xxxi Junii idem legitur. Colitur *S. Afræ* die xxiv Maii, quo ejus Acta Henschenius illustrat.

ALEXANDRI ANNUS 3. — CHRISTI 123.

1. *Idolum Apis inventum.* — Centesimus vigesimus tertius Christi annus Glabrioem et Torquatum (secundum Cassiodori Chronicon) habuit consules, vel (ut alii) Annum Verum et Augurem: quod magis verum probatur, quam quod Cassiodori Chronicon depravatum habet. « quo Hadrianus Britanniam petens, inquit Spartianus¹, multa corripuit, murumque per octoginta millia passuum primus duxit, qui Barbaros Romanosque divideret. » Et in-

¹ Spartian. in Hadriano.

ferius: « Compositis in Britannia rebus, transgressus in Galliam, Alexandrina seditione turbatus, quæ nata est ob Apim: qui cum repertus esset post multos annos, turbas inter populos creavit; apud quem deberet collocari, omnibus studiose certantibus. » Hæc Spartianus. Magna Dei providentia factum est, ut quo tempore Hadrianus Christianam religionem insecraretur, quales essent dii Gentium, fierent manifesti. Apim enim non Ægyptios tantum coluisse, sed ejusdem cultum transisse ad Romanos, Minutius Felix eis exprobrat in Octavio, cum ait: « Nonne et

Apim bovem cum Ægyptiis adoratis et pascitis? Erat Apis, inquit Herodotus ¹, idemque Epaphus, e vacca genitus, quæ nullum alium potest concipere fœtum; quam Ægyptii aiunt fulgore ictam concipere ex eo Apim. Habet autem hic vitulum, qui appellatur Apis, hæc signa: Toto corpore est niger, in fronte habens candorem figuræ quadratæ, in tergo effigiem aquilæ, cantharum in palato, duplices in cauda pilos. » Hæc Herodotus, dum de Cambyse rege recenset historiam, qui educto mucrone femur Apis percussit, cacili-nansque sacerdotibus dixit: « O capita nequam, hujuscemodi dii existant sanguine atque carne præditi, et ferrum sentientes? Dignus nimirum Ægyptiis hic deus, etc. »

2. Item testatur, consuevisse ejusmodi animal raro videri; cum autem appareret, Ægyptios omnes præ lætitia pulcherrima ferre vestimenta; quod cum accidisset in reditu Cambysis ex Æthiopia, multis de exercitu amissis, putans lætari Ægyptios suis ipsius infortuniis, quamplurimos ex iis necari jussit, imo omnes qui a feritione Apis non destitissent. Judæos qui olim in Ægypto assueverant, secundum suam ipsorum superstitionem in deserto conlasse Apim, juxta illud Psalmi ²: « Mutaverunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum; » prout et in Exodo ³ scriptum est: « Fecerunt sibi vitulum condilatilem: » certa sententia est, plurium auctoritate firmata. Justo etiam Dei judicio factum est, ut Ægyptii illi, qui hæcenus in suo cæco errore mansissent, hujus apparitione ipsorum dei, mutuo concertarint, seque confecerint. Sed de Api et aliis Ægyptiorum diis plura ex antiquis collegit Eusebius ⁴.

3. *Arrius Antoninus proconsul in Asia.* — Hoc eodem anno Aurelius Antoninus, idemque (ut auctor est Spartianus in Hadriano) ab avo materno dictus Arrius Antoninus, qui et postea Augustus cognominatus est Pius, cum superiori anno (ut dictum est) consulatum cum Cabilio Severo gessisset, more majorum provinciam accipiens administrandam, proconsul in Asiam missus est. Meminit ejus proconsulatus in Asia, ubi omen futuri accepit imperii, Spartianus ⁵, dum res ab eo gestas describit. Functus olim fuerat, Domitiani, ut opinor, temporibus, eodem magistratu maternus Pii avus Arrius alter Antoninus, ad quem post gestum Asiam

proconsulatum scriptæ extant litteræ Plinii Junioris. Ad hunc ipsum proconsulatum agentem in Asia extant litteræ Plinii Junioris ¹ quibus eundem cum in multis laudet, illud etiam in eo est admiratus, quod Romanus homo cum esset, adeo litteris græcis esset excultus, ut eos qui nati essent Athenis superaret: quod et aliis ² ad eum litteris datis inculcat: ut dubitari jam possit et quæri uter horum fuerit, ille Asiæ proconsul Arrius Antoninus. Sed quorsum hæc? ob id scilicet, ut ostendatur hic ille esse Arrius Antoninus, quem, dum provinciam administraret, et de Christianis quæstiones haberet in una Asiæ provinciæ civitate, quæ Christianam religionem fuerat amplexata, omnes qui in ea erant fideles pro tribunali sedentem adire, palam se Christianos esse profitentes, eaque de causa omnes se libenter mortem oppetituros: cum is rei magnitudine et novitate perterritus, paucis ex illis damnatis, in reliquos, ut præcipitia atque suspendia, si mori optarent, sibi sponte deligerent, exclamavit.

4. Recitat hæc Tertullianus ad Scapulam ³, sic dicens: « Arrius Antoninus in Asia cum persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia ejus se manu facta obtulerunt. Cum ille, paucis duci jussis, reliquis ait: ὦ θεοὶ, εἰ θέλετε ἀποθνήσκων κερμαῖος; ἢ προερίης ἔχετε, hoc est: « O miseri, si cupitis perire, præcipitia et testes habetis. » Hæc Arrius Antoninus: qui (ut dictum est) postea succedens in imperium, Pius est dictus; sed et lertius alius postea fuit, ad quem ferri hæc posse videantur Arrius Antoninus, idemque proconsul in Asia, qui claruit temporibus Commodi imperatoris, sub quo et fuit occisus. Meminit de eo Lampridius in Commodi, sic dicens: « Insidias Cleandri Arrius Antoninus fictis criminibus in Altali gratiam, quem in proconsulatu Asiæ damnaverat, fuit occisus. » De quolibet autem trium horum Antonino Tertulliani verba interprelemur: ex his certe palam fit, magnas olim in Christianos persecutiones excitatas fuisse: Nam si qui omnium æquissimi habebantur præsidēs provinciarum, ut Antoninus, instanter (ut ait Tertullianus) Christianos persequerentur, quid alios fecisse credendum? Videas ex his pariter flagrantem in Christianis amorem pro Christi nomine martyrii subemdi.

¹ Herodot. in Thalia. — ² Psal. cv. — ³ Exod. XXXII. — ⁴ Euseb. de præpar. Evang. lib. II. c. 11. — ⁵ Spartian. in Antonino Pio.

¹ Plin. lib. IV. epist. v. — ² Idem I. IV. ep. XVIII. et I. v. ep. x. — ³ Tert. ad Scapul. c. ult.

iterum et Augure coss. Geminum itaque consulatum gessit M. Annii Verus M. Aurelii postea imperatoris avus, ut pluribus ostendit eard. Norisius in Epistola consulari.

2. *Hadriani quinquennialia.*—Atque hinc licet, Hadrianum hoc anno quinquennialia exhibuisse : annis enim id genus festis destinatis, si consulatum imperatores non sumerent, eum in viros consulares, aut propinquos de more conferebant. Hujus festi supersunt alia indicia. Exstat Hadriani nummus inscriptus, IMP. CAESAR TRAIANUS HADRIANUS AUG. P. M. TR. P. COS. III. P. P. In postica : ANN. DCCCLXXIII. NAT. URB. P. CIR. CON. S. C. Cernitur figura humi sedens, eum rota et tribus obeliscis. Praefata vero verba sic legenda : « Anno (Urbis) DCCCLXXIV. Natale Urbis, Circus conditus, Senatuseconsulto. » Quid littera P significet, mihi incomperit. Valesius in Notis ad Ammianum lib. 16, ubi eam inscriptionem recitans, loco P. legit R. id est, *Romae*; sed nummus corrumpere non licet. Haec vero verba, *Cir. Con.* vertit, *Circenses Concessi*. Sed perperam : eum enim de more Iudi circenses exhiberentur, in nummis annis quinquennialium addictis non memorabantur. Hadrianus itaque ante praesentem annum Roma non discessit, ibique, ut ex ea epigrapha deducitur, natale Urbis celebravit, quo nomine vocari eum diem iussit, qui ante *Parilia* dictus erat, et Urbis templum, de quo mentio apud Ammianum lib. 16, cap. 10, extruxit, ut indicat Athenaeus lib. 8, cap. 16. « Celebrantur, inquit, Parilia dictae quondam feriae, nunc Romanas appellant, extracto dedeatoque fortunae Urbis templo ab optimo et humanissimo imperatore Hadriano. Eum scilicet diem cum solemnitate celebritate quotannis festum agunt, non solum Romani cives, sed etiam quotquot externi homines tum Romae sunt. » En quot indicia horum quinquennialium. Hadrianus Urbis templum condidit, quod in quindeccennialibus dedicavit. Praeterea eum diem, qui ante *Parilia* dicebatur, *Natalem* urbis Romae vocari voluit, ut ex laudatis Athenaei verbis elicit Valesius citatus. Denique circum eum tribus obeliscis condidit Hadrianus. Quae omnia in quinquennialibus et id genus festis de more fieri solita, templa nempe dedicari, urbibus nova nomina imponi, ac publica monumenta construi. Nec refert, Spartanum aliosque nullam de aliquo pecuniarii circi ab Hadriano condito mentionem facere ; cum multa ex nummis discamus, quorum nullum apud auctores vestigium. Hanc conjecturam confirmat alius nummus apud Oecumeni pag. 232 inscriptus : IMP. CAES. HADRIANUS AUG. COS. III. cum circo, ut in praecedenti, representato. Interim observandum Hadrianum in nummo, in quo natale Urbis exprimitur, senatus auctoritate percusso, Patrem Patriae appellari, ideoque per haec tempora illud nomen tulisse, quemadmodum et sequentibus annis, ut infra videbitur. Postquam haec scripseram, in manus meas venit Commentarius Sertorii Ursati de Notis Romanorum, ubi cum pag. 370, istas P. R. C. A. DCCCLXIV hoc modo explicet : post Romam conditam

annis octingentis quadraginta quatuor, minime dubitandum, quin iste : ANN. DCCCLXXIII. NAT. URB. P. CIR. CON. S. C. hoc modo legendae sint : anno DCCCLXXIII. Natale Urbis. Post Circum conditum. Senatus Consulto.

3. *Hadrianus post quinquennialia profectionem suam instituit.*—Xiphilinus in Hadriano ait : « Praeterea spectacula die suo natali (id est, in quinquennialibus suis, quae eo nomine ab antiquis saepe significata, quod die natali imperii de more celebrantur) populo gratis dedit, ubi ita magnus numerus bestiarum cras est, ut simul leones centum, ac totidem leonae confectae fuerint. Dona in theatro et circo viris atque mulieribus separatim in sphaeris missilibus dedit : et ne mulieres cum viris lavarentur, vetuit. Quo anno haec facta sunt, Euphrates philosophus obiit mortem voluntariam ; cum ei Hadrianus propter senectutem et morbum citatam bibere concessisset. Post haec Hadrianus in alias ex aliis provincias, regionesque et urbes proficeiscitur visendi causa. » Ex quibus manifestissimum redditur, Hadrianum praesenti anno Romae quinquennialibus suis interfuisse, et non nisi iisdem celebratis profectionem suam instituisse. Nam Euphratem philosophum hoc anno tantum demortuum, habemus ex Collectaneis Graecis apud Scalgerum, ubi hujus philosophi mors copulatur cum anno primo Olympiadis cccxxv, qui praesenti Christi anno mense Julio auspiciatur. Praeterea Eusebius in Chronico mortem Euphratis recitat anno Abrahami 2137, secundum editionem Scalgerianam, Pontaeana per Hadriani tempora accuratorem. Unde et Marianus Scotus anno quinto Hadriani eandem narrat. Is porro annus Abrahami cum currentis Christi anni mense Septembri absolvitur.

4. *Quas regiones Hadrianus hoc anno peragravit.*—Hadrianus, quinquennialibus Romae celebratis, profectus est in « Gallias », indeque in « Germaniam » transit, ac postea « Britanniam petiit, in qua multa correxit, murumque per octoginta millia passuum primus duxit, qui Barbaros Romanosque divideret. » Haec Spartianus in Hadriano capit. 12. Hujus valli ac muri etiamnum reliquias extare testatur Camdenus in Descriptione Britanniae. « Compositis in Britannia rebus transgressus in Galliam, Alexandriae seditione turbatus, quae nata est ob Apim, etc., » ait ibidem Spartianus, qui subiungit : « Per idem tempus in honorem Plotinae basilicam apud Nemausum opere mirabili extruxit, post haec Hispanias petiit, et Terracena hiemavit. » Quas regiones hoc anno Hadrianus mira celeritate peragravit, cum Spartianus de hieme praesentis anni loquatur, ut, quae anno sequenti dicemus, manifestum facient. Hadrianus itaque Tarracone mansit usque ad mensem circiter Aprilem anni Christi insequentis. Ex his deduco, eum quinquennialia anteaipasse, et ea prioribus hujus anni mensibus exhibuisse ; alioquin ad tot regiones in vias tendas tempus non habuisset. Baronius, quem passim alij secuti sunt, profectionem Hadriani Gallicam et Germanicam, in annum praecedentem, Hispanicam

vero in annum sequentem confert; quod ex dictis subsistere non potest. Apud Mediobarbum extat nummus Hadriani inscriptus: HADRIANVS AVG. COS. III.

P. P. In postica: ADVENTV AVG. GALLIE. In aversa parte alterius, BRITANNIA S. C. In postica alterius. ADVENTV AVG. S. C. HISPANIE.

ALEXANDRI ANNUS 4. — CHRISTI 124.

Hadriani peregrinatio. — Qui ordine sequitur annus Domini centesimus vigesimus quartus, qui est Hadriani imperii quintus, notatur a Cassiodoro coss. Asiatico et Quinto, ab aliis ¹ Aviola et Pansa quos magis sequimur, cum tam a Græcis, quam a recentioribus nostris approbentur. Quo anno (inquit Eusebius ²) Hadrianus imperator in Libyam, quæ a Judæis vastata fuerat, colonias duxit. Accidit autem ejusmodi clades (ut supra meminimus) sub Trajano. Hoc item anno Hadrianum Hispanias peragrasse,

secundum ea quæ a Spartiano ³ scribuntur; et quod Eusebius tradit, anno sexto ejus imperii, eundem in Achaïam venisse, et Athenis commoratum esse, habita exacta temperis ratione, dicere opus est. Quæ autem ab eo in peregrinatione sint gesta, quod ad res Ecclesiasticas minime pertinere noscantur, prætermittimus: habent Dionem et Spartianum quos consulant qui ista cupiunt: hæc autem quæ dicta sunt ad rectam temporum constituendam chronographiam, prætermisisse minime oportuit.

¹ Panvin. et alii eum secuti. — ² Euseb. in Chronico.

³ Spartian. in Hadrian.

Anno periodi Græco-Romanae 5645. — Olymp. 225. an. 2. — Urb. cond. 875. — Jesu Christi 122. secundum Baronium 124.

— Sixti pape 7. — Hadriani imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Acilius Aviola*, et *Corellius Pansa*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Itinerarium Hadriani.* — Hadriani profectio Hispanica, quam hoc anno Baronius recitat, ad annum præcedentem pertinet, ut ibidem ostendimus. Addit Baronius in Annalibus Eusebium in Chronico testari, Hadrianum in Libyam colonias deduxisse. Verum in Dissertatione Hypatica jam ostendi, id anno præcedenti contigisse, et annis quinquentibus et id genus festis addictis colonias fuisse institutas. Subjungit denique ibidem Baronius Hadrianum in Achaïam venisse et Athenis commoratum esse, quod ad annum Christi cxxv spectat, ut infra videbitur.

3. *Hadrianus Athenas et in Ægyptum venit.* — Ex Hispania Hadrianus Athenas profectus est. Eusebius enim in Chronico anno Abrahami 2138 qui cum mense Septemb. præsentis Christi anni absolvitur, ait: « Hadrianus Atheniensibus leges peten-

libus, ex Draconis et Solonis reliquorumque libris jura composuit. » Tum anno Abrahami 2139, qui ka'endis Octobris præsentis Christi anni auspiciatur, inquit: « Cephissus fluvius Eleusinam inundavit, quem Hadrianus ponte conjungens, Athenis hiemem exegit, » præsentis nempe Christi anni; ideoque Hadrianus Athenis fuit usque ad vernum tempus anni insequentis. Quæ omnia confirmantur ex Chronico Alexandrino, ubi hoc anno legitur: « His coss. Hadrianus in Ægyptum profectus condidit Antinotum Thebaidis, III kal. Novembris, » quæ urbs nunc in ruinis jacet, distatque a Nilo decem leucis in ortum. Hadrianus igitur præsentis anno Athenis in Ægyptum profectus est; indeque Athenas rediit, ubi hiemem transegit. Hinc apud Mediobarbum nummus Hadriani: HADRIANVS AVG. COS. III. P. P. In postica, ÆGYPTOS, vel ALEXANDRIA, vel NILVS, vel S. C. RESTITVTOR ÆGYPTI.

ALEXANDRI ANNUS 5. — CHRISTI 125.

1. *Hadrianus Athenis.* — « Anno Domini centesimo vigesimo quinto, coss. Vero et Ambiguo ¹, vel secundum alios ² Arrio Petino et Aproniano, Hadrianus imperator ex Hispania recta navigans, in Achaia venit; Athenasque abiens exemplo Herculis, et Philippi, sacra Eleusinia suscepit, multaque in Athenienses contulit. » Haec Spartianus ³. Recenset Dio ⁴ alia plura, quae eisdem est impartitus, sed et addit Cassiodorus ⁵: « Sub iisdem consulibus, Atheniensibus leges petentibus Hadrianus ex Draconis et Solonis reliquis libris composuit. » Eadem ante ipsum Eusebius in Chronico, hoc item anno. Ceterum quantumlibet Athenae, Aereopagitarum collegio probatissimo, omnium civitatum optimis legibus exultarum praestantissima haberentur; quamvis et antiquis legibus rursus restitutis ab Hadriano, egregie excolte essent: nihil est tamen quod ea respublica comparari potuisset Christi Ecclesiae, quae Athenis erat his temporibus florentissima. Illustrata nimirum Publii episcopi, et post eum Quadrati et Aristidis Christianorum philosophorum, qui tunc vivebant, singulari doctrina pariter et eximia sanctitate. Illic Origenes Athenis diu versatus et in aliis praecipuis Romani imperii civitatibus comparans Christi Ecclesias cum Gentilium optimis moribus ac legibus institutis civitatibus, ac praestantissimis magistratibus, contra Celsum agens, haec ait ⁶:

2. *Ecclesia Atheniensis.* — « Ceterum Ecclesiae Dei pererudite, collatae ad vulgares cotus hominum, plane mundi sunt lumina. Quis enim non fateatur deteriorem Ecclesiam nostrae partem collatam eum vulgaribus concionibus longe praestantiorum esse? nam Ecclesia Dei quae Athenis est, verbi gratia, mansueta est et quiesca, quippe quae uni Deo se approbare cupiat: Atheniensis autem populi concio selfiosa, nec ullo modo conferenda cum ejus urbis Ecclesia Dei: idem dicendum de Ecclesia Dei quae est Corinthi, et concione populi Corinthiorum, quam ipsi etiam sua lingua vocant Ecclesiam: similiter de Ecclesia Dei quae est Alexandriae exempli gratia, et concione Alexandrini populi. Quae si quis candidus et veritatis studiosus audiens examinet, res mira videbitur, conatum hoc aliquem, atque etiam effecisse ut per civitates intra eadem mœnia colabantur Ecclesiae Dei cum profanis populis suas conciones

celebrantibus. Sic etiam senatum ecclesiasticum si componas ad senatus singularum civitatum, invenies quosdam senatores ecclesiasticos dignos ubivis gentium administrare divinitus constitutam Rempublicam: senatores vero istos, qui passim reperiuntur, nihil in moribus habere eximium praeter plebeis hominibus. Eodem modo magistratus ecclesiastici cum urbanis magistratibus conferendi; ut intelligas, magistratus Ecclesiae, etiam qui inter collegas paulo frigidius versantur in officio, tamen in morum et virtutum ratione vulgaribus senatoribus atque magistratibus praecellere. » Haecque Origenes: sed ad Hadrianum revertamur.

3. Existimavit Eusebius, Hadrianum non hoc primo Athenas adventu sacris Eleusiniis initiatum, sed post annos duos, cum (ut tradit Spartianus) iterum est reversus illuc. Verum qui utrumque ejus Athenas adventum Spartianus scribit, id in ejus primo adventu factum affirmat. Porro quidnam esset Eleusiniis initiari, et Eleusinia sacra quam turpia et obsœna, omnes fere non tantum ex scriptis Gentilium norunt, sed Christianorum, qui pro Christiana religione scribentes Apologias, Gentilium deorum sacra abominanda ex eorum penetralibus abducta, palam ludibrio exposuerunt: et inter alios Tertullianus ¹ libro adversus Valentinianum, de ritibus, quibus sacris Eleusiniis quis initiabatur, pluribus agit; sed et Arnobius ² quoque ea est fusus prosecutus. Quo igitur ardentius Hadrianus colere visus est superstitionis Gentilitiae deos, eo vehementius Christianam religionem insectatum esse, nemo poterit dubitare: ipsamque Athenarum Ecclesiam ab eodem vehementer exagitatum, quae scribit Eusebius ³ atque S. Hieronymus ⁴ in Quadrato, facile monstrant: « Hic enim, inquit Hieronymus, Apostolorum discipulus, Publio Athenarum episcopo ob Christi fidem martyrio coronato, in locum ejus substituitur, et Ecclesiam grandi terrore dispersam, fide et industria sua congregat. » De Apologia, quam pro Christiana religionis defensione Hadriano dedit (quod in secundo ejus Athenas adventu factum esse tradit Eusebius) suo loco dicemus. Hoc enim primo Hadriani adventu contigisse Publii episcopi martyrium, et post Hadriani discessionem anno sequenti creatum esse Quadratum, verius arbitramur.

¹ Cassiod. in Chronico. — ² Panvin. in Fast. — ³ Spartian. in Hadrian. — ⁴ Dio in Hadrian. — ⁵ Cassiod. in Chronico. — ⁶ Origen. contra Cels. lib. III.

¹ Tert. advers. Valent. c. 1. — ² Arnobius adv. Gent. lib. v. — ³ Euseb. lib. IV. c. 3. — ⁴ Hieron. de Scrip. Eccles.

Anno periodi Graeco-Romanae 5616. — Olymp. 225. an. 3. — Urb. cond. 876. — Jesu Christi 123. secundum Baronium 125.
— Sixti papae 8. — Hadriani imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. t. Coss. *Q. Arrius Pætius*, et *Ventidius Apronianus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus Asiam perlustrat.* — Baronius ait Hadrianum hoc anno Achaiam, indeque Athenas petiisse, et sacra Eleusinae suscepisse, ex Chronico Eusebii, ubi tamen haec tardius describuntur, ut infra videbitur. Ad hunc itaque annum referendum quod Auctor Chronici Alexandrini habet : « Horum consulatu Apollonius Tyanaeus naturae satisfecit. Hadrianus Nicomediae et Nicææ fora condidit, et quatuor regiones ac mœnia, quæ Bithyniam spectant.

Cyzici præterea fanum excitavit, et pavementum marmore stravil. Nec in paucis aliis illustribus oppidis delubra haud pauca a fundamentis extruxit, alia instauravit, statuasque multas ac diversas posuit. » Hoc itaque anno Hadrianus in Asia fuit. Hinc apud Mediobarbum extant Hadriani nummi tertio ejus consulatu notati in quibus legitur : ADVENTU AUG. S. C. ASIAE, vel BITHYNIAE, vel CAPPADOCIAE, vel CILICIAE, vel PHRYGIAE, vel PAMPHYLIAE, vel LYCIAE, vel SYRIA. In aliis : S. C. RESTITUTORI BITHYNIAE, vel ARMENIAE, vel ASIAE, vel CAPPADOCIAE, vel CILICIAE, vel LYBIAE, vel NICOMEDIAE, vel PHRYGIAE.

ALEXANDRI ANNUS 6. — CHRISTI 126.

Hadriani peregrinationes. — Sequenti anno Christi centesimo vigesimo sexto, Gallicanus et Titianus a Cassiodoro ponuntur consules : e Graecis autem Fastis promuntur Glabrio atque Torquatus, quos sic sequemur in chronologia consulum, ut tamen nequaquam eis in omnibus deferamus ; sed cum ratio postulat, illi vel aliis potius hæreamus, inversos plane esse consulares Fastos annorum Trajani atque Hadriani imperatorum, cum superius egimus de consulatu Pedonis, perspicue est demonstratum : sed id absque præjudicio sit rectæ chronographiæ, quæ ex annis imperatorum exacte disponitur. Hoc ipso anno, Hadrianus transacta (inquit Eusebius ¹) Athenis hieme, inde recessit : rediisse tum Romam,

et inde in Africam trajecisse, ut omnes Romano imperio subjectas provincias visitaret, auctor est Spartianus ¹, qui addit Hadrianum multa beneficia in Africanas provincias contulisse : ut merito hac inscriptione inveniantur signata numismata ² : RESTITUTORI AFRICÆ : in eisque Africae typus inest cum capite elephantis vel proboscide. Licet et alia ejusdem Hadriani numismata de aliis provinciis eundem plane titulum reddant, ut de Gallia, Hispania, Italia, Achaia, Bithynia, et Phrygia, quæ vidimus, et aliis quæ extare dicuntur, sed non vidimus. De Africana Ecclesia, quid sub Hadriano sit passa, periere vetera monumenta rerum indices, quæ hoc potuissent demonstrare.

¹ Euseb. in Chronic.

¹ Spartian. in Hadrian. — ² Adolph. Occ. lib. numism.

Anno periodi Græco-Romanæ 5617. — Olymp. 225. an. 4. — Urb. cond. 877. — Jesu Christi 124. secundum Baronium 126.
— Sixti papæ 9. — Hadriani imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *M. Acilius Glabrio*, et *C. Bellicius Torquatus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus per Asiam et insulas ad Achaiam navigat.* — Eusebius in Chronico anno Abrahami 2144, qui kalendis Octobris præsentis Christi anni inchoatur, ait : « Hadrianus sacris Eleusinae initiatus multa Atheniensibus dona largitur. » Baronius in Annalibus anno præcedenti, quo hæc refert, reprehendit Eusebium, quod non primo Hadriani Athenas adventui, sed secundo hanc initiationem consignarit : cum tamen Spartianus in Hadriano cap. 13, de hac re in secundo Hadriani adventu loquatur, et Eusebius ipsa fere Spartiani verba exscribat, ut legenti manifestum sit : « Post hoc, inquit Spartianus

cap. 13, per Asiam et insulas ad Achaiam navigavit, et Eleusina sacra suscepit : multa in Athenienses contulit. Post in Siciliam navigavit, etc. » Cum vero in Collectaneis Græcis apud Scaligerum anno primo Olympiadis cxxv dicatur, Hadrianum Athenis initiatum esse, et primus ille annus ab anno tantum Christi insequenti exordiator, Eusebius loco citato de posteriori parte anni Abrahami intelligendus, ideoque adhuc hoc anno Hadrianus per Asiam et insulas ad Achaiam navigavit. Hinc in nummis Hadriani tertio consulatu insignitis legitur : ADVENTU AVG. S. C. ACHAIÆ, vel, EUBŒÆ, vel S. C. RESTITUTORI ACHAIÆ, vel, MACEDONIAE. Baronius Hadrianum hoc anno in Africam venisse scribit, sed sine dubio fallitur, ut ex dicendis liquet.

ALEXANDRI ANNUS 7. — CHRISTI 127.

1. *Episcopi Hierosolymitani.* — Annus Domini centesimus vigesimus septimus Scipionem et Aquilinum consules habet : quo Hadrianus (ut tradit Spartianus) ex Africa Romam reversus est. « Quo item anno, inquit Eusebius¹, post Philippum Hierosolymorum episcopum constituitur Seneca, post quem Justus, cui successit Levi, post quem Ephraem, inde Iosus, inde demum Judas : hi omnes usque ad eversionem quam ab Hadriano perpessa est Hierusalem, ex circumcissione episcopi præfuerunt; » nempe usque ad annum decimum nonum ejus imperii. Frequens hæc Hierosolymorum episcoporum successio (quod alias dictum est) tam brevi tempore, ejus Ecclesiæ gravem persecutionem arguit : quantum autem quisquis horum sederit, licet recentiores ediderint, cum id non scribat Eusebius, qui solet aliorum

numerare sedis annos, hoc sibi fuisse obscurum significat : at quod ipse ejus provinciæ episcopus non novit, nos ignorare fateri malumus, quam divinare.

2. *Persecutio in Christianos.* — Cæterum quod spectat ad persecutionem in Christianos commotam, ea in dies magis magisque sæviebat, eoque jam pervenerat, ut non amplius de illis legitima exercerentur judicia, velut in causis etiam criminorum fieri consuevit; sed clamore vulgi fideles delati, tanquam de crimine convicti neci darentur. Quæ quidem adeo inhumana atque ferocia unius ex consulibus animum exterruere, indigne ferentem, innocentissimos homines rumore duntaxat vulgi in mortem damnari : fuit hic Serenius Granianus, qui cum ageret proconsulem Asiæ, de his e provincia discessurus, ad Hadrianum scripsit : quid autem ipse ad ejus successorem Minutium Fundanum rescripserit, anno sequenti suo loco dicemus.

¹ Euseb. in Chronic.

Anno periodi Græco-Romanæ 5618. — Olymp. 226. an. 1. — Urb. cond. 878. — Jesu Christi 125. secundum Baronium 127.
— Sixti papæ 10. — Hadriani imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Cornelius Asiaticus II*, et *Vettius Aquilinus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus in Siciliam venit.* — Hadrianus hoc anno sacris Eleusinis initiatus est, et multa in Athenienses contulit, ut anno præcedenti ex Spar-

tiano cap. 13 diximus, qui addit : « Post in Siciliam navigavit, etc. Inde Romam venit, etc. » Hinc numerus Hadriani tertio ejus consulatu notatus, ADVENTUI AUG. S. C. SICILIAE, vel S. C. RESTITUTORI SICILIAE. E Sicilia Romam profectus Hadrianus, ubi anno sequenti decennalia celebravit, ut mox ostendo.

ALEXANDRI ANNUS 8. — CHRISTI 128.

1. *Quadrati et Aristidis Apologiæ pro Christianis.* — Centesimo vigesimo octavo Christi anno, coss. Vero et Bibulo (habent alii Celsum et Marcellinum) Hadrianus imperator, cum præterito anno ex Africa Romam venisset, atque (ut tradit Spartianus ¹) in Orientem profectus esset, Athenas repetiit, ubi opera quæ apud Athenienses exæperat, dedicavit, ut Jovis Olympii ædem, et aram sibi. « Tunc Quadratus discipulus Apostolorum, inquit Eusebius ², et Aristides Atheniensis noster philosophus libros pro Christiana religione Hadriano dedere composuit. » Hæc ipse hoc anno nono imperii Hadriani. At quod ad Quadratum pertinet : non tantum librum dedisse, sed coram ipso ea de re orationem habuisse, idem Eusebius ³ alibi his verbis testatur : « Hunc, » Hadrianum scilicet, « Quadratus oratione coram habita compellat : et apologiam quam pro nostræ religionis defensione propterea contexuerat, quod nonnulli nequam et perditii homines nostris molestiam facessere conarentur, ei offert. Quod quidem opus cum apud multos fratres ad hoc usque tempus, tum apud nos habetur in manibus : ex quo præclaræ mentis intelligentiæ et apostolicæ veritatis excutiendæ regulæ indicia ; quæ in illo viro elucebant, facile licet pervidere. Idem porro auctor suam ipsius ostendit antiquitatem, scribens in hunc modum : Salvatoris nostri res geste semper lucisque ante hominum oculos versatæ sunt, et veræ etiam sunt. Nam nonnulli ab eo ad sanitatem restituti,

alii a mortuis excitati, tum id quidem temporis cum essent morbis liberati, visi sunt; postea etiam semper hæc una nobiscum commemorati, propterea quod non solum cum Salvator apud nos versabatur, sed etiam post ejus decessionem, ad longinquum tempus fuere superstites, adeo ut ad nostra usque tempora non pauci eorum vitam perducerent. Verum de Quadrato ista accepimus. » Hucusque de eo Eusebius : qui et de Aristide hæc subdit :

2. « Aristides etiam scriptor fidelis, et insitutus nostræ religionis imbutus, Apologiam pro fide nostra scriptis post se reliquit : quam quidem Hadriano dedicavit, ut Quadratus antea suam : qui ejus liber adhuc a plerisque custoditur. » Eadem de iisdem scribit S. Hieronymus ⁴, cum agit de Scriptoribus Ecclesiasticis, et in epistola ad Magnum oratorem ⁵, ubi quantum in primis Quadratus profecerit apud imperatorem, ut concitatum ejus in Christianos animum cohiberit, hæc ait : « Quadratus Apostolorum discipulus, et Atheniensis pontifex Ecclesiæ : monne Hadriano principi Eleusinae sacra invisenti librum pro nostra religione tradidit ? et tantæ admirationis omnibus fuit, ut persecutionem gravissimam illius excellens sedaret ingenium ? Aristides philosophus vir eloquentissimus, eidem principi Apologeticum pro Christianis obtulit contextum philosophorum sententiis. » Hæc de iis S. Hieronymus.

3. *Pacem Hadrianus reddidit Ecclesiæ.* — Sed Hadrianum meliorem redditum, insuper ad conce-

¹ Spartian. in Hadrian. — ² Euseb. in Chron. — ³ Euseb. hist. lib. iv. cap. 3.

⁴ Hieron. de Script. Eccles. — ⁵ Hier. epist. LXXXIV.

dendam pacem Ecclesiis impulerunt litteræ Serenii Graniani antea redditæ. Nam Eusebius eodem hoc anno nono Hadriani hæc scribit in Chronico: « Et Serenius Granianus legatus, vir apprime nobilis, litteras ad imperatorem mittit, iniquissimum esse dicens, clamoribus vulgi innocentissimum hominum sanguinem concedi, et sine ullo crimine, nominis tantum et sectæ reos fieri. Quibus commotus Hadrianus, Minutius Fundanus proconsuli Asiæ scripsit, sine objectu criminum Christianos non condemnandos: cuius epistolæ usque ad nostram memoriam durat exemplum. » Hæc ibi. Porro etsi epistola Serenii Graniani non extet, epistolam tamen Hadriani ad Minutium Fundanum a S. Justino martyre in Apologia ad Antoninum Pium descriptam hæc præfatione ab eo præmissa, Eusebius¹ recitat in hæc verba: « Hujus epistolæ exemplar latino sermone (ut erat) servatum Justinus in Apologia sua ponit; ante cuius initium ista ad ipsum præfatur: Etsi ex epistola Hadriani patris tui Cesaris, maximi et illustrissimi principis, possumus jure repetere, ut judicia de Christianis (sicut postulavimus) mandes ex æquitate fieri: illud tamen non tam postulavimus, quod ab Hadriano præceptum sit, quam quod pro certo intelligimus, illud ipsum, quod a nobis postulatum est, justum æquumque existere. At quo certius cognoscas hoc nos vere commemorare, epistolæ Hadriani exemplar subiungimus, quod quidem ita se habet: »

4. « Minutius Fundanus S. epistolam a Serenio (al. Serennio) Graniano viro præstantissimo, in cuius locum tu ipse subrogatus es, scriptam accepi. Atque mihi sane videtur res causaque non sine accurata inquisitione prætermittenda, ne tum homines Christiani magnopere conturbentur, tum calumniatoribus sceleris in eos admittendi facultas præbeat. Quod si homines provinciales pro sua potestate quidquam vere ac manifesto afferre, affirmareque contra Christianos poterunt, quo pro tribunali justo iudicio vincantur: eo se solum convertant, eo spectent. Verum ut multitudinis solum petitionibus clamoribusque morte mulcentur, nullo modo permitto. Imo vero multo magis par est, si quis cuiquam crimen velit intendere, ut tu ce illo diligenter decernas: et si a quoquam Christiani homines in iudicium vocentur, ostendanturque aliquid contra leges designasse; tu ita, prout criminis ratio et mo-

dos postulat, decidas, statusque. At mehercule, si quispiam, quo eos calumniatur, id tentaverit: tu ejusmodi hominem pro nequitia et crudelitate severe coarguito: atque adeo sedulo prospicito, ut debitas poenas luat. » Ilucisque Hadriani epistolæ ad Fundanum exemplar.

5. Hunc Fundanum esse putamus, ad quem duæ extant Plinii Junioris² scriptæ epistolæ, et qui in Plutarchi dialogo *de Ira cobibenda* interloquitur ut vir optimus; quem et in libro *de Tranquillitate animi* laudat. Porro non solum ad Asiæ proconsulem hæc rescriptit Hadrianus, sed ad alios etiam provinciarum præsides, ut testatur Melito Sardinensis episcopus in libello quem obtulit Marco Aurelio imperatori, sic dicens: « In quorum numero est Hadrianus avus tuus, quem cum aliis multis, tum Fundano proconsuli, Asiæque præfecto, litteras in gratiam Christianorum scripsisse constat. » Hæc apud Eusebium³. Licet autem ejusmodi rescriptum dederit Hadrianus, haud tamen putamus persecutionem in Christianos omnino cessasse; etenim etsi nomen non esset in culpa, plurimas tamen calumnias a Gentilibus in eos strui solitas, easque libentissime audiri a iudicibus, exemplo sunt, quæ habentur scripta in epistola Ecclesiæ Lugdunensis ad Asianos, de qua suo loco agimus; et quæ ex Justino martyre in oratione ad Gentiles habita inferius dicturi sumus, id ipsum perspicuo monstrantia. Sed nec prætermittimus dicere, apud Cassiodorum in Chronico, nonnisi post annos tres persecutionem cessasse, tradi.

6. Quod autem ad reliquam Hadriani imperatoris orientalem peregrinationem spectat, ut ex ea (quantum licet) temporum chronographia possit certior consignari: quod Dio³ dicit, inde Hadrianum per Judæam in Ægyptum venisse; non sic putamus accipiendum, ut continuato itinere eodem anno pervenerit in Ægyptum: nam testatur Spartianus ipsum totam Minorem Asiam, antea quam in Judæam veniret, peragrassæ, et postea in Arabiam concessisse, sicque demum venisse in Ægyptum: idque post annos tres ab hac, de qua agimus, commemoratione Atheniensi condigisse, confirmare videtur Eusebii chronographia, dum anno decimo tertio ejusdem imperatoris, Antinoi ponit obitum, qui accidit eo anno, quo idem Augustus in Ægyptum venit.

¹ Plin. lib. iv. epist. v. et lib. vi. ep. vi. — ² Euseb. hist. lib. iv. c. 25. — ³ Dio in Hadriano.

2. *Hadriani decennialia*. — Annius Verus Marci Aurelii avus in quinquennialibus Hadriani secundum consulatum gessit : indeque confirmatur, quod saepe insinuavimus, annis hujusmodi festivitatis dicatis, imperatores, si consulatum non susciperent, illum in propinquos ac consulares viros transferre solitos. Sunt et alia horum solemnium vestigia. Eusebius in Chronico anno Abrahami 2142 qui praesenti Christi anno cum mense Septembri desinit, ait : « Imp. Hadrianus Pater Patriae appellatur, et uxor ejus Augusta. » Auctor Chronici Alexandrini et Cassiodorus eadem fere verba repetunt, licet hic anno non suo. Eisdem suffragatur Orosius lib. 7. cap. 8, ubi narrata persecutionis Christianorum cessatione, statim subdit : « Idem quoque continuo Pater Patriae ultra morem majorum appellatus, et uxor ejus Augusta. » Ubi adverbium *continuo* non ad ejus imperii initium, ut Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ad numerum 2142 perperam explicat; sed ad persecutionis finem referendum, praesertim cum dicat Orosius, id « ultra morem majorum » factum, caeterique imperatores ipso imperii initio Patres Patriae de more appellarentur. Verum jam ante praesentem annum Hadrianum Patrem Patriae appellatum, liquet ex nummis a me annis praecedentibus laudatis, in quibus memoratur adventus hujus imperatoris ad aliquam urbem, vel in quibus dicitur « Restitutor, » v. g. Phrygiae, Siciliae, etc., in iisdem enim Hadrianus Pater Patriae appellatus, quemadmodum et in inscriptione Gruteri pag. CCXLVIII, 10.

IMP. CAES. DIVI TRAIANI PART.
F. DIVI NERVAE NEP. TRAIAN
HADRIANO. AVG. PONT. MAX.
TR. P. VIII. COS. III. P. P.

Sabinam tamen Hadriani uxorem hoc anno Augustam nuncupatam non dubito, cum imperatorum conjuges, vel imperii initio, vel postquam filios pepererant, aut denique in decennialibus et id genus festis de more dicerentur Augustae.

3. *Persecutionis Hadrianae finis*. — Alterum horum solemnium argumentum ex fine persecutionis desumitur : « Quadratus, inquit Eusebius in Chronico, discipulus Apostolorum, et Aristides Atheniensis noster philosophus libros pro Christiana religione Hadriano dedere compositos. Et Sereus Grannius legatus, vir apprimè nobilis, litteras ad imperatorem misit, iniquum esse dicens, clamoribus vulgi innocentium hominum sanguinem concedi, et sine ullo crimine nominis tantum et sectae reos fieri. Quibus commotus Hadrianus Minutio Fundano proconsuli Aëriae scripsit, non sine objectu criminum Christianos condemnandos. » Ut autem in Dissertatione Hypatica ostendi, Christiani libros Apologeticos pro religione Christiana imperatoribus eam persequentibus de more offerebant, ut indulgentia criminum, quae in decennialibus et id genus festis concedebatur, participes esse possent. Notanda porro haec verba, quae leguntur in epistola Hadriani reci-

tata ab Eusebio lib. 4. Hist. cap. 9. « Igitur si provinciales palam adesse possunt petitionibus suis adversus Christianos, ita ut pro tribunali respondeant, in id unum incumbant, nec petitionibus solisque clamoribus utantur. » Intelligit Hadrianus, inquit Valesius in Notis ad illum locum, acclamationes illas, quae fieri solebant in theatris : « Christianos ad leonem, » ut testatur Tertullianus. Interdumque eveniebat, ut proconsules et praesides tumultuosis ejusmodi acclamationibus, licet inviti, cedere cogerentur. Quare merito Hadrianus monet Fundanum proconsulem, ne hujusmodi postulacionibus ad persecutiones et caedes Christianorum sese adduci patiatur. Porro vetus haec consuetudo in imperio Romano, ut plebs tum in Urbe, tum in provinciis, quoties ad publica spectacula convenerat, quidquid libitum erat, vel a praeside, vel ab imperatore junctis precibus postularet. Cujus rei exempla occurrunt exempla apud Augustae Historiae scriptores. Ita docte Valesius.

4. *Persecutiones decennialibus vel excitatae vel extinctae*. — Persecutiones itaque adversus Christianos modo in decennialibus excitatae, modo in iisdem extinctae. Annis enim, quibus imperatores hujusmodi solemnia exhibebant, vota in quinquennium ac decennium suscipiebant, et falsorum deorum cultum promovere studebant. Quare cum Christiani deorum hostes existimarentur, iis annis in eodem edictis servitum : et quia festivitates illae variis ludis celebrabantur, hinc populus occasione edicta ad Christianam religionem abolendam plendi sumebat : ac praeterea tumultuosis acclamationibus imperatores aut praesides adversus Christianos animabat. Contra vero, quia iisdem annis imperatores minorum criminum reis indulgentiam largiri soliti erant, Christiani, cum principem non male affectum videbant, ut se dignos gratia ostenderent, libros apologeticos scribebant, sequae criminibus, quibus accusabantur, immunes esse ostendebant. Hinc Hadrianus libellis a Christianis in decennialibus sibi oblatis commotus persecutionem inhibuit. Caeterum praefata vota a Domitiani tempore in nummis implicite memorabantur, ut videre est apud Mediobarbum pag. 183, ubi is nummus exat : HADRIANVS AVG. COS. III. P. P. In postica : VOTA PUBLICA S. C. Cernitur imperator ad aram sacrificans, ante quem tibicen, popa, et alia figura cum victima ad pedes; quae in nummis, in quibus postea decennialia et id genus festa expressis verbis notata, de more sculptabantur. Perperam autem cum anno xv Hadriani hunc nummum copulat Mediobarbus : quinquennialia enim a tempore tantum Constantini Magni in numismatis descripta. Caeterum si decennialium methodus Pelavio innotuisset, laudatas Apologias anno Christi cxxiv non illigasset in lib. 13 de Doct. Temporum. Nam praeterquam quod Eusebius in Chronico contrarium docet, Apologiae de more in decennialibus et id genus festis imperatoribus porrectae.

3. *Tertius Hadriani Romam adventus*. — Porro

ex Hadriani decennialibus suo anno consignatis liquet, cum vel sub præcedentis anni finem, vel currentis initio Romam ad ea celebranda venisse, iisque exhibitis in Africam præsentis anno transiisse. Ait enim Spartianus in Hadriano cap. 13, « Post in Siciliam navigavit, etc. Inde Romam venit, atque ex ea in Africam transiit, ac multum beneficiorum provinciis Africanis attribuit. » Hinc apud Mediobarbum

mumismata Hadriani tertio ejus consulatu notata extant, in quorum postica legitur : ADVENTU AUG. AFRICAE, vel ADVENTU AUG. MAURITANIAE, vel, RESTITUTORI AFRICAE, vel RESTITUTORI MAURITANIAE. Cæterum tertius est hic Hadriani Romam adventus.

6. *Obitus Sixti P.* — Sub hujus anni consulibus S. Sixto papæ demortuo Telesphorus successit juxta Chronicon Damasi.

ALEXANDRI ANNUS 9. — CHRISTI 129.

« Christi Domini nostri anno centesimo vigesimo nono, coss. ¹ Gallicano et Titiano, Hadrianus imperator Asiam peragravit, multa componens, templa sibi erecta consecrans; provinciarum præsidēs, et

¹ Panvin. in Fastis.

procuratores earum, qui in administratione deliquissent, severe pro factis supplicio affecit. » Hæc Spartianus ¹.

¹ Spartian. in Hadrian.

Anno periodi Græco-Romanæ 5620. — Olymp. 226. an. 3. — Urb. cond. 880. — Jesu Christi 127. secundum Baronium 129.
— Telesphori papæ 2. — Hadriani imp. 11.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Gallicanus* et *Titianus*, ut inter omnes convenit. Onuphrius in Fastis hunc ultimum putavit esse Cælium Tatianum, qui Hadriani tutor fuerat, de quo Spartianus in Hadriano, cap. 8, addit, cum ex præfecto prætorii ab Hadriano senatorem renuntiatum fuisse. Verum Salmasius in Notis ad Spartianum observavit, illum Hadriani curatorem, ac postea præfectum prætorii, non Tatianum, sed *Attianum* dictum fuisse, et vulgaria Spartiani exemplaria ex veteri editione et manuscripto Palatino corrigenda; eo magis quo Xiphilinus ex Dione tutorem Hadriani *Attianum* etiam appellat. Quam emendationem ipsemet Spartianus c. 15, certam reddit: ibi enim Tatianum inter eos numerat, quos Hadrianus hostium loco habuit, et paulo post ait: « Tatianum ut conscium tyrannidis et argui passus est et proscribi. » Quare Tatianus qui proscriptus fuit, diversus est a Tatiano, seu, ut scribi debet, ab Attiano, quem Hadrianus hostis loco

habuit; et Tatianus hoc anno consul, non Attianus Hadriani tutor, sed Tatianus, qui ab hoc imperatore relegatus fuit.

2. *Quartus Hadriani Romam adventus.* — Spartianus in Hadriano cap. 13, postquam dixit, hunc imperatorem Romam venisse, atque ex ea in Africam transiisse, subjungit: « Denique cum post Africam Romam redisset, statim ad Orientem profectus per Athenas iter fecit; atque opera quæ apud Athenienses cœperat, dedicavit: ut Jovis Olympii ædem, et aram sibi: eodemque modo per Asiam iter faciens templa sui nominis consecravit. Deinde a Cappadocibus servitia castris profutura suscepit. » Quæ partim ad currentem, partim ad sequentem annum pertinent. Est hic porro quartus Hadriani Romam adventus, quem, sicuti protectionem in Orientem, anno præcedenti perperam Baronius recitat: qui tamen protectionem Asiaticam, cum hoc anno bene copulat.

ALEXANDRI ANNUS 10. — CHRISTI 130.

1. *Rebellio Judæorum.* — Sequenti anno Domini trigesimo supra centesimum, coss. Torquato atque Libone, Hadrianus imperator ex Asia in Syriam venit : « Quando, inquit Spartianus, Antiochenses ita odio habuit, ut Syriam a Phœnice separare voluerit, ne tot civitatum Antiochia metropolis diceretur: moverunt ea tempestate et Judæi bellum, quod velabantur mutilare gentilia. » Hæc Spartianus. Dio autem belli Julæici aliam affert causam, sic dicens ¹ : « Interea Hierosolyma pridem eversa rursus habitari jussit, atque urbem Æliam Capitolinam appellavit. Jovi item ex adverso templi ædem excitavit. Bellum hinc et grave et diutinum natum est. Magno enim dolore afficiebantur Judæi atque indignabantur, peregrinos secum in civitate habitare : et illud quoque etiam gravius ferebant, externa sacra fieri, et externorum deorum imagines in ipsa constitui. Quievit tamen ab armis et cædibus, Hadriaum veriti, qui eo tempore vicinis in locis constiterat. Nihilominus tamen secus inter se ea studiosè fabricare non cessabant, quibus, quoties belli necessitas posceret, uti possent. Postquam vero longius Hadrianus abfuit, palam in arma vertuntur, quantum aperta acie cum Romanis congredi non ausi sint : auxilia autem sumebant muro et cavernis subterraneis, specus fodientes, atque cuniculis omnia munientes, ut quoties violarentur, liberos haberent ad fugam exitus, invicem quoque subter terram clanculum commeare : specus et subterraneas vias, superne quibusdam in locis hiantes ad ventos et lucem excipiendam, perforaverunt. »

2. Hæc quæ scribit Dio de Judæorum subter terram viis fabricatis, illam ipsam plane speciem representant, quæ etiam Romæ fuerunt a Christianis in arenariis cryptis constructa cœmeteria; quorum usus non modo inserviebat humanis defunctorum corporibus, ex quo et nomen est inditum, sed et persecutionis tempore ad latebras Christianorum. Mirabile dictu : vidimus, sæpiusque lustravimus Priscillæ cœmeterium, hanc pridem inventum atque refossum via Salaria, tertio ab Urbe lapide : quod nullo magis proprio vocabulo dixerimus præ ejus amplitudine, multisque atque diversis ejusdem viis, quam subterranean civitatem : quippe quod ipsius ingressu primaria via cæteris amplior pateat, quæ hinc inde vias diversas habeat, easdemque frequentes,

quæ rursus in diversos viculos dividantur, et angustias; rursus, ut in civitatibus stalis locis velut fora quædam, ampliora sint spatia ad conventus sacros agendas, eademque sanctorum imaginibus exornata; nec desint, licet nunc obstructa, ad lumen recipiendum desuper excisa foramina. Obstupuit Urbs, cum in suis suburbiis abditas se novit habere civitates, Christianorum tempore persecutionis olim colonias, modo autem sepulcris tantum fertas; et quod legebat in chartis, vel videbat ex aliis cœmeteriis aliqua solum ex parte reclusis, tunc plenius intellexit : quæ enim de iisdem apud S. Hieronymum ¹ vel Prudentium ² legerat, suis ipsis oculis intuens, vehementer admirabunda spectavit. Sed de cœmeteriis dieluri sumus alias locupletius : satis hæc modo occasione Judæicarum latebrarum, quæ ad insultus et impetus Romanorum vitandos ab illis institutæ fuerunt; quemadmodum et a Christianis Romæ aliisve in regionibus ubi loci natura concederet ad furorem Gentilium evitandum ejusmodi sunt loca composita. Sed ad rebellantes Judæos redeamus.

3. Prosequitur Dio institutam de his semel orationem his verbis : « Impetus eorum Romani primum contempserunt : verum postquam universa provincia tumultuata est, et qui ubique gentium erant cum eis conspiraverunt; tunc cognovere et intellexerunt quam grave et periculosum bellum exortum foret : multa enim mala in Romanos, partim clam, partim aperte edebant. Adscivere multos etiam externorum præde et lucri cupiditate; et fere ut ita dixerim universus terrarum orbis ex motu Judæorum concussus est. » « Porro, inquit Eusebius ³, cum defectio Judæorum longius in dies serperet, Rufus præfectus Judææ, auxiliariis copiis ab imperatore sibi ad eam rem missis, illorum amentiam tanquam ansam oblatam ad exitum artipiens, acerbe et crudeliter eos exagitat : virorum ac mulierum una cum liberis infinita prope millia confertim concidit : belli jure illorum agros populo Romano adjudicat. Quo quidem tempore Judæorum dux erat Barchochebas; quod nomen, si libet interpretari, Astrum significat (nam quod scriptum esset in oraculis ⁴ : *Orietur stella ex Jacob* : se divinitus missum pronuntiabat), vir quanquam reliqua vite ratione cruentus ac predo

¹ Dio in Hadriano.² Hier. in Ezech. XL. — ³ Pruden. Perist. in Hippol. — ⁴ Euseb. hist. lib. IV. c. 6. — ⁵ Num. IV.

nefarius, ipsa tamen appellatione, tanquam sidus aliquod de caelo delapsum, se illis qui velut homines ex mancipiorum numero gravi servitutis jugo oppressi, atque miseris ærumnosis afflicti affectique erant, lucem ac spem salutis allaturum, falso commentus est : » et alibi ¹ de eodem hæc ait :

4. « Barchochebas dux factionis Judæorum nolens sibi Christianos adversus Romanum militem ferre subsidium, omnimodis cruciatibus enecat. » Justinus² martyr ad Antoninum Pium ejusdem itidem meminit, dicens : « Sunt libri illi apud omnes ubique Judæos, qui eos legentes non intelligunt, sed pro inimicis et hostibus nos habentes, itidem cum possunt, occidunt et execrant : quemadmodum vel ex eo persuaderi potestis ; proximo namque bello Judaico Barchochebas, dux factionis Judæorum dux et princeps, solos Christianos ad gravia supplicia, nisi Christum abnegarent, et maledictis incesserent, protrahi jussit. » Hæc Justinus, qui genere Samarita hæc oculis spectasse potuit, quippe qui ad hæc usque tempora Samarita egit, et ejusdem belli Judaici occasione a'io migrare compulsus est. Hæc sub Rufo Judææ præside primitus facta, et ad multos annos pugnis levioribus sunt protracta. Quomodo autem ad bellum Judaicum conficiendum eo ingravescente opus fuerit Hadriano strenuissimum ducem Julium Severum e Britannia evocare, et quam ingentes ab eo clades Judæis illatæ fuerint, suo loco dicemus : ad ultimos enim usque Hadriani imperatoris annos cum Judæis dimicatum constat.

5. *De Justino philosopho.* — Interea vero de Justino agendum, qui hoc tempore (ut ex ejus scriptis Eusebius³ colligit) non temere quidem et inconsulto, sed considerate ac magno judicio, ex Græcorum philosophiæ studio ad veram pietatem se ipsum transtulit. Sed quoniam pacto, id totum agente numine, contigerit, ex his quæ ipsemet scribit in Dialogo quem habuit cum Tryphano judæo, qui et ipse ex eodem Judaico bello profugus, patrium solum verterat, perspicue intelligemus. Quomodo autem ardenti veræ philosophiæ desiderio omnibus pene philosophorum sectis inhæret, ac primum Stoicis, his verbis enarrat : « Cum ipse quocumque primum vitam cum his agere cuperem, uni eorum me Stoico cuidam dedi : atque cum hoc longo versatus tempore, quia nihil amplius de Deo didiceram (nam nec ipse quidem sciebat, neque disciplinam hanc adeo necessariam esse dicebat) ab eo descivi, et ad alium me contuli Peripateticum vocitatum, hominem (ut ipsemet existimabat) acutum. Hic me primis diebus secum esse passus, postea mercedem a me sibi designari petiit, ne infructuosa mihi cum eo esset consuetudo. Ego vero illum hanc ipsam ob causam reliqui, ne philosophum quidem omnino hunc esse opinatus. Porro cum impensius adhuc animus meus audire, quod philosophiæ proprium atque præcipuum est, expeteret ; id Pythagoricum

quemdam magni nominis, multique in sapientia supercilii virum accessi, et cum eo auditor ejus et familiaris esse volens, egi ibi : Quid, inquit ille, versatus es in musica et a-tronomia et geometria ? an existimas quicquam te perspicere eorum posse quæ ad beatitudinem conducunt, nisi hæc prius cognoveris, quæ animam a sensibilibus ad intelligibilia perspicenda aptum commodumque reddunt ; ut ipsum quoque pulchrum, et quod bonum est, contemplari queas ? Et cum studia ea magnopere laudasset, necessariaque esse dixisset, me ita a se dimisit : nam me nescire confessus sum. Ægre igitur hoc tuli, sicut par erat, quod spe excidissen : idque eo magis, quod scire illum aliquid putarem. Ac rursus tempus ipsum mecum considerans quod in disciplinis iis conterendum erat, rem longius differre non sustinui.

6. « In hujusmodi ergo consilii inopia, placitum mihi est cum Platonis quoque conversari. Itaque in urbe nostra cum viro prudente atque inter Platonicos excellenti, qui non ita pridem eo venerat, plurimum fui, promovi, et maxime quidem crevi. Valde me delectabat incorporeorum notio, et idearum contemplatio mentem meam quasi alis quibusdam altius evehebat : atque intra breve tempus sapientem me esse factum rebar ; illicoque Deum perspectrum esse, per stultam persuasionem sperabam : nam hic Platonis philosophiæ finis est. In hunc modum affecto mihi, visum aliquando est solitudine prolixius uti, et vitare hominum vestigia. Proinde locum quemdam mari proximum petii : a quo cum non multum abessem, ut solus ipse mecum agerem : vetulus quidam senex, aspectu minime contemnendus, leues simul et graves præ se ferens mores, modico me intervallo accessit : atque ubi conversus substiti, et hominem sum acrius intuitus : ille, Nosti me ? ait. Negavi ego. Quid ergo, inquit ille, me ita contemplanis ? Miror (inquam) te hic una mecum esse : non enim in expectatione mihi fuit, ut hoc loco virum quempiam conspicerem. Ibi ille : cura me, ait, de quibusdam familiaribus meis, qui peregre sunt profecti, exeret ; quapropter et ipse de eis investigaturus, si alieunde fors in apparant, huc venio. Tu vero quid rerum hic ? At ego : Deambulationibus, inquam, ejusmodi gaudeo, cum nihil intercedit solitarius meis colloctionibus impediendi, nihil videlicet diversi afferentibus : ad rationis et sermonis excolendi studium perficiendum plurimum loca talia conferunt. Sermonis ergo amator quispiam, inquit, tu es ; operis amator autem haudquam, neque veri studiosus : neque etiam potius operosus, quam sophista verbosus esse contendis ? »

7. Sic igitur invicem de vera philosophia disceptantibus, cum illi senex ostendisset impossibile esse, ut, quod tam anxie quareret, penes philosophos reperiret : nullis verbis non nisi in schola Christi id fas esse reperiri, hæc affatus ait : « At tu votis et precibus tibi ante omnia lucis portas aperiri opta : neque enim ab aliquibus perspicuntur aut in-

¹ Euseb. Chron. ann. 17. Hadr. — ² Justin. martyr. in oration. ad Antoninum Pium et apud Eus. lib. iv. c. 8. — ³ Euseb. lib. iv. c. 8.

telliguntur, præterquam si Deus et Christus eis concesserint intelligenti m. Hæc, » subdit ipse, « atque is longe plura alia cum ille disseruisset, et persequi ea jussisset, quæ nunc commemorare tempus non est, abiit; eumque postea non vidi. Confestim vero in animo meo ardor excitatus est, et amor me invasit prophetarum et virorum illorum qui Christo cari sunt et amici: ac revolvens ipse mecum disputationem illius, hanc ipsam solum comperi esse certam atque utilem philosophiam: atque ad hunc modum et per hæc ipsa ego philosophus prodii. Pervelim profecto, omnes eandem mecum ineuntes animi rationem, non alienos esse a Salvatoris doctrina, etc. »

8. Pergit Justinus enarrare quo modo pedetentim mente divinitus illustratus, veram philosophiam quæ ex Christi doctrina est, didicerit, ac proinde perfecte philosophus esse cepit: quo in genere præstare externis philosophis omnibus, qui veræ fidei sectatores apud Christianos essent, manuarios artifices, idiotas, ac rudes, ipse in oratione ad Gentiles habita docet: ubi et paulo inferius de his quæ calumniose (ut superius dictum est) patrentur Christiani, hæc de se subdit: « Nam et ego ipse Platonis disciplina sectator, cum calumniose audirem Christianos defrui; intrepide autem ad mortem et alia, quæ terribilia consentur omnia, adire conspicerem, statui ipse mecum, fieri haudquaquam posse, ut illi in vitiorum pravitate et voluptatum amore viverent. Quis enim voluptatum sectator, aut per animi impotentiam intemperans in humanarum carniùm dapes, pro bono dicens, mortem libenter amplecti queat, ut bonis suis se ipsum privet; ac non potius modis omnibus, ut hanc sibi perpetuo vitam agere, et celare principes, et magistratus fallere liceat, operam navet, nedum per denuntiationem et indicium se ipsum credi offerat? » Et inferius: « Et ego obtentum adulterium ad absterrendos alios homines a perversis dæmonibus Chri-

stianorum divinis doctrinis callide, ut earum veritatem in suspicionem falsi adducerent injectum esse intelligens, cum prætextum ipsum et multitudinis opinionem risi, tum ut Christianus inveniret, me et votis omnibus optasse, et omni contentione decerlasse profiteor: non quidem quod alienæ sint a Christo Platonis doctrinæ, sed quod sibi ipsis non omnino consent, sicut neque aliorum, stoicorum videlicet, et poetarum, et historicorum. » Hæc de se ipso, suiq; animi in capessenda Christiana religione consilio Justinus; de quo plura suis locis dicturi sumus.

9. Ex his plane videas, non simplices tantum et rudes (ut Celsus Epicureus et alii in Christianam religionem falso jaclabant) Christo nomen dedisse, sed omnes propemodum, qui veræ philosophiæ studiosi essent, ac veritatis cupidi. Unde contra eundem Celsum hæc Origenes¹: « Sic igitur quandoquidem elegans et præcipuum aliquid mortalibus visa est Christiana esse religio: non modo ad Celsi opinionem serviles quidam et imperiti, sed Græcorum plerique eloquentiarum eruditi et peritissimi viri necessario hanc subiere, nec tamen per seditionem et contentiosas hæreses, sed quia philosophi omnes studerunt, ut earum rerum cognitionem assequerentur, quibus Christiana religio niliter. Unde et subsecutum est, ut cum omnes divinam hanc esse disciplinam admitterent, hæreses et sectæ oborirentur, quæ ab his et nomen sibi sumerent, qui ejus quidem doctrinæ principium admirati, utrumque postmodum ut ab invicem dissentirent, suasionibus quibusdam inducebantur. » Hæc Origenes, ad illos alludens, qui sic persuasi sunt omnium nobilissimam Christianam esse religionem, ut tamen sua cum ea miscere dogmata studentes, hæreses novas statuerint: adversus quos in libro de Præscriptionibus Tertullianus pluribus disserit.

¹ Orig. cont. Celsum lib. III.

Anno periodi Græco-Romanæ 5621. — Olymp. 226. an. 4. — Urb. cond. 881. — Jesu Christi 128. secundum Baronium 130.

— Telesphori papæ 3. — Hadriani imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 4. *Coss. Torquatus Asprenas*, et *Annius Libo*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus Syriam et Ægyptum lustrat.* — Spartianus in Hadriano cap. 14, postquam narravit Hadrianum per Athenas et per Asiam iter fecisse, ait: « Antiochenses inter hæc ita odio habuit, ut Syriam a Phœnice separare voluerit, ne tot civitatum metropolis Antiochia diceretur. » Extat apud Papium pag. 200 Hadriani nummus tunc forte ab

Antiochensibus cibus: ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ; id est, *Metropolis Antiochensium*. Hadrianum vero hoc anno in Syria ubi Antiochia sita, et in Ægypto fuisse, colligo ex variis nummis græcis, qui extant apud Hadrianum virum eruditissimum in nummis antiquis populorum et Urbium, in Hadriani honorem perentis, in quibus omni bus legitur: L. IA. id est, *anno undecimo*, ejus scilicet imperii, qui usque ad decimum diem mensis Augusti præsentis anni in cursu fuit. Urbes, in quibus undecimus Hadriani

annus notatur, hæ sunt, Canatha in Decapolitana Syria regione posita, Arsinoe, Diospolis, Hermopolitæ, Coptos, Pelusium, Tanis, et Busiris, quæ oppida omnia in Ægypto sita. Anno itaque imperii sui undecimo, currenti nempe, Hadrianus in Syria et in Ægypto fuit, ubi etiam anno sequenti versatus est.

3. *Phœnicia a Syria divulsa.* — Porro Hadrianum imp. hoc vel sequenti anno in Syria fuisse, hæcque a Phœnicie divisisse, ostendit numisma regium Hadriani in quo habetur ΑΥ. ΚΑ. ΤΡ. ΑΣΙΑΝΟC. In postica : ΤΑΖΑ. Γ. ΕΒΙ Βαρ. id est annus III. super, CXCII. Repræsentatur Hercules stans qui dextram clavæ imponit. Toinardus, qui ejus ectypum ad me transmisit, dicit simile extare Parisiis in cimelio clarissimi abbatis Drontii, et Vaillantium in numismatis Colonialium, numerum illum tertium, ad imperii Hadriani annum referre. Ve-

rum novam illam epocham in divisione Phœnicie a Syria institutam nos edocet, ante Toinardum, qui eam defexit, omnibus ignotam. Gaza clarissima Phœnicie urbs anno Urbis conditæ DCXCII a Pompeio Magno libera declarata fuerat; ideoque annus æræ Gazentium CXCII cœpit mense Octobri anni v. c. DCCCLXXXIV, seu Christi CXXXI, annusque primus secundæ epochæ Gazensium laudalis nummis insculptæ anno v. c. DCCCXC, seu Christi CXXX aut præcedenti; quia incertum, an hæc posterior Gazensium æra, quæ priori de more adiciebatur, explicanda sit de anno incipiente, vel de anno desinente. Quare Hadrianum hoc vel sequenti anno in Syria fuisse præfati nummi indubitatum reddunt.

4. *Bellum Judaicum.* — Bellum Judaicum ante annum CXXXII non inchoatum. Quare eo anno commodius de illo agemus.

ALEXANDRI ANNUS 11. — CHRISTI 131.

1. *Hero episcopus Antiochenus martyr.* — Christi Domini nostri anno centesimo trigesimo primo, coss. Celso et Balbo, Hero episcopus Antiochenus pro grege sibi commisso Christi martyr occubuit decima septima mensis Octobris, qua die in tabulis Ecclesiasticis ejus natalis annua celebritate repetendus, conscriptus habetur. Successit eodem anno (ut habet Eusebius¹) Cornelius episcopus, qui eidem sedi præfuit annis tredecim. Porro infensum magnopere Antiochenis Hadrianum imperatorem

(ut vidimus anno superiori) Spartianus affirmat: et licet causam non afferat, cum multe esse poterint; commovisse tamen animum ejus civium erga Christianam religionem vehementem studium, par est credere. Florentissimam enim fuisse Antiochenam Ecclesiam, quippe quæ a sanctissimis apostolicis viris exculta esset; quæ superius de ea dicta sunt, facile demonstrant. Quo item anno (quantum ex Spartiano colligere fas est) Hadrianus ex Syria in Arabiam, res imperii Romani ubique compositurus, profectus est, ac sequenti (ut ex Eusebio constat) in Ægyptum descendit.

¹ Euseb. in Chron.

Anno periodi Græco-Romane 5622. — Olymp. 227. an. 1. — Urb. cond. 882. — Jesu Christi 129. secundum Baronium 131.

— Telesphori papæ 7. — Hadriani imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *P. Juventius Celsus II*, et *Q. Julius Balbus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus Arabiam et Ægyptum peragrat.* — Hadrianus ex Syria in Arabiam profectus est, ut recte Baronius cum Spartiano cap. 14, qui ait:

« Peragrata Arabia Pelusium venit, et Pompeii tumulum magnificentius extruxit. Antinuum suum, dum per Nilum navigat, perdidit. » Quæ mors, cum anno præsentis contigerit, ut ex ibi dicendis patebit, nullus dubito, quin profectio Arabica ad præsentem annum pertineat. Præterea anno Christi CV dixi,

extare græcum Hadriani nummum, in quo legitur : ARABIA LII. id est, «anno XII imperii scilicet Hadriani hoc anno inchoati. Quare cum Antonius non nisi peragrata ab Hadriano Arabia mortuus fuerit,

et Hadrianus anno XII imperii in ea regione fuerit, Baronius Antinoi interitum perperam in annum sequentem differt.

SIXTI ANNUS I. — CHRISTI 132.

1. *Alexandri papæ et sociorum martyrium.* — Sequenti anno Domini centesimo trigesimo secundo, Catullino et Apro coss. quinto nonas Maii, Alexander papa una cum sociis Evento ac Theodulo presbyteris sub Aureliano iudice post dira tormenta martyrio coronatus est, quia die anniversaria memoria eorum celebrata in Ecclesia antiquitus reperitur. Sedit (ut habet Eusebius) annos decem : addit liber de Romanis Pontificibus menses septem et dies duos. Sed qui creatus reperitur post cessationem sedis Evaristi, qui obiit vigesima sexta Octobris, diebus decem et octo, ipsa die decima tertia Novembris; mortuus vero habetur tertia Maii, sedisse cum oportuit ultra decennium menses quinque, et dies viginti. Extant acta ¹ Alexandri papæ et sociorum, sed (quod in multis abis accidit) nimia antiquitate mendosa.

2. Quantum autem ad horum martyrium spectat; etsi Hadriani ad Fundanum rescripto videri posset persecutio in Christianos aliqua ex parte sedata: tamen quoniam illud datum fuit ad proconsulem Asiæ tantum, nec veluti sanctio atque edictum principis universo Romano imperio fuerit infamatum; Romæ ne id ipsum servandum esse statuerit, quis poterit iure dubitare. Sed ulcumque accidit, ferendum non esse, visum est summis superstitionis gentilitiæ pontificibus, ac cæteris magistratibus, Alexandrum (quod habent Acta) complures senatores et præfectum Urbis Hermetem una cum omni familia, aliosque Romanos cives ad Christi religionem perduxisse: quare eum ob causam invidiam passus est, et in carcerem detrudi iussus. Sed cum per eum Deus multa miracula edidisset, et Quirinum tribunum, apud quem Hermetes præfectus custodiebatur in carcere, ejusque filiam Balbinam virginem sanitati redditam, catenarum, quibus vincetus erat, contactu, ad Christi fidem adduxisset: multis dirisque cruciatibus affectus, creberrimis punctis confossus, est iussus occidi. Sed quod in libro de Romanis Pontificibus capite truncatus legatur, utrumque facile potuit accidisse. Insuper Evento et Theodulo decollari sunt iussi, Hermetesque præfectus cum suis, Quirinusque tribu-

nus cum iis qui detinebantur in carcere Christianis, diversis mortis generibus affici: quorum omnium natalitia diversis diebus, quibus sunt passi, per notarios scriptores rerum a martyribus gestarum in ecclesiastica monumenta relata sunt, annua celebritate solemnia.

3. *Alexandri instituta.* — In libro item de Romanis Pontificibus de eodem Alexandro papa hæc leguntur: « Illic passionem Domini miscuit in præfatione sacerdotum; » et paulo post: « Illic constituit aquam aspersionis cum sale benedici in habitaculis hominum. » Quod pertinet ad memoriam passionis; hæc sane jampridem apostolica institutione tradita, ab Alexandro potius scriptis mandata ac decreto roborata, quam recens statuta dici debet. Nam Domini verbis mandatum fuit Apostolis, ut quotiescumque facerent ¹, hoc est, sacrificarent (id enim vocem illam importare, alibi diximus) in ejus memoriam agere deberent: nec aliud significasse Paulus voluit, cum ad Corinthios scribens dixit ²: « Quotiescumque manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis, donec veniat. » Et de aqua benedictione sanctificanda: præter id quod apud S. Clementem ³ est Matthæi nomine apostolica institutio: nonne Paulus ad Timotheum ⁴ scribens tradit omnem creaturam per verbum Dei et orationem sanctificari? Sic igitur non aque tantum, sed et olei, aliarumque rerum huiusmodi usui inservientium, benedictionem ex apostolica traditione jure sibi Ecclesia vindicat, exemplo Christi, qui panem turbae daturus, « antea, inquit Lucas ⁵, illis benedixit, ac postea fregit, et distribuit discipulis suis. »

4. Hujus quidem rei usus semper et ubique viguit in Ecclesia Catholica, tam apud Orientales, quam etiam Occidentales, divino utique in miraculorum virtute suffragio comprobatus: et tantum abest, ut (quod novatores oblatrant) species sit quædam incantationis atque magie, ut potius ad eas dissolvendas, aliasque diaboli artes avertendas ea solita sit adhiberi: ad hæc namque (quod S. Epi-

¹ Apud Sur. tom. III. die 3 Maii.

¹ Luc. XXII. — ² 1. Cor. XI. — ³ Clem. Constit. lib. VIII. c. 35. — ⁴ 1. Tim. IV. — ⁵ Luc. IX.

phanius ¹ scribit) ea usus est Josephus Comes tempore Constantinum; et quod oplavit, feliciter est consecutus. Aquæ haud communis, sed quoquo modo sanctificatæ itidem aspersione S. Hilarion, eodem ferme tempore, gentilis aurigæ magias (ut de eo S. Hieronymus ² scribit) penitus dissipavit. Sed et S. Marcellus episcopus Apamæe omnem diaboli conatum, ne Jovis Apamæni famosum delubrum combureretur obvolutis, aquæ signo crucis benedictæ usu penitus superavit. Scribit rem gestam fusiùs Theodoretus ³. Macarium itidem aquæ benedictæ virtute magicam imposturam et demonum præstigias effugasse, Palladius ⁴ fide certa memorie commendavit. S. Germanus ⁵ episcopus Antisiodori, concitato diaboli opera tumentes maris fluctus, aquæ in nomine sanctissimæ Trinitatis sanctificatæ aspersione compescuit. Sed quid in his immoror? Sexcenta propemodum de his adducenda essent exempla, petita ex diversis Sanctorum Actis fideliter scriptis, quibus magicas incantationes, aliasque pravorum demonum molitiones, aquæ benedictæ aspersione constat esse fugatas. Certe ex sententia Domini ⁶ eandem calumniam passi, quod in principe demoniorum egeret demonia, dicentis: « Si satanas in se ipsum divisus est, quomodo stabit regnum ejus? » Si aqua benedicta vires demonis infringuntur, divinam plane in ea operari virtutem, quis poterit dubitare?

5. Prætermittimus alios innumeros referre casus, quibus sanitatum operationem, aliaque diversi generis miracula, ejusdem virtute sibi divinitus insita, per cuncta sæcula in præsens usque peracta sunt: sed hæc satis ex instituto ad mores Ecclesie insinuandos: cum de his sæpe agendi, cunctis sæculis ex historia Ecclesiastica abunde suppetat argumentum: sed tum ex ea, tum etiam ex aliis diversorum sanctorum scriptis Marsilius Columna archiepiscopus Salernitanus, vir eruditus, exempla collecta in sua, quam nuper scripsit Hydragiologia contexit. Aquam igitur benedicendi ad quemcumque usum, antiquam esse traditionem ex apostolicis fontibus manantem, non modo quæ sunt dicta demonstrant, sed, ut in re comperta, ingenue professus est sanctus Basilius ⁷, cum agit de aqua baptismatis solita benedictione ante sanctificari: de quo ecclesiastico ritu longe ante meminere S. Cyprianus ⁸, S. Cyrillus ⁹, Hierosolymitanus episcopus, S. Ambrosius ¹⁰, S. Augustinus ¹¹, et alii. Sed si quis dicat Gentiles etiam habuisse in usu aquam lustralem, quid tum? Audiat is Cyrillum ¹² dicentem: « Ul illa quæ in aris offeruntur, cum natura sint pura, invocatione demonum impura efficiuntur: sic contra aqua simplex, per sancti Spiritus, Christi, et Patris invocationem accepta virtute, sanctitatem consequitur.»

Quomodo autem in Ecclesia usu venerit, ut aqua ad domesticum usum sanctificata, ipso ingressu ecclesiarum ad levium sordium expiationem sit exposita, consule quæ primo tomo Annalium eo argumento a nobis pluribus dicta sunt.

6. Habentur epistolæ tres ejusdem Alexandri titulo inscriptæ: in quarum primam injuria quidem calumniæ inferunt ea ratione novatores, quod in ea tam distincte Trinitatis unitas prædicetur: quasi novum hoc fuerit in Ecclesia; cum antiquitas in catechizandis fidelibus mysterium sanctissimæ Trinitatis (quantum homini licet) catechistas insinuare curasse, etiam Gentiles scriptores, ut impius Lucianus in Philopatre, testes sint. Adversus quoque hæreticos Christi divinitatem negantes, opus fuit sanctis orthodoxis episcopis, ac ipsi potissimum Romano pontifici, Christi divinitatem, et eandem ipsius cum Patre substantiam exacte populum erudire. Unde S. Athanasius, scribens ad episcopos Africanos, hæc ait: « Prisci episcopi abhinc annis centum et triginta, qui tum Romæ, tum in nostra civitate episcopatum gesserunt, accusaverunt eos qui Filium creaturam dicerent, aut qui negarent eum consubstantialem Patri. » Et licet de duobus intelligat Dionysiis, Romano et Alexandrino episcopis, qui hoc ipsum egregie præstiterunt: tamen nonnisi majorum exemplo, traditione, atque doctrina eos hæc operatos, nemo jure poterit dubitare.

7. Sed et illud insuper, ut vinum aqua mixtum in sacrificio offeratur, non fuit primum ab Alexandro statutum: sed quod traditione acceptum a Catholicis servabatur, ne quæ hæreticorum fraude consuetudo irreperet in contrarium, ab eo dicendum est fuisse scriptura firmatum. Cyprianus ¹ enim eodem argumento scribens epistolam ad Cæcilium, id non ex apostolica tantum, sed et dominica traditione per Apostolos in Ecclesiam derivatum sibi legitime vindicat. Et S. Justinus martyr in Apologia ad Antoninum Pium, cum de incremento sacrificio agit, vinum simul et aquam una cum pane adhiberi solitum eum tradit, non ut de re instituta recens loquitur, sed quæ semper ab omnibus fuerit observata. Atque ut tandem rebus Alexandri ultimam manum imponnas, hæc de eo postremo loco in libro de Romanis Pontificibus scripta leguntur: « Illic fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros sex, diaconos duos, episcopos per diversa loca quinque. Qui sepultus est via Nomentana, ubi decollatus est, ab Urbe Roma non longe, milliario septimo, quinto nonas Maii. Cessavit episcopatum ejus dies viginii quinque: ac subrogatus est in locum ipsius Sixtus natione Romanus, ex patre Pastore, de regione Vialata. » Hæc ibi. Meminit ejusdam Junii Pastoris, cujus causam susceperat defendendam, Plinius ² scribens ad Tranquillum. Quod vero pertinet ad annos sedis Sixti, inferius, cum de eo obitu erit sermo, fusiùs agemus.

8. *Hadriani impietas.* — Hoc eodem anno Ha-

¹ Epiph. hæres. xxx. — ² Hieron. in Hilarion. — ³ Theod. hist. lib. v. c. 21. — ⁴ Pallad. in Lusiæc. c. 6. — ⁵ Bed. de gest. Angl. lib. i. cap. 17. — ⁶ Lucæ. xl. — ⁷ Basil. de Spirit. sanct. cap. 27. — ⁸ Cyp. ep. lxx. edit. Pamel. — ⁹ Cyril. catech. iii. — ¹⁰ Ambros. de Sacrament. lib. ii. cap. 5. — ¹¹ Augustin. in Julian. lib. vi. cap. 8. — ¹² Cyril. catech. iii.

¹ Cyp. ep. lxxiii. edit. Pamel. — ² Plin. lib. i. epist. xviii.

driani imperij decimo tertio, cum idem Augustus ex Arabia in Ægyptum¹ venisset, Antinuum eximia pulchritudinis puerum quem habebat in deliciis, sepultum retulit inter deos; in cuius honorem, ejus nomine aram, templum, festa dicavit, ejusque nomine civitatem extruxit: quæ quidem hoc ipso anno facta esse Eusebius in Chronico, Spartiano consensiens, tradit; qui sic habet: « Peragrata Arabia, Pelusium venit (civitas est in Ægypto) et Pompeii tumulum magnificentius extruxit. Antinuum summum, dum per Nilum navigat, perdidit: quem muliebriter flevit. De quo varia fama est, aliis enim devotum pro Hadriano asserentibus: aliis, quod et forma ejus ostendat, et nimia voluptas Hadriani. Et Græci quidem, volente Hadriano, eum consecraverunt, oracula per eum dari asserentes, quæ Hadrianus ipse composuisse jactatur. » Hæc Spartianus. Sed et Dio² secundum diversas diversorum de ea re sententias hæc scribit: « Protinus in Ægyptum veniens, urbem quam Antinoi nominavit, confidit de nomine Antinoi pueri eximia pulchritudinis: qui ex Bithyniæ urbe Cithynide, quam Claudiopolim vocant, ortus, et in deliciis habitus, in Ægypto moritur: sive in Nilum ceciderit (ut Hadrianus scribit) sive immolatus (ut veritas habet) fuerit, ob magiam scilicet. Alioqui enim curiosissimus harum rerum (ut supra diximus) Hadrianus fuit, quippe divinationibus atque magicis sacris crebro utens. Quare seu ob amorem, sive quod voluntariam mortem oppetierit (indigebat enim ad ea quæ parabat, anima ejus hominis qui sponte occubisset) illum in primis coluit. Quo enim loco is oppetuit, urbem conditam ab eo denominavit: ejus status per universum orbem terrarum, atque etiam effigies erexit. Stellam denique a se visam aiebat, quæ Antinoi foret. » Hucusque Dio.

9. In octavo itidem Sibyllinorum oraculorum libro, quo ventura Urbis cladis referuntur, hæc de eodem Hadriano et Antinoo prædicta leguntur.

Mysteria cuncta tenebat
Arcana magici, puerum monstravit, et ipsum
Esse deum. Tolle sancte quicumque colatur.

Extant ejusdem impietatis indices antiqua numismata, tam græcis, quam latinis litteris, diversisque signis Antinoi divinitatem testantia.

10. Hæc igitur ex gentilibus historicis adeo comprobata retulimus, ne, quæ de eadem re a nostris sunt scripta, in controversiam deduciqueant. Etenim qui his temporibus vivebant scriptores ecclesiastici, et postea floruerunt, cum adversus deos Gentilium scriberent invectivas; ut hæc ex parte Christianæ religionis veritati magis consultum esset, Hadriani exemplum in deum referentis et colere jubentis Antinuum, quales cæteri ipsorum deorum fuissent, adducere solebant in medium: ut inter alios Hegesippus, qui sub eodem imperatore claruit nobilis scriplor ecclesiasticus, de quo inferius dicitur

sumus, hæc quæ Eusebius³ recitat, scribit in ipso sui operis exordio, ubi de his qui ab initio idola erigere statuere: « Quo illis, inquit, plus haberetur honoris, sepulera, monumentaque vacua, atque adeo templa exadificaverunt, sicut et adhuc faciunt: in quorum numerum refertur Antinon, servus athenensis Hadriani Caesaris, ad cuius honorem celebrantur certamina, quæ Antinoia dicuntur, quæ etiam hæc nostra ætate fiunt. » Hæc apud Eusebium: qui et ex Justino philosopho et martyre ea de re fragmentum recitans, addit: « Iste in Apologia pro Christiana religione ad Antoninum de tempore illo ita scribit: Non alienum a ratione putamus, si hoc sermone etiam Antinoi, qui modo pene vixerit, mentionem fecerimus: quem omnes ut deum, propter metum ab imperatore illis incensum, venerari coacti sunt; idque cum pro certo cognoscerent, quisnam esset, unde et quo loco natus. »

11. Theophilus⁴ episcopus Antiochenus, qui abhinc annos post duodequadraginta sedit, eadem de Antinoo exprobrans, ait: « Silentio transmitti Antinoi lucos, et reliquos qui cæteris diis dedicati sunt: etenim cum sint istæ litterarum monumentis prodita, et legantur: profecto fieri non potest, quin intelligenti lectori risum moveant. » Et Athenagoras Christianus philosophus hæc in Gentes: « Quid Antinon? Majorum vestrorum erga homines sibi subiectos humanitate et benevolentia deus habitus est: qui hos secuti sunt principes, nulla de eo precedente exploratione, et ipsi hominem in numero deorum habuerunt. » Hæc Athenagoras. Eadem pluribus inculcat Origenes⁵ agens contra Celsum, qui his vivebat temporibus, de quo et proxime dicturi sumus. Epiphanius⁶ itidem. Sed et S. Hieronymus⁷, cum de vitis Gentium, quæ Deum ignorabant, agit, et quomodo coruscans Christiana religio ea omnia excicaverit, du mlocum Isaiæ⁸: « Et pueris alienis adhaeserunt, » explicat, hæc ait: « In tantum Græci et Romani pæderastiæ quondam vitio laboraverunt, ut et clarissimi philosophorum Græciæ haberent publice concubinos: et Hadrianus, philosophiæ artibus eruditus, Antinuum consecravit in deum, templumque ei et victimas et sacerdotes instituit, et ex eo Ægypti civitas et regio nomen accepit. Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterunt publicæ libidini expositi: donec sub Constantino imperatore, Christi Evangelio coruscante, et infidelitas Gentium universarum et turpitudine deleta est. » Hucusque Hieronymus.

12. Sed et Prudentius in Symmachum consularem, superstitionis Gentiliæ acerrimum defenso-rem, hæc eadem de Antinoo novo deo defenbrat, dicens:

Quid loquar Antinuum celesti sede locatum?
Illum delicias tunc divi principes, illum
Porporæ in gremio spoliatum sorte virili,
Hadrianiq. dei Ganymedem, etc.

¹ Euseb. hi. l. lib. iv. c. 10. — ² Theophil. ad Antioch. — ³ Orig. contra Cels. lib. iii. — ⁴ Epiph. in Epitom. et in Anchorato. — ⁵ Hier. in Isa. c. 2. et lib. de Script. Eccl. in Hegeippo, et lib. ii. contra Jovin. ante med. — ⁶ Epiph. 11.

⁴ Spartian. in Hadriano. — ² Dio in Hadriano.

Chrysostomus¹ item hæc sæpe refricat. Quod autem Christiani qui in Ægypto erant, hæc de Antinoò in deum consecrato publice deriderent, et alii Ægyptii in Hadrianum, cum recessisset, parum grato visi essent animo, ipse postea scribens ad Servianum Ægypti præfecturam administrantem, multa in Ægypto Gentiles, Christianos, atque Judæos, nulla pene illorum habita religionis differentia, turbato animo omnia miscens atque confundens, ejusmodi dedit epistolam, quam ex Pilegontis liberti Hadriani libris acceptam Flavius Vopiscus, et ipse flagrans odio in Christianos, recitat in Saturnino: est autem hujusmodi:

13. « Hadrianus Augustus Serviano cos. S. Ægyptum, quam mihi laudabas, Serviane carissime, totam didici levem, pendulam, et ad omnia fannæ momenta volitantem: illi qui Serapim colunt, Christiani sunt, et devoti sunt Serapi, qui se Christi episcopos dicunt. Nemo illic archisynagogus Judæorum, nemo Samarites, nemo Christianorum presbyter, non mathematicus, non aruspex, non aliptes: ipse ille patriarcha cum in Ægyptum venerit, ab aliis Serapidem adorare, ab aliis cogitur Christum. Genus hominum seditiosissimum, vanissimum, injuriosissimum. Civitas opulenta, dives, fecunda, in qua nemo vivat otiosus. Alii vitrum contant, ab aliis charta conficitur: omnes certe Lymphiones ejuscumque artis et videntur et habentur: podagrosi, quod agant, habent: cæci, quod agant, habent: cæteri (al. cæci) quod faciant: nec chirargici quidem apud eos otiosi vivunt. Unus illis Deus est, hunc Christiani, hunc Judæi, hunc omnes venerantur et Gentiles: et utinam melior esset morata civitas; digna profecto sui profunditate, que pro sui magnitudine totius Ægypti teneat principatum. Huic ergo cuncta concessi, vetera privilegia reddidi, nova sic addidi, ut præsentem gratias agerent. Denique ut primum inde discessi, et in filium meum Verum multa dixerunt, et de Antinoò (al. Antonino) quæ dixerunt, comperisse te credo: nihil illis opto, nisi ut suis putis alantur, quos quemadmodum fecundant, pudet dicere. » Hucusque de his Hadriani epistola.

14. Cum vero in ea de Christianis mira inconstantia, modo quod cum Ægyptiis colerent Serapim, modo Christum, modo Deum unum cum Judæis et Gentibus eos venerari dicat; sed et illis mathesim et aruspicinam et alia id genus tribuat: si velimus hæc ipsum haud calumniose locutum; certum est de illis Christianis intellexisse, qui erant ex schola Basilidis, atque Carpocratis, quos fuisse Alexandrinos, omniumque turpitudinum ibi aperuisse gymnasium, nec in confessione nominis Christi solidos constantesque perstitisse, sed absque culpa posse negare, et deos venerari, suos docuisse, superius diximus: quos certe suis coloribus Hadrianus graphicè descripsisse videtur. Sed cum postremo de Christianis, quod unum Deum colerent, meminit;

ad orthodoxos, quibus (ut dictum est) Alexandrina mirifice florebat Ecclesia, respectum habuisse visus est.

15. *Antinopolitani martyres.* — Cæterum in odium Christianorum novi atque turpissimi dei cultum adeo subsannandum, Antinopoli, ubi idolum recens erectum erat, factam esse constat de Christianis carnificinam: nam cum aliunde, tum etiam Alexandria illuc ad supplicium Christiani millebatur. Quocirca in Romano Martyrologio, sicuti et in Græcorum Menologio, vigesima secunda Septembris hæc scripta habentur: « Antinopoli in Ægypto sanctæ Iradis virginis Alexandrinæ et sociorum martyrum: que ad hauriendam ex proximo fonte aquam egressa, cum vidisset navim confessoribus Christi onustam, relictâ hydria, se protinus illis adjuvit, ac simul cum eis in urbem ducta, prima omnium post multa supplicia capite cæsa est: deinde presbyteri, et diaconi, et virginæ, alique omnes eodem mortis genere consumpti sunt. » Hæc ibi.

16. *Celsus Epicureus in Christianos scribit.* — Cum autem temporibus Hadriani (ut dictum est) complures viri eruditione et vitæ moribus insignes, iidemque Christiana religione nobiles, adversus Gentiles pro Christiana religione defensiones scripsissent, ut Quadratus, Aristides, et Hegeppus; non defuit, qui e contra adversus eam pugnavit, vehementissimam edidit invectivam, qua ipsam omni ex parte oppugnans, penitus (si posset) labefactaret atque destrueret. Fuit hic Celsus quidam, de quo, ne quis forte nominis errore labatur, cum quisnam fuerit, digito Origenes² demonstrans, ait: « Enimvero duos quosdam accepimus fuisse id Celsi nomen sortitos, alterum et priorem Neronis temporibus, alterum Hadriani, qui et posterior fuit, et in Christianam religionem invehctus est: Qui (alibi ait) ex aliis scriptis suis deprehenditur esse Epicureus. » Cæterum addendus his esset tertius Celsus, qui et ipse fidem sub Hadriano vixit, atque clarissimus fuit, nimirum Julius Celsus jureconsultissimus, quem imperator in judicando præcipuum inter alios (ut de eo scribit Spartianus) habuit assessorem. Rursum vero ejusdem Hadriani tempore alius quoque Celsus consularis obiisse potius quam vixisse dicendus est: quippe qui infestus olim Hadriano, Trajani tempore, ab eodem cum creatus esset imperator (ut Dio et Spartianus testantur) est jussus occidi. Celsus igitur de quo est sermo, quem constat ex Origene secta fuisse Epicureum, ille ipse Celsus est philosophus Epicureus, cui Lucianus, ejusdem quoque sectæ professor, *Pseudomantem* librum dicavit; quem inter Epicureos excelluisse, Lucianus ipse in fine operis, ejus laudibus recensitis, ostendit.

17. Hic itaque Celsus Epicureus scripsit adversus Christianam simulque Judaicam religionem commentarium, quem nobili titulo illustravit et inscripsit: *Veri sermo*: quo primum tam in Christianos, quam etiam in Judæos invehitur²; quippe

¹ Chrysost. hom. 27. in 2. ad Corinth. et 66. ad pop. Antioch.

² Orig. contra Cels. lib. 1. — ² Ibid.

qui videns ex Judæis progenitos Christianos, ratus hos non posse subsistere, si illos destinet, in Moysen nulla mendacia congerit: postea vero Judæum hominem cum Christo acerrime disputantem introducit, qui complura ex his quæ in Evangelio sunt scripta singilet, ac blasphemias impetat. Rursum vero Judæos, qui Christo credidissent, auctor ipse, eadem Judæi superinducta persona, vehementer exagitat¹, quod patriis relictis legibus per Jesum illecti, ridicule admodum fuissent illusi, in aliam nuncupationem et vitam transeunt. Post hæc vero ipse, utpole ethnicus, alterationem ejusmodi inter Judæos et Christianos, ut rem fulcram ac nullius plane momenti deridens atque subsannans², tam Christianam, quam Judæicam religionem validissime urget: quippe qui testetur³ se cum Christianis vixisse, et nostræ religionis commentarios perlegisse, nihilque se fugere, sed omnia nosse.

18. Incredibile pene dictu, quanta dicitate ac petulantia calumnias dolose concinnatas, mendacia artificiose velata, omni argumentorum genere Christianam religionem iste Celsus adortus fuerit: ut plane videri posset fidei Christianæ structura, omni ex parte validissimis concussa machinis, penitus collapsura, nisi ipsam sapientissimus architectus, etique structor et fundamentum ipsum, supra firmam petram fundasset, ac divinæ protectionis compagine immobiliter solidasset. Tot enim Christianam fides probata casibus semperque adversis omnibus visa superior, evidens plane specimen dedit

¹ Orig. contra Cels. lib. II. — ² Orig. ibid. lib. III. — ³ Orig. ibid. lib. VI. et sup. lib. I.

non humanum esse inventum, vel arte excogitatum commentum, sed stabilitum divinitus firmamentum: quod Origenes adversus eundem Celsum agens, hæc sententia egregie proficitur¹: « De Christianis, inquit, quid erit dicendum, quorum doctrinam, vel Romanorum senatus, imperatoresque ut quisque successerant, et milites ipsi, et populus, et credentium necessarii impugnando tam acriter interpellarent, ut proinde viela istorum forte succubisset insidiis, ni divina virtute emergens superior adeo evasisset, ut terrarum orbem elsi insidias molientem pervicerit? » Hactenus ipse.

19. Verum hæc adeo fortia atque formidanda, quæ a Celso in Christianam religionem objecta fuerunt, his qui tunc temporis erant (ut ait Origenes) fide Christiana imbuti, plane levia, inania, atque adeo nullius plane visa sunt esse momenti, ut quantumlibet non deessent viri eruditi, qui ea profusum refellere ac confutare penitus valuissent, nihilominus ut sagittas infantium contempserint: adeo ut nullus omnino Celsi vel meminisse legatur ad Origenis usque tempora; quando ipse ne ex illis pusilli (ut in præfatione tradit) scandalum aliquod paterentur, eam suscepit provinciam, ut octo eruditissimis libris Celsi veniam strenue confutaret. At de Celso Epicuro hæcenus: quem ficit (ut vidimus) his Hadriani temporibus vixisse, idem Origenes testetur; tamen quod Marcionis, Valentini et quorundam aliorum hæreticorum meminuit, qui prolixe tempore Antonini successoris Hadriani, post illorum pervulgatas hæreses conscripsisse, certissimum est.

¹ Orig. contra Cels. lib. I.

1. *Consules.* — Ad num. 1 ad 6. Coss. *Q. Fabius Catullinus*, et *M. Flavius Aper*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Alexandri PP. martyrium.* — Alexander papa longe ante præsentem annum martyrium fecit, anno nempe Christi centesimo decimo sexto, ut ex Chronico Damasi constat, in quo habetur: « Alexander annis octo, mensibus duobus, die uno. Fuit temporibus Trajani, a consulatu Palmæ et Tulli, usque Eliano et Vetere. » In exemplari, quo usus Cuspinianus in Fastis loco *annis octo*, legitur, *annis vii*, sed mendose. Alexander enim Gallo et Bradua coss., anno nempe cxi, pontificatus inivit, licet in eo Chronico sub insequentis anni consulibus incipisse dicatur, ne item consules bis repellantur. Quare cum ejus martyrium V nonas Maii, seu die tertia

mensis Maii contigerit, ut ejus Acta, auctoris Chronicon veterum Pontificum, Martyrologium Hieronymi, atque tabulae ecclesiasticæ testantur, Alexander Ecclesiam regere cœperat die secunda Martii, in quam feria quinta incidebat. Porro eum Eliano et Vetere coss., anno scilicet centesimo decimo sexto, martyrio coronatum fuisse, ex eo certissimum redditur, quod illud per consulatum reperitur in auctiori Chronico veterum Pontificum, apud Luitprandum, et Anastasium, et in Gestis manuscriptis Pontificum, ut observat Henschenius in Apparatu ad Chronologiam Pontificiam, Actis Sanctorum mensis Aprilis præfixo. Addit Henschenius, Alexandrum Trajano imperante occisum, festari non solum ejus Acta, sed etiam antiqua Breviaria Romana manuscripta et excusa, genuinum Martyrologium Bedæ, et Marty-

rologia tam Rabani, quam Nolkeri; imo in Breviario Romano jussu Pii V edito dici, Trajano imperatore rexisse Ecclesiam; cum tamen in Breviario Romano hodierno legatur, Alexandrum Hadriano imperante rexisse Ecclesiam, et sedisse annos decem, menses quinque, et dies viginti. Sed factum id, quia Clementis papæ VIII tempore, Baronius Congregationis sacrorum Rituum cum collegis præsidens, ejusque auctoritate Breviarium Romanum emendans, antiquas de antiquiorum Pontificum vita lectiones ad novam suam Chronologiam accommodavit. Ex martyrio itaque Alexandri, quod ab anno cxvi removeri non potest, manifeste liquet, præcedentium Pontificum Romanorum Chronologiam in Annalibus valde depravatam esse, neque melius restitui potuisse, quam beneficio Chronici Damasi, ut recte vidit Henschenius, qui tamen maxime ballucinat est, quando scripsit, in eo Chronico consulum ultimum illi pontifici attribui, qui majorem partem eo durante vixit, et Acta S. Alexandri in omnibus pura et sincera esse, ac quando dixit, ex illis necessario inferri, hunc Sanctum anno cxvii martyrio coronatum. Vide quæ de ejus Actis dixi anno 67, numero xv.

3. *Quot mensibus et diebus Pontifices antiqui supra annos vixerint, incognitum.* — Illud hic valde notandum, ante Alexandrum sciri non posse quibus diebus aut mensibus Pontifices Romani sedere cœperint; cum si D. Petrum excipias, nullius alterius pontificis emortalis dies nobis notus sit, eoque ignorato successoris initium ignorari necesse sit. Non loquor hic de S. Clemente, quem nono kalendas Decembris passum constat, quia is, juxta ea quæ diximus, pontificatum abdicavit, ideoque dies ejus emortalis chronologicæ pontificiæ nullam lucem affundit. Tempus itaque et oleum perdidit quicumque præcedentium pontificum initium et finem certis diebus affigere voluerit. Nec complurium pontificum Alexandri successorum dies ordinationis et mortis certiores, quia tempus interpontificiorum nobis ignotum. Annotatur quidem illud tam in libro Pontificali, quam in Chronico auctiori veterum Pontificum, sed præterquam quod inter horum librorum auctores non convenit, vacatio sedis non ex

certis monumentis, sed ex proprio calculo ab illis descripta. Liber Pontificalis post Alexandri martyrium ait, vacasse episcopatum *dies viginti quinque*; auctor vero auctioris Chronici veterum Pontificum dies duodecim addit, traditque, vacasse Sedem *dies triginta septem*. Uter erraverit, prorsus incertum; imo utrumque interpontificii tempus ignorasse, omnino verosimile. In tantis ergo tenebris per aliquot pontificatus dies cessationis Sedis parum curabo. Alexandro Sixtus successit.

4. *Decretales Alexandri.* — Ad num. 6. Decretales tres Alexandro papæ attribuantur, quas Petrus de Marca, Christianus Lupus, aliique viri doctissimi rejiciunt. Prima scripta est ad omnes orthodoxos, habetque plura ex aliis subsequentium sæculorum Conciliis et Patribus, præsertimque insignem locum ex Idatio et Epistola supposititia Benedicti primi incipientem ab illis verbis num. vi: « Si Trinitas non est, quare tertio *sanctus* dixerunt, et *sanctem*, ipsa est Patris et Filii. » Secunda scripta est ad omnes episcopos, habetque locum Osee cap. 4 ex versione S. Hieronymi, qui trecentis annis post Alexandrum vixit. Tertia data est ad omnes sacerdotes, habetque etiam locum Michæ cap. 2 ex versione Hieronymi, et clausulam Sermonum S. Augustini.

5. *Obitus Antinoi.* — Ad num. 8 et seqq. *Antinous*, quem Hadrianus dum in Ægypto esset, inter deos retulit, in Nilo periit præcedenti Christi anno, ut ibidem insinuavimus. In Collectaneis Græcis apud Scaligerum ea mors illigatur anno primo Olympiadis cccxxvii qui mense Julio præcedentis Christi anni auspiciatur. Parte alia in Chronico Eusebii tam secundum editionem Pontaci, quam Scaligeri, *Antinous* dicitur mortuus anno Abrahami 2143, qui kalendis Octobribus anni Christi cccxxvii exorditur. Quare mors ea accidit ante diem primum mensis Octobris anni elapsi, et post diem xxv Julii, quo annus primus Olympiadis cccxxvii inchoatus est. Mediobarbus pag. 187 varia numismata græca in honorem Antinoi percussa refert, atque, se nulla latinis vocibus eusa invenisse. Ex quo conjicere licet, illum in Oriente præcipue cultum fuisse. Porro omnia quæ extant illius numismata, post mortem ejus tantum percussa.

1. Christi Domini anno centesimo trigésimo tertio, coss. Pontiano et Rufino, defuncto Justo episcopo Alexandrino, in locum ejus

suffectus est Etmenes¹, qui sedit annos tredecim.

¹ Euseb. in Chron.

Anno periodi Græco-Romane 5625. — Olymp. 227. an. 3. — Urb. cond. 884. — Jesu Christi 134. secundum Baronium 133.
— Telesphori papæ 6. — Hadriani imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. Ser. Octavius Lenas Pontianus, et M. Antonius Rufianus,* ex Inscriptioe Onuphriana.

2. *Quindecennalia Hadriani.* — Quindecennalia Hadriani hoc anno celebrata. In Chronico Eusebii, anno Abrahami 2147, qui kalendis Octobris antecedentis Christi anni inchoatur, horum solemnium extant aliqua vestigia, sed in codicibus manuscriptis tantum, editione tam Pontacena, quam Scaligeriana valde hoc tempore depravata: « Salvius Julianus, inquit Eusebius, perpetuum composuit edictum, » quo omnes civitates Romane urbis leges sequi jubentur; quod edictum ad nostra tempora pervenit. Novitates autem annis hujusmodi festivitatis abdictis de more inductæ. Addit Eusebius: « Hadrianus Athenis hiemem exigens, Eleusinam invisit; Hadrianus cum insignes et plurimas ardes Athenis fecis-et, agonem edidit, bibliothecamque miri operis extruxit; » quæ tam Marianus Scotus, quam Hermannus Contractus cum anno xv Hadriani recte copulant. Ex quibus et conjectura est, ea solemnia Athenis fuisse exhibita. Paulo ante dixerat Eusebius: « Templum Romæ et Veneris in Urbe factum, » quæ cum anno xv Hadriani conjungenda existimo. Tempa enim in decennialibus et id genus festis de more dedicata. Templum Urbis seu Romæ extruxerat Hadrianus, seu ejus fundamenta jecerat in quinquennialibus suis, ut ibidem diximus. Quare hoc anno

ejus dedicatio facta. Extat Hadriani nummus tertio ejus consulatu insignitus apud Mediobarbum, in cujus postica legitur: URBS. ROMA ÆTERNA S. C. Visitur templum, in quo septem figuræ taurum ad aram sacrificant. In Epitome edictum Salviani anno sequenti recitatur, sed ad præsentem annum revocandum.

3. *Hadriani Alexandriam adventus.* — Andreas Morellius vir eruditissimus in Specimine universæ rei nummarie antiquæ, producit nummum Alexandriæ percussum, in quo expressus est *Adventus* typus et mulier cum galea elephantina, quam Alexandriam denotare probant numismata Galbæ, Vespasiani, Titi, Domitiani, et aliorum, in quibus eadem figura cernitur cum adscripto nomine ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΑ. Quæ mulier in laudato nummo representata Hadriani advenientis manus osculatur, cum hac nota, L. IE. id est, *anno XVI.* Memorat ibidem Morellius alium nummum, in quo Alexandria Hadriani in quâdriga adveniente salutatur, cum eadem nota, L. IE. sed in eo, quod cum Petavio et Calvisio Antinoi mortem in hunc Hadriani Alexandriam adventum Morellius differt, minime audiendus, ut ex dictis constat. Au vero is nummus præsentis anno, vel insequenti, quo decimus, quintus Hadriani annus usque ad diem decimum Augusti in cursu fuit, percussus, ex his quæ anno sequenti dicimus, manifestum fiet.

SIXTI ANNUS 3. — CHRISTI 134.

1. *Salvianum edictum.* — Anno Christi centesimo trigesimo quarto, a Cassiodoro ponuntur consules Pompeianus secundum et Commodus, a Græcis Angurinus et Severianus. Quod vero ad Commodum spectat: hunc Hadrianus in filium adoptavit, et imperatorem designavit; sed morbo correptus interiit, ut de eo Dio tradit: quod accidisse ait Spartianus cum secundo consul designatus esset, ipsis kalendis Januariis. Quod vero Eusebius hoc anno

decimo quinto imperii Hadriani recenset ejusdem Athenas reditum; nisi adhuc tertio illuc accesserit, ex his quæ ex Spartiano superius dicta sunt, manifesti erroris convincitur.

2. « Eodem quoque anno, inquit Eusebius, Salvius Julianus perpetuum composuit edictum: » meminit Salviani edicti Justinianus ea sanctione, qua agit de vetere jure enucleando, ubi ait, Salvii Juliani scripturam statuisse illud in primis, debere

omnes civitates consuetudinem Romanae urbis sequi ac leges, non ipsam quae esset aliarum civilatum. Cum enim omnium praetores suo arbitratu edicta proponerent, ea annua erant, et (quod ait Cicero ¹ in Verrem) a Kalendis Januarii incipiebant, eademque die verso anno finiebant; sed per Hadrianum imperatorem factum est, ut idem Salvius Iulianus universale edictum scriberet, quo omnes in posterum praetores uterentur, eaque de causa perpetuum est appellatum: meminit ejusdem edicti Eutropius ², et alii; cujus nos meminisse volumus, quod ex eo

haud levis oborta est occasio Christianam religionem exagitandi, cum eo edicto cogerentur Christiani secundum Romanae urbis consuetudinem vivere, atque leges, quae ut plurimum adversarentur ipsorum institutis. Proposuit et Hadrianus edictum de vigesima parte hereditatis fisco applicanda; cujus occasione putamus accidisse, ut idem primus (quod ait Spartianus) fisci advocatum instituerit: porro hujusmodi Hadriani edictum a Justiniano imperatore ³ fuit abrogatum.

¹ Cicero in Ver. lib. I. — ² Eutrop. I. IX.

³ L. II. C. de edicto divi Hadr. tollendo.

Anno periodi Graeco-Romanae 5625. — Olymp. 227. an. 1. — Urb. cond. 885. — Jesu Christi 132. secundum Baronium 134. — Telesphori papae 7. — Hadriani imp. 16.

1. *Consules*. — Ad num. 1 et seq. Coss. *Seni- Augurinus*, et *Secerianus*, ex Onuphrio in Fastis.

2. *Edictum Salviani*. — Edictum Salviani, de quo Baronius hoc anno, ad superiorem pertinet, ut ibidem explicavimus.

3. *Bellum Judaicum*. — Bellum *Judaicum* hoc anno inchoatum. Eusebius enim in Chronico anno Abrahami 2148, qui praecedenti Christi anno, Kalendis Octobris inchoatur, de eo agit, et tam Marianus Scotus, quam Hermannus Contractus ejus verba alligant anno decimo sexto Hadriani. Verum quidem est, Spartianum in Hadriano cap. 16 proxime antequam narret Arabicam hujus imperatoris peregrinationem, scribere: « Moverunt ea tempestate et Judaei bellum, quod vetabantur mutilare genitalia. » Sed hinc tantum inferendum, eosdem tumultum eiere coepisse, non vero Hadrianum tunc exercitum adversus illos misisse. Testatur enim Dio lib. 69, Hadrianum duces adversus eos non destinasse, nisi postquam iterum in Syriam adventavit, et Judeos ubique gentium tumultuari accepit. Sed praestat Dionis verba recitare, ut hujus belli causam ac tempus melius percipiamus: « Cum autem in urbem Hierosolyman, quae eversa fuerat, quamque Eliam Capitolinam appellavit, coloniam deduxisset, ac quo in loco templum Dei fuerat, alterum Jovi aedificari curavisset, magnum bellum ei diuturnum moveri cepit, Judaeis graviter ferentibus, quod extera nationes in urbem suam habitatum venissent, quodque in ea fieri externa sacra viderentur. Tamen cum Hadrianus in Aegyptum ac rursus in Syriam adventasset, quiescendum sibi esse putabant. Interim vero arma, quae ipsis erant a Romanis imperata, minus apta de industria fecerunt, ut si ea Romani reprobasent, ipsi eis uterentur. Post ubi Hadrianus longe

absesse visus est, palam defecerunt: utque aperto praedio non audebant cum Romanis periclitari, ita capta loca suae regionis opportuna cuniculis munitabant et mœnibus, ut ad ea, si urgeret necessitas, perlingerent: utque ad se mutuo sub terram trans-euntes laterent, vias subterraneas desuper perforaverunt, quo ventum lumenque reciperent. Hos Romani primo nihil faciebant: sed postquam totam Judaeam commotam esse, Judaeosque omnes ubique gentium tumultuari, et conventus facere intellexerunt, ac multa damna occulte aperteque Romanis inferre, cum iisque complures alias gentes Incri cupiditate conjungi, ac fere ob eam causam omnem orbem terrarum commoveri: Hadrianus optimos quosque duces adversus eos mittit, etc. » Hadrianus novam urbem Hierosolymanitanam anno centesimo decimo nono aedificavit, ut suo loco dictum, et ubi Dei Opt. Max. templum fuerat, Jovis Capitolini templum excitavit. Recte Hieronymus in epistola ad Dardanum ait, Hierosolyma quinquaginta annis post eversionem Titi ab Hadriano instaurata, quod verum est, ut annos illos L a morte Titi numeranti patet. Parte alia Hadrianus bis in Syria fuit. Primo, praefato Christi anno, quo Hierosolyma condidit. Secundo, anno Christi centesimo vicesimo octavo, quo Syriam a Phoenice separare voluit. Tunc itaque Judaei tumultuari coeperunt, ut diximus cum Spartiano. Sed quia ab eo tempore Hadrianus semper in Oriente vel in Aegypto fuit, Judaei *quiescendum sibi esse* putarunt. *Post ubi Hadrianus longe absesse visus est, palam defecerunt*; ideoque currenti anno, ut accurate Eusebius in Chronico tradit. Remque ita se habuisse colligo ex Dione, qui Judaico bello narrato, inquit: « Eodem tempore Hadrianus templum Jovis Olympi, in quo tempore Hadrianus statu posita fuit, Athenis aedificavit, jussitque in eo draconem allatum

ex India collocari : ac Dionysia defunctus maximo apud eos magistrato, patriaque veste indutus, magnifice celebravit. » Vides, quam belle Dionem inter et Spartianum conveniat. Ex hujus narratione superius allata colligitur, Hadrianum anno circiter cxxviii Athenis fuisse, et Jovis Olympii templum dedicasse, eaque tempestate Judæos bellum movisse. Non aliud autem Dio in litteras mittit, nisi quod bellum Judaicum, quod anno tantum Hadriani xviii extinctum uno tenore recitat, et postea ad ea redit, quae horum tumultuum initio ab Hadriano Athenis gestae sunt. Quare Baronius motum Judaicorum exordium cum anno Christi cxxviii recte collocauit.

4. *Belli Judaici origo.* — Eusebii, qui tam in Chronico, quam in libris de Demonstratione, *Æliam* ab Hadriano post bellum Judaicum conditam scribit, Baronium, aliosque plures in errorem induxit. Tantum enim abest, inquit Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, quem Valesius in notis ad lib. 4 Eusebii sequitur, ut *Ælia* condita fuerit ab Hadriano post partem de Judæis victoriam, ut bellum Judaicum ex *Æliae* conditu originem cepit. Nam cum Judæi urbis suae solum ab alienis occupatum viderent, et in eo ipso loco, in quo Dei templum olim fuisset, sacra fieri Jovi Capitolino animadvertent, eam injuriam minime ferendam rati, arma corripuerunt, et initium fecerunt hujus belli ab Eusebio in Historia descripti. Ibi tamen cap. 6 dupliciter fallitur tum quod urbem Hierosolymam sub Hadriano penitus eversam fuisse scribit, tum quod *Æliam* Capitolinam ab eo tem Hadriano conditam esse existimavit post expugnationem Bethlaræ. Et tamen constat ex Josepho Hierosolyma prorsus a Tito fuisse eversa, ita ut aratrum etiam ejus solo fuerit impressum. Certe Eusebius eo in loco aperte non dicit, Hierusalem ab Hadriano eversam fuisse, sed id tantum obscure innuit. In libris autem de Demonstratione et in Chronico discrete affirmat, Hierusalem funditus ab Hadriano eversam esse. Quod vero ad *Æliam* conditum spectat, jam ostendimus, illum imperii Hadriani initio configisse.

5. *Hierusalem Ælia appellata.* — Eusebii autem error inde processit, ni fallor, quod cum Hadrianus anno cxxxvi vicennalia edidit, et novae urbi a se jam antea constructae, *Æliae* nomen dedit, ex eorum temporum usu, qui ferebat, ut annis hujusmodi solemnibus destinatis novae urbes aut edificarentur, aut dedicarentur, aut novis nominibus appellaren-

tur, ipse Eusebius putavit, *Æliam* fuisse tunc conditam. Unde licet bellum Judaicum anno xviii Hadriani in Historia gestum dicat, in Chronico tamen nominis anno Hadriani xx scribit : « *Ælia* ab Aelio Hadriano condita ; » in Historia vero : « In hunc modum cum civitas Judæorum et gente nudata esset, post hæc alienigenis eo confluentibus, urbs et colonia civium Romanorum effecta, in honorem Aelii Hadriani imp. *Ælia* nuncupata est. » Ubi vides Eusebium, urbis appellationem cum ejus conditu confundere ; qua in re non semel ab antiquis peccatum. Præterea Nicophorus, qui lib. 2, cap. 24, tradit, Hadrianum de suo nomine urbem excitasse, addit, post bellum Judaicum eam *Æliam* esse appellatam. Hierusalem nunquam dirutam usque ad solum nisi sub Hadriano, Hieronymo cap. 10, in Danielem persuasit Eusebius, quod a Scaligero loco laudato conflatum.

6. *Pro eversis Hierosolymis condita Ælia.* — Non audiendus autem Valesius citatus, qui ait Hadrianum Hierosolyma non instaurasse ; neque ejus mentem fuisse, ut eam urbem suscitaret, quippe qui infensissimus esset Judæis, qui tunc hostes populi Romani erant, sed *Æliam* urbem condidisse. Non audiendus, inquam, quia Zonaras in Hadriano scribit : « Urbem in Palæstina pro eversis Hierosolymis conditam *Æliam* Capitolinam nominavit ; et quo in loco Dei templum olim fuerat, eo in loco post Jovis lucum condidit. » Neque aliter loquitur Hieronymus in Epitaphio Paula, cum dicit : « Ingressa est Hierusalem, quae ab Ælio postea Hadriano de ruinis et cineribus civitatis in *Æliam* suscitata est. » Beda pariter, seu quis alius in Expositione locorum et urbium, quarum mentio fit in Aelibus Apostolorum : « Hierusalem metropolis quondam Judæae, quae nunc ab Ælio Hadriano Casare, quod eam a Tito destructam latiore sibi instauraverit, *Ælia* cognominata est, etc. » Ad has auctoritates respondet Valesius, hos auctores improprie locutos esse. At hæc responsio minime satisfaciit. Idem enim Hieronymus in epistola ad Dardanum de terra repromissionis ait : « Cum ipsa metropolis tua prius Jebus, postea Salem, tertio Hierosolyma, et nunc *Ælia*. » Vides ut sibi semper constet Hieronymus. Denique urbes, quae vel ex aliarum ruinis crevere, vel quae procul a priori situ edificatae, et antiquarum nomen ferunt, loco earum dedicate dicuntur. De fine belli Judaici infra ageatur.

administratum, non modo non confectum est, sed difficiliter in dies instauratur: majores enim animos absentia principis Judaei sumentes, provinciam Palaestinam depopulantur; de his enim Eusebius hoc anno decimo sexto Hadriani imperatoris haec ait in Chronico: «Judaei in arma versi, Palaestinam depopulati sunt, tenente provinciam Tinius Rufus, cui ad opprimendos rebelles Hadrianus misit exercitum;» imo et novos duces.

«Tunc enim Hadrianus, inquit Dio¹, minime cunctatus, praecipuos Romanorum duces adversus eos misit: quorum primus Julius Severus in Judaeam ex Britannia vocatus. Hic minime ausus est praedium committere: nam et multitudine longe impar erat ad decertandum, et hi de salute desperaverant. Igitur divisos adortus, carptim, ut quosque poterat, comprehendens, pro multitudine militum atque tribunorum tum ab alimentis et comitatu interclusos, tardius quidem, sed minime cum periculo penitus oppressit: pauci admodum evasere, atque a caede superaverunt. Arces eorum quinquaginta celeberrimae dirutae sunt: vici ad nongentos et

octogintaquinque, qui sane frequentes et nominatissimi erant, direpti, et mox igne consumpti sunt; viri in excursionibus et praeliis ipsis ad quinquaginta millia caesi fuere: fame et morbis et igne ingens multitudo absumpta est: sic fere omnis Judaea desolata est: quam cladem etiam ante bellum multa ipsis denuntiaverent: nam Salomonis sepulcrum, quod illi in supremo cultu et reverentia habent, sponte et nullo impellente discussum corruit: lupi et hyemae passim per urbes incedentes ululabant. Non fuit incruenta victoria Romanis: siquidem multi eorum occubuerunt. Quare Hadrianus ad senatum scribens, eo minime usus est principio: Si vos et filii vestri valent, bene est: ego et exercitus valeamus. Severum deinde debellatis Judaeis in Bithyniam misit.» Hucusque Dio de Judaici belli exitu: quod finem accepisse tradit Eusebius¹ anno decimo octavo Hadriani imperii: qua ratione nec ad illud usque tempus eum Romam rediisse, ex litteris tunc ad senatum scriptis colligi potest: quae autem post haec facta sint, suo loco dicenda erunt.

¹ Dio in Hadriano.

¹ Euseb. in Chron. et hist. lib. iv. c. 6.

Anno periodi Graeco-Romanae 5626. — Olymp. 228. an 1. — Urb. cond. 886. — Jesu Christi 136. secundum Baronium 135.
— Telesphori papae 8. — Hadriani imp. 17.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Hiberus, et Sisenna.*

SIXTI ANNUS 5. — CHRISTI 136.

1. *Quadragesimale jejunium.* — Christi annus centesimus trigessimus sextus, coss. Serviano et Vero, anno decimo septimo imperii Hadriani, ab Eusebio in Chronico ponitur jejunium quadragesimale Romani pontificis auctoritate institutum atque praecipuum. Quod si hoc anno de eo promulgatum est decretum pontificium; non Telesphoro, ut ponit, sed Sixto adscribendum est: eo enim errore semel lapsis Graecis, dum duos Romanos pontifices Cletum et Anaetum in unum conflant, accidit ut confusis temporibus, confuse sint pariter actiones. Ceterum

non inus inticias, ab omnibus ejusmodi ecclesiasticam sanctionem non Sixto, sed Telesphoro adscribi: non quod ipse Quadragesimae jejunium servandum recens instituerit, quod olim constat in Ecclesia ex apostolica traditione esse servatum: nam (ut modo de Clemente atque Dionysio facimus) de servando quadragesimali jejunio est admonitio sancti Ignatii scribentis ad Philippenses: quod ergo usu quodam ac pia traditione in Ecclesia servabatur, placuit decreto edito stabiliri. Sed de Quadragesimali jejunio tomo primo Annalium fusius dictum est.

Anno periodi Graeco-Romanae 5627. — Olymp. 228. an. 2. — Urb. cond. 887. — Jesu Christi 131. secundum Baronium 136.

— Telesphori papa 9. — Hadriani imp. 18.

1. *Consules.* — Ad mm. 1. Coss. *C. Julius Serranus III* et *C. Vibius Varus*, ut demonstrat card. Norisius in Epistola consulari pag. 82.

2. *Martyrium Faustini et Jovite.* — Hoc anno vel sequentis initio sancti fratres *Faustinus* presbyter, ac *Jovita* diaconus Brixiae in Italia, quo Hadrianus ex Oriente redux agebat, morti traditi sunt, Hadriano ibidem praesente; quod martyrium a Baronio loco non suo recitatur.

3. *Christiani Hadriano imperante vexati.* — Dodwellus in Dissert. Cyprianae xi de *Paucaitate Martyrum*, num. xxxviii et xxxix existimat, sub Hadriano nullam persecutionem fuisse, quod rescriptorum in favorem Christianorum edictorum meminerint scriptores Christiani ab Hadriani aetate proximi, nemo tamen edictorum persecutionem decernentium mentionem fecerit, quod hanc persecutionem a Sulpitio Severo quarta appelletur, cum Eusebius quartam Marco Antonino assignet, idemque senserint Eusebio antiquiores, uti Lactantius, Tertullianus, et Melito Sardensis; quod S. Justinus martyr, ut pacem Christianis ab Antonino Pio impetraret, Hadriani nomine usus sit, quod non fecisset, si ipse Hadrianus Ecclesiam persecutus esset; et quod curavit Hadrianus templa in omnibus civitatibus sine simulacris construenda, quae fama erat Christo fore dicenda, ut testis est gentilis ipse Lampridius, ideoque cum a Christianis vexandis alium fuisse, concludit Dodwellus. At complures Hadriano imperante martyrium passos, Hieronymus in epistola lxxxiv ad Magnum oratorem nos dubitare non sinit. De Quadrato enim loquens ait: Quadratus Apostolorum discipulus, et Atheniensis pontifex Ecclesiae, nunc Hadriano principi Eleusine sacra inveniendi librum pro nostra religione tradidit? Et tanta admirationi omnibus fuit, ut persecutionem gravissimam illius excellens sedare ingenium? Neque dicat Dodwellus, Hieronymum eorum auctorem non esse. Nam, ut supra dixi, qui in rebus Romanis auctores coaetaneos aut suppare non requirit, eosdem in rebus Ecclesiasticis immerito flagitat; cum res Ecclesiasticae peioris conditionis non sint, quam profanae, neque Eusebius et Hieronymus qui de Hadriana persecutione locuti sunt, minorem in hac narratione fidem mercantur, quam dum de aliis ante sua tempora a Romanis gestis sermonem habent. Nullum quidem ab Hadriano adversus Christianos promulgatum edictum, sed quae tam a Nerone, quam a Domitiano ad abolendam hanc sectam lata fuerant; tam sub Trajano, quam sub Hadriano executioni man-

data. Quod vero haec persecutio quarta a Sulpitio Severo appelletur, id mirum videri non debet. Il enim observat Velserus in Commentario ad conversionem S. Afrae, D. Augustini tempore vulgaris erat opinio, decem plagis Aegyptiacis significatas fuisse decem Ecclesiarum persecutiones, quae a Nerone ad Diocletianum Ecclesiam vexarunt. Quam opinionem Augustinus lib. 18 de Civitate Dei cap. 52 ita convellit, ut ostendat, Ecclesiam ante Nerone, tum in capite Christo, tum in Stephano, Jacobo, Petro et fratribus reliquis persecutionem passam, sed non omnes persecutiones aequae in numerum redactas esse, vel quod leviores visae, vel quod novis edictis non excitatae, vel quod a decessoribus coepta, non intermisso cursu continuatae, vel denique alia quavis de causa, ut recte ait Velserus, qui addit, prorsus iniquum esse, qui auctores inter se hac de re dissentientes propterea reprehendendos putet. Cum enim de rebus convenit, cur in verbis non suo quisque iudicio utatur? Similis est in constituendis persecutionum principis ratio.

4. *Falsum est, Hadrianum templa Christo edificare voluisse.* — Quod ad Lampridium spectat, is de Alexandro Severo in ejus Vita cap. 43 loquens, ait: « Christo templum facere voluit, eumque inter deos recipere, quod et Hadrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus civitatibus sine simulacris jussisset fieri: quae hodie idcirco, quia non habent numina, dicuntur Hadriani, quae ille ad hoc parasse dicebatur: sed prohibitus est ab iis, qui consulentes sacra, repererant omnes Christianos futuros, si id optato evenisset, et templa reliqua deserenda. » Sed, ut Casaubonus in Notis ad eum locum observat, de Tiberio narrat hoc Tertullianus, et alii Patres Graeci ac Latini: de Hadriano vero nemo illorum simile quicquam. Et mirum profecto, tam nobilem historiam, tot fidei Christianae propugnatores acerrimos, viros undecunque doctissimos, et quorum intererat hoc scire, potuisse fingere. Sed videtur haec de Hadriano suspicio multo post ejus seculum hominum mentes insedissee. Nam neque Justinus martyr, neque Athenagoras, neque Tertullianus, neque Cyprianus, aut omnino quisquam ex illa veterum Patrum manu, vel levissimam ejus rei suspensionem laudo unquam accepissent. Unde autem vulgo multi seculo Lampridii hanc de Hadriano concepissent opinionem, declarat eum ipse, cum subjicit: « Qui templa in omnibus civitatibus sine simulacris jussisset fieri; quae hodie idcirco, quia non habent numina, dicuntur Hadriani, quae ille ad hoc parasse dicebatur. »

En fontem et originem hujus opinionis. Jusserat Hadrianus, templa fieri in omnibus civilitatibus suo nomini sine dubio consecranda : quod et Spartianus in illius Vita testatur. Sed mortuo Hadriano priusquam hæc templa absolverentur, mansere pleraque illorum imperfecta, neque unquam dedicata sunt. Exemplo potest esse illud quod Tiberiade magnifice inchoatum, mox relictum est, necdum absolutum, tandemque in usum balnearum a civibus destinatum, ut testatur Epiphanius contra Ebionæos. Talia ædificia in plerisque civitatibus adhuc Lampridii ætate exstant, inchoata solum, non perfecta, non dedicata; ac proinde, ut ait ipse, sine numine et simulacro ullo. Hinc factum, ut in animum inducerent multi, quibus assentitur Lampridius, non sibi

Hadrianum illa templa extruxisse, verum Christo. Ita recte Casaubonus. Nec denique ex Justini facto Hadrianum nullam persecutionem movisse deduci potest; cum S. martyr, ut persecutionis cessationem ab Antonino Hadriani filio adoptivo impetraret, Hadriani exemplum proposuerit, qui agnita Christianorum innocentia finem persecutionis suo tempore excitata imposuisset. Aliæ conjectura, quas, ut suam opinionem tueatur, Dodwellus in medium adducit, non plus firmamenti ac roboris habent.

5. *Ultimus Hadriani Romam adventus.* — Quintus et ultimus Hadriani Romam adventus ad præsentem vel insequentem annum revocandus. Vide dicenda anno cxxxvi, num. iii.

SIXTI ANNUS 6. — CHRISTI 137.

1. *Quæ passi fuerint Judæi ab Hadriano.* — Sequenti anno Domini centesimo trigésimo septimo, coss. Pompeiano et Aciliano, decimo octavo imperii Hadriani anno (inquit Eusebius in Chronico) « bellum Judaicum, quod in Palestina gerchatur, finem accepit, rebus Judæorum penitus oppressis. Ex quo tempore etiam introeundi eis Hierosolymam licentia ablata, primum Dei nutu (sicut prophete vaticinati sunt) deinde Romanis interdictionibus. » Idemque auctor in Chronico itidem post sequentem annum hæc habet. « Ælia ab Ælio Hadriano condita; et in fronte ejus portæ, qua Bethlehem egredimur, sus sculptus in marmore, significans Romanæ potestati subjacere Judæos. » Hæc Eusebius; sed hæc de Ælia ædificata, atque sue in superliminari posito, Cassiodorus sequenti anno recenset. Quæ autem hoc ipso anno contigerint, idem Eusebius¹ in historia sic describit: « Jam vero cum decimo octavo anno imperii Hadriani bellum juxta urbem Bethlehem nuncupatam (quæ erat omnium rerum præsiidiis munitissima, neque adeo longe a civitate Hierosolymorum sita) vehementius accenderetur: cumque extra urbis mœnia longinquiore temporis spatio continuaretur obsidio, et rerum novandarum auctores fame et siti essent ad extremam prope perniciem detrusi, et caput illius temeritatis debitas penas persolvisset: Aristo Pellaus narrat, universæ genti ex illo tempore prorsus interdictum, ne pedem in agrum Hierosolymitanum aliquando inferrent, et legis decreto institutisque Hadriani (ille plane sic in mandatis dederat) ne vel ex edito loco paternum

solum oculis aliquando aspicerent. Hierusalem ergo cum ita esset Judæorum gente orbata, et veteribus incolis prorsus destituta, genereque frequentata externorum hominum; deinceps cum esset a Romanis occupata, nomen commutavit; et in honorem Ælii Hadriani imperatoris, qui eam devicisset, illustrandum, Ælia appellata est. » Hæc de bello Judaico sub Hadriano Eusebius: quæ autem de Marco subdit, suo loco dicemus.

2. Sed nec illud dicere prætermittamus: cur super portam (quod ait Eusebius) qua egrediebantur Bethlehem, porcum in marmore sculptum Hadrianus voluit collocari? Num ad designandum Judæos esse omnium hominum sceleratissimos? quippe quod ejusmodi simulacrum esse soleret hieroglyphicum¹ hominum veritatem spernentium, profanorum, perniciosorumque, atque eorum denique qui a Deo penitus essent aversi. An potius quod porcus videretur ob infractum in bello robur esse Romanorum insigne? nam et tradit Festus², quintum signum militare fuisse porci imagine effigiatum, quod et belli finis (ut tradit) symbolum esset: porcorum imagines in militaribus signis etiam Diocletiani temporibus, imo et Honorii imperatoris, visas esse, satis liquet³. An potius quod (ut dicemus) eadem via in Bethlehem fuerit ab Hadriano erectum templum Adonidi, quem aper occidit? cum alioqui sciamus Plutarchum⁴ cultum Adonidis, itidemque Bacchi, Judæis impingere.

¹ Horus in Hieroglyph. et Pier. Hieroglyph. lib. ix. — ² Fest. in verbo Porcus. — ³ Pier. Hieroglyph. lib. ix. — ⁴ Plutarch. in Symp. lib. iv. q. 5.

¹ Euseb. hist. lib. iv. c. 6

3. Verum licet hæc omnia recte dici possint : tamen quod Hadrianus novam illuc condidit civitatem, quam Eliam nominavit ; cum sciret olim ejusmodi animal primum fuisse signum .Eneae condenda civitatis Lavinii (ut inter alios Virgilius octavo .Eneidum cecinit) existimari potest, ejusdem quoque animalis signum super portam recens a se extracta civitatis erigi voluisse, ut redderet in eodem opere idem antiquitatis egregium monumentum ; quo et nympha ejusdem Hadriani expressum extat apud Sebast. Erizum, nempe porcam cum porcellis sugentibus ubera, ut .Eneae diximus demonstratum. Ejusmodi quoque formæ fuisse credi potest exemplar super portam Eliæ collocatum, et licet porci unius Eusebii meminisse videatur, Cæterum et illud in dubitationem revocari minime debet, Hadrianum eo signo Judæis inter cætera omnia infensissimum significare voluisse Judæos propria civitate patrio quoque solo esse penitus interdicitos : ejusmodi enim animalium genus ex Josepho alibi diximus Judæis fuisse nefandum¹, atque visu etiam execrandum ; quomobrem ne istæc signa militaria viderentur in regione Judæorum, principes ipsorum olim a Vitellio² in Arabes profecturo deprecari sunt transitum. Hæc autem licet ab hoste, tamen nonnisi divino numine suadente, atque in Judæos ulciscente facta esse quisque prudens intelligit. Qui olim ex diviniæ legis præscripto³ super portarum postes verba Dei scribere jussi sunt ; prelo salutari Verbo in salutem ipsorum a Deo misso, ac proinde ab eo rejecti, ejusmodi tam insignem ignominiam notam pati coguntur, ut loco divini oraculi, deformis porci simulacrum in postibus positum cerneretur.

4. « Sic itaque ullus est Hadrianus, inquit Orosius⁴, Christianos, quos Barchochebas dux illorum quod sibi adversos Romanos non assentirentur, excruciat. » De eadem clade Judæorum S. Hieronymus⁵ hæc addit : « Legamus veteres historias, et traditiones plangentium Judæorum, quod in tabernaculo Abrahæ, ubi nunc per singulos annos mercatus celeberrimus exercetur, post ultimam eversionem quam sustinuerunt ab Hadriano, multa millia hominum venundata sint : et quæ vendi non potuerunt, translata in Ægyptum, et tam naufragio et fame, quam Gentium corde truncata. Isti ergo victores, et Domini ultores, qui occidebant, et non dolebant, vendebant pecora, atque dicebant : Benedictus Dominus, divites facti sumus ; hanc habebat sententiam : Propter peccata sua offendere Judæi, ideo eos oppressimus, et ex pretio eorum divites facti sumus. » Hæc Hieronymus. Porro⁶ Celsus epicureus, cum Judæorum, tum etiam Christianorum hostis infensissimus, quod illi nec domum vel terræ vestigium amplius possiderent, et Christiani ubique terrarum peterentur ad necem, exprobrans hæc ait : « Non enim dicturus es, quod Romani a te persuasi,

relictis cærimoniis ritibusque patriis, tum Allisimum (aut quomodocumque appellandus est) invocaturi sint, ut descendens pugnet pro eis, nec opus sit aliis viribus. Idem enim Deus jam antea tum hoc ipsum, tum alia majora suis pollicitus, ut vos ipsi fatemini ; videtis quantum vel illis vel vobis profuerit : cum illis prosperato terrarum dominio ne gleba quidem, aut domicilium factum sit reliquum ; vos ubicumque per latebras erratis, quaerimini ad supplicium. » Hæc Celsus, quem erudite fortiterque, in iis quæ ad Christianos pertinent, Origenes redarguit. Sed revertamur ad Hadrianum, et ipsum quidem non tantum in Judæos, sed etiam in Christianos infensum.

5. *Hadrianus loca sancta profanat, Eliam ædificat.* — Non solum enim (quod scribit Dio¹) in contumeliam Judæorum ex adverso templi aedem Jovi excitavit ; sed in odium Christianorum ibi degentium, quæ sanctissima habebantur loca, aque polliit simulacris : nam de his hæc tradit S. Paulinus² in epistola ad Severum : « Hadrianus existimans se fidem Christianam loci injuria perempturum, in loco passionis simulacrum Jovis consecravit, et Bethlehem Adonis fano profanata est : ut quasi radix et fundamentum Ecclesie tolleretur, si in iis locis idola colerentur, in quibus Christus natus est, ut pateretur ; passus est, ut resurgeret ; surrexit, ut regnaret ; judicatus est, ut judicari. Me miserum : etiam ista pro me Dominus omnipotens perpeti non recusavit : ut ubi pro salute generis humani crucifixus pependerit, ibi hominum sacrilegio sperneretur : et super crucem, ad quam orbe concusso, et sole refugio, et dissilientibus mortuorum excitatione monumentis, rerum natura nutaverat, stabat simulacrum demonis, et in aræ simulacri pecudum busta fumabant, et Dei nomen delerebatur status mortuorum ; cum ipse vivorum Deus qui et resurrectio mortuorum est, non solum morti, sed crucifixi hominis blasphemaretur opprobrio.

6. « In Bethlehem quoque, ubi³ agnoverat hos possessorem suum, et asinus præsepe Domini sui, ibi principes hominum, inficiati Salvatorem Deum, infames hominum amores, mortesque colerunt : prodita novo sidere regis aeterni ubi cunabula supplices cum suis opibus adoraverunt Chaldaei, ibi barbaras libidines sacraverunt Romani. Ubi natum Salvatorem eum exercitu angelorum concinentes celesti gaudio salutarerunt illustrata nocte pastores, ibi Veneris amasium mixta semiviris plangere metretices. Proh dolor ! quæ pietas hominum hæc impietatem compensare poterit ? Ubi sacra nati Salvatoris infantia vagiebat, illic Veneris lamenta fingentium lascivis luctibus infamis ritus ululabat : et ubi Virgo peperit, adulteri colebantur. Maudit hoc sæculi prioris nefas in tempora nostris proxima Constantini. » Hucusque Paulinus, ad quem hæc S. Hieronymus⁴ : « Ab Hadriani temporibus usque ad

¹ Joseph. de bel. Judæic. l. v. c. 1. — ² Ebr. antiq. l. viii. c. 7. —

³ Deul. xi. — ⁴ Oros. l. vii. c. 13. — ⁵ Hieron. in Zach. c. 11. —

⁶ Apud Origen. contra Cels. lib. viii. prope finem.

¹ Dio in Hadriano. — ² Paulinus epistola xi. — ³ Isaac ii. — ⁴ Hier. ep. xiii.

imperium Constantini, per annos circiter centum octoginta in loco resurrectionis, simulacrum Iovis; in crucis rupe, statua ex marmore Veneris a Gentibus posita colebatur; existimantibus persecutionis auctoribus, quod tollerent nobis fidem resurrectionis et crucis, si loca sancta per idola polluisent. Bethlehem nunc nostram, et angustissimum orbis locum, de quo Psalmista canit: Veritas de terra orta est; lucus inumbrabat Thamuz, id est, Adonidis: et in specu, ubi quondam Christus parvulus vagiit, amasius Veneris plangebatur.»

7. Severus¹ etiam meminit simulacri dæmonum in loco passionis Dominicæ constituti: et S. Ambrosius in psalmum quadragesimum tertium plane significat, locum passionis, quem Calvarie dicimus, mulato nomine, fuisse Venerarium nominatum, a Veneris ibi posito simulacro. Sed quod ad Bethlehem pertinet. Origenes², qui longe antequam a Constantino loca illa expurgarentur, claruit, eum agens contra Celsum, Bethlehem meminit, nihil tale de eo loco attingit; quem fama celebrem etiam Gentilibus fuisse tradit, cum ait: «In Bethlehem speluncam ostendi, ubi ille sit natus: quod utique et in illis locis percelebre est, vel apud eos quidem, qui a fide sunt alieni, et nomine circumfertur, eadem et in spelunca Jesum quemdam, quem Christiani adorant et demirantur, genitum esse.» Ille ipse: quibus apparet, nequaquam valuisse Hadrianum suis artibus Christi cunabulorum memoriam obliterare, quin apud Gentiles quoque eadem essent illustria.

8. Quod autem ad extructionem Eliæ pertinet, Epiphanius³ id aggressum esse Hadrianum testatur, postquam ex Ægypto in Palestinam adventi: quod non nisi his temporibus post debellatos Judæos potuit accidisse, licet Dio (quod dictum est) id prius factum velit. Rem vero gestam, occasione Aquilæ Pontici sacrorum librorum interpretis, his verbis enarrat: «Reperit Hadrianus civitatem totam solo æquatam, et templum Dei conculcatum, exceptis paucis domibus, et Ecclesia Dei, quæ parva erat eo loco, ubi reversi discipuli, quando Salvator assumptus est ab Oliveto, ascenderunt in cœnaculum: illic enim edificatum fuerat, hoc est, in parte Sion, quæ a devastatione relicta erat, et partes domiciliorum circa ipsam Sion, et septem synagogæ, quæ solæ in Sion stabant velut tuguria: ex quibus una relicta fuit usque ad tempus Maximonæ episcopi, et Constantini regis, veluti tentorium, ut scriptum est. Itaque animo versat Hadrianus extruere urbem, non tamen templum. Et adeptus Aquilam hunc prædictum interpretem, qui Græcus erat, et socium ipsius a Sinope Ponti oriundum, constituit ipsum illic operam extruendæ urbis præfectum. Imposuit autem urbi proprium suum nomen, et regii nominis ap-

pellationem: sicut enim ipse Elius Hadrianus nominatus erat, sic etiam civitatem Eliam nominavit.

9. De Aquila Pontico. — «Itaque cum Aquila degeret in Hierusalem, et videret discipulos discipulorum ipsorum Apostolorum florentes fide, et magna signa operantes sanationum et aliorum miraculorum (erant enim reversi ab urbe Pella in Hierusalem, istique docebant: nam cum urbs Hierosolymorum capienda esset, præmoniti fuerunt omnes discipuli ab angelo, ut migrarent ab urbe funditus perdenda: hi itaque transmigrarunt, et habitaverunt in dieta urbe Pella ultra Jordanem, quæ ex decem urbium numero esse dicitur: at post devastationem Hierusalem reversi, velut dixi, nulla signa perticiebant) Aquila igitur mente compunctus, Christianismo credidit: et cum petiisset progressu temporis signaculum in Christo, id ipsum assecutus est. Cum autem a pristino suo habitu non discederet, a credendo videlicet vanæ astrologiæ, quam exacte edoctus erat, sed quotidie positionem natalitatis suæ spectaret, redargutusque a doctoribus et increpatus ea gratia, se non corrigeret, sed potius contentiosè opponeret, et non consistentia confirmaret, fatum videlicet et narrationes de ipso: expulsus est rursus ab Ecclesia, veluti inutilis ad salutem. Ex quo facto amarulentiam, veluti ignominia affectus, mente concepit, et ad æmulationem elatus est; et abnegato Christianismo, ipsiusque vila, procelyus fit, et circumciditur Judæus: atque tunc laborioso studio tradidit seipsum ad discendum Hebræorum linguam, et ipsorum elementa. Ubi vero hæc summe didicisset, interpretatus est, non recta ratione usus, sed quo aliqua ex receptis libris perverteret, irruens in Septuaginta duorum interpretationem, ut testimonia de Christo in Scripturis probata aliter ederet, etc.» Ille de Aquila Epiphanius.

10. Ubi verum ab eo non nihil discrepat S. Hieronymus⁴, dum ante Christi tempora eum claruisse tradit, quorundam opinione, qui eum fuisse discipulum Achibæ antiqui sectæ Phariseorum post Sammai et Hillel principis existimant. Verior tamen sententia illa putatur, quod sub Hadriano Augusto viverit; quam et reliqui scriptores recepisse videntur. Quod vero ad ejus interpretationem pertinet, sicut ab Epiphanio haud probatur, ita a S. Hieronymo interdum rejicitur, atque damnatur, vocante eum, judaizantem hæreticum: licet ipse eam in aliquibus interdum probet. Sed quod querit Epiphanius Aquilam depravare studuisse translationem Septuaginta duorum interpretum, fortasse et eadem causa querit Justinus martyr in dialogo cum Tryphone, cum Judæorum calumnias in eam translationem redarguit. Sed nec illud modo de Aquila prætermiserimus, affirmare S. Hieronymum⁵, duas ab Aquila elaboratas esse divina: Scripturæ interpretationes, posterioremque priore fideiorem.

¹ Sever. hist. lib. II. — ² Orig. contra Celsum lib. II. — ³ Epiph. lib. de mensur.

⁴ Hier. in Isai. c. 8. — ⁵ Hier. in Zach. c. 3. 4. de quæst. Hebr.

Anno periodi Graeco-Romanae 5628. — Olymp. 228. an. 3. — Urb. cond. 888. — Jesu Christi 135. secundum Baronium 137.
— Telesphori papae 10. — Hadriani imp. 19.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Pontianus*, et *Atilianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari pag. 83.

2. *Finis belli Judaici.* — Bellum *Judaicum* anno praecedenti profligatum. Eusebius enim in Chronico de ejus fine agit anno Abrahami 2150, qui kalendis Octobris anni Christi cxxxiii inchoatur. In Historia vero, lib. 4, cap. 6, hoc bellum anno Hadriani xviii finem accepisse tradit, quod Marianus Scotus et Hermannus Contractus ab illo didicerunt. Praeterea in Collectaneis Graecis a Scaligero publicatis, anno primo Olympiadis cxxxviii qui mense Julio anni Christi cxxxiii incipitur, habetur: *ἡ Ἰουδαία πᾶσα κινήθητι. ἰδὼντες αὐτόντες*: id est, *tota Judaea commota est. Eclipsis lunae.* Ptolemaeus lib. 10, cap. 1, observat eclipsis lunarem, quae colligit die vicesima Octo-

bris anni Christi cxxxiv, hora post meridiem undecima, ut videre est apud Calvisium in Opere Chronologico, ubi aliam eclipsis lunae per haec tempora non adnotat. Sed auctor anonymus eorum Collectaneorum de ea eclipsi loqui non videtur. Denique Dio lib. 69, narrato hoc bello, ait: « Periere quoque ex Romanis complures in eo bello. Quamobrem Hadrianus, cum scriberet ad senatum, non est usus illo exordio, quo uti imperatores consueverunt; si vos liberique vestri valetis, bene est: ego quidem et exercitus valeamus. » Quare nondum Romam redierat Hadrianus, cum bellum illud finitum, quem tamen certum est currenti anno mensis Maii initio Romae fuisse, ut anno sequenti videbimus: neque enim ad senatum hujusmodi litteras Hadrianus dedidit, nisi cum Roma absens erat.

SIXTI ANNUS 7. — CHRISTI 138.

1. *Legalia a Judaeis servata.* — « Anno Domini centesimo trigésimo octavo, coss. Commodus Vero et Pompeiano, omni penitus Judaeis ocluso aditu Hierosolymam veniendi, deficientibus omnibus qui ex circumcissione usque in hunc annum eidem Ecclesiae praefuerunt episcopi, primus ex Gentibus ordinatus est episcopus Marcus. » Haec Eusebius in Chronico, eademque alibi¹. Verum usque ad praesentem annum, quousque ex Judaeis eam Ecclesiam rexerunt episcopi, perseverasse in ea legalium cultum, Severus² testatur; dicens, etiam Judaeis illis qui in Christianam religionem transissent, aeque ac aliis, fuisse vetitum ejus ingressum urbis; nam ait: « Et quia Christiani ex Judaeis potissimum putabantur (namque tum Hierosolyma non nisi ex circumcissione habebat Ecclesia sacerdotum) militum cohortem custodias in perpetuum agitare jussit, quae Judaeos omnes Hierosolyma aditu arceret. Quod quidem Christianae religioni proficiebat: quia tum pene

omnes Christum Deum sub legis observatione credebant: nimirum id Domino ordinante dispositum, ut legis servitus a libertate fidei atque Ecclesiae tolleretur. Ita primum Marcus ex Gentibus apud Hierosolymam episcopus fuit. » Illicque Severus.

2. Caterum quod ait, Christianos ejus Ecclesiae in hanc diem servasse legalia: haud quaquam putandum id eos fecisse more Cerinthi et quorundam aliorum haeticorum, qui in omnibus legi consultum esse volebant, adeo ut etiam circumcissionem acciperent: nec enim eos recessisse ab Apostolorum Concilio ibidem habito, cui et Jacobus ejus Ecclesiae episcopus praesto fuit, dignum est existimare: sed potius levia quaedam, ut scimus temporibus Apostolorum esse factum, pro occasione et tempore, arbitrio potius quam necessitate servasse. Omnes enim illos recte fuisse fidei, Eusebius³, cum in historia singulos numeral, tradit. Cur vero non ponat singulorum sedis annos, rationem ipse reddit, sic dicens:

¹ Eus. hist. lib. iv. c. 6. — ² Sever. hist. lib. ii.

³ Euseb. hist. lib. iv. c. 5.

« Episcoporum autem tempora, qui Ecclesiam Hierosolymitanam revere, quoniam (ut fertur) vitam ad breve admodum tempus propagabant, nusquam scriptorum monumentis servata reperio : tantum tamen ex quorundam scriptis animadverto, episcopos numero quindecim, ad obsidionem Hadriano regnante contra Iudeos factam, gradatim succedente, illic fuisse, quos unusquisque antiqua Iudeavorum stirpe (totam namque Ecclesiam illam ex Hebraeis fidehbus coaluisse constat) salos memorant, atque adeo Christi cognitionem ingenue verique amplectatos; ita ut ab illis, qui jam tum de rebus ejusmodi recte iudicium ferre poterant, re vera officio et ministerio episcopali digni iudicarentur : qui quidem ab Apostolorum tempore ad eam usque obsidionem, in qua Iudaei iterum a Romano imperio desciscentes, fuere non exiguis proeliis afflictati, serie suae successiois continuata, eam Ecclesiam rexerunt. » Haec Eusebius, qui singulos numerat, quos superius nos eodem auctore recensuimus. Numerat et Epiphanius ¹ in Panario omnes episcopos Hierosolymitanos ad sua usque tempora : verum menda aliqua quae ex Eusebio possunt corrigi, in eam seriem irrepserunt.

3. *Hadrianus adoptat filios.* — Eodem tempore Judaicis rebus compositis, totoque Oriente sedato, Hadrianus imperator Romanum (peragrato jam toto Romano orbe) se contulit; itemque (ut tradit Spartianus in *Ælio Vero*) « Commodum Verum adoptavit futurum heredem imperii : qui cum, consulatum auspiciurus proximis kalendis Januarii diem obiisset, adoptavit deinde Arrium Antoninum, qui postea Pius dictus est : sed ea demum lege, ut ille sibi duos adoptaret, L. Atimium Verum, et M. Antoninum : hi sunt duo pariter Augusti, qui simul primum rempublicam gubernarunt. Erat Marcus Antoninus fratris uxoris suae filius, et Lucius Verus *Ælii Veri*, qui ab Hadriano fuerat adoptatus. » Haec Spartianus ². Porro haec de Antonini Pii adoptione, cum qua (ut scribit Julius Capitolinus in Antonino) accepit et tribuniciam potestatem, post obitum *Ælii Veri* contigerunt.

4. *Getulius et socii martyres.* — Hadriano interim Romae agente, rursus Christiani deferuntur, ut deorum contemtores : inter alios enim Getulius Christianorum hospes et monitor, et frater ejus Amantius tribunus, et Cerealis qui agebat vicariam praefecturam, qui ab iis ad fidem Christianam conversus, a S. Sixto papa in cryptis arenariis cum suis latitante est baptizatus, tenti sunt. Familia Cerealium Romae nobilissima erat, praefecturis frequentibus et consulatibus illustrata, quorum extant quamplurima monumenta : opportuniori loco inferius de illis agemus : porro de his omnibus rescripsit Hadrianus, et, nisi immolarent, ignibus traderentur; quod et factum est. Sublatum vii sui Getuli corpus, quod flamma non combusserat, Symphorosa in arenario

sui praedii sepelivit, ubi una cum Exuperantio presbytero et septem filiis, quos eodem Getulio patre generat, frequenter vigiliis celebrabat. Sed tandem ipse lenta, simulque ejus filii, post acerbissimas quaestiones, diverso mortis genere, extincti sunt. Nomina filiorum sunt haec : Crescens, Julianus, Nemesius, Primitivus, Justinus, Staenius, et Eugenius. de quibus jam martyrio consummatis haec apud Bedam : « Altera autem die Hadrianus praecipit corpora eorum in foveam altam projici : et pontificis temporum posuerunt nomen loci illius, Ad septem biothanatos. »

5. Vox graeca in latinitate transit, a βυζίνιον ³, id est, violenta morte, qua voce videtur Lamprius in Hellogabalo, cum ait : « Et praedictum eidem erat a sacerdotibus Syris biothanatum se futurum; » sed et Tertullianus ³ iterum, ut primo cum ait : « Aut pessimum, secundum biothanatos, ut ipsi etiam vocabulis utar, quibus auctrix opinionum islarum magica sonant : » et paulo inferius : « Haec invocantur quidem abori et biothanati. » Haec de hac voce volumus elucidare, quod in nonnullis sanctorum martyrum Actis appareat, Christianos ab ethnicis ignominiae causa, quod violente mortis sententiae obnoxii essent, Biothanatos nominari consuevisse; secundum illud Apostoli ² : « Puto enim quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tanquam morti destinatos. »

6. Extant autem horum omnium dictionum martyrum Acta, aliaque vetera monumenta a nobis citata in Romano Martyrologio, ubi omnium natalitia, celebratae anniversaria repetenda, certis habentur notata diebus. Tiburtini genere erant, et praclarissimae confessionis specimen ob oculos Hadriani in villa Tiburtina, quam omnium sumptuosissimam extruxerat, edidere. « Aedificaverat enim viam, inquit Spartianus ³, villam, ita ut in ea et provinciarum et locorum celeberrima nomina inscriberet, veluti Lycaeam, Academiam, Prytanium, Canopum, Paecilum, Tempe vocaret; et ut nihil praetermitteret, etiam inferos finxit. » Sed quae deliciarum causa extracta erat, doloris ac mororis cepit esse exordium : nam in ea villa (idem ait) « profluvio sanguinis pene ad exitum venit : » non cessavit moribus, donec lenta labe corpus paulatim deflueret : cum timens imperio, in ejus affectatores saevire cepit, usque adeo ut nec Serviano seni nonagenario parceret : sed sub ipsum mortis tempus id contigisse, Spartianus tradit. « Sabinam quoque Augustam conjugem aequo et voluntariam subiret mortem coegit : quae palam testata est, se studiose conatam, ne ex eo humani generis perniciēs gravidaretur. » Haec Aurelius Victor in Hadriano. Tunc accidit, ut defuncto, quem diximus, Commodum adoptato (ut Dio tradit) Antoninum futurum heredem imperii adoptaret : quae autem post haec secuta sint, suo loco dicemus.

7. *Supputatio Olympiarum.* — Ad hunc us-

¹ Epiph. in Panar. haeres. LXVI. — ² Spartian. in Hadr. et Julius Caput. in Antonin. Pio.

³ Tertul. de anim. c. 57. — ² 2. Cor. IV. — ³ Spartian. in Hadrian.

que annum, quo incipit numerari Olympias ducentesima vigesima nona. Phlegon chronographus Olympiadas supputavit, atque res gestas in eis breviter attingit potius quam tractavit, ut Philostorgius tradit, quem citat Suidas, qui de Phlegonte hæc habet: « Phlegon Trallianus, libertus Augusti Caesaris (quidam Hadriani dicunt) historicus, scripsit Olympiadas libris sex decim; sunt autem usque ad Olympiadem ducentesimam vigesimam nonam res ubique gestæ. Eisdem libris octo exposuit; descriptionem Siciliae, de longævis et mirabilibus rebus, de Romanis festis libros tres, de Romæ locis, et unde cognomenta habeant, Epitomen Olympionicarum libris duobus, et alia. Hujus Phlegontis (ut Philostorgius ait) quantum ad res Judaicas attinet, historiæ copiosius exponende sunt, cum Phlegon et Dio breviter eas attingerint, et obiter commemorarint: nam

religionem et reliquas virtutes ne tantillum quidem eos constat curasse, sicut nec illas: contra vero Josephus reformidanti similis est, et caventi ne offendant Græcos. » Hucusque Suidas: quem miramur admittere dubitationem, num Augusti, seu Hadriani Phlegon libertus fuerit: nam quem numerasse ait Olympiadem ducentesimam et vigesimam nonam, quæ hoc anno inchoatur, quomodo potuit sub Augusto vixisse? Porro Phlegontis licet scriptoris ethnici meminisse voluimus, quod ab Origene sepe (ut diximus) Eusebio et aliis ecclesiasticis tractatoribus citatus esse reperitur, cum præsertim de admirando illo solis deliquio, quod tempore passionis Domini accidit, agunt. Extabant nomine quoque Phlegontis de Hadriani vita libri; sed de iis suo loco agemus inferius: hæc modo de eo satis.

Anno periodi Græco-Romanæ 5629. — Olymp. 228. an. 4. — Urb. cond. 889. — Jesu Christi 136, secundum Baronium 138. — Telesphori papæ 11. — Hadriani imp. 20.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Ceionius Commodus*, et *Ser. Vetulenus Civica Pompeianus*, ex duabus inscriptionibus ab Onuphrio in Fastis recitatis.

2. *Hadriani vicennialia.* — Hadrianus vicennialia Romæ celebravit, quorum indicium consulatus Ceionii Commodi, quem hoc anno Casarem Hadrianus dixit, ut mox videbitur, collega Civica patruo *Veri* Augusti, ut ait Capitolinus cap. 9 de vita M. Aurelii, ubi patruus pro avunculo accipitur, ut observat card. Norisius in Epist. consul. pag. 98; erat enim Vetulenus Civica frater uxoris Ceionii Commodi, postea Caesaris nuncupati. Jam autem sapius diximus, imperatores annis hujusmodi solemnibus destinatis, si consulatum non numerent, illum in propinquos aut illustriores viros transferre solitos. Occasione etiam istorum vicennialium Ceionius Commodus Caesar nuncupatus, urbs Hierusalem *Ælia* appellata, et persecutio adversus Christianos continuata.

3. *Quintus et ultimus Hadriani Romam adventus.* — Ad num. 3. Hadrianus initio mensis Maii anni præcedentis jam Romæ erat. Extant enim Romæ in ædibus Farnesianis inscriptiones duæ athletice græce exarate, quas Gruterus pag. cccxy et cccxvi latine recitat; græce vero descripsit Octavius Falconerius in Dissert. de Inscriptionibus Athleticis. Prior his verbis concepta: « Imperator Caesar Divi Trajani Parthici filius, Divi Nervæ nepos Trajanus Adrianus, Pontifex Maximus, tribunicie potestatis xviii. Cos. m. p. e. Congregationi Paleariæ,

eorum, qui circa Herculeum Athletarum sacrorum victorum coronatorum, Salutem. Etiam locum abvultis, jubebo dari vobis, et domum ad recondendas tabulas publicas, et si duplicium (rectius Faber Agonist. lib. 3, cap. 27, libros seu regesta publica, hic veritas, inquit Falconerius) transmutationem necessariam putatis, hoc in vobis est. Legationem obiit Flpius Domesticus. Valete. Pridie III Non. Maiarum Romæ. » Hadrianus diè decima mensis Augusti anni centesimi tricesimi quarti tribuniciam pot. xviii suscepit, quæ initio mensis Maii anni cxxxv adhuc in cursu erat. Quare initio mensis Maii anni elapsi Hadrianus Romæ jam erat, ad eumque ea legatio missa. Est hic quintus Hadriani Romam adventus, quem hujus anni initio contigisse arbitror; cum, ut superius dixi, bellum Judaicum exeunte anno cxxxv aut forsitan initio sequentis, confectum fuerit, cum Romam nondum Hadrianus pervenisset, ut indicant litteræ, quas post illud bellum ad senatum scripsit.

4. *Ælius Verus Caesar dicitur.* — Spartianus in Hadriano cap. 23, de Ceionio Commodo hoc anno consule loquens ait: « Adoptavit Ceionium Commodum Verum, invitit omnibus: eumque Ælium Verum Cesarem appellavit. Ob cuius adoptionem Ludos Circenses dedit, et donativum populo ac militibus expendit, quem prætura honoravit, ac statim Pamoniis imposuit, decreto consulatu cum simplibus: eundem Commodum secundum consulem designavit. » Idem Spartianus in Ælio Vero, cap. 3, eodem fere modo rem narrat: « Adoptatus Ælius Verus ab Hadriano, statimque prætor factus, et Pan-

nonis dux ac rector impositus, mox consul creatus, et quia erat deputatus imperio, iterum consul designatus est. » Nuncupatus presentis anno Caesar, Aeliusque dictus Cæionius Commodus; non solum quia Cæsares in vicennialibus et id genus festis de more creati; sed etiam quia in antiquis Fastis et in Epigraphæ hoc anno dicata, mox in medium adducenda, Commodus Caesar non appellatur; in Fastis vero ubi ejus secundus consulatus proponitur, *Aelius Caesar* vocatur. Gruterus pag. DCCLXXIV, 3, refert liberli cuiusdam rescriptum, cujus hoc initium est:

C. JULIUS CÆ
DUS. LIB. SAMBARIS
QUINTIANUS. SALUTEM
CUM PETIERITIS. A. ME
UT. SI. CUI. QUID. VESTRUM, etc.

in fine legitur :

DATA. XIII. K. IULIAS. IX. HORTIS
STATILIAE. MAXIMAE
CÆIONIO. COMMODO. ET
CIVICA. POMPEIANO. Cos
SAMVARIS. DORYPHORION.

Kirchmannus lib. 3, de Funeribus Romanorum cap. 14, rescriptum illud recitat, sed corruptum: loco enim priorum verborum legit: AELIUS CÆSAR. NOMI S. LIB. SANNAR. Ex quibus in prima parte Dissert. Hypætica, cap. 3, deduxi, Aelium ante XIII kal. Julias, seu diem XIX Junii, jam Cæsarem nuncupatum fuisse: id enim ex corrupta illa inscriptione necessario sequebatur. Sed card. Norisius in Epist. consulari pag. 49, recte animadvertit, Kirchmannum eam inscriptionem corruptam accepisse, et in prioribus ejus verbis *C. Julianæ Cadum*, non vero *Aelium Verum* haberi. Qua de re non dubitandum; cum Smelinus vir eruditissimus eam legerit, et ad Gruterum miserit, ut is scribit. Initium itaque imperii Cæsarei quoad mensem et diem L. Aelii, adhuc in obscuro latet.

5. *Post diem XIX Junii.* — Ex Inscriptione Gruteriana mox recitata in qua *XIII. kalendas. Julias*, Aelius Verus non dicitur Cæsar, sed tantum *Cæionius Commodus*, colligo, eo die, nempe decima nona mensis Junii, Aelium nondum Cæsarem nuncupatum fuisse, aut saltem nuntium hujus nuncupationis tunc non pervenisse ad eum, cujus est illa inscriptio seu rescriptum. Qui enim adhuc privati annum aperiebant, si postea Cæsares aut Augusti crearentur, in inscriptionibus actisque publicis novæ dignitatis nomine cohonestabantur, ut ostendit hæc inscriptio, quæ pag. 63 apud Gruterum legitur:

POMPONIUS. FAUSTUS.
SILVANUM.
CUM BASE. D. D.
DEDICAVIT. IDIRIS APRILIBUS
IMP. M. AURELIO. ANTONINO III. IMP. VERO.
AVGUSTO. COS. II.

Anno Christi CLXI Fastis nomen dedere M. Aelius Aurelius Verus Cæsar III. et L. Aelius Aurelius Commodus II. Sed cum mense Martio ejusdem anni uterque Augustæam dignitatem consecutus esset, prior non jam Cæsar, nec secundus vir privatus, sed uterque in monumentis publicis *Imperator*, aut *Augustus* appellatus. Imo tam in Fastis Idacii, quam Prosperi hic consulatus his verbis exprimitur: *duobus Augustis*.

6. *Quo anno Aelius adoptatus.* — Quoad L. Aelii adoptionem, ea præposterò ordine a Spartiano locis num. IV citalis narrata cum hoc anno peracta fuerit: Aelius vero anno centesimo tricesimo præturam gesserit. Capitolinus enim in Lucio Vero Aelii filio cap. 1, ait: « Natus est Lucius Romæ in prætura patris sui XVIII kalend. Januariæ. » Cap. vero secundo subdit: « Post septimum annum in familiam Aureliam traductus, Marci moribus et auctoritate formatus est. » Factum id anno Christi cxxxviii, quo Marcus ab Antonino adoptatus. Quare si tunc septimum ætatis annum agebat Lucius, natus erat anno cxxx et in eundem annum Aelii patris prætura incidit. Nec dici potest, Aelium eo anno adoptatum esse; cum Spartianus tam in Aelio Vero cap. 2, quam in Hadriano cap. 23, disertè asserat, Hadrianum « peragrato jam orbe terrarum, ac postquam Romam venit, » de successore cogitasse, ac Commodum seu Aelium Verum adoptasse. Aelii itaque prætura non loco suo a Spartiano narrata, præsertim cum ante consulatum geri solet. Res ita se habuit. Hadrianus ex Oriente redux Aelium, qui ab aliquot annis prætura functus fuerat, in annum cxxxvi consulem designavit, cujus anni initio, quia cum imperio destinabat, iterum consulem in annum cxxxvii designavit, ac non multo post in filium adoptavit, tum Cæsarem renuntiavit, Pannonia provincia ei decreta: interinque ei Urbem permisit. Victor enim de Cæsariibus in Hadriano inquit: « Rus proprium Tibur secessit, permissa Urbe Lucio Aelio Cæsari. » Neque enim Aelius ante hujus anni finem vel sequentis initium in Pannoniam se contulit; cum omnes Pannonicæ inscriptiones, in quibus Aelii Veri mentio, tribuniciam pot. XXI anno sequenti inchoalam præferant. Hinc liquet quantum Casaubonus et Salmasius in Nolis hallucinati fuerint, quando scripsere, Vitam Aelii Veri, et Vitam Lucii Veri ejus filii ab uno eodemque auctore scriptam; licet prior Spartiano, posterior Capitolino attribuat; nam idem auctor de eadem re alio alioque modo locutus non esset. Cæterum non existimo, Aelium Cæsarem ante annum sequentem tribuniciam potestate decoratum fuisse; cum ea nec in nummis nec in inscriptionibus geminata reperiat, et Aelius kalendis Januariis anni cxxxvii extinctus fuerit; qui ideo jam tribuniciam potestatem n gessisset, si eam cum Cæsare nomine accepisset. Ex his delegitur Scaligeri error in Animadversionibus Eusebianis ad num. 2145, ubi ait, Aninonem mortuum esse in Aegypto; in Aegyptum autem venisse Hadrianum consulatu Serviani anno cxxxv gesto, idque liquere ex epistola, quam ad

eum scribit Hadrianus, quamque Vopiscus in Saturnino recitat. Nam eum in ea epistola Hadrianus de Ægyptus loquens dicit, « In filium meum Verum multa dixerunt, » manifestum est, eam ante annum cxxxvi, quo Ælius Verus ab Hadriano adoptatus, scriptam non esse, ideoque Servianum consulem, ad quem illam Hadrianus dedit, consulatum successit gessisse, ac diversum esse a Serviano anno cxxxiv consule ordinario, et denique eam epistolam ab Hadriano Romam ex Oriente reduce exaratam.

7. *Ælii adoptio magis explicatur.* — His scriptis cum observassem Spartianum sæpissime errasse, rursus in examen vocavi quæ ex eo acceperam, delexique eum hallucinatum esse cum in vita Ælii Veri cap. 3, de eo scribit: « Adoptatus Ælius Verus ab Hadriano eo tempore quo jam, ut superius diximus, parum vivebat, et de successore necessario cogitabat, statimque prætor factus, et Pannoniis dux ac rector impositus, mox consul creatus. » Falsum enim est Hadrianum Ælium adoptasse eo tempore quo parum vivebat, et de successore cogitabat. Ejus quippe adoptio ante annum cxxx peracta, cum eo anno Ælius præturam gesserit, et dum eam dignitatem gereret, Lucius ei natus sit, ut jam a me demonstratum. Tum Hadrianus anno cxxxiii aut sequentis initio Ægyptum reliquit et in Syriam venit, ubi cum esset, scripsit ad sororis suæ virum Servianum tunc consulem ordinarium Epistolam quam inseruit Vopiscus Vitæ Saturnini tyranni, ex qua liquet Ælium jam ab eo fuisse adoptatum: « Ut primum, inquit, inde discessi, et in filium meum Verum multa dixerunt. » Sed eum neque Casarem dixit neque imperio destinavit, imo neque de ipso sibi subrogando jam cogitaverat; imperatores quippe

sine spe successionis filios adoptabant, ut liquet de Lucio Vero Ælii filio, aliisque. Præterea ipsemet Spartianus in Vita Hadriani cap. 23, de Hadriano scribit: « Capite nudo, et in summis plerumque imbribus ac frigidibus in morbum incidit lectuatem (anno sc. cxxxiv aut insequenti) factisque de successore sollicitus, primum de Serviano cogitavit, etc., » dein cap. 24 ait: « Adoptavit ergo (Hadrianus) Ceionium Commodum Verum invidis omnibus, eumque Ælium Verum Casarem appellavit, quem prætura honoravit. » Sed hic Spartianus Veri adoptionem cum ejusdem electione in successore imperii imperite confundit. Hoc itaque anno Ælius creatus Cæsar et Servianus aliique occisi. Præterea Ælius prætor renuntiatus, ac dein in Pannoniam missus.

8. *Phlegon floret.* — Ad num. 7. *Phlegon* neque hoc, neque insequenti anno, ut perperam Petavius lib. 13 de Doct. Temp. Opus suum de Olympiadibus publicavit, sed anno quarto Olympiadis cccxxx, qui anno Christi cxi exorditur. Unde in Collectaneis Græcis apud Scaligerum anno quarto præfatæ Olympiadis legitur, Phlegontem Hadriani libertum Opus Olympiadum scripsisse. Legendus Meursius in Notis ad reliquias hujus scriptoris, cujus est etiam liber de Mirabilibus, et libellus de Longævis; ac pro certo tenendum, Suidam, quando ait, *Phlegontem* scripsisse Olympiadas libris xvi usque ad Olympiadem CCXXXI ultimam seu XXIX includere, non vero excludere, et denique eam Olympiadem CCXXX non hoc anno, ut habet Baronius, sed sequenti inchoari, ut ibidem in margine annotatur.

4. *Hadrianus egrotus et mortis cupidus.* — Christi anno centesimo trigesimo nono, Ælius Verus una cum Vibullio Pio adscribitur consularibus Fastis, licet (ut dictum est) consul designatus secundo, antequam adierit, morte sublatus fuerit, quando Antoninus Pius adoptatur ab Hadriano quinto kal. Martias. Eo tempore cum Hadrianus imperator, qui numinis ultione ex nimio fluxu sanguinis phthisi graviter laborabat, ingravescente morbo in hydropin incidere, diu multumque medicorum arte magicisque incantationibus curatus, cum in dies magis magisque tabes gravior atque molestior redderetur, vivendi tædio affectus, mori vehementer expetiit ac

procuravit: id quidem Dio¹ in primis tradit his verbis: « Cæterum Hadrianus magicis artibus et incantamentis quibusdam aquam omnem intercatem eduxit, qua tamen rursus et celeriter repleta fuit. Postquam igitur morbus auctus est, et utcumque adhibitis remediis, in dies deliciebat, mori decrevit. Sæpe aut venenum, aut gladium postulabat, et frustra quidem, nullus enim portigebat. Posteaquam autem promissa pecunia, et data venia, nemo ei obtemperabat; accessit quendam barbarum, Mastorem nomine, genere Jazygem, quo homine propter

¹ Dio in Hadriano.

robur et audaciam plerumque in venationibus usus fuerat. Hunc partim minis, partim magnis pollicitationibus impulit atque coegit, ut eadem sibi inferret; circumscriptisque locum sub mamilla, quem Hermogeus medicus demonstraverat, quo lethaliter percusso, statim sine dolore expiraret. Sed ubi hoc ei non successit (nam Mastor tanto facinore perterritus atque attonitus aufugit) multum in gravi morbo de se conquerebatur, quod nullam potestatem haberet, nec sibi mortem consciscere posset, maxime quando etiam multa super alios posset. » Ilucisque Dio. Porro non solum medicamentis et incantationibus, sed et quibusdam fictionibus illi prorogare vitam qui ejus curam agebant, callide studere; agentes nimirum, ut novis inventis cum spe vivendi alerent et ab inferendi sibi mortem desiderio penitus distraherent.

2. Quae vero essent haec commenta, et tanquam in scena actiones, Spartianus¹ his verbis describit: « Post testamentum quidem iterum se est conatus occidere: substracto pugione, seivior factus est: petiit et venenum a medico; qui se ipse, ne daret, occidit. Ea tempestate supervenit quadam mulier, quae diceret somnio se monitam ut insinuaret Hadriano, ne se occideret, quod esset bene valiturus; quod cum non fecisset, esse caecatum. Jussam tamen iterum Hadriano eadem dicere, atque genua ejus osculari, recepturam visum, si id fecisset. Quod cum in somnium impresset, oculos recepit, cum aqua quae in fano erat, ex quo venerat, oculos abluisset. Venit et de Pannonia quidam natus caecus ad febrientem Hadrianum eumque contigit: quo facto et ipse oculos recepit, et Hadrianum febris reliquit. Quamvis Marius Maximus haec per simulationem facta commemoret. » Haecclenus Spartianus. Sic igitur variis diversisque artibus Hadrianus distentus, insequentem annum vitam cogitur propagare. Caeterum cum multi disputent causam, cur Antoninus, quem adoptaverat, et imperii haereditae reliquerat, Pius cognomen sit appellatus, aliique aliam afferant: mihi certe ea probatur², quod tamdiu Hadrianum vivere coegit, cum natura filii etiam soteant interdum

parentum, quo summa rerum potiantur, optare mortem.

3. Haec tam dira passum esse Hadrianum, nummine ulciscens, quod Servianum virum optimum necarit, opinati sunt Dio et Spartianus Gentiles historici, quod nullam aliam potiore offensi ab eo numinis causam cognoscerent: quippe qui Christiani nominis inimici, nullam putarent rationem esse habendam de Christianorum occisione, cujus rei causa illum gratia dignum potius quam vindicta ducerent, quod pium diis obsequium impendisse videretur. Verum qui haec aequiori lance expendirint, proculdubio intelliget, ob plurimorum innocentium Christianorum eadem saepius perpetrata hoc ipsum commernisse.

4. *Falsa Gentilium miracula.* — Caeterum quod ad illa miracula spectat, quae ex Marii Maximi nobilissimi historici sententia fuisse conficta, Spartianus affirmat; eademque omnia concinnata arte Antonini, qui, quod tantopere prorogare studuerit vitam parentis, Pii meruerit cognomen, ut opportuna se offert occasio, ut de aliis quibusdam miraculis commentitius agamus, quae ejusdem Antonini temporibus esse edita, publica monumenta testantur; quae vel ipsius Antonini commento, ut quemadmodum ea inversione erga parentem plus, ita erga deos pietissimus videretur; seu impostura sacerdotum, vel iisdem omnibus convenientibus, ut colabantem deorum cultum falsorum miraculorum editione fulcirent, contigisse certum est. Quod enim Christianam religionem diis adversariam, virtute miraculorum mirifice auctam stabilitamque conspicerent, iisdemque majorem accessionem ad eam in dies fieri intelligerent; ut eadem quoque ratione suos in religionis officio continerent, quaedam ab Esculapio facta esse miracula confixerunt, eademque publica memoria consignarunt. Exstat de his antiqua tabula marmorea, licet non integra, Romae in aedibus Maffaeorum majusculis litteris exarata, quam hic diverso caractere reddimus¹.

Αὐτὸς τὰς ἡμέρας ταύτας τοῦ τελοῦ ἐρχομένου, ἔθεθ' ἐπὶ τὸ ἕρην θῆκα, καὶ προσωνήσκει. Ἰδὲ ἀπὸ τοῦ διέξω ἔθεθ' ἐπὶ τὸ ἄριστόν, καὶ θείων τῶν πινεῶν διακόλους ἐπάνω τοῦ θῆκατος, καὶ ἄρα τὴν χεῖρα, καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς. Καὶ ἔθεν ἀνάλαβε, τοῦ δόχμου περιστότος, καὶ συγχρισμένους, ἕτι ζωσκα ἀρετὰ ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ σέβαστος ἡμῶν Ἀντωνίνου.

Λογίω πλευματιῶν καὶ ἀρκεπισμένῳ ὑπὸ παντός ἀνθρώπου, ἐρχομένου ἐπὶ θείας, ἔθεθ' ἐπὶ τὸν τρεβόμεν ἄρα τέρεαν, καὶ μετ' οἴνου ἀναψέσσει, καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τὸ πλεωρῶν, καὶ ἐσώθη καὶ δόχμοσι συγχριστάσι τῶ φθῶ, καὶ ἔ δόχμου συγχρῆσται αὐτόν.

Αἶμα ἀναφέρωντι Ὀυλιανῶ ἀρκεπισμένῳ ὑπὸ παντός ἀνθρώπου, ἐρχομένου ἐπὶ θείας, ἔθεθ' ἐπὶ τὸν τρεβόμεν ἄρα κίκοτος στρεβίλου, καὶ ἐγένετο μετὰ μέλλεται ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Καὶ ἐσώθη, καὶ ἔθεν δόχμοσι συγχριστάσι ἐμπρῆσθεν τοῦ δόχμου.

¹ Spartian. in Hadrian. — ² Johes Capitolin. in Antonino Pio.

¹ Eandem quoque tabulam ex archetypo exemplari, quod est Romae in Bibl. Farnesiana mira diligentia descriptam editamque vidimus a viro nobili Justo Lipsio Anthq. inscript. orb. 2. fol. 29. ex typogr. Plantiniana anno 1588.

Οὐαλιρίω Ἀπρό στρατιώτη τυφλῷ, ἐγγράψαντι ὁ Θεὸς ἑδάην καὶ λαβεῖν αἶμα
ἐξ ἀλεκτρονίου λινοῦ μετὰ μέλιτος, καὶ κολλήσει συντρέψαι, καὶ ἐπὶ
τρεῖς ἡμέρας ἐπιχρῆσαι ἐπὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς. Καὶ ἀνεθελεν, καὶ ἐδύλωθεν
καὶ ὑγγραρίσταν δέμασι τῷ Θεῷ.

Hæc Benedictus Ægius Spoletinus verbum verbo reddens, sic latine vertit;

Hiscæ diebus, Caio cuidam cæco oraculum edidit : Veniret ad sa-
erum altare, et genua flecteret : a parte dextera veniret ad lavam,
et poneret quinque digitos super altare; et elevaret ma-
num, et poneret super proprios oculos. Et recte vidit,
populo præsentè, et congratulante, quod grandia miracula fierent sub
imperatore nostro Autoumo.

Lucio affecto lateris dolore, et desperato ab omnibus hominibus, oraculum red-
didit Deus : Veniret, et ex tribono tolleret cinerem, et una cum vino com-
miseret, et poneret supra latus. Et convaluit, et publice gratias egit
Deo, et populus congratulatus est illi.

Sanguinem revomenti Juliano, desperato ab omnibus hominibus, ex oraculo re-
spondit Deus : Veniret, et ex tribono caperet nucleos pini, et
comederet una cum melle per tres dies. Et convaluit, et veniens publice
gratias egit, præsentè populo.

Valerio Apro militi cæco oraculum reddidit Deus : Veniret et acciperet sanguinem
ex gallo albo, admiscens mel, et collyrium conficeret, et
tribus diebus uteretur supra oculos. Et vidit, et venit,
et gratias egit publice Deo.

5. Porro hanc fabulam e rudericibus templi
Æsculapii, quod Romæ celebre erat in insula Tibe-
rina, ubi solite erant inscribi de remedijs morbo-
rum tabellæ, esse erutam, omnes intelligunt :
pariterque consentiunt, qui accurate hæc pervesti-
gant, eadem miracula ejusdem generis esse cum
illis, quæ olim a Vespasiano, ac nuper ab Hadriano
facta esse dicuntur, sed de illis superius satis. Sane
quidem Arnobius ¹ disputans adversus Gentes, cum
de Æsculapio Romam sub specie serpentis advecto,
et in Tiberina insula collocato, longiorem tenuit
orationem, pluribus ac manifestis rationibus docet,
nullam unquam ab Æsculapio Romanos utilitatem

consecutos esse. Cæterum consuevisse Gentiles in
numinum suorum gratiam miracula atque oracula
fingere, exemplum quoque de Theoteco Antio-
cheno, qui eadem Maximini imperatoris temporibus
præstilit (quod Eusebius ¹ narrat) fidem facit. Sed
quam solers esse solet impostorum industria sa-
gaxque calliditas ad ejusmodi de Æsculapio mira-
cula concinnanda commenta; quæ scribit Lucianus
in Pseudomante de eodem Æsculapio in colubri
forma hoc eodem propemodum tempore in Ponto
ilerum apparente, satis aperte declarant. Sed de ea
re in Marco Pii successore agemus.

¹ Arnob. lib. vii.

¹ Euseb. lib. ix. c. 2.

1. *Consules.* — Ad dnm. 1. Coss. *Lucius Ælius Cæsar II*, et *P. Cælius Balbinus Vibullius*, ex In-
scriptione Gruteriana pag. xxiii, 12. Seldenus tamen
lib. 3, de Synedrijs, cap. 44, saxum, in quo ea incisa
est, quod Salonæ olim viscebatur, sed mutilum, tra-
didit ex conjecturis suppletum fuisse, et inde Joanni
Baptista Rhamusio dono datum, Palavii ad portam
civitatis ab eodem collocatum. Hoc autem inscrip-
tionis initium : L. AELIO. CAESARE. IMP. ET P. COELIO.

P. F. BALBINO. VIRULLIO. COSS. VII. IDUS. OCTOBRES CX.
DOMITIUS. VALENS II. VIR I. D. PRÆSENTE. etc. Aldus
Mantius in Orthographiæ Ratione pag. 37, etiam
ipsum saxum velut inde vere descriptum exhibet, et
ut apud Gruterum habetur, ita suis Operibus multi
inseruerunt. Apud Joannem Rosinum Antiquil. Rom.
lib. 2, cap. 2, linea prima caret : in fronte autem, seu
linea illa prima, discrepantia est non prætereunda,
Aldus habet : BALBINO. VIRULLIO. PIO. COSS. atque,

ut Gruterus, AELIO CAESARE. IMP, ita etiam alii, sed non sine crassissimo errore. Suetius pag. 18, num. xviii, ante Gruterum recte habet : AELIO CAESARE II. P. COELIO, COSS. Sed pro IMP. legendum II. Ita Seldenus, et quidem recte, cum AELIUS Caesar hoc anno secundum consulatum gesserit, et imperatoris nomine colonestatus non fuerit : cum illud imperio proconsulari exornatis, non vero alius Caesaribus attribueretur. Baronius in Annalibus ait, *Aelium Verum* consulatum II designatum, *antequam* dignitatem illam *adierit*, morte sublatum esse, hujus anni initio. At si AELIUS Caesar consulatum non inisset, in Fastis locum non haberet; cum in iis consules designati nunquam memorentur, ac parte alia AELIUM CAESAREM kalendis Januariis anni sequentis diem obiisse, et consulatum hunc juxta priorem consulatum CAESAREORUM regulam suscepisse in Dissert. Hypatica demonstraverim.

2. *Aelius Verus anno sequenti mortuus.* — Dodwellus tamen vir eruditissimus in Appendice ad Dissertationes Cyprianicas, Baronii sententiam tueritur, et quae in Dissertatione Hypatica scripsi, improbat. Ait enim, Spartianum, cujus verba anno precedenti recitavi, AELII VERI res ordine alienissimo narraisse, consulatum secundum AELII designatum tantum intelligendum, et, cum capite 4. in Vita Hadriani ait : « Cum de provincia AELIUS redisset, atque orationem pulcherrimam parasset, qua kalendis Januariis Hadriano patri gratias ageret, kalendis ipsis Januariis periit, » loqui de kalendis Januariis currentis anni, quod gratiarum actio de adoptione nimis sera fuisset post biennium, ideoque minime tam diu dilata fuisse. At gratiarum actio de adoptione non semel ob morbum, sed bis dilata. Spartianus enim testatur, AELIUM anno, quo Caesar dictus, gratiarum actionem reddere non potuisse, ideoque eam in ejus e Pannonia reditum prorogatum. Haec Spartiani verba in Hadriano cap. 23 : « Commodus autem praevale tudine, nec gratias quidem in senatu agere potuit Hadriano de adoptione, » anno nempe cxxxvi, quo Caesar ab eo nuncupatus est : « Denique accepto largius antidoto, ingravescente valetudine, persomnum periit ipsis kalendis Januariis, » subdit ibidem Spartianus ubi loquitur de kalendis Januariis anni cxxxviii post administratas Pannonias, ut in AELIO VERO cap. 4. tradit : « Cum de provincia AELIUS redisset, » etc. ut supra. Bis itaque AELIUS VERUS infirmitate praepeditus gratias de adoptione Hadriano agere non potuit, ideoque non mirum, si ea oratio tandem dilata fuerit. Haec morbi iteratio Spartiani interpretibus non observata, deceptusque Onuphrius in Fastis, ubi tradit, *Aelium* non potuisse gratias agere de consulatu, ideoque anno cxxxvii quo eum gerere debebat, demortuum. Nam Spartianus de adoptione, non vero de consulatu loquitur. Haec scripseram antequam frequentes Spartiani errores detexissem. Sed cum AELIUS VERUS jam anno cxxx Hadriano filius adoptivus fuerit, atque superioris Caesarem obtinuerit dignitatem, consulque in praesentem annum iterum designatus fuerit, AELIUS

e Pannonia redux, morbo ingravescente gratias Hadriano agere non potuit, non quidem de adoptione, ut perperam scribit Spartianus, sed de iterato consulatu, qui omen erat imperii, ut alibi demonstravi.

3. *Annus mortis Aelii Caesaris magis confirmatur.* — Mors itaque *Aelii Caesaris* kalendis Januariis anni Christi insequentis certo contigit. Gruterus pag. cclii. 2, hanc inscriptionem refert :

IMP. CAES.
TRAIANO
HADRIANO
AUG. P. P. TRIB. POT.
XXI. COS. III. IMP. II.
L. AELIUS CAES. FIL.
TRIB. POTES. COS. II.
PRO COS. XV. TRIVIR.
SACRIS FACIUND.

Tribunitium POT. XXI, die decima mensis Augusti praesentis anni Hadrianum suscepit. Quare si post eum diem AELIUS Caesar in ejus honorem hanc inscriptionem poni jus sit, kalendis Januariis ejusdem anni supremum diem non obierat; cum certum sit, mortem ejus in alium diem, quam in kalend. Januariis, non incidisse. Respondet Dodwellus citatus, tribunitium illam POT. XXI. ab anno cxvi deducendam, et consulatum illum II AELII designatum intelligendum. Existimat enim vir doctissimus, Trajanum anno integro ante mortem Hadrianum adoptasse; sed adoptionem post Trajani mortem tantum publicatam. Quo pacto, Hadrianus anno Christi antecedenti tribunitium potestatem XXI suscepisset, et AELIUS Caesar consul II designatus hanc inscriptionem dicasset. At Hadrianum paucos duntaxat dies ante Trajani mortem, quae anno cxvii accidit, adoptatum esse, certum indubitatumque, ut suo loco dixi. Denique in cimelio regio extat AELII nummus argenteus, ex quo hunc anno tantum sequenti demortuum constat : Α. ΑΙΜΙΟC. ΚΑΙCΑΡ. Caput AELII sine corona. In postica : ΑΜΙCΟC. ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤΟΥC. ΡΕΘ. Id est, *Amisi liberae, Anno clxix.* Cernitur Justitia stans amicta, quae dextra balances, sinistra cornu copiae tenet. Amiseni libertate donati ab Augusto post Aetiariam victoriam, ut auctor est Strabo lib. 12, pag. 547, ideoque anno Urbis dccxxiii, cui anno, si clxix, quo is nummus percussus, addas, pervenies ad annum Urbis dcccxcxi, qui anno Christi cxxxviii inchoatur. Cum itaque eo anno justitia AELII Caesaris in nummis adhuc celebraretur, is kalendis Januariis praesentis anni e vivis non excesserat. Nam Amiseni, qui AELII Caesaris mortem, quae kalendis Januariis anni cxxxviii contigit, post aliquot menses ignorarunt, non potuissent eam nescire anno Christi cxxxviii si kalendis Januariis anni cxxxvii accidisset; urbs enim *Amisum* in Paphlagonia posita, ideoque ab urbe Roma non multum dissita. Nec est quod quis dicat cum Harduino V. C. in nummis urbium et populorum, illum AELII num-

num post ejus obitum eusum; inde enim tantum deduci potest Amisenos, quando illum percusserunt, ejus mortem ignorasse. Ælius igitur Cæsar kalendis Januariis anni cxxxvii vita functus est, sed antequam hujus mortis nuntium ad Amisenos perveniret, is nummus percussus.

4. *Prima Amisi civitatis liberæ æra.* — *Amisi* civitatis liberæ tres æras fuisse docent Strabo mox citatus, et aliqui nummi. Hæc Strabonis de Amiso loquentis verba: « Liberatam a Divo Cæsare, Antonius regibus subiecit: deinde male eam tractavit Strato tyrannus: rursus deinde libertas ei reddita est a Cæsare Augusto post Actiacam victoriam. » Prior æra pertinet ad annum Urbis dccvii, quo post Pharnacem Mithridatis filium superatum Julius Cæsar *Amisenos* libertate donavit, ut refert Dio lib. 42, pag. 207. Holstenius in Notis ad Stephanum de Urbibus in voce *Ἀμισός*; exhibet Caracallæ nummum, in quo circa victoriam bigis vectam legitur *ΑΜΙΣΟΥ ΕΛΕΥΤΕΡΑΚ*, id est, *Amisi civitatis liberæ*: sublus, ER. CNE. id est *anno cclv*. Qui nummus anno Urbis dccclxii, Christi cviii, percussus, et priori *Amisi* æra insignitus. Scilicet in Isagogicis Canonibus pag. 301, producit Hadriani imperatoris nummum, in quo legitur annus Amisenorum pur. id est cxxxiii, quem ipse perperam deducit ab anno periodi Julianæ 4631, cum ab hac prima eorum æra accersendus sit, ut numeranti liquet.

5. *Secunda.* — Secunda ab anno Urbis nccxxi aut insequenti desumenda, a tempore sc. quo Amiseni, *Stratonis* tyranni jugum excussere. Ad hanc pertinet Aetii Cæsaris nummus mox descriptus, annoque Amisenorum clxix signatus, qui ideo eusum fuit anno Urbis dccclxxxix, aut sequenti, seu Christi cxxxvi, aut cxxxvii. Epocham enim eo in nummo notatam, Actiacam victoriam præcedere, non vero subsequi, ut hæctenus pluribus persuasum, certum facit tertia hujus civitatis æra, quam nos edocet nummus gazæ regis, cujus cetypon ad me transmisit eruditissimus Toinardus. In eo habetur: Α. ΑΙΑΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ. caput nudum; in postica: ΑΜΙΣΟΥ ΕΛΕΥΤΕΡΑΚ. ΕΤΟΥΡΤΕ. Mercurius stans, dextra eruducum ubi ζ pro ε, ut in aliis nummis, legitur. Annus ille clxv a neutra præcedentium ærarum proficisci potest.

6. *Tertia.* — Quare admittenda omnino tertia Amisenorum æra post Actiacam victoriam, ut testatur Strabo, instituta, non quidem ipso anno Urbis dccxxiii quo initio Septembris ad Actium pugnatum est, sed anno Urbis insequenti, quo Augustus Cæsar, Amisenos libertatem, quam jam sibi armis comparaverat, confirmavit, quod, ut recte observavit Toinardus, adversus Antonianos pro Augusto pugnasent, ad exemplum Mysorum Asianorum, de quibus Dio lib. 5, pag. 413, ubi loquitur de actis ab Augusto anno Urbis nccxxiv, narratque *Cydoniis, ac Lampæis* libertatem dedisse, *prostiti sibi auxilii causa*. Amiso itaque eodem tempore ab Augusto libertas ob eandem rationem confirmata, inque nova æra ab Amisenis inchoata: neque enim lau-

datus Ælii nummus anno clxv notatus, ab aliquo anteriori anno procedere potest. Sic eusum erit anno Urbis dccclxxxix, seu Christi cxxxvi, quo Ælius Cæsaream dignitatem obtinuit. Prior *Juliana*; secunda *ab excussa tyrannide*, tertia *Augustana* vocanda. Visuntur nummi Diadumeniani anno ccclix et Maximini Veri anno cclxviii consignati, qui ideo ad secundam æram revocandi. Sed redeo ad Ælium verum.

7. *Ælius Cæsar Verus appellatus.* — Ceionium Commodum, qui postquam Cæsarea dignitate ornatus est, *Ælii* nomen tulit, dictum etiam fuisse *Verum*, Spartianus et Capitolinus testantur. Hic in Vero imperatore Ælii filio cap. 1, ait: « Igitur L. Ceionius Ælius Commodus Verus Antoninus, qui ex Hadriani voluntate Ælius appellatus est, ex Antonini conjunctione Verus et Antoninus. » Spartianus in Hadriano cap. 24, de Hadriano habet: « Adoptavit ergo Ceionium Commodum Verum, invitiss omnibus, eumque Ælium Verum Cæsarem appellavit. » Imo Hadrianus non alio quam Veri nomine Ælium appellare solitus erat. Extat apud Vopiseum in Saturnino epistola Hadriani ad Servianum consulcm, in qua de Ægyptiis loquens inquit: « In filium meum Verum multa dixerunt; » et Spartianus in Ælio Vero cap. 4, recitatis quibusdam versibus ait: « Hadrianus dixisse fertur, hos versus vita non capit Veri. »

8. *Ælius in nummis et inscriptionibus nunquam Verus dictus.* — His tamen refragat card. Norisius in Epistola consulari pag. 48, quod neque in nummis aut lapidibus cognomen *Veri* Ælio Cæsari attributum legatur; sed in iis aut adoptionem L. Ceionius Commodus, post adoptionem L. Ælius Cæsar tantum inscribitur: « Certum est, inquit card. Norisius, L. Ceionium Commodum, antequam ab Hadriano adoptaretur, cognomen *Veri* non fuisse. Cum anno Urbis dccclxxxix, Christi cxxxvi consulatum inisset, in tribus inscriptionibus Gruteri pag. cxix, ccl, et dccclxxiv, dicitur, L. CEIONIVS COMMODOVS, nusquam altero *Veri* cognomine addito. Error Spartiani cap. 2 de vita Ælii Cæsaris, ubi eundem Ælium appellat, corrigendus est ex Capitolino, qui de ejusdem Ælii Cæsaris filio ac imperatore Lucio Vero cap. 1, ait: *Igitur L. Ceionius Ælius Commodus Verus Antoninus, qui ex Hadriani voluntate Ælius appellatus est, et Antonini conjunctione Verus et Antoninus.* Itaque cognomen *Veri* tum primum L. Ceionio datum est post mortem Ælii Cæsaris, cui hæctenus auctore Spartiano *Veri* cognomen passim detulerunt. Ipse etiam Capitolinus non sibi constat; nam et Ælium Cæsarem *Verum* nuncupat, et postea cap. 7 in Vita M. Aurelii ait: *Et quasi pater L. Commodi esset, Verum eum appellavit, addito Antonini nomine.* Et in Vero cap. 3, de eodem M. Aurelio scribit: *illum imperium eum. L. Commodus communicasse; additque: Verum vocari præcepit, suum in eum transferens nomen, cum ante Commodus vocaretur.* Hæc plane vera sententia. » Ita em. card. Norisius qui addit, nullum Ceioniorum ante Lucium Verum Augustum, *Veri* cognomen fuisse, et hunc vulga-

rem errorem inde natum quod Lucius Aurelius Marci Aurelii collega, *Veri* cognomen habuerit; hincque idem cognomen Lucio Ælio Cesari ejusdem patri vulgo datum; quod tamen neque in nummis aut lapidibus eidem attributum legitur, in quibus, inquit, ante adoptionem L. Ceionius Commodus, post adoptionem L. Ælius Cesar tantum inscribitur. Verum distinguendus est usus vulgaris loquendi, a modo loquendi in nummis, inscriptionibus, actisque publicis usurpato. Sic Tiberius *imperatoris* prænominem non appellatur in nummis, postquam imperii collega renuntiatus est. imo et postquam Augusto successit, percussis. Marcus Aurelius nunquam etiam *imperatoris* nomine in nummis et inscriptionibus ante Augusteum imperium insignitur; imo tam ipse quam *Lucius Verus* post tertium imperii Augustei annum, et *Commodus* postquam Marcus Aurelius mortuus est, in nummis et inscriptionibus eo prænominem raro nuncupantur. Apud me tamen certum, eos a populo Romano vulgo, quemadmodum et ceteros imperii collegas et Augustos, semper *imperatores* appellatos. *Gallienus Junior* Cesar Gallieni Augusti filius nunquam eo nomine in nummis nuncupatur; sed Valeriani Cesaris, aut Valeriani Salonini: et tamen passim ab historicis Gallieni Cesaris nomine eum appellatum constat; imo et enim Valerianus Augustus avus ejus ita nominabat, ut suo loco visuri sumus. Denique *Caius* Augustus, qui vulgo *Caligula* appellabatur, in nummis saltem latinis, semper *Caius*, nunquam *Caligula* dicitur; latinis, inquam; nam Toynardus mihi alias dixit, se unum græcum vidisse, in quo *Caligula* nomen legebatur. Quare vulgaris loquendi modus, a loquendi modo in nummis et inscriptionibus usitato non raro discrepavit.

9. *Ælius Cesar Verus atque Commodus appellatus*. — *Ælium Cesarem*, antequam ad eam dignitatem eveheretur, modo *Verum*, modo *L. Ceionium Commodum* vocatum fuisse, non video in dubium revocari posse. Nam non tantum Spartianus in ejus Vita, et Capitolinus in Vita Lucii Verii, Ælii Cesaris filii, id disertè docent; sed et Hadrianus, quo locupletiore testem proferre non possumus, *Verum* eum vocavit, quotiescumque de eo etiam mortuo locutus est, ut num. vii insinuavi, et nunc magis confirmare juvat. Spartianus in Ælio Vero cap. 6, ait: « Cum amici solliciti quaererent, qui adoptari posset, Hadrianus dixisse fertur his: Etiam vivente adhuc Vero decreveram. » Tum cap. 7: « Denique illius (nempe Ælii) merito filium ejus Verum, nepotem utpote suum qui pereunte Ælio in familia ipsius Hadriani remanserat, adoptandum Antonino Pio eum Marco dedit: saepe dicens: Hæcæt Republica quodcumque de Vero. » Præterea Capitolinus in Vero imperatore Ælii Cesaris filio, de eodem L. Vero, antequam imperaret, loquens, eum *Verum*

appellat, uti cap. 3, *qua die togam virilem Verus accepit*. Inscriptiones tamen tam græcæ quam latinæ, in quibus primus ejus consulatus anno cliv vel secundus anno clxi gestus, memoratur, aliud nomen non preferunt, quam Lucii Ælii Aurelii Commodi, ut videre est in Epistola consulari pag. 94 et 95. Quare his omnibus inter se collatis apparet, tam *L. Ceionium Commodum* Cesarem ab Hadriano renuntiatum, quam *L. Ceionium Commodum* ejusdem filium, qui cum Marco correxnavit, ante eorum adoptionem vulgo *Veri* cognomen tulisse, *Commodique* etiam cognomine appellatos fuisse. At in actis publicis et inscriptionibus, *L. Ceionii Commodi* nomine tantum utrumque nuncupatum. Postquam autem Lucius pater Cesarem dignitatem assecutus est, vulgo dictus fuit Ælius Verus Cesar; at in nummis et inscriptionibus, non *Verus*, sed tantum *Ælius* vocatus invenitur.

10. Quoad Lucium Ælii Cesaris filium, ubi a Marco in imperii consortium adscitus est, anno nempe Christi clxi sicut tunc Marcus, *Antonini*, a quo adoptatus fuerat, nomen accepit; sic etiam nomen suum, *Veri* scilicet, in Lucium transtulit, quod Galenus, qui tum vivebat, diserle testatur in libro contra eos, qui de typis scripsere: « Decesserat paulo ante de vita Antoninus, qui Hadriano in imperio successerat. Regnabat autem Severus (legendum *Verus*, nempe M. Aurelius Verus) qui se ipsum nomine mutato Antoninum appellavit, quem imperii fecerat participem; Severum (legendum Verum) nominavit. » Lucius itaque in imperii consortium allectus, *Verus* vocatus est, non de propria familia nomine, uti antea, sed de cognomine Marci Aurelii: neque in nummis ac inscriptionibus alio unquam nomine vocatur; cum antea in inscriptionibus et actis publicis non *Verus*, sed *Commodus* diceretur. Hinc facile est intelligere Capitolinum, quem sibi non constare card. Norisius laudatus putavit: quando enim cap. 3. in Vero de Marco Aurelio imperium eum Lucio Commodo communicante loquens dicit, *Verum vocari præcepit, suum in eum transferens nomen, cum ante Commodus vocaretur*, non significat *Lucium* ante imperium, Commodum duntaxat appellatum, sed eum in actis publicis, ita solum vocatum fuisse, quod verum est, ut ex dictis constat. Nam non dicebatur Verus de cognomine familia paterna in actis publicis, sed tantum in usu vulgari loquendi. Ex quibus evertuntur quæ card. Norisius in contrarium adducit. Hæsit et ad hoc *Veri* cognomen Casaubonus in Notis ad cap. 7 Vitæ Marci Aurelii; neque etiam Salmasius difficultatem istam solvere potuit, quæ ideo a me dissimulanda non fuit.

11. *Telesphori PP. obitus*. — Telesphoro papæ hoc anno demortuo Hyginus successit, ut infra explicabimus.

SIXTI ANNUS 9. — CHRISTI 140.

1. *Hadriani obitus et scripta.* — Centesimo itaque ac quadragesimo Christi anno, Camerino et Magno eos., Hadrianus imp. Antoninum Pium adoptatum augei tribunitia potestate : quam hoc anno auspicalum esse, non superiori, manifesta probatio est ex nummis antiquis, in quibus consulatus ejus secundus, qui accidit sequenti anno, simul jungitur cum tribunitia potestate æque secundo accepta. Singulis enim annis imperatores tribunitiâ potestatem accipere solitos, certum est : adeo ut in iis, quibus non ante imperium, sed cum imperio collata est tribunitia potestas, pro numero collate tribunitiâ potestatis, totidem annos imperii liceat numerare; secus si cui ante tribunitia potestas obtigerit; nec aliter accipias, quod sæpe a nobis inferitur, et pro numero ejusdem tribunitiâ potestatis anni pariter numerantur imperatorum, hæcque ex Dione, ut suo loco dicetur. Hoc autem anno ipsum consulatu pariter auctum cum tribunitia potestate, quem tibi hic exprimentum formis curavimus nummus significat, in quo anni sequentis consul designatus inscribitur ordinarius, cum tamen anni hujus consulatus ipsius fuerit honorarius, creatis ante Camerino et Magno consulis.

2. Hoc ipso anno idem Hadrianus imperator agens annos ætatis sexaginta duos, menses quinque, et dies sex, imperii vero annos viginti, et menses undecim, cum mortem voluntariam diutius exoptatam sibi adsciscere non daretur; tandem consilio medicorum cibo et potu abstinens, finem vivendi fecit : Hæc Dio¹. Mortuus est apud Baias sexto idus Julias, sepultusque ad tempus in villa Ciceroniana Puteolis²; inde vero translatus est (ut dicemus) corpus ejus Romam, locatumque in mole, quam ab eo denominatam³ trans pontem construxit postea Antoninus. Neque ab his discrepat Capitolinus in Antonino Pio, dum ait sepultum fuisse in hortis Domitiae : nam ibidem erant Domitiae hortus et circus. Afirmat etiam idipsum Dio, dum sepultum refert ad ripam fluminis, juxta pontem Ædium. Quod vero ante Antoninum in Hadriani sepulchrum illatum corpus Ælii Veri Cesaris ab ipso Hadriano traditur : jam antea ab eodem Hadriano illud sepulchrum constructum fuisse liquet; quod etiam declarat ejusdem sepulchri cubitalis inscriptio istis verbis : L. AELIO.

CAESARI. DIVI HADRIANI. AVG. FI. COXS. II. quæ tamen contraria videntur iis, quæ dicta sunt, Hadriani molem ab Antonino constructam. Ut autem quæ adeo inter se discrepare videntur, una concilies : in primis attende quæ Dio habet in Hadriano, Augusti monumentum adeo repletum fuisse, ut nullus imperatorum illic amplius sepeliretur : cujus rei gratia Hadrianus novum illud delegit sepulchrum, ubi quem adoptavit Ælium Verum sepelivit. Antoninus vero quem diximus, postea illic transtulit Hadriani corpus; sicque dum tibi novum Hadriani sepulchrum abdidit, locum illum construxisse dicatur : hoc modo discrepantes auctores concilies. Rursum, quod ad Hadrianum pertinet, auctor est Spartianus, ipsum jam morientem hæc occinuisse carmina suorum malorum prænuntia :

Animula, vagula, blandula,
Hospes, comesque corporis,
Quæ nunc abhis in loca?
Pallidula, rigida, nudula,
Nec ut soles, dabis jocos.

3. « In eum mortuum a multis multa sunt dicta. Acta ejus irrita fieri senatus voluit : nec appellatus esset Divus, nisi Antoninus rogasset. Templum denique ei pro sepulchro apud Puteolos idem constituit, quinquennale certamen, et flamines, et sodales, et nulla alia, quæ ad honorem numinis perlinerent. Quare (ut superius dictum est) multi putant Antoninum, Pium dictum. » Hucusque Spartianus : in quem error in irrepsisse putamus, dum cum imperasse tradit annos viginti unum et menses undecim : cætera ab eo gesta, et vite mores, tum Dio, tum ipse sunt pluribus prosecuti; qui addit : « Fama celebris Hadrianus tam cupidus fuit, ut fibros vite suæ scriptos a se libertis suis litteratis dederit, jubens ut eos suis nominibus publicarent. Nam Phlegontis libri Hadriani esse dicuntur. » Sed perire, sicut et alia ejusdem auctoris : inter omnes enim ejus incubationes ex Annalibus ab eo scriptis supersunt ea tantum, quæ ab Origene citantur, ut illud de Christo atque Petro memoria dicemus, cum idem Origenes ait¹ : « Phlegon in decimo tertio vel decimo quarto (ut arbitror) Annalium libro, futurorum quorundam prænotionem defuit Christo, eum de Petro confusius pleraque et de Christo edisserit : et plane testi-

¹ Dio in Hadriano. — ² Spartian. in Hadriano. — ³ Dio in Hadriano, et Jul. Capitol. in Antonino Pio.

¹ Orig. contra Celsum lib. II.

ficatur pro hujus prædictionibus res occurrere : cum aliqui ex his quæ ex præscientia successere (et id quidem invidiosè) divina esse potentia definit. » Hæc Origenes, qui et ut dictum est de tempore passionis Christi ex eodem Phlegonte¹ recitat testimonium, necnon de tempore Hierosolymitanæ cladis². Laudat eundem Eusebius³ quoque : sed de eo superius satis.

4. Sed quod perlinet ad Hadriani scripta, quorum occasione ad hæc de Phlegonte digressi sumus; auctor est Epiphanius⁴, ipsum scripsisse in medicos epistolam exprobratricem, artem ipsorum culpantem : sed et eum morientem, illud vulgatum in populo dixisse⁵ : « Turba medicorum interfecit regem. » Magiam præterea calluisse Hadrianum, Dio et Spartianus testantur : « Fuisse namque malitiosos peritum, Marius Maximus usque adeo demonstrat, ut eum dicat cuncta de se scisse, sic ut omnium dierum usque ad horam mortis futuros actus ante præscripsit. » Hæc apud Spartianum in Ælio Vero. His puto de causis Tertullianus⁶ vocat Hadrianum omnium curiositatum exploratorem. Illud præterea de Hadriano non excidat, quod Aurelius Victor, dum de ipso agit, in fine sic subdit : « Officia sane publica et palatina, necnon militiæ, in eam formam statuit, quæ paucis per Constantinum mutatis hodie perseverant, » nempe usque ad Theodosium imperatorem. Hæc meminisse oportuit nonnullas solvendas ambages de magistratibus. At de Hadriano hæcenus.

5. *Martyres sub Hadriano.* — Reperiuntur complures alii martyres, præter illos quos recensuimus, sub eadem Hadriani persecutione passi esse, quorum certi dies passionis sunt in ecclesiasticis tabulis pro ipsorum anniversaria commemoratione conscripti, videlicet Terentianus episcopus Tuderinus una cum Flacco; Eleutherius episcopus Hlyrici ab Anacleto papa, non Aniceto (ut habet Nicephorus) educatus, atque una simul Anthia mater, Chorbis præfectus, Eupsychius in Cappadocia, Arianda in Phrygia, Exuperius, Zoes, Cyriacus, et Theodotus, Maria ancilla, Theodorus, et Pausilippus; Thameus cum sociis, Philetus, Lydia, Macedonius, Theoprepidus dux, et Chronidas Maccariensis, de quibus singulis in Romano Martyrologio habetur mentio; sed sunt et alii complures, quorum nomina exciderunt.

6. *Antoninus Pius imperator.* — Hadriano extincto, Antoninus Pius, quem ille adoptaverat, Romanum imperium moderatur, qui paternum genus et Gallia transalpina Nemauso civitate ducbat, ut tradit Julius Capitolinus⁷, qui et ejus cognationem describit. Imperare cepit annos natus quinquaginta tres, et Chronidas Maccariensis, de quibus singulis in Romano Martyrologio habetur mentio; sed sunt et alii complures, quorum nomina exciderunt.

¹ Orig. contra Cels. et in Matth. tract. 35. — ² Orig. in Matth. tract. 29. — ³ Euseb. in Chron. — ⁴ Epiph. lib. de mensur. — ⁵ Dio in Hadriano. — ⁶ Tertul. in Apolog. c. 5. — ⁷ Jul. Capitolin. in Antonino Pio.

cædes quas fecerat; his verbis usus : « Igitur nec ipse princeps vester ero, si ille improbus inimicusque vobis atque hostis fuit : nimirum enim omnia acta ejus, in quibus est adoptio mea, rescindetis. » Senatam placavit : et Hadriani corpore Romanam translato, et ad hortos Domitiae collocato, ingens illi sepulchrum struxit, quod postea moles est Hadriani nuncupata, divinos illi honores impendit, inter divos retulit, sacerdotes instituit, ac templum erexit : hæc omnia Spartianus¹, Julius Capitolinus², et alii³. Ferunt quoque ea de causa ipso imperii initio Pium esse ab omnibus nominatum, quod multis tunc reis factis, postulatisque nonnullis ad supplicium, neminem punivit : Non oportere, inquit, ab his rebus principatus exordium ducere. Qua de re cunctis laudabilis extitit, utpote animi tranquillitate Numæ Pompilio comparatus. De his agens idem Capitolinus : « Usque adeo, inquit, sub eo nullus percussus est senator, ut etiam parvicia confessus, in insula deserta poneretur, quia vivere illi nature legibus non licebat. »

7. *Christiana religionis propagatio.* — Qualisnam autem esset Christianæ religionis status his temporibus, ex iis quæ scribit Justinus philosophus, qui eodem Antonino imp. in Urbe claruit, possumus intelligere. Ac primum illud quam longe lateque in toto terrarum orbe Christiana religio fuerit propagata, idem auctor in dialogo cum Tryphone⁴ his verbis demonstrat : « Atqui ne unum quidem est genus mortalium sive Barbarorum, sive Græcorum, sive etiam aliorum omnium, quocumque appellentur nomine, vel Amaxobiorum, vel Nomadam domo carentium, vel in tenloris viventium (scenitarum) et cum pecoribus vitam tolerantium, inter quos per nomen crucifixi Jesu, supplicationes et gratiarum actiones Patri fabricatori rerum omnium non fiant. » Hæc Justinus. His consentientia scribit Ireneus⁵, qui hoc ipso etiam sæculo claruit, cum ait : « Etsi in mundo loquelæ dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hæc quæ in Germania sunt fundatæ Ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tradunt, neque hæc quæ in Hyberis sunt, neque hæc quæ in Celtis, neque hæc quæ in Oriente, neque hæc quæ in Ægypto, neque hæc quæ in Libya, neque hæc quæ in medio mundi sunt constitutæ : sed sicut sol creatura Dei in universo mundo unus et idem est, sic et lumen et prædicatio veritatis ubique luget, et illuminat omnes homines, qui volunt ad veritatis cognitionem venire. Et neque qui valde prævalent in sermone, ex his qui præsent Ecclesiis, alia quam hæc sunt, dicent : nemo enim super magistrum est; neque infimus in dicendo deminorabit traditionem. » Hæc Ireneus, dum de una fide vigente in omnibus Ecclesiis, et una omnium traditione disserit.

8. Sed et Tertullianus⁶, qui in fine sæculi hujus floruit, hæc in gentes : « Si enim et hostes exertos, non tantum vindices occultos agere vellemus, deesset

¹ Spartian. in Hadriano. — ² Jul. Capitol. in Anton. Pio. — ³ Aurel. Vict. — ⁴ Justin. in dialog. cum Tryphon. ex version. Langi. — ⁵ Iren. lib. 1. c. 3. — ⁶ Tert. in Apolog.

nobis vis numerorum et copiarum? plures nimirum Mauri, et Marcomanni, ipsique Parthi, vel quantacumque unius tamen loci, et suorum finium gentes quam totius orbis? Externi sumus, et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum: sola vobis reliquimus templa. Cui bello non idonei, non prompti fuissimus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur? si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere. Potuimus et inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abruptissemus a vobis, sulludisset utique dominationem vestram tot qualiumcumque amissio civium, imo etiam et ipsa destititioe punisset: proculdubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum, et stuporem quendam quasi mortuae Urbis quæsissetis, qui-bus in ea imperassetis. » Illic in Gentes.

9. Idemque adversus Judæos ¹: « In quem enim, inquit, alium universæ Gentes crediderunt, nisi in Christum qui jam venit? Cui enim alii Gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, et qui habitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, et incolentes Pontum, et Asiam, et Pamphiliam, immorantes Ægyptum, et regionem Africae, quæ est trans Cyrenem, Romani, et incolæ: tunc et in Hierusalem Judæi, et Gentes cætera, ut jam Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, et Galliarum diversæ nationes, et Britannorum inaccessa loca Romanis, Christo vero subdita, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scythiarum, et abditarum multarum Gentium, et provinciarum et insularum multarum vobis ignotarum, et quæ enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat; utpote ante quem omnium civitatum portæ sunt apertæ, et cui mille sunt clausæ; ante quem serræ ferræe sunt comminute, et valvæ aræe sunt apertæ: quoquam et ista spiritualiter sint intelligenda, quæ precordia singulorum, variis modis a diabolo obsessa, fide Christi sint reserata: attamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Christi inhabitet. » Hæc ipse.

¹ Tertul. adver. Jud. c. 7. 8.

10. Idem vero Tertullianus pluribus monstrat, nullum hactenus fuisse regnum, nullam rempublicam, quæ vi armorum adeo dilatare suos unquam potuerit fines, perinde ac populus Christianus fecerit, idque absque vi armorum atque tumultu, sic dicens: « Quis enim omnibus regnare potuisset, nisi Christus Dei Filius, qui omnibus in æternum Gentibus regnaturus nuntiabatur? Nam si Salomon regnavit, sed in finibus Judææ tantum; a Bersabee usque ad Dan, termini regni ejus signantur. Si vero Babylo-nius et Parthis regnavit Darius: non habuit potestatem ulterius ultra fines regni sui; non habuit in omnibus Gentibus potestatem. Si Ægyptiis Pharaos, vel quisque ei in hereditatem conclusæ sunt: illic tantum potitus est regni sui dominio. Si Nabuchodonosor cum suis regulis ab India usque Æthiopiis habuit regni sui terminos: si Alexander Macedo nunquam Asiam universam et cæteras regiones, posteaquam devicerat, tenuit: si Germani adhuc usque limites transgredi non sinunt: Britannia intra Oceani ambitum conclusæ sunt: Maurorum gens, et Getulorum barbaries, a Romanis obsidentur, ne regionum suarum fines excedant: quid de Romanis dicam, qui de legionum suarum præsidii imperium suum muniunt, nec trans ipsas Gentes porrigere regni sui vires possunt? Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus Gentibus supra numeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur. » Illicque de Ecclesiæ hujus sæculi fecundissima propagatione Tertullianus post alios ecclesiasticos tractatores: qui cum vel adversus hæreticos, vel Gentiles, vel Judæos ejus temporis locuti sint, a quibus facile potuissent mendacii redargui; quæ essent omnibus explorata locutos esse, nullus poterit jure dubitare. Cæterum quo magis res Christianorum amplioribus spatiis dilatabantur, et numerosi populoangebantur, eo major Gentilium in eos concitabatur invidia et persecutio: (et quantumlibet nullo alio speciali edicto (ut de Antonino certum est, id testante Tertulliano ¹) vetaretur Christiana religio, nihilominus mille circumventi calumniis Christiani, frequenter a iudicibus extremo supplicio damnabantur. Non desunt de his sub eodem Antonino Pio certa exempla, de quibus suis locis inferius agemus.

¹ Tert. in Apolog. c. 5.

Ælius Cæsar supremum diem obiit, ut anno præcedenti demonstravimus. *Post hunc denique*, inquit Spartianus in *Ælio Vero*, cap. 6 : « Hadrianus diu anceps quid faceret, Antoninum adoptavit, Pium cognomine appellatum, cui conditionem addidit, ut ipse sibi Marcum et Verum Antoninos adoptaret, filiamque suam Vero, non Marco daret. » Rei gestæ diem nobis conservavit Capitolinus in Antonino Pio cap. 4. De Antonino enim loquens ait : « Adoptatus est quinto kalendas Martiæ die, factusque est patri et in imperio proconsulari, et in tribunicia potestate collega; » ideoque non tantum Cæsar nuncupatus, sed etiam imperii collega renuntiatus : dualis enim illis partibus, scilicet imperio proconsulari et tribunicia potestate honos ille constabat. Hinc Antoninus propter imperium proconsulare *imperator* in nummis dictus, antequam Hadriano succederet. Tres refert Mediobarbus, in quibus legitur : IMP. T. AEL. CÆSAR ANTONINUS. In postica : TRIB. POT. COS. Consul dicitur Antoninus, non quod hoc anno consulatum honorarium gesserit, ut existimavit Baronius, sed quod anno Christi cxx cum L. Catilio Severo consul ordinarius fuerit, dum ipse *T. Aurelius Fulvus* vocaretur, ut videre est apud Onuphrium in lib. 2 Fast. Fallitur etiam Baronius, qui anno præcedenti Antonini adoptionem factam existimat, et eum hoc anno consulatum decoratum ac tribunicia potestate auctum. Nam ut ostendi in Dissert. Hypat., prima parte, cap. 3, Hadrianus Augustum hac in re imitatus est, qui uno eodemque tempore Tiberium, Germanicum et Agrippam adoptavit, cum eo tamen discrimine tunc a me nondum detecto, quod uno eodemque die Tiberium, Germanicum et Agrippam Augustus adoptavit; Marcus vero ab Antonino non adoptatus, nisi post duos menses, quam ipse ab Hadriano adoptatus fuerat. Capitolinus enim in Marco, cap. 5, de Marco ait : « Octavo decimo ætatis anno adoptatus, in secundo consulatu Antonini jam patris sui Hadriano ferente, gratia ætatis facta, quaestor est designatus. » Natus erat Marcus « sexto kalendas Maias avo suo iterum etavo suo cos. », inquit ibidem Capitolinus. Quare sexto kalendas Maii currentis Christi anni decimum octavum ætatis annum Marcus ingressus est, ac post illum diem ab Antonino est adoptatus. Conveniunt secundo adoptiones ab Augusto et ab Hadriano factæ, quod Tiberius ab Augusto adoptatus fuerit, postquam ipsemet coactus est prius Germanicum fratris sui filium adoptare, ut ait Suetonius in Tiberio cap. 45, et Hadrianus Antoninum, is vero Marcum Aurelium et Lucium Verum adoptavit. Si enim Marcus Aurelius sibi Lucium Commodum adoptasset, ut vult Capitolinus in Marco cap. 5, huic filiam suam Lucillam, postquam imperavit, in matrimonium non tradidisset, ne incestum committeret. Certe Dio lib. 60, hæc scribit : « Quo tempore Claudius Neronem Agrippinæ filium adoptavit, generum quoque eum sibi fecit, filia tamen prius adoptanda in aliam familiam tradita, ne sororem fratri conjugere existimaretur. » Unde cum Marcus Aurelius Lucium Verum generum sibi faciens,

filiam suam in aliam familiam prius non adoptavit, manifestissimum est, cum non fuisse patrem Lucii Veri, sed tam ipsum quam Lucium Verum ab Antonino Pio adoptatos. Tertio ubique adoptioni peragenda idem dies constitutus, nempe *quintus kalendas*. Tiberius enim *quinto kalend. Julii*, ut suo loco dictum, Antoninus *quinto kalend. Martii* adoptatus. Is enim dies in quamdam religionem venerat ab eo tempore, quo Augustus victis Antonio et Cleopatra aram Victoriæ dedicavit, quo *Cæsar nimirum ostendebat, imperium se ex victoria esse adeptum*, inquit Dio lib. 51, annoque Urbis condite 725; nam ex veteri calendario apud Gruterum pag. 433, ad V kalend. Septemb. legitur : ARA VICTORIÆ IN CURIA DEDICATA EST. Imo Augustus V kal. Jul. Tribunicia potestate exornatus fuerat, ut in Apparatu Chronologico diximus. Quarto quemadmodum Augustus Tiberium adoptando tribuniciam potestatem eidem contulit, ac post aliquot annos imperium consulare, sic et Antoninus non tantum ab Hadriano adoptatus, sed factus « patri et in imperio proconsulari, et in tribunicia potestate collega, » inquit Capitolinus citatus. Quinto, sicut Germanicus « a Tiberio patre adoptatus, quaesturam quinquennio antequam per leges liceret, gessit, » ut scribit Suetonius ipso Caligulae Vitæ initio; sic Marcus, « gratia ætatis facta, quaestor est designatus, » inquit Capitolinus loco citato. Quibus lucem accipiunt, quæ in priori parte Dissert. Hypat., cap. 3, de adoptionibus Marci Aurelii et Lucii Veri diximus, ubi et ostendimus, Capitolinum loco citato, quando ait, Marcum adoptatum esse *in secundo consulatu Antonini jam patris sui*, intelligendum esse de consulatu Antonini ordinario, eoque tantum designato, non vero honorario, ut perperam explicat Baronius, ac denique Cæsares et Augustus sæpe consules absolute vocari, licet ad eam dignitatem tantum destinati essent, ut contigit in Antonino Pio, qui in annum sequentem consul II designatus erat, quando Marcum Aurelium Hadriani jussu adoptavit. Prætermiseram monere, Zonaram scribere : « Antonino rerum potito, quem Hadrianus adoptatum et Cæsarem, et imperatorem designarat, etc. » Imperator itaque dictus Antoninus Pius ob proconsulare scilicet imperium, uti ante eum Titus et Trajanus. Id etiam Dio in litteras retulerat, sed Acta Antonini Pii apud eum non extant. Xiphilinus tamen ait : « Tantum invenitur eum Lucio Commodum, quem Hadrianus adoptaverat, ante Hadrianum extincto, ab eodem Hadriano adoptatum et imperatorem factum esse. » Ita Xiphilinus ex Diono. Denique extat inscriptio apud Gruterum pag. 256, ubi dicitur : IMP. AELIO CÆSARI ANTONINO, etc. In ea Hadrianus non vocatur Dives; Antoninus vero dicitur TR. P. COS. nec vocatur DES. II. nec vocatur PONT. MAXIM. Quare posita inscriptio vivente Hadriano, et quidem IDIB. MAI, ut ibidem dicitur.

3. *Obitus Hadriani.* — Hadrianus, postquam die vicesima quinta Februarii Antoninum adoptasset, « apud Baias periit die sexto iduum Juliarum, » inquit Spartianus in Hadriano cap. 25. Si itaque Ha-

drianus die decima mensis Julii interiit, vixit annos sexaginta duos menses quaque, dies septemdecim. Natus enim erat *IX kal. Febru. Vespasiano VII et Tito V. coss.*, ut habet Spartianus citatus cap. 1, id est, die vicesima quarta mensis Januarii anni Christi septuagesimi sexti: quem etiam diem Hadriani natalem, antiquum calendarium a Petro Lambecio editum exhibet. Nihilinus quidem ex Dione scribit: « Vixit annos sexaginta duos, menses v, dies xix. » Sed loco xix, legendum xvii. Ubi enim in graeco scriptum erat, *ἐννέα καὶ δεκά*, id est, *septemdecim*, libratius per errorem reposuit, *ἐννέα καὶ δεκά*, id est, *novemdecim*. Ex quibus corrigendus Spartianus in Hadriano cap. 25, ubi ait: « Vixit annis septuaginta duobus (legendum, sexaginta duobus), mensibus quinque, diebus septemdecim. Imperavit annis viginti uno, mensibus undecim. » Sed sicut locus in annis vitae Hadriani exprimendis corruptus, ita et in annis imperii, nisi utrobique ipsemet Spartianus erraverit. Quare sicut unitas ex annis imperii, ita et decem ex annis vitae, demenda. Victor de Caesaribus in Epitome, quemadmodum et Eutropius, qui annos xxii Hadrianum imperasse tradunt, errorem illum a Spartiano mutuati videntur. Nam eum annos tantum viginti ac menses undecim imperasse, currentique anno, non vero insequenti, obiisse, ita solide demonstravi in priori parte Dissert. Hypatica

cap. 4, ut non existimem fore in posterum, qui annum Hadriani emortualem in controversiam revocet. In medium adduxi ibidem num. 2 numisma Hadriani, in quo Providentia stans representatur cum his verbis ac litteris graecis, *ΠΡΟΒΟΙΑ Κ. Β.* quae sic vertit Patinus V. C. in numismatis imperatorum: *Providentia XXII*, annumque Hadriani vicesimum secundum significari dicit. Quod quidem verum: licet duo illi numeri, interjecto puncto dividantur. In nummis enim graecis saepe hujusmodi interpunctiones occurrunt, quae numeros non variant, uti in iis, quibus utimur, numeris, contingeret, v. g. in numero 22, si interpunctum hoc modo 2. 2. interjiceretur. Et tamen eo in loco perperam scripsi etiam graecos numeros punctis divisos, non idem significare, ac si illa abessent. Is itaque nummus, similisve post Hadriani mortem percussus in uribus longe ab Italia dissitis ad quas hujus mortis nuntium nondum perlatum erat. Hadrianus enim, qui die decima Julii e vivis excessit, intra mensem nempe die x Augusti, vicesimum secundum imperii annum aspiciendus erat, ideoque non mirum, si intra unum post obitum mensem, per universum imperium, novi imperatoris inauguratio divulgata non fuerit; eo magis, quod Antoninus propter Hadriani infirmitatem omnia administrabat, et in eo certa successio erat.

SIXTI ANNUS 10. — CHRISTI 141.

Judaei compressi. — Sequenti anno Domini centesimo quadragésimo primo, Antoninus August. secundum una cum Bruttio Prasente adit consultatum. Quo tempore jam sublato Hadriano, qui Judaeos saepe rebellantes compresserat, ac patrio solo multis cladibus affectos expulerat: eosdem iterum rebellantes, aliosque populos novarum rerum cupidos tumultuantes Antoninus per legatos ac provinciarum praesides bellum agens subiecit; alios vero repressit, ac continuit in officio. De rebus gestis adversus Judaeos (quod perierint vetera monumenta) nulla est penitus mentio, nisi quae apud Julium Capitolinum¹,

qui gesta ab Antonino breviori summa perstrinxit, his verbis habentur scripta: « Per legatos suos plurima bella gessit. Nam et Britannos per Lollium Urbicum legatum vicit, alio muro caespitio, summotis barbaris, ducto. Mauros ad pacem postulandam coegit; et Germanos, et Dacos, et multas Gentes, atque Judaeos rebellantes contudit per praesides et legatos. In Achaia etiam atque Aegypto rebelliones repressit: Alanos molientes saepe refrenavit. » Haec Capitolinus, una ferme sententia multorum annorum, imo et totius Antonini imperii res gestas involvens potius quam explicans, tradit.

¹ Jul. Capitol. in Anton. Pio.

Anno periodi Græco-Romanæ 5632. — Olymp. 229. an. 3. — Urb. cond. 892. — Jesu Christi 139. secundum Baronium 141.

— Hygini papæ 3. — Antonini Pii imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Antoninus Pius Aug. II.*, et *Bruttius Præsens*. Antonini consularum iuxta priorem consularum Cesareorum regulam.

2. *M. Aurelius Cæsar dictus.* — Hoc anno idem imperator « Marcum Aurelium consulem secum designavit, et Cæsaris appellatione donavit, » inquit Capitolinus in Marco, cap. 6. Neque dubilandum, quin præsentis anno ea nunciatio facta fuerit, cum inseque[n]ti Marcus Aurelius Cæsar consul processerit.

3. *Faustina Junior spoua M. Aurelii.* — « Post excessum Hadriani, inquit ibidem Capitolinus, statim Pius per uxorem suam (scilicet Faustina[m] Seniore[m]) Marcum sciscitatus est : et cum dissolutis sponsalibus, quæ cum Lucii Ceionii Commodi filia despondere voluerat, impar adhuc ætati esset, habita deliberatione cogitare velle se dixit. » Sed locus corruptus est, quem ex conjectura Salmasius restituit conatur. Sed preferenda emendatio Casauboni, qui legit : « Et cum dissolutis sponsalibus, quæ cum Lucii Ceionii Commodi filia desponderi voluerat, impar adhuc ætate esset, de eo habita deliberatione cogitare se velle dixit. » Ubi deest unum aut alterum vocabulum, cum binorum sponsaliorum facta hic fuerit mentio, Marci nempe cum Lucii filia, *Fabia* dicta, et Veri cum Pii filia *Faustina*. Utraque Hadrianus fieri voluerat, quæ tamen post ejus obitum dissoluta voluntate Pii : qui ne temere patris voluntatem videretur irritam fecisse, hanc causam facto prætexuit, quod Verus filia[m] suæ nuptiis impar adhuc ætate esset. Quod vero *Fabia* Lucii Ælii Cæsaris filia fuerit, docet Capitolinus in Vero imperatore cap. 8, ubi eam hujus imperatoris *sororem* vocat. Hinc de *Fabia* apud Capitolinum in Marco cap. ultimo dicitur : « Enisa est Fabia, ut Faustina mortua in ejus matrimonium coiret; sed ille (scilicet Marcus Aurelius) concubinam sibi adscivit procuratoris uxoris suæ filiam, ne tot liberis superduceret novercam. »

4. *Judeos Antoninus compripit.* — Capitolinus in Antonino Pio cap. 5, gesta ab Antonino breviori summa perstringens ait : « Per legatos suos plurima bella gessit. Nam et Britannos per Lollium Urbicum legatum vicit, alio muro cæspitio, summotis Barbaris, ducto. Mauros ad pacem postulandam coegit: et Germanos, et Dacos, et multas gentes, atque Judæos rebellantes contudit per præsides et legatos. In Achaia etiam atque Ægypto rebelliones repressit, Alanos molientes sæpe refrænavit. » Baronius in Annalibus hæc verba refert, existimatque his consularibus Judæos rebellantes compressos. At Capitolinus

una ferme sententia totius Antonini imperii res gestas explicans, et de Judæis non loquens, nisi postquam Britannos, Mauros, Germanos et Dacos victos asseruit, Judæorum rebellionem longe post hunc annum contigisse insinuat. Ad hæc S. Justinus in Apologia apud Eusebium lib. 4, cap. 8, ait: και γὰρ ἐν τῷ νῦν γενομένῳ Ἰουδαίων πόλεμῳ βασιλευσάσας ἔτις Ἰουδαίων ἀποστάσις, ἀρχηγῆται, χριστιανῶν μόνως εἰς τιμωρίας δυνάς, εἰ μὴ ἀφείντο Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν καὶ βίβλασμαίων ἐπίβλησεν ἀρεσθαι: id est, ut vertit Valesius : « Nam et in bello Judaico, quod nuper gestum est, Barchochebas, is qui Judaicæ defectionis auctor et signifer fuit, solos Christianos acerbissimis tormentis cruciari jussit, nisi Christum abnegarent, et maledicti incesserent. » Prima illa Justinii Apologia (ita enim ab antiquis appellatur) Antonino Pio anno sequenti presentata, ut ibidem explicabimus. Quare eo tempore Judæi nondum rebellarent; alioquin bellum Judaicum ab Hadriano confectum non vocaretur a Justino, *imperium bellum*, sed hoc tantum de bello Judaico, quod hoc anno sub Antonino gestum esset, diceretur. Quod adhuc magis verum est in sententia Baronii, priorem illam Apologiam anno decimo Antonini scriptam contententis. Si enim ea eo anno huic imperatori oblata esset, quod tamen suo loco confutabimus, sequeretur, Antoninum post decimum imperii annum Judæos cohibuisse; cum Justinus in sua Apologia de bello Judaico ab Hadriano gesto loquatur, illudque nuperum seu ultimum contra Judæos bellum fuisse insinuet. Certum itaque, longe post currentem annum Judæos rebellasse. Sed quia in Antonini Pii nummis tribunitia potestas ante annum ejus imperii decimum vix annotatur, et Capitolinus loco laudato una ferme sententia multorum annorum, imo et totius Antonini imperii res gestas potius involvit, quam explicat, ut recte Baronius observat, quo anno ea rebellio acciderit, incertum. Videtur tamen ea sedata, postquam Antoninus suos circumcidere illis permisit. Origenes enim lib. 2, contra Celsum hæc scribit : « Sed dicit aliquis, etiam Samaritas persecutionem pati propter suam religionem. Et respondebimus, sicarios propter circumcisionem occidi, quod seipsos mutent contra præscripta legum, quæ solis Judæis id permittunt. » Modestinus, lib. 6 Regularum, ad Legem Corneliam, DE SICARIIS : « Circumcidere filios suos Judæis tantum rescripto Divi Pii permittitur: in non ejusdem religionis, qui hoc fecerit, castrantis poena irrogatur. » Jul. Paul. Recept. Sentent. lib. 5, tit. 22, DE SEDITIOSIS : « Cives Romani, qui se Judaico ritu, vel servos suos circum-

cedi patiuntur, bonis adeptis, in insulam perpetuo delegantur. Medici capite puniuntur. Judæi, si alienæ religionis comparatos servos circumciderint, aut deportantur, aut capite puniuntur.» Item Novella 136. Pius igitur Judæis concessit, quod Hadrianus denegaverat: «Nam moverunt ea tempestate Judæi bellum, quod vetabantur mutilare genitalia,» inquit Spartianus in Hadriano cap. 14, nisi forte, inquit Spencerus in

Notis ad lib. 2 contra Celsum, ubi præfata observavit, hunc Spartiani locum Casaubonus rectius interpretatus est, qui legibus Domitiani, Nervæ et Hadriani, quibus vetita erat marum eviratio, etiam circumcissioni fibulam impositam fuisse opinatur. Vide Codicem Justin. lib. 1, tit. 9, *De Judæis*, tit. 10, *Ne Christianum*, Cod. Theod. lib. 16, tit. 4. Novell. Leonis 55.

TELESPHORI ANNUS 1. — CHRISTI 142.

1. *De Faustina inter diros relata.* — Anno Christi centesimo quadragesimo secundo, idem Antoninus Augustus tertium inivit consulatum, collegamque sibi adscivit M. Aurelium Antoninum: de cujus consulatu hoc ipso tertio Antonini anno Marco delato, meminit Julius Capitolinus¹ ac primum de obitu Faustinae Augustæ his verbis: «Tertio anno imperii sui Faustina uxorem perdidit, quæ a senatu consecrata est, delatis circensibus, atque templo et flaminicis, et statuis aureis atque argenteis: cum etiam ipse hoc concesserit, ut imago ejus cunctis circensibus poneretur: statuam auream delatam a senatu positam suscepit. M. Antoninum quaestorem, consulem, petente senatu, creavit.» Hæc ipse. Sed qua impostura impietatem ornarent, ut mendacium veritas crederetur; audi quid ad eundem Antoninum Justinus Christiana sil libertate locutus: «Porro cur morientes apud vos imperatores semper immortalitati consecrare dignamini, producentes quempiam qui jurjurando confirmet vidisse se e rogo ascendere in caelum ardentem Cæsarem?»

2. Quibus putandum est risibus Christianos homines his temporibus insectatos esse Gentiles, qui singulis fere annis nova templa, nova sacerdotia, novis quos illi fecissent diis erigere atque statuere viderent? imo potius tantam ipsorum insaniam commiseratos esse. Jam superiori anno Hadrianum principem, hoc vero feminam conjugem imperatoris, quos novissent omnes, inter deos cernebant esse relatos, et perinde ac diis templa et sacrificia instituta. Porro hæc ipsorum delicta Christianæ religionis propagationi mirum in modum conducebant. Qui enim nobilioris essent ingenii, et cultus veri numinis amatores, istec spectantes ac præ oculis semper habentes, abjectam nimis ac humi reptantem esse

Gentium theologiam cognoscebant; quippe quæ mortales, arbitrio senatus et principis, soleret habere deos. Hæc quidem, Christianis præsertim inculcandis, Gentiles, qui animæquiore essent, perspicue intelligentes, Christianam religionem, quam signis atque virtutibus toto orbe viderent effulgere, contemplanti, admirati ac perscrutati cum essent; eidem dedisse nomina, et toto animo amplexatos esse, magnamque ex his rebus nostris esse factam accessionem, nemo jure poterit dubitare. Cum e contra ipse Antoninus Augustus, cum dilabentes ad externum ac plane contrarium religionis cultum sentiret homines, quo reliquos principis exemplo in officio contineret, diis assidue sacrificabat; nec (quod tradit Capitolinus¹) ullum sacrificium per vicarium fecit, nisi cum æger fuisset.

3. *De Sixti papæ martyrio ejusque scriptis et statutis, ubi de diversis Ecclesiasticarum litterarum generibus.* — Hoc eodem anno Sixtus papa, cum sedisset annos decem, uno mense et viginti duobus diebus, octavo idus Aprilis martyrio coronatur. Tam Græci, ut Eusebius et alii eum secuti, quam Latini, ut liber de Romanis Pontificibus, consentiunt de Sixto, quod sederit annos decem: quamobrem habita temporis ratione, quo desit qui eum præcessit Alexander, et dierum quibus sedes vacasse ponitur, insuper et natalis diei Sixti martyrii, ut in tabulis ecclesiasticis legitur; hoc ipso anno, eaque die Sixtum desisse, optus est dicere. Cui de Sixto chronographiæ haud longe dissonant indices Vaticanæ atque Cresconii: nisi quod in quibusdam impletum decennium, tribus additis mensibus, Sixti sed tribuitur. Qui secuti sunt Eusebium, unum ex Romanis Pontificibus prætermittentem, nempe Cletum, sub Hadriano Sixti obitum ponunt: sed æque falli eos putamus, qui in annis Romanorum

¹ Jul. Capitol. in Anton. Pio.

¹ Jul. Capit. in Ant. Pio.

Pontificum additios nec sibi constantes in libro de Romanis Pontificibus positos secuti sunt consules.

4. Leguntur titulo Sixti papæ epistolæ duæ : sed quod in altera ipsarum Sixtus universalis Apostolicæ Ecclesiæ episcopus inscriptus habeatur, miramur adeo offendisse novatores ; perinde ac si fuerit humanum inventum, ut Petrus, et qui ei in sede succedunt, et in Petro totius ovilis Domini eorum a Domino susceperunt, universalis Ecclesiæ inscribantur episcopi. Porro ejusmodi titulus, ut scilicet universalis Ecclesiæ dicatur episcopus, idemque et Pontifex Maximus, qui in sede Petri succedit Romanæ Ecclesiæ antistes, non recens est in Ecclesiam introductus, sed antiquitus usitatus : quod parum est ut ex Sixti epistola, quæ ab eis ducitur in controversiam, demonstremus ; quandoquidem et qui aliquando recta sententiæ, sed a fide Catholica refuga, in ipsam Romanam Eccl. siam insaniens, eam dente canino ditacerat Tertullianus ¹, recitans et impugnantis Victoris Romani pontificis edicti verba, ait : « Audio etiam edictum propositum, et quidem perepilorium : PONTIFEX SCILICET MAXIMUS, EPISCOPUS EPISCOPORUM (erat hæc inscriptio decreti) dicit : Ego et mœchis et fornicationis delicta penitentiam functis dimitto. » Verum nonnisi secundum veterem nomenclaturam ea posita a Victore, vel (si velimus esse verba Tertulliani) secundum usitam verborum consuetudinem ab ipso dicta et incuteata, nemo in dubium jure poterit revocare. Sed de his alias.

5. Quod item ad scripta Sixti Romani pontificis spectat ; non prætermittendum, a Ruffino presbytero Aquileiensi tentatum, ut Sixti philosophi Pythagorici commentarium, in latinum a se translatum nomine Sixti papæ et martyris vulgaret ; licet prioris ne vel posterioris Sixti iidem martyris nomine illum ediderit librum, non constat. Detexit S. Hieronymus ² imposturam, scribensque ad Clesiphontem, ait : « Illam autem temeritatem, imo insaniam quis digne poterit explicare sermone, quod librum Sixti Pythagorei, hominis absque Christo, atque ethnici, immutato nomine, Sixti martyris, et Romanæ Ecclesiæ episcopi, prænotavit in quo, juxta dogma Pythagoricorum, qui hominem exæquant Deo, et de ejus dicunt esse substantia, nulla de perfectione dicuntur : ut qui volumin Philosophi nesciant, sub martyris nomine bibant de aureo calice Babylonis. Denique in ipso volumine nulla prophetarum, nulla patriarcharum, nulla Apostolorum, nulla fit Christi mentio ; ut episcopum et martyrem sine fide Christi fuisse contendat. » Hæc Hieronymus, qui alias ea de causa in eundem exclamans ait ³ : « Miserabilis Grunnius, qui ad excommunicandos sanctos viros aperuit os suum, linguamque suam docuit mendacium, Sixti Pythagorei hominis Gentilissimi unum librum interpretatus est in latinum, divisitque in duo volumina, et sub nomine sancti

Sixti urbis Romæ episcopi ausus est edere, in quibus nulla Christi, nulla Spiritus sancti, nulla Dei Patris, nulla patriarcharum, prophetarum, et Apostolorum fit mentio : et hunc librum, solita temeritate et insaniam, Anulum nominavit : qui per multas provincias legitur, et maxime ab his, qui ἀπειθεῖν et impecantiam prædicant. » Invehitur rursus ⁴ in eundem eadem ex causa alibi.

6. Legitur ejusdem Sixti papæ ² decretum, ne sacra vasa ab aliis quam a sacris ministris tangerentur. Si enim in iis quæ futurorum erant umbra, tanta Dei monitu inerat observantia, ut sacra vasa filiis ³ Caath nonnisi tecta portare liceret : quomodo non ea sanctissima haberentur, et religiosi essent cultu servanda, quibus sacrificium omnium præstantissimum exhiberetur ? sed de sacris vasis alibi pluribus. Rursus de rebus a Sixto decretis : Hic insuper (habet liber de Romanis Pontificibus) constituit, ut quicumque episcopus evocatus fuerit ad sedem Romanam Apostolicam, rediens ad parochiam suam, non suscipiatur nisi cum Formatis salutationis ad plebem a sede Apostolica. Ejusmodi quidem commercio Formatarum unius Ecclesiæ Catholice servari, ac proinde probari solitam unitatem, tradit Optatus Milevitanus ⁴, qui lexens catalogum Romanorum Pontificum a Petro usque ad Siricium, de eo ait : « Cum quo nobis totus orbis commercio Formatarum in una communionis societate concordat. » Et Augustinus de his ad Eleusium et socios ⁵ : « Hic primo asserere, inquit, conatus est, ubique terrarum esse communionem suam. Querebam utrum epistolæ communicatorias, quas Formatas dicimus, possent, quo vellent, dare : et affirmabam, quod manifestum erat omnibus, hoc modo illam facillime terminari posse questionem. » Hæc Augustinus. Antiquissimus itaque fuit ejus rei usus, ut per communicatorias litteras Romani pontificis, unitas Ecclesiæ monstraretur : in Concilio enim Nicæno ⁶ forma quædam ejusmodi litterarum, ne fraus irrepere, est instituta, non autem recens res ipsa est introducta.

7. Quæ autem dicebantur Formate, seu Communicatorie litteræ, eadem (ut auctor est Alticus ⁷) Canonice epistolæ appellabantur. Quinetiam Theophilus episcopus Alexandrinus in epistola primæ Paschali in fine, quas dicimus Communicatorias, easdem et Pacificas nominatas esse demonstrat : quas etiam idem auctor in tertia Paschali epistola in fine appellat Ecclesiasticas : in Concilio autem Chalcedonensi ⁸ inoccupatè reperuntur Pacificæ : solitas quoque Pacificas a recens ordinato episcopo ad collegas dari, tradit Theodorus in Photii Nomocanone ⁹. Concedebantur etiam Pacificæ, nempe Communicatorie, pauperibus peregrinantibus, quibus eorum fides Catholica probaretur. Diversas autem ab iis fuisse litteras commendatitias ab episcopis dari soli-

¹ Her. in Ezech. c. 18. — ² Lib. de Rom. Pont. in Sixto. — ³ Num. IV. — ⁴ Optat. lib. II. contra Parm. — ⁵ August. epist. CLXIII. — ⁶ Nicæn. Conc. cap. 18. — ⁷ To. II. Conc. post Concil. Chalced. — ⁸ Conc. Chal. c. 11. — ⁹ Ibid.

¹ Tertul. lib. de pudic. c. 1. — ² Hier. advers. Pelag. — ³ Hieron. in Hier. c. 22.

tas, canon idem Chalcedonensis Concilii admonet : ait enim, commendatitias litteras dari solitas tantum iis qui essent in Ecclesia opere clariores : et ab episcopis dari solitas suis clericis peregrinantibus, alias canon ejusdem quoque ¹ Concilii docet, sed aliter legit Theodorus. Dabantur etiam litterae commendatitiae personis quae potuissent esse suspectae, ne quid de illis dubitaretur : de quibus et Paulus meminit ad Corinthios cum ait ² : « Numquid egemus, sicut quidam, commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis? Epistola nostra vos estis. » Qui enim commendatitiis litteris peregrinabantur, quocumque pergerent, apud Christianos erant illae pro viatico, de quo Lucianus in Peregrino : « Suscepta secunda peregrinatione egreditur vagaturus, satis sibi viatici in Christianis repositum esse existimans : » Illis similia erant apud Gentiles Diplomata, quorum meminit Plinius ³ Junior scribens ad Trajanum, quae postea Tractoriae sunt appellatae : est titulus de Tractoriis et ⁴ Stativis. Extat haecenus earundem forma ⁵ litterarum, quae ab imperatore dabantur : erant et aliae ejusdem nominis ab episcopis dari solitae, de quibus dicemus inferius. Sed quod semel occasione Formatarum, de ecclesiasticis litteris agere coepimus, de aliis quoque ejusdem generis dicere non praetermittamus.

8. Erant et Dimissoriae litterae, quas ibidem Theodorus illas esse tradit, cum clericus demonstrat voluntate sibi praefati antistitis esse profectus : sine his enim non licebat extra diocesim peregrinari : his quoque indigebant episcopi, qui profecturi essent ad comitatum. Erant insuper litterae, quae dicebantur Memoriales, seu Communitoriae, quibus legati, quid in suscepta legatione deberent agere per singula admonebantur ; extant de his complura exempla, quae suis locis ponentur inferius. Erant etiam et litterae dictae Synodicae, quae ad diversos dabantur a Synodo. Si vero scriptae essent ad omnes Christi fideles, sive a Synodo, vel a summo Pontifice, vel aliis alia darentur occasione, dicebantur Encyclicae, hoc est, Circulares. Rursum vero eadem epistolae dicebantur Catholicae, non ea ratione quod fidem Catholicam continerent, sed quod ad universam Ecclesiam datae essent : hinc Apollonius apud Eusebium ⁶ haec de Themisonte : « Audebat, Apostolum imitando, catholicam ad omnes Ecclesias epistolam confingere. » Insuper de Dionysio Corinthiorum episcopo tradit Eusebius, catholicas ad Ecclesias scripsisse epistolas.

9. Decretales vero dicebantur Romanorum Pontificum epistolae, quibus vel ad diversorum consultationes respondere solerent, vel cum quid servandum vitandumve esset edicerent. De quibus Gelasius ⁷ : « Decretales epistolas, quas beatissimi papae diversis temporibus ab urbe Romana pro diversorum Patrum consultatione (sic legendum

non consolatione) dederunt, venerabiliter recipientes. » Pastorales vero, quae pro instructione darentur ; quales sunt illae, quae ad diversas Ecclesias a S. Ignatio scriptae habentur. Erat quoque olim tempore persecutionis Ecclesiae genus litterarum, quae dicebantur Confessoriae, quae a Christianis, qui pro Christi nomine definerent in carcere, pro commendatione lapsorum ad episcopos dari solebant : erat frequens harum usus tempore persecutionis, ut ex multis S. Cypriani litteris constat ; est earundem mentio in Concilio ¹ Eliberitano et Arelatensi primo ². Quae autem pro redemptione captivorum ab episcopis dari consueverant, litterae Captivorum appellatur in Concilio Lugdunensi ³.

10. Insuper quoque habentur litterae dictae Apostolicae, quae apostolica auctoritate a Romanis episcopis dari consueverunt, quarum diversa sunt genera : frequentiores illae quae Breves dicuntur : sed ea vox penes antiquos diversae reperitur esse significationis : nam apud Optatum ⁴ Milevitano, Brevis dicitur charta illa, in qua conscripta essent bona ecclesiastica, quam nos usitatus dicere solemus Inventarium, alio nomine idem Optatus vocat Commemoratorium : eandem vocem in eundem sensum usurpat S. Augustinus contra Cresconium ⁵, et Gregorius papa ⁶, sed et Cassiodorus pro regis jussionibus ; nam Theodoricus ⁷ ad Gemellum scribens, ait : « Admonitio nostra non deerit, ut instructior reddaris : dum infrascriptis Brevibus definita susceperis. » Verum apud Lampridium ⁸ eadem vox pro matricula, seu catalogo, in quo nomina scriberentur, accipitur, sicut et in Codice Justiniano ⁹, citatis aliis locis superius. Quae vero sede vacante a clero scribi solerent epistolae, eadem Clericae litterae dicebantur : sic enim eas nominat Cyprianus ¹⁰.

11. Numeranda quoque inter Ecclesiasticas litteras epistola quae Tractoria a S. Augustino saepius nominatur. Scribens enim ad Victorinum ¹¹, illam Tractoriam nominat epistolam, qua episcopi vocarentur ad Synodum ; et cum alibi ¹² sic inquit : « A primae suo per tractoriam sunt vocati. » Sic dicta (ut puto) quod vocatis his litteris causa publica episcopis, quocumque irent, viaticum praestaretur, exemplo earum quae ab imperatoribus concedi solent. Sed diversa plane erat epistola tractoria a Tractoria, qua quid de aliqua re gestum esset, episcopi alios redderent certiores. Meminit ejusdem generis litterarum idem etiam Augustinus ¹³. Quae autem a Catholicis episcopis ad haereticos, vel schismaticos, aut etiam paganos litterae scriberentur, quod in eis nulla liceret communicationis symbola, ut pacis, salutis, et beneficentiae apponere ; privatas epistolas dici solitas, idem S. Augustinus,

¹ Conc. Chalcd. c. 13. — ² 2. Cor. III. — ³ Plin. lib. X. epist. CXXI. CXXII. — ⁴ Lib. VIII. c. 6. God. Theod. — ⁵ In Lexic. Jur. verb. tractor. et apud Guac. tit. de tract. — ⁶ Euseb. lib. V. c. 17. — ⁷ Gelas. in Concil. Rom. c. de lib. authent.

⁸ Conc. Eliber. c. 27. — ⁹ Conc. Arelat. I. c. 9. — ¹⁰ Conc. Lug. III. c. 2. — ¹¹ Optat. contr. Parmen. lib. I. — ¹² Aug. contr. Crescon. lib. III. c. 29. — ¹³ Greg. lib. VI. epist. c. c. c. — ¹⁴ Cassiodor. lib. IV. epist. XXI. — ¹⁵ Lamp. in Alex. — ¹⁶ Inter chartulas de conven. lisci debitor. c. lib. X. — ¹⁷ Cyp. ep. IV. edit. Pamel. — ¹⁸ Aug. ep. CCXVII. — ¹⁹ Aug. in lib. cont. Donatist. post. coll. c. 24. — ²⁰ Idem in Ps. XXXVI. conc. II.

scribens ad Glorium¹ et alios episcopos Donatistas, affirmat, cum hæc ait: « Unde factum est, ut etiam ad nonnullos Donatistarum primarios scriberemus, non communicatorias litteras, quas jam olim propter suam perversitatem ab unitate Catholica, quæ toto orbe diffusa est, non accipiunt; sed privatas, qualibus nobis uti etiam ad paganos licet. » Porro non sic dicebantur private, quasi publicæ illæ non essent, quas ita scribebat Augustinus ad Donatistas, ut publicæ illis forent, et ab omnibus legerentur; sed quod carerent publicæ communicationis titulo aliisque publicis notis, quæ communicatoriis litteris præfigi solerent. Sed et ne id de ecclesiasticis litteris prætermittamus; solitos quoque episcopos suas quas publice darent, litteras annulo signatorio communitare, cum Augustinus in superius citata epistola ad Victorinum² in fine indicat, tum in Concilio Anrelianensi³ habetur expressum. Addimus ad hæc etiam consuevisse eos scribere litteras in tabellis eburneis, vel in chartis, raro vero, nec nisi chartæ inopia, in membranis, argumento sunt quæ idem Augustinus habet, scribens ad Romanianum⁴. At de litteris ecclesiasticis hæcenus; jam ad cæteras a Sixto res gestas redeamus.

12. Habet hæc idem quæ supra liber de Romanis Pontificibus: » Constituit ut Missarum actionem sacerdote incipiente, populus hymnum decantaret: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, etc. » Quæ enim iussu in usu etiam temporibus Apostolorum, testimonio Constitutionum Clementis⁵ demonstrantur, a Sixto, ut sanctius ab unoquoque audirentur, litteris sunt apostolica auctoritate firmata. Sed subdit: « Hic fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros undecim, diaconos tres, episcopos per diversa loca quatuor. » Ex his unus fuit S. Peregrinus, episcopus creatus Antisiodorensis: de eo enim hæc in antiquis ecclesiasticis tabulis scripta⁶ habentur: « Antisiodori passio S. Peregrini episcopi, qui a B. Sixto papa in Gallias cum aliis clericis missus, Evangelicæ prædicationis munere impleto, capitali sententia damnatus, coronam meruit sempiternam. » Mortuus demum Sixtus (ut dictum est)

octavo idus Aprilis, juxta corpus B. Petri sepultus est in Vaticano; cessavitque episcopatus ejus dies duos. In ejus locum successit est Telesphorus, natione Græcus, ex anachoreta. Hæc in eodem libro de Romanis Pontificibus scripta habentur.

13. *Justinus scribit Apologiam.* — « Hoc eodem anno tertio Antonini imperatoris, inquit Eusebius¹, Justinus philosophus librum pro nostra religione conscriptum Antonino tradidit. » Cassiodorus autem id sequenti anno factum esse, in Chronico profertur. Verum de tempore, quo illum commentarium scripsit, nulli magis quam ipsi Justinus credendum esse, omnes facile assentientur. Porro ipse in eadem Apologia hæc de annis Christi habet²: « Ante annos centum quinquaginta nos asseverare Christum sub Cyrenio natum esse: docuisse autem, quæ docuit, posterius sub Pontio Pilato. » Hæc cum scribat Justinus, nonnisi post annos octo cum scripsisset librum oportuit. Certe quidem cum in ea Apologia doctrinam Marcionis hæresiarchæ vulgatum dicat, constetque nonnisi Antonini tempore cum docere cepisse (ut suo loco dicemus) plane perspicue constat, Justinum serius elaborasse illam ad Antoninum apologiam. Præterea si (quod omnes affirmant) haud longe post acceptam Justinus Apologiam Antoninus pro Christianis rescripsit: cum illud constat ex ejus inscriptione datum esse rescriptum anno decimo quinto sui imperii; nam tribunitia potestas juxta numerum annorum imperii multiplicari solita, quindecies in eo numerata habetur: necesse est dicere, illa prope tempora Justinum suam, quam diximus, ad Antoninum dedisse Apologiam, de qua suo loco dicemus.

14. *Jugis persecutio.* — Ceterum quod ad res Christianorum pertinet: etsi cæterum exploratumque sit, nullum adversus eos ab imperatore esse promulgatum edictum; tamen vel invidia magistratum, quod Christianam religionem mirifice propagatam viderent, in diesque majoribus accessionibus crescere, ac dilatari; vel calumniis contradicentium nonnullis esse vexatam, tum cædes Sixti papæ, et aliorum, qui Romæ, eodem Antonino imperante, sunt passi; tum quæ de iisdem temporibus ab eodem Justino sunt memorie prodita, certam exploratamque fidem faciunt. Sed de his anno sequenti.

¹ Aug. epist. cxxvii. — ² Idem ep. cxxvii. — ³ Conc. Aurel. I. in prof. Clodovei. — ⁴ Aug. ep. cxxii. — ⁵ Clem. Const. lib. viii. c. 16. — ⁶ Mart. Rom. die 16 Maii.

¹ Eusebius in Chronico. — ² Just. orat. ad Ant. ex version. Lang.

Anno periodi Græco-Romane 5633. — Olymp. 229. an. 4. — Urb. cond. 893. — Jesu Christi 140. secundum Baronium 142.

— Hygini papæ 4. — Antonini Pii imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Antoninus Pius Aug. III. et M. Aurelius Cæsar.* Consulatus Antonini juxta tertiam regulam, ut nempe J. Elii Cæsar

collega esset: hujus juxta primam, quia se. anno præcedenti Cæsar dictus fuerat.

2. *Obitus Faustine Augustæ.* — Capitolinus in

Antonino Pio cap. 6. ait : « Tertio anno imperii sui Faustina uxorem perdidit. » Tertius Antonini annus die decima mensis Julii currentis anni inchoatus; *Faustina* tamen anno tantum sequenti, quo adhuc tertius Antonini annus in cursu erat, demortua. Mabillonius enim in tomo IV Analectorum, pag. 500, antiquam Romanorum inscriptionum collectionem exhibet, inter quas hæc duæ leguntur : « Imperatori Cesari Tito .Elio Hadriano Antonino Aug. Pio, Pontif. Max. Tribun. Pot. xxiii imp. II. Cons. iii P. P. » Tum : « Divæ Faustinae Augustæ imp. Cesaris T. .Elii Hadriani Antonini Aug. Pii Pontif. Maximo Trib. Pot. iii cons. III P. P. » Utraque inscriptio Antonini et Faustinae obitum respicit : ille enim, dum tribunitiâ potestatem xxiv gereret, extinctus. Quare cum Faustina, marito tribunitiâ potestatem iv obtinente, supremum diem obierit, mors ea anno sequenti, post diem xxv mensis Februarii, quo Antoninus tribunitiâ potestatem iv suscepit, quove tertius ejus imperii annus usque ad mensem Julium occurrebat, contigit. Quot ex ea Antoninus Pius liberos suscepit, cum de Antonini morte sermo erit, explicabimus.

3. *Obitus S. Sixti PP.* — Ad num. 3 et seq. *Sixtus* papa anno centesimo vicesimo sexto ad Deum migravit. In Chronico enim Damasi legitur : « Sixtus annis decem, mensibus tribus, diebus viginti uno. Fuit temporibus Hadriani, a consulatu Nigri et Aproniani, usque Vero III et Ambulbo, » qui anno cxxvi consulum gessere. Sed error irrepsit in numeros, legendumque, *mensibus duobus, die uno*, ut habetur in auctiori Chronico veterum Pontificum, in Catalogo Palatino, et in duobus Catalogis Corbeiensibus. Cum itaque S. Alexander die tertia Maii anni cxxi passus fuerit, Sixtus ejus successor martyrium fecit circa diem tertium Julii anni cxxvi. Verum est, Anastasium, aliosque scribere. Sixtum III *nonas Aprilis*, seu die tertia Aprilis sepultum, et in Martyrologio Usuardi, Adonis et Romano ejus natale consignari die septima mensis Aprilis. Sed uterque dies non ad primam Sixti sepulturam, sed ad aliquam ejus translationem referendus. Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Romanorum Pontificum ait, Sixtum Alexandri decessoris per annum integrum *Vicarium* fuisse, quia arbitratur spatium regiminis in Chronico Damasi signati, non nisi per vicarium servari posse, et servari commode, si Sixtus tertia die Aprilis dicatur mortuus. At commentitius vicariatus ille, et spatium regiminis Sixto

attributum facile invenitur, si initium ejus, ut fieri debet, cum anno Christi cxxvi copuletur, ejusque mors diei ejus cultus seu translationis non illegetur. Hensehenius S. Sixti vitam illustrat die vi Aprilis, docetque eum martyrio coronatum, non sub Antonino Pio, ut putavit Baronius, sed *sub Hadriano imperatore*, ut habent Florus, Usuardus, Ado, Nothkerus, et in antiquissimis Martyrologiis manuscriptis legitur. Certe anno cxxvi in Christianos sæviturum fuisse ostendunt Apologie Hadriano, qui eo anno decennalia sua celebravit, a Christianis oblata. Eusebius in Historia et in Chronico, Hermannus Contractus, et Marianus Scotus in Chronicis consentiunt Martyrologiis citatis.

4. *Decretales Sixto attributæ.* — Sixti duæ epistolæ circumferuntur, quas Marea, Baluzius, aliique viri doctissimi suppositionis arguunt. Prima est ad omnes Christi fideles, in qua habentur testimonia ex Idacio, Enchiridio Xysti philosophi, aliisque desumpta. Secunda habet hæc inscriptionem a primitiva Ecclesia præsulibus alienam : « Sixtus universalis Apostolica Ecclesie episcopus omnibus episcopis in Domino salutem; » continetque quedam testimonia ex Historia tripartita, aliisque petita. Sixto successit Telesphorus.

5. *Britanni domiti.* — Hoc anno Antoninus imperator « Britannos per Lollium Urbicium legatum vicit; alio muro cæspitio, sub molis Barbaris, ducto, » inquit Capitolinus in Antonino cap. 5. Extat hujus imperatoris nummus apud Mediobarbum pag. 194, in cujus aversa parte legitur : P. M. TR. P. III. COS. III, visunturque quadrigæ triumphales. In aversa parte alterius nummi eadem tribunitiâ potestate in notati habetur : MCMDCXXII S. C. Capitolinus in Pio cap. 10. ait : « Centum leones una missione edidit. » Quare cum hoc anno tribunitiâ potestatem tertiam Pius inierit, iudicetque Capitolinus simulacrum. Hæc innumlatio inter adversa, quæ hujus imperatoris temporibus evenerunt, a Capitolino recensita. Baronius eam recitat anno xv Antonini Pii, ideoque loco non suo.

6. *Innumlatio Tiberis.* — Idem Capitolinus cap. 9. ait : « Fuit et innumlatio Tiberis, » quam hoc anno contigisse colligo ex Antonini nummo apud Mediobarbum, in cujus aversa parte habetur : TR. P. III. COS. III. S. C. TIBERIS. Representatur Tiberis sedentis simulacrum. Hæc innumlatio inter adversa, quæ hujus imperatoris temporibus evenerunt, a Capitolino recensita. Baronius eam recitat anno xv Antonini Pii, ideoque loco non suo.

TELESPHORI ANNUS 2. — CHRISTI 143.

1. *Justinus contra Gentiles scribit.* — Anno Domini centesimo quadagesimo tertio, Priscino et Severo coss., cum Antoninus in imperio ageret annum quartum, Cornelius episcopus Antiochenus vita functus successorem habuit Heronem ejus nominis secundum, qui sedit annos viginti septem; hæc ex Eusebii Chronico. Inter hæc autem cum Pio imperatori, qui ab omnibus indulgentissimus ac clementissimus prædicatur, nequaquam (ut alii fecerant, et ipse olim proconsul in Asia) in Christianos gladio agendum videretur, rato nimirum sua æstimatione indignum, in insontes scire: tamen quo avide superstitioni paulatim deficienti prospectum foret, quod intelligeret occasione Sybillinorum carminum, et aliorum Gentilium vatium ac prophetarum, qui multa de Christo prædixisse visi essent, complures a patria superstitione delicere, et ad religionem Christianam confluere; ejusmodi librorum lectionem penitus vitium, apposita poena mortis. De quo quidem edicto, non nisi odio hostis humani generis promulgato, Justinus christianus philosophus¹, apud eundem imperatorem scriptis agens, graviter conqueritur, dicens: « Opera autem et instinctu malorum demonum, mortis supplicium adversus librorum Hydaspis, aut Sibyllæ, aut prophetarum lectores constitutum est: ut per timorem homines ab illis, quominus scripta ea legentes rerum bonarum notitiam percipiant, sed in servitute eorum refinantur, absterrentur: quod certe quidem efficere, et ad finem suum perducere nequiverunt. Non enim absque timore tantum hujusmodi scripta legimus: verum vobis ad inspiciendum quæ in eis traduntur (ut videtis) offerimus, grata acceptaque omnibus fore scientes. Atque hoc etiam si paucis persuaserimus, maximum tamen inde feremus lucrum: nam ut boni agricolæ amplam a Domino capimus mercedem.» Hæc Justinus constanti animo ab eo legenda conscripsit.

2. Insuper et magna animi constantia ad Gentiles cohortatoriam scribens orationem, cum pluribus ad eos persuadendos utatur argumentis, carmina Sibyllina ex certis illorum scriptis accepta, quibus tum idolorum inanis superstitio, tum verus Christianæ religionis cultus aperte demonstraretur (quod dixit) iisdem Gentilibus aperta luce inspicienda pro-

posuit. Extat adhuc eo titulo conscripta oratio, in qua inter alia hæc de Christiana disciplina antiquæ Sibyllæ carmina reseravit.

Felices oras animæ telluris habebunt,
Laudè bene primis ingentem, quam corpora curent,
Insigni quæ confisæ pietate beabunt:
Cunctaque despicient templorum tecta, negantes
Aras, sardorum nihil monumenta deorum,
Cadibus et spurco pecudum polluta cinere:
Unusque Dei sacris pia turba litabit.

Hæc et pleraque alia ex eorum Sibylla Justinus: qui et ad convincendum deorum cultus superstitionem, hæc eadem oratione conscripsit de his quæ laudè diu ante accidissent. « Consulente enim quodam (sicut vos ipsi narratis) oraculum vestrum, quinam unquam existerint vere pii et religiosi homines, tale responsum id edidisse dicitis:

Solus Chaldeus sapit, et Judæus apella,
Per seipsum genitum Regenque, Deunque colentes: »

per Chaldaeos intelligens omnes, qui ex semine Abrahæ Chaldaei hominis descenderunt, ac proinde non Judæos tantum, sed Christianos, quippe cum ille ab Apostolo dictus sit Pater credentium¹.

3. *Gentiles suis ipsorum scriptis admoniti.* — At quod ad ipsos Gentiles pertinet, non tantum (quod dictum est) suis ipsorum prophetis libris ad Christianam religionem sectandam iidem impellebantur; sed ut ab avida superstitione recederent; ac penitus abhorrerent, quæ de diis ac deorum oraculis ab eo, qui inter Latinos eruditionis principem locum tenere videretur, vehementer admonebantur. Erant hi Ciceronis commentarii de Divinatione, atque de Natura deorum, de quibus hæc Arnobius²: « Ante omnes Tullius Romani disertissimus generis, nullam veritatis impietatis invidiam, ingenue, constanter, et libere quid super tali opinione sentiret, pietate cum majore monstravit: a quo si resumere judicii veritate conscriptas, non verborum luculentias pergeretis; perorata esset hæc causa, nec secundas (ut dicitur) actiones nobis ab infantibus postulet. Sed quid aucupia verborum, splendoremque sermonis peti ab hoc dicam, cum sciam esse non paucos, qui averserunt et fugiant libros de hoc ejus, nec in

¹ Justin. in Apolog. ad Anton. version. Lang.

² Rom. iv. — ² Arnob. adver. Gentes lib. iii.

aurem velint admittere lectionem opinionum suarum presumpta vincentem? Cumque alios audiam insultare indignanter, et dicere, oportere statui per senatum, ut aboleantur hæc scripta, quibus Christiana religio comprobetur, et vetustatis opprimatur auctoritas? Quinimo si fiditis exploratum vos dicere quicquam de diis vestris; erroris convincte Ciceronem temeraria et impia dictare, refellitote, redarguite, reprobate. Nam intercipere scripta, et publicatam velle submergere lectionem: non est deos defendere, sed veritatis testificationem timere.» Hucusque Arnobius. Admiratione quidem digna res est, cur horum lectionem, sicut et aliorum; hi quibus curæ hæc erant, et auctoritate pollebant, non omnino proscripserint; cum a nemine excellentius, quam ab eodem auctore, gentilium superstitionis falsitatis posse redargui videretur. Sed ipsi invitis, voluit Deus, ut tam aperta testimonia, vanitatem deorum testantia, semper essent ubique loquentia; quo inolita superstitione, non modo nostrorum scriptis, verum etiam suorum olim editis commentariis, radicatus convelli posset.

4. *Calumniæ in Christianos.* — Sed qui Christianis infensi erant Gentiles homines, quominus ratione valerent, eo vehementius adversus eos calumniis nisi sunt agere: nam quæcumque erant Gnosticorum portentosa, vel aliorum hæreticorum turpitudines, omnia Christianis omnibus adscribe-

bant, nimirum infames illos conventus, infanticidia, humanarum carniū esum, lucernarum everisiones, promiscuos concubitus, aliaque abominanda atque nefanda: quarum quidem rerum rumor usque adeo increbuerat, totaque Urbe et Orbe fama dissipata erat, ut salis esse putarent iudices ipsum duntaxat nomen ad supplicium, si quod Christianus quis esset, tantummodo accusaretur. Hæc omnia ita se iis sub Antonino temporibus habuisse, Justinus philosophus in ea, quam ad ipsum imperatorem scripsit, Apologia, de his omnibus conquestus, firmiter asseverat, ubi præclara est hæc in iudices perperam judicantes invectiva: «Non legitimo examine iudicia exercetis, sed affectu præter rationem in transversum acti, et malignorum geniorum flagris quasi furis incitati, causa non iudicata, supplicia infertis nihil pensi habentes.» Quinam his temporibus publicorum iudiciorum subselliis insidebant jurisperiti quorum opera Antoninus utebatur, recenset Iulius Capitolinus¹, nimirum Vinidium Verum, Salvium Valentem, Volusium Metianum, Ulpium Marcellum, et Jabolenum. Quomodo vero tandem ob iniqua iudicia compulsus sit Justinus de his conqueri apud imperatorem, et in senatu declamare, suo loco dicemus.

¹ Jul. Capitol. in Antonino.

Anno periodi Græco-Romanæ 5631. — Olymp. 230. an. 1. — Urb. cond. 894. — Jesu Christi 144. secundum Baronium 143.

— In page 1. — Antonini Pii imp. 4.

1. *Consules.* — Ad Num. 1. Coss. M. *Peducæo Syloga Priscinus*, et T. *Hævius Serenus*, ex Inscriptione Olympiana.

2. *Hygini PP. obitus.* — Hoc anno S. Hyginus papa ad caelestem patriam migravit, ut infra visurimus.

TELESPHORI ANNUS 3. — CHRISTI 144.

1. *Marcus Junior episcopus Alexandrinus.* — Qui sequitur annus Christi quadragesimus quartus supra centesimum, consules habuit Ruffinum et Quadratum: quo Eusebius in Chronico tradit, Marcum, ejus nominis secundum, esse successorem in

sedem Alexandrinam Eumeni, sedisseque annos decem: sed cum usque ad successorem, quem post anno duodecimo Antonini, non nisi septem anni numerentur, mendum in notam numeri irrepisse oportuit.

Anno periodi Græco-Romanae 5635. — Olymp. 230. an. 2. — Urb. cond. 895. — Jesu Christi 142. secundum Baronium 144.
— Pii papæ 2. — Antonini Pii imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Cuspius Rufinus*, et *L. Staius Quadratus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Quinquennialia imperii proconsularis Antonini.* — Imperii proconsularis Antonini Pii quinquennialia hoc anno exhibita.

TELESPHORI ANNUS 4. — CHRISTI 145.

1. *De Valentino hæresiarcha.* — Christi anno centesimo quadragésimo quinto, Torquato et Alfico Herode coss., novum monstrum apparuit, Valentinus hæresiarcha, ut Eusebius tradit in Chronico : cum namque sub Antonino Pio prodiisse, Tertullianus¹ et æque omnes affirmant, nimirum Irenæus², Theodoretus³, et alii. Tradit idem Tertullianus⁴, hunc fuisse philosophum secta Platoniceum. Quomodo autem sit lapsus in hæresim, idem auctor his verbis enarrat⁵ : « Speraverat, inquit, episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio : sed alium ex martyrii prerogativa loci potitum indignatus, de Ecclesia authenticæ regulæ abruptit (ut solent animi, pro prioratu exciti, præsumptione ultionis accendi) ad expugnandam conversus veritatem, et cujusdam veteris opinionis semini actu colubroso viam delineavit. » Hæc Tertullianus. Fuisse autem natione Ægyptium, patria Phebonitem, quæ est civitas maritima; calluisse græcas litteras, imitatumque esse Hesiodum de Theogonia deorum, Epiphanius⁶ tradit; additque hæc de prædicatione ipsius, in Ægypto prædicasse Catholicam fidem, itemque in Ecclesia Romana, sed eumdem in Cyprum venientem, passum esse fidei naufragium. De eo autem quod primo Romæ Catholicam doctrinam secutus fuerit, etiam Tertullianus⁷ affirmat.

2. Hic igitur sicut ab Hesiodi Theogonia triginta deos, ita a Platone mutuatus est Ideas : hæcque simul miscens cum Evangelio Joannis, quo tantum

utebatur, monstrum horrendum conflavit, tricipiti Cerbero longe deformius. Triginta enim deos cum fingat, quos Secula nominat, eorum quindecim masculos, ac totidem numerat feminas, eorundemque permixtione alios generari; ex iis Salvatorem omnium veluti Pandoram Hesiodi, ex omnium vult deorum munere esse perfectum. Unde egregie Tertullianus¹ : « Igitur ex ære collatitio (quod aiunt) in honorem et gloriam Patris, pulcherrimum Pleromatis sidus fructumque perfectum compingunt, Jesum : eum cognominant Soterem, Christum, et Sermonem, de patritis; et omnia jam, ut ex omnium delatione constructum Graculum Æsopi, Pandoram Hesiodi, Accii Palinam, Nestoris Cocetum, Miscellaneam Ptolemæi. Quam propius fuit de Atticis historiis, Pancarpium vocari a tam otiosis auctoribus nomenclum. » Hæc Tertullianus. Porro triginta Æonum, hoc est, sæculorum Valentini nomina, captu difficilia, simulque posita et interpretata, atque magno labore distincta ac figurata ab erudito viro Pamelio apud Tertullianum habes; quem consulas, ut prodigiosa hæreticorum deliria cernens obstepescas; de quibus et Epiphanius² : « Si comparans, inquit, his quæ apud Hesiodum, et Stesichorum et alios Græcos poetas sunt, apponat : inveniet sane ex comparatione, quod eadem sint, et nihil aliud : et ex eo cognosceat, quod nihil aliud admirandum, quam confictam Græcorum poeticam fabulosa Gentium erroris ac doctrinæ expressit, nulla mutatione facta, quam adulteratæ apud ipsos barbaricæ nominum effectiois. » Unde et merito ait Ter-

¹ Tert. de præscr. c. 30. — ² Iren. lib. II. c. 4. — ³ Theod. lib. I. hæc. fabul. — ⁴ Tert. de præscr. c. 30. — ⁵ Tert. con. Val. c. 4. — Epiph. hæres. XXXI. — ⁷ Tertul. de præscr. c. 30.

¹ Tertul. adver. Valen. cap. 12. — ² Epiph. hæres. XXXI.

tullianus ¹ : « Ovidius Metamorphoseis suas delevisset, si hodie majorem cognovisset. »

3. Quod autem ad Valentini cetera dogmata et mores pertinet : docuit impie, D. Jesum Christum sic natum de Virgine, ut ex ea nihil acceperit, sed per ipsam velut per canalem transierit, carnemque e caelo secum devehentem ². Negavit et resurrectionem ejusdem carnis ; sed aliud esse ex alio corpus componendum ; imo nec omnium esse resurrectionem. Tria enim constituit genera hominum, carnale, animale et spirituale, cujus generis se suosque esse dicebat. Spiritualibus aiebat non esse necessarias operationes, sed psychicis, hoc est, animalibus hominibus ; horumque, ut spiritualis effici possent, debere esse abstinentiam atque martyria, et alia hujusmodi, quibus se jam esse solutos asserabant, quod jam perfecti evasissent. Hæc pluribus Tertullianus ³, qui et in Scorpiaeo adversus Valentinianos, martyrium subeundum esse negantes, plura quippe qui experimento novisset, horum sermonibus magnam credentibus inferri solitam esse jacturam, cum Christianos persecutio urgeret : nam ait inter alia : « Hoc apud Christianos persecutio est. Cum igitur fides aestuat, et Ecclesia exurit de figura rubi, tunc Gnostici erumpunt, tunc Valentiniani proserpunt, tunc omnes martyriorum refragatores ebulliunt, callentes et ipsi offendere, figere, occidere. » Et paulo post, quibus niterentur verbis, subdit, quod quererentur pati innocentes, male tractari sectam nemini molestam, perireque homines sine causa. « Addunt insuper inquit, vanitatem esse atque dementia, pro Deo mori : » hæcque inculcare : « Semel Christus nobis obiit, semel occisus est, ne occideremur. Si vicem repetit, num et ille salutem de mea nece expectat? An Deus hominum sanguinem flagitat? maxime si taurorum et hircorum recusat? certe peccatoris penitentiam mavult, quam mortem. » Hæc et alia plura id genus ab iis jactari solita, tradit Tertullianus ⁴. Magna profecto hæc erat tentatio in Ecclesia : quamobrem idem auctor librum illum adversus Gnosticos, quo nomine etiam Valentiniani dici voluerunt, De Bono martyrio ⁵, inseribi voluit.

4. Ad hæc insuper, tertium genus dicebant hominum quos Carnales appellabant : horumque esse deteriorem conditionem : nimirum, quod licet bonis niterentur operibus, nullatenus tamen consequi possent salutem. Rursum Valentiniani se ipsos salvandos anima et corpore, Animales vero per bona opera, sed tantum anima, porro animas angelis nuphii tradendas esse fabulabantur. Quales autem fuerint horum mores, qui se nullis bonis operibus teneri obligatos dicerent, facile quisque poterit existimare. Cumque iidem collegio Gnosticorum fuerint associati; quales fuerint ipsorum turpitudines, jam semel dixisse sufficiat. Sed satis

modo putamus hic breviter recitare, quæ S. Irenæus ¹ de iis narrat in hæc verba : « Idolothyta indifferenter manducant, nihil inquinari ab iis putantes : et in omnem diem festum ethnicorum pro voluntate in honore eorum factum primi conveniunt, ut in nihilo quidem abstineant, quod est apud Deum, et apud homines otiosum muneris homicidiale spectaculum. Quidam autem et carnis voluptatibus insatiabiliter inservientes, carnalia carnalibus, spiritualia spiritualibus reddi dicunt. Et quidam quidem ex ipsis clam eas mulieres quæ discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpunt : quemadmodum multæ sæpe ab iis suasæ, post conversæ mulieres ad Ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessæ sunt. Alii vero et manifeste, ne quidem erubescentes, quascumque adamaverint mulieres, has a viris suis abstrahentes, suas nuptias fecerunt. Alii vero valde modeste initio, quasi cum sororibus fingentes habitare, procedente tempore manifestati sunt, gravis sorore a fratre facta, et alia multa odiosa et irreligiosa facientes. Nos quidem, qui per timorem Dei timemus etiam usque in mentibus nostris et sermonibus peccare, arguunt quasi idiotas et nihil scientes : se ipsos extollunt, perfectos vocantes et semina electionis : nos enim in usu gratiam accipere dicunt : quapropter et a nobis auferri : semetipsos auctum proprie possidere. » Hæc Irenæus.

5. Hinc quoque est, quod ait Tertullianus ², consuevisse Valentinianos appellare Catholicos Simpliciter : adversus quos ipse agens, satis commendat in Ecclesia simplicitatem, atque sine furo, sinceram veritatem, et sine malitiæ tinctura candorem innocentie; sed et in ipso edificio, quo fideles conveniunt, quam Ecclesiam dicimus, elucere simplicitatem, nam ait : « Nostra columbæ domus simplex, etiam in editis semper et apertis et ad lucem amat figuram Spiritus sancti, Orientem, Christi figuram. » Atque e contrario Valentinianos in suis ipsorum vilibus imitari ait ³ secreta Eleusinia : quippe qui nihil magis studeant (inquit) quam occultare quod prædicant : ac secrete agentes, multæ apud ipsos essent fores, multisque obductæ velis, et silentium perpetuo custoditum. Hinc quoque accidisse putamus, ut Romæ, ubi Valentinus diu versatus est, nequaquam ipsa sacra (ut mos est in Oriente) velis inter agendum obductis operirentur : sed patentibus omnibus non tantum clara diei luce, sed luminaribus incensis, fierent ubique clara atque perspicua : siquidem nihil veritas erubescit, nisi solummodo abscondi : ac proinde ne pansis velis occultata sacrificia sacris illorum viderentur esse similia; omnia aperta omnibusque patentia consulto Romana Ecclesia sacra mysteria esse voluit.

6. Rursum vero quod ad Valentini nefanda dogmata pertinet : tradidit in homine inesse habitantes iniquos spiritus, qui eum ad omne malum

¹ Tertul. adver. Valent. cap. 12. — ² Tertul. advers. Valent. c. 27. et lib. de carne Christi. — ³ Tertul. advers. Valent. c. 29. et 30. — ⁴ Tertul. in Scorp. c. 4.

¹ Iren. lib. 1. cap. 1. — ² Tertul. advers. Valent. c. 2. 3. — ³ Eod. lib. c. 1.

impellant. De his enim agens, hæc recitat Clemens Alexandrinus¹: «Valentinus scribens ad aliquos, his verbis scribit de appendicibus. Est autem unus bonus, cujus fiducia est ea que fit per filium manifestatio; et per eum solum potest cor fieri mundum, ex corde extraso omni maligno spiritu: multi enim in eo habitantes spiritus id mundum esse non solum: unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insullans cupiditatibus.» Idem Clemens² de alia ejusdem Valentini læresi sic: «Valentinus in epistola ad Agalhopodem: Cum omnia, inquit, sustinisset, erat contentus, divinitatem operabatur Jesus: edebat et bibebat proprie, non reddens cibos: tanta ei inerat vis continentie, ut etiam nutrimentum in eo non interierit, quoniam ipse non habuit interitum.» Hæc erat Valentini opinio de incorruptibili.

7. Præter epistolas, quas citant Clemens et Epiphanius, scripsisse Valentinum evangelium tradit Tertullianus³: «Evangelium, inquit, habet suum præter hæc nostra:» Continuisse illud infantium Salvatoris, ex iis quæ Irenæus⁴ scribit, facile intelligi potest: qui etiam ait incenarrabilem multitudinem apocryphorum ab eo fuisse collectam, quibus ad suas præstigias illustrandas uti soleret. At non ejus tantum evangelii meminuit Tertullianus⁵ sed etiam psalmodum, et commentarii, cujus *Sophia* titulus esset. Porro quod pertinet ad mysteria initiandorum credentium; tot fuisse apud eos ritus, quot antisites, Irenæus⁶ affirmat, qui sex modos ab eis servatos refert, quos brevitatis causa recensere prætermittimus.

8. Quinam vero fuerint Valentini præcipui sectatores, qui ad ejus cloacam alias quamplurimas egresserunt sordes, narrat Tertullianus⁷ his verbis: «Eam viam postmodum Ptolemæus intravit, nominibus et numeris eorum distinctis in personales substantias, sed extra Deum determinatas, quas Valentinus in ipsa summa divinitatis, ut sensus et affectus motus incluserat. Deduxit et Heracleon inde tramites quosdam, et Secundus, et magus Marcus; multum circa imagines legis Theotimus operatus. Ita nusquam jam Valentinus: et tamen Valentiniiani, qui per Valentinum. Solum ad hodiernum Antiochiæ Axionicus memoriam Valentini integra custodia regularum ejus consolat. » Hucusque Tertullianus, qui rursus alibi⁸: «Talia, inquit, ingenia fructificant apud illos ex materni sermonis redundantia. Atque ita insolescentes doctrine Valentinianorum, in silvas jam exoleverunt Gnosticorum.» At de Valentini sectariis agemus inferius.

9. Qui vero scripserint adversus Valentinianos, idem auctor⁹ docet his verbis: «Nec undique dicimur ipsi nobis fluxisse materia, quas tot jam viri sanctitate et præstantia insignes, nec solum nostri

antecessores, sed ipsorum hæresiarcharum temporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt, et reluderunt, ut Justinus philosophus et martyr, et Miltiades Ecclesiarum sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus nostræ virginis senectæ et Christianæ eloquentiæ dignitas; quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, oplamus assequi.» In isto, dicit Tertullianus, quoniam et ipse adversus eosdem Valentinianos hæreticos strenue laboravit: etenim non unum tantum adversus Valentinianos edidit commentarium; sed (ut diximus) in eo quem *Scorpiacum* inscripsit, Valentini oppugnat hæresim; et in alio quem elaboravit de Carne Christi, ejusdem ea de re confluit errorum. His addit Theodoretus Theophilum Antiochenum, Philippum Gortynæ episcopos, Modestum, Origenem, Rhodonem, Hippolytum, et Eusebium Emissemum: iis jungendi quoque fuissent Clemens Alexandrinus et Epiphanius.

10. Sed mira fuit Valentinianorum procacitas, de quibus ait Tertullianus: «Convinci possunt, sed suaderi non possunt;» fuisseque veluti lubricos angues spiris inflexos, undique latebras captantes. Nam ait Irenæus¹: «Cum enim ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertuntur ipsarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varie sint dicte, et quia non possit in his inveniri veritas ab his qui nesciant traditionem.» Et paulo post: «Cum autem ad eam iterum traditionem que est ab Apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos, adversantur traditioni; dicentes se non solum presbyteris, sed etiam Apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem; Apostolos autem admiscuisse ea quæ sunt legalia Salvatoris verbis; et non solum Apostolos, sed ipsum Dominum modo quidem a Demiurgo, modo autem a medietate, interdum autem a summitate fecisse sermones: se vero indubitate et incontaminata et sincere absconditum scire mysterium: quod quidem impudensissime est blasphemare suum factorem. Evenit itaque, neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos.» Hucusque Irenæus.

11. Qui tamen, quod sibi visum est post potentius felum, ex legitima Apostolorum traditione in Romana Ecclesia fideliter conservata, ad omnem illorum pertinaciam infringendam comparatum, validissime intorquet sic dicens²: «Sed quoniam valde longum est, in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum numerare successiones: maxime et antiquissime et omnibus cognite, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, eam quam habet ab Apostolis traditionem, et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos, indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam

¹ Clem. Alex. Strom. lib. II. — ² Clem. Strom. lib. III. — ³ Tertul. de præscript. c. 49. — ⁴ Iren. lib. I. c. 17. — ⁵ Tertul. de carne Christi, c. 20. et advers. Valent. c. 2. — ⁶ Iren. lib. I. c. 18. — ⁷ Tertul. advers. Valent. cap. 4. — ⁸ Tertul. advers. Valent. in fine. — ⁹ Idem lib. eod. cap. 5.

¹ Iren. lib. III. c. 3. — ² Iren. lib. III. c. 2.

gloriam, vel per exercitalem et malam sententiam, præterquam oportet, colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam, propter sui potentiorum principalitatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles: in qua semper ab his qui sunt undique, conservata est ea que est ab Apostolis tradita. » Tantum abest igitur, ut Romana Ecclesia quod impudentissime garrunt novatores hæretici prædicatione Valentini, Marcionis, et aliorum qui Romæ hæresim publice professi sunt, fuerit violata; ut Irenæus et alii adversus eos nihil fortius nec vehementius objecerint, quam Ecclesie Romane ex apostolica traditione, in ea illibata et incorrupta conservata, doctrinam. At de Valentino hæc sunt.

12. *Ophitarum hæresis.* — Quod vero ad ejus progeniem spectat: ex Valentini schola, qua et Gnosticorum dicta fuit, progressa est hæresis Ophitarum: qui (inquit Irenæus¹) Sapientiam serpentem factam dicunt, et agnitionem hominibus immisisse. Hujus hæresis auctorem fuisse Euphratem quemdam, tradit Origenes² contra Celsum. Defestabantur Ophite, qui serpentem (a quo et nomen acceperunt) ut Dei sapientiam colebant, Deum omnium creatorem, quem humano generi invidenter dixerint esse Deum Judeorum. Porro horum originem antiquam adeo fuisse, ut Valentino haud posteriores fuerint, ex eo cognosci facile potest, quod Celsus qui vixit temporibus Hadriani (ut idem Origenes testatur) haud dubium et Antonini, eorum dogmata callens, contumelie causa, quasi Christianis omnibus essent communia, eadem Catholicis objicere solitus erat; de quibus idem Origenes adversus eum: «Tantum, inquit, abest, ut hi Christi sint sectatores, ut non minus quam Celsus hic Jesum incenset; nec eorum quispiam in concitium prodeat, nisi execrationes et maledicta in Jesum prius congererit. Adverte autem quam temere in his egerit Celsus, quæ adversus Christianos oblatrat: quandoquidem cum nostræ religionis hominibus Ophitas istos contulerit, qui ne Jesu quidem velint nomen audire.» De his agens Tertullianus³, Nicolaitis eos accessisse tradit: «Qui, inquit, serpentem magnificent in tantum, ut illum etiam ipsi Christo præferant.» Et paulo post: «Ipsam introducunt ad benedicenda Eucharistica sua.»

13. Quomodo autem hæc facerent, S. Augustinus⁴ his verbis describit: «Habent unum colubrum, quem nutriunt et venerantur: qui et incantante sacerdote egreditur de caverna, et ascendit super altare inmixtum speluncæ, et oblationes eorum lambit, et involvens se circa eas regreditur ad speluncam, et ita confringunt oblationes in Eucharistiam, quasi a serpente Christo (ut illi putant) sanctificatas.» Hæc Augustinus ex Epiphano⁵ ut apparet qui de Ophitis agens, post eandem recensita hæc addit: «Non solum frangunt panes in quibus

serpens involutus est, et accipientibus tradunt; sed unusquisque salutatur serpentem, et osculatur ex ore, sive per præstigium quasdam serpente ad mansuetudinem incantato, sive ex alia diaboli operatione ad hos decipiendos ipso animalculo blandiente: adorant hunc et gratiarum actiones dicunt.» Hæc et alia compura de Ophitis Epiphanius. Quod vero ait S. Augustinus, Ophitas dixisse Christum illum fuisse serpentem, qui decepit Evam; Theodoretus⁶ addit, ex Ophitis quosdam affirmasse, Christum in serpente speciem transmutatum. Nec repugnant hæc iis que recitavimus ex Origene; hoc scilicet cum serpentem adorant, Christum Jesum blasphemis impetere solitos: nam ingens et execranda blasphemia erat, serpentem illum Christum dicere. Cæterum licet antiquam, tamen obscurissimam hanc dicit fuisse hæresim Origenes², quippe quoniam suo tempore Ophite nusquam apparent, et vel penitus desissent, vel pauci admodum reliqui essent. At de Ophitis plura Epiphanius, Philastrius, Augustinus, Theodoretus, Isidorus, Joannes Damascenus, et alii, qui hæreticorum catalogum texerunt: et licet alii eorum a Valentino (ut diximus), alii a Nicolaitis, alii vero a Carpocrate originem eos duxisse dicant; tamen hos omnes atque Gnosticos fuisse, unoque nomine dictos, superius demonstravimus.

14. *De Alexandro impostore.* — Videas ex his plane diabolum Christi crucis virtute percussum, ex idolis fugatum, et penitus profligatum, inopia sane consilii, prisinam illam, quam otium decipiens primos parentes indutera formam, nova hæresi excogitata repetere, et divinum in ea sibi cultum, prout possent, arripere: quippe qui (quod utique observatione dignum est) iisdem plane temporibus non ab hæreticis tantum, sed ab ethnicis per impostorem quemdam curavit sibi itidem in colubro honorem divinum impendi. His namque Antonini temporibus accidit quod Lucianus⁷ in Alexandrum impostorem declamat, hominem ex eorum numero, qui magiam et incantationes profitentur: erat hic ex schola Apollonii Tyanaei; atque ex falsis confictisque Sibyllinis oraculis, Esculapium in Bithynia apparituum prænuntians, serpentem palam adorandum exposuit: illumque Esculapium esse, falso commentus, magnam ob responsa, quæ a se conficta dare solebat, corrasit ex confluentium oblatione pecuniam. Aperuit enim hujus dementia officinam Aboni in Ponto, illucque Ponticis, Paphlagonibus, Bithynis, Ionibus, Galatis, Cilicibus, et aliis Asiae populis confluentibus, magnum nomen consecutus est: usque adeo, ut ab ipsa urbe Roma atque tota pene Italia ad novum oraculum cunctis vocale concurrerent, et inter alios, qui Romano præerat exercitui Rufilianus, qui eo usus est familiarissimè: sed et qui cum exercitu erat in Armenia Severianus, ad idem consulendum oraculum misit, sed falso est responso ejus elusus. Quæ omnia pluribus Lucianus, qui tam insignem

¹ Iren. lib. 1. c. 34. in fin. — ² Orig. cont. Cels. lib. II. — ³ Tert. de præscript. c. 17. — ⁴ Aug. de hæres. ad Quodvultdesum. — ⁵ Epiph. hæres. XXXVII.

⁶ Theod. hæret. fab. lib. 1. — ⁷ Orig. cont. Cels. lib. VI. — ⁸ Lucianus in Pseudomante.

hominis imposturam, tanquam in scena tragœdiam, egregie representat; qui etiam ait, confixisse impostorem, nomen, quod in serpente colebatur, professum esse, se præ cæteris esse Christianis infensum : quippe qui perspicue intelligentes impii nebulonis commenta, confilio deo detrudere non desinerent : ob idque Christianos, quibus Pontus abundabat, lapidibus provincia pellendos esse, illud commentitium dictabat oraculum. Simulabatque Epicureos quoque, quod deos negarent, a numine odio haberi.

15. Quæ autem, dum suos initiaret, impostor ille præfari soletet sacerdos, idem quoque iis recitat verbis : « Primo quidem die Atheniensium ritu, denuntiatio fiebat hujusmodi : Si quis impius, aut Christianus, aut Epicureus mysteriorum explorator accessit, discedat. Cæterum qui deo credunt et parent, sacris feliciter initientur. Sub hæc profusum exigebantur illo prævenite, dicenteque : Foras pellantur Christiani. » Perdurasse vero ait ejusmodi fabulam multis annis, ciente illo ex eo serpente singulis annis ocliginta vel saltem septuaginta drachmarum millia : demum ipsum strophæ artificem Alexandrum, pede scatenibus vermibus putrefacto, annos propemodum septuaginta natum, miserando consumptum interitu desiisse, idem auctor affirmat. Quemodo autem Marcum imperatorum, qui Pio successit, falso responso una cum exercitu hujusmodi oraculum in maximum discrimen adduxerit, suo loco dicemus. Sed nec illud prætermittendum de cultu serpentis, quod Dio scribit in Hadriano; nuper eundem imperatorem in templo Jovis Olympii, quod Athenis sumptuosissime crexerat, posuisse pro numine draconem ex India deportatum. Quod igitur jam muta (ut dictum est superius) reddita essent oracula; quo Gentiles quoquo modo in officio confineret, curavit humani generis hostis per imposturam saltem in serpente esse, vel potius videri vocalis. Hæc fuerunt horum temporum commenta, quibus tum hæreticos tum Gentiles in serpente delusit diabolus. At de his satis : successam modo de Valentini sobole narrationem ordine prosequamur.

16. *De Cainis et Sethianis hæreticis.* — Valentini lecturam aliam fuisse Caianos hæreticos. Irenæus ¹ in primis affirmat. Verum non ex Valentino tantum, sed etiam a Nicolao, Carpocrate, et Gnosticis omnibus hos mutatos esse venenum ac turpitudinem, Epiphanius ² tradit. Totus plane horreo, tam istorum quam aliorum execrandas recensere blasphemias : sed compellit necessitas argumenti. Eo enim impietatis, atque dementia crevit horum hæreticorum nequitia, ut rerum ordinem et qualitatem penitus invertentes quod malum bonum, et qui ab eo denominati essent mali omnes, hos sanctos dicerent atque perfectos, nempe Cain, Core, Sodomitas, et alios id genus homines, et summum omnium Judam Ischariotem, hosque magna ex virtute esse progenitos. Nec salvati aiebant quempiam, nisi (quod dicebat Carpocrates) per omnes turpitudines

cal, et omnia peccata consummet; addentes cuique perficiendo peccato angelum esse præfectum : hæc de his pluribus Irenæus, qui eosdem ait usos esse pseudo evangelio, quod Judei dicebant.

17. Sed et Tertullianus ³ hæc de Caianis pluribus complexus est et explicatius his ferme verbis : « Ipsi enim magnificant Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quæ operata sit in ipso : Nam Abel ex inferiori virtute conceptum, procreatum, et ideo inferiorem repletum. Illi qui hoc asserunt, etiam Judam proditorem defendunt, admirabilem illum et magnum esse memorantes, propter utilitates quas humano generi intulisse jaclatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Judæ propter hanc causam reddendam putant. Animadvertens enim (inquiunt) Judas quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant, et dicunt : Quia potestates hujus mundi nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem ipsius salus pareretur; saluti consulens generis humani, tradidit Christum : ut salus quæ impediabatur per virtutes, quæ obsistebant ne pateretur Christum, impediri omnino non posset, et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. » Hæc Tertullianus. His omnibus consentientia Epiphanius ² scribit, additque hos dixisse, angelos esse oppressores bonorum, adjuutores vero malorum, et unum ex his Moysen excreasse. Confinxisse insuper addit librum nomine Pauli, quem vocarent, Ascensum Pauli. Testantur eadem de his Philastrius, Augustinus, et alii his recentiores (quos præ multitudine piget enumerare) qui de hæresibus commentarios conscripserunt.

18. Sed iis adversi Sethiani, a Seth filio Abel nominati hæretici, ex eodem Valentino aliqua ex parte descenderunt, dum sicut ille, novam esse in Seth generationem hominum dicerent : horum meminuit Irenæus ³; sed ii, aliis additis fictionibus a Valentino longius recesserunt; quorum dogma summam his verbis Tertullianus ³ complexus est : « Hujus perversitatis doctrina hæc est : Duos homines ab angelis constitutos Cain, et Abel : et propter hos magnas inter angelos contentiones et discordias existitisse; ob hanc causam illam virtutem, quæ super omnes virtutes esset, quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent, voluisse concipi et nasci hunc Seth loco Abelis : ut evacuarentur angeli illi, qui duos priores illos homines condidissent, dum hoc semen mundum oritur et nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse : ob quam causam illam virtutem, quam (sicut diximus) pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere, ut et illud permixtionis semen tolleretur; et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos qui seminis illos prioris instituissent, occulte et latenter, et ignorante illa

¹ Iren. lib. 1. cap. 33. — ² Epiph. hæres. xxxviii.

³ Tertul. de præser. c. 47. — ² Epiph. hæres. xxxviii. — ³ Iren. lib. 1. c. 7. 14. 24. — ⁴ Tertul. de præser. c. 47.

matre virtute cum illis octo animabus in arcam misisse etiam semen Cain, quo semen malitiae non periret, sed cum caeteris conservatum, et post cataclysmum terris redditum, exemplo caeterorum excresceret, et effunderetur, et totum orbem impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth, et pro ipso Seth ipsum fuisse. » Hucusque de his Tertullianus.

19. Addit Epiphanius ¹, haec dilucidius explicans, hos conscripsisse libros quosdam nomine magnorum virorum: nempe ex nomine quidem Seth septem libros, alios vero libros Alienigenas, sic enim

¹ Epiph. haer. XXXI.

vocant: alium autem ex nomine Abraham, quem et Revelationem esse dicunt, omni malitia repletum: alios item ex nomine Moysis, et alios aliorum. Meminerunt de Sethianis idem qui supra scriptores ecclesiastici. De reliquis autem discipulis Valentini, quoniam non nisi cum Valentino defecit, docere ceperunt, temporibus nimirum Irenaei (quod ipse tradit) opportunius suo loco inferius agemus. Haec autem de Caianis et Sethianis, quod illorum ortus certum tempus inexploratum sit, sub Valentino, ex quo deduxere principium, sunt collocata: licet a Tertulliano ante Valentinum, ponantur, ab Epiphanio autem et alii postea.

Anno periodi Graeco-Romanae 5636. — Olymp. 230. An 3. — Urb. cond. 896. — Jesu Christi 143. secundum Baronum 145.

— Pii papae 3. — Antonini Pii imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *C. Bellicius Torquatus*, et *Ti. Claudius Atticus Herodes*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Quinquennialia imperii Augustei Antonini.* — Imperii Augustei Antonini Pii quinquennialia hoc anno edita, et quidem Romae, ubi hujus anni initio fuit, ut liquet ex Inscriptione Farnesiana latine a Grutero pag. cccxvi, 1. et graece a Falconerio in Inscriptionibus Athleticis recitata: « Bonum factum. Imperator Caesar Divi Hadriani filius, Divi Trajani Parthici nepos, Divi Nervae pronepos, T. Aelius Hadrianus Augustus, Pontifex Maximus, Tribunitiae Potestatis n. Imperator H. Consul III. Pater Patriae Conventui Palaesticae, qui sunt circa Herculem Athletis, sacris victoribus coronatis, Salutem. Jussi vobis demonstrari locum, in quo et sacra deponatis, et tabulas prope ipsas thermas, quae a Divo avo meo extructae sunt; ubi etiam maxime (in Ludis) Capitolinis convenitis. Felicitiam vale. Supplicavit Ulpius Domesticus in Balneis meis. Scripta ante XVII. K. Junii Romae Torquato et Herode Coss. » Eadem legatio et ob eandem causam, ut suo loco dixi, imperante Hadriano missa, sed non nisi sub Antonino Pio athleteae voti compotes facti. Verum, ut observat card. Norisius pag. 86, qui hanc inscriptionem latinam reddidit, male eam descripsit. In graeco enim legitur, ΔΙΜΑΡΜΑΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟ. 7. ΤΗΑΤΟΣ ΤΟ. 1. Videlicet, *Tribunitiae Potestatis VI. Consul III.* qui vero eam descripsit, legit, ΔΙΜΑΡΜΑΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟ. 1. id est, *Tribunitiae Potestatis III.* non advertens eam litteram esse gamma longiori tractu inferius sinuatum. Similis erroris exemplum anno cxiij. proposuimus. Hunc errorem cum Falconerius non animadvertisset, Fastos pervertit, dum consulatum Torquati et Herodis, qui in hunc annum sexta tri-

bunitia potestate Antonini insignitum, certissime incidit, ut demonstrat card. Norisius laudatus ad annum Christi cxi. tertia tribunitia potestate Pii notatum, retraxit.

3. *Romanam Valentinus venit.* — Eusebius lib. 4. cap. 11, haec verba Irenaeum scripsisse tradit: « Valentino Romano venit pontificatu Hygini. Vignit autem temporibus Pii, et ad Anicetum usque permansit. » Adventus vero Valentini Romam consignatur anno tertio Antonini Pii tam in Chronico Eusebii, quam in Chronicis Hermannii Contracti, et Mariani Scoti. Et quidem recte: eo enim anno Hyginus adhuc sedebat. Ex quo liquet, Pontificiam Chronologiam in Annalibus per veterum Pontificum Romanorum tempora depravam esse, et S. Telesphorum ad Antonini Pii imperium non pervenisse.

4. *Auctores qui contra Marcionitas et Valentinianos scripserunt.* — Ad num. 9. Fallitur Baronius, quando ait, Theodoretum asserere, Theophilum Antiochenum et Philippum Gortynaepiscopum, et Modestum, et Origenem, et Rhodonem, et Hippolytum, et Eusebium Emisenum contra Valentinianos scripsisse. Theodoretus enim in lib. 1 Haeeticarum Fabularum, ubi agit de Pofito, de Prepone, aliisque, ait, tantum citatos auctores scripsisse contra Marcionitas, quorum haereses diverse erant a Valentini haeresibus. Haec Theodoreti verba: « Pofitus autem et Pastus, et Syneros, et Prepon, et Pithon, diversis doctrinis praefuerunt; hi vero omnes occasionem acceperunt ex blasphemia Marcionis. Plurimi adversus hanc impietatem scripserunt. Justinus enim philosophus et martyr, et Theophilus Antiochenus episcopus, et Philippus Gortynaepiscopus, et Irenaeus Lugdunensis episcopus, et Mo-

destus et Origenes et Rhodon et Adamantius et Hippolytus et Eusebius Emisenus, hi omnes, optime et doctissime hanc blasphemiam rabiem confutarunt. » Loquitur itaque Theodoretus de his, qui contra Marcionem scripsere, qui paulo antea in eodem libro agens de Hermogene illos declaraverat,

qui contra Valentinum tractatus edidere : « Contra illum (Hermogenem nempe) scripsit Theophilus Antiochiensis episcopus, et Origenes similiter. Contra Valentinum et ejus sectatores Irenaeus et Clemens, et Origenes. »

TELESPHORI ANNUS 5. — CHRISTI 146.

1. *De Cerdonis et Marcionis haeresibus.* — Centesimo ac quadagesimo sexto Christi anno. Avito et Maximo coss., Marcion Ponticus, novum portentum, ex improvise recens emerit haesiarcha. Cum autem sub Antonino Pio eum docere cepisse, omnium sit eadem sententia : quoto anno ejus imperii nefarium aggressus sit opus, licet Tertullianus ¹ se minus curasse investigare dicat, tamen ex his quae mox subinfert, certus annus initii Marcionis haeresis consignari posse videtur ; nam ait : « Quoto quidem anno Antonini majoris de Ponto suo exhalaverit aura canicularis, non curavi investigare. De quo tamen constat. Antoninianus haereticus est, et sub Pio impius. A Tiberio autem usque ad Antoninum anni fere centum quindecim, et dimidium anni cum dimidio mensis : tantumdem temporis ponunt inter Christum et Marcionem. » Haec eum scribat Tertullianus, numerans a Christi exitu usque ad Marcionem spatium centum et quindecim annorum cum dimidio, mensisque dimidio ; cumque ejusdem Tertulliani ea sententia de Christi annis fuerit (ut superius est fusius demonstratum) anno aetatis suae trigesimo sub consulatu Rufi atque Rubellii Geminorum esse passum : si quis ab eo tempore deducat praescriptum annorum numerum, qui ab eo tempore usque ad Marcionis exordium excurrerunt, plane inveniet, hoc anno Domini centesimo quadagesimo sexto Marcionem cepisse docere. Haec quod ad tempus spectat.

2. At quoniam (ut idem auctor est Tertullianus ²) Cerdonis Marcion discipulus fuit : quae ipse primum de Cerdone scribit, in medium adducamus : ait enim : « Accedit his Cerdon quidam : hic introduxit initia duo, id est, duos deos, unum bonum, et alterum saevum : bonum superiorem : saevum hunc, mundi creatorem. Hic prophetas et legem repudiat, Deo creatori renuntiat, superioris Dei filium Christum venisse tractat : hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat : nec

omnino passum, sed quasi passum : nec ex virgine natum, sed omnino nec natum. Resurrectionem animae tantummodo probat, corporis negat. Solum Evangelium Lucae, nec tamen totum, recipit. Post hunc discipulus ipsius emerit Marcion quidam nomine, etc. » Haec de Cerdone Tertullianus. De quo item meminit Irenaeus ³, qui dum ait Cerdonem venisse Romam sub Hygino papa, plane declarat, eundem, licet Marcionis magistrum, eodem tamen tempore docuisse ; licet alibi ⁴ eum ante Marcionem fuisse dicat. Hyginum enim tempore Antonini Pii Romanam Ecclesiam curasse, certum est.

3. Quod vero idem Irenaeus numeret eundem Hyginum modo octavum, modo nonum Romanae sedis episcopum, inde accidit, quod (ut alias dictum est) ipsum Cletum, ut alii plerique, cum Anacleto conflaverit : et cum eum ponit octavo in ordine loco, manifestum est incipere numerare ab eo, qui Petro successit, Lino : eum vero eum superius ⁵ loco nono ponit, ab ipso Petro certum est numerasse. At de Cerdonis inconstantia, qui veniens Romam sub Hygino palinodiam recantavit, et iterum lapsus est in errorem, haec idem Irenaeus ⁶ : « Cerdo autem qui ante Marcionem, et hic sub Hygino, qui fuit octavus episcopus, saepe in ecclesiam veniens, e exomologesi faciens, sic consummavit, modo quidem latenter docens, modo vero ab aliquibus traductus in his quae docebat male, et abstentus est a religiosorum hominum conventu. » Haec Irenaeus de Cerdone. Eum autem non solum a Simone mago, sed et a Saturnino accepisse quam propalavit haeresim, auctor est Epiphanius ⁷, qui eum primo docuisse tradit in Syria, ac demum se contulisse Romanam.

4. Quod vero pertinet ad Marcionem Cerdonis discipulum, quem hoc anno haereses docere cepisse, Tertulliani testimonio diximus ; prodiit hic primo ex Stoicorum schola philosophus, sicut Valentinus

¹ Tertul. adver. Marcion. lib. 1. c. 19. — ² Tertul. de praescr. c. 31.

³ Iren. lib. 1. c. 28. — ⁴ Iren. lib. II. c. 4. — ⁵ Iren. lib. 1. c. 28. — ⁶ Idem lib. II. c. 4. — ⁷ Epiph. haeres. XLI.

(quod diximus) a Platone. Unde Tertullianus ¹ : « Ubi tunc Marcion, Ponticus naucerus. Stoicæ studiosus ? ubi tunc Valentinus, Platonice sectator ? » Ex philosophorum officina prodiisse hæreses horum temporum, idem Tertullianus docet, cum ait ² : « Ipse denique hæreses a philosophia subornantur. Inde .Eons et formæ, nesio que, et trinitas hominis apud Valentinum, Platonice fuerat. Inde Marcionis deus melior de tranquillitate, a Stoicis venerat. Et uti anima interire dicatur, ab Epicureis observatur. Et uti carnis restitio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi aliquid de igneo deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eædem materiæ apud hereticos et philosophos voluntantur, idem retractatus implicantur. » Hæc Tertullianus, sed de iis superius alias.

5. Quod vero ad genus et vitæ mores Marcionis spectat : « Hic, inquit Epiphanius ³, genere Ponticus fuit, ex urbe Sinope. Qui prima vitæ suæ virginitatem exercevit ; solitarius enim vixit, et episcopi sanctæ nostræ Ecclesiæ Catholicae filius fuit. Progressu vero temporis circa virginem quandam corrupit ; et decepta virgine, se ipsum atque illam a spe detraxit. Et cum illam corrupisset, a proprio patre ex Ecclesia eiecit. Erat enim pater ipsius propter excellentem pietatem illustris, et veritatis insigniter studiosus, in episcopatus ministerio honeste vivens perseverabat. Marcion autem multum supplicans, ac veniam precatus, eam a patre non impetravit ; dolor enim vexabat venerandum senem ac episcopum, quod non solum lapsus esset ille, sed quod etiam ipsi delectus allerret. Cum autem assensurus non esset ab ipso per blanditias quæ petebat ; non ferens multorum ludibrium, ab urbe sua aufugit, et venit Romam, cum mortuus esset Hyginus episcopus Romanus (hic autem nonus erat a Petro et Paulo apostolis) et cum senibus adhuc superstitionibus a discipulis Apostolorum congressus, petebat ut in congregationem reciperetur, et nemo id ipsi permittebat. Emulatione igitur elatus, ubi non accepit presidendam et Ecclesiæ ingressum, exogitavit sibi ipsi consilium, et ad impostoris Cerdonis sectam confugit : » Et post alia : « Hoc igitur clare ipsis dicebat : cur non voluistis me suscipere ? Cum autem illi dicerent : Non possumus hoc sine permissu patris tui facere, una est enim fides, et una concordia, et non possumus adversari bono comministro nostro, patri autem tuo : Emulatione igitur commotus, et ad magnam indignationem ac superbiam elatus, fissuram effecit sibi ipsi, hæresim erigens, ac dicens : Ego huiusmodi Ecclesiam vestram, et mittam fissuram in ipsam in æternum. » Hæc et alia de Marcione Epiphanius.

6. Verum non propter stupri illi crimen et excommunicationem fuisse ab Ecclesia Romana rejectum, sed propter hæresim, quam, antequam Romam venisset, fuerat consecutus, ex multis pro-

batur. Sed prius de tempore ejus in Urbem adventus, et quid de ea re alii scripserint, pervestigandum. Cum enim (ut vidimus) Epiphanius tradat, post Hygini mortem, nempe sub Pio, qui illi successit, Marcionem Romam se contulisse : idem ipse inferius ⁴, post tempora Aniceti, quem nomen dicit Urbis episcopum, illum venisse confirmat, ac proinde sub ejus successore Sotere, insinuare videtur. Cæterum Irenæus ⁵ eum ante Anicetum, vel sub eo, Romam venisse demonstrat, cum ait, S. Polycarpum Romam venientem sub Aniceto, complures ex iis qui fuerant decepti a Marcione, ad Catholicam Ecclesiam revocasse : hæcque de congressu Polycarpi cum Marcione addit : « Ipse autem Polycarpus Marcioni aliquando occurrenti sibi, ac dicenti : Cognoscis nos ? Respondit : Cognosco te primogenitum satanæ. Tantum Apostoli et horum discipuli habuerunt timorem, ut neque verbo tenus communicarent alicui eorum, qui adulleraverant veritatem. » Recitat eadem Eusebius ⁶. Porro Tertullianus ⁷ sub Eleuthero Romano pontifice Marcionem lapsum, et ab Ecclesia ejectum, affirmare videtur, dum ait, agens de Valentino ac Marcione : « Constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in Catholica primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem ; donec sub episcopatu Eleutheri benedicti, ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitabant, semel et iterum ejecti. » Hæc Tertullianus.

7. Verum hæc sunt intelligenda, cum postremo ab Eleuthero Marcion damnatus est : alias sibi ipsi auctor contrarius esset : quippe si (quod sæpius proficitur) Marcionis hæresis sub Antonino Pio exorta est, quomodo sub Eleuthero cõpisse potuit, cum omnium sententia constet, longe post Antonini obitum Eleutherum Romæ sedisse ? Cum alioqui idem ipse Tertullianus ⁸ in priori commentario, quem adversus Marcionem metro conscripsit, sub Aniceto papa ipsum Romam venisse testetur. Hæc igitur adeo inter se diversa, sic in unam simul consentient veritatem, si dixerimus, quod exploratum est, eundem Marcionem sæpe Romæ palinodiam recantasse, eundemque eadem ex causa sæpius venisse Romam : neque Romæ primum, sed in Oriente, sub Antonino Pio hæreses docere cõpisse hoc ipso anno, ut ejusdem Tertulliani auctoritate superius dictum est. Ino si Origeni credimus, qui tradit Celsum Epicureum sub Hadriano imperatore scripsisse adversus Christianos commentarios suos, in quibus sæpe mentionem habuit ⁹ hæresis Marcionis necesse est dicere, jam ante Antonini tempora sub Hadriano esse Marcionis hæreses pervulgatas. Philastrius ⁷ eum primo in Asia errores docuisse, ibique a Joannis apostoli discipulis potius, quam ab ipso Joanne convictum, Romam venisse tradit. Sicque quod dixit Tertullianus, Marcionem Catholicam se doctrinam

¹ Tertul. de præser. c. 30. — ² Idem ubi sup. c. 7. — ³ Epiph. hæres. XLII.

⁴ Epiph. hæres. XLII. — ⁵ Iren. lib. III. c. 3. — ⁶ Euseb. lib. IV. c. 13. — ⁷ Tertul. de præser. c. 30. — ⁸ Tertul. lib. III. in lineæ. — ⁹ Orig. contra Celsum lib. II. v. et VI. — ⁷ Philastr. de hæres. c. 46.

seclari, Romæ significasse : ex eo accidit, quod idem ¹ auctor ait, ipsum, ut reciperetur, scriptis Catholicam fidem esse professum. Sed quomodo inconstans animo, nec perstans in sententia, semel ac iterum ab Ecclesia ejectus fuerit, suo loco, eodem auctore, dicemus.

8. Sed ut ad ejus recensendas hæreses tandem deveniamus : illud in primis Marcion conatus est, ut Cerdonis dogma de duobus principiis stabiliret, adscita (ut sibi videbatur), accommodata ad eam rem probandam Evangelii sententia : quænam hæc fuerit, Tertullianus ² declarat his verbis, a principio rem exordians : « Marcion quidam nomine, Ponticus genere, episcopo filius, propter stuprum ejusdem virginis ab Ecclesiæ communicatione abjectus, hic ex occasione, qua dictum sit ³ : Omnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos : hæresim Cerdonis approbare conatus est; eadem dicere, quæ ille superior hæreticus ante dixerat. » Agens de Marcionis hæresis principio Epiphanius ⁴, illam item Domini, de non insuendo panum ⁵ novum veteri, ipsum ait usurpasse parabolum, atque huic conjunctionem alteram de non mittendo vinum ⁶ novum in utres veteres; perinde ac si Dominus his significare voluisset legem veterem se respicere, tanquam malam.

9. Hisce jactis impietatis fundamentis, in primis, ut Cerdo, duos posuit deos sibi contrarios, quorum alter bonus, malus vero esset alter; alter legis veteris auctor, alter autem novæ: proque his stabilendis, Antitheses scripsit, nimirum contrarietates, quibus lex nova veteri adversatur, ut non ab uno Deo vetus et novum Testamentum provenisse, sed plane contrariis, demonstraret; ab illoque malo mundum esse creatum, a bono autem restitutum atque redemptum; huncque fuisse Jesum, solventem legem atque prophetas, a Deo Patre missum. Putarunt alii tres deos a Marcione poni; quos Epiphanius ⁷ recensens, ait : « Addidisse rursus Cerdoni aliud quoddam principium, triaque esse : unum quidem supremum et innominatum et invisibile, quod etiam bonum dicere vult, quod nihil ex his quæ in mundo sunt creavit; alterum visibilem Deum et piticem, huncque esse Deum Judæorum; diabolum vero tertium. » Origenes ⁸ autem in hunc modum numerat tres deos Marcionis, nimirum Deum Judæorum, Deum Christianorum, tertium vero Gentilium. Imo Tertullianus ⁹ qui eorum qui extant Marcionis hæreses cæteris accuratius disquisivit, convincit ipsum novem posuisse deos, nempe, ut ait, in superioribus tres substantias divinitatis, Deum bonum, Deum malum, et Mundum superiorem; in inferioribus quatuor, Factorem, Locum, Materiam, et Malum, quæ omnia innata vult atque infecta esse, et Deo coætærna : insuper et duos Christos, quorum alter

apparuerit Tiberii tempore, alter vero a Creatore promittatur; cum alioqui non nisi duos se deos ponere profiteretur bonorum auctorem alterum, alterum vero malorum. Sed apud Eusebium ¹ testatur Rhodon Asiaticus non Marcionem, sed quosdam ex Marcione descendentes, tres naturas atque principia rerum statuere.

10. Respuit Marcion vetus Testamentum, tanquam a malo Deo prolatum; novum vero ex animi sui sententia mutilavit; quippe qui cum Christi carnem negaret, quæ Evangeliste de ea egregie testati essent, nempe Matthæi Evangelium et partem Lucæ, rejecit : « Ac demum omnia, inquit Irenæus ², quæ sunt de generatione Domini conscripta auferens, et de doctrina sermonum Domini, in quibus manifestissime conditorem hujus universitatis suum Patrem confitens, Dominus conscriptus est. Semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi qui Evangelium tradiderunt Apostoli, suasit discipulis suis; non Evangelium, sed particulam Evangelii tradens eis. Similiter autem et Pauli apostoli epistolas abscidit, auferens quæcumque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi, et quæcumque ex prophetis memorans Apostolos docuit prænuntiatis adventum Dei. » Hæc Irenæus : eadem et cæteri qui de ejus hæresi conscripserunt : sed et cæteris copiosius Tertullianus.

11. Idemque cum carnem a malo principio dixerit esse exortam, ejus omnino negavit resurrectionem, vetuitque ejus propagationem : sicque ea ex causa virginitatem prædicans conjugia respuit atque damnavit. Quamobrem a salute conjugatos penitus excludebat : nam (quod tradit Tertullianus ³) nolebat baptizare conjugatos : « Non tingitur, inquit, apud illum caro, nisi virgo, nisi vidua, nisi caelebs, nisi divortio baptismi mercata. » Animarum autem earum tantum esse salutem, quæ ejus doctrinam didicissent, eorumdemque iidem non tuam, sed variam atque diversam esse naturam, Marcionem docuisse, Origenes ⁴ affirmat. Adjecit his omnibus horrendam blasphemiam (inquit, idem qui supra Irenæus ⁵) ut diceret, Christo ad inferos descendente, esse salvatos Cain, Sodomitas, Ægyptios, et alios omnium æquissimos; Abel autem, et Enoch, et Noe, et reliquos justos, eo quod non occurrissent ei, nullam participasse salutem : quippe qui amici fuissent Dei Hebræorum, quem Malum diceret.

12. Animatorum quoque esum damnasæ tradunt : imo et omnes simul execrari solitos creaturas Marcionitas : Theodoretus ⁶ exemplo declarat, sic dicens : « Novi eorum senem quemdam nonagenarium, qui mane surgens, sputi sui excremento faciem suam lavabat : et causam rogatus, dixit, se opus nolle habere Creatore, nec aquam, quæ ex illius operibus est, accipere. Cum autem præsentés

¹ Tert. cont. Marcion. lib. IV. c. 4. et de car. Christi cap. 2. — ² Tertul. advers. hæret. de præscript. c. 51. — ³ Lucæ VI. — ⁴ Epiph. hæres. XLII. — ⁵ Matth. IX. — ⁶ Matth. IX. — ⁷ Epiph. ubi supra. — ⁸ Origen. dial. contra Marcion. lib. I. — ⁹ Tertul. contra Marcionem lib. I. c. 15.

¹ Eusebius hist. lib. V. c. 14. — ² Iren. lib. I. c. 29. — ³ Tertul. advers. Marc. lib. I. c. 29. — ⁴ Origen. in ep. ad Rom. c. 2. — ⁵ Iren. lib. I. c. 29. — ⁶ Theod. lib. I. hæret. fabul.

divissent : Quomodo ergo comedis, quomodo bibis, vestiris, et dormis, et quae constituta sunt mysteria peragis? dixit, se necessitate ductum hoc facere, quod non posset aliter vivere, vel mysteria peragere: et confessus est insanus, vel invitus, nihil habere eum ab illo qui vocatur Bonus, sed omnibus bonis frui et operibus Creatoris, quem Malum Deum putant. » Hucusque Theodorctus. In suis istidem sacrificiis et arcanis mysteriis aqua eos uti solitos, Epiphanius tradit¹; insuper et sabbato jejumare in odium Dei creatoris omnium: cum alioqui Occidentales longe ante Marcionis tempora (ut superius dictum est) alia atque ab ea longe diversa ratione diei sabbati jejunium suscepissent religiose servandum. Addit his idem auctor, per Marcionem non modo anabaptismum introductum fuisse, sed eum et tertium quoque ad peccata diluenda concessisse baptismum, feminasque apud eos solitas baptizare. Quintiam auctor est Chrysostomus², consuevisse Marcionitas mortuos baptizare; cujus fabulae idem ponit catastrophem. Ad haec addimus, Marcionitas, quod carnem detestarentur, tanquam ex Malo principio procreatam; quodam furore percitos in eam insanientes, ut eam perderent, se sponte martyrio obtulisse: de his namque loquitur Clemens³ Alexandrinus, dum ait: « Sunt enim quidam non nostri, sed tantum nominis participes, qui quidem magno studio se ipsos morti contendunt tradere, propter odium in Creatorem miseri mortem cupientes. » Haec Clemens. Indeque accidit, ut ex Marcionitis plures passi reperiantur pseudomartyres.

13. Ad haec et alia id genus, quae ex falsis positionibus consequuntur, convalidanda, ipsum complures scripsisse libros tradit Tertullianus⁴, nimirum Evangelium, Epistolam, Antitheses, et Apostolicum instrumentum. Haec nequissimus hominum commentus est: ut merito adversus eum agens Tertullianus dicat⁵: « Nihil tam barbarum ac triste apud Pontum, quam quod illic Marcion natus est: Scythia letrior, Hamazobio instabilior, Massageta inhumanius, Amazone audacior, nubilo obscurior, hieme frigidior, gelu fragilior, Istro fallacior, Caucaso abruptior: quidni? penes quem verus Prometheus Deus omnipotens blasphemis lacinatur: jam et bestiis illius Barbariae importunior Marcion. » Haec et alia plura Tertullianus in eum.

14. Quantum autem intulerit hic detrimenti Ecclesiae, vix eloquens quispiam consequi verbis possit. Nam Justinus martyr⁶, qui haec spectavit oculis: « Marcioni, inquit, permulti credentes, quasi soli vera scienti, nos derident, nullam illi habentes eorum, quae asserunt, probationem: sed praeter rationem, perinde atque a lupis agni rapti, esca impiorum et a Deo alienorum dogmatum, atque ipsoorum demonum fiunt. » Haec ipse. Atqui non uno in loco, sed in diversis orbis partibus Marcion

vexillum impietatis crevit: nec ut aliae haereses cito, ita ejus dogmata extincta sunt: quandoquidem Epiphanius¹, qui scripsit temporibus Theodosii, adversus eum agens, haec habet: « Ejus haeresis adhuc etiam nunc est Romae et in Italia, in Aegyptoque, et Palaestina et in Arabia, ac Syria: in Cypro item, atque in Thelaeide, quin et in Perside, et aliis locis reperitur. » Sed et Theodorctus sua quoque aetate ingentem in Syria fuisse Marcionitarum numerum, quos se magna ex parte ad Catholicam perduxisse Ecclesiam, scribens² ad S. Leonem Romanum Pontificem, tradit.

15. Caeterum non defuerunt, qui statim adversus Marcionis venena pararent antidotum; praestitit id quidem primus omnium Justinus martyr, qui iisdem cum Marcione temporibus claruit. Et in Apologia ad Antoninum Pium, ejusdem cum meminisset, ait: « Marcion vero Ponticus hodie etiam discipulos suos docet: » et paulo post: « Est nobis liber contra haereses et sectas omnes compositus, quem si legere volueritis, dabimus. » Sed privatim idem Justinus adversus Marcionem (ut auctor est Irenaeus³) insignia volumina scripsit: meminisset eorundem Hieronymus⁴. Paulo post vero Tertullianus aetate junior, adversus eundem scribens, ingenii sui primitias consecravit: sed quod praecox nimis sibi visum esset opusculum, elaborata pleniore compositione, rescidit; imo (ut ait⁵) et de secundo tertium emendatum edidit quinque distinctum libris. Extat nuperque editum opusculum illud, quod se rescidisse testatur, quinque libellis adversus eundem Marcionem versu conscriptum. Irenaeus etiam Marcionem scriptis suis exagitavit. Rhodon quoque Tavianus auditor (ut Eusebius⁶ docet) scriptis acriter impugnavit haeresim Marcionis. Itaque (ut testatur Theodorctus⁷) Theophilus Antiochenus episcopus, Philippus Gortyna, Modestus, Hippolytus insuper, Clemens Alexandrinus, Origenes, Philastrius, Cyrillus Hierosolymitanus, Eusebius Emisenus, Augustinus, Joannes Chrysostomus pluribus in locis, Theodorctus, et alii recentiores complures, qui de haeresibus conscripserunt, caetera autem de Marcione inferius suo loco dicemus.

16. Numerantur complures Marcionis discipuli famosissimi, ut Potinus, et Basiliscus, et alii: de quibus haec Rhodon⁸: « Verum alii (sicut Marcion ipse) duo inducunt principia, inter quos Potinus et Basiliscus numerantur. Isti Ponticum Lycum imitati, eum nullam rerum distinctionem (sicut nec ille) reperire possent, ad vulgarem quandam et facilem viam se converterunt: duoque principia exiliter et jejune, nulla demonstratione adhibita, esse affirmarunt. Alii rursus ab illis in deteriores erroris scopulos tanquam procella deflati, non duas solum, sed tres naturas constituerunt: quorum quidem (sicut ejus disciplinae propugnatores memorant) dux et

¹ Epiph. haeres. XLII. — ² Chrysost. in l. ad Cor. homil. 50. — ³ Clem. Alex. Strom. lib. IV. — ⁴ Tert. advers. Marcion. lib. I. Pamel. Ibid. Schol. II. — ⁵ Tert. advers. Marc. lib. I. c. 1. — ⁶ Just. mart. in Apolog. ad Ant.

¹ Epiph. haeres. XLII. — ² Habetur in fine secundi tomii operum Theodorcti. — ³ Iren. lib. V. adv. haeres. — ⁴ Hier. de script. Eccl. in Justin. — ⁵ Tert. adv. Marc. lib. I. c. 1. — ⁶ Eus. hist. lib. V. c. 14. — ⁷ Theod. lib. I. haeret. fabul. — ⁸ Apud Euseb. hist. lib. V. c. 1.

princeps fuit Syneros. » Hæc Rhodon. Porro quem ipse Lycum Ponticum dicit, cum fuisse existimamus, quem Tertullianus Lucanum appellat, cum ait ¹ : « Exiit post hunc Lucanus quidam nomine, Marcionis serator atque discipulus : et hic per eadem vadens blasphemæ genera, eadem docet quæ Marcion et Cerdon docuerant.

17. *Apelles et Philumene hæretici.* — « Post hos (subdit) subsequitur Apelles discipulus Marcionis, qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est. Hic introducit unum Deum infinitis superioribus partibus : hunc potestates multas, angelosque fecisse : propterea et aliam Virtutem quam dicit, Dominum dicit, sed angelum ponit. Hoc vult videri, mundum institutum ad imitationem mundi superioris, cui mundo permiscuisse penitentiam, quia non illum tam perfecte fecisset, quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et prophetas repudiat : Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion ; neque in substantia veri corporis, ut Evangelium docet ; sed in eo quod e superioribus partibus descenderat, ipso descensu sideream sibi carnem et æream contexuisse : hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, quæ in descensu suo mutata fuissent, in ascensu reddidisse, et sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in celo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectionem negat : solo utitur et Apostolo, sed Marcionis, id est, non toto. Animarum solarum dicit salutem. Habet præterea privatas, sed extraordinarias lectiones suas, quas appellant Phaneroeis, Philumenæ cujusdam puellæ, quam quasi prophetissam sequitur : habet præterea suos libros, quos inscripsit Syllogismorum, in quibus probare vult, quod omnia quæcumque Moyses de Deo scripserit, vera non sint, sed falsa sint. » Hucusque de Apelle Tertullianus ², qui superius ejus erroris fuisse auctricem puellam quamdam, Philumenem nomine, testatur, sic dicens : « Provideral jam tunc Spiritus sanctus futurum in virgine quamdam Philumenem angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis : ejus signis et præstigiis Apelles inductus, novam hæresim induxit. » Testatur id ipsum Rhodon ³, cum ait : « Apelles unus ex eorum grege, vitæ instituto, et provecæ ætatis, ratione valde severus et gravis, unum principium fatetur ille quidem, sed prophetias nostras ex spiritu contrario et sibi repugnante editas constanter asseverat : arguæ et subtili sententiæ virginis, nomine Philumenæ, dæmonio quodam agitatæ obsecutus. »

18. Porro idem qui supra Tertullianus ⁴, fuisse Philumenem Apelli in deliciis, sic scribens testatur : « Si et Apellis stemma retractandum est, tam non velus et ipse, quem Marcion institutor et præformator ejus : sed lapsus in feminam, descitor continentie Marcionensis, ab oculis sanctissimi ma-

gisri Alexandriam secessit. Inde post annos regressus, non melior, nisi tantum quod jam non Marcionites, in alteram feminam impexit, illam virginem Philumenem (quam supra edidimus) postea vero immane prostibulum et ipsam, cujus esset enorme circumentibus, quæ ab ea didicit, Phaneroeis scripsit. Adhuc in sæculo superstant, qui meminerint eorum, etiam proprii discentes et successores ipsorum, ne posteriores negare possint. » Hæc Tertullianus. In eo et Rhodon ⁵ se cum Apelle locutum fuisse testatur, sic dicens : « Senex Apelles, quoniam nobiscum congressus multa nequiter et improbe dixisse convincebatur, coactus est fateri, non rationem fidei omnino querere oportere, sed quemque in ea fide perstare debere, quam professus fuisset. Eos enim, qui in Christum crucifixum spem conjecissent, salvos fore, dummodo in bonis operibus sedulo versari reperirentur. » Hæc Rhodon, plane declarans fuisse in confesso in Ecclesia Catholica, ad salutem consequendam, una cum recta fide opera esse necessaria ad salutem.

19. Idemque Rhodon meminit de Philumene a dæmone femina agitata, cui Apelles omnem fidem præstaret. Verum de ea Iulius agens Augustinus ⁶, hæc addit : « Hic præterea Philumenem quamdam puellam dicebat inspiratam divinitus ad prænuntianda futura ; ad quam somnia atque æstus sui animi referens, divinationibus seu præstigiis ejus secretim erat solitus præmoneri, eodem phantasmate eadem Philumenæ pueri habitu se demonstrante ; qui puer apparens, Christum se aliquando, aliquando esse assereret Paulum : a quo phantasmate sciscitans, ea soleret respondere, quæ se audientibus diceret. Nonnulla quoque illum miranda operari solitam : inter quæ illud præcipuum, quod in angustiissimi oris ampullam vitream panem grandem mitteret, eoque extremis digitulis levare soleret illasum, eoque solo, quasi divinitus sibi cibo dato, fuisset contenta. » Hucusque de elusionibus Philumenæ Augustinus.

20. Meminit ejusdem S. Hieronymus ⁷, dum adversus Pelagianos agens, qui præsidio nobilium quoque mulierum vallabantur ; atque diligenti habita pervestigatione considerans, nullam prope fuisse hæresim, quæ non habuerit feminam adjuvicem (quod experimur hodie in regina Angliæ, Calvinistarum patrona) ait : « Simon magus hæresim condidit, Helena meretricis adjunctus auxilio ; Nicolaus Antiochenus, omnium immunditiarum repertor, choros duxit femineos ; Marcion Romam præmisit mulierem, quæ decipiendos sibi animos præpararet : Apelles Philumenem suarum comitem habuit doctrinarum ; Montanus, immundi spiritus predicator, multas Ecclesias per Priscam et Maximillam nobiles et opulentas feminas, primum auro corruptis, deinde hæresi polluit. Dimittam vetera, ad viciniora transcendam. Arius, ut orbem deciperet, sororem principis ante

¹ Tert. de præser. c. 51. — ² Tert. ubi supra c. 6. — ³ Apud Euseb. lib. v. c. 13. — ⁴ Tert. de præser. c. 30.

⁵ Apud Euseb. hist. lib. v. c. 13. — ⁶ August. de har. c. 24. — ⁷ Hieron. ad Ctesiphont. advers. Pelag.

decepit. donatus per Africam ut infelices quosque ferentibus pollueret aquis, Lucilla opibus adjutus est. In Hispania Agape Elpidium, mulier virum, cæcum cæca duxit in foveam, successoreque sui Priscillianum habuit, Zoroastis magi studiosissimum, et ex mago episcopum : cui juncta Galla, non gente, sed nomine, germanam huc illucque currentem alterius et vicine hæreseos reliquit hæredem. » Hæc ex multis S. Hieronymus exempli causa pauca collegit, nosque Philumenæ occasione volumus recitasse. At tam de ipsa, quam de Apelle satis. Numerat, præter superius recensitos, alios quoque Marcionis discipulos Theodoretus ¹ nimirum Blastrum, Praponem et Pithonem.

21. *Ad vera a falsis dignoscenda dogmata doctrinatur ab Ecclesiis Apostolicis eorumque traditiones.* — Tot igitur tantisque Ecclesia Catholica vexata pressuris, longeque molestius atque periculosius horum circumventa dogmatibus, quam Gentilium persecutorum exagitata cladibus, plane diruta atque funditus convulsa fuisset, nisi super firmam petram fundata, et in Petro Christi promissionibus (quod diximus) stabilita, omnibus hostium et adversantium potestatum icibus lortior atque solidior semper inconcussa mansisset. Nihil unquam adversus veritatem sibi mendacium valuit usurpare, quin profusus ejus fulgore percussum, ceu lenebre ortu solis, sui nox senserit debrimentum atque defectum. Qui igitur pro veritate luenda, adversus tantam impostorum colluviem, egregie navarunt operam, etsi compluribus aliis ad eos convincendos nisi sunt argumentis, nullum tamen eo visum est esse præstantius, quam ad Ecclesiam Catholicam provocare : nimirum ut cum que in ea ab Apostolorum temporibus tradita essent, perspicere demonstrarent, hoc uno omnes illorum infringerent impetus, atque conatus eluderent. His (ut diximus) Irenæus ² provocans ad omnium antiquarum Ecclesiarum, ac Romanæ potissimum, ab Apostolis manantem traditionem, ad omnes hæreses prosterendas usus est armis. Hoc sicut nihil validius, ita nec fuit antiquius apud omnes : cum vetus illa ubique in Ecclesia consuetudo ususque semper vigerit, ut ad dignoscendas hæreses a fide sincera, sicque admixta metallâ discriminarentur ab auro, ad lapidum Lydium, ad Catholicam ipsam Ecclesiam utrisque perlatis, quid adulterium, quid purum esset, facile appareret.

22. In quam sententiam hæc in primis Tertullianus ³ : « Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt, sed acceptam a Christo doctrinam fideliter nationibus assignaverunt. » Et post multa ⁴ repetens a principio, quo vim certæ argumentationis inculcet, ait : « Primum per Judæam contestata fide in Jesum Christum et Ecclesiis institutis ; dehinc in orbem profecti, eandem doctrinam ejusdem fidei nationibus

promulgaverunt, et proinde Ecclesiæ apud unamquamque civitatem considerunt : a quibus traducem fidei et semina doctrinæ cæteræ exinde Ecclesiæ muluata sunt, et quotidie mutantur, ut Ecclesiæ fiant. Ac per hoc et ipsæ Apostolicæ depulantur, ut soboles Apostolicarum Ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur, necesse est. Itaque tot et tante Ecclesiæ, una est illa ab Apostolis prima, ex qua omnes : sic omnes primæ, et omnes Apostolicæ, dum unam omnes probant unitatem. Communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis, quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio. » Ac paulo post : « Si hæc ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quæ cum illis Ecclesiis Apostolicis matricibus, et originalibus fidei conspiret, veritati depulandam ; id sine dubio tenentem, quod Ecclesiæ ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo suscepti : reliquam vero doctrinam de mendacio præjudicandam, quæ sapiat contra veritatem Ecclesiæ, et Apostolorum, et Christi, et Dei. »

23. Rursum in eodem, post multa eodem argumento fortius inculcata, hæc ait ⁵ de iis qui se æque Apostolicam prædicare doctrinam dolose jactarent : « Cæterum si que audent interficere se atati Apostolicæ, ut ideo videantur ab Apostolis tradite, quia sub Apostolis fuerunt ; possumus dicere : Edant ergo origines Ecclesiarum suarum : evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successionem ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex Apostolis, vel Apostolicis viris, qui tamen cum Apostolis perseveraverint, habuerit auctorem, et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ Apostolicæ census suos deferunt : sicut Smyrnaeorum Ecclesia habens Polycarpum, ab Joanne collocatum refert : sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum edit : proinde ulique et cætera exhibente, quos ab Apostolis in episcopatum constitutos, Apostolici seminis traduces habent. Confringant tale quid hæretici. » Hæc ipse, et alia plura id genus : ac demum in eodem ⁶ : « Age jam, qui vales curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ, percurrere Ecclesias Apostolicas, apud quas ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsidentur : apud quas ipsæ authentica litteræ eorum recitantur, sonantes vocem, et representantes faciem uniuscujusque. Proinde est tibi Achaia, habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippum, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adjaees, habes Romanam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix Ecclesiæ, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profunderunt, etc. Sic igitur (idem ⁷ alibi inquit) soleo in præscriptione adversus hæreses omnes de testimonio temporum compendium figere, priorem vindex regulam nostram omni hæreticæ posteritate. » Hæc ipse.

¹ Theod. hæc. 1. lib. 1. — ² Iren. lib. III. c. 3. — ³ Tertul. de præf. c. 6. — ⁴ Tertul. eod. l. c. 20. 21.

⁵ Tertul. eod. lib. cap. 23. — ⁶ Tertul. de præf. cap. 36. — ⁷ Tertul. lib. v. contra Marcion. cap. 19.

24. Consueverunt et ceteri eadem ratione (ut dictum est) disquirere fidei veritatem : nam et Irenaeus ¹ : « Traditionem, inquit, Apostolorum toto mundo manifestam in Ecclesia adest perspicere omnibus qui vera velint audire : et habemus numerare eos qui ab Apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis : et successores eorum usque ad nos ; qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. » Haec et alia plura eodem argumento, quae superius recitavimus, idem inculcat. Eandem quoque firmam certamque rectae fidei explorandae regulam, quicumque fuerint in Ecclesia Catholici, noverunt atque secuti sunt. de qua et Augustinus ² adversus Manichaeos agens haec ait : « In Catholica enim Ecclesia, ut omittam sincerissimam sapientiam, ad cuius cognitionem pauci spirituales in hac vita perveniunt, ut eam ex minima quidem parte, quia homines sunt, sed tamen sine dubitatione cognoscant : ceteram quippe turbam non intelligendi vacant, sed credendi simplicitas tutissimam facit. Ut ergo hanc omittam sapientiam, quam in Ecclesia esse Catholicam non creditis ; multa sunt alia, quae in ejus gremio me justissime tenent. Tenet consensus populorum atque gentium. Tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, charitate aucta, vetustate firmata. Tenet ipsa in sede Petri apostoli, cui pascedas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum. Tenet postremo ipsum Catholicae nomen ; quod non sine causa inter tam multas haereses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut, cum omnes haeretici se Catholicos dici velint, quarenti tamen peregrino ubi ad Catholicam conveniatur, nullus haeticorum vel basilicam suam, vel domum audeat ostendere. Ista ergo tot et tanta Christiani nominis carissima vincula recte hominem tenent credentem in Catholica Ecclesia ; etiam si propter nostrae intelligentiae tarditatem, vel vite meritum, veritas nondum se apertissime ostendat. Apud vos autem nihil horum est, quod me invitet et teneat ; sola personal veritatis pollicitatio. » Illicusque Augustinus : atque hactenus de antidoto adversus omnium haeticorum venena, una omnium Patrum sententia preparato, et ex Catholico nomine comparato.

25. Hoc ad dignoscendos religiosos ab impiis, orthodoxos ab haeticis, esse in Ecclesia introductum, et ut tesseram quandam ac symbolum positum, Pacianus ³ declarat his verbis : « Sub Apostolis, inquires, nemo Catholicus vocabatur. Esto, sic fuerit. Vel illud indulge : cum post Apostolos haereses extitissent, diversisque nominibus columbam Dei atque reginam lacerare per partes et scindere niterentur ; nomen cognomen suum Ecclesia postulabat, quae incorrupti populi distingueret unitatem, ne inleneratam Dei virginem error alioquorum per membra laceraret? nomen appellatione propria decuit caput

principale signari? Ego forte ingressus populosam urbem hodie, cum Marcionitas, cum Apollinariacos, Cataphrygas, Novatianos, et ceteros ejusmodi comperissem, qui se Christianos vocarent ; quo cognomine congregationem meae plebis agnoscerem, nisi Catholica diceretur? » Et paulo post : « Catholicum istud nec Marcionem, nec Apellem, nec Montanum sonat, nec haeticos sumit auctores, » sed Apostolos, et qui ab eis sunt successores.

26. Quod vero his potissimum Hadriani et Antonini temporibus, tot, quas recensimus, haereses oborta fuerint, earundemque profectores Christianorum nomine censerentur : data est ansa quarentibus ethnicis in religionem Christianam invelhendi ac declamandi, quod nulla ex parte sibi constaret, cujus cultores inter se adeo dissentirent, et pugaciter altercarentur. Hinc ille Christianorum implacabilis hostis Celsus epicureus, qui iisdem vivebat temporibus, haec in Christianos oblatrans aiebat ⁴ : « Postquam late sparsi sunt, » Christiani videlicet, « iterum atque iterum scissos esse, singulis suas factiones sibi parantibus ; et in multitudine dissona aliis alios arguentibus ; nec jam quicquam praeter nomen eis commune superesse, si tamen vel hoc praepudore commune relinquatur ; reliqua vero aliorum alia instituta esse. » Haec Celsus, quem Origenes redarguens ⁵ ait :

27. *Haeresum causae, necessitas, utilitas.* — « Etiam ad hoc respondebimus, nullam unquam extitisse rem magnae existimationis, et communi vitae utilem, quae non in varias sectas discissa sit. Medicinae namque, quod ea sit utilis ac necessaria humano generi, multasque quaestiones habeat de modo curandi corpora, apud Graecos ex professo plures sectae inveniuntur, et (sicut opinor) etiam apud barbaros qui medicinam profitentur. Rursum philosophia veritatis cognitionem, recteque vivendi rationem pollicetur, conaturque nos res utilissimas docere in multas quaestiones diductas : ideo sectas habet plurimas, quasdam magis, quasdam minus insignes. Necnon Judaismus sectarum materiam praebet, aliis aliter Moysis atque prophetarum sermones accipientibus. Eodem modo quia Christiana religio magnum quiddam ac venerabile visa est hominibus, non tantum servili ingenio praeditis, sicut Celso videtur, verum etiam multis Graecorum eruditis : necessario exortae sunt sectae, non contentiones, sed inquirendae Christianae veritatis studio, dum omnes admirantur ac venerant divinas Scripturas ; sed varii harum intellectus auctores suos habent, ut quisque aliqua probabili ratione ad interpretandum motus est. At neque medicinam sanae mentis homo fugiat propter sectarum differentias : et parum honeste faciat si quis simili de causa abhorreat a philosophia : sicut neque propter Judaicas sectas damanda sunt Moysis atque prophetarum sacra volumina.

28. « Quod si haec non absurde a nobis dicta

¹ Iren. lib. III, cap. 3. — ² Aug. contr. epist. Manich. c. 1. — ³ Pacian. ad symphr. de Catol. nom.

⁴ Apud Orig. cont. Cels. lib. III. — ⁵ Orig. ibidem.

sunt, annon pari modo etiam Christianorum sectas excusare licet? de quibus mihi miranda videtur Pauli sententia dicentis ¹: Oportet hereses esse; ut qui probati sunt, manifesti fiant inter vos. Nam quemadmodum medicus is demum probatus est, qui variis medicorum sectis examinatis, probe sese in eorum plerisque exercuit; et is in philosophia profectus intelligitur, qui variarum opinionum disceptationibus exercitatus, potiores ex eis rationes sequitur: sic ausim affirmare, illum esse inter Christianos sapientissimum, qui Judaeorum atque Christianorum sectas introspexit diligentissime. Qui vero nostram doctrinam propter sectas ejus vituperat, damnabit etiam Sacramentum, quod ex ejus philosophiae disputationibus ortae sint diverse scholae aliquid: damnabit et Platonis decreta propter dissentientem ab his Aristotelem, et novis indulgentem opinionibus: qua de re jam a nobis ante dictum est. Celsus autem videtur mihi novisse quasdam hereses, quibus ne nomen quidem Jesu nobiscum est commune: fortassis enim audivit de Ophanias qui vocantur, et Cainanis, et si quae alia similis est sententia, modis omnibus a doctrina Jesu discrepans: verum ista nihil ad inculpatissimae religionis Christianae vituperationem attingent. » Hactenus Origenes.

29. Caeterum et hujus quaestionis scopum visus est attingisse Isidorus ² Pelusiota, dum Apollonio episcopo haec roganti scribit his verbis:

« Et apud Gentiles, quamvis etiam eos in potestate ac ditione sua habens, ac pro libito suo agens ac ferens, et apud Judaeos, tametsi etiam eos velut rabido quodam furore percitos ad idolorum cultum atque homicidia impulisset, multas hereses diabolus procreavit: Quod si apud Christianos quoque nullo plures peperit, nemini mirum istud videatur. Nam cum ante carnalem Christi adventum ac praesentiam omnes vitii temulentia laborare, nec ullum (ut ita dicam) pure atque integre sobrium esse conspiceret: idcirco paucis contentionis semina injiciebat. Postquam autem salutare Verbum caelitus venit, nobis quidem caelestis vitae generis documenta ferens; diabolo autem per eas minas, quas in peccatores intendebat, poenam quae ipsum manebat, praemunians: dicebat enim: He in ignem, qui paratus est diabolo et angelis ejus: Tum vero communis ille omnium hostis, tum quod genus nostrum sensim ac paulatim vitium excutere, ac virtutem admittere, atque impietatem ablegare, ac pietatem amplecti perspiceret, tum quod condemnationis suae decretum audisset, acris adversus nos flavit, atque hereses in lucem protulit. Nam cum pietati jam obluclari nequeat; in id omni animi contentione incumbit, ut per ipsius nomen plerosque ad impietatem ducat: atque pietatis specie atque obtentu veritatem excludere conatur; eosque qui optime vitae laude persepe excelluerunt, per corrupta dogmata obtulit. Etenim unicum hoc illi opus, unicunque

studium est, ut omnes ad unum sive per vim sive per adulterina dogmata, in exitu pelagus secum praecipites agat. Haec igitur haeresum principes cogitantes, adversus veritatem semina jacere desinant: illud secum reputantes, quod ipsi praeter ceteris in summo periculo versantur. Desinant etiam illorum audiores anticipate duntaxat opinioni servire, atque adversus veritatem impetum facere; ne aliqui magnum omnique sermone praestantius Salvatoris facinus, quantum quidem in ipsis est, inane atque infrugiferum reddant. Desinant item ii, qui rectis quidem dogmatibus gloriantur, verum per vitae segnitiam ea facere convincuntur, quae eos nolios ac spurios pietatis discipulos esse coargunt; atque ad rectam fidem optimam vitae rationem adjungant. Sic enim futurum est, ut omnes Dominicam vocem laudem nostram praedicantem audiamus. » Haec ad Apollonium Isidorus.

30. Porro non sine magno emolumento permittit Deus Catholicam fidem ab haeresibus saepe saepius agitari. « Nam, inquit Augustinus ³, si doctrina Ecclesiastica simplex esset, et nullis extrinsecus haereticorum dogmatum cingeretur, non poterat tam clara et tam examinata videri fides nostra. Sed idcirco doctrinam Catholicam contradicentium obsidet impugnat, ut fides nostra non otio torpescat, sed multis exercitationibus elinectur. Propter hoc denique et Apostolus ² dicebat: Oportet autem hereses esse, ut probati quique manifesti fiant inter vos. Hoc est dicere: Oportet haereticorum turribus altare circumdari, ut certa et manifesta omnibus fiat fidelium atque infidelium differentia. Cum enim fides Catholica velut aurum ceperit fulgere, et praedicatio ejus ut argentum igne probatum influentibus respenderit; tunc majori cum turpitudine et dedecore haereticorum voces obscuri arantium vilitate sordebut. » Idem alibi ³ in eadem verba Apostoli ¹: « Oportet haereses esse, ut probati manifesti fiant in vobis, » addit: « Unde etiam scriptum est: Filius eruditus sapiens erit, imprudentem autem ministro utetur. Multa quippe ad fidem Catholicam pertinentia, dum haereticorum callida inquietudine agitantur, ut adversus eos defendi possint, et considerantur diligentius, et intelliguntur clarius, et instantius praedicantur: et ab adversario mota quaestio, discendi exitii occasio. » Haec quam vera sint, nos certe in Ecclesiasticae historiae controversiis experti sumus. Quid in his amplius Lactantius ³ egregie philosophetur, audiamus:

31. « Sed quoniam, inquit, multae haereses extiterunt, et instinctibus daemonum populus Dei scissus est, determinanda nobis breviter veritas, ac in suo proprio domicilio collocanda: ut, si quis aquam vitae cupit haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent venam; sed uberrimum Dei fontem noverit, quo irrigatus perenni luce poliatur. Ante omnia scire nos convenit, et ipsum, et legatos ejus

¹ 1. Cor. XI. — ² Isidor, lib. II, ep. xc.

³ August. de Temp. serm. xcviij. — ² 1. Cor. XI. — ³ Aug. de Civit. Dei, lib. xvi. c. 2 — ⁴ 1. Cor. XI. — ⁵ Lactant, lib. IV, cap. viij.

prædixisse, quod plurimæ sectæ et hæreses haberent existere, quæ concordiam sancti corporis rumperent : ac novissime summa prudentia caveremus, ne quando in laqueos et fraudes illius adversarii nostri, cum quo luctari Deus nos voluit, incidere-mus : tum dedisse certa mandata quæ in perpetuum custodire deberemus : quorum plerique imitatores, deserto itinere caelesti, vias sibi devias per anfractus et præcipitia condiderunt, per quam partem plebem incautam et simplicem ad tenebras mortemque deducere. Quod quatenus acciderit, exponam.

32. « Fuerunt quidam nostrorum vel minus stabiliâ fide, vel minus docti, vel minus cauti, qui dissidium facerent unitatis, et Ecclesiam dissiparent. Sed ii, quorum fides lubrica fuit, cum Deum nosse se et colere simulant, augendis opibus et honori studentes, affectabant maximum sacerdotium : et a potioribus vicli, cadere se cum suffragatoribus suis maluerunt, quam eos facere præpositos, quibus concupierant ipsi ante præponi. Quidam vero non satis caelestibus litteris eruditi, cum veritatis accusatoribus respondere non possent, objicientibus, vel impossibile, vel incongruens esse, ut Deus in utero se mulieris includeret, nec caelestem illam majestatem ad tantam infirmitatem potuisse deduci, ut hominibus contemptui, derisui, contumeliæ, et ludibrio esset, postremo etiam cruciamenta perferret, atque execrabili patibulo figeretur : quæ omnia cum neque ingenio, nec doctrina defendere, ac refutare possent (nec enim vim rationemque penitus pervidebant) depravati sunt ab itinere recto, et caelestes litteras corruerunt, ut novam sibi doctrinam sine ulla radice ac stabilitate componerent. Nonnulli

autem falsorum prophetarum valecinio illecti, de quibus et veri propheta et ipse prædixerat, exciderunt a doctrina Dei, et traditionem veram reliquerunt. Sed illi omnes demoniacis fraudibus irretiti, quas prospicere et cavere debuerant, divinum nomen et cultum per imprudentiam perdididerunt. Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani, aut Ariani, seu quilibet alii nominantur, Christiani esse desierunt ii, qui Christi nomine amisso, humana et externa vocabula induerunt.

33. « Sola igitur Catholica Ecclesia est, quæ verum cultum retinet. Hic est fons veritatis, hoc est domicilium fidei, hoc templum Dei : quo si quis non intraverit, vel a quo si quis exiverit, a spe vitæ ac salutis aternæ alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vitâ et salute : cui nisi caute et diligen-ter consulatur, amissa et extincta erit. Sed tamen quia singuli quique cætos hæreticorum se potissimum Christianos, et suam esse Catholicam Ecclesiam putant, sciendum est, illam esse veram, in qua est religio, confessio, et penitentia, quæ peccata et vulnera, quibus est subjecta imbecillitas carnis, salubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli, ne quis errorem fugere cupiens, majori implicetur errore, dum penetrare veritatis ignorat. Postea plenius et verius contra omnium mendaciorum sectas proprio separatoque opere pugnabimus. Sequitur, ut quoniam satis de religione vera et sapientia locuti sumus, in proximo libro de justitia disseramus. » At de his hactenus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5637. — Olymp. 230. an. 4. — Urb. cond. 897. — Jesu Christi 144, secundum Baronium 146.

— Pii papæ 4. — Antonini Pii imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Cos. *Lollianus Avitus*, et *Claudius Maximus*, non vero *C. Gavius Maximus*, qui per annos viginti sub Antonino Pio fuit præfectus prætorio, teste Capitolino. cap. 8, in Pio, ut putabat Onuphrius. Ex Apologia secunda Appulei discimus familiam Lolliani : « Acceptis, inquit, litteris Carthaginem pergit : ubi jam prope exacto proconsulatus sui munere Lollianus Avitus te, Maxime, opperiebatur : » tunc vero sæpe ibidem appellat. *Claudium Maximum*. Ita Lollianus Avitus prior consul anno ante collegam, Africam sortitus administravit. Consules juxta ordinem gesti consulatus Asiam et Africam sortiebantur. Unde Tacitus lib. 3 *Annal.* scribit, Cornelium Maluginensem, quod esset flamen dialis, exclusum fuisse sortitione

Asiæ : « Ita sors Asiæ, addit, in eum qui consularium Maluginensi proximus erat, conlata. » Idem Tacitus in vita Agricolæ ait : « Aderat jam annus, quo proconsulatum Asiæ et Africæ sortiretur. » Nempe cum cæteri, qui ante Agricolum fuerant consules, proconsulatum Asiæ vel Africæ jam sortiti fuissent, Spartianus, cap. 1, de Didio Juliano inquit : « Fuit consul cum Pertinace, et in proconsulatu Africæ eidem successit. » Ita Claudius Maximus hoc anno consul fuit cum Lolliano Avite, eique in eodem Africæ proconsulatu successit. Quæ omnia *card. Norisio* in litteris ad me datis observata. His adde, Claudium Maximum unum fuisse ex Marci Aurelii imperatoris præceptoribus, teste Capitolino in Marco cap. 3. Ejus non semel ipse Marcus in libris de Vita

sua meminit. Cujus consulatum cum anno cxxxii quo abbas *Maximus* Fastis nomen dedit, Onuphrius perperam copulat.

2. *Chronologia pontificia illustratur.* — Eusebii, lib. 4, cap. 11, affert trionai verba, quibus is testatur, Cerdonem Marcionem antecessisse, eumque, quemadmodum et Valentinum, Romæ pontificatu Hygini floruisse. Quare per hæc tempora Telesphorus Romæ non sedebat : cumque ex Eusebii Chronico pateat, Cerdonem eodem, quo Valentinus, anno Romam venisse ad annum cxi. quo Hyginus adhuc sedebat, Cerdonis Romam adventus referendus.

3. *Diversa initia hæreseos Marcionis.* — Marcionem ante præsentem annum hæresim suam disseminasse apud me certum. Justinus enim in priori sua Apologia anno cxxxix vel circiter scripta, Marcionis duobus in locis meminit. Insuper Epiphanius, hæresi xlii, scribit Marcionem, cum *ob incestum Ecclesia pulsus* fuisset, popularium suorum probra et ludibria non sustinens, clam ab oppido secessisse, ac Romam post Hygini pape obitum sese contulisse. « Eo scilicet atque pervenit Marcion, inquit Epiphanius, ad seniores adiens, qui ab Apostolorum discipulis doctis supererant, ut in communionem admitteretur, frustra ab iis petiit. Quamobrem extimulata invidia, quod principem illic locum, ac ne Ecclesie quidem aditum impetrasset ad impostoris Cerdonis hæresim confugere in animum induxit. » Hygini autem pape obitus post annum cxi differri non potest. Eo itaque anno sede vacante, ac presbyteris Ecclesiam, ut mos erat administrantibus, Marcion, qui jam hæresim suam prepalarat, Romam venit. Philastrius, lib. de hæres. cap. 46, scribit primo in Asia errores docuisse, ibique a Joannis apostoli discipulis, potius quam ab ipso Joanne convictum, Romam venisse. Marcion itaque jam ante suum Romam adventum hæresim suam in Asia promulgarat, ideoque recte Petavius in Animadversionibus Eusebianis ad hæresim xlii affirmat, non

Antonino demum imperante, sed sub Hadriano Marcionem cepisse, ita ut sub Hadriano primum eruperit, postea vero sub Antonino longe lateque propagatis erroribus celebre nomen sibi peperit. Ac Tertullianus, etsi sub Antonino Marcionem errorem exhalasse scribat, negat tamen scire se quoto ejus anno coeperit : « Quoto quidem anno, inquit, Antonini majoris de Ponto suo exhalaverit aura canicularis, non curavi investigare. » Neque in hac sola hæresi, sed et in aliis fere omnibus duo, vel etiam plura distinguenda sunt tempora. Quare Marcion primum in Syria nefarium suum dogma prædicavit, idque Hadriano imperante, vel saltem Antonini Pii initio; ac postea Romam venit post Hygini pape mortem, ubi cum presbyteri, qui Ecclesiam gubernabant, nihil innovare voluissent, ac ne Ecclesie quidem aditum impetrasset Marcion, in Pontum rediit, et majores trahens spiritus, vehementius in eosdem illos errores cepit incumbere, præsertimque anno currenti, a quo Tertullianus ejus hæresis initium, quod tamen se ignorasse indicat, repetendum duxit. Certe Cyprianus in epistola ad Pompeium, quæ tam novo, quam veteri ordine est lxxiv, ait : « Nædum quoque Marcion de Ponto emerisset, cujus magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in Urbe nonus fuit, Romam venit, quem Marcion secutus additis ad crimem augmentis, impudentius cæteris et abruptius in Deum Patrem creatorem blasphemare instituit. » Ubi vides, Cyprianum de unico Pontifice Romano loqui, sub quo uterque hæreticus Romam venerit, et Marcion hæresim Cerdonis interpolavit. Quod etiam in causa esse potuit, cur Marcionis hæresi diversa initia assignentur. Interim ex his intelligis, post Hygini pape obitum interpontificium unius aut alterius mensis fuisse, perperamque Baronium mortem Hygini cum anno xvm Antonini Pii copulasse; sic enim fieri non potest, ut obitus Hygini, et initium hæreseos Marcionis concurrerint.

TELESPHORI ANNUS 6. — CHRISTI 147.

Consules. — Anno Christi centesimo quadragesimo septimo, Antoninus ¹ Pius Augustus quartum

¹ Panvin. in Fastis.

inivit consulatum, collegamque sibi ascivit M. Aurelium Cesarem secundo consulem; a Cassiodoro autem ponuntur Orfitus et Priscus.

Anno periodi Græco-Romane 5638. — Olymp. 231. an. 1. — Urb. cond. 898. — Jesu Christi 145. secundum Baronium 147.
— Pii papæ 5. — Antonini Pii imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Antoninus Pius Aug. IV* et *Marcus Aurelius Cæsar II.* Consulatus Marci juxta secundam consulum Cæsareorum regulam, ob nempe ejus quinquennialia anno uno dilata. Antonini consulatus juxta tertiam ut nempe filii collega esset.

2. *Quinquennialia imperii Cæsarei Marci Aurelii.* — Quæ quinquennialia hoc anno exhibita fuisse ex Capitolino in Lucio Vero cap. 3. et ex præfato consulum simul collatis colligo. Ait Capitolinus : « Qua die togam virilem Verus accepit. Antoninus Pius ea occasione, qua patris templum dedicabat, populo liberalis fuit, mediusque inter Pium et Marcum idem resedit, cum questor populo minus daret. » Dedications templorum a domo Augusta ædificatorum, concessio virilis togæ filii Augustorum, aliaque id genus in annos quinquennialibus et id genus festis addictos de more reservata. Toga virilis anno decimo quinto ætatis sumi solita; ut multis exemplis liquet. Quare cum Lucius Verus anno Christi cxxx mense Decembri natus fuerit, ut docet Capitolinus in ejus Vita, currenti anno agebat annum ætatis xv mense Decembri præcedentis Christi anni inchoatum. Neque dici potest, togam anno superiori Lucio Vero datam, et ætatis gratiam, ut sæpe contingebat, factam fuisse. Idem enim Capitolinus, cap. 3. de eo ait : « Diu autem et privatus fuit, et ea

honorificentia caruit, qua Marcus ornabatur. Namque in senatu ante questuram non sedit : neque in itinere cum patre, sed cum præfeto prætorii vectus est : nec aliud ei honorificentie ad nomen adjunctum est, quam quod Augusti filius est appellatus. » Unde toga Lucio Vero non maturata; ac præterea liquet, Lucium Verum non anno cxxx ut quibusdam recentibus creditum, sed anno cxxx in lucem prodidisse. Obiter autem observandum Lucium Verum anno cliv questuram gessisse, proxime nempe ante consulatum suum, ideoque loco Capitolini laudato, hæc verba *mediusque inter Pium et Marcum*, etc., explicare gesta anno cliv. Erizzus, pag. 283, exhibet nummum Antonini, in cujus postica parte visitur pulcherrimum templum octo columnarum cum duabus figuris in medio : circum, *TEMPLEUM DIV. ARG. REST. S. C.* infra, *Cos. III.* Existimavi alias, hoc templum aliud non esse, quam quod hoc anno ab Antonino dedicatum, et duas illas figuras Marcum et Lucium representare; cum Capitolinus in Antonino Pio cap. 8. ubi hujus imperatoris opera publica recenset, alicujus templi in honorem Augusti vel ædificati vel restituti mentionem non faciat. Hanc famem conjecturam peritorum judicio permitto : verisimile enim Antoninum Pium aliquod Augusti templum restituisse, licet scriptores Historiæ Augustæ hujus restitutionis mentionem non faciant.

TELESPHORI ANNUS 7. — CHRISTI 148.

1. *Consules.* — Sequenti vero anno centesimo quadragesimo octavo, Erucius Clarus et Claudius Severus consules creati sunt. Habentur idem consules in antiqua græca inscriptione positi, quæ est hujusmodi¹ :

ἘΡΑΤΑΙΣ ΤΩΝ ΒΑΙΑΝΙΣΤΩΝ
ΤΩΝ ΕΝ ΡΩΜῃ ΔΙΟΣ ΗΛΙΟΥ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΕΒΑΣΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΘΕΩΝ
ΣΕΒΑΣΤΩΝ ΕΤΕΙΜΗΣΑΝ ΕΜΕΪΝ
ΠΡΟΦΗΤΗΣ. ΙΑΤΕΡΑ ΤΗΣ ΠΡΟ-
ΤΕΡΑΜΜΕΝΗΣ ΤΑΞΕΩΣ ΠΡΟΤΟ-
ΜΗΜΑΡΜΑΡΙΝΗ. Η. ΑΝΑΤΟΘΕΙΣΑ
ΕΝ Τῷ ΟΙΚῷ ΤΩΝ ΒΑΙΑ-
ΝΙΣΤΩΝ ΤΗ Α. ΝΟΝΩΝ

¹ Exstat Romæ apud ecclesiam S. Mariæ in Via lata sed litteris obscuris et ineptis. Habet eandem inscriptionem Lipsius folio 41. inscr. 2.

ΜΑΙΩΝ. Η. ΕΣΤΙΝ ΚΑΤΑ
ΑΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ. ΒΑΧΩΝΙΑ
ΕΠΙ ΚΟΡΠΑΤΟΡΟΣ ΜΥΤΕΛΜΟΥ
ΑΜΗΝΑΙΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ
ΣΕΞΙΩ ΕΡΟΤΚΙΩ ΚΑΛΑΡΩ
Β. ΓΝΕΩ ΚΑΥΜΩ
ΣΕΒΗΡΩ ΚΩΣ.

Latine ita ad verbum :

Sacer ordo Paganistarum
Romae dei Solis
Magni Serapidis et deorum
Augustorum honorarunt Emben
Prophetam, patrem praescripti ordinis stemmate
marmoreo, quod positum est
in domo Paganistarum, pridie Nonarum
Maii, quae est secundum
Alexandrinis Pachonia,
Sub Curatore Metelino,
Amphato presbytero
Sexio Erucio Claro
H. Gneo Claudio
Severo COS.

2. Ethnicorum superstitio in deterius prolapsa.

— Haec tum ad recte consignanda tempora, tum etiam ad statum Romanorum Gentilium insinandum posuimus. Constat quidem Romanos, qui post praedicationem Evangelii adhuc in avite superstitionis tenebris obstinato animo remanserunt, longe deteriores suis maioribus esse factos: cum nimirum spreta Christianae religionis veritate, deorum omnium externorum, quos patres ipsorum fuerant aversati, cultum in Urbem cupide adscivere: et inter alia numina, Serapidem, cujus in hac inscriptione mentio habetur, aliosque Aegyptiorum deos, eorumque sacra summo studio excoluere. Nulabant olim illata in Urbem sacra Aegyptiorum, senatu et imperatoribus eisdem adversantibus: nam auctor est Dio¹, anno septingentesimo ab Urbe condita, ex senatusconsulto factum esse decretum, ut fana Serapidis atque Isidis, quae privatim nonnulli sibi construxerant, demolirentur: quod (ut ait) eos non magnopere inter numina numerabant. Postea autem, ubi ea in senatu sententia obtinuit, ut publice coleantur; extra pomerium eos deos collocaverunt.

¹ Dio histor. Rom. lib. XL.

Rursum vero anno ab Urbe septingentesimo septimo (ut idem affirmat¹) jusserunt aruspices omnia templa Isidis atque Serapidis demoliri; sed post quinquennium, Lepido et Planco coss., Serapidi Isidique templum decretum est². Anno autem ab Urbe septingentesimo sexto, Augusti consulatu sexto, idem Dio³ affirmat vetuisse imperatorem, ne intra pomerium diis Aegyptiis sacra fierent: quae cum se in Urbem iterum insinuarent, Agrippa tunc curans Urbem anno ab Urbe septingentesimo trigesimo tertio, repressit edicto; statuens ne quis ea in suburbano intra quingentos passus ageret⁴. Sed et postea, Silano et Norbano coss., anno ab Urbe septingentesimo septuagesimo secundo, Tiberius anno sui imperii vigesimo proscripsit Aegyptiorum sacra: imo actis in crucem Aegyptiis sacerdotibus, Isidis templum demoliri jussit, ejusque statuum in Tiberim mergi. Testantur haec Tacitus⁵, Suetonius⁶ atque Josephus⁷.

3. At quid postea? Spreta ab iisdem (ut dictum est) veritate, sacrum illud de eis est inpletum oraculum⁸: « Qui in sordibus est, sordescat adhuc. » Non tantum enim ex senatusconsulto recepta sunt intra Urbem Aegyptiorum deorum sacra; iisdemque templa erecta, sed ipsi imperatores (quod de Commodi modo scribitur) et consulares homines sacris Isidis turpiter inihiabantur: ut non mirum sit, Emben prophetam (quod habet inscriptio superius recitata) insigni munere, nempe marmoreo simulacro honoratum fuisse: dicebantur autem apud veteres Gentiles (ut habet Festus) illi prophetae, qui essent fanorum antislites, oraculorumque interpretes. At de his pluribus inferius ad tempora Commodiana dicturi sumus. Sic igitur de Romanis Gentilibus in deterius lapsis illud jure tunc occini potuit, quod de Judaeis olim a via aberrantibus dictum est⁹: « Novi recentisque venerunt, quos non coluerunt patres eorum: » vel, si coluerunt, facti saepe penitentes, eosdem saepius abiecerunt. Sed has aliasque omnes sordes abluat martyrum sanguis.

¹ Dio hist. Rom. lib. XLII. — ² Dio hist. Rom. lib. XLVII. — ³ Dio hist. Rom. lib. LIII. — ⁴ Dio hist. Rom. lib. LIV. — ⁵ Tacit. Annal. lib. II. — ⁶ Sueton. in Tiber. c. XXXVI. — ⁷ Joseph. antiq. lib. XVIII. c. 4. — ⁸ Apoc. XXII. — ⁹ Deut. XXXII.

Anno periodi Graeco-Romanae 5639. — Olymp. 231. an. 2. — Urb. cond. 899. — Jesu Christi 146. secundum Baronium 148.

— Pii papae 6. — Antonini Pii imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Sex. Erucius Clarus II*, et *Cn. Claudius Severus*, ex inscriptione a Baronio relata, quae dicitur posita *pridie nonarum Maii*, quae est secundum Alexandrinis Pachonia.

Sed legendum *Pachon die undecima*, quae cum die sexta Maii concurret et in Graeco loco ΒΑΧΩΝΙΑ, legendum ΒΑΧΩΝ. ΙΑ. ut inae per litteras cardinalis Norisius monuit.

TELESPIORI ANNUS 8. — CHRISTI 149.

Consules. — Centesimo quadragesimo nono Christi anno, a Cassiodoro Gordianus ac Maximus consules ponuntur, ab aliis ex Græcis Fastis duo

Valerii, Largus et Messalinus, cum ageret Antoninus in imperio annum decimum.

Anno periodi Græco-Romanae 5610. — Olymp. 231. an. 3. — Urb. cond. 900. — Jesu Christi 147. secundum Baronium 143.
— Pii papæ 7. — Antonini Pii imp. 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Largus* et *Messalinus*.

2. *Proconsularis imperii Antonini decennalia.* — Proconsularis imperii decennalia Antoninus Pius exhibuit, quorum indicium, imperium proconsulare Marco Aurelio Caesari attributum. Capitolinus in Marco, cap. 6, ait: « Faustinam duxit uxorem, (nempe Marcus) et suscepta filia, tribunitia potestate donatus est, atque imperio proconsulari extra Urbem, addito jure quintæ relationis. » Quod hoc anno factum, certum reddunt nummi Marci Aurelii, in quibus tribunitiæ potestatis ejus ultimus annus xxxiii notatur. Cum vero die septima Martii anni clxi Antonino Pio Marcus Aurelius successerit, et apud Mediobabum, pag. 216, varia ejusdem Marci nummata extant, in quibus is dicitur: CAESAR AUG. PII F. TR. POT. XV. COS. III. manifeste deducitur, illum anno clxi ante diem vii mensis Martii Antonini Pii emortualem, tribunitiam potestatem xv inchoasse; alioquin non Caesar, sed Augustus, neque Pii, sed Divi Pii filius in iis nummis diceretur. Quamvis, ut verum fatear, nomen Divi non raro in inscriptionibus nummisque neglectum, ut liquet ex decreto Antonini Pii anno cxxii a nobis recitato. Quod si Marcus tribunitiam potestatem xv ante Antonini obitum suscepit, presenti anno ante diem septimum mensis Martii tribunitia potestate decoratus est, ut numeranti patebit. Baronius tribunitiam potestatem Marco in secundo ejus consulatu collatam putavit, anno nempe Christi cxi. At cum tribunitia potestas ejus xv cum tertio ejus consulatu anno clxi gesto copuletur, eum deceptum esse liquet. Alioquin tertius ille consulatus anno clxi susceptus fuisset, quod nullus dixerit. Filia hoc

anno Marco nata, *Lucilla*, ut testatur Herodianus lib. 1, cap. 8, ubi ait: « Lucilla erat Commodi maxima natu soror: ea prius L. Vero imperatori nupserat, etc. »

3. *M. Aurelius fuit collega imperii.* — Porro Marcum collegam imperii fuisse demonstrat Melito in Apologia sua eidem Marco, postquam Antonino successit, presentata, cujus fragmentum refert Eusebius lib. 4, cap. 26. Is de persecutoribus Christianæ religionis loquens ait: « Imperitiam illorum correxerunt piissimi parentes tui, etc. Pater quoque tuus, quo tempore cuncta simul cum ipso administrabas, scripsit ad civitates, ne contra nos tumultus concitarent. » Fuit itaque Marcus Aurelius quintus imperii collega, ipso etiam Dione, lib. 71, teste, qui ait, Marcum octo et quinquaginta annos, mensesque decem, ac dies viginti vixisse, *in iisque cum Antonino patre diu fuisse cum imperio.*

4. *Collegæ imperii quinque fuisse.* — Sed quia principatus imperatoris Marci Aurelii hactenus parum cognitum fuit, et ad principatum Tiberii, annumque ejus quintum decimum a Luca evangelista expressum melius intelligendum plurimum conferri, ideo magis explicandus. Tiberius itaque, Titus, Trajanus, Antoninus Pius et Marcus Aurelius aequali potestate donati fuere, tribunitia nempe potestate et imperio proconsulari, quæ partes duæ supremi imperii erant, ratione quarum imperii collega nuncupati sunt. Eo enim nomine illos appellatos Historiæ Augustæ scriptores manifeste insinuant. Tacitus initio lib. 4 Annal. de Tiberio ait: « Illuc cuncta vergere: filius, collega imperii, consors tribunitiæ potestatis assumitur. » De Tito et Trajano liquet ex Panegyrico Plinii, qui num. 8 de

Trajano scribit : « Simul filius, simul Caesar, mox imperator, et consors tribunitiæ potestatis, et omnia pariter et statim factus es, quæ proxime parens verus tantum in alterum filium contulit. » Ubi quod Tacitus imperii collega, Plinius imperatoris nomine exprimit, ostenditque imperii proconsularis collegas imperatores dictos fuisse. Augustus tria in Tiberii gratiam exit; cum enim filium declaravit, collegam imperii, proconsularis videlicet, ut mox dixi, et consortem tribunitiæ potestatis : Nerva vero quatuor in gratiam Trajani; hic enim factus est filius, Cæsar, imperator, et consors tribunitiæ potestatis. Cujus discriminis hæc ratio est, quod Tiberius adoptatus in familiam Cæsaream, ejusdem adoptionis vi, et filius et Cæsar dictus est; Trajanus vero vi adoptionis filius tantum Nervæ appellari potuit : cum filii naturales imperatorum non nascerentur Cæsares, sed specidi decreto eam dignitatem assequerentur, quod de adoptivis potiori jure dicendum; indeque liquet collegam imperii a Plinio *imperatoris* nomine designari. Addit Plinius, Nervam patrem adoptivum Trajani ejus causa fecisse, quod ab aliquot annis Vespasianus verus parens Titi et Domitiani, unius tantum causa præstiterat, Titi scilicet, Trajanum autem collegam imperii fuisse, constat non tantum ex mox dictis, sed et ex aliis ejusdem Panegyrici locis, v. g. num. 9 de Trajano Plinius habet : « Magnum hoc tue moderationis indicium, quod non solum successor imperii, sed particeps etiam, sociusque plæni-si; nam successor, etiamsi nolis, habendus est, non est habendus socius nisi velis. » Collega etiam imperii Antoninus fuit : « Factusque est patri (nempe Hadriano, inquit Capitolinus in Antonino cap. 4, et in imperio proconsulari, et in tribunitiæ potestate collega. » Denique idem Capitolinus in Marco cap. 6, de eo ait : « Suscepta filia, tribunitiæ potestate donatus est, atque imperio extra Urbem proconsulari. »

5. *Duplex proconsulatus distinguendus.* — Salmasius in Notis ad Capitolinum in Marco cap. 6, loquens de imperatoribus qui Augusto succedere, ait : « Quibus semper honoris gratia, proconsulare imperium delatum est, et tam Cæsaribus, quam Augustis solebat dari. » Alius vir doctus arbitratus est, Augustos, cum imperium proconsulare extra Urbem Cæsaribus tribuebant, illud imperium contulisse, quod Agrippa in Asia et Syria, Vitellius a Tiberio in Oriente habuit, quamvis illud longe majus, quia esset in omnia loca, una Roma excepta; ideoque, inquit, si ita loqui licet, fuisse majores seu nobiliores proconsules. Verum duplex proconsulatus distinguendus. Alter, qui supremi imperii pars erat, isque proprius erat Augustorum; ejusque, antequam Marcus Aurelius et Lucius Verus imperarent, collega tantum imperii et Nero Cæsar particeps fuere. Alter proconsulatus privatorum fuit, hinc non peremptus, neque in omnia loca extra urbem Romanam, et poris partibus Cæsaribus aliquando datus fuit, uti Domitiano Cæsari, quemadmodum suo

loco dixi. Porro, imperii collegas ob imperium proconsulare vulgo dictos fuisse imperatores, imo et in nummis imperatoris prænomine insignitos, ex eo apparet, quod in prima imperii Romani dispositione, nulli Cæsares prænomen illud, quod summam potentiam denotabat tulerint, nullique a scriptoribus historiæ Augustæ imperatores vocati, præter eos, qui imperium proconsulare perpetuum assecuti sunt. Hinc *Nero Cæsar*, qui imperium proconsulare sine tribunitiæ potestate obtinuit, imperator in nummis dictus est, ut anno Christi II, num. 2 ostendi. Nec refert quod in duobus Neronis Cæsaris nummis ibidem recitatis, vox *Imp.* postponatur nomini Neronis; cum in nummis Titi Cæsaris et imperii collega apud Mediobarbum prænomen *imp.* aliquando postponatur. Propter quid itaque tam *Nero Cæsar*, quam imperii collega imperatores appellati sunt, quam propter imperium proconsulare, cum nullus imperator vocatus fuerit, qui illud non obtinuerit. Quare sicut stante republica proconsules, imperatores vocabantur post victoriam ac triumphum; sic et ea eversa, Augusti et imperii collega imperatores appellati sunt ob imperium proconsulare; cum hoc discrimine, quod in his *imperatoris* vox nomini præposita, in illis nomini subjuncta fuerit. Quanquam negandum non sit, quin aliqui Augusti, quorum primum Trajanum fuisse ex ejus nummo apud Mediobarbum pag. 149 invenio, prænomen *imp.* et simul titulum *Procos.* in quibusdam nummis tulerint, ad majorem scilicet ejusdem potestatis expressionem. Quod si in nummis collegarum imperii, imperium proconsulare prænomen *imp.* designatum non fuisset, ejusdem nulla in his mentio facta esset; cum nec in nummis, nec in inscriptionibus proconsules nuncupentur.

6. *Imperii collega imperatores appellati.* — Hoc quibusdam viris eruditissimis me persuadere non potuisse miror. Respondent enim, Trajanum imperatorem dictum a Plinio citato num. 4, ob victoriam Germanicam, quæ ejus adoptionis causa fuit. Sed ea explicatio verbis immediate sequentibus refellitur. Postquam enim Plinius dixit, *mox imperator et consors tribunitiæ potestatis*, num. 9 subdit : « Credentis posteri patricio et consulari et triumphali patre genitum, cum fortissimum, amplissimum, amantissimum sui exercitum regeret, imperatorem non ab exercitu factum? Eidem cum Germanicæ præsideret, Germanici nomen hinc missum? Nihil ipsum, ut imperator fieret agitasse, nihil fecisse, nisi quod meruit et paruit? Paruit enim Cæsar, et ad principatum obsequio pervenisti. » Nam Augusti et Cæsares, seu, ut rectius loquar, collega imperii (cum pari puli Cæsares ob victorias imperatores dicti non fuerint, ut liquet ex nummis) non fiebant imperatores ob victorias, sed tantum imperatores propter illas dicebantur. Propter victorias enim dicebantur *imp. II, imp. III, etc.* Certum itaque videtur, Plinium quando de Trajano ait, *mox imperator*, intelligere, imperium proconsulare mox Trajano datum fuisse; et quidem non tanquam Agrippæ,

Vitellio, aliisque privatis attributum fuerat, sed tanquam partem supremi imperii, sicuti fuit tribunitia potestas eodem tempore eidem collata.

7. *Tiberius et M. Avelius Caesares imperatores vulgo dicti.* — Nec quemquam movere debet, quod nec Tiberius, nec Marcus Aurelius ante imperium Augusteum, nec in nummis, nec in inscriptionibus imperatoris prae nomine cohescentur; modus enim loquendi in numismatis Actisque publicis, a vulgari aliquando discrepabat, ut anno CXXXVII, num. 8, demonstravi. Quapropter non dubitandum, quin ab utroque Caesare moderationis causa admissum non fuerit. Certe Marcum Aurelium, vivente adhuc Antonino Pio, nuncupatum fuisse imperatorem, ut ante cum ceteri imperii college, docet Capitolinus in Marco cap. 6: « Erat autem in summis obsequiis patris Marcus, quamvis non desesset, qui aliqua adversus eum insurrarent, et praeteris Valerius Omulus: qui cum Lucillam matrem Marci in viridario venerantem simulacrum Apollinis vidisset, insurravit: Illa nunc rogat, ut diem tuum claudas, et filius imperet. Quod omnino apud Pium nihil valuit: tanta erat Marci probitas et tanta in IMPERATORIO PRINCIPATU modestia. » Nec haec verba, et filius imperet, Marcum tunc non imperasse significant, sed referuntur ad imperium Augusteum post Antonini mortem a Marco initum. Is enim loquendi modus historiae Augustae scriptoribus familiaris, quando de collegis imperii loquuntur. Sic Victor de Caesaribus: « Titus, inquit, postquam imperium adeptus est, incredibile quantum quem imitabatur, anteaerit, praesertim litteris, clementiae ac muneribus. Denique dum concessa per priores principes firmari ab insequentibus mos esset, simul imperium cepit, Italia possidentibus edicto sponte cavit, prospexitque; » ubi de imperio Augusteo Victor sermonem habet.

8. *Tribunitia potestas praecipua pars imperii.* — Alter honos qui imperii collegis conferebatur, *tribunitia* nempe *potestas*, proconsulatu perpetuo longe major erat; cum ab ea Augustorum et Caesarum, qui eam consecuti erant, anni duntaxat solerent, et ubicumque de utroque honore simul historiae Augustae scriptores loquuntur, *tribunitiam* potestatem postremo loco, tanquam nobiliorem fere semper memorent, ut patet ex locis num. 4 laudatis; quae sic intelligenda esse ostendit Plinius in Pamegryco Trajani locus nuper recitatus, ubi *tribunitia potestatis* consortium ultimo loco propter ejus excellentiam ponitur. Hinc Vopiscus in Tacito cap. 1: « Video mihi posse objici, curules magistratus apud majores nostros quadriennium in republica non fuisse: sed erant tribuni plebis cum *tribunitia potestate*, quae pars maxima regalis imperii est. » Quare minime existimandum cum aliquibus viris eruditissimis, *tribunitiam potestatem* nullam auctoritatem, nullumque imperium designasse, sed tantum potestatem intercedendi, ac immunitatem ab omni injuria; cum *pars maxima regalis imperii* fuerit, ac edicta condendi, et senatum convocandi potesta-

tem secum invexerit, teste Tacito lib. 4 Hist. paulo post initium, ubi narrata Augusti morte, ait: « Tiberius cuncta per consules incipiebat, tanquam velere republica, et ambiguus imperandi, ne edictum quidem, quo patres in curiam vocabat, nisi *tribunitiam potestatis* praescriptione posuit sub Augusto acceptae. Verba edicti fuere pauca, etc. » Denique Eusebius, seu, si mavis, Hieronymus in Chronico *tribunitiam potestatem* Druso filio a Tiberio datam his verbis exprimit: « Tiberius Drusum consortem regni facit, » quibus pariter verbis utitur, cum *tribunitiam potestatem* Philippo Juniori concessam narrat. *Tribunitia* itaque potestas etiam quando sine imperio proconsulari in aliquem conferebatur, non erat sine auctoritate et imperio aliquo. Quae non semel a me inculcata, quia non salis haec usque discussa.

9. *Opinio em. card. Norisii.* — Haec cum communicassem cum em. card. Norisio in Romana antiquitate perillissimo, quem a me dissentire sciebam, rescripsit: « Tacitus lib. 5 Annal. narrat *Tiberianum* misisse ad senatum, quis potestatem *tribunitiam* Druso petebat. Id, inquit Tacitus, *summi fastigii vocabulum Augustus* reperit, ne regis aut dictatoris nomen assumeret, ac tamen appellatione aliqua cetera imperia praevinceret, Marcum deinde Agrippam socium ejus potestatis, quo defuncto *Tiberianum* Neronem dilegit, ne successor in incerto foret. Non potes non concedere, *tribunitiam potestatem*, stante republica, fuisse tantum jus intercedendi cum immunitate, qua tribuni plebis sacrosancti habebantur; hoc enim omnis Romana docet historia. Extat insigne exemplum apud Livium, ubi de abroganda pace ad foveas Caudinas facta orationem recitat. Haec ipsam potestatem imperatores postea habuerunt, eamque suis filiis adhuc tantum Caesaribus communicaverunt. Dio lib. 53 eandem potestatem, uti sua aetate, nempe tertio saeculo a Christo nato, imperatores potiebantur, describit: *Tribunitia potestas quum praclarissimus quisque imperator habuit efficit, ut intercedere iis, quae ab aliis contra ipsorum placitum moventur possint, ac sacrosancti sint, ut si vel minimo sermone, se ab aliquo laesos existiment, iudicia eum causa, tanquam qui se piaculo obstrinxerit, necare queant.* Videsne Dionem in ipsis imperatoribus, isdem terminis ac antea erat in republica definitisse? Habes exercitum jus *tribunitiae potestatis* a Tiberio apud Rhodum veluti in exilio degente in Suetonio cap. II de Vita ejusdem. Cur ergo eam potestatem ultra eos terminos extendes? Nunquam in Romanis scriptoribus imperium *tribunitium*, sed potestatem tantum *tribunitiam* nominatim reperies, quae licet imperia aliorum, ut ait Tacitus, praevinceret, non tamen erat imperium, quo nomine potestas militaris veniebat. » Ita cardinalis eruditissimus.

10. *Refellitur.* — Verum Dio nequam *tribunitiam potestatem* ad jus illud intercedendi cum designata immunitate, stante republica, coarctatum fuisse asserit; cum immediate post subdat: « Gerere

quidem tribunatum plebis, nefas ducunt imperatores, cum utique ipsi patribus sint : omnem vero tribunatiam potestatem, quanta unquam maxima fuit, accipiunt. » Docet vero Ouphrius lib. 1 Fastorum ad annum Urbis cclx. tribunorum plebis auctoritatem progressu temporis magnam fuisse, si quis ad eos vel etiam absentes provocasset, cum statim liberatum ab eo, a quo comprehensus fuerat, vel in concionem adductum vel absolutum fuisse, illud etiam sibi vindicasse, ut senatum convocarent, edicto non audientes punirent, leges tulisse, et aliquando consules in carcerem conjecisse. Sed tribunatiam potestatem, præter potestatem intercedendi et immunitatem, qua tribuni plebis citra capitis periculum a quoquam ledi non poterant, aliquam auctoritatem, Augustis et instituto imperio tribunatiam potestate donatis, tribuisse, egregie probat locus Suetonii a card. Norisio laudatus : ibi enim Suetonius scribit : « Forte quodam in disponendo die, mane prædixerat, quidquid ægrorum in civitate esset, visitare se velle; id a proximis aliter exceptum est, jussuque sunt omnes ægri in publicum porticum deferri, ac per valetudinum genera disponi. Periculosis igitur inopinata re, diu quid ageret, incertus, tandem singulos circum, excusans factum etiam tenuissimo cuique et ignoto. Unum hoc tantummodo, nec præter ea quidquam, notandum est in quo exercuisse jus tribunatiam potestatis visus sit. » Vides *Rhodienses* minime dubitasse, quin Tiberius vi tribunatiam potestatis, quam obtinebat, jubere posset ut omnes ægri ad se deferrentur. Quare quicumque tribunatiam potestate exornati erant, præter jus intercedendi cum præfata immunitate, varia alia præstare poterant. Verum quidem est, Romanos nomine imperii propriissime sumpti intellexisse potestatem militarem, seu facultatem belli gerendi : sed hoc non impedit, quin vox illa in alia significatione potentiam vel auctoritatem designaverit, uti, v. g. in loco Taciti numero præcedenti laudato, ubi is ait : « Id summi fastigii vocabulum Augustus reperit, ne regis aut dictatoris nomen assumeret, ac tamen appellatione aliqua cætera imperia præmineret. » Illic *imperium* non significat imperium militare, ut omnibus notum. Cumque tribunatiam potestas cætera imperia præmineret, nempe regnum ac dictatorium, non poterat secum non invehere aliquid imperium, seu aliquam potestatem; alioquin cætera non præminuisset, sed iis inferior fuisset.

41. *Tribuni leges ferre poterant.* — Pergit doctissimus cardinalis in sua Epistola : « Quod ais Tiberium *tribunatiam potestatis præscriptione* Patres ex Tacito in curiam vocasse, unde inferens eundem habuisse imperium legum, sive edictorum condendorum, videris mihi velle ludere vocabulis : nam extant plurimæ leges ac edicta promulgata a tribunis plebis, quæ vulgo *Plebiscita* a Romanis dicebantur : At illa dicebantur facta tribunatiam potestate, non imperio tribunatiam : etenim imperium rem tantum militarem extra Urbem spectabat. Ita prætores, reos in carcerem detrudebant, nullo fulli imperio,

sed tantum *jure prætorio*. Itaque jus ad prætores, potestas ad tribunos plebis, imperium denique ad proconsules pertinebat. At hocce imperium ita proconsules imperatores constituebat, ut tamen titulo imperatoris semel inscribere non possent, nisi tanto hostium numero occiso, quod etiam cognomen, sive titulum statim post triumphum deponabant. » Illic card. Norisius. Sed si tribuni plebis ante institutum imperium plebiscita edere poterant, quanto magis post ejus institutionem imperatores, et quicumque tribunatiam potestate donabantur, aliqua edicta condere, non quidem virtute alicujus imperii militaris, ut me velle arbitratur card. eruditissimus, aut imperii tribunatiam, sed virtute auctoritatis, quam ea dignitas conferebat. Denique tribunatiam potestas non erat imperium militare, sed pars summi imperii supremæque potentiam; et hæc de tribunatiam potestate.

42. *Cur Augusti et imperii collegæ imperatores dicti.* — Quoad imperium proconsulare hæc de eo in ea Epistola habet : « In eo, inquit, dissentimus quod putas Casares a proconsulari imperio prænomen imperatoris habuisse, quod ipse inficit. Nam inter titulos Augustorum postremo loco in vestustis saxis ac nummis legitur *Procos*, utique a proconsulari extra Urbem imperio, quod neutiquam negare poteris. Itaque prænomen *Imp.* quod primo loco inter Augustorum, ac quorundam Casarum titulos legitur, non designat imperium proconsulare, quod postremo tantum titulo legitur. Porro titulus *Imp.* iis proconsulibus tribuebatur, qui in acie tot millia hostium interemissent, uti ex Dione, Casare et Appiano constat. Illic titulus post nomen proconsulis ponebatur; at decreto adulantis senatus post victos Pompeii filios, tanquam prænomen Casari datum fuisse, jam nosti ex Dione lib. 43, ubi ait, illum titulum eidem delatum, non veteri consuetudine ex pluribus necatis in bello hostibus; *neque ea ratione, quod ei merum imperium absolutumque potestatem deferrent; sed eo modo quo nunc his, qui summum imperium obtinent, tum primum Casari imposuerunt tanquam ipsi proprium.* Porro eo anno Urbis mcccx. Casar erat dictator IV ac designatus in annum mcccx. quo periit dictator V. Ex dictatura summum imperium in urbe, ac toto Romano imperio idem Casar obtinebat. Itaque eo prænomine *Imp.* nullum eidem imperium conferri poterat, qui amplissimo omnium, nempe dictatorio jam pollebat. Illic recte Dio illud prænomen *non ea ratione* datum scripsit, sed ut ille titulus qui puri patris honoris erat, uti etiam titulus *Augusti*, Casaris proprius haberetur; cum ante eundem nunquam prænominis loco fuisset. Quare jam vides, titulum illum summi quidem honoris, uti et alter Augusti Octaviano datus, sed nullius imperii fuisse. » Ita card. Norisius.

43. *Titus et Trojanus imperium proconsulare perpetuum habuerunt.* — Ad quam rationem respondeo prænomen illud *Imp.* nullam quidem potentiam nec Julio Casari dictatori, nec imperii collegis attribuisse, sed eidem attributam fuisse, designasse; in

Julio quidem dictatore perfectam et plenam; in collegis imperii valde affinem. Nam Dio, lib. 43 citato, ait, prænomen illud concessum fuisse Julio Caesari « eo modo quo nunc his qui summum imperium obtinent. » Lib. vero 53 de Imperatoribus tradit: « Consules enim fiunt saepe numero, et quoties extra pomerium sunt, proconsules dicuntur: nomenque imperatoris, non modo si qui aliquam victoriam retulerint, sed et alii omnes ad significandam plenam suam et perfectam potentiam, semper gerunt, loco nominis regii et dictatoris: quae semel e republica sublata, ut non imponit sibi; ita eorum vim ac rem ipsam imperatoris titulo confirmant. » Quare vero scribit card. Norisius, imperatoris prænomen nullum Julio Caesari imperium conferri potuisse, « qui amplissimo omnium, nempe dictatorio, jam pollebat. » At illud Julius imponi sibi voluit, non ut major sibi potentia conferretur, aut quod prænomen illud aliquod imperium secum inveheret, sed ut eo magis significaretur plena sua et perfecta potentia. Imperii vero collegas in nummis et inscriptionibus proconsules dictos non esse jam num. 5 observavi. Porro eos ob imperium proconsulare dictos fuisse imperatores, hoc modo delexi. Ex imperii collegis Antoninus ante Augusteum imperium nuncupatus est imperator, et ex puris patris Caesaribus unus *Nero Caesar*: utrumque autem imperio proconsulari decoratum fuisse certo constat. Ex quibus intuli, non solum eos ob proconsulatum perpetuum imperatores appellatos, sed etiam Tiberium et Marcum Aurelium; licet imperatores in nummis et inscriptionibus non appellentur, quia uterque proconsulatum perpetuum obtinuit; ac denique Titum et Trajanum imperio proconsulari perpetuo honestatos esse, quia uterque vocatus est imperator, uti Nero et Antoninus, qui, ut dixi, imperium proconsulare habuere.

14. *Tiberius et M. Aurelius imperii collegae in nummis sine prænominibus Imp.* — Haec insuper habet card. Norisius: « Jam vero cum Augusti suos filios summis titulis insignire vellent, non omnes eisdem una simul contulere, sed modo plures, modo minores pro libito eisdem conferrebant. Agrippa ac Drusus TR. POT. in nummis inscribuntur sine prænominibus Imp., quod nequaquam illis donatum fuit. Unus Titus omnium primus illud a patre obtinuit. At ex illo nullum imperium idem accepit. Suetonius cap. 6. in Tito ait, illum in Urbe plures neci tradendos jussisse, sed jure praefecturae praetorii. Itaque titulus Imp. in prænominibus erat tantum honoris. At Domitiano nihil praeter nomen Caesaris delatum fuit. Trajanus illud prænomen in adoptione, sive paulo post adoptionem accepit, ut et Antoninus Pius, qui tamen M. Aurelium Caesarem ita tribunitia potestate donavit, ut nequaquam prænomen Imp. eidem concesserit. Quaeso te, vir doctissime, cur Titus cum eo prænominibus in vetustis inscriptionibus legitur, non vero M. Aurelius in tot nummis, et saxi ea aetate inscriptis? et sane nec semel quidem legitur. Sed inquis, esse argumentum negativum. At id genus

debet esse, ut mea sententia probetur. Ne uni scriptori, si quispiam esset ejus aetatis, testanti M. Aurelium illud prænomen habuisse, integram fidem adhiberes: nullam vero praestandam putas tot numerorum ac lapidum monumentis, cum Caesarem imperatoris prænominibus earentem prodentibus? Veniam, amice dabis; videris mihi tua in opinione obstinatur. Utinam illum feliciter alius, quam haecenus mihi, persuadeas. Reponis neque Tiberium in nummis cum prænominibus Imp. legi; rationem disce ex Suetonio, cap. 26, de eodem scribente: *Prænomen quoque imperatoris cognomenque Patris Patriae, et civicam in vestibulo coronam recusavit*; quare cum id prænominibus ille noluerit, monclari neutiquam cum eodem Tiberium scalpere potuere, illud prænomen dubio procul adjecturi, si illud Tiberius admisisset. Cum ergo in nullis nummis M. Aurelius imperator appelletur, eo perfecto titulo caruit. Et quidem etiam Dio lib. 57, rationem profert, quia Tiberius prænomen Imp. non admisit: *saepius dicens, inquit de Tiberio, dominum se servorum, IMPERATOREM militum, PRINCIPEM caeterorum esse*. Nempere more vetusto republicae, quo imperatoris sit tantum dicebatur, qui proconsul sive consul, aut quandoque proprator militibus imperabat, nempe dux exercitus, qui a latinis scriptoribus IMPERATOR passim, ut ab his vulgo appellabatur. Quare cum nusquam prænomen Imp. sculptum sit in nummis M. Aurelii ante mortem Pii, optime colligimus, eodem caruisse. Hinc de Aurelio sub mortem Pii scribit cap. 7 Capitolinus: *Post excessum Divi Pii a senatu coactus regimen publicum capere, fratrem sibi participantem in imperio designavit*. Itaque tum primum, jubente senatu, Imp. dictus est; neque antea regimen publicum sub Pio administravit, cum tribunitia tantum potestate potiretur, quae nullius imperii jus continebat. » Ita inquit card. Norisius.

15. *Nomen imperatoris a Tiberio et M. Aurelio imperii collegis recusatum.* — Opiniones vetustas et penitus insitas difficile esse ex animis evellere, quofidiana demonstrat experientia. Quare non mirum si card. eruditissimus ita suae adhaereat. Non solum itaque Agrippa ac Drusus Caesar, sed etiam Lucius Aelius Caesar cum prænominibus Imp. in nummis non exprimuntur, quia videlicet imperium proconsulare perpetuum non obtinuerit. Titus vero caeterique imperii collegae praeter Tiberium et M. Aurelium cum illo prænominibus in nummis leguntur; et cum eo etiam Tiberius et M. Aurelius in nummis exhiberentur, nisi praedoctestia interque illud recusasset, ut de Tiberio modeste advertit card. Norisius. Injussu autem exemplo *M. Aurelium* illud non admisisse omnino existimandum; cum uterque, non minus quam Titus, Trajanus, et Antoninus Pius imperio proconsulari et tribunitia potestate cohesuslatus fuerit. Argumentum negativum omni alia probatione deudatum, fallax et errori obnoxium, quidquid card. eruditissimus dicat. Praeterea usus vulgaris loquendi valde diversus fuit a modo loquendi in actis publicis, nummisque adhibito, ut suo loco

monstravi. *Tiberius* collega imperii factus, imo et postquam Augusteam dignitatem adeptus est, nunquam dictus est in nummis, aut in actis publicis *imperator*, ut recte eidem card. observatum. At a scriptoribus et a vulgo eo nomine appellatum indicat Josephus, qui eo anno, quo Tiberius denatus, in lucem venit. Ille lib. 18 Antiquit. cap. 3, narrat Augusti morte ait : « El Tiberius Nero principis successit, Julia filius, Romanorum imperator tertius. » Quod si Tiberius, dum rempublicam Romanam administrabat, vulgo imperator vocatus non fuisset, Josephus, qui cum illis, qui Tiberium viderant, imo et qui cum illo frequentes fuerant, vixit, successionem ejus in imperium, alio quam *imperatoris* nomine designasset. Denique cum Plinius dedicet Historiam suam naturalem Tito *imperatoris*, id est, Caesari, et eum alloquens dicat : In-cundissime imperator, et Trajanus Caesar sapiens dicatur *imperator* a Plinio Juniori in Panegyrico, certo nobis constat, collegas imperii, quales Titus et Trajanus Caesares fuerunt, imperatores dictos fuisse. Quare cum Vespasianus, Nerva, Hadrianus, et Antoninus Augustum tanquam exemplar sibi proposuerint, quando filios suos in imperii societatem ascrivere, non dubium quin ideo eos *imperatoris* titulo exornarint, quia Augustus eandem appellationem Tiberio attribuerat; qui eam tamen, ejusque exemplo M. Aurelius, recusavit, ille ficta, hic vera modestia, de quo Capitolinus num. 7 citatus et Nihilinus mox laudandus nos dubitare non sinunt. Nec est quod dicat doctissimus cardinalis, unum Titum omnium primum imperatoris praenomen a patre obtinuisse, sed ex illo nullum impetium accepisse. Cur enim in hac prerogativa Titus Tiberio ac M. Aurelio praedatus fuisset; cum ad aequalem honoris gradum evecti fuerint, ad tributum nempe potestatem, et imperium proconsulare perpetuum. Si ex praenome Imp. nullum imperium Titus accepit, neque praenomen illud aliquam potentiam in eo designavit, ut designasse diximus; quo line, quare de causa potius Tito, quam caeteris omnibus imperii collegis datum fuit? Nulla certe afferri potest ratio, quam ob rem illud potius uni, quam alteri tribueretur. Demque ex eo quod Capitolinus scribit, *post excessum Divi Pii* a senatu M. Aurelium coactum fuisse *regimen publicum* capere, male inferitur, Marcum antea imperii socium non fuisse; cum diversum esset regimen, quod exactus est Marcus capere, ab eo quod antea habuerat. Antea enim collega tantum imperii erat, postea Augusteum imperium obtinuit, ut jam diximus.

16. *M. Aurelium imperii collegam fuisse Capitolinus et Nihilinus testantur.* — Ad locum Capitolini, quem num. 7 retuli, ita respondet card. Norisius : « Verba autem illa Capitolini eodem capite : *Tanta erat Marci probitas, et tanta in imperatoris principatu modestia*, jam Casaubonus recte exposuit, notans in aliis Mss. legi, *imperatorio participata*, quod nempe titulum Caesaris ac tr. pot. participaret, quae duo imperatorum propria

erant, caetera inter insignia. Et sane nomen *principis*, id temporis, proprie loquendo, Augustus tantum designabat. Lege Tacitum initio statim Annalium. Quare tñi Aurelius ante imperium Augusteum non fuit princeps, ita nec imperatoris principatus, nisi ex spe adoptionis peracta, sive ex destina jam eidem successione competebat; ac proinde Capitolinus idonee exponendus est. » Verum si reperiantur aliqua Mss. in quibus pro *principatu*, legatur, *participata*, non dubito, quin in illis librorum errore ita scriptum sit. Imo haec ita scripsisset Capitolinus, ex illis verbis deduci posset, Marcum imperatorem appellatum fuisse, cum dignitatis imperatoriae particeps fuerit, tributum nempe potestatis, et imperii proconsularis, quae qui participarunt imperatores dicti sunt. At imperii collegas *principes* vocatos fuisse, demonstrat locus Capitolini in Marco cap. 1, a me recitatus anno Christi LXXI num. 4, alterque locus Spartiani in Aelio Vero cap. ult, a me explicatus, dum de imperio proconsulari Tiberio Caesari collata verba feci. Legendum etiam quod scripsi ex eodem Capitolino anno CCXXXVI num. 8, denique Marcum imperii collegam fuisse demonstrat locus Nihilini ex Diono ab ejus interpretibus non satis accurate in latinum versus : Καὶ οὐτὶ οὐ προσωποποιῶ ἀλλ' ἔξ ἀρετῆς πάντα ἔπαυται, προσδοκῶ. Ἐτα γὰρ ἴστω καὶ πενήταυρα, καὶ μάλα διατ, ἡμῶν τε ἀποσι καὶ δύο ζῆσαι ἀπο τοῦτοῦ τῆ το πρῶτον Ἀντωνίνου πατρὸς ἡμῶν ὑπαρχῆται, καὶ αὐτὸς ἔπειτα καὶ διὰ ἔτα, καὶ ἑδωκεν ἡμῶν ἀπεχερῆσαι, ζῆσαι διὰ πάντων ἔγινετο, καὶ ἐν οὐδενὶ ἔλλειψθη. Quae verba a Guilielmo Blanco sic latine reddita : « Ae Marcum quidem nihil simulate, sed omnia cum virtute egisse, perspicuum esse potest ex eo quod cum octo et quinquaginta annos, mensesque decem, ac dies viginti vixerit, in iisque cum Antonino patre diu fuerit cum imperio, ipseque annos decem et novem, et dies undecim regnaverit, tamen aequalis in omni vita, ne ulla unquam in re immutatus fuit. » Leuclavivus loco horum verborum, « in iisque cum Antonino patre diu fuerit cum imperio, habet, sub Antonino patre diu socius imperii fuerit. » Verum locus sic ad verbum interpretandus : « Et quod non fide, sed virtute omnia agebat, certissimum. Annos enim octo et quinquaginta, et menses decem, dies vero viginti et duos cum vixerit, et in iis cum Antonino prius per longum tempus fuerit, (vel cum Antonino prius per longum tempus imperaverit) et ipse annos novem et decem et undecim dies per se ipsum (vel ex se) imperaverit, similis in omnibus fuit, et in nulla re immutatus. » Prius itaque M. Aurelius cum Antonino, ipsoque de mortuo, per se ipsum imperavit. Nihilinus ex Diono, ut anno Christi LXXI num. 4 ostendimus, Vespasianum morte narrata, ait, Titum principatum monarchicum adeptum esse, quia scilicet mortuo patre solus regnavit; sed quia Marcus Aurelius post Antonini obitum, Lucium Verum Augusti nomine denavit, monarchiae quidem verbo historien non utitur, sed aliud usurpat, quod non minus indicat, M. Aurelium collegam imperii fuisse, quam verbum monarchiae Titum antea imperasse, sed non solum, ac sine alio.

17. *Epocha ab excidio Hierosolymitano.* — Epocha ab excidio Hierosolymitano desumpta ab antiquis quandoque usurpata : sed ex ea chronologia Baronii minime confirmata. Nam incipit ea epocha anno Christi LXX, non vero LXXII, ut numeral Baronius, a qua ad decimum Antonini annum, qui currenti Christi inchoatus est, anni LXXVII effluxere, ut recte Clemens Alexandrinus a Baronio citatus. Vitium itaque aut firmitas chronologiae Baronianae dignosci non potest ex mutua collatione annorum, qui initium imperii Diocletiani precessere, sed ex annorum ante Diocletianum transactionum, eorumque, qui ejus imperium subsequuti sunt, comparatione, cujus rei passim afferentis exempla.

18. *Ludi seculares hoc anno non celebrati.* — Censores quidam in Epistola consulari a cardinali Norisio in lucem edita pag. 168, reprehendunt me, quod negarim, ludos seculares *octavos* ab Antonino Pio celebratos, et pag. 185 Dissert. Hypaticae scripserim, Censorini de his silentium illos tunc non fuisse editos ostendere; praesertim cum dicat *octavos* a Severo exhibitos. Sed Antoninum Pium currenti anno, qui Urbis nongentesimus fuit, nullos ludos seculares editisse, debet esse certissimum. Censorinus scriptor accuratissimus aureum suum librum de Die Natali anno Christi cxxxviii elucubravit, in eoque cap. 17 ludos seculares anno Christi civ editos, quos *octavos* appellat, videre, et cum iis, qui Antonianos vidissent, conferre potuit. Nam a currenti Christi anno, quo Antoninus ludos illos ordinasset, ad annum Christi cxxxviii anni tantum nonaginta effluxere; tantoque apparatu ludi illi celebrari soliti, ut eorum memoriam oblitio vix delere posset. Praeterea Zosimus lib. 2, pag. 169, ludos omnes seculares, qui secundum primævam institutionem, post annos nempe ex habiti fuerant, recenset: cum vero ad Claudium, qui ludos seculares cum Urbis centenariis cepit illigare, pervenit: «Post Augustum, inquit, Claudius ludos celebravit, numero praestituto annorum neglecto. Post eum Domitianus, Claudio valere jussu, traditam ab initio legem servare visus est. Secundum hos Severus, cum anni ex jam appetissent, etc.» Quod si Antoninus Pius ludos seculares hoc anno celebrasset, Zosimus haec vel similia verba scripsisset: «Secundum hos Severus, Antonino valere jussu, etc.» Hic enim in Urbis centenario, quemadmodum Claudius, eosdem exhibuisset. Denique ludi seculares, tam qui ab Augusto, quam qui a Claudio, Domitiano, Severo ac Caracalla, et ab utroque Philippo celebrati, in horum imperatorum nummis, ut apud antiquarios videre est, expressi, Antonini vero seculares ludos nullum numisma exhibet, licet supersint varia hoc anno percussa. Ludi itaque seculares Antoniani contentissimi.

19. *Seeculum Urbis novum magnifice celebratum.* — Neque verum est quod censores asserunt, Capitolium nempe, cap. 10, de Vila Antonini factio, Victor Vero Schottli expresso nomine seculares Antonini ludos laudare: quae enim ibidem scribit

ad Antonini et M. Aurelii Caesaris decennalia pertinent: «Ad indulgentias, inquit, promissimus fuit. Edita munera, in quibus elephantos et corocollas et strepsicerofas, crocodilos etiam atque hippopotamos, et omnia ex toto orbe terrarum cum tigrilibus exhibuit. Centum etiam leones una missione edidit.» Quae tamen missio ad annum cxi quo quadrigae triumphales Antonino decretae, contigit, ut ibidem ostendimus. In decennialibus et id genus festis Indica animalia, aliaque non antea visa Roman advehebantur, variaeque spectacula edebantur, ut videre est apud Dionem lib. 76, ubi de decennialibus Severi imperatoris, et apud Pollionem de Gallienis duobus cap. 8, ubi de Gallieni imp. decennialibus sermonem habet. Quod si ludos in horum trium imperatorum decennialibus celebratos inter se conferas, Gallienos et Severianos, quam Antonianos, sumptuosiores fuisse comperies. Sed non magis expresse Victor, quam tacite Capitolinus ludos seculares Antonini laudat. Haec Victoris de Antonino verba: «Annis quibus publica egit, viginti idem mansit, celebrato magnifice Urbis nongentesimo,» non ludis saecularibus, ut perperam censoris, sed circensibus, aliisque, qui currenti anno eo magnificentiores fuerunt, quo ludi seculares octavi celebrari debuissent, imperii proconsularis decennalia Antoninus edidit, Marem filium adoptivum proconsulari imperio exornavit, hincque ex Faustina Antonini improbis filia natam suscepit. Et Victorem ita intelligendum ex ipsomet Victore palei. Es enim de ludis saecularibus ab utroque Philippo imp. anno Christi cclxvii editis, inquit: «Annum Urbis millesimum ludis omnium generum celebrant,» ac postea queritur ludos seculares amplius exhibitos non fuisse. Vides Victorem de anno Urbis millesimo loquentem, cum *Ludis omnium generum* celebratum tradere: de anno vero Urbis nongentesimo duntaxat asserere, illum ab Antonino *magnifice* celebratum. Porro annis ludis saecularibus dicatis omnia ludorum genera edita fuisse docet testis oculatus, Herodianus sc. lib. 3, qui de ludis saecularibus Severi loquens ait: «Vidimus item sub illo quosdam omnis generis ludos, cunctis editos theatris, etc.» quod Victor de Ludis Antonini Pii dicere non praetermisisset, si is ludos seculares celebrasset.

20. *Periphrase a ludis saecularibus deducta explicantur.* — Sed omnem, inquit ibidem censores, dubitandi locum praecidit insigne epitaphium, quod Gruteri pag. 928 recitatur. Est epitaphium ejusdem Sexti Vigellii, in quo dicitur, hunc attigisse annum centesimum, quodque his verbis clauditur, NAT. LUD. SAECUL. VIII. OBIT. SEQUENTI. «Certum est, subjungunt censores, eundem non esse natum ludis saecularibus editis a Severo anno Christi civ, qui octavi Censorino dicuntur, siquidem post ludos seculares anno cclxvii a Philippo editos, nullos deinceps ludos celebratos auctor Regularum optime eo capite, num. v demonstrat. Itaque Vigellius natus est ludis octavis saecularibus Antonini Pii anno Urbis dccc, obiit ludis sequentibus Philippi,

anno Urbis millesimo. » At vana hæc explicatio. Vigellius natus est anno Christi cciv, quo Severus *Octavos* ludos sæculares celebravit, obiitque anno ccciv, quo decimi celebrandi fuissent. Nam epitaphiorum conditores ac poete ad ea, que fieri solitum erat, plerumque alludebant. Sic Claudianus in Panegyrico de sexto consulatu Honorii imp. anno Christi cccciv gesto, quo secundum priscam institutionem ludi sæculares edendi fuissent, Romam loquentem inducens, querentemque, quod a centum annis imperatores intra summ ambitum vix egissent, utitur periphrasi a ludis sæcularibus jam diu abrogatis deducta :

Spectandosque iterum nulli celebrantia Ludos
Circumflexa rapit centena sæcula consul.

Ex quibus verbis viri doctissimi deducebant, Honorium ludos sæculares restituisse, cum tamen poeta nihil aliud indicet, quam centum annos jam præteruisse, alludatque tantum ad eos sæculares ludos, qui tam anno ccciv quam anno cccciv celebrandi de more fuissent. Sic etiam illa, quæ apud Martialem, lib. x, 63, jacet in epitaphio, se vixisse annos centum, post quos ludi sæculares edi solebant, ait :

Bis mea Romano spectata est vita Terulo.

Non ulique quod binos sæculares ludos vidisset. Nam intervallum inter sæcularia Claudii et Domitiani perexiguum est, sed dicit, se tot annos vixisse, quot satis sunt ad his spectandum sæcularia, ut erudite explicat Scaliger in *Animadversionibus Eusebianis* ad num. 2108. Certe præfata epitaphii Vigelliani clausula ad verbum accipi non potest, ut eam censores interpretantur; cum inter ludos Antonini et Philippi, ludi a Severo celebrati, intermedii fuissent. Alioquin qui epitaphium posuit, scripsisset *NAT. LUD. SÆCUL. VIII. OBIT. X.* et tamen dicit, *OBIT. SEQUENT.* id est, sæculo, in quo ludi sæculares sequentes incidebant, ad quod præsertim epitaphii conditor respexit. Si quis porro epitaphium illud integrum legere velit, non certius de hæc controversia judicium ferre possit, hic illud exhibeo :

MEMORIE

SEX. VIGELLI. AQUINAT. QUI
ANN. ATTIGIT GENIENS
SET. ALTERUM. ET. NONAGEN
PERPET. INSOFFENSA. VALETUD
EXEGIT. RELIQUOS. SEPTEM. ET. D. XIX.
DECEBIT. ET OCCURBIT
NAT. LUD. SÆCUL. VIII. OBIT. SEQUENT.

TELESPHORI ANNUS 9. — CHRISTI 150.

1. *De Justinii Apologia.* — Anno Christi centesimo quinquagesimo, secundum Græcos Fastos, Torquato et Juliano secundum, vel ex Chronico Cassiodori, Romulo et Glabrione cons., Justinus martyr iterum pro Christianis scribens Apologeticam orationem, obtulit eam imperatori. Cum enim ipse numeret¹ annos centum et quinquaginta a Christi natiuitate usque ad illud tempus, quo eam scribebat orationem, nullus de his dubitandi scrupulus relictus esse videtur. Sed de his pluribus superius² actum est, dum Eusebii et Cassiodori refellimus sententiam, alio tempore eam fuisse scriptam affirmantium. Præfixit autem ipse sue orationi Christiano philosopho dignam hujusmodi inscriptionem :

2. « Imperatori Tilo Elio Hadriano Antonino Pio Augusto Cesari, et Verissimo filio philosopho, et Lucio philosopho, Lucii quidem Cesaris nativo, Pii autem adoptivo filio, eruditionis amatoribus; sacroque senatui, et populo Romano universo. Pro

his, qui ex omni hominum genere injuste adii iniquis, et violenta vexationi sunt obnoxii: Justinus Prisci Bacchii filius, Flavie Neapoli Syriæ Palestinæ ortus, ex illis unus, hanc orationem atque deprecationem conscripsi. »

3. Quam vero libere ac intrepide ipso ejus exordio eos compellet, hæc accipe: « Qui vere pii et philosophi sunt, eos solam veritatem in pretio habere, et colere debere, ratio dicitur; » et paulo post: « At vos quidem pii et philosophi, et justitie custodes, et eruditionis amatores, quod sic vocemini, ubique auditis; an vero etiam sitis, res ipsa demonstrabit. Si quidem non adulaturi vos hoc scripto, neque ad gratiam quidquam dicturi, sed ut juxta exactam et exquisitam rationem judicium feratis, postulaturi accessimus: ne videlicet sententiæ domo allata præsumptione, neque superstitione hominibus placendi affectione, neque præter rationem concepto impetu, et inveterata longo tempore fama mala præoccupati contra vos ipsos calculum feratis. Nostra quidem ratio est a nemine nos quicquam mali pati posse, si non aut malefici coarguamur, aut pravi,

¹ Justin. in orat. ad Anton. vers. Lang. — ² Supr. anno 112. in fin.

causa cognita, judicemur esse. Vos autem occidere quidem potestis, nocere non potestis. » Haec dicens, multa exprobat de iniquissimis in Christianos judiciis, quippe qui solo nomine, quod Christiani sint, nulla habita rerum peruestigatione ut facinorosissimi omnium, morte damnetur. Quomobrem calumniis obiecta singula purgat, ipsorumque innocentiam multis demonstrat; quippe qui non sint illi, ut vulgo dicebantur, athei, quod deos non colant, qui verum Deum norint, et officiis illi congruis prosequantur: nec eos expectare humanum regnum (quod ipsi suspicabantur, ac proinde defectionem atque rebellionem timebant) sed caeleste ac plane divinum; eaque ex causa libentissimo animo hujus vite dispendium eos pati; quod nequaquam accideret, si in mundo regnandi cupiditate aliqua tenerentur obstricti: diluit ac plane confutat de crucifixi hominis cultu in Christianos jaclatas a quocumque blasphemias, qui crucis mysterium igroraret: monstratque pluribus, deos colentium inanem ac turpem esse superstitionem: deque Christi divinitate, ejusque de carnis assumptione oeconomia, erudite copioseque disserit, et de crucis mysterio multa reserat, atque Christianorum fidei veritatem multis certisque argumentis testatam relinquit; eorundemque vite imoxie disciplinam, exactissimum castitatis cultum, patientiam, obedientiam, pacis custodiam, benignitatem, in hostes quoque dilectionem, et alia plura id genus insinuat.

4. Insuper et sacrorum mysteriorum ritus, nempe Baptismi et Eucharistiae, alioqui secretos, voluit illis esse perspicuos: ea nimirum ex causa, quod vehemens ore omnium dissipata esset in Christianos calumnia, eos in sacris necare solitos puerum, illiusque carnis vesci, extinctisque luminibus promiscue lurpiterque misceri: quae enim (ut dictum est superius) agerentur a Gnosticis, qui et Christiano nomine censebantur, ea omnia Catholicis atque innocentissimae vite Christianis erimini vertebantur potius, quam illis, quos instar Prolei ad libitum mutare formas, idola colere, ceteraque quae Gentilium essent ritus agere, ac sic latitare, sua ipsorum haeresis docuisset. Potuit et ea de humanarum carnis esu calumnia non tantum ex Gnosticorum facinoribus esse conflata, sed ex veritate mysterii male accepti perfacite comparata: nimirum quod in confesso apud Catholicos omnes esset, se in sacris carnem Christi Domini nostri esu, et sanguinem potu aequae participare. Quomodo cumque autem id acciderit, ad elucendam inoffensam de sacramento calumniam, Justinus (licet velut lege¹ sit, sanctum dare canibus, et ante porcos projicere margaritas) sacra suis scriptis Christianorum mysteria perspicuo intuenda atque cognoscenda proponit. Essent hic ea singula, ad sacros ecclesiasticos antiquos ritus et mores insinuandos, ejus verbis scribenda: sed quod alias superius, ubi ex instituto de ecclesiasticis traditionibus actum est, eorum memini-

mus; iterum ea repetere, supervacuum esse ducimus.

5. Quali autem, quantave animi libertate israe omnia ipse tractarit; praeter illa quae sunt superius recitata, invectiva illa potissimum declarat, qua ait: « Sed enim melius viderimus, ne universi, quae justa sunt faciant: et vos, quos puniatis, non habeatis. Carnificum vero hoc fuerit, non principum honorum opus. Persuasum autem vobis est, malignorum damnorum opera haec fieri, prout diximus: qui etiam ab eis, qui praeter rationem vitam degunt, hostias et cultum flagitant. Caterum vos qui pietatem et philosophiam consecramini, contra rationem quicquam agere, non arbitramur. Sin vos etiam aequae ac dementes homines veritatem post consuetudinem habetis, facile sane quod potestis. Tantum quippe principes opinionem veritati preferentes vadent, quantum in solitariis locis praedones. » Denique perorans haec addit: « Haec si quidem vobis rationi et veritati consentanea esse videntur, in praefatio ea habebe: sin pro magis ducitis, tanquam deliramenta contentemite: atque ita contra eos, qui nihil per injuriam iniqui admiserunt, perinde ac adversus hostes supplicium capitis statuite. Illud autem vobis praedicimus, vos minime evasuros esse futurum iudicium Dei, si in hac iniquitate perduraveritis. Et nos clamabimus: Quod Deo gratum placitumque est, id ipsum contumace et fiat. » Haec locutus, subjunxit libello appendicem, Hadriani imperatoris, quod superius est recitatum, ad Minutium Fundanum pro Christianis rescriptum editum, quo veluit Christianos circumveniri calumniis, atque ex solo nomine, nullo probato crimine, tumultuarie condemnari.

6. *Quid de rescripto Antonini Pii et de persecutione.* — Annuerit ne Justinus libello imperator, non constat; nam post haec Romae religionis causa patratas esse Christianorum caedes, ut Telesphori Romani pontificis et aliorum, suo loco dicemus. Neque enim assentiri possumus affirmantibus Antoninum Pium Augustum Justini oratione persuasum, mox illud quod extat in fine ejus pro Christianis Apologiae, dedisse rescriptum: nam illud, Asiae populis post triennium datum fuisse apparet, nimirum ejus imperii anno decimo quinto. Cum enim ibi tributivae potestatis inscriptio notata habeatur decies quinquies, totidem cum annos tunc egisse in imperio, certum est: nam auctore Dione¹ constat, pro numero annorum imperii, multiplicari vices tributivae potestatis: adeo ut quotus quis imperator actus reperitur numero tributivae potestatis, totidem cum annos agere in imperio, necesse sit pariter affirmare; quamobrem anno decimo quinto ejus imperii ea oportuit Antoninum pro Christianis rescripsisse.

7. Meminit hujus a se scriptae apologiae ipse Justinus in dialogo cum Tryphone, cum agit de Simone mago: ut appareat, commentarium illum

¹ Math. vii.

¹ Dio hist. Rom. lib. LIII.

post hæc tempora ab eo scriptum : ubi et de Christianorum persecutione verba faciens, quanta illi essent animi alacritate ad subeunda supplicia, monstrat his verbis : « Dum cadimur, letamur, persuasum habentes, quod excitaturus nos sit Deus per Christum suum ; » et post multa, quomodo persecutione saviente, major ad Ecclesiam adiceretur credentium numerus, testatur sic dicens : « Non esse autem qui exlerreat, et in servitutem redigat nos, qui Jesu nomina per fidem dedimus, per terram omnem manifestum est. Quod namque dum gladio perentimur, et in crucem agimur, et bestiis objicimur, et vinculis et igne et tormentis aliis omnibus plectimur et excruciamur, a professione nostra non discedamus satis constat. Et quanto magis ejusmodi tormenta quedam in nos expediuntur, tanto alii plures fideles

et vere religionis per nomen Jesu sunt cultores. Quemadmodum enim, si quis vitis excidat fructificantes partes; ut palmites, qui alios floridi et fragiferi profundant ramos, illa proferat, facit : ita in nobis quoque accidit. Plantata namque est a Deo et Salvatore vitis et vinea, populus ejus. » Ille ipse. Porro non hæc Romæ tantum pati Christianos consuevisse, sed ubique gentium, demonstrat, paulo post sic dicens : « Non solum ex possessionibus suis Christianorum quisque exigitur, verum etiam in mundo toto nemini eorum vivere permittitur ; » ut ex his appareat, non levem, etiam sine edicto, his temporibus persecutionem in Christianos grassatam esse : nisi ad tempora Marci et Lucii, successorum Antonini, ea referenda esse velimus. At de his hæcenus.

Anno periodi Græco-Romanae 5641. — Olymp. 231. an. 4. — Urb. cond. 901. — Jesu Christi 148. secundum Baronium 150.

— Pii papæ 8. — Antonini Pii imp. 11.

1. *Consules.*— A num. 1 ad 6. Coss. *C. Bellicius Torquatus I* et *Julianus*.

2. *Decennalia imperii Augustei Antonini.* — Antoninus Pius Augustei imperii decennalia celebravit, utque in nummis exprimerentur, sauxit : antea enim implicitis tantum verbis in nummis memorabantur, hoc modo, VOTA PUBLICA, VEL VOTA SUSCEPTA. Mediobarbus, pag. 199, inter alia numismata hæc decennalia exhibentia, istud producit : ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. XI. In postica : PRIMI DECENNALES COS. IIII.

3. *Utraque S. Justinii Apologia adhuc extat.*— Magna inter eruditios controversia de anno, quo S. Justinus Apologias pro Christianis composuit. Nunc quidem inter omnes convenit de eorundem inter se ordine, Eusebiumque, lib. 4, cap. 12 et 18, et lib. 2, cap. 12, recte priorem vocare, quæ nunc in vulgatis editionibus secunda dicitur, et Antonino Pio ejusque liberis nuncupatur : quæ vero in eisdem editionibus prima legitur, secundam dici debere, liquet ex Eusebio lib. 4, cap. 16. Sed an utraque Justinii Apologia hodie extet, vel tantum prior (quo nomine eam, quæ Antonino Pio nuncupatur, semper exprimam) a viris doctis in dubium revocatum. Scilicet in Animadversionibus Eusebianis pag. 201, et Papebrocius die xiii Aprilis, in Commentario ad Vitam S. Justinii Martyris, arbitrantur, secundum Apologeticum librum, cum non eodem, quo primus, exceptus esset favore atque successu, vel suppressum a gentilibus principibus esse, neque permissum vulgari, vel certe hodie nusquam extare ; Eusebium autem pro una eademque Apologia prima accipere Prefationem et Orationem Apologeticam ; illa ut

Apologia secunda nihil aliud sit, quam præfatio seu inductio quedam ad imperatoris, senatus, populique animos preparandos, expositione injustissima actionis contra Christianos exercite, cujus occasione librum Apologeticum Justinus scripserat. Sed hæc opinio non admittenda. Etenim Eusebius in lib. 4, cap. 16, postquam dixit Justinum philosophum pro Christianis Apologiam Marco et Lucio imperatoribus obtulisse, statim ex eadem insignem locum affert, in quo Justinus adversus Crescentem philosophum invenitur, ut videre est in eadem Apologia, pag. 46 editionis Parisiensis græco-latinae. Ad banc rationem respondet Papebrocius, locum Eusebii non recte a Valesio verti. In græco enim legitur : ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, id est, ut vertit Valesius, in supradicta Apologia ; adeo ut intelligatur liber secundus Justinii, de quo immediate ante locutus erat Eusebius, et ex quo præfatum locum contra Crescentem attulerat. At, inquit Papebrocius, si penitus vox ipsa introspicatur, invenietur non aliud significare, quam publicata seu manifestata, ut sic scernatur ab ea, quæ ab imperatoribus suppressa in publicum non prodiit. Verum Eusebius ex ipsomet Eusebio explicandus. Is autem proxime ante dixerat : κατὰ τοὺς αἰεὶ ἐν μακρῷ προσθεν ἡμῶν διδασκῆς Νουστίνος, δεύτερον ὑπὲρ τῶν καὶ ἡμᾶς δογματῶν βίβλιν ἀπαθῆς τῆς διδασκαλίᾳς ἄρχεται ; id est : « fisdem temporibus et Justinus, cujus supra mentionem fecimus, cum alterum librum pro fidei nostræ defensione imperatoribus superius memoratis obtulisset. » Ita ex versione Valesii. Ubi vides voces, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ et διδασκαλίᾳ, utrobique eodem sensu in eodem capite ab Eusebio usurpari. Christophorus posteriorum locum Eusebii sic vertit : « In Apologia sua, quam

dudum commemoravimus : » priorem vero, « temporibus isdem de quo paulo ante mentio facta est. » Et tamen Papebrocius ait Eusebium intelligere locum acceptum, non ex secunda, sed ex prima Apologia, de qua jam Eusebius cap. 8 egerat : quod longe ab hujus historici mente, qui et capp. 11 ac 12 de eadem prima Apologia postea locutus est. Auclor Chronicæ Alexandrini infra citandus locum affert ex secunda, ut eam vocat, Apologia, qui etiamnum in ea legitur.

4. *In utraque S. Justinî Apologia Lucius postea imperator dicitur philosophus.* — Major difficultas est, quibus annis ea Apologia scripta, et quibus imperatoribus oblata fuerint. Ille de prima tantum loquimur, quam Baronius, Valesius in Notis Eusebianis in lib. 4, cap. 8, Papebrocius laudatus, aliique hoc anno, vel anno xiii Antonini Pii presentatam volunt. Sed longe probabilior opinio Scalgeri in Animadversionibus Eusebianis pag. 298, et Petavii in Animadversionibus Epiphaniæ hæresi 46, qui arbitrantur Apologiam primam sub Antonini Pii initium Justinum edidisse. Ostendit illud Apologiæ titulum : ἀποκρίσει τῆς τίτῳ ἑλίου ἀδριανῶ ἀντινόου εὐσεβῆ φιλοσόφῳ καὶ αὐτοκράτορι, υἱοῦ φιλοσόφου, καὶ ἑταίρου φιλοσόφου καὶ αὐτοκράτορος ἑταίρου υἱοῦ, καὶ εὐσεβῆς ἀποστολῆς, ἑραστῆ παρθένου ἑρατῆ τε συγγλυφῆς, καὶ διγμοῦ πάντι Προμακίου, id est, ut vertit Langus, « imperatori Tito .Elio Hadriano Antonino Pio Augusto Cesari, et Verissimo filio philosopho, Lucii quidem Cesaris nativo, Pii autem adoptivo filio, eruditionis amatoribus, sacroque senatui et populo Romano universo. » Sed vox *Lucii* expungenda, et loco, *amatoribus*, verendum, *amatori*, in singulari. Refert eundem titulum Eusebius lib. 4, cap. 12. Verum loco, καὶ ἑταίρου φιλοσόφου, habet, καὶ ἑταίρου φιλοσόφου καὶ αὐτοκράτορος ἑταίρου υἱοῦ, id est, et *Lucio philosophi Cesaris naturali filio*, quam lectionem Valesius in Notis remittendam censet, quia eam Rufinus et Nicephorus confirmant. Sed præterquam quod in quatuor Codicibus manuscriptoris a Valesio citatis, et in vulgatis Justinî editionibus habetur, *φιλοσόφου*, id est, *Philosopho*, tam Marcus Aurelius, quam Lucius, postquam imperavit, vocantur *philosophi* in titulo Legationis Athenagoræ pro Christianis. In suo loco videbitur. Ex quo certum redditur, *philosophi* nomen, quod in utraque Justinî Apologia legitur, ad Lucium .Elium patrem, non vero ad Lucium filium juxta Justinî mentem referendum esse : neque enim dubitandum, quin Justinus Lucio Vero postea imperatori philosophi nomen attribuerit ; cum Athenagoras eundem, dum imperaret, eodem nomine cononestavit. Sed valde fallitur Valesius in Notis ad Eusebium, ubi arbitratur, *philosophi* nomen eo in loco ad studium litterarum spectare. Ibi enim eos, qui vitam vivunt austeram, denotat, quemadmodum et in titulo Legationis Athenagoræ. Idque ipsemet Justinus hujus Apologiæ initio manifeste indicat, quando ait : « Ac vos quidem Pii, et philosophi, et justitiæ custodes, et eruditionis amatores, quod si vccemini, ubique auditis ; an vero etiam sitis, res ipsa demonstrabit ; » ubi philosophiam ab eruditione Justinus

distinguit. Imo etiam prioribus Ecclesiæ seculi apud Christianos philosophi vocati, qui austeriorem vitam amabantur, ut pluribus auctoritatibus ostendit Suicerus in Thesaurò Ecclesiastico, verbo *φιλοσοφία*. Capitolinus in Marco, cap. 2, de eo scribit : « Philosophiæ operam vehementer dedit, et quidem adhuc puer. Nam duodecimum annum ingressus, habitum philosophiæ assumpsit ; et deinceps tolerantiam, cum studeret in pallio, et humi cubaret, vix autem matre agente, in strato pellibus lectulo accubaret. » Philosophia accepta eo sensu Lucius imbutus, licet tantum novennis esset, ejusque nullam in ejus Vita Capitolinus mentionem faciat. Nam Justinò et Athenagoræ id testantibus fides non deneganda.

5. *Quo anno prior Justinî Apologia scripta.* — Sed, ut ad tempus, quo ea Apologia oblata, redeam, Eusebius in Chronico ad annum Abrahami 2157 qui kalendis Octobris anni Christi cxi inchoatur, ait : « Justinus philosophus librum pro nostra religione compositum Antonino reddidit ; » quod et Hermannus Contractus, et Marianus Scotus anno Antonini quarto habent ; qui licet in anno errent, hujus tamen imperatoris initio eam Apologiam editam demonstrant, et quidem, ubi existimo, anno Christi cxxxix antequam Marcus Cæsar a patre nuncuparetur. Incredible enim videtur, Justinum, qui tam Marco, quam Lucio titulos Cesareæ dignitati et imperio proconsulari longe inferiores attribuit, Marcum Cesarem, imo et imperatorem, si Apologia hoc anno presentata fuisset, non appellasse. Collegæ enim imperii imperatoris nomine cononestati, ut sæpe insinuavi.

6. *Fundamenta opinionis contrariæ confutata.* Eusebius in Chronico ad annum Abrahami 2166, qui kalendis Octobris anni Christi cxlix auspiciatur, ait : « Crescens Cynicus agnoscitur, qui Justinò nostri dogmatis philosopho, quia se gulosum et prevaricatorum philosophiæ coarguebat, persecutionem suscitavit, in qua ille gloriose pro Christo sanguinem fudit. » Quibus verbis innixus Baronius, aliique, priorem Apologiam Justinum per hæc tempora Antonino obtulisse arbitrantur. At Eusebius de Crescente philosopho loqui intendit, et ut moris ejus est, uno tenore recitat mortem, quam ille S. Justinò infligendam curavit ; sed de priori ejus Apologia ibi loqui non potuit Eusebius, cum jam eam primis imperii ejus annis diserle consignasset. Papebrocius citatus, qui hanc priorem Apologiam Antonino Pio anno ejus imperii xiii porrectam contendit, dicit, hunc et laudatum Eusebii locum commulatos inter se esse, idque non recenter, sed circa Hieronymi tempora, aut certe ipsiusmet Hieronymi exemplo, Eusebii Chronico latinum facientis. Verum hæc conjectura non probatur ; sequeretur enim, Eusebium martyrium Justinî initio imperii Antonini enarrasse : anno vero ejus xiii scripsisse, Justinum Apologiam huic imperatori reddidisse, a quo præpostero rerum narrandarum ordine longe abest Eusebius in Chronico. Præterea tam varia

eventa inter utrumque locum describuntur, ut incredibile sit, illam transpositionem fieri potuisse. Baronius ait Justinum in prima Apologia scribere, Gentiles dicere, «ante annos centum quinquaginta nos asseverare, Christum sub Cyrenio natum esse;» ideoque eam Apologiam currenti anno, quem ipse et post Christum numerat, scriptam fuisse. Sed præterquam quod Christiani per hæc tempora nullam peculiarem æram habebant, æra Christiana, quam aliquando in libris usurpabant, ab anno Juliano XLII exordiebatur, ideoque centesimus quinquagesimus ille annus cum anno ære Dionysiana cXLVII concideret. Verum Gentiles rerum nostrarum ignari numero rotundo locuti sunt, nihilque aliud significarunt, quam Christianos asserere, Christum ante annos centum circiter quinquaginta natum. At secundo Baronius, in ea Apologia bis *Marcionis* Justinum meminisse; hunc autem ante annum cXLV hæresim suam non docuisse. Sed inde deducendum, Marcionem extremis Hadriani temporibus errores suos sparsisse, ut suo loco ostendimus, non vero Justinum post annum cXLV defensionem suam Antonino Pio porrexisse. Hæc porro Apologia anno suo reddita liquet, ipso Antonini Pii initio Christianos vexatos; cum imperatores vel imperii initio, vel in decennialibus et id genus festis persecutiones decernere soliti fuerint.

7. *Justinus scribit Dialogum cum Tryphone.* — Paulo post primam Apologiam Justinus scripsit Dialogum cum *Tryphone Judæo de veritate Christianæ religionis*; ipso enim ejus initio legitur: *Τῆς αἰῶνος, ἡμετέρας ἀλλήλων ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ἐκ πενήκοντα ἑξήκοντα ἔτην τὸν θεὸν γεννηθέντα πλάσαντες*, etc. Id est, «Trypho, inquit, vocor. Sum autem ex circumcissione Hebræus, ex bello proximo profugus.» Cum enim bellum Judaicum *superum* vocet, non nullo post bellum illud Dialogus scriptus, et quidem postquam jam Apologiam publicasset; ait enim Justinus pag. 319 ejusdem Dialogi: «Alque ista, quod nihil omnino, præterquam, ut vera loquar, curem, dico; neminem prorsus veriturus, quamvis e vestigio a vobis discerpar: neque enim curam aut rationem aliquam popularium etiam meorum (Samaritanorum dico) habui, scripto Caesarem compellans, etc.» De hoc Dialogo loquitur Baronius anno xi Hadriani, et cum eo Spondanus. Scaliger in Animadversionibus Euseb. scribit, Justinum Hadriano imperante Dialogum illum composuisse ob primum locum a nobis citatum; sed quomodo is intelligendus sit, secundum ostendit.

8. *Rescriptum in favorem Christianorum.* — Ad num. 6. De rescripto ad cohibendam persecutionem Asiae populis dato, anno cIII de quo rursus ibi in Annalibus, agemus.

TELESPHORI ANNUS 10. — CHRISTI 151.

1. *Celadion episcopus Alexandrinus.* — Christi Domini anno centesimo quinquagesimo primo, Orfito et Prisco coss., sed secundum Cassiodorum, Præsente et Rufo, Antonini imperatoris anno duodecimo, post Marcum Juniores subrogatur in

Ecclesia Alexandria Celadion episcopus, qui sedit annos quatuordecim: hæc Eusebius in Chronico et Historia¹.

¹ Euseb. lib. iv. c. 18.

Annus periodi Græco-Romanae 5612. — Olymp. 272 an. 1. — Urb. cond. 902. — Jesu Christo 149, secundum Baronium 151.
— Pii papa 9. — Antonini Pii imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Ser. Scipio Orfitus*, et *Q. Nonius Priscus*, ex Inscriptionibus Onuphrianis.

2. *Imperii Casaræi M. Aurelii decennialia.* — Marci Aurelii Casaræi decennialia ad hunc annum referenda. Mediobarbus, pag. 209, Antonini num-

num XII tribunitia potestate notatum producit, in
cujus postica visitur Saturni templum. Producit et
alium ejusdem imperatoris nummum trib. pot. XII
insignitum, in cuius postica legitur : Cos. III. S. C.
MUNIFICENTIA AVG. Exhibetur in ea elephas. In po-

stica alterius, cujus antica trib. pot. XII, praefert
Cos. III. S. C. MUNIFICENTIA AVG. Cernitur figura,
dextra pateram, sinistra hastam puram tenens, ad
pedem dextrum tigris. Quae omnia horum solem-
nium indicia, ut anno CXLVII diximus.

TELESPHORI ANNUS 11. — CHRISTI 152.

Sequenti anno Domini centesimo quinquage-
simo secundo, Gallicanus et Vetus notati habentur

consules : apud Cassiodorum vero Commodus et La-
teranus habentur conscripti.

Anno periodi Graeco-Romanae 5643. — Olymp. 232. an. 2. — Urb. cond. 903. — Jesu Christi 150. secundum Baronium 152.
— Pii papae 10. — Antonini Pii imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Gallicanus*, et *Vetus*, ex Inscriptione Onuphriana.

TELESPHORI ANNUS 12. — CHRISTI 153.

Qui vero post sequitur annus Domini centesi-
mus quinquagesimus tertius, Gordiani et Maximi
consulatus in Fastis adscribitur; sed a Cassiodoro,

Verò et Sabino consulibus consignatur. Verum ii
omnes rerum Ecclesiasticarum notitia steriles.

Anno periodi Graeco-Romanae 5644. — Olymp. 232. an. 3. — Urb. cond. 904. — Jesu Christi 151. secundum Baronium 153.
— Antesti papae 1. — Antoninae Pii imp. 14.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Quintilius
Cordianus*, et *Quintilius Maximus*, uti acenrate On-

phrius ex Dione lib. 72, ubi tamen librariorum er-
rore loco *Cordiani* legitur *Cardianus*, quemadmo-

dum apud Lampridium in Commodo cap. 4. Sextus Cocidiani filius dicitur, loco Condiani hoc anno consulis, quem tamen Dio, cui major fides adhibenda, Maximi filium facit. Condianum etiam hoc anno edunt Fasti Graeci Theonis a Dodwello viro eruditissimo nuper publicati, et Fasti Casarei; qui in annum aperuisse, non vero Gordianum, ut perperam Cassiodorus, et liber Cuspinian habent, ex eo liquet, quod anno CLXXX *Sextus Quintilius Condianus* Maximi filius, non vero Quintilius Gordianus Fastis nomen dedit, ut testantur Fasti citati Theonis, et suo loco videbitur. Chronicon Alexandrinum a Raderio publicatum Gordianum proficitur; et tamen Fasti ex eo Chronico a Sylburgio editi Condianum habent; qui similesve errores librariis attribuendi. *Quintiliorum* domus omnis a Commodò extincta, ut tradunt Dio et Lampridius laudati, Maximus scilicet Condianus et Sextus Condianus, de qui-

bus plura Casaubonus in Notis ad laudatum Lampridii locum.

2. *Quinquennialia imperii proconsularis M. Aurelii*. — Quinquennialia imperii proconsularis Marci Mediolabarum nummum ejus producit, in cujus postica legitur: TR. P. V. COS. II. S. C. Cernitur quadriga, aurigante imperatore. Quae representatio visitur etiam in postica nummi Antonini trib. pot. xiii insigniti, cum fluvii ejusdam simulacropone decumbente. Exlat et apud Angelonium Antonini nummus in cujus postica habetur: TR. POT. XIII. COS. III. S. C. PIETAS. Representatur templum octo columnarum, in cujus medio figura duasedentes, quarum una hastam tenet, extra columnas duae figurae. Qui nummi horum solemnium testes.

3. *Anicetus PP. succedit Pio*. — *Pius* papa hoc anno ad Deum migravit, et *Anicetus* in ejus locum successit.

HYGINI ANNUS I. — CHRISTI 154.

1. *Telesphori martyrium ejusque decreta*. — Anno Christi centesimo quinquagesimo quarto, Glabrone et Veriano coss., die quinta Januarii, Telesphorus papa, cum sedisset annos undecim, menses novem minus diebus tribus, martyrio coronatur. Tribuit eidem Eusebius ¹ annos undecim exactos, iidemque indices Cresconiani. Verum quod Eusebius ipse primo Antonini imperii anno eum decessisse dicit, errore lapsus ex eo intelligitur, quod in serie Romanorum pontificum Cletum numerare praetermiserit. Porro cum alii Telesphorum sedisse velint, annos undecim, menses tres, et dies viginti unum: haud rationem visi sunt habuisse temporis creationis ejus, quae (ut vidimus) contigit octava Aprilis; et obitus, qui apud omnia Martyrologia positus habetur quinta Januarii. Martyrio coronatum fuisse Telesphorum, auctor est etiam Irenaeus ², qui ait: «Gloriosissime martyrium fecit.» Tertullianus ³ id etiam de eodem his versibus:

Post expleta sui qui lustris tempora, tradit
Telesphoro: excellens hic erat, martyrique fidelis.

Haec Tertullianus in poemate contra Marcionem a se, cum esset junior, scripso, quod imperfectum, in commendatum, atque metricis numeris minus attempe-

ratum reliquit: sed de eo inferius suo loco dicemus. Rursus vero de martyrio ejusdem mentio habetur in eodem nuper citato libro de Romanis pontificibus.

2. Ubi et haec itidem de Telesphoro: «Hic constituit ut septem hebdomadas ante Pascha jejunium celebraretur.» Eadem leguntur apud Eusebium ⁴. Verum quadragesimale jejunium ex apostolica institutione manasse, superius primo Annalium tomo demonstravimus. Quamobrem non recens a Telesphoro illud fuit in Ecclesia decretum: sed potius quod traditione fideles servarent; ad de his diversa esset consuetudo Ecclesiarum, edita constitutione scripto illud fuerit perpetuo stabilitum. Sed et ibidem subditur: «Hic fecit ut in Natali Domini nostri Jesu Christi noctu missae celebrarentur: cum omni alio tempore ante hora tertiae cursum nullus praesumeret missas celebrare; quia ea hora Dominus noster Jesus Christus ascendit in crucem.» Verum nisi haec accipienda de his quae frequentiori usu in Ecclesia servarentur; cum alioqui multis constet exemplis, in sacris vigiliis noctu sacrificium offerri consuevisse. Sed post haec additur, statuisse Telesphorum, ut ante sacrificium diceretur angelicus hymnus, «Gloria in excelsis Deo.» Denum haec in fine: «Hic fecit ordinationes quatuor per mensem Decembrem, presbyteros duodecim, diaconos octo,

¹ Euseb. lib. iv. c. 10. — ² Iren. lib. iii. c. 3. — ³ Tertullian. in carn. contra Marcion. lib. iii. in fin.

⁴ Apud Euseb. in Chronico.

episcopos per diversa loca tredecim. » Recensentur in singulis Romanis Pontificibus non solum ordinationes clericorum, qui Ecclesiae Romanae usui essent, sed et episcoporum, quae in diversas orbis provincias mitterentur : ut ex his etiam perspicuum reddatur, fuisse muneri Romanorum Pontificum non solum Urbis, sed et orbis totius Ecclesiae consulere. His de Telesphoro dictis, de sepultura ejus mox subditur : sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano, nonis Januarii : et cessavit episcopatus ejus dies septem. Sicque decima tertia ejusdem mensis Januarii succensus est in locum ejus Hyginus Graecus, Atheniensis, ex philosopho.

3. *Martyres.* — Telesphoro jam nece sublato, cuiam inferioris ordinis christiano Gentiles pepercisse putandum est? saevit acerbè nimis his temporibus eorum in Christianos furor : nam praeter illos, quorum memoria excidit, ac eos quorum superius facta est mentio, reperiuntur itidem Romae alii martyrio coronati. Passus est tunc etiam Alexander episcopus¹ via Claudia, vicesimo ab Urbe milliario ; ejus natalis dies in tabulis ecclesiasticis descriptus habetur : sed ejus civitatis episcopus fuerit ignoratur. Martyr quoque effectus est Spoleti Pontianus, et alii plures in Italia. In Oriente etiam complures reperiuntur sub eodem Antonino nobilitati martyrio, nimirum Pergami in Asia Agathodorus et Carpus, alia vero die Agathonice, Pergae in Pamphilia Theodorus, ejusque mater Philippa, et alii plures, Apaner Alexander, Damasci Victor et Corona, Marcinopoli Melitina, Augustoduni in Gallia Focellus et alii, in Sardinia Potitus : quorum omnium in Romano Martyrologio certa passionis die adscripta habetur. Porro longe majorem esse numerum eorum, quorum injuria temporum et naufragio scripturarum memoria periit, nemo est qui ex his, quae sunt recitata, non possit facile opinari.

4. Porro sanctorum horum vindex Deus, haud alia de causa his diebus totum plane imperii Romani orbem diversis cladibus afflictauit, quam ut manifestis declararet signis atque prodigiis, esse Gentilibus divinum numen infensum. Quenam vero haec fuerint, Julius Capitolinus² his verbis recenset : « Adversa hujus temporis haec provenerunt : fames, de qua diximus ; circi ruina, terræmotus, quo Rhodiorum et Asiae oppida conciderunt, quae mirifice omnia instauravit ; et Romae incendium, quod trecentas quadraginta insulas vel domos absumpsit ; Narbonensis civitas, Antiochense oppidum, et Carthaginense forum arsit ; fuit et Tiberis inundatio. » Haec ipse. Caeterum magnum haec cunctis incussisse timorem, et ipsum imperatorem pariter commovisse, ex eo facile opinari licet, quod ipse hoc anno, his prodigiis numine perterrente, Gentiles a Christianorum persecutione dato rescripto cohibuit : quod hoc ipso anno decimo quinto sui imperii rescripsisse, ex tribunitia potestate, annis singulis repeti solita,

ibi jam quindecies repetita (ut dictum est) facile intelligi potest. Erat autem rescriptum hujusmodi³ :

5. *Antonini rescripto pro Christianis.* — « Imperator Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus, Augustus Pius, pontifex maximus, tribunitiae potestatis decimum quintum, consul tertium (aliter quartum) pater patriae, populis Asiae salutem. » Titulus est ex Justinii commentariis desumptus ; nam qui habetur apud Eusebium noscitur depravatus : quippe qui loco Antonini Pii habeat Marcum Aurelium. Caetera autem quae sequuntur, ipsum nempe rescriptum, ex Eusebio² hic subscribimus :

« Novi quidem diis cura esse ne tales homines impuniti in obscuro lateant : nam illi ipsi (scio) de iis qui ipsi cultum tribuere recusant, sunt multo acerbius supplicium sumpturi, quam nos. Ac quibus hominibus jam ipsi gravem exhibetis molestiam, et tanquam impios atque a decorum cultu aversos insimulatis, eorum plane quam habent, magno opere confirmatis religionem. Illis enim magis in optatis est, ut in crimen adducti mortem pro Deo suo optent, quam ut vita fruantur. Unde sua ipsorum vita hoc pacto prodita, multo majorem clarioremque reportant victoriam, quam si imperata, quae vos ab ipsis fieri postulatis obirent. Caeterum de terræmotibus, qui vel praeterierunt, vel jam sunt, non alienum a ratione videtur, vos commonefacere : quandoquidem etiam cum adsint, animos dimittitis, et infelices vestri omnium casus in illorum religionem, tanquam eorumdem causam transferitis. At illi cum tale quid eveniat, constantius firmiterque Deo fidunt. Vos autem toto illo tempore Deum penitus ignorare, resque sacras prorsus contemnere, et non solum cultus qui soli Deo debetur, inscii esse et expertes, verum etiam eos qui illum observant et venerantur, graviter exagitare, et ad mortem usque insectari videmini. Pro quibus omnibus, multi qui nostris praefuere provinciis, jam ante divinissimo sanctissimoque nostro patri litteras scriperunt. Ad quos quidem ille rescripsit, nihil ejusmodi viris negotii facessendum, nisi forte aliquid malitiae contra Romanum imperium designare moliantur. Ad me etiam eorum causa scripsere multi, quibus per litteras patris mei sententiae, et voluntati assentientis responsum dedi. Quod si quispiam igitur cuiquam Christiano, quia Christianus sit, pergat molestiae quiequam aut eriminis inferre : ille cui crimen illatum fuerit, etiamsi reipsa Christianus deprehensus sit, absolvatur : qui autem illum accusaverit, justum debitumque supplicium subeat. » Haecenus rescriptum.

6. Addit Eusebius³ : « Hoc edictum Ephesi in communi totius Asiae concilio divulgatum fuit. Atque ista accidisse, Melito Sardensis Ecclesiae episcopus, qui eodem tempore hominum fama celebris fuit, testatur perspicue suis ipsius verbis, quae sunt posita in Apologia utilissima illa quidem, quam

¹ Martyrolog. Rom. die 21 Octobr. — ² Julius Capitolin. in Antonino.

³ Apud Justin. martyr. in fine orat ad Antonin. ex version. Lang. — ² Euseb. lib. iv. c. 12. — ³ Euseb. ubi supra.

pro nostræ fidei et religionis defensione contexit, eamque imperatori Vero dicitur. » Hæc ipse. Apparet autem ex dictis ejusmodi Antonini rescripti verbis, non solum proconsulem Asiæ, sed et alios complures præsides de Christiana religione eidem imperatori dedisse litteras, rursumque eundem Augustum non ad Asiæ populos tantum, sed et ad alias quoque provincias interpellatum ejus generis dedisse rescripta; quod aperte testatur Melito Sardanensis in ea Apologia ad Verum: quem recitat Eusebius¹ sic dicentem: « Tuus item pater, qui cum una tu summam rerum eo tempore administrabas, tum ad alias civitates generatim, tum ad Larissæos, Thessalonicenses, ad Athenienses, et ad omnes denique Græcos nominatim per litteras mandata delegavit, ne quid novarum rerum contra nos Christianos aliquando edere molirentur. » Hæc Melito.

7. Illud etiam ejusdem principis rescripti verbis manifesto declarat exemplo, nimirum consuevisse

Gentiles, Christianorum hostes, quæcumque divinitus misse essent clades, et accidissent infortunia, Christianis crimini dare, ac culpæ illorum adscribere secundum ea quæ et alibi recitavimus ex Tertulliano¹, qui ait: « Adversus sanguinem innocentium conclamant; prætextes sane ad odii defensionem illam quoque vanitatem; quod existiment, omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse causam: si Tiberis ascendit in mœnia: si Nilus non ascendit in arva: si cælum stetit: si terra movit: si fames, si lues, statim Christianos ad leonem. » Hæc ipse. Quod autem ad statum Romanæ Ecclesiæ pertinet: etsi, ut alia foris posite Ecclesiæ, a Gentilium persecutione (id Antonini rescripto jubente) quieverit, haud tamen tranquilla fuit pace permessa est; quippe quæ hæreticorum se in Urbem obtundentium fuerit vehementer exagitata molestiis: quinam vero hi fuerint, dicturi sumus anno sequenti.

¹ Euseb. lib. iv. c. 25.

¹ Tertul. in Apolog. c. 40.

Anno periodi Græco-Romanæ 5645. — Olymp. 232, an 4. — Urb. cond. 505. — Jesu Christi 152, secundum Baronium 154.

— Ancyli pape 2. — Antonini Pii imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Sec. Acilius Globrio*, et *C. Valerius Omullus Verianus*, ut habet Onuphrius in Chronico, ubi quæ in Fastis scripsit, sæpe ex verioribus documentis emendat, ut me monuit card. Norisius, qui in Epistola consulari, pag. 91 et 117, aliqua de utroque consule notat. Quindecennalia imperii proconsularis Antonini Pii.

2. *Telesphori PP. obitus* (U). — *S. Telesphorum* papam Hadriano imperante sedisse probant Acta antiqua SS. Faustinae et Jovite, ac præterea Acta S. Calmeri episcopi Mediolanensis, quorum verba recitat Henschenius in Explicatione Catalogi veterum Pontificum. Ad hæc Eusebius in Hist. lib. 4, cap. 10, ac etiam in Chronico, et Marianus Scotus ac Hermannus Contractus in Chronicis, S. Telesphori martyrium anno primo Antonini Pii consignat: adeo verum est, Telesphorum ad hæc tempora non pervenisse. Standum itaque Chronico Damasi, in quo legitur: « Telesphorus annis undecim, mensibus tribus, diebus tribus. Fuit temporibus Antonini Marcrini (legendum, *Hodriani*) a consulatu Titiani et

Gallicani, usque Casare et Balbino. » Consulatus Casaris et Balbini incidit in annum Christi cxxxvii. Quare cum *Telesphorus* anno cxxvi pontificatum inierit, ut suo loco dictum, annos xi, m. 3, et d. 3, sedit, si error in numeros non irreperit. Colitur in Martyrologiis die quinta mensis Januarii, quo et sepultus dicitur in auctori Chronico veterum Pontificum, sed si dies ad aliquam ejus translationem referendus videatur, ut ex dictis constat. Sedes dicitur vacasse diebus septem. Verum id ex conjectura assertum. Telesphoro successit *Hyginus*.

3. *Telesphori decretalis.* — *Telesphoro* unica attribuitur decretalis, viris crudelis supposititia credita. Scripta est ad omnes episcopos, incipitque cum verbis Damasi pape epistola ad Illyricos: « Credimus S. fidem vestram in Apostolorum eruditione laudatam. » Habet plura alia ex Damasi Epistolis testimonia; item ex psal. 25, 36, et 51 versionis S. Hieronymi.

4. *Rescriptum pro cohibenda persecutione a M. Aurelio emissum.* — Ad num. 5. Edictum pro cohibenda persecutione scriptores in duas partes

¹ Pagus S. *Telesphorum* c. A. D. 137 obisse censet, Chronici Damasi auctoritate fretus; at Constantinus in epist. Rom. Pontificum pag. 58, annuadvertit, ab Eusebio lib. iv, cap. 10, doceri *Telesphorum* martyrio affectum, anno sui pontificatus undecimo, et Antonini Pii primo, qui primus Antonini Pii annus in A. D. 138 et 139 incidit. Itaque *Telesphori* motus in hunc annum concipienda videtur. MANSI.

distraxit. Baronius. Haloixius in notationibus ad Vitam S. Justinī cap. 5, et Papebrocius ad diem xiii Aprilis, quo S. Justinus colitur, illud ab Antonino Pio emissum fuisse contendunt, erroreque in eo M. Aurelii nomen legi, et loco *Consul III* legendum *Consul IV*. Contra Valesius in Notis ad lib. 4 Eusebii, cap. 43, ubi ea epistola refertur, existimat, errasse Eusebium, qui Antonino Pio illud edictum seu epistolam attribuit; cum sit M. Aurelii, ut ex inscriptione ipsa apparet, scripta primo anno imperii ejus, cum ipse esset tertium consul, inquit Valesius, cujus opinio preferenda, magisque explicanda. His verbis titulus epistolæ concipitur, *Αὐτοκράτωρ Καίσαρ Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνίνος αἰβαστος, ἀρμενίος, ἀρχιερέως μέγιστος, δημοκρατίας ἔξουσιος τὸ πρῶτον καὶ διακτον, ὕπατος τὸ τρίτον, τὸ κατὰ τοὺς Ἄστας χρίσεν*, id est, « imperator Cæsar M. Aurelius Antoninus Aug. Armeniacus pontifex maximus, tribunitiæ potestatis xv, consul III. Communi Asiæ S. » Titulus Armeniaci conjecturam Valesii certam reddit: is non Antonino, sed M. Aurelio attributus, ac præterea Lucio Vero, ut ex nummis certum redditur. At observandum *Armeniaci* nomen Marco et Lucio non tribui, nisi quando ille tribunitiæ pot. xvii, hic tribunitiæ pot. iii donatur; quas tribunitiæ potestates uterque imperator anno clxiv gessit. Infra autem videbimus, *Armeniaci* nomen anno clxi, quo M. Aurelius tribunitiæ pot. xv imit, eidem dari non potuisse. Et tamen is titulus in epistola ab Eusebio relata legitur. Error itaque in tribunitiæ pot. numero irrepsit.

5. *Auctor Chronici Alex. errorem Eusebii deprehendit.* — Illic errorem auctor Chronici Alexandrini observasse videtur. Is Prisco et Apollinario coss. anno scilicet Christi clxv scribit *Melitouni* Asianum Sardieusum episcopum, et aliquot alios episcopos Apologiam pro Christianis M. Aurelio tradidisse, et Marcum eorum supplicationibus permotum scripsisse epistolam ad *Commune Asiæ*, qua vetabat, ne quis in posterum Christianos religionis suæ causa calumniaretur. Eam epistolam auctor Chronici Alexandrini refert his verbis: *Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνίνος αἰβαστος δημοκρατίας ἔξουσιος τὸ πρῶτον καὶ διακτον, καὶ ὕπατος τὸ τρίτον τὸ κατὰ τοὺς Ἄστας χρίσεν*, etc. id est, « M. Aurelius Antoninus Augustus, tribunitiæ potestatis

anno xv. Communi Asiæ, salutem. » At anno clxv Marcus tribunitiæ potestatem xxiii non vero xv gerebat. Quare tam in Eusebio, quam in Chronici Alexandrini auctore; qui hanc epistolam ex illo accepit, legendum videtur, *τὸ τρίτον καὶ αἰβαστος*, id est *tribunitiæ potestatis xxiii*. Dicit Valesius in Notis ad lib. 4 Eusebii, cap. 26, Chronici Alex. auctorem falli, qui existimat eam epistolam anno x Marci scriptam. « Scripta est, inquit Valesius, anno primo ejus imperii, ut colligitur ex anno xv tribunitiæ potestatis in eadem epistola prænotato. » Sed si vir eruditissimus animadvertisset, Armeniaci nomen Marco, dum tribunitiæ potest. xv gereret, datum non fuisse, intellexisset auctorem Chronici Alexandrini eam epistolam anno suo reddidisse, in eoque tantum peccasse, quod numerum tribunitiæ potestatis xv proccasso mendosum retinuerit.

6. *Causa erroris Eusebii.* — Si quis vero quærat, quæ errandi causa Eusebio esse potuerit, hanc esse puto. Legerat is in Apologia Melitonis, cujus fragmentum refert lib. 4, cap. 26, Antoninum Pium in favorem Christianorum scripsisse ad civitates, ne contra Christianos tumultus concitarent. Quare M. Aurelii epistolam ad Asiæ Commune scriptam, et a Melitone impetratam, pro Antonini Pii epistola per errorem usurpavit. Nec placet conjectura Papebrocii laudati arbitrantis, titulum eidem epistolæ temeraria manu adjectum, qui forte defecisset in antiquo codice, aut imperite suppletas residua nominum ac temporum notas. Nam cum ipse fateatur, eo in titulo *Parthici* nomen aul ejus residuum superfuisse, liquet, eum titulum de Antonino Pio minime explicari posse, cum is nunquam in nummis, nec *Armeniacus*, nec *Parthicus* dicatur; quod tamen utrumque nomen Marco in nummis et inscriptionibus attribuitur. Eusebii errorem vidit etiam Nicephorus, qui tamen eum non emendavit. Nam lib. 3, cap. 26, eam epistolam inter Antonini Pii gesta refert; postea vero cap. 34 illam Marco assignat, atque: « Multos vero et alios martyres in Asia fuisse constat, priusquam M. Aurelius Antoninus Justinī aliorumque Christianorum permotus epistola, quam paulo ante retulimus, ad Asiæ populos missa, persecutionem cohibuit. »

HYGINI ANNUS 2. — CHRISTI 155.

1. *Valentinus et Cerdon Romæ.* — Christi Domini nostri annus centesimus quinquagesimus quintus consulibus adnotatur Prasente et Rutino:

quo Hygino Romano pontifice annum secundum suæ sedis auspicante, Valentinus et Cerdon nefandissimi hæresiarchæ eum venissent in Urbem, turbas

in Ecclesia concitavere non modicas : quoniam fuerint horum hæreses, satis dictum est suo loco superioribus. Decernerat ut dictum est Valentinus in Ægypto ; eumque a pluribus suam concinnationem ex Platone, aliisque philosophis atque poetis, simulque divina Scriptura contextam accipi cognovisset ; angusta sibi visa Ægypto, longe lateque in christiano orbe hæresim propagare conatus, sub Hygino Romano pontifice (ut auctor est Irenæus ¹) Romam se contulit, nec quidem cito discessurus ; sed Hygini tempora, et ejus in sede successoris Pii illic explevit, mansitque usque ad Anicetum, ut idem tradidit verbis : « Valentinus venit Romam sub Hygino, crevit vero sub Pio, et prorogavit tempus usque ad Anicetum. » Hæc ipse. Imo vero usque ad Eleutheri papæ tempora mansit se cum Romæ, ac primo se catholicum prætulisse, Tertullianus ² testatur. Iam de Valentino quam Marcione agens his verbis : « Ubi tunc Marcio Ponticus naucerus, Stoicæ studiosus ? Ubi tunc Valentinus Platonicæ sectator ? Nam constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem ; donec sub episcopatu Eleutheri beneficii, ob iniquitatem semper copum curiositatem, qua fratres quoque vitabant, semel et iterum ejecti. »

2. Admiratione quidem digna res est, proacacissimum hæresiarcham Romam advenientem, adeo majestate ejus Ecclesie percutulum esse, ut non ausus fuerit palam suas blasphemias effundere, sed fidem catholicam mentiendo, se æque catholicum profiteri, nec nisi elanculum, disputationis captata occasione hæreses propinare. Quod vero ad Cerdonem pertinet, ipsum quoque sub Hygino in Urbem se contulisse Irenæus ³ tradit ; atque Tertullianus ⁴ his versibus, de Hygino, qui successit Telesphoro, intelligens :

Post illum socius legis, certusque magister ;
Cum vestri sceleris socius præcursor, et auctor
Advent Romam Cerdon, nova vulnera gestans ;
Detectus, quoniam voces et verba veneni
Spargebat furum ; quapropter ab agmine pulsus
Sacilegum genus hoc genuit, sprante dracone.
Constabat pietate vigens Ecclesia Romæ
Composita a Petro, cuius successor et ipse
Jamque loco nono cathedram suscepit Hyginus.

3. At ipse Cerdon, quantumlibet in Oriente publice palamque hæreses professus esset, Romam tamen cum venisset, licet impudens ac petulans, reveritus tamen Ecclesie Apostolicæ apostolico ore testatam fidem, ac eorum sanguine conspurcandam, erubuit turpitudinem suam, simulavitque delicti penitentiam, et exomologesis pallio se studuit ope-

rire, desperans nimirum se non nisi catholici nominis tegmine inter fideles catholica fide cornucos versari posse ; sicque audacissimus homo perfuravit, et loquacissimus obmutuit ; effectusque militia, cuius dux erat, desertor, in castris Ecclesie videri voluit, facta sæpe exomologesi, profiteri. Quod quidem Irenæus ¹ testatur his verbis : « Cerdon autem, qui ante Marcionem, et hic sub Hygino, qui fuit octavus (ut, nonus) episcopus, sæpe in ecclesiam veniens et exomologesis faciens, sic consummavit, modo quidem latenter docens, modo vero exomologesis faciens, modo vero ab aliquibus traductus in his que docebat male, et abstentus est a religiosorum hominum conventu. »

4. *Romana Ecclesia hæresiarcharum contagio incoluntis.* — Cæterum tantum abest, ut vel minimum per hos vel alios hujus temporis hæreticos labefactata fuerit puritas atque sinceritas Romanæ atque Apostolicæ fidei, ut (quod alias diximus) ad eos fortius convincendos, idem ipse Irenæus et Tertullianus ad Ecclesie Romanæ provocent integritatem, in qua nimirum apostolicæ traditiones vigerent. Non alii quidem Cerdoni, nisi levissimi homines adhæserunt, qui calcaram instar in Ecclesia haberentur, et circumferrentur omni vento doctinæ ; de quibus hæc Epiphanius ² : « Cerdon a Syria digressus, et Romam profectus, corruptor et sui ipsius et credentium ipsi, miserissimus visus est. Misera est enim hominum natura, cum relicta Dei via errat, et tibi seipsam a Dei vocatione separavit : contigit enim his proverbium canis, qui umbra intentus, non continuit quod habebat in ore. » Hæc et alia de Cerdone et ejus sectatoribus Epiphanius.

5. Sed observatione illud magnopere dignum est cariosos atque putentes hæresiarchas non eo usque dementiae pervenisse, ut Apostolicæ Sedis culmen omnino contempserint ; apud quam, submissa cervice ferrea sæpe facerent exomologesis : plane profitentes, non aliunde sibi licere nomen catholicum vel specie tenuis præ se ferre, quam ex Romanæ Ecclesie communicatione quoquo modo surrepta. At non modo Valentinus et Cerdon, sed et Marcion, et alii complures hæresiarchæ, de quibus singulis suo loco dicendum, fide vel vere palmiodiam recantaturi, non apud aliquam aliam sedem, quam Romanam, neque apud quempiam alium summæ æstimationis episcopum, quam Romanum id sibi legitime faciendum putarunt, quod in confesso est et non solum apud Catholicos, sed etiam hæreticos Ecclesie Catholice perduelles, eam esse Ecclesie totius metropolitim, et omnium Ecclesiarum genere principatum, utpote cujus esset fidem probare, atque perfidiam condemnare.

¹ Iren. lib. III. c. 4 et apud Euseb. lib. IV. c. 10. — ² Tertul. de præscrip. c. 20. — ³ Iren. lib. I. c. 28. — ⁴ Tert. in carm. contra Marc. lib. III. in tin.

¹ Iren. lib. III. c. 1. — ² Epiphian. hæres. III.

Anno periodi Graeco-Romanae 5616. — Olymp. 233. an. 1. — Urb. cond. 906. — Jesu Christi 153. secundum Baronium 155.
— Aniceti papae 3. — Antonini Pii imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. C. Brutius Praesens*, et *A. Junius Rufinus*, ut discimus ex inscriptione Romae in hortu Barberino inventa, et recitata a Sponio in *Miscellaneis eruditae antiquit.* pag. 53, quae dicitur dedicata C. BRUTIO PRAESENTE, AULO IUNIO RUFINO COS. Illic in alia epigraphe relata a card. Norisio in Epistola consulari dicitur A. IUNUS RUFINUS, et Praesens sine numerali nota; in ea etiam editur. Quare Rufinus in *Annalibus* perperam Anto-

nis adscribitur, et hic Praesens alius est ab eo, qui cum Antonino Pio, ejus imperii initio, consul fuit.

2. *Quindeccennialia imperii Augustei Antonini Pii.* (1) — Imperii Augustei quindeccennialia Antoninus Pius celebravit, ut ex ejus vicennialibus anno CLIX exhibitis certo constat. Nunquam enim hujusmodi solemnitas plus anno uno dilata, ut in *Dissert. Hypatica* monui.

(1) Josephus Maria Stampa in Fastis hujus anni notat, hoc anno *tertium quinquennium* Augustalis imperii ab Antonino Pio expletum fuisse, et *quindeccennialia* celebrasse; nec ut putavit Pagnis, ea ultra praescriptum tempus dilata; « serpens enim deceptus est, ait, in anno hisce Fastis solemnibus assignando, ex eo quod eorum tempus praefixum non observabat compleri intra sequentem annum: quem certe errorem effugisset, si duos numeros assignasset, imperio, sive Caesareo, sive pronunculari, sive Augustali eorum imperatorum, qui illud exordiantur intra annum. » Ille ille. At jampridem id monerat Norisius in *Dissertatione Chronologica de votis decennialibus*, cap. 3, docueratque *Antoninum Pium* A. U. 960, Christi 148, *vota decennialia* solvisse, exacto decennio die 25 Februarii. Nummum ex gaza Medicea protulit cum epigraphe ANTONINUS AUG. PIUS P. P. TR. P. XI et in aversa PRIMI DECCENNALES. COS. IIII. Eadem epigraphe visitur in museo Theopolo pag. 494 Rursus, inquit Norisius, *anno vigesimo, vota decennialia secunda* solvit, et in tertium decennium nuncupavit. Nummum apud Panvinum laudat, ut et deinde Pagnis in hinc ad A. D. 136, n. 11, in quo ANTONINUS AUG. PIUS. P. P. TR. P. XXI. et in postica: VOT. SOL. DEC. II. COSS. IIII. Denum Norisius ex numismatibus *Antonini* aliam epigraphen profert, in qua: ANTONINUS AUG. PIUS. P. P. TR. P. XXII. et in aversa VOTA SUSCEPTA DEC. III. Itaque *Antoninus*, sequitur Norisius, A. U. 910, Christi 148, *Y kal. Martii* mens *trib. pot. XXI, vota decennialia* secunda solvit, et anno insequenti, eadem die, inchoata *trib. pot. XXII, vota decennialia* tertia suscepit. At hanc sententiam prorsus falsam existimat; nam paucis inspectis, nummum alium ex Occone exhibet, in quo ANTONINUS AUG. PIUS. P. P. TR. P. XXII. et in postica: VOTA SOL. DECCEN. II. COS. IIII. ut plane pateat, eodem anno *trib. pot. XXII* et solvisse *vota decennialia secunda*, et *decennialia tertia* suscepisse. Haec ibi Norisius. Hujusmodi nummorum inscriptiones cum *Antonini trib. pot. XXI* et cum isdem lemmatibus in postica videntur in museo Theopolo pag. 188 et 502. Inno pag. 494 habetur *Antonini* nummum cum epigraphe: ANTONINUS AUG. P. P. TR. P. XXII. et in postica: SECUNDI DECCENNALES. SIVE COS. IIII. Quo pacto vero haec cum *trib. pot. XXI* copulari possunt, si *Antoninus*, quum esset *trib. pot. XXI prima decennialia* solvit? Norisius, postquam affirmasset, Imperatores eodem tempore quo *vota decennialia*, seu *vicennialia* solvisset, alia *decennialia* suscepisse, subdit, *Cassares* qui *tribunalia potestate* ornati erant, antiquum ad *Augustorum* fastigium evehentur, his decennialia festa celebrasse, nempe elapso decennio tribunatiae potestatis, et evoluta decennio ab obitu imperatoris, in cuius locum successerant. Hinc putavit *Antonianum*, qui ab *Hadrignano* adoptatus fuerat *V kal. Martius* A. D. 138, et eadem die *trib. potestate* insignitus, *vota decennialia secunda* solvisse, exacto *vice-simo anno trib. potestatis*, in quo *trib. potestatem* XXI imbat. Anno vero Christi 159 *decennialia secunda* iterum solvisse, et *tertia* suscepisse, quod inchoaret imperium a die *VI idus Julii*, qua A. D. 139 *Hadrrianus* obiit, quum ageret *trib. potestatem* XXII. Hinc demonstrare conatur, *Hadrrianum*, contra omnium pene scriptorum opinionem, non A. D. 138, uti hi volunt, sed anno 139 vita functum: idcirco in A. D. 159 *vota decennialia secunda* protrahit; alias, inquit, nulla plane ratione cum anno XXI *tribunatus* ejus *potestatis* copiam possunt. At in Epistola consulari ad A. U. 791, sententiam, quod ad annum mortis *Hadrriani* attinet, mutavit, cumque, ut hactenus alii fecerunt, obiisse die X Julii A. D. 138 fatetur.

MANSI.

HYGINI ANNUS 3. — CHRISTI 156.

§ Sequens annus Christi centesimus quinquagesimus sextus notatur in vulgarioribus Fastis consulti-bus Lucio Aelio Commodo et Sextilio Laterano, sed a

Cassiodoro Tertullo ac Sacerdote: quem, ut memoria rerum Ecclesiarum jejunum, scriptorum penuria sic praeterimus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5617. — Olymp. 233. an. 2. — Urb. cond. 907. — Jesu Christi 154. secundum Baronium 156.
— Aniceti papa 4. — Antonini Pii imp. 17.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Commodus*, et *Titus Sextius Lateranus*, ut ostendit card. Norisius in *Epist. consulari*. Erat Commodus Marci per adoptionem frater.

2. *Quindecennalia Marci Caesaris.* — Ex quo apparet Marcum imperii Caesaris quindecennalia dedisse. Quare cum anno præcedenti Antoninus sua

ediderit, Marcus alio anno quindecennalia dedisse videtur. Emat apud Mediobardum nummus inscriptus : ANTONINVS AVG. PIVS P. M. TR. P. XVII. in postica : LIBERALITAS VII. COS. III. Figura stans, dextra congium, sinistra cornucopia tenens. Quæ liberalitas ad hæc solemnia referenda.

HYGINI ANNUS 4. — CHRISTI 157.

1. *Episcopi Hierosolymitani.* — Anno sequenti centesimo quinquagesimo septimo. Severus atque Sabinus, aliter Sabinianus, consules habentur : sed a Cassiodoro ponuntur Quintillus ac Priscus. In tanta enim consulum varietate laud propterea quis suspicari debet rectam chronologiam interverti : nam cum de annis constet imperatorum, iis certa ratio temporis stabilitur. Hoc igitur anno decimo octavo Antonini imperatoris, Eusebius¹, cum in proficitur, sic sibi explorata esset Hierosolymitanæ

episcoporum sedis successio, ut tamen, quot quisque sedisset annos, haberet incomptum : hos in munum recenset post eos, qui superius numerati sunt, Hierosolymitanos episcopos dicens : « Cassianus decimus septimus Hierosolymæ episcopatum post Marcum suscepit : post quem decimus octavus Publius : cui successit decimus nonus Maximus : vigesimus Julianus : vigesimus primus Gaianus : vigesimus secundus Symmachus : vigesimus tertius Caius : vigesimus quartus Julianus : vigesimus quintus Capito. » Hos ponit usque ad annum Commodi imperatoris quintum.

¹ Eusebius in *Chronico*.

Anno periodi Græco-Romanæ 5648. — Olymp. 233. an. 3. — Urb. cond. 908. — Jesu Christi 155. secundum Baronium 157.
— Aniceti papa 5. — Antonini Pii imp. 18.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Julius Severus*, et *M. Rufius Sabinianus*, ex *Inscriptione Onuphriana*.

PII ANNUS I. — CHRISTI 158.

1. De Hygini papa martyrio ejusque rebus gestis. — Christi anno centesimo quinquagesimo octavo, Silvano et Augurino coss. undecima Januarii Hyginus Romanus pontifex, cum sedisset annos quatuor duobus minus diebus (ut colligitur ex tempore ingressus ejus, usque ad diem qui natalitio ipsius adscriptus est in Romano Martyrologio) moritur martyr. Quod vero pertinet ad numerum annorum sedis ejusdem, aequè consentiunt Latini atque Graeci eum sedisse annos quatuor : quod quidem liber de Romanis Pontificibus, Collectio Cresconiana, alique Vaticanis indices testantur : affirmat id ipsum Eusebius¹. Ceterum in perquirendis annis Hygini, si quis consules perpetam positos, imò errore illapsos in librum de Romanis Pontificibus subsequatur in Hygino; duodecim saltem annos eum sedisse, dicere opus esset : quod tandem intelligens is² qui usque ad ipsum Hyginum per consules in eis positos numeravit annos Romanorum Pontificum, licet sero errorem sentiens, jam in caeteris paulo cautius egit. Rursum vero, quod Irenaeus, Tertullianus, Epiphanius in locis citatis superius numerant a Petro Hyginum nonnum ordine Romanum episcopum, quod et alii fecisse reperiuntur, ut Cyprianus³ in epistola ad Pompeium; id inde accidit, quod ipsorum alii Cleum, alii vero (quod saepe superius dictum est) Anacleum praetermittunt, ex his duobus unum conflantes.

2. Quod ad res ab Hygino gestas spectat; remanserunt, sicut et aliorum quorundam antiquorum Romanorum Pontificum prorsus obscurae, cum haec tantum in citato superius libro de Romanis Pontificibus habeantur memoriae commendata, videlicet : « Ille clerum composuit, et distribuit gradus. » Porro quod ad gradus ejusque ordinis in Ecclesia, quo ecclesiastica habetur composita hierarchia; jam a temporibus Apostolorum haec facta esse, Ignatio auctore et aliis, tomo primo Annalium demonstravimus : verum aliqua antiquae formae ab Hygino fuisse addita, vel eadem illustrata, aequum est existimare. Leguntur Hygini titulo epistolae duae : recitantur ei a Gratiano plura⁴ ejusdem decreta, quae referre omittimus. Demum haec de eo

postremo loco ponuntur : « Hic fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros quindécim, diaconos quinque, episcopos per diversa loca sex. Qui etiam sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano, tertio idus Januarii. Cessavit episcopatus ejus dies tres. » Sicque decima quinta Januarii die Pius papa creatur, de quo haec in eodem libro de Romanis Pontificibus scripta leguntur. « Pius natione Italus, ex patre Rufino, fratre Pastoris, de civitate Aquileia, sedit annos novendécim, menses quatuor, dies tres. » Haec ibi : sed de tempore sedis ejus plura inferius.

3. *Succesio de Pio et Aniceto explanata.* — Verum antequam ulterius progrediatur de Pio papa, Hygino succedente, narratio, sciendum est de successore Hygini diversam reperiri antiquorum sententiam : dum alii non Pium, sed Anicetum, Pium vero illi successorem dixerunt : alii vero (ut positum est) primo loco Pium, ac post eum numerant Anicetum. Utriusque sententiae haud vulgares assertores habentur : siquidem priorem locum tribuunt Aniceto, posteriori vero Pio Optatus Milevitanus⁵, et Augustinus⁶ dum Romanorum Pontificum catalogum texunt : eidem quoque sententiae adscriptari videtur Hieronymus⁷ dum post Petrum decimo loco numerat Anicetum : non desunt praeterea complures antiqui indices, in quibus itidem Pius postponitur Aniceto. Verior tamen ac magis recepta contraria huic videtur esse sententia, qua prior locus Pio tribuitur : id enim proficitur in primis Helegippus, qui sub eodem Aniceto Romanus venit : hic enim dum post Anicetum, non Pium, sed Eleutherium ponit⁸, plane declarat, primo Pium, ac post eum sedisse Anicetum. Id ipsum Irenaeus⁹ qui iisdem etiam vixit temporibus, tradit, et huic fere aequalis Tertullianus¹⁰, Eusebius itidem¹¹, Epiphanius¹², duo Nicephori¹³, ac demum tam Latini, quam Graeci recentiores omnes : ut jam plane stultitia habeatur, iis non acquiescere, qui eodem tempore, quo iidem Pontifices, in Ecclesia claruerunt, ut Helegippus, et Irenaeus, quique his proxime accedit Tertullianus.

¹ Euseb. lib. IV. cap. 10. et in Chronico. — ² Panvin. in Fast. — ³ Cypr. epist. LXXIV. edit. Panet. — ⁴ Habebatur collecta tom. I. Concil. n. Hygin.

⁵ Optat. Milevit. contra Patr. lib. II. — ⁶ Aug. epist. CLXV. — ⁷ Hieronymus. de Script. Eccles. in Helegip. — ⁸ Apud Euseb. lib. IV. c. 21. — ⁹ Iren. lib. III. c. 2. et 4. — ¹⁰ Tertul. contra Marcion. lib. III. carm. in fine. — ¹¹ Eusebius in Chron. et histor. lib. IV. c. 10. — ¹² Epiph. haeres. XXVII. — ¹³ Niceph. Epis. Constant. in Chron. Niceph. Cal. lib. III. c. 25.

Anno periodi Graeco-Romanae 5649. — Olymp. 233. an. 4. — Urb. cond. 909. — Jesu Christi 156. secundum Baronium 158.
— Aniceti papae 6. — Antonii Pii imp. 19.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. *M. Ceionius Silvanus.* et *C. Serius Augurinus*, ut habet Onuphrius in Chronico. De hoc pari consulum legendus etiam card. Norisius in Epistola consulari, et Phlegon in libro de Mirabilibus, ubi cap. 10 meminit consulum M. Plancii Silvani et Serii Augurini.

2. *Vicennalia imperii proconsularis Antonini Pii.* — Imperii proconsularis Antonini Pii vicennalia in hunc annum incidunt: sed ea nummis sculpta non fuere; licet per inconsiderantiam in Dissert. Hypatica cap. 7. num. in. scripserim referri nummum ab Oecone et ab Onuphrio in Fastis lib. 2, in quo legitur, *Antoninus Aug. Pius P. P. Trib. P. XXI.* et in postea: *Vota Sol. Dec. II. Cos. III.* Nam Onuphrius nullum simile numisma habet, et apud Oeconem haec tanquam duorum nummorum partes proponuntur. Quare imperii proconsularis Antonini Pii vicennalia et id genus festa nummis signata non fuere, primusque Commodus fuit, qui proconsularis imperii decennalia et huiusmodi sollemnia nummis insculpi iusserit.

3. *Obitus Hygini PP.* — (1) Cum *S. Hygini* papae obitus in quibusdam Martyrologiis die x Januarii, in aliis die xi consignetur, liquet, priorem diem ad mortem, posteriorem ad sepulturam referendum esse. Sed de anno maior difficultas. Chronicon enim Damasi haec in parte corruptum; ibi enim legitur: « Hyginus annis duodecim, mensibus tribus, diebus sex. Fuit temporibus Veri, a consulari Gallicani et Veteris, usque Praesente et Rufino. » Telesphorus Hygini decessor obiit anno cxxxvii. Consulatus Praesentis in annum cllm incidit. Quare Chronicon illud depravatum, dicendumque Hyginum annos duodecim quatuor sedisse, ut habent auctius Chronicon Veterum Pontificum, Codex Palatino-Vaticanus,

Eusebius in Chronico et in Historia, Nicephorus lib. 3, cap. 25, Luitprandus, Anastasius, aliique tam Graeci, quam Latini; et Onuphrius, qui antea solebat tempus Pontificum Romanorum iuxta consules in Chronico Damasi memoratos metiri, hic illud contemnit, et consules in eo expressos non curat. Cum igitur Hyginus Aelii Caesaris et Balbini consulatu sedere experit, ut ex dictis liquet, obiit anno centesimo quadagesimo primo die x mensis Januarii. Eusebius enim, Marius Scotus, et Hermannus Contractus in Chronicis mortem ejus conjungunt cum anno quarto Antonini Pii, ideoque eo circiter tempore martyrio coronatus est. Ipsi met Baronius, qui sine teste Hygini mortem ad hunc annum distulit, ejus tamen pontificatu gesta cum prioribus Antonini Pii annis copulavit, quae ideo rursus per haec tempora repetere coactus fuit.

4. *Decretales Hygini.* — Decretales duae *Hygino* attribuuntur suppositionis suspectae. In priori referitur locus ex Idacio contra Warimadum cap. 3 desumpto, aliudque ex Aniano ad Constit. 15, tit. 1, lib. 9, atque ex Ennodio, qui saeculi sexti initio vivebat. Neque secunda ad Athenienses data, magis germana. Hygino successit *Pius*, sed post aliquo mensium interpontificium, quod per-secutionis, quae tunc furebat, attribuendum. In Libro Pontificali legitur: « Cessavit episcopatus ejus dies tres. » Quod verum esse non potest, cum doceat Epiphanius, Marcionem post Hygini mortem Romam venisse, dum presbyteri Ecclesiam regerent, ut supra ostendimus. Quare interpontificii duratio tam in Libro Pontificali, quam in auctiori Chronico veterum Pontificum notata, parvipendenda, cum toties falsa comprobetur. Hinc ea a nobis per haec tempora neglecta.

(1) *Hyginum* Romanum pontificem obiisse A. D. 141 contendit Pagius, e contra Constantius pag. 61, 62, mendosos veterum Chronicorum numeros aut rejiciens, aut concilians *Hyginum* sedere cepisse anno primo imperii *Antonini Pii*, et intra *quartum* pontificatus annum in caelum migrasse existimat. Pontificatum ergo accepit A. D. 139, et vita functus est A. D. 142, die x Januarii. MANSI.

1. *Institutionem Apostolicam de Paschate celebrando die Dominica decreto confirmat Pius.* —

Christi anno centesimo quinquagesimo nono, coss. Barbato et Regulo, Pius agens in pontificatu annum

secundum, decretum edidit de celebrando Paschate die Dominico; quod tradit Eusebius¹. Verum licet ipse Pius auctor dicatur ecclesiasticae sanctionis, tamen quod jam antea ab Apostolis esset traditum, ipse tantum ad corrigendas judaizantes Ecclesias, quae hactenus Judaeorum more quartadecima luna Pascha agere solerent, voluit decreto firmasse. «Sane quidem, inquit Socrates², qui Romam et alias partes Occidentis incolunt, Petrum et Paulum apostolos consuetudinem, quam illi tenent, ipsis reliquisse affirmant. Verum nemo istorum omnium de his rebus scriptis proditum proferre potest.» Haec Socrates Novatianus. Porro complures Novatianorum cum Judaeis ipsi quoque celebrabant Pascha decima quarta luna, cujus institutionis Joannem evangelistam fuisse auctorem, Quartadecimani calumniabantur: quem potius id, sicut alia multa, in illa tunc nuper exorta et coalescente primitiva Ecclesia tolerasse, putandum est. Ceterum nonnisi ex apostolica traditione, qui de his egerunt sanctissimi Patres, Victoris tempore, ut die Dominico Pascha celebraretur, sibi vindicasse, docet Eusebius³; sed alienum ab hac institutione fuisse Joannem, mox dicturi sumus.

2. Haec Petrum apostolum Romae docuisse, et eadem ab eo accepta S. Marcum Aegyptiis tradidisse, testatur S. Protherius⁴ episcopus Alexandrinus, scribens ad S. Leonem Romanum pontificem. Quod si de his antiquius testimonium scriptis proditum quis requirat, habet Ignatium, qui vixit temporibus Apostolorum, et sedem apostolicam Antiocheam, quam Petrus fundarat et Paulus docuerat, administravit: quem profecto alia docuisse atque scripsisse, quam ab ipsis Apostolis accepisset, nefas est dicere; hic, inquam, scribens⁵ ad Magnesianos, Asiae populos, celebrandum ait diem Dominicum, ut dierum principem, resurrectionis Domini consecratum: et ad Philippenses⁶ de non celebrando Paschate more Judaico, haec contestatus, inculcat: «Si quis cum Judaeis celebrat Pascha, aut symbola festivitatis eorum recipit, particeps est eorum qui Dominum occiderunt et Apostolos ejus.»

3. Imo et ipsismet Joannis apostoli testimonio rata haberi videtur celebratio paschae die Dominico; nam cum in Apocalypsi⁷ ejus diei meminerit tanquam celebris in Ecclesia ac nominati; quoniam, quaeso, potuit esse ratio diei Dominici in Ecclesia celebrandi, nisi quod esset resurrectioni Dominicae consecratus, nempe quod ea die Christiani sacramentum resurrectionis Domini religiosi studiis votisque recolent? Ceterum si more Judaico decima quarta luna ejus memoria in Ecclesia ageretur; quod incerta dies ejus esset, utpote quae singulis annis mutaretur, omnis diei Dominicae (quae prima erat) celebrandi ratio cassa reddita videri potuisset. Quod si quolibet octavo die, nempe Dominico, resurrectionis memoria solemnibus ritibus

apostolica traditione repeti consuevit: quorsum alia die ipsam anniversariam Paschatis celebratam oportuit celebrari? Haec autem quantumlibet optimo jure dici posse videantur, Polycrates¹ tamen de Joanne secus affirmat, necnon Irenaeus, testimonio (ut ait) Polycarpi: quibus si assenserimus, nullare ipse liber Apocalypsis, et alterius potius auctoris esse, quam Joannis apostoli, dicere oporteret: quod horret et piorum auditus.

4. Pius igitur, ne ob altercantium studia convelleretur quae ab Apostolis de celebrando Paschate die Dominico traditio in Ecclesia statuta esset, eam decreto edito stabilendam curavit. Cui accessisse divinum quoque suffragium, angelico ministerio collatum idem qui supra liber de Romanis Pontificibus in Pio his verbis testatur: «Sub hujus episcopatu frater ipsius Hermes librum scripsit, in quo mandatum continetur, quod ei praecepit angelus Domini, cum veniret ad eum in habitu pastoris, ut sanctum Pascha die Dominica celebraretur.» Haec ibi. Hunc illum fuisse Hermem, quem Paulus ad Romanos scribens, salutari mandat, dicens: «Salutate Asyncritum, Phlegontem, Herman, Patrobam, Hermem;» testantur Origenes², Eusebius³, Hieronymus⁴, atque alii. Porro liber Hermæ seu Hermetis, qui inscriptus est *Pastor*, quibusdam antiquis optime notus atque probatus fuit; de eo enim Eusebius⁵ testimonium afferit Irenaei, cum ait: «Librum item Pastoris non modo legendo cognovit, sed etiam approbatione confirmavit. Praclare (inquit) loquitur liber (cum librum Pastoris intelligit) qui sic loquitur: Primum omnium, unum Deum esse credito, etc.» Novit eum atque frequenter citat Origenes⁶, qui tamen eum a nonnullis contemni tradit: ut plane appareat haud integram solidamque fidem apud omnes meruisse. Eius est eo commentario ante eum Clemens Alexandrinus⁷, ac etiam Tertullianus⁸ ex eo testimonium petiit. De quo olim, eum primum scriberet contra Marcionem, haec ait⁹:

Post hunc deinde Pius, Hermas cui germinare frater, Angelicus Pastor, quia tradita verba locutus, etc.

Athanasius¹⁰ adversus Arianos agens, cum citans, utilissimum librum appellat. Sed quanta aestimationis apud Graecos fuerit, Hieronymus¹¹ post Eusebium¹² declarat his verbis: «Asserunt auctorem hunc esse libri qui appellatur Pastor, et apud quasdam Graecae Ecclesiae etiam publice legitur. Revera utilis liber: multique de eo scriptorum veterum usurpaverunt testimonia: sed apud Latinos pene ignotus est.» Haec ipse.

5. *De libris qui inscribuntur Hermae Pastor.* — Quod autem ad Latinos pertinet, sic eis liber inno-

¹ Eusebius in Chronico. — ² Socrat. hist. lib. v. II. c. 21. — ³ Eus. hist. lib. v. cap. 22. — ⁴ Apud Bed. de rat. temp. cap. 42. — ⁵ Ign. epist. vi. — ⁶ Ign. epist. vii. — ⁷ Apoc. i.

⁸ Apud Euseb. lib. v. c. 23. et 24. — ⁹ Orig. in epist. ad Ro. c. 16. — ¹⁰ Euseb. lib. III. c. 3. — ¹¹ Hieronymus, de Scrip. Eccles. in Herm. — ¹² Euseb. lib. v. c. 9. — ¹³ Orig. Penar. lib. IV. c. 2. — ¹⁴ Clem. Alex. Strom. lib. I. et VI. — ¹⁵ Tertul. de orat. cap. 12. — ¹⁶ Tertul. contra Marcion. lib. III. carm. in fine. — ¹⁷ Athanas. de incarn. Verbi. — ¹⁸ Hier. de Scrip. Eccles. — ¹⁹ Euseb. lib. III. cap. 3.

tuit, ut tamen eum ipsi inter eorum apocryphorum genera adnumerarint, quæ legi in Ecclesia possint, non tamen citari debere ad fidem catholicam adstruendam: hæc enim censura a majoribus fuisse notatum. Tertullianus ¹ affirmat: ipse autem eum postea omnino respuit, quod reciperet mœchi penitentiam contra pseudo paraclæti doctrinam, ait enim: « Sed crederem tibi, si scriptura Pastoris, quæ sola mœchos amat, divino instrumento meruisset incidi: si non ab omni Concilio Ecclesiarum etiam vestrarum infer apocrypha et falsa judicaretur, adultera et ipsa, et inde patrona sociorum. » Hæc Tertullianus, plane significans, Pastorem librum extra classem divinarum librorum esse rejectum, quod plus æquo quidam illi favissent: qui etiam eundem commentarium Petri auctoritate confirmare nitentur, dum insigni titulo, nempe, *Judicium Petri*, opus inscriperant.

6. At ne id prætereamus) ex iis quæ ex Tertulliano recitavimus, plane declaratur, non recens fuisse iudicium in Ecclesia, de scriptis editis, quæ hagiographa, quæve apocrypha essent, accurate decernere, sed per antiquum quo (ut dictum est) Pastoris librum dictæ censuræ majores subjecerant: a quorum sententia recentiores nequaquam recesserunt: nam de eodem Ruffinus ² agens hæc ait: « In novo vero Testamento libellus, qui dicitur Pastoris, sive Hermæ, qui appellatur, Duæ viæ, vel Judicium Petri tot enim nominibus a diversis nominari consuevit) quæ omnia legi quidem in Ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. » Hæc Ruffinus. Eadem quoque ratione idem liber a S. Prospero adversus Collatorem agente, qui ejus auctoritate errorem suum tueri conatus fuit, nullius plane auctoritatis est judicatus: sed et a Gelasio atque inter apocrypha recensetur: usos eo quoque esse Arianos ad suam ipsorum hæresim confirmandam, testatur S. Athanasius ³. Hæc quidem ante Gelasium atque Prosperum, ut apocryphum, non absque trepidatione citari solitum, ipse item S. Hieronymus ⁴ significat. Quod vero alii Hermam, Hermen, vel Hermetem eum appellant, quod utriusque nominis meminerit Paulus; haud magni momenti quæstio est: frequentiori autem usu Hermam invenimus nominatum, cognomento Pastorem.

7. Sed quod ne magnopere reddidit ambiguum illud est: cum in nuper citato libro de Romanis Pontificibus dicitur, tempore episcopatus Pii papæ ab Hermete scriptum esse librum, quo angelus pastoris habitu apparentis mandatum de celebrando Paschate die Dominico contineretur: tamen in

commentario illo, qui Herma Pastoris inscribitur, et citatus a Patribus reperitur, nulla prorsus de celebrando Paschate habetur mentio; qui etiam longe ante hæc tempora scriptus apparet, nempe sub Clemente, cui duos illos libellos dandos et in exterâ civitates mittendos (qui locus iisdem verbis ab Origene quoque citatur in Periarcho ⁵) Herma scriptor admonitus est: ut plane ex his dicere necesse sit (si velimus unum eundemque esse auctorem) diversos hos inter se fuisse commentarios, diversis temporibus scriptos; quorum prior usu celebrior Græcis in primis habitus sit; posterior autem tam Latinis quam Græcis obscurior, cujus nulla prorsus mentio ab aliquo antiquorum facta invenitur.

8. Porro Herma quoque Pastoris nomine censetur libellus ille, quos res gestæ sanctæ Praxedis virginis, et fratrum ipsius Novati atque Timothei descriptæ habentur; ejusdem enim auctoris titulo in antiquis codicibus ipsorum Acta descripta leguntur: erant hi quatuor fratres Pudente senatore et Priscilla clari-sima femina geniti; quos omnes Apostolorum predicatione eruditos, se suaque Christianorum obsequio mancipasse constat: quorum in Viminali posita erat domus amplissima, conjunctaque illi thermæ, quæ interdum Novati, interdum vero Timothei ab ejusdem Pudentis filijs superius nominatis dictæ reperuntur. Primum enim ibi ac præcipuum fuisse apud Pudentem et filios hospitium Christianorum, primo Annatum tomo diximus, simulque in nostris ad Romanum Martyrologium Notis; apud eosdem quoque Pudentis filios diversatum esse Justinum philosophum, suo loco dicemus, cum agemus de ejus pro fide Christiana suscepto martyrio. Certe quidem peregrinos, qui ex Oriente Romam veniebant, hospitari solitos in Viminali colle, vel in Exquilis eidem proximis, Juvenalis ⁶ his versibus perspicue ostendit:

Ille alta Sicyone, ast hic Amidone relictæ,
Hic Andro, ille Samo, hic Trallibus, aut Alabandis,
Exquidias, dictumque petunt a vimine collem,
Viscera magnarum domuum, dominique futuri.

Ex his namque una erat nobilissima Christianis patens Pudentis senatoris domus, apud quam et Novati thermæ, super quas erectus est titulus Pastoris dictus. Quando aut in id contigit, suo loco inferius dicemus. Cur autem Herma inditum sit cognomen-tum Pastoris, an quia ei angelus (ut dictum est) in habitu pastoris apparuit, an vero quod cognomen esset Romæ familie senatoriæ (anno enim tertio M. Aurelii imperatoris consulatum gessisse reperitur Junius Pastor una cum Papyrio Eliano) haud satis certum est: sed illud verius creditur.

¹ Tertul. de pudic. cap. 40. — ² Ruf. exposit. Symb. Apost. — ³ Athanas. epistol. ad Afros apud Theodor. hist. lib. t. c. 8. — ⁴ Hieronym. in Ainos cap. 7.

⁵ Orig. lib. iv. cap. 2. — ⁶ Juven. Satyra 3.

Anno periodi Græco-Romane 5650. — Olymp. 234. an. 1. — Urb. cond. 910. — Jesu Christi 157. secundum Baronium 159.
— Aniceti papæ 7. — Antonii Pii imp. 20.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Barbarus*, et *Regulus*, de quibus card. Norisius in *Epist. consulari*, ubi citat Galenum in *lib. de Præcognit.*, cap. 2. ubi docet, Barbarum avunculum fuisse Lucii imperatoris, qui cum Marco imperavit.

PII ANNUS 3. — CHRISTI 160.

Consules. — Christi anno centesimo sexagesimo Tertullus et Sacerdos creati sunt consules : numeratur idem annus vigesimus primus Antonini Pii imperatoris, quo perperam ponitur a Cassiodoro consulatus Antonini quintus, cum nonnisi quartus notatus ejus consulatus habeatur ultimo sui imperii anno, quo vigesima quarta ejus potestas tribunitia annuatim collata, posita reperitur in antiquis mo-

numentis sive nummorum, sive aliarum inscriptionum ; ut inter alias illa, quæ in ejus sepulchro in mole Hadriani sic posita legitur : IMP. CÆSARI. T. AELIO. HADRIANO. ANTONINO. AVG. PIO. PONTIF. MAX. TRIB. POT. XXIII. IMP. II. COS. III. P. P. qua etiam inscriptione arguuntur erroris, qui hoc anno (ut Cassiodorus) vel sequenti (ut alii) obitum ipsius Antonini Pii imp. referunt.

Anno periodi Græco-Romane 5651. — Olymp. 234. an. 2. — Urb. cond. 911. — Jesu Christi 158. secundum Baronium 160.
— Aniceti papæ 8. — Antonini Pii imp. 21.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Tertullus* et *Claudius Sacerdos*, ut habet card. Norisius in *Epist. consulari*. Imperii Cæsarei Marci Aurelii vicennalia in hunc annum incidunt.

PII ANNUS 4. — CHRISTI 161.

1. *Antonini æquitas et justitia.* — Christi Redemptoris anno centesimo sexagesimo primo, Quintilio et Prisco coss., cum ageret Antoninus imperii annum vigesimum secundum, Eusebius notat in

Chronico plures exteræ Gentes, aqutale ejus per-
molas, depositis armis se ejus voluntati subdidisse.
Hos autem fuisse Bactros, Hyrcanos, et Indos, Au-
refius Victor¹ testatur, qui multis eum celebrat
laudibus, sicut Julius Capitolinus, et alii, qui res ab
eo gestas fusius sunt prosecuti.

2. Laudat et S. Augustinus² æquissimam ab eo
latam legem, ne maritus adulterii accusare possit
uxorem, si ipse impudice vixerit. Reddam verba Au-
gustini, simulque legis ex Gregoriano Codice accep-
tæ : « Sed isti, quibus displicet, ut inter virum et
uxorem par pudicitie forma servetur, et potius eli-
gant, maxime in hac causa, mundi legibus subtili
esse quam Christi; quoniam jura forensia non
iisdem, quibus feminas, pudicitie nexibus viros vi-
dentur constringere; legant quid imperator Antoni-
nus, non utique Christianus, de hac re constituerit,
ubi maritus uxorem de adulterii crimine accusare
non sinitur, cui moribus suis non præbuit castitatis
exemplum; ita ut ambo damnentur, si ambos pari-
ter impudicos conflictus ipse convicerit. Nam supra-
dicti imperatoris hæc verba sunt, quæ in codice
Gregoriano leguntur; Sane (inquit) meæ litteræ
nulla parte causæ præjudicabunt; neque enim si pe-

nes te culpa fuit, ut matrimonium solveretur, et
secundum legem Juliam Eupasia uxor tua nubet, et
propter hoc rescriptum meum adulterii damnata
erit, nisi constet esse commissum. Habebunt autem
ante oculos hoc inquirere, an cum in pudice vives,
illi quoque bonos mores colendi auctor fuisti. Per-
iniquum enim mihi videtur, ut pudicitiam vir ab
uxore exigat, quam ipse non exhibet; quæ res po-
test et virum damnare, non ob compensationem
mutui criminis rem inter utrumque componere, vel
causam facti tollere. Si hæc observanda sunt propter
decus terrene civitatis; quanto castiores quærit cele-
stis patria et societas angelorum? » Hæc Augustinus.
Ejusdem plane legis sententiam Ulpianus³ in se-
cundo de adulteriis libro descripsit.

3. Ejusmodi quoque Antonini lege reddita est
cassa illa Elii⁴ Veri Caesaris (hunc Hadrianus, ut in
imperium succederet, adoplaverat) in uxorem suam
de extraneis voluptatibus conquerentem dicta sen-
tentia: Uxorem dignitatis nomen esse, non volup-
tatis. Perinde ac si ad voluptatem liceret viris se
aliis admiscere. Sed longe illo æquior Antoninus,
qui legem Juliam in viros quoque impudicos arma-
vit.

¹ Aurel. Vict. in Anton. Pio. — ² Aug. de adulter. conjug. lib. II. c. 8.

³ L. miles. §. iudex ff. ad leg. Jul. de adult. — ⁴ Spart. in Elio Vero.

Anno periodi Græco-Romane 2622. — Olymp. 234. an. 3. — Urb. cond. 912. — Jesu Christi 159. secundum Romanum 161.
— Ancyli papæ 9. — Antonini Pii imp. 22.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. Plautius Quintillus, et M. Statius Priscus, ut videre est in Ep. consul.*

2. *Vicennalia imperii Augustei Antonini Pii.* — Antoninus Pius Augustei imperii vicennalia in hunc annum distulit, ut varia numismata a Medio-
barbo relata certum reddunt. In uno legitur: ANTONINUS AVG. PIUS P. P. TR. P. XXII. in postica: VOTA SUSCEPTA DECEN. III. COS. III. Cernitur figura sacrifi-
cans. In alio eadem tribumilia poleslate insignito habetur: VOTA SOL. DECEN. II. COS. III. ubi etiam figura sacrificans representata. Ex his duobus num-
mis inter se collatis liquet, uno eodemque tempore et vota, v. g. vicennalia soluta fuisse, et nova in se-
quens decennium suscepta. Hoc enim tempore non-
dum in usu positum erat, ut vota, quæ vicesimo
imperii anno suscipiebantur, vota vicennalia nuncu-
parentur, sed vota tantum decennalia secunda de

more dicebantur. Quare hoc anno Antoninus Pius
secunda decennalia solvit, et tertia decennalia suscep-
sit. Mediobarbus citatus nummum Antonini Pii refert
inscriptum: ANTONINUS AVG. PIUS P. P. in postica:
VOTA SUSCEPTA DEC. III. COS. III. S. C. Sed non dubito,
quin legendum sit, DEC. III. cum Antoninus vota
decennalia quarta suscipere non potuerit, triennio
post vota decennalia in suscepta demortuus. Medio-
barbus ibidem, pag. 205, hunc Antonini nummum
exhibet: ANTONINUS AVG. PIUS TR. P. XXI. in pos-
tica: AENE DIVI AVG. REST. COS. III. S. C. Visitur
templum octo columnis sustentum. Quare in his vi-
cennialibus hujus restitutionis memoria renovata.
Quo nummo, similibusve innixus hanc regu-
lam statui, in decennialibus se, et id genus
festis, præcedentium annorum victorias, aliaque
præclare a principe gesta, nummis de more in-
sculpta, ac eorum memoriam instauratam esse.

PII ANNUS 5. — CHRISTI 162.

1. *De erectione tituli nomine Pastoris.*—Sequenti anno Domini centesimo sexagesimo secundo, Vibius Barus et Annius Bradua creati sunt consules. quibus a nonnullis obitus ponitur Antonini : sed nos anno sequenti. Hoc ipso anno, biennio nimirum ante persecutionem Marci Aurelii et L. Veri imperatorum, in thermis Novati Romæ erectus est titulus, qui Pastoris dictus est, de quo superius : qua autem occasione id factum sit, litteræ ejusdem Pastoris ad Timotheum, Novati, Pudentianæ, atque Praxedis germanum, significant; quas facta collatione exemplarium hic expressimus : sunt hujusmodi :

2. « Pastor presbyter Timotheo compresbytero in Domino salutem. Venerabilis virgo Praxedes afflictæ erat propter transitum germanæ suæ Pudentianæ : multi nobiles Christiani ad eam veniebant, et consolabantur eam una cum episcopo Pio, venitque ad eam germanus vester Novatus, qui est frater noster in Domino, et consolatus est eam, et multos Christianos pauperes donis suis relevit, et ministravit omnibus de facultatibus suis, rogans ab ea, ut orationibus ejus indulgentiam a Domino mereretur : idemque vos frequenter cum beatissimo Pio episcopo ad altare Domini commemorabat. Post mensem vero et dies viginti octo aegritudine detentus est Novatus, postquam abscesserat a conspectu virginis Praxedis. Pio autem episcopo cogitante de omnibus Christianis una cum virgine Praxede, requiritur Novatus vir Dei : et cum auditum fuisset, quod aegritudine detinebatur, contristati sunt omnes. Beata autem Praxedes dixit ad S. Pium episcopum : Tibeat sanctimonium vestrum, ut eam ad eum, et visitatione tua cum orationibus salvabit eum Dominus. Et facta constitutione, noctu una cum Pio episcopo et virgine Domini Praxede perreximus ad virum Dei Novatum. At cum audisset idem vir Dei Novatus omnes nos congregatos ad se venisse, gratias cepit agere Deo, quia meruit a S. episcopo Pio et virgine Domini una cum nostra visitatione confortari : et finimus in domo ejus diebus ac noctibus octo. His autem diebus cum ibi essemus, hoc placuit ei, ut vobis una cum beata Praxede omnem substantiam suam reliqueret. Inde vero terdidecimo die transivit ad Dominum. De quo facto nos litteras hujus textus ad vos direximus una

cum beato Pio episcopo Sedis Apostolicæ, et virgine Praxede, ut, quid tibi placuerit de substantia germani tui Novati, facias nos certiores, ut tua ordinatio in omnibus custodiatur. » Missa per Eusebium subdiaconum sanctæ Romanæ Ecclesiæ. Ibidem quid Timotheus rescripserit, his verbis ponitur :

3. « Timothee us confratri presbytero Pastori, et sanctissimæ sorori Praxedi in Domino salutem. Nos famulatum in omnibus prævenientes, oramus sanctimonium vestrum, ut nos commendare dignemini memoriæ sanctorum Apostolorum, et sancto Pio episcopo, et sanctæ Sedis Apostolicæ præsulæ, et omnibus sanctis. Ego humilis servus vester plenius gaudio repletus sum, audiens quod mihi scribere dignati estis. Mea siquidem vobis semper votiva fuit et est conscientia. Unde agnoscat sanctitas vestra, quia quod germano suo Novato placuit, et nobis famulis vestris placet : ut in arbitrio sanctæ virginis sit quod mihi dereliquit, et quod vobis et sanctæ virgini placuerit, ex eo faciendi plenam per omnia habeatis potestatem. » Sequitur Pastor : « Accepta igitur hæc epistola, gaudio repleti sumus, et tradidimus eam legendam sancto Pio episcopo. Tunc beatus Pius episcopus gratias egit Deo Patri omnipotenti. Eodem tempore virgo Domini Praxedes, accepta potestate, rogavit beatum Pium episcopum, ut in thermis Novati, quæ jam in usu non erant, ecclesiam dedicaret, quia in eis ædificium magnum et spatiosum videbatur esse : quod et placuit Pio episcopo, et dedicavit ecclesiam in thermis Novati, in Urbe, in loco qui appellatur Vicus Lateritiorum, ubi et constituit titulum Romanum, in quo et baptisterium consecravit quarto idus Maias. » Hactenus de tituli erectione. Quæ autem contigerunt sub persecutione post annos duos excitata sub M. Aurelio et Lucio Vero, describentur suo loco. Porro natalis dies Novati in tabulis ecclesiasticis notatus habetur ¹. Ipsum vero titulum Pastoris, jam vetustate collabentem, hoc ipso anno quo hæc scribimus, decentissime restitutum vidimus ad ejusdem tituli presbytero cardinale illustriss. ac reverendiss. Henrico Caetano, S. R. E. camerario : tibi coalescit recens reddita observantia Cisterciensium monachorum.

¹ Martyrol. Roman. die 20 Junii.

Anno periodi Græco-Romanæ 5653. — Olymp. 234. an. 4. — Urb. cond. 913. — Jesu Christi 160. secundum Baronium 162.
 — Anecti papæ 10. — Antonini Pii imp. 23.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. T. *Vibius Barus*, et *Annus Bradua*, ex Inscriptione Onuphriana. Sed loco *Barus*, legendum, *Verus*, ut habet inscriptio Romana in Miscellaneis eruditæ antiq. que

dicitur dicata *BRADUA* et *VERO* coss. Verum etiam profitentur *Fasti Idacii*, *Prosperi*, *Chronici Alexandrini* et *Cassiodori*.

PII ANNUS 6. — CHRISTI 163.

1. *Antonini obitus.* — Anno Christi centesimo sexagesimo tertio, Marco Aurelio tertium et Lucio Vero secundum coss., septima die Martii, Antoninus Pius, cum imperasset annis viginti duobus, mensibus septem, et diebus viginti sex, moritur. At quoniam veritas annorum, quibus imperavit, inexplorata quam pluribus fuit, occasio data est nonnullis temporis ordinem pervertendi. Quamobrem hand otiosum putamus ad veritatem rerum gestarum exquirendam, eam cetera firmaque temporis chronologia stabilire. Meminisse ergo in primis debemus, ipsum tribunitiâ potestatem primo anno imperii accepisse, Hadriano adhuc vivente, anno (ut diximus) centesimo quadragesimo: cumque in monumentis antiquis¹ ejus nominis inscriptio notata habeatur tribunitiâ potestate vigesima quarta: necesse est, ipsum ad hunc usque annum pervenisse: quamobrem ea ratione se collegisse ex *Vione Niphilinus* tradit, imperasse Antoninum annos viginti quatuor: sic et *Entropius*, qui eundem Antonino tribuit annorum numerum: tot enim annos eum regnasse putaverunt, quot repetita in eo tribunitiâ potestas reperiretur. Verum ex iis viginti duos tantum explese potest, duos autem tantummodo inchoasse: nam cum eo anno Domini centesimo quadragesimo, die decima Junii, quo mortuus est Hadrianus, solus ceperit imperare, desieritque (ut dicemus hoc anno, septima die Martii: reliquum est, ut affirmemus ipsum imperasse viginti duobus annis expletis, mensibus septem, et diebus viginti sex: quamobrem

Theophilus episcopus Antiochenus, qui hoc tempore claruit (nam sub Marco Aurelio et Lucio Vero Antonini Pii successoribus sedit) cum ait Antoninum regnasse annos viginti duos, menses septem, et dies sex; in numerum dierum irrepisse errorem, dicendum est, nempe ut loco dierum viginti sex, tantum sex positi habeantur: nam ea ratione colligeretur ipsum obiisse decima sexta die Februarii. Porro ex iis que idem *Theophilus* ait, dum designat tempus imperii *M. Aurelii*, quem *Verum* appellat successorem Antonini, quem ex *Tertulliano*², et aliis, constat obiisse die decima septima Martii; eum imperasse annos decem et novem, ac dies decem: necesse erit affirmare, Antoninum Pium, cui ille successit, clausisse diem extremum septima die Martii.

2. « Mortuus est apud *Lorium* villam, domesticis etiam rebus compositis, ac de familiaribus et aliis optime meritis: quem senatus retulit inter divos. *Mernil* et *flaminem*, et *circenses*, et templum, et sodales *Antonianos*: solisque omnium prope principum prorsus sine civili sanguine et hostili (quantum ad se ipsum pertinuit) vivit, et qui rite comparetur *Nunæ*, cujus felicitatem, pietatemque, et securitatem, ceremoniasque semper obtinuit. » Hæc *Capitolinus*. Matura quoque senectute eum vita functum esse constat: quippe qui cum natus sit (ut idem tradit auctor) decima nona Septembris, consulibus *Domitiano* duodecimum et *Dolabella*, anno Domini (ut posuimus) octogesimo

¹ Apud *Panvin.* in *Fast. commen.* et *Adolph. Oec. de Num.*

² *Tert.* in *Apol. c. 2.*

octavo, decesseritque (ut dictum est) hoc anno, septima die Martii; colligitur eum vixisse annos septuaginta quatuor, menses quinque, et dies sexdecim: tumulatus est in sepulcro, quod super Tiberim ipse crexerat (ut demonstratum est) Hadriano, hoc elogio: IMP. CESARIS T. AELII HADRIANO. ANTONINO. AVG. PIO. PONT. MAX. TRIB. POT. XXXIII. IMP. II. COS. IIII. P. P.

3. *L. Verus et M. Aurelius imperatores.* — Antonino Pio defuncto, Marcus Aurelius Antoninus cognomento Philosophus, et Lucius Aelius Verus Antoninus, quos vivente ac iubente Hadriano adoptaverat succedunt in imperium. Quoniam vero horum imperatorum diversa reperitur apud antiquos nomenclatura, quod nonnullis erroris causam præbuit; de his dicere necessarium ducimus: ac primum quidem, quo nomine dicti essent, antequam ab Antonino adoptarentur. Marcus Aurelius Antoninus filius fuit fratris ¹ uxoris Hadriani, Annii Veri. « Ille, inquit Capitolinus, principio avi sui nomen habuit, nempe (ut tradit Dio ²) Marcus Annius Verus, quem, inquit, prius Catilium nominaverant, » nimirum (ut idem ait Capitolinus) « a Catilio Severo materno proavo; » qui addit: « post excessum vero patris Hadriano Annium Verissimum vocatus est; post virilem togam, ut olim, Annius Verus. » Hæc ipse: porro Justinus martyr ³ eum appellat Verissimum.

4. His se se habentibus, errore lapsus videtur Spartianus, dum ait ⁴ Antoninum Pium jussu Hadriani sibi adoptasse Annium Verum, et Marcum Antoninum: aperte significans, Annium Verum diversum ab Antonino, ipsumque esse, quem dicimus Lucium Verum: nam et Theophilus Antiochenus, qui (ut diximus) his diebus vivebat, Marcum Antoninum, Verum appellat, quem ait imperasse annos decem et novem, ac dies decem: que de Lucio Vero dici non possunt. Porro Veri nomen Lucio adhaesisse postquam Marcus eum in collegam imperii adscivit, idem Capitolinus testatur: nam (ut ait) Marcus nomen Antonini sibi sumpsit, Lucio autem, Veri, tribuit. Idem ait Galenus ⁵, qui hoc ipso tempore Romæ claruit; sed in ejus textum mendam irrepisse, certum est, dum apud eum Severus, pro Vero legitur: sic enim ait: « Decesserat paulo ante de vita Antoninus, qui Hadriano in imperio successerat: regnabat autem Severus, qui se ipsum, mutato nomine, Antoninum appellavit: Lucium vero quem imperii fecit participem, Severum nominavit; » ut restituendus sit locus: « Regnabat autem Verus, qui se ipsum, mutato nomine, Antoninum appellavit: Lucium vero, quem imperii fecit participem, Verum nominavit. » Sic igitur vides nomen Veri ante imperium fuisse Marci, post imperium autem communicatum Lucio. Hæc ex Capitolino.

5. Ex his itaque patet, Marcum Antoninum Philosophum, primo dictum esse Catilium Annium Verum, postea Marcum Annium Verum, inde Verissimum, postea ut olim, M. Annium Verum. Sed (quod prætermittit Capitolinus) adoptatus ab Hadriano, Aëli cognomen accepit, et ex Annio dictus est Aurelius; nam in consulatione ipsius, quem gessit cum Pio tertium consule, scriptus habetur in nummis et aliis antiquis monumentis, M. AELIUS AURELIUS: factus autem imperator, omisso Aëlio, M. Aurelius Verus Antoninus est dictus: licet in antiquis monumentis, Veri nomen, quod Lucio tribuerat, in Marco prætermittitur: et frequentius Marcus Aurelius Antoninus poni consueverit, et interdum Marcus Antoninus tantummodo scriptus habeatur. Porro Aurelii cognomentum non a suis majoribus accepit, sed a parente qui eum adoptavit, Antonino Pio ex familia Aureliorum progenio, ut apparet ex Julio Capitolino in Pio: quo etiam cognomine appellatum fuisse Lucium Verum, cum post expletum septennium ab eodem Pio adoptatus est, idem Capitolinus tradit in Vero.

6. Sed quod ad Lucium spectat, natus est ipse Lucio Aurelio Ceionio Commodo, qui adoptatus ab Hadriano dictus est Aëlius Verus, ut auctor est Spartianus, qui fusius res ab eo gestas est prosecutus: cujus filius Lucius, de quo est sermo, et ipse dictus est Lucius Ceionius Aëlius Commodus Verus Antoninus, ut idem Capitolinus auctor est ⁶; sicque Aëlius ab Hadriano, ab Antonino Pio Aurelius Antoninus et Verus ex conjunctione Marci est appellatus. Quamobrem cum uterque Aëlius atque Aurelius, itidem ambo simul Verus et Antoninus sint dicti, proprio tantum nomine discriminantur ab invicem, ut aller Marcus, alter vero Lucius nominetur. Porro frequenter cum Verus tantum nominatus reperitur, Marcus intelligi solet: communi enim quodam usu tunc receptum erat, ut per Verum intelligeretur Marcus, ut ex Theophilo et Galeno illorum temporum et ætatis hominibus patet.

7. Cum igitur ex senatusconsulto nonnisi Marcus Aurelius declaratus esset imperator: idem, communicato Lucio nomine Veri, collegam sibi eum adscivit imperii, sicque nunc primum duo simul regnare visi sunt imperatores, qui et divi fratres sunt appellati, eo quod ambo voluntate Hadriani ab Antonino Pio fuissent adoptati; quot autem annis eorum quisque imperaverit, in cujusque ipsorum obitu dicemus. Licet autem essent ambo fratres ab eodem parente Antonino Pio adoptati, tamen Marcus ut grandior natu et fama præstantior, quique solus a senatu imperator delectus esset, ut parentem erga Lucium se gerebat: qua de causa (ut dictum est) ipsum etiam Verum voluit nominari, quem et de sponsata illi filia suum generum fecit.

8. *L. Verus in Parthos mittitur.* — Hunc Marcus ad bellum Parthicum perfidice destinavit, « Quod (ait Dio ⁷) Vologesus Parthorum rex prior

¹ Jul. Capit. in Pio. — ² Dio in Hadr. — ³ Just. martyr. in Apolog. ad Aut. exord. — ⁴ Spartian. in Hadr. — ⁵ Galen. contra eos qui de typo scripserunt.

⁶ Jul. Capit. in Vero. — ⁷ Dio in Antonino.

intulerat; quo omnem exercitum Romanum collocatum a Severiano ad Elegiam, quæ est in Armenia, atque inclusum undique una cum ip-si duobus factis confecerat atque perdidit, ob eamque causam civitatibus Syriae formidolosus erat. » Deceptus namque fuerat Severianus falso oraculo. Esculapio recens apparentis in Ponto, arte subdoli impostoris Alexandri: de quo multa superius dicta sunt. Hæc enim Lucianus¹ ea de re scribit: « Itaque quod Severiano redditum est, responsum scilicet super expeditione in Armeniam suscipienda ex Autophonis erat: Adhortatus enim illum ad incursum ejus regionis, sic ait:

Parthis, Armenisque citato Marte subactis,
Romanæ Urbem nepotes, et choras Thibidis undas,
Vertice sorta gerens radius distincta serenis.»

Adiit Lucianus:

« Denique posteaquam vecors ille Gallus persuasus, incursionem fecisset, evenissetque ut una cum exercitu cæderetur ab Othryade: hoc oraculum a monumentis sustulit, atque aliud in ejus locum substituit hujusmodi:

Azmen in Armeniis ne duc: neque enim expedit istuc;
Ne hinc feminos vir amictus vestibus, aren
Exitum innotat, vitæque ac lumen privet.»

Idem hæc subdit Lucianus.

« Siquidem et hoc interim callidissime fuerat commentus, ut posterioribus, substitutis-que responsis, ea quæ perperam maleque evenissent sarciret ac mederetur. » Hæc de Severiano, et Romano exercitu impostoris commento et malis artibus prolugato Lucianus.

9. Ante igitur quam Lucius Verus mitteretur a Marco Aurelio cum expeditione in Orientem, filiam suam Lucillam (ut dictum est, illi spondidit, quem eo sibi vinculo arctius devinciret. Scribit enim hæc Julius Capitolinus² his verbis: « Antonini mox ipse nomen recipit: et quasi pater Lucii Commodi esset, et Verum eum appellavit, addito Antonini nomine; filiamque suam Lucillam patri despondit. Ob quam conjunctionem pueros et puellas novorum hominum fumentaria perceptioni adscribi præceperunt. » Hæc ipse cum scribat Capitolinus de fumentaria Marci largitione erga pueros et puellas novorum hominum, id est novorum civium, qui in Urbem nuper adscripti, fumentationum jure hæcenus caruerant: mirum sane videri debeat, neque illum, neque alium quencquam horum temporum ætate scriptorem memoranda alterius Marci liberalitatis meminisse; qua ob pacem ab Abercio episcopo rem gestam, ter mille modios fumenti Hieropolitanis in Phrygia civibus, qui Christiani omnes erant, in perpetuum præstandos præscripsit.

10. *Abercius episcopus Hieropolitanus Lucillam Veri sponsam a domine liberat, unde frumentaria*

largitiones Hieropolitanis. — Ad hæc autem elucidanda, illud præmonuisse oportuit: excidisse commentarios Marci Maximi nobilissimi historici quibus horum potissimum temporum res gestæ fuerant scriptorum monumentis egregie consignate. Porro Julius Capitolinus, et huic æqualis Elius Spartianus claruerunt ambo temporibus Diocletiani, et in gratiam ipsius et ad ipsum scripserunt Vitæ quorundam imperatorum, ut ex suis ipsorum scriptis apparet; quamobrem cum scirent ipsum Diocletianum immenso odio in Christianos flagrare, et ipsi eadem in eos invidia, quæ de Christianis scripta memoria digna reperi-ent, ex composito prætermiserunt: adeo ut acerbissime in eos per imperatores M. Antoninum et Lucium Verum excitatæ persecutionis, de qua proxime dicturi sumus, nec verbum quidem fecerint: sicut et multa alia ab iis obvoluta silentio relicta habentur, quæ toto Romano orbi perspicua, publicis etiam testata monumentis habentur: hæc autem certo certius explorata haberi, suis locis inferius demonstrabimus. Sed et Dio ipse qui claruit sub Alexandro, iis haud liberiorum se exhibuit, dum quæ de Christianis imperatorum edictum publice testatum esset, ipse Christianorum invidens gloriæ, tribuit Ægyptiis magis. Sed de his inferius.

11. Quod ergo ad rem propositam spectat; hæc quæ de frumento Hieropolitanis in Abercio episcopi gratiam concessio significavimus, quomodo se habuerint; eo quo sunt gesta ordine recitabimus, ab ovo (ut aiunt) narrationem aspiciamus. Nata est Marco Aurelio filia, Lucilla dicta, eo anno, quo (ut Capitolinus³ ait) auctus est ab Antonino Pio tribunitia potestate: quam illi collatam esse una cum secundo consulatu, quem gessit cum Antonino quartum ab eo inito, nummorum declarant inscriptiones ab Adolpho⁴ erudito viro simul congestæ. Hæc igitur hæc primo imperii exordio, cum impleisset ætatis annos sexdecim, Lucio desponditur, sed retardata sunt nuptiæ, quod cum Vologesus⁵ Parthorum rex adversus Romanos bellum movisset, et exercitum Romanum una cum ducibus in Armenia confecerisset, missus est a Marco Aurelio adversus eum ipse Lucius Verus hoc imperii anno primo, prout ex Julio Capitolino atque Eusebio colligitur. Ille enim cum dicat Lucium Parthici belli causa in Syria quinquevintium fuisse ab Urbe absentem; addatque Eusebius⁶ anno sexto imperii Romæ de Parthis triumphum egisse: affirmare opus est, primo imperii exordio Lucium ad bellum Parthiæm fuisse profectum, quod per legatos gerens, ipse constitit Antiochiæ. Porro dictum fuerat inter Marcum et Lucium ut Lucilla sponsa Ephesum mitteretur, quo ipse Lucius ad nuptias illic agendas accurreret: hæc cum scribat Iohannes Capitolinus⁷, Acta etiam Abercii isdem adspiciuntur his verbis: « Inter eos autem convenerat, ut statim de Lucius

¹ Jul. Capitol. in Marco. — ² Adolph. Oec. lib. de num. — ³ Dio et Jul. Capitol. in Marco. — ⁴ Euseb. in Chronico. — ⁵ Jul. Capitol. in Marco.

⁶ Lucian. in Pseudomant. — ⁷ Jul. Capitol. in Marco.

quidem ab Oriente, Antoninus autem Roma venirent Ephesum, et in templo quod ibi erat Dianæ, Antoninus dea teste traderet puellam, Lucius vero acciperet. » Sed novus incidens casus in annum sequentem coegit differri nuptias. Arripitur enim a pravo dæmone Lucilla: nec medicorum, vel aruspicum ex Etruria petitorum arte curari valuit, contestante dæmone, se non nisi ab episcopo Hierapolitano, quem habebat infensissimum, fore pellendum: hæc cum innotuissent Marco parenti, his evocandum litteris ad præsidem provinciæ datis Abercium curavit, quæ iisdem Actis habentur intextæ his verbis:

12. « Antoninus imp. Augustus Euxeniano Populi salutem.

« Ego tui ingenii solertiam re ipsa expertus, et maxime iis quæ jussu nostræ potentie nuper fecisti Smyrnæ, levata Smyrnensibus calamitate, quæ eis ex terræmotu evenerat; ut par erat, sum lætatus, et tuam in rebus gerendis laudavi diligentiam: omnia enim accurate didici, perinde ac si aduissem. Nam a te est missa relatio, et qui cum reddidit Cecilius procurator noster omnia mihi aperte narravit. In præsentia autem cum sit potentie nostræ significatum, Abercium quemdam episcopum Hierapolitanum apud te versari, virum adeo pium in Christiana religione, ut medeatur dæmoniis, et alios morbos curet facillime: eo cum nos necessario opus habeamus, Valerium et Basianum magisterianos (id est, magistros) divinatorum nostrorum Officiorum misimus ut eum cum omni honore et reverentia ad nos adduceant. Tue ergo jubemus præstantiæ, ut ei persuadeas ad nos venire cum summa animi alacritate, sciens non parvam tibi futuram esse apud nos laudem. Vale. »

13. Fuisse quidem penes Gentiles, ac Romæ præsertim, eorum qui a dæmone arripentur, multitudinem, Tertullianus¹ his verbis declarat: « Quis autem vos (nimirum si recederemus) ab illis occultis et usquequaque vastantibus mentes et valetudines vestras hostibus raperet? A dæmoniorum incursum dico, quæ de vobis sine præmio, sine mercede depellimus. Suffecisset hoc solum nostræ ultioni, quod vacua exinde possessio immundis spiritibus pateret. » Hæc Tertullianus, plane significans, Gentiles magno opere opus habuisse Christianorum ministerio ad prævos spiritus propulsandos, et e corporibus expellendos. De Smyrnensi vero clade, quæ sub eodem M. Aurelio accidit, et munificentia imperatoris in eadem urbe restituenda, cujus mentio in hac epistola habetur, meminit Dio² his verbis: « Pecuniam multis civitatibus largitus est; in quarum numero fuit Smyrna, quæ ingenti terræmotu compassata fuerat; eamque senatori et prætorio viro, ut reficeret, mandavit. » Quod vero missos a se dicat Marcus imp. Magisterianos; dicebantur ii alio nomine Agentes in rebus, quibus cum alia, tum etiam eversiones publici cursus commisse erant: sane quidem

non recens et a Constantino primum (ut aliquis existimavit) institutus est hic magistratus, sicut nec magister Scrinii, cujus meminit Lampridius in Alexandro, et Eusebius³ sub Diocletiano de Adauco magistro Officiorum. Officia enim Palatina innovata esse ab Hadriano, dictum est suo loco superius.

14. Cæterum ut ad Abercium redeamus: Romam venit, moxque obsessam virginem a dæmone liberavit. Quod donum per Abercium Marcus Antoninus et Faustina consecuti, cum iis muneribus regiæ munificentia dignis donatum voluerunt, quæ ipse rogavit: nempe ut Hierapolitanæ Ecclesiæ medicis (lota enim civitas acceperat Evangelium) donarentur ter mille modii frumenti; balneaque calidiorum aquarum quæ nuper eruperant edificari juberet: quæ omnia Marcus imp. liberalissime præstitit. Cujus largitionis annis singulis repetende accepto diplomate regio, reversus est in patriam Abercius, ac sancto fine, sibi successore delecto, quievit: quo etiam citius sublato, eruditissimus vir Apollinaris, de quo suo loco plura dicturi sumus, ejus Ecclesiæ administrationem cepisset, regnante adhuc eodem Marco Aurelio Antonino. Porro quamlibet increbrescentibus compluribus persecutionibus in Ecclesiam, nunquam tamen cessasse constat ejusmodi frumenti annuam pensionem usque ad tempora Juliani Apostatæ, qui eam penitus sustulit, ut eadem quoque Acta testantur.

15. Ad necessitate quidem adactus, præterque institutum, ejusmodi Marcus ab Abercio requisivit, cogente et extorcente numine, de pellendo pravo dæmone ab obsessa filia officium: nam expulsoribus dæmonum nullam præstandam esse fidem, se a monitore didicisse testatur, cum ait⁴: « A Diogneto, studium in res inanes non conferre, fidem abrogare iis quæ de incantationibus, dæmonumque profligationibus, ac id genus aliis rebus, præstigiatores et impostores referunt. » Hæc ipse. At de Abercio fusius agitur in nuper citatis Actis: quæ apud Metaphrastem⁵ descripta habentur, non summa brevitate contracta narravimus, cum multa in ea irrepissem noscantur, quæ haud nobis omnino probentur. Hæc autem quæ ex iisdem huc intulimus, quantum licuit etiam ex Christianæ religionis hostibus, aliqua saltem ex parte confirmata reddidimus: sic ut, quod ait Julius Capitolinus de nupliis Lucillæ: « Ob hanc conjunctionem pueros et puellas novorum hominum frumentariæ perceptioni adscribi præceperunt: » de frumento pauperibus erogando ab Abercio, singulisque annis præstando, intelligendum esse, satis aperte (ut licuit in rebus adeo antiquis) demonstraverimus. Doluimus vehementer e manibus nostris elapsam (nescimus quomodo) epistolam illam, quam ab Abercio ad Marcum scriptam, pie memoria illustrissimus ac reverendissimus Guillelmus Syretus, cardinalis bibliothecarius, pro magno munere nobis

¹ Tertul. in Apol. c. 37. — ² Dio in Marco.

³ Euseb. lib. VIII. c. 23. — ⁴ M. Anton. in Vita sua lib. 1. — ⁵ Metaph. die 22 Octobris.

concesserat : quod si rursus in manus nostras deveniet, et si qui forte describendam accepit, reddiderit; ponemus in appendice, vel editione secunda.

At de his satis. Cetera autem, quæ ad Ecclesie hujus temporis statum pertinent, dicemus anno sequenti.

Anno periodi Græco-Romane 5654. — Olymp. 235. an. 1. — Urb. cond. 914. — Jesu Christi 461. secundum Baronium 163.
— Soteris papæ 1. — M. Aurelii imp. 1.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 7. Coss. *M. Ælius Aurelius Verus Cæsar III.*, et *L. Ælius Commodus II.*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari pag. 95. ex Inscriptione Gruteriana pag. 300, hujus anni initio dedicata, in qua cum L. Aurelius Commodus Cæsar non dicatur, quemadmodum nec in aliis inscriptionibus, in quibus prior ejus consulatus Laterano collega gestus memoratur, Cæsar non appelletur, constat eum, antequam cum Marco imperaret, Cæsarem non fuisse; Cæsariibus enim et Augustis eum magistratum exercentibus, is sine Augusti, vel Cæsaris nomine in inscriptionibus memorari non solitus. Verum itaque est quod scribit Capitolinus in Vero imperatore cap. 3. « Fuitque privatus in domo imperatoria viginti et tribus annis. » Paulo post : « Hic autem et privatus fuit, et ea honorificentia caruit, qua Marcus ornabatur. Namque in senatu ante quæsturam non sedit; neque in itinere cum patre, sed cum præfecto prætorii vectus est; nec aliud ei honorificentia ad nomen adjunctum est, quam quod Augusti filius est appellatus. »

Imperii proconsularis Marci quindecennalia. — M. Aurelii consulatus juxta secundam consulatum Cæsareorum regulam sumptus, ob quindecennalia nempe proconsularis ejus imperii. In Fastis Cæsareis ab em. card. Norisio publicatis consules his verbis exhibentur : *duobus Augustis*, quia sc. post mortem Antonini Pii uterque Cæsar, Augustus appellatus fuit, indeque consulatus iste, duorum Augustorum consulatus dici solet.

2. *Obitus Antonini Pii.* — Antoninus Pius die septima mensis Martii e vivis excessit, quod certo colligitur ex die emortuali M. Aurelii successoris, qui fuit dies xvii mensis Martii anni clxxx, ut infra videbimus. Quare post Hadriani mortem imperavit annos viginti duos, menses septem, dies viginti sex; a die vero, quo imperii collega nuncupatus est, annos viginti tres, dies undecim. Xiphilinus quidem, Zonaras, et Cedrenus annos ei viginti quatuor attribuant; quia nempe utrumque extremum annum incompletum pro integro numerant, qui putandi modus ab antiquis sæpe usurpatus.

3. *Liberi Antonini Pii.* — Antoninus Pius liberis suis superstes fuit. Capitolinus in Antonino Pio cap. 1, de ejus filiis loquens, ait : « Uxor Annia

Faustina; filii mares duo : duæ feminae, gener per majorem filiam Lamia Syllanus; per minorem Marcus. » Horum filiorum, filiaque natu majoris nomina hactenus magnis tenebris sepulta discimus ex antiqua Romanarum inscriptionum collectione a Mabillonio tomo iv Analectorum publicata, ubi hæc inscriptio legitur : « Aurelia Fadilla, filia imp. Cæsaris Titi Ælii Hadriani Antonini Augusti Pii P. P. » Capitolinus loco laudato de Antonino Pio verba faciens, inquit : « Soror uterina, Julia Fadilla. » Antea dixerat : « Mater Arria Fadilla. » Matris itaque et sororis cognomen filia Antoninus imposuit. Ejus filiis masculis hæc inscriptiones dicite : « M. Aurelius Fulvius Antoninus, filius imperatoris Cæsaris T. Ælii Hadriani Antonini Aug. Pii P. P. » Docet Capitolinus citatus, Antonini patrem Aurelium Fulvium, avum Titum Aurelium Fulvium dictos esse. Allerius filii nomen in hæc epigraphæ expressum : « M. Galerius Aurelius Antoninus filius imperatoris Cæsaris Tit. Ælii Hadriani Antonini Augusti Pii P. P. » Hic etiam in duabus inscriptionibus græcis apud Mediobarbum in numismatis imperatorum, p. 205, appellatur *Marcus Aurelius Antoninus*. Porro hujus mater, quæ a Capitolino in Antonino Pio vocatur *Annia Faustina*, ab eodem in Marco philosopho, dicitur *Galeria Faustina*; in nummis vero latinis Faustina tantum vocatur. Hinc Marcus Galerius filius superstes fuit, ut constat ex nummo græco apud Spanhemium virum eruditissimum pag. 658. Visitur in uno latere ipsius Faustinae caput velatum cum inscriptione : ΘΕΛ ΦΑΥΣΤΙΝΑ, id est, *Divæ Faustina*; in alio caput puerile cum litteris : Μ. ΓΑΛΕΡΙΟΥ. ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ. ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ, id est, *Marcus Galerius Antoninus Imperatoris Antonini*. Supple : filius, Neuter ex his filius Cæsar nuncupatus, nec patri superstes. Cui igitur Faustina diva appelletur, jam obierat, cum nummus ille percussus.

4. *L. Ælius in consortium imperii assumptus.* — Ad num. 7. M. Aurelius cognomento Philosophus, qui jam collega imperii eral, Reipublicæ administrationem suscepit, statimque L. Ælium Aurelium Commodum, non modo Cæsarem, verum etiam Augustum novo exemplo renuntiavit, omnibusque Augustorum titulis, pontificis tantum maximi

excepto, cum eo communicavit. Pafinus in nummiatis imperatorum pag. 244, nummum Coloniae Beryti afferit, in quo ab altera parte Marcus, Verus ab altera insculptus cum sua quisque aquila, imperii pro indiviso communicati argumentum. Quam in rem Diocletianus et Maximianus Herulius in eodem nummo representati aquilam ferunt scipioni eburneo, quem quisque gerit, impositam, quae communicati utriusque imperii symbolum. Harduinus vir clarissimus in nummis populorum et coloniarum pag. 412, nummum Lucii Veri imperatoris exhibet, in quo scriptum, ΠΟΤΗΡΕΥΣ ΠΡΟΚΟΥΡΑ, id est, *Procurator ad Hygium montem*. Eo in nummo Oriens radiato capite singulis manibus singulas gestat aquilas cum lauri ramis, quod subactum utriusque Augusti auspiciis Orientem declarat, ut recte observat Harduinus adversus Tristram tom. II, pag. 305.

5. *Tres variae imperii Romani administrandi formae.* — Hic observare juvabit, imperium Romanum tribus modis administratum fuisse. Primo, vel ab unico Augusto, vel ab uno Augusto cum collega imperii sibi adjuncto, qui extra Urbem idem jus in exercitus ac provincias cum illo habebat, quique ob imperium proconsulare *imperatoris* nomine, non tamen Augusti appellabatur. Duravit haec regiminis forma, sub quo etiam varii Caesares imperiique successores designati, usque ad praesentem annum, quo novum administrationis genus a Marco Aurelio inductum. Nam *tunc primum Romanum imperium duos Augustos habere coepit*, ut inquit Capitolinus in Marco cap. 7, quod et alii Historiae Augustae scriptores confirmant. Duravit haec secunda regiminis forma, in qua aliquando tres Augusti visi, usque ad Constantium Chlorum et Galerium Maximianum, ad annum nempe Christi trecentessimum quintum, quo Diocletianus et Hercules abdicarunt, quoque imperium antea solidum atque indivisum gubernatum, inter Augustos tanquam haereditas quaedam divisum fuit. Quae tres regendae reipublicae Romanae formae ad variarum difficultatum solutionem sedulo notanda.

6. *Pluribus Augustis simul imperantibus unus pontifex max. dictus.* — Secundi regiminis generis initio, licet supremi domini nomina, muneraque duobus aut tribus Augustis communia essent; unus tamen seniorque pontificis maximi appellationem gerebat, ut liquet ex nummis, in quibus Commodus, Caracalla, et Geta, qui cum patribus coregnarunt, non dicuntur pontifices maximi, sed tantum pontifices, eo modo, quo in hoc Caracallae nummo: ANTONINUS AUGUSTUS PONTIF. TR. P. II. Idque etiam constat ex his Dionis verbis lib. 53, quae non recte ab interprete intellecta, Spanhemius V. C. in Dissert. 8 de Praestantia et Usu Numismatum sic vertit: « Ex eo autem quod omnibus sacerdotibus inaugurati sunt imperatores, et quod alios in pleraque illa collegia adseiscunt, semperque unus eorum, ubi duo vel tres simul imperant, summum pontificatum gerit, continuo fit ut omnium religionum et sacrorum Domini evadant. » Quare quoad istum honorem non

plus his Augustis in partem imperii vocatis, quam imperii collegis, qui in prima regiminis forma supremi principatus consortes erant, tributum. In nummis enim Tiberii, Tili, aliorumque imperii collegarum, *pontificis* nomen legitur. Imo haec inferior *pontificis* dignitas, cum initium quoddam seu tyrocinium supremi fastigii esset, dabatur etiam puris patris Caesaribus, ut videre est in nummis Caii, Lucii, Getae, etc. Quod Dio his verbis significat: « Alios in pleraque illa collegia adseiscunt, » Caesares nempe et in successionis spem vocatos. At ubi Balbinus et Pupienus ad imperium evecti sunt, pontificis maximi nomen utriusque concessum; quemadmodum postea Gallo et Volusiano, tum Valeriano et Gallieno; ac denique Diocletiano et Herulio, ut videre est in eorum nummis. An vero solum pontificis maximi nomen communicatum fuerit, et potestas penes unum remanserit; aut junctio Augusti tam in nominis, quam in potestatis consortium vocati fuerint, haecenus in obscuro est. Illud certum, in tertio regiminis genere, cum singuli Augusti imperii partem possidebant, apud singulos Augustos pontificatus maximi appellationem et rem residisse; cum alter in alterius dominio jus aliquod exercere non poterit. In edicto a Galerio Maximiano in Christianorum favorem anno cccxi, antequam periret, emisso, quod refertur ab Eusebio lib. 8, cap. 17, Galerii, Constantinii, et Licinii nomina seorsim cum titulis cuilibet eorum peculiaribus leguntur, *pontificis* tamen *maximi* appellatione singulis attributa, ob idque ter repetita. Verum quidem est, Nicephorum lib. 7, cap. 23, idem edictum referre, in eoque soli Galerio Maximiano pontificis maximi titulum dari. Sed brevitate causa illum omissemus existimo: quod eo magis suspicandum, quo Constantinus ibidem Augustus non appellatur, sicut nec Licinius. Extant inscriptiones duae apud Galzium, Gruterum, et alios, quarum altera Valentiniano, qui in Occidente, altera Valenti ejus fratri, qui in Oriente imperabat, dicata, in qua uterque dicitur PONTIF. MAXIMUS. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. II. Erratum tamen in utraque, vel in nota numerali consulatus, vel tribunitiae potestatis. Uterque enim anno cccxv imperium iniit, annoque cccxxv consulatum III ac VII tribunitiam potestatem gessit. Quare non consul II, sed III uterque duci debuit, vel saltem tribunitiae potestatis VII. Sed quidquid sit, ex his manifestum fit, pontificis maximi nomen pluribus Augustis eodem tempore in diversis Romani orbis partibus regnantibus attributum fuisse. Videndum card. Norisius in Cenotaphis Pisanis Dissert. 2, cap. 7.

7. *Caesares vocati reges et imperatores.* — Quoad *imperatoris* nomen, illud in priori imperii Romani dispositione tam Augustis quam Caesaribus imperio proconsulari exornatis attributum, ut alibi demonstravi. Sed in secunda a Marco Aurelio inducta, tituli Caesarum aucti, ipsique non minus, quam in priori imperii collegae, imperatores etiam vocati. Aristides lib. 4 Sacrarum Oratorum ait: ἡμετέρας ἐπιπέλας ὑστερον ἐξ ἡμετέρας ἀποφασίζονται ἐπιστάται μοι παρὰ τῶν βασι-

λίαν τῶν τῶν ἀπομαρτήρων αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς, id est : « Paucis diebus interjectis, venerunt ad me ex Italia regum litterae, tum imperatoris ipsius, tum ejus filii. » Loquitur Aristides de Marco Aurelio et Commodo Caesare, et de iis, quae Severo Asia proconsule existente, gesta sunt. *regisque* nomen, tam filio, quam patri tribuit, sed *imperatoris* nomine patrem tantum appellat. Severus autem, antequam Commodus tribunitia potestate decoraretur, Asiam rexit, ut infra videbimus. Quare eo tempore Casares nondum imperatores, sed *reges* tamen vocati. Aute Commodum non existimo, Casares *regis* nomine cohonestatos fuisse. Spartianus enim in *Elio Vero* cap. 6, de hoc Caesare, qui tribunitia potestate ornatus fuerat, loquens ait : « Sepultus est imperatorio funere : neque quicquam de regia nisi mortem, habuit dignitate. » Casares anno Christi cxcvii nondum imperatores nuncupantur. Nam in duabus inscriptionibus infra referendis Caracalla Severi Aug. filius natus major, qui jam Caesar erat, dicitur *imperator destinatus*, quod eo anno a patre Augustus designatus fuisset : sed nondum senatus decretum accessisset. Casares itaque *imperatoris* titulum tunc non obtinebant. Sed anno insequenti, quo Severus quinquennalia exhibuit, Caracalla et Geta *imperatores* appellati, Caracalla nempe Augustus et Geta Caesar, ut ex Herodiano infra ostendo. Quare Geta, Didymenianus, et Alexander Severus Casares, in nummis graecis *imperatores* vocantur, quod nomen iisdem Caesaribus in epigrammatis latinis aliquando concessum. Onuphrius lib. 2 Fast., hanc Julii Gallieni Caesaris epigraphen refert : IMP. Q. JULIO, FILIO GALLIENI, AUG. ET SALONINAE. Mediobarbus in Numeriano hoc numisma producit : IMP. C. M. AUR. NUMERIANUS. NOB. C.

8. *Casares principes vocati.* — In haec secunda imperii Romani forma Casares etiam *principes* vocati. Capitolinus in Maximo et Balbino, cap. 3, de Gordiano Caesare ait : « Quare factum, ut Gordiano adolescentem principem (*id est Casarem*) peterent, qui statim factus est; nec prius permissi sunt ad palatium stipati armis ire, quam nepotem Gordiani, Casaris nomine nuncuparent. » Neque aliter apud Graecos fieri potuit; cum apud eos vox ἀπομαρτήρων tam imperatorem, quam principem designet. Petavius, lib. II de Doct. Temp., cap. 7, ait, imperii proconsularis consors, ut erat Tiberius, imperatores dictos non fuisse; et eodem lib. cap. 24, inquit Gordianum loco laudato majus aliquid, ampliusque quam Caesaris nomen consecutum; cum Capitolinus modo eum imperatorem, modo eum principem appellet. Sed si vir doctissimus eam vulgarem opinionem magis expendisset, falsam esse intellexisset.

9. *Casarum nomina saepe non intellecta.* — Ex his Casarum appellatiombus recte explicatis varios doctorum virorum lapsus facile delegere est. Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ad num. 2215 scribit, Gelam in secundo suo consulatu, anno nempe Christi ccv, Augustum dictum esse, quod in inscriptione legatur :

IMP. CAESAR. LUCIUS. SEPTIMIUS. SEVERUS. PIUS. PERTINAX. AUG. ARABIC. ADIABENICUS. PARTHICUS. MAXIMUS. POST. MAX. TRIB. POTEST. IX. IMP. XI. COS. II. P. P. PROCOS. ET IMP. CAESAR. MARCUS. AURELIUS. ANTONINUS. PIUS. AUG. TRIB. POT. IV. PROCOS. ET IMP. P. SEPTIMIUS. GETA. ANTONIN. VIAS. ET. POSTES. REST. AB AUG. MIL. PAS. XXXI.

Sed perperam, non solum quia ea inscriptio anno Christi cci dedicata; sed etiam quia Geta anno cxcviii Caesaris et imperatoris titulo exornatus fuerat : Augustus autem anno tantum ccviii nuncupatus est, ut suo loco dicitur. Sic Valesius in Notis ad Evagrium, auctorem Chronici Alexandrini reprehendit, quod Marcum Basiliscum Tyranni filium imperatorem creatum dixerit, quod primum Caesar postea Augustus dictus sit. Sed, ut anno cccclxxv ostendimus, auctor ille accurate locutus est; quod et ex dictis liquet. In Actis S. Eutychii patriarchae Constantinopolitani ab Eustathio presbytero, imperante Mauricio scriptis, num. LXX, dicitur : Ὡς ἂν τὰς ἐθνοποιίας τοῦ φιλομαρτίου καὶ τοῦ ἰδιόζουτο ἢ βασιλεὺς Ἰουστίνος καὶ Τιβέριος, αὐτὰς καὶ περὶ τὴν σὺν πολλῶν τῶν τέρπει, etc. Id est : « Postquam igitur Christianissimi populi clamores exaudissent, Justinus et Tiberius imperatores, etc. » vel *reges*, de verbo ad verbum. Justinus junior tunc Augustus, Tiberius Constantinus Caesar erat : et tamen uterque ab auctore illo coartando dicitur *rex* vel *imperator*. Henschenius die vi Aprilis, ubi laudata Acta illustrat, ad eum locum ait : « Imo Justinus imperator, et Tiberius tunc solum Caesar, postea imperator, » quia eum figebat, jam a quinquennialibus Severi *imperatoris* titulum Caesaribus attributum fuisse. Eusebius lib. 8, cap. 5, loquens de quodam Christiano qui Nicomediae edictum adversus Christianos propositum, Diocletiano Augusto, et Galerio Maximiano Caesare presentibus, ait : δεῖν ἐπιπαρτήρων κατὰ τὴν αὐτῶν πόλιν βασιλείου, quae verba sic Valesius cum Christophorone vertit : « Cum duo ex imperatoribus in civitate adessent. » Et tamen uterque vertentes alia duo Eusebii loca lib. 9, cap. III., ubi Crispus Constantini M. filius dicitur βασιλεὺς, hanc vocem, *Casarem* interpretantur, quamvis regis nomen latius pateat, quam imperatoris, et utrobique idem designare videatur. Quare in auctoribus graecis latine vertendis purus ac simplex sermo, qui graeco respondeat, adhibendus, ne sensus corrumpatur.

10. *Belli Parthici initium.* — Ad num. 8. Lucius Verus Augustus hoc anno ad bellum Parthicum profectus, ut recte Baronius, card. Norisius in Epistola consulari pag. 165, alique viri eruditi perfectionem hanc in annum sequentem distulere, decepti, uti existimo, nummo hujus imperatoris, qui extat apud Mediobarbum, in quo dicitur Lucius, Tu.

P. II. COS. II. PROEPECTIO AUG. Visitur imperator eques jaculum per transversum tenens; qui nummus anno sequenti, quo tribunitiâ potestatem II LUCIUS inivit, eustus. At animadvertere poterant, alia hujus imperatoris numismata apud antiquos extare, in quibus legitur: TR. P. III. COS. II. PROEPECTIO AUG. S. C. Sicut itaque ex his postremis nummis deduci non potest, Lucium verum anno CLXII quo is tribunitiâ potestatem in suscepit, in Orientem profectum esse; ita ex nummis tribunitiâ potestate II notatis male inferitur, sequenti anno Lucium Roma digressum, bellumque Parthicum ceptum esse. Illi itaque nummi, non cum ex urbe Romana, sed cum ex Antiochena, ubi Lucium in deliciis vixisse prodit Capitolinus in Marco cap. 8, aut ex aliis civitatibus discessit, percussi. Certe alii nummi ejusdem imperatoris supersunt, in quibus, nulla tribunitiâ potestatis mentione facta, habetur: PROEPECTIO AUG. VEL. PROEPECTIO AUG. COS. II. ut videre est apud Meiodiobarum in Lucio Vero pag. 234, ubi lamem perperam eos cum anno Christi CLXII quo bellum Parthicum inchoatum existimat, conjungit. Quo ex errore alium enasci necesse, ut nempe triumphus Parthicus serius quam gestus sit consignetur.

II. *Christiani ad frumentationem non vocati.* — Ad num. II. Capitolinus in Marco cap. 7, de conjugio Lucille M. Aurelii filiae cum Lucio Vero loquens, ait: « Ob hanc conjunctionem pueros et puellas novorum hominum frumentaria perceptioni adscribi jussit. » Baronius hæc verba de Christianis palam ad frumentationem a Marco vocatis vult accipi. At nullus veterum hoc dixit, quod neque Tertullianus, aliique prætermisissent; cum ille diversis suorum scriptorum locis laboret, ut probet, optimum quemque priorum principum cum Christianis mitius egisse. Sed ne quidem *Abercii* episcopi Hieropolitani Acta, quæ Baronius profert, quicquam continent, unde huic conjecturæ fides possit adstrui. Ad hæc, Marcus non solum a Christianis alienus fuit, sed etiam sepe in eos sævit, et quidem prioribus

imperii sui annis, quibus Lucilla Lucio Vero uxor data. Præterquam quod *novos homines* appellari novæ religionis homines, latinis auribus insolens. Ita Casaubonus in Notis ad Capitolinum, qui existimat, Capitolinum de novis civibus intelligendum, qui recens ex lege Pii cives quidem facti, sed erant deterioris conditionis quam veterani cives. Quæ conjectura parum verisimilis. Cur enim novos homines pro novis civibus diceret? Moris enim est, Latinos scriptores *novos homines* appellare non alios, quam qui ex humili loco ad summa evecti merito suo vel principum favore natalibus suis nihil debent. Melius Salmasius in Notis ad eundem locum, legendum putat: « Pueros et puellas novorum nominum frumentaria perceptioni adscribi præceperunt. » Primus Trajanus pueros et puellas alimentarias constituerat, quibus liberalitatis incrementum adjecit Hadrianus. Pius etiam in honorem Faustinae novas puellas adscribi fecit, quas *Faustinianas* appellavit. Nunc Marcus et Verus ob conjunctionem et participationem imperii *novorum nominum* pueros et puellas adscribi præcipiunt: cum enim darent nomina sua, qui adscribendi erant huic frumentariæ perceptioni pueri puellæque ideo *novorum nominum* dicuntur quod præter illos et illas, quarum nomina jam habebantur adscripta, quasque jam instituerant priores imperatores; novi isti, Marci, et Veri jussu adscribebantur. Quod si Christianis Hieropolitanis Abercii civibus aliqua alimenta attributa, ut etiam in Græcorum Martyrologiis legitur, non ut in Christianos ea liberalitas fuit collata; sed quomodo soliti sæpe boni principes coloniarum, municipiorum, et aliarum urbium pauperibus alimenta instituere; ejus liberalitatis testes extant hodieque lapides. Nec soli principes; sed et privati interdum genus hoc liberalitatis usurparunt, ut testatur de se Plinius epist. 8, lib. 1 et 18, lib. 7. Quod Casaubono erudite observatum.

12. *Obitus Aniceti PP.* (1). — *Aniceto* papæ demortuo successit *Soter*, de quo infra.

(1) *Anicetus* non hoc anno, sed anno 167 ex hac vita migravit. Anni ejus pontificatus in libro pontificali; et in veteribus Romanorum Pontificum catalogis male digesti sunt, ut ostendit Constantinus, pag. 71. Eusebio in isaheret, apud quem *Anicetus* A. D. 157 Romanus pontifex creatus dicitur, et quam *anais undecim* Romanam Ecclesiam rexisset, anno octavo imperii *M. Aurelii*, nempe A. D. 168 vita functus creditur, die XXVII Aprilis.

MANSI.

Excitata a populo persecutio in Christianos. — Christi Domini anno centesimo sexagesimo quarto, Junio Rustico et Vectio Aquilino coss., gravis in

Christianos persecutio est excitata, quæ a Severo¹ quinta ordine ponitur: sed quoniam multa sunt

¹ Sever. hist. sacr. lib. II.

qua adversari videntur; hæc diligentius exquiramus.

1. Tertullianus ¹ in primis nullam adversus Christianos a Vero datam esse legem, affirmat. Per Verum namque (quoniam imperatores opifinos quosque recenset) non Lucium, sed Marcum esse accipiendum, quæ ex Theophilo Antiochæno et Galeno et aliis dicta sunt, facile demonstrant. Sed quod tam antiquitus scripti codices, duobus exceptis, quam typis olim excusi, habent, *Nullus Verus*; cum Pamelius ² in textu legendum posuerit, *Nullus Severus*; non probat: nam etsi aliquando privatum aliquod rescriptum a Marco ad proconsulem aliquem datum adversus Christianos reperitur; nullum tamen publicum edictum: nam ob eam causam quod illud non extaret, ideoque eum proconsules consulere, ipsumque ad eos de Christianis rescripsisse oportuit. Præterea ut Verus, et non Severus legatur, manifeste docet Eusebius ³, qui Tertulliani verba reddens, Verum legit, non Severum.

2. Sic igitur cum nullam a Vero adversus Christianos promulgatam fuisse legem dicat Tertullianus; quomodo acciderit, ut sub iisdem imperatoribus ingens persecutio Christianos vexaverit, declarat Eusebius ⁴: quippe qui dicat, vexationem illam non principis edicto, sed temerario populi impetu fuisse commotam. Sed reddamus ejus verba: « In ejus locum, » Soteris scilicet, « Eleutheri duodecimum ab Apostolis successit: ad decimum septimum annum imperii Antonini Veri gravis et acerba in nonnullis terræ partibus persecutionis procella ex temerario populi impetu per singulas urbes excitata, contra nos ingravescere cœpit. » Verum de ea suo loco inferius. Sed ex his quæ ex Eusebio recitavimus, illud observandum est, ob plurimum locorum elucidationem (quod et nuper dictum est) cum ipse referat ingressum Eleutheri ad annum decimum septimum Antonini Veri; eo nomine Veri, intelligere Marcum Aurelium, liquido constare: nam Lucius Verus nequaquam ad eum numerum annorum pervenit: sicque appellatione Veri, intelligere Marcum; nomine autem Antonini, Lucium interdum significare solitum: sicut cum ait ⁵: « Antonini fratrem Marcum Aurelium, etc. » Est frequens apud Vulcatium et alios, ut Veri nomine iidem Marcum intellexerint, sicut (ut diximus) et Theophilus ad Autolicum, atque Galenus: sed de his quoque superius. Ad rem igitur.

3. *Marcus Aurelius, licet clemens, infensissimus Christianis.* — Rursum vero nequaquam Marcum Aurelium de Christianis sumpsisse supplicia, illud satis persuadere posse videtur, quod Gentiles historici eum fuisse naturæ clementissimum, exemplis compluribus docent: siquidem Cassium imperii perduellem sæpius exprobrasse nimiam Marci Aurelii clementiam, testatur Vulcatius ⁶: addidit ipsum non tantum ejusdem Cassii arripientis Tyrannidem

munitam necem luxisse, sed et obsecrare senatum, ne de his qui Cassium secuti essent, penas sumeret; veluisseque ne quis senatorum puniretur, nec ullius nobilis viri sanguis fuaderetur. Eadem plane Julius Capitolinus ¹, qui et testatur ejus assertionem, sine sanguine senatorio imperium transegit. Quod enim in philosophia Stoicis sectatus esset, sic se vultu animoque compositum esse monstravit, ut nec tribulis et adversis doleret, nec juvenis ac prosperis lætaretur. De eodem quoque hæc idem ait Capitolinus: « Erat mos iste Antonino, ut omnia crimina minore supplicio, quam legibus precepti solent, puniret. »

4. Cæterum etsi (quod ait Tertullianus) nulla a Vero, ab ipso (ut diximus) Marco Aurelio adversus Christianos lex est promulgata: tamen cum in aliis locis, tum in Asia constat Christianos diversis fuisse exagitatos edictis a proconsulibus provinciæ administrantibus latis; quorum alias diximus eandem fuisse auctoritatem in his quæ ad religionem spectarent, quæ erat Roma pontificum. Quod quidem Meliton Sardensis episcopus in eo libro, quem pro Christianis ad imp. Antoninum scripsit, testatur his verbis ²: « Jam quod nunquam antea accidit, totum genus piorum hominum, qui se divino cultui penitus addiderunt, persecutione affligitur, et novis edictis per universam Asiam exagitat. Nam impudentes et protervi calumniatores, atque adeo alienarum rerum appetentes, his edictis occasionem nacti, palam noctu et interdum furantur, eosque expilant, qui nihil cuiquam omnino intulerint injuria. » Hæc Meliton; cætera suo loco.

5. Insuper testis est Julius Capitolinus ³, Marcum Aurelium curasse potius jus vetus reslituere, quam novum sancire: sed cum antiquo jure Romanorum peregrina religio velita esset, ac gravia supplicia statuta adversus novorum numinum cultores (quod alias dictum est) satis ex his suppetere videbatur justa causa contra Christianos agendi, licet nullum adversus eos novum promulgaretur edictum. Sed et alia excogitata atque aperta est ad persecutionem via: nam in Actis sanctorum martyrum ⁴ Victoris atque Coronæ, quæ noscuntur esse fidelia, datum ab imperatore edictum dicitur, quo jubebantur omnes diis sacrificare: qui recusarent, supplicio afficerentur. Hæc eadem in Actis Abercii superius citatis etiam expressa habentur: fuisse nimirum promulgatum edictum ut omnes diis publice offerrent libamina et sacrificia: id etiam manifestum apparet ex Actis S. Justinii martyris et sociorum, de quibus inferius sermo erit. De eodem item edicto de immolando diis, ab ipso lato mentio quoque habetur in ⁵ Actis S. Glyceriæ mar tyris: ut jam de eo nulla sit dubitatio.

6. Insuper cum omnium Gentilium sententia Christiani impij haberentur, quod deos contemnerent: plane constat, apud Romanos omnium im-

¹ Tertul. in Apolog. c. 5. in fine. — ² Pamel. ibid. num. 71. — ³ Euseb. lib. v. c. 3. — ⁴ Henr. lib. v. c. 1. — ⁵ Henr. lib. v. c. 5. — ⁶ Vulcat. in Archivio Cass.

¹ Jul. Capit. in Marco. — ² Apud Euseb. lib. iv. c. 25. — ³ Jul. Capit. in Marco. — ⁴ Apud Metaphr. et Sur. de 14 Mart. — ⁵ Apud Surinon. to. iii. die 10 Mart.

manissimum scelus fuisse in deos delinquere, hocque longe excedere crimen majestatis. Ulpianus ¹ enim ait : « Proximum sacrilegio crimen est, quod majestatis dicitur. » Quamobrem in Christianos apud eos impietatis reos invigilasse jura ac magistratus, quisque facile existimare poterit. Rursus vero ex Actis martyrum Ecclesiarum ² Viennensis ac Lugdunensis, quae recensentur in epistola ab ipsis scripta ad Asianos, quam Eusebius recitat, plane apparet, ipsum imperatorem consultum a praeside Galliarum quid de Attalo et aliis Christianis ageret quos detinebat in carcere, rescripsisse, ut qui Christum confiterentur, durissime torquerentur; qui vero negarent, liberi dimitterentur : adeo ut certo certius appareat, Marcum Aurelium imperatorem adversus Christianos privata saltem mandata dedisse. Constat quidem id praecipue illi curae fuisse, ut antiquae religioni Romanorum prospiceret, quam hebetatam ac prope derelictam videbat ob ingentem Christianorum multitudinem. Si enim jam Trajani temporibus eam adeo collapsam fuisse testatur Plinius ³, scribens (ut dictum est) ad ipsum imperatorem, ut vix reperiri posset qui sacrificium diis offerret: quid putandum, majoribus in dies accessionibus aucta Christiana religione, accidisse? Ut igitur collabenti penitus deorum cultui suppetias ferret, de immolando diis ejusmodi per orbem promulgasse videtur edictum.

7. Quidni id fecerit M. Aurelius? qui, cum constet fuisse eum avitae superstitionis observatissimum, ac praere aliis ferme omnibus imperatoribus tenacissimum, non potuit non edisse vehementius (ut dictum est) Christianos, qui eam spernebant, deridebant, atque penitus falsam esse non modo verbis, sed sanguine etiam, vitatae dispendio contestabantur. Jam ipse a teneris plane annis ipsam deorum superstitionem imbiberat : « Quippe qui (ait Capitolinus) octavo suae aetatis anno ab Hadriano in Saliorum collegium relatus est, et in salutato functus est sacerdotio, et praesul, et vates, et magister, et nonnullos inauguravit, et evauguravit, nemine praecunte, quod ipse carmina didicisset. » Haec ille. Affectabat hoc ipse vehementer, similemque se praestare Numae Pompilio satagebat : cum praesertim eum ab eodem Numa traxisse originem, Marium Maximum nobilissimum antiquum historicum testari, idem Julius Capitolinus affirmet. Tantam ergo ea de causa de deorum patrocinio fiduciam conceperat, ut, cum Faustina Augusta (quod scribit Vulpianus ⁴) de vindicando in eos, qui cum Cassio tyranno conspirassent, ad eum scripisset; Marcus inter alia haec rescripserit : « Esto igitur secunda dii me teneant : diis pietas nostra cordi est. »

8. Sic igitur cum in hunc modum erga deos affectus esset, haud potuit non odisse eos qui deos contempnerent, eosque pravos demones esse jactarent, ac quos possent ab eorum cultu homines avo-

carent. Sed quod Stoicorum philosophorum proprium est, ex virtutis specie comparatam aucupari jactantiam; satis suae existimationi videbatur esse consultum, si extrinsecam quandam ipse Stoicæ disciplinae professor, elementiam ostentans, magistratus in Christianos savientes dissimularet; imo id sibi esse gratissimum, etsi non jubendo interdum, tamen non coercendo monstraret : licet adversus eos quoque rescripsisse, sit superius demonstratum. Sane quidem etsi se alias indulgentissimum praese ferret, tamen adversus manifestos et gravium criminum reos inexorabilem permansisse, Julius Capitolinus ⁵ testatur : quamobrem quod Christiani non impietatis modo quod deos non colerent, sed etiam nefandorum criminum rei deferrentur, et calumniis adversantium circumvenirentur, publica ipsi ac severa animadversione digni videri poterant.

9. Rursus vero quod Christiani rumore vulgi dicerentur perturbatores publicae privateque quietis, quod scilicet communi illorum superstitioni ac moribus adversarentur : opera pretium se facturum existimavit, si ejusmodi genus hominum penitus tolleret, si posset; vel saltem diris supplicii coerceret. Ad haec opinor, idem qui supra Julius Capitolinus respectum habuit, dum inter caetera, quae recenset ab eodem imperatore emendata in Urbe atque correctae, demum haec ait : « Fama fuit sane, quod sub philosophorum specie quidam Republicanam vexarent et privatos : quod ille purgavit. » Haec sane si de Christianis in primis dicta velimus, quippe qui sanctitudinem morum, veram Philosophiam praese legebant, minime fuerit absurdum. Sed et de ethnicis quoque, qui Romae principis ingenio abusi, magno numero inanem philosophiam ostentantes, Remp. variis modis vexabant, intelligi possunt, nam vere philosophus Marcus Aurelius, et ipse gloriosus cognomento Philosophi, magno in praefio habuit : de quibus egregie Tatianus ⁶ contra Graecos his verbis : « Atqui tanquam ab hoc studio philosophi vestri absunt, ut nonnulli sexcentos in annum aureos ab imperatore Romano ad nullum utilem finem accipiant, ne scilicet vel barbam frustra profixam alant. » Porro Tatianus his verbis non tantum videtur sugillasse Crescentem cynicum, in quem vehementer invehitur, et sed alios Romae agentes philosophos. Tenebat inter eos omnes principem locum Apollonius Chalcedonius : quem Marcus Aurelius, factus etiam imperator, discendi causa domi convenire solet. ut Julius Capitolinus ⁷ testatur : qui commendans affectum et studium principis erga philosophos, quos audierat haec ait : « Tantum autem honoris magistris suis detulit, ut imagines eorum aureas in larario haberet, et sepulcra eorum aditu, hostiis, et floribus semper honoraret. »

10. *Præsertim Justino.* — Caeterum etsi ad omnesque Christianos (ut dictum est) quae de philosophis coercendis sunt ab imperatore decreta,

¹ L. 1. ff. ad l. Jul. majest. — ² Euseb. lib. iv. c. 1. — ³ Plin. lib. x. epist. xxvii. — ⁴ Vulpian. in Avid. Cass.

⁵ Jul. Capit. in Marco. — ⁶ Tat. adv. Graec. orat. — ⁷ Jul. Capit. in Marco.

spectare posse videantur; tamen præcipue occasione Justinî philosophi olim academici, postea christiani, ea etiam imperata fuisse, non dubium est, non solum enim principibus notus erat ob gravem formemque Apologiam illam Pio ipsisque Cæsaribus traditam; sed recens ejus factum, quod narraturi sumus eum fecerat notiore. Cum enim Christiana religio Romæ tum petulantium philosophorum calumniis atque dieteriis proscinderetur, tum iniquorum judicium, fideles ob Christi nomen passim injuste duci jubentium gravissime vexaretur: Justinus ex philosopho christianus, ac proinde veræ sapientiæ amantissimus, cum Romæ ageret, tum privatim, tum publice in primis Crescentem philosophum cynicum, christianam fidem graviter insectantem, et in eam obscenius obloquentem, sæpe convenit atque convicit. Parceretne Christianis ejusmodi genus hominum, qui prociaci libertate dicendi, in magistratus quosque amplissimos, ac in ipsos denique imperatores temere invchi consueverint? horum sordidos mores, effrenemque petulantiam, tum Dio Chrysostomus¹, tum Lucianus², et alii suis ipsorum scriptis, et ex nostratibus Gregorius Nazianzenus³ pluribus reliquere testatam. Qui enim faeces erant philosophorum, Cynici, et Epicurici, hos præ cæteris infestis sensil Christiana religio: ejus rei his temporibus specimen edidit Celsus epicureus, ejus superius facta est mentio, et Crescens cynicus, de quo in præsentiarum est sermo. Sed quibus hic vite moribus fuerit imbutus, primo dicendum est.

11. *Crescens Cynicus hostis Christianorum.* — Tatianus ejusdem Justinî discipulus, atque ex philosopho itidem Christianus, in ea oratione quam habuit contra Græcos⁴, hæc de Crescente: « Crescens denique ille Megalopoli nidulatus, maxime omnium puerorum incesto amori deditus, et pecunie studio addictissimus erat: mortem vero cum cæteris contemendam suaderet, ipse tam male de ea sentiebat, ut Justinum, sicut et me tanquam extremum malo morti traderet, ea quod ille veritatem prædicans, voluptuosos et impostores philosophos: » et de eodem post multa: « Vidi quendam sapienter, et visum admiratus, postea contempsi, utpote qui aliter in animo sentit, foris autem quod non est mentitur, perquam delicate gloriantem, et variis modis luxuriantem, dum partim oculis micat, partim manibus gesticulatur, lutoso vultu insanens, nunc Veneri nunc Apollini similis, unus omnium deorum accusator, superstitionis epilome, placularum actionum calumniator, hypocrita, cordium adulteriique promotor, insane avaritiæ commendator, cinædorum doctor, condemnatorum auctor: talem inquam vidi, qui interim a nemine non laudabatur. Ego vero mendacissimum hominem, et impietatem ejus et studia abominatus sum. » Ac denique in reliquos cynicos: « Quid, inquit, magnum et admirandum agunt philosophi vestri? in-

cedunt enim altero ex humeris neglecto, capillitium demittunt copiosum, barbam alunt, ungues ferinos gerunt: et cum nihil se desiderare dicant, indigent tamen secundum Proteum coriario propter peram, textore propter tunicam, lignario propter baculum, divitibus denique et coquo propter gulam. Qui Deum ignoras, canem colis, et hominem sine ratione tibi imitandum putas. Tu vero, Cynice, cum gravitate clamans publice, te ipsum ulcisceris, et nisi aliquid acceperis, convitium dicis. » Ecce tibi quales erant philosophi, qui Christianis negotium facessabant, quaque arte Gentilium sibi gratiam conciliabant.

12. Quod rursus ad Crescentem spectat, ejus gratia ejusmodi est instituta narratio: Justinus ejus petulantiam, licet collato sæpe cum eo sermone convictam, colibere tamen minime potuit: id ipse testatur⁵ ea defensione, quam habuit oblato libello, quo de Christianorum pressuris conquestus est; asseverans se pariter expectare martyrium, sic dicens: « Ego quidem insidias, et fastuarium, crucis supplicium a quopiam expecto, qui aliquo sit numero et nomine, vel ab ipso etiam Crescente philosopho et philocompo, hoc est, strepitus popularis et insolentis arrogantia amore: indignus namque est, qui philosophus et sapientiæ amator dicatur, propterea quod publice de rebus quas vignorat, idelicet quod Christiani sint athei, prorsusque sine Deo et impi sint asseverat: ad gratiam et libidinem eorum, qui ab eo sunt in errori seducti, id faciens. Si enim doctrinam Christi non alligit, et eam reprehendendo proscindit, improbisimus est, idiotis et indoctis hominibus multo deterior, qui sæpe de rebus, quas ignorat, loqui et falso testificari supersedent. Sin Christianam professionem legit, aut certe amplitudinem ejus non intellexit: aut intellexit ille quidem; ne vero in suspicionem Christianum eum esse perveniat, id facit, et nos criminatur: longe adhuc est importunior, nihil ingenui et liberalis ingenii habens, utpote inepta et absurda opinione vir, fimirique sordido obnoxius.

13. « Sane scire volo, me qui quæstiones hujus generis quasdam illi proposuerim, cognovisse, atque argumentis etiam evicisse, nihil hominem certo vereque scire. Quod ipse autem hæc ita veraciter loquar; si ad vos colloquia disputationum hujusmodi relata non sunt, paratissimum adhuc eum eo ad fidem faciendam, apud vos de eis denuo sermonem conferre: et esset profecto id quoque imperio dignum opus. Sin cogitate vobis sunt interrogationes mee, atque illius responseones; satis apud vos testatum perspicuumque fuerit, nihil eum scire: aut certe, si scit, propter auditores suos eloqui non audere, quominus exemplum Socratis imitetur. Quæ quidem res illum (sicut antea dixi) non philosophum et sapientiæ amatorem, sed philodoxum et gloriæ aucupatorem esse declarat: qui nimirum Socraticum illud omni comprobatione dignum non observet; Nullum esse veritati præferendum virum. Sed impossibile

¹ Dio Chrys. in Alexand. — ² Lucian. in Peregrino. — ³ Greg. Naz. rat. in Max. — ⁴ Hæbetur to. viii. Biblioth. sanct.

⁵ Inst. orat. ad Senat. Roman.

est homini cynico, qui finem promiscuum, nullo adhibito rerum vitæque certo delecto est amplexus, bonum aliud nosse, quam adiaphoria et inordinate hujusmodi confusionis et indifferentiæ. » Hincque de Crescente Justinus : recitat eadem Eusebius ¹.

14. *Secundam Apologiam scribit Justinus, ubi multa de martyribus.* — Cum igitur per Crescentem cynicum et alios ejus similes impeteretur, ac in dies magis magisque calumniis urgeretur Christiana religio; ob eamque causam Christiani cum redderentur omnibus infamissimi, apud eos qui jura redderant, male audirent, fœdorumque criminum rei ex nomine tantummodo crederentur, et gravia admodum paterentur : nova oratione occasione, idem Justinus pro iisdem scripsit Apologiam, non ad senatum Romanum tantum (ut habet inscriptio) sed revera et ad ipsos imperatores Marcum Aurelium et Lucium Verum, prout clare demonstrat Eusebius ², dum ait : « Temporibus iisdem Justinus, de quo paulo ante mentio facta est, ubi secundum librum, quem pro religionis nostræ defensione dedit, imperatoriis supra citatis dedicaverat. » Et paulo post, quoniam per secundum illum librum significare voluerit, declarat his verbis : « Quod quidem ipse qui veritatis semper studiosissimus fuit, in Apologia sua, quam dudum commemoravimus, probe sicut erat de eo futurum, mente et cogitatione percipiens, his verbis satis perspicue declarat : Equidem expecto, etc. » Hæc quidem cum eadem ipsa sint, quæ ex ejus oratione ad senatum inscripta, modo a nobis recitata sunt : luce clarius apparet, secundam illam a Justino scriptam Apologiam ad dictos imperatores Marcum Antoninum et Lucium Verum, illam ipsam esse, quæ præpostero ordine ante Apologiam ad Antoninum datam, ad senatum Romanum tantummodo habetur inscripta : cum (ut testatur Eusebius) ad dictos imperatores, sed (ut puto) ad senatum quoque scripta fuerit. Injusta igitur est eorum querela, qui dicunt Apologiam ad dictos imperatores a Justino conscriptam, esse deperditam; cum, quoniam illa fuerit ab Eusebio velut digito perspicue indicetur. Quæ cum scripta fuisse dicitur ad eosdem imperatores, Marcum Aurelium et Lucium Verum ne quis miretur, si apud S. Hieronymum ³ Lucio sit super additum nomen Commodi : nec quis hunc Lucium Aurelium Commodum putet filium Marci, qui nec nisi decimo sexto ejus imperii anno cepit regnare cum patre : longe enim ante S. Justinus subierat martyrium : nam Lucium Verum, Commodum quoque dictum fuisse, quod filius Lucii Commodi esset, quem Hadrianus in filium adoptaverat, superius dictum est.

15. Quoniam autem scribende hujus secundæ Apologie causa præcesserit, idem suæ orationis exordio his ipsis verbis significat : « Quæ heri et proximis diebus in Urbe vestra, o Romani, sub Urbicio accidere, et quæ ubique locorum similiter citra

rationem omnem a præsidibus finit, necessitatem hanc mihi imposuere, ut pro nobis, qui iisdem vobiscum affectionibus propensionibusque obnoxii, et fratres (quamvis id ignoretis, et propter eorum quæ habentur dignitatum splendorem nolitis) vestri sumus, orationem hanc componerem ; » ac paulo post : « Maligni dæmones infensi nobis, atque hujusmodi iudices sub ditione sua habentes, sibi que sub religionis nomine servientes, per eos ipsos tanquam dæmoniis agitados principes occidi nos procurant. Et autem causa tota, quæ sub Urbicio facta est, manifesta sit, rem ipsam exponam. » Quæ vero sequenti narratione ponuntur, ex Eusebio ¹, ejus verbis rem gestam narrante mutuati sumus : quod pars sit credere, eum sicut in antiquiora, ita in fideliora quoque exemplaria incidisse : ait enim :

16. « Mulier quedam cuidam viro magna lascivia deluente in matrimonium data fuit : quæ quamquam jam antea eodem intemperantiæ vitio contaminata erat, tamen simul ac Christi doctrina ac præceptis erat erudita, non solum ipsa cœpit valde moderate et temperanter se gerere, sed viro etiam persuadere, ut similiter se temperantiæ et vitæ modestiæ dederet : doctrinæ præcepta, quæ dederat, ei referre, monstrareque supplicium his qui neque temperate neque recta ratione vitam degunt, perpetuo et æterno igne infligendum. At ille eisdem libidinis vestigiis insistens, suorum improbe factorum turpitudine uxoris animum ab se penitus alienavit. Nam hæc cum in eodem lecto cum viro, qui contra naturæ legem, atque adeo contra jus fasque omne, toto pectore (ut dicitur) omnes omnino voluptatis vias instare pergebat, de reliquo cubare nefas duceret; cupiebat, lege conjugii rupta, ab illo separari. At postquam ab amicis qui consilium dederunt, ut adhuc cum eo perseveraret, perinde ac vir jam spem quandam suæ vitæ commutandæ ostentaret, dissuasa, deque sententia depulsa est; et invita seipsam comprimens, ad tempus commorata.

17. « Cæbrum ubi vir ejus Alexandriam profectus, se majoribus sceleribus obstringere nuntiabatur; illa, ne scelerum et flagitiorum ab eo impie admissorum, si in conjugio perstaret particeps et socia fieret; præsertim cum non victus solum esset, sed tori etiam consors, dato ei libello repudiî (sic enim appellamus) penitus ab illo discessit. Honestus ille scilicet et bonus ejus maritus, quem plane magnam lætitiâ eo capere oportuerat, quod non modo ejus uxor sua pravæfacta, quæ olim ebrietate et quovis vitiorum genere elluce exultans, cum servis et mercenariis consuevisset alacri animo et prompto consciscere, omnino exuisset, sed etiam eum eadem molientem vehementer esset hortata ut prorsus desisteret; honestus ille, inquam, maritus, cum ejus repudiasset consilium, eam discedere cupientem graviter apud tuam majestatem accensavit, et Christianam esse asseruit. Unde illa quidem tibi, qui nostri imperium geris, querente libellum obtulit :

¹ Euseb. lib. iv. c. 15. — ² Euseb. lib. iv. c. 15. — ³ Hieron. de scrip. Eccl. in Justino.

¹ Euseb. lib. iv. c. 6.

primum obtestata, ut sua sibi rei familiaris dispensandae potestas permitteretur; qua quidem ordine semel disposita, pollicita est se deinceps crimini obiecto responsuram. Quod quidem ei facile concessisti.»

18. Ille autem qui ejus aliquando maritus fuisse, cum nihil posset amplius contra eam in praesentia dicere; in Ptolemaum quemdam ejus in sacris litteris magistrum, quem Urbicius praefectus gravi afflicebat supplicio, omnem suam malevolentiam transfudit: idque hac arte et fallacia centurioni amico suo persuasit, ut Ptolemaum seorsum prehensum, vel hoc unum interrogaret, utrum esset Christianus, necne. Atque Ptolemaum, utpote veritatis factorem, qui animum neque fraude neque mendaciis aliquando inquinavisset, cum se Christianum ingenue esset confessus, centurio in carcerem denuo compegit, et longo temporis spatio in ea custodia illum graviter et acerbe afflictavit. Tandem vero cum Ptolemaeus ad Urbicum adduceretur, et similiter illud solum rogaretur ab eo, esset ne Christianus, an non: ipse recte factorum conscientia fretus ob amorem quo Christi doctrinam complectebatur, eximium divinae religionis, quam profitebatur, mysterium libere denuo confessus est. Qui enim negat se esse, quem se profiteatur esse; aut certe negat, quia professionem ipsam improbat; aut certe eam confiteri recusat, quia sibi conscius sit, se vitam indignam illa professione et ab ejus institutis longe alienam traduxisse: quorum neutrum in vere Christianum aliquando poterit incidere.

19. Urbicum autem, cum illum ad supplicium adduci precepisset, Lucius quidam, qui etiam Christianus erat, cum iudicium adeo temere et inconsiderate factum intelligeret, sic compellat: Quid causa est, cur hominem qui neque adulterium neque stuprum cuiquam intulerit, neque homicida, neque fur, neque expliator sit, neque quicquam denique sceleris conscivisse deprehensus fuerit, sed solum Christiani nomen aperte confessus, tanta poena mulctares taceris? Crede mihi, Urbici, neque imperatori Pio decora et convenientia, neque philosopho Caesaris filio digna, neque sacro senatui congrua decernis. Tum ille, nullo alio dato responso, sic Lucium alloquitur: «Tu etiam (ut mihi videris) ex eo numero es. Quod cum Lucius constanter asseverasset, illum itidem in cruciatum abripi mandavit. Iste permagnam se ei debere gratiam fatebatur: nam ita se non iniquis solum, et improbis ejusmodi dominis liberatum fore dixit, sed etiam ad bonum patrem et clementem Regem Deum recta profecturum. Alius praeterea tertius, his interveniens, ad idem supplicium subeundum adjudicatus est.» Hucusque de re tunc gesta Justinus. Facta sunt haec Romae decimo nono mensis Octobris, quo eorundem martyrum natalis dies, anniversaria memoria celebrandus, ecclesiasticis tabulis consignatus est.

20. At quoniam ejusmodi Christianorum obruentium se neci flagrans subeundi martyrii desiderium speciem quandam reddebat spectaculi illius,

quod in Asia sub Antonino Pio tunc proconsule contigit (de quo suo loco superius dictum est) quando sponte se multitudinem ad necem offerente, ipse proconsul exclamans, dixit¹: «O miser, si cupitis perire, praecipitia aut restes habetis.» Justinus his (ut apparet) altidens, haec subdit²: «Ne vero quispiam dicat: Omnes vos igitur vobis ipsis afferte manus, atque ad Deum jam nunc ite, neque nobis negotium facessite; causam cur hoc non faciamus, et quamobrem, non inquirimur, intrepide profiteamur, exponam.» Prosequitur pluribus horum omnium reddere rationem, quae nos causa brevitalis omittimus: pluribus enim disserit de Christianorum in martyrio subeundo constantia.

21. Exprobrat post haec Justinus iudicum immanem saevitiam: qui ut de illatis de promiscuo concubitu atque esu carniū humanarum calumniis leve aliquid possent testimonium aucepari, vel confessionem extorquere, diris infirmam aetatem et sexum subjicerent questionibus: ait enim: «Ad sycophanticam adversus nos calumniam nonnullos necantes, ad tormenta profraxerunt nostrorum servos, aut pueros, aut mulierculas; ut per cruciatu horrendos, et formidabiles eorum quae sermonibus vanis atque fabulosis feruntur, flagitiorum extorquerent confessionem; quae flagitia ipsi manifesto faciunt. Nos autem, quoniam nihil ad nos pertinet, propterea non curamus, Deum ingenuum et ineffabilem testem cogitationum et factorum habentes.» Ac paulo post: «Utinam vero nunc etiam aliquis existeret, qui superiore quopiam e loco voce tragica exclamaret. Vereamini, vereamini, quae manifeste ipsi perpetratis, ea in innocos referre; et quae vobis ipsis et vestris insunt diis, ea illis attribuere, in quos ne tantilla quidem cadit pars scelerum tantorum. Mutamini, convertimini, respicite.» Haec et alia plura in eos Justinus.

22. Tandem vero quid contenderet ab illis in fine libelli declarat his verbis: «Quapropter vos rogamus, ut senatusconsulto (prout vobis visum fuerit) scripto, libellus hic praemittatur: unde ab aliis etiam res nostrae cognosci, atque illi ipsi Christiani suspicionem falsa liberari queant, qui praeter suam ipsorum culpam supplicii obnoxii fiunt; atque ut ad notitiam hominum ista perveniant, propterea quod in hominum natura notio honestatis et turpitudinis inest: tum autem nostra etiam causa, quos illi tales ignorant, quales ipsi dicunt, damnare fecitates; atque ob id etiam, quod valedixerimus diis, qui ejus generis flagitia admiserunt, atque etiam nunc similia ab hominibus exposcunt. Atque illi utique se ipsos ipsi calculis suis condemnant, dum nos, quasi falsia designantes, ad mortem, aut vincula, aut aliam ejusmodi poenam damnant; ita ut jam non aliis eis opus sit quaesitoribus. Ego vero etiam impiam atque erroneam in gente mea Simonianam despexi disciplinam.

23. «Quod si vos haec, edicto proposito, petitio-

¹ Tert. ad Scapul. in fin. — ² Just. orat. ad Senat. ex version. Lang.

nem publicaveritis; nostrum fuerit, rem omnem omnibus clarius exponere et declarare: ut illi, quoad ejus fieri possit, respiscant, et mutati meliores reddantur; cujus mnis rei gratia tantum libellum hunc composuimus. Non sunt autem doctrinae et praecepta nostra (si sanum accedat iudicium) turpia, sed omni humana sapientia longe superiora: sin minus, Sotadis certe quidem, et Philantheis, et Salfatoris, et Epicureis, aliisque id genus poetis institutionibus non similia: quarum et qui antea scripti sunt et qui nunc eduntur, libellos legere omnibus est permissum. Ac desinemus jam verba facere; conisi, quantum in nobis fuit, voti que omnibus precati, ut omnes ubique homines, qui ad veritatis perveniunt agnitionem, reperiantur digni. » Haec ex ipsius secunda Apologia Justinus, cujus idem qui supra Eusebius¹ alibi meminit, sic dicens: « Alter est autem qui secundam pro fide nostra continet defensionem: quem ejus imperatoris, quem diximus, successori et gentili Antonino Vero, cujus in praesentia prosequimur tempora, obtulit. » Haec Eusebius. Verum haec omnia pro Christianis a Justino hunc scripta, in deteriorem partem accepta sunt, quippe qui visus esset Rempublicam perturbare: quo malo cum dicat Julius Capitolinus² eam Marcum ipsum purgasse; plane significat, ejus sententia Justinum in carcerem trudi jussum esse, eumque demum martyrium consummasse: de quo sequenti anno dicturi sumus.

¹ Euseb. lib. iv. c. 17. — ² Jul. Capit. in Marco.

24. *Persecutio incalescit.* — Hoc etiam persecutionis exordio, aliquos ex Romano clero nobilitatis esse martyrio. Acta S. Praxedis, quae a S. Pastore habentur conscripta, docent his verbis: « Post annos duos, et dies decem et octo, facta est persecutio magna Christianorum, ut traherentur ad idolorum culturam, et multi martyrio coronati sunt. Virgo Domini Praxedis, fervens Spiritu sancto, multos Christianos occultabat in eodem titulo, quos cibo pascibat, et verbis hortabatur Spiritus sancti. Tunc vulgatum est Antonino imperatori, quod conventus fieret in domo Praxedis. Qui misit et tenuit multos, inter quos Symitrium presbyterum cum aliis viginti duobus: quos sine interrogatione gladio puniri praecepit in eodem titulo. Quorum corpora nocte beata Praxedis collegit, et sepelivit in caemeterio Priscilla septimo idus Junias. Tunc afflictione contristata beata Praxedis ingenuit, et oravit ad Dominum, ut transiret ex hac vita. Cujus orationes et lacrymae ad Dominum Jesum Christum pervenerunt. Haec post dies triginta quatuor, post praedictorum martyrium migravit ad Dominum virgo sacra, duodecimo kalendas Augusti. Cujus corpus ego Pastor presbyter sepelivi juxta patrem suum in caemeterio Priscillae, via Salaria, ubi florent hodie orationes sanctorum. » Hincque Pastor: qui et ipse post varias aerumnas, multosque labores persecutionis tempore exantlatis, in Domino quievit vigesima sexta Julii: idemque natalis dies, commemoratione annua repetendus fuit in Ecclesiasticis tabulis descriptus.

Anno periodi Graeco-Romanae 5675. — Olymp. 235. an. 2. — Urb. cond. 915. — Jesu Christi 162. secundum Baronium 164.

— Soteris pape 2. — Marci Aurelii, et Lucii Veri imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Junius Rusticus*, et *C. Vettius Aquilinus*, ut ostendit Reinesius epistola 34.

Junius Rusticus a Capitolino in Marco cap. 3. inter Marci Aurelii praeceptores nominatur; « quem inquit, reveritus est, et sectatus; qui domi militiaeque pollebat, Stoicæ disciplinae peritissimus, cum quo omnia communicavit publica privataque consilia; cui etiam ante praefectos praetorio semper osculum dedit, quem et consulatum iterum designavit; cui post obitum a senatu statuas postulavit. » Uterque imperator consulatum de more capessere debebant; sed illum in Junium Rusticum transferre maluerunt, quia priorum annorum consulatus magis honorifici, ideoque in imperatorum propinquos, vel personas illustriores et cariores, collati.

2. *Secunda S. Justinii Apologia Marco, non Antonino oblata.* — Ad num. 14 et seqq. Papebro-

cus ad diem xiii mensis Aprilis, in Vita S. Justinii Martyris existimat, secundam hujus sancti Apologiam pro Christianis circa annum clxx scriptam, quo tamen anno jam corona martyrii Justinus ornatus fuerat. In Chronico enim Alexandrino, Pudente et Orphito coss., anno nempe Christi clxv, legitur: « Justinus philosophus nostrarum partium, cum alterum pro nostrae sententiae decretis volentem Marco Aurelio et Antonino Vero Augustis porrexisset, non longo post tempore, caelesti martyrii laurea, a Crescente delatus, exornatur. » Praeterea Eusebius in Historia lib. 4, cap. 16, tradit eam Marco et vero oblatam esse. Lucius autem Verus ipso fine anni clxix demortuus. Valesius in Notis ad lib. 4 Eusebii, cap. 17, contendit, Eusebium deceptum, et Apologeticum illum, non M. Aurelio, sed Antonino Pio nuncupatum esse. Verum quae ad id probandum argumenta in medium adducit, rem

minime evincunt. Hæc prima ejus ratio. Initio Apologetici ait Justinus, « mulierem illam christianam, cum a viro accusata esset, dedisse libellum imperatori: *Et illa quidem libello tibi oblato*, inquit, *sacratissime imperator, postulavit*, etc. Si vero Marco et Lucio Apologeticus ille dicitus fuisset, ut vult Eusebius, Justinus in plurali numero locutus esset. » Marcus enim et Verus ambo simul erant Augusti. Hæc Valesius. Verum videre potuit vir doctissimus in epistola Ecclesiæ Smyrnenis ad Ecclesias Ponti scripta post Polycarpi martyrium, (quod Marco Aurelio, et Lucio Vero imperantibus configit) etiam dum plures imperium administrarent, in Actis publicis sæpe unum tantum mentionem factam. Herodes enim in archa, et pater ejus Nicetes dicebant Polycarpo: « Quidnam mali est dicere hæc verba: Domine Cæsar, et sacrificare, atque ita incolumem evadere? » Ibidem narratur proconsulem semel et iterum his verbis Polycarpum ursisse: « Jura per genium Cæsaris. » Martyres Lugdunenses, Marco Aurelio et Commodo filio cum patre regnante, martyrium passi: et tamen in epistola a Lugdunensibus et Viennensibus ad Christianos Asiae et Phrygiæ scripta, quam refert Eusebius lib. 5. cap. 1. dicitur: « Rescriptum fuerat a Cæsare, (nempe Marco Aurelio) ut confidentes quidem gladio cæderentur: hi vero qui negarent, dimitterentur incolunt. » Pari eademque ratione, licet plures imperium Romanum gubernarent, pax tamen v. g. ab omnibus sancta, in nummis uni attribuitur, anno scilicet CLXXI quo orbis Romanus in pace fuit, quoque Marcus et Lucius Verus imperatores erant, annoque CLXXVII quo Marcus cum filio Commodo imperabat. In nummo enim Lucii Veri apud Mediobardum legitur: TR. P. VI. COS. II. PAX. AVG. in nummo vero Marci Aurelii tribunitia potestate XXXI notato habetur: PAX. ΕΤΕΛΝΑ ARG. cum in utroque numismate dicendum fuisset: *Pax. Augg.* id est, *Pax Augustorum*, si Valesii arguendi ratio aliqua habenda esset. Præterquam quod Roma forsitan aberat Lucius Verus, quando libellus ille porrectus. Quod si Eusebius, et auctor Chronicæ Alexandrinæ tradant hanc secundam Apologiam Marco et Lucio Vero oblatam esse, aliud non intelligere videntur, quam, iis imperantibus, eandem scriptam ac præsentatam. Imo Eusebius, qui lib. 4, cap. 16, prodit, eam Marco et Vero oblatam, cap. 18, nulla Veri mentione facta, ait eam Marco nuncupatam esse.

3. *Marcus Aurelius dicitur Antoninus Pius.* — Secundam Valesii ratio: « Scribit Justinus, Lucium quemdam, cum Ptolemeum Christianum ad supplicium duci videret, his verbis judicem compellasse: *Ὁ πρόποικα εὐσεβὲς ἀποκατάτοι, εὐδὲ φιλοσόφου καίσαρος παῖδι, εὐδὲ (τῆ) ἱερῆ συγκράτου κρείνης ὁ ὄψθιος*; id est: *Non hoc sicut imperatorem Pium, non ut philosophum Cæsaris filium decet, non ita ut sacrosancto senatui convenit, judicis, Urbici.* Articulus τῆ ab Eusebii editione abest, et in editione Justinii perpetua scribitur, φιλοσόφου, ut videre est loco a Valesio citato, ac supra descripto. Justinus igitur Marcum Aurelium, Lucium Verum, ac senatum Romanum alloquitur, et tam in hoc, quam in priori Apologetico, philosophiæ ac pietatis nomina frequenter allegat, ut imperatores Marcum Aurelium, Pium cognominatum, et Lucium ejus collegam, quem in priori Apologia etiam philosophum vocat, quique

pho imperatoris filio, sententiam nostram manifeste confirmat. Dicit forte aliquis, nomine *imperatoris Pii* Marcum designari, quippe qui patris sui cognomen assumpserit. Sed si hoc conceditur, quisnam erit ille philosophus Cæsaris filius? Cur Lucium Verum Augustum hic omisisset Justinus; cum in priore Apologetico ejus mentionem faciat? An non luce clarius apparet, Antoninum Pium hic a Justino designari, cui Apologeticum suum inscripsit? Ita Valesius, qui non observaverat, Marcum Aurelium, passim Antoninum Pium nuncupatum; qui error illi cum multis viris eruditissimis communis. Scalliger in Animadversionibus Eusebianis ad num. 2199, ubi de mirabili illa pluvia, quæ Marci Aurelii tempore contigit, loquens, ait manifesto falsum Themistium, gravissimum aliqui scriptorem, qui hoc sub Pio, non sub Marco accidisse scripserit, quale etiam judicium tulit Harduinus V. C. in Notis ad Orationem xv Themistii *de regia virtute ad Theodosium imp.* Verum M. Aurelium modo tantum Antoninum, modo Antoninum Pium, modo Marcum Antoninum nuncupatum ex nummis apud Mediobardum liquet. Et ut de Pii tantum cognomine loquar, pag. 228, nummi exhibentur, in quibus legitur: DIVVS M. ANTONINVS PIVS; in postica: CONSECratio. pag. 271. Severus qui sese in M. Aurelii familiam inseruerat, in nullis nummis dicitur; DIVI M. PII F. id est, *divi Marci Pii filius*. Sponius in Miscellaneis eruditè antiq. pag. 269. refert inscriptionem Commodi imperatoris, quæ Romæ extat in thermis Antonianis, cujus initium,

DIVO COMMODO DIVI. PII. F.
 COH. VII. VIGIL. L. ANTONINVS
 AURELIANVS, etc.

Quare non dubitandum, quin Themislius in citata oratione, ubi ait: « Cum Antonini Romanorum imperatoris, cui ab eadem illa pietate cognomen inditum fuit, sibi laboraret exercitus, etc. » ac Justinus loco laudato, de M. Aurelio Antonino, non de Antonino Pio intelligendi sunt. Secunda vero pars loci Justinii citati, non de Marco, ut perperam Valesius, sed de Lucio cum Marco imperante omnino exponenda, locuseque, non ut apud Justinum corrupe, sed in apud Eusebium habetur, legendus hoc modo: *Ὁ πρόποικα εὐσεβὲς ἀποκατάτοι, εὐδὲ φιλοσόφου καίσαρος παῖδι, εὐδὲ (τῆ) ἱερῆ συγκράτου κρείνης ὁ ὄψθιος*; id est: *Non hoc sicut imperatorem Pium, non ut philosophum Cæsaris filium decet, non ita ut sacrosancto senatui convenit, judicis, Urbici.* Articulus τῆ ab Eusebii editione abest, et in editione Justinii perpetua scribitur, φιλοσόφου, ut videre est loco a Valesio citato, ac supra descripto. Justinus igitur Marcum Aurelium, Lucium Verum, ac senatum Romanum alloquitur, et tam in hoc, quam in priori Apologetico, philosophiæ ac pietatis nomina frequenter allegat, ut imperatores Marcum Aurelium, Pium cognominatum, et Lucium ejus collegam, quem in priori Apologia etiam philosophum vocat, quique

Ælii Caesaris filius erat, erga pietatem et philosophiam Christianorum acquirens reddat ac propensiores. Nec enim conveniebat, ut Marci et senatus Romani, non vero Lucii mentionem faceret. Porro Lucium Caesaris filium, naturalem nempe, Cesarem sine addito vocatum fuisse patet ex inscriptione Ælii Caesaris ejus patris, quam suo loco de hujus adoptione loquentes relinimus. Unde et in Vita Lucii a Capitolino scripta, modo legitur, « mortuoque patre Cesare; » modo, « illatum ejus corpus est Hadriani sepulcro, in quo et Caesar pater ejus naturalis sepultus est. » Ex hoc igitur loco, in quo Marci Aurelii, Lucii Veri, et senatus Romani, quibus omnibus Apologia illa dedicata, sermo habetur, nostra sententia certa redditur, manifestumque fit, deceptum Valesium, qui Pii nomine Antoninum, philosophi vero vocabulo M. Aurelium intelligendos arbitratur. Neque enim M. Aurelius *Cæsaris filius* ulubi appellatus, neque Justinus, qui in priori Apologia Antonini Pii, M. Aurelii, et Lucii meminit, hunc prætermississet, si secunda Apologia, uti prior, Antonino Pio dicata fuisset. Nec est quod Valesius in *philosophi* voce vim faciat; cum Lucius, tam in priori Justinii Apologia, quam in Athenagoræ legatione pro Christianis, Lucium *philosophum* appellet, non eruditionis ejus ratione, sed propter austeriorem vivendi formam: ad quam duplicem philosophiæ notionem Valesius animum non advertit.

4. S. Justinus sub Marco occisus. — Tertia Valesii ratio. *Urbicus* ille præfectus, ejus ibidem meminit Justinus, vixit sub Antonino Pio. Is enim est Lollius Urbicus, qui legatus imperatoris Britannos compercit, ut refert Capitolinus in Vita Antonini. « Eum præfectum Urbis fuisse imperante Pio, docet Apuleius in Apologia sub initium. Nam cum Apuleius cum orationem habuerit sub Pio, ut ipsemet in ea testatur; Lollium quoque Urbicem præfectum Urbis, a quo Æmilianum damnatum fuisse dicit, sub eodem Pio fuisse dicendum est. De eodem Q. Lollio Urbico præfecto Urbis velus extat inscriptio apud Gruterum pag. 38. Ceterum ex his, quæ dixi, colligi potest, Justinum sub Antonino Pio, non autem sub Marco fecisse martyrium. Nullam enim aliam causam habuit Eusebius, cur Justinii martyrium in tempora M. Aurelii conferret, nisi quod secundum Apologeticum Marco dedicavit. Atqui certissimis argumentis ostendi, Apologeticum illum Pio nuncupatum fuisse: ruit ergo funditus Eusebii ratio atque sententia. Quid quod Eusebius ipse in Chronico, eumque secutus Georgius Syncellus, Justinii martyrium a temporibus Antonini Pii videtur adscribere? » Atque ita diserte ponit Michael Glycas in Annalibus. Hæc Valesius. At quid velat, *Urbicum*, cujus sententia in Plotonem et Lucium Christianos lata, occasionem dedit huic Justinii Apologetico, præfecturam Urbanam, Antonino Pio imperante, iterumque eandem dignitatem, Marco imperante administrande, gessisse? Denique si Justinus, Antonino Republicam Romanam gerente, passus esset, non dubium quin sub eodem secundam Apo-

logiam Justinus scripsisset. Sed cum ex ejus martyrii Actis a Baronio laudatis constet, illum Junio Rustico præfecto Urbis existente, morte affectum, eam Apologiam M. Aurelio, non vero Antonino Pio oblatam, certum indubitatumque esse debet. Ulpianus D. 49. L. 1, *De Appellat.*, laudat rescriptum M. Aurelii et Lucii Veri *ad Junium Rusticum præfectum Urbis*, qui in vetustis lapidibus prætor urbanus etiam dicitur. Plures a Grutero inscriptiones, pag. 221, recitantur, in quibus legitur: Q. JUN. RUSTIC. PR. URB. et rursus pag. 222. Neque dici potest, *Rusticum*, de quo in Justinii Actis, sub Antonino Pio præfectum Urbis fuisse; cum, præterquam quod id gratis assereretur, constet, per Marci imperium, *Rusticum* quemdam præfecturam Urbis exercuisse, et ut hujus anni initio ex Capitolino diximus, omnia apud ipsum potuisse. Hic porro Q. Junius Rusticus diversus est a Junio Rustico hoc anno consule; cum Junius Rusticus non dicatur præfectus Urbis a Capitolino loco laudato, ubi ejus dignitates enumerat. Neque verum est, Eusebium in Chronico, Justinii martyrium sub Antonino Pio consignare, ut ostendimus anno CXLVIII, num. 6. Imo cum Historia Ecclesiastica post libros Chronicorum ab Eusebio composita sit, si is in iisdem scripsisset, Justinum sub Antonino Pio passum, cum contrarium doceat in Historia, id sequendum esset quod in ea scriptum, ut in simili observat Valesius in Notis ad lib. 4, cap. 1. Quoad Michaelen Glycam, is adversus Eusebium, Hieronymum lib. de Script. Ecclesiast., ac auctorem Chronici Alexandrini, qui Justinum secundam Apologiam M. Aurelio porrexisse tradunt, nullo modo audiendus.

5. De effectu Apologie S. Justinii. — Quem effectum hæc Apologia habuerit, incertum. Valde tamen verisimile, nullam Marcum tunc in Christianorum favorem epistolam dedisse. In fragmento enim Apologie Melitonis ab Eusebio lib. 4, cap. 26, relato, ipsemet Melito ait, avum et patrem Marci, Hadrianum nempe et Antoninum Pium, scripsisse, ne contra Christianos tumultus concitarentur; de Marco vero hæc tantum habet: « Te vero, quippe qui idem quod illi de nobis sentias, imo etiam longe humanius atque sapientius, tanto magis confidimus omnia esse facturum quæ rogamus. » Scripta Melitonis Apologia anno CLXIX, ut infra ostendam. Quod si Marcus literas, uti Hadrianus et Antoninus, ad colendam persecutionem dedisset, id dicere non prætermisisset Melito Sardiensis episcopus. Ex cujus etiam verbis liquet, epistolam *ad Commune Asiæ* scriptam, et a Marco, ut suo loco monstravi, emissam, fructum fuisse Apologie Melitonis; relectæ ab auctore Chronici Alex. recitari præfato anno. In ea epistola Marcus inquit: « Sed et multi ad me de illis (scilicet Christianis) retulerunt: quibus ego patris mei (Antonini Pii) constitutionem (quæ nunc non extat) secutus respondi. » Illud responsum ad nos non pervenit. Sed non dubito, quin tam illud, quam hæc epistola a Melitone impetrata fuerint. Verum est, Eusebium lib. 4, cap. 46, recitata ea epistola dicere: « Hæc quidem ita gesta esse Melito Ecclesie

Sardiensis episcopus, qui iisdem temporibus floruit, perspicue testatur in Apologetico illo longe utilissimo, quem ad imperatorem Verum pro religione nostra conscripsit. » Ex quo sequi videtur, hanc epistolam, non a Marco, sed ab Antonino datam; sicque ante annum clxix, quo Melito Apologiam suam emisit. At cum ex hujus Apologiae fragmento jam laudato deducatur, nullum in favorem Christianorum edictum Marcum concessisse, antequam Melito illam eidem offerret, existimandum. Epistolam ad Commune Asiae subjunctam postea fuisse libro Apologetico Melitonis, a quo oblata fuerat, eamque Eusebium in fine ejusdem Apologetici, in qua tamen nulla ejus mentio, legisse, et Antonino Pio per errorem attribuisse, ut supra diximus.

6. *Concilia Gentilium seminaria persecutionum.*

— Ceterum Valesius in Notis Eusebianis in epistolam ad Commune Asiae erudite observavit, Commune Asiae aliter sumi in inscriptione epistolae, aliter in ipsa epistola, ubi dicitur: « Proposita Ephesi in publico conventu Asiae. » Nam in inscriptione usurpatur pro concilio, seu pro legatis, qui ex tota Asia Ephesum convenerant ad sacra, ludosque, in honorem imperatorum; in loco autem laudato sumitur pro loco ipso, in quem conveniebant. Potest etiam sumi pro templo, quod Commune Asiae construxerat in honorem Romae, et Augusti. Extat sane nummus Claudii imperatoris apud Trislanum, in quo templum expressum est hoc titulo: COM. ASI. ROM. ET AVG. Quod templum Ephesi fuisse autumnat Valesius, quo conveniebant omnes Asiae civitates, ad sacra pro salute imperatoris, et populi Romani celebranda: eratque publici juris totius Asiae, utpote communi sumptu extractum. Ludii quoque eodem nomine dicebantur, *κλεινὴ Ἀσία*, vel in plurali, *κλεινά*; quorum mentio in inscriptione Farnesiana, et in marmoribus Arundelianis. Ceterum habuisse Asianum commune concilium totius gentis, quo singulae civitates legatos, seu *σπυδρος* mittebant, testatur Aristides in 4 Orat. Sacr. ubi ait, hoc concilium in superiori Phrygia convenisse, id est, *Apameae* vel *Synadis*, vel aliqua alia urbe. Neque enim, quod jam viris doctis annotatum, eodem semper in loco Commune Asiae fuit. De ludis a Communi Asiae *Ancyrae* celebratis, legenda epistola a Spanhemio V. C. ad Andream Morellium scripta, qua extat in *Specimine universae rei nummariae antiquae* ab eodem Morellio V. C. composito, in qua plura de his similibus ludis et conciliis diligenter explicantur. Erant et in aliis provinciis populi Romani hujusmodi concilia, ut v. g. concilium provinciae Africae, concilium Byzacenorum, concilium Tripolitanorum. In his non soli curiales, sed omnium ordinum et collegiorum homines conveniebant: et decreta condere ac lega-

tos eligere consueverant, qui desideria totius provinciae imperatori renuntiarent, ut patet ex titulo Cod. Theod. *De Legatis et Decretis Legationum*; et *imperatores* ad haec concilia saepe, si opus erat, rescribebant. Sic lex 2 Cod. Theod. *Quemadmodum munera civilita indicuntur*, directa est ad concilium provinciae Africae, et lex 3 ejusd. Cod. *De inofficioso testamento*, ad concilium Byzacenorum, ut observat Valesius in Notis ad Ammianum lib. 8, cap. 6. Qua de re legendus etiam Goltfredus in Commentario Codicis Theod. Commune itaque Asiae ad M. Aurelium imp. adversus Christianos scripserat, ad quod is respondet, adversus eos non esse tumultuandum, cum *in jus vocati mortem oppetere videantur pro Deo suo*. Nam fuere haec concilia variarum persecutionum adversus Christianos seminarium; cum, ut alibi diximus, plebs quoties ad publica spectacula conveniebat, quidquid libitum esset, vel a praeside, vel ab imperatore, junctis vocibus postularet. Nec potuit persecutio adversus Christianos M. Aurelio imperante non esse gravissima ac diuturna; cum quinquennialia et id genus festa, ideoque et varia spectacula, saepius fuerint exhibita.

7. *Calumnia Majestatis.* — Dodwellus in Dissert. Cyprianica XI qua est *de Paucitate Martyrum*, loquens de secunda Justinii Apologia ait, videri primum hoc tempore excogitam calumniam *Majestatis*, quod scilicet *per genium Caesaris* jurare nollent Christiani, *nec status ejus adorare*, sed nec eum *Dominum saltem agnoscere*, hisque artibus legi Polycarpum primum tentatum in epistola Smyrnesium ad Philomelum apud Eusebium lib. 4 Historiae. At cum morem jam in prima persecutione a Nerone excitata inductum fuisse, elicio ex epistola Plinii 97, lib. 10, qua est de causa Christianorum; ibi enim Plinius ad Trajanum scribit: « Quidam ante plures annos, non nemo etiam ante viginti quoque annos, et imaginem tuam et deorum simulacra venerati sunt: ii et Christo maledixerunt. » Trajanus enim nullum edictum ad persequendos Christianos emisit; sed qua a Nerone, et Domitiano jam lata, vim obtinere voluit. Quare sicut sub Trajano servatum, ut in quinquennialibus et id genus festis adversus Christianos quasi deorum contemptores saciretur, quemadmodum sub Nerone et Domitiano factum fuerat; ita etiam ut per genium Caesaris juraretur, ejusque imagines adorarentur, praecipuum. Cerle in nummis Neronis apud Medio-barbum, modo legitur, GENO AVG. modo, GENO ARGASTI, quod in nummis ejus decessorum ab eodem auctore productis non habetur. De juramento per genium Caesaris variis in locis Annalium agitur, quod ante Antoninum a Christianis postulatum non dubito.

PII ANNUS 8. — CHRISTI 165.

1. *Justini martyrium et sociorum.* — Centesimo sexagesimo quinto Christi Redemptoris anno, Papius Aelianus et Junius Pastor consulatum adierunt. Quo tempore, ingravescente nuper excitata (ut dictum est) in Christianos persecutione, furente populo, magistratibus conspirantibus; cum (ut supra memoravimus) ad eam compescendam Justinus philosophus scripsisset pro Christiana religione egregiam orationem ad eosdem imperatores, promeruit pro mercede martyrium: quod quidem non modo Latinorum, sed et Græcorum antiquis monumentis ecclesiasticis consignatum reperitur; in horum enim Menologio kalendis Junii recensetur ejus martyrium sub Rustico præfecto una cum sociis Caritone, Caritina, Evelpisto, Hierace, Peone, et Valeriano, seu Liberiano. Extant horum Acta, atque illa ipsa (ut apparet) que a notariis exceptoribus publicæ sunt commendata memorie: que Epiphanius¹ visus est cognovisse, dum (ut in eisdem Actis etiam legitur) sub Rustico Urbis præfecto cum subiisse martyrium tradit: licet apud eundem auctorem error irreperit, dum Justini martyrium sub Hadriano ponitur. Haud enim potuit in iis errasse Epiphanius, quem non latuit, eundem Justinum ad Antoninum Pium, Hadriani successorem, scripsisse pro Christianis defensionem. Cum igitur magno Dei beneficio eadem celeberrimi viri et sociorum Acta martyrii fuerint in hanc diem integre conservata; quod breviter sint, ac proinde fideliora, hic ea intexere opere pretium duximus. Sunt autem hujusmodi, omnia apposita præfatione ab auctore qui ea descripsit.

2. *Acta Justini martyris et sociorum.* — Compræhensi² Justinus et qui cum illo erant, adducti sunt ad Urbis præfectum Rusticum nomine. Quibus ante tribunal constitutis, Rusticus preses dixit Justino: «Age, esto diis obediens, et imperatoris edictis. Illi autem Justinus respondit: Nemo unquam reprehendi aut condemnari poterit, qui Salvatoris nostri Jesu Christi præceptis obediit. Tum Rusticus præfectus: In cujusnam, inquit, eruditionis ac disciplinarum genere versaris? Cui Justinus: Omnium disciplinarum genus discere conatus sum, omnemque eruditionem expertus: postremo vero Christianorum discipline adhaesi, quamvis illa non placeat iis qui falsæ opinionis errore ducuntur:»

proficitur hæc ipsa idem Justinus in exordio sui cum Tryphone dialogi. «Tum Rusticus dixit: Illanc, miserrime, eruditione delectaris? Maxime, inquit Justinus: quoniam recto cum dogmate Christianos ipsos sequor. At præfectus: Qualem est istud dogma? Respondit Justinus: Rectum dogma, quod Christiani homines cum pietate servamus, hoc est, ut unum Deum existimemus factorem atque creatorem omnium que videntur, queque corporeis oculis non cernuntur, et Dominum nostrum Jesum Christum Dei filium confiteamur, olim a prophetis prænuntiatum, qui et humani generis iudex venturus est salvator, præco et magister iis qui ab illo bene didicerunt. Ego quidem, ut homo, imbecillis sum et longe minor, quam ut de infinita illius deitate aliquid magnum dicere possim. Prophetarum locum esse fateor: illi enim hujus ipsius, quem Filium Dei dixi, in orbem terrarum adventum multis antea sæculis divinitus prædixerunt.

3. «Quæsitit præfectus, quem in locum Christiani convenirent. Cui respondit Justinus, eo unumquemque convenire, quo vellet ac posset: An, inquit, existimas omnes nos in eundem locum convenire solitos? Minime res ita se habet: quoniam Christianorum Deus loco non circumscriptur: sed cum invisibilis sit, cælum et terram implet, atque ubique a fidelibus adoratur, et ejus gloria collaudatur. Tunc præfectus: Age, inquit, dicas, quem in locum conveniatis, et discipulos tuos congreges. Respondit Justinus: Ego prope domum Martii cujusdam, ad balneum cognomento Timothinum, hætenus mansi. Veni autem in urbem Romam secundo; neque alium quempiam locum, nisi quem dixi, cognosco. Ac si quis ad me venire voluit, communicavi cum illo veritatis doctrinam.» Hæc ipse. Porro Timothineæ thermæ eadem et Novati dictæ reperiuntur, posite a S. Rufo et P. Victore in Viminale: Timotheus enim et Novatus (ut dictum est) germani erant, Pudentis senatoris filii: extantque usque hodie earundem thermarum vestigia, superque titulus Pastoris (de quo superius locuti sumus) erectus permanet. Patebat Pudentis senatoris domus (ut alias meminimus) ab initio Petri Romam adventus hospitio Christianorum. Cum igitur se in Urbem iterum venientem semper ad balneum Timothinum divertisse Justinus tradit, plane significat, se exceptum hospitio a Novato atque Timotheo fratribus, eorumque sororibus Pudentiana atque

¹ Epiph. hæres XLVI. — ² Apud Metaphr. die 1 Junii Lipoun. et Sur. eodem die.

Praxede, nobili revera atque præcipua in Urbe Christiana familia : quippe qui omnes se suaque pietatis officii manciparant. Porro Timotheum his prope diebus ex humanis fuisse sublatum, litteræ Pii papæ ad Justum episcopum Viennensem, de quibus dicemus anno sequenti, significant.

4. Sed ad initium a præfecto cum Justino quæstionem redeamus. « Ergo christianus es tu? inquit Rusticus. At Justinus : Maxime, christianus ego sum. Tunc præfectus dixit Charitoni : An et tu christianus es? Cui Chariton : Christianus ego sum, Deo ipso juvante. Quæsivit Rusticus a Charitina muliere, num et ipsa Christi fidem sequeretur. Cui respondit illa, se quoque, Deo dante, christianam esse. Tunc Rusticus dixit Evelpisto : Tu vero quisnam es? Qui respondit : Servus quidem Cæsaris sum, sed christianus, a Christo ipso libertate donatus, et illius beneficio atque gratia ejusdem spei, cujus et isti sunt quos vides, particeps factus. Post hæc præfectus quæsivit ab Hierace, num et ipse christianus esset. Cui Hierax dixit : Certe christianus et ego sum : eundem enim Deum colo et adoro. At, inquit præfectus, christianus vos fecit Justinus? Ego, inquit Hierax, fui, et ero christianus. Stans autem et Peon dixit : Ego quoque sum christianus. Et quisnam, inquit præfectus, te docuit? Respondit ille : A parentibus bonam hanc confessionem ego accepi. Post hunc Evelpistus dixit : Et ego quidem Justini sermones magna cum voluptate audiebam : sed a parentibus tamen et ipse christianus esse didici. Tunc præfectus : Ubinam parentes tui sunt? In Cappadoëa, inquit Evelpistus. Quæsivit præfectus et ab Hierace, ubinam gentium essent parentes ejus. Cui respondit Hierax : Verus pater noster Christus est, et mater fides, que in ipsum credimus : terreni vero parentes mei mortui sunt. Caterum ego ab Iconio Phrygiæ (al. Pisidiæ) abstractus huc veni. Quæsivit præfectus a Liberiano, quidnam et ipse diceret; num Christianus esset, atque in deos impius? Cui Liberianus : Et ego, inquit, christianus sum : colo enim et adoro solum Deum verum.

5. « Tunc præfectus, conversus ad Justinum, dixit : Audi tu qui etoquens esse diceris, et putas te veram disciplinam tenere : Si a capite per totum corpus flagellis cæsus fueris, persuasumne habes fore ut in celum ascendas? Cui Justinus : Spero, inquit, me habiturum quod habent qui Christi dogmata servaverint, si hæc ipsa, que dicis, perpassus fuero. Scio enim, omnibus, qui sic vixerint, divinam gratiam conservari, quoad totus mundus consummetur. Ad hæc præfectus Rusticus : Ergo futurum opinaris, ut in celos ascendas, mercedem aliquam recepturus? Non opinor, inquit Justinus, sed scio et hoc tam certum habeo, ut nihil dubitem. Rusticus dixit : Veniamus deinceps ad id quod propositum est, et nos urget. Convenite simul, et uno eodemque animo diis sacrificare. Ad hæc Justinus : Nemo, inquit, qui recta sentiat, pietatem deserit, ut in errorem atque impietatem dilabatur. Præfectus Rusticus dixit : Nisi jussis nostris parere volueritis, cruciatus sine ulla

miseriordia patiemini. Justinus autem : Maxime nos in votis habemus, propter Dominum nostrum Jesum Christum cruciatus perpetui, ac salvari : hoc enim nobis salutem et fiduciam conciliabit ante ejusdem Domini et Salvatoris nostri terribile illud tribunal, cui totus mundus divino jussu assistet. Idem et reliqui martyres dixerunt, hoc addentes : Fac cito quod vis : nos enim christiani sumus, et idolis non sacrificamus.

6. « Hæc audiens præfectus, talem sententiam pronuntiavit : Qui diis sacrificare, et imperatoris edicto parere noluerunt, flagello cæsi, ad capitalem penam abducantur, quemadmodum leges præcipiunt. Itaque sancti martyres, Deum collaudantes, ad consuetum locum ducti, post verbera securi percussi sunt, et in Salvatoris confessione martyrium consummarunt. Post hæc quidam fideles clam illorum corpora sustulerunt, et in loco idoneo illa condiderunt. » Hactenus Acta Justini et sociorum quam emendatissime ex græco codice reddita. At licet Justini natalis diverso die a Græcis, quam a Latinis, adscriptus tabulis ecclesiasticis habeatur (quod plurimis ex causis accidere in aliis multis, diximus in Notationibus nostris ad Romanum Martyrologium), tamen si non aliunde, ex nomine saltem præfecti ab Epiphania æque prodito, unum eundemque esse, nullus jure poterit dubitare. Quod si is qui ambiguum de iis tulit sententiam, citatum Epiphania locum exploratum habuisset, nulla mentem ejus dubitatio penitus incessisset. De ejus martyrio idem Epiphanius ¹ agens, ait eum subisse martyrium in consistente ac matura ætate, cum esset annorum triginta : sed suspicor in numerum mendam irrepisse : nam ex iis, que ipse Justinus scribit in dialogo cum Tryphone, hæc enim ætate majorem fuisse, conjici posse videtur.

7. *De libris a Justino scriptis.* — Quod vero pertinet ad nobilis ingenii lucubraciones, eas recenset Eusebius ², sic dicens : « Illic Justinus multa sane et præclara sui ingenii sacrarum litterarum cognitione accurate informali, et in iisdem valde diligenter exercitati, monumenta nobis reliquit, eaque certe plena utilitatis et commodi cujusque generis. Ad que millemodis studiosos quosque, simulatque ex illis ea tantummodo, que ad nostram notitiam pervenerunt, ad legentium utilitatem percensuerimus. Est unus quidem illius liber Antonino cognomento Pio, liberis ejus, et senatui Romano dicatus, qui nostre religionis et institutorum propugnacionem complectitur : alter autem, qui secundam profide nostra continet Apologiam, quem ejus imperatoris, quem diximus, successori et gentili Antonino Vero, cujus tempora in presentia prosequimur, obtulit : alter item liber contra Gentiles ab eo editus, in quo ubi de nullis rebus, que tum apud nos, tum apud Gentiles philosophos quæri solebant, longum sermonem habuit, tandem de demonum natura disserit, que jam oratione explicare non opus est. Aliud præterea

¹ Epiph. hæres. XLVI. — ² Euseb. lib. IV. c. 17.

ejus opus contra Gentiles scriptum in manus nostras pervenit, quod Elenchum inscripsit. Et præter ista, est aliud de Dei monarchia, quam non solum testimoniis ex sacris litteris quæ apud nos sunt, sed etiam ex Gentilium libris petitis firme comprobatur. Aliud, cujus inscriptionem fecit, Psalmem. Alius porro de Anima commentarius, in quo variis positus questionibus de argumento quod instituit, Græcorum philosophorum opiniones citat : quibus tum se respondens, tum seram ipsius sententiam alio libro separatim in idem argumentum scripto explanaturum pollicetur. Disputationem præterea adversus Judæos contexit, quam in urbe Epheso cum Tryphone, Hebræorum id temporis facile præstantissimo, habuerat : in qua non solum qua ratione divina gratia ipsum ad veræ fidei doctrinam impulisset, sed etiam quam ardentis studio antea in philosophorum disciplinas se insinuasset, et quantum denique studium operamque in veritate accuratissime pervestiganda posuisset, perspicue docet. In eodem etiam libro narrat de Judæis, quo pacto insidias ad Christi doctrinam oppugnandam comparavissent ; » et paulo post : « Scribit in eo præterea, quo modo ad sua ipsius tempora dona prophetie in Ecclesia elucere. Meminit item Joannis Apocalypseo, eamque Apostoli esse fere affirmat : » ait denique : « Ejus scripta tanti aestimabantur a veteribus tanque videbantur probata, ut Irenæus ejus libenter citet testimonia, » nimirum ex libro ab eo scripto contra Marcionem.

8. Hæc cum recensent Eusebii scripta Justini, addendus his est commentarius ille contra omnes hæreses, quem se scripsisse, ipse in oratione ad Antoninum auctor testatur : cujus tamen idem Eusebius ¹ alibi, et S. Hieronymus ² meminerunt. Ferunt ejusdem auctoris alii quoque commentarii, nempe ille, cujus est titulus, Eversio quorundam dogmatum Aristotelicorum ; alius, cujus hæc est inscriptio, Christianarum ad Græcos questionum, et Græcarum responsionum, earumque confutatio : et alius qui de recta fide et sancta consubstantiali Trinitate tractatum habet. Insuper epistola parenetica ad Zenam et Serenum de vita Christiana. Tradunt ³ eum etiam in Apocalypsim scripsisse volumen. Quæ vero ex his, quæ nec Eusebius novit, legitima sint, quæve spuria vel ambigua, haud est præsentis negotii prolixas nimis hic acervare quæstiones. Quod ad Justini purgationem spectat de millenarii opinione, ne eadem cogamur sæpe repetere, consule quæ dicta sunt superius, cum actum est de Papa.

9. Sed illud a Justino dictum, quod novatores in calumniam vertunt, non possumus dissimulare. Cum enim in epistola ad Zenam et Serenum de vita Christiana, ipso sui exordio hæc dicat : « De quorundam, prout eorum fert præsumptio, institutione et disciplina, sed præter rationem suscepta illa et inutili, juxta traditionem hominum, quasi hereditario ab eis jure occupata, persimilia Pharisæis facientibus

et sentientibus, in epistola ad papam perquam diligenter et accurate disserui, etc. » Cum, inquam, dicat Justinus se scripsisse ad papam de iis qui corrumperent disciplinam ecclesiasticam, traditionibus hominum intendentes : mox velut opportuna quadam nacla occasione, Catholice et Apostolicæ Ecclesiæ perduelles abutentes tanti martyris sententia, fanaticè absque ulla penitus ratione conclamant illud Pharisæorum infelix elogium : « Quid adhuc egemus testibus ? vos audistis blasphemiam ; » nimirum scripsisse Justinum ad papam, nempe ad ipsum Romanum Pontificem, de corrupta Romanæ Ecclesiæ disciplina, convulsis jam in ea traditionibus apostolicis, hominumque statutis subinductis. Siste, quæso, contine te clamores, et a plausu paululum miseri abstinete manus : amice, rogo, res agatur sine fuco et fallaciis, more Christianorum.

10. Unde, dicatis velim, vobis innouit, si papæ nomen olim commune erat omnibus episcopis (ut abunde notavimus in Romano Martyrologio, ad quæ vos provoço) quod Justinus ad papam scribens, ad Romanum episcopum potius, quam ad alios, epistolam illam scripsit ? cum præsertim et papæ nomen penes Græcos interdum contigerit esse proprium viri alicujus, et non dignitatis : nam celebrant illi nobilem martyrem in Lycaonia, Papam nomine, qui ex Menologio relatus est nuper in Romanum Martyrologium. Sed esto (quod contendiis) ad ipsum Romanum Pontificem scripsit eam Justinus epistolam : non tamen probare potestis, eam pravitate in Ecclesiam Romanam irrepsisse : nam quod ejus muneris esset non tantum Ecclesiæ Romanæ prospicere, sed omnibus ubique positus, quæ alibi a recto traditionum tramite declinasset, ejus vigilantie et potestatis erat in pristinum restituere. Sed etsi (ut hoc quoque liberaliter concedamus) velimus eum intellexisse de his quæ Romæ agerentur : cum ex his quæ dicta sunt atque dicuntur, constet diversarum sectarum hæreticos in Urbem adventasse ; quid, quæso, tam novum mirumque esset, Justinum litteris admonuisse pontificem, ut eos caveret, et saluti gregis sui consulere ?

11. At vero non palitur veritas se sinuosis hæc circumduci ambagibus : quare de fideli ac tuta apostolicarum traditionum in Ecclesia Romana observantia atque custodia sincerissimus ac dignissimus testis S. Irenæus accedat : qui cum in suis scriptis Eleutheri papæ meminerit, constat certe post obitum Justini martyris illum commentarium conscripsisse. Ipse enim quid de Romanæ Ecclesiæ semper servata integritate, his verbis alia occasione sapius recitat, et nunc necessario repetendis testetur, audiamus. Agens siquidem de Apostolorum traditionibus, in omnes ab eis institutas Ecclesiæ per successiones episcoporum delapsis ad posteros, hæc ait ¹ : « Sed quoniam valde longum est, in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare succes-

¹ Euseb. lib. iv. c. 10 — ² Hieron. de Scrip. Eccl. in Justino. — ³ Xyst. in Biblioth.

¹ Iren. lib. iii. c. 3. 4.

siones : maximæ, et antiquissimæ, et omnibus cognite, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo fundate et constitutæ Ecclesie, eam quam habet ab Apostolis traditionem et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos, indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam gloriam, vel per cæcitate et malam sententiam, præterquam oportet colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam, propter principalem auctoritatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his qui sunt undique, conservata est ea que ab Apostolis est traditio. » Hæc Irenæus; qui et inferius appellat eam, Dives depositorium apostolorum traditionum. His igitur clara luce tam potenti testimonio et irrefragabili auctoritate monstratis, erubescat necesse est cæca præsumptio, dum, quamcumque captans occasionem, nodum in scirpo querit, ut Romanam Ecclesiam calumniose dilaceret, ac contumeliose proscribat. At jam que reliqua sunt de Justino, prosequamur.

12. *Tatianus Justinus discipulus.* — Reliquit inter alios disciplinae suæ alumnos Justinus Tatianum, fide Christiana et eruditione præclarum : qui Romæ agens, egregiam præstantis ingenii feturam edidit, librum minorum adversus Græcos, nempe Gentiles, et alia scriptorum monumenta : de quo hæc Eusebius ¹ : « Tatianus, vir plane cum primo ætatis suæ tempore græcis disciplinis deditus, tum in hisdem postea non exiguam gloriae amplitudinem assecutus, qui quidem plurima monumenta scriptis prodita post se reliquit, in libro, quem contra Gentiles componebat, hæc fere commemorat, etc. » De eodem quoque volumine hæc magna cum laude sanctus Hieronymus : « Tatianus infinita scripsit volumina, e quibus unus contra Gentes florentissimus extat liber, qui inter omnia opera ejus fertur insignis; » extat is, cujus hoc est exordium : « Non deceat nos, o Græci, odiosissimo prosequi barbaros, et ipsorum placitis invdere : quod enim apud vos studium non a barbaris traxit originem? etc. » Meminit Origenes ejusdem Tatiani lucubrationis his verbis ² : « Extat Tatiani junioris oratio apud Græcos etiam habita, in qua seite admodum et abunde historice omnes explicantur, qui de Judæorum et Moysi antiquitate conscripserint. »

13. Quomodo autem ipse Christianam fidem sit assecutus, eodem commentario declarat : cumque

tamen primo, cur aversatus esset Gentilium superstitionem, rationem exactissime reddidisset, hæc demum ait : « Cum diligenter circumspicere, in libros quosdam barbaros incidere mihi contigit, antiquiores multo quam Græcorum philosophia, si spectes ætatem; et angustiores, si illorum errores. His ergo fidem adhibui, quod stylus non est phaleratus, nec ulla scriptorum affectatio, et sermo nusquam obscurus, futurorum item eventuum prænotione, et magnitudine promissionum, et quod unum universorum monarcham statuerent, impulsus. Itaque mente mea divinitus edocta, intellexi, etc. » et post multa de sua peregrinatione ante Christianam fidem suscepta : « Hæc quidem non alunde audita narravi, qui magnam terræ partem peragravi, et vestra studia professus sum, tum artes et inventiones multas exercevi, et tandem Romæ versatus, varias a vobis illuc delatas statuas aspexi. Ne quis me putet (quod plerique solent) alienis opinionibus mihi : verum omnia illa, quorum oculatus testis sum, conscribere instituo. Vale igitur dixi Romanorum jactantia, Atheniensium frigido sermoni, et dissidentibus illorum studiis; et barbaricam nostram philosophiam complexus sum; » ac demum sic perorat : « Hæc vobis, o Græci, Tatianus, ego barbaræ philosophiæ sceltor composui, natus apud Assyrios, et vestris primum studiis imbutus, deinde vero illis que fovere me profiteor. In posterum vero, quoniam Deum et opera ejus agnosco, firma mihi et nunquam neganda remanente divina institutione, paratum me vobis ad examinanda mea dogmata præbeo. » Hucusque Tatianus felicissimus in hanc diem.

14. Postquam vero Justinus, quem non ut magistrum modo ac monitorem, sed ut parentem reverebatur, martyrio vitam finivit; miser pennis inanis elationis subvectus, e summo fastigio in inum impietatis barathrum sese præcipitem dedit, adeo ut auctor fuerit hæresis Eneclitarum : quam intra parietes domesticos coalescentem, innotuisse tandem anno duodecimo ejusdem imperatoris M. Aurelii, tradit Eusebius in Chronico : sed agemus de ea suo loco.

15. *Agrippa episcopus Alexandrinus.* — « Hoc eodem anno, cum Cæladion episcopus Alexandrinus sedisset annos quatuordecim, ex hac vita migrans, successorem habuit Agrippam, qui eidem sedi præfuit annis duodecim. » Hæc Eusebius ¹ in Historia, licet in Chronico numerus annorum ejus ultra annos quatuor lapsus esse legatur.

¹ Euseb. lib. iv. c. 15. — ² Orig. contra Cels. lib.

¹ Euseb. lib. iv. c. 18.

Anno periodi Graeco-Romanae 5636. — Olymp. 235. an. 3. — Urb. cond. 945. — Jesu Christi 163. secundum Baronium 165.
— Soteris papa 3. — M. Aurelii et L. Veri imp. 3.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 10. Coss. *L. Papi-rius Aelianus, et Julius Pastor.*

2. *Quinquennialia M. Aurelii Caesaris.* — Quinta quinquennialia imperii Caesaris M. Aurelii, inleque persecutio adversus Christianos aucta. Auctor enim Chronici Alexandrini sub hujus anni consulibus ait: « cxxxiii anno post Christi in caelum profectioem maximis in Asia in Christianos motis tumultibus, multi pro Christo occubere martyres. » Tum divi Polycarpi martyrio longe post hunc annum facto enarrato, addit: « Plurimi quoque Cellarum et Galatarum tunc ultimo supplicio pro Christo afflicti sunt. » Hujus Chronici auctor mortem Christi anno aera Christianae tricesimo consignat. Quare annus cxxxiii post Christi mortem, anno currenti absolvitur. Paulus Orosius lib. 7, cap. 9, de M. Aurelio loquens ait: « In diebus Parthici belli persecuciones Christianorum quarta jam post Neronem vice, in Asia et in Gallia graves praeepto ejus extiterunt, multique Sanctorum martyrio coronati sunt. » Ubi tamen uterque variis annis gesta uno tenore recitat.

3. *Martyrium S. Justinii.* — Auctor Chronici Alexandrini sancti Justinii martyrium Orfito et Pudente coss., id est, anno clxv refert, cujus verba superiori anno num. 2 retuli. Quare cum nullus alius auctor alium martyrii ejus annum exhibeat, illud ad annum clxv revocandum. De ejus scriptis legendus Labbeus in Dissert. de Scripturis Ecclesiast., ubi tamen varia habet, quae ex dictis corrigenda sunt.

4. *Fabula Alexandrinorum de papa nomine.* — Ad num. 10. Alexandrii persuasum habuere, *papa* nomen Alexandriae episcopis primum datum, et a populo Aegyptiaco usurpatum; ac ab illis ad Romanos Pontifices devolutum, ut tradunt Georgius *Honaidius* et *Abu'acrus Hobbasides* apud Echelensem. Quare autem hic titulus Heraclae potissimum, ut ipsi supponunt, attributus fuerit, hanc historiam excogitarunt, populum nempe discrimen illud inter Aegypti episcopos nuper ab *Heracla* institutos, et Alexandrinorum patriarcham animadvertisse, ut postea vulgarem episcopum *abba*, patriarcham *papam*, id est, avum, appellarent; quoniam ipsi episcopi patriarcham *abban* vocarent. Sed, ut observat Pearsonius in prima parte Vindicarum Epistoliarum S. Ignatii, cap. ultimo, omnia haec falsa futiiaque. Vox enim *πάππς* nunquam *avum* significavit, sed *patrem*, ut pluribus ipse demonstrat, erantque haec liberorum ab ipsa linguae graecae origine blanda ap-

pellatio patri data, et posteriores Graeci eandem appellationem etiam illis tribuerunt, quos quasi patrum loco habemus, ut videre est apud Scholiasten Homeri. Et juniores senioribus tanquam filii parentibus filium hunc dabant; et ubi aetati dignitas aliqua accessit, titulus venerationis habebatur, ut videre est apud Suidam. Sub hac venerationis nota *πάππς* a Graecis, *papa* a Latinis primaeve Ecclesiae temporibus attribuebatur episcopis, quos spirituum patrum loco habuerunt. Sed nulla hic *avi*, nulla *patris patrum* notio. Quod secundo apparet ex eo quod titulus ille eodem aeo, quo de Heracla usurpatus est, aliis episcopis, quam patriarchis communis erat. Clerus Romanus ad clerum Carthaginensem: « Didicimus secessisse benedictum papam Cyprianum a Clementino subdiacono. » Hieronymus in epistola ad Theophilum data Anastasium papam appellat, aliosque etiam eodem nomine indigital. Ha reliqui ejusdem aevi nomen *papa* cuiuslibet episcopo tribuebant. Denique nsitatum hunc titulum ante Dionysium et Heraclam docet nos Tertullianus lib. de Pudicitia, cap. 13, ubi de episcopo Romano ait: « In eum hominis exitum, quantum poles misericordiae illecebris bonus pastor, et benedictus papa concionaris. » Cum igitur vox *papa* nunquam avum significet, sed omnibus episcopis semper tributa fuerit, et primo quidem episcopo Romano, quam Alexandrino, inania sunt omnia, quae ab Alexandrinis conficiuntur.

5. *Lucilla nubit L. Vero imp.* — M. Aurelius imperator *Lucillam* filiam suam Lucio Vero nupturam medio belli tempore *Brundisium* usque deduxit, ut narrat Capitolinus in Marco cap. 9, qui in Vero imperatore ait: « Ad Euphratem impulsu comitum suorum secundo profectus est. Ephesum etiam rediit, ut *Lucillam* uxorem, missam a patre Marco susciperet. » Quod hoc anno contigisse, numismata *Lucii Veri* apud Medioburhum pag. 234 demonstrant. In aversa parte unius legitur: TR. P. M. COS. N. PRO-FECTIO AVG. S. C. Visitur imperator eques, tribus subsequentibus militibus, et uno praecedente, dextera hastam, sinistra clypeum gerente. In postica alterius habetur: TR. P. M. COS. N. FORT. RED. Representatur Fortuna sedens, dextera leonem, sinistra cornucopiae tenens. Fortuna enim Reduci sacrificatum, cum ad aliquam expeditionem imperatores proficisciebantur, aut longum aliquod iter suscipiebant. In aversa parte alterius nummi legitur: FELICITATI AVG. TR. P. M. COS. N. S. C. Praeforia navis exhibetur. Quare mari iter illud factum. Ex anno, quo haec

nuptiæ celebratæ, belli Parthici chronologia non parum obscura aliquam lucem accipit.

6. *Celadionis episc. Alex. obitus.* — Ad num. 15. Quia præsulum Alexandrinorum frequens in posterum mentio occurret, eorum series chronologica, quantum accuratius fieri poterit, deinceps ordinanda. Baronius *Celadionis* episcopi Alexandrini

mortem cum Eusebio in Chronico hoc anno recitat: et tamen Eusebius in Historia lib. 4, cap. 19, scribit: « Apud Alexandriam cum Celadion per annos quatuordecim Ecclesiæ præfuisse, Agrippinus sedem ejus obtinuit. » Quando vero Chronicon ab Historia dissentit, parum de eo curandum, cum Eusebius in ea priorem opinionem damnet.

PII ANNUS 9. — CHRISTI 166.

1. *De duabus Pii papæ epistolis ad Justum episcopum Viennensem.* — Anno Redemptoris nostri centesimo sexagesimo sexto, Julius Macrinus et Cornelius Celsus consules creati sunt, cum Pius papa annum in sede sua ageret nonum, qui postremum præcedit: quo ipse priorem hanc perbreve epistolam scripsit ad Justum postea episcopum Viennensem, his scilicet verbis ¹:

« Pius episcopus Romanus fratri Justo episcopo (presbytero). Antequam Roma exiisses, soror nostra Euprepia (si bene recordaris) titulum domus suæ pauperibus assignavit, ubi nunc cum pauperibus nostris commemorantes, missas agimus. De te autem superbeate, postquam ad senatoriam urbem Viennensem perrexisti, quid factum sit, nosse cupimus; et ut sementem Evangelii jam sparseris, audire multum desideramus. Presbyteri illi, qui ab Apostolis educati usque ad nos pervenerunt, cum quibus simul verbum fidei partiti sumus, a Domino vocati, in cubilibus æternis clausi tenentur. Sanctus Timotheus et Marcus per bonum certamen transierunt. Vide frater, ut illos imiteris sequendo, ne vinculis mundi illigeris. Festina palmam perseverabilem cum sanctis Apostolis tenere, quam per multas passionis Paulus suscepit, et Petrus, cui crux charitatem Christi tollere non potuit. Salutant te Soter et Eleutherus, digni presbyteri. Saluta fratres qui tecum vivunt in Domino. Cerinthus primarcha satanæ, multos avertit a fide. Gratia Christi habitat in corde tuo. » Hucusque prior ad Justum Pii epistola.

2. Porro Timotheum, cujus nuntiat exitum, quem una cum aliis Apostolis veritatem esse tradit, illum ipsum putamus Timotheum germanum Novati fratrem Pudencianæ et Praxedis, filium vero Pudentis senatoris atque Priscillæ, de quo superius sæpe facta est mentio. Quem cum dicat passum esse cum Marco, haud dubium est illos eosdem esse, quo-

rum in antiquis ecclesiasticis tabulis adscriptus habetur natalis dies vigesima quarta Martii, his verbis: « Romæ natalis sanctorum martyrum Marci et Timothei, qui sub Antonino imperatore martyrio coronati sunt. » Porro Marcum Aurelium dictum quoque esse Antoninum, ex iis quæ nuper diximus, satis liquet. Cerinthum vero, quem primarcham satanæ nominat, quemque Apostolorum temporibus innotuisse diximus, haud quis mirari debet in hanc usque diem fuisse superstitem: nam et Polycarpus Smyrnæ episcopus, quem familiaritate et notitia conjunctum Apostolis tradit Eusebius ¹, adhuc his temporibus superstes erat: quinimo et viribus validus sub Aniceto Pii successore (ut suo loco dicemus) Romanam se contulit. Vixisse etiam Ilermam Pauli discipulum his diebus, superius dictum est: ut non adeo prodigiosum videri debeat, si Cerinthus adhuc in humanis esset: quod utique firmiter erit, si consenserimus Irenæo ² Tertullianoque ³, dicentibus, post Carpoeratem hæreses docuisse Cerinthum. Verum quod dicit, multos a Cerintho satanæ primarcha aversos a fide: non viventem Cerinthum, sed ejus adhuc grassantem hæresim, ac multos avertentem a fide, significare voluisse, videri potest: satis enim a Cerintho seducti dici poterant, quos a recto fidei instituto ipsa ejus hæresis pervertisset.

3. Sed describamus et hic ejusdem Pii posteriorem epistolam ad eundem Justum, Viennensem jam factum episcopum: quam sequenti anno, paulo ante suum obitum, datam esse, ex ipsa apparet, quæ est hujusmodi.

« Pius episcopus Romanus fratri Justo episcopo, S. Attalus epistolam martyrum portans ad nos venit, gaudium nobis inestimabile faciens de triumpho eorum: qui dixit nobis, sanctum Verum, collegam nostrum, victorem de mundi principe triumphasse.

¹ Euseb. lib. III. c. 20. — ² Iren. lib. 1. c. 25. — ³ Tert. de præscr. cap. 48.

⁴ Extat tom. 1. Biblioth. sanctæ.

Tu vero apud senatoriam urbem Viennensem ejus loco a fratribus constitutus, et colobio episcoporum vestitus, vide ut ministerium, quod accepisti, in Domino impleas. Cura autem sanctorum martyrum corpora, sicut membra Dei, quemadmodum curaverunt Apostoli Stephanum. Carceres sanctorum visita, ne aliquis tepescat in fide. Martyria sancta Spiritu sancto proba. Ut perseverent in fide, eis incitator insiste. Presbyteri et diaconi non ut majorem, sed ut ministrum Christi, te observent. Plebs universa sanctitate tua protegatur. Fratres nostri, quos per Attalum recognoscas, de tyranni saevitia jam liberati, requiescunt in Domino: presbyter Pastor titulum condidit, et digne in Domino obiit. Revelatum mihi esse scias, collega beatissime, citius me finem hujus vite esse facturum. Unum flagitabo: In communiione sta, et mei ne obliviscaris. Salutem te senatus pauper Christi apud Romam constitutus. Saluto omne collegium fratrum, qui tecum sunt, in Domino. » Illic Pius.

4. Appellat autem senatum pauperem, sacrum collegium ministrorum, presbyteros ac ceteros Romanae Ecclesiae clericos. Fuit porro Verus, cujus meminit, primus Viennensis Ecclesiae episcopus, Apostolorum discipulus, qui Trajani tempore episcopatum ejus Ecclesiae accepit, et ad haec usque tempora illi praefuit. Attalum vero, cujus hic Pius mentionem facit, illum ipsum esse existimo, cujus agonem cum ceteris postea egregie toleratum lit-

tere¹ ejusdem Ecclesiae Viennensis ac Lugdunensis ad Asianos scriptae testantur: quem genere fuisse Pergamentum, sed Romana civitate donatum ac magni nominis virum, tradunt: quas quidem litteras datas idem Eusebius² dicit, cum jam Montanus ac socii in Phrygia se prophetiae spiritu imbutos omnibus demonstrassent; quod idem ait contigisse anno undecimo Marci Aurelii et Lucii imperatorum: sed de his suo loco. Porro has ambas perbreves epistolas ex Viennensi archivo proditas³, germanas atque legitimas esse, cum rerum argumentum et admirabilis quaedam cum aliis horum temporum gestis contesseratio, tum simplicissimus ille antiquitatis candor, quem in omnibus praese ferre noscuntur, facile persuadent quovis, quantumlibet scrupulosi ingenii, virum eruditum eas recipere. Caeterum quod ad Justum spectat, ad quem datae sunt litterae; ipsum eadem persecutione post longum exilium martyrium subiisse, Ado ejusdem Viennensis Ecclesiae episcopus, in brevi quod scripsit Chronico tradit. Leguntur duae aliae prolixiores Pii papae epistolae, de quibus alii disseruerunt: in super et complura ejusdem decreta, quae a Gratiano diversis in locis apposite relata sunt, prout cujusque argumenti ratio postulabat: ea hic non laboramus describere, quod in unum collecta post easdem Pii citatas epistolas habeantur.

¹ Apud Euseb. lib. v. c. 1. — ² Idem lib. III. c. 3. — ³ Extant tom. X. Bibl. sanct.

Anno periodi Graeco-Romanae 5657. — Olymp. 235. an. 4. — Urb. cond. 917. — Jesu Christi 164. secundum Baronium 166 — Soteris papae 4. — M. Aurelii et L. Veri imp. 4.

Consules. — Ad num. 1. Coss. *M. Nonius Marcinus*, et *Celsus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari adversus Onuphrium, qui C. Julium Macrinum proponit, quem Baronius secutus

est. Sed inscriptio, ex qua id deducit Onuphrius, corrupta depravataque, ut docte card. Norisius laudatus.

1. *Pii papae martyrium et Acta.* — Christi Domini anno centesimo sexagesimo septimo, Arrio

Pudente et Gabino Orfito coss., undecima Julii, Pius papa, cum sedisset annos novem, et menses sex,

tribus minus diebus, martyrio coronatur : ea enim die natalis ejus martyrio illustratus in ecclesiasticis tabulis notatus antiquitus reperitur. Porro quod ad annos sedis ejus, in librum de Romanis Pontificibus, qui fertur nomine Damasi, error irrepsisse videtur, dum loco novem annorum, decem et novem, et menses aliquot positi leguntur. Sane quidem Eusebius in Chronico cum annos quatuor tantum (ut dictum est) tribuat Hygino, qui praecessit Pium, postea usque ad Anicetum, Pii successorem, decem tantum numerat annos, quibus Pium sedisse oportuit : cui haec dicenti potius assentimur, quam cum alibi ¹ ait sedisse Pium annos quindecim : priori enim sententiae de annis Pii propius accedit Crescomana collectio, eademque vetustissima.

2. Quod vero pertinet ad res a Pio gestas : praeter illa quae sunt superius recensita, haec in eodem libro de Romanis Pontificibus perstricta paucis habentur : « Hic constituit, haereticum venientem ex Judaeorum haeresi suscipi et baptizari. » Quod speciale hoc de iis constitutum sil haereticis, utpote baptismi praescriptum in Ecclesia regulam non servantibus : de aliis haereticis, qui licet extra Ecclesiam essent, tamen in baptismi forma cum Ecclesia consentirent, diversam fuisse consuetudinem et traditionem insinuat : quam Stephanus papa (ut suo loco memorabimus) adversus eos qui negarent nullum esse haereticorum baptismum, saepe citavit, servandamque a Patribus traditam disciplinam, adversus omnes altercantes sapius inculcavit. Porro per Hebraeorum haeresim significare voluisse Gerinthi sectam, quae praeter caeteris (ut vidimus) studebat Hebraicis ritibus, mihi facile persuadeo : quippe quos circumcisionem legis admittentes ac propugnantes, et Christi divinitatem negantes, atque (ut docet Irenaeus ²) Christum a Jesu sejungentes, diversam quoque ab Ecclesia baptismi formam induxisse, facile est existimare.

3. *Ejusdem decretum de bonis Ecclesiae.* — Sed subditur : « El constitutum de Ecclesia fecit, nempe decretum, ne praedia divinis usibus tradita, humanis inserviant. » Idque in secunda ³ epistola habetur expressum. Non est autem quod quis refragetur, et ante principes christianos Ecclesiam non possedissee bona stabilia dicat : nam id superius primo Annalium ⁴ tomo manifesta veritate ostendimus. Ad postremum de factis ab eo sacrorum ministrorum ordinationibus, haec ibidem leguntur : « Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros octodecim, diaconos viginti unum, episcopos per diversa loca duodecim. Qui etiam sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano, quinto idus Julii : et cessavit episcopatus ejus dies quatuordecim. » Haec ibi. Sed puto in diaconorum numerum mendam irrepsisse.

4. Eodem igitur anno, vigesima quinta die Julii, decimo quanto nempe die ab obitu Pii, creatur papa

Anicetus natione Syrus : quot autem annis sederit, in obitu ejus dicemus. Quo tempore, nacti occasionem urgentis persecutionis, famosissimi quidam haeretici se intruserunt in Urbem : ut, si quo modo possent, nobilissimae Apostolicae Ecclesiae sinceritatem labefacerent. Fuit inter alios, qui id praesumpserunt, procaea femina, Marcellina nomine, seclatrix nefandissimae sectae Gnosticoorum, de quibus satis superius dictum est. « Haec enim, inquit Irenaeus ⁵, Marcellina, quae Romam sub Aniceto venit, cum esset hujus doctrinae, nullos exterminavit. » Eadem de ea Epiphanius ⁶ et alii. Caeterum illud plane videtur fuisse consilium pravi demonis, inferendi in Urbem Gnosticos haereticos : ut non tantum, si posset, impiis dogmatibus fideles seduceret, sed et suis ipsorum turpissimis ac nefandissimis actionibus, quas titulo christianitatis patrarent, caeteris fidelibus illie agentibus, ac pure sanctaeque viventibus, summae infamiae notas inureret : in Catholicos enim omnia ab ipsis commissa scelera redundabant : nam cum Gnostici (ut dictum est) pro arbitrio colere idola, et cuncta facere, quae ethnicis vellent, parati essent, ac proinde infer eos aequè ut ipsi Gentiles haberentur : iis qui firmiter atque constanter se Christianos profiterentur, omnia illa turpia ac pudentia de promiscuo concubitu, et crenis Thyestaeis, quae Gnostici perpetrarent, crimini vertebantur, ac propterea ea sic de illis sparsa calumnia, omnium in se civium animos iidem concitabant.

5. Contulit se quoque in Urbem, ejusdem Aniceti papae tempore, ille omnium sceleratissimus haeresiarcha, Marcion Ponticus : testatur id Irenaeus ⁷, sed et Tertullianus ⁸ in carnine adversus Marcionem, sic habens :

Aq. Pio suscepit Anicetus ordine sortem,
Sub quo Marcion hic veniens, nova Pontica pestis
Nondum secretum facinus suo corde reclusum,
Passim vulgo loquens latebrosa perdidit arte,
Sed postquam cepit mortis proferre sagittas,
Abjectus merito tam saevi criminis auctor
A sanctis reprobus, patuit mirabile monstrum.

Haec Tertullianus : licet Epiphanius ⁹ velit eum Romam venisse post mortem Hygini, nempe sub Pio, quando (ut ait) pelens in Ecclesiam reciperetur, repulsam passus est. Valentinum quoque haeresiarcham, qui se Romam contulerat sub Hygino, mansisse ibi usque ad Anicetum, Irenaeus ⁶ affirmat. Venerat (ut vidimus) et sub eodem Hygino Romam Cerdon novarum haeresum ⁷ auctor. Porro tantum abest (quod et saepe alias dictum est) ut Romana Ecclesia horum sordibus fuerit inquinata, ut Irenaeus, qui iisdem temporibus vixit, ad hos omnes errores redarguendos, Romanae Ecclesiae in medium adducat fidei, quam ab Apostolis acceptatam integram puritalem, ac solidam firmitatem.

6. *Marcion et alii haeresiarchae Romae.* — Caeterum tam Valentinus, quam Marcion, Roma-

¹ Euseb. lib. IV. c. 10. — ² Iren. lib. I. c. 25. — ³ Pii ep. II. — Primo tom. Annal. an. 57.

⁴ Iren. lib. I. c. 24. — ⁵ Epiph. haeres. XXVII. — ⁶ Iren. lib. III. c. 4. — ⁷ Tertul. lib. III. in fin. — ⁸ Epiph. haeres. XLII. — ⁹ Iren. lib. III. c. 1. — ¹⁰ Iren. lib. I. c. 28.

cum essent (quod fecerat, ut vidimus, itidem Cerdon) fidem catholicam simulantes, in Ecclesiam sunt recepti: sed detecti tandem et rejecti, ac rursus ad penitentiam admissi, demum sub Eleuthero ab Ecclesia penitus sunt proscripti. Hæc quidem Tertullianus¹, qui et ipse his temporibus vixit, narrat, verbis hujuscemodi de Marcione ac Valentino verba faciens: « Constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem; donec sub episcopatu Eleutheri benedicti, ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti, Marcion quidem cum ducentis sestertiis suis, quæ Ecclesie intulerat, novissime in perpetuum dissidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminarunt. Postmodum Marcion penitentiam confessus, cum conditione datæ sibi occurrit, ita recepturus, si cæteros quoque, quos perditioni erudisset, Ecclesie restitueret, morte præventus est. » Hæc Tertullianus. Ex quibus videas hæresiarchas, licet impudentissimos, e Ponto alterum, alterum ex Ægypto se in Urbem conferre, illiusque Ecclesie communicationem querere, et si non possent aliter, dolo tamen suffragari, eamque adeo affectare ut semel licet expulsi, iterum recantantes palinodiam, eidem se insinuare studerent: quippe qui scirent (ut dictum est) communicantes cum Romana Ecclesia, ab omnibus Christiani orbis Ecclesiis recipi; ab illa vero rejectos, ab omnibus æque respici. Videas et qua arte Marcion ejus communionem consequi conatus sit: quippe qui, ut se ex animo illi conjungi ac penitus inhaerere significaret, suam quoque non levem pecuniæ summam in eam contulit, nempe ducenta sestertia, quæ pendunt quinque aureorum millia: porro eadem ipsa eidem rursus ejecto mox reddita fuere.

7. Verum ex his licet existimare, Dei Ecclesiam (sicut etiam Hierosolymis Apostolorum tempore) ex fidelium oblatione fuisse locupletem: nam si peregrinus homo a parente domo pulsus, ac undique pene profugus, tanta contulit in Ecclesiam: quid putandum fecisse cives, eosdemque plurimos, divitiis et nobilitate præstantes? Est illud quoque ad pristinos Ecclesie mores insinuandos observatione dignissimum; ea demum conditione fuisse promissum Marcioni redditum in Ecclesiam, si quos seduxerat, eosdem Ecclesie restitueret; nimirum ea adhibita satisfactione, ut publice contraria iis, quæ dixerat, prædicaret.

8. *Polycarpus Romæ.* — At nec illud de Marcione prætermittendum, quod ex Irenæo Eusebius² recitat: nimirum cum S. Polycarpus Smyrnæ episcopus Romam hoc tempore sub eodem pontifice Aniceto venisset, Marcioni in ejus conspectum venienti dicentique ac roganti, « Nosce nos amabo: » respondisse, « Novi equidem primogenitum satanæ. » Porro plurimum profuit opportunus Polycarpi Ro-

mam adventus; quippe qui cum Apostolis versatus fuisset, magnamque ex eo apud omnes existimationem consecutus: quamobrem complures eorum (ut idem³ auctor ait) quos Valentinus ac Marcion seduxerant, ad Ecclesiam veramque religionem reduxit; illoque, quod in Marcione dixerat, experimento docuit, quantum quisque aversari debeat hæreticos, si nec verbo tenus, quod et Joannem fecisse narrabat, communicare voluisset. Qua vero occasione Romam venerit Polycarpus, idem Eusebius² ex Irenæo commemorat: nimirum ut dissidia quæ de tempore celebrandi Paschatis essent oborta, componeret.

9. Quam benigne autem ab Aniceto susceptus fuerit, et de controversiis quid demum transactum sit inter eos, ex eodem Irenæo hæc alibi idem Eusebius³ recitat, dicens: « Cum beatus Polycarpus Aniceto episcopatum administrante, Romam adventaret; cumque ille et Anicetus de aliis rebus, de quibus inter se discrepabant, pauca contulissent, confestim pax inter eos fuit conciliata: quin pro hoc festo observando quod controversia caput videbatur, charitatis vincula nequaquam ruperunt. Neque tamen Anicetus Polycarpo poterat persuadere, ut suum observandi morem deponeret; neque contra Polycarpus Aniceto persuasit, ut consuetudinem Asiaticam, quippe qui morem presbyterorum, qui illum erant antegressi, debere sedulo retineri assereret, ullo modo observaret. Quæ cum ita essent constituta, communicabant inter se mutuo; et in Ecclesia Anicetus ritus qui in Eucharistia agi solent, Polycarpo, ob reverentiam videlicet quam erga illum habebat, obeundi potestatem concessit; atque tandem cum pace alter decessit ab altero: et omnes Ecclesie tum eorum qui decimo quarto die festum Paschatis observabant, tum eorum qui secus, placida pace et tranquilla inter se fruebantur. » Hucusque de his Eusebius ex Irenæo.

10. Sed meminisse oportet (quod alias diximus) sic statuisse olim Apostolos celebrandum Pascha die Dominico, ut tamen (sicut in multis aliis) judaizantes adhuc complures Christianos, eos nimirum qui essent ex circumcissione, quorum ingens erat in Asia numerus, æquanimiter tolerarent. Cætera autem, quæ ad Polycarpi martyrium spectant, suo loco dicemus. Quod vero apud S. Hieronymum⁴ legatur, Polycarpum Romam venisse ad Anicetum temporibus Antonini Pii; Chronicon ipse videtur secutus Eusebii, qui sub Antonino Pio ponit Anicetum; verum ipsum errasse certum est, cum in serie Romanorum Pontificum Cletum numerare prætermiserit: vel accidit potius ut (quod superius dictum est) Hieronymus, sicut Oplatus et Augustinus post Hyginum posterit Anicetum, et non Pium, ut cæteri.

11. *Hegesippus et ejus scripta.* — Idem S. Hieronymus⁵ tradit de Hegesippo ex ipsius scriptis, ve-

¹ Iren. lib. III. c. 3. — ² Euseb. lib. IV. c. 13. — ³ Idem lib. V. c. 24. — ⁴ Hieron. de Scrip. Eccl. in Polycarp. — ⁵ Idem eod. lib. Hegesip.

¹ Tertul. de præscr. c. 50. — ² Euseb. lib. IV. c. 13.

nisse Romam sub Aniceto, et ibi permansisse usque ad Eleutherum : Eusebius ¹ autem aliter legisse videtur, dum ait, eundem Romam egisse usque ad tempora Aniceti : de cujus in Urbem peregrinatione hæc idem ex ejusdem commentariis prodit : « Hegesippus quinque libris, qui ad nos pervenerunt, accuratissimam plenissimamque suæ sententiæ et opinionis de fide declarationem post se reliquit : in quibus ostendit, se in itinere Romam versus suscepto, multis cum episcopis sermonem contulisse, et unam eamdemque accepisse ab omnibus doctrinæ formam et institutionem. Atque illum quidem post alia, quæ de Clementis ad Corinthios epistola disseruit, ista quæ sequuntur, narratim audire licet : Ecclesia Corinthiorum in vera rectaque doctrina constanter præstabat usque ad Primum, qui ibidem gessit episcopatum : quocum ipse, dum Romam versus navigabam, de religione nostra communicavi, et Corinthi non paucis diebus commemoratus sum : in quibus dum inter nos de doctrina catholica multa conferebamus, non parum uterque ab alterius consuetudine et pili oblectationis.

12. « Cum essem Romæ, mansi ibi usque ad Aniceti tempora, cujus tum quidem Eleutherus munus episcopale cepisset. Nulla episcoporum sedes, successione ab Apostolis ducta, nulla civilis, in qua non ita servata essent omnia, ut lex præscriperat, docuerant propheta, et Dominus ipse prædicaverat. » Hæc de stato omnium (ut ait) Ecclesiarum cum Hegesippus testetur, magnum plane extat testimonium ad declarandam atque insinuandam catholicam veritatem. Nam si illa legitima erat Christi doctrina, certaque traditio Apostolorum, quas in hæc diem omnes ubique servassent Ecclesie : plane convincitur, a catholica veritate illos omnes descivisse, qui aliam ab his diversam reperuntur docuisse fidei normam, vel mores aliter instituisse : ac proinde qui virginitatem damnant, jejunia contemnunt, sanctorum cultum rejiciunt, hierarchicum in Ecclesia ordinem confundunt, sacramenta respiciunt, ritusque ecclesiasticos despiciunt, et alia id genus multa agunt, contra ea quæ in Ecclesia observata sunt (ut vidimus) usque ad Eleutherum papam, sub quo Hegesippum ea scripsisse apparet, manifestissimi erroris redargui, ac desertores veritatis esse convinci.

13. Cum vero post hæc multa ex eodem Hegesippo de sectis dicta recenseat, de eodem demum hæc addit : « Nonnulla item cum de Evangelio, quod secundum hebræos, quodque syriacum dicitur, tum separatim de hebræicæ lingue proprietate disputat : seque narrat, tametsi erat hebræorum stirpe ortos, ab eorum tamen religione et institutis ad fidem Christi venisse : alia item tanquam a judæica traditione sine scripto accepta commemorat. Porro autem non hic solos, sed Irenæus et tota veterum turba, Proverbia Salomonis librorum esse præclara eximique sapientia refertum affirmabant. Quæliam dum

de sacræ Scripturæ libris, qui inter apocrypha numerantur, disserit, quosdam ex illis suo ipsius tempore a quibusdam hæreticis falso confictos esse narrat. » Iluciusque ex Hegesippo hæc Eusebius ¹ : qui alibi de scriptis ab eo libris hæc ait : « Hegesippus, vir propter doctrinam præstantiam in luce atque hominum notitia versatus, cujus testimonium jam antea dum res nonnullas Apostolorum temporibus gestas, ab eoque scriptis traditas commemoramus sæpius usi sumus. Iste enim sinceram et minime fucatam apostolicæ prædicationis traditionem quinque libris, illo quidem scribendi genere maxime simplici ac summisso, litteris prosequi aggrediens, tempore quo ipse floruit, aperte indicat. » Recitat ex eis fragmentum, quo auctor de Antinoe meminit Hadriani servo ab eodem inter deos relato. Commendat et S. Hieronymus ejus in historia conscribenda simplicem styli, cum ait : « Omnes a passione Domini usque ad suam ætatem ecclesiasticorum Actuum texens historias, multaque ad utilitatem legentium hinc inde congregans, quinque libros composuit sermone simplici ; ut, quorum vitam sectabatur, dicendi quoque exprimeret characterem. »

14. At cum tam Eusebius quam sanctus Hieronymus laudent Hegesippi in historia ecclesiastica conscribenda simplicitatem : nemo potest hæc ex parte ipsum recte scribende historie numeros minus explesse. Errant, mea sententia, qui putant illum scribende historie partes implere, qui res gestas eloquentiæ phaleris exornat, et quæ sunt oratoris apponit : alqui longe diversam esse intrinsecus tractandi generis facultatem, cum alii sparsim diversis in locis meminerint, Lucianus ² eodem argumento scribens commentarium pluribus docet, ac plane deridet historiam illam, quæ sese pennis eloquentiæ sursum efferens in encomium convertitur : affirmans plane decipi illos, qui duo necessario requirant in historia, jucundum, et utile ; adulternam hæc divisionem nominans, atque ait : « Unum enim opus est historiae, et unus finis, utilitas, quæ ex sola veritate conciliatur. Jucundum veros et ipsum sequatur, melius quidem hoc, perinde ut si forma seu pulchritudo atque laus : siu minus, nihil velat ab Hercule prognatum esse Nicostratum Isidoti filium, generosum cum sit, et utroque colloclatore suo fortior ; etiam si ipse quidem, quod ad faciem attinet, turpissimus videatur. » Hæc et alia plura ipse in eandem sententiam : laudatque proinde dictionem humi incedentem, et cum pulchritudine et magnitudine sunt eorum, quæ dicuntur, elatam. Sed et Plinius ³ ad Capitonem : « Oratori, inquit, et carmini adest pauca gratia, nisi eloquentia sit summa ; historia quoque modo scripta delectat. » Et post nonnulla : « Habent quidem oratio et historia multa communia, sed plura diversa in his ipsis, quæ communia videntur. Narrat sane illa ; narrat hæc, sed

¹ Euseb. lib. iv. c. 21.

² Euseb. lib. iv. c. 8. — ³ Lucian. l. quomodo hist. scrib. sit. —

² Plin. ib. v. ep. VIII.

aliter. Huic pleraque humilia et sordida, et ex medio pelfita; illi omnia recondita, splendida, et excelsa conveniunt. Hanc sæpius ossa, musculi, nervi; illam tori quidam et quasi jubæ decet. Hæc vel maxime vi, amaritudine, instantia; illa tractu et suavitate, atque etiam dulcedine placet: utro alia verba, alius sonus, alia constructio. Nam plurimum refert (ut Thucydides ait) ἡ τελευτὰ σιλ, αὐ ἡ γλώσσηα: quorum alterum oratio, alterum historia est. » Hucusque Plinius.

15. Cum igitur Hegesippi historia ad hos fuerit modos omnes attemperata: ipsam a cæteris imitandum, qui res Ecclesiasticas sunt memoria commendaturi, quis poterit dubitare? nam et hæc ibidem Plinius ait: « Invenio autem apud sapientissimum esse, majorum vestigia sequi, si modo recto itinere præcesserint. » Ejusmodi quidem scribendi genus majores nostros esse sectatos, cum plurima alia exempla declarant, tum sanctus Basilius oratione in Gordium martyrem demonstrat, his verbis: « Sanctorum memorias orationis et eloquentiæ furo

prosequi, non fas erat illi: » et paulo post: « Illorum enim qui in fide claruerunt, historia simplex velut lucem quamdam Dei cultoribus ad virtutis iter ostendit: » ac rursus: « Quod si reliquorum facta virorum eloquentiæ floribus ornantur: sanctis tantum ad ea, quæ maxima gessere, demonstranda, sat fuerit oratio simplex. » Hæc Basilius. At de his obiter dictis hactenus: in quæ occasione historiæ ab Hegesippo conscriptæ, casu velut incidimus. Porro illa magno damno deperdita cum sit, perpaucis ejus fragmentis perfruimur ab Eusebio recitatis. Denique ejusdem Hegesippi sanctissime vita perfumeli, in Domino requiescentis, anniversaria memoria¹ in sacris tabulis scripta meruit consecrari. Feruntur Hegesippi nomine commentarius de excidio Hierosolymitano, et ad ipsam apposita Anacephaleosis: sed alterius plane auctoris est opus, qui (ut alias diximus) post tempora Constantini floruerit.

¹ Martyrol. Rom. 7 April.

Anno periodi Græco-Romane 5658. — Olymp. 236. an. 1. — Urb. cond. 918. — Jesu Christi 165. secundum Baronium 167.
— Soteris papæ 5. — Marci Aureli et L. Veri imp. 5.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5. Coss. *L. Aeriŭs Pudeus*, et *M. Gravius Orfitus*, ut ex Inscriptione Gruteriana ostendit card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Vicennalia imperii proconsularis Marci.* — Vicennalia imperii proconsularis Marcus edidit.

3. *Obitus Pii PP. (1).* — Ad num. 2 et 3. Quoto pius papa anno ad cælum migravit, prorsus incertum. Catalogus enim Damasi per hæc tempora corruptus: in eo quippe deest Anicetus, et de Pio hæc leguntur: « Pius annis viginŭ, mensibus quatuor, diebus viginŭ uno. Fuit temporibus Antonini Pii a consulatu Clari et Severi, usque duobus Augustis. » Clari et Severi consulatus incidit in annum Christi centesimum quadragesimum sextum: consulatus vero duorum Augustorum ad annum clxi pertinet. Quare cum Pii initium anno centesimo quinquagesimo primo consignaverimus, et Luitprandus in Catalogo Pontificum annos tantum decem, menses quatuor, dies tres eidem Pio assignet, mors ejus contigisse videtur anno centesimo quinquagesimo primo. Neque enim plus decem annis, et aliquot mensibus sedere potuit; cum videatur non posse in

dubium revocari, quin *Anicetus* Pii successor Antonino imperante pontificalum gesserit.

4. *Pii PP. epistolæ.* — Pii circumferuntur duæ Decretales, quæ viris doctis supposititiæ creduntur. Neque magis, inquit Labbæus, probantur duæ epistolæ Pii papæ ad *Justum* Viennensem episcopum, quas ex archivio Viennensi desumptas Baronius Animalibus inseruit.

5. *Quo anno S. Polycarpus Romam venerit.* — Ad num. 8. Valesius in Notis ad Eusebium lib. 5, cap. 24, ait, verisimile non esse, *Polycarpum* hoc anno Romam venisse. Nam cum annos natus sex et octoginta martyrium fecerit, idque vel anno Christi clxvii vel anno clxix, si Baronii opinio vera esset, Polycarpus Romam venisset octogesimo suæ ætatis anno, quod nequaquam credibile. Reclins itaque auctor Chronici Alexandrini, cujus tantum Fastos Baronius viderat, Tertullo et Sacerdote coss., anno sc. Christi clviii scribit: « Polycarpus Smyrnæ pontifex vir admiratione suspiciendus Apostolorum auditor, et ab ipsis episcopus institutus, adhuc superstes, Aniceto pontifice Romam venit, ob controversiam de tempore quo celebrandum esset Pascha,

(1) Vide Constantium in epist. Rom. Pontificum pag. 66, qui Pontificalem librum, et Bucherianum catalogum expendit. Eusebius sequitur Constantium, qui in *Histor. Ecclesiastica*, *Pium annis quindecim* sedisse scribit. Quum vero pontificatus Pii initia A. D. 142 alligentur, anno 157 extremus annus adigitur, quo obiisse fertur, et ex veterum martyrologiorum fide, die xi Julii. MANSI.

etc. » Ex quo constat, *Anicetum* anno *CLVIII* Ecclesiam Romanam gubernasse; quem tamen *Baronius* autumat hoc tantum anno *Pio* successisse. Porro male *Baronius* *Hieronimum* reprehendit, quod *Polycarpum* ad *Anicetum* *Pio* imperante, Romam venisse scripserit. Nam non tantum *Eusebius* in *Chronico* id in litteras retulit, sed et in *Historia* lib. 4, cap. 23, eique adherent *Hieronymus*, *Marianus* *Scotus*, *Ado* in *Chronico*, *Suidas* in *Polycarpo*, aliique, a quibus primus dissensit *Baronius*, ut observavit *Halleixius* in *Notationibus* ad *Vitam* *S. Polycarpi* cap. 10.

6. *Interitus Peregrini philosophi*. — *Peregrinus* cynicus philosophus, cognomento *Proteus*, cum

Herculis mortem amulari vellet, in conspectu totius Græciæ sese in regnum immisit *Olympiade* *CCXXXVI* in *Panegyri Olympiaca*, cum proxima ante *Olympiade* id se facturum pollicitus esset. *Lucianus* ejus mortem ac vitam peculiari libello descripsit, et *Eusebius* in *Chronico* juxta editionem *Scaligeri* id contigisse scribit anno *Abrahami* 2181, qui kalendis Octobris anni *CLXIV* inchoatur, et quidem accurate. *Olympias* enim citata mense *Julio* præsentis anni acta. *Athenagoras* in suo *Apotegetico* de ea re tanquam recenti loquitur, indeque liquet, librum illum anno sequenti elucubraturum, non vero anno *CLXXIX*, ut existimavit *Baronius*. Sec hac de re pluribus infra.

ANICETI ANNUS 2. — CHRISTI 168.

1. *Pudentum familia*. — Anno Domini centesimo sexagesimo octavo, *Servilius Pudens* et *Sufidius Pollio* consules creati sunt: claruisse namque his temporibus Romæ *Pudentum* familiam, ex duobus junctis consulatibus ejus facile possumus intelligere; ejusdemque familiæ fuisse *Pudentem* senatorem christianum, de quo sæpe superius dictum, æquum est existimare: meminit et *Tertullianus* ¹ ejusdem nominis proconsulis, cujus laudat in *Christianos* judicando modestiam, cum ait: «*Pudens* etiam missum ad se christianum, in elogio concessione ejus intellecta, dimisit, scisso eodem elogio sine accusatore; se negans auditurum hominem, secundum mandatum.»

2. *De bello Parthico triumphus*. — Eodem anno ² *Parthico* bello post quinquennium absoluto, *L. Verus*

una cum *M. Aurelio* triumphavit: tot enim annis durasse illud tradit *Julius Capitolinus*: hocque anno sexto de *Parthis* superatis actum esse triumphum, *Eusebius* ¹ habet. At *Parthico* bello confecto parari ceptam expeditionem *Marcomannicam*; quam diu ante idem *Marcus* imperator fuerat meditatus, sed suspendisse eam usque ad *Parthicum* bellum perfectum, idem scribit *Capitolinus* ². Porro cum idem alibi ³ tradat, *Lucium* ipsum aliquandiu *Urbis* deliciis esse detentum, constatque fuisse pestem sub eo post sequentem annum: colligitur, eosdem imperatores non nisi post duos annos ad bellum esse profectos; quod ex iis, quæ dicemus inferius, evidentius apparebit. Hæc autem ad exactam temporum chronologiam insinuandam prætermisisse minime oportuit.

¹ *Tertul.* ad *Scapul.* c. 4. — ² *Euseb.* in *Chron.*

¹ *Euseb.* in *Chron.* — ² *Jul. Capit.* in *Marco.* — ³ *Idem* in *Lucio.*

Anno periodi Græco-Romanæ 5659. — *Olymp.* 236. an. 2. — *Urb. cond.* 919. — *Jesu Christi* 166. secundum *Baronium* 168.
— *Soteris* papæ 6. — *Marci Aureli* et *L. Veri* imp. 6.

1. *Consules*. — Ad num. 1. *Coss. Servilius Pudens*, et *L. Sufidius Pollio*, ut ostendit *card. Norisius* in *Epist. consulari* ex *Inscriptione Gruteriana*,

in qua *Pudens* nulla iterati consulatus nota signatur, et quidem recte. Nam *Pudens* proximi anni consul erat e familia *Arria*, hic vero gentis *Servilia*.

Præterquam quod consulatus continentes non nisi principibus aut reant destinatione concessi. Memoratur uterque consul in inscriptione recitata in Miscell. erudite antiquit. pag. 34. ubi prior dicitur Q. SEVIVLVS PVDEVS. Secundum Baronius perperam vocat *Sufidium* pro *Fufidio*.

2. *Marcus quinquennialia imperii Augustei dedit.* — M. Aurelius imperii Augustei quinquennialia dedit, quod ex ejus decennialibus anno clxi celebratis necessario deducitur.

3. *Verus in Oriente per quadriennium mansit.* — Ad num. 2. Annus reditus Lucii Veri ex Oriente distinguendus ab anno, quo cum Marco Aurelio triumphavit; nam Lucius Verus anno precedenti Orientem reliquit, currenti vero Romæ triumphavit Capitolinus in Marco, cap. 13, ait, Lucium Verum post quinquennium reversum esse: in Vero autem imperatore cap. 7, rem magis explicans, de eo habet: « Cum interfecto legato, cæsis legionibus, Syris defectionem cogitantibus, Oriens vastaretur, ille in Apulia venabatur, et apud Corinthum, et Athenas inter symphonias et cantica navigabat, et per singulas maritimas civitates Asiae, Pamphyliæ, Ciliciæque clariores voluptatibus immorabatur. Antiochiam posteaquam venit, ipse quidem se luxurie dedit. Duces autem confecerunt Parthicum bellum. Priscus Avitius Cassius, et Marcius Verus per quadriennium, ita ut Babylonem et Mediam pervenirent, etc. Egil autem per quadriennium Verus hiemem Laodicæ, æstatem apud Daphnem, reliquam partem Antiochiæ. » Capitolinus itaque significat, hoc bellum durasse per quadriennium completum, et per quinquennium non integrum. Quare cum anno clxi inchoatum fuerit, anno clxv desit, primaque hiems Laodicæ transacta, a mense Novembri anni clxi deducenda. Si enim verno tempore, ut verisimile est, itineri sese commisit, sex aut septem menses ad varias illas regiones perlustrandas, in iisque aliquantulum immorandum suffecere.

4. *Verus anno superiori Romam rediit.* — Turbat tamen Eusebius in Chronico secundum editionem Pontacenam, qui secundo Marci Aurelii et Lucii Veri anno scribit: « Lucio Cesari Athenis sacrificanti, ignis in celo ab Oriente in Occidentem ferri visus. » Quo etiam anno Cassiodorus, Hermannus Contractus, et Marianus Scotus in Chronicis eandem rem recitant, et quidem iisdem verbis: adeo ut ab Eusebio ea accepisse non dubitandum. Verum, cum in editione Scaligeriana prodigium illud cum primo utriusque imperatoris anno copuletur, ea hac in parte preferenda. Ad hæc, Capitolinus in Marco cap. 9, prodit; Marcum Aurelium medio belli tempore filiam suam nupturam Brandisium usque deduxisse, et ad Lucium Verum misisse. Quare, cum bellum Parthicum anno clxi inchoatum fuerit, et Lucius Verus Lucillam uxorem anno clxiii, ut supra demonstravi, duxerit, anno clxv ex Oriente rediit. Cæterum eo anno adhuc bellum durasse inde colligitur, quod Marcus Aurelius tertium imperator dictus sit. Mediobarbus enim nummos hujus impe-

raloris exhibet, in quibus legitur: TR. P. XIX. IMP. III. COS. III. In aliis vero: TR. P. XIX. IMP. II. COS. III. S. C. Tribunitium potestatem XIX suscepit Marcus Aurelius anno clxv, idque ante diem septimum mensis Martii. Quare eo anno dicebatur adhuc IMPERATOR. II, quemadmodum et Lucius Verus, ut videre est in ejus nummis; et ob victorias Parthicas uterque dictus est IMP. III.

5. *Fame saviente.* — Insuper Capitolinus in Marco cap. 13, inquit: « Et cum famis tempore populo insinuasset de bello, fratres post quinquennium reverso in senatu egit, ambos necessarios dicens bello Germanico imperatores. » Hi famis tempore soliti erant summa cura procurare ex Ægypto, Africa, Sicilia frumenti vitallitate: quod anno clxv a Marco Aurelio factum constat. Mediobarbus enim ejus nummum producit in postica inscriptum: P. M. TR. P. XIX. IMP. III. COS. III. Representatur figura muliebris stans, dextra spicas, sinistra cornuopie; a dextris ad pedes congium frumentarium, a sinistris prora navis. Anno itaque clxv quo tribunitiam potestatem XIX Marcus auspicatus est, frumentum Romanum nave advectum, et populo distributum. Quamobrem cum Lucius Verus Romam redierit anno quo ea fame afflicta erat, ejus reditus cum anno clxv omnino conjungendus. Præterea Mediobarbus in numismatis Lucii Veri duo in medium adducit, in quorum postica legitur: FORT. RED. TR. P. V. IMP. II. COS. II. S. C. Visitur *Fortune reducis* sedentis typus. In alio habetur: TR. P. V. IMP. III. COS. II. S. C. FORT. RED. cum eodem typo. Prius, in quo Lucius Verus dicitur tantum IMP. II, quando ex Oriente digressus est, percussum, sicut et alterum, in quo IMP. III appellatur. Fortune enim reduci sacrificia de more offerebantur, et cum imperatores profectorem instituebant, et quando in Urbem redierant. Nulla vero numismata cum fortuna reduce expressa, sexto Lucii Veri imperii anno, seu tribunitia potestate notata, apud Mediobarbum extant; ideoque ejus ex Oriente reditus in præsentem annum, tam a Baronio, quam ab aliis male hactenus dilatus. Porro Lucius Verus, postquam Romam rediit, ob victorias a legatis reportatas, currenti anno IMP. III appellatus, ut patet ex nummis apud Mediobarbum, in quibus Marcus dicitur: TR. P. XX. IMP. III. COS. III. S. C. Lucius vero TR. P. VI. IMP. III. COS. II. Capitolinus enim in Marco cap. 21, ait: « Cum Mauri Hispanias prope omnes vastarent, res per legatos bene gestæ sunt. Et cum Ægyptum bucolici milites gravia mulla fecissent, per Avidium Cassium retusi sunt. » Bellum Bucolicum anno clxviii gestum, ut infra videbitur: Mauritanicum itaque ad hunc annum pertinet, et ob victorias per duces relatas, uterque Augustus IMP. III. appellatus est. Illud autem verno circiter tempore currentis anni profligatum liquet, ex eo quod pax in imperio Romano hoc anno fuerit, ut mox dicitur.

6. *Marcus et Lucius hoc anno triumpharunt.* — Reditu Lucii Veri anno suo consignato, nunc de anno triumphii disserendum. Et quidem nihil ex

Eusebio in Chronico, ubi hujus mentio habetur, in nobiscere potest; cum alio anno in editione Scaligeriana, alio in Pontacena recitatur. Cassiodorus et Hermannus Contractus in Chronicis hunc *triumphum* cum anno precedenti illigant. Sed cum hoc anno ductum colligo ex illis Marci Aurelii et Lucii Veri nummis mox referendis, in quibus Pax discrete legitur. Ut enim anno xc de secundo *Domitiani* triumpho loquentes, jam observavimus, Pax expresse, vel symbolice de more representata in nummis, annis quibus triumphatum est, percussis. Sic Pax in quibusdam nummis anno cxxvi censis discrete memorata, quo scilicet ante secundum triumphum Marcus Aurelius exhibuit. Duellum primum initio anni, ex Capitolino in Vero cap. 8. deduco; ibi enim legitur: « Habuit hanc reverentiam Marci Verus, ut nomina quæ sibi delata fuerant, cum fratre communicaret die triumphum quem pariter celebrarunt. » Loquitur Capitolinus de *Parthici Maximi* titulo, qui in nummis Marci a Mediobarbo recitatis non legitur, nisi quando Marcus tribuniciam potestatem xix quæ hoc anno paulo ante diem septimum Martii absoluta est, gerit; antea enim in nummis *Armeniacus* tantum nuncupatur, ut patet ex variis nummis a Mediobarbo relatis, in quibus habetur: M. AUREL. ANTONINUS AVG. ARMEIACUS. P. M. in aversa parte: TR. P. XIX. IMP. II. COS. III. S. C. In alio: M. AUREL. ANTONINUS AVG. ARM. PARTH. MAX. in postica: P. M. TR. P. XIX. IMP. III. COS. III. Cum tamen Lucius Verus in nummis jam quarto imperii sui anno *Parthicus Maximus* appelletur. Trislanus tomo 1. pag. 866, hunc nummum producit: L. VERUS AVG. ARM. PART. MAX. in postica: TR. P. IIII. IMP. II. COS. II. Lucius itaque prius quam Marcus Aurelius, *Parthicus* appellatus est, sed hoc nomen Marco die triumphum sui communicavit; quando hic nempe tribuniciam potestatem xix quæ hoc anno ante diem septimum Martii exivit, obtinebat.

7. *Marci Aurelii filii Cæsares dicti.* — Nec refert quod Capitolinus in Marco, cap. 42. scribat: « Petiit Lucius, ut secum Marcus triumpharet; petiit præterea Lucius, ut filii Marci Cæsares appellarentur. » Lampridius autem in Commodio Marci Antonini filio cap. 2. dicat: « Nominatus inter Cæsares quarto iduum Octobrium, Pudente et Pollione coss. » eurrente nempe anno. Lampridius jam cap. 1. scripserat: « Appellatus est autem Cæsar cum fratre suo Severo, » ubi loco, *Secera*, legendum, *Sex. Vero*, id est, *Sexto Vero*, ut patet ex Galeno lib. de Præconiis, cap. 10. Cum itaque Commodus et Verus Marci Aurelii filii ante mensis Octobrem Cæsares nuncupati non sint, ante eundem mensis triumphum ille non videtur actus. Verum Capitolinus non dicit, statim ac Lucius petiit, Marcum filios suos Cæsares creasse; ideoque ex illis Capitolini verbis ad triumphum tempus deduci non potest. Marcus autem Aurelius, ut id obiter dicam, postquam imperavit, tres

filios genuit, nempe *Commodum* et *Antoninum* gemellos, ut tradit Lampridius in Commodio cap. 1, qui dicit eos nato *patre patruoque coss.*, anno nempe cxi. Tertius Marci filius fuit *Verus*, septimo ætatis anno demoriturus, ut infra videbitur. Herodianus quidem, lib. 1, cap. 2, duos tantum filios Marco Aurelio tribuit, *Commodum* sc. et *Verissimum*, ut ipse appellat; quia Antonini nullam mentionem facit, quod, ut testatur Lampridius citatus, quadrimus elatus fuerit. Mediobarbus pag. 244 varios nummos refert, in quibus legitur, vel VERUS CAESAR, vel ANNIUS VERUS CÆS. adeo ut tertius Marci Aurelii filius dictus fuerit *Sex. Annus Verus*, et præterea in vulgari usu loquendi Verissimus.

8. *Pax in imperio Romano viget.* — Post bellum Mauritanicum pax in universo orbe Romano fuit. Verum quidem est quod scribit Capitolinus in Marco cap. 13. « Dum Parthicum bellum geritur, natum est Marcomanicum, quod diu eorum, qui aderam, arte suspensum est, ut finito jam Orientali bello, Marcomanicum agi posset; » sed pestem Marcomanicam expeditionem retardasse infra visuri sumus. Hujus pacis mentio tam in nummis M. Aurelii, quam in nummis L. Veri. Mediobarbus hunc Marci nummum exhibet: M. ANTONINUS AVG. ARM. PARTH. MAX. in postica: TR. P. XX. IMP. IIII. COS. III. PAX. Cernitur figura dextra ramum, sinistra cornucopiæ tenens. Marcus currenti anno tribuniciam potestatem xx suscepit, ideoque et pax eodem anno sancita. Idem Mediobarbus duos L. Veri nummos habet in postica inscriptos: TR. P. VI. IMP. IIII. COS. II. PAX. Producit et tertium, in quo legitur: TR. P. VI. COS. II. PAX. AVG. Visitur Pax dextra ramum olææ tenens. Ita ut certum sit, pacem hoc anno viginisse. Et tamen Mediobarbus, qui illos nummos recitat, eodem anno Christi, nempe clxvi ait: « L. Verus ad Euphratem iterum proficiscitur, ubi res contra Barbaros prospere gesta; hinc imp. IV. » Tum anno clxvii scribit: « L. Verus post quinqueannium Romanus reversus cum M. Aurelio de Parthis triumphat. » Quæ omnia a vero abhorrent, ut constat ex conjugio L. Veri et Lucillæ anno clxiii, ut ostendimus, initio, et quidem *medio belli tempore*, quemadmodum habet Capitolinus in Marco cap. 9, quod per quadriennium tantum gestum est, ut docet idem Capitolinus in Vero cap. 7. Verum est Capitolinum scribere, L. Verum *post quinqueannium* Romanus reversum; sed quinqueannium illud utriusque incompletum fuit; certumque, presenti anno, saltem majori ejus parte, omnia in imperio tranquilla fuisse. De inde secunda Lucii ad Euphratem profectio eodem anno, quo conjugium illud contigit, ut edixit, cum de eo loqueremur, colligere est. Ex his corrigendum quod scribit Baronius ad annum xvii M. Aurelii, sc. usque ad eum annum nunquam cessatum esse a bello. Hoc enim et insequenti anno arma quieverunt.

ANICETI ANNUS 3. — CHRISTI 169.

1. *Acrior in Christianos persecutio.* — Centesimo sexagesimo nono Christi anno, coss. L. Aurelio vero tertium et Vinidio Quadrato, persecutio in Christianos jam olim excitata acrius recrudescit, atque ferocius savit. Quo enim se erga deos studiosiorem M. Aurelius præbuit, eo in illorum hostes, ac quos diceret impios Christianos, se inhumaniorem exhibuit. Hoc siquidem anno, cum magnus metus ex Marcomannico bello immineret, idem imperator solus fuit in concilianda sibi numinum gratia: siquidem ait Capitolinus: « Tantis finor belli Marcomannici fuit, ut undique sacerdotes Antoninus acceverit, peregrinos ritus impleverit, Romam omni genere lustraverit, retardatusque a bellica protectione sit: celebravit et Romano ritu lectisteria per septem dies. » Hæc ipse. At si (uti moris erat) his temporibus quærebantur a diis responsa; eadem si non vera, saltem conficta omnia pariter in necem Christianorum conspirasse, et quasi pretextu placandorum numinum, illorum hostes esse tollendos respondisse, par est existimare. Quamobrem qui inter Christianos erant omnium spectatissimi, eos ad necem perferendos ante alios, imperatorum consilium fuisse videtur.

2. *De Polycarpi martyrio historia.* — Quapropter S. Polycarpus, usque in hanc diem post tot tantasque perscriptiones ipsius etiam Gentilibus reverendus, post alios ad necem tandem vulgi clamore quaritur hoc ipso anno septimo M. Aurelii Antonini, ut de eo scribit Eusebius. Porro res gesta ab eodem Eusebio ² ex litteris Smyrnenis Ecclesie in hunc modum describitur: eodem tempore Polycarpus, cum Asia maximis persecutionum procellis turbaretur, martyrii supremum vite diem egit. Cujus quidem vite exitum, litterarum monumentis adhuc conservatum, in hac nostra historia memorie proderi in primis necessarium arbitror. Est autem epistola ex persona Ecclesie Smyrnenis, cui præfuit Polycarpus, Ecclesie Ponti scripta; quæ ad ejus martyrium spectantia, perspicue docet his verbis:

3. « Ecclesia Dei quæ Smyrnam incoit, Ecclesia quæ est Philomilii, et alii omnibus sanctis et Catholicis Ecclesiis, quæ ubique gentium sunt misericordia, pax, et charitas Dei Patris et Domini nostri Jesu Christi afflatum impleatur. Scripsimus vobis, fratres, quæ videbantur pertinere cum ad alios mar-

tyres, tum ad beatum Polycarpum: qui quidem persecutionis flammam contra Ecclesiam incensam, sanguine suo copiose per martyrium effuso, penitus restrinxit. Istis deinceps, antequam in martyrii Polycarpi explicationem ingrediantur, ea quæ spectant ad cæteros martyres, ordine narrant, et qualem quamque celsam erectamque animorum firmitatem ad dolorum morsus tolerandos ostenderint, scite describunt. Nam (ut epistola loquitur) qui undique circumstabant, cum coram cernerent illos partim flagris ad intimas usque venas et arterias dilaceratos, sicut jam viscera, atque occultiora membra intimis corporis recessibus abdita, oculis omnium subjicerentur, partim buccinorum testis e mari deportatis, et lapillis quibusdam præcutis substratis afflicto, et per quodque suppliciorum et tormentorum genus perlatos, et bestias denique in manibus ad dilaniandum traditos: cum coram (inquam) cernerent illos hæc omnia tam toleranter sustinuisse, incredibili prope admiratione obstupuerunt.

4. « Inter quos Germanicum quemdam, qui divina gratia roboratus inexcitabilitatem animi naturaliter insitam, quæ efficit ut corporis mortem vehementer eximescamus, erexit, recreavitque, propter eximiam et singularem ejus constantiam, facile primas tulisse memorant. Nam cum proconsul illi persuadere conaretur, proponeret etatem, et magnopere flagitaret, ut, cum jam adolescens esset, et in ipso ætatis flore constitutus, sui ipsius misericordiam caperet: cum illa minime crutasse, sed abjecta cunctatione, feram parato animo atraxisset ad se, et prope eam in corporis sui laniatum impulsisset, quo celerius ab hac injusta et impia vita liberaretur. Verum quancumque universa multitudo tum divini et celestis hujus martyris fortitudinem et constantiam propter egregiam, et generosam mortem magnopere admirabatur, tum universam universi generis Christianorum virtutem vehementer suspiciebat: tamen subito una hoc pacto omnes cepisse conclamare: Tolle impios: Quærat Polycarpus. Quinciam cum permagna turba istis populi clamoribus de Christianis conquirendis facta esset, Phrygem quemdam nomine Quintum, qui nuper e Phrygia advenerat, simulac immanes feras et terribiles, præterea cruciatus perspexerat, molli ac fracto animo obstupuisse, et tandem salute prodita, manus præ ignavia dedisse. Declarat quidem eadem,

¹ Jul. Capit. in Marco. — ² Euseb. lib. iv. c. 14.

quam modo citavimus, epistola, illum non prudenti animi provisione et consilio adductum, sed temere, et quasi repentino vento incitatum, cum aliis ad tribunal iudicis ivisse: qui simulatque deprehensus tenebatur, illustre et evidens exemplum omnibus proposuisse, ne inconsiderate et imprudenter huiusmodi rebus se aliquando objicerent. Sed isto modo de illorum martyrum exitu a nobis expositum sil.

5. « Polycarpum autem qui maximam omnibus admirationem sui excitabat, primum ut ista de martyribus audierat, pacato et tranquillo animo persiluisse, et vultum omnemque mentis statum constantem et immobilem conservasse. Et quamvis in animo haberet illa in civitate manere; tamen familiaribus petentibus, obsecrantibusque ut se inde subduceret, demum morem gessisse: ad villam non longe ab urbe distantem progressum esse, ibique cum paucis amicorum commoratum; et dies noctesque nihil aliud molitum, quam preces obnixae atque instanter ad Dominum fundere: quibus quidem supplex efflagitabat (hoc enim erat illi semper in more positum) ut pax tranquilla concederetur Ecclesiis. Ac triduo antequam prenderetur, cum in precibus attente positus, somno oppressus esset, nocte in visione secundum quietem vidisse dicitur cervicali flamma accensum derепente consumi, conficique. Qua quidem re e somno excitatum, statim visum suum iis, qui una aderant, exposuisse; et quod futurum erat mente fere presagientem, aperte suis prae dixisse necessariis; se, flammarum incendiis corpori circumjectis, villam pro Christo profunderе oportere. Tandem igitur cum illi, qui eum omni cura et diligentia conquirebant, instarent, iterum incredibili studio et amore erga fratres compulsus, in a'iam villam se transulisse ferunt: quo quidem non longo tempore post, qui illum insequerantur, recta pervenisse, duosque illius loci pueros comprehendisse, atque alterius illorum indicio, ubi verberibus eum ceciderant, ad Polycarpi diversorium accessisse.

6. « Qui sub crepusculum adventantes, certiores fiebant, cum in superiori conclavi assidere. Ex quo loco licet per facile in aham domum se recipere potuisset, noluisse tamen, sed dixisse: Fiat voluntas Domini. Quem sereno ac placido vultu collocutum esse: ut qui visum antea ignorasset, cum oculos in eam ejus et ingravescentem aetatem, in venerandam quoque et constantem vultus moderationem conjecissent, viderentur sibi rem per miram videre, rogarentque a se ipsi mutuo. Tantane, quae, festinatio in tali senescendo suscipi debuisset? Istum autem, abjecta cunctatione, primum mensum illis actutum apponi jussisse; deinde orasse, ut cibum large et affatim sumerent: unanque horam, quo libere orationi vacaret, postulasse: qua ei concessa, surrexisset, et gratia Domini cumulate repletum, adeo ardentem precatum esse, ut, qui praesto illum audirent orantem, admiratione prope obstupescerent, compluresque illorum tam spectatum,

tamque eximia et divina virtute praeditum senem morle affici vehementer condoleserent. Post ista, reliqua illius historia est ad verbum in eadem epistola explicata.

7. « Et primum finem precandi fecerat, et memoria repererat omnia quaecumque illi in vita aliquando contigissent, sive magna illa fuissent, sive exigua, sive gloriosa, sive ingloria; et totam denique Ecclesiam Catholicam per universum orbem dispersam precibus Deo commendaverat: cum jam hora abeundi instaret, satellites eum asino impositum, versus urbem die festo magni sabbati adduxerunt. Herodes, qui praefectus pacis dicebatur, et pater illius Nicates, illi obviam prodire: qui ubi illum ad se in theatra transtulerunt, prope eum assidentes, ei persuadere conati sunt ad hunc modum: Quid mali est, istud dicere, Domine Caesar, et illi sacrificare, et sic tandem saluum evadere et incolumem? Polycarpus vero nullum dedit responsum: sed illis magis instantibus, sic tandem locutus est: Non facturus sum aliquando, quod mihi consultis. Isti igitur spe illius in suam sententiam pertrahendi dejecti, contumeliosa verba in eum faciunt, et tanta cum celeritate de curru praecipitant, ut inde delapsus fibiam magnopere laceraret, laceretque. At ille ea de re minime laborans, quasi nihil mali fuisset perpressus, lubenti animo a satellitibus ductatus, satis incitato gradu ad stadium proticiscitur. » Quod vero Smyrnenis epistola hic meminerit de Herode pacis praefecto; num fortasse hic ille Herodes Atticus, qui his temporibus sub M. Aurelio floruit inter Graecos clarissimus orator, ejus meminerunt Julius Capitolinus¹, et Gellius², qui et praefectus pacis sit dictus, eo quod munus illud obierit, ut tumultus ubique locorum inter cives, Gentiles et Christianos (quos dictum est magnopere increbuisse) aliquo modo componeret. Sed ad Polycarpum redeamus. In eadem Smyrnenis epistola haec sequuntur.

8. « Polycarpo igitur in stadium ingredienti, vox e caelo demissa dixit: Fortis eslo, Polycarpe, et excelso animo rem gere. Eum, a quo esset vox profecta, vidit nemo: vocem autem multi e nostris audierunt: sed propter tumultum in stadio concitatum, multitudo omnino eam audire non potuit. Illo igitur ad iudicem deducto, simulatque inllectum erat Polycarpum fuisse comprehensum, ingens tumultus ciebatur. Ex quo proconsul, ubi accessit, seiscitatus est: Tu es Polycarpus? Polycarpus se eundem esse fatebatur. Tum suadere proconsul, ut Christum negaret, sic locutus: Reverere aetatem tuam: et alia his similia, quae ab ejusmodi viris dici solent: Jura per Caesaris fortunam. Respice, die: Tolle impios. Polycarpus gravi et constanti vultu in universam multitudinem, quae erat in stadio, intuens, et manus versus eos tendens cum gemitu, oculis in caelum sublatis, dixit: Tolle impios. Praesidi, cum amplius instaret, diceretque, Jurato, convitiis Christum afflicto, et te dimittam. Respondit Polycarpus: Octo-

¹ Inf. Capit. in Marco. — ² Gel. lib. 1. c. 2.

ginta sex annos illi jam inservivi, et nullo me haec-tens afflicti incommodo : quomodo igitur regem meum, qui me ad hoc usque tempus servavit incolu-mum, contumeliosis verbis possum afficere? Pro-consule denuo urgente, ac dicente, Jura per Caesaris fortunam, Polycarpus : Si, inquit, ad iuancem osten-tationem requiris, ut per Caesaris fortunam jurem (sic enim vocas) et me, qui sim, ignorare pra te fers, sic (ut libere et ingenue loquar) accipito : Christi-anus sum. Quod si placet christiani professionem cognoscere : da mihi diem, et audies. »

9. Quod tantopere proconsul extorquere con-atur a Polycarpo, ut juraret per fortunam Caesaris, eam puto adduci posse rationem, quod invaluisse penes Gentiles (ut testatur Tertullianus¹), et alii qui pro illis scriperunt Apologias opinio, Christianos de regno assidue loquentes et Christo venturo, esse imperii perduelles, et moliri ab imperatore defectionem. Quamobrem ab eis juramentum, quod subjecti regibus praestare solerent, praesules provinciarum in hunc modum exigere consueverunt. Porro sic jurabant Christiani principibus, ut tamen a deorum nominibus (ut idem Tertullianus² ait) abstinerent. Sed de his alias inferius pluribus. Pergit deinceps quae subsequuta sunt in hunc modum epistola.

10. « Tum proconsul : Istud, inquit, persuade populo. Tibi quidem (inquit Polycarpus) rationem, et sententiam meam aperire non gravabor : magi-stratibus enim et potestatibus a Deo constitutis eum honorem, qui nostrarum animarum salutem, nostraeque religioni nihil attert detrimenti, pro dignitate tribuere docemur : sed illos non satis dignos existi-mo, quibus de fide nostra per responsum satisfacia-m. Et proconsul : Bestias, inquit, habeo in promptu : istis te objiciam laniandum, nisi te ma-ture penituerit. Accerse, inquit : nam nobis rata et decreta stat sententia : et multum ab eo absums, ut aliquando animo mutato nos meliorum penitent, et deteriora sequamur. A sevitia et crudelitate ad aequitatem et modestiam traduci, est pulchra sane mutatio. Ad quem rursus proconsul : Te, inquit, ardentibus flammis incendiis domitum et man-suetum reddam, si bestiarum laniatus contemnas, et non respiscas oculus. Tum Polycarpus : Ignem, inquit, mihi mioritaris, qui ad tempus exardescit ille quidem, sed paulo post penitus extinguitur : verum ignem illum futuri judicii, ad perpetuum impiorum supplicium et cruciatum reservatum, omnino igno-ras. Sed quid cunctaris? profer bestias aut aliud quod lubet. Ista et alia complura locutus, tanto vul-tus decore et gratia imbutus est, tantaque animi fidentia et alacritate expletus, ut his, quae ei essent tam minaciter objectata, non modo non conturbatus succumberet, sed contra certe illum ipsum pro-con-sule admirabili sua constantia et gravitate prorsus obstupescerent. Proconsul praecocum mittit, qui in medio stadio istud ter praedicaret : Polycarpus pro-fessus est, se christianum esse. » Per praecocum

namque solitum interloqui judicem, leges¹ antiquae declarant. Sed sequitur :

11. « Quae vox cum a praecone esset emissa, uni-versa tum Gentium, tum Iudeorum multitudo, qui Smyrna tum incolebant, animi impetu et bile effrenata exardescens, alta voce clamare : Iste est Asiae doctor : Iste Christianorum pater : Iste nostrorum deorum evorsor : Iste denique est, qui adeo multos perdo-emul, ut neque diis sacrificent, neque eos adorent. Quae cum essent locuti, vociferari, et rogare Philip-pum munerarium, ut leonem, qui Polycarpum discerperet, emitteret. Ille vero respondere, non esse sibi integrum : quoniam fratrum jam certamina confecta erant. Tunc illis visum est, uno consensu clamando instare, ut Polycarpus vivus in rogum coniceretur. Ita enim factum oportuerat, ut visio, quae de cervicali illi apparuisset, completeretur (quod quidem cum ardens videret, Deum precatus paulu-lum, ad fideles tandem, qui cum eo erant, se con-vertit; et mente, prophetico more, futura praesagius dixit : Me vivum oportet cremari. » Ista igitur erant tanta cum celeritate suscepta, ut dicto pene citius propterea geri viderentur, quod cum frequens hominum turba et ex officinis et ex balneis ligna fer-mentataque acutum coacervabat, tum maxime Judaei ad hoc facinus (sic enim illorum mos in ejusmodi negotio erat) operam propenso animo conferabant.

12. Verum ubi rogo extractus et paratus erat, Polycarpus, soluto cingulo, et omnibus vestibus evulso, calceos etiam sibi extrahere cepit : quod quidem antea non aliquando facere consueverat, propterea quod singuli fideles magno studio inter se contendebant, quis primum ei in eo munere in-serviens corpus illius posset contrectare : nam in toto aetatis curriculo etiam ante canitiem propter vitam honeste actam probeque moratam, magno-pere colebatur. Paulo post igitur instrumenta, quibus in rogo firmus teneretur, apparata corpori illius circumjiciuntur : et cum illum clavis vellent affigere, dixit : Sinite me hoc modo : nam qui mihi patientiam ad ignis flammam sustinendas pro sua clementia largitur, largietur etiam, si sine commis-suris clavorum, quibus me affigere statuistis, con-stans absque ulla corporis commotione ego adhae-rescam. Idcirco illum non clavis, sed solum vinculis colligantur. Qui manibus a tergo circumplectis constrictisque, tanquam arces insignis ex immenso grege delectus, ut holocaustum gratum et acceptum fieret Deo omnipotenti, sic locutus est :

13. « Pater dilecti et benedicti Filii tui Jesu Christi, per quem tui cognitionem accepimus, Deus angelorum et potestatum, Deus lotius creaturae, et justorum cujusque generis, qui vivunt in conspectu tuo, tibi gratias ago, quod me hujus diei et horae celebritate donasti, in qua tum in martyrum numero, tum in calice passionis Christi tui tormento-rum particeps fiam, in resurrectionem vitae aeternae, tam animae quam corporis, per immortalem Spiri-

¹ Tert. in Apol. Just. ad Anton. Arnob. et alii. — ² Tert. in Apol. c. 32.

¹ L. fustibus. C. ex quibus caus. infam. irrog.

us sancti virtutem : inter quos queso martyres hodie in conspectu tuo pro hostia pingui et accepta admittar, sicut preparasti, praesignificasti, et jam tandem complexisti, qui Dominus verus es et omnis mendacii expers. Ac propterea praeter caeteros omnibus te laudo, te benedico, te glorifico per Jesum Christum dilectum filium tuum, pontificem aeternum, per quem tibi cum Spiritu sancto gloria nunc et in futura saecula saeculorum. Amen. Hanc vocem, Amen, ubi emiserat, et orandi finem fecerat; carnitices, quibus ignis instruendi cura imponebatur, rogi incenderunt.

14. « Qui ubi ardentem flammam effuderat, miraculum ingens iis, quibus idem videre a Deo concessum fuit, quippe ad ea, quae gerebantur, caeteris fidelibus in posterum enarranda, erant reservati, visum est. Ignis enim fornacis speciem gerens, tanquam velum navigii ventorum flatibus furgescens, corpus martyris undique obvallabat. Ille in medio constitit, non tanquam care exusta, sed tanquam aurum et argentum in camino ignis ardore probatum. Quin tiam tantum et tam fragrantem odorem inde hauriebamus, ut idem velut ex fluore odorifero, aut alio quovis pretioso aromate, efflatus videretur. Ad extremum igitur, cum nefarii et impii homines ejus corpus ab igne minime posse consumi viderent: carnifici mandata dederunt, ut propius ad rogi progressus, illum ense stricto confoderet. Qua re confecta, tanta cruoris copia effluxit, ut ignem prostris exstingueret, et universa multitudo quereretur secum magna cum admiratione, utrum tantum esse discriminis inter fideles et electos: ex quorum numero iste Polycarpus unus erat, vir nostris temporibus omnium facile praestantissimus, Catholicae Smyrnenae Ecclesiae episcopus, doctor apostolicus, et propheta pius. Nam quodcumque verbum ex ejus ore exibat, idem vel jam expletum erat, vel postea pro certo explendum.

15. « Invidus igitur, odiosus, et justorum hominum generi semper infestus diabolus, cum martyrii ejus amplitudinem, eumque incorruptam et integram usque a teneris unguentis vivendi rationem, immortalitatis corona remuneratam, eumque ipsum propterea stabili et certo praemio vitae aeternae donatum cerneret; omni cura et cogitatione eo incubuit, ne corpus ejus a nobis inde auferretur: idque adeo, ut permitti e nostris permagna cupiditate ducerentur et ejus rei efficienda, et sancto illibatque carnis perfuende. Nam certi homines Nicalem patrem Herodis, Dalca fratrem, submonebant, ut praesidem exoraret, ne corpus ejus cuiquam daret: Ne Christiani, inquit, Crucifixo illo relicto, hunc venerari incipiant. Atque haec Judaeis submonentibus, obnixaque instantibus, aggressi sunt. Judaei autem nos, quibus in animo erat illum ex igne eximere, accuratè observabant. At illud miseri penitus ignorabant, nimirum nos non aliquando in animum posse inducere, ut vel Christum deseramus, qui pro salute omnium, qui

in mundo salvi futuri sunt, crucis tormenta perpressus sit. Vel alium quempiam aliquando colamus ut Deum. Illum enim, qui vere Dei Filius est, adoramus: martyres vero, ut discipulos et imitatores Domini, propter incredibilem eorum benevolentiam, quam in proprium regem et magistrum declaraverunt, merito amplectimur; quorum cum in pietate discipulos, tum consortes in gloria fore optamus.

16. « Centurio autem, cum videret Judaeos instare contentius, corpus martyris in medio poni, et ut Gentium mos fert igne comburi jubet. Sic nos postea ossa ejus, lapillis pretiosis atque puriora ex cineribus selecta eo loco repositimus, qui illis erat decorus, consentaneusque. Ubi sane nobis, aliquando in unum coeclis Dominus praestabit, ut celebrem ejus martyrii diem, instar natalis festi, cum exultatione et gaudio quantum fieri potest maximo recolamus: idque cum ad martyrum memoriam, qui antea tale certamen confecerunt: tum ad eorum exercitationem, mentisque ad talem constantiam preparationem, qui postea eo genere mortis Christum ingenue confessuri sunt. » Hactenus epistola Smyrnenae Ecclesiae apud Eusebium ex versione Christophorsoni, a qua translato Ruffini¹, in his praesertim quae ad finem sunt posita, reperitur aliquantum diversa, utpote quod existimandum est ex diverso textu Eusebii comparata: nam haec postrema ipse sic vertit: « Ambusta ossa, preciosissimis gemmis cariora, et omni auro probatiora per ignem facta, collegimus, et sicut conveniebat, ex more condidimus. Quo in loco etiam nunc, praestante Domino, solemnes agimus celebresque conventus, maxime quidem in die passionis ejus. Sed et cum eo eorum memorias, qui prius passi fuerant, celebramus, ut sequentium animi ad praecessorum viam exemplis insignibus suscitentur. » Haec Ruffini versio. Sed ex utraque antiquis mos Ecclesiarum in condendis ac venerandis sacris sanctorum martyrum reliquiis egregie commendatur, tum etiam de celebrandis di-bus festis natalium eorum in vetus traditio testata ac in omnibus explorata redditur.

17. Sed prosequamur caetera: subdit enim mox Eusebius² haec ipsa: « Ista de beato Polycarpo, qui Smyrnae martyrium obivit, cum aliis duodecim ex Philadelphia profectis, qui idem genus mortis ludenter pertulerunt, litteris mandata sunt. Qui solus praeter caeteris nullo maxima nominis celebritate apud omnes floruit, usque adeo ut ipsi Gentibus ubique locorum frequens in ore et sermone versetur. Talem quidem exitum res ab admirabili et apostolico Polycarpo gesta tandem consecuta sunt, ejus historiam in ea quam declaravimus, epistola fratres Ecclesiae Smyrnenae accurate narrarunt. » Hucusque ipse de rebus Polycarpi ex dicta epistola Smyrnenae Ecclesiae; quae quidem Acta publice legi

¹ Euseb. lib. iv. c. 15. vers. Ruf. — ² Euseb. lib. iv. c. 14. vers. Christoph.

consequisse in Ecclesia, ut quæ fidelissime ac sincerissime scripta essent, testatur Gregorius Turonensis in libro de Gloria martyrum ¹.

18. *Polycarpi scripta.* — Illis igitur de Polycarpi martyrio enarratis, reliquum est, ut de iis, quæ ab eo scriptorum monumentis tradita sunt, pauca dicamus. Jam superius mentio habita est de epistola ab eo scripta ad Philippenses; quam etiam legi publice in Ecclesia, antiquum usum fuisse, tradit S. Hieronymus ². Ad hæc addimus, affirmare Stidam, datum fuisse ab eodem Polycarpo epistolam ad Dionysium Areopagitam, quæ non exat: haud dubium putamus inter tam insignes eruditione ac pietate viros intercessisse magnam animorum conjunctionem, ac proinde inter eos (quod commune est amicorum omnium) viguisse litterarum consuetudinem, nec intermissam fuisse, etiamsi idem Dionysius (ut dictum est superius) fuerit amandatus in Gallias. Usus quidem ille amicitie inter Asianos Christianos ac Gallos, qui ex epistola Ecclesiarum Viennensis ac Lugdunensis, ad eos qui in Asia sunt Christianos conscripserat, optime declaratur (recitatur sumus eam paulo inferius) facile ut hæc opinemur, inducit. Rursum vero non unas illas tantum ad Philippenses, vel alteras ad Dionysium litteras scriptas fuisse a sanctissimo viro Polycarpo, sed quod vigilans esset ejus erga omnes Orientis Ecclesias vel alias studium, ut credamus impellit, complures ab eo ad diversas Ecclesias datas fuisse epistolas.

19. Id quidem et S. Irenæus episcopus Lugdunensis, qui ab ipso Polycarpo fuit sacris litteris imbutus, testatur in ea quam ad Florinum, qui olim una secum docentem audierat Polycarpum, conscripsit epistolam: cujus quidem partem ab Eusebio ³ recitatam, hic describere, operæ pretium existimamus, ait enim: «Ista dogmata, Florine, ut tecum agam humanitus, sana doctrinæ et sententiæ non sunt: ista dogmata sunt Ecclesiæ repugnantia, utpote quæ eos, qui illis obsequuntur, in maximam impietatem dejiciunt: ista dogmata ne hæretici quidem, qui erant ab Ecclesia exturbati, unquam affirmare audebant: ista dogmata presbyteri qui ante nos fuerunt, quique erant ipsorum Apostolorum discipuli, minime tibi tradiderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia apud Polycarpum, cum et in aula imperatoris splendide lauleque vitam degebas, et sedulo te Polycarpo probare nitabar. Nam ea quæ tum gerbantur, multo firmitus insident, quam quæ nuper præterierunt: cognitio enim, quam a puero combibimus, una cum arte accessit simul, et quasi vinculo cum ipso animo penitus copulatur: adeo ut et locum in quo assidebat beatus Polycarpus cum disseret, illius eo adventum, et introitum, et formam, et modum vite, corporis effigiem, disceptationes, ac sermones quos ad multitudinem habebat et ut necessitudinem et vite usum cum Joanne et reliquis, qui ipsum

Dominum vidissent, se habuisse narraret, et quo pacto memoraret eorum sermones, quin etiam quæ ab illis de Domino audivisset, quo modo de miraculis ejus ac virtutibus et de doctrina denique, sicut ab illis, qui fuissent suis oculis Verbum vite conspiciati, Scripturis vere consentientia narraret, videri mihi posse rite percensere. Hoc eo tempore per Dei misericordiam, quam erga me ostendebat, studiose et attente audiebam, atque non chartæ et litteris, sed interiori mentis cogitationi mandabam; et perpetuo, Dei juvante gratia, ingenue et exquisite recordatione renovo. Atque coram certe jam Deum contestari possum, illum beatum et apostolicum senem Polycarpum, si hujusmodi dogmata forte audisset, continuo exclamaturum, et auræ obtururum, ac de more suo dicturum fuisse: O bone Deus, in quæ me tempora reservasti, ut ista patiar? atque ex loco, quo vel sedens, vel stans ea audisset, extemplo plane aufugiturum. Itemque ex epistolis, quas cum ad vicinas Ecclesias, quo eas confirmaret, tum ad quosdam fratres, quo eos tum admoneret, tum cohortaretur, misit, ista ita se habere, manifesto cognosci poterit.» Hactenus Irenæus apud Eusebium. At de Florini erroribus dicendum pluribus suo loco.

20. *Polycarpi discipuli.* — Quod autem ad discipulos Polycarpi pertinet: præter Irenæum, de quo facta est ex suis ipsis scriptis mentio, et post Florinum, qui in impietatis foveam lapsus est; in antiquis tabulis ecclesiasticis memoriæ proditur ¹, Andochium presbyterum, Tyrsam diaconum, et Felicem, ejusdem Polycarpi discipulos, ab ipso in Gallias esse missos, eodemque apud Augu-todunum fuisse martyrio coronatos. Benignus quoque presbyter, qui martyrium subiit ² apud Divionem, ejusdem Polycarpi fuit discipulus, ab eodemque cum cæteris in Gallias est amandatus, ubi tunc viletur consummasse martyrium cum M. Aurelius ob expeditionem Germanicam in Galliis ageret. Mutuam sane quamdam inter Asianos Christianos et Gallos intercessisse amoris et consuetudinis conjunctionem, tum Polycarpi de eis adeo benemerentis declaratur studium, tum Lugdunensium et Viennensium ad Asianos de rebus gestis martyrum litteræ scriptæ aperte indicant: de quibus inferius dicturi sumus. Ex amicitie namque usu inter Dionysium qui dictus est Galliarum Apostolus, et Polycarpum, ejusmodi inter Asianos et Gallos amicitie fœderis occasionem (quod dictum est) provenisse putandum. Fortasse etiam accidit, ut cum Polycarpus ad Anicetum Romanam se contulit, hos secum ex Asia duxerit, qui inde prædicandi Evangelii gratia in Gallias fuerint ablegati.

21. *Pionii martyris Acta.* — Post hæc autem de Polycarpo ab Eusebio recitata, idem hæc subdit ³: «Alia etiam aliorum martyria Smyrnæ eodem temporis momento, quo Polycarpus martyrium perpe-

¹ Greg. Tur. de Gloria mart. c. 89. — ² Hieron. de Scrip. Eccl. in Polycarpo. — ³ Euseb. lib. v. c. 9.

¹ Martyrol. Roman. et alii 24 Septemb. — ² Martyrol. Roman. 1 Novemb. — ³ Euseb. lib. iv. c. 14. prope fin.

liebatur, factitata, in eam de eo conscriptam epistolam congesta sunt: inter quos Metrodorus presbyter, qui erroris a Marcione inventi tantor esse putabatur, in ignem injectus migravit e vita. Ex martyribus item, qui eo temporis obierunt, nunc erat Pionius, fama pervagata et multorum praconiis eximius: ejus confessiones sigillatim habitas, ejus ingenuam sermonis libertatem, ejus Apologias pro fide coram populo et magistratibus recitatas, ejus coniciones ad docendum accommodatas; ejus benigna his qui persecutionis acerbitate animis omnino cecidissent, humanitatis officia tributa; ejus jucundas et gratas consolaciones, quas in carcere fratribus, qui ad eum ingrediebantur, adhibuit: quae praeterea tormenta sustinuerit, quos in eisdem dolores toleraverit, quam acerbe clavorum confixus pertulerit, quantum in rogo animi magnitudinem ostenderit, qualem denique et quam insignem mortem praeter alias omnes res ab eo tanta cum admiratione gestas subiverit: eos, quibus libitum est cognoscere, ad libellum a nobis de veterum Sanctorum martyriis in unum redactis editum, qui quidem omnia facta illius plenissime complectitur, amandamus.» Hactenus Eusebius.

22. At haec ipsa sic ab eo summam complexa Acta Pionii, e ordine, quo ab ipso hic posita sunt, fusius narrata habentur¹: quae quidem esse illa ipsa, quae ab Eusebio hisce lineamentis sunt adumbrata, nulla est apud me dubitatio. Sed cum sincera atque legitima esse noscantur, eaque tum ex publicis Actis proconsularibus accepta, tum ab iis qui aderant simpliciter absque furo (quod rarum est apud Graecos invenire) conscripta, eademque consignata certo die et consulis habeantur: patet autem ex eis, Smyrnae Decii imperatoris tempore esse acta: dubitationem non levem afferunt quo modo ab Eusebio ea ad Polycarpi martyrii tempora referantur. Qua in re quid existimem, meam paucis aperiam sententiam. Cum Graeci omnes in Menologio atque profiteantur, Pionium passum esse sub Decio; ut credam adducor vel aliter apud eos lectum esse textum Eusebii, vel ei asserenti passum Pionium

Smyrnae, tempore quo passus est Polycarpus, minus ausos esse adversari voluisse; tamen Eusebium significare, in libello illo de Smyrnenisibus martyribus descriptum quoque fuisse Pionii martyrium, quod ibidem loci, atque etiam eodem anni tempore, non autem quod sub eodem imperatore passus sit. Cerle quidem quod in iisdem Actis mentio habeatur de Cataphryga haeretico, et de Metrodoro Marcionita tum martyrium subeunte: ea ad hoc ipsum tempus martyrii Polycarpi haudquaquam referri posse videntur: nam nondum Cataphrygae cogniti, atque ut haeretici damnati erant; et ipse Marcion, suae adhuc sententiae inconstans assertor, Romae (ut diximus) exomologeses agebat.

23. Quamobrem veluti ex necessaria quadam assumptione Pionii martyrium referimus ad ea tempora Decii, quae consulis in ejus Actis positae adnotantur: cum ex iis, quae dicta sunt impossibile esse appareat, ut his Marci imp. temporibus aptari possit. Ipsa igitur quae diximus Acta Pionii ab Eusebio adeo commendata, eademque germana suo loco inferius inteximus: his consentiunt ea quae ibidem ita addit postremo¹ Eusebius: «Sequuntur deinceps in eadem epistola facta memoratu digna aliorum martyrum, qui Pergami, quae est urbs Asiae, mortem oppetiverunt, Carpi, Papyli, et mulieris Agathonicae: qui, post multas et eximias fidei et religionis nostrae confessiones, martyrio gloriosam mortem assecuti sunt.» Hucusque ex libello Smyrnenis Ecclesiae Eusebius. Porro horum quoque martyrum Acta scripta inveniuntur²: in quibus cum legatur hos etiam passos tempore Decii, eadem nostrae sententiae favere noscuntur, nimirum in eodem libello Smyrnenis Ecclesiae plures diversis temporibus passos martyres scriptos esse. At de his satis. Quam male autem Romano imperio a Marco imp. consultum fuerit, ut actis deorum sacris, et persecutione in Christianos vehementius instaurata, sic jacerentur in illi Martires vehementer fundamenta, atque his auspiciis ejus expeditio pararetur, dicitur anno sequenti.

¹ Metaphr. die 1 Febr.

¹ Euseb. lib. IV. c. 14. — ² Metaphr. die 13 Apr.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Verus Aug. III et Quadratus.*

2. *Quinquennialia L. Veri.* — Lucii Veri consulatus juxta secundam consulatum Caesareorum re-

gulam, ob quinquennialia nempe anno mo dilata, quorum solemnium multa supersunt vestigia. Mediodiebus hujus imperatoris nummum producit in postica inscriptum: *Tu. P. VII. Imp. III. Cos. III.*

Cernitur Victoria stans ad arborem, in qua clypeus, in quo Vic. PAR. id est, *Victoria Parthica*. Quia sc. annis huiusmodi festiuitatibus additis, præcedentium victoriarum memoria renovata. Ibidem in postica alterius nummi: COS. ARG. III. TR. P. VII. IMP. III. COS. III. S. C. Representantur duo imp. in substructione cum dea Liberalitate congiarium distribuite figura scalam ascendentem. Congiarium autem in quinquennalibus similibusve festis populo distribui solitum. Denique in aversa parte nummi M. Aurelii legitur: TR. P. XXI. IMP. III. Videntur duo imperatores in quadriga, quam præcedit triumphalis pompa. Mediobarbus ait nummum ad triumphum de Armenis et Parthis hoc anno actum, referendum esse. Sed sine dubio fallitur, cum jam anno superiori pax sancta fuerit, ideoque et triumphus ductus. Ad reficiendum itaque utriusque imperatoris triumphum memoriam numisma illud percussum.

3. *Persecutio Christianorum.* — Eusebius in Chronico quartam persecutionem Christianorum hoc anno consignat, cuius etiam meminit Ilaeus in Fastis sub huius anni conscribitibus. Ex quo aliud quinquennalium L. Veri habemus indicium, persecutiones enim in decennialibus et id genus festis de more excitatae.

4. *Martyrium Polycarpi.* — Ad num. 2 et seqq. Valesius in Notis ad lib. 4 Eusebii existimat cum hoc scriptore, S. Polycarpi martyrium hoc anno configisse, eumque die xxiii Februarii, quo colitur in Martyrologiis Latinis, et in Menais Graecis, passum esse: præferenda tamen Usserii sententia in Dissert. de Macedonum et Asianorum anno solari cap. 3, quam probat ex ipsis martyri Polycarpi Actis, quae extant apud Eusebium lib. 4, cap. 15, ubi dicitur Polycarpus, postquam captus, deductus in civitatem, *die magni sabbati*, cuius etiam dici in Actis S. *Pionii* martyris mentio, quod de sabbato Pascha proxime antecedenti intelligendum. Neque enim Christiani aliud unquam sabbatum ita appellarunt, quam illud quod Paschalem solemnitatem anteedebat. Porro anno Christi clxix terminus paschalis juxta Alexandrinos fuit Martii die xxix; Callippicus vero die Martii xxx, vel xxxi. Sabbatum, quod lunam hanc xiv antecessit, in Martii diem xxvi incurrit, seu in diem VII kalendas Aprilis; quo die passum esse Polycarpum docet auctor Chronici Alexandrini, qui Æliano et Pastore cons. anno sc. Christi clxxiii ait: « Quos inter (nempè martyres) Smyrnae pontifex Polycarpus Joannis apostoli discipulus, a quo creatus erat episcopus, captus ab Herode in-narcho Nicete filio, Tatiano Quadrato proconsule, VII kal. Aprilis in profesto

Pascha ipso sabbato hora 8 in medium adductus, vivus igne concrematum est, cum ageret annum vii supra octogesimo. » Diem itaque martyrii S. Polycarpi nobis conservavit auctor Chronici Alexandrini, licet in anno, quo passus est, erraverit. Observat autem Usserius Smyrnaeos a die xxv mensis Martii mensem Xanthicum exorsos esse.

5. *Annus huius martyrii obscurus.* — Valesius, temporaria nota, quae magno sabbato exprimitur, neglecta, seu potius contempta, ait, cum Smyrnaei paulo ante Pionii martyrium principatu Decii imperatoris, id est, octoginta circiter annis a passione Polycarpi, huius sancti natalem VI kalendas Martii celebrarint, ut ex eorum epistola, quam recitat, liquet, dubitandum non esse de die martyrii huius. At infirma hæc ratio: Sanctos enim aliis postea diebus, quam quibus passi sunt, cultos fuisse, innumera exempla demonstrant. Deinde ex Aristide lib. 4 Orationum sacrar. conatur ostendere, Polycarpum presentis anni martyrium subisse. Aristides enim, inquit, indicare videtur, *Statium Quadratum*, non vero *Tatium* (ut perperam legitur in Chronico Alex.) presentis anno proconsulatum Asiae gessisse, cum dicit paulo post pestem illam, quæ in Asia grassata est, Severum proconsulem fuisse. Eusebius in Chronico eam pestem confert in annum vii M. Aurelii: proinde Severus anno huius imperatoris IX proconsul Asiae fuit. Ante Severum proximo anno proconsul fuerat *Pollio*, ut ibidem testatur Aristides. Proxime vero ante Pollionem proconsul Asiae fuerat *Quadratus*. Sic enim Aristides in eadem oratione, ubi postquam ea retulit, quæ Pollione proconsule sibi acciderant: « Age, inquit, quasi per scalam progredientes, id quod ante hæc contigit, memoremus. Cum sophista ille, cuius paulo ante meminimus, proconsul esset, etc. » Ille sophista sine dubio *Quadratus* est, cuius mentionem antea fecit Aristides in eadem orat. 4 ubi etiam cum rhetorem appellat. Sic *Quadratus* proconsul Asiae fuit anno vii imperatoris Marci, presentis nempe, quo sub Quadrato Polycarpus passus est. Ha Valesius. Sed incertum, an Aristides loquatur de priori peste, quæ anno vii M. Aurelii contigit, an vero de alia peste, quæ anno clxxi grassata est, de qua Eusebius in Chronico mentionem facit. Quod si de posteriori sermonem habeat, ut verisimile est, Aristides nostræ sententiæ manifeste favet. Quare ex hoc auctore nihil certi deduci potest.

6. *Lues.* — « Lues multas provincias occupavit, Roma ex parte vexata, » ut ait Eusebius in Chronico, de qua Baronius anno sequenti.

ANICETI ANNUS 4. — CHRISTI 170.

4. *Lues teterrima in Romano imperio.* — Christi anno centesimo septuagesimo, cons. Vettio Paulo et Julio Montano, agente in imperio M. Aurelio cum collega Lucio Vero annum octavum, « lues magna, inquit Eusebius ¹, provincias occupavit, Roma ex parte magna vexata. » Julius Capitolinus ² etiam tempore apparatus expeditionis Marcomannicæ, cum M. Aurelius totus esset in concilianda sibi deorum gratia, immanem ejusmodi pestilentiam exortari tradit, cum post recensitos varios deorum cultus, mox subdit : « Tanta autem pestilentia fuit, ut vehiculis cadavera sint exportata, sarraicisque. Tunc autem Antonini leges sepeliendi, sepulcrorumque aspernatas sanxerunt : quandoquidem caverunt, ut si quis vellet, fabricaret sepulcrum, quod hodieque servatur. Et multa quidem millia pestilentia consumpsit, multosque ex proceribus, quorum amplissimis Antoninus statuas collocavit : tanta quidem clementia fuit, ut sumptu publico vulgaria funera juberet efferi. » Hæc ipse breviter admodum et sub-obscurè. Ejusmodi de sepulcris late a Marco leges perisse videntur ; cuius tantum ab Ulpiano hoc citatur rescriptum ³ : « Divus Iamen Marcus rescripsit, nullam penam meruisse eos, qui corpus defuncti in itinere per vias aut oppida transvererunt : quamvis talia fieri sine permissu eorum, quibus permittendi jus est, non debeant. »

2. De eadem quoque pestilentia, ejusque origine, idem Capitolinus hæc alibi ⁴, cum agit de Lucio Vero : « Fuit ejus facti, ut in eas provincias, per quas rediit, Romam usque lucem secum deferre videretur. Et nata fertur pestilentia in Babylonia, ubi de templo Apollinis ex arca aurea, quam miles forte inciderat, spiritus pestilens exavit, atque inde Parthos, orbemque complesse. » Quam justo Dei consilio factum est, ut ab eodem ipsorum deo, ex quo Esculapium haberent pestis propulsatorem, pestis egressa, Romanum imperium devastarit? sed hæc omnia ceciderunt in ullionem sanguinis Christiani. Meminit ejusdem quoque pestis et Galenus, qui tunc Romæ agens, ejus vitandæ causâ, fugâ sibi consulit, in patriam ⁵ rediens : agens enim de ea, maximam ⁶ appellat pestilentiam, eamque longissimam fuisse ⁷ tradit, persimilemque ei fuisse scribit quam Thucydides narrat ⁸,

3. Adeo enim seviit lues ipsa, ut, cum depasta esset innumeram Romanorum multitudinem, ad futurum bellum Marcomanicum oportuerit servos et alios præter usum armare. Rursum vero restituisse numinum cultum quam diligentissime imperatorem, ut ingruentem in dies magis pestem propulsaret, tradit idem qui supra Capitolinus ¹, cum ait : « Instante adhuc pestilentia, et deorum cultum diligentissime restituit, et servos quemadmodum bello Punico factum fuerat, ad militiam paravit, quos Voluntarios, exemplo Volonum, appellavit : armavit etiam gladiatores, quos Obsequentes appellavit : latrones etiam Dalmatiæ atque Dardaniæ milites fecit : armavit et Diocemias : emit et Germanorum auxilia contra Germanos. » Hæc ipse. Sed hæc in secunda expeditione facta esse post mortem Lucii, idem auctor affirmat : quo item tempore, filium ejus septemem, oborto sub aure tubere, ea vi morbi sublatum esse tradit.

4. *Malorum causa dicti Christiani.* — Aliis adhuc cladibus Urbem ipsam atque Romanum imperium fuisse exagilatum, idem auctor docet his verbis : « Interpellavit istam felicitatem et securitatem imperatorum prima Tiberis inundatio que sub illis gravissima fuit : quæ res et nulla Urbis ædificia vexavit, et plurimum animalium inferemit, et famem gravissimam peperit : quæ omnia mala Marcus et Verus sua cura et presentia temperavit. » Verum hæc de exerescente Tiberi, ipso imperii exordio contigisse videntur. Cæterum tantum abest, ut his cladibus Gentiles afflicti, a Christianorum persecutione cessarint, ut potius, quod sibi persuaderent hæc omnia mala ob sprellum a Christianis deorum cultum ab illis immitti ; idcirco in eos savius insanire, acerbius insilire, et quasi ancores malorum omnium junctis animis conspirare studuerunt : nam ad hæc respexisse quoque tempora videtur Tertullianus ², cum ait : « Adversus sanguinem innocentium conclamant, præventes sane ad odii defensionem illam quoque vanitatem, quod existimant omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse causam. Si Tiberis ascendit in mania, si Nilus non ascendit in arva, si cælum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim Christianos ad leonem. Tantos ad unum? » Sicut etiam ad hæc eadem tempora alluisse visus est, cum superius ait ³ : « Si enim hostes exertos, non tantum vindices occultos agere velle-

¹ Euseb. in Chronic. — ² Jul. Caput. in M. Aur. — ³ L. III. §. Divus ff. de sepul. viol. — ⁴ Jul. Caput. in L. Vero. — ⁵ Idem in vita Gal. — ⁶ Gal. de presag. ex pult. lib. III. c. 35. — ⁷ Idem de morb. vulg. l. III. agril. 1. et lib. VI. c. 29. — ⁸ Idem simpl. medic. l. IX.

¹ Jul. Caput. in Marco. — ² Tert. Apol. c. 40. — ³ Ibid. c. 37.

mus, deesse nobis vis numerorum? plures nimirum Mauri, et Marcomanni, ipsique Parthi, vel quantaecumque, unius tamen loci et suorum finium, Gentes, quam totius orbis? » Quos enim populos nominavit, sub horum imperium adversus Romanos arma movisse certum est. De Parthis et Marcomannis jam dictum est: de Mauris idem affirmat Iulius Capitolinus¹ invaluisse ac devastasse Hispanias, quod bellum per legatos confectum ait.

5. Perseveravit haec, quandiu Gentiles fuere, qui in Christianos hanc calumniam frequenter, ut quoddam telum potissimum inloquentes, obsecrare consueverant: cuius rei causa permotus Amobius (ut ipse testatur) suo tempore adversus Gentes libros septem conscripsit, in quorum exordio haec praefatur: « Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, haerari, et velut quiddam promptum ex oraculo dicere, postquam esse in mundo christiana gens cepit, terrarum orbem perisse, nulliformis malis affectum esse genus humanum; ipsos etiam caecites derelictis curis solemnibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos: statui pro capiti ac mediocritate sermonis contraire invidia, et calumnias dissolvere criminationes: ne aut illi sibi videantur, popularia dum verba depronunt, magnum aliquid dicere: aut, si nos talibus confinnerimus a libris, obtinuisse sese causam putent, victam sui vitio, non assertorum silentio desitulum. Non enim negaverim validissimam esse accusationem istam, etc. »

6. Ceterum ante ipsum plenius refellerunt eandem calumniam Tertullianus tum in Apologético, tum scribens ad Scapulum; Cyprianus itidem agens adversus Demetrianum, et in commentario illo quem de Idololorum vanitate edidit; sed et alii complures ecclesiastici tractatores eandem quoque calumniam potentissime confutarunt. At non haec tantum Gentiles sub ethnicis imperatoribus Christianorum hostibus in nos jaenari, sed etiam sub christianis principibus eadem procaeciter objicere non desierunt: quorum causa (ut suo loco fusius dicemus) Orosius scripsit historias, et S. Augustinus eruditissimos illos de Civitate Dei commentarios ingenui studio atque solertia elaboravit.

7. *Theophilus Antiochenus et ejus scripta.* — Hoc eodem anno octavo imperatorum, post Heronem Antiochenum episcopum, qui vixit sex annos in episcopali functione explevit, eligitur Theophilus, vir perquam eruditus, cujus excellentis ingenii ac pietatis complura Eusebii tempore (ut ipse tradit²) extabant opera. Sedisse huic annos³ octo, idem auctor affirmat: verum cum ex ejus commentariis ad Autolicum⁴ constet ipsum supervivisse M. Aurelio imperatori, dicendum profecto est, dictum annorum numerum excessisse: quamobrem Nicephori chronologia de Theophili annis aequius est assentiri, qui

sedisse eum tradit annos tredecim. De ejus lucubrationibus Eusebius⁵ agens, haec habet: « Theophilus vero, quem Antiochena Ecclesiae episcopum fuisse, supra demonstravimus. Tres libri extant, quos religionis elementa et quasi seminaria complectentes, Autolico dilectavit: aliud item opusculum edidit, cujus descriptio est, Contra Hermetigenis haeresim, in quo lesimonis sumptis ex Apocalypsi Joannis utitur: alii sunt ejus libri, qui ad primam Christiani in fide institutionem spectant. Cum vero haeretici tanquam zizaniam etiam id temporis, non minus quam antea, sincera doctrinae semina hominum mentibus mandala labefactare niterentur; Ecclesiarum pastores indigne illos, tanquam immanes et agrestes bestias, a Christi ovibus arceret, et a praeda depellere laborabant, interdum fratres admonendo, cohortandoque, non raro ipsos haereticos aperto Marte adoriendo, et coram absque scripto tum disserendo cum illis, tum eorum errores refutando: nonnumquam quibusdam commentariis, quos diligenter scripserant, opiniones ab illis inventas accuratissime coarguendo. Theophilum autem cum aliis nonnullis contra eos viriliter dimicasse, ex libello quodam summa industria ab eo contra Marcionem elaborato, qui quidem cum aliis ejus libris, quos diximus, est ad hoc usque tempus servatus, satis perspicuum est. » Haec Eusebius.

8. S. Hieronymus⁶ ejus scripta relegens, addit: « Legi sub nomine ejus, in Evangelium, et in Proverbia Salomonis commentarios, qui mihi cum superiorum voluminum elegantia et phrasi non videntur congruere. » Idem alibi⁷ ad Algasiam scribens, haec de eodem habet: « Theophilus Antiochenus septimum post Petrum episcopum, qui quatuor Evangelistarum in unum opus dicta compingens, ingenii sui nobis monumenta reliquit, haec super hac parabola in suis commentariis est locutus, etc. » Verum cum septimum numeret Antiochenum episcopum Theophilum post Petrum, Eusebius et alii sextum ponunt, nempe post Petrum primo loco Evodium (licet alii Ignatium recenseant), secundo loco Ignatium, tertio Heronem seniore, quarto Cornelium, quinto Heronem juniorem, sexto vero Theophilum, de quo agimus, collocant. Rursus idem in praefatione in Evangelium Matthaei testatur se legisse ejusdem Theophili commentarios in Mattheum. In fine autem commentariorum in quatuor Evangelia, de symbolice in Ecclesia formulis haec eleganter idem Theophilus ait: « Hortus Domini est Ecclesia Catholica, in qua sunt rose martyrum, lilia virginum, viola viduarum, hederæ conjugum; nam illa quae asinabat eum hortulanum, significabat scilicet, eum plantantem diversis virtutibus credentium vitam. » Haec ipse, distinguens iisdem cujusque status in Ecclesia ordinem et praevigilam.

9. Idem vero Theophilus cum scribens ad Autolicum, in primis catholicam veritatem, ad quam velut ad lulum portum sit confugiendum, admonuit:

¹ Jul. Capit. in Marco. — ² Euseb. in Chron. — ³ Idem lib. iv. c. 10, et in Chron. — ⁴ Theop. ad Autolic. lib. III.

⁵ Euseb. lib. iv. c. 23. — ⁶ Hier. de Scrip. Eccl. in Theophil. — ⁷ Idem ep. CLI. ad Algas. quast. vi.

ac rursus ipsas hæreses, quas scriptis exagilavit, ejusmodi venusta similitudine presignando, quomodo quis eas posset effugere, demonstravit, sic dicens: « Quomadmōdum in mari insula quedam prominent habitabiles, frugifera, et quibus est aqua salubris, necnon navalia et portus commodi, quibus se naufragi recipient; sic Deus dedit mūdo, qui peccatorum tempestatibus et naufragiis jaclatur, synagogas, quas Ecclesias nominamus, in quibus veritatis doctrina fervet, ad quas confugiunt veritatis studiosi omnes, quotquot salvari, Deique iudicium et iram vitare volunt. » Sed quod hic Theophilus non ad unam, sed ad omnes, quas velit, confugiendum monet Ecclesias: plane declarat, quod diximus ex Hegesippo, omnes Ecclesias, sive ab Apostolis, sive ab eorum successoribus fundatas in civitatibus tam Orientis quam Occidentis, semper perstitisse in eam dem in fide catholica: ac proinde hæreticos nullas in eis habuisse his temporibus fundatas vel specie tenus Ecclesias, sed instar ferarum extra per lustra vagatos esse; de quibus idem hæc subdit: « U' vero alia sunt insula saxosa, aqua polabili vacua, steriles, efferate, inhabitabiles, quæque plurimum damni tum navigantibus tum naufragis afferunt; in his etiam naves atteruntur, et quotquot ad eas appellant, extrema pericula subeunt: ita sunt doctrinae errores, dico hæreses, quæ suos sectatores perdunt; non enim a pravâ veritate ducuntur: verum quemadmodum piratae, ubi impleverunt naves suas, penetrant ad prædicta loca, ut exitum apportent, sic accidunt his, qui relicta veritate, in hæreses abeunt, a quibus tandem perducuntur. » Hæc ipse.

10. At scribendi ad Autolicum libros illos Theophilus ea fuit occasione impulsus, quod ipse Autolicus inter Gentiles cum primis disertus, non secus ac Celsus epicureus, adversus Christianam religionem ad ipsum Theophilum commentarium conscripsisset; quo Græcorum cultum, nempe gentilitiam superstitionem exaltans, laudibus celebraret; et ipsam Christianam religionem, et qui illi addictus esset, Theophilum subsannaret. Ad quem ipse respondens, ac confutans, hisce cum in primis verbis compellat: « Tu me, o amice, tantum non obruisti sermonibus tuis, quibus declaras te multum gloriari et superbi propter deos tuos lapideos, ligneos, sculptos, fusos, fictos, et pictos, qui neque cernunt, neque audiunt. Præterea mihi crimini vertis, quod sim christianus, et insigne præclarumque hoc nomen geram. At ego quidem libenter confiteor, me christianum esse; gaudetque hoc nomine, quod Deo gratum et acceptum est, appellari: et nihil æque in vobis habeo, quam ut sim *εὐχρηστὸς*, id est, bonus erga Deum, sive ut me hominum Deo exhibeam. Non enim ut tibi videatur, odiosum et molestum nomen est, Verum enim vero ita fortassis ita sentis de Deo, qui *ἀγαθὸς*, id est, bonus erga Deum, etc. » Tribus enim libris tum veritatem religionis Christianæ demonstrat, tum etiam falsitatem ipsorum Gentilium superstitionis redarguit.

11. De *Hermogene hæresiarcha*. — Caterum quod tam Eusebius, quam etiam S. Hieronymus

tradant, scriptum fuisse a Theophilo Antiochæno librum adversus Hermogenem hæresiarcham: falli eos necesse est affirmare, qui ejus hæresim post hæc tempora dixerunt in Ecclesiam erupisse, quamobrem ut de eo hic agamus, temporis ratio a nobis exigit. Quisnam igitur qualisve fuerit Hermogenes, hic oportuno loco dicamus. Docuit in Africa, picturæque studiosus, ex Christianis transit ad philosophos Stoicos, ex quibus inferre conatus est in Ecclesiam de materia ingenita opinionem, et ab aliis turpitudinem morum, haud dubium hæc hæresim sugillavit Tertullianus¹ in libro de Prescriptionibus, cum ait: « Et ubi materia cum Deo aquatur, Zenonis disciplina est. » Fortasse ut adularetur imperatori, stoicam disciplinam profitenti, ex schola Stoicorum Hermogenes ingenitam materiam in Christi Ecclesiam invellere conatus est. De eo idem Tertullianus in commentario, quem in ipsum scribit, nulla in medium prodit: ac primum quod novellus esset hæreticus, quippe qui adhuc cum scriberet in eum, viveret; nam ait²: « Hermogenis autem doctrina tam novella est, denique ad hodiernum homo in sæculo; et natura quoque hæreticus etiam turbulentus, qui loquacitatem facundiam existimât, et impudentiam constantiam depulset; et maledicere singulis, officium bonæ conscientie judicet; » subdit et de ejus arte pingendi: « Præterea pingit licite, nihil assidue, legem Dei in libidinem defendit, in artem contemnit, bis falsarius, et cæterio et stylo, totus aduller, et prædicationis et carnis; » et paulo post: « A Christianis enim conversus ad philosophos, de Ecclesia ad Academiam et Porticum, unde sumpsit a Stoicis materiam cum Domino ponere, quæ et ipsa semper fuerit, neque nata, neque facta, nec initium habens omnino, vel finem, ex qua Dominus omnia postea fecerit. Hanc primam umbram plane sine lumine pessimus pictor illis argumentationibus coloravit. » Rursum³ vero malum a materia profluisse, ipsum docuisse tradit.

12. Adhæsisse Hermogeni sodalem Nigidium quemdam, idem alibi⁴ testatur, cum ait: « Cæterum et Nigidius nescio qui et Hermogenes, adhuc ambulabant pervertentes vias Dei. Cupio ostendat mihi ex qua auctoritate prodierunt. » Addit Philastrius hæc de Hermogene: « Is dicebat corpus Domini in sole esse repositum, diabolum autem et demones esse in materiam refundentes. » Porro ex Hermogenis hæresi, Manichæorum esse deductam hæresim, Gregorius Nyssenus⁵ docet. Adversus vero Hermogenem scripserunt non tantum, quos diximus, Theophilus et Tertullianus, sed et Origenes in Periarcho⁶, Eusebius⁷ et alii qui in Hexæmeron commentarios ediderunt. Ex Hermogene autem prognatus esse non solum Manichæos, quod diximus, sed et Sabellianos, auctor est Philastrius⁸, qui addit Galatas homines Seleucum et Hermiam eandem de materia Deo congenita opi-

¹ Tertul. de præscr. c. 7. — ² Idem in Hermog. c. 1. — ³ Tertul. ibid. c. 10. — ⁴ Idem de præscr. c. 29. — ⁵ Gregor. Nyssen. de hom. c. 14. 25. — ⁶ Orig. Periarch. lib. 1. tit. — ⁷ Euseb. de prepar. lib. vii. c. 89. — ⁸ Philastr. de hæres. c. 56. 56. 57.

nionem sectales, aliaque addidisse, nempe quod subdit: « Paradisum visibilem appellant ex Platone, animas hominum de igne et spiritu esse existimantes: isto baptismo non utuntur, propter verbum hoc quod dixit Joannes¹: Ipse vos baptizabit in Spiritu et igne. Isti angelos dicunt creatores esse animarum nostrarum, non Christum Salvatorem. Mundum autem istum infernum esse asserunt: et resurrectionem in filiorum procreatione hanc esse predicant, que fit in humano genere quotidie, non illam immortalitatis futuram et gloriosam annuntiant expectantes. » Qui ab iis descenderant, Hermiophilus dictos,

¹ Luc. III.

alios quoque tradit errores, quos recenset, cumulasse: hos omnes Hermianos ab Hermia, vel Selenianos a Seleuco, nominat Augustinus². Quod vero tam Philastrius, quam Augustinus², nominasi cum agunt de Sabellianis, de Hermogene meminerunt: accepta est a quibusdam erroris occasio, ut putarint post Sabellium vixisse Hermogenem. Porro Hermogenis sectatores, ab heresi, quam assererent, Materialium nuncupati sunt ab eodem Tertulliano³: quos atque omnes Hermogenianos dictos Lactantius⁴ conculcat.

² Aug. de her. c. 59. — ³ Idem ubi supra c. 41. — ⁴ Tertul. contr. Hermog. c. 25. — ⁵ Lactant. l. 2. c. 9.

Anno periodi Græco-Romane 5661. — Olymp. 236, an. 4. — Urb. cond. 921. — Jesu Christi 168, secundum Baronium 170.

— Soteris papæ 8. — Marci Aurelii et L. Veri imp. 8.

1. *Consules*. — Ad num. 1. Coss. *L. Vettius Paulus*, et *T. Junius Montanus*, ex Inscriptione Onuphriana posita III kal. Jun. Paullo et Montano coss. et ex libro Cuspiniani. Cassiodorus tamen, Fasti Græci, et Casareii habent Apronianum et Paullum, quia forsitan Apronianus idem est cum Montano.

2. *Tricennalia imperii Casareii Marci*. — Imperii Casareii Marci tricennalia in hunc annum incidunt. Morellius V. C. nummum æreum majoris magnitudinis mihi Parisiis ostendit, in cuius antica legitur: *L. VERUS ARG. ARM. PARTH. MAX.* Visiturque caput Veri laureatum. In postica, *TR. P. VIII. IMP. III. COS. III.* Representatur triumphus M. Aurelii et L. Veri, qui ambo cernuntur in quadrigis, comitantibus militibus. Renovata itaque in tricennialibus imperii Casareii M. Aurelii, triumphus Parthici memoria, quod in usu positum fuisse, variis passim exemplis in hoc opere demonstro, quod videam viros doctos, similibus nummis deceptos, imperatorum triumphos, non sine Chronologia detrimento, e suis annis in alios transtulisse. Cum vero jam anno superiori Marcus imp. III, Lucius vero etiam imp. III, in nummis appellentur, ut ex iis que anno CLXVI, num. 5, recitavi, manifestum sit, et currenti Lucius Verus nuncupetur imp. V, ideoque et M. Aurelius, confirmatur quod hoc anno num. 4 affirmavi, bellum scilicet Bucolicum ad hunc annum pertinere. Præterea inscriptio ab Sponio in Miscellaneis erudite Antiquitatis pag. 268 relata, in qua Verus dicitur *Trib. Pot. VII. Imp. VIII.* falsa demonstratur, aut saltem mendose descripta. Dodwellus in Dissert. Cypriana XI, §. 37, qui nummum istum non viderat, quique arbitratus est Lucium hoc anno ex Oriente reducem cum Marco Aurelio triumphasse, exhibet nummum Lucii

ita inscriptum: *L. AUR. ANTONINVS ARG. ARM. TR. P. VIII. IMP. V. COS. III. FORT. RED.* simileque Marci Aurelii, et utrumque refert ad quinquennalem absentiam Lucii Veri, et ad aliquam victoriam in bello Parthico reportatam, antequam Romam adventaret, ratione cujus hoc anno uterque imperator dictus sit in nummis imp. V. Verum jamdiu bellum Parthicum confectum fuerat, et duo numismata a Dodwello relata, anno tantum sequenti, quo uterque imperator profectus est ad bellum Germanicum, percussa, pro quorum felici reditu Romani vota *fortunæ reduci*, ut moris erat, tunc solverunt. Indeque etiam confirmatur, quod eo anno dixi, utrumque imperatorem belli Germanici occasione illuc profectum esse.

3. *Luæ bis sævit*. — Entropius lib. 8, de M. Aurelio loquens ait: « Sub hoc tantus casus pestilentie fuit, ut post victoriam Persicam Roma ac per Italiam provinciasque maxima hominum pars, militum omnes fere copie languore defecerint. » Luæ hæc cum Eusebio in Chronico juxta editionem Scaligeri, et Hermanno Contraëto in Chronico ad annum septimum Marci referenda. Ad hæc Capitolinus in Marco, cap. 21, loquens de morte Veri Casaris, et profectioe Marci Aurelii in Germaniam, quæ duo anno CLXX contigere, ait: « Instante sane adhuc pestilentia, et deorum cultum diligentissime restituit, et seruos, quemadmodum bello Punico factum fuerat, ad militiam paravit, quos Voluntarios exemplo Volonum appellavit. » Ea peste exercitus devastatus. Duæ itaque pestes distinguende, seu verius eadem diversis temporibus sævit, præsentī sc. anno, et anno CLXXI, ut videre est in Chronico Eusebii.

4. *Bellum a Romanis gestum*. — Eusebius in Chronico ait: « Romani contra Germanos, Marco-

mannos, Quados, Sarmatas et Dacos dimicant, » quod partim hoc anno, partim sequenti actum. Marcus enim et L. Verus, qui hactenus imperatores III vocabantur, currenti anno, quo Verus tribunitiâ potestatem VIII et Marcus tribunitiâ potestatem XII susceperunt, uterque imperator V nuncupatus, ut ex eorum nummis liquet. Nisi quis velit hunc eisdem titulum attributum ob Bucolicos in Ægypto ab Avidio Cassio devictos, quod Capitolinus in Marco, cap. 24, ubi de hac victoria locutus est, statim de morte Veri Caesaris, et de protectione

utriusque imperatoris in Germaniam sermonem habeat.

5. *Hermogenes hereticus.* — Ad num. 11. Hermogenem hereticum in Africa docuisse, sine teste a Baronio affirmatum. Ex eo enim quod Tertullianus Africanus adversus illum scripserit, non magis deducitur, eum in Africa vixisse, quam deduceretur, eum Syrum esse, eo quod Theophilus Antiochenus in illum scripsit, ut ait Valesius in Nolis ad lib. 4 Eusebii, cap. 24.

ANICETI ANNUS 5. — CHRISTI 171.

1. *De bello Marcomannico et obitu L. Veri imp.*

— Sequenti anno centesimo septuagesimo primo, Sosio Prisco et Caelio Apollinare coss., Marcomannicum bellum coeptum est, ipsis imperatoribus ad bellum proficiscentibus: de quorum protectione, ac obitu Lucii Veri, hæc scribit Capitolinus¹: « Profecti famen sunt paludati ambo imperatores, Parthis atque Sarmatis et Marcomannis cuncta turbantibus, aliis etiam gentibus, que pulsæ a superioribus barbaris fugerant, nisi reciperentur, bellum inferentibus. Nec parum profuit ista protectio, cum Aquileiam usque venissent: nam plerique reges cum populis suis se retraxerunt, et bimillia ancores interemerunt. Quadi autem, amisso rege suo, non prius se confirmatos eum, qui erat creatus, dicebant, quam id nostris placuisset imperatoribus. Lucius autem invitum profectus est, cum plerique ad legatos imperatorum mitterent, defectionis veniam postulantes. Et Lucius quidem, quod amissus esset prefectus prætorio Furius Victorinus, atque pars exercitus interisset, redeundum esse censebat: Marcus autem tingere barbaros existians et fugam, et caedera, que securitatem bellicam ostenderent, ob hoc, ne lauti apparatus mole premerentur, instandum esse dicebat. Denique transiens Alpibus, longius processerunt, composteruntque omnia, que ad munimen Italiae atque Illyrici pertinebant. Placuit autem urgente Lucio, ut, præmissis ad senatum litteris, Lucius Romanam rediret. Via quoque postea iter ingressi sunt: sedens cum fratre in vehiculo Lucius apoplexia arreptus perit: » et post multa addit, corpus Lucii Romanam advectum, illatumque majorum sepulchro, ac inferi divos ipsum Lucium a senatu esse relatam.

2. In ejus sepulchro ad Hadriani molem posito inscriptio legitur, qua erroris redarguitur ipse Julius Capitolinus, et Aurelius Victor, qui dixerunt eum imperasse annos undecim, cum novem tantum reperitur in imperio vixisse, quod ejus sepulchri ejusmodi docet elogium his verbis exaratum: IMP. CAESARI L. AURELIO, VERO, MED. PARTIC. PONTIF. TRU. SAC. POT. IX. IMP. V. COS. III. P. P. Quod enim vicibus repetitis habetur numerus tribunitiæ potestatis, tot annis eum vixisse in imperio dicendum est. Nam (ut ex nummis constat) ea primum cum imperio semel adeptus, annisque singulis iterata, certum ejus imperii numerum annorum constituit. Ex numero igitur tribunitiæ potestatis certam ac firmam stabili chronographiam annorum ejusque imperatoris, superius quoque auctore Dione saepe notasse meminimus. Quod ut exploratus cuique sit, ejusdem Dionis hæc repetam verba, quod maximi ponderis sint: nam de his frequenter, ob dubium annorum numerum ejusque ferme imperatoris, oportuit meminisse. Ad itaque Dio²: « Gerere quidem tribunatum plebis, nefas ducunt imperatores, cum utique ipsi patricii sint: omnem vero tribunitiâ potestatem quantum unquam maxima fuit, accipiunt. Et quia quotannis eam cum tribunatu plebis ejus anni revocant, annorum imperii ipsorum hinc summa concipi solet. » Hæc Dio: ex quibus tempus exordii Marcomannici belli et obitus Lucii perspicue demonstratur.

3. Galerum M. Aurelius, qui funus Lucii curaturus Romanam advenit, haud passus est se illic diutius retineri: sed inde mox recedens, susceptum Marcomannicum bellum est prosecutus, eoque diu detentus fuit: quod quidem Galerum³ narrat his

¹ Capitol. in Marco.² Dio hist. Rom. lib. LIII. — ³ Galen. de præcoc. ad Posth. c. 9.

verbis : « Dum Aquileia hibernarent, ac exercitum colligere et instruere decrevisset, nuntios ad me miserunt, quibus ut ad se venire iubebant. Caeterum Lucio media hieme ad superiores concedente, ut cadaver Romam retulit, et quae consuevit fieri peregit, iter in Germanos suscepit, atque ut se subsequeretur, mandavit. Verum cum bonus et humanus esset, ipsi (sicut se) persuadere valuit, ut in Erbe relinqueret, praesertim cum brevi rediturus esset; » et post nonnulla : « Praeter opinionem igitur cum imperator diutius bello Germanico detentus fuisset, omne id otium ad scribendum contulit. » Haec ipse. Quod vero Capitolinus post Lucii obitum Cassium rebellasse ait, non id continuo accidit, sed post acceptam de barbaris victoriam contigisse, inferius tradit.

4. Tempore ejusdem Marcomannici belli martyrio coronatos Gervasium et Protasium, quae S. Ambrosii ¹ nomine conscripta habentur, eorum Acta lesantur. Expectavisse enim sacerdotes idolorum ab Astasio duce, ut, si vincere barbaros, et ad imperatores victor reverti cuperet, et de diis benemereri, Gervasium et Protasium christianos supplicio afficeret; quod ille impigre faciendum curavit. Scimus tamen alios ad alia tempora eorum referre martyrium: sed de his in Notationibus ad Romanum Martyrologium satis egimus.

5. At quomodo falso oraculo, opera Alexandri imperatoris (de quo superius fusi actum est) tantam ab Esculapio, qui recens apparuisset, profito, Marcus imperator illi fidem praestans, insigniter deceptus, ipseque Romanus exercitus ingenti clade affectus sit, Lucianus ² rem gestam in hunc modum describens : « Accipe, inquit, jam facinus quoddam hominis scelestissimi, unum inter omnia nullo impudentissimum. Cum jam non mediocrem in regiam aditum sibi patefecisset, inque anam Caesarum, praesertim Rubiliano rem adjuvante atque approbante, cum bellum, quod in Germania gerebatur, maxime flagraret, divo Marco cum Marcomannis et Quadis consensente, oraculum divulgavit; quo iubebat, uti duos leones vivos in Danubium immitterent variis cum odoribus ac sacris quibusdam magnificis. Sed praestat oraculum ipsum referre :

Gurgilibus fluvii surgentis ab imbribus Istri
 Immisisse duos Cybeles edico ministros,
 Monte frax altis; tun quantum alit Indius aër
 Florum atque herbarum benevolentium; moxque futura est
 Et victoria, pax et ananthis, et decus ingens.

6. « Haec cum facta essent quemadmodum ille praescripserat, leones quidem simulatque in hostium

regionem emissent, barbari, canes quospiam aut lupos esse rati, fustibus arcebant. At nostrorum profinitus maxima strages consecuta est, viginti ferme millibus simul extinctis. Illis similia sunt ea quae in Aquileia confugerunt, cum parum abfuisset quin urbs ea caperetur. At is ad id quod evenerat, Delphicum frigidè sane detorsit, dicens Deum quidem praedixisse victoriam, haud tamen explicuisse, utrum Romanorum futura esset, an hostium. » Hucusque de oraculo impostoris famosissimi Lucianus. Ex his videas, imperatorem diis fidentem, et Christianos odio prosequentem, in extremum discrimen adduxisse Romanum exercitum; sed quod in eo militarent plurimi Christianorum, haud funditus deleri potuisse: horum namque praestantia ac pietate postmodum non ipse tantum Romanus exercitus divinitus est liberatus, sed et hostes penitus profligati: haec autem quomodo facta sint, suo loco uberius dicturus sumus.

7. *Luciani interitus.* — Quod autem ad Lucianum pertinet, qui haec scripsit: licet omnes affirmant clarissime temporibus Trajani imperatoris, tamen ex iisdem scriptis liquido constat, cum ad haec usque tempora pervenisse, ac etiam eadem supergressum esse. Sed cum multa quae ab eo scripta sunt adversus Christianam religionem, suis locis sint superius recensita; hic de ejus obitu paucis agere, ratio temporis persuadet, et quia de eo a Suida litteris sunt commendata simul allexere; sic enim ait: « Lucianus, Samosatensis cognomento, blasphemus, sive maledicens, atque inauspicatus, ac potius impius, quod in Dialogis divina oracula pro ridendis inducit, fertur sub Trajano et ante eum fuisse, huius concionator Antiochia fuit: quae res cum ei male cessisset, se ad scribendum contulit, scripsitque infinita. Interiisse fertur a canibus, cum rabiem suam contra veritatem exercuisset. Nam in Peregrini vita perstringit Christianismum, et ipsi Christo maledicit homo sceleratus. Itaque furoris sui et in hac vita justas poenas dedit, et in futura aeterni ignis cum satana haereditatem cernet. » Hucusque Suidas. Ejusmodi sane digno homine epitaphio decuit impium hominem cum impietate sua pariter sepeliisse. Quod vero idem Suidas dicat Lucianum fuisse Antiochiae concionatorem, inde accidit, ut complures ipsum fuisse religionem christianam existimant, sed a fide apostatam in eandem esse furiose grassatum. Sane quidem ex ejus scriptis superius citatis cognoscitur, ipsum res Christianas apprime calluisse. Vix dici potest quantum cladem apostatae quibusque saeculis in Christianam religionem intulerint, quod et hoc deplorato nostro saeculo experimur. At de his alias.

¹ Apud Sur. tom. 1. die 19 Junii. — ² Lucianus in Pseudom.

Anno periodi Græco-Romanæ 5662. — Olymp. 237. an. 1. — Urb. cond. 922. — Jesu Christi 169. secundum Baronium 171.
— Soteris papæ 9. — M. Aurelii et L. Veri imp. 9.

1. *Consules.* — A. num. 4 ad 4. Coss. Q. Sosius Priscus, et P. Cælius Apollinaris, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari ex inscriptione, quæ apud Gruterum pag. ccc. legitur, in qua C. Licinius Licinianus dicitur coplatus, Q. Sosio, Prisco, P. Cælio, Apollinare, Cos. P. R. C. A. DCCCXXII, qui annus Urbis hoc anno inchoatur, ideoque et Fastorum ordo recte digestus.

2. *Quinta quinquennialia imperii procons. M. Aurelii.* — M. Aurelium proconsularis imperii quinta quinquennialia dedisse, ex septimis ejus quinquennialibus inferitur; hæc enim anno CLXXVII peracta, Istorum solemnium occasione congiarium, ut moris erat, a Marco Aurelio datum, Mediobarbus enim nummum exhibet inscriptum, ANTONINVS AVG. TR. P. XXIII. in postica: LIBERALITAS AVG. V. COS. III. Cernitur figura solata stans, dextra congium, sinistra cornucopia tenens.

3. *Uterque imperator Aquileiam contendit.* — Capitolinus in Marco, cap. 14. ait: « Profecti itaque sunt paludati ambo imperatores, Victoralis et Marcomanis emela turbantibus.... nec parum profuit ista profectio, cum Aquileiam usque venissent. Nam plerique reges et cum populis suis se retraxerunt, et tumultus auctores interemerunt. Quadi autem amisso rege suo, non prius se confirmatos eum qui erat creatus, dicebant quam id nostris placuisset imperatoribus.... Denique transcensis Alpibus, longius processerunt, composueruntque omnia, quæ ad munimen Italiae atque Illyrici pertinebant. » Quæ omnia presentis anno contigisse Baronius arbitratus est; cum tamen partim ad præcedentem, partim ad presentem pertineant. Currenti anno uterque imperator paludatus Aquileiam venerunt, ubi quæ ab bellum necessaria appararunt, ut testatur Galenus qui tum vivebat, et domus Augustæ medicus erat, lib. de Præcognit., cap. 9. « Quare, inquit, cum jam ex Urbe in hostes movissent, ac dum Aquileiæ hibernarent, exercitum colligere et instruere decreverunt, munus ad me miserunt, quibus ut ad se venirem, jubebant. » Ubi de presentis anni hieme Galenus loquitur, ut mox monstrabimus, Mediobarbus M. Aurelii nummum exhibet, in cuius postica legitur: FORT. RED. TIC. POR. XXII. IMP. V. COS. III. Visitur tigra sedens, dextra gubernaculum, sinistra cornucopia tenens. Producit et istum L. Veri, in quo eadem figura cernitur, et hæc verba legitur: TR. P. VIII. IMP. V. COS. III. FORT. RED. id est, *Fortuna reduce.* Quare cum uterque nummus cusus fuerit anno su-

periori, quo L. Verus tribunitiam potest. viii et Marcus xxii inierunt, nullus dubito, quin et eodem anno uterque imperator Romam reliquerit, et Aquileiam venerit. Aquileiæ non parvo tempore commorati sunt. Scribit enim Galenus de Libris propriis cap. 2: « Verum brevi post tempore ex Aquileiâ mihi litteræ ab imperatoribus missæ perferuntur, quibus illi me revocabant: statuerant enim ex hibernis expeditionem contra Germanos facere.... Cæterum ego Aquileiam cum pervenissem, pestis, quantum antea nunquam, grassari cepit. Unde imperatores statim Romam cum paucis militibus fugere coacti.... In itinere autem e vivis cum excessisset Lucius, Romam deportatus ab Antonino, fimeratusque est. » Quæ omnia presentis anno adscribenda. Extat M. Aurelii nummus apud Mediobarbum, in quo habetur: M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXIII. in postica: SALVS AVG. COS. III. S. C. Cernitur Salutis typos. Qui nummus cum currenti anno quo Marcus tribunitiam potest. xxii suscepit, percussus fuerit, confirmat quod scribit Galenus, indicatque, hoc anno pestem grassatam esse, et non Romam; cum ad eam urbem M. Aurelius et L. Verus non fugissent, si peste afflicta fuisset. Præterea, Lucio demortuo, Marcus ejus corpus non detulisset, neque denique in Germaniam proficiscens Commodum filium Romæ reliquisset, si in ea peste arsisset. Testatur quippe Galenus libro de Libris propriis, M. Aurelium Romam ad bellum Germanicum se conferentem, quod anno CLXX contigit, filium Commodum ibidem reliquisse, unde anno CLXXV illum ad finitem Germaniæ vocasse eo anno videbimus.

4. *Uterque imperator in Pannonias movet.* — Imperatores, postquam Barbaris pacem petentibus concessissent, « transcensis Alpibus longius processerunt, composueruntque omnia quæ ad munimen Italiae atque Illyrici pertinebant. » Addit Capitolinus in Vita Veri imperatoris cap. 9: « Composito autem bello in Pannonia, urgente Lucio, Aquileiam rediret, (nempe Marcus) in urbem destinatus est: sed non longe ab Alfino, subito in vehiculo, morbo, quem apoplexiam vocant, correptus Lucius, apud Alfinum perit. » Ex quibus verbis colligitur, novam hoc anno ab imperatoribus in Pannoniam profectionem institutam esse, in numismatis discrete expressam. Extat enim in gaza regia nummus areus majoris formæ inscriptus: M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXIII. Cernitur caput M. Aurelii laureatum. In postica: PROPECTIO AVG. COS. III. Representatur imperator equo in-

sidens habitu militari, tenens dextra lanceam, miles ante eum graditur, et tres alii eum subsequuntur. Cum itaque presentis anno M. Antoninus tribuniciam pot. xxiii capessierit, Pannonica expeditio hoc etiam anno suscepta; ob quam uterque Augustus imperator VI appellatus, saltem M. Aurelius, cuius hic apud Mediobarbum nummus hoc anno percussus extat: M. ANTONINVS ARG. TR. P. XXIII. In postica: VIC. GER. S. C. in clypeo trunco arboris imposito, quem Victoria tenet. In postica alterius, IMP. VI. COS. III. S. C. Dio, lib. 71, Lucii morte breuiter memorata, ait Marcum praefecisse Cassium Ioffi Asia, et eodem tempore Germanos, qui trans Istrum incolunt, venire usque in Italiam, altissimisque Romanis maxima ac gravissima incommoda, quibus Marcus occurril, Pompeiano atque Pertinace, legatis exercitus factis. Addit: Germanis superatis, *Germanicus appellatus est*, hoc nempe anno, ut elicio ex hoc nummo apud Mediobarbum: M. ANTONINVS ARG. TR. P. XXIII. In postica: GERMANICO ARG. IMP. VI. COS. III. S. C. Duo captivi ad trophaeum, alter stans, alter sedens representantur. Quamobrem jam hoc anno M. Aurelius *Germanicus* nuncupatus. Ex Pannonia Aquileiam rediere, quo eos Galenus convenit, ut ex ejus verbis numi, praecedenti citatis liquet.

5. *Obitus Lucii imp.* — Galenus, lib. de Praecognit., cap. 10, ait: « Ceterum Lucio media hieme ad superos concedente, ut cadaver Romam retulit, et quae consueva sunt, fieri peregit, iter in Germanos suscepit. » Mortuus itaque hoc anno L. Verus, ut recte Baronius vidit, et quidem Decembri exeunte. Historici enim Graeci hiemem a die undecima mensis Novembris incipiunt. Quare errantur Capitolinus in Vita Marci, Victor in Epitome, Cassiodorus, et Eutropius, qui annos undecim L. Vero assignant; annos enim tantum novem imperavit, ut scribit auctor Chronici Alex. et liquet ex nummis, qui ultra tribuniciam pot. ix non progrediuntur. Lucii mortem hoc anno exeunte contigisse demonstrat em. card. Norisius Dissert. 4 de Epochis Syro-Macedonum cap. 1, ex rescripto *lib. 3. Cod. tit. 31. de petit. L. 1.* in cuius titulo solius M. Aurelii nomen praefigitur, cum

vivente Vero utriusque Augusti nomina una simul praenolantur. *Propositum* est rescriptum, in Africa *VI kal. Februarias Claro et Cethego coss.*, seu anno Christi sequenti, die xxvii Januarii. Quare cum Verus apud Alimium Venetorum urbem obierit, mors ejus contigit, exeunte mense Decembri currentis anni, ejusdem imperii anno nono.

6. *Initium belli Marcomannici.* — Bellum Marcomanicum, non hoc anno, sed sequenti inchoatum. Nam M. Aurelius non tantum corpus L. Veri Romam retulit, ibique eum apothecosi donavit; sed etiam aliquo tempore in Urbe mansit. Tradit enim Capitolinus in Marco cap. 21: « Sub ipsis profectiois diebus in secessu Praenestino agens, filium nomine Verum Casarem, exsecto sub aure tubere, septennem amisit, quem non plus quinque diebus luxit. Et quia Iudi Jovis optimi maximi erant, interpellari eos publico luctu noluit. Instante sane adhuc pestilentia et deorum cultum diligentissime restituit, et servos, quemadmodum bello Punico factum fuerat, ad militiam paravit. » Quare M. Aurelius post Lucium in deorum numerum relatum, *Praeneste* secessit, annoque centesimo septuagesimo Verum filium amisit, et ludos capitolinos Jovi sacros Romae celebravit. Sequenti enim anno agon Capitolinus vicesimus secundus actus, ut ex annorum supputatione intelligitur. Capitolinum citatum de rebus anno cxxx gestis (quod aliqui negarunt, et de priori profectioe, quando nempe Aquileiam Marcus venit, interpretandum credidere) sermonem habere, ex nummis anno sequenti percussis certum redditur. Mediobarbus nummus Marci in medium offert, in quo habetur, M. ANTONINVS ARG. TR. P. XXIII. In postica, COS. III. SALVTI ARG. Visitur figura stans coram ara, dextra paleram cum serpente, sinistra hastam tenens. Marcus anno centesimo septuagesimo tribuniciam pot. xxiii ingressus est; eoque anno peste adhuc vigente, pro ejus salute sacrificatum. Producit ibidem Mediobarbus alium Marci nummum eadem antea, in cuius aversa parte legitur, PROPECTIO ARG. COS. III. S. C. Eo itaque anno Marcus Roma digressus expeditionem Marcomanicam suscepit.

ANICETI ANNUS 6. — CHRISTI 172.

1. *Melitonis episcopi Sardensis Apologia et alia ejus scripta.* — Centesimo septuagesimo secundo Christi anno, Severo Cethego et Julio Claro coss.,

M. Aurelii imperatoris anno decimo, Melito¹ Sardensis in Asia episcopus, pro Christianis sava persecu-

¹ Eusebius in Chron. hoc anno.

tione exagitatis, eidem M. Aurelio Antonino imperatori apologeticum obtulit. Quam nervosus fuerit liber ille, et Christiano episcopo dignus, pauca quaedam quae ex eo accepta Eusebius¹ recitat, facile monstrant; sunt enim haec: « Jam quod nunquam antea accidit totum genus piorum hominum, qui se divino cultui penitus addixerunt, persecutione affligitur, et novis edictis promulgatis per universam Asiam evagitur. Nam impudentes et protervi calumniatores, atque adeo alienarum rerum appetentes, ex his edictis occasione nacti, palam noctu atque interditi furantur, eosque expilant qui nihil cuiquam omnino intulerunt injuriae: » et paulo post: « Quod si te praecipiente hoc fit [justus enim imperator et rex non injuri quicquam aliquando condidit statuit] si sane recte factum, atque ejusmodi mortis praemium lubenti animo perpetimur.

2. « Istam autem unam tibi supplices petitionem offerimus, ut tu ipse auctores talis contentionis et dissidii dispiciendos cures: denique recto judicio decidas, mortem ne ac supplicium, an salutem et securitatem sint promeriti. Sin vero istud consilium hocque novum decretum tua auctoritate minime sancitum est, quod plane ne contra crudeles quidem et barbaros hostes salutare aequum est: multo magis te obsecramus, ne tam aperto latrocinio nos expoliari permittas. » His item subdit: « Divina, quam nos excolimus, religio antea inter barbaros insigniter viguit: quae cum apud gentes tuas praecclare et omnino Augusti regno, a quo paternum dixisti genus, floreret; ipsi imperio, quo tu potiris cum primis fausto ac felici praesidio fuit. Nam ex eo tempore Romani imperii fines magna cum amplitudine et splendore dilatati sunt: cui tu non modo jam successor fortunatus es, sed etiam cum filio futurus es, modo divinam illam religionem tuearis, quae simul cum Augusti regno apud vos cum incepta, tum una cum imperio euntra crevit: quam plane majores tui, praeter aliarum religionum ritus quos observabant, magnopere coluerunt. Atque quod nostra religio imperio tum praecclare cepto maximo plane adjumento et commodo fuerit, illud certissimo argumento esse poterit: nempe quod ab Augusti regno haecenus nihil rerum adversarum invectum est, sed contra, omnia summo cum splendore et amplitudine prospere et ex animi cuiusque sententia processerunt.

3. « Et quamquam Nero et Domitianus, soli inter omnes imperatores, invidiarum quorumdam et malevolorum hominum suasu adducti, nostram religionem ignominiae et obprobrii exponere studebant, quorum perditio conatu falsa ista et malitiosa criminatio contra Christianos ad aures hominum illapsa est, et temeraria ac vesana consuetudine confirmata: illorum tamen insciam et amantiam patris et religiosi tui patris majoresque coarguentes, saepe eos, qui contra istos praereligionis et doctrinae professores aliquid novi moliri audebant, modeste et prudenter per edicta correxerunt. In quorum numero et Ha-

drianus avus tuus, quem cum aliis multis, tum Fundano proconsuli Asiaeque praefecto litteras in Christianorum gratiam scripsisse constat; tuus item pater, quocum una tu summam rerum administrabas, tum ad alias civitates gregatim, tum ad Larisaeos, et ad Thessalonicenses, ad Athenienses, et ad omnes denique Graecos nominatim mandata per litteras delegavit. Ne quid novarum rerum contra nos Christianos aliquando edere molirentur. Te igitur multo potius omnia facturum, quae a tua benignitate postulamus, pro certo sumus persuasi: quippe cum de his hominibus non eandem solum cum majoribus sententiam et mentem sed etiam multo humaniorem et divinae sapientiae studio magis deditam teneas. » Hucusque ex Apologetico Melitonis Eusebius, qui texens ejusdem auctoris scriptorum catalogum, ait¹:

4. « Primum Melitonis duo de Paschate libri, alius de recta vitae Christianae institutione, de prophetis alius; liber item de Ecclesia, alter de die Dominico; est praeterea ejusdem liber de natura hominis, de ejus creatione, de obedientia fidei, de sensuum sedibus: istis accedit liber de anima et corpore: inter quos est etiam liber de lavacro regenerationis, de veritate, de fide, de generatione Christi; liber etiam ejusdem de prophetia, de hospitalitate: mus item qui Clavis inscribitur, alius etiam de diabolo, alius de Apocalypsi Joannis, de Deo incarnato, postremo ad Antoninum scriptus. In libris quos de Paschate confecit, quo tempore illos scripserit, in ipso illorum exordio his verbis refert: Cum Servilius Paulus esset Asiae proconsul, quo quidem tempore Sagaris martyrii corona donatus est, magna apud Laodiceam orta est controversia de Paschate: quod quidem festum forte eodem temporis artificio, quo oriebatur controversia, incidit; atque illis ipsis diebus etiam a me ista de festo illo fuere perscripta: » et in fine: « Idem auctor praeterea in proemio operis sui, quod breves et selectas sententias ex Scripturis depromptas continet, librorum veteris Testamenti, qui sunt omnium consentiente auctoritate probati, catalogum citat; quem quidem isto loco ad verbum percensere necessarium duximus.

5. « Melito Onesimo fratri S. Quoniam sapientum meo, incredibili studio erga verbum Dei incensus, a me vehementer flagitasti, ut quasdam breves et selectas sententias ex lege, et prophetis, et Salvatore, et universa fide nostra excerptas tibi contoverem; et item librorum veteris Testamenti accurate cognoscendorum cupiditate incitatus, quot numero sint, et quo ordine collocati, magnopere scire expelivisti: cum studium tuum erga fidem, et cognoscendi aviditatem erga verbum Dei pro certo intelligennerem: et quod pro aeternae salutis corona strenue instar athletae decertans, istas res ob desiderium illud, quo erga Deum evaresciscis, maxime omnium praefere videare: illud plane cum tale et tam fructuosum cernerem, cumulate, quoad poteram, perficere laboravi. Proinde in Orientem iter suscipiens, et eo usque loci profici-

¹ Euseb. histor. lib. IV. c. 25.

¹ Euseb. lib. IV. c. 25. in princ.

scens, ubi hæc et prædicata et gesta fuerunt; cum accurate a quibusdam de veteris Testamenti libris didicissem, illorum nomina hic subscripta ad te misi, quæ sunt hæc: Moysis quinque, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Jesus Nave, Judices, Ruth, Regum seu Regnorum libri quatuor, Paralipomenon duo, Psalmi Davidis, Salomonis Proverbia, Sapientia, Ecclesiastes, Canticum canticorum, Job, prophetarum libri Isaie, Hieremie et duodecim prophetarum scripta in uno libro separatim contenta, Daniel, Ezechiel, Esdras. Ex quibus breves et selectas sententias exceperimus, easque in sex libros dispersivimus. Tot libri dicuntur esse Melitonis. » Hæc Eusebius. Sed quod ait de sua professione ad Orientem, ad locum ubi divina Scriptura prædicatione est vulgata, haud dubium de Hierosolyma est intelligendum; ubi agens, ex canone Hebræorum tantum, quos recitat, libros recensuit. Cum igitur Melitonis lucubrationes tum ab Eusebio, tum etiam a S. Hieronymo adeo exacte sint enumeratæ, plane constat, librum illum de Transitu Virginis, Melitonis nomine decoratum, alterius potius esse auctoris; nec vel Melitonis continere apicem, eruditus quisque perfacile iudicabit: sed enim illum recens emersisse, et antiquos omnes latuisse certum est, ac proinde apocryphum jure censendum.

6. *Sagaris martyr.* — Quod vero in libro de Paschate Melitonem meminisse ait de Sagaris martyre: fuisse hunc Laodicæ episcopum, ac illisbris martyrii obisse certamen, testatur Polyocrates episcopus Ephesiorum, qui et de Melitonis exitu meminit, dicens: « Quid attinet dicere de Sagaris episcopo et martyre, qui Laodicæ mortem oppetit? Quid porro beatum Papirium, et Melitonem eumclum recenseam, qui Spiritus sancti instinctu afflatus totum vite sue tempus pie sancteque exegit, qui Sardis tumulo conditus est, expectans Christi e caelo ad universam carnem visitandam adventum, ex quo ex mortuis resurget? Isti omnes diem Paschatis decimo quarto die hujus ex Evangelii præscripto observant, » etc. « Hujus, inquit Hieronymus², elegans et declamatorium ingenium laudans Tertullianus in septem libris, quos scripsit adversus Ecclesiam pro Montano, dicit eum a plerisque nostrorum prophetam putari. » Sed de his superius, ubi toleratam eam de Paschate celebrando sententiam tunc fuisse diximus: quamobrem Sagaris et aliorum nomina publica attestazione, sunt in ecclesiasticis tabulis merito recensita, certusque singulis tributus dies, quo anniversaria eorum memoria celebratur.

7. *Apollinaris Hierapolitanus episcopus.* — At non Melitonem solum, sed et Apollinarem Hierapolitanæ Ecclesiæ episcopum, fama conspicuum, scripsisse librum his temporibus pro fidei christiane

defensione, idem testatur Eusebius¹, qui et cæterorum ejus scriptorum his verbis seriem lexit²: « Ex multis Apollinaris scriptis, quæ apud multos integra servantur, ista sunt quæ ad nos pervenerunt: Liber ad imperatorem, de quo ante diximus, scriptus: quinque libri contra Gentiles: de veritate duo: contra Judæos duo: et alii quos deinceps scripsit contra Cataphrygarum hæresim, quæ id quidem temporis (quandoquidem jam tum Montanus cum suis pseudo-prophetis perversæ suæ opinionis fundamenta jaciebat) tanquam nasci cepit: atque etiam non longo tempore post de integro renovata, multo serpsit longius. » Hæc de Apollinari Eusebius.

8. *Ecclesiastici hujus ætatis scriptores.* — Alios item complures tunc claruisse in Ecclesia viros sanctitate et doctrina egregie exultos³ testatur, inquit: « Philippus porro, quem Dionysii testimoniis Ecclesiæ Gortynensis episcopum fuisse cognovimus, longe accuratissimum opus contra Marcionem contextit: idem ab Irenæo facilitatum est. Modestus quoque egregie præter cæteros, viri illius errorem conspicalus, omnium oculis subjecti ad contemplandum. Alii item complures scriptores exiterunt, quorum lucubrationes adhuc in permultorum fratrum manibus integre custodiuntur. » Inter alios vero est de Musano apud eundem memoria nobilis, cum ait⁴: « Musani autem, quem inter eos qui supra demonstrati sunt numeramus, extat quidem liber elegantissimus, ab eo scriptus adversus quosdam fratres, qui videbantur inclinare in hæresim eorum qui Encratite dicuntur. » Meminit horum omnium S. Hieronymus. Recenset quoque inter hos Eusebius⁵ Pinytum episcopum Cretensem, de quo idem Hieronymus⁶ ait: « Pinytus Cretensis, Gnosie urbis episcopus, scripsit ad Dionysium Corinthiorum episcopum valde elegantem epistolam, in qua docet non semper lacte populos nutriendos, ne quasi parvuli ab ultimo occupentur die; sed quasi solido vesci debere cibo, ut in spiritualem proficiant senectutem. » Sunt et alii qui his temporibus claruerunt catholici scriptores ecclesiastici, de quibus alias opportunius.

9. Vides ex his et plane intueris divinam erga Ecclesiam providentiam; quæ scilicet perditissimis hæcæ temporibus, quibus dictæ hæreses invalescebant, quæ ex diversis scholis philosophorum prodierant, eruditissimos, omnique disciplinarum genere excellentissimos dedit viros, qui non eorum modo prociaciam infringerent, petulantiam reprimerent, omnesque conatus frustrarentur; sed et eruditissimos commentariis, Gentilium etiam in Christianos ut impios oblatrantium impetum retunderent, atque audaciam coercerent.

¹ Euseb. lib. iv. c. 23. — ² Idem ibid. c. 26. — ³ Ibid. c. 24. — ⁴ Ibid. c. 27. — ⁵ Ibid. supra c. 29. — ⁶ Hieronym. de Script. Eccles. in Pinyto.

¹ Apud Euseb. lib. v. c. 23. — ² Hieronym. de Script. Eccles. in Melitone.

Anno periodi Græco-Romane 5663. — Olymp. 237. an. 2. — Urb. cond. 923. — Jesu Christi 170. secundum Baronium 172.
— Eleutheri papæ 1. — M. Aurelii imp. 10.

1. *Consules*. — A num. 1 ad 6. Goss. *M. Cornelius Cethegus*, et *C. Erucius Clarus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari ex Inscriptione Foroliviensi a Marchesio in lib. 1 ejusdem urbis publicata.

2. *Quinquennalia Commodi Cæsaris*. — Commodus Cæsar imperii Cæsarei quinquennalia dedit.

3. *Apologia Melitonis*. — Eusebius in Chronico anno Abrahami 2186 qui kalendis Octobris præcedentis Christi anni inchoatur, ait : « Antonino imperatori Melito Asianus, Sardensis episcopus, Apologeticum pro Christianis tradidit, » quod anno præcedenti in finem evergente factum videtur, ut ex Chronico Alex. elicitur. Præterea eo anno proconsularis imperii quinta quinquennalia Marcus edidit, que majori pompa, quam quinquennalia fieri solita. Hujus Apologie fragmentum extat apud Eusebium lib. 4, cap. 26, in qua de imperio Romano loquens, ait : « Cujus tu hæres ac successor adspirantibus omnium votis politus es, potierisque deinceps una cum filio. »

Quare Commodus Cæsar imperii consors erat, ut etiam ex verbis Julii Pollucis in Præfatione libri primi Onomastici ad Commodum Cæsarem, deduci videtur. *Ὁ καὶ πατὴρ ἀγαθὸν πατρὸν ἐστὶ σοὶ κτῆμα κατ' ἴσου βασιλείᾳ τε καὶ σοφίᾳ* : id est, *O boni patris filii paterno seu hereditario jure, et regnum et sapientiam possides*. Valesius in Nolis ad Proœmium lib. 3 Hist. Eusebii laudatum hujus historici locum explicans, inquit : « Jam ergo Commodus a patre adscitus fuerat in consortium regni, cum hunc pro Christianis libellum Melito imperatori porrigebat. Quod sub finem imperii M. Antonini contigisse constat. » Sed non advertit Valesius Commodum jam ab anno centesimo sexagesimo sexto Cæsarem fuisse, imperioque Cæsareo politum? ideoque de imperio Augusteo Commodi Melitonem non loqui, ut Eusebius et auctor Chronici Alex. viderunt.

4. *Expeditio Germanica*. — Hoc anno M. Aurelius, Roma relicta, adversus Germanos movit, ut anno præcedenti ostendi.

ANICETI ANNUS 7. — CHRISTI 173.

1. *Montanus, ejusque hæresis ortus, progressus et confutatio*. — « Christi Domini nostri anno centesimo septuagesimo tertio, Severo et Herenniano coss., M. Aurelii imperatoris anno undecimo, pseudopropheta, que juxta Phrygas nominatur, accepit exordium, auctoribus Montano, Priscilla, et Maximilla insanis vatibus. » Hæc Eusebius¹. Verum Epiphanius², adversus eosdem agens, hæc ait : « Ili fuerunt circa annum decimum nonum Antonini Pii post Hadrianum. » Rursus autem scribit Apollinaris³, qui eodem quo Montanus vixit tempore, sub Grato Asia proconsule Montanum ad fidem venisse, ac mox cupisse se efferre superbia. Mentio de Grato consule apud Cassiodorum habetur anno quarto Antonini Pii

imperatoris : quem si velimus, more majorum, post consulatum, proconsulatum Asia accepisse, ad ea tempora ejus sunt primordia referenda. Al possumus hæc ex sententia ejusdem Eusebii¹ de Apollinare ita scribentis simul conciliare : « Scripsit, inquit, contra Cataphrygarum hæresim, que id quidem temporis quandoquidem jam tam Montanus cum suis pseudoprophetissis, perverse suæ opinionis fundamenta jaciebat, tanquam nasci cepit : atque etiam non longo tempore post de integro renovata, multo serpsit longius. »

2. Duo igitur tempora, imo et tria, Montani ac sociorum consideranda putamus. Primum, cum fidem in Ecclesia prophetare ceperunt, et in admiratione sunt habiti, sed nondum detecti hæretici :

¹ Eusebius in Chron. hoc anno. — ² Epiphanius, hæres. XLVIII. — ³ Apud Euseb. lib. v. c. 15.

¹ Apud Euseb. lib. IV. c. 26.

quippe qui ovinis pellibus lupos induentes, vitam optimam compositam moribus, abstinentia præsertim excultam, extrinsecus præ se ferrent: insuperque et miraculorum sibi virtutem arrogantes, necdum quiequam catholicis dogmatibus contrarium loquentes, jam toti orbi facti conspicui, et in admiratione habiti, ab omnibus propemodum præconiis tolli et laudibus prædicari ceperunt. Secundum vero tempus fuit, cum res in controversiam deduci cepit primis M. Aurelii Antonini temporibus, cum in Galliis ingens persecutio vigeret: quæ duo tempora Eusebius¹ simul oratione coniungens, ait: «Cum Montanus, et Alcibiades, et Theodotus in Phrygia jam prophetandi opinionem, apud complures adepti fuissent, (permulta enim, divina gratia largiente, miracula et opera stupenda ad illud usque tempus per varias Ecclesias edita, fidem multis faciabant, illos etiam domum prophetiæ fuisse consecutos), cumque de his hominibus controversia orta esset; fratres rursus qui in Gallia habitabant, privatim iudicium, idque prudens et rectum cum primis, de hisdem epistolæ quam diximus, subiunxerunt.» Hæc de illis cum scribat Eusebius, plane significare videtur, eos aliquando recte ambulasse, et divina gratia illustratos signa et miracula edidisse, sed ea de re adversas his fuisse postmodum nonnullorum sententias sanctorum virorum.

3. Tertium vero tempus illud fuit, cum iidem iam palam facti quales essent, ab Ecclesia Catholica penitus ejeti sunt, quod quidem non sui parvi negotii opus; tantam enim sibi apud plurimos aestimationem et gloriam comparaverant, ut nec iam detecti exciderint ab opinione multorum: imo et qui de eis atqu岸ando recta sensissent, atque damnasent, postea fraude pelecti eorumdem facti fuerint acerrimi defensores: ut Tertullianus plane infelix, qui in calce² lucubratisissimi operis, quod adversus hæreticos conscripsit, de Præscriptione, secundum Phrygas hæreses notat, atque condemnat: post vero hisdem, omnibus intensis nervis, patrocinatus est. Magna certe Montani fraus tentatio in Ecclesia fuit, cum non hic vel ille inanis homo et facilis ad credendum ab ejuscemodi composita farva deceptus sit, sed et qui magna præditi videbantur sanctitate atque doctrina.

4. Enituit tunc temporis quæ de sede Petri impolluta servanda vixit semper vigilantis divina providentia: nam cum illi totis viribus nisi essent primarie Ecclesiæ communicationem suffurari, quo sic ab universa Catholica Ecclesia viderentur esse recepti atque probati; dum res apud Romanum Pontificem ageretur, idemque de impariendi illis communicatione litteras dedisset, continuo revocavit: cum adveniens Praxæas, Catholicæ religionis tunc homo, multa de illis, quæ hæcenus præterierant ipsum Romanum Pontificem, eidem significasset, inculcassetque. Testatur id quidem Tertullianus³, cum ait: «Nam idem Praxæas tunc episcopum Romanum agnoscentem iam pro-

phetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis prophetis et Ecclesiis eorum asserendo, et præcessorum ejus auctoritatem defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam missas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare.» Hæc Tertullianus: quem licet velimus non mentitum esse (periculosum enim alioqui est, hæreticis de suis dogmatibus quæcumque dicentibus fidem præstare) quid magnum est falsis assertionibus surreptam, pacificis scriptis litteris, communicationem dare Romanum Pontificem?

5. Accidit id quidem alias sæpe; et inter alia plura exempla illud est perspicuum, quod in præsentiarum menti occurrit. Eustathius Sebastenus¹ hæreticus Romanus veniens cum suis ad Liberium papam, fidei catholicæ sinceram professionem edens, dolose communionem surripuit; rediensque gloriose de Romanæ Ecclesiæ communicatione se extulit: sed reclamantibus Orientalibus, et qualis adhuc esset Eustathius declarantibus, rursus sic cognitus, ab Ecclesia pulsus est atque damnatus, ut suo loco dicemus. Qui novit nunquam a Romano Pontifice atque aliis consecuisse dari litteras communicatorias, quas et pacificas dicimus, absque fidei catholicæ præmissa prius confessione; nec rursus illam profitentibus, ac eas petentibus litteras, potuisse negari; haud profecto mirabitur, papam per litteras impertitum fuisse pacem Ecclesiis Phrygiæ atque Asiæ, quarum fidem catholicam, edita ex more rectæ fidei professione, jam exploratam habuisset: hoc est namque quod ait Tertullianus, ipsum Romanum Pontificem agnoscentem prophetias Montani et sociorum, ex ea (quod addit) agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ per litteras concessisse: perinde ac si diceret, cognita ab eis edita fide Catholica, nec ab ea illorum prophetias dissentire cognoscens (haud dubium, eos, quæ in illis erant hæreses, occultuisse) ad dictas Ecclesias litteras pacificas dedit. Nam quid est, per Praxæam aliis significatis, revocasse quas dederat pacificas litteras, nisi, prodita illorum hæresi, eos aversalum fuisse? ut appareat in omnibus viguisse simul ejusdem Romani pontificis sinceritatem ac pariter potestatem.

6. Sic igitur tribus his temporibus consideratis, nulli sane crimini dari potuit, si ipso initio, vel medio tempore, cum primum illorum prophetiæ junctæ miraculis veris assertis vel apparentibus ederentur, vel cum postea de iis dubitatione exorta, diversæ essent diversorum sententiæ, quis hisdem communicasset: sed tantummodo crimen erat, cum patefacta, atque a Catholica Ecclesia improbata ipsorum hæresi, id sciens quis prudensque fecisset. Fuisse namque semper a temporibus Apostolorum in Ecclesia, ac perseverasse in posterum spiritum prophetiæ, absque controversia apud omnes est; de quo et Justinus martyr² hæc ait: «Apud nos enim fuscusque prophetica extant dona: unde et vos intelligere de-

¹ Apud Euseb. lib. v. c. 3. — ² Tertul. de præscr. c. 25. — ³ Tert. advers. Praxæam. c. 1.

¹ Socrat. lib. iv. c. 11. — ² Justin. in dialog. cum Tryphone.

betis, quæ olim in genere vestro de Judæis intelligit fuere, ea esse in nos translata. At quemadmodum apud vos, sanctorum prophetarum tempore, etiam pseudopropheta erant: ita et apud nos permulti sunt falsi doctores, quos cavendos esse Dominus noster præmonuit. » Et post multa: « Est, inquit, apud nos videre et feminas et masculos dona a Spiritu Dei habentes. » Equidem ex veteri quoque prophetia jure sibi S. Ecclesia novas vindicat prophetias, Joëlis ¹ nempe oraculo dicente: « Effundam Spiritum meum super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filiae vestrae. » Idque sibi per Christum ² concessum est, divino Spiritu ex mensura fidei quod ait Apostolus ³ his et aliis charismata singula dividit.

7. Cæterum quod spectat ad Montanum et socios ejus, perfecte fuit ab eis decipi, quippe qui in omnibus speciem pietatis præ se ferebant; nam ut docent Philastrus ⁴, Epiphanius ⁵, Theodoretus ⁶, et alii Scripturas omnes cum Catholicis, tam veteris quam novi Testamenti, recipiebant: de Patre, Filio, et Spiritu sancto paria cum Ecclesia sentiebant: dona Spiritus esse pariter in Ecclesia, ac fidelibus etiam impertita affirmabant: disciplinam insuper Ecclesiasticam se artissime servare profitebantur: jejunia, martyria, et cuncta alia, quæcumque in prælio essent in Ecclesia Catholica, excolere diligentissime curabant: nec ea quidem verbis duntaxat, sed re ipsa præstare videbantur. Magnam itaque hæc omnia apud nunquamque durioris licet ingenii hominem vim habuisse, quis dubitet? Verumenimvero quis hæc accurate considerans, non afflictiorem magnam animi admiratione atque stupore, perspicies diaboli callidam artem atque in decipiendi versutiam, novo semper certamine, quomnis suarum technæ insidiarum profunde evitentur, Dei Ecclesiam oppugnantis? Ecce tibi, qui non ita pridem, nempe hoc ipso sæculo, Gnosticorum et aliorum, quos retulimus, turpitudines commentus erat, ut ignominiam irrogaret Ecclesiae, eamque penitus labefacturum: jam defectus, et una cum suis sectariis omni execratione dignus habitus, atque proscripius, immulans speciem, omnesque exuens prioris habitus impunitates, sordes, ac turpitudines, superinducta summa atque admiranda sanctitudinis composita larva, progrediatur, nomen jejunia, continentiam, et martyria predicans; ostentansque in suis prophetia spiritum, et summa illa a Christo olim promissa fidelibus charismatum dona, nullaque alia superaddens, quæ ad sectam esse possent illerebræ, maximo omnium fuit Ecclesie detrimento.

8. Quod vero ad Montanum ipsum spectat; S. Hieronymus ⁷, ad Marcellam scribens, in primis cum abscissum et semivivum appellat, ac proinde eumachum fuisse declarat: qui nuper baptizatus, propriaque excellentiæ gloria elatus, malo arreptus

spiritu, prophetam profiteri cepit, magnamque inde sibi existimationem comparavit, nactus ad eam rem duas quas seduxit nobiles feminas, Priscam videlicet, quam nonnulli Priscillam nominant, et Maximillam, easdemque eodem afflatus spiritu docuit prophetare; quarum ope innumeros penes seduxit: nam Hieronymus scribens contra Pelagianos ad Clesiphontem, de iis hæc ait: « Montanus, immundi spiritus predicator, nullas Ecclesias per Priscam et Maximillam, nobiles et opulentas mulieres, primum auro corrupit, deinde hæresis polluit. » Hæc ipse.

9. At quod ad rerum ab eo gestarum historiam pertinet, a nullo fidelius atque certius quam ab ejus temporis homine, qui adversus eum cominus decervavit, assequi licet. Is fuit nobiliss eruditione atque virtutibus præstans Apollinaris Hieropolitanus episcopus, qui ab ipso rerum exordio narrationem instituens, ad Avircium Marcellum scribens, in hunc modum præfatur ¹: « Quanquam longo jam et prolixo temporis spatio, Avirci Marcellæ carissime, a te, ut aliquid contra Galaphrygarum hæresim scriberem, incitatus sum, tamen hæcenus me ab illo instituto continui: non tam quod dubitarem falsa errorum commenta me posse convincere, et firmis testimoniis veritatem corroborare, quam quod tum metuerem, tum sedulo præcaverem, me evangelico novi Testamenti verbo, cui neque apponere, neque detrudere quidquam licet, et præsertim qui secundum Evangelium vitam degere insuluerit, quibusdam viderem meo quasi Marte aliquid vel addere, vel statuere, quod non in eo omnino comprehensum sit. » En vides, lector, quanta modestia, animique demissione, antiqui Patres, quantum licet eruditissimi atque sanctissimi, ad divinas Scripturas tractandas, etiam si ex eis oppugnaturi forent hæreticos, se conferebant. Sed prosequatur deinde inchoatam de Montano narrationem, sic dicens:

10. « Verum cum nuper essem Ancyrae Galatiæ urbe, et Ecclesiam qua est in Ponto contentionum procellis ab isla nova et inusitata non (ut illi dicunt) prophetia, sed polius (ut demonstrabitur) pseudo-prophetia concitatis jaclatam offenderem; quantum poteram, juvante Deo, de his ipsis eorum erroribus, qui jam passim vagantur, et de iis quæ ab illis proponebantur, nullis diebus in Ecclesia assidue disceptandum: adeo ut ea non solum permagna effertur latibilia, sed ad veritatem vehementer roboraretur; et qui contrarias partes tuebantur, eodem temporis momento a me refutati, animos dejicerent, et omnes veritatis adversarii summo dolore angerentur. Ac cum presbyteri, qui in eo loco erant, præsertim Zosico Obreno postularent, ut de iis, quæ fuissent contra veritatis adversarios eo sermone disputata, commentarum aliquem relinqueremus: istud quidem minime ibi præstitimus, sed constanter illis sumus polliciti, Domino nobis gratiam largiente, nos illum scripsit hæc loco mandaturos, et absque emendatione ad eos missturos. » Isæ aliaque deinceps

¹ Jol. II. — ² Ephes. IV. — ³ Rom. XII. — ⁴ Philastr. de hæres. c. 50. — ⁵ Epiph. hæres. XLVIII. — ⁶ Theodor. hæret. fab. lib. III. — ⁷ Hieronym. in ep. LIV.

¹ Apud Euseb. lib. V. c. 15.

verba in exordio libri præfatus, et in sermone progressus paululum, auctorem erroris, de quo locuti sumus, hoc modo commemorat. Et paulo post :

11. « Pagus esse dicitur in Mysia Phrygiæ, que nuncupatur Ardabam : ibi ferunt quendam nomine Montanum, qui imper ad fidem venerat. Grato tum proconsule Asiæ primum insatiabili quadam animi cupiditate in primatu ambiendo incensum, simul-atque aditum diabolo adversario ad se patefecerat, spiritu quodam maligno abripi, et de repente furore et mentis insaniam exagitatam bæcchari, atque mox non lemere solum garrere, sed peregrinas quasdam voces fundere, et contra quam Ecclesiæ consuetudo cum traditione tum successione antiquitus ab Apostolorum temporibus eo usque derivata postulabat, prophetare scilicet accepisse. Ex illis, qui eo temporis articulo adumbratas eas et adulterinas voces auditione acceperant, nonnulli contra illum, tanquam insano spiritu præditum, demonio agitatum, falsi erroris quasi vento pulsum, et hominum denique multitudinem magnopere conturbantem, acriter increpabant; et Domini tum distinctionis, qua spiritus erroris innotesceret, tum minarum, quibus perterrefacti, vigilanter pseudoprophetarum adventum præcaverunt, recordati, ne ita deinceps garrirer, prohibuerunt. Alii autem, Dominicæ distinctionis penitus oblitæ, de eo, velut Spiritu sancto et dono prophetiæ imbuto, sese gloriose extulissent, atque insolenter intumuerunt : a quo decepti, inque fraudem abducti, spiritum illum vesanum fallaciter blandientem, et populum in errorem astute inducentem, vehementer sollicitarunt, ut se a loquendo non amplius prohibere permitteret.

12. « Diabolus igitur cum arte quadam imo ejusmodi falsæ et fraudulentæ astutiæ præstigiis, perniciosi contra istos, qui ita se Deo opposuissent, machinatus esset, et ab eisdem, contra atque meruerat, magno honore affectus; illorum mentem a fide, que est secundum veritatem, lapsam, errorisque somno consopitam excitavit, incenditque, ut duas meretrices in illud ipsum scelus impellerent, spiritumque complerent adulterino, quo non aliter quam Montanus, quem diximus, furiose, inepte, ac novo et peregrino modo garrirerent : usque adeo, ut spiritus ille veterioris eos, qui tum in eo se oblectarent, tam effuse gloriantur, interdum heare et promissionum magnitudine admodum inflatos reddere videretur; interdum conjecturis et rationibus probabilibus nixus, aperte eorum peccata coram redargueret, ut pularetur etiam corrector viliorum. Quauquam pauci ex Phrygiis erant, qui ejus erroris tenebris involuebantur; prætractus tamen ille et arrogans spiritus ad Catholicam et universam sub cælo Ecclesiam contumeliis onerandam eos propterea perdoceat, quod idem ille pseudopropheticus ejus spiritus neque aditum ad illam sibi patentem habere, neque honorem in illa acquirere poterat. Nam ubi fideles, qui Asiam incolebant, sæpenumero et nullis in locis ejusdem in unum convenerant, et doctrinam recens inductam explorarant : et eam profanam ac detestabilem osten-

derant, et errorem ipsum improbarant : sic tandem isti tum ab Ecclesiâ extrusi, tum a communione penitus depulsi fuerunt. » Illic Apollinaris, reliqua vero, que ab eodem scripta sunt de fine ipsorum, inferius suo loco dicemus.

13. Quæ autem de Apollonio, egregio ejusdem sæculi scriptore, de isdem sicut memoria commendata, hic intexere operæ præfium existimamus : ait enim¹ : « Alqui quis sit hic recens et novitius doctor, facta illius et doctrina satis declarant. Iste est, qui nuptiarum divorcia perdoceat : qui novas jejuniæ leges sancit : qui Pepuzam et Tymium (istæ enim sunt parvæ civitates Phrygiæ), cupiens omnes undique eo convocare, Hierusalem nuncupat : qui pecuniarum exactores constituit : qui oblationum nomine munera accipiendi prætexit : qui denique sui verbi prædicatoribus, ut ejusdem verbi doctrina sordido ventris abdomine et ingluviæ roboretur, salaria suppeditabat. » Illic de Montano : de cujus prophetissis, sermone aliquanto longius producto, sic scribit : « Intellegendum² est istas primas Montani prophetissas, ut primum spiritu illo repleta erant, maritos deseruisse. Quam falso igitur mentiti sunt hi, qui Priscam virginem appellabant ? » Deinde subjungit : « An non universa Scriptura videtur prophetam velare, ne munera et pecuniam accipiat ? Quando ego igitur forte video prophetissam aurum, argentum, et vestes pretiosas cupide accipientem : quid est cur illam non prophetissarum numero excludam ? » Iterum sermone longius protracto, de quodam illorum, quos Confessores nominabant, hæc disserit : « Themison etiam lotus revera avaritiæ sordibus involutus, qui non toleranter crucem afflictionis (quæ est veri confessoris nota) gestabat, sed pecuniarum multitudine se e vinculis eripiebat ; cum oportuisset illum ob istud peccatum humiliter summissoque animo se gessisse, martyrem et testem Christi se esse gloriatus, audebat, Apostolum imitando, catholicam ad omnes Ecclesias epistolam contexere : ac tum illos, qui plane multo melius credebant quam ille, fide et religione instruere : tum suæ doctrinæ confirmare inepitias ; tum denique in Dominum, in Apostolos, et in sanctam Ecclesiam convitia petulanter jacere.

14. « De alio item eorum, quos tanquam martyres apud se honore et observantia decorabant, sic tradit : Et non de pluribus verba faciamus, dicat nobis ipsa prophetissa de Alexandri facinoribus, qui se martyrem prædicat, et quem ipsa convivio excipit familiariter ; quem etiam alii complures adorant, ejus atrocitatem et alia flagitiorum genera, pro quibus debitas pœnas persolverit, nihil nostra interest commemorare ; præsertim cum in ipsas fabulas publicas satis accurate relata sint. Igitur quisnam istorum allerius condonabit peccata ? prophetissa ne martyri atrocitatem ; an martyri prophetisse avaritiam ? Cum enim Dominus dixerit : Nolite possidere aurum, neque argentum, neque duas tunicas : isti omnia contra, in rerum velitarum possessione magnopere

¹ Apud Euseb. lib. v. c. 17. — ² Idem.

dehuerunt. Nam illos, qui ab istis prophete et martyres dicuntur, non a divitibus solum, sed a pauperibus etiam, ab orphanis et viduis pecunias exegisse, perspicue ostendimus. Quod si in hac re sibi contendant: prodeant in medium, et de his nobiscum una disceptent; ut si forte convincantur, desinat de cetero peccare. Oportet enim fructus prophetæ exacte explorari; nam arbor a fructu rite interoscitur.

15. «Ut vero Alexandri flagitia cuique ea cognoscere cupienti dilucide aperiantur, hoc pacto ostendimus. Ephesi ab Emilio Frontino proconsule, non propter nomen Christi, sed propter atrocitiam (erat enim maleficus, quæ turpiter admiseral, in iudicio condemnatus est. Verum postea cum se ob nomen Christi persecutionem passum fuisse apud fideles, quos callide hac astutia dehebat, falso prætexisset: illis proconsulem rogantibus pro eo, dimissus est. Attamen propriae sua unde erat, Ecclesia, eum, quia latro erat, recipere volebat. Cæterum qui plura de rebus gestis illius (cupis vite rationem hæc prophetissa, licet cum illa multis jam annis commemoratus sit, ignorare præ se fert, penitus agnoscere cupiant, Asiæ tabulas publicas habent, unde discant. Istius igitur mores depingendo in ipsam, tanquam in tabula, propriam etiam et veram prophetissæ effigiem scite depinximus. Similem etiam inscitiam in multis eorum possumus declarare. Quod si sibi suisque ingeniis præfidant, veniant quæso in questionem, iudiciumque subeant.

16. «Alio etiam in loco ejusdem libri, de prophetis, de quibus se ita jactitant, ista adnectit: Si inficias eunt ipsorum prophetas munera accepisse, hoc pro confesso statuunt, se, si munera accepisse manifesto convincantur, non omnino esse prophetas. De quibus rebus infinita pene eaque certissima argumenta proferemus. Quin omnes prophete fructus examinare necessum est. Dic mihi: Propheta ne cenam coloribus fingit? Propheta ne oculos stulto oblinit? Propheta ne sumptuose et vestitu splendido ornatus incedit? Propheta ne tabulis et tesseriis ludit? Propheta ne fenus exercet? Ista vero mihi fateantur, et dicant utrum liceat usurpare, an contra. Ego certe hæc apud illos factitata, perfacile ostendam. Idem iste Apollonius in eodem libro commemorat, quod quadagesimus jam annus, in quo quidem ad hoc opus scribendum se contulit, agebatur, ex quo Montanus illam confictam et commentitiam prophetiam inceptit. Atque rursus dicit, Zoticum, cujus superius scriptor meminerat, cum Pezanzam adventasset, ibi jam Maximilla prophetare se simulante, insanum in illa spiritum coarguere conatum esse: verum ab illis, qui Maximillæ partibus favabant, ab instituto prohibetum. Porro Thrasea ejusdem in ex numero martyrum, qui tum erant, meminit. » Hæc ex Apollonio Eusebius; qui nobilis inter scriptores ecclesiasticos, adversus Cataphrygas, ad eorum auctores confutandos, librum separatim conscripsit.

17. Qui vero decimo quarto anno a morte Maximilla, alterius ex prophetissis Montani adversus eodem commentarium scripsit Miltiades, hæc in

eodem habet, quæ ex multis idem Eusebius¹ recitat his verbis: «Hic pseudopropheta Montanus, quem impudentia et audacia sequuntur ut comites, cum esset furore correptus, ex inscitia quadam voluntaria ordiens, in insaniam animi non voluntariam (sicuti autè diximus) præcepit tandem dilabebatur. At vero neque quemquam veteris Testamenti prophetam, neque quemquam novi ostendere potuerunt, qui insano spiritu in hunc modum fuerint aliquando exagitati: neque de Agabo, neque de Juda, neque de Sylla, neque de Philippi filiabus, neque de Annia ex Philadelphia, neque de Quadrato, neque de aliis quibusvis præterea, quod vesano ipsorum more ulla ex parte aliquando prophetaverint, omnino gloriari poterunt. Rursus ista memorat paulo post: Quod si post Quadratum et Anniam ex Philadelphia, mulieres illæ Montani sicut prædicant in propriæ eum munus proxime succedebant; proferant etiam eos, qui post Montani et mulierum illarum mortem, nam domum prophetiæ in Catholica Ecclesia ad postremum usque Christi adventum debere versari affirmat Apostolus) in idem munus successerint. Verum decem et quatuor annis, qui jam a Maximillæ morte hæcenus intercesserunt, ne unum quidem prophetam commonstrare poterunt. » Hæcenus ex Miltiade Eusebius, qui subdit ab eodem auctore editum quoque librum fuisse contra Gentiles, et alium contra Judæos: Apologiam quoque pro Christiana religione ad illius temporis imperatores scripsisse tradit. Quæ cum omnia magno detrimento deperisse noscantur, fragmentum saltem ex eo ab Eusebio recitatum, tanquam perillustis antiqui theologi monumentum, ad ejus quoque sicut aliorum memoria vivat in chartis nostris, hic volumus recitare.

18. De ipsorum vero pseudoprophetarum damnatione ab episcopis Asiæ et aliis facta, hæc Serapion², ejusdem quoque sæculi clarus inter scriptores ecclesiasticos, in epistola ad Coricum et Ponticum habet: «Ut vero istud intelligatis, omnem in Christo fraternitatem, quæ per universum orbem terrarum diffusa est, ab hac nova et peregrina prophetia, tam falsis præstigiis instituta, reapse abhorre; litteras Claudii Apollinaris beatissimi, qui Hierapoli Asiæ civitati episcopus præfuit, ad vos misi. In hac Serapionis epistola extant diversorum episcoporum subscriptiones, quorum unus sic fere subscribit: Aurelius Cyrenius, testis Christi, vobis salutem et prosperam valeitudinem opto. Alter isto modo: Elius Publius Julius ex Debello Colonia Thraciæ episcopus: Vivit Deus in cælis, quod Solas in Anchialo voluit Priscilla demonem eicere, sed veteratos illi hypocrite nequam permisit. Sunt etiam in ipsidem litteris permultorum aliorum episcoporum subscriptiones sua ipsorum manu exarate, qui eidem sententiæ suffragati sunt.»

19. At non in Asia solum, sed et in Græcia hoc sæculo pleraque acta fuisse Concilia, in quibus de ipsidem dignoscendis habitum fuisse tractatum, puta-

¹ Euseb. lib. v. c. 16. — ² Apud Euseb. lib. v. c. 18.

mus; nam Tertullianus ¹ ait: « Aguntur precepta per Græcias illas certis in locis Concilia ex universis Ecclesiis; per quæ et aliorum quædam in commune tractantur, et ipsa representatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur. » Ex Apostolorum namque traditione ejusmodi dimanavit in Ecclesiam consuetudo, ut contentionibus de fide exortis, vel cum alia perdifficilia tractanda essent, Ecclesiarum episcopi in conditum omnes locum convenirent. At quippiam de iisdem definire, haud fuisse liberum absque Romano pontifice neque enim soliti erant vel si quid definissent, illius auctoritate probari, solemne semper in Ecclesia fuit, ut innumera propemodum declarant exempla, suis quibusque locis ponenda. Ad hæc spectat, quod, cum Asia episcopi de celebrando Paschate luna decima quarta agerent, Polycarpus Romam ad Anicetum ut dictum est ad ejus ea de re explorandam sententiam venit; qui inolite Asiaticæ Ecclesiæ consuetudini noluit refragari. Festinasse itaque ea item ex causa Montanum, atque falsa relatione subripuisse litteras pacificas a Romano pontifice diximus.

20. Sed jam quis fuerit Montani et prophetissarum exitus, a Claudio Apollinare, Hierapolitano episcopo, audiamus: « In secundo libro, inquit Eusebius ², ista de morte illorum, quos supra persecuti sumus, commemorat: Quin nos ideo prophetarum interfectores appellarunt, quod garrulos in primis et loquaces illorum prophetas minime admitterimus hos enim prædicant esse, quos Dominus pollicebatur se populo missurum. Nobis jam queso respondeant. Et quis, amabo, optimi illorum, qui Montani et mulierum illarum disciplina eruditè garrire coperunt, qui vel a Judæis sit persecutionem perpressus, vel a nefariis et facinorosis Gentibus, neci traditus? Nemo certe: neque quisquam illorum prehensus aliquando pro Christi nomine cruci affixus est: neque in Judæorum synagogis mulier ulla inter eos aliquando flagris cæsa, aut lapidibus usquam obruta. Et quod ad Montanum ipsum et Maximillam spectat, illi alio quodam et longe diverso mortis genere occubuisse dicuntur. Nam istos ferunt spiritus vesani et perditè impulsu commotos, sibi laqueo mortem conscivisse: non tamen simul credo, et eodem momento ipso temporis puncto quo alteruter obierit, multus sermo de illis inter homines versabatur: sed ita occubuisse ut diximus, et eundem eum Juda proditore vite exitum adeptos, constans est fama. Est etiam pari ratione de admirabili illo Theodoto, qui primus illius commentitiæ prophetiæ quasi procuracionem, susceperat, valde creber sermo, quo modo e mentis potestate deturbatus, fraudulentò spiritu se ipsum concediderit: a quo sublimem esse virtutem in aerem sublatum, ac de repente præcipitem dejectum, misere ac perditè interiisse ferunt. At illi: Rumor est, inquit, istud ita gestum esse, Nosne, o beate, nosne ejusmodi quicquam pro certo nos scire censebimus, cum oculis ipsi minime

conspeximus? Montanus namque, Theodotus, et mulier illa quæ supra commemorata est, fortasse sic, fortasse secus mortem oppetiverunt.

21. « Rursus eodem in libro dicit, sanctos et pios episcopos id temporis conatos esse Maximillæ spiritum redarguere, reprimereque: sed ab aliis, qui videlicet spiritui illi patrocinio esse studebant, impeditos esse: sic enim scribit. Ne amplius loquatur Maximillæ spiritus, sicut Asterius Urbanus in libro suo illam loquentem inducit: Omnium insectatione urgeor, et lanquam lupus ab ovibus repellor: non sum lupus, verbum equidem sum, spiritus, et virtus. Sed virtutem, queso, in spiritu evidenter declarat, ostendatque. Atque adeo Zoticum ex vico qui dicitur Comana, et Julianum ex Apamea, cum viros probatos, tum episcopos, qui id temporis ad eam explorandam, et cum ipso garriente spiritu disseverendum adventaverant (quorum ora Themison cum suis obstruabant, neque illo modo patiebantur mendacem illum et subdolum spiritum ab illis redargui refellej) cogat fateri, si poterit, illum ipsius spiritum verum et ingenium esse.

22. « In eodem libro iterum paucis verbis interpositis, quæ ad commentitias illas Maximillæ prophetias convincendas accommodantur, tum tempus, quo ista ipse scripserit, ostendit, tum vaticiniorum illius meminit, quibus ante augurabatur bella et seditiones futuras; quarum commenta isto modo redarguit: Qui fieri potest, ut istud illius mendacium jam non satis omnibus exploratum sit? Nam ex eo tempore, quo illa mulier abiit et vita in hunc usque diem plures quam tredecim anni intercesserunt, et neque bellum in aliqua regione separatim, neque passim in toto orbe terrarum gestum hactenus accepimus: quin Christianis etiam, Dei misericordia largiente, pax secura et stabilis permansit. » Hæc cum scribat Apollinaris, ab obitu Maximillæ tredecim annos et ultra Romanum imperium omni ex parte bello vacasse; satis potest intelligi, ipsam defunctam esse ultimo M. Aurelii tempore, et Apollinarem scripsisse ultimo tempore Commodi imperatoris: nam anni tredecim illius imperii, pacifici absque bello transierunt: antea vero et postea vel externum vel civile bellum viguit, ut dicemus suis quibusque locis. Sed rursus ex Apollinari Eusebius:

23. « Ex tertio libro item pauca quedam proferam, quibus Montani armulos, qui inani ostentatione complures ex suis martyres fuisse jactavit, impugnat in hunc modum. Cum jam omnia illorum argumenta, quæ supra posuimus, sint penitus confutata, et nihil habeant quod dicant amplius, ad martyres confugiunt, seque affirmant complures habere martyres, atque hoc certum argumentum esse virtutis, et potentie quæ est in prophético illo spiritu abdita. Cæterum istud, ut videtur, omnino a veritate alienissimum est: etenim non pauci aliarum hæreseon propugnatores, permultos venditant se habere martyres: non tamen propterea cum illis consentiimus, neque illos veritatem penes se retinere fatebimur. Qui primi ex Marcionis hæresi Mar-

¹ Tertul. de jejun. adv. Psychic. c. 13. — ² Euseb. lib. v. c. 15.

cionite vocati sunt, permittit se Christi martyribus abundare prædicant; sed tamen Christum ipsum, uti veritas postulat, minime recitentur. Non multo post hæc subdit: Simulatque viri vere ecclesiastici et catholici persecutionis temporibus, ad testimonium fidei, quæ est ex veritate, una cum quibusdam Cataplygarum hæresi cavatis, quos illi hæretici pro martyribus habebant, essent forte vocati, ab illis plane disseverunt plurimum; et, ne, cum vesano ac dementi Montani et mulierum sibi in societatem adscitarum spiritu ulla ex parte consentire viderentur, cum illis communicare ad extremum usque spiritum prorsus recusarunt. Atque hoc verum esse et nostris temporibus Apameæ, quæ juxta Meandrum sita est, gestum, Gains et Alexander Eumenia prognati, qui tunc martyrium subibant, satis perspicere declararunt. » Hucusque ex Apollinari Eusebium.

24. Quod autem ad Montani prava dogmata pertinet; quæ ab aliis de his dicta sunt, recensemus. Ait ut ergo illum primum ejus et maximum fuisse errorem, a quo, ut e fonte, fluxerunt cæteri; quod diceret se esse Paracletum illum Spiritum veritatis, quem pater pollicitus erat se daturum Apostolis: eo tamen nomine cum sepe citat Tertullianus¹: ac proinde ipsum negasse, Apostolos accepisse Spiritum Paracletum. Rursum quod spectat ad doctrinam fidei de sanctissima Trinitate docuisse Montanistas, quæ postea Sabellius prædicavit, testatur S. Hieronymus², cum ad Marcellam scribens, « Primum, inquit, in fidei regula discrepamus. Nos Patrem et Filium et Spiritum sanctum in sua unumquemque persona ponimus, licet substantia copulemus: illi nempe assectæ Montani Sabellii dogma sectantes, Trinitatem in unius persone angustias cogunt. » Inde quoque potuit accidisse, ut qui se Paracletum diceret, idem quoque se esse Deum Patrem, impudentissime affirmaret, ut ait his verbis Epiphanius³: « Insuper apponit idem Montanus, sic dicens: Ego Dominus Deus omnipotens, conversans in homine: » ac subdit post nonnulla: « Montanus autem se ipsum solum glorificat, et dicit esse Patrem omnipotentem, et in homine inhabitare: ut undepaque ostendatur, quod non ipse sit ab illo missus, neque qui ab illo accepit; » ac paulo post: « Deinde rursus, inquit miserimus homuncio Montanus, neque angelus, neque legatus, sed ego Dominus Deus Pater veni. Hæc autem cum dicat, deprehenditur alienus esse, ut qui Christum non glorificet: » nam de Spiritu Paraceto dictum ab eo fuerat: « Ille me clarificabit, quia de meo accipiet. »

25. Hæc cum tradant de Montano Epiphanius atque Hieronymus: falsum esse oportet, quod idem Epiphanius, necnon ante ipsum Philastrius, Theodoretus, et alii dixerunt, Montanum de Patre, Filio, et Spiritu sancto eadem sensisse, quæ Ecclesia Catholica. Verum hæc omnia arbitror jactata potius a Montanistis, quam a Montano: nam Tertullianus, qui

eum nominat Paracletum, et omnia ab eo dicta eidem Paraceto fert accepta, ac subinde eadem ut divinitus tradita pro viribus propugnare non destitit, nihil hujusmodi de Trinitate eum sensisse demonstrat. Rursum vero si tam horrendas palam blasphemias Montanus efflisset, quorsum de eo dubitare, prophetane, an pseudopropheta fuerit, opus erat? quid tandem de eo altercatum atque consultatum? in re enim tam patente, nulla prorsus opus erat consultatione: nam ipso primo audita blasphemie, cum ejuscumque licet impii, aures exhorruissent. Hæc ut existimem, adducor etiam, quod nullus antiquorum scriptorum, qui eodem sæculo cum illo vixerunt, et adversus eum scripserunt, hæc objiciat: cum multa in eum inferant et quæ longe minora his erant (ut vidimus magno opere exaggerent. Nec tam immania, quæ ante omnia objicienda ac refellenda fuissent, putandum eos obvoluta silentio reliquisse, si vera ab ipso dicta fuissent.

26. Et quod de Sabellianismo Montanistarum tradit S. Hieronymus, nequaquam id sensisse Montanum, nec Montanistas quidem omnes, sed ex eis aliquos, affirmat Theodoretus¹, nempe ex illis, quos Tertullianus² vocat secundum Eschinem. Nec item credimus, licet dixisset se esse Paracletum, ut Theodoretus affirmat, atque Tertullianus qui hoc nomine eum appellat, significare voluisse Paracletum humanam assumpsisse carnem, et illum ipsum se Montanum, vel absque carne se Spiritum tantum, et negasse se esse hominem: nam nullus plane est qui id aliquando dixerit de Montano, dum vel ei adversans, ab eo proditas impugnat hæreses, vel eas pugnaciter, ut Tertullianus, defendit. Quamobrem sic existimamus ipsum a Tertulliano vel aliis dictum esse Paracletum, quod se illum diceret accepisse Spiritum Paracletum, quem Christus pollicitus fuerat a Patre mittendum: ipsi quoque³ se majori plenitudine, quam Eccepsit Apostoli, alii impertiri, quod illum majori abundantia, quam Apostoli, accepisset: quippe qui diceret, illos (ut de se quoque testatur Paulus⁴, cum ait: « Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus ») nondum quod perfectum erat accepisse, sed in se ac suos plenitudinem illam Spiritus, imo ipsum Paracletum descendisse, ac proinde (quod de ipso Spiritu a Christo dictum erat: « Ipse docebit vos omnia, et suggeret vobis omnia ») se suosque plenissimam rerum scientiam assecutos esse.

27. Ea quippe ratione secundas nuptias, quas non rejicit Apostolus, ipse tanquam majori scientia præditus, ut fornicationem damnavit, Insuper, quod nec ipse Christus, nec Apostolus admisisset, nuptiarum docuit solutionem. Ad hæc etiam jejunia quædam nova et penitus inusitata in Ecclesiam conatus est introducere; de quibus Hieronymus⁵ ad Marcellam: « Nos, inquit, unam Quadragesimam secundum traditionem Apostolorum, toto anni tempore nobis congruo, jejunamus: illi tres in anno faciunt Qua-

¹ Tertul. de fug. in persecut. c. 1. — ² Hier. ep. LIV. — ³ Epiph. hæret. XLVIII.

¹ Theodor. hæret. fab. lib. III. — ² Tertul. de præscript. c. 52. — ³ Philastr. de hæres. c. 59. — ⁴ 1. Cor. XIII. — ⁵ Hier. ep. LIV.

dragesimas, quasi tres passi sint Salvatores. » Non quod diceret Montanus se tertio quadragesimale jejunium repetere, quod tres passi revera essent Salvatoreum, cum una tantum ea ratione in Ecclesia ex traditione Apostolorum, post Christi passionem, sit solita celebrari: sed aliam ab hac diversam prætecebat jejuniorum causam Montanus, quam refert Tertullianus¹, cum ait: « Spiritus sanctus cum in quibus vellet terris, et per quos vellet prædicaret, ex providentia imminentium sive ecclesiasticarum tentationum, sive mundialium plagarum, qua Paracletus, id est, advocatus, ad exorandum judicem, huiusmodi officiorum remedia mandabat, puta nunc ad exercendam sobrietatis et abstinentiæ disciplinam: hunc qui recipimus, necessario etiam qua tunc constituit observamus. » Hæc ipse. Sed quam falsus vates existerit, pax Ecclesiarum, quæ secuta tunc est (ut ex Apollinare diximus) perspicue declaravit.

28. At subdit S. Hieronymus², non ob id Ecclesiam non amare jejunia, quod respuat illa Montani; nam ait: « Non quo et per totum annum, excepta Pentecoste, jejunare non liceat; sed quod aliud sit necessitate, aliud voluntate munus offerre. » Hæc cum dicat Hieronymus, plane significat, Montanum, tanquam totius Ecclesie præsullem, lege sancita ad hæc sua servanda jejunia universam voluisse Ecclesiam obligare: quod non obscure declarat Tertullianus, cum sæpissime in Catholicos invecturatur, quod a Paraclete tradita jejunia non servarent. Ex iis apparet quam calumniose agant, qui sanctos monachos, aliosque regulares damnant, quos et servantes plura in anno jejunia ac Quadragesimas, montanizare dicunt, et non nisi a Montani spiritu afflatis jaclant eas de jejuniis leges esse statutas: nam hi non ut Montanus ejusmodi leges universæ præscripsissent Ecclesie, ut ob id, qui non eas servarent, esse damnandos dicerent: sed eos tantum, qui arctiori vinculo disciplinæ suæ sponte se voto ad ea et alia servanda obligassent, teneri voluerunt; nec eos semper, sed cum idoneæ vires suppeterent.

29. Quod vero ad Ecclesiam ejus temporis spectat (ut paucis Tertulliano istæc in Catholicos inelamanti satisfaciamus) consulto quidem atque prudenter ea penitus Catholici rejecerunt; primo quidem, quod si ob aliquam imminentem cladem erant indicenda jejunia, hoc non Montani erat, sed episcoporum munus: id enim consuetudine jam in Ecclesia receptum fuisse, idem ipse³ testatur, cum ait: « Bene autem quod episcopi universæ plebi mandare jejunia assolent, non dico de industria stipium conferendarum, ut vestre captivæ est; sed interdum ex aliqua solitudinis ecclesiasticæ causa. » Præterea si quæ a Montano statuta essent jejunia Ecclesia recepisset, spiritum illius comprobasse penitus visa esset. At quantumlibet existimasset ipsum divino afflatum Spiritu illa locutum: adhuc tamen quod sciret, quæ a Deo sunt (secundum Apostolum⁴) ordinata esse,

non erat illius partium illa edicere, adjicereque ea servandi necessitatem.

30. Sed ad cætera recensenda Montani impia dogmata redeamus. Idem alibi addit S. Hieronymus¹, dixisse Montanum prophetas in extasi esse locutos, adeo ut nec ipsi scirent quid dicerent. Præter alia complura mendaciæ atque deceptionis, pseudoparacletus Montani illud superaddidit, ut assereret, nequaquam martyrii tempore fugiendum, sed loco sistendum, et martyrium expectandum, imo nec quavis occasione id redimere licere: quæ ex ejusdem Paracleti auctoritate pluribus Tertullianus² scripto de ea re commentario disputavit: cum tamen ex Apollonio³ superius sit recitatum, ex ejusdem Montani secta virum eorum opinione celebrem, ingenti collata pecunia, se, ne subiret martyrium, redemisse. Et in hoc quidem subdolum diaboli plane fuisse consilium declaratur: nimirum quod cerneret nihil profecisse per Gnosticos et alios quos diximus negasse subeundum esse pro Christo martyrium; cum nihilominus fideles quotidie magnæ constantiæ in perferendis pro Christo tormentis specimen ederent; mox contrariam huic struens aciem, Christianos sua sponte ad martyrium properantes, quodam velut impulsu in præceptis eos agi contendit: eo nempe consilio, ut omni seclusa fuga, et intercepto evadendi remedio, omnes se neci dederent, sicque insimul omnes absumerentur, atque Ecclesia Christi omnino deficeret.

31. Præter hæc etiam, animam esse corpoream et anthropomorphitam, quamdam ex Montani prophetissis docuisse, Tertullianus⁴, qui omnes est illorum errores sectatus, declarat his verbis: « Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in Ecclesia inter Dominica solemnia per extasin in spiritu patitur, conversatur cum angelis, aliquando etiam cum Domino, et videt et audit sacramenta, et quorundam corda dignoscit, et medicinas desiderantibus submittit. Jam vero, prout Scripturæ leguntur, aut psalmi canuntur, aut allocutiones profertur, aut petitiones delegantur, ita inde materiæ visionibus subministrantur. Forte nescio quid de anima disseveramus, cum ea soror in spiritu esset. Post transacta solemnia, dimissa plebe, quo usu solet nobis renuntiare quæ viderit (nam et diligentissime digeruntur ut etiam probentur). Inter cætera, inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, et spiritus videbatur, sed non inanis et vacuæ qualitatibus; imo quæ etiam teneri reprobmitteret, tenera et lucida et acris coloris et forma per omnia humana; hæc est visio. Deus testis, et Apostolus charismatum in Ecclesia futurorum idoneus sponsor. » Illeusque infelix Tertullianus, qui licet eruditissimus ac prudentissimus videretur, hæc tamen muliercularum commentis traduci atque seduci passus est; hæc autem et alia plura didicit in schola Montani, quæ ab erudito viro

¹ Tert. adv. Psych. c. 43. — ² Hieron. ad Marcell. epist. LIV. —

³ Tert. adv. Psych. c. 43. — ⁴ Rom. XIII.

¹ Hieronym. comment. in ep. ad Ephes. lib. II. cap. 3. — ² Tert. de fug. in persecut. — ³ Apud Enseb. lib. V. cap. 17. — ⁴ Tert. de anima c. 9.

ac pio Pamefio habes adnotata in Paradoxis Tertuliani in unum collectis.

32. Rursum hæc de Montanistis S. Hieronymus¹: « Apud nos Apostolorum locum episcopi tenent, apud eos episcopus tertius est. Habent enim primus de Pepuza Phrygiæ patriarchas, secundos quos appellant Cenones; atque ita in tertium, id est, pene ultimum locum episcopi devolvuntur: quasi exinde ambitiosior religio fiat, si quod apud nos primum est, apud illos novissimum sit. Illi ad omne pene delictum ecclesie obserant fores; » et subdit: « Rigidi autem sunt, non quo et ipsi peiora non peccent: sed hoc inter nos et illos interest, quod illi erubescunt confiteri peccata quasi iusti: nos, dum penitentiam agimus, facilius veniam promeremur. Prætermitto scelerata mysteria, quæ dicuntur de lactente puero et de victuro martyre confarrata. Malo, inquam, non credere, sit falsum omne quod sanguinis est. » Hæc de sanguine S. Hieronymus: sed quod innuit solum Epiphanius² his explicat verbis:

33. « In hac vero heresi, aut in cognata ejus Quintilianorum, seu Priscillianorum et Pepuzianorum appellata, horrendum ac nefarium quoddam facinus fieri dicunt. Puerum enim quemdam valde infantem in festivitate quadam per totum corpus areis acieulis compungentes, sanguinem ipsius sibi ipsis comparant, ad apparatus videlicet sacrificii. » Hæc Epiphanius, qui tamen hæc de puero tribuit Quintilianis ex Montano prognatis. Hæc eadem de eorum mysteriis Paschatis festo fieri solitis tradunt Philastrius³ etiam et Augustinus⁴; verum Theodoretus⁵ hæc ait: « De mysteriis autem nonnulla quidam jactitant, sed illi non fatentur et sui accusationem calumniam appellant. » Certe quidem hæc a Montano facta esse non credimus: nullum enim antiquorum in eum ejusmodi scelus intulisse, certum est: at hæc ipsa his temporibus a Gnosticis perpetrari solita, diximus, dum de eorum origine superius sermonem habuimus. Num vero qui a Montano provenerunt heretici, talia factitarint, ut in divinis mysteriis imitati sint Gnosticos, aliorum sit iudicium: laborasse quidem eos hæc diu infamia certum est: licet tamen, quæ de his scribuntur, diversa sint ab his quæ de Gnosticis dicta sunt; ait enim S. Augustinus⁶: « Post sanguinem e puncturis infantis emunctum, si ille ex eo mortuus fuerit, apud illos celebrari pro martyre: si autem viverit, pro magno sacerdote. »

34. Addit Philastrius⁷, eosdem Cataphrygas consuevisse mortuos baptizare. S. Hieronymus⁸ rursum hæc de ipsorum dogmatibus: « Aperta est convincenda blasphemiam dicentium, Deum primum in veteri Testamento voluisse per Moysen et prophetas salvare mundum: sed quia non potuerit explere, corpus sumpsisse de Virgine, et in Christo sub specie Filii predicantem mortem obisse pro nobis: et quia per duos gradus mundum salvare nequiverit, ad ex-

frenum per Spiritum sanctum in Montanum, Priscam et Maximillam insanas feminas descendisse, quem Paulus non habuerit, etc. » ac demum: « Hæc sunt, inquit, quæ coargutione non indigent: perfidiam eorum exposuisse, superasse est. » Digna plane tanto doctore sententia: nam sicut est in geometricis assertionibus, Rectum est mensura sui et obliqui: ita confutatione non indiget, quod collatione recti, cunctis recte intuentibus esse demonstratur obliquum: ac proinde certum exploratumque reddi quod ait: « Perfidiam hereticorum exposuisse, superasse est: » qua ratione et nobis satis hæreses recensuisse, cum hoc ipsum sit confutasse.

35. Caterum quod spectat ad Montanistas, non ipsa tantum insania dogmatum redarguit eos mendaces et impostores, sed ex suis ipsorum falsis edilis vaticiniis, quæ ex contrario eventu vana prorsus sunt reddita, se esse pseudoprophetas certo certius ostenderunt. Nam præter illa quæ superius dicta sunt, hæc addit Epiphanius¹ de falso Maximillæ vaticinio: « Dicit enim Maximilla, ab ipsis appellata prophetissa: Post me prophetissa non amplius erit, sed consummatio. Ecce quomodo undique apparet spiritus erroris. Quæcumque enim propheta dixerint, et cum intelligentia consequenter locuti sunt, et perfecta sunt quæ ab ipsis dicta sunt, et adhuc implentur. Hæc vero dixit, post ipsam esse consummationem: et nondum consummata sunt, maxime cum tot reges postea fuerint, et tantum tempus transierit. Ami enim jam sunt ab eo tempore plus minus ducenti nonaginta usque ad nostrum tempus duodecimi anni Valentiniani, Valentis, et Gratiani regni, et nondum est consummatio juxta illam, quæ seipsum nominavit prophetissam, cum ne diem quidem obitus sui noverit. » Hæc Epiphanius.

36. *Montanistarum se te diverse.* — Quod vero omnibus hereticis commune est (eo quod non sit solum² filie Chaldaeorum) stabilitatem nescire, nec in propositi firmitate consistere, sed inconstantia nutare, ac in deterius prolabi; idem et ipsis evenisse conspicitur: ipso nimirum sectæ Montani exordio, sectarios ejus inter se dissidio separari, ac quenque ex suo nomine sectam conficere. Nam Tertullianus³, cum senioris mentis esset, scribens eruditum illum commentarium de Præscriptione adversus hereticos, in fine, cum de hæresi secundum Phrygas agit, hæc habet: « Accesserunt alii heretici, qui dicuntur secundum Phrygas: sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui kata Proclum dicuntur: sunt qui secundum Æschinem pronuntiantur. Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem et suam. Et communem quidem illam, quod in Apostolis quidem dicant Spiritum sanctum fuisse, Paracletum non fuisse: et qua dicant, Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in Evangelium protulisse: nec tantum plura, sed meliora atque majora. Privatam au-

¹ Hieron. epist. LIV. — ² Epiph. hæres. XLVIII. — ³ Philastr. de hæresib. c. 50. — ⁴ Aug. de hæres. c. 24. — ⁵ Theodor. hæret. fab. lib. III. — ⁶ August. de hæres. c. 24. — ⁷ Philastr. de hæres. c. 50. — ⁸ Hieron. epist. LIV.

¹ Epiph. hæres. XLVIII. — ² Isa. XLVII. — ³ Tert. de præscript. cap. 52.

tem blasphemiam illi, qui sunt kata Æschinem, hanc habent, qua adiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem. » Hucusque Tertullianus, de catholicis dogmatibus in eam diem sane optime meritus.

37. Quando autem mente motus, insano delirio comperit agitari, suo loco opportunius dicturi sumus: tunc enim, quem hic hæresis significum nominat Prochum, mirifice laudavit, et inter nobilissimos scriptores ecclesiasticos adnumerans, hæc ait ¹: « Non solum nostri antecessores, sed ipsorum heresiarcharum contemporales instructissimis voluminibus et prodiderunt, et retulerunt, ut Justinus philosophus et martyr, ut Militiades Ecclesiarius sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus (idem est quod Proculus) virginis nostre senectæ et christianæ eloquentiæ dignitas, etc. » Quem enim sui compos incensat heresiarcham, postea in transversum actus adnumerat inter summos oppugnatores heresiarcharum. Adversus hunc Prochum egregiam conscriptam fuisse disputationem a Caio nobili inter illius ætatis theologos, tradunt Eusebius ² atque S. Hieronymus ³. Cæterum cum eloquentiæ nomine Proculus a Tertulliano laudetur: non levis est apud me conjectura, hunc illum fuisse Proculum Siensem ex Africa insignem grammaticum, quo inter alios Latinos usum esse magistro M. Aurelium imperatorem, ac eum usque ad consulendum dignitatem provexisse, auctor est Capitolinus ⁴. Sed aliis temporibus vixit, nempe sub Anastasio imperatore, alius Proculus Lycius, Plutarchi Nestorii filii auditor, Platonicus philosophus. Cum vero commentarios ab eo scriptos recenset Suidas, post alios enumeratos, hæc ait: « Scripsit argumenta contra Christianos decem et octo. Ille est Proculus ille, qui alter a Porphyrio impuram et contumeliosam contra Christianos linguam exacuul. Sed Joannes Philopomus præclarissime decem et octo ejus propositiones refutavit, eumque Græcis etiam, quibus efferebatur, rudem atque indoctum esse ostendit. » Hæc Suidas. Sed ad Montani hæresim redeamus.

38. Rursum vero constat eandem hæresim alia diversa atque deformia peperisse portenta, que suos fœtus alii nominibus appellarunt, de quibus hæc Epiphanius ⁵: « Quod vero nihil relinquamus ex iis que ad nomen pertinent uniuscujusque sectæ a nobis præjudicate, etiam de Trascodrugitarum nominis appellatione rursus dicemus. Est enim hoc nomen, aut in hæc ipsa (nempe Cataphrygarum) aut in sequenti Quintillianorum appellata: ab ipsis enim et hoc nomen proficiscitur. Vocantur autem Trascodrugite ob hæc causam. Trascus enim apud ipsos perthica appellatur, drusus vero nasus sive rostrum: et ab eo quod imponunt digitum suum indicem appellatum in nasum dum orant, tristitie nimirum et ultroneæ justitiæ gratia, ab aliquibus Trascodrugite appellati sunt, hoc est, Perticonasati, etc. » Quod

enim nasus esset judicii signum, et digitus hieroglyphicum dimensionis (ut est apud Orum Apollinem) digitum nasum tangere, idem significare videbatur, quod recto judicio cuncta metiri ac judicare.

39. Addit insuper Epiphanius alios, qui ex Montano descenderunt, dictos esse Quintillianos a Quintilla, Pepuzianos a vico in Phrygia sic dicto, et Priscillianos a Priscilla, seu Prisca pseudopphetissa Montani. Harum alteram finxisse Christum ad se venisse in mulieris forma, et sapientiam sibi communi- easse, idem tradit, cum de his agit ¹: subditque, in ecclesiam ingredientiæ secum ferre incensas lampadas, septemque virgines secum ducere, que populo vaticinarentur, itemque episcopos ac presbyteros apud eos esse feminas. Adhuc insuper alios Montanistas ait fuisse Artotyritas, sic dictos, eo quod in mysteriis suis apponerent panem et caseum, et sic mysteria sua facerent: ex his etiam prognatos esse Tessaredecatis, quos dicimus Quartadecimanos, idem affirmat sic dictos, quod quartadecima luna celebrandum esse Pascha contenderent. Sed horum puto aliam esse rationem, de quibus inferius dicturi sumus.

40. Occupasse hos hæreticos usque ad tempora Epiphani Phrygiæ, Cappadociam, atque Galatiam, viguisseque plurimum in Cilicia atque Constantinopoli, ipse ² testatur. S. Hieronymus ³ hæc ipsa et alia his cognata monstra suo tempore in Galatia extitisse, tradit his verbis: « Scit necum, qui vidit Aneyram Galatiæ civitatem, quod nunc usque visitantibus dilacerata sit, quod dogmatum varietatibus constiprata. Omisso Cataphrygas, Ophitas, Borboritas, Manichæos: nota enim jam hæc humanæ calamitatis vocabula sunt. Quis unquam Passalorincitas (Pattalorincitas), et Tascodrogos (sic legendum puto pro Ascodrogos) Artotyritas, et cætera magis portenta quam nomina, in aliqua parte Romani orbis audivit? » De iisdem etiam in imperatorum rescriptis ⁴ habetur mentio; sed de Pattalorincitis hæc sanctus Augustinus ⁵: « Pattalorincitæ (sic enim eos nominat) in tantum silentio student, ut naribus et labiis suis digitum opponant, ne vel ipsam taciturnitatem voce præripiant, quando tacendum sibi esse arbitrantur: unde etiam illis nomen inditum: πάταλος, enim græce dicitur palus, et γίγας nasus. Cur autem per palum digitum significare maluerint, a quibus hoc nomen compositum est nescio, cum græce dicatur digitus δακτύλιος, et possint utique Dactylorincitæ multo evidentius nuncupari. » Hæc Augustinus ex Philastrio ⁶, ut apparet. Puto autem (quod nuper dictum est) digitum, quod dimensionis hieroglyphicum esset, per palum significatum esse. Addit Philastrius, conatos ejusmodi hæreticos imitari Prophetam dicentem ⁷: « Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circumstantie labiis meis. » Addit: « Et quia jejuniis beati prophete vacantes, silentium sæ-

¹ Tertul. advers. Valentianum, c. 52. — ² Euseb. lib. 111. c. 25. —

³ Hieron. de Script. Eccl. in Caio. — ⁴ Jul. Capitolin. in Marco. —

⁵ Epiph. hæres. XLVIII.

¹ Epiph. hæres. XLIX. et L. — ² Apud eundem hæres. XLVIII. —

³ Hieron. in præfat. lib. 11. in epist. ad Galat. — ⁴ L. LXV. de hæretic. Cod. Theod. — ⁵ Aug. de hæres. c. 63. — ⁶ Philastr. de hæres. c. 77.

— ⁷ Psal. CXL.

pius commendabant, inde usurpantes isti aestimant observandum. Pythagoricam vanitatem potius, quam prophetarum caelestem vitam et sapientiam sequi properantes. » Agit idem ¹ de Ascodrogitis, qui Montani Paracleti plenos se esse iactantes, insanis mentibus instar bacchantium furentes agebantur. Sed de Montano et ex eo orta sobole satis. Adversus Montanum

autem ac suas prophetissas ipso principio constat scripsisse, quos diximus, Claudium Apollinarem Miltiadem, Apollonium, et Caium, celebrem illorum temporum scriptorem, adversus Proclum, Montani primogenitum, commentarium edidisse, post alios Theodoretus ¹ affirmat.

¹ Psal. c. 76.

¹ Theodoretus haeret. fabul. lib. III.

Anno periodi Graeco-Romanae 5664. — Olymp. 237. an. 3. — Urb. cond. 924. — Jesu Christi 171. secundum Baronium 173.

— Eleutheri papae 2. — M. Aurelii imp. 11.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Septimius Severus II* et *L. Alfilius Herennianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Decennalia imperii Augustei M. Aurelii.* — His Coss. M. Aurelius imperii Augustei decennalia dedit, ut ex numismatis, in quibus ea discrete memorantur, indubitatum reddit. Unum extat argenteum in gaza regia inscriptum : IMP. M. ANTONINUS AUG. TR. P. XXV. Visitur caput Marci laureatum. In publica. VOTA SOL. DECENN. COS. III. Visitur imperator stans velatus, qui sacrificat in tripode. Plura similia apud Mediobarbum videnda. Ex quibus patet, ejus quinquennalia anno CLXVI non vero antecedenti exhibita fuisse; alioquin extra legitimum tempus acta fuissent, ac praeterea verum esset quod saepe insinuavimus, imperatoribus hujusmodi solennia edentibus viros iterato consulatu exornatos Fastis non raro nomen dedisse.

3. *Sub quo pontifex Praxeas Romam venit.* — Ad num. 4. Praxeas, Catholice religionis tunc homo, Romam venit, non Aniceto sedente, ut existimavit Baronius, sed Victore Romanam Ecclesiam administrante, ut didici a clarissimo viro Ludovico Du Four, abbate Sancti Joannis de Jardo ad Melodunum, et Septem Fontium in Thersacia, qui quaecumque fere de Tertulliano hoc in opere scripsi, mecum communicavit. Haec Tertulliani verba lib. adversus Praxeam cap. 1 : « Iste primus ex Asia hoc genus perversitatis haeresim nempe Patripassionum intulit Romae, etc. Nam idem tunc episcopus Romanum, agnoscentem jam prophetias Montani, Prisca, Maximilla, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiae et Phrygiae inferentem, falsa de ipsis prophetis et Ecclesiis eorum asseverando, et praedecessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam emissas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia diaboli Praxeas Incolae procuravit, prophetiam expulsi, et haeresim intulit; Paracletum lugavit, et Patrem crucifixit. » At itaque Tertullianus, episcopum Romanum, *Victorem* nempe, olim

Montani prophetiam agnovisse, litterasque pacis Ecclesiis Asiae et Phrygiae eandem amplexis concessisse; sed *Praxeam* coegisse Victorem eas litteras revocare, falsa de Prophetis et Ecclesiis montanizantibus asserendo, ac defendendo auctoritate praedecessorum Victoris, qui dictam prophetiam exploserant. Hi autem alii non fuerunt, quam *Eleutherus* et *Soter*, sub quo, teste Eusebio in Chronico, Montanus haeresim publicare cepit, quique contra *Montanum* scripsit, ut docuit nos anonymus a Sirmundo post Baronii mortem in lucem editus, cui titulus est, *Prædestinatus*. Is auctor, haeresi 26, quae est de Galesphrygibus, ait : « Scripsit contra eos librum S. Soter papa Urbis, et Apollonius Ephesiorum antistes, contra quos scripsit Tertullianus presbyter Carthaginensis. Qui cum omnia bene, et primo, incomparabiliter scripsisset, in hoc solum se reprehensibilem fecit, quod Montanum defendit, agens contra Soterem supradictum Urbis papam. » Quod et haeresi LXXXVI repetit, addens, « Tertullianistas olim a Solere papa Romano damnatos. » Tum Tertullianus insinuat, se dum adhuc catholicus esset, adversus haeresim Praxeam Carthagine disseminatam pugnasse, et rursus post suam a Catholicis, quos *Psychicos* appellat, separationem impugnare velle : « Fructificaverunt, inquit, avenae Praxeanae, hic nempe Carthagine superseminate : bractea dehinc per quem Deus voluit, etiam vulsae videbantur. Et nos quidem postea agnito Paracleti, atque defensio disjunxit a Psychicis nempe Catholicis, etc. nunc demum erupit; sed et demum eradicabitur, etc. » Denique Tertullianus lib. de Praescriptione Haeticorum, cap. ult., inquit : « Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam haeresim introduxit, quam Victorinus id est, Victor papa, corroborare curavit. »

4. *Catalogus haeticorum Tertulliano male adscriptus.* — Verum Catalogus ille haeticorum in fine libri de Praescriptione editus perperam Tertulliano adscribitur; factus enim est auctoris anonymi ei coevi, qui Montanistas, quibus Tertullianus adhaerebat, inter haeticos numerabat. Ait enim : « Acces-

serunt alii heretici, qui dicuntur secundum Phrygas, etc., qua dicunt Paracletum plura in Montano divisae, quam Christum in Evangelium protulisse. » Et tamen Tertullianus, lib. 4. de Præscript., cap. xxii, ait : « Utrum ne simplici errore an ratione qua defendimus in causa novæ prophetiæ, gratiæ ecstasin, id est amentiam convenire ? In spiritu enim homo constitutus, præsertim cum gloriam Dei conspicit, vel cum per ipsum loquitur, necesse est excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina, de quo inter Nos (scilicet Montanistas) et Psychicos (id est, Catholicos) que-

stio est. » Quare verisimile non est Tertullianum post compositum librum illum de Præscriptione hereticorum librum alium edidisse, in quo falsam Montani prophetiam inter hæreses recensuerit; id enim manifestissime absurdum. Unde in antiquo exemplari Agobardi, in bibliotheca regia asservato non extat Catalogus ille hæreseon, qui præfigitur quibusdam aliis Mss. initio libri *de Præscriptionibus*. Sed librarii auctores de eadem materia loquentes, licet diversa prorsus sentientes, inter se imperite copularunt.

ANICETI ANNUS 8. — CHRISTI 174.

1. *Tatianus Encratarum hereticum auctor ejusque scripta.* — Sequitur annus Domini centesimus septuagesimus quartus, Maximo et Orfito coss., duodecimo M. Aurelii imperii anno : quo (inquit Eusebius) Tatianus hereticus agnoscitur, a quo Encratite. Ex his et aliis superius de eo narratis, corrigendus est textus Epiphani¹ quo dicitur, post obitum Justini sub Antonino Pio Tatianum ab Urbe recessisse : emendanda quoque est Philastrii² lectio qua dicitur Tatianus post Decii tempora vixisse. Ille quidem natione Syrus ex philosopho Platónico christianus (ut dictum est), vivente S. Justino philosopho, quem in fide habuit catechistam, florentissimus in Ecclesia fuit. Romæque vivens docuit, ac scripsit pro Christianis adversus Gentes egregium volumen, cum adhuc sibi constaret. Quo modo autem infelix in errores sit lapsus, factusque sit hæresis auctor, Irenæum³ eodem cum illo viventem tempore audiamus, qui ait, ipsum, cum esset Justini auditor, quandiu ille vixit, nec latum unguem aberrasse, sed eximia pietatis specimen edidisse. Illo autem per martyrium sublato de medio, cum profiteretur se aliorum magistrum, elatus, in Valentini dogma dilapsus, ab illo errores didicit, et Marcionis et Saturnini amplexatus continentiam, detestatus est nuptias : de Adam illud edicens, ipsum minus consecutum esse salutem ; eadem de eo habet Tertullianus⁴ illi æqualis.

2. Tanta is fuit aestimationis, ut venerit ad eum Romæ profitentem audiendum Rhodon ab Oriente : de quo hæc Eusebius⁵, postquam ab eo elaboratas lucubraciones recensuit : « Idem Rhodon in eodem libro (illum autem Callistionis dedicabat) se Romæ a Tatiano et doctrina et litteris institutum asserit. Ait

vero a Tatiano elaboratum librum quemdam questionum ; quibus cum Tatianus polliceretur, se sacras litteras involutas et obscuras demonstratum ; idem Rhodon contra se easdem questiones in libro separato perspicue soluturum, promittit. » Hucusque Eusebius. Porro quandiu Romæ fuit, veritum fortasse multos oculos se inspicientes, ipsiusque Romanæ Ecclesiæ, quam Apostoli instituisent, sincerissimam puritatem, stetit in fide, nec quidquam docuisse quod catholice fidei adversaretur ; sed cum in Orientem profectus est, ipsum a recto fidei tramite deviasse, et alios in errorem induxisse, Epiphanius⁶ testatur, cum ait : « Cum Roma post mortem S. Justini digressus ad Orientis partes, et illic conversatus, in malam opinionem incidit, et sæcula quadam et fabulas Valentini, et principatus quosdam ac emissiones etiam ipse introduxit : maximam vero prædicationis suæ partem in Anthochia ad Daphnem sita fecit, et in Cilicum partibus, multum autem in Pisidia valuit.

3. « Ab hoc enim per successionem qui Encratite, id est continentes, appellantur, venenum transpulerunt. » Et paulo post, ejus relegens impia dogmata, hæc ait : « Hic quidem asserit non salvari Adam ipsum. Continentiam vero hic prædicat, nuptias autem scortationem et corruptionem putat, asserens nihil differre matrimonium a scortatione, sed idem esse. Unde in prætextu continentiæ et continentium morum, nequiosam vitam dixit, velut lupo rapax ovilla pelle indutus, et temperantiæ prætextu deceptos seducens. Mysteriis autem similiter usus est ad imitationem sanctæ Ecclesiæ, verum aqua solum usus est in iisdem mysteriis. » Hæc Epiphanius, Aquarios S. Augustinus hos nominat hereticos, qui

¹ Epiph. hæres. XLVI. — ² Philastr. c. 49. — ³ Iren. lib. I. c. 3. et apud Euseb. lib. IV. c. 27. — ⁴ Tert. de præscrip. c. 52. — ⁵ Euseb. lib. V. c. 13.

⁶ Epiph. hæres. XLVI.

aquam tantum in sacrificio offerrent. Sed de Eucratistis pluribus agemus inferius.

4. Docuissē etiam Tatianum ab animantibus abstinentiam, ex Irenæo tradit Eusebius¹. Addit Clemens Alexandrinus a Tatiano etiam illud dictum: alterius Dei esse legem, alterius Evangelium; et duplex genus hominum statuissē, vetus et novum; non tamen eo sensu, quo a Catholicis, hæc ab eo dici consueverunt; nam addit²: « Tatianus separat veterem quoque hominem, et novum, sed non ut nos dicimus; veterem quidem virum, legem; novum autem, Evangelium; ei assentimur nos quoque dicentes, sed non eo modo, quo ille vult, dissolvens legem, ut alterius Dei, etc. » Hæc etiam a Marcione ipsum esse mutatum apparet, ut auctorem legis Deum dicere adversarium esse Evangelii conditoris. Disputat idem pluribus adversus ejus hæresim, vini usum prohibentem, in libro cujus titulus est *Paradogus*³. Ad hæc Eusebius⁴: « Hunc autem aiunt nonnullas Pauli apostoli voces, utpote qui dictionis et loquendi compositionem in illis corrigere moliretur, audaciter et temere commutasse. »

5. Ab eodem elaboratum esse opus, quod *διὰ τριῶν ἀστρον* appellavit, quo unum ex quatuor Evangelium contenuisset, idem⁵ affirmat. Laudabilis plane fuisset hæc ex parte Tatianus, nisi dolose sic compingens unum ex quatuor, multa reliquisset, quæ de Christi carne in eis ab Evangelistis sunt prodita: quippe qui Marcionis semel male imbutus finctura, quæcumque valuit, pro ejus dogmatibus facere non prætermisit. De eodem opere agens Theodoretus⁶ hæc ait: « Is autem composuit etiam Evangelium, quod dicitur Ex quatuor, amputatis genealogiis, et aliis, quæcumque ostendunt Dominum natum esse ex David secundum carnem. Eo autem usi sunt non solum hi qui sunt illius sectæ, sed et etiam qui dogmata apostolica sequuntur, compositionis fraudem non cognoscentes, sed simpliciter eo tanquam libro compendioso utentes. Ego quoque inveni plusquam ducentos ejusmodi libros, qui in honore habebantur in nostris Ecclesiis: quos cum omnes simul coegissem, depositi, et in loco eorum repositi quatuor evangelistarum Evangelia. » Hæc Theodoretus: quæ quidem latuisse oportuit Victorem Capuanum, dum quodam esset Tatiani opus, et quod Ammonii Alexandrini eodem argumento conscriptum, dubitasse se dicit. At, quod deterius est, post longam de ea re habitam discussionem, quod Ammonii erat opus, Tatiano tribuit, et Diatessaron Tatiani adscripsit Ammonio. Existimo enim, hæresiarchæ opus absque auctoris titulo, ob sectæ infantiam, fuisse descriptum.

6. Sed præstat, quæ ipse præfatur in Harmoniam Ammonii (hic nempe erat titulus libri) quam adscribit Tatiano, hic, ut cuncta certiora habeantur, exhibere. Est autem ejusmodi ejus ad opus præfatio⁷: « Dum fortuito in manus meas incidere unum ex

quatuor Evangelium compositum, et absente titulo non invenirem nomen auctoris: diligenter inquirens, quis gesta vel dicta Domini et Salvatoris nostri, evangelica lectione discreti, in ordinem, quo se consequi videbantur, non minimo studii labore redegerit: reperi Ammonium quemdam Alexandrinum, qui canonum quoque Evangelii fertur inventor, Matthæi Evangelio reliquorum trium excerpta junxisse, ac in unam seriem Evangelium nexuisse; sicut Eusebius episcopus Carpiano cuidam scribens, in præfatione editionis suæ, quæ canones memorati Evangelii edidit, supradicti viri imitatus studium, refert in hunc modum: Ammonius quidam Alexandrinus, multum (ut arbitror) laboris et studii impendens, unum ex quatuor nobis reliquit Evangelium. Ex historia quoque ejus comperi, quod Tatianus, vir eruditissimus, et orator illius temporis clarissimus, unum ex quatuor compaginaverit Evangelium, cui titulum Diapente imposuit. Hic beati Justinii philosophi et martyris dum advixeret, discipulus fuit: quo migrante ad Dominum palma martyrii, magistri sancti deserens disciplinam, et doctrinæ supercilio elatus, lapsus in Eucratistarum hæresim, Marcionis potius amplexus errorem, quam Justinii Christi philosophi veritatem, suæ vitæ perniciosus exhibuit; asserens inter alia, nuptias et stupra pari crimini subjacere.

7. « Sed et dictis apostolicis manus profana emendationis, vel (ut dicam verius) corruptionis dicitur intulisse. Sed quia et hominum perfidorum (Christi nostri operante potentia) confessione vel opere sæpe triumphat gloria veritatis (nam et demones¹ Christum falebant, et filii Scævæ in Actibus Apostolorum² in nomine Jesu, quem Paulus prædicaret, demonia fugabant) Tatianus quoque, licet profanis implicitis erroribus, non inutile tamen exhibens studiosis exemplum, hoc Evangelium (ut mihi videtur) solerti compagineatione disposuit; et forsitan adhuc beati Justinii adhaerens lateri, illius eruditionis merito, hoc opus explicuit. Arbitror enim propterea non Ammonii, sed hujus esse editionem memorati voluminis, quod Ammonius Matthæi fertur relationi, Evangelistarum reliquorum relatione discretos annexisse sermones: hic vero S. Lucae principia sunt assumpta, licet ex maxima parte Evangelii sancti Matthæi reliquorum trium dicta conjunxerit: ut jure ambigi possit, utrum Ammonii, an Tatiani inventio ejus operis debeat aestimari. Verumtamen vel si jam hæresiarches hujus editionis auctor exhibuit Tatianus, verba Domini mei cognoscens, libenter amplector interpretationem: si fuisset ejus propria, procul abjicerem. » Inlususque de his Victor, qui post præfationem ejusmodi ponit operis titulum: « Sancta quatuor Evangeliorum Harmonia, Tatiano (al. Ammonio) Alexandrino auctore. »

8. Cæterum ipso tantum Tatiani sublato, et restituto Ammonii nomine, omnia se recte habent: nam quod ponitur, Alexandrinus, Ammonio convenit, qui fuit Alexandrinus, non Tatiano, qui Syrus: et Har-

¹ Euseb. lib. iv, c. 27. — ² Clem. Alex. Strom. lib. III. — ³ Idem in *Paradog.* lib. II, c. 2, in fin. — ⁴ Euseb. lib. IV, c. 27, in fin. — ⁵ Euseb. ibid. — ⁶ Theodor. hæret. fab. lib. II. — ⁷ Extat tom. II. Biblioth. sanct.

¹ Matth. VIII. — ² Act. XIV.

monie nomen, non operis Tatiani, sed Ammonii titulus fuit : hæc ita se habere, ipse contextus, qui sequitur, quatuor evangelistarum plane declarat, in quo nihil ponitur auctoris, sed ipsa tantum, ut se habent in codicibus, quatuor evangelistarum verba, nec quicquam ab eo prætermisum, quod illi divisit : quod quidem nequam factum esse a Tatiano, Theodoretus est firmissimus testis ; nam ait ab eo prætermisum esse genealogias, et alia quæ ad insinuandam Christi generationem secundum carnem spectarent : quæ quidem omnia exacle ut habent verba evangelistarum in ea Harmonia Ammonii a Victore Tatiano tributa, habentur recitata.

9. Iterum vero quæ post eam posita habetur alia Evangelistarum Concordia, quæ Ammonii titulo censetur, illam ipsam esse Tatiani, nulla penitus esse posse videtur dubitatio ; nam ad numeros Theodoretus in omnibus disposita videtur ; nulla enim in ea de genealogiis a Matthæo vel Luca descriptis mentio prorsus habetur : imo more Tatiani, qui simplicem Apostolorum locutionem carpebat, non Evangelistarum verba posuit, sed sententias ex illorum scriptis summam collectas. Hæc igitur tam accurate animadvertisse oportuit, ne titulo falso apposito, imprudenter quis deciperetur, alteri tribuens quod alterius foret. Nec quicquam refert, quod ait Victor, Ammonium reliquos, tres evangelistas associasse Matthæo, si Concordia illa quam primo loco ponit, a Luca incipiat : nam necessitate historiae, illa quæ a Luca scripta essent de sacerdotio Zachariae, erant primo loco ponenda ; cum in reliquis, quæ in contextu operis continentur (ut idem ipse Victor fateatur) maxima ex parte ex Matthæi Evangelio sint descripta.

10. Quod denique ad ejusdem Tatiani commentarios pertinet, auctor est Clemens Alexandrinus¹, ab ipso scriptum librum hoc titulo prænotatum, de Perfectione secundum Salvatorem, sed referunt blasphemias, cum in eo totus fuerit auctor in condemnatione nuptiarum et ejus auctoris, nempe Dei, qui eis primus instituit : nam ex paucis, quæ idem Clemens recitat ex eo, facile est de cæteris conjectari. At quoniam Theodoretus, de Tatiano agens, ait : « Hunc habent duem, qui dicuntur Hydroparastatae, et Enecratite ; » quoniam hi fuerint, suscepta narratio de Tatiano, uberius ut dicamus, postulat. Nominali² sunt autem Hydroparastatae, qui Tatianum sectabantur, eo quod aquam in sacrificio loco vini offerrent. Porro Tatianos cum Enecratitas conjungit Epiphanius³, adeo ut appareat unius monstri ex diversis actibus duo fuisse nomina. Enecratitas igitur ex Tatiano prognatus, non modo omnia ab ipso accepta, sectatos, sed et in deteriora esse prolapsos, Epiphanius docet : quippe qui, sicut ille, abominarentur nuptias, abstinerent ab animalis et vini, et alia sectarentur quæ Tatiani essent ; aliæque etiam eos addidisse tradit, nam ait : « Asserunt etiam hi, principatus quosdam esse ; et qui diaboli est, adversus Dei opera oppositum esse, et

Deo non subiectum, sed robustum, et facientem velut ex propria potestate, et non velut qui aberrat. » Adhuc eos ad suorum ipsorum dogmatum adstipulationem accipatos esse scripturas quasdam apocryphas, nimirum Acta quædam quæ dicerentur Andreæ, Joannis alia, alia vero Thomæ, et aliorum : insuper admittere feminas ad sacra mysteria, inter quas et viviant : adeo ut qui nomine Continentes sunt dicti, re ipsa turpes essent : horumque non exiguum numerum sua adinacitate vixisse in Phrygia, Galatia, Pamphilia, Cilicia, atque Syria.

11. *Severianii hæretici.* Auxisse autem Tatiani dogmata Severum quendam, qui Severianis hæreticis nomen dedit, tradit Eusebius⁴ cum ait : « Non longo tempore post Severus quidam nomine hæresim modo a nobis commemoratam mordicus tuebatur, atque illis qui ex eo, tanquam ex erroris fonte, dimanarunt, auctor exiit, ut Severiani, appellatione ab eo derivata, nominarentur. » Meminerunt ejusdem Hieronymus ac Theodoretus. S. Augustinus⁵ autem de iisdem Severianis hæc addit : « Vinum, inquit, non bibunt, eo quod fabulosa vanitate de satana et terra germinasse asserunt vitem. Etiam ipsi non sanam doctrinam suam, quibus volunt, infundit nominibus principum, carnis resurrectionem cum veteri Testamento respicientes. Ille præterea Philumenam quandam puellam dicebat inspiratam divinitus ad pronuntianda futura : ad quam somnia atque aestus animi sui referens, divinationibus seu præsignis ejus secretum erat solitus præmoneri, eodem phantasmate eidem Philumenæ pueri habitu se demonstraere : qui puer apprensus, Christum se aliquando, aliquando esse assereret Paulum ; a quo phantasmate sciscitans, ea soleret respondere, quæ se audientibus diceret. Nonnulla quoque illam miracula operari solitam, infer que illud præcipitum, quod in augustissimi oris ampullam vitream panem grandem immitteret, eumque extremis digitulis levare soleret illesum, eoque solo quasi divinitus, sibi cibo dato fuisse contenta. » Hæc Augustinus. Verumtamen Philumenam (ut dictum est superius) alii tribunt Apelli hæresiarchæ ; sed fortasse hæc alia ab illa, quæ hisce nugis atque præstigiis magnam sibi æstimationem a recordibus comparaverat.

12. Quod item ad Tatiani sectarios spectat : addit Clemens Alexandrinus⁶ Julinum Cassianum Valentinii hæresiarchæ discipulum, in eandem sententiam conspirasse cum Tatiano, fuisseque hunc principem hæresis Doctarum, qui dicerent Christum corpus sumpsisse phantasticum ; sed et ad roborandum Tatiani dogma scripsisse librum de Continentia vel castitate ; et ex pseudoevangelio, Secundum Ægyptios dicto, mutuatum esse testimonium de Christo loquente cum Salome, ac matrimonium detestante : eundemque perperam interpretatum esse Genesim, cum per lignum velitum diceret significatum esse conjugium, et per pelliceas tunicas humanam carnem. Hæc et

¹ Clem. Alex. Strom. lib. III. — ² Theodor. hæret. fab. lib. I. — ³ Epiph. hæc. XLVII.

⁴ Euseb. lib. IV. c. 27. — ⁵ Aug. de hæc. c. 24. — ⁶ Clem. Alex. Strom. lib. III.

alia ex eo recitat Clemens, quem haec delectantem utinam Origenes ejus discipulis auscultasset.

13. *Scriptores contra Eucratitos*. — Scripsisse adversus Tatianum et Eucratitas Musanum, veritatis patronum, tradit Theodoretus¹; cui et alios adnumerat, nempe Apollinarem Hierapolis in Phrygia episcopum, Clementem Alexandrinum, et Origenem, Rhodonem quoque Tatiano adversatum esse. Eusebius non obscure significat: qui licet illius discipulus fuerit, tamen magnam sibi laudem ex fide Catholica ob certamina adversus diversos haereticos in vita propagavit: de quo haec Eusebius² brevi narratione commemorat: « Eodem tempore Rhodum Asiatico genere procreatus, et Romæ ut narrat ipse, de litteris et doctrina a Tatiano, qui ex superiori nostro sermone satis cognosci potest, institutus, variis libris exquisite compositis strenue cum reliquis huius nostræ patronis impugnavit Marcionis hæresim, eamque etiam sua ætate in varias et discrepantes distractam sententias explanat; ac non modo dissidii et dissensionis describit auctores, sed falsa cujusque illorum commenta, quæ callide excogitaverant accurate coarguit. » Ex his namque unum fuisse Tatianum, quem Marcionis sectarum vestigia diximus, satis potest intelligi. Demum lucubrationes ab illo editas recensens, ab eo elaboratum tradit commentarium in sex

dies creationis rerum omnium, quo errores Apellis et ejus blasphemias egregie confutavit: alia vero ejus ingenii monumenta, superius recitata, hic iterum enumerare prætermittimus; quæ singula Hieronymus³ ex Eusebio recenset.

14. His igitur aliisque ab hæreticis ad demolendum Ecclesiam compositis arctibus, cum et adhuc gladius persecutionis sæviret, quo necatum etiam sequenti anno Anicetum papam dicemus; satis certum exploratumque proditum est experimentum, ipsam supra solidum fundamentum esse constructam, super ipsam nimirum immobilem petram Christum, ut nulla adversaria obnitente potestate aliquando disjici posset ac dirui: quin potius sicuti clavus, quo majoribus ac frequentioribus mallei ictibus percutitur, eo pressius atque altius figitur, ac firmius solidatur; ita Dei Ecclesia, ingruentibus majorum persecutionum insullibus, magis visa est firmari atque solidius stabiliri. Ut plane jure miraculum cognoscatur, cum assidue emergentibus ab inferis adversariis legionibus, indeque erumpentibus quotidie in ejus incendium flammarum globis, ipsa nihilominus omnia sibi adversantia superet, referatque triumphum ingenti illo gloriæ titulo prænotatum: **PORTÆ INFERI NON PRÆVALEBUNT ADVERSUS EAM.**

¹ Theod. hæret. fab. lib. III. — ² Euseb. lib. v. c. 13.

³ Hieron. de Script. Eccl. in Tatiano.

Anno periodi Græco-Romana 5663. — Olymp. 237. an. 4. — Urb. cond. 925. — Jesu Christi 172. secundum Baronium 171.

— Eleutheri papæ 3. — M. Aurchii imp. 12.

1. *Consules*. — Ad num. 4. Coss., *Marimus* et *Orfitus*.

2. *VII quinquennalia Marci Cæsaris*. — Septima quinquennalia imperii Cæsaris M. Aurelii in hunc annum incidunt.

3. *Opus a Tatiano scriptum*. — Ad num. 5. Opus quod post *Ammonii* Harmoniam editum est longe differt ab Evangelio *Tatiani*, uti Valesio observatum in Notis ad Eusebium lib. 4, cap. 29. Illud enim opus, sicut lectio ipsa indicat, nihil aliud est quam paraphrasis quatuor Evangeliorum, seu potius epitome ab homine catholico eleganter conscripta. At Evangelium *Tatiani* ipsismet evangelistarum verbis contextum fuit, resecta duntaxat iis, quæ ad Davidicam Christi genealogiam spectant. Præterea in opere illo quod editum est, Christus filius David non semel dicitur. Ostendit etiam Valesius, harmoniam illam quatuor Evangeliorum, quæ priori loco relata est a Victore Capuano, et in quam *Zacharias Chrysopolitanus* Commentarios scripsit, opus esse *Ammonii*

Alexandrini. Nam illud opus nihil aliud erat, quam Evangelium *Matthæi*, cujus singulis capitibus adjuncta erant ad latus capitula Irium aliorum evangelistarum, qui cum *Matthæi* Evangelio consentiebant. Opus itaque illud per columnas divisum erat, perinde ac *Origenis* Tetrapla. Quæ res Eusebio Cæsariensi ansam dedit canones suos excogitandi, ut ipsemet in epistola ad *Carpiam* docet. Ex his liquet, opus *Tatiani* hæresiarchæ non extare, contra quam credidit Baronius. Auctor *Chronici* Alex. sub precedentiis anni coss., de *Tatiano* plura habet, quo ideo hæc referenda; cum Eusebius in *Chronico* de *Tatiano* agens anno *Abrahami* 2188, qui kalendis Octobris precedentis Christi anni inchoatur, scribat: « *Tatianus* hæreticus agnoscitur, a quo *Eucratitas*. » Insuper auctor *Chronici* Alex. sub anni sequentis coss. ait: « *Tatianus* his antiquior (*Severianus* nempe) nescio quam Evangeliorum confusionem et synagogam condiderit, quam *Diatessaron* appellavit, et vero hodie in manibus passim versatur. » Loquitur postea de

aliis voluminibus a Tatiano compositis, quæ suo tempore extabant, sed quæ ad nos non pervenerunt, non magis quam illud *Diatessaron*.

4. *Severus hæresiarcha*. — Ad num. 11. Auctor Chronicæ Alex. sub sequentis anni coss., de Severo Severianæ hæresis architecto loquitur. Neque dubito, quin eo anno agnosci cœperit. Tatianum Severo antiquiorem fuisse docet non tantum auctor Chronicæ

Alex. cujus verba num. precedenti recitavi, sed et Eusebius lib. 4, cap. 39, et Theodoretus in lib. 1 Hæreticarum Fabularum, qui Tatianum Severo præponunt. Imo Irenæus nullam huius Severi mentionem facit. Quare recte scripsit Valesius in Notis ad illud Eusebii caput, male Epiphanium Severum Tatiano antiquiorem facere.

ANICETI ANNUS 9. — CHRISTI 175.

1. *Consulatum prærogativa*. — Anno Christi Domini nostri centesimo septuagesimo quinto, Aurelius Severus secundum et Claudius Pompeianus declarati sunt consules. Hunc Claudium M. Aurelius post obitum Lucii fratris profecturus ad bellum, data ei Lucilla filia, quæ fuerat Lucii, in conjugem, adscivit sibi generum, quem postea bis consulente fecit: quod tradit Capitolinus in Marco. Hunc etiam in eadem expeditione præfectum fuisse exercitui, edictum ab ipso Marco datum pro Christianis, de quo suo loco agemus, significat. Quod vero gener imperatoris in consularibus Fastis non priori loco, sed posteriori ponatur (nam Severus secundo consul primitus adscriptus habetur) illud plane tunc accidit, quod sanctus Gregorius¹ papa tradit his verbis: « Fertur apud veteres moris fuisse, ut, quisquis consul existeret, juxta ordinem temporum honoris sui locum teneret: et si quis posterius ad consulatum veniens, consul non semel, sed bis fortasse, aut tertio fieret, etiam illos laude et honore transcenderet, qui non plus quam semel consules exiissent. » Hæc Gregorius, sed ex Dione, ut superius diximus.

2. *Aniceti papæ martyrium ejusque decreta*. — Hoc ipso anno Anicetus papa, cum sedisset annos octo, minus mensibus tribus ac diebus septem, die decima septima² Aprilis, martyrio clarus migravit ad Dominum. Quod perlinet ad annos sedis Aniceti scimus variam atque diversam esse assertionem, cum alii decem, undecim alii eidem tribuerint annos: sed qui præferunt Cletum Romanum pontificem Eusebius, anno octavo Marci imp. successorem Aniceti Soterem ponit. Ceterum, quam in multis sequimur, Cresconiana series octo tantum annos tribuit Aniceto et tres menses: verum si ratio habeatur diei, quo Pius, qui eum antecessor est, obiit, et quo Anicetus decessisse reperitur, qui quidem dies tabulis ecclesiasticis anti-

quitus adscripti habentur: præscriptum tempus sedis Aniceti ratum firmumque haberi debet: cum præsertim Indices Vaticani, qui descripti habentur in codice qui dicitur liber Census, ingressum Soteris successoris Aniceti hoc anno Domini ponant. Cur autem minus sequamur consules in libro de Pontificibus Romanis appositos, alias superius tomo primo Annalium reddidimus rationem.

3. In eodem nuper citato libro hæc etiam de Aniceto scripta habentur: « Hic constituit, ut clericus coman non nitret, secundum præceptum Apostoli¹. » At de tonsura clericorum atfatim dictum est eodem primo Annalium tomo. Subditur ibidem: « Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros decem et septem, diaconos quatuor, episcopos per diversa loca novem: qui obiit martyr, et sepultus est in cœmeterio Callisti, via Appia, decimo quinto kalendas Maias. » Quod habetur de cœmeterio Callisti, sic accipias, ipsum in eo arenario sepultum fuisse, quod postea Callistus cœmeterium fecit. Legitur ibidem, sedem vacasse diebus decem et septem: qua ratione dicendum, Soterem ejus successorem sedere cœpisse die quarta Maii: qui (ut idem liber de Romanis Pontificibus habet) natus est Fundis in Campania ex patre Concordio.

4. *Felicitas et septem filii martyres*. — Passi sunt, eadem persecutione urgente sub Marco, Romæ alii complures martyres, et inter alios illustris illa septem martyrum mater S. Felicitas, quæ cum antea (ut dictum est) filios præmisset martyrio coronatos ad gloriam, ipsa demum digna palma martyrii secuta est ad triumphum, de qua hæc S. Gregorius² in homilia quam ad populum habuit in ejusdem S. Felicitatis basilica Romæ posita, in die natali ipsius, qui in tabulis ecclesiasticis positus legitur vigesimus tertius mensis Novembris: « Adest, inquit, beata Felicitas

¹ Gregor. homil. 3. in Evang. — ² Martyrol. Rom. ea die.

¹ 1. Cor. xi. — ² Gregor. homil. 3. in Evangel.

citae, cujus hodie natalitia celebramus : quae credendo existit ancilla Christi, et praedicando facta est mater Christi : septem quippe filios sicut in gestis ejus emendatioribus legitur sic post se finivit vivos in carne relinquere, sicut carnales parentes solent metuere ne mortuos praemittant. In persecutionis enim labore deprehensa, filiorum corda in amore supernae patriae praedicando roboravit : et parturivit spiritu, quos carne pepererat : ut praedicatione pareret Deo, quos carne pepererat mundo. Considerate, fratres carissimi, in femineo corpore virile pectus : ad mortem stetit imperterrita : amittere se in filiis lumen veritatis timuit, si non fuisset orbata. Numquid ergo hanc feminam martyrem dixerim? sed plusquam martyrem. » Haec et alia plura de ea Gregorius : quam et S. Petrus Chrysologus ¹ Ravennatis Ecclesiae episcopus pro concione laudibus celebravit. Nomina autem filiorum, quae decima Julii recensita habentur in Romano Martyrologio, sunt haec : Januarius, Felix, Philippus, Silvianus, Alexander, Vitalis, et Martialis : qui sub Publio Urbis praefecto haec passi supplicia ponuntur. Januarius post verbera virgarum ac carceris macerationem plumbatis occisus : Felix et Philippus fustibus mactati : Silvianus praecipitio interemptus : Alexander, et Vitalis, et Martialis capitali sententia puniti sunt.

5. Ob magnam quamdam similitudinem, quae inter sanctam Felicitatem et sanctam Symphorosam intercedit, dubitasse scio virum eruditum, familiarum meum, num una eademque esset femina, quod eorumdem nominum eadem ferme significatio esset : nempe quod interdum συμφορὰ idem sit, quod bonus eventus, seu fortuna prospera ; siveque pro bono eventu, vel fortuna. Felicitas esset latine redditum, quod nomen magis conveniat feminae : ceterum ejus vocis ambigua diversa reperitur interpretatio. Verum συμφορὰ, a συμφορῶ, quod est prodesse, idem est quod utilis, vel commodus : συμφορῶς item, qui simul versatur, assecit, vel comes, dictus reperitur. Quamobrem aequus est ut existimemus Symphorosa nomen deductum a συμφορῶ, quod est, utilis, vel commodus, quam a συμφορῶς voce ambigua, quae interdum bonum eventum, interdum vero infortunium adversamque fortunam significet ; quamobrem ut in bonam partem ea vox acciperetur, majores aliquid aliud addere consueverunt, ut habet Suidas ex Simonide, quod ille dicit : βίβη πὸν ἐπὶ συμφορῶσαν, ἀρχαῖος ; quod est : Bibe in bonum eventum.

6. Sed quae nomine discrepant, longius rebus esse distinctas ac plane diversas, res cujusque ipsarum evidentius manifestant : nam illa Tiburtina, sub Hadriano, Tiburique martyrio coronata est : haec Romana, sub M. Antonino passa est, et Romae ; nomina quoque septem filiorum cujuslibet ipsarum diversa prorsus esse reperuntur ; insuper et martyriorum genera hos ab illis omnino discriminant atque distinguunt. Exant enim tum illorum, quorum superius facta est mentio, Acta, tum horum, quae ex anti-

quioribus ecclesiasticis monumentis edita habentur ¹ ac sane fidelia.

7. *Martyres sub Marco Aurelio.* — Tunc etiam Julianus illustribis martyr passus est Sorae, Spoleti Concordius presbyter et Pontianus, Perusiae Constantius ejus civitatis episcopus : quorum omnium Acta in suis Ecclesiis, quibus coluntur, exant, aliaque eorumdem certanimum monumenta ; diesque anniversaria eorum natalitiis consecrata, in Romano sunt Martyrologio annotata, quod Notationibus auxiliis : sicut et aliorum complurium martyrum, qui in diversis orbis regionibus hac eadem persecutione sunt pabnam martyrii consecuti. Inter alios quoque nobilissimum certamen subit Heracleae Glyceria, cui in corona associatus est carceris custos Laodicus : celebre fuit namque in toto plane Oriente ejusdem martyris nomen, ob liquorem medicum ad infirmitates curandas ex membris ejus jugiter effluentem : quam rem pluribus testibus in iisdem Notationibus testatam reliquimus. In Ponto quoque mirabile illud accidit in confessione Hermiae martyris, qui immeris ac savissimis affectus tormentis, torquentem se carnificem convertit ad Christum, et post se martyrii reliquit heredem. Horum omnium certa dies natalis in Romano Martyrologio adscripta habetur, quod si cupit lector, consulat, simulque Notationes appositas, si haec avidius scire optat. Ceterum immensa est illorum multitudo ; quorum memoria excidit, qui hac eadem persecutione martyrium sunt feliciter consecuti.

8. *Soteris papae magnificentia erga egentes Ecclesias.* — At quid Soter Romanus pontifex his temporibus? Imitatus certe majores suos antecessores Romanos pontifices, longe positas Ecclesias eadem persecutione vexatas non literis modo consolabatur, sed et pecuniarum subsidio collato, eisdem praesto erat. Hujus quidem Soteris officii aliorumque Romanorum Pontificum in his praestandis incomparabilis sollicitudinis testes sunt litterae S. Dionysii Corinthiorum episcopi, celebris nominis in Ecclesia : de quibus haec Eusebius ² tradit : « Exat etiam alia Dionysii ad Romanos epistola, episcopo Soteri, qui tum illam Ecclesiam gubernavit, dicala ; cujus quidem verba in medium proferre, non erit ab instituto alienum ; nam Romanorum consuetudinem, quae assidue ad hanc persecutionem nostra aetate grassantem servata est, magnopere approbans, ista scribit. Apud vos is mos jam inveteravit, ut omnes fratres variis afficeretis beneficiis, et Ecclesias pernuisissis, quae in quaque civitate sunt, vite mitteretis subsidia. Sic plane non solum egentium sublevatis inopiam, verum etiam fratribus, qui sunt ad metalla damnati, opem fertis. Siveque per ea beneficentiae subsidia, quae jam a primis Ecclesiae vestrae factis fundamentis passim mittere consuevistis, cum sitis Romani, Romanorum consuetudinem a Patribus traditam sedulo observatis ; quam quidem certe beatus Soter vester episcopus et haecenus custodivit diligenter, et mirum in modum suo

¹ Petrus Chrysol. ser. CXXXIV.

² Apud Sur. t. IV. die 40 Julii. — ² Euseb. lib. IV. c. 23.

propenso studio adauxit : idque non modo opes in sanctos reficiendos delegatas benigne subministrando; verum etiam fratres ad ipsum adventantes, tanquam pater indulgens et clemens in liberis, beato ac pio sermone ad virtutem cohortando. »

9. Hæc de munificentia Romanorum Pontificum ab exordio Romane nascentis Ecclesie erga cæteras Ecclesias longe lateque positas, cum fidelissimus testis Dionysius affirmat, tum ipse testatur Eusebius eadem liberalitatis officia perseverasse usque ad ultimam Ecclesie persecutionem sua ipsius ætate grassantem. Res quidem magna admiratione atque observatione digna est, Ecclesie omnium principi tantam opum abundantiam Dominum contulisse, quæ non tantum qualibet licet durissima persecutione urgente, sufficere possent ad fideles pauperes, qui Romæ essent, ubertim alendos; sed quæ non prædantium manibus avidis potuerint exhauriri atque consumi (haud enim putandum se temperasse a bonorum rapina, qui etiam in ipsorum corpora immaniter sæviebant) imo et talis et tanta ei suppedilaretur bonorum copia, ut in Christianos ad metalla damnatos, quorum ingens numerus esse soletet, jugiter stipem conferre, et Ecclesias permultas penuria afflictatas sua largitate levare. Divina quidem providentia, quæ eam matrem omnium Ecclesiarum, Petri beneficio constituerat, admirabili quodam modo, quo cunctis ubique egentibus prospiceret, ac matris instar eos plenis lactaret uberibus, incredibili quadam divitiarum affluentia eandem semper donavit et auxit : ut plane in hoc expletum appareat Isaïæ oraculum ¹ hæc de Ecclesia prædicentis : « Suges lac Gentium, et mamilla regum lactaberis : et scies quia ego Dominus salvans te. Pro aere alleram aurum, pro ferro argentum, et pro lignis æs, et pro lapidibus ferrum, et ponam visitationem tuam pacem, et prepositos tuos iustitiam : » his nempe significans, magnis divitiis Ecclesiam locupletandam, ac immensa fore fortitudine roborandam.

10. At laudatissimam ejusmodi Romane Ecclesie, sui ortu congenitam, consuetudinem non tantum perseverasse usque ad ultimam Eusebii tempore excitatam persecutionem, sed semper viguisse, quæ suis quibusque locis dicentur, demonstrabunt exempla. Insigne quidem ac nobile ejus officii specimen editum vidimus diebus nostris a sanctissimæ memoriæ Domino nostro Gregorio decimo tertio Romano pontifice (hæc modo libere effari liceat, cum jam ipso defuncto, nulla possit esse adulationis suspicio) cujus incomparabile plane studium in juvandis pauperibus, non solum (ut de mendicis faciam) omnibus honesto præsertim loco nalis, Romæ agentibus, sed et longe positis, iisdemque causa pietatis extorribus, toto plane christiano orbe spectatum fuit : adeo ut nulla provincia fuerit, quam ejus effusa largitas non pervaserit, quæ etiam et ad antipodas penetravit : ejus memorabilis munificentie ex publicis rationibus accurate summa

collecta, meruit ex senatusconsulto, præclaro glorie monumento, in Capitolio una cum statua omnium votis publice consecrari digno plene omnium Patris atque Pastoris elogio, quod inter alia hæc verba in marmore habet incisæ : SESTER-
TUM OCTINGENTIES SINGULARI BENEFICENTIA
IN EGENOS DISTRIBUTUM : est horum summa, vices centena millia aureorum. Verum summa ista collecta fuit adhuc ipso superstite : cæterum plurima ejus post hæc usque ad obitum perseveravit majoribus in dies incrementis aucta largitio. At ad hæc occasione Soteris et aliorum Romanorum Pontificum consuetæ in egenos liberalitatis præstantiæ obiter digressi sumus.

11. *De epistolâ Dionysii Corinthiorum episcopi.*
— Sed ad Dionysium revertamur, ex cujus epistola Eusebius hæc quoque subdit ¹ : « In hac eadem epistola etiam Clementis ad Corinthios epistolæ mentionem facit, declaratque ex pristino more ab antiquis temporibus repetito eam in Ecclesia legi solere, sic enim loquitur : Hodie sacrum diem Dominicum celebravimus, in quo vestram epistolam, quo nos ad studium pietatis cohortaremur, legimus : quam semper, sicut etiam priorem nobis a Clemente missam, ad nostram institutionem legere solemus. Tanti enim faciebant veteres ab Apostolica Sede scriptas epistolas, ut eas, perinde ac si apostolum Petrum in ipsis loquentem audirent, in Ecclesia festis diebus populo recitarent. Hactenus de epistola Dionysii ad Romanos conscripta.

12. « Hujus quidem viri adeo magna erat tum ob insignem eruditionem, tum etiam ob egregiam omnibus spectatam vitæ sanctimoniam, apud omnes existimatio, ut cum epistolæ ejus ad diversas Ecclesias scriptæ maximi esse ponderis viderentur, hæretici, adhuc ipso auctore vivente, eas conati fuerint depravare : quo tantum virum, per calumniam licet, facerent suarum ipsorum hæresum assertorem. Id quidem ab ipso aliis ea de re scriptis litteris contestatum esse, idem Eusebius ² tradit. sic dicens : Præterea idem auctor ista de suis ipsis epistolis, tanquam a quibusdam depravatis et de industria corruptis, loquitur : epistolam rogatu quorundam fratrum qui me ad scribendum compellebant, conscripsi : atque eas ministri diaboli zizaniis refererunt : nam quædam pro suo arbitratu exemerunt, alia adjecerunt : quibus plane, vae, in extremum iudicium repositum est. Nec mirum certe, si quidam Dominicas scripturas dedita opera depravare aggressi sunt; cum has meas quæ non sunt certe ejus generis adulterare studuerint. » Plurimum enim hujusmodi genere lucubrationum Dionysium Ecclesiis profuisse, idem Eusebius testatur : qui eandem relegens, ipso exordio sic præfatur ³ :

13. « Verum ad alios pios viros sermonem transferamus, et primum dicamus de Dionysio,

¹ Isaï. LX.

¹ Euseb. lib. iv. c. 22. — ² Euseb. lib. iv. c. 22. in fin. — ³ Eod. cap. in princ.

lum quod Corinthiorum Ecclesiae episcopalem sedem adeptus sit, tum quod suas praeclaras et divinas vigiliis non solum iis quibus praefuit, sed aliis etiam aliarum Ecclesiarum incolis affatim imperferit : et sane catholicis suis epistolis, quas ad Ecclesias exaravit, omnibus permultum utilitatis affulcit. Quarum una est ad Lacedaemonios, quae illos tum in orthodoxa et recta fide erudit, tum de pace et unitate commonefacit. Altera ad Athenienses missa, quae illos et ad veram fidem et ad vitam ex Evangelii praescripto pie degendam excitat : qua spreta et contempta, eos vehementer reprehendit, quod a verbo Dei penitus fere desciscere cepissent ; quo Publius, qui illis praefuit, martyrium, ob persecutionum tempestates tum quidem ingruentes, forte perpressus est. De Quadrato etiam qui illorum Ecclesiae post Publum martyrio defunctum creabatur episcopus, in eadem epistola mentionem facit, attestatus, quod in labore et industria tum ad Ecclesiam rediit essent, tum ardorem fidei prope in ipsis resinctum denuo recuperasset. Declarat praeterea, Dionysium Areopagum, a Paulo apostolo ad fidem conversum (sic enim Acta Apostolorum¹ referunt primum Atheniensis Ecclesiae episcopatum administrasse : » Haec quae de epistola ab eo ad Athenienses scripta tradit Eusebius, magno fuisse illi Ecclesiae a fumento quippe quae posthinc egregie floureret, tum Athenagorae scripta postea pro Christianis Apologia declarata ; tum etiam Origenis² testimonium, dum eandem Ecclesiam in exemplum adducit, certam de ea re fidem facit.

11. Quid deinde Eusebius³ de reliquis a Dionysio scriptis epistolis tradat, inspiciamus : « Alia, inquit, quaedam ejus extat epistola ad Nicomedenses, in qua Marcionis haeresim acriter impugnans, veritatis regulae egregie patrocinatur. Ad Ecclesiam item quae est Gortyna simul cum reliquis Cretensibus Ecclesiis scripsit epistolas, in quibus Philippum episcopum eo magnopere collaudat, quod Ecclesia, quam regerat, propter multas et generosas virtutes, quibuserat imbuta, testificatione omnium plurimum esset approbata : eamque sedulo commonefacit, ut nefarium haereticorum perversitatem omni cura et cogitatione declinet. Aliam epistolam Ecclesia quae Amasiam obtinet una cum aliis Ponti Ecclesiis misit, in qua Bacchylidis et Elpisti mentionem facit, utpote qui illum ad scribendum fuissent hortati ; in qua etiam nonnulla loca Scripturae sacrae explicat, eorumque episcopum Palmam nominatim citat. Multa de nuptiis et castitate illos hortatur : et eos qui quocumque casu, sive gravis alienus peccati noxa, sive haereticis pestiferisque errore Ecclesia excidissent, denuo in Ecclesiam, modo se solos converterent, elementis recipiendis praecipit. His porro alia ad Gnosios adnumeratur epistola, in qua Pinytum Ecclesia illius episcopum admonet, ne grave omnis castitatis fratribus ex necessitate imponat, sed multitudinis accurate consideret imbecillitatem.

15. « Ad quam Pinytus rescribens, quantum Dionysium propter epistolam veneratur ac laudat, illum tamen e contrario obsceat, ut jam aliquando etiam illis imperiali solidiorem, et perfectiore doctrina populum ejus procuratori commissum educet : ne umbratili cuidam institutioni et molli instar lactis perpetuo assueti, puerili quadam disciplina nec opinantes consenescant. In qua quidem epistola non modo recta Pyniti de fide opinio, et cura de plebis utilitate sibi subjectae suscepta, verum etiam eloquentia, et literarum divinarum intelligentia, tanquam in viva quadam et expressa effluvia liquido patet. Haec quidem de venia peccantibus praestanda, et de castitatis onere non omnibus imponendo, a Dionysio prudenter fuisse scripta existimamus, ne fideles aliqua levi sallem ex parte haereticis tunc emergentibus similes forent. Jam dictum est, Cataphygas fuisse in delinquentes severissimos, et Encratitas, eodem quo illi, hoc tempore progredientes, nuptias perinde ac fornicationem damnasse. Denique post epistolam Dionysii ad Romanos ab Eusebio recensitam, de qua superius locuti sumus, haec habet in fine de alia ejusdem auctoris epistola : Est etiam praeter istam alia quaedam Dionysii epistola ad Chrysophoram sororem in fidelissimam missa : cui dum ea quae sunt ejus institutioni valde consentanea perscribit, alia etiam tanquam alimenta rationi et menti instituenda accommodata impertit. Haec a Dionysio scripta accepimus. » Haecque Eusebius ; quod ergo epistolae omnes extate perierint, saltem fragmenta oportuit collegisse.

16. *Bardesanes Syrus.* — Idem quoque alios ejusdem temporis scriptores ecclesiasticos, quibus praesens saeculum abundavit, postea recensuit, quorum nos superius opportunioribus locis meminimus : ac demum de Bardesane Syro, magni nominis viro, sed qui extra classem Catholicorum po-itus aberravit, haec scribit¹ : « Regnante isto imperatore (nempe M. Aurelio Antonino) cum haeresis in dies multitudine cresceret, in Mesopotamia Bardesanes, vir quidem cum in omni doctrinae genere exquisitissimus, tum in lingua syriaca disertissimus, non modo contra eos qui erant Marcionis amuli et imitatores, verum etiam contra alios quosdam qui varias errorum sectas defensabant, dialogos composuit, quos cum plerisque aliis ejus scriptis lingua sua et patrio sermone divulgavit. Quos etiam discipuli ejus complures enim, quia tantum dicendo valeret, ejus scholam frequentabant) ex syriaco sermone in graecum converterunt : in quorum numero est dialogus de Fato ad Antoninum scriptus accuratissime. Et alia item sunt, quae occasione ex persecutionis calamitate id temporis longe lateque manante arrepta, cum scripsisse ferunt. Hoc primum in Valentini schola ducatus est : eoque cum coarguitur errore, multasque et commentibus Valentini liberas reprehendisset, videbatur sibi quodammodo se ad meliorem recentioreque sententiam transulisse.

¹ Act. xvii. — ² Orig. cont. Cels. l. iii. — ³ Euseb. l. iv. c. 22.

¹ Euseb. lib. iv. cap. ult.

Cæterum veteris erroris sordes non penitus profecto eherent. » Hæc de Bardesane Eusebii, significans eum sub Sotere vixisse. De eodem quoque et in Chronico, sed superiori anno, nempe duodecimo Antonini : « Bardesanes, ait, alterius hærescos princeps, notus efficitur. » Admiratus est sanctus Hieronymus eum librum de Fato ad M. Antoninum imperatorem, et alia ab eodem de persecutione in Christianos conscripta ; atque : « Si tanta vis est et fulgor in interpretatione, quantum putamus in sermone proprio? »

17. Epiphanius ¹ de ipso agens, ejus sententiæ fuisse videtur, ut ille primo quæ recta sunt dogmata fuerit consecutus, ac complures libros, cum sanæ mentis esset, conscripserit, demum vero impegerit in hæresim Valentini ; nam ait : « Hic vir magnopere ornatus erat, donec in errorem sectæ suæ incidit : factus instar pulcherrimæ navis, cui incomparabile onus immittitur, et quæ juxta ripas portus tracta est, et totum mercimonium perdidit, et aliis, qui navem conscenderunt, mortem induxit : corrumpitur enim hic per Valentinos. » Docuisse hunc, cum sui compos esset, Edessa, coque familiarissime eum esse Abagarum principem Edessenorum, imo et ejus auditorem fuisse, virumque sanctissimum, idem qui supra auctor testatur. Mentio autem est ejusdem Abagari apud Julium Capitolinum in Antonino Pio. Omnes namque ejus provincie reges nominatos Abagaros, contextus Gentilium historicorum demonstrat. Duravit hic (inquit Epiphanius) Bardesanes post Abagari mortem usque ad tempora Antonini Casaris, non Pri appellati, sed Veri ; et multa in Adibam astronomum contra fatum disserens collegit.

18. Memorabile illud quoque de Bardesane fuit, quod cum ejus fama celebris Romæ immotisset, Apollonius Chalcedonius, inter Stoicos illius sæculi philosophos facile princeps, magister M. Aurelii imperatoris, quem cum adeo coluisse scribit ² Capitolinus, ut, licet adscitus esset ad imperatoriam dignitatem, tamen ad ejusdem Apollonii domum discendi causa veniret : hic, inquam, Apollonius conatus fuerit eundem Bardesanem, tam insignis eruditionis virum, a Christianorum religione avocare. Sed renuit ipse, et pro religione, quam colebat, egregiam defensionem instituit ; quod quidem paucis his verbis Epiphanius ³ complexus narrat : « Apollonio vero Antonini amico contradicebat, commentum ut negaret seipsum christianum dicere. Hic autem ferme in confessionis loco constitutus erat, sermonesque prudentes respondit, pro pietate viriliter defensionem suscipiens : mortem se non formidare dicens, quam necesse sit affore, etiam si regi non contradiceret. » Hæc de eo Epiphanius, qui miserabilem casum ejus juste deplorans, amplexum eum dicit dogmata Valentini, atque insuper negasse resurrectionem mortuorum.

19. Hæc et multa alia de Bardesanis erroribus feruntur : verum ex illis multos adscribendos illius sectariis, qui post ipsum fuerunt, et ab eo Bardesaniste sunt dicti, potius quam ipsi, existimarium. Huic fuisse filium Armonium nomine, Athenis græcis litteris excultum, multaque scripsisse, tradit Theodoretus ⁴, additque utriusque errores S. Ephræm ejusdem Ecclesiæ Edessæ diaconum egregie confutasse. Apud S. Augustinum ⁵ de Bardesane agentem, post lapsum ejus in Valentini hæresim hæc leguntur : « Addens de suo, ut fato adscriberet conversationes hominum. » Sed hæc cum non in omnibus exemplaribus æque legantur, additamentum potius ad Augustinum alienius imperiti, quam Augustini esse putamus : cum id falsum esse omnino constet ; nihil enim validius a Bardesane impugnatum esse atque fatum, cum omnes affirmant, tum ipsius de Fato dialogus, quem scripsit, in iis quæ ex eo ab eodem Eusebio recitantur, aperte declarat.

20. Sed operæ pretium me facturum existimo, si, quæ ex eodem tam celebri ac omnium ore laudato commentario a Bardesane scripto de Fato, Eusebio ⁶ in libro de Evangelica preparatione ad verbum recitat, aliqua saltem ex parte hic intexam. Auctor postquam multa de fato disseruit, moresque diversarum nationum non ex natura, sed voluntate esse percensuit, hæc statim subdit : « Sed et exponam vobis, quod omnes facile ad hanc veritatem adducere potest. Omnes Judei Mosaica lege in octava die pueros circumcidunt, nec alienius stelle vi coguntur, nec regionis temperie impelluntur, nec alienis moribus ut aliter faciant inducuntur. Nam sive apud Syros, sive apud Galatas, sive in Italia, sive in Græcia, sive in Partia, ubicumque sint, legem suam servant ; quod necessitate nativitatis fieri nullo modo potest. Non enim possibile est, eundem habere nativitatem omnes Judeos. Præterea unam semper septimam dierum, ubicumque fuerint, ab omni opere cessant, nec iter agunt, nec igne utuntur : nec gentiliaca quardam ratio coeret Judæum ædificare, vel diruere domum, vendere aut emere illa die : atque multi eorum eodem die nascuntur, multi regrotant atque sanantur, multi denique eo die moriuntur : hæc enim liberi arbitrii non sunt. In Syria et Osroene sunt etiam Galli, et in Phrygia Matri deorum multi abscindebantur : deinde rex Abagarus omnium quoque manus, qui id agebant, abscindi jussit : nec quisquam postea in Osroene virilia sibi amputavit.

21. « Quid autem dicemus de Christianorum secta, qui in omni parte orbis, imo vero in omni civitate inveniuntur? nec multos Parthi Christiani ducunt uxores, nec canibus mortuos objiciant Medi, nec Persæ filias ducunt, nec Bactriani et Galli matrimonia corrumpunt ; nec Ægyptii Apin, aut canem, hircum, aut fœlem colunt : sed ubicumque sunt, alienis legibus vivere nec cogi possunt ; nec

¹ Epiph. hæres. lvi. — ² Jul. Capitol. in Marco Aurelio. — ³ Epiph. hæres. lvi.

⁴ Theodoret. hæres. fabul. lib. 1. — ⁵ Augustin. de hæres. xxxiv. — ⁶ Euseb. de præp. Evangel. lib. vi. c. 8.

genethliaca ratione, aut sua, aut principis alicujus impelluntur unquam, ut quæ nefanda magister eorum dixit, facienda putent; sed paupertatem, labores, ignominiam, cruciatus intolerabiles sustulerunt. Nam quemadmodum libertas nostra cogi non potest, sic corpus nostrum non facere potest pericula effugere: et certe si omnia potestatis essent nostræ, nos essemus universa; si vero nihil possemus, aliorum essemus organa, nihil nostra voluntate producentes. Deo autem volente, nihil impediri potest; illius enim potestati cuncta subjunguntur, qui unicuique nature præcipuum aliquid largitus est: homini autem illud dedit eximium, ut libertate voluntatis atque judicio uteretur; hæc Syrus ille. » Et hucusque ex eo Eusebii: quæ si cui perpaucæ videri possunt, integrum caput illud ex Bardesane accipere legat, et veram certamque argumentationem ejus adversus Genethliacos esse cognoscat. Sed quod de iis ad rem nostram pertinet; illud plane observatione dignissimum, non fuisse hoc tempore in orbe provinciam, imo nec civitatem, in qua non essent Christiani; itemque adeo potenter fuisse evangelicam prædicationem, ut in diversum ac plane contrarium habitum naturam hominum transformaret, ut sive Persæ, sive Medi, aut Parthi, Ægyptiive, vel aliæ barbaræ nationes essent, quæ reciperent Evangelium, mox inolitias illas apud gentiles suos turpes consuetudines, feralesque atque nefandos mores penitus antiquarent, eosdemque longius abdicarent. Hæc de Bardesane satis.

22. *De aliis Valentini discipulis.* — At quoniam de primario discipulo Valentini Bardesane opportuna semel est suscepta narratio; argumenti ratio postulat, ut reliquos ejusdem portentui partus, qui his ipsis temporibus turbantur Ecclesiam, hic breviter recenseamus. Ponitur primo loco Ptolemæus, quem Irenæus¹ nominat Flosculum Valentini; Lucie Tertullianus² adjungit Secundum, de quibus hæc ait: « Post hunc extiterunt Ptolemæus et Secundus hæretici; qui cum Valentino per omnia consentiunt, in illo solo differunt: nam cum Valentini æonas tantum triginta fuisset, isti addiderunt alios complures: quatuor enim primum, deinde le alios quatuor aggregaverunt. » Porro secundum Epiphanium³ Ptolemæus insanus duas Deo tribuebat uxores, Intelligentiam et Voluntatem, ex quibus alios generare deos dicebat: recitataque idem auctor ejusdem Ptolemæi ad Florum quemdam scriptam epistolam, omni refertam impietate atque blasphemia. Vivebat idem his temporibus, cum S. Irenæus⁴ innotescere cepit, qui de eo hæc ait: « Quibus magis oportet credi? hisne talibus, nempe Apostolis, an Ptolemæo, qui Apostolos nunquam vidit, vestigium autem Apostolorum ne in somnis quidem assecutus est? » Idem⁵ meminit et Secundi, disserens pluribus in quibusdam ipse a Valentino discrepat in æonibus. Eadem Epiphanius, qui eundem Secundum

tandem (quod aiunt de calcaria in carbonarium) se conjunxisse Epiphanius Carpoeratis filio tradit¹: « Qui, inquit, ita inter se connexi sunt, ut aut hic illi tradiderit, aut ille huic errorem impertierit, etiam si aliqua parte inter se differant. » Sed et Isidorus his adjungit: verum an ex eadem schola provenerit, non affirmat.

23. Post hos autem prolixe Heracleonem, testatur Tertullianus², dum ait: « Exiit præterea Heracleon alter hæreticus, qui cum Valentino paria sentit; sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire; introducit enim in primis illud fuisse, quod pronuntiat; et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos æonas; deinde introducit totum Valentinum: » Meminit ejusdem tanquam socii Ptolemæi Irenæus³, sed pluribus Epiphanius⁴, qui eum successisse Colarbasio ponit. Verum Tertullianus post ipsum Heracleonem ponit Marcum quemdam et Colarbasium novam hæresim ex Græcorum alphabeto componentes, quod negant veritatem sine illis litteris posse inveniri, sed totam plenitudinem et perfectionem veritatis in iis litteris esse dispositam, ob idque Christum α et ω esse pronuntiatum in divinis litteris. At de Heracleone ejusque sectatoribus ait Epiphanius, consuevisse, invocatis super orientes quorundam principatum nominibus, ungere defunctos oleo et aqua, interdum balsamo, ut (quod somniabant) incomprehensibiles fierent, et invisibiles supernis principatibus: aliasque tradit eos fabulas jactasse, et docuisse commenta, quæ narrat.

24. Sed nemo ex iis omnibus aliisque Valentini discipulis nequior Marco, nec qui majorem cladem intulerit Catholicae fidei professoribus: quippe qui addens hæresi adhuc magiam, et multa faciens quæ esse miracula viderentur, his artibus circumiens christianum orbem, seduxit plurimos, quorum non solum mentes imbuit hæresi, sed corpora affecit ignominia. Quibus autem prestigiis viros pariter ac mulieres traderet, hosque a sana mente dimoveret, et ad omne scelus impelleret, præstat ut ab Irenæo audiamus; ipse enim hoc ipso tempore impostorem grassantem, sed jam detectum scriptis acris exagitavit, ac penitus confutavit. Quæ igitur a nugæe impostore fieri solita essent, idem sic enarrat⁵: « Alius vero quidam ex iis qui sunt apud eos, magistri emendatorem se esse gloriatur, Marcus autem est illi nomen, magicæ imposturæ peritissimus, per quam et viros multos et non paucas feminas seducens, ad se convertit, velut ad scientissimum et perfectissimum, et virtutem maximam ab invisibilibus et ab inenarrabilibus locis habentem fecit, præcursor quasi vere existens Antichristi. »

25. « Anaxilai enim ludicia cum nequitia eorum qui dicuntur magi commiscens, per hæc virtutes pertere pulatur apud eos qui sensum non habent, et a mente sua excesserunt. Pro calice enim vino

¹ Iren. lib. 1. in prælation. — ² Tertul. de præscr. c. 49. — ³ Epiph. hæres. XXXII. — ⁴ Iren. lib. II. c. 49. — ⁵ Iren. lib. I. c. 5.

¹ Epiph. hæres. XXXII. — ² Tertul. de præscr. c. 49. — ³ Iren. lib. II. c. 4. — ⁴ Epiph. hæres. XXXIV. — ⁵ Iren. lib. II. c. 8. 9.

mixto tingens se gratias agere, et in multum extendens sermonem invocationis, purpureum et rubicundum apparere facit, ut puletur ea gratia ab iis quæ sunt super omnia, suum sanguinem stillare in illius calicem per invocationem ejus, et valde concupiscere præcites ex illo gustare poculo, ut et in eo stilet quæ per magum hunc vocatur gratia. Rursum mulieribus dans calices mixtos, ipsas gratias agere jubet præcites se : et ubi hoc factum est, ipse alium calicem multo majorem quam est ille, in quo illa seducta Eucharistiam facit, proferens et transfundens a minori, qui est a muliere Eucharistia factus, in illum qui est ab eo allatus multo majorem, statim dicens ita : Illa quæ est ante omnia inexcogitabilis et inenarrabilis gratia adimpleat tuum intus hominem, multiplicet in te agnitionem suam, inseminans granum sinapis in bonam terram ; et alia quædam dicens, et in insaniam mittens illam infelicem, admirabilia faciens apparuit, quando major calix adimpletus est de minori calice, ut et supereflunderet ex eo, et alia quædam his similia faciens, exterminavit multos, et abstraxit post se.

26. « Datur autem intelligi, eum et dæmonem quemdam parem habere, per quem ipse quoque propheta videtur : et quotquot dignos putat fieri participes sue gratiæ, propheta facit. Maxime autem circa mulieres vacat, et hoc circa eas, quæ sunt honestæ et circumpurpuratæ et ditissimæ ; quas sæpe adducere tentans, dicit blandiens eis : participare te volo ex mea gratia, quoniam Pater omnem angelum tuum semper videt ante faciem suam : locus autem tuæ magnitudinis in nobis est : oportet nos in unum convenire ; sume primum a me et per me gratiam ; adaptare ut sponsa susiciens sponsum suum, ut sis quod ego, et ego quod tu ; constitue in thalamo tuo semen luminis, sume a me sponsum, et cape eum, et capere in eo. Ecce gratia ascendit in te : et aperi os tuum, et propheta. Cum autem mulier responderit : Nunquam prophetavi, nescio prophetare : invocationes quasdam faciens denuo ad stuporem ejus, quæ seducitur, dicit ei : Aperis tuum, et loquere quæcumque, et prophetabis. Illa autem seducta et elata ab iis quæ prædicta sunt, concaléfaciens animam a suspitione quod incipiat prophetare, eum cor ejus multo plus quam oportet palpitet ; andet et loquitur deliriosa, et quæcumque venerint, omnia vaene et audacter : quippe calefacta spirítu, sicut meliora nobis de talibus prophetis eveniunt, eo quod audax et inverecunda (*al.* verecunda) anima quasi vacuo aere excalefacta est, et exinde prophetidem seipsam putat, et gratias agit Marco, qui participavit ei suam gratiam : et remunerare eum gestis non solum secundum substantiæ suæ dationem, unde divitiarum copiam magnam collegit, sed et secundum corporis copulationem, et secundum omnia unire ei cupit, ut cum eo descendat in unum.

27. « Proh pudor ! Proh dolor ! Tam scelestæ atque deformiæ, nefandissimi impostores, iidemque christiano nomine insigniti, circumcites orbem his

temporibus, perpetrantes, foetore quodam immenso ac pestilenti habitu Christianam religionem corrumpébant : ut non mirum sit, si christiani nomen in his infectum adeo apud Gentiles male oleret, pessimeque audiret ; ut, nisi exundasset divini illius odoris fragrantia, de quo scriptum est ¹ : Oleum effusum nomen tuum ; » jam actum de Christiana religione videri posset. Sed virtus est ex Deo (ne quis gloriatur ²) ut quadam vi nominis Christi pertractæ, in odorem unguentorum ejus undique accurrerent omnes gentes. Sed quid post hæc brevis ?

28. « Jam vero, inquit, quædam ex fidelissimis mulieribus, quæ habent timorem Dei, et non sunt seducibiles ; quas similiter ut reliquas affectavit seducere ; jubens eas propheta, exsufflantes et anathematizantes eum, separaverant se ab hujusmodi insano, qui se divinum spirare simulabat ; pro certo scientes, quod propheta non a Marco mago inditur hominibus ; sed quibuscumque Deus desuper immiserit gratiam suam, hi ab eo traditam habent prophetiam : et tunc loquuntur, ubi et quando Deus vult, sed non quando Marcus jubet ; » et paulo post de seductis : « Ille sapissime converse ad Ecclesiam Dei confessæ sunt, et secundum corpus exterminatas se ab eo velut cupidine, et inflammatas valde illum se dilexissæ : ut et diaconus quidam eorum qui sunt in Asia, suscipiens eum in domum suam, incidit in hujusmodi calamitatem ; nam cum esset uxor ejus speciosa, et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta eum esset multo tempore, post deinde, cum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exomologesi consummavit, plangens ac lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam.

29. « Et discipuli autem ejus quidem circum observati in eisdem, seducentes mulierculas multas corruperunt, perfectos semetipsos vocantes, quasi nemo possit exæquari magnitudini agnitionis ipsorum, nec si Paulum aut Petrum dicas vel alterum quemdam Apotolorum ; sed plus omnibus se cognovisse, et magnitudinem agnitionis illius, quæ est inenarrabilis virtutis, solos elibisse : esse autem se in altitudine super omnem virtutem : quapropter et libere omnia agere, nullum in nullo timorem habentes. » Subiit post hæc quædam verba delira, quæ ab eis dicebantur, cum a superiori vellent redimi potestate : ac demum hæc habet in fine : « Talia autem dicentes, et operantes ; et in iis quoque quæ sunt secundum nos regiones, Rhodanenses multas seduxerunt mulieres : quæ cauteriatas conscientias habentes, quædam quidem etiam in manifesto exomologesi faciunt ; quædam autem reverentes, hoc ipsum in silentio, sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei : quædam quidem in totum abscesserunt : quædam autem inter utrumque dabitantes, et (quod est proverbii) passe sunt : neque intus neque foris existentes, hunc fructum habentes

¹ Cant. I. — ² Ephes. II.

seminis filiorum agnitionis. » Hucusque de his Irenæus.

30. Infelix plane harum condilio, quæ his temporibus magno vitæ periculo persecutione ubique vigente, cum deos Gentilium reliquissent, atque Christo nomen dedissent, in hunc et alios huic similes impostores inpegerint, a quibus sic fallaciter deciperentur; ut perspicue plane apparet, graviterem S. Dei Ecclesiam passam esse jacturam ab ejusmodi nebulonibus, quam a persecutoribus ipsis: cum præsertim ad sectam essent illecebæ, quod Valentiniani omnes (ut scribit Tertullianus ¹) non esse confitendum Christum, nec subeundum martyrium prædicarent: adeo ut qui ejus secta erant, in persecutione fustissime agerent; e contra vero qui Catholici essent, undique a persecutoribus exagitarentur, ac crudeliter necarentur. Quis, rogo, inter tot spinas ac vepres semen fidei positum videns, non profertus suffocandum esse putasset, ac coalescere posse penitus desperasset? At ne mente quidem quis concipere potuisset, ipsum sic compressum persecutione Gentilium, et oppressum impiis dogmatibus, ac proculcatum operibus hæreticorum, vi quadam divinitus insita ex illis erumpere, et super illas emergere, superare, atque in arbore crescere valuisse: ut in his illud sit plane canendum: « Maas homini fecit hæc omnia: et est mirabile in oculis nostris ². »

31. Sed jam ad cæteros Valentini discipulos, quorum gratia suscepta narratio est, indicandos convertatur oratio. Conjungit Irenæus ³ Marco Colarbasium quemdam, ejus (ut diximus) etiam Tertullianus ⁴ meminit; idemque apud Philastrium Bassus dictus reperitur. Sed agit de eodem pluribus Epiphanius ⁵, ejusdemque dogmata lusus explicat, ostendens eundem de hæresi Valentini sensisse cum Marco; sed postea ab eo divisum, deteriora, quæ refert, coagmentasse deliria. Porro Theodoretus ⁶ adjungit Marcosis iis scilicet qui ex Marco, quem divinus, sic denominati sunt, « Ascodritas hæreticos, atque Archonticos: qui penitus abjecerent divina sacramenta, dicentes non oportere esse divina mysteria, quæ sunt invisibilium signa; nec incorporalia per visibilia atque corporalia communicanda. » En vides, lector, in quorum classem rejicias novatores nostri temporis, abjicientes procul Ecclesie sacramenta.

32. Dicebant iidem positam esse redemptionem perfectam in cognitione, vocabantque redemptionem universonum cognitionem: quamobrem baptismum etiam prorsus abjicebant. Archonticos item addidisse tradunt confictos quosdam libellos, quos appellarent Revelationes Prophetarum: alium autem nominarent Symphoniam: hos etiam ungere consecratis mortuos oleo et aqua (ut de aliis superioris dictum est) insuper et Dominum Sabaoth blas-

phemare, quod dicerent ipsum in septimo celo exercere tyrannidem, ab eodemque genitum esse diabolum, ex quo per Evam Cain et Abel sint prognati; negasse hos quoque mortuorum corporum resurrectionem, Epiphanius ¹ tradit, novosque prophetas finxisse Marfadem et Martianum; eosque raptos in celum, ac post triduum descendisse. Porro hos cæteris ad alios fallendos constat fuisse astutiores, quod solitarie agentes, renuntiationem omnium præ se ferrent, eosque ad sua tempora in Palestina coaluisse, idem auctor testatur, quos pie sanctique (ut suo loco dicitur) fuerit insecutus. Addit his omnibus Valentiniani discipulis Tertullianus ² Theotimum: « qui nullum, inquit, circa imagines legis operatus est. » At licet hi omnes a Valentino descenderint, longe tamen ab illius assertionibus recesserunt: ob idque addit: « Ita nunquam jam Valentinus, et tamen Valentiniani qui per Valentinum. Solus ad hodiernum Antiochia Axionensis memoriam Valentini integra custodia regularum ejus coasolatur; alioquin tantum se huic hæresi suadere permisissum est, quantum lupæ femine formam quotidie supparare solenne est. » Hæc Tertullianus de Valentinianis quotidie formam novam adducuntibus, ac furo etiam componentibus.

33. *Scriptores contra Valentinum.* — His Valentini discipulis enumeratis, haud placet inter eos ab aliis recenseri Prodicum, quod Tertullianus ³, adversus Praxeam agens, æque adnumeraret Valentinus et Prodicos plures deos introducentes: nam ante Valentinum vixisse Prodicum, Adamitarum hæresis fautorem, superius dictum est, iure igitur idem Tertullianus ⁴, agens adversus Gnosticos martyrium negantes, primo loco Prodicum recensuit, ac subinde Valentinum, sic dicens: « Quod si jam tunc Prodicus, et Valentinus assisteret, suggerens, non in terris esse confitendum apud homines, quod nec deus humanum sanguinem siliat, etc. » Qui autem adversus Valentinianos scripserint, eo ordine quo ab eis id factum est, idem Tertullianus ⁵ recensens, hæc ait: « Nec solum nostri antecessores, sed ipsorum hæresiarcharum contemporales instructissimis voluminibus et prodiderunt et retulerunt: ut Justinus philosophus ac martyr, ac Miltiades Ecclesiarum sophista; ut Irenæus omnium doctrinarum eruditissimus explorator; ut Proculus nostræ virginis senectæ et christianæ eloquentiæ dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi. » Fuisse hunc Proculum Montani sectatorem, superius dictum est: qui quod adeo prædicaret martyrium, ut nec fugiendum esse persecutionis tempore, nec aliter id redimendum diceret, merito in Valentinianos stylium armavit, qui negabant esse coram hominibus confitendum, et martyrium subeundum.

34. Irenæus autem non commentarios tantum

¹ Tertul. in Scorpiac. c. ult. — ² Psal. cxvii. — ³ Iren. lib. I. c. 10. — ⁴ Tertul. de præscrip. c. 59. — ⁵ Epiph. hæc. xxv. — ⁶ Theodor. hæret. fab. lib. I.

¹ Epiph. hæc. xi. — ² Tert. adv. Valentin. c. 4. — ³ Idem adv. Prax. c. 3 in ltu. ab not. 37. — ⁴ Idem in Scorpiac. c. ult. — ⁵ Idem adv. Valentin. c. 5.

horum legisse, sed et congressus cum illis se habuisse testatur, sic dicens ¹: «Cum legerim commentarios ipsorum (quemadmodum ipsi dicunt) Valentini discipulorum, quibusdam autem ipsorum et congressus, et apprehendens sententiam ipsorum: manifestare tibi, dilectissime, portentosissima et altissima mysteria eorum, quae non omnes capiunt, etc.» Porro citans ipse Justinum martyrem, se commentarios ejus de hac re optime novisse demonstrat. Idemque, ut potuit, cavens ut quam fidelissime ab antiquariis idem commentarius describeretur, hanc apposuit obtestationem: «Adjuro te, qui transcribis librum istum, per Dominum Jesum Christum et per gloriosum ejus adventum, quo judi-

caturus est vivos et mortuos, ut conferas postquam transcripseris, et emendes illum ad exemplar, unde scripsisti diligentissime: hanc quoque obtestationem similiter transferas, ut invenisti in exemplari.» In his enim aliqua ex parte imitatus videtur fuisse S. Joannem, ex ejus schola provenerat; nam ejus discipuli Polycarpi auditor fuit. Ipse namque Joannes ad librum Apocalypsis ¹ contestationem, sed alterius generis, nempe severiorem adjecit. Porro cum Irenaeus, recensendo seriem Romanorum Pontificum a Petro, perducatur usque ad Eleutherum, qui Soteri successit, perspicue significat se ea adversus haereticos ejusdem sedis tempore lucubrasse.

¹ Iren. in praefat. lib. 1.

¹ Apoc. c. ult.

Anno periodi Graeco-Romanae 5666. — Olymp. 238. an 1. — Urb. cond. 926. — Jesu Christi 173. secundum Baronium 175. — Eleutheri papae 4. — M. Aurelii imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Severus II*, et *T. Claudius Pompeianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari adversus Onuphrium, qui priorem credidit Claudium Severum, M. Aurelii praefectorem, qui tamen tantum consul suffectus fuit, dum L. Verus Augustus bellum in Oriente gereret. Peccavit et Onuphrius in altero consule designando, scribens, fuisse Marcum Claudium Pompeianum Marci Aurelii generum, quem errorem ab eo hausit Baronius. Et tamen M. Claudius Pompeianus anno tantum clxxvi consul suffectus fuit, ut discimus ex Vulcatio in Vita Avidii Cassii cap. 12. ubi M. Aurelius ait, se cum *in annum sequentem consullem* dixisse, post mortem nempe Cassii anno clxxv occisi.

2. *Tricennalia imperii proconsularis M. Aurelii.* — His coss., M. Aurelius tricennalia imperii proconsularis edidit, ut ex septimis ejusdem imperii quinquennialibus aliisque indicis patet.

3. *Obitus Aniceti PP.* (1) — Ad num. 2 et seq. In Chronico Damasi, a Bucherio in Commentario de

Doctrina Temporum publicato, nulla fit mentio *Aniceti* papae, sed post *Pium* statim sermo est de *Sotere*, qui cum in Chronico auctiori veterum Pontificum dicatur fuisse *o consulatu Rustici et Aquilini usque Cethego et Claro*, appareat, Aniceti mortem sub consulatu duorum Augustorum anno clxi gesto consignandam esse. Auctor enim auctioris Chronici veterum Pontificum eosdem consules exhibere solet, quos Chronicon Damasi, et pontificatum successoris ordinari a consulibus, qui post obitum decessoris annum aperuere. Aniceto Soter successit anno centesimo sexagesimo primo, ut ex dictis sequitur. Aniceti Decretalis unica ad Galliae episcopos circumfertur, qua cum incipiat ab his verbis: «Bonorum operum et spiritualium studiorum Deum auctorem esse, etc.,» non dubium, quin supposititia sit, cum haec sint ipsissima Leonis I verba, epist. 32, juxta veterem ordinem. Sunt et in ea alia loca ex eodem Leone et Vigilio papa desumpta, quae de ejus suppositione nos dubitare non sinunt.

(1) Non hoc anno Soter successit, sed A. D. 168, ut Constantio videtur pag. 75, qui detectis mendis veterum catalogorum, et libri Pontificalis, Romanam sedem tenuisse censet ab A. D. 168 usque ad an. 177, die XXI, aut XXII mensis Aprilis, quo ejus natalem recolunt vetera martyrologia.

SOTERIS ANNUS 2. — CHRISTI 176.

1. *Insignis de Marcomanni victoria ope fulminatricis legionum militum christianorum miraculose relata.* — Centesimo et septuagesimo sexto Christi anno, Gallo et Flacco coss., Romanus exercitus adversus Marcomannos, Quados, et alias complures barbaras nationes, jam quadriennio difficili bello in expeditione positus, in maximum tunc discrimen adductus, ope tandem christianorum militum, precibus ad Deum fuis, non solum ab infestis casibus, quibus urgebatur, eripitur, sed victoria divinitus parata potitur. Haec autem adeo admiranda, ut in omnibus perspicua ac penitus elucidata scriptorum memoria relinquamus; in primis, quod ad tempus spectat, hoc ipso anno gesta esse, ex eo evidenter apparet, quod in litteris Marci Aurelii imperatoris ad senatum tunc datis, inscripta habeatur ejus tribunicia potestas vicesima octava; quarum primam ceptam esse constat (ut ex Julio Capitolino colligitur et ex nummis) post annum sequentem a secundo Marci consulatu, anno Domini (ut a nobis ponitur) centesimo quadagesimo nono. Quod ex eo certius demonstratur, quod eo anno, quo Marcus tertium consulatum gessit, et imperium cepit post Pium, in nummis et aliis inscriptionibus tribunicia ejus potestas numeratur decima quinta: qua per singulos annos ex more aucta, hoc ipso anno decimo quarto ejus imperii, vicesima octava jure connumeratur; quo anno idem imperator victis hostibus, septimum jam imperator ab exercitu est appellatus, prout etiam in iisdem litteris hactenus habetur inscriptus.

2. Tantam Christianorum gloriam iniquo animo ferentes scriptores ethnici, quod contigit praegrande miraculum aut magiae tribuerunt, aut M. Aurelii imperatoris precibus ac meritis adscripserunt. Quam autem parum exacti ac diligentes, parumque veritatis amantis iidem historici munere sint perfuncti in ea historia, quod tam, ex eo primum potest plane cognosci, quod tam longi temporis bellum, in quo multa memorata digna accidisse oportuit, silentio pene obrutum reliquerint. Erubuerunt fortasse casum illum acerbum et luctuosum referre, quo primum falsis oculis imperatore decepto (quod recitavimus superius ex Luciano) exercitu Romanorum ab hostibus profligato, desiderata sunt viginti millia militum. At non magis in illis oscitantia, quam privata quadam ipsorum affectu ac studium erga res patrias avitamque superstitionem, quibus verax historicus carere debet, in crimen ad-

ducenda videtur. Cum enim de rebus gestis, de quibus est sermo, scripserunt, ipsas longe aliter atque publicis litteris imperatoris non tantum in senatu publice recitatis, sed instar edicti in foro Trajano affixis, essent scriptae, narrarunt: ut certo certius convincantur non nisi dolo malo in re tam perspicua ac nota omnibus esse mentiti.

3. Sed ut rem ipsam ab exordio repelamus: cum primo contra Sarmatas ac Marcomannos bellum fuerat exorditum, complures aliae barbarorum provinciae adversus Romanum imperium conspirantes, iisdem postea adhaeserunt; usque adeo, ut perdifficile ac formidabile bellum, quod leve antea videbatur, plane reddiderint. Quinam vero fuerint hi populi, Julius Capitolinus¹ his verbis describit: « Gentes omnes ab Illyrici limite usque ad Galliam conspiraverant, ut Marcomanni, Narisci, Hermunduri, et Quadi, Suedi, Sarmatae, Latringes, et Buri: hi alique cum Vectovalis, Sosibes, Sicobotes, Rhoxolani, Bastarne, Alani, Pencini, Costoboci. » Haec ipse; qui tam insignem historiam, in qua tantam victoriam, quam imperator et Romanus exercitus est consecutus, his paucis descripsit, sic dicens, cum obiter eam tractat, et ejusdem imperatoris virtutes enumerat: « Equitatem etiam circa captos hostes custodivit; infinitos ex gentilibus in Romano solo collocavit: fulmen de caelo precibus suis contra hostium machinamentum intorsit, suis pluvia impetrata, cum siti laborarent; voluit Marcomanniam provinciam; voluit etiam Sarmatiam facere; et fecisset, nisi Avidius Cassius rebellasset in Oriente. » Hucusque Capitolinus.

4. Sed ex Dione², audiamus rem gestam paulo accuratius explicatam, utinam sic etiam in omnibus verius, qui ait: « Igitur Marcus multis magnisque praелиis in Germania factis, aditisque periculis, Marcomannos et Jazygas subegit: post haec bellum acre, praелиumque magnum, cum iis qui Quadi appellantur, fuit; quo ex bello victoria praeter spem, vel potius Dei beneficio, consecuta est: propterea quod Romani cum essent in praelio, atque in maximum periculum venissent, mirabiliter sane ac divinitus conservati sunt. Cum enim interclusi a Quadis in locis opportunis conferti pugnarent fortiter, atque interim barbari differrent praелиum, sperantes eos calore et siti perituros; quos circum occupatis

¹ Jul. Capit. in Marco. — ² Dio in M. Aurel.

locis omnibus sic concluderant (erant enim multo plures) ut aquam habere nullo pacto possent; atque Romani in tantas difficultates incurrissent, ut morbo, vulneribus, ardore solis, ac siti vexarentur; nec ob eas res pugnare possent, aut alio scedere, sed in acie stantes, atque in locis constitutis arderent: nubes de repente ita coacta sunt, ut maximus imber aquae ceciderit, non sine Dei beneficio. Fama est Arnuphiu magum Ægyptium, qui una cum Marco erat, Mercurium illum, qui est in aere, aliosque demones quibusdam magicis artibus invocavisse, ac per eos pluviam extorsisse. » Haec de Mercurio per magum advocato Dio tradit, quod ejusmodi Deus princeps magiae esset ac doctor: de quo Prudentius cum agit, haec ait¹:

Necnon Thessalicae doctissimus ille magiae.

Quamobrem artis magicae professores Mercurii fuerunt studiosissimi, ut inter alios Julianus Apostata.

5. Sed prosequitur Dio coeptam narrationem his verbis: « Cum autem primum pluvia cadere cepit, Romani in caelum suspicientes, eam in ora recipiebant: deinde scitis galeisque subjectis, inde largiter absorbuerunt, equis quoque aqua refectis. Cumque barbari in ipsos impetum facerent bibentes, simul pugnabant, et complures sancii sanguinem infusum in galeas simul cum aqua absorbuerunt. Cum autem urgentibus hostibus, gravia damna, propterea quod magna ex parte in bibendo erant occupati, acciperent, vehemens grando, compluraque fulmina in hostes ceciderunt. Itaque licebat videre in eodem loco aquam ignemque simul de caelo cadere: atque ob eam causam valere alii, et bibere, exuri alii, ac prorsus interire videbantur: non enim ignis Romanos attingebat: quod si forte cum eis interdum misceretur, exstinguebatur subito: neque imber juvabat barbaros, sed non secus ac oleum inflammabat; ita ut aquam requirerent pluvia perfusi, inlingerentque sibi vulnera, quo sanguine ignem restinguerent: pars autem confugiebat ad Romanos, quasi illis tantummodo aqua salutaris esset: sed eorum Marcus misertus est: eoque facto a militibus septimum imperator appellatus est: quod etsi admittere non consuevit priusquam esset decretum a senatu, tamen non repudiavit, quasi id divinitus acciperet: de quo etiam facto ad senatum scripsit. » Iluc usque de his Dio.

6. Sed quid ad Dionem addiderit Niphilinus, apponamus: « Haec, inquit, quidem de mago Ægyptio a Dione dicuntur, sed is mihi mentiri videtur (volens, an invitus, nescio, volentem magis arbitror) cum non ignoret legionem militum quae *Κερωνίδης* appellatur proprio nomine (ejus enim mentionem facit in catalogo caeterorum militum), nulla alia causa (neque enim alia circumferitur) quam ex ea quae in bello accidit, id nomen accepisse: quae causa

etiam tum Romanis saluti, barbaris exilio fuit. Non enim Arnuphis magus erat, cum nusquam memoriae proditum sit, Marcum magorum societate aut praestigis fuisse delectatum. Quod igitur in hac re dico, tale est: Cum Marcus legionem unam haberet ex militibus Melitenis (hi omnes Christum colunt) ad eum praefectus praetorianorum venit, nescientem quid in illo praelio consilii caperet, timentemque toti exercitui: eique fertur dixisse, Nihil esse, quod ii, qui Christiani nominantur, precibus impetrare non possint; esseque legionem unam in exercitu hominum hujus generis. Qua recognita, Marcum ab eo petiisse, ut Deo suo supplicarent, quod cum fecissent, Deum exaudivisse subito, percussisque hostes fulmine, ac Romanos pluvia recreasse. His rebus Marcum vehementer obstupefactum, edicto Christianos honore adfuisse, ipsamque legionem *Κερωνίδης* Fulminatricem appellasse. Atque de his rebus epistola Marci extare dicitur. Graeci autem sciunt eam legionem Fulminatricem appellari, ejusque rei testes sunt: causam vero cur ita appellata sit, non dicunt. » Iluc usque Niphilinus apud Dionem.

7. Quod vero Dio tribuit Arnuphi mago, alii tribuerunt cuidam Juliano fidei mago, qui vixit his ipsis temporibus Marci, cujus Suidas² meminit. Rursus autem quod ad Dionem pertinet; puto eundem, quod sicut quae hic de mago scripsit, apertissimi mendacii redarguitur; ita ejusdem quoque criminis vehementer suspectus redidit, dum rem huic persimilem gestam in Africa, eos, Germanico et Saturnino, primo anno Claudii imperatoris, Christi vero quadragesimo tertio, narrat his verbis³: « Gnaeus Sidius Geta post Suetonium Paulinum expeditione facta, recta adversus Salabum ducem eorum contendit, eumque semel atque iterum vicit. Qui cum relictis quibusdam ad limites, qui insequentes arcerent, ad arenosa confugeret; ausus est Sidius insectari eum: ac parte exercitus posita in subsidiis, processit, aqua secum quantum potuit portata. Verum ea absumpta, cum nulla alia suppeteret, in summa haesit difficultate, barbaris durantibus, eo quod sitim diutissime tolerare assuevissent, ac peritiae locorum aquam invenerint. Romanis vero neque progredi, neque regredi integrum erat. Cum quidam indigenarum confederatorum Sidio auctor fuit, ut incantationibus et magica arte uteretur; affirmans sepius se eo modo aquam elicuisse. Cum paruisset, confestim aquae vis calidus fluxit, ut et sitim exercitus restingueret, et hostes perleret: divinum auxilium Romanis adesse opinantes: itaque ultro pacis condiciones acceperunt. » Haec ipse.

8. Sed mea sententia, quod (ut alias superius dictum est) a Gentilibus Christiani, magi consueverint appellari, christiani hominis fidei potius, quam magiae id adscribendum putarem. Si enim tantam vim Romani in magis hominibus esse sentirent, ut,

¹ Prudent. adv. Symmach. lib. 1.

² Suid. in verbo Julian. II. — ³ Dio Hist. Rom. lib. LX.

cum vellent, e caelo pluviam impetrarent, et in hostes fulmina intorquerent : cur, queso, non omnibus pœliis magos, qui talia præstarent, semper adhibuerunt; ut eadem magica arte, fulmine disiectis hostibus, certum semper triumphum referrent ex hostibus? Sed miracula hæc fuerunt, justorum piorumque precibus divinitus impetrata : ut jure glorietur Tertullianus ¹ sic dicens : « Quando non geniculacionibus et jejunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsa? »

9. Rursus vero quod ad scriptores Gentiles pertinet, Claudianus ² et ipse gentilis, quæ apud suos historicos legerat, his carminibus cecinit :

Non tantis patrie studiis ad templa vocatus
Clemens Marce rebus : cum gentibus undique cinctam
Evad Hesperiam patibus Fortuna periculis.
Læus tibi nulla diucom : nam flammens nuber in hostem
Deorlit : hinc dorso trepidum flammante ferchat
Ambustus sompes : hic tbescente solutus
Subsedat galea : liquefactaque fulgure cuspis
Canduit, et subitus fluxere vapores usus.
Tunc contenta polo, mortalis noscitur lili.
Pugna fuit, Chaldaea mago seu carmina munim rita
Armavere deos : seu quod rest, omne tonantis
Obsequium Marci motus potuerit mereri.

10. At cum gentiles et christiani scriptores de re gesta atque consentiant, discrepent tamen ab invicem, cum illi aut magia, aut precibus ac laudatis moribus M. Aurelii tribuerint : quorumnam fides præset, judicium omnium recte sententiam, qui nec affectione moveantur, libenter appellarem, si in re dubia et non omnino certa, Marci que imp. litteris publicis declarata, quaestio versaretur. Sed antequam easdem recitemus, qui his temporibus proximi vivere scriptores ecclesiastici, quid de ea re scripserint, audiamus. Id quidem factum fuisse Christianorum precibus aperte testati sunt, cum agerent scriptis suis adversus Gentiles, qui his ipsis temporibus magna laude in Ecclesia claruere, latius, itemque graecis, auctores, Tertullianus nimirum, et Apollinaris episcopus Theropolitanus in Phrygia.

11. Et ut de Tertulliani testimonio in presentiarum agamus; id quidem ipse non semel, sed iterum professus est, nec etiam in angulo, ut inter domesticos parietes ejusmodi a se scripta continerentur, sed quorum alia ad Romanos antistites, alia ad Scapulam Asiae proconsulem in legenda darentur, ipso exordio persecutionis Severi adhuc paucos post annos : nec id quidem levi quadam opinione permotus, aut rumore vulgi, sed attestacione facta ex litteris imperatoris; eis nimirum, quas tunc M. Aurelius ut fradit Dio, ad senatum ex more misit. Potest ne quis suspicari, in re tam memorabili, cujus adhuc testes viverent, atque coram redarguere possent, imo et coram illis qui Christianos atropi levi ex causa deridere ac jurgis insectari solerent, Tertullianum mentiri potuisse? cum præsertim gravissimam ageret causam, nempe fidei christianae defensionem, et

Christianorum vitam innoxiam commonstraret, ac ab omni prorsus crimine alienam, cum a causa penitus se cadere intelligeret, si vel levioris mendacii ab illis argui potuisset : cum atropi in maximum fraudis crimen incurrisset, si, quæ parla esset meritis imperatoris victoria, ipse Christianis proaciter tribuisset.

12. Sed jam ipsum hæc libere loquentem ¹, et ipsos antistites Romæ agentes scriptis graviter compellantem audiamus : « Ceterum, inquit, de te exinde principibus usque ad hodiernum, divinum humanumque sapientibus, edite aliquem debellatorem Christianorum. At nos e contrario edimus protectorem : si litteræ Marci Aurelii gravissimi imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam siliam, Christianorum forte militum prealacionibus impetrato imbro, discussam contestatur. Qui sicut palam ab ejusmodi hominibus pernam dimovit, ita alio modo palam dispersit, adjecta etiam auctorioribus damnacione, et quidem tertiore. » Hæc Tertullianus in Apologético (ut dictum est) ad Romanos antistites. Idemque ad Scapulam ² proconsulem agentem in Africa eodem persecutionis tempore eadem habet his verbis : « Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione, Christianorum militum oracionibus ad Deum factis, imbres in sili sua impetravit. »

13. Ensebius ³ de eadem re agens, Apollinarem Tertullianumque adhibens testes, hæc ait : « Antonini fratrem Marcum Aurelium Casarem, fama est, contra Germanos et Sarmatas casem instructum, cum exercitus illius ingenti siti opprimeretur, omnino non habuisse quid ageret. Unde milites in ea legione, quæ Melitina appellabatur (quæ sane ab illo tempore ad hæc nostram abaliam magnopere propter fidem commendata est) in ipsa acie contra hostes instructa, genibus humi positis ut nobis, cum oramus, in more est) se ad preces Deo adhibendas lobos convertisse dicuntur. Ac dum hostes hujusmodi spectaculum magnopere mirabantur, aliud quoddam multo admirabilius statim consecutum fertur : fulmen enim hostes in fugam vertisse, eosque interemisse; et imbrem in exercitum eorum, qui divini munis opem imploraverunt, de caelo affatim ruentem eum universum refecisse recreasseque, qui parum aberat, quin præ sili intolerabili jam exstingeretur. Eadem historia apud Gentiles scriptores, qui longe a nostra religione dissentiunt, quique labore ceperunt, ea quæ illis temporibus agebantur, litteris prosequendi, recensetur. Commemoratur etiam a nostris : sed a Gentilibus scriptoribus utpote a fide alienis, quamquam miraculum illud ponitur, tamen quod nostrorum hominum precibus evenere, ex eorum scriptis minime certe constat : alia nostris, utpote veritatis factoribus, simpliciter quadam oracione et minime fucata, res vere, ut edita fuit, explicatur. Ex quorum numero est Apollinaris : qui affirmat legionem, cujus precibus

¹ Tertul. ad Scapul. c. 4. — ² Claudian. in sexto Honora consulari. 1.

³ Tertul. Apol. c. 5. — ² Tertul. ad Scapul. c. 4. — ³ Enseb. lib. v. cap. 5.

miraculum edebatur, latino sermone Fulmineam usque ab illo tempore appellatam, illudque nomen, rei eventum scite exprimens, ab Aurelio Cesare ei tributum. » Hæc Eusebius, qui more testimonium subdit Tertulliani a nobis superius recitatum.

14. Idemque auctor in Chronico eandem rem his verbis testatam reliquit : « Imperator Antoninus, multis adversum se nascentibus bellis, sæpe ipse intererat, sæpe duces nobilissimos destinabat : in quibus semel perneciter exercitui, qui cum eo in Quadorum regione pugnabat, siti oppresso, pluvia divinitus missa est : cum e contrario Germanos et Sarmatas fulmina persequerentur, et plurimos eorum interficerent. Extant litteræ Marci Aurelii gravissimi imperatoris, quibus illam Germanicam sitim, Christianorum forte militum precationibus impetrato imbrî, discussam contestatur. » Ilucisque ille. His addimus nobile testimonium S. Gregorii Nysseni¹, qui celebrans laudes sanctorum quadraginta militum martyrum, qui Sebastæ in Armenia passi sunt, ab hæc militibus Christianis, qui tam insigne miraculum ediderunt, encomium auspicatus est; ca nimirum occasione quod gentiles ferme essent nempe Armeni omnes : nam quod ait Eusebius Melitnam eam legionem fuisse antea dictam, id accidit quod Melitnenses essent populi in Armenia, unde illi nomen deductum esse videtur. Gregorius igitur rem gestam his verbis descripsit :

15. « Erat vetus quadam circa vicinam urbem militum manus, præsidium totius gentis adversus impetus barbarorum. Illis, ex quadam ante oblata divinitus apparitione, majori studio fides erat, quam res ac disciplina militaris. Ac forsitan non intempestivum fuerit, unum quoddam fidei virorum illorum facinus egregium obiter commemorare. Bello enim eis adversus barbaros aliquando conftrato, cum omnibus locis opportunis ab exercitu hostium præoccupatis, aquæ quoque in eorum potestate essent, ad extremum periculum redacti, sive imperitia nostrorum ducum, sive meliore ac divino magis consilio atque dispositione; ut vel per hoc maxime appareret, quid interesset inter Christianos, atque externos et a fide alienos; cum nulla ratione rebus presentibus mederi possent, magnaue trepidatio ac desperatio esset, cum nullus fons in eo loco, aut aliunde provenientis aquæ facultas eis appareret; periculumque esset, ne siti expugnati, ab adversariis subigerentur : tunc præclari illi atque egregii, omisso armorum præsidio, invictum, cuive resisti non posset, auxilium in rebus asperis animadvertentur. Refictis enim in castris qui nondum fidem receperant, ac per se separati, imitantur id quod tempore Eliæ prophætæ factum est miraculum; communi atque conjuncta voce precibus pelentes, ut ex rebus desperatis, in quæ incidissent, eriperentur. Atque illi quidem precabantur : preces vero extemplo in opus convertebantur.

16. « Cum enim adhuc ipsi in oratione perseve-

rarent, flatu violento nubes aliunde coacta sublimis in acre castris hostium imminerebat : deinde fragoribus ingentibus superintonans, et fulgurum in subjectos incendia immittens, aquam fluminibus vehementiorem præcipitabat : adeo ut adversariis quidem tum continentia fulmina, tum continuationis imbrium vis extremi exilii causa existeret; his vero qui precum aciem opposuerant, ad ultraque sufficeret, tam ad vincendos hostes, quam ad sitis levamen; quippe defluentibus torrentibus abunde potum ipsius suppeditantibus. Illis igitur adjunctus est noster cœtus eorum, qui de exercitu narrationibus illis etiam circa fidem confirmati, et eisdem studiis et exercitiis innutriti, in tantam animi indolem ac magnitudinem evecti sunt, ut excellentia virtutum adversus sese invidiam excitarint. »

17. Gregorius hæc pro concione narrans, plane innuit, eos, quos celebrat, licet diversis temporibus ab istis claruerint, tamen his fidei imitatione fuisse conjunctos, qui et genere et patria æque gentiles essent, et fortasse ejusdem militis legionis. Nam apud Romanos vetus illa erat consuetudo easdem perseverare nomine legiones, easque, nisi penitus periissent, loco mortuorum novis semper militibus sufficere solitas. Nam et clarissimus ille martyr Polyuctus, qui temporibus Decii Melitina in Armenia civitate passus est, etsi non ex horum numero, ejusdem tamen Fulminatrici legionis miles fuit : in cujus martyrii Actis¹, et quidem germanis, ejusdem rei gesta narratio quoque relexitur, his scilicet verbis : « Quidni enim faceret, qui talis erat, et genus illinc ducebat, et ejusdem fuerat soliditatis? nobilium, inquam, et illustrium ex fide in Christum, qui sequebantur quidem Marcum imperatorem bellum gerentem adversus barbaros. Aquæ namque penuria laborabat Romanorum exercitus, tristesque erat imperator, cum hostes quidem valde invalescerent, sitis autem inter cætera nostros vexaret. Alii autem Christi fortes milites, qui eandem implebant legionem quem hic venerandus martyr, cum se separassent, et procul ab exercitu removissent, manus quidem piæ ad Deum tollunt, piæ, quæ ab eis honorabatur, fidem acerrime proferentes. Rogant autem Dei miserationes, ut eos benignis oculis aspicerent, et hanc solverent necessitatem, quæ opprimebat multitudinem. Cum illi sic orassent, suis non sunt fraudati precibus. Nondum autem precationibus finem imposuerant; et densa nubes cælum subiens, aerem quidem implevit tonitru, fulgura autem elisa micabant, et multa erupit pluvia; adeo ut, dum sic ferrentur fulmina et imbres, recreati quidem sint Christiani, plurimi autem barbari interierint : et ex eo sit legio nuncupata *Κεραυνόβροτος*, id est, fulminum jaculatrix. » Ilucisque ibi.

18. Quod autem ad nomen legionis spectat : cum omnes ferme consentiant eam ex admiranda illa fulminum immissione dictam esse Fulminatricem, sive Fulmineam; non sic quidem id accipien-

¹ Gregor. Nyss. orat. II. in Quadragint. mart.

¹ Apud Metaph. die 9 Januar.

dum est, ut tunc primum eo insigni nomine legio Romana nobilitata fuerit: nam Dionē ¹ auctore constat, jam Augusti tempore duodecimam nominatam legionem, dictam esse Fulminatricem. Insuper extant alia antiqua monumenta id ipsum testantia, et in primis columna Capitolina, in qua legiones descriptae habentur in haec verba:

NOMINA LEG. ².

II. AUG	II. ADIUT	III. SCYT
VI. VICT	III. FLAV	XVI. FLAV.
XX. VICTR	VII. CLAUD	VI. FERR
VIII. AUG	I. ITALIC	X. FRETE
XXII. PRIM	V. MACED	II. CYREX
I. MINER	XI. CLAUD	III. TRAI
XXX. CLP	XIII. GEM	III. AUG
I. ADIUT	XII. FULM	VII. GEM
XIII. GEM	III. GALLIC	III. ITALIC
I. PARTH	II. PARTH	III. PARTH

Sed huic aliam subjicimus inscriptionem, qua pariter demonstratur, duodecimam legionem dictam esse Fulminatricem ³:

C. VETTIO, C. F
COL. NIGRO
DOMO ANTIQVIA
SVRIA VETERANO
LEG. XII. FULMINAT
MILIT. ASS. XXVI.
VIXIT ANN. LVII
EX TESTAMENTO

19. Rursus vero ad omnem dubitationem tollendam de Fulminatricis legionis nomine, ante haec Marci tempora extitisse, aliam subjicimus inscriptionem, quae de Trajani temporibus fidem facit: est hujusmodi ⁴:

Q. PETRONIUS, C. F. PUB.
MODESTUS P. P. HIS
LEG. XII. FULM. ET. LEG. I. ADIUT
VICTR. TRIB. MIL. COIT. V. PR. PR.
DIVI. NERVAE. ET. IMP. CAES
NERVAE. TRAIANI. AUG. GERM
PROVINC. HISPANIAE. CITER. ASTURIAE
ET. GALECIAR. M. FLAMEN. DIVI
CLAUDI. DEDIT. IDEMQUE. DEDICAVIT

20. Ex iis igitur cum satis perspicuum sit, Fulminatricem legionem longe ante haec tempora exti-

tisse, eandemque duodecimam nuncupatam: proculdubio ab hac diversa illa fuit, quae ob tam insigne miraculum meruit adeo nobilem gloriae titulum. Verum cum ex ejusdem Marci imperatoris litteris constet, eo tempore non nisi quatuor legiones apud se habuisse, aliis alio mandatis, quantum et recenset nomina, nempe Primam, Gemellam, Decimam, atque Fretensem: oportuit ex iis unam nomen illud esse consecutam; et quemadmodum olim Duodecimae, sic modo uni ex iis idem nomen accessisse. Sed quod Dio ⁵, qui temporibus Severi imperatoris scripsit historiam, cum recenset omnes Romani imperii legiones, non nisi unius Fulminatricis dictae duodecimae, habuerit mentionem: meminisse oportuit, eundem Dionem ibidem testari, ab imperatoribus exhaustas bello militibus legiones simul aliis admisceri, duasque in unam redigi solitas. Unde potuit accidisse, ut ex duabus Fulminatricibus legionibus Severi tempore una confecta fuerit. At cum Marcus Aurelius imperator suis ad senatum litteris rei gestae breviter retexens historiam, non dicat legionem integram fuisse militum christianorum, sed tantum in eo exercitu repertam esse magnam christianorum militum multitudinem, quorum precibus tunc inflexam fuerit caeleste numen, ut fulmina jacularetur in hostes: par est credere, ipsum eosdem ob tam egregium atque mirandum facinus, Fulminantium nomine nobilitasse, ac eosdem simul ejusdem nominis legioni pariter aggregasse, sique immortale gloriae nomen eosdem in posteros propagasse. Porro haud ab iis Eusebius ⁶ discrepat, cum eandem legionem Melitinam appellat: nam eosdem milites ejusdem civitatis cives fuisse testatur: quam quidem legionem Duodecimam Fulminatricem in Cappadocia solitam agere, Dio affirmat. At de his haecenus.

21. Sed praestat jam ipsas Marci Aurelii litteras, ad senatum tunc scriptas, hic recitare. Descriptae quidem illae reperiuntur ad aetatem Justinī Apologiae ad Antoninum Pium, eodemque loco una cum ipsius Justinī operibus typis excusae. Sed sicut paulum diversa eandem reperiuntur vetustiora exemplaria, prout a diversis auctoribus in graecum sermonem primo, ac deinde in latinum translata: ita licet eadem ferme sit in sententiis, in verbis tamen aliqua videtur inesse varietas lectionis; quae etsi momenti nullius plane esse videatur, tamen cum ponemus in margine. Est igitur hujusmodi ex codice Vaticano ⁷ ejus editio:

IMP. CAESAR. M. AURELIUS. ANTONINUS. AUGUSTUS. PARTHICUS. GERMANICUS. SARMATICUS. PONTIFEX. MAXIMUS. TRIBI. NITILE. POTESTATIS. XXVIII. IMP. VII. COS. III. PATER. PATRIAE. PROCOS. S. P. Q. R. S. D.

¹ Dio hist. Rom. lib. xxxv. — ² Ex columella marmorea rotunda, quae Romae extat in Capitolio, quam Lipsius edidit forus Plant. fol. 86. inscrip. 1. — ³ Extat Romae in Aventino in ecclesia S. Alexii; edidit Lipsius pag. 90. inscrip. 15. — ⁴ Extat Tergestae in vico Riburgi; edidit dem Lipsius fol. 194. inscrip. 9.

⁵ Dio hist. Rom. lib. lv. — ⁶ Euseb. lib. v. c. 5. — ⁷ Descripsit etiam Panvini. lib. II. Fast.

22. « Certiores vos feci de consilii proposiſſique mei magnitudine, et quæ in Germania mihi in discrimine atque obſidione, alia ex aliis acciderunt, cum in ejus medio, labore atque aſtu confectus fuiſſem. Sane dum Carnuli (al. Cotini Carnulii eſſem), ſpeculatores nobis indicarunt ſeptuaginta quatuor hoſtrorum dracones (ſigna erant militaria barbarorum) prope nos novem millibus addeſſe: idemque Pompeianus, quem bello ducem præfecimus, quod nos quoque videbamus, renuntiavit. Cumque in noſtrorum militum exercitu haberemus tantum legiones Primam, Decimam, Geminam (Gemellam), et Fretenſem (Feretariorum), hoſtrorum vero nongenlorum et ſeptuaginta ſeptem millia (conventorum ſeptuaginta ſeptem millia: quæ magis placet; measque ipſius copias cum ingenti barbarorum atque hoſtrorum exercitu comparaviſſem, deos patrios voſis ſuſcepſiſſis rogavi. Sed cum ab eis negligere, meque ab hoſtribus premi animadverterem: copiarum mearum paucitatem contempſiſſis, eos qui apud nos Chriſtiani dicuntur, accerſivi ac rogavi, invenique magnam eorum multitudinem: illosque miſis compuli, quod minime decuerat, propterea quod poſtea illorum vim ac poteſtatem cognovi. Itaque non ad telorum preparationem, non ad armorum, neque ad tubarum uſum ſe contulerunt: hoc enim illis facere Dei cauſa et nomine, quem in conſcientia geſtant, gratum (conſuetum) non eſt. Equum igitur eſt, ut, quos impioſe eſſe et a Deo alienos opinabamur, eos exiſtimemus Deo miſitos eſſe. Cum enim ſe humi projeceſſent, non ſolum precati ſunt pro me, ſed etiam pro toto hoc exercitu, ut famis, ac ſitis, qua urgebamur, remedium aliquod afferretur: quiaque enim diebus aquam non ſumpſeramus, quod ea non ſuppeteret. Eramus enim in media Germania montibus undique conchluſi. Simul autem atque ſeſe humi abjecerunt, ac Deum illum precati ſunt, quem ego ignorabam: ſtatim e caelo pluvia delapsa eſt in nos quidem frigidiffima, in Romanorum vero hoſtes grandio, ignis ſpecie ac ſimilitudine, et fulmina: eorumque orationibus ac precibus ſtatim præſto Deus fuit, qui neque vinci, neque expugnari poteſt. Quamobrem illinc exorſi, concedamus falibus, ut ſint Chriſtiani, ne qua arma ejus generis contra nos pellant et impetrent. Cenſeo autem, neminem, quod Chriſtianus ſit, eſſe in crimine et in iudicio vocandum. Quod ſi quis inventus fuerit crimini dare culpam, quod Chriſtianus ſit: ei quidem qui in crimine vocatur, manifeſtum fieri, volo, ſi nihil aliud obiectum eſt, quam quod Chriſtianus tantum, dimitti: eum autem qui Chriſtianum accuſavit, vivum exuri: illum vero qui Chriſtianum ſe eſſe profeſſus fuerit, periculo omni, quod ob eam rem ei intendebatur, liberatum. Is cui provincia commiſſa eſt, nequaquam ad poenitentiam adigat, aut libertatem ei adimat: hæc autem S. C. etiam ſanciri volo, atque hoc meum edictum in foro D. Trajani proponi, ut legi poſſit: curæ autem erit Veltraſio Pollioni præfecto urbi, ut ad omnes provincias hæc conſtitutio mittatur: ne-

que quisquam, qui eam exſcribere, vel ipſa uti voluerit, probeatur. Valcte. » Meminit (ut diximus) harum litterarum Tertullianus¹, quarum exemplaria ſuo tempore complura exiſtiſſe tradit Oroſius². Porro Pompeianus, cujus in litteris Marci mentio habetur, gener (ut dictum eſt) Marci fuit, cui Lucillam viduam nupti tradidit.

23. Vigiſſe idem Marci imp. edictum Romæ etiam temporibus Commodi ejus filii et in imperium ſucceſſoris, ex eo quod ſcribit Eusebius³ Romæ actum adverſus ſervum, qui Apollonium ſenatoreſ Chriſtianitatis reum fecerat, liquido apparet; ait enim: « Caterum hinc miſero ac perſo in tempeſtate et incommodum in iudicium ad Chriſtianum accuſandum ingrediendi, acutum quoniam indices qui Chriſtianorum nomina, ſolum quod Chriſtiani eſſent, deferbant, imperatoris edictum neci dare mandaverat erura contringebantur, Perennio iudicetalem ſententiam contra eum pronuntiante. » Hæc Eusebius.

24. Extat hæc tenus tam egregii miraculi, Chriſti virtute editi, quam præclarum atque egregium monumentum in nobiliſſima illa Antonini columna cochlide inſigniter inſculptum, una cum aliis ejuſdem Marci Aurelii imperatoris in bello Marcomanico facinoribus fortiter geſtis: quam jure dixerimus egregium Chriſtianæ victoriæ trophæum, æterna memoria conſecratum: quippe quæ celebre illud factum continet. « cum (quod eſt in Psalmis⁴) intonuit de caelo Dominus, et Altiffimus dedit vocem ſuam: grandio et carbones ignis: miſit ſagittas ſuas, et diſſipavit eos: fulgura multiplicavit, et conturbavit eos. » Romanis vero apparuerunt fontes aquarum: et quod alibi⁵ dicitur: « Fulgura in pluviam fecit. » Viſitur adhuc in ea imago expreſſa rei tam inſigniter geſte: ſed iſi plane ſignis, ut Jovis imbres dantis et illis fulgura admicentis repreſentet effigiem.

25. Imago hæc eſt Jovis Pluvii: ex diverſis enim effectibus, diverſis quoque nominibus a Gentilibus Jupiter appellari conſuevit: unde et Phornutus hæc in libro de Natura deorum: « Deinde eum Nubecogum, et Grandiſtrepum appellavit, quod ſuperne nubes cogat, et tonitrua, et illinc etiam fulmina et tempeſtates immittat: » et paulo inferius: « Ob alias, inquit, ſimiles ac manifeſtas cauſas Pluvius, et Fructifer, et Deſcendor, et Fulminator, et alio ſæpius modo ſecundum diverſam ſententiam appellatur: » ac pariter ſecundum diverſas cauſas, diverſis quoque imaginibus ſolitus erat ſculpi atque depingi. Cum igitur pluviam daret, Pluvius dicebatur: et fundens undique imbres (ut imago impreſſa demonſtrat) effligari pariter conſuevit. Sunt Tibulli⁶ verſus de Jove Pluvio. Egyptiis tantum ignoto.

Te propter nullos tellus tua poſtulat imbres,
Arida nec Pluvio ſupplicat herba Jovi.

¹ Tert. Apolog. c. 5. et apud Euseb. lib. v. c. 5. — ² Oroſ. lib. vii. c. 15. — ³ Euseb. lib. v. c. 20. — ⁴ Pſal. xvii. — ⁵ Pſal. cxxxiv. — ⁶ Tibull. lib. i. eleg. vii.

Idemque apud Virgilium ¹ appellatus est *Æther*, ut cum ait :

Tunc pater omnipotens fecundis imbribus *Æther*
Conjugis in gremium lætæ descendit, etc.

At Arnobius ² Jovem ipsum, pluviam dictum esse testatur : quem Tertullianus ³ eadem ex causa Aquilicem nominat : a Græcis itidem ab imbre *ἄβριος* *ἄβρις* dictus, atque *ἄβρις*, aliisque nominibus eandem rem significantibus, ut pluribus docet Lilius ⁴. Porro Jovis Pluvii non erat obscurus cultus, nec privatus : nam auctor est Strabo ⁵, ludos quoque coluisse Jovem Pluvium.

26. Quod reliquum est de cæteris ibi sculptis ejusdem tabule imaginibus ; illa tantum representari videtur historia, cum sic fulminibus atque pluvii confectum barbarorum exercitum Romanus miles insequitur. Quomodo autem idem castris positus, eos, quos invenit, in dedicationem accepit ; que huic conjungitur in eadem reflexa columnæ zona historia sculpta declarat. At licet Marcus imperator publicis litteris tantam divinitus impartitam gratiam Christianorum precibus acceptam ferre professus fuerit : tamen vel quod numen Christianorum illi esset incognitum, vel quod invidiosum admodum videretur, hæc Christianorum religioni tribui, cui contradicbatur ab omnibus ; oreque omnium Gentilium diffamabatur, a Jove quem colerent, illud fuisse concessum ; ideoque Jovis pariter imago pluviam dantis in columna fuit expressa.

27. At plane accidit quod ait Tertullianus, ut sicut emeta adversa quæ accidissent, a Gentilibus consuevissent Christianis adscribi : ita pariter quic-

quid boni fuisset Christianorum precibus impetratum, ab illis Jovi tribueretur. Quamobrem quod ad hanc rem spectare videtur, Tertullianus ¹ adversus Gentes scribens, hæc ait : « Denique cum ab imbribus æstiva hiberna suspendunt, et annus in cura est ; vos quidem quotidie pasti statim que præsuri, balneis et cauponis et Iupanaribus operati, Aquilicia Jovi immolatis, nudipedalia populo denuntiatis, cælum apud Capitolium queritis, nubila de laquearibus expectatis, aversi ab ipso et Deo et cælo : nos vero jejuniis aridi, et omni continentia expressi, ab omni vite fruge dilati, in sacco et cinere volutantes, invidia cælum laudimus, Deum tangimus, et cum misericordiam extorserimus, Jupiter honoratur. »

28. *Statua S. Pauli posita super columnam.* — Porro eandem columnam licet victoriis Marci imp. exsculptam, tamen ut christiana fidei (atque expressum sit) præclarissimum monumentum, substitutione vero gentilitia obscuratum, barbarico olim furore deorsum incensam, ac desuper fulmine tactam (juste numine cælestis fulgure ulciscente, quod ex fulmine datam a Deo victoriam Gentilitas Jovi tribuerit jam deformatam, multisque in locis e soliditate compaginis dissolutam, convulsisque atque disjectis lapidibus stipiti inhaerentibus, jam collabentem S. D. N. Sixtus Quintus, summus Catholicae religionis antistes, magna impensa, summoque studio in pristinum gloriæ splendorem restituendam curavit, collocata super ejus verticem conflata ære, auroque tecta Pauli doctoris Gentium sacra effigie : ut ubi olim a Marco statutum Pio parenti fuerat simulacrum, ibidem illius qui ad veram pietatem Urbem excoluit, et Gentiles Christo subegit, ob præstantissimum virtutis meritum, signum nobilissimum cerneretur.

¹ Virg. Georg. lib. II. — ² Arnob. lib. V. — ³ Tertul. contra Marcion. lib. III. c. 5. — ⁴ Lilius Girald. hist. deorum syntag. II. — ⁵ Strab. lib. XV.

¹ Tertul. in Apolog. XL. in fin.

Anno periheli Græco-Romane 5667. — Olymp. 238. an. 2. — Urb. cond. 927. — Jesu Christi 174. secundum Baronium 176.

— Eleutheri pape 5. — M. Aurelii imp. 44.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Gallus*, et *Floccus*.

2. *Pluvia a M. Aurelio obtenta.* — Ad num. 2 et seq. Hermannus Witsius anno MDCXXXIII Amstelodami publicavit Diatribem de *Legione fulminatrice Christianorum sub imperatore M. Aurelio Antonino*, in qua ad fidem huic historiae conciliandam multa profert, et ad argumenta, quæ in contrarium afferuntur, respondere conatur. Nos cum Valerio in Notis ad lib. 5 Eusebii, c. 5. facile credimus Apollinari, Eusebio et Tertulliano, qui pluviam a militibus Chri-

stianis impetratam testantur ; sed non dubitamus quin multa falsa veris admixta fuerint. Et primo quidem epistola illa, quæ ad eadem posterioris Apologetici apud Justinum legitur, tantum abest, ut ab ipso imperatore græce dictata, aut ex latino ipsius in græcum sermonem translata fuerit ; ut infra seculum Justiniani imperatoris, ab imperitissimo rerum Romanarum Græculo confictam fuisse manifeste appareat, ut ex Scaligero, Salmasio, et Huëtio observat Witsius. Edictum quoque tale in favorem Christianorum illa occasione anno XIV Marci, quo bellum

Quaedam contigit, sancitum fuisse, in animum suum facile non inducet, qui norit, mox post Germanicam sitim tam mirabiliter depulsam, anno nimirum Marci xvii innumeram Christianorum multitudinem diris subjectam fuisse questionibus, et Christianos passim ingenti persecutione acerbè esse exagitatos. Non dico tamen, nullum datum fuisse edictum: Tertullianus enim non ausus fuisset id falso pretendere paucis post annis iam in suo Apologetico, quam in libro ad Scapulam, Asiae proconsulem. Raque dici forsàn potest cum Witsio, edictum quidem emissum, sed ex eo Christianos nullum fructum percepisse, propter proconsulum ac concitate plebis crudelitatem, qui aliis quæsitis, non tam causis, quam coloribus, in innoxios ac bene merentes sæviebant; cum non desint exempla, ubi nequicquam prohibentibus imperatorum rescriptis in Christianos sævitum fuerit. Quoad Legionem fulminatricem, ea ab hoc miraculo cognominata non est, cum diu ante M. Aurelii tempora ita appellata fuerit, ut jam viris doctis observatum. Denique extat nummus argenteus in gaza regia inscriptus, M. ANTONINUS AVG. TR. P. XXVIII. Visitur caput Antonini laureatum. In postica, RELIG. AVG. IMP. VI. COS. III. id est, *Religio Augusti*. Cernitur Mercurius stans, qui dextra pateram, et sinistra caduceum tenet. Trilumitam pot. xxviii currenti anno M. Aurelius inivit. Quare cum Xiphilinus scribat, dicere Dionem, Marcum hanc pluviam Mercurio, cujus cultus studiosus erat, attribuisse, is nummus Dionis fidei testis, ut ab Andrea Morello, viro clarissimo, me audivisse memini. Denique Themistius in Orat. 15 de Regia Virtute ad Theodo-

sium imperatorem, de illa pluvia hæc habet: « Cum Antonini Romanorum imperatoris, cui ab eadem illa pietate cognomen inditum fuit, sit laboraret exercitus, manus ille ad cælum erexit. Ilac ego manu, inquit, supplex te placare volui, et oravi vitæ largitorem, quia nulli eam eripui; eaque prece divinum sibi placasse nomen, ac statim serenitate facta, magna imbrium copia ad militarem sedandam sitim erupit. Cujus rei descriptam in imagine picturam videre memini: in qua media phalange pius erat imperator; milites vero galeis imbrem excipientes, divinitus concesso liquore sitim explebant. » Porro Marcum Antonini Pii nomine intelligendum, præter ea quæ supra attulimus, egregie ostendit Inscriptio Reinesiana pag. 314, quæ Panormi visitur.

IMP. CAES.

L. SEPTIMIO SEVERO. PIO. PERTI.

AUG. PART. ADIAREN. ARABICO.

P. M. TRIB. POT. XVII. IMP. XII. COS. III.

P. P. PROCOS. V. IMP. CAES. DI

VI. ANTONINI PII. GERMANICI.

SARMATICI F. DIVI COMMODI

FRATRI. DIVI ANTONINI NEPO

TI. DIVI ADRIANI PRONEPOTI

DIVI TRAIANI PARTHICI ARN.

DIVI NERVÆ. ADN. INDULGEN

TISSIMO. AC CLEMENTISSIMO

PRINCIPI. NOSTRO

RESP. PANORMITAN.

P. SATYRI DONATI ET

M. MARCI RUFFINI

D. D.

SOTERIS ANNUS 3. — CHRISTI 177.

1. In Cassii defectione M. Aurelii clementia. — Sequitur Christi Redemptoris nostri annus septuagesimus septimus supra centesimum, coss. Pisone ac Juliano: quo occisus est Avidius Cassius Syrus ex Cyri regione (Cypri, legit Jul. Capitol.): hoc ipso olim duce Lucius Verus Parthos vicit, et captas ab eo Romani imperii provincias, Romano imperio post omnes debellatos hostes restituit. Ille igitur jam diu ante molitus tyrannidem, falso nuntio Marci imperatoris morte accepta invadens imperium, tenuit menses tres et dies sex; sed ab Antonino eunturione vulneratur, et a decurione necatur: hæc omnia pluribus Dio¹, qui hæc post

victoriam adeptam de Marcomannis contigisse tradidit; id ipsum affirmat Julius Capitolinus¹, dum ait: « Post eandem victoriam consecutam voluit Marcomanniam provinciam facere, voluit etiam Sarmatiam facere et fecisset, nisi Avidius Cassius rebellasset sub eodem in Oriente »: ac subdit: « Relicto Sarmatico et Marcomannico bello, contra Cassium profectus est. »

2. De clementia autem imperatoris, qua non modo peperit affinitibus et cognatis ipsius Cassii, et iis qui cum Cassio conspiraverant, sed et ipsi Cassio, nisi occisus fuisset, etiam indulisset; brevis extat epistola ejusdem Antonini, tunc reddita ad Fausti-

¹ Dio in Marco Aur. Imp.

¹ Jul. Capit. in M. Aurel.

nam conjugem, vindictam litteris exposcentem adversus Romani imperii perduelles; quam Volcatius Gallicanus¹ his verbis conscriptum recitat:

« Tu quidem, mea Faustina, religiose pro marito et pro nostris Iberis agis: nam relegi epistolam tuam in Formiano, qua me hortaris, ut in Avidii consocios vindicem. Ego vero et ejus liberis parcam et genero et uxori; et ad senatum scribam, ne aut proscripção gravior sit, aut pœna crudelior. Non enim quicquam est, quod imperatorem Romanorum melius commendet gentibus, quam clementia; hæc Cæsarem deum fecit, hæc Augustum consecravit, hæc patrem tuum in primis Pii nomine ornavit. Denique si mea sententia de bello judicandum esset, nec Avidius esset occisus. Esto igitur secura: dii me tuentur, diis pietas mea cordi est. Pompeianum nostrum in annum sequentem consulum dixi. » Hæc Antoninus ad conjugem; licet in eo ipse legem majestatis ampliaverit, quod post mortem quoque voluerit pœna prosequi delinquentem: nimirum cum statuit, ut in defunctum posset ejusmodi iudicium instaurari. Memnit ejusmodi constitutionis a Marco editæ Paulus jurisconsultus², ibi et de Druciano senatore socio Cassiani furoris, cujus bona post mortem a lisco vindicari sunt iussa.

3. *Pompeiani consulatus.* — Quod autem pertinet ad consulatum Pompeiani, quem diximus maritum Lucillæ, et generum imperatoris, qui (ut vidimus) in expeditione Marcomannica præfuit exercitui: haud potest intelligi de primo consulatu, quem ante biennium gessit, sed de secundo: non semel enim, sed bis a Marco imperatore creatum fuisse consulum, testatur Julius Capitolinus³: quamobrem ex his quæ dicta sunt, referendus videtur Pompeiani secundus consulatus anno sequenti: haud enim generum principis inter suffectos affectum fuisse putandum, cum præsertim jam ante annum fuerit designatus; sed excidisse e tabulis consulum secundus ejus consulatus videtur, cum tam sequens annus, quam ceteri aliis notati consulibus habeantur. Cum igitur anno sequenti a nece Cassii eum creatum consulum fuisse, ex litteris imperatoris appareat: qui post præsentem sequitur annus, consulatu Pompeiani secundo adscribendus videtur; et alter ex illis, qui eo anno ponuntur, inter suffectos potius aggregandus.

4. *Christiani a calumniis vindicati, pacifici, et ad magistratus admissi.* — Ex iis autem quæ ex Marci litteris mitius acta vidimus cum tyrannis, possumus intelligere, quanto deterioris conditionis olim apud eum fuerint Christiani, quam erimini majestatis obnoxii: quippe qui in Romanum imperium conspirare, et in deos bellum gerere censebantur, quod nec imperatores nec deos adorarent: quam quidem calumniam ecclesiasticos tractatores, qui pro Christianis Apologias scripserunt, sæpius oportuit refellisse: ut inter alios Tertullianus⁴, cum in primis demonstrat, neminem ex Christianis inventum

esse conspirasse cum dicto Avidio Cassio, vel aliis adversus alios imperatores tyrannidem exercentibus: ait enim: « Unde Cassii, Nigri, et Albini? Unde qui inter duas lauros obsident Cæsarem? Unde qui faucibus ejus exprimentis palestricam exercent? Unde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Stephanis atque Parthenis audaciores? De Romanis, ni fallor, id est, non de Christianis: » et alibi hæc in eandem sententiam: « Sic et circa majestatem imperatoris infamamur; tamen nunquam Albiani, nunquam Nigriani, vel Cassiani inveniri poterunt Christiani: sed iidem ipsi qui per genios eorum jam pridem usque juraverant, qui pro salute eorum hostias et fecerant et voverant, qui Christianos sæpe damnaverant, hostes reperiunt. Christianus nullus est hostis, nedum imperatoris; quem sciens a Deo suo constituit, necesse est et ipsum diligat, et revereatur, et honoret, et salvum velit cum toto Romano imperio, quantum sæculum stabit: tamdiu enim stabit. Colimus ergo imperatorem sic quemadmodum et nobis licet, et ipsi expedit. » Hæc et alia complura eodem argumento Tertullianus.

5. Quam autem facile fuisset Christianis si voluissent. Romanum imperium invadere, ac summa rerum potiri, vel si agere vellent armis, vel discessionem idem penitus desolatam relinquere, pluribus monstrat: quæ nos superius, cum egimus de ingenti Christianorum multitudine, recitavimus: sed hic rursus (quod ratio postulat argumentum) necessario opportune repetenda sunt: « Si enim, inquit¹, et hostes exertos, non tantum vindicæ occultos agere vellemus: decesset nobis vis numerorum et copiarum? Plures nimirum Mauri et Marcomanni, ipsique Parthi, vel quantecumque, unius tamen loci et suorum finium gentes, quam totius orbis? Externi sumus, et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, et forum: sola vobis reliquimus templa. Cui bello non idonei, non prompti fuissetis, etiam impares copii, qui tam libenter trucidamur: si non apud illam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere? Potuimus et inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes, solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abruptissemus a vobis; suffundisset utique dominationem vestram tot qualicumque amissio civium; imo etiam et ipsa destititio permisisset: proculdubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum et stuporem quemdam quasi mortue Urbis quæsissetis quibus in ea imperassetis. Plures enim hostes quam cives vobis remansissent: nunc enim pauciores hostes habetis præ multitudine Christianorum pene omnium civium, pene omnes cives Christianos habendo: sed hostes mavultis vocari generis humani, potius quam erroris humani. Quis autem vos ab illis occultis et usquequaque vastantibus et mentes et valetudines vestras hosti-

¹ Volcat. Gallic. in Cassio. — ² L. vi. et vii. C. ad leg. Jul. Majest. — ³ Jul. Capitolin. in Marco. — ⁴ Tertul. in Apolog. c. 37.

¹ Tertul. in Apolog. c. 37.

bus raperet? a demoniorum incuribus dico, quae de vobis sine praemio, sine mercede depellimus. Sufficisset hoc solum nostrae ultioni, quod vacua exinde possessio immundis spiritibus pateret. Porro nec laudi praesidii compensationem cogitantes, non modo non molestum vobis genus, verum etiam necessarium, hostes iudicare maluistis: qui sumus plane, non generis humani tamen, sed potius erroris. » Haec ipse significans (quod dictum est) inter gentiles arreptorum a demone fuisse innumeram multitudinem, qui omnes curarentur a Christianis: cumque ait, id eos praestare solitos sine praemio, sine mercede, diversos quidem ab his illos fuisse declarat, qui (quod ait jurisconsultus¹) ea arte lucrum facerent: sed de his superius, atque cum de exorcistis egimus primo Annalium² tomo.

6. Sed quod de Cassio Iyranno primitus est instituta narratio; cum Tertullianus³ loco citato dicat, eos in imperium conspirasse, qui Christianos saepe damnaverant; et quod alibi addit, eosdem habuisse Christianos ut publicos hostes: ad hunc ipsum Avidium Cassium, praecipuum horum temporum tyrannum, respectum habuisse videtur: quem natura saevissimum fuisse, Vulpatus⁴ tradit, qui de ejus saevitia plura locutus, haec addit⁵: « Quoniam de severitate ejus dicere coepimus, nulla extant crudelitatis potius quam severitatis ejus indicia. Nam primum milites, qui aliquid provincialibus tulissent per vim, in ipsis locis in quibus peccaverant; in crucem sustulit. Primum etiam id supplicii genus

invenit, ut stipilem grandem poneret pedum octoginta et centum, id est, materiam, et a summo usque ad imum damnatos ligaret, et ab imo focum apponeret, incensisque aliis, alios fumi cruciatu, timore etiam alios necaret. Item denos catenatos in profluentem mergi jubebat vel in mare. Idem nullis desertoribus manus excidit, aliis crura incidit ac poplites; dicens, majus exemplum esse viventis miserabiliter criminosi, quam occisi. » Quod si tam atrox in milites, quorum ope egebat: qualis fuisse putandus est in Christianos, quos saepe damnasse ut hostes imperii (quod vidimus) Tertullianus affirmat?

7. At nec illud ejusdem Tertulliani praetereamus, dum loco superius citato ait Christianos castra, tribus, decurias, palatium, et senatum replese: quibus plane demonstrat, eos domi atque militia honores ac magistratus administrasse: quod et Ulpianus¹ J. C. de Proconsulis officio libro tertio his verbis visus est declarasse: « Eis qui judaicam superstitionem sequuntur, Divi Verus et Antoninus honores adipisci permiserunt; sed et necessitates eis imposuerunt, quae superstiones eorum non laderent. » Haec ipse: quae de Christianis esse intelligenda, accuratus interpres² admonuit: qui tamen illud minus assecutus fuisse videtur, dum ait eam esse editam sanctionem post victoriam de Marcomannis beneficio Christianorum acceptam: nam cum ambo imperatores ejus legis citentur auctores, ante quinque annos latam fuisse videtur, cum adhuc viveret Lucius Verus Marci collega.

¹ L. 1. ff. de var. et extraor. cognit. — ² Prim. tom. Anno 56, n. 10. — ³ Tertul. ad Scapul. c. 2. — ⁴ Vulpat. Gal. in Cassio. — ⁵ Tertul. in Apolog. c. 35.

¹ L. III. in fin. ff. de decurion. — ² Acliat. dispunct. lib. III. cap. 8.

Anno periodi Graeco-Romanae 5668. — Olymp. 238. an. 3. — Urb. cond. 928. — Jesu Christi 175. secundum Baronium 177. — Eleutheri papa 6. — M. Aurelii imp. 15.

1. *Consules*. — Ad num. 1. Coss. *Piso*, et *Julianus*.

2. *Decennalia Commodi Caesaris*. — Commodus Caesar decennalia hoc anno exhibuit, ut ex ejus quindeccennialibus, quae ab anno CLXXIX removeri non possunt, manifestum fit. Videtur et Marcus octava quinquennalia imperii Caesaris anno uno anticipata, hoc anno edidisse; cum idem imperator uno eodemque anno duo diversa hujusmodi solemnia non representarit, et Marcus ducibus subsequentibus annis, quemadmodum videbimus, similia festa peregerit.

3. *Rebellio Cassii, et trib. potestas Commodi concessa*. — Emin. card. Norisius in Epist. consulari pag. 119, ex eo quod in Dissert. Hypatica scripsi, tribunitiam potestatem hoc anno post diem xvii

Martii Commodi Caesari M. Aurelii filio datam esse; sed ante diem vicesimum octavum Octobris (quod omnino observandum erat, ut decennalia aliaque id genus festa a Commodio celebrata, hactenusque magnis tenebris sepulta, annis suis reddi possent) occasionem sumpsit indagandi mensem, quo tribunitia potestate Commodus decoratus est. Ad itaque cardin. Norisius mense Augusto id contigisse. Nam Dio lib. 71, de M. Aurelio scribit: « Cum autem Cassius res novas moliretur in Syria, Marcus vehementer perterritus Commodum filium accersiri ex Urbe jubet. » Commodus a Lampridio, cap. 12, in Vita ejusdem dicitur, Roma profectus in Germaniam XIV kal. Aelias iisdem consulitus, nempe Pisone et Juliano. Quare Commodus currenti anno die decima

nona Maii, a patre evocatus in Germaniam perrexit post intellectam rebellionem Cassii, ut ibidem Dio testatur. Capitolinus cap. 22 in M. Aurelio: « Filio Commodo accessit ad limitem, togam virilem dedit: quare congiarium populo divisit. » Producit card. Norisus loco citato nummum Mediceum inscriptum: M. ANTONINI AVG. TR. P. XXIX. In postica: LIBERALITAS AVG. VII. Est congiarium Capitolino recitatum, et in Germania militibus datum. Diem delatae togae Commodi prodit Lampridius in ejus vita cap. 2. « Indulus autem toga est nonarum Juliarum die: » Marcus, quo milites adversus rebellantem Cassium in fide contineret, filium deposita praetexta, jam in toga virum certum imperii successorem ostendit. Tum M. Aurelius magnis itineribus in Italiam reversus, nec Romam ingressus, in proximam Campaniam secessit, brevi cum classe in Orientem contra Cassium transmissurus. Vulcatius in Avidio Cassio quaedam fragmenta recitat epistolarum, quas id temporis Faustina Augusta ad Marcum misit. In altera eorumdem scribit: « Vide quid agas de Avidio Cassio, et de ejus consensu; » et statim: « Sed si te Formis invenire non potero, asequar Capuam. » At iis plane diebus caput Cassii ab ejusdem interfectoribus ad Marcum delatum, togenti eundem sollicitudine liberavit, qui statim unius tantum hominis nec obtenta victoria nummum misit tum ad Faustinae, tum ad senatum per litteras, quarum fragmenta Vulcatius recitat. At senatus laetis acclamationibus men oratas litteras accepit, quas inter conclamarunt, ut referat idem scriptor cap. 13: « Commodus Antonino tribunitiam potestatem rogamus, praesentiam tuam rogamus. » Marcus Romam quidem ingredi recusavit, sed de altero morem gerens senatui, filio Commodi tribunitiam potestatem delulit, ac cum eodem paulo post in Asiam transmisit. Ex quibus inferat card. Norisius, tempus collatae Commodi tribunitiæ potestatis, infra mensem Augustum contrahendum. Commodus nonis Julii cum virilem togam accepit, nondum erat tribunitiæ potestate insignitus, quam accepit post nummum occisi Cassii ad patrem in Campaniam delatum. Cassius imperavit, teste Dione, menses tres, dies sex. Mense Aprili rebellasse dicendus est, cum Marci celeri defectionis ejus nuntio accepto, filium Roma accesserit, qui die 19 Maii ad patrem profectus est. Itaque mense Julio occiso Cassio caput ejusdem certissimum compressæ rebellionis nuntium, ipsimet interfectores imperatori Marco mense Augusto obtulerunt. Tum petita a senatu, atque etiam impetrata Commodi Casari tribunitiæ potestas. Mediolanum Cassii nummum proferi inscriptum: IMP. C. S. AV. AVG. CASSIUS P. P. P. R. E. T. In aversa parte: VIBES MILIT. M.

4. *Toga virilis quo anno filius Augustorum data.* — Commodus Caesar non tantum tribunitiæ potestate, sed etiam imperio proconsulari extra Erihem, licet Historiæ Augustæ scriptores id non referant, a patre donatus est et quidem hoc anno, ut, quoad tribunatum pot. certis argumentis in Dissert. Hypat. ostendi, et ex infra dicendis manifestum fiet. Quare

male Baronius anno tantum sequenti Commodum tribunitiæ potestate exornatum credidit. Quoad vero imperium proconsulare, eo Commodum ornatum, elicio ex nummis apud Mediolanum pag. 241. In uno legitur: AURELIO CAES. AVG. F. SAR. IMP. in postica: PROVIDENTIAE AVG. IMP. ubi solus Marcus *Augustus* appellatur; Commodus vero dicitur *Imp.* ob victorias, qui titulus Caesaribus imperio proconsulari non exornatis non dabatur. In alio nummo habetur: IMP. CAES. L. AUREL. COMMODUS GER. SAR. TR. P. COS. qui nummus anno sequenti, quo consul processit, percussus. Praenomen imperatoris puris pulvis Caesaribus non concedebatur. Quare tam ex imperatoris titulo, quam ex imperatoris praenomine Commodum imperio proconsulari decoratum fuisse delixi. Praeterea senatus, cum Cassii necem accepit absenti M. Aurelio acclamavit apud Volatium: « Commodus imperium justum rogamus: Commodus tribunitiæ potestatem rogamus, » ubi priora verba de imperio proconsulari, quod justum et verum imperium erat, intelligenda. Cum vero, *patre patrioque coe.*, anno nempe Christi cxi natus fuerit, ut tradit Lampridius in Commodus cap. 1, toga ei ante legitimum tempus concessa. Nam post institutum imperium togam virilem filiis Augusti dare soliti erant, postquam annum aetatis xv auspiciati fuerant. Octavianus Augusti exemplo, qui Caio Casari nepoti annum agenti xv eundem dedit. Norisus quidem card. in Dissert. u de Cenolaphis Pisanis, cap. 1, ubi accurate de virili toga agit, existimat, eam nequam Augustorum filiis dari solitam ante exactum annum xv, Augustum vero Caio adhuc annum xv agenti eundem dedisse, designati consularis causa. Sed ei non adhaereo; illum enim aetatis annum togæ accipiendæ Augustum statuisse apparet ex facto aliorum imperatorum, qui cum hac in re imitati sunt, ut passim videtur, licet fatendum sit, eos interdum togam filiis maturasse, aliquando vero tardius concessisse. Certe annus xv aetatis exactus togæ accipiendæ praefixus non est, cum nullus fere eam illo tempore induerit. Natus erat Commodus die tricesima prima Augusti, ut habet Lampridius citatus; ideoque hoc anno ante eundem diem dari non debuit: sed gratia aetatis facta ante duos fere menses quam annum xv exegisset, togam accepit. Capitolinus in Marco, cap. 22, ait: « Filio Commodi accessit ad limitem togam virilem dedit: quare congiarium populo divisit, et cum ante tempus consullem designavit, » in annum nempe cxxxvii. Nullus hucusque ante vicesimum aetatis annum consularum gesserat: Commodus itaque primus fuit qui anno aetatis decimo sexto ea dignitate exornatus est. Qui consularum omen fuit tribunitiæ potestatis, imperique proconsularis eadem conferendi, juxta ea quae alibi diximus.

5. *Duplex initium tribunitiæ potest. Commodi fictitium.* — Tribunitiæ potestatis Commodi duplex initium statuendum esse, alterum ab hoc anno, alterum ab anno cxxxvii deductum contendit Lacarrius in Historia Imperatorum Romanorum: adeo ut

eo posteriori anno Augustus nuncupatus fuerit, indeque aliquando ejus tribunitia potestas inchoata. Verum, hoc secundum ejusdem tribunitia potestatis iuribus prorsus commentissimum. Ceteri enim imperii collegae, qui hunc praecesserunt, nunquam tribunitiā potestatem ab eo anno, quo Augusti dicti sunt, incipere: et aliunde *Commodum* ante eum Christi annum Augustum appellatum, varia numismata apud Mediobarbum pag. 242 demonstrant, uti istud: L. AUREL. COMMODOES AVG. GERM. SARM. in postica: JUNONI SISIPLE TR. P. II. IMP. II. COS. P. P. S. C. Primum consulatum anno CLXXVII, secundum anno CLXXIX *Commodus* sumpsit; in priori consulatu adhuc IMP. II. dictus, IMP. III. anno CLXXVIII. et IMP. IV. anno CLXXX, ut ex ejus nummis certum redditur. Quare cum in laudato, aliisque apud Mediobarbum videndis, *Commodus* vocetur Augustus, consul, imp. II et tribunitia potestate secunda exornetur, cum ante annum centesimum septuagesimum octavum Augusteam dignitatem adeptum esse oportet. Nec obstant numismata a viro erudito ex Occone in medium allata, in quorum uno legitur: IMP. CAES. L. AUREL. COMMODUS GERM. SARM. in postica: TR. P. II. COS. II. S. C. LIBERALITAS AVG. ubi visitur imperator in substructione congiarium distribuens. Mediobarbus eundem recitat pag. 242, recteque existimat, *congiarium* illud ob nuptias Commodi et Crispinae distributum esse in primo Commodi consulatu, annoque CLXXVII. Sed loco Cos. II. male reponit Cos. sine numerali nota; sique nummum corruptum; nam consulatus ille secundus Commodi designatus tantum intelligendus. Alibi autem ostendimus, *consulatus designatus* Caesarum vel Augustorum in nummis et inscriptionibus non raro absolute et sine designatione memorari; quod in variis Commodi nummis observare licet, uti v. g. in isto a Mediobarbo pag. 243 producto: IMP. CAES. L. AUREL. COMMODOES GERM. SARM. in aversa parte: TR. POT. COS. Cernuntur in ea *Marcus Aurelius et Commodus* in quadriga, quam trahit miles dextra labarum tenens, in aere Victoria spolia gerens voltat. Qui nummus testis optimus triumphus de *Germania* a Commodum cum patre acti die XXII Decembris anni centesimi septuagesimi sexti, ut recte explicat Mediobarbus. Consulatus itaque ille simpliciter positus nonnisi designatus erat.

6. *Augusti sine eo nomine vel filii Augustorum in nummis aliquando dicti.* — Porro, occasione duorum *Commodi* nummorum mox retulorum, in quibus is non dicitur *Augustus*, juvat annotare, *Commodum* in multis nummis, postquam Augusteam dignitatem obtinuit, percussis, Augustum non appellari, sed vel simpliciter, vel filium Augusti nominari, uti in isto a Mediobarbo pag. 243 descripto: M. COMMODOES ANTONINUS. in postica: TR. P. V. IMP. III. COS. DES III. P. P. LIB. AVG. Ubi vides, *Commodum* non appellari Augustum anno CLXXX quo nummus ille cusus, quoque, mortuo M. Aurelio patre, propter novum imperium Augustum consul III in annum insequentem designatus

est, quinta ejus tribunitia potestate nondum absoluta. Ibidem etiam alter ejusdem imperatoris nummus habetur, in quo is non Augustus, sed tantum *Augusti filius* dicitur, licet jamdu Augusto imperio decoratus fuisset: L. AUREL. COMMODO CAES. AVG. FIL. GERM. SARM. id est, *Caesari, Augusti filio, Germanico Sarmatico*. In postica: IUPITER CONSERVATOR TR. P. VI. IMP. III. S. C. qui nummus post patris mortem, anno CLXXX vel insequenti cusus. Neque solum Commodus, sed etiam multi alii Augusti in nummis sine eo nomine memorati. Mediobarbus pag. 132 duos Domitiani jam Augusti profert, in quibus is non Augustus, sed Divi Vespasiani filius vocitur, et pag. 302, duos Getae Caesaris, in quibus is tantum Caesar et TR. P. II. dicitur, licet jam Augusteam dignitatem consecutus esset; quae illi simul cum tribunitia potestate collata est, ut omnibus notum. Quae ad majorem numismatum, praesertimque Commodi, intelligentiam dicta sunt.

7. *Consulatus designati Commodi aliquando in nummis absolute expressi.* — Fundatur secundo Lacarrius in nummo isto: COMMODO CAES. AVG. FIL. GERM. SARM. in postica: TR. P. III. IMP. II. COS. III. P. P. in qua cernitur Spei sedentis typus. Cum enim anno tantum CLXXXI consul III processerit, tertia ea tribunitia potestas ab alio anno quam CLXXVIII non videtur deducenda. Verum nummus ille male descriptus, et loco Cos. III. legendum Cos. II. qui secundus consulatus, licet absolute positus, designatus solum erat, adeo ut nummus ille anno CLXXVIII percussus fuerit, antequam *Commodus* diceretur imperator III. Tunc enim jam consulem II designatum fuisse demonstrat hic nummus a Vaillantio tom. 2, pag. 92, recitatus, seu, ut verius loquar, postica nummi antica sua mutata: TR. P. III. IMP. II. COS. DES. II. P. P. Anno itaque CLXXVII, *Commodus*, dum adhuc esset IMP. II. Consul II in annum sequentem designatus est, eaque designatio in ejus nummis aliquando praetermissa. Nummum illum corruptum sic corrigi Mediobarbus pag. 242; TR. P. III. IMP. II. COS. P. P. Sed non monet, se illum exhibere, non ut ab Occone representatur, sed ut a se emendatus est, quod tamen semper fieri debet, ne nostras hallucinationes tanquam veras lectiones aliis obtrudamus, et errorem detegendi viam omnem ocludamus. Denique in medium adducit Lacarrius alium hujus imperatoris nummum, in quo tertius ejus consulatus anno CLXXXI post patris scilicet mortem gestus, cum quinta ejus tribunitia potestate jungitur, qui ideo percussus videtur anno CLXXXII quo adhuc consul III, *Commodus* appellabatur. Illic illum representat: IMP. CAES. AEL. AUREL. COMMODOES ANT. P. FEL. AVG. P. P. in postica: IMP. TR. POT. V. COS. III. F. EXERC. Imperator alloquitur cohortes. At nummus ille cusus non anno CLXXXII neque anno CLXXX, ut male Mediobarbus pag. 244, sed anno CLXXX quo, patre mense Martio demortuo, in nummis dictus est consul III, modo tacita designatione, et consulatu III absolute memorato, modo designatione conceptis verbis expressa, uti in

illo, quem ex Mediaborbo, pag. 245, numero præcedenti retuli, in quo *Commodus* dicitur Tr. P. V. Cos. DES. III. Hinc tandem inteligimus, *tribunitiam potestatem Commodi* semper desumptam fuisse ab anno CLXXV : eum ante annum CLXXVIII *Augustum*

appellatum : et demum consulatus ejus designatos non raro absolute, et sine designatione in nummis expressos fuisse. Quem numismatum et inscriptionum usum in prima parte Dissert. Hypat. fusc probavi.

SOTERIS ANNUS 4. — CHRISTI 178.

1. *M. Aurelius in imperium assumit Commodum, in Orientem proficiscitur.* — Christi anno centesimo septuagesimo octavo, Pollio et Aper his ambo ponuntur consules; sed alterum eorum fuisse sullectum, et Pompeianum generum imperatoris consulatum ordinarium gessisse, quæ dicta sunt ex Capitolino atque Volcatio anno superiori, satissignificare videntur. Verum quoniam Lampridius in Commodum et alii horum consulum, ut ordinariorum meminerunt; quidquam mutare haud præsumpsimus. In hujus anni fine Commodum a patre et dignitatem consulatus accepisse, et imperatorem nominatum esse, ac una cum patre triumphasse, idem qui supra Lampridius¹ narrat his verbis : « Post hæc Commodus, venia legis Amaria impetrata, consul est factus, et cum patre imperator est appellatus V kalend. Decembris, Pollione secundum et Apro coss., et triumphavit cum patre : » adeptumque hoc anno tribunitiam potestatem, nummi demonstrant, necnon Julius Capitolinus.

2. At hæc (ut dictum est) in fine hujus anni facta sunt : ejus exordio Marcus Aurelius imperator, ut nutans imperium Orientale sui præsentia stabiliret, in illas regiones projectionem instituit una cum conjuge atque filiis. « Sed Antiochiam, inquit Capitolinus², noluit videre, cum Syriam peteret; nam nec Cyprum voluit videre, ex qua erat Cassius. Fuit Alexandria, elementer cum iis agens; postea tamen Antiochiam vidit. Multa egit cum regibus et pacem confirmavit, sibi occurrentibus cunctis regibus et legatis Persarum. Omnibus Orientalibus provinciis carissimus fuit, apud multos etiam philosophiæ vestigia reliquit. Apud Ægyptios eivem se egit et philosophum in omnibus studiis, templis, locis. Et cum nulla Alexandrini in Cassium dixissent fausta, tamen omnibus ignovit, et filiam suam apud eos reliquit. Faustina uxorem suam in radicibus montis Tauri in vico Halale exanimatam subito morbo amisit.

3. « Petiit a senatu, ut honores Faustinae, ædemque decerneret; laudata eadem, cum tamen impudicitiae fama graviter laborasset; quod Antoninus vel nescivit, vel dissimulavit; novas puellas Faustianas instituit in honorem uxoris mortuæ : Divam etiam Faustina a senatu appellatam gratulatus est; quam secum et in æstivis habuerat, ut Matrem castrorum appelleret; fecitque et coloniam vicum, in quo obiit Faustina, et ædem illi extruxit; sed hæc postea Hellogabalo dedicata est; » et paulo inferior : « Orientalibus rebus ordinatis, Athenis fuit, et inter alia Cereris templum adiit, ut se innocentem probaret, et sacrarium solus ingressus est. Revertens in Italiam navigio, tempestatem gravissimam passus est. Per Brundisium veniens in Italiam, togam ipse sumpsit, et milites togatos esse jussit; nec unquam fatigati fuerunt sub eo milites. Romam ut venit, triumphavit. Cum inde Lavinium profectus est, Commodum deinde sibi collegam in tribunitiam potestatem junxit. » Ilucisque de ejus peregrinatione et Romam reditu Capitolinus.

4. Ad hanc ipsam ejus peregrinationem spectant, quæ de eodem Marco Aurelio imperatore Ammianus Marellinus¹ tradit his verbis : « Ille cum Palestinam transiret, Ægyptum pelens, folentium Judæorum, et tumultuantium sæpe tedio percitus, dolenter dicitur exclamasse : O Marcocummi, O Quadi, O Sarmatae, tandem alios vobis deteriores inveni. » Hæc tunc Marcus imperator, cujus iudicio omnibus barbaris nationibus Judæi deteriores sunt habili. Sed de his primo tomo Annalium pluribus.

5. *Christiani ob vaticinia eragitati.* — Quod vero ad presentem statum rerum Christianarum spectat : quod de Cassiana futura tyrannide quidam fuisset vaticinatus et alia prædixisset, quibus animi perturbarentur; idem imperator Marcus rescribens ad Pacatum, ea omnia veluit vaticinia. Meminit ejus legis Ulpianus J. C. his verbis² : « Denique

¹ Ammian. lib. XXII. — ² Ulpian. lib. VI. de offic. Procons. ex fragmentis Pithæi.

¹ Lamprid. in Commodum. — ² Jul. Capit. in Marco.

Divus Marcus eum qui de motu Cassiani vaticinatus erat, et multa quasi instinctu deorum dixerat, in insulam Syrum (est una ex Cycladibus) relegavit. Et sane non debent impune ferri huiusmodi homines, qui sub obtentu et monitu deorum, quaedam vel renuntiant, vel jaectant, vel scientes effingunt. » Haec ille. His sane Christianos prophantes voluisse cohibere, mihi facile persuadeo : nam quae e suis ipsorum templis vaticinia ederentur, quaecumque essent, magni facere consueverunt. Christianos quoque a Modestino notatos opinor, dum ejusdem Marci imperatoris legem recitans, haec ait¹ : « Si quis aliquid fecerit, quo leves hominum animi superstitione numinis terreantur, Divus Marcus huiusmodi homines in insulam relegari scripsit : » his sane notatos quoque esse Christianos, qui signis et prodigiis et malorum futurorum predictione Gentilium animos perferrent, existimo. Quam indigno animo haec a Christianis praedicti solita Gentiles ferrent. Iocuples testis est Luciani Philopater. Fuit haec eadem querela Celsi Epicurei, eadem in Christianos objicientis : in quem haec Origenes² : « Qualibus autem calliditatibus terrentibusve fictitiis vulgus attrahimus, ut Celsus temere objicit, proferat qui vult. Nisi forte quod de iudice Deo, deque hominibus in eo iudicio rationem factorum suorum postulandis docemus, adstruentes id variis modis, vel Scripturarum auctoritate, vel argumentis probabilibus, iste habet pro terrentibus fictitiis. Quamvis tandem (amica enim veritas) ipse Celsus ita loquatur; Absit, ut ii, aut ego aut ullus mortalium lolal

opinionem de injustorum penis, et justorum praemiis. Quae sunt igitur alia terrentia, quibus confictis, homines attrahimus? » Haec et alia de his Origenes.

6. Rursum vero in derisionem Christianorum, qui de futuro incendio conflagraturis orbis saepe praedicerent, ludus et strophæ illi a derisore quodam excogitata videtur, quam Julius Capitolinus¹ his verbis recitat : « Vano cuidam, qui diripiendæ Urbis occasionem cum quibusdam consensu requirens, de caprifici arbore in campo Martio concionabundus, ignem de caelo lapsurum, finemque mundi affore diceret, si ipse lapsus ex arbore in ciconiam verteretur; cum statuto tempore decidisset, atque ex sinu ciconiam emisisset, perducto ad se atque confesso Marcus veniam daret. » Haec ipse. Molestis sane auribus magistratus accipere consuevisse Christianos de horribili futuro iudicio vaticinantes, exemplum Felices Judææ presidis in Actis² declarat; dum haec ille audiens, tremore concussus, non est passus ulterius orationem produci. Caeterum haec Christianos frequentius inculcasse, et in aversas illorum aures iogessisse, Iustini martyris, Tertulliani, et aliorum Apologiae, ac quae extant fidelia Acta martyrum, saepe demonstrant; porro haec erant preludia quaedam ad persecutionem in Christianos demum excitandam : cum enim populi intellexerint, Christianos hisce legibus principis exagitari, in eos furore perciti audentius insurrexere. Sed de his dicendum anno sequenti.

¹ L. si quis aliquid ff. de pon. — ² Orig. contra Cels. lib. III.

¹ Jul. Capitol. In Marco. — ² Act. xxiv.

Anno periodi Graeco-Romanae 5669. — Olymp. 238. an. 4. — Urb. cond. 929. — Jesu Christi 176. secundum Baronium 178. — Eleutheri pape 7. — M. Aurelii imp. 16, et Commodi imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *T. Vitrasius Pollio II*, et *M. Flavius Aper II*, tam ex Inscriptione Onuphriana, quam ex alia a card. Norisio in Epist. consulari, pag. 112 recitata.

2. *Quindecennalia imperii Augustei Marci Aurelii.* — Imperii Augustei quindecennalia M. Aurelius dedit. Si enim anno precedenti ea exhibuisset, anno cLXXX, quo e vivis excessit, vicennalia edidisset; quae cum hoc tempore nummis insculperentur, aliqui superestent horum solemnium testes, si representata fuissent. Horum indicia tam iteratus consulatus Pollionis, et Aperi, quam nuncupatio Commodi hoc anno Augusti renuntianti, Baronius existimat, alterutrum ex consularibus nominatis suffectum fuisse, et Pompeianum Marci generum con-

sulatum ordinarium gessisse. Sed anno cLXXX ostendimus, Pompeiani consulatum suffectum tantum fuisse; quo fit, ut in nullis Fastis legatur.

3. *Commodus Augustus nuncupatus.* — Commodus non hoc anno, ut existimavit Baronius, sed precedenti, ut ibidem diximus, tribunicia potestate donatus, et quidem mense Augusto, et, si divinare licet, quinto kalendas Septemb., quibus kalendarum diebus tribunicia potestas de more concessa. Lampridius in Commodi, cap. 2, ait : « Profectus est commendatus militibus cum patre in Syriam et Aegyptum, et cum eo Romam rediit. Post haec venia legis annariae impetrata, consul est factus : et cum patre imperator est appellatus quinto kalendarum Decembrium die, Pollione et Apro coss., et triumphavit

cum patre. » Tum cap. 12 inquit : « Triumphavit decimo kalendas Amazonias, iisdem consulibus, » scilicet Pollione iterum et Apro, ideoque decimo kalendas Januarias. Ex his liquet, primo, imperatores filios prius consules, quam Cæsares aut Augustos designasse, ut alibi monuimus. Secundo, quintum kalendarum diem collegarum imperii, et Augustorum cum aliis corregnantium nuncupationi de more destinatum fuisse. Progressu temporis quando plures Augusti eodem tempore imperabant, qui prior creatus fuerat, *senior Augustus*; qui vero posterior, *junior Augustus* de more nuncupatus; quod Commodus imperante ceptum esse ostendit nummus Corinthi percussus, qui extat apud Me-

diobarbum, pag. 258, in ejus antica legitur, *IMP. M. AUR. COMMO. ANTON. AVG. IUG.*

4. *Pax sancita.* — Hoc anno post Germanos Sarmatasque devictos, pax in imperio sancita, ut liquet ex nummo a Mediobarbo recitato, in quo legitur, *M. ANTONINUS, AVG. GERM. SARM. TR. P. XXX.* In postica : *PAX AETERNA AVG.* Visitur figura stans, dextra facem, qua comburit spolia, sinistra cornucopia tenens. Cum itaque M. Aurelius tribuniciam pot. xxx hujus anni initio susceperit, pax hoc anno stabilita, sequentique continuata, ut ex nummis producendis liquebit. Hanc pacem Baronius anno tantum sequenti factam putat, quia se, prefectum nummum certum pacis testem non viderat.

SOTERIS ANNUS 5. — ELEUTHERI I. — CHRISTI 179.

1. *Ex calumniis Gentilium in Christianos persecutio.* — Anno Domini centesimo undeciesimo, Commodus Augusto et Quintillo coss., cum Marcus in imperio annum ageret decimum septimum, Gentiles favore imperatoris de eis ubique locorum beneficentis elati, magnos inde sibi sumentes spiritus, Christianos ingenti ubique persecutione acerbe nimis exagitant. Testatur id quidem Eusebius¹ his verbis : « Ad decimum septimum annum Antonini Veri, gravis et acerba in nonnullis terra partibus persecutionis procella, ex temerario populi impetu per singulas urbes excitata, contra nos ingravescere cepit. » Hæc Eusebius. Eadem quoque de tempore testata habentur in Actis SS. Martyrum Epipodii² et Alexandri, nimirum hoc anno decimo septimo Marci Aurelii imperatoris persecutionem excitatam fuisse.

2. At quoniam edicto Marci velutum erat, ne quis christianus, ob id tantum quod esset christianus, accusaretur, tantiles illam consuetum ab eis exerceri fraudem, ad impune adversus eos agendum, demum prælexerunt : nimirum cum horrendorum criminum apud proconsules accusant Christianos; liberam hanc et honestam ut videbatur aperientes calumniis sibi viam ut plane innumeram Christianorum multitudinem diis subjicerent questionibus. Quam porro aspera, quam atrox atque immanis hæc fuerit persecutio, ex his quæ certa fide ex literis Ecclesiarum Viennensis ac Lugdunensis describit Eusebius³, qualiter aliis ple-

risque in locis grassata fuerit, facile est existimare; sic enim et ipse Eusebius : « Sicut ex martyriis quæ in una natione forte confecta erant, conjectura plane de aliis licet angurari, infiniti prope martyres in reliquis etiam orbis terrarum regionibus generosa eade pro Christo tolerata nobilitati sunt. Quæ cum memoria sempiterna digna revera viderentur, litterarum monumentis ad posteritatem tradita sunt; » et post aliqua : « In Gallia, inquit, stadium ad hæc obeunda certamina, quæ supra explanavimus, constitutum fuit. Cujus urbes sunt facile principes, et quæ præter ceteras omnium sermone præstare dicuntur, Lugdunum et Vienna, per quas utrasque Rhodanum pertransire, ac præcipiti cursu per universam Galliam præterlabi constat. Epistolam de martyribus illis scriptam, Ecclesia quæ ibi sunt illustrissima, Ecclesiis Asia et Phrygiæ miserunt; resque apud se gestas (earum enim verba citabo, isto pacto illis significarunt :

3. *Epistola Viennensis et Lugdunensis Ecclesiarum, ubi de plurimorum martyrio.* — « Servi⁴ Jesu Christi, qui Viennam ac Lugdunum Gallie incolunt, fratribus in Asia et Phrygia, qui eandem nobiscum redemptionis fidem et spem habent, pax, gratia et gloria a Deo Patre et Christo Jesu homino nostro sit vobis. » Deinde cum in epistola exordio alia istis deinceps adjecerint, his verbis initium narrandi faciunt : « Magnitudinem afflictionis quæ hoc loco ingravescit, ingens Gentilium odium contra sanctos incitatum, supplicia quæ beati martyres placide sustinuerunt,

¹ Euseb. lib. v. c. 1. — ² Apud Sur. 22. et 24. April. tom. II. —

³ Euseb. lib. v. c. 1.

⁴ Euseb. lib. v. c. 5.

neque nos dicendo accurate exprimere, neque scribendo a quoquam facile comprehendi possunt. Nam adversarius noster adventum suum, in quo audacter ac libere Ecclesiam Christi oppugnaturus sit, iam quasi praelusione quadam et proœmio brevi futurum prænuntiavit, omnibus viribus (ut dicitur) Christianos adortus est: atque adeo ubique grassatus, suos consecravit, et ad bellum contra servos Dei gerendum usum et exercitationem mire instruxit. Quapropter non solum ædificiis publicis, balneis, et foro nobis interdictum est; sed etiam, ne quisquam nostrum usquam locorum in conspectu prodeat, ab illis vetitum.

4. « At gratia Dei pro nobis cum diabolo decertavit, et hos, qui sunt paulo remissiore animo, eripuit e periculo; illos autem, qui patientia armati, tanquam firmæ fidei columnæ, non modo impetum hostis nostri diaboli facile latenti videbantur, verum etiam in sua ipsorum capita eundem quodammodo provocaturi, ex adverso opposuit; qui tum in acie fortiter cum adversario contulerunt, omne opprobrii et supplicii genus tolerantè sustinendo, tum celeri gradu maturarunt ad Christum, ea mala quæ erant ingentia et gravia, exigua et pene nulla existimando: perspicueque verè ostenderunt, quod non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis¹. Ac primum cruciamenta, quæ conferuntur erant et tanquam cumulo a multitudine in illos coacervata, viriliter et magno animo subierunt, vociferationes, plagas, violentos tractus, dilacerationes, lapidum projectiones, carceres, et quicquid denique ab agresti et furiosa multitudine contra nos, veluti contra hostes et inimicos, fieri solet.

5. « Quotquot igitur erant a tribuno plebis aliisque magistratibus, qui civitati præerant, in forum deducti, cum coram universa multitudine esset ab illis de fide quaesitum, et eam ipsi libere confessi fuissent, usque ad præsidis adventum in carcerem conjecti conclusique erant. Deinde cum ducerentur ad præsidem, et ille in iudicando omni crudelitatis genere contra nos nostrosque uteretur, Velius Epagallus, unus ex fratribus, immenso erga Deum et proximum ardore inflammatus, qui quidem cum non modo ad omne officium erga Deum et proximum sedulo exequendum impiger et propensus esset, verum etiam flagranti Dei amore et sacrosancti Spiritus instinctu exardescens, in omnibus Domini præceptis et justitiæ et æquitatis institutis integre incederet, adeo sane accurate vitam instituisset, ut, quamvis esset adolescens, eodem tamen testimonio, quod Scriptura² seni Zachariæ tribuit sacerdoti, dignus videretur: hic Velius, inquam, iudicium tam temere et injuriose contra nos pronuntiatum non poterat omnino æquo animo ferre, sed supra modum succensebat, postulabatque ut potestas ei daretur libere in illo consensu pro fratribus respondendi; seque præcipue probaturum dicebat, nihil

sceleris, nihil impietatis in nobis omnino posse reperiri.

6. « Contra quem cum multitudine frequentia, quæ tribunal circumstibat, admodum vociferata fuisset (erat enim inter illos illustris atque eximius) cumque præses etiam justam ab eo propositam postulationem minime posset tolerare, sed solum istud ab eo quaerere, ntrum esset christianus: ille tum, simulatque erat clarissima voce hoc ipsum confessus, in sortem et numerum martyrum relatus est, ac deinceps Advocatus Christianorum appellatus; nec plane immerito; habuit enim advocatum Jesum in animo commorantem, et Spiritum sanctum multo quam Zacharias ferventiorum; quem per ingentem charitatis quasi cumulum, quo adductus adeo alacri et ardenti studio pro fratrum propugnatione suam ipsius vitam profudit, satis perspicue ostendebat. Christi igitur et est, et fuit verus, et germanus discipulus, qui agnum, quocumque eat, sequitur. Inde igitur inter reliquos Christianos facile cognoscebatur: nam martyres qui videbantur cæteris facile præstare, in publicum prodibant, seque paratos ad omnia tormenta ostendebant; omni denique animi alacritate confessionem illam, quæ est martyrii propria, cumulate pleneque explebant.

7. « Sed exabant alii imparati, inexercitati, et animo fracto, qui acrem certaminis impetum ferre non poterant, ex quibus circiter decem numero animis ignave et muliebriter conciderunt: qui profecto non modo magnum dolorem mentibus nostris et immensam acerbiter inurebant, verum etiam aliorum qui hæcenus non comprehendebantur, quique martyribus etiam in acerbissimo cujusque generis cruciatu jacentibus præsto semper aderant, et eos non aliquando desertos esse passim fuerant, alacritatem penitus retulerunt. Omnes igitur id temporis propter incertum confessionis eventum erant gravi metu percussi; non plagas quidem et supplicia, quæ illis post indigerentur, veriti, sed accipiti confessionis exitu mente præviso, magnopere extimescentes, ne quis prælanguida animi infractione prorsus succumberet. Quotidie tamen qui digni corona martyrii habebantur, ad illorum numerum suppleendum prehensi erant: usque adeo, ut ex duabus hæc Ecclesiis omnes pii et studiosi viri, quorum doctrina et virtute in primis status illarum rite administrari solet, eximerentur.

8. « Quidam etiam ethnici, nostrorum servi, una capiebantur (siquidem præses omnes nos passim perquiri præceperat) qui tormenta, quæ sanctos tolerare cernebant, reformidantes, contra nos, millibus satanæ impulsu illos ad hoc idem incitantibus, Thyestesæ cenas et incestus Oedipidis falso commentis sunt, et alia quæ nobis nec eloqui nec cogitare quidem fas esse judicatur: quin tale facinus aliquando inter homines admissum fuisse, ne credi quidem propemodum debet. » Hæc quæ ibi referuntur de illatis in Christianos calumniis de tam obscenis criminibus: quænam hæc essent nefanda crimina, quibus calumniose ab Ethnicis Christiani

¹ Rom. VIII. — ² Luc. I.

insulari solerent, jam satis a nobis superius multorum sententiis declaratum est, cum de haeresi Gnosiorum tractato est habitus. « Quae sane prosequitur epistola cum essent fama et sermone hominum passim dissipata; omnes veluti immanes belluae contra nos furere coeperunt; ita ut si qui antea propter necessitudinem moderate se erga nos gessissent, tunc veluti rabie quadam incitati, dentibus fremere, insanireque prope viderentur, atque id adeo, quod a Domino nostro predicabatur, in eo esse completum¹: Tempus venturum, in quo omnis qui vos occiderit, videretur obsequium prestare Deo. Unde de caetero sancti martyres majora quadam cruciamenta, quam qui possint oratione explicari, sufferre cogebantur, idque satana pro viribus in illud incumbente, ut aliquid blasphemiae contra Christum ex eorum ore educeret.

9. « Supra modum igitur lethale multitudinis universae, praesidis, ac satellitum odium in diaconum nomine Sanctum, Vienna prognatum, et in Maturum etiam, recens quidem baptizatum, sed generosum tamen Christi athletam, efferebat: In Athletam porro genere Pergamenum, columnam et stabilimentum continuum Ecclesiarum quae hic sunt: In B'andianam denique, per quam Christus evidenter ostendebat, eos qui apud homines viles, despecti, et contempti videantur, apud Deum propter charitatem erga illum non specie jactatam et simulatione, sed vi et virtute declarant, magno splendore et gloria donari. Nam cum non nos solum perfrimiseremus, sed etiam hera illius secundum carnem (quae etiam ipsa una martyrum pugna dimicaverat) nec, cum in certamen descenderet, praecorporis imbecillitate non libere et ingenue fidei suae confessionem proloqui pergeret: Blandina tanto animi robore et virtute imbuebatur, ut tortores, qui illum vicissim omni suppliciorum genere a primo mane ad vesperam usque afflixissent, prope labore defessi languescerent; seque tum ab illa victos, tum nihil amplius habere cruciantem reliquum, quod ei irrogarent, faterentur; atque adeo magnopere mirarentur, quo pacto, cum totum ejus corpus ita dilaceratum esset, perseverans spiritum duceret: palamque festarentur, unum tormenti genus satis habuisse virum ad vitam ei eripiendam, nedum tam multis et variis opus fuisse. Verum beata martyr, sicut generosum athletam decet, in ipsa fidei confessione vires colligebat; atque prolatio istorum verborum: Christiana sum, et nihil apud nos admittitur sceleris; erat dolorum, qui cum urgebant, summa levatio, fomentum cruciatum, et cujusque molestiae depulsio.

10. « Diaconus ille, Sanctus nomine, supra quam credibile est, et supra omnem humanum captum verbera a carnificibus impacta, toleranter sustinens, cum scelerati illi carnifices propter assiduitatem et magnitudinem tormentorum, quae ei indigebant, sperarent se aliquid quod indecorum et ejus professioni parum consentaneum videretur, ab eo auditu-

ros: ipse tanta animi celsitate et constantia illis ex adverso restitit, ut ne nomen quidem vel suum, vel gentis, vel civitatis, unde fuit, neque utrum servus, an liber, illis vellet dicere: sed ad omnia rogata ita Latino sermone responderet: Christianus sum, istudque pro nomine, pro civitate, pro genere, et denique pro re quoque iterum ac serpsim cloqueretur. Aliam aulem vocem Gentiles ab eo elicere audireque non poterant. Unde tam gravi et aeterna bile animus cum praefecti, tum tortorum contra illum inflammabatur, ut cum nihil haberet supplicii, quod ei deinceps imponeret, ad extremum laminae aeneas ferventes et ignilas tenerrimis corporis membris affigerent. At ille, quanquam corporis membra exurebantur, firmus tamen, constans et immutabilis in fidei confessione persistit; quippe qui divino et caelesti fonte aquae vitalis, quae ex Christi ventre profluit, tanquam rore cum aspersus, tum roboratus erat; corpus autem testimonio fuit eorum quae ipsi acciderant, utpote vulneribus et vibicibus totum eruentatum; quod quidem sic in rugas erat contractum, ut exteriori hominis formam prorsus abjecisset; in quo Christus afflictionis particeps res praecelaras ad suam ipsius gloriam gessit, cum adversarium proligando, tum caeteris praecelaram exemplum ostendendo, nullum esse metum, ubi Dei Patris charitas; nec ullam molestiam, ubi fides Christi viget. Nam quanquam impii carnifices paucis diebus post, cum martyrem denuo torquerent, putabant, si corporis membris superiore jam cruciatu tumidis, et inflammatione quadam effervescentibus, eadem supplicia accumularent, vel se illum facile evicturos (praesertim cum nec manum prope tractationem perferre jam possent) vel illum tormentis tandem extinctum, gravem reliquis horrorem incussurum; tamen tantum abfuit, ut in illo aliquid ejusmodi contingeret, ut etiam, praeter omnium hominum opinionem, corpus in illis posterioribus tormentis recreatum, et integrum restitutum, formam priorem atque usum membrorum recuperaret; adeo ut in secunda illa carnificina non inflicta poena, sed medicina per Christi gratiam adhibita videretur.

11. « Porro Bilibidem, una ex eorum numero qui fidei confessionem pernegassent, cum jam diabolus a se prorsus absorptam putaret; cupiens etiam per blasphemiam in Deum condemnationem ejus angere, ad supplicium deducendam curavit. » Haec ibi, Moris fuisse penes Gentiles, insequentes Christianos, non tantum deorum cultum quacumque via captatum, et Christi negationem ab illis extorquere, sed etiam in Christum blasphemias jubere, cum in aliis sanctorum martyrum Actis, tum in recitata superius Smyrnensis Ecclesiae epistola, et in ea quam Plinius² scripsit ad Trajanum, facile apparet. Sed prosequamur caetera: « Eamque velut fractam et ignavam impia in nos et flagitiosa probra loqui impulit. Illa tamen in tormento rediit ad se, atque

¹ Joan. xvi.² Plin. lib. x. ep. xcvii.

(ut ita dicam) ex profundo somno excitata est, præsentis supplicii quodammo modo submonita, ut de æternæ gehennæ pœna serio cogitaret. At contra quam diabolus expectabat, malevolis Christianorum obfrectatoribus ex adverso sic respondit : Quomodo ejusmodi viri liberos suos devorare, in animum potuerunt inducere, quibus ne licitum quidem sit, sanguinem animalium ratione carentium comedere? Et ab eo tempore se christianam ingenue confessa est, et sorti numeroque martyrum adjuncta.

12. « At cum tyrannica crudelitate illa suppliciorum genera per beatorum patientiam Christi virtute firmatam, frustra imposita irrogataque videntur; diabolus alias quasdam machinas de integro contra illos excogitavit; nempe ut in carcerem coniecti, interdum in locis horrida caligine obsitis et plenis molestiarum misere jacerent; nonnunquam illorum pedes in crassas compedes impositi distinerentur, et ad quintum usque foramen longa intercapedine interposita distenderentur; aliquando vexarentur aliis plagarum modis, quos rabidi diaboli ministri, illisque malevolentia suffusi, hominibus in carcere conclusis incutere solent; usque adeo, ut complures quos Dominus eo pacto e vita exire volebat, ibi ob fetidum odorem et loci angustiam penitus suffocarentur. Quin etiam non pauci, in quibus illie Dei gloria perspicue ostensa erat, quamvis ita acerbe, excruciatii fuissent, ut nulla curatione adhibita viderentur amplius posse vitam protrahere; in carcere tamen superstitis manebant, omni humana quidem cura et subsidio orbati et destituti; a Domino tamen tum corporis, tum animæ viribus ita roborati confirmatique erant, ut cæteros ad fidem constanter tenendam tuendamque incitarent, et grato admodum sublevarent solatio. Alii autem modo capti, et recens in carcerem contrusi, quorum corpora antehac tormentis subeundis callum haud contraxerant, pondus carceris et gravitatem minime poterant ferre, sed infus brevi mortem optebant.

13. « Beatus item Pholinus, cui Lugdunensis episcopatus ministerium erat concreditum, cum nonagesimum suæ ætatis annum præterisset, et corporis imbecillitate ita languesceret, ut vix posset propter virium infirmitatem, qua distinebatur, libere spirare, spiritus tamen alacritate, propter ardentem qua flagrabat martyrii cupiditatem, plurimum recreatus, ad tribunal gestabatur; et tametsi corpus ejus jam præ decrepita ætate et cruciatu morbi pene exhaustum esset, anima tamen in ipso servabatur integra, ut per eam Christus gloriose triumpharet. Qui quidem ad tribunal, magistratibus civitatis eum comitantibus, et universa multitudine varias cujusquemodi vociferationes contra illum utpote christianum, edente, a militibus deductus, præclarum fidei testimonium perhibuit. Cum enim a præside rogaretur, quis esset Christianorum Deus, respondit : Si tu ea re dignus sis, cognosces. Inde igitur asperè et immisericorditer captus variis plagis excepit, cum ab his qui stabant in proximo, qui nihil ejus ætatem reverentes,

manibus pedibusque in illum contumeliose insultabant, tum ab illis, qui longius erant remoti; qui, quod singuli habebant, in manibus, illud in illum conjecerunt; idque propterea, quod omnes permagna culpe et impietatis loco ducebant si quisquam petulantè illum insectari ulla ex parte emitteret; nam deorum suorum causam se ita vindicatuos arbitrabantur. Ille vix jam spiritum ducens, in carcerem coniectus fuit, ac biduo post efflavit animam.

14. « Ibi vero singularis Dei providentia apparuit et infinita Jesu Salvatoris misericordia patefacta est; quæ sane talis fuit, qualis quidem raro inter fratres christianos contigisset, a divina tamen Christi virtute ac potentia non omnino aliena. Nam qui, ut primum erant comprehensi, fidem inficiati fuissent, non modo in carcerem cum cæteris condebantur (nihil enim illis, ut tempus forebat, negotio attulit adjumenti) verum etiam suppliciorum eorundem erant facti participes, atque sicut illi qui ingenue fatebantur se esse quod erant, nullo alio crimine obiecto, nisi quod christiani essent, tradebantur in custodiam; sic isti, qui demum pernegabant, de reliquo in carcerem tanquam homicidæ et scelerati definebantur, duplo graviore cruciatu et angore, quam cæteri afflictati. Illos enim sublevabat lætitia ex martyrio percepta, spes promissorum, charitas in Christum, sacer Patris Spiritus : hos magnum et grave conscientia pondus admodum vexabat : usque adeo, ut dum pro hominum frequentia palam gradebantur, ipso vultu ab omnibus aliis facile internoscerentur. Illi enim hilares in publicum progressi sunt, in quorum vultu decor quidam gratia et venustate multa aspersus emittit; sic ut vincula etiam, quibus velut sponsa aurearum limbriarum varietate decorata, mire erant illustrati. egregium quemdam ornatum illis adjecisse videntur; iam suavem item et fragrantem ex ipso Christo egredientem efflarunt odorem, ut nonnullis artificioso quodam unguento et manu composito delibiti putarentur; hi autem demissi, abjecti, aspectu horridi, turpi ignominie labe deformati, a Gentilibus porro veluti ignavi, effeminatique probris contumeliose affecti; ac denique cum honoratum, gloriosum, et salutare nomen Christi amississent, perinde ac si homicidii rei fuissent, homicidæ jam appellati. Ista ubi cæteri coram aspexissent, magnopere roborati erant, et animo constabili. » Et paulo post :

15. « His igitur rebus confectis, de reliquo martyria, quæ in ipsorum vitæ exitu sufferebant, in quasque suppliciorum genera disperiebantur; siquidem unam eorum beati martyres ex universis et variis cujusque generis flosculis contextam complicatamque Deo Patri obtulerunt. Quocirca par erat, generosos et insignes Dei athleteas, ubi multiplex et varium martyrii certamen suberant, illustremque ab hostibus reportarant victoriam, præfara immortalitatis corona decorari. Maturus ergo, Sanctus, Blandina, et Attalus, die cum bestis dimicandi in nostrorum hominum cruciatum de industria præ-

stitata, ad bestias ducebantur, quo publicum et commune Gentilibus spectaculum plerumque inhumanitatis et savitiae exhiberent. Atque Maturus et Sanctus in amphitheatro omne genus tormentorum denovo subeunt, perire ac si nihil cruciatu antea fuissent omnino perpessi; imo vero athletae, qui modo adversarium per varios certaminum vias strenue profligassent, et per coronam vitae ipsis proposita post eum jam certamen haberent in manibus ad conticiendum, de integro tum verberum trajectiones, quibus homines illic plecti solent, sustinent, tum crudeles ferarum tractus, tum alia omnia cruciamentorum genera, quae insana et furiosa plebs alii affunde cum vociferatione illis intelli postulabant, tum denique ferreas cathedras et ignitas illorum membris suppositas, quibus corpora misere fixa et exusta erant. Et quamquam Gentiles perfidero illorum nidore non absque molestia saturabantur, tamen ne ea quidem re deterri, ab insania sua desistunt, sed pergunt adhuc magis magisque lurrere; quandoquidem illis in optatis erat, eorum patientiam prorsus evincere. Ceterum ab ipso Sancto nihil aliud elicere poterant, praeter illam vocem, quam ab initio de fidei suae confessione profertre consueverat. Isti autem martyres, quoniam in hoc ingenti certamine vita adhuc in ipsis residebat, singularium certaminum loco, quae magna cum varietate ibi fieri solebant, illo die spectaculum universo populo praebentes, ad extremum securi perculiuntur.

16. « At Blandina, trabi lignae sublimis affixa, praeda bestiis incurstantibus obicitur: quae quoniam et in crucis specie suspensa crenebatur, et ardentem preces fundebat, magnam concertantium mentibus alacritatem iniecit; quippe in ipso certamine ex sorore cruci sustula, ipsum Christum, qui pro nobis crucifixus est, oculis corporis quodammodo videbant; uti credentibus in illum pro certo persuadebatur, quod qui pro eius gloria quicquam perpetiatur, haereditatis sui cum Deo vivente consors et participes futurus. At cum nulla bestia ejus carnem tangere vellet, a trabe mox abrepta, in carcerem iterum truditur, et in aliud reservatur certamen; ut per varia concertationum genera victrix facta, tum fortuosum serpentem condemnationi, quam ab se avertere non posset, jure addiceret; tum fratres ad constantiam pariter invitaret; quae licet humilis, imbecillis, et prope abjecta virgo esset, armatura tamen Christi fortis athleta induta, non solum per multas cruciamentorum vias adversarium superavit, verum etiam per illustre illud certamen coronam immortalitatis tandem consecuta est.

17. « Attalus item, clarus et magni nominis vir importuno multitudinis rogatu ad supplicium evocatus, ob recte factorum conscientiam: si quidem ingenne in christiana institutione et disciplina veritatis, fidelis semper apud nos et constantis veritatis testis existisset, alacri animo et clamore in greditur. At cum undique per amphitheatrum circumduceretur, tabula, in qua latinis litteris haec incrat

inscriptio: HIC EST ATTALUS CHRISTIANUS, illum procedente; cumque in eum admodum petulaster populus insultaret, praeses, ubi Romanum esse didicisset, mandavit ut in carcerem denovo, cum reliquis qui in eodem erant, concluderetur; de quibus litteris ad Casarem scripsit, ejusque expectavit de illis sententiam. » More quidem et usu receptum erat, quod in civis Romanos praesides ac proconsules jus gladii non haberent; ut si aliquo comprehensi delicto essent, proconsules vel de eo ad imperatorem scriberent; vel (quod noscitur fecisse Plinius¹) eodem ad ipsum amandarent imperatorem. Sed rursus epistola:

18. « Tempus vero quod interea intercedebat, illis quidem neque otiosum, neque infrugilem fuit; sed per mortem eorum dilatam immensa Christi clementia quasi lumen suum propalam profudit. Nam inter mortua Ecclesiae membra vivorum subsidiis fuerunt ad vitam revocata; et qui fidem confessi fuissent, iis qui eandem pernegassent, magna beneficia detulerunt; et atque adeo permagna laetitia matri et virgini Ecclesiae exorta est; cum eos, quos abortu tanquam mortuos eiecisset, vivos et incolumes recuperasset. Illorum enim hortatu et exemplo complures, qui fidem negassent, erant tanquam in utero matris Ecclesiae iterum concepti, iterum in membra formati, iterum ad vitam reducti, iterum denique ad fidem suam confitentiam perducti. Atque cum ad vitam essent restituti, et viribus continuati, suavitate Dei, qui non vult mortem peccatoris, sed pro sua benignitate eum ad penitentiam invitat, animis laurientes, ad tribunal sponte accedunt, ut iterum a praeside de fide denovo rogarentur. Nam cum Caesar responsum per litteras misisset, illos qui Christi fidem confiterentur, tympanis esse torquendos; hos autem qui eandem infliciantur, in principio mereratus, qui hic celebrari solet, quique est propter frequentiam hominum ex omnibus eo gentibus commentum, multorum sermone nobilitatus, liberos dimittendos; praeses beatos martyres, tanquam spectaculum et gloriosam pompam de illis multitudini praestaturus, ad tribunal deduci jubet, iterum in questionem vocat, datque sententiam, ut qui nunticipes Romani essent, securi percuterentur, reliqui autem amandarentur ad bestias, Christi vero gloria in his qui antea fidem abimerant, tunc tamen, praeter Gentilium opinionem, eandem ingenie confluebantur, magnopere illustrata fuit. Etenim illi cum privatum in questionem dati essent, quasi pro certo absolvendi; tamen se christianos vere confitentes, martyrum choro adiciebantur. Alii autem falsi christiani a fide pentus lapsi, qui neque vestigium aliquando fidei, neque sensum et significationem vestis sponsalis, neque cogitationem timoris Dei in animis insidentem habebant, sed per nequam eorum conversationem viam veritatis contumelias affererant, hoc est, fini perditionis, foris extra Ecclesiam perman-

¹ Plin. lib. X. epist. XXXII.

serunt; cæteri universi fuerunt in Ecclesiam denuo adscripti.

19. « De quibus cum haberetur quæstio, Alexander quidam genere Phryx, arte et scientia medicus, multis annis in Gallia commoratus, omnibus fere propter charitatem erga Deum et liberam in verbo prædicando alacritatem cognitus (non enim doni et muneris apostolici expers erat), cum adstaret tribunali, et illos fratres nutu ad confessionem fidei hortaretur (iis qui undique tribunal circumstabant, videbatur tanquam parturiens) populi multitudo confessionem eorum, qui antea inflicias ivissent, ægre ferens, contra Alexandrum, tanquam ejus rei caput et autorem, vociferari cepit. Ubi vero præses instabat, seiscitabaturque quisnam esset; respondet, se christianum esse. Unde præses ad iracundiam provocatus, illum condemnat ad bestias.

20. « Postero autem die eandem cum Attalo dimicationem (præses enim, quo populo gratificaretur, Attalum denno bestiis objecit) Alexander ingreditur. Hi duo in amphitheatro omnes machinas, ad eorum cruciatum excogitatas, tanquam prævecti, maximumque certamen perpessi, ad extremum gladio feriuntur. Alexander autem neque ingenuit, imo vero ne gry quidem ore extulit, sed interiore mente et cogitatione, quasi cum Deo sermonis contulit. Attalus vero ubi in ferrea ca'hedra jam candenti esset impositus, et ejus incendio ambulans, quando nilor et fumus e corpore in sublime ferebatur, latino sermone multitudinem sic affatus est: Ecce, ecce hoc quod vos præstatis, est homines vorare; nos quidem neque voramus homines, neque aliquid tanquam sceleris patramus. Rogatus tandem, quod nomen Deus haberet, respondet, Deum nomen non habere more hominum.

21. « Quibus omnibus confectis, postremo die singularium certaminum adventante, Blandina, et adolescens Ponticus circiter quindecim annos natus (hi autem quotidie introducebantur ad reliquorum supplicia contemplanda) in amphitheatrum inferebantur, urgebanturque per Gentilium idola jurare. At quoniam illi perstabant constantes, et ea despectui ducebant; vesana multitudo contra illos aspere et ferociter saeviebat, adeo ut neque adolescentuli commiserarentur ætatem, neque mulierem omnino revererentur; omnibus igitur tormentis eos oblectare, et per quodvis supplicii genus undique agitare cøperunt, et sine intermissione nunc hanc, nunc illum per ipsorum deos jurare impellebant. Cæterum hoc nullo modo poterant effugere; nam Ponticus, qui ita a sorore erat exsuscitatus, ut Gentes eam esse animadvertent, quæ illum cohortata fuisset confirmassetque, post omnia cruciamentorum genera virilitur et magno animo tolerata, extremum spiritum edidit.

22. « Beata Blandina omnium postrema, tanquam nobilis et generosa mater, ubi liberis animaverat ad penam, et victores ad Christum regem præmiserat; ipsa eosdem cum liberis certaminum cursus remensa, ad eosdem lætitia gestiens, ac de ipso

vite suæ exitu permagno gaudio exultans, properabat, non quasi ad bestias crudeliter projecta, sed ad cenam sponsi amice invitata. Atque post verbera, post bestiarum laniatus, post sartagineis exustionem, ad extremum in rete involuta, tauri ictibus objectatur. Quæ cum ab animali illo diu multumque ieta exagitataque fuisset, ac nullum sensum cruciamentorum, quæ hactenus ei obfigissent, partim propter spem, qua Dei promissis firme adherescebat, partim propter colloquia quæ intra se cum Christo conferebat, omnino haberet, tandem ense jugulata fuit. Unde Gentes ipsæ palam testabantur, mulierem apud se nunquam tot tamque acerba tormenta tam constanter pertulisse. Verum eorum rabies et crudelitas in sanctos non ita exaturata fuit. Nam ab immani et furiosa bellua diabolo immanes illæ et barbære Gentes exagitata, vix, aut ne vix quidem a furore suo aliquando acquieverunt; imo vero in corporibus martyrum suam de integro contumeliam cøperunt et malevolentiam exercere: nam quamvis martyrum constantia penitus essent superate, tamen quia omnem humanam rationem omnino exuissent, illarum amenitia minime fuit retardata repressaque; sed acerba bilis cum præsidis, tum populi, qui quidem in eos lethale odii sui virus evomebant, tanquam immanis bellua magis magisque incensa: sic ut Scriptura vere impleteretur¹: Impius adhuc impie agat, et justus justificetur adhuc.

23. « Etenim corpora eorum, quos carceris pestifer odor et cruciatus suffocaverat, canibus dilaceranda objiciuntur: stultoseque nocte et die observant, ne quisquam e nostris illos tumulis mandet. Tandem vero martyrum in amphitheatro interfectorum membra, quæ nec bestie adhuc vorarant, nec ignis absumpserat, partim minutatim dilaniata, partim instar carbonum ambusta, quinectiam securi percussorum capita una cum corporis truncis collecta, dies complures similiter militum excubiis insepulta custodiunt.

24. « Porro alii fremere, et dentibus contra eos frendere cøperunt, toto animo committentes aliquam graviorem in ea exercere contumeliam. Nonnulli irrisione ludere, et falsos cachinnos tollere, summaque commendatione et præconio idola sua efferre: quibus quidem, tanquam auctoribus, penam et ultionem Christianorum acceptam retulerunt. Non pauci, quanquam facti aliquanto modestiores erant, et de illorum afflictione aliquantum condolescere videbantur, verbis tamen eos acerbe vexare ad hunc modum: Ubi iam illorum Deus? Quid illis hæc profuit religio, quam suæ ipsorum vitæ præposuerunt? Quæ ad Gentilium crudelitatem pertinebant, talem habebant veritatem; quæ autem ad nos, videbantur sane magnum morerem propterea in se complecti, quod martyrum corpora humo legendi nulla dabatur facultas. Neque enim nox ad hanc rem aliquid afferre præsidii, neque magna pecunie vis eorum

¹ Apoc. xxxii.

animos flectere, neque preces ulla ex parte placare poterant. Sed nulla non ratione et via corpora illa erant assidue ab illis observata; et id quasi in magno lucro deputatum, si penitus inhumata jacerent.

25. « Paulo post etiam ista addunt: Martyrum corpora sex dies continuos sub dio jacentia, et maxima ignominia affecta; post autem ab impiis illis et facinorosis carnificibus exusta, inque cineres redacta, in Rhodanum fluxium, qui illic in proximo defluit, spargebantur, quo nulla quidem illorum reliquie amplius super terram restarent. Ista eo consilio patrabant, quod Deum se posse vincere, et illis regenerationem corporum prorsus eripere arbitrati sunt; quo ne ulla quidem (sic enim dicebant) spes resurrectionis illis reliqua ferret; qua freti, inquam, non solum peregrinam quandam et novam nobis induxerunt religionem, verum etiam neglexerunt penitus tormenta, et prompto atque alacri animo ad mortem properarunt. Jam videmus utrum sint resurrecturi, et utrum illorum Deus ipsos juvare, et e manibus nostris eripere possit. » Illicusque ex epistola illa Eusebius, qui subdit: « Ejusmodi persecutionis tempestas, regnante imperatore, de quo docuimus, istis Christi Ecclesiis obligit, unde certe quamnam fuerint in reliquis provinciis eodem tempore facilitata, conjectura assequi poterimus. » Hæc ipse.

26. *In christianos martyres convicia.* — At quid de eorumdem sanctorum martyrum cineribus in Rhodanum jactatis Augustinus scribat¹, audiamus: « Legimus, inquit, in Ecclesiastica historia, quam græce scripsit Eusebius, et in latina linguam verit Rufinus, martyrum corpora in Gallia canibus exposita canumque reliquias, atque ossa mortuorum usque ad extremam consumptionem ignibus concremata; eosdemque cineres fluvio Rhodano, ne quid ad memoriam qualemcumque relinqueretur, inspersos. Quod non ob aliud credendum est divinitus fuisse permissum, nisi ut discerent Christiani in confidendo Christum, dum contemnunt hanc vitam, multo magis contemnere sepulturam. Hoc enim quod ingenti servitia de corporibus martyrum factum est, si eis quicquam noceret, quo minus beate requiescerent eorum victoriosissimi spiritus, non utique fieri sineretur. Reipsa ergo declaratum est, non ideo dixisse Dominum²: Nolite timere eos qui occidunt corpus, et postea non habent quid faciant: quod non esset permissurus aliquid eos facere de suorum corporibus mortuorum; sed quoniam quicquid facere permissi essent, nihil quo diminueretur christiana defunctorum felicitas fieret; nihil inde ad sensum post mortem viventium perveniret; nihil ad detrimentum saltem ipsorum corporum, quominus integra resurgerent, pertineret. » Illicusque Augustinus.

27. At nec illud prætereamus: Cum quidem istiusmodi toto christiano orbe de Christianorum

constantia vulgarentur exempla, quod nullis possent inlecti penis, ut quam sectabantur religionem desererent; invaluit ea apud Gentiles omnes opinio, ut christiano homine nihil obstinatius inveniri posset; quorum enim constantiam laudare debuissent, res ab eis fortiter gestas vitio adscribebant, atque obstinationi tribuebant. Nam et M. Aurelius imperator, cujus tempore hæc agebantur, sic ait¹: « L' autem sic parata sit anima, a peculiari judicio venit; non ut simplici obstinatione mortem aliquis subcat, id quod faciunt Christiani, sed bene subductis rationibus, etc. » Id autem non tantum Marcus imperator Christianis obtrectat, sed et Galenus etiam, qui his temporibus Roma agebat, sic aliquando est locutus²: « Cuius autem Moysis assecta et Christi sua deserant dogmata, quam qui sectis addicti sunt, tum medici, tum philosophi. » Sed hæc de suis hyperbolice; cum nullus prorsus ex ipsis sit inventus, qui luendorum causa suorum dogmatum, vitam aliquando profuderit, perinde ac Christiani.

28. Cedunt autem hæc omnia laudibus Christianorum; dum sub calumnia obstinationis, eorum constantia prædicatur. At quid mirum si hæc homines, cum et dii ipsorum, pravi demones scilicet, admirati sint Christianorum in tormentis subeundis constantiam? accipe quid apud Porphyrium legetur³: « Interroganti, inquit, quem Deum placando, revocare possit uxorem suam a Christianismo, hæc ait versibus Apollo. Deinde verba velut Apollinis dicta sunt: Forte magis poteris in aqua impressis litteris scribere, aut inflans pennas leves per aera ut avis volare, quam semel polluta revoces impia uxoris sensum; pergat quomodo vult inanimis fatuacis perseverans, et lamentationibus fallacissimis mortuum Deum cantans, quem iudicibus recta sententibus perditum pessima in speciosis ferro juncta mors interfecit. » Hæc apud Porphyrium, quem recitat S. Augustinus. Sed haud mirandum hæc de Christo et Christum colente dixisse demonem. Verum istiusmodi adeo temere effuisse prudentes viros in Christianos, gravius erimen videri debet, ut de re tanta, ea necdum perspecta, adeo temere judicarent. Et ut omittamus de Marco Aurelio dicere, quem sua ipsius scripta pro Christianis data redarguunt; in Galenum Christianos detestantem dicendum esset, quorum religionem si non per transennam tantum, sed exactius disquisisset; si, qua de ea tam ex nostris prophetis, quam Gentium vatibus, aperta exaltant ante tot sæcula prolata ac probata vaticinia intuitus esset: si miracula Christi virtute patrata, et (quod medicæ videbatur esse facultatis considerare) non arte aliqua morborum curationes, sed crucis tantum signo, et Jesu adhibito duntaxat nomine editas attendisset; si egregiam insuper omnibusque numeris absolutissimam Christianorum vitam proprius contemplatus esset; si denique in cruciamen-

¹ Aug. de cura agenda pro mort. — ² Mat. x. Luc. xiii.

¹ M. Aur. in Vita sua. — ² Galen. de pulsuum differ. lib. iiii. — Apud Aug. de Civ. Dei. lib. xix. c. 23.

deus, animique infractam una cum vultus hilaritate constantiam inspexisset; si hæc, inquam, et alia id genus innumera attentius considerasset, hunc adeo genam de christiana fide sententiam effluisse, nec adeo leviter Christi doctrinam Moysissique derisisset, neque adeo consulto addidisset¹: « Ne quis initio statim, quasi in Moysi et Christi scholam impingat, leges audiatur nulla constituta demonstratione.»

29. An ne videri poterat, Christianos, quos in credendo arguit levitatis, qui Deo docente, doctrinamque tot signis atque virtutibus confirmante, veritatem didicissent, nulla pravia demonstratione Christi fidem sectatos esse: cum, quantum divina præstant humanis, sit horum studium aliis omnibus maturitate atque consilio, sapientia ac pietate præstantius? Sed quid videm Marcus imperator atque Galenus tam inconsulte, nulla prorsus habita veritatis solerti inspectione, adeo perfluoracie christianam in tormentis patiendis constantiam obstinatione sugillant? quam partibus omnibus vere virtutis perfecte constantem si recto intuitu prospexissent, perfacile cognovissent, intellexissentque excelso atque sublimi gradu Christianorum constantiam, Gentilium antecellere; cum illa humi repens, humanarum tantum laudum fuerit aucupatrix; hæc vero se earum contemptricem exhibens, humilitate se erigens atque in sublime tollens, hominum præconia vitans, divino tantum gaudeat placere conspectui.

30. *De Martyrum virtutibus.* — At ne de his longe exempla petamus quæ de iisdem martyribus ex superioribus epistola scripsit Eusebus, in medium adducamus; ad eum²: « Illas item voces ex eadem epistola acceptas, in hunc sermonem includere operæ pretium arbitramur, quibus modestia et singularis martyrum quos diximus, benignitas hoc ferme modo descripta sit. Isti vero ipsius Christi, qui cum in forma Dei esset³, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servæ accipiens, tam vere annuli et imitatores erant; ut, quamvis in tali gloria et splendore locarentur, et non semel et iterum, sed sæpius, ut martyres decet, pro fidei confessione acerba tormenta perpessi, bestiis obiecti, ab iisdem demum ablati, ignito ferro exusti, viliibus lividi, vulneribus undique intlictis exercitati; non tamen se ipsi martyres esse prædicarent, neque cuiquam nostrum copiam facerent, illos eo nomine appellandi; sed si quisquam nostrum eos vel per fidei, vel per sermonem ut martyres forte salutavisset graviter eum reprehenderent; libenter enim martyris appellationem Christo, fidei et vero martyri, primogenito mortuorum, duci et auctori vite quæ est ex Deo, concesserant. Martyrum etiam, qui jam ad Christum ex hæc corporis custodia migravissent, nos non gravate in memoriam redegerunt, dixeruntque: illi jam vere sunt martyres, quos Christus propter

fidei confessionem ad se recipere dignatus est, et quorum martyrium ipso præclaro vite exitu, tanquam sigillo certissimo, obsignavit; nos autem tenues solum et abjecti Christi nominis confessores atque fratres observabant cum lacrymis, ut preces pro illis ardentem et obnixæ Deo funderent; quo ipso decessu e vita opus, quod Deus tam benigne in illis incepisset, cumulate expletur. Et quisquis non modo libera responsa Gentilibus dando, sed etiam patientia, magnanimitate, fidenti animi robore contra omnes cruciatibus generosos et strenuos palam ostendendo vim et virtutem martyrii perspicue declarassent; tamen timore Dei referri, martyrum appellationem, qua fratres donare illos voluissent, ab se repellere studebant. Et iterum, paucis verbis interjectis, sequuntur ista: Humiliaverunt se sub manu potentis, qua jam satis exaltati sunt. Dum in vita manebant, defendere omnes, neminem accusare, omnes e vinculis eripere, colligere neminem conabantur. Pro illis qui supplicia eorum corporibus inflixerant, exemplum Stephani perfecti martyris imitati, benigne orare, dicentes: Domine⁴, ne statuas illis hoc peccatum. Quod si pro eis, qui ipsos tam contumeliose forsissent, precabantur; quanto magis pro fratribus idem ipsum præstiterunt?

31. Illic item, paulo longius sermonem producentes, aduectunt; gravissimum autem bellum ab illis, propter ingenuam erga fratres charitatem, cum ipso diabolo ideo susceptum erat; quod lanfopere nitentur, ut voracem illius tanquam make bestie gulam stringendo, eos vivos demum evomere cogere, quos prius, tanquam mortuos, se penitus devorasse putaverat. Non enim illi fratrum imbecillorum lapsu gloriabantur; sed quæ dona ipsis per Dei gratiam afflatim suppelebant, aliis, qui majoris opis indigerent, benigne largiebantur; atque adeo veluti matris indulgentis misericordia commoti, multas lacrymas pro eorum salute in conspectu Dei Patris profundeabant: vitam illis flagitabant: vitam concessit Deus: vitam etiam cum proximis communicant: victiores in omnibus ad Deum profecti sunt: pacem amplexati, pacem nobis commendarunt: cum pace denique ad Deum decesserunt; non matri Ecclesie molestiam et angorem, non fratribus bellam et seditionem, sed gaudium, pacem, concordiam, et charitatem reliquerunt. Ista igitur de beatorum illorum martyrum amore, quomodo erga fratres, qui fide excidissent, delectabant, ad legentium utilitatem hoc loco posuimus; quo inhumanis et crudelis animus eorum, qui deinceps erga debilia Christi membra in aliquod peccatum delapsa tam inclementes et ferreos se ipsos ostendebant, perspicue coarguatur. » Idemque rursus:

32. « Eadem⁵ porro epistola de martyribus supra memoratis perscripta, aliam etiam historiam dignam plane memoria continet: quam isto loco, quo a lectoribus cognoscatur, citare non gravabi-

¹ Galen. de pulsuum differeci. lib. II. c. 4. — ² Euseb. lib. V. c. 2. — ³ Philip. II.

⁴ Act. VII. — ⁵ Euseb. lib. V. c. 3.

mur. Ea hujusmodi est: Alcibiades, unus ex illorum martyrum numero, vitam admodum duriter et austere instituens, nullum omnino ante illud tempus cibum capessere, sed solo pane et aqua uti solet. Qui cum in carcere eodem modo vitam degere in animo haberet, Attalo post primum certamen, quod in amphitheatro concelebrat, indicatum est, Alcibiadem parum considerate fecisse, cum et Dei creaturis ipse uti nollet, et aliis etiam inde quoddam offensionis exemplar relinqueret. Alcibiades igitur, a fratribus tandem persuasus, omnia cibaria deinceps absque delectu capessere, et gratias agebat Deo. Non enim divina gratia istos suo benigno obtutu destitutos reliquerat: sed Spiritus sanctus illis semper prae-sto dabat consilium. » Haec enim ex ea epistola Eusebii.

33. Sed nolimus absque consideratione haec de Alcibiade praeteriisse, quam ex causa illi negotium factum sit a fratribus, quod absque pane et aqua, ceteris se cibis abstineret. Haec quidem in homine improbatum fuit jejunium et temperantia, quam ab Apostolis et apostolicis viris pie sancteque custoditam atque observatam vidimus. Sed quod (ut imper diximus) increbuit his temporibus sectae Cerdonis et Marcionis, qui non amore abstinentiae, sed quod dicerent creaturas malas esse, utpote a malo principio creatas, indixissent supersticiosum ac plane impium ciborum delectum. Erant et suspecti xerophagia Montanistarum, in quorum sectae suspicionem potius adductus videretur Alcibiades: quem cum martyres ea de causa aversarentur, se plane Montani dogmati esse contrarios demonstrarunt. Quamobrem magna consideratione sunt digna, quae post recitatum de martyribus epistolam Eusebius de Montano ac sociis hic addit:

34. « Cum Montanus et Alcibiades et Theodotus in Phrygia tum prophetandi opinionem apud complures adepti fuissent, permulta enim divina gratia largiente, miracula operaque stupenda ad illud usque tempus per varias Ecclesias edita, fidem multis faciebant, illos domum etiam prophetiae fuisse consecutos, cumque de istis hominibus controversia orta esset, fratres rursus, qui in Gallia habitabant, privatum iudicium, idque prudens et rectum cum primis, de iisdem epistola, quam diximus, subiunxerunt; nonnullasque ac varias martyrum litteras, qui apud ipsos mortem opplebant, quas, cum adhuc tenerentur in vinculis, non modo fratribus in Asia et Phrygia, verum etiam Eleuthero episcopo Romae, quem vehementer rogabant ut pax et concordia in Ecclesiis constituerentur, exarabant, eidem epistola adiecerunt. » Haec Eusebius. Sic namque diversa miracula, quae crebro penes Catholicos visabantur, Montani prophetiae fidem conciliabant, quod ille adhuc in Ecclesia esset. Sed eadem sic quoque Rufinus: « Et quia per illud ad hoc tempus multae etiam aliae victulae et gratiae per domum sancti Spiritus ministrabantur; facile accommodata est fides, etiam his potuisse prophetiae gratiam dari; cumque plurima inter fratres dissensio fuisset exorta, rursus

Ecclesiae Galliarum iudicium suum et sententiam de his quoque cum omni reverentia et recta fidei expositione dederunt, epistolas martyrum, qui apud eos consummati fuerant, proferentes, quas illi in vinculis positi fratribus per Asiam et Phrygiam consistentibus scripserant, et Eleuthero urbis Romae episcopo, de pace eum Ecclesiae committentes.

35. *Martyres passi in Gallias.* — « Sed ut ad martyres tunc passos in Gallia redeamus; non hi tantum, qui recensiti sunt, tunc temporis sub Marco Aurelio imperatore apud Lugdunum, et Viennam passi sunt, sed et alii, quorum nomina certis diebus, quibus consummati sunt, descripta habentur in libulis ecclesiasticis. Nam in primis numerus illorum martyrum, quorum cineres in Rhodanum projecti sunt, tum a Gregorio Turonensi ¹, tum ab Adone Viennensi ² recensetur, quadraginta octo, singulaque omnium nomina describuntur, nimirum, Photinus episcopus, Zacharias presbyter, Epagathus, Macarius, Alcibiades, Silvius, Primus, Ulpus, Vitalis, Conimus, October, Philominus, Geminus, Justinus, Albinus, Grata, Rogata, Emilia, Potamia, Pompeia, Rhodona, Biblis, Quarta, Maferna, Helys quae et Amnes. Hi sunt autem qui ad bestias traditi sunt: Sanctus, Maturus, Attalus, Alexander, Ponticus, Blandina. Hi vero qui in carcere spiritum reddiderunt: Aristanus, Cornelius, Zosimus, Titus, Julius, Zoticus, Apollinaris, Geminianus, Julia, Ausonia, Emilia, Jannica, Pompeia, Donna, Justa, Trophima, Antonia; hi omnes famuli Christi sub praefatis imperatoribus coronati sunt; reliquiae eorum a persecutoribus incense, et in Rhodanum fluvium disperse sunt. » Haec Ado, qui addidit de cinerum martyrum inventionem historiam, anniversariamque celebritatem antiquibus ea de causa celebrari solitam tradit; quem, cum fuerit ejus Ecclesiae, nempe Viennensis, a qua epistola scripta est ad Asianos, episcopus; haec tum ex scriptis, tum traditione, praeter ceteris oportuit calluisse; idemque ait hos martyres a loco in quo passi sunt, Athanaco dicto, appellatos esse martyres Athanacenses.

36. Rursus post hos recensitos martyres, adhuc alii, eadem persecutione urgente, hoc ipso anno decimo septimo Marci imperatoris (ut eorum Acta testantur) passi reperiuntur Lugduni, nempe Epipodius et Alexander, quorum res gestae descriptae habentur ³, eorundemque natalis dies in antiquis Martyrologiis adscriptus. Habetur autem mentio apud eorum Acta de miraculis ex calce Epipodii edi solitis; quorum et Gregorius Turonensis ⁴ testis est. Insuper idem qui supra Ado ⁵ socios dictorum martyrum quadraginta octo fuisse meminit Marcellum et Valerianum; qui divinitus sibi via patefacta, inde fuga lapsi, postea apud civitatem Cabillonensem sub Prisco iudice illustre martyrium obiere, quod ex antiquioribus monumentis idem auctor summa-

¹ Gregor. Turon. de glor. mar. cap. 49. — ² Ado in Martyrolog. die 2 Junii. — ³ Apud Sur. 22. et 23. Apud. to. II. — ⁴ Greg. Tur. de glor. confess. c. 61. — ⁵ Ado die 7 et 15 Sept.

lini collectum recenset. Hos plane Eusebius¹ signasse visus est martyres, dum agens de dictis martyribus Ecclesie Lugdunensis et Viennensis, hæc in fine habet: « Verum quid attinet martyrum catalogum in eadem, quam citavimus, epistola comprehensum recensere, qui partim capite obruncato occubuerunt, partim bestis dilacerandi projecti fuerunt, partim in ergastulo conclusi vitam amiserunt? Quid item numerum confessorum commemorem, qui ad id temporis fuere superstites? Perfacile enim, si cui visum fuerit, licet ista plenissime cognoscere, modo illam epistolam, quam in libro nostro de Martyribus, (ut dictum est) posuimus, accurate voluerit evolvere. » Hucusque Eusebius.

37. Insuper etiam passi sunt eadem persecutione urgente in Galliis alii plurimi, licet non omnium extet memoria. Inter alios autem magna laude dignum fuit martyrium Floccii pueri, qui post multa tormenta feris objectus, ab illis descriptus est; celebris est ejus memoria Augustoduni. Sed et apud Lingonas gloriosa confessio Tergeminorum Speusippi, Eleusippi, et Melesippi, quorum martyrii Acta extant, germana² quidem, sed injuria temporum aliquantulum depravata; in quibus quæ post ipsorum trium martyrum sunt de aliis ad martyrium avidè properantibus scripta, operæ pretium ducimus hic describere, quo vehemens ac flagrans martyrii desiderium Christianorum horum innotescat exemplo; sunt enim hæc: « Videns denique Jovilla quadam mulier tam pretiosam sanctorum Tergeminorum martyrii consumptionem, spreto maritali consortio, parvuli et unici filii dulcem relinquere us amplexum, inter incredulas turbas, adhuc in persecutionis ardore commotas, veloci cursu properans, exclamavit dicens: Et ego ancilla Christi sum; Christum Deum vivum et verum sine ulla ambiguitate pronuntio; idola vestra ignominiosa et vana adorare despicio. His dictis, continuo comprehensa, et propter metum circumstantium populorum, a capillis suspensa, multisque afflicta suppliciis, cum Christum negare coacta nullatenus voluisset, una cum Leonilla avia sanctorum, ad locum ducta martyrii, ad memoratum videlicet vicum Erbatum, a persecutoribus eum eadem gladio est perempta. Non quoque textor historie hujus atque scriptor, tradens Turboni codicem, inter medias turmas persecutorum ingressus, cupiens sanctorum Tergeminorum militiæ beatissimæ sociari, Christi nomen confessus, tantisper icibus mactatus, ut vita temporalis spoliatus, martyrii palma continuo meruerit coronari. Turbon autem non post multum tempus a persecutoribus captus, et ipse est martyrii remuneratione locupletatus. » Hæc ibi.

38. His de martyribus in Gallia passis enarratis, hæud possumus dissimulare, quod Severus³ de hac persecutione, quam quintam nominat, breviter agens, tunc primum in Galliis ait visos fuisse mar-

tyres; cum ex iis, quæ superius dicta sunt, manifestissimi erroris argui facile possit plurium testimonio. Sed et quod ad Eusebium¹ pertinet, præpostero sane ordine posuisse liquet post recens excitatam persecutionem anno decimo septimo imperatoris Marci Aurelii, victoriam de Marcomannis, Quadis, et aliis Germaniæ populis; quam tum ipsiusmet testificatione in Chronicis, tum scriptorum Gentilium et aliorum, ipsiusque polissimum litteris imperatoris ad senatum datis, acceptam fuisse constat (ut dictum est) anno quarto decimo ejusdem Marci imperatoris.

39. *Athenagora Apologia*. — At vero non modo (ut dictum est) Gallia, et alia orbis Occidentalis regiones; ejusdem reviviscentis persecutionis furore exagitatae fuerunt; sed et Orientis quoque Ecclesias eadem esse clade vexatas, legatio pro illis ab Athenagora Atheniensi christiano philosopho tunc ad imperatores suscepta, et Apologia pro eisdem tunc scripta, ac dictis principibus oblata, manifestam certamque fidem faciunt. Est ejus Apologiae hujusmodi inscriptio: *Imperatoribus M. Aurelio Antonino, et Aurelio Commodo, Armeniacis, et* (quod est maximum) *Philosophis*. Cum autem eandem præ se ferat inscriptionem, quæ a S. Hieronymo² tribuitur Justino martyri Apologia, dicente, alium librum ab eo datum successoribus ejusdem Antonini Pii Marco Antonino Vero, et Lucio Aurelio Commodo; vehemens permovit nullos suspicium ut credant ejusmodi, de qua est sermo, Apologiam eodem titulo præsignatam, esse Justini, eo quod ad Marcum et Lucium data nulla alia reperiri videretur. Sed quam diximus, et ex Eusebio perspicue demonstravimus, ad eosdem principes esse datam, errore factum est, ut non ad illos, sed ad senatum romanum legeretur inscripta; revera tamen ad Marcum Aurelium, et ad Lucium Verum, eundemque et Commodum dictum scripta. Verum tamen longe fuisse diversum Lucium Verum Antonini fratrem, Commodum etiam cognominatum, qui cum eo regnavit usque ad annum nonum, a Lucio Commodo filio ejusdem Antonini, qui anno decimo sexto ejusdem a patre in collegam imperii est assumptus, certum est; ut nihil penitus sit, quod Apologia M. Antonino et L. Commodo data, Justino, qui longe ante martyrio finem vivendi fecerat, ascribi possit. Ea ergo germano auctori suo tribuenda est; nempe (ut præ se fert veteris inscriptio) Athenagora. Est enim hic illius operis titulus: *Athenagora Atheniensis philosophi christiani Apologia, vel Legatio pro Christianis*. Cujus nomen fortasse ea de causa antiquioribus parum innotuit, quod nomine Justini ejusdem tituli commentarius apud nonnullos, ut est apud sanctum Hieronymum, haberetur inscriptus.

40. Sed qualis esset horum temporum Christianorum status, et ipsorum cum Gentilibus causa, cum ab eis immaniter vexarentur, ipsis imperatoribus non prohibentibus; ex ipsa ejusdem auctoris

¹ Euseb. lib. v. c. 4. in fin. — ² Apud Sur. tom. 1. the 17 Januar. — ³ Sev. hist. lib. II.

¹ Euseb. lib. v. c. 5. — ² Hier. de Script. Eccles. in Justin.

Apologia hæc in medium adducamus; his enim verbis ipso pene exordio, auctor imperatores compellat: « At vos (ne queso hinc etiam vobis, quod vulgo hominum, imponat) vel nomine tantum audito, aversamini. Atqui nomina digna odio non sunt, sed scelus ipsum penam et supplicium meretur. Mansuetudinem ac lenitatem vestram, animum erga omnes placibilem et benignum cum singuli suscipientes æquali et pari jure utuntur; tum civitates, pro sua quoque dignitate, suis potiuntur honoribus; denique universus hic terrarum orbis, vestra prudentia beneficio, altissima pace perfuitur. » Hæc cum de immensa totius orbis pace memoret Athenagoras; plane significat, hoc ipso anno ab eo esse datam Apologiam; nam si præteritum tempus Marci et Lucii imperii repetas, invenies nunquam cessatum a bello; ipso enim imperii exordio ceptum est bellum Parthicum; ex sublato, imo et ante illud absolutum, consecutum est Marcomanicum; quo mitigato, e vestigio emersit Cassianus tyrannus; qua jam extincta, ipse (ut vidimus) Lucius Commodus anno superiori a patre creatus est imperator. Rursus si species futura tempora, ab hoc anno usque ad obitum Marci, recrudescente Marcomanico bello, semper imperatore fuisse in armis, et in isdem diem obisse invenies; ante quod tempus scriptam ab Athenagora Apologiam oportuit, hoc plane anno.

11. Sed prosequamur justas querelas Christiani philosophi: « Nostri tantum, inquit, qui christiani vocamur, nulla vobis cura est. Sinitis enim nos, qui nihil mali paltramus, imo omnium (ut in progressu sermonis nostri exponitur) piissime jus-tissimeque cum erga Deum, tum imperium vestrum nos gerimus, exagitari, rapi, fugari, nomen dumtaxat nostrum perisque impugnantibus. Quamobrem causam nostram verbis perspicue explicare, sumptis in præsentia animis, ausi sumus. Intellectis enim ex sermone nostro, prorsus immerito, præterque omnem legem ac rationem hæc mala nos sustinere. Proinde vos obsecramus, ut nostri aliquam curam suscipiatis, quo aliquando tandem ab hujusmodi calumniatoribus jugulari desinamus. » Sic non quod inferant, sed non compescant mala, queritur.

12. Quomodo vero ad omnia mala perferenda pro fide essent animo compositi Christiani, hæc subdēs declarat his verbis: « Non movet nos dammum, quod facultatibus nostris adversarii meliuntur; non quod existimatio famæ et honoris nostri minuatur integritas, non si quid aliud hujusmodi, aut etiam majus est: omnes enim illis contemnimus, quamvis permultis magni esse videantur peccati. Non solum enim, si vapulamus, regerendis verberibus abstinere, et iis, qui nostra invadunt ac diripiunt, htem nullam intendere didicimus; sed insuper illis, quamvis colaphum infliverint, alteram quoque capitis partem præbere; his vero, si tunicam abstulerint, pallium etiam addere. Corporibus et vitis nostris postquam semel renuntiatum est a nobis, opibus insidiantur, et criminum acervos adversus

nos deblaterant, quæ neque in mentem unquam nobis venerunt, sed in ipsos potius eisque similes dici oportebat. Quod si quis vel parvi vel magni alicujus criminis nos convicerit, non deprecamur supplicium, sed vel crudelissimum illud tolerare parati sumus. At si nomine tenus dumtaxat accusamur (nam in hunc usque diem quæ de nobis sparguntur, promiscue incertaque fama commenda sunt, neque Christianorum quisquam illius criminis convictus est, vestrum jam fuerit, maximi, humanissimi, sapientissimique reges, ab hac injuria legibus nos vindicare, ut quemadmodum in toto terrarum orbe, cum singuli, tum universi, et oppidatim beneficia vestra communi bono fruuntur, sic nos quoque vobis gratias habeamus, et quod a calumniis liberati simus, gaudentes gloriemur. »

13. Hæc ipse agens, cum sæpius ad leges provocet; ad editas tum ab Hadriano, tum a Pio, ac denique ab ipso Marco pro Christianis sanctiones, quibus præceptum erat, ne quis nominis tantum causa negotium faceretur Christianis, respectum habuisse videtur. At vero quod illi persecutus Christianos, licet non præcipue nomen, sed crimina, et quidem enormia, prælexere viderentur; revera tamen quod nonnisi christiani nominis causa illos vexarent, mox subdit: « Neque enim justitiæ et æquitali vestra decorum hoc fuerit, si aliorum nemo criminis, de quo insimulatus est, condemnatur, nisi convictus; adversus nos vero major silvis nominis, quam quæ iudiciis conveniunt argumentorum et probationum. Etenim iudices non tam quid commiserit reus aliquis nostrum inquirent, quam ipsi nominis tanquam certo sceleris illudunt; cum tamen nomen ipsum per se, et quatenus nomen est, bonum malumve existimandum sil nullum; sed tale profecto iudicandum nunquam quodque, qualis res ipsa, aut actio, de qua prædicatur, fuerit. » Hæc et alia plura de nomine christiano; multisque demonstrat, ejus tantum causa Christianos quoqueversum exagitari.

14. Verum quoniam falsorum criminum calumniis nonnihil ipse imperator Marcus videbatur in Christianos fuisse permotus, idem fidei christiana defensor hæc subdit: « Porro nunc ab initio instilata orationis meæ obsecro vos, summi imperatores, æquis et benignis animis auscultare ut dignemini; neque vos communis et nulla ratione vigentis famæ præjudicio occupari, et ad illius veluti impetum rapi patiamini. Quin illud vestrum sapientiæ et veritatis avidissimum studium mea quoque oratio ut sentiat, sinite. Sic fiet, ut neque vos per ignorantiam delinquantis, et nos, depulsis contulatisque iis quæ in nos vulgus hominum effudit, quietiores agamus. » Quamnam autem essent ea, quorum Christiani a Gentilibus accusarentur, crimina, mox subdit, sic dicens: « Trium igitur flagitiorum infamis rumor de nobis spargitur; impietas, quæ deos foliat, epote Thyestæ, concubitus incesti. » Quamnam hæc fuerint crimina, et quo modo Gnosticorum hæreticorum occasione Christianis duo postrema adscri-

berentur, fusius dictum est superius. Sed subdit : « Quae si vera sunt, nulli vel sexui, vel aetati parcite, ad poenas rapite, cum uxoribus et liberis funditus extirpate. » Ac subinde : « Si vero comenula improborum hominum et inanes calumniae hae sunt (cum illa natura comparatum sit, ut malitia se opponat virtuti, et divina quadam lege, quae inter se contraria sunt, depugnent) et nihil injuste a nobis committi, vos ipsi lesles vobis locupletissimi esse possitis; vestrum jam fuerit, de vita nostra, de opinionibus, de studia et obedientia erga vos, familiam, et imperium vestrum, questionem instituire; atque illa demum tantumdem juris et aequitatis, quantum adversariis nostris (amplius enim non petimus) concedere. Vincemus proculdubio illos, qui pro veritate vitam etiam effundere parati sumus. »

45. Haec praelocutus, adversus Gentilium deos disertissime disserit, ac deinde de innoxia Christianorum vita haec subdit : « Respondebo tamen ad haec etiam objecta nobis facinora, etiam si vobis, sapientissimi principes, ex iis quae hactenus dixi, satis ea esse dissoluta videri possunt. Neque enim dubitare vos puto, homines illos, quorum omnis ad Deum vita veluti normam ac regulam dirigitur, ut inculpatum et irreprehensibilem unusquisque se ei praebet, ne cogitatione quidem vel minimum criminem ullum admissuros. Si enim solam hanc praesentem vitam nos vitulos crederemus, suspicioni foret locus, nos carni et sanguini indulgentes, aut avaritia, aut concupiscentia captos, peccare. Nos vero omnibus non modo factis, sed etiam cogitationibus et sermonibus nostris tum nocti, tum interdum Deum adesse scimus; eumque et totum esse lumen, et quae in cordibus nostris latent videre; et haec mortali defunctos vita, alteram hae terrestri longe meliorem, nempe caelestem, nos vitulos : » et paulo post : « Quod cum ita se habeat, sponte nos malos esse, et magno iudici tradere puniendos velle, probabile non est. »

46. Insuper de mutua inter se Christianorum pura sinceraque dilectione haec addit : « Quamobrem etiam pro aetatis discrimine alios pro filiis et filiabus, alios pro fratribus et sororibus habemus, protectione aetate patrum et matrum loco honoramus. Illorum igitur, quos tanquam fratres et sorores, aut alio cognationis nomine conjunctos nobis ducimus, inviolata et integra manere corpora, maximi apud nos fit. Rursum cum religio nostra nos doceat (sicut quidam sanctus scripsit) si quis osculum suae cupiditalis causa repeterit, etc. » et mox : « Summa igitur cautio communicandum est osculum, ut non aliter quam pia salutatio vel potius adoratio quadam habeatur; quae si vel parum impura cogitatione inquinata fuerit, a vita aeterna nos alienet. Ergo spe vite aeternae fracti, praesentem hanc, ejusque delicias, et sensuum etiam animaeque non puras voluptates contemnimus. Itaque uxorem, quam secundum approbatas nobis leges sibi quisque duxerit, reputat non in alium quam in procreandae sobolis finem. Quemadmodum enim agricola, post-

quam semina terrae mandavit, messis tempus expectat, nec alia superinjicit; sic nobis etiam concupiscentiae modus liberorum procreatione definitur. Invenias multos ex nostris in utroque sexu, qui in celibatu convescant; quod in hoc statu Deo conjunctiones se futuros sperent. »

47. Haec et alia plura de sublimi Christianorum castitate locutus, de estu carnum humanarum calumniam diluit verbis istis : « Hoc nempe est quod nobis objicitur ab illis, carnibus humanis nos vesci; cum praeter leges, quas vos et majores vestri, rebus omnibus justissime perpenis, sancivistis, innocentium fama violatur; tanta quidem est calumniatorum frequentia, ut proconsules et praefecti a vobis in diversas provincias missi, causis audiendis non sufficiant. » Ex his quidem expendere licet quam immanis haec ubique terrarum Romani orbis fuerit persecutio. Tum addit : « Traducitur, inquam, fama illorum, quibus, cum verberantur, non licet, non praebere se ipsos, et cum maledicuntur non benedicere non licet; neque enim illis justos esse satis est (cum talionem et par pari referri, justitia postulet) sed bonitatem et patientiam insuper sibi proponunt. Quis igitur non amens in hoc vivendi instituto nos homicidas appellet? Non enim carnes gustare hominum licet, antequam caesus aliquis fuerit : quemadmodum autem primum ab eis falso dicitur, illa secundum quoque mendacium est. Jam si quis ab eis rogetur, an viderint ipsi quae dicunt, nullus tam impudenter mendax est, ut se vidisse fateatur. Alqui et servos aliqui nostrum possident, alii plures, alii pauciores; quos ea, quae facimus, latere non possunt; verum ne ex illis quidem ullus adversum nos tale quidquam mentitus est. Quomodo enim quisquam vel homicidii, vel humanarum carnum epulationis insimularet illos, quos ne juste quidem occidendi hominis supplicium intueri velle aut posse cogoverit? Quis non spectacula illa in quibus gladiatores et belluas populo praesertim vos imperatores exhibetis, maximi facit? Nos vero non ita multum, sive spectator sit aliquis, sive auctor caedis, interesse judicantes, alieno ab his spectaculis animo sumus. »

48. Illis igitur enarratis, alia per multa superaddidit ad Christianorum innocentiam declarandam, quae praetermittimus : salis enim haec esse putamus ad pristinam illam integritatem morum Christianorum insinuandam. Denum vero causam perorans haec ait : « Vos vero, o undique in omnibus natura simul et disciplina boni, moderati, benigni, et imperio digni principes, mihi obsecro, qui crimina nobis objecta dissolvit, et insuper nos esse pios erga Deum vita, et moribus honestos, animo sobrios et temperantes ostendi, capitibus regis annuite. Equi enim consequentur aequis ea quae petunt, quam nos adeo vobis devoti addictique? Nos enim pro vestro imperio preces ad Deum fundimus, et ut filius (quod justissimum est) in regno olim parenti succedat, utque imperium vestrum magis magisque semper augeatur, denique omnia ex animi sententia

vobis eveniant oramus; quod et nobis salutare fuerit, ut quietam tranquillamque vitam degentes, vobis interim ad qualibet imperata prompte inserviamus. » Illeusque Athenagoras, cujus et de mortuorum resurrectione, quae ab ipsis Gentilibus deridebatur, extat egregius commentarius.

49. *Persecutione durante martyrum occumbit Soter papa, cui sufficitur Eleutherus.* — An autem Marcus Antoninus postulatis annuerit, haud liquet: imo secus; cum ad exitum ipsius usque perseverasse persecutionem constet. Nam Theophilus ¹ episcopus Antiochenus, qui his diebus vivebat, et statim post Marci Aurelii imperium — ut dicimus ex hac vita migravit. In libro tunc ad Autolicum scripto haec in fine habet: « Praeterea Christianos, qui verum Deum venerantur, haec non sunt persecuti, nec adhuc hodie persequi cessant; imo iis, qui verborum quibusdam illecebris Deum conviciantur, praemia et honores decernunt; quosdam eorum, qui festinant ad virtutem capessendam, et sanctam vitam agunt, lapidibus obtuere, quosdam interficere. Adhuc hodie non cessant Christianos crudelitissime et inhumanissime virgines caedere. » Haec Theophilus.

50. Haec item persecutione sublato fuisse Sotero papam, litterae martyrum Lugdunensium, quae hoc eodem persecutionis tempore scriptae sunt ad Eleutherum ejus successorem, necessario nos affirmare compellunt; licet alii annos novem eidem tribuerint: sed quod tres tantum ordinationes fecisse reperitur, haud longiori tempore sedisse possumus opinari. Eusebius autem in Chronico anno superiori, nempe decimo sexto Marci imperatoris, ponit Eleutherum solum in locum Soteris, sed in historia hoc ² ipso anno decimo septimo; cui, quoniam credimus id ipsum accepisse ex litteris Martyrum Lugdunensium, haud inviti adstipulamur; cum alioqui in reliquis praeteritis Romanis Pontificibus, quod praetermiserit Cletum, haud possumus eidem assentiri. Sic igitur in re ambigua, non tam ex ipso Eusebio, quam ex litteris sanctorum Lugdunensium martyrum hoc tempore ad Eleutherum scribentium, Soteris obitum, atque Eleutheri ingressum consulto ponendum esse existimamus.

51. Defunctus igitur habetur Soter die vigesima secunda mensis Aprilis, cum sedisset annos quatuor, minus diebus duodecim. Si quis autem certiore de annis Soteris invenierit chronographiam, qua tamen non rejiciatur Cletus e numero Romanorum Pontificum, nec litterarum Martyrum Lugdunensium sincerum testimonium contemnatur, haud inviti assentiamur. De Sotere extat decretum in nuper citato libro de Romanis Pontificibus: « Ne illa diaconissa licet monacha, quae praemanibus habetur edita lectio dicat pallam sacramentum conjugat; nec incensum ponat in sancta ecclesia: » cujus quidem institutionis his temporibus edenda ea potuit esse ratio, quod ex Montani secta feminae ut superius

dictum est, cum de ea egimus se sacris ministeriis immiscerent. Alia feruntur a diversis collectoribus canonum Soteris decreta, quae in uno simul ¹ congesta habentur. Sed et de Sotere haec ibidem leguntur: « Hic fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros decem et octo, diaconos novem, episcopos per diversa loca undecim. Qui sepultus est in cometerio Callisti, via Appia, decimo kalend. Maii. Cessavit episcopatus ejus dies undecim: » Haec ibi; quae ratione ingressus Eleutheri ponitur die tertia Maii. Fuit hic (ut idem commentarius ² habet) natione Graecus, patria Nicopolitana, ex patre Abundio.

52. *Martyres Lugdunenses epistolam et legatum Timotheum ad Romanum Pontificem mittunt.* — Creato jam ipso Eleuthero — ut dictum est Romano pontifice, scripserunt ad eum martyres Lugdunensis Ecclesiae, cum adhuc tenerentur in vinculis. Consuevisse autem martyres de rebus gestis penes eos certiore reddere ipsum Romanum Pontificem, iteratum ejusmodi officium plene declarat. Tempore enim Pii papae id ipsum praestitisse martyres Viennensis Ecclesiae, ejusdem pontificis litterae ad Justum ejus civitatis episcopum scriptae, quas superius recitavimus, sane significant suo ipsarum exordio, his verbis: « Attalae epistolae martyrum potius ad nos venit, gaudium nobis inestimabile faciens de triumpho eorum. » Quod ergo tunc Pii tempore per Attalum praestitit Ecclesia Viennensis, hoc anno per S. Ireneum presbyterum Ecclesia Lugdunensis explevit. Meminit earum litterarum Eusebius ³, sic dicens: « Nonnullas ac varias martyrum litteras, qui apud ipsos mortem oppetebant, quas cum adhuc tenerentur in vinculis, non modo fratribus in Asia et Phrygia, verum etiam Eleuthero episcopo Romano, quem vehementer rogabant ut pax et concordia in Ecclesiis constitueretur, eidem episcopo superius recitatae adjecerunt. » Quod vero eos interpellasse tradit Romanum pontificem pro pace Ecclesiarum, puto eos intellexisse de dissidio occasione pseudo-prophetiae Montani multis in locis (ut antea dictum est) orto; quod auctoritate universi gregis pastoris sedare, esset ejus operis et officii.

53. Post haec vero de legatione ad eundem per Ireneum presbyterum missa subdit haec ipsa ⁴: « Eadem porro martyres Ireneum, Ecclesiae Lugdunensis id temporis presbyterum, per litteras eidem episcopo Romano inscriplas, plurimum commendabant; permultaque viro illi virtutis dabant testimonia, sicut ipsa litterarum verba declarant in hunc modum: Te in Deo omnibus in rebus perpetuo, pater Eleuthere, valere optamus. Has litteras ad te perferre fratrem nostrum Ireneum, et ministerii consortem, rogavimus; teque obsecramus, ut illum, utpote studio incredibili erga testamentum Christi flagrantem, gratia et benevolentia tuae ceteris complectaris. Quod si locum et gradum ecclesiastici

¹ Theoph. ad Autol. lib. III. in fine. — ² Euseb. lib. V. c. 1. ex verbis. Rufini.

³ Tom. I. Conc. in Sotero. — ⁴ Lib. de Rom. Pontif. in Eleuthero. — ⁵ Euseb. lib. V. c. 3. in fin. — ⁶ Euseb. lib. V. c. 1.

ministerii, vim et facultatem habere iustitiae cuiquam impertiente animadverteremus; hunc, ut presbyterum Ecclesiae (hoc namque munus obtinet) in primis tibi commendassemus. » Hucusque de eo ex epistola martyrum Eusebii. Certe quidem haud tabellarii munus expleturus missus est a martyribus tantus vir Romanus ad Eleutherum Romanum pontificem (per subdiaconos enim consensisse olim litteras ecclesiasticas dari, superius dictum est, sed apparet, virtum omnium eruditissimum delectum fuisse legatum (ut ait S. Hieronymus ¹) ob quasdam Ecclesiae quaestiones; Romanam cum Ecclesiam in ambiguis consulendam esse, innumere quibuscumque saeculis ea de causa missae legationes, de quibus suis locis dicturi sumus, certo certius manifestant.

54. Romae cum ageret vir tam insignis, quem Tertullianus ² nominat omnium doctrinarum curiosissimum exploratorem, haud moles adificiorum Urbem circummeundo contemplatus est, nec otiosus domi resedit; sed Apostolicæ Ecclesiae fidem, ritus, mores, ac disciplinam, quam illi tradidissent Petrus, et Paulus Apostolorum principes quam diligentissime perscrutatus est; nactusque ibi apostolicas traditiones integras, et illibatas, ut ab Apostolis ipsis traditæ fuerant, vigilantissime custoditas et integerrime conservatas; ad eas omnes, quos scriptis exagitat, exinde hæreticos provocavit ³; quos sciret eo solo tam patenti testimonio (si quæ in eis reliqua esset ratio veritatis) convinci posse. Unde autem acceperit ⁴, qui Irenæum in Asiam mandatum, in itinere occasione litterarum Eleutheri in visisse tradit, non invenimus, ut certo affirmari possit; nam licet unus idemque fuerit fasciculus litterarum, legatio tamen (ut ait S. Hieronymus) ad Eleutherum missa est ob quasdam Ecclesiae quaestiones; an autem et ad Asianos litteras ipse tulerit, nulla penes Eusebium (quem non putamus id taciturnum fuisse) mentio est, neque apud S. Hieronymum, vel alium antiquorum quæpiam. Quod si velimus eum ad Asianos missum esse cum martyrum litteris, additasque ad Eleutherum Romanum pontificem alias; æquum est existimare, id fecisse martyres, ut, quod de prophetia Montani privatum (ut ait Eusebius) iudicium tulerant; idem legatione Irenæi ad Eleutherum pontificem, ejus auctoritate probandum atque firmandum, antequam innotesceret Asianis, misisse voluerint. Quis enim persuaderi potest sanctos martyres suum ipsorum iudicium de Montani prophetia, missa legatione, noluisse participare cum Romano Pontifice, cum nulla gravior his tempori-

bus videretur esse quaestio in Ecclesia? Sed de Irenæo Romæ agente plura sequenti anno.

55. *Bello, peste et Conanodi vitis Romanum imperium verat.* — Hoc eodem anno, justo Dei iudicio, quod pace precibus Christianorum parta Gentiles abusi sint, cum adversus eos acriter et hostiliter dimicando prælium convertissent; bellum iterum idemque acerrimum, a Marcomannis atque aliis finitimis populis adversus Romanum imperium excitatur, luesque immaniter iterum sævit. Quamobrem idem Marcus adversus eos expeditionem instituens, hoc ipso anno, qui est tertius ante ejus obitum, adversus barbaros proficiscitur, penes quos etiam (ut suo loco dicitur) defunctus est. Habet hæc omnia Julius Capitolinus ¹, ut cum in primis ait: « Deinde ad conticiendum bellum conversus, in administratione ejus belli obiit, labentibus jam filii moribus ab instituto suo. Triennio postea cum Marcomannis, Hermunduris, Sarmatis, Quadis etiam egit. Et si uno anno superfluisset, provincias ex his fecisset. » Et de peste hæc inferius, cum agit de Marci obitu, cum amicis flentibus hæc dixisset: « Quid me fletis, et non magis de pestilentia et communi morte cogitatis. »

56. Sic igitur innocentiam Christianorum Deus his simul ultus est cladibus, bello, peste, et, quæ deterior est existimata et multorum malorum causa, ipsa filii Commodi, quem hætenus sub philosophis educaverat, terribilium morum corruptione; cujus rei molestia adeo afflictatum ferunt Marcum patrem, ut magno animi merore perculsus, lædique victus, mortem spontaneam oppellerit ciborum inedia. Fertur (inquit Capitolinus) illum mori voluisse, cum filium lalem videret futurum, qualis extitit post ejus mortem, nempe similis Neroni, Caligula, atque Domitiano: de cujus vite institutione hæc Lampridius ²: « Habuit Commodus litteratorem græcum Onesieritum, latinum Capellam Anlistium, orator ei Alteius Sanctus fuit. Sed tot disciplinarum magistri nihil ei profuerunt; tantum valet aut ingenii vis, aut eorum qui in aula institutores habentur; nam a prima statim pueritia turpis, improbus, crudelis, libidinosus, oreque pollutus et constupratus fuit. » Hæc Lampridius; ut plane constet, hunc in Romanum imperium diram faciem progressum esse, in omnesque sævissimum uitorem prodixisse; sed tamen qui cum talis esset, nullum negotium facesseret Christianis; ut plane luce clarius nosceretur, tale monstrum ob vindictam christiani sanguinis in imperio coaluisse, et ab irato numine inmissum esse. Sed de his opportunius suo loco.

¹ Hier. de Script. Eccles. in Irenæo. — ² Tertul. adv. Valen. c. 5. — ³ Iren. lib. III. c. 1, 2, 3, 4. — ⁴ Fexard. in vita S. Iren.

¹ Jul. Capitolin. in Marco. — ² Lamprid. in Commod.

Anno periodi Graeco-Romanae 5670. — Olymp. 239. an. 1. — Urb. cond. 930. — Jesu Christi 177. secundum Baronium 179.
— Eleutheri papae 8. — M. Aurelii imp. 17. et Commodi imp. 2.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 39. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug., et Quintillus.* Commodi consulatus juxta priorem consulatum Caesarorum regulam, ob imperium Augusteum, quo anno elapso donatus est.

2. *Septima quinquennialia imperii proconsularis M. Aurelii.* — Septima imperii proconsularis M. Aurelii quinquennialia hoc anno exhibita.

3. *Persecutio in Gallia excitata.* — Ad num. 4. Septimorum quinquennialiam M. Aurelii testis est persecutio, qua Christiani hoc anno afflicti, Eusebius enim in proemio libri quinti suae Historiae inquit: « Annus tunc agebatur septimus decimus imperii Antonini Veri. Quo tempore cum in nonnullis terrarum partibus violentior adversus nostros persecutio commota esset ex incursione popularium, innumerabiles prope martyres per universum orbem entuisse, ex iis, quae in unica provincia contigerunt, conjicere est. » Galliam intelligit, in qua multi martyrium perdidere, ut videre est apud Baronium. Blondellus in Apologia pro sententia Hieronymi de episcopis et presbyteris, cap. 8. existimat, hanc persecutionem factam esse anno septimo M. Aurelii, quo in Chronico Eusebii quanta persecutio consignatur. Eandem sententiam sequitur Dodwellus in Dissert. XI de Paucitate Martyrum, num. xxxv et xxxvi, ubi ex ipsa Ecclesiae Lugdunensis et Viennensis epistola ab Eusebio relata investigat annum, quo ea scripta, ac persecutio excitata. Ait itaque Dodwellus: « In hujus persecutionis tempore statuendo diversus a se est Eusebius. In Historia annum Marci xvii ei assignat, in Chronico vii duntaxat. Hinc diversa a se invicem doctorum sententia: Ego Chronico potius credo, non quod bellum Parthicum cum ea conjungit Orosius ex conjectura sua, nulla prorsus Historiae fide; nulla enim belli Parthici mentio in epistola Lugdunensium et Viennensium. Ego ex ipsa potius epistola repetendum censeo. » Verum Eusebius a se ipso minime dissentit, et quando sententiam mutasset, ejus Historiae post Chronicon scripta standum esset. Excitata itaque in variis imperii Romani partibus variae persecutiones ab ipso ferme initio imperii Marci Aurelii ad ejus fere finem, qua de re martyrium S. Justini ac S. Polycarpi, Apologiae Athenagorae ac Melitonis, aliaque argumenta nos dubitare non sinunt. Quare

Eusebius in Chronico more sibi familiari anno septimo Marci quartam Ecclesiae persecutionem consignavit, unoque tenore locutus est de martyribus in Gallia passis; licet hi anno tantum currenti martyrium fecerint, ut ipsemet accurate in Historia sua observavit. Eusebium in Chronico imitatus est Orosius libro septimo suae Historiae, ubi ait: « In diebus Parthici belli persecutiones Christianorum iv jam post Neronem vice, in Asia et in Gallia graves praecipue ejus extiterunt: multique sanctorum martyrio coronati sunt. » Ubi Orosius ex Historiae fide bellum Parthicum cum persecutione conjungit, quia sanctus Justinus sub finem belli Parthici mortem oppellit. Nulla quidem belli Parthici mentio in epistola Viennensium et Lugdunensium, sed in illa ejus fieri non debuit, cum longe post illud bellum, currenti nempe anno, Ecclesiae Lugdunensis et Viennensis vexatae fuerint. Cum haec de re ad Guillelmum Loydium Dodwelli amicum, et Angliae suae ornamentum scripsissem, ut ejus monitu in Dissertationibus ad D. Irenaeum, quae Londini sub praefato sudant, ab ea sententia discederet, ne alia inde in praefato illo opere oriantur incommoda, non solum ille amici sententiam calculo suo probavit, sed magis in litteris ad me datis explicavit: « Nam, inquit, Eusebium sententiam mutasse constat. Cum enim in Chronico cum persecutione in annum vii Marci retulerat, nullius autem usquam gentium persecutionis ejus anno xvii meminerat; posthac, in Historia sua absque ulla mentione persecutionis vii anno Marci, hanc Gallicam persecutionem in annum xvii Marci retulit: liquet, Eusebium mentem mutasse, et quamobrem mutavit, non est in obscuro. In Chronico quippe non cogitaverat, anno vii Marci Eleutherum nondum Ecclesiae Romanae praefuisse: hunc autem jam episcopum fuisse eo tempore, quando ea persecutio erupit. Eusebio Historiam scribenti constitit ex monumentis Ecclesiae Lugdunensis. Eleuthero igitur secundum ejus rationes non citius episcopo facta, quam anno xvi aut xvii Marci Antonini, necesse habuit mutare sententiam, et pro vii Marci, scribere Marci xvii. Hanc autem emendationem illi male cessisse ex eo constat, quod hic annus xvii non erat annus *πενήβηδε πρὸς ἑξακοσίων*, id est, *solemnis apud nos mercato*, quod verba apud Eusebium sequentia ostendunt de ludis Lugdunensibus dici. Hi ludi incidebant in annos Christi cxxvii,

CLXXI, et CLXXV. Annus CLXXVI qui primum Eusebio visus est, nunc etiam Dodwello meo videtur annus istius Gallicae persecutionis. Neque enim ille Eusebium sequitur in annis Eleutheri ligendis, ut in ejus ad Irenaeum Dissertationibus propediem videbis. Citius integro decennio quam Eusebius Eleutheri episcopatum auspicatur. Idcirco tuum hunc anno persecutionem Gallicam tribuentem, ut et Orosium in diebus Parthici belli agentem contigisse. Hieronymianam versionem Chronici Eusebiani secutos non dubito. Sancti Polycarpi martyrium vir summus Pearsonus nuper Cestriensis episcopus in annum Christi CLXXVI retulit, ut jam indicavit Dodwellus meus Dissert. Cypricana xi, 33. Idem Pearsonus cum Fastis Alexandrinis (non tamen illorum auctoritatem, sed suas rationes secutus) Gallicam persecutionem refert in annum Christi CLXXV. Nolo ejus rationes delibando mutilare: nam eas propediem integras accipies in opere ejus posthumo, quod Londini nunc praelum exeret. » Ita vir eruditissimus, cui me plurimum debere profiteor.

4. *Persecutio Ecclesiae Lugdunensis hoc anno excitata.* — Verum, licet egregium illum temporis characterem ex conventu ludorum causa Lugduni fieri solito de quo mox, solerter observavit Loydus, et post eum Dodwellus loco citato; persecutiones tamen, quae annis Marci VII et XVII confingere, minime confundenda: cum tam Eusebium quam reliquos Epitomatores, quae ad eandem rem spectant, licet diversis plerumque gesta temporibus, uno eodemque anno non raro recitare, innumeris exemplis pateat; certumque sit, Marco imperium administrante, fideles variis temporibus, diversisque in regionibus afflictos fuisse. Levior est autem utriusque viri eruditissimi conjectura, quam ut nobis persuadere possit, eum rerum narrandarum modum in loco Chronici, de quo agitur, non servasse Eusebium, eum vix exemplum adduci possit, quo demonstretur, eum retractando in Historia, quod jam in Chronico scripserat, a vero, quod amplexus fuerat, dellexisse; quod tamen eidem in casu, de quo agitur, accidisse, uterque contendit. Gallicam itaque persecutionem non ideo in Chronico anno septimo Marci narravit, quod ignoraret, Eleutherum nondum pontificatum adeptum esse; sed quia, ut dixi, morem sibi consuetum servare voluit, et persecutionem uno tempore narrare. Quod si revera Eusebius, dum Chronicon scriberet, arbitratus est, persecutionem Lugdunensem et Viennensem anno septimo Marci contigisse, ut ipsi volunt, in Historia, ut assolent, errorem illum correxit, et sententiam mutavit, tam quoad annum ejusdem persecutionis, quam quoad Eleutheri initium, quod tardius in Chronico distulerat. Non poterit autem Dodwellus Eleutheri pontificatum cum prioribus Marci Aurelii annis copulare, quin praecedentium Pontificum annos mutilet, aut Eleutheri annos augeat, vel denique ejus successorum pontificatum antevertat. Denique si Pearsonus S. Polycarpi martyrium ad annum CLXXVI retraxit, quia in epi-

stola Ecclesiae Smyrnenensis, in qua Polycarpi martyrium narratur, unius Augusti mentio fiat, ideoque Marco et Vero imperantibus martyrium istud accidere non potuisse, quod tamen Eusebius docuit, sine dubio fallitur, quia dum plures imperium regerent, in Actis publicis saepe unius tantum mentio facta, ut anno CLXVI, num. 2, demonstravi. Verum cum nullus inauditus damnari debet, opus tanti viri avide expecto.

5. *Martyres Lugdunenses passi, dum ludi Drusiani ederentur.* — Venio nunc ad ludos, qui durante persecutione Lugdunensi celebrati dicuntur in epistola Viennensium et Lugdunensium ab Eusebio lib. 5, cap. 1, recitata, qui ejus opinioni, quam in Historia sequitur, minime officiant. Aium ii in ea epistola, *εἰς ἑκάστην πεντηκησίων*, etc., id est: « Ineunte igitur solemnium apud nos mercato, qui maxima hominum frequentia celebratur, utpote ex omnibus populis ac provinciis eo conveniente virorum multitudine, praeses beatissimos martyres ad tribunal adduci jussit, tanquam in theatri pompa eos populo ostentans. » Quibus ex verbis Loydus et Dodwellus, manifestum fieri arbitrantur, martyres Lugdunenses anno Christi CLXXVI sanguinem effudisse. Haec Dodwelli verba loco laudato: « Ludos instituit Drusus Lugduni in honorem Julii an. V. C. MXXLIII, ut e Dione collegit, et Livii Epitomatore doctissimus pater episcopos Asaphensis, kalendis, ut videtur, Julis illos dedicaturus, sed repentino Germanorum incursu impeditus est, ne illo anno dedicare posset. Proximo itaque anno venit in Galliam ipse Augustus. Inde ludi instaurant, non in Julii (ut antea constitutum erat) honorem sunt, sed ipsius Augusti ipsis kalend. mense videlicet Augusto sacro. Meminit Suetonius, meminit etiam sub Hadriano Juvenalis, et sub Alexandro Severo Bio. Instituti sunt ludi Antonino. Fabio Africano coss., an. V. C. Varroniano MXXLIV. Pentactericos fuisse probabile est, id est, quarto quoque anno absoluto, quinto ineunte redusse, ut pentactericos explicat Censorinus (de Die Natali cap. 18). In hos ludos incidisse hanc persecutionem ex ipsa constat Lugdunensium epistola. Annus itaque Urbis MCCCXXI agonialis fuerit necesse est, Christi nimirum pro aera vulgari CLXXVI. » Ita Dodwellus, ut persecutionem illam ab anno Christi CLXXVI, in quem ludos illos incidere non potuisse arbitratur, summoveat.

6. *Ludi Lugdunenses quotannis celebrati.* — At licet certum sit, aram Lugduni primum Augusto dedicatam esse, kalendis Augustis Iulo Antonio, Fabio Africano coss., ut disertè testatur Suetonius in Claudio cap. 2. Ludi tamen illi non singulis quinqueannis, sed quotannis celebrati, ut observavit Marca in Dissert. de Primatu Lugdunensi num. c et sequentibus, qui fuse loquitur de conventu illo populorum Galliae, qui quotannis fiebat in colonia Lugdunensi ad aram Augusto principi dicatam: ubi et ait, de eo conventu accipi debere insigne locum epistolae Lugdunensium, de quo agitur, et Rufinum, laudatum Eusebii locum sic vertere: « Die

quodam celeberrimo, in quo ex omnibus provinciis cocuntes nundinas celebrare solent. » Recte conventum solemnem, inquit Marca, seu *πρωτη, ητοι νυδνιδινας* vertit : eo significanti in veteribus glossis, nundinae, *ητοι*, quae mercimonia quoque significant, quod agitari solentur diebus festis. Quod autem apud Eusebium ex omnibus gentibus conflatum conventum, intelligi debet de omnibus saltem trium Galliarum populis, id est, de populis Aquitanicae, Belgicae, et Lugdunensis, quibus Galliarum partibus tres Galliarum partes a Julio Caesare subactae conlinebantur. Nam praeter nundinas singulis annis fieri solitas, in honorem Augustorum primores illarum provinciarum conveniente ad hoc tempore, et solemnes festos dies agitabant, quam celebritatem seu festum Dio, non sub Alexandro Severo, sed lib. 54, *suu atate*, id est, sub principatu Alexandri Severi, qui anno cccxii imperium inivit, adhuc perdurasse testatur. Quod si contendat Dodwellus, ludos illos singulis annis non esse Lugduni editos, unde habet eosdem pentactericos fuisse, aut aliquando non dilatos, aut anticipatos, cum Nerone imperante ludi Olympiaci omnium celeberrimi per biennium dilati fuerint, ipsaque imperatorum quinquennialia et id genus festa saepe annis non suis celebrata constet? Certe anno Christi quadagesimo, Urbis vero condita dccxciii, qui secundum rationes Dodwelli agonialis non fuit, Caligula, dum Lugduni esset, ludos illos celebrari iussit, ut docet Suetonius in Caligula, cap. 20 : « Edidit et peregre spectacula : in Sicilia Syracusis asticos ludos, et in Gallia Lugduni miscellos. Sed et certamen quoque graece latinaque facundiae, quo certamine ferunt victoribus praemia victos confutisse, eorum et laudes componere coactos. Eos aut in qui maxime displicuissent, scripsit sua spongia linguave delere iussos, nisi femilis objugari, aut flumine proximo mergi maluissent. » Suetonium vero de ludis a Druso institutis loqui, certum facit Iuvenalis satyra prima, ubi ait :

Palleat, ut nudiis pressit qui calcibus anguem,
Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.

Denique Caligulam anno Christi xl. eos ludos edidisse, discimus tam ex Suetonio loco laudato cap. 17, ubi prodit imperatorem istum *Lugduni* tertium consulatum eo Christi anno gestum inuisse, quam ex Bione lib. 59, qui asserit, eum praefato anno in Britanniam trajecisse, per Gallias sc. Indi itaque Lugdunenses extra legitimum tempus editi, aut, quod longe probabilius, quod nimis de more exhibitum; neque propter conjecturas supra recitatas persecutio Lugdunensis a praesenti anno dimovenda, certa que pro incertis relinquenda.

7. *Quo in loco quare die martyres Lugdunenses passi.* — Dubitandum non est, inquit Marca laudatus, quin ad recitationes istas publicas et solemnes auditorum esset in adibus Augusti, suis gradibus, subselliis, anabathris, et orchestra instructum. Eiusmodi auditoria, quae ex Hadriani instituto dicta sunt *Athe-*

nae, ut patet ex Bione, Lampridio, Capitolino et Victore, quae dein voce paulisper delicta *Athenica* dici ceperunt. Quod verbum usurpatum a Trebellio ad significantiam bibliothecam publicam. Inde dictum est *Athanacium* locus, ubi erat Athenaeum, ac si diceret Athenaeicum, eadem intellentione, qua ex Aethaeo fit Aethaeicum. Unde in antiquis instrumentis velus monasterium in area adium Augusti dirutarum extractum, dicitur *Athanacium*, vulgo, *Aisnay*. Quod nomen eidem loco erat ante Gregorii Turo-nensis tempora, qui meminit Martyrum Athanacensium, ita dictorum, ut ipse notat, a loco tibi passi sunt Lugduni Quod indiget interpretatione : martyres enim confecti sunt in amphitheatro, cujus rudera videntur in colle *Farrivae* : sed eorum corpora ludibriis plebis exposita sunt per sex dies, dein combusta, cineresque dejecti in Rhodanum, Eusebio teste, scilicet ad confluentes fluminum, ante Augustorum aedes, ut illis haec quasi vicima Christianorum devoveretur. Unde Gregorius discrete observavit, in *Athanaco* combusta fuisse martyrum corpora, quatenus supplicio affecta in amphitheatro Eusebium docuerat. Ad haec, quod Hieronymus, Ado, Usuardus, Beda, Nokterus, alii que natalem Lugdunensium martyrum in diem iv nonas Junii conferunt, nihil nos movere debet; quia, ut scribit Valesius in Notis ad laudatum Eusebii locum, diu post illorum necem, cum illorum reliquiae inventae fuissent, hic dies potissimum electus est, quo omnium simul memoria celebraretur; cum tamen non uno eodemque die omnes passi sint, ut ex epistola Ecclesiarum Viennensis et Lugdunensis constat. Denique, quod ait Dodwellus citatus, persecutionem, quae sub Marco contigit, ipsum non habuisse auctorem, nec iam multos coronasse, quam pulant, martyres, ex epistola Christianorum Lugdunensium evolvitur. In ea enim dicitur : « Quippe rescriptum fuerat a Caesare, ut conflentes quidem gladio caderentur; hi vero qui negarent, dimitterentur incolomes. » Auctor igitur persecutionis imperator; et non pauci fuerint, qui Christum confessi martyrium pertulere, docet Eusebius loco numero tertio huius anni relato. Verum quidem est, in quibusdam provinciis ex incursione popularium persecutionem ortam; sed hoc non probat paucos morte affectos, aut persecutionem atrocem non fuisse. Quod non tantum de Marci persecutione, sed et de aliis dicendum. Video enim Dodwellum ad paucitatem martyrum ostendendam, identidem imperatores excusare, culpamque in populum rejicere, quasi furor populi martyrum numerum minuerit. Sarta itaque lectaque Martyrologiorum fides, sive edictis principum Romanorum, sive furore populorum Christiani martyrio coronati fuerint. Praeterea Dodwellus ideo persecutionem sub Marco Aurelio brevem fuisse contendit, ut martyrum numerum minuat, et opinionem suam de paucitate martyrum omnimodis adstruat.

8. *Athenagoras Apologium Marco et Lucio Vero obtulit.* — Ad num. 39 et seq. Quo anno, quibusvis imperatoribus Athenagore Atheniensis philosophi

legatio pro Christianis contigerit, in controversiam vocatum; ex titulo præsertim legationis difficultas orta: « Imperatoribus M. Aurelio Antonino, et L. Aurelio Commodo Armeniacis, Sarmaticis, et, quod maximum est, Philosophis. » Cum enim tam L. Verus, qui cum M. Aurelio imperabat, quam Commodus M. Aurelii filius, annoque superiori Augustæ dignitate cohortestatus, L. Aurelii Commodi nomina tulerint, Baronius, aliique multi eam legationem ad M. Aurelium, et L. Aurelium Commodum, ejus filium, directam credidere; quam alii contendunt ad M. Aurelium et L. Verum scriptam esse. Verum eam M. Aurelio et L. Vero, idque anno centesimo sexagesimo sexto, oblatam esse, nulla probant argumenta. Primum, in fine Apologiæ Athenagoras ait: « Equi enim consequenter æquius ea, quæ petunt, quam nos adeo vobis devoti addictique? Nos enim pro imperio vestro preces ad Deum fundimus, et ut filius (quod justissimum est) in regno olim parenti succedat. » Quæ verba de M. Aurelio et Commodo ejus filio jam Augusto intelligi non possunt; cum is jam cum patre imperaret, filiosque, qui ei succederent, non haberet. Sed e contra anno centesimo sexagesimo sexto, quo Marcus et Lucius Verus imperabant, Commodus a patre, petente Lucio, Cæsar nuncupatus fuit, quem ut patri aliquando succederet, Deum deprecari Christiani poterant. Verum quidem est, in eadem Apologia, pag. 47 editionis Parisiensis, legi: « Vos quidem in summa imperii majestate, adeo conjunctis animis orbem gubernatis, ut inde cælestis etiam regni contemplationem clarius animo quis complecti queat. Ut vobis enim patri et filio in potestate sunt omnia, regno divinitus in vos collato (regis enim anima, inquit Spiritus propheticus, in manu Dei est: sic uni Deo, et Filio ejus, hoc est, Verbo inseparabili subjecta sunt omnia. Quæ verba demonstrare videntur, eam Apologiam patri et filio imperatoribus præsentatam esse. Sed observandum, Athenagoram Christianos impietatis accusatos defendentem, ostendere, deos Genitulum nullam vim atque efficaciam habere, uni vero Deo Christianorum et Filio ejus subjecta esse omnia, uti in gubernatione imperii patri et filio in potestate cuncta essent, regno divinitus in eos collato; ubi L. Verum, qui M. Aurelii gener erat, filium vocavit, ut comparatio melius quadraret: nec aliud in hoc loco arcum latet, ut recte vidit Tomardus vir eruditissimus, quando cum eo hanc sententiam communicabam.

9. *Hæc sententia magis confirmata.* — Alterum argumentum desumitur ex secunda Justinii Apologia M. Aurelii et L. Vero oblata, in qua uterque philosophus appellatur, et de qua Hieronymus lib. de Ecclesiæ Scriptoribus loquens ait, pro religione Christi in tantum laborasse, ut Antonino Pio librum contra gentes scriptum daret, « et alium librum successoribus (jusedem Antonini, M. Antonino Vero, et L. Aurelio Commodo); » ubi vides, L. Verum ab Hieronymo vocari L. Aurelium Commodum, et sanctum doctorem eundem titulum secunde Justinii Apolo-

giæ attribuere, quem suæ legationi Athenagoras præfixit; quia nempe utrumque scriptum iisdem imperatoribus oblatum. Nec refert quod L. Verus in nummis nunquam dicatur *Commodus*, sed tantum *L. Aurelius Verus*, ut videre est apud Mediobarbum. Nam, ut supra demonstravi, imperatores vulgo sæpe aliis nominibus vocati quam in nummis et inscriptionibus, ut vel locus laudatus Hieronymi nos dubitare non sinit. Duo itaque illi philosophi in titulo legationis Athenagoræ memorati, M. Aurelius et L. Verus; non vero Marcus et Commodus ejus filius; cum is nec moribus, nec doctrina unquam philosophus fuerit, sed, ut ait Lampridius in ejus Vita, « a prima statim pueritia turpis, improbus, crudelis, libidinosus, ore quoque pollutus et constupratus » fuerit. Præterea in laudato hujus legationis titulo uterque imperator *Armeniacus* nuncupatur, quod nomen Commodo M. Aurelii filio attributum non invenimus. Verum quidem est, utrumque imperatorem in eodem *Sarmaticum* etiam appellari, quo nomine L. Verus Marci in imperio collega vocatus non fuit; cum tamen Commodus Marci filius jam ab uno aut altero anno *Sarmaticus* in nummis dicatur. Sed titulus ille intrusus videtur, et in græco loco Σαρματικός id est, *Sarmaticis*, legendum, Παθίσιος id est, *Parthicus*.

10. *Quo anno ea Apologia præsentata.* — Eam Apologiam Athenagoras Marco et Lucio imperatoribus obtulit anno Christi centesimo sexagesimo sexto, quo pacem per orbem Romanum viguisse monstravit. In ea enim legatione legitur: « Universus hic terrarum orbis, vestre prudentiæ beneficio, affissima pace perficitur. » Quare Dodwellus, qui in Dissert. XI Cyprionica de Paucitate Martyrum, num. XXXVII, ubi hanc Apologiam M. Aurelio et L. Vero proclaram recte scribit, in anno, quo ea iis imperatoribus oblata, manifeste peccat. Ait enim, Athenagoram eam scripsisse anno centesimo sexagesimo octavo, quo tamen bellum ardebat, et uterque Augustus Imp. V appellatus est, ut suo loco dictum. Verum quidem est, currenti anno pacem præcedenti sancitam, adhuc servatam fuisse. Nam Mediobarbus hunc M. Aurelii nummum producit: M. ANTONINVS AVG. GERM. SARM. TR. P. XXXI. in postica: IMP. VIII. COS. III. P. P. S. C. PAX ÆTERNA AVG. Cernitur figura stans clypeorum acervum incendens, et sinistra cornucopiæ tenens. Refert et alia eandem in rem numismata Mediobarbus; quæ cum tribunitia potestate xxxi hoc anno inchoata notentur, apparet, verum esse quod scribit Baronius, hoc nempe anno orbem Romanum in pace fuisse. Verum ex ea deduci non potest legationem Athenagoræ ad præsentem annum pertinere, ut dixi tihi liquet. Neque præterea verum est quod scribit Baronius, usque ad præsentem annum, M. Aurelii decimum septimum, bellum in imperio arsisse; cum sexto imperii ejus anno omnia tranquilla fuisse suo loco demonstraverimus. Denique fallitur doctissimus cardinalis, quando dicit bellum hoc anno rursus instauratum, ut anno sequenti ostendemus.

11. *Obitus S. Soteris PP. 1* — Ad num. 50 et seq. *Soter* pontifex Romanus ad Deum migravit anno centesimo septuagesimo Cethegi et Clari consulatione notato, ut habet auctius Chronicon veterum Pontificum. Chronicon enim Damasi per hæc tempora corruptum, in eoque hæc tantum verba leguntur: « Soter annis novem, mensibus tribus, diebus duobus. Fuit temporibus Antonini et Commodi a consulatione Veri et Eremiani, usque Paterno et Bradua. » Ubi Eleutheri nomen desideratur, quamvis hæc verba *fuit temporibus*, et sequentia, de eo, non vero de Sotere dicantur, et desiderantur consules, iam quibus *Soter* cepit, quam quibus vivendi finem fecit. Is tamen defectus ex au-

ctiori Chronico veterum Pontificum suppleri potest. Colitur Soter die xxii Aprilis, qui potius ad aliquam ejus translationem, quam ad ejus mortem referendus. Sedit annos novem et aliquot menses ac dies, ut in variis catalogis legitur, eique Eleutherus successit.

12. *Decretales Soteris*. — Decretales duæ *Soteri* adscribuntur, quæ viris eruditissimis existimantur supposititiæ. Prior est ad Campaniam episcopos, in qua habetur testimonium ex Idacio desumptum. Secunda vero epistola ad episcopos Italiæ scripta, habet varia ex Leone primo et Martino primo, quæ eam commentitiam probant.

1. Anno Christi 170 obiisse *Sotrem*, eique *Eleutherum* successisse, hoc loco Pagius scribit. Verum Constantius, pag. 86, expensis catalogi Bucheriani mendis, ex Eusebio, qui in proemio Ilstor. Eccl. lib. v docet, *Eletherum*, anno *decimo septimo* imperii *Antonini Veri*, id est *M. Aurelii*, quod est A. D. 177 pontificem creatum, hoc anno pontificatum misisse, haud immerito putat; quumque talem Eusebius in Chronico, *quoddecim annos* sedisse referat, ejusque mortem post mortem *Commodi* contigisse, *Eletheri* obitus illegendus videtur A. D. 193. Item notandum aliquot martyrologia ad diem xxvi Maii, Hieronymiana ad diem vi Septembris referunt.

MASSI.

ELEUTHERI ANNUS 2. — CHRISTI 180.

1. *Irenæus creatus episcopus Lugdunensis Romanam venit*. — Christi anno centesimo octogesimo, Rufo et Orphito coss., cum S. Phloinus, episcopus Lugdunensis, anno superiori glorioso martyrio jam nonagenarius ex hac vita migrasset, in locum ejus substituitur Irenæus. Hæc Eusebius¹, atque S. Hieronymus²; qui cum certum tempus, quo Irenæus Phloino subrogatus fuerit, non definiant, haud longas interpositas esse moras significant; tamen non continuo post Phloini martyrium successit eidem fuisse videtur, qui adhuc presbyter ad Eleutherum Romanum pontificem ut vidimus a martyribus est legatione perfunctus. At vero Ecclesia illa, persecutione vehementer exagitata, haud valuit diutius carere, qui fracta consolidaret, ac dispersos congregaret, episcopo. Auditor hic fuerat Polycarpi, ut ab eo scripta ad Florinum testatur epistola, cujus fragmentum ab Eusebio³ recitatum, superius posuimus, cum de ipso egimus Polycarpo; ab eo autem fuisse ex Asia amandatum in Gallias, tradit Gregorius Turonensis⁴. At non Polycarpi modo, sed et Papie Joannis discipuli fuisse auditorem, S. Hieronymus⁵ scribens ad Theodorum testatur his verbis: « Refertur

Irenæus, vir apostolicorum temporum, et Papie auditoris evangeliste Joannis discipulus, Ecclesie Lugdunensis episcopus quod Marcus quidam, etc. » ea etiam ex causa, quod auctorum Apostolorum auditor fuerit, Epiphanius⁶ eum Apostolorum successorem, præsumque theologum nominat.

2. *Idem in Valentinianos aliosque hæreticos scribit*. — Hic igitur postquam Romam ad Eleutherum se contulit, quod vidisset ibi curiosum senem Valentinum hæresiarcham, sed in discipulis revirescentem (ad Eleutheri enim tempora in Urbe illum perseverasse, affirmat Tertullianus⁷) et inter alios cum fortis illius contemplatus esset Florinum et Blastum, olim Romane Ecclesie presbyteros, sed ob impietatem ab eodem pontifice gradu depositos, non recto incidentes pede, sed in deterius raptim ad impietatem prolabentes; adversus eosdem epistolas, seu potius commentarios scripsit. Elucubravit paulo post etiam illud adversus Valentinianos eruditissimum ac plane celeberrimum, quod solum ex nullis præ manibus habetur, opus. Eadem quippe ab eo edita descriptiones, tempore Eleutheri eas fuisse elaboratas, aperte demonstrant. Sed in primis quod pertinet ad Florinum et Blastum, hos Romæ obortus hæreticos eo tempore, quo Montanus pseudopro-

¹ Euseb. lib. v. c. 6. — ² Hieron. de Script. Eccles. in Iren — ³ Euseb. lib. v. c. 19. — ⁴ Gregor. Turon. Hist. Fran. lib. 1. c. 20. — ⁵ Hieron. epist. xxix.

⁶ Epiph. hæres. xxiv. xxxi. — ⁷ Tertul. de præser. c. 39. j

pheta in Phrygia cognitus est, Eusebius¹ testatur sic dicens :

3. « Nonnulli Romæ vivebant; quorum Florinus presbyterii ecclesiastici gradu abdicatus, et Blastus perisimili impudicus errore pariter cum illo principatum obtinuit. Isti certe complures alios, quasi ab Ecclesiæ complexu abstrahentes, in suam pertraxerunt sententiam; quorum undique separatim novam sectam ad veritatem evertendam excogitare laboravit. » Hæc de origine malorum Florini et Blasti Eusebius, qui post multa de flagranti Irenæi pro veritate studio adversus eos, hæc ait² : « Cum quidam rursus sanam et sinceram Ecclesiæ consuetudinem Romæ depravare studerent. Irenæus varias contra eos composuit epistolas : unam ad Blastum quam inscripsit de Schismate; alteram ad Florinum de Monarchia, sive, quod Deus non sit auctor et fabricator mali. Nam iste Florinus contrariam illi sententiam videbatur acriter propugnasse : cuius causa etiam (quandoquidem in errorem Valentianorum lapsus erat) Irenæus librum de Ogdoadæ conscripsit, in quo satis aperte declarat, se Apostolorum temporibus proxime successisse. » Meminit et paulo post dictæ ejusdem Irenæi ad Florinum epistole, ad memoriam revocans disciplinam qua a pueris ambo indubiti fuerant a Polycarpo, de qua superius. Adjicit ad errorem Blasti id etiam Tertullianus³ : « Est præterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui valenter Judæismum vult introducere : Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi quarta decima mensis. Quis autem nesciat quomam evangelicæ gratia evacuat, si ad regem Christum redigit? » At veniale id fuisse Blasto, nisi ea de causa schisma conflasset, et aliis enormioribus erroribus se perniciosè addixisset; nam (ejusmodi ritus de celebrando Paschate decima quarta die, in compluribus sanctis viris usque ad Victorem Romanum pontificem fuit æquamimiliter toleratus.

4. Cæterum quod ad Florinum spectat, si qui dicti sunt a Philastrio⁴ Floriani, a Florino velimus esse denominatos, impurissimo Carpoerati inhæsisse, alterumque alteri suas communicasse sordes oportuit; quandoquidem qui Floriani, iidem Carpoerati etiam dicebantur. Sed cum de Florianis, sic a Florino dictis, agit Augustinus⁵, nihil de obscenitate Carpoeratis illis adhæsisse commemorat, sed tantum illud, quod Deus causa malorum esset. Verum Theodoretus⁶ non nisi Valentini sectam impingit utrisque, cum ait : « Jam vero Florinus quoque et Blastus, qui in presbyterorum catalogum Romæ erant cooptati, in Valentini perniciosam sectam declinaverunt. Ferunt beatissimum Irenæum eorum morbum deplorantem, scripsisse adversus Valentinum. » At cum (ut vidimus) Eusebius hos separatim novam hæresim excogitasse tradat, aliquid amplius Valentini hæresi eos oportuit addi-

disse. Sic igitur, ex his quæ dicta sunt ex diversis auctoribus de Florino, et Blasto loquentibus, ambos Valentianos fuisse; sed quod Deus malorum sit causa, Florinum docuisse; Blastum vero de Paschalis tempore judaïzasse, ac ea de causa se ab Ecclesiâ segregasse patet : reliqua autem de utrisque remanserunt obscura. Verum ea ex parte, quæ dictum est Valentianos Carpoerati communicasse, et proinde Gnosticos dictos esse, iidem eandem turpitudinum participes forte dici posse videntur.

5. Sed ut ad Irenæum revertamur, cum ad certam indubitataque veritatem cognoscendam, Valentianos omnes et alios simul hæreticos provocat ad apostolicas traditiones in Romana Ecclesiâ inviolabiliter custoditas per successores Romanos Pontifices, numeransque eos a Petro usque ad Eleutherum⁷; plane significat (quod dictum est alias) se sub eodem pontifice illa scripsisse, nec nisi cum in Gallias reversus est; nam in ejus operis præfatione hæc ait : « Non autem exquires a nobis, qui apud Celtas commoramur, et in barbarum sermonem plerumque avocamus, orationis artem, quam non didicimus; neque vim conscriptionis, quam non affectamus; neque ornamenta verborum, neque suadellam, quam nescimus; sed simpliciter et vere et idiotice ea, quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies. » Græcè autem ipsum scripsisse, omnes consentiunt.

6. Sed ad hæc Eleutheri tempora perseverasse Romæ una cum Valentino etiam Marcionem nunquam sibi constantem, sed sæpe de errore exomologesin facientem, iterumque corruentem, jam et superius diximus ex Tertulliano⁸, qui ait : « Ubi tunc Marcion Ponticus nauclerus, Stoicæ studiosus? ubi tunc Valentinus, Platonicæ sectator? nam constat illos neque adeo olim fuisse Antonini fere principatu et in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem; donec sub episcopatu Eleutheri benedicti, ob iniquitatem semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitabant, semel et iterum cæceti. » Hos quidem (quantum ex his conijcere licet) quo facilius in recte fidei gregem possent irrumperere, sapius mutasse formam, apparet. Cæterum quod Marcion apud ethnicos Stoicam philosophum ageret, ejusdemque scholæ, cuius et ipse Marcus imperator studiosissimus erat, sectatorem se esse profiteretur; et quod Valentinus ac sui omnes ex dogmatis disciplina negarent subeundum esse martyrium; inde factum est, ut exagitata sapius ejusdem Marci tempore Ecclesiâ Romana persecutionum procellis, hi soli impietatis propagatores Romæ, in pace egerint, ibique diutius vixerint; ipsam tamen Romanam Ecclesiam nequicquam horum sordè lædendam, sed clariori jubare veritatis, majorique splendore in tenebris effulsisse, Irenæus (de quo sapius diximus) pluribus egregie cum ad ejuâ sinceritatem illos provocat, plane demonstrat.

7. Idem Irenæus præsentis quoque temporis

¹ Euseb. lib. v. c. 11. — ² Idem ib. v. c. 19. — ³ Tertul. de præscript. c. 53. — ⁴ Philast. c. 58. — ⁵ Aug. de hæres. c. 66. — ⁶ Theodor. hæret. fab. lib. 1.

⁷ Iren. lib. III. c. 3. — ⁸ Tertul. de præscr. c. 30.

Catholicae Ecclesiae, quibus semper abundare sole-
ret, divinae charismata recenset¹, quae et Eusebius²
recitat in haec verba: « Plurimum abest, ut haere-
tici possint mortuum sicut Boninus ipse, sicut
ejus Apostoli praedicationis subsidio adhiberi, si-
cut alii e fratribus complures suscitavit. Saepenu-
mero autem, a ipsa causa necessaria illud ipsius
postulante, spiritus mortui propterea quod tota
Ecclesia illius loci, ubi hujusmodi gerebatur, cum
jejunio et multa intercessione Deum orabat in cor-
pus rediit, et hominis vita sanctorum precibus do-
nata est. » Rursus paululum in oratione progressus,
sic ait: « Quod si Dominum non revera quidem, sed
oculis hominum quasi visis praestringendo, ista edis-
sisse dixerint illos ad prophetarum libros deduce-
mus, ex illisque ostendemus perspicue omnia de
illo ad eum modum praedicta esse, et vere post even-
nisse, et eum solum Filium Dei esse. Quapropter
qui vere sunt ejus discipuli, in nomine illius per
gratiam ab illo acceptam ejusmodi praestant, quo
reliquis hominibus gratificatur, sicut quisque eo-
rum ab eo domum acceperit. Quidam enim daemones
sic pro certo et vere eieciunt, ut non raro hi, qui
malis et nequam spiritibus purgati fuerint, tum
fidem recipiant, tum in Ecclesia et fidelium homi-
num societate constanter perseverent. Nonnulli re-
rum futurarum praesentia, divina visione et praedi-
ctione propheta imbutur.

8. « Alii eos qui gravibus morbis afflicti sunt,
per manuum impositionem curant, et ad pristinae
valetudinis restitunt. Jam vero (ut diximus) mor-
tui suscitati sunt, et multos annos post apud nos
commorati. Quid plura? Dona sane ne dicendo qui-
dem numerari poterunt, quae Deus Ecclesiae per
universum mundum diffuse donavit, quibusque
illa in nomine Jesu Christi sub Pontio Pilato cru-
cifixa in dies singulos nulla miraculata gentium u-
tilitatem efficit, et neque quemquam dolo et fallacijs
deludit, neque haec agit pecuniae cupiditate, aut
quaestu ducta. Alio loco idem anchor scribit: « Multos
fratres in Ecclesia ipsi audivimus, qui et dona pro-
phetiae habent, et varijs linguis per Spiritus sancti
gratiam loquuntur, et occulta hominum in apertum
proferunt ad alicujus commoditatem, et mysteria
Dei perspicere et evidenter apeririunt. Ista de varietate
donorum in eorum animis, qui eisdem digni habe-
bantur, ad tempora nullo commostrarat residen-
tium haecenus describimus. » Haec apud Eusebium.

9. *Quid de divina Scriptura per Esdram resti-
tuta sentiantur.* — Sed et de divinis Scripturis
ejusdem Irenaei auctoritate probatis, idem³ Euse-
bius quae de ea re ab eo scripta sunt recitat, deque
illarum interpretibus; qui haecenus extitissent, ejus-
dem quoque verbis meminit, nempe de illis septua-
ginta duobus divinae Scripturae interpretibus, qui
primo divinam Scripturam transferunt in grae-
cum, deque Theodotione Ephesio, et Aquila Pontico,

quos ut Christi divinitatem imminentes Ebionavi
haeretici, qui Christi divinitatem negarent, secuti
essent. At nos de interpretibus Scripturae divinae op-
portunius agemus inferius.

10. Verum illud hic dissimulare non possumus,
quod idem S. Irenaeus¹ de restitutione librorum
facta per Esdram tradit his verbis, quae idem quo-
que Eusebius² sic recitat: « Nec mirum sane est,
Deum istud fecisse. » de septuaginta duobus inter-
pretibus scilicet: « qui etiam cum Scripturae, dum
populi Israelitici captivi sub Nabuchodonosor tene-
bantur, penitus interierissent, et Judaei post annos
septuaginta rediissent; deinceps temporibus Ar-
taxersis Esdram sacerdotem ex tribu Levi, divino
Spiritus sui afflatu incitavit, ut cum libris omnium
prophetarum, qui antecessi fuissent, de integro
conscriberet, tum legem a Moysae promulgatam po-
pulo de integro restitueret. » Haec Irenaeus secun-
dum Eusebii lectionem; licet in ea, quae communi
usu habetur praemanibus, ea verba adiciantur:
« Prophetarum omnium memoriter condidisse et, ut
Samaritanis non miscerent, litteras judaicas com-
mutasse: » cujus sententia pari quadam consen-
sione a pluribus aequae accepta videtur.

11. At quoniam res ejusmodi est, quam (licet
non horum temporum res gesta sit) ad Ecclesiasti-
cam tamen historiam magnopere pertinere, omnes
facile judicabunt, haec elucidare opera pretium
ducimus. Tertullianus³ idem, qui his ipsis cum
Irenaeo temporibus vivebat, haec de Esdra in ean-
dem sententiam: « Hiero-olymsi Babyloniae expugna-
tione deletis, omne instrumentum judaicae littera-
turae per Esdram constat restauratum. » Sed et
Clemens Alexandrinus⁴ id ipsum affirmat, cum ait:
« Esdras levites, qui factus fuerat sacerdos, propheta-
vit, omnes veteres rursus Scripturas renovans. »
Sed et citatur epistola S. Basilii ad Chilonem, in qua
haec habentur descripta: « Illic campus in quo se-
cessu facto Esdras omnes divinos libros ex unclato
Dei enclavit. » Id ferme Theodoretus in praefatione
super Psalmos, et alii. Sane quidem et S. Hierony-
mus in Elvidium agens nominal Esdram restaura-
torem Pentateuchi. Ex his igitur quam amplissimorum
virorum, atque alicujus recentiorum additis
testimonijs, ea opinio penes complures invaluisse
videtur, ut, cum captivitas Babylonica tempore
incensum esset templum, civitas diruta, et populus
ductus in captivitatem, divinae quoque Scripturae
libri exusti perierint, sed in restitutione urbis et
templi omnes fuerint per Esdram restituti; immo-
rum divini afflatu Spiritus absque aliquo exemplari,
ut prius erant, ex integro eos fuisse delatos; quo-
rum sententia dici oporteat, divinam illam a Moysae

¹ Iren. lib. xxii. cap. 56. — ² Euseb. lib. v. cap. 7. — ³ Euseb. lib. v. cap. 8.

¹ Iren. lib. iii. c. 25. — ² Euseb. lib. v. c. 8. — ³ Tertul. de habitu mulieb. c. 3. — ⁴ Clem. Alex. Strom. lib. 1.

et prophetis legem Scripturamque traditam penitus excidisse, sed Esdra auctore iterum fuisse scriptam.

12. Sed unde hæc sententia dimanarit, prima fontis origo est demonstranda. Certe quidem apud libros Esdræ ab Ecclesia receptos nihil tale est invenire; imo extitisse tunc legis libros, ea Scribarum rogatio monstrat, quæ ait¹: « Dixerunt Esdræ Scribæ, ut auferret librum legis Moysi, quem præceperat Dominus Israeli. Attulit ergo Esdras sacerdos legem coram multitudine virorum ac mulierum, cunctisque qui poterant intelligere, in die prima mensis septimi, et legil in eo aperte, etc. » Sic ergo ex scripto libro legis Esdras dicitur, non numen dictasse legem; nec aliter habet, qui Judaicas antiquitates accuratius est prosecutus, Josephus, cujus hæc sunt verba²: « Rogaverunt Esdram, ut eis legem Moysi legeret? quod et fecit. stans in medio multitudinis a mane usque ad meridiem. Ex qua lectione non solum in præsens et futurum discabant quid esset justum, sed etiam præteritorum memoriam retractantes lacrymabantur. » Hæc Josephus; quibus plane non memoriter ab eo recitatum, sed ex scripto lectam fuisse legem apparet. Denique nullus penitus antiquorum Hebræorum reperitur, qui libros divinos penitus periisse, et per Esdram divinitus renovatos tradiderit. In apocrypho tantum, ab Ecclesia penitus improbatum atque rejecto quarto libro³ Esdræ leguntur fusi scripta, quæ de lege recens ab Esdra absque aliquo exemplari divinitus dictata feruntur. Porro librum illum manifestos errores, qui repugnant catholicæ veritati, continere, certum est. Sixtus⁴ et alii collegerunt eos; ad quos lectorem amandamus.

13. Nec rursum quod aiunt, Esdram litteras hebraicas commutasse, ac proinde non eo characterè, quo olim exarata est lex, post Esdram haberi conscriptam, probatur antiquorum Hebræorum auctoritate. Quod si aliqua ab eo facta est commutatio litterarum, de quinque finalibus tantum contigisse potuit: nam Philo⁵ Judæus et Judæorum disertissimus, illa ipsa lingua ac characterè, quo antiquitus scripta lex est, sic permansisse semper absque aliqua mutatione usque ad tempora Ptolemæi Philadelphii, qui eam per Hebræos in græcum transferri curavit, aperte testatur; qui tamen cum dicat chaldaica lingua legem fuisse conscriptam, hebraicam proculdubio linguam intelligit, quod Abraham Chaldaus fuerit, et chaldaica illorum temporum lingua eadem esset cum hebraica; quod et de eo testatur S. Hieronymus, cum ait⁶: « Philo arbitratur linguam Hebræorum ipsam esse chaldaicam, quia Abraham de Chaldæis fuit; » cæterum in confesso est apud omnes, legem hebraicè fuisse conscriptam, et ex hebraico idiomate a septuaginta interpretibus græco sermone donatam; id Josepho, id etiam reli-

quis tam Judæis, quam Græcis, atque Latinis testantibus.

14. Sed mea quidem sententia, inde horum omnium dubitationum causa atque origo manasse videtur, quod apud eos opinio illa invaluisse, una simul cum urbis excidio, ac templi combustione, sic divinos quoque libros incensos esse, ut nullum illorum exemplar reliquum fuerit; quo certe nihil mendacius dici posse videtur. In primis enim si exemplo agenda res est; cum sub Antiocho, ac demum sub Vespasiano eandem cladem, imo longe majorem, Judæi sint experti: num quia incensi sunt libri eorum, vel in manus Gentilium devenerunt, fuerunt illi ab aliquo novo Esdra dictante, miraculo iterum edito, restituti? an non potius quod innumera suppeterent eorundem exemplaria fidelissime scripta? Sed agendum, hæc ut certiora reddantur, ad veterem et inolitam Hebræorum consuetudinem eos, qui de his dubitant, provocemus.

15. Cum templum non nisi unum, in quod omnes undique convenirent, apud Judæos esse posset, in quo sacrificia offerrentur; provisum est tamen, ut religioni eorum alia quoque via consultum esset: nimirum ut in civitatibus, oppidis, ac etiam vicis synagogas, domus ipsas publicas habere possent, in quibus simul tum præcationis causa, tum etiam gratia divinæ Scripturæ, quæ quolibet sabbato legebatur, frequentes agerentur conventus: quod non solum Judæorum innumeris testibus exploratum habetur, sed etiam pluribus tum sacri Evangelii, tum Actuum Apostolorum testimoniis confirmatum redditur: et ut res exemplo clarior fiat, hæc apud Lucam¹ de Domino: « Venit Nazareth, ubi erat enutritus, et intravit secundum consuetudinem suam die sabbati in synagogam, et surrexit legere, et traditus est ei liber Isaie propheta, etc. » Si in Nazareth exigui oppiduli synagoga erant sacri libri ad legendum, quid de aliis amplioribus locis dicendum? Per omne quidem sabbatum legi solitas divinas Scripturas tum legis, tum prophetarum, idem Lucas testatur in Actis, sic dicens² de Paulo et Barnaba: « Cum venissent Antiochiam Pisidiam, ingressi in synagogam, post lectionem legis et prophetarum, etc. » At ne quis putet recentem fuisse ejusmodi apud Judæos institutionem, audiat quid pro concione in Concilio Hierosolymitano Jacobus frater Domini locutus sit, dicens³: « Moyses enim a temporibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui eum prædicent in synagogis, ubi per omne sabbatum legitur. » Josephus⁴ quoque Judæus id ipsum confirmat, cum ait: « In hac populatione miles quidam libros Mosaicos in quodam vico inventos protulit, eosque laceravit in conspectu omnium; » et cum agit de Judæis Cæsariæ habitantibus⁵: « Judæi, inquit, libros legis rapientes, secesserunt in Nabata. » Sed in re adeo aperta otiosum nimis est diutius immorari.

¹ 2. Esdr. viii. — ² Joseph. antiq. lib. xi. cap. 5. — ³ 4. Esdr. xiv. — ⁴ Sixt. Senes. Biblioth. lib. 1. — ⁵ Philo in Vita Moysi. — ⁶ Hieron. in commen. in Daniel. c. 1.

¹ Luc. iv. — ² Act. xiii. — ³ Act. xv. — ⁴ Joseph. antiq. lib. xx. c. 4. — ⁵ Idem de bello Jud. lib. ii. c. 12.

16. Ex his igitur necessaria consecutione deducitur penes Iudeos tot saltem fuisse sacrorum voluminum exemplaria, quot apud eos fuerunt synagogæ institutæ. Quibus sic se habentibus, etsi non tantum quæ erant in templo, vel in aliis synagogis Hierosolymis consistentibus sacra legis volumina incensa fuerint; sed et quæ in tota Palæstina, pariter combusta, vel alio casu perierint; certe quod Iudeorum populus nequaquam ejus provincie limitibus confineretur, sed ubique terrarum (ut auctor est Philo¹) dilatata esset ipsorum colonia, haud possibile fuit omnia quæ reperiebantur tunc temporis sacra volumina excidisse; cum alioqui constet divinæ Scripturæ² auctoritatem, non omnes Iudeos ductos fuisse in captivitate, sed consentiente rege Babylonis, plurimos in Judæa remansisse, qui et transmigrarunt in Ægyptum: et quamvis alia de quo pressura fuerint exagitati; Judæam tamen absque Judæis, durante ea captivitate, fuisse, dici non potest, cum inter eos propheta fuerit Habacuc, qui³ in sublime raptus tulit prædium Danieli. Certe quidem non invisisse Babylonios Judæis legem ipsorum, quam suos in Samariam missos didicisse voluerunt⁴, intelligi potest.

17. Si igitur sacra volumina nequaquam ubique locorum ea clade periisse potuerunt, quænam, obsecro, causa reddi potest, ut oportuerit divino miraculo divinam legem, librosque omnes sacros ab Esdra delatari, atque eo modo edi denuo? Rursus si tot ubique locorum exabant veleræ exemplaria, quomodo verum esse potest, alio caractere Esdræ curasse sacra volumina scribi, cum non nisi unius characteris esse omnes vetustissimi codices reperiantur, nempe hebraico antiquo caractere conscripti? Ex his itaque mendacii quoque redarguitur quod ab alijs ferri Athanasius in Synopsi tradit his verbis: « Narratur quoque hoc de Esdra, quod cum libri quinque per incuriam populi ac diuturna captivitate periissent, ipse illos, cum esset honesti stu-

diosus, industrius, et lector, apud se omnes custodierit, ac tandem profulerit, omnibusque tradiderit, atque ita servaverit. » Hæc licet veritati proxime accedant, tamen non unum tantum apud Esdræ remansisse divinæ Scripturæ exemplar, dicendum est cum plura fuerit in alijs saltem regionibus ejusdem exemplaria reperiri.

18. Sed quod ad Esdræ officium spectat, egregiam sane ab ipso navatam esse operam, non dubitamus, nempe ut sacros codices quam diligentissime recognosceret, et, si quod mendam irrepisset, ex aliorum exemplarium collatione corrigeret, emendatosque (ut dictum est) populo legeret. Constat etiam divinarum Scripturarum auctoritate, ab Esdra Nehemia egregiam illam operam esse navatam, ut collectis hinc inde divinis libris, et alijs ad rem sacram spectantibus, bibliothecam nobilem constituerit. In libris enim Machabæorum¹ hæc leguntur: « Inferbantur autem in descriptionibus et commentarijs Nehemiæ hæc eadem, et qualiter construens bibliothecam, congregavit de regionibus libros et prophetarum, et David, et epistolas regum, et de donarijs. » Secundum hæc etiam affirmasse videmus S. Hilarium in præfatione in Psalmos, cum ait Esdræ omnes psalmos perquisisse, et ex eis librum unum collegisse. Nec aliud significare voluit S. Joannes Chrysostomus², dum tradit ipsum ex reliquis Scripturarum divinam Scripturam composuisse: sic et Theodoretus³, pariter affirmans, Scripturam depravatam tempore captivitatis, ab Esdra restitutam. In hanc quoque sententiam Patres, qui de restitutione facta per Esdræ sermonem habuerunt, intelligendos existimamus; nisi qui eidem apocrypho aliquam fidem, quam nullam meretur, adhibendam esse putarunt. At de his, quæ obiter occasione elucidationis sententiæ Irenæi, a nonnullis in magnam fidem acceptæ, sunt dicta, jam satis. Cætera de eodem Irenæo suo loco inferius.

¹ Philo de leg. ad Caium. — ² 4. Reg. xxv. — ³ Daniel. xiv. — ⁴ Reg. xvii. xviii.

¹ 2. Mach. ii. — ² Chrysost. hom. 8. in epistol. ad Hebr. — ³ Theodoretus præfat. in Psal.

Anno periodi Græco-Romanæ 5671. — Olymp. 239. an. 2. — Urb. cond. 931. — Jesu Christi 178. secundum Baronium 180.

— Euletheri pape 9. — Marci Aurelij imp. 18. et Commodi imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Julianus Rufus*, et *Gavius Orfitus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari, pag. 113.

2. *Bellum Germanicum, et nuptiæ Commodi cum Crispina.* — Lampridius in Commodi, cap. 12, de hoc imperatore loquens ait: « Herum profectus

(scilicet in Germaniam) tertio nonas Commodias (nempe mensis Augusti), Orfito et Rufo consulibus, » ideoque presenti anno pax rupta, et bellum Germanis illatum. Baronius eam anno præcedenti fractam credidit, quod Capitolinus in Marco scribat: « Filio suo Bruti Presentis filiam junxit, nuptiis

celebratis exemplo privatorum; quare etiam con-
gariarum populo dedit. Deinde ad conficiendum bel-
lum conversus, in administratione ejus belli obit.
Triennio bellum postea cum Marcomanis, Her-
munduris, Sarmatis, Quadis etiam egit. » Quare
cum M. Aurelius anno CLXXX supremum diem obie-
rit, illud triennium ab anno precedenti inchoatum
fuisse Baronius auctoravit. Verum triennium illud
utrinque incompletum intelligendum, et presenti
anno auspicandum. Dio enim, lib. 71, utrumque
imperatorem eam expeditionem suscipere tradit,
postquam Commodus *Crispinam* Prutii Præsensis
filiam uxorem duxit. Illud autem matrimonium

anno precedenti peractum, quo Marcus imperii
preconsularis septima quinquennalia dedit. Ani-
madverti enim, Augustorum et Caesarum nuptias
annis hujusmodi solemnibus addictis de more cele-
bratas esse. Quare cum hoc tantum anno Commo-
dus in Germaniam profectus sit, Marci profectio
alio anno non contigit; cum Dio citatus dicat:
« Postquam res Scythicæ præsentiam ejus iterum
postulare visa sunt, Crispinam celerius quam vel-
let, ob hanc causam filio in matrimonium colloca-
vit, etc. Quamobrem ipsi imperatores necessario
profecti sunt, » mense nempe Augusto, ut dixi.

ELEUTHERI ANNUS 3. — CHRISTI 181.

1. *Julianus episcopus Alexandrinus*. — Cente-
simo octogesimo primo anno, Lucius Anrelius
Commodus secundum consul renuntiatus, collegam
habuit Candidum Verum: quo anno (ut habet Eu-
selii Chronicon) post Agrippinum, qui sedt annos
tredecim, subrogatus est in sedem Alexandrinam
Julianus, sub quo Alexandriae templum Serapidis
conflagravit: quod accidisse anno secundo ejus se-
dis, idem auctor affirmat. Hic (ullimis nimirum
Marci temporibus) prætermisere nolimus, quæ sub
ejus imperio a Nicephoro contigisse narratur histo-
ria. At quoniam in ea mentio habetur de Dionysio
Alexandrino episcopo, loco ejus restituendum puta-
mus Dionysium Corinthiorum, qui his ipsis (ut vi-
dimus) temporibus claruit: ille autem Alexandri-
nus longe postea. Et tenique se res habuerit, fides
sit apud auctorem, qui ait ¹:

2. « Adhuc autem Marco Aurelio Antonino im-
perium administrante, quod tunc accidit non præ-
termittendum est silentio. Judæus enim quidam in
solis aridisque locis iter faciens, communiter eum
viatoribus christianis psalmos canebat. Cum vero
morbo repente ita affligeretur, ut crederetur mo-
riturus, atque ibi in locis illis permansurus esse;
magna contentione viatoribus suis obsecrando insti-
tit, ne eum ita præsidio omni destitutum relinque-
rent, sed ut divini lavacri participem facerent ac

deinde abirent. Et tunc illi, neque qui præstare
hoc possent (sacerdote enim opus erat), neque aque
copiam adesse, que in baptismo perficiendo, ex
consuetudine antiqua et lege certa et inviolata, re-
quireretur, causati sunt; et propterea in tanta re-
rum penuria petitioni ejus non annuerunt. Judæus
porro in sententia sua permansit, et iurejurando
eos, ut sibi satisfacerent, aiegit. Illi itaque detractis
homini vestibus, arena que ibi erat, pro aqua usi,
in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, tertium
arena in eum coniecta, baptizarunt. Per hanc tam
insolitam et admirandam sacrosanctam mysterio-
rum initiationem, imbecillitate omni tanquam vin-
culo quodam si solutus, longe melius quam illi,
validius jam prorsus iter fecit. Postquam autem do-
mum sunt reversi, rem illam ad Dionysium Cor-
inthiorum (*id.* Alexandrinum) episcopum retule-
runt. Ille vero admiratione stupens, Ecclesiam de
ea re consulit. Cui visum est, aqua insuper ad eum
modum initiatum, juxta Ecclesie traditionem,
ablundum esse; et ita, quod sacramento ei deesset,
sarciretur. » Hæcque Nicephorus: qui dum ait
Judæum eum Christianis psalmos una cantasse, eum
fuisse catechumentum demonstrat; nam aliter ne-
quaquam a Christianis ad illud pietatis munus ad-
missus fuisset. Cæterum nec ex ecclesiastica legis
præscripto, illum, etiam necessitatis tempore, ab
aliis quam a sacerdotibus non potuisse baptizari, di-
cere potuerunt: sed rudi quadam simplicitate, et
rerum Ecclesiasticarum ignoratione.

¹ Niceph. lib. III, c. 36.

Anno periodi Graeco-Romanae 5672. — Olymp. 239. an. 3. — Urb. cond. 932. — Jesu Christi 179. secundum Baronium 181.
— Eleutheri papae 10. — Marci Aurelii imp. 19, et Commodi imp. 4.

1. *Consules. Quindecennalia imperii Casarei Commodi.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug. II.*, et *T. Annius Aurelius Verus II.*, ut ex duabus vetustis inscriptionibus ostendit card. Norisius in Epistola consulari. Commodi consulatus juxta secundam consulatum Casareorum regulam: quindecennalia enim imperii Casarei celebravit. Ad ea referendus Commodi nummus a Mediobarbo recitatus, in ejus postica legitur: LIBERALITAS AVG. TR. P. V. COS. II. P. P. S. C. Visitur imperator sedens in substructione cum alia figura stante, con-

giarium distribui jubens. Congiarium autem in hujusmodi festiuitatibus de more distributum.

2. *Barbari victi.* — Hoc anno *Paterius* Marci Aurelii legalis adversus Barbaros missus est. « Restitere Barbari totam diem, tandem vero omnes a Romanis caesi sunt. Marcus decimum imperator diebus est, » inquit Dio lib. 71. Hinc in nummis notatis tributaria potestate xxxiii. hoc anno assumpta dicitur IMP. VIII vel IMP. X, et Commodus ejus filius, qui antea dicebatur TR. P. IIII. IMP. III. dicitur TR. P. V. IMP. IIII., ut videre est apud Mediobarbum.

ELEUTHERI ANNUS 4. — CHRISTI 182.

1. *Marco Aurelio mortuo Commodus imperator succedit moribus turpissimus et crudelissimus.* — Advenciente autem anno Domini centesimo octogesimo secundo, Brutio Prae-ente secundum et Quintilio Gordiano coss., die decima septima mensis Martii Marcus Aurelius Antoninus imperator, cum in expeditione Marcomanica ageret in Pannonia, morbo affectus, abstinentia cibi mortem voluntariam oppetit: cum jam (ut habet Theophilus Antiochenus, qui tum vivebat imperasset annos decem et novem, et dies decem. At quod tempus ab origine mundi idem ibi numerat annos quatuordecim, mille sexcentos nonaginta quinque; diversa esse de his aliorum sententiam, alibi dictum est. In hanc usque diem perseverasse Christianorum persecutionem, idem auctor in fine ejus a se scripti commentarii tradit. Obiisse autem Marcum imperatorem annos natum quinquaginta novem minus diebus novem, ex Julio Capitolino colligitur, qui eum ortum dicit Vero et Angure coss., sexto kalendas Maias; fuit is annus Domini ut positum est, centesimus vigesimus tertius. Cum die sequenti ab obitu Marci decima octava mensis Aprilis Commodus, qui cum patre in

castris agebat, hereditarium imperium adiiit, annos¹ natus decem et novem, minus mensibus tribus et diebus tredecim: qui mox bellum prope confectum remittens, Romam se contulit, ubi « pauculis annis (ut est apud Herodianum²) nihil non honoris paternis amicis exhibebat, omnibusque eos in negotiis in consilio habebat. »

2. At quomodo postea, in innum omnium scelerum penitus prolapsus, factus sit omnium crudelissimus atque turpissimus; adeo ut omnes, qui ex vitiis ante eum insignis infamiae nomine notati essent, nempe Domitianum, Caium, atque Neronem, facile antecederet; tum Dio, tum etiam Herodianus, sed et Lampridius in primis descripsit. At quod non sit nostri instituti, omnia ab imperatoribus gesta prosequi, quodque animus horreat singula ejus monstruosissima facinora recensere, libentius abstinemus. Satis sit aliqua ex his, quae Marius Maximus, nobilissimus et antiquus historicus³, de acclamationibus in eum non a plebe tumultuante, sed a senatu

¹ Lamprid., in Commod. — ² Herodian., lib. II. — ³ Apud Lamprid., in Commod.

post obitum factis, scripsit, accepta reddere: « Acclamatum ait, patrie hostem, parricidam, occisorem senatus, carnificem ejusdem, civium necatorem, impurum gladiatorem, savioerem Domitiano, Nerone impuriorem. » Eademque saepius repetita, aliaque complura addita, quae lector pervidere poterit; ut nec illis satis quidem quibuscumque enormitatis vocibus, omnis ejus cum turpitudine juncta savitia, aliisque omnis generis sceleribus vita ducta, iisdemque omnibus saepius iteratis, exprimi facile potuisset; quae a nobis hoc ipso imperii ejus exordio non inconsulte ponuntur, sed hac potissimum ratione.

3. *Pace fruuntur Christiani.* — Quis enim non videt (quod superius diximus) ulciscente numine, talem facem in Urbem illatam, et gladium in cives fuisse paratum? Ut qui olim in Christianos, toto pene Marci imperio, desavierant, quique eos calumniis fuerant insectati; ipsiusque Urbis senatores praefecturas tunc provinciarum gerentes, de iisdem Christianis pessime meriti, eosdem per calumniam delatos carceribus mancipantes, saevissime cruciantes, et crudeli morte tandem afficientes; omnes aequae Christiani sanguinis Commodum experirentur ultorem. Et ut appareat, haec nonnisi divino consilio facta; ut olim accidit in Aegypto⁴, dum clades illa divinitus immissa Aegyptios tantum afflicerent, nec filiis Israel molestiae quidquam interrent; ita pariter cum Gentiles tot Commodianis essent exagitati molestiis, ac diris novisque semper casibus afflictati, Christi lamen Ecclesiae pace ubique tranquillissima fruebatur; vixque sit aliquem reperire, cui religionis causa negotium exhibitum sit? Nisi fortasse, inscio principe, ex senatus vel magistratus sententia quispiam jussus sit duci.

4. Diverim plane alia quoque ex causa manifestum reddi ea in re divinum consilium, nimirum ad mendacii arguendam Montani pseudoprophetiam, quae universum pene christianum invaserat orbem; multo plures in errorem impulsura, si, quae praedicta ab eo erant, contrario eventu non fuissent elusa. Dolosa quidem ille arte, quod mala facilius evenire contingat, quam prospera; quodque conjectura fortasse ut accidit Gregorio Nazianzeno⁵ de Juliano Apostata Athenis agente, ex naturalibus signis vera praedicere Commodi potuisset praesagire saevitiam; bella, seditiones, ac immanem proxime in Christianos persecutionem fore excitandam ille fuerat auguratus. Sed insanam ipsius ac suorum mentem plane patefecit eventus; nam Romanum imperium a bello quievit (levioribus quibusdam Britannorum velitationibus exceptis) nullum a Commodus est facessitum negotium Christianis; ut propemodum miraculo adscribendum fuerit, quod sub turpissimo, immanissimo, ac insuper avarissimo imperatore, nullis Christiana religio fuerit talis principis lacessita molestiis, nec aliorum Gentilium invidentium ex more vexata calumniis; quippe qui omnes saevissimi

imperatoris vel malis oppressi, vel minis terrili, aut aliorum exemplo perculti, pavore metuque dejecti, de Christianis cogitandi quidem habent otium, nedum persequendi facultas eis aliqua suppetere videri possel.

5. Unde autem acciderit, ut inter tot tumultus ac turbas Christiani solummodo securi agerent, ac post longam vexationem quiescerent, pervestigandum est; cum autem id quidem clementiae imperatoris minime possit adscribi, totum est tribuendum divinae virtuti, quae « congregat⁶ sicut in utre Dominus aquas maris: » cum nimirum cor impii exstans, et quasi mare fervescens, limite voluntatis suae coeret, imperalque dicens⁷: « Usque huc venies, et non procedes amplius, et hic confringes tumentes fluctus tuos. » Accidit quidem nec absque divino nutu, ut Marcia, una ex Commodi concubinis, quam prope loco uxoris (ut tradit Herodianus⁸) habebat (eidem enim honores omnes, velut Augustae, praeter ignem, nempe faces accensas praecedere solitas, ejus voluntate tribuebantur), ipsa, inquam, Marcia fuerit (ut auctor est Dio⁹) Christianorum studiosissima: quam quidem, quod magna apud Commodum polleret auctoritate, pro Christianis eum interpellasse, par est credere. Sed utcumque id acciderit: quod imperator saevitiam in omnes longe lateque grassantem, in Christianos solum progredi cohibuerit; quodque Gentiles omnes immenso semper odio proscuti haecens Christianos, eos vexare jam praetermiserint, miraculum propemodum reputatur. Qui enim fieri potuit, ut adversariae religionis perditissimus homo, imo et qui ipse deus dici⁶, et ut Herculi sibi sacra fieri voluit, Christianos deorum omnium hostes et contemplores benigne habuerit? Imo quoniam pacto se a Christianorum injuria valuit colhibere, et ab eorum religionis vexatione temperare, qui (quod scribit Lampridius) templa quoque deorum, quos colebat, stupris ac humano sanguine polluit, necnon etiam spoliavit? Ut merito in eum post mortem acclamatum sit a senatu: « Hostis deorum, qui templa spoliavit, unco trahatur. » Sane quidem hoc praestare, illius solius erat, quo mari et ventis imperante⁶, fil tranquillitas magna. Sed jam caetera, quae sub ejus imperio facta sunt, enarremus: prius tamen quae anni hujus reliqua sunt, absolvamus.

6. *Theophilus scriptor.* — In hunc usque annum vixisse oportuit Theophilum episcopum Antiochenum: nam ad finem Commentarii ad Autolicum meminit mortis Veri, cum regnasset annos (ut ait) decem et novem: sic enim nominat Marcum Aurelium imperatorem. Quamobrem corrigendus est Eusebius, qui ante annos quatuor ponit in Chronico Theophili successorem Maximinum. Imo et hoc ipso anno, cum adhuc persecutio Marci tempore excitata, nondum sedata penitus esset, nec plena pax per

⁴ Psal. XXXVII. — ⁵ Job. XXXVIII. — ⁶ Herodian. lib. I. — ⁷ Dio in Commodus. — ⁸ Lamprid. in Commodus. — ⁹ Matth. VIII. Marc. IV. Luc. VIII.

¹ Evol. IV. — ² Gregor. Nazian. in laud. Basil.

Commodum restituta, ipsum commentarium illum scripsisse oportuit: nam in fine ipsius de persecutione adhuc cum ea scriberet grassante meminit; quod ejus verba significant, qua alia occasione sunt a nobis superius recitata. Quod si post presentem

annum, qui est ultimus Marci, et primus Commodi, ipse scripsisset, non ea utique de persecutione adhuc vigente, sed de pace Ecclesiae reddita meminisset.

Anno periodi Græco-Romanæ 5673. — Olymp. 239. an. 4. — Urb. cond. 933. — Jesu Christi 180. secundum Baronium 182.

— Eleutheri page 11. — Commodi imp. 5 et 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Fulvius Bruttius Præsens II.* et *Sex. Quintilius Condianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari pag. 115. Erat Bruttius Præsens pater Crispinæ uxoris Commodi, ob idque altero consulatu hoc anno a M. Aurelio decoratus.

2. *Obitus M. Aurelii.* — M. Aurelius XVI kalend. April., ut Tertullianus et Dio testantur, die nempe decima septima Martii, e vivis excessit. Addit Dio, eum imperasse annos XIX, dies XI, qui cum tribuniatiam pot. XXXIV inierit, ut ex nummis apud Medio-barbum liquet, ea anno Christi XLVII. et quidem ante diem decimum septimum Martii, donatum fuisse manifeste apparet. Natus erat VI kalend. Maii anni Christi CXXI, ut ex Capitolino in ejus Vita colligitur; quem diem etiam exhibet Calendarium Lambecianum. Quare vivit annos LXIII, menses X, dies XXII, ut Dio nolavit.

3. *M. Aurelii filii masculi.* — Marcus Aurelius, postquam solus imperavit, tres e Faustina juniori suscepit masculos, Commodum, qui ei in imperio successit, Antonium quadrimestrem demortuum, et Annium Verum septimo ætatis anno extinctum, de quibus suis locis actum. Verum ex veteri Collectione Inscriptionum Romanarum a Mabillonio V. C. tom. IV veterum Analectorum evulgata discimus, Marcum, dum tantum Caesar esset, duos alios filios genuisse, quorum nulla ab Historiæ Augustæ scriptoribus mentio, quia, ut videtur, antequam is imperaret, mortem obiit, eamque ob rem ab iisdem prætermissi. In ea Collectione hæc due inscriptiones recitantur: « T. Aurelius Antonius M. Aurelii Cesaris filius, Imp. Antonii Augusti Pii, P. P. nepos. » Altera: « T. Elius Aurelius, M. Aurelii Cesaris et Faustine Aug. filius, Imp. Antonii Aug. Pii nepos. » In quibus inscriptionibus Antonium non dicitur *Divus*, neque Marcus Archus *Augustus*, ideoque ante Antonini mortem dedicata, ut recte censuit Mabillonius. Bellorinus V. C. in Dissert. de Nummo Commodi et Annii Veri Cesarum, qui in una parte habet: *COMMODVS CAES. ANTONINI AVG. FIL.* in altera: *ANNI S. VERI S. CAES. ANTONINI AVG. FIL.* hos duos Caesares cum duobus

Antonini Pii filiis, suo loco a nobis memoratis, confundit; cum tamen Antonini Pii filii nunquam dignitate Caesarea exornati fuerint, et diversa praenomina gesserint. Quare Marcus Galerius Antonini filius idem non est cum Annio Vero Caesare, quod tamen Bellorinus colligi putat ex Annii nomine, quod legitur in græco nummo, qui in antica exhibet senioris Faustinae caput velatum, in postica Annii vultum cum praenomine Marci, et nominibus Annii Galerii Antonini. Nam Annius Verus Caesar appellatus Annius fuit, quia avus ejus paternus erat Annius Verus, quo etiam nomine proavus ejus vocatus, ut videre est apud Capitolinum in Marco, cap. 1.

4. *M. Aurelii filia.* — Herodianus, lib. 4, cap. 2, scribit imperatorem Marcum filias suscepisse *complures*, et *optimis ex ordine senatorio viris* collocasse. Major nata Lucilla, ut cum is auctor appellat, qua Lucio Vero imperatori nupsit; altera *Fadilla*, quam Herodianus, lib. 4, cap. 16, maximam natu sororem Commodi Augusti etiam nominat, postquam nempe is Lucillam occidisset; tertia Domitia Faustina, ex epigraphe, qua in praefata Collectione legitur, nota: « Domitia Faustina M. Aurelii Cesaris filia, Imp. Antonini Augusti Pii P. P. neptis. » Faustina a matre, Domitia ab avia materna appellata; Capitolinus enim in Marco, cap. 1, ait Marci matrem fuisse Domitiam Calvillam. Cum autem Domitia Faustina in ea inscriptione dicatur Cesaris filia, nata erat antequam pater Augustam dignitatem consequeretur. Herodianus, lib. 4, cap. 6, postquam narravit Caracallam interfecisse Getam fratrem, quod anno CCXII factum, ait eum et Commodi sororem jam *aviam*, atque ab omnibus imperatoribus magno in honore habitam, morte affectisse. Hæc una ex alterutris, antequam Marcus imperaret, ut videtur, nata. Habuit et alias duas filias Marcus, Sabinam scilicet, ejus mentio in Inscriptione Græteriana pag. 252, et Lucillam minorem nuptam Pertinaci, ejus meminit Herodianus lib. 4, cap. 6. Lucilla major natu filia post Lucii Veri imperatoris obitum Claudio Pompeiano, ut in Annalibus dicitur, nupta. Duos alios Marci Aurelii generos observavi, *Antistinum Burrum* anno CXXXI consulem ordinarium, et

Petronium Mamertinum anno CLXXXII consulem etiam ordinatum, ut isdem annis ostendo. Sed quarum præcise Marci filiarum mariti fuerint, mihi incompertum. Porro numerus filiorum Marci male, ut mihi videtur, a variis viris doctis ex nummo Faustinae junioris Augustæ, qui apud Mediobarbum pag. 230, et in cimeliis principum extat, deductus. In ejus postica parte cernitur mulier cum sex puerulis, quatuor ad pedes, et duos brachiis gestans, cum his verbis circum: TEMPORE FELIC. id est, *Felicitas temporum*. Verum hæc representatio symbolica, quæ ideo ad Marci Aurelii genealogiam explicandam nihil conducit. Apud Mediobarbum, pag. 186, refertur *Sabinæ*, Hadriani Augusti conjugis, numisma, in cuius aversa parte legitur: PIETAS AVG. S. C. Visitur figura stans ambas manus porrigens duobus parvulis ad pedes stantibus. Ibidem pag. 118 exhibetur nummus Flavie Domitillæ, Vespasiani conjugis, antequam is imperaret, demortuæ, ut testatur Suetonius in Vespasiano. In postica ha-

betur: PIETAS AVGVST. Representatur figura muliebris sedens, et pro pedibus puerulus. Pag. 283 habetur nummus Juliae Severi Augusti uxoris, in cuius postica, FECVNDITAS S. C. Cernitur figura muliebris stans, sinistro brachio puerum tenens, ad cuius pedes duo alii pueri. Denique pag. 239 exhibetur nummus Lucilla, Lucii Veri imp. conjugis, in cuius postica, SECVRITAS. Cernitur figura sedens cum tribus infantulis, quorum unus lactens in gremio, duo ad pedes colludunt. Sane si quis his nummis inuixus contenderet, Domitillam unicum filium reliquisse, Sabinam duos genuisse, Juliam tres, et Lucillam etiam tres, is valde falleretur. Neque denique puerulus in nummo Domitillæ representatus, Titus esse potest, aut Domitianus; cum prior annum fere tricesimum, posterior fere vicesimum ageret, quando Vespasianus ad imperium pervenit, et in defunctæ uxoris honorem numismata percussa cœpere.

ELEUTHERI ANNUS 5. — CHRISTI 183.

1. *Auctus ubique Christianorum numerus.* — Christi anno centesimo octuagesimo tertio Commodus tertium adiit consulatum, collegam habens Anulstium Burrhum. Quo tempore, quiescente Ecclesia a persecutione Gentilium, magna facta est multorum accurrentium ad fidem suscipiendam accessio, ac eorum præsertim, qui nobilitate simul cum animi ingenuitate præstarent. Longo enim Christianæ religionis experimento, et ejus cultorum, quos præ oculis semper habebant, excitati virtutum exemplo, erecti animis ad altiorē se considerationem ex imo superstitionis gentilitiæ afferentes, primum admirari, ac subinde persecrari, ac denique agnitam veritatem consecrari, amplexarique tandem penitus decreverunt. Erant e contrario de falsitate deorum, deque cultus eorum tam aperta stultitia, adeo patentia ob oculos posita argumenta, ut a patriis ritibus desciscere vi quadam quodammodo cogerentur. Quis enim eorum, qui cerneret Faustinae impudicitia infamia laborantem, inter divas relata, templo donatam, et deæ instar sacrificiis celebratam, adeo vecors esset, ut eo conspecto, atque aliis, quæ ibidem Romæ hoc ipso sæculo edita sunt exempla, non confesum quid de diis cæteris esse sentiendum, rationi consentientem sententiam ferret? Quis, rogo, Commodum se ipsum inter deos referentem, et adu-

lantem senatum¹ ipsum itidem deum Herculem appellentem, eidemque ut deo sacrificantem, æquo animo ferre posset, quin mox sordidæ religionis pertæsus, eam quam cerneret puriorem ac sanctiorem, testatam miraculis, prophetarum ac sibyllarum prænuñtiam oraculis, atque sanctitate morum excultam religionem capesseret?

2. Erat adhuc recens Christianorum ope editum in Marcomannico bello miraculum toto terrarum orbe tantopere prædicatum. His accesserat, quod complures in hanc diem pro Christiana religione ab eruditissimis viris editæ fuerant Apologiae, et in vanitatem ac falsitatem deorum simul ingestæ gravissimæ invectivæ, quibus quilibet animus quamvis durior potuisset facile permoveri. De viris autem clarissimis ad christianam fidem accedentibus, sic scribit Eusebius²: « Eodem tempore Commodo imperium gubernante, nostra religio ad pacatum et tranquillum statum deducta fuit, et pax divina gratia largiente, omnes Ecclesias in toto terrarum orbe occupavit. Quo quidem tempore salutaris Dei sermo hominum mentes cuiusque generis adeo attraxit ad piam Dei omnium rerum conditoris religionem cultumque, ut jam Romæ complures et genere illustres

¹ Lampr. in Commod. — ² Euseb. lib. v. c. 20.

et rerum affluentia admodum locupletati, una cum omni familia et cognatione sua se ad suam ipsorum salutem amplectendam recipere. » Hæc Eusebius de Romanis.

3. *Lucii Britannorum regis ad Eleutherum papam legatio.* — Quod aulem pertinet ad externos, illud memorabile et scriptorum monumentis a pluribus consignatum habetur de Lucio Britannorum rege, qui divina luce mentem perfusus, de christiana fide suscipienda consilium iniens, legatos ad Eleutherum papam misit, a quo sacros ministros, qui Christianæ religionis munera obire possent, acciperet. Hæc quidem cum omnes ad Eleutheri referant tempora, erroris arguuntur, qui scripserunt¹, facta sub Marco Aurelio et Lucio Vero fratribus imperatoribus; nam tempora Eleutheri sedis nullo modo cum ipsorum imperio congruere, certum est: magis itaque his assentimur², qui sub Commodio id factum esse dixerunt. Sed quid de his in libro de Romanis Pontificibus in Eleuthero scriptum habeatur, huc inferamus: « Ille accepit epistolam a Lucio Britannico rege, ut christianus efficeretur per ejus mandatum, » Eadem Beda, Ado, et alii recentiores; sed quod præstat his omnibus, ejus rei memoria antiquis tabulis ecclesiasticis, ipsis inquam antiquis Martyrologiis in Ecclesia legi solitis, habetur adscripta; cujus rei geste narrationem paulo fusius in hunc modum invenimus explicatam:

4. « Lucius nunquam se Christianæ religioni infensum exhibuit, hostemve; sed quod Christianorum miracula simul et vitæ integritatem admiraretur, in eodem propensior videbatur; amplexusque fuisse jam ante Christianam religionem, nisi avita velut nexibus obligatus esset superstitione; nisi etiam conspexisset Christianos ab Ethnicis ipsis, ut infames vilesque haberi a Romanis ipsis, apud quos summa rerum esse videbatur, et gladio et injuriis assidue lacerari. Comperit tamen postea, novitque ex legalis Cæsaribus senatores etiam aliquos christianos factos esse, et inter alios Perfinacem quemdam, atque Trebellium; imperatoremque ipsum Marcum Aurelium, victoria eorum precibus obtenta, benigne habuisse Christianos. Quibus his aliisque perceptis, Lucius legationem misit ad Eleutherum Romanum pontificem per Elvanum et Meduimum Britannos; rogans per eos Eleutherum, ut per se suosque ministros ad Christianam religionem suscipiendam aditum patetaceret; quod et obtinuit. Nam idem pontifex Eugatium et Donatianum, aliter Damianum, in Britanniam misit, qui regem et alios Christiana religione imbutos sacris initiarent mysteriis; quod et naviter impleverunt; » cum alioqui dum ante (quod testatur Gilda³ Sapiens) Christi Evangelium illuc perlatum fuisset. Hæc ex vetustioribus monumentis de Lucio prodita habentur⁴.

5. *Britanniæ status.* — Sed qualis fuerit huius

temporibus rerum Britannicarum status, ut omnino que de his possit dubitatio exoriri tollatur, pervestigandum est. Fallitur quidem certe, qui hæc de Lucio Britannico rege in dubitationem audeat inducere, quod putet Britanniam jam olim a Romanis sub Claudio⁵ relectam in provinciam nullum habere potuisse regem. Nunquam enim Romani ante hæc tempora tota Britannia positi sunt; sed in ea complures populos indomitos permansisse liquet, qui Romanis exercitiis negotium sæpe facerent. Rursum vero eodem, qui in Britannia populi a Romanis fuerunt debellati, sæpe sæpius descivisse, ac penitus rebellasse, certum est. Nam, ut de remotioribus temporibus dicere prætermittamus, constat quidem auctore Julio Capitolino⁶, sub Marco Aurelio conflatum esse Britannicum bellum, sed per Calpurnium Agricolum, illic a Marco missum, fuisse compressum. Rursum vero post obitum Marci, imperante Commodio, instauratum; adeo ut Britanni (quod scribit Lampridius⁷) voluerint contra ipsum alium creare imperatorem, recusantes omnino parere Commodio; sed per duces fuisse sedata omnia, idem auctor affirmat. Addit insuper ad hæc Dio⁸, Britannicum bellum his Commodi temporibus fuisse omnium maximum, sed per Ulpium Marcellum prorsus extinctum. Tradit enim Britannos murum illum esse transgressos, qui inter ipsos et Romanorum castra positus erat medius.

6. Quibus plane significatur Britanniam sic eo tempore fuisse divisam, ut partem illam, quæ citra murum esset, Romani occuparent, alteram vero trans murum positam Britanni libere possiderent, qui sæpe Romanos murum illum egressi præliis provocarent. Sic igitur quod dicunt Lucium regem fuisse Britannia, nihil prohibet, quantumvis Romani ex parte insulam detinerent, quin alterius ejus partis, quam Britanni libere possiderent, rex esse potuisset. Auctor est enim Elius Spartianus⁹ (quod superius dictum, in memoriam revocare, res de qua agitur, exiit ab Hadriano imperatore, cum in Britanniam perrexisset, murum per octoginta millia passuum esse ductum, qui barbaros a Romanis divideret; alium insuper murum, sed caspitiolum superinduxisse Antoninum Pium, Julius Capitolinus affirmat in Pio. Sic videas magnam partem Britannia fuisse liberam, nec paruisse Romanis. Potuit insuper et Lucius aliquis esse regulus sub Romana ditione in Britannia positus, Romanoque imperio parens, secundum ea quæ a nobis in Romano Martyrologio in Eleuthero papa⁶ scripta sunt. At de Lucio satis. Cæterum quod ad Britanos spectat, qui Romanum ferre jugum nobis essent, subjecisse colla Christo, fideque christiana imbutos Tertullianus⁷, qui his vivebat temporibus hoc miratus testatur, atque: « Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo sunt subdita; » et interius de usdem et aliis:

¹ Beda de gest. Ang. lib. 1, c. 4, et de sex. catal. — ² Ado in Chron. et alii. — ³ Gild. de excid. Britan. — ⁴ Edita etiam apud Baleum in catal. et alios.

⁵ Spartianus in Claud. c. 17, et Tacitus lib. 4. — ⁶ Jul. Capit. in Marco. — ⁷ Lampridius in Commodio. — ⁸ Dio in Commodio. — ⁹ Spartianus in Hadriano. — ⁶ Die 26 Maii. — ⁷ Tertul. adv. Jul. c. 7.

« Quid de Romanis dicam, qui legionum suarum praesidiis imperium suum muniunt. nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur, etc. »

7. *Christianus consularis apostata, et Isis cultui addictus.* — Quod autem tum ex Eusebio, tum ex Lucii Actis dictum est, his temporibus Commodi, complures clarissimos viros religionem Christianam sectatos esse: ad haec spectat, quod habet Tertullianus¹ de consulari viro, qui christianus cum fuisset, ac consulatum gessisset, postea lapsus miser, inter sacerdotes Isis profiteri cepit; quem idem auctor, scripto ad eum carmine, acriter objuravit. Quisnam fuerit iste, qui senator et consul quoque (ut idem Tertullianus ait) etiam philosophum fingeret, haud satis compertum habemus. Scimus tamen iis ipsis temporibus Commodianis accidisse, ut, cum princeps Commodus ejus deo cultui addictissimus esset, alii adutantes, eidem numini propensiores cultum exhibuerint. De Commodio quidem testis est Lampridius, qui in Commodio haec de eo ait: « Sacra Isis coluit, ut et caput raderet, et Anubin portaret. » Sed et Spartianus², cum agit de Pescennio Nigro: « Hunc in Commodianis hortis in porticu curva pictum de musivo inter Commodi amicissimos videmus sacra Isis ferentem; quibus Commodus adeo deditus fuit, ut et caput raderet, et Anubin portaret, et omnes partes expleret. » Haec cum dicat de Commodio et Pescennio Nigro Spartianus; haud mirum videri debet, eadem ab eodem consule factitata, in quem Tertullianus scriptis invehitur.

8. At susceptis semel Romae Isis sacris, quae saepe majores fuerant aversati, non solum his temporibus Commodi, sed aliis quoque posterioribus (quod ea religio postulare) Romanorum proceres sacris Isis initiari consueverunt. Nam de temporibus suis sub christiano imperatore Ambrosius³ haec ait de quibusdam Gentilibus Romanorum proceribus: « Et cum ipsi capita et supercilia sua radant, si quando Isis suscipiunt sacra; si forte christianus vir attentior sacrosanctae religionis vestem mutaverit, indignum facinus appellat. Equidem doleo tantam esse in mendacio observantiam. » Haec ipse.

9. Sed admiratione plane dignum, quod hujusmodi Isis sacerdotio fungentium (ut egregium nobilitatis monumentum) consueverint ea forma composita imagines pingi: nam quod de effigie

Nigri Spartianus narrat, de apostata consulari Tertullianus idem his versibus tradit:

Teque domo propria pictum cum fuscibus ante,
Nunc quoque cum sistro faciem portare cannam:
Haec non humilitas, sed humilitatis imago est.
Edibus illa tuis semper monumenta manebunt.

10. Hisce igitur Isis sacris turpiter initiatus senator consularis a fide transfuga, turpissime quoque, quod christianus aliquando fuisset, ad simulacrum Isis accedens, veniam miser precatus est, ut his carminibus idem docet Tertullianus:

Rumor et ad nostras pervenit publicis aures.
Te dixisse: Dea, erravi, ignosce, reuivi.

In quem auctor de ejusdem deae sordido cultu superius agens haec ait:

Quis patiarum enim te Matrem credere magnam
Posse deam dico, rursusque putare colendam,
Cujus cultores infamia turpis inurit?
Namque sacerdotes tunicis muliebribus iidem
Internus ritum cultu interiore fateatur.

et paulo post:

Si quis ab Isiaeo consul procedat in Urbem,
Risus oris erit. Quis te non rideat autem,
Qui fueris consul, nunc Isis esse ministrum?

11. Sed quisnam esset cultus, his temporibus Commodi, Matris deorum Romae, non inutile putamus hic Herodiani verbis referre, quo arguatur gentilitas inter Christianos mos detestandus inolitus; ait enim¹: « Veris initio, statolemnique die, pompam Matri deum Romani celebrant: in ea, quae apud quemcumque sunt divitiarum praecipua, suppellexque pleraque imperatoria, materiae aut artis spectandae, perferri ante deam solent. At haec abolita; sed prosequitur: « Passimque omnibus ludendi licentia permissa, sic ut personas induant, quas cuique libitum, nullamque non magistratum quoque imaginem, prout cujusque studium representent, sic ut non temere a falsis veros dignoscas. Putavit hoc Maternum idoneum celandis insidiis tempus, etc. » Pergit narrare historiam de famosissimo latrone, qui sic his diebus persona ex more contextus, machinatus occidere Commodum imperatorem, Romam venit. Porro hi ferme illi videntur esse ludi, quos eodem propemodum anni tempore, licet non matri deorum, sed insania quadam perciti levissimi Christianorum personati agere consuescunt, quos bacchanalibus alii assimilarunt. Sed haec obiter occasione consularium virorum, Christi fidem suscipientium.

¹ Tertul. in Car. ad Senator. — ² Spartian. in Pescennio Nigro. — ³ Ambrosius ad Valentinum.

¹ Herodian. lib. 1.

Anno periodi Graeco-Romanæ 5674. — Olymp. 240. an. 1. — Urb. cond. 931. — Jesu Christi 181. secundum Baronium 183.
— Eleutheri papæ 12. — Commodi imp. 6 et 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. L. Aurelius Commodus Aug. III.*, et *Antistius Burrhus II.* Burrhum cum nota numerali edendum docent anonymus Cuspiniani et auctor Chronici Alexandrini. Erat *Burrhus*, seu, ut alii vocant, *Byrrus*, sororis Commodi Augusti maritus, ut testatur Lampridius in Commodo cap. 6, ejusque meminit Capitolinus in Pertinace cap. 3. Spanhemius Dissert. II de Præstantia et Usu Numismatum, et card. Norisus in Cenotaphiis Pisanis pag. 440 observant antiquos propria nomina scribentes, sæpe pro V postisse r. Unde promiscue dixerit *Syllam* et *Sullam*, *Syriam* et *Suriam*, *Borystenem* et *Borustenem*. Priores porro consulatus digniores, ideoque propinquis imperatorum aut viris illustrioribus attributi.

2. *Imperii proconsularis Commodi quinquennialia.* *ejusque trianplius.* — Consulatus Commodi juxta priorem consulatum Cæsareorum regulam; imperii enim proconsularis quinquennialia exhibuit. Extat nummus Commodi apud Meinhartum pag. 246, in cujus aversa parte legitur: VOTA DECENN. SÆC. TR. P. VI. IMP. III. COS. III. P. P. S. C. Tribumitiam pot. VI quinto kalendas Septembris anni elapsi Commodus suscepit, ideoque currenti anno, quo tertium consulatum gessit, ea solemnia exhibuit, et quidem die XVII Martii posterioris imperii Augustei natali. Quando enim aliquis imperator varia hujusmodi festa celebrabat, quilibet dies natalis imperii, sive proconsularis, sive Augustei indiscriminatim usurpabat, ut in Dissert. Hypat. ostendi. Cum quinquennialibus, ut moris erat, triumphum conjunxit. Illum enim præsentis anno de Germanis triumphasse, non tantum Eusebius et Marianus Scotus in Chronicis testantur; sed et ostendit nummus Commodi, quem Patinus in Numismatis Imperatorum producit. In ejus aversa parte representatur quadriga triumphalis cum his verbis circum, TR. P. VI. IMP. III. COS. III. P. P. et infra, S. C.

3. *Legatus Romæ Lucius Britanniarum rex mittit.* — Ad num. 3 et seq. Eſserius lib. de Britannicarum Ecclesiarum primordiis, cap. 4, quo anno Lucius Britanniarum rex legatus ad Eleutherum papam miserit, diligenter inquiri, et opiniones viginti tres ea de re recitat, quarum maxima pars in eo convenit cum Beda et Mariano Scoto, quod initio pontificatus Eleutheri ea legatio destinata fuerit. Baronius Lucium Commodi imperante conversum scribit, quod primus tradidit Rogerus de Wendover in Chronico circa annum 1335 in lucem edito. Citat pro sua opinione Baronius Adonem in Chronico, qui tamen,

quemadmodum et Beda, Hermannus Contractus, Marianus Scotus, alique plures ab Usserio laudati hanc conversionem ad M. Aurelii tempora retulerunt, quibus longe major fides habenda. Baronius in Annalibus hæc ex vetustioribus monumentis de Lucio prodita esse scribit: « Lucius nunquam se Christiana religioni infensum exhibuit, hostemve: sed quod Christianorum miracula simul et vite integritatem admiraretur, in eodem propensior videbatur: amplexusque fuisset jam ante Christianam religionem, nisi avita velut nexibus obligatus esset superstitione; nisi etiam conspexisset Christianos ab Ethnicis ipsis, ut infames vilesque haberi, a Romanis ipsis, apud quos summa rerum esse videbatur, et gladio et injuriis assiduo lacerari. Comperit tamen postea, novitque ex legalis Cæsaris, senatores etiam aliquos Christianos factos esse, et inter alios Pertinacem quemdam atque Trebellum, imperatorumque ipsam M. Aurelium, victoria eorum precibus oblenta, benigne habuisse Christianos. Quibus his aliisque perceptis, Lucius legationem misit ad Eleutherum Romanum pontificem per Elvanum et Meduimum Britannos: rogans per eos Eleutherum, ut per se suosque ministros ad Christianam religionem suscipiendam aditum patefaceret, quod et obtinuit. Nam idem pontifex Fugacium et Donatianum, aliter Damianum in Britanniam misit, qui regem et alios Christiana religione imbutos sacris initiarent mysteriis; quod et naviter impleverunt. » Eandem rem narrat Magdeburgenses, Centur. 2, cap. 2, colum. 8, licet verbis aliis ac plenioribus, usque ad hanc phrasim, *quibus his aliisque perceptis*, etc. Sed hæc ex vultus monumentis minime descripta, verum plane fabulosa, cujus fabula originem Eſserius laudatos delevit. Legerat in Hectore Boethio, lib. 5, Historie Bædens Centuria prima, cap. 29, Lucium « de Christianorum pietate et miraculis, a Romanis in Britanniam sub Trebellio et Pertinace merentibus permulta audisse. » Quod ille hunc in modum amplificat: « Erat Lucius aliquantulum (ut apparet) in Christo paupere cum Judæis scandalizatus. Nam licet a centum et amplius annis propagata fuisset per Britanniam Christiana religio, ei nihilominus debito videbatur carere splendore, quo illuc usque administrata fuisset per solos pauperes, abjectos et simplices homines, saltem non fulcila Romana auctoritate. Cum audisset igitur per Cæsaris legatos, Trebellium et Pertinacem, Romanorum illustres aliquot acquiescente persecutione, illam admissæ, cogitabat aliquanto rem ipse digniorem. » Ista negli-

gentius Magdeburgenses percurrentes, ipsos legatos pro illustribus illis Romanis acceperunt, a quibus religionem Christianam susceperunt fuisse; Luciumque Caesaris legatos audivisse voluit Balanus. Alque hæc, inquit Usserius, vera origo est jocularis hujus fabellæ, quæ prorsus rejicienda. Illud enim ridiculum, comperisse Lucium ex legatis Caesaris, senta-

tores etiam aliquos christianos factos esse, et inter alios Pertinacem quemdam atque Trebellium. Neque enim alius fuit Pertinax iste, quam ille ipse, qui sub Commodio imperatore legatus missus est in Britanniam, ut docet Capitolinus, eique postea in imperio successit: quem christianum factum fuisse, nullus sibi persuaserit.

ELEUTHERI ANNUS 6. — CHRISTI 184.

1. *Versio divina Scriptura a Theodotione facta.* — Annus Christi centesimus octogesimus quartus, Petronii Mamertini et Trebellii Ruti consulatu in Fastis adscribitur. His primis annis Commodi imperatoris (certum quippe annum laud designare licet) immoluit divina Scriptura nova translatio facta a Theodotione. Cum enim Epiphanius¹ editam eam sub Commodio Augusto dicat, constetque S. Irenæum² his temporibus ejusdem Commodi et Eleutheri papæ scribentem ejusdem editionis meminisse; certe quidem ad hæc priora potius quam posteriora Commodi tempora esse referenda videtur. Tertia hæc translatio dici consuevit; primam enim numerant illam nobilissimam Septuaginta duorum a Christianis olim atque Judæis ipsis frequentiori usu receptam; secundam autem sub Hadriano (ut suo loco meminimus) ab Aquila Pontico elaboratam; hanc vero tertiam sub Commodio editam. Verum quarta hæc ordine recensenda esset, si illius omnium antiquissima ratio haberetur, quam, antequam regnaret Alexander Magnus, incerto auctore in lucem prodisse ferunt, quæ et græcis philosophis, ut inter alios Platonem (auctor est Clemens Alexandrinus³) immoluit; sed quod ejus nullum extet exemplar, et an integra fuerit, ignoretur, nec quo auctore fuerit elucubrata, in comperto esset, desit inter alias numerari, cum præsertim nulla de ea habita ratio videatur, ut quæ et ipsis quoque Judæis incognita haberetur; nam Philo⁴ Judæus illam primam omnium nominat (nec ullam antea factam affirmat) quæ Alexandria tempore Ptolemæi Philadelphi a Septuaginta duobus interpretibus summo studio est confecta. Dicturi sumus de hæc paulo fusius, cum agemus de Hexaplis Origenis.

2. Quod autem pertinet ad Theodotionem, de quo est sermo; tradunt hunc⁵ Tatiani auditorem

fuisse, ejusque dogmata esse sectatum, moxque se Marcionitis adjunxisse; neque tamen apud eos diu potuisse consistere, sed ad Judæos transisse; jamque proselytum eam subiisse provinciam, ut ex hebræo in græcum volumina sacra transferret. Sed Eusebius¹ eum Ebionæum appellat, sicut et S. Hieronymus, ea fortasse ratione, quod dicat S. Irenæus² Ebionæos translationem Theodotionis, sicut et Aquilæ Pontici, esse sectatos; huncque patria Ephesium nominat: quamobrem miramur eundem ab Epiphanio Ponticum appellatum. Sed multo magis mirandum, quod post Symmachum ponat Theodotionem, cum ille Severi temporibus suam promulgaverit editionem; Theodotium vero sub Commodio. Locutus enim de Symmacho, hæc idem ait³: « Post hunc autem mox sequenti progressu temporis, hoc est, circa secundi Commodi regnum, qui regnavit post prædictum Commodum Lucium Aurelium annos tredecim; Theodotium quidam Ponticum ex sectatoribus Marcionis hæresiarchæ Sinopite, infensus et ipse illius heresi, et ad Judæismum declinans, et circumcæcis, et Hebræorum linguam ipsorumque elementa edoctus, privatim etiam ipse interpretationem, et pleraque consonanter eum Septuaginta duobus edidit. Habebat enim hic plurima exercitia, ex consuetudine Septuaginta duorum. » Hæc Epiphanius; et ne putes eum de alio Commodio fuisse locutum, quam de quo agimus, hæc inferius subdit: « Post Antoninum Pium regnavit Marcus Aurelius Antoninus, qui et Verus, annos decem et novem; post hunc Commodus regnavit annos tredecim; cujus tempore Theodotionem cognitum esse diximus, qui quartam interpretationem edidit; huic successit Severus, etc. »

3. Sic igitur post Commodum ponit Severum (ut plane nulla possit esse suspicio ipsum in his esse hallucinatum) quod Symmachi tertiam, Theo-

¹ Epiph. l. de mensur. et ponder. — ² Iren. lib. III. c. 24. — ³ Clem. Alex. Strom. lib. I. — ⁴ Philo in vita Moysi. — ⁵ Euthym. in Panoplia.

¹ Euseb. lib. III. c. 8. — ² Iren. lib. III. c. 24. — ³ Epiph. de mensur. et pond.

ditionis quartam dicat, dici non potest mendum in codice irrepsisse; sed illi accidisse S. Epiphonio, quod et S. Athanasio¹, qui etiam quarto loco Theodotionis interpretationem numerat, cum nec ipsum latuerit. Severum regnasse post Commodum. At vero id ab eis ea ratione esse factum apparet, quod non ordine temporum easdem numerarunt editiones, sed sicut in Hexaplis ab Origene posite essent, in quibus tertio loco Symmachi, quarto vero erat Theodotionis editio collocata, alio praecepto, quam temporum ordine, iisdem sic ab eo dispositis, ut dicemus.

4. Porro versionem Theodotionis, licet perflidi, quique ex eloacis haereticorum in lacunas se merserit Judaeorum, antiquiores ecclesiastici tractatores minime despexerunt, nec Ecclesia eam ut hominis infidelis proseripsit; quippe quae Daniele ab eo translata (ut tradit Hieronymus)² in frequentiore usum olim recepit. Cujus rei causa ex multis ea reddi posse videtur, quod ad coarguendos Judaeos plurimum valere conspicerent, si ea editio afferretur, quae ab infensissimo Christianorum hoste, Judaeorum tamen studiosissimo fuisset elaborata. Hanc tamen ab Origene asteriscis et obelis appositis fuisse censura notatam, ut quae deessent, quaeve abundarent, manifesta fierent; idem S. Hieronymus³ tradit, qui et haec subdit: « Cum, inquit, omnes Christi Ecclesiae tam Graecorum, quam Latinorum, Syrorum, et Aegyptiorum, hanc sub asteriscis et obelis editionem legant; ignoscant invidi labori meo, qui

volui habere nostros, quod Graeci in Aquila, Theodotionis et Symmachi editionibus lectitant. Et si illi in tantis divitiis doctrinarum non contemunt studia Judaeorum hominum, cur latina paupertas despiciat hominem christianum? » Et adversus Rufinum¹ eadem querela expostulans ait: « Quod si apud Graecos post Septuaginta editionem, jam Christi Evangelio eoruscante, Judeus Aquila, Symmachus, et Theodotus judaizantes haeretici sunt recepti, qui multa mysteria Salvatoris subdola interpretatione celarunt, et tamen in exemplis habentur apud Ecclesias, et explanantur ab ecclesiasticis viris: quanto magis ego christianus, et de parentibus christianis natus, et vexillum Crucis in mea fronte portans, cujus studium fuit omnia repetere, depravata corrigere, et sacramenta Ecclesiae puro et fidei aperire sermone, vel a fastidiosis, vel a malignis lectoribus non debeo reprobari. »

5. Usi sunt igitur Patres Theodotionis interpretatione, adhibita censura Origenis; at non sic quidam haeretici, de quibus haec Philastrius²: « Sunt haeretici, alii, qui Theodotionis et Symmachi itidem interpretationem diverso modo expositam sequuntur, non illam beatissimorum priorum, quam Ecclesia Catholica colit et praedicat. » Fertur ejusdem Theodotionis alia editio ex hebraeo in syriacam linguam versa. Fuit et quorundam opinio³, ejusdem Theodotionis esse Paraphrasim Jonatae nuncupatam. Sed cum de his nihil certi affirmari possit, a nobis consulo praetermittitur.

¹ Athan. in Synopsi in fin. — ² Iher. in praefat. in Daniel. — ³ Idem ubi supr.

¹ Iher. in Apolog. advers. Rufin. — ² Philastr. cap. 142. — ³ Sixt. Bibl. lib. IV. vers. Syr.

Anno periodi Graeco-Romanae 5675. — Olymp. 250. an. 2. — Urb. cond. 935. — Jesu Christi 182. secundum Baronium 184.
— Eleutheri papae 13. — Commodi imp. 7 et 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Petrinus Mamertinus*, et *Trebellius Rufus*. Erat Mamertinus sororis Commodi Augusti maritus, ut discimus ex Lampridio in Commodi cap. 7, ideoque ipso imperii initio consulatus in eum collatus.

2. *Vicennalia imperii Caesaris Commodi.* — Vicennalia imperii Caesaris anno uno Commodus anticipasse videtur, quod prioris ejus imperii Augustei quinquennalia in annum sequentem incidissent, neque duo istiusmodi festa, idem imperator eodem anno unquam celebravit.

3. *Theodotio et S. Irenaeus opera sua publicant.* — Auctor Chronici Alexandrini sub consulatu Marcelli, ut ipse vocat, et Eliani anno CLXXXIV gesto ait: « His consulibus Theodotio quispiam, in Ponto

natus, Marcionis haeresiarche (qui et ipse Sinope Ponti oriundus erat) posthumus et successor: alienus et ipse postea a Marcione in Judaismum inclinavit, illorumque Judaeorum, inquam) litteras et linguam complexus, edidit non pauca jam ante per septuaginta duos interpretes vulgata et reddita, ut Epiphanius Cyprici episcopus refert, » libro scilicet de Ponderibus et Mensuris. Quare versio Theodotionis eo anno, quo Commodus quinquennalia imperii post patris mortem suscepti celebravit, publicata. Theodotionis mentionem facit Irenaeus in libris contra Haereses, quos pontificatu Eleutheri scriptos constat, ipso Irenaeo teste in libro tertio illius operis. Quare existimavit auctor Chronici Alex. Eleutherum anno CLXXXIV adhuc in vivis fuisse: cumque anno CLXXX

Eleutherns ad caelestem patriam migravit, libros suos contra Haereses alterutro anno scripsit Irenaeus, juxta auctoris Chronici Alex. sententiam.

4. *Libris Aristae supposititiis.* — Libellus Aristae de *Legis Divinae ex hebraica lingua in graecam translatione per septuaginta interpretes*, inter supposititiis censetur a viris doctissimis, tum ex Catholicis, tum ex Protestantibus. Nec refert, quod Sancti Patres Aristae Historiam tanquam veram narrationem Operibus suis inseruerint; nam ea utrum esset vera, necne, non erat cur critice inquirerent, quandoquidem graeca septuaginta seniorum versio, qua tunc Ecclesia utebatur adversus Judaeos, qui contextum Hebraeum inter disputandum Christianis passim opponebant, illius fidem egregie tuebatur. Neque erat, quod Patres versionem illam non amplexarentur, quam Judaei penitus rejicere non poterant. Hieronymus ea, quae in omnium ore vulgo habebantur de septuaginta interpretum cellulis, evertere non dubitavit: « Nescio, inquit, quis primus auctor LXX cellulas mendacio suo struxerit. » Justinum deinde cellularum testem oculatum deridet, ut virum simpliciore, qui Judaeorum fabulas arripuerit. Similiter nec veritus est in eodem argumento a reliquis Patribus discedere, dum Aristae ipsius et Jose-

phi auctoritate communitus septuaginta interpretes contulisse, non vero prophetasse asserit: « Aliud est enim, inquit, valem, aliud est esse interpretem: ibi Spiritus ventura praedicit, hic eruditio et verborum copia, ea quae intelligit, transfert. » Universa libri Aristae oratio ita composita est, ut a Judaeo quodam hellenista, gentis suae amatissimo, constructa fuisse videatur. Qua de re legendi Scaliger in Notis ad Chronicon Eusebii, Valesius in Notis ad lib. 5 Hist. Eusebii, cap. 9, Humfredus *Ody* in Dissertatione contra Historiam Aristae de Interpretibus, aliique plures. Licet autem Historia, quae sub Aristae nomine circumfertur, commentitia sit, male tamen quis inde translationi, quae du in Synagoga et in Ecclesia fidem obtinuit, detraberet. Ea ab Apostolis laudata, neque alio instrumento fides christiana per universum orbem propagata est. Eam adhuc pleraeque, Ecclesiae retinent, neque etiam aetate nostra aliam forte retineret orbis catholicus, nisi novam Hieronymus ex hebraicis fontibus translationem concinasset: ac quam conversionem, quae non immerito postea in Ecclesiae usum cessit, pravissimis rationibus adductus est Hieronymus, inquit Simonius in *Disquisitionibus Criticis de variis Bibliorum editionibus* cap. 15.

ELEUTHERI ANNUS 7. — CHRISTI 185.

1. *Pantenus philosophus Christianus Indis praedicat Evangelium.* — Sequenti anno Domini octogesimo quinto supra centesimum, Commodus quartum adit consulatum cum collega Anfidio Victorino: quo tempore pace concessa Ecclesiae, cum in multis aliis locis, tum apud Indos Christiana religio felicissime propagatur. Elenim Pantenus christianus philosophus, Alexandriae sub Juliano episcopo docens, ad Indos Evangelii praedicandi consilio profectus est. Rem gestam his paucis narrat Eusebius¹: « Eodem tempore, » cum scilicet, imperante Commodo, Julianus sederet Alexandriae, « Pantenus, vir omni humaniore litteratura praestantissimus, institutioni Christianorum illic praeficitur. Quo quidem in loco, consuetudine ab antiquis temporibus ducta, sacrarum litterarum schola habebatur, quae est ad nostram usque aetatem continuata; quam sane ab hominibus cum poliore doctrina et eloquentia mire instructis, tum sacrarum litterarum studio probe exercitatis, frequentatam accipi-

mus. Pantenus, de quo paulo ante dixi, disciplina philosophorum, qui Stoici appellati sunt institutus, eodem temporis momento cum primis excelloisse traditur. Quem amore ardentissimo erga sacram Scripturam flagrantem tantum studii in illa propaganda possuisse ferunt, ut praeco Evangelii Gentibus, quae Orientem incolebant ordinatus, ad Indorum usque regiones sese conferret.

2. « Erant autem, erant, inquam, ad id temporis complures verbi praedicatores et fideles nuntii; qui divino Apostolorum imitandorum studio inflammati, magna adjumenta tum ad Verbum Dei in animis hominum exedificandum, tum ad id augendum afferebant. Quorum e numero unus erat Pantenus ille, quem ad Indos perrexisse diximus; ubi, ut fertur, Evangelium Matthaei (quod ante ejus adventum ibi fuerat receptum) in manibus quorundam, qui in illis locis Christum profitebantur, reperit; quibus Bartholomaeum unum ex Apostolis praedicasse, illisque Matthaei Evangelium litteris hebraicis scriptum reliquisse, et illud ipsum ad monstratum tempus reservatum constat. Sed ideam Pan-

¹ Euseb. lib. v. c. 10.

tænus¹ in multis præterea aliis doctrinæ ecclesiasticæ studiis; apud ALEXANDRIAM, claram satis et nobilem vitam optimo et admirabili fine conclusit; tam viva voce discipulos instruens, quam etiam librorum monumentis thesauros scientiæ posteris relinquens. » Hucusque Eusebius. Verum ejus perfectionem in Indiam sub successore Juliano Deme- trio episcopo contigisse testatur S. Hieronymus²: ab eodemque missum fuisse, id exposcentibus il- lius gentis legatis. Porro quos Indos dicunt, fuisse Brachmanas, alibi idem S. Hieronymus³ confirmat.

3. *De ejusdem philosophi excellentia.* — Reli- quit post se Pantænus complures suæ eruditionis ac pietatis hæredes; sed inter omnes ejus discipulos laudatissimus fuit Clemens Alexandrinus, de quo suo loco plura. Cæterum quantum Pantænus reliquis scriplura artificiose comparata ad ostentationem, sed mihi ad senectutem reconduntur monumenta, oblivionis medicamentum, vere imago et adumbratio evidentium et animatarum illarum orationum, quas dignus habitus sum qui audirem, et virorum beatorum, qui que revera erant maximi pretii et æstimationis. Eorum unus quidem in Græcia Jovi-

cus, alii vero in Magna Græcia, alter eorum erat ex Cælesyria, alter ex Ægypto, alii autem ex Oriente, ex eis alter quidem Assyrius, alter vero in Palaestina Hebræus ex alto ducta origine.

4. «Cum autem in eum ultimum incidissem (erat autem primus potestate) conquievi in Ægypto, ve- nans ea quæ latuerant, sicula revera apud prophæ- tici et apostolici prati flores decerpens, sinceram quamdam et incorruptam cognitionem ingeneravit eorum, qui audiebant, animis; sed qui veram qui- dem beate doctrinæ servabant traditionem, statim a Petro et Jacobo, Joanne et Paulo sanctis apostolis (filius a patre accipiens, pauci autem sunt parentibus similes) ad nos quoque, Deo volente pervenerunt illa a majoribus data et apostolica deposituri se- mina. » Hæc Clemens, per eum, quem in Ægypto de- mum convenit, intelligens Pantænum philosophum. Quod si augurari licet de cæteris putamus, per eum quem in Græcia nactus est, intelligi Dionysium Corinthiorum episcopum, vel Caium, per Syrum, Theophilum Antiochenum, per Assyrium, Bardesa- nem; et per Palestinum, Theophilum Cæsariensem, de quo inferius sub Victore papa plura dicturi sumus; sed præstabat his omnibus Pantænus, ipsius Clementis sententia; qui cum non solum doctrina, sed et vitæ sanctitate enituerit, ejus dies anniversaria in tabulis ecclesiasticis⁴ adnotata legitur. At de Pantæno satis.

¹ Euseb. eod. lib. cap. 1. ex versione Rufin. — ² Hieron. de Scrip. Eccl. in Pantæno. — ³ Hieron. ad Magnum ep. LXXXIV. — ⁴ Clem. Alex. Strom. lib. 1.

⁴ Martyrol. Rom. 7 Julii.

Anno periodi Græco-Romanæ 5676. — Olymp. 240. an. 3. — Urb. cond. 936. — Jesu Christi 183. secundum Baronium 185.

— Eleutheri papæ 14. — Commodi imp. 8 et 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug. IV.*, et *Victorinus II.* Hunc enim cum nota numerali edendum ostendit Inscriptio Grute- riana pag. 35.

2. *Quinquennalia prioris imperii Augustei Com- modi.* — Consulatus Commodi juxta secundam consulatum Cæsareorum regulam; quinquennalia enim imperii Augustei vivente patre suscepti dedit, ut constat ex nummo qui extat apud Mediobarbum pag. 248 inscripto: *M. COMMODUS ANTONINUS ARG. PIVS BRIT. IN POSTICA; VOTA DECENN. SUSC. TR. P. VIII. IMP. VI. COS. IIII. P. P. S. C.* Visitur figura sacrifi- cans coram ara. Sed hæc festivitas anno uno dilata fuit; eum anno præcedenti, quo sextus prioris ejus imperii Augustei absolutus est, celebrari debuisset, ut moris erat; ac præterea die xvii Martii posterioris ejus imperii Augustei natali peracta est; mense

enim Augusto hujus anni tribunitiam pot. ix. Com- modus inivit; qui cum in antica *Britannicus* appelle- tur, et hoc nomen in nummis tribunitia potestate ix notatis crebro occurrat, apparet, bellum Britannicum, quod, ut inquit Xiphilius, *omnium longe maximum fuit*, hoc anno inchoatum esse, et Commodum, qui antea dicebatur *imperator V* propter victoriosa legatis, per quos illud bellum gessit, reportatas, nuncupa- tum esse *Imp. VI.* Cum autem Perennis, quando bellum Britannicum ceptum, adhuc in vivis esset, Xiphilino et Lampridio in Commodum, cap. 6, testi- bus, liquet, Mediobarbum laudatum deceptum esse, dum scripsit Perennem anno superiori occisum, eumque perperam belli Britannici initium in annum sequentem distulisse. De hoc bello loquitur Baro- nius anno secundo Commodi.

ELEUTHERI ANNUS 8. — CHRISTI 186.

1. *Episcopi Hierosolymitani.* — Christi anno centesimo octogesimo sexto, Marcello et Aliano coss., anno quinto Commodi imperatoris, Hierosolymis, inquit Eusebius ¹, « ordinatur episcopus Maximus ordine vigesimus sextus; post quem vigesimus septimus Antonius, vigesimus octavus Valens, vigesimus nonus Dolichianus, trigesimus Narcissus, trigesimus primus Elius, trigesimus secundus Germano, trigesimus tertius Gordius, trigesimus quartus rursum Narcissus. Tantis apud Hierosolymas episcopis constitutis, non potuimus discernere tempora singulorum, eo quod usque in præsentem diem

eorum episcopatum anni minime inveniuntur. » Illicque Eusebius; quibus plane non modo erroris, sed, si dicere hoc fas est, temeritatis arguantur recentiores, qui texentes catalogum Hierosolymorum episcoporum, singulis prout libuit, certum annorum sedis ipsorum numerum præscripserunt; cum alioqui Eusebius episcopus Cæsareæ, sub cuius metropoli Hierosolymæ quoque erant, se id minime invenire potuisse testetur. At nos potius sectamur Eusebium se id ignorare ingenue profitentem, quam alios dubia perinde ac si certa explorataque forent affirmantes, quod et alias superius contestati sumus. Eisdem habet idem Eusebius in Historia, sed primo usque ad Narcissi priorem ingressum.

¹ Eusebius in Chronico, et hist. lib. v. c. 12.

Anno periodi Græco-Romanae 5677. — Olymp. 240. au. 4. — Urb. cond. 937. — Jesu Christi 184. secundum Baronium 186.
— Eleutheri papæ 13. — Commodi imp. 9 et 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Eggius Marcellus*, et *Cn. Papirius Aelianus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Inscriptioe Romana a Sponio recitata. *Marcellus* itaque ab auctore Chronici Alex. Baronioque propositus, consul tantum suffectus fuit.

2. *Quinquennalia posterioris imperii Augustei Commodi.* — Commodus quinquennalia imperii post patris mortem initi celebravit, ut demonstrat nummus apud Mediobarbum, in cuius postica legitur: VOTA DECEXX. SECC. TR. P. VIII. IMP. VI. COS. III. P. P. S. C. Visitur figura sacrificans coram ara. Tribunitia pot. ix adhuc in cursu fuit usque ad V kalend. Septemb. hujus anni, quo decimum initi.

Atque hinc liquet non tantum Commodum fuisse primum, qui vota quinquennalia in nummis expressit, sed etiam imperatores tot quinquennalia et id genus festa representasse, quot modis in imperium vocati fuissent. Quare quia Commodus primum a patre Cæsar dictus, postea imperio proconsulari donatus, tum in Augusti imperii consortium allectus, ac denique quia post patris obitum solus imperavit, quatuor quinquennalia, aliaque id genus solemnia edidit, quorum tria posteriora nummis sculpta, ut ostendimus; non item priora, quia scilicet minori pompa fieri solita, quæ tandem tamen in nummis memorata, ut suo loco videbimus.

ELEUTHERI ANNUS 9. — CHRISTI 187.

1. *Eleutheri epistola ad episcopos Galliarum cujus verbum probe intelligendum.* — Centesimo octogesimo septimo Christi anno, Marnus et Bradua consules creati sunt, quibus consignata leguntur litterae Eleutheri papae ad episcopos Galliarum; quarum si spectes argumentum, nihil est quod de iis dubites, cum ea illos in primis admo-ueant, de quibus (ut vidimus ex litteris Ecclesiarum Viennensis¹) jam sub Marco imperatore, cum martyres detinerentur in vinculis, de cibis utendis, occasione Alcibiadis abstinentiae, fuerat a sanctis martyribus controversia excitata; nam Montanista (ut diximus) illegitimas ac superstitionas in Ecclesiam inferre conati fuerant xenophagias. Quamobrem ad haec respexisse videtur constitutio ab Eleuthero edita, qua admonuit, ne quis escam aliquam repudiaret, ut malam, quae a Deo creata esset; quod affinis haec esset haeresis dogmati Marcionis, a malo principio haec omnia creata esse dicentis, quae in eadem epistola repetita esse videntur, fusiusque tractata.

2. Qui impugnant veteres Decretales epistolae Romanorum Pontificum, huic ab Eleuthero conscriptae favent, quod scilicet in fine haec habeat verba ad episcopos Gallicanos: « Hujus rei gratia universalis vobis a Christo Jesu commissa est Ecclesia, ut pro omnibus laboretis; et cunctis opem ferre non negligatis. » Possemus equidem haud injuria suspensionem praetere adulterate epistolae: cum, quae in ea posita sunt de Judicis, super addita, exscriptaque videantur ex Constantini imperatoris constitutione et interpretatione ad eam apposita, quae in Codice Theodosiano² leguntur. Sed illorum verborum: « Universalis vobis a Christo Jesu commissa est Ecclesia, » ducimus esse legitimum sensum, quod opponantibus haereticis universalem Ecclesiam, quorum (ut vidimus) his temporibus ingens erat numerus; non modo episcopis, sed unicuique Christiano ejus defensionis studium imperatum esse videretur; pro veritate enim atque justitia usque ad mortem certandum, omnibus fidem sectantibus est a divina Scriptura³ mandatum. Nec ob eam causam confunditur ordo hierarchicus, a Christo (ut dictum est) in Ecclesia institutus; nam sicut quodlibet cor-

poris membrum suo fungens munere, pro toto corpore dicitur laborare; adeo ut hac ex parte, totus corporis, non partis tantum (quod ad munus suum spectat, jure illi possit dici catholice commissum, absque capitis, quod est praecipuum membrum, offensione; ita etiam Eleutherus merito jureque membris Ecclesiae ea ratione dixerit universalis Ecclesiae curam esse commissam.

3. Reperitur ab apostolo Paulo eadem fere usurpata phrasis, nam cum vocasset majores natu Ecclesiae Ephesi constituta, sic allocutus est eos⁴: « Attendite vobis et universo gregi, in quo posuit vos Spiritus sanctus episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo; » hocque illud ipsum est, quod cum S. Cyprianus⁵ primum dicit: « Una est Ecclesia, per totum mundum in nulla membra divisa; item, episcopatus unus est, episcoporum multorum concordia numerositate diffusus; » post multa subdit haec verba: « Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur, ut episcopatum unum indivisumque probentis; » nimirum (quod dictum est) cum quodlibet membrum pro toto corpore, cujus unum est caput, cujus est numeris cunctis prospicere, intelligitur laborare. Quo etiam sensu haec apud S. Clementem⁶: « Scripsimus vobis omnibus hanc catholicam doctrinam, ad confirmandum vos, quibus episcopatus universalis creditus est et commissus; » sic et S. Ignatius⁷ communis Ecclesiae vocat episcopum qui Philadelphiae tantum praefectus erat antistes.

4. Et in eundem plane modum Gregorius Nazianzenus, cum agit de S. Athanasio⁸: « Creditur illi, inquit, populi Alexandrini praesidentia; quod perinde est, ac si dicam, totius orbis praefectura. Cur ita? quia scilicet praefuit Ecclesiae Alexandrinae, ut universali processet. » Idem et de sancto Cypriano encomium texens, haec in eandem plane sententiam⁹: « Non enim Carthaginiensium solum Ecclesiae praefuit, aut Africae, quae merito ejus usque in hodiernum diem omnium sermone celebratur, sed universo Occidenti, imo et Orienti fere ipsi Meridiei, et Septentrioni, quocumque ille admiratione sui pervenit. » Haec ipse. Plura alia ad haec exempla

¹ Euseb. hb. v. c. 3. — ² De Jud. hb. II. et ibid. interpret. Code. Theodos. hb. II. tit. 18. — ³ Eccl. iv.

⁴ Act. x. — ⁵ Cyprianus de unitate Ecclesiae. — ⁶ Clem. Const. hb. ix. c. 15. — ⁷ Encl. epist. ad Philadel. — ⁸ Greg. Nazian. orat. in laud. Athanas. — ⁹ Idem orat. in laud. Cypri.

essent addenda, sed plus salis hæc esse videntur ad dictionum verborum elucidationem, quorum causa novatores, cum alioqui Decretales omnes illas epistolæ respuant, negotium facessunt Ecclesiæ, cum

hierarchicum ordinem in ea divinitus institutum impugnant. Sed de eo superius suo loco pluribus actum est.

Anno periodi Græco-Romanæ 5678. — Olymp. 241. an. 1. — Urb. cond. 938. — Jesu Christi 185. secundum Baronium 187.
— Victoris papæ 1. — Commodi imp. 10 et 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Triarius Martius*, et *M. Atilius Metilius Bradua*.

2. *Decennalia imperii proconsularis Commodi.* — Decennalia imperii proconsularis Commodi hoc anno edita, ut liquet ex nummis, quos Mediobarbus pag. 249 recitat, perperamque cum anno precedenti conjungit. In eorum postica legitur: VOTA SUSCEP. DEGENN. P. M. TR. P. X. IMP. VII. COS. IIII. P. P. S. C. In illis visitur imperator sacrificans. Nec refert, quod in decennialibus vota decennalia secunda, non vero simpliciter vota decennalia, ut in quinquennialibus fieri solitum erat, nuncuparentur; nam in laudata epigraphæ subintelligitur nota numeralis II, ita ut sensus sit, «vota suscepta decennalia II.» Sic vota decennalia Antonini Pii in nummo apud Mediobarbum, pag. 499, his verbis exprimuntur: VOTA

SUSCEP. X. COS. IIII, cum tamen, postquam consulatum quartum Antoninus Pius iniiit, vota tantum secunda decennalia suscepit. Is loquendi modus in nummis M. Aurelii etiam usurpatur, ut videre est apud Mediobarbum, pag. 222. Card. Norisius in *Epist. consulari*, pag. 121, præfatum Commodi nummum repræsentat; sed typographi errore, loco, IMP. VII. COS. IIII, perperam habet, IMP. VII. COS. III. Porro cum Commodus tribunitiam potestatem undecimam hoc anno V kal. Septemb. inierit, patet hæc decennalia anticipata fuisse, ac die natali posterioris imperii Augustei, celebrata.

3. *Eleutheri PP. obitus.* — *Eleutherus* papa hoc anno e vivis excessit, eique *Victor* successit, ut infra videbimus.

ELEUTHERI ANNUS 10. — CHRISTI 188.

1. *Philippus Ægypti præfectus et Eugenia ejus filia.* — Qui sequitur annus Domini centesimus octogesimus octavus, notatur in Fastis quinto Commodi consulatu cum Acilio Glabrione. Quo et decernitur præfectura Augustalis Ægypti Philippo, nempe anno septimo Commodi imperatoris; nam licet post exactum annum septimum Commodi illa potitus dicatur; id accidit quod non simul ac ab imperatore electus esset, nomen consequabatur et munus, sed cum Alexandriam ingrederetur, idque lege Augusti factum Ulpianus ¹ affirmat. Hic ille Philippus pater illustris martyris Eugeniæ, qui una cum Claudia conjuge in provinciam præfectus est; qui Judæos ac magos, qui sibi viderentur pessimum omnium hominum genus, vehementer exagitavit; cum Christianis autem benigne egit, eos

reveritus propter integerrimæ vitæ exemplum. Desponderat hic Eugeniæ filiam Aquilio consuli (vel legas, Acilio) qui hoc anno consulatum gessit una cum Commodio; nisi dixerimus hunc esse aliquem ex suffectis consilibus: testatur enim Dio, Commodum (quod nunquam antea factum fuerat) in annum unum viginti quinque consules designasse; sed cum nomen conveniat consulis ordinarii, haud alius consul querendus suffectus.

2. Sed quidnam accidit? Eugenia in Christum credens, nuptias aversata, una cum fidelibus eunuchis Proto et Hyacintho secedens, virili habitu delituit inter monachos, quos Essenos a Philone dictos esse superius demonstravimus; hæc omnia perficiente S. Heleno episcopo Heliopoleos. Quomodo vero pater ejus in Christum crederit, et sub Severo successorem acceperit Terentium, deque martyrio ipsius et Eugeniæ, inferius suo loco dicemus. Extant

¹ L. unica ff. de off. Præf. Aug.

ejus Acta, ex quibus hæc accepta summatim narravimus, et alia quæ dicturi sumus. Cum enim iidem martyres tam Orientalis Ecclesiæ quam Occidentalis præconio celebrentur, et apud omnes æque dies natalitius eorum martyrii recolatur, laud putamus posse aliquem suspicari, quæ de illis scripta sunt, esse commentum.

3. Recitantur ea, sed ex antiquioribus monumentis, a Metaphraste¹; quibus plane consentientia esse noscuntur, quæ ab Aleimo Avito episcopo Vien-

niensi ante mille et centum fere annos ad Fuscinam sororem de laude castitatis scripta sunt; quibus hæc, quæ primitus ab ipsa sunt gesta, narrantur, cum ait:

Eugenie dudum toto celeberrima mundo
Fama fuit: Christi quæ cum pro nomine vitam
Fuderit, ante lamen fortes processit in actus.
Namque habitum mentita viri, etc.

Eam siquidem lexit historiam, quæ apud dictum auctorem fusiis enarratur, nimirum quo modo inter monachos incognita diu vixit; et rea facta stupri, quod erat, propalare coacta fuit.

¹ Metaphr. die 25 Decemb. et alia manuscripta.

Anno periodi Græco-Romanæ 5679. — Olymp. 241. an. 2. — Urb. cond. 939. — Jesu Christi 186. secundum Baronium 188.

— Victoris papæ 2. — Commodi imp. 11 et 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Commodus Aug. V.* et *M. Acilius Glabrio II.*, ut demonstrat eard. Norisius in Epist. consulari.

2. *Decennalia prioris imperii Augustei Commodi.* (1) — Decennalia prioris imperii Augustei hoc anno a Commodo exhibita, qui ideo consulatum quantum juxta secundam consulatum Cæsareorum regulam iniit. Extat hujus imperatoris nummus apud Mediobarbum, pag. 251, in cuius postica legitur: SAEC. FEL. P. M. TR. P. XI. IMP. VII. COSS. V. Cernitur Victoria stans, dextra inscribens clypeo, Vo. DE. id est, *vota decennalia*, quæ ideo exhibita fuere die natali posterioris ejus imperii Augustei. Nam hoc anno Commodus die xxviii Augusti tribunitiam pot. xii iniit, et a patre mense tantum Novembri anni clxxvi Augustus renuntiat fuit.

3. *Classis Africanæ institutio.* — Lampridius in Commodi, cap. 17, ait: « Classem Africanam instituit, quæ subsidio esset, si forte frumenta Alexandrina cessasset. » Quæ institutio hoc anno facta, ut constat ex nummo Commodi apud Mediobarbum, pag. 251, et Sponium in disquisitionibus Antiquitatis. In ejus postica legitur: P. M. TR. P. XI. IMP. VIII. COS. VI. P. P. S. C. PROVINC. AEG. id est, *Providentia Augusti*. Repræsentatur eo in nummo navis in medio maris cum velis absque remis. Ex quo confirmatur quod in Dissert. Hypat. dixi, nova nempe instituta Romanum orbem de more vidisse annis decennialibus et id genus festis addictis, et Commodum, licet imperatorem valde abnormem, in eam legem non peccasse.

(1) Norisius in Dissertatione chronologica de Votis Decennialibus cap. III in fine scribit, *Commodum* vota decennalia suscepisse A. D. 180, die xvii Martii, qua die, patre defuncto, solus imperum obtinuit, anno *VI trib. potestatis*. Nummum apud Ottonem Mediobarbi offert cum epigraphæ VOT. SOL. DECEN. TRIN. POT. XII. COS. V. quæ notæ A. D. 186 conveniunt; quo anno, inquit Norisius, die xxvii mensis Novembris fungens trib. pot. XII, decennalia sibi communicata a patre imperii explevit, ac vota decennalia solvit. Mox subjicit, extare numisma *Commodi* cum votis xx. P. M. TR. POT. XV. IMP. VIII. COS. VI. id est A. D. 190 cunam, desinente decennio, quo a patre imperii consors factus est; quo quidem anno *vota decennalia* solvit, et *vicennalia nuncupavit*. Eadem tamen solemnia dies aliquot anticipavit, antequam annum trib. pot. xv expleret. Hinc nummi Commodi in museo Thienpolo pag. 557 cum epigraphæ: VOT. SOL. DEC. P. M. TR. POT. XII. COS. V. P. P. Alius ibidem, ubi M. COMMODUS. ANTONI. AUG. PIVS. BRIT. In postica: VOT. SUSCEP. DECEN. P. M. TR. P. VIII. IMP. VII. COS. III. P. P. Mem alius ibidem cum epigraphæ retrorsus: VOT. XX. P. M. TR. POT. XV. COS. VI. MANSI.

ELEUTHERI ANNUS 11. — CHRISTI 189.

1. *Apollonius senator, fidei defensor, per Perennem scelestissimum præfectum martyrio afficitur.* — Christi anno centesimo octogesimo nono, coss. Crispino et Eliano, octavo anno Commodi impera-

toris, « Apollonius, inquit Eusebius¹, Urbis senator, lecto senatui insigne volumine, quod de Christi fide composuerat, capite ob Christi fidem truncatus est. »

¹ Euseb. in Chronico.

haec in Chronico: sed et in Historia ¹ post pacem in Ecclesia concessam hoc tempore enarratum haec subdit: « Verum istud virtutis hosti et invidia natura sui aestuanti diabolo minime ferendum videbatur: et propterea varias de integro machinas contra nos astute fabricare aggressus est. Nam Apollonium virum inter fideles politioris litteraturae studijs et philosophiae notitia plurimum celebratum, in judicium adducit; et munus ex ejusdem Apollonii servis ad hanc rem valde accommodatum, qui hominem accuset, excitat. Ceterum huic misero ac perdito in judicium intempestive et incommode ad Christianum accusandum ingredienti, acutum (quoniam qui Christianorum nomina solum, quia christiani essent, deferebant, imperatoris edictum neci dare mandaverat) curia suffringebatur, Perennio iudice contra eum talem sententiam pronuntiante. Iste autem Deo carissimus martyr, cum iudex obnix ab illo petiisset, flagitassetque ut fidei suae rationem coram senatu redderet, simulatque accuratissimam orationem apologeticam pro fidei, quam profitebatur, defensione coram omnibus recitasset, sententia senatus securi percussus decessit e vita. Quippe vetus lex apud illos extabat, christianos qui semel in iudicio comparuerant, nisi professionis suae sententiam mutarent, non omnino liberos dimittendos esse. Istius vero coram iudice verba et responsa, quae ad Perennii rogata dabat, et orationem apologeticam apud senatum habitam, si cui libitum sic accurate cognoscere, ex libro nostro, quem de veris Martyribus composuimus, manifesto intelliget. » Hucusque Eusebius. At quaesitus diu et a pluribus ejus de Martyribus liber, nusquam fuit inventus.

2. Quod autem idem Apollonium praedicetur cum caeteris litteris, tum philosophiae scientia celeberrimus, illud in mentem venit, num hic ille fuerit Apollonius Chalcedonius ² philosophus Stoicus, quem Marcus Aurelius Antoninus imperator (ut vidimus) mirifice coluit. Et licet ex iis quae Epiphanius ³ docet, Apollonium Antonini amicum, quo tempore Bardesani Syro, ne se christianum profiteretur, suadebat, ethnicum et Christianae religionis adversarium ipsum fuisse constet; fortasse is postea (ut de multis accidit) fidem christianam amplexus, ejusdem quoque suscepit patrocinium. Sane quidem, quantumlibet senator fuerit, ipsum tamen nomen non est Romanum, sed peregrinum. Accidere autem facile potuit, ut ex litteris illis, quas ab omnium celeberrimo philosopho christiano Bardesane acceperat, divina operante virtute, mente fuerit illustratus, ut verae religionis cultum agnosceret, atque agnatum sectaretur. Sed quod id tantummodo persuadeat conjectura, nihil est quod certi affirmare possimus; licet id aequius dici possit; quam quod hic Apollonius idem fuerit cum illo celebri inter scriptores ecclesiasticos, qui adversus Cataphrygas ⁴ commentarios edidit; quod inter alios Nicephorus

perperam dixit: nam cum Eusebius, tum sanctus Hieronymus eos ab invicem distinctos ac plane diversos fuisse ostendant, temporis etiam certa ratio eos mendacii aperti redarguit. Nam cum ex ejus scriptis superius dictum sit, quadraginta post annos ab haeresis Montani principio eas se conscriptas esse lucubrations adversus eum ac caeteros ejusdem impietatis sectarios; plane declaratur, longe post Apollonii senatoris obitum, et post Commodi tempora, illum Apollonium claruisse.

3. Rursum vero quod ad ejusdem Apollonii supplicium spectat; observandum est non Commodi imperatoris sententia fuisse damnatum, sed exsensatusconsulto, Perenni iudice decernente. Erat enim iste Perennis (ut tradit Herodianus) praefectus praetorianis militibus. « Hic quippe, inquit Lampridius ², Commodianum persciens, invenit quemadmodum ipse potens esset; nam persuasit Commodo, ut ipse deliciis vacaret, idem vero Perennis curis incumberet; quod Commodus laetanter accepit. Hac igitur lege vivens ipse cum trecentis concubinis, quas ex matronarum meretricumque delectu ad formae speciem conciliaverat, trecentisque aliis puberibus exoletis, quosque aequae ex plebe ac nobilitate, nuptusque forma disceptatrice collegerat, in palatio per convivia et balneas debacchatur; » et paulo post; « Tunc tamen Perennis cuncta sibi vindicavit; quos voluit, interemit; spoliavit plurimos, omnia jura subvertit, praedam omnem in suam contulit; » ac de eo iterum: « Et nonnulli per provincias a Perenni ob divitiis insimulati, spoliati sunt, vel etiam intercepti; his, quibus deerat ficti criminis oppositio, objiciebatur, quod scribere voluissent Commodum heredem. » Haec et alia plura cum ipse, tum Dio atque Herodianus recensent.

4. Quomodo autem post Apollonii necem, Perennis, qui potestate regia diutius exullaverat, et in alios insultaverat, occisus sit; Herodianus ² caeteris fusiis narrat his verbis: « Cum itaque nobilissimis scenicis operam daret, sedens imperatoria sella Commodus, pleno spectatorebus theatro, suisque cuique locis ad sedendum pro dignitate attributis, priusquam quicquam diceretur agereturque in scena, repente quidam philosophi habitu, manu baculum gestans, peramque seminudus ab humero suspensus, curriculo prodiit; mediaque in scena consistens, manique silentium imperans: Non hoc, inquit, tudorum tempus, o Commode, neque spectaculis celebratitiae vacandum: imminet cervicibus tuis Perennis gladius; ac nisi caveris non quidem impendens, sed jam praesens periculum, peristi; nam et ipse hic adversus te copias pecuniamque colligit, et nati exercitus Illyricos sollicitant; quos nisi statim praevencias, occidisti. His dictis sive sorte quidam divinitus impellente, sive id auso homine ut gloriam sibi ignarus atque obscurus acquireret, seu quia speraret ingens aliquid praemium se ab imperatore consecuturum; sane illum de repente obstupe-

¹ Euseb. lib. v. c. 20. — ² Jul. Capitol. in Marco. — ³ Epiph. haeres. LXVI. — ⁴ Niceph. lib. IV. c. 25. 26.

¹ Lamprid. in Commod. — ² Herod. lib. I.

fecerat. Cæteri autem etsi non de nihilo ea dicta suspicabantur, tamen fidem habere dissimulabant. At Perennis comprehendi hominem jubet, ac pro furioso et vaniloquo, igne comburi; ita scilicet dedit penas intemptivæ libertatis. Cæterum qui se Commodi studiosos videri volebant, perosi antea quoque Perennem, utpote intolerandæ hominem superbie contumeliæque: nacti opportunum tempus, calumniis eum premere aggreduntur; sed scilicet ita futurum erat, ut Commodus insidias vitaret, et Perennis una cum liberis penderet penas. » Addit his Herodianus alias in Perennem querelas militum Romæ agentum, et aliorum ex Britannia refert Dio ¹ ea de causa Romam adventantium; quibus omnibus persuasus Commodus annuit, ut occideretur Perennis; datoque negotio Clearcho qui eum odio prosequeretur, non ipse tantum, sed et filius

qui agebat in exercitu, uxor quoque et soror simul cum filiis occisi sunt. Finis hic fuit Perennis diu antea ad vindictam aliorum tolerati; sed ubi sanguine christiano se polluit, insperatam ultionem numinis sensit.

5. Hoc item anno, post Apollonii senatoris necem, hæc contigisse refert Eusebius ¹: « In Capitolium fulmen ruit; et magna inflammatione facta, bibliotheca et vicinæ quoque ædes concrenate. » Magna subinde subsecuta est pestilentia, qua cum universa Italia est afflictata, tum Roma præcipue; cum (ut tradit Dio) ad duo millia mortuorum corpora quotidie efferrentur. Cæterum Apollonii dies cædis, in tabulis ecclesiasticis ex more adscriptus, memoria anniversaria semper postea in Ecclesia celebratus est.

¹ Dio in Commodo.

¹ Eusebius in Chronico.

Anno periodi Græco-Romane 5680. — Olymp. 241. an. 3. — Urb. cond. 910. — Jesu Christi 187. secundum Baronium 189.
— Victoris papæ 3. — Commodi imp. 12 et 8.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5, Coss. *Crispinus et Aelianus.*

2. *Posterioris imperii Augustei Commodi decennalia.* — Commodus posterioris imperii Augustei decennalia anno uno anticipata edi lit, ut certo ostendit nummus apud Mediobarbum, pag. 252, in postica inscriptum: *VOTA SOL. DECENN. P. M. TR. P. XII. COS. V. VISITUR* imperialer ad aram sacrificans, ad cujus pedes victima. Festum illud die xvii mensis Martii posterioris imperii Augustei natali celebratum; cum die xxviii mensis Augusti currentis Christi anni Commodus tribunitiæ pot. xii inierit, ideoque ante eum diem hæc solemnia exhibuerit. Horum iudicium novus *Auctoris pietatis* titulus a Commodò sumptus. In variis enim nummis tribunitiæ pot. xii insignitis vocatur, *ACTOR PIETAT.*, id est, *PIETATIS*, quod religionis reslituendæ specie plures crudelitates commiserit, ut videre est apud Lampridium in Commodo, cap. 9. Imperatores annis huiusmodi solemnibus dicatis novos titulos sibi attribuerent solitos, sparsim in hoc opere ostendimus. De falsa Commodi pietate agit Baronius ejus imperii initio. Porro ex præfatis decennialibus egregie confirmatur quod in Dissert. Hypat. tanquam huiusmodi solemnium fundamentum statuimus, annos nempe quinque ultimæ festivitatis, non a primo imperii, sed ab illo, quo ultima celebrata, ipso etiam in summam collato, deducendos esse. Si enim primum horum decennialium annum ab anno Christi centesimo octogesimo, quo Commodus patri successit, auspiceris,

ea præseni anno, nequidem extra ordinem, celebrari potuisse comperies; cum die xvii Martii Commodus octavum tantum imperii post patris mortem suscepti annum exorsus fuerit, et huiusmodi festa nunquam plus anno anticipata fuerint; ideoque si extra tempus exhibita sint, ad sequentem Christi annum pertineant, quo Commodus nondum imperii annum inchoavit. Verum, annis, ut fieri debet, computatis, et ab anno centesimo octogesimo quarto quo Commodus ejusdem imperii quinquennalia dedit, desumptis, res difficultatem non habet, liquetque decennalia anno uno Commodum prævertisse, ac quarto a quinquennalibus anno illa dedisse, proindeque extra legitimum tempus peracta esse. Monuit me Andreas Morellius vir clariss. extare in gaza regii numismata Commodi tam aurea, quam argentea ac area, in quibus ejus caput collo nudo visitur, et hæc verba leguntur: *VOT. SOL. DECENN. P. M. TR. P. XII. COS. V.*, etc.

3. *S. Apollonii martyrium.* — S. Apollonii senatoris Romani martyrium ante præsentem annum contigit; cum is, referente Eusebio, *Perennio* prætorii præfecto rationem fidei suæ reddere coactus fuerit, Perenniusque anno præcedenti interfectus fuerit, ut deducit ex Herodiano, lib. 4, cap. 9. Ibi Herodianus ait proditas esse insidias, quas Perennius Commodò parabat, cum *Ludos Romani Jovi Capitolino* facerent. Agon Capitolinus vicesimus sextus anno Christi centesimo octogesimo sexto celebratus est; ideoque et *Perennius* eodem anno occi-

sus. Nec audiendi, qui hanc mortem conferunt in annum Christi CLXXXII, quo XXV agon Capitolinus editus. Lampridius enim in Commodus, cap. 6, bellum Britannicum, antequam Perennius interficeretur, inchoatum fuisse indicat, et ex dietis constat, bellum illud anno CLXXXIII geri coeptum. Nec etiam refert, quod Lampridius citatus, cap. 8, dicat : « Commodus, cum adulterum matris consulens designasset, appellatus est Pius : cum occidisset Perennem, appellatus est Felix ; » in nummis vero Commodus dicatur Felix, cum gerit tribunatium pot. VII, quæ anno CLXXXII, mense Augusto, desinit. Nam Commodus dicitur in nummis Pius, et Felix ipso imperii post patris mortem suscepti initio : ideoque sunt hæc epitheta, non vero cognomina, quod inde certo constat, quod adulter ille interemptus est, Cleandro præfecto prætorij existente, ut indicat Lampridius in Commodus, cap. 7, Gruterus, pag. 94, inscriptionem exhibet, in qua memoratur votum solutum :

IMP. COMM. AVG.
FELICE. V. ET. GLABRIONE
IT. COSS.

anno scilicet Christi CLXXXVI, quo Perennius occisus, et Commodus Felix cognominatus, ut ex hac inscriptione liquet, quæ et Glabronem iterum consulens fuisse demonstrat. Apollonius itaque ante annum CLXXXVI martyrium fecit. Quæ tamen de eo in Chronico Eusebii juxta editionem Pontacenam dicuntur, desunt in variis manuscriptis, ut ipsemet Pontacens in Notis fatetur ; indeque nulla Apollonii in Chronico Eusebii juxta editionem Scaligerianam mentio.

4. S. *Apollonius nec scriptor, nec senator fuit.*

— Hieronymus non tantum *Apollonius* in numerum scriptorum ecclesiasticorum refert, epist. 84, sed etiam inter eos numerat, « qui in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos referciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scripturarum. » Ad hæc, eum senatorem facit. Verum hæc S. Doctor proprio ingenio ex Eusebio exaggerasse videtur. Ait quidem Valesius in Notis Eusebianis, Hieronymus hæc « sine dubio ex prava Rufini interpretatione hausisse. » Sed hoc nullo modo fieri potuit, cum tot annis Catalogum Hieronymus scripserit, antequam Eusebium Rufinus verteret. Scripsit hæc Hieronymus anno Theodosii M. XIV, in libro nempe de Script. Ecclesiast. eo anno publicatis : transtulit Historiam Eusebii Rufinus anno Christi quadringentesimo, ut suo loco dicitur. Octo igitur ad minimum annis Eusebium latine reddidit Rufi-

nus, postquam Catalogum suum scripserat Hieronymus. Eodem etiam modo in altero Apollonio describendo versatus est Hieronymus : « Apollonius, inquit, vir desertissimus, scripsit adversus Montanum, Priscillam et Maximillam, insigne et longum volumen, in quo asserit Montanum et insanas vates perisse suspensio. » De suspensio enim Montani locus quidem est Eusebii, sed ejus narrationem alteri plane scriptori, et quidem anonymo tribuit lib. 5, cap. 16, a quo satis aperte Apollonium distinguit cap. 18. Imo et idem anonymi opus Rhodoni etiam attribuit Hieronymus in Miltiade, ubi ait : « Miltiades, cujus Rhodon in opere, quod adversus Montanum, Priscillam, Maximillamque composuit, recordatur, etc. » Et tamen auctor, qui Miltiades meminuit, idem est, ac ille qui tradidit, Montanum et Maximillam suspensio vitam finisse. Quare in ea narratione non semel Hieronymus memoria lapsus. Legendi Halloixius in Notationibus ad Vitam S. Apollinaris, cap. 3, Valesius in Notis ad lib. 5 Eusebii, cap. 16, et Pearsonius in Vindiciis Epistolarum S. Ignatii.

5. *Roma peste, fame et incendio afflicta.* — Ad num. 5. Pestilentia, quæ teste Herodiano lib. 4, cap. 11, universam Italiam occupavit, ad annum centesimum nonagesimum, quo Commodus sextum consulatum gessit, spectat. Mediobarbus enim Commodi nummum exhibet inscriptum : SAL. GEN. HEM. COS. VI. P. P. S. C. id est, *salus generis humani*. Cernitur Æsculapius stans, sinistra baculum cum serpente involuto tenens, et dextram porrigens figuræ in genua procumbenti. Producit et alium Commodi nummum, in cujus postica legitur : VOTA SOLET. PRO SAL. P. R. COS. VI. P. P. Visitur figura ad aram sacrificans. Peste itaque anno cxc grassante, vota soluta sunt pro salute populi Romani, et sanitas ab Æsculapio postulata. Eodem pariter anno videtur contigisse magnum illud incendium, de quo Herodianus lib. 1, cap. 14, scribit : « Sed ubi templum (*Pacis scilicet*) consumptum ignibus est, plurima quoque et pulcherrima Urbis ædificia conflagrarunt, inter quæ etiam Vestæ templum. » Eusebii enim in Chronico anno Abrahami 2227, qui kalendis Octobris anni Christi cxc inchoatur, incendium illud memorat, et Herodianus lib. 1, de illa peste ac fame, quæ eodem tempore Romam opprimebat, ac præterea de illo incendio loquitur postquam narravit clades a Materno imperio Romano illatas, quæ in annum Christi cxc conveniunt. Statim enim iis recitatis subiungit : « Per idem tempus accidit, ut ingens Italiam quidem universam pestilentia occuparet, etc. »

ELEUTHERI ANNUS 12. — CHRISTI 190.

Demetrius episcopus Alexandrinus. — Christi anno centesimo nonagesimo, Fusciano et Silano coss., agente Commodo in imperio annum novum, defuncto Juliano episcopo Alexandrino, anno decimo sedis ejus substitutus Demetrius ab Eusebio¹ ponitur in Chronico; licet in Historia longe majorem annorum numero Juliano tribuisse videatur, dum

eum usque ad Severi persecutionis tempora pervenisse demonstrat, sic dicens¹: « Cum Severus jam decimum imperii sui annum ageret, et Laetus Alexandriae reliquaque Ægypti præfecturam obtineret, et Demetrius nuper tum post Julianum ibidem Ecclesiarum episcopatum adeptus fuisset, et persecutionis ardor quotidie magis magisque incenderetur, etc. »

¹ Euseb. in Chronico.¹ Euseb. lib. vi. c. 2.

Anno periodi Græco-Romanae 5681. — Olymp. 241. an 4. — Urb. cond. 941. — Jesu Christi 188. secundum Baronium 190.
— Victoris papae 4. — Commodi imp. 13 et 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. C. *Allius Fuscianus II*, et *Dullius Silanus II*, ut ostendit em. card. Norisius in Epistola consulari. p. 117.

2. *Tricennalia imp. Cæsarei Commodi.* — Commodus imperii Cæsarei tricennalia anno mo dilata dedit. Neque enim ante presentem annum potuit; cum duo id genus solemnia eodem anno ab uno eodemque imperatore non celebrarentur.

3. *Initium Demetrii episcop. Alex.* — Demetrius episcopus Alexandrinus hoc anno episcopatum Alexandrinum consecutus est; observat enim Pearsonius in Annalibus Cyprianicis, licet in Indiculo Nicephori Parisiis impresso ex codice valde corrupto legatur: *Δεμετριος ἐπιτ. ἱ. ἡγζαζζα; ἐπι. πγ'*, id est, *Demetrius an 10, Heraclius an 13*, ex codice tamen Ms. Londinensi legendum esse *Δεμετριος ἐπιτ. πγ'. ἡγζαζζα; ἐπι. α'*. *Demetrius annis XLII, Heraclius annis XVI.* Quare cum anno CCXXX, Demetrius vita functus fuerit, hoc anno Ecclesiam Alexandrinam administrare cepit. Et tamen Eusebii lib. 6, cap. 2, initium persecutionis Severianæ anno CCII, mole consignans ait: « Igitur Severo annum imperii decimum agente, Alexandriae et totius Ægypti præfecturam obtinente Laeto, episcopatum vero Ecclesiarum illarum post Juliani obitum Demetrio recens adepto, etc. »

Ultima verba in græco habent, *τὸν δὲ πρὸς τὴν παλαιάν ἐπιτοπισκοπὴν νεωστὶ τότε μετα Ἰουλιανὸν Δεμετρίος ἐπαρτάθη.* Quæ sic melius Christophorsonus vertit: « Et Demetrius nuper tum post Julianum ibidem Ecclesiarum episcopatum adeptus fuisset. » Quanquam *recens* quandoque *nuper* significet, ut videre est in Thesuro Roberti Stephani. At quomodo *recens* vel *nuper* Demetrius episcopus factus, qui jam annis quatuordecim Alexandriae sedebat? Verum hujusmodi adverbium saepe longum tempus, quemadmodum et adverbium *jampridem* brevissimum spatium designant, quod non raro viros eruditissimos in errorem impulit. Hinc divus Cyprianus in Epistola Synodica Ecclesie Africanae ad Cornelium papam cum collegis scripta anno ducesimo quinquagesimo secundo, de pace lapsis maturius danda ob persecutionem ingruentem, ait: « Statueramus quidem jampridem, frater carissime, participato invicem nobiscum consilio, ut qui in persecutionis infestatione supplantati ab adversario, et lapsi fuissent, et sacrifices se illicitis maculassent agerent diu penitentiam plenam. » Ubi Cyprianus rem viv ante annum gestam, *jampridem statutam* dicit, ut observat *Fellus* in notis ad Epistolam Cypriani, quæ Pamelio est LXVI.

ELEUTHERI ANNUS 43. — CHRISTI 491.

1. *Serapion episcopus Antiocheus ejusque scripta.* — Sequenti anno centesimo nonagesimo primo, duobus Silanis coss. Junio atque Servilio, Commodi imperatoris anno decimo, post Maximinum subrogatur in Ecclesiam Antiochenam Serapion. Hæc Eusebius¹ in Chronico, licet sanctus Hieronymus id factum dicat anno sequenti. Celebris hic fuit inter scriptores ecclesiasticos hujus temporis; de cujus lucubrationibus, quæ apud se extarent, hæc Eusebius: «Serapionis in scribendo industria et vigiliarum alia credibile est apud alios conservata esse monumenta; sola autem apud nos ea pervenerunt, quæ contra Dominum (al. Dominum) quemdam, qui persecutionis tempore a fide in Christum excidisset, seque ad Judaicam superstitionem transulisset, scripta fuerunt, et ad Pontium et Carinum (al. Ponticum et Coricum), ecclesiasticos viros missa, atque certæ quædam ad alios epistolæ. Alius est liber ab eo confectus, de Evangelio quod secundum Petrum dicitur: quem quidem elucubravit, quo ea quæ in eo erant falso commemorata, penitus refelleret, idque propter certos fratres, qui in Ecclesia Rossensi illius Evangelii simulatione ad alienas doctrinas et a fide discrepantes se applicuissent. Ex quo quidem libro pauca quædam, in quibus suam de eo Evangelio sententiam exponit, commode citare non fuerit ab instituto alienum; sunt autem hæc:

2. «Nos enim, fratres, et Petri et aliorum Apostolorum doctrinam recipimus, sicut et Christi; sed libros quosdam falso nomine illorum inscriptos, utpote ejus rei satis experti, omnino repudiamus, idque pro certo cognoscentes, nos ejusmodi non aliquando ab illis accepisse. Ego enim, cum essem apud vos, putabam certe omnes rectæ fidei penitus addictos fuisse. Librum ideoque, qui Petri Evangelium inscribatur, mihi ab illis oblatum, cum minime perlegissem, equidem dicebam; quod si, quia hoc Evangelium inter vos non legatur, animo et voluntate dissideatis, legatur quidem. Verum cum jam intelligam, illos occasione ex iis quæ ipse tum dicebam arrepta, in erroris cujusdam latebras irrupisse; ad vos denuo venire maturabo. Quare, fratres, brevi me expectatote. Nos autem, fratres, minime nescii cujusnam erroris et sectæ auctor fuerit Marcianus, et quo pacto, dum ea quæ loquebatur non intellexit, sibi ipsi repugnaverit (quod plane ex iis

quæ ad vos scripta sunt, facile discetis) simul ac a quibusdam qui ipsum Evangelium usurpant, hoc est, ab iis, qui ex eo primum suum duxerunt errorem, quos appellamus *Σεραπίωνες*, hoc est, Opinatores (complures enim et varie sunt eorum disciplinae, sensus, et sententiæ) sciscitali essemus; poteramus facile animadvertere, nonnullas illius Evangelii sententias cum vero rectoque Salvatoris verbo consentientes esse, alias autem ab eo diversas discrepantesque, quas hic vestris tanquam oculis ad explorandum subjecimus.» Hactenus ex commentario illo Serapionis Eusebius.

3. Erant docite hæretici, qui pseudoevangelio Petri ad suam ipsorum hæresim confirmandam utebantur (inquit Theodoretus¹), qui non vere, sed sola visione et apparitione credebant fuisse mysterium incarnationis. Sectæ hujus auctorem fuisse Julium Cassianum, ex Clemente Alexandrino² superius dictum est. Rursus vero, quod a Serapionis lucubrationes pertinet; illis ipsis, quas (ut dictum est) ad Pontium et Carinum conscripsit, hæresim Montani magnopere exagitavit, quibus declarat, eam jam ab Ecclesia toto orbe damnatam. Sunt hæc ejus verba ab Eusebio³ recitata: «Ut vero istud intelligatis, omnem in Christo fraternitatem, quæ per universum orbem terrarum diffusa est, ab hac nova et peregrina prophetia, tam falsis prestigis instituta reapse abhorrere; litteras Claudii Apollinaris, beatissimi viri, qui Hierapoli civitati Asiæ episcopus præfuit, ad vos misi.» Erat hæc Apollinaris epistola instar Synodalis, quod diversorum episcoporum subscriptionibus munita esset. Sed de Montani hæresi ubique damnata superius diximus, cum de ejus origine actum est.

4. *Hujus temporis viri illustres.* — Hujus quoque Serapionis testimonio, sicut et quorundam antiquorum theologorum, ut Irenæi, Apollinaris Clementis et aliorum, confirmata est in Concilio Alexandrino sub S. Athanasio catholica fides consubstantialitatis sanctissimæ Trinitatis, ut suo loco dicemus. Cum autem agit de ingressu Serapionis Eusebius, de aliis⁴ qui tunc temporis in Syria Palestina clarebant episcopi, hæc addit: «Cæsareæ item id temporis Palestine præfuit Theophilus; Narcissus similiter, cujus superior nostra mentionem

¹ Euseb. lib. vi. c. 10.

¹ Theod. divm. decret. lib. v. — ² Clem. Alex. Strom. lib. III. —

³ Euseb. lib. v. c. 18. — ⁴ Euseb. lib. v. c. 21.

fecit oratio, adhuc Ecclesie Hierosolymitanae ministerio perfungebatur. » Addit et de his insuper : « Ecclesie Corinthiorum, quae est in Graecia, iisdem temporibus Bacchillus fuit episcopus, Ecclesiae Ephesinae Polycrates. Et quamquam multi alii praeterea (ut verisimile est) et prope infiniti illa hominum

aetate floruerunt; illos tamen, quorum recta fides et catholica sententia scriptis ad nostram aetatem derivata sit, solos (ut ratio postulabat) nominatim citavimus. » Illicusque Eusebius. Sed de his novissime recensitis scriptoribus prolixior erit sermo sub Severo imperatore.

Anno periodi Graeco-Romanae 5682. — Olymp. 242. an. 1. — Urb. cond. 942. — Jesu Christi 189. secundum Baronium 191.
— Victoris papae 5. — Commodi imp. 14 et 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Servilius Silanus*, et *Dullius Silanus*, id est, duo Silani.

2. *Consules xxv in annum unum designati.* — Dio, lib. 72, de Cleandro, cujus post mortem Perennis ampla fuit auctoritas, sermonem habens ait : « Neque vero Cleander haec solum fecit, sed etiam consules xxv in annum unum designavit : quod neque ante id tempus, neque post unquam factum est. » Spartianus vero in Severo imperatore, cap. 4 : « Consulatum cum Apuleio Rufino primum egit, Commodus se inter plurimos designante. » Onuphrius in Fastis Baronio ceterisque persuasit, factum id esse Materno et Bradua consulibus, anno nempe cxxxv, quo Commodus quintum se consullem designavit. At cum *Perennis* praetorio praefectus ac Cleandri decessor anno tantum centesimo octogesimo sexto, quo Commodus consulatum quintum gessit, perierit, liquet, vulgarem opinionem falsam esse, absurdamque illam tot consulum designationem ad praesentem annum perti-

nere. Id manifeste docet Spartianus loco citato, cum post recitata verba statim dicat : « Post consulatum, anno ferme fuit Romae otiosus. Deinde proficiscens ad Germanicos exercitus, major filius, qui tunc quinquennis erat, etc. » Caracalla major nato filius Severi in lucem prodit anno Christi cxxxviii ut infra ostendo; quare anno Christi cxcii, quintum aetatis annum inchoavit, ideoque anno cxc, Severus primum consulatum gessit, anno insequenti Romae otiosus fuit, annoque cxcii quo Caracalla quinquennis erat, in Germaniam profectus *Caracalli* imperator anno insequenti renuntiatus est, ut suo loco dicam. Haec consulum xxv in unicum annum designatione suo anno reddita apparet, Cleandri praefecti praetorio interitum, rei frumentariae inopiam, et pestilentiam quibus Roma oppressa est, et novorum nominum mensibus impositionem non contigisse ante annum cxc, cum Hierodotus in fine libri primi haec uno tenore recitet, et cum Cleandri interitu, qui anno cxc accidit, copulet.

ELEUTHERI ANNUS 14. — CHRISTI 192.

1. *Commodum divinis honoribus inhiantem spernant Christiani, et inde martyria.* — Christi anno nonagesimo secundo supra centesimum, Commodus sextum et Petronius Septimianus consulatum gesserunt : quo imperatorem ipsum omnium celeberrimam munerum editionem exhibuisse, tradit Eusebius¹; ejus cum gentiles historici memine-

rint, quoto ejus imperii anno facta sit (confuse cuncta miscentes) minus significarunt. Quod vero Eusebius certis annis haec et alia consignet in Chronico, haud putandum ille ex animi sententia nullo auctore praevio fecisse, sed potius veterum scriptorum, quorum monumenta exciderunt, assectum esse vestigia, ut puta inter alios Julii Africanus; quem scripsisse Epitomen temporum testator quoque S. Basi-

¹ Eusebius in Chronico.

lius¹, qui eum citat; de quo inferius dicturi sumus. Meminit horum munerum Herodianus², cum (ut Dio testatur) Commodus ad spectandum veniens, perinde ac si esset Hercules, pelle leonis et clava procedebat insignis; quippe qui cum Hercules videri vellet et coli, e Neronis, seu solis colosso caput auferens, sumi (quod haecenus Romæ visitatur) voluit collocari, addidit clavam et æneum leonem subjectum³; quo etiam habitu complures eidem Romæ statuæ dicatæ sunt; nec amplius filius Marci (ut tradit Herodianus⁴) vocari voluit, sed Hercules Jovis filius; depositoque cultu Romanorum principum, pelle strata, clavam manu gestabat, seque ipsum (ut scribit Lampridius) Commodianum Herculem et deum appellans, tanquam deo sibi voluit immolari. Adulabatur quidem senatus, his omnibus acclamans ac parens, licet clam rideret: palam quidem ejus stultitiam ridere, piaculum erat; nam Dio, qui aderat in theatro, cum aliis senatoribus, cum alia ex causa levissimi ejus actus ridendi subesset occasio, nova arte, quam suggestit occasio, comprimere risum conatus est, quod et alios facere docuit; idque ipse his tradit verbis: « Quamobrem cum multi riderent, et gladio fuissent occisi, nisi ego folia laurei quæ habebam ex corona comedissem, persuasissemque cæteris, qui juxta sedebant, ut idem facerent; videlicet ut lacto continuo motu stomachi indicium risus celaremus. »

2. Sed quorsum hæc, inquires, quidve Annalibus Ecclesiasticis conferunt? plurimum quidem. Accidit enim, ut Christiani quidam tantam impietatem, imo stultitiam Commodi, cum deus Hercules dici vellet, æquo animo ferre non valentes, palam per Urbis publicas vias istæ Commodi Indicera riderent, subsannarent, atque damnantes detestarentur; unde et suppeditata est illis occasio subeundi martyrium. Fuerunt hi Eusebius, Pontianus, Vincenlius, et Peregrinus; quos Romæ habitare consuevisse in vico Lanario, scripta Acta eorum, quæ legimus, docent: licet quæ sunt typis excusa⁵ habeant, sed depravate, vicium Carnarium, cujus nominis nullum vicium Romæ fuisse legimus, sed bene Lanarium: imo ejus nominis duos, quorum alter in tertia regione erat, quæ Isidis et Moneta dicta est; alter vero in regione septima, via Lata, qui dictus est Lanarius vicus ulterior, ut ex Publico Victore et Sexto Refo constat. Hi igitur deridentes ac detestantes Commodi facinus, Julio senatori, quem imbuerant Christiana religione id ipsum facere suaserunt. Adulantibus enim cæteris senatoribus, refragatus est Julius; cuius rei gratia libenter mortem oppetiit.

3. *Julius senator martyr.* — Ejusmodi enim erat christianorum senatorum causa, ut oporteret aut discedere penitus a senatu aut longe ab Urbe aliquo prætextu, honestave occasione, a comitiis abesse. Etenim cum adessent, impie agere cogebantur; siquidem Augusti lege sancitum erat, ut,

antequam loco considerent senatores, in ara ejus dei in cujus templo comitia haberentur, thure ac mero supplicarent, ut tradit Suetonius¹ in Augusto. In templis duntaxat cogi consuevisse senatum, et, antequam rogatio fieret, immolari solum sacrificium, tumque primum de rebus divinis, ac subinde de humanis agi, ex Marco Varrone Gellius² narrat. Sic itaque Julius renuens in tantam impietatem cum cæteris conspirare, a Commodo traditur Vitellio militum tribuno, homini fero animo, ut eum ad immolandum Herculi, nempe sibi, cogeret; vel, si id facere detrectaret, occideretur. Qui parens jussis, eum id facere renuentem tamdiu jussit, præter jus fasque ignominiose iustibus cædi, ut animam exhalaret. Cum vero ejus corpus superius nominati christiani sublatum curassent, ac sepelissent in cæmeterio Calepodii decimo quarto kalendas Septembris; in crimen vocati, quod bona Juli senatoris diripuisent, ejus rei occasione diram de illis idem judex habuit questionem, equuleo torquens. Cumque Eusebio unius ex illis post hæc linguam radicibus præcidi jussisset, eo nihilominus recte loquente, Antonius carnifex, visa re tanta, Christo credidit, atque capite truncatus est undecimo kalendas Septembris.

4. *Ad Petram sceleratam ducti martyres.* — Cum interim reliqui detrusi confessores in carcerem, divina in eis operante virtute, miracula eederent, inter alios Lupulus nomine ex Jovis Capitolini sacerdotibus cum curaretur oculorum cæcitate, Christo credidit. Cum post hæc iidem qui detinebantur in carcere, ducti ad Petram sceleratam (sic habent horum Acta antiquitus scripta, quæ in nostra bibliotheca asservantur) plumbatis necati sunt: quorum corpora sepelivit Rufinus presbyter sexto ab Urbe lapide in arenario inter viam Aureliam et Triumphalem, octavo kalendas Septembris. Habent autem quæ sunt edita eorum Acta, hos passos esse ante amphitheatrum; ubi illum quidem putamus fuisse locum, qui Petra scelerata diceretur; cujus quidem nominis in aliis quoque Actis martyrum factam mentionem reperimus; verum apud Gentiles scriptores nusquam meminimus legisse Petram sceleratam, sed tantum ab eis nominari Vicium sceleratum, in quo impia filia Servii Tullii patris corpus rheda percalcatum pertransiit; sed et Portam sceleratam, qua Fabii non reversi egressi sunt: itemque Castra scelerata, ubi Drusus occubuit, quorum meminuit Suetonius³: ac denique Campum sceleratum, in quo vestales stupro convictæ vivæ infodiebantur.

5. Tales igitur nonnisi apud monumenta martyrum Petræ sceleratæ nomen repererim, interdum perlustrans antiquas Romæ existentium memorias martyrum mecum cogitavi, num dicta esset Petra scelerata lapis ille sepulchrali inscriptione hominis gentilis notatus, qui in diaconia S. Viti ad Marcelinum dicta, crate ferrea circumfatus, religiose assertatur, quod in eo multa martyrum millia cæsa

¹ Basil. de Spirit. sanct. c. 29. — ² Herod. lib. 1. — ³ Dio in Commod. — ⁴ Herod. lib. 1. — ⁵ Apud Surium tom. VII.

¹ Sueton. in Aug. c. 35. — ² Gell. lib. XIV. c. 7. — ³ Sueton. in Claud. c. 1.

dicanur : vel illa fortasse marmorea tabula , quae in basilica Vaticana, ingressu portae illius, quae proxima est Porte Sanctae, a sinistris ejus posita, super quam (ut ibi posita docet inscriptio) multa corpora martyrum caesa sunt. Porro alteram earum ejusmodi nomen consecutam esse, nulla est penes me dubitatio. At ejusmodi nomen a Gentilibus potius quam a Christianis inditum puto, cum illi eam sanguine christiano assidue madentem exhorrent, pariterque defestarentur; Christiani e contra, ut de instrumentis tortorii, quibus sancti martyres essent excruciat, facere con-sueverunt, eam honore fuerint prosecuti, ac proinde sacram potius appellarint, eamdemque ut nobilissimum carnicinae martyrum monumentum accurate servarent. Haec vero interdum opinari, conjectura haud longe petita suadet.

6. Sed quod ad Julium senatorem a Commodo occisum pertinet, aequae suspicio mentem pulsatur, num hic ille ipse sit Julius Proculus senator, quem

Lampridius¹ inter senatores ab eodem imperatore occisus adnumerat, eumque a Commodo necatum esse cum suis tradit; eos enim omnes cum ille recenseat, privatam ejusque necis causam praeremittit. Verum quid certi de his affirmare possimus, nihil est. Ceterum non Julius tantum, sed reliqui omnes recensiti martyres, suis quibusque diebus, quibus sunt coronati martyrio, adnotati fuerunt in ecclesiasticis monumentis, quo eorum natalitia anniversaria commemoratione a fidelibus colerentur. Quanam autem ultio divinitus missa secuta sit martyrum necem, eadem a nobis citata superius Acta significant; nempe Vitellium repentina morte animam efflasse; Commodum vero postea, haud multis annis interlibentibus, fuisse a ludente secum athleta strangulatum. At quae praeter alias innumeras anno sequenti clades inflictæ divinitus Urbem incesserint, dicemus.

¹ Lamprid. in Commod.

Anno periodi Graeco-Romanae 5683. — Olymp. 242. au. 2. — Urb. cond. 943. — Jesu Christi 190, secundum Baronium 192. — Victoris papae 6. — Commodi imp. 13 et 11.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug. VI*, et *Petronius Septimianus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Imperii proconsularis Commodi quindecennialia.* — Commodi consulatus juxta secundam consulatum Caesarorum regulam; proconsularis enim imperii quindecennialia dedit, ut varia ejus numismata demonstrant. Mediobarbus, pag. 255, unum exhibet, in ejus postica legitur : P. M. TR. P. XV. IMP. VIII. COS. VI. S. C. VOT. XX. In corona quereca. Commodus tribuniciam pot. xv anno praecedenti inivit, currentique usque ad quintum kal. Septembris gessit. Quare ea solennia die xv Martii, quo patri successit, quoque tribunicia pot. xv adhuc in cursu erat, celebrata. Ad ea solennia referenda celebris numerum exhibitio, de qua Baronius et antiqui mentionem fecere. Videnda Commodi numismata apud Mediobarbum citatum, ubi in eam rem plura.

3. *Maternus occiditur.* — Hoc anno *Maternus* miles, qui Gallias Hispaniasque barbarat, quique Commodum Augusto insidias paraverat, ut scribit Herodianus, lib. 1, cap. 10 et 11. « Proditus imperatori

a sociis quibusdam, comprehensus » fuit, ac multatus capite, antequam « festus dies Matris deum » adesset. At enim Herodianus, « veris indio, statoque sollemnique die, pompam Matri deum Romanos » celebrare. Ex hoc temporis caractere *Maternum* currenti anno occisum intelligimus. Mediobarbus nummum Commodi exhibet, in ejus postica legitur : MATRI DEUM SALUTARI COS. VI. P. S. C. Visitur dea leonem inequitans, qui nummus ad sacrificia a Commodum facta in honorem Matris deum, cum Materni insidiae detectae sunt, referendus, ut recte Mediobarbus. Non itaque ante praesentem annum, quo Commodus sextum consulatum gessit, *Maternus* interfectus. Quod et demonstrat alius Commodi nummus a Vaillantio viro clarissimo tom. 1, fol. 95, productus, in ejus postica habetur : MATRI DEVM CONSERVAT. TR. P. XVI. IMP. VIII. COS. VI. S. C. Geruntur Cybele leone vecta, dextra tympanum, lava sceptrum tenens. Tribunicia pot. xvi Commodi, quinto kalendas Septembris currentis Christi anni inchoata, ideoque et hoc anno *Maternus* interfectus.

ELEUTHERI ANNUS 15. — CHRISTI 193.

1. *Pacis templum et palatium incendio confla-*
grant. — Anno Christi centesimo nonagesimo tertio,
 Bradua secundum et Aptoniano coss., Commodi imp.
 anno duodecimo, « incendio Romæ facto, palatium
 et aedes Vestæ, plurimæque Urbis pars solo coequa-
 tur. » Hæc Eusebius summam in Chronico. Sed
 quomodo hæc se habuerint, præstat ex Herodiano¹,
 ea pluribus narrante: hic ad verbum describere:
 « Maximum, inquit, nefas cum in præsens dolorem
 attulit, tum in futurum pessimo augurio universos
 conterruit. Nam cum neque imbres ulli, neque nubes,
 tantumque exiguus tremotus antecessisset,
 seu nocturni casu fulminis, sive igni aliquo in ipso
 terrarum motu velut extrito (al. excito), totum de
 improvviso Pacis templum incendio consumptum
 est; quod unum scilicet opus cunctorum tota Urbe
 maximum fuit atque pulcherrimum, idem templo-
 rum omnium opulentissimum, egregieque munitum
 multoque ornatum auro et argento. Quippe universi
 ferme suas illuc divitias quasi in thesaurum conge-
 rebant; ideoque per noctem debacchatus ignis,
 multos ex opulentis egenos reddidit. Quapropter
 communem quidem lætaram publice omnes, suam
 autem quisque privatim deplorabant. Sed ubi tem-
 plum omne consumptum ignibus est, plurima quo-
 que et quamplurima Urbis ædificia conflagrarunt;
 inter que etiam Vestæ templum, sic ut Palladium
 quoque conspiceretur, quod in primis colunt, atque
 in arcano habent Romani, Troja (ut perhibent) eve-
 ctum, ac tunc primum, postquam in Italiam devenit,
 conspectum ab omnibus; quippe raptum id vestales
 virgines media Sacra via in aulam imperatoris trans-
 tulerunt. Multa præterea pulcherrimæque Urbis
 partes combustæ; plurimosque dies pervagatum in-

condium non prius sedatum est, quam repentinis
 imbris extingueretur. Itaque totam rem diis im-
 putabant ejus ætatis mortales, quorum scilicet vo-
 luntate et inchoasse incendium, et desiisse arbitra-
 bantur; ac portendi bella quæ sunt deinceps insecuta,
 consumpto Pacis templo interpretabantur; quam
 deinceps famam rerum eventus comprobavit. » Hu-
 cusque Herodianus.

2. Prodigium autem id fuisse mortis principis
 putavit Dio², qui et palatium incendium pervasisse
 tradit his verbis: « Præterea incendium excitatum
 in quibusdam ædibus ad templum Pacis pervenit;
 consumptisque tabernis in quibus merces Ægyptio-
 rum et Arabum erant, conscendit palatium, ubi adeo
 exusta sunt multa, ut libelli, qui ad principatum per-
 tinebant, omnes fere interierint. Ex quo cœpit esse
 perspicuum fore, ut id malum non contineretur in
 Urbe, sed inde ad universum terrarum orbem ema-
 naret. Nec enim id incendium restingui potuit hu-
 manis viribus, licet eo magna vis aquæ et a pleris-
 que privatis hominibus et ab ipsis militibus compor-
 taretur, venissetque Commodus ex suburbio, atque
 ut incendium restingueretur, instaret; quod tamen
 nisi consumptis rebus omnibus, quibus adhæserat,
 finem non habuit. » Hæc Dio, ab Herodiano parum
 dissentiens. Verum voluisse Commodum Urbem in-
 cendere, quod et fecisset, nisi Lætus præfectus præ-
 torio eum deterrisset, affirmat Lampridius³. Con-
 sumpta tunc fuisse incendio sacra spolia, quæ e
 templo Hierosolymitano sublata Vespasianus in tem-
 plum Pacis intulerat, certum est; licet vasa quædam
 integra alibi servata ad Valentiniæ postremi ejus
 nominis imperatoris tempora permansisse, eaque
 cessisse Wandalarum spoliis, Procopius³ tradat.

¹ Herod. lib. 1.² Dio in Commod. — ³ Lamprid. in Commod. — ³ Procop. de bello Wandalarum.

que Bradua in inscriptione a card. Norisio ibidem recitata sine nota iterati consulatus proferatur, diversus est a Metilio Bradua anno cxxxv consule,

ideoque perperam datur consul II tam in Annalibus, quam in Fastis Onuphrianis.

VICTORIS ANNUS I. — CHRISTI 194.

1. *Eleuthero defuncto, Victor papa creatur.* — Centesimo nonagesimo quarto Christi anno, Commodus imperatore septimum et Pertinace secundum coss., VII kalend. Junii, Eleutherus papa, cum sedisset annos quindecim et dies viginti tres, ex hac vita sublatus est. De sedis ipsius annis consentiunt omnes tum Latini, tum Graeci; sed cum Eusebius in Chronico hoc anno post Victoris ingressum, in Historia¹ autem habeat sedisse Eleuthero annis tredecim; equidem puto in notam numeri mendum irrepisse. Quod autem ad diem obitus pertinet, cum Romanum Martyrologium, tum librum de Romanis Pontificibus nos secuti, die ante memorata decessum ejus ex hac vita posuimus; sed an gladio, nobis incompertum est: nisi quod in antiquis omnibus Martyrologiis martyr reperitur adscriptus; cum tamen certum sit (ut in nostris Notationibus pluribus demonstravimus) martyris non nisi tribui consuevisse non iis tantum, qui violenta morte Christi causa mori quoquo modo coacti essent; sed et communitate fuisse illis etiam qui fidei confessionis causa cruciamentum aliquo subiissent, licet martyrium minime consummassent.

2. De eodem Eleuthero haec item scripta leguntur in eodem libro de Romanis Pontificibus: «Die fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros duodecim, diaconos octo, episcopos per diversa loca quindecim. Qui etiam sepultus est juxta corpus beati Petri septimo kalend. Junii. Cessavit episcopatus ejus dies quinque:» Hucusque ibi. Sic igitur hoc ipso anno kalendis Junii, Victor Aler, Felcis filius, in locum ejus Romanus Pontifex subrogatus est. Sed quid post haec?

3. *Commodi obitus.* — Postrema hujus ipsius anni die, nempe pridie kalend. Januarii, Commodus imperator cum statisset complures viros consulares ac senatores occidere, in primisque ipsam Marciam,

quam (ut dictum est) loco conjugis habebat, necnon Laetum praefectum praetorio, ac Electum custodem cubiculi, re comperta, eorumdem conspiratione a Narcisso athleta oppressis faucibus strangulatur; haec Herodianus¹ pluribus, nec non Dio², et alii. Quanto gaudio haec accepta fuerint a senatu, acclamationes ab eo in ipsum editae testantur, quas literis a Mario Maximo commendatas Lampridius³ recitat. Sed superat, mea sententia, omne portentum, quod impurissimum ac immanissimum principem, in quem omnes a majoribus usque ad minimos merito exclamassent, «Severus nihilominus, qui ei successit in imperium, inquit Lampridius⁴, amantissimus nominis sui, odio (ut videtur) senatus, Commodum inter deos retulerit, flamine addito (quem ipse vivus sibi paraverat) Herenlanceo Commodiano; utque ejus dies natalis celebraretur instituit.» Haec ipse omnia.

4. Hunc igitur exitum Commodus habuit, «cum regnasset, ait Dio, annos duodecim, menses novem, et dies quatuordecim. Vivit annos triginta unum et menses quatuor, in quo domus vere Aureliorum principatum amisit.» Haec ipse. Cum autem Clemens Alexandrinus, qui his diebus illustris habebatur Alexandria, libro primo Stromatum suppulans tempora, affirmet, ab anno quo natus est Dominus, usque ad mortem Commodi, annos numerari centum nonaginta quatuor: jam vides, lector, chronologiam nostram his egregie consentire. Quod vero additur de mense, non dubium est mendum esse; nam cum constet Commodum ultima die Decembris occisum esse, Christique natalis tam Graecorum quam Latinorum sententia contigerit die vigesima quinta ejusdem, vel, secundum Aegyptios, sexta die Januarii; nihil est quod mensis unius spatium addi debeat.

¹ Euseb. hb. v. c. 21.

¹ Herod. hb. 1. — ² Dio in Commod. — ³ Lamprid. in Commod. — ⁴ Lampr. ibid.

Anno periodi Græco-Romanæ 5685. — Olymp. 212. an. 4. — Urb. cond. 945. — Jesu Christi 192. secundum Baronium 194.
— Victoris papæ 8. — Commodi imp. 17 et 13.

1. *Consules.* — Ad num. 4 et seq. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug. VII.*, et *P. Helvius Pertinax II.*

2. *Quindecennalia prioris imperii Augustei Commodi.* — Consulatus juxta secundam consulatum Cesareorum regulam; quindecennalia enim prioris imperii Augustei dedit, uno anno dilata. Medobarbas in *Commodo*, pag. 257. hujus imperatoris nummum proferi, in postica inscriptum: *Vor. XX. P. M. Tr. P. Imp. VIII. Cos. VII. S. C.* Deest annus tribunitiæ potestatis, sed consulatus Commodi septimus præsentis anno susceptus ea vota hoc anno nuncupata certo ostendit. Dio, lib. 72, scribit Commodum statuisse Falconem et Clarum anni insequentis consules interficere, sequè kalendis Januariis consulem, ex loco, in quo gladiatores aluntur, exire: sed dum hæc moliretur, venenum die ultima anni cxcii ei propinata esse. Quem consulatum octavum Commodum, quindecennalibus posterioris imperii Augustei anno uno dilatis, destinasse non dubitandum; cum nullum consulatum præter leges ac præscriptum suscepisse appareat. Ante Commodum nullus ex imperatoribus quindecennalia et quindecennalia in nummis memorari jusserat; quem tamen agendi modum, si successores imitati essent, tanta diligentia opus non fuisset, ut quibus annis ea solemnia, quibus historia chronologiaque mirum in modum elucidantur, ab imperatoribus edita fuerint, investigaretur. Sed usque ad Constantini M. tempora, quindecennalia et quindecennalia in nummis non expressa; et quando in iis sculpta, non tantum tribunitiæ potestas, sed et consulatus ut plurimum prætermitti; cum contra in nummis Commodi tam consulatus, quam tribunitiæ potestas discrete enuntiantur.

3. *Vota decennalia nunquam ab imperatoribus omissa.* Norisius card. in re antiquaria exercitissimus, in *Epist. consulari*, pag. 121 scribit: « Passim prostant nummi Commodi cum votis X. ac Tr. P. XV. Hæc vota abs te. » nam ex *Epistola* mihi dicata, « dicuntur nuncupata pro imperio Cesareo, deinde pro imperio preconulari, denique pro Augusteo. Nunquam exactam rationem assignari posse puto, cur ab Tr. P. VIII. ad XII. per quindecennium singulis quibusque annis vota decennalia nuncupa-

verit, nisi dicamus quandoque concepta pro salute populi Romani, quæ post decennium solvit, cum extent nummi ejusdem Commodi inscripti: *Vota sol. PRO SAL. P. R. Cos. VI.* aut forte eadem vota repetita memoria in nummis obsignata iis etiam annis, quibus reapse concepta non sunt; vel denique stultum illum principem, qui in unicum annum consules viginti quinque designavit, pro arbitrio vota nuncupasse. Horum votorum explicatio minus pro voto mihi succedit. Quare eam tibi dimitto. » Sed cum omnia Commodi numismata, in quibus hæc vota expressa, explicaverimus, eumque in iis vel suscipiendis vel solvendis, morem decessorum imperatorum secutum esse demonstraverimus, nulla de iis in posterum questio moveri potest. Nummi, qui præferunt « *Vota soluta pro salute populi Romani,* » anno *CLXXXVII* cusi. Denique cum quindecennalia et id genus festa quadam renovatio imperii essent, ut testatur Dio, lib. 53, neque a Nerone, neque a Commodio, neque ab ullo alio imperatore unquam omissa fuisse pro certo habendum. Quod si Commodus ea non edidisset, Dio, qui frequens cum illo fuit, quique lib. 72 notat cum consules *XXV* in annum unum designasse « quod, inquit, neque ante id tempus, neque post unquam factum est, » rem adeo receptis moribus dissentaneam in litteras mittere oblitus non esset.

4. *Eleutheri PP. obitus.* (1) — Eleutherus die secunda mensis Maii anni centesimi septuagesimi ordinatus fuerat; supremum autem diem obiit anno centesimo octogesimo quinto, Materni et Braduæ consulatu notato, die vicesima quinta mensis Maii, postquam sedisset annos quindecim, dies viginti quatuor. Ejus quidem nomen deest in *Chronico Damasi*, sed hæc de eo ibidem dicta: « Fuit temporibus Antonini et Commodi, a consulatu Veri et Erenniani usque Malerno et Braduæ, » anno *CLXXXV* consulibus: in auctiori *Chronico veterum Pontificum* dicitur, eum sedisse annos xv, menses iii, dies ii: *Catalogus nominum Apostolicorum*, Eleuthere annos xv, menses iv, dies v tribuit; sed utrobique mendose. In *Martyrologio Hieronymiano* ad diem sextam mensis Septembris habetur: « Romæ via Salaria natale S. Eleutheri episcopi. » Sed is dies ad aliquam ejus translationem pertinet. Florentinus

(1) Non ante Christi 185 in locum *Eleutheri Victor* papa successit est: sed potius A. D. 193 postquam *Pertinaci* imperium a senatu delatum fuit, quod Eusebius in *Chronico*, et in *Hist. Eccl. lib. vi, cap. XXVIII*, narrat, decem annos pontificalem sedem administrasse, et anno *procurantibus Severi circiter anno Zepharinum* eidem substitutum; ex quo fit, *Victorem* mortuum esse A. D. 202. De die non omnes conveniunt, alii Aprilis XX, alii *XXVIII* Julii perhibent. Ita Constantius, pag. 91.

enim in Notis ad illud Martyrologium observat, Eleutheri natale ab aliquibus auctoribus signari VII kalend. Junii, ab aliis VIII kalend. Junii, ab aliis VIII kalend. Junii. Quare die xxv mensis Maii mortuus est, ac postridie sepultus, juxta regulam a nobis suo loco explicatam, quæ docet, quando natale Pontificum in diversis Martyrologiis duobus subsequentibus diebus consignatur, alterum ad obitum, alterum vero ad sepulturam referendum esse. In auctiori Chronico veterum Pontificum dicitur cessasse episcopatum dies septemdecim. Quod si verum est, Victor sedere cœpit die x mensis Junii. Ejus unica circumfertur Decretalis epistola ad episcopos per Gallias constitutos, quæ incipit: « Magno munere misericordie Dei, totius Ecclesie Catholice multiplicata sunt gaudia, etc. » Sed hæc verba desumpta ex S. Leonis epistola 54 juxta veterem ordinem. Sunt et alia in eadem epistola suppositionis notæ viris eruditissimis observatæ. Eleuthero successit Victor.

5. *Interitus Commodi.* — Ad num. 3. Cum Commodus die decima septima mensis Martii anni Christi clxxx imperare cœperit, et, uti habet Lampridius in ejus Vita, cap. 1, « pridie kalendas Septembres patre patruoque consulibus, » id est, anno Christi clxi na-

tus fuerit, recte scribit Dio regnasse Commodum « annos xii, menses ix, dies xiv; » vixisse vero « annos xxxi, menses iv, » cum ultimo hujus anni die interfectus fuerit. Anni quibus cum patre regnavit, leguntur in ejus epitaphio, in quo Commodus dicitur, « Tribunitiæ Pot. xviii, » ut videre est apud Dionem lib. 72. Ex quo certum fil Commodum anno clxxv, non vero insequenti, ut putavit Baronius, tribunitia potestate donatum fuisse.

6. *Clemens Alex. Baronii chronologia non fæzet.* — Ad num. 4. Locus Clementis Alexandrini, qui his diebus vivebat, quique a Christo nato ad Commodi mortem annos numerat « centum nonaginta quatuor, » Baronium decepit, qui eo chronologiam suam confirmari existimavit; non enim observarat Cardinalis doctissimus Clementem Alexandrinum annos Incarnationis computare secundum aram Alexandrinam, quæ Dionysianam in Ecclesia Occidentali usurpatam biennio integro precedit. Alexandrini itaque aram Incarnationis seu Nativitatis ab anno Juliano xliii exordiantur, Latini vero ab anno Juliano xlvi, ideoque laudatus Clementis locus aræ Christianæ Dionysianæ confirmandæ non inservit.

VICTORIS ANNUS 2. — CHRISTI 195.

1. *Pertinacis imperium et obitus.* — Sequenti anno Domini centesimo nonagesimo quinto, Sosio Falcone et Eratio Claro coss., jam (ut dictum est) sublato Commodo, Ælius Pertinax Italus (al. Libs Pertinax imp.) natione, patre ignobili ex civitate Alba Pompeia, olim ex studio litterarum a Claudio Pompeiano genero Marci imperatoris in militia tribunitatum eVectus, et bis consulatu perfunctus, ex præfecto prætorio, militibus prætorianis juvantibus, senatu libentissime consentiente, decernitur imperator; qui cum perditissimum Reipublicæ statum quam primum in pristinum restituere festinaret, militibus in eum insurgentibus, occiditur, cum imperasset diebus octoginta duobus, vixisset annos sexaginta septem, mensibus quatuor, tribus diebus exceptis; bonis omnibus quod vir optimus haberetur sui desiderio relicto. Hæc ex Dione ¹ et aliis.

2. *Severi imperatoris gens.* — Cum vero Romanum imperium in manu esse videretur prætorianorum militum, Didius Julianus militiae domique

spectatus, homo disertissimus, auctione venale imperium sibi emit, pollicitus dare singulis militibus aureos ducentos et quinquaginta; sicque ab illis in imperium subrogatus, a senatu perterrita laudem confirmatus est; tenuitque, reclamante populo, dies sexaginta sex: cum interim, qui tribus Romanis exercitiis præerat duces, Pescennius Niger in Syria, Albinus in Britannia, et Severus in Pannonia (al. Pannonia), a novo imperatore deficientes, arripuerunt imperium. Appellatus est autem ab exercitu Severus imperator (ut tradit Capitolinus) idibus Augusti apud Caruntum: vel potius idibus Aprilis, ita enim legendum apud Capitolinum putamus. Tunc Severus cum Albino paciscitur; ac cum exercitu Romano venturus, litteris ad se pertractis militibus prætorianis, cum illi Julianum interfecissent, ipse consensu militum atque senatus appellatus est imperator: hæc omnia fusiis Dio ¹, qui tunc senator comitiis, quibus hæc decernebantur, semper interfuit. At Severus pollens consilio atque prudentia, cum in hunc modum habenas sumpsisset imperii

¹ Dio in Pertinace.

¹ Dio in Juliano.

die prima Junii (ut ex Dione colligitur) licet aliis compluribus tyrannis adversantibus, tenuit annos decem et septem menses octo, dies tres; qui et amore Perfinae boni principis, a senatu Perfinae¹ nomen oblatum libenter accepit; quem retulit inter deos.

3. Fuit autem Severus patria Africanus ex civitate Lepii, litteris humanioribus excultus, militiarque peritissimus; capessit imperium annos natus quadraginta septem; quippe qui coss. Erutio Clario bis et Severo (ut auctor est Spartianus) natus est, anno Domini centesimo quadragesimo octavo, sexto idus Aprilis. Ad ejus genus proculdubio spectat Septimius ille Severus, qui illidem Lepii in Africa oriundus, sed Romanus puer ductus, magna gloria vixit; ad quem extat lyricum Statii² scriptum sub consulatu decimo septimo Domitiani imperatoris, ante annos propemodum centum; quam ob causam cum fuisse putamus proavum Septimii Severi imperatoris; nam avum tum paternum tum maternum aliter nominatum fuisse, tradit Spartianus in exordio ejus vite. Quamobrem eo vetustatis monumento ex Statio prodito, constat Severum fuisse majorem claritudine nobilissimum. Qui ipso sui imperii exordio, creato Casare Albino, qui Galliarum et Britanniae exercituum dux erat, postquam triginta dies Romae exegisset, in Orientem adversus Pescennium Nigrum, qui Antiochia sibi imperium vindicaverat, cum expeditione profectus est. Haec Dio, Herodianus, ac Spartianus pluribus.

4. *Severus Proculi causa favet Christianis.* — Porro imperii sui exordio Severus nullum negotium Christianis religionis causa fecisset; sed eos bene habuisse, Tertullianus³ non obscure declarat, sic dicens: « Ipse etiam Severus, pater Antonini, Christianorum memor fuit; nam et Proculum Christianum, qui Toparcion cognominabatur, Euhodae procuratorem, qui cum per oleum aliquando curaverat, requisivit, et in palatio suo habuit usque ad mortem ejus; quem Antoninus optime noverat lacte christiano educatus. Sed et clarissimas feminas et clarissimos viros Severus sciens hujus sectae esse, non modo non laesit, verum et testimonio exornavit, et populo furenti in os palam restitit. » Insuperque Tertullianus; qui et aequè Christianos fuisse Severo, quod non adhaeserint alicui tyrannorum, nec Albino nec Nigro, tum in Commentario⁴ ad Scapulam, tum in Apologetico⁵, gloriose sicut et vere praedicat. Sic igitur quandiu Severus sui compos et humanitatis officii memor fuit, quod a christiano homine curatus esset, erga Christianos benignum se praebuit.

5. Quod vero dicit Tertullianus, Proculum illum fuisse procuratorem Euhodae; laborant interpretes in hac voce; sed optima illa conjectura Pamelii, viri insigniter eruditi, dnm putat legendum, Evodi; illud tamen, mea sententia, non bene, dum

addit non esse nomen proprium; sed quod ex vox graece prosperitatem significet, cum ait Tertullianus Proculum Evodi procuratorem, idem esse, ac si dixisset illum procurasse prosperitatem Severo, dum oleo sanitati restituit. Libenter quidem eidem assentire, nisi ex historicis illorum temporum constaret, Evodum fuisse nomen proprium viri omnibus notissimi, qui fuit Antonini filii Severi educator: huncque illum ipsum Evodum esse, cujus explicandus videtur locus Tertulliani, in quo frustra adeo sudaverunt interpretes. Nam cum Dio tum in Severo, tum in Antonino Caracalla, Evodum educatorem Antonini filii Severi appellet, quisnam per Evodum apud Tertullianum intelligendus sit, nulla videtur ambiguitas esse posse; nisi quod ibi pro Evodae, Evodi, restituendum esse videatur. Quod quidem illud etiam probat, dum idem auctor ait Proculum optime notum fuisse Antonino, ca scilicet ratione, quod (ut ait) fuisset lacte christiano educatus, nimirum quod Proculus ille procurator fuisset Evodi educatoris sui. Sed quod ad Antonini educationem pertinet, opportunius agemus, cum de ejus imperio post Severum dicendum erit. Quod vero curatus a Proculo Severus fuerit hoc ipso anno, ejusque imperii exordio id accidisse cum Pamelius opinetur; haud tamen aliquo auctore certo affirmari posse videtur.

6. *Ecclesiae status florentissimus.* — Profecturus igitur ad bellum Severus adversus Pescennium Nigrum, ne quid turbarum fieret per Clodium Albinum, qui in Galliis exercitum praerat, non tantum (ut dictum est) Caesarem etiam dolo creat; sed quo ejus de ea re animus magis magisque testatus redderetur, « caeque credibilia forent, inquit Herodianus¹, inisdem illis ad senatum relatis, nummisque ejus imagine perculti jussis, statuisque erectis, simulque aliis collatis honoribus, fidem gratiae suae fecit. » In hunc itaque modum vater Afer alterum persequendo, alterum vero demulcendo, securum sibi paravit imperium; de omnibusque student bene mereri, omnium sibi gratiam conciliavit.

7. Res tunc nostrae jam longa pace florebant; tumque accidit, quod Nicephorus² tradit his verbis: « Cum Severus successit, tum quoque satis bono loco res nostrae fuere, in diesque fidei professio augmenta sua cepit; eorum quos recensimus ecclesiasticorum doctorum scriptis atque doctrinis illam provehentiibus, idque in maximis potissimum ubique urbibus, nimirum Alexandriae, Antiochia, Aethae, et per Palaestinam omnem, Ephesi, Caesariae, et Occidentem versus Thessalonicae, Athenis, Corinthi, in Galliis, et Romae maxime. Universae enim multitudines et domus totae ad fidem accedebant, quidvis facere et pati paratae, quam ut quicquam contra religionem nostram agerent, aut novarent. » Certe quidem Tertullianus³ in Apologetico, licet conqueratur

¹ Jul. Capitol. in Perfinae, in fine. — ² Stat. Silv. lib. iv. — ³ Tertull. ad Scapul. c. 1. — ⁴ Tertull. eod. lib. c. 2. — Idem in Apolog. cap. 35.

¹ Herod. lib. ii. in fin. — ² Niceph. lib. ii. c. 26. — ³ Tertullian. in Apolog. c. 5.

Christianos postea dire fuisse vexatos, tamen de Severo nihil expostulat, nihilque in eam diem adversus Christianos eum molitum esse testatur. At quoniam

constat Christianos sub Severo acerbissima passos esse, quando id acciderit, quibusve impulsoribus, suo loco dicemus.

Anno periodi Graeco-Romanae 5686. — Olymp. 243. an. 1. — Urb. cond. 946. — Jesu Christi 195. secundum Baronium 195.

— Victoris papae 9. — Severi imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Q. Sosius Falco*, et *Julius Erutius Clarus*, ex Inscriptione Onuphriana, et ex Gruteriana pag. 209. Card. Norisius etiam in litteris ad me Florentia scriptis monet, exscriptores Onuphrio et Grutero fucum fecisse, ac pro ERUTIO, scripsisse FALCO. *Erutius Clarus* consul fuit anno Christi cxlvi. Erutium Clarum ejus filium et hoc anno consulem Severus occidit, ex Spartiano, cap. 13. In Severo. Ita ex cognomine *Clari* alteram ejus familiam card. Norisius restituit : cujus emendationi favet Dio, lib. 72, ubi utrumque consulem vocat. Ἐριπίου τε Κλήρου, καὶ Σοσίου Φαλκίου, id est, *Eriplium Clarum*, et *Sysium Flacum*. Verum ab exscriptoribus erratum, ut ex ipsomet Dione liquet, qui libro 73 posteriore consulens, non *Flacum*, sed *Falcem* recte appellat.

2. *Pertinax imp. occiditur.* — Ait Baronius in Annalibus *Elium* Pertinacem ex praefecto praetorio imperatorem factum esse; sed Norisius in laudatis litteris recte observat Pertinacem, non *Elium*, sed *Helvium* vocatum fuisse, quod nummi indubitatim reddunt, eumque non ex praefecto praetorii, sed ex praefecto Urbis, factum esse imperatorem. Id enim discrete uterque Victor tradit, et indicat Capitolinus in Pertinace, cap. quarto, qui testatur, cum opera *Lati* praefecti praetorii ad imperium executum esse, cui suffragator Herodianus lib. 2, cap. 1. Imo Pertinacem nunquam praefectum praetorii fuisse satis ostendit Capitolinus, qui omnes, quas gessit, dignitates enumerat, et tamen cap. 2 ait : « Doluitque palam Marcus, quod cum senator esset, praefectus praetorii fieri a se non posset. *Pertinax* natus est kalendis Augusti, Vero et Bibulo consulibus. Interfectus autem est quinto kalendas Aprilis, Falcone et Claro coss. Vixit annis septuaginti, mensibus septem, diebus viginti sex. Imperavit mensibus duobus, diebus viginti quinque, » inquit Capitolinus in Pertinace cap. 45. Eundem diem Pertinacis natalem exhibet vetus Kalendarium a Lambecio publicatum. In lucem itaque prodierat Pertinax anno Christi cxxvi quo Annus Verus et Ambulubus, per errorem *Bibulus* dictus, consulatum gessere. Cum vero quinto kalendas Aprilis, seu die vicesimo octavo Martii interfectus fuerit, liquet recte numerasse Dionem, quando scripsit Pertinacem vixisse « annos lxxvi, quatuor mensibus et tribus diebus exceptis; *regnisse vero*

diebus octoginta septem. » Laudatus itaque Capitolini locus corruptus est, legendumque : « Vixit annis sexaginta sex, mensibus septem, diebus viginti septem. » De die enim Pertinacis tam natali, quam emortuali, Capitolinum inter et Dionem convenit.

3. *Vota decennialia initio imperii nuncupata.* — Pertinax primus ex imperatoribus fuit, qui vota decennialia, quae ipso die initi imperii ab Augustis nuncupabantur, in nummis exprimi jussit. Mediodarbus enim, pag. 264, varios ejus nummos exhibet, in quibus legitur *VOT. DECENN.* qui mos postea semper servatus usque ad Constantinum M. quo tempore scribi ceptum, *VOT. V. MULT. X.* cujus tamen formulae initium Diocletiano attribuendum, qui in suis decennialibus hoc numisma a Mediodarbo productum cui voluit : IMP. DIOCLETIANVS AVG. in pectus : PRIMVS X. MULTVS XX. In nummis itaque imperatorum, qui ad decimum imperii annum non pervenere, vota decennialia in nummis memorata de votis ipso imperii initio susceptis semper intelligenda usque ad Constantinum M. nunquam vero de votis decennialibus quinto imperii anno nuncupatis; cum illa ante Constantinum M. in numismatis memorata non fuerint.

4. *Pertinax uno die omnes appellationes honorificas recepit.* — Pertinax primus fuisse dicitur a Capitolino in ejus Vita, cap. 5, qui simul cum imperio omnes honorificas appellationes diversis diebus Augustis attribui solitas accepit : « Primus sane omnium ea die, qua Augustus est appellatus, etiam patris patriae nomen recepit : necnon simul etiam imperium proconsulare, necnon jus quantae relationis, » Dio, lib. 53, de imperii institutione loquens, ait imperatores ratione eorum nominum, quae in populari civitatis statu usurpabantur, omnem totius Reipublicae potestatem accepisse, ac pontifices maximos, imperatores, patres patriae, atque titulos qui in inscriptionibus occurrunt, appellatos fuisse. Quae nomina postquam enumeravit Dio, subdit : « Haec sunt appellationes, istae, quibus imperatores secundum leges ac instituta nostri etiam temporis utuntur. Ac nostra quidem aetate simul omnia eis haec tribuantur, Censorio excepto; olim vero singula eis ex legibus decernebantur. » Dio anno Alexandri Severi nono Historiam suam absolvit, qui tamen dum de Pertinace, cujus electioni interfuit, loquitur,

nove illius consuetudinis inductæ non meminit. Imo ipsemet Alexander Severus, quando imperator renuntiatus est, his verbis senatui gratias egit, ut ex Actis publicis testatur Lampridius in Alexandro, cap. 8: « Gratias vobis, P. C. non nunc primum, sed et de Cesareo nomine, et de vita servata et Augusti nomine addito, quæ omnia novo exemplo uno die in me contulistis. » Qua ratione Alexander primus fuisse videtur quæ omnia potestatis insignia acervatim et uno die præter antiquum morem receperit. Quidquid sit, certum est imperatores omnes honorificas appellationes ante Pertinacem aut Alexandrum Severum uno eodemque die non accepisse, imo ex illis aliquos, aut patris patriæ, aut imperatoris, aut aliorum insignium honorum nomina diu distulisse. Quod de Augustis Dio tradit, de Cæsaribus etiam intelligendum. Quare, ut vidimus. Trajanus primum adoptatus, dein Caesar creatus, ac postea imperio proconsulari et tribunitia potestate decoratus. Quæ observatio ad numismata explicanda aliquando juvare, poterit.

5. *Julianus imperator occiditur* (1). — A num. 2 ad 7. Pertinacis successit *Didius Julianus*, qui, ut habet

Dio, imperavit *dies sexaginta sex*: ideoque die prima Junii occisus est; quod confirmat Spartianus in Juliano cap. ult., ubi ait imperasse Julianum *mensibus duobus, diebus quinque*, quod verum est. Nam Dio, ut in morte Severi, Juliani successoris videbimus, natale imperii Severi a die prima Junii currentis anni auspiciatur. « A Germanicis legionibus, ubi auditum est Commodum occisum. Julianum autem cum odio cunctorum imperare, multis hortantibus, repugnans imperator est appellatus apud Carnutum idibus Augustis, » inquit Spartianus in Severo, cap. 5. de hoc imperatore loquens. Verum loco horum verborum, *idibus Augustis*, legendum, *idibus Aprilis*, ut Baronius notavit. Ab eo die, qui Aprilis decimus tertius, tribunitia potestas Severi deducta, non vero, ut haecula existimatum, a die primo mensis Junii quo Julianus peremptus, quemadmodum anno cxcviii. num. 9, ostendam. Eodem tempore, quo Severus ab exercitu Germanico, Pescennius Niger in Oriente, et Clodius Albinus in Gallia imperatores appellati sunt, ut testantur scriptores Historiæ Augustæ. Albinus a Severo bellum cum Nigro gesturo Cæsar appellatus est, quia sc. verèba-

(1) Magna jamliu est controversia de *anno, et mense*, quo *Septimius Severus, et Antoninus Caracalla tribunitiâ potestatem* inire. Pavinus *Caracallæ* tribunitiâ potestatem cum imperatoris titulo A. D. 198, kal. Junis delatam fuisse putat. Baronius vero ad A. D. 210 scribit *Antoninum Caracallam* inisse tribunitiâ potestatem, simulque in consortium imperii cum *Augusti* titulo a patre vocatum A. D. 200, quo *Caracallæ* decennalia refert. At ab utrisque dissidet Norisius, qui in Dissertatione de votis decennialibus cap. iv, pag. 90, tradit *Severum* A. D. 193, kal. Junis senatusconsulto *tribunitiâ potestatem* cum *Augusti* titulo accepisse, quod eum Pannonici exercitus ante paucos dies *imperatorem* saintassent. Alii vero contendunt, *Severum die XIII Aprilis* A. D. 193, apud *Carnutum* ab Illyricanis et Pannonicis legionibus *imperatorem* fuisse appellatum, atque adeo ex ea die *tribunitiâ ejus potestatem* esse sumendam. At Norisius mox scribit se, quon ex numorum, ac lapidum inscriptionibus *annum* communicat *Antonino Caracallæ tribunitiæ potestatis* indagaret, in cimæris plane tenebris versari sensisse, spernere omnem atgerisse, ac satius duxisse, rei difficultatem aliis præmonstrare. Ex nummo gazæ Medicæ, cum epigraphæ *Antonini*, et retrorsum P. M. TR. POT. XX. COS. III. colligit, initium *tribunitiæ potestatis* Antonini, ab A. D. 198 esse deducendum. Ex Græteriano lapide, pag. cclxlv. 2, die *IV Aprilis* A. D. 200 dedicato, ubi *Antonini tribunitiâ potestatis* memoratur, affirmat, per id tempus *tribunitiâ potestatem* tertium inisse. At his Norisius objicit insignia egiæ, quæ Romæ visuntur, nempe inscriptiones *Severi* in fronte Panthei, in foro piscinæ, et in arcu ipsius *Severi*, in quibus *tribunitiâ potestatis XI Severi cum trib. potest. vi Antonini* occurrunt, et in alia apud Gruterum pag. cxcxi, in qua *Severus* dicitur *trib. pot. xi*, *Antoninus v*. Ex his inferi Norisius Antoninum fuisse designatum *Augustum* post kal. Jun. A. D. 198, et ad ejuſdem *trib. pot. xx* in nummis, quod attinet, amandat ad lapides e tenebris educendos, ex quibus difficultates omnes infringi posse sperat. Ita vir eminentissimus, quod ejus animo inſederat, *Septimium Severum, kal. Junis primam tribunitiâ potestatem* accepisse, itidemque *Antoninum post ipsos kalendas*. Quamquam paulo post pag. 93 affirmat *Antoninum Casarem, imperatorem* destinatum et *trib. potestatem* ei delatam a Severo, post victum *Albinum* A. D. 198, die *XIX Februarii*. Et in Epochis Syro-Maced. Dissert. v, cap. III, ubi de nummo *Antonini* cum epigraphæ *COS. DES. TRIB. POT. IIII. CENSU, Antonianum* A. D. 198, ante mensis *Aprilium trib. potestatem* a patre accepisse.

Bono fato accidit, ut nostra ætate, nempe A. D. 1731, ara votiva ad Lateranum eruta fuerit, dum alius terra effoderetur ad fundamenta faciendâ novæ frontis Basilicæ Lateranensis, quam magnis sumptibus, et summa *Clementis XII Pont. Max.* munificentiâ inchoatam, et A. D. 1735 perfectam vidimus, quæ quidem ara vota Norisii solveret, et scrupulum omnem eximeret. Ita are ambo, de qua nos infra ad A. D. 200, hæc leguntur :

PRO SALUTE
ITU. REDITU
ET VICTORIA
IMPP. CAESS.
L. SEPT. SEVERI
PIL. PERT. AUG.
ARABIC. ADIAB.
PONT. ET PABT
MAX. TR. POT. VIII.
IMP. XI. COS. III.
PROCOS. PP. ET
M. AUR. ANTO
NINI. PIL. FELI
CIS. AUG. TR. POT.
III. PROCOS.
.....
.....
.....
etc.

In fine dedicatæ dicitur : *KAL. APRIL. SEVERO ET VICTORINO, COS.* nempe A. D. 200. En igitur *kalendis Aprilis* anno Christi 200, *Severus* cum *trib. potestate VII* et *Antoninus Caracalla* cum *trib. potestate III*. Itaque uterque *primum trib. potestatem ante kal. Aprilis* inierat. Faltur ergo et ipse Pagnus, qui ad hunc A. D. 193, n. 5, scribit, *tribunitiâ potestatem Severi die XIII Aprilis* incepisse; et A. D. 198, n. 9, *Caracollæ trib. potestatem post diem XIII Aprilis* ejusdem anni 198 esse desumendam, aliorum errores hæc ratione se emendare putans. MAXSI.

tur, ne, se bello Orientali implicito, Romam occuparet. Severus autem *intra triginta dies quam Romam venerat*, est profectus, ait Spartianus in Severo, cap. 8, neque ad eam venit ante annum Christi cxcviii. ut suo loco monstrabo.

6. *Severus dum Pannoniæ præest, fit imperator.* — Dio, lib. 73, pag. 837, docet Severum, quando imperator dictus est, Pannoniæ præfectum fuisse. « Isti Rempublicam capesserunt, Albinus præerat Britannia; Severus Pannoniæ; Niger Syriæ. » Quod confirmat Spartianus citatus quando ait, eum apud Carnuntum, quæ fuit urbs celeberrima Pannoniæ ad ripam Danubii, factum esse imperatorem. Quare erravit idem Spartianus cap. 4, ubi postquam

de Lugdunensi ejus præfectura locutus est, inquit : « Deinde Pannonias proconsulari imperio rexit. Post hoc Siciliam proconsularem sorte meruit, suscepitque Romæ alterum filium. » Hunc Spartiani errore refellit etiam Herodianns in Vita Juliaui, qui de electione Severi loquens, ait : « Præerat Pannoniis universis (nam unius regebantur imperio) Severus quidam genere Afer, etc. » Quare ultima ejus præfectura Pannonica fuit. Denique Spartianus in Vita Getæ, cap. 3, quem in Vita Severi Romæ natum dicit, ait eum natum Mediolani, *etsi aliter alii prodiderunt*, ideoque pugnantes inter se sententias Spartianus sequitur.

VICTORIS ANNUS 3. — CHRISTI 196.

1. *Theodotus hæresiarcha a papa Victore damnatus.* — Centesimo nonagesimo sexto Christi anno, Severus imperator et Albinus Cæsar secundum consules creati sunt. Quo tempore (licet annus certus definiti non possit) Victor Romanus pontifex recens agnitus Theodotum Byzantium hæresiarcham damnat, atque ab Ecclesia ejicit. Solemne plane fuit apud antiquos, ut, licet Catholici omnes æque hæreses abhorrent, vitarent, ac pariter condemnarent; tamen solemniss illa ab Ecclesia ejectio, quam excommunicationem dicere consueverunt, ab ipso potissimum Christi vicario, ac Petri in sede successore, totiusque Catholice Ecclesie episcopo adversus hæreticos inflingeretur. Nuper enim id factum vidimus in Cerdonem, Marcionem, et Valentinum ab Eleuthero Romano pontifice, quod modo a Victore papa in Theodotum; id ipsum quoque ab ejus successore Zephrino pariter factatum (ne remota, sed tantum proxima adducamus exempla perspicue satis appareat. At post ad Theodotum spectat, Tertullianus in primis post recensitas omnes hæreses, quæ ab exordio nascentis Ecclesie sunt obortæ, ac denique illas quæ Eleutheri papæ tempore ingruerunt; novissime quæ sub Victore, diversis tamen et incertis annis ejus pontificatus, prodierunt, recenset¹ his verbis : « Accedit his Theodotus hæreticus Byzantius; qui postquam Christi pro nomine comprehensus negavit, in Christum blasphemare non desistit; doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, Deum autem illum negaret; ex Spiritu quidem sancto natum ex Virgine, sed

hominem solitarium atque nudum, nulla alia præ ceteris nisi sola justitie auctoritate. » Pergit de reliquis dicere; sed nobis suo ordine, quo sunt positi, agendum est de singulis.

2. Porro Theodotus sub Victore potius Romæ cognitus est, quam sub eodem pontifice cæperit; quippe qui persecutionis Marci tempore cum lapsus esset, blasphemare cæpit; eumque patrium solum tandem præ pudore vertisset, seque Romam contulisset, aliquandiu occultus absque damnatione delituit; sed tandem agnitus idem Victor papa apostolico vigore damnavit, penitusque ab ecclesiastica communicatione proscriptis; hæc a nobis summam complexa ab antiquis Patribus quos dicemus, sunt fusius enarrata. Licet autem ex his aliquis dubitet, quam urgente persecutione Theodotus sit lapsus, tamen, cum damnatum ipsum esse Victoris sententia certum sit, ad eam sub Marco Aurelio excitatam persecutionem novissimam lapsus ejus (ut dictum est) referendus esse videtur; nam in persecutione Severi quæ post Victoris obitum coepit, contingere minime potuit, cum præsertim ipsum post lapsum in Oriente aliquandiu egisse, ac subinde Romæ antequam nosceretur, nonnihil degisse, sit exploratum.

3. Sed rem gestam dilucidius ab Epiphano¹ egregie conscriptam audiamus : « Hic Theodotus a Byzantio originem duxit, quæ nunc Constantinopolis appellatur, corarius quidem arte, verum multe eruditionis ac doctrinæ. Hic cum quibusdam pluribus, tempore persecutionis instante (haud enim scio

¹ Tertullian, de præscrip. c. ult.

¹ Epiph. hæres. liv.

quali persecutione a civitatis principe comprehensus, et cum aliis pro Christo examinatus, cum alii omnes servi Dei vicloriam abstulissent et martyrium pro Christo subeuntes premia caelestia retulissent, hic, Christo negato, a veritatis scopo dilapsus, transgressionem fecit. Et cum id ipsi exprimeretur, praepudore a patria sua aufugit; et Romam profectus, illic vitam transegit. Cognitus autem a quodam Romae, rursus in idem opprobrium incidit, eo quod provocaretur a noscentibus ipsum propter eruditionem, quomodo videlicet vir tam magnae doctrinae excidisset a veritate. Et sane malum sui ipsius defensionem excogitans, novo hoc dogmate prolato, nempe; Deum ego non negavi, sed hominem negavi. Deinde interrogatus, Qualem hominem? respondit: Christum negavi hominem. » Haec Epiphanius; sed haec adjit Theodorus¹: « Eum beatissimus Victor Romanorum episcopus abdicavit, et excommunicavit; ut qui decreta Ecclesiae conatus esset adulterare. »

4. *Scriptores ecclesiastici haereticorum calumnias profligant.* — Qui hujus sectam secuti sunt, ab auctore Theodotiani sunt appellati; quibus dederant manus ut dicemus² qui sunt ab Artemone progressi; qui quidem nullam praetermiserunt occasionem, ut quam propugnarent haeresim propagarent, complura mentientes; nimirum cum alios antiquiores, tum etiam Victorem Romanum pontificem in eandem cum Theodoto conspirasse sententiam. Quod tantum nefas exhorrescentes pii ac doctissimi viri, qui his temporibus in Ecclesia florebant, scriptis suis editis impudens mendacium egregie refellerunt. Sed quinam fuerint hi, qui inter alios scriptores ecclesiasticos sub Severo summa gloria claruerunt, Eusebius³ eorum scripta enumerans in primis haec ait: « Et si complura certe apud multos veterum ecclesiasticorum scriptorum, qui tum vixerunt, eximia virtutis et exquisitae diligentiae monumenta lucusque reserantur; tamen quae ipsi vidimus, sunt haec solum quae sequuntur; Heracliti commentarii in Apostolum; Maximi opera, cum agit de controversia illa apud haereticos multos jaclata exagitataque, nimirum, nude vitium natum sit; tum de Materia, quod ortum habeat. Explicationes item Candidi in sex dies; et Apionis in idem argumentum. Sexti similiter libri de Resurrectione; et aliud etiam opus Arabiani. Aliorum pene infinitarum lucubraciones, quorum vel tempora scriptis mandare, vel memoriam rerum gestarum prosequi (praesertim cum nulla oblata sit occasio) importunum prope videretur.

5. « Quanquam et alii libri aliorum multorum ecclesiasticorum scriptorum vera de religione et fide sententiarum (sicut cujusque expositiones in sacra Scripturam editae commonstrant) ad nos pervenerunt; tamen quia auctores eorum nobis ideo incogniti sunt, quod illorum nomina inscripta minime reperiuntur, istorum nomina recensere non

possimus; » sed et addit: « In quodam istorum scriptorum libro contra Artemonis haeresim, quam nostra aetate Paulus Samosatenus denuo renovare tentavit, composito, praecleara quaedam habetur narratio, quae huic nostrae historiae adeo magno cum labore a nobis undique conquistae apte et concinne conveniat. Scriptor iste in eo libro, dum haeresim de qua loquimur, quae Salvatore solum hominem esse asseveravit, non longe antea exortam (quantumlibet ejus duces et patroni illam tanquam veterem et usque ab antiquis temporibus ductam praeconiis nimis effere studebant) perspicue convincere conabatur, sicut alia multa ad illius impii et perditii illorum erroris commentum coarguendum, sic ista ad verbum fere prosequitur.

6. « Aium isti omnes, majores nostros, et ipsos Apostolos, ea quae ipsi jam affirmant, non modo a Domino accepisse, verum etiam alios eadem docuisse, et veram praedicationis rationem usque ad Victoris tempora, qui decimus tertius a Petro episcopus fuit, integre servatam illam quidem, sed a Zephirino illius successore penitus corruptam et depravatam fuisse. Atque profecto quod ab illis dicebatur, multum fortasse videri potuisset habere probabilitatis, nisi primum sacrae Scripturae testimonia illis contradicerent; deinde fratrum quorundam scripta superest, Victoris temporibus nullo antiquiora, quae illi cum contra Gentiles pro veritatis defensione, tum contra haereses, quae id temporis grassabantur, scripserunt; ut Justini, Miltiadis, Tatiani, Clementis, et aliorum nonnullorum, in quorum omnium libris Christus vere Deus esse confirmatur. Quis Irenaei, quis Melitonis, quis caeterorum libros ignorat, qui Christum Deum et hominem constanter asseverant? Quot item psalmi, quot hymni a fratribus fidelibus antiquitus perscripti, qui Christum Verbum Dei verum Deum esse concentu quodam concelebant? » Haec ipse.

7. Fuit namque ex his unus Athenogenes ille magnus, insigni eruditione et martyrii gloria celebris, de quo haec S. Basilii¹ ad Amphiloichium: « Quod si quis etiam novit Athenogenis hymnum, quem tanquam Aggressorium discipulis suis reliquit, festinans jam ad perfectionem, quae fit per ignem; is novit et martyrum sententiam de Spiritu; » nimirum quod Athenogenis hymno, una cum Patre et Filio praedicaretur quoque Spiritus sancti divinitas. Porro licet Athenogenis martyrii natalis dies in tabulis ecclesiasticis certus adscriptus habeatur, nempe Januarii decima octava die; tamen quo tempore martyrium subierit, incertum habetur. Sed prosequamur caetera.

8. At quoniam Theodoti et Artemonis sectarii impudenter dicerent, omnes antiquos usque ad Zephirinum papam eadem de Christo sensitisse, quae ipsi impie praedicarent; cum supra enumeratorum Patrum testimonio, eosdem tam patentis idem auctor mendacii arguisset, mox de Victore Romanorum

¹ Theod., haeret. fab. lib. II. — ² Euseb., lib. V. c. 26. 27.

¹ Basilii de Spirit. sanct. cap. 29.

Pontificum novissimo manifestam omnibus veritatem, quod Theodotum ipse damnasset, ad eos penitus convincendos, testificationem certam adducit, sic dicens ¹: « Cum igitur ex tot annorum spatio doctrina ecclesiastica vere annuntiata fuerit: quomodo fieri potest, ut illi fratres, qui ad Victorem usque vitam perduxerunt, sic ut isti asserunt, prædicarint? aut quomodo non illos pudet hæc Victori tam falso objectare? præsertim cum exploratè cognitum habeant, Victorem Theodotum illum coriari-um, qui prior Christum solum hominem dicebat (priorem dicit respectu Artemonis) ducentem et quasi parentem hujus impie et execrandæ a fide defectionis Christum Deum pernegantis, christiana communione interdixisse? Quod si Victor eadem cum illis sentire visus fuisset, sicuti detestabilis istorum docet calumnia, quo pacto, aut qua ratione adductus, Theodotum hujus erroris incontinentem, ab Ecclesia ejicere in animum induxit? Verum de Victore hæc tenus. » Hæc ille, refellens calumniam, qua impie dicebat, Apostolos ipsos et omnes qui usque ad Zephyrinum vixerunt Patres, eadem cum Theodoto de Christo sensisse. Sed sicut constat mentitos esse de Apostolis, aliisque eorum successoribus, ita etiam de omnium temporis ordine Pontificum novissimo Victore papa, qui eum damnasset, ostenditur. Est quippe antiquus et usitatus hæreticorum mos iste, ut cum sanctum Evangelium aliasque divinas Scripturas, tum sanctos Apostolos, et apostolicos viros, suis ipsorum blasphemis (quantum in ipsis est) adstipulari compellant. Sed quid ejusmodi hæretici Romæ sub Zephyrino sint passi, in quem oblatrant, suo loco dicemus.

9. *A Theodoto prodierunt hæretici Alogi Melchisedechiani.* — His de Theodoto enarratis, quæ reliqua sunt ejus dogmata explicemus. Licet Theodoti immanis blasphemia a Cerintho, tempore Apostolorum hæretico, jure dici possit duxisse principium, et ab aliis eadem postea delirantibus additamentum consecuta videatur; Epiphanius ² tamen ipsos ejusdem hæresis propugnatores post Montani hæresim exortos existimat; qui Cerinthi et Ebionis conati sint impia dogmata in Asia instaurare; quique Alogi, ratione vel Verbo carentes, fuerint appellati, quod S. Joannis apostoli Evangelium atque Apocalypsim respuerent. Ex qua quidem secta propagatum fuisse Theodotum, idem affirmat, cum ait ³: « Surrexit rursus Theodotus, qui est avulsus ex prædicta Alogorum secta, quæ Joannis Evangelium, et Deum Verbum, quod erat in principio (ut in ipso Evangelio habetur) negat; itemque ejus Apocalypsim. Sed et cum aliis prædictis sectis conversatus est, et vixit, et secundum tempus ipsis successit. » Hæc ipse, qui adversus eum fusus disputat. Sed de Theodoto rursus et sociis hæc Theodoretus ⁴ ex antiquiore auctore: « Qui autem de eo scripsit prædictus auctor, hæc quoque adjecit; quod qui hæresim composuerunt,

divinam etiam Scripturam innovare temere ausi sunt; et hæc quidem amputare, illa vero adjicere, seque ea, quæ non bene habebant, corrigere dicentes, et se sancto Spiritu sapientiores pronuntiantes. Et nec in eo quidem faciendo eos inter se convenisse dicit; sed aliter quidem Theodotum; aliter vero Asclepiadem, et aliter Hermophilum, aliter vero fecisse Apollonidem; quin etiam unumquemque eorum sua propria correxisse, adeo ut exemplaria plurimum inter se dissentirent. »

10. Hæc ex dicto auctore cum scribat de Theodoto præcipuo ejus sectæ patrono Theodoretus: quoniam ejusdem nominis fuisse constat (ut diximus) Montani autesignanum ⁵; hunc eundem esse cum illo, et pseudoparaeeto Montani afflatum, tantum in Christum effulisse blasphemiam, nonnihil suspicor. Nam et Pacianus Theodotum et Praxeam ex primoribus Montani sectatoribus fuisse tradit, scribens ad Sympronianum de Catholico nomine. Porro « adversus Theodoti hæresim parvus, inquit Theodoretus, scriptus est liber, cujus titulus est, Labyrinthus, quem nonnulli opus esse Origenis existimant; sed eos, qui hoc dicunt, stylus ipse convincit. »

11. Post Theodotum Byzantium, « alter quoque, inquit Tertullianus ⁶, Theodotus hæreticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam: et ipsum hominem Christum tantummodo dixit, ex Spiritu sancto et Maria Virgine pariter conceptum et natum; sed hunc inferiorem esse quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech; nam illum Melchisedech præcipue gratiæ cælestem esse virtutem, et quod agat Christus pro hominibus, deprecator et advocatus ipsorum factus, Melchisedech facere pro cælestibus angelis atque virtutibus. Nam esse illum usque adeo Christo meliorem, ut apator sit, auctor sit, agencalogus sit; cujus neque initium, neque finis comprehensus sit, aut comprehendi possit. » Hæc Tertullianus. At sicut prior ille Theodotus fuit opifex corarius, ita hic, de quo sermo est, arte fuit argentiarius: argentiarium enim eum nominat Theodoretus ⁷; ut non adeo mireris, lector, cum audis hujus temporis novatores e sistrinis, calcariis, vel fabrilibus tabernis descendere pulpitem laicos homines. Quæ enim non audeat egressa semel fidei repugula hæreticorum vesana temeritas? Sed ad Theodotum posteriorem.

12. Quod autem ad præcipuum caput hujus hæresis spectat, et ad ipsum Melchisedech, ex qua appellati sunt Melchisedechiani hæretici; gravissimos viros video, errore lapsos de Melchisedech, quod Paulus ⁸ eum sine patre et matre, ac sine genealogia fuisse describat. Nam Origenes et Didymus in eam pariter sententiam abierunt, ut putarint, eum fuisse angelum quemdam; id quidem testatur de iis S. Hieronymus ⁹ ad Evagrium scribens, affirmatque fuisse ea de re in Ecclesia vulgatissimam

¹ Apud Euseb. lib. v. c. 27. — ² Epiph. hæres. t. II. — ³ Idem. hæres. LV. — ⁴ Theod. hæret. fab. lib. II. ex Eusebio lib. v. c. ult.

⁵ Apud Euseb. lib. v. c. 15. — ⁶ Tertul. de præscript. c. ult. — ⁷ Theod. hæret. fab. lib. II. — ⁸ Hebr. VII. — ⁹ Hieron. epist. CXXVI.

quæstionem; refertque de quodam, qui cum divini-
 oris naturæ fuisse affirmaret, ac demum illum ip-
 sum esse Spiritum sanctum, qui apparetur Abrahæ in
 figura hominis visus sit. Quod autem de eo senserit
 Origenes, declarat his verbis: « Revolvi veterum
 libros, ut viderem quid singuli dicerent, et tibi
 quasi de multorum consilio responderem: statim-
 que in fronte Geneseos, in prima homiliarum Ori-
 genis reperi scriptum de Melchisedech; in qua multi-
 plici sermone disputans, illic devolutus est, ut eum
 angelum diceret, iisdem pene argumentis, quibus
 scriptor tuus de Spiritu sancto, ille de supernis vir-
 tutibus est locus: Transivi ad Didymum sectato-
 rem ejus, et vidi hominem pedibus in magistri
 ivisse sententiam. »

13. At vero quid communiter ea de re caeteri
 antiquorum sentirent, his verbis significat: « Verti me
 ad Hippolytum, Irenæum, Eusebium Cæsariensem,
 et Emissenum, Apollinarium quoque nostrum, et
 Eustathium, qui primus Antiochenæ Ecclesiæ epi-
 scopus contra Arium clarissima tuba bellicum ce-
 cidit; deprehendi horum omnium opiniones di-
 versis argumentationibus, et diverticulis ad unum
 compitum pervenisse, ut dicerent Melchisedech
 hominem fuisse Chanaanæum, regem urbis Hieroso-
 lymæ, quæ primum Salem, postea Jebus, ad extre-
 mum Hierusalem appellata est. Nec mirum esse, si
 sacerdos Dei altissimi describeret absque circum-
 cisione et legalibus caeremoniis et genere Aaron;
 cum Abel quoque, Enoch, et Noe placuerint Deo,
 et victimas obtulerint; et in Job volumine legi-
 murus, quod ipse et oblator munerum fuerit et
 sacerdos, et quotidie pro filiis suis hostias immo-
 laret, etc. »

14. Potuisset citare quoque in hanc sententiam
 Theophilum¹ Antiochenum, quem diximus perve-
 nisse ætate usque ad Commodi tempora; qui ad
 Autolicum scribens, eum hominem justum et regem
 fuisse tradit et sacerdotem, qui Hierusalem adifi-
 carit; in cujus locum successerit Abimelech, qui
 regnavit in Geraris; post quem substitutus fuerit
 Ephron cognomento Cethaus: hæc Theophilus.
 Sed et Hieronymus ubi supra ex Hebraeorum sen-
 tentia traditum ait Melchisedech fuisse filium Sem,
 qui fuit Noe, ac eo tempore, quo ortus est Abraham,
 annos natum trecentos nonaginta. Fuisse hanc Sama-
 ritanorum sententiam, Epiphanius² tradit, sed eam
 rejicit, quod longe diversos numeret annos Sem,
 nimirum a Sem usque ad Abraham infercurrisse
 annos mille trecentos triginta duos, cum tamen
 Sem annos vixerit tantum sexcentos. Sed nec illud
 prætermittimus, quod dicitur ab eodem auctore,
 ejus patrem fuisse Hæraclan, matrem vero Asta-
 roth; verum hæc repugnare videntur sententiæ
 Pauli dicentis eum fuisse sine patre, sine matre, et
 sine genealogia; nec aliam ob causam id eum dixisse,
 et qui veriore sententiam de eo sectati sunt, existi-
 marunt, nisi quod parentes ejus et genus obscuris-

simum esset. Quis enim, quæso, scire unquam po-
 tuerit, quæ Paulus incognita habuit?

15. Verum quod fuerit rex Salem, non ita acci-
 piendum est, ut Hierusalem fuisse fuerit; nam de
 Salem, in qua Melchisedech regnavit, hæc S. Hiero-
 nymus³ tradit: « Salem autem, non ut Josephus et
 nostri omnes arbitrantur, esse Hierusalem nomen,
 ex græco hebraicoque compositum (quod absurdum
 esse peregrina lingue mixtura demonstrat), sed op-
 pidum juxta Scythopolim quod usque hodie appel-
 latur Salem; et ostenditur ibi palatium Melchisedech
 ex magnitudine ruinarum veteris operis ostendens
 magnificentiam; de quo in posteriore quoque parte⁴
 Geneseos scriptum est: Venit Jacob in Sichem, et
 transivit in Salem quæ est in terra Chanaan. » At
 hic rursus monendum putamus lectorem, haud
 esse Augustini⁵, quæ in libro quæstionum ejus no-
 mine scripta habentur; ipsum videlicet opinatum
 esse Melchisedech non fuisse hominem, sed supra
 hominem. Nam alibi de his agens, hanc sententiam
 non suam, sed quorundam fuisse declarat; ipse
 enim ad Quodvuldeum⁶ talia sectantes rejicit,
 adnumerans inter hæreticos.

16. De iisdem hæreticis hæc etiam Epiphanius⁷:
 « Fingunt autem et libros sibi ipsis commentos,
 se ipsos decipientes. » At inferius idem auctor de
 aliis ejusdem sectæ agit, qui Moysen quoque Deum
 esse putarunt; de quibus ait: « Etenim qui in Ara-
 bia Petraea, Robom, et Edom appellata habitant,
 Moysen propter divina signa Deum putant, adorant-
 que ipsius imaginem, quam effingentes seducti sunt
 non justa ipsis causa existente, sed errore ipsos per
 justum in ignorantie imaginationem inducente. »
 hæc ipse, qui et de Hieracitis subdit, dicentibus
 Melchisedech (ut dictum est) esse Spiritum sanc-
 tum. Sed de Hieracitis plura inferius suo loco di-
 cenda sunt.

17. Rursus vero de aliis, qui sub Victore pro-
 dierunt, hæreticis, eorumque auctore Præaxa, ultimo
 loco hæc habet Tertullianus⁸: « Sed post hos omnes
 etiam Præaxas quidam hæresim introduxit, quam
 Victorinus corroborare curavit. Hic Deum Patrem om-
 nipotentem Jesum Christum esse dicit, hunc cruci-
 fixum passumque contendit, mortuum præterea
 seipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum profana
 et sacrilega auctoritate proponit. » Hæc Tertullianus
 in Commentario quem scripsit adversus hæreses; sed
 de eo pluribus in libro adversus eundem privatim
 conscripto. At si Præaxæ exquiramus originem, eum
 primo fuisse Montani sectatorem Pacianus ad Sym-
 pronianum scribens de catholico nomine, testatur
 his verbis: « Theodotus quoque et Præaxas vestros
 aliquando docerent; ipsi illi Phryges nobiliores, qui
 se animatos mentiuntur a Lucio, institutos a Pro-
 culo gloriantur, Montanum et Maximillam et Pri-
 seillam secuti. » Hæc Pacianus, qui cum dicat hos

¹ Hieron. ad Evagr. epist. CXXVI. — ² Gen. XXXIII. — ³ Aug. lib.
 quæ. ex utraque mixt. q. 109. — ⁴ Item de hæres. c. 34. — ⁵ Epiph.
 hæres. LV. — ⁶ Tertul. de præser. in fin.

¹ Theophil. ad Autol. lib. II. — ² Epiph. hæres. LV.

gloriarı magistro Proculo, Montani seclam illum monstrat esse consecratum, atque ex eorum numero fuisse, qui quod ait Tertullianus ¹⁾ dicebantur Kata Proclum.

18. *Praxeas et ab eo hæretici monarchici.* — Verum Praxeas cum a Montano, tum a Proclo deservit, et factus est illis hostis intensissimus: Romam quippe se contulit, et de secta Montani, cujus pars magna fuerat, ipsum Romanum Pontificem jam ad illos scribentem (quod nondum rem satis exploratam habuisset, utpote falsi deceptus de Montano nuntiis) reddidit certorem: cum ille e vestigio datas ab se litteras revocavit, atque Montanum una cum suis condemnavit. Sed hæc superius cum de ortu atque progressu ejus hæresis actum est; hic tamen, occasione Praxeæ, necessario repetenda ac pluribus inculcanda. Sed quæ de ejus progressu ac hæresi scripserit, hic ejus verbis referre, operæ pretium ducimus. Ait igitur ²⁾:

19. « Isle primus ex Asia hoc genus perversitatis intulit Romanæ lumo, et alias iniquitus; insuper de jactatione martyrii inflatus ob solum et simplex et breve carceris tedium; quando et si corpus suum tradidisset exturendum, nihil profecisset, dilectionem Dei non habens, cujus charismata quoque expugnavit. Nam idem tunc episcopum Romanum agnoscendum jam prophetas Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis prophetis et Ecclesiis eorum asseverando, et præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam missas et a proposito recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia diaboli Praxeas Romæ procuravit; prophetiam expulit, et hæresim intulit; Paracletum fugavit, et Patrem crucifixit. Fructificaverant avene Praxeane hic quoque supereminata, dormientibus multis in simplicitate doctrinæ; tractatæ dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsæ videbantur. » Hæc Tertullianus, cum jam in transversum actus, Montani pseudopropheta deceptus, factus est ejus dogmatis acerrimus propugnator; quando autem id acciderit, suo loco dicemus: nunc de Praxeæ contenda historia est.

20. Ejusdem quoque Tertulliani testimonio satis liquet eundem Praxeam Romæ damnatum (quod factum sub Victoris successore Zephyrino papa, Optatus ³⁾ Milevitans affirmare videtur) facti penitentem recantasse palinodiam, libellumque sue penitentia conscripsisse, sicque diu latuisse, ac tandem latentem in stomacho hæresim iterum evomuisse; hæcque omnia adhuc ipso, qui eum scriptis exagitavit, vivente Tertulliano; qui hæc ipsa paucis proseruit, sic ait ⁴⁾: « Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua; et manet chirographum apud Psychicos, apud quos tunc res gesta est; evadit silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracleti atque defensio disjuncta a Psychicis; avenæ vero

illæ ubique tunc semen excusserant. Ita aliquandiu per hypocrisisin subdola vivacitate latitavit, et nunc denno erupit, sed denno eradicabitur, si voluerit Dominus, in isto commentu; si quominus, die suo colligentur omnes adulteræ fruges, et cum cæteris scandalis igni inextinguibili cremabuntur. » Hæc quoque Tertullianus de origine Praxeæ et progressu usque ad ea tempora, cum ea adversus illum conscriberet. At de ipso iterum sub Zephyrino, cui libellum penitentia obtulit, agemus.

21. Qui vero a Praxeæ progressi sunt hæretici, primo Monarchici, quod unam tantum personam statuerent sanctissimæ Trinitatis, sunt appellati; et quod Patri atque crucem adscriberent, e dogmate Patropassiani nominati sunt. Hujus blasphemiam jam damnatam atque deletam, postea a Sabellio et ab illis Severianis qui crucem adjecerunt Trisagio, magna ex parte restitutam et propagatam fuisse, suo loco dicemus. Meminit ejusdem Praxeæ sanctus Augustinus ¹⁾, qui et de Praxeanis ab eo derivatis hæreticis agit.

22. *Clemens Alexandrinus Pontoni auditor et scriptor.* — Hoc ipso anno secundo Severi imperatoris Eusebius in Chronico ponit Clementem Alexandrinum, clarissimum horum temporum ecclesiasticum tractatorem. Hunc quidem his ipsis Severi temporibus scripsisse eruditissimos libros Stromatum, ex quo (ut Cassiodorus ait) Contextor est cognomento dictus, argumento plane est, quod in eisdem lexens chronologiam quod sæpe facit semper ad Commodi obitum, nec ulterius eam perducit ²⁾; extendisset proculdubio usque ad Severi obitum, si post Severum scripsisset; qua etiam ratione Eusebius hæc de eo ait ³⁾: « Clemens vero in primo libro operis, quod *Στροματων*; inscripsit, annalium serie notata et exposita, tempora ad Commodi usque mortem describit; adeo ut non obscurum videatur, illud opus regnante Severo, cujus tempora liber, quem habemus in manibus, explanat, ab eo elaboratum fuisse. » Cæterum cum constet in ipsis Stromatum libris de Christianorum persecutione tunc vigente mentionem fieri; affirmare necesse est, ipsum post annum decimum Severi scripsisse; namque eo anno persecutio coepit. Sed de iis quæ ipse de ea scribit, suo loco agemus. Nominat hunc Eusebius ⁴⁾ Titum Flavium Clementem, cum ab eo scriptos enumerat commentarios.

23. Quam vero vigilans fuerit in omnibus scientiis persecutandis, ipse ejus lucubrations, vel tacentibus omnibus, clamant; quot scholas discretissimorum virorum in diversis provinciis fama celebres adierit, et quæ in illis essent optima hauserit, ac denum Alexandriæ apud Pantanum quæverit, ejus testimonio, superius cum de Pantano egimus dictum est. Quod igitur Alexandriæ quæverit, et ubi primum discipulus, ibidem doctor duntissime et usque ad finem vite commoratus sit; inde accidisse

¹⁾ Tertul. de præsc. c. 52. — ²⁾ Tertul. advers. Prax. c. 1. — ³⁾ Optat. adversus Parmen. lib. 1. — ⁴⁾ Tertul. advers. Prax. c. 1.

¹⁾ Aug. de hæres. c. 31. — ²⁾ Clem. Alex. Strom. lib. 1. — ³⁾ Euseb. lib. VI, c. 5. — ⁴⁾ Euseb. lib. VI, c. 11.

videtur, ut Alexandrini cognomen fuerit consecutus, cum patria fuerit Atheniensis. Nam ob eam causam a maioribus idem Clemens (ut auctor est Epiplianus¹) tum Alexandrinus, tum etiam Atheniensis est nominatus; sed usus invaluit, ut a posteris Alexandrinus tantummodo diceretur. Quod auditor Pantæni fuerit, non solum ex superius a nobis citato loco in Pantæno ex ejus libro primo Stromatum, sed ex septimo ejusdem Dispositionum libro testatur Eusebius², qui et eum docuisse Alexandriæ, habuisseque inter alios fama celebres auditorem Origenem, testatur³, sic dicens: « Post Pantænum Clemens scholæ Alexandrinæ ad fidei principia docenda instituta, ad illud ipsam tempus, quod jam prosequimur, præfuit; sic ut Origenes, dum puer erat, auditor ejus ac discipulus existeret. »

24. Quod vero ad elucidatos ab eo commentarios pertinet, S. Hieronymus⁴ hæc habet: « Clemens Alexandriæ *καθηγησιον* magister fuit; feruntur ejus insignia volumina, plenaque eruditionis et eloquentiæ, tam de Scripturis divinis, quam de seculari litteraturæ instrumento: e quibus sunt Stromatum libri octo, Hypotyposeon libri octo, adversus Gentes liber unus, Pædagogii libri tres, de Pascha liber unus, ed jejuniu disceptatio, et alius, qui inscribitur, Quisnam dives sit ille qui salvetur; de Obrectatione liber unus, de Canonibus Ecclesiasticis, et adversus eos qui judæorum sequuntur errorem liber unus, quem proprie Alexandro Hierosolymorum episcopo *πρὸς Ἰουδαίους*. » At præter hæc a S. Hieronymo recensita, alios utique a se editos commentarios ipsemet testatur, nempe de Resurrectione, de Nuptiis, et de Continentia. Cassiodorus in præfatione sui commentarii de Institutione divinæ lectionis, affirmat ab eodem Clemente a principio usque ad finem explanatas fuisse divinas Scripturas. Extant ex tanto opere breves notæ ejusdem in Epistolas canonicas. Quod vero Sozomenus⁵, atque Suidas⁶ a Clemente elucidatas fuisse historias tradunt, non de hoc Clemente (ut quispiam opinatus est) eos puto intellexisse; sed Sozomenum quidem de Clemente papa, quod scripserit res a Petro gestas; Suidam vero de alio aliquo Clemente gentili homine esse locutum. Quæ sane omnia magno ecclesiasticarum litterarum detrimento excidisse, magno opere dolemus.

25. De eodem Clemente nobile elogium Alexandri Hierosolymorum episcopi S. Hieronymus⁷ recitat in hæc verba: « Extat Alexandri Hierosolymorum episcopi, qui cum Narcisso postea rexit Ecclesiam, epistola super ordinatione Asclepiadis confessoris ad Antiochenos, congratulantis eis; in qua ponit in fine: Hæc vobis, domini ac fratres, scripta transmisi per Clementem beatum presbyterum, virum illustrem et probatum, quem vos quoque scitis, et nunc plenius cognoscetis; qui cum huc venisset, juxta providentiam et visitationem Dei, confirmavit et

auxit Ecclesiam. » Idemque¹ Alexander ad Origenem scribens, tum de Clemente, tum etiam de ejus magistro Pantæno hæc habet: « Ille enim voluntatis Dei fuit (sicut ipse nosti) ut amicitia, quæ mihi a patribus fuerunt, inviolatæ durarint, imo vero ardentius atque robustius auferentur. Patres enim novimus beatos illos, qui nos præcesserunt, ad quos paulo post etiam nos ibimus: Pantænum dico dominum meum vere beatum, et sanctum Dominum meum Clementem, qui me in multis instruxerunt. » Hæc S. Alexander ejusdem Clementis discipulus. Prædicat eundem S. Hieronymus² his quoque verbis: « Clemens Alexandrinæ presbyter Ecclesiæ meo judicio omnium eruditissimus quid in illius libris indoctum? imo quid non e media philosophia est? »

26. Cæterum quod aliquibus nævis ejus commentarii respersi inveniantur, ne occasione ejus nominis celeberrimi fideles ad omnia sectanda, quæ ab ipso scripta essent, incaute in errorem adducerentur, Gelasius papa provide quidem ejusdem Clementis opera apocryphorum nota voluit inussisse; nec mireris; nam ea etiam occasione ab eodem S. Cypriani quoque opuscula eadem censura notata fuerunt. Cæterum quod mos est hæreticorum, testimonium aucupari magnorum virorum, cum aliter non liceat eorum scripta depravare atque corrumpere, accidit plane ut ab Ariani aliqua in ejus commentariis fuerint immutata; quod Rufinus testatur his verbis: « Clemens alius presbyter et magister Ecclesiæ illius in omnibus pæne libris suis Trinitatis gloriam atque æternitatem unam eandemque designat; et interdum invenimus aliqua ejus capitula in quibus Filium Dei creaturam dicit. Num quidem credibile est de tanto viro, tam in omnibus catholicis, tamque erudito, ut vel sibi contraria senserit, vel ea quæ de Deo non dicam credere, sed audire quidem impium est, scripta reliquerit? » Hæc Rufinus³, cui et ego non invidus astidipulo. Si enim primores Ariani illi, qui erant doctrina perspicacissimi, aliquid in Clemente invenire potuissent, quod suo ipsorum dogmati favisset, utique (quod ait divina Scriptura⁴) sicut exultant victores capta præda, magno præconio extulissent ac plane præ foribus ostentationis gratia affixissent. Nunquam enim ex Clementis Alexandrini scriptis ab Arianis facilitatem esse negotium Orthodoxis, ex eo possumus intelligere, quod Catholicæ Ecclesiæ scriptores, qui in refellendis eorum objectionibus laborarunt, de Clemente quod illorum favisset dogmati, nusquam visi sunt meminisse.

27. In ejusdem quoque Clementis scriptis, tanquam in viva tabula, Catholicæ Ecclesiæ mores et disciplinam invenire est expressam; nempe sacras apostolicas traditiones ad sua tempora in Ecclesia custoditas ac illibate servatas, a quibus qui deviarint (ut ait⁵) in hæresim lapsi sint: Hierarchicum⁶ in Ecclesiæ ordinem ad imitationem virtutum cele-

¹ Epiph. hæres. XXXII. — ² Euseb. hist. lib. v. c. 11. — ³ Idem lib. vi. c. 5. — ⁴ Hierou. de Scrip. Eccl. in Clem. — ⁵ Sozom. lib. 1. c. 13. — ⁶ Suid. in Cle. — ⁷ Hier. de Scrip. Eccl. in Clem. Alex.

¹ Apud Euseb. l. vi. c. 11. in fine. — ² Hier. ad Magnum ep. LXXXIV. — ³ In Apolog. pro Origene. — ⁴ Isaia IX. — ⁵ Clem. Alex. Strom. lib. 1. — ⁶ Idem lib. vi. Strom.

stium; tres hominum status, virginum scilicet, viduarum, atque conjugatorum, inter quos tamen enim et virginalis integritas¹, ac ea praesertim quae cum Deo pactis conventis firmata sit, nempe voti obligatione. Apud eundem frequens de jeuniis, vigiliis, ac stationibus mentio, deque pio ciborum delectu² ab usu Marcionitarum et Enekratitum vel Cataphrigrarum penitus distinctos: de fide³ nobis proficua, cum conjuncta est sanctis operibus; deque canonicis orandi horis ex Ecclesiae⁴ instituto praescriptis; de sacratissima item Eucharistia frequenter inculcat, et alia plura id genus, quorum superius meminimus, cum

actum est de traditionibus ecclesiasticis. Demum ut de Clemente tandem finem dicendi faciamus: qui auditorem habuit Origenem, eundem quoque nactum esse in cathedra doctrinae successorem, S. Hieronymus⁵ testatur his verbis, cum ait de Origene: « Alexandriae ecclesiasticam scholam tenuit, succedens eruditissimo viro Clementi presbytero. » At de Clemente jam satis, qui (ut auctor est Cassiodorus⁶) cognomento Stromateus est dictus, non aliam ob causam, quam ob insignes illius octo libros Stromatum luculentissime scriptos.

¹ Clem. Alex. lib. III. Strom. — ² Idem lib. II. Pedag. et Strom. lib. III. — ³ Idem lib. VI. et VII. Strom. — ⁴ Idem lib. VII. Strom.

⁵ Hieron. epist. LXIII. — ⁶ Cassiodor. in praef. lib. Instit. divin. lection.

Anno periodi Graeco-Romanae 5687. — Olymp. 243. an 2. — Urb. cond. 917. — Jesu Christi 194. secundum Baronium 196.

— Victoris papa 10. — Severi imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Septimius Severus Aug. II.* et *Clodius Septimius Albinus Caesar II.* Uterque juxta primam consulatum Caesarum regulam.

2. *Niger occiditur.* — Hoc anno *Niger* a Severo post aliqua praelia victus, interemptusque est, ut

docent Herodianus lib. 2, Spartianus in *Nigro*, et alii, qui tamen annum non exprimunt. Sed cum Severus in nummis tribunitia pot. n. signatis dicatur imp. II, et imp. III, et imp. IIII, non dubium quin propter victorias de *Nigro* reportatas, imperatoris titulum multiplicaverit.

VICTORIS ANNUS 4. — CHRISTI 197.

1. *Temporum ordo enucleatur ac dilucidatur.* — Christi anno centesimo nonagesimo septimo, « duobus Flavii Tertullo et Clemente coss., Severus imperator occiso Pescennio *Nigro*, qui Orientale imperium occupaverat, Byzantiumque triennio jam obsessum postea expugnans, adversus Osroenos, Adiabenos, et Arabas exercitum ducens, eosque fugans, Nisibim occupat. » Haec Dio¹, Spartianus, atque Herodianus² pluribus: quae quidem nonnisi anno sequenti sunt consummata; agemus de his quae sunt reliqua suo loco. Qui autem putarunt

Antoninum Severi filium una cum patre imperare cepisse, Getamque minorem natu ejusdem Severi filium ante haec tempora Caesarem jam dictum fuisse, non leve et in aliis quoque errandi sibi occasionem dederunt. Caeterum nonnisi Albinum a Severo ante haec tempora creatum fuisse Caesarem, Dio in primis affirmat; Antoninum vero Severi filium nonnisi anno sequenti Caesarem dictum, jure dici posse videtur; siquidem Spartianus³ tradit, Severum imperatorem, adversus Albinum proficiscentem in itinere apud Viminatium, filium suum

¹ Dio in Severo. — ² Herod. lib. II. et III. Spartian. in Severo.

³ Spartian. in Severo.

majorem, nomine Bassianum, apposito Aurelii Antonini nomine, Caesarem appellasse : confectoque feliciter bello, ex senatusconsulto decreta eidem fuisse imperatoria insignia, neque Augusti nomen cum tribunitia potestate. Ex quibus plura mendosa arguitur inscriptio, quae praeterea est rescripto¹ Severi ad Victorinum, *cos. Falcone et Claro*, quo anno Severus capessivit imperium, cum imperatores Severum et Antoninum inscriptos habet Augustos. Sed quod non semel id factum reperitur, plane accidisse videtur, ut qui eas collegit leges, quod ex iis aliquas inscriptas invenerit nominibus Severi et Antonini imperatorum omnes pariter eadem putarit inscriptione notandas. Caeterum si recte se habet inscriptio illa ut nullus error irrepperit, desipuisse visi sunt Dio et Herodianus illorum temporum scriptores, necnon Spartianus; qui omnes aequè fatentur, Severum solum regnare cepisse.

2. Porro ipsum Antoninum nonnisi Severi anno sexto labente imperium inchoasse cum patre, adeptumque tunc esse Augusti nomen cum tribunitia potestate, certum illud est argumentum, quod in pluribus antiquis inscriptionibus sexies, in aliis vero quinque iterata tribunitia potestas amplius in Severo quam in Antonino filio reperitur. Quod quidem aperte satis demonstrat, nonnisi sexto anno Severi imperatoris ab ipso esse ei collatum imperium, quo cum simul potestas tribunitia conferri consuevit. Sunt veteres inscriptiones Romae in Pantheonis fronte et alibi posita, quibus inter alia imperatorum insignia, Severi potestas tribunitia undecima, Antonini vero filii quinta habetur inscripta his verbis :

IMP. CAES. SEPTIMIUS SEVERUS PIUS PERTINAX, ARABICUS, ADIABENICUS, PARTHICUS. PONT. MAX. TRIB. POT. XI. COS. III. P. P. ET IMP. CAES. M. AURELIUS ANTONINUS PIUS FELIX TRIB. POTEST. V. COS. PROCOS. PANTHEUM VETUSTATE CORRUPTUM CUM OMNI CULTU RESTITUERUNT.

Quod si quando Severi undecima, Antonini sexta posita inveniatur; id propterea accidit, quod eodem anno unius exordium, et alterius terminum esse contigerit, ut est videre in ejusdem Severi arcus² triumphalis inscriptione, necnon illa affixa Junonis quondam templo, nunc vero diaconiae S. Michaelis in foro Piscario, in quibus legitur Severi tribunitia potestas undecima, Antonini vero sexta; eadem quoque ratione in illa posita ab argentariis ac negotiatoribus in foro Boario Romae, Severi imperatoris tribunitia potestas duodecima, Antonini vero septima numeratur³.

3. Haec autem idcirco tam exacta indagatione disquisisse oportuit, quod Pamelius⁴, vir cum primis eruditus, hunc ipsum annum tertium Severi errore putavit a Tertulliano esse notatum in libro de Pallio⁵, quo ipse Tertullianus pallio superindutus

Christianam religionem cæperit profiteri, quod ipsum tempus levissimis quibusdam lineamentis a Tertulliano videatur fuisse demonstratum, dum ait : « Quantum reformavit orbis sacrum istud? quantum urbium aut profudit, aut auxit, aut reddidit presentis imperii triplex virtus, Deo tot Augustis in unum favente? quot census transcripti? quot populi propagati? quot ordines illustrati? quot barbari exclusi? Revera orbis cultissimum hujus imperii rus est, eradicatedo omni aconito hostilitatis, et caeto, et rubo subdola familiaritatis, constitum et amœnum super Alcinoi pometum, et Midæ rosetum. » Haec Tertullianus. Quibus sane verbis nonnisi tranquillissimum imperii Severi tempus designat; cum victis externis atque domesticis hostibus, nempe Pescennio Nigro et Clodio Albino, qui sibi imperium arripuerant, superestque externis, quos diximus hostibus, reddita est Urbi atque Orbi tranquillissima pax; quod nonnisi Albino extincto potuit contingisse, anno nimirum quinto ejusdem Severi imperatoris. Sed nec satis ceteris mors ad pacem istam ubique partam.

4. Quamobrem sicut in clarissima luce hallucinatos esse constat, qui triplicem virtutem imperii sunt interpretati tres qui sibi arripuerunt imperium, Nigrum scilicet, Albinum, atque Severum; quorum tempore tantum abest ut pax fuerit, quin potius eorum causa Oriens et Occidens bello civili quinquentium tempore contlagrarint; ita nec possumus, quod cuperemus, Pamelio assentiri (etenim non adeo contumaces et refractarii sumus, ut profiteamur inter Pyrrhionios atque Sextios et omnia velimus ab aliis bene dicta carpere et infringere) qui existimavit, locum illum elucidans, triplici ipsa imperii virtute intelligi Severum, Antoninumque ejus filium creatum (ut putat) jam Augustum, atque Albinum: dum quidem etsi Caesar a Severo dictus est, nunquam tamen appellatus fuit Augustus; ejus rei causa (ut ex Dione constat) contlavit ille civile bellum. Cum vero ejusdem Dionis tunc viventis et haec videntis testimonio exploratum habeatur, nullas bellorum datas inducias, nec intercessisse morulam post bellum adversus Nigrum, ac mox aliud adversus barbaros motum, quin statim (quod idem ait) ipso Severo nondum a bellis barbaricis respirante, bellum civile cum Albino Caesare coortum esset: quo modo, quaeso, dici potest hoc anno illud fuisse tempus, in quo, eradicatedo omni hostilitatis aconito, reddita orbis tranquillissima pace, visus sit annus ipse pulchrum Alcinoi pometum et Midæ rosetum? At quisnam sit germanus sensus Tertulliani sententiae, quidve ipse per illam triplicem virtutem imperii intellexerit (conferunt haec enim plurimum ad veritatem historicam perquirendam) erit nobis pervestigandum; est enim difficilissimum captum.

5. Sane quidem quod Severi tempore tres simul titulo Augustorum regnaverint imperatores, sub quibus pax summa fuerit: ex iis, quae dicta sunt, nullatenus dici hoc anno posse videtur. Quamobrem per triplicem illam imperii virtutem, intellexisse Tertullianus videtur Severum patrem, Antoninum,

¹ L. I. C. de inoffic. test. — ² Apud Smet, pag. 6, n. 13, et pag. 10, n. 7. — ³ Descripsere Aldus, Panvinius, et Adolphus. — ⁴ Pameli in vita Tertul. — ⁵ Tertul. de Pallio, c. 2.

et Geta filios, quorum alter a patre Augustus anno sexto ejus imperii (ut dictum est) appellatus fuit, Geta vero postea primo Caesar et Antoninus quoque nominatus est (ut auctor est Spartianus¹), confecto bello Parthico, anno (ut apparet nono imperatoris, cum ipse Severus et Antoninus essent consules designati, quem magistratum gesserunt anno decimo ejus imperii, postea autem idem Geta Caesar accepit nomen Augusti cum tribunitia potestate, triennio ante victoriam de Britannia a patre Severo partam; testantur id quidem complura numismata hac inscriptione notata :

P. SEP. GETA PICS AUG. BRIT. PONTIF. TR. P. II. COSS. II.

et aliud :

P. SEP. GETA PIUS AUG. BRIT. TR. P. III. COS. II. P. P. S. C.

sunt et alia ejusdem generis simul collecta, ac una cum signis expressa²; ut nulla penitus de his possit exoriri dubitatio.

6. His igitur firmissimis testimoniis affirmari necesse videtur, Getam una cum consulari anno decimo sexto Severi, nomen Augusti accepisse, atque una cum eo tribuniciam potestatem, auctam jam tertio, tempore victoriae de Britannia acceptam, quo idem Severus³ (quod et olim fecerat Hadrianus, et postea Antoninus Pius), muro per transversam insulam ducto, utrinque ad finem Oceani (ut Spartianus tradit) Romanorum ditionem ejus insulae communiavit. Est itaque haec triplex virtus imperii, hi tres nimirum Augusti : « Deo (quod mox addit⁴) tot Augustis in unum favente. » Sic itaque in eo quod subdit Tertullianus : « Quot barbari exclusi? » plane allusio facta videtur ad murum, quem diximus in Britannia ad confinendas barbarorum irruptiones utrinque tunc etiam a limitibus Oceani ductum, ut ita ingruens innumeris barbarorum populus et Romanorum finibus esset exclusus; de quibus idem alibi Tertullianus⁵ : « Britanniae, inquit, infra Oceani ambitum conclusae sunt. » Sed et cum addidit ibidem libro de Pallio : « Quot census transcripsi? quot populi propaginati? » allusisse visus est ad Parthos, Arabas, Adiabenos aliosque populos ab eodem Severo diversis proliis antea superatos; ac tributis ratione sub censum redactos. Et illud quod sequitur : « Quot ordines illustrati? » militares intellegit; nam tres ab eo additas fuisse legiones, militumque mirifice illustratas, Dio⁶ testatur his verbis : « Severus addidit Parthicas, Primam, et Tertiam in Mesopotamia, Secundamque Mediam in Italia. Nostro itaque tempore tot sunt legiones, praeter urbanam et praetorianam, nempe omnes numero triginta duae; nullus enim priorum imperatorum ab Augusto tres addiderat legiones, sed perpauci vel unam tantum, vel duas ad summum. » Haec ipse :

quibus merito ea dicta sunt a Tertulliano de ordinibus illustratis. Sed in eo quod subdit demum de insidiis subdole familiaritatis, aequè allusisse videtur ad Plautianum socerum Antonini, sive ad alias domesticorum insidias, quas in Britannia itidem (ut auctor est Dio) passus est. Sed de iis dicemus inferius.

7. *Ex loco Tertulliani quo se induisse pallium affirmat, dissertur de usu pallii inter Christianos.* — His igitur hunc in modum adamussim consentientibus ex Tertulliani citata sententia, necesse est affirmare, librum illum de Pallio non ante ultima Severi tempora ab ipso Tertulliano fuisse conscriptum, nec ante ea tempora ipsum suscepisse pallium. Caterum, nec assentiri possumus eidem deserto viro dicenti, tunc Tertullianum, cum pallium induit, primum Christo nomen dedisse, vel baptismum esse. Nam quod ad nomen pertinet, cum gentilis quispiam in Christianam religionem transire cuperet, episcopum conveniens, nomen dabat; atque ab eo catechumenus jam factus in classe recensabatur audientium. Porro haud necesse erat hujusmodi, quisquis foret, togam relinquere, atque induere pallium; sicut nec etiam baptismi tempore, quo ex religionis praescripto non pallium, quod furvum esse consueverat, sed candidam tunicam fideles recens baptizati inducebant.

8. Sic itaque non ob id quod Tertullianus eo tempore pallium primo induit, tunc fuisse baptismum, et sic christianum professum esse, necesse est affirmare; cum praesertim etsi pallio christiani complures induerentur, non tamen omnes illud induere consuevisse certum sit; nec fuisse pallium religionis tesseram, ut, qui pallium induerent, censerentur christiani; nam ipsomet Tertulliano¹ teste, non solum turba philosophorum omnium, sed et omnes liberalium artium professores aequè pallio vestiri eo tempore consueverunt; nec rursus qui pallio carerent, in ethnicorum numero habebantur; nam et tempore christianorum principum, cum nondum idolorum cultores sublatis essent, aliam vestem ab illis diversam complures Christianorum induebant. Quod si tempore pacis Ecclesia licitum communi cum gentilibus uti veste, quo modo non magis persecutionis tempore, quo evangelica admonitione consulitur fuga, ac suaderent latebrae, carere pallio licitum christiano homini?

9. Certe nequidquam negotii ab ipso Tertulliano² exhibitum est christianis militibus, quod sagum induerent, militare indumentum commune pariter omnibus militantibus ethnicis; sed ex eo tantum quod coronam non sine aliquo (ut ait) superstitionis commercio, capiti superimponerent. Sed ne in re comperta pluribus argumentis agamus, satis erit addidisse, quod ejusdem Tertulliani testimonio exploratum habetur, Christianos communiter eodem habitu, quo Gentiles, indui consuevisse. In Apologético³ enim, de Christianis haec ait : « Quo pacto

¹ Spartian, in Severo. — ² Adolph, Ocean lib. de numism. Roman. Imper. et Pansin. in Fast. — ³ Spartian, in Severo. — ⁴ Tertul. de Pallio, c. 2. — ⁵ Tertul. advers. Judaeos. — ⁶ Dio lib. LV. hist. Rom.

¹ Tert. de Pall. c. 1. — ² Tert. de Coron. milit. — ³ Tert. in Apol. c. 42.

homines vobiscum degentes ejusdem victus habitus, instructus, ejusdem ad vitam necessitatis, etc. » Sed et S. Cyprianus eo commentario, quem scripsit de Bono patientiæ, pariter significat, Christianos communiter nequaquam solere incedere palliatis, sed simplici ac communi cæteris indumento, cum ait : « Nos autem, fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis, sed factis sumus, nec vestitu sapientiam, sed veritate præferimus, etc. » Illic de communi usu Christianorum.

10. Cum ergo (ut dictum est) non omnes æque Christiani pallio amicti essent; nec qui id gestarent, christiani esse ex habitu tantum convinci potuissent, quod artium professores eodem tecti incedere consuevissent; in eam adducimur sententiam, ut opinemur, inter Christianos, perpaucos pallium induisse; illos nempe qui aretioris se vitæ studiis manciparent, et sublimiorem vivendi normam amplexi, eminentioris philosophiæ profiterentur se esse cultores. In quam sententiam hæc Patres in Concilio Gangrensi ¹ celebrato temporibus Constantini (nam inter alios illorum temporum sacerdotes interfuit illi Osius Cordubensis) : « Si quis virorum putaverit sancto proposito, id est, continentiae convenire, ut pallio utatur, tanquam ex eo justitiam habiturus; et reprehendat, vel judicet alios qui cum reverentia byrris utuntur, et alia veste communi quæ in usu est, anathema sit. » Sed et quod est apud S. Hieronymum ad Furiam scribentem ² : « Ubicumque, inquit, viderint christianum, statim illud de trivio; ³ ὁ Παλιός ἐπιθήτε, vocant impostorem, detrahunt : » plane demonstrans, paucos aliquos christianos incedere consuevisse palliatis. Equid enim admirationis esset (quæ ex novitate vel raritate solet oriri) si in amplissima urbe, Christianis omnium refertissima, fideles omnes palliati conspecti essent? Sed quod tantum illi habitum illum induciant, qui monasticam profiterentur disciplinam, quod et idem ipse declarat ad Marcellam ³ cum scribit his verbis : « Quia serica veste non utimur, monachi judicamur; quia ebrii non sumus, nec cachinno ora dissolvimus, continentes vocamur, et tristes; si tunica non canduerit, statim illud de trivio : Impostor et Græcus est : » nimirum quia amictu græco et philosophico, nempe pallio, uterentur.

11. Idem quoque habetur apud Salvianum ⁴ Massiliensem, cum deplorat scelera Africanæ provincie, quorum causa a barbaris affligi commoverisset; et inter alia, quod sanctos monachos ludibris ac sibilis, cum eos viderent, insectarentur, hæc ait : « Non sine causa itaque istud fuit, quod intra Africæ civitates, et maxime intra Carthaginiensium muros palliatum, et pallidum, et recisis comarum fluentium jubar, ad eum tonsam videre tam infelix ille populus, quam infidelis, sine convicio atque execratione vix poterat. Et si quando aliquis Dei servus aut de Ægyptiorum cœnobiiis, aut de sacris Hierosolymorum locis, aut

de sanctis eremis venerandisque secretis ad urbem illam officio divini operis accessit, simul ut in populo apparuit, contumelias, sacrilegia, et maledictiones exceperit; nec solum hoc, sed improbissimis facinorosorum hominum cachinnis et detestationibus, ridentium sibilis, quasi taureis cædebantur; vere ut si qui ea inscius rerum fieri videret, non aliquem hominem ludificari, sed novum inauditumque monstrum abigi atque exterminari arbitraretur. Ecce Afrorum et præcipue Carthaginiensium fidem. » Hucusque Salvianus.

12. Si igitur in Ecclesia Carthaginiensi, cujus alumnus fuit Tertullianus, Christiani omnes perinde ac ipse Tertullianus olim pallio amicti consuevissent; quenam palliatis deridendi monachos causa subesse potuit? At quod non omnium, sed paucorum duntaxat pallii usus esset, inde subsannandi illis oblata videbatur occasio; perseverasse quidem in Ecclesia Africana pristinum indumenti usum, vel ex eo possumus intelligere, quod cum permulta legantur ante ea tempora a Salviano adeo deplorata in ea provincia fuisse coacta Concilia, in eisque omnia quæ ad ecclesiasticam disciplinam et christianos mores spectare viderentur, vigilantissimo studio disposita; de indumenti genere, quod nihil esset ab usu pristino immutatum, vel corruptum, nulla prorsus facta mentio reperitur.

13. Illis igitur omnibus, atque aliis quas subdimus rationibus, in eam adducimur sententiam, ut opinemur Tertullianum nequaquam cum pallium induit, tunc primum christianum profiteri cœpisse. Nam quod antea omnibus innotuisset christianus, idcirco nullum, cum pallium induit, de nova religione suscepta jactatum esse dieterium, aut scomma jaculatum; cum illi nentiquam pepercissent; sed illud unum : « Ito a toga ad pallium? » quod quidem ethnico cuivis ad philosophiam se conferenti poterat esse commune. Nihil vero præterea ab illis objectum esse de christianitate quam diu ante professus esset, facile est cuique existimare, qui Tertulliani ingenium nulli parere sciens intelligit, et periculosum fuisse eum vel leviter tangere, quippe qui (ut est in parentia) haberet fenum in cornu.

14. Accedit his etiam, quod me maxime in hanc sententiam trahit : Quomodo, quaeso, potuit Tertullianus tam recens esse christianus, ut non nisi ad finem (ut dictum est) Severi imperatoris una cum pallio religionem quoque suscepit, qui his ipsis Severi temporibus, teste etiam ipso Pamelio, complures consummatissimo christiano homine dignos ediderit commentarios? Vel si demus suscepisse cum pallio religionem (ut vult) anno tertio imperii Severi; quomodo tam brevi temporis spatio, tam insignem atque adeo excellentem christianæ theologiæ scientiam consequi potuit? ut (quod eorum est tantum, qui ætatem triverint in discendo) adversus omnes hæreticos et Judæos (ut prætermittamus dicere de Gentilibus) tam disertos, tam copiosos, adeoque omni argumentorum genere refertos, e divinæ Scripture thesauro depromptos tractatus ediderit,

¹ Conc. Gangr. c. 12. — ² Hier. epist. x. — ³ Hier. epist. LXXXII.

— ⁴ Salvian. de vero judicio lib. VIII.

quos christiana pietas haecenus admirari non cessat?

15. His ergo in hanc sententiam adductis, reliquum est ut perpendamus accuratius ipsa ultima Tertulliani verba¹, quibus haec ait personam inducens: « Sed ista pallium loquitur: At ego jam me illi divinae sectae ac disciplinae commercium confero: » haec Tertullianus, ut ait, ex persona pallii; ad quod ipse: « Gaude pallium, et exulta; melior te jam philosophia dignata est, ex quo christianam vestem cepisti; » his significans, pallium illustratum esse, quod a christiano homine tandem susceptum esset. Quod si verba illa, « Sed ista pallium loquitur; » non ad ea quae sequuntur, sed ad ea quae dicta sunt, potius referenda quis putet, ac subinde non ex persona pallii (ut habet germanus sensus) sed a se induto pallium esse dicta velit; ad ea quidem referenda sunt, quibus superius Tertullianus de se ipso locutus, non se tunc primo christianum, sed inter Christianos eminentioris vitae cultum incipere jam profiteri significat, nimirum, quod a saecularibus negotiis se penitus abdicasset; nam ait²: « Ego quidem nihil foro, nihil campo, nihil curiae debeo, nihil officio advigilo, nulla rostra praecucupo, nulla praetoria observo, cancellos non adoro, subsellia non contundo, jura non conturbo, causas non elatro, non iudicio, non milito, non regno, secessi de populo; imo unicuique negotium mihi est, nec aliud nunc curo, quam ne curem. » Haec cum ipse dicat, nequam ob eam causam ait, quod factus sit christianus; neminem siquidem Christianorum illis interdictum fuisse operibus, aliqua lege constat; quin et ipsemet Tertullianus³ in Apologético haec et alia plura, quae etiam ethnici exercere consueverunt, Christianos factasse pariter tradit; sed potius quod, cum pallium induisset, in classem illorum, qui eminentioris philosophiae exultiorisque vitae professores essent, sese coniecisset; quod sicut eo habitu inter Gentiles eminent philosophi, ita etiam ejusdem indumenti signo inter Christianos effulgerent qui se arctioris vitae vinculis mancipassent.

16. Sed ut haec nostra aliis quoque alimunde petitis roboremus exemplis, ostendamusque Christianos haud solitos una cum fide pallium simul indnere, sed postea illud in signum exactioris vitae cultus, haud passim ab omnibus, sed a paucis superindui; illud primum suppetit, quod Origenes⁴ de Heracla Christianorum catechista atque presbytero ita habet: « Haec autem fecimus, non solum Pantanum imitati, qui multis ante nos multum plane attulit adjuvamenti, quod illo studiorum genere exquisite instructus esset; verum etiam Heraclum jam Alexandriae presbyteri gradum adeptum; quem apud disciplinae philosophicae magistrum et doctorem, cum jam quinquennio antequam ego ad eam studiorum rationem audiendam me conferre coeperam, illi viro enixe operam dedisset, reperi. Et propterea non

modo vulgari veste et communi, qua antea usu fuisset exuta et deposita, philosophi apparatus, quem adhuc retinet, sibi assumpsit; verum etiam libros Gentilium etiam nunc evolvere pro viribus non desistit. » Haec Origenes, plane significans, pallium distinctum fuisse indumentum a communi aliorum Christianorum veste. Quod si quod voluit de Tertulliano una cum religione ab omnibus aequae pallium suscipi consuevisset; quid Heraclas ceteris amplius fecisset, quem tamen, pallio sumpto, a communi aliorum more recessisse, adeo praedicat Origenes?

17. Sic etiam quid opus fuit, Eusebium tantopere laudasse Porphyrium⁵ christianum adolescentem, quod habitum philosophicum induisset, si id ipsum aequae omnes facerent Christiani; nisi potius quod (ut dictum est saepius) pallii indumento augustius genus illum vitae capessere voluisse significaret? nam de eo sic ait: « Licuerat ergo videre Porphyrium (hoc namque adolescentulo nomen erat) jam in omni certaminum genere exercitatum incredibili studio et ardore, more hominis pro augusta et sacra victoria decertantis, incensum; corpore quidem consperso pulvere sordidatum, sed decore oris habitus eximium, erecta et generosa animi elatione post tantos cruciatus ad mortem gradientem, divino spiritu revera completum, habitu philosophico, quo uti solebat, hoc est, indumento ad modum pallii humeros solum obtegentis vestitum. » Haec de his satis, ac fortasse prolixius. Sed quod in primo nostrorum Annalium tomo jejune admodum et absque distinctione aliqua de pallio dictum est, fuisse indumentum Christianorum, hic oportuit id elucidasse, atque supplere; ut plane intelligatur, pallium non fuisse communem Christianis omnibus habitum, sed quod indnerent pauci; nec atatis indumentum, quod Porphyrius adolescentulus jam vestisset; nec litterarum tantum professorum, cum nec Porphyrius esset hujusmodi; sed (quod dictum est) vitae potius exultioris insigne, ut hodie monachorum.

18. His igitur rationibus, de iis quae ad Tertulliani res gestas pertinent, ac potissimum de anno susceptae ab eo religionis, dissentire cogimur a Pamelio, et diversam ab eo inire temporis rationem; cum atiqui insignis eruditionis viri, et hoc nostro saeculo de christianis litteris et fide catholica optime meriti, praecoxia digna quibusvis eruditis et piis praedicare non desinamus. Puto equidem, si viveret ipse amantissimus veritatis, hisce nostris libentissime acquiesceret (talem enim alias expertus sum hominem), in eademque nobiscum sententiam pedibus veniret, qui mendosa legis inscriptione (quod venia dignum est) deceptus, in ipso limine invitus nolensque in errorem abreptus fuisse videtur. Ceterum haec a nobis hunc in modum explicata, ex iis quae singulis prope annis dicuntur inferius, manifestiora atque certiora plane reddentur.

19. Sed quod jam, ejusdem auctoris occasione, de Tertulliano hic cooptum est agi, de ejus in fide

¹ Tertul. de Pall. in fin. — ² Item cap. 5. — ³ Item in Apolog. c. 42. — ⁴ Orig. apud Euseb. lib. vi. c. 13.

⁵ Euseb. lib. viii. c. 21.

christiana enabulis aliqua ab eodem auctore selecta hic intelcere opere pretium existimamus, ac primum de ejus natalibus aliquid prælibare. Fuisse itaque natione Afrum, patria Carthaginensem, patre centurione proconsulari natum, cum alii plures, tum S. Hieronymus¹ in primis affirmat. Quod vero ad eruditionem spectat, omnes scientias calluit, Latinorumque omnium ejus temporis disertissimus ab omnibus predicatur. Est qui existimet, Tertullianum ex gentili, patria superstitione relicta, ad fidem christianam sectandam multis argumentis fuisse persuasum; tum maxime, quod aliquando adjurati demones, se deos esse Gentium, licet inviti, confessi essent: quod quidem et Tertullianus ipse testari videatur, cum ait²: « Hæc denique testimonia deorum vestrorum Christianos facere consueverunt; quia plurimum illis credendo, in Christo Domino credimus: » sed hæc communiter de Christianis omnibus intellexisse videtur.

20. Insuper auctor est S. Hieronymus³, ipsum, adolescens cum esset, scripsisse librum de molestiis nuptiarum; de eodem enim ad Eusebium scribens⁴ ait: « Si tibi placet scire, quot molestiis virgo libera, quot uxor adstricta sit, lege Tertullianum ad amicum philosophum. » Porro ab ipso jam christiano commentarium illum esse elucubratum, cum jam conjugio obligatus esset, mihi facile per-

suadeo; non enim pulo alterius quam christiani auctoris litteris ipsum voluisse Eusebium suam instrui; cum periculosum nimis esset virgini, ethnico hominem de nuptiarum molestiis tractantem legere, non absque pudoris magno discrimine. Nec equidem pulo ab eo ante nuptias illum esse editum commentarium; neque duri ingenii hominem, sæcæ sententiæ tenacissimum, aliter faciendo, quam scripsisset, se omnium derisioni exponere voluisse.

21. *Tertulliani primordia et doctrina.* — Ceterum quod ad reliqua præstantissimi ingenii monumenta pertinet, circa hæc tempora eum scripsisse egregium illum commentarium adversus hereticos de Præscriptione, argumento est, quod, cum omnes ab initio nascentis Ecclesiæ usque ad hæc tempora progressus hæresiarchas recensent, de Artemone hæresiarcha, qui sub Victore prodit, nullam penitus mentionem facit, quod scilicet nondum ipse Artemon cognitus esset; quo modo enim huic pepercisset Tertullianus, ut non inter ceteros adlegisset, qui impietate nulli inferior esset; quippe qui (ut habet Eusebius⁵, et alii) Christi divinitatem negaret, quem tamen prophetis majorem fuisse concederet? Hujus venena Paulus Samosatenus postea hauriens, universam Ecclesiam perdere conatus est. Sed de eo, aliisque Artemonis discipulis, suo loco pluribus; atque modo de Tertulliano hactenus.

¹ Hieron. de Script. Eccles. in Tertul. — ² Tertul. Apol. c. 23. — ³ Hier. contra Jovin. lib. I. — ⁴ Idem ad Euseb. ep. xxii.

⁵ Euseb. lib. v. cap. 27.

Anno periodi Græco-Romane 5688. — Olymp. 243. an. 3. — Urb. cond. 948. — Jesu Christi 195. secundum Baronium 197.
— Victoris pape 14. — Severi imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Scapula Tertullus*, et *Tincius Clemens*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Inscriptione Gruteriana, pag. 1027. Ad hunc Scapulam postea proconsulem Africae, Tertullianus librum misit.

2. *Severi victoriae.* — Triennalis *Byzantii* obsidio anno præcedenti post interitum *Nigri* cepta, ut Spartianus in Severo, cap. 8, insinuat. Hoc vero anno contigit expeditio Severi in Osdroenos, in Arabes et Adiabenos, pluresque urbes a Severo capte, inter quas *Nisibis*. Ob eas victorias Severus imp. V appellatus, ut constat ex nummis.

3. *Caracalla Cæsar.* — Antoninus *Caracalla*

Severi Augusti major natus filius anno tantum sequenti Cæsar appellatus, anno cxcvii imperator designatus, tandemque anno cxcviii Augustus nuncupatus, eodemque anno *Geta*, alter Severi filius, Cæsar dictus, ut accurate suis locis explicabimus.

4. *Tertulliani liber de Præscriptione.* — Ad num. 21. Tertullianus, lib. 1 adversus Marcionem, cap. 1, pollicetur se librum editurum adversus hæreticos *de Præscriptione*. Quare cum libros adversus Marcionem anno decimo quinto imperatoris Severi Tertullianus elucubravit, is commentarius post annum Christi ducentesimum septimum, quo decimus quintus Severi cœpit, promulgatus.

VICTORIS ANNUS 5. — CHRISTI 198.

1. *Insignis controversia de tempore celebrandi Paschatis in Orientalibus et Occidentalibus Ecclesiis exorta agitur, et papæ Victoris causa circa eam defenditur.* — Centesimo autem nonagesimo octavo Christi anno, Dexterō et Prisco coss., annum quartum Severo in imperio inchoante, « questione iterum orta in Asia inter episcopos : An secundum legem Moysi, decima quarta mensis Pascha observandum esset, Victor Romanæ urbis episcopus et Narcissus Hierosolymorum, Polycrates quoque et Irenæus et Bachyllus plurimique Ecclesiarum pastores, quod sibi probabile visum fuerat, litteris ediderunt; quorum memoria ad nos usque perdurat. » Hæc Eusebius in Chronico. Sed eundem hæc alibi fusius explicantem audiamus, ac subinde quæ ab eo sunt prætermissa ponamus; ait ¹ ergo : « Quoniam vero illis temporibus de festo Paschatis in honorem Salvatoris observando, non exigua concitata erat propterea controversia, quod omnes Ecclesie Asiæ antiqua quadam traditione adductæ, censebant, decimo quarto die lunæ (quo Judæis olim præceptum erat ut agnum immolarent) festum illud celebrandum, et omnino eodæ, in quemcumque hebdomadæ diem forte incidere, jejuniis finem statuendum; et quod non in more positum esset cæteris Ecclesiis per universum orbem terrarum dispersis, quæ consuetudinem ex apostolica traditione ad hoc usque tempus continuatam tenebant (nimirum ut non alio die, quam eo quo Salvator a mortuis resurrexerit, jejunia dissolverentur) istum modum observare; idcirco Concilia et conventus episcoporum in unum cœgebantur; et omnes una sententia decretum ecclesiasticum, nempe ut non alio die aliquando, quam Dominico, mysterium Domini resurrectionis a mortuis celebraretur; et ut in hoc solo jejuniarum, quæ circiter Pascha fieri solent, finem faceremus, per litteras ad omnes Ecclesias scriptas ratum faciebant. Decretum autem episcoporum, qui tum erant in Palæstina convocati, ad hæc usque adælæm scriptis custoditum est : in quorum Synodo Theophilus Casariensis Ecclesie episcopus, et Narcissus episcopus Hierosolymorum præsidēs fuerunt. » Antequam autem cætera, quæ ab Eusebio de hæc re scripta sunt, nempe decretum ipsum, quod ad sua tempora custoditum tradit, et manasse ad posteros; pauca qua-

dam quæ ex dicto Concilio sub Theophilo celebrato supersunt, hic intevere opportunum ducimus. A Beda enim eo commentario, quem scripsit de Æquinoctio vernali, descripta hæc invenimus his ipsis verbis :

2. « Papa Victor, Romanæ urbis episcopus, direxit auctoritatem ad Theophilum Casariensis Palæstinaeque antistitem, ut quo modo Pascha recto jure a cunctis Catholicis celebraretur Ecclesiis, inibi fieret ordinatio, ubi Dominus et Salvator mundi fuerat in carne versatus. Percepta itaque auctoritate, prædictus episcopus, non solum de sua provincia, sed etiam de diversis regionibus omnes episcopos convocavit. Ubi cum illa multitudo sacerdotum convenit, tunc Theophilus episcopus protulit auctoritatem ad se missam Victoris papæ; et quid sibi operis fuisset injunctum ostendit. Tunc pariter omnes episcopi dixerunt : Nisi prius, quo modo mundus fuerit a principio, investigetur, nihil potest de observantia Paschæ salubriter ordinari. Dixerunt ergo episcopi : Quem credimus factum fuisse in mundo primum, nisi Dominicum diem? Theophilus episcopus dixit : Probate quod dicitis. Responderunt episcopi secundum Scripturæ auctoritatem ¹ : Factum est vespere et mane dies primus; deinde secundus, tertius, quartus, quintus, sextus, septimus; in quo septimo requievit Deus ab omnibus operibus suis; quem diem, sabbatum appellavit : Ergo cum novissimum diem signet sabbatum, quis potest esse primus, nisi Dominicus dies ?

3. « Theophilus episcopus dixit : Ecce de die Dominico, quia primus sit, probastis; de tempore autem quid dicitis? quatuor enim mundi (al. anni) tempora accipiuntur, ver, æstas, autumnus, et hiems. Quod ergo tempus primum factum in mundo? Episcopi responderunt : verum. Theophilus episcopus dixit : Probate quod dicitis. Et illi responderunt : Scriptum est, Germine terra boni herbarum secundum genus suum, et lignum fructiferum ferens fructum suum : hoc autem temporibus veris accipitur. Theophilus dixit : in quo loco caput mundi esse creditis? In principio temporis, aut in medio tempore, aut in fine? Episcopi responderunt : In æquinoctio, octavo calendarum Aprilium. Theophilus episcopus dixit : Probate quod dicitis. Et illi re-

¹ Euseb. lib. v. c. 22.¹ Gen. 1.

sponderunt : Scriptum est, quia fecit Deus lucem, et vocavit Deus lucem diem; et fecit tenebras, et vocavit tenebras noctem; et divisit inter lucem et tenebras aequas partes. Dixit Theophilus: Ecce de die et tempore probastis; de luna quid vobis videtur? utrum crescentem, ac jam plenam, an imminutam a Deo fuisse consecratam (al. concreatam)? Episcopi responderunt: plenam. Et ille: Probate quod dicitis. Responderunt: Et fecit Deus duo luminaria magna, et posuit ea in firmamento caeli, ut luceant super terram; luminare majus in inchoationem diei, luminare minus in inchoationem noctis. Non poterat aliter, nisi esset plena. Nunc ergo investigavimus quo modo in principio factus fuerit mundus, id est, die Dominico, verno tempore, in aequinoctio, quod est octavo kalendarum Aprilium, luna plena; per ipsum tantummodo tempus et elementa resurgunt.

4. « Theophilus dixit: Nunc igitur agendum est de ordinatione, quo modo debeamus Pascha tenere. Episcopi dixerunt: Numquid potest Dominicus dies praeteriri, ut in eo Pascha minime celebretur, qui tot et talibus benedictionibus sanctificatus est? Theophilus episcopus dixit: Dicite ergo, quibus et quilibus benedictionibus eum esse sanctificatum asseritis, ut scribere possimus. Episcopi dixerunt: Prima illi benedictio est, quia in ipso tenebrae sunt remotae, et lux apparuit. Secunda est illi benedictio, quod de terra Aegypti velut de tenebris peccatorum, quasi per fontem baptismi, per mare Rubrum populus fuisset liberatus. Tertia illi benedictio est, quia eodem die caelestis cibus, manna, hominibus datus est. Quarta illi benedictio est, qua Moyses mandat ad populum: Sit vobis observatus dies primus et novissimus. Quinta illi benedictio est, ut in psalmo centesimo decimo septimo dicit: Circumdederunt me sicut apes, et exarserunt sicut ignis in spinis, etc. De resurrectione enim Domini dicit: haec est dies quam fecit Dominus, exultemus et letemur in ea usque ad cornu altaris. Sexta illi benedictio est, quod in ipsa Dominus resurrexit.

5. « Vides ergo, quia dies resurrectionis Dominici singulariter in Pascha teneri possit. Theophilus dixit: De tempore autem ad Moysen mandatum est a Deo: Illic mensis erit vobis initium mensium: Pascha facite in eo. Omnes ergo triginta dies a Domino consecrati sunt. Episcopi dixerunt: Jam superius dedimus responsum, principium mundi esse aequinoctium, octavo kalendarum Aprilium: et ab octavo kalendarum Aprilium, usque ad octavum kalendas Maias, legimus esse consecratos. Theophilus dixit: Ecce impium non est, ut passio Dominica, tantum sacramenti mysterium, extra limitem excludatur. Passus namque Dominus ab undecimo kalendarum Aprilium, qua nocte a Judaeis traditus est, et ab septimo kalendas resurrexit. Quo modo ergo tres dies extra terminum excluduntur? Omnes episcopi dixerunt: nulla ratione fieri debet, ut tantum sacramentum extra limitem excludatur; sed hi tres dies intra terminum inducantur, et desuper retra-

here constitutum est. » Hucusque Beda, ea tantum ex dicto Concilio exscribens ac recitans, quae sibi ad eam quam instituit tractationem inservirent, reliqua praetermittit.

6. Quod enim in Britannia vehementius atque diutius, dicam et pertinacius, ea controversia de Paschate fuerit agitata; idcirco haec et alia de Concilio sub Theophilo celebrato a piis hominibus ibi esse in longissimum tempus servata, laud mirandum est. Porro ad quoddam Concilium Romanum, circa haec tempora a Victore celebratum, accessit fuisse Theophilum ipsum, liber de Romanis Pontificibus tradit; licet ab aliquo sciolo, qui ignoravit Theophilum metropolitanum episcopum Caesareae Palaestinae, positus sit ibi Theophilus Alexandrinus, nesciente pariter illum vixisse sub Arcadio imperatore; idemque error illapsus est in epistolam quae ibidem posita legitur ad Theophilum Alexandrinum. Porro eam longe diversam esse ab ea cujus meminit Beda, quae a Victore ad Theophilum Caesariensem scripta fuit, cum illi vires suas delegavit, ut convocato Concilio de ea re ageret; omnes puto facile intelligere. Sed et quod falsis sit consulibus consignata, imposturae non levem suspicionem adduxit: at de ea alii.

7. Vides ex his antiquum Ecclesiae morem; per legatos Romani Pontificis cogi Concilia, et dirimi controversias. Sed ad Eusebium redeamus, qui ait¹: « Aliud est etiam episcoporum, qui Romae similiter conveniebant, de eadem controversia statutum; quod quidem Victorem id temporis episcopum fuisse declarat. Aliud item episcoporum Ponti, quibus Palmas, utpote antiquissimum et maxime venerandum, praesidebat. Aliud Ecclesiarum Galliae, quas Irenaeus regebat episcopus. Aliud porro Ecclesiarum quae Osroeni et reliquis in eo loco civitates incolebant. Aliud separatim Baechyli Ecclesiae Corinthiorum episcopi; et alia denique aliorum prope infinitorum; qui nno consensu, iudicioque uno, eandem de illius festi observatione tulere sententiam. Atque istorum omnium una haec, quam docuimus, consentiens erat decisio.

8. « Episcopis autem in Asia coactis, qui morem jam olim ipsis a majoribus traditum, sedulo observandum constanter asseverabant, praefuit Polycrates; qui in ea epistola, quam ad Victorem et Ecclesiam Romanam scripsit, traditionem ad ipsius usque tempora deductam, his fere verbis exponit²: Nos diem Paschatis integre incorrupteque recolimus, neque addendo quicquam, neque detrahendo. Etenim hic in Asia obdormierunt in Domino praelata illa Ecclesiae seminaria, quae quidem in die adventus Domini, quo cum gloria et majestate e caelis venturus sit, et omnes sanctos excitaturus, denuo resurgent; Philippum dico, unum ex septem diaconis, qui Hierapoli exiit e vita; et duas ejus filias quae virgines ad summam senectutem manserunt; et alteram illius filiam, quae Spiritus sancti afflatu in-

¹ Euseb. lib. v. c. 22. — ² Euseb. ib. c. 23.

spirata vitam pie traduxit, Ephesique obiit in Domino. Il s'accedit Joannes, qui supra pectus Domini recubuit, qui sacerdos fuit, qui laminam auream gestavit, qui martyr et doctor extitit, qui tandem Ephesi morte consopitus occubuit. Quid Polycarpum commemorem, qui Smyrnae episcopus et martyr fuit? Quid Traseam episcopum et martyrem Eumeniae natum citem, qui Smyrnae ex hac luce migravit? Quid affinet dicere de Sagari episcopo et martyre, qui Laodiceae mortem oppetiit?

9. « Quid porro beatum Papyrium et Melitonem eunuchum recenseam, qui Spiritus sancti instinctu afflatus, totum vitae suae tempus pie sancteque exegit, qui Sardis tumulo conditus est, expectans Christi e caelo ad universam carnem visitandam adventum, in quo ex mortuis resurget? Isti omnes diem Paschalis decimo quarto die lunae ex Evangelii praescripto observarunt, nihil ab eo instituto ac more plane digressi; sed secundum regulam et normam fidei cum assidue tenuerunt. Atque ipse etiam Polycrates, qui inter vos omnes postremas sane fero, ex majorum meorum et cognatorum traditione, quorum libenter insisto vestigiis, illud ipsum perpetuo observo. Septem erant episcopi cognatione mihi conjuncti; ego autem octavus sum. Atque hi majores mei et cognati tum diem Paschalis semper celebrarunt, cum sil populo Judaico in more positum, panes azymos apparare. Ego igitur, fratres, qui sexaginta quinque annos in Domino vixerim, qui nullis cum fratribus per orbem terrarum dispersis de fide communicarim, qui universam sacram Scripturam studiose coluerim, his quae nobis ad terrorem obijciuntur, minime conturbor. Mei enim majores dixerunt¹: Magis Deo quam hominibus obtemperandum. Deinde ista subnectit de episcopis, qui ei has litteras scribentes praesto aderant, eisdemque uno ore assenserunt: Possem, inquit, hoc loco episcopos, qui mihi in Concilio aderant, commemorare; quos ut accerserem, a vobis rogatus, diligenter accerserem; quorum nomina si subscriberem, nimis multa viderentur. Qui licet me hominem cum persona humilem, tum ingenio pertenui animadverterent; tamen cum intelligerent me istos canos non frustra gessisse, nec aetatem hactenus contrivisse temere, sed semper in Jesu Christo vitam tradivisse, epistolam hanc sua approbatione confirmarunt. » Hactenus Polycrates ad Victorem: Quibus etiam significatur, ejusdem Romani Pontificis auctoritate fuisse Asianorum episcoporum Synodum congregatam. Insuper apparet et comminationem Polycrates ab ipso Victore accepisse; sed quoniam quod servarent id apostolica traditione, nempe Joannis auctoritate, sibi potissimum vindicabat, ea de causa adeo vehementer obnisus fuisse videtur. At quod ad testimonium Joannis apostoli pertinet, consule quae a nobis superius dicta sunt in Pio Rom. pontifice. Quae vero post haec fuerint subsequenda, Eusebius² his verbis enarrat:

10. « His rebus adductus Victor, qui tum Romanae Ecclesiae praerat, totius Asiae Ecclesias cum aliis finitimis, tanquam alterius fidei et opinionis, simul omnes (ut complectar brevi) a communi unitate Ecclesiae amputare conatur, et in eos per litteras graviter invehitur; atque adeo omnes fratres, eam incolentes regionem, prorsus a communione secludendos edicit. » Haec cum de Victore Eusebius scribat, videre est perspicuo sane exemplo, quanta auctoritate polleret Romanus episcopus praestaretque ceteris; quippe qui per orbem Concilia indicat, et provincias non obtemperantis ejus praepcepto a communione secludat. At vero quod potestate jure faciebat; recte ne fecerit, a multis est dubitatum; sed de potestate ne minimum quidem ab aliquo non modo Catholicorum, imo nec ab ipsis schismaticis, in controversiam deductum est.

11. At subdit Eusebius: « Verum ista ceteris omnibus parum placebant episcopis. Illum igitur contra magnopere hortabantur, ut pacis, concordiae, et charitatis erga proximos diligentem curam haberet: quorum verba, utpote Victorem acris et acerbis coarguentium, scriptis prodita adhuc extant; inter quos Irenaeus, quanquam per litteras scriptas ex persona fratrum in Caesaria, quibus praerat, tradit mysterium resurrectionis Domini solo die Dominico recolendum quidem esse; Victorem tamen de hoc videlicet, ne tam multas Ecclesias omnino propter traditionis ex antiqua consuetudine inter illas usurpatae observationem, a corpore universae Christi Ecclesiae penitus amputet, cum pleraque alia, tum ista quae sequuntur, apposite et convenienter admonet his fere verbis:

12. « Non enim de die Paschalis solum, sed etiam de jejunii ratione et modo haec instituta controversia est. Quidam namque unum diem se jejunare oportere existimant, alii duos, non pauci plures, multi quadraginta; atque diuinis nocturnisque horis omnibus numeratis, diem suum metiuntur et statuunt. Atque ejusmodi eorum qui haec observabant jejunia varietas et discrepantia non jam nostra aetate cepla est, verum etiam longe ante apud majores nostros; qui, ut conjectura assequi licet) non accurate consuetudinem eorum, qui vel simplicitate quadam, vel privata auctoritate aliqui in posterum tempus statuissent, observarunt. Atque nihilominus cum isti omnes pacem inter se tranquillam tenuerunt, tum nos inter nos etiam retinemus. Siquae varia et discrepans jejunii ratio concordiam fidei plurimum commendat. His vero Historiam quandam adjungit, quam hoc loco opportune explicabo: Sic autem se habet:

13. « Presbyteri ante Solerem, qui Ecclesiae, cui tu jam praees, praesidebantur; Anticetum dico, Primum, Hyginum, Telesphorum, Sixtum; licet neque ipsi hoc festum eo die quo episcopi Asiae observarent, neque aliis post se illa observare permitterent, nihilominus tamen cum episcopis illarum Ecclesiarum, in quibus ita observabatur, ad se accedentibus (ae quid, quaeso, magis repugnans, quam ut hi hoc, illi

¹ Act. v. — ² Euseb. hb. v. c. 24. 25.

illo modo observent?) pacem et concordiam inter se perpetuo retinuerunt, et nunquam propter istum varium illius festi observandi modum fuere ulli aliquando ab Ecclesia ejecti: sed presbyteri illi, qui te anteiverunt a tale, tametsi minime ita illud observabant; iis tamen episcopis, qui in aliis Ecclesiis idem sic observabant, Eucharistiam miserunt. » Pergit dicere de congressu Polykarpi cum Aniceto, quem nos superius in Aniceto opportuniore loco diximus. Sed hic vetus consuetudo illa referatur, qua Romanæ Ecclesie episcopi ad omnes coepiscopos catholice communionis militare solerent Eucharistiam; sed qui ea indigni ab ipsis iudicati essent, iidem ut execrabiles et ab Ecclesia extorres ab omnibus vitarentur: qui enim non communicarent eo modo Romanæ Ecclesie episcopi, excommunicati ab omnibus censebantur: tanta erat in Petri cathedra auctoritas atque majestas.

14. Subdit deinde Eusebius: « Irenæus autem cum nominis sui appellationi (Ἐιρηναῖος enim pacis studiosum significat) pulchre respondens, tum moribus quibus se pacis auctorem vere declarabat, ejusmodi pro pace et concordia Ecclesiarum et hortatus est, et magnopere flagitavit; atque ista aliæque eidem congruentia non ad Victorem solum, sed et ad alios plerisque ac diversos Ecclesiarum præsidēs de ista qua tum iactabatur controversia scripsit. Episcopi vero, quos modo percensuimus, Narcissus et Theophilus, et una cum illis Cassius Ecclesie Tyri episcopus, et Clarus qui Ptolemaidis rexit Ecclesiam, quiq̄ cum istis in Palaestina in unum convenerant, simulatque in decreto suo de Paschalis traditione, ex Apostolorum successione gradatim ad eos deducta, permulta disseruerunt, in extrema parte ejusdem hæc præterea his fere verbis adiungunt: Epistole nostræ exempla facile ad quamque Ecclesiam militantur; ne culpa illorum, qui temere et inconsulto suas ipsorum animas erroris pravitate inficiunt, in nos ullo modo transferatur. Illud eos minime ignorare volumus, quod Alexandriae etiam eodem die, quo nos istud festum agunt; siquidem cum a nobis ad illos, tum ab illis ad nos perferuntur litteræ. » Hucusque de Paschalis controversia Eusebius multa prætermittens, quæ necessario ad veritatem rerum gestarum exacte habendam fuerant explicanda.

15. Re autem sic ab eo minus plene et imperfecte narrata, perfacile quidem erit ut Victorem quisque nimie austeritatis atque severitatis accuset, nam præter hoc quid ultra ei adscribit, nemo habet. At rem accuratius perscrutemur. Quandiu cum Catholicis tantum acta res est, tolerabile visum fuit Romanis Pontificibus, permittere Asianos more Judæorum decima quarta luna Pascha celebrare. At cum hæc indulgentia hæresis validande esse videretur occasio, ab ea cessare consilium visum est. Qui enim in Asia his temporibus invaluisse Montani hæresis sectatores, quasi lege divina ab ipso ipsorum Paracleto pervulgata, et ipsi die decima quarta esse Pascha celebrandum; omnes vero secus

agentes errore duci, vehementissime affirmabant. Attingit hæc de Cataphrygibus Pacianus¹ his verbis: « Illi ipsi Phryges nobiliores, qui se animalos mentiuntur a Leucio, insitulos a Proculo gloriantur, Montanum et Maximillam et Priscillam secuti, quam multiplices controversias excitarunt de Paschali die, de Paracleto, etc. » Differabant tamen Montani sectatores ab aliis Quartadecimanis; quod illi lunæ cursum Judæorum more observabant, hi autem solis, ut pluribus declarat Sozomenus²; qui tamen dum subdit consensisse Victorem Polycarpo, plane hallucinatur, Victorem pro Aniceto ponens.

16. Rursum vero ne Quartadecimani amplius tolerandi essent, plane necessitas Victorem impulit; non enim Montaniste tantum eum fovebant errorem, sed et alii hæretici. At quid amplius? adeo malum istud invaluit, ut nequaquam intra Asiæ provincie limites potuerit contineri, sed longe lateque grassatum sit, usque adeo ut ipsum quoque sinum Romanæ penetrarit Ecclesie, inde evellens hominem (de quo diximus) Blastum nomine; qui ex illorum sententia, in faciem ejusdem Ecclesie, dicere, jactare, defendere, ac mordicus propagare non erubesceret, celebrandum esse Pascha luna decima quarta; de eo enim scribens Tertullianus³ (quod superius recitavimus) sic ait: « Est præterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Judaismum vult introducere: Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi, decima quarta mensis. » Cum igitur Blastus ejus rei causa jam schisma condidisset, nec eum frenare⁴, ea de causa scribens Ibrum de Schismate, revocare potuisset, quippe qui (ut Eusebius⁵ tradit) non satis haberet, schismate se ab Ecclesia præcidisse, sed complures alios ab ipso complexu abstrahens, in suam conaretur sententiam perducere; hæc quidem tolerare idem jam visum esset, quod schismati favere, ac schismaticis connivere. Quamobrem etsi durum ac violentum visum est nullis remedium Victoris papæ; pernecessarium tamen ad ulcus, intrinsecus extrinsecisque serpente tabo, curandum; cum præsertim non eadem presens esset Asianorum causa, atque fuerat antea tempore Polykarpi; quandoquidem olim illi ex permissione, isti ex necessitate⁶ se celebrare Pascha decima quarta luna dicerent; ac proinde eos, qui secus facerent, errore labi jactarent; sicque cæteros omnes toto orbe diffusos Christianos eo modo damnant.

17. Qui autem hac de causa avulsi sunt ab Ecclesia, magna ex parte in schismate permanserunt, atque in longum tempus; licet enim ingens eorum numerus Concilii Nicæni tempore ad Ecclesiam fuerit revocatus; tamen etiam post eam Synodum Syros, Cilices et Mesopotamios in ejus festi observatione claudicasse (quippe qui cum Judæis illud ipsum celebrarent) S. Athanasius⁷ tradit in libro

¹ Pacian. de Cathol. nomin. ad Sympron. — ² Sozom. hist. lib. vii. c. 18. in fin. et 19. — ³ Tertul. de præscr. c. 53. — ⁴ Apud Euseb. lib. v. c. 19. — ⁵ Ibid. — ⁶ Neephr. lib. iv. c. 36. — ⁷ Athanas. de Synod. col. 4. post. princip.

quem scripsit de Synodis. Faverunt eidem quoque sententiae Novatiani, de quibus suo loco dicturi sumus. At qui de Orientalibus adeo sollicitus fuit Victor papa, ut eos ab errore judaico ad antiquam Apostolorum traditionem revocaret; erga Occidentales propensiori cura invigilans, per episcopum Viennensem Desiderium ejus nominis primum Gallicanam Ecclesiam admonendam curavit, has ad ipsum dans litteras ¹:

18. « Victor episcopus Desiderio Viennensi episcopo salutem.

« Sicut sancta fraternitas tua a presbyteris, qui Apostolos in carne viderunt, erudita est, qui et Ecclesiam usque ad tua tempora rexerunt; non decima quarta luna cum Judæis, sed decima quinta usque ad vigesimam primam. Pascha Catholica Ecclesia celebravit. Non enim jam umbram, sed veritatem, quæ umbra legis celebratur, querit. Hanc doctrinam Romæ Petrus et Paulus instituerunt, ut in azymis sinceritatis et veritatis Pascha ageretur. Qui enim cum Judæis Pascha agere volunt, quid nisi umbram diligunt, ut agni carnes non in veritate, sed in umbra figurante manducant? Nec audiunt Joannem Baptistam clamantem: Ecce Agnus Dei, ecce qui auferet peccata mundi. Scis, frater beatissime, opus totius pietatis, sexta feria, et decima quinta luna perfectum, quando in cruce clamavit is per quem factus est mundus, consummatum est; et vincente luce, umbræ mortis superatae aufugerunt; et in spem nostræ salutis centurio confessus est, Filius Dei erat iste. Nusquam Petrus cum Judæis, postquam illis dixit. Pœnitentiam agite, quia sanguinem Justi Iudæis, nos Pascha celebrare docuit; nusquam Paulus, qui, ut decem lucrifaceret, observationes illas legis arbitratus est ut sterora. Collega beatissime, Christi Ecclesiam non in umbra, sed in veritate supra solidam petram fundatam docemus; ut audiamus cum apostolo Petro: Beatus es, Simon filius Joannis, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in caelis est. Per tuam ergo fraternitatem presbyteris Galliarum litteræ mittantur (presbyteri Galliarum incitentur), ut observent Pascha non cum Judæis negatoribus Christi; sed cum sequacibus Apostolorum, prædicantibus veritatem Christi. Salutem te collegium fratrum. Saluta fratres qui tecum versantur in Domino. Eulobus qui epistolam fecit Viennam, de collegio nostro, tecum vivere et mori paratus est, quem suscipe in Domino nisi Christo. Vale. » Hæc Victor ad Desiderium, cui successit Dionysius; quo cito ex hac vita subducto, subrogatus est Paracodas, ad quem ² ipsius itidem Victoris papæ extat ejusdem argumenti data epistola de tempore christiani Paschatis celebrandi, his verbis:

19. « Victor episcopus fratri Paracode episcopo salutem.

« Collega noster Dionysius dormiens, te nobis socium in Ecclesia Christi reliquit. Vides, frater,

Orientali Ecclesiam propter celebrationem Paschæ ab Occidentali disjunctam esse. Placuit ergo nobis Apostolorum sectatoribus, vestra unanimitali scribere, ut cum secundum quod scriptum est, Vetera transierunt, ecce nova facta sunt omnia; non tenebras sequamur, sed lucem. Et advertamus Prophetam: Populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam. Propterea, frater et collega in Domino, doce per Ecclesiam tibi commissam, a decima quinta luna Pascha agendum, ut dicat nobis Apostolus: Pascha nostrum immolatus est Christus; et: Fuitis tenebræ, nunc autem lux in Domino. Unanimiter fraternæ te in Domino salutem, fratres, qui apud te Viennæ versantur, de nobis in Domino salutem. Vale. » Hæc Victor, qui absque dubio ejusdem argumenti litteras in reliquis Occidentalis orbis Ecclesiis dedit. At de Paschatis controversia, atque justissima causa Victoris hæcenus; jam reliqua prosequamur, quæ hoc anno accidisse probantur.

20. *Byzantiæ expugnatio et in populos Orientales victorie.* — Tertius hic jam impletur annus obsidionis Byzantiæ, quo a Severo tandem expugnatum est, ac in vicum redactum, ut Dio atque alii tradunt. Ad hæc spectare videtur, quod Tertullianus ¹ scribens ad Scapulam Africae proconsulem ait: « Cavellius Capella in exitu Byzantino, Christiani gaudente, exclamavit: » Nimirum quod ipse Byzantiæ persecutus Christianos, dum partium Nigri faulor, illic præsidem ageret, civitate a Severo expugnata, meliora jam illis tempora atfulgere videret; sicque invitatus ac dolens id illis faustum, quod in libertatem vindicarentur, exclamavit; cum ipse ad dandas pœnas in manus Severi hostis acerbissimi devenisset; omnes enim qui in ea magistratum gerebant, a Romanis esse occisos, Dio ² affirmat. Eadem expeditione adversus barbaros qui favissent Nigro, Severum in deditionem accepisse Parthos, et Adiabenos, atque Arabas cladibus affecisse, auctor est Spartianus ³; addens eum redisse Romam, triumphoque ei delato, appellatum esse Parthicum, Arabicum, et Adiabenicum; despexisse vero nomen Parthicum, ne Parthos, quos in deditionem acceperat, læcesseret; a Medo etiam nomine, quod eos pariter in deditionem accepisset ac Parthos (ut Dio tradit) abstinuit.

21. Advenerunt tunc una cum imperatore Romanum redeunte iidem Parthi et Medii, aliquæ Orientales barbari nobilissimi, non ut captivi, sed ut socii, adeoque gemmis ornati, ut admirationis causa omnium oculos in se converterent: vidit eos Tertullianus ⁴, qui tunc Romæ aderat, ut ipse met testatur his verbis: « Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romæ de fastidio (al. fastigio). Parthorum et Medorum, caeterorumque gentilium suorum coram matronis erubescens; nisi quod nec ad ostensionem fere habentur. Latent in cingulis smaragdi, et cylindros vagina suæ solus gladius sub sinu novit, et in peronibus uniones emergere de luto cupiunt. » Hæc

¹ Ex Floriac. Biblioth. monumentis edidit Jo. a Bosco Celestinus Lugd. pag. 21. — ² Ex eod. Floracen. bibl. pag. 26.

³ Tertul. ad Scapul. c. 3. — ⁴ Dio in Severo — ⁵ Spartian. in Severo. — ⁶ Tert. de habit. mulieb. c. 7.

ipse; quæ quidem nequaquam referenda sunt ad tempus, quo, Parthis penitus postea debellatis, de cis atque aliis proximis barbaris triumphavit Severus; nam tunc captivos in triumphum ductos, haud putandum est tot lautisque fuisse gemmis exornatos, sed potius (quod deceat pompam triumphalem) victos catenis esse perductos. Porro Tertullianum longe ante dictum triumphum Romæ egisse, quæ de

eo dicturi sumus, facile declarabunt. Eadem quoque circa tempora accidisse putamus adventum Romam Abagari Osroenorum regis; quem magnificentissime exceptum fuisse a Severo, docet Dio¹; hunc autem fuisse christianum, quæ ex Africano dicemus, inferius demonstrabunt.

¹ Dio in Aurel. Ant. Heliogab.

Anno periodi Græco-Romanæ 5689. — Olymp. 243. an. 4. — Urb. cond. 949. — Jesu Christi 196. secundum Baronium 198.

— Victoris papa: 12. — Severi imp. 4.

1. *Consules*. — Annum. 1 ad 17. *Cos. Cn. Domitius Dexter II.*, et *L. Valerius Messalla*, ex inscriptione Onuphriana. In Fastis Græcis Theonis, a Bodwello, viro græcæ latinæque doctissimo, post Dissertationes Cypriaticas nuper publicatis, *Dexter* cum numerali nota etiam editur.

2. *Victor papa Asianos excommunicavit*. — In controversiam hodie vertitur, an *Victor* papa reapse Asianos Pascha decima quarta luna celebrandum contententes excommunicarit, an tantum eosdem minatus fuerit. Secundum docuit Valesius in Notis ad Eusebium, lib. 5, cap. 24. A Baronii tamen sententia non discedendum: huic enim favent verba Eusebii, qui ait: « Victor quidem Romanae Urbis episcopus illico omnes Asiae vicinarumque provinciarum Ecclesias, tanquam contraria rectæ fidei sentientes, a communione abscondere conatur. » Quibus verbis indicat, quæ Victor accepto Polycratis responso Romæ meditatæ fuerit. Subjungit immediate Eusebius: « Datisque litteris universos, qui illic erant, fratres proscribit, et ab unitate Ecclesiæ prorsus alienos esse pronuntiat. » Non potuit Eusebius clarius loqui, ut ostenderet, revera latam fuisse excommunicationis sententiam. Si enim eam solum minatus fuisset, alii episcopi tam vehementer commoti non fuissent, ut habet Eusebius, cum ante coactum a Polycrate Asianum Concilium, ipsis quoque minatus fuisset excommunicationem. Unde et post Synodum Polycrates in epistola synodica inquit: « Nihil moveor iis, quæ nobis ad formidinem intentantur. » His adde, ita Socratem Eusebium intellexisse. Et ne Protestantes opponant, post Victoris censuram Asiaticos a communione fidelium non fuisse rejectos, occurrit Marca lib. 3, cap. 3, et docet ex Sozomeno lib. 7, cap. 19, in gratiam statim rediisse Polycratem et Asiaticos episcopos cum Victore papa. Hæc Sozomeni verba: « Et hæc quidem fuerunt in lupus festi observatione discrepantia. Porro exortam olim controversiam sapientissime dissolvit mihi videtur Victor,

tunc temporis Romanorum episcopus, et Polycarpus Smyrnenis. Nam quoniam Occidentales episcopi traditionem Pauli ac Petri abrogandam non esse censebant, Asiani vero Joannem evangelistam sequi se velle affirmabant, ex communi consilio placuit, ut singuli festum, prout consueverant, celebrantes, a mutua inter se communione nequaquam discederent. » Ex retento *Victoris* nomine recte colligit eruditissimus Parisiensium archiepiscopus, vitium irrepisse in nomen *Polycarpi*, cum is longe ante Victoris pontificatum martyrio coronatus fuerit. Legendum itaque, *Polycrates*, quem certum est floruisse tempore Victoris papæ, inter quos pacem initam ad D. Irenæi preces, tum ex ipsius Irenæi litteris, tum ex loco laudato Sozomeni deducit laudatus archiepiscopus, qui addit: « Licet prohent novatici, non rejectos Asiaticos a communione Occidentalium post Victoris censuram, hoc de dignitate Sedis Apostolicæ nihil demit, cum ad Irenæi suggestionem pacem redditam a Victore docuerimus. Ex Eusebio enim et Socrate constat de excommunicatione a Victore inflata, et de Irenæi epistola: ex Sozomeno autem de communione Victoris et Polycratis non interrupta, quod aliter confingere non potuit; nisi suspensio a Victore excommunicationis effectu post monita Irenæi, etc. » Legendus Schelstraius, parte 2 Antiquit. Illust. Dissert. 1, cap. 3, ubi egregie elucida contentionem Polycratis contra Victorem papam pro observatione Paschatis.

3. *Victoris PP. epistolæ duæ suppositiæ*. — Ad num. 17. Epistola tertia Victoris ad *Desiderium* Viennensem episcopum, aliaque ad *Parocodam* episcopum de questione *Paschalis*, in quarum ultima dicitur, Orientalem Ecclesiam propter Paschæ celebrationem ab Occidentali disjunctam, et in priori, presbyteros, qui Apostolos viderunt, usque ad illa tempora Viennensem Ecclesiam rexisse, suspectæ sunt, inquit Labbeus, tom. 1 Conciliorum; et revera stylum recentiore sapiunt.

4. *Caracalla Cæsar dictus*. — Hoc anno Severus

Augustus *Bassianum* majorem natu filium qui Antoninus et Caracalla dictus, Caesarem appellavit apud *Viminatium* in superiori Mysia, dum contra *Albinum* moveret, ut testatur Spartianus in Severo, cap. 10. licet rei gestae tempus non exprimat. Sed id hoc anno factum Caracallae, quinquennalia et id genus festa demonstrant. Quare ea nuncupatio a Baronio et Petavio de Doct. Temp. in annum sequentem perperam dilata. Spartianus laudatus haec scribit: « Circa Arabiam plura gessit, » nempe Severus, « Parthis etiam in deditionem redactis, necnon etiam Adiabensis. Atque ob hoc reversus, triumpho delato, appellatus est Arabiens, Adiabenicus, Parthicus. Sed triumphum respuit, etc. Recusavit et Parthicum nomen, ne Parthos lacesseret. Redeuntis sane Romam post bellum civile Nigri, aliud bellum civile Clodii Albini nuntiatum, qui rebellavit in Gallia, etc. Et cum iret contra Albinum, in itinere apud Viminatium filium suum majorem Bassianum Caesarem appellavit. » Baronius aliique plures verbis illis inimi crederunt, Severum hoc anno Romae fuisse. Sed ex illis id minime sequitur; cum Spartianus scribat quidem, Severum, dum

Romam rediret, bellum Albini accepisse; sed non dicat, ante devictum Albinum ad eam urbem illum adventasse. Quando vero tradit, eum reversum triumphum respuisse, loquitur de adventu, qui anno cxcviii contigit. Quare recte Herodianus lib. 3, cap. 6. « Qui amplissimo donativo milites prosecutus, statim universos contra Albinum educit: missis item qui Byzantium expugnarent, clausam adhuc receptis Nigri ducibus, » Ex Oriente itaque Severus non Romam, sed in Gallias venit, et victo in Galliis Albino, Romam profectus est, ut Herodianus narrat. Dum contra Albinum exercitum ducit, *Viminatium* majorem natu filium Caesarem dicit, inquit Spartianus, quem Paradinus de oppidulo duabus leucis supra Lugdunum sito, vulgoque dicto *Tymi*, nullo teste, intelligit. Miror autem, Spartianum scribere, Severum Parthicum nomen respuisse; cum in nummis hoc anno percussis, et a Medio-barbo recitatis, Severus nuncupetur Parthicus, Arabicus et Adiabenicus, et qui hucusque imp. V appellatus fuerat, ob novas victorias dicatur imp. VI, VII, VIII.

VICTORIS ANNUS 6. — CHRISTI 199.

1. *Iterata Judaeorum afflictio et oronum.*
— Christi anno nonagesimo nono supra centesimum, Laterano et Rufino cons., Severo in imperio agente annum quintum, Bassianus, filius a patre nominatus Antoninus, simulque Caesar est appellatus: sexto vero anno patris imperii, una cum tribunitia potestate idem consecutus est nomen Augusti. Severus autem cum exercitu adversus Albinum, qui ab eo desciverat, in Gallias proficiscens, difficillimo proelio dimicans, victoriam tandem feliciter consecutus, eum occidens, imperio solus securusque potitus est.

2. Ponitur ab Eusebio hoc anno Judaicum bellum atque Samaritanum simul exortum, vel ut ait potius resumptum. Infelicissima plane fuit Severi temporibus conditio Judaeorum; quippe qui in primis a Pescennio Nigro Orientale imperium invadente fuerint tributis vehementer oppressi; de quo illud commemorasse satis, quod Spartianus in Pescennio his verbis tradit: « Idem Palaestinis rogantibus (nempe Judaeis) ut eorum censitio levaretur, idcirco quod esset gravata, respondit: Vos terras vestras levari censitione vultis; ego vero etiam aerem vestrum censere vellem; » occiso autem Nigro, qui eos adeo affligebat, visi sunt atiquantulum respirasse. Tunc illorum

Rabbini illud Danielis ¹ perperam usurpantes, quo dicitur: « Cumque corruerint, sublevabuntur auxilio parvulo; » de Severo et Antonino filio putarunt intelligendum, quod Judaei ab eis diligi visi essent ².

3. Sed quam mendaces essent eorum interpretes, et quam falsam de Severo conceperint expectationem, plane declaravit eventus. Nam primo, in expeditione agente Severo, Claudius ex Nigri partibus homo Romanus latronem agens, Judaeam ac Syriam incursum; qui licet undiquaque conquisitus, nunquam tamen a Severi militibus capi aut adveniri potuit; sponte nihilominus veniens ad Severum, ut tribunus militum ab eo incognitus benigne exceptus est; de quo haec Dio ³: « Maxime mirandum fuit, quod Claudius latro, qui Judaeam Syriamque praedari ceperat, et ob eam causam studiose conquirebatur, ad Severum pro tribuno militum venit cum equitibus, eumque complexus atque exosculatus salutavit, neque tamen ab eo agnitus, neque captus inquam postea. » Post haec autem nulla prorsus sub Severo fuerunt Judaeis induciae; nam rebellantibus ipsis a Romanis, ac postea (annum nimirum sequenti) debellatis, decretum fuisse de Judaeis a senatu trium-

¹ Dan. xi. — ² Hier. in Daniel. c. 11. — ³ Dio in Severo.

phum, auctor est Spartianus¹ : licet ipsum bellum Judaicum ab antiquorum nemine reperiat esse scriptum. Quo modo autem postea novo edicto, omniumque illis molestissimo, Judaei ab eodem imperatore Severo fuerint exagitati, suo loco dicturi sumus.

4. At de infelicissima Judaeorum conditione horum temporum fidem facit elogium Tertulliani², quo ait : « Judaeis erat apud Deum gratia, ubi et insignis justitia, et fides originalium auctorum ; unde illis et generis magnitudo, et regni sublimitas floruit, et tanta felicitas, ut Dei vocibus, quibus edocebantur, de promerendo Deo, et non offendendo, praeconerentur. Sed quanta deliquerint, fiducia patrum inflati ad declinandum, derivantes a disciplina in profanum modum, etsi ipsi non confiterentur probaret exitus hodiernum ipsorum ; dispersi, palamundi, et caeci et soli sui extorres vagantur per orbem, sine homine, sine Deo rege : quibus nec advenarum jure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur. » Haec Tertullianus ; quibus perspicuum redditur Judaeos sicut olim (ut dictum est) sub Hadriano, ita modo pariter sub Severo patrio solo exclusos, ac magna poena coercitos, Perseverasse in posterum eandem ab Hadriano atque postea a Severo inflictae Judaeis poenae, etiam succedentium imperatorum temporibus, argumento est, quod S. Cyprianus hunc ipsum Tertulliani locum exscripsit in commentario de Idolorum vanitate, haud procul a fine. Haec fere eadem idem Tertullianus³ adversus Judaeos agens, inter alia eis exprobrat, dicens : « Post passionem enim Christi ; etiam captivitas vobis, et dispersio obvenerit praedicata per Spiritum sanctum ; nam et pro istis meritis vestris cladem vestram futuram Ezechiel nuntiavit, et non solum in isto saeculo, quae jam evenit, sed in die tribulationis, quae subsequetur ; quae clade nemo liberabitur, nisi qui passionem Christi, quam respiciis, fuerit obsignatus. »

5. *Narcissi episcopi Hierosolymitani mira res gesta.* — Cum his Judaei procellis in Palestina essent mirandum in modum afflictati ; quae tamen ea in regione erat Ecclesia, pace tranquillissima fruebatur ; nam simul in unum conveniendi episcopos, et concilia publice celebrandi (quod nomini in maximo otio agi posse videtur) facultas cum esset, Ecclesiarum omnium Syriae et Palaestinae pacem futam atque securam quietem arguit. Sed quomodo post Concilium superiore (ut dictum est) anno celebratum, S. Narcissus fama celebris Hierosolymorum episcopus, qui et ipse (ut vidimus) una cum Theophilo Caesariensi episcopo praefuit dicto Concilio de Paschatis controversia habito, suorum calumniis falsisque accusationibus circumventus, votens libensque solum vertit, et nullis annis anachoreticam vitam duxit ; haec, inquam, quomodo se habuerint, Eusebius⁴ his ferme verbis, dum admiranda opera ab eo edita narrat, sic recenset : « Praeter multas alias admirabiles res ge-

stas, quas qui ex ea Ecclesia, » Hierosolymorum videlicet, « sunt, ex sermone et traditione fratrum gradatim et ordine succedentium de Narcisso narrat ; hoc praeterea miraculum ab eo editum referunt. In magna ac solempni Paschatis vigilia oleum diaconis et ministris defuisse perhibent. Unde cum universam multitudinem gravis quaedam aegritudo et demissio animi occuparet ; Narcissum ferunt, iis qui luminaria apparabant, praecipisse, ut aquam ex puteo quodam, qui erat in proximo, haurirent, et ad ipsum allerrent ; quo absque mora peracto, eum super aqua oravisse ; mandasseque ut cum vera et constanti in Dominum fide eam in luminarium vasa infunderent. Quod ubi fecerant, contra omnem rationem, incredibili quadam et divina virtute naturam aquae in naturam olei commutatam ; et pro certo illius miraculi indicio, fratres complures, qui illic erant eo quidem tempore, permultum ex illo oleo rostraverunt, ex quo etiam aliquantulum ad nostram usque aetatem custoditum est.

6. « Pleraque item alia, memoria quidem digna de vita istius viri commemorant, in quibus ejusmodi quiddam traditum est : Cum quidam nequam perditum homuncionem gravem et severam eam rationem, qua per universam vitam tum in hominibus acriter admonendis, tum in eorum vitiis corrigendis uti consuevit, nequiquam ferre possent ; praeter metum ne ipsi propter infinita scelera, quorum sibi ipsi conscii erant judicati ab ipso poenas haurerent ; coperent contra illum consultis dolis conspirare, ac turpem quandam criminationis calumniam in eum conjicere ; deinde, quo magis auditoribus criminationis falso obiectae fidem facerent, eam jurejurando confirmare atque unus sic dejerare : Si non vere dixerim, opto ut ignis incendio misere disperem. Alter vero sic : Si non vere dixerim, opto ut saevo ac fardo morbo corpus absumatur. Tertius autem hoc modo : Opto si non vere dixerim, ut luminibus penitus orbatus sim. Verum quamvis nemo ex fidelibus, propter nobilitatem et testatam inter omnes omnino Narcissi castimoniam, atque adeo ob vitae rationem ex virtutis regula tractatam, illis, vel gravissimo jurejurando se obstringentibus, animum aut fidem adhibuerit ; ille ipse tamen partim praeter indignationem falso obiectae criminationis, partim praeter cupiditate vitae in sapientiae ac virtutis studio degentae, quam jamdiu optaverat, ab oculis universae multitudinis se penitus removit, et in solitudine, locisque desertis ad multorum amorum spatium vitam transiegit.

7. « Verum sublimis ille divinae justitiae ultionisque obtutus his sceleribus patris minime acquievit ; sed quam celerrime impios illos et nequam homines, qui inter jurandum tam diris execrationibus se contra se ipsos obligassent, gravibus calamitatibus oppressit. Primus igitur illorum, scintilla perexigua noctu in ades quibus habitabat, ex nulla causa antegressa subito ruente, misere cum tota familia suaque stirpe rapido flammarum ardore omnino conflagravit. Alterius corpus eodem morbo, quem sibi tanquam

¹ Spartian. in Severo. — ² Tert. in Apol. c. 21. — ³ Idem adv. Judaeos c. 11. — ⁴ Euseb. lib. vi. c. 8. 9.

muletam fore imprecatus esset, ab extremis pedum digitis ad caput usque infectum, contabuit. Tertius arummosos priorum eventus aspiciens, et Dei qui oculis omnia intuebitur, inevitabilem ultionem admoldum reformidans, palam inter omnes maleticia communitur a se suisque sociis per fraudem contra Narcissum admitta confessus est: sed tamen dum pro delicto gravissime condolescebat, tantis tamque acerbis lamentis se afflictavit, et usque eo lacrymas effundere non destitit, quoad utrumque oculum sibi penitus exlinxisset. Atque hi pro ea criminatione falso contra Narcissum conficta, laesae penas persolverunt.

8. *De aliis episcopis Narcisso suspectis.* — « Ubi Narcissus se in locum desertum subduxisset et a nemine esset pro certo cognitus quo se recepisset; his qui finitimis Ecclesiis praerant, visum fuit, ut alterum episcopum suffragiis crearent. Dius igitur (hoc enim illi nomen erat) detectus est; cui non longo tempore Ecclesiam gubernanti successit Germanion; quo mortuo, Gordius episcopatum obtinet. Cuius temporibus Narcissus, tanquam ex mortuis ad vitam denuo revocatus, a fratribus, ut Ecclesia gubernacula denuo susciperet, vehementer rogatus est. Omnes quippe ille deinceps, tum quod tam placido et quieto animo falso accusatus decesserat, tum quod singularis divinae sapientiae, et virtutis amore flagrabat, tum praeterea omnium maxime, quod Deus de ejus accusatoribus debita supplicia sumere dignatus est, in majorem sui admirationem rapiebat.

9. « At cum Narcissus non amplius, propter in-gravescentem aetatem, ministerio praesesse possset; Alexander, de quo locuti sumus, alterius Ecclesia episcopus, divina providentia per revelationem, quae noctu ipsi secundum quietem apparuisset, ut cum Narcisso in ministerio Ecclesia fungendo conjungeretur, accersitus est. Unde Alexandrum, cum tanquam divino quodam oraculo ex Cappadocum regione, ubi primum in episcopatus gradu esset locatus, Hieroso-

lymam tum voti, tum locorum visendorum causa contenderet; illius Ecclesiae fratres eum excipiunt benignissime, et non amplius domum reverti permittunt; idque propter aliam revelationem ipsis itidem noctu visam; quae quidem voce evidentissime profusa, eis qui erant inter illos ob virtutem spectatissimam, perspicue significavit, ut extra portas civitatis egressi, cum episcopum admitterent, qui ipsis a Deo ante designatus erat, Quo in hunc modum gesto, Hierosolymitani communi episcoporum consensu, qui finitimas Ecclesias procurabant, necessario illum apud se manere coegerunt. Idem ipse Alexander in suis Epistolis, quas ad Antinoitas scripsit, quaeque adhuc apud nos extant, Narcissi collega sui in praefectura Ecclesiae Hierosolymitanae gerenda mentionem facit, ista in extrema epistola illa ad verbum scribens: Salutat vos Narcissus, qui hic ante me episcopatus locum tenuit, et centum jam et sexdecim annos praetergressus, mecum in eodem ministerio quorundam precibus conjunctus fuit; qui obsecrat vos ut idem mecum sentiat, eadem sitis voluntate. Atque haec quidem isto modo, » Hincque Eusebius de Narcisso: qui idem auctor Alexandri ingressum, quem hic occasione continuationis historia recensimus, configisse scribit post obitum Severi imperatoris, sub Antonino ejus filio, quo loco et nos referemus.

10. Sed illud consideratione dignum est, quod, quantumlibet (ut dictum est superius) loca sancta Hierosolymorum fuissent per Hadrianum imperatorem profanata, desuper impositis impurissimis diis Gentium, nihilominus ardor christianae pietatis neque his poluit contineri, quin (ut de Alexandro vidimus) Hierosolymam peregrinationem religionis ergo susciperet; qui quidem usus ab ipso exordio nascentis Ecclesiae coeplis, nunquam amplius est in Ecclesia Catholica intermissus. Sed de his pluribus primo An-nalium tomo actum est.

Anno periodi Graeco-Romanae 5690. — Olymp. 255, an. 1. — Urb. cond. 950. — Jesu Christi 197, secundum Baronium 199.

— Zephyrum papa 4. — Severi imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Claudius Lactanius*, et *Titius Rufinus*, ut ostendit Ouphrinus in Fastis.

2. *Caracalla imperator destinatus.* — Caracalla non hoc anno, ut existimavit Baronius, sed praecedenti Caesar dictus, ut ibidem expositum. Ea tamen nuncupatio praesenti anno a senatu rata habita. Scaliger

in Animadversionibus Eusebianis inscriptionem hanc refert: LACTANIO, ET TITIO COS. COOPTATIS. EX S. C. M. AURELIUS, ANTONINUS, CAESAR, DESTINATUS. Praeterea hoc anno tribunitia potestas eidem Caracalla a patre in Galliis concessa, sed ea anno tantum sequenti decreto senatus confirmata. Interim *imperator destinatus* appellatus est, ut liquet ex insigni

inscriptione in marchionatus Badensis civitate, quæ a Scaligero ad n. 2215 Eusebii recitatur :

M. AURELIO
ANTONINO CES.
IMP. DESTINATO.
IMP. L. SEPTIMI
SEVERI PERTINACIS
AUG. FILIO.
RES. AQC.

Currenti itaque anno Caracalla imperator destinatus, et insequenti imperatoris insignibus, ut tunc videbimus, ex senatus decreto decoratus. Hinc ejus tribunitia potestas aliquando a presentis anno deducta, ut suo loco ostendam. Existimo autem, illam destinationem in Galliis factam esse, et quidem in provincia Lugdunensi, ubi Severus contra Albinum bellum gerebat. Certe Caracalla Lugduni natus est, ut docet Victor in Epitome, et indicat Spartianus in Severo, cap. 5, quando ait, Severum provinciam Lugdunensem, antequam imperaret, *legatum* accepisse, et dum eam regeret, *Juliam* uxorem duxisse, *ex qua statim pater factus est*. Natus est Caracalla anno Christi CLXXXVIII, ut infra demonstrabimus. Quare eo anno Severus Lugdunensem provinciam regebat, jamque Juliam uxorem duxerat; licet Spartianus in Caracalla cap. 10, a se ipso manifeste dissentiens Juliam Caracallæ *novercam* vocet. Severus consulatum suffectum gessit anno cxc, ut suo loco diximus. Spartianus asserit, Severum post Lugdunensem provinciam, *Pannonias* proconsulari imperio administrasse, dein suscepisse Romæ alterum filium. Tum subdit: « Consulatum cum Apuleio primum egit, Commodus se inter plurimos designante. » Gestus ille consulatus anno cxc, natus vero Geta alter Severi filius anno CLXXXIX, ut infra dicitur. Quamobrem eo anno Seve-

rus Siciliam administrabat, consulque suffectus in annum cxc designatus est. Quæ omnia hucusque obscura hic obiter explicare placuit, præsertim ut constet, Caracallæ cum Julia noverca matrimonium, cujus primus auctor Spartianus, fictitium esse; quod et ipsemet Spartianus insinuat, quando ait: « Interest scire quemadmodum novercam suam Juliam uxorem duxisse dicatur, » id est, incerto rumore feratur. His scriptis cum animadvertissem Spartianum in fedos errores incidisse, examinaui quæ ex eo retuli, et comperi eum hallucinatum esse quando asseruit Severum ducta Julia statim patrem factum esse, et Caracallam genuisse. Hic enim anno Christi CLXXXVIII natus est, Juliam vero uxorem accepit Severus ante obitum Faustine Augustæ, quæ anno CLXXVI decessit. Dio enim, lib. 74, pag. 840, scribit: « Cumque (Severus) Juliam uxorem ducturus esset, Faustina Marci uxor utrique thalamum in templo Veneris juxta palatium apparavit. » Quare Caracalla Lugduni quidem natus est, sed longe antea Severus Juliam uxorem acceperat.

3. *Albini interitus*. — Albinus Cæsar non hoc anno, sed insequenti occisus, ut tunc commodius explicabimus.

4. *Bellum Judaicum*. — Ad num. 2. Bellum Judaicum, quod Eusebius in Chronico anno quinto Severi imperatoris resumptum scribit, nullo antiquo Historia Augustæ scriptore memoratum, ideoque ante annum Christi cci Severus contra Judæos bellum non gessit. Incertum tamen, an de eo bello Eusebius per errorem loquatur quinto hujus imperatoris anno, currenti nempe, an vero alterius, cujus nullus historicus meminerit.

5. *Obitus Victoris PP.* (1). — Hoc anno *Victor* papa e vivis excessit, cui *Zephyrinus* successit, quæ de re infra.

(1) Et hic *Victoris* obitus, et *Zephyrini* electio male collocatur. Nam Bucherianus Catalogus, ut vidit Constantius, mendose exaratus est. Itaque ex Eusebio, *Histor. Eccl. lib. v, cap. xxviii*, et *lib. vi, cap. xxi*, elicitor, *Zephyrinum* creatum fuisse *Severus imperatoris anno circiter nono*, nempe A. D. 202, rexisse Ecclesiam *per annos octodecim, et primo imp. Antonini Elagabali*, qui est A. D. 218, vita functum. Hieronymiana, et alia antiquiora martyrologia, *Zephyrinum* de xx Decembris, cætera die xxvi Augusti ejus natalem celebrant. MANSI.

VICTORIS ANNUS 7. — CHRISTI 200.

1. *Severi triumphus et in cives crudelitas*. — Ducentesimus Christi annus jam a Saturnino et Gallo coss. aperitur, quo Severus imperator e Galliis Romam victor ingressus est evans: recusasse enim tradunt triumphum, ne videretur de civili sanguine captasse gloriam. Porro officia tum illi a Romanis

præstita, quoniam ad ecclesiasticam historiam elucidandam nonnihil conferre videntur, hic referre operæ prelium ducimus. Scribuntur ea aliqua ex parte ab Herodiano ¹ his verbis: « Romam intrat;

¹ Herod. lib. iiii.

occurrente laureato populo, et magno honore, faustisque acclamationibus excipiente senatu, et consalutante : » et paulo inferius hæc : « Postea vero quam in templum Jovis ingressus est, cunctaque sacrificia de more peregit, magnoque congiario populorum Romanorum victoriæ nomine prosecutus, ac nimis milibus largitus est : » Hæc ipse. Sed non fuerunt prætermissa cætera exanti imperatori exhiberi solita, epulum nempe publicum, et lectisternia, flores, laurea, lumina, suffutus, et alia id genus; quæ etiam in ejus Remam primo adventu fuisse exhibita, Dio testatur. At hæc quidem omnia cum a frequenti populo præstarentur; a Christianis tantummodo, quod suæ ipsorum religioni minus convenire putarent, prætermissa fuerunt, non tamen sine oblectatorum calumnia, perinde ac si illi ab hujusmodi officiis temperantes, Severum regnare moleste ferre viderent. Sed de his paulo inferius.

2. Cæterum haud multo post Severus rependit civibus pro gaudio luctum; nam quamplurimos, qui Albino favissent, clarissimos viros occidit, nec alicui pepercit eorum qui levi tantum suspicione laborassent. Recenset nomina quadraginta unius consularium ac prætorianorum virorum Spartianus, qui tunc a Severo jussi sunt occidi; nam et illos inquiri voluit, qui etiam Pescennio consensissent. Bannati sunt plerique, qui jocali dixerant : « Vere imperator nominis sui, vere Pertinax, vere Severus. » Multos insuper, quasi Chaldaeos aut vales de sua salute consultassent, interemit; præcipue suspectos, unumquemque idoneum imperio, quod ipse parvos filios tantum haberet. His factis, ad Parthicum bellum proficiscitur, cum ante (quod mente exciderat) Commodium in deum concessisset, « quem in senatu pro concione laudavit; infamibus displicuisse dixit, ut appareret eum apertissime furere. » Hæc omnia ad verbum Spartianus, qui et in Pescennio ait, Severum tot senatorum caedibus perpetratis, nomen esse consecutum infame, ut diceretur a pluribus Sylla Punicus.

3. Verum non hoc anno quiescit Severus a civium caede; sed novis detectis imperii perduellibus, novæ etiam superaddite sunt ab eo civium caedes; eorum nempe qui visi erant jam omni officio eidem Severo favere; sicque in sequentem usque annum Romanorum civium ipsa urbs Roma caedibus maduit; de quibus hæc egregie Tertullianus ² : « Sed et qui nunc scelerum partium socii aut plausores quotidie revelantur, post vindemiam parricidarum racematio superstes, quam recensissimis et ramosissimis laureis postes præstruebant? quam clarissimis et clarissimis lucernis vesibula emulabant? quam cultissimis et superbissimis thoris forum sibi dividebant? non ut gaudia publica celebrarent, sed ut vota propria jam ediscent, et in aliena solemnitate exemplum atque imaginem spei suæ inaugurarent, nomen principis in corde mutantes. Eadem officia dependent et qui astrologos, et aruspices, et augures, et magos de Ce-

sarum capite consultant; quas artes, ut ab angelis desertoribus proditas, et a Deo interdictas ne suis quidem causis adhibent Christiani. » Hæc et alia Tertullianus, illam purgens Christianis inferri solitam calumniam, qua hostes dicerentur imperatoris; quoniam vero hostes illius essent, licet amicissimi visi, dictis declarat exemplis.

4. In Christianos conflatur persecutio, ex eo quod a superstitionis latitæ signis abhorruissent, Urbem victore imperatore ingrediente. — At quod ad hæc quoque spectat; alio etiam argumento tunc jaclabant Gentiles Christianos imperatoribus adversari, ac eos odio prosequi : quod ex proxime gestis rebus suppeditatum est, cum nimirum in ipso adventu victoris imperatoris in Urbem, soli Christiani prætermisisse viderentur officia ab omnibus exhiberi solita latitiæ publicæ. Unde idem qui supra Tertullianus ¹ : « Propterea igitur publici hostes Christiani, qui imperatoribus neque vanos, neque mentientes, neque temerarios honores dicant : quia veræ religionis homines etiam solemnia eorum conscientia potius quam lascivia celebrant. Grande videlicet officium fores et thoros in publicum educere, victum epulari, civilitatem laborum habitu abolere, vino lutum cogere, calvervatum cursitare ad injurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per publicum dedecus? Hæcine solennes dies principum decent, quæ alios dies non decent? Qui observant disciplinam de Caesaris respectu, si eam propter Casarem deserunt? Et malorum morum licentia pietas erit? Occasio luxuriæ religio deputabitur? O nos merito dammandes! Cur enim vota et gaudia Casarum casti et sobrii et prohi expungimus? Cur die laeto non laureis postes obumbramus, nec lucernis diem infringimus? Honestæ res est, solemnitate publica exigente, induere domui suæ habitum alicujus novi lupanaris? » Hæc Tertullianus idcirco, quod Romæ domus meretricum, publica lupanaria etiam consuevisset lucernis ac frondibus exornari; nam alibi hæc ait ² : « Procedit de janna laureata et lucernata, ut de novo consistorio publicorum libidinum. »

5. Sed et templa festa fronde ornari consuevisse, et lucni scriptores frequenter demonstrant, et templorum signa, quæ in antiquis lapidibus passim Romæ insculpta videntur; quod sibi nefas esse Christiani putabant : unde idem auctor in libello de Corona militis ³ : « At enim christianus nec donum suam laureis inflamabit. » Rursus vero idem auctor in libro quem scripsit de Idololatria ⁴, postes a Christianis coronari, divinitus fuisse vetitum docet his verbis : « Scio fratrem per visionem eadem nocte castigatum graviter, quod jannam ejus subito annuntialis gaudiis publicis servi coronassent, et tamen non ipse coronaverat, aut præceperat; nam ante processerat, et regressus reprehenderat factum; adeo apud Dominum in hujusmodi etiam disciplina familie nostræ asstantur. »

¹ Tertul. ibid. in princ. c. 33. — ² Idem ad uxorem, lib. II, c. 6. —

³ Idem de Coron. milit. c. 13. in fin. — ⁴ Idem de Idololatr. c. 15.

¹ Spartian. in Severo. — ² Tertul. in Apol. c. 35. in fin.

Hæc ipse, Sed (quod superius tomo primo Annalium dictum est) Christiani nonnulli haud facile ejusmodi contineri poterant disciplina; nam idem Tertullianus de iisdem hæc ibidem superius exprobrans ait¹: « At luceant, inquit, opera vestra. At nunc luceant tabernæ et januæ nostræ; plures jam invenies ethnicorum fores sine lucernis et laureis quam Christianorum. » Quamobrem consulto quidem postea introductum videtur, ut, quæ erant Gentilitiæ superstitionis officia, eadem veri Dei cultu sanctificata, in veræ religionis cultum impenderentur. Laudatur eo nomine magnopere a S. Hieronymo Nepotianus², quod ecclesias martyrum diversis floribus, arborum comis, vitiumque pampinis exornaret.

6. Cum vero Christiani rei haberentur læsæ majestatis, quod imperatori non sacrificarent, nec ut Deum colerent, nec per genios Caesaris jurarent; pro iisdem diluendis Tertullianus gravem fortemque defensionem instituit; demonstrans nimirum, Christianos ex præscripto legis et ecclesiasticæ disciplina plus cæteris colere et venerari imperatores, pro quibus assidue preces ad Deum funderent, proque eorum salute vota etiam nuncuparent; cæterum probe nosse, illum Deo esse inferiorem. Commodi enim hoc anno in Deum consecrati ludibrium, cum risum, tum etiam stomachum Christianis movisse credimus. Quam autem sedulo pro ipsis imperatoribus ac senatu, totoque Romano imperio Christiani solerent apud Deum agere, idem declarat his verbis³: « Illic suspicientes (in cælum nimirum) Christiani manibus expansis, quia innocens; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia de pectore oramus; precentes sumus semper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, quæcumque

hominis et Caesaris vota sunt. » Hæc Tertullianus et alia de his plura.

7. Porro ipsum anno sequenti Apologeticum scripsisse, ea certe ratio persuadet, quod cum ea ipse scriberet, adhuc qui residui essent factionum Albini atque Nigri, quærerentur ad necem; quique recens inventi, perinde ac racemi post vindemiam, interfectioni eidem traderentur; quod accidisse dicimus sequenti anno, quo cum expeditione ab Urbe recedens Severus, Plautinum hominem sævum, præfectum ejusmodi carnificinæ reliquit. Ad hoc enim illud spectat, quod ipse Tertullianus¹ ait: « Sed et qui nunc seculares partium socii, aut plausores, quotidie revelant; post vindemiam paricidarum racematio superstes. »

8. Gentiles igitur qui Romæ agerent, quod dictis ex causis semel cupissent in Christianos obloqui, in dies magis magisque odio turgescentes, et invidentes, quod nimirum cum sub Commodò, tum etiam sub Severo, immensa civium ejusque ordinis, sed præcipue senatorum multitudine gladio obtruncata, ipsi soli inspectores malorum tuto ac quæse agerent; a furore quodam ex livore correpti haud valuerunt se ulterius intra æqui lineam continere, quin foras in persecutionem erumperent; ea nimirum honestissima (ut videbatur) occasione captata, quod, cum nonnulli levioribus causis rei constituti capitis penam exsolvisset, Christiani, imperii perduelles, quod nullo prorsus signo lætitiæ excepissent advenientem in Urbem victorem imperatorem, nec aliquo, ut cæteri, pietatis publico officio ipsam demeruisset, læti atque pacifici immunesque a cædibus agerent. Ex iis igitur coloratis gratia imperatoris pretextibus, alioque superaddito novo casu, de quo dicimus anno sequenti, antiquisque illis in eos jactatis iterum refossis calumniis gravis in Urbe adversus eos persecutio, de qua dicimus, conflata est.

¹ Tertul. in princ. c. 35. — ² Hieron. epist. III. — ³ Tertul. in Apol. c. 30.

¹ Tertul. in Apol. c. 35.

Anno peridi Græco-Romane 5691. — Olymp. 214. an. 2. — Urb. cond. 951. — Jesu Christi 198. secundum Baronium 200.
— Zephyrini papæ 2. — Severi imp. 6. Caracallæ imp. 1.

1. *Consules*. — Ad num. 1. *Coss. Ti. Saturninus*, et *C. Gallus*, ex Inscriptione Onuphrina, lib. 2 Fastorum, pag. 238.

2. *Quinquennialia Severi*. — Severus Romæ quinquennialia dedit, quorum varia hoc anno indicibimus vestigia.

3. *Albinus occisus*. — Severus anno superiori in Galliam venit, currenti ad *Lugdunum* cum Albino Cesare pugnavit, eumque XI kal. Martii, ut habet Spartianus in Severo, cap. II, vicil: « Direpta mox

incensaque Lugdunum et Albino caput abscissum perlatumque ad Severum est, » inquit Herodianus lib. 3, cap. 7. Dictus fuerat Caesar Albinus a Severo, postquam ipse imperium inivit; sed « cum Albinus etiam imperatoriam dignitatem postularet, » ait Dio, lib. 75, eumque dolis insidiisque tentaret, Albinus se ipsum Augustum nuncupavit, et tribunitiam potestatem cepisset, ut liquet ex nummis apud Mediobarbum pag. 266, inter quos iste legitur: IMP. CAES. D. CLOD. ALB. AVG. in postica, AEquitas Avg. Cos. II.

4. *Albini imperium Casareum.* — Censores quidam in Epistola consulari a card. Norisio publicata invehuntur in illud quod pag. 178 Dissertationis Hypothesis scripsi. Marcum nempe Aurelium et Commodum ejus filium imperium Casareum ante Augusteum adeptos esse: quod Casareum imperium ut convellant, exemplum Albini Caesaris afferunt, quem puro puro nomine Casareo donatum fuisse timentur. Commodus enim Albino Casareum nomen obtulit, utque insigne aliquod imperialis majestatis accederet, dedit ei facultatem utendi cocineo pallii, ut testatur Capitolinus in Albino cap. 2, qui cap. 13 ait, Albini *Casareum nomen* a Commodo oblatum recusasse, quod cap. 6 et cap. 13 repetit. Sed hinc tantum deduci potest, aliquando Casaris nomen sine imperio Casareo concessum fuisse, cujus rei paucissima occurrunt exempla. Commodus itaque solum nomen Casareum Albino obtulit; sed Severus eum nomine et imperio Casareo donavit. Herodianus enim lib. 3, cap. 7, Severum laudat, quod Albinum « Casaris honore atque auctoritate praeditum in potestatem redegerit. » Capitolinus etiam in Albino, cap. 3, de eo ait: « Exlat illius concio, quae, cum accepit imperium et quidem Severi (ut quidam voluntate firmatum, hujus rei memoriam facit. » Tum cap. 7 Capitolinus scribit: « Ad imperium venit natu jam grandior. » Paulo post referunt epistolam Severi, in qua legitur: « Imperator Severus Augustus, Clodio Albino Casari, fratri amatissimo et desideratissimo, salutem. Victo Pescennio, etc. Te quæso, ut eo animo Rempublicam regas, quo dilectus es frater animi mei, frater imperii. » At inquit Censores: « Commodus ac reliqui Casares ante imperium proconsulare, omnis imperii expertes erant. Hinc cum anno cxxxv senatus nuntium necis Avidii Cassii accepisset, inter festivas acclamationes absenti M. Aurelio factas dixerunt: » Commodum imperium justum rogamus. Commodum tribuniciam potestatem rogamus. « Erat igitur Commodus sine imperio, quamvis jam inde ab anno cxxvi Casar esset, destinatus tamen ad imperium. » Sed vanum hoc argumentum: Commodus in pueritia imperio Casareo ornatus fuerat, cui post decem circiter annos senatus imperium proconsulare, quod majus erat, petiit. Quare in laudatis verbis *justum imperium*, significat imperium proconsulare, quod plenum imperium est, ut *justum praelium*, illud quod vere et proprie prolii nomine censerit potest, inquit Budens in Thesuro Roberti Stephani verbo *justus*. Addunt Censores: M. Aurelius filios adhuc pueros Casares creavit, nullo cum eisdem imperio, cujus ob adæm nondum capaces erant, communito. » Ha pag. 178 Epistolæ consularis. Respondeo, M. Aurelii filios Casares, aliorumque principum pueros imperio incedo, sed non obeundo maturos esse, ut omnes norunt. Fateor tamen, imperium illud Casareum ad pauca tantum se extendisse, ab imperatorum arbitrio pendisse, et in quo illud situm esset, hæcenus obscurum. Quæ obiter dicta sint ad rem magni momenti magis explicandam.

5. *Albinus hoc anno victus.* — Presenti anno, non superiori, ut fert vulgaris sententia, Albinum debellatum, colligo ex Herodiano, lib. 3, cap. 8, qui Albinianorum interfectione narrata, ait: « Continuo Romam proficiscitur, exercitum secum omnem adducens, quo terribilior videretur. Confectoque magna velocitate itinere, quemadmodum consueverat, infestus adhuc superstitionibus Albini amicis, Romam intrat. » Dio de Albini interitu loquens, inquit: « Proelium vero Severi et Albini apud Lugdunum ita factum est. » Spartianus citatus habet: « Victus est Albinus die undecima kalendas Martii, » die nempe decima nona mensis Februarii. Sed cum, Severum presentis anno Romæ fuisse, ibique quinquennialia celebrasse, indubitatum sit, dies ille decimus nonus Februarii Albino et Albinianis fatalis, non aliteris anni quam currentis esse potest. Si enim mense Februario anni præcedentis illa pugna pugnata fuisset, et presentis tantum anno Severus Romam venisset, non continuo, et magna celeritate, ut testatur Herodianus, sed lente claudanterque illuc se contulisset, anno nempe fere integro, in hoc longo spatio conficiendo, insumpto. Nec est quod quis dicat, Severum anno superiori Romam venisse. Herodianus enim loco laudato eum, ubi Romam adventavit, quinquennialia celebrasse, manifeste indicat: « Postea vero, inquit, quam in templum Jovis ingressus est, omniaque sacrificia de more peregit, reversus in palatium, magnoque congiario populum Romanum, victoria nomine prosecutus, ac munus mililibus largitus est, simul alia permulta indulsit, quæ nunquam antea acceperat. Nam et frumenti summam primus adauxit, et auris annulis usi, et domi habere mulierem permisit. » Quæ novitates gratiaque quinquennialium Severi indicia. Obijci etiam posset, Getam die septima mensis Martii Romæ Casarem a Severo patre renuntiatum esse; cum in Actis Passionis SS. Perpetuae et Felicitatis, sancta martyr dicat: « Munere castrensi eramus pugnaturi, Natale lune Getæ Casaris, etc. » Utraque autem eum sociis passa die VII Martii ex omnibus vetustis Martyrologiis, ut ostendit Holstenius in Notis ad ea Acta. Quare cum Albinus die XIX Februarii superatus fuerit, Romam Lugduno intra dies quindecim Severus cum exercitu pervenire non potuit. Verum in Actis illis non de natali imperii Casari Getæ, sed de natali ejus gemino sermo est. Natus autem Getæ *sexto kalendas Junias*, ut prodit Spartianus in Getæ cap. 3, et parte alia, hoc anno post diem XIII mensis Aprilis, qui imperii Severi natalis est, Casar nuncupatus. Et ratio est, quia, ut mox visuri sumus, Caracalla post eum diem tribuniciam potestatem et Augusteam dignitatem a patre obtinuit et verisimile non est, Getam minorem filium prius a patre Casareo dictum, quam Caracallam majorem natu filium a patre Augustum nuncupatum. Utraque itaque nuncupatio vel eodem tempore post mensem Martium facta, vel Caracalla prius dictus Augustus, quam Getæ Casar. Quare SS. Perpetua et Felicitas alio die, quam quo passe sunt, in Martyrologiis coluntur, quod non

raro accidisse passim in hoc opere observabimus; diesque septima Martii, dies est, quo Carthaginem earum reliquia postea translata, non vero dies obitua-
lis. Porro, cum utraque martyr non *Tubarbi*, sed *Carthagine* passa fuerit, ut ostendit Valesius in Praefatione, quam ad laudata Acla praefixit, habemus ex illis episcopum Carthaginensem, qui tempore Severiane persecutionis ac Tertulliani sedebat. Pag. enim 24 legitur : « Vidimus ante fores Optatum episcopum, etc. Nonne tu es papa noster? » Quare, cum hic sermo sit de personis Carthagine, non vero Tubarbi viventibus, dicendum, *Optatum* fuisse tunc episcopum Carthaginensem, ac Agrippini successorem, cuius tamen nulla mentio apud Schelstratium in Dissert. Ecclesiae Africanae, ubi eorumdem episcoporum indicem texit. Hanc ad me observationem misit clarissimus abbas Ludovicus *du Four*, qui non dubitat etiam, quin Perpetua et Felicitas alio die martyrium pertulerint, quam quo coluntur, et quin Severi Romam adventus ad hunc annum pertineat.

6. *Caracalla Augustus Geta Caesar dicitur.* — Severus « ultus graviter Albinianam defectionem, Romam venit, Commodum in senatu et concione laudavit, deum appellavit, » inquit Spartianus in Severo cap. 12. Paulo ante scripserat, Severum post victum Albinum *inter milites Divum Commodum* pronuntiasse, *utque ad senatum* scripsisse. Quemadmodum itaque tribunitiā potestatem Caracallae concessam, ita Commodi apothecos in senatu Severus confirmari voluit. Ex quo utroque facto intelligimus, adhuc per haec tempora magnam senatus in similibus habitam rationem fuisse. Huiusmodi consecrationes annis quinquennialibus et id genus festis dicatis de more factae. Tum, cap. 14, ait Spartianus : « Caesarem deinde Bassianum filium suum Antoninum a senatu appellari jussit, decretis imperatoris insignibus. » Caracalla seu Bassianus anno *cxvxi* Caesar nuncupatus fuerat, annoque insequenti imperator destinatus ut suo loco diximus. Deerat itaque tantum senatus decretum quod hoc anno accessit. Severus non solum Caracallam Augustum dixit, sed etiam Getam filium suum nati minorem Caesarem nuncupavit, quod Herodianus lib. 3, cap. 9, his verbis exprimit :

διατρέφας δὲ ἑαυτοῦ ἡγεῖστας ἐν τῇ Ρώμῃ, τοὺς τε υἱοὺς αὐτοῦ κοινῶς τῆς βασιλείας καὶ αὐτοκράτορας ἀποδείκναι, etc. Id est : « Igitur aliquandiu Romae moratus, participato filii imperio, decrevit item Barbarorum inclarescere proleptis, » Petavius, lib. 13 de Doct. Temp. pag. 694, ait : « Herodianus significat utrumque Severi filium participem imperii, et *αὐτοκράτορας* factum esse. Sed Spartianus Getam nominis Caesarem creatum asserit, quod et probabilis videtur. » At perperam, nam inter Herodianum et Spartianum egregie convenit. Illud tamen praeter Spartianum Herodianus dicit, Getam nempe, qui tantum Caesar renuntiatus est, nuncupatum fuisse imperatorem, non minus quam Caracallam, qui Augustus est appellatus. Antea enim Caesares imperatoris nomine non cohonestabantur,

nisi imperio proconsulari insigniti essent. Cui rei magno argumento est, quod Caracalla Caesar, cum anno precedenti tribunitiā potestate decoratus est, *imperator destinatus* dictus est, ut tunc ostendi, et magis confirmatur ex duobus nummis Caracallae Caesaris apud Mediobarbum : in aversa parte unius legitur : *DESTINATO IMPERAT.* et in posita alterius : *DESTINATO IMPERATORI.* Ex quibus inferendum, tunc Caesares nondum imperatores dictos fuisse, et hanc novitalem Severi quinquennialium effectum fuisse : alioquin Caracalla non destinatus imperator, sed destinatus Augustus in nummis et inscriptionibus nominatus fuisset. Sed quidquid de hac re sit, Getam aliosque deinceps Caesares, licet nec tribunitiā potestate, nec imperio proconsulari exornati essent, imperatores appellatos fuisse certum. Annis quinquennialibus et id genus festis additis, Caesares ac novos Augustos de more creatos fuisse, prioresque post M. Aurelium imperatores vocatos in Dissert. Hylat. demonstravi.

7. *Tribunitiā potestas Caracallae data.* — Hoc anno Caracallam Augustum appellatum, eique tribunitiā potestatem confirmatam, demonstrant varia hujus imperatoris numismata apud Mediobarbum extantia. Illud inter caetera argumenta consulatus ejus designati invicem demonstrant. Mediobarbus, pag. 286, numisma ejus jam Augustae dignitate praediti exhibet, in quo legitur : *TR. P. III. COS. DES.* Primum consulatum Caracalla gessit anno *ccii*. Quare tribunitiā potestatem currenti anno, non vero insequenti inerat ; alioquin anno *ccii* adhuc consul designatus fuisset, cum tamen consulatum ordinarium eo anno gesserit. Praeterea in alio nummo Caracalla dicitur : *TR. P. X. COS. II. DES. III.* Tertius consulatus a Caracalla anno *ccviii* susceptus, quo tamen anno adhuc consul *II* designatus *III* fuisset, si anno sequenti tribunitiā potestate insignitus fuisset. Nam tribunitiā pot. *x* anno tantum *ccviii* inchoasset, ut numeranti patet. Alia in hanc rem argumenta in medium adducit card. Norisius in Dissert. de Votis Decennialibus cap. 4. Caeterum, post diem *xiii* Aprilis tribunitiā potestatem Caracallae concessam, mox visuri sumus.

8. *Tribunitiā potestas Caracallae explicata.* — Sed licet in nummis et inscriptionibus Caracallae tribunitiā potestas a praesenti Christi anno de more auspicietur, supersunt tamen variae inscriptiones et alii nummi, in quibus ea a precedenti exordium sumit. Ex quo certum redditur, Caracallam eo anno, non vero currenti, ut existimavit card. Norisius loco laudato, imperatorem destinatum fuisse. Quantum chronologia ad inscriptiones explicandas conferat, ex hujus eruditissimi viri verbis intelligitur. Is postquam Caracallam praesenti anno tribunitiā potestatem inisse probavit, inquit : « His tamen opponuntur insignia elogia, quae etiamnum visuntur Romae ex quibus post kalend. Junias, an. *cxviii*, evincitur tradita Antonino tribunitiā potestas. In superiori parte Panthei legitur :

IMP. CAES. L. SEPTIMIUS SEVERUS, PIUS, PERTINAX, ARABICUS.
 ADIABENICUS, PARTHICUS, MAXIMUS, PONTIFEX, MAX. TRIB. POT. XI.
 COS. III. P. P. PROCOS. ET. IMP. CAES. M. AURELIUS, ANTONINUS,
 PIUS, FELIX, AUG. TRIB. POT. V. COS. PROCOS. PANTHEI M. VETI
 STATE, COLLAPSUM, CUM, OMNI, CULTU, RESTITURUNT.

Severus Aug. anno Christi ccm, kal. Junii, inibat Tr. P. XI. cum qua si copuletur Tr. P. V. Antonini, fit consequens ut Antoninus cxcviii nostrae epochae post kalend. Junias, primam tribunitiâ potestatem auspicatus fuerit. Rursus in porticu templi S. Angeli in foro Piscario visitur epigramma, in quo tribunitiâ potestas sexta Antonini cum undecima Severi jungitur. Habetur apud Gruterum pag. 172. In celebri arcu Septimii in foro Romano Severus inscribitur TRIBUNIT. POTES. XI. Antoninus vero TRIBUNIT. POTES. VI. Si cum tribunitiâ potestate undecima Severi concurrat quinta et sexta Antonini, minus recte Panyinus et alii asserunt, kalendis Junii die natali imperii Severi Antoninum tribunitiâ potestatem accepisse. Sane Panyinus priorem illam inscriptionem referens anno Urbis 956, pro xi scripsit x. Sed ex altero elogio rejicitur; neque tam facile est lapides ac membranas corrigere. Laudantur aliae inscriptiones antiquae, in quibus tribunitiâ potestas prima Antonini cum vi Severi conjungitur apud Gruterum 1020. Rursus cum vii ejusdem Severi, pag. 264. Ex tot elogiis luculenter probatur, Antoninum anno cxcviii post kal. Junias designatum fuisse Augustum, delata eidem tribunitiâ potestate. Quare anno cxcvii, sexto idus Aprilis occisus, agebat annum trib. pot. xix. Qui igitur fieri potest, ut in munnis et lapidibus ejusdem tribunitiâ pot. xx, et anno cc, die quarta Aprilis, tertia inscripta fuerit? (*Jam enim retulerat Norisius inscriptionem eo anno scriptam in qua tribunitiâ potestas in Antonini, et dies quartus Aprilis legitur*) Reinesius, lib. I Variar., cap. 21, volumen promisit inscriptum: *Examen inscriptionum veterum*; at ille vitam ante operis editionem explevit. Hujus eximii voluminis autographum Joannes Fritschius typographus Lipsiensis apud se esse testatur in epistola nuncupatoria. Jacobus Sponius vir eruditissimus supra tria millia inscriptionum collegit, quae in Gruteriano thesauro desiderantur; idem vero in Graeciam navigationem adornat, antiqua elogia ex temporis ac Barbarorum injuriis aeternitati asserturus, et in Galliam rediit, grandi volumine has omnes ac reliquas insuper lapidum difficultates infringet. » Ita card. Norisius, cui haec difficultas non sine ratione gravissima visa: postea enim ad me scripsit, vidisse se argenteum munnium in musaeo abbatis Bracesii jam demortui cum epigraphe: L. SEP. SEVERUS AUG. P. M. TR. P. VIII. et in postica: ANTONINUS AUG. POS. TR. P. III. Severus anno Christi cc tribunitiâ potestatem octavam inuit, annoque cc adhuc continuavit. Rursus Caracalla Sponii pag. 158 dicitur TRIB. POT. III. Cos. Igitur ante Junium anni Christi ccc accepit tribunitiâ potestatem. Haec card. eruditissimus. Conferat etiam Baronius annos tribunitiâ potestatis Severi cum annis tribu-

nitia potestatis Caracallae, et aliquas ex praefatis inscriptionibus memorat, ut videre est in Annalibus anno tertio Severi, ubi haec difficultas proponitur quidem, sed non solvitur.

9. *Tribunitiâ pot. Caracalla diversimode inchoata.*— Sponius initio anni millesimo octogesimo sexto vita functus, varias inscriptiones ante obitum publicavit, et syntagma veterum inscriptionum a Reinesio collectarum nuper in lucem prodit; sed neuter aliquid attulit quod ad hanc difficultatem solvendam faceret. At postis duobus principiis tribunitiâ potestatis Caracallae, ea evanescit, et laudata inscriptiones, similesve faciles explicatas habent. Tribunitiâ potestas Severi ab idibus Aprilis, seu die decima tertia ejusdem mensis anni centesimo nonagesimo tertii, quo a militibus acclamatus est imperator, deducta, non vero a kalendis Juniiis, ut Onuphrius omnibus persuasit. Tribunitiâ potestas Caracallae in aliquibus munnis et inscriptionibus ab anno cxcvii quo imperator destinatus est; in aliis autem ab anno cxcviii dieque incerto, post decimum tertium Aprilis ejusdem anni, desumi solita. Quare in superiori parte Panthei tribunitiâ potestas quinta Caracallae recte cum undecima Severi copulatur, quia anno ducentesimo tertio die xiii Aprilis Severus tribunitiâ pot. xi inuit, quo tempore tribunitiâ potestas quinta Caracallae adhuc per aliquot dies ac forte menses in cursu erat, annoque cxcviii post diem xiii Aprilis inchoata fuerat. In arcu Septimii Severi eadem tribunitiâ pot. xi cum sexta Caracallae conjungitur, quia is anno ccm, post diem xii mensis Aprilis, sextam tribunitiâ potestatem suscepit. Propter eandem rationem prima Caracallae cum sexta et septima Severi recte congruit, quia Severus die xii Aprilis anni cxcvii septimam capessit, eoque die prima Caracallae nondum absoluta erat, ideoque cum sexta et cum septima concurrere potuit. Ad haec, Caracalla die vii Aprilis anni cxcvii interemptus, cum ageret trib. pot. xx, ab anno Christi cxcvii inchoatam: quo pacto anno Christi cc, die quarta Aprilis, tertia tribunitiâ potestas Caracallae currebat, quia quae cepit anno cxcvii, die quarta Aprilis anni cc, adhuc durare potuit. Denique tribunitiâ pot. iv Caracallae cum ejus consulatu anno ccc gesto conjuncta, ab anno cxcviii post diem xii mensis Aprilis exordiunda. Sic enim anno ccc nondum absoluta erat. Sed quarta tribunitiâ potestas Caracallae cum octava Severi in eodem munnio illigata, ab anno cxcvii omnino desumenda, et juxta hanc methodum caeterae omnes tribunitiâ potestates Caracallae exponenda.

10. *Ecclesia adhuc tranquilla.*— Ad num. 8. Ante decimum Severi imperatoris annum Christiani vexati non fuere. Libri enim Tertulliani, ex quibus Baronius persecutionem per haec tempora coepit

deduxit, ante decimum imperii Severiani annum non compositi; et Plautianus praefectus praetorio, et Christianorum persecutor, quem Romae relictum doctis-

simus cardinalis credidit, Severum in Orientem proficiscentem comitatus est, ut anno sequenti ostendimus.

VICTORIS ANNUS 8. — CHRISTI 201.

1. *Antonino in imperium adscito congiaria tribuuntur.* — Ducentesimo primo Redemptoris nostri anno, Anullino (al. Anulino secundum et Frontone coss., antequam Severi annus septimus numerari inciperet, cum immensi civium eade Severus filiis adolescentulis stabilisse sibi visus esset imperium, majorem natu Antoninum, quem jam Casarem dixerat, creat ex senatusconsulto imperatorem, collatis ei (ut auctor est Spartianus¹) insignibus imperatoris, nimirum Augusti nomine cum tribunitia potestate; sicque hoc anno, quo Severi ejus patris sexta absolvitur, et septima incipiat, Antonini filii prima in antiquis inscriptionibus coepit est numerari tribunitia una cum imperio solita conferri potestas. Sed haec pluribus superius anno tertio ejusdem imperatoris dicta sunt. Quod si Herodianus² dicat hoc tempore, ante Parthicum bellum, Severum participasse imperium cum filiis; tamen de Antonino tantum intelligendum est, fuisse declaratum Augustum, Getam autem fratrem ejus tantum Casarem; licet³ Spartianus post Parthicum bellum Getam renuntiatum Casarem, ipsumque Antoninum esse nominatum affirmet.

2. *De christiano milite remente.* — Placuit autem Severo ad conciliandum sibi populum, praeter munificentissimas munerum editiones, congiariumque magnum collatum populo (ut idem auctor testatur) militibus etiam tribuere donativum, ejus quidem vetus munusina casum apud Pyrlum Ligorem extat.

Hujus exhibitionis tempore illud de christiano milite accidit, quod Tertullianus⁴ in libro de Corona militis in haec ferme verba est prosecutus: « Proxime facta est liberalitas praestantissimorum imperatorum, Expungebantur in castris milites laureati. Adhibetur quidem illic magis Dei miles, ceteris constantior fratribus: qui se duobus dominis servire non posse praesumpserat, solus libero capite, coronamento in manu otioso, Vulgata jam et ista disciplina Christianorum relucebat. Denique singuli designare, cludere eminus, infrendere cominus in nostrum. Tribuno deler-

tur; et persona jam ex ordine accesserat. Statim tribunus: Cur, inquit, tam diversus habitus? Negavit ille cum ceteris sibi licere. Causas expostulatus: Christianus sum, respondit. O militem in Deo gloriosum: Suffragia exinde, et res apud Aeta, et reus apud praefectos. Ibidem gravissimas penulas posuit revelari auspiciis, speculatoriam morosissimam pedibus absolvit, terra sancte insistere incipiens; gladium nec dominice defensionis necessarium reddidit, laurea et de manu claruit. Et nunc russatus sanguine suo, spe calceatus, de Evangelii paratura succinctus acutiore verbo Dei, lotus de Apostolo armatus, et de martyrii candida laurea melius coronatus, donativum Christi in carcere expectat. » Haec Tertullianus.

3. Quod vero ait, eum russatum sanguine suo, verberibus vel aliis tormentis, prius quam detruderetur in carcerem, affectum, significare videtur. Puto enim, cum moxustibus (quod erat militare supplicium) fuisse casum. Porro Tertullianus, cum haec scriberet, Roma his rebus se praesentem, non autem Carthagine longe positum fuisse declarat; nam de praesenti tempore loquitur, voce illa iterata, nunc, et nunc; ac plane se praesentem quoque fuisse demonstrat. Porro ejusmodi casum non in aliud tempus esse referendum, sed in praesens, quisque cuncta perpensens facile judicabit. Nam in primis nihil est quod ad praeteritum tempus referri ejusmodi res gesta possit: sed cum donativum illud insigne ex ea causa militibus (ut dictum est) erogari configit. Rursus vero nec est quod dici possit, id accidisse alio quopiam anno eorum qui supersunt ejusdem imperatoris Severi; nam quod Christiani illi, quibus res tunc ab illo milite gesta displicuit, ad improbandum facinus, illum potissimum praetulerint rationem, quod eo facto longa pax Ecclesiae periclitari posse videretur; cum ejusdem Tertulliani auctoritate liquido demonstraretur, hoc anno post Severi imperatoris perfectionem in Orientem, Romanam Ecclesiam magna fuisse exagitam persecutionis procella, nec cessasse, sed et postinde anno decimo ejusdem Severi, datis edictis, eandem in immentum auctam ad Severi usque imperii annum decimum quintum vel sextum perdurasse; nihil est quod dici possit id accidisse sequentibus annis, cum turbata jam ingruenti persecu-

¹ Spartian. in Severo. — ² Herod. lib. III. — ³ Idem in Severo. — ⁴ Tertul. in lib. de Coron. milit. cap. 4.

fione pace Ecclesiae, nulla poterit de timore turbante diu potite pacis in militem illum legitima esse querela.

4. Sed audiamus quid Tertullianus de his dicat, qui militi ea de causa fuerant refragati; ait ergo: « Exinde sententia super illo, nescio an Christianorum, non enim alia Ethnicorum, ut de abrupto et praecipiti et mori cupido; qui de habitu interrogatus, nomini nequillium fecerit; solus scilicet fortis; inter tot fratres commilitones solus christianus. Plane superest, ut etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias ejusdem Spiritus sancti respuerunt. Mussitant denique tam bonam et longam sibi pacem periclitari. Nec dubito quasdam scripturas emigrare, sarcinas expedire, fugae accingi de civitate in civitatem; nullam enim aliam Evangelii memoriam curant. Novi et pastores eorum in pace leones, in proelio cervos. » Haec Tertullianus de iis qui militi profitemi fuerant adversari.

5. *Tertulliani lapsus ejusque ingenium et mores.* — Caeterum ut haec accuratius expendantur, jam ad ipsum Tertullianum, ipsumque hujus temporis statum, convertendus est stylus; quo etiam caetera, quae ex ejus scriptis in Annales sunt inferenda, certiora noscantur. Ex ipsius verbis proxime recitatis, mutatum jam ipsum intuiti sumus, et in Montani errores infelicem esse prolapsum, penitusque in praecipitum actum, jam ipsi quoque quod commune est omnium haereticorum) Romana Ecclesia refragari, et in eorum praesules acerrime inveli, ac dieteris lacerare. Sed ut haec manifestiora reddantur, accipe: Quid, quaeso, illa verba veneno linca significant, quibus ait: « Plane superest etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias Spiritus sancti respuerunt? » ad illud proculdubio alludens, quod Romanus Pontifex haeresim Montani dammasset, prout ipsemet adversus Praxeam¹ scribens affirmat. Rursum cum subdit illos ad fugam accingi, qui militis facto adversarentur, idque nihil aliud esse, quam fugam meditari; plane Catholica Ecclesia populum capit, quod persecutionis tempore fugiendum esse, non autem negandum contulerit, secundum consilium Domini dicentis²: « Si persecuti vos fuerint in una civitate, fugite in aliam. »

6. Sed et quod Romanus Pontifex ejusdem essent catholicae veritatis et ecclesiae disciplinae assertores ac propugnatores, illud procaeter in eos intorquet contumeliae spectulum, dicens: « Novi pastores eorum in pace leones, in proelio cervos; » ea nimirum ex causa, quod pacis Ecclesiae tempore (quod ipse fortasse viderat sacerdotali vigore in solo iudicii Victor papa sedens, de Montani prophetiis iudicasset, easque dammasset, Theodotumque ut vidimus recens emergentem haeresiarcham pariter condemnasset; ac insuper, quod videbatur esse majoris ponderis, Asianos omnes episcopos Pascha, quod ad tempus pertinet, judaice celebrantes, excommunicationis sententia periclitasset: haec igitur et alia cum Victor

apostolica auctoritate fecisset, sicut et ejus praedecessores facere consueverant; hinc illud ipse: « Novi pastores eorum in pace leones. » Quod rursus idem adversus eundem Montani dogma, fugam in persecutione negantis, ex divinae Scripturae praescripto et Apostolorum exemplo statuerat, licitas esse persecutionis tempore latebras atque fugam; hinc illud addidit, « Et in proelio cervos. » Haec nos non somnare, vel a remotis ducere conjecturis, sed ex ipsiusmet sententia, libro a se scripto³ testata, certo posse affirmari, qui ab illo scripta legit, aperte cognoscat. Est titulus commentarii illius, *De fuga in persecutione, ab Fabiano*: de quo inferius plura dicturi sumus.

7. Sed quae praecesserit causa; ut ab Ecclesia Romana divulgus sese addiderit impostoribus, S. Hieronymus cum de eo agit in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, referens: « Hic, inquit, cum usque ad median aetatem presbyter Ecclesiae permansisset, invidia postea et contumelias clericorum Romanae Ecclesiae ad Montani dogma dilapsus, in multis libris novae prophetiae meminit, » etc. Haec S. Hieronymus; cujus auctoritati refragari mihi plane religio esset, nisi Tertulliano de se ipso varranti, atque causam huic omnino contrariam afferenti, assentiri potius cogere-mur. Non enim quod aliqua passus sit a clero Romano sese in Montani classem conjecit; sed potius e contra, quod sese Montano conjunxerit, et ejusdem dogmata adversus obnites studiosius, enivusque defenderit, eam ob causam ab Ecclesia Romana fuit ejectus. Quod quidem testatur ipse sic dicens: « Et⁴ nos quidem postea ambo Paracliti atque defensio disjunxit a Psychicis. » Sed quosnam Psychicos dicit, nisi Catholicae Ecclesiae alumnos? Per Psychicos quidem eum nominare consuevisse Catholicos, constat; sed de hoc inferius pluribus. At quando infelix sic ab Ecclesia se ipsum divisit? et qui nam illud quod ait, *postea*? nimirum cum prophetia Montani ut praedictus est a Romano Pontifice cognita fuit atque damnata. Post haeresim igitur Montani proscriptam, ipse ter miser cum eam delectari debuisset, jam non tantum se cognovisse dicit; sed prohi dolor! illius patrocinium quoque suscipiens, ab Ecclesia Catholica se disjunxit. Nulla ergo ut cuique sit perspicuum in clero Romano culpa fuit ut Tertullianus discederet ab Ecclesia; sed quod ait, Agnitio Paraclitiaeque defensio, fuit in causa. Quod si post haec a clero Romano ea de causa passus est aliquid, fuit haec criminis poena, et non causa delicti.

8. Sed insuper quid causa fuerit, cur adeo moribus praestans, tantaque eruditione vir praeditus, quaeque vita innocens quam ardentissimo zelo Christianae religionis flagrasse videretur (sua enim ipsius scripta sunt horum omnium manifestissima signa), tam infeliciter se praecipitum dederit, ut, Catholica Ecclesia relicta, adeo turpiter ad impostores defecerit, haud est facile consequi; cum praesertim jam Montanum cum suis sectariis optime novisset, atque inter haereticos,

¹ Tertul. de fuga in persecutione, per Iohann. — ² Tertul. advers. Prax. c. 1.

³ Tertul. advers. Prax. c. 1. — ⁴ Matth. x.

quos recenset, adnumerasset, cum luculentissimum illum ac disertissimum commentarium adversus haereticos conscripsisset; quem titulo de Praescriptione consignans, scitissime quidem ac prudentissime, quenam ac penes quos esset Ecclesia Catholica, ipsa sincera dogmatum veritas, adeo certis, ac manifestis, ac toto caelo perspicuis monstraverat argumentis; cum sibi constans omnes ad Romanam Ecclesiam fidem provocat, eamque tam praclaro praconio celebrans ¹: « Habes Romanam, inquit, unde nobis quoque auctoritas praesto est. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt; tibi Petrus passioni Dominicae adequatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur; ubi apostolus Joannes, posteaquam in oleum ignem demersus, nihil passus est, in insulam relegatur. Videamus quid dixerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque Ecclesis confesserarit. »

9. In hac quidem sententia etiam post Eleutheri papae obitum persistisse visus est, ea potissimum ratione, quod, cum de eo mentio incidit, Eleutherum benedictum appellet, perinde ac si more majorum dixisset: Cujus memoria in benedictione est. Quamobrem lapsus ipsis post ejus Pontificis mortem contigisse oportuit sub Victore gentili suo; nam et ille, cujus et ipse, Afer erat. Indigne fortasse tulit illum sibi honore praelatum, vel quod ab ipso non adeo, ut sibi praesumpserat, haberetur honore, vel coheretur officii. Sane quidem apud S. Ambrosium (quisquis ille fuerit, antiquus sane auctor ² est) Tertullianum Novatianum conjungitur, amboque invidia labo infectos ab Ecclesia descivisse, legitur in hunc modum: « Per invidiam, et charitatem corruptentes, scientiam ad nihilum deduxerunt. Nam et Tertullianum et Novatianum non parvae scientiae fuerunt; sed quia per zelum, charitatis federa perdidierunt, in schisma versi, ad perditionem sui haereses creaverunt. » Putavit Pamelius ob repulsam episcopatus Carthaginensis ipsum ab Ecclesia descivisse; sed et aliae ab aliis causae, quantumlibet levissima conjectura nitantur, in medium adducuntur ³.

10. Sane quidem dum attentius accuratiusque considero hominis ingenium, nihil propemodum est, quod adeo admirer, ipsum lapsus in haeresim. Ex ejus enim scriptis, animi ipsius affectus elucet, et perinde atque pictura quadam in tabula demonstrantur. Etenim perspicitur in illis durum hominis ingenium, austerusque animus intelligitur; quippe qui exactioris disciplinae, arctiorisque vitae cultu nitens, se iudicem gerebat Ecclesiae; adeo ut, cum christiana vitae professionem in severitate atque austeritate nimia tantummodo collocaret, eo tandem incurreret amentiae, ut ex asperioris vitae cultu de veritate dogmatum iudicium faceret, atque temere sententiam ferret. Qua occasione factum est (quod est in proverbio, ut patella suum inveniret operculum; cum scilicet in Proctum moderatorem Montani se-

ctatorem iniegit. Habebatur is, hoc tempore, Cataphrygum omnium disertissimus; adversus quem sub Zephyrino, Victoris successore, Caium insignem theologum valde egregiam disputationem habuisse, Eusebius ⁴, Hieronymusque ⁵ testantur. Ille autem Aeschines nomine, qui Montani dogmati de Trinitate (ut dictum est) errorem admiscuerat, ab ipsomet Tertulliano ⁶ scriptis exagitatur.

11. At deceptus est a Proclo Tertullianus; quod nimirum ille doctrinam suam non ab homine, sed a Paracleto, qui descendisset in hominem, se accepisse profiteretur; quodque praese ferret veritatem catholici dogmatis, in his quae spectarent ad Christum atque sanctissimam Trinitatem. Nam cum ex Cataphrygibus alii a prima illa institutione Montani deviant, ut Aeschines, cujus dogmati Sabellius favit; ille vero rectam fidem praedicaret, omnesque adversantes condemnaret haereticos; castitatem ac continentiam celebraret; nova jejunia, eademque austeriora, instinctu Spiritus servanda profiteretur indicere; vigiliis ac precibus multiplicaret; martyrium adeo extolleret, ut nec fugam aliasque latebras vel redemptionem vitae admitteret; haec, inquam, et alia id genus ille ex Paracleto homini curiosissimo ingerens, et animo ea cupienti propinans, de caecae auro Babylonis silentem potavit; quo mox redditus ebrius, furere cepit, inque Catholicos, quod tam bonas a Spiritu revelatas institutiones damnassent, invchi postea nunquam destitit.

12. Sed de his inter multa unum tantummodo huc afferamus exemplum, dum oblatat adversus Catholicos, qui in Ecclesia bigamiam permitterent, sic inquit ⁷: « Nec ulla magis ex causa Paraclatum negare coguntur, quam dum existant novae disciplinae institutorem, et quidem durissimam illis; ut jam de hoc primum consistendum sit, in generali tractatu: An capiat Paraclatum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam Domini? etc. » atque adeo sibi videretur idcirco Catholicos Montani Paraclati non recipere disciplinam, quod laxioris vitae cupidi essent, nec velent novis adstringi vinculis mandatorum. Quamobrem eos, ut Spiritus contemptores, non Christianos, sed Psychicos, nempe Animales, nominare in posterum consuevit. Sed plane infelix, qui austerioris vitae praetextu sic semel deceptus, in plures alios post haec errores inductus est, de quibus suo loco dicetur.

13. Accessit ad faciliorem hominis lapsum, quod ipse licet durus in disciplina, in credendo tamen magna erat animi facilitate praeditus; adeo ut quaecumque muliercula se aliquid secundum visum accepisse diceret, mox tantam illi praestaret fidem, ut cum alioqui eruditissimus esset, omnem illi posthabet doctrinarum veritatem. Est de ea re patens exemplum ab ipso descriptum in libro de Anima ⁸,

¹ Tertul. de praescr. c. 36. — ² Apud Ambros. in epist. 1. ad Cor. c. 13. — ³ Recitat Pamelius in Vita Tertuli.

⁴ Euseb. lib. vi. c. 14. — ⁵ Hieronym. de Scrip. Eccles. in Caio. — ⁶ Tertul. advers. Prax. — ⁷ Tertul. de Monog. c. 2. — ⁸ Tertul. de Anima c. 9.

quod superius, dum de dogmatibus Calaphryzum egimus, est enarratum; quo quidem apertissime demonstratur, insanisse plane hominem, dum arbitrio muliercule, a cardine dimoveatur non tantum christiane theologiae, sed etiam humane philosophiae, ut animam corpoream, coloratam, anthropomorphitamque crediderit, tantumque valuisse apud eum fanaticae feminae qualibet efflata et efflectata relatio, ut omnia pro illa neglexerit catholica dogmata atque scientias. Ex his igitur videas, hominem sui natura ad credendum facilem et ad refutandum quod semel, licet errore deceptus, animo concepisset, tenacem ac durum, nulla christiana animi submissione praeditum, sed agentem in omnibus censorum Ecclesiae, ad lapsum sibi in hunc modum praecipitum praeparasse, dicente de huiusmodi divina Scriptura: « Qui cito credit, levis est corde; » et: « Noli esse justus multum, neque plus sapias quam necesse est, ne obstupescas. » Haec jam de infelicissimi Tertulliani miserrando lapsu commemorasse sufficiat.

14. *Catholicorum institutiones et facta insectatur Tertullianus.* — Sed quod spectat ad nomen, quo ignominia causa tum Romanae Ecclesiae fideles, tum caeteros orthodoxos, Psychicos nominare consuevit, fuit Valentini haeresiarchae illud primum inventum, qui ut auctor est Irenaeus¹ Psychicos nominabat homines, qui non essent, sicut ipsi, ut aiebat, spirituales. Transiit vox eadem ad Calaphryzas, qui aequae omnes non suscipientes Paracletum, Psychicos appellabant; de quibus haec Clemens Alexandrinus²: « Quin etiam Phryges quoque, illos, qui novam non attendunt prophetiam Animales appellant. » Inde est quod apud Tertullianum non Catholici modo, sed et haeretici quoque omnes, qui suum ipsius spernerent Paracletum, aequae Psychici dicebantur; quo ipse afflatus atque repletus non contumelias tantum in Catholicos omnes jacebat, sed et calumnias cruciebat, et quod alias in iis laudasset, eisdem probro vertebat, ut exempli causa, cum scribens ad martyres³ curam, quam de eis suscipere soletur Ecclesia, commendat sic dicens: « Hinc et quae juxta sunt caro, non amittit per curam Ecclesiae et agapen fratrum. » Quod antiquitus facilitari consuevisse, atque illis fraterna charitatis solatia suppeditari solita divinus. At postea⁴ linguam exerens, ex iisdemque detrahendi occasionem arripens, haec effudit: « Plane vestrum est, in carceribus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quaerant, ne laedat vita, ne nova abstinentiae disciplina scandalizentur. » Haec ille idcirco, quod martyres Montani non vincerent cibis communibus caeteris, sed veroplagiis; quid simile de Alcibiade vidimus apud Eusebium⁵.

15. Sed et quod aliquando unus ex confessoribus catholicae communicationis, licet catechumenus, tormentorum furore negasset, quos plausus ipse non edidit? qui et rem ipsam ignominia deturpatam vo-

luit stylo suo perpetua memoria commendari, cum de Pristino catechumeno haec subdit historiam: « Quem consuetudinem nec ille Pristinus vester non christianus martyr alligerat, quem et facultate custoditae libere aliquandiu factum omnibus balneis, quasi baptisinate melioribus; et omnibus luxuria recessibus, quasi Ecclesiae secretioribus; et omnibus vite illius illecebris, quasi aeternae dignioribus; hoc puto oblegatum ne mori vellet. Postremo ipso tribunalis die, luce summa, consilio meo tanquam antidoto praemedicalum, ita enervastis, ut paucis unguibus titillatus hoc enim ebrietas sentiebat quem Dominum confiteretur, interroganti praesidi respondere non poterit amplius. Atque ita de hoc jam exortus, cum singultus et ructus solos haberet, in ipsa negatione digressit. » Haec Tertullianus insultans et exultans, deque lapsu miseri tot tantaque aggerat, et exaggerat; atque addit: « Ideo sobrietatis disciplinam qui praedicant, pseudoprophetae? ideo haeretici qui observant? Quid ergo cessatis Paracletum, quem in Montano negatis, in Apitio credere? » Haec ipse⁶, furoris flammis evomens.

16. Et quod ab Ecclesia Catholica semel desciscens, in eandem immortale jurasset bellum, inde accidit, ut quod Catholici improbant, mordicus ipse defenderet; ut de milite illo accidisse vidimus, qui noluisse, ut alii quoque christiani milites faciebant, lanceam donativum accepturum in capite gestare. Non certe ex idolo eam sumebant, vel illi eam postea offerrebat; nulla cum ea thuris oblatio, vel alia intercedebat superstitionosa libatio; nihilque aliud illa praese ferebat, quam insigne victoriae; qua quidem nec qui tunc aderant, nec qui alias sub aliis imperatoribus militassent, abstinerunt unquam; nec quod unus hic fecit ab aliquo alio milite christiano aliquando factum esse aliquod exemplum praecesserat, quo ea de causa miles aliquis videretur subsisse martyrium. Nam alias cum ovantes, tum etiam triumphantes venerant cum imperatoribus milites christiani, et utique sicut caeteri, laureati; quod a nemine illis datum est criminari; cum tamen certum sit Christianos non parvo numero quod et ipse Tertullianus in Apologetico testatur) in castris militare consuevisse, legionem certe Fulminatricem dici in, ex Christianis fuisse referant, suo loco narravimus. Nec rursus eam ob causam quod laurus Apollini, myrtus Veneri diceretur esse dicata, ex iis coronari velatum erat; nam ea ratione nec ad illum usum christiani elementis quod deridet S. Augustinus² scribens ad Publicolan, nempe terra quia Cereris, mare quod Neptuni, aere quia Jovis, igne quia Vulcani esse dicerentur; ne dum iis arboribus, aliisque plantis et animalibus diis dicatis uti valuisse; quod asserere, plane insaniam videretur; cum aliqui etiam idololatra, nulla facta disquisitione, manducari concesserit Apostolus³, dum nullum scandalum immineret. Quod et dicendum de laurea; nam cum nullus pateretur offensam, quod omnes aequae incederet

¹ Eccles. VII. — ² Iren. lib. I. c. 1. — ³ Clem. Alex. Strom. lib. IV. — ⁴ Tert. ad martyr. c. 2. — ⁵ Tert. de jejun. adv. Psychic. c. 12. — ⁶ Euseb. lib. v. c. 3.

¹ Tert. adv. Psychic. c. 12. — ² Aug. epist. LIV. — ³ I. Cor. X.

laureati, frustra atque superflue id ab eo milite tentatum esse, videri poterat.

17. Sed non est nostrarum partium, militem illum absolvere aut condemnare, ejusve causam sententia terminare; sed tantummodo hic demonstrare, catholicos, qui Romæ erant et commotiones christianas haud temere auid facinus improbasse, cujus occasione mox fuerit post longam pacem Ecclesia nova persecutione concussa. Sed et his adjicimus, non eandem fuisse rationem, keltiæ causa domus postes coronare, vel lucernas accendere, quod Christiani facere detrectarent; et coronas victoriae insigne milites ferre: nam illud erat voluntatis, non necessitatis commune omnibus: sed ut idem Tertullianus ait ex cujusque pendebat arbitrio, qui eo obsequio adulari cuperet imperatori. At militaris corona erat ejus temporis necessarium capitis ornamentum: eo enim nobili insigni victoriae, sicut et gladio accinctos, ad victoriae primum capessendum milites progredi necesse erat. Atque Tertullianus, cum tam vehementer fortissime pro eo instituerit defensionem, eo erroris quoque prolapsus est, ut negaret¹ christianum hominem posse lide salva militem agere.

18. Sed illud non male, licet ad malum abuteretur, cum non ex Scriptura tantum, sed ex lege quoque non scripta, ex traditionibus scilicet et consuetudine diutius ab Ecclesia observata, licere sumere argumentum affirmat: hæcque dicens antiquus relexit Ecclesie traditiones, nobilissimum plane Christianæ religionis monumentum. Nec enim eas deducit ex schola Montani, ut calumniose prætexunt Novanenses) cujus vix tunc limen ingressus erat, sed quod adversus Catholicos ageret, ad eos convincendos non alias certe, quam ex Catholica Ecclesia petitas ut argumentatio vires haberet traditiones antiquas cum recensuisse oportuit. Quænam vero illæ essent, quibus antiquitas acceptis in præsens tempus Catholica uteretur Ecclesia, hic repetere, haud fuerit otiosum, licet partim alias de isdem sæpius meminimus. Sic ergo ait²:

19. « Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo queramus, an et traditio non scripta non debeat recipi. Plane negabimus recipiendam, si nulla exempla præjudicent aliarum observantium, quas sine ullius scripturæ instrumento, solius traditionis titulo, evinde consuetudinis patrocinio vindicamus. Denique ut a baptismate ingrediar: Aquam adituri, ibidem, sed et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, et pompæ, et angelis ejus. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquod respondentis quam Dominus in Evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis concordiam prægestamus. Exque ea die lavacro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus. Eucharistiæ sacramentum et in tempore victus, et omnibus manda-

tum a Domino, etiam antelucanis cælibus, nec de aliorum manu, quam præsentium, sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalis annua die facimus. Die Dominico jejuniu metas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die Pasche in Pentecosten usque gaudemus. Cælicis aut panis etiam nostri aliquid decuti in terram anxie pasimur. Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad vestitum et calcæatum, ad lavaera, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quæcumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus. Harum et aliarum ejusmodi disciplinarum si legem expostules scripturarum, nullam invenies: traditio tibi prætenditur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix. » Hucusque Tertullianus de antiquis (ut diximus) Ecclesie traditionibus, non Montani paulo ante prodentis hæretici, licet ipse isdem æque cum Catholica uteretur Ecclesia; in omnibus enim (illis exceptis, quæ superius a nobis sunt enarrata) Catholice Ecclesie erat ipse consentiens. Sed de his satis.

20. *Figmentum capitis asinini Christianis obiectum atque calumniæ; cæ quibus, licet per Tertulliani Apologeticum confutatis, persecutio.* — At vero ut jam ad Severum imperatorem revertamur; comparata ipse adversus Parthos ingenti expeditione, jamque collato (ut memoravimus) militibus donativo, una cum filiis Orientem versus capessit iter; relinquens Romæ, qui omnium curam ageret, Plantianum virum clarissimum, cujus filium Antonino filio suo dederat in uxorem. Hic vero ex sententia imperatoris, reliquos qui essent in suspicionem adducti de commercio cum Nigro vel Albino, licet levibus tantummodo conjecturis, jussit occidi. Hæc namque illa fuit reliqua cædes, quam Tertullianus¹, post vindemiam racemationem appellat. Sed hæc omnia pluribus Spartianus², qui addit (quod et Tertullianus³ attingit ab eodem quoque ad penam petitos esse, qui de vita imperatoris vales ac magos consulissent. Sed nec Christianis pepercit, quod et ipsi contempe majestatis, ob prætermissa ab aliis solita exhiberi officia, ab invidentibus in crimen adducerentur: quem et novus casus de milite coronam ferre recusante vehementius exacerbavit. Sic igitur tot incensitas dira tandem persecutio in Christianos exarsit.

21. Sed quo interim fuerit Romæ Christiana religio affecta ludibrio et derisa commentio, hic primum enarrare, operæ prælium existimamus. Tertullianus³ enim rem gestam in hæc verba describit; « Sed nova jam Dei nostri in ista civitate proxime editio publicata est, ex quo quidem in frustrandis bestis mercenarius noxius picturam proposuit cum ejusmodi inscriptione, DEUS CHRISTIANORUM Ononychites. Is erat auribus asininis, altero pede ungalatus, librum gestans, et legatus. Risimus et

¹ Tert. de Coron. milit. c. 11. — ² Tert. ib. c. 13.

¹ Tert. in Apol. c. 35. — ² Spartian. in Severo. — ³ Tert. in Apol. c. 35. — ⁴ Tert. in Apol. c. 16.

nomen et factam. » Hæc ipse ; quæ non Carthagini , sed Romæ facta , verius putamus , ubi ipse tunc aderat ut divinus Tertullianus , cum donativum hoc anno ab imperatoribus erogatum est militibus.

22. Sed quam ob causam Gentiles illusores ejusmodi forma representandum putarunt Deum Christianorum ? Non ob aliam puto , quam quod ut idem auctor paulo superius testatus est , calumniose diffamatum ubique apud eodem Gentiles esset , Christianos caput asini adorare . Sed undenam tale commentum deductum fuerit , idem tradit his verbis ¹ : « Nam ut quidam , somniasse caput asinum esse Deum nostrum . Hanc Cornelius Tacitus suspitionem scriptis inseruit . Is enim in quinto historia- rum suarum bellum Judaicum exorsus ab origine gentis , etiam de ipsa tam origine , quam de nomine et religione gentis , quæ voluit argumentatus . Judæos refert . Egypto expeditos , sive ut putavit extorres , in vastis Arabiæ locis aquarum egentissimis , cum siti macerarentur , onagris , qui forte de pastu potum petitiuri aestimabantur , indicibus , fontibus usos , ob eam gratiam consimilis bestie superficiem consecrasse . Atque ita inde opinor præsumptum , nos quoque , ut Judaica religionis propinquos , eadem simulacro initiari . At enim idem Cornelius Tacitus , sane ille mendaciorum loquacissimus , in eadem historia refert , Cneum Pompeium cum Hierusalem cepisset , proptereaque templum adisset , speculans Judaica religionis arcana , nullum illic reperisse simulacrum . Et utique si id colebatur , quod aliqua effigie representabatur , nusquam magis , quam in sacratio suo exhiberetur ; eo magis quia verebatur extraneos arbitros vana cultura . Solis enim sacerdotibus adire licitum ; et conspectus cæterorum , velo oppanso , interdicebatur . » Illicque ipse .

23. At vero non fuit Tacitus primus hujus fabula concinator et auctor , sed infensissimus ille Judæorum hostis Apion Alexandrinus , de quo pluribus tonno primo Annalium dictum est ; hic quidem in illis quos adversus Judæos edidit commentariis , idem de capite asini figmentum intulit : adversus quem Josephus judæus historicus duobus libris conscriptis , cum hanc , tum alias plurimas a prociæ homine in Judæos illatas calumnias egregie confutavit , ubi de capite asino hæc verba ² : « Cum sit valde turpissimum liberis qualibet ratione mentiri , multo magis de templo apud cunctos homines nominato tanta sanctitate pollente . In hoc enim sacratio Apion præsumpsit edicere asini caput collocasse Judæos , et ipsum colere , ac dignum facere tanta religione ; et hoc affirmat fuisse prolapsatum , dum Antiochus Epiphaneus et expoliasset templum , et illud caput invenisset ex auro compositum nullis pecuniis dignum . Ad hoc igitur primum quidem respondeo ; quoniam Ægyptius , vel si quid aliud tale apud nos fuisset , nequaquam debuérat increpare , cum non sit deterior asinus faronibus et hircis et aliis , qui sunt apud eos

dii . Deinde quomodo non intellexit , operibus increpatus de incredibili suo mendacio ? Legibus namque semper utimur isdem , in quibus sine fine consistimus . Et cum varii casus nostram civitatem , sicut etiam aliorum , vexaverint , Theos , ac Pompeius Magnus , ac Licinius Crassus , et ad novissimum Titus Caesar bello vincentes obtinuerint templum , nihil hujusmodi illic invenere , sed purissimam pietatem , de qua nihil est nobis apud alios effabile . Quia vero Antiochus neque justam fecit templi depravationem , sed egestate pecuniarum ad hoc accessit , cum non esset hostis , et socios insuper nos suos et amicos aggressus est , nec aliquid dignum derisione illic invenit ; multi et digni conscriptores super hoc quoque testantur . Polybius Megalopolitanus , Strabo Cappadox , Nicolaus Damascenus , Timogenes , et Castor chronographus , et Apollodorus ; qui omnes dicunt , pecuniis indigentem Antiochum transgressum federa Judæorum , et expoliasse templum auro argentoque plenum . Hæc igitur Apion debuit respicere , nisi cor asini ipse potius habuisset , et impudentiam evis , qui apud ipsos assolet coli ; neque enim extrinsecus alia ratiocinatione mentibus est . Nos itaque asinus neque honorem , neque potestatem aliquam damus , sicut Ægyptii crocodilis et aspidibus , etc . » Hæc et alia Josephus in Apionem .

24. Sed et Plutarchus ³ in Symposiacis aequè existimavit Judæos asinum venerari , eadem superius narrata occasione , quod fontem eis aque monstravit . Existimo equidem hæc ipsas esse quæ Tacitus ex Apionis adversus Judæos libris editis fuerat mutuatus . Rursum vero apud Suidam Democritus historicus ejusdem fabula assertor legitur in hæc verba : « Democritus historicus scribit , Judæos aureum asini caput adorare , et tertio quoque anno autem septimum illi immolare , carnibus minutim incisus eos interficientes . Hæc itaque ab omnibus his objecta Judæis , transierunt in calumniam Christianorum ; sique videas , quæcumque luda essent in Judæis olim dicta , Gentiles argumenti inopes in Christianos congerere solitos ; nec id semel tantum , sed semper ; nam apud Mithrium Felicem hæc eadem Cecilius postea approbavit Octavio , dicens : « Audio eos turpissima pecudis caput asini consecratum inepta nescio qua persuasione venerari , digna et nata religio talibus moribus . » Sed ad hæc defensor veritatis Octavius : « Sic , inquit , est negotium demonum ; ab ipsis enim rumor falsus , et seritur , et fovetur . Iude est quod audire te dicis , caput asini rem nobis esse divinam . Quis tam stultus , ut hoc colat ? Quis stultior , ut hoc coli eredit ? nisi quod vos totos asinos in stabulis cum vestra vel Hippona consecratis , et eosdem asinos in stabulis cum Iside religiose devotatis ; item hominum capita et capita vervecum et immolatis et colitis ; de capro etiam et homine mixtos deos , et leonum et canum vultus , deos dedicatis . »

25. Potuit et fabella hæc etiam ad Gentiles esse prolapsa , sicut et alia multa , ex hæreticorum lacrimis ,

¹ Tert. in Apol. c. 15. in fin. et 16. — ² Joseph. contra Apionem lib. II. c. 10.

³ Plutarch. in Sympos. lib. IV. q. 5.

quod Gnostici (ut dictum est) librum scripserunt, quem nominabant *Sirpem* Mariae; in quo inter alia horrenda haec quoque posuisse, Epiphanius¹ tradit: « Ex hac enim causa, inquit, Zachariam occisum esse in templo, quoniam visionem vidit, et ex timore volens narrare visionem, oris oblationem pertulit. Vidit enim (inquit) in hora suffitus (cum suffitum faceret) hominem quemdam stantem, asini formam habentem: et cum egressus esset, ac dicere vellet, *Vae vobis, quem adoratis?* obturavit os ejus ille, qui visus est ab ipso in templo, ut loqui non posset. Cum vero aperiret os suum, ut loqueretur, tunc revelavit ipsi, et occiderunt eum et sic mortuus est Zacharias. » Haec illi, putantes Dominum Sabaoth ejusdem esse figuram; nam de isdem idem Epiphanius ait: « Tradunt autem eorum alii Dominum Sabaoth asini formam habere, alii porci: quapropter mandatum est (inquit) Judaeis, ut porcum ne edant: esse autem ipsum creatorem caeli et terrae et caelorum, qui post ipsum sunt, et angelorum suorum. » Sed unde hoc commentum illi? inde nimirum, quod in benedictione Judae, a quo Judaei, inter alia dictum esset Jacob prophético², « Ligans ad vineam pullum suum, et ad vilem asinum suum; » per vilem Christum intelligentes, qui de se ipso ait³, « Ego sum vilis vera, » cui alligari asina diceretur, quod judicium cultus illi subjiceretur. Sed et quod legisset, asinam suscepisse patrocinium Judaeorum, dum Balaam⁴ ad eos maledicendum impulsus locuta redarguit; sive etiam quod audirent Deum jussisse, ut quos⁵ caperet de hostibus equos occiderent, asinas⁶ vero illorum servarent. Sed ejus rei mysterium explicat Origenes⁷. Porro asinos et non equos alere, peculiare fuisse Judaeis, quos in regione Arabiae et Palaestinae fuisse veloces ut equos, idem Origenes⁸ affirmat.

26. Ex levissimis quibusdam conjecturis multa falsa de Judaeis nugari sunt Gentiles: nam sicut de asino, ita et de porco falsa sunt opinati: nempe Judaeos etiam porcos colere, quod non occiderent, sed eis parcerent. Unde Plutarchus⁹ tam de porco, quam de asino, haec habet: « Existimo autem Judaeos, si abominarentur porcum, interfecturos eum fuisse, sicut mures necant magi: nunc tam interficere, quam edere suam, his est religio. Et fortassis rationi hoc consentit, sicut asino status est apud eos honor, quod fontem aquae eis demonstravit; ita suam eos revereri, ut rationis et orationis magistrum. » Haec Plutarchus, qui assertam ab Apione de cultu asini causam secutus est; in his deceptus, sicut cum (quod dictum est superius) Judaeos Bacchum adorare existimavit. Potuit igitur (ut dictum est, et ad Gnosticos eadem calumnia in Christianos effundi: sicut et illa de infantium caede, esu humanarum carniarum, et promiscuo concubitu extinctione luminum perpetrari solito: quae omnia his diebus iterum refricata, et

Christianis objecta esse, idem pluribus testatur Tertullianus¹, quae singula vehementissime ipse purgat ac confutat. His omnibus et aliis multis in Christianos apud Gentiles ore omnium diffamatis, factum est, ut quod (alias olim saepe accidisset) Christianum nomen ipsum esset in crimem; dicitur tantum quempiam christianum, satis esset, ut mox immanium veluti scelerum reus condemnaretur; quomobrem immanis his diebus est Roma in Christianos persecutio excitata.

27. Cum autem non liceret coram causam agere Tertullianus, eruditissimo scripto Apologetico, pro omnibus defensionem instituit apud ipsos Romanae superstitionis antisites: absens enim tunc (ut dictum est) Severus erat; malum vero instans ac firrens: sicque eos, qui in causa praesae iudices videbantur, scriptis conveniendi putavit. His quidem fama nefandorum criminum percitis, ex nomine tantum, tanquam criminum indice atque confessione, in quantum ipsorum lege agere, acquissimum videbatur. Quae enim ab haereticis Gnosticis perpetrari crimina consueverant, eadem (ut saepe dictum est) in Catholicos quoque Christianos calumniose objectari solita erant; de quibus idem Tertullianus²: « Dicitur sceleratissimae de sacramento infanticidii, et pabulo inde, et post convivium incesto; quod evorsores luminum canes, lenones scilicet, temerarium et libidinum impiarum inverecundia procurrent. » Haec et alia de his plura.

28. Certe quidem in his quae spectant ad incestus calumniam, etsi aliae omnes cessassent, haec semel iudicibus persuasa, satis superque esse poterat, ut ad infligendas penas gravissimas iudicum animos excitaret. Vigeant enim adversus maelchiam severissima Severi leges, quibus in quamplurimos animadverterat; nam de eo haec Dio³: Criminari solebat Severus incontinentibus; ob eamque causam legem de maelchia tulit, ex quibus quamplurimae caedes factae sunt. Ego quidem, cum consul essem, inveni scriptum in tabulis tria millia merchorum morte fuisse mulctata. Sed cum jam nulli mortales in hanc penam incidere, cepit de his querere negligentiam. » Haec enim Dio. Ampliavit quoque Severus legem Juliam de adulterio, ut non solum impta, sed et sponse eidem teneretur obnoxia. In maritum quoque crimen non ulciscens, causam prosequendo, ulcisci voluit, ut Ulpianus⁴ testatur. Sed et a Severo additum hoc officium praefecto⁵ Urbis, ut mancipia tueretur, ne prostituerentur, idem affirmat. Insuper levissimam legem Papianam, maelchiae illicem idem Severus sustulerat: quod et Tertullianus ipse⁶ testatur, sic dicens: « Nonne vanissimas Papianae leges, quae ante liberos suscipi cogunt, quam Juliae matrimonium contrahi, post tanta auctoritatis senectatem heri Severus constantissimum principum exclusit? »

29. Cum igitur quae apud eos haecenus visa essent levissima crimina, adeo severe in Romanis quo-

¹ Epiph. haer. xxvi. — ² Genes. xlv. — ³ Joan. xv. — ⁴ Num. xxii. — ⁵ Josue xl. — ⁶ Num. xxxi. — ⁷ Orig. in Jos. homil. 15. — ⁸ Orig. in Jos. lib. i. — ⁹ Plutarch. in Sympos. lib. iv. q. 5.

¹ Tertul. in Apol. c. 7. — ² Idem in Apol. c. 7. — ³ Dio in Severo, — ⁴ L. II. §. si publico, et l. xiii. §. divus Sever. — ⁵ L. i. ff. de Praef. Urbis. — ⁶ Tertul. in Apol. c. 4.

que ipsis jogiter punirentur; quid putandum a iudicibus factum in Christianos, foedissimo omnium scelere infamatos? quos idem inauditos, sed ex nomine tantum crimen manifestatum putantes, divinis affectos suppliciiis vel ad ignem, vel ad leonem damnabant. Sed hæc et alia omnia illata crimina idem Tertullianus eadem luculentissima diluit ac purgat Apologia. Dum enim eminentem Christianorum castitatem quamplurimis testatam reddit exemplis, ne levissimæ quidem locum suspicioni relinquit. Sed et illa defendit, nec crimina esse ostendit, quod dicerent illi, « Deos non colitis, et pro imperatoribus sacrificia non impenditis: » perspicue manifestans, non ob eam causam Christianos esse dicendos impios, qui verum Deum colant; nec majestatis et imperatorii culminis contemptores, pro quibus digna vota nuncupent, eosdemque assidue precibus Deo commendent.

30. Porro cum hæc semper objectarentur in Christianos, atque de nefandis sceleribus illa calumniæ vulgi rumore adeo increbrescerent; cassa plane et irrita prorsus reddita sunt illa veterum imperatorum rescripta, nempe Trajani, Hadriani, ac Marci, quibus illi cum Christianis ex nomine tantum vetuerant experiri, vel quiesquam illis ea causa negotii facilitari; sed velut rupto obice torrens, sic se omnium furor grassans in illos effusus est. Unde iure in eos vehementer idem Tertullianus ¹ exclamavit. In hunc igitur modum Christiani ad tribunal perducti, ubi professionis nomen rogarentur, satis ad crimen esse putabant, si se esse Christianos libere faterentur: « Cum, inquit, post nominis confessionem extorquere quoque oporteret, quodcumque falso jactaretur; quot quisque jam infanticidia degustasset, quot incesta contemneret, qui coeci, qui canes affuissent. » At nihil prorsus hujusmodi, sed inauditos et criminis inconfessos (ut dictum est) dira morte mulcebant. Cumque ex tabella (ut ait) soletet recitari sententia, unum illud, inquit, audiebatur: « Talis, quia christianus, damnatur; et nunquam quod fur esset, adulter, vel homicida. »

31. At non accusatione tantum deferebantur Christiani, sed et indagabantur. Ad id enim spectat, quod idem inferius ait ²: « Quotidie obsidemur, quotidie prodimur, in ipsis ut plurimum caedibus et congregationibus nostris opprimimur. » At quibus solent eos penis afficere, idem declarat, sic dicens ³: « Crucibus et stipilibus imponitis Christianos: ungulis deraditis latera Christianorum: cervicis ponimus ante plumbum et glutinum et gomphos. » id est, clavos: « ad bestias impellimur: ignibus urimur; in metalla damnamur; in insulis relegamur. » Sed hæc iudices. Atqui etiam sua sponte insanum vulgus in Christianos solum erat debacchari; sicque duplex ipsos vexabat persecutio, cum illi id legibus facere viderentur, voluntate istius. Nam idem subdit ⁴: « Quoties in Christianos desavillis, partim animis pro-

priis, partim legibus obsequentes? Quoties etiam præteritis vobis, suo jure nos inimicum vulgus invadit lapidibus atque incendiis? Ipsiis bacchanalium furiis nec mortuis parent Christianis, quin illos de requie sepulturae, de asilo quodam mortis jam alios, jam nec totos avellant, dissecant, distrahant. » Sed tum in eos potissimum eo modo ferens vulgus insaniebat ⁵, cum aliquod malum civitatem vexaret, perinde ac si malorum omnium causa illi essent, quod haberentur diis infensi.

32. Verum cum multis penis afficerentur Christiani, ac multiplici mortis genere; illud frequentius in eos videtur solitum irrogari supplicium, ut vivi igni cremarentur. Indeque accidit, ut ea de causa idem Christiani Sarmenditii ⁶ et Semaxii dicerentur, quia ut addit ad stipitem dimidii assis revincti sarmenorum ambitu exurerentur, tali enim supplicio magos ab illis affici solere, Paulus ⁷ I. C. testatur. At cum ejus criminis infamati essent ab ipsis, debito ex legibus illis supplicio eos affici, æquum existimabant.

33. Sed illud inter alia, præter jus omne vel consuetudinem ac dignitatem, indecensque plane Romanorum subseillis ac tribunalibus, ex insaniam quædam et cæco furore in christianas feminas, castitatis amantissimas, excogitatum erat supplicium, ut lenonibus traderentur, sicque pudicitie dispendium paterentur, quod scirent, id esse illis acerbius quovis genere tormentorum, ipsaque mortis pœna crudelius. Hinc in eosdem Tertullianus ⁸ eadem defensione hæc de recenti casu: « Proxime, inquit, ad leonem damnando christianam potius quam ad leonem; confessi estis, habere pudicitie apud nos atrociorum omni pœna et omni morte reputari. Nec quiesquam tamen profecit exquisitor quaque crudelitas vestra; illecebra est magis sectæ; plures efficimur, quoties metimur a vobis. Semen est sanguis Christianorum: » Hæc ipse.

34. Sed nec illud prætereundum, quod Gentiles in Christianos solent obijcere, et ad plaustria injuriarum ac contumeliarum adjicere; nimirum quod inertes homines essent, ac plane republicæ inutilis, inhabilesque communi commercio. Quæ autem Tertullianus ad hanc refellendam calumniam afferat, hic describere operæ pretium ducimus, quo cum exercitia, tum etiam Christianorum morum sinceritas innotescat. Ait igitur ⁹: « Sed alio quoque injuriarum titulo postulamur, et infructuosi in negotiis dicimur. Quo pacto homines vobiscum degentes, ejusdem victus, habitus, instructus, ejusdem ad vitam necessitatis? Neque enim Brachmanæ, aut Indorum gymnosophistæ sumus, silvicola, et exules vite. Meminimus gratiam nos debere Domino Deo creatori; nullum fructum operum ejus repudiamus. Plane temperamus, ne ultra modum aut perperam utamur. Itaque non sine foro, non sine macello, non sine

¹ Tertul. in Apol. c. 21. — ² Idem in Apol. c. 7. — ³ Idem in Apol. c. 12. — ⁴ Idem in Apol. c. 37.

⁵ Tertul. in Apol. c. 40. — ⁶ Idem in Apol. c. 50. — ⁷ Paul. lib. v. sentent. tit. 23. — ⁸ Tertul. in Apol. c. ult. — ⁹ Idem in Apol. c. 42.

batuéis, tabernis, officinis, stabulis, mundanis vestris, ceterisque commerciis cohabitamus in hoc saeculo. Navigamus et nos vobiscum, et militamus, et rusticamur, et mercamur; proinde miscemus artes, opera nostra publicamus usui vestro. Quo modo infructuosi videamur negotiis vestris, cum quibus et de quibus vivimus, non scio. Sed si caerimonias tuas non frequento, attamen et illa die homo sum. Non labor diluculo saturnalibus, ne et noctem et diem perdam; attamen labor honesta hora et salubri, quae mihi et calorem et sanguinem servet; rigere et pallescere post lavacrum mortuus possum. Non in publico liberalibus discumbo, quod bestiaris suprema canantibus non est; attamen ubi ubi de copiis tuis ceno. Non eno capiti coronam, quid tua interest, emptis nihilominus floribus quomodo utar? Puto gratius esse liberis et solutis et undique vagis. Sed et si in coronam coactis, nos coronam naribus novimus, viderint qui per capillum odorantur. Spectaculis non convenimus; quae tamen apud illos cunctis venduntur, si desideravero, liberius de propriis locis sumantur. Thura non enimus. Si Arabia quaeruntur, sciant Sabaei pluris et carioris suas merces Christianis sepeliendis prodigari, quam diis fumigandis. Certe, inquit, temporum vegetalia quotidie decoquunt, stipes quotusquisque jam jaclat. Non enim sufficimus et hominibus et diis vestris mendicantibus open ferre; neque putamus alius quam petentibus imperitendum. Denique porrigat manum Jupiter, et accipiat; cum interim plus nostra misericordia insumit vicatim, quam vestra religio templatim. Sed cetera vegetalia gratias Christianis agunt, ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abstinentus; ut si ineatur quantum vegetalibus pereat fraude et mendacio vestrarum professionum, facile ratio haberi possit, minus speciei querela compensata pro commodo caeterarum rationum. » Haec Tertullianus.

35. Recenset subinde hominum genera, qui tantum de Christianis conquiri possent, quibus illi caste viventes, ac pacifice justaque agentes, nihil deberent, nempe lenones, et his similes homines, qui non nisi aliena ignominia atque peccato suas possent distrahere merces. Caeterum tantum abesse quod dicerent, Christianos esse inutiles Republicae, ut imo potius ipsi Gentiles, tot homines justos necando, magno detrimento adficerent civitatem. Sed haec omnia ipse his verbis: « Plane confitebor qui conquerruntur. Nam si qui forte vere de sterilitate Christianorum conquiri possint; primi erunt lenones, perductores, aquarioli, tum scarii, venenarii, magi, item arifoli, aruspices, mathematici. His infructuosos esse, magnus fructus est. Et tamen quodcumque dispendium est rei vestrae, per hanc sectam cum aliquo praesidio compensari potest. Quantos habetis, non dico qui jam de vobis daemonia excutiant; non dico jam qui pro vobis quoque vero Deo preces stentant, quia forte non creditis; sed a quibus nihil timere possitis? At enim illud detrimentum Reip. tam grande quam verum nemo circumspicit; illam injuriam civitatis nullus expendit, cum tot justi impenduntur, cum tot

innocentes erogantur. Vestros enim jam contestamur. Actus, qui quotidie judicandis custodiis praesidetis, qui sententiis elogia dispungitis; tot a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur. Quis illic scarius? quis mantiliarius? quis sacrilegus, aut corruptor, aut lavandium praedo? quis ex illis etiam christianus adscribitur? Aut cum Christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes? De vestris semper aestuat carcer, de vestris semper metalla suspirant, de vestris semper bestiae saginantur, de vestris semper numerarii noxiorum greges pascent. Nemo illic christianus, nisi plane tantum christianus; aut et si aliud, jam non christianus: » quod fortasse a fide esset apostata.

36. At quod ait Christianos abstinere consuevisse a spectaculis: quam severus vindex esset Deus in eos, qui hujusmodi a majoribus traditam disciplinam solvere viderentur, idem auctor in commentario, quem eo argumento conscripsit, monstrat ejusmodi casibus¹: « Exemplum accidit, Domino teste, ejus mulieris, quae theatrum adiit, et inde cum daemone rediit. Haec in exorcismo cum oneraretur immundus spiritus, quod ausus esset fidelem aggredi: constanter et justissime quidem, inquit, feci; in meo cam inveni. Constat et alii linteum in somnis ostensum ejus diei nocte, qua tragedium audierat, cum exprobratione nominato tragædo; nec ultra quintum diem eam mulierem in saeculo fuisse. » Haec ipse. Certe quidem res visa est inter Christianos execranda, Gentilium adire spectacula; ut tum ipse, tum etiam S. Cyprianus, elucubratis eo argumento tituloque libellis, significarunt, et sacrorum Conciliorum decreta, sanctorumque Patrum pro concione dictae acerrimis invectivis sententiae declararunt. Quinetiam in solemnitate illa tempore baptismi solita ab omnibus fieri renuntiatione, spectaculis quoque abrenuntiare fideles, moris fuisse, Salvianus tradit his verbis²: « In spectaculis enim quaedam apostatatio fidei est, et a symbolis ipsius et caelestibus sacramentis lethalis praeparatio. Quae est enim in baptismo salutari Christianorum prima confessio? Quae scilicet, nisi, ut renuntiare se diabolo et pompis ejus, atque spectaculis et operibus protestentur? etc. » Plura idem inculcat de ejusmodi abrenuntiatione in baptismate fieri solita. Caeterum haud putamus eandem ritus formam in Ecclesia Catholica ubique fuisse servatam; siquidem eadem renuntiationis verba cum crebro a sanctis Patribus repetita sciamus ipsorum scriptis, nihil tamen apud eos de renuntiatione spectaculis: scimus vero sanctum Cyrillum in prima Mystagoga oratione sub pompis inclusisse spectacula, idemque alios itidem interpretatos esse: secundum quam quidem communem verborum interpretationem, addita in Ecclesia Gallicana, ubi Salvianus agebat, illa verba, *Et spectaculis*, existimamus. Sed de his haecenus; haud enim longius digredi patitur suscepta narratio.

37. Porro ad hoc ipsum tempus pertinet, quod hoc ipso anno ut superius demonstratum est) cum

¹ Tertul. de Spect. c. 26. — ² Salv. de Provident. Dei, lib. vi.

adhuc quærentur ad necem a Plautiano adversariorum partium conscii, ut ex Spartiano ¹, atque ex iis quæ de eadem re ipse ² conscripsit, proditum est ipse Tertullianus librum Apologeticum pro Christianis ad Urbis antistites elucubravit; quod et scite Pamelius definiit, demonstrans eos longe errare, qui ad alia tempora, etiam post Severi obitum, illum referunt. Sed assentiri non possumus eidem dicenti Commentarium illum scriptum fuisse Carthagine. Nam cum ad magistratus Romanos, ipsos (ut ait ³) Romani imperii antistites, sese eum elaborare dicat, ac plurima de iis, quæ Romæ agerentur, sæpius ingerat, deque vanitate Romanorum deorum narrationem inculcet; hæc mox inter alia adjicit ⁴: « Sed nova jam Dei nostri in ista civitate proxime editio publicata est; » paulo vero post: « Risimus, inquit, et nomen et formam, etc. » Indicans, hujusmodi deformationem picturam ob oculos habuisse. Sunt multa quidem in eodem Commentario, quæ id ipsum æque demonstrant, si quis accurate cuncta perlegerit. Romæ igitur cum ipse ageret, et coram pro Christianis causam defendere, persecutione ingruente, nimis tutum esse videret; ejusmodi defensionem ad antistites misit, suo lacto nomine; quod ipsemet satis significare videtur, dum in ejus exordio hæc post alia subdit: « Si demique quod proxime accidit domesticis iudiciis nimis operata sectæ hujus infestatio obstruit viam defensionem; licet veritati vel occultata via tacitarum litterarum ad aures vestras pervenire. »

38. Etsi hæc quæ Romæ agerentur in Christianos, dura et aspera videri poterant; potius tamen prædicia quadam persecutionis, et vexationes ferocioris belli fuerunt. Nam ad hanc diem nullum a Severo (ut dictum est) adversus Christianos fuerat promulgatum edictum; quod post bellum Parthicum fuisse editum, Spartianus ⁵ est auctor, abhinc scilicet triennium. Quam ob causam jure idem auctor in Apologetico, quem hoc anno diximus esse scriptum, hæc ait ⁶: « Caterum de lot evinde principibus usque ad hodiernum divinum humanumque sapientibus, edite aliquem debellatorem Christianorum; at nos e

contrario edimus profectorem. » Perseverasse autem ejusmodi Romæ excitationem semel adversus Christianos persecutionem, Victoris pape martyrium fidem facit. Sed et complures alios pariter fideles necatos tum fuisse credi potest.

39. Sed quispiam jure fortasse mirabitur, quo modo accidere potuerit, ut imperatore nesciente, et quodammodo invito, tam ingens persecutio Christianos Romæ agentes vexaverit anno præseni, atque futuro? Meminisse oportet quod diximus, relictum a Severo imperatore fuisse Urbis regimen Plautiano, Antonini socio; cujus tanta fuit auctoritas, ut licet aliquid Severus imperasset, inscio tamen vel invito Plautiano quis facere non auderet: quod testatur Dio, qui de immensa ejus sevitia juncta potentia hæc ait: « Interea (nempe absente Severo) Plautianus, cujus erat apud Severum magna auctoritas, quique præfecti potestatem habebat, eratque omnium hominum potentissimus, morte affecit magnum numerum privatorum hominum et optimatorum; » (et post nulla de ejus avaritia enarrata, hæc subdit: « Quanquam et illud addendum videtur, centum cives Romanos nobiles viros domi ab eo occisos esse; id quod nemo nostrum antequam ipse moreretur, intellexerat. Quibus ex verbis percipi potest, quanta fuerit hominis perversitas, atque potentia; ») Hæc et alia de eo Dio ¹, qui præsen hæc omnia spectabat oculis. Sed quomodo scelestissimus homo patratae eadis penas dederit, occisos a genero, idem Dio pluribus narrat. Hujus igitur concilio et auctoritate hoc anno Christianos esse Romæ vexatos, nemo poterit dubitare, nam eo invito nemo tam sæva tamque aspera præsumpsisset. Horum vero, quos Dio refert occisos, magnam partem fuisse Christianorum, existimamus. Severum autem se excusasse de tanta civium eade, quod ipse nequaquam jussisset, auctor est Spartianus ². Est id plane consentiens iis quæ de eodem Severo imperatore ad Scapulam scribit Tertullianus ³ his verbis: « Sed et clarissimas feminas et clarissimos viros Severus hujus sectæ esse sciens, non modo non lesit, verum et testimonio exornavit, et populo furenti in eos palam restitit. » At de iis quæ ad hunc annum spectant, jam satis.

¹ Spartian. in Severo. — ² Tert. in Apol. c. 35. — ³ Idem ibid. c. 1. — ⁴ Idem ibid. c. 16. in fin. — ⁵ Spartian. in Severo. — ⁶ Tertul. in Apol. c. 5.

¹ Dio in Severo. — ² Spartian. in Severo. — ³ Tertul. ad Scapul. c. 1.

Anno periodi Græco-Romane 5692. — Olymp. 234. an. 3. — Urb. cond. 952. — Jesu Christi 199. secundum Baronum 201.

— Zephyrii pape 3. — Severi imp. 7. Caracallæ imp. 2.

1. *Consules*. — Ad num. 1. *Coss. P. Cornelius Anullinus II.* et *M. Aufidius Fronto*, ex duabus inscriptionibus Onuphriani.

2. *Caracalla Augustus dictus*. — Antoninus Caracalla Augustus, et Geta Cæsar anno præcedenti renuntiati fuere; ad quem etiam annum pertinent

munerum editiones, et congiarium populo datum, ut libidem ostendimus. Nec ad rem facit nummus Severi, quem ex Ligorio recitat Baronius, in cuius antica legitur: SEVERVS PIVS ARG. P. M. TR. P. XI. in postica: LIBERALITAS V. NUMMVS enim ille anno ccm, quo Severus decennialia celebravit, et rursus congiarium dedit, percussus.

3. *Tertullianus componit librum de Corona militis.* — Ad num. 2. Liber *de Corona militis* anno Christi ducentesimo secundo, in quem Severi decennialia incidebant, in lucem editus videtur. Hoc enim ejus initium: « Proxime factum est. Liberalitas praestantissimorum imperatorum expungebatur in castris, etc., » id est, milites donativum accipiebant, et nomina eorum qui illud acceperant, expungebantur ex catalogo. Quae liberalitas ad quinquennialia Caracallae anno ccc peracta, revocanda videtur. Paulo post: « Mussitant denique tam longam et bonam pacem periclitari; » quod nempe miles christianus coronam lauream ex more, donativum accepturus, in capite gestare nolle. Ex quo liquet, librum illum scriptum in pace Ecclesiae, quae jam longa fuisset, sed quae jam in periculum adducebatur. Ecclesia vero post decimum imperii Severi annum fere semper vexata, et ante annum ccm nullam persecutionem sustinuit. Coepit autem eo anno, et quidem a militibus, ut postea Diocletiana. Ex quo constat, librum *de Spectaculis*, quem Baronius anno cccv elucubratum credidit, ante annum ccm publicatum fuisse; cum in libro *de Corona militis* expressis verbis citetur. In libro vero *de Idololatria*, cap. 13, Tertullianus ait: « De spectaculis autem et voluptatibus hujusmodi suum jam volumen implevimus. » Quare tam liber *de Idololatria*, quem Baronius anno cccv compositum arbitratur, quam liber *de Corona militis*, scripti fuere post librum *de Spectaculis*, et ante annum ccm quo persecutio decreta. Baronius in Annalibus putat, Tertullianum, cum scriberet librum *de Corona militis*, Romae praesentem fuisse, non autem Carthagine longe positum, eumque declarare se de praesenti tempore loqui, voce illa iterata, *nunc nunc*, quae in eo libro legitur. At nullus veterum Tertullianum Romae versatum esse scripsit. Nec

refert, quod Hieronymus in lib. de Scriptoribus Ecclesiae, dicat, « invidia et contumelias clericorum Romanae Ecclesiae ad Montani dogma dilapsam esse, cum clerus Romanus eundem absentem injuriis lacessere potuerit, ut recte observavit eruditissimus abbas Ludovicus *du Four*, in Tertulliani lectione versatissimus.

4. *Plautianus Severum imp. per Orientem committatus est.* — Ad num. 20 et seqq. Herodianus, lib. 3, cap. 9, postquam locutus est de iis, quae Severus imperator anno praecedenti Romae egit, ait: « Igitur aliquandiu Romae moratus, exercitum in Orientem eduxit. » Quod hoc anno factum, recte a Baronio scriptum; saltem nihil in contrarium hactenus adductum. Sed quod addit, reliquisse Severum Romae, qui omnium curam ageret, Plautianum, cujus filiam Caracallae filio suo dederat in uxorem, quique Christianos persecutus est, in eo cardinalis eruditissimus profecto hallucinatur. Nam Dione, lib. 75, et Herodiano, lib. 3, testibus, Plautianus praefectus praetorio erat, qui imperatorem ea aetate expeditionem bellicam administrantem semper comitabatur, eique, ut *Conestabillis* Francorum regi arma tractanti, de more aderat. Praeterquam quod tanta gratia Plautianus apud Severum pollebat, « et Severus ipse ei ita permisit omnia, ut ille imperatoris, ipse praefecti loco esset. Quidquid enim diceret aut ageret Severus, id ille perspectum habebat, » inquit Dio, lib. 75, qui paulo post subdit: « Patiebaturque illum recipi in potiora diversoria, resque ad victum necessarias meliores habere et copiosiores. Itaque cum aliquando Nicaeae, quae mea est patria, mugilem postulare, quos maximos ille fert lacus, misit qui a Plautiano peterent, acceptum ab eo ad se perferrent. » Et postea Dio disertis verbis asserit, Plautianum Tyanis, quae urbs Cappadociae, aegrotantem a Severo visitatum fuisse. Hanc in rem doctissimus cardinalis Norisius ne per litteras monuit, extare egregiam inscriptionem apud Gruterum, pag. cclxx. 6, quae licet in principio et in medio mutila, si tamen, ut debet, suppleatur, Plautianum utriusque imperatoris (Severi nempe et Caracallae) *per omnes expeditiones eorum* semper comitem fuisse magis constabit.

IMP. M. AURELI. ANTONINI. AUG.

PHI. FELICIS. PONTIFICIS. CONS.

IMP. L. SEPTIMI. SEVERI. AUG. PHI. FELICIS

PONTIFICIS ET PARTHICI. MAXIMI COS. III. NCRVI

FILIAE

PONTIFICIS. NOBILISSIMI. PR. PR. NECESSARI

AUGG. ET. COMITIS. PER. OMNES. EXPEDITIONES. EORUM.

T. STATILII S. CALOCAERUS. NOMENCL.

CUM. STATILIO. DIONYSIO. TRIB. LEG. XVI FLAVIAE

ET. STATILIO. MYRONE. DISSIGNATORE. SCAENAR

FILIIS. ET. STATILIO. DIONYSIO. DISCIPULO. FICTORUM

PONTIFICUM. C. C. V. V. NEPOTE. SVO

AMPLA. BENEFICIA. DE. INDLGENTIA

AUGUSTORUM. SUFFRAGIO PATRIS. EIUS

CONSECUTUS.

Dedicata inscriptio *Plautilla* Antonini Caracallae uxori. Severi imperatoris nunti, et Plautiani praefecti praetorio filiae, idque anno Christi ccc. quo Antonini et Plautillae conjugium peractum, vel saltem anno cccv. Quare cum in ea inscriptione, ejus initio Plautillae et in medio Plautiani nomina supplenda, dicatur Plautianus comes *per omnes expeditiones eorum*, utriusque nempe Augusti, manifeste apparet, Plautianum praefectum praetorio, Romae a Severo in Orientem proficiscentem, relictum non fuisse. Porro, ideo nomen Plautiani et Plautillae ejus filiae erasum, quia, ut prodit Spartianus in Severo, cap. 14 : « Plautianum ex amicissimo, cognita ejus vita, illa odio habuit, ut et hostem publicum appellaret, et depositis statutis ejus per orbem terrae gravi cum insigniret injuria, » Severus se.

5. *Caracalla Plautillam duxit uxorem.* — Neque Antoninus Plautillam ante annum cccv uxorem duxit, ut diserte tradit Dio ipso libri 76 initio, ubi post narrata Severi imperatoris decennalia eo anno exhibita, inquit : « Eodem anno celebratae sunt nuptiae Antonini filii Severi, et Plautillae Plautiani filiae. » Imperatores et eorum filios annis decennalibus aut id genus festis destinatis, nuptias de more celebrasse, nulla exempla pessim in hoc opere indicanda demonstrant. Extat Antonini Caracallae nummus, in quo legitur : ANTON. P. AVG. P. TR. P. V. COS. in postica : PLAUTILLAE. AVGVSTAE. Cernitur caput Plautillae. Mediobarbus pag. 286 ait, nuptias Plautillae anno cccv peractas, ultra Dionem, cum nummum testari. At Dio contrarium asserit, ostenditque, tribuniciam potestatem quinquam Caracallae eo in nummo memoratam de tribunicia potestate quinta exeunte, non vero de eadem incunte intelligendam esse. Error Mediobarbi viri clarissimi, cui multum litterae debent, ex eo procedit, quod ipse existimet, Severum anno cccv decennalia edidisse, et Plautillam Antonino filio copulasse, atque cum vicennalia vota suscepisse. Et tamen uno eodemque tempore vota decennalia soluta fuisse, ac vicennalia suscepta, certum et indubitatum, uti in Dissert. Bypat. monstravi. Ex quibus tandem omnibus consequens est, Plautianum hoc anno Severum in Orientem secutum esse, nondum illum *Plautillam* filiam Antonino Augusto, in matrimonio collocasse, neque Romae Christianos vexasse,

6. *Tertullianus Apologeticum suum componit.* — Christianorum persecutio ante annum cccv decreta non fuit. Quare cum Tertullianus Apologeticum suum, persecutione ubique jam a nullo tempore flagrante, ut ex ipso met Apologetico colligitur, scripserit, longe tardius praestantissimum illud opus promulgatum, et quidem, ut conjicere licet, anno ducentesimo quinto, quo Antoninus imperii Caesaris decennalia celebravit, quoque persecutio, quae usque ad mortem Severi fere duravit, magis saevit. Existimavit Baronius, eam Apologiam Romae scriptam, et ad senatum missam. Verum, *Romani imperii antistes in ipso fere vertice civitatis* praesidentes *ad judicandum*, senatum non designant, ut cardinalis eruditissimus putat, sed praesides provinciarum, ut ipse met Tertullianus testatur in fine illius operis, ubi ait : « Sed hoc agile, boni praesides, meliores multo apud populum, si illis Christianos immolaveritis, cruciate, torquete, dammate, atere nos. » Et ubicumque eodem alloquitur, *praesides* semper appellat, uti et in libro primo ad Nationes cap. 2. Librorum autem ad Nationes, Apologeticus compendium est, cum iisdem argumentis imitatur, et eadem facta in utroque opere recitentur. Imo, cap. 2 Apologetici, non ad senatum, sed ad senatusconsultorum executores et ministros sermonem convertit : « Nisi enim fallor, leges malos erui jubent, non abscondi : confessos damnari praescribunt, non absolvi. Hoc senatusconsultum, hoc principum mandata definiunt. Hoc imperium, ejus ministri estis, etc. » Denique se neque senatum alloqui, neque Romae scribere, sed Carthagine, testatur cap. 45, quando ait : « Deum, non proconsulem timeantes. » Quare *civitatis* nomen, ipso Apologie initio memoratum, non de Roma, quae non *civitas*, sed *Urbs* ab antiquis vocari solet, verum de Carthagine intelligenda, ut recte vidit eruditissimus abbas Ludovicus *du Four*, qui haec mecum communicavit. Ex his manifeste patet, persecutionem per haec tempora adversus Christianos suscitatum non fuisse; cum Plautianus in Oriente cum Severo fuerit, et liber Apologeticus longe post hunc aetate lucem viderit; quibus tamen duobus tantum fundamentis fretus Baronius, quando eam hoc anno recruduisse existimavit.

qui sub eodem consulatu Claudii, et proconsule Saturnino Carthagine passi habentur, digna quidem que ad verbum hic intexantur; ut ex iis, quae certa atque explorata habentur, martyrum Actis, caetera que vel non scripta vel aliquando scriptorum memoria commendata, depravata tamen et corrupta, vel penitus periire, intelligere valeamus. Descripsimus ea ex vetustissimo codice, qui apud nos est, cognito et emendato; ex Vaticana enim bibliotheca duo alia aequè vetusta nacti sumus exemplaria. Posuimus in margine variam lectionem, in textu autem quam putavimus fideliozem. Sed recenseamus jam ipsa, eadem qua scripta habentur styli veneranda simplicitate :

2. « Existente (al. praesente, al. presente) Claudio (al. Claudio) consule, quarto decimo kalendas Augustas, Carthagine metropoli, statuto forensi conventu, praeeperunt magistratus adstare sibi Speratum, Narzalem, Ciltinum, Donatum, Secundam, et Vestinam. Et adstantibus eis, Saturninus proconsul dixit : Potestis veniam a dominis nostris imperatoribus Severo et Antonino promereri, si bono animo conversi fueritis ad deos nostros. Speratus dixit : Nos minime aliquando malum fecimus; neque iniquitatem sequentes, in peccatis egimus operationem, nec aliquando cuiquam malediximus, sed male suscepti a vobis, gratias egimus semper. Quomodo enim Dominum verum et regem adoramus. Saturninus proconsul dixit : Et nos electi sumus, et mississima est elegantia nostra; et juramus per genium domini nostri imperatoris, et pro salute illius intercedimus, quod et vos facere debuistis. Speratus dixit : Si tranquillas adhibeas mihi aures tuas, dicam mysterium mansuetudinis. Saturninus proconsul dixit : Dicente (al. incipiente) te de mysterio, non inferam mala; tantum jura per genium regis nostri. Speratus dixit : Ego imperatoris mundi genium nescio, sed caelesti Deo meo servo, quem nullus hominum vidit, nec videre potest. Ego enim nec furatus sum aliquando; sed quodcumque enim tributum do, quoniam cognosco eum dominum meum; sed adoro Dominum meum Regem regum, et omnium genium Dominum, Saturninus proconsul dixit : De caetero a tumultu garrulitatum quiescite, et accedentes sacrificare diis. Speratus respondit : Illa est mala concitatio, quae facit homicidium, et falsam accusationem adversus aliquem. Saturninus proconsul ad alios conversus dixit : Nolite furoris hujus insipientia participes fieri, sed timeate potius regem nostrum, obediētes praecipis ejus. Ciltinus dicit : Nos non habemus alium quem timeamus, nisi Dominum Deum nostrum, qui est in caelis. Saturninus proconsul dixit : Dehūdantur in carcerem, ponantur in ligno in diem crastinum.

3. « Sequenti die Saturninus proconsul sedens pro tribunalium, eos presentari jubet. Qui cum adstissent, dicit ad feminas : Honorate regem nostrum, et sacrificate diis. Tunc Donata dixit : Honorem quidem Caesari tanquam Casari; Deo autem nostro honorem et orationem offerimus. Stans Vestina dixit :

Et ego christiana sum. Secunda similiter dixit : Et ego credo in Deo meo, et volo in ipso esse; diis autem tuis non servimus, neque adoramus. Saturninus proconsul, auditis iis, praecipit eas servari (al. separari). Advocatis viris, dixit Sperato : perseveras ut christianus sis? Speratus dixit : Etiam perseveras; et omnes audite, quia christianus sum. Audientes omnes qui cum illo retenti fuerant, consenserunt confessioni illius, dicentes : Sumus et nos pariter christiani. Saturninus proconsul dixit : Nec liberationem, nec remissionem vultis? Speratus respondit : In certamine justo nulla est remissio : fac quod vis. Nos enim pro Christo gaudentes morimur. Saturninus proconsul dixit : Qui sunt libri, quos adoratis legentes? Speratus respondit : Quatuor Evangelia Domini nostri Jesu Christi, et epistolas S. Pauli apostoli, et omnem divinitus inspiratam Scripturam. Saturninus proconsul dixit : Spatium trium (al. triginta) dierum tribuo vobis, ut respiscatis. Speratus dixit : Christianus sum, et omnes qui mecum sunt; et a fide Domini nostri Jesu Christi non discedimus; fac quod vis.

4. « Proconsul videns etiam ipsorum mentis stabilitatem, et fidei firmitatem, dedit in eos sententiam per exeplorem, dicens sic : Speratum, Narzalem, Ciltinum, Veturinum, Felicem, Acyllinum, Laetanium, Januariam, Generosam, Vestinam, Donatum, et Secundam, christianos se esse confitentes, et imperatori honorem et dignitatem dare recusantes, capite truncari praecipio. Haec cum essent ex labella recitata, Speratus et qui cum eo erant omnes dixerunt : Deo gratias conferimus, qui dignatur nos hodie martyres accipere in caelis pro confessione sua. Iis dictis, ducti sunt; et flexis genibus unanimiter, cum iterum gratias Christo agerent, truncata sunt singulorum capita. Consummati sunt Christi martyres mense Julio, die septimo decimo, et intercedunt pronobis ad Dominum nostrum Jesum Christum, cui honor et gloria cum Patre et Spiritu sancto in saecula saeculorum. Amen. » Haecque Scillitanorum martyrum Acta, quae magnam consensionem habere noscuntur cum iis, quae ex Tertulliano de hoc anno scripta mox dicturi sumus.

5. Accidisse videtur, ut non christianitatis aperta causa, quod nondum lege principis edicta persecutio esset; sed majestatis praetextu, quod imperatorem nolent venerari. hi martyres tenti fuerint; et indulgentiam eisdem fuisse pollicitam, si jurarent per genium Caesaris. Magnum plane videbatur illis ejusmodi jusjurandum; adeo ut dicat Minutius Felix¹, gravius existimatum apud eos per genium regis, quam Jovis genium, pejorare. Ad hujusmodi juramentum his temporibus consuevisse gentiles magistratus adigere Christianos, demonstrant illa Tertulliani verba in Apologetico², quibus ait : « Sed et juramus, sicut non per genios Caesarum; ita per salutem eorum, quae est augustior omnibus genis. Nescitis genios daemones dici, etc. » et ad Scapulam³ sequenti anno

¹ Minut. in Octavio. — ² Tert in Apol. c. 32. — ³ Idem ad Scapul. c. 2

scribens (ut dicemus) demonstrat, quod, qui jurarent per genios imperatorum, arguerentur illis esse fideles; nam ait: « Sed iidem ipsi, qui per genios eorum in pridie usque juraverant, qui pro salute eorum hostias et fecerant et voverant, qui Christianos sepe damnaverant, hostes eorum sunt reperti. Christianus nullius est hostis, nedum imperatoris. » Hæc Tertullianus. At de juramento Christianorum plura in futurum.

6. Idem quoque auctor in eodem ad Scapulam libello, ejusdem Saturnini proconsulis, cujus mentio habetur in recitatis nuper Actis, qui primus omnium Severi tempore Carthagine persequi aggressus est Christianos, meminit; sed et quid ei ob hoc scelus acciderit, addit, sic dicens¹: « Vigellius Saturninus, qui primus hic gladium in nos egit, lumina amisit; » idemque paulo superius, ob christianum sanguinem fusum, crescentibus in nubibus, homines gravia

passos esse testatur, his verbis: « Cæterum et inbre anni præteriti quid commoverit genus humanum apparuit, cataclysmum scilicet et retro fuisse propter incredulitates et iniquitates hominum. » His namque prodigiis Deus colubere aggressus est effleratam in Christianos rabiem persecutorum. Sed cum nec eis valuerit coerceri, alia magis horrenda addidit, quæ famem sequenti anno sub proconsule Scapula facta esse declarat. At de his suo loco agemus.

7. *Abagarus rex Severo præsto est.* — Hoc eodem anno Severus imperator agens cum exercitu adversus Parthos, Abagarum regem Osroenorum (quem christianum existimant, ex ejusque progenie genitum, quem Edessæ regem Thaddæus apostolus ad Christi fidem perduxit ad se venientem recepit in gratiam; ab eodemque auxiliariis acceptis copiis feliciter Parthicum bellum confecit. Sed hæc pluribus Herodianus².

¹ Tertul. ad Scapul. c. 3.

² Herodian. lib. III.

Anno periodi Græco-Romane 5693. — Olymp. 244. an. 4. — Urb. cond. 953. — Jesu Christi 200. secundum Baronium 202. — Zephyrini papa 4. — Severi imp. 8. Caracallæ imp. 3.

Consules. — Ad num. 4. *Coss. Ti. Claudius Severus III.*, et *C. Aufidius Victorinus*, ex Inscriptione

Omphraua. In Fastis Cæsareis Severus effertur cum nota numerali III.

VICTORIS ANNUS 10. — ZEPHYRINI 4. — CHRISTI 203.

1. *Victoris papa martyrium et statua.* — Anno Domini ducentesimo tertio, Anno Fabiano et Nonio Muciano coss., vigesima octava die Julii, Victor papa aspiciatus jam annum decimum sui pontificatus per mensem unum et dies viginti octo, martyrio coronatur, sepeliturque in Vaticano juxta corpus sancti Petri. Quod autem ad numerum annorum sedis Victoris, æque consentit Eusebius¹, dum ait, circa nonum annum Severi imperatoris, substitutum Zephyrinum in locum illius. Sed in ejus Chronicon

mendum irrepsit, ubi cum ponatur Victor sedisse annis decem, tamen successio Zephyrini ponitur ejus anno octavo. De eodem autem Victore, præter illa quæ dicta sunt de celebrationis Paschæ tempore ab eo stabilita, et de Concilio eo de causa Romæ celebrato, hæc habentur in libro de Romanis Pontificibus: « Illic constituit, ut necessitate faciente, ubi enim inventus fuisset quicumque hominum ex Gentibus veniens, sive in flumine, sive in mari, sive in fonte, sive in stagno baptizaretur (tantummodo christiane credulitatis confessione declarata), integer efficeretur christianus »; et paulo post: « Illic fecit

¹ Euseb. lib. v. c. 27.

ordinationes duas per mensem Decembrem, creavit presbyteros quatuor, diaconos septem, episcopos per diversa loca numero duodecim. »

2. Inter alios episcopos a Victore recens institutos fuit S. Felicianus, quem praefecit Ecclesiae Fulgentensi; qui eam egregie curans, post multos labores atque arumnas in ejus administratione et conversione infidelium toleratas, pro digna mercede in persecutione Decii, martyrii corona donatus est; quo illustratus honore, anniversaria die ejus memoria in Ecclesia celebratur. Rursus vero haec ibidem de Victore in fine: « Cessavit episcopatus ejus dies undecim; » haec ibi.

3. *Zephyrinus papa.* — Sic itaque ordinatio Zephyrini facta est octava Augusti die, de quo haec ibidem: « Zephyrinus natione Romanus, ex patre Abundio; sedit annos octo, menses septem, dies decem. » Sed de annis in fine pontificatus ejus agemus. Inopia scriptorum, res magni momenti, nempe martyrium Victoris pontificis, et alia hujus temporis sub saxissimo Plautiano Ecclesiae Romanae certamina obvoluta ferme silentio cogimur praeterire; cum magis delegerimus per pauca certa fide signata describere, quam quavis veritate mutanda scriptis reddere. Sed ad res imperatorum transmigret oratio.

4. *Geta Caesar.* — Eodem anno Severus in Syriam victor rediens, Antoninum filium in sequentem annum consulens designavit. Haec Spartianus¹; qui sibi repugnat, dum relert, hoc tempore imperium collatum eidem Antonino, et Gelam Caesarem dictum; nam ea de Antonini imperio facta esse ante bellum Parthicum, cum ipse superius, tum Herodianus qui sui temporis historian scripsit, affirmant. Quod autem addit his Spartianus, eidem Severo imperatori decretum fuisse a senatu Judaicum triumphum; cum bellum Judaicum a Severo gestum nemo reperiat qui illud scriptis prodiderit; pauca quaedam quae ex diversis locis de clade Judaeorum a Severo illata colligi poterunt, superius anno quinto ejusdem imperii secundum Eusebii Chronicon descripsimus.

5. *Persecutionem in Africa exercit Scapula proconsul, cui Tertullianus epistolam scribit.* — Quod vero ad res pertinet Occidentis; hoc ipso anno Saturnino Africe proconsuli subrogatus est Scapula, qui persecutionem ab illo in Christianos excitatam incrementis majoribus propagavit. Licet enim nullo imperatoris edicto adhuc Christiana religio vexaretur; nam in hanc usque diem Severus imperator favere visus est Christianis, ut ipsum Tertullianum² ad eundem Scapulam scribentem affirmare diximus; tamen praesides, qui in Christianos infensissimi erant, nacti imperatoris absentiam, in eos crudelius agebant; non quidem christianitatis titulo eos exagitantes, sed potius (quod saepius dictum est) crimine majestatis, quod hostes essent imperatoris. Equidem Tertullianus tum in Apologetico, tum etiam ad Scapulam scribens, totus pene in iis esse videtur, ut

Christianos eo carere crimine, atque erga imperatorem fideles esse demonstrat; eamque in eos obijcientibus calumniam fortissime relarguit atque refellit.

6. Porro idem Tertullianus hoc anno Roma Carthaginem rediens; quod ibi fecerat, ad pontifices scribens Apologeticum pro fidei christiane defensione, illud ipsum Carthagine praestitit scribens ad Scapulam proconsulem libellum declamatorum potius quam supplicem, quo violentos illius impetus sisteret, saxilianque retunderet. Id quidem hoc anno factum esse, inde primum deducimus, quod constat libellum illum ante persecutionem per Severum excitatam, fuisse conscriptum. Nam in eo ejusdem imperatoris meminit, non ut persecutoris, sed potius ut Christianorum fautoris. Persecutionem vero ab eo excitatam fuisse anno sequenti, omnes affirmant; quamobrem id minime accidere potuisse, post annum praesentem, satis liquet. Rursum vero nec superiori contingere valuisse; ex eo constat, quod eo anno sub consulatu Claudii (ut dictum est) Saturninus agebat proconsulem Africae, non autem Scapulae, de quo est sermo. Caeterum ante superiorem annum, agente Severo in Occidente, et de Christianis bene merente, nullum ausum fuisse illis negotium facessere, satis superius ejusdem Tertulliani justificatione est declaratum. Ex his igitur nullis necessariisque assumptionibus satis colligi potest, hoc anno Tertullianum ad Scapulam cum dedisse libellum, id quidem et Pamelius, vir eruditus, aequo sentit eo Commentario quo Tertulliani vitam conscripsit.

7. Quod vero pertinet ad eundem Scapulam proconsulem hoc anno agentem in Africa; hunc illum existimo Scapulam, cognomento Tertullum, ad quem in provincia praesidem extat rescriptum divi Marci et Commodi imperatorum³. Eundem namque esse, ex munere, proximo tempore, et nomine conjicere posse conceditur. Illic quippe Plautiani (ut dicemus) pene quem erat summa rerum, accepto mandato, ut in eos, qui majestatis crimine suspecti essent, animadverteret; ea occasione (ut Roma acciderat) in Africa eodem nomine adversus Christianos persecutionem movit. Cum autem ipso sui magistratus ingressu Mavilum Adumeticum christianum hominem dammasset ad bestias, mox quaedam sunt secuta immensa prodigia; de quibus idem auctor haec subdit⁴: « Tibi quoque optamus admonitionem solam fuisse, quod cum Adumeticum Mavilum ad bestias dammasses, et statim haec vexatio subsequata est. »

8. Sed quamquam fuerit illa vexatio, paulo superius his verbis insinuat, ac primum de anni praeteriti cataclysmo: « Caeterum et imbre anni praeteriti, quid commoverit genus humanum, apparuit, cataclysmum scilicet, et retro fuisse propter incredulitates et iniquitates hominum. Et ignes qui supra montia Carthaginis proxime pependunt per noctem, quid mirari sicut, sciant qui viderunt. Et pristina tonitrua quid sonaverint, sciant qui obdurerunt,

¹ Spartian. in Severo. — ² Tertul. ad Scapul. c. 4.

³ L. divus Marcus. ff. de offic. Praesid. — ⁴ Tertul. ad Scapul. c. 3.

Omnia hæc signa sunt imminentiæ iræ Dei, quam necesse est, quoquo modo possumus, ut et annuntiemus, et prædicemus, et deprecemur interim localem esse: universalem enim et supremam suo tempore sentient, qui exempla ejus aliter interpretantur. Nam et sol ille in conventu Utiensi, extincto pene lumine, adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati positus in suo hypsomate et domicilio. Habetis astrologos. » Hæc ipse.

9. Ex his itaque, puto, aliisque signis, quæ immanis persecutio toto orbe edicto Severi mox consecuta est, rumor ille apud fideles omnes increbuit (quod tradit Eusebius¹) Antichristum appropinquasse, ac proinde mundi interitum brevi affore. Sed neque his deterritis Scapula adhuc persequi cessavit; quod Tertullianus illis verbis declarat: « Et nunc ex eadem causa interpellatio sanguinis. » Quod igitur ea potissimum causa, qua Romæ magistratus adversus Christianos sævient, Scapula Carthagine eos exagitabat, nimirum quod viderentur esse rebelles imperatori; Tertullianus ad eum scribens, eandem (ut fecerat in Apologético primo loco egregie confutat ac refellit. Porro quod mandatum (ut dictum est) a Plautiano de insequendis imperii perduellibus Scapula accepisset, Tertullianus² in hunc modum eum admonuit: « Potes et officio jurisdictionis tuæ fungi, et humanitatis meminisse, vel quia et vos sub gladio estis. Quid enim amplius tibi mandatur, quam nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta revocare? Videtis ergo quo modo ipsi vos contra mandata faciatis, ut confessos (nempe se esse christianos) negare cogatis. Adeo confitemini innocentes esse nos, quos damnare statim ex confessione non vultis. Si autem contenditis ad elidendos nos, jam ergo innocentiam expugnatis. » Hæc ipse.

10. Ut autem eum a cepto consilio retrahat, terrorem primo incutit; sed eorum tantum que obvenissent prodigiorum, sed et exemplo aliorum præsidum qui olim in Christianos sævissent, et valde graviter multati fuissent. Sed primum de malo quod sub Hilario olim proconsule fuerat in Africa consecutum, cum etiam in sepulcherorum Christianorum areas ethnicæ impetum fecissent, hæc habet³: « Doleamus necesse est, quod nulla civitas impune latura sit sanguinis nostri effusionem. Sicut et sub Hilario præside, cum de arcis sepulchrorum nostrarum acclamasset: Arcæ non sint. Arcæ ipsorum non fuerunt, messes enim suas non egerunt; » ac post nonnulla alibi relata, hæc de præsidibus: « Possumus æque et exitus quorundam præsidum tibi exponere, qui in fine vite suæ recordati sunt deliquisse, quod vexassent Christianos. Vigellius Saturninus, qui primus hic gladium in nos egit, lumina amisit. Claudius Herminianus in Cappadocia, cum indignè ferens uxorem suam ad hæc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, solusque in prætorio suo vastatus peste, cum vivus vermibus

ebullisset: Nemo sciat, aiebat, ne spe gaudeant Christiani. Postea cognito errore suo, quod tormentis quosdam a proposito suo excidere fecisset, pene christianus decessit. Cæcilius Capella in illo exitu Byzantino, Christiani, gaudete, exclamavit. Sed et qui videntur sibi impune tulisse, venient in diem divini judicii. »

11. Rursum vero multorum præsidum, qui jussi persequi Christianos dissimulassent, ac mitius cum eis egressent, subdit exempla, sic dicens⁴: « Quanti autem præsidet et constantiores et crudeliores dissimulaverunt ab hujusmodi causis? Ut Cincius Severus, qui Thistri ipse dedit remedium quo modo responderet Christiani ut dimitti possent. Ut Vesprominus Candidus, qui christianum quasi tumultuosum civibus suis satisfacere dimisit. Ut Asper qui modice vexatum hominem, et statim dejectum, nec sacrificium compulit facere; ante professus inter advocatos et assessores, dolere se incidisse in hæc causam. Pudens etiam missum ad se christianum, in elogio concussione ejus intellecta, dimisit, scisso eodem elogio; sine accusatore negans se auditurum hominem, secundum mandatum.

12. « Hæc omnia tibi et de officio suggeri possunt, et ab eisdem advocatis, qui et ipsi beneficia habent Christianorum, licet acclamatione que voluit: nam et ejusdam notarius, cum a demone præcipitaretur, liberatus est, et quorundam propinquus, et puerulus. Et quanti honesti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut a demoniis, aut valetudinibus remediati sunt? » Subdit mox de Severo imperatore, qui a christiano homine oleo curatus esset, sed de ea re nos superius.

13. Demum admonet, ut cesset inquirere, quantum enim periculum foret, omnes, qui essent Carthagine, Christianos velle perquirere, ac de iisdem questiones exercere, indicat his verbis⁵: « Quid ipsa Carthago passura est decimanda a te, cum propinquus, cum contubernales suos illic unusquisque cognoverit, cum viderit illic fortasse et tui ordinis viros et matronas, et principales quasque personas, et amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? Parce Carthagini, si non tibi: parce provinciæ, que visa intentione tua, obnoxia facta est concensionibus et militum et inimicorum suorum ejusque. » Hæc idcirco, quod cum semel innotuisset præsidem Christianos persequi, mox omnes Gentiles, effuso agmine, in eos magno furore impetum facere, prædari, atque necare solerent. Ceterum haud extingui persecutione Christianam religionem, sed ex ea ferendo germine propagari potius, his ad eadem positus verbis declarat: « Nec tamen deficiat hæc secta, quam tunc magis edificaricæ, cum eadè videtur. Quisque enim tantam tolerantiam spectans, ut aliquo scrupulo percussus, et inquirere accenditur quid sit in causa: et ubi cognoverit veritatem et ipse statim sequitur. » Hæc ipse.

14. Porro hoc anno corplem in Africa persecu-

¹ Euseb. lib. vi. c. 2. — ² Tertul. ad Scapul. c. 4. — ³ Item Ibid. c. 3.

⁴ Tertul. ad Scapul. c. 4. — ⁵ Ibid. c. ult.

tionem. quo hæc scribebat Tertullianus, certum est; nec amplius vivente Severo, quiescere nullum est dubium; nam sequenti anno promulgato ab ipso Severo imperatore in Christianos edicto, sævius ipsa furere cepit. At quod hocanno a Scapula proconsule agi cõptum est, mandato addito, ab aliis quoque Africae provinciae presidibus est severius actitatum. Idem enim Tertullianus ¹, cum scriberet ad eum pro Christianis libellum, de his quæ alii præsidere agere inciperent, tradit his verbis: « Nunc a præside legionis, et a præside Mauritania vexatur hoc nomen, sed gladio lenis, sicut a primordio mandatum est animadverti in hujusmodi. Sed majora certamina, majora sequuntur præmia; crudelitas vestra, gloria est nostra. » Hæc ibi. Sed quod dicit, A primordio hoc mandatum; certum est ex his quæ dicta sunt, id non a Severo imperatore, verum a Plantiano factum esse, liberas absentia principis naelo habenas imperii: qui nomine læse majestatis tum Romæ, tum alibi, immanem Christianorum carnificinam exercent. Hæc eadem autem persecutione urgente (sed quo potissimum anno, incertum est), idem Tertullianus ad martyres ² in carcere constitutos egregiam orationem conscripsit, qua inter multa hæc ibi etiam enumerat mortis genera, quibus Christiani frequentius affici solerent, cum ait: « Timebit forsitan caro gladium gravem, et crucem excelsam, et rabiem bestiarum, et summam ignium pœnam, et omne carnificis ingenium in tormentis. » At de martyribus in Africa passis dicturi sumus inferius opportuniori loco. Jam ad alia inleuca divertamus, quæ hoc eodem ferme tempore facta esse noscuntur.

15. De *Symmachi interpretatione S. Scripturæ*. — Severi siquidem temporibus factum est (licet annus certus describi nec valeat) ut post Aquilam Ponticum atque Theodotionem Symmachus novam divinæ Scripturæ interpretationem ediderit; quam fuisse duplicem testatur S. Hieronymus ³, qui de eodem Symmacho ait, nequaquam interpretando reddidisse verbum ex verbo, sed sententias ex sententiis, et sensum ex sensu. Fuisse Symmachum genere

Samaritam, auctor est Epiphanius ¹, qui de eo hæc scribit: « Hic ex numero sapientum qui sunt apud eos, cum non reperisset fidem apud propriam gentem, principatus studio ægrotans, et contra propriam tribum indignatus, accedit ad Judæos, et fit proselytus, ac circumciditur secunda circumcissione. » Quo modo autem id fieri soleat docet. Verum S. Hieronymus hunc fuisse ex christiano ebionitam, sæpe ² testatur. Intulit hæc interpretationem ad communem Ecclesiæ utilitatem una cum aliis in sua Hexapla Origenes, hæcque post Aquilæ versionem posuit, ac post eam quæ erat Theodotionis. At de his aliis agemus inferius.

16. *Hæretici Symmachiani et Patriciani*. — Apud plerosque antiquos auctores mentio habetur de Symmachianis hæreticis, non quod a Symmacho interprete deriventur (nam id quidem apud neminem testatum reperi), sed quod fuerit germen Marcionis quidam Symmachus, a quo Symmachiani; prout ea quæ Philastrius ³ scribit significare videntur; licet a Patricio quodam Symmachum institutum fuisse tradat. De utroque enim hæc narrat, ac primum de Patricio in hæc verba: « Patriciani a Patricio quodam, qui fuit Romæ, dicti sunt; licet a diabolo factam asserunt, sed a diabolo arbitrantur. Hanc etiam contemendam, et modis omnibus abjiciendam decernunt, ut etiam ullo quidam de eis sibi mortem conferre non dubitarint. Symmachiani discipuli istius, eadem (al. contra) sentientes in omnibus, non sperantes judicium, vitiis secularibus et carnalibus concupiscentiis prædicandis servendum. » Sed diversi generis Symmachiani illi esse videntur, qui apud Ambrosium ⁴ ita descripti habentur: « Omnis credens in Christum, et observans legem factorum, male intelligit Christum; sicut et Symmachiani, qui ex Pharisæis originem trahunt; qui servata omni lege, christianos se dicunt, more Photini Christum non Deum et hominem, sed hominem tantummodo definientes. » Hæc auctor, quibus demonstrat, diversos esse hos Symmachianos a prioribus, majoremque habere cum Symmacho interprete convenientiam.

¹ Tertul. ad Scapul. c. 4, in fin. — ² Idem. ad Mart. c. 4. — ³ Hieronym. in Hierem. c. 32.

¹ Epiph. de mensur. et ponderib. — ² Hieron. in Apolog. advers. Ruff. præfat. in Esdr. et in Job. — ³ Philastrius c. 63. 64. — ⁴ Apud Ambros. præfat. in epist. ad Gal.

1. *Consules*. — A num. 1 ad 5. Coss. *L. Annii Fabianus*, et *M. Nonius Mucianus*, ut ex duabus Inscriptionibus Onuphriani patet.

2. *Persecutionis initium*. — Caracalla imperii Cæsarei quinquennalia dedit. Auctor Chronici Alexandrini ait: « His coss. rursum vexati Christiani,

multique pro Christo vitam posuere. » Ubi adverbium *rursum* ad persecutionem, quae sub M. Aurelio sevit, referendum, cum usque ad sequentem annum Severus edictum adversus Christianos non promulgavit. Quare is scriptor anno uno persecutionem anteverit, ideoque haec in re non audiendus.

3. *Quinquennialia imperii Caesarai Caracallae.* — Porro Caracallam hoc anno ea solemnia exhibuisse, elicitur ex Spartiano in Severo, cap. 15, ubi postquam victorias Parthicas hujus imperatoris narravit, eumque Parthicum nomen meruisse dixit, subjungit : « Ob hoc etiam filium ejus Bassianum Antoninum, qui Caesar appellatus jam fuerat, annum decimum tertium agentem, participem imperii dixerunt milites. Getam quoque minorem filium Caesarem dixerunt : eundem Antoninum, ut plerique in litteras tradunt, appellantes. Harum appellationum causa donativum militibus largissimum dedit, concessa omni praeda oppidi Parthici. Inde in Syriam rediit victor, et Parthicum deferentibus sibi patribus triumphum, filio concessit, ut triumpharet, cui senatus Judaicum triumphum decreverat. Deinde cum Antiochiam transisset, data virili toga filio majori, secum eum consulem designavit, et statim in Syria consulatum inierunt, » kalendis nempe Januariis anni ducentesimi s^cemli. Sed Spartianus Caracallae nuncupationem Augusteam cum imperii ejus Caesaris quinquennialibus perpetam confundit; imo a se ipso manifeste dissensit, nisi eo in loco de quinquennialibus Caracallae sermonem habeat, cum jam cap. 14 scripserit, Caracallam Romae a patre dictum Augustum fuisse, eique imperatoria insignia decreta, ut jam supra explicavi. Natus erat Caracalla anno Christi centesimo octogesimo octavo, die sexta Aprilis. Dio enim, lib. 78, asserit visisse eum annos triginta novem, et Spartianus in Severo, cap. 6, testatur Caracallam eodem die et natum et mortuum. Quare praesenti anno decimum tertium aetatis annum Caracalla absolvit, et decimum quartum ingressus est, ideoque toga in quinquennialibus et id genus festis imperatorum filiis dari solita, ei naturalis est. De more enim annum decimum quintum incipientibus ea eisdem concessa. In Dissert. Hypat., pag. 222, ex nummo Severi inscripto *Trib. Pot. ix* in postica, *Vota suscepta x* intulit, Severum duo decennialia alioque id genus festa edidisse, alia deducta ab eo tempore, quo ab exercitu, vivente adhuc Didio Juliano, dictus est imperator, alia ab eo, quo eidem successit; sed certum est, Severum unica decennialia celebrasse, neque nimis festinanter scribentem aversam illam nummi partem ad aliam anticam pertinentem male conjunxisse; de quo monendus fuit lector, ut errorem illum caveat.

4. *Triumphus Judaicus Caracallae.* Quoad triumphum Judaicum, recte a Spartiano cum virili toga Caracallae concessa copulatur. Quemadmodum enim in quinquennialibus et id genus festis, filiis principum toga data, sic et triumphis acti, nisi consulto ad eam pompam exhibendam consulatum ordinarium capesseret. Monterchius V. C. in Rarioribus maximi

moduli Numismatis, pag. 49, nummum graecum Caracallae producit in postica inscriptum : ΠΕΡΙΝΘΙΩΝ, Β. ΝΕΚΟΡΩΝ, id est, *Perinthiorum bis Neecororum*. Cernitur Caracalla in quadrigis triumphalibus, altera manu sceptrum, altera lauream gestans : a tergo stat Victoria coronam in caput imperatoris attollens. Currum antecedit pegasus cum trophaeo inter duos captivos, quod quibusdam arcus triumphalis videri queat; sed quod Monterchius credit unum esse ex ferulis seu ferebris, quae in pompa triumphali circumferri solebant. Est hoc itaque monumentum triumphi Antonini Caracallae, quem ei permisit Severus pater. Perinthii propter beneficia ab eo accepta hunc triumphum celebrarunt, et iterum facti Neecori statuas erexerunt, atque ludos sacros Actios, Pythios in honorem Severi et Caracallae celebratum iri decreverunt, ut liquet ex alio nummo apud Monterchium pag. 152. Porro Neecorum titulus solebat tribui praecipuis civitatibus, quae curam gerebant sacrarum pomparum et ludorum solemnium, qui in honorem imperatoris edebantur. Alioquin Neecori seu Editi, qui templa et res sacras curabant, dicebantur.

5. *Obitus Victoris PP.* — Victor papa ad Deum migravit anno centesimo nonagesimo septimo. In Chronico enim Damasi legitur : « Victor annis novem, mensibus duobus, diebus decem... » caetera corrosa, sed ex auctiori Chronico veterum Pontificum consules supplendi : « Sedit annos decem, menses duos, dies decem. Fini a consulatu Commodi V et Glabronis, usque Laterano et Rufino. » Codex Palatinus annos etiam decem, menses duos, dies decem Victori assignat, sicut et Catalogus Nominum Apostolicorum, nisi quod loco *menses duos*, habent *mensem I*. Quare Chronicon Damasi, Codex Palatinus et Chronicon auctius veterum Pontificum errant quoad annos, menses et dies : Codex vero Nominum Apostolicorum circa annos et dies, non vero circa mensem, quem diei fuisse unicum, licet erret in die emortuali, quem dicit fuisse xx *Aprilis*, sicuti et in Martyrologio Hieronymiano legitur. Verum, cum in Eleutheri obitu Victoris initium die xi mensis Junii anni centesimi octogesimi quinti collocaverimus, liquet Victorem sedisse annos duodecim, mensem unum, dies sexdecim, numeranda a die, quo sedere cepit, usque ad diem, quo sepultus est. In Martyrologio quidem Hieronymiano, et in Catalogo Nominum Apostolicorum natale ejus legitur ad diem xx mensis Aprilis, sed standum auctori Chronico veterum Pontificum, in quo habetur : « Sepultus est juxta corpus B. Petri V kalend. Augusti, et cessavit episcopatus dies undecim. » Obiit itaque Victor die xxv mensis Julii anni cxcvii. Verum, ut jam monui, per duo priora Ecclesiae sacula quot mensibus ac diebus supra annos Pontifices Romani sederint, vix sciri potest, numeris in Catalogis expressis fere semper corruptis, et duratione interpontificii incerta. Victorem papam martyrem fuisse, quod tradit Baronius, nullus antiquorum dixit.

6. *Victoris PP. epistole.* — Dnæ Victori Decretales attribuntur, viris eruditis suspectæ. Præma est ad Theophilum, non Alexandria, sed Casarææ episcopum, ut primus error sit in inscriptione. Inchoat vero cum verbis Leonis primi epistola 53 juxta veterem ordinem, habetque plura loca ex eodem Leone desumpta. Secunda epistola est ad universos Africæ episcopos, et iterum incipit cum verbis Leonis primi epist. 4 : « Semper enim in æterno consilio Dei, mansit humani generis, etc. » habetque locum Isaie 24 ex versione S. Hieronymi. Victori successit Zephyrinus.

7. *Liber Tertulliani ad Scapulam.* — A num. 5 ad 15. Liber Tertulliani ad *Scapulam* proconsulem Africæ scriptus, dum persecutio adversus Christianos flagraret, et ea jam diu durasset. Nam *Vigellius Saturninus primus* in Africa *gladium in nos egit*, inquit Tertull. in eo libro, cap. 3. Hunc secutus est *Mimicius Firmianus*, de quo mentio in Actis SS. Perpetuæ et Felicitatis. Mimicius excepit *Uliarianus*, de quo sermo est tam in Libro ad Scapulam, quam in laudatis Actis. Præter hos Tertullianus ibidem cap. 4 meminit quatuor aliorum proconsulum, qui sæviente persecutione in Africa fuerant, nempe *Cincii Severi*, *Vespronii Candidi*, *Asperi* et *Pudentis*. Quare *Scapula*, qui post illos Africam administravit, non nisi sub persecutionis fine in eam provinciam missus. Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, pag. 110, existimat librum ad Scapulam post mortem Caracallæ compositum fuisse, quod Tertullianus, cap. 4, postquam nominavit *Proculum* Christianum Severo imperatori carum, ait : « quem et Antoninus optime noverat, lacte christiano educatus. » Quæ verba neminem sanæ mentis putat Scaliger de Antonino Caracalla vivente scribere Tertullianum potuisse. Possinus in Notis ad Passionem SS. Perpetuæ et Felicitatis, Scaligeri sententiam laudat, additque. *Holstenium* autumasse librum ad *Scapulam* sub *Macrino* scriptum, et a *Macrino* clericos vexatos testari *Sulpicium Severum*, qui tamen de *Maximino*, non vero de *Macrino* loquitur. Sed, ut patet, viros

doctissimos falli, Tertulliani locus integer hic recitandus : « Ipse Severus pater Antonini Christianorum memor fuit. Nam et *Proculum* christianum Euhodia procuratorem, qui cum per oleum aliquando curaverat, requisivit, et in palatio suo habuit usque ad mortem ejus : quem et Antoninus optime noverat lacte christiano educatus. » Ex quibus verbis liquet quidem, *Proculum* jam demortuum, quando liber ad *Scapulam* publicatus est ; sed inde recte non inferri posse, Severum et Antoninum, qui eodem tempore regnarunt, e vivis tunc excessisse ; id quidem recte de Severo dici posset, si Antoninus non nisi post ejus mortem imperasset, sed cum in consortium imperii adscitus fuerit, existimandum, Tertullianum utroque imperatore adhuc vivente, hunc librum in lucem emisisse, idque ipso fine imperii Severiani. Ex his porro liquet, martyrium SS. *Perpetuæ* et *Felicitatis* anno cum contigisse, anno sc. secundo persecutionis. Secundo *Dodwellium* in Dissert. xi Cyprianica de Paucitate Martyrum, ubi arbitratur persecutionem Severi brevem fuisse, hallucinari : cum tot proconsules, ea durante, in Africa fuerint. Liber Tertulliani ad *Martyras* compositus Carthagine grassante persecutione, sicut et liber de *Testimonio Aninæ*. In 2 cap. lib. ad *Martyras* legitur : « Judicia denique non proconsulis, sed Dei sustinet mundus. » Quare tunc Christiani vexabantur. Tertullianus cap. 3 libri ad *Scapulam* ait : « Nam et sol illo in conventu Ulicensi extincto pene lumine adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquit hoc pati positus in suo hypsomate et domicilio. » Observavit *Antonius Lalo-vera*, die undecimo Aprilis anni cum novitimum eclipticum Ulicæ in Africa, ut videre est apud *Possinum* laudatum. Verum Tertullianus non de hac eclipsi solari, si tamen bene computata, sed de aliqua alia intelligendus.

8. *Symmachus floret.* — Ad num. 15 et seq. Auctor Chronici Alex. sub sequentis anni consulibus scribit, illis temporibus *Symmachum* tertiam edidisse Scripturæ sacræ interpretationem.

ZEPHYRINI ANNUS 2. — CHRISTI 204.

1. *Persecutione per Severi edictum grassante, Antichristi putata adesse tempora.* — Ducentesimo quarto Christi anno Severus Augustus, cum adhuc esset (ut testatur *Spartianus* ¹) in Syria, tertium

¹ *Spartian.* in Severo.

iniit consulatum collegamque habuit Antoninum filium Augustum, quando de persecutione Christianorum promulgavit edictum, Judæosque circumcidi prohibuit. Id quidem *Spartianus* paucis narrat his verbis : « In Syria pater et filius consulatum iniierunt. Post hæc, dato stipendio cumulatiore militibus,

Alexandriam peliit. In itinere Palaëstinis plurima jura fūdavit. Judæos fieri sub gravi pena veltuit; idem etiam de Christianis sanxit. » Illic Spartianus, Eusebius ¹ etiam atque S. Hieronymus ² hoc anno decimo imperatoris Severi excitatam hanc communem omnibus persecutionem affirmant. Velites per Severum atque senatum Christianorum conventus affirmare quoque videtur Tertullianus ³, dum hæc habet in commentario de jejuniis : « Nisi forte in senatusconsulta et in principum mandata coitionibus opposita delinquimus. » Quintam hæc Orosius ⁴ numerat, Severus ⁵ autem sextam.

2. Porro eo furere hæc persecutio grassari cepit, ut jam omnes (quod dictum est) existimarent Antichristi adventum appropinquasse. Quod quidem Eusebius ⁶ (dum agit de Juda horem temporum scriptore ecclesiastico) narrat his verbis : « Eod. in tempore Judas alius scriptor in septuaginta hebdomadas a Daniele descriptas commentarios edidit, inque illis temporum ordinem ad decimum annum imperii Severi tradidit : qui etiam scriptor, propterea quod persecutionis tumultus contra nos excitatus multorum mentes tam graviter perturbaret, Antichristi adventum, omnium ore atque sermone jactatum, jam tum appropinquare arbitratus est. » Moyses quoque videtur stomachum Severo ad persecutionem fidelium excitandam, quod intelligeret, nobilissimam omnium Ægypti præfecturam Augustalem administrantem Philippum jam christianum redditum esse. Hic erat Eugenie pater, de qua superius facta est mentio ex Actis ejusdem Eugenie, quæ a majoribus fuisse recepta docuimus; hæc aliqua illis accesserint, quæ corrigenda esse alias diximus. Ad hunc enim, qui jam christianus et Christianorum studiosissimus erat, a Severo imperatore missa legitur epistola in hæc verba :

3. *Præclarum Philippum Ægypto præfecti martyrium, aliorumque Ægyptiorum.* — « Qui nos quidem præcessit divitiissimus Augustus, cum se sciret cultorem deorum, et honoris eorum studiosissimum, ipse quoque magnum tibi præbuit magistratum, et tanquam regem potius quam præfectum elegit præsidem Ægypti, nec te, quando vivit ab eo jussit revocari magistratu, sed cum vile tempore tibi esse demensum. Nos autem tibi et hunc honorem consecravimus (al. conservavimus), et non paucos alios adjecimus : sed hæc quantum fuisti diis amicus. Quoniam vero nunc de te jactatum est in vulgus, quod in religione deorum sis mutatus, et proinde nec nobis bene velis jubemus, ut aut insidendo prioribus, in honore permanearis; aut si deorum cultum repudiaveris, cesses etiam gerere magistratum, quin etiam facultatum subeas ablationem. » Hucusque Severus ad Philippum.

4. Haud adeo mirum videri debet, tam diu Philippum in ejus muneris functione perseverasse; cum enim ea maximi omnium momenti esset Au-

gustalis dicta præfectura quam veloti Romani imperii ob idem sibi Augustus servaverat, nec quempiam senatorum ad eam imitari debere sanciverat, sed ex equestri ordine aliquem virum optimum, qui nullas unquam principatus amore turbas citere posset; nactus semel quempiam fidelissimum virum, ea præfectura dignum, imperator haud facile dimovebat, quod paci et securitati Romani imperii id expedire potissimum sciret, cum Ægypti essent omnium studiosissimi novarum rerum, atque levissimi animi ad concitandas turbas et rebellandum. Sed hæc Dio pluribus ¹. Quod autem ea epistola Severus dicat : « Te tanquam regem potius quam præfectum, elegit Ægypti præsidem, » illud plane comprobat, quod in hæc verba scribit Tacitus ² : « Ægyptum jam in te a divo Augusto equites Romani obtinent loco regum. Ita visum expedire provinciam aditu difficilem, amona fecundam, superstitione ac lascivia discordem, et nobilem, et insciam legum, ignaram magistratum domi retinere. » Hæc ille. Sed de Augustali Ægypti præfectura in Notationibus ³ ad Romanum Martyrologium pluribus actum est.

5. Severus igitur haud aequo animo ferre potuit, christianum hominem tam insignem, tantique ponderis gerere magistratum, qui nutu posse universum imperium commovere; nec putavit in reliquo posse imperatori fidem esse, qui deorum Romanorum desertor esset effectus. Quod ergo sic Ægypti præfectus a cultu patrio ad Christianos defecisset, totamque rursus Ægyptum ejusdem religionis hominibus refertissimam sciret; ne in amovendo eum a magistratu aliquis tumultus oriretur, ipsum cum filiis in Ægyptum protectionem instituisse putamus, licet aliam causam, nempe visendi Ægyptum, prætenuisse visus esset, de qua sic Spartianus ⁴ : « Jucundam sibi peregrinationem hanc propter religionem dei Serapidis, et propter novitatem animalium vel locorum fuisse Severus ipse postea semper ostendit. » Porro ut sibi Ægyptiorum conciliaret animos, auctor est Dio ⁵ concessisse Severum, ut non amplius equitem Romanum, sed senatorem præfectum Augustalem haberent Ægyptii. Sed et Antonius Augustus, Severi filius (ut idem auctor tradit) eisdem Ægyptios inter Romanos senatores allegit. At de Philippo Augustali præfecto jam copiam prosequamur historiam.

6. His illam ab imperatore acceptis litteris morbum simulasse, tradunt Acta; cum se decubens, secreto quæ superarent sibi facultates erogavit in pauperes, ad martyrium eo modo preparans sibi viam. Ex quibus quid ad Severum ipse rescriperit, de cultu Christianorum sectando immola animi sui sententia, facile est conjectari : cum Severus e vestigio, qui illi succederet, Terentium miserit. Sed quod Latum Eusebius ⁶ nominat, idem fortasse Terentius Latus dictus est. Hic cum Alexandriam pervenisset,

¹ Eusebius in Chron. et lib. vi. c. 2. — ² Hieron. in Script. Eccl. in Orig. c. 54. — ³ Tertul. in comment. de Jeju. c. 13. — ⁴ Oros. lib. vii. c. 17. — ⁵ Sever. lib. ii. — ⁶ Euseb. lib. vi. c. 6.

¹ Dio hist. Rom. lib. li. — ² Tacit. lib. xvii. — ³ Rom. Martyrolog. die 20 Octobr. — ⁴ Spartian. in Severo. — ⁵ Dio histor. Rom. lib. li. — ⁶ Euseb. lib. vi. c. 2.

bonorum auctori agebat gratias, quod fuisset pro sua clementia et bonitate dignatus, eum talis filii patrem efficere. Jam vero puero dormientem illum sæpe numero adstiterisse, ejusque pectus stragulis demdasse ferunt; atque illud, perinde ac si sacer Dei spiritus idem ipsum sibi tanquam templum consecrasset auguste et cum reverentia osculatum esse; sequere pro tali prole beatum et felicem existimasse. » At cujus ætatis Origenes esset cum orbatus est parente, hoc scilicet anno, idem mox sic subdit¹: « Origenes cum vix adhuc decimum septimum ætatis suæ annum complevisset post patris martyrium una cum matre et aliis sex fratribus minoribus natus orbatus relictus fuit. » Hæc de Leonide et Origene Eusebii. Cætera autem, que tunc de Origene, tum de ejusdem discipulis in Ægypto martyrium passis idem auctor conscripsit, opportunius sequenti anno enarrabimus.

11. *Clemens Alex. pro Christianis agit.* — At non gladio tantum, sed et lingua ipsi Gentiles, qui erant Alexandria, fideles persequantur: jactantes nimirum, Christianos esse genus hominum non solum cæteris diis, sed suo ipsorum Deo, quem colunt, invisos; quippe, qui velit suos tot tantaque pati, nec eis morientibus suppetias ferat, et alia ejusmodi: adversus quos hæc Clemens², qui his temporibus docebat Alexandria: « At, inquit, si Deus vestri curam gerit: cur patimini persecutionem, et morte afficiimini? An ipse vos eis tradit? Nos autem non sic existimamus velle Dominum, ut in casus incidamus; sed propheticæ prædixisse ea quæ essent eventura: fore scilicet ut propter nomen ejus patere-mur persecutionem; ut occideremur, ut suspende-re-mur. Quamobrem noluit nos pati persecutionem, sed ea quæ passuri sumus, prius significavit, per eam quod sint ventura prædictionem, exereens ad tolerantiam, qui promisit hereditatem. Quanquam non soli, sed cum multis supplicio affici-mur. At illi, in-

quunt, cum sint malefici, jure luunt pœnas. Ergo vel inviti nobis justitiam suo testimonio tribuunt, qui injuste propter justitiam punimur. » Et paulo post: « Quamvis autem non faciamus injuriam, tanquam tamen injuriam facientes non intuctur judev. Neque enim nostra novit, neque vult scire; quodam enim inani præoccupato, abripitur præjudicio; quocirca etiam iudicatur. Nos ergo persequantur, non ut qui nos esse injustos deprehenderint, sed quod nos vitæ humanæ injuriam facere existimant, eo quod simus christiani; et ipsos, inquam, qui sic vitam institui-mus, et alios, quos adhortamur, ut vitam degant similem. Cur autem, inquit, cum vos persequan-tur, nihil vobis attulerit auxilii? Quid enim (quod ad nos quidem attinet) nobis sit injurie, cum morte dissolvamur ituri ad Dominum, et veluti æta-tis vitæ sustentantes mutationem? Si autem saperi-mus, eis gratias habebimus, qui præbuerint occa-sionem ceteris migrationis, testimonium feramus propter dilectionem. » Hæc et alia Clemens; qui his temporibus haud segnier laboravit, sed ad Gentes scripsit luculentam orationem, qua de falsi-tate deorum Gentium accuratissime disputavit; ac denum, ut ad Christum venirent, omnes vehemen-ter hortatus est.

12. *Speciale Severi rescriptum adversus Romæ Christianos.* — Cum autem generale adversus Chri-tianos Severus edictum promulgasset, speciale etiam rescriptum dedit Romam, quo jussit, ut urbanam gerens præfecturam cognosceret de illicitis collegiis, nempe de christianis conventibus, ne cogi ea sine-ret. Partem enim ejusmodi Severi rescripti Ulpianus³ his verbis recitat: « Divus Severus rescripsit, eos etiam qui illicitum collegium coisse dicantur, apud præfectum Urbis accusandos. » Cætera autem quæ ad Severi persecutionem spectant, dicemus inferius annis singulis, rationi semper temporum ex instituto inservientes.

¹ Euseb. lib. vi. c. 3. — ² Clem. Alex. Strom. lib. iv.

³ L. 1. in fin. ff. de offic. Pref. Urb.

1. *Consules.* — A num. 4 ad 8. Coss. *L. Septimius Severus Aug. III.*, et *Aurelius Antoninus Caracalla Aug.* Sumptus hic ab utroque imperatore consulatus juxta secundam consulatum Casarcorum regulam, propter nempe Severi decennialia et imperii Augustei Caracallæ quinquennialia; utraque tamen in annum sequentem dilata, quod saltem de Severo negari non potest, ut tunc videbimus.

2. *Persecutio adversus Christianos.* — Persecutionem Severianam quamplurimos martyres fecisse, ostendit Eusebius lib. 6, cap. 4, qui ait: « Cum Severus persecutionem adversus Ecclesias excitasset, per omnes quidem ubique locorum Ecclesias ab athletis pro pietate certantibus, illustria sunt confecta martyria. Præcipue tamen Alexandria increbuerunt, etc. » Tum capite sequenti inquit: « Severo

annum imperii decimum agente, cum persecutionis ardentissimum flagraret incendium; atque innumerales martyro coronarent, Origenis animum adhuc admodum pueri tanta cupido occupavit martyrii, ut se periculis ipsis objiceret. » Dodwellus in Dissert. Cypriana XI de Paucitate martyrum, num. XLI et sequent., perperam dicit, post VIII idus Apriles hujus Christi anni ortam esse persecutionem, quod ab eo die imperii sui natali tribunitiam pot. x inherit Severus; nam, ut in hoc opere ostendo, persecutiones annis decennialibus et id genus festis addictis a quocumque die vel mense indiscriminatim inchoatae, quemadmodum et toto illorum annorum decursu urbes constructae, templa aedificata dedicataque, et quae ad principis gloriam conferre censerentur, peracta. Immerito etiam ibidem a viro doctissimo dictum: « Nec sane tantam fuisse, quantum inuit Eusebii martyrum multitudinem, ex ipsa Eusebii historia facile colligimus. Nec enim multos ille recensuit, nec vero admodum multos signat a se esse praetermissos. » Nam catalogum Christianorum in hac persecutione pro Christi fide occisorum, texere non debuit Eusebius, sed quod sui muneris erat, diligenter executus est, diserte docens, *innumerabiles* martyro coronatos fuisse. nominalique praefereus athletas, qui in majori numero ac existimatione habebantur. Gregorius Turonensis lib. I Hist., cap. 29, de S. Ireneo Lugdunensi episcopo, qui in persecutione Severiana martyrium fecit, loquens ait: « Veniente persecutione, talia ibidem (sc. Lugduni) diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem Domini nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine christiano; quorum nec numerum nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitae conscripsit. Beatum Irenaeum diversis in sua carnifex praesentia poenis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit. Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vetium Epagatum. »

3. Nec est quod dicat Dodwellus, Gregorium non esse auctorem coarvam ac supparem. Is enim antiquales Ecclesiae Lugdunensis prospectas habebat, per aliquod tempus ea in urbe moratus cum Nectio episcopo Lugdunensi avunculo suo, Actaue martyrum quae ad nos non pervenerunt, viderat. Quod si Dodwellus solis scriptoribus coavis aut supparibus stare velit, neque Gregorium, neque alios auctores qui res ante sua tempora gestas describere, testes adhibere debet. Cui cum sese legi non adstrictum existimo. Sed, ut argumentum Dodwelli ab Eusebii silentio petitum magis evertatur, observandum cum Florentinio in Admonitionibus praeviis ad Martyrologium Hieronymianum, admonit. 3, falli viros doctos, qui existimarent *Eusebium* nihil aliud de martyribus scripsisse, quam quod in ejus historia profat. Nam Collectionem de martyribus sejunctam ab historia composuisse manifeste liquet, tum ex lib. 4, cap. 14, ubi de S. *Pionio* lectorem

plura cupientem ad proprium opus de Veterum Martyris relegat; tum lib. 5, cap. 20, ubi de *Apolonio* senatore agit. Petierat a Gregorio Magno Eulogius Alexandrinus, « cunctorum martyrum gesta, quae pia memoriae Constantini temporibus, ab Eusebio Caesariensi collecta erant: » Sed S. Pontifex respondit, « clare tantum Romae codicem, in quo nomen, locus et dies passionis indicaretur. Volumen itaque et quidem amplum, Eusebius de Martyribus elucubravit. Vide plura hac de re apud Florentinum citatum. Quid mirum itaque si paucos in Historia Eusebius martyres memoret, cum peculiare opus de illis composuisset? »

4. *Persecutio Alexandriae gravissima fuit.* — Historia Eusebii ex Chronico Alex. lucem accipit. In eo sub consulatu Caracallae Aug. II et Getae Caesaris anno ducentesimo quinto gesto dicitur: « Horum consulatu Severus Alexandriam ingressus Christianos persequi cepit, ex quibus multi ab Alexandria et Aegypto Augustannica Thebaidem usque, pro Christo caesi occubere. » Ubi quae sub primo Caracallae consulatu, praesenti nempe anno, contigere, ad secundum ejus consulatum perperam revocantur. Ex Herodiano enim, Diono, et Spartiano liquet Severum ex Oriente anno sequenti reducem, illum amplius non rediisse. Praeterea Spartianus in Severo, cap. 17, ubi dixit, Severum cum Caracalla filio in Syria consulatum inisse, praesenti videlicet anno, subdit: « Post hoc dato stipendio cumulatior militibus, Alexandriam petiit. In itinere Palaestinae plurima jura fundavit. Judeos fieri sub gravi poena vetuit. Idem etiam de Christianis sanxit. » Eo igitur tempore, quae auctor Chronici Alexandrini narrat, perpetrata sunt. Eusebius in Historia, postquam paucis verbis persecutionis initium insinuat, fuse et de industria disserit de iis, quae Alexandriae acta: auctor vero Chronici Alex. loquitur tantum de persecutione Alexandrinorum, quam ideo praesenti anno ceptam scribit, quando nempe Severus in eam urbem ingressus est. Quare certum videtur, auctorem Chronici Alex. sicut Severi Alexandriam ingressum, et Alexandrinorum persecutionem cum anno Christi cccv male copulavit; sic anno praecedenti perperam scripsisse, Christianos vexatos fuisse. Eusebius lib. 6, cap. 7, loquens de Juda scriptore christiano, qui sub Severo vixit, haec habet: « Eodem tempore alius quoque scriptor Judas de septuaginta apud Danielem septimanis disserens, ad decimum usque annum imperii Severi supplicationem perducit. Qui etiam decantatum illum Antichristi adventum jam tum imminere existimabat. Adeo commota tunc adversus nostros persecutio multorum animos vehementer conturbaverat. »

5. *Martyrium S. Leonidis.* — Ad num. 8 et seqq. Ex dictis liquet S. Leonidem Origenis patrem, currenti anno martyrium subisse, idque X kal. *Maias*, ut in variis Martyrologiis ab Henschenio et Papebrocio in ejus Vita die xxii laudatis legitur. Male tamen ab utroque scriptum, Leonidis martyrium, quod Alexandriae contigit, ad annum ducent-

tesimum circiter quartum revocandum, quæ Mariani Scoli sententia fuit. Nam in Chronologia Origeniana ab Eusebio minime discedendum.

6. *Origenis ætas.* — Eusebius lib. 6. cap. 2. de Origene ait : « Patre martyrii coronam adeptus, ipse cum matre et parvulis fratribus, numero sex, orbus relictus est, annum agens ætatis septimum decimum. » Quare cum Leonides anno currenti martyrium fecerit, et Origenes septuagesimo ætatis anno obierit, liquet, hunc anno centesimo octogesimo quarto in lucem prodixisse, præsentis anno decimum septimum ætatis jam absolvisse, atque ducentesimo quinquagesimo tertio et vivis excessisse; cum Eusebius, qui in iis, quæ Origenem spectant, accuratissimus est, testetur, hunc paulo antequam Gallus et Volusianus interficerentur, quod anno

ccliii accidit ex hac vita migrasse. Vir clarissimus Daniel Huetius, qui magno labore Origenis vitam et opera explicavit, ideo Origenem anno cLXXXV natum scribit, quia mortem ejus in annum ccliv confert. Verum Galli et Volusiani interitus ab anno ccliii minime removendus; amique septuaginta, quos Eusebius Origeni tribuit, incompleti intelligendi. Valesius in Animalversionibus Eusebianis Origenis natale cum anno Christi cLXXXII non bene illigavit; sic enim Leonides occisus non esset, Origene xvii ætatis annum agente; nec Origenes paulo ante mortem Galli et Volusiani e vivis excessisset; quod tamen in dubium revocari non debet. Quare Eusebius citatus negligit menses aliquot, quibus Origenes supra annos xvii moriente patre natus erat.

ZEPHYRINI ANNUS 3. — CHRISTI 205.

1. *De consulibus et Severi in Parthos triumpho.* — Christi anno ducentesimo quinto, Plautianus Silvanus secundum in Geta Cæsar creati sunt consules. Quo anno primum a Severo factum est, ut consulates suffecti cum ordinariis numerarentur, sique ea ratione Plautianus, qui suffectum egrotat consulatum, hoc anno creatus consul ordinarius, secundum consul positus sit. Quod quidem Dio¹ in Romanorum Historia testatur his verbis : « Octavius tametsi antea consularibus ornamentis decoratus fuerat, non tamen factus consul, suum consulatum secundum nuncupavit. Idque in simili re ab omnibus deinceps usque ad nostra tempora servatum est. Primus enim omnium Severus imperator cum Plautiano honores consulares tribuisset, cumque deinde in senatum adscriptum, eum consulem postea faceret, iterum consulem esse dixit; idque exemplum alii deinde secuti sunt. » Hæc Dio : quæ a nobis idecirco posita sunt, quod horum ignorantia multe possunt in Fastis consularibus suboriri difficultates.

2. Quibus sane consulibus Severus imperator una cum filiis ex Ægypto Romam rediens, de Parthis aliisque debellatis nationibus amplissimum triumphum duxit; erogatisque in milites prætorianos et populum tot arcibus, quot imperasset annis, nempe decem, decennialia sui imperii celebravit; hoc quippe anno explevit decennium, atque undecimum auspiciatus est annum; hæc Herodianus² atque Dio³. At nec de Severo illud omittendum;

hoc ipso anno, quo ejus potestas tribunicia secundum annos imperii habetur undecies repelita, ipsi arcem ejus triumphii ex senatusconsulto fuisse erectam; insuper ab eo Pantheon, quod Trajani tempore ictum fulmine conflagravit, in pristinum splendorem restitutum; quæ omnia inscriptiones in ipsis horum operum frontibus incisæ testantur; quas, ut perspicuas omnibus, et descriptas a plurimis, atque typis excusas, hic describere, otiosum putamus.

3. *Origenis Alexandriae magisterium et in tempore persecutionis officia.* — Interim vero persecutio semel cepta nequaquam cessavit; sed cum Roma, tum alibi præsides provinciarum de Christianis exercebant carnificiam. Ponitur ab Eusebio⁴ hoc anno illustris confessio Alexandri, illius nimirum qui postea vivente Narcisso (ut dictum est) adscitus est in sedem Hierosolymitanam. Quod item ad eandem persecutionem spectare videtur, mira quedam de Origene narrat Eusebius; nimirum qui anno præterito, quo pater ejus Leonides martyrio coronatus est, relictus esset (ut vidimus) annum agens decimum septimum, hoc anno, suæ videlicet ætatis decimo octavo publice profiteri cepisse divinas litteras, atque adeo feliciter, ut complures ex suis discipulis promoverit ad martyrium. Rursus⁵ de ipso scribit, ob proscriptionem bonorum paternorum egentem relictum, a locupletissima christiana muliere domi exceptum fuisse. Magnamque insuper sibi ex eo comparasse laudem ait, quod

¹ Dio lib. XLVI. — ² Herod. lib. III. — ³ Dio in Severo.

⁴ Euseb. in Chrono. — ⁵ Idem, lib. VI. c. 3.

prudenter vitaret hereticos; necessitateque etiam tunc compulsus, ac ardentissimo veritatis aestuante zelo, ad docendum apertissime ludum.

4. Nam « cum, inquit Eusebius ¹, nemo jam Alexandriae reliquus esset, qui ad populum in fidei principiis instituendum operam daret (omnes enim doctos terror et persecutionis minæ prorsus abegerant) nonnulli ex Gentilibus Dei verbum audituri ad eum coniecerant; quorum Plutarchum primum fuisse fertur, qui vita honeste et præclare transacta, mortem per beatum martyrium insigniter et gloriose oppetit; secundum vero Heraclam germanum Plutarchi, qui cum præclarum vitæ, divinæ sapientiæ studio addictæ, et exercitacionis pie specimen apud illum dedisset, post Demetrium Alexandriae episcopatu donatus est. Origenes decimum octavum suæ ætatis annum jam agebat, cum scholæ christianæ institutionis praticielatur: quo in munere exequendo, dum persecutionum violentia, Aquila Alexandria præfecturam gerente, vehementer ingravescebat, permagnas sane fecit progressiones. Quo quidem tempore etiam propter incredibilem humanitatem erga omnes sanctos martyres tum ignotos tum notos declaratum, et propensum de illis benemerendi studium, insignem cum primis et celebrem nominis splendorem apud omnes, qui fidem christianam profitebantur, consecutus est.

5. « Nam non solum iis, cum essent in vinculis, et ad postremam de illis pronuntiatam a iudice sententiam responderent, usque præsto fuit; verum etiam postea, cum sancti illi ad necem abducerentur, magna libertate loquendi usus est, et se libenti animo periculis objecit; usque adeo, ut cum jam adducter et fidenter animo adventaret, et ingenue ac libere osculo charitatis sæpe sanctos salutaret martyres, parum abesset quin Gentilium multitudo, quæ undique circumstibat, tanquam ardentibus furiarum kedis exagitata, lapidibus eum concidisset; nisi dexteram divinæ gratiæ subito sibi adjutricem adeptus, mire et præter omnium opinionem aufugisset. Quin etiam propter ejus alacritatem ac valde promptum studium, propterque sermonis libertatem in verbo Christi divulgando declaratum iterum atque iterum; imo vix, aut ne vix quidem dici poterit, quoties eadem divina et celestis gratia illum multorum insidiis appetitum liberaverit. Atque ab infidelibus ob multitudinem illorum qui sacræ fidei præceptis ab eo essent instituti, tanta tanque crudelis pugna erat contra ipsum suscepta, uti milites deligerent, qui clandestina coitione facta, ei in domo in qua morabatur, insidias collocarent. Sicque quotidie persecutionis æstus propter frequentiam eorum, qui ejus labore atque industria ad divinam et celestem doctrinam aditum sibi patefactum habuissent, contra eum effervescebat; ut tota civitas Alexandria non amplius illum tenere fuerique potuerit; sed ubique vexatus exagitatusque domicilium subinde mutare cogerebatur. Nec mirum sane eum tantam hominum

frequentiam ad fidem convertisse, cum vitæ suæ actiones et officia valde admirabilia sincerissimæ et maxime ingenue sapientiæ documenta complecterentur. Nam (ut in proverbio, qualis ejus fuit oratio, tales fuere et mores; et quales mores, talis fuit et oratio.) » Hæc Eusebius.

6. Quod vero idem dicat Origenem hujus persecutionis tempore interdum aufugisse de suis latibris, ipsemet Origenes citatur assertor. Recitat enim locum illum sincere Palladius ², dum ait: « Quædam ille virgo, nomine Juliana, in Cæsariensi Cappadociæ civitate scolasticissima esse et fidelissima dicebatur; quæ Origenem illum, qui multa conscripsit, Paganorum seditiones metuendo fugientem per biennium totum suscepit atque celavit, propriis ei sumptibus necessaria cuncta sufficiens, ac ministerio suo emdendi recreans. Quæ ergo in vetustissimo quodam codice scripla versibus legi, in hoc notatum erat Origenis ipsius manu: Hunc, inquit, librum inveni apud virginem quandam, nomine Julianam, in Cæsarea civitate, dum apud ipsam laterem; quæ illum ab ipso Symmacho interprete Judæorum se accepisse referebat. » Hæc Origenes apud Palladium in Lausiacis. Quæ certe non ad alia tempora quam ad Severi persecutionis sunt referenda; nam longe ante Maximini vel Decii persecutionem libri illi Symmachi reperti erant. Sed de acceptis a Juliana Symmachi interpretatione, ejusdem Origenis quoque testificatione idem tradit Eusebius ³. Pergit vero dicere et alia plura de ejus eruditione, et institutæ vitæ ratione. Ac denique de ejus discipulis, qui sunt martyrium consecuti, hæc ³ subdit:

7. *Plures Origenis discipuli martyres.* — « Origenes igitur cum talia vitæ ex sapientiæ præceptis divinitus institutæ exempla, his qui ad ipsum observandum oculos adjiciebant, proposuisset: merito quidem complures ex discipulis ad simile vitæ genus libenter amplectendum provocavit; ut jam etiam ex infidelium numero viri non plebei, sed præstantes cum in omni genere litterarum, tum in philosophia vel maxime ad ejus disciplinam cupide raperentur. Qui quidem cum ejus sedulitate fidem et certam in verbo Dei persuasionem interiore mentis suæ recessu ingenue sincereque hausissent, in illo persecutionis tempore præclare se admodum et constanter gesserunt: unde nulli eorum capli, beato martyrio finem vivendi gloriose fecerunt. Ex quorum numero ille primus erat paulo ante nominatus Plutarchus: quo ad mortem abducto, parum aberat, quin iste, de quo sermo instituitur, Origenes, dum illi in extremo jam vitæ suæ exitu adesset, a Plutarchi civibus (quippe qui causam mortis Plutarchi in eum transferebant) jam denuo interfectus fuisset. Cæterum perspicax Dei providentia illum etiam eo tempore e periculo eripuit. Post Plutarchum secundus ex Origenis discipulis martyr fuit Serenus: cujus in Christum fides, quam animo umbiberal, ignis in-

¹ Pallad. in Lausiac. c. 51. — ² Euseb. lib. vi. c. 14, in fin. —

³ Euseb. lib. vi. c. 14.

¹ Euseb. lib. v. c. 3.

endio satis explorata probata fuit. Heraclides tertius martyr, et quartus Heron, ex eadem schola profecti : quorum uterque, prior dum alio catechumenus erat, posterior autem nuper jam baptizatus securi percussus fuit. Præterea ex eodem ludo alius a primo Serenus quintus athleta pro pietatis defensione, quam susceperat, pleno ore laudatur : cui post ingentem tormentorum perpressionem, fama est, caput cervicibus abscissum esse.

8. « Ex mulierum numero, quæ erant ejus disciplina instituta, Rhais adhuc catechumena baptismum, ut ipse Origenes quodam loco ait, per ignem consecuta, excessit e vita. Septimus inter istos numeratur Basilides, qui Potamiænam, multorum commendatione insignem, ad supplicium deduxit; de qua frequens et celebris sermo apud cives suos jam habetur; utpote quæ cum infimilis prope pugnas pro corporis pudicitia et virginitate, quæ præ cæteris excellerebat, contra insanos amatorum suorum impetus (in ea enim præter animi virtutes cuncta præterea et integra corporis pulchritudo mira cum venustate elucebat) constanter sustinuit; tum multiplices et graves arumnas pro fide Christi amore exhauriens, ad extremum post tormenta acerba diuturne horrenda, una cum matre Marcella, ignis incendio absumpta, mortem oppetit. Ferunt quidem Aquilam (hoc enim judicis nomen fuit) postquam plagas universo illius corpori graves inlisset, tandem ad corporis ignominiam et contumeliam libidinosissimis gladiatoribus illam se traditurum, interminatum : illam autem paulisper intra se meditatam, cum rogaretur quid sentiret, ejusmodi responsum dedisse, unde visa est illis aliquid impietatis sic enim putabatur, manifesto elocuta. Atque e vestigio post definitivam de ea lalam sententiam, Basilides unus ex satellitibus eam acceptam ad locum supplicii deducit. Simulataque autem multitudo ei molestiam facessere, et verborum petulantiam insectari conabatur; hic eos, qui contumeliam ei faciebant, repulsos coercuit, et maximam clementiam summamque humanitatem in eam declaravit. Illa vero hominem pro illius erga se commiseratione vehementer amplexata, bono animo esse hortatur : nam ait se, simulac abiret e vita, a Domino suo veniam et gratiam pro eo efflagitaturam, et non diu post ejus in se merita justa remuneratione compensaturam.

9. « Hæc cum dixisset, pice ferventi per varia et diversa corporis membra ab inis pedibus usque ad capitis verticem sensim ac pedetentim diffusa, generoso atque excelso animo migravit e vita. Tale certamen ab hac percelebri et gloriosa virgine confectum fuit. Non longo temporis intervallo interposito, Basilides, cum satellites socii sui certa de causa jusjurandum ab eo exigent, asseverantur affirmat, omnino sibi non licere jurare; christianum enim se esse, et hoc se proptalam fateri. » Puto equidem exactum ab eo jusjurandum more Gentium : Jura per Herulem, vel quempiam alium deorum; ex quo sibi jurare non licere, ipse

responderit : « At illi, inquit, primo cum etiamnum jocari putabant. Verum ubi illud constantiter asserit, abducitur ad judicem; et coram illo intentionem confessus, in vincula conjicitur. Cumque fratres in Domino ad eum adventarent, causamque repentinæ et admirabilis hujus mutationis sciscitarentur, fertur respondisse : Potamiænam triduo post martyrium noctu ei assistentem, coronam ipsius capiti imposuisse dixisseque, se pro eo gratiam a Domino postulasse, postulatam obtinuisse; et Dominum, non longo tempore post, cum ad suam gloriam recepturum. Post illa, ubi fratres sigillum in Domino ei imperliverant, postero die securi percussus, præclara martyrii corona donatus est. Alii item complures Alexandria, iisdem temporibus, utpote quibus Potamiæna secundum quietem apparuisset, eosque fuisse impense ad Dei verbum amplexandum exhortata, frequentes ad fidem Christi accessisse commemorantur. » Hæc de martyribus Alexandria sub Severo passis Eusebius.

10. Ad id autem quod de Basilide carnifice ait per visum admonito, facto christiano atque martyre, alludere videtur Origenes¹, cum agens contra Celsum hæc ait : « Irrideat licet Celsus quod dicitur, aut introductus ab eo Jædeus; dicitur tamen, multos pene invitos attractos esse ad Christianam religionem, spiritu quodam repente mutante intellectum eorum, ut pro verbo exoso ad id temporis non cunctarentur mortem oppetere, post visiones oblatas ipsis vel dormientibus, vel vigilantibus. Multa enim falia vidimus; quæ si memorarentur donaxat gesta in nostra presentia, cachinnum tollerent infideles, rati nos quoque, sicut illos, de quibus male suspicantur, fingere. Testis autem est Deus nostræ conscientiæ, conari me non falsis narrationibus, sed variis exemplis commendare Jesu doctrinam. » Hactenus Origenes.

11. *De fuga in persecutione invidua.*—Sed quod ab Eusebio dictum est, dum de Origenis scholæ institutione sermonem haberet, doctores christianos, qui publice divinas litteras Alexandria profiterentur, hæc urgente persecutione, sibi ipsis fuga consuluisse; illud haud præterisse oportuit, diversas eorum sectas qui sub Christiana religione censerentur, de subeundo martyrio hoc persecutionis tempore, diversa inuisse consilia. Qui enim legitimo germanoque catholico nomine Christiani dicebantur, vitam sic instituerant, ut cum pro fide quam susceperant, millies, si liceret, vitam profundere in voluntate haberent, tamen ex præscripto Evangelii, latebris, vel fuga, justa ratione, a furore persequentium se subluerent; nisi Spiritus sanctus privato quodam impulsu (ut de compluribus contigit) eliber facerentur esse insdem suavisisset. Non et ipse Origenes ex iis unus, in commentariis suis in Joannem² fugiendum esse persecutionis tempora, tradit his verbis : « Hæc et his similia ab eo scripta fuisse conseo, volente rem nos advertere, ne iracundius ac incon-

¹ Orig. contra Cels. lib. 1. — ² Item, in Joan. c. 31.

sideratius insiliamus in certamen mortis pro veritate testimonium praebituri. Etenim honestum est quidem, si incidit certamen pro confitendo Jesu, confessionem non differre, neque tardare mortem pro veritate optetere. At non minus quam hoc honestum est, tali tantaque tentationi occasionem non dare, sed omni modo vitare eam; non solum quia tanta rei exitus incertus sit nobis; verum etiam ne nos occasio simus, ut magis peccatores magisque impii evadant illi, qui nondum sanguinem nostrum quidem effudisse, rei facti sunt; si, quae in nobis sunt facientes, declinaverimus eos, qui insidias nobis ad mortem usque moliantur; sed puniendi alioquin majori graviorique poena nostri causa, si nostri amantes, rebus illorum posthabitis, exposuerimus nos interficiendos, nulla nos necessitate urgente. Nam si etiam qui alicui occasio peccati factus fuerit, is poenas dabit ob ea quae sui causa peccaverit aliquis; quomodo non etiam poenas daturus est, qui cum declinandi facultatem habeat, ne proditor ille christiani sit nominis, et insidiator cultus divini erga Jesum, non declinaverit, imo potius conceitaverit?» Haec Origenes.

12. Qua ratione Clemens Alexandrinus, aliique praeclearissimi christiana institutionis doctores ibidem profitescentes, haud turpiter hoc tempore fugam arripuisse dicendi sunt. Ipse enim Clemens hoc ipso persecutionis tempore (ut dictum est) Stromatum commentarios scribens, in eandem cum Origene sententiam haec ait¹: «Cum autem Dominus dixerit²: Quando vos persecuti fuerint in hac civitate, fugite in aliam; non suadet fugere, tanquam malum sit pati persecutionem, nec ut mortem extimescentes jubet nos eam fuga declinare; vult autem nos nulli esse auctores, neque alicujus mali causa; adjuutores, nec nobis ipsis, neque ei qui persequitur, neque ei qui inferimit; denuntiat enim quodammodo, ut caveant. Qui autem non obedit, est audax, et temerarius, et inconsulte se in manifesta pericula conjiciens. Si autem qui hominem Dei interficit, in Deum peccat; is quoque ejus cadis reus tenetur, qui se offert judicio. Is autem fuerit, qui non vital persecutionem, se capiendum praebens per audaciam. Is est, qui, quantum in se est, adjuvat improbitatem ejus qui persequitur. Quod si etiam ipse causam praebens, feram plane irritet; similiter etiam si praebet aliquam pugnae causam, vel damni, vel iudicii, vel inimicitiarum, is occasionem peperit persecutionis. Et ideo iussi sumus nihil retinere ex iis quae ad hanc pertinent; sed ei qui tollit pallium, praeterea etiam dare tunicam; non solum ut non permaneamus obnoxii ullis animi perturbationibus; sed etiam ne ea vindicantes, eos, qui in iudicio contendunt, in nos reddamus effratos, et per nos eos commoveamus, ut nomen maledictis appetant.» Haec Clemens, de sua fuga quodammodo apologiam instituens.

13. *Haeretici martyrii gloriam affectantes.* —

At ne quis putet eum invidie adolescentem carpere Origenem, sese periculis interdum objicientem, inque medio eorum versantem, atque alios mille modis se martyrio exponentes; sed potius qui se eo nomine efferebant, Marcionitas haereticos sugillare voluisse, constat ex iis, quae de iisdem eodem libro sic dixerat: «Dicimus autem nos nonnoque eos, qui de industria mortem quaerunt (sunt enim quidam non nostri, sed tantummodo nominis participes, qui quidem se ipsos magno studio contendunt tradere, propter odium in Creatorem miseri mortem cupientes) eos, inquam, dicimus se ipsos prodere, absque ullo martyrio et testificatione, etsi publice puniantur: fidelis enim testimonium non servant characterem, qui cum, qui vere Deus est, non cognovere: vana enim morti se ipsos tradunt, sicut se temere in ignem injiciunt Indorum gymnosophaetae.» Haec et alia Clemens; qui dum ait eos in odium Creatoris hoc facere, proculdubio Marcionitas hos fuisse declarat; qui duo principia astruentes, et qui mali est, ipsum fuisse omnium Creatorem, ideo corpus et alia ab eo creata detestarentur; atque ita eis, ut a malo principio provenientibus, posse carere, in optatis haberent.

14. Quod vero quidam magnae aestimationis martyres inter Catholicos privato quodam impulsu divini Spiritus sese sponte martyrio obtulissent, eundem sibi Spiritum temere vindicantes quidam haeretici, sese obtudebant persecutoribus. Erant hi haec ex parte Marcionitis cognati ex Montano provenientes haeretici, qui alia tamen ratione nefas ducebant persecutionis tempore fugam capere, nec aliqua redemptione suae ipsorum securitati consulere; cum alioqui ipso haeresis eorum exordio (ut dictum est auctore Milfiade¹) nullus inter eos inventus sit, qui vel levem fidei causa persecutionem sit passus; imo ex iis unus Themison nomine, qui tenebatur in vinculis, ingentem pecuniae vim obtulerit, ut eam quam oppignerasset pro fide infamem vitam redimeret; quod superius ex Apollonio² recitavimus. Quamobrem ea fortasse de causa, quod Catholici suam ipsorum exprobrare illis solerent inertiam, pseudoparacletus eos veluti aëstro percitos ad martyrium postea impulit.

15. Porro insanas Montanistarum de non fugiendo, nec securitatem redimendo, Tertullianus in praecipis semel feliciter actus, edito de ea re commentario, validissime futuri conatus est; quo in primis eos taxat qui fugerent; ac subinde in eos, qui collata pecunia suam vexationem redimerent, invehitur acerbissime. Nam et in martyrem illum acuit dentem, qui saepius fugerat; atque periculum redemerat; sed quod tandem martyrium consummasset, recipit inter martyres, sic dicens³: «Si Deus voluerit, ipse me proteget; hoc potius nostrum est, stare sub Dei arbitrio, quam fugere sub nostro. Rutilius sanctissimus martyr, cum loties fugisset persecu-

¹ Apud Euseb. lib. v. c. 15. — ² Apud eundem lib. v. c. 17. — Tertul. de fuga, c. 5.

¹ Clem. Alex. Strom. lib. iv. — ² Matth. x.

tionem de loco in locum, etiam periculum (ut putabat) nummis redemisset, post totam securitatem, quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus, et praesidi oblatum, tormentis dissipatus, credo pro fugae castigatione) dehinc ignibus datus, passionem, quam vitaret, misericordiae Dei relictum. Quid aliud voluit Dominus nobis demonstrare hoc document'o, quam fugiendum non esse; quia nihil fuga prosit, si Deus nolit? » Haec et alia ipse impie admodum, Paraclito sane Montani afflatus, effatur; sicut (ut superius dictum est) cum in Romanos Pontifices illud contumeliam intorquet jaenum¹: « In pace leones, in proelio cervos. » Cum etsi interdum fugerint; tamen (ut accidit de Rutilio) cum tenti sunt, magna constantia in subdugno martyrio specimen praclarum ediderint.

16. *De usu redimendi martyrium.* — Ex iis autem, quae idem auctor in eodem commentario memoriae prodidit, videtur plane haec urgente seivissima persecutione a Catholicis illud excogitatum fuisse inventum, ut non solum redemptione martyrii privatim quisque sibi consideret; sed etiam ipse Christianorum Ecclesiae, ut quiete sibi liceret agere, et conventus agere, pecuniarum certam summam, tanquam tributum quoddam, principi penderent. In quas oblatrans Tertullianus², haec inter alia: « Parum denique est, si unus aut alius ita eruitur. Massali ter totae Ecclesiae tributum sibi irrogaverunt; nescio, defendendum, an erubescendum sit, cum in matricibus beneficiariorum, et curiosorum, inter tabernarios, et lanios, et fures balnearum, et aleones, et lenones, christiani quoque vegetales continentur. » Idemque superius haec de redemptione martyrii haud ante haec tempora in usum recepta, sed recenter excogitata testatur³ his verbis: « Tanta quotidie arario angendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendiorum; nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum est, sub aliquam redemptionem capitis et sectae redigendis, cum tantae multitudinis nemini ignota fructus ingens meti posset. » Congerit multa, quibus haec minus licere demonstret.

17. Verum quod spectat ad redemptionem martyrii; id agi licite in Ecclesia, usurpatamque exemplo Jasonis⁴, et aliorum apostoli Pauli discipulorum, constat, qui data pecunia se redemerunt. Id ipsum nempe testatur et S. Petrus⁵ martyr episcopus Alexandrinus, sic dicens: « His enim qui pecuniam dederunt, ut ab omni improbitatis molestia omni ex parte remoti essent, crimen intendi non potest. Damnum enim et jacturam pecuniarum sustinuerunt, ne ipsi animae detrimentum afficerentur, vel ipsam etiam perderent, quod alii propter turpe lucrum non fecerunt, cum Dominus dicat⁶: Quid prodest homini, si universum mundum lucratur, anima vero sua detrimentum patitur? vel quam commutationem dabit homo pro anima sua? et rursum⁷:

Non potestis Deo servire, et mammona. In his enim apparuerunt Deo servire, exosis, conculeatis, contemptisque pecuniis; et in eo compleverunt, quod scriptum est: Pretium redemptionis animae hominis, propriae divitiae. Nam in Actis Apostolorum legimus, eos, qui pro Paulo et Sila Thessalonicae traherantur, datis multis pecuniis fuisse dimissos. Postquam enim ipsos propter nomen multum onerassent, et multitudinem magistratusque perturbassent: ab Jasone¹, inquit, et reliquis satisfactione accepta, eos dimiserunt. Fratres autem noctu profugus Paulum et Silam miserunt in Beream. » Hucusque Petrus martyr, intelligens per Jasonis et aliorum satisfactionem, pecuniarum largitionem factam esse.

18. Existimandum porro est, ejusmodi ex cogitato remedio mitigandae persecutionis acerbis aliquid ex parte immensum illum Gentilium in Christianos furentium ardorem esse restinctum, non tamen cessasse penitus; tum quod non omnes eo remedio uterentur, nec ob inopiam uti possent, tum etiam (quod accidisse vidimus Rutilio martyri) quod iis, qui se redemissent, haud propterea tuto consistere licuisset, agentibus illis omnia pro arbitrio et animi voluntate.

19. *Tertullianus Scorpiacum scribit.* — His quoque, puto, temporibus idem Tertullianus commentarium illum quem mente conceperat, cum scriberet de Corona militis, ubi ait²: « Sed de questionibus confessionum, » nempe martyriorum, « alibi docuimus; » litteris commendavit adversus refragatores martyrii hi erant Gnostici, de quibus plura superius scribens Scorpiacum, nempe antidotum contra ictum scorpi, deque bono martyrii, Gnostici quidem, quibus in his (ut dictum est) Valentiniani manus dederant, quorum non erat exiguus numerus, his potissimum persecutionis temporibus perturbabant admodum Dei Ecclesiam, passim vagantes, atque docentes non esse subeundum martyrium³; quod si fiat, dicebant contra Dei voluntatem fieri, cujus non esset voluntas mors peccatoris, satisque ab ipso consultum nostrae salutis morte sua; nempe, ne nos moreremur, ipsum mortuum esse. Haec illi et alia id genus adglomerantes, multorum ruma et perditionis ministri erant: debiles namque et in fide infirmi, quamlibet oblatam occasionem martyrii vitandi captantes, a fide catholica deficientes primo in haereticam pravitatem barathrum Gnosticorum precipites incurrebant, inde in imam impietatis foveam mergebantur: cum ut Christiani (quod eo nomine censerentur) in questionem perinde ac ceteri a satellitibus ducti, prima instantia nomen negare, Christum dejerare, thus offerre, et quaeunque alia jussa essent, implere minime detrectarent. His malis cum alii adversus Gnosticos ac Valentinianos scribentes, tum Tertullianus occurrere, et multorum salutem consulere studerent. Probe quidem: nisi Cataplyrgibus inhaerens, in

¹ Tertul. de Coron. milit. c. 1. — ² Idem de fuga, c. 13. — ³ Ibid. c. 12. — ⁴ Act. xvii. — ⁵ Petr. Alex. can. 12. — ⁶ Matth. xvii. — ⁷ Matth. vi.

¹ Act. xvii. — ² Tertul. de Coron. milit. c. 1. — ³ Tertul. in Scorpiaco, c. 1, 2, 3.

contrariam partem se concitatus impulsisset; lineamque transgressus, de martyrio eadem quae haeretici Marcionita et Montanista sapuisset, atque alios docuisset. Inter haec duo extrema exitum pariter afferentia, medio tramite Catholica incedens Ecclesia, tum Gnosticos martyrium detestantes, tum Cataphrygas ac cum iis Marcionitas ad martyrium plus aequo trans limitem impellentes; pariter respuit atque condemnat.

20. *Præter alios Africanos Acti martyrum Perpetuae, Felicitatis et sociorum.* — Hoc anno, iisdem consuetibus Plautiano atque Geta, in antiquis ecclesiasticis tabulis passa ponitur Carthagine sub Ruffino proconsule S. Gundenis Virgo, quae fidei causa equuleo diu torta et unguis lancinata, carcerisque dolore longo temporis spatio afflictata, constanti animo persans in fidei confessione, demum gladio casa, magna gloria martyrium consecuta est. Apud Bedam vero et Adonem Getae consulis nomen librorum vitio depravate est positum, dum loco Getae, Zeta consul legitur. At Gundenis natalis dies agi antiquitus consuevit decimo quinto kal. Augusti.

21. Eadem quoque persecutione urgente, passa sunt Tuburbi in Mauritania praerlarissima re ac nomine, illusterrimaeque martyres Perpetua ac Felicitas, nobiles feminae. Harum alterius, nempe Perpetuae, meminit Tertullianus¹ in libro de Anima, dum ejusdam apparitionis ei factae per visum meminit, dicens: « Quomodo Perpetua, fortissima martyr, sub die passionis in revelatione paradisi solos illos commartyres suos vidit; nisi quia nullis rhomphaea paradisi janitrix cedit, nisi qui in Christo decesserint? » Cum igitur Tertullianus ejus mentionem fecerit; plane erroris arguuntur, qui eam cum Felicitate passam referunt temporibus Gallieni; nam sub Severo et Antonino Augustis Tertullianus illum scripsit commentarium.

22. Porro Acta ipsius Felicitatis et sociorum, ex quibus haec a Tertulliano scripta sunt, quae et a S. Augustino citantur, periisse videntur. In iis autem quae summatim complexa habentur, haec etiam de Perpetuae visu narrantur: « Vidit Perpetua per visionem scalam auream usque ad caelum erectam, in dextera et lava cultris et gladii plenam, adeo angustam, ut non nisi unus et parvus per eam inter gladios ascendere posset. Subtus ad pedes ejus draco teterimus, quem omnes volentes ascendere formidabant. Viditque Satyrum unum ex sociis per eam sursum ascendente, ac socios invitantem ut ascenderent, nec draconem metuerent. Qua visione audita, omnes laetati sunt. » Haec ex Actis ejus, ex quibus aliqua ab Augustino recitata habentur; nempe visio illa, cujus meminit in libro quem scripsit ad Vincentium Victorem de Anima², ubi haec breviter tantum ait: « De conscriptis visionibus martyrum dicendum est aliquid; quoniam tu etiam inde testimonium habendum putasti: nempe sancta Perpe-

tua visa sibi est in somnis cum quodam Aegyptio in virum conversa luctari. » Haec ipse.

23. Ex iisdem rursus Actis idem tradit³ recitari historiam de Diocrate septenni puero ejusdem S. Perpetuae fratre, qui vita functus, et pœnis obnoxius, ejusdem Perpetuae precibus ex eis fuerit liberatus et aeterna felicitate donatus. Rursus vero de eadem Perpetua alia sparsim recitat (quod enim amplissima illa Acta deperdita sint, fragmenta haec colligere, haud otiosum esse putamus, vel ingratum fore lectori), ut illud de ejus ardentissimo subeundi martyrii desiderio, quod habet Augustinus in Psalmum quadragesimum septimum: « Quam multos parentes, inquit, filii prohibebant mori, sicut novimus, et legitimus in passione beatae Perpetuae! Facta sunt ista: sed lacrymae quantalibet et quantalibet impetu fluerent, quomodo ardorem charitatis extinguerent? » Haec ibi.

24. At non ob id quod solius Perpetuae tum Tertullianus, tum Augustinus interdum meminerint passam eam seorsum quis putet; nam comitem habuit Felicitatem, et alios nempe Revocatum, Satyrum, Saturninum, et Secundolum; quorum ullimus quievit in carcere, reliqui traditi sunt bestiis. Porro una eademque die horum omnium natalitia celebrantur, Nonis Marti; de iisdem enim haec alibi idem Augustinus⁴: « Ante paucos dies natalitia celebravimus martyrum Perpetuae et Felicitatis et comitum. » Signansque ipsos viros jure postea nominatos, haec subdit: « Et cum tot ibi sint viri; quare istae duae praee omnibus nominantur, nisi quia infirmior sexus aut aquavit, aut superavit virorum fortitudinem? Una earum erat praegrans, alia lactans. Felicitas parturiebat, Perpetua lactabat. Sed tam diu haec Perpetua lactavit, quandiu acciperet ab illo pastore simul et patre buccellam lactis: qua accepta, dulcedo felicitatis perpetuae eam fecit contemnere filium, spernere patrem, non inhaerere mundo, perdere animam pro Christo. Felicitas vero, quae sociam habebat Perpetuam, et parturiebat, et dolebat, obiecta bestiis gaudebat potius, quam timebat. »

25. Illud insuper Perpetuae concessum fuisse tradunt⁵, ut in theatro expectando impetum vaccae, mens ejus fieret extra sensum, illa ut impetum bestiae nesciret, quem expectaret. De Felicitate autem illud: « Dum adhuc esset servanda in carcere, ut parturiret; quo una cum aliis martyrii coronam accipere posset, omnium sociorum precibus impetratum est, ut octavo mense pareret. » Haec ex tabulis ecclesiasticis a Beda pariter et Adone sunt recitata. Praegrans enim pœnam differerebat lex usque ad partum, aequissima plane, non tamen Romanorum originaria, licet ut Romanorum ab Ulpiano⁶ J.-C. recensita; quippe quae ab Aegyptiis primo fuerat promulgata, a Graecis deinde accepta, a quibus Romani eam, sicut et alias complures, sunt mutuati:

¹ Tertullian. de Anima, cap. 55. — ² August. de Anima, lib. iv. cap. 18.

³ August. de Anima lib. l. c. 10. et lib. iii. c. 9. — ⁴ Aug. de temp. barbar. c. 5. — ⁵ Beda et Ado 1 Martii. — ⁶ L. praegrans ff. de pœn.

de ea enim meminit Plutarchus ¹ his verbis : « Egyptiorum vero legem, qua gravida, donec pariat, in mortis carcere custodiri jubetur, nonne Græcorum quidam consulte vobis transcripsisse videntur? »

26. Sed libet hic ea reddere, quæ his consentientia in antiquo Lectionario reperimus : « Prædie quam ducendi essent, Felicitas parturiens, dolens, atque vociferans, foris exaudiebatur. Cui Commentariensis insultans aiebat : Quomodo eras libens mortem suscipies, quæ pariens adeo perturbaris? Cui illa : Nature debitas pœnas naturali tantum virtute persolvo; supplicia autem, quæ subministrat impietas, divina gratia superabit. Sequenti die a iudice jubentur martyres educi, et ignominiose, nudatis natibus, per vias atque plateas circumduci, ac tandem in theatrum ferre officijendi perducii. Tunc vacæ obiecta Perpetua, licet ab ea valide percussa esset, extra se raptâ non sensit. Immittitur leo, qui Saturnum primo, ac deinde Perpetuum occidit. Post hæc Felicitas una cum Revocato germano producta, a leopardo ambo necantur. Sed Saturninus atque Secundulus illius divina voluntate servati tunc sunt, idemque sunt revocati in carcerem; ubi Secundulus reddidit Deo spiritum, Saturninus vero gladio est decollatus. Collecta corpora omnium sunt sepulta in eadem civitate. » Illicusque ibi. Sed quod habetur Saturninus capite truncatus, a civitate auctoribus discrepat, qui affirmant ipsum cum aliis a bestiis occisum. Cæterum corpora sanctorum Perpetuæ et Felicitatis esse postea delata Carthagine, atque in primaria basilica collocata, Victor ² Uticensis affirmat.

27. *Martyres in Armenia, in Ægypto, in Gallia.* — Passus quoque habetur, hæc eadem persecutione urgente, Zoticus episcopus Otreus in Armenia, cujus dies anniversaria in tabulis ³ ecclesiasticis vigesima prima Julii est conscripta. Meminit ejus laboris adversus Montani sectatores suscepti Apollinaris, nosque supra retulimus. Hallucinatur Nicephorus ⁴, qui cum presbyterum, non episcopum nominat; nam idem qui supra Apollinaris ⁵, episcopum dicit ex vico Comana in Armenia oriundum; jam enim his temporibus satis dilucide distinctum erat nomen episcopi a presbytero. In Ægypto quoque inter alios martyres Scraphion, qui vivus combustus est, illustris habetur; aliorum vero nomina excederunt. Celebratur ⁶ ejus natalis die decima tertia Julii, tam apud Græcos, quam Latinos, ut illorum Menologium et Romanum Martyrologium significant, passumque tradunt sub Aquila præfecto. Sub hac eadem persecutione passum constat in Gallia Andeodum subdiaconum, Polycarpi discipulum, ab eo cum aliis (ut dictum est) in Gallias amandatum. Extat præclara ejus memoria in tabulis ecclesiasticis die prima Maii his verbis : « In Gallias, in territorio Vivariensi, beati Andeoli subdiaconi, quem S. Poly-

carpus una cum aliis ab Oriente misit in Galliam ad prædicandum verbum Dei. Hic sub Severo imperatore spinosis fustibus cæsus, demum ense ligneo (ad majorem pœnam) capite in quatuor partes in modum ericis concisso, martyrium consummavit. »

28. *Irenæi episcopi Lugdunensis martyrium et scripta.* — Eodem plane tempore mirificus ille sanctus Irenæus episcopus Lugdunensis, Galliam, quam mirificæ doctrina illustravit, nobilitavit et sanguine. Exciderunt Acta passionis ejus; hæc tantum de eo reperimus; nempe ejusmodi sub Severo excitata persecutione, ejusdem imperatoris jussu circumdatam militibus Lugdunensium civitatem, omnesque in ea repertos Christianos gladiis obruncatos; cum præcipue pastor illorum omnium Irenæus quæsitus est ad necem, quem acerrimis tormentis cruciatum, ac tandem occisum Zacharias presbyter sepelivit. Qui enim olim eam legatus administraverat (ut auctor est Spartianus ¹) provinciam, ipse Severus imperator, probe noverat Lugdunensis Ecclesie sub præsule Irenæo constantiam; et quam secret non minus flectendam, nec blanditiis molliendam, ferro mox statuit excidendam, in eam crudelius quam in alias sapiendo. Quoto autem Severi anno martyrium subierit Irenæus, nobis est hæctenus incomptum. Putamus equidem ipso a se indictæ persecutionis exordio Severum, quod exploratioris fideles in ea positos habuisset, in eos gladio agi primum omnium præcepisse.

29. Quod vero ad Irenæi lucubrations perlinet, earum Eusebius ² post alia de eo narrata meminit, dicens : « Verumtamen præter opera et epistolas Irenæi, quæ jam demonstrata sunt, extat liber illius, brevissimus ille quidem, summæ tamen necessarius contra Gentiles, qui de Scientia inscribitur. Alius item memoratur, quem fratri cuidam, Marciano nomine, dedicavit; in quo apostolicæ prædicationis rationem et modum exponit. Accedit his liber de Variarum rerum dispositione, in quo tum epistola ad Hebræos, tum libri Sapientie Salomonis mentionem facit, et clare testimonia ex iisdem deprompta citat. Tot sunt igitur Irenæi opera, quæ ad nos nostramque notitiam pervenerunt. » Illicusque Eusebius, qui superius de scripto ab eo commentario adversus hæreses meminit, deque epistola ad Florianum, et alia ad Blastum, ad Victorem alia, atque alios Ecclesiarum episcopos ³; recenset eodem commentariis quoque S. Hieronymus ⁴.

30. Porro horum omnium non nisi libri quinque adversus hæreses elaborati supersunt, cæteris magno detrimento perditis; imo et hi ipsi longa oblivione sepulti diutius permanserunt; adeo ut nec in Galliis, neque in Urbe, vel alibi, licet sedulo perquisiti, reperiri poterint; ut S. Gregorius ⁵, ad Ætherium episcopum scribens, testatur his verbis : « Gesta vero vel scripta beati Irenæi, jam diu est quod sollicitè

¹ Plutarch. de his qui sero a nomine puniuntur. — ² Victor. de pers. c. Wand. l. 1. — ³ Martyrol. Rom. ea die. — ⁴ Niceph. lib. IV. c. 23. — ⁵ Apud Euseb. lib. v. c. 15. — ⁶ Roman. Martyrol. ea die.

¹ Spartian. in Severo. — ² Euseb. lib. v. c. 25. — ³ Item eodem lib. v. c. 19. 24. — ⁴ Hieron. de scrip. Eccl. in Iren. — ⁵ Greg. l. IX. epist. L.

perquisivimus; sed haecnem ex eis inveniri aliquid non valet. » Haec Gregorius ad Eltherium episcopum Viennensem, sanctitate celebrem, ea avidè perquirentem. Caruisse eis videtur Cassiodori quoque bibliotheca, quod nulla de ipsis apud eum mentio habeatur. Quamobrem existimamus, quod graece iidem scripti fuerint, penes Graecos esse inventos; nam Theodoretus in dialogis eosdem frequenter citat. Fuisse autem Irenaeum doctrinarum omnium accuratissimum exploratorem, tum Tertullianus¹

praedicat, tum a Patribus omnibus commendatur. Videas equidem in ipso apostolicae doctrinae imaginem effugere; quod enim a Polycarpo accepterat, et ille a Joanne illibate ipse custodiens communicavit Ecclesiae. Quamobrem jure S. Hieronymus¹ eum apostolicorum temporum hominem nominat (licet nullos post annos ab Apostolis vixerit), quippe qui ipsum vultum apostolicum in omnibus redderet.

¹ Tert. lib. contra Valent.

¹ Hier. epist. XXIX.

Anno periodi Graeco-Romanae 5696. — Olymp. 215. an. 3. — Urb. cond. 956. — Jesu Christi 203, secundum Baronium 205.
— Zephyrii papae 7. — Severi imp. 41. Caracallae imp. 6.

1. *Consules, et decennalia Severi imp.* — Ad num. 4 et seq. Coss. L. *Fulvius Plantianus*, et P. *Septimius Geta*. Card. Norisius in litteris ad me datis observat, Omphrium in Fastis cognomen *Silani* male Plantiano adtribuere, uti et Septimii nomen. Plantianus enim L. Fulvius Plantianus dicitur, ut liquet ex Spartiano in Severo cap. 6, uti legitur, *Plantianum ad occupandos Nigri liberos misit Severus*. Idem vero historicus in Pescennio Negro cap. 6, eandem rem recitans, ait: « Severus Ileracium ad oblinendam Bithyniam misit: Fulvium autem ad occupandos adultos Nigri filios, » ubi *Fulvium* vocat, quem in Vita Severi *Plantianum* appellarat, quam sententiam card. eruditissimus magis confirmavit, postquam a Toinardo viro clarissimo nummum et gaza regia descriptum accepit, in quo *Plautilla* Augustae, Plantiani filia in antica parte dicitur, ΦΟΥΛΒΙΑ ΠΛΑΥΤΙΛΛΑ ΣΕΒ. id est, *Fulvia Plautilla Augusta*. Plantianus itaque Plautillae pater et Fulvius, non vero e Septimiis oriundus, ut docte deducit card. Norisius, tam ex praecedenti, quam ex nullis aliis nummis graecis Plautillae, qui in cimelio regio asservantur. Geta Plautiani collega, non Geta Caesar Severi filius, ut existimavit Baronius, qui et Plautianum perperam Silanum vocavit, sed Geta Severi imperatoris frater, ut certo constat ex duobus Getae Caesaris nummis apud Mediobarbum, in quibus is dicitur PONTIF. TR. P. IIII. COS. II. DES. III. P. P. Cum enim Geta Caesar anno ccv et anno ccviii consulatum ordinarium gesserit, anno ccxii quo a Caracalla fratre occisus, non consul III designatus III, sed consul III designatus III in iis nummis diceretur. Decennalia imperator Severus dedit, ut liquet ex nummo hujus imperatoris apud Mediobarbum, in cuius postica legitur: VOT. SCS. DEC. P. M. TR. P. XI. COS. III. P. P. Cernitur figura velata coram ara sacrificans. Tribunitiam pot. xi hoc anno *idibus*

Aprilis init Severus. Quare tempore legitimo ea decennalia celebrata, licet consulatus iisdem destinatus, anno praecedenti gestus fuerit. Vides interim *Plantianum*, qui omnia apud Severum poterat et Getam hujus fratrem, annum aperuisse, quia, ut saepe dixi, annis hujusmodi solemnibus addictis, viri illustriores consules procedebant, quando imperatores consulatum non suscipiebant.

2. *Quinquennalia Caracallae et Getae.* — Caracallam imperii Augustei, et Getam imperii Caesaris quinquennalia edidisse existimo, quod de utroque insinuare videtur Spartianus in Severo cap. 14, ubi ait: « Getae filio minori togam virilem dedit, majori Plantiani filiam matrimonio junxit. » Illud matrimonium praesenti anno peractum, ut superius ostendimus. Imperatores autem et eorum filii annis hujusmodi festivitatis dicatis uxores ducere soliti. Praeterea Mediobarbus nummum Caracallae refert inscriptum; ANTONINUS PIUS AEG. PONT. TR. P. VI. in postica, INDULGENTIA AUGG. IN CARTH. S. C. id est, *indulgentia Augustorum in Carthagine, senatus-consulto*. Visitur dea leone vecla, dextra ramum, sinistra tympanum. Mediobarbus Cybelen interpretatur. Sed ea dea caelestis, quae Carthagine colebatur, ut suo loco dicitur. In decennialibus et id genus festis indulgentia et liberalitas Augustorum de more elucebat. Parte alia Geta Caesar libera toga indutus. Quare sicut Caracalla anno, quo imperii Caesaris quinquennalia edidit, togam accepit, ita et Geta Caesar quinquennalia cum toga virili copulasse videtur. Natus erat Geta anno Christi centesimo octogesimo nono, idque *sexto kalend. Junias*, ut habet Spartianus in Geta, cap. 3, ideoque currenti anno decimum quintum aetatis annum, quo filius imperatorum toga virilis dari solita, ingressus est. Quanta magnificentia haec decennalia exhibita fuerint, describit Dio, qui aderat, lib. 76,

hincque quæ in aliorum imperatorum decennialibus et id genus festis fierent, conjicere possumus.

3. *Consulatus honorarii numerari cepti.* — Dio, lib. 46, ait : « Primum omnium Severus imperator, cum Plautiano honores consulares tribuisset, eumque deinde in senatum adscriptum, consulent faceret, iterum consulent esse dixit. Idque exemplum alii demde secuti sunt. » Hæc novitas horum decennialium effectus. Sed cum Baronius consules suffectos, ab his qui consularibus tantum ornamentis decorati fuerant, non distingueret, existimavit usque ad currentem annum consules suffectos in Fastis numeratos non fuisse; quo pacto fastos consulares non semel perturbavit. Haque consulatus suffecti ante hunc annum computati, nihilque novum inductum, nisi ut consules honorarii, eadem, qua suffecti, prerogativa polirentur, iterumque consules dicerentur, si ad consulatum ordinarium eos evchi confingeret : quo privilegio jam ab Augusto consules suffecti gaudebant.

4. *Triumphus Severi et filiorum.* — Herodianus, lib. 3, cap. 10, de Severo imp. loquens, ait : « Ipse interea rebus ad Orientem sic gestis, Romam revertebatur, filios jam puberes secum adducens, Urbem dein triumphans invectus est. » Ex nummis Severi et Caracallæ ab Andrea Morello, viro clarissimo, in *Specimine universæ rei nummarie antiquæ* exhibitis, et inter se collatis, liquet, Severum præsentis anno Romam adventasse. In nummo Severi legitur : SEVER. P. AVG. P. M. TR. P. X. COS. III. in postica : ADVENT. AVGG. Cernuntur tres figuræ decurrentes, Severus nempe in medio, qui a dextra habet Caracallam, a sinistra Getam. Severus idibus Aprilis anni superioris tribunitiâ pol. x suscepit, quæ præsentis anno adhuc in cursu fuit. Nummus Caracallæ inscribitur : ANTONINUS PIVS AVG. POST. TR. P. VII. in aversa parte : ARCTVS AVGG. S. C. Est arcus triumphum, qui hodieque Romæ visitur, sed adeo vestustate consumptus, ut vix agnosci possint effigies, inscriptusque est Severi et Caracallæ nominibus et titulis. Is Caracallæ nummus præsentis anno percussus, et tribunitiâ pol. vii ab anno centesimo nonagesimo septimo, quo Caracallæ imperator est desti-

natus, deducta. Quod cum non animadverteret Mediobarbus in præstantissimo suo opere de Numismatis Imp., pag. 287, cum anno ducentesimo quarto illigavit. Cum itaque triumphalis ille arcus præsentis anno, quo Severus cum filiis triumphavit, erectus fuerit, illum Caracallæ nummum eodem anno eum, minime dubitandum. Notandum etiam in nummo Severi legi, ADVENT. AVGG. cum duplici gg, licet Geta cum Severo Caracallæ Romam venerit : quia nempe nondum usus ferebat, ut Cæsares in nummis et inscriptionibus, simul cum Augustis memoratis, Augusti et ipsi vocarentur. Contra vero in nummis Philippi Junioris Cæsaris cum Philippo patre imperantis apud Mediobarbum, pag. 349, habetur : M. IUL. PHILIPPVS NOV. CAES. in postica : PIETAS AVGG. vel, VIRTUS AVGGTOR. ubi Philippus Junior, qui tantum Cæsar erat, Augustus dicitur ob conjunctionem cum patre qui Augustus erat. Ex quibus discimus, morem illum post Severi mortem introductum; discimus etiam, decennialia et triumphos eodem anno exhiberi solitos, nisi ad hos agendos imperatores consulatum sumerent. Josephus Suaresius, episcopus Vasionensis, mihi, dum viveret, amicissimus, triumphum Severi Anaglypha Romæ anno MDCXXVI publicavit.

5. *SS. Perpetuæ et Felicitatis martyrium.* — A num. 21 ad 27. Acta passionis SS. martyrum Perpetuæ et Felicitatis, quæ Baronius perisse arbitrabatur, Holstenius Vaticanæ bibliothecæ præfectus in lucem edidit, quibus Henriens Valesius præfationem præfixit, in qua ostendit, SS. martyres non apud *Tuburham* Mauritanie, ut in Martyrologio Romano legitur, sed *Carthagine* passas esse, ut Præser in antiquiori Chronico, Beda in libro de sex Ætatibus, Rabanus in Martyrologio, alique testantur. Nec est quod quis objiciat auctoritatem Augustini. Ille enim, cum *Tuburbitanas* martyres diei in Sermone xxxii, non Perpetuam ac Felicitatem, sed *Maximam, Donatillam, ac Secundam*, quæ imperante Valeriano et Gallieno martyrium fecerunt apud *Tuburham*, tercio kalendas Augusti, intelligit, ut ibidem ostendit Holstenius laudatus.

ZEPHYRINI ANNUS 4. — CHRISTI 206.

1. *Miserriimus Plautiani finis.* — Ducentesimo sexto Christi anno, Chlone Septimio secundum, et Anno Libone coss., Lucius Septimius Plautianus, socer Antonini imperatoris, qui anno septimo ges-

serat consulatum, quique (ut dictum est) absente Severo magnam in Christianis persecutionem excitaverat, quos non Romæ tantum, sed et in Africa et Mauritania acerbissime insectatus fuerat, occiditur,

generi sui Antonini Augusti insidiis appetitus (ut auctor est Dio) quod revera ipse utrique imperatori eadem per centurionem Saturninum machinatus esset (ut testatur Herodianus¹), sed verius, divino numine christianum sanguinem ulciscens. Qualis autem quantusque fuerit ejus casus, quantum admirationem attulerit universis, ex Dione² hæc narrante, eodemque cuncta spectante ac admirante, audiamus et primum illud : « Cum orator, qui Constantem accusavit, multa dixisset, atque illud in primis, caelum ruere citius posse, quam Plautiano damnatum a Severo inferri. Quibus rebus atque aliis, quæ sunt ejusdem generis, dicente illo, fides haberi poterat merito ; cum Severus audacter nobis, qui una iudices eramus, confirmasset, non posse ullum malum a se Plautiano accidere. Non tamen perpetuo floruit Plautianus, sed aliquanto tempore post occisus est, et cunctæ statuæ ejus dissipatæ sunt. » Addit prodigia, et inter alia cometen Romæ ante obitum ejus per dies multos visum.

2. At de ejus immensis divitiis et summa amplitudine, ex quibus, in exemplum humanæ conditionis, in imum atque miserrimum omnium statum prolapsus est, hæc idem auctor paulo post, cum agit de nuptiis filię et Antonini Augusti : « Is, inquit, tantum filię suæ dedit, quantum reginīs quinquaginta satis fuisset ; » ac inferius : « vere enim Plautianus magnus, vel summus potius erat ; ita ut populus aliquando diceret in enco : Quid tremis ? Cur palles ? Tu quidem certe plus quam tres viri possides. Significabant autem tres viri, Severum cum duobus filiis Antonino et Geta. Pallebat vero Plautianus et tremebat semper, cum propter rationem victus quam instituerat, (gulosissimus quippe erat) tum propter spem, metumque futurarum rerum. » Addit Antoninum imperatorem adhibuisse Evodum educatorem suum (cujus diximus meminisse Tertullianum³) qui una cum centurione et aliis Plautianum Severo imperatori eadem machinamentum calumniose deferrent ; licet Herodianus nihil ex composito factum, nullamque fallaciam vel lechman intercessisse tradat. « Sic itaque, inquit Dio, Plautianus, nostra memoria omnium hominum potentissimus, quem magis quam ipsum principem metuebant omnes, qui que spe multo majore elatus fuerat, a genero interficitur, eque palatio projicitur in viam ; quamvis tandem elatus jussu Severi et sepultura affectus est. » Additque ejus filium et filiam, Plautum et Plautillam, in Lyparim insulam fuisse relegatos. ibique tandem ejusdem Antonini jussu occisos ; cum interim vitam traduxissent calamitosam, magno metu, et necessariorum rerum inopia. Quin etiam Plautiani nomen abolitum, et

ubicumque scriptum reperiretur in lapideis tabulis vel aliis, abrasum, deletum, expunctumque fuisse plane indicat vetus⁴ inscriptio monumenti filię ejus, nurus Severi, conjugis Antonini, et alia⁵.

3. Hic finis Plautiani Christianorum hostis infensissimi et perniciosissimi ; quo sublato, persecutio etsi non penitus ablata, saltem moderationem non mediocrem accepit. Quem non Romanum, sed Afrum genere, Severi municipem, ex humili fortuna in sublime evectum, damnatorum bonis fuisse insigniter locupletatum, tradit Herodianus⁶. Sed quorum, queso, damnatorum, nisi magna ex parte Christianorum nobilium senatorum, quos sub Commodo, tempore pacis Ecclesie, Christiana religione initiatos fuisse diximus ? Sed idem quoque hæc de ejus mentis tumore addit : « Quacumque incederet, adeo trux et horribilis erat, ut non modo non adiretur a quoquam, sed etiam qui fortuito occurrerant, ab eo averterent oculos ; quia anteambulones aliquot, quacumque iter faceret, denuntiabant, ne quis in proximo consistere, neve illum contueri auderet, sed averterent universi oculos, terramque despectarent ; » Hæc ipse, atque multa de ejus fastu, arrogantia, atque sævita.

4. *Ludi sæculares.* — Eodem quoque anno celebrati sunt Romæ ludi sæculares ; de quibus hæc Herodianus⁷ : « Vidimus item sub illo quosdam omnis generis ludos cunctis editos theatris, simulque supplicationes et pervigilia ad formam Cereris initiatorum. Sæculares hi tunc appellabantur, celebrati (ut aiunt) decurso trium spatio ætatum. Siquidem Urbe tota atque Italia præcones itabant convocatum omnes ad ludos, quos nec vidissent hactenus, nec visuri postmodum forent. » Sed de iisdem ludis Zosimus⁸ pluribus agit, qui et dictis consulibus celebratos fuisse tradit ; quod et docent veteres inscriptiones a diversis collectæ, in quibus Severi nomen inscriptum est cum tribunitia potestate duodecies repetita⁹, ut etiam in lujusmodi numismate eleganter expressum in columna milliaria. Horum occasione scriptum putant⁷ a Tertulliano librum de Spectaculis, et illum de Idololatria ; quibus plane declarat, rectam Christianæ religionis institutionem abhorruisse admodum ab istiusmodi spectaculis a gentilibus edi solitis ; divinamque ultionem illos expertos esse addit, qui præter institutum iisdem non vererentur esse presentes. Sed de iis alia occasione superius. Porro quam mendax extiterit Zosimus, qui neglecta postea ludorum sæcularium, corruisse tradit florentissimum Romanum imperium, suo loco inferius perspicue demonstrabimus.

¹ Habet Smet. fol. 67. n. 1. — ² Apud eundem fol. 24. n. 1. et fol. 22. n. 4. — ³ Herod. lib. III. — ⁴ Idem eodem lib. III. — ⁵ Zosim. lib. II. — ⁶ Panvin. in Fast. et Adolph. I. de Nummis. — ⁷ Pamel. not. ad Tertul. lib. de spectacul.

¹ Herod. lib. III. — ² Dio in Severo. — ³ Tert. ad Scapul. c. 4.

Anno periodi Græco-Romanæ 5697. — Olymp. 245. an. 1. — Urb. cond. 957. — Jesu Christi 204. secundum Baronium 206.
— Zephyrini pape 8. — Severi imp. 12. Caracallæ imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Fabius Cilo II.*, et *M. Annus Libo*, ex Inscriptione Onuphriana. In Fastis etiam Theonis Cilo cum numerali nota editur.

2. *Ludi sæculares octavi.* — Ad num. 4. Imperatores Severus et Antoninus ejus filius *octavos* ludos sæculares Romæ exhibuere, anno Urbis nonagesimo quinquagesimo septimo, ut docet Censorinus, lib. de Die Natali, cap. 17. Quos ludos Severus, nulla Claudii ac Domitiani ludorum secularium ratione habita, anno cccx post exhibitos ab Augusto ludos sæculares quintos, edidit. Quidam censores in Epist. consulari a card. Norisio publicata contendunt, Censorinum male hos ludos *octavos* appellasse, eosque *nonos* appellandos. Verum cum Antoninus Pius nullos ludos sæculares representarit, ut suo loco demonstravimus, ludi sæculares sub Severo habiti, omnino octavi fuere. Severus consulatum, ut moris erat, non sumpsit, sive quia ab ea dignitate annis, quibus ea sibi debita, sepius abstinuit, sive quia ad ludos Augusti, qui, privatis consulatum gerentibus, illos celebravit, respexit.

3. *Quæ in illis de more spectacula ederentur.* — « Modus ludorum hujusmodi, inquit Zosimus, lib. 2, pag. 669, relatus est in litteras. Circumcumbentes præcones, universos ludorum causa convenire jubebant ad spectaculum, quod neque vidissent antea, neque visuri posthac essent. Ipso autem messis tempore, per paucos dies antequam ludi peragerentur, in Capitolio temploque Palatino XV viri sedentes in suggestu, lustralia populo distribuebant. Ea sunt faces, et sulphur, et bitumen. Nec participes horum servi sunt, sed liberi dumtaxat homines. Posteaquam populus universus et in locis his que diximus, et in templo Dianæ, quod est in Aventino colle, convenit, triticum, et hordeum, et fabas quisquis secum defert, ac Paris nocturnos ludos caste pudiceque faciunt; hostiæ propter ripam Tiberis ad Tarentum diis consecrantur, » indeque spectacula, que in ludis sæcularibus exhibebantur Tarentina dicta. « His autem diis rem sacram faciunt, videlicet Jovi, Junoni, Apollini, Latonæ, Dianæ: tum præter hos, Parisi, et Lucini, et Cereri, et Diti Patri, et Proserpinæ. Prima

nocte spectaculorum ad horam secundam, tribus aris in ripa fluminis constructis, Imperator cum XV viris tres agnos caedit; et aris sanguine répersis solidas victimas adolet. Scena vero sine theatro constructa, lumina cum rogis accenduntur, et hymnus recens factus canitur; adeoque spectacula consentanea rebus divinis eduntur. Et hæc qui peragunt, pro mercede primitias fructuum, tritici, hordei, fabarum accipiunt. Nam illæ, seu ut dictum est, ab universo populo distribuuntur. Postridie consensu Capitolio, et consuetis ibidem immolatis hostiis, ad constructum inde theatrum progressi, Apollini, et Dianæ ludos faciunt.

4. *Ab illis ludis religio Christiana abhorrebat.* — « Insequenti die matronæ nobiles ad horam ab oraculo constitutæ in Capitolium convenientes Deo supplicat, et hymnis eum, cui fas est, celebrant. Die tertio in Apollinis æde Palatina ter novem illustres pueri cum totidem virginibus, omnes utrinque florentes, hoc est, qui ambos parentes adhuc superstites habent, hymnos et pæanes græca romænaque lingua canunt, quibus subjectæ Romanis urbes servantur. Ibidem alia secundum traditum a numine ritum fiebant; quæ sane quandiu peracta fuerunt, nullum Republica Romana detrimentum cepit. » Quæ referre placet, ut manifestius appareat, quantum a religione Christiana ludorum secularium celebratio aliena fuerit, et quantum hallucinenter viri doctissimi, qui nostra etiam ætate tradunt, utrumque *Philippum* imperatorem Christo nomen dedisse, et tamen ludos sæculares exhibuisse. Nec est quod respondeant, utrumque *Philippum* in ludis sæcularibus nonis memorata sacrificia interdixisse et spectacula tantum edi mandasse; vel ludos sæculares celebrari potuisse absque sacrificiis, et eo modo Honorium imp. anno cccxv, qui a currenti centesimo erat, horum ludorum exhibitionem permisisse, id est cum solo circensium, aut theatralium ludorum apparatu. Nam nec ambo *Philippi* christiani fuere, nec Honorius imp. ludos sæculares fieri permisit, ut ex infra dicendis certis argumentis liquet.

ZEPHYRINI ANNUS 5. — CHRISTI 207.

1. *Natalius olim confessor in haeresim lapsus, Romam ad Zephyrinum venit, exomologesim agit.*—Christi anno ducentesimo septimo, Marcus Aurelius Antoninus secundum adiit consulatum una cum fratre suo Geta collega. Quo anno, nece Plautiani Romae jam prope mitigata persecutione Severi, accidisse putamus, ut Zephyrino Romano pontifice e latebris emergente, et munia pontificia obeunte, Natalius olim confessor, sed postea misere pecunia corruptus, Theodoti haeresos cum patrocinium suscepisset, tandem sui compos factus, erroris poenitens, ad eum veniens, patrii sceleris egerit exomologesim, pedibus ejus advolutus. Haec sane a scriptore ejus temporis diligenter conscripta, ab Eusebio¹ ad verbum quam fidelissime narrantur: «Scriptor ille, de quo supra dixi, qui librum praedictum contra erroris supra demonstrati auctorem composuit, aliam etiam rem Zephyrini tempore gestam hoc pacto explicat: Facinus apud nos admissum, fidelibus in Domino, quo illos erudiam, commemorabo; quod, credo, si forte Sodomis gestum fuisset, etiam illos ad scelera sua poenitentiae lacrymis mature eluenda admonuisset.

2. «Erat quidam Natalius confessor non jam pridem, sed nostris jam paene temporibus: iste ab Asclepiodoto et altero Theodoto trapezita fraude fuit deceptus (hi quidem ambo Theodoti coriarii, qui prius propter istam novam prudentiam, imo vero amentiam, ex Christianorum communione a Victore, ut dixi, qui tunc erat pontifex, excludebatur, discipuli erant) et ab illis duobus, quos supra posui, salario quodam et mercede persuasus, ut illius erroris episcopus crearetur; ea lege nimirum, ut centum quinquaginta denarios mensuos isti ei persolverent. Qui quidem cum se in illorum societatem dedisset, per visiones quasdam a Domino ad se demissas saepenumero admonitus fuit. Deus enim misericors et Dominus noster Jesus Christus martyr et testem suarum afflictionum extra Ecclesiam misere deperire noluit.

3. «Caeterum quoniam primae erat apud illos sedis episcopalis appetitione tanquam hamo inescutus, et turpi quaestu, qui multis affert perniciem, irretitus, et propterea lentius tardiusque Dei visionibus animam attendit; tandem per integram noctem

a sanctis angelis flagris et verberibus usque adeo acerbè et graviter cæsus fuit, ut cum primo mane surgeret, cilicio et sacco indutus, cineribus aspersus, magno cum more et lacrymis ad pedes Zephyrini pontificis se supplicem abjiceret; et non modo ad cleri, sed laicorum etiam genua advolveretur; ita ut Christi misericordis Ecclesia illum magnopere commiserata, lamentis una se dederet. Attamen ille, licet multis precibus usus fuisset, et plagatum vibi-ccs, quas pertulerat, ostendisset; vix tandem in communionem Ecclesiae receptus fuit.» Hucusque auctor de lapsu et restitutione Natalii. Quibus (ut alias saepe de aliis haesiarchis est demonstratum) pristinum morem intelligas, consuevisse scilicet haesiarchas erroris poenitentes adire Romanum episcopum, ab eodemque Catholicae Ecclesiae communicationem, facta exomologesi, promereri: quippe qui quantumlibet in castris inimicorum militassent, resipiscentes tandem probe intelligerent, a sedis Petri Catholicae Ecclesiae primario antistite quaerendam esse veniam et salutem, nec ab alio quopiam quam a Catholicae Ecclesiae episcopo communicationem catholicam expetendam.

4. *Haereticorum Theodotianorum cavillationes detectæ.*—At quoniam mores horum solerent esse haereticorum, ex eodem auctore idem Eusebius recitat in haec verba: «Ad ista etiam alias ejusdem scriptoris voces de iisdem,» videlicet Theodotianis haereticis, » connectamus, quae sic se habent: sacras audacter depravarunt Scripturas; veteris fidei canonem abrogarunt; Christum ignorarunt; neque quid sacrae et divinae litterae de illo dicant acquisiverunt: sed quamvis syllogismi figura ad suam impietatem confirmandam reperiretur, studiose indagarunt. Quod si quisquam forte illis aliquid divini eloquii testimonium proferat; quaerunt utrum conjunctam an disjunctam syllogismi figuram possit efficere. Relictis vero et depositis sacrarum litterarum studiis, omni cura et cognitione in geometriam incumbunt. Tanquam ex terra editi, de terra loquuntur, et Christum qui sit de caelo venturus, penitus ignorant. Euclides enim apud quosdam eorum propter geometriam artem enixe recolitur; Aristoteles et Theophrastus in summa habentur admiratione. Galenum etiam forsasse nonnulli summe venerantur. Hi ergo tum infidelium artibus ad erroris sui sententiam roborandam abutuntur, tum solerti impiorum astutia ac

¹ Euseb. lib. v. c. 27.

subtilitate simplicem ac sinceram divinarum Scripturarum fidem adulterant.

5. « Quod autem a fide longissime absint, quid attinet commemorare? Hanc ob causam etiam in sacras litteras confidenter ac temere quasi manus violentas injiciunt, easque se emendare et corrigere praediciunt. Quod vero ipse equidem nihil falsi in eos ementitus loquar, nemini verum scire cupienti poterit esse obscurum. Nam si quis cujusquam illorum exemplaria in manus sumere, accurate pervestigare, et inter ipsa conferre voluerit; reperiet profecto illa maxime inter se dissidere. Nam Asclepiodoti exemplaria, ab illis quae sunt Theodoti, admodum discrepant; ac multa plane suppetunt, propterea quod illorum discipuli exemplaria ab utrisque (ut illi appellant) correcte (ut nos corrupta) studiose et sedulo descripserunt. Rursum quae sunt Hermophili, cum istis minime consentiant; quae Apollonii dicuntur, ipsa sibi non constant. Licet enim quae ab illo prius exscripta fuerint et composita, posterioribus demum inversis innovatisque comparare: sic invenire illa inter se valde dissentientia, erit perfacile.

6. « Quantum inscitiae et temeritatis habeat perditus iste conatus, nec illos ipsos ignorare suspicor. Aut enim sacras et divinas litteras a Spiritu sancto

dictatas non credunt, et illa sunt infideles; aut se ipsos Spiritu sancto sapientiores esse dicunt; quod plane quid aliud est, quam tanquam daemone exagitatione insanire? Neque enim hanc inconsultam et imprudentem molitionem suam esse inficiari poterunt; quandoquidem ista exemplaria sua ipsorum manu esse transscripta, perspicue deprehenduntur. A quibus autem erant ipsi instituti, ab illis sane ejusmodi scripturas non aliquando exceperunt; et exemplaria, unde ista transcripserunt, demonstrare non possunt. Quidam illorum eas quidem depravare, non adeo opera pretium duxerunt; sed tum legem, tum prophetas lepida simulatione, perinde ac si nefariam et impiam omnino doctrinam complecterentur, prorsus pernegantes, in vastissimum exitii gurgitem praecipites deciderunt. Atque ista modo a nobis hactenus sint commemorata. » Hucusque Eusebius; quae ad insinuandos mores haereticorum recensuisse volumus. Quod igitur tot exemplaria, quot homines haeretica pravitate fautores essent; inde existimamus Origenem his temporibus meditatam esse opus illud plane egregium, quo uno volumine sex simul interpretationes divinae Scripturae collegit, quod Hexapla nominavit; de quo suo loco dicturi sumus.

Anno periodi Graeco-Romanae 5698. — Olymp. 246. an 1. — Urb. cond. 958. — Jesu Christi 205. secundum Baronium 257.

— Zephyrini papa 9. — Severi imp. 13. Caracalla imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Antoninus Caracalla Aug. II.* et *P. Septimius Geta Caesar.* Est hic primus Geta Caesaris consulatus, non vero secundus, ut putavit Baronius. Legenda quae initio anni cum hac de re scrip-si.

2. *Decennalia imperii Caesaris Caracallae.* — Sumptus hic consulatus a Caracalla juxta secundam

consulatum Casareorum regulam, a Geta vero juxta tertiam, ut se. collega esset fratris decennalia imperii Caesaris celebrantis. In Dissert. Hypat., pag. 224, nummum ex Oecone recitavi inscriptum, *Trib. Pot. VIII. in postica, Vota suscepta X.* sed haec postica ad aliam anticam pertinet, quam ad praefatam, ideoque nummus ille vitiosus.

ZEPHYRINI ANNUS 6. — CHRISTI 208.

1. *Origenis imprudens facinus.* — Christi anno ducesimo octavo, Anno Albino et Fulvio Emilio coss., Severus annum decimum quartum agebat in

imperio; quo (ut puto) Origenes imprudens nimis audax facinus in seipsum admisit, quod Eusebius¹

¹ Euseb. hb. vi. c. 7.

narrat his verbis: « Per idem tempus Origenes, dum scholæ Alexandrinæ, quam diximus, præerat, facinus quoddam admisit; quod quidem licet ex animo rudet juvenili videretur esse profectum, fidei tamen et castimonie specimen maximum dabat. Istam enim Evangelii sententiam¹: Sunt eunuchi, qui se castraverunt propter regnum celorum; aliquanto (ut fert ætas adolescentiæ) simplicius interpretatus, partim quod Salvatoris vocem se penitus implere oportere putavit, partim quod, cum ætate valde adolescens esset, et non cum viris modo, sed cum mulieribus etiam sermones de rebus divinis et cælestibus conferret, omnem turpis calumniæ et obrectationis ansam infidelibus prorsus adimere voluit: dictam Salvatoris sententiam ex oculo (facinus namque maximam partem necessariorum suorum celare cogitat) exequi reipsa aggressus est.

2. « Cæterum tale facinus ab eo quantumvis cupiente occultari non poterat. Quocirca Demetrius qui ibidem revit Ecclesiam, de eo post certior factus, tametsi hoc audax ejus facinus vehementer admiratus est, tamen incredibilem animi propensionem et ingenuitatem fidei amplexatus, cum illico confidere, et bono animo esse jubet; et majore cura ac studio in munus, fidei principia instituenti, incumbere hortatur, impellitque. Ac tum

quidem Demetrius eo animo fuit atque sententia. » Hæc Eusebius de Origene atque Demetrio. Cætera autem de similitudine inter utrumque suborta, cujus occasione tale Origenis facinus fuit ubique vulgatum, opportuniori loco dicemus, eo scilicet anno, quo idem Origenes ab Alexandro Hierosolymorum episcopo est initiatus presbyterio.

3. *Cantica Canticorum explanat Origenes.* — Hoc item tempore factum putamus, ut idem Origenes adhuc adolescens, sed jam eviratus, primam interpretationem ediderit in Cantica Canticorum, quam postea maturioris ætatis factus emendatam et pluribus auctam in lucem edidit; quod testatur S. Hieronymus¹, temeritatis seipsum arguens, atque alios, qui ipso juvenutis exordio divinas Scripturas adhuc inexerti temere audeant interpretari. At quod ad Origenis temerarium ausum spectat (si ex unguibus leonem dignoscere licet) vides eum ipso primo ingressu in divinam Scripturam, explanandum sumere librum illum, quem necdum legere ejus ætatis hominibus licebat. Verum quia illum aggressus esset viribus tantum ingenii fretus, quodque inconcessa præsumeret, ac se nimium supra seipsum efferret; casurus aliquando credi ab omnibus facile potuisset.

¹ Matth. XIX.

¹ Hieron. in pref. Commen. in Abliam.

Anno periodi Græco-Romane 5699. — Olymp. 246. an. 2. — Urb. cond. 959. — Jesu Christi 206. secundum Baronium 208.
— Zephyrini pape 10. — Severi imp. 14. Caracalle imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Nimmius Albinus, et Fulvius Æmilianus*, ex Inscriptione Onuphriana, non Fulvius Æmilianus, ut perperam Baronius habet.

2. *Origenes seipsum castrat.* — Corpus suum eviravit Origenes, sive ferro exactis genitalibus, ut crederunt Hieronymus, Epist. 65, et Nicephorus, lib. 5, cap. 8, sive medicamento exsiccatis, ut aliis persuasum. Rem in incerto Epiphanius hæresi 64 relinquit. Utraque tamen castratio ab Origene tandem damnata, qui alios ne simile

quid in se aliquando conciperent, vehementer absterruit, cum aliis locis, tum præsertim suis in Matthæum Commentariis, ut videre est tom. 15, ad cap. 19. Demetrius episcopus Alex. primum laudibus Origenem prosecutus, eum confirmavit, strenueque susceptum munus continuare jussit. Unde nullo sexus discrimine universos ad se audiendi causa venientes admisit. Qua de re legendus eruditissimus Huetius, lib. 1. Origenian., cap. 2, ex quo hæc excerptimus.

ZEPHYRINI ANNUS 7. — CHRISTI 209.

1. *Contra Marcionem scribit Tertullianus.* — Anno Domini ducentesimo nono, Flavio Apro et Albio Maximo coss., Severi imperatoris anno decimo quinto, Eusebius in Chronico memoria ingerit Tertulliani Afri, filii centurionis proconsularis; hocque potius anno quam ceteris, ea puto occasione, quod idem ipse Tertullianus ¹ contra Marcionem agens, se hoc anno quinto decimo Severi imperatoris illum commentarium elaborasse perspicue declarat. Scripserat jam olim adolescens adversus eundem Marcionem opus rude nimis, ut demonstrat S. Hieronymus ² in Abliam, cum de se in primis ait: « Labere profiteor illud fuisse puerilis ingenii, et hoc mature senectutis. In libris qui contra Marcionem Septimus Tertullianus hoc idem passus est. » Hæc Hieronymus. Sed et ipsemet Tertullianus ³ ejus exordii commentarii de iisdem suis in Marcionem lucubrationibus rationem reddens, hæc ait: « Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit. Novam rem aggredimur ex vetere. Primum opusculum, quasi prope ratum, pleniori postea compositione rescideram; hanc quoque nondum exemplariis suffectam fraude tunc fratris, delinque apostatae, amisi, qui forte descripserat quædam mendosissime, et exhibuit frequentia. Emendationis necessitas facta est; innovationis ejus occasio aliquid adjicere persuasit. Ita stylus iste nunc de secundo tertius, et de tertio jam hinc primus, etc. »

2. Scripsit tunc quoque commentarium de

Resurrectione carnis; quod ejusdem scriptis manifestum est, dum in eodem horum meminit librorum adversus Marcionem, et libro quinto adversus eundem citat librum a se scriptum de Resurrectione carnis, ita ut appareat, eodem ferme tempore ambos ab eo elucubratos fuisse commentarios. Tunc quoque idem auctor librum edidit de Carne Christi, eodem propemodum argumento. Totus illaque in his fuit hoc anno Tertullianus, ut grassantem Marcionis hæresim impugnaret, necnon Valentinum, carnis Christi veritatem impie negantem. Meminit ¹ ibi Alexandri cujusdam ex Valentini secta descendentis qui Christi carnem sui ortu (proh scelus!) impie dicebat infectam fuisse peccato.

3. Sed decipitur, mea sententia, qui putat hunc, in quem Tertullianus invehitur, Alexandrum illum esse, de quo Suidas scribit his verbis: « Alexander Hierapolis episcopus et martyr novem capitibus conscripsit; Quid novi Christus in mundum intulerit. Quæ oratio reconditis sententiis est relecta: » Hæc ipse. Qui cum hunc fuisse martyrem dicat, plane alium longe diversum ab Alexandro Valentiniano declarat; nam (ut suo loco superius dictum est) tantum abest ut Valentinianus quispiam reperitur subiisse martyrium, ut potius hoc ipsum docerent omnes, nequaquam pro Christo martyrium subeundum; quod idem ipse Tertullianus ² in Scorpiaco non obscure significat, dum Valentinianos inter martyrii refragales adnumerat.

¹ Tertul. contra Marcion. lib. 1. c. 15. — ² Hieron. in præfat. in Abliam. — ³ Tertul. contra Marcion. lib. 1. c. 4.

¹ Tertul. de Carn. Christi c. 15. 16. 17. — ² Tertul. in Scorpiac. cap. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 4 et seqq. Coss. *Aper*, et *Maximus*, ut ostendit card. Norisus in Epistola consulari.

2. *Quindecennalia Severi.* — Videtur Severus hoc anno quindecennalia celebrasse, ob eaque solemnia imp. XII appellatum esse, quando inquit tri-

lunifiam pot. xv, ut videre est in nummis et inscriptionibus ea trilunifiam potestate notatis. Mediobarbus in Numismatis imp., pag. 277, ait. Severum hunc titulum multiplicasse propter victorias Britannicas per duces reportatas. Sed licet verum sit, per hæc tempora bellum in Britannia gestum, ut docet Dio, lib. 76, et propter victorias imperatoris titulum de more auctum, suspicor tamen Severum cum tribunifiam pot. vi, titulum imperatoris XI ob quinquennialia, et titulum imperatoris XII propter decennialia suscepisse. Et ratio est, quia intra illud quinquennium nullas victorias retulit, nec titulum illum multiplicavit, et post currentem annum Caledonios, aliosque Barbaros in Britannia vicit, indeque Britannicus dictus est; nec tamen nomen imperatoris XIII in nummis ejus et inscriptionibus legitur. Quod si post Britannicas victorias vicennialia edidisset; imperator XIII appellatus esset, cum in vicennialibus et id genus festis victoriæ antea reportate in nummis et inscriptionibus rursus memorari solerent. Quam conjecturam chronologia quandoque dirigendæ non parum utilem, viris eruditis magis disentiendam proponere volui. Caracalla Severi filius hoc anno tribunifiam pot. x suscepit, et Imperator II appellatus est, ut ejus numismata ostendunt, quia cum patre titulum illum genuit.

3. *Tertullianus scribit adversus Marcionem.* — Tertullianus hoc anno, imperii Severi decimo quinto, contra Marcionem scripsit, ut recte Baronio observatum. Fervebat tunc persecutio, ut ex lib. I adversus Marcionem liquet, quæ Severi quindeccennialium occasione de more aucta. Dodwellus in Dissert.

Cyprianica XI quæ est de Paucitate Martyrum, persecutionem Severi intra biennium, primum videlicet et secundum hujus imperatoris annum coarctat; cum tamen ex laudato opere Tertulliani constet, eam per hæc tempora grassatam esse, et ex Sulpicio Severo liqueat, eam usque ad Severi finem continuatam. Ubi enim de ea locutus est, ait: « Interjectis deinde annis viii et xxx, pax Christianis fuit, nisi quod medio tempore Maximinus nonnullarum Ecclesiarum clericos vexavit. » Ab anno autem cxxi Severi mortuali ad annum cclxix quo Decius persecutionem instauravit, anni xxxviii interjiciuntur. Quare Severus usque ad mortem suam Christianos vexavit, vel vexari permisit, quod perinde illis erat. Dodwellus quidem loco citato, num. lvi, dicit, reponendam esse decadem, quam intercedisse arbitratur, legendumque xlviii, loco viii et xxx, sicque annos illos a decimo Severi quo persecutio cœpit, ad ccl. in quem incidit maxima pars primi anni imperii Deciani, numerandos esse. Verum ex laudato Tertulliani libro manifestum fit, præfatum numerum xxxviii annorum retinendum, et quod gratis et sine alicujus exemplaris testimonio asseritur, rejiciendum. Pax itaque Ecclesiæ non reddita, nisi post Severi interitum; quod indicare videtur Dio, lib. 77, ubi postquam retulit, Caracallam Severi filium et successorem occidisse fratrem Getam, ait, illum divisisse in senatu: « Audite, inquit, rem maximam, ut totus terrarum orbis gaudeat. Omnes exules rei facti cujusvis sceleris, quomodocumque damnati sint, restituantur, etc. » Persecutio igitur Severiana non solum sanguinolenta, sed etiam longa extitit.

ZEPHYRINI ANNUS 8. — CHRISTI 210.

1. *Geta Augustus.* — Christi anno ducentesimo decimo, Antonino Augusto tertium et Geta Cæsare secundum coss., celebrata sunt Romæ Antonini decennialia; quibus celebratis, Severus una cum filiis et exercitu adversus Britannos, qui fines egressi, Romanorum ditonem invaserant, est profectus. Id quidem hoc anno contigisse, nempe tertio ante obitum ipsius imperatoris, auclor est Dio¹. Quo item anno Geta Cæsar cum tribunifiam potestate imperium accepit. Id enim nummorum inscriptiones significant, quæ a diversis² in unum congestæ atque de-

scriptæ habentur. Hoc plane illud ipsum tempus esse constat, quod Tertullianus¹, scribens librum de Pallio (ut superius fusiùs dictum est) sub triplici imperii virtute, tribus regnantibus Augustis, felicissimum appellat; de quo ubi ait: « Eradicato omni aconito hostilitatis; » ad tyrannos, barbarosque devictos alludit. Ubi vero addit: « Et catto et rubo subdole familiaritatis; » ad Plautianum, de quo superius actum est, pertinere omnes recte cuncta considerantes intelligent. Sed et cum subdit: « Consuetum et amœnum super Alcinoi pometum et Mida-

¹ Dio in Severo. — ² Panvin. in Fast. Adolph. de num. et alii.

¹ Tertul. de Pallio. c. 2.

roselum ipsum (quod dixerat) revera orbis cultissimum hujus imperii rus est: Deo nimirum (ut ait tot Augustis in unum favente: » concordiam et felicitatem praesentis temporis demonstrat imperii, duobus fratribus Augustis cum patre Severo una regnantibus, et Julia Augusta matre eos arcetis vinculis pacis et amoris vinculis conlovente.

2. *Romani imperii status felix.* — Quem quidem felicissimum imperii statum, ejus temporis ara cusa declarant. Invenimus enim plures antiquos nummos trium Augustorum, necnon Juliae Augustae matris juniorum imperatorum imaginibus insignitos; quorum unum illam horum temporum, trium Augustorum regnantium felicitatem exprimit, Severum cum conjuge parte altera, altera vero Antoninum et Getam filios imp. notatos habens publicae felicitatis et perpetuae concordiae titulis¹.

3. Caeterum etsi cunctis Romano imperio subditis felicia haec visa sunt tempora; Africanis certe ipsis, ex quibus Severus ducebat originem, cesserunt felicissima, praecipue tamen Carthaginensibus, de quibus Tertullianus ipso exordio libri de Pallio; quem his ferme temporibus Severi scripsisse diximus, ista praefatur: «Principes semper Africae, viri Carthaginenses, vetustate nobiles, novitate felices, gaudeo vos tam prosperos temporum cum ita vacat et juvat habitus denotare pacis: haec et amona, et otia, ab imperio et a caelo, bene est: » plane alludens ad ea quae cum Spartiano scribit, tum antiquae muniturum declarant inscriptiones. « Tripolim, inquit ille², unde oriundum erat, contusis bellicosissimis gentibus, securissimam reddidit; ac pacem diuturnam, oleum gratuitum, et fecundissimum agrum donavit. » At non solum haec pacis et abundantiae bona Tripolitani senserunt, sed et Carthaginenses, quibus idem Severus Augustus complura indulsit; ut antiqua tum ipsius tum filii Antonini muniturata docent³.

Per sedentem super leonem mulierem exprimi Caelestem Carthaginensium deam, inferius quinto Annalium tomo alia occasione pluribus dicturi sumus. His itaque et aliis beneficiis toti Africae praestitis ab Africanis inter deos Severus relatus est.

4. Scribebat his item temporibus Tertullianus⁴ adversus Judaeos: in cujus quoque commentario haec de praesentis temporis statu: « Britanniae inter Oceani ambitum conclusae sunt. Maurorum gens et Getulorum rabies a Romanis obsidentur, ne regionum suarum fines excedant. Quid de Romanis, dicam, qui de legionum suarum praesidiis imperium suum muniunt? » Ita enim a Severo totius Romani imperii paci consultum fuit, distributis per provincias, praesertim limitaneas triginta duabus legionibus; quarum (inquit Dio⁵) decem et novem supererant ex iis quae Augusti tempore erant. Addiderat unam, Italicam nominatam Nero; Galba duas. Au-

xiliariam dictam primam, atque aliam Septimam nominatam. Tolidem Vespasianus, Auxiliariam secundam, quartam Flavianam, Domitianus unam Alphenicem, Trajanus duas, secundam Agrippinam, trigesimam Germanicam, Marcus Antoninus duas fidem; secundam in Norico, tertiam in Italia; ambas dictas Italicas, Severus vero abundantius caeteris addidit tres, duas dictas Parthicas, primam, et tertiam, secundam vero Medicam ob victorias de Parthis et Medis obtentas.

5. Sed egregie Tertullianus⁶, his de Romani imperii viribus recensitis, longe praestare iis omnibus inermem Christianam religionem significat; ac proinde justissime gloriatur. Quippe cum Romani tot legionibus suum imperium muniat: « Nec trans istas, inquit, gentes porrigere viros regni sui possint, Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra numeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur. » Haec et alia ipse de Christi ubique regnantis gloria, in Judaeos livore tabescentes, et canino dente Christi cultum rabide corrodescentes, objectat. Sed unde sibi in Judaeos agendi suppediata sit occasio et argumentum, ipso sui ipsius exordio operis declarat his verbis⁷:

6. *Judaei oblatrantes in Christianos et utrumque status.* — « Proxime accidit; disputatio habita est Christiano et proselyto Judaeo. Alterius vicibus contentioso fuit uterque diem in vesperam traxerunt. Obstrepentibus etiam quibusdam spectantibus, singulorum nubilo quodam veritas obumbrabatur. Placuit ergo, quod per centum disputationis minus plene potuit dilucidari, inspicere curiosius, et lectionis stylo quaestiones retractatas terminare. » Haec ipse. Ex quibus liquet Dei Ecclesiam non modo Gentilium gladio erantatam, ipsorumque calumniis turpiter exagitam, haereticorum ingruentibus impietate vexatam, sed et dilaceratam furore oblatrantium Judaeorum; opusque fuisse cum iisdem manus saepe conserere; ut qui indigno ferentes animo totum jam mundum post Christum abire, non cessarent coram Gentibus in Christum obloqui, et horrendas blasphemias effluere, de Christianis garrere, quod hominem ab ipsis in crucem actum adorarent: sicut omni contumeliarum genere ubique solerent Christianam religionem deridere, ut non mediocre nec facile incumberet Christianis negotium, hos coram ipsis Gentibus talia audientibus ac spectantibus, mendacii redarguere, ac penitus confutare.

7. Nec praetermittendum, quod haec quoque disputatione Tertullianus refical calumnias ipsorum, quas attigerat in Apologetico⁸, dum ipsorum statum praesentem ob oculos ponit, sic dicens⁹: « Interdictum est, ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Judaeorum: ut hoc quoque esset adimpletum per Prophetam¹⁰: Terra vestra

¹ Ex Museo Laeli Pasqualini Canon. S. Mariae Major. in Urbe. —
² Spartian. in Severo. — ³ Ex Museo Laeli Pasqualini Canon. S. Mariae Major. in Urbe. — ⁴ Tert. adv. Jud. c. 7. — ⁵ Dio hist. Rom. l. LV.

⁶ Tertul. advers. Jud. c. 7. — ⁷ Idem ibid. c. 1. — ⁸ Idem in Apol. c. 21. — ⁹ Idem contra Jud. c. 13. — ¹⁰ Esai. 1.

deserta, civitates vestrae igni exuste, id est, quod belli tempore eis evenerit: Regionem vestram in conspectu vestro exteri comedent, et deserta et subversa erit a populis alienis. Et alio loco sic per Prophetam¹ dicitur: Regem cum claritate videbitis, id est, Christum facientem virtutes in gloria Dei Patris: et oculi vestri videbunt terram de longinquo: quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Hierusalem, prohibitis ingredi in terram vestram, de longinquo eam oculis tantum videre permissum est.»

¹ Isai. xxxiii.

Hæc et alia de his Tertullianus. Quando autem hæc facta sint, jam superius dictum est, sed his hæc tenens.

8. Quod vero ad Romanam Ecclesiam spectat: erat his temporibus Zephyrinus papa (respirante jam a persecutione Ecclesia) totus ad expugnandas hæreses comparatus. Optatus enim Milevitanus hæc de ipso ac cæteris qui hoc tempore validius hæreses oppugnabant: « Marcion, inquit, Praxeas, Sabellius, Valentinus, et cæteri, temporibus suis a Victorino Pictaviensi, et Zephyrino Urbico, et Tertulliano Carthaginensi usque ad Cataphrygas, et ab aliis assertoribus Ecclesie superati sunt. »

Anno periodi Græco-Romanæ 5701. — Olymp. 216. an. 4. — Urb. cond. 961. — Jesu Christi 208. secundum Baronium 210.

— Zephyrini papæ 12. — Severi imp. 16. Caracallæ imp. 11. Getæ imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Antoninus Caracalla Aug. III.* et *Septimius Geta Cæsar II.*

2. *Decennalia imperii Augustei Caracallæ.* — Sumptus hic consulatus a Geta juxta tertiam consulatum Casareorum regulam, a Caracalla juxta secundam; imperii enim Augustei decennalia celebravit, ut certo demonstrat ejus nummus, in cujus postica legitur: VOTA SOL. DEC. PONTIF. TR. P. XI. COS. III. S. C. Baronius Getam hoc anno Augustum nuncupatum scribit; alii vero tradunt incertum esse, an hoc anno, vel sequenti dignitatem illam obtinuerit; cum initio anni cxxii quo interfectus fuit, tribunitiæ potestatem quartam gereret, quæ tam a sequenti anno quam a præsentis inchoari potuit. Verum eam nuncupationem currenti anno factam Caracallæ decennalia evincunt; cum, ut sæpius diximus, annis hujusmodi solemnibus addictis novi Casares, aut Augusti creari solerent.

3. *Decennalia imperii Cesaris Getæ.* — Incidunt et in hunc annum decennalia imperii Casarei Getæ, ad quæ referendum numisma a Scaligero, in animadversionibus Eusebianis ad num. 2215 recitatum, IMP. CÆS. P. SEPT. GETA. PIES. AVG. SECULARIA SACRA. S. C. Anno Christi ducesimo quarto *ludi sæculares* a Severo, Caracalla et Getæ editi, ut constat ex nummis apud Mediobarbum. Quo tempore Getæ tantum Cæsar erat. Sed quia in decennialibus victoriæ ante decennium reportatæ, aliaque ad gloriam principum magis conferentia nummis inscul-

pebantur, eorumque memoria renovabatur; ideo in præfato Getæ nummo, postquam Augusteæ dignitatem consecutus est, cuso, ludi sæculares in imperii ejus Casarei decennialibus memorati. In quod arcum Scaliger non penetraret, existimavit Getam anno ducesimo quarto Augustum nuncupatum, idque ex citato nummo manifeste constare. Sed cum Getæ tribunitiæ potestatem quartam duntaxat inierit, Scaligeri error manifestus. Possimus in Notis ad Passionem SS. Perpetuæ et Felicitatis arbitratus est, se laudati numismatis beneficio, annum quo illæ martyrium passæ, detexisse. In earum enim Sanctarum Actis dicitur, eas morti addictas, quando celebrabatur *Natale Getæ Cesaris*, ideoque martyrium illud ante finem anni cciv, quo Getam Augustum renuntiatum credit, accidisse. Mediobarbus in Getæ, pag. 301, eundem Getæ nummum refert, citatque card. Norisium, pag. 170, in Cenotaphiis Pisanis Caii et Lucii Casarum, ubi illum ex Scaligero recitat; sed quod omnino intolerabile, nulla suæ immutationis, seu verius depravationis, ratione reddita, legit: GETA CÆSAR PONTIF. COS. in aversa parte, SECULARIA SACRA. S. C. licet apud card. Norisium, quem citat, Getæ cum nomine Augusti legatur. Vix credi potest, quantum antiquarii litteris nocuerint, dum inscriptiones nummorum et lapidum, quas non percipiebant, corrumpere, vel prorsus omisere; sic enim errori viam patefecerunt, et veritati e tenebris eruenda occluserunt.

ZEPHYRINI ANNUS 9. — CHRISTI 211.

1. *Minutius Felix nobilis scriptor christianam fidem propugnat.* — Ducesimo undecimo Christi anno, Claudio Pompeiano et Lolliano Avito coss., Severus Britannus coereuit. Sed et « quod, inquit Spartianus, maximum ejus imperii decus est, muro per transversam insulam ducto, utrinque finem Oceani communiuit; unde etiam Britannici nomen accepit. » Sed hæc Dio fusius est prosecutus.

2. Illis ipsis temporibus, cum Zephyrinus Romana præses Ecclesiae, recensetur a sancto Hieronymo¹ inter nobiles scriptores ecclesiasticos Minutius Felix, de quo hæc scribit: « Minutius Felix, Romæ insignis consiliarius, scripsit dialogum christiani et ethnici disputantium, qui Octavius inscribitur; sed et alius sub ejus nomine fertur de Fato, vel contra Mathematicos; qui cum ipse sit disertus hominis, non mihi videtur cum superioris libri stylo convenire. Meminit hujus Minutii Lactantius in libris suis. » Hæc Hieronymus, qui eundem auctorem laudat in epistola ad Magnum². Porro Cæcilius rhetor, qui apud Minutium interloquitur, Christianam religionem vehementer impugnans, quod is tandem ab Octavio persuasus, visus sit manus dedisse, atque Christo credidisse; magna ac vehemens me conjectura adducit, ut existentem hunc fuisse Cæcilium illum insignem eruditione virum, Cypriani episcopi Carthaginensis magistrum; a quo honoris causa, utpote qui percelebris fama esset, Cæcilius nomen accepit. Hæc quidem ut patem, tempus, studium, nomen, patria, ac religio denique ipsa persuadet; quibus in unum concurrentibus signis, quam velut facta syndrome, qui recte sapient, haud opinor, vanum me ut conjectorem temere condemnabit.

3. Quod vero ad commentarium illum Minutii Felicis pertinet, videas easdem plane calumnias in Christianos objectas, quas Tertullianus in eo quem nuper scripserat Apologetico erudite refellit; ut ligamentum illud de capite asini, quod calumniabatur colere Christianos; de infanticidio et esu carnum humanarum, et promiscuo, facta luminum extinctione, concubitu. Sed ad antiquas calumnias illud additum reperitur, Christianos colere antistitis genitalia; quam quidem ea occasione irrogatam pulamus infamiam, quod Christiani omnes ad genua sacerdotis flexis genibus procumberent, manibusque

suppliciter junctis, exomologesim more majorum facere consuevissent. Hæc et alia multa ab ethnicis objectari solita, a Cæcilio vehementius inculcata, ab Octavio confutata scitissime proponuntur.

4. Inter alia autem, quod recentis persecutionis fixa in mentibus hominum de martyris Christianorum essent exempla, ex Octavii christiani persona Minutius præclarum illud ingerit³: « Itaque ut aurum ignibus, sic nos discriminibus arguimur. Quam pulchrum spectaculum Deo, cum christians cum dolore congregitur; cum adversus minas et supplicia et tormenta componitur; cum strepitum mortis et horrorem irridens inculcat; cum libertatem suam adversus reges et principes erigit; soli Deo, cujus est, cedit; cum triumphator et victor ipsi, qui adversum se sententiam dixit, insultat; » et paulo post: « Sic christians miser videri potest, non potest inveniri. Vos ipsi calamitosos viros fertis in caelum, Mutium Scævolam; qui cum errasset in regem, periisset ab hostibus, nisi dexteram perdidisset. Et quot ex nostris non dexteram solum, sed totum corpus mihi, cremari sine ullis ejulatibus pertulerunt, cum dimitti præsertim haberent in sua potestate? Viros cum Mutio, vel cum Aquilio, aut Regulo comparo? Pueri et muliercula nostræ, cruce et tormenta, feras et omnes suppliciorum terribulas inspirata patientia doloris illudunt. Nec intelligitis, o miseri, neminem esse, qui aut sine ratione velit penam subire, aut tormenta sine Deo possit sustinere. » Hæc et alia complura eodem argumento Minutius. Ipsum etiam de Fato scripsisse, hæc ejus verba significare videntur, quibus ait: « In nobis non gentura plectitur, sed ingenii natura punitur. Ac de fato satis hæc, vel pauca pro tempore, disputaturi alias et verius, et plenius. » Hæc Minutius Felix, cujus plane aureum commentariolum una cum Arnobio luculenter a se novissime recognitum, emendatum, ac illustratum, nuper Romæ edidit vir illustris et insigniter eruditus Fulvius Ursinus, de ecclesiasticis quoque litteris optime meritis.

5. *Ejusdem locus dilucidatus de Christianorum templis.* — Sed inter plura que a Gentilibus in Christianos objeci solita erant, et apud eundem auctorem a Cæcilio in Octavium ingeruntur, quod eadem a novatoribus adversus Catholicos, nostris temporibus in calumniam convertantur, nolimus

¹ Hier. de Scrip. Eccles. in Minuto. — ² Hier. epist. LXXXIV.

³ Minut. cod. lib. prope fin.

prætermittere; quo Minutii locus male acceptus, et ab occasionem quantilibet captantibus perperam interpretatus elucidetur, et legitimus germanusque verborum ipsius sensus a quovis perspicue intelligatur. « Cur (inquit ille, de nostris loquens) nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra? » Comparant ex his, inquam, argumentum hæretici, qui impie demoliri consueverunt Catholicorum ecclesias: struntque calumniam, affirmantes nullas penes Christianos fuisse ecclesias, vel altaria, aut imagines. At licet primo tomo Annalium¹ aperitissima luce fuerit demonstratum, ab ipso exordio nascentis Christi Ecclesie, ea omnia apud Christianos fuisse, et religionis usui inservisse; ipsique Minutii citato loco fuerit satisfactam: tamen hic eum dilucidius explanare, haud otiosum erit.

6. Derisio potius erat illa, quam calumnia Gentilium in Christianos insultantium, quod nullum penes illos templum esset. Quidam vero per templum ipsi intelligerent, est diligentius inquirendum. Errant in primis, qui putant omnes sacras deorum aedes, in quibus sacra facerent, templa dicta fuisse. Imo cum quamplurima essent Romæ multiplicium deorum delubra, perpana tamen eorum constat nominata fuisse templa. Est de his testimonium M. Varronis ad Pompeium de officio senatus habendi Isagogicum conscribentis, in quo hæc atque alia apud Gellium²: Inter quæ id quoque scriptum reliquit: « Non omnes aedes sacras templa esse, ac ne ædem quidem Vestæ templum esse. » Hæc ibi. Imo et templa dici etiam, quæ alii publico usui quam divino cultui inserviant, alibi idem Varro³ testatur, cum ait: « Curia Hostilia templum est, et sanctum non est. » Ex quibus omnibus plane intelligas, non nisi ingentes illas ædium moles, vastas illas amplissimasque publicorum ædificiorum structuras, atque

angustiora delubra, templa ab illis vocitata. In quam plane sententiam hæc Arnobius⁴ in eos: « Templa enim hæc quid sunt? Si humanam infirmitatem roges, nescio quid immane atque amplum. » Et paulo post: « Sint ergo hæc licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut invidant aurcis, splendeant hinc gemmæ, et sideres exomant variata intermissione fulgores: terra sunt hæc omnia, etc. » Certe quidem nec nos inficias imus, caruisse priscos illos Christianos ejusmodi templis, et ecclesiis templorum instar erectis.

7. Verum nec quidem religionis humilitate, impensarumve paritate, ab hujuscemodi structuris tunc Christiani abstinerunt; sed quod jugis Gentilium conflata in eos invidia non sineret, et frequens inde dimanans persecutio non permetteret. Nam simulacra cessarunt ethnicis imperatores, et christiani nacti sunt habenas imperii, nempe temporibus Constantini, qualia toto christiano orbe ab iisdem templa fuerint excitata, illa ipsa quæ adhuc pluribus in locis integra remanent; quæve in antiquis chartis a majoribus descripta leguntur, certissimam fidem faciunt. Ad hæc igitur a Gentilibus in eos objecta, erat justissima Christianorum illa responsio: Dei templum esse universum hoc quod cernitur, vel, quæ latioris complectitur ambitus, mentem humanam: nec aliquid his dignius posse Deo optimo maximo templum erigi. Nam celum ipsum templum esse dictum, totumque hoc quod tuimur (unde et nomen accepit) idem qui supra auctor est Varro⁵. Cum alioqui fideles (quod suo loco est apertissime demonstratum) haberent sacras aedes, precatorias domos, quas frequentiori usu ecclesias nominarent; in quibus ad sacrificium celebrandum esset altare, ac sacre imagines, non autem aræ ad animalium cædes vel suffitus accommodatæ, vel simulacra deorum, more ipsorum desuper collocata.

¹ Tomo primo Annal. an. 57. — ² Apud Gell. lib. xiv. c. 7. — ³ Varro de lingua Lat. lib. vi.

⁴ Arnob. adv. Gentes lib. vi. — ⁵ Varro de ling. Lat. c. 6.

Anno periodi Græco-Romanae 5702. — Olymp. 247. an. 1. — Urb. cond. 962. — Jesu Christi 209. secundum Baronium 211.

— Zephyrini pape 13. — Severi imp. 17. Caracallæ imp. 12. Getæ imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Claudius Pompeianus*, et *Acitus*, quem ultimum Baronius perperam Lolliam Avitum appellat, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari.

2. *Caracalla Britannicus dictus.* — Severus anno tantum sequenti Britannicus dictus, et celebris murus a mari ad mare per mediam Britanniam ab eo ductus. Spartianus enim in Severo, cap. 18, ait, « Britanniam (quod maximum ejus imperii decus

est) muro per transversam insulam ducto utrinque ad finem Oceani munivit: unde etiam Britannici nomen accepit. » Caracalla in nummis apud Medio-barbum non dicitur Britannicus, nisi quando gerit tribunitiam pot. xiii anno sequenti inchoatam. Quare cum Britannicus eodem tempore, quo pater appellatus fuerit, magnificum illud opus illo anno ædificatum.

ZEPHYRINI ANNUS 10. — CHRISTI 212.

1. *Severus a filio ad necem quaeritur.*—Christi anno ducentesimo duodecimo, Acilio Faustino et Macro Rutiniano coss., Severus imperator, qui haecenus ob adeptum imperium et tot gentes debellatas felicissimus habebatur, in filiis se esse omnium miserimum expertus est. Ab Antonino enim saepe occidi tentatus, beneficio amiceorum est a nece subductus: scribit haec paucis Dio¹ his verbis: «Antoninus filius palam sua cum manu occidere est conatus. Nam cum forte equitarent una, equitaretque pariter reliquis exercitus, et hostium copiae viderentur, Antoninus, equo refronato, magno silentio percommode gladium distinxit, ut tergum patris percenteret. Quod ubi animadverterunt ii qui simul equitabant, exclamaverunt protinus; eoque clamore

perterritus Antoninus se abstinuit. » Redarguit eum qui rem senserat pater: nec tamen quicquam illi molestiae intulit, sed tantum objurgavit. At licet dissimulasset, tamen, quod reliquum fuit vite, cum morore duxit; quippe qui etiam intelligeret, ipsum fratrem Getam interfectum iri, cum primum potestas daretur: sicque « morore magis quam morbo, » inquit Herodianus², « consumptus vita defunctus est: » sed hoc, anno sequenti. Porro haec ipsum passum ulciscente numine innoxium Christianorum sanguinem, aptius dici posse videtur, quam (quod tradit Orosius³) priores illas aerumnas civilis belli; nam nondum illis temporibus negotii aliquid ille facesserat Christianis.

¹ Dio in Severo.² Herod. lib. III. — ³ Oros. lib. VII. c. 17.

Anno periodi Graeco-Romanae 5703. — Olymp. 277. an. 2. — Urb. cond. 963. — Jesu Christi 210. secundum Baronium 212.
— Zephyrini papae 14. — Severi imp. 18. Caracallae imp. 13. Getae imp. 3.

1. *Consules.*—Ad num. 1. Coss. *M. Acilius Faustinus*, et *Triarius Rufinus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Inscriptione Gruteri, pag. 300.

2. *Quindecennalia imperii Caesaris Caracallae.*—Quindecennalia imperii Caesaris Caracallae. In

Dissert. Hypatica, pag. 225, retuli nummum ex Oceone, pag. 374, inscriptum: *Severus Pius Aug. P. M. Tr. P. XII. Cos. III.* in aversa parte, *Vot. solut. dec. Cos. III.* Sed sunt duae partes duorum nummorum per inconsiderantiam conjunctae.

ZEPHYRINI ANNUS II. — CHRISTI 213.

1. *Severo mortuo imperium adeunt Geta et Antoninus; hujus mores et pueritia.*—Sequenti anno

ducentesimo decimo tertio, Gentiano et Basso coss., prid. nonas Februarii ul auctor est Dio, Severus im-

perator non tam corporis morbo (ut dictum est) quam animi morore confectus, Eboraci in Britannia diem clausit extremum, cum imperasset annos decem et septem, menses octo, et dies tres, vixissetque annos sexaginta quinque, menses novem, et dies quindecim. Quo mortuo, Antoninus et Geta fratres capessunt imperium. Ille, qui diutius morte patris expectata, ac pro viribus intentata, sero nimis (ut sibi videbatur) voli compos factus erat, ea audita, nactus statim summam imperii potestatem, confestim, inquit Herodianus ¹, « universos ab ipso lare (quod aiunt) interficere cepit; nam et medicos supplicio affecit, quod sibi parum obtemperaverant jubenti senis maturare necem, nutritisque suos iuxta et fratris, quod de reconciliandis eis egressit; ne uno quidem reliquo suae crudelitatis facto ex eo ordine hominum, qui in honore aliquo fuerant, quique ipsius parentem observaverant. » Haec Herodianus.

2. EX nutritiis interfectis fuit qui primum locum tenere videbatur Evodus: ipsum quidem ab eo esse jussum occidi, etiam Dio ² affirmat. Fuisse autem Evodo conjugem christianam, Tertullianus ³ testari videtur, dum ait ³ eundem Antoninum lacte christiano fuisse educatum. Porro illud Antonini egregium honestissimam pueritia christianis imbutae moribus specimen editum recenset Spartianus ⁴, sic dicens: « Hujus igitur pueritia blanda, ingeniosa, parentibus affabilis, amicis parentum jucunda, populo accepta, grata senatui, ipsi etiam ad amorem conciliandum salutaris fuit. Non ille in litteris lardus, non in benevolentis segnis, non tenax in largitate, non lenius in clementia, sed sub parentibus visus. Denique si quando feris objectos damnatos vidit, flevit, aut oculos avertit; quod populo plus quam amabile fuit. Septennis puer, cum collusorem suum puerum ob Judaicam religionem gravius verberatum audisset: neque patrem suum, neque patrem pueri, vel auctores verberum diu respexit. » Haec ipse: quem per Judaicam religionem significasse christianam fidem, quae modo ex Tertulliano dicta sunt, perfacile indicant.

3. Accidisse enim existimo, ut Antoninus cum lacte christiano educaretur, collusorem aequae haberit christianum puerulum, eundemque collocatorem, atque Evodi educatoris filium: quem tamen, quod Christianam religionem inter jocos (ut pueri solent) Antonino ut acciperet suaderet, Severus et pater pueri Evodus ipse educator acriter verberari jusserint. Sed ob indignum facinus aequa lance est pensata vindicta: nimirum ut pater eum virum jam factum senserit contumacem, quem puerulum a piis sanctisque vitae optimae institutis collusoris verberibus distraxisset, divulsissetque: paternis enim monitis, eum a puero excedentem, animo elatiorem, vultuque truce reddidit esse tradunt. Sed et pueri pater meritas poenas de verberibus inflictis puerulo

dedit, dum (ut nuper dictum est) ab eodem Antonino jussus est occidi.

4. *Severus inter deos relatus.* — Sic igitur defuncto Severo, Antoninus et Geta fratres cum una simul adissent imperium, ambo ¹ pariter ex Britannia solventes, allatis secum parentis cineribus, Romam se contulerunt, cum tamen inter se invicem dissentirent, et alter alteri insidias moliretur. Sed quae post haec acciderint, suo loco dicturi sumus. Delatus Romam in suis cineribus Severus ex senatus-consulto relatus est inter divos. De quo quidem ritu, de ipsis scilicet gentilitiis caerimoniis, cum aliquis inter divos referretur, quae ab Herodiano ² suorum temporum rerum scriptore sunt fideliter scripta, dum agit de Severo ipso imperatore in divum a filiis consecrato, describere juvandum fore putamus. Cum enim saepius mentio habeatur de imperialioribus, atque eorum uxoribus a senatu populoque Romano in deos acceptis; quibus ritibus id faciendum esse perscripserit insana superstitione gentilitia, quam majores nostri merito derisere, hic Herodiani verbis describendum putamus; quo stultitia novos deos ad libitum facientium, Deumque verum repudiantium cognoscatur.

5. « Mos est, inquit, Romanis consecrare imperatores, qui superstitionibus filiis vel successoribus moriuntur. Quique eo sunt honore affecti, relati dicuntur inter divos. Est autem tota Urbe quasi luctus quidam festae celebratae pronisus. Quippe functum vita corpus, ritu hominum sumptuoso funere sepeliunt. Sed certam imaginem defuncto quam simillimam tingunt, eamque in regio vestibulo proponunt supra eburneum lectum maximum atque sublimem, vestibus instratum aureis. Et quidem imago illa ad aegroti speciem pallida recumbit. Circa lectum vero utrinque magnam partem diei sedent; a dextera quidem senatus omnis vestibus atris amictus; a dextera vero matronae, quas virorum aut parentum dignitas honestat: harumque nulla vel aurum gestans, vel ornata monilibus conspicitur; sed vestibus albis exilibus indute, morientium speciem praebent. » Cur autem viri nigris vestibus, feminae vero albis funera celebrarent, Plutarchus ³ exacte declarat, pluribus adductis verisimilibus rationibus. »

6. Quod insuper in communi illo consensu a sinistra parte amplissimus senatorius ordo consederit, a dextera vero feminae; illa potuit esse ratio, quod apud Romanos pars sinistra (ut idem Plutarchus ⁴ affirmat, et ante ipsum Varro ⁵, et alii) melioris esset auspicii, ac proinde dignior haberetur; sed id in sacris atque divinis (cujusmodi praesens officium videbatur) ut Servius atque Donatus Virgilianum ⁶ illud explicant: « Intonuitt levum. » Sic et apud eundem Varronem ⁷ et Festum ⁸, aliosque praesens auctores quos citant, habetur expressum,

¹ Herodian. lib. III. in fin. — ² Herod. lib. IV. — ³ Plut. qu. Rom. q. 26. — ⁴ Plut. ibid. quaest. LXXVIII. — ⁵ Varro de lin. Lat. lib. VI. verb. Scen. Cic. de Div. lib. II. Plin. lib. II. c. 54. — ⁶ Virg. Aeneid. II. — ⁷ Varro de lin. Lat. lib. V. — ⁸ Fest. verb. Sinistra aves.

¹ Herodian. lib. III. in fin. — ² Dio in Severo, et in Caracal. — ³ Tert. ad Scapul. c. 4. — ⁴ Spartian. in Caracal.

Romanos pariter, hujus hemisphaerii nobiliorem partem, nempe orientem, tribuisse sinistrae, dexterae vero Occidentem : cum tamen, auctore Plutarcho¹, philosophorum principes Pythagoras, Plato, et Aristoteles Orientem in dextera collocarent. Sed in sacris tantum (ut diximus) sinistra priorem sibi vindicat locum quod (ut aiunt) sinistra nostra, dextera numinis, quae praecipue attendi debeat, habeatur ; secus autem esse solet in reliquis consuetis officiis. Haec apud Romanos.

7. Apud Hebraeos autem pars dextera potior erat ; sed divino plane consilio, per patriarcham Jacob in benedictionibus Ephraim et Manasses pro palato², mutatae sunt vices rerum et ordo, ut sinistra dexterae preferretur. Quod quidem tum ob mysterium eo symbolo consignatum, tum ob innotitam illam apud Gentes consuetudinem, Dei Ecclesia, majori ex parte ex Gentibus aggregata, diu usus retinuit ; nimirum ut in publico Patrum consessu, qui dignitate ceteris antecederent, in sinistra parte considerent. Idque pluribus exemplis, suis locis, inferius demonstrabimus tum praecipue cum agemus de Niceno magno Concilio. Quod enim in haec obiter incidimus, haud palitur ratio instituti prolixiorum hic de his habere sermonem. Ad Hierodiamum igitur redeamus, qui susceptam semel de consecratione divorum narrationem hinc prosequitur verbis :

8. « Haec ita per septem dies continuos faciunt, medicis ad lectum quotidie accedentibus, inspectumque velut agrum dclerius se habere subinde pronuntiantibus. Dein ubi jam visus obii-se diem, lectum humeris attollunt equestris senatoriique ordinis nobilissimi ac lectissimi juvenes, perque viam Sacram in vetus Forum deferunt, ubi magistratus Romani deponere imperium consueverant. Finque autem gradus quidam sunt ad scalaram similitudinem extracti, in quibus altera ex parte puerorum chorus est e nobilissimis atque patriciis ; altera feminarum illustrium, hymnis in defunctum, peanasque camentium verendo ac lamentabili carmine modulatos. Quibus peractis, tollunt iterum lectum, atque extra Urbem perferunt in campum Martium ; ubi, qua latissime campus patet, suggestus quidam specie quadrangula lateribus aquis assurgit, nulla praeterquam lignorum ingentium materia compactus in tabernaculi formam. Ad quidem interius totum est aridis fomitibus oppletum, extra autem intextis auro stragulis, atque eboreis signis, variisque picturis exornatum. Infra vero alterum minusculum quidem positum est, sed forma et ornatu persimile, portis janisque patentibus. Tertiumque item et quartum semper superiore contractus, ac deinceps alia, donec ad extremum, quod est omnium brevissimum perveniatur. Possis ejus aedificii formam comparare turribus his, quae portibus imminentes, noctu igni praetalo, naves in tutas stationes dirigunt, Pharos vulgo appellant. Igitur lecto in secundum tabernaculum sublato ; aromata

et suffimenta omnis generis, fructus, herbas, succosque omnes odoratos conquirunt, atque acervatim effundunt. Quippe neque gens est, neque civitas, neque qui honore ullo aut dignitate praecellat, quin certatim pro se quisque suprema illa munera principis honori deferat.

9. « Ubi vero ingens aromatum acervus aggestus est, ac locus omnis expletus ; tum circa aedificium illud aedificant, universis equestris ordinis certa quadam lege ac recurso motuque pyrrhichio numeroque in orbem decurrentibus. Cursus item circumaguntur incessi purpuratis rectoribus qui personas ferant ducum omnium Romanorum, principumque illustrium. Quae ubi celebrata sunt, facem capiti imperii successor, eamque tabernaculo admovent. Tum ceteri omnes undique ignem subjiciunt, cunctaque illico fomitibus illis aridis odoramentisque referta igni valido corripuntur. Mox ab extremo minimoque tabernaculo, tanquam e fastigio quodam, simul cum subjecto igni aquila dimittitur, quae in caelum creditur ipsam principis animam deferre. Ac jam ex illo una cum ceteris numinibus imperator colitur. » Hactenus Hierodiamus de consecratione principum Romanorum in deos. Quibus sic consecratis (ut vidimus) sacrificia, ara, templa, atque sacerdotes decerni soliti erant. De his Tertulianus³ exprobrans : « Sed digne, inquit, imperatoribus defunctis honorem divinitatis dicalis ; quibus et viventibus eum addicis. Accepto ferent dii vestri, imo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini sui. »

10. *Unde nomen Caracallae.* — Qui igitur major natu Antoninus imperium adit, cognominatus est vulgo potius, quam majorum exemplo vel origine, Caracallus. Quod attinet ad ejusmodi nomen, illud dicere non praetermissimus, quod vulgatum est ex Spartiano et aliis, ea de causa hoc nomine eum appellatum, quod sic dicta vestimenta donasset populo ad talos usque demissa. Haec vero occasione nolimus hic praeteriisse, fuisse caracallam vestem olim clericis usui ; quippe quae (ut dictum est) usque ad talos demissa, magnum eam induenti conciliaret decorem. Beda enim non aliunde, quam ex antiquis martyrii S. Albani Actis tradit² eundem S. Albanum induisse se vestimentum clerici, quem fugientem domi exceperat, nempe caracallam, qua clericus sic uteretur, ut licet fugae esset impedimento, utpole ad talos demissa, tamen carere non luisset. Porro quod spectat ad Antoninum, rei novitate (quod nunquam antea ejusmodi genus vestimenti fuisse apud Romanos in usu) illi inditum est vestis nomen. Fuisse eam discissam et ex multis partibus consulam, tradit Dio in Caracalla.

11. *De episcopis Antiocheno et Hierosolymitano, et temporum ordine.* — Hoc eodem anno, defuncto Serapione episcopo Antiocheno, ponitur ab Eusebio subrogatus Asclepiades, qui sederit annos septem : sed atibi³ haec habet de Asclepiade : « Ille persecu-

¹ Plut. de Plac. philosoph. lib. 11. c. 10. — ² Gen. XLVIII.

³ Tertul. in Apol. c. 13. — ² Beda de gest. Angl. lib. 1. c. 7. — ³ Euseb. lib. VI. c. 10.

tionis tempore ob constantem fidei confessionem multum laudis et gloria adeptus est; cuius in episcopatum ordinationis Alexander Hierosolymorum episcopus ad Antiochenos scribens sic meminit. » Recitat ex ea epistola tantum exordium his verbis: « Alexander servus Domini, et vincus Jesu Christi, beate Antiochenorum Ecclesie in Domino S. Mihi audienti Asclepiadem, virum propter fidei amplitudinem ad misislerium accommodatissimum, sancta, quae apud vos est, Ecclesiae episcopatum divina providentia obtinuisse, Dominus vincula mea, dum in carcere conclusus tenebar, meliora levioraque reddidit. » Hanc autem epistolam per Clementem se misisse significat, de quo superius actum est.

12. Rursum vero idem Eusebius¹ hoc ipso anno ordinationem ponit ipsam Alexandrum episcopum Hierosolymae, sic dicens: « Ubi Severus imperium ad annos decem et octo administraverat, Antoninus ejus filius ad eum honorem exebitur. Eo tempore unus ex eorum numero, qui in ea turbulenta persecutionis tempestate se fortes et invictos praestitissent, et post certamina pro fidei confessione suscepta essent integri et incolomes divina providentia reservati, nomine Alexander, quem modo episcopum Ecclesiae Hierosolymitanae fuisse demonstravimus, propterea quod in fidei christianae confessione temporibus persecutionis nobilitatus erat, episcopatu quem dixi, cum adhuc Narcissus, qui cum in eo officio anteibat, superstes esset, dignatus fuit. » Haec Eusebius. Sed revera haud scio, quo modo Eusebius hoc anno utriusque ponat ingressum. Si enim cum Alexandro in vinculis esset, tunc contigit celebrari electionem Asclepiadis Antiochiae; quoniam modo id fieri poterit, si a morte Severi in universa Ecclesia pax fuit (ut Sulpicius Severus²

numerat) annis triginta octo? Quamobrem dicere oportet Alexandrum ante praesentem annum in persecutione Severi fuisse vinculis illis nobilitatum, ac sic etiam eo tempore Asclepiadem ipsum eadem persecutione nulla passum, fuisse quoque episcopum ordinatum. Sic igitur sicut non electio Asclepiadis, ita nec carcer Alexandri post obitum Severi ponendus est, quem constat sua ipsius sententia fuisse antea (nempe sub Severo) carcere afflictum, ac si postea sub Antonino hoc anno (ut Eusebius vult) episcopatu Hierosolymitano donatum. At quoniam quoto Severi anno Alexandri carcer atque Asclepiadis ordinatione contigerint, haud facile est affirmare; haec de causa quod de utroque hic agit Eusebius, hoc loco est de eis instituta narratio. Caetera autem de Alexandro tum superius dicta sunt, cum de Narcisso ejus praedecessore atque collega actum est, tum postea suo loco dicentur.

13. Illic insuper est annus ille quadagesimus, qui numeratur secundum Eusebii Chronicon ab undecimo anno Marci Aurelii imp. (qui est Domini centesimus septuagesimus tertius) ab exordio pseudoprophetae Calaphrygum, auctoribus Montano, Priscilla, et Maximilla; quo Apollonius (ut demonstratum est superius) insignem edidit commentarium adversus novae praesumptionis errores, ut ex suis ipsius scriptis de eo tesatur Eusebius¹. At Tertullianus scriptum ab eo librum, alio illi adversario a se edito, nixus est confutare, de quibus haec S. Hieronymus² in Apollonio: « Tertullianus sex voluminibus adversus Ecclesiam editis, quos scripsit περί εσφαλμάτων, septimum proprie adversus Apollonium elaboravit; in quo omnia, quae ille arguit, conatur defendere. » Sed ad anni sequentis res gestas migremus.

¹ Euseb. in Chron. et lib. vi, c. 8. — ² Sever. hist. sacr. lib. ii.

¹ Euseb. lib. v, c. 17. — ² Hieronym. de Script. Eccl. in Apollonio.

Anno periodi Graeco-Romanae 5704. — Olymp. 217. an. 3. — Urb. cond. 961. — Jesu Christi 211. secundum Baronium 213. — Zephyrini papae 15. — Caracallae imp. 14. Getae imp. 4.

1. *Consules.*— A num. 1 ad 10. Coss. *Lollianus Gentianus*, et *Pomponius Bassus*, ex variis Fastis.

2. *Severi imp. obitus.*— Dio, lib. 76. de Severo scribit: « Morbo extinctus est pridie nonas Februarii, » id est, die quarta Februarii. Paulo post subjungit, « Vixit annos LXV, menses IX, dies XXV; erat enim natus III idus Aprilis. Regnavit annos decem et septem, menses octo, dies tres. » Natus itaque erat Severus anno Christi centesimo quadagesimo quinto, ut recte etiam habetur in Collectaneis Graecis a Scalligero, post Eusebium publicatis, ubi dicitur Severus

natus anno quarto Olympiadis cxxxiii qui anno Christi cxxv usque ad mensem Julium in cursu est. Quoad diem natalem Severi, Dionis suffragatur Kalendarium Hervartianum, quod ad III idus Aprilis habet: N. DIVI SEVERI, id est, *Natale Divi Severi*. Idem legitur in exemplari Bucheriano; sed id eo quod Petrus Lambecius, tom. 4 Bibliothecae Caesareae publicavit, illud Severi natale cum quarto idus Aprilis, errore sine dubio librorum, conjungitur. Similes in iisdem exemplaribus transpositiones occurrunt; ideoque quando res, de qua agitur, alicujus momenti

est. tria illa exemplaria, ut facilius error vitetur, inter se conferenda. Quod cum Dissertationem Hlypticam componens non præstiterim, pag. 67, ex fide Calendarii Lambeciani perperam scripsi, Severum quarto idus Aprilis natum. Iulium erravit Spartianus in Vita Severi, cap. 4, ubi ait: « Ipse natus est Erucio Claro bis et Severo consulibus, sexto idus Aprilis, » anno se. Christi cxxvi. die octava Aprilis; quod utrumque falsum, ut Dio, qui tunc vivebat, nos dubitare non sinit. Qui error ex ipsomet Spartiano, cap. 22, magis innolescit: ibi enim scribit vixisse Severum annos octoginti novem. Anni, menses et dies, quibus Severus imperavit, recte a Dione numerati, qui imperium ejus ab idibus mensis Aprilis anni cxxvi exorditur, et diem emortualem excludit. Mediobarbus in Numismatis imp. varia hujus imperatoris producit, tribunitia pot. xix notata, ad quæ cum hærerem, scripsi ad virum clarissimum Rainsantium, gazæ regie præfectum, ut pro sua erga me benevolentia significaret, an in ea similia extarent, qui respondit, unicum reperiri æreum medii moduli, in cujus antica, SEVERVS PIVS AVG. BRIT. Representatur caput Severi laureatum. In postica: FORTVNA RED. P. M. TR. P. XIX. COS. III. P. P. Cernitur Fortuna sedens, dextra temonem in globo positum, sinistra cornucopia tenens: et juxta sedem rota erecta. Certum itaque tribunitia pot. xix Severi in quibusdam nummis signatam fuisse, non quod eam alligerit, cum quarto Februarii die currentis anni obierit; et anno cxxvi, quo imperare cepit, die quarta Februarii Pertinax

Republicam Romanam gereret, eni evenit mense Martio, Didius Julianus successit; sed quod monetarii ejus mortem ignorantes eodem percusserint. Præfatus itaque nummus, aliique a Mediobarbo recitati, hoc anno ante idus Aprilis, quibus vivente adhuc Juliano, Carnuntum imperator acclamatus fuerat, emsi, dum vivus Severus crederetur, et sacrificia pro felici ejus reditu offerrentur. Cum enim Eboraci mortem oppetierit, ea per universum imperium tam cito sciri non potuit. Præterquam quod mortem ejus aliquandiu celatam fuisse, licet id nullus historicus in litteras miserit, verisimile.

3. *Initium tribunitiæ pot. Severi.* — Atque hinc liquet tribunitiæ potestatem Severi ab idibus Aprilis sæpe deductam fuisse, quod nullus hæcenus animadvertit; cum si a kalendis Junii inchoata fuisset, nulli reperirentur nummi tribunitia pot. xix insigniti; incredibile enim videtur, monetarios paulo ante eandem kalendas Severi mortem ignorasse, quæ tamen eis facile ignota esse potuit paulo ante idus Aprilis. His adde, valde verisimile esse, monetarios nummos nova tribunitia potestate notatos non cudisse, donec primus novæ illius tribunitiæ potestatis dies adventasset; alioquin quot annis quilibet imperator regnasset, ex nummis nunquam probari posset. Numismata itaque Severi xix tribunitia potestate obsignata, vel uno circiter mense antequam ea inchoaretur, vel statim ac incepta est, perussa; sicque ejus tribunitia potestas ab idibus Aprilis deducta.

ZEPHYRINI ANNUS 12. — CHRISTI 214.

1. *Antoninus Getam occidit senatum, ac populum cordibus eruentat.* — Sequitur annus Domini ducentesimus decimus quartus. Asperis duobus coss., quo quinto kalend. Martii Geta Augustus jussi Antonini Augusti fratris occiditur in matris gremio, annos natus duos et viginti, ac menses novem. « Sic solus imperans Antoninus, omnes¹ qui Getæ studuerant, interemit; nec illis pepercit, qui vel levissime hominem coluissent, vel post mortem vel scripserint, vel pronuntiassent Getæ nomen; quos omnes morte mulctari mandavit. » Hæc Dio. Qui autem subito ex Getæ tum militibus, tum aliis viris atque mulieribus in palatio commo-

rantibus, occisi sunt, numerat eos idem auctor viginti millia: accesserunt his postea senatorum cedes, eorumque potissimum qui parenti cari fuissent; inter aliosque clarissimos viros recensetur Papius jurisconsultus, olim fisci advocatus, tunc vero præfectus prætorio; ea nimirum occasione, quod noluisse composita oratione Antonini parricidium excusare: quem securi percussum audiens, doluit quod non gladio potius necatus esset, quod honestiori visus esset interitu decessisse. Taceo alios innumeros hic referre.

2. Cædes vero, quæ hæcenus in domesticos Getæ, in milites et senatores immaniter sævit, levissima quadam occasione in plebem quoque grassata est; quam sic describit Herodianus: « Denique

¹ Dio in Carac. Spart. in cōl. et Herod. lib. iv.

id quod nunquam est alias facilitatum, cum circenses ludos spectante eo, populus Romanus in aurigam, cui studebat, nescio quid cavillatus esset; ratus sibi contumeliam illatam, repente omnem exercitum facere impetum jussit in populum, ac raptare et occidere quicumque in aurigam dixissent. At milites, accepta semel violandi rapiendique potestate, cum discerni a reliquis nequirent, qui fuerant protervius locuti, nullo scilicet in tanta multitudine verum fatente, passim in quemcumque inciderant, aut occidebant, aut omnibus creptis, quasi salute redempta, vivos aëre dimittebant. » Hæc ipse. Quatuor præterea ex sex quæ erant vestales virgines, Romanæ superstitionis altrices, consucto supplicio vivas ipsum infodi jussisse, tum Dio, tum alii quoque tradunt. Addidit et savitiæ impuritatem, cum ex illis unam etiam violaverit. Atqui illa magis impurissimi hominis ore omnium diffamata est turpitude, cum Juliam novercam duxit uxorem. Sed missa istæc.

3. Dum talia a truculento principe adeo sæva in cives Romanos immaniter perpetrata considero, et in mentem revoco quæ iidem Gentiles homines paucos ante annos, Severo absente, in Christianos innocentissimos admisissent; hæc omnia plane, ulciscente numine, eos passos fuisse, merito dixerim. Qui enim inclamare solitus esset populus, Christianos ad leonem, (quod superius dictum est) inclamans idem in aurigam, adeo sæve meruit a militibus trucidari. Quod insuper absque alia criminis nota, nomen tantummodo christianum apud eos (ut vidimus) esset in crimine, illudque pro delicto acceptum satis fuerit, ut in eos omni crudelitatis

genere desævirent; recto est Dei judicio compensatum, ut Geta nomen solummodo haberetur pro majestatis offensæ confesso delicto. Papinianus insuper inter omnes qui Romæ jus dicerent iudices eminentes, et alii jurisconsulti, quod in causis Christianorum judicandis (ut de his vehementer, scripta pro Christianis defensione, Tertullianus conquestus est) nullam penitus æqui habuissent rationem, sed proculcatibus legibus, innumeros innocentes homines condemnassent; ipsi pariter nulla mortis digna allata causa, contra jus fasque libidine tantum incitati animi principis, quæ in Christianos irrogassent, eadem mortis supplicia pertulere.

4. Erant quidem Papiniano tunc in consiliis (ut auctor est Spartianus) Paulus et Ulpianus jurisconsulti; fuisseque Ulpianum (ut de Paulo fateamur) christiano nomini infensissimum, eumque etiam meritis dedisse penas, suo loco dicturi sumus. At quo hæc manifestiora reddantur, nec esse inanem hanc opinionem, vel levem quamdam conjecturam quis putet, quod dicimus, non nisi in christiani sanguinis ultionem senatum populumque Romanum tam acerba et gravia esse perpessum: quodnam, quæso, ad hoc probandum aliud evidentiis demonstrari potest argumentum (ut prope loco miraculi habendum sit) quam quod non nisi Romanos Gentiles homines, Christianorum hostes, immanis clades illa percusserit, piis autem atque fidelibus nullum prosum, vel leve satem, damnum intulerit? qui perinde ac olim filii Israel in terra Gessen lætantes agerent, cum interim diris plagis Ægyptii æque omnes affecti, in merore ac luctu jugiter versarentur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5705. — Olymp. 247. an. 4. — Urb. cond. 965. — Jesu Christi 212. secundum Baronium 214.
— Zephyrini pape 16. — Caracallæ imp. 15. Getæ imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. Julius Asper, et Julius Asper*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari; et leges præterque Antonini, quemadmodum et vetustæ inscriptiones *duobus Aspris coss.* signantur. Idem card. Norisius in Dissert. 3 de Epochis Syro-Macedonum pag. 158. ostendit duos Aspros consules fratres fuisse, ac filios Cnei Julii Aspri, ideoque alterius prænomen fuisse Cneium; siquidem quispiam filiorum vulgo prænomen patris ferebat.

2. *Geta occiditur.* — Occisus hoc anno Geta a Caracalla fratre, sed non quinto kalendas Martii, ut Onuphrius in Fastis existimavit, et Baronio, aliisque persuasit. Nam « natus est Geta, Severo et Vitellio coss., kalendas Junias ex Julia, » inquit Spartianus in Geta, cap. 3. Incidit is consulatus suffectus, ab

Onuphrio omissus, in annum centesimum octogesimum nonum. Quando vero Geta a fratre preemptus, « natus erat duos et viginti annos, mensesque novem, » ait Dio, lib. 77. Ubi etiam menses numero rotundo exprimere non videtur dubitandum. Quare cum die xxvii Martii anni cxxxix in lucem prodierit, mense Febuario, vel Martio præsentis anni necatus. In nummis apud Mediobarbum Geta dicitur *POXTIF. TR. P. III. COS. II. DES. III. P. P.* Ex quibus liquet, primo designationem consulum ordinariorum in annum sequentem ipso anni initio de more fieri solitam, quod tamen a quibusdam censoribus in Epistola consulari valde improbatum. In Laterculo Silvii apud Bollandum tomo 4 Sanctorum mensis Januarii in Præfatione, pag. xliii, ad V idus Januarii

habetur : « Senatus legitimus, suffecti consules designantur, sive prætores. » Sed loco *sive*, videtur legendum, *sicut*. In calendario Lambeciano ad eundem diem habetur tantum, *senatus legitimus*. Eo itaque die consules suffecti ac prætores de more in annum sequentem designati. An vero consules ordinarii ante eum diem, vel post illum designarentur, incertum. In eodem Laterculo ad V kalend. Januarii legitur, *natalis Titi*, qui tamen dies natalis ex Suetonio et Calendario citato incidit in III kalend. Januarii. Quare aliqui errores in illum Laterculum irrepsere. Secundo Getam anno sequenti quinquennialia Augustei imperii celebrare debuisse; cum frater ejusdem imperii quindecennialia ederet; unde et hic præsentem etiam anno consul quartum designatos in nummis apud Mediobarbum dicitur. Quod si uterque eodem anno hæc solemnia exhibere debuerit, non dubitandum, quin anno cccvii Getæ imperii Cæsarei decennialia dederit, cum Caracalla imperii Augustei decennialia edidit. Patet denique, Scaligerum et Possinum valde hallucinatos, quando scripsere Getam anno ccv aut ccv Augustum renuntiatum esse. Nam cum tribunitiâ potestatem quartam, quando occisus est, tantum numeraret, ante annum cccviii Augustus dici non potuit. Nec audiendus Petavius, in lib. 13 de doct. Temp.,

quando ait ex tribunitiâ potestate iv Getæ non magis inferri, eum anno cccvii quam insequenti, Augustum nuncupatum esse. Cum enim Cæsares et Augusti annis decemalibus addictis de more crearentur, clarum est, Severum anno cccviii Antonini decennialibus celebri, ante suum ex Urbe discessum, minorem filium eo honore exornasse.

3. *Julia non noverca sed mater Caracallæ.* — Ad num. 2. Cum tam Dio, quam Herodianus, et Oppianus initio librorum *de Venatione*, quos Caracallæ dicavit, hunc filium fuisse *Julie Domnæ* secunde Severi uxoris asserant, magis illis auctoribus Caracallæ contaneis, quam Spartiano in Caracalla, ubi eum *Martie* prioris Severi conjugis filium facit, erodendum. Præterquam quod Spartianus hac in re a se ipso dissentit, ut anno cccvii manifeste demonstravi. Hinc nefandum Caracallæ eum Julia noverca conjugium, quod post mortem Getæ factum scribit Spartianus in Caracalla, cap. 9, mere commentitium, eum Julia non noverca, sed mater Caracallæ fuerit, et Dio, qui tunc vivebat, lib. 78, dicat Caracallam paulo ante mortem exercitum eduxisse in Parthos, quod Artabanus ei filiam, quam ambiverat, nollet uxorem dare; quod et scribit etiam Herodianus, lib. 4, cap. 10, qui hoc tempore florebat.

ZEPHYRINI ANNUS 13. — CHRISTI 215.

1. *Disputatio Romæ habita de hæresi Cataphrygarum inter Proclum hæreticum et Gaium theologum catholicum, et anathema a Zephyrino papa inflictum.* — Christi anno ducentesimo decimo quinto, Antoninus Augustus quartum et Balbinus consules creati sunt. Cum vero tranquillissima pace Ecclesia frueretur, Zephyrinus, penes quem nihil antiquius erat, quam ut consopito externo bello, civite quoque quod ab hæreticis inferebatur (quantum fieri posset) sedulo aequè componeret, in hoc pro viribus laboravit. Cumque illa his temporibus hæresis periculosius grassaretur, quæ falso adscito sanctitudinis pallio, Spiritum Paracletum se duces sequi in omnibus profiteretur, quæque ea arte prudentissimos viros, et inter eos Tertullianum quoque fefellerat, et in præceps penitus egerat; ejus consilio factum existimo, ut Romæ, tanquam in totius orbis theatro, coram Ecclesia de ea re discretio haberetur; cum ex illorum parte adesset Proclus (al. Proculus) inter Cataphrygas omnes nomine celeberrimus, quem Tertullianus sæpe commendat;

contraria vero ex parte adversus eum prodiret Gaius, spectatissima vite et eruditionis in Ecclesia vir. Porro de rebus in ea disputatione gestis ac pertractatis, idem Gaius qui primas retulit, quasi nobile de hoste perfracto trophæum, librum conscripsit, de quo S. Hieronymus ¹ in hæc verba : « Gaius sub Zephyrino Romane urbis episcopo, id est, sub Antonino Severi filio, disputationem adversus Proclum Montani sectatorem, valde insignem habuit, arguens eum temeritatis super nova prophetia defendenda. » Meminit ejusdem ante eum Eusebius, qui se eam disputationem nactum esse testatur, cum ait ² : « Disputatio porro Gaii, viri eloquentissimi, Romæ, Zephyrino Ecclesiam regente, contra Proclum Phrygum erroris propugnatorem habita, ad nos pervenit, etc. »

2. Item ³ alibi ex eadem disputatione hæc a Gaijo dicta, atque postea scripta referi, quæ alia oc-

¹ Hieron. de Script. Eccles. in Gaijo. — ² Euseb. lib. vi. c. 11. — ³ Euseb. lib. ii. c. 22.

casione a nobis sunt iterum recitata, sed hic necessario repetenda; ait enim: « Atque hæc ita se habere, confirmat itidem vir ecclesiasticus Gaius nomine, qui Zephyrini pontificis Romani temporibus vixit; inque disputatione scriptis prodita, quam cum Proclo, Cataphrygarum hæresis et opinionis patrono, habuit, eadem ipsa de locis, ubi sacra Apostolorum tabernacula locabantur, asserit. Ego, inquit, Apostolorum trophæa perspicue possum ostendere; nam si lubet ad Vaticanum proficisci, aut in viam quæ Ostiensis dicitur, te conferre trophæa eorum, qui istam Ecclesiam suo sermone et virtute stabiliverunt, invenies. » Hæc tunc disputando Gaius, provocans eum ex Memoritis Apostolorum ad doctrinam et traditionem Romanæ Ecclesiæ ab illis traditas; quod Irenæus, imo et ipse Tertullianus (ut dictum est), cum esset mentis sanioris, præstiterunt.

3. Sed quod ad trophæa pertinet, quæ dicit Apostolorum esse Romæ adeo præclara atque conspicua, pariterque cunctis perspicua; illud plane nunquam satis admirari possum (ob idque non mihi retur lector, si eadem sæpius repeto) quoniam pacto fieri potuerit, ut tot tantisque persecutionum procellis Romana Ecclesia exagitata, non fuerint ipsæ Memoriæ Apostolorum dirutæ, imo ab ipso imo lapide usque funditus revulsæ; quippe cum etiam in Christianorum sepulcra (quod item accidisse diximus ex Tertulliano¹ in ea quæ nuper facta est persecutio) Gentiles debacchari solerent, ossa refodere, dissipare, atque disperdere? Quod igitur sepulcris Apostolorum pepercerint, et ab ædificiis desuper structis pariter abstinerint; miraculorum pene omnium maximum fuisse, æquis jam possit amplius dubitare? Atqui haud factum hoc frustra, sed divino plane consilio; ut omnibus videlicet immotesceret, præstare sanctos Apostolos mortuos omnibus armorum potentia furentibus imperatoribus; ostenderetur quæ supra firmissimam petram ædificium illud

esse fundatum, quod nullo ventorum ingruentium impetu sterneretur.

4. His actis inter Gaium et Proclum, cum Cataphrygum, quæ ex vano ipsorum Paraceto mansissent, positiones fuissent efficaciter confutata, ac penitus cassæ reddita; Tertullianus ad eas roborandas, firmiterque statuendas, ex adverso repugnans, plures eodem argumento edidit commentarios; sed de his anno sequenti dicemus. Zephyrinum vero, post convictum Proclum, adversus omnes pseudo-prophetiæ defensores anathema dixisse, et inter alios eadem sententia Tertullianum ipsum perculisse, ea ipsius verba indicant in libro de Jejunii¹, ipsius prope exordio cum ait: « Novitatem igitur objectant; de cuius illicito præscribant, aut hæresim iudicandam, si humana præsumptio est; aut pseudoprophetiæ pronuntiandam, si spiritualis indictio est, dum quæquæ ex parte anathema audiamus, qui aliter annuntiamus. » Hæc ipse. Sed pergamus ad reliqua.

5. *Concilia in diversis Ecclesiis habita.* — Excommunicatis Proclo, Tertulliano, aliisque pseudo-prophetiæ propugnatoribus, omnes pariter Catholice Ecclesiæ episcopi in eandem cum Romano Pontifice sententiam conspirarunt; iidemque jam reddita penitus Ecclesiæ pace, diversis in locis Concilia congregarunt, sive hac qua modo, sive aliis ante de causis; ut Tertullianus² in eodem libro, quem sequenti anno ab eo scriptum ostendimus, tradit his verbis: « Aguntur præcepta per Græcias illas cæcis in locis Concilia ex universis Ecclesiis, per quæ et altiora quæque in commune tractantur, et ipsa representatio loci nominis christiani magna veneratione celebratur. » Plane accidit, ut spiritus ille nequam, qui sibi Paracleti nomen adseverat, jam ubique delectus, et ubique damnatus, majoribus odii stimulis suos exagitaverit in Catholicos; quod plane in Tertulliano perspicue videre licet. Sed jam ad alia, quæ adversus Catholicos ab eodem Tertulliano anno sequenti sunt gesta, orationem convertamus.

¹ Tertul. Apolog. c. 37. et ad Scapul. c. 3.

¹ Tertul. de Jejun. c. 1. in fin. — ² Tertul. de Jejun. c. 13.

Anno periodi Græco-Romanæ 5706. — Olymp. 248. an. 1. — Urb. cond. 966. — Jesu Christi 213. secundum Baronium 215.
— Zephyrini papæ 17. — Caracallæ imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Antoninus Caracalla Aug. IV, et D. Cælius Balbinus II*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Inscriptione apud Gruterum, pag. 44, qui et demonstrat hunc Balbinum diversum non esse ab eo, qui postea imperavit.

2. *Quindecennalia imperii Augustei Caracallæ.*

— Consularum Caracallæ juxta secundam consularium Cesareorum regulam, quindecennalia enim imperii Augustei celebravit. Neque enim hic consulatus ad primam regulam revocandus, cum ante fratris interitum ad eum designatus fuerit, ut anno præcedenti diximus.

ZEPHYRINI ANNUS 14. — CHRISTI 216.

1. *Tertullianus furit in Catholicos.* — Anno Domini ducentesimo decimo sexto, Messala et Sabino coss., Tertullianus damnatas jam olim ac nuper confutatas Cataphrygum opiiones pugnacius lueri confutans, illud in primis conatus est, ut bigamiam, humane infirmitatis remedium, secundum apostolicam institutionem et antiquam traditionem in Ecclesia toleratam, sed pseudoparacleti instinctu damnatam, edicto commentario penitus proscriberet. Id quidem factum ab eo hoc anno, ratio annorum, quam ipse¹ deducit a tempore scriptae primae Pauli epistolae ad Corinthios, indicat. Nam cum ab eo tempore numeret annos centum sexaginta, planeque demonstratum sit superius, scriptam fuisse epistolam illam anno Domini quinquagesimo septimo; ab eo anno principium numeri deducendo, fatuus a Tertulliano annorum numerus hoc anno expletur.

2. *Caena plane rabie atque furore percitus commentarium illum scribens, acerbissime invehitur in Catholicos, quos more suo Psychicos, hoc est, Animales, appellat; alludens nimirum ad illam B. Pauli sententiam²: « Animalis homo non percipit quae sunt Spiritus Dei. » At quod Gaius (ut Eusebius³ et Hieronymus⁴ tradunt) Proclum arguebat temeritatis, eo quod novam defenderet prophetiam; hinc ipse haereseos suscipiens patrocinium, eodem commentario, ipso prope ejus exordio, id refutare laborans, haec ingerit⁵: « Itaque monogamiae disciplinam in haeresim exprobrant; nec ulla magis ex causa Paracletum negare coguntur, quam dum existimant novae disciplinae institutorem, et quidem durissimae illis; ut jam de hoc primum consistendum sit in generali retractatu, an capiat Paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam Domini. » Haec ipse; qui dum generalis meminit retractatus, confutationem se parare significat adversus omnia quae de his fuissent a Catholicis definita. Quamobrem elucubrata de Monogamia commentario, mox in Catholicos, qui jejunia indicta a pseudoparaclete abrogassent, de jejniis adversus eos, quos Psychicos more suo nominat, commentarium elaboravit; sic enim priore continuans, ac exordiens: « Mirarer Psychicos istos, si*

sola luxuria tenerentur, quae saepius nubunt; si non etiam ingluvie ducerentur, quia jejunia oderunt. »

3. *Idem in libro de Pudicitia invehitur in decretum Zephyrini papae de recipiendis lapsis.* — Sed gravius Tertullianus illud accepit, quod adversus pseudoparacleti novam institutionem, quae prohibebat recipi lapsos penitentes, Romanus Pontifex (cum majoris id ponderis esse videretur; si quidem penitentibus Ecclesiam claudere, idem esset quod a caelo eos excludere). Apostolica auctoritate publice decretum edidisset, quo cunctis fidelibus innotesceret Catholicam Ecclesiam lapsos recipere penitentes, licet fornicari fuissent et moechi. Quod Tertullianus oppugnans, de Pudicitia his ferme temporibus commentarium scripsit, quem etiam eo titulo, adversus Psychicos, praenotavit; Catholicos omnes aequae suguillans, quorum omnium communiione gauderet. Nam ipse ejusdem prope exordio sic ait¹: « Erit igitur et hic, Adversus Psychicos, titulus; adversus meae quoque sententiae retro penes illos societatem; quo magis hoc mihi in notam levitatis obiectent. Nunquam societatis repulium, delicti praedictum est; quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas eum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit inutilis levitas, quam ornarit nocens. Non sullundor errore, quo caruisse delector; quia meliorem me et pudiciorum recognosco. Nemo proficiens erubescit. » Haec infelix, metiens imprudenter nimis ex austeritate atque rigore disciplinae, catholice fidei veritatem; quo genere Joannem Christo praestitisse, nullus ignorat.

4. *At quamnam decreta essent a Romano Pontifice (is enim non alius quam Zephyrinus putandus est) ex iis quae sunt a nobis dicta superius, quae ut oppugnet, commentarium ipse scripsit, jam videamus. Cum a pudicitiae laude narrationem ipso sua lucubrationis ingressu fuisset auspicatus; mox adversus Romanum Pontificem, quasi pudicitiae refragatorem et adversarium, eo quod moechis et fornicariis penitentibus veniam spondidisset, stylium procaciter acens, ait: « Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium; » at quodnam illud? mox recitans subdit: PONTIFEX scilicet MAXIMUS, EPISCOPUS EPISCOPORUM DIXIT: EGO ET*

¹ Tertul. de Monog. c. 3. — ² 1. Cor. II. — ³ Euseb. hb. VI. c. 4. — ⁴ Hier. de Scrip. Eccles. in Gaius. — ⁵ Tert. de Monog. c. 2.

¹ Tertul. de Pudicit. c. 1.

MOECHILAE ET FORNICATIONIS DELICTA PŒNITENTIA FUNCTIS DIMITTO. Existimo potius partem hanc edicti fuisse, quam ipsum integrum; cum eo primum se bigamiam apostolica tolerantia et Ecclesiae consuetudine haecenus usurpatum non rejicere testaretur; quibus postea illud etiam subjecisset: « Ego et moechiæ et fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto. » In quod hæc ille fremens:

5. « O edictum cui adscribi non potest bonum factum! et ubi proponitur liberalitas ista? ibidem, opinor, in ipsis libidinum januis, sub ipsis libidinum titulis. Illic ejusmodi pœnitentia promulganda est, ubi delinquentia ipsa versabitur. Illic legenda est venia, quo cum spe ejus intrabitur: » alludit nimirum ad fornicum ad domorum meretriciarum postes, quibus singulis (ut diximus in Notationibus ad Romanum Martyrologium) præfigi solerent tituli, quibus scorti nomen et conditio prænotaretur, secundum illud Juvenalis¹:

Titulum mentita Lyceæ.

Oblatrans miser, eo loco dignum esse edictum illud ad libidinem illex, ait. Ac proinde subdit: « Sed hoc in ecclesia legitur, et in ecclesia pronuntiatur, et virgo est? Absit, absit a sponsa Christi tale præconium. » Hæc ipse.

6. Proh dolor! tam densa caligine ingenium adeo nobile offundi valuit, ut quod Christus vivens lecerat adulteræ indulgendo, et publicam in civitate peccatricem suscipiendo, peccatumque dimittendo; ipse novo afflatus spiritu, sui ipsius pseudoparacleti auctoritate neget in Ecclesia faciendum? At si non satis exemplis Christi, verbis saltem Christi, debuisset admoneri, et apertæ lucis radiis illustrari. Et ubinam, quæso, quod dixit Dominus² similimos illi alloquens Phariseos, atollentes de legis observantia, supercilium? « Meretrices et publicani præcedent vos in regnum Dei. » An, rogo, suscipiendæ in cælum meretrices forent, nisi prius erroris pœnitentes fuissent ab Ecclesia in terra receptæ? An dedignaretur eas recipere hic Ecclesia, quas sciret Christi testimonio esse recipiendas in cælum? Puriorne esse potest Ecclesia paradiso, vel episcopus Deo sanctior; ut, quod cælum suscipit, proscribat Ecclesia; et quod Christus recipit, homo rejiciat? Sed hæc obiter: non est enim nobis consilii nec otii retundere pluribus hominis impudentiam; cum ex S. Hieronymi sæpe citata sententia, ipsas hæreses tantum propalasse, sit etiam confutasse: ejusmodi enim ipse profert veritatis elogium, cum de iis ipsis Montani dogmatibus, quorum tam audax Tertullianus patrocinium suscepit, ad Marcellam³ scribit epistolam.

7. Cæterum quod ad Romani Pontificis edictum pertinet, nihil prorsus novi fuit ejus auctoritate decretum; sed quod semper in Ecclesia Romana imo et totius orbis Catholica, fuerat custoditum, id

ipsum, quod recens emergentes hæretici impugnant, scripto edicto, firmius ipse stabilire proposuit. Id quidem absque aliqua controversia in Ecclesia Catholica factatum, quæ scribit Irenæus⁴ de feminis a Marco seductis, nec fornicationis tantum, sed et hæreseos labe conspersis, ad Ecclesiam redeuntibus, ac in ea exomologesin facientibus, plane declarant. Quod ntiq̄ue Ecclesia non faceret inconsulto, sed (ut dictum est) Christi Domini nostri exemplis et doctrina commonita, ac insuper Pauli apostoli facto compulsa; quippe qui⁵ non simpliciter moechum, vel fornicarium, sed turpissimo incestu lætatum, mox pœnitentem in Ecclesiam recipiendum esse præcepit. Sed quid amplius? Ipse cum sibi constaret, suiq̄ue compos esset, olim in libro quem scripsit de Pœnitentia⁶: Ecclesiam jure recteque recipere pœnitentes, et peccata dimittere, constantissime affirmavit.

8. *Romani Pontificis auctoritas ex nominibus eidem tributis.* — At quæ Tertullianus de edicto a Romano Pontifice publice in Ecclesia promulgato, universæque simul Ecclesiæ præscripto tradit; anti-quam plane illam in Ecclesia œconomiam insinuat, ac potissimum in ea Romani Pontificis auctoritatem testatam reddunt; nimirum ejus partium esse, hæreses emergentes, rectam fidem et disciplinam ecclesiasticam corrumpentes, edictis editis cohibere, legesque pariter Ecclesiæ universæ præscribere, titulumque illis præfigere, quem ipse Tertullianus recitans ait: PONTIFEX MAXIMUS, EPISCOPUS EPISCOPORUM. Quod si quis hæc verba esse Tertulliani potius quam edicti contendat; ironice certe dicta, nunquam poterit demonstrare: quippe qui non de Romana se tantum Ecclesia loqui, sed de universali, quam Catholicam dicimus, declarat inferius. Non enim se a Romana tantum, sed ab omnibus illi inhaerentibus communione Ecclesiis descivisse, libere proficitur; quorum fideles cunctos Psychicos nominat: quibus omnibus quod auctoritate præpolleret episcopus episcoporum, tale, quod recenset, eduxisset edictum: alias nulla ratio fuisset, Romanum Pontificem potius, quam cæteros orthodoxos episcopos illud statuere, cum omnes æque eandem hæresim detestarentur: nec in eum magis quam in cæteros invelhendi Tertullianus arripuisset occasionem. Sed æquius atque verius dici posse videtur, verba illa non esse Tertulliani, sed ab ipso recitata ex edicti illius inscriptione: ejusdem namque auctoris fuisse tituli illa verba, cujus ab eo recitantur verba decreti, quod ille impugnaturus a titulo, incipit recitare, quis dubitat?

9. Sed quid sibi vult ejusmodi duplicis tituli nomenclatura? Quod ad primum spectat, dicebatur Urbis episcopus, Pontifex Maximus; cum enim alii episcopi (ut a nobis alibi fuisset pluribusque exemplis est demonstratum⁷) dicerentur omnes æque summi sacerdotes, atque pontifices, qui loco Petri in Ecclesia

¹ Juven. lib. II. Satyr. 6. — ² Luc. XXI. — ³ Hier. epist. LV.

⁴ Iren. lib. I. c. 9. — ⁵ 2. Cor. II. — ⁶ Tertul. de pœnit. in fin. — ⁷ Notat. in Mart. Rom. die 9 April.

gerent Christi vicariam praefecturam; respectu aliorum pontificum, summorumque sacerdotum appellandi merito erant Pontifices Maximi; quod ex prerogativa a Christo Petro concessis, sicut ille habetur inter Apostolos princeps, ita inter alios summos sacerdotes atque pontifices, sic dictos episcopos, Romanus episcopus ad illorum distinctionem Pontifex Maximus diceretur.

10. Sic quoque discriminatur ab aliis pontificibus summus sacerdos apud Leviticum¹, cum dicitur: « Pontifex, id est, sacerdos maximus; » nimirum quod aequae essent apud Iudaeos alii quoque pontifices ac summi sacerdotes. Sicut pariter apud Gentiles Romanae superstitionis cum plures essent pontifices, idemque sui cuiusque ordinis summi et auctoritate maximi; qui tamen iudicialia potestate ceteris emineret, solus pontifex Maximus dicebatur. Hinc apud Festum²: « Ordo sacerdotum arstimatur deorum; » et infra: « Maximus quisque: Maximus videtur rex, nempe sacrificis: deinde Dialis: post hunc Martialis: quarto loco Quirinalis: quinto Pontifex Maximus; » et paulo post: « Rex, quia potentissimus: Dialis, quia universi mundi sacerdos: Pontifex Maximus, quod iudex habetur rerum divinarum humanarumque. » Haec Festus.

11. Quod igitur in Ecclesia Dei, ex Gentibus magna ex parte collecta, regale Christi sacerdotium unum idemque sit, et in primariae sedis episcopum potissimum declaratum, qui non tantum Urbis, sed Orbis Sacerdos Summus existat, ac insuper a Deo rerum divinarum humanarumque arbiter constitutus, iudicialia potestate super omnes effulgeat: apposite Pontifex Maximus dictus est, et episcopus episcoporum. Illud ob insignem sacerdotii eminentiam: istud additum, ne, quod apud Gentiles quinto loco positus haberetur pontifex maximus, sed tamen ut et alii quoque Maximi dicerentur; ne iste alios supra se vel sibi aequales videretur habere pontifices; Pontificis Maximi nominis amplitudini iure junctus est titulus, Episcopus episcoporum. Quibus quidem titulis non in omnibus rebus uti soliti esse videntur, sed cum quid publice in universali Ecclesia edicendum esset: ut in praesentiarum accidit in promulgando decreto de recipiendis in Ecclesiam fornicariis penitentibus: de quo illud Tertullianus³: « Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium: Pontifex scilicet Maximus, Episcopus episcoporum dicit, Ego, » etc. At de his haec tenus; iam vero ad eundem Tertullianum redeamus.

12. *Ritus recipiendi penitentes; ubi de imaginibus in Ecclesia, pallio et pedum osculo.* — Rursum vero dum in eundem Romanum Pontificem penitentes recipientem invehitur; inter alia multa pristinum illum ritum, quo publici penitentes Romae ab eodem in Ecclesia recipi solerent, describit his⁴ verbis: « Et tu quidem penitentiam mucchi ad exorandam fraternitatem in ecclesia inducens, con-

ciliatum et concineratum cum dedecore et horrore compositum prosternes in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacrymas suadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua delinquentem; inque eum hominis exitum, quantis potes misericordia illecebris, bonus pastor et benedictus papa concionaris, et in parabola ovis capras tuas quaeris, tua ovis ne rursus de grege exiliat. quasi non exinde iam liceat, quod nec semel licuit; caeteras etiam metu complex, cum maxime indulges. » Haec de antiquo penitentes recipiendi ritu.

13. Ex eo quoque commentario illud insuper antiquitatis reseratur egregium monumentum, nimirum in sacris calicibus, qui divino ministerio celebrando essent usui, effigiari consuevisse pastorem ovem humeris gestantem: quo sacerdotes admonerentur, imitandum sibi esse divinum illum pastorem, qui primus tum eximium pastoralis cura ac charitatis specimen edidit; sic enim ait¹: « A parabola licebit incipias, ubi est ovis² perditus a Domino requisita, et humeris ejus resecta. Procedant ipsa pictura calicum vestrorum, si vel in illis perducit interpretatio pecudis illius, utrumne christiano, an ethnico peccatori de restitutione collinet. » Haec ipse perperam interpretatus parabolam illam; quam intelligendam esse tradit de ethnico ad Ecclesiam inducendo, non de lapso in eam per penitentiam, revocando. Et inferius iterum³: « Patrociniabitur pastor, quem in calice depingitis; » et cum subdit: « Ego ejus pastoris scripturam haeruo, qua non potest frangi: » plane significans ea allusione, calices illos fuisse vitreos; sed et patenas quoque ministeriales fuisse vitreas, ejusdem Zephyrini pontificis decretum⁴ ostendit. At de antiquo et diu perseverante calicis vitrei usui plura diximus in Notationibus ad Romanum Martyrologium⁵, ut eadem hic repetere videatur superfluum.

14. Sed de pastoris imagine ovem humeris gestantis complura exempla vidimus in veterrimo ante aliquot annos refosso Priscillae caemeterio via Salaria, una cum nonnullis picturis tum veteris, tum novi testamenti facta reddentibus; quibus apertissime declaratur, sacrarum imaginum usum fuisse communi consensu fidelium in Ecclesia antiquitus consecratum. Quibus etiam pluvius demonstratur, quantum fuerit Tertulliani sententia, dum adversus Gentem in Apologetico⁶ ait: « Igitur si stantia et imagines frigidis mortuorum suorum simillimas non adoramus, quas milvi et mures, et aranea intelligunt: nonne laudem magis quam porcum meretur repudium agnili moris? » Intelligens nimirum cultum imaginum idolorum, quas antea cohissent, sed postea facti christiani repudiassent. Sed de usu sacrarum imaginum satis a nobis dictum est superius tomo primo, cum actum est de antiquis Ecclesiae traditionibus.

¹ Levit. XXI. — ² Fest. in verb. Ordo. — ³ Tertul. de Pudicitia. c. 11. — ⁴ Idem ibid. c. 13.

¹ Tert. de Pudicit. c. 6. — ² Luc. xv. — ³ Tert. de Pudicit. c. 10. — ⁴ L. de Rom. Pontif. in Zephyrino. — ⁵ Die 7 Aug. b. — ⁶ Tert. in Apol. c. 12.

15. At non in Ecclesie calicibus tantum exprimebatur imago pastoris, ovem perditam homeris gestantis, pastoralis indulgentiæ atque clementiæ typum præferentis; sed et in sacris quoque vestibus aliis tamen signis idem representabatur exemplum; nempe episcopali illo indumento, magni honoris insigni, ex lana confecto, quod dicimus pallium, de quo hæc Isidorus Pelusiota ¹ ad Herminium scribens: « Id autem amiculum, quod sacerdos humeris gestat, atque ex lana, non ex lino contextum est, ovis illius quam Dominus aberrantem quæsitivè, inventamque humeris suis sustulit, pellem designat. Episcopus enim, qui Christi typum gerit, ipsius munere fungitur, atque ipso etiam habitu illud omnibus ostendit, se boni illius ac magni pastoris imitatore esse, qui gregis infirmitates sibi ferendas proposuit. » Hæc Isidorus. Ex quibus videas usum pallii in Dei Ecclesia ubique receptum, ejusque mysterium ab auctore nobilissimo declaratum.

16. Sed nec illud prætereundum, quod ait Tertullianus de recipiendorum penitentium antiquo ritu, consuevisse illos prostratos lambere omnium, qui adstarent, vestigia, certe et sacerdotum; certo certius et ipsius pontificis: ad cujus pedes quoque accidere instar penitentium, fideles ceteri soliti semper fuerunt, atque eos exosculari. Quod autem reliquum est de eodem Tertulliani adversus Catholicos de Pudicitia commentario scripto; eo furoris nequam spiritus eum in transversum egit, ut ex malo deterrimus, et ex maculoso plane turpissimus factus, horrendas blasphemias vomerit. Porro cunctos Tertulliani errores summa diligentia Pamelius in unum collegit; ut nihil sit in his nobis amplius laborandum: a quo tametsi interdum in ordine temporum dissentimus (lector boni consulat) non eo consilio facimus, ut disertissimas nobilis ingenii lucubrationes labefactari aliqua ex parte velimus; quas cum suggerit occasio, non desinimus prædicare.

17. *Tertullianus, scandalum in Ecclesia, auctor Tertullianistarum, eo tamen, quo decet, honore habitus.* — At quod ad spectatissimi hominis lapsum pertinet, magnum plane cum admiratione timorem fidelibus incussisse certum est, cum iam insignem, tamque eruditum, recti amantem, ac omnibus plane numeris absolutum virum, sic viderint primo cornuere, ac denique in profundum malorum omnium præcipitem ferri. Quamobrem hæc de eo Vincentius ² Lirinensis, qui eodem cum S. Augustino sæculo vixit: « Sed, inquit, et Tertulliani quoque eadem ratio est: nam sicut ille (nempe Origenes) apud Græcos, ita hic apud Latinos nostrorum omnium facile princeps iudicandus est. Quid enim hoc viro doctus? quid in divinis atque humanis rebus exercitatus? nempe omnem philosophiam et cunctas philosophorum sectas, auctores adserloresque sectarum, omnesque eorum disciplinas, omnem historicarum et studiorum varietatem mira

quadam mentis capacitate complexus est. Ingenio vero nonne tam gravi ac vehementi excelluit, ut nihil sibi pene ad expugnandum proposuerit, quod non acumine irruerit, aut pondere eliserit? Jam porro orationis suæ laudes quis exequi valeat? quæ tanta, nescio qua rationum necessitate conferta conserta est, ut ad consensum sui, quos suadere non potuerit, impellat; cuius quot pene verba, tot sententiæ sunt; quot sensus, tot victoriæ. Sciunt hæc Marciones, Apelles, Praxeæ, Hermogenes, Judæi, Gentiles, Gnostici, ceterique; quorum ille blasphemias multis ac magnis voluminum stromum molibus velut quibusdam fulminibus, evertit. Et tamen hic quoque post hæc omnia, hic (inquam) Tertullianus, catholici dogmatis, id est, universalis ac vetustæ fidei parum tenax, ac disertior multo quam felicior, mutata deinde sententiâ, fecit ad extremum quod de eo beatus confessor Hilarius ³ quodam loco scribit: Sequenti, inquit, errore delevit scriptis probabilibus auctoritatem: et fuit ipse quoque in Ecclesia magna tentatio. » Hucusque de eo Vincentius.

18. Porro constat Tertullianum Macerianam ministrasse errantibus Novatianis, quod Pacianus testatur, dum ait: « Tertullianus vester est; nam multa inde sumpsisit: » citat contra eos ipsius epistolam, quæ est liber de Penitentia, quem olim catholicos ediderat, quo profitebatur posse Ecclesiam peccata dimittere. Quid autem post hæc egerit, nulla extat memoria; nisi quod S. Augustinus festatum reliquit, eum post hæc descivisse a Cataphrygibus suoque nomine sectam instituisse, cujus sectatores Tertullianistæ fuerint nominati, de quibus hæc scribit ad Quodvultdeum ⁴: « Tertullianistæ a Tertulliano, cuius multa leguntur opuscula eloquentissime scripta, usque ad nostrum tempus paulatim deficientes, in extremis reliquiis durare poterunt in urbe Carthaginiensi. Me autem ibi posito ante aliquot annos (quod etiam te meminisse arbitror) omni ex parte consumpti sunt; paucissimi enim, qui remanserunt, in catholicam transierunt; suamque basilicam, quæ nunc etiam notissima est, catholicæ tradiderunt. » Præter ejus errores superius recensitos addit illum docuisse animas hominum pessimas post mortem converti in demones, illarumque hic statum per traducem propagari.

19. Propter errorum labes, quibus opuscula ejus, perpaucis exceptis, sunt aspersa, censura Gelasii ⁵ relata sunt inter apocrypha; neque tamen est eorum lectio penitus improbata, imo suscepta ab omnibus avide. Nam licet cum adhuc recentior esset (ejus memoria, execrabilis omnibus propter apostasiam remansisset; tamen sanctus Cyprianus eum assidue lectitabat: de quo hæc sanctus Hieronymus ⁶ ad Pammachium: « Beatus Cyprianus Tertulliano magistro utitur (ut ejus scripta probant), cum eruditi atque ardentis viri ingenio delectetur: » et alibi ⁷:

¹ Hilarius in Mat. c. 8. — ² Augustin. de hæres. c. 86. — ³ Gelasius in Concil. Rom. de lib. auth. et apocryph. — ⁴ Hieron. epist. LXV. — ⁵ Idem de Script. Eccles. in Tertullian.

¹ Isidor. lib. 1. ep. CXXXVI. — ² Vincent. Lirin. contra hæreses c. 21.

« Vidi, inquit, ego quemdam Paulum Concordiæ, quod est oppidum Italiæ, senem; qui se beati Cypriani grandis ætatis notarium, cum ipse admodum adolescens esset, Romæ vidisse diceret; referreque sibi solitum, nunquam Cyprianum absque Tertulliani lectione unam diem pertransiisse: ac sibi crebro dicere: Da magistrum; Tertullianum videlicet significans. » Hæc de lectione Tertulliani

Hieronymus, de eodem solitus dicere ¹: « Laudo ingenium hominis, damno hæreses. » Idemque affirmat, de Trinitate librum Tertulliano tributum, esse Novatiani; quem ut Tertulliani legitimum Orientales accepisse, suo loco dicturi sumus. At de Tertulliano hactenus.

¹ Hieron. de Apolog. adversus Rufin.

Anno periodi Græco-Romanæ 5707. — Olymp. 218. an. 2. — Urb. cond. 967. — Jesu Christi 217. secundum Baronium 216.
— Zephyrini papæ 18. — Caracallæ imp. 17.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Silius Messala, et Sabinius*, ex variis Fastis.

2. *Vicennalia imperii Cæsarei Caracallæ.* — Imperii Cæsarei Caracallæ vicennalia, ad quæ revo-

candum quod scribit Cassiodorus in Chronico: « His coss., Antoninus Caracalla cognominatur propter genus vestis, quod Romæ erogaverat. » Quæ novitas horum solemnium indicium.

ZEPHYRINI ANNUS 15. — CHRISTI 217.

1. *Sub Agrippino episcopo Carthaginensi, Concilium Africanum de baptismo hæreticorum iterando decernit.* — Christi anno ducentesimo decimo septimo, adscribuntur Fastis consularibus Emilius Lætus et Anicius Cerealis consules, cum Antoninus annum quintum ageret in imperio. Cujus quidem tempore Christianis pacatissimo (certus Lamen annus penitus ignoratur), cum Carthaginensi Ecclesie Agrippinus præses, qui his Tertulliani temporibus sedere coepisse creditur; ipse primus antiquam Ecclesie consuetudinem, qua ratus haberetur hæreticorum baptismum secundum Catholicæ Ecclesie formam collatus, prætextu quodam pietatis, quod quæcumque hæreticorum essent, Catholica Ecclesia deberet abominari, convellere nisus, ingenium turbarum in Ecclesia auctor fuit; nam postea quod a prædecessore sanetus Cyprianus factum vidisset, mordicus propugnare non destitit. Nominat quidem illum S. Augustinus ¹ ejusdem Cypriani prædecessorem, non tamen quem ipse nullo medio fuerit consecutus; nam alibi ² sicut Fabianum Cornelii, ita

Donatum suum qui antegressus ipsum sit, ponit episcopum.

2. Porro Agrippinus non ipse solus hæc videri voluit statuisse, qui ea de re omnes collegit Africae atque Numidiæ episcopos; celebratoque Concilio, omnium rogata sententia, de iterando baptismo hæreticorum canonem statuit. De eo enim Cyprianus ³ in primis hæc scribit ad Quintum: « Quod quidem et Agrippinus, bonæ memoriæ vir, cum cæteris coepiscopis suis, qui illo tempore in provincia Africa et Numidia Ecclesiam Dei gubernabant, statuit, et librato consilii communis examine firmavit; quorum sententiam et religiosam, et legitimam, et salutarem, fidei et Ecclesie Catholicæ congruentem, nos etiam secuti sumus. » Hæc ipse. Existimamus tam celebrem episcoporum conventum his plane temporibus, reddita in omnibus Ecclesie pacæ, collectum fuisse; cum antea (ut dictum est) imperatorum decreto atque senatusconsulto omnes Christianorum coitiones interdicitæ fuissent.

3. Cæterum id ne recte fecerit Agrippinus, et an

¹ Aug. de Baptis. contra Donat. lib. 1. c. 7. — ² Cyprian. epist. LV.

³ Cyprianus epist. LXXI.

cum jure secutus fuerit Cyprianus, S. Augustinus¹ hæc tractans aperit his verbis : « Quam consuetudinem (suscipiendi ab hæreticis baptizatos) credo ex apostolica traditione venientem, sicut multa quæ non inveniuntur in litteris eorum, neque in Conciliis posteriorum; et tamen quia per universam custodiuntur Ecclesiam, nonnisi ab Apostolis tradita et commendata creduntur. Hanc ego saluberrimam consuetudinem per Agrippinum prædecessorem suum dicit S. Cyprianus quasi cepisse corrigi. Sed sicut diligentius inquisita veritas docuit, quæ post magnos dubitationis fluctus ad plenarii Concilii confirmationem producta est; verius creditur per Agrippinum corrupti cepisse, non corrigi. Irruente itaque tam magna questione, cum de remissione peccatorum et de spirituali hominis generatione, utrum posset apud hæreticos vel apud schismaticos fieri, difficile ratio redderetur, et præcederet auctoritas Agrippini, et nonnullorum, qui ei consenserant, hominum in hac questione deficientium, qui maturent aliquid novum moliri, quam retinere consuetudinem, cujus defensionem non intelligebant; intrerunt in oculos animæ vel isimiles rationes, et interluserunt iter pervestigande veritatis : » Hæc de Agrippini parum consulo factio in convelenda antiquiori traditione Augustinus. Sed excusans Cyprianum, subdit :

4. *Huic errori primitus per Tertullianum illato et Cyprianus adhæret, qui ab Augustino excusatur.* — « Quam tamen consuetudinem nisi prior ante Agrippinum, et nonnulli per Africanum episcopum ejus etiam per Concilii sententias deserere tentavissent, non auderet iste saltem ratiocinari adversus eam; sed in tam obscura questione turbatus, et ubique intuens universalem robustamque consuetudinem, coarctaret se potius et prece et intentione mentis ad Deum, ut, quod postea plenario Concilio visum est, id verum esse perspiceret et doceret. Sed cum fatigatum præcedentis Concilii, quod per Agrippinum factum est, excepisset auctoritas; maluit prædecessorum suorum tanquam inventum defendere, quam inquirendo amplius laborare; nam in fine epistolæ ad Quintum ita ostendit, in quo tanquam lectulo auctoritatis quasi fessus acquieverit. » Atque subdit² : « Hac attestatione satis ostendit, multo magis se fuisse commemoratum, si quod de hac re transmarinum, et universale Concilium factum esset; nondum autem factum erat, quia consuetudinis robore tenebatur orbis terrarum; et hæc sola opponeretur inducere volentibus novitatem. » Hæc Augustinus. Sed insuper et ejus æqualis Vincentius Lirinensis hæc de eodem Agrippino : « Quondam igitur venerabilis memoriæ Agrippinus Carthaginensis episcopus, primus omnium mortalium contra divinum canonem, contra universalis Ecclesiæ regulam, contra sensum omnium consacerdotum, contra morem ac instituta majorum, rebaptizandum

esse censebat; quæ præsumptio tantum mali invexit, ut non solum hæreticis omnibus formam sacrilegii, sed etiam quibusdam Catholicis occasionem præbuerit erroris. »

5. Cæterum etsi hæc de hæreticorum baptismo Agrippinus prior stultissime videatur, primusque habeatur auctor, quod, Concilio convocato, omnium sententia dogma firmaverit; errandi tamen occasionem Tertullianum gentilem suum ei tribuisse, jure dici posse videtur, quippe qui olim cum adhuc in Ecclesia Catholica esset, et hæreticos omnes acerbissimo odio insectaretur, omnique ex parte eorum communicationem adversandam merito existimaret, eo prolapsus est, ut nec baptismum cum illis communem esse debere putarit; ac proinde eos non recipiendos, qui ab illis antea fuissent baptizati; nisi illud ipsum sanctum lavaerum in Ecclesia Catholica eisdem Catholicorum ministerio esset exhibitum. Quam quidem sententiam ne leviter opinatus, vel obiter videretur protulisse : sed sanctum, pium, et omni ex parte constans catholicum dogma ratus, nulla prorsus ratione habita consuetudinis, quam corruptelam existimavit; eo argumento commentarium græce conscripsit; sed non extat. Id quidem ipse testatur in libro quem de Baptismo scripsit adversus Quintillam³ sic dicens : « Sane retexam quod super omisi, ne imminentes sensus videar intercidere. Unus omnino baptismus est nobis tam ex Domini Evangelio, quam ex Apostoli litteris; quoniam unus Dominus, et unum baptismum et una Ecclesia in cælis. Sed circa hæreticos sane quid custodiendum sit, digne quis tractet; ad nos enim editum est. Hæretici autem nullum habent consortium nostræ disciplinæ, quos extraneos utique testatur ipsa adimpleo communicationis : Non debeo in illis cognoscere, quod mihi est præceptum; quia non idem Deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est idem : ideoque nec baptismus unus, quia non idem : quem cum rite non habeant, sine dubio non habent; nec capit numerari, quod non habetur; ita nec possunt accipere, quia non habent : Sed de isto plenius jam nobis in græco digestum est. » Hæc Tertullianus.

6. Quod vero non a Tertulliano, sed ab Agrippino dogmatis principium ducatur, nec in defensionem sententiæ S. Cyprianus vel alius testem adstipulatorem saltem, si non auctorem, Tertullianum citet; illam existimo causam, quod, cum Tertulliani nomen esset hæresi infamatum, indignum putavit, necnon etiam periculosum, eumdem in defensionem accersere testem, vel potius sic demonstrare opinionis auctorem. Hæc licet catholicus olim Tertullianus conatusset, tamen ex eo ingenium hominis audax aperte satis demonstratur, dum contempta antiqua Patrum traditione quod sibi visum est rectum, licet consuetudini adversum, affirmare ac stabilire omnibus ingenii viribus studuit.

7. Ex his recte insipientibus patet, quanto

¹ Aug. de Baptis. contra Donat. lib. II. c. 7. 8. — ² Idem. lib. II. c. 9.

³ Tertul. de Baptis. c. 14.

periculo quis antiquis traditionibus, licet sibi minus probatis, vel fortasse Scripturæ divinæ visis aliqua ratione pugnantibus, obniti non curat. Nam e traditionem firmitate semel alterutro pede convulso, in abrupta hæresum facile quis impellitur; ut miserimo Tertulliano vidimus accidisse: ejus enormis excessus hanc priorem omnibus causam extitisse, recte affirmari posse videtur. Sed miratissimum vehementer hæc de Tertulliano præterisse S. Augustinum, et alios antiquiores, qui adversus S. Cyprianum et prædecessorem ejus Agrippinum, et alios ejus sententiæ propugnatores plura scripsere. Nam demonstrasse tantum ejus primum sententiæ Tertullianum fuisse assertorem, vicisse adversarios videri propemodum potuisset. Et licet commentarium illum de Baptismo ante omnem hæresim scripsisse videatur; tamen ex refractario ingenio hominis, atque aspera nimis ac dura animi ejus insolentia, quid tale adeo dignum progredi videri poterat, quod antiquæ Ecclesiæ traditioni præferri a quopiam meruisset? Nec est quod dici possit, librum illum fuisse suppressum, ex quo S. Hieronymus ¹ testimonium tam expresse citat.

8. Cæterum quod incertum sit quo potissimum tempore vixerit Agrippinus, et quandin sederit: nec etiam satis exploratum haberi posse videtur, num certe eam de baptismo hæreticorum sententiam Agrippinus a Tertulliano, an vero hic ab illo fuerit mutuatus; cum præsertim illa verba præmittat: « Ad nos enim editum est; » nempe quod sequitur de hæreticorum baptismo irritando; perinde ac illa ipse acceperit ab Agrippino. Sed in obscuro verborum illorum sensu, non est quod quisquam quid tuto affirmare possit, et vestigiis insistere certe sententiæ. At de his modo satis.

9. *Alexandriæ clades per Antoninum.* — Eodem anno Antoninus imperator cum Germaniam, inde Asiam ac postea Syriam peragrasset, Alexandriam veniens, dum de Ægyptiis cum irridentibus vindictam exceperit, christianum sanguinem in persecutione sub Severo immaniter fusum nesciens ultus est. « Dato namque signo, inquit Spartianus ², militibus, ut hospites suos occiderent, magnam eadem Alexandriæ fecit. » Dio ³ autem rem gestam his verbis fusi prosequutus est: « Antoninus licet se maximo amore prosequi Alexandriam ostenderet,

tamen cives ejus omnes pene sustulit; cum enim se ab eis argui et illudi intelligeret multis de causis, sed præsertim propter eadem fratris; dissimulata re, profectus est Alexandriam, tingens se magno eorum desiderio teneri. Post ubi in suburbium venit, primos ejus civitatis, qui ipsi cum sacris, atque abditis rebus processerant obviam, excepti perhumaniter, eosque admissos in convivium interfecit. Post armavit omnem exercitum, invasitque urbem: moxque imperavit omnibus Alexandrinis, ut domi manerent; ipse vias occupavit et lecta. Et ne sigillatim calamitates persequar, in quas tunc misera urbs incidit; tantam in ea eadem fecit, ut non sit ausus numerum interfectorum proferre; sed scriperit ad senatum, non referre qui et quot occisi essent, propterea quod omnes idem meriti fuissent.

10. « Pecunia partim direpta est, partim interiiit. Periere cum Alexandrinis peregrini multi; cum iisque ingens copia eorum qui cum Antonino venerant, eo quod ignorarentur. Nam cum permagna esset civitas, in eaque eades fierent dies noctesque; nemo poterat, licet maxime cuperet, alterum discernere; sed moriebatur quis ut sors ferebat; atque eorum corpora statim projiciebantur in profundas fossas, ut cæteris incognita esset magnitudo calamitatis. Idque ubi factum est in cives, peregrini omnes ex urbe expulsi præter mercatores; eorumque facultates direptæ sunt, fanis etiam quibusdam exilatis. Horum magnam partem Antoninus præsens vidensque gerebat, imperabatque multa de templo Serapidis, in quo erat dies noctesque homo tot ædibus pollutus. » Hæc de clade Alexandrina Dio. Eadem quoque pluribus narrat Herodimus ¹, et quidem lamentabilius; ad quem amandamus lectorem. Certe quidem quod nulla alia civitas orbis tot tantaque passa sit ab hæc Iraculentissima fera, nisi urbs Romana et Alexandrina, illud quod diximus indicat: nam sub persecutione Severi nullibi acrius in Christianos esse saxitum, quam in his civitatibus, memoria proditum est. Quod vero nulla sit nostrorum querela, ab Antonino negotium Christianis esse facessitum; illis sane aliquo modo in tanto discrimine fuisse divina ope consultum, mihi facile persuadeo. Sed et memor fortasse lactis quod suverat christianum, siverit eos solos in tanta Gentilium clade in pace agere; si tamen valebat apud truceam atque immanem belluam aliqua recti ratio.

¹ Hieronym. de Script. Eccles. in Luc. ex Tertul. de Baptis. c. 17.
— ² Spartian. in Caracallo. — ³ Dio in Caracallo.

¹ Herod. lib. iv.

Anno periodi Græco-Romanæ 5708. — Olymp. 218. an. 3. — Urb. cond. 968. — Jesu Christi 215. secundum Baronium 217.
— Zephyrii papæ 19. — Caracallæ imp. 18.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 9. Coss. *Æmilius Lælius II*, et *Anicius Cerealis*, ex Inscriptione Onuphriana, aliâque Gruteriana, pag. 312.

2. *Controversia de rebaptizatione.* — Dogma de rebaptizandis hæreticis, quod episcopi Africani tuebantur, habebatur ab illis, tanquam ad œconomiam duntaxat, et disciplinam ecclesiasticam, non vero ad fidem pertineret, quod patet ex Epistola S. Cypriani et Synodi Africanæ ad Stephanum pontificem Romanum, in qua dicitur : « Cæterum scimus quosdam, quod semel imberint, nolle depocere, nec propositum suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis et concordie vinculo, quedam propria, quæ apud se simul sint usurpata, retinere; qua in re nec nos vim cuiquam facimus, aut legem damus; cum habeat in Ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium unusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. » Controversiam itaque de hæreticorum baptismate ad fidem non spectare, Cyprianus ejusque collegæ censebant; cum cuique episcopo, vel sentire, vel servare quod vellet, in iis liberum non sit. Imo Nicæni Patres Paulianistarum baptismata iterari jubentes, canone XIX eos anathemate non percussere, qui aliorum baptismum non reciperent; quod sane fecissent, si questionem hanc ad fidem pertinere arbitrati essent. Denique si hoc credidissent, non fuisset necessarium universæ Ecclesiæ Concilium, ut inexcusabiles essent Africani et Orientales. Nam non excusatur, qui errorem contra fidem a Sede Apostolica damnatum tuetur ante Concilium œcumenicum celebrationem, ut in causa Pelagianorum videre est, quibus Augustinus spem Concilii generalis adimit: qui Cyprianum

excusat quod morem Africanum rebaptizandi hæreticos etiam post Stephani decretum propugnaret, quia nondum celebratum fuerat plenarium totius Ecclesiæ Concilium. Censuit itaque Synodus Nicæna controversiam illam meræ disciplinæ fuisse.

3. *Origenes Romanam venit.* — Eusebius, lib. 6, cap. 14, ait: « Adamantius Zephyrino Romanam Ecclesiam gubernante, se in urbem Romam advenisse scribit, cum sibi in votis fuisset, sicut ipsemet alicubi dixit, Romanam Ecclesiam omnium antiquissimam coram videre. Ibi paulisper moratus Alexandriam rediit. » Tum cap. 18 Ambrosii conversionem narrat. Mortuus est Zephyrinus anno CCXVII. Quare ante eum annum, Caracalla imperante, Romam venit Origenes, anno incerto. Ideoque hanc profectio- nem, quam Baronius in Annalibus in primum Heliogabali annum perperam conjecerat, in hunc recte Spondanus retraxit. Non multo post in Arabiam Origenes profectus est, indeque Alexandriam reversus, impia arma Caracallæ fugiens, quibus funestissimam cladem Alexandrinis intulit, ut docet Herodianus lib. 4, cap. 11, ex ea clam exivit, secessitque in Palestinam, et Cæsareæ pedem posuit, ut prodit Eusebius cap. 19, qui cum postea, cap. 20, Caracallæ mortem narret, liquet hæc omnia eo imperante gesta esse, errasseque eos, qui prius hoc Origenis iter in Palestinam confuderunt cum altero, quod ad Achaia episcopos proficiscens, per ea loca habuit, cum Alexander Severus imperium administraret, ut patet ex Eusebio, cap. 21 et 23. Qua de re plura doctissimus Huetius lib. 2 Origenianorum, cap. 2.

ZEPHYRINI ANNUS 16. — CHRISTI 218.

1. *Abagarus rex christianus.* — Adveniente anno Domini ducentesimo decimo octavo, Sabino secundum et Annulino coss., Antoninus imperator

in Orientem profectus, Parthos dolo potius quam armis subegit; venientemque ad se Abagarum regem Osrochorum tanquam amicum et Romanorum

socium, coniecit in vineula, ejusque regiam rege destitutam cepit. Haec Dio¹ : Herodianns² autem pluribus, licet nonnihil a Dione dissentiat. Ibe ille Abagarus, quem his temporibus regnantem in Edessa Africanus historicus christianum fuisse et virum sanctum praedicat: ejus Africani, rerum Ecclesiasticarum scriptoris nobilissimi, testimonium Eusebius citat in Chronico anno sequenti. Inierat amicitiam cum Severo Antonini patre Abagarus, quam et datis obsidibus confirmarat, ut ex Herodiano³ superius dictum est. Sed rupti foderis, antequam praeterlaberetur annus, Antoninus penas dedit, occisus ut dicitur: a suis inter Edessam et Carras.

2. *Antoninus magis studiosissimus.* — Totus post haec fuit Antoninus imperator in magicis artibus perscrutandis. Cum enim de futura brevi ejus morte nulla essent praesagia; ipse inquit Dio⁴ : incoentis multis daemoniis, malum studebat effugere. Additissimum fuisse hisce Romanorum etiam legibus improbatas artibus, idem auctor affirmat; Apolloniumque Tyanaeum, magica arte olim clarum, jam defunctum, magnis honoribus coluisse tradit, sic dicens : « Magis et praestigatoribus ita delectabatur, ut Apollonium Cappadocem, qui fluorerat Domitiani temporibus, laude et honore afficeret. Hic praestigator fuerat solers et magus; eique monumentum faciendum curavit. » Ad haec provocamus Hieroclem impium, qui pro Tyanae commentarium elaboravit, eumque Christo conferre non erubuit : cum ethnicorum historicorum quoque testimonio praestigiatorem fuisse et magum, sed a scelestissimo omnium imperatore divinis honoribus auctum, appareat. Necromantiae quoque Antoninum studuisse, multasque defunctorum animas ab inferis, ut ab eis exploraret occulta, evocasse, idem auctor testatur.

3. Caeterum illud mirum; quod cum sic compositus moribus, omnium improbatum curiositatum esset explorator exactissimus; damnaret tamen omnes, qui remedia quadam ad collum appendebant. Nam de ipso tradit Spartianus⁵, damnasse omnes, qui remedia quartanis et tertianis collo annexa gesta-

bant. At quanam haec esse solerent, Plinius narrat, sic dicens¹ : « Item in quartanis fragmentum clavi a cruce involutum lana collo subnectunt, aut spartum e cruce : liberatoque condunt caverna, quam sol non attingat. » Quae traduntur Gentiles factitasse de clavis vel sparto ex cruce sublatis, fortasse accidit ea auferri ex crucibus illis, quibus (quod saepe accidere consueverat) Christiani affixi fuissent, unde et virtutem aliquam hausissent. Nam si ex magica superstitione ea illis praestandi vis inerat, quo modo ejus facultatis studiosissimus haec adeo aversatus, non potius in pretio habuisset? Sed ipse magiae deditus (ut Juliano Apostatae accidit) quod daemones crucem vehementer exhorrescere didicisset, eandem execratus praecipit, ut talia remedia gestantes severissima animadversione punirentur.

4. At de ejus flagranti magiae studio, praeter illa quae dicta sunt, haec addit Herodiamus² : « Cum suapte natura curiosior esset, non hominum modo res cognoscere studebat, sed decorum daemumque etiam rimari arcana; metuque semper insidarum, nullis non oraculis incubabat, accitis undique magis, astrologis, aruspibus, ac nullo plane praeterito, qui hujusmodi fallacias profiteretur. Sed eos quoque suspectans, ut parum vera loquentes, omniaque ad assentationem vaticinantes, scribit ad Maternianum quemdam, cui rerum suarum omnium curam in Urbe crederat, et quem sibi ex amicis omnibus fidissimum putabat, consuetumque omnium secretorum habuerat, magos undique optimos conquirat, atque evocatis manibus de fine ipsius vitae consulat. » Haec facta sunt hoc anno, imminente jam vite exitu. Sed istaec de ejus magiae studio hic volumus recitare, quod magis admiratione dignum sit, hominem sic affectum a Christianorum excidio temperasse, ad quod (si alia omnis occasio praeterisset) daemones impulsores haberet; hisce enim studiis deditos imperatores, Christianos infensissimos habuisse, eodemque persecutione vexasse, superius saepe multis exemplis est demonstratum. Sed qui³ fecit ventis pondus, eos non nisi suo arbitrio flare permisit.

¹ Dio in Caracal. — ² Herod. lib. IV. — ³ Idem lib. III. — ⁴ Dio in Caracal. — ⁵ Spartian. in Caracal.

¹ Plin. lib. XXVIII. c. 4. — ² Herod. lib. IV. — ³ Job. XXVIII.

1. *Consules.* — Ad MM. I. Coss. C. *Attius Sabinus II*, et *Cornelius Anullinus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari.

2. *Quinquennalia Augustei imperii Caracalla.* Caracalla posterioris imperii Augustei quinquennalia dedit, ad quae referendum quod scribit Cassiodo-

rus in Chronico : « His coss., Antoninus thermassui nominis ædificavit, » quod et Eusebius in Chronico hoc anno habet. Thermas enim annis hujusmodi festivitatis dicatis ædificari solitas, multis exemplis liquet. Vir cl. Joannes Gabriel Sparvenfelt nobilis Succus ex Africa redux per hanc urbem Aquensem transiens, necum pro sua humanitate communicavit inscriptionem a se Biserte ex columna in domo cujusdam civis nomine *Sidi Onbabou* servata, descriptam, quæ confirmat quod jam sæpe insinuavimus, imperatores annis suis decennialibus aut id genus

festis addictis, operibus publicis nomina sua posteritati consecrare studuisse.

IMP. CÆS. M. AURELIUS
ANTONINUS. PII S. FELIX. AUG.
PARTHICUS. MAX. BRITANNICUS
MAX. GERMANICUS. MAX. TRIB.
POT. XVIII. COS. III. P. P.
RESTITUIT. XLIX.

Caracalla tribunitiam potestatem XIX hoc anno iniiit, ideoque hoc vel sequenti Christi anno hæc columna erecta.

ZEPHYRINI ANNUS 17. — CHRISTI 219.

1. *Occiditur Caracalla, imperat Macrinus.* — Anno Domini ducentesimo undevicesimo, Præsente et Extrico coss., sexto idus Aprilis Antoninus imperator in Mesopotamia inter Edessam et Carras, Maririni (al. Martialis) opera, a Marciano centurione pugione confossus occiditur, cum imperasset annos sex, menses duos, dies quinque, ætatis annum agens undetrigesimum. Hæc Dio¹. Spartianus² autem eum octavo idus Aprilis occisum tradit, vixisseque annos quadraginta tres. Variant enim de ejus vitæ annis scriptores, ut et de matre ipsius, dum alii Julæ secundæ Severi uxoris, alii Martiæ prioris conjugis filium faciunt. Quod qui sentiunt, ut Spartianus, longiorem Antonini hujus vitam asserant necesse est, eum a Martiæ excessu ad Antonini eadem anni fluxerint supra quadraginta. Hic tamen « omnium dirissimus, idem ait Spartianus, et ut uno complectar verbo parricida, et incestus, patris et fratris et matris inimicus, a Macrino, qui eum occiderat, timore militum maxime prætorianorum, inter deos relatus est : habet templum, habet Salios, habet sodales Antoninianos. » Hæc ipse. His scilicet recentibus diis, ex putidissima omnium hominum facie comparatis fulciebant superstitionem gentilitiam collabentem.

2. Post diem quartum a nece imperatoris, Opeilius Macrinus³, natione Maurus, ex civitate Cæsarea, prefectura prætorii in primis nobilis, in exercitu cum Audentio principem locum tenens, conciliatis sibi multarum rerum promissione militibus, imperium adeptus est una cum filio Diadumeno, aut (ut veteres nummi) Diadumeniano, æque imperatore dicto.

3. *Quinta editio divinæ Scripturæ inventa.* — Hoc eodem anno, cum adhuc viveret Antoninus annum auspiciatus sui imperii septimum, tradit Epiphanius³, inventos esse Hierico in dolio occultatos divinæ Scripturæ libros ex hebræo in græcum versos ; quam nominant quintam editionem. Quo modo autem inventa sit, ab Origene in ipsa scriptum esse testatur Eusebius³. Venabatur hæc ipse Origenes, simulque alias aliis præteritis temporibus editas colligebat. Quoniam modo autem, sexta demum inventa translatione, Octopla nobilissimum opus elucebravit, suo loco dicturi sumus.

4. Hoc itidem anno Macrino imperante, defuncto Asclepiade episcopo Antiocheno in ejus locum suffectus est Philetus, qui sedit annos duodecim.

¹ Dio in Caracal. — ² Spartian. in Caracal.

³ Lamprid. in Diad. et Jul. Capit. in Macrin. — ³ Epiph. de mensur. — ³ Euseb. lib. vi. cap. 12.

Anno periodi Græco-Romane 3710. — Olymp. 219. an. 1. — Urb. cond. 970. — Jesu Christi 217. secundum Baronium 219.
— Callisti papæ 1. — Macrini imp. 1.

1. *Consules.*—Ad num. 1. *Coss. C. Bruttius Pro-sens, et T. Messius Extricatus II*, ut ex Inscriptione Gruteriana ostendit card. Norisius in *Epist. Consulari*.

2. *Vicennalia prioris imperii Augustei Caracallæ.* — Caracalla prioris imperii Augustei vicennalia dedit, ut certum facit hujus imperatoris nummus apud Oeconem, in cujus postica parte legitur: TR. P. XX. Cos. IIII. P. P. VICT. PART. ubi cernitur Victoria in clypeo scribens, Vot. XX.

3. *Interitus Caracallæ.* — « Caracalla die natalis sui, octavo idus Aprilis, ipsis Megalensibus, insidiis a Macrino præfecto prætorii positus, qui post eum invasit imperium, interemptus est, » inquit Spartianus in Caracalla, cap. 6. Sed in die natali et emortuali Caracallæ hic auctor errat. Dio enim, lib. 78, Caracallam occisum testatur VI idus Aprilis, die nempe octava mensis Aprilis, additque postea: « At illo sublato, non aperte quidem nec ea die, nec duobus sequentibus, imperium invasit. » Tum: « Sic quarta demum die, quæ Severi natalis erat, imperator ab eis, » nempe militibus, « quasi vi coactus scilicet, creatus fuit. » Natale Severi in diem undecimam mensis Aprilis incidit. Quare cum ea quarta esset a Caracallæ interitu, eum die octava Aprilis interfectum, et Spartianum hallucinatum esse, certum. Dionii Herodianus suffragatur, lib. 4, cap. 14, qui ait: « Extincto Antonino, incerti ignarique quid agerent milites, biduo sine imperatore fuerunt; » ubi diem octavum Aprilis, Caracallæ emortualem Herodianus excludit, et Macrinum die undecima ejusdem mensis imperium iniisse supponit. Paulo antea scripserat, Juliam Caracallæ matrem post filii necem, sibi mortem conscivisse. Ex quo magis degegitur commentum, cui Spartianus fidem adhibuit, Caracallam nempe Juliam uxorem duxisse, cum jam, cap. 10, Herodianus scripserit Caracallam Artabani Parthorum regis filiam uxorem petisse. Juliam itaque Caracalla conjugem non acceperat, ut jam supra demonstravimus.

4. *Quot annis Caracalla vixit.* — Spartianus citatus, cap. 9 scribit Caracallam annos quadraginta tres vixisse, quod Eusebius in Chronico, aliique habent. Rectius Niphylinus ait: « Vixit annos xxx, re-

gnavit annos vi, menses duos, dies..., » ubi locus dierum vacuus est. Dio, lib. 78, supra annos sex et menses duos habet *dies duos*. Vidit difficultatem Zonaras, qui Dionem et Niphylinum legerat, atque perii-se Caracallam « anno ætatis xxix, imperii vi, cum duobus mensibus et aliquot diebus. » Verum si Caracalla die octava Aprilis occisus, ut notat Spartianus, regnavit annos vi, menses duos, et diem unum; cum dies natalis Caracallæ et dies funereus concurrerint. Natus itaque erat die octava Aprilis anni Christi centesimi octogesimi octavi, mirumque inventos esse ex recentibus, qui Spartianum hæc in re Dionii præferendum censuerint: cum Spartianus non solum in ætate Caracallæ a semetipso dissentiat; sed etiam Dionis, qui Caracallam viderat, sententiam confirmet. In Severo enim, cap. 4, ait Caracallam quinquennem fuisse, cum Severus dictus est imperator. Quare cum Severus anno cxciii ad imperium evectus fuerit, Caracalla anno clxxxviii natus erat. Præterea nato Geta, « Bassianus natum omnia quasi parvulus applosum ad terram » fregit, inquit Spartianus in Geta, cap. 3, quod in opinione Dionis verissimum, qui annum Bassiano seu Caracallæ, plus quam Getæ tribuit, ut suo loco ostendimus. Mitto alia Spartiani loca, quæ hunc sibi hæc in re contradicere, et Dionem de Caracalla vera narrare demonstrant.

5. *Macrinus Diadumenianum filium collegam assumit.* — Ad num. 2. *Macrinus* die undecima mensis Aprilis imperator nuncupatus est, ut supra diximus, statimque *Diadumenianum* filium Cæsarem, ac postea Augustum creavit; at liquet ex nummis apud Mediobarbum, in quorum uno Diadumenianus dicitur: TR. P. II. Cos. II. P. P. Hinc Lampridius in *Diadumeniano*, cap. 8, ait: « Hic quarto decimo mense imperii interfectus est cum patre. » Ipso itaque imperii patrum initio Cæsar appellatus est, et tribunicia potestate exornatus. Ea nuncupatione facta, Macrinus qui in nummis consul II dicitur, *Diadumenianum* filium consulem suffectum creavit, sequæ consulem iterum in annum sequentem designavit. Jam enim antea consulem fuisse, suffectum scilicet, ostendunt Fasti, et nummi.

ZEPHYRINI ANNUS 18. — CHRISTI 220.

1. *Macrinus sevitia insignis cum filio occiditur.* — Christi anno ducesimo vicesimo, Diadumeniano et Advenlo coss., octavo id. Junii, Macrinus et Diadumenianus filius ambo imperatores a militibus rebellantibus occisi sunt, cum imperassent annum unum, mensem unum, dies viginti octo.

2. *Macrini sevitia.* — Horrenda quaedam de Macrini sevitia scribit Julius Capitolinus; nam præter militum cruces aliasque serviles pœnas in eosdem ab eo irrogari solitas, addit de duobus militibus, quos, quia se hospitis ancilla miscuissent, ipse duobus aperlis bobus claudi exertis capitibus atque insui jussit: tribunum insuper, qui excubias deserui passus esset, carpento rotati superadnexum per totum iter vivum atque exanimem traxit. Vivos sæpe mortuis alligans, sic longa tæbe confectos (restituens Mezentii dira supplicia) mori coebat. Hæc nolimus præterisse; ne quis pro monstro habeat, si immanissimas quasdam pœnas martyribus illatas in Actis ipsorum legerit ab infensissimis fidei hostibus, cum tam immania ab imperatore in suos milites exhibita noverit mortis genera.

3. *Elagabalus turpissimus imperator.* — Sublatis Macrino et Diadumeniano Augustis, ab eodem exercitu subvectus est in imperium M. Aurelius Antoninus Heliogabalus (veteres nummi Elagabalum vocant) Antonino Caracalla natus¹, ut creditur, ex Soemiale Mese sororis Juliae Augustæ filia, quam alii Semiramam vocant, Mamae sororem. Hic agens sacerdotem in templo solis in Phœnicia, quod populi illi solem nominarent Elagabalum, inde cognomentum duxit, ut Elagabalus diceretur; cum alioqui, ob infamissimum vite ducem, aliis quoque sit nominibus appellatus, ut a Dione Sardanapalus, et tandem Tractitius, et Tiberinus; sed hæc post mortem, quod tractus in Tiberim mersus sit. Licet autem veteres ferme omnes historici eum Heliogabalum nominent, vetustiora tamen monumenta Elagabalum dicendum esse significant, ut imago numismatis ex museo Lælii Pasqualini Canon. S. Mariae Major. in Urb. docet. Quem super currum vides versis humeris insidere, fortasse non solis, sed ipsius Antonini refert imaginem ante currum solis, in quadriga retrorsum currentis. Lucianus enim de dea Syria auctor est, Syros, Phœnicesque, apud quos Antoni-

nus sacerdos erat solis, cum omnium deorum simulacra habeant humana effigie sculpta, tantum solis et lunæ nullum hujusmodi simulacrum effingere solitos. Porro de cursu retrogrado Antonini meminit Herodianus. Quantum vero hic omnes impurissimos superaverit turpitudine imperatores, Dio, Herodianus, atque Lampridius fidem faciunt. Temperamus ea referre, quæ ne ipsi quidem Gentiles absque rubore, aliqua tantum ex parte, et quo fieri potuit moderatius, enarrant.

4. Illic in Syria ante Macrini ejusque filii¹ necem, decimo sexto kalend. Junii, imperator ab exercitu acclamatur, et more Augustorum in imperio stabilitus, Romam veniens, deum suum, cujus sacerdos fuerat, Elagabalum secum advexit, quem diis omnibus Romæ cultis voluit anteponi. Cujus rei agendæ studio inflammatus, eo usque processit, ut vellet omnes alios cessare deos, omniumque hominum religiones antiquari; atque ageret, ut Elagabalum, cui nobile templum mox in Palatino erexit, omnes colerent: ejus rei causa gentilitiæ superstitioni magnum attulit detrimentum, ut Lampridius² narrat his verbis: «Ubi primum ingressus est Urbem, omisis iis quæ in provincia gerebantur, Elagabalum in Palatino monte juxta ædes imperatorias consecravit, eique templum fecit; studens et matris (deorum scilicet) typum, et Vestæ ignem, et palladium, et ancilia, et omnia Romæ veneranda in illud transferre templum; et id agens, ne quis Romæ deus, nisi Elagabalus coleretur. Dicebat præterea, Judæorum et Samaritanorum religiones, et christianam devotionem illuc transferendam, ut omnium culturam secretum Elagabali sacerdotium teneret.» Et inferius: «Ignem perpetuum extinguere voluit; nec Romanas tantum extinguere voluit religiones, sed per orbem terre, unum studens, ut Elagabalus deus unus ubique coleretur. Et in penum Vestæ, quod solæ virgines solique pontifices adeunt, irrupit pollutus ipse omni contagione morum cum his qui se polluerant, et penetrare sacrum est auferre conatus: cumque sciam quasi veram rapuisset, quamvis virgo Maxima falsam monstraverat, atque in ea nihil reperisset, apposam fregit.» Hæc et alia de his Lampridius.

5. At certe nonnisi divino consilio factum esse creditur, ut quod minime licebat facere Christianis,

¹ Dio in Macrino.² Dio in Macrino. — ² Lamprid. in Heliogab.

ipsorum præsiterit imperator : justeque in eos animadversum ; ut qui veri Dei cultum recipere detrectarent, peregrinum deum colere, et Gentilium deorum jacturam pali cogerentur. Quis unquam existimare poterit alique divina providentia factum, ut prisca illa Romanae superstitionis monumenta, ac totius Reipublicæ ut solerent dicere munimenta, tanto studio ex regionibus etiam externis conquistata, tot laboribus custodita, tanto civium sanguine ab hostibus defensa, ac summa denique industria aucta, adolescentuli imperantibus libidine aleo fuerint ignominiose prostrata, nullo reclamante pontifice, nec (quod solitum erat religionis ergo) contradicente senato? sique illa numina, quibus preces funderent, vota nuncuparent, nudipedalia et lectislerنيا exhiberent, in quæ spes omnis senatus populi que Romani esset in bello et pace jugiter collocata : illa ipsa, inquam, (quod majoris est admirationis) non ab hostibus urbem invadentibus, non a Christianis eadem numina execrantibus, sed ab ipso eorum imperatore, quem exercitus elegisset, et senatus comprobasset, fuerint violata, amota, ac turpissime profanata?

6. *De Mammaea Alexandri matre.* — Verum hæc facta sunt postea, cum Romam se contulit Elagabalus, qui ut auctor est Hieronimus ¹ hoc anno hiemavit Nicomedia, sequenti vero Romam abiit, quo etiam venit una cum matre et avia, necnon Mammaeasorore matris ipsius Augusti, quæ eral mater Alexandri, laudatissima femina, procul abhorrens a sororis infamissima vita; et sicut illa qualis ipsa esset, talem filium educavit; ita et ista optimis moribus suum instituit natum, prudentissima sane femina scriptorum omnium præconio celebrata; de qua modo tantum, ut omittamus cætera quæ ab insulito abhorrent, quæ de ea sic scribit Eusebius ², huc in medium adducamus : « Mammaea mulier, si qua alia, virtute et pietate spectatissima, vita et moribus cum primis religiosa, cum Origenis fama ita celebres passim hominum vagaretur sermonibus, ut ad ejus etiam aures perveniret, permagno videbatur aestimare, si non solum viri dignaretur aspectu, verum etiam ejus in sacris litteris intelligentiæ, quam omnes admirabantur, periculum faceret. Illa igitur jam tom Antiochia commorans, per urbem satellitum illum ad se accessit. Apud quam ille ubi ad tempus moram fecerat, et multa quæ ad gloriam Domini et divinæ ejus disciplinae ac potentie amplitudinem spectabant, ei exposuerat; ad consueta studia et exercitationes se mature recepit. » Hæc Eusebius de Origene; quem cum constet sub Zephyrino papa venisse Romam, his ultimis ipsius Zephyrini temporibus accidisse putamus; et forlasse eo Mammaeam secutus est. Eusebius autem eam præfexit quoque causam ejus Romam advenit, sic dicens ³ :

7. *Origenes Romæ.* — « Adamantius (hoc enim erat etiam Origeni nomen), Zephyrino eisdem temporibus Romanam Ecclesiam gubernante, scribit propterea se Romam iter suscepisse, quod sibi admodum

eral in optatis, Ecclesiam Romanam plane antiquissimam visere. » Hæc Eusebius, Venisse autem rursus Origenem Romam temporibus Philippi imperatoris, cum illic Plotinus Platonius profiteretur, dicemus suo loco. Subdit de Origene Eusebius ⁴ : « Romæ non diu commoratus, Alexandrium revertitur, atque ibi consuetum docendi munus studio omni et industria exequitur : idque Demetrio illius Ecclesie episcopo etiam tum eum admodum adhortante, et precibus prope efflagitante, ut fratribus non gravaretur esse adjumento ; » et inferius : « Tanto porro studio atque cupiditate sacrarum litterarum accurate pervestigandarum ducebatur Origenes, ut linguam etiam hebraicam studiose perdisceret, et non modo vetera Scripturarum exemplaria apud Judæos hebraico sermone scripta custoditaque sibi acquireret, verum etiam aliorum interpretationes, qui præter Septuaginta sacras litteras convertissent, exquisitè indagaret. » Hæc Eusebius, ejus commendans studium in Hexaplis elaborandis. Sed quæ subdit de Ambrosio, inlexamus :

8. *Origenes in omnibus scientiis excellens plures hæreticos ad catholicam fidem convertit, in iis Ambrosium insigni eruditione virum.* — « Per idem tempus, inquit Eusebius ⁵, Ambrosius, qui Valentianici erroris pravitate erat infectus, ipsa veritate, cujus partes Origenes in disputando susceperat, convictus confutatusque, ac veluti lucis splendore interiori mente illustratus, rectæ et ecclesiasticæ fidei se totum addidit. Alii etiam complures exquisita doctrina imbuti, propter celebrem famam, quæ de Origene ubique emanaverat, ad eum se conferbant, periculum de accurata accumulataque viri in sacris litteris facultate et notitia facturi. » Non Ambrosium tantum, sed et alios hæreticos ad catholicam fidem idem Origenes convertit : horum namque fidem facit de recta in Deum fide scriptus ab eo commentarius, in cujus apposita præfatione hæc primo leguntur : « Nonnunquam multi philosophi, qui a nostra disciplina abhorrebant, interdum et hæretici ad eum disputaturi veniebant. Cumque frequens instituta esset disputatio, multos Gentiles, quibuscum ul idolorum insanum cultum delectarentur, persuasisset, ita comparavit, ut martyrii coronam sint adepti. In his etiam fuit Ambrosius, qui Origenis amulus factus, et ab eo nostris decretis institutus, se a Valentini Marcionisque hæresi secrevit et removit. Quod cum hæretici quidam tunc intellexissent, malo animo consilio pie impulsus, disputandi causa venerant ad Adamantium : delectoque sermonis sui iudice philosopho, qui a Christiana religione abhorrebat, intium fecerunt disputandi. Ad extremum penes universam Ecclesiam Catholicam fuit victoria : quo factum est, ut multi Gentiles et hæretici etiam cum Eutropio iudice religionem Christianam approbarent et crederent; hæretici quidem sunt Megethius, Marcus, Drosorius, Valens, et Marinius. » Hæc ibi.

¹ Herod. lib. v. — ² Euseb. lib. vi. c. 15. — ³ Item lib. vi. c. 12.

⁴ Euseb. lib. vi. c. 12. — ⁵ Item lib. vi. c. 17.

9. Ad hæc Eusebius : « In finiti porro hæretici, et philosophi non pauci, omni litterarum genere cum primis eximi, studiose, et attente ei animum advertebant; et præter quam quod sacris et divinis litteris, exteris præterea disciplinis quæ ad philosophiam attingebant, aliqua ex parte ab illo eruditi institutisque fuerunt. Hos item quos ingenii acumine et bonitate valere intelligebat, philosophiæ cognitione, geometria, arithmetica, et aliis id genus artibus, quæ ad graviora studia viam muniunt, informavit excolitque. Deinceps ad philosophorum sectas, eorumque opiniones perdiscendas duxit, et libros ab illis conscriptos eis exposuit, cum præclare in eos commentando, tum perspicaci mentis solertia in singula intendo : adeo ut philosophus plane insignis esset, omnium Græcorum sermone prædicatus. Complures item, qui ingenio erant paulo obtusiores, ad humaniores litteras, quæ sunt in communi consuetudine positæ, perdiscendas impolit : asseverans eos non parum fructus, et commoditatis ex illis, et ad sacram litterarum cognitionem, et ad mensis ad easdem ingrediendas præparationem percepturos. Unde sæcularis (ut ita dicam) litteraturæ ex philosophia petita studium et exercitacionem sibi in primis necessariam existimavit. Illius vero singularis præstantisque in his rebus progressionis testes sunt Græcorum philosophi, qui ejus temporibus claruerunt. In quorum libri cebram hujus viri mentionem invenimus : propterea quod nonnulli aliquando suos libros illi dedicabant : interdum luebrationes ad eum tanquam ad magistrum, quo de illis judicium faceret, referebant. » Sed hæc Plotini præstantissimi inter Platonicos testimonio comprobata suo loco dicemus.

10. Quod rursum ad Ambrosium pertinet, Origenis opera ex hæresi ad Ecclesiam restitutum; hæc idem Eusebius ¹ habet : « Ex eo tempore Origenes commentarios in sacras litteras scribere adorsus est, Ambrosio eum ad eam rem impellente maxime; qui non solum in finiti prope verborum ad persuadendum accommodatorum hortationibus, sed copiosissimis subsidiis ad ejusmodi operam maxime necessariis illum ad hoc studii genus incitavit : nam ceteros scribæ plures quam septem ei dictanti præsto aderant, qui præstitutis temporibus scribendi laborem vicissim suscipere : librarii non pauciores, una cum puellis quæ ad seite et concinne scribendum erant probe exercitæ; quibus omnibus Ambrosius rerum copiam affatim suppeditabat necessariam. Quinciam in hac divini et sacri eloqui commemoratione ac studio vix dici potest quam propensam operam ei contulerit, qua illum vel maxime ad commentariorum confectionem incenderit. » Hucusque de Origene atque Ambrosio Eusebius.

11. Sed plane mirandum, quod de septem et

amplius celeribus scribis adhibitis ab Ambrosio Origeni dictanti tradit Eusebius; cum sciamus S. Hieronymi testificatione notarium unum superesse solere dictanti. Nam de notario suo quid ipse experiretur, in præfatione libri tertii Commentariorum in epistolam ad Galatas, manifestat his verbis : « Accito notario, aut statim dicto quodcumque in buccam venerit, aut si paululum voluero cogitare, melius aliquid prolaturus, tunc me tacitus ille reprehendit, manum contrahit, frontem rugat, et se frustra adesse, toto gestu corporis contestatur, » sed et S. Ambrosius ¹ ad Sabinum scribens : « Non, inquit, dictamus omnia, et maxime noctibus, quibus nolumus aliis graves esse ac molesti : tum quia ea quæ dictantur, impetu quodam pronunt, et profluo cursu feruntur. Nobis autem, quibus cura est senilem sermonem familiari usu ad linguam distinguere, et lento quodam figere gradu, aptius videtur propriam manum nostro affigere stylo, ut non tam deflare aliquid videamur, quam abscondere, neque alterum scribentem erubescamus, etc. » Ecce tibi, Hieronymo unum, Ambrosio unus satis superque erat notarius, ut qui nec vel uni satis suppeditare possent quod scriberet : Origenes vero septem opus habuerit, absque librariis, quorum nec scribere sed exscribere munus erat. At dum hæc mecum ipse considero, obstupesco; deque Origene sententia illa Proverbiorum in mentem venit ² : « Hereditas, ad quam festinat in principio, in novissimo benedictione carebit. » Quod et probavit eventus; haud enim festinanter pro ingenii pernicitatem divina audeata atque pertractanda sunt scripta; cum nec in addiscendis profanis laudetur a Quintiliano ³ præcox ingenium.

12. Quod vero ad eundem Ambrosium Origenis administrum studiorum pertinet : de eo hæc ipse Origenes in præfatione in Evangelium Joannis : « O Ambrosi, vere homo Dei, et homo in Christo, et qui pro virili contendis esse spiritualis, nec amplius homo. » Cætera autem de Origene, singulis annis, quibus gesta conjectare possumus, in Annalibus digeremus. Cum vero Eusebius sub Caracalla contigisse dicat conversionem Ambrosii; quoto potissimum anno ejus imperii id factum sit, incompertum habetur. Fuisse autem ipsum eximie eruditionis hominem ex hoc potest intelligi, quod, quæ ab Origene scripta essent, ab eo interdum corrigentur; nam idem Origenes in epistola de Suzanna ad Africanum hæc habet in fine : « Salutem te qui dictandæ epistolæ fuit adjutor, et toti interfuisti, quæ voluit corrigens, dominus meus et frater sanctus Ambrosius : salutem te etiam fidelissimam ejus conjux Marcella simul cum liberis, et Amicetus. » Hæc ipse de Ambrosio, qui eo gloriæ proventus est, ut gloria confessionis claruerit, prout de eo S. Hieronymus ⁴ refert.

¹ Ambros. epistola 45. lib. 7. — ² Prov. 20. — ³ Quintil. lib. 1. cap. 3. — ⁴ Hieron. de Script. Eccles. in Ambros.

¹ Euseb. lib. VI. c. 17.

Anno periodi Græco-Romane 3745. — Olymp. 219. an. 2. — Urb. cond. 971. — Jesu Christi 218. secundum Baronium 220.
— Callisti papæ 2. — Elagabali imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seq. Coss. *M. Opelius Macrinus Aug. II, et Adventus II*, ut docet Dio, lib. 78. Sed Macrini e Fastis erasi loco se ipsum constituit *M. Aurelius Antoninus Aug. Heliogabalus* dictus, qui Macrino hoc anno interfecto successit : de qua subrogatione mox sermo erit. Tam Macrinus, quam *Adventus* præfecti prætorio erant tempore interitus Caracallæ, ut notat Herodianus, lib. 4, cap. 12, ubi tamen *Adventum*, perperam *Adulentium* vocat, qui error librariis adscribendus. De hujus præfectura tam prætorii, quam postea Urbis, et consulatu legendus Dio citatus, ubi diserte testatur, tam *Macrinum*, quam *Adventum* alias ornamentis consularibus exornatos fuisse, et consules II hoc anno dictos, ut quondam fuerat *Plautianus*, postquam consulatum ordinarium adeptus est.

2. *Præfecti prætorio consulatum adepti.* — Hinc apparet præfectos prætorio, quales hi tres fuere, non raro consulatum consecutos fuisse, postquam nempe ad senatoriam dignitatem evehi fuerant. Apparet secundo, ornamenta consularia data fuisse viris ordinis equestris, ubi erant *Plautianus*, *Macrinus*, et *Adventus*; quod et anno Christi xciv, num. 2, etiam insinuavimus. Dio enim loco laudato dicit, delirare visum esse Macrinum, « quod præfecturam urbanam priusquam consulatum *Adventus* accepisset : hoc est, quod ante præfectus Urbis, quam senator fuisset. » Quare cum *Adventus* ornamentis consularibus colonatus fuerit, antequam præfectus Urbis a Macrino renuntiaretur, liquet eum adhuc in ordine equestri existentem honoribus consularibus decoratum fuisse. Tandem Alexandro Severo imperante, præfecti prætorio senatores creati sunt, sicque consules esse potuere : « Præfectis prætorio suis senatoriam addidit dignitatem, ut viri clarissimi et essent, et dicerentur; quod antea vel raro fuerat, vel omnino non fuerat : eo usque ut si quis imperatorum successorem præfecto prætorii dare vellet, latitaviam eidem per liberum submitteret; ut in multorum vita *Marius Maximus* dixit. Alexander autem idcirco senatores esse voluit præfectos prætorii, ne quis non senator de Romano senatore judicaret, » inquit *Lampridius* in *Alexandro*, cap. 21, qui tamen in eo errat, quod id nunquam antea contigisse dicat, ut liquet ex exemplis *Arretini Clementis*, *Titi Caesaris*, *Plautiani* et *Adventi*, nullo magis *Sejani*, qui anno Christi xxxi, simul consul et præfectus prætorio fuit, ut anno xciv cum *card. Norisio* observavimus.

Alexandri itaque Severi decreto præfecti prætorio in senatorum numerum cooptati. Vide quæ dicam anno cclxxxv, in explicatione consulatus *Aristobuli* præfecti prætorio *Carini Augusti*. Porro *Macrini* consulatus juxta priorem regulam, uti et secundus *Dionumæni* Augusti hoc anno gestus, qui tamen subfectus fuit, non vero ordinarius, ut *Baronius*, *Onuphrius*, aliique perperam scripserunt. De familia *Adventi* legendus *Cujacius* lib. 15 *Observat.*, cap. 3.

3. *Macrini interitus.* Militibus adversus *Macrinum* rebellantibus, is in prælio victus, ac non multo post a satellitibus *Elagabali* interfectus. Ea pugna tertia Junii die, non vero sexta, seu VIII idus Junii, ut credidit *Baronius*, pugnata, quod deduco ex verbis *Dionis*, qui lib. 78 ait : « *Macrinus* anno duntaxat uno, duobusque mensibus, tribus demptis diebus, siquidem ad pugnam usque cogitationes nostras referamus, imperio præfuit. » A die autem octava Aprilis anni elapsi, quo *Caracalla* occisus ad tertium mensis Junii hujus anni, eo die incluso, hujusmodi tempus affluxit. Sedulo enim animadvertendum, *Dionem* *Macrini* imperium a die mortis *Caracallæ*, octava nempe mensis Aprilis anni superioris, non vero a die undecima ejusdem mensis, qua imperator dictus fuerat, numerare. Primo, quia eodem modo in annis Severi imperatoris computandis jam se gesserat : hos enim non a die decima tertia mensis Aprilis, qua apud *Carnuntum* imperator dictus fuerat, sed a kalendis Junii, qua die *Julianus* interfectus, repetit. Secundo, quia nisi *Dionem* ita interpreteris, sequentium duorum imperatorum initium haud assequeris, et *Dionem* ac *Lampridium* de *Alexandri Severi* initio loquentes, pugnantia inter se scripsisse affirmare cogeres; cum tamen plane inter eosdem conveniat, et Dio cuiuslibet ex illis duobus mensibus trigiota dies attribuat; adeo ut secundus mensis sexto Junii die desinat, ex eoque tres dies tollendi sint, sextus nempe, quintus et quartus, et *Macrinus* die tertia debellatus fuerit. Natate itaque imperii *Elagabali* in diem tertium Junii, secundum *Dionem* incidit.

4. *Secundus Macrini consulatus e Fastis erasus.* — A num. 3 ad 7. *Elagabalus*, seu *Heliogabalus*, perditissimus imperator, multa innovavit, inquit *Dio*, inter quæ « consulatus *Macrini* loco, qui jam gestus erat, nomen summi substituit, cum nec consulatum a nobis accepisset, nec prorsus eum attigisset, quod initio tribus in litteris annum indi-

cavit per Adventi consulatum, quasi qui solus eum gessisset. » Itaque, ut docte observavit card. Norisius in Epist. consulari, pag. 430, auctor est Dio, Macrinum imperatorem, et Adventum consules hunc annum aperuisse. Macrinum vero bimestri consulatu perfunctum, eodem se abdicasse, illis verbis designat : *Qui jam gestus erat*. Suffectos consules suppresso nomine idem lib 78 recenset, scribens pseudo Antoninum Elagabalum perduellionis a Macrino datis ad senatum litteris incusatum, quæ cum recitata essent, « dixere quidem, inquit, aliqua tum consules in pseudo Antoninum. » Hierant suffecti in locum Macrini et Adventi. Addit Dio Elagabalum, occiso Macrino, tribus litteris nomen prioris ejus anni consulis Macrini hostis sui execratum, collegæ tantum Adventi nomen apposuisse, ac postea summum nomen Macrini loco, ante Adventum substituisse, nomine Macrini eo facto e Fastis eraso, quando Macrini ac Adventi consulatus priore parte ejus anni *jam gestus erat* quem *neq. prorsus attigisset*, quippe qui mense Junio, post abdicatum a Macrino consulatum, acclamatus fuerat imperator. Macrini vero nomen e Fastis erasum fuisse demonstrat card. Norisius, ex Inscriptione Gruteriana, pag. 300.

IMP..... SEVERUS.....
 COOPTATUS
 C. BRUTTI. PRAESENTE. T. MESSIO.
 EXTRICATO
 II. COS.
 P. R. C. ANN. DCCCLXX.

nempe : *Imp. Opius Severus Macrinus Augustus cooptatus*, etc. Certum itaque Macrini nomen e Fastis expunctum, ideoque et in hoc marmore elogio detritum. Afert et alterum testimonium Norisius. Extat lib. 2 Cod., l. 8, *De nuptiis gestis*, rescriptum Antonini Elagabali, quod signatur : *Dat. VI. Kal. Augusti, Antonino et Advento consulibus*. Antoninus prior consul non est Macrinus; nam Elagabalus, teste Dione, recusavit litteras ab se datas, consulis Macrini nomine obsignare; ac proinde nec suamet rescripta odioso hostis sui nomine signavit. Est itaque ipsemet Antoninus Elagabalus, qui *consulatus Macrini loco, nomen suum substituit*, ut Dio testatur. Hinc factum ut veteres Fastorum scriptores hunc annum *Antonini et Adventi* consulatu in Fastorum tabulis indicarent. Quod cum dissertationem Hypaticam scribens, parte prima, cap. 7, num. 6, animadvertissem, dixi in hujus anni consulis consignandis, a recentioribus Fastorum scriptoribus peccatum, qui Antoninum Didumelianum Adventi collegam hoc anno obfruderent; cum Dio doceat Macrinum hoc anno consulatum gessisse, et Capitolinum in ejus Vita prodal ipsum modo Severum, modo Antoninum sese appellasse. Sed cum in mentem non veniret Macrini nomen e Fastis erasum fuisse, aliorum errores corrigens ipsemet in novum incidit, et Macrinum ac Adventum

tantum lotius anni consules proposui. De quo errore primum me monuit Toimardus, laudato Dionis loco, pag. 910, quem supra recitavi, observans loco, *οὐτὸ ἀνεπιγράψαντες*, legendum esse, *οὐτὸν*, uti pag. 907, B, lin. 10. Is itaque Elagabali, imperatoris stolidissimi consulatus contra regulas capessitus.

5. *Heliogabalus die XVI mensis Martii imperium arripit*. — Porro cum *Heliogabalus* die vi mensis Martii anni cexxi perierit, et in nummo graeco, variisque latinis iam aereis quam argenteis ab Oceone et Mediobarbo recitatis tribunitia ejus potestas v, seu annus imperii ejus v memorentur, apparet eum imperatorem acclamatum fuisse, saltem medio mense Martio currentis anni; et si vere annum imperii quintum non inchoavit, saltem illum proxime attigisse; ita ut nummi illi in Romanis provinciis cudi potuerint, antequam nullum necis ejus ad eas pervenisset. Quare *Heliogabalus* imperator creatus non est in Phœnicia die decima sexta mensis Maii, ut legitur apud Niphilinum in ejus Vita, sed die decima sexta mensis Martii, et apud Niphilinum loco, *τῆς τοῦ Μαρτίου ἑκαδέκατης*, legendum, *τῆς τοῦ Μαρτίου ἑκατοβέκτης*. Nam præter laudatos nummos, qui fidei sunt indubitatae, omnia quæ gesta fuisse narrantur ab historicis ante diem iii mensis Junii, quod Macrinus in proelio victus, intra dies xviii nequam geri potuerit.

6. *Heliogabalus fingit se filium esse Antonini Caracallæ*. — « Res ita acta est, » inquit Niphilinus apud Dionem, lib. 78, pag. 888, « cum Mæsa, Juliæ Augustæ soror, duas filias haberet, Sœrenidem » ut etiam semper in nummis dicitur « et Mammæam, ex iisque nepotes duos masculos : (harum altera Varo Marcello nupserrat, altera Genesio Marciano, Syris hominibus, quos jam mortuos esse contigerat). Eutychianus Libertus Casarianus, homo ludicrus, nec ignarus ejus odii, quod milites in Macrinum conceperant, persuasusque a sole, quem vocant Heliogabalum, et magnopere colunt, » nempe Phœnices, « atque aliis vaticiniis adductus esset, statuit Macrinum occidere, et Lupum Mæsæ nepotem, licet puerum adhuc, pro eo imperatorem facere; ac utrumque perfecit. Finxit enim hunc esse Tarantis spurium filium : ornatumque veste, qua ille » nempe Caracalla imp., « puer, noctu matre aviaque inscientibus ad exercitum duxit : et die decima sexta Maii » legendum, *die decima sexta Martii*, ut jam dixi, « prima luce, militibus studiosè quærentibus occasionem rebellandi persuasit, ut res novas molirentur. Quo facto, milites statim hunc nominant Antoninum, » nempe Heliogabalum, « et imperatorem designant. » Habent aliqua cum his pugnantia Herodianus et Lampridius in vita Macrini; sed nullus negaverit majorem fidem Dionis adhibendam esse.

7. *Macrinus iis acceptis Antiochia Apameam venit*. — Castra illa seu exercitus ac templum solis distabant ab Antiochia, ubi tunc Macrinus erat, miliaribus ci. et amplius. Mulieres autem, avia et mater pueri statim regimen et administrationem impe-

ri susceperunt, ut ibidem, Dio et Herodianus lib. 5, pag. 564, testantur. « Quae ubi, inquit Herodianus, nuntiata Macrino sunt, Antiochia morantur, dedito per caeteros exercitus rumore reperit Antonini filium, pecunias militibus largiri Juliae sororem : quae cum omnia quaecumque dicerentur, aut esse illo modo poterant, pro veris acciperent, pendebant animis omnes : atque eos ad res novas molendas, cum proprium Macrini odium, tum Antonini memoriae quadam quasi commiseratione subigebat : sed imprimis pecuniarum spes, ut nulli jam ex iis ad novum Antoninum transfugerent. At Macrinus rem totam, quasi periculum, contemnens, consuetamque obtinens animi alacritatem, domi ipse sedens, unum ex suis ducibus mittit, traditis copiis, quantae ad rebelles facillime expugnandos, viderentur suffecturae. Ut autem eo pervenit Julionis (id enim nomen praefecto fuit), etc. » Tum narrat Herodianus milites tumultuosos fuisse, quod accuratius legitur apud Dionem lib. 78, pag. 902. Interea Macrinus, qui Antiochia, ut dixi, resederat, simul ac recevit nuntiae ac tumultuari milites suos, quos ad oppugnandum Heliogabalum miserat, festinavit Apameam.

8. *Diadumenianum filium renuntiat, et milites ab eo deficiunt.* — « Et Macrinus Apameam ad milites Albinius, per ipsa moenia venit, ac titulum imperatorem, licet annum decimum agentem, designavit : ut per hanc occasionem cum aliis rebus milites ; tum promissis quinque mille drachmis mitigaret, etc. » Diadumenianum a patre tunc Augustum appellatum fuisse demonstrat nummus relictus a Mediobarbo, in cuius antica legitur M. OPEL ANTONINVS DIADUMENIANVS AVG. At milites, quos Macrinus contra Heliogabalum miserat, ipsum etiam imperatorem acclamantes *caput amittunt Juliano* (praefecto praetorio Macrino) mittuntque ad Macrinum, qui tunc Apameae erat, ut docet Dio. Ipsi reseratis portis, universi in castra accipiuntur, inquit Herodianus citatus pag. 565. « Macrinus, ait Dio pag. 903, eo, quod actum esset, cognito, non amplius vel illo manere loco (nempe Apameae), vel ad murum accedere fuit ausus ; sed Antiochiam festinanter se contulit : atque ita tum milites Albinius, tum caeteri, qui locis his hibernabant, ab eo defeecerunt. »

9. *A morte Juliani ad praetium quo Macrinus victus longum tempus efflavit.* — Tum Dio ibidem : « Quapropter jam cum alii fibant apparatus utrinque, » postquam scilicet Apamea Macrinus Antiochiam recesserat, « tum in provincias et ad legiones nuntii, litteraeque mittebantur : unde multipliciter omnes ad primam utriusque de altero missionem, et ad continuos ad versus inter se nuntios, perturbati fuerunt. Contra hunc » nempe Macrinum, inquit Dio « pseudo Antoninus tanta celebritate proficiscitur, ut difficile Macrinus in vico quodam Antiochenorum, is disabat a civitate stadiis centum et octoginta » decem circiter leucis Gallicanis minoribus « cum eo conflixerit. » Quare longum temporis

intervallum inter necem Juliani, et praetium in quo Macrinus interiit, intercessit, verumque non est quod scribit Herodianus, pag. 565, ambos exercitus manus inter se consernisse in *Phoenicia, Syriarumque partibus*. In hoc praetio victus, fugatusque Macrinus, qui occisus est in Cappadocia, quo ductus fuerat a militibus, qui eum fugientem ceperant. Vides tempus, quod efflavit a die xvi mensis Martii ad diem iii mensis Junii, quo praetium illud habitum, necessarium fuisse ad ea quae narravimus peragenda.

10. *Heliogabalus annos suos a fine anni superioris, vel ab initio currentis desumpsit.* — Postquam haec scriperam, inquit meas venit nova editio Nuni-matum Imperii dnm Vaillantii, in qua exhibet nummum *Heliogabali*, ex quo deduco hunc imperatorem ab anno superiori, vel saltim a kalendis Januarii currentis anni, quo ductus est imperator, annosuos numerasse. Exstat enim ibi nummus ejus, signatus P. M. TR. P. III. COS. III. P. P. et visuntur quadrigae imperatore aurigante, ubi is antiquarius recte haec notat : Quadrigae ad Antonini Elagabali triumphum non pertinent, nullum enim egit, sed spectant ad processum consulatus III. Postea representatur alius nummus cum processu consulari in quadrigis, et TR. P. V. COS. III, ex quibus apparet primo die anni cxx *Elagabalum* tertium imperii annum numerasse, et primo die anni cxxii annum quintum. Inde processere tot numismata graeca ac latina in quibus legitur $\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$ E, vel TR. P. V. quod aliunde procedere non potest quam ex eo quod *Heliogabalus* tributum iam potestatem per anticipationem $\alpha\pi\alpha\rho\alpha\gamma\epsilon\lambda\alpha\sigma\alpha\upsilon\alpha\upsilon\alpha\upsilon$ capessabat, inquit Dio. Indubitatum itaque videtur hunc imperatorem annos suos deduxisse a die, quo *Etychianus* monitus fuit ab oraculo dei Heliogabali, ut imperatorem nominaret praesentem Caracallae filium, qui designatum fuisse imperatorem ab illo deo honori ducebat. Legatur Dio, lib. 78, pag. 888. Quare Heliogabalus per antecessum Augusti, et Caesaris nomen cum imperio proconsulari, ac tribunitia potestate, ut habet Dio, pag. 907, sumpsit, et paulo post se consulem dixit, ac *Macrini* nomen e Fastis eradi jussit, quia persuasum omnibus voluit, se jam a kalendis Januarii imperatorem legitimum fuisse, et consulatum ad se, non vero ad Macrinum pertinuisse. Porro licet haec verba *processus in quadrigis* in nummis aliquando triumphum et aliquando processum consularum designent, in omnibus tamen *Heliogabali* hactenus visis, non nisi processum consularum denotent, quia in iis cernitur Heliogabalus tenens in manu scipionem, qui est ornamentum consulare ; et praeterea, ut jam dixi, nunquam is triumphavit.

11. *A quo Heliogabali nomen deductum.* — Quoad templum dei Heliogabali non dubito, quin illud *Emesa* situm, et quod deus iste sub figura montis cultus fuerit ; nam, ut me docuit vir in lingua arabica exercitissimus, *Alagabal* in ea lingua montem significat, et jam eo tempore lingua illa

Syriam penetrarat, ac ad syriacam proximè accedit. Quare hallucinati sunt, qui ad urbem Gaba- lam confugere, locus ille enim Dionis supra lau-

datus non patitur ut id in dubium revocemus, cum ille de rebus sua re late gestis, optime edoctus fuerit.

CALLISTI ANNUS I. — CHRISTI 221.

1. *Post Zephyrii martyrium Callistus papa.* — Ducentesimo vicesimo primo Christi Domini nostri anno, Antonino Augusto secundum et Sacerdote coss., vicesima sexta mensis Augusti, Zephyrinus papa, cum sedisset annos decem et octo, totidemque dies, moritur. De annis sedis ejus Eusebio¹ magis acquiescimus, in Chronico affirmanti sedisse annos decem et octo, hocque anno secundo Elagabali vita functum esse; quod Vaticano Indici magis sit consentiens, quam cæteris, qui aliis consubibus et ad alia tempora ejus obitum referunt. At licet idem Eusebius alibi dicat Zephyrinum anno primo Elagabali esse mortuum; quod idem annus primi finis et secundi esset exordium, nulla alia habita ratione mensurum vel dierum, sic posuit. Quod vero in antiquis Ecclesie Romanae monumentis, in ipsis, inquam, ecclesiasticis tabulis, quas Martyrologium nominamus, legatur Zephyrinus subisse martyrium, id sane illi privatim oportuit accidisse (ut de aliis saepe evenit) in pace Ecclesie.

2. Sed fortasse et illa ipsa opportuna videri potest oblata causa martyrii, quod Elagabalo restiterit, cupienti (ut diximus ex Lampridio) cum aliorum omnium, tum etiam Christianorum religionem sub Elagabali dei sui cultu referre. Cæterum utrum hæc, an alia præcesserit causa subeundi martyrii, nescimus; sed illud nos non latet (quod a tibi diximus) olim majores consuevisse martyres appellare omnes, qui christiane confessionis occasione supplicia aliqua sustinissent, licet post tormenta supervites diem extremum in pace clausissent. De eodem Zephyrino hæc tantum leguntur in libro de Romanis Pontificibus (non enim eo libro vite ipsorum Pontificum, sed eorum successio, et facta ab eis ordinationes, et dies obitus recensentur: «Hic fecit ordinationes quatuor per mensem Decembrem, presbyteros tredecim, diaconos septem, episcopos per diversa loca tredecim. Qui sepultus est in cimiterio suo, non longe a Callisti cimiterio, via Appia, septimo kalendas Septembris. Cessavit episcopatus ejus dies sex.» Sicque die secunda Septembris creatus est Callistus Romanus ex patre Domitio.

3. *De translatione corporum SS. Apostolorum.* — His temporibus Elagabalum, auctor est Lampridius¹, ad agitandas quatuor elephantorum quadrigas in Vaticano, demolitum esse aliquot sepulcra, quæ obsistebant. Existimavit ob id aliquis², sed nulla plane auctoritate nixus vel ratione, tunc dirutum esse inter alia sepulcrum apostoli Petri, translatumque corpus ejus ad Catacumbas, ubi una cum Pauli corpore manserit usque ad Cornelium papam; qui utrumque sustulisse dicitur; et Petri in Vaticano, Pauli vero via Ostiensi, ubi sunt postea ipsis erectæ basilicæ, collocasse. Amplioribus sane spatiis Vaticanum olim patuisse, tomo primo Annalium diximus: adeo ut non sit necesse hæc intelligere facta ab Elagabalo ubi esset Petri sepulcrum. Rursum vero cum illud esset a latere circi Neronis, inherens monti, nequaquam videri potest illic fuisse opportunum locum ad agitandas immanium bestiarum quadrigas. Nam si velimus illum eas agitasse in circulo Neronis; si illius spectaculi capax circus non erat, ipse primo diruendus fuisset; cum tamen nulla mentio habeatur de circulo diruto, quod ante omnia (quod res esset longe majoris momenti, quam privatorum sepulcra) dicendum fuisset. Si vero cum extra circum agitasse quadrigas dicere velimus; tunc, cum inter circum et tumulum S. Petri peraugustum esset spatium, monte a tergo, a fronte circiposito, non satis erat Elagabalo demoliri sepulcra, nisi solo acquasset (ut dictum est) circum; cum tamen non nisi aliquot sepulcrorum factam esse jacturam, idem affirmet. At si demus etiam tum Petri apostoli dirutum sepulcrum, ejusque corpus translatum fuisse ad Catacumbas; quæ, rogo, ratio subesset, ut et Pauli apostoli corpus etiam et sepulcro via Ostiensiposito sublatum, et in Catacumbas pariter illatum, una cum S. Petri corpore conderetur? cum, ut illud antehæc in proprio sepulcro via Ostiensi collocatum, et in hæc tempora asservatum, inde tolleretur, nulla causa vel saltem verisimilitis monstrari possit.

4. His igitur penitus confutatis, magna est apud me auctoritas S. Gregorii, affirmantis, paulo post

¹ Euseb. in Chron. et lib. vi. c. 15.

¹ Lamprid. in Helogabal. — ² Panvin. in addit. ad Plat. et de Rom. Pont.

tempus passionis Apostolorum, eorundem sacra corpora a Græcis furtim sublata, tumque ad Catacumbas perlata fuisse, qui divino miraculo prædediti, a ceptis desistere coacti sunt: cum fideles, re comperita, in sua loca Apostolorum corpora retulere. At rem gestam, ejus verbis superius enarratam, hic repetere, quo cuncta certiora reddantur, opere pretium existimamus. Scribens¹ enim ad Constantiam (al. Constantinam) Augustam, hæc ait: « De corporibus vero sanctorum Apostolorum quid ego dicturus sum? dum constat, quia eo tempore, quo passi sunt, ex Oriente fideles venerunt, qui eorum corpora, sicut civium suorum, repeterent: que ducta usque ad secundum Urbis milliarium, in loco qui dicitur ad Catacumbas, collocata sunt. Sed dum ea exinde levare omnis eorum multitudo conveniens nileretur, ita eos vis tonitruum atque fulguris nimio metu terruit alque dispersit, ut talia denno nullatenus attentare præsumerent. Tunc autem exeuntes Romani, eorum corpora, qui hoc ex Domini pietate meruerunt, leverunt, et in locis, in quibus nunc sunt condita, posuerunt. » Hæc Gregorius.

5. Si ergo tunc sublata, et ad Catacumbas translata, ac etiam propriis locis tunc restituta fuerunt; quidnam est quod a Cornelio papa ea e Catacumbis sublata dicuntur, et Pauli quidem prope viam Ostiensem positum, Petri vero in Vaticano? Hæc profecto ita esse non possunt, nisi dixerimus his eadem corpora ad Catacumbas fuisse delata, ac his itidem locis propriis restituta: quod quidem antiquorum nemo

divixisse, nec saltem somniasse reperitur. Quamobrem cum eo redacta questio esse videatur, ut vel mendacem (quod nefas est cogitare) Gregorium fuisse dicamus, vel potius hallucinatam esse incertum auctorem illum, qui citari falso Damasus consuevit: æquius est, ut (quod omnis ratio persuadet) potius Gregorio ea ad Augustam scribenti, quam incerto auctori incerta tradenti acquiescamus.

6. Nec est insuper quod dici possit, tunc temporis, cum a Græcis sublata sunt illa corpora, ad Catacumbas fuisse translata, sed demum a Cornelio papa in loca pristina reportata: nam ab eo tempore usque ad Zephyrinum, dictis in locis, in Vaticano scilicet Petri, et via Ostiensi Pauli corpora permansisse, nemo poterit dubitare: siquidem ex tunc usque in præsens complures Romani Pontifices, quos recensuimus, sepulti dicuntur in Vaticano juxta corpus beati Petri. Rursus vero patens est testimonium Gaii, qui (ut nuper dictum est) Romæ agens temporibus Zephyrini, ubi posita essent corpora sanctorum Apostolorum, digito (ut ita dicam) ostendit. His a nobis tum certis rationibus, tum antiquorum testimoniis stabilitis, aliquem refragari minime prohibemus: sed volumus esse liberum in re ambigua, ut libet, unumquemque ex animi sui sententia opinari: at veri amantem perspicacis ingenii lectorem his nostris fautorum, minime dubitamus, Quod et si quis his objiciat ejusdem Cornelii nomine vulgatam epistolam: dicimus eam non perinde exploratæ fidei esse, ac eam quam opponimus citatam a nobis sancti Gregorii ad Constantinam: cujus fidem adeo testatam nemo unquam ausus est, vel minimum quidem in dubium revocare. At de his hæctenus.

¹ Greg. lib. III. epist. XXX.

1. *Cousules.* — Ad num. 4 et seq. Coss. *M. Aurelius Antoninus Elagabalus Aug. II.* et *Licinius Sacerdos II.* Consulatus Elagabali, juxta primam regulam; Sacerdos vero cum nota numerali legitur apud Gruterum pag. 300. In Reinesiana tamen Inscriptione *Sacerdos* sine numerali nota editur. Si prior hujus consulatus sullectus fuit, non mirum quod in hac ultima inscriptione prætermisus fuerit; cum hujusmodi consulatus vel fieri vel memorari possent. Sed si prior *Sacerdotis* consulatus honorarius extitit, liquet legem illam Macrini, cujus meminit Dio in Excerptis Valesianis, qua scilicet Macrinus sustulit legem a Severo inductam, jussilque eum qui consularibus antea ornamentis ornatus, consulatum accipiebat, consulem sine nota iterali consulatus ap-

pellari, observatum non fuisse. Certe ipsismet Macrinum, qui primum consul honorarius, ac dein consul ordinarius fuit, eam non servasse, quemadmodum nec Adventum docet Dio, lib. 78, quando ait: « Sed parem his prope culpam in Macrinum contulere prudentes, ob eam causam, quod inter consulares nonnullos retulit, statimque provinciarum administrationibus præficit, licet eum videri nollet iterum fuisse consulem, qui honores se consulares adeptum diceret; id quod imperante Severo ceptum, etiam filius Antoninus in usu retinuerat. Et Macrinus quidem, ut hoc imprimis ex legum præscripto, tam in se ipso, quam in Advento servavit; » ita, etc. Ex quo inferre licet, Macrini legem non magis ab aliis, quam ab eo et ab Advento servatam fuisse, et Enty-

cliam Comazontem, qui anno sequenti Fastis nomen dedit, cum nota numerali edi debere, uti recte ab Onuphrio praestitum, sive ter consulatum gesserit, ut Niphilius, et Zonaras tradunt, sive postquam consulares honores adeptus est, consul factus fuerit, ut docet Dio, lib. 79.

2. *Zephyrini PP. obitus.* — *Zephyrinus* anno ducentesimo decimo septimo, Praesentis et Extricati consulatu insignito e vivis excessit. In Chronico quidem Damasi nomen ejus desideratur; sed haec verba, quae ibi leguntur, « a consulatu Saturnini et Galli, usque Praesente et Extricato, » ad eum, non vero ad Victorem referuntur. In duplici Codice Corbeiensi anni octodecim et aliquot menses ac dies ei tribuuntur. Sed cum Callistus die decima octava mensis Julii ei, ut infra videbimus, successerit, postquam episcopatus dies quinque vacasset, ut habet auctius Chronicon veterum Pontificum, sedit *Zephyrinus* annos decem et novem, menses undecim, dies quinque, mortuus die decima Julii anni cxxvii. Pontificatum enim inierat anno cxxvii, die decima Augusti. In Martyrologio Hieronymiano natale ejus consignatur die xx Decembris, in aliis vero Martyrologiis, quibus Baronius adhaeret, die vicesima sexta Augusti. Sed

interque dies ad ejus translationes referendus. Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad chronologiam veterum Pontificum existimans, in Martyrologio Hieronymiano dies natales Pontificum Romanorum signari, obitum *Zephyrini* cum die xx Decembris anni cxxvii illigavit; et quia constat ante eum diem Callistum ejus successorem sedisse, dicit eum *Zephyrini* constitutum fuisse vicarium. Sed, ut saepius observavimus, hujusmodi vicariatus supposititii. Dna *Zephyrini* circumferuntur epistolae commentitia existimatae. Prior est ad episcopos Siciliae, et incipit cum verbis Hilarii pape epist. 3: « Divina circa nos gratiae memores, » Posterior est ad episcopos Aegypti, et ab his verbis exorditur: « Tantam a Domino hujus sanctae Sedis et Apostolicae Ecclesiae fundatore, etc. » Leguntur in utraque epistola S. Prosperi aliorumque variae sententiae. *Zephyrino* successit Callistus.

3. *Quadriga Heliogabali.* — Ad num. 3. Scribit Lampridius in *Heliogabalo*, cap. 23, hunc imperatorem elephantorum quadrigas agitasse. Quod anno sequenti factum videtur. Mediobarbus enim producit varia numismata tertio *Heliogabali* consulatu, aliaque tertia ejus tribunitia potestate signata, in quibus quadrigae triumphales conantur.

CALLISTI ANNUS 2. — CHRISTI 222.

1. *Julius Africanus historicus legatus missus ad imperatorem.* — Christi anno ducentesimo vigesimo secundo, Marco Aurelio Antonino et Eutychiano secundum coss., *Julius Africanus*, inter viros eruditos hujus temporis clarus, legationem ad imperatorem suscepit (fortasse suadente Origene, qui eo utebatur familiarissime, in Palaestina tunc agente) pro restituenda olim incensa civitate Nicopoli Palaestinae, quam ex Romanorum victoria nomen illud consecutam fuisse diximus, cum Emmaus aulea vocaretur. Re obtenta, sequenti anno est civitas excitata. Haec apud Eusebium¹. Quod pertinet ad Africanum, haec de eo alibi idem auctor²: « Per idem tempus Africanus librorum scriptor qui *ιστορι* appellatur, magna commendatione ad hominum famam profluxit. Hujus de historia Susannae a Daniele litteris prodita, quasi adulterina esset et commentitia, magnopere dubitantis extat epistola ad Origenem scripta; ad quam Origenes per litteras plenissime respondebat. Ejusdem Africani quinque alii libri de temporum et annalium serie, accurata quadam in-

dustria elaborati, ad nos pervenerunt: in quibus ait se Alexandriam, propter incredibilem Heraclae famam, quae ubique manaverat, iter fecisse; quem propter philosophiae et aliarum graecarum disciplinarum cognitionem, quae egregie excelebat, ad Ecclesiae illius episcopatum administrandum delectum esse, supra docuimus. Est etiam alia epistola ab eodem Africano ad Aristidem scripta, de ea quae putatur esse genealogiarum Christi apud Matthaeum et Lucam discrepantia: in qua Evangelistarum consensum ex historia quadam, quae ad sua ipsius tempora integra devenerat, apertissime tradit: quam equidem opportune in primo libro hujus operis, quod habemus in manibus, ab eo petitam citavi. » Haec Eusebius de Africano: habet eadem quoque S. Hieronymus.

2. Quod vero pertinet ad Historiam ejusdem Julii Africani; extabat adhuc integra tempore Photii, qui in sua Bibliotheca ejus cum meminit, ait eam sumere exordium a mundi creatione, nihil ab eo praetermissum usque ad Christi adventum, licet cuncta summam perstrinxerit. Rursum vero eundem prosequi res in Ecclesia gestas a Christo Redem-

¹ Euseb. in Chronic. — ² Euseb. lib. vi. c. 24.

plore nostro usque ad Maerini imperium, ejus tempore illa cumceta scribebat, utque eundem numerare ab origine mundi ad illud usque tempus annos quinque mille septingentos viginti tres. Haec de Africano Photius. Citatur idem auctor a S. Basilio, ejusdemque scripti fragmentum recitat de Spiritu sancti una cum Patre et Filio conglorificatione, in haec verba: « At nec Africani historicum talis glorificandi forma praerit. Siquidem patam est in quinta de temporibus Epitoma et ipsum in hunc loqui modum: nos vero qui et illorum verborum mensuram dicimus, non ignoramus fidei gratiam: gratias agimus ei qui praebeat nostris Patribus omnium Salvatorem Dominum nostrum Jesum Christum, cui est gloria et majestas cum sancto Spiritu in secula. » At de Africano satis; ejus lucubrationum magno detrimento facta jactura est.

3. *Heracla catechista.* — Quod autem ad Heraclam spectat, Alexandriae sacras litteras magna cum

laude publice profitentem, ipsum fuisse olim Origenis discipulum, sed qui reliquis antecelleret, superius dictum est. « Hunc Origenes, inquit Eusebius¹, caeteris discipulis suis preferens, virum cum sacrarum litterarum studiosum, tum vero in aliis disciplinis disertissimum, tum philosophiae denique non ignarum, socium in instituendi munere sibi adscivit, et huic eos erudiendos commisit, qui ipsis fidei elementis modo essent imbuendi. Eorum autem doctrina sacrae habili aliquanto maturiores, sibi ipsi docendos reservavit. » Haec Eusebius de Heracla, cum docere inciperet. Porro simulac Origenes in Palaestinam est profectus, ipsum integrum atque summum docendi munus in Heraclam refusum est; quando autem episcopus sedere coepit, suo loco dicemus.

¹ Euseb. lib. vi. c. 12.

Anno periodi Graeco-Romanae 5713. — Olymp. 249. an. 4. — Urb. cond. 973. — Jesu Christi 220. secundum Baronium 222.

— Callisti pape 1. — Elagabali imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. *M. Aurelius Antoninus Elagabalus Aug. III*, et *Eutychianus Comazon II*, ut anno praecedenti, num. 1, diximus. Sumptus hic ab *Heliogabalo* stolido et exlege imperatore consulatus, praeter regulas, quemadmodum et primus anno ccxviii initus; quod utrumque a Diono, lib. 79, observatum: « Adversus instituta patria, inquit, sane non magni quaedam momenti, nec insigne malum aliquod nobis allerentia, nisi quatenus a recepta consuetudine aliena erant, innovata ab ipso fuere. » Inter quae Dio numerat, « quod consulatus Maerini loco, qui jam ante gestus erat, nomen summum substituit, cum nec consulatum a nobis accepisset, nec praesens eum attigisset; quod initio tribus in litteris annum indicavit per Adventi consulatum, quasi qui solus eum gessisset, ac nihilominus alterum sibi consulatum adrogare conatus est; cum nullum antea nec magistratum, nec titulum magistratus honorarium accepisset. » Quae ultima verba de consulatu ejus anno praecedenti suscepto intelligenda non sunt; cum is sicut et quartus, quem collega Alexandro Caesare capessit, juxta instituta patria fuerit; tertii vero anno currenti initi nulla ratio assignari possit. Neque enim ad illum antequam impetaret, designari potuit, cum, ut ait Dio, « nullum antea nec magistratum, nec titulum magistratus honorarium accepisset. » Ex quibus Dionis verbis intelligimus, usum tulisse, ut privati consules non designarentur, nisi magistratum aliquem gessissent:

indeque Appianus tanquam singulare notat, quod Pompeius Magnus, ne quaestorius quidem, factus fuerit consul. Imo post institutum imperium filii Augustorum de more quaesturam ante consulatum gerabant, ut liquet de Marco Aurelio, de quo Capitolinus in ejus Vita, cap. 5, ait: « Hadriano ferente, gratia » adatis facta, « quaestor est designatus. » Idem de Lucio Vero in ejus Vita, cap. 3, scribit: « Post quaesturam statim consul est factus. » Quamquam non desint, qui quaestura non gesta consules designati fuerint, ut liquet de Commodo apud Lampridium, et de Caracalla apud Spartianum in illorum Vita.

2. *Nicopolis condita.* — Legatio *Julii Africani* ad redditionem urbis Nicopolis petendam, ad annum sequentem pertinet. Eusebius secundum edilionem Pontacenam Scalligeriana enim hoc anno manifeste corrupta) anno Abrahami 2238, qui kalend. Octobris sequentis Christi anni inchoatur, ait: « In Palaestina Nicopolis, quae prius Emmaus vocabatur, Urbs condita est, legationis industriam pro ea suscipiente Julio Africano, scribere temporum. » Cum enim Heliogabalus anno ccxxv quinqueannalia edere deberet, missus ad eum Africanus, qui eam civitatem instaurandam peteret, ut annis hujusmodi solemnis addictis, fieri solitum erat. Imo ipsemet Africanus docet, se anno legationis suae absolvisse opus sum. *Grato et Seleuco coss.*, ut videre est apud Georgium Syncellum pag. 242, ubi et dicit Africanus, se perduxisse opus illud usque ad annum mundi se-

eundem Alexandrinos 5723. Incarnationis vero secundum eosdem 223, qui uterque annus cum anno aere vulgaris CCXXI convenit, in eoque mense Augusto absolvitur; ideoque Africanus consulatum Grati et

Seleni includit usque ad kalendas Septembres, quo die annus Incarnationis secundum Alexandrinos CCXXIV incepit.

CALLISTI ANNUS 3. — CHRISTI 223.

1. *Alexander adoptatus et in imperium adscitus.* — Sequenti anno Christi ducesimo vigesimo tertio. Gratus et Seleucus ponuntur consules: cum Iamen a Dione¹ Eutychianus sub Elagabalo tertium consul fuisse dicitur, sed fortasse suffectus. Quo anno Alexander Mammææ filius, consobrinus Elagabali, creatus est Cæsar, in sequentem annum consul designatus: sed et cum in filium adoptasset, ut eum suis moribus institueret, viros omnes probos et eruditos, quibus Mammæa mater puerum tradiderat educandum, partim morte², partim vero multavit exilio. Fuisse ex iis aliquem christianum, facile suademur.

¹ Dio in Elagabalo. — ² Herod. lib. v.

cum hujus religionis hominum (ut dictum est) mater studiosissima esset.

2. Cæterum Alexander uno eodemque die omnes amplissimas dignitates, diversis temporibus conferri solitas, se accepisse, apud Lampridium in hæc verba ipsemet pro concione post mortem Elagabali in senatu testatus est, dicens: « Gratas ago vobis, patres conscripti, non nunc primum, sed et de Cæsareo nomine, et de vita servata, et Augusti nomine addito, et de pontificatu maximo, et de tribunicia potestate, et proconsulari imperio: quæ omnia, novo exemplo, uno die in me contulistis. » Hæc ipse; reliqua de eo suis quibusque locis opportunis inferius dicturi sumus.

Anno periodi Græco-Romane 5714. — Olymp. 250. an. 1. — Urb. cond. 974. — Jesu Christi 221. secundum Baronium 223. — Callisti papa 5. — Elagabali imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Gratus Sabinius*, et *Claudius Seleucus*. Prioris cognomen prodidit Africanus apud Georgium Syncellum, pag. 212. In Digesto vero, l. 43, memoratur Claudius Seleucus.

2. *Alexander Cæsar renuntiatur.* — Recte scripsit Baronius Alexandrum Heliogabali imperatoris consobrinum anno currenti Cæsarem nuncupatum esse; cum ejus consulatus sequenti anno gestus, ejusque imperii quinque mala decemalieve eum hoc anno illa dignitate exornatum demonstrant, et ostendunt Lampridium in Heliogabalo, cap. 10, ubi ait Alexandrum Cæsarem dictum *a senatu, eo tempore, quo Macrinus, hallucinatum esse*. Herodianus a Baronio citatus, reigesta tempus non memoravit. Nolanda porro ejus verba, postquam dixit eum Cæsarem appellatum fuisse, et

Heliogabali institutus imbuti noluisse: « Quibus rebus, inquit Herodianus, magnopere Antoninus indignabatur, jamque adoptionis, imperiique participati penitebat. » Ea enim ostendunt Cæsares non tantum imperii successores designatos esse, sed et in ejus societatem vocatos. Quando Lampridius a Baronio citatus ait Alexandrum novo exemplo, uno eodemque die Cæsaris nomen, aliasque appellationes a senatu accepisse, loquitur de iis, quæ in ejus nuncupatione Augustæa confingerunt, non vero de iis, quæ ab Heliogabalo, vel a senatu acta, cum Alexander Cæsar est renuntiatus, ut Lampridium legenti patet. Attingat Alexander annum ætatis decimum sextum, ut ex dicendis planum fiet. Quare corrigendus error, qui in Herodianum, lib. 6, cap. 7, irrepsit, ubi dicitur Heliogabalum fuisse tum natum annos circiter qua-

tuordecim, Alexandrum vero duodecim. Heliogabalus enim annum ætatis xvii agebat, quando Alexandrum Cæsarem dixit. Qui error librariis, qui in numeris facile labuntur, non vero historico accu-

ratissimo imputandus videtur. Quo vero tempore Mammaea, Alexandri mater, Origenem Antiochiam accerserit, anno cccxix explicabitur.

CALLISTI ANNUS 4. — CHRISTI 224.

1. *Occiditur Heliogabalus.* — Ducentesimo vigesimo quarto Christi anno. Antonino Augusto quartum et Alexandro Cæsare coss., ipse Antoninus Elagabalus, cum imperasset annos tres, menses novem, et dies quatuor, annos natus decem et octo, ob nefandas suas turpitudines senatui populoque Romano atque militibus redditus execrabilis, occisus est, corpusque ejus in viam ejectum, atque raptatum, demum in Tiberim protractum est; ex quo Traclitius (ut diximus) atque Tiberinus meruit appellari. Jam eo immanitatis pervenerat impurissimus homo una cum matre æque impudentissima, qua cum ipso simul confossa est, ut ad enormissima scelera illud addiderit, quod magiæ causa pueros juberet occidi. Hæc Dio, proxime omnia intuens; cui de ætate imperatoris, et annis quibus regnavit, magis assentimur, quam Aurelio Victori, vel aliis dicentibus vixisse annos sexdecim, imperasse duos, ac menses octo; et Herodiano affirmanti Elagabalum tempore consulatus Alexandri, quo creatum dicit Cæsarem et adoptatum, annos natum quatuordecim, Alexandrum vero duodecim; neque eidem dicenti Elagabalum imperasse sexennium.

2. *Alexander imperator quomodo ergo Christum affectus.* — Eo igitur in hunc modum sublato de medio, Alexander miro consensu militum, senatorum, ac totius populi, in unum conspirantibus omnibus, acclamatus est imperator ¹ pridie nonas Martii, annum agens ætatis decimum sextum. Hic igitur, ut qui a matre non abhorrente a Christiana religione et inter Christianos pariter educatus esset, non solum (quod ait Lampridius ²) Christianos esse passus est, sed Christo Deo aliquem quatenuscumque cultum exhibuit: ita tamen, ut qui deorum cultui assuevisset, et a puero gentilitis quoque superstitionibus imbutus esset, deos pariter coleret, et quodcumque nomen sibi fuisset ab aliis antea predicatum. Nam de eo ex scriptore suorum temporum hæc idem auctor testatur: « Matutinis horis in larario suo, in quo et diivos principes, et optimos electos, et animas sanctiores, in quæ et Apollonium, et Christum, et Abra-

ham, et Orpheum, et hujuscemodi deos habebat, ad majorum effigies rem divinam faciebat. » Et post multa: « Christo templum facere voluit, eumque inter deos recipere, quod et Hadrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus civitatibus jussisset fieri: que hodie idcirco, quia non habent numina, vocantur Hadriani: que ille ad hoc parasse dicebatur: sed prohibitus est ab iis, qui consulentes sacra, repperant, omnes cristianos futuros, si id oplato venisset, et templa reliqua deserenda. » Hæc ipse. Quod olim jactari a Christianis aiebat, Celsus epicureus³, Romanos omnes et imperatores fore christianos; satis demonstrant hæc ipsa, que ab ipsorum oraculis, ipsis invitis, redderentur, non latuisse Gentiles propheticeis attendentes sententiis: licet hæc nequaquam a Christianis jactari, Origenes excuset.

3. Porro Alexander non solum Christianæ religionis studiosus fuisse videtur, sed eorum quoque institutorum, quantum fas fuit, diligens imitator, in his presertim que ad regimen politicum pertinere videbat; nam de eo hæc idem Lampridius tradit: « Et quia de publicandis dispositionibus mentio configit, ubi aliquos voluisset vel rectores provinciis dare, vel propositos facere, vel procuratores, id est, rationales ordinare, nomina eorum proponebat, hortans populum, ut, si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus: si non probasset, subiret penam capitis. Dicebaturque grave esse, cum id Christiani, et Judæi facerent in predicandis sacerdotibus, qui ordinandi sunt; non fieri in provinciarum rectoribus, quibus fortune hominum committitur et capita. » Sed et illud: « Clamabatque sæpius, quod a quibusdam sive Judæis, sive Christianis audierat, et tenebat; idque per præconem, cum aliquem emendaret, dici jubebat: Quod tibi non vis, alteri ne feceris. Quam sententiam usque adeo dilexit, ut et in palatio et in publicis operibus perscribi juberet. »

4. *Ecclesia in honorem B. M. V. extruitur.* — Recenset idem quoque auctor ejusdem imperatoris judicium pro Christianis exhibitum: « Cum, inquit, Christiani quemdam locum, qui publicus fuerat,

¹ Lamprid. in Alex. — ² Idem ibid.

³ Apud Orig. contra Gels. lib. viii.

occupassent, contra popinarii dicerent sibi eum deberi: rescripsit melius esse, ut quomodocumque illic Deus colatur, quam popinarius dedatur. » Haec de Alexandro Lampridius. Sed singula sunt accuratius explananda, et ut ex iis incipiamus: Quantum conjectura consequi licet in re antiquissima et obscura, existimo hunc locum publicum Christianis adjudicatum ad construendam ecclesiam, aliquo fuisse ad religionem spectante olim nobilitatum monumento; quod Christiani adeo cuperent illum ecclesia erecta desuper illustrari, quibus complura privata loca ad id opus deesse non potuissent. Quamobrem hunc illum arbitror fuisse locum trans Tiberim positum, ubi Augusti tempore Taberna Meritoria erat, ex qua oleum magno miraculo e terra crumpens copiose fluxisset, in signum quod suo superius loco dictum est) Christi humani generis Redemptoris in mundum proximi adventus. Loco igitur illo publico destitudo, popinarii, quod publica in eo taberna fuisset, ad se artis usu pertinere rati, rescripto principis proprium efficere conabantur. Nam popina proprie locus erat, ubi publica opsonia, carnesque cocta publico usui venum exposita comederentur, cuius usus etiam Taberna Meritoria erat hospitium mercenarium.

5. Contra vero Christiani, ut in eo ecclesiam erigerent, postulabant: quibus cum annuisset imperator, illic nobilem ecclesiam creverunt, sanctissimae Virginis Dei Genitricis Mariae Partui, olim eo prodigio praesignato, religiosissime consecrandam. Favet huic nostrae conjecturae, imo et firmiter adstipulari videtur, ac rem propemodum certam reddere, quod in gestis S. Callisti papae, qui his Alexandri temporibus vivebat, legitur ab eo eam erectam fuisse ecclesiam trans Tiberim positam. In libro enim de Romanis Pontificibus, sua antiquitate omnibus noto, haec verba descripta habentur: « Illic fecit ecclesiam S. Mariae trans Tiberim. » Cum vero nominis de hac Ecclesia memoria sit, Alexandri imperatoris temporibus Roma excitatam fuisse; pro ea aedificanda locum illum Christianis ipsum imperatorem adjudicasse, affirmare necesse videtur. Exat ipsa quidem veneranda antiquitate nobilis, et tante rei gestae memoria celeberrima, quae prope confessionem sacram illud forum continet, ex quo olim scaturit oleum: feruntque qui hoc experimento didicerunt, terram intus positam adhuc oleo esse madidam; quam erulam si quis comprimat, manum sentiat unguine debulam. Sed redeamus ad Alexandrum.

6. *In creatione praesidum Alexander imitatus Christianos et Iudeos; ubi plura de eorum ritibus.* — Quod vero electionem ecclesiarum praesidum, a Christianis tractari solitam multa praevia morum inquisitione, Alexander voluit in praesidum creationem transferre; quomodo modo ea tunc fieri solet, Origenes¹, qui his vivebat temporibus, docet, magnamque tradit adhiberi solitam diligentiam, ut, qui primi inter Christianos essent, ad regimen animarum adscriberentur. Diacono item proclamante in ecclesia, pa-

tuisset omnibus aditum objiciendi ordinando, si quod patrasset aliquando crimen; id quoque et antiquiores Ecclesiae Kihnales libri demonstrant. Caterum non de episcopis tantum, vel sacris ministris ordinandis exacte fieri consueverat ejusmodi morum inquisitio, sed de omnibus propemodum Christianis, ut quisque se gereret: ut, si quid egisset professione indignum, a fidelium certu abjiceretur. Quod quidem his temporibus servari solitum in Ecclesia, idem Origenes declarat his verbis, quae insinuanda antiquae disciplinae causa hic describere opere pretium existimavimus; ait¹ enim in primis de iis qui ad audiendum admitti cupiunt: « Christiani vero, quantum possunt, perexaminant animos audiri se cupientium; ac primum privatim examinatos, priusquam in caeterum recipiantur, ubi videntur eo profecisse, ut honestae vitae sint cupidi, tum demum introducunt, distinctis ordinibus; altero recens admissorum, necdum assecutorum lustrationis symbolum; altero jam professorem religionem Christianam. In posteriore ordine ordinati sunt aliquot, qui inquirant in vitas et mores accedentium; ut non concessa facientes, candidatos recedentium arcant a suis conventibus; caeteros horum dissimiles excipiant ex animo, et quotidianis accessibus meliores faciant. Jam erga peccantes, candidatos severa disciplina, praecipue contaminatos libidine? quos e sua Republica rejiciunt nostri. » Haec Origenes.

7. Quod vero Lampridius dicit, in praesidum electione Alexandrum imp. non tantum imitatum esse Christianos, sed et Iudeos; declarat haec diligenter S. Cyprianus² in epistola ad Hispanos conscripta, cum ait: « Videmus de divina auctoritate descendere, ut sacerdos plebe praesente sub omnium oculis deligatur, et dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio comprobetur: sicut in Numeris³ Dominus Moysi praecipit, dicens: Apprehende Aaron fratrem tuum, et Eleazarum filium ejus, et impone eos in montem coram omni synagoga: et exue Aaron stolam ejus, et indue Eleazarum filium ejus et Aaron appositus moriatur illic. Coram omni synagoga jubet Deus constitui sacerdotem; id est, instruit, et ostendit ordinationes sacerdotales nominis sub populi assistentis conscientia fieri oportere: ut plebe praesente, vel delegantur maiorum crimina, vel bonorum merita praedicentur, et sit ordinatio justa et legitima, quae omnium suffragio et iudicio fuerit examinata. Quod postea secundum divina mysteria observatur in Actis Apostolorum⁴; quando de ordinando in locum Iudae episcopo Petrus ad plebem loquitur: Surrexit, inquit, Petrus in medio discentium, fuit autem turba in uno. Nec hoc in episcoporum tantum, sed et sacerdotum, sed in diaconorum ordinationibus observasse Apostolos animadvertimus. » Et post alia in eandem sententiam allata, « Propter quod, inquit, diligenter de traditione divina et apostolica observatione observandum est et tenendum, quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur: Ut ad ordina-

¹ Orig. contra Cels. lib. viii. in fin.

² Orig. contra Cels. lib. viii. — ³ Cyprian. epist. lxxviii. — ⁴ Num. x. — ⁵ Act. i.

fiones rite celebrandas, ad eam plebem, cui prepositus ordinatur, episcopi ejusdem provinciae proximi quique conveniant, et episcopus delegatur, plebe presente, qui singulorum vitam plenissime novit, et minusculusque actum de ejus conversatione perspexit. Sic igitur plebe presente ordinatio agebatur, ut proclamante diacono, cuique esset liberum, quod perperam ab eo factum sciret, objicere, ac sic diligentissima ordinandi episcopi perscrutatio ageretur. Quod rite factum Alexander studuit imitari.

8. At quantalibet diligentiam adhiberet Alexander imperator, ut optimos quosque praeficeret provinciarum magistratus; nec in minimo quidem aquare valuit Ecclesiarum praesidium probitatis excellentiam: quod Origenes¹ demonstrat his verbis: « Eodem modo magistratus ecclesiastici cum Urbanis magistratibus conferendi: ut intelligas magistratus Ecclesiae, etiam qui inter collegas paulo frigidius versantur in officio, tamen in morum et virtutum ratione vulgaribus senatoribus atque magistratibus praecellere. » Haec ipse. Illud autem quod de Alexandro Lampridius scribit, « Passus est esse Christianos, » sic intelligendum est, quod nec quicquam negotii illis facessiverit, nec persecutionem aliquam in eosdem promulgatis edictis excitaverit: tamen per Urbis praefectos, et provinciarum praesides in Christianos intensos, tumultuantibus quoque populis, sub ejus imperio nonnullos necatos esse Christianos, exploratissimum est. Sed de his anno sequenti.

9. Quod rursum pertinet ad Iudaeos, non mediocria Alexandri studia erga ipsos fuisse videntur; quippe qui si non regem, praefectum tamen eos habere permisit, qui eis jus diceret; concessitque eos in Palaestina habitare, quod testatur Origenes in epistola de Susanna ad Africamum, sic dicens, dum de Iudaeis agit: « Cum magna gentes fuerint et subjectae, a rege concessum ut captivi niterentur suis legibus et iudiciis. Nam nunc quoque Romanis regnantibus, et Iudaeis didrachma eis pendentibus, quamam concedente

Cesare possit gentis praefectus, ut nihil differat ab eo qui regnum obtinet in gentem, scimus qui sumus experti. Fiant enim latenter convenientia legibus iudicia, et damnantur quidam capitibus, neque cum plena cum ex parte libertate, neque rege omnino ignorante. Idque in regione gentis longo tempore versati diligimus, et pro certo accepimus. Quanquam sub Romanis duae solae relatae sunt tribus, nempe tribus Juda, et tribus Benjamin. » Hucusque Origenes de Iudaeorum statu, ac studio imperatoris erga eos: ut non mirum sit, si (quod tradit Lampridius) derisionis causa idem imp. Syrus archisynagogos dici etiam consueverit, quod faveret Iudaeis, quibus (ut ait) privilegia reservavit.

10. *Caeni temporis Hippolyti.* — Quod rursus ad praesens tempus pertinet: usque in hunc annum primum Alexandri, Hippolytus inter scriptores ecclesiasticos celebris (ut auctor est S. Hieronymus¹) perduxit quos scripsit temporum canones, rationemque Paschae; nam ait: « Hippolytus ejusdem Ecclesiae episcopus (nomen quippe urbis scire non potui) rationem Paschae temporumque canones scripsit usque ad primum annum Alexandri imperatoris; et sexdecim annorum circulum, quem Graeci *ἑξαδέκαεταρτίων* vocant, reperit; et Eusebio, qui super eodem Pascha canones decem et novem annorum circulum, id est, *ἑννεκάεταρτίων* composuit, occasionem dedit. » Haec Hieronymus ex Eusebio². Porro ejusdem scriptio praeclearum monumentum ante quadraginta circiter annos, simulacro e rudibus effosso, ejusdem Hippolyti praese ferente imaginem, in Agro Verano summa omnium eruditorum felicitia apparuit: nam in sede ejusdem graecis litteris temporis canon inscriptus legitur: translatum vero illud fuit in Vaticanam bibliothecam, in qua haecenus visitur; vivens semper testis christiana antiquitatis, qua pii solent sanctorum atque eruditorum virorum effigies sculptura reddere, ac imagine representare. At de Hippolyto inferius pluribus agendum erit.

¹ Orig. contr. Cels. lib. III.

¹ Hieron. de Scrip. Eccl. in Hippol. — ² Euseb. lib. VI. c. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *M. Aurelius Antoninus Elagabalus Aug. IV*, et *M. Aurelius Severus Alexander Caesar*.

2. *Heliogabalus occiditur.* — Consulatus Alexandri juxta priorem regulam, quia nempe anno praecedenti Caesar nuncupatus est; Elagabali vero juxta secundam, quia ejus quinquennalia in hunc annum

incidebant. Verum antequam eorum celebrandorum dies adventasset, tumultu militari occisus est, postquam regnasset « annos tres, menses novem et dies quatuor, » inquit Dio, lib. 79, qui scilicet addit: « Quod tempus ego numero, ex quo profecto factam omnem potentiam adeptus est. » Quare cum Lampridius in Alexandro Severo, cap. 6, refert acclamationes sena-

tus in inauguratione Alexandri habitus, *ex Actis Urbis ante diem pridie nonas Martias*, die sc. sexta mensis Martii, liquet, non tantum eo die Heliogabulum interfectum, et Alexandrum Augustum nuncupatum; sed etiam Macrinum anno ccxviii, die tertia mensis Junii fuscum fugatumque fuisse, et Heliogabulum imperium suscepisse. Ab eo enim die ad sextum Martii currentis anni fluxerunt anni tres, menses novem, et dies quatuor, die emortuali comprehenso. Neque existimandum cum Onuphrio, Petavio, Calvisio, cæterisque chronologis, Lampridium et Dionem quoad diem imperii Alexandri natalem inter se dissentire; cum illum Lampridius ex Actis publicis acceperit, et Dio a se visa scripserit, ut ipsemet testatur. Qui cum tradat Heliogabulum occisum fuisse, cum esset *decem et octo annos natus*, apparet, perperam dici in Herodiano, lib. 6, cap. 7, natum cum annos circiter xiv, quando Alexandrum anno præcedenti Casarem dixit.

3. *Chronologia Canone paschali Hippolyti valide confirmata.* — Ad num. 40. Canon Paschalis Hippolyti inventus est Romæ anno millesimo quingentesimo quinquagesimo primo, et in septimo libro Emendationis Temporum a Scaligero primum publicatus. Incipit Canon a primo anno Alexandri Severi, in eoque dicitur, eo anno terminum paschalem incidisse in diem decimum tertium Aprilis, et Pascha celebratum esse die vicesima prima; ac denique decimum tertium Aprilis fuisse diem sabbati: quod per

hæc tempora præsentem tantum Christi anno cyclo solis vii, littera dominicali F insignito, confingere potuit, nullo vero pacto anno Christi cccxxiv, ut existimavit Baronius, quia annus ille cyclo solis ix, littera dominicali DC signatur, et bissextilis est. Quare vel hoc solo argumento Baronii chronologia a Christo nato usque ad præsentem annum depravata ostenditur; cum in præfato Canone anni bissextilis accurate notentur, et primus Alexandri simpliciter littera dominicali insigniatur. Unde et nullum bissextum ante præsentem annum in Annalibus suo loco collocatum; ac præterea anno Christi cccxxiv, quem cum primo Alexandri Baronius copulat, dies xii Aprilis et sabbatum non concurrunt. Ex quibus tandem omnibus manifeste deducitur Baronium æram Christianam inchoare debuisse a consulatu Caii Cesaris, et Lucii Æmilii Pauli, annoque Juliano xlvi, non vero a biennio antea. Denique ab anno primo Alexandri Severi ad primum Diocletiani, seu Christi cclxxxiv anni sexaginta duo, utroque extremo anno incompleto pro integro numerato, interjiciuntur: in Annalibus vero, utroque extremo comprehenso, sexaginta duntaxat numerantur. Quare intra illud temporis intervallum anni duo a Baronio prætermissi, quos suo loco restitueamus.

4. *Urbanus succedit Callisto.* — Hoc anno Callistus ad caelestem patriam migravit, eique Urbanus successit, ut infra ostendetur.

CALLISTI ANNUS 5. — CHRISTI 225.

1. *Celebres jurisconsulti et præcipue Vulpianus consiliarii Alexandri et Christianorum hostes.* — Ducentesimo vicesimo quinto Christi anno, Maximo et Eliano coss., Alexander imperator mutatis magistratibus, quos turpissimos Elagabalus jusserat præsidere; quos ipse putavit optimos, Urbanis præfecit negotiis, et sibi adhibuit consiliarios, quos Lampridius¹ recenset his verbis: « Et sciat qui viri in ejus consilio fuerint, Fabius Sabinus, Sabini insignis viri filius, Cato temporis sui, Domitius Ulpianus juris peritissimus, Ælius Gordianus Gordiani imperatoris pater, et ipse revera vir insignis, Julius Paulus juris peritissimus, Claudius Venetus orator amplissimus, Pomponius legum peritissimus, Alphenus, Africanus, Florentinus, Martianus, Callistratus, Hermogenes,

Venuleius, Thyryphonius, Metianus, Celsus, Proculus, Modestinus, hi omnes juris professores discipuli fuere splendidissimi Papiniani, et Alexandri imperatoris familiares et socii, ut scribit Acholius et Marius Maximus: Catilius Severus cognatus ejus, vir omnium doctissimus, Ælius Serenianus omnium vir sanctissimus, Quintilius Marcellus, quo meliorem ne historie quidem continent. His tot atque aliis talibus viris quid mali potuit cogitari, vel fieri, cum ad bonum consentirent? » Hucusque Lampridius; sed hæc gentilis homo de illis, quod non putaret delictum esse Christianis inferre molestias, quos impios crederent ethnicis omnes: vel fortasse ipsum prælerit (nam primis Constantiniani temporibus scripsit) quanta mala ejusmodi adeo celebres jurisconsulti Christianis irrogarint. Horum omnium facile princeps apparuit Ulpianus, quem Alexandrum imperatorem habuisse pro

¹ Lamprid. in Alexandro.

tulore, assidentem principi primo loco, eidemque praefecturam praetorii dignitatem amplissimam contulisse, atque seniorum magistrum crescere, idem affirmat: proximorum huic locum tenuisse Paulum jurisconsultum, quorum arbitrio cuncta faceret Alexander.

2. Quo hi fuerint anno in Christianos, ex his quae Lactantius ¹ scribit, satis potest intelligi; qui post recensitas molestias saepius Christianis illatas, haec addit: « Quin etiam sceleratissimi homicidae contra pios impia jura condiderunt; nam et constitutiones sacrilegae, et disputationes jurisperitorum leguntur injustae, Domitius de Officio proconsulis libro septimo rescripta principum nefaria collegit, ut doceret, quibus penis affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur. Quid iis facias, qui jus vocant carnificinas veterum tyrannorum adversus innocentes rabide servientium? et cum sint injustitiae crudelitatisque doctores, justos esse se tamen ac prudentes videri volunt, caeci et hebetes, ac rerum et veritatis ignari. Adeone volis, o perditae mentes, invida justitia est, ut eam summis sceleribus adaquatis? Adeo ne apud vos perit innocentia, ut ne morte quidem simplici dignam iudicetis; sed supra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectusque parum ab omni sceleris contagione praeslare? » Haecque Lactantius in jurisconsultos hujus temporis, ac praecipue in Domitium Ulpianum, qui ut ait, in libro illo quem scripsit de Officio Proconsulis, cuncta quae valuit adversus Christianos statuta collegit, quo se in eos jure agere, non impetu animi, demonstraret. Utinam illa exarent, quae postea juris collector et emendator exposuit ut impia, atque tanquam injusta nequaquam rescribi voluit, sed proseribi: ex illis enim complura fierent manifesta, quibus tum Lactantii querela justissima exploratio redderetur, tum etiam Christianorum constantia, in quos tot tantaque saevirent leges, manifestior appareret.

3. At licet ea tanquam mali fructus laeae fuerint emendationis excisa, atque perpetua oblivione sepulta, tamen etsi septimus ille liber, in quo cuncta jura in Christianos armata, veluti in carnificina omnium cruciamentorum, diversa necum genera afferentia instrumenta essent exposita, omnino deperit; nihilominus ex iis quae anteriori libro sexto, praecambulari ad septimum, lustral praedocibus licet nec ipse integer habeatur, per rimulas quasdam licet inspicere, quae haberentur in septimo; in sexto namque judicia, in septimo autem supplicia videbantur esse collecta. Ait enim ²: « Congruit homo et gravi praesidi curare, ut peccata atque quicquid provincia sit quam regit: quod non difficile obtinebit, si sollicite agat, ut malis hominum provincia careat, eisque conquirat: nam et sacrilegos, latrones, plagiatos, fures conquirere debet. » Caeterum Christiani, quod dicerentur adversarii diis, atque eorum implacabiles hostes, a Gentilibus inter alias nefandissimas contumelias fuisse sacrilegos nominatos, qui pro Christianis scripsere

apologias, saepe testantur. Rursum vero nihil anti-quius proconsuli esse debere, quam cultui deorum prospicere, atque inter alia, templa ipsorum invensere, collabantia resarcire, sacra curare, et alia id genus, idem libro secundo de Officio Proconsulis ³ scripsit; quibus omnibus Christianorum, deos, eorumque templa, cultumque omnem spernentium, persecutio esse videbatur amexa. Ejusdem ⁴ quoque esse illa sententia reperitur de improbate lectionis libris, sive ut ait magicis, sive aliis, ut perinde ac venena proliius perderentur: fatidicos namque libros, nempe propheticos, esse ex senatusconsulto velitos, et magnis penis eorum lectionem interdictam fuisse, auctore Justino martyre, superius dictum est. Pauli quoque jurisconsulti alia, quae Christianos perlingere visa sunt responsa, superius recitata sunt.

4. Iis quidem, licet minimis (velut dixi) atque perangustis rimulis, tanquam per transeam de majoribus duci conjectura facile posse videtur: quae omnia quantumlibet levia videri possint et subobscura, Lactantii tamen adeo certo atque perspicuo ac penitus irrefragabili testimonio omnino explorata redduntur. Perfacile namque fuit, velamento justitiae, aliisque praetextibus honestissimis, ex mille propemodum occasionibus comparatis, iis qui prudentissimi ac pariter aequissimi haberentur, quorum apud principem et alios summa cum fide esset existimatio, lacessere absque etiam christianitatis titulo ad libitum Christianos, cum praesertim princeps parve puer esset; cui ea recta justaque videri potuissent, quae tot virorum insignium una sententia confirmasset, ac polissimum quod Ulpianum, ceteris aequi amantissimum visus, ardentius ingessisset. Sed Deo ulciscente, haud sero debitas penas dedit, quippe qui a praetorianis militibus, qui cum noctu invaserunt (ut auctor est Dio ⁵) occisus fuit. Quo modo autem Callistus papa et alii perique, Ulpiano quae sociis Urbem administrantibus quatuordecim ⁶ enim viri cum Urbis praefecto rebus Urbanis praepositi erant) interficij jussi sint, dicemus anno sequenti.

5. *Alexander satis ferocis et Mammaea in deterrius mutata.* — Sed illud hic interea elucidandum, quod pertinet ad Alexandrum imperatorem, de quo Herodianus ⁷ ait, annos quatuordecim quibus regnavit, deduxisse imperium sine sanguine: certe mendacii ipsum Lampridius ⁸ arguit, dicens: « Hujus imperium incrementum quidam litteris tradiderunt; quod contra est: nam et Severus appellatus est a militibus propter austeritatem; et in animadversionibus asper in quibusdam fuit. » Haec ipse. Sed nec etiam dici potest, ob id *κατακτατο*, incrementum ejus imperium esse dictum, ut vult, quod senatorem multum occiderit: nam constat, eodem auctore Lampridio, eum occidi jussisse Ovinium Camillum amplissimum senatorem, tyrannidem affectantem. Sed et Mammaea sanguinaria ejusdem Herodianis sententia ha-

¹ L. VII. ff. de offic. Procons. — ² L. IV. ff. Eun. hereticum. — ³ Dio in Alexandro. — ⁴ Lampr. in Alex. — ⁵ Herod. lib. VI. — ⁶ Lampr. in Alex.

⁷ Lactant. lib. v. c. 11. 12. — ⁸ L. XIII. ff. de off. Praesid.

benda est, que patrem uxoris Alexandri clarissimum virum inique admodum occidi mandavit, ejusque filiam Alexandri conjugem in Africam relegavit, ne Augusta nomen illa sibi vindicante, ipsa contemptui haberetur.

6. Ipsa enim Mammæa ejus mater jam a pristina illa optima morum institutione ex Christianorum consuetudine comparata, post collatum imperium filio visa est descivisse : nam præter lare que dicta sunt, ab omnibus historicis avaritia infamatur. Inter alia enim de ea Lampridius : « Mulier sancta, sed avara, et auri atque argenti cupida. » Sed ejus avaritiæ occasione concilatos esse milites in filium, ut

eum occiderent, tum ipse, tum alii tradunt. Hæc autem necessario a nobis præmittenda fuerunt, ne commentum putetur, quod dicemus aliquot Romæ martyres sub Alexandro esse passos; licet de eo tradat Lampridius, permisisse Christianos esse. Cum alioqui et ex his augurari liceat, Christianis facessitum esse Romæ negotium; siquidem cum antea sub Antonino Caracalla, sub Macrino, necnon sub Elagabalo quiete agere permisissent Christiani; quod Alexander demum passus dicatur esse Christianos, aliquam vexationem tunc intercessisse, auctor significare videtur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5716. — Olymp. 250. an. 3. — Urb. cond. 976. — Jesu Christi 223. secundum Boroniam 225.

— Urbani papæ 2. — Alexandri imp. 2.

1. *Consules.* — Ad mun. 1. Coss. *L. Marius Maximus II.*, et *L. Roscius Ælianus*, ut ostendit card. Norisius ex tabula ænea nuper reperta, et ex variis Codicis Justinianei rescriptis, in quibus Maximus cum nota numerali effertur. Vides Alexandrum, qui juxta

priorem consulatum Casareorum regulam hoc anno consul procedere debebat, summ in locum virum jam ea dignitate functum subrogasse; adeo verum est quod sæpe indicavimus, annos celebriores senatoribus iterato consulatu coonestatis assignatos fuisse.

CALLISTI ANNUS 6. — CHRISTI 226.

1. *Callisti papæ aliorumque martyrium, ejusque res gestæ.* — Anno Domini ducentesimo vigesimo sexto, Juliano et Crispino coss., pridie idus Octobris, Callistus papa martyrio coronatur, cum sedisset annos quinque, mensem unum, et dies duodecim. In hunc usque annum eum pervenisse, Eusebii Chronicon admonet, qui de eodem quoque numero annorum, tum ibi, tum in historia fidem facit: sub Alexandro passum esse, cum acta ejus martyrii, tum Martyrologia omnia asseverant: in Romano enim hæc de Callisto scripta habentur, cui cætera assentiunt: « Romæ, via Aurelia, natalis beati Callisti papæ et martyris, qui Alexandrini imperatoris jussu diutius fame in carcere cruciatus, et quotidie fustibus cæsus, tandem e fenestra domus, in qua custodiebatur, precipitatus, atque in puteum demersus, victoriæ trium-

phum promeruit. » Extat adhuc ipsa domus in ecclesiam feliciter conversa, in qua et ipse cernitur puteus, in quem dejectus est Sanctus.

2. Extant ejus passionis Acta, haud tamen in omnibus sincera; non enim probantur quæ in eis habentur promulgata ab Alexandro adversus Christianos edicta, indictamque ab ipso adversus eos persecutionem fuisse. Repugnant enim his non solum quæ ex Lampridio superius recitavimus, sed et quæ scripta sunt ab antiquis Christianarum rerum scriptoribus; qui omnes æque affirmant, nullam sub Alexandro extititam in Ecclesia persecutionem. Quamobrem contenti erimus hic ea tantummodo recitare, quæ summam collecta ¹ habentur in antiquis tabu-

¹ Martyrol. Roman. die 10 Maii.

lis ecclesiasticis descripta, in quibus hæc de aliis martyribus notata leguntur, que ut vera accepta, fusi in isdem Actis tractantur : « Romæ beati Calepodii presbyteri et martyris, quem Alexander imperator gladio fecit occidi, et corpus ejus per civitatem trahi atque in Tiberim jactari, quod inventum Callistus papa sepelivit. »

3. Quod vero tum hic Calepodius, tum alibi alii complures gladio cæsi reperiantur, et non securi; id majoris ignominie causa fieri solitum videri potest : siquidem consulum et proconsulum securæ erant; gladius vero etiam inferioris ordinis judicum; prætorum enim gladius erat insigne ¹. Nam Spartianus in Geta de Antonino Caracalla testatur, improbase, quod Papinianus, quem occidi jusserat, securi percussus esset, et non gladio. At de aliis quoque martyribus hæc ibidem sunt posita : « Decollatus est etiam Palmatus consul (al. consularis) una cum uxore et filiis et aliis promiscui sexus quadraginta duobus de domo sua ; Simplicius quoque senator cum uxore et sexaginta octo de familia sua; item et Felix cum uxore sua Blanda, quorum capita suspensa sunt per diversas Urbis portas ad exemplum Christianorum. » Hæc ibi. Erant hi omnes Callisti opera nuper ad Christum conversi. His adnumerandus quoque privatus martyr, cujus dies natalis quarto kalendas Octobris his verbis descriptus habetur : « Romæ sancti Privati martyris, qui ulceribus plenus, a beato Callisto papa sanatus, inde ob Christi fidem sub Alexandro imperatore plumbeis cæsus est usque ad mortem. » Addeendus his et Asterius, de quo agitur duodecimo kalendas Novembris in hæc verba : « Apud Ostia Tiberina S. Asterii presbyteri et martyris, qui ut in passione beati Callisti legitur) sub Alexandro imperatore passus est. »

4. Porro harum omnium martyrum cladum artifices fuerunt juris illi consultissimi, quibus Urbis curæ fuerat demandata, et (ut reor) præcipuus architectus Domitius Ulpianus; nam in die natali quorundam aliorum martyrum nomen ejus, ut persecutoris, insigniter notatur ², ubi agitur de sanctis martyribus Quiriaci episcopo Ostiensi et sociis, de quibus suo loco dicemus, qui passi habentur sub Ulpiano præfecto, tempore Alexandri. Eodem etiam modo, qui dicuntur judente Alexandro fuisse occidi jussi, sic id accipiendum, quod quicquid hi fecissent, imperatoris nomine atque auctoritate se egisse jactarent, fisdem quoque jura administrandis, passi in credimus Romæ Talianam, de qua hæc in tabulis ecclesiasticis : « Romæ sanctæ ³ Talianæ martyris, que sub Alexandro imperatore uncis atque pectinibus laetata, bestias exposita, et in ignem projecta, sed nihil lesa, gladio percussa, migravit in celum. » Quamdiu enim Ulpianus vixit, Christianos Romæ afflictatos esse, tum ex iis, tum ex aliis martyribus qui postea passi sunt, jure affirmari posse videtur.

5. Sed videas in his plane sanctæ Ecclesiæ admi-

rabilem in cunctis rebus disponendis cum pietate mansuetudinem; que licet optime sciret, se ejusmodi jurisconsultos habuisse olim infensissimos hostes; ea tamen que ab illis scripta essent rationi consentientia ac veritati, minime spreverit, sed interdum in causis adjudicandis usa isdem fuerit; quippe que veritatis studiosissima, penes quemcumque illam invenerit, eandem ut amicam sibi conjunxerit, atque ut propriam vindicaret. Et ut læcæm de christiano principe Justiniano, ex dictis omnibus atque aliis jurisconsultis atque Gentilibus imperatoribus omne jus vetus emulcænte, ordine disponente, illudque observandum cunctis sibi subditis præscribente; ipse S. Gregorius ⁴ papa citat lexum Papiniani ⁵, qui fuit unus ex iis, et magister eorum, qui in Christianos parum acqui, hoc ipso tempore sub Alexandro Romanam Republicam administrabant. Qua etiam ratione et Diocletiani, et aliorum principum, qui extiterunt Christianorum acerbissimi hostes, aliquando rescriptis vel edictis utuntur qui in eadem Ecclesia sunt fideles; ut plane appareat, et in illis tantummodo displicuisse perfidiam et impietatem, et e contra veritatem ac recti rationem in hostibus etiam amasse, atque secutam esse.

6. Sed ut ad Callistum jam revertamur, hæc de eo habentur in libro de Romanis Pontificibus : « Hic constituit jejuniū ter in anno fieri, frumenti, vini, et olei gratia, secundum prophetiam. » Puto legendum, quater in anno; nam prophetia, quam citat, Zacharie ⁶ est momentis, quater in anno jejuniū esse celebrandum; quod quidem ex apostolica traditione mansisse diximus, dum de jejuniis traditionibus superius pluribus actum est, adeo ut non sit dicendus ejusmodi jejuniū Callistus primus institutor, sed qui rescriptis mandavit quod pia traditione prius a fidelibus servaretur. At subditur : « Hic sepultus in cœmeterio Calepodii, via Aurelia, milliario tertio, pridie idus Octobris. Hic fecit cœmeterium sanctæ Mariæ trans Tiberim. Hic fecit aliud cœmeterium via Appia, ubi nulli sacerdotes et martyres requiescunt, quod appellatur usque in hodiernam diem cœmeterium Callisti. Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros sexdecim, diaconos quatuor, episcopos per diversa loca octo : » lucusque ibi.

7. *De cœmeteriis.* — At quoniam frequens incidit mentio de cœmeteriis, ut modo de diebus, Calepodii et Callisti; opera præfatum ducimus hic de cœmeteriis agere, que in Romana civitatis suburbis et ipso agro Romano fuisse reperimus. Et in primis liquet lege Duodecim tabularum ⁷ vetitum fuisse defunctum intra mœnia sepelire; quamvis Spartiani ⁸, insitigente Lycurgo, intra civitatem juxta templa sepulcra fieri voluissent. Romæ autem cæsi omnes extra Urbem sepeliri solent; qui tamen triumphum egissent (ut auctor est Plutarchus ⁹) intra Urbem

¹ Greg. lib. VIII, epist. LIV. — ² L. Lamoi, §. hoc Latent, ff. ad legem Jul. magist. — ³ Zach. VIII. — ⁴ Greg. de leg. lib. II. — ⁵ Plutarch. in Apoph. Heg. Laconic. — ⁶ Plutarch. in Problem. Rom. quest. 79.

⁷ Sigon. de Jud. lib. I, c. 7. — ⁸ Martyrol. die 26 August. — ⁹ Ibid. die 12 Januar.

poterant sepeliri. Cogebantur his legibus Christiani etiam suos mortuos extra mœnia sepelire, nisi forte quis clanculum (quod sæpius accidit) cadaver martyris sustulisset, ac in domo propria sepelisset: quam quidem legem usu contrario antiquatam Theodoricus rex Italiae¹ restituit, sed Leo² Augustus postea penitus abrogavit.

8. Rursus vero nequaquam more Gentilium Christiani cremabant corpora defunctorum, sed unguentis delibata condiebant, sicque pollincta in eadem loca cum cæteris deferbant; quæ modo cœmeteria, interdum arca, tumba, cataclumba, seu catacumba, vel crypte arenaria, ex loci natura nomine comparato, dici consueverunt, sed cœmeterium usitalius: hoc neque nomine illa loca dicentes, quod fides doceret, Christianos non mori, sed rursus excitandos³ infera in Domino obdormire. Ex Hebraeis namque accepta videtur ejusmodi consuetudo sepeliendi mortuos in cryptis, loculis in eisdem excavatis: ad hoc namque opus pater credentium Abraham ab Ephron speluncam duplicem emul⁴. In interiori quoque spelunca diximus fuisse sepulcrum Domini excisum in petra⁵. Est de eadem consuetudine recentior memoria apud Epiphanium⁶ hæc dicentem: Abducunt miserum adolescentem post occasum solis in propinquas tumbas; sepulcra autem sic appellantur, spelunca videlicet in petris effosse, ac constructæ. » Delectæ sunt ad hoc opus a Christianis Romæ agentibus arenaria cyprea, de quibus superius dictum est, ad eum usum admodum accommodatæ, quarum nomina hæc ex Vaticanis tabulis subjicere opere prelium existimamus.

9. Præter cœmeteria duo, Callisti et Calepodii, quorum hæc mentio est, illud fuit cum primis nobilissimum positum in Vaticano, in quo S. Petri et aliorum plurimum summorum Pontificum corpora condita sunt; aliud Ostianum via Salaria, in quo idem S. Petrus dicitur baptizasse, cujus mentio est in Actis Liberii pape: quintum ad Nymphas dictum via Numentana, in prædio Severæ, septimo ab Urbe lapide; sextum Soleris nominatum, haud longe a cœmeterio Callisti; juxta quod etiam septimum situm erat cœmeterium Zephyriini; octavum Prætextati via Appia; nonum Pontiani; Cyriacæ matronæ decimum in agro Verano; undecimum Lucinae via Aurelia; duodecimum Aproniani via Latina; decimum tertium Felicis pape via Aurelia, secundo ab Urbe lapide; decimum quartum Priscilla, via Salaria tertio ab Urbe lapide juxta crypsum sancti Crescentianis; quintum decimum Timothei via Ostiensi in loco, ubi nunc est basilica S. Pauli; decimum sextum Novellæ dictum via Salaria; decimum septimum S. Balbinæ inter viam Appiam et Ardeatinam, idemque nominatum Marci pape; insuper cœmeterium Julii via Flaminia; aliud ejusdem nominis via Aurelia; rursus aliud ejusdem quoque nominis via

Portuensi, quod numeratur vigesimum; rursus cœmeterium Damasi inter viam Ardeatinam et Appiam; vigesimum secundum vero quod dicebatur Anastasii pape, tempore pacis intra Urbeni in Exquilino factum; vigesimum tertium Hermetis; aliud Nicomedis via Ardeatina; vigesimum quintum sanctæ Agnetis via Nomentana; vigesimum sextum sanctæ Felicitatis via Salaria; vigesimum septimum dictum Jordanorum; vigesimum octavum Nerei; Sanctorum Felicis et Adacti undetrigesimum; trigesimum vero Tiburtii et Valeriani, xxxi Sanctorum Petri et Marcellini via Laticiana; xxxii Marci et Marcelliani: quod sequitur xxxiii dictum Quartii et Quintii; itemque illud sanctæ Agathæ via Aurelia; xxxv cœmeterium Ursi: et aliud quod dictum est Cardianum; trigesimum vero septimum dictum est, inter duas lauros; trigesimum octavum ad Clivum Cucumeris via Salaria; cœmeterium vero Thrasonis ad sanctum Saturninum ponitur trigesimum nonum, quadragesimum vero Cyriaci via Ostiensi; quadragesimum primum Pelronilla; quadragesimum secundum Januarii; denique quadragesimum tertium Simplicii et Serviliani. Quorum omnium fit mentio in libro de Romanis Pontificibus, et aliis in locis. Qualia autem esse solent ejusmodi cœmeteria, alia occasione supra meminimus, descripsimusque paucis, quod inspeximus, cœmeterium Priscilla positum via Salaria, quale et esse reperimus nuper cœmeterium Callisti.

10. Antiquius autem, cum in eis essent corpora sanctorum martyrum, frequenti cœtu a fidelibus visitari consuevit cœmeteria, nulla sunt quæ aperte demonstrent, et in primis illud, quod edictis imperatorum ab eis Christiani (ut scribit Eusebius¹) arcerentur: reddita vero Ecclesie pace, eadem frequenter loca permitterent. S. Hieronymus² vero de se ipso cœmeteria quolibet die Dominico visitante hæc scribit: « Dum essem Romæ puer, et liberalibus studiis erudire, solebam cum cæteris ejusdem ætatis et propositi diebus Dominicis sepulcra Apostolorum et martyrum circumire, crebroque cryptas ingredi, quæ in terrarum profunda defosse ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora sepulcorum: et ita obscura sunt omnia, ut propemodum illud propheticum³ compleatur: Descendant in infernum viventes: et raro desuper lumen admissum horrorem temperet rarebrarum, ut non tam fenestram, quam foramen demissi luminis putes: rursusque pedetentim acceditur, et cæca nocte circumdatis illud Virgilianum proponitur:

Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent. »

lucusque Hieronymus.

11. Sed et Prudentius⁴ dum agit de cœmeterio Cyriacæ in agro Verano posito (quod quædam quantumve esset, patefacto recens aditu ex ea parte ubi erat ec-

¹ Apud Cassiod. c. 113. — ² Leo Philosoph. Imp. const. 53. — ³ Hinc Felix in Oct. et Tertul. de Coron. mil. et ali. — ⁴ Gen. XXIII. — ⁵ Matt. XXVI. — ⁶ Epiph. Hæc. XXX.

¹ Euseb. lib. vii. c. 40. et 43. — ² Hieronym. in Ezech. c. 40. — ³ Psal. LIV. — ⁴ Prudent. hym. 11.

clesia S. Hippolyti, hodie inspicere licet hæc habet
his versibus :

Hand procul extremo culta ad pomoria vallo
Mersa latebrosi crypta patet foveis.
Hujus in occultum gradibus via prona relexis
Ire per aufactus, luce latente, docet.
Primas namque fores summo tenus intrat hiatu,
Illustratque dies limina vestibuli.
Iude ubi progressa facili nigrescere visa est
Nox obscura, loci per specus ambiguum :
Occurrunt cæcis immensa foramina tectis,
Que jacunt claros antra super radios.
Quamlibet ancipites lewant hinc inde recessus
Arcta sub umbris atra porticibus :
Attamen excisi subter cava viscera montis
Crebra terebrato fornice lux penetrat.
Sic datur absentis per subterranea solis
Cernere fulgorem, luminibusque frui.

Et inferius de frequentia illuc accedentium tunc ad
corpus sancti Hippolyti ibi positum, de quo agit, hæc
addit :

Mane salutatum concurrunt : omnis adorat
Pubes : eunt, redeunt, solis ad usque obitum.

Cessarunt autem fidelium studia in cæmeteriis
aedeundis, postquam ea que ibi sita erant corpora
sanctorum martyrum intra Urbem sunt delata, et in
diversis ecclesiis honorificentius collocata.

12. Sed et accidit, ut sicut majorum consuetu-
dine, etsi non iisdem sepuleris, in eisdem tamen
cæmeteriis sepeliebantur aliorum quoque corpora
Christianorum : sic translatis jam sub Christianis
imperatoribus sanctorum martyrum reliquiis in ec-
clesias intra civitates positas, in eisdem etiam aliorum
fidelium corpora crepta sint sepeliri ; quod eos doce-
ret pietas, meritis sanctorum martyrum adjuvari
animas defunctorum. Nam et sanctus Maximus ait ¹ :
« Ideo hoc a majoribus provisum est, ut sanctorum
ossibus nostra corpora sociemus ; ut dum illos tactus
metui, nos pena non tangat ; dum illis Christus
illuminat, nobis tenebrarum caligo diffugiat. Cum
sanctis ergo martyribus quiescentes, evadimus in-
ferni tenebras eorum propriis meritis, attamen con-
socii sanctitate. » Hæc Maximus. Eodem quoque con-
silio sanctus Ambrosius prope sanctos martyres voluit
sepeliri. Sed hæc pluribus Augustinus ² ; nos vero
alia occasione inferius de his fusiùs quarto Annalium
tomo dicturi sumus, que hic attingimus obiter. Sed
quod ad res post Callisti obitum gestas pertinet ; in
eodem libro de Romanis Pontificibus habetur, va-
casse sedem post obitum Callisti diebus sex ; sicque
vigesima prima die Octobris substituitur ei Urbanus
Romanus, natus patre Pontiano.

¹ Max. serm. in natal. SS. Oct. Advent. et Solvi, — ² Aug. de Cura
agend. pro mort.

Anno periodi Græco-Romane 5717. — Olymp. 250, an. 4. — Urb. cond. 977. — Jesu Christi 224, secundum Baronium 226.
— Urbani papa 3. — Alexandri imp. 3.

1. *Consules* — Ad num. 4. Coss. *Julianus II*, et
Crispinus, ex card. Noris in Epist. consulari, ubi
inscriptionem refert, et varia Codicis Justiniani
rescripta citat, in quibus *Julianus* cum nota nume-
rali offertur. His adde Fastos Græcos Theonis, in
quibus *Julianus* dicitur consul II, quia primorum
imperii annorum consulatus honorificentiores erant,
vel in propinquos imperatorum, vel in personas
illustriores, ac jam ea dignitate exornatas, de more
conferrebantur.

2. *Callisti PP. obitus*. — *Callistus* papa anno
ducentesimo vicesimo secundo ad Denum migravit.
In Chronico enim Damasi legitur : « Callistus annos
quinque, menses duos, dies decem. Fuit temporibus
Maerini, et Heliogabali, a consulatu Antonini et Ad-
venti, usque Antonino III et Alexandro. » Quæ Iohi-
dem verbis Cuspinianus in Fastis habet. Pontificatum
inierat Callistus die decima octava mensis Julii anni
Christi cxxvii. Præsentis et Extricati consulatu notati.
Quare sedit annos quinque, menses duos, dies de-

cem, dieque sabbati ordinatus fuerat. Dies enim
mortis assumitur a Papebrocio in Conatu Chronico-
Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, ex
Actis, in quibus dicitur, quod corpore sancti in pu-
teum præcipitato, « post dies decem et septem ve-
niens Asterius cum clericis noctu ad puteum, levavit
corpus B. Callisti episcopi, et sepelivit in cæmeterio
Calepodii via Aurelia, pridie idus Octobris. » Subdit
Papebrocius, hanc causam esse ipsam tali die colendi,
et inscribendi Hieronymiano Martyrologio his verbis :
« Romæ via Aurelia in cæmeterio Calepodii, Callisti
episcopi : sed propter hoc nos formidare non debere,
ne aliorum etiam, quorum Acta non extant, dies
notati in dicto Martyrologio, non sint vere mortuales. »
At perperam. Si enim in Martyrologio Hieronymiano
dies obituali Callisti notaretur, non ad diem xiv
Octobris, sed ad diem xxviii Septembris S. Callisti
depositio memoraretur ; cum eo die martyri gloria
coronatus, et die xiv Octobris terra mandatus fuerit.
Ex hoc itaque aliisque locis passim referendis liquet,

in Martyrologio Hieronymiano non semper diem mortis notari, quod valde observandum. Nam Papebrocius dies in eo inscriptos de Pontificum Natalibus semper explicandos existimans *Zephyrini* mortem ad diem xx Decembris anni ccxvii distulit, et *Callistum* ab eo vicarium mense Julio illius anni renuntiatum scribere coactus est; qui tamen Callisti vicariatus supposititius, et *Zephyrini* obitus ante finem Decembris anni ccxvii omnino consignandus. In Indiculo Depositionis Martyrum apud Bucherium, lib. de Doct. Temp., mense Octobri legitur: « Pridie idus, Callistus, in via Aurelia, milliario iii. » Quare, cum die xiv mensis Octobris sepultum esse, certum. In antiquo calendario a Frontone publicato legitur: « xiv die mensis Octobris nat. S. Callisti pontificis. » Eum tamen martyrio coronatum fuisse ex laudato Libello Bucheriano constat. Quare ex eo quod in aliqui-

bus Martyrologiis sanctus aliquis dicitur episcopus, vel pontifex, eum martyrem non fuisse, inde deduci non potest. Post ejus obitum vacavit Sedes *dies quinque*, ut legitur in auctori Chronico veterum Pontificum: sed incertum, an quinque dies illos a die emortuali Callisti, vel a die quo sepultus est, illius Chronici auctor auspicietur. Quidquid sit, Urbanus mense Octobri Callisto successit.

3. *Decretales Callisti*. — Decretales duæ Callisto attribuantur, quæ a viris doctis inter supposititias numerantur. Prior incipit cum verbis Gelasii, epist. 9: « Fraternalis amore constringimur, et Apostolicis, etc. » habetque varia loca ex Prospero, Ambrosio, Leone I, Concilio Romano sub Symmacho, aliisque desumpta. Posterior data est ad omnes Galliarum episcopos, incipitque cum verbis Simplicii papæ, epist. 1: « Plurimorum relatu comperimus, etc. »

URBANI ANNUS I. — CHRISTI 227.

1. *Restitutus ab Alexandro status civilis*. — Christi annus ducentesimus vigesimus septimus in Fastis notatur consulibus Dextero atque Rufo: quo Alexander auspiciatus annum quartum imperii, compluribus legibus promulgatis restituere conatus est optimum Reipublicæ statum, Elagabali moribus et institutis penitus depravatum atque corruptum. Et inter alia, illa quorum Lampridius ¹ meminit, dicens: « Lenouum vesticigal et meretricium et exoletorum in sacrum ararium inferri vetuit, sed sumptibus publicis ad instauracionem theatri, circi, amphitheatri, et ararii deputatis. Habuit in animo ut exoletos velaret, quod postea Philippus fecit; sed veritus est, ne prohibens publicum dedecus, in privatas cupiditates converteret, cum homines illicita magis postulerent, prohibitaque furore prosequantur. » Hæc ipse. Sed principum christianorum scopis everrenda Urbs et orbis pariter erat tot tantisque sordibus obscenissimis; perfecit enim Constantinus, quod Philippus jam ceperat. Est de iis S. Hieronymi ² sententia alias superius recitata, dicens: « Inter secula quoque in

fornicibus spectaculorum pueri steterunt publice libidini expositi; donec sub Constantino imperatore Christi Evangelio coruscante, et infidelitas univrsarum Gentium et turpitudinis delata est. » Sed de his alias.

2. At cum multa alia ab Alexandro laude digna statuta fuerint, illud certe reprehensione non caruit, quod non tantum mathematicos et genethliacos, quos complures antea imperatores (ut auctor est Tacitus ¹) ex Urbe pepulerant, Romæ agere passus est, sed et eos jussit (quod testatur ² Lampridius) publice profiteri atque docere. Hinc illud Origenes ³: « Studium autem Chaldeorum apothecæ, doctrine nativatum. » Qui enim colebat inter ceteros (ut dictum est) Apollonium Tyanaetum, his artibus addictum fuisse, facile possumus intelligere. Sed et de eo item Lampridius: « Aruspiciæ quoque peritissimus fuit, *ἰερασκῆς* magnus, ut et Vascones et Hispanorum et Pannoniorum augures vicerit. » Sed de rebus atque institutis Alexandri hætenus: qui vero plura cupit, ethnicos historicos consulat.

¹ Lamprid., in Alexand. — ² Hier., in Isa., cap. 2.

³ Tacit., lib. xviii. — ² Lamprid., in Alexand. — ³ Orig., in Jerem., hom. 7.

Anno periodi Græco-Romanæ 5718. — Olymp. 251. an. 1. — Urb. cond. 978. — Jesu Christi 228. secundum Baronium 227.
— Urbani papæ 4. — Alexandri imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. Fuscus II, et Dexter.* Priorem cum nota numerali efferendum esse, ostendit card. Norisius in Epist. consulari, tam ex duabus inscriptionibus Gruterianis, quam ex variis rescriptis Codicis Justiniani. Referunt quidem Onuphrius, ac Gruterus inscriptionem dicatam. *Dextro, M. Maecio Rufo cos.* Sed hic consul tantum suffe-

ctus fuit incerta anni parte, ut ibidem card. Norisius habet. In Fastis Theonis *Fuscus* cum numerali nota etiam profertur.

2. *Quinquennialia imperii Cæsarei Alexandri.* — Alexander imperii Cæsarei quinquennialia dedit, ut ex ejus decennialibus colligitur.

URBANI ANNUS 2. — CHRISTI 228.

1. *Martina et alii martyres.* — Anno sequenti, ducentesimo vigesimo octavo, Alexandro Augusto secundum et Marcello coss., ipsis kalendis Januariis, cum adhuc quartus imperii Alexandri annus duraret nam mense Martio quintus captus est annus S. Martine virgo Romæ passa est. Exant¹ ejus Acta aptud nos, citata a nobis in Notationibus, que eam anno quarto Alexandri passam esse continent. Insuper passos esse tradunt decimo septimo kalendas Novembris decem et septem milites, carnificinæ sanctorum ministris, Martine opera ad Christum conversos. Quod autem huic datum est crimini, ejus precibus templum Apollinis corruisse, jam terramotus, et alias que accidissent clades, a Gentilibus adscribi solitas Christianis, insus dictum est superius. Constat his namque temporibus in Oriente quoque aliquot civitates terramotu collapsas, quas Alexander² collata pecunia restituendas curavit. Cætera autem de S. Martine passione, ejus Acta declarant, in multis tam emendanda.

2. Passus quoque reperitur temporibus Alexandri Julius miles in Mysia sub Maximo præside, de quo hæc antique fabulæ ecclesiasticæ³ in anniversaria die natalis ejus: « Dorostori in Mysia passio beati Julii, qui tempore Alexandri imperatoris, cum esset veteranus et emerita militia, comprehensus ab offi-

cialibus, Maximo præsidi offertur; quo præsentem, cum idola execraretur, et Christi nomen sanctissime confiteretur, capitali sententia punitus est. » Itac ibi, Martyrium subit tunc quoque ibidem Hesy chius, ejus dies natalis descriptus legitur decima quinta Julii in hæc verba: « Dorostori in Mysia sancti Hesy chii, qui cum beato Julio comprehensus, sub Maximo præside coronatus est. » Cur autem prebenderetur, ejusmodi intercessit que sic alibi⁴ exprimitur causa: « Cum autem Julius ad passionem duceretur, Hesy chius quidam miles christianus, ei amicissimus, dum se ejus orationibus commendasset, eumque osculatus fuisset, a militibus tentus et ipse post dies viginti passus est. » Quod spectat ad Maximum præsidem, sub quo hi duo martyres passi sunt; fortasse hic ille Maximus Puppienus, qui in illis regionibus adversus Sarmatas pugnavit feliciter, ac postea factus est imperator, qui et consulatum gessit anno sequenti. At de reliquis martyribus sub Alexandro, nimirum de iis qui Romæ passi sunt, opportuniori loco inferius agemus. Nam aliis in locis haud facile est reperire martyres sub Alexandro: ut manifeste ex his appareat, non fuisse aliquo edicto persecutionem indicatam, sed per eos quibus administratio Urbis credita erat, in Christianos odio inflammatos, exagitatos eos fuisse qui in Urbe erant vel prope. Quinam vero fuerint ii judices, dictum est superius.

¹ Apud Sur. tom. 1. — ² Lamprid. in Alexand. — ³ Martyrol. Rom. 27 Martii.

⁴ Catal. sanct. lib. V. c. 56. et 119.

Anno periodi Græco-Romane 5719. — Olymp. 251. an. 2. — Urb. cond. 979. — Jesu Christi 226. secundum Baronium 228.
— Urbani pape 5. — Alexandri imp. 5.

1. *Consides.* — Ad. num. 1. *Coss. Alexander Aug. II, et C. Quintilius Marcellus.*

2. *Quinquennalia imperii Augustei Alexandri.* — Alexandri consulatus juxta secundam consulatum Casareorum regulam, ob nempe imperii ejus Augustei quinquennalia, quorum indicium fhermæ Alexandrinæ hoc anno ædificata, ut ostendit Alexandri nummus, a Vaillantio v. c. tom. 2, fol. 134, recitatus, in cujus postica legitur : P. M. TR. P. V. COS. II. P. P. Cernuntur fhermæ Alexandrinæ.

3. *Martyrium S. Martine Virginis.* — *Sancta Martina* virgo Romana patre consulari nata, anno quarto imperii Alexandri Severi, cum deos Gentilium colere recusasset, post varia supplicia in amphitheatro damnata fuit ad bestias, a quibus cum non laderetur, in ardentem rogam injecta, tandemque capite plexa fuit, ut legitur in ejus Vita a Bollando ad diem primum Januarii recitata. Ea quidem Vita, ut cum legentibus patet, serius scripta, sed inventio reliquiarum ejus, quæ anno MDCXXXIV Romæ configit, variaque quæ de hac sancta martyre loquuntur Martyrologia, ei fidem adstrunt. Ejus corpus die xxv mensis Octobris reperitum fuit in crypta, sive, ut vocant, confessione ecclesie ei olim dicatæ, cum Sanctorum Concordiæ, Epiphaniæ et sociorum corporibus, quorum omnium nomina inscripta erant in tabula marmorea. Eo venit Urbanus VIII, qui tunc Ecclesie Romane præerat die xxvii mensis Novembris illius anni, cum aliquot cardinalibus, multisque utriusque ordinis proceribus. Colitur hodie sancta Martina officio ecclesiastico in Breviario Romano die xxx mensis Januarii.

4. *Persarum regni institutio.* — Translatum hoc anno Parthorum regnum ad Persas; *Artaxerxes* enim Persa Parthos tribus præliis superavit, et *Artabanum* eorum regem interfecit, ut docet Dio, lib. 80. Agathias, lib. 4, cap. 11, rei gestæ tempus his verbis designat : « Artaxerxes annis octo et triginta ad quingentos post magni Alexandri Mæcedonis principatum, qualernis post alterius Alexandri Mammaei Persarum suscepit imperium; » ideoque currenti Christi anno, quo quartus Alexandri mense Martio absolutus est, et kalendis Octobris annus Alexandreus, seu Seleucidarum quingentesimus tricesimus octavus auspicatur. Quare Agathias menses anni quinti Alexandri jam inchoati negligit, et *Artaxerxem* post mensem Septembrem regnare cœpisse indicat. Ejus tamen verba Scaligerum, lib. 5 de Emendat. Temp., irreflitum tenere : ait enim duos in iis insignes esse errores; cum tamen ipsemet erret, dum existimat annos Seleucidarum Alexandreos ab initio monarchiæ Alexandri M. deduci : deinde quo annos DXXXVIII fluxisse putat ab initio Seleucidarum, ad quartum Alexandri Mammaei annum. Non enim animadvertat Scaliger, annos Seleucidarum plerumque etiam vocari annos a morte Alexandri, et Agathiam annum Alexandri quartum integrum numerare, mensesque quinti in summam non conferre. Hæc epocha, quod res Romane et Ecclesiasticæ Persicis in posterum non raro illigentur, valde observanda. Ex ea manifestum fit, errasse Eusebium in Chronico, qui primo Alexandri imperatoris anno Persas ab hoc imperatore victas tradit; cum tamen ante presentem annum Persarum regnum institutum non fuerit.

URBANI ANNUS 3. — CHRISTI 229.

1. *Scriptores ecclesiastici hujus temporis.* — Qui sequitur Christi annus ducentesimus undetragesimus, adscribitur Fastis consulatu Galbani et Maximi, annum agente sextum in imperio Alexandro : quo

Eusebius in Chronico hos recenset scriptores ecclesiasticos, dicens : « Geminus presbyter Antiochenus, et Hippolytus et Beryllus episcopus Bostrenus Arabiæ; clari scriptores habentur. » Et autem de singu-

his agamus, primum de Gemino. Hæc sanctus Hieronymus¹: « Geminus Antiochæne Ecclesiæ presbyter pauca ingenii sui monumenta composuit, florens sub Alexandro principe, et episcopo urbis suæ Zeheno, eo maxime tempore, quo Heraclas Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex ordinatus est: » quæ autem ab eo scripta sunt, obscura remanserunt. Continebat horum omnium lucubrations editas Hierosolymitana bibliotheca ab Alexandro collecta, de qua hæc Eusebius²: « Per idem tempus complures ecclesiastici viri eloquentiæ laude præstantes floruerunt; quorum epistolæ, quas alter alteri scripserunt, adhuc reservatas reperire licet; quæ etiam ad nostram usque ætatem in Eliæ, id est, Hierosolymorum bibliotheca, quæ est ab Alexandro tunc illic Ecclesiæ administrante exedificata, custodite fuerunt. Ex qua bibliotheca ipsi, ad opus quod habemus præ manibus, multa collegimus. In quorum disertorum virorum numero est Beryllus episcopus Bostræ in Arabia, qui varios libellos ex optimis scriptoribus tanquam postulos excerptos una cum epistolis et aliis operibus flos se reliquit. »

2. *Berylli in hæresim lapsus.* — Quo modo autem hic in hæresim lapsus per Origenem revocatus sit, et de Synodo in Arabia contra eum collecta, hæc idem tradit Eusebius³: « Beryllus Bostrorum Arabiæ episcopus, qui paulo ante demonstratus est, quo ecclesiasticæ veritatis regulam perverteret, peregrinam quandam et alienam a fide doctrinam in Ecclesiam introducere tentavit; ausus quidem temere asserere, Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum propria substantiæ circumscriptione non ante fuisse, quam in humanam carnem migraret; neque propriam habuisse ex se divinitatem, sed solam Patris in eo existisse. Qua de re cum multi episcopi in disceptationem cum eo venissent, deque ejus errore graviter discernissent; inter ceteros Origenes, a quibusdam rogatus, primum cum eo in familiarem sermonem et colloquium descendit, quasi periculum facturus quid animi haberet, quidve sententiæ. Ubi vero cum suam perversam opinionem constanter affirmare intellexit, utpote hæc recte de Christo sentientem, confutavit; atque cum firmis rationibus persuadendo, tum certa demonstratione convincendo, eum ad veram de ea controversia sentiendum reduxit; atque adeo ad pristinam ac sanam de Christo et ejus divinitate opinionem, quam olim tenuisset, demum restituit. Quædam monumenta a Beryllo scriptis prodita, cum decretis Synodi ejus causa convocatæ, ad nostram ætatem reservata sunt, quæ non modo Origenis disquisitiones cum eo habitas, et disputationes coram Ecclesia, quam regèbat, celebratas, verum etiam quasque res id temporis gestas complectuntur. » Hæc Eusebius. Quoniam modo vero Ecclesia, quæ in Arabia erat, novis hæreticis emergentibus, iterum turbata sit, et de altero conventu ibidem celebrato, cui etiam intertuit idem Origenes, suo loco dicemus.

3. *Hippolyti episcopi Portuensis martyrium et scripta.* — Quod autem pertinet ad Hippolytum episcopum ab Eusebio post Beryllum in historia¹ recensitum, paulo inferius² numerat ipsius commentarios post canonem temporis, de quo superioris anno primo Alexandri actum est; ait que: « Cætera ejus scripta, quæ ad nos venerunt, hæc sunt: In sex dies commentarii; In ea quæ sex dies sequuntur: Contra Marcionem liber; In Canticum canticoꝝ explanatio; In partes aliquot Ezechielis expositio; De Paschate liber; Contra omnes hæreses liber. Extant præterea nonnulla alia ejus monumenta, quæ apud alios conservata invenias. » Hæc Eusebius. Addit his S. Hieronymus, commentarios in Isaiam, in Danielem, in Zachariam, in Psalmos, in Ecclesiasten, de Saul et Pythonissa, de Antichristo, de Resurrectione, et *περὶ ἐπιτάφου* de laude Domini Salvatoris; in qua, præsertim Origene, se loqui in ecclesia significat. Hæc de Hippolyti lucubracionibus ipse, qui et hæc subdit³: « In hujus æmulationem Ambrosius, quem de Marcionis hæresi ad veram doctrinam conversum diximus, cohortatus est Origenem in Scripturas commentarios scribere, præbens ei septem et eo amplius notarios, eorumque expensas, et his librorum parum numerum; quodque his majus est, incredibili studio ab eo quotidie opus exigens. Unde in quadam epistola *Ἐπεὶ δὲ ὡραίων* eum Origenes vocat, nempe operis impulsorem. » Hucusque Hieronymus de scriptis ejus: quæ ab Eusebio Origenis illius annali studiosissimo dolose existimo prætermissa, cum de viro ejus temporis omnium clarissimo jejune admodum agat; adeo ut etiam ejus ille Ecclesiæ episcopus fuerit, obscurum reliquerit, in Origenis tantum laudes effusus. Quid vero de ejus episcopatu literis a majoribus commendatum reperiat, hic intevtere opere prelium existimus.

4. Quod in primis pertinet ad Ecclesiam cui episcopus præfuit; Gelasius papa, rerum antiquarum inspector accuratissimus, in commentario, quem edidit de Duabus in Christo naturis adversus Eutychen, cum eum citat, metropolitanum Arabiæ nominat; eo enim titulo putamus inscriptum fuisse nomen ipsius in eo, quod citat, volumine. Discipulum porro fuisse Clementis Alexandrini, ejusque persuasione Romanæ se contulisse, abbi legimus. Nonnumquam fuisse cognominatum, Petrus Damiani scribens ad Nicolaum Romanum pontificem tradit; additque ab eo, cum ageret in Oriente, plusquam triginta millia ethnicorum ad Christi fidem fuisse perducta. Sed quod eidem tribuit Pelagiæ famosissima meretricis conversionem, contulisse eum cum alio Nonno, qui vixit temporibus Theodosii Junioris, ejus illud memorabile factum fuit, certissimum est. Ipsum autem Romanum advententem, digne ut par erat acceptum a Romano pontifice Callisto (nam ante ipsum nulla extat de eo memoria) et ab eo Portuensis Ecclesiæ episcopatu donatum apparet; eo

¹ Hieronym. de Script. Eccles. in Gemino. — ² Euseb. lib. vi. c. 2. — ³ Euseb. lib. vi. c. 26.

¹ Euseb. lib. vi. c. 11. — ² Idem eod. lib. c. 16. — ³ Hieron. de Script. Eccles. in Hippol.

nimirum consilio, ne tantum episcopum, sede alia obligatum, in Arabiam redeundi cura prioris commissi sibi gregis impelleret : quem ut lateri semper inhaerentem haberet, et in ambiguis consultorem, creavit episcopum Portuensem, sedem illi tribunus modicæ quidem curæ, sed amplissimæ dignitatis, cuius episcopus assistere solet Romano Pontifici.

5. Certe quidem magnæ existimationis fuisse virum, statua illa, qua ejus memoria illustrata tunc fuit, locuples testis est, de qua superius actum. Cæterum absque aliqua ambiguitate cum fuisse episcopum Portuensem, cum tabula ecclesiastica, tum ejus ac sociorum martyrii Acta significant; eodemque titulo Nicephorus¹ eundem nominat, et alii pane innumeris recentiores. Passum autem non sub Claudio (ut depravati codices habent) sed sub Alexandro, eadem ecclesiasticæ tabule restituta declarant² : quod ex eo etiam evidentius redditur, quod Ulpiano Urbis præfecto martyrius est vita functus (ut habet codex scriptus) licet alicubi Ulpianus pro Ulpiano legatur. Socii ejus ad Ostia Tiberina passi sunt, Quiriacus collega episcopus Ostiensis, Maximus presbyter, Archelus diaconus, et alii, qui (ut superius dictum est) sub Ulpiano præfecto martyrium subiisse leguntur; eorum³ die natali, qui mox post Hippolytum, nempe sequenti die, in Ecclesia peragi consuevit, et postridie sanctæ Aureæ virginis, quæ tamen ante Hippolytum passa est, cuius ipse corpus a mari projectum in litus sepultura donavit.

6. Porro cum ejus, tum etiam Hippolyti et sociorum plurimum, eadem Acta, quæ S. Aureæ dicuntur, martyria continent; quorum omnium nomina, more majorum, in Martyrologium relata sunt, ac in primis Hippolyti, hoc elogio⁴ : « In Portu Romano S. Hippolyti episcopi eruditione clarissimi, qui sub Alexandro imperatore ob præclaram fidei confessionem, manibus pedibusque ligatus, in affam foveam aquis plenam præcipitatus martyrii palmam accepit; cuius corpus a Christianis apud eundem locum sepultum fuit. » Videas sanctissimum virum sub eodem persecutore, quo et Callistus pontifex passus est, et eodem quo illum interitu martyrium consummasse; nam et ille (ut dictum est) in puteum mersus fuit. Extat et invisitur memoria olim celebris puteus ille, seu profunda fovea aquis plena, in qua sanctus Hippolytus martyrii coronam accepit; modo autem frequentibus piratarum incursionibus diruta ejus Ecclesia apparatus ignobilis.

7. De ejus vero sociis hæc paulo inferius eadem die : « Item in Portu Romano sanctorum martyrum Martialis, Saturnini, Epicteti, Mcrisis, et Felicis, cum sociis eorum; » postridie item : « Ad Ostia Tiberina sanctorum martyrum Quiriaci episcopi, Maximi presbyteri, Archelai diaconi, et sociorum, qui sub Ulpiano præfecto tempore Alexandri passi sunt : » ac denique sequenti die : Apud Ostia Tiberina sanctæ Aureæ virginis et martyris, quæ saxo ad collum

ligato, in mare demersa est; cuius corpus ad litus ejectum beatus Nonnus sepelivit. » Porro nonnus erat illi cognomentum, quod idem est quod monachus⁵. Hæc autem omnia locupletius scripta leguntur in dictis sanctæ Aureæ martyrii Actis, quæ mendis plena in multis essent restituenda.

8. Legimus et alia eisdem consentientia Hippolyti martyris Acta ex nuper citatis (ut videri potest) summam collecta; quorum est exordium : « Beatus Hippolytus, qui et Nonnus, etc. » in quibus ejus in Urbem adventus ea asseritur causa, ut limina Apostolorum inviseret, et sanctorum cœmeteria curiose perquireret. Ad Ostia Tiberina convocatum fuisse Hippolytum, eadem Acta tradunt; aderat enim præses eodem loco proximo (nam medius tandem Tiberis annis interluit) illique sententiam mortis accepit. Unde et Prudentius⁶ de eo agens :

Sistitur insano rectori, Christicolæ tunc
Ostia vexanti per Tiberina viros,
Illo namque die Roma recesserat, ipsos
Pæses suburbanos ut quateret populos. »

9. Sed quæ subdit, immanem ac sevam nimis persecutionem Romæ grassatam demonstrant; nisi quis pulet ea adscribenda potius temporibus Decii et Valeriani, quibus alii duo, quos recenset in unum, Hippolyti passi sunt; habet enim hos versus :

Non contentus humum celsæ intra mœnia Romæ
Tingere iustorum cœlibus assiduis,
Janiculum cum jam madidum, fora, rostra, suburram
Generet eluvie sanguinis affluere :
Protulerat rabiem Tyrrhenam ad Ilitoris oram,
Quæque loca aqoreus proxima portus habet.

Hæc Prudentius; qui tamen errore lapsus tres in unum confundit Hippolytos, militem nempe passum sub Valeriano, episcopum sub Alexandro, et presbyterum Antiochenum, olim Novatianum, martyrem sub Decio imperatore : quod plenius ac evidentius in nostris Notationibus⁷ demonstravimus. Porro Hippolytum martyrii titulo citari consuevisse ab ipso S. Hieronymo⁸ et aliis, certum est.

10. Sed quod pertinet ad alia ejus scripta, citatur a Theodoro⁹ Hippolyti martyris epistola ad reginam quamdam (existimo fuisse Mammæam Alexandri matrem) itemque oratio de duobus kironibus; necnon in illa verba⁶, « Dominus pascit me; » sermo item in Helecanam et Annam; alius in principium Isaie; liber de Distributione talentorum; oratio in magnum Canlicum; ejusdem interpretatio secundum psalmi; et oratio in psalmum vicesimum tertium. Citatur quoque a Gelasio⁷ papa ejusdem auctoris commentarius, cuius inscriptio erat, Memoria hæresum. Auctor est S. Epiphanius⁸, eundem quoque scripsisse adversus Valentinianos. At maximo quidem

¹ Niceph. lib. v. c. 45. — ² Martyrol. Rom. die 22 August. — ³ Idem die 23 August. — ⁴ Idem die 22 August.

⁵ Nol. in Rom. Martyrol. die 5 August. m. — ⁶ Pruden. Peristeph. in Hippolyt. hymn. 2. — ⁷ Die 30 Jan. f. — ⁸ Iher. in Matt. Pref. — ⁹ Theodor dial. lib. III. — ⁶ Idem eod. dial. lib. I. — ⁷ Gelas. Pap. lib. de duab. nat. — ⁸ Epiph. heres. xxxi.

totius Catholice Ecclesie detrimento atque iactura tot tantaque orthodoxi scriptoris monumenta exciderunt, vivique unus ille de Antichristo, seu de Judi-

cio libellus superfluit. At de Hippolyto haecenus; in quo utraque conveniunt, ut Orientalis et Occidentalis Ecclesia ingens decus merito dici possit.

Anno periodi Graeco-Romanae 5720. — Olymp. 231. an. 3. — Urb. cond. 980. — Jesu Christi 227. secundum Baronium 229.

— Urbani pape 6. — Alexandri imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *M. Nummius Albinus*, et *Maximus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari, non vero Balbinus et Maximus, ut Onuphrius et Baronius habent. Balbinus enim cum Caracalla IV consul II fuit, constatque ex Capitolino, cap. 7. de Vita ejusdem, Balbinum fuisse *iterum* consulem, non vero *tertium*. Porro priorem hujus anni consulem *Albinum* dictum fuisse, ex dualibus inscriptionibus, variisque Codicis Justinianei rescriptis ostendit ibidem Norisius.

2. *Persici belli initium.* — Artaxerxes Persarum rex « irruit in Armeniam, ex qua pulsus ab incolis, Medisque nonnullis, et filiis Artabani, in fugam se coniecit, ut quidam putant. Nam alii se recessisse aiunt, ut majores copias compararet. Hic igitur nobis

formidolosus fuit, quod maximis copiis, non modo Mesopotamiam invaderet, sed etiam Syriam: minareturque se recuperaturum omnia, quae Persae olim tenuissent usque ad mare Graecum, quaeque ad se propter majores suos pertinerent, » inquit Dio, lib. 80, qui cum Historiam suam usque ad annum Christi cccxxx exclusive perducit, liquet, *Artaxerxem* hoc, vel sequenti anno Romanos bello laessivisse: certe ante annum Christi cccxxx, alioquin de hujus belli initio Dio neutiquam loqui potuisset. Male itaque illud ad finem imperii Alexandri vulgaris opinio differt. Liqueat secundo, Dionem de rebus in co-gestis parum edoctum fuisse; cum in ea narratione solo rumore et fama imitatur.

URBANI ANNUS 4. — CHRISTI 230.

1. *De ordinatione Origenis.* — Christi Redemptoris nostri anno ducentesimo trigesimo, Modesto et Probo coss., septimo anno Alexandri imperatoris, Philetus episcopus Antiochenus, cum sedisset annos duodecim, ex hac vita sublatus, successorque est ei subrogatus Zebennus, alias Zebinus. Hae Eusebius in Chronico; idemque in Historia¹ de eodem agens, hoc tempore Origenem presbyterio initiatum, esse profectum in Graeciam, affirmat, dicens: « Antiochene Ecclesiae post Philetum ministerium capessit Zebinus, quibus temporibus Origenes necessitate ejusdem negotii ecclesiastici obeundi flagitante, in Graeciam per Palaestinam iter fecit, et Caesarea per manus impositionem episcoporum, qui in illis partibus reverunt Ecclesiam, munus suscepit presbyterii. » Porro laessitum esse negotium ea de causa Origeni atque episcopis ordinatoribus a Demetrio episcopo

Alexandrino, satis exploratum habetur; tunc enim Demetrius iis, qui Origenem ordinaverant, de peperam facta ab ipsis ordinatione querelam ingerens, quod de abscissione ejus fortasse paucis innotuisset, palam facere necesse putavit; quod quidem Eusebius narrat his verbis¹:

2. « Non longo temporis spatio post idem cum Demetrius Origenem, prospere et feliciter rem gerentem, et magno splendore famaeque celebritate praeditum apud omnes animadverteret; ardore quodam emulationis ut est captus hominum incensus, apud episcopos totius orbis eum, tanquam absurdissimi facinoris reum, per litteras notare tentabat. Et quoniam Theoctistus Caesarea episcopus, et Alexander Hierosolymorum, spectati in primis et praestantes praeteris Palaestinae episcopis, amplissima dignitate et summo honoris gradu Origenem dignum arbitra-

¹ Euseb. lib. vi. c. 17.

¹ Euseb. lib. vi. c. 7.

manus illi, ut presbyterio fungeretur, impostuerant : idcirco Demetrius, simulatque Origenes ad tam magnam gloriam claritatem processerat, atque adeo apud omnes homines ubique gentium non obscurum virtutis et sapientiæ nomen decensque obtinuerat, cum nulla alia criminalio contra Origenem ipsi suppeteret, facti illius, quod ab inimice telate conscivisset, calumniam tanquam gravem ignominie notam ei objectavit : eosque simul, qui illum presbyterum creavissent, involvere conatus est. Ista quidem gesta sunt paulo post tempora que modo prosequimur. Origenes autem jam tum Alexandriæ illud docendi munus in omnes qui adventabant, nulla habita personarum ratione, die nocteque sedulo est executus; et partim divinis sacri eloquii studiis, partim illis qui ea de re ad ipsum dicendi gratia accedebant, attentissime omne ofitium suum impertit. » Hucusque Eusebius; qui et alias quoque causas simulatis, antequam presbyter factus esset, intercessisse inter Origenem et Demetrium episcopum Alexandriæ. Sed primum de eodem hæc narrat ¹ :

3. « Eodem tempore ipsum scholæ Alexandrinæ operam navantem miles quidam adiiit, et litteras, a praside Arabiæ tum Demetrio episcopo, qui ibidem rexit Ecclesiam, tum prefecto qui tum Ægypto præfuit, attulit, ut cum omni festinatione Origenem ad se ipsum mitterent, qui in sacris litteris ipsum audiret. Quapropter ab illis ad eum missus Origenes proficiscitur in Arabiam; ac negotio, cur se eo contulisset, brevi ad exitum perducto, iterum Alexandriam revertitur. Non longo temporis intervallo interjecto, ubi intestinum et civile bellum non exiguum quidem illi exardesceret, egressus est Alexandria; et cum non satis tuto se in Ægypto commorari posse putaret, iter cepit in Palestinam, et Casarea Indum aperit; ubi, licet nondum presbyterii gradu potitus, ab episcopis qui ibi erant, non ad disputandum solum, sed ad Scripturas etiam aperiendas, magnopere in communi Ecclesia concessu rogatus est. Quod quidem poterit esse perspicuum ex iis que Alexander Hierosolymorum episcopus, et Theodotus episcopus Casaræe ad Demetrium in Origenis defensione sic fere respondebant : Quod autem in litteris adjunxeris, nunquam antea auditum, neque jam usurpatum, ut laici presentibus episcopis disputarent, Scripturasque exponerent; in eo mihi nescio quo modo videris perspicue falsa divisisse. Nam ubi idonei et habiles reperimur, qui fratrilus in verbo Dei adjumento sint, a sanctis episcopis rogantur, ut populum in verbo instituant, sicut Larandis Evælyis a Neone, Iconii Paulinus a Celso, et apud Synados Theodoros ab Allico, qui omnes beati et pii fratres erant. At verisimile est, illud item in aliis locis fieri. » Hæc illi, sed post hæc Eusebius :

4. « Hic, quem dico, Origenes adhuc adolescens non modo ab episcopis, quibuscum familiaritatem contraxerat, sed a peregrinis, qui illum prope ignora-

bant, isto modo in magno honore habitus fuit. Quin ubi Demetrius et per litteras eum accersiverat, et per diaconos Ecclesiæ, ut mature Alexandriam rediret, hortatus erat; ille eo reversus, consuetæ studia et exercitationes denovo obire cepit. » Hæc ipse. Sed de causa ejus presbyterii agamus. Ad Demetrii excusationem, quem tantopere Eusebius carpit, quod suscepti ab Origene presbyterii inventitia affectus, ea de ipsius abscissione episcopis Ecclesiarum toto orbe vulgaverit, hæc adjicimus : Justiore plane indignationis causam processisse hanc videri potuisse, quod illi Alexandrinæ Ecclesiæ hominem in primis, et sponte abscissum ordinare præsumpissent. Nam quod a se ipso illud factum esset, et non ab alio invitatus id passus, lex divina et ecclesiasticæ regulæ admodum resistebant, quo minus sacris ordinibus initiari potuisset : qua occasione necessitas tum incubuit, ut Demetrius Origenis abscissionem faceret episcopis manifestam. Porro qui Origenem defendebant, id non a se factum ferro, sed pharmaco, quo rebellem corporis partem penitus exsiccaret, aiebant affirmasse : at diversas de eo sententias fuisse, Epiphanius ¹ tradit. Erat autem facinus illud non divina tantum lege, sed etiam humano jure vitium; quamobrem (ut alias dictum est) Alexandriæ ipsidem Justinus ² martyr accidisse refert, ut adolescens quidam christianus, quo careret omni carnis irrationali motu, obtulerit libellum Felici prefecto Augustali, ut medico, id facere detraclanti timore penæ, licentiam impertiret.

5. Sic igitur Origenes exsectus, tantum abest ut sacerdotio initiari debuisset, ut ne laica quidem communione dignus habendus foret; nam sanctus Athanasius ³ hæc de Leonio, olim presbytero, postea episcopo Antiocheno Arianae factionis : « Inter eos Leonius ille castratus, quem nec sub laici quidem specie ad eummunione admitti oportuit, eo quod se ipsum abscidit, ut libere cum Eustolio dormiret, revera quidem muliere, quam ille virginem prædicaret : » de quo Socrates ⁴ habet, ipsum ea de causa privatum fuisse presbyterio, cum ait : « Is cum presbyter esset, dignitate privatus est, quia cum muliere Eustolio nomine degens, et turpem suspicionem celare volens, genitalia sibi inel noscitur excidisse : » quo ille permotus, jam inter Arianos profiteri cepit. Vides plane ex iis sacrorum virorum crebitalum etiam in Orientali Ecclesia; nam si licuisset illi uxorem ducere, haud eo demencia pervenisset, ut se ipsum castraret. Vigebant tum antiquæ ecclesiasticæ regulæ in hunc modum scriptæ ⁵ : « Qui sibi ipsi virilia amputaverit, clericus non efficitur : sui enim ipsius homicida est, et inimicus creationi Dei. » « Si quis, cum clericus esset, virilia sibi ipsi amputaverit, deponitur; homicida enim sui ipsius est. » Sed et lege Moysi ⁶ cautum erat, ne intraret eunuchus in Ecclesiam Dei. Porro error semel male præsumptus transiit in hære-

¹ Epiph. hæres. LXIV. — ² Justin. orat. ad Ant. Pium. — ³ Athan. epis. ad solt. — ⁴ Socrat. lib. II. c. 11. — ⁵ Can. Apost. 21. 22. — ⁶ Deut. XXIII.

¹ Euseb. lib. VI. c. 13.

sim. Prodiit enim postea secta¹. Eunuchorum dicta; qui omnes quos reciperent, ut semetipsos castrarent, adigerent: quod si facere detrectassent, ipsi eos alligatos vinculis exsecabant; ad litteram implendum putantes, quod dixisset Dominus: « Sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum caelorum. » Quo nomine dum Eusebius ut dictum est Origenem excusat, plane eum ejusmodi sectae auctorem constituit, putantibus nimirum illis, sic esse Evangelium intelligendum, ut Origenes facto ipso fuerat interpretatus. Sed fortasse ejusdem quoque Origenis exemplo duo² illi monachi postea illum in Aegypto se in eundem modum absciderunt; qui a Theophilo episcopo Orthodoxorum fuerunt communiōe privati, et a nemine orthodoxorum antistitem pervagantes orbem recepti, eieci ab omnibus, sed ab Epiphania tandem admoniti fuerunt atque correcti.

6. At haec a nobis ad excusationem Demetrii dicta satis. Ceterum nec ob id tamen in eam sententiam descendimus, ut damnemus S. Alexandrum Hierosolymorum episcopum, qui Origenem presbyterio consecravit; nam (ut testatur S. Hieronymus³) idem Alexander se excusans pro Origene contra Demetrium scripsit, se juxta testimonium ipsius Demetrii illum presbyterum ordinasse. Puto enim Demetrium dedisse Origeni litteras commendatitias ad Alexandrum, ut fieri solet; quarum auctoritate satis visum eidem fuerit Alexandro, Origenem esse probatum. Verum Eusebius, dum agit de Origene, encomiasten se potius quam historicum praebet, in ipsius laudes nimirum se effundens; quod tum ex iis, tum aliis pluribus quae dicuntur, perspicue inspicere licet. Sed idem prosequitur Eusebius⁴: « Qui vero, inquit, fuerint deinceps de illo tumultus et discordia concitata, quae de iisdem ita commotis episcopis, qui Ecclesiam praefuerunt, decreta; denique quae incommoda, cum in verbi Dei explicatione summa

cum laude floreret, pertulerit, quamquam separatim opus ad plenam eorum explicationem postulare videntur, tamen in secundo Apologia libro, quam pro ejus defensione edidimus, aliqua ex parte, quatenus tenuitas ingenii nostri patiebatur, de iisdem disseruimus. » Illicusque Eusebius; cujus tamen Apologia pro Origene sex libris distincta non extat; sed ipsa credita est Eusebio pro Origene scripta Apologia, quae fertur nomine Pamphili martyris, non tamen sex libris comprehensa; quam in latinum conversam Rufinus edidit; est ejus exordium: « Nihil mirum, fratres mei, etc. »

7. Erat hoc anno Origenes natus quadraginta tres annos; quippe qui cum orbatus est patre, anno decimo Severi, annum aegeret (ut dictum est ex Eusebio) decimum septimum. Causam autem Origenis professionis in Graeciam licet Eusebius minime explicet; nos eam existimamus inde abortam, quod Sexta editio hoc ipso anno, nempe ut auctor est Epiphanius¹ medio tempore imperii Alexandri, Nicopoli apud Actium in dolis occultata reperta sit; eumque idcirco ejusmodi instituisse professionem, ut, qui magna adhibita diligentia quinque jam versiones indefesso studio conquisisset, sextam nactus, quinque illis adjungeret, ac volumine uno omnes per distinctas columnas simul jungens, laboriosissimum opus Hexapla concinnaret et Octopla; de quibus dicturi sumus fusius anno sequenti. At de Sexta editioe hoc anno inventa, quo cuncta dilucidiora fiant, Epiphanius verba reddamus, ait ergo: « Post hunc regnavit Alexander filius Mammee annos tredecim. In medio horum temporum inventa est Sexta editio in Nicopoli ad Orientem sita. » Porro hanc esse Nicopolim apud Actium litus, testatur Eusebius²; nominat eandem Athanasius in Synopsi Nicopolim septentrionalem; ipsum enim Alexandriae situm septentrionem versus spectasse Nicopolim, satis evidenter apparet.

¹ Epiph. haeres. LVIII. — ² Vit. SS. Patrum dist. 2, c. 172. — ³ Hieron. de Scrip. Eccl. in Alex. — ⁴ Euseb. lib. VI, c. 12.

¹ Epiph. l. de mens. — ² Euseb. lib. vi, c. 12.

Anno periodi Graeco-Romanae 5721. — Olymp. 251, an. 1. — Urb. conl. 981. — Jesu Christi 228, secundum Baronium 230.

— Urbani papae 7. — Alexandri imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *Ti. Manilius Modestus*, et *Sergius Calpurnius Probus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari.

2. *Antiochenorum episcoporum successio.* — Zebennus episcopus Antiochenus anno laudum sequenti pontificatum inivit. Eusebius enim in Chronico secundum editionem Pontiacenam ejus initium illigat cum anno Abrahami 2215, qui kalendis Octobris currentis Christi anni inchoatur. Cum vero Philetus Zebenni

decessor anno sequenti adhuc in vivis fuerit, non dubium, quin Eusebius de posteriori anni Abrahamici parte intelligendus sit. Marianns Scotus in Chronico initium Zebenni cum tertio Alexandri consulatu anno sequenti gesto conjungit, quod ab Eusebio in Chronico accepit, et editionem Scaligeri per Alexandri tempora corruptam ostendit, quod Scaliger annum primum hujus imperatoris, anno uno tardius consignavit. Cum vero Origenes, sedente Zebennio, presbyter ordinatus

fuerit, ejus ordinatio in sequentem annum differenda.

3. *Persici belli initium non bene assignatum.*

— Card. Norisius in dissert. de numismate Diocletiani et Maximiani, cap. 6, scripsit, Alexandrum imperatorem « anno Trib. Pof. viii, Romæ et in Campania commoratum, » neque « eo anno in Oriente cum Persis » pugnasse. Tribunitia pot. viii anno cccxix, mense Martio ab Alexandro suscepta, et ad mensem Martium anni cccc continuata. Quare autumavit card. eruditissimus, bellum Persicum post diem sextum Martii anni ducentesimetricesimi inchoatum, aut saltem ante illum diem Alexandrum in Orientem profectum non esse. Ego vero in secunda parte Dissertationis Hypatiæ, cap. 9, ostendi bellum Persicum currenti anno inchoatum, decipulosque passim recentiores chronologos, qui illud in annum xiii Alexandri imp. differunt; ac denique consulatum tertium ejusdem imperatoris secundum quintam consulatum Cesareorum regulam susceptum fuisse, ob triumphum neque Persicum ab Alexandro ductum. Card. Norisius in Epist. consulari priorem opinionem suam rursus propugnat, atque, existimare censors quosdam, tertium illum Alexandri consulatum regulas a me statutas falsas ostendere. Quod mirum mihi neququam accidit; cum opiniones, quæ una cum sæculis retabulisque hominum inveterarunt, ex animis facile non evellantur. Cæterum bellum Persicum currenti anno, ac insequenti gestum, et Alexandri in Orientem profectum anno cccxix consignandam, apud me certum; consulatus tamen tertius Alexandri ob decemalia imperii ejus Cesarei susceptus, ut infra manifestissime ostendo, ideoque et juxta regulas a me positas, licet tunc cum ad propriam regulam non reducerim, quod tamen nullo historie detrimento a me factum.

4. *Herodiani textus emendatus.* — Unus Herodiamus, lib. 6, cap. 2, hujus expeditionis annum notaverat, sed librariorum errore numeri corrupti:

ἴσταν μὲν ὅν τρισκαίδεκα ὄντος, ἴσταν ἐπ' αὐτῶν, τὴν βασίλειαν ἀρχιπέποις δούκασι, τῶ δὲ τεσσαρακαίδεκατο ἔτη ἀνθρώπος ἐκέρχθη τρημάτα τῶν κατὰ Συρίαν καὶ Μεσοποταμίαν ἡρώδου, etc.

id est, secundum versionem Angeli Politiani: « Igitur cum ad hunc modum tredecim annos quod quidem ad se attineret sine quærela cujusquam imperitum gubernasset, ecce tibi haud opinato litteræ e Syria Mesopotamiamque reddite a ducibus, in quibus scriptum esset, Artaxarem Persarum regem excurrere per Mesopotamiam, Syriamque muniti, etc. » Cum tamen sic vertere Politianus debuisset: « Ecce tibi anno decimo quarto haud opinato litteræ e Syria Mesopotamiamque reddite a ducibus. » Sed cum duobus aliis in locis Herodiamus testetur, Alexandrum *annis quatuordecim* Julianus utique, ac utrinque incompletos imperasse, et post bellum Persicum, Germanicum suscepisse, hæc verba, *τῶ δὲ τεσσαρακαίδεκατο ἔτη*, id est, *anno decimo quarto*, addidit esse Politianus existimavit, ideoque et ea in versione sua prætermisit. Verum non tantum hæc verba, aut addita, aut corrupta; sed etiam priora, quæ annum decimum ter-

fium denotant. Certum enim, Herodianum historicum accuratissimum, et qui, ut Photius in sua bibliotheca ait, « omnibus historie virtutibus paucis cedit, » annos tantum quatuordecim, Julianos, utrinque incompletos, ut illum numerare solere infra demonstrabo, Alexandro attribuisse; præsertim cum hac de re infer nalogos omnes conveniat. Quomodo itaque bellum Persicum anno xiii, aut xiv, Alexandri inchoatum fuisse scribere potuit, cum infra, cap. 6, dicat Barbaros *triennio aut quadriennio* post illud bellum quiescisse, ac postea Alexandrum relicto Oriente in Germanos movisse? Quo posito, non annos xiv, sed annos xviii, Alexander imperasset. Non dubium igitur, quin locus corruptus sit, et pro *τρειςκαίδεκα*, id est, *tredecim*, legendum sit, *ἑπτὰ*, id est, *septem*, alioquin Herodianus sibiinseipsi contradiceret. Hujus loci depravationem cum viri doctissimi non animadvertissent, bellum Persicum in annum xii aut xiii Alexandri passim distulere, contra expressa Herodiani, quem tamen se sequi præferunt, verba.

5. *Bellum Persicum inchoatum.* — Dio, lib. 80, ait, se historiam suam usque ad suum secundum consulatum anno sequenti gestum perduxisse, fidenique facit, bellum Persicum jam inchoatum fuisse, cum scribere desiit, et in narrandis hujus belli initiis, eadem fere, quæ Herodianus, scribit, tam loco laudato, quam in Excerptis a Valesio publicatis. Certum itaque indubitatumque, Romanos inter et Persas currenti anno bellum jam exortum, et inter eosdem aliqua prælia habita; cum ultra presentem annum Dionis Historia non procedat. Porro bellum illud, ut ex Herodiano et Zonara liquet, non intermissum, et postea resumptum, sed semel ceptum, continuatum fuit. Quamobrem cum Dio testetur, Persas jam hoc vel precedenti anno in Romanos hostiliter incursionem fecisse, communis opinio, quæ bellum illud in annum xii aut xiii Alexandri differt, nullam verisimilitudinem præ se fert. Profecto Artaxerxes Persarum rex, qui jam ab anno cccxvi regnabat, bellicosior erat, quam ut per tot annos a bello Romanis interendo sese contineret, præsertim cum sibi vindicaret omnia, *quæ Persæ olim tenuissent*, ut inquit Dio laudatus, et confirmat Herodiamus, lib. 6, cap. 2. Ipsemet card. Norisius loco citato refert Alexandri triumphum in aversa parte signatum quadrigris triumphalibus, cum Victoria stantem in curru imperatorem coronante, et cum epigraphe: P. M. TR. P. vii. Cos. II. P. S. C. ut plane constet, Alexandrum anno currenti, quo tribunitiam potestatem septimum iniiit, victoriam alicubi contra hostes consecutum fuisse, unde quadrigræ triumphales S. C. decretae sunt, inquit Norisius. Sed ubi ea victoria reportata, nisi in Oriente?

6. *Persicum bellum ante alia ab Alexandro susceptum.* — Lampridius enim in Alexandro, cap. 25, ait: « Expeditiones bellicas habuit, de quibus ordine suo disseram. » Tum bellum et triumphum Persicum fuisse describit, et cap. 58, ait: « Actæ sunt res feliciter et in Mauritania Tingitana per Furium Celsum, et in Illyrico per Varium Macrinum affinem ejus, et in

Armenia per Junium Palmatum; atque ex omnibus locis ei tabellae laureatae sunt delatae, quibus in senatu et apud populum lectis, omnibus nominibus est adornata. » Quare cum Lampridius bella ab Alexandro gesta ordine edisserat, primumque Persicum fuisse dicit, non videtur dubitandi locus, quin nuncius precedenti numero recitatus ad aliquam victoriam in Oriente reportatam referendus sit: praesertim cum etiam Dio nullius belli praeterquam Persici mentionem faciat, et Herodianus loco nuper citato tradat, Alexandrum usque ad bellum Persicum in pace vixisse, Herodianus, lib. 6, cap. 2 et 3, narrat quae ante Alexandri in Orientem profectionem ibi gesta sunt, atque imperatorem legatos cum litteris misisse, qui spem Persarum regis conatusque inhibe-

rent, et in Italia provinciisque reliquis delectus haberent, qui tanta Barbarorum multitudini pares forent. Haec etiam referenda quae de bello Persico Dio lib. 80 habet.

7. *Origenes adversus haereticos pugnat.* — Ad num. 7. Profectio Origenis in Graeciam, ob Sextam Scripturae editionem hoc tempore inventam, minime contigit, ut existimavit Baronius. Scribit enim Hieronymus lib. de Script. Ecclesiast. cap. 65, et Rufinus in expositione, cap. 23 libri sexti Eusebii, Achaiae Ecclesiae plurimis tunc haeresibus fuisse vexatas, quibus expugnandis idoneum praeter ceteris visum Origenem; cum illi causam in Graeciam proficiscendi fuisse, ut eruditissimo Hueto lib. 1 Origenianorum, cap. 2, numero x observatum.

URBANI ANNUS 5. — CHRISTI 231.

1. *Origenis opera quae inscribuntur Hexapla, Tetrapla, Octopla, quorum occasione fusus disputatur de versionibus septuaginta interpretum et S. Hieronymi, unde utriusque auctoritate.* — Sequenti anno Bedemptoris nostri ducentesimo tricesimo primo, Alexander tertium una cum Bione consulatum accepit. Meminit ipse Dio¹ Injux sui ipsius consulatus.

Hoc autem anno Origenes, inventa ut dictum est superiori anno sexta editio, se parat ad Hexapla conscribenda; sed immense molis opus absolvere ei non licuit, nisi in recessu Tyrio de quo haec Epiphanius: « Venit delatus in Casarcam Stratonis, et conversatus Hierosolymis modico tempore, deinde progressus in Tyrum, ad annos viginli octo (veluti fama refert, et vitam exerevit, et Scripturas interpretatus est; quando etiam Hexapla, et duas Hebraicorum columnas ex adverso inter se conferendas composuit. Hexapla nominans libros, veluti supra a me diffusius dictum est. » Sed haec de Tyrio recessu ad alia tempora sunt referenda, nempe post annum sequentem: nam constat Eusebio² auctore, Origenem Alexandriam cum iterum redisset, non inde recessisse, nisi anno decimo Alexandri imperatoris.

2. Sed quid post haec Epiphanius? « Cum vero, inquit, invenisset Quinta et Sexta editionis libros eo quem diximus modo, et nosciret quinam essent interpretes eorum, quo tempore inventi erant; unam ex his editionem consequenter ad priores quatuor adiecit, et Quintam appellavit, inscriptione facta per quintam litteram, quoniam numeri significatricem,

atque sic nomen ejus declaravit. Eodem modo senarii numeri notam inscribens ei editioni quae postea inventa est, Sextae interpretationis nomen indicavit. Sed et artificiose hoc pergit, id quod aliqui ex studiosis ignorant, cum incidunt in Hexapla aut Octopla. Quatuor enim sunt graeca, quando Aquila, Symmachus, et Septuaginta duorum, et Theodotionis conjunctae fuerint; ubi autem quatuor haec columnae duabus hebraicis adjectae fuerint, Hexapla appellantur. Si vero Quinta et Sexta interpretatio conjunctae fuerint ad illas, consequenter Octopla vocantur. » Haec de nominibus Hexaplorum et Octoplorum Epiphanius.

3. Quo autem ordine eadem editiones locatae essent in codice, idem Epiphanius³ his verbis declarat: « Quidam igitur, cum in hos libros incidunt, et inveniunt (veluti dixi) duos hebraicos textus primum positos, post hos vero Aquilae interpretationem locatam, deinde Symmachus, postea Septuaginta duorum, postquam Theodotionis locata est, et consequenter Quinta, et Sexta: putant primos interpretes esse Aquilam et Symmachum aut Septuaginta duos juxta ordinem locationis; quod non est. Sed Origenes sciens Septuaginta duorum exactam esse atque sinceram, ipsam in medio locavit, quo hinc atque hinc positas interpretationes redargueret. Hoc autem solum Origenes utiliter fecit. » Hucusque Epiphanius. Ex quo etiam ratio reseratur, cur tam Graeci, quam Latini, seriem recensendo interpretum divinae Scripturae, tertio loco, et ante Theodotionis versionem, collocent quae est Symmachus, eamque tertiam, hanc

¹ Dio in Alex. — ² Euseb. lib. vi, c. 20.

³ Epiph. l. de mensur.

vero quartam nominent; cum habita temporis ratione, Symmachi quarta, tertia vero Theodotionis dicenda esset. Sed hoc factum esse apparet (quod et alias diximus) non habita temporis ratione, sed tantum Origenis locationis.

4. Commendatur (ut diximus) a S. Epiphiano, alias licet Origeni infensissimo, ejusmodi ab eo narrata egregie opera, quod vehementer utilis esset educratio, non solum cum illud ait: « hoc solum Origenes utiliter fecit; » sed et cum superius eodem commentario hæc dixisset: « Eodem modo etiam Origenes recte fecit, et de obelo indicavit; utinam autem et alia sic bene fecisset. » Et paulo inferius: « Sex columnas interpretum alternatim collocans, magnam utilitatem cognitionis exhibuit. Utinam autem in operum suorum scriptis non evideret, etc. » At hæc non modo Epiphanius laudavit, sed etiam S. Hieronymus; qui licet in eundem eodem fuerit stomacho, tamen cum de Origenis Hexaplis agit, ea vehementer commendans¹: « Hæc immortale illud ingenium suo nobis labore donavit, ut non magno pere pertimescamus supercilium Judeorum, solutis labiis, et obtorta lingua, et stridente saliva, et rasa fauce gaudentium. » Hæc et alia in laudem Origenis hæc conantis.

5. At miramur interdum vehementer, dictum ab aliquo², S. Hieronymum questum de Origene, quod eo tempore non tam correxit, quam corripit Septuaginta duorum translationem. Nam etsi ei Origenes Theodotionem aliquibus in locis addiderit, obelo et asterisco sane distinxit; quod si quæ illa plus haberet, signis illis discriminavit. Verum nequaquam hæc potest dici corruptio, sed diligens facta collatio, atque in omnibus perutilis animadversio, de qua idem Hieronymus his verbis³: « Origenis me studium provocavit, qui editioni antiquæ translationem Theodotionis miscuit, asterisco et obelo opus omne distinguens, dum aut illucescere facit quæ minus antea fuerat, aut superflua quæque jugulat et confodit. » Eadem alibi adversus Ruffinum agens: « Omnia, inquit, veteris instrumenti volumina Origenes obelis asterisqueque distinxit, quos vel additos, vel de Theodotione sumptos translationi antiquæ inseruit, probans defuisse quod additum est. » Et ad Augustinum⁴: « Quod autem in aliis quæris epistolis, cur prior mea in libris canonicis interpretatio asteriscos habeat, et virgulas prænotatas, et postea aliam translationem absque his signis ediderim; pæce tua dixerim, videris mihi non intelligere quæ quasisti. Illa enim interpretatio Septuaginta interpretum est; et ubicunque virgulae, id est, obeli sunt, significatur quod Septuaginta plus dixerint, quam habetur in hebræo; ubi autem asterisci, id est, stellæ prælucentes, ex Theodotionis editione ab Origene additum est, et ibi græca transtulimus, etc. »

6. Hæc tamen ipse tribuit interdum audaciæ, scribens ad Chromatium⁵, quod Origenes Theodo-

tionem profanum auctorem admiserit translationi Septuaginta; sed quod (ut supra narratum est) et ipse in hoc secutus est Origenis exemplum; quoniam modo in eo genere Hieronymus ipse potuit reprehendisse Origenem quem susciperet imitandum? Nam eandem prorsus ipse incensuram, immiscuit suam translationem editioni Septuaginta, sed egregie distinctam, obelis appositis et asteriscis: quod ipse in Apologia adversus Ruffinum sæpe testatur, et inter alia cum ait: « Salomonis autem libros, quos olim, juxta Septuaginta, additis obelis et asteriscis, in latinum verteram ex hebraico transferens, et dedicans sanctis episcopis Chromatio et Eliodoro, hæc in præfatione meæ sine subjeci: Si cui Septuaginta interpretum magis editio placet, habet eam a nobis olim emendatam; neque enim sic nova cudi-mus, ut vetera destruamus. »

7. Sed magis magisque hæc in Origenem purgatur illata calumnia, si, quodnam fuerit animi ipsius consilium, et quam sollicitè cuperet esse consultum Septuaginta antiquæ versioni, ex ipsius epistola ad Africanum de Susannæ historia scripta cognoscamus; ait enim: « Vide ergo ne imprudentes et inscientes abrogemus exemplaria quæ habentur passim in Ecclesiis, et legem statuantur fraternitati, ut deponant quidem sacros, qui apud eos feruntur, libros; assententur autem Hebræis, qui et persuadeant, ut nos parisi impertiant, et qui nihil habeant figmenti. An non providentia Dei in sanctis Scripturis dedit omnibus Christi Ecclesiis adificationem? non curam gessit eorum, qui empti sunt pretio, pro quibus Christus mortuus est? Ad hæc autem considera, an non sit bonum meminisse ejus, quod scriptum est¹: Non transpones terminos æternos, quos statuerunt patres tui. Hæc autem dico, non quod verear ac dubitem scrutari, quæ sunt apud Judeos, Scripturas, et omnes nostras cum illorum scripturis conferre, et videre quænam sint ejus differentie. Si non est quidem certe grave et arrogans dicere, hoc gnæviter et pro viribus fecimus, ut mentem nostram exerceamus in omnibus editionibus, et earum differentiis, cum eo quod longe magis exercebamus interpretationem Septuaginta, ne videremur aliquid falsi et adulterini inducere in Ecclesias quæ sunt sub celo, et daremus pretextum iis qui querunt occasionem, et volunt eos qui sunt in medio calumniari, et eis qui sunt in communi criminari. Exerceamus autem, ut non ignoremus etiam eas quæ sunt apud illos; ut cum Judæis disserentes, eis non adducamus quæ sunt posita in eorum exemplaribus, et ut cum eis utamur iis quæ apud illos habentur, et non sunt in nostris libris. Nam cum sit ejusmodi noster apparatus in questionibus adversus ipsos; non despiciet, neque (ut mos est eorum) irridebunt eos qui credunt ex Gentibus, tanquam qui ignorent vera, quæ apud eos scripta sunt. » Accusque Origenes, instituti sui afferens rationem, ex plane demonstrans, quam de sacris litteris, eo suscepto labore, sit in omnibus

¹ Hieron. in ep. ad Tit. c. 3. — ² Galesin. de Sept. interpret. —

³ Hier. præf. in Pentateuc. epist. civ. — ⁴ Idem epist. LXXXIX. —

⁵ Idem epist. cvii.

¹ Deut. I.

optime meritis, ac laude dignis, qui ¹ et alibi his consentanea habet multa.

8. Ceterum tantum abest, ut ea circa Septuaginta interpretum editionem adhibita industria ab Origene, habita sit corruptela vel depravatio, ut eam omnes propemodum Ecclesiae in communem usum receperint; usque adeo ut, S. Hieronymo ² auctore, probeatur, eam habitam esse Vulgatae; nam ad sanctum Augustinum ³ scribens, de eadem haec ait: « Vis amator esse verus Septuaginta interpretum? Non legas ea quae sub asteriscis sunt, imo rade de voluminibus, ut veterum fantorem te probes. Quod si feceris, omnes Ecclesiarum bibliothecas damnare cogis. Viv enim vives aut alter liber invenitur, qui ista non habeat. » Ex his videtur quantum a veritatis scopo aberrarit, qui ⁴ Origenem non correxisse, sed corruptisse dixit Septuaginta interpretum editionem. At de Hexaplis Origenis iam satis; cuius institutionis et ejus item scriptis Eusebius ⁵ meminit et alii recentiores complures.

9. Sed ut summam perstringamus cunctas Origenis ea in re lucubraciones exhibitas; cum nondum duae posteriores editiones essent inventae, Quinta et Sexta; Tetrapla sic enim cum ecclesiasticis antiquis tractatoribus dicere malimus, quam Tetraplum) in primis collegit, ac sic in codicibus graece scripsit, nempe in paginis singulis quatuor columnas, hoc ordine, ut prima esset editio Septuaginta interpretum, secunda translatio Aquilae, tertia Symmachi, quarta vero et ultima Theodotionis. Hexapla vero elaborata ab eo sunt volumina illa, in quorum singulis paginis sex columnae essent distinctae, quarum prima contineret textum hebraicum hebraice scriptum, secunda eundem textum hebraicum, sed graeco caractere exaratum, tertia Aquilae versionem, quarta Symmachi, quinta Septuaginta editionem, sexta vero Theodotionis translationem. Quae autem dicta sunt Octopla, praeter haec quae sunt in Hexaplis posita, haberent adjunctas Quintam et Sextam editiones, ab Hebraeis, sed piis (ut putat Hieronymus) hominibus, elaboratas. At de Origenis in his tot insumptis strenueque exantlatis laboribus satis.

10. Quoniam vero de principe omnium Septuaginta translatione mentio facta est, nec quicquam de ejus origine haecenus dictum licet rem nota sit et omnibus pervulgata historia, ut haec ex parte eam recensere superfluum videatur) tamen cum nonnullis perplexa nodis et obvoluta sit difficultatibus, hic de ea agere operae pretium duximus. Sed de his acturis, illud in primis occurrit (quod superius attingimus) omnium propemodum esse sententiam, ante Septuaginta editionem, aliam incerto auctore pervulgatam fuisse graecam translationem ante tempora Alexandri Magni; ex qua tum Plato, tum complures alii philosophi nonnulla accepisse noscuntur. Ex quo enim barbarus homo (quod habet Plato in Timaeo) in Solonem ac ceteros Graecos illud exprobrans dixit:

« O Solon, Solon, vos Graeci semper estis pueri; senex autem nullus graecus est; disciplinam autem nullam habetis eamam; » (barbarus autem iste, qui haec dixit, putatur fuisse Iudaeus. Hebraeorum res cognoscendi complurimum est desiderium inflammatum.

11. Haec autem cum ex Clemente Alexandrino ¹, tum Eusebio ² et aliis pluribus constat auctoribus, qui summo studio ea quae philosophi ex Hebraeorum scripturis essent mutuati, collegerint; verius tamen existimo, potius usum quodam innotuisse Gentilibus divinam Scripturam, quam omnium voluminum factam fuisse aliquam interpretationem; id suadente Philone ³, dum ait: « Lex antiquibus scripta fuit lingua chaldaica, mansitque longo tempore in ea, quando legis ipsius pulchritudo non est intellecta ab externis hominibus. Postquam autem ex quotidiano ejus usu etiam ad alienos sensus quidam permanavit, simul gloriosa quoque fama ubique terrarum increbuit nam honestis rebus ad tempus obesse potest invidia, illae autem se proferunt tandem suapte felicitate ingenii exiterunt qui indigne ferrent, has leges parti tantum humani generis innotuisse, Graecos gentes nullum earum gustum cepisse; dederuntque operam, ut verterentur per idoneos interpretes. Ad opus, quia magnum erat, et republicae utilissimum, non privatis hominibus obvenit, non mediocribus istis principibus et regulis, sed regi omnium celebratissimo, Ptolemaeus is fuit, Philadelphus cognomine, tertius ab Alexandro Aegypti rex. » Haec Philo; quibus plane significat, ante perfectam a Septuaginta translationem, ipsam divinam Scripturam absque interpretatione aliqua delituisse in penetrabilibus Hebraeorum, eodem caractere et quo scripta olim fuerat idioma.

12. His consentium quae de rogatione Ptolemaei Josephus ⁴ scribit in haec verba: « Cepit de ea re conferre cum Demetrio, rogans, qui factum sit, ut tam admirandarum legum nec historicus ullus, nec poeta mentionem fecerit. Tunc Demetrius respondit, neminem ausum eam attingere, quam constaret divinam esse et omni veneratione dignissimam; et putatos esse quosdam a caelesti numine, qui illam tenere attractare non sint veriti. Theopompum enim volentem inde quaedam suis scriptis inserere, mente motum fuisse diebus triginta, et per intervalla insanie Deum placuisse, facile coniectentem quae morbi causa fuerit; atque etiam in somnis admonitum, haec ideo pati, quod fuisset circa res divinas curiosior, eaque voluisset proferre humanis hominibus; quare cum a coeplo destitisset, sanam mentem ei fuisse redditam. Theodecti etiam poetae, cum in quadam tragedia vellet aliquid e sacris libris admiscere, oculos glaucomate suffusos caligasse; et cum erratum agnovisset, exorato Deo redditam sibi aciem. » Iluc usque Josephus.

13. Cerle quidem si aliqua antehac editio facta

¹ Orig. in Mall. Ir. 8. — ² Hieron. in pref. l. xvi. in Isai. — ³ Hem ep. LXXXIX. — ⁴ Galesin. de Sept. interpr. — ⁵ Euseb. lib. vi. c. 12.

¹ Clem. Alex. Strom. lib. 1. — ² Euseb. de Praepar. Evang. lib. 5. c. 1, 2, 3. — ³ Phil. de vita Moys. lib. 11. — ⁴ Joseph. antiq. lib. 12. cap. 2.

esset, haud illa Demetrius caruisset, qui tam ingentem librorum molem collegerat, ut nullus pene eorum, quorum notitia haberetur, reliquus factus esset : cum alioqui Hebraeorum scriptis se penitus caruisse, profiteatur expresse. Quod si alicubi divinae Scripturae editio facta reperiretur, in Ægypto in primis illam editisse oportuit; siquidem in Ægyptum peregrinatos philosophos, ibi res Hebraeorum cognovisse, omnes affirmant; ingentemque plane Judaeorum multitudinem in Ægypto agere consuevisse, ex Philonis¹ justificatione superius diximus, nec minus quam decies centena millia. In Ægyptum peregrinatum esse Platonem, testatur Clemens Alexandrinus²; et alii de caeteris quoque philosophis, Lactantius³, Eusebius, alique scriptores affirmant.

14. Adjuvat etiam nostram conjecturam Aristaeas, qui de Septuaginta interpretibus commentarium scripsit, cum tradit, ea de causa initum esse consilium accersendi Hierosolyma, missa legatione, interpretes; quod licet libri Judaeorum immotuisset, nondum tamen, qui eos interpretati essent, inventi fuissent; sic enim habet : « Demetrius Phalereus, cum regia bibliotheca prepositus esset, diligentem cura elaborabat, ut ex universo orbe, quoad fieri posset, volumina compararet, distributis per opportuna loca hominibus, qui libros et emerent et transcriberent; quo studio demum perfectit, ut, quantum in se erat, impletur regis propositum. Nam presentibus nobis, cum ab eo peteretur, quod librorum millia congregasset, inquit : Rex, supra ducenta millia jam in bibliothecam redacta sunt, brevique numerum adimplebo, ut ad quingentorum millium summam ascendant. Nuntiatur quoque mihi, Judaeorum leges transcribentem dignos esse, et quae in bibliotheca tua habeantur. Quid igitur obstat, ait, quod te hoc facere prohibeat? Nonne omnia tibi in hunc usum prompta subjectaque sunt? Cum respondisset Demetrius, interpretatione opus; interceptis rex, scripturum se inquit ad Judaeorum pontificem, ut omnia perliciantur. » Haec Aristaeas; quibus demonstrat, nullam ante ea tempora vulgatam fuisse Judaicae legis interpretationem, quippe quam ipse Demetrius apud regem curaret, ut fieret : nam si aliqua exisset, ejus vel saltem meminisse, necessaria oblata occasione, debuisset.

15. Quamobrem quae philosophi ex Judaeis accepisse noscuntur, traditione potius, cum quid rogerent Judaeos, ab eis mutuatos esse putamus; sicut cum quidam ex illis apud gymnosophistas versati, quae ab illis audissent, didicerunt; non quidem quod ab eis libros accepissent, atque in graecum sermonem convertissent. Sic igitur ex viva illos potius voce accepisse putandum, iudeo homine aliquid illis dictante et interpretante, quam ex aliqua scriptura graecescipta atque omnibus pervulgata. Quemadmodum Aristoteli accidisse tradit discipulus ejus

Clearchus (ut refert Josephus⁴) dum ait, ipsum usum fuisse hebraeo homine ad Scripturam interpretationem : quae si graeco sermone tradita antea fuisset, quorsum illi opus interprete? Haec igitur me quidem magis permovet, quam Clementis Alexandrini⁵ auctoritas, asserentis, ante tempora Alexandri et regnum Persarum, Pentateuchum in graecum sermonem fuisse conversum; ex nimium tantummodo ratione, quod philosophi ex Hebraeorum scripturis aliqua accepisse noscantur; sed haec absque divinae Scripturae versione aliter accidere potuisse, jam diximus.

16. Quin et affirmare possumus, philosophos ex aliis scriptoribus, qui prosecuti sunt res Hebraeorum, ea de Judaeorum institutis mutatos esse, ut ex Hebraeo Abderita, viro insigni, qui vixit temporibus Alexandri, et de ipsis Judaeis integrum librum scripsit, ut tradit Josephus⁶ contra Apionem. Idem quoque testatur, historias Ægyptiorum, Chaldaeorum, Phoenicium, atque Graecorum meminisse rerum Judaicarum; id ipsum praestitisse cit etiam complures Graecos auctores, quos nominatim recenset; ut non adeo mirum sit, si perpaucis quaedam philosophi ex Judaeis accepisse dicantur; nam ea ipsa vel ab illis tradentibus, vel ex Graecis ipsis de Judaeis scribentibus, aut Ægyptiorum, vel Chaldaeorum, vel Phoenicium historiis absque aliqua divinae Scripturae versione vulgata didicisse, perfacile contigit : cum praesertim idem Hebraeus Abderita, quem citant Demetrius in Aristea, atque Josephus⁶, testatur nullum Graecorum autum fuisse attingere Scripturam Judaeorum, quod sacrosancta esset, nec profano ore tractari deberet : adeo ut, qui ante eum usi essent divina Scriptura, alio quopiam edisserente Judaeo, vel aliquo alio modo (ut dictum est) eam vix sint accepisse. Sed et Justinus martyr⁷ nullam aliam quam Septuaginta interpretum antea factam esse translationem affirmat.

17. His igitur permoti rationibus, Philonem, Josephum, Aristaeam, aliosque seculi, primam omnium ac principem dicimus divinae Scripturae interpretationem, quae a Septuaginta duobus interpretibus, rogante Ptolemaeo Philadelpho, fuit divino elaborata consilio, ante adventum Christi annis ducentis octoginta, ut exacte numero deducto colligitur; nam septuaginta Olympiadas intercurrisse ab anno factae interpretationis usque ad Christi adventum, ex Eusebio probe colligitur. Quamobrem errorem illapsam esse in numerum ab Athanasio definitum existimo, dum apud eum ducenti et triginta tantum anni medii ponuntur ab ea editione usque ad Christi Domin nostri Incarnationem. Decepti pariter esse noscuntur, qui ab Eusebio⁸ diversam inierunt numerandi rationem, vel depravati sunt eorumdem codices (nam perfacile in notas numeri solet error irrepere) ut inter alios sanctus Augustinus⁷, qui factam dicit eam

¹ Philo in Flac. — ² Clem. Alex. Strom. lib. 1. — ³ Joseph. ibid. — ⁴ Idem de antiq. lib. XII. c. 2. — ⁵ Just. martyr. advers. Gent. — ⁶ Euseb. de praepar. Evang. lib. X. c. 17. — ⁷ Aug. in Psal. LVIII.

¹ Philo in Flac. — ² Clem. Alex. Strom. lib. 1. — ³ Lactant. lib. IV. c. 2. Euseb. de praep. saepe. S. August. de Civ. Dei, et alii.

versionem ante natalem Christi annis centum quinquaginta. Epiphanius ¹ numerans ab ea usque ad Cleopatrae regnum annos ducentos quadraginta novem, transgreditur dictum numerum ex Olympiadum chronologia superius collectum : nam ut ipse fateretur regnavit Cleopatra annos triginta duos ; et ab ea devicta ab Augusto, supersunt usque ad Christi natalem anni viginti octo. Sed longius adhuc praetergressi sunt, qui dixerunt annis trecentis et amplius ante Domini adventum id fieri contigisse. At ex Olympiadum supputatione superius exacte deducta, annorum numerus ducentorum et octoginta verior certiorque probatur.

18. Porro admirabili prorsus Dei consilio factum omnes intelligunt, ut tribus propemodum saeculis ante Christi adventum divinae Scripturae fieret interpretatio, tali tantaque cum primis adhibita diligentia ; delectis nimirum ad opus hoc septuaginta duobus Judaeorum praestantissimis senioribus, quorum insignis probitas excellensque peritia facile persuadent, ut existentem illos ipsos ad hoc opus fuisse vocatos, qui ex officio de his, quae spectarent ad divinam Scripturam, decernere consueverant, nimirum amplissimum illum senatum septuaginta duorum seniorum a Moysie primitus Dei consilio institutum, quem usitatori voce Sanhedrin dicere consueverunt. Horum namque munus (ut fusius dictum est tomo primo Amalium) erat, de lege, rege, sacerdote, atque prophetis decernere. Qua de re tantum opus, tantique ponderis eos per se esse executos, rei dignitas atque momentum postulare videbatur. Sic igitur quod dicunt, ex omni tribu senos ad hanc provinciam obediam fuisse delectos ; non ita accipiendum putamus, ut licet recens hi fuerint electi, atque eidem adscripti operi ; sed quod illorum potius Ptolemaeus ad hoc praestandum requisisset officium, qui semel ex singulis tribubus jam ex more electi, divinae Scripturae integrali ex munere sedulo studio invigilarent ; quippe qui non ejus tantum facultatis consultissimi essent, sed ex divinitus indito sacramento, divino pariter afflato Spiritu dicerentur : quod nimirum olim, cum eos eligi Dominus praecipisset, eodem Spiritu, quo Moysen illos similiter imbuisset.

19. Id quidem non ego primus assero, sed ejusdem sententia Origenes fuisse visus est, qui frequenter nominat eisdem Septuaginta interpretes, seniores ; sicut et historiae primus auctor Aristaeus ; in qua etiam sententia reperimus esse S. Hilarium ² ; ejus verba, quo haec manifestiora reddantur, hic subteximus : « Erat, inquit, a Moysie ante institutum in synagoga omni septuaginta esse doctores. Nam idem Moyses, quamvis veteris Testamenti verba in litteris condidisset ; tamen separatim quaedam ex occultis legis secreta mysteria septuaginta senioribus, qui doctores deinceps manerent, intimaverat. Cujus doctrinae etiam Dominus meminit in Evangeliiis, dicens : Super cathedram Moysi sederunt Scribae et

Pharisaei. Doctrina ergo horum in posterum, quae ab ipso scriptore legis accepta, in hoc seniorum et numero et officio conservata est. Hi ergo seniores, libros hos transferentes, et spirituale secundum Moysi traditionem occultarum cognitionum scientiam adepti, ambigue lingua hebraica dicta, et varia quaedam ex se mutata, secundum virtutes rerum, certis et propriis verborum significationibus transferunt, doctrinae scientia multummodam illam sermonum intelligentiam temperantes. » Hucusque S. Hilaritus ; quae hic verbatim recensuisse volumus, quo intelligamus, aliquid amplius caeteris horum translationem, vel ex acceptis traditionibus, vel divino eos afflante Spiritu, habuisse ; quod non solum nobis, sed et Judaeorum scriptores nobilissimi agnoverunt, et ingenue testati sunt : ut inter alios omnium sapientissimus Philo ³, qui rem gestam ab Aristaeo fusius litteris consignatam, et ab ipsis Judaeis etsi non scriptis, certe traditione firma retentam, vel si non publice, privata saltem scriptione memoriae commendatam, paucis perstringens, de Ptolemaeo Philadelpho et legationibus missis multa praefatus, haec demum subdit, a loco narrationem exordiens :

20. « Ante urbem Alexandrinam est Pharos insula, per oblongam et fasciae similem cervicem accessibilis ; quae non alto mari, sed stagnantibus undis alluitur, ut ne fluctus quidem, nimirum spatio medio debilitati, obstrepant. Hic locus postquam de communi sententia visus est ad praesens negotium aptissimus, propter recessum quietissimum, ubi animus solis legibus possit intendere, cum sibi optaverunt ad diversorium ; sumptisque in manus sacris voluminibus, tendebant eas ad caelum supplices, Deum invocando, ut corporis faveat. Exaudivit ille vota, ut, si non universum genus humanum, certe maxima pars praecipis instrueretur ad bene vivendum optimis et sapientissimis. In eo recessu cum consedissent solitarii, nemine interveniente arbitro, praeter naturae partes, terram, aquam, aerem, et caelum : de quibus primum prodituri erant mysteria (nam mundi opificium, legis exordium est. tanquam munus correpti prophetae, non alia alii, sed omnes ad verbum eadem, quasi copiam dictante singulis invisibiliter. Et quis nesciat cujusque linguae, praesertim graecae, copiam, ut eadem sententia possit enuntiari variis modis, nunc has nunc illas dictiones accommodando ? Id negant factum in prodiciis his legibus ; sed reddita propria propriis nominibus, graecis ad chaldaica sic hebraicam linguam nominali Philo exacte respondentibus, quo melius perciperetur rerum notitia. Quemadmodum enim geometriae dialecticaeque doctrina non admittit sermonis varietatem, sed semper iisdem utitur vocibus ; eodem modo et hi convenienter rebus invenere nomina, quae sola declarata erant sensum aperitissime. Id experimentis quotidianis creditur, sive Chaldaeus graecam linguam, sive Graecus chaldaeam didicerit, in utraque Scriptura tum chaldaica, tum graeca ejus interpretatione mi-

¹ Epiph. l. de mensur. — ² Num. XVI. — ³ Hilar. in Psal. II. — ⁴ Math. XXIII.

¹ Philo de Vita Moysi, lib. II.

ratur germanifalem, imo rerum verborumque consonantiam adorant; non interpretes illos, sed initia-fores ac prophetas appellans, quibus datum est sincerissimas Moysis cogitationes assequi spiritu purissimo. Quamobrem hodie quoque sollemnis celebritas renovatur in Pharo insula, ad quam non Judaei tantum, sed et alii plurimi trajiciunt, locum veneraturi, in quo primum visa haec est interpretatio, et pro tanto beneficio quasi recente acturi Deo gratias. Post vota autem et gratiarum actiones, alii tentoriis fixis in littore, alii discumbentes in ipsa arena, sub divo epulantur cum amicis et domesticis, praefentes tunc liltus palatii regis. » Hucusque Philo.

21. In hujus sententiam, quod illa versio divini potius aliquid habuerit, quam humani, eosdemque divino afflatus Spiritu eam interpretatos, et propheticè interdum fuisse locutos, Patres omnes, rem experimento satis perspectam habentes, sincerissime professi sunt; omnesque tam Graeci, quam Latini, ne singulos recensere laborem, id ipsum testati sunt, uno duntaxat excepto S. Hieronymo¹; qui damnans quae ab aliis de interpretum cellulis tradita essent, haec ait: « Nescio quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriae mendacio suo extruxerit, quibus divisi eadem scripturarum; cum Aristaeas, ejusdem Ptolemaei *ὑπερμαρτυρία*, et multo post tempore Josephus, nihil tale retulerint; sed in una basilica congregatos confudisse scribant, non prophetasse. Aliud est enim vatem, aliud est esse interpretem: tibi Spiritus ventura praedicat; hic eruditio et verborum copia, ea quae intelligit, transfert. » Haec Hieronymus; qui sibi vixus solute nimis, dum impetu quodam ferretur in oblectatores cum carpentes, esse locutos; paulo post nam illud praefatione in Pentateuchum ad Desiderium, et quid simile praefatione in Paralipomenon ad Chromatium² fuerat praefatus; subsequenti posita praefatione in eundem librum Paralipomenon ad Domnionem et Rogatianum aliquid supra humanas vires et studium isdem tribuit interpretibus, dicens: « Non hoc Septuaginta interpretibus, qui Spiritu sancto pleni, ea quae vera fuerunt, transulerant, sed scriptorum culpae tribuendum. »

22. Quod ad cellulas spectat, in quibus dicitur invicem separati opus elaborasse, et postea, facta mutua collatione, nihil penitus inter se dissentientes scripsisse reperi; hoc paulo accuratius pervestigandum. Qui primus auctor ea de cellulis scripserit, Justinus martyr³ habetur, natione Palaestinus, patria Samarita, undecumque rerum Judaicarum peritissimus, qui haec scribit: « Illis extra urbem constitutis, primo quoque tempore, ut interpretationem absolvent, non in urbe ipsa, sed septem ab ea stadiis, ubi Pharos constructa est, pari cum interpretibus numero domunculas exstrui praecipisse, ut sigillatim pro se quisque interpretationem perliceret; illa quoque cura iis, qui operam eis dare jussi fuerant, mandata, ut omnibus quidem modis ipsis in-

servirent, a congressu autem mutuo illos prohiberent, quo exquisita interpretationis veritas ex ipsorum etiam consensu cognosci posset. Et cognitio, Septuaginta istos viros non solum eadem sententia, verum etiam iisdem esse verbis in translatione usos, ac ne una quidem dictione alium ab alio dissensisse, usque adeo eadem de iisdem omnia conscripserant, admiratione altionum, cum interpretationem absolutam esse divina virtute credentem, tum quovis honore dignos illos, ut Dei amantes, et Deo caros vicissim judicantem, cum numeribus multis in patriam suam redire jussisse; ac fibros, ut par erat, exosculatum esse, et Deo consecratos in bibliotheca sua reposituisse. » Unde autem haec ipse acceperit, subdit his verbis: « Haec vobis, viri Graeci, non ut fabulam, neque ut confictam historiam renuntiemus: sed qui ipsi Alexandriae fuerimus, et vestigia domuncularum apud Pharum adhuc reliqua viderimus, et ab incolis, qui res patrias a majoribus per manus sibi traditas acceperunt, audierimus, commemoramus; quae ex aliis quoque aliqua ex parte intelligere potestis, et potissimum ex eis, qui ista scriptis suis inseruerunt, sapientibus et spectatis viris, Philone, Josepho, et aliis pluribus. » Haec Justinus, non ex aliorum scriptis tantum, sed ex traditione (ut ait) majorum accepta.

23. Eadem quoque Irenaeus¹ his ipsis verbis testatur: « Ptolemaeus autem experimentum eorum sumere volens, et metuens ne forte consentientes, eam veritatem quae esset in Scripturis, absconderent per interpretationem; separans eos ab invicem, jussit omnes eandem interpretari Scripturam, et hoc in omnibus libris fecit. » Nec aliud significare voluisse Tertullianum² apparet, dum de iisdem agens interpretibus, ait: « Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemaeo a Judaeis subscriptum est, septuaginta interpretibus indultis, quos Menodemus quoque philosophus, providentiae vindex, de sententiae communionem suspexit. » Nimirum divinam ex iis Dei providentiam intuens, quod omnes in eadem sententiam convenissent: quod certe haud mirum fuisset, nisi separatim eandem Scripturam interpretati essent, inhaerebat enim lateri Ptolemaei Menodemus philosophus, dum eandem versionem elaborarent interpretes: quam ipse est tanlo pere admiratus, tribuens summam Dei providentiae, quod in eandem omnes sententiam et verba pariter consensissent: quod est de separatim cellulis potens indicium et conjectura. Eadem quoque Clemens, et quidem Alexandrinus (quem haud putamus res patrias ignorasse) his verbis³ insinuat: « Cum autem unusquisque sigillatim ex sua propria interpretatus esset prophetia; conspiraverunt omnes simul collatae interpretationes et sententiae et dictionibus: Dei enim erat voluntas, quae id ad Graecorum aures consulto comparaverat. Neque vero ab inspiratione Dei erat alienum, qui prophetiam dederat, ut interpretationem

¹ Iren. praef. in Pentateuch. epist. civ. et ep. cvii. — ² Hieron. epist. cviii. — ³ Justin. orat. ad Gent.

¹ Iren. lib. iii. c. 25. — ² Tertul. Apol. c. 18. — ³ Clem. Alex. Strom. lib. i.

quoque tanquam graecam efficeret prophetiam. »
Hæc et alia hujusmodi Clemens.

24. Rursum vero Cyrillus Hierosolymitanus ¹ hæc in eadem sententiam : « Et ut divina legis esse hos libros experientia disceret, et ne hi qui fuerant ad illum missi, mutuo conspirarent prospiciens, in insula Pharo singulis interpretibus singulas domos distribuit, et unicuique, ut separatim omnes Scripturam interpretarentur, mandavit. Qui cum septuaginta duobus diebus negotium pertecissent, simul omnium interpretationes, ex diversis domibus prodeuntes, protulerunt; collatas autem simul, non solum in sensibus, verum etiam in verbis consonas invenit. » Hucusque Cyrillus; eadem quoque Philastrius ². Sed et Epiphanius tradit binos in singulis cellis inclusos, qui omnes eandem Scripturam interpretarentur; adeo ut ea ratione divina Scriptura fuerit servata et trigiesis interpretata; sed hæc ille pluribus. Consentiant in eadem quoque sententiam S. Hilarius ³, S. Augustinus ⁴, Theodoretus ⁵, atque alii complures, quorum singulorum nomina omittimus recensere. His addendus demum Justinianus ⁶ imperator, qui edita novella constitutione, eandem probat historiam. Scimus his aliquid ex recentioribus refragatos, una tantum illa persuasione ratione, quod cellularum non Aristæam, non Philo, nec Josephus ipse meminerint. Sed ad unum Aristæam tota causa rejicitur, quem constat illos fuisse secutos; sicut et Eusebium ⁷, qui eandem ex eodem auctore narrat historiam; quibus ea, quæ dicta sunt superius, optime poterunt satisfacere. Veruntamen de tam antiqua questione non est nostrum quid certius definire; licet tot sincere fidel et venerande antiquitatis testibus libentius assenserimus.

25. Sed et alia majoris momenti urget nos questio: num scilicet omnes veteris Testamenti libri, qui ad illa usque Ptolemæi tempora fuerant scripti, an vero solum Pentateuchus fuerit in graecum sermonem translatus? S. Hieronymus ⁸ in primis id ipsum in dubium revocat, dum ait: « Accedit ad hoc quoque, quod Josephus, qui septuaginta interpretum ponit historiam, quinque tantum ab eis libros Moysi translatos refert; quos nos quoque profitemur plus quam ceteros cum Hebraicis consonare. » Hæc eadem ipse alibi ⁹ etiam. Sed ei omnes pariter refragantur, affirmantes, singulos et omnes veteris Testamenti, qui extant, libros ab eis fuisse interpretatos. Sed videamus quid Josephus dicat, cujus auctoritate id sanctus Hieronymus profiteri videatur. Nullam invenimus apud Josephum mentionem explicitam esse habitam de facta per eos versione Pentateuchi; sed tantum illum dicere, libros legis ab eis fuisse translatos.

26. Ceterum qui adversantur S. Hieronymo, per libros legis totum ipsum vetus Testamentum esse intelligendum, probant auctoritate ipsam divinam Scripturæ, idque multis exemplis. Ut cum Dominus ¹ ait: « Nonne scriptum est in lege vestra? Ego dixi, dii estis: » et illud Evangelistæ: « Ut adimpleretur sermo, qui in lege coram scriptus est: Quia odio habuerunt me gratis: quæ non in Pentateucho, sed in Psalms ² habentur. Sed et illud Pauli ad Corinthios ³: « In lege, inquit, scriptum est: Quoniam in aliis linguis, et labiis aliis loquar populo huic: » quæ verba accepta noscuntur ab Isaia ⁴. Sed hæc planiora ac evidentiora reddemus, cum ex ejusdem Josephi plurati uno vel altero exemplo demonstrabimus, eundem auctorem per legem intelligere consuevisse ipsum integrum volumen veteris Testamenti; a principaliori parte, nempe a quinque legis libris, denominatione deducta. Agens enim de Judæorum libris, qui in synagogis legi consueverant, libros legis appellat: cum tamen constet evangelica ⁵ et apostolica ⁶ auctoritate, non modo in illis legi solitum Pentateuchum, sed et Prophetas. Cum igitur hujusmodi libros, vel eorum volumen legis, modo etiam Moysi libros ipse consueverit appellare ⁷, qui Prophetas quoque necessario contineret; jam certum constat, cum agit de interpretibus, quod legem verterint, vertisse etiam totum vetus instrumentum, significare voluisse.

27. Certe quidem etsi de his nulla exempla suppetent; ratio ipsa plus satis posset id etiam pugnantibus quibuslibet persuadere. Nam si quod omnibus exploratum est quærebatur nomine Ptolemæi Demetrius, omnes quolibet in universo orbe librorum ceperrit poluisset, ad unum usque colligere; quantum, quæso, subesse causa potuit, ut illos Hebræorum libros divina complectentes oracula, aliosque perinsignes, quos divinitus editos sciret, despiceret commentarios, nullam penitus illorum habens rationem? Verumtamen vero etsi ceteros, illos tamen, qui rerum Judaicarum continerent historiam, qui regibus aliisque rerum antiquarum studiosis magno in pretio esse solent, quis existimare poterit prætermisissos? cum præsertim Hecatheus Abderita, qui uno volumine laudes Judæorum fuerat prosecutus, res Judaicas penitus perdiscendi, externorum omnium desiderium inflammasset. Quod si ut superius demonstratum est unica tantum erat folius divina Scripturæ interpretatio ante eam factam ab Aquila Pontico; unde, quæso, illa, ex qua Apostoli Prophetas citare consueverunt, græca versio, nisi fuerit Septuaginta? Sed quod ad S. Hieronymum spectat; cum plane constet, non tantum refragatos eis esse omnes quos recensimus superius scriptores ecclesiasticos, sed ipsummet sibi adversatum esse, plane cognosci potest, ipsum de ea re aliquando dubitasse potius, quam quid firmiter statuisset, et in commu-

¹ Cyril. Cateches. iv. — ² Phil. de hæres. c. 139. — ³ Hebr. in Psal. II. — ⁴ August. de Doctrin. Christ. l. II. c. 15 et de Civ. Dei, lib. xvii. c. 43 — ⁵ Theod. præfat. in Psal. et alii quos numerat Pam. in Notat. ad Tert. Apol. c. 18. not. 264. — ⁶ Authent. de collat. 10. — ⁷ Euseb. de præp. Evangel. lib. xviii c. 1. — ⁸ Hier. præf. in Quæst. in Gen. — ⁹ Item. in Comment. in Ezech. c. 2. et in Michæam. c. 2.

¹ Joan. x. — ² Ps. lxxxv. et lxxxv. — ³ I Cor. xiv. — ⁴ Isai. lviii. — ⁵ Luc. ix. — ⁶ Act. xv. — ⁷ Joseph. antiq. lib. xv. c. 1. et de bell. Jud. lib. II. c. 12.

nem postea cum ceteris sententiam pedibus abisse : nam Prophetas interpretando, textum Septuaginta interserit, de eoque pariter disserit, et Septuaginta esse fideliter recognoscit.

28. In ejsdem insuper divinae Scripturae interpretatione, aliqua ab illis aliter reddita, additaque fuisse nonnulla, vel dempta, iidem ferre omnes supra citati auctores affirmant. Aliter namque reddita in ea, vel relata sunt divina quaedam mysteria (ut tradit Hieronymus¹), quae Gentilibus offendiculum esse possent; addita vero, quae (ut superius dictum est) a Moysae primus ille ab eo detectus sacer senatus tradenda posteris accepisset, vel cum omnes, ut vidimus, iisdem interpretibus spiritum prophetiae tribuerint quae eodem divino afflante Spiritu, eisdem fuerint divinitus revelata : nam et Philo ipse tradit, eos correptos numine prophetasse. Sed quod idem subdit, reddita esse propria propriis nominibus, non sic intelligendum, cum ad verbum esse translata, ut verba verbis reddita, et nihil ab illa plus habuerit; nam id absque aliquo privato instinctu divini Spiritus quilibetumque bene peritis utriusque linguae facere licuisset; sed potius quod addit, illa graeca inventa esse nomina, quae sola declaratura erant sensum apertissime: cum alioqui reddere graeca singula verba hebraicis singulis, nec si voluissent, facere potuissent, cum nonnulla sit in eis verba reperire, quae vix una periodo orationis aequae recte possint graece interpretari.

29. Sic igitur ex Philonis sententia, imbutos illos prophético spiritu prophetasse cum certum sit: ubi, quæso, id fuisse verum apparuit, si ea tantum quae in hebraeo textu erant, nec quid amplius reddidissent? Sed referam hic iterum verba Philonis sic dicentis: « Tanquam numine correpti prophetabant, non alia alii sed omnes ad verbum eadem, quasi copiam dicant singulis invisibiliter. » Quod si negas hoc, certe quidem ex Philonis sententia cogeris saltem asserere separatas ab invicem cellulas, ut imbuti illi prophético spiritu, eademque illa dicant singulis, singuli exceperint, et quasi ex scripto exemplari eadem omnes descripserint. Alioquin quorsum illis spiritus prophetiae, si alias absque eo, callentes hebraicas, ac graecas pariter litteras, conferentes simul, humano ingenio præstare felicissime potuissent, quod solus postea reperitur fecisse Aquila, deinceps Theodotus, inde vero Symmachus, et alii etiam haeretici? Falluntur igitur, qui vel ex Aristaeo vel Philone putarunt, Septuaginta interpretes verba verbis interpretando reddidisse; ac proinde perperam iudicant, eam, quod non sic edita legatur, esse penitus depravatam. Nam ipse S. Hieronymus, qui omnes in eam illapsos notavit errores et emendavit, scribens ad Pammachium² de optimo genere interpretandi, sapienter testatur, eos non verba verbis, sed sententias sententiis reddidisse; legerat utique ipse Aristaeam atque Philonem, nec tamen eo sensu eorum verba accipienda putavit.

30. Interpretatione perfecta ac numeris omnibus

absoluta, addit Aristaeas et alii qui ab ipso eadem acceperunt, convocatos esse Judaeos, ut ea cognoscerent; eosque contestatos esse, divinam Scripturam recte saneque interpretatam, eandemque sic semper permanere, nec quid immutari debere ab iis quae scripta essent; adjurasseque ut sic semper integra servaretur; eandemque insuper translationem ab illis fuisse descriplam, et ad diversarum synagogarum principes missam, atque ab omnibus aequae probatam receptamque. Tanta quidem in sacro illo senatu inerat auctoritas, ut, quod illi fecissent, nefas duerent in controversiam revocare: quippe quod ut saepe dictum est, eorum munus esset, de lege, rege, prophetis, ac sacerdote etiam iudicare, nec ipsi aliorum subijcerentur censura: ut non adeo mirandum sit, si cum quid inventum in illis foret, quod hebraica veritas aliter nosceretur habere, nullam de ea re a quopiam negotium exhibitum fuisset: quippe cum totum id, legis iudiciis decernentibus, factum esse cognoscerent.

31. Hunc ergo in modum sacra illa editione vulgata, « jubet Demetrius, » inquit Aristaeas, « ut Judaei pro eorum consuetudine imprecarentur, si quis vel addere, vel mutare, transferre, delevere auderet quietam ex iis omnibus quae scripta sunt. Cumque universa haec rite explevisset, ut perennis illa sit, semperque servetur, adjurant. » Haec ipse: additque jussu regis omni studio procuratum, ut eadem editio ab omni macula illaesa diligentissime custodiretur. Tradunt alii apud Serapidis templum eam ut rem divinam ac sacrosanctam servatam fuisse; reconditamque simul cum ea fuisse textum hebraicum, testatur Tertullianus³, ac eandem ad sua tempora integram conservatam esse confirmat, cum ait; « Hodie apud Serapeum Ptolemaei bibliothecae cum ipsis hebraicis litteris exhibentur. »

32. Sed illud impugnamus omnino, quod nihil quidam⁴ stabilire auctoritate S. Joannis Chrysostomi, quam non reperimus; quod dixerit, ad sua usque tempora in Serapidis templo asservari prophetarum libros ab illis conversos. Atqui, obsecro usquam potuerit id vel somniasse Chrysostomus, cum constet anno secundo Commodi Serapidis templum fuisse combustum, ac rursus, antequam idem S. Joannes Chrysostomus ea scriberet, sub Theodosio seniore funditus⁵ esse dirutum? At quomodo, quæso, vel fingi potest, eam usque ad Chrysostomi tempora permansisse? Cur adeo laboratum ab Origene primo, deinde a Luciano, postea ab Hesychio Alexandrino, ac demum a S. Hieronymo in ea cognoscenda, emendanda, ac in candorem pristinum restituenda, si ipsum originale suppetebat exemplar, ex quo potuissent omnia quam verissime atque purissime summa facilitate corrigi et emendari?

33. Sed et revocatur in dubium quod dicit Tertullianus, suo tempore adhuc existisse in Serapeo editionem Septuaginta: ut appareat plane mentitum

¹ Cyrill. Catech. XIV. — ² Hieron. ep. C.

³ Tert. in Apol. c. 43. in fin. — ⁴ Gales. de Septuag. interpr. pag. 40.

— ⁵ Rufin. hist. lib. II. cap. 23.

esse; nisi Serapeum quod dicit, aliud fuerit a templo Serapidis, quod, antequam ea ille sub Severo scribit eret, sub Commodo constat incendio confligrasse. Nam si fuisset in templo Serapidis, aequè cum templo combusta fuisset. Rursus etiam ejusdem Tertulliani testificatio in dubium revocari posse videtur, et existimari in enormi illa conflagratione nobilissimam illius bibliothecae, cum cum caeteris libris ibi positis fuisse combustam famosissimo illo incendio, quod contigit anno ab Urbe condita septingentesimo septimo, quo Caesar post Pharsalicam pugnam Alexandriam expugnavit, quod Dio ¹ testatur; cum et bibliotheca incensa est, et ad septingenta librorum millia sunt pariter concremata, quod Gellius ² tradit his verbis: « Ingens postea numerus librorum in Aegypto a Ptolemaei regibus vel conquisitis, vel confectus est, ad millia ferme volumina septingenta. Sed ea omnia bello priore Alexandrino, dum diripitur ea civitas, non sponte, neque opera consulta, sed a militibus forte auxiliariis incensa sunt: » Haec ipse. Sed haud putandum praeteriisse Tertullianum historicum illam de conflagratione bibliothecae omnium vulgatissimam; quamobrem incendium illud eam non pertigisse, ejusdem Tertulliani auctoritate confirmari videtur.

34. Admirantur plane omnes divinum consilium, quo factum est, ut iidem ipsi Judaei divinam Scripturam quam diligentissime translatam Gentibus communicarent; ne videlicet illorum fraudi locus pateret, cum Christum non reciperent, quem eadem sacra volumina praeventiant. Dimanavit illa primum ad Gentes, quas evangelica praedicatione instituta erat ad fidem; jactumque tunc est quodammodo fundamentum, super quod immense molis aedificium extrudendum foret. Quod si post Christi adventum id faciendum fuisset, tum quod tradit Eusebius ³ accidisset nempe quod vel Judaei ex invidia Scripturam occultassent, aut corruptam delissent; aut qui eam versuri essent, ab eis in suspicionem vocati fuissent. De his itaque agens S. Augustinus ⁴ haec ait: « Si quid aliter in hebraeis exemplaribus invenitur, quam isti poverint, credendum esse arbitror divinae dispensationi, quae per eos facta est, ut libri, quos gens Judaica caeteris populis vel religione vel invidia prodere volebat, credituris per Dominum Gentibus, ministra Ptolemaei regis potestate, tanto ante prodiderunt; atque fieri potest, ut sic illi interpretati sint, quemadmodum congruere Gentibus ille qui eis regerat, et qui es unum omnibus fecerat, Spiritus sanctus judicavit: » Haec Augustinus. Sed et in ea divina est providentia admiranda, quod eam ab immensi illo incendio, quo caeteri libri omnes confligrarunt, illasam servasse voluerit; cum non dessect innumera exemplaria, inter Judaeos atque Gentiles sparsa.

35. Caeterum quod pertinet ad Judaeos tanta ea

translatio apud omnes fuit auctoritatis, ut quamplurimis descriptis exemplaribus, eisdem uterentur in synagogis, in lectionibus illis quae ex more per omne sabbatum legebantur. Exat ea de re insigne testimonium apud Lucam ⁵, ubi haec, Dominum ingressum in synagogam, cum illud legeret Isaias ⁶: « Spiritus Domini super me, etc. » Plane constat secundum Septuaginta legisse; quod positus a Hieronymo uterque textus significat. Confirmatur hoc ipsum de lectione Septuaginta in synagoga ex eo quod Tertullianus ⁷ tradit his verbis: « Sed et Judaei palam lectitant, veltigalis libertas vulgo editur sabbatis omnibus. » Nimirum quod suis conventus collata pecunia redimere solerent, cum pro qualibet synagoga Romano imperio tributum penderent. Fuisse quidem ejus editionis Judaeos studiosissimos pariter et cupidissimos oblato ⁸ libello supplicis Justiniano imperatori, aperte significarunt; quo petierunt eandem sicut antea factum erat in suis ipsorum synagogis legi debere. Philonem insuper et Josephum uses editione Septuaginta, jam superius tomo primo Annalium demonstravimus. Christianos itidem ab ipso exordio nascentis Christi Ecclesiae eandem editionem publice legisse, in confesso est apud omnes. At quod opus non sit in hoc probando diutius immorari; satis modo Cyrilli ⁹ Hierosolymorum episcopi recitare sententiam, cum de eadem divinae Scripturae translatione agens, haec ait: « Illas tantum studiosè meditare Scripturas, quas in Ecclesiis confidenter legimus. Multo prudentiores te et religiosiores fuerunt Apostoli et primi episcopi, veritatis duces, qui nobis eas tradiderunt. Tu itaque, cum sis filius Ecclesiae, non transgrediaris illius terminos: » Haec ipse.

36. Merito igitur eadem in Ecclesia communis est habita, quando sincera permansit. Licet enim (ut divinus, Aristaei auctore) dira exortatio ab illo sacro Judaeorum senatu fuisset illis inflata, qui eam translationem aliqua ex parte vel leviter corrumpent, vel depravarent; tamen haud contulentes fuerunt, quin in eam impie manus inferrent, idque post Christi adventum, ut saepe queritur Justinus ⁶ martyr, et alii iidem jure expostulant. Tribuit et hoc nostrorum scriptorum vitio S. Hieronymus ⁷ cum ait: « Nec hoc Septuaginta interpretibus, qui Spiritu sancto pleni, ea quae vera fuerunt, transulerant; sed scriptorum culpa adscribendum, dum de inemendatis inemendata scripserunt; et saepe tria nomina, substractis e medio syllabis, in unum vocabulum cognunt; vel e regione unum nomen, propter latitudinem suam, in duo vel tria vocabula dividunt: » Haec ipse, qui et in aliis quoque locis de corrupto ejus textu frequenter inculcat. Sed et S. Augustinus ⁸ vitia, quae utreperunt, notariis aequè tribuit, idemque alii.

37. Quamobrem ea primum ab Origene, deinde

¹ Dio hist. Rom. lib. XLII. — ² Gell. lib. VI. c. ult. — ³ Eu-eb. de prep. Evang. lib. VIII. c. 1. — ⁴ August. de Doctrin. Christ. lib. II. cap. 15.

⁵ Luc. IV. — ⁶ Isai. XXVI. — ⁷ Tert. in Apol. c. 18. in fin. — ⁸ August. de Doctr. Evang. lib. VIII. c. 1. — ⁹ Cyrill. Cathec. 4. — ¹⁰ Just. martyr. dial. cum Tryph. — ¹¹ Hier. ep. CVIII. — ¹² Aug. de Civ. Dei lib. XV. c. 43.

a Luciano martyre, postea ab Hesychio, quarto de-
mum a S. Hieronymo (ut dicimus) fuit mendis
expurgata. Quod si cui id facere perfecte licuit, Ori-
geni concessum est; cum adhuc sub Severo, quo
tempore ipse agebat Alexandriae, prototypum ibi
adhuc integrum (si Tertulliano credimus) servaretur,
quod perquam commode consulere in ambiguis
licuisset. Sic igitur par est credere, Septuaginta edi-
tionem ab Origene in integrum accuratissime resti-
tutam. Sed quod ut dictum est, cum quid amplius
vel minus interdum ab hebraico textu habere reperta
esset, idem voluit adnotasse, additis ex Theodotione
locis notatis obelis, et asteriscis: inde (ut tradit S.
Hieronymus) nova corruptionis manavit occasio, cum
a notariis velocitate scribendi praetermitteretur ali-
quod illorum signorum, fieretque interdum, ut,
quod Theodotionis esset, Septuaginta perperam puta-
retur. Verum id raro accidisse, nec in omnibus codi-
cibus contigisse, sed et semper emendare licuisse ex
veteribus exemplaribus, idque Lucianum, Hesychium,
ac denique Hieronymum praestitisse, quis poterit du-
bitare? Nam etsi prototypum defecisset exemplar;
tamen ex iis quae supplerentur ex emendatione ab
Origene facta, quae integra servabatur in Hexaplis et
Octoplis in bibliotheca Caesariensi, optime id facere
licuisse; vel ex aliis quae nobilissima totius orbis
Ecclesiae ex iisdem exscriptissent, aequè digne prestare
concessum fuisse, par est existimare.

38. Quando autem ipsa originalis editio Septua-
ginta interpretum amissa fuerit, haud possumus quid
certius affirmare. Si enim Severi temporibus (ut
tradit Tertullianus) adhuc integra fuerat conservata,
nec sub Caesare vel sub Commodò incendiis illis peri-
it: haud creditur evasisse conflagrationem illam
maximam, cum Diocletiani edicto, in toto christiano
orbe, qui ejus imperio subjaceret, jussi sunt Chri-
stiane religionis codices igni tradi. At nec putandum
tum omnia etiam exemplaria periisse, ac funditus
libros omnes igni consumptos esse: nam si complura
ecclesiasticorum scriptorum, qui ante illa tempora
scriperant, monumenta integra post naufragium
servata noscuntur, quanto certius id oportuit contigisse
de voluminibus divinae Scripturae, quorum
exemplaria non in quibusdam tantummodo bibliothecis
asservabantur, sed nulla ferme in orbe erat Ecclesia,
cui illis carere id officii necessitate postulante)
omnino licuisset? Quod etsi daremus omnia in omni-
bus Ecclesiis sub Romano imperio positae divinae
Scripturae exemplaria consumpta fuisse (quod plane
stultum est opinari) quot extra Romanum imperii li-
mites erant Ecclesiae apud diversas barbaras nationes,
quae ab illa vexatione securae nullam prorsus in di-
vinae Scripturae codicibus passae fuerunt jacturam,
a quibus mutuari licuisset exemplar? Meminisse
naucque debemus (quod superius dictum est) longius
latiusque in orbe propagatam esse Christianam
religionem, quam Romanum imperium. Haec divisae
volumus adversus aliquos, qui in eam sententiam
imprudenter admodum ducti sunt, ut inconsulte ni-
mis, ne dicam temere, jactarent editionem Septua-

ginta penitus excidisse. At quam, queso, S. Hiero-
nymus emendavit, si nulla amplius reliqua erat?
Vel qua nisi sunt scriptores omnes ecclesiastici, sal-
tem usque ad Hieronymi tempora, si ea perisset
omnino? Dicere praeterea omnes codices, quibus
praesertim in ecclesiasticis tractationibus iidem uterentur,
deformiter fuisse corruptos; temerariam, ne-
dum insulsam, esse assertionem, par est existimare.
De iis autem, quae post S. Hieronymi tempora acci-
derunt suo loco dicturi sumus.

39. Cum igitur sacer ille senatus divino afflatus
Spiritu Gentilibus editionem divinae Scripturae com-
municasset, quam Deus visus esse confirmasse: Judaei ipsi
frequenter usum eam firmam ralamque habuerunt,
eandemque pariter Ecclesia Christi recipiens venerata est.
Apostoli siquidem eam usu probatam tradidisse (ut dictum est)
noscentur Ecclesiis: siquidem de his haec Irenaeus¹: «Firma est autem,
et non ficta, et sola vera, quae secundum nos est
fides, manifestam ostensionem habens ex his Scripturis,
quae interpretatae sunt illo modo quo praediximus,
et Ecclesiae annuntiatio sine interpolatione. Etenim
Apostoli, cum sint his omnibus vestitores, consonant
praedictae interpretationi, et interpretatio consonat
Apostolorum traditioni. Etenim Petrus, et Joannes,
et Matthaeus, et Paulus, et reliqui deinceps, et
horum sectatores, prophetica omnia ita annuntiarunt,
quemadmodum seniorum interpretatio continet: unus enim
et idem Spiritus Dei, qui in prophetis quidem praeco-
navit (ad. praecoavit) quis et qualis esset adventus
Domini, in senioribus autem interpretatus est bene,
quae bene prophetata fuerant.» Haec Irenaeus. Sed
quod pertinet ad Apostolos; scimus S. Hieronymum²
conatum ostendere, eos citare consuevisse divinam
Scripturam secundum hebraicam veritatem, non
secundum editionem Septuaginta. Nam adversus
Ruffinum agens, nititur demonstrare, eos tunc
usos esse versionem Septuaginta, cum eam invenissent
cum hebraico consonantem. Sed qui nuper haec
majori otio requisivit Leo³, vir cum primis
eruditus, plane demonstrat Apostolos usitatos
Septuaginta editionem esse consuevisse, interdum
vero hebraicam veritatem esse secutos, aliquando
autem non verba ex verbis, sed ex sententia
sententiam reddidisse. Certe quidem cum tam in
synagoga, quam privato usu (ut dictum est)
Judaei Septuaginta lectitent editionem; Apostolos
pariter eadem frequentius usos esse, aequum est
existimare.

40. De usu vero communi ejus editionis in
omnibus Ecclesiis ubique recepto, haec Origenes
ad Africanum Hebraeos facile nimis auscultantem:
«Videtur ne tibi libros in omni Ecclesia receptos
abrogare, et cavere legibus, ut fratres omnes
ubique terrarum receptos apud se in suis
Ecclesiis libros abrogent; Judaeis assententur,
et persuadeant ut nobis imperiant libros casti-
gatos, et quam emendatissimos, qui nihil
habent commentitium, aut fictitium? Quid

¹ Iren. lib. III. c. 25. — ² Hieron. in Isai. c. 57. prof. lib. XVI. —

³ Leo Cast. de Septuag. interpr. c. 6.

ergo ? Providentia divina, quae impertit omnibus Christi Ecclesiae aedificationem, in Scriptura sacra tam parvam praestitit curam his quos tanto pretio redemerat ? » Haec Origenes; quibus et aperte sane declaratur, eam non fuisse in omnibus consentientem hebraicae editioni; decipique eos, qui putarunt eam ad verbum fuisse translata. Rursus hallucinatos illos, qui opinati sunt eam discrepantiam non in originali facta versione contigisse, sed ex illapsis in eam mendis et erroribus; quandoquidem nihil tale de ea Africanus et Origenes exposulant; facile enim facta collatione cum illa originali editione (ut dictum est ipsi intelligere, ac eam emendare potuissent. Constat ex his igitur, antiquorum omnium assertionem, Septuaginta editionem olim dictam esse Vulgatam, atque Communem, id ipsum Hieronymo saepius attestante. Usque adeo enim id ratum firmissimumque habitum est, ut Philastrus¹ in haereticorum classem rejecerit eos, qui aliqua alia uterentur editione, cujus haec sunt verba: « Ecclesia Catholica Septuaginta duorum interpretationem legit, colit, et praedicat; alia autem supervacua et contraria tanta editioni contemnit et abjicit. » Haec et alia de his plura Philastrus.

41. Caterum etsi omnium constat sententia, editionem Septuaginta dictam esse Communem; tamen S. Hieronymus² tradit eam haud simplicem, sed triplici editione fuisse toto orbe diversam; cum nimirum alii legentem eam quae ab Origene correctae fuit, rursus alii a Luciano emaculatam, alii denique eam quae Hesychii diligentia pristinae reddita est integratam. De his enim tribus haec idem habet Hieronymus³: « Alexandria et Aegyptus in Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem; Constantinopolis usque Antiochia Luciano martyris exemplaria probat, mediae inter has provinciae Palaestinos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt; totusque orbis haec inter se trifariam varietate compugnat. » Haec ipse. Rursum vero duplex reperiebatur apud Originem Septuaginta editio, dicta Communis utraque, ut idem S. Hieronymus⁴ testatur his verbis: « Illud admoneo, ut sciatis, aliam esse editionem quam Origenes, et Casariensis Eusebius, omnesque Graeciae tractatores kaba, id est, Communem appellant atque Vulgatam, et a plerisque nunc Luciano dicitur; aliam septuaginta interpretum, quae in Hexaplis codicibus reperitur, et a nobis in latinum sermonem fideliter versa est, et Hierosolyma et in Orientis Ecclesiis decantatur; » et inferius: « Ea, inquit, quae habetur in Hexaplis, quam et nos vertimus, ipsa est, quae in eruditorum libris incorrupta et immaculata Septuaginta translatio reservatur; quicquid ergo ab hac discrepat, nulli dubium est quin illa et ab Hebraeorum veritate discorpet. » Verum ea quae ab Origene in Hexaplis posita et in latinum a S. Hieronymo conversa est, sicut Origenes ei inter-

dum admiscuit distinctis notulis Theodotionis editionem, ita ab eodem Hieronymo est translata, appositis signis fidelem; quod ipse pluribus locis testatur quos superius recitavimus, cum eginus de iisdem Hexaplis Origenis. Sic igitur editio illa Septuaginta a S. Hieronymo emendata et latinitate donata, non simplex erat Septuaginta, sed intertextam habebat versionem Theodotionis, signis tamen ab eo distinctam ac separatam.

42. Sed accidit, ut ob triplicem communem Septuaginta editionem, dum suam quisque propriam commendaret, non levis inter se conflarentur seditiones, ob eamque causam saepe veritatem hebraicam, vel alias a profanis editas translationes consulendi pateret occasio. His igitur et aliis rationibus permotum se fuisse dicit S. Hieronymus⁵, ut hebraicam quoque editionem in latinum converteret. Cum vero eo nomine a multis sibi adversantibus temerarie novitatis argueretur, perinde ac si eo consilio suam ederet, ut aboleret Septuaginta translationem; ipse saepius conatus est institui sui reddere rationem, atque animi consilium aperire, et inter alia cum adverso Rufinum sic scribit⁶: « Egone, inquit, contra Septuaginta interpretes aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissime emendatos meae linguae studiosius dedi? Tam stultus eram, ut, quae a pueritia didici, senex oblivisci vellem? » sed et superius: « Non imitantur Graecorum studium et benevolentiam, qui post Septuaginta translatores, jam Christi Evangelio coruscante, Judaeos et Ebionitas legis veteris interpretes, Aquilam videlicet, Symmachum, et Theodotionem, curiose legunt, et Origenis labores in Hexaplis Ecclesiis dedicantur; quanto magis Latini mei grati esse deberent, quod exultantem Graeciam cernerent a se aliquid mutuari? » Haec eadem alibi quoque saepius inculcat. Causatus etiam depravationem Septuaginta interpretum, oportuno sibi visus est ex hebraicis fontibus deducere veritatem, nam sic superius⁷ ait: « Si Septuaginta interpretum pura, et ut ab eis in graecum versa est, editio permaneret; superflue me, mi Chroniali, episcoporum sanctissime, impelleres ut tibi hebraea volumina latino sermone transferrem. Quod enim semel aures hominum occupaverat, et nascentis Ecclesiae roboraverat fidem, justum erat etiam nostro silentio comprobari; nunc vero cum pro varietate regionum diversa ferantur exemplaria, et germana illa et antiqua translatio corrupta sit atque violata, nostri arbitrii putas aut ex pluribus judicare quid sit verum? » Haec et alia plura, ac saepius de eadem editione mendis obsita, quam a se ad purum emaculatam professus est.

43. Quamvis vero adhibuerit diligentiam, ut hebraicam editionem sincere, pure, vereque latinam redderet, idem ipse cum alias saepe, tum ad Sophronium⁸ sic scribens aperit: « Certe quidem confiden-

¹ Philastr. de haeres. c. 139, 140, 141, 142, 143. — ² Hieron. in Isa. lib. XVI. praefat. — ³ Idem in praef. I. Paralip. epist. XVII. — ⁴ Idem ep. CXXXV.

⁵ Hier. in praefat. in Tobiam CXVII. — ⁶ Idem adv. Rufin. lib. II. — ⁷ Idem eodem libro. — ⁸ Hieron. in praef. in Psal. ep. CXXXII. et in Apolog. adv. Iulian.

ter dicam, et multos hujus operis testes citabo, me nihil dumtaxat sententiae de hebraica veritate mutasse. Sicubi ergo editio mea a veteribus discrepavit, interroga quonilibet Hebraeorum; et liquido videbis me ab amulis frustra lacerari, qui malunt contendere videri praecura, quam discere. » Caterum quod ad eam rem spectat, id negotium exhibitum est ei a Latinis, non autem Graecis; et non modo adversantes annuli, sed et S. Augustinus novitatem hanc suspectam habens, eidem aliquando restitit. Graeci autem, qui in alios graecos interpretes se curiose diffuderant, simul atque acceperunt a S. Hieronymo ex hebraico fonte elaboratam esse novam editionem, mox eam ex latino in graecum sermonem verendam curarunt; quod ipse testatur, dum jure de Latinis expostulans ¹ ait: « O labores hominum semper incerti! O mortalium studia, contrarios interdum fines habentia! unde me putabam de Latinis meis bene mereri, et nostrorum ad discendum animos concitare, quod etiam Graeci versus de latino post tantos interpretes non fastidiunt; inde in culpam vocor, et nauseanti stomacho cibos ingero. » Primus itaque S. Hieronymus fuisse reperitur, qui ex hebraeo fonte aquas deduxerit in latinum alyvum.

44. Quamvis autem ex graecis editionibus id ante praesentit, majoribus etiam incertum fuit; nam cum plures fuerint, nec numero distincti, vel tempore; quinam illi essent (ut Augustinus ² affirmat) obscurum remansit. « Ut enim, ait, cuique primis fidei temporibus in manus venit codex graecus, et aliquantulum facilis sibi nec utriusque linguae habere videbatur, ausus est interpretari. Quae quidem res plus adjuvit intelligentiam, quam impedit, si modo legentes non sint negligentes: » Haec ipse. Inter omnes autem veteres, latinae interpretationes Septuaginta, Italae, nempe Romanam praestitisse caeteris, quod verborum tenacior esset, et feliciter exprimeret sententiae perspicuitatem, idem S. Augustinus ³ affirmat.

45. Accidit vero, ut ob illam priorem versionem latinam posterior a S. Hieronymo tradita sperneretur; cum videlicet Occidentalis Ecclesia antiquitatem excolere consuevit, novos sonos exhorrescens, illam Hieronymi primo auditu respueret, quod sicut a majoribus accepta fidei, ita et verborum esset pariter tenacissima; donec paulatim, quantum qualvis esset, omnium eruditorum studio et labore perspecta, atque pia, pura, vera, sinceraque comperla, magno honore tandem summaque laude fuerit in Ecclesiam introducta. Veteri non explosa. Nam et ipse S. Augustinus, qui ea de re obniti Hieronymo visus erat, ejus studium postea laudare cepit, sic dicens ⁴: « Non defuit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus, trium linguarum peritissimus, qui ex hebraeo in latinum eloquium divinas Scripturas convertit, eloquenterque transfudit. » Adiditque testimonio etiam Judaeorum eam cognitam esse veracem;

sed quantumcumque opus laudatum fuerit, nequam tamen preferendum putavit antiquae illi Septuaginta editioni. Ad Augustini autem verba, Isidorus ¹ haec addit: « Ejus interpretatio merito caeteris aequo ponitur; nam est verborum tenacior, perspicuitate sententiae clarior, atque (utpote christiana interpretatio) verior. »

46. Sic igitur Occidentalis Ecclesia novam accepit editionem a S. Hieronymo elaboratam, ut tamen veterem illam Septuaginta etiam retineret; factumque est ut duae essent vulgatae editiones, altera Vetus dicta, Nova altera nuncupata; hisce enim nominibus Eucherius ² utramque distinguit, sicut et sanctus Gregorius qui praefatione ³ in libros Moralium ait: « Novam translationem dissero, sed (ut probationis causa exigat) nunc Novam, nunc Veterem per testimonia assumo; quia sedes Apostolica, cui auctore Deo praesideo, utraque utitur. » Et in ipsis commentariis ⁴ quam per Novam intellexerit, declarat. Nam cum ait eam ex hebraico atque arabico esse translata, plane Hieronymi esse significat, qui in praefatione ad Job librum affixa, se tum ex hebraica veritate, tum etiam arabica interpretatione librum illum latinitate donasse testatur; ut dubium non sit, per Veterem Gregorium intelligere versionem Septuaginta; per Novam autem, eam quam ex hebraeo Hieronymus transfudit, easdemque ab invicem fuisse distinctas, utramlibet per se notam, et utramque ab Ecclesia Romana susceptam.

47. Accidit autem post Gregorii tempora (quoto vero potissimum anno, quove auctore, incertum remanet, ut quoniam duae simul vulgatae editiones, Vetus et Nova, dissensionum ac contentionum interdum ministrarent occasionem; in diversa studia fideles ea in re distraherentur ab invicem, dum alii Veterem, Novam alii sequerentur; et quisque pro sua (ut assolet contentiose dissereret, turbas ceteris, alteramque defendens, in alteram minus digne inveheretur, essetque ea diversis veluti seminarium juriorum, ea turpem redderet Ecclesiae faciem, dum in divinis laudibus, caeterisque sacris officiis, alii aliam psallendo, legendo, concionando, tractando consecrarentur; ut hac ex parte parte divisa schismate Ecclesia videretur. Sed divino afflante numine provisum est, optimeque consultum, ut ad ecclesiasticum communem usum una ex duabus, quae usui omnibus esset Ecclesiis conflarentur, quae Communis omnibus atque Vulgata uno nomine a cunctis diceretur, explosa illa Veteris et Novae nomenclatura. Resque evenit ex sententia, ut cum unam Occidentali Ecclesia usu recipiente, omnis mox ea de re cessaverit controversia, omnesque sicut una fide compaginati, ita uno spiritu, unoque ore Christum Dominum una cum Patre et Spiritu sancto laudibus assidue celebrarent; licet alicui Ecclesiae, venerande antiquitatis ergo, permisum fuerit veterina illa Septuaginta in psallendo

¹ Hieron. adv. Rufin. lib. II. — ² Aug. de Doctrin. Christ. lib. II. c. 11. — ³ Ibid. c. 15. — ⁴ Aug. de Civitate Dei, lib. XVIII. c. 43.

¹ Isidor. Etymolog. lib. VI. c. 6. — ² Eucher. in lib. Regum. — ³ Gregor. in praef. lib. Moral. cap. 5. — ⁴ Gregor. Moral. lib. XX. cap. 23.

ni editione; cum alioqui eadem, sed a Hieronymo emendata, reliqua omnes utantur Ecclesie.

48. Porro qui hujus ex Veteri et Nova facte permutationis minus attente considerantur originem, aut causam sunt persecutati, neque adeo exacte ipsum divinæ Scripturæ contextum examinarunt; has de eadem, quam habemus præ manibus, controversias excitarunt, dum alii hanc esse illam Veterem Septuaginta, sed emendatam, alii vero Novam esse Hieronymi tradiderunt. Sed illi, mea sententia, scopum veritatis attingisse noscuntur, qui ex utraque mixtam esse dixerunt. Quod vero tum ex Veteri, tum ex Nova Vulgata hanc nostram conflata esse dixerimus, et in ea Septuaginta illa exscripta esse videatur, quam ut dictum est idem S. Hieronymus emendavit, non autem veterina illa, quam mendis scilicet idem affirmat; eumque in eadem Nova illa simul insuper contexta sit, quam idem auctor ex hebræo sermone convertit; hæc ratio, quod in utraque sancta Ecclesia laboribus Hieronymi usa sit, cum esse Hieronymi jure dici posse videtur, quam ejusdem Ecclesie auctoritate post aliquot sæcula ex utraque ejus editione apparent fuisse collectam. Quod vero aliqua habeat, quæ nec hebræicæ editioni latine a Hieronymo reddita, nec veteri Septuaginta concordare videantur; hæc ex communi illa Septuaginta a Hieronymo emendata provenisse sciendum est: ut octo illi versus psalmi decimi tertii: « Sepulcrum patens, etc. » Usque ad illud: « Non est timor Dei, etc. » Qui nec in hebræico textu, ut ipse Hieronymus¹ tradit nec in veterina illa Septuaginta reperitur; accepti enim ex epistola Pauli ad Romanos², communi illi recentiori emendatæ Septuaginta editioni fuerunt additi, ex eaque in nostram Vulgatam illati. Rursum vero nec sic passim mixta, ut veluti contones, fuerit coagmentata; cum sit reperire in ea libros integros secundum Septuaginta translationem positos, nempe Psalmorum, et aliorum.

49. Sed quod spectat ad librum Psalmorum, primam ipsorum editionem a Septuaginta collectam S. Hieronymus emendasse reperitur: hoc enim ipse testatur³ in Apologia adversus Rufinum, ubi ait: « Psalterium quoque, quod certe emendatissimum juxta Septuaginta interpretes nostro labore dudum Roma suscepti, » Licet idem Hieronymus⁴ ipsum etiam ex hebræico verterit, et discrepantiam in utraque editione manifestarit. At non semel, vel bis, sed quæstus eundem Hieronymum eidem operi certum esse insudasse. Primo nimirum, cum, petente Damaso, Septuaginta editionem tradidit ut dictum est, Romanæ Ecclesie emendatam. Secundo cum eam ex hebræico puro fonte deduxit, id exposcente Sophronio⁵. Tertio, cum, Paula et Eustochio⁶ efflagitantibus, editioni Septuaginta Theodotionem admiscuit, obelis et asteriscis adnotans. Denique et illud præstitit, ut una epistola seu libello ad Summam et Fredeam scri-

pto notare discrepantiam inter græcum et latinum Psalterium, et utrum magis hebræo consentiret, admoneret. Cæterum quo utimur Psalterio posito in Vulgata, constat non ex hebræico textu, neque acceptum ab Hæxaplis, sed ex Communi illa, quam diximus, editione Septuaginta, ab aliis sæpius emendata; quod quidem cuique recte influenti perspicuum erit. Rursum vero Vulgata nostra continet prophetas minores secundum factam a S. Hieronymo ex hebræico versionem, sed et quatuor majores, patris tantum exceptis, librum Jobitidem, prout ab eodem ex hebræico et arabico est translatus. Sed non vacat nobis in singulis immorari et de omnibus exactam reddere rationem; alio enim tendit oratio. Porro Vulgatam nostram a calumniosis hæreticorum Nylsus⁷ vindicat, atque nuper vir doctissimus Bellarminus.

50. Cum igitur ex Veteri et Nova (ut dictum est) collecta una fuerit Communis editio: illud accidit, ut, cum totius orbis Occidentalis magna consensione ista reciperetur, duæ illæ, Veter et Nova Vulgatæ, quæ frequentiori usu præ manibus omnium essent, quasi minime jam necessarie viderentur, paulatim negligi atque deperire propemodum sinerentur; atque etiam veterina illa Septuaginta penitus propemodum exoleverit, adeo ut videretur esse oblivione sepulta. Sed quæ in hunc modum pene videbatur extincta, his prope diebus, opera et industria illustrissimi ac reverendissimi Domini Antonii Carafa cardinalis bibliothecarii, cui Catholica Ecclesia hoc etiam nomine plurimum debeat, ex insurato eadem tam græco quam latino sermone quasi rediviva comparuit: cum veluti postliminio post longam exilium summo honore reversa, magno in primis eruditorum omnium, ac denique totius exultantis Ecclesie eidem faventis excepta plausu, atque ingentibus celebrata præconiis, in summa auctoritatis Hierono et dignitatis sede pristina fuerit collocata.

51. His de editionibus veteris Testamenti summa diligentia atque industria pro viribus elucidatis, de editione Novi Testamenti ne quid præferisse in hoc genere videamus; reliquum est, ut, quantum licet, brevius disseramus. Cum in antiquum illud Apostolorum temporibus scriptum exemplar, vitio librario, vel aliorum, nulla irrepisse menda Damasus papa intelligeret; ejus emendationem eruditissimo viro, qui sibi inter cætera præclarissima ejus temporis ingenia primus occurrat, S. Hieronymo delegavit; qui naviter in opus incumbens, quod ille postulavit, felicissime præstitit. Testatur enim hæc ipse ad eundem Damasum scribens⁸ his verbis: « Novum, inquit, opus me facere cogis ex veteri, ut post exemplaria Scripturarum toto orbe dispersa, quasi quidam arbiter sedem: et quia inter se variant, quæ sint illa quæ cum græca consentiant veritate, decernam. Pius labor, sed periculosa præsumptio, judicare de cæteris ipsum ab omnibus judicandum, semis mutare linguam, et emescentem jam mundum ad initia retrahere parvulorum: » et paulo post: « Adversus

¹ Hier. in præf. lib. XVI. in Isai. — ² Rom. III. — ³ Hier. adv. Rufin. lib. II. — ⁴ Idem ibid. et ep. CXXXV. ad Summam. — ⁵ Idem ep. XIII. — ⁶ Idem præf. in Psalter.

⁷ Nyls. Senen. lib. VIII. — ⁸ Hier. præf. in quot. Evang.

quam invidiam duplex causa me consolatur : quod et tu, qui summus sacerdos es, fieri jubes ; et verum non esse quod variat, etiam malefactorum testimonio comprobatur. Si enim latinis exemplaribus fides est adhibenda, respondeant quibus ; tot enim sunt exemplaria pene, quot codices. Sin autem veritas est quaerenda de pluribus ; cur non ad graecam originem revertentes, ea quae a vitiosis interpretibus male sunt reddita, vel a praesumptoribus imperitis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus aut addita sunt, aut mutata, corrigimus ? » Haec Hieronymus de causa novae editionis eundem, deique in ea emendanda animi sui consilio.

52. Ubi vero opus perfecit, Romanae Ecclesiae tradidit, quod longe lateque per totum Occidentalem orbem fuit quam citissime divulgatum ; perlegit illud quidem S. Augustinus ¹, et diligenter a se cognitum mirifice commendavit ; de quo in haec verba ad eundem S. Hieronymum auctorem operis : « Non, inquit, parvas gratias agimus Deo de opere tuo, quod Evangelium ex graeco interpretatus es ; quia pene in omnibus nulla est offensio, cum Scripturam graecam contulerimus. Unde si quispiam veteri falsitati contentiosus fuerit, probatis collatisque codicibus, vel doctetur facillime, vel refellitur : » Haec de editione Hieronymi Augustinus.

53. Verum quod ejus operis fuit, se potius ex graeco emendasse, quam ipsam integram in latinum ex graeco vertisse idem ² Hieronymus scribens ad Augustinum testatur illis verbis : « Si me in emendatione novi Testamenti suscipis, etc. » Ex aliis quoque ejusdem Hieronymi testimoniis certum exploratumque habetur, ipsam nequaquam novum Testamentum in latinum ex graeco vertisse, sed potius latinum ex graeco emendasse ; adeo ut non fuerit novae translationis auctor, sed veteris diligens emendator. Nam hoc est quod ait, se inter multa exemplaria Scripturarum sedisse arbitrum : sed et inferius eadem praefatione ad Damasum scripta planius demonstrat, sic dicens ³ : « Igitur haec praesens praefationcula pollicetur quatuor tantum Evangelistas, quorum ordo est iste, Matthaeus, Marcus, Lucas, Joannes, codicum Graecorum emendata collatione, sed et veterum : quae ne multum a lectionis latinae consuetudine discrepent, ita calamo temperavimus, ut iis tantum, quae sensum videbantur mutare, correctis, reliqua manere pateremur, ut fuerant. » Hucusque ipse. Sunt nulli qui contendant eandem Novi Testamenti editionem non esse Hieronymi ; sed plures qui defendant, quorum et longe potiora sunt jura. At licet non sit nostri instituti vel obii hic cuncta disquirere, et qui haec diffusius tractata cupiant, habeant quos consulant ⁴ ; tamen non omitteremus illud unum, quod partem illam perlingit Annalium, quae ad antiquiores Ecclesiae mores perti-

net ; disseremusque adversus illos, qui ex eo dixerunt, Vulgatum Novi Testamenti editionem non esse S. Hieronymi, quod rudia et impolita quaedam inveniantur in ea, quae a Hieronymi stylo penitus discrepant.

54. Atqui haec ipsa ratione ejus esse probatur : nam quod non novam ipse euderet, sed veterem emendaret editionem, illa ipsa verba rudia, simplicemque dicendi stylum ne in minimo quidem mutare voluit, ubi verba atque sententiae a graeco (ut ait) non dissentiret ; ob eamque causam nec vitia quaedam impolite orationis abraderet, aut verborum ornatum inducere curavit. Quod quidem satis sit ejusdem Hieronymi exemplo ac testificatione evidenter in aliis demonstrare, ipse enim in Ezechielem ¹ prophetam scribens, haec habet : « Illud saepius monuisse sufficiat, nosse me cubitum et cubita neutrali appellari genere ; sed pro simplicitate et facilitate intelligentiae, vulgique consuetudine, ponere et genere masculino. Non enim curae nobis est vitare sermonum vitia, sed Scripturae sanctae obscuritatem quibuscumque verbis disserere. » Et inferius ² : « Quod cubitus genere masculo, et non neutrali cubita dicimus juxta regulam grammaticorum (ut in superioribus docuimus) non ignorantia id facere, sed consuetudine, propter simplices quosque et indoctos, quorum in congregatione Ecclesiae major est numerus. » Sic igitur videas Hieronymi in emendanda primum antiquitus tradita divina Scriptura consilium ; ut non modo in ea barbarismos, quos invenisset, non corrigeret, sed imitaretur de industria : sicque secundum quod invenisset translata in latino interprete editionem Septuaginta, non tantum, si error non esset in sententia, non emendavit ; sed et in ea quam ipse ex hebraico fonte suis ipsis verbis in latinum traduxit, cum liberum esset in proprietate sermonis et candore orationis curam impendere, contempsit omnino, veneranda tantum attribuens antiquitati, ut vocem et sententiarum elegantiam posthabuerit.

55. Addimus ad haec et aliud de eadem re ejusdem auctoris exemplum ³. Cum enim in latina Septuaginta versione limen portae, *thea*, positum invenisset, sicut legeret in graeco *θῆα* quodque in hebraeo *תֵּי* scriptum est, noluit vocem graece positam in latino textu mutare, et latine dicere, limen portae ; sed ut positum erat, *thea*, reliquit, sic legens : « Et *thea* tertium aequalem calamo in latitudinem trium : » sed quid tractando subdit ? « Diligentem, inquit, et studiosum lectorem admonendum puto, si tamen scientia Scripturarum et non vanis oratorum declamationibus ducitur, ut sciat omnia prope verba hebraica et nomina, quae in graeca et latina translatione sunt posita, nimia vetustate corrupta, scriptorumque vitio depravata, et dum de inemendatis scribuntur inemendatiora, de verbis hebraicis facta esse sarmatica, imo nullius gentis, cum et hebraea esse desiderint, et aliena esse non ceperint. » Quae quidem idem auctor (magna profecto continentia) quod

¹ Anustin. ad Hier. epist. x. — ² Hier. epist. xl. inter epist. Anust. — ³ Idem proficit in quat. Evang. epist. cxxiii. — ⁴ Bellarmus controvers. de Verb. Dei, lib. II. c. 7. 9. et Xyst. Senen. lib. VIII. et alii ante eos.

¹ Hier. in Ezech. c. 40. — ² Idem ibid. c. 47. — ³ Idem ibid. c. 40.

eorum vocum sensum sciret in Ecclesia notum, noluit emendare.

56. Hæc itaque ex S. Hieronymo sunt allata ad declarandum ejus in emendando vel interpretando Scripturarum mentis propositum et institutum; ut redarguantur qui ex simplici humilique stylo Vulgata editionis Novi Testamenti, eam non esse ipsius S. Hieronymi, nisi sibi temere affirmare. At quis sapiens in animum sibi inducere queat, auctoritate tanti Pontificis a tanto viro emendatam, recognitam, probatam, traditamque Romanae Ecclesiae editionem, totoque statim Occidentali orbe diffusam, a posterioribus esse neglectam atque rejectam? Facessat igitur de barbaris vocibus rudique stylo frivola objecta comparatio.

57. Erubescantque novatores omnes, qui nulla antiquitatis reverentia ducti, neque religione absteriti, perinde ac si in scriptis Gentilium versentur, atque illos (quod aint) manibus profana conligerent; mox ut sibi visi sunt esse Græculi et semi-Judei linguarum peritia, quodam furoris impetu potius quam allatu divini Spiritus in ipsam sacrosanctam divinamque Scripturam irrumpunt, eamque mox ingenii sui vires experturi aggrediuntur; et quantum in profanis profecerint, in sacris periculum facere non verentur, novas in dies divine Scripture editiones euentes: alteraque manu retractario calamo impietatis, altera armati gladio maledicentia, procedunt tumidi atque inflati superbia; protervoque animo, ingenio duro et aspero, rictuque ferali progrediuntur in medium, agminibus Dei viventis procciter insultantes. At quomodo, quæso, sibi isti vindicant rectam sermonum interpretationem, quam, cum inter charismata Spiritus ab Apostolo ¹ numeretur, constat nonnisi in Ecclesia esse posse? Qui sibi ipsis visi sapientes, quam stultissimi facti sunt, dum ab Ecclesia refugæ, inter pneumaticos in castris hostium profitentis, adversus Spiritum sanctum bellum gerunt.

58. Sed parent jam viris catholicis sanctis et eruditis, eosque imperitia sugillare desistant: sed potius quod eo impietatis eorum temeritas progressa est in ipsum Spiritum sanctum arma convertant; quod jam mille quingentos et amplius annos neminem afflaverit, imbuerit neminem recte interpretandi charismate, sed siverit res nostras obduci carie, situque inepte locutionis barbarique sermonis aspergi; adeo ut hæc ex parte etiam eodem divine Scripture patuerint derisioni Gentilium, qui eas soleris ac barbaris obsitis sibilis insectarentur, scemmalibus atque diceris ² deriderent. Sicine tanti ponderis ex eorum sententia a Deo res neglecta, et que basis quædam et fundamentum est Christianæ religionis, divina Scriptura, rudis et ineventa, atque sermonis villis lacera, adeo informis humi jacere permessa? At si tanta hæc neglexit Deus; quamnam, quæso, curavit? Si, inquam, in maximi omnium re momenti divina providentia dormitavit; in quam

vigilantem fuisse diverimus? Hæc plane tam horrenda ex necessaria assumptione eorum sententia dicenda forent, hisque deteriora jungenda, quæ vel cogitare animus exhorrescit, nedum effari.

59. At non dormitavit, neque dormiet qui custodit Israel ³. Sic namque placuit ei, qui statuit per stultitiam prædicationis salvos facere credentes; qui et suos sic prædicare Evangelium misit, ut illud non ammittant in sapientia verbi ⁴; ut et in his, quod stultum est Dei, etiam crucis gloria effulgeret; atque certo certius conspiceretur, hoc esse hominibus sapientius. Quod enim divinum inventum, et non humanum figmentum est, divina Scriptura, non humana arte, sed divino consilio, nec adeo omnibus perspicuo, tractanda fuit; non enim ut via hominum sunt via Dei ⁵: Quis namque consiliarius ejus fuit, ut dicat ei, Cur ita facis? Ille ipse est, qui in tabernaculo, ac demum in templo suo cuncta egregie arte confici, vel auro ornari præcepit, usque adeo ut forcipes ⁶, ipsas emanatorias ex auro purissimo confici voluerit; et tamen quo potissima ac nobilissima omnium in eo pars erat, ipsum, inquam, sacrosanctum altare, mandavit ⁷ ex terra vel rudibus ac impolis lapidibus construi. Cujus rei sacramentum Paulus optime novit, qui non in sublimitate sermonis, nec quod ait ⁸ in sapientia verbi, Evangelium tradidit et prædicavit; periculum immensum cavens, ne secus faciens, gloriam Christi crucis evacuet. Sicque factum est, ut eodem Spiritu, quo dictata, eodem plane interpretati sint sancti divinas Scripturas. Eo enim imbuti sanctissimi Patres, apostolica assectantes vestigia, hoc ipsum præstare conati sunt, ut in omnibus præ se ferrent columbarum simplicitatem, non ignorantes quod virtus Dei non sit in sermone. At licet sic rudis apparens ipsa divina Scriptura derideretur ab ethnicis ⁹; ob vim tamen verbi insitam, omnem illorum disjecit, sive scientis, sive armis comparatam omni ex parte potentiam ac fortitudinem.

60. Sacramentum hoc magni sanctissimi viri magistri Ecclesiarum intelligentes, nihil præterea curarunt in ea corrigere et emendare quod spectaret ad cultum orationis, ubi consultum veritati, cui tantum essent prospecturi, cognoscerent; cum aliqui non defuerint in Ecclesia Dei eloquentia facultatibus præditi viri, qui id præstare felicissime potuissent; qui tamen istæc ut levia contempserunt; imo ut rem magni ponderis, eam simplicitatem, qua tradita illa erant, retinere maluerunt. Hinc dicendi facundia maxime pollens S. Ambrosius, maluit (quod et alias dictum est ut interpres e græco verberat, præsepium, quam præsepe dicere. Hinc et S. Augustinus ¹⁰ illud ait: «Quod jam auster non possumus de ore cantantium populorum. Super ipsum autem *floriet* sanctificatio mea; nihil profecto sententia detrahit; auditor tamen peritor mallet hoc corrigi, ut non *floriet*, sed *florabit*, diceretur. Nec quicquam impedit

¹ Psal. CXX. — ² 1. Cor. I. — ³ Isaia. XLV. — ⁴ Eod. XLVI. et XLVII. — ⁵ Eod. XX. Rom. XXVII. Josue VII. Esdr. V. — ⁶ 1. Cor. I. — ⁷ Ambros. advers. Gent. lib. I. — ⁸ Act. de Doctrin. Christ. lib. II. c. 17.

⁹ 1. Cor. VII. — ¹⁰ Ambros. advers. Gent. lib. I.

correctionem, nisi consuetudo cantantium. Ista ergo etiam facile contemni possunt, si quis ea cavere noverit, quae sano intellectui nihil detrahunt. » Subdit et alia id genus exempla.

61. Eadem quoque magnus ille Spiridion¹, cum Triphilius, Ledrensis episcopus, rhetoricis litteris egregie excultus, coram episcoporum conventu sermonem habens, cum illud Evangelii occurrisset, « Tolle grabatum tuum, et ambula, » pro grabato lectum divisisset, elegantiori nimirum sibi visus uti voce debere; cum libere reprehendens, Tunc, inquit, praestantior es eo qui grabatum dixit? qui igitur pudor iste est, verbis illius cum decore non velle uti? Atque his dictis, in conspectu omnium episcopali sede exurgens, fastum et supercilium eorum, qui oratione affectata sese efferrent, comprimere conatus est. Adhuc illis et venerabilis sanctique viri ac plane eruditissimi Bedae² testimonium et exemplum, qui cum in Actis Apostolorum pleraque ex graeco; aliter quam Vulgata haberet, translisset, hanc praemisisse confessionem voluit: « Lectorem, inquit, adhauc, ut haec ubicunque fecerimus, gratia eruditionis legal, non in suo tamen volumine velut emendata interserat, nisi forte ea in latino codice suae editionis antiquitas sic interpretata reperit. Nam et S. Hieronymus pleraque testimonia Veteris Instrumenti, ut hebraica veritas habet, edocet: nec tamen haec ita in nostris codicibus aut ipse interpretari, aut nos emendare voluit. » Hucusque Beda. Ecce tibi quales viri, tum doctrina, tum pietate, atque etiam sanctitudine morum praestantes, quique in Ecclesia Dei effluserunt miraculorum virtute clarissimi, quantum ecclesiae detulerint antiquitati; quamque parvi, aut nihili potius fecerint verborum ornatum, fuerintque tenacissimi eorum quae a maioribus accepissent, ac denique a qualibet novitate prorsus abstinentissimi.

62. Hinc consulto factum est, ut in Vulgata, qua Ecclesia utitur, ex decreto sacrosancti Tridentini Concilii emendanda, qui operi praefuit, ob eximiam doctrinam electus a Sanctissimo Domino nostro SIXTO QUINTO Catholicae Ecclesiae antistite, illustrissimus ac reverendissimus Antonius Carafa cardinalis bibliothecarius, una cum selectissimis viris eandem inierit rationem, ut explorata veteri lectione ex acceptis toto christiano orbe vetustissimis exemplaribus, in omnibus esset ecclesiastica antiquitati consultum; omnia cognoscente, diligente, atque summa industria disquirente, ac denique potiora probante eodem ipso summo pontifice, cuius ingens studium atque solertia in eodem opere diutissime et accuratissime vigilavit.

63. Id enim more majorum praeslitit in praesens Ecclesia Dei, procul abhorrens ab inodito usu haereticorum; qui nulli acquirescentes, omnibus detrahentes, quaeque carpenles, imovantes, susdeque miscentes, et pro cuiusque arbitrata immutantes, saepe divinam Scripturam vertunt, invertunt, ac plane pervertunt, atque corrumpunt. Id quidem peculiare haereticis esse, quae ab antiquis theologis³ dicta, et a nobis sunt superius recitata, certissimam fidem faciunt. At de Scripturae divinae editionibus satis, quas occasione Hexaplorum Origenis praeteriisse minime oportuit. Quoniam vero Novatores plerique adversus Vulgaram editionem, velut furor quodam periculi, hostiliter debauchantur; complures extiterunt nobiles ecclesiastici tractatores, qui (ut par est) pro defensione veritatis stantes, eorumdem calumnias ut levissimas refellerent, eos consulunt, qui haec fusiis pertractata cupiunt; haec nobis satis ad institutum. Jam reliqua, quae ad Annales pertinent, prosequamur.

64. *Origenis peregrinatio.* — Redeamus, inquam, ad Origenem, quem et Octopla, occasione inventarum divinae Scripturae editionum, confecisse oportuit. Sextam enim cum nactus est editionem, immense molis opus (ut dictum est) parans, illud perficere minime potuit, nisi cum Tyrium recessum petiit; quo non ante biennium profectum esse, certum est; nam post reditum ex Graecia, cum Alexandriam remeasse, illicque mansisse usque ad annum decimum imperii Alexandri, testatur Eusebius⁴. Verum quoniam Origenis itinera ab Eusebio diversis in locis paulo confusius descripta sunt; cum ex eis rerum gestarum magna elucidatio comparatur, hic summam ea relegere, operae pretium me facturum existimo.

65. Constat igitur (ut inde sumamus exordium) Zephyrini papae temporibus Origenem⁵ Romam se contulisse; indeque Alexandriam reversum, post haec in Arabiam amandatum; inde Alexandriam⁶ denique remeasse. Postea vero idem profectus est in Palaestinam, atque Caesareae docere cepit, nondum tamen presbyter. Hic capite dissensiones inter Demetrium episcopum Alexandrinum, et Alexandrum episcopum Hierosolymorum, quod pateretur laicum hominem docere episcopos. Post haec factus jam presbyter⁷ in Graeciam profectioem instituit; postea vero rediit ut nuper dictum est, Alexandriam⁸, ubi mansit biennio usque ad annum decimum Alexandri imperatoris, ac subinde iterum reversus est in Palaestinam. Haec de Origene ex Eusebio deprompta sunt. Sed rerum gestarum praesentis anni hic jam finis esto.

¹ Niceph. lib. viii. c. 12. — ² Bed. in retract. in Act. Apost. in princ.

³ Apud Euseb. lib. v. cap. ult. — ⁴ Euseb. lib. vi. c. 20. — ⁵ Idem lib. vi. c. 12. — ⁶ Idem lib. vi. c. 43. — ⁷ Idem lib. vi. c. 17. — ⁸ Idem lib. vi. c. 20.

Anno periodi Græco-Romanæ 5722. — Olymp. 252. an. 1. — Urb. cond. 982. — Jesu Christi 229. secundum Baronium 231.
— Urbani pape 8. — Alexandri imp. 8.

1. *Consules.* — Annus 1 ad 65. Coss. *Alexander Aug. III.* et *Cassius Dio II.*

2. *Imperii Cæsarei Alexandri decennialia.* — Sumpus ab Alexandro consulatus juxta secundam consulatum Cæsareorum regulam : Cæsarei enim imperii decennialia dedit, ut demonstrat nummus, qui exlat apud Erizzum, pag. 478. in cujus antica parte legitur : IMP. SEV. ALEXANDER AVG., in postica cernitur imperator sedens, qui a tergo coronatur a Victoria; a latere miles armatus, tenens in manu scutum, et stans in columna, in qua legitur : VOT. X. id est, *Votis Decennialibus*; circum vero : P. M. TR. P. VIII. COS. P. P. S. C. Alexandrum die sexta mensis Martii Iulianiam potestatem octavam suscepisse certum. Verum cum decennialia imperii Cæsarei ante Constantium Chlorum nummis insculpta non fuerint, quod saltem in meam venerit cognitionem, arbitror, ultimam lineolam Iulianiam potestatis præfati nummi, qui æreus est, progressu temporis detritam fuisse, quemadmodum in notis numeralibus, que post vocem *Cos.* exprimebantur, contigit. Ad hæc, Mediolanibus in numismatis imp. varia Alexandri recitat, in quibus legitur, TR. P. VIII. COS. III. P. P. S. C. et VOT. X. memorantur, vota sc. decennialia ejus imperii Augustei anno sequenti soluta; neque tamen vel unicum habet, in quo TR. P. VIII. et VOT. X. emittuntur. Quare cum hæc decennialia unico nummo, eoque ex parte eraso innixa sint, ad ejus imperium Augusteum pertinere mihi persuadeo; cumque ea ad annum sequentem spectare certissimum sit, decennialia imperii ejus Cæsarei, que illa antecedere debuerit, currenti anno acta, et ob ea consulatus fertius ab Alexandro susceptus, deum Dissertationem Hypæticam componerem, ad ea decennialia animam non advertens, perperam scripsi, eassitum illum ab Alexandro consulatum ob bellum ac triumphum Persicum; cum mihi constaret, per hæc tempora Romanos inter et Persas bellum arsisse; indeque a censoribus quibusdam capta ansa, in consulatum Cæsareorum regulas a stabilitas invchendi, quibus an sufficiens fundamentum præbuerim, aliorum judicio relinquo.

3. *De variis Scripturæ sacræ versionibus.* — Fusc hic agit Baronius de Tetraplis, Hexaplis, et Octaplis, Origenianorum operum omnium nobilissimis. Collegerat is jam antea interpretationes Scripturæ a LXX interpretibus, Aquila, Theodotione, et Symmacho concinatas; ac præterea Quintam et Sextam editionem factas erat, ex quibus sex interpretationibus, et hebraico exemplari, Tetrapla sua (id est quadrupla), Hexapla (id est sextupla), et Octa-

pła (opus ita ab octo columnis denominatum) Origenes composuit. *Hexaplum* et *Octaplum* inferiere, et superest tantum specimen *Hexapli*, quod exhibetur in Bibliis Walloniensibus tom. vi. Henricus Valesius in epistola ad Jacobum Usserium Armachanum episcopum, e secta Protestantium, subjuncta Historiæ Ecclesiasticæ Eusebii a se Notis illustratæ, paucis verbis que pertinent ad versionem LXX interpretum, in fine suæ epistolæ hoc modo explicat, et præcipuas difficultates docte resolvit.

4. *Versio LXX interpretum a Judæis et Christianis primum constanter usurpata.* — Censet itaque primum H. Valesius unicam semper fuisse LXX seniorum versionem, eam sc. que regnante Ptolemæo Philadelpho facta est Alexandria; hæc deinde semper usus esse Judæos Hellenistas, et reliquos Hellenistas; a Judæis deinde Christianos eam accepisse. Neque enim Apostoli et primores illi Christiani alia veteris Instrumenti interpretatio græca sunt usi, quam ea, que vulgo in synagoga Judæorum hellenistarum legebatur. Postea vero Judæi in odium Christianorum, quorum se lam ac religionem quotidie augeri non sine invidia cernebant, *Aquila* Judæi interpretatione sunt usi; cujus secundam editionem (duas enim versiones edidit vocare solebant *תרגומא דאקילה*). Certe Judæos hellenistas, non LXX interpretationem, sed vel *Aquila*, vel Symmachii versione usos fuisse, satis indicat Novella Justiniani 116 qua permissum est Judæis sacras Scripturas græce interpretatas legere, modo juxta LXX interpretationem editionem (duas enim versiones edidit vocare solebant *תרגומא דאקילה*). Certe Judæos hellenistas, non LXX interpretationem, sed vel *Aquila*, vel Symmachii versione usos fuisse, satis indicat Novella Justiniani 116 qua permissum est Judæis sacras Scripturas græce interpretatas legere, modo juxta LXX interpretationem editionem (duas enim versiones edidit vocare solebant *תרגומא דאקילה*) uti, si velint. Reliquæ omnes interpretationes prohibentur, quibus uti antea consueverant. Et Judæi quidem ita fecerunt; at Christiani LXX interpretationem editionem constanter retinuerunt, quippe que Apostolorum suffragio consecrata fuerat, et nascentis Ecclesiæ roboraverat fidem, ut loquitur Hieronymus. Nec quisquam ei versioni vel addere vel detrachere ausus est unquam præter hæreticos, qui eam versionem pro arbitrio suo varie interpretarunt, ut de Apollonane, Hieronymo, et Theodoto, qui Artemonis hæresim sectabantur, scribit Caius apud Eusebium in fine libri quinti. Verum hujusmodi hæreticorum exemplaria nonnisi apud ejusdem sectæ homines auctoritatem obtinuerunt.

5. *Ab Origene primum mendis purgata.* — At vulgata editio LXX interpretum, usque ad *Origene* in Ecclesiâ permansit. Ille primus mendis, que in eam irreperant partim ex scriptorum imperitia, partim ex varietate exemplarium, eam purgavit, et

cum tribus aliis interpretationibus collatam asteriscis obelisque distinxit, atque ita distinctam in Tetraplis atque Hexaplis collocavit. Ab hoc tempore duplex fuit LXX interpretum editio. Altera *καὶ* seu vulgaris, id est corrupta et inemendata. Altera incorrupta et immaculata, quae proprie LXX seniorum editio vocabatur; ea scilicet, quae juxta emendationem Origenis legebatur in Hexaplis.

6. *Origenis tamen editio pura non erat.* — Sic intelligendus est locus Hieronymi in lib. 16 Comment. ad Esaie, cap. 58 : « Sed ne in septuaginta quidem emendatis et veris exemplaribus. » Vera exemplaria LXX interpretum vocal codices Hexaplorum. Certe ille Hieronymus in epistola ad Sunniam et Fretelam citat editionem LXX interpretum *juxta Hexaplorum veritatem*. Et in eadem Epistola sub initium ait incorruptam et immaculatam LXX interpretum editionem in Hexaplis reservatam fuisse. Idem inuldominus Hieronymus editionem illam LXX interpretum, quae ab Origene elaborata in Hexaplis habebatur, puram ac germanam fuisse negat, tum in Epistola ad Augustinum, tum in Praefatione in libros Paralipomenon. Quae prima fronte pugnare inter se videntur. Quid enim magis contrarium, quam sunt haec duo : incorrupta, immaculata et vera LXX seniorum editio habetur in Hexaplis : non est pura nec germana LXX seniorum editio ea, quae in Hexaplis legitur? Utrumque tamen verissimum est, modo intelligatur, sicut intelligi debet. Nam editio Hexaplorum Origenis absque controversia erat omnium emendatissima : et eruditi homines in suis Commentariis eam editionem sequebantur. Neque ex alio, quam ex hoc fonte, veritas LXX interpretum haurebatur. Eadem tamen editio pura non erat, propterea quod multa ex Theodotione aliisque interpretibus habebat immixta, quae Origenes asteriscis praenotaverat.

7. *Origenes immerito a D. Hieronymo reprehensus.* — Quam ob causam Hieronymus in Epistola ad Augustinum et in praefatione in libros Paralipomenon ait, libros LXX interpretum ab Origene esse corruptos. In quo certe iniquior videtur Hieronymus adversus Origenem; qui quod bono ac pio consilio fecerat *Origenes*, tam acerbe reprehendit. Quid enim utilius excogitari potuit, quam illa obelorum et asteriscorum nota, ut indicaretur lectoribus, quid a LXX interpretibus additum, quid ab iisdem omissum fuisset? Quod si Origenes ea quae a LXX interpretibus ommissa fuerant, ex *Theodotione* aliisque supplens, nullam apposuisset notam, qua hujusmodi supplementa a puro ac germano LXX interpretum textu discernerentur, merito certe et ab Hieronymo et ab aliis reprehendi potuissent. Nunc vero cum asteriscos addiderit singulis locis, ad designanda ea quae a LXX senioribus praetermissa ipse ex *Theodotione*, aliisque suppleverat, non solum vacuus ab omni culpa, sed immortalis laude dignus videtur.

8. *Quod magis probatur.* — In eo enim opere, LXX interpretum libri puri, et prout ab ipsis editi fuerant, lectoribus exhibebantur, et lacunae quae in eorum

editione extabant, ex *Theodotionis* aliorumque interpretum editionibus cerebantur expletae. Si quis itaque puram LXX interpretum editionem legere cupiebat, nullo negotio id licebat in Hexaplis. Praetermissis enim iis, quae sub asteriscis erant posita, pura ac germana LXX interpretum translatio, prout ab ipsis fuerat edita, remanebat. Idque fatetur etiam Hieronymus in supradicta Epistola ad Augustinum.

9. *Post Origenem duae potissimum editiones fuerunt versionis LXX interpretum.* — Post *Origenem* *καὶ*, illa seu vulgaris editio in dies magis magisque corrupta est. Duae tamen potissimum ejus editiones fuerunt; altera Alexandrina, quae Hesychem habebat autorem; altera Lucianea, quae Luciano martyri adscribebatur. Nam Eusebii Caesariensis editio, quae in Palaestinae et Orientis Ecclesiis legebatur, nihil pertinet ad *καὶ* illam seu vulgatam editionem; quippe cum nihil aliud esset quam ipsa Origenis editio, ut jam Valesius in eadem Epistola manifestum fecerat. Porro cum illa obelorum et asteriscorum distinctio, quam in LXX interpretum editione primus excogitaverat *Origenes*, Christianis omnibus mirifice arrisisset, eam quoque in suas editiones transtulerunt Hesychem et Lucianus. Nec Graeci modo, verum etiam Latini et Syri atque Aegyptii, qui vulgatam editionem sequebantur, hac asteriscorum et obelorum distinctio ab Origene reperta postea sunt usi. Andreas quidem Masius in praefatione in editionem suam Josuae aliter existimavit. Cum enim ex Hieronymo didicisset, illam sub obelis et asteriscis editionem in omnibus omnium Ecclesiarum bibliothecis repositam fuisse, ita ut vix unus codex inveniretur ipsius aetate, qui signa illa non haberet : autmavit ipsam editionem Origenis, prout in Hexaplis habebatur, ab omnibus Ecclesiis receptam fuisse tam Graecorum quam Latinorum, Syrorum quoque et Aegyptiorum. Sed illud nullo modo verum est; alioqui quomodo diceret Hieronymus in Praefatione in libros Paralipomenon, sua aetate totius orbis Ecclesias tripartita inter se varietate pugnasse, cum Alexandrini in LXX suis Hesychem editionem probarent; Byzantini et Asiani exemplaria Luciani martyris legerent; Palaestini vero Origenis editione uterentur? Ita inter plura alia Henricus Valesius, cujus fere verba exscripsi, quibus illustrantur quae de versione Scripturae sacrae Baronius hic habet, et varia quae Usseus de antiquis Scripturae sacrae versionibus in medium attulit, refelli possunt.

10. *Alexander imp. versatur in Campania.* — Hujus anni initio Alexander in Campania agebat, ut ex Dione, lib. 80, elicitur : « Praetoriani, inquit, post Ulpianum me quoque criminali sunt. At Alexander horum rationem habuit nullam, sed contra me magis honestavit, secumque una designavit secundum consulem, » anno nempe praecedenti. « Quomobrem cum moleste ferrent praetoriani, finiri ne me, ut viderent cum insignibus imperii » consulatus nempe, ideoque praesenti anno « interficerent. Itaque jussit Alexander, ut alicubi extra Urbem commorarer in Italia tempore hujus consulatus mei, » ideoque cur-

renti anno, « Quod cum fecissem, Romam veni » se. post consulatum per duos priores menses hujus anni gestum : « deinde profectus sum ad ipsum in Campaniam, versatusque cum eo per aliquot dies, visusque a militibus cum magna securitate domum redii. » Ita docte Dionem explicat card. Norisius, tam in Dissert. de Numismate Diocletiani et Maximiani, cap. 6. quam in Epist. consulari, pag. 142. Cum ergo consules successi kalendis Martii dignitatem de more inirent, eo mense Alexander in Campania erat, eumque ibi Dio invisit.

11. *In Orientem proficiscitur.* — Non multo post cum exercitu in Orientem Alexander profectus est, quod Artaxerxes Persarum rex, Romanorum provincias intercursaret. Antiquarii varia Alexandri recitant numismata, in quorum aliqua habetur : IMP. SEV. ALEXAND. AUG. in postica, PROPECTIO AUG. S. C. Sed cum in nullis nec consulatus, nec annus tribunitiæ potestatis notetur, nullum inde subsidium accipere possumus. Præterea imperatoris titulus, qui victorias denotabat, quique multiplicari solebat, post Caracallæ imperium in nummis amplius non legitur, ideoque et chronologia Cæsarea magis quam antea obscura, quæ hinc tamen nobis elucidanda. Ubi Antiochiam venit Alexander, « in ea civitate quæ belli usus postulare, diligenter comparabat, » inquit Herodianus, lib. 6, cap. 4, ubi gesta hoc anno Romanos inter et Persas describit, atque capite sequenti : « Exercitus contendere per Armeniam iussus, vix ægreque superatis ejus regionibus asperissimis, præemptissimisque montibus quanquam æstas tolerabilis iter faciebat, impetu in Medium facto, vicis concremavit, prædantiæque abegit. » Addit Herodianus, Persarum regem omnem Romanorum exercitum prolapsisse, dum Alexander gravissime ægrolaret, qui cum Antiochiam copias reduisset, convulsi, copiasque instauravit, Persarum rex milites suos dimisit, quorum pars præliis crebris in Media Parthiæque gestis ceciderant; alii attriti et sauciati superfluerant, ut fuisse Herodianus narrat, qui subjungit, Romanos non segniter devictos, sed ipsos quoque interdum hostibus exitiosos fuisse, Bellum itaque æstate gestum.

12. *Dio de gestis Alexandri parum edoctus.* — In secunda parte Dissert. Hypat., cap. 9, dixi, parum lausta hujus belli initia in causa esse potuisse, cur Dio de discessu Alexandri, et adversis ejus casibus ex industria siluerit, si tamen ea sciverit. At inquit card. Norisius in Epist. consulari, pag. 145, illud primum optimi historici fidei notam importare; cum præsertim Dio tot illas Romanis clades memoraverit; alterum, virum diligentissimum insensibile incurare, qui belli in Armenia gesti successus ignoraverit, et quidem in Bithynia degens, non in remotiori Græcia aut Italia, aut aliqua ultra Alpes provincia. Verum audiendum ipsamet Dio, lib. 80, ubi de Alexandro agere incipit : « Cæterum, inquit, ea quæ supra dicta sunt, » ego quidem accurate diligenterque conscripsi, ut polui : quæ vero restant, mihi non licet persæqui pari diligentia, quod Romæ non sum diu com-

moratus, quodque in morbum incidi, cum ex Asia in Bithyniam venissem : ex qua profectus sum ad præfecturam Ægypti. Post ubi reverti in Italiam, pene recta in Balmaticam, atque inde in Pannoniam superiorem missus sum, etc., quibus ex rebus factum est, ut ea quæ sequuntur, non potuerim pariter cum iis quæ præcesserunt, intelligere. Dicam tamen in summa ea, quæ usque ad secundum consulatum meum gesta sunt, » eo nempe excluso, licet præsentis anno, quo consulatus ille gestus, bellum acris arserit. Ipsamet itaque Dio latetur, se de iis, quæ Alexandro imperante usque ad præsentem annum gesta sunt, parum edoctum fuisse. Contra, Herodianus lib. 1, cap. 1, ait : « Quæ post Marci obitum per universam actam visa mihi auditaque sunt, nonnulla item in experiendo cognita, utpote in publicis officiis principalibusque versato, ea nunc conscribenda suscepi. » Quare Herodianus in rebus Alexandri standum, perperamque ab aliquibus traditum, cum odisse Alexandrum; cum ex optimi historici officio damna Romanis a Persis illata dissimulare non debuerit, et aliunde Alexandrum laudibus sapius exornarit. Certe si Alexander prospere hoc bellum contempsisset, Dio qui secundo consulatu, honore se maximo, ab illo decoratus fuerat, grati animi testandi, et Alexandri gesta describendi præclaram adeo occasionem non prætermisisset.

13. *Bellum Persicum Alexandro parum factum.* — Inter Epistolæ Reinesianas, in XIX legitur : « Extat ipsius Alexandri epistola apud Lampridium, ubi de hac victoria magnifice gloriatur. At Orientalium libri, quorum narrationes vulgavit Wilhelmus Schickardus in Tarich, aliud loquuntur, Alexandrum Severum tot stragibus affectum esse, ut Persis cederet terram Elam et Hamat, et Sinear, cum parte Ion, item terram Israel usque ad Arabiam. Sic apud Livium et alios, exterorum fere sepulta est omnis memoria, quod ad Romani nominis gloriam nihil admodum faceret, etc. » Ita Christophorus Ruperus in Epistola ad Reinesium scripta, pag. 138. Non mirum itaque si Herodianus hanc expeditionem Alexandro parum prosperam fuisse scripserit, et Dio, qui tantum huic imperatori debebat, eam in litteras mittere noluerit.

14. *Hoc anno gestum.* — Hoc porro anno Alexandrum hanc adversus Persas expeditionem suscepisse, insinuant numismata, quæ apud Mediobalium, pag. 323 extant. In uno legitur : IMP. SEV. ALEXAND. AUG. in postica : P. M. TR. P. VIII. COS. III. P. P. S. C. visiturque solis gradientis typos, quæ figura Alexandri in Orientem proficiscentis. Sumpsit is tribunitiū pot. viii die sexta Martii currentis anni, ac non multo post in Orientem se contulit. In altera postica tribunitiū pot. viii et consulatu III signata, circumitur quadragæ cum imperatore, dextra ramum lauri, sinistra signum militare tenente : in alia eodem consulatu eademque tribunitiæ potestate insignita, representantur quadragæ, in quibus imperator a Victoria coronatur, militibus hinc inde assistentibus : adeo verum est, Alexandrum hoc anno in

armis fuisse. Primum autem bellum ab eo susceptum, Persicum fuit, ut jam ostendimus.

15. *In Germanos pugnatum durante bello Persico.* — Secundo Lampridius in Alexandro, cap. 56, de triumpho Alexandri anno sequenti ducto loquens, hæc verba ex Actis senatus recitat : « Alexander Auguste, dii te servant. Persice maxime, dii te servant. Per te victoriam de Germanis speramus. Per te victoriam indique præsumimus. » Bellum per legatos in *Illyrico*, et quidem *felicitèr*, eodem fere tempore, quo in Oriente pugnabatur, gestum, ut ex Lampridio, cap. 25, liquet : « Acte sunt res feliciter et in Mauritania Tingitana per Furium Celsum, et in Illyrico per Varium Macrinum affinem ejus. » Illyrici autem veteris pars, Vindelicia sc. et Noricum, inter Germanicæ provincias numerabatur. Porro Mediobarbus profert mimum Alexandri, in cujus postica habetur : P. M. TR. P. VII. COS. III. P. P. DE GERMANIS. Geruntur in ea quadrigæ triumphales, quibus insidet imperator dextra ramum, sinistra globum tenens, cui Victoria lauream imponit, et in medio laurea : VIC. ARG. id est, *Victoria Augusti*. Quæ de Germanis seu Illyricanis victoria, vel hoc anno vel sattem sequenti ante diem sextum Martii, quo tribuniciam pot. ix inivit Alexander, a Romanis reportata, et quadrigæ illæ triumphales imperatori decretae. Imo card. Norisius in Dissert. de nummo Diocletiani et Maximiani, cap. 6, mimum Alexandri majoris magnitudinis producit, in quo extant quadrigæ triumphales cum his verbis : P. M. TR. P. VII. COS. III. P. P. S. C. quas quadrigas Alexandri victorias per legatos obtentas, et de quibus Lampridius nuper citatus significare, card. Norisius recte animadvertit. Ex utroque igitur nummo manifestissimum fit, bellum Persicum ante præsentem annum inchoatum : cum expeditio Persica, Lampridio, Herodiano, et Dionè testibus, prima Alexandri fuerit. Quare cum hoc anno, quo tribuniciam pot. viii Alexander suscepit, bellum in Germania gestum, annoque sequenti continuatum sit, apparet, Alexandrum hoc anno in Orientem profectum esse. Neque enim in triumpho anno sequenti gesto acclamatum fuisset, *Per te victoriam de Germanis speramus*, nisi ante triumphum jam bellum Germanicum motum fuisset. In Germania vero hoc vel sequentis anni initio dimicatum esse, mimum nox productus certissimum facit. Tertia ratio ab Alexandri triumpho deducta, ut anno sequenti explicabimus.

16. *Origenes Antiochiam a Mammea vocatus.*

— Quarto, Eusebius in Historia, lib. 6, cap. 21, ubi narravit, Philetum episcopatum Antiocheum sortitum esse, ait, Mammeam imperatoris matrem Antiochie degentem, misso militari satellitio Origenem accersisse, « qui apud eam aliquandiu commoratus, ad consuetas matris sedes regressus est. » Philetus currenti anno ante mensem Septembrem e vila migravit, ut anno superiori dixi. Quare cum Mammea Alexandrum filium in Orientem comitata fuerit, quando is bellum Persis intulit, ut prodit Herodianus, lib. 6, cap. 5, profectio Alexandri in Orientem ultra præsentem annum differri non potest. Recte igitur Hermannus Contractus in Chronico anno viii Alexandri imp. scribit : « Mammea mater Alexandri Origenem celeberrimum doctorem ad se vocatum audire curavit. » Proxime Zebennum Antiochie episcopum constitutum, dixerat Contractus, quia Phileti obitum male collocat. Tangit Baronius Origenis Antiochiam adventum anno primo Heliogabali : Hueltius vero, lib. 1 Origenianorum, cap. 2, num. 7, hanc Origenis peregrinationem initio imperii Alexandri, quo et bellum Persicum gestum existimat, consignavit, Eusebii in Chronico auctoritate fretus. Verum non Eusebius, sed D. Hieronymus bellum Persicum anno primo Alexandri coputavit. Verba enim, que in Chronico Eusebiano de hoc bello recitantur, in ultimo libro Eutropii, qui post Eusebii mortem suam historiam scripsit, leguntur. Ex quo liquet, non tantum ea verba Eusebii non esse ; sed etiam quæcumque ex Eutropio in illo Chronico habentur, a D. Hieronymo addita fuisse. Neque bellum Persicum anno primo Alexandri geri potuit, cum quarto imperii ejus anno Artaxerxes, cum quo dimicavit Alexander, regnare cæperit. Præterea Herodianus lib. 6, cap. 4, de Alexandro in Orientem proficiscente loquens ait, nullum fuisse, qui « siccis oculis abentem Alexandrum » aspexerit, « imperio tam multos annos modestissime administrato, » per annos nempe fere octo. Quare neque Alexander imperii sui initio cum Persis pugnavit, neque tunc Origenes a *Mammea* in Orientem vocatus. Cumque ex Eusebio, cui quoad Origenem Chronologiam omnis fides habenda, ut recte eruditissimus Hueltius ; et ex Hermanno Contracto constet, Origenem, currenti anno a *Mammea* Antiochiam accersitum, non dubium, quin Alexander præsentis anni in Orientem sese contulerit. Certe post illum, bellum Persicum non suscepisse, ex dicendis anno sequenti magis patebit.

URBANI ANNUS 6. — CHRISTI 232.

1. *Demetrii episcopi Alexandrini in Origenem indignatio, praesertim de haeresi criminè a quo se ille expurgare conatur.* — Christi anno ducentesimo trigesimo secundo, Agricola et Clementinus consulatum adierunt; quo tempore agente Origene Alexandria, vehementer Ecclesia illa turbata est, adversante eidem (ut existimo) Demetrio episcopo Alexandrino. Quanam autem dissensionis occasio interesserit, dicemus inferius. Scribebat tunc temporis Origenes commentarios in Joannem, jamque absolverat quintum tomum, cum urgente acrius tempestate, inde egredi coactus est; quod sequenti anno configisse dicemus. Porro harum turbarum idem meminit in sexti tomii praefatione, sic dicens: « Jam ad quintum usque tomum (quamvis adversari nobis videretur Alexandria procella: quae concessa fuere, locuti sumus, Jesu increpante ventos et undas maris; in hoc casu progressi, extracti sumus ex Aegypto, Deo nos liberante, qui eduxit populum suum ex ea. Deinde inimico adversus nos acerbissime pugnante per suas novas litteras revera Evangelio inimicas, omnesque Aegypti ventos adversus nos concitante, stare me magis adhortabatur ratio ad certamen, et servare praestantissimam mei partem, quam importune conjungere restantem scripturam, antequam rationis discursus tranquillitatem reciperet; ne forte cogitationes pravae invalescerent in animam etiam meam procellam inducere. Quin absentes quoque, qui mihi de more adsunt, veloces scriptores me prohibebant, quae excogitasset, mandare litteris. Nunc vero quoniam adversus nos ignite sagittae multae vanae factae fuerunt, Deo illas extinguente; et assueta anima nostra iis quae caelestis sermonis causa contingunt, ferre cogitur facilis factas insidias: veluti aliquantulum serenitatis nacti, non amplius differentes, dictare volumus quae restant, » etc. Haec Origenes, sed postquam Alexandria recessisset; nam subdit: « Caeterum scias, ex nulla nos promptitudine initium sexti tomii denno facere; eo quod quae antea interpretati fueramus Alexandria, nescio quo pacto allata nobiscum non fuerunt.

2. Citat hunc locum Origenes Eusebius¹, dum elucubratos ab eo Alexandriae et tempore Alexandri imperatoris commentarios recensens, haec ait: « Praeterea quae modo recensuimus, ista quoque ad commemorandum necessaria putamus; quo modo in

sexto libro explanationum, quas in Evangelium Joannis conscripserit, declarat, se, cum adhuc Alexandriae versaretur, quinque priores conlexuisse. Operis vero, quod in universum Evangelium lucubravit, viginti duo tomii solum ad nos pervenerunt. In nono libro commentariorum quos contexit in Genesim (sunt enim omnes duodecim numero) non modo octo priores ejusdem operis Alexandriae composuisse, sed etiam in viginti quinque psalmos, qui primi sunt, commentarios edidisse demonstrat. Quin etiam in Lamentationem Hieremiae alios, quorum quinque tomii ad nos pervenerunt, elaboravit; in quibus obiter librorum duo qui desunt quos de Resurrectione exaravit, facit mentionem. Porro libros de Principiis, priusquam Alexandriam demigraret, scripsit. Libros quoque, qui inscribuntur Stromata, scripsit decem numero, in eadem civitate, Alexandro imperium gubernante, litteris prodidit, sicut praecipui tituli tomorum initis integre praefixi declarant: » Haec quoque Eusebius.

3. Porro inter hos omnes quos enumerat commentarios Origenis, ille praeter ceteris densioribus majoribusque est refertus erroribus, quem de Principiis scripsit. Existimo equidem cum amulum fuisse Longinum philosophum sibi notissimum, qui his temporibus eodem ferme argumento (ut testatur Porphyrius²) edidit commentarium; de quo Plotinus ait: « Cum liber Longini ex Philarchaeis de Principiis lectus esset; litterarum quidem, ait, studiosus est Longinus, philosophus nequaquam: » sed et de Origene (quod ad eundem librum spectat) jure illud dicendum: Origenes philosophus videri voluit potius, quam christianus. Vix credi potest quantum acceptam a majoribus christianam fidem commentario illo prodiderit: haec plane dixerim, quod se vitiorum omnes haereses jam alias fuerat contestatus, his verbis³: « Ego vero opto esse ecclesiasticus, et non ab haeresiarum aliquo, sed Christi vocabulo nuncupari, et habere nomen quod benedicitur super terram; et cupio tam opere quam secta esse et dici christianus. » Haec autem ad justam Demetrii in eum indignationem de vulgato ab Origene Periarchon sint addita.

4. Quod si haec de turbis Alexandrinis in Origenem minime quis existimet tribuenda esse Demetrio, quod non sit adeo verisimile, Origenem Alexandriam

¹ Euseb. lib. vi c. 18.

² Porphyr. in Vita Plotini. — ³ Orig. in Lucan. hom. 16.

redisse, nisi prius ipso conciliato Demetrio; tunc addere possumus nisi alio potius tempore accidissent) quæ ab idolorum cultoribus Alexandria (cum passum esse sanctus Epiphanius tradit, dum ait¹ : « Cum Athenas venisset, in aliquod tempus descenditur litterarum causa, et in patriam redisset, traditur multa passus pro sancto fidei verbo, et Christi nomine. Sæpe per urbem tractus est, probris affectus, cruciatibus inmanibus applicatus. Aliquando tractum ipsum Græci ad Serapidis idoli sui gradus staterunt, imperantes ut ascendentibus ad adorationem et rem divinam idolo faciendam, palmarum germina porrigeret hoc modo enim se habent idolorum sacerdotet.) Ille germinibus sumptis, ingenti voce et præfidenti animo neque metuens, neque hærens, clamabat; Adeste, accipite, non idoli germen, sed Christi. Ac nulla quidem alia viri præclara facta per traditionem veteres referunt : » Illicusque Epiphanius; qui cum dicat hæc ei accidisse cum Athenis est reversus in patriam, ad hæc tempora referri posse quæ superius dicta sunt, facile declarant; sed tamen (ut vidimus ex Eusebio², non cum adolescens esset Origenes in Græciam profectus est, sed mature ætatis, jam presbyter factus, quando non opus haberet Athenas descendendi causa adire, qui nullis jam annis publice professus, non laicos tantum, sed et docebat (ut dictum est) episcopos. Negotii enim obeundi causa ipsum profectum fuisse in Græciam, testatur Eusebius³; et quodnam illud fuerit, satis superius est explicatum. Cum ergo e Græcia Origenem ætate juniore Alexandriam reversum, ea quæ dicta sunt, Epiphanius passum tradat; ad alia sunt potius tempora referenda.

5. Sed licet hoc tempore ea accidisse Alexandria Origeni dici possent; tamen turbas illas, quarum ipse meminit, non ab ethnicis, sed a Christianis potius excitatas fuisse, illis verbis significare videtur : « Inimico adversum nos acerbissime pugnante per suas novas litteras, revera Evangelio inimicas : » Quibus sane Demetrium episcopum velut digito monstrat, qui, (ut Eusebius auctor est) facinus Origenis, qui se castrarat, per litteras circulares, totius orbis episcopis (ut dictum est) voluit immolescere. Sicque quod ait Origenes, litteras illas scriptas ab adversario fuisse Evangelio inimicas; plane videtur alludere ad illud Domini apud Mattheum⁴ : « Sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum caelorum; qui potest capere capiat : » Quia quidem auctoritate Origenes a se factum defenderet. Verum longe ante hæc tempora ea fuisse de Origene a Demetrio scripta, Eusebius⁵ demonstrare videtur.

6. Quapropter ne hæc adeo perplexa et inexplicata remaneant, de controversiis, quæ inter Origenem et Demetrium interesserunt, brevis hic est instituenda narratio. Dux igitur fuerunt illæ primæ, ac eodem præne obortæ tempore : quarum altera, de

ordinatione perperam facta Demetrius tum ipsi tum ejus ordinatoribus negotium facessivit; altera, cum de spontanea abscissione ab ipso præsumpta Demetrius omnes reddidit Ecclesie episcopos certiores : sed præcessit hæc omnes illa, cum Origenem nondum sacris initiatum, docentem in Ecclesia clericos, simulque episcopos, idem Demetrius indigno animo tulit, eaque de causa alteratus est cum Alexandro Hierosolymorum episcopo. At de his omnibus superius actum est; quæ quoniam hæc tempora præcesserunt, nulla ex his videtur fuisse illa, cujus causa idem Origenes his prope temporibus pressuram passus. scriptis contra se litteris, Alexandria se propriiuit.

7. Quæ ergo alia novarum simultatum occasio interessit, qua Demetrius permotus, acerbiori eum pressura exagitavit; illam esse puto, quæ a sancto Hieronymo¹ in Apologia adversus Rufinum habetur expressa, cum ait, Origenem ab eodem Demetrio Alexandrino episcopo fuisse excommunicatione damnatum, prolataque in eum sententiam a cæteris quoque Ecclesiis ratam habitam. Cujus quidem ferendæ sententiæ causam illam præcessisse tradit, quod vulgata ab eo scripta, vel (ut ipse excusabat) ejus nomine edita, multis hæresibus abundarent : non enim Periarebon tantum plurimis scatebat erroribus, sed et blasphemis referatissimus dialogus ille erat, quo cum Candido Valentiniano hæretico de dogmatibus fuisus disputavit. Cujus rei gratia mox Origenes pro sui defensione litteras ad universam Ecclesiam scripsit amaritudine plenas, quarum idem S. Hieronymus his verbis meminit : « Cumque illa epistola tota Demetrium Alexandriae urbis pontificem laceret, et in totius orbis episcopos et clericos invehatur, et frustra ab Ecclesiis excommunicationem se esse dicat, nec velle in maledictis referre vicem, etc. » Paulo post vero : « Contra sacerdotes ergo Ecclesie generaliter disputans, a quibus indignus communionem ejus fuerat judicatus, hæc intulit : Quid necesse est, etc. » recitat enim quædam ex ea epistola, quæ Rufinus, instituens pro Origene Apologiam, dolose prætermiserat; quam nec, ut græce se haberet, latinitate donasset.

8. At vero quæ ab Origene pro sua defensione tunc scripta, a Rufino² translata, a S. Hieronymo in controversiam adductarum, hic intexere, ut rerum gestarum cognitio habeatur, necessarium existimamus. In ea igitur epistola Origenes post multa hæc habet : « Quidam auctor hærescos, cum sub presentia multorum habita inter nos fuisset disputatio, et descriptum accipiens ab his qui descriperant codicem, quæ voluit, addidit; et quæ noluit, abstulit; quod ei visum est, permutavit, circumferens tanquam ex nomine nostro, insultans, et ostendens ea quæ ipse conscripsit. Pro quibus indignantes fratres qui in Palestina sunt, miserunt me Athenas hominem, qui acciperet a me ipsum authenticum exemplar, quod ne lectum quidem vel recensitum a me antea fuerat, sed ita

¹ Epiph. ha. res. LXIV. — ² Euseb. lib. VI. c. 17. — ³ Idem lib. VI. c. 7. — ⁴ Mat. XIX. — ⁵ Euseb. lib. VI. c. 17.

¹ Hier. advers. Rufin. lib. II. — ² Rufin. Apolog. pro Orig.

neglectum jacebat, ut viv inveniri potuerit. Misi tamen, et sub Deo teste loquor; quoniam cum convenissem illum ipsum, qui adulteraverat librum, quare hoc fecisset, veluti satisfaciens mihi respondit: Quoniam magis ornare volui disputationem illam atque purgare. Videle quali purgatione disputationem nostram purgavit, tali nempe quali purgatione Marcion Evangelia purgavit vel Apostolum, vel quali successor ejus Apelles. Nam sicut illi subverterunt Scripturarum veritatem; sic et iste, sublatiis quae vere dicta sunt, ob nostri criminationem inseruit quae falsa sunt.

9. « Sed licet omnes haeretici et impij sint, qui haec facere ausi sunt, tamen habebunt et illi vindicem Deum, qui talibus adversus nos criminationibus accommodat fidem. Fecerunt autem hoc et alii nonnulli conturbare volentes Ecclesias. Denique in Epheso, cum vidisset me quidam haereticus, et congregari noluisse, neque omnino os suum aperuisse apud me, sed nescio qua ex causa, id facere vitasset, postea nomine meo et suo conscripsit qualem voluit disputationem, et misit ad discipulos suos (ut ego quidem cognovi) ad eos qui Romae erant: sed non dubito quin et ad alios qui per diversa loca sunt. Insulabat autem et apud Antiochiam, priusquam ego illic venirem; ita ut et ad quamplurimos nostrorum perveniret ipsa disputatio, quam paraverat. Sed ubi adfuit, multis eum praesentibus argui. Cumque jam sine ullo pudore pertenderet impudenter asserere falsitatem; poposci ut liber dederetur in medium, ut scelus meum cognosceretur a fratribus, qui utique cognoscerent quae soleo disputare, vel quali soleo uti doctrina. Qui cum non ausus esset proferre librum, convictus ab omnibus et confutatus est falsitatis; et ita persuasum est fratribus, ne autem criminationibus preberent. » Haec et alia Origenes pro sui excusatione.

10. Videri utique possent haec ad Origenis excusationem satis idonea: sed quid ad haec S. Hieronymus? « Intelligimus, inquit, in hoc tantum dialogo ab Origene argui falsitatem haereticam, et non in caeteris libris, de quibus nunquam questio fuit. Alioqui si omnia quae haeretica sunt, non erunt Origenis, sed haereticorum: omnes autem propemodum illius toni his erroribus pleni sunt, nihil Origenis erit, sed eorum, quorum ignoramus vocabula. » Haec Hieronymus. Verumenimvero illud de Origene non praefertissimum, quod, utcumque res acciderit, cum neget eos a se dictos vel scriptos errores, ut illud (quod iidem qui supra referunt de salvandis demoniis, haereticus dici non potuit, quantumlibet ejus et aliorum id genus pravorum dogmatum fuisse asserat. Satis namque ea improbase videri potuit, dum non modo non defendit, sed constanter sua esse negavit. At in eo certe minus excusatione dignus esse videtur, quod, cum sciret sua ab omnibus impugnari, retractatorum nullum ediderit commentarium; cum ipsi tamen satis otii et temporis superfluerit, ut ad omnes catholicae fidei numeros cuncta,

quae a se scripta essent, attemperaret. His de Origene dictis, jam caetera prosequamur.

11. *Ceciliae et sociorum martyrium.* — Eodem tempore nova rursus (quo impulsore, nescimus) in Christianos Romae excitata sunt turbae annua ultimum in sede Urbano papa agente: cum a Cecilia clarissima virgine ejus sponsus Valerianus admonitus, ab eodem pontifice baptizatus, angelico est factus cignus aspectu; simulque Tiburtius ejus germanus ab eadem ad Christum conversus, et ab eodem pontifice baptismo initiatus est; qui, jubente Turcio Almachio praefecturae Urbanam administrante, tenti sunt, additusque his Maximus cubiculi imperatoris praefectus: hi tres ob Christi nominis confessionem gladio caesi, nobilis exaltati certaminis coronam martyrii adepti sunt. Tenta post hos Cecilia, perstansque in fidei confessione, quem habuerit vitae exitum, ejus Acta declarant; in quibus haec inter alia habentur scripta.

12. « Tunc valde iratus Almachius jussit eam reduci in domum suam, et illic balnei calore consumi. Cum autem esset in aere calido balnei sui inclusa, et subtus tota die ac nocte magna vis lignorum adhiberetur; illic illasa tanquam in frigidaria locata permansit, salvaque Domini gratia: adeo ut nulla pars omnino ex ejus membris fuerit vel in minimo sudoris signo humefacta. Quod cum audisset Almachius praefectus, misit carnificem, qui ibidem ei caput amputaret. Spiculator tribus eam percussam ictibus, necdum truncato capite, consternatam, quam putaret defunctam esse, reliquit. Qui adstantibus, spongiis mox sanguinem siccaverunt, ac linoleis absterseverunt; sicque tribus adhuc diebus superstes vixit, quae Dei sibi loquens, confirmans eos in Christi nominis confessione; et quae reliqua erant suae substantiae distribuit per Urbanum papam in pauperes: quem rogavit, ut domum suam faceret ecclesiam Christianorum. His sic dispositis, ac Deum precata, Domino animum suum commendans, vicesima secunda Novembris martyrium consummavit, quam idem Urbanus papa sepelivit in coemeterio Callisti, ubi Valerianus, Tiburtius, et Maximus ab ipso primo sepulti fuerant; locusque dictus in coemeterio positus, ad sanctam Ceciliam. » Haec ex Actis, quae caeteris fideliora reperimus. Reliqua vero quae ad ipsius martyrii elucidationem spectant, de tempore et aliis, consule quae Notationibus in Plantiniana editione superaddidimus.

13. Quo modo autem eadem vexatione sublati fuerit idem urbanus Romanae Ecclesiae pontifex, dicemus anno sequenti. Quod porro de eadem S. Cecilia in iisdem Actis legitur, consuevisse Evangelium Christi gestare in pectore; ab aliis quoque id factitulum invenimus, et si fidem praestemus S. Andreae apostoli Actis, etiam Apostolorum temporibus id usurpatum apparet. Sancta praepae majorum haec fuit consuetudo, nisi aliqua accedente superstitione labefactetur; ejus meminit Joannes Chrysostomus¹, dicens: « Multae mulierum modo faciunt, Evangelia ex collo appendentes. » At de his alias.

¹ Hier. Apolog. lib. 11.

² Chrysost. in Mat. hom. 71.

Anno periodi Graeco-Romanae 5723. — Olymp. 252. an. 2. — Urb. cond. 983. — Jesu Christi 230. secundum Baronum 232.

— Pontiani papae 1. — Alexandri imp. 9.

1. *Consules.* — Ad mun. 1. Coss. *L. Virius Agricola*, et *Sex. Catus Clementinus*, ut ostendit card. Norisius in *Epist. consulari ex Grutero*, pag. 300.

2. *Imperii Augustei Alexandri decennalia.* — Alexander imperii Augustei decennalia dedit, ut discimus ex nummo hujus imperatoris a Vaillantio V. C. tom. 4 recitato, in cujus aversa parte legitur : P. M. TR. P. VIII. COS. III. P. P. S. C. Visitur imperator sedens, dextra Victoriolam tenens, coronatus a Victoria : ante imperatorem stat figura militaris dextra clypeum gerens, in quo : VOT. X. Mediolabus in Alexandro duos alios hujus imperatoris nummos eadem tribunitia potestate et consulatu insignitos exhibet, in quibus etiam vota decennalia leguntur. Sed cum tribunitia pot. 1x die sexta Martii currentis anni ab Alexandro suscepta fuerit, haec decennalia in annum sequentem male a Mediolabo dilata. Non bene etiam profectio Alexandri ad bellum Persicum hoc anno ab eo collocata, et triumphus in annum cccxxx dilatus : quando enim imperatores ad eum decedendum consulatum non sumebant, cum decennalibus et id genus festis ea pompa ab eis exhiberi solita. In *Dissert. Hypatica*, pag. 228, nummum Alexandri retulsi decima tribunitia potestate notatum, in quo figura clypeum tenet cum his verbis, *Vot. x.* Sed haec aversa pars alterius est nummi, in qua tribunitia potestas non expressa, quod a me per inconsiderantiam factum.

3. *Alexandri imperatoris triumphus.* — Alexander post expeditionem Persicam Romanam venit, et *die septimo kalendas Octobres*, ut ex Actis publicis Lampridius in Alexandro, cap. 56, habet, triumphavit. De quo triumpho capite sequenti loquens, ait : « Pedes palatium conscendit, cum retro currus triumphalis a quatuor elephantis traheretur. » Card. Norisius in *Dissert. de Numismate Diocletiani et Maximiani*, cap. 6, haec verba referens, inquit : « Hinc quadrigae elephantorum Persici triumphii proprie evasere, quod iisdem prior de Persis triumphus Romae ab Alexandro peractus sit. » Verum jandiu elephantorum quadrigae triumpho Parthico destinatae. Mediolabus enim in numismatis Neronis, tria hujus imperatoris producit, in quorum priori legitur : NERO CLAUD. DIVI F. CES. AUG. GER. IMP. TR. P. COS. in aversa parte : AGRIPPA. AUG. DIVI CLAUD. NERONIS CES. MATER. EX S. C. Cernuntur quadrigae elephantorum, quibus Nero et Agrippina insident, signum militare tenentes. Alia duo numismata idem representantia apud Mediolabum videntur, in quibus cum Nero consul dicitur, liquet, ea anno Christi LV cusa, quo tempore

Vologeses Parthorum rex, a Corbulone victus, ut videre est apud Tacitum lib. 13, ubi de rebus anno LIV gestis ait : « Sed apud senatum omnia in majus celebrata sunt, sententias eorum, qui supplicationes et diebus supplicationum vestem principi triumphalem, utque ovans Urbem iniret, effigiesque ejus pari magnitudine ac Martis Ultoris eodem in templo censuerit, » inquit Tacitus, lib. 13, ad annum Urbis MCCCXV, Christi sc. LIV, quo alter nummus ejusdem Neronis cujus videtur, in cujus postica : AGRIPPA. AUG. DIVI CLAUD. NERONIS CAES. MATER. Visitur quadriga elephantorum, in qua Nero et Agrippina sedent. Videndus is nummus apud Mediolabum, in quo cum Nero non dicatur *consul*, apparet eum anno LIV percussum. Haec itaque Taciti narrationem quatuor illa Neronis numismata supplent, fidemque faciunt Alexandrum primum ex imperatoribus non fuisse, qui quadrigas elephantorum in victoriis de Parthis relatis adhibuerit ; cum Parthorum regnum a Persico diversum non fuerit, sed tantum a Parthis ad Persas per *Artaxerxem* translatum sit. Denique etiam slante veteri Republica elephantum in triumphis adhiberi. Plinius, lib. 7, cap. 43 : « L. Metellus primus elephantos primo bello Punico duxit in triumpho. » Bello Pyrrhi confecto, Roma in triumpho ductos vidi elephantos ; quod etiam Plinius, lib. 8, cap. 6, scribit. Sed ait, *primus primo bello Punico*. Nec hoc extra dubium, inquit Reinesius epist. 48, nam habemus nummum A. Calpurnii, qui de Pœnis ante Metellum triumphavit, in quo ab una parte quadrigae elephantorum, quod forsitan nummo elephantum insculpi fuerint, ut victoriam de Pœnis indicarent. Sunt enim in nummis elephantus, pegasus, et scorpius, Africae symbola, inquit ibidem Reinesius.

4. *Quo anno Alexander triumphavit.* — Triumphum porro *Alexandri* ad praesentem annum pertinere certum videtur. Cum enim bellum *astate*, ut testatur Herodianus anno elapso citatus, gestum sit, et Alexander eunte Septembri triumpharit, ut mox ex Lampridio docuimus, bellum et triumphum diversis annis contigisse necesse est. Anno autem praefinito imperium Romanum in armis fuit, ideoque et bellum *Persicum*, quod primum Alexandri fuit, tunc factum, et hoc anno triumphus ductus. Praeterea triumphus actus, vel cum bellum *Germanicum* immineret, vel cum jam inchoatum esset, ut ex Lampridii verbis anno elapso citatis constat. Bellum autem in Germania, vel anno praeterito, vel praesentis initio flagravat. His adde, inter bellum Persicum, ultimumque Germanicum tres aut quatuor annos fluxisse, ut

ex Herodiano infra patebit. Quare cum illud postremum Germanicum ad annum ducentessimum tricesimum quartum revocandum sit, triumphus Persicus hoc anno exhibitus. Denique, cum triumphus omnes post Vespasianum, vel ab imperatoribus annis, quibus consulatum gessere, vel ab iisdem decennalia, et id genus festa edenibus peracti fuerint, Alexandri triumphus in alium, quam in presentem annum conferri non potest, neque usque ad ejus quindecennalia differri. Herodianus, lib. 6. cap. 6. narrato bello Persico scribit : « Triennio mox aut quadriennio Barbari nequaquam arma resumpserunt. Quibus intellectis, Alexander Antiochie commorabatur, hilariorque jam et liberior, laxatis bellorum curis, urbis ejus deliciis indulgebat. » Quibus ex verbis liquet primo, Alexandrum post triumphum Roma Antiochiam redisse : secundo, ibidem per tres aut quatuor annos ante bellum Germanicum egisse : tertio, com-

muniem sententiam, qua bellum Persicum in postremos Alexandri annos conjicit, Herodiano adversari, qui tradit Persas post bellum triennio aut quadriennio quiescisse. Si enim postquam tredecim annos Alexander regnavit, bellum in Persas movisset, ut locus corruptus Herodiani habet, eo confecto, Antiochie Alexander per tres aut quatuor annos minime commorari potuisset. Nec est quod quis dicat triumphum anno precedenti, quo Alexander imperii Cæsarei decennalia dedit, agi potuisset. Nam Dio gesta Alexandri per summa capita referens usque ad initium anni Christi cccxxix, quo opus sum absolvit, professionis Alexandri in Orientem nullam mentionem facit, ideoque anno precedenti Alexander non triumphavit ; cum inter bellum *astate* gestum, et triumphum die vicesima quinta Septembris ductum annos fere integer intercedat, et Alexander mense Martio anni precedentis in Campania adhuc fuerit.

PONTIANI ANNUS I. — CHRISTI 233.

1. *Urbani papæ martyrium et sociorum, factaque ab eo vasa argentea et aurea in sacris ministeriis.* — Anno sequenti ducentesimo trigesimo tertio, Pompeiano et Feliciano coss., vicesima quinta Maii, Urbanus papa, cum sedisset annos sex, menses septem, et dies quatuor, martyrio functus est ; licet Eusebius ¹ cum sedisse dicat annos novem, et anno duodecimo Alexandri ponat successoris ingressum. Sed indices Vaticani, necnon qui habentur a Cresconio collecti, huic positioni magis assentiri videntur. In libro de Romanis Pontificibus hæc de eodem Urbano scripta habentur : « Illic fecit ministeria sacra omnia argentea, et patenas argenteas viginti quinque apposuit. » Adeo his abundasse Ecclesias, ut etiam lucernas habere solerent argenteas, superius fusiis dictum est.

2. Sed quod pertinet ad Romanam Ecclesiam, de sacris vasis argenteis in usu sacrorum, ex veteribus monumentis certa est horum fides. Dum enim refoderetur crypta illa, qua fideles sacra agentes occlusi fuerunt, inventa sunt in ea nulla sacra ministerialia vasa ex argento confecta. Tradit hæc pluribus Gregorius Turonensis ² commentariolo, quem scripsit de Gloria martyrum. Sed et in rebus gestis S. Laurentii, quas Prudentius sacro hymno cecinit, non argento tantum, sed et auro offerre Romanos Pontifices incrementum sacrificium consuevisse, narratur,

his scilicet versibus, quibus persecutor sanctum Laurentium interpellat :

Hunc esse vestris orgiis
Moremque et artem, proditum est;
Hanc disciplinam fœderis,
Libent aut auro antistes,
Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis sacris
Adestare fixos cereos.

Hæc tyrannus ex iis quæ ab aliis explorasset.

3. Statuente autem hæc Urbano, et hæc ex parte Christi Ecclesia gloria effulgente ; Alexander imperator e contra argentum et aurum agre tulit conferri templis ; unde Lampridius ³ : « In templis sane nunquam, præter quatuor aut quinque argenti libras, auri ne guttulam quidem aut bracteolam posuit, surreans illud Persii : »

In sacro quid facit aurum ?

Videas igitur, veluti divino quodam consilio, Christi regale sacerdotium eodem tempore his etiam fulgoribus illustratum, quo gentilium superstitio ea in re decrescere visa est : non modo enim Alexander non obtulit ; sed et quæ erant in eis auri vel argenti, Maximinus ejus successor (quod testatur Herodia-

¹ Euseb. in Chron. — ² Greg. Tur. de Glor. mar. cap. 38.

³ Lamprid. in Alexand.

nus¹ e templis abstulit. Nam «templorum omnium, inquit, donaria, statuæque deorum, heroumque honores, tum quicquid publici operis, et civilis ornamenti, aut materia demque fuit munus idonee conficiendis, omnia pariter ignibus collabantur.» Hæc ipse; ut plane accidisse videatur, quod de Philistæis sacra produnt historia². Dagon illorum deum Arcæ Dei propinquitate inglorius jacuisse confractum, ipsam vero auro atque argento magna gloria dimissam esse referant.

4. *De discipulis Origenis et præsertim Gregorio Magno cujus primordia eruditionis et adolescentia celebrantur.* — At de Urbano rursus hæc ibidem subditur: «Ille sua traditione multos convertit ad baptismum et credulitatem. Tiburtium etiam et Valerianum nobilissimum virum, quos etiam usque ad martyrii palmam perduxit, et per ejus monita et doctrinam multi martyrio coronati sunt. Ille fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros novem, diaconos quinque, et episcopos per diversa loca octo: » et in Romanis antiquis tabulis hæc de ejus martyrio³: «Romæ Via Nomentana natalis beati Urbani papæ et martyris, cujus exhortatione et doctrina multi fidem Christi susceperunt, et pro ea martyrium subierunt. Ipse quoque pro Ecclesia Dei multa passus, tandem cervicibus abscissis, martyrio coronatus est.» De sepultura vero hæc in superiori citato libro: «Sepultus est in cometerio Prætextati, via Appia, octavo kalendas Junias; cessavit episcopatus ejus dies triginta; postea creatur Pontianus natione Romanus ex patre Calpurnio.» Hæc ibi.

5. Hoc item ipso anno, cum Alexander imperator jam decimum in imperio annum ageret: «Origenes, inquit Eusebius⁴, Alexandria Casarem protegens, scholam institutionis, quæ erat ad illius loci habitatores in fidei principiis informanda edificata, Heraclea reliquit.» Sed hæc de Heraclea alias olim contigisse, dictum est superius. In Palestinam reversus Origenes, recessum illum Tyrium, quem scribit Epiphanius⁵, petiit: illicque quod statuerat, et jam ceptum opis erat, absolvit. Hexapla scilicet atque Octopla, de quibus satis superque jam superius disseminimus. Sed ex Eusebii historia ejusdem emendatum est Chronicon, ubi perperam ponitur profectio Origenis in Palestinam post obitum Demetrii episcopi Alexandrini; cum ejusdem sententia constet, post ejus discessionem ipsum obiisse, nempe anno sequenti (ut dicitur quo in Chronico errore ponitur Origenis in Palestinam accessus).

6. Cæterum cum Origenes pervenit in Palestinam, non sic recessum petiit Tyrium ut penitus docere desineret; quamobrem, ut olim exerat, certos anni menses interpolatos ad opus quod parturiebat habuisse, aliosque ad docendum distinctos, existimamus. Siquidem Eusebius⁶ post nulla hæc subdit:

«Ad Origenem vero Casaræ consueta disciplinamunera exequentem, non solum multi ab indigenis, sed ab exteris etiam regionibus pæne infiniti discipuli, patria sua relicta advenarunt; ex quibus maxime insignes cognovimus Theodorum, alio nomine Gregorium appellatum, episcopum sane præter cæteros nostra ætate crebro hominum sermone prædicatum; et fratrem ejus Athenodorum; quorum animis liberalium disciplinarum tum græcarum, tum latinarum cupiditate supra modum inflammatis, et quasi obstupelactis, Origenes divinæ philosophiæ et doctrinæ christianæ amorem sensim insillavit, eosque a prioribus studiis, facta mutatione, ad sacrarum literarum commendationem pia sua cohortatione traduxit. Quinquennio integro in ejus schola versati, tantam tamque admirabilem in sacrosanctis Dei eloquiis fecere progressionem, ut dum adhuc ambo admodum adolescentes essent, Ecclesiarum in Ponto crearentur episcopi.»

7. Quarumnam vero Ecclesiarum hi electi antislites fuerint, auctor nec hic nec alibi, cum de iis meminit¹, quicquam dicit. Constat tamen Gregorii² Nysseni testimonio, alterum ipsorum, nempe Theodorum, dictum postea Gregorium, qui ob ingentia præclaraque facinora appellari etiam meruit prænomine Magnus, et agnomen Thaumaturgus, creatum fuisse patriæ suæ episcopum, nempe Neocæsareæ in Ponto, ex qua oriundus erat; germanus autem ejus, licet ejus sedis esset episcopus, non satis liqueat, illud tamen de eo exploratum est, vitam suam omnibus scientiis egregie imbutam, demum illustriorem nobiliorumque reddidisse martyrio; sed de his suo loco. Fuerunt ambo gentilibus parentibus geniti, atque Alexandria primum philosophicis litteris operam dederunt.

8. Quomodo autem ex humanarum rerum scientia ad sublimem christianam philosophiam se contulerint, ex iis que idem Nyssenus tradit (licet solius Gregorii res gestas sit prosecutus) possumus intelligere, dum ait³: «Instar Abrahæ magnus iste, cum in externæ sapientiæ studio diligenter versatus esset, per quas res plerique errores Græcorum Gentiliumque stabiliunt atque confirmant, iis rebus quasi duribus et indicibus usus est ad Christianæ religionis cognitionem. Ac relicta falsa parentum ac majorum religione, rerum veritatem quærebat ex illis ipsis, quæ ab externis philosophis elaborata sunt, edoctus quam non consistere possint, quamque parum sibi constent sententiæ et opiniones græcancæ doctrinæ. Postquam enim animadvertit Græcorum simul et barbarorum philosophiam in his sententiis, quibus de numine divino quid sentiendum sit statuunt, in diversas scindi opiniones, earumque sententiarum præsidēs neque inter se congruere atque concordare, et solerti exquisitaque verborum et argumentorum excogitatione suam unumquemque sententiæ stabilire atque confirmare conari; hos quidem, tanquam

¹ Herod. lib. vii. — ² 1. Reg. v. — ³ Martyrol. Rom. die 23 Maii. — ⁴ Euseb. lib. vi. c. 20. — ⁵ Epiph. lib. de mensur. — ⁶ Euseb. lib. vi. c. 23.

¹ Euseb. lib. vii. c. 22. — ² Gregor. Nyss. in Vita Gregorii Thaumaturgi. — ³ Gregor. Nyssen. ubi supra.

domestico bello se invicem evertentes et conficientes, reliquit. Consequitur autem et amplectitur consistentem, stabilemque, ac firmum fidei sermonem, qui non exquisita quadam atque redundanti verborum curiositate et artificiosis nexibus argumentorum confirmatur, sed per simplicitatem verborum omnibus ex aequo annuntiatur; qui in hoc ipso quod supra fidem est, vim fidei faciendae habet. » Haec et alia de eisdem Gregorii christianae philosophiae curabulis, cum Alexandriae scientiarum adipiscendarum causa versatus est, idem Gregorius Nyssenus affirmat. Florentissima enim eo tempore erat illic schola Alexandrina, cum ibi docerent philosophi christiani post Panthænum Clemens, et post Clementem Origenes, atque Ammonius, quem fama celeberrimum (ut dicturi pluribus sumus) annis undecim Plofinus Platoniorum princeps audivit. Sed egregium plane facinus ejusdem Gregorii de quo agimus, cum Alexandriae audiret esset, idem qui supra auctor narrat his verbis ¹:

9. « Cum autem degeret in Ægypto in magna Alexandri urbe, in quam ex omnibus partibus philosophiae ac medicinae studiosa juvenus confluebat; molestum spectaculum erat aequalibus, adolescens supra aetatem sobrietate sapientiaeque ornatus; ejus enim vitae puritatis et integritatis laus, impurorum probrum erat et dedecus. Et igitur aliquam excusationem intemperantes ac libidinosi habebant, si ipsi non soli tales esse viderentur; insidias comminiscuntur, et vafrum quoddam consilium excogitant, ut aliquam notam et maculam magni illius viri vitae incurrant. Ac producitur ab his, qui illum calumniabantur, muliercula meretrix, quae corpore quaestum faceret, infamia irrogata, ex carcere dimissa. Cumque ille pro consuetudine cum viris doctis atque delectis, in habitu gravi et honesto, de quadam questione philosophica disputaret unaque se cum illis exereret; muliercula accidit ineptis gestibus formam ostentans, et mollitiem huiusmodi prae se ferens, et per omnia quae dicebat et faciebat sese consensere cum eo simulans; tandem dicebat, se mercedibus fraudatam esse. At cum illi, qui ejus vitae puritatem et continentiam non ignorabant, indignarentur, et ira adversus mulierculam commoverentur; ipse neque una perturbatus est cum his qui ipsius nomine stomachabantur, neque quicquam huiusmodi dixit, cum calumniis premeretur; quale pronuntiare par esset eum, qui graviter molestaque rem ferret; non testes vitae advocavit; non inirejurandum probrum ab se rejicit; non malitiam eorum, qui hanc adversus eum machinati erant, convicit; sed submissa atque sedata voce, conversus ad quendam Familiarem, Heus tu, inquit, numera ei pecuniam, ne diutius importunitate sua propositae questionis tractatum conturbet.

10. « Cum autem is cui hoc injungebatur, a meretricula sciscitatus quantam pecuniam ab illo posceret, sine mora omnem adnumerasset, atque ab lascivis et protervis adversus sobrium et continentem

insidiae peracte essent, et jam in manibus illius infamis lucrum esset; tunc divinitus et continentia adolescentis probatur, et calumnia aequalium patenti. Simul enim atque manu pecuniam accepit, spiritu infelici atque maligno correpta, fremituque inhumani atque ferali, diverso a voce humana sono ingemiscens, collabitur prona in medio caetu congregatorum, spectaculum horrendum atque terribile praesentibus repente facta; cum et capillus, quem suis manibus vellebat, dilaceratus atque disjectus, et oculi inversi essent, et os spumas emitteret. At non prius a daemonio suffocari desiit, quam Magnus ille Deum pro ea invocasset, atque placasset. » Ilucusque de re tum Alexandriae gesta Nyssenus; significans, tunc temporis jam fidem christianam sectatum esse Gregorium, cujus etiam rei causa a Gentilibus talia (ut par est credere) pateretur.

11. Cum igitur philosophicis litteris egregie excultus esset, et jam Neocaesarem in Pontum rediisset; tunc accidit, ut memoria Origenis, quem Alexandriae cum esset, degustarat, ab eo imbuendum litteris sacris non cum fratre tantum, sed et cum Firmiliano nobili Cappadocae, ad eum in Palaestinam (quod scribit Eusebius) se contulerit, quod et idem Nyssenus tradit his verbis: « Postquam omnibus disciplinis externae sapientiae decursis, incidisset in Firmilianum quendam patricium Cappadocem, similit moribus et ingenio (ut ille in sequenti vita ostendit, cum Caesariensium Ecclesiae ornamendo fuit) et animi sui consilium ac vitam propositum amico patefecisset, quod ad Deum videlicet spectaret, et illius studium circa idem desiderium convenire intellexisset, relicto omni studio externae philosophiae, accedit una cum illo ad eum qui in illo tempore Christianorum philosophiae princeps erat (hic autem erat Origenes, cujus propter scripta fama celebris est etiam per hoc ostendens non modo discendi studium atque industriam, sed etiam sedatum ingenium, et animi moderationem. » Ilucusque de accessu Gregorii ad Origenem Nyssenus.

12. Caterum cum tam de ejus peregrinatione in Ægyptum, quam etiam de alia suscepta postea in Palaestinam, idem auctor sincerissimus testis sit; miramur Eusebium atque S. Hieronymum nonnisi de ejus profectioe in Palaestinam mentionem facere; de eo enim haec Hieronymus ¹: « Ob studia graecarum et latinarum litterarum de Cappadocia Berythum, et inde Caesarem Palaestinae transit, juncto sibi fratre Athenodoro; quorum cum egregiam indolem vidisset Origenes, eos ad philosophiam cohortatus est; in qua paulatim fidem Christi subintroducens, sui quoque sectatores reddidit. » Haec ipse. De Firmiliano autem quomodo Origenem colerit jam factus episcopus Caesaree, Cappadociae totius metropolis, haec addit Eusebius ²: « Quo tempore Firmilianus Caesaree Cappadocensis episcopus magno nomine et celebritate fuit; iste tantum studium erga Origenem declaravit, ut interdum illum in suae regionis fines ad Ecclesiarum utilitatem accersiri vellet; nonnunquam ipse

¹ Gregor. Nyss. in Vita Gregorii Thaumaturgi.

² Hieron. de Scrip. Eccl. in Theod. — ² Euseb. lib. vi. c. 20.

ad eum in Judæam proficisci, et aliquandiu una cum eo moram facere, quo in sacris litteris melius et perfectius erudiretur. » Hæc Eusebius de Firmiliano jam facto episcopo.

13. *Gregorius ad sedem Neocæsariensem assumptus.* — Quomodo autem idem, de quo suscepta est oratio, Gregorius ad sedem Neocæsariensem cæssendam divino consilio paulo post impulsus fuerit, eodem ¹ auctore Nysseno hæc narrante, operæ prelium ducimus hic intexere tum ob argumenti dignitatem, tum etiam ad summam Dei bonitatem insinuandam, qui Ecclesiam suam tyrannorum furore vexandam, et hæreticorum fallaciis invadendam, tanto voluit robore antea commovere. Cum igitur Phædimmus, « cui divinitus a Spiritu sancto præscia futurorum vis quædam inerat, illo tempore Amase-norum Ecclesie antistes esset, et omni studio laboraret, ut Magnum Gregorium in potestatem redactum, Ecclesie administrationi præficeret, ne tantum bonum otiosum et infrugiferum vitam transigeret: ubi sacerdotem id agere atque conari Gregorius sensit, cogitare cepit, qua ratione latere posset, alias ad aliam solitudinem transiret. Sed postquam nihil non intentatum relinquens vir ille magnus Phædimmus, et omni machinatione atque solertia utens, non poterat virum ad sacerdotium adducere, innumeris oculis præcavendum, ne quando manu sacerdotis caperetur; atque uterque inter sese studio certarent, illo quidem capere, hoc vero persequenti manus effugere cupiente (nam ille sciebat se sacrum Deo donarium oblaturum esse: hic autem verebatur, ne quo modo sibi sacerdotii cura, tanquam onus quoddam vite imposita, ad philosophiam impedimento esset) idcirco impetu quodam divino Phædimmus ad propositum studium provectus, nihil curans interjectum spatium, quo a Gregorio dirimebatur (quippe ille aberat itinere tridui) sed ad Deum suspiciens, precatusque ut et ipse et ille pariter in illa hora a Deo respicerentur, loco manus impositionis Gregorio adhiberi sermonem, Deo consecrans eum, qui corpore coram non adesset, et illam ei civitatem destinans atque attribuens, quam contigerat ad illa ipsa usque tempora adeo simulacrorum errori deditam esse, ut, cum infiniti essent qui et ipsam urbem et regionem circum jacentem incolerent, non plures quam septemdecim invenirentur, qui sermonem fidei recepissent. »

14. Hæc de Gregorii ad episcopatum vocatiene potius quam ordinatione Nyssenus cum scribat, res est paulo accuratius contemplanda. Nam licet privato quodam Spiritus impulsu ordinator ipsius fecisse dicatur; tamen quod non tantum nulla ecclesiastica lege suffragante, sed et penitus refragante, nulloque alio previo majorum exemplo, id frustra tentare visus esset episcopus Amaseus; nemo prudens dixerit, cum tunc ab ipso ordinatum fuisse episcopum, sed potius divina operante virtute, quodam invisibili verbi fuce, fugitantes retentum, invitumque tractum; ita tamen, ut quæ essent agenda secun-

dum ecclesiasticæ disciplinæ regulas, nullatenus in ejus ordinatione fuerint prætermittenda; nam auctor idem hæc subdit: « Sic igitur jugum subire coactus, omnibus post hæc, quæ fieri solent, solemnibus in eo peractis; cum exiguum tempus ad mysterium exactius cognoscendum, ab eo qui sacerdotium ipsi assignaverat, petisset, non amplius (ut inquit Apostolus ²) carni et sanguini adherendum esse et acquiescendum putabat, sed a Deo sibi occulta manifestari petebat.

15. *Gregorius divinitus fidei symbolum edoctus.* — At nec illud de eo in presentiarum reticendum est; quod cum ipse olim auditor fuisset Origenis, illumque divisæ atque scripsisse nonnulla meminisset, quæ a communi aliorum christianorum orthodoxorum sententia discrepant; cum jam adstringeretur, ut sibi subditis evangelicam veritatem (id ministerio episcopatus, quod susceperat, exponente) sermonis prædicatione concederet, mente anxius, ambiguusque qua potissimum incederet via, diu multumque versatus est. Sed quomodo per mirificum quemdam visum sit illi divinitus sapientia impertita, idem Nyssenus declarat his verbis: « Cum enim per totam noctem aliquando de ratione atque sermone fidei dispiceret et specularetur; et varias animo cogitationes agileret (erant nimirum etiam tunc nonnulli, qui piam et sinceram religionis doctrinam adulterarent, ac per probabiles argumentationes sæpenumero etiam doctis et prudentibus veritatem facerent ambiguum) pro qua tunc ei pervigilem curis atque sollicitudine noctem agenti, quidam in figura humana, facie ac forma senili evidenter apparet, ornatu atque compositione indumentis augustum quemdam sacrum atque divinum referens decorem, magnam gratia vultus atque dispositione figura præ se ferens virtutem. Hic vero visu perterritus, et surgere cæcto, et quis esset, cujusve rei gratia venisset, sciscitari.

16. « Cum autem ille perturbationem mentis ejus submissa voce scilicet, ac dixisset, se jussu divino apparuisse ei propter eas rationes quæ apud ipsum controversæ et ambiguae essent, ut pia fidei veritas revelaretur; et bono animo esse, audito sermone, et quodam cum gaudio atque contentatione illum contineri cepit. Deinde cum ille directo manum profunderet, et quasi ostenderet ei per digitorum directam protensionem id quod ex transverso apparebat: hic et una cum directa manus protensione circum agere suum obtulit, et videre aliam imaginem adversam ei quæ prius apparuerat, in figura muliebris, excellentiorem quidem et augustiorem, quam pro humana conditione: rursus autem perterritus, et facie adversa, vultum demittere, ac perplexus et dubitandus hæsitare de spectaculo, cum oculis apparitionem ferre non posset: etenim miraculum visionis nimirum in hoc potissimum erat, quod, cum nox esset obscura, lumen una cum iis qui apparuerant ei effulserat, quasi aliqua lucida tæda accensa. Cum igitur oculis ferre apparitionem non posset

¹ Gregor. Nyss. orat. de Vit. Gregor. Thaumata.

² Galat. iv.

eorum qui sibi apparuerant; inter sese rationem ejus rei de qua ambigebatur, exponentium ratiocinationem audivit; per quam non solum accepit veram cognitionem fidei; verum etiam nominavit eos, qui apparuerant, cognovit, utroque eorum propria appellatione alterum alloquente.

17. «Audivisse enim dicitur ex ea que in muliebri habitu visa erat, cum hortaretur evangelistam Joannem, ut adolescenti mysterium vere pietatis aperiret ac declararet; atque illum dixisse, se paratum esse etiam in hoc Matri Domini gratificari, quoniam hoc ei cordi esset; atque ita exposito sermone, qui et rei quæsitæ conveniret, et admodum bene definitus et circumscriptus esset, rursus ex oculis discessisse. Atque hunc extemplo divinam illam institutionem et disciplinam litteris mandasse, et secundum illam postea in ecclesia sermonem prædicasse; ac posteris, tanquam patrimonium quoddam et legatum divinitus datam illam doctrinam reliquisse, per quam usque in præsentem diem instituitur illius civitatis plebs, que ab omni hæretica malitia intacta permansit. Porro mystica illius discipline verba hæc sunt:

18. «UNUS EST DEUS PATER Verbi viventis, Sapientie subsistentis, et Potentia, et Figura æterna, Perfectus Perfecti genitor, Pater Filii unigeniti, Unus Dominus, solus ex solo, Deus de Deo, figura et imago Veritatis, Verbum efficax, Sapientia constitutionis rerum universarum comprehensiva, et Potentia fortius creatura electrix, Filius verus veri Patris; visum effugiens, visum effugiens; et corruptioni non obnoxius, non obnoxii corruptioni; et morti non obnoxius, non obnoxii morti; et Æternus Æterni. Unus Spiritus sanctus ex Deo ortum et existentiam habens, quique per Filium apparuit, videlicet hominibus; imago Filii perfecti perfecta, Vita viventium causa, Fons sanctus, Sanctitas sanctificationis suppeditatrix; per quem manifestatur Deus Pater, qui est super omnia et in omnibus; et Deus Filius, qui per omnia permanet, Trinitas perfecta, que gloria, atque æternitate, et regno non dividitur, neque abalienatur.» Insuperque fidei revelata mysterium.

19. Hanc fidei catholice regulam Gregorio divinitus impertitam, cum Orientalis, tum etiam Occidentalis Ecclesie cognitam comprobavit, atque in sacrosanctum depositum caritus collatum religiosissime custodivit. Habetur eadem recitata in V Oecumenica Synodo. Citatur pariter ab apocriariis Gregorii pape IX, dum agunt adversus Germanum Juniorem episcopum Constantinopolitanum, in eam sententiam, quod Spiritus sanctus a Patre Filioque procedat. Quæ omnia habentur in ejusdem pontificis registro epistolarum, anno septimo ejusdem pontificatus. Codex a Cencio camerario collectus in quo inest relatio eorumdem apocriariarum de rebus gestis in ea legatione, cum patriarcha et imperatore incipit: «Anno millesimo ducesimo trigesimo tertio» hæc est annus septimus Gregorii pape IX. Ibi in professione fidei eorumdem legatorum, inest Gregorii Thaumaturgi fidei professio recitata usque ad illa verba: «Imago Dei sermo efficax, etc.» Porro ex

diversorum translationibus, diversus interdum ejus textus reperitur expressus. Eam autem de fide regulam ab eodem Magno Gregorio appositam commentario de Fide inscripto, fuisse accuratissime explicatam, constat; quin infer alios a Basilio Magno¹, et Leontio Scholastico² citatus reperitur. At de ejusdem Gregorii scriptis opportuniori loco agemus inferius; modo autem aggressam semel historiam prosequamur.

20. Sed quid primum Gregorius Nyssemus ea recitata breviter addat, quod ad eam pertinet, describamus: «Ergo, inquit, neque creatum quicquam, aut servum in Trinitate est, neque adscitum quicquam et adventivum, ut quod prius quidem non esset, nec suppeteret, posterius autem introductum sit. Neque vero deest inquam Filius in Patre, neque in Filio Spiritus; sed immutabilis et inalterabilis eadem semper Trinitas est.» Hæc Gregorius; qui et hæc subdens, fidem suam de ea re certo certius testatum reliquit: «Quod si quis, inquit, sibi fidem de hac re fieri cupit; audiat Ecclesiam, in qua sermonem prædicabat; apud quam illa ipsa verba a beata illa manu exarata adhuc etiam nunc conservantur.» Illicusque Nyssemus, ejus avia spectatissima sanctitate Macrina, Senior dicta, hujus Gregorii, de quo est sermo, gentilis fuit; sed de ea plura inferius suo loco narraturi sumus.

21. Inter alios quoque præclaros nomine Origenis discipulos Tryphon nominatur, de quo S. Hieronymus³: «Tryphon Origenis auditor, ad quem nonnullæ ejus extant epistolæ, in Scripturis eruditissimus fuit; quod quidem et nulla ejus parsim ostendunt opuscula, sed præcipue liber quem composuit de Vacea rula in Deuteronomio, et de Dichotomematis, quæ cum eumula et turture Abraham ponuntur in Genesi.» Hic fortasse Tryphon ille, qui his ipsis temporibus celebris quoque habitus est philosophicus litteris, qui Plotinum redarguit, quod a Numenio inventa etiam surripisset; ejus meminit Porphyrius in Vita Plotini. Rursus vero non solum Heraclæ (ut dictum est) fuit Origenis auditor, et primus eidem successor in docendi cathedra, et creatus (ut dicemus) anno sequenti episcopus Alexandrinus; sed et, qui illi in ejusdem Ecclesie sedem successit, Dionysius inter celeberrimos Origenis auditores adnumeratur, de quo suo loco plura dicturi sumus; fuerunt et alii, quorum memoria excidit.

22. *De Alexandro carbonario episcopo Cæmario.* — Sed ex quo hic de his sermo habetur, qui hoc tempore ex philosophicis facultatibus ad Christi fidem, ut eminentiorem profiterentur philosophiam, se contulerunt; nequaquam ille silentio prætereundus est, qui (quod paucorum est non solum bonorum, eorumque suorum, sed astinationis denique pro Christo voluntariam jacturam fecit, hoc prope modum tempore nuntium remittens omnibus quæ sunt in mundo, Christi opprobrium præferens cunctis

¹ Christ. de Spiritu sancto, c. 29, et epist. LXXIII ad Neocæsariens. — ² Leont. de Soteris ad. VIII. — ³ Hieronym. de Script. Eccl. in Tryph.

rebus; ipsumque imitatus (quantum fas est homini divina consequi) qui¹ eum in forma Dei esset, sed rapinam arbitratu est, esse se æqualem Deo, sed semelipsum exinanivit, formamque servi accepit; se ipsum fastu, quo ab omnibus atollabatur, exuens philosophico, vili indutus vestimento atque admodum sordido, in Comanam Ponticam civitatem se conferens, ibi, ut occultus agere posset, inter carbonarios voluit profiteri; ea nimirum quoque de causa illud diligens ministerium, quo vultu sordidatus, veluti fuliginis tinctus, a nemine unquam posset agnosci. Latuit eo modo diutius; donec Gregorio Thaumaturgo, de quo habitus est sermo, episcopo jam facto, divino quodam instinctu rem presagiente, ac demique eum delegente, Romane civitatis, communi omnium accedente suffragio, episcopus delectus est. Res gesta, a gravissimo auctore descripta, digna plane videtur, quam hic opportune nostris Annalibus inexamus. Idem enim Gregorius Nyssenus in rebus gestis Gregorii Thaumaturgi hujusmodi historicum narrat, ab episcopatu ejus sumpto dictionis exordio.

23. «Ex finitima, inquit, civitate mittitur ad eum» nempe Gregorium «legatio, ut veniret ad ipsos, et Ecclesiam quae esset apud eos, sacerdote designato, constitueret. Comana autem civitatis nomen erat: cujus ut hospes magnus iste vir esse vellet, vulgo omnes hanc veniam sibi dari pelentes, orabant. Cum venisset ergo ad eos et aliquot dies conversatus unum diem, tum factis suis magis eorum studium erga mysterium incendisset: cum jam tempus esset, etiam id negotium, propter quod legati ad eum missi erant, ad exitum deducendi, ac designandi aliquem eorum Ecclesiae primarium sacerdotem; tunc principum quidem et magistratum civitatis omnium sententiae in hoc occupatae erant, ut anxie et curiose inquirerent, ac sciscitarentur, qui eloquentia, qui genere, reliquoque vitae splendore ceteros precedere viderentur. Putabant enim, quoniam etiam hiis bonis Magnus Gregorius emulatus erat, nec eorum quidem rerum oportere expertem esse, qui ad hoc munus deligeretur.

24. «Cum autem in multas partes suffragiis scinderentur, et alii alium praeparent atque praerent: expectabat vir ille magnus divinitus atiquod sibi consilium ad propositum negotium suppeditari. At quemadmodum Samuel² in eligendo rege, fertur non pulchritudine nec magnitudine corporum motus esse, sed animum regum requisivisse, etiamsi in contempto forte corpore reperiretur; eodem modo ille, studiis erga unumquemque eorum qui destinabantur, neglectis, id unum duntaxat spectabat, an aliquis etiam ante declarationem industria vitae atque virtute in moribus sacerdotum gestaret. Cum autem illi quidem perducerent eos, de quibus suffragium ferretur, quem quisque promoveret, ejus honorificam mentionem facientes; atque hic, ut etiam viliorum (quod ad vitae specimen attinet) rationem haberent, eos hortaretur; posse enim etiam in talibus

reperiri aliquem, qui animi bonis super eos emineret, qui vitae splendore praerent; quidam ex iis qui praerant suffragiis ferendis, eam Magni illius sententiam pro contumelia atque derisione accipit, si cum nullus eorum, qui et eloquentia, et dignitate, manifesto facultatum vitae splendore ceteris praebili essent, ad sacerdotium admitteretur; ex opificibus sellulariis, quique labore manuum vitam tolerarent, ad hujusmodi munus aliqui magis apti et idonei existimarentur: et simul cavillans, cum quadam irrisione ad eum: Si haec, inquit, jubes, ut hi quidem tales, qui ex omni numero civium electi sunt, praerentur, atque ex quisquiliis et ex infima plebe assumamus aliquem ad administrandum sacerdotium, qui tali civitati praesit; tempus tibi deinceps fuerit carbonarium Alexandrum ad sacerdotium vocandi; atque ad hunc transitione facta, si videtur, suffragiis inter nos universi cives consentimus.

25. «Atque ille quidem haec loquebatur, sententiae ejus obstrictus, ac per hoc simulatum et cavillatorium suffragium summam et exactam diligentiam in superioribus vituperans ac reprehendens. Sed Magno illi per haec dicta subito animum cogitatum, quod non sine numine divino Alexandri a deliberantibus inter ceteros mentio facta esset. Et quis, inquit, est Alexander, cujus mentionem fecistis? Deinde cum quidam ex iis qui una intererant, cum risu memoratum in medium produxisset, pannis vilioribus ac sordidis, nec toto quidem corpore annictum, et simul apparentibus rebus, manibus pariter et facie, reliquoque corpore carbonibus infecto ac sordidato, opificium et quæstum ostendentem: ceteris quidem risus materia erat talis in medio stans Alexander. At perspicacem illum oculum valde id spectaculum obstupesciebat; vir in extrema pauperate ac neglecto corpore se ipsum solum spectans, ac veluti sibi placens, et gaudens eo habitu, qui oculis imperitiis ridiculus erat. Etenim ita se res habebat: non urgente paupertate ad hujusmodi vitae genus devenerat; sed philosophus quidem vir erat, quemadmodum insecta vita indicavit, adeo ut ad martyrium usque pervenerit, per ignem cursu confecto.

26. «Latere autem dedita opera volebat, altiori animo praeditus, quam ut eam, quae vulgo expetitur, felicitatem curaret; ac pro nihilo saeculum ducebat, eo quod et sublimis et verae vitae studio teneretur: et ut maxime virtutem, ad quam aspirabat, assequeretur, operam dabat, ut talis esse ignoraretur, contemptiore vitae genere, veluti turpi quadam persona sese occultans. Atque aliqui etiam quod eximia juventutis flore praeditus esset, periculosum esse ducebat ei qui continentiam sibi sectandam proposisset, corporis sui pulchritudinem patefacere, felicitate naturae, tanquam in pompa sese ostentantem; novebat enim ejusmodi rem gravium offensionum et delictorum occasionem plerisque praebere solere. Ne igitur vel sibi ipsi istiusmodi aliquid accideret imprudenti, quod factum noluisse; vel alienis oculis casus et offensionis materiam praebere: idcirco se carbonario officio, veluti persona quadam deformi, con-

¹ Philip. II. — ² 1. Reg. XVI.

sulto circumdat, quo tam corpus laboribus ad virtutem exereretur, quam pulchritudo sordibus carbonum infecta oblegeretur; et simul pecunia, quam ex laboribus quaerebat, ad mandatorum executionem dispensaretur.

27. « Posteaquam igitur eum ex Concilio abduxit, atque de statu ejus atque conditione omnia diligenter scrutatus et sciscitatus est; illum quidem familiaribus suis tradit, exequi jussis quae res postulabat; ipse vero in Concilium reversus, ex praesenti deliberatione sumpto argumento, congregatos instituebat, de sacerdotii officio sermones eis proponens, ac per hos vitam cum virtute conjunctam praescribens. Perseverabat autem in ejusmodi sermonibus conventum delinens; quoad exequi mandata qui operam ei navabant, supervenerunt, secum adducentes Alexandrum, qui et lavacro fugivinis injunctitatem absternerat, et Magni istius vestibus indutus et ornatus erat: haec enim curare jussi erant.

28. « Omnibus autem in Alexandrum conversis, et ad novam eam speciem admiratione defixis: nihil novi, inquit ad eos magister, accidit vobis, si oculis decepti estis, et sensui soli iudicium pulchritudinis permisistis. Fallax enim et incertum rerum veritatis iudicium sensus est, aditum per se ad profunditatem

mentis et intelligentiae praeccludens. Simul autem etiam pietatis inimico demoni prorsus id studio erat, ut vas electionis ignorantiae contextum, otiosum et inutile esset; nec prodiret in medium vir, qui ipsius principatum eversurus esset. Haec locutus, cum eum juxta consuetum morem ritusque solennes ad hoc munus idoneum effecisset, persacerdotium Deo virum dedit. Omnibus autem novum sacerdotem intuentibus, rogatus ut aliquam ad Ecclesiam haberet orationem; statim ipso initio suae administrationis Alexander ostendit, haud falsum in sese Gregorii iudicium fuisse. Erat enim oratio ejus intelligentiae sententiarumque plena, dicendi tamen floribus nimis exornata. Unde petulans quidam ex Aetia adolescens, apud illos agens, incomptam dictionem derisit; quod non ea, quam Aetiae in dicendo adhiberet, exacta atque supervacanea cura exornata esset. Quem aium divina quadam visione emendatum esse, cum columbarum gregem incredibili quadam pulchritudine nitentem conspicere visisset; et quemdam audivisset, qui diceret, has esse columbas Alexandri, quas ille derisisset. » At de Alexandro philosopho et carbonario haecenus; qui postea sub Decio, summi sacerdotii amplitudinem post egregiam navatam operam in cura pastorali, nobilissimo martyrio illustravit.

Anno periodi Graeco-Romanae 5724. — Olymp. 252. an. 3. — Urb. conl. 984. — Jesu Christi 231. secundum Baronium 233.

— Pontiani papa 2. — Alexandri imp. 10.

1. *Consules*. — A num. 4 ad 5. Coss. *Pompeianus*, et *Peligiuanus*, ut auctor Chronici Alexandrini, auctor Chronici Damasi, anonymus Cuspiniani, et varia rescripta Codicis Justiniani habent. Baronius cum Onuphrio et Cassiodoro, quem Marianus Scotus in Chronico sequitur, Pompeianum et Felicianum edit, sed Codex Justinianus *Peligiuanum* profitendum evincit; licet in eo per errorem *Pelignus* dicatur. *Peligiuanum* etiam profulgatur Fasti Graeci Theonis a Dodwello nuper e tenebris eruti, et Fasti Casarei.

2. *Urbanus PP. obitus. Translationes SS. Pontificum eo die factae, quo ipsi alias sepulti*. — *Urbanus* papa anno ducentesimo tricesimo Agricola et Clementini consulari notato mortalitatem explevit. In Chronico enim Damasi legitur: « Urbanus annos octo, menses undecim, dies duodecim. Fini temporibus Alexandri a consulari Maximi et Eliani. » Quae verba etiam Cuspinianus habet ex eodem libro Damasi desumpta. « *Acta*, » inquit Papebrocius in Conatu Chronico Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, « diem martyrii indicant, tertium post *XI kalendas*, id est *IX kalendas Junii*, ac sepultum *VIII kalendas*; idque in coemeterio Praetextati via Appia. Verum hinc

postea in oppositam prorsus Urbis partem translatum fuisse corpus videtur; cum in Hieronymiano Martyrologio ad *XI kalend. Junii* sic legatur: *Via Nomentana milliario octavo Natalis Urbani episcopi*. » Ha Papebrocius, qui ex eo Martyrologii Hieronymiani loco intelligere poterat, in eo plerumque mentionem fieri translationum SS. Pontificum, aliudque arcanum detegere, eas nempe saepe consimili die factas, quo sepultura eorum corpora mandata fuerant. Nam Urbanus die *xxv Maii* sepultus in coemeterio Praetextati, quod apud Baronium inter coemeteria Romana octavum numero est; indeque postea simili die, anno incerto, translatus ad quintum coemeterium ad *Nymphas* dictum via Nomentana, septimo ab Urbe lapide. Ex his liquet, errorem in Chronico Damasi irrepsisse, et Urbanum annos octo, menses undecim ac dies duodecim seclere non potuisse; cum die vicissima quarta mensis Maii anni ducentissimi tricesimi ad caelestem patriam advolarit, et anno ducentesimo vigesimo secundo mense Octobri pontificatum inierit. Sed itaque tantum anno septem et aliquot menses ac dies, Papebrocius laudatus, ut totidem annos Urbano attribuat, quod in Chronico Damasi per erro-

rem leguntur, scribit *Callistum*, dum in carcere esset, *Urbanum* suum vicarium constituisse; sed si hoc esset, non magis Urbanus quam Callistus mortem tunc vilasset, et aliquod vestigium rei tanti momenti, sapiensque iteratæ extaret. Unica Decretalis *Urano* attribuitur, eaque ad omnes Christianos scripta; sed cum ea consarcinata sit ex testimonio Pomerii, Isidori, Eucherii, aliorumque, non potest non esse supposititia. Post Urbani mortem Sedes cessavit *dies triginta*, ut habet auctor auctoris Chronici veterum Pontificum, idque accurate, ut in Pontiani morte videbimus. Quare Pontianus Urbano successit die vicesima secunda mensis Junii, in quam anno cxxx feria tertia incidebat.

3. *Reliquiæ S. Urbani PP. magna in veneratione Romæ.* — Sed redeo ad sanctum Urbanum, cujus martyrii acta Henschenius ad diem xxv mensis Maii recitat, existimatque ea fuisse per *Notarios Ecclesiæ Romanæ* conscripta. Narrantur in illis hujus sancti Pontificis et sociorum captivitas, constantia inter verbera, animosa fidei professio, et tormenta illis inflata. In actis vero sanctæ Cæciliæ legitur sanctum Urbanum, dum in sepulchris martyrum lateret, baptizasse sanctos Valerianum S. Cæciliæ conjugem, ac Tiburtium Valeriani fratrem, quem ad

sanctum Urbanum, a quo baptizaretur, perduxit. Post horum sanctorum mortem conjuncta fuere *corpore SS. Urbani, Cæciliæ, Valeriani, Tiburtii, et aliorum martyrum*, et sanctus Gregorius papa hujus nominis III anno dcccxxxi. Pontifex Romanus dictus « cœmeterium beatorum martyrum Januarii, Urbani, Tiburtii, Valeriani, atque Maximi et eorum lectum in ruinis positum de novo perfecit. » inquit Anastasius bibliothecarius. Denique sanctus Paschalis papa hujus nominis primus, anno dcccxxvii papa creatus, scripsit epistolam de revelatione sibi facta a Sancta Cæcilia, ob quam, inquit, « properantes in cœmeterio S. Sixti (aliis *Protestati*) foris portam Appiam situm, corpus S. Cæciliæ, inter collegas episcopos in aureis indumentis cum venerabili sponso Valeriano reperimus, et honeste infra muros hujus Romane urbis induximus.... et titulum in meliorem statum a nobis fecimus restaurari : et ejusdem virginis corpus cum carissimo sponso atque Tiburtio, et Maximo martyribus, necnon Urbano et Lucio utriusque pontificibus, sub sacro altari dedicantes collocavimus; » que et Anastasius bibliothecarius etiam refert. Sed plura de horum sanctorum reliquiis Henschenius laudatus.

PONTIANI ANNUS 2. — CHRISTI 234.

1. *Heraclæ episcopus Alexandrinus.* — Ducenlesimo tricesimo quarto Christi anno, Lupo et Maximo coss., Demetrius episcopus Alexandrinus, cum quadraginta tres annos integros in ministerio illo obeundo contrivisset, diem obiit; huic successit Heraclæ. Hæc Eusebius¹, licet in Chronico annos quadraginta quatuor eidem tribuat; sed et infra : « Ubi autem post Demetrium Heraclæ episcopus ministerium Alexandriae obtinuerat, Dionysius unus item ex Origenis discipulis scholam institutionis ibidem cepisset. »

2. *Ammonius doctor Alexandriae Plotinum auditorem habet.* — Eodem quoque anno, proficiente publice Alexandriae Ammonio christiano philosopho Plotinus Aegyptius, patria Lycopolitanus, ad eum audiendum se contulit, auditque cum annos undecim. Testatur id Porphyrius in Vita Plotini, sic dicens : « Post hæc cum octavum et vicesimum ætatis annum Plotinus jam impleret, se philosophiæ amore vehementer accensum, commendatum fuisse iis, qui tunc Alexandriae excellentiores habebantur; sed ta-

men ex eorum scholis tristem admodum mœstumque discessisse, et amico cuidam mœroris sui causam declarasse; qui sua ipsius mentis affectum plane cognoscens, ad Ammonium, cujus nullum adhuc periculum fecisset, adduxerit. Deinde cum Ammonii scholas ingressus audisset illum, amico dixisse : Hunc ipsum, o amice, querebam. Ex eo igitur die annos undecim audivit sedulo Ammonium. » Hucusque de Plotino et Ammonio Porphyrius; qui cum paulo superius dixisset, natum Plotinum anno tertio decimo Severi imperatoris, numeretque annos ejus ætatis viginthi octo, cum se Alexandriam atque ad Ammonium contulit; necesse est affirmare, hoc anno id contigisse.

3. Laudavit quoque Ammonium simul cum Origene Longinus¹, clarissimus et ipse hujus temporis philosophus, dicens : « Sed in secundo genere Platonici quidem Ammonius et Origenes, quibuscum nos diu versati sumus, viris profecto intervallo non parvo sui sæculi philosophos intelligentia superantibus. »

¹ Euseb. lib. vi. c. 20. 23.

¹ Apud Porphyr. in Vita Plotini.

Ita Longinus. Ceterum illud admirari subit, quomodo alibi ¹ Porphyrius dicat Origenem Ammonii audiforem fuisse, cum constet Origenem ante annos triginta Alexandriae docere cepisse? qui cum ut testatur Eusebius ² anno decimo Severi, quo Leonides pater martyr factus est, annos natus esset decem et septem; hoc anno jam explese suae aetatis annum quinquagesimum apparet, ac proinde aequalem ferme fuisse Ammonii.

4. *Ammonius accusatus et defensus.* — At videamus quid de eo Porphyrius dicat, qui Christianis infensissimus, aegro ferens animo tantum virum christiano censeri nomine, calumniose admodum cum ad ethnicos defecisse testatur, sic dicens ³: «Origenes enim Ammonii factus auditor, qui nostra quidem aetate magnam in philosophia comparasset commendationem; tametsi ad litterarum cognitionem et peritiam magnam sane a magistro percipiebat utilitatem; ad rectam tamen vitae institutionem et modum, diversam ab illo et omnino contrariam vivendi viam ingressus est. Nam Ammonius christianus, et a Christianis parentibus educatus, quando in prudentia aliquando progressionem fecerat, et philosophiae studia semel degustaverat, statim a christianismo ad eam vitam rationem, quae humanis legibus gubernatur, se transtulit.» Haec Porphyrius de Ammonio.

5. At vero sanctus Hieronymus ⁴ cum lucubrationes ejusdem Ammonii recenset, Porphyrium mendacii redarguit, in primis cum ait: «Ammonius, vir disertus et eruditus in philosophia, eodem tempore Alexandriae clarus habitus est; qui inter multa ingenii sui et praerara monumenta, etiam de Consonantia Moysi et Jesu elegans opus composuit, et evangelicos canones excogilavit, quos postea secutus est Eusebius Caesariensis. Hunc falso accusat Porphyrius, quod ex christiano ethnico fuerit; cum constet cum usque ad extremam vitam christianum perseverasse.» Haec Hieronymus. Sed et ante eum Eusebius ⁵, eandem in Ammonium a Porphyrio illatam calumniam egregie refellens, haec ait: «Ammonium autem ex vivendi ratione quae est secundum Veri Dei cultum, ad morem Graecorum dilapsum, perspicue certe atque adeo improbe menditus est; quid namque non falso comminisceretur Christianorum hostis? nam et instituta christiana disciplina (sicut historia superior declaravit) Origeni a parentibus integra tradebantur; et Ammonio sincera divinae philosophiae, religionisque Christianae praecepta firma usque ad extremum vitae exitum permanserunt; sicut hominis libri tanta elaborati industria, tanque multorum commendatione approbati, quos posteritati reliquit, adhuc multis in locis testes esse poterunt, ut ille qui de Consensu et convenientia Moysi cum Jesu inscribitur, et alii qui reperiantur apud litterarum studiosos. Ista igitur a nobis hoc loco posita sunt ad declarationem tum calumnie malevoli obdrectatoris, tum

exquisita et copiose Origenis in Gentilium disciplinis cognitionis.» Haec Eusebius.

6. *Profano philosopho cum christiana collatio et recta conjunctio.* — Sed fortasse poterit mirari quispiam, dum audit christianum hominem in florentissima civitate, nobilissimaque eruditorum schola philosophiam publice proferri, habereque auditores Gentiles homines. Verum haud passuri id fuissent sanctissimi ejus civitatis episcopi, nisi praevidissent ea omnia ad Evangelii profectum conducere. Docuit enim experimentum, ejusmodi scholas fuisse compluribus veluti introductionem quamdam ad christianam fidem capessendam; dum enim quae Plato docisset, subtilissima indagatione disquirent, ostenderentque eadem feliciter longe ante Platonem esse in divinis litteris explicata (prout Clemens ¹ Alexandrinus, et Eusebius ² Caesariensis pluribus docent) sed, et copiosius ac dilucidius penes Christianos reperiri; in mentes illorum interea instillabant christiane fidei elementa. Salagere namque, ut sive per occasionem (ut ait Paulus ³) sive per veritatem Christus amittitur, apostolicum est. Quorum enim ingenia excolebantur Platonici disciplinis, praeibato veluti osculo sapientiae, ad perfectam illius fruitionem inflammabantur.

7. At cum in eis ipsam inveniri perfecte, minus concessum esse viderent; alterum de duobus solebat accidere; ut aut vere amatores ac indagatores sapientiae se ad Christianam religionem ea polifuri transferrent; vel qui nomine tenus philosophi dicerentur, et curiositate sciendi quadam affecti eam tantummodo insectarentur; cum minus nacti illam essent in philosophicis facultatibus, ad magicas se converterent impietates. Id plane Plotini auditoribus accidisse, S. Augustinus ⁴ ad Dioscorum scribens affirmat, sed de eo inferius. At in suis quoque temporibus configisse ⁵ ait, ut, paucis mutatis sententiis atque verbis, complures Platonici facti fuerint Christiani. Id ipse pluribus, ceteros ad haec invitans; siquidem symbolis nonnullis communibus intercedentibus, perfacilis videri posset ex academia ad Christi Ecclesiam transmigratione. Nam quem Plato pertergerat verticem disciplinae, in primis christianae fidei rudimentis, in ipso primo ingressu vestibali domus Dei, multo certior ac dilucidior inveniretur expressus, in ipso inquam Evangelii Joannis piscatoris exordio; quod plane Platonici ipsi admirantes, scribendum esse aureis ubique litteris ⁶ testarentur; usque adeo, ut veritate convicti, manus dederint; et illi tantum se continuerint, et in Platonis schola senuerint, qui inflati superbia, philosophico supercilio contempserint ex magistris fieri discipulos Christi, et in schola piscatorum hominum proferri.

8. Conducere quidem ad christianam pietatem philosophicas disciplinas, praestareque christianos ho-

¹ Apud Euseb. lib. vi, cap. 13. — ² Euseb. lib. vi, cap. 11. — ³ Apud Euseb. lib. vi, cap. 13. — ⁴ Hieron. de Script. Eccl. in Ammon. — ⁵ Apud Euseb. lib. vi, cap. 13.

¹ Clem. Alex. Strom. lib. 1. — ² Euseb. de prep. Evang. lib. 1. — ³ Philip. 1. — ⁴ Aug. ep. lxx. in Iulio. — ⁵ Aug. de vera relig. cap. 1. — ⁶ Aug. de Civitate Dei, lib. x, cap. 20, et Confess. lib. vii, cap. 9.

mines illis institui, non semel Clemens Alexandrinus ¹, et ipse eadem ibidem professus insinuat, et in primis cum adversus eos agit, qui iisdem prope temporibus, christianis philosophiam profitentibus detrahebant : « Non me, inquit, latuerunt ea etiam, quae ab aliquibus imperite tumultuantibus jaclantur; qui dicunt oportere in iis versari, quae sunt maxime necessaria, et quae fidem continent; externa autem, et quae sunt supervacanea, transilire, quae nos frustra conterunt, et deficiunt in iis, quae ad fidem nihil conferunt. Alii autem etiam philosophiam ex malo ad hominum perniciem existimant in vilam esse ingressam, ut quae profecta sit a maligno aliquo inventore. Ego autem, quod vitium quidem malam habeat naturam, nec alicujus boni esse agricola unquam sustinuerit, in his totis ostendam orationibus, quae dicuntur Stromata; facile significans aliqua ratione divina quoque providentiae opus esse philosophiam. De commentariis autem, qui in temporibus necessariis Graecorum complexi sunt opinionem, tantum dico iis, qui reprehendendi studio delectantur. Primum quidem etsi sit inutilis philosophia; si eam esse inutilem confirmare utile est, utilis est. Deinde nec fieri potest, ut ii Graecos (Gentiles scilicet) condemnent, qui nuda de eorum decretis dictione utuntur; si non una sigillatim ad ea aperienda descendant usque ad cognitionem. Est enim, vel maxime fide digna probatio, quae est cum experientia; quoniam, vel perfectissima invenitur demonstratio, eorum, quae sunt damnata, cognitione. Multa quidem, licet ad finem non conferant, artificii tamen ornamentum afferunt; cum alioqui varia ac multiplex doctrina, et varie probat id, quod adducitur, et callicumenis admirationem afferens, ea quae sunt praecipua dogmata vel eorum qui audiunt persuasionem deducit, et veritatem. » Haec Clemens, qui et complura ad haec eadem comprobanda subdit; et post multa :

9. « Sed si, inquit, non comprehendit quidem graeca philosophia veritatis magnitudinem, et est adhuc imbecilla ad mandata Dei exequenda; ad maxime regali quidem certe doctrinae viam praeparat, utcumque castigans, et mores prius formans, et ad suscipiendam veritatem confirmans eum qui opinitur providentiam. Philosophiam ² ergo adjuvant disciplinae, et ipsa philosophia ad tractandum de veritate. Ecce enim chilanyis primo fuit vellus, deinde captum fuit, et sublegem slamenque factum, deinde fuit contextum. Jam ³ vero si universa quoque ac generalis oratione, quaecumque sunt necessaria, et vita utilia, divinitus ad nos venire dicamus, minime errabimus; vel potius dicamus, ipsam quoque philosophiam Graecis veluti proprium datum esse testamentum, ut quae sit fundamentum christianae philosophiae; etiamsi, qui ex Graecis philosophantur, ad veritatem sua sponte obsurdescant, barbarorum vocem vilipendentes, aut etiam reformidantes mortis periculum, quod impendet fideli ex legibus civilibus.

10. « Caeterum ea abuti homines interdum accidunt, vel cum non ea, ut organo ad veritatem utuntur; sed veluti finem consecuti, in ea famuliter conquiescunt. Hos autem admonet illud ex divinis Scriptura ⁴ symbolicum : Quare seduceris, fili mi, ab aliena, et foveris in sinu alterius? » Quomobrem humanarum ista rerum scientia iure a Philone ⁵ Agar ancillae est comparata, quae per omnia Sarae subijcienda est. Eam etiam allegoriam ab eodem Philone, quem citat, mutuatum est idem Clemens Alexandrinus ⁶, ad nominis significationem alludens; quod Agar ⁷ ille interpretatus sit, incolatum; hincque dictum esse ⁸ : « Ne multum sis apud alienam; sive, cum aliena muliere ne sedes omnino. » Saram autem, meum principatum, nempe ipsam reginam, esse rectam de Deo theologiam. Ac proinde cum Agar in Saram insurgit, tunc Abraham, nempe principatum tenens intellectus, admonetur : Ejice ancillam. Et ipse eam illi subijcendi ait : Ancilla tua in manu tua est, utere ea uti libet : sed quod Agar monetur ab angelo : Revertere ad dominam tuam, et humiliare sub manu illius; meminisseque debere, se non dominam, sed ancillam. His igitur symbolicis formulis, quoniam modo christiano homini philosophia usui esse debet, iidem satis egregie docuerunt. Sed et eleganter Gregorius Nyssenus ⁶ alienigenae feminae comparat externam philosophiam; quam Judaeus rite legitimeque in uxorem ⁷ accipiet, dummodo ipsa deponat ungues, et capillos, et ejus partus circumcidatur. Licite igitur christianus homo externis scientiis hunc in modum pie sancteque imbuatur, ac praesertim Platonici disciplinae, quas (ut dictum est) Ammonius Alexandriae publice profitebatur. Ad haec etiam spectat illud pane vulgatum, et ore omnium versati solitum, ab Augustino de his pronuntiatum elogium, quo ait ⁸ : « Philosophi autem qui vocantur, si qua forte vera, et fidei nostrae accommoda dixerunt, maxime Platonici; non solum formidanda non sunt; sed ab iis etiam, tanquam ab injustis possessoribus, in usum nostrum vindicanda. »

11. Sic igitur (ut ad Ammonium redeamus) pie sancteque tum ipse, tum alii non sine divino consilio ejusmodi in docendo institutum visi sunt suscepisse, ad magnam Christi, ejusque Ecclesiae gloriam; cum toto orbe spectante atque mirante, qui profiterentur se piscatorum discipulos, magistri effecti essent Gentilium magistrorum, nempe Plotini, et aliorum. Qua etiam via constat complures ad Christi Ecclesiam esse perductos; ut vidimus de Gregorio Thaumaturgo, ejusque germano ejusmodi rete captis : illos vero tantummodo resitisse, qui (ut diximus Augustini testimonio) veritatem superbo animo contempserunt. Quibus Origenes ⁹ his ipsis prope temporibus exprobrans, haec scribit : « Videre licet istos sapientiae professores edere magna stultitiae specimina, dum post

¹ Prov. v. — ² Philo de congress. quaerend. erud. grat. — ³ Clem. Alexand. Strom. lib. 1. — ⁴ Gen. xvi. — ⁵ Ecl. ix. — ⁶ Greg. Nyss. in vit. Moys. — ⁷ Exod. iv. Deut. xx. — ⁸ Aug. de Doctrin. Christ. lib. ii. cap. 10. — ⁹ Orig. contra Cels. lib. vii.

¹ Clem. Alex. Strom. lib. 1. — ² Idem Strom. lib. vi. — ³ Idem Stromat. lib. vi.

illas disputationes in scholis agitas de Deo, rebusque intelligibilibus, mutant gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis hominis corruptibilis, atque etiam volucrum, quadrupedum, reptilium.» Haec ipse; tales quippe erant Aegyptiorum dii, quibus Plotinus tunc, et alii philosophiae consultissimi immolabant. Sed subdit haec de caeteris, quae reliqua sunt ex sententia Pauli: « Quapropter, et ipsi sunt a providentia reprehensi, non digne cognitione sibi revelata vivere; voluntantur in concupiscentiis suorum cordium, et impuritatibus, dedecorantes sua corpora lasciviis, et turpitudinibus, eo quod veritatem Dei mutaverint in mendacium, et venerati sunt, coluerintque creaturam magis quam creatorem. » Haec Origenes.

12. Quantum autem haec ex parte qui Christo nomen dederant, rudes licet, praestarent sublimioribus, in omnibusque consummatis philosophis, idem mox subdit, haec dicens: « Caeterum homines idiota ab eis pro nihilo habiti, ut stulti, et illiberales, si modo committant se in fidem Dei, et doctrinam Jesu recipiant, tantum absunt ab omni lascivia, spurcitia, turpitudine libidinum, ut in morem perfectorum sacerdotum ab omni coitu abhorrentium, multi eorum in totum caste pureque vivant, alieni a congressu mulierum etiam legitimo. » Sed quam esset, hoc apud eos invenire difficile, imo nec ad modicum temporis spatium praestare illis fuisse possibile, philosophorum Atheniensium primarii, qui sacra curaret, demonstrat exemplo, sic dicens: « Et apud Athenienses quidem unicus pontifex, ne ipse quidem satis sibi fidens, quod imperare possit masculis cupiditatibus, cicuta oblitis virilibus, putatur satis idoneus ad caste obsequendas ejus civitatis solemnes caerimonias. At apud Christianos non desunt viri, quibus cicuta ad hoc nihil opus est, ut Deo caste serviant; sed pro cicuta eis verbum Dei sufficit ad expellendas e cogitationibus omnes concupiscentias, et vacandum precationibus. » Haec et alia complura Origenes de rudium quoque Christianorum continentia, et summorum philosophorum impuritate, et ad breve tempus violentis medicamentis compressa libidine.

13. Quod autem summa castitas in veris solummodo eluceret Christianis, et haec ex parte nec senescentes atque consummati philosophi aequari possent adolescentibus christianis; inde gentilium philosophorum invidia illud accidisse videtur isdem prope temporibus quod dictum est. Gregorio Thaumaturgo christiano adolescentulo, itidem Alexandriae philosophicas disciplinas addiscenti, dum summam ejus tum corporis tum animi integritatem ethnici professores invidentes, immisso scorto, labefactatam eam reddere calumniose conati sunt, atque turpitudinis aspergere sordibus; cum illa, divino calculo suffragante, magis emittit.

14. *Plotinus magiae deditus.* — Quam verum autem exploratumque sit, quod ex Augustino paulo ante dictum est, Plotonicos philosophos, qui Christi discipuli fieri neglexerunt, philosophico supercilio dedignantem rigida colla subdere jugo Christi, sese magiae illi, quae per invocationem daemonum fieri solet, penitus addivisse: Porphyrius, et ipse unus ex illis, certam fidem facit in Vita Plotini, qui non solum id de Olympio Ammonii discipulo expresse testatur, sed de ipso Plotino haec quoque subdit: « Aegyptius quidam sacerdos Roman profectus, per amicum quemdam Plotino subito notus, cum exoptaret suam Romae sapientiam ostentare, suavit Plotino, ad secum accederet, familiare sibi daemonem, eo advocante, profinus inspecturus; cui facile Plotinus est obsecutus. Acta vero est in aede Isidis daemonis invocatio; solum namque hunc locum Romae purum ait Aegyptium invenisse; sed cum in aspectum proprium ipse daemon accerseretur, pro damone Deus accessit, qui sane non esset in genere daemonum. Sic ergo repente Aegyptius exclamavit: Beatus es, o Plotine, qui habes pro damone Deum, neque ex inferiori genere sis Deum sortitus familiarem. Narrabat vero, non licuisse tunc quicquam interrogare, neque diutius videre praesentem; quippe cum communis quidam ibi contemplator amicus aves, quas manu tenebat custodiae gratia, suffocasset, sive invidia ductus, sive timore perterritus. » Haec Porphyrius de Plotino, qui justo Dei judicio ejusmodi praestigii deleteretur deridendus ac seducendus, quod annos undecim christianum philosophum Ammonium una cum Platonice institutis Christi fidem auditoribus propinantem audiens, nihil penitus profecisset.

15. Quam autem caste Plotinus vixerit, ipse viderit; habuisse certe Chionem viduam contubernalem, idem Porphyrius tradit, licet eam cum ipso caste vixisse praedicet; habitasseque apud Geminas matrem, et filiam, domumque semper pueris, et virginibus refertam habuisse, idem affirmat. At nescio, an philosophorum cicuta ei satis fuerit ad carnis concupiscentiam extinguendam, cum praesentia semper adessent, et ante oculos posita tot tantaque luxurie incentiva; quibus etiam cessantibus, non sit humanarum virium, sed Dei nimis eam impertientis, continentia¹. Ex his videns quam longe praestarent summis quoque philosophis, qui ex nostris, ut est Origenis testificatio in Ecclesia intimi status, et peritiam haberentur. At de Plotino, et Ammonio jam satis. Constat etiam carnivore Athenis alium Ammonium philosophum Peripateticum, ut tum Porphyrius, tum Eunapius Sardiannus tradunt. Memint et alterius Ammonii, qui Plutarchi Charonei magister fuit; quem idem Plutarchus saepe magistrum suum nominat.

¹ Sup. VIII.

Anno periodi Græco-Romane 5725. — Olymp. 252. an 4. — Urb. cond. 985. — Jesu Christi 232. secundum Baronum 234.
— Pontiani papæ 3. — Alexandri imp. 11.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Lupus*, et *Maximus*, ex variis rescriptis Codicis Justiniani.

2. *Demetrii episc. Alex. obitus.* — Mors Demetrii episcopi Alexandrini, et initium Heracle ad annum cccxx perlinent, ex Chronico Eusebii tam juxta editionem Pontaci, quam Scaligeri. Mariannus Scotus Heracleæ initium etiam copulat cum anni illius consulis.

3. *Plures in Ægypto ante Demetrium episcopi erant.* — *Eutychius* patriarcha Alexandrinus scribit, a Marco usque ad Demetrium totam Ægyptiacam Ecclesiam unicum episcopum habuisse, quam sententiam *Dallæus*, vir e secta Protestantium, ambabus manibus amplexus est. Sed, ut notavit *Pearsonius* episcopus Cestriensis ejusdem ritus, in prima parte Vindicarum S. Ignatii, cap. ultimo, historiola illa, in qua etiam dicitur, tres episcopos a Demetrio primum in Ægypto creatos fuisse, minime fide digna; non solum quia *Eutychius* decimi sæculi scriptor Alexandrinæ Ecclesiæ Historiam parum diligenter pertexuit; sed etiam quia contrarium ex optimis auctoribus colligitur. Hadrianus imperator epistolam ad *Sereianum* consulem scripsit, ideoque diu antequam Demetrius Ecclesiæ Alexandrinæ præficeretur, in qua ait: « Illi qui Serapin colunt, Christiani sunt: et devoti sunt Serapi, qui se Christi episcopos dicunt. » Refertur ea epistola a Vopisco in Vita Probi imperatoris. Certe illa de tribus episcopis a Demetrio primo in Ægypto creatis traditio Græcis atque Latinis ignota fuit: traditio vero illi contraria de episcopis a S. Marco in Ægyptiaca diocesi institutis, et Græcis et Latinis atque Arabibus innotuit, ut videre est apud Simeonem Melaphrastem in Vita S. Marci, et Synavario Græco, ubi de S. Marco. Rhabanus Maurus eadem cum Me-

laphraсте tradit, ut et Notkerus, Alfridus Cantuariensis episcopus, et Ordericus Vitalis. Inter Arabas Martyrologium Melchitarum ait, Marcum in *Barcam* profectum esse, et Ecclesiis constituisse episcopos. Et Severus de Vilis Patriarcharum Alexandrinorum apud Echelensem inquit, *Marcum* Pentapolim perrexisse, et episcopos ordinasse. Qua de re plura *Pearsonius* laudat.

4. *Origenes Ammonii discipulus.* — Ad num 2 et seq. Baronius mirari se dicit, qui audire Ammonium potuerit Origenes, ipso fere ætate suppar, et aliorum ipse institutioni ante annum ætatis tricesimum præfectus. Verum iis temporibus jam grandes mali viros scholas frequentare solitos docet doctissimus Huetius, lib. 1 Origenian., cap. 2. Porphyrius in Vita Plotini asserit, ad *Plotinum* Romæ publice docentem aliquando accessisse Origenem quemdam, de quo infra agetur, eoque conspecto, victum padore Plotinum finem dicendi fecisse. Ipsemet *Plotinus*, ut dicit Spondanus, eundem Ammonium annos natum viginti octo, audiit annos undecim. Quare post Porphyrii ab Eusebio lib. 6, cap. 19, citati, Eusebii ibidem, Suidæ in Origene, et Nicephori testimonium, Origenem Ammonium audisse in dubium non revocandum. Hierocles in Libro de Providentia, hunc Ammonium, *θεοδιδάκτωρ* appellat, eumque primum Platonice et Aristotelice philosophia concordiam ait hominibus ostendisse: idque discipulis suis Platoni atque Origeni aperuisse, ut refertur in bibliotheca Photii. A D. Hieronymo inter scriptores ecclesiasticos *Ammonius* recensetur. Ejus hodie nihil extat: nam Commentarii in Aristotelem, alterius sunt Ammonii Hiermie filii, qui Anastasii temporibus Procli auditor fuit.

PONTIANI ANNUS 3. — CHRISTI 235.

Ducentesimus trigessimus quintus Christi annus, Maximo et Paterno coss., Fastis adscribitur, sed rebus ecclesiasticis scriptorum inopia prorsus sterilis. Quod enim consilium sit res certas certis consi-

gnare temporibus, nulla prætermittimus, quæ certis annis gesta fingi possent ad implendas vacuas annorum lacunas; sed a fictione historia procul abhorret.

Anno periodi Graeco-Romanae 5726. — Olymp. 253. an. 1. — Urb. cond. 986. — Jesu Christi 233. secundum Baronium 235.
— Pontiani papae 4. — Alexandri imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Marinus*, et *Paternus*, Prior sine nota numerali ab anonymo Cuspiniano, Theone, Heraclio, Cassiodoro, aliisque effertur.

2. *Quindecennalia Severi Alexandri.* — Tristannus, tomo 2, pag. 397, mentionem facit nummi argentei Severi Alexandri Augusti, in cujus postica legitur : P. M. Tr. P. XII. Cos. III. P. P. et representatur imperator in curru triumphali, quem quatuor equi trahunt. Indeque infert Tristannus, *Alexandrum*, cum tribunitiâ pot. XII gereret, de Persis triumphasse. Verum is nummus quindecennalium imperii ejus Caesarei, in quibus victoriarum precedentibus annis reportatarum memoria renovata, non vero ipsius triumpho tum primum acti testis, et quidem locupletissimus.

3. *Alexander imp. adversus Germanos movet.* — Dum *Alexander* Antiochia commorabatur, acce-

pit, Germanos Rhenum Danubiumque transgressos, Romanos in fines hostiliter intrasse, « et opus esse ipsius praesentia, lotoque quantum secum exercitum haberet, » inquit Herodianus lib. 6, cap. 7, qui subdit : « Confectoque celeriter itinere, constitit ad Rheni ripas, atque ibi res ad bellum necessarias comparabat. » Verum, Alexandrum Antiochia Romam venisse, indeque adversus Germanos movisse, ex iis, quae anno sequenti dicemus, constabit. Extat apud Mediolanum Alexandri nummus in postica inscriptus : P. M. Tr. P. XII. Cos. III. P. P. S. C. in quo cernitur solis nudi typhus. Hinc apparet, Alexandrum, qui mense Martio currentis anni tribunitiâ pot. XII inivit, Antiochia Romam hoc anno profectum esse. Quem nummum de hac profectioe intelligendum, deducitur ex simili . anno sequenti percusso . ibique referendo.

PONTIANI ANNUS 4. — CHRISTI 236.

1. *Alexandri de Persis triumphus ejusque in rebus gestis felicitas.* — Sequenti anno ducentesimo trigesimo sexto, Maximo et Urbano coss., Artaxerxes Persarum rex (ut Herodianus ¹ est auctor) invasit Romanum imperium ; adversus quem Alexander imperator bellum gerens, cum felicissime superavit, Romanumque rediens septimo kalendas Octobris de superatis hostibus triumphavit ; cum, habita oratione in senatu, ingentem ac insperatam de Persis victoriam parlans, paucis tantum pro concione naravit, quae a Lampridio ex Annalibus tunc scriptis accepta in haec verba posita recitantur ; sed haec antea : « Tum primum Persae servi apud Romanos fuerunt ; quos quidem, quia indigne ferunt Persarum reges quempiam suorum alicubi servire, acceptis pretiis reddidit ; pretiumque, vel his qui manu ceperant

servos, dedit, vel in aerarium contulit. Post hoc Romam venit, triumphoque pulcherrimo acto, apud senatum primum haec verba habuit, quibus ejusmodi praeposita est inscriptio : EX ACTIS SEXATUS DIE SEPTIMO kalendas Octobres.

2. « Persas, P. C., vicimus ; longa eloquentia opus non est ; tantum scire debetis quae illorum arma fuerint, qui apparatus. Jam primum elephantum septingenti, iidemque turri cum sagittariis, et onere sagittarum ; ex iis trecentos cepimus, ducenti interfecti jacent, decem et octo perduximus. Falcati currus mille, sed adducere interfectorum animalium currus ducentos potuimus ; sed id quia, et fingi poterat, facere supersedimus. Centum viginti milia equitum ludimus calaphractariorum, quos illi cibarios vocant ; decem milia in bello interemimus, eorum armis nostros armavimus ; multos Persarum cepimus, eosdemque vendidimus. Terras

¹ Herod. lib. vi.

interamnas Mesopotamiae, scilicet neglectas ab impura illa bellua, recepimus; Artaxerxen, potentissimum regem tam re quam nomine, fusum fugavimus; ita ut eum terra Persarum fugientem viderit, et qua ducta fuerant quondam signa nostrorum, ea rex ipse signis effugerit relictis. Haec sunt, P. C., gesta; eloquentia opus non est; milles divites redeunt; laborem in victoria nemo sentit. Vestrum est supplicationem decernere, ne diis videamur ingrati. » Sequuntur ex iisdem Annalibus dictae ad eum tunc a senatu acclamationes. Sed quorsum haec? dices.

3. Volumus autem haec eo consilio descripsisse, quod, cum revera nihil tribui possit diis Gentium, sed divinae providentiae cuncta subjaceant; quam ratione Alexandro potius quam Persarum regi favorit deus, exploratum omnibus sit. Magnam quidem ex hac historia licet utilitatem capessere; ex iis enim, quibus artibus etiam impii sibi ad maxima quaeque promerenda conciliare caeleste munus, quibusve factis iidem illud sibi infensum reddant, intelligemus. Quantumlibet autem verae rectaeque religionis expertes sint homines, divinitus tamen est cuique insitum a natura, ut vitium malum et turpe, virtus autem bonum censeatur, et pulchrum; illique penam, huic vero praemium a Deo jure debitum existimetur. Hujus in mente hominum sculptae legis Alexander se pro viribus cultorem exhibuit; qui, ut praeternittam caetera, quae de his, qui res ab eo gestas sunt fusius prosecuti, pluribus narrant, quibus quam recti fuerit observantissimus declaratur: in hac ipsa expeditione paranda, Antio-

chia cum esset, ejus rei egregium specimen edidit; cum, licet in prociectu, quando alii imperatores solent militibus indulgere, ac pariter officiis demulcere; ipse tunc potissimum aequi tantum rationem ducens, milites quosdam se mulieribus admiscentes, delictisque dantes, conjecit in vincula, legionemque pro illis tumultuantem exactoravit, vixque rogatus post dies triginta restituit.

4. Hujuscemodi igitur justitia munitus exercitus, hostem potentissimum, invictumque haecenus profligavit; quem e contra nulla justitiae, vel aequi ratio, sed tantum tumor mentis fastusque superbiae ad bellum accinxerat; quippe qui (ut auctor est Herodianus¹), litteras pacis ab Alexandro missas contempsit barbarica insolentia. Quantum enim conferat, etiam ethnicis, in acquirendis rerum dominiis, propulsatio vitiorum, atque ad morum optimorum numeros attenuata vita hominum, Augustinus² pluribus disserit, ostendens Romanos olim his egregie imbutos, plurimos sibi populos subjecisse, e contra vero vitiorum incremento regna maxima corruisse.

5. *Corporis S. Thomae translatio.* — Fertur hoc anno, bello Persico confecto, translatum fuisse ex India corpus S. Thomae Edessam; sed quod absque antiquorum testimonio tradatur, fides sit apud auctorem. Caeterum haud ipsum integrum transferri permissum, certum est; nam Indi adhuc se illud possidere proflentur; quod, et qui res Indicae nostri temporis sunt prosecuti, testantur.

¹ Herod. lib. vi. — ² August. de Civit. Dei, lib. v. c. 12. 13. 14. 15.

Annus periodi Graeco-Romanae 5727. — Olymp. 253. an. 2. — Urb. cond. 987. — Jesu Christi 236, secundum Baronium 235.
— Pontiani papae 5. — Alexandri imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et 2. Coss. *Marinus II.* et *C. Caelius Urbanus*. Cassiodorus, Idacius, Theon, Heraclius, Prosper in auctori Chronico, Victorius, et auctor Fragmenti Consularis a Bucherio publicati, et quaedam leges codicis Justiniani *Marinum* cum numerali nota proflentur. Sed nequiquam existimandum, illum eundem esse cum Maximo anno antecedenti consule; neque enim iteratus consulatus duobus consequentibus annis, aliis quam Augustis aut Caesaribus tribuebatur. *Urbanus* in inscriptione apud Reinesium, pag. 407, vocatur *C. Caelius*.

2. *Quindecesimalia Alexandri imp.* — Alexander quindecesimalia hoc anno exhibuit imperii Augustei, quorum indicium iteratus Maximi consulatus.

3. *Belli Germanici initium.* — Bellum *Persicum*

et *Alexandri imp. triumphus*, de quibus hic Baronius, ad superiores annos pertinent; bellum enim anno ccxxviii et sequenti gestum, et triumphus anno ccxxx exhibitus, ut ibidem diximus. Quare pro certo habendum, locum Herodiani, quo dicitur anno xii Alexandri hoc bellum gestum, corruptum esse. Qua de re supra. Alexander itaque, qui post bellum Persicum triennio aut quadriennio Antiochia commoratus est; cum accepisset, Germanos oppugnare jam exercitus Romanos ripis Danubii Rhenique insidentes, Romam venit, ut anno superiori ostendimus. Inde « ad Germanicum bellum profectus est, deducen-
tibus cunctis per centum et quinquaginta millia, » inquit Lampridius in Alexandro, cap. 59. Quibus ex verbis manifestum est, Alexandrum Antiochia in Germaniam recta non processisse, sed ex ea urbe Romam

venisse, ex qua presentî anno ad bellum Germanicum profectum indicant numismata duo Alexandri apud Mediobarbum, in quorum posica legitur : P. M. TR. P. XII. COS. III. P. P. Visitur solis gradientis typus ; in altero eadem tribunicia potestate signato extat solis nudi typus. Quare presentî anno, quo tribunicia pot. XII inchoavit Alexander, bellum consignandum, quod *astate* gestum insinuat Herodianus, lib. 6. cap. 7. ubi de adventu Alexandri ad

Rheni ripas loquens ait : « Pontenique primo, jundis inter se navigiis, fecit in Rheno flumine, ut per eum exercitus transgrediretur : quippe hi maximi fluminum sub Septentrione feruntur, Rhenus ac Danubius. Atque arstate quidem navigabiles, altissimo latissimoque alveo, per hiemem dein concreti gelu, camporum in morem prequantur. » Quae in eo bello gesta Herodianus citatus describit.

PONTIANI ANNUS 5. — CHRISTI 237.

1. *De Alexandro occiso et inter diros relato.* — Anno Christi ducentesimo trigésimo septimo, Severo, et Quinctiano coss., decimo octavo die mensis Martii, Alexander imperator in expeditione Germanica, Maximini dolo, una cum Mammea matre apud Mogalium (al. Moguntiam, forte Moguntiacum ¹) occiditur, cum imperasset annos tredecim, et dies novem, vivissetque annos viginti novem, menses tres, et dies septem; hæc de annis ejus Lampridius. Quod igitur iisdem coss. decretum ab ipso fuerit exilium Pontiano pape : sic a suis militibus occidi, Deo facinus ulciscente, permittitur. Nam in libro de Romanis Pontificibus hæc scripta habentur : « Eodem tempore Pontianus episcopus, et Philippus presbyter in exilium ab Alexandro sunt deportati in Sardiniam, Severo et Quinctiano coss. » Aliqua potius calumnia circumventum a Gentilibus, (ut sæpe accidere consuevisse diximus) Pontianum existimamus, quam Christianæ religionis causa, cum ipse imperator familiam haberet referam christianis hominibus negotium illi facessitum ab Alexandro.

2. Fuisse post obitum inter deos relatum Alexandrum, Lampridius est auctor, vana scilicet atque stulta superstitionis consuetudine : sed quid mirum Romanos hunc suum imperatorem in deorum numerum collocasse, cum externum ejusdem nominis principem, Alexandrum Macedonem pari apothecæ honore dignali sint? Qua de re agens ² Joannes Chrysostomus de hujusmodi Romanorum stultitia, egregie philosophatus, sic inquit : « Romanorum senatus Alexandrum decimum tertium deum esse censuit. Is enim hanc potestatem habebat, ut deos crearet atque conscriberet. » Subdit exemplum de facta olim de Christo relatione ad senatum, quam ex

Tertulliano suo loco superius recitavimus. Et post multa iterum de Alexandro hæc addit : « Qui fieri potest, ut Alexander deus sit? an non mortuus est, et quidem misere? » At quod Gentiles de Christo acque mortuum esse objicerent, hæc subdit : « Quod si Christum vivere dixerimus risus statim consequitur, quamlibet etiam orbis universus, ut olim, et nunc quoque id clamet; tunc videlicet per miracula, nunc autem per eos qui ad eum sese convertunt; neque enim mortui est ista prestare. Sin autem rursus quispiam Alexandrum vivere asserat, hinc fidem adhibes, cum tamen nullum miraculum proferre queas? » Ac deinde post multa de Christi gloria predicata : « Quid, inquit, Christum commemoro; cum ipse discipulis quoque suis, ut post mortem clari, et celebres essent, concesserit? »

3. « Ubi nunc, quæso, Alexandri tumulus est? Fac mihi eum ostendas, diemque quo vitam cum morte commutavit. At Christi servorum tam splendida sepulera sunt, ut quæ Urbem omnium præstantissimam maximeque regiam occuparint; et dies noti atque perspecti, ut qui festi a toto orbe agitentur. At illius tumulus familiaris quoque ignoratur. At illius tumulus barbari quoque ipsi exploratum habent. Ac sepulera eorum qui Crucifixo servierunt, regias auras splendoris vincunt, non tam magnitudinis aut pulchritudinis aditiorum ratione (nam hæc etiam ex parte superant quam, quod nullo majus est, coentium studio, et alacritate. Nam, et ille qui purpuram gestat, ad sepulera illa se confert, ut ea exosculetur; abjectoque fastu, supplex stat, sanctosque obsecrat, ut ipsi apud Deum sibi presidio sint; atque, ut lentiorum opificem, et piscatorem, et quidem vita functos, patronos habeat, precibus is contendit, qui diademate victus est. Ergone, dic, quæso, horum Dominum mortuum dicere audebis, cujus servi, etiam defuncti, eorum qui universo

¹ Ensebani in Chron. et Cassiodor. — ² Chrysost. in tit. ad Corinth. libm. 26.

orbi imperant, patroni, et defensores sunt? » Hæc ibi, et alia plura de gloria sanctorum Chrysostomus. Sed jam ad propositam historiam redeamus.

4. *Maximinus imperator Christianos persecutur.* — Occiso (ut dictum est) Alexandro, Julius Maximinus Thrax genere, humili loco natus, barbaris parentibus, quorum alter e Gothia, alter vero ex Alanis erat, quem Alexander, (ut tradit Capitolinus) tribunum tyronibus præfecerat, ab exercitu imperator acclamatus, invadit imperium, tenuitque annos tres. Sed quid hic statim decernat in Christianis, his verbis Eusebius¹ narrat: « Maximinus propter gravem invidiam, qua contra Alexandri familiam, in qua complures fideles et christiani versabantur, flagrabat, acerbam persecutionis tempestatem concitavit, jussitque solos Ecclesiarum presides, tanquam auctores doctrinæ evangelicæ, neci dari. » Hæc ipse. Quinam fuerint hi in Alexandri familia Christiani, et primi, (ut par est credere) ad necem quasi, incompertum habetur. Sicut temporibus Apostolorum in Xeronis familia christiani erant, quorum Paulus sic meminit, scribens ad Philippenses²: « Salutant vos omnes sancti, maxime qui de domo Cesaris sunt; » ita sequentibus temporibus non fuisse aulam imperatoris absque Christianis, tum Tertullianus³ a nobis superius citatus, tum etiam Irenæus⁴ testatur, sic dicens: « Quid autem, et hi qui in regali aula sunt fideles? nome ex eis que Cesaris sunt, habent utensilia; et iis qui non habent, unusquisque eorum secundum suam virtutem præstat? » At multo pluribus propter veterem Mammææ cum Christianis familiaritatem abundasse familiam Alexandri fidelibus, æquum est existimare; illamque animi severitatem, et odium vitiorum ex Christianorum consuetudine Alexandrum contraxisse putamus. Porro omnes Alexandri ministros a Maximino varie occisos esse, testatur Julius Capitolinus: « Ceteros etiam, inquit, sine judicio, sine accusatione, sine delatore, sine defensione omnes interemit, omnium bona sustulit; et plusquam quatuor millibus hominum occisis, se satiare non potuit. » Hæc ipse.

5. At quoniam Christianam religionem, longe lateque diffusam, posse convellere, impossibile. et Romano imperio damnosum esse noscebat; ut capita potius ejus religionis demeterentur, instituit: ratus nimirum, paucorum necesse, veluti ingentis molis fundamentis convulsis, totam machinam profinus collapsuram. Sed consuluit deus Ecclesie suæ, cum hujus horrendæ tempestatis nubem cito disjecit, serenamque tranquillitatem restituit. Sextam hanc Orosius⁵, et Augustinus⁶ persecutionem appellant; at licet brevis, vehemens tamen fert atque sæva; non modo enim præsules, sed et clericos Ecclesiarum a Maximino vexatos, Severus⁷ tradit. Præcessit autem, et ejus adeo immanis cladis hæc causa.

6. Ante persecutionem enim gravissimi terræ-

motus Orientis oras acerbissime exagitarunt; quæ mala Gentiles more solito adscribebant Christianis; nimirum quod qui non colerentur ab illis dii, irati, his vel aliis cladibus orbem sæpe concenterent. Meminit ejus terræmotus Origenes¹, hæc dicens: « Scimus autem, et apud nos terræmotum factum in quibusdam locis, et factas fuisse quasdam ruinas; ita ut qui erant impij extra fidem, causam terræmotus dicerent Christianos. Propter quod persecutiones passæ sunt Ecclesie, et incensæ sunt. Non solum autem illi, sed et qui videbantur prudentes, talia in publico dicebant, quia propter Christianos fierent gravissimi terræmotus. » Sic Origenes.

7. At hæc locupletius Firmilianus² episcopus Casaræ in Cappadocia, ejusdem olim discipulus Origenis, dum in epistola ad Cyprianum, qua agit de Baptismate hæreticorum sic ait: « Ante viginti enim, et duos fere annos, temporibus post Alexandrum imperatorem, multæ istic conflictationes, et pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel privatim Christianis. Terræ etiam motus, plurimi et frequentes exilerunt, ut per Cappadociam et Pontum nulla subruerent, quasdam etiam civitates in profundum receptæ disrupti soli hiatu devorerentur; ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos christiani nominis fieret, quæ post longam retro ætatis pacem repente oborta, de inopinato et insueto malo ad perturbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra provincia præses, acerbus et dirus persecutor. » Meminit Lampridius in Alexandro Elii Sereniani, viri clarissimi, quem unum ex consiliariis Alexandri fuisse tradit, cumque virum omnium sanctissimum nominat; ut plane appareat, qui apud eos religiosiores ac proinde sanctiores haberentur; eos acerbiori odio Christianos deorum contemptores persecutos esse. Sed cœptam deinceps narrationem Firmilianus prosequitur, dicens:

8. *De quadam pseudoprophetissa.* — « In hac autem perturbatione constitutus fidelibus, et hæc atque illuc persecutionis metu fugientibus, et patrias suas relinquuntibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim transeundi facultas, eo quod persecutio illa non per totum mundum, sed localis fuisset) emersit istic subito quædam mulier, quæ in ecstasi constituta propheten se proferret, et quasi sancto Spiritu plena se ageret. Ita autem principium demoniorum impetu ferebatur, ut per longum tempus sollicitaret, et deciperet fraternitatem, ac mirabilia quædam et portentosa perficiens, et facere se terram moveri polliceretur; non quod demoni tanta esset potestas, ut terram movere, aut elementum concenteri jussu valeret; sed quod nonnumquam spiritus nequam præsciens, et intelligens terræmotum futurum, id se facturum simularet, quod futurum videret. Quibus mendacijs, et jactationibus subegerat mentes singulorum, ut sibi obedirent; et quocumque præciperet, et deduceret, sequerentur:

¹ Euseb. lib. vi. c. 21. — ² Philip. iv. — ³ Tertul. in Apolog. c. 37. — ⁴ Iren. lib. iv. c. 49. — ⁵ Oros. lib. vii. c. 19. — ⁶ Aug. de Civit. Dei, lib. xviii. c. 52. — ⁷ Sever. histor. sacr. lib. ii.

¹ Orig. in Joan. to. 28. — ² Apud Cyprian. epist. lxxv. edit. Pamel.

faceret quoque mulierem illam cruda hieme nudis pedibus per asperas nives ire, nec vexari in aliquo aut laedi illa discussione; diceret etiam, se in Judaeam, et Hierosolimam festinare, fingens tanquam inde venisset.

9. « Hic et unum de presbyteris Rusticum, item et alium diaconum fecellit, ut eidem mulieri commiscerentur; quod et paulo post detectum est; nam subito apparuit illi munus de exorcistis vir probatus, et circa religiosam disciplinam bene semper conversatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum (qui, et ipsi fortes, et laudabiles in fide aderant) excitatus, erexit se contra illum spiritum nequam revincendum, qui subtili fallacia etiam hoc populo ante praedixerat, venturum quemdam aversum, et tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista, inspiratus Dei gratia, fortiter restitit, et esse illum nequissimum spiritum, qui prius sanctus putabatur, ostendit. Atqui ista mulier, quae prius per praestigia, et fallacias daemonis multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera, quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem, et Eucharistiam facere simularet, et sacrificium Domino sine sacramento solita predicationis offerret, baptizaret quoque multos, usitata, et legitima verba interrogationis usurpans; ut nihil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de hujus baptismo dicemus, quo nequissimus daemon per mulierem baptizavit? etc. » Haecenus de his, quae pertinent ad hujus temporis historiam Firmilianus. Sed ad persecutionem a Maximino excitatam redeamus.

10. *Post Pontiani papae martyrium Anterus eligitur.* — Haec eadem persecutione urgente, hoc ipso anno, isdemque cons., Pontianus Romanus episcopus, quem divinus Alexandri jussu fuisse in Sardiniam insulam deportatum, ejusdem Maximini mandato fustibus verberatus, martyrium consummavit decimo nono die mensis Novembris; ejus corpus postea a Fabiano papa Romam translatum est, et in cemeterio Callisti sepultum; ita tabulae¹ ecclesasticae habent, in quibus natalis ejus dies anniversaria celebratae repetendus adscriptus habetur; necnon liber de Romanis Pontificibus saepe citatus, in quo haec etiam scripta leguntur: « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, episcopique presbyteros sex, diaconos quinque, et episcopos per diversa loca sex. Cessavit episcopatus a die depositionis undecimo kalendas Decembris, dies tredecim. »

11. Substitutus est in locum ejus tertius Decembris Anterus, natione Graecus ex patre Romano, qui et sequenti anno ab eodem persecutore (quod adversus sacerdotes bellum jurasset) jussus est occidi. Sed de his suo loco. At non audiendi penitus recentiores quidam, qui post Pontianum introducunt Cyriacum quemdam Romanum Pontificem, cujus nulla prorsus exlat mentio in serie Romanorum Pontificum a Latinis descripta, uli in libro de Romanis Pontifici-

bus, vel apud Oplatum Milevitanum, vel Augustinum, aut Cresconium, aliosve indices Vaticanos; nec apud Graecos, ut Eusebium, Nicephorum chronographum, vel alios; adeo ut ne digna quidem sit, quae pluribus contulerit sententia, quippe quae nulla penitus nitatur ratione, vel testimonio antiquorum, ex commentis tantum Actis illis martyrii sanctarum Ursulae, et sociarum petita, quae in nostris Notationibus relatuimus. Ex ea namque historia de Cyriaco papa, qui ibi nominatur, falsa haec opinio fluxisse videtur. Sed nec illa, licet adulterina, Acta suffragantur, quibus sub Altila Cyriacus ille introducitur.

12. *Persecutione saevius grassante Origenes opus scribit de Martyrio.* — Jam, quod ad ipsam per Maximinum excitatam persecutionem pertinet; eam fuisse saevissimam ex barbari hominis natura in omnem crudelitatem effusa, poterit quisque facile intelligere. Qui enim erga suos milites, aliosque suae ipsius superstitionis cultores inhumanam, ferum, ac trucem se praebuit; qualem, quaeso, in Christianos, quos publicos hostes reputabat, se gessisse credendum est? De eo enim Julius Capitolinus¹ haec habet: « Tam crudelis fuit, ut illum alii Cyclopem, alii Busiridem, alii Scironem, nonnulli Phalarim, multi Typhonem, vel Gygem vocarent. Senatus eum tantum finivit, ut vota in templis publice privatimque mulieres etiam cum suis liberis facerent, ne ille unquam urbem Romam videret. Audiebat enim alios in crucem sublatos, alios animalibus nuper occisis inclusos, alios feris objectos, alios fustibus elisos; atque omnia haec sine delectu dignitatis, cum videretur disciplinam velle regere militarem, cujus exemplo civilia etiam corrigere voluit; quod non convenit principi, qui velit diligi. Erat enim et persusum, nisi crudelitate imperium non teneri; » et inferius: « Sed cum Romanis ejus crudelitatem ferre non possent; quod delatores evocaret, accusatorem immitteret, crimina fingeret, innocentes occideret, damnaret omnes quicumque in judicium venissent, ex dissimulatis hominibus pauperrimos faceret, nec aliunde nisi malo alieno pecuniam quaereret, deinde sine defleto consulares viros, et duces multos inferimeret, alios Scythiis vehiculis exhiberet, alios in custodia detineret, nihil denique praetermitteret, quod ad crudelitatem videretur operari; contra eum defectionem paravit. » Hucusque de Maximini saevitia Capitolinus. Si igitur haec (ut diximus) in suos; quanta in Christianos admisisse putandus?

13. Hunc in modum igitur tam dira tempestate Ecclesia agitata, visum est Origeni, ea sibi oblata occasione, suis scriptis martyrium celebrare. Meminit ejus commentarii ab eo editi Eusebius sic²: « Eo tempore Origenes librum compositum de Martyrio, et opus illud Ambrosio episcopo, atque Protocteto Ecclesiae Caesariensis presbytero, propterea quod utrumque non exigua persecutionis procella exagitaverat, dedicavit. In qua quidem traditum est, eos viros ob veram et constantem fidei confessionem sub

¹ Martyrologium Rom. ca. die.

² Capitolin. in Maximino. — ² Euseb. hb. vi. c. 21.

finem imperii Maximini (qui non amplius triennio regnavit) magnam laudem fuisse consecutus. Tempus hujus persecutionis cum in Vigesimo secundo libro commentariorum in Evangelium Joannis, tum in multis variisque epistolis aperte demonstrat Origenes. » Hæc Eusebius, paucis his solum persecutionis tempus absolvens. Verum citatus ab Eusebio locus Origenis desideratur.

14. Cæterum confusos simul esse plerosque, nec satis distinctos haberi martyres qui sub Julio Maximino, ab iis qui sub Galerio Maximino passi sunt, invenimus, præsertim, ubi nulla cujusque eorum prenomini facta mentio reperitur; cum alioqui sæ-

pius librariorum errore, Maximinus, et Maximiniani nomina invicem mutata esse, certum sit. Ipse autem Maximianus confecto feliciter hoc anno bello germanico, aliisque obtentis victoriis, Sirmium veniens, illic biennavit¹; cum interim Romæ per Sabinium præfectum Urbanum, et Vitalianum præfectum prætorio, æcerrime sæviret in populum. Eosdem quoque de Christianis, quos putabant infensos esse Maximino, exercuisse carnificinam, homines natura feros, et ad Maximini ingenium optime comparatos, quis dubitat? Inter hæc autem idem Maximinus Augustus Maximum filium imperii collegam adscivit.

¹ Herod. lib. vii.

Anno periodi Græco-Romanæ 5728. — Olymp. 253. an. 3. — Urb. cond. 988. — Jesu Christi 235. secundum Baronium 237.
— Anteri papa. — Maximini imp. 1.

1. *Consules.* — A NUM. 1 ad 5. Coss. *Severus*, et *Quinctianus*.

2. *Alexander imp. occiditur.* — Alexander hoc anno Maximini jussu occisus. Lampridius in Alexandro cap. 60, ait: « Imperavit annis xii. diebus novem. Vixit annis viginti novem, mensibus tribus, diebus septem. » Eutropius vero habet: « Periit xii imperii anno et die viii, » quia nempe diem emortualem, quem Lampridius numerat, excludit. Alexander itaque die decima quarta Martii occisus, non vero decima octava, ut perperam in Annalibus. Si enim a die sexta Martii anni cccxii, quo imperium suscepit, ad diem xiv Martii hujus anni numeres, annos illos et dies colliges. In annis, mensibus, et diebus ejus vitæ a Lampridio memoratis errorem detego, hæcenus non animadvertum. Ait Lampridius in Alexandro, cap. 5, Alexandrum Severum eo die natum, quo Alexander M. excessit e vita, quod non semel postea repetit. Quæ verba Salmasio in Notis ad Lampridium, Crombacho in Historia Ursularinarum, in qua integrum caput de utriusque Alexandri emortuali die habet, aliisque viris eruditissimis crucem fixere, dum diem mortis Alexandri M. et Alexandri Severi natalem in concordiam adducere conati sunt. Obiit Alexander M. die vicesimo octavo mensis Masi, ut inquit Plutarchus, id est, die vicesima secunda mensis Maii. Qui tamen dies Alexandri Severi natalis esse non potest juxta locum Lampridii citatum. Scaliger in Animadversionibus Euseb., ad num. 2242, ait: « Non puto tam eruditos illos Syrophœnicæ fuisse, ut diem obitus Alexandri tenerent, quomodo docti ignorant. » Verum credibile non est, Lampridium in die natali Alexandri Severi memorando hallucinatum esse. Nam Mediobarbus hujus imperatoris nummum

procecit, in quo legitur: ALEXANDER MAG. VISITUR caput Severi Alexandri leonina pelle lectum. In alio legitur, ALEXANDER MAGNUS MACEDON. cum eodem typo. Quare Lampridius sine dubio sic intelligendus, Alexander Severus in Syria natus est kalendis Octobris, ut discimus ex veteri Calendario ab Herwarto, Bucherio et Lambecio publicato, in quo ad kalendas Octobris habetur: N. ALEXANDRI, id est, *Natale Alexandri*. Surtani annos Alexandros, quos a morte Philippi et Alexandri vocant, a kalendis Octobris incipiunt, nostro etiam tempore, iis saltem qui in Syria Christianam religionem profitentur, non quod ea die Alexander M. obiit, sed quod eius annus ab illo die placuit auspiciari, et quidem duodecim annis post mortem Alexandri M. EX quo tandem mysterium immotescit, constatque Alexandrum Severum anno Alexandreo quingentesimo decimo septimo, qui kalendis Octobris anni ccv inchoatur, primo illius anni Alexandrei, qui ab obitu Alexandri dicitur, die natum esse, et Lampridium populari opinione deceptum existimasse, diem primam mensis Octobris, Alexandri Severi natalem, fuisse diem obitualem Alexandri M., quod annus, qui ab ejus obitu dicitur, ab eo die exordium sumeret. Quare error, qui irrepsit in laudata ejus verba, corrigendus, legendumque: « Vixit annis viginti novem, mensibus quinque, diebus quatuordecim; » cum enim de die ejus natali constet, quemadmodum et de die ejus emortuali, dici non potest, eum super annos viginti novem vixisse mensibus tribus, et diebus septem, ut apud Lampridium per errorem legitur. Mediobarbus in Numismatis Imp. Alexandri Severi mortem usque ad mensem circiter Octobrem differi, quod in Codice Justiniano, L. 2, De off. *Prætor.*, data dicitur ab imperatore Alexandro *idi-*

bus Aug., iisdem coss., sc. Severo et Quinctiano. Sed eam subscriptionem mendosam certum, cum præter mox dicta Maximinum jam mense Martio Injus anni imperasse, in morte ejus visuri sumus. Loco itaque *idibus Aug.*, legendum, *idibus Januarii*, vel *idibus Februarii*.

3. *Persecutio Maximini localis fuit.* — A num. 5 ad 10. Firmilianus Cesareæ in Cappadocia episcopus, in epistola ad Cyprianum in Annalibus recitata, loquens de Maximini persecutione et de fidelibus huc atque illuc fugientibus, ait: «Erat transeundi facultas, eo quod persecutio illa non per totum mundum, sed localis fuisset.» Eam vero in Cappadocia arsisse, docet ibidem Firmilianus. Quoad Africam, cum Pontius in Vita S. Cypriani testetur, ante *Cyprianum* nullum episcopum in Africa sedisse, qui ad passionem venisse memoretur, Maximini persecutionem adversus antistes præcipue decretam, in Africam transisse non arbitror; præsertim cum Optatus, lib. 3, contra Parmenianum, Decianæ tantum et Diocletianæ persecutionis in Africa excitatæ meminerit, et de Deciana scribat: «Prima fuit ut leo. Ille erat persecutio sub Decio et Valeriano.» Eusebius lib. 6, cap. 28, de hac persecutione verba faciens scribit: «Quo tempore Origenes librum de Martyrio composuit, quem Ambrosio et Protocleto Casariensis Ecclesie presbytero dedicavit.» Græce et latine liber ille Origenis de *Exhortatione ad martyrium* a paucis amicis Basilee prodiiit, ex quo discimus, utrumque in *Germania* carceri vexatum fuisse, eoque tempore Origenem ad eos librum illum misisse. Sed ubi urbs *Germania* dicta sita fuerit, in obscuro versatur. Monuit me Toinardus V. C. Procopium in Historia Vandalica, lib. 1, cap. 2, scribere, Belisarium ab urbe *Germania* origenem duxisse. Hæc Procopii verba: a Origine Belisario ex illa *Germania*, qua Thracas Illyriosque interjaçet. » Quare existimo, Ambrosium et Protocletum ibidem detentos fuisse, ideoque et Maximini persecutionem per Thraciam et Illyricum flagrasse verisimile. Eam enim in Italia grassatam S. Pontiani martyrium demonstrat.

4. *Per annos circiter tres duravit.* — Dodwellus in Dissert. XI Cypriana de Paucitate Martyrum, num. 1, ut ostendat, paucos Maximino imperante martyres fuisse, dieit, aberrasse a scopo vulgus chronologorum, qui ante mensem Augustum natalem Maximini constituent, quod Lex 2 Cod. Justiniani, *De off. Prætor.*, data dicatur ab imperatore Alexandro *idibus Aug., iisdem coss.*, Severo nempe et Quinctiano, qui præsentis anno nomen dedere, indeque inferit, vix potuisse occidi hoc anno Hippolytum Portuensem episcopum die xiii Augusti, quo in Martyrologio Romano aliisque collitur: imo neque Augusto mense anni insequentis, quo suspicatur, nullam Romæ Maximini fuisse potestatem, subdens, duos Gordianos eo anno in Africa dictos imperatores, antequam cccxxvii utrumque periisse. «Quæ si vera, inquit, esse concedantur, jam intelligimus, quam brevis, illa necessario fuerit Maximini persecutio. Intelligemus præterea, cur nulla fuerit in Africa,

quæ defecerunt ibi Gordiani.» Sed cum nulla ex iisdem concedi possint, liquet, hanc persecutionem saltem per biennium durasse. Ex dictis enim constat, hujus legis subscriptionem mendosam esse, Maximinum mense Martio imperium iniisse, et Hippolytum die xiii mensis Augusti præsentis anni ad Deum migrasse. Ex iis vero quæ suo loco dicentur, liquet, Gordianos anno tantum cccxxvii in Africa dictos imperatores, eodemque anno percipulos esse. Cæteras viri eruditissimi conjecturas, quia dubiis incertisque fundamentis fultas, non moror, ea excepta quæ tam ex Orosio, lib. 7, deducitur, ubi ait, in sacerdotes et clericos hanc persecutionem excitatam esse, quam ex eo quod ea localis fuerit, quia utrumque verum. Inde enim consequitur, minorem martyrum numerum fecisse, quam si persecutio in omnes Christianos decreta fuisset, ac ubique exercita.

5. *Martyrium Pontiani PP.* — A num. 10 ad 11. S. Pontiani papæ martyrium huic anno a Baronio recte illigatum. In Chronico enim Damasi legitur: «Pontianus annos quinque, menses duos, dies septem. Fuit temporibus Alexandri, a consulatu Pompeiani et Peligniani. Eo tempore Pontianus episcopus, et Hippolytus presbyter exules sunt deportati in insulam vocivam Sardiniam, Severo et Quinctiano coss. In eadem insula discretus est IV kal. Octobris, et loco ejus ordinatus est Anteros XI kalend. Decemb. consulibus supra scriptis.» Anastasinus seu auctor Libri Pontificalis, qui Chronicon Damasi legerat, loco horum verborum, *discretus est*, habet, *defunctus est*, sed perperam, cum in auctiori Chronico veterum Pontificum dicatur, Pontianum *defunctum III kalend. Novembris*, et Cuspinianus in Fastis locum Damasi integrum referat, nisi quod loco, *menses II* habeat, *menses III* et quidem recte, cum Pontianus die vicesima secunda mensis Junii anni cccxx ordinatus fuerit, et die xxviii mensis Septemb. currentis anni terræ mandatus. Sedit itaque Pontianus annos quinque, menses tres, et dies septem, a die nempe vicesima secunda Junii anni ducentesimi tricesimi ad diem vicesimum octavum Septembris currentis Christi anni, quo exul in Sardinia insula abdicavit, quam abdicationem hæc verba expriment, *discretus est IV kal. Octobris*. Papebrocius V. C. in Conatu Chronico-historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, arbitratur, Pontianum anno cccxx Urbani vicarium ordinatum esse, ei postea anno cccxxi successisse, eamque ob rem sedisse annos quinque, menses duos, dies quatuor, quos ponit pro diebus vii ut Pontianus in Dominica ordinari potuerit. Sed tam modus supputandi consulatus in Chronico Damasi memoratos, quam vicariatus et institutiones Romanorum Pontificum diebus Dominicis in prioribus Ecclesie sæculis, nullum fundamentum habent; et ex ordinatione Anteri, qui Pontiano successit, *XI kalend. Decemb.*, ut habet Chronicon Damasi, hoc anno peracta, ea opinio de ordinationibus Pontificum diebus Dominicis, exercitur. Nam dies XI kalend. Decembris, seu dies vicesimus primus Novembris hoc anno in sabbatum incidit.

6. *Quo die Pontianus morte affectus.* — In Martyrologio Hieronymiano ad xiii mensis Augusti habetur : « Romæ Natale SS. Ypolyti martyris, Pontiani episcopi, Luciani, Cornelii, Cassiani, Calesti, cum sociis eorum. » Papebrocius laudatus ea verba referens ait, ad Pontianum pontificem Romanum spectare ; quod verum esse non dubito, non quod in eo Hieronymi Martyrologio dies obitus Romanorum Pontificum, non vero translationis aut sepulture semper memorentur, sed quia ei Anterus die xxi Novembris successit. Cum enim Pontianus in Sardinia die xix ejusdem mensis obierit, mors ejus intra biduum Romæ sciri non potuit, si contigit xiii kalend. Decemb. quo in Martyrologio Romano colitur, ubi tamen perperam dicitur sub Alexandro passus. In *Pontiano* secunda pars Chronici Damasi inchoatur, quæ nonnisi in *Liberio* finitur. In ea distinctius, quam in priori, initium et finis Romanorum Pontificum annotantur; cum consules, sub quibus pontificatus finitur, tam in fine minus, quam in principio alterius repetantur. Ex quo, auctorem hujus secunda partis diversum ab eo, qui priorem composuit, manifeste deducitur. Pontiano duæ Decretales adscribuntur, quæ cum ex Gregorii M. et Sixti præsertim laciniis consultæ sint, viris doctis supposititia reputantur.

7. *Maximinus Germanicus appellatus.* — Ad num. 14. Post Alexandri imp. mortem *Maximinus* bellum Germanis intulit, et hostilem ingressus agrum, diu nemine, qui resisteret, invento, (quippe omnes abscesserant Barbari) regionem illorum depopulabatur, *naturis jam segetibus*, vicosque omnes incendendos, diripiendosque milibus tradebat, inquit Herodianus lib. 7, cap. 2. Qui addit, pugna postea inita, nullum pene Barbarorum fuisse reliquum, et *instante hieme in Pannoniam* Maximinum reversum esse. Hinc in nummis apud Mediobarbum *Germanicus* appellatus, quos licet Mediobarbus cum anno sequenti illiget, non dubito tamen, quin præsentis eusi fuerint, eodemque, ut recte Baronius, Maximinus propter eam victoriam reportatam *Germanicus* nuncupatus. De hac etiam victoria Germanica Capitolinus in Maximinis duobus, cap. 12, legendus.

8. *Filium Caesarem appellat.* — Idem Capitolinus cap. 8 ait : « Maximinus primum e corpore militari, et nondum senator, sine decreto senatus, Augustus ab exercitu appellatus est, filio sibi in participatum dato. » Ubi adverbium *primum* non refertur ad hæc verba, *nondum senator*; cum nec

Macrinus ante imperium senator fuerit. Tum in Maximino juniori, cap. 3, inquit, Maximinum *filium suum appellasse imperatorem*, et in epistola, quam refert, ipse Maximinus ait : « Maximinum meum imperatorem appellari permisit; » additque capite insequenti Capitolinus, aruspices viso quodam prodigio dixisse, « duos imperatores non diuturnos ex una domo, iisdem nominibus futuros. » Ubi imperatoris nomen aliud non designat, quam Caesaris appellationem. Ad hæc, cap. 17, de Maximino scribit : « Causa iracundia contra filium hæc fuit, quod cum Romam ire jussisset, cum primum imperator factus est; et iste nimio amore patris neglexerat. » Denique Herodianus lib. 8, cap. 1, de Aquileiensi obsidione loquens, dicit, Maximinum filium suum Caesarem creasse, et in nummis Caii Julii Veri Maximi Maximi filii, Caesaris tantum nomen legitur. Ino Spolinius, pag. 187, refert inscriptionem, quæ legitur in lapide milliari exstante apud Forum Sebustianorum in Gallia, in qua habetur :

IMP. CAES. C.
JUL. VERO MA
XIMINO PIO FEL
AUG. GERMANICO
M. DAC. M. SAR. MAX.
PONT. M. TR. POT. III
COS. PROCOS P. P. O. M. PR.
N. ET G. JUL. VERO
MAXIMO GER. M.
NOBIL. CAES. AUG. N.
FILIO A. P. SEG.
L. III.

Sed loco *G. Jul.*, legendum, *C. Jul.* Vides, anno tertio Maximini Augusti Caium Julium Maximum ejus filium, vocari Germanicum Maximum nobilissimum Caesarem, sed Augusti nostri filium, non vero Augustum. Quare duo nummi latini Julii Veri Maximi a Goltzio recitati, in quibus *Augustus* dicitur, videntur supposititii. Ipsemet enim Capitolinus in Maximinis duobus, cap. 22, loquens de obsidione Aquileiensi, in qua Maximinus perit, ait : « Inter hæc Maximinus cum filio suo adolescente, quem Caesarem appellaverat, circumvenire muros, etc. » Quare Maximini filius nunquam Augustus fuit, dictus tamen a Capitolino imperator est, quia per hæc tempora Caesares passim imperatores appellati, ut magis anno sequenti patebit.

ANTERI ANNUS I. — CHRISTI 238.

1. *Anterus martyr.* — Sequenti anno, Maximus Augustus, et J. Africanus consules habentur Fastis adscripti; quo, die tertia Januarii Anterus papa, cum XIV mensem in pontificatu egisset, sexiente (ut dictum est Maximino imperatore Romæ per Vitalianum præfectum prætorio, et Salinum Urbis præfectum, pro Christi nomine martyrio coronatur. Mensem dimittat illi Eusebius tum in Chronico, tum etiam in Historia¹ præbuit; cui concordat liber de Romanis Pontificibus in eo quod ponit, his consiliibus, eundem Anterum coronatum esse martyrio, de quo etiam hæc ibi leguntur: « Hic gesta martyrum diligenter a notariis exquisivit, et in Ecclesia recondidit; propter quod a Maximo præfecto martyr effectus est; » sed puto legendum, a Maximini præfecto.

2. *De notariorum origine et nomine.* — Sed a Clemente papa primum magna diligentia curatum fuit, (quod dictum est), ut a septem notariis per regiones Urbis divisus, gesta martyrum scriberentur. Deinde Fabianus papa, qui successit Antero, de quo est sermo, ut magis magisque historie veritati consultum foret, septem notariis huic operi adscriptis, qui Acta martyrum integra exciperent, septem præfecit subdiaconos. Porro notariorum opus fuisse existimamus, ut non ipsa tantum Acta, cruciatas nempe, diraque ac sæpius repetita tormenta describerent, sed etiam quæcumque iidem sancti martyres locuti essent, dum caperentur, ac publice torquerentur; quæ item ad supplicia ducti, fuissent interlocuti memorie commendarent. Illa autem, quæ intra cancellos, obducto velo, coram iudicibus, cum de ipsis questio haberetur, idem rogati, dicerent; publicorum exceptorum muneris erat, cuncta scriptis mandare, et inter publica Acta referre; quæ cum agerentur in provinciis, præconsularia ab Augustino, et aliis dicta reperimus. Porro hæc ipsa, vel horum potius exemplum, a Christianis collata pecunia redimi solebant, et inter Acta martyrum sæculo asservari. Quæ vero extra cancellos cum martyribus agerentur, vel dicerentur, ab Ecclesia notariis, magna adhibita cautela, consuetis notis quam celerrime tabulis adnotabantur.

3. Cæterum ipsas notas olim a Tirone Ciceronis liberto primum fuisse excogitatas; Eusebius² tradit, quibus non verba tantum, sed etiam sententiæ in-

græ continerentur: sed id Dio³ tribuit Meccenati, qui per Aquilam libertum eas alios docuerit. At de horum mira in scribendo velocitate est Martialis⁴ distichon:

Currant verba licet, manus est velocior illis,
Nonnum lingua suum, dextra peregit opus.

Est et elegans Ausonii⁵ epigramma ad notarium suum velociter excipientem, in quo, et hi versus:

Quam præpetis dextra fuga
Tu me loquentem prævenis:
Quis, quæso, quis me prodidit?
Quis ista jam dixit tibi,
Quæ cogitabam dicere?
Quæ fuita corde in intimo
Exeret ales dextera?
Quis ordo rerum tam novus,
Veniat in aures tuas
Quod lingua nondum absolverit? etc.

Quæ quidem laud otiose hic volumus recitare, imo magna ex causa: ne quis adeo miretur, et impossibile ducat, descriptas fuisse longas martyrum orationes, quæ ipsorum Actis interdum reperiuntur intactæ, licet non negarim aliquas ex illis postea superadditas.

4. Certe quidem si quid apud iudices jus valebat, et spatium suæ dicendæ causæ reis a lege concessum Christianis liberum debebatur; haud mirabitur quis, si in Actis sanctorum martyrum longiores legerit ab eis habitas coram iudicibus orationes. Siquidem ex lege accusatori sex horæ dicendi dabantur, reo autem novem; id quidem testatur Plinius⁶ scribens ad Ursum; cum aliqui antiquitus prolixior terminus esse soleret, et arbitrio cuiuscumque; Pompeius autem in tertio suo consulatu ut tradit auctor apud Tacitum in libro de Oratore primus invenus est, qui dicentibus causam certum præfixerit, quem divimus, terminum. Qui hæc, inquam, considerat, haud mirabitur longiores interdum reperiiri apud Acta martyrum dictas ab illis orationes, quas notarii excipiebant mira pernicitate scribendi. Laudatur a S. Augustino⁷ horum peritia, non in conscribendis tantum Actis martyrum, sed et in publicis excipientis cum hæreticis disputationibus, uniusque collationibus,

¹ Euseb. lib. vi. c. 22. — ² Euseb. in Chron. Olymp. 193. an. 1. — ³ Dio histor. Rom. lib. lxx. — ⁴ Martial. lib. xiv. — ⁵ Auson. epigr. 137. — ⁶ Plin. lib. iv. epist. ix. — ⁷ Aug. de Doctrin. Christ. lib. ii. c. 26.

atque in sacrorum Conciliorum gestis scribendis : de quibus suis locis dicturi sumus.

5. Egregiam igitur navatam esse operam a majoribus nostris, ut non præsumtum modo, afortumve qui in Ecclesia illustriores essent, martyrii Acta conscriberentur, sed etiam infimi ordinis hominum, tradit Pontius diaconus in passione S. Cypriani, sic dicens : « Ipsi majores nostri plebeis et catechumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione dederunt, ut de passionibus eorum multa, aut prope dixerim pene cuncta conscripserint, ut ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, pervenirent. » Hæc Pontius. Porro non solum in Romana Ecclesia, ut acta martyrum accurate conscriberentur, sed ab aliis quoque id diligenter curatum esse, alibi¹ diximus. Cæterum res gestas martyrum tanto studio perquisitas, maxima ex parte Diocletiani edicto flammis traditis deploravimus, cum de Martyrologio tractationem elucubravimus.

6. *Electo Fabiano cessat persecutio, civillium tumultuum causa.* — At ut ad Anterum demum revertamur, qui adeo in id opus inventuisse dicitur, ut ejus causa martyrium quoque subierit; hæc insuper in eodem libro scripta leguntur : « Hic fecit ordinationem unam per mensem Decembrem, et unum episcopum ordinavit in civitate Fundis Campaniæ. Qui sepultus est in cœmeterio Callisti via Appia, tertio nonas Januarii. Et cessavit episcopatus ejus dies tredecim. » Hæc ibi. « Subrogatus est die decima sexta Januarii in locum ipsius Fabianus (ut subditur) natione Romanus ex patre Fabio : » de cujus annis dicenus in ejus obitu : quod autem spectat ad Fabiani papæ electionem, hæc ab Eusebio² scripta habentur : « Post Anteri mortem, aiunt Fabianum una cum aliis ex agro Romani commigrasse, ibique sua collocasse domicilia; ubi, divina et cælesti gratia largiente, ad cleri administrationem mirandum in modum erectus est. Nam cum omnes fratres causa deligendi ejus qui episcopatum gereret, in Ecclesia convenissent, et nulli de nullis illustribus et præclaris viris ad illud munus obeundum idoneis cogitarent : quanquam Fabianus qui tum forte præsto erat, nemini in mentem venerat; de repente tamen columbam e sublimi devolantem, quæ similitudinem Spiritus sancti super Salvatorem in specie columbæ descendens representare videbatur, ejus capiti insedissememorant : ac propterea populum universum pariter uno sacrali Spiritus instinctu commotum, magna cum auctoritate, et uno animorum consensu, eum dignum eo dignitatis gradu acclamasse, et absque mora abreptum illum in sede pontificia collocasse. » Hæc Eusebius.

7. In quæ autem difficillima tempora Fabiani sedes inciderit, tum Herodiani³, tum etiam Julius Capitolinus⁴ in rebus gestis Maximini demonstrant. Post innumeras enim cædes a Maximini ministris in quoscumque fecit innoxios inhumaniter perpetratas,

rerum status ex insperato mutatur : nam delectis hoc anno in Africa Gordiano proconsule, ejusque filiis imperatoribus, eosque approbata Romæ senatu, Maximinumque hostem judicante; primum omnium Vitalianus præfectus prætorio, qui in civium sanguinem ferociter deservierat, necnon etiam Sabinus Urbi præfectus iisdem moribus comparatus, et ad Maximini voluntatem ambo egregie accommodati occisi sunt. Sed et post hæc inter prætorianos milites qui stabant a Maximino, atque populum eos insectantem, in eosque sæpe impetum facientem, ingens dissidium conflatum est; his enim eos invadentibus, illis autem resistentibus, ac valide repugnantibus magna facta est utriusque partis occisio, usque adeo ut Urbs ipsa a militibus inflammaretur; cum interea ambobus Gordianis, agente contra eos Capelliano Numidiæ ac Mauritaniam præfecto extinctis, a senatu Clodius Maximus Puppienus et Cælius Balbinus, qui subeant curam imperii, deliguntur; a quibus et cooptatus est Gordianus, senioris Gordiani nepos, puer in Cæsarem.

8. Hæc dum Romæ aguntur, per Romanum imperium legati a senatu mittuntur ad sollicitandas provincias, ut a Maximino deficerent; sed de his anno sequenti. Quæ vero de statu Urbis et Romano imperio a nobis hic summam collecta sunt, fusius a citatis nuper historicis recitantur; ratio enim instituti haud palitur nos in hæc longius evagari. Cæterum has adeo immensas atque pavendas cuique turbas, ipsunquæ atrocissimum ac periculosissimum civile bellum, quo non Romæ solum, sed in toto prepotentium Romano imperio facta est mutatio magistratum, cohibuisse credimus Maximinum a sævissima illa persecutione fidelium, coactum nimirum sua curare negotia. Sive igitur persecutionem sub Maximino excitatam, haud putamus biennii temporis spatium esse transgressam; nisi dixerimus novorum imperatorum (quod magis placet) electionem factam esse anno sequenti. Sed ad res Romani Pontificis Fabiani.

9. *De Fabiani Epistola depravata.* — Quod autem hoc anno, iisdemque consulibus, kalendis Julii data habeatur Fabiani nomine epistola ad omnes Ecclesie (ut præ se fert titulus) comministros; tam in titulo, quam etiam in consulibus depravata adeo est, ut spuria penitus censeatur, nisi nonnulla in ea posita corrigantur. Habet enim hæc de Novato atque Novatiano : « Insuper et illud vos scire desideramus, quia nostris temporibus, præpeditibus quidem nostris peccatis, suadente antiquo hoste, qui semper ut leo rugiens circuit quærens quem devoret, supervenit Novatus ex Africa, et separavit de Ecclesia Christi Novatianum et quosdam alios Christi confessores, et convertit in pravam doctrinam. A quibus vos fratres averte, et caveat ab omnibus qui alteram fidem et doctrinam tenent, quam Apostoli et successorum eorum tenuerunt et docuerunt. » Hæc ibi. Sed et in libro de Romanis Pontificibus, hæc quæ his repugnant, habentur in Fabiano : « Post passionem vero ejus (nempe Fabiani) Moyses et Maximus præ-

¹ In tract. de Martyrolog. Rom. c. 1. — ² Euseb. lib. vi. c. 22. — ³ Herod. lib. vii. — ⁴ Capitol. in Vit. duorum Maximin.

shyteri et Nicostratus diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. Eodem tempore supervenit Novatus ex Africa, et separavit Novatianum de Ecclesia et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est, qui fuit ibi menses undecim. » Sed et in Cornelio hæc in eandem sententiam: « Sub hujus (Cornelii scilicet) episcopatu Novatus Novatianum extra Ecclesiam ordinavit, et in Africa Nicostratum. Hoc facto, confessores qui se separaverant a Cornelio, cum Maximo presbytero, qui cum Moysse fuit, ad Ecclesiam sunt reversi. » Hæc quidem non nisi Cornelii tempore facta, Cyprianus¹ quoque sæpe festatur; cuius auctoritate cum constet, non ante seductum esse Novatianum a Novato, nisi post schisma conflatum adversus Cornelium papam; nihil quod dici possit id factum fuisse tempore Fabiani. Nam et Cyprianus, qui summo studio Novati sordes omnes, quo caverent cum fideles, colligens ob oculos omnium ponit, nullum ei crimen impingit, nullamque inurit notam, quod alias se ante electionem Cornelii ab Ecclesia separaverit.

10. Rursum vero Pacianus² adversus Novatianos agens, cum meminit Novatiani, de iis quæ ante sedem Cornelii gesserat, commendat ejus Catholicam fidem, cum ait: « Cur igitur Novatianus tuus ne falso quidem adhuc episcopatu sacerdos, longe antequam Cornelius Romæ episcopus fieret, antequam sacerdo-

lio illius invideret, hæc suavit? Habes Cypriani testimonium. » Et post aliqua: « At in hæc ipsam hæresim Novatiani quando ceperunt? Audite, quæso, et totum ordinem vestri erroris advertite. Cornelius jam Romæ episcopus a sexdecim episcopis factus, locum cathedræ vacantis acceperat; et illa qua fuit præditus castimonia virginali, crebras persecutiones irati principis sustinebat. Tum forte quidam presbyter Novatus ex Africa, fraudatis in Carthaginiensi Ecclesia viduis, spoliatis pupillis, pecunia Ecclesiæ denegata, projecto extra domum patre, et eodem fame mortuo nec sepulto, uxoris gravidæ utero calce percusso, Romam venit, etc. » Addit et de Novatiano postea ab ipso seducto. Sed et Ensebius in Chronico adventum Novati Romam ponit anno Cornelii primo, id denique omnes. Quamobrem ea epistola, quæ fertur Fabiani nomine, æquius tribuenda esset Cornelio. Sed quæ in ea feruntur de septem institutis subdiaconis, qui præsertim notariis Acta martyrum conscribentibus, haud patiuntur ut alii quam Fabiano adscribantur. Apparet igitur ea de Novato et Novatiano fuisse a sciolo aliquo superaddita, volente in epistolam inferre, quæ pariter contineri in eo textu, quo dum agitur de Fabiano, dicitur: « Eodem tempore supervenit Novatus; » existimans ea verba esse ad Fabiani sedis tempus referenda; cum revera ad ea quæ proxime dixerat auctor: « Post passionem vero ejus, etc. » relationem habere certissimum sit. Cætera autem de Fabiano inferius.

¹ Cyp. epist. XLIX. LIJ. LXXVI. — ² Pacianus ad Sympr. epist. III.

Anno periodi Græco-Romanæ 5729. — Olymp. 253. an. 1. — Urb. cond. 989. — Jesu Christi 236. secundum Baronium 238.

— Fabiani papa 1. — Maximini imp. 2.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 6. *Coss. C. Julius Verus Maximinus Aug.*, et *Julius Africanus*. Consulatus Maximini secundum priorem consulatum Cæsareorum regulam.

2. *Obitus Anteri papæ.* — In Chronico Damasi legitur: « Anteros mense uno, diebus decem. Dormit III nonas Januarii Maximino et Africano consulibus, » præsentis sc. anno. Ordinatus fuerat anno præcedenti die vicesima prima mensis Novembris, et currenti e vivis excessit die tertio Januarii. Quare error irrepit in præfatum locum, quemadmodum et in auctus Chronicon veterum Pontificum, in quo dicitur Anteros sedisse « annos undecim, mensem unum, dies duodecim. » Sedit enim mensem unum, et dies duodecim, die emortuali excluso. Anastasius Antero etiam annum tribuit præter illum mensem et dies, sed annus ille ut temere adjectus, omnino expungendus: « nisi opinari quis velit, » inquit Papebrocius in Conatr. Chronico-Historico ad Catalogum veterum Pontificum, « Anterum jam olim fuisse or-

dinatum episcopum vicarium Urbani papæ; sed priusquam hic caperetur, captum etiam aut relegatum fuisse, unde factum sit, ut ejus loco ordinaretur Pontianus primum vicarius, deinde pontifex. » Sed vicariatus illi, utpote ex numerorum errore orti suppositi, ut sæpe diximus; quod hic eo magis existimandum, quod prorsus incredibile videatur. Antero ab Urbano vicarium creatum fuisse, hincque postea non ipsum, sed Pontianum successisse.

3. *Decretalis Anteri.* — Epistola unica Antero attribuitur, scripta ad episcopos provinciarum Bæticæ ac Toletanæ de mutatione episcoporum, de qua Antonius Augustinus cap. 62 Hadriani ait, suspectum nomen esse Toletanæ provincie, cum illis temporibus Toletum oppidum fuerit minus nobile. Præterea incipit, cum verbis Siricii papæ epist. 2: « Oplatum, fratres clarissimi, semper dilectionis et pacis vestræ, etc. » continetque plura bestimonia ex Ennodio, et insignem locum ex D. Hieronymo, qui incipit: « Habeant omnes simplicitatem columbæ. »

4. *Fabianus succedit Antero.* — Ad num. 6. Post *Anteri* mortem fuit interpontificium aliquot dierum. In auctiori Chronico Pontificum dicitur, gestasse episcopatum *dies duos*: liber de Romanis Pontificibus habet *dies tredecim*. Sed Pearsonius in Annalibus Cyprianicis recte scribit, sedem vacasse dies octo, quia in Chronico Damasi legitur, *Fabianum* Anteri successorem sedisse annos XIV, mensem unum, dies X, et obiisse die XX Januarii, anni scilicet ducentissimi quinquagesimi: mensis tamen ille abundat, et Fabianus sedit tantum annos XIV et dies X. Papebrocius citatus ait, Fabianum non potuisse sedere annos XIV, menses XI, et dies X, et in auctiori Chronico Pontificum legi, sedisse Fabianum annos XIV, mensem I, dies XI, ideoque post *Anteri* martyrium cessasse episcopatum menses XI, dies VII, quia, inquit, « annum unum detrahendum censent consules, » sub quibus Fabianus passus, Decius nempe II et Gratus, qui anno CCL magistratum gesserunt; « iidemque jubent, ut pro XI mensibus » sumamus unum, « qui solus habetur in secundo Catalogo, » in Chronico scilicet auctiori Pontificum. Verum non solum in secundo Catalogo, sed etiam in primo Damaso attributo habetur, sedisse Fabianum annos XIV, mensem unum, dies decem. Quia itaque in variis Catalogis supra annos XIV et mensem unum, quibus Fabianus sedisse dicitur, habentur præterea dies X, ut hic numerus servetur, Fabiani initium die XI Januarii currentis anni consignandum, eique anni XIV, et dies X, in Chronico Damasi memorati relinquendi, rejecto mense illo additio, et multo magis mensibus undecim, qui leguntur in Catalogo octavo sæculo scripto, quia a præsentis anni consulibus ad consulatum Decii II, et Grati, diemque XX Januarii anni CCL, anni XIV et dies X intercurrerunt; ideoque male Papebrocius tam diuturnum interpontificium post *Anteri* mortem statuit, ut ex dicendis magis liquebit.

5. *Uterque Gordianus imperator in Africa dicitur.* — Ad num. 7. *Gordianus* senior anno tantum sequenti imperator in Africa acclamatus est. Herodianus enim lib. 7, cap. 4, refert, Afros adversus Maximinum rebellasse, *συνταραχθέντες ἀπὸ τῆς βασιλείας*, id est, *exacto imperii tricennio*. Quæ tamen a viris doctissimis non intellecta. Existimant enim, Herodianum significare voluisse, Afros adversus Maximinum rebellasse post tertium imperii ejus annum completum; cum tamen Herodianus, alique auctores Greci imo et Latini ea loquendi formula, similibusve, nihil aliud plerumque denotent quam tertium imperii annum jam inchoatum. Photius in sua Bibliotheca, quem nullus dicit phrasim græcæ vim non calluisse, Herodiani Historiam in summam redigens ait: *τῆς δὲ Μαξιμίνου ἐπιέται τὴν ἐπιβουλήν καὶ παρανομίαν*, id est, « Maximinus vero annos fere tres ferociter ac tyrannice imperavit. » Herodianus itaque qui rem sua ætate gestam scribit, eo in loco non errat, neque significat, eam rebellionem quarto imperii Maximini anno contigisse, cum illum tantum deliberaverit, et tamen post eam defectionem per annum ferme vixerit. Dicit itaque Herodianus, Afros

ab eo defecisse post secundum imperii ejus annum. Quem loquendi modum alii passim usurpant. Josephus in lib. 1 de bello Judaico, cap. 2, rem, quam gestam dicit *κατὰ ἕνα ἔτος*, id est, *post duos annos*, eandem lib. 14 Antiquit., cap. 23, factam refert *δουράσιο ἔτος*, id est, *anno secundo*. Hæc igitur formulæ *post biennium*, vel post exactum biennium quæ tot recentibus scriptoribus errandi causa fuerit, unum et idem significant, et non raro annum secundum inchoatum tantum designant, ut passim in hoc opere videbimus. Præterea Herodianus, cum de annis, quos imperatores regnarunt, loquitur, non annos imperii, sed annos Julianos, et utrinque incompletos pro completis de more numerat. Sic Alexandrum annos quatuordecim imperasse scribit, licet annos tantum XII et aliquot dies imperium tenuerit. Sic etiam lib. 4, cap. 13, tradit, Caracallam « sexennium tantum sine parente, germanoque suo » imperasse, licet annos solum quinque et paucos dies post Severum et Getam imperium solus tenuerit. Quare modo sibi usitato Herodianus scribit, exacto anno tertio imperii Maximini Gordianum in Africa imperatorem nuncupatum esse, sub sequentis nempe anni consulibus. Herodiano suffragatur Victor de Caesaribus, qui de Maximino et ejus filio loquens ait: « Quis biennium summis potibus, repente Antoninus Gordianus Africae proconsul, ab exercitu princeps fit. »

6. *Quo anno Gordiani Augusti dicti.* — Facta ea nuncupatio circa diem duodecimum mensis Aprilis anni insequentis. Eo enim die, hora post meridiem quarta feria quarta, eclipsis solis magna accidit, Calvisio aliisque observata. Quæ circiter tempore Gordianum dictum imperatorem colligitur primo ex eo quod mense Maio insequenti Romani occasione hujus nuncupationis, quæ in Africa facta fuerat, deficere eperunt a Maximino, omnesque ejus amicos interfecere. Capitolinus in Maximinis duobus, cap. 16, refert, *sexto kalendas Junias* Gordiani litteras Romæ acceptas fuisse, utroque Gordiano jam imperatore declarato. Præterea Victor in Epilome hoc clare indicat, dum ait: « C. Julius Maximinus imp. filiusque ejus pari nomine Caesar est factus. Quis biennium summis potibus, repente, » circa nempe diem XII Aprilis anni cccxxxv, « Antoninus Gordianus Africae proconsul ab exercitu princeps apud Thyndri oppidum absens fit, qui Carthaginensem petit. Ibi cum averlendis prodigiis, » magna videlicet illa solis eclipsis « quorum metu laud inaneangebatur, rem divinam solis ageret, repente hostia partum edidit. Id auspices atque ipse ita accipere, illum destinatum neci, liberis pariturum imperium, progressisque conjectu longius liberi quoque exitum denuntiavere, mitem atque innoxium præfantes fore, ut illud peccus, nec diuturnum tamen subiectumque insidiis. » E quibus Victoris verbis, inquit Herwartus in sua Chronologia, apparet ab auspiciibus et ipso quoque seniore Gordiano creditum fuisse, illam solis eclipsim designare breve imperium Gordiani III, sexto imperii anno occisi. Dodwellus vir eruditissimus in Dissert. Cyprianica XI, num. 30, arbitratur, Gordianos currenti anno impe-

ratores dictos, sequentique interfectos, ita ut annum imperarint : « Quia, inquit, die Maii xxviii munitus de eorum inauguratione Romanus pervenit, et initio mensis Julii interempti sunt. Sed brevis est interval- lum quam ut eodem anno utrosque nuntios acceperit senatus; nec sufficiebat rebus a Gordiano gestis. Sequente itaque anno cccxxviii, mensi Julio tribuendum Gordianorum interitum, verisimile est. Aliter mitti non potuerunt legati a Maximino ad senatum, cum nuntium jam de Gordianorum morte accepisset in Pannonia ipse Maximinus, quos tamen rejectos a senatu docet Capitolinus. » Ha Dodwellus inmixtis verbis Capitolini in Gordianis tribus cap. 10, qui ait, magna gratulatione senatum accepisse, Gordianos duos imperatores factos : tuncque legatione a Maximino Romam venisse, sed vicisse Gordianorum legationem. Unde missi fuerant ex Africa in Pannoniam, qui Gordianos dictos imperatores Maximino renuntiant, hincque legatos Romanos deputavit, qui viventibus adhuc Gordianis a Romanis rejecti sunt. Verum, si Dodwellus animadvertisset, utrumque Gordianum mense Aprili anni cccxxviii imperatorem creatum, comperisset, ab eo mense ad mensem Julium, quo occisi sunt, sufficiens tempus fuisse ad praefata omnia agenda. Argumentum itaque Dodwelli eos tantum urget, qui exunte Maio Gordianos imperatores dictos volunt, et initio Julii ejusdem anni trucidatos.

7. *Uterque Gordianus occisus.* — Interim cum Gordiano seniori bellum illatum fuisset, is rebus desperatis mortem sibi conscivit, ac postea Gordianus filius, quem *sibi multitudo ducem elegerat*, caesus est, ut habet Herodianus lib. 7, cap. 9, quod et scribit Capitolinus in tribus Gordianis cap. 16, ubi addit : « Imperaverunt anno uno, mensibus sex, » qui locus sine dubio corruptus, ut ex dicendis manifestum fiet, Gordiani enim senioris imperium brevissimum fuisse Herodianus, lib. 7, cap. 9, insinuat, quando scribit : « Haec finis Gordiani fuit felicitis anteacte vitae, atque in quadam principatus imagine extincti. » Legendum itaque : « Imperaverunt mensibus tribus. » Capitolinus in Gordianis tribus cap. 9, ait : « In pluribus libris invenio, et hunc Gordianum et filium ejus pariter imperatores appellatos, et Antoninos cognominatos, alii vero Antonios. » Verum ex nunciis utriusque apud Mediobarbum constat, eos quidem Augustos appellatos, sed *Antonios*, non vero *Antoninos* dictos fuisse.

8. *Maximus et Balbinus Gordianis succedunt.* — « Utrouque Gordiano anno sequenti interempto, senatus pertrepidus in aedes Concordiae septimo kalendas Junii occurrit, Iudis Apollinaribus, » inquit Capitolinus initio Vitae Maximi et Balbini, ubi postea Maximum et Balbinum Augustos acclamatos fuisse narrat. Sed hic etiam locus depravatus. Nam, ut videre est in veteri calendario tempore Constantini M. filiorum scripto, Iudis Apollinares tertio nonas Julii inchoabantur, et tertio idus ejusdem mensis absoluebantur, Legendum itaque : « Septimo idus Julii occurrit, Iudis Apollinaribus. » Qua ex emendatione, quae certissima est, liquet, locum Capitolini numero precedenti citatum, recte etiam restitutum fuisse, et Gordianum senioreni circa xii Aprilis, anni nempe cccxxviii dictum fuisse imperatorem, eoque cum filio in Africa occiso, die nona Julii senatum Romae Clodium Pupienum Maximum, et D. Caelium Balbinum (sic vocantur in nunciis) Augustos renuntiase. Capitolinus in Maximo et Balbino cap. 3 ait, populum Romanum imperio Maximi contradixisse : « quare factum est, ut Gordianum adolescentulum principem peterent, qui statim factus est : nec prius permisi sunt ad palatium stipendiis armis ire, quam nepotem Gordiani, Caesaris nomine nuncuparent; » quod senatusconsulto factum esse subdit Capitolinus, et Herodianus lib. 7, cap. 7, confirmat. Idem habet Capitolinus in duobus Maximinis, cap. 20 : « Quilus » nempe Maximo et Balbino « a populo Augustis appellatis, per milites et eundem populum etiam parvulus nepos Gordiani Caesar est dictus. Tribus igitur imperatoribus nulla respublica est. » Vides, Gordianum juniorem a Capitolino et Caesarem et principem et imperatorem appellari, et immerito me a quibusdam censoribus in Epist. consulari reprehensum, quod Caesarem imperium Caesarem attribuerim, Verum est, Petavium, lib. 11 de Doct. Temp., cap. 24, ex praefatis Capitolini locis deducere, Gordianum in, cum Maximo et Balbino creatum etiam Augustum. Sed vir eruditissimus non animadvertit, imperatoris et principis nomen in secunda dispositione imperii Romani Caesaribus etiam concessum fuisse, Gordianum enim tertium dictum tantum tunc Caesarem infra certissime demonstrabo. Quae postea configere, commodius duobus subsequentibus annis narrabimus. Res enim haec hactenus obscurissima, nobis accurate discutienda.

bus ponunt complures exitum Maximini : sed quo jure, non video. Quamvis enim aliqui dixerint regnasse Maximinum annos tres, sed inchoatos tantummodo, sicque eum hoc anno sublatum : illa magis probatur sententia, qua dicitur ipsum imperasse annos tres absolutos ; ut Eusebius in Chronico, licet in Historia ¹ non amplius triennio regnasse tradat. Cassiodorus dum quatuor ponit consulatus tempore imperii Maximini, sub quorum primo cœperit imperare, et sub quarto occisus fuerit, explese in imperio triennium significare videtur. Similiter Herodianus ² triennium Maximini exactum memorat, cum Gordianus in Africa imperare cepit ; ait enim : « Votis tantummodo agebant, læsa implorantes numina, nullo scilicet audente profiteri se vindicem, donec exacto imperii triennio exigua levique occasione (ut lubricæ sunt tyrannorum res) primo anno arma sumpserunt, rebellavitque Afri, etc. »

2. Ab his igitur auctoribus persuasi, in sequentem annum obitum Maximini rejicimus. Atqui in eo

minime possumus assentiri Herodiano, quod scribat nonnisi post exactum Maximini triennium Africanos rebellasse : nam hac ratione ad quintum annum pervenisse Maximinum, dicere opus foret. Si enim sequenti anno tertio absoluto id accidit ; cum tradat Capitolinus sexto kalend. Junias lætas fuisse Gordiani in senatu filteras ; cumque oborto civili bello nonnisi post sequentem annum ipso litemis fine, cum ex nivibus calore solutis torrentes exundare consueverunt, ipsum Alpes superasse, et Aquileiam versus iter direxisse, idem ¹ Herodianus testetur ; supputandum ulique esset, nonnisi quinto ejus imperii anno fuisse ipsum occisum : quod tamen aliquem dixisse nusquam reperimus. Quamobrem si non superiori, hoc tamen anno ea de rebellionē Afrorum, deque electione novorum imperatorum, quæ scripta in eo sunt, ponenda essent. Sic ergo qui dixerunt, ut Capitolinus et alii in Maximo atque Balbino, tres annos Maximinum imperasse, explelos eos intellexisse constat.

¹ Euseb. lib. vi. c. 21. — ² Herod. lib. vii.

¹ Herod. lib. viii.

Anno periodi Græco-Romane 5730. — Olymp. 254. an 1. — Urb. cond. 990. — Jesu Christi 237. secundum Baronium 239.

— Fabiani pape 2. — Balbini et Pupieni imp.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Ovinus Cornelianus*, et *P. Titius Perpetuus*, ex duabus Inscriptionibus Onuphrianis.

2. *Balbini et Pupieni succedunt Gordianis.* — Hoc anno duo Gordiani in Africa adversus Maximinum imperatores dicti, ac non multo post occisi, et in eorum locum subrogati Pupienus et Balbinus et

Gordianus junior senioris ex filia nepos Cæsar designatus, ut anno precedenti demonstravimus.

3. *Maximinus occiditur.* — Ad num. 2. Maximinum cum filio anno sequenti interempto mox demonstrabo, et dubiis a Baronio hoc anno motis satisfaciam.

FABIANI ANNUS 2. — CHRISTI 240.

1. *Consules.* — Ducentesimo quadragésimo Christi anno, ponuntur a Cassiodoro consules Pius et Proculus, ab aliis Pontianus dictus : sed revera Ulpius pro Pio restituendus, et Proculus Pontianusque jungendi, ut textus sic restituatur : Ulpio et Proculo Pontiano coss., hi enim hoc anno Olympiade duces-

tesima quinquagesima quarta, anno secundo, nimirum a prima Olympiade anno millesimo decimo quarto, a Censorino in libro de Die natali ponuntur consules, quibus numeratur ab eo annus ab Urbe condita nongentesimus nonagesimus primus, cum ait : « Hic annus, cujus velut index et titu-

lus quidam est Ulpii et Pontiani consulatus, ab Olympiade prima mille et quatuordecim ex diebus dumtaxat aestivis, quibus agon Olympiacus celebratur; a Roma autem condita nonaginta et unus, et quidem ex Palilibus, unde Urbis anni numerantur. » Hæc Censorinus.

2. Cæterum, quod divisum esset Romanum imperium civili bello, alios a senatu et novis imperatoribus, alios vero a Maximino imperatore (ut accidere his casibus consuevit) putamus creatos fuisse consules: nam hoc ipso anno, quo occisus est Maximinus, ipse quoque legitur¹ fuisse consul et proculdubio ordinarius. Quod quidem ex acclamationibus a senatu factis novis imperatoribus, quæ recitantur a Julio Capitolino, certius redditur, qui sane post Maximini obitum hoc inter alia in senatu acclamatum tradit: « Præsentem annum consulibus vos ornatis, in locum Maximini Gordianus sufficiatur. » Si igitur in Maximini consulis locum ille subrogatus est; plane constat Maximinum eo anno, quo occisus est, consulem ordinarium fuisse; suffectorum enim deficientium nulla erat subrogatio; sed suffecti dabantur tantummodo ordinariis; cæteri vero dicebantur affecti.

3. *Occiso Maximino, itemque Pupieno et Balbino, Gordianus imperat.* — Hoc ergo anno Maximinus imperator ex Germania in Italiam venturus, Alpes superans, Aquileiam munitissimam urbem expugnare conatus est; sed resistentibus civibus, omnia frustra tentat; donec fatigati milites, jamque pertæsi sevitiæ Maximini, oblata opportuna occasione, cum ipsum, tum filium ejus obruncant; abscessaque eorum capita Romam transmittunt, ut perterrefactam Urbem, proximoque Maximini adventu penitus fractam ac consternatam, erigerent. Magna sane tunc in ea obsidione enituit Aquileiensium virtus, quorum incredibili animi constantia et forti-

tudine, una cum fide erga senatum populumque Romanum, non Urbis tantum saluti consultum fuit, sed universo plane Romano imperio, mox a scævissimo illo barbaro penitus dissipando. Tunc accidisse existimamus, ut honoris ac virtutis causa eidem civitati et illud fuerit inditum nomen, ut Romana civitas diceretur, quo plane nomine in posterum appellatum esse notavimus, ac dilucidius demonstravimus in Notis ad Romanum¹ Martyrologium.

4. Extinctis itaque duobus Maximinis patre simul et filio Augustis; qui antea delecti erant, Maximus Pupienus et Clodius Balbinus liberæ imperii capessunt habenas summa animorum concordia. Sed ægre ferentes milites parere a senatu datis imperatoribus, ambos agonalius Indis Capitolinis occidunt, antea ludibrio affectos, et miserissime cruciatis. Id quidem contigisse hoc anno, ex eo colligitur, quod scribit Julius Capitolinus², eosdem interfectos esse dum agerentur ludi Capitolini, quibus agonalis annus inchoaretur. Hoc enim anno, fisdem consulibus Ulpio et Pontiano ceptum numerari agone trigesimum nonum, absoluto eodem anno agone trigesimo octavo, Censorinus³, qui hoc ipso anno subisdem consulibus ut ipse tradit scribebat librum de Die natali, testatur. Occisis igitur Maximo atque Balbino, evestigio milites Gordianum Casarem antea creatum, acclamant Augustum, annum ætatis agentem (ex sententia Cordi antiqui historici, quem citat Capitolinus⁴) decimum sextum; tenuitque sex annis inchoatis imperium. Hæc igitur ex Censorini sententia firmiter statuta chronologia; qui dixerunt, Maximum atque Balbinum imperasse annum unum, non a morte Maximini, sed ex quo senatus decreto dicti sunt imperatores, annum illum numerasse oportuit.

¹ Die 22 Junii. f. — ² Jul. Capitol. in Maxim. et Balbin. — ³ Censor. de Die nat. c. 15. in fin. junctis his quæ habentur. — ⁴ Capitol. in Gordiano.

¹ Apud Adolph. lib. de num.

Anno periodi Græco-Romanæ 5731. — Olymp. 251. an. 2. — Urb. cond. 991. — Jesu Christi 238, secundum Baronium 240.
— Fabiani pape 3. — Gordian imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et 2. *Coss. An. Pius et Pontianus Proculus.* A paucis enim annis inventa prope Baiocas Normanniæ civitatem inscriptio, in qua legitur: AN. PIO P. PROC. COS. ut vir eruditissimus, qui eam legit et examinavit, me docuit. *Pium et Pontianum* profitentur hoc anno Fasti Theonis, Heraclii, anonymi Fasti a card. Norisio editi, Codex Justinianeus, et Inscriptio Gruteri pag. civ, num. 3, ab eodem cardinali Norisio mihi per litteras indicata. *Pium*

vero et *Proculum* proponunt Cassiodorus, Censorinus, lib. de die Natali, cap. 21, *Ulpium et Pontianum*, auctor Chronicæ Alex. *Ulpicum* et *Pontianum*. Ex *An.* enim et *Pio* librarii fecerunt *Ulpium* et alii conditores Pontiani voce prætermissa ejus tantum nomen memorarunt. Ita paulatim consulum nomina, prænomina, et cognomina e tenebris eruntur. Porro *Proculum* prænomen fuisse docet Valerius Maximus, lib. 10: « Quæ enim prænomina fuerunt » veteri

scilicet stante Republica, « nunc cognomina sunt, ut Postumus, Agrippa et Proenlus. »

2. *Chronologia christiana valido argumento probata.* — Scribebat hoc anno Censorinus librum de Die Natali, qui capite 21, celebrioris epochas in unum simul coniecit. « Cujus loci, » inquit Petavius lib. 9 de Doct. Temp., cap. 32, « sanctissimam auctoritatem merito omnes suscipiunt. Neque enim inventus est haec nisi quisquam, qui vel Censorinum ipsum vel ejus librarium levissimum hac in parte in suspitionem erroris adduceret; aut de verborum ejus fide ac veritate dubitaret. Nemo ad hunc diem chronologiam, historiam, annales attingit, quin eundem locum sibi vindicare, et ad mentem opinionemque suam applicare non studuerit. Quod mihi singulare et admirabili quadam Dei providentia factum videtur, ut antiquissimum memoria temporum, atque insignium epocharum tituli incolomes ad nos et incorrupti, hoc sequestre et fidejussore, pervenirent: ut esset denique in historia, temporumque scientia certi et explorati aliquid quod omnium consensu et confessione constaret. » Hos porro annos Censorinus simul connectit.

Pontiani et Pii consulatum.

Annus Olympiadicum	1014.
Annus Urbis	991.
Annus Julianus	283.
Annus Augustorum	265.
Annus Actiæ victoriae	268.
Annus Nabonassaris	986.
Annus Philippi et obitus Alexandri	362.

Cum itaque anno, quo librum de Die Natali Censorinus exarabat, memorati illi variarum ærarum anni in cursu essent, manifestum est, librum illum scriptum post kalendas Octobris præsentis anni, a quo die annus Philippi et obitus Alexandri 362 incipit. Aliqui codices habent, hunc esse annum Actiæ victoriae 267; sed correctores ferunt 268. Baronius eum annum quo Censorinus librum suum scripsit, cum anno Christi ducesimo quadragesimo copulat, indeque factum ut ante Diocletianum chronologia ejus corrupta sit, et post Diocletianum, cujus imperii initio veram æram Christianam amplectitur, omnes eæ epochæ biennio in Annalibus mutentur, et annus, v. g. cccxl, in iis concurrat cum anno

Olympiadicum	1114.
Urbis	1091.
Juliano	383.
Augustorum	365.
Actiæ victoriae	367.
Nabonassaris	1086.
Philippi et obitus Alexandri	662.

Et tamen nihil hodie certius in chronologia, quam præfatos annos cum anno Christi cccxxxviii concurrere; quod ex alio provenire non potest, quam ex eo quod antequam centenarius numerus cuilibet harum ærarum adderetur, eæ cum anno Christi cccxxxviii concurrerent. Ex quo manifestissimum redidit, præsentem Christi annum quo Pius et Pontianus consulatum gessere, illigari debere, non cum

anno cccxl. sed cum anno cccxxxviii. Ex hoc prochronismo, falsaque amorum Christi ad præfatas æras accommodatio, chronologia christiana non parum labefactata, que ideo restituenda erat.

3. *Maximianus Aquileiam obsidet.* — Adnum. 3. Interfectis anno superiori utroque Gordiano Augustis, et Pupieno cum Balbino in ejus locum Romæ suffecto, Maximinus Augustus ad Italiae fines venit; cumque Aquileia portas oclusisset, is magis magisque acceleravit. Et autem ad fluvium pervenit, qui ad lapidem xii procul est ab Urbe, invenit ipsum maxima alvei profunditate ac latitudine defluentem. « Etenim anni tempore solutæ vicinorum montium nives, quas longa hiems duraverat, maximum torrentem effecerant, » sic ut nullo pacto transire exercitus possit, inquit Herodianus, lib. 8, cap. 4. Paulo post addit: « Sed in magna lignorum ac navigiorum penuria, quibus inter se junctis pons fabricaretur, nuntiavit quidam e fabris, esse permultas in agris illis desertis inopes eupis, forma rotunda, quibus videlicet incolæ quondam ad vinum importandum utebantur. » Harum ope facile milites in ulteriorem ripam transgressi, et Aquileia fortiter obsessa. Sed milites, qui omnium rerum penuria laborabant, Maximinum cum Maximo filio obtulerunt, ut fusc Herodianus, ex quo hæc descripta. Magna porro inter historicos controversia, quo anno hæc cædes patrata. Omuiphrius, lib. 2 Factorum, quem alii postea communiter secuti sunt, eam præcedenti Christi anno circa kalendas Octobris accidisse scribit, quod vindemiæ tempus fuisse Herodianus citatus indicare videtur. Sed cum hic diserte prodit, Aquileienses eupis illis quondam ad vinum importandum nos esse, conjectura illa vana. Præterquam quod obsidionem illam hieme factam manifeste Herodianus testatur.

4. *Maximinus occiditur.* — Mediobarbus in Numismatis Imp. pag. 329, duos Maximini nummos exhibet, alterum ex Occone, alterum ex gaza Mediceæ descriptos, in quibus legitur: MAXIMINVS PIVS AVG. GERM. in postica. P. M. TR. P. III. COS. P. P. S. C. Qui nummi Maximinum quartum imperii annum attingisse demonstrant. Præterea Patinus in Thesauru Mauroceniano, pag. 134, refert nummum græcum Maximini Aug. in quo visitur trophaeum cum captivis et i. a. id est, anno quarto se. imperii. Refertur etiam ibidem nummus Maximii ejus filii, in quo legitur, L. A. id est, anno quarto. Sed cum nummi non raro ab antiquariis mendose proferantur, hæc de re ad eminent. card. Norisium scripsi, qui ad me respondit, gazam Mediceam Maximini nummos cum Tr. P. III. optime fidei continere, seque descriptos, si vellem, transmissurum. Addidit, se non dubitare, quin verno tempore currentis anni Maximinus peremptus fuerit, quod ex laudatis Herodiani verbis demonstrat. Nam verno tempore incunte Maximinus Aquileiam venit, « qua tempestate indurate hieme nives solvantur, non vero mense Septembri. Flumen, inquit card. Norisius, nivibus liquefactis auctum dicitur *Alsa*. Victor in Epitome de Constantino Juniore prope Aquileiam

cavo inquit : *Projectus in fluvium, cui nomen Alsa est, non longe ab Aquileia*. Capitolinus in Maximino Juniori cap. 2 scribit : *Calcamentum ipsi positum in loco, qui est inter Aquileiam et Arciam* ; alii Arziam legunt, quam oppidum putat Casaubonus. Sed errat ; nomen enim est parvi fluminis, quod nive aut imbre soluta auctum, vadari nequit. Alsa etiam Plinio dicitur lib. 3, cap. 18. Sallustius tamen putat ab Herodiano designari Nationem, nunc *Lisonzo*, et quidem probabilius ; tum quia Alsa est citra Aquileiam, tum quia Natiso longe Alsa tumidior fluit, statimque occurrit in planitie supra Aquileiam versus Noricum, unde descenderat Maximinus. Ex quibus Noris inferri hunc imperatorem mense Martio presentis anni peremptum. Cum is, salva Norici urbe, transiret, adulationis gratia inscriptio dicata, VICTORIAE AEG. kal. Febr. eodem anno apud Gruterum pag. civ. Maximinus itaque post diem decimum quartum mensis Martii presentis anni, quo tribunitiâ pot. iv. inît, trucidatus, recteque ab Eutropio scriptum : *A Pupieno Aquileior occisus est, deserentibus eum militibus suis cum filio adhuc puero, cum quo imperaverat triennio, et paucis diebus.* » Victor in Epitome, Eusebius tam in Chronico, quam in Historia, Orosius, S. Epiphanius, aliique, qui Maximino annos tres assignant, numero rotundo loquuntur, hancque sententiam, quæ in posterum extra controversiam esse debet, confirmant. Hinc liquet, quantum hallucinati fuerint viri doctissimi in assignando initio imperii Maximini laudati, qui hunc anno cccxxxv ante mensem Augustum non imperasse contendunt ; sic enim quartam tribunitiâ potestatem in re non potuissent, neque Gordianus III septiman, quod tamen certum, ut infra monstrabo.

5. *Pupienus et Balbinus occisi.* — Ad num. 4. Hoc anno Pupienus et Balbinus Augusti, dum inter se concordés non sunt, a militibus contrucidantur, ut docent Herodianus lib. 8, cap. 8, et Capitolinus in Maximo et Balbino, qui, quæ de iis habet, fatetur se accepisse ab Herodiano, ut videre est cap. 15. Unde in hæc Gordianorum et Maximinorum Historia, Herodiano standum. « Imperatorum Maximus et Balbinus anno uno, » inquit Capitolinus ibidem, quibus verbis annus incompletus intelligendus. Idem Capitolinus in Gordiano Juniori, cap. 22, ait : « Cum, extinctis Maximinis, Maximus etiam et Balbinus militari seditione interempti essent, qui biennio imperaverant, Gordianus adolescens Augustus est appellatus. » Quæ verba mox recitalis non adversantur ; Balbinus enim et Pupienus, partim anno præcedenti, partim currenti Rempublicam administrarunt, et Capitolinus eo in loco annos tantum Julianos, eosque utrinque incompletos numerat. Eodem modo explicandus Victor de Cesaribus, qui dicit : « Horum imperio ad biennium per hujusmodi moras annus questus, » quamvis hic loquendi modus obscurior. Cum vero Capitolinus asserat, utroque occiso Gordiano juniore Augustum nuncupatum esse, liquet hunc ante presentem annum hanc dignitatem conse-

cutum non esse, et Capitolinum ex ipsomet Capitolino et explicandum et emendandum.

6. *Qua anni tempestate Iudi Capitolini celebrati.* — Herodianus seditionem adversum Balbinum et Pupienum imp. factam dicit, *cum Iudi Capitolini celebrarentur*. Certum autem, hoc anno agonem Capitolinum tricesimum nonum actum esse ; sed quo mense, incertum. Pelavius in Paralipomenis librorum de Doctrina Temp. pag. 853, contendit hos Iudæos *astivo tempore* celebratos. Sed præterquam quod nihil afferat, quod eam opinionem probabilem reddat, initium Gordiani Junioris eam prorsus evertit, ostenditque verno tempore exhibitos fuisse. Nam Balbinus et Pupienus ante finem mensis Maii interfecti, cum Gordianus Junior septimum imperii annum attigerit, annoque Christi ducentesimo quadagesimo quarto ante kalendas Julias perierit, ut ex dicendis constabit. Quare hoc anno, quo Balbinus et Pupienus occisi, Iudi Capitolini post diem xiv. mensis Martii, et ante Maii exitum editi.

7. *Pupienus et Balbinus secundum imperii annum non inchoarunt.* — Scripsit ad me card. Norisius ut examinarem, an Pupienus et Balbinus secundum imperii annum attigerint ; cum Mediobarbus in Numismata Imp. Balbini nummum referat in postica inscriptum : P. M. TR. P. II. P. P. et pag. 83. Thesauri Mauroceni a Patino V. C. nuper publicati recitetur maximus nummus, æreus, cujus in antica caput Pupieni radiatum cum hæc epigraphe : AYT. K. M. KAΘ. NOMINOC. CEB. id est, *imperator Caesar Marcus Claudius Pupinius Augustus*. In postica visuntur tria capita, sc. Pupieni et Balbini adversa, intermedio Gordiano puero cum epigraphe, ΤΑΡΧΟΥ ΜΕΤΡΟΝΟΜΑΚ. Supra capita legitur, Μ. Κ. et infra r. β. quas duas litteras numerales annum secundum imperii Balbini et Pupieni significare Patinus existimat. Tristanus tom. 2, pag. 197, similem Pupieni et Balbini nummum representat, in cujus etiam inferiori parte legitur, r. β. ita ut utrumque imperatorem secundum imperii annum inchoasse apparere videatur. Verum enimvero, re mature discussa, a vulgari opinione discedendum non esse comperi. Primus enim nummus, quem Mediobarbus ait se accepisse a clarissimo Minio clerico minoribus preposito, nullam fidem facit. Cum enim Vaillantius, vir in re antiquaria exercitissimus, ad numismata præsertim videnda Parisiis Italiam peteret, rogatus est a Toinardo, cum quo de præfeto nummo simul confuleramus, ut quando Bononiam, ubi Minius degit, perveniret, examinare vellet, an spurius, aut male descriptus esset. Ex Italia rediit Vaillantius Toinardo milique asseruit, se eum nummum præ manibus habuisse, ac legitimum esse comperisse ; sed in eo tantum legi, P. M. TR. P., nullas vero in eo numerales notas se deprehendere potuisse, imo de facto nullas in eo extare. Alia duo numismata græcæ anno secundo Pupieni et Balbini minime percussa. Holstenius enim in Notis ad Stephanum de Urbibus in Hollandia editis in voce τριτος, varios hujus urbis nummos sub variis imperatoribus cunos affert, in quibus hæc due litteræ r. β. etiam legun-

tur. Ex quo manifestum sit, eas non ad secundum illorum imperatorum annum, sed ad aliquod aliud nobis ignotum referri. In nummo Gordiani circa leonem laurum discerpentem, legitur ΤΑΥΡΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, id est, *Tarsi Metropolis*, et sublus, A. M. K. Γ. Β. In nummo Alexandri Severi circum Apollinem dextra manum, sinistra arcum tenentem ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΝ ΕΝ ΜΗΤΡ. ΤΑΥΡΟΣ, et intus ad dextrum brachium Apollinis A. M. K., ad sinistram sub arcu, Γ. Β. In nummo Caracallæ circum elephantem, ΑΝΤΩΝΕΙΝΙΑΝΗΣ ΣΤΕΦΗ ΛΑΡΙΑ, et sublus, ΤΑΥΡΟΣ, circa coronam, super tergum elephantis, ΜΑ. Κ. et super ejus caput, Γ. Β. In alio Alexandri Severi nummo circum imperatorem Victoriolum sustentem et militem fundibularium, ΑΔΕΑΝΑΜΙΑΝΟΝ ΑΜΙΑΝΟΝ, et intus, A. M. K., sublus, Γ. Β. Cum itaque hæc duæ notæ Γ. Β. et nunquam aliæ in numismatis Tarsi percussis exhibeantur, secundum imperii annum eas denotare nullus in posterum jure dixerit. Male etiam ibidem Holsteinitus, et Harduinus in nummis Urbium et populorum pag. 487, has litteras A. M. K. idem significare aiunt, ac *Prima Metropolis Cilicia*, vel *primæ Metropolis Ciliciæ*. Nam cum in Tarsi nummis ea discrete *Metropolis* appellatur, idem illis characteribus non expressum. Tautologia enim illa nunquam in nummis usurpata. Certum itaque maneat, Balbinum et Pupium secundum imperii annum non delibasse, nullumque hæctenus numisma ab antiquariis productum, ex quo illud inferri debeat.

8. *Gordianus III Augustus dictus*. — Herodianus lib. 8, cap. 8, de prætorianis Balbini et Pupieni interfectis loquens, ait : « Relictis in ipsa via cadaveribus, » Balbini nempe et Pupieni, « tollentes in altum manibus Gordianum Cæsarem, quando aliud nihil occurrit imperatorem consulabant, » Gordianus itaque nominis post Balbini et Pupieni interitum Augustus renuntiatus, falsoque Eutropius, quem aliqui recentes chronologi secuti sunt, narrata Maximini morte, ait : « Postea tres simul Augusti fuerunt, Pupienus, Balbinus et Gordianus. » Nam in postica parte nummorum Pupieni legitur : CONCORDIA AVGG. VEL FIDES MVTA AVGG. VEL AMOR MVTVS AVGG. In postica etiam parte nummorum Balbini habetur : VEL PIETAS MVTA AVGG. VEL ABUNDANTIA AVGG. VEL FELICITAS TEMPORVM AVGG. vel quid simile, et nunquam in alterutris nummis tres Augusti, tribus litteris GGG. designati exprimuntur. Idem Medioharius tria Gordiani numismata recitat, in quibus legitur : M. ANT. GORDIANVS CAES. in postica. PIETAS AVG. Notabilia sunt verba Capitolini in Gordiano tertio, cap. 22, ubi de hoc loquens, ait : « Indumento imperatorio tectus, Cæsar est appellatus; » ex illis enim patet Cæsares per hæc tempora imperatores nuncupatos esse. Hæc post utriusque Gordiani obitum peracta. Capitolinus ibidem capite sequenti, postquam narravit Maximum et Balbinum militari seditione interemptos, Gordianum adolescentem, « Qui Cæsar cætenus fuerat, » Augustum appellatum esse, subjungit : « Ille finis belli intestini fuit, cum esset delatus Gordiano puero consulatus, » Quod si anno præcedenti is Augustus

creatus fuisset, diceretur in nummis hoc anno eius AUGVSTVS COS. DESIG. NON VERO CAES. PONT. COS. DES. PRINC. IVVENTVTI. ut videre est in ejus nummis apud Goltziam. Consulatum enim ordinarium anno sequenti Gordianus Junior gessit : quare ad eam dignitatem vel currenti, vel præcedenti anno designatus fuit. Præterea in quibusdam nummis Gordianus dicitur : TRIB. P. II. COS. in aliis, TRIB. P. III. COS. II. Sumpsit secundum consulatum Gordianus anno CCXLI. Unde cum eo anno tertiam tantum tribunitiam potestatem haberet, ea illi et nomen Augusti presentium duntaxat anno delata. Si enim antecedenti Augustus dictus esset, tribunitia potestas ejus III cum secundo ejus consulatu concurrere non posset.

9. *Gordianus III post Balbini et Pupieni morte Augustus dictus*. — Neque quis dicat, Victorem de Cæsaribus, Pupieni et Balbini nuncupatione narrata, statim scribere : « Hisdemque per Africam diebus Gordianum Gordiani filium Augustum creaverit; » Victoriq; utpote Afro omnem fidem adhibendam. Nam Victor de Gordiano secundo, non vero de Gordiano tertio, prioris ex filia nepote, loquitur, ut ipsa lectio manifestum facit, quamvis ea narratio non parum confusa sit. Neque Gordianus tertius in Africa erat, sed Romæ. In senatusconsulto quidem in duobus Maximinis capite ultimo a Capitolino recitato, legitur. « Maxime Auguste, tibi gratias, Balbina Auguste, tibi gratias, Gordiane Auguste. » Sed locus ille sine dubio corruptus, atque quia Capitolinus non ita sepe inculcasset, Gordianum tertium Cæsarem, Balbinum vero et Pupienum Augustos dictos esse. Non audiendus itaque Petavius, lib. 11 de Doct. Temp., cap. 24, ubi pluribus contendit, post utriusque Gordiani interitum tres Augustos creatos esse. Dodwellus in Dissert. XI Cyprianae ait, Balbinum et Pupienum hoc anno ante mensem Junium peremptos : Junii enim, inquit, xxii et deinceps leges habemus Gordiani Augusti, lib. 2 Cod. Inst., tit. 2, l. 2. Sed hæc lex non a Gordiano, sed ab Alexandro; lex vero 3 data est a Gordiano, III idus Augusti; et hæc prima quæ exlet legum ab eo emissarum. Illum tamen ante mensem Junium jam imperium administrasse, infra demonstrabitur.

10. *Eclipsis brevitatem imperii Gordiani III indicat*. — « Sed iudicium non diu imperatori Gordiani hoc fuit; quod eclipsis solis facta est, ut nox crederetur, neque sine luminibus accensis quidquam agi posset, » inquit Capitolinus in Gordiano III, cap. 23, postquam eum creatum fuisse Augustum asseruit. Vise per hæc tempora eclipsis duæ Romæ; altera, die duodecima mensis Aprilis præcedentis Christi anni; altera, die secunda ejusdem mensis præsentis, feria secunda, horis ante meridiem quatuor. Petavius loco citato, qui utranque computavit, ait : « Ex iis solaribus deliquiis prius sine dubio congruit ad historiam Capitolini. Nam longe majus posteriore fuit. Itaque Gordianus jam tum imperator, et Augustus fuisse videtur ex anno Christi CCXXXVII, cyclo lunæ X, solis XXII. » Sed hæc postrema verba perperam a Petavio addita; ut enim

anno elapso diximus Gordianus senior eo fere tempore, quo eclipsim die XII Aprilis visa accidit, imperator electus est, et quia « hujus scientiæ usu immodice prudens erat, » ut inquit Victor de Cesaribus,

credidit eam eclipsim imperium Gordiani tertii pertendere. Quamobrem ea a Capitolino sub initio imperii Gordiani tertii notata est, ut advertit Herwartus cap. 256 suæ Chronologiæ.

FABIANI ANNUS 3. — CHRISTI 241.

1. *Babylas episcopus Antiochenus pueros instruit ad martyrium.* — Christi anno ducesimo quadragésimo primo, Gordiano Augusto et Aviola coss., defuncto Zebino episcopo Antiocheno, in locum ejus successit est Babylas, tenuitque sedem usque ad Decium imperatorem annos duodecim. Porro illam de tempore Babylæ, quod sub Numeriano imp. vixerit, et martyrio fuerit coronatus, in Notationibus¹ nostris ad Romanum Martyrologium sententiam refellimus; simulque opinionem illorum explosimus, qui ad male conciliandas de eo diversas opiniones duos Babylas introduverunt; quæ cum ibi fusius sint pertra-

data, præmittimus easdem hic iterum controversias agitare.

2. Clarissimus plane inter Orientalis Ecclesiæ episcopos hujus temporis Babylas vixit; quippe qui venturæ asperrimæ sub Decio persecutionis præcius, non viros tantum, sed et pueros, quos christiana fidei imbuebat elementis, ad subeundum egregie pro Christo martyrium assiduis sermonibus inflammabat. Optimeque consultum est divina providentiâ, ut in maximis omnium Antiochena Ecclesiæ periculis, talis laetusque deligeretur episcopus; non solum enim communi illa Ecclesiis omnibus clade Decianæ persecutionis erat Ecclesiâ Antiochena vexanda, sed Persarum quoque invasione turbanda; sed de his suo loco dicemus.

¹ Die 24 Januar. b.

Anno perîodi Græco-Romana 5732. — Olymp. 254, an. 3. — Urb. cond. 992. — Jesu Christi 239, secundum Baronium 241.
— Fabiani pape 1. — Gordiani imp. 2.

1. *Consules.* Ad num. 1. Coss. *M. Aut. Gordianus Aug.*, et *M. Acilius Aviola.*

2. Sumptus is a Gordiano consulatus juxta primam regulam, atque, ut conjicere licet, propter nomen Casarem anno cxxxvii. post Gordianorum mortem, acceptum. Nam, ut anno præcedenti ostendimus, in nummo apud Goltzium Gordianus dicitur Cesar et consul designatus, et quidem in presentem annum: quod elicio ex Capitolino in Maximini duobus capite ultimo, ubi, utriusque Maximini interitu recitato, senatusconsultum refert, quo Pupienus ac Balbinus Augusti, et Gordianus junior Cesar sunt appellati. Inter alia in senatu acclamatum: « Presentem annum consules vos ornatis: in locum Maximini Gordianus sufficiatur. » Quæ verba, neque ab Onuphrio in Fastis,

neque a Casaubono et Salmasio in Notis ad Capitolinum, explicata. Baronius locum illum explanare tentavit, scripsitque, diviso civili bello imperio, alios a senatu, alios a Maximino creatos consules, ac anno cxxxviii, quo Maximinus occisus, consulem ordinarium ipsammet fuisse. Verum cum decretum illud anno cxxxvii factum sit, si conjectura Baronii vera esset, Gordianus Cesar anno cxxxviii consul ordinarius, vel saltem consul successit, et in Maximini locum subrogatus fuisset, quod nullus dixerit; cum duos tantum consulatus eum gessisse constet. Existimo itaque, ante rebellionem, Maximinum in annum cxxxix in quem ejus quinque mala incidebant, sese consulem designasse, et senatum, cum Gordianum III Casarem dixit, in Maximini odium cum Gordiano

consulatum attribuisse, quem sibi et Maximinus elegerat: Puppinum vero et Balbinum ultimum mensibus anni CCXXXVII consulatum suffectum gessisse, relicto consulatu ordinario anni CCXXXVIII Pio et Pontiano,

ad quem ante rebellionem designati fuerant, quique, ut verisimile est, a senatu, quemadmodum et tota Italia, non vero a Maximino, stabant.

FABIANI ANNUS 4. — CHRISTI 242.

1. *Origenes iterum Athenis.* — Ducentesimo quadragesimo secundo Christi anno, Sabinus et Venustus consules creati sunt; quibus (ut auctor est Capitolinus ¹) Gordianus Sabinianum cum suis in Africa rebellantem compressit; sicque extinctus penitus bellis civilibus, summum in Romano imperio otium et in Ecclesia pax fuit tranquillissima. Huius pacis occasione Origenes iterum profectioem Athenas instituit puto (quod et alias fecit) ut libros venari pesseret; de quo haec Eusebius ² sub Gordiani tempore: « Quo, inquit, commentarii in Isaiam et Ezechielem pariter ab Origene conscripti fuere; ex quibus triginta tomos in tertiam partem Isaiæ usque ad visionem quadrupedum in deserto, nos vidimus; et viginti quinque in Ezechielem, quos solos in universum propheta edidit. Id temporis, cum Athenis forte verpelleretur, commentarios in Ezechielem absolvit: ibidem in Cantica canticorum inchoavit commentarios et quinque libros eorumdem ibi adhuc commemoratus perfecit. Caesarem reversus, alios quinque (ut decem essent numero) perduxit ad exitum. » Haec ipse. Verum non tam inchoasse, quam elaboratas in adolescentia perpurgasse lucubraciones in Cantica canticorum, S. Hieronymi auctoritate superius dictum est.

2. Haec eadem pace Ecclesiae bene usi sanctissimi episcopi, omnem navarunt operam, ut haereticos a Dominico grege fugarent. Qua de causa congregatum est in Africa concilium nonaginta episcoporum ad-

versus Privatium haereticum; sicque episcoporum omnium sententia damnatum, Fabianus quoque Romanae Ecclesiae episcopus, et Donatus qui his temporibus praefecturam Carthaginensis Ecclesiae administrabat, paribus votis impium hominem suis litteris infamia sigillatum Privatium ecclesiastica communicatione privarunt. Sed callidus serpens modo spiris suae se impietatis involvens, modo foramina caplans, iterum progrediens Cypriani temporibus, novas adhuc et graviores in Ecclesia turbas commovit; de quibus alias pluribus dicturi sumus.

3. *Concilium Africanum Privatium haereticum damnat.* — Quod vero ad praesens pertinet tempus, haec de gestis in Synodo adversus eum Cyprianus ¹ ad Cornelium scribit: « Per Felicianum autem significavi tibi, frater, venisse Carthaginem Privatium veterem haereticum, in Labesitana Colonia ante nullos fere annos ob multa et gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum, antecessorum etiam nostrorum (quod et vestram conscientiam non late) Fabiani et Donati litteris severissime notatum. » Haec Cyprianus. Quanam autem essent huius hominis haereses, nondum habere potuimus exploratum: quamobrem potius existimamus eum fuisse alienae haeresis sectatorem, quam novae institutorem. His quoque temporibus convocata fuisse Synodum in Arabia adversus errores Berylli Bostrorum in eadem provincia episcopi, Eusebii attestatio probatur, sed de eo superius actum est.

¹ Capit. in Gord. — ² Euseb. lib. vi. c. 25.

¹ Cyp. ep. LV.

FABIANI ANNUS 5. — CHRISTI 243.

1. *Bellum Persicum.* — Anno Redemptoris nostri ducentesimo quadagesimo tertio, Gordiano et Pompeiano secundum coss., bellum Persicum inquit Capitolinus¹ exortum est; quare « adolescens Gordianus, priusquam ad bellum proficisceretur, duxit uxorem filiam Misithei, doctissimi viri, quem causa eloquentiae dignum parentela sua putavit, et praefectum statim fecit. Post quod non puerile jam et contemplabile videbatur imperium, siquidem optimi soceri consiliis adjuvaretur. » Haec et alia plura de recta gravique administratione imperii Capitolinus. Quod vero ad motum Persarum pertinet; Sapor eorum rex ulcisci cupiens cladem illatam ab Alexandro, eo impetu aggreditur Romanum imperium; ut in Syriam usque populabundus advenerit, Antiochenam civitatem invaserit, et Antiochenos iugo servitutis subegerit.

2. Sed et alia quoque afflictatione memorabilis redditus est praesens annus. Nam (subdit inferius idem auctor) « fuit terrae motus eo usque gravis, ut civitates etiam terrae hiati cum populis deperirent; ob quae sacrificia per totam Urbem totumque orbem terrarum ingentia celebrata sunt. Et Cordus quidem dicit, inspectis libris sibyllinis, celebratisque omnibus quae illic iussa videbantur, mundanum malum esse sedatum. » Haec ipse; sed verius puto Christianorum precibus, quorum culpa (ut ex Origene² superius dictum est) terrae motus, et mala omnia quae accidissent, verti solita erant. Haec ipsa namque tempora existimamus ab eodem Origene³ indicata, cum agens adversus Celsum haec ait: « Denno calumniatores nostri causam tantorum motuum, quibus nunc res Romanae agitantur in multitudinem fidelium conferre coeperunt, quod non impugnemur a principibus, si cui superiore tempore. » Haec Origenes.

3. *Origenes in Celsum scribit.* — Eusebius¹ putat Origenem sub Gordiani successore Philippo libros illos contra Celsum scripsisse. Verum optime potuit contigisse, ut tam insigne, laboriosum, nullarumque incubrationum opus coeptum Gordiani tempore, ad Philippi imperium productum fuerit. Impulit eum ad eiusmodi suscipiendum laborem ut ipse in praefatione testatur) studiosissimus christiani nominis Ambrosius, haud aequo animo ferens epicurei philosophi ignominia notis Christianam religionem labefactam. Paruit ille, et graviter in opus incumbens, celeberrimum omnium illud edidit commentarium, quo cum Celsi, tum etiam Gentilium omnium ac Judaeorum disjecit in christianam pietatem molitiones et arietes comparatos.

4. *Martyrium Helconidis.* — His etiam temporibus accidisse putamus nobile illud Helconidis Corinthiae martyrium, cuius tam apud Graecos, quam Latinos, illustris memoria est, natali die ejus grecis atque latinis litteris consignato². Quantumlibet enim summa pax in Ecclesia esset, etsi non aperte christianitatis titulo, multis tamen circumventus ejus causa calumniis saepe Christianos morte damnatos, saepius superius dictum est. Haec igitur Gordiani imperatoris temporibus primo sub Perennio praeside, inde sub ejus successore Justino diu tormentis vexata, dissectis mammis, feris obiecta, igneque vexata, tandem obruncto capite certamen victrix absolvit vigesima octava Maii, quae dies ejusdem est memoriae anniversarie consecrata. Feruntur Acta³ quaedam Tryphonis martyris sub Gordiano, ejus filiam a demone arreptam liberavit; quae si vera esse dixerimus, sub Majori Gordiano contigisse oportuit; siquidem hic, de quo sermo est, hoc anno uxorem duxit, et post biennium occisus, nulla profe auctus legitur.

¹ Capit. in Gordiano. — ² Orig. in Joan. tom. 28. — ³ Orig. contra Cels. lib. II.

¹ Euseb. lib. vi. c. 29. — ² Menolog. et Mart. Rom. 28 Maii. — ³ Metaphrast. die 1 Febr.

Anno periodi Graeco-Romanae 5734. — Olymp. 255. an. 1. — Urb. cond. 994. — Jesu Christi 244. secundum Baronium 243.
— Fabiani papae 6. — Gordiani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 4. *Coss. M. Ant. Gordianus Aug. II, et Pompeianus.*

2. *Imperii Caesaris Gordiani quinquennalia.* — Gordiani consulatus juxta secundam regulam; in hunc enim annum imperii ejus Caesaris quinquennalia incidunt. Quo ex consulatu liquet eum anno cxxxvii Caesarem nuncupatum esse. Capitolinus in Gordiano III, cap. 23, ait : « Gordiano iterum et Pompeiano consulibus, bellum Persicum natum est. Quare adolescens Gordianus, priusquam ad bellum proficisceretur, duxit uxorem filiam Misithei. » Ea in nummis vocata Furia Sabinilla Tranquillina; nuptiarum autem imperatorum annis quinquennalibus et id genus festis addictis de more celebratae.

3. *Origenes scribit contra Celsum.* — Ad num. 3. Eusebius lib. 6, cap. 36, scribit : « Cum fides nostra, ut par erat, augetur in dies, et doctrina Christianorum summa ubique libertate frueretur, Origenes jam sexagenario major : utpote qui ex diuturna exercitatione maximum dicendi usum sibi comparasset, conciones quas habebat ad populum, a notariis excipi permisit, cum id antea fieri nunquam concessisset.

Sub idem tempus octo libros composuit adversus librum quemdam Celsi epicurei contra Christianos, qui de Vera doctrina inscribitur. » Cum itaque Origenes anno cxxxv in lucem prodierit, circa annum cclxvi opus illud adversus Celsum composuit. Porro duo fuerunt Celsi Epicureae sectae philosophi, quorum alter Neronis aetate vixit, alter circa Antonini tempora, ut prodit Origenes in lib. 4 contra Celsum. Adversus hunc posteriore Celsum scripsit Origenes octo elegantissimos libros, qui etiamnum supersunt. Hic est Celsus, cui *Lucianus* librum suum, qui Alexander seu falsus vates inscribitur, nuncupavit, cum ab eo rogatus esset, ut vitam impostoris illius litteris traderet. In fine autem illius libri Lucianus eum alloquens Epicureum fuisse aperte significat, uti observat Valesius in Notis ad locum laudatum Eusebii.

4. *Romani a Persis vexati.* — *Artaxerxes* primus Persarum rex postquam « annos quindecim, mensibus demptis duobus, regnasset, » obiit currenti anno, quem excepit Sapore, qui « ingentibus jacturis Romanos affecit, » inquit Agathias, lib. 4.

FABIANI ANNUS 6. — CHRISTI 244.

1. *Expeditio in Persas et victoria.* — Sequens annus Christi ducentesimus quadagesimus quartus, consulibus Attico et Praxetato, adscribitur Fastis; meminit horum consulum Capitolinus in Gordiano, quibus haec accidisse tradit : « Gordianus, inquit, aperto Jano gemino, quod signum erat indicti belli, profectus est contra Persas cum exercitu ingenti, et tanto auro, ut vel auxiliis, vel militibus facile Persas vincere posset. Fecit iter in Mesiam, atque in ipso prociucto, quicquid hostium in Thraciis fuit, delevit, fugavit, expulit, atque submovit. Inde per Syriam Antiochiam venit, quae a Persis jam tenebatur; illic frequentibus praелиis pugnavit, et vicit. Sapore Persarum summo rege. » Haec et alia plura per Gordia-

num adversus Persas feliciter gesta, a Capitolino scribuntur; sicut per eum tradit effectum, ut Persae, qui etiam in Italia timebantur, in regnum suum, imperatore eos oppugnante, redirent, totumque Orientem Romana Respublica obtineret. De rebus a Gordiano tunc gestis idem recitat litteras ad senatum ab eo conscriptas, vel potius earum fragmentum; quibus omnia se accepta ferre Misithei socii consiliis professus est. Quamobrem magna in eum invidia conflata, creditum tradit idem Capitolinus, arte Philippi, qui post eum consecutus est amplissimum magistratum praetorii praefecturam, ipsum fuisse morte sublatum, medicis ad patrandum scelus adhibitis.

2. Quod ad Philippum pertinet, fuit hic Arabs

genere; an autem et quando christianus, suo loco dicemus. Dum vero hic gloriae stimulis vehementer esset exagitatus, quae justa ac recta essent, cuncta posthabuit, magnaque Romanum imperium clade affecit, cum primo Misithemum, inde vero sustulit Gordianum. At haec de Misithemii morte et Philippi praefectura sequenti anno contigere. Caeterum nulla Misithemii consilio et opera ad optimum Reipublicae statum comparandum a Gordiano instituta fuisse, Capitolinus testatur; sed unum tantum illud¹ ejusdem officio ab eodem imperatore reperitur decretum edi-

tum, ut grammatici, seu rhetores, quantumlibet decreto ordinis probati essent; si tamen se inutiles studentibus praebent, possent postea reprobari.

3. *Plotinus in Persia.* — In hunc usque annum sub Ammonio christiano philosopho Plotinus professus; eo consilio, ut in Persas primum, ac subinde ad Indos peregrinaretur, Gordiani exercitui se conjunxit; haec de eo Porphyrius¹, qui addit, ipsum anno primo Philippi imperatoris Romam se contulisse.

¹ L. II. Cod. de profess. lib. x.

¹ Porphyr. in Plotini Vita.

Anno periodi Graeco-Romanae 5735. — Olymp. 255. an. 2. — Urb. cond. 995. — Jesu Christi 242. secundum Baronium 244.
— Fabiani papae 7. — Gordiani imp. 5.

Consules. — Ad num. 4. Coss. *C. Vellius Atticus*, et *C. Asinius Prætextatus*, ex Inscriptione Onuphriana.

FABIANI ANNUS 7. — CHRISTI 245.

1. *Philippi ambitio.* — Anno Christi ducesimo quadragesimo quinto, Apriano et Pappo coss., Misithemio socero imperatoris defuncto, collata a Gordiano fuit ut dictum est praefectura praetorii magistratus amplissimus Philippo, qui prava semel arreptus regnandi cupidine, eadem percitus ac impulsus, nullum arripiendi regni studium praetermittens, sed captans quancumque posset occasionem, dolo lentavit ut Gordiano redderet infensos milites, atque adeo ut ipse ab iisdem collega Gordiani in imperium posceretur; quod, licet Gordiani amicis adversantibus, est tandem ex animi sententia consecutus; sed nec his contentus, ex collega progressus est in tyramum. Haec omnia Capitolinus. At de adepto a Philippo imperio dicemus anno sequenti. Agebantur haec in Persarum finibus.

2. *Romae atibique ecclesiarum eriguntur.* — Cum autem hoc tempore, omni ex parte persecutio cessante, Dei Ecclesia tranquille ageret; ea bene usi occasione Ecclesiarum praesides, Christianam religionem propagare, propagataque illustrare aedificiis pro-

viribus studuerunt. Hinc factum, ut (quod habet liber de Romanis Pontificibus) Fabianus papa nulla aedificia in caemeteriis fieri jussit. Quae enim subitas terras latebant in cryptis arenariis sepulcra sanctorum martyrum, erectis desuper aedificiis reddita sunt clara atque conspicua, Christianorumque usui opportuna, qui ex more eadem caemeteria, ut orarent, frequenter adire solebant.

3. At non Fabianus tantum hoc pacis tempore Romae struebat ecclesias; sed alii quoque episcopi in suis quique sedibus ad fidelium commoditatem Deo dicanda aedificia erigebant; et inter alios (ut testatur Gregorius Nyssenus) memoria insignis est de episcopo Neocasarea in Ponto Gregorio Thaumaturgo; qui cum immensum civium numerum convertisset ad fidem, nobitem erexit ecclesiam, universo fideli populo pecuniam et operam conferente, quod, ut acceptum Deo gratissimum munus, nullo inquam valuit terramotu impetu labefactari. Nam licet civitas illa ex terra motu propemodum funditus periisset, publicis privatisque aedificiis prostratis, templum tamen

illud semper remansit integrum et illaesum. Gregorii fide suffultum : quod idem Nysseus et Theodorus lector¹ testantur. Quin et majori quodam miraculo factum esse videtur, quod, licet Diocletiani edicto

omnes dirui jussa essent ecclesiae, illa tamen illibata permanserit : viscebatur enim integra ejusdem Gregorii Nysseii temporibus, emedis Dei in ea praesidium admirantibus. Idem quoque in omni loco tunc templa atque altaria a fidelibus erecta testatur.

¹ Nysse, in Vit. Gregorii, et Theod. lect. Collect. lib. II.

Anno periodi Graeco-Romanae 5736 — Olymp. 235. An 3. — Urb. cond. 996. — Jesu Christi 243. secundum Baronium 245.
— Fabiani papa 8. — Gordiani imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Arianus*, et *Papus*.

2. *Quinquennialia imperii Augustei Gordiani.* — Gordianus imperii Augustei quinquennialia exhibuit, quorum vestigium retuli in Dissert. Hypal. pag. 229, ubi tamen nummum Oeconis in quo scriptum, *vois decennialibus*, per inconsiderantiam copulavi cum alio nummo, in quo tribunilia pot. VII hujus imperatoris exprimitur. Nummus itaque ille, in ejus postica legitur, *VOIS DECENNALIBUS*, ipso initio imperii Augustei Gordiani, ut moris erat, per-

cussus. Felhus V. C. in nolis ad Compulum de Pascha, ejus S. Cyprianum auctorem credit, quiq; perducitur « usque ad annum quintum Gordiani : Arriano et Papo consulibus, » observat, Chronicorum scriptores res perducere ad annum aliquem insigniorem etiam paulo praeteritum, idque in eo opere videri factum, nimirum ad annum Gordiani imp. ultimum. Verum auctor non ad ultimum Gordiani annum, sed ad ejus quinquennialia respexit; quibus scriptores de more opera sua publicabant.

FABIANI ANNUS 8. — CHRISTI 246.

1. *Philippus occiso Gordiano potitur imperio.*

— Adveniente Christi anno ducentesimo quadragesimo sexto, Peregrino et Emiliano coss., mense Martii (ut auctor est Aurelius Victor) Gordianus imperator a Philippo collega occiditur : at quam crudeliter atque turpiter, Capitolinus¹ narrat his verbis : « Suscepto igitur imperio, cum et Philippus se contra Gordianum superbissime ageret, et ille se imperatorem atque imperatorum prolem, virum et nobilissimae familiae recognosceret, nec ferre posset improbitatem hominis ignobilis; apud duces et milites, adstante praefecto Mevio Gordiano affine suo, in tribunali processit, sperans posse imperium Philippo abrogari : sed hac conquestione nihil egit, cum illum incusasset, quod immemor beneficiorum ejus, sibi minus gratus existeret : et cum milites rogasset, cum aperte duces ambisset, factione Philippi minor apud omnes fuit. Denique se cum videret minorem haberi, petiit ut

aequale saltem inter eos esset imperium; nec impleverit. Dehinc petiit, ut loco Caesaris haberetur; nec id obtinuit. Petiit etiam ut praefecti loco esset Philippo : quod et ipsum negatum est. Ultima preces fuere, ut cum Philippus pro duce haberet, et patere- tur vivere. Ad quod quidem pane consenserat Philippus ipse tacitus, sed omnia per amicos agens nu- tibus atque consiliis. Verum cum secum ipse cogita- ret amorem populi Romani, et senatus circa Gor- dianum, et totius Africae ac Syriae, totiusque orbis Romani, cum et nobilis esset, et nepos ac filius impe- ratorum, et bellis gravibus totam Rempublicam liberasset; posse fieri, ut factione quandoque mihi- tum Gordiano redderet imperium : cum recentes in Gordianum ira militum famis causa vehementes essent, clamantem ante conspectum duci jussit, ac spoliari, et occidi : quod cum primum dilatum esset, post, ut jussit, impletum est. Ita Philippus im- pie, non jure, obtinuit imperium. Imperavit Gor- dianus annis sex. » Hucusque Capitolinus.

¹ Capitol. in Gord.

2. *Non fuisse tunc temporis Philippum christianum ostenditur.* — His de invaso imperio a Philippo sic enarratis, magnopere mea sententia errant, qui hoc tempore eum fuisse christianum affirmant. Nam cum nemo Gentilium historicorum id vel leviter ammisit appareat, multaque praeterea sint antiqua monumenta, quae eum deorum fuisse cultorem manifeste significant : huic quam adstruimus veritati Origenes magnopere suffragatur in fine nobilis illius commentarii, quem contra Celsum elaboravit. Testatur namque Eusebius¹, ab eo illum scriptum fuisse, postquam Philippi pater, et filius regnare coeperunt; nempe (ut ait cum Origenes ipse sexagesimum praetergressus esset suae aetatis annum, qui sequenti Domini anno ducentesimo quadragesimo septimo impletur : nam anno decimo Severi ut idem Eusebius² testatur) natus ipse erat annos decem, et septem, cum numeraretur annus Domini ducentessimus quartus. Sic igitur, cum ex his quae ex Eusebio dicta sunt, constet sequenti anno, vel qui post sequitur, Origenem illud absolvisse opus : ex tribus vel quatuor argumentis inde deductis, ostendi perspicuo posse videri, Philippum imperatorem nequaquam his temporibus christianum fuisse.

3. Ac primum, cum Origenes³ prope finem operis respondens Celso, in eo argumento versatur, ut talium esse ostenderet, quod jaectabat Celsus dicere fideles : Si contingeret Christianos summa rerum potiri, recte atque tuto Dei ope ipsum Romanum imperium fore disposituros. Erat enim haec quoque obiectio Celsi, quam Origenes his verbis recitat : « Beinde rursus Celsus more suo confundens omnia, tribuit nobis, quae a nullo christiano scripta sunt, haec dicens : ne haec quidem vestra vox ferenda ; Si praesentes imperatores ad fidem nostram pertraverimus, pertrahentur rursus alii. Quod si ad hunc modum, aliis post alios in istam massam illectis, tandem omnes ad vestram fidem pertrahendi sunt ; aliquis princeps, alieno periculo cantus, totum genus vestrum extirpabit, priusquam eveniat, quod fore dicitis. » Haec Celsus ; ad quae Origenes : « Ad haec, inquit, respondere nihil est opus, cum nemo nostrum sic loquatur : si praesentes imperatores ad nostram religionem pertraverimus, pertrahentur universi, alius post alium, etc. » Quod si Philippus christianus imperator fuisset, iam illud advenisse tempus Origenes equidem praedicaasset ; sed quod ille, ut ceteri, gentilis esset, in futurum fore id aliquando, ex vaticiniis prophetarum affirmat, ut omnes Gentes obediant Evangelio.

4. Rursus vero cum illi, quam mox subdit, eam hunc Celsi respondit dicenti, Christianos de imperatore bene mereri debere ; pluribus monstrat christianos homines esse imperatorum studiosissimos, omnibusque illis officiis prosequi consuevisse. Sed quomodo, quae haec tam libere Origenes dicere

potuisset, si nuper christianus homo innocentissimum imperatorem adeo tyrannice atque inhumaniter occidisset ? Sed et cum idem Celsus atque objiciat, Christianos abhorreere a militia, et praefecturis ; si Philippus imperator christianus fuisset, quam necessaria Origeni se offerrebat occasio, ut de maxima omnium praefectura, nempe ipso imperio, quo christianus homo potiretur, meminisset ? Sed et cum Origenes in fine addit longe abesse a moribus Christianorum, praefecturas ambire ; quomodo potuit haec absque rubore jactasse, si recens exemplum esset de homine christiano tam impudenter imperium invadente ? At haec ex Origenes.

5. Primum auctor, qui eum christianum fuisse tradidit, Eusebius¹ fuit, qui agens de ejus ingressu in imperium, haec ait : « Ubi Gordianus sex annis continuis Romanorum obierat imperium, Philippus una cum Philippo filio succedit. Fama est, istum christianum namque erat) cum praetorium in die postremae vigiliae Paschalis una cum multitudine in Ecclesia particeps fieri vellet, non prius ab episcopo, qui tum Ecclesia praerat, permissum esse intrare, quam se confessus fuisset, et inter eos qui peccatorum vinculis adhuc tenebantur adstricti, locumque penitentium agendibus praestitutum occupabant, se sua sponte collocavisset : episcopusque dixisse eum non alia conditione, nisi istud faceret, propter multa delicta, quae ab illo ferabantur admissa, aliquando ab ipso in Ecclesia receptum fore ; imperatorem autem alacri animo, et libenti episcopo morem gessisse, et ingenuam modestiam, ac religiosam pianque affectionem Dei timore incitatum reipsa declarasse memorant. » Haec Eusebius.

6. Non inius inficias, veram esse quam narrat historiam, sed nequaquam confissemus hoc primo anno, cum Philippus invasit imperium ; verum ex iis, quae dicta sunt, constare eum fuisse tunc ethnicum ; quando autem id quod tradit contigerit, dicimus postea. Sed magnopere in eum suspicionem adducimur, ut non sine causa opinemur, de Philippo imperatore complures in primis esse deceptos atque hallucinatos similitudine nominum : nempe ut quod esset Philippus Augustalis in Aegypto praefecti existimaverint esse dictum de Philippo Augusto. Meminisse debemus superius dictum esse, Philippum christianum hominem a Commodio imperatore praefectum Augustalem missum in Aegyptum, patrem Eugeniam martyris et ipsum sub Severo martyrio coronatum. Facillimeque irrepserit error, ut Philippus Augustalis, diceretur Philippus Augustus. De nobili praefectura Augustali, qui jure regio (ut ex Tacito atque Strabone diximus) Aegypto praerant, pluribus in Notis egimus.

7. Deceptos namque complures fuisse, ut quae erant Philippi Augustalis, tribuerentur Philippo Augusto, testatur etiam Zonaras in Philippo, dum ait multos opinatos esse Eugeniam martyrem fuisse filiam Philippi Augusti, quam constat e Philippo

¹ Euseb. lib. VI, c. 27, 29. — ² Mem. lib. VI, c. 3. — ³ Orig. contra Cels. lib. VIII, prope finem.

¹ Euseb. lib. VI, c. 27.

Augustali, et Claudia matre genitam. Fuit inter alios Cedrenus, qui eodem quoque errore lapsus est; dum enim de Philippo imperatore agit, ipsum parentem fuisse Eugeniæ martyris tradit. An autem in eundem errorem Eusebius quoque impegerit, haud affirmare tutum est, cum constet ipsum cognitum habuisse binas illas Origenis epistolas, quarum alteram, (ut ait¹) ad Philippum imperatorem conscripsit, alteram ad ejus conjugem Severam Augustam, ex quibus perfacile intelligere potuisset, an vere Philippus imperator christianus esset, necne. Quas quidem epistolas post absolutum commentarium contra Celsum ab Origene scriptas esse, tum ex iis, quæ ex eodem auctore sunt superius dicta, tum etiam ex ordine scriptorum ejus ibidem ab Eusebio recensito, necesse est affirmare.

8. Præter graecos auctores, latinorum quoque ex antiquis assertores christianitatis Philippi, sunt Vincentius Lirinensis² et Orosius³, ambo S. Augustini aequales; et post hos omnes Cassiodorus⁴ id ipsum testatus est; recentiorum vero plane innumeri. Vincentius autem cum de Origene agit, hæc ait: «Ejusdem epistolæ testimonium perhibent, quas ad Philippum imperatorem, qui primus Romanorum principum christianus fuit, christiani magisterii auctoritate conscripsit.» Cognovisse plane eas visus est Vincentius, qui et ejus essent argumenti declarat; adeo ut omnis erroris debeat abesse suspicio. Orosius autem de eodem imperatore: «Nec dubitum est, inquit, quin Philippus hujus tantæ devotionis gratiam, et honorem ad Christum, et Ecclesiam reportarit; quando vel ascensum fuisse in Capitolium, oblatasque ex more hostias, nullus auctor ostendit.» Hæc ipse.

9. Cæterum sicut constantissime affirmare non dubitamus, eum cum invasit imperium, fuisse gentilem; ita a christiana fide alienum non desessisse, Acta etiam martyris Pontii non obscure significant. Eorum enim testimonio, de ambobus Philippis patre atque filio traditur, christianam fidem suscepisse eo anno, quo Urbis natalis millesimus numeratur, nempe quarto ejus imperii, quod in tabulis ecclesiasticis, in antiquis, inquam, Martyrologiis Romanæ Ecclesie, Usuardi, atque Adonis, his verbis notatum

DIVO GORDIANO VICTORI PERSARUM, VICTORI GOTHORUM, VICTORI SARMATUM, DEPULSORI ROMANARUM SEDITIONUM, VICTORI GERMANORUM, SED NON VICTORI PHILIPPORUM.

Porro hunc titulum Licinius everlisse dicitur, cum nactus imperium, videri vellet se a Philippis originem trahere. » Hæc Capitolinus; qui et de ulione in occisores Gordiani hæc ait ex Cordo: «Omnes

habetur¹: «In Gallia, S. Pontii martyris, cujus prædicatione et industria, postquam duo Philippi Cæsares ad fidem Christi conversi sunt, ipse sub Valeriano et Gallieno, martyrii palmam adeptus est.» Hæc ibi. In Actis² vero ejusdem Pontii hæc scripta habentur: «Pontius præfectura auctus, familiariter notus erat, et amicus Philippis imperatoribus. Hic vero anno condita Urbis millesimo dixerunt ei: Eamus, et propitios nobis faciamus deos magnos, qui nos in hunc Romanæ urbis millesimum perduxerunt. Pontius vero multis modis subterfugere nitebatur: sed illi, ut amicum, coegebant eum facere sacrificium. Tum ille credens sibi oblatam a Domino occasionem: O piissimi, inquit, imperatores, cum a Deo vobis collatum sit angustum in homines imperium; cur non eum potius adoratis, a quo tanto aucti estis beneficio? Philippus imperator respondit: Ego vero ea causa magno deo Jovi sacrificare cupio, quod ab illo hæc mihi collata sit potestas. At Pontius subridens: Ne erres, inquit, imperator; est Deus omnipotens in cælis, qui omnia condidit verbo suo, et spiritus sui gratia animavit. Quid plura? Imperatores his, et aliis ejus sermonibus permoti crediderunt, et a S. Fabiano papa baptizati sunt. Porro Fabianus, et Pontius fani Jovis idola confregerunt, et ipsum templum funditus subruerunt; multique de populo conversi ad Dominum, undis salutaribus expiati sunt.» Hæc, et alia de Pontio ibi. Quæ vero illic apponuntur de Jovis templo diruto a Philippo imperatore atque Fabiano papa, ab alio aliquo potius fuisse addita putamus; nam in aliis ejusdem Pontii Actis³ ea desiderantur. Rursus vero, quæ superius sunt recitata ex Eusebio de episcopo qui Philippum in ecclesiam ingredi vetuit, antequam penitentia peccata diluisset, hæc contigisse Romæ sub Fabiano papa, est omnium prope sententia; sed de his inferius agendum.

10. At antequam ulterius progrediamur res a Philippo imperatore tunc gestas narrare, quæ sunt reliqua Gordiani, hic ex Capitolino scribamus: «Perlato Romam nuntio de nece Gordiani, a cærente senatu relatus est inter divos. Sed et corpus ejus ab ingratis licet mililibus honoratum est sepulcro in finibus Persidis, hujusmodi inscriptione insignito:

qui eum gladio appetiverunt, qui novem fuisse dicuntur, postea interceptis Philippis, sua manu, suisque gladiis, et iisdem quibus illum percusserant, interisse dicuntur.» At de his satis.

¹ Euseb. lib. vi. c. 29. — ² Vincen. Lirin. advers. hæres. c. 23. — ³ Oros. lib. vii. — ⁴ Cassiodor. in Chronico.

¹ Mart. Rom. die 14 Maii, et Usuard. ea die. — ² Extat apud Sur. tom. vii. die 13 Maii, et manuscr. — ³ Descripsit eam Nombrit.

Anno periodi Graeco-Romanae 5737. — Olymp. 255. an. 4. — Urb. cond. 997. — Jesu Christi 244. secundum Baronium 246.

— Fabiani papae 9. — Philippi imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Peregrinus*, et *Fulvius Emilianus*.

2. *Gordianus occiditur.* — Philippus Arabs, qui anno elapso praefectus praetorii factus fuerat, statim Gordiano insidias paravit; effectumque ut palam ad imperium posceretur, inquit Capitolinus in Gordiano III. cap. 29, qui subdit: « Amici Gordiani primum vehementissime respondebant; sed cum milites fame viverentur, imperium Philippo mandatum est; jussumque a militibus, ut quasi tutor ejus Philippus cum eodem Gordiano pariter imperaret. Suscepto igitur imperio, cum et Philippus se contra Gordianum superbissime ageret, et ille se imperatorem atque imperatorum prolem recognosceret: in tribunali conquestus est, sperans posse imperium Philippo abrogari. Sed hac conquestione nihil egit, etc., » qui ait postea, Philippi jussu Gordianum occisum. Uno itaque eodemque tempore Philippus cum Gordiano imperavit, cumque inter eos non conveniret, quilibet in particulari leges emisit, quod nemini observatum vidi. In Codice Justiniano, Lex 6 *Ad exhibendum*, a Philippo Augusto data est *II id. Mart.*, *Peregrino et Emiliano coss.* Lex vero 6 *De collationibus*, data est a Gordiano *VII kalend. Maii*, *Peregrino et Emiliano coss.* Ex quo liquet Gordianum exente mense Aprilis adhuc in vivis fuisse, deceptosque passim recentiores chronologos, qui cum mense Martio, quo praefata lex a Philippo data, interemptum scripsere, quemadmodum et qui arbitrati sunt in secundo rescripto loco, *VII kalend. Maii*, legendum esse, *VII kalend. Martii*. Gordianus enim septimum imperii annum affligit, quod ex nummo a Mediobarbo in Numismatis Imp. e musro suo producto, certum redditur. In eo legitur: IMP. GORDIANVS PIVS FEL. AVG. in postica: P. M. TR. P. VII. COS. II. P. P. S. C. Alium jam Occo eadem tribunitia pot. VII signatum retulerat. Accurate itaque Eusebius lib. 6, cap. 24, cum sex annis integris, *EXACTO SEX*, imperium administrasse, Orosius vero lib. 7 Hist. cum septem annis in imperio mansisse scripsere. Quare non dubium, quin septimum tribunitiam potestatem, seu septimum imperii annum inchoarit, ideoque quin VII kalendas Maii adhuc imperavit. Elerque Victor alique, qui ei annos sex tribuunt, numero rotundo loquuntur. Capitolinus in Gordiano III. cap. 22, scribit Gordianum vicesimo secundo atatis anno perisse, a quo dissentit Herodianus, qui ait, « cum annorum esset ferme tredecim, » Romanum imperium suscepisse.

3. *Philippus junior Caesar dictus, et tribunitia*

potestate donatus. — « Philippus una cum Philippo filio in ejus » Gordiani nempe « locum successit, » inquit Eusebius loco citato. Ipso itaque imperii initio M. Julius Philippus M. Julium Philippum filium adhuc puertum Caesarem renuntiavit, et tribunitia potestate donavit. Quod ipsemet Eusebius in Chronico anno primo Philippi indicat, quando ait: « Philippus Philippum filium suum consortem regni fecit. » Cum enim in eodem Chronico Tiberium imperatorem Druso filio tribunitiam potestatem tribuisse significare VIII. aliis verbis non utitur quam istis: « Tiberius Drusum consortem regni facit. » Id etiam demonstrant inscriptiones duae, quarum altera infra adducetur; in alterius vero principio legitur:

IMP. CAESAR. M. JULIUS. PHILIPPUS.
PIVS. FELIX. AVG.
PONT. MAX. TR. POT. IIII. COS. III.
DES. P. P. PROC. ET.
IMP. CAESAR. M. JULIUS. PHILIPPUS.
PIVS. FELIX. AVG.
PONT. MAX. TR. POT. IIII. COS.
DESIGNAT. P. P.

In fine vero haec verba habentur:

IMP. M. JULIO. PHILIPPO. PIO. FEL.
AVG. COS. DES. IIII.
ET IMP. M. JULIO. PHILIPPO. PIO FE.
AVG. COS. II. DES. COS.

Estat haec inscriptio Neapoli in lamina aerea, inlegraque refertur a Sponio in Miscellaneis Erudit. Antiquit., pag. 244. Cum vero dedicata fuerit anno CCXLVI, quo Philippus senior secundum consulatum gerebat, et consul III designatus erat, liquet Philippum juniorem currenti anno tribunitiam potestatem exornatum fuisse, alioquin anno CCXLVI, quo consul II designatus erat, quaram tribunitiam potestatem quemadmodum et pater, non numerasset. Quamobrem duos Philippi junioris nummos, a Golzio relato, mendosos esse oportet, cum in iis legatur: IMP. PHILIPPVS AVG. TR. P. II. COS. II. nec sinceriores duo alii ibidem recitati, in quibus is dicitur: TR. POT. III. COS. II. cum non tantum praefata inscriptioni repugnent, sed etiam numismati a Mediobarbo relato, pag. 350, in cujus postica dicitur: P. M. TR. P. IIII. COS. P. P. Quare recte Cassiodorus in Chronico scri-

bit Philippum imperatorem factum « mox Philippum filium suum consortem regni » fecisse. Hinc factum ut in variis Codicibus Justiniani legibus hoc anno emissis, nomen Philippi imperatoris et Philippi Caesaris legatur. Zonaras scribit, occiso Gordiano, Philippum imperium occupasse, « Philippo filio in via collega adscito. » Facta igitur ea muncupatio, dum ex Oriente Romanus Philippus veniret.

3. *Eusebius aliique Philippum imp. christianum faciunt.* — Ad num. 2 et seqq. Philippum imperatorem Christianam religionem amplexum esse putavit Eusebius lib. 6, cap. 27, cujus verba Baronius num. 5 recitat: « Fama est istum, » christianum namque erat, « cum precatum in die postrema vigiliae Paschatis, una cum multitudine particeps fieri vellet; non prius ab episcopo, qui tum Ecclesiae praeerat, » nempe sancto Babyla episcopo Antiocheno, « permissum esse intrare, et quam se confessus fuisset, et inter eos qui peccatorum vinculis adhuc tenebantur adstricti, locumque penitentiam agentibus praesitum occupabant, se sua sponte collocavisset. » In Chronico vero: « Primus omnium ex Romanis imperatoribus christianus fuit. » Et denique in Vita Constantini M. lib. 4, cap. 62: « Solus ex omnibus qui unquam fuerunt imperatoribus Constantinus, in Christi martyris renatus et consummatus est, » id est, in Ecclesiis, quia forte supponit Philippum occulte baptizatum fuisse. Quam opinionem de conversione Philippi ad fidem nostram ab Eusebio hausert Paulus Orosius et Vincentius Lirinensis a Baronio num. 8 citati, et ante illos divus Hieronymus, lib. de Scrip. Eccles., cum de Origene loquitur. Mito alios qui serius loquuntur, quia alter alterum exscripsit. Doctissimus Hueticus, lib. 1 Origenian., cap. 3, num. 12, autumat *Philippum* sub ipsa imperii sui initia Christi doctrinam secutum esse, quod in eorum Christianorum jam creatus imperator recipi postulaverit Antiochia, quo nonnisi post arceptum recens imperium sese usquam contulit. Denique Baronius, cui in prima hujus voluminis editione adhaesi, arbitratur eum nonnisi postquam ludos saeculares exhibuit, Christo nomen dedisse.

5. *Ante Constantinum M. imperatores omnes fuerunt ethnici.* — Verum re maturius examinata, nunc non dubito, quin Eusebius, quod habet de christiana professione Philippi, ex incerta auditione retulerit; cum Laetantius Eusebio coaevus et Crispi Constantini M. filii praeceptor in proemio lib. 1 de Institut., cap. 1, scribat: « Hoc opus nunc nominis tui auspicio inchoamus, Constantine imperator maxime, qui primus, Romanorum principum repudiatis erroribus, majestatem Dei singularis, ac veri, et cognovisti et honorasti. » Sulpicius Severus qui anno quadragesimo duos sacre Historie libros publicavit, verba faciens de pace sub Constantino M. Ecclesiae data, postquam narravit persecutionis finem ait: « Tum Constantinus rerum potiebatur, qui primus omnium Romanorum principum christianus fuit. » Theodoretus episcopus Cyri lib. 5, cap. 39: « Ante Constantini Maximi principatum quotquot

Romani imperatores fuerunt adversus pietatis colles furere non destiterunt. » Auctor anonymus Vita S. Pachonii abbas fere coaevus, qui ideo sequenti saeculo vixit, asserit etiam Constantinum M. fuisse primum imperatorem christianum. Ejus verba exhibebimus anno cccxxvii, num. 14, et anno cccxxiv, num. 5, verba S. Ambrosii idem asserentis. In secundo Concilio Niceno, Actione sexta, pag. 406, Epiphanius diaconus legit: « a temporibus istis, » nempe a praedicatione Apostolorum, « usque ad Constantinum imperatorem, qui primus ex christianis regnavit, transierunt anni quasi trecenti, cum prius tyrannidem pagani exercerent. » Constantinus Porphyrogeneta in lib. de Administrando imperio, cap. 12: « Cum Deus imperatorem fecit Constantinum illum magnum qui primus christianus imperium tenuit; » Porphyrogeneta vero anno cxxvi in Oriente regnare cepit. Praeterea complures alios Porphyrogeneta velutiores, quia ex his satis quilibet percipere potest jamdum Eusebii errorem animadversum fuisse et Constantinum M. primum imperatorem christianum agnunt.

6. *Acta S. Pontii supposititia.* — Baronium ad Eusebii opinionem tuendam praecipue pertraxisse videtur Acta sancti Pontii martyris, a Baluzio postea ex tribus codicibus Mss. Bibliothecae Colberginae lib. 2 Miscel. pag. 124 et seqq. publicata, et a Bollandi ad diem xiv mensis Maii quo colitur; in illis enim dicitur sanctum Pontium utrumque Philippum ad fidem christianam convertisse: « Cumque gratia individua in eis esset, tertio imperii eorum anno, expleto millesimo anno a conditione Romae, cum diis suis sacrificandum pergere vellent, dicunt beato Pontio: Eamus, et repropitiemus nobis deos magnos, qui nos in istius millesimi anni circulum natalis Romae perduxerunt. » Paulo post Valerius contubernalis S. Pontii, cui illa Vita attribuitur, refert Pontium, postquam utrumque imperatorem christianum fecisset, advolasse ad Fabianum urbis Romae episcopum, ea quae a se gesta essent narrasse, addique: « In initio templum, quod magnum vocabant, ex jussione imperatorum arripientes sanctus Fabianus, et beatissimus Pontius, confringentes omnia ejus sculpitula, simul cum templo funditus subverterent. Ita factum est, ut omnis populus ad notitiam Domini nostri Jesu Christi cum alacritate et gaudio concurreret, ut baptismatis unda perfusi Domino benedicerent. » Bollandus in Comment. praevio ad Acta illa, num. 2, ait: « Censemus ea quoad substantiam historiae indubitanter recipi posse, esto num. 9 et alibi grandior aliqua avexis inveniantur, ubi de templorum destructione, et populi Romani conversione sub Philippis christianis imp. sit mentio. » Verum ex verbis illis longe post sancti Pontii martyrium ea Acta scripla fuisse et scriptori coaevaneo afflicta palam evincitur, quod, cum intelligeret Baronius, dicit sese putare ea verba ab aliquo potius fuisse addita et in illis ejusdem Pontii Actis apud Mombritorium ea desiderari. At ea esse auctoris Actorum, non vero alicujus interpolatoris demonstrant editiones Baluzii et Bollandi ad fidem

Mss. concinnate. Ex illis itaque Actis nihil hanc in rem erui potest.

7. *Litteræ Origenis ad Philippum non ostendunt eum fuisse christi-annum.* — Neque etiam ad rem facit quod prodit Eusebius lib. 6, cap. 36, ubi de libris ab Origene compositis mentionem facit : « Extat ejus epistola ad imperatorem ipsum Philippum, et altera ad conjugem illius Severam, » quibus ex verbis Baronius num. 7 deducit Eusebium facile intelligere potuisse, an vere Philippus imperator christianus esset. Nam Eusebius non asserit sese eas Epistolas legisse, et si vere Philippus, ejusque conjux litteras illas acceperint, non inde magis sequitur eos christianos fuisse, quam Antoninum imp. Evangelio credidisse, quod ad eum sanctus Justinus martyr scripserit. Denique quod ad Baronius, num. 7, ex Orosio lib. 7, cap. 13, nullum auctorem tradere Philippum in ludis secularibus ascendisse in Capitolium, et ex more hostias immolasse, confutabitur anno CCXLVII, quo de ludis secularibus sermo erit. Hic tantum dicam, non majorem fidem adhibendam esse Eusebio Philippum imp. christianum facienti, quam eidem

lib. 1 Hist., cap. 13, affirmanti *Abgarum* Edessenorum regem, auditis Christi miraculis ad ipsum litteras dedisse, et Christum mutuas ad eum litteras scripsisse, quibus se missurum ad ipsum unum ex Apostolis suis pollicitus est, missumque narrat a Thema apostolo Thadeum unum ex LXX discipulis, qui Servatoris promissa impleveret. Neque enim minus supposititia Philippi imperatoris penitentia ab Eusebio narrata, quam duæ epistolæ Abgari ad Jesum et Jesu ad Abgarum, quam utramque Gelasius papa in Decreto de libris apocryphis inter libros apocryphos recenset. Nec etiam major fides Hieronymi de conversione Philippi imperatoris loquentis, quam cum in lib. de Script. Eccles. de Seneca scribit : « Quem non ponemus in catalogo Sanctorum, nisi ne illæ epistolæ provocarent, quæ leguntur a plurimis Pauli ad Senecam, et Senecæ ad Paulum, » Priores scriptores christiani fidei nostræ promovendæ toti addicti, et summo animi candore præditi, sese sæpe nimis faciles in iis, quæ religioni favebant, præbuerunt, ut innumera exempla demonstrant.

FABIANI ANNUS 9. — CHRISTI 247.

1. *Plotinus Romæ docet et scribit.* — Christi anno ducentesimo quadragésimo septimo, Philippus Aug. consul creatus est, et cum eo Fabius Titianus; quo idem imperator Romanæ se contulit.

Hoc eodem anno ut auctor est Porphyrius ¹, Plotinus platonice philosophus, Ammonii christiani hominis discipulus, Romam veniens, publice profiteri cepit; habetur is inter ethnicos platonice philosophiæ studiosos facile princeps. Quæ autem ab Ammonio percepisset, haud facile, utpote infima philosophiæ secreta, omnibus patefecit; de eo enim hæc idem habet Porphyrius : « Imperante Philippo, Romam venit quadragésimum jam natus ætatis annum. Cum vero Herennius, et Origenes, et Plotinus olerint inter se constituissent, ne Ammonii dogmata ederent, quæ audita ab eo, tanquam in primis purgata, præcipue comprobarentur; Plotinus quidem sicut promissis, familiariter quidem nonnullis excipient salutantes, instituta vero Ammonii secreta intezaque conservans, Herennius autem primus pacta dissolvit, et Origenes anticipantem Herennium est deinde secutus. » Hæc Porphyrius. Sed quamnam ea fuerint secreta, licet dicat tum ab Herennio, tum ab

Origene diffamata, nobis tamen hæcenus incomperta sunt.

2. Quid autem S. Augustinus ² de schola Plotini Romæ hoc anno proberi incipientis referat, hic intevare operæ prelium existimamus; ad Dioscorum enim hæc scribit : « Tunc Plotini schola Romæ floruit, habuitque condiscipulos multos acutissimos, et solertissimos viros; sed aliqui eorum magicarum artium curiositate depravati sunt; aliqui Dominum Jesum Christum ipsius veritatis atque sapientiæ incommutabilis, quam conabantur attingere, cognoscentes gestare personam, in ejus militiam transierunt. » Hæc ipse : al de his superius in Ammonio, ubi, et de Plotino plura. Inter alios a Plotino editos commentarios, meminit Porphyrius scripti ab eo libri adversus Gnosticos, sic dicens ³ :

3. « Erant Christiani eo tempore multi, tum alii, tum ex antiqua philosophia egressi hæretici, Adelphei, Aeylinique sectatores, qui Alexandri Labyri, Philocomi, Demonstrati Lydi plurimos libros circumferebant, et revelationes quasdam Zoroastris, Zostriani, Nichorei, Allogonis, Mesi, aliorumque ejusmodi, palam ostendentes, et deceperunt multos,

¹ Porphyr. in Vita Plotini.

² Aug. ep. LVI. in fine. — ³ Porphyr. in vita Plotini.

et ipsi decepti jam fuerant, asserentes Platonem intelligibilis essentia profundum minime penetrasse. Quamobrem Plotinus nullas in disputationibus suis in eos argumentationes intulit, scripsitque contra eos librum, quem, contra Gnosticos, nos inscripsimus, nobisque reliqua discutere, et iudicare commisit. Amelius autem libros quadraginta composuit contra librum Zostriani. Ego vero Porphyrius argumentationibus multis ostendi, librum Zoroastris ab illis inscriptum, adulterinum novumque esse, et ab eis contactum, qui struebant haeresim, ut institutiones suae esse Zoroastris veteris crederentur. » Itacisque Porphyrius.

4. Marsilius Ficinus ¹, qui Plotini commentarios egregie illustravit, haec habet in commentariis in librum octavum Plotini, quae ad haec, de quibus agimus, spectant: «Plotini autem mentem, inquit, non fuisse a christiana lege penitus alienam, ex eo conicere possumus, quod cum Ammonii semper chri-

stiani discipulus fuerit, et christianissimi Origenis semper amicus, convenisse dicitur una cum Origene atque Hieremio, se nunquam ab institutis Ammonii discessurum; idque, sicut promiserat, servavisse. Praeterea Gentilium deorum cultum alto animo aliquando contempsisse. Emilio ad hoc exhorlante, Porphyrius ipse discipulus ejus est testis. Denique ab haereticis nullis Platonem suum partim depravantibus, partim etiam contemnentibus, frequenter irritatus, respondit quidem latissime, nihil tamen in respondendo commune Christianis inseruit, sed propria duntaxat ad haeresim; cum alioqui impune in Christianos invehi ea tempestate liceret, et offerretur occasio. » Haec ipse. Ad de Origenis congressu cum Plotino Romae habito dicemus anno sequenti. Hoc item anno secundo, quo e Perside imperator Romanus advenit, Philippum filium creatum fuisse Augustum, nummi significant, quibus haec inest inscriptio ², ADVENTUS AVGG. S. C.

¹ Marcell. Ficini. in commen. Plotini. c. 7.

² Apud Adol. Oecon. lib. de num.

Anno periodi Graeco-Romanae 5738. — Olymp. 256. an 1. — Urb. cond. 998. — Jesu Christi 245. secundum Baronium 247.

— Fabiani papae 10. — Philippi imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 4 et seqq. Coss. *M. Julius Philippus Aug.*, et *Fabius Titianus*. Consulatus Philippi juxta primam regulam.

2. *Philippus anno elapso Romam venit.* — Utriusque Philippi Romam adventus anno praecedenti contigit, ut ex iis, quae tunc diximus, certum redditur. Non bene itaque Baronius num. 4 habet: «Hoc item anno secundo, quo e Perside imperator Romanus advenit, Philippum filium creatum fuisse Augustum nummi significant, quibus haec inest inscriptio: ADVENTUS AVGG. S. C.» Mediobarbus, qui recte vidit, Philippum juniorem anno tantum CCXLVII appellatum Augustum fuisse, quod et infra demonstrabimus, perperam tamen hoc anno scribit, Philippum Romam rediisse cum filio, et eidem in itinere tribuniticam potestatem communicasse. Utrumque enim ad annum praecedentem omnino referendum, quo et ei consignanda erant numismata Philippi senioris, in quorum postica legitur: vel, ADVENTUS AVGG. vel, FORTUNA REDUX, vel, CONCORDIA AVGG., ea enim anno praecedenti, quo Philippus Romam venit, percussa. Sed ex illis male deduxit

Baronius Philippum juniorem, quando Romam cum patre rediret, Augustum ab eo appellatum esse.

3. *Cæsares in nummis quandoque Augusti appellati.* — Deprehendi enim, Cæsares conjunctim cum Augustis in nummis memoratos, Augustorum etiam nomine designatos esse, quod tot exemplis infra demonstrabo, ut res in dubium revocari non debeat. Hinc non mirum, si in praefatis nummis duo Augusti exprimantur, licet Philippus junior Caesar tantum esset, quando ii cusi. Ea loquendi formula in nummis usurpari solita, Maximino Augusto imperante, quae postea in magno usu fuit. Licet enim Julius Maximus ejus filius Caesar solum esset, tamen Mediobarbus duo ejus numismata producit inscripta: MAXIMVS CAES. GERM. in postica utriusque VICTORIA AVGGSTORVM: quae epigraphae in duobus etiam Maximini Augusti nummis sculpta. Certum itaque Maximum Caesarem ideo in iis nummis Augusti nomine designatum, quia in illis conjunctim cum patre Augusto emittatur.

FABIANI ANNUS 10. — CHRISTI 248.

1. *Origenes ad Fabianum suam scribit Apologiam.* — Anno sequenti ducesimo quadagesimo octavo. Praesens et Albinus consulatum adierunt. Hac summae pacis occasione, favente imperatore Christianis, ulro citroque dandis inter se litteris tutiori patefacta via. Origenes ¹ tum ad Fabianum Romanum pontificem, tum ad alios episcopos, recte fidei scripsit confessionem; testatur id enim Eusebius, cum ait: « Scribit praeterea Fabiano Romano episcopo, aliisque permultis Ecclesiarum praesidibus, de sua recta, et orthodoxa de fide christiana sententia. » At quorsum haec? Dicam; sed prius, quae paulo ante idem tradit Eusebius ², hic referenda: « Jam, inquit, tertius annus eo regnante praeterierat, cum Heraclas ministerium Ecclesiae Alexandrinae undecim annis executus, e vita decessit, et ejusdem Ecclesiae episcopatum obtinuit Dionysius. » Haec ipse. Quae sub Demetrio olim adversus scripta Origenis excitata sunt turbae, quando, ut dictum est, ob haereses in eis inventas meruit ab eodem excommunicari Demetrio; eo defuncto, penitus consopitae fuerunt, in omnibus Origeni favente Heraclae Demetrii successore. Sed eo extincto, cum in locum ejus successus Dionysius esset; licet ejusdem Origenis olim fuisset discipulus, attamen veritatis ardore aestuans, nullam ejus rei ducens rationem, et Deo cuncta post habens, ipsum Origenem, qui jam scripta sua multis erroribus aspersa divulgata, cepit acriter impugnare, et in multis haeresibus accusare.

2. Origenes autem, cum tot tantaque a se scripta jam edita haud facile corrigere aut emendare posset, aut vellet; haec una tantum via suae integritati consulere satis arbitratus, recte fidei professionem primo ad Fabianum Romanum pontificem tanquam ad totius Catholicae Ecclesiae praesentem, mox ad alios misit episcopos; intexit illam Eusebius in sua pro Origene (ut testatur) scripta Apologia, quae excidit. Quid autem ab eo scripta fidei confessione contentus; nihil praeterea Eusebius scribit, et ut puto, dolo reticuit, quippe qui ut saepe superius demonstravimus, quae essent tantum ejus laudis, memoria commendavit; reliqua vero, quibus reprehensione non caruit, vel tacuit, vel certe excusavit. Verum quod plane certum atque compertum habeamus, Origenem his Philippo imperatoris temporibus Romam se contulisse; par

est credere, cum a Fabiano in re tanta ad dicendum causam fuisse vocatum, vel quod ille non recepisset ab eo scriptam fidei confessionem, ipsum sponte Romam apud eum se purgaturum accessisse.

3. *Origenes Romae.* — De adventu autem Origenis Romam Philippo tempore, nihil penitus Eusebius, qui prioris tantum illius adventus tempore Zephyrini papae (ut vidimus) meminit. At venisse ipsum Romam his temporibus, cum Plotinus Romae doceret, Porphyrius in Vita Plotini perspicue demonstrat, dum haec ait de eo Romae publice proficiente: « Cum Origenes aliquando venisset in scholas, Plotinus statim genas rubore suffusus assurgere voluit. Sermones vero ab Origene continuare rogatus, respondit: Studium loquendi cessare, quando qui loquitur, animadvertit se ad illos, qui idem ipsi noverint, verba facturum. Atque ita, cum pauca quadam dissernisset, inde surrexit. » Haec Porphyrius; qui, et quanta aestimationis habilis fuerit Origenes etiam ab externis, his plane verbis demonstrat, itemque ex testificatione Longini alius recitata, dicentis: « In secundo genere Platonici quidam Ammonius atque Origenes quibus cum nos diu versati sumus, viris profecto, intervallo non parvo sui saeculi philosophos intelligentia superantibus. »

4. Sic igitur ex ejusmodi Origenis cum Plotino Romae congressu inito, cum constet non nisi Philippo imperatoris temporibus Plotinum Romam venisse, ibique primum docere cepisse; ejusdem Origenis, Romam Fabiani papae tempore adventum contigisse, satis videri potest haberi testatum; nam ut ex eodem Porphyrio auctore dictum est, non alibi quam Romae, et sub Philippo Plotinus primo docere cepit. Antehac enim sub Ammonii disciplina undecim annis insu-
pulis, indeque peregrinatus ad Persas, mox sub Philippo Romam se contulit. Nec est, quod ad post Philippo tempora idem Origenis Romam adventus possit aptari; nam postea Decio regnante, ac persecutionem gravissimam in Christianos excitante, omnis Christianis mutuis congressus interceptus esse videri poterat, commentu sublato. Caterum haud diutius Roma moratus esse Origenes videtur, qui in Orientem regressus, adversus obortas in Arabia haereses, una cum orthodoxis episcopis certamen inivit: quoniam porro ille fuerint, suo loco opportunius dicentur.

5. *Dionysius Heraclae successor in sede Alexandriae.* — Quod vero spectat ad Heraclae obitum, et Dionysii successionem; dum undecim tantum illi

¹ Euseb. lib. vi. cap. 29. — ² Idem lib. vi. cap. 28.

tribuuntur anni, error videtur in numerum irrepsisse; cum ex iis, quæ ex Eusebio sunt superius dicta, quatuordecim saltem anni ejus sedis adnumerentur. S. Hieronymus ¹ ad Evagrium scribens, quid in ea Ecclesia usque ad hæc Dionysii tempora in electione episcoporum agi consueverit, narrat his

¹ Hieron. epist. LXXXV.

verbis: « Alexandria a S. Marco evangelista, usque ad Heraclam, et Dionysium episcopos, presbyteri semper unum ex se electum in excelsiori gradu collocatum, episcopum nominabant; quo modo si exercitus imperatorem faciat, aut diaconi eligant de se quem illustrium noverint, et archidiaconum vocent. » Hæc ipse; sed de his alias superius.

Anno periodi Græco-Romane 5739. — Olymp. 256. an. 2. — Urb. cond. 999. — Jesu Christi 246. secundum Baronium 248.

— Fabiani papæ 11. — Philippi imp. 3.

1. *Consides.* — Ad num. 4 et seqq. Coss. *Brutius Prærens*, et *Nummius Albinus*.

2. *Duo Origenes, in utro non confundendi.* — Baronius num. 3 existimavit, Origenem illum, cujus mentio in Vita Plotini, diversum non esse ab Origene Adamantio. Sed Valesius in Notis Eusebianis lib. 6, cap. 49, et Huetius lib. 1 Origenianorum, cap. 1, num. 7, docte ostendunt geminum Origenem Ammonio operam ad audiendum dedisse, alterum Adamantium Leonidis martyris filium, alterum illum qui cum Herennio et Plotino a condiscipulatu conjuncte vixit, et cujus frequens occurrit mentio in Vita Plotini a Porphyrio conscripta, et in libri de Fine a Longino elucubrati fragmento, quod huic ipsi Vita Porphyrius intexuit. Hæc eorum rationes, Adamantium Origenem Ammonio auditorem multam ex scriptis apud posteros gloriam fuisse consecutum a Porphyrio traditum est; at Origenem alterum Plotini sodalem nihil præter libellum de demonibus scriptum reliquisse, docent eundem Porphyrius et Longinus. Imperantibus præterea Gallo et Volusiano Origenem eum, qui Adamantius vocatur, extremum clausisse diem, prodit Eusebius; Origenem vero alterum sub Gallieno librum quemdam elaborasse in eadem Plotini Vita scriptum Porphyrius reliquit. Quibus tertium illud argumentum additur, Origenem Adamantium sibi valde adolescenti cognitum aliquando fuisse Porphyrius tradidit; quod profecto non dixisset, si diuturna sibi cum illo et constans intercessisset necessitudo: Origenis autem alterius Romæ condiscipulum et æqualem fuisse Porphyrium, memorie prodidit Eusebius. Sane imperium tenente Philippo, iter Romam nequam suscepisse Origenem Adamantium, et Roma omnino per id tempus abfuisse certissimum est; nec enim tam longam peregrinationem credibile est fuisse prætermissores Eusebium et Hieronymum: at Origenem alterum ad Plotinum Romæ tum in scholis publice disserentem accessisse, idem Porphyrius est auctor. Id si animalvertisset doctissimus cardinalis, neque contra Eusebii fidem Origenem Adamantium, quem ab alio non

distinxit, secundo Romam abiisse ad Fabianum papam, purgandi sui causa, excogitasset, neque aliis idem ut crederent, causam præbuisset: hoc enim unus ille Porphyrii locus viro magno persuasit.

3. *Dionysius Alex. Origeni favit.* — Præterea scribit Baronius, num. 4, *Heraclam* episcopum Alexandrinum Origeni in omnibus fuisse, ideoque post Demetrii hujus decessoris mortem turbas adversus Origenem consopitas fuisse: Dionysium vero Heraclæ successorem Origeni infensissimum se præbuisse. Verum, ut Huetius præsul eruditissimus lib. 1 Origenian., cap. 2, num. 15, notavit, non aliter in Origenem *Heraclæ* animatus fuit, ac decessor ipsius *Demetrius*. Gemadius enim in lib. de Viris Illustribus scribit, Theophilum Alexandrinum episcopum tradidisse Origenem, « non a se primum sed ab antiquis patribus, et maxime Heracla fuisse et a presbyterio ejectum, et de Ecclesia pulsatum, et de civitate fugatum. » Idem habet scriptor Vitæ S. Pachonii, et Epistola Synodica episcoporum Ægypti, cujus fragmentum allert Justinianus in Epistola ad Menam: « Cum enim impies orationes habere cœpisset, beatæ memoriæ Heraclæ episcopus, qui tunc florebat, tanquam arator, et vinitor veritatis, studiosus ecclesiastici agri, cum e medio pulchre segetis, sic tanquam vere malam *zizaniam* evellit. » Est simile quidpiam apud Petrum Alexandrinum in Mystagogia, cujus partem recitat Justinianus in eadem epistola: « Quid autem dicam Heraclam et Demetrium beatos episcopos? quales tentationes ab insano Origene passi sunt, eum et dissidia sereret in Ecclesia, quæ ad hanc usque diem turbas in ea excitarunt. » Denique Pofius in Bibliotheca, codice cxviii, ait, edicto Demetrii subscripsisse quotquot ipsi Origeni antea suffragati fuerant. Causam vero cur Origenem a Dionysio episcopo Alex. oppugnatum crediderit Baronius, ibidem nullam allert.

4. *Origenem etiam post mortem laudavit.* — Quare merito Halloixius in Notat. ad Origen. Defen. lib. 1, cap. 22, et Huetius citatus, cap. 3, num. 10, hanc ejus opinionem reptudiarunt, et Origenem, quoad

vixit, summopere a Dionysio observatum, et post ejus mortem etiam laudatum fuisse contendunt. Certe Origeni in tormentis existenti Dionysius Alex. qui ejus fuerat discipulus, librum de Martyrio scripsit, quo animam illi dolere ac miseria labescentem relevaret, et ei solatii praestaret vicem, qui aliis hanc omnibus praebere solitus erat. Tum vita functum laudibus prosecutus est in Epistola ad Theoctimum, seu Theoclitum Caesariensem episcopum, ut a Goharo apud Plotinum codice cxxxv proditum est.

5. *Heracleo Aler. episcopi obitus.* — Heracleo obitus, de quo Baronius num. 4 et 5, anno Christi ducentesimo quadagesimo septimo contigit. Scaliger in *Animadvers.* Euseb. notat, codicum omnium tam scriptorum, quam editerum Chronici Eusebiani una conspiratione Heracleo mortem conjici in annum quintum Philippi: ideoque stare non posse quod tradit Eusebius in *Historia* lib. 6, cap. 35, anno nempe Philippi tertio Heracleam *post sedecim episcopatus annos* diem extremum obiisse. Jam Pontacus in *Nolis ad Chronicum Eusebii* observat, hunc lib. 7, cap. 28, *Historia* asserere, Dionysium e vivis excessisse « anno principatus Gallieni duodecimo, cum Alexandria episcopatum septemdecim annos occupasset; » annum vero xii Gallieni in annum Christi cxxiv incidere, ideoque Dionysii initium cum tertio Philippi imperatoris anno concurrere non potuisse. Sed si anni illi xvii anno sequenti incipiatur, quo tertius Philippi adhuc in cursu erat, Heracles

annos sedecim, quod ei Eusebius assignat, sederit. Inanis itaque doctorum virorum conjectura, qui existimant, in *Historiam Eusebii*, ubi de Heracleo annis sermo est, errorem irrepisse. De annis enim xvi consentit Indieulus Nicephori juxta Ms. Londinense. Nam editio Parisiensis corrupta, ut observat Pearsonius in *Annalibus Cypranicis*, qui addit, in eodem Manuscripto annos xvii Dionysio attribui. Quare mors Heracleo ad annum cxxlvii pertinet.

6. *Origenes sedente Fabiano PP. Romae non fuit.* — Eusebius lib. 6, cap. 36, de Origene jam sexagenario majore ait: « Sed et ad Fabianum Romanam urbis episcopum et ad complures alios Ecclesiarum antistites de recta fidei sua ratione epistolas scripsit. » Cum vero existimaret Baronius, Origenem Philippi imperatoris temporibus Romam se contulisse, ibique Plotinum audivisse, putavit, cum a Fabiano in re tanta ad dicendam causam fuisse vocatum: vel quod ille non recepisset ab eo scriptam fidei confessionem, ipsum sponte Romam apud eum se purgaturum accessisse, idque Eusebium dolo retinuisse. Verum licet incertum sit, quid de hac fidei professione contigerit, Origenem tamen, Philippo imperante, Romam non venisse, neque illum Plotini Romae auditorem fuisse, sed quendam alium Origenem ab Adamantio diversum, ex supra dictis certum redditur. Ad Fabianum autem scribere coactus fuit Origenes, quod dum nomen ejus maxime celebraretur, a nonnullis infamaretur.

FABIANI ANNUS II. — CHRISTI 249.

1. *Philippi christiani pro leges.* — Christi Redemptoris anno ducentesimo quadagesimo nono, duobus Philippis patre ac filio Augustis, secundum illo, hoc primum coss., millesimus annus ab Ule condita numeratur; quem Philippus insignibus editis muneribus celebravit, ut Capitolinus in Gordiano testatur. Addit Aurelius Victor¹, in his ludis Philippum patrem petulantius cachinnantem a Philippo filio vultu averso notatum, ac facile redargutum. Admirandum omnibus fuit, puerum prater aetatis usum fuisse a risu abstinentem; quamobrem *de cxxxvii* dictus est; sic forlasse a Severo matre christiana femina moribus informatus.

2. Hoc pariter anno Philippus Augustus, patrem et filium Christiana religione initiatos esse, quae dicta sunt superius ex Actis Pontii martyris, plane demonstrant. Equidem leges a Philippo sanctae magnam

specimen reddunt principis christiani. Nam in primis sententiam illam detestabilium turpitudinum Romanam innotuit, et immobiliter haerescentem, hausit ac penitus sustulit, nempe exoletorum classes. Testatur id Lampridius in Alexandro, cum de eo ait: « Habuit in animo, ut exoletos vetaret; quod postea Philippus fecit. » Plane christianorum principum erat hoc opus. Etenim post Philippum ab ethnicis imperatoribus iidem restituti, postea (ut dicemus) per Constantinum penitus sublati sunt.

3. Sed et illa quoque Philippi sanctio christianam magnopere redeole pietatem, dum garrularum poetarum linguam licenter nimis famam honestissimorum virorum carpentem coercere conatus est; quod etiam ea abuteretur arte ad inficiendos juvenum animos turpitudine; etsi enim eos penitus auferre difficillimum videretur res esse negotii, tamen lege edita, eosdem ex albo bonarum artium professorum expunxit, dum eos a privilegiis illis concessis

¹ Aurel. Vict. in Philipp.

exclusit, cum hac statuit ¹ : « Poetae nulla immunitatis praerogativa jvantur. » Nulla praeterea alia ab eo pie sancteque esse statuta, quae excederint, ex iis facile possumus intelligere, quibus, et libem invasi imperii studium abolere, sacro baptismate expiatus. Si quid autem post haec quavis occasione deliquit, quo ab Ecclesia jure esse deberet extorris, facta exomologesi (ut ex Eusebio ² dictum est), publice in Ecclesia, Fabiano papa id exposcente, magnae pietatis christiani imperatoris culmine dignum exemplum edidit. Caterum, quod ad res ab eo gestas pertinet; non absque invidia, et odio christiani nominis factum existimo, ut septennium ejus imperii temporis obscurum plane remanserit; si enim improbe illae fuissent perinde atque ejus ingressus, scriptores ethnici non tacuissent, qui scelus illud egregie reliquere testatum. Sed prosequamur caetera.

4. *Ludi saeculares.*— Quod vero in antiquis nummis, SAECULARES AVGG. notati inveniantur consulatu patris Philippi tertio, filii vero secundo, qui contigerunt sequenti anno; ea ratione accidisse putatur, quod annos qui ab Urbe condita consueverunt numerari, non a kalendis Januarii Romani auspicabantur, sed a natali Urbis, ipsis Palilibus; nempe XI kal. Marti; sicque hoc anno Urbis millesimus inchoatus, sequenti anno die vigesima prima Aprilis fuerit absolutus, complexusque fuerit consulatum Philipporum secundum, et tertium, parlemque duorum annorum Julianorum, qui ab ipsis Januarii kalendis incipiunt. Porro saeculares ludos editos tempore natalis sui imperii a Philippo, nempe mense Martii, aliqui putant ³, sed non nisi levi opinione; cum tamen constet messis tempore circa finem Junii mensis (ut testatur Zozimus, celebrari solitos esse. Quod vero missilia numismata ipsis kalend. Januariis erogari solerent, inde vides saeculares ludos non anni hujus consulatu, sed sequentis in illis expressos esse; cum sequentis anni consulatus, non praesentis, millesimo Urbis anno confinebatur; cujus quidem consulatus patris tertium, et filii secundum, amborum Philipporum Augustorum, numismata in museo Laetii Pasqualini exhibent. Vides in ambobus numismatibus, in miliaribus columnis, miliarium describi Urbis saeculum; ut vel ex hoc saltem intelligas Varronianam supputationem annorum Urbis publicis monumentis esse receptam, juxta quam praesens annus numeratur millesimus Urbis. Quod autem vides in posteriori numismate, Philippum juniorem virga templi aditum demonstrare; cum novo saeculo novam illum religionem servandam proponere (secundum ea quae de ipso jam addito cultui Christianae religionis superius dicta sunt), haud insolite dici posse videtur. Pleumque acciderit, constat millesimum Urbis absolutum, secundum a nobis temporum initium rationem, quinto jubileo, nempe anno ducentesimo quinquagesimo.

5. Notatur Zozimi impii, in Christianos infensissimi, odium ac invidia, qui mendaciter nimis post

Severum imperatorem egat ludos saeculares amplius instauratos; cum constet sub Philippo imperatore fuisse habitos, id Julio Capitolino, antiquis nummis, aliisque inscriptionibus, id denique ex nostris Eusebio, et Cassiodoro aperte testantibus. Sed fortasse eos tacendo Zozimus existimavit, quod a christiano imperatore cum fuerint celebrati, non more majorum (ut Orosius citato superius loco testari videtur), immolatis sacrificiis diis, aliisque gentilium superstitionis officiis, sed editione tantum numerum; caetera vero idololatriae cultoribus pontificibus agenda reliquerit. Nam et eadem ratione idem Zozimus sequentes laicit ab Honorio imperatore celebratos saeculares ludos sexto suo consulatu, ut Claudianus testatur in Panegyrico tunc a se scripto. Quod vero Eusebius in Chronico hoc anno Urbis millesimo contigisse tradit, Atlantem montem ludo motum fuisse, fides sit pene auctorem; et quid portenderit tantum prodigium, qui velit, interpreteletur. Addit idem, hoc anno quarto sui imperii Philippum civitatem in Thracia, Philippopolim nominatam, exaedificasse.

6. *Concilium in Arabia adversus Helesaitas.* — « Per idem tempus, inquit Eusebius ¹, quidam rursus in Arabia dogmatis ejusmodi a veritate prorsus alieni auctores nascuntur, asserentes hominum animas una cum corporibus, uno eodemque temporis articulo morte occumbere, et penitus extinguantur; at demum tempore resurrectionis universae carnis, cum eisdem vitam demum recuperaturas. Non exiguo igitur episcoporum conventu ea de re coacto, Origenes ibi etiam rogatus, ut partes de illa controversia disputandi susciperet, sic orationis vi, et impetu ferrebat, ut eorum mentes, qui se ante eo errore implicuissent, ad rectam fidem, et sanam doctrinam traderet. » Haec Eusebius de Concilio ea de causa habito in Arabia, idemque mox subdit ² :

7. « Eodem tempore alia erroris diversitas, quae Helesaitarum heresis dicebatur, coepa est; quae prope simulacra orta erat, exstinguebatur; cujus mentionem facit Origenes in concione in psalmum octogesimum habita, quam coram Ecclesia palam recitavit. Interventit, inquit, quidam hoc praesenti tempore insolenter propterea se efferens, quod impiam maxime, et sceleratam Helesaitarum opinionem, quae nuper contra Ecclesiam excitata est, se posse defendere existimet. Quae tandem scelera, et quam nefaria illa opinio profiteatur, vobis exponam, ne ejus inanitate, et quasi levi vento a veritate abripiamini. Nonnulla universe Scripturae antiqua testimonia; aliis rursus cum ex toto veteri Testamento, tum ex Evangelio de promptis utitur: Paulum autem apostolum omnino rejicit: fidem item negare, indifferens quiddam esse asserit. Qui enim interiori cogitatione recte de fide sentiat, tametsi ore, cum necessitas illum eo detruserit, fidem perneget; eum tamen animo firme illi adhaerentem. Librum etiam circumferunt, quem aiunt a caelo delapsum; et qui

¹ L. Poetae C. de profess. lib. X. — ² Euseb. lib. VI. c. 27. — ³ Poupou. Latius in Philop. Panv. de Lud. Saecul. pag. 47 et alii.

¹ Euseb. lib. VI. c. 30. — ² Idem lib. VI. c. 31.

illum audiverit, ejusque doctrinae crediderit, peccatorum remissionem consecuturum; eamque diversam esse remissionem ab illa qua Christus Jesus peccata remisit. » Hucusque Eusebius de Hellesaitis ex Origene.

8. Epiphanius ¹ de iisdem agens, originem horum ponit ab Hebreo quodam pseudopropheta, de quo superius : « Erant etiam, inquit, et hi conjuncti Ebionitis, qui Christum creaturam tantum esse dicebant, ac semper apparentem, primo in Adam, inde in Christo; sororem ipsius esse Spiritum sanctum femineo habitu praeditum. » Haec et alia risu digna, quorum superius facta est mentio; tum subdit : « Hi quae additi sunt omnibus Judaeis, qui neque prophetas, neque admittunt Apostolos, neque Christiani proprie existentes, neque Graeci, sed medii simpliciter existentes, nihil sunt. » Haec Epiphanius; qui et eodem, Sampsicos quoque, a novo pulo auctore, appellat; additque adhuc suo tempore ex auctorum haereses genere duas existisse feminas, quas velut deos coleret Hellesaitae, sed de iis alias supra. Tradit Philaster ², hos ex vana quadam superstitione consuevisse nudis pedibus incedere, utique

solitos incantationibus, mathesi, magia, et aliis superstitiionibus. Meminit ejusdem haeresis S. Augustinus ³, atque recentiores. Verum haec haeresis hoc potius tempore resiliata, quam cepta videri potest, cum ejus auctorem longe antehac vixisse Epiphanius tradat. Merito igitur Origenes non recedens obortam dicit, sed potius instauratam ab eo qui se insolenter efferret, Hellesaitarum dogma se posse defendere.

9. At nec praetermittendum, in Arabia pariter (neque scribitur certus annus, licet ante Sabellii haeresim hoc item saeculo proditam ponat Augustinus ⁴) obortam haeresim Valesiorum a Valesio Arabe diffusam, quae et Eunuchorum dicta est, eo quod sectam illam proficientes omnes pariter castrarentur. Ab animalis abstinuisse ejus haeresis sectatores, Epiphanius tradit, sed id ante abscissionem; postea vero omnibus uti fas erat. Hi vero Origenis exemplo talia se recte facere existimasse putantur, Evangelium secundum litteram fornicis apparentem intelligentes. Sed et horum occasione ejusdem Origenis superius mentio facta est; caetera jam prosequamur.

¹ Epiph. haeres. vix, et lxi — ² Philast. c. 82.

³ August. de haeres. c. 32. — ⁴ Item ibid. c. 37.

Anno periodi Graeco-Romanae 5740. — Olymp. 256. an. 3. — Urb. cond. 1000. — Jesu Christi 247. secundum Baronium 249. — Fabiani papae 12. — Philippo imp. 3, et Philippo Junioris imp. 1.

1. *Consules.* — A num. C ad 6. Goss. *M. Julius Philippus Aug. II.* et *M. Julius Philippus Caesar.* Sumpsit hic consulatus a Philippo seniori juxta sextam regulam, propter ludos nempe saeculares hoc anno editos, quos in suo et filii consulatu edidisse testatur Capitolinus in Gordiano III, cap. 33. Philippus junior, qui juxta tertiam regulam consul processit, hujus anni initio adhuc Caesar erat, ut ostendit in scriptis, quam Gruterus, pag. 273, sese ex Cambideno accepisse dicit.

IMP. CAES.
PHILIPPO
PRO. FILLI
CI
AUG.
ET M. IMP. PHILIPPO
NOBILIS
SIMO TR. P. COS.

2. *Philippus junior Augustus renuntiatur.* — Porro Philippum juniorem praesenti anno Augustum nuncupatum fuisse, non verosecundo imperii paterni

anno, ut arbitratus est Barenus anno cccxv, num. 4, evincit locus Panegyrici ab auctore incerto Maximiano Herulio et Constantino M. anno cccxv recitati. In eo num. 2, postquam orator dixit, Constantinum per secerum, Herulium nempe, ejus filiam Faustam eo anno conjugem duxit, nomen imperatoris accepisse, gratiasque utrique principi reddidit, quod in suscipiendis liberis omnibus saeculis prodesse, ait : « Quod huic vestro in Republicam merito possumus dignum nomen adscribere? Qui non plebeo germine, sed imperatoria stirpe Republicam propagatis, ut quod millesimo anno post Urbem conditam evenisse tandem gratulabamur, ne mutatoria per novas familias communis salutis gubernacula traderentur, id est, omnibus duret aetatibus, imperatores semper Herulii. » Sed haec verba, « ut quod millesimo anno post Urbem conditam evenisse tandem gratulabamur, » inter duas parentheses, ut sensus verborum constet, claudenda : vox vero, *ut* in eo loco significat *quemadmodum*, vel *sicut*, id est, sicut eandem rem anno Urbis millesimo evenisse gratulabamur. Currenti itaque anno, quo millesimus Urbis celebratus fuit, Philippus senior Philippum filium

Augustum dixit, quod magis in morte ejus probabitur. Agebat hic annum ætatis decimum, cum anno vite duodecimo, Aurelio Victore teste, perierit.

3. *Congiarium ob Philippum junioris unocupationem populo datum.* — Extant Philippum senioris duo numismata, quorum primum a Monterechio in rarioribus maximi moduli numismatis pag. 97, alterum a Strada pag. 117, refertur. In priori legitur: COXCORDIA ARGENTONUM. Visuntur triacapa, conjuncta duo, Philippum scilicet et Otaciliæ uxoris, Philippum filii caput respicientia. In postica: P. M. TR. P. III. COS. in eaque insignis largitionis imago exhibetur. In posteriori nummo etiam majoris moduli habetur: IMP. CAES. M. IUL. PHILIPUS ARG. in postica, P. M. TR. POT. III. COS. II. P. P. Representantur tres viri togati sedentes, tresque alii similes e regione, in medio quorum ambo Philippum, pater et filius, insublimiori suggestu sedent. Uterius est populus, viri nempe, mulieres, ac pueri, qui concurrunt ad accipiendum congiarium, quod expressum est in viro quodam, qui tesseram tenet, Monterechius V. C. existimat, in utroque nummo cerni magnificam largitionem Philippum, seu congiarii populo dati in celebratione novi sæculi, seu anni millesimi Urbis, quod Baronius observavit, millesimum illum annum a die XXI Aprilis Urbis natali incepisse, et sequenti Christi anno terminatum esse. Verum non dubito, quin secundus nummus ad inaugurationem Philippum junioris pertineat, cum soliti essent imperatores congiarium populo dare, quando filios Caesares renuntiabant, aut imperii collegas unucupabant. Præterquam quod in nummis in precedentibus ludis secularibus percussis, nullum cernitur congiarii vestigium. Quoad primum nummum ejusdem Philippum senioris, cum is in eo dicatur consul sine ulla numerali nota, ante præsentem annum, ac post annum CCXLV, quo Philippum senior primum consulatum gessit, percussus, eo scilicet tempore quo Philippum junior adhuc tantum Cæsar erat. Ex quo intelligimus, Cæsares cum Augustis in nummis conjuncte memoratos, Augustos et ipsosmet appellatos fuisse, quod magis in hujus operis decursu declarabitur.

4. *Ludos seculares Zozimus memorare non debuit.* — In 2. part. Dissert. Hyp., c. 10. n. v. et in Prolegom. ejusdem Dissert. num. XI et XII, ostendi, Zozimum lib. 2. perperam a Baroano num. 5. reprehensum, quod ludorum secularium ab utroque Philippum editorum mentionem non fecerit. Zozimus enim de ludis secularibus centenariis Urbis respondentibus, quales fuerunt qui hoc anno celebrati, sermonem non instituit: sed de his tantum, qui juxta ordinationem Augusti exhibitusunt, quibus credebant, Urbem, juxta vetus oraculum, bellis et morbis liberandam. Quare non mirum, si de ludis secularibus hoc anno exhibitis mentionem non fecerit; cum eos hanc vim non habere, eosque irregulares esse crederet, ut in præfatis Prolegom. demonstravi. Neque enim eisdem silentio Zozimus prætermisit, quod a christiano imperatore celebrati fuerint, ut credit Baronius num. 5., quia ut jam anno CCXLV divimus,

Philippum imp. non nisi errore vulgari christianus fuisse asseritur.

5. *Ludi seculares Philippum novi et ultimi fuere.* — Immerito etiam ibidem Baronius Zozimum reprehendit, quod ludorum secularium ab Honorio imperatore christiano celebratorum non meminerit; nullos enim ludos seculares Honorius edidit, neque alii posthac celebrati, ut infra videbimus, et constat ex iis, quæ in Dissert. Hypatica cap. x. num. vii. et in Prolegom. ad eandem num. XI et XII scripsi. Quare ludi seculares ab utroque Philippum hoc anno representati non solum fuerunt novi, sed et ultimi.

6. *In nummis Philippum certa ejus gentilitatis vestigia cernuntur.* — Philippum vero nihil in ludorum secularium celebratione immulasse, sed quæcumque in precedentibus gesta fuerant, servasse, testantur non solum numismata, sed etiam scriptores tam ethnici quam christiani. Angellonius pag. 308, ejus nummum exhibet, in cujus postica scriptum, SÆCULUM NOVUM, et representatur templum quatuor columnarum cum ara, circa quam quinque figurae sacrificantes; Spanhemius, fol. 853, alium producit in quo SÆCULUM NOVUM, et exhibentur septem figurae sacrificantes. Mediobarbus in Numismat. Imp. recitat inscriptionem nummi Philippum senioris, quæ sic habet: P. M. TR. P. III. COS. P. P. in quo visitur figura sacrificans ad aram; tribumiam autem potestatem IV jam mense Martio hujus anni hic imperator gerebat. Mitto alia numismata, in quibus supersunt certa vestigia gentilitatis supersitionis ab utroque Philippum professe. Quare Baronius num. 4. referens nummum Philippum junioris, in cujus postica legitur, MILIARIUM SÆCULUM, et COS. II. in columna, et exhibetur Philippum junior virga templi aditum demonstrans, perperam existimat eum cum novo seculo novam religionem servandam proponere, nempe Christianam, cui addictus erat; nam eum ludi seculares Apollinis sacri essent, et templum Palatinum dicatum, indicat Philippum junior tam Urbis, quam imperii in novi hujus sæculi initio conservationem ab eo sperandam esse.

7. *Quod et scriptores ethnici testantur.* — Quam explicationem certam reddit Zozimus, lib. 2. cujus locum integrum anno CCIV de Severi imp. secularibus ludis loquentes retulimus. Nihil enim in illis actum quod in istis renovatum non fuerit: « Jis autem diis rem sacram faciunt, videlicet Jovi, Junoni, Apollini, etc. Die tertio in Apollinis aede Palatina ter novem illustres pueri, etc. hymnos et pecanes graeca romanæque lingua canunt, quibus subjectæ Romanis urbes servantur. Ibidem alia secundum traditum a numine ritum fiebant; quæ sane quandiu peracta fuerunt, nullum Respublica Romana detrimentum cepit. » Nec diversa docent scriptores ethnici; Victor enim de Cæsaribus loquens de ludis secularibus utriusque Philippum queritur quod ludi seculares sub Philippum anno CCXLVVI consule facti non fuerint, et infortunia quæ Urbi accidissent in illam omissionem refert. « Nostra quoque ætate post mille, centesimus, consule Philippum excessit, nullis, uti solet, so-

lemnibus frequentatus: adeo in dies cura minima Romanae urbis. Quod epidem demumtium illo prodigijs portentisque. Ex quibus unum memorari brevis libet. Nam cum pontificum lege hostia mactarentur, » (vides in ludis secularibus Philippi victimas immolatas fuisse; quod Ciampinius vir et. in Sacro-Historia Disquisitione de duobus emblematicis, in quorum alterius explicatione contendit utrumque Philippum ante ludos seculares christianos fuisse, plane negavit. « suis utero maris feminarum genitalia apparere. Id harnspices solutionem posterorum portendere, vitiaque fore pœiora interpretari: quod frustratum iri astimans imperator Philippus, tam quia forte praeterieris filii similem pro merito Ephebum conspexerat, usum virilis scorti removendum honestissime curavit. » Ex quibus apparet in ludis secularibus Philippi *suem* impurissimum animal mactatum fuisse exemplo Severi imp. qui in suis secularibus ludis porcam immolarat, ut ex ejus numismatis constat.

8. *Sicut etiam auctores christiani.* — Nec dissimilia scribit Eusebius in Chron., sive D. Hieronymus, qui illud interpolavit. « Regnantibus Philippis, millesimus annus Romanae urbis expletus est, ob quam solemnitate innumerabiles bestiae in circo magno interfecta ludique in campo Martio theatrales, hibus diebus ac noctibus, populo pervigilante celebrati, » ubi loquitur de ludis Terentinis, de quibus Ausonius lib. 2.

Trina Terentio celebrata trinotia ludo,

et de quibus Zozimus jam laudatus, Blondellus in lib. contra primatum Ecclesiae, pag. 4128 et seqq., ubi recte vidit conversionem utriusque Philippi fabulam esse, tabulam exhibet ludorum Terentinorum tam quolibet centenario Urbis, quam anno centesimo decimo celebratorum; male tamen ait Honorium imp. anno Christi cccciv ethnicis permisisse, ut ludos seculares centenarios celebrarent; nam licet in eum Christi annum incidere, eosdem tamen eis prohibuit, ut suo loco dictum.

9. *Spectacula Christianis vetita in Philippi ludis secularibus exhibita.* — Omnia vero spectacula, quae Christianis interdicta erant, in ludis a Philippo editis representata fuisse, indicat etiam Capitolinus in Gordiano juniori, cap. 33: « Fuerunt sub Gordiano, inquit, Roma eleplandi triginta et duo, quorum ipse duodecim miserat, Alexander decem: alios decem, tigres decem, etc., quae omnia Philippus ludis secularibus vel dedit vel occidit » ut populo oblectationi essent, non vero ut immolarentur, ut Ciampinius citatus me in prima hujus toni editione existimasse perperam putabat. « Has autem omnes feras mansuetas, praeterea offeras paratas ad triumphum Persicum; sed votum publicum nihil valuit. Nam omnia haec Philippus exhibuit secularibus ludis, et numeribus, atque circensibus; cum millesimum ab Urbe condita annum in consulatu suo et filii sui celebravit. »

10. *Hi ludi magnificentissimi fuisse.* — Ludos Philippi magnificentissimos fuisse, ac pluribus diebus perdurasse. Mediobarbus in Numismatis Imp., pag. 346, ex nummis Philippi senioris colligit, in quibus singulo die assignatum ferarum peculiare genus videtur. Nam iis in nummis seculares Aug. I, II, III, usque ad X cernuntur, ex quibus genus ferarum primo, secundo vel decimo die exhibitarum indicatur, v. g. in aversa parte nummi Philippi senioris habetur: SAECULARES AUGG. I. Cernitur leo gradicus. In aversa parte alterius, SAECULARES AUGG. II. lupa cum Romulo et Remo. In alia: SAECULARES AUGG. V. cervus. In alia: SAECULARES AUGG. VI. hyena. In alia denique: SAECULARES AUGG. X. panthera. Quibus nummis praefatus Capitolinus locus luculenter explicatur. Hi ludi, quemadmodum et caeteri saeculares astate editi, uti jam dixi in ludis secularibus *Domitiani*, et in nummis tantum signati, qui anno sequenti, quo consulatum III et filius ejus Philippus junior consulatum II gessere, percussi. Hinc magna mihi suspicio fuit *Philippum* cum filio nonnisi anno sequenti ludos illos exhibuisse, cum ne non ara Urbis Varroniana, sed Capitolina, quae unum annum minus numerat, usum esse. Verum re maturius ponderata, a communi sententia discedendum non esse comperi; post mortem enim *imperatoris Augusti*, ut quam tardius, epocha Varroniana in monumentis publicis usurpata fuit, et Capitolina derelicta, ut jam me indicasse memini, et Victor de Caesaribus de ludis secularibus centum post utrumque Philippum annis celebrandis, qui tamen omissi fuerunt, verba faciens, conjungit eos cum anno Urbis Varroniana MC, qui Christi erat CCCXVI, non vero cum anno Urbis Capitolina MC, seu Christi CCCXLVII, ut liquet ex ejusdem historici loco, num. 7 a me recitato, in quo ait: « Nostra quoque astate post mille, centesimus, consule Philippo, excessit, etc., » ideoque die XXI Aprilis anni CCCXLVII, ubi supponit ludos seculares decimos exhiberi debuisse astate anni Christi CCCXLVII, et utriusque Philippi ludos saeculo anteriori, nempe anno Christi CCCXLVII, seu astate illius anni editos fuisse. Quod itaque ludi seculares Philippi signati tantum fuerint in nummis anno CCCXLVII censis referendum videtur in usum qui tunc invaluerat, ut in nummis non insculperentur, donec celebrati essent. Ad hanc difficultatem cum Mediobarbus animum advertisset, scripsit millenarium Urbis ludis celebratum esse anno Christi CCCXLVII, et insequenti ludos seculares exhibitos, quod a ratione alienum.

11. *Error Pauli Orosii.* — Paulus Orosius, lib. 7, cap. 43, citatus a Baronio anno CCCXLVI, juxta ejus numerandi modum num. 8, non solum ipsummet, sed etiam Cassiodorum in Chron. aliosque qui Philippum christianum fuisse et ludos seculares celebrasse persuasum habuere, in errorem traxit. Hae enim Orosii verba: « Ludis magnificentissimus omnium praeteritorum hic natalis » nempe urbis Romanae « annus a christiano imperatore celebratus est. Nec dubium est, quin Philippus hujus tanta de-

volitionis gratiam et honorem ad Christum et ad Ecclesiam reportarit : quando vel ascensum fuisse ab eo Capitolium immolatasque ex more hostias, nullus auctor ostendit. » Et tamen in Victore de Cesaribus citato id diserte legitur, et Philippus spectacula Christianis prohibita ad Christum et ad Ecclesiam reportare non potuit. Sed Philippum nunquam Christianum fuisse ex dicendis magis patebit.

12. *Origenes hereticos Elcesaitas dictos superavit.* — Ad num. 7 et seq. Helesaitarum hæresim ab *Elcesai* quodam ita dictorum, de quibus Theodoretus lib. 2 Hereticarum fabularum, cap. 7, circa hæc tempora *Origenes* feliciter superavit. Epiphanius in Hæresi Ebionæorum, ut notat Henricus Valesius in libro vi Eusebii, cap. 38, hunc *Elæum* pseudo-propheciam nominat; qui cum se Ebionæis adiunxisset, auctor eis fuit novæ cujusdam de Christo sententiæ, vagæ admoludum et incertæ, quam ibidem refert Epiphanius plane similem iis quæ refert Theodoretus in dicto loco. Ex quo colligitur, *Elæum* et *Elcesai* unum et eundem esse. Hunc etiam *Elzai*

vocat Epiphanius in Hæresi Ossenororum, et Trajani temporibus visisse ait. Quem quidem auctorem esse hæresis Elcesaitarum ex eo deducit Valesius quod narrat Epiphanius. Primum enim librum quemdam ab eo promulgatum esse scribit, prophetico spiritu et divina sapientia plenum. Deinde affirmabat Elzai, nullum esse crimen, si quis persecutionis tempore idolis sacrificaret, dummodo id non ex animo faceret, quæ eadem de Elcesaitis prodidit Origenes. Sed clarius id ipsum testatur Epiphanius in Hæresi Sampsaorum, ubi Elcesæos, qui idem erant cum Elcesaitis, auctorem sectæ habuisse Elzæum vel Elzai tradit. Quare fallitur Scaliger, qui in cap. 27 Elenchi *ἑλεζαῖ* nihil aliud est dixit, quam Esseum, nam sic Elcesai seu Elcesaitæ idem essent cum Essæis, quo nihil absurdius. Adde quod Elcesai seu Elcesaitæ cum unico *αἰγυζα* scribuntur; Essai vero cum duplici. Haque corrigendus est Epiphanius in Hæresi Ebionæorum cap. 3, ubi *ἑλεσαῖται* scribitur pro *ἑλεσαῖται*, inquit Valesius.

FABIANI ANNUS 12. — CHRISTI 250.

1. *Cyprianus episcopus Carthaginensis Donato succedit.* — Ducentesimo quinquagesimo Christi anno, duobus Philippis Augustis patre tertium, et filio secundum coss., Cæcilius Cyprianus, defuncto Donato episcopo Carthaginensi, summo tum cleri tum populi totius consensu, uno tantum adversante Felicissimo presbytero, ejusdem sedis episcopus eligitur. In primis autem, quod ad tempus spectat, id quidem ex eo deduci posse videtur, dum ipse scribens ad Cornelium papam ¹ anno secundo, ex quo factus ille erat Romanus episcopus quartum annum tunc elapsum fuisse sedis suæ testatur; qua ratione eum hoc anno sedere capisse oportuit.

2. Sed quo hæc certiora reddantur, hic ejusdem Cypriani sublevanda sunt verba, sensusque pariter elucidandus : « Caterum, ait, idcirco enim provocatus, dico dolens, dico compulsus quando episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi universi suffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in persecutione prolegetur, collegis omnibus fideliter junctis, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatus, in quiete serviens discipline, in tempestate proscriptus, applicito et adjuncto episcopatus sui nomine, toties ad leonem petitus, in circo, in ampli-

theatro Dominicæ dignationis testimonio honoratus. His ipsis etiam diebus, quibus has ad te literas feci, ob sacrificia, quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo; cum talis, frater carissime, a quibusdam desperatis et perditis, et extra Ecclesiam constitutis impugnari videretur, apparet quis impugnet. » Hæc Cyprianus de se ipso, licet in tertia loquatur persona; quæ nullo modo Cornelio aptari possunt, et sibi conveniunt, quæ ait de proscrizione ¹, ejus meminit scribens ad eundem Cornelium papam, cum a Felicissimo schismaticorum duce ejusque sociis Romæ accusatus esset; quod anno secundo Corneliæ accidisse, cum jam sub Gallo, et Volusiano persecutio extincta reviresceret, suo loco dicemus. Pamelius quoque, qui egregiam navavit operam, ut res a S. Cypriano gestas colligeret, et ejus scripta mendis purgaret, notisque insigniter illustraret, æque sub hujus anni consiliis S. Cypriani ponit ingressum, alio tamen Christi anno, prout eum docuit Chronologia quam, nostra nondum edita, veriorem putavit. Adversarium porro fuisse Cypriani electioni Felicissimum presbyterum cum aliis suis sociis, ipse scribens ad plebem ² testatur his verbis : « Sæc con-

¹ Cyprian, epist. LV, edit. Pamel.

² Cyp. ep. LXX — ² Idem ep. XLIX.

jurationis memores, et antiqua illa contra episcopatum meum, imo contra suffragium vestrum, et Dei iudicium venena retinendes, instaurant veterem contra nos impugnationem, et sacrilegas machinationes insidiis solitis demno renovant. » Hæc ipse.

3. Sed et illud de Cypriano, cuiam in episcopatu successerit, in controversiam revocatur; verum subrogatum fuisse in locum Donati satis constat testificatione ejusdem Cypriani ad eundem Cornelium eadem epistola¹ scribens hæc verba: « Privatum veterem hæreticum, antecessorum etiam nostrorum (quod, et vestram conscientiam non late) Fabiani, et Donati litteris severissime notatum. » Quibus sane verbis sicut Cornelii antecessorem dicit Fabianum, ita sum nominare Donatum par est existimare. Quod autem S. Augustinus² sæpius prædecessorem Cypriani nominet Agrippinum: inde accidit, ut nonnulli opinati sint, Agrippino vita functo Cyprianum esse successorem, Verum non sic S. Augustinus appellavit eum Cypriani prædecessorem, ut proxime, nullo alio medio, illi successerit; sed quod eodem pariter nomine omnes, quotquot a primo ad ultimum usque episcopi eum præcesserant, censerentur.

4. Sane quidem idem S. Augustinus ab his non discrepat; dum enim probare nititur, ante Agrippinum de baptisate hæreticorum contrarium ab eo, quod ipse statuerat, esse servatum; primumque ipsum de baptisate hæreticorum iterando, canonem statuisse: plane significat, eum longe ante Cyprianum antecessorem esse. Nam antea jam Tertullianus (ut diximus) ejus reperitur opinionis assertor. Si igitur non ante, vel saltem eo tempore cum Tertulliano Agrippinus vixisset, sed postea, certe non Agrippino, sed Tertulliano fuisse ea novitas adscribenda. Ceterum eodem cum Tertulliano tempore, vel paulo ante, Agrippinum vixisse, et quod ille in Concilio decreverat, Tertullianum edito libro de ececepisse, jam satis superius dictum est. Declarat suam Augustinus sententiam, dum longe ante Cyprianum Agrippinum vixisse, his verbis³ non obscure significat: « Ideo non se novam aut repentinam rem statuisset B. Cyprianus ostendit, quia sub Agrippino coepit fieri; » et paulo post, citans Cypriani epistolam, hæc addit: « Ut quid eidem Fabiano dicit, se non rem novam facere et repentinam, sed ab Agrippino institutam? Cur enim Fabianus de novitate turbaretur, ut eum per auctoritatem Agrippini sanari oporteret, si ab Agrippino usque ad Cyprianum hoc tenebat Ecclesia? » Per hæc significans, inter Agrippini et Cypriani sedem non modicum intercessisse temporis spatium. Sed et quæ sequuntur Cypriani ad Fabianum⁴ scribens verba, omnem de tempore Agrippini extricant perplexitatem, quibus dicitur: « Quando multi jam anni sint, et longa ætas, ex quo sub Agrippino, bonæ memoriæ viro, convenientes in unum episcopi plurimi hoc statuerunt; » hoc ipsum quoque demon-

strat ad Quinum⁵ scribens, ita ut nulla prorsus remaneat occasio dubitandi.

5. *Cypriani primordia, mores, doctrina, eloquentia.* — Antequam vero Cyprianus ad episcopatum, imo ad Christianam religionem capessendam vocaretur (explosa fabula illa de Cypriani magica arte, quam alterius Cypriani patria Antiocheni, martyris Nicomediensis, loco, tempore, professione, actisque martyrii, ut alibi diximus⁶, a nostro Carthaginiensi dislincti, fuisse liquet, rhetoricis disciplinis egregie excultum fuisse, sed et adhuc gentilitia superstitione detentum, magna apud eos asinatione vixisse, et florentissime docuisse constat. Verum cum jam Christianam religionem amplexus est, derisum ab illis ac vilipensum, et loco Cypriani, dictum Coprianum, his verbis testatur Lactantius⁷: « Audivi quendam hominem disertum sane, qui cum, jam mutata una littera, Coprianum (imo, ut emendatiores codices habent, Coprianum, nempe Stercorarium, vocaret; quasi quod elegans ingenium, et melioribus rebus aptum, ad aniles se fabulas contulisset. » Fuisse eum genere illustrem, potentia clarum, suæque civitatis senatore amplissimum primariamque ejus ordinis obtinuisse dignitatem, atque philosophicis disciplinis insigniter ornatum, testatur S. Gregorius Nazianzenus.

6. Sunt in eodem genere aliorum sanctorum Patrum de Cypriano testimonia quæ prætermittimus. Cæcilius presbyter cum ad fidem christianam perduxit; quem illum putamus rhetorem ab aliis Cæcilianum dictum, nobilissimum Afrum, Diadumeni olim magistrum (de quo superius habita est mentio) islemque plane rebus ab eo captum, quibus alios capere conabatur, nempe dicendi facultia; plurimum namque eam posse, cum præsertim adjunctam habeat veritatem, omnes intelligunt. « Quem, inquit Pontius⁸, toto honore atque omni observantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, non jam ut amicum animæ coequalum, sed tanquam novæ vitæ parentem. » Successisse illi in schola putamus; nam S. Hieronymus⁹ de S. Cypriano testatur, rhetoricam Carthagine publice docuisse, Donatus⁷ ad eum scribens, ejus rei meminisse videtur, dum ait: « Credo te refinere, sanctissime Cypriane, quæ nobis fuerit apud oratores garrititas, unus sensus, una cogitatio, individua lectio. »

7. Quæ autem animo volveret, cum adhuc gentilis de christiana fide suscipienda cogitaret; idem⁸ ipse, apud eundem scribens, hæc ait memoratu sane dignissima: « Ergo cum in tenebris atque nocte cæca jacerem, eumque in salo jactantis sæculi nutabundus, ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vita mea nesciis, veritatis, ac lucis alienus; difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar, quod in salutem mihi divina indulgentia

¹ Cypri. epist. LV. — ² August. de Baptis. contra Donat. lib. 1. c. 7, 8, 9. — ³ Aug. de Baptis. contra Donatist. lib. III. cap. 12. — ⁴ Cypri. epist. LXXIII.

⁵ Cypri. epist. LXXI. — ⁶ Notat. ad Roman. Martyrolog. die 26 Septembris. — ⁷ Lactant. lib. V. c. 1. — ⁸ Gregor. Nazian. orat. in laud. Cypri. — ⁹ Pontius in Vita S. Cypriani. — ¹⁰ Hier. de Scriptor. Eccles. in Cyprian. — ¹¹ Apud Cypri. epist. I. — ¹² Cypriani. epist. II.

pollicebatur, ut quis renasci de novo posset, utque in novam vitam lavacro aquae salutaris animatus, quod prius fuerat exponeret, corporis licet manente compage, hominem animo hac mente mutaret. Qui possibilis, aiebant, est tanta conversio, ut repente ac perniciosè exuatur, quod vel geminum situ materiae naturalis obduruit; vel usurpator diu senio vetustatis induruit? alla haec, et profunda penitus radice sederunt; » erat jam senescens (ut ex his apparet) quando Christo nomen daturus erat.

8. At quid postea? eandem difficultatem mente volutans, haec addit: « Quando parsimoniam discit, qui epularibus comis, et largis dapibus assuevit? et qui preliosa veste conspicuus in auro atque purpura fuisit, ad plebeium se ac simplicem cultum quando deponit? Fascibus ille oblectatus, et honoribus, privatus et inglorius esse non potest. Illic stipendium clientium cunctis, frequentiore commulata officiosi agminis honestatus, penam putat esse cum solus est. Tenacibus semper illecebris assuetum, necesse est ut violentia invitet, intellet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido precipitet. Haec egomet saepe mecum; nam ut ipse quam plurimis vite prioris erroribus implicatus tenebar, quibus exiti me posse non crederem; sic villis indrentibus obsecundans eram et desperatione meliorum, malis meis, veluti jeni propriis ac vernaculis, adhaerebam. » Haec ipse nondum sacro baptisum illustratus.

9. Quid autem cum fidei cedens, et in spem contra spem ad ecclesiam tandem se contulit, et sacri baptisimi unda respersus est senserit, idem ipse his plane verbis testatur: « Sed postquam undae genitilis auxilio, superioris aevi labe detersa, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infudit; postquam caelitus Spiritu hausto, in novum me hominem nativitas secunda reparavit, mirum in modum profinus confirmare se dubia, palere clausa, lucere tenebrosa, facultatem dare quod difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur: ut esset agnoscere terrenum fuisse, quod prius carnaliter natum, delictis obnoxium viveret: Dei esse copisse, quod jam Spiritus sanctus animaret. Scis ipse profecto, et mecum pariter recognoscis quid detraxerit nobis mors ista criminum, vita virtutum. » Haec et alia plura de se Cyprianus sacro imbutus baptisimo.

10. Magnae sane fuisse admirationis ejus ad Christum conversionem, S. Hieronymus¹ illis verbis significare videtur, quibus ait: « Proponamus nobis beatum Cyprianum, qui cum prius idololatricae assertor fuisset, in tantam gloriam venit, ut oratoriam doceret Carthagine, audisse sermonem Joanae, et ad penitentiam conversum, in tantam venisse virtutem, ut Christum publice praedicaret, et pro illo cervicem gladio diceret. » Quando vero cum primum fidei christianae sacramenta libavit, se ipso fortior, et ad victoriam sui robustior factus sit, Pontius quoque diaconus, qui ejus gesta est prosecutus, docet; dum

ait ipsum non longo solum tempore acquisitas divitias in pauperes erogasse, sed saeculo nunquam remisisse, carissimum conjugem et dulcissimum liberis, Christi amore libentissimo animo, commendatis illis Caecilio presbytero, relictis, eminentioris vitae iter confestim arripuisse; demumque subdit: « Longum est ire per singulas, sancta ejus onerosum est enumerare. Ad probationem honorum operum arbitror solum hoc satis esse, quod iudicio Dei, et plebis favore ad officium sacerdotii, et episcopatus gradum adhuc neophytus, et ut putatur, novellus electus est. » Magno namque omnium studio, vehementique animi ardore se a populo Carthaginiensi esse peblum episcopum, ipsemet ad eundem populum scribens testatur².

11. Cum autem haec scribat Pontius ejus diaconus, ipsum nimirum patio post baptismum, adhuc (ut ait, novellum, ad sedis episcopatus fastigium esse provectum, quem vidimus, sui ipsius testimonio, jam senem ad Christum esse conversum; unde rogo, tanta mox ei christianae theologiae inbasit doctrina, et ecclesiasticae disciplinae usus accrevit, ut divinarum Scripturarum scientia imbuta memoria, et intellectus exaltatus, sui exuberantia mox in torrentes ad alios irrigandos foras eruperint? ut eodem prope tempore Caecilio (quo ipse auctus est nomine) egerit catechista, et ex eminentiori cathedra doceret Ecclesiam? Equidem puto nisi res miraculo adscribatur ipsum adhuc gentilem legendo trivisse Christianae religionis libros; ex quibus illud consecutus esse videtur, ut patriae superstitionis peritus, de christiana fide suscipienda cogitaret, ac tandem fuerit feliciter assecutus. Assuevisse eum quoque lectioni operum Tertulliani³, cum de eo egimus, dictum est. Ejus namque doctrina in divini Spiritus conflatorio perpurgata, auroque e terra selecto, ex eo dilior, hac vero rejecta, cautior factus est. At neque ea tantum quae mala sibi visa sunt, et Catholicae Ecclesiae adversantia, procul abiecit; sed et exultant illam suam totoque orbe spectatam dicendi facundiam tot sudoribus partam, ac jugi exercitatione provectam eloquentiam, christiane simplicitati posthabuit, ac ut minus utilem et necessariam missam fecit, testatur enim hoc ipse ad Donatum⁴ rescribens his verbis:

12. « In judiciis, in concione, pro rostris, opulenta facundia, volubili ambitione jactetur. Cum de Domino Deo vox est, vocis pura sinceritas non eloquentiae viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe non disertam, sed fortia, nec ad audientiae popularis illecebram culto sermone fucata, sed ad divinam indulgentiam praedicandam rudi veritate simplicia. » At licet ipse ejusmodi in dicendo atque scribendo inierit rationem, ut non exerescentem modo facundiam circumcideret ac reseccaret, sed solo tenuis demeteret; tamen tam Latini, quam Graeci ejusdem facultatis omnium disertissimi, eam sunt vehementer admirati. Nam Latinorum rhetorum culmen Lactantius⁵ haec habet: « Unus praeci-

¹ Hieronym. in Jon. cap. 3.

² Cypri. epist. XL. — ³ Hier. epist. XIV. — ⁴ Cypri. ep. II. — ⁵ Lactant. lib. V. c. 4.

puns et clarus exhibit Cyprianus, qui magnam sibi gloriam ex artis oratorice professione quaeserat, et admodum multa conscripsit in suo genere admiranda: erat enim ingenio facili, copioso, suavi, et, quae sermonis maxima est virtus, aperto; ut discernere nequeas, utrum ne ornatio in loquendo, ac facilius in explicando, an promptior in persuadendo quisquam fuerit. » Graecorum vero Gregorius Nazianzenus¹ eloquentissimus, dum de Cypriani eloquentia disserit, eam adeo eminentem atque sublimem praedicat, ut dicere illud audeat, ipsum ea comparatione ceteris hominibus praestitisse, qua solent homines bruta animalia antecellere; simul enim haec ejus verba: « Sive me tibi doctrina tua atque eloquentia conciliet, qua tu tanto reliquos mortales atque veritas, quanto nos brutis animalibus praestamus. »

13. Quod si post messem tanti aestimatae sunt paucae humi inhaerentes spicae residuae; quanti fa-

cienda erat prima illa florentissima eloquentiae seges, quam humane gloriae spirans aura jucundissime agitabat? Quam quidem ex aliquibus ejusdem Cypriani locis licet veluti per fransennam aspicere; reliquisse enim alicubi Cypriani quaedam impressa vestigia, quibus qualis quantaque ejus in dicendo vis esset, quemlibet facile mente conspiceret potuisse, S. Augustinus¹ testatur, cum ait: « Est tale quid in epistola beati Cypriani; quod ideo puto vel accidisse, vel consulto factum esse, ut sciretur a posteris, quam linguam doctrinae christianae sanitas ab ista redundantia revocaverit, et ad eloquentiam graviorem modestioremque restrinxerit; qualis in ejus consequentibus litteris secure amatur, religiose appetitur, sed difficillime impletur. » Haec Augustinus. Est locus ille in epistola ad Donatum, quem recitat; eam, si libet, lector, consulas. Sed de Cypriani primordiis nunc satis.

¹ Greg. Naz. orat. in Laud. Cypri.

¹ Aug. de Doctr. Christ. lib. iv. c. 11.

Anno periodi Graeco-Romanae 3741. — Olymp. 256. an. 4. — Urb. cond. 1001. — Jesu Christi 248. secundum Baronium 250.
— Fabiani papae 13. — Philippo imp. 5 et Philippo Junioris imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 4 et seqq. Coss. *M. Julius Philippus Aug. III.* et *M. Julius Philippus Aug. II.* Sumptus consulatus a Philippo seniori, juxta secundam consularum Caesarum regulam, ob nempe ejus quinquennialia; a Philippo vero juniori, juxta primam, quia se, anno praecedenti Augustus dictus est. In Dissertatione Hlyatica, pag. 231, scripsi, apud Oeconem extare nummum Philippi senioris cum tribumtia pot. iv. ac consulatu III, et in postica cum vobis decennialibus, cum tamen haec sint partes duorum diversorum nummorum, et qui exhibent vota decennialia initio imperii, non vero in quinquennialibus, per haec tempora cusi fuerint. Per inconsiderantiam etiam haec duae partes duorum diversorum Philippi senioris numismatum, in quarum altera, *Trib. Pot. V. coss. III.* cum alia in qua habetur, *Saeculum novum*, ibidem a me copulata, quod omnino corrigendum.

2. *S. Cyprianus fit episc. Carthag.* — Ideo Baronius, Pearsonus in Annalibus Cyprianicis, alique viri docti S. Cyprianum sub hujus anni consulibus episcopum Carthaginiensem constitutum esse existimant, quia ipse Cyprianus in epistola quinquagesima nona ad Cornelium, sub initio persecutionis Galli imperatoris anno celi, mense Julio data, se « plebi suae in episcopatu quadriennio jam probatum » scribit. Verum cum incertum sit, an Cyprianus eo in loco annos integros, vel tantum utrinque incompletos intelligat,

incertum pariter, an hoc vel sequenti anno episcopatum illum Cyprianus obtinuerit. Neque enim deprehendere possumus, an antiqui quadriennio, aut similibus loquendi formulis annos integros significant, nisi adjuncta ac circumstantia, haec in parte deficientes, ad id animum determinent.

3. *Primordia S. Cypriani.* — *Cyprianus* in ipsa urbe Carthagine fidem suscepit, ut ipse testatur in epistola ad clerum Carthaginiensem, dum ait: « Ubi enim aut melius possit esse aut latius, quam illic, ubi me Deus credere voluit, et crescere? » Idem recte Suida observatum: *Conversus est autem opera Caecili presbyteri Carthaginiensis, a cum praeus idololatria assertor fuisset, »* ut testatur Hieronymus. Unde quasi in familiam divini senis assumptus praenomen *Caecili* postea sortitus est. Hunc Caecilium fuisse aliquando Diadumeniani imperatoris magistrum conjicit Baronius. Verum cum Aler ille rhetor nec Caecilius, nec Caecilianus apud Capitolium, quem unicum pro sua sententia adducit, sed *Callianus* scribatur etiam in omnibus vetustis membranarum, teste Casaubono, ea conjectura minime admittenda. Docet etiam Baronius, Cyprianum jam senem ad Christum conversum; cum Pontius, quomvis per tredecim ferme annos post conversionem nulla ac dura passum dicat, nunquam senectutis mentionem faciat. Adhibet quidem Baronius hoc Cypriani testimonium ad Donatum: « Qui possibilis, aiebam, est tanta con-

versio, ut repente et perniciousè exeat, quod genitimum situ materiae naturalis obtulit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit. » Sed testimonium illud ad rem non facit, cum ibi summus ille orator non de sua aetate, sed de consuetudine peccandi longo usu roborata loquatur. Haec omnia Pearsonio in Amalibus Cyprianicis observata.

4. *S. Cyprianus Joham imitatus est.* — Dum Cyprianus adhuc catechumenus erat, sive, ut loquitur Pontius in ejus Vita, « inter fidei suae prima rudimenta, operam dedit, ut continentiam tueretur, etc. Nam et sermo illi de hoc fuerat usitatus, ut si quem praedicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri propter quae facta Deo placuissent. Sic Job Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei cultor, et cui in terra nemo comparatur, patiensque docebat ille, quidquid Job ante fecisset : ut dum et nos paria fecimus, simile in nos Dei testimonium provocemus. Contemptus ille, » nempe Job, « dispensis rei familiaris, in tantum exercitata deluxit, non proprii corporis dura perna concessit, » nempe Jobum, « Haec debent facere, dicebat » nempe Cyprianus, « qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum. »

5. *Sed non fuit uxoreatus.* — Baronius, num. 10, quod in prima hujus Criticae editione non advertentur, inde male deduxit Cyprianum uxorem habuisse. Sed viri doctissimi jam viderunt hic Pontium de Jobo, non vero de Cypriano loqui, et Baronium male etiam hunc locum quem laudatis verbis subjuxit Pontius interpretatum esse : « Erat illi etiam, inquit Pontius, de nobis contulerunt viri justii et laudabilis memoriae Caecilii, et aetate tunc et honore presbyteri, qui cum ad agnitionem verae divinitatis a saeculari errore correxerat, etc. Denique ille, » nempe Caecilius, « demensus ejus obsequis, in tantum dilectionis immense merito provocatus est, ut de saeculo excedens, accessione jam proxima commendaret illi conjugem, » non Cyprianus, ut interpretatur Baronius, sed Caecilius, « ac liberos suos, ut quem fecerat de saeculae communiione participem, postmodum faceret pietatis heredem. » Haec itaque Cypriani, non vero Caecilii tutela amica tantum commendatio fuit : nam alias vetitum erat, ne clericis tutela committeretur, ut ex ipso Cypriano eruitur, qui in Epist. 1 Novae edit., Pameliane vero LXVI, vetat ne pro Victore qui Genitium Faustinum presbyterum moriens tutorem constituerat, « fidei oblatio ad deprecatione aliqua nomine ejus in Ecclesia frequentetur. » Id enim, inquit, « ab antecessoribus episcopis » constitutum fuerat, « ut si quis frater fratrem excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. » Quem locum notavit Ruinartus V. CL. in Actis sinceris et selectis Martyrum, dum vitam et passionem sancti Cypriani illustrat.

6. *Presbyteri in Africa nunquam uxoreati fuerunt.* — Pearsonius e saecula Protestantium in Annal. Cyprian. anno CCXVI : « Erant, inquit, tunc temporis,

quemadmodum antea presbyteri in Ecclesia Africana conjugati, ut hic Caecilius et Novatus, qui uterum uxoris calce percussit ; quibus addi fortasse debent Felix cum uxore Victoria ; et Numidicus, qui uxorem adhaerentem lateri suo concematam letus aspexit legem semivulvatus ; quod hinc observari nobilit cardinalis. » Verum vana haec omnia ; jam enim Pamelius in Notis ad Epistolam Cypriani in qua ipsi est LXIX, in qua de Novati sceleribus agit, et Schelstrafius in Ecclesia Africana Dissert. III, cap. 4, amolantur, haec similiae exempla aliud non probare quam ex matrimonio junctis ad sacerdotium fuisse promotos, quos postea matrimonio usos ostendere debuisset Pearsonius, ut ejus argumentum vim haberet. Adeo autem verum est, ex apostolico instituto presbyteros continentiae legi fuisse obstrictos, ut in secundo Carthaginensi Concilio sub *Genethio* anno CCCXC celebrato, in quo statutum, « ut episcopi, presbyteri, vel diaconi, vel qui sacramenta contrectant, pudicitiae custodes, etiam ab uxoribus se abstineant, » Genethius subjunxit : « Et quod Apostoli docuerunt, et ipsa servavit antiquitas, nos quoque custodiamus. » Quid clarus ? Verum haec obiter dicta sumo ; in historia enim elucidanda, et chronologia reformanda totus labor noster versari debet. Caeterum, Cyprianum fuisse genere illustrem, et primum suae civilitatis senatorem dixit Baronius, num. 5, quia existimabat, nostrum Cyprianum eundem esse ac illum, de quo Nazianzenus Orat. 18. Sed ex ea Oratione manifestum est, cum diversum esse ; quod Billius jam observarat, quodque nunc extra controversiam est.

7. *Libri a S. Cypriano editi.* — Cyprianus post baptismum scripsisse videtur epistolam, sive libellum politum ad Donatum et in oratoria professione et in baptismo socium : in quo opusculo Christianae Religionis vim atque virtutem mire extollit, et stylo plane oratorio depingit. Videtur et adhuc laicus libellum *de Vanitate idolorum* conscripsisse ; tum quod illius non meminit Pontius, dum saeculum episcopi sui excusat ; tum quod tales libri Apologetici pro Christianis adversus Gentes a viris eruditissimis ad fidem conversis scribi solent ; tum quod de hoc argumento quamprimum scribere voluisse videatur, quod ipse antea idololatria assertor fuisset. Hoc vero anno, aut saltem insequenti sub exordio episcopatus sui, dum continentiae maxime studeret, et disciplinae inserviret, scripsit praeclearum opusculum *de habitu Virginum*, ut conjicit Pearsonius.

8. *Persecutio Alexandriae excitata.* — Orta hoc anno persecutio Alexandriae ex motu populari ; quales motus ea in urbe frequentes fuisse ex quacunque vel levissima causa praesertimque annis quinquentibus et id genus festis addictis, aliunde notissimum est. Dionysius enim Alexandrinus, ejus testimonium extra omnem aleam esse debet, in Epistola ad Fabium Antiochena Ecclesiae episcopum sub imperio Decii scripta, et ab Eusebio lib. 6, cap. 41, recitata, asserit, hanc persecutionem popularem integro anno ante edictum Decii contigisse, cum aliae Ecclesiae alta pace sub Philippo imperatore fruerentur : « Nequaquam,

inquit Dionysius, ex imperatoris edicto persecutio apud nos coepit est; quippe qua' integro anno anteverberat. » Quare cum anno sequenti circa mensem Julium Decius imperare ceperit, nullus dubito, quin praesenti ea persecutio mota sit, licet Pearsonius in Annalibus Cyprianicis eam ad annum sequentem pertinere contendat. Nam jam per annum indegrum grassata fuerat, tempore Paschali anni Christi insequentis, quo desitit. Sulpitius Severus scribit: « Severo imperante Christianorum vexatio fuit; interjectis deinde annis vii et xxx, pax Christianis fuit, nisi quod medio tempore Maximinus nonnullarum Ecclesiarum clericos vexavit. » Severus anno cxi e vivis excessit, ideoque anni illi triginta octo currenti Christi anno terminantur. Pearsonius tamen eam persecutionem docte explicat, verbis de incerto auctore hujus praeviae persecutionis proxime sequentibus, nondum recte intellectis, καὶ φησὶν ἰσχυρῶς τῆ πόλει τούτω μαρτυρῶν, καὶ ποικίλῃ, ὅτις ἐπέσειν ἦν, ἐλέησει καὶ παρηγορήσει καὶ ἴσως τὰ πλεῖστα τῶν ἑθνῶν. Hinc enim magnum quendam populum Alexandrinum instigasse vult Baronius, et quidem eum ipsum, qui postea Valerianum adversus Ecclesiam concitavit: sed vatem et poetam postea eum fuisse statuit Valesius in Notis ad praefatum locum, quia poete cum vatribus magnam habent societatem, et .Egyptii poetica delectantur: unde ea Dionysii verba se transtulit: « Eleum infansus quidam vates ac poeta, quisquis ille fuit, commoverat jam antea, atque incitaverat adversus nos Gentilium turbas. » Sed neuter, inquit Pearsonius, mentem magni illius rhetoris assecutus est: simpliciter enim vertendum: « El praevertens malorum huic urbi vates et auctor, quisquis ille fuit, commovit, et incitavit adversus nos Gentilium turbas. » Hoc quippe voluit Dionysius, nescio quem priorum civitatis malorum auctorem fuisse sub Philippo, futurorum autem sub Decio vatem: qua occasione arrepta, incidentium rerum, quae tunc in imperio Romano contigerunt, obiter historiam levit: quam alibi certo temporis intervallo signatam vix reperies quaeque hic eum Pearsonio explicanda:

9. *Civile bellum persecutioni finem imponit.* — Eleum haec persecutio Alexandriae sub imperio Philippi Christianis maxime benigno, ex motu populari et tumultuario orta, referente Dionysio, ἑπιπορευ, hoc est, *diu, non diutissime* ut Valesius) duravit. Usque ad festum Paschalis, quod edictum Decii processit, servasse, Dionysius ipse indicat in epistola Paschali apud Eusebium lib. 7, cap. 22: « Nulla quidem et acerba ante hanc calamitatem nobis contigerunt. Primum enim nos expulserunt; cumque soli ab omnibus fugeremur, et mortii exponeremur, etiam hunc festum celebravimus. » Paschale sc. de quo agit. Haec sane de hac persecutione populari, quae prima sub Dionysio fuit, et solos spectabat Alexandrinis, omnino intelligenda sunt, ut recte animadvertit Valesius: qua adhuc durante, confessores Alexandri urbe positi et fugati, in ipsa solitudine festum Paschale celebrabant. Orta enim inter ipsos Gentiles seditio persecutionem eam popularem repressit. Ita Dionysius: *Ἀνδριόπολι*

δι τῆς θύλας ἡ στανὸς καὶ ἡ περιπέτῃς ἡ ἐρημὸς τῶν καὶ ἑθνῶν ἐπὶ τὰ πρὸς θύλας αὐτῶν ἔργων. Ubi pro *θύλας*, mallem legere *θύλας*, quae vox agonibus seu certaminibus et passionibus martyrum frequenter attributa est, et in hac ipsa Epistola postea ita usurpatur, ut sensus sit: « Excipiens autem hos agonas seditio cum civili bello, crudelitate contra nos in ipsos multo converlit. » Id enim *δραπέτῃσιν* postulat, quod successionem significat: quae quidem hoc loco non personas, sed res spectat. Verum quocumque modo legas, seditio cum civili bello insperato exorta persecutioni huic populari, qua' integro anno ante edictum Decii eruperat, post Pascha anni cxxix finem imposuit.

10. *Marius et Jotapianus tyrannidem arripunt.* — Secundo, seditio illa, quae persecutionem Alexandrinam tunc temporis sedavit, variorum motuum causa exiit, ut discimus ex Zozimo lib. 1: « Cum autem rerum perturbatio eodem tempore plures incidissent, Orientales quidem partes, novas ad res conversae, Jotapianum ad summam rerum provexerunt, itidemque Mysorum et Pannonorum legiones Marium. » Jotapianus nulla supersunt numismata, sed Marium duo graeca Mediolanum in numismatis Impp. recitat. In quorum antica legitur: *ΕΙΩ ΜΑΡΙΝΟ*, id est *Dico Marino*. In aversa parte: *ΠΑΜΜΟΝΙΑΙΩΝ ΚΟΜΗΤΑΙ*. S. C. id est, *Colonia Philippopolitanae, senatusconsulto*. Quam consecrationem Mediolanum ad Philippopolitanos ingeniose referit, forte ob defensionem hujus urbis contra Sellyas a Marino (vel cum Sarnaticis limitibus dux, vel cum Augustus fuit susceptam. Hostes enim eidem inhabant, utpote opulentissime, et regionis capiti, et quam Decio imperante, captam diripere. Sed quidquid sit, Jotapianus et Marius *non magno labore* deturbati, ut Zozimus testatur. Quo tempore Christiani Alexandriae paullum respirarunt, ut ait Dionysius; et qui adhuc progreditur, et rerum in Republica statum sic describit: « Subito autem imperii illius erga nos benignioris mutatio mutata est. » Et mutatio illa *non animi mutatio* fuit, ut non bene locum verbi Christophersonus, cui adhaesit Baronius, sed ipsius imperii ex subita utriusque Philippi nece, *Decius* enim subdolo Marino ad Pannonicas legiones castigandas a Philippo missus, in Pannonia remissus est imperator ab exercitu. Qui purpura indutus Philippum seniores Veronae occidit, post quem Philippus junior Roma interfectus. Haec erat benignioris erga Christianos imperii mutatio, cujus ad Alexandrinis fama perlata, gravissima Christianis mira intendebatur. Hincque Dionysius, episcopus ea tempestate Alexandrinus, apud Eusebium partim lib. 7, cap. 22, partim lib. 6, cap. 41, utrobique enim de una eademque re intelligendus, Concludit Pearsonius, quantum ex ejus epistolis conjectura capi possit, in eadem mense Maio anni cxxix *Marium* in Pannonia sumpsisse imperium; exco le Julio Decium, subdolo Marino, sumpsisse purpuram; mense Augusto occisum esse seniores Philippum Veronae, et paulo post juniorem Romae; ac demique mense Septembri in eadem, Decium se imperatorem remu-

gasse. Sed anno sequenti videbimus jam circa mensem Julium *Decium* imperasse, Philipposque occisos, ideoque Marinum circa sequentis anni initium sese Augustum divisisse. Atque in hunc modum post persecutionem Ecclesie Alexandrinae ex motu populari ortam, post seditionem populi cum bello civili excitatam, Philipporum imperium, qui omnium haecentis imperatorum maxime Christianis fuerant, penitus excisum est. Quae imperii *mutatio* cum Alexandrinis mutilata est, statim terror et mina in-

tentabantur; donec ex edicto novi imperatoris Christianis maxime infensi, gravissima persecutio erupit. Quae omnino, inquit Pearsonius, mens est Dionysii Alexandrini de anno Decianam persecutionem praecedente historice explicata, et cum reliquis verae antiquitatis monumentis collata. Quae tamen in Annalibus Baronii jejune ac loco non suo recitata. In iisdem etiam Marinus perperam *Macrinus* appellatur, et de *Jotapiano* nulla fit mentio.

FABIANI ANNUS 13. — CHRISTI 251.

Temporum ordo vindicatur. — Christi anno ducentesimo quinquagesimo primo, Emiliano et Aquilino coss., Philippus sextum inchoavit imperii annum, quo occisus esse, complures affirmant, dicentes Philippum annis tantum quinque expletis regnasse. Verum nobis magis probatur sententia dicentium ipsum annis septem imperasse; quod quidem Eusebius tum in Chronico Itale, tum etiam in Historia ¹. Confirmatur id ipsum quoque ex Fastis Cassiodori, in quibus sub Philippo septem numerantur consulatus. Consentit et vetus inscriptio, qua

demonstratur, Philippus occisos anno Christi ducentesimo quinquagesimo tertio; quam quidem inscriptionem suo loco ponemus. His accedit, quod cum Philipporum necem contigisse tradant ¹ sub secundo Decii consulatu, eos ad septimum annum imperium produxisse liquet. Qui autem ab his diversam interunt de annis Philippi imperii rationem, et hoc anno eum simul et filium necatos tradunt; cum consulatus subducant e Fastis ², ordine temporum semel confuso, diversis se aliosque implicant labyrinthis.

¹ Euseb. hb. vi. c. 32.

² Cassiodor. et alii. — ³ Pausin. in Fastis, et alii eum secuti.

Anno periodi Graeco-Romanae 5742. — Olymp. 257. an. 1. — Urb. cond. 1002. — Jesu Christi 249, secundum Baronium 251.
— Fabiani papae 14. — Decii imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Fulvius Emilianus II.*, et *Vectius Aquilinus*. Emilianus tam in inscriptione Onuphriana, quam in Fastis Theonis et Heraclii cum numerali nota profertur. Super Smyrna delatum est marmor ad Cuperum V. C. cum inscripto nomine *A. Fulvii Emiliani coss. II.*

2. *Philippus senior ter, junior bis consul fuit.* — Mediobarbus in Numismatis Imperatorum pag. 351, Philippi junioris nummum a se visum producit, in cujus pectica parte legitur: *POINTEFEX. MAX. TR. P. V. COS. III. PP.* Cum vero Philippum juniorem duos tantum consulatus gessisse, et hoc anno Fastis no-

men non dedisse indubitatum sit, hanc ad nummi applicationem scribit Mediobarbus: « Vel hujus nummi aversa pars ex patris nummo mutuata est, vel pontificatus maximus Philippo juniori a patre communicatus est, et tertium consulatum extraordinarium gessit Philippus itidem junior anno cclxix antequam fato cederet. » Ex quibus conjecturis prima certissima. Nam in postica parte nummorum unitus imperatoris tituli alterius non raro legitur. Mediobarbus in Severo hunc nummum exhibet: *SEVERVS ARG. PARTH. MAX.* in aversa parte: *PRINC. JVENT. COS.* Representantur tres figurae equestres decur-

rentes, et hæc verba « princeps juvenutis consul, » non ad Severum, qui Augustus erat, sed ad Getam, qui tantum Caesar ac princeps juvenutis referuntur, ut ipsemet Mediobarbus recte observavit pag. 277. Ex quo, aliisque multis hujusmodi nummis manifeste apparet, postquam partem præfati nummismatis Philippi junioris intelligendam esse de Philippo seniore patre, qui ter consul fuit, quoque anno precedenti quinquam tribunitiam potestatem et consulatum tertium suscepit. Harduinus V. C. in Nummis Populorum et Urbium, pag. 55, nummum Philippi patris proferit inscriptum: ΑΥΤΟΚΡΑ. Μ. ΤΟΥΑ. ΑΥΓΥΣΤΟ. ΚΕ. ΙΔ. ΕΣΤ. « Imperator M. Julius Philippus Aug. » ΜΗΜΑΡΚ. ΕΡΩΥΕΥΑΕ. ΤΥΑΝΤΟ. Δ. ΑΝΤΙΟΚΙΑ. Σ. C. Visitur aquila. Ea verba sibi veritè Harduinus: « Tribunitia potestatis, consul IV. » Et tamen Philippum seniore nonquam quartum consulatum gessisse certissimum. Quare cum Harduinus scribat, eum nummum in cimelio collegii Parisiensis Ludovici Magni asservari, virum eruditissimum adii, ut scirem, an revera ea postica ita inscripta esset, vel typographus errasset, vidique, nummum integrum et optime fidei esse, ac inscriptionem in nullo vitiatam. Verum ea littera x ad consulatum proxime delineatum non refertur, sed aliam significationem habet, nide, alisque, quos consulit, ignotam. Nec enim Philippus senior quartum, nec Philippus junior tertium consul fuit.

3. *Chronologia Amalium corrupta.* — Quia Baronius annos septem Philippo seniori, qui sextum tantum inchoavit, attribuit, ejus chronologia per decennium et amplius prorsus corrupta. Annorum enim numerus et rerum gestarum ordo imperatorum temporibus admissum quadrare debent. Depravata et in Annalibus Fastorum consularium series, quibus inimi debet chronologia, ad esseque dubii imperatorum anni reduci. Et quidem Augustorum tempora perquam obscura reddidit veterum historicorum penuria, ut observavit Pearsonius in Prefatione ad Annales Cyprianicos. Nam et Historiæ Augustæ corpus hic potissimum truncatum est, cum Vita Philipporum, Deciorum, Galli et Volusiani a Trebellio Pollione scripta perierint; Valeriani et Galliani mutilata sint; præterea Fasti Omphrii, aliorumque recentiorum perturbati, et Cassiodori Fasti, quos sibi sequendos statuit Baronius, per hæc quidem tempora recte dispositi, sed male cum imperatorum annis connexi; imo eodem Baronius interpolavit. Quare Fastorum corruptio non in Fastos veteres, sed modernos refundenda, ut vidit Pearsonius citatus; quippe in fragmento consulari a Bucherio vulgato consules accurate digesti; aliqui in initio Indicii de præfectis Urbis recte exhibiti, et in Victorii Canone Paschali omnes suo ordine representati. Fasti etiam Siculi consentiant, uno excepto, quod Decius Gallo et Volusiano subjungunt, manifesta transpositione. Denique omnes consulatus imperatorum, qui non pauci fuerunt, nummis et inscriptionibus ac consulatum Caesarorum regibus confirmantur; et non tantum illi, sed et reliqui quo-

que omnes consulatus, cum rescriptis principum in codice Justiniano, nullo alio intermixto, inveniuntur. Jam autem in Dissert. Hypat. ostendi, nullos consules in Codice tam Justiniano, quam Theodosiano legi, qui ordinarii non fuerint. Amalium itaque restitutio nobis impigre prosequenda, quamvis de ea non pauci desperaverint, ipseque Spondanus scripserit, nihil sibi libuisse immutare, ne aliorum errores augetet, et Alfurdus tom. I Annal. Ecclesiast. Britannia anno 262 dixerit, hos nodos solvere suarum non fuisse virum. Nobis tamen sepius ordo hæcenus servatus, ut narratio clarior procedat, neve tempora confundantur, immutandus erit.

4. *Persecutio.* — Hoc anno persecutio Alexandria jam superiori cepta adhuc sævit, ut videre est anno precedenti, num. 8. et seqq.

5. *Philippus imp. occisus.* — Hoc etiam anno, uterque Philippus pater et filius imp. circa mensem Julium occisi sunt sexto imperii anno inchoato, Victor quidem de Casaribus, Victor alter, et Eutropius, quinquennio Philippum seniore imperasse scribunt, quia nempe sextum annum tantum delibavit. Mediobarbus pag. 347, duos ejus nummos producit in postica inscriptos: P. M. TR. P. VI. COS. III. P. P. In duobus etiam Philippi nummis grecis apud Goltzius sextus imperii annus legitur. Eusebius tam in Chronico quam in Historia, alique quidam Philippum septem annis imperasse scripsere; quam opinionem Barontus amplexus est, motus præcipue septem consulatibus, qui sub Philippo in Fastis Cassiodori leguntur, et pseudographa inscriptione, qua Verona exstat, in qua annus mortis Philippi numeratur Christi celum. Verum frivola utraque ratio. Omphrius enim, qui Verona natus erat, eam inscriptionem, uti a quodam imperito positam, contempsit. Neque ante sextum Ecclesiæ sæculum ara Christiana, qua nunc utitur Ecclesia Occidentalis, a Latinis usurpata. Cassiodorus in Chronico minime audiendus; cum enim per totum consulatum Decii et Galli, ac etiam per consulatum utriusque Decii Philippum regnasse scribat, sibi nullam fidem hæc in re deberi ostendit. Currenti quippe anno jam Decium imperasse, et sub utriusque Decii, suo videlicet, et filii, consulatu, peremptum esse, certis argumentis constat.

6. *Quo mense occisus.* — Quoad mensem, quo uterque occisus, eliciendum ex lib. 8 Cod. Justiniani, tit. 35, ubi L. 1 *De revocandis donationibus*, inscripta est: « Imp. Philippus Aug. Casmio; » subscripta vero, « XV kal. Jul. Emiliano et Aquilino coss. » Præterea in eodem Codice exstat rescriptum lib. 4. tit. 46, cum hæc inscriptione, « Imp. Decius A. Theodancho, » cum subscriptione, « P. P. XIV kal. Novemb. Emiliano et Aquilino coss. » Quibus ex legibus certissimum sit, non tantum Philippum sub hujus anni consulatibus interisse, et sub isdem Decium imperare cepisse; sed etiam XV kal. Julias, seu die decima septima mensis Junii Philippum adhuc in vivis fuisse. His si addas quæ in morte Decii in medium adducimus, liquebit, Philippum circa

mensem Julium perceptum, nec usque ad mensem Augustum, quod voluit Pearsonius in Annalibus Cyprianicis videri probare potuisse. Zonaras de Philippo scribit: « Regnavit, ut quidam tradunt, annis V, ut alii VI, et totidem menses; » quod ab aliquo antiquo scriptore mutuatum. Si itaque Philippus annos

quinque et totidem menses imperavit, menses illi utrinque incompleti fuerunt, et initio mensis Julii aut circiter Decius imperium suscepit, occiso Philippo, qui anno CCLIV, mense Februario aut Martio regnare coeperat. Sextum enim imperii annum inchoasse inter omnes nunc convenire debet.

FABIANI ANNUS 14. — CHRISTI 252.

1. *Persecutio in Aegypto per magam quendam excitata, ubi de pluribus martyribus, praecipue Apollonia et Serapione.* — Sequenti anno ducentesimo quinquagesimo secundo, qui penes Latinos extant Fasti antiquiores¹, Decium atque Gratianum consules ponunt; quos aliqui inexacta sequentes, inconsulte nimis praetermississe videntur; sed quem nos meliorem in his Cassiodoro sequamur, invenimus neminem.

2. Hoc ipso anno, qui praecessit Decii persecutionem, gravis tumultus Alexandriae in Christianos excitatus est, instigante in eos mago quodam Aegyptios. Quam autem saeva ac furens haec fuerit repentina grassatio, Dionysius Alexandrinus episcopus scripsit ad Fabium Antiochenum antistitem his verbis ab Eusebio² recitatis: « Non ex imperatoris edicto persecutio apud nos incepta fuit, sed integro anno praevenerat. Nam vales (quisquis ille fuerit malorum omnium, quae huic civitati acciderunt, architectus, infinitam Gentilium turbam contra nos incitaverat impuleratque, atque adeo ad patriam suam et antiquam superstitionem defendendam magnopere instigavit; qui ab illo ad malevolentiam irritati, omnemque aeternam licentiam ad scelus patrandum, solam pietatem et verum cultum demonum suorum istum censuerunt, ut Christianorum caede et sanguine suas crudeles manus respergerent.

3. « Primum igitur senem quendam, Metram nomine, arreptum, impia verba contra Deum loqui mandant; cujus corpus, propterea quod eorum voluntati repugnabat, fustibus caedunt, vultum oculosque praecautis arundinibus pungunt; ipsaque adeo ad suburbia abductum, lapidibus obrunt. Deinde fidelem mulierem, quae vocabatur Quincta, ad idolorum delubrum deducere, et ad falsos deos venerandis impellere coeperunt; eamque, cum se averteret, et talem cultum detestaretur, pedibus constrictis per universam urbis plateas asperis saxis constrictas rapere; et simulacrum corpus ejus ad saxa mo-

laria allisissent, et flagris pariter lacerassent, ad suburbia trahere, ibique crebro saxorum conjectu oblerere. Tum vero, uno quasi animorum impetu, omnes in aedes piorum irrucere, et singuli, quos sibi vicinos esse cognoverant, prope educere, expoliare, diripere; et divitias ac suppellectilem, si qua erant pretiosior, sibi seponere; si qua vilior, sordidior, et ex ligno confecta, in vias dissipare, deinde exurere, adeo ut civitas illa veram speciem urbis ab hostibus captae despoliataeque probe repraesentaret.

4. « Fratres ergo defleclere e via, et in loca separata ac solitaria se subducere; rapinam honorum suorum similiter cum illis, quibus Paulus³ illustre perhibet testimonium, cum gaudio suscipere. Atque haud scio utrum quisquam praeter aliquem unum alicubi fortasse, hucusque Dominum denegaverit. Apolloniam porro, virginem id temporis cum primis admirandam, et admodum protracta aetate comprehendunt, maxillisque ejus crudeliter diverberatis, omnes dentes illi excutunt; atque rogo in suburbis extracto, minantur, nisi verba blasphemiae una cum ipsis palam eloqueretur, se eam vivam crematuros. Illa paululum temporis ad deliberandum precata, et dimissa ex eorum manibus, sine mora insilit in rogam; sicque flammarum incendio assumpta est.

5. « Serapionem item proprio lare subtractum, diris coincidunt tormentis, et omnibus membrorum articulis contractis, ex loco edito praecipitem dejiciunt. Nullus itineris flexus, nulla via publica, nullus angustiorum erat, in quo tuto vel noctu vel interdiu liceret incedere, quippe omnes ubique uno ore clamabant: Si quis e Christianorum numero impia et profana verba edari recusaverit, rapiatur extemplo, et in ignem conjiciatur. Atque ista mala hoc modo non ad exiguum temporis spatium grassata sunt. Verum tandem seditio et bellum intestinum, quod illos miseris postea invasit, crudelitatem contra nos exci-

¹ Cassiodor. in Chronico. — ² Euseb. lib. vi. c. 31.

³ Hebr. 11.

tatam in ipsorum capita convertit. Unde nos quidem, dum illorum furor in nos incensus aliis rebus implicatus tenebatur, paulisper respiravimus. » Hucusque de Alexandrino tumultu Dionysius; qui ejus quae facta est in Ecclesiam persecutionis sub Decio, narrare pergit historiam; sed nos suo loco anno sequenti.

6. Esse quidem Aegyptios natura irritabiles, et inter alias nationes in hoc genere primas ferre, ita ut vel ex minima quaque scintilla immensas soleant seditionum flammam accendere; Philo¹ Judaeus, et ipse civis Alexandrinus, affirmat. Cecinere quoque poetae, ac velut pro monstro ostentavere Aegyptiorum in rivando furorem, etiam cum joculari viderentur; unde illud Juvenalis²:

Illic jejunum osium, sed jurgia prima sonare
Inceperunt animis ardentibus: haec tuba rixae.
Dehinc clamore pari concurrunt, et vice teli
Savit nuda manus; paucæ sine vulnere malæ;
Vix enipiam aut intus toto certamine nasus
Integer, aspiciet jam cuncta per agmina vultus
Biondus, alias facies, et brachia ruptis
Ossa genus, plenus oculorum sanguine pugnos.
Ludere se credunt ipsi tamen, et perdes
Exercere acies, quod nulla cadavera calcant.

Haec quidem illi cum inter se luderent. At vero quam immaniter saevirent, strixerentur hostiliter, post nulla idem haec demum:

¹ Philo in Flac. — ² Juvenal. satyr. 13.

Aspiciunt populos, quorum non sufficit ira
Orculisse aliquem; sed praetora, brachia, vultum
Crediderunt genus esse cibi, etc.

Et de ipsis Alexandrinis, de quorum in Christianos furore atque rabie sermo est, haec Dio¹: « Alexandrinis quidem ad audenda omnia satis est animorum; naturaque sunt ad tenere verbis exequenda, quaecumque sibi proposuerint, promptissimi. Iidem ad bellum ejusque labores, omnium sunt ineptissimi: quanquam in seditionibus, quae apud eos et frequentissima et maxima eveniunt, ad cades subinde deveniant, contendendique de re proposita studio, vitam maxime contemnant, in iisque perire bonum quoddam in primis expectandum existimant. » Haec Dio. At haec omnia vera esse, non modo citati nuper testes, et recens in Christianos summa saevitia exemplum demonstrant; sed et complura alia ipsorum facta, quae diversis temporibus se offerent dicenda, testantur, de quibus nos alias saepe.

7. At quisnam fuerit magus ille, qui Alexandrinos ethnicos commovit in Christianos non liquet: illud tamen scimus, Porphyrium in Vita Plotini, de Aegypto sacerdote, daemones exantationibus dedito, scribere; qui paulo post circa Gallieni tempora Romam venit: quem et illum ipsum putamus, qui (ut suo loco dicemus) Valerianum, Romae cum esset, adversus Ecclesiam contitavit.

¹ Dio histor. Rom. lib. XXXIX.

Anno periodi Graeco-Romanae 5743. — Olymp. 257. an 2. — Urb. cond. 1063. — Jesu Christi 250. secundum Baronium 252.
— Sedes vacat. — Decii imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Messius Quintus Trajanus Decius Aug. II.*, et *Annius Gratus*. Decii consulatus juxta primam consulatum Casarcorum regulam. Iterati honoris notam in Decio exhibent Fragmentum Consulare Bucherii, Fasti Graeci a Dodwello publicati, Fasti Ilaciani, Chronicon Damasi, et Rescriptum Codicis Justiniani lib. 3, tit. 22, datum *Decio II.*, et *Grato coss.* Decium praenomen Caii, non vero Gaii, ut Omphrius omnibus persuaserat, fuisse delecti doctissimus card. Norisius in Dissert. 3 de Epochis Syro-Macedonum, cap. 10, ex nummo graeco a se producto, et liquet ex inscriptione anno sequenti, num. 31, a me recitata, variisque nummis. *Tristanus* quidem tom. II pag. 575 et seqq., varia numismata graeca et latina exhibet, in quibus Decius modo *G. Messius Quintus Trajanus Decius*, modo *Gn. Messius* appellatur, sed id Iribuendum pessime consuetudini, quae nondum penitus proligari potuit, secundum quam antiquarii numi-

smata quae non intelligebant, correctionis obtentu corrumpebant, quamvis sincerissima essent. Cum tamen licet corrupta quandoque sint, eodem modo representari debeant, ac cusa sunt, ut non semel monui.

2. *Imperatores initio imperii semel tantum consulatum sumunt.* — Pearsonius in Annalibus Cyprianicis ait: « Decius anno superiori, occisis Philippis, se statim consulem non minus quam imperatorem renuntiavit; et hunc annum postea more veteri aperuit, ac Fastos reseravit, sumpto consulatu ordinario post sullectum. » Verum haec opinio, quae hucusque invaluit, quaeque statuit, imperatores, qui proximis post consecutum imperium kalendis Januariis iterum consules procedunt, prioribus imperii mensibus consulatum sullectum suscepisse, falsissima. Si enim anno praecedenti Decius consulatum sullectum gessisset, praesenti Fastis nomen non dedisset, Augustus imperii initio non bis, sed semel consulatum sumen-

libus. Ille itaque vulgaris error, quem prioris consulti-
latum Casareorum regula beneficio detexi, procul
in posterum eliminandus. Sub Philippo Decius consula-
tum illud suffectum obtinuit. In Vita enim S. *Genulphi*
episcopi Cadurcensis, qui sub Decio marty-
rium passus est, ab auctore anonymo scripta, et a
Bollando die XVII Januarii illustrata num. II legitur:
« Philippo itaque cum filio Argustalem agente di-
guntatem, Decius in consultiu Casaream agebat pro-
curationem. » Et licet is anonymus, ut ex eadem
Vita colligitur, post annum Christi nouagesimum
nonagesimum uixerit, quia tamen triennio post S. *Genulphi*
mortem, S. *Sebastus* Acta ejus descripsit, ut
in Notis Bollandus observat, non videtur dubium,
quin posterior hanc Vita a primigenia fuerit excerpta.
Baronius priorem Decii consultiu ordinarium cre-
didit, indeque tertium annum aperuisse scripsit;
quam sententiam in inferitu Decii a veritate alienam
demonstrauimus.

3. *Persecutio sub Philippo capta.* — Ad num. 2
et seqq. Persecutio Alexandria, uidente adhuc Phi-
lippo, excitata, de qua hoc anno Baronius, perinet
ad annum CCLXVIII, ubi eam explicauimus. Martyres
itaque, de quibus Dionysius Alexandrinus in Epistola
ad Fabium episcopum Antiochie, ab Eusebio recitata
lib. 6, cap. 41, ante Philippi imperatoris obitum
morle affecti; licet in Martyrologiis *Serapio*, alique
sub Decio passi dicantur. Idem error in omnibus
Martyrologiis admissus de *Apollonia* uirgine, quem
sub Decio martyrio coronatum dicunt die IX Februarii,
ut observat Valesius in Notis Eusebianis. Quod
factum, quia persecutionem sub Philippo et Decio
motam antiqui pro uirga reputant. Vita S. *Apolloniae*
a Bollando die IX Februarii fuisse explicata.

4. *Persecutio Deciana.* — Decius, hostium nece
latus Romam uenit, ubi « aliquantum moratur mo-
nium gratia, que instituit, dedicandorum. Et interea
ad eum Iotapiani, qui Alexandri tumens stirpe, per
Syriam tentans noua, militum arbitrio occubuerat,
ora, uti mos est, inopinato feruntur, » inquit Victor
de Cesareibus. Jamque in imperio confirmatus gra-
uissimam persecutionem molitus est. Dionysius
Alexandrinus in epistola ad Fabium episcopum An-
tiochie, relata ab Eusebio lib. 7, cap. 41, tempus
indicat: « Sed continuo, inquit, imperii illius erga
nos benignissimi mutatio nobis nuntiata est, et gra-
uissimus nobis minarum terror intendebatur. Jamque
aderat edictum imperatoris, etc. » Quae uerba expli-
cans Pearsonius in Annalibus Cyprianicis ait, post
initium imperii Deciani primo minus intentatas fuisse,
deinde edictum prodixisse, circa finem anni prece-
dentis, aut presentis inuente.

5. *Fuga S. Cypriani.* — Gesta in hac perse-
cutione sic dixerit Pearsonius citatus, quem ut pluri-
mum sequemur. Hujus anni initio S. Cyprianus
iterum flagitatus et quesitus, et sepius ad leonem
pelitus in circo, in amphitheatro, Dominice dignatio-
nis testimonio honoratus est. Tandem uero a Deo
jussus recessit cum Victore diacono suo: « Dicata
enim in omnibus Deo mens, et fides diuina admoni-

tionibus mancipata credidit se, nisi Domino latebram
tunc iulenti paruisset, etiam ipsa passione peccare, »
ut loquitur Pontius. Quamobrem cum non appare-
ret, proscriptus est, applicito et adjuncto episcopatus
nomine; cum publice legeretur, « Si quis tenet vel
possidet de bonis Caeclii Cypriani episcopi Christiano-
rum, etc. »

6. *Plures persecutionis succedunt.* — Sub initio
persecutionis, dum nulli confessione facta coram
magistratibus in carcerem coniecti sunt, multo plu-
res fidem denegabant, de quibus conuerit Cyprianus
libello de *Lapsis*. Baronius recessu Cypriani
statim subiecit: « Sed et illud nelandum tunc
accidit, ut ex clero Carthaginiensi quinque presbyteri
desertores facti sese ad persequendos fideles adju-
uerint magistratibus. » Sed locus ad id probandum ab
eo adductus longe aliter explicandus, ut anno se-
quenti, quo scriptus est, uidebimus.

7. *S. Fabianus PP. martyrio coronatur.* — De-
cius Dei sacerdotibus infestus S. Fabianum Roma-
num Pontificem morle affectit. In Chronico Damasi
de Fabiano dicitur: « Fabianus annos quatuorde-
cim, mensem unum, dies decem. Fuit temporibus
Maximini, et Gordiani, et Philippi. A consultiu Maxi-
mini et Africani, usque Decio II et Grato. Passus
XII kalendas Februarii. » Loco « XII kalendas Februa-
rii, » Henschenius legit « XIII kalendas Februarii, »
ita ut Fabianus die uicesimo Januarii currentis anni
martyrio coronatus dici possit, quod eum diem, et
Chronicon auctius ueterum Pontificum et Martyrolo-
gia agnoscant, exhibeatque Indiculo Depositionis
Martyrum a Bucherio publicatus, in quo legitur:
« Decimo tertio kalendas Februarii, Fabiani in Cal-
listi, » Henschenii coniecturam probat Pearsonius
citatus. Verum in eo Indiculo diem mortis, in Chro-
nico uero Damasi diem septimana notari non dubito;
eo magis quod exemplar, quo Cuspianus usus,
habet etiam: « Passus XII kal. Feb. » Unde Hen-
schenii emendatio rejicienda. Sedit Fabianus an-
nos XIV et dies X, non uero dies IV, ut tra-
dit Baronius. Qua de re anno CCLXXXVI egimus.
Scribat Henschenius, sedem uacasse mensibus IV,
diebus XV, adeoque Cornelium creatum esse circa IV
Junii presentis anni. Quod stare non potest; cum
clare pateat ex litteris cleri Romani (quas ante men-
sem Augustum scriptas non fuisse constat) « post
excessum nobilissima memoria uiri Fabiani non-
dum episcopum propter rerum et temporum diffi-
cultates » constitutum esse. De qua epistola in edi-
tione Oxoniensi tricesima, loquens Pacianus, nondum
episcopum factum esse Cornelium, cum illa scriberet-
retur, docet: « Cur igitur Novatianus tuus ne falso
quidem adhuc episcopatu sacerdos, longe antequam
Cornelius Romae episcopus fieret, antequam sacer-
dotio ejus inuideret, hanc suasit. » Et rursum:
« Adhuc Cornelius, pro quo omnis haec uestra pro-
rupit inuidia, episcopus non erat. » Quare usque ad
annum sequentem sedes uacauit, licet in libro Pon-
tificali tradatur, post obitum Fabiani cessasse episco-
patum dies VI. Sed interpontificia priorum seculo-

rum plerumque male in eo libro et in auctiori Chronico veterum Pontificum annotata, ideoque et a me plerumque neglecta.

8. *Persecutio in Africa servit.* — Non diu post Fabiani passionem, *Moyse* presbyter insignis Ecclesie Romanae cum aliis in carcerem coniectus est, ut legitur in laudato Damasi Chronico : « Post passionem ejus » Fabiani « *Moyse* et *Maximus* presbyteri, et *Nicostratus* diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. » Quin etiam *Celerinus* (cujus avia *Celerina*, et patruus et avunculus *Laurentius* et *Ignatius* diu antea martyrium passi fuerant) *Moysi* et *Maximo* fidei et virtutis comes fuit. Dum autem persecutio Romae praesente imperatore severius, Carthagine nullo remissius per magistratus exercebatur, *Cyprianus* in recessu suo delibescens, cum se jam incolumem sentiret, et eorum etiam, quae Carthagine agebantur, certior factus esset, scripsit ad clerum suum de disciplina et diligentia sua vice praestanda, ac praecipue de cura pauperum et quiete plebis. Quippe hoc est *datum clero consilium*, ejus primo loco meminit in epistola vicesima maxime notabili; et haec est epistola, et Fello et Pamelio v, ex tredecim illis, quas postea ad clerum Romanum transmisit, omnino prima.

9. *Qui Exortes Cypriano dicuntur.* — Dum aliqui, qui nomen Christi primo confessi sunt, in carcerem fuissent coniecti, alii ob similem coram magistratibus confessionem exortes potius facti sunt, et eorum bona in fiscum redacta, ut patet ex litteris de *Mappalico*, mense Aprilis scriptis : « *Gloria* est nuper quidem Ecclesia, cum confessione perstante suscepta poena est, quae confessores Christi fecit exortes. » Quibus verbis, et quando facti, et quales essent, qui *exortes* dicebantur, ostenditur. *Baronius* quidem eos a *Cypriano exortes* dictos esse docet, qui ne fidem proderent, relictis omnibus alio commigrabant, sive qui ne Christum negare cogentur, dimissis omnibus se subtrahant. Verum *Cypriano exortes* sunt, qui nomen Christi coram magistratibus libere confessi, patria per eosdem magistratus expulsi sunt, ut ex loco citato constat. Quae expulsio in poenam confessionis et irrogata et accepta est, de qua *gloriosa est*, inquit *Cyprianus*, *Ecclesia*, propter confessionem praecedentem et poenam exilii subsequentem, non propter recessum aut subtractionem sui, aut proscriptionem inde sequentem. *Exortes* enim non minus confessores erant, quam qui in carcerem coniecti sunt : quod clarissime ostendit *Cypriani* adversus *Lapsos* pacem praeproperè flagitantis epistola xix, quae Pamelio xiv est : « *Ceterum* quam irreligiosum est, et ipsis quoque festinantibus perniciosum; ut cum exortes facti et patria pulsati, ac bonis omnibus spoliati nondum ad Ecclesiam redierint, quidam de lapsis confessores ipsos praevenerint, et ante ad Ecclesiam introire festinent. » *Exortes* igitur erant, non qui, ne Christum negarent, se subtrahant, sed qui apud magistratus Christum libere professi, in poenam confessionis per eosdem patria pulsati sunt, quales

erant *Aurelius*, *Statis*, et *Severianus*, aliique, qui Carthagine pulsati Romam profecti sunt, quos *Celerinus* nobilis confessor collegas suos, et confessores, et exortes vocat. Ita *Pearsonius* in *Annalibus* *Cyprianicis* hoc anno num. vii.

10. *Cyprianus scribit Epistolam de precando Deo.* — Mense circiter Aprilis scripsit *Cyprianus* epistolam xi quae Pamelio est viii, quae tempus ipsum, quo scripta est, pluribus indicat : ut « ubi, inquit, tormenta venerunt, » ut de re recenti : et loquitur de « praesentis pressura conflictatione, » ut antea de praesenti praedio, eosque, ad quos scribit « positos » esse docet « inter plangentium ruinas, et timentium reliquias, » ut matrem Ecclesiam ante descriperat « plangentem ruinas et funera plurimorum, » Quae omnia eidem tempori et rerum statui plane conveniunt. Fallitur autem *Baronius*, cum putat, ex his illius epistolae verbis : « Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est, sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui, qui probentur; » demonstrari posse, *Decium* antum tantummodo unum ac menses tres imperasse, idque ex sede adhuc vacante et morula praedicta, post quam pax ventura erat. Nam decem mensibus, antequam haec epistola scriberetur, *Decius* purpuram sumpserrat, et *Cornelius* diu ante necem *Decii* Romae sedit. Neque vero pax illa, quae post mortalem ventura erat, de statu illo Ecclesiae, qui post mortem *Decii* contigit, intelligenda est; sed de seclata persecutione, quae haud diu post secula est; quam pacem ipse *Cyprianus* alibi appellat, qui visionem suam optime interpretari potuit, ut inquit *Pearsonius* citatus num. ix.

11. *Cyprianus ad clerum suum scribit.* — Mense circiter Maio *Cyprianus*, qui jam binas litteras de his, qui tormenta passi sunt, scripserat, ad clerum suum de confessoribus, qui sub proconsule in carceribus gravius vexati sunt, dedit epistolam xiii, quae Pamelio est xxxvii, sed quae a *Baronio* rectius ad haec tempora refertur. Mandat enim, ut « corporibus omnium, qui etsi forti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, imperdantur et vigilanter et cura propensior. » Monet etiam, ut « dies eorum, quibus excedunt, annolarentur, ut eorum commemorationes inter memorias martyrum celebrari possent. » Quae duo satis ostendunt, hanc epistolam tum scriptam esse, cum jam in carcere plures mortui essent, et quotidie morerentur; quod tempus *Luciani* litterae ad *Celerinum* satis indicant. Eodem mense jam affecto, iterum ad *Confessores* *Cyprianus* litteras dat, post eas quas jampridem scripserat « verbis exultantibus congratulatus, » hoc est, post epistolam decimam, quae sic incipit : « *Exulto* letus et gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres, » quamque *Pamelinus* et *Baronius* perisse suspicabantur. Tres enim epistolas a se ad confessores ante illam in causa lapsorum scriptas satis aperte indicat epistola vicesima, quae Pamelio est xv, primam ante tormenta, quae sexta est, Pamelio lxxxii secundam inter tormenta, quae decima est, Pamelio nona; tertiam post gravem vexationem carceris, post paucorum

extorrimus reditum, quæ XIII est, Pamelio septima, et infer tredecim una. Unde Moyses et Maximus, visis tredecim epistolis ad clerum Romanum missis, Cyprianum maxime laudant, « quod litteris confessores frequenter corroborasset. »

12. *Clerus Romanus ad Cyprianum scribit.* — Mense Augusto, clerus Romanus scribit ad Cyprianum litteras, non quidem illas, quas voluit Pamelius, sed quas Baronius loco suo recte restituit. Hæc autem est epistola xxx, Pamelio xxxi, post litteras de Fabiani martyrio, prima a clero Romano ad Cyprianum proprie data, ut ex ipsa patet, et ex mentione litterarum Cypriani ad se cum excusatione facta, et earum etiam, quæ ad confessores Romanos eodem tempore scriptæ sunt, et missæ per Saturnum et Optatum. Scribit quidem Valesius, hanc epistolam datam, cum jam Moyses annus in carcere exegisset, idque ex Cypriani epistolis ad Moysen prius datis aperte colligi. Nam una tantum epistola ante hanc a Cypriano ad Moysen data est; et illa, quæ annui spatii mentionem facit, diu post hanc scripta est. Sunt autem hæc cleri Romani litteræ præclare scriptæ, et litteris ipsius Cypriani pene æquante; ex quibus de *Novationi* ingenio et eloquentia iudicium ferri potest. Ille enim hanc epistolam exaravit, ut patet ex ipso Cypriano ad Antonianum, dum, recitatis harum litterarum ipsis verbis, subiungit: « Additum est etiam, Novationiano hunc scribente, et quod scriperat sua voce recitante, et presbytero Moysæ subscribente, ut lapsis infernis et in exitu constitutis pax daretur. » Ita hæc verba exposuit S. Pacianus epist. iii. Adjecerunt etiam confessores Romani litteras suas, et hæc est epistola xxxi, Pamelio xxxvi, primo loco a confessoribus ad Cyprianum scripta, ut ex ipsa satis aperte liquet.

13. *Persecutio in Africa sedata.* — Mense circiter Novembri nobilis confessor *Celerinus* Roma venit Carthaginem, et in secessu Cyprianum adit: qui Moysæ reliquorumque confessorum affectus representat, deque iis dulciter ac sæpe loquitur. Cyprianus autem hæc sermonibus intus permotus scribit ad eos epistolam xxxvii, quæ Pamelio est xvi, circa finem huius mensis, ut apparet. Constat enim, Moysen aliosque, vel exeunte Januario, vel Februario inveniunt in carcerem fuisse coniectos; ibique « jam revertentis anni vobis circulum transgressos esse, » ut ipse loquitur, anni circuli spatium per quatuor tempestates describens atque definiens. Scripsit igitur jam affecto mense Novembri. Circa idem tempus in Africa sedata est persecutio, ut patet ex ipso Cypriano, qui testatur, *Aurelium* auspiciatum esse pacem, dum *dedicat lectionem*. Neque Baronius debuit primum pacis radium in annum sequentem ante Paschæ tempus referre, aut bellum sub Decio contra barbaros in Africa commissi. Satis enim est ad hanc sedationem persecutionis in hac provincia hoc tempore statuendam, finem jam anni proconsulatus appropinquasse, novum proconsulem mox in provinciam adventurum esse, satis sanguinis ab eo, qui decessurus erat, haustum jam fuisse. Quæ ratio

sedandæ persecutionis valere Romæ non potuit, ubi non tantum imperator ipse præsens fuit, sed et persecutioni præfatus in Urbe insistebat. Hoc ratio pacis jam apparente, veniunt ad Cyprianum in secessu suo episcopi nonnulli, tempore ad ordinationem clericorum accommodatissimo, unde et eorum, ut collegarum, opera usus est.

14. *Felicissimus in secessu Cypriano diaconus constitutus.* — Quo circa mense Decembri inveniunt, Cyprianus, cum collegis suis inconsulto clero suo, et *Aurelium* confessorum ordinavit lectorem, idque, ut opinatur Pearsonius, ex quo, quæ tribus præcedentibus numeris diximus, mutuati sumus, ipsi katendis Decembribus; nam, ut ipse Cyprianus refert, « quoniam semper gaudium properat, nec potest moras ferre latitæ Dominico legit. » Hoc autem anno dies primus Decembris Dominicalis fuit. Ipse proinde clerum suum huius ordinationis certiorum facit epistola xxxviii, quæ Pamelio est xxxiii. Eodem die etiam lector fuerat ordinandus ex sententiâ Cypriani et collegarum, *Celerinus* confessor illustris, qui nuper Roma venerat. Sed ille consentire dubitavit Ecclesie, donec Dei ipsius admonitu et hortatu in visione per noctem compulsus est, ne negaret: qua occasione scripta est epistola xxxix quæ Pamelio est xxxiv. Eodem etiam tempore se divinitus admonitum fuisse significat, ut *Nomidicum* presbyterum, qui nempe alicubi presbyter fuerat, et hortatu suo copiosum martyrum numerum lapidibus et flammis necatum ante se miserat, presbyterorum Carthaginiensium numero adscriberet. Id autem ut fieret, monet clerum suum epistola xl quæ Pamelio est xxxv. Interea temporis dum Cyprianus ordinationi clericorum in secessu suo incumberet, Novatus Felicissimum Cypriano semper indensum, ipso nec permittente nec sciente, « Diaconum sua factione et ambitione constituit, » inquit Cyprianus in epistola lii quæ Pamelio est xlix.

15. *Novatus Presbyter erat.* — Eusebius tam in Chronico quam in Historia, Pacianus epistola secunda, Socrates, Hermannus Contractus, Marianus Scotus et antiqui omnes, Novatum *Presbyterum* vocant. Baronius tamen ait, cum in Africa episcopum fuisse, ex eo certo deducti, « quod de eo S. Cyprianus tradit, fuisse ab ipso ordinatum diaconum » Felicissimum. Verum hoc non dicit Cyprianus: hæc ejus de Novato ad Cornelium verba in Epist. lvi quæ Pamelio est xlix. « Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione et ambitione constituit. » Ubi non dicit Cyprianus, Novatum ordinasse Felicissimum, neque sua manu, sed sua factione eum constituisse diaconum, hoc est, potentia factionis suæ, ut diaconus ordinaretur sine venia aut nolitia episcopi sui, effecisse. Hæc mens Cypriani fuit, ut ex sequentibus clarissime patet. « Nam similia et paria » cum Romæ « motum esse docet: qui, » inquit, « islic, » hoc est, Carthagine, « adversus Ecclesiam diaconum fecerat, illic, » hoc est, Romæ, « episcopum fecit. » Simili plane et pari modo factione sua et ambitione utrumque fecit,

sed neutrum ordinavit. Certe Novatianum *episcopum fecit*, id est, sua factione, ut fieret, procuravit: eum autem miime ordinavit, quem a tribus episcopis ex Italia accitis ordinatum esse suo loco videbimus. Ita Pearsonius citatus num. XXI.

46. *Felicissimus unus, non plures.* — Hunc *Felicissimum* Novati diaconum diversum esse putat Baronius ab illo Felicissimo, qui sedi Cypriani adversatus, schismaticusque auctor factus est. Sed eam sententiam Pearsonius citatus, et Lambertus, qui in ordiue epistolarum Cyprianicarum disponendo non parvam posuit operam, merito rejiciunt, quia argumenta duo, quibus inductus est cardinalis doctissimus, rem non evincunt. Primum est quod *Felicissimus* ille, qui adversatus est Cypriano, ipsius presbyter jam fuisse dicitur, epistola scilicet XLIII, qua Pamelio est XL. Sed in ea epistola Felicissimus Cypriani presbyter non dicitur; tantummodo «quinque presbyteros Felicissimo copulatos ejusque satellites fuisse,» illic refertur. Presbyteri autem non presbytero copulari potuerunt. Imo quoties meminit Felicissimi et presbyterii ejus, toties eum a presbyteris distinguit, neque unquam Felicissimi alicujus tanquam presbyteri mentionem fecit. Secundum Baronii argumentum pariter infirmum, quod nempe cum due essent inter se contrariae sectae schismaticorum, *Felicissimus* ille sententiae Novati adversarius erat, quod diceret, lapsos omnes absque penitentiae mora recipiendos. Nam haec nihil probant. Quippe Novatus, quandiu in Africa fuit, semper se ejusdem cum Felicissimo sententiae de lapsis recipiendis professus est. Cum autem Romam venisset, et se Novatiano adjunxisset, ut Romanum schisma promoveret, illius sententiam amplexus esse videbatur, sive serio, sive tute; ut et ipse Novatianus sententiam suam jam

mutaverat, ut Cornelio fortius contradiceret. Hic autem Felicissimus, qui ab initio Cypriani electioni resisterat, diaconus jam factus, proportionem plebis cum episcopo suo divisit, et persecutione jam sedata, in monte quodam suos colligebat, quo lapsi petulantiores praecipue convolarent.

47. *Felicissimus et socii excommunicantur.* — Interea temporis Cyprianus *Caldonianum* et *Herculanum* episcopos et collegas suos cum *Numidico* presbytero, quem nuper clero Carthaginensi adjunxerat, Carthaginem mittit, eosque cum *Rogatiano* vicem suam acturos vicarios constituit, ut necessitates fratrum sumptibus expungerent, simul etiam et aetates eorum et conditiones et merita discernere; tunc ipse cognoscere posset, quos ad ecclesiae administrationis officia promoveret. Dum autem illi his rebus incumbere, *Felicissimus* intercessit, ne quis posset expungi, neve singulorum merita possent diligenti examinatione discerni; praeterea interminatus, quod secum in monte non communicarent, qui Cypriano obtemperare voluissent. Quamobrem *Caldonianus* reliquique scribunt ad Cyprianum litteras, quibus eum monent, quid a Felicissimo sibi factum esset; quid etiam ab *Augendo* altero, ut videtur, diacono qui se cum Felicissimi conspiratione sociaverat. Quibus Cyprianus graviter commotus scribit ad vicarios suos epistolam XII, Pamelio XXXVII, qua illis in mandatis dat, ut *Felicissimum* excommunicarent, et *Augendum* etiam si perseveraret, aliosque, qui conspirationi et factioni Felicissimi se adjungerent. Qua auctoritate munit *Caldonianus* et *Herculanus* episcopi cum presbyteris Rogatiano et Numidico Felicissimum et Augendum, aliosque nomulos obscuriores communicatione *abstinerunt*, ut ipsi indicant epistola XLII, qua Pamelio est XXXIX.

FABIANI ANNUS 15. — CHRISTI 253.

1. *Philippus et ejus filius occiduntur, Decius imperat.* — Ducentesimo jam ac quinquagesimo tertio adventiente Christi Redemptoris anno, Decii et Etrusci a Cassiodoro ponitur consulatus. Qui Etruscus hic nominatur, Decius junior est, cognomento Etruscus dictus; ut complura vetera monumenta¹ significant. Ponitur ab aliis consulatus Decii secundus cum Grato, quem putamus suctectum: nam hic ille plane consulatus duorum Deciorum, cujus mentio est apud Trebellium Pollionem in Valerianis. His con-

sulibus (inquit Cassiodorus) occisi sunt Philippi pater et filius imperatores; ille Verona, hic Roma; imperiumque invasit Decius, qui mox Decium filium Caesarem dixit.

2. De nece Philipporum hoc anno velus extat monumentum Verona, ubi senior necatus est, his verbis conscriptum: ANNO CHRISTI CCLIII. IMP. DIVVS PHILIPPVS SENIOR VERONAE; ET ROMAE JUNIOR A SAETELLIBVS INTERFICITVR. Verona, inquam, extat juxta portam Bursarem in domo olim Cathaueorum; descripsit illud quoque Adolphus in libro de Imperatorum Romanorum numismatibus, et alii; sed a Panvino, haec

¹ Habes descripta a Panvin. in Fast. hoc anno.

Veronensi cive, est prætermissum, quod suis videretur adversari Fastis, in quibus Philipporum obitus ab eo ponitur anno Christi ducentesimo quinquagesimo. Porro ejusdem inscriptioni tum septem consulatus positi in Fastis Cassiodori sub Philippo consentiunt, tum numerali ab Eusebio anni septem ejus imperii, et deducta ab eodem annorum Christi chronographia, qua æque ponitur hic annus a nato Christo ducentessimus quinquagesimus tertius. Quibus videns, cum pluribus aliis, tum his de presenti anno adductis exemplis, nitam a nobis Christi annorum rationem assertam atque firmatam; at etiam Paulus Orosius cum tradit occisos esse Philippos, et subrogatum Decium anno millesimo quarto ab Urbe condita, huic nostræ chronographiæ posita suffragatur. Sic itaque omni genere chronographiæ, nempe Christi annis, imperatoris, Urbis, atque consulibus hoc anno occisos esse Philippos, et Decium imperare cepisse, habetur expressum.

3. Quod autem unus Eutropius dicat Philippus inter divos fuisse relatos; ex his plane cognoscitur, Philippum, licet necesse Gordiani perosus omnibus Romanis olim fuisset, mutatis moribus, de senatu populoque Romano optime meritum, omnium sibi concitasse animos; atque adeo licet occisi tum ipse, tum filius fuerint, non defuisse illis extremum illud omnium amplissimum senatus officium, quo eos retulerit inter divos. Ex quibus etiam illud conjicimus, sic eos Christiana fuisse religione initiatos, ut tamen nullum ob eam causam negotium facessiverint gentilitiæ superstitioni. De Severa autem Augusta Philippi majoris conjuge quid actum sit, num et ipsa occisa fuerit a Decio persecutore, quod christianam fidem profiteretur, nequequam prorsus scriptum invenimus; perierunt et magna ex parte Acta martyrum conflagratione illa a Diocletiano facta; unde et quamplurima, quantumlibet clarissima essent, remanserunt prorsus obscura, imo et extincta penitus.

4. Viventibus vero adhuc Philippis, Decius post

Maerinum, qui cito sublatus est ab exercitu Illyricorum, imperator est acclamatus; imperium tenuit, secundum Eusebium et Cassiodorum, annum unum et menses tres; sed de his inferius pluribus.

5. *Chronologia Romanorum Pontificum.* — Posita igitur ac stabilita de annis imperatorum chronologia, eam etiam, quæ est Romanorum Pontificum, statuamus; cum omnium consensione constat, ipso Decii imperatoris ingressu persecutionem ab eo in Christianos conflam, eaque confestim Fabianum papam sublatum. Qui de nece Philipporum, et Decii imperii exordio diversam ab hac posita a nobis inierunt annorum rationem, quo tempore ingressum Decii, eodem et Fabiani interitum posuerunt. Sed qua ratione firmatus ac stabilitus a nobis est annus primus Decii imperantis, eadem quoque hoc anno ponitur Fabiani papæ martyrium; ut hac ratione dicendum sit, ipsum sedisse annos quindecim et dies quatuor, subiisque martyrium vigesima Januarii, qua die natalis ejus habetur in tabulis ecclesiasticis perpetua memoria consignatus. De eodem autem hæc leguntur: « Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros viginti duos, diaconos septem, episcopos per diversa loca undecim; qui sepultus est in cœmeterio Callisti via Appia, decimo tercio kalend. Februarii, cessavit episcopatus ejus dies sex. »

6. At vacasse sedem ejus anno uno et amplius, dicimus anno sequenti in electione Corneli. Ponitur et ab Eusebio hoc Christi anno Fabiani exitus; sed error apparet, dum habens Anterum sub Gordiano vita functum, Fabianum successorem annos tantum tredecim sedisse ponit; cum exploratissimum sit, non sub Gordiano, sed sub Maximino persecutore Anterum martyrio coronatum, atque Fabianum in locum ejus post dies tredecim subrogatum. Certe et in libro de Romanis Pontificibus, Fabianum sedisse habes annos quatuordecim, menses undecim, ac totidem dies, sedisque ad presentem usque annum, quo Decius secundum consulatum gessit.